ENQUÊTECOMMISSIE REGERINGSBELEID 1940–1945

VERSLAG HOUDENDE DE UITKOMSTEN

VAN HET ONDERZOEK

DEEL 1 C

ALGEMENE INLEIDING / MILITAIR BELEID 1939–1940

(PUNT A VAN HET ENQUÊTEBESLUIT)

VERHOREN

DERDE DRUK

STAATSDRUKKERIJ- EN UITGEVERIJBEDRIJF / 'S GRAVENHAGE 1949

CHRONOLOGISCHE LIJST VERHOREN

Naam	Datum	Blz.
I. H. Reynders	Dinsdag 17 Februari 1948	1
A. Q. H. Dijxhoorn	Woensdag 18 Februari 1948	25
Jhr. mr. D. J. de Geer	Dinsdag 24 Februari 1948	54
H. G. Winkelman	Dinsdag 24 Februari 1948	64
J. J. G. baron van Voorst tot Voorst	Dinsdag 24 Februari 1948	75
H. F. M. baron van Voorst tot Voorst	Dinsdag 24 Februari 1948	89
Dr. J. J. C. van Dijk	Woensdag 25 Februari 1948	98
Jhr. W. Röell	Woensdag 25 Februari 1948	106
J. J. C. P. Wilson	Woensdag 25 Februari 1948	113
Dr. ir. J. A. Ringers	Woensdag 25 Februari 1948	119
P. W. Best	Woensdag 25 Februari 1948	125
A. R. van den Bent	Donderdag 26 Februari 1948	133
J. Harberts	Donderdag 26 Februari 1948	140
A. H. Schimmel	Donderdag 26 Februari 1948	145
J. van Andel	Dinsdag 9 Maart 1948	151
Ir. J. W. Albarda	Dinsdag 9 Maart 1948	156
Prof. mr. J. A. Eigeman	Dinsdag 9 Maart 1948	161
J. J. Vorrink	Dinsdag 9 Maart 1948	169
Jhr. mr. A. M. Snouck Hurgronje	Woensdag 10 Maart 1948	172
D. A. van Hilten	Woensdag 10 Maart 1948	175
J. F. M. Steenmetser	Woensdag 10 Maart 1948	185
F. W. J. M. Peters	Woensdag 10 Maart 1948	187
Mr. dr. L. N. Deckers	Woensdag 10 Maart 1948	190
Prof. mr. P. S. Gerbrandy	Woensdag 10 Maart 1948	194
Mr. dr. J. A. van Thiel	Donderdag 11 Maart 1948	202
C. Woudenberg	Donderdag 11 Maart 1948	205
G. J. Sas	Dinsdag 16 Maart 1948	207
A. G. J. M. F. van der Kroon	Dinsdag 16 Maart 1948	214
J. G. M. van de Plassche	Dinsdag 16 Maart 1948	218
Mr. H. J. Kruls	Woensdag 17 Maart 1948	229
Ir. J. W. Albarda	Maandag 22 Maart 1948	235
E. A. Vermeer	Maandag 22 Maart 1948	236
C. Mattern	Maandag 22 Maart 1948	238
Dr. G. Bolkestein	Maandag 22 Maart 1948	244
Prof. mr. R. Kranenburg	Maandag 22 Maart 1948	245
Th. A. Appels	Maandag 22 Maart 1948	249
H. A. C. Fabius	Maandag 22 Maart 1948	251
Mr. M. P. L. Steenberghe	Dinsdag 23 Maart 1948	259
Dr. J. van den Tempel	Dinsdag 23 Maart 1948	266
Ir. P. S. F. Otten	Dinsdag 23 Maart 1948	269
L. J. Schmidt	Dinsdag 23 Maart 1948	272
Th. J. A. Lamers	Dinsdag 23 Maart 1948	276
J. H. Fruijt van Hertog	Dinsdag 23 Maart 1948	279
H. G. van Voorthuysen	Dinsdag 23 Maart 1948	282
P. L. van Boven	Dinsdag 23 Maart 1948	284
F. A. Vaillant	Dinsdag 23 Maart 1948	287
A. Q. H. Dijxhoorn	Dinsdag 13 April 1948	292
H. G. Winkelman	Woensdag 14 April 1948	294
Mr. J. R. M. van Angeren	Dinsdag 20 April 1948	296
Mr. J. Meynen	Donderdag 22 April 1948	297
Prof. mr. dr. C. W. van der Pot	Vrijdag 23 April 1948	298
M. R. H. Calmeyer	Dinsdag 27 April 1948	303
D. A. van Hilten	Woensdag 28 April 1948	317
F. C. L. Raadsveld	Donderdag 29 April 1948	323
J. van der Werff	Donderdag 29 April 1948	331
F. A. J. de Klerck	Donderdag 29 April 1948	338
J. H. Droste	Dinsdag 4 Mei 1948	350
J. H. Fruijt van Hertog	Dinsdag 4 Mei 1948	357
Mr. J. D. Schepers	Dinsdag 4 Mei 1948	359
J. D. Backer	Woensdag 5 Mei 1948	364
V. E. Nierstrasz	Dinsdag 11 Mei 1948	371
A. van Almkerk	Dinsdag 11 Mei 1948	377
Mr. J. P. Hooykaas	Dinsdag 11 Mei 1948	381
Ch. J. I. M. Welter	Woensdag 12 Mei 1948	387
Dr. J. M. Somer	Woensdag 12 Mei 1948	389
Mr. E. N. van Kleffens	Woensdag 19 Mei 1948	401
J. J. G. baron van Voorst tot Voorst	Woensdag 26 Mei 1948	407
G. A. E. Gleichman	Dinsdag 1 Juni 1948	424
J. H. van der Nahmer	Dinsdag 8 Juni 1948	427
J. A. Tak	Dinsdag 8 Juni 1948	432
L. Bakker	Dinsdag 8 Juni 1948	437
J. Harberts	Woensdag 16 Juni 1948	442
Prof. mr. A. Anema	Dinsdag 22 Juni 1948	453
M. H. C. Herman	Dinsdag 22 Juni 1948	457
P. W. Best	Dinsdag 22 Juni 1948	461
W. F. Sillevis	Dinsdag 22 Juni 1948	467
I. H. Reynders	Woensdag 23 Juni 1948	471
H. F. M. baron van Voorst tot Voorst	Woensdag 23 Juni 1948	481
H. G. Winkelman	Donderdag 24 Juni 1948	491
Prof. mr. dr. G. van den Bergh	Donderdag 24 Juni 1948	505
Mr. P. J. Oud	Donderdag 1 Juli 1948	510
A. M. M. van Loon	Donderdag 1 Juli 1948	516
L. J. Schmidt	Donderdag 1 Juli 1948	520
R. Römer	Donderdag 1 Juli 1948	526
Ch. J. I. M. Welter	Dinsdag 13 Juli 1948	531
Ir. J. W. Albarda	Dinsdag 13 Juli 1948	532
L. J. Schmidt	Dinsdag 13 Juli 1948	535
D. A. van Hilten	Dinsdag 13 Juli 1948	537
W. Thomson	Woensdag 14 Juli 1948	540
Dr. J. van den Tempel	Woensdag 14 Juli 1948	545
A. J. E. Mathon	Woensdag 14 Juli 1948	546
Th. J. A. Lamers	Woensdag 14 Juli 1948	549
Mr. H. J. Kruls	Woensdag 14 Juli 1948	550
J. G. M. van de Plassche	Woensdag 21 Juli 1948	551
Dr. A. Kok	Woensdag 21 Juli 1948	554
H. G. Winkelman	Woensdag 21 Juli 1948	555
A. Q. H. Dijxhoorn	Vrijdag 22 Juli 1948	561
I. H. Reynders	Vrijdag 22 Juli 1948	595
D. van Voorst Evekink	Donderdag 12 Augustus 1948	613
Mr. J. G. de Beus	Woensdag 15 September 1948	625
R. Römer	Woensdag 13 October 1948	630
Prof. dr. J. E. de Quay	Dinsdag 2 November 1948	632
Mr. J. Meynen	Dinsdag 2 November 1948	635
M. R. H. Calmeyer	Dinsdag 2 November 1948	639
Mr. J. Meynen (met M. R. H. Calmeyer)	Dinsdag 2 November 1948	640
P. W. Scharroo	Dinsdag 9 November 1948	643
A. Q. H. Dijxhoorn	Donderdag 2 December 1948	647
I. H. Reynders	Donderdag 2 December 1948	649
J. G. M. van de Plassche	Woensdag 15 December 1948	652

ALPHABETISCHE LIJST VERHOREN

Naam	Datum	Blz.
Albarda, Ir. J. W.	Dinsdag 9 Maart 1948	156
Albarda, Ir. J. W.	Maandag 22 Maart 1948	235
Albarda, Ir. J. W.	Dinsdag 13 Juli 1948	532
Almkerk, A. van	Dinsdag 11 Mei 1948	377
Andel, J. van	Dinsdag 9 Maart 1948	151
Anema, Prof. mr. A.	Dinsdag 22 Juni 1948	453
Angeren, Mr. J. R. M. van	Dinsdag 20 April 1948	296
Appels, Th. A.	Maandag 22 Maart 1948	249
Backer, J. D.	Woensdag 5 Mei 1948	364
Bakker, L.	Dinsdag 8 Juni 1948	437
Bent, A. R. van den	Donderdag 26 Februari 1948	133
Bergh, Prof. mr. dr. G. van den	Donderdag 24 Juni 1948	505
Best, P. W.	Woensdag 25 Februari 1948	125
Best, P. W.	Dinsdag 22 Juni 1948	461
Beus, Mr. J. G. de	Woensdag 15 September 1948	625
Bolkestein, Dr. G.	Maandag 22 Maart 1948	244
Boven, P. L. van	Dinsdag 23 Maart 1948	284
Calmeyer, M. R. H.	Dinsdag 27 April 1948	303
Calmeyer, M. R. H.	Dinsdag 2 November 1948	639
Calmeyer, M. R. H. (met Meynen, Mr. J.)	Dinsdag 2 November 1948	640
Deckers, Mr. dr. L. N.	Woensdag 10 Maart 1948	190
Dijk, Dr. J. J. C. van	Woensdag 25 Februari 1948	98
Dijxhoorn, A. Q. H.	Woensdag 18 Februari 1948	25
Dijxhoorn, A. Q. H.	Dinsdag 13 April 1948	292
Dijxhoorn, A. Q. H.	Vrijdag 22 Juli 1948	561
Dijxhoorn, A. Q. H.	Donderdag 2 December 1948	647
Droste, J. H.	Dinsdag 4 Mei 1948	350
Eigeman, Prof. Mr. J. A.	Dinsdag 9 Maart 1948	161
Fabius, H. A. C.	Maandag 22 Maart 1948	251
Fruijt van Hertog, J. H.	Dinsdag 23 Maart 1948	279
Fruijt van Hertog, J. H.	Dinsdag 4 Mei 1948	357
Geer, Jhr. mr. D. J. de	Dinsdag 24 Februari 1948	54
Gerbrandy, Prof. mr. P. S.	Woensdag 10 Maart 1948	194
Gleichman, G. A. E.	Dinsdag 1 Juni 1948	424
Harberts, J.	Donderdag 26 Februari 1948	140
Harberts, J.	Woensdag 16 Juni 1948	442
Herman, M. H. C.	Dinsdag 22 Juni 1948	457
Hilten, D. A. van	Woensdag 10 Maart 1948	175
Hilten, D. A. van	Woensdag 28 April 1948	317
Hilten, D. A. van	Dinsdag 13 Juli 1948	537
Hooykaas, Mr. J. P.	Dinsdag 11 Mei 1948	381
Kleffens, Mr. E. N. van	Woensdag 19 Mei 1948	401
Klerck, F. A. J. de	Donderdag 29 April 1948	338
Kok, Dr. A.	Woensdag 21 Juli 1948	554
Kranenburg, Prof. mr. R.	Maandag 22 Maart 1948	245
Kroon, A. G. J. M. F. van der	Dinsdag 16 Maart 1948	214
Kruls, Mr. H. J.	Woensdag 17 Maart 1948	229
Kruls, Mr. H. J.	Woensdag 14 Juli 1948	550
Lamers, Th. J. A.	Dinsdag 23 Maart 1948	276
Lamers, Th. J. A.	Woensdag 14 Juli 1948	549
Loon, A. M. M. van	Donderdag 1 Juli 1948	516
Mathon, A. J. E.	Woensdag 14 Juli 1948	546
Mattern, C.	Maandag 22 Maart 1948	238
Meynen, Mr. J.	Donderdag 22 April 1948	297
Meynen, Mr. J.	Dinsdag 2 November 1948	635
Meynen, Mr. J. (met Calmeyer, M. R. H.)	Dinsdag 2 November 1948	640
Nahmer, J. H. van der	Dinsdag 8 Juni 1948	427
Nierstrasz, V. E.	Dinsdag 11 Mei 1948	371
Otten, Ir. P. S. F.	Dinsdag 23 Maart 1948	269
Oud, Mr. P. J.	Donderdag 1 Juli 1948	510
Peters, F. W. J. M.	Woensdag 10 Maart 1948	187
Plassche, J. G. M. van de	Dinsdag 16 Maart 1948	218
Plassche, J. G. M. van de	Woensdag 21 Juli 1948	551
Plassche, J. G. M. van de	Woensdag 15 December 1948	652
Pot, Prof. mr. dr. C. W. van der	Vrijdag 23 April 1948	298
Quay, Prof. dr. J. E. de	Dinsdag 2 November 1948	632
Raadsveld, F. C. L.	Donderdag 29 April 1948	323
Reynders, I. H.	Dinsdag 17 Februari 1948	1
Reynders, I. H.	Woensdag 23 Juni 1948	471
Reynders, I. H.	Vrijdag 22 Juli 1948	595
Reynders, I. H.	Donderdag 2 December 1948	649
Ringers, Dr. ir. J. A.	Woensdag 25 Februari 1948	119
Röell, Jhr. W.	Woensdag 25 Februari 1948	106
Römer, R.	Donderdag 1 Juli 1948	526
Römer, R.	Woensdag 13 October 1948	630
Sas, G. J.	Dinsdag 16 Maart 1948	207
Scharroo, P. W.	Dinsdag 9 November 1948	643
Schepers, Mr. J. D.	Dinsdag 4 Mei 1948	359
Schimmel, A. H.	Donderdag 26 Februari 1948	145
Schmidt, L. J.	Dinsdag 23 Maart 1948	272
Schmidt, L. J.	Donderdag 1 Juli 1948	520
Schmidt, L. J.	Dinsdag 13 Juli 1948	535
Sillevis, W. F.	Dinsdag 22 Juni 1948	467
Snouck Hurgronje, Jhr. mr. A. M.	Woensdag 10 Maart 1948	172
Somer, Dr. J. M.	Woensdag 12 Mei 1948	389
Steenberghe, Mr. M. P. L.	Dinsdag 23 Maart 1948	259
Steenmetser, J. F. M.	Woensdag 10 Maart 1948	185
Tak, J. A.	Dinsdag 8 Juni 1948	432
Tempel, Dr. J. van den	Dinsdag 23 Maart 1948	266
Tempel, Dr. J. van den	Woensdag 14 Juli 1948	544
Thiel, Mr. dr. J. A. van	Donderdag 11 Maart 1948	202
Thomson, W.	Woensdag 14 Juli 1948	540
Vaillant, F. A.	Dinsdag 23 Maart 1948	287
Vermeer, E. A.	Maandag 22 Maart 1948	236
Voorst Evekink, D. van	Donderdag 12 Augustus 1948	613
Voorst tot Voorst, J. J. G. baron van	Dinsdag 24 Februari 1948	75
Voorst tot Voorst, J. J. G. baron van	Woensdag 26 Mei 1948	407
Voorst tot Voorst, H. F. M. baron van	Dinsdag 24 Februari 1948	89
Voorst tot Voorst, H. F. M. baron van	Woensdag 23 Juni 1948	481
Voorthuysen, H. G. van	Dinsdag 23 Maart 1948	282
Vorrink, J. J.	Dinsdag 9 Maart 1948	169
Welter, Ch. J. I. M.	Woensdag 12 Mei 1948	387
Welter, Ch. J. I. M.	Dinsdag 13 Juli 1948	531
Werff, J. van der	Donderdag 29 April 1948	331
Wilson, J. J. C. P.	Woensdag 25 Februari 1948	113
Winkelman, H. G.	Dinsdag 24 Februari 1948	64
Winkelman, H. G.	Woensdag 14 April 1948	294
Winkelman, H. G.	Donderdag 24 Juni 1948	491
Winkelman, H. G.	Woensdag 21 Juli 1948	555
Woudenberg, C.	Donderdag 11 Maart 1948	205

ZITTING VAN DINSDAG 17 FEBRUARI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

IZAAK HERMAN REYNDERS,
oud 68 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
oud-opperbevelhebber van land- en zeemacht.

Hij legt de belofte af als getuige.

1. De **Voorzitter:** De Enquêtecommissie heeft het op prijs gesteld, u als een der allereersten door de sub-commissie voor militaire zaken te doen horen over de quaestie van de wisseling van het opperbevel.

Op uw oproepingsbrief is vermeld, dat het verhoor hoofdzakelijk over een viertal hoofdstukken zal plaats hebben, te weten: de quaestie van de Oorlogswet, de mobilisatieclubs, het krijgsbeleid en de staatsrechtelijke positie van de opperbevelhebber in verhouding tot de Regering.

De commissie acht het echter een gelukkiger procedure, daaraan vooraf te laten gaan een hoofdstuk over de gehele sfeer, waarin het geval van de wisseling van het opperbevel zich heeft afgespeeld. Nu is het de bedoeling, dat u bij de beantwoording van de daarop betrekking hebbende vragen wel een bepaalde mening uiteenzet, maar niet in details treedt ten aanzien van strategische quaesties, enz. Deze kunnen beter bij het desbetreffende hoofdstuk naar voren worden gebracht.

Kunt u mededelingen doen over de wijze, waarop uw benoeming tot opperbevelhebber heeft plaats gehad en eventueel over de voorgeschiedenis daarvan? Kwam dat plotseling en geheel onverwachts of hebben er voorafgaande besprekingen plaats gevonden, waardoor u enig idee van de zaak had?

A. Zeker. Ik heb mijn benoeming tot opperbevelhebber niet eerder vernomen dan op het ogenblik, dat ik de brief kreeg, waarin mij dat werd medegedeeld. Voor die tijd is er nooit sprake van geweest. Ik heb dat uiteraard betreurd, omdat, zoals u zult weten, er reeds een halfjaar strategische voorzorgen waren genomen. Over de daarmee belaste troepen had ik als chef van de generale staf het bevel. Toen begon de toestand ernstiger te worden en daarmede de voorbereidingen voor een eventuele oorlog steeds dringender. Daarom heeft de quaestie, dat ik van niets wist en op geen vraag enig uitsluitsel kon krijgen, inderdaad aan de voorbereiding afbreuk gedaan. Wanneer men min of meer officieel is aangewezen als opperbevelhebber, kan men bevelen geven aan de commandant van het veldleger en ten aanzien van de verdediging van de vesting Holland en de luchtverdediging. Men kan dit dan meer gedetailleerd voorbereiden dan wanneer men te doen heeft met autoriteiten, waarover men geen bevelbevoegdheid heeft.

Bepaalde leiding geven was moeilijk, omdat niemand mij erkende als opperbevelhebber. Het kon even goed mogelijk zijn, dat een van de anderen opperbevelhebber werd. Dat maakte de zaak moeilijk. U zult wel begrijpen, dat de onzekerheid, of anderen onder mij zouden komen te staan of niet, moeilijkheden opleverde.

2. De **Voorzitter:** Kunt u wellicht iets mededelen over de vraag, in hoeverre er bij de Regering overeenstemming bestond over deze zaak? Was er algemeen overeenstemming over een eventuele benoeming van u tot opperbevelhebber?

A. Dat durf ik niet te zeggen. U weet, dat de Regering nog maar kort aan het bewind was. De aanwijzing van de opperbevelhebber is hoogstwaarschijnlijk door de vorige Regering geschied. Ik had wel van bevriende zijde geruststellende berichten hierover gekregen, maar er was toch niets, dat mij zekerheid gaf. Daardoor wist ik ook niets van mijn instructie. Op de dag, waarop de mobilisatie werd gelast, kreeg ik de mededeling, dat ik tot opperbevelhebber was benoemd met mijn instructie er bij.

3. De **Voorzitter:** Kunt u mededelen of bij het verloop van het conflict naast zakelijke geschillen tussen u en de Regering ook persoonlijke tegenstellingen een rol hebben gespeeld of niet?

A. Ik heb daarover toen althans niet gedacht. Ik kende alleen de Minister van Defensie de heer *Dijxhoorn,* de andere leden van het Kabinet kende ik niet of oppervlakkig. Met de heer *Dijxhoorn* had ik nooit iets bijzonders gehad. Hij had onder mij gediend en toen hij optrad als Minister van Defensie hebben wij de zaken rustig met elkaar besproken. Ik heb hem toen ook medegedeeld wat ik indertijd met de heer *Colijn* had besproken. Wij hadden een soort toekomstbeeld gemaakt van de hoogste posten in het leger. Dat hield in, dat mijn tijd om af te treden zou zijn gekomen op 1 Mei 1940. Ik zou dan worden opgevolgd door de commandant van het veldleger. De heer *Colijn* stond op het standpunt, dat men eerst commandant van het veldleger moest zijn geweest om chef van de generale staf te worden. Wij waren dus overeengekomen, dat ik omstreeks 1 Mei 1940 zou aftreden.

Ik heb dat dus tegen de Minister gezegd en hem medegedeeld, dat het mij het beste leek, deze regeling te handhaven, doch dat, wanneer hij op dat ogenblik moeilijkheden had met de opvolging of andere plannen had, ik op zijn eventueel verzoek bereid was langer te blijven.

Er is mij later wel eens het volgende verteld. De heer *Dijxhoorn* was destijds leraar aan de Hogere Krijgsschool en was gedetacheerd geweest aan de Franse Hogere Krijgsschool. Hij beschouwde zich zelf — ik spreek even openhartig; dat is waarschijnlijk ook de bedoeling — als *de* tactische specialist van ons leger, omdat hij door die detachering met de begrippen, die daar vooral naar voren kwamen, zeer goed op de hoogte was. Daarom had hij gedacht, zo vertelde men mij later, dat, toen de generaal *Alting von Geusau* als directeur van de Hogere Krijgsschool aftrad, hij, met voorbijgaan van anderen, directeur van die school zou worden. Dat heb ik, zoals ik zeide, later gehoord. Ik heb hem voor die functie niet voorgedragen, omdat ik iemand anders op het oog had, die ik zeker zo geschikt achtte en die ouder was, nl. de toenmalige kolonel *van Alphen,* maar later is mij gezegd, dat hem dat onaangenaam getroffen had en dat hij mij dat kwalijk genomen had. Dat is het enige wat er zou kunnen zijn.

4. De **Voorzitter:** Wat was het verloop en de reden van het conflict tussen de Minister van Defensie en de opperbevelhebber ten aanzien van de richtlijnen voor de pers, door de opperbevelhebber gegeven?

A. De generaal *Carstens* heeft daaromtrent in zijn nagelaten geschriften iets gezegd. Ik weet niet, of u die in uw bezit hebt. U weet, dat de staat van beleg niet was afgekondigd en er dus geen censuur bestond. De mogelijkheid was echter aanwezig, dat de staat van beleg wel afgekondigd zou worden en dan zou de censuur in werking treden. De bedoeling was, dit al enigszins voor te bereiden, ten einde een toestand te krijgen, waarbij wij ons om de gewone, fatsoenlijke pers eenvoudig niet hadden te bekommeren, omdat de zaak al liep en wij ons eenvoudig alleen hadden bezig te houden met de nationaalsocialistische en communistische uitingen. Nu kwam het in die tijd wel eens voor, dat er in de krant een berichtje verscheen, dat naar ons oordeel beter niet had kunnen verschijnen. Dikwijls stond er een verslag in over een feestelijkheidje of een plechtigheid bij een onderdeel en dan stond er b.v.: het Iste Bataljon van het 5de Regiment Infanterie daar en daar. Ik schreef dan een beleefd briefje: wees zo

vriendelijk het niet zo te doen en niet naar buiten te doen blijken waar de onderdelen gelegerd zijn. Dat ging in alle vriendschappelijkheid. Het ging zelfs zo ver, dat de Verenigde Nederlandse periodieke pers — zo is de naam, naar ik meen — een commissie had benoemd om met mijn bureau in geregeld contact te zijn. De pers was bepaald er op gesteld — en heeft er om gevraagd — richtlijnen te krijgen ten aanzien van hetgeen wel en wat niet in de krant zou komen, méér natuurlijk ten aanzien van hetgeen men er niet in zou zetten. Toen is later in een of andere periodiek ook eens de opmerking gemaakt, dat men ook omtrent de quaestie van de neutraliteit gaarne enige aanwijzingen wilde hebben. Ik heb als wens wel eens te kennen gegeven, dat men zich beperkingen zou opleggen bij uitingen over bepaalde hoofden van Regeringen, ook over *Hitler*. In die tijd was het niet wenselijk, dat een bepaalde scheldpartij tegen een of ander Regeringshoofd plaats had. Wij waren nu eenmaal neutraal. Op een gegeven ogenblik hebben er op het bureau van de heer *Lievegoed,* het hoofd van de Regeringspersdienst, besprekingen plaats gehad tussen die contactcommissie en het hoofd van mijn bureau, dat met deze zaken belast was, de overste *van Rossum*. Hierbij was men gekomen tot de opstelling van een aantal punten, die dan voor de pers zouden dienen en in alle vriendschappelijkheid aan de pers zouden worden overgelegd.

Deze zijn toen rondgezonden aan de verschillende mensen, die er mede te maken hadden, met het verzoek de opmerkingen, die zij hadden, ter kennis van mijn bureau te brengen. Na 3 weken is de heer *van Rossum* bij mij gekomen en zeide: de zaak is zover, vindt u goed, dat deze punten nu uitgaan naar de kranten? Dat is toen gebeurd. Maar op een bepaald ogenblik schijnt iemand zich beklaagd te hebben, dat wij buiten ons boekje gingen, en toen is er een boze brief gekomen van de Minister van Defensie, waarin deze vroeg, waarmede ik mij bemoeide en of ik maar dezelfde dag via de Regeringspersdienst wilde mededelen, dat de circulaire werd ingetrokken. Deze brief was buitengewoon onaangenaam gesteld. Binnen 1 dag moest dat gebeuren. Dat was wel wat overdreven en ik heb mij daaraan gestoten. Wij hebben daarvan altijd de Regeringspersdienst verdacht en dat was niet zonder reden, geloof ik. De heer *Lievegoed* was bij mij geweest en had gezegd, dat het hem het beste voorkwam, dat, wanneer de staat van beleg werd afgekondigd, hij het hoofd van de censuur zou worden. Ik heb toen gezegd: u hebt natuurlijk van het contact met de pers meer verstand dan wij, maar de censuur betreft ook de telegraaf, de telefoon en de briefpost. Dat is dus een veel uitgebreider taak, maar wij zullen gaarne bij het contact met de pers van uw advies profiteren. Het blijft evenwel een militaire aangelegenheid. Hij was daarom misschien in zijn wiek geschoten. Dit zijn natuurlijk maar veronderstellingen, die ik maak om u een indruk van de heersende geest te geven.

De **Voorzitter:** Dit is dan voldoende toegelicht. Dat is, zoals ik zie, op 11 October geweest.

5. De heer **Algera:** Er is een brief uitgegaan van de Minister van Defensie over die quaestie van 11 October. Heeft daarover mondeling overleg plaats gehad?

A. Neen, het was als het ware een donderslag bij heldere hemel. Daarbij kwam, dat, terwijl ik volgens mijn instructie onder de Regering ressorteerde, de brief van de Minister een zeer persoonlijk karakter droeg. In mijn antwoord heb ik gezegd, dat ik aannam, dat de Minister namens de Regering sprak. Ik vond de behandeling van deze zaak bepaald ergerlijk. Mondeling overleg heeft er in het geheel niet plaats gevonden.

6. De **Voorzitter:** Verliep er telkens geruime tijd tussen de voorstellen van het opperbevel en de beslissing van de Minister van Defensie? Zo ja, in welke gevallen?

A. Ja, dat wordt wat moeilijk. Dat zijn ook dingen, die de Minister in zijn antwoord ontkent. U vindt dat ook weer terug bij generaal *Carstens*.

7. De **Voorzitter:** Ja, maar ik bedoel, in het algemeen gesproken, bleven de beslissingen lang uit?

A. Ja, ook bij kleinigheden.

8. De **Voorzitter:** Maar bij belangrijke zaken? Duurde het dan ook lang, voordat de beslissing afkwam?

A. Ja, maar ik kan geen termijn noemen. Ik kan wel zeggen, dat wij in het algemeen zaten te wachten op de beslissingen.

Ik heb hier wel een schrijven, waaruit dat blijkt. De commandant van het oostfront van de vesting Holland schreef mij:

> „*a.* dat het op het Oostfront van de Vesting Holland enige malen is voorgekomen, dat aannemers hun materiaal — graafmachines, vrachtauto's en locomobielen —, dat werkloos stond, wilden terugnemen ten gevolge van gebrek aan geldmiddelen om de versterkingsarbeid voort te zetten;
>
> *b.* dat de heer *Dijxhoorn* mij persoonlijk heeft medegedeeld, dat Minister *de Geer* het ene ogenblik gelden (soms een betrekkelijk klein bedrag, maar dat hoogst nodig was) weigerde, om op een ander moment onverwacht grote bedragen, maar niet zo nodig als eerstbedoelde, zonder tegenwerping toestond."

Er is herhaaldelijk stagnatie in de werkzaamheden geweest, omdat de toestemming voor de besteding van gelden uitbleef.

9. De heer **Algera:** Was het ook gewoonte, dat u, voordat een zeer belangrijke brief uitging, op eigen initiatief mondeling overleg met de Minister pleegde?

A. Dat is wel eens gebeurd. Het geschiedde echter hoe langer hoe minder. De verhouding was langzamerhand een beetje moeilijk geworden. Die dingen werden toegelicht en dat ging schriftelijk. Het ging dikwijls om grote bedragen. Dan ging daarover een brief uit en dan kwam het wel eens voor, dat de Minister er eerst met mij over sprak.

10. De heer **Algera:** Maar was het in het algemeen bij de militairen of het opperbevel gewoonte, dat in belangrijke aangelegenheden eerst overleg werd gepleegd? Laat het zo zijn, dat het door de persoonlijke verhoudingen later wat minder gebeurde, maar was het oorspronkelijk wel zo, dat eerst mondeling overleg werd gepleegd?

A. Dat moest ik de Minister bepaaldelijk vragen. Het ging nooit van de Minister uit.

11. De heer **Algera:** Maar later ook niet meer van u?

A. Inderdaad weinig.

12. De **Voorzitter:** Vervolgens zou ik willen vragen, of de terreinversterkingen in de vesting Holland met kracht zijn ter hand genomen na de mobilisatie. Hierbij komt die quaestie van het bezoek aan de forten Muiderberg en Blauwkapel.

A. Naar aanleiding van het antwoord van de heer *Dijxhoorn* heb ik mij nog eens gewend tot de commandant van het oostfront van de vesting Holland, de generaal *Fruyt van Hertog*, die daarmede in de eerste plaats te maken had. Het is misschien het verstandigst, wanneer ik zijn antwoord aan u overleg.

De zaak was deze, dat de voorbereiding van de verdediging van de vesting Holland niet in handen was van de chef van de generale staf. Vroeger was er een apart commando vesting Holland, doch uit zuinigheidsoverwegingen is dat opgeheven. Het is toen overgegaan op de commandant veldleger. Deze had een vredesstaf — chef van die staf was de overste *Thomson* — welke deze zaak moest voorbereiden. Ik had daarop geen invloed en had daarmede geen bemoeienis. Nu is daaraan naar mijn mening veel en veel te weinig gedaan. Er was eigenlijk niets voorbereid. Daardoor heeft het zo lang geduurd. Er was ontzettend veel voorbereidend werk nodig voordat de mensen met graven konden beginnen.

Mag ik u die brief van de commandant van het oostfront van de vesting Holland overleggen?

De **Voorzitter:** Gaarne. Die brief kan als bijlage bij het verslag worden opgenomen.

A. Er zijn weken voorbijgegaan met de voorbereiding en het sluiten van contracten met de aannemers. In de grond was in de vesting Holland niet te graven. Als je een schop in de grond zette, kwam het water te voorschijn. Alle versterkingen moesten in ophoging worden aangelegd. De grond moest komen uit de anti-tankkanalen en vervoerd worden naar de plaats waar de versterkingen werden aangelegd, of de grond moest aangevoerd worden door de Amsterdamse Grondmaatschappij. Deze heeft het werk aangenomen. Er waren geen plannen en geen werktekeningen. Er was eigenlijk niets.

13. De **Voorzitter:** Als ik mij goed herinner, maakte de Minister u er een grief van, dat het niet vlot gebeurde.

A. Naar mijn mening is dat gezocht geweest en onverdiend. De commandant van de vesting Holland had juist, omdat de voorbereidingen nog moesten plaats hebben en men niet wilde, dat deze doorkruist zouden worden door wat andere commandanten op hun eigen houtje begonnen, verboden met het werk te beginnen, voordat het bevel daartoe werd gegeven.

14. De **Voorzitter:** Kunt u mededelen, welke de bevoegdheden waren en het werkgebied van het stellingbouwbureau van generaal *van de Kasteele*? Of is dat ingesteld vóór uw optreden? Aan wie was dat bureau ondergeschikt?

A. Aan de Minister. Het is ingesteld onder Minister *van Dijk*, toen besloten was om langs de IJssel en Maas een rij kazematten te bouwen. Dat is opgedragen aan generaal *van de Kasteele*. Dat was nog vóór de mobilisatie. Maar toen de mobilisatie werd afgekondigd, was dat nog niet klaar. Dat bureau had overigens voortdurend contact met mij.

15. De **Voorzitter:** Stond het hiërarchisch onder u?

A. Onder de inspecteur voor de genie. Deze maakte deel uit van het Departement.

16. De **Voorzitter:** Stond het, nadat u opperbevelhebber was geworden, toch niet onder u?

A. Neen, de inspecteurs stonden als zodanig niet onder mij.

17. De **Voorzitter:** In aansluiting hierop zou ik u willen vragen, wanneer dr. ir. *Ringers* als adviseur van de Regering is opgetreden.

A. Ik heb van ir. *Ringers* feitelijk nooit iets gemerkt. Mijn adviseur in versterkingsaangelegenheden was de tegenwoordige generaal *Wilson*, toen hoofd van het bureau Operatiën. Hij was officier van de generale staf, maar tevens van de genie en als zodanig deskundige op het gebied van de inundatie, stellingbouw, enz. In het algemeen was hij met die onderdelen belast. Ik weet wel, dat hij veel, en op aangename wijze, heeft samengewerkt met de heer *Ringers*, maar ik heb nooit geweten, dat de heer *Ringers* feitelijk een Regeringsopdracht had. Ik dacht, dat deze uit belangstelling zijn medewerking verleende, zoals zovelen zich als goede vaderlanders beschikbaar stelden en hun medewerking wilden verlenen.

18. De **Voorzitter:** Dat is dus een fout van de Regering geweest; men had u daarvan in kennis moeten stellen.

A. Ja, dat zou natuurlijk een heel ander beeld gegeven hebben.

19. De **Voorzitter:** Wanneer is hij opgetreden, reeds vóór de mobilisatie?

A. Neen, tijdens de mobilisatie, speciaal toen de inundatie van de Grebbe, die verwaarloosd was, weer op de voorgrond kwam, waarbij vooral de commandant van het veldleger betrokken was. Met deze heeft hij natuurlijk samengewerkt. O.a. ten aanzien van die quaestie van dat stoomgemaal bij de Rijn. Daar heb ik toen nog wel over gehoord, maar ik beschouwde het min of meer als te behoren tot de vrome wensen, dat men voor die secundaire stelling een stoomgemaal zou neerzetten, alleen om de inundatie breder te maken.
Overigens is dat na mijn tijd geweest.

20. De **Voorzitter:** U wist niet, welke opdracht de heer *Ringers* precies had?

A. Neen.

21. De **Voorzitter:** Zijn positie tegenover u is u dus niet medegedeeld?

A. Neen.

22. De **Voorzitter:** Is het een feit, dat u ir. *Ringers* niet hebt willen ontvangen?

A. Toen ik dat las in het antwoord van de heer *Dijxhoorn* op mijn brochure, ben ik onmiddellijk naar de heer *Ringers* toegestapt — hij was toen Minister — en ik heb hem gezegd: Voordat ik dat vierkant tegenspreek, wil ik u toch nog even vragen, of u daarvan iets bekend is. Hij zei toen: Ja, ik ben een keer op uw bureau gekomen en ben toen door uw adjudant verwezen naar generaal *Carstens*. Dat was nu eenmaal noodzakelijk. Er kwamen honderden mensen op mijn bureau aanlopen, die mij of iemand anders wilden spreken, en mijn adjudant van dienst had tot taak die mensen te verwijzen naar het bureau, waar zij moesten zijn. Zo heeft op een gegeven ogenblik blijkbaar de heer *Ringers*, een hoogstaand ingenieur, maar een ingenieur, mij te spreken gevraagd en mijn adjudant heeft hem toen verwezen naar de generaal *Carstens*, die in eerste instantie alle landmachtaangelegenheden behandelde. De heer *Ringers* is toen bij hem terechtgekomen.
Dit is nooit tot mij doorgedrongen. Het ligt totaal niet in mijn aard, dat ik iemand van zijn standing niet zou willen ontvangen.

23. De **Voorzitter:** Over de volgende vraag, of u de heer *Ringers* voldoende gesteund hebt, kunnen wij dus niet spreken. De heer *Ringers* heeft waarschijnlijk voldoende gelegenheid gehad om zijn zaken te doen, zij het met ondergeschikte instanties.

A. Ik weet niet of u nog meer getuigen wilt horen, maar de tegenwoordige generaal *Wilson* zou u daarover het best kunnen inlichten. Hij is in de stad en u kunt hem direct laten komen. Ik kwam in een dergelijke functie niet met elk detail in kennis. Ik heb wel steeds de indruk gehad, dat men met buitengewoon grote dankbaarheid van de adviezen van de heer *Ringers* gebruik maakte en heel aangenaam met hem samenwerkte.

24. De **Voorzitter:** Hoe was het gesteld met het ter beschikking stellen van gelden voor de verdedigingswerken? Liep dat vrij vlot?

A. Zoals ik zojuist uit die brief heb voorgelezen, dreigde in de Vesting Holland nu en dan stopzetting van de werkzaamheden, omdat de aannemers hun materiaal wilden weghalen, daar er geen geld was. Het heeft wel eens gestagneerd, maar ik geloof niet, dat het juist door de Minister van Defensie op de lange baan is geschoven.

De **Voorzitter:** Dat kan ook aan het Ministerie van Financiën gelegen hebben.

A. Natuurlijk, of misschien aan een ander Departement. Dat kan heel goed het geval geweest zijn. Maar het duurde dikwijls lang.

25. De **Voorzitter:** Nu een vraag op een heel ander terrein. Heeft de opperbevelhebber al het mogelijke gedaan om schending van ons luchtgebied tegen te gaan? Daarvan wordt u ook een grief gemaakt.

A. Wij hadden, zoals u misschien weet, ongeveer 50 vliegtuigen, die geschikt waren om vreemde vliegtuigen te bestrijden. Men zou kunnen zeggen, dat het er 70 waren, maar dan rekent men er bij de C 10's, die niet voldoende snelheid hadden. Dat waren verkennings-, maar geen gevechtsvliegtuigen. Van die 50 vliegtuigen kon ongeveer de helft steeds in bedrijf zijn, omdat de motoren voortdurend moesten worden nagezien en wij er bovendien voor moesten zorgen, dat wij onze geringe luchtmacht niet gingen „opvliegen" vóór de oorlog begon. Wij zaten slecht in de motoren.
Nu kwam het nogal eens voor, dat een Engels vliegtuig b.v. over een van de Waddeneilanden was gevlogen en dan kwam er onmiddellijk een Duits protest. Dan ging van Buitenlandse Zaken naar Defensie en vervolgens naar mij het bericht, dat er alweer een vliegtuig over ons grondgebied was gevlogen. Ik heb herhaaldelijk overleg gepleegd met de generaal *Best*, commandant van de luchtverdediging, en ik heb het luchtwachtbureau bezocht en wij zijn ten slotte tot de conclusie gekomen, dat met het kleine beetje, dat wij hadden, inderdaad alles gedaan werd wat gedaan kon worden.
Toen heb ik op een gegeven ogenblik tot de Minister gezegd: u kunt nu wel iedere keer met mededelingen komen, maar wij kunnen met dat beetje, dat wij hebben, niet verhinderen, dat vreemde vliegtuigen over de Waddeneilanden, over Limburg of over het midden van ons land vliegen, zeker niet in de nacht. Daarvoor hadden wij geen nachtjagers met zoeklichten. Op een gegeven ogenblik komt er een bericht van een luchtwachtbureau b.v. in Enschede, dat vreemde vliegtuigen het land zijn binnengevlogen. Dat wordt dan doorgegeven en verschillende andere luchtwachtbureaux maken er verder melding van. Zo kan men de route vaststellen en kunnen er patrouilles worden opgezonden en deze moeten trachten die vliegtuigen te vinden, maar u hebt wel gemerkt tijdens de Duitse bezetting, dat de Duitsers met hun veel sterkere luchtmacht ook het overvliegen van vijandelijke vliegtuigen niet konden beletten. De Minister van Buitenlandse Zaken vond het echter erg onaangenaam, dat er protesten kwamen, maar er was met de beschikbare middelen niet veel aan te doen. Ik heb toen gezegd: ik zie met de beschikbare middelen geen kans méér te doen; men doet wat men kan. De mensen raken door

al die nachtdiensten dodelijk vermoeid, vooral bij de luchtdoelartillerie. De Minister heeft toen een paar vliegvelden bezocht. Op Schiphol vond hij alles keurig in orde. In Bergen is toen dat misverstand ontstaan. De zaak was deze. In Bergen kon al het personeel niet op het vliegveld gelegerd worden, maar moest voor een deel ingekwartierd worden. Er werden 2 gevallen onder het oog gezien:

1°. dat ons grondgebied geschonden werd door vreemde vliegtuigen. Daarvoor stegen des morgens patrouilles op en stonden altijd patrouilles gereed;

2°. dat de politieke toestand zich ging toespitsen en er direct oorlogsgevaar dreigde. Dan moest alles gealarmeerd worden en moesten dus alle mensen, die buiten de kampen sliepen, gehaald worden. Bovendien moest een infanteriedetachement, dat voor de bescherming van het vliegveld zorgde, gealarmeerd worden. Men had dus twee soorten alarm, één om de schending van het grondgebied tegen te gaan en het andere om het gehele personeel te verzamelen. Bij het bezoek van de Minister is toen — zo is het mij toegelicht — door de wijze, waarop de Minister gealarmeerd heeft, misverstand ontstaan. Ik ben er zelf met de commandant van de luchtverdediging één of enkele dagen later heengegaan, ook tegen het aanbreken van de dag, en heb alles keurig in orde bevonden. Het rapport van de toenmalige commandant van het luchtvaartregiment is anders dan de voorstelling van de Minister in zijn antwoord. Als u dat rapport wilt hebben, kunt u het krijgen. Overigens kon ik er natuurlijk niet voor instaan, dat er niet hier en daar fouten werden gemaakt.

26. De heer **Algera:** U neemt op blz. 38 van uw tweede brochure een deel over van het rapport van de commandant. Is de juistheid van dat rapport achteraf gecontroleerd, of meent u, dat het geheel juist is?

A. Dat rapport heb ik pas opgevraagd naar aanleiding van het antwoord van oud-Minister *Dijxhoorn*. Het is een rapport van de commandant van het eerste luchtvaartregiment aan de commandant van de luchtverdediging. Deze heeft over het bezoek aan Schiphol en Bergen gerapporteerd. Ik heb geen reden om aan te nemen, dat het rapport onjuist zou zijn.

27. De **Voorzitter:** De heer *Dijxhoorn* haalt ook nog de generaal *Kruls* als getuige aan.

A. Die is toen mee geweest.

De **Voorzitter:** Ik geloof, dat hiermede deze zaak voldoende is toegelicht.

A. Ik ben er niet bij geweest. Ik kan alleen afgaan op de papieren.

28. De **Voorzitter:** Wilt u dat rapport aan de commissie overleggen?

A. Gaarne. Dan krijgt u ook een indruk omtrent hetgeen er aan vliegtuigmaterieel was.

29. De **Voorzitter:** Vervolgens zou ik willen vragen — ook weer een vraag om de sfeer te karakteriseren —: heeft de opperbevelhebber aan een officier van het bureau Inlichtingen opdracht gegeven, geen volledige inlichtingen meer te verstrekken aan H. M. de Koningin en/of de Minister van Defensie?

A. Ik heb niet kunnen achterhalen wat daarmee bedoeld is. Ik heb zeker niet in mijn kabinet iemand een dergelijke opdracht gegeven. Dat is absoluut niet het geval, dat weet ik zeker. Ik heb later met de generaal *Fabius,* die ik heel goed ken en toen hoofd was van de Inlichtingendienst, hierover gesproken en hij heeft mij gezegd, dat hij enkele malen met Hare Majesteit had gesproken, maar dat van een gegeven opdracht om Haar iets te verzwijgen geen sprake was. Dat zou door hem ook niet zijn aanvaard. Ik weet niet, wat de Minister daarmee bedoelt.

30. De **Voorzitter:** Ook niet aan de Minister zelf? Er wordt gesteld, dat u opdracht zou hebben gegeven noch aan H. M. de Koningin, noch aan de Minister volledige inlichtingen meer te verstrekken.

A. Ik weet niet, wat dat zou kunnen zijn. Er gingen van het bureau Inlichtingen steeds inlichtingen uit èn naar H. M. de Koningin, èn naar de Minister èn naar mij. Of er toen misschien iets in gestaan heeft, dat voor mij aanleiding is geweest om te zeggen: „Zet dat er niet in, dat is een zuivere onderstelling van jou", weet ik niet. Dat zoudt u het best aan de kolonel *Somer* kunnen vragen. Als er iemand is, die het zeker zal zeggen, als het zo is, is hij het.

31. De heer **Algera:** In ieder geval ontkent u, dat u een schriftelijke opdracht hebt gegeven.

A. Zonder enige twijfel, ten minste ik herinner mij daar niets van. U moet niet vergeten, dat het 8 jaar geleden is.

32. De **Voorzitter:** Klopte de opdracht van 9 September 1939 met de conclusie, vastgesteld aan het einde van de daaraan voorafgaande bijeenkomst met H.M. de Koningin? Zo neen, kunt u daarvan dan een verklaring geven?

A. Deze zaak is zo gelopen. Ik herinner mij nog heel goed, dat op de eerste bijeenkomst met de Koningin de Minister begonnen is met op te merken: generaal, u weet, dat ik altijd heb voorgestaan een uitsluitende verdediging van de vesting Holland en verder niet. Ik moet zeggen, dat het was alsof ik een klap in mijn gezicht kreeg. In de eerste plaats is de gehele geschiedenis van ons krijgswezen sinds 40 jaar er op gericht, dat wij ons niet zouden beperken tot de verdediging van de vesting Holland. De gehele oprichting van het commando veldleger had als grondslag het optreden buiten de vesting Holland. Ik heb destijds herhaaldelijk oefeningen, die de heer *Dijxhoorn* als leraar aan de krijgsschool hield met zijn leerlingen, bijgewoond. Dat was b.v. aan de IJssel of de Maas, maar nooit binnen de vesting Holland en ik begreep er niets van hoe Minister *Dijxhoorn* nu tot deze mededeling kon komen. Ook van de onder mij ressorterende officieren van de generale staf, die ik ter zake ondervroeg, herinnerde niemand zich ooit een dergelijke mening van de heer *Dijxhoorn* te hebben vernomen.

33. De **Voorzitter:** Ik zou nog even de vraag willen preciseren, of de opdracht van 9 September klopte met de conclusies van dat onderhoud?

A. Niet geheel. Maar men heeft zich ten slotte met mijn zienswijze verenigd. Dat ging evenwel met moeite. De Minister heeft de wenselijkheid betoogd om ons zoveel mogelijk te beperken tot een verdediging van de vesting Holland en het IIde en IVde Legerkorps achten het oostfront te legeren.

Toen heb ik gezegd: hoe moet het dan met de inundaties? Dan wordt de vesting Holland aangevallen zonder dat er inundaties zijn. Bovendien zal men de internationale verplichtingen niet kunnen nakomen. Als de Grebbe-linie ontruimd wordt, zal ook de Peel-Raamstelling ontruimd moeten worden, want deze komt dan als het ware in de lucht te hangen. De Minister zei toen: voor de inundaties is dat niet zo erg, want wij hebben een aaneengesloten rij kazematten aan de IJssel en de Maas. Die zullen lang genoeg ophouden.

34. De **Voorzitter:** Was dat laatste ook niet het standpunt van oud-Minister *van Dijk?*

A. Die voelde veel voor de kazemattenlinie. De heer *Dijxhoorn* was toen hoofd van de tweede afdeling. Minister *van Dijk* heeft sterk op de aanleg van die kazemattenlinie aangedrongen. Naar mijn mening was een doorbreken van die linie een quaestie van hoogstens 24 uur. Het was niet mogelijk in die tijd de inundaties te stellen. Het antwoord was: laat dan een legerkorps achter bij de Grebbe. Ook dat achtte ik niet voldoende.

35. De **Voorzitter:** Mag ik in het kort nog even deze vraag herhalen? Wij moeten dus aannemen, dat de opdracht van 9 September niet klopte met de conclusies, die aan het einde van die besprekingen met H.M. de Koningin getrokken zijn. Achteraf is de Regering blijkbaar tot een ander inzicht gekomen of heeft zij er op willen terugkomen? Kunt u de reden daarvan bevroeden, afgezien nu van de strategische quaesties?

A. Zonder enige twijfel. Ik geloof, dat de aanwezigheid van H.M. de Koningin er niet helemaal onschuldig aan was, dat men zich ten slotte met mijn inzichten verenigde. Zeker weet ik het natuurlijk niet. U kunt het als een insinuatie opvatten. Aan het einde van de bespreking ging ik weg met het prettige gevoel, dat ik ten slotte gelijk had gekregen. Later bleek het anders te zijn.

36. De **Voorzitter:** De 30ste December is dat ook weer enigermate geschied?

A. In nog veel sterkere mate. Toen hebben misschien nog meer redenen daartoe meegewerkt.

37. De heer **Algera:** Ik zou nog een vraag willen stellen in verband met het vorige punt, het al of niet geven van de opdracht om geen volledige inlichtingen meer te verstrekken aan H.M. de Koningin en de Minister van Defensie. Kunt u zich herinneren, dat u een opdracht in die zin hebt gegeven, mondeling of schriftelijk, aan de heer *van de Plassche?*

A. Schriftelijk zeker niet. Ik ging mijn eigen mensen geen schriftelijke orders geven. Het lag niet in de lijn van het standpunt van *van de Plassche* om scherpe dingen te doen. Er heerste op het bureau eerder een soort tegenstelling tussen de jongere officieren, die er steeds van overtuigd waren, dat de oorlog voor de deur stond, en *van de Plassche,* die er veel rustiger over dacht. Ik zou mij kunnen voorstellen, dat *van de Plassche* een dergelijke order gegeven zou hebben of iets in die geest gezegd had, maar zeker is het niet zo, dat ik dat *van de Plassche* eerst zou hebben gezegd. Dat zou helemaal niet in overeenstemming zijn geweest met de geest, die daar heerste. Het zou hoogstens kunnen zijn, dat *van de Plassche* in de een of andere uitlating van mij, steun gevonden zou hebben voor zijn mening, dat ze niet al te alarmerend moesten doen.

38. De heer **Algera:** Maar dat zou dan zeker niet gequalificeerd kunnen worden door het woord „opdracht"?

A. Beslist niet.

39. De **Voorzitter:** Kunt u mededelen, wat het verloop is geweest van de bespreking enkele dagen na de opdracht van 7 Januari tussen de Minister-President, de Minister van Buitenlandse Zaken, de Minister van Defensie en u zelf ten aanzien van de drie volgende punten:

1°. de verantwoordelijkheid van de opperbevelhebber om zijn functie te blijven uitoefenen;

2°. het gebrek aan medewerking van de opperbevelhebber;

3°. het gebrek aan medewerking van het algemeen hoofdkwartier.

A. De verhoudingen begonnen toen al een enigszins scherp karakter aan te nemen.

40. De **Voorzitter:** Hebt u toen enigszins met de portefeuille gerammeld?

A. Op die avond enigszins, inderdaad. Wij hadden juist de geschiedenis gehad, dat Minister *Dijxhoorn* met de commandant veldleger had gesproken en de quaestie, dat er gezegd was, dat mijn opdracht ongewijzigd kon blijven, en ik toch een heel andere opdracht kreeg. Ik was dus een beetje geladen. De heer *de Geer* vroeg mij: Bent u tevreden met de opdracht? Ik antwoordde: Helemaal niet. Er ontstond een enigszins minder pleizierige verhouding en op een gegeven ogenblik heb ik gezegd, dat de Regering het mij verschrikkelijk moeilijk maakte om mijn functie te blijven waarnemen.

41. De **Voorzitter:** Het verloop van de besprekingen over uw gebrek aan medewerking in het algemeen?

A. Dat maakte op mij de indruk, dat er een reden moest worden gevonden. Het ging over de mobilisatieclubs. Ten aanzien daarvan werd mij een starre houding verweten. Ik heb toen, geloof ik, gezegd, dat alle commandanten en adviseurs, ook de geestelijk adviseurs en b.v. de heer *van Lidth de Jeude,* voorzitter van de commissie voor ontwikkeling en ontspanning, van mening waren, dat dat verkeerd was. Als u nog regimentscommandant was — in die geest heb ik het gezegd, geloof ik — hadt u het ook niet goedgevonden.

42. De **Voorzitter:** En dan de medewerking van het algemeen hoofdkwartier?

A. Dat waren een paar kinderachtigheden. Dat betrof het verstrekken van met schapenvachten gevoerde schilderjassen. Hierover was een enigszins heftige discussie ontstaan tussen generaal *Carstens* en het hoofd der afdeling Intendance van het Departement van Defensie.

43. De **Voorzitter:** Hoe was het verloop van het onderhoud tussen de Minister-President en de opperbevelhebber op 30 Januari, speciaal ten aanzien van het neerleggen van de portefeuille door de Minister van Defensie?

A. Ik ben bij de Minister-President ontboden. Ik begreep, dat de toestand gespannen was. Ik stond toen eigenlijk op het standpunt: ik scheid er mee uit, maar ik heb het eenvoudig niet willen doen, omdat ik er tegenop zag weg te lopen zonder alle moeite te hebben gedaan tot overeenstemming te komen. Ik had in de vergadering van 30 December nog een andere redactie van dat ene punt in de opdracht, betreffende de mogelijkheid van een terugtocht uit de Grebbestelling, in overweging gegeven. Ik wist ook niet of men mij wilde weg hebben en ik dacht: ik zal een kleine toenaderingspoging doen om te trachten tot overeenstemming te komen. Toen het echter zo lang duurde, dacht ik: zij zullen niet willen toegeven. Toen ik bij de Minister-President kwam, begon deze met te zeggen, dat de Minister van Defensie hem had te kennen gegeven, dat hij, wanneer ik bleef, zou aftreden en dat, daar de Ministerraad de Minister van Defensie niet wilde missen, hij mij in overweging gaf heen te gaan. Ik antwoordde, dat wanneer de Ministerraad meer prijs stelde op de Minister van Defensie dan op mij, ik daarin zou berusten en om ontslag zou verzoeken. De Minister-President heeft mij nog gevraagd of ik hierover niet wilde spreken, voordat het bericht in de krant zou komen. Ik heb dat goed gevonden, maar heb gezegd, dat ik alleen even te voren het wilde horen, opdat ik het persoonlijk aan mijn ondercommandanten zou kunnen mededelen. Ik wilde niet, dat zij het in de krant zouden lezen. De Minister-President heeft ook gevraagd of ik er niet over wilde schrijven, want dat wilde men liever niet. Hij heeft toen nog gezegd mijn loyale houding op prijs te stellen en nog voorgesteld om samen een verklaring op te stellen. Hij haalde daarbij nog een voorbeeld aan van een Ministerwisseling, waarop zulks was geschied, maar ik ben daarop niet ingegaan. Ik wilde mij wel verbinden er niet over te spreken, mits de Regering geen beschuldigingen aan mijn adres zou uiten. De Minister-President heeft mij later de verklaring, die in de krant zou komen, telefonisch voorgelezen en mij gevraagd, of ik er bezwaar tegen had.

44. De **Voorzitter:** Is er u iets van bekend of er stappen zijn gedaan door de Duitse gezant bij de secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken de heer *Snouck Hurgronje* en bij Minister *van Kleffens* om Duitse troepen zonder tegenstand door Nederland te laten trekken?

A. Dat heb ik gehoord in het requisitoir van de advocaat-fiscaal in de zaak-*de Geer.*

45. De **Voorzitter:** Te voren wist u dat niet?

A. Later, in de bezettingstijd, sprak ik nog wel eens de heer *Snouck Hurgronje* en daarbij is wel eens ter sprake gekomen de vraag of het werkelijk de bedoeling is geweest ons op 12 November aan te vallen. Ik sprak toen tot de heer *Snouck Hurgronje* in deze geest, dat ik daaraan twijfelde en dat ik altijd de indruk had gehad, dat het een soort demonstratie was geweest om te kijken hoe wij daarop zouden reageren. De heer *Snouck Hurgronje* zei toen: Zij zijn het werkelijk van plan geweest, want de Duitse gezant heeft mij nog gevraagd, wat wij zouden doen. Dit heeft de heer *Snouck Hurgronje* gezegd in een particulier gesprek tussen hem en mij.

46. De **Voorzitter:** Hebben naar uw mening deze stappen enige invloed gehad op de beslissingen ten aanzien van de Peel-Raamstelling?

A. Dat durf ik niet te zeggen. Het is natuurlijk wel heel vreemd, dat ik met die stappen niet in kennis ben gesteld. Die stappen zijn bovendien niet aan de andere Ministers medegedeeld, althans niet aan de Ministers *Gerbrandy* en *Welter.* Dat hebben ze voor zich gehouden aan Buitenlandse Zaken. Natuurlijk is dat zonderling. Het ligt toch voor de hand, dat men, wanneer men dergelijke verzoeken krijgt, tot tweemaal toe, de opperbevelhebber daarvan in kennis stelt! Die heeft er toch ook wel iets mee te maken!

De **Voorzitter:** Als het aan het Kabinet zelf ook niet is medegedeeld .....!

A. Dat is toch te dol! Prof. *Gerretson* heeft mij ook geschreven over deze geschiedenis. Ik mag misschien even voorlezen, wat hij mij heeft geschreven:

> „Ik teken hierbij aan, dat toen ik onlangs generaal *Winkelman* attent maakte op uw gedrukte uitlating, dat tot uw verwondering aan u als opperbevelhebber van de Duitse démarches geen kennis is gegeven, deze mij, op zeer spontane wijze, antwoordde, dat ook hem daarvan niets was meegedeeld, en dat hij, ware dat geschied, wellicht in plaats van, om reeds lang gevestigde strategische inzichten de troepen uit de Peel terug te trekken, onder die omstandigheden wellicht zijn gehele macht daar zou hebben geconcentreerd, or words to that effect."

Dat schrijft prof. *Gerretson* aan mij. Voor die uitlating van de generaal *Winkelman* kan ik niet instaan, maar prof. *Gerretson* geeft haar aldus weer. De mededeling van een dergelijke stap onthoudt men toch niet aan de opperbevelhebber!

De **Voorzitter:** Enfin, dat is een quaestie van beleid.

A. Ik vind het zonderling. Ik schrijf het daaraan toe, dat gezegd is: Als wij het wel doen, komt hij weer met voorstellen en wil hij weer geld hebben. Dat heeft naar mijn mening een rol gespeeld.

47. De **Voorzitter:** Stond het conflict tussen u en de Regering inderdaad in het teken daarvan, of voor ons aandeel in de strijd tegen een eventuele overweldiger al of niet de nodige offers behoorden te worden gebracht?

A. Daarvan was ik tot in mijn ziel overtuigd.

48. De **Voorzitter:** Is dat nu nog uw mening?

A. Dat was toen reeds mijn mening en dat is altijd mijn mening geweest. Door de commandant van het veldleger was voorgesteld om betonnen schuilplaatsen te maken in de Grebbelinie en de Peel-Raamstelling. Wij waren met de versterkingen zover gekomen, dat wat met aarde en hout gedaan kon worden, gereed was. Het was toen nodig met betonnen versterkingen verder te gaan, in het bijzonder met granaatvrije afwachtingsdekkingen. De commandant van het veldleger heeft toen voorstellen gedaan wat betreft de Grebbestelling en de Peel-Raamstelling. Hij wilde daarmede beginnen en daarvoor geld hebben. Ik zei toen: neen, dat doen wij niet. Ik wil loyaal blijven tegenover de Regering. Ik wil een volledig voorstel hebben met alle financiële consequenties en ik wil nu bepraten hoever wij zullen gaan en welk type schuilplaats wij zullen maken in de Grebbestelling en welk in de vesting Holland. Deze laatste was door mij bestemd tot hardnekkige verdediging, de Grebbelinie voor een tijdelijke verdediging. Dit maakte, wat de samenstelling van de schuilplaatsen betreft, verschil. Wij hebben toen in een bijeenkomst vastgesteld het type onderkomens en het aantal, dat gemaakt zou worden, en ik heb de commandant opdracht gegeven volledige voorstellen te ontwerpen. Dat kwam op ± 12½ millioen voor de Grebbe- en de Peel-Raamstelling. Ik heb dat voorstel aan de Minister gedaan en er bij gezegd, dat er bovendien nog aanzienlijke bedragen voor de vesting Holland nodig zouden zijn. Onmiddellijk nadat de bijeenkomst op 30 December was begonnen, zei de Minister: nu vraagt u weer om geld, dat is niet meer te betalen! Wij moeten afstappen van de beide stellingen en u moet kiezen tussen de Grebbestelling en de vesting Holland. Voor beide is er geen geld.

49. De **Voorzitter:** Dat zei dus Minister *Dijxhoorn?*

A. Ja, wellicht na overleg met het Kabinet of de Minister-President.

50. De **Voorzitter:** U hebt aangehaald het betoog van de procureur-fiscaal in het proces-*de Geer.* Daaruit is gebleken, dat de getuigen het er over eens zijn geweest, dat *de Geer* tijdens zijn laatste Ministerschap zich nimmer tegen de door de Minister van Defensie gedane voorstellen heeft verklaard of uit eigen beweging verlagingen heeft voorgesteld. Die weerstand zat dus niet bij de Minister van Financiën.

A. Ik heb u al voorgelezen uit die brief van *Fruyt van Hertog,* dat Minister *Dijxhoorn* tegen hem had gezegd, dat *de Geer* soms tegen kleine bedragen grote bezwaren had en soms tegen grote bedragen kleine bezwaren. Helemaal juist is dat dus niet, maar het kan natuurlijk ook aan andere Ministers gelegen hebben.

51. De **Voorzitter:** Dat Minister *Dijxhoorn* niet vlot wilde zijn met het geld, is ook maar relatief. Ik herinner mij uit de stukken, dat hij voor verhoging van taluds in de Peel-Raamstelling 2 millioen wilde geven.

A. Op een gegeven ogenblik, wanneer hij het zelf zag, gaf hij met royale hand. Wanneer het van mij uitging, waren er altijd bezwaren.

52. De heer **Algera:** U hebt gezegd, dat de Minister tegen u zei: wat wilt u: de vesting Holland of de Grebbestelling? Beide kunnen wij niet betalen. Dat men zich wilde bepalen tot één stelling, vloeide dat voort uit financiële overwegingen of uit overwegingen van krijgsbeleid?

A. In de eerste plaats uit financiële overwegingen. Dat is in ieder geval een zeer belangrijke factor geweest.

53. De **Voorzitter:** Uw indruk is in strijd met de mening van Minister *Dijxhoorn* zelf. Hij ontkent dat. Hij zegt op verschillende plaatsen, dat het er hem om te doen was met dergelijke opmerkingen de strategie te dienen, maar dat hij wel degelijk bereid is geweest om zeer veel ter beschikking te stellen voor al deze plannen om zo goed mogelijk de landsverdediging te kunnen voeren en dat hij, evenzeer als u, de vijand wel degelijk de weg wilde versperren. Dat is toch met elkaar in strijd.

A. Dat is inderdaad met elkaar in strijd. Ik heb die indruk zeer positief gekregen. Het wordt wat moeilijk, wanneer men over karakters gaat spreken. De heer *Dijxhoorn* heeft in zeer sterke mate de eigenschap, dat wat van hem zelf uitgaat buitengewoon goed is en wat van een ander uitgaat nooit goed is. Als leraar aan de Hogere Krijgsschool was hij uitstekend. Hij wist veel. Hij had aan de Franse Krijgsschool veel opgestoken en was met de Franse gevechtsvoorschriften heel goed op de hoogte. Ik heb met de generaal *Seyffardt* veel lessen en oefeningen van hem bijgewoond. Generaal *Seyffardt* was ook in Frankrijk geweest en vond ook, dat de heer *Dijxhoorn* uitstekend les gaf. Ik zei toen: hij weet een heleboel en geeft goed les, maar ik heb nooit gehoord, dat hij iets, dat een van de leerlingen zei, goed vond. Hij wist alles veel beter. Mijn indruk is, dat dit hierbij ook sterk speelde. Maar de gehele strijd ging ook om andere zaken.

54. De heer **Algera:** Het lijkt mij toch een te beperkte opvatting, wanneer u zegt, dat het alleen een financiële quaestie is geweest. Uit de lectuur over deze zaak blijkt toch, dat er een groot verschil van opvatting was in zake het krijgsbeleid, met name over de vraag, welke stellingen moesten worden verdedigd. Wanneer wij uw stelling doordenken, zoudt u ontslag hebben gekregen om financiële redenen, niet wegens verschil van inzicht ten aanzien van het krijgsbeleid.

A. Ik heb de indruk, dat men opofferingen van geld en van mensen, speciaal in Brabant, vreesde.

55. De heer **Algera:** U beschouwde het niet als een verschil van militaire aard?

A. Ook dat kwam er wel bij.

De heer **Algera:** Dit is een belangrijk punt.

A. Inderdaad, maar het is verschrikkelijk moeilijk in dezen te weten wat juist is en wat niet. Ik ben er van overtuigd — dat heb ik zelfs tegen de heer *de Geer* en H.M. de Koningin gezegd —, dat de quaestie van de mobilisatieclubs en de quaestie van de afkondiging van de staat van beleg of de staat van oorlog, veel meer invloed hebben uitgeoefend dan eigenlijk uit de stukken wel zou blijken. Daarvan ben ik absoluut overtuigd, maar de heer *de Geer* ontkende dat. Het spreekt vanzelf, dat hij dat ontkende. Dat is ook niet als reden van mijn ontslag aangevoerd. U kent waarschijnlijk het advies, dat de heer *de Geer* bij mijn request aan H.M. de Koningin heeft gevoegd. Daarin wordt alleen van het strategisch beleid gesproken.

56. De heer **Algera:** De controverse is toch geweest, dat u de vesting Holland krachtdadig wilde verdedigen, maar met voorlopig vertragende gevechten aan de Grebbelinie, terwijl het standpunt van de Regering is geweest: de Grebbelinie wordt de krachtdadige verdediging?

A. Neen, dat niet. Dat blijkt niet uit de opdracht. De opdracht was: beide.

57. De heer **Algera:** Maar ten slotte wilde de Regering zich toch vastleggen op de Grebbelinie?

A. Dat is niet het geval. Het is zo, dat in de eerste bijeenkomst van 9 September over de Grebbelinie niet gesproken is. De Minister wilde haar helemaal niet gebruiken en ik voorlopig.

57*a.* De heer **Algera:** Ik bedoel de quaestie van Januari.

A. In Januari is de zaak zo gelopen. De Minister begon met te zeggen, dat het te veel kostte en dat het niet aanging 2 linies achter elkaar te nemen. Ik mocht kiezen: òf de vesting Holland volledig inrichten òf de Grebbelinie volledig inrichten. Ik heb toen gezegd: over een uitsluitende verdediging van de vesting Holland is op 9 September gesproken. Die zaak is afgedaan. Sindsdien zijn er millioenen gestoken in de Grebbelinie en de Peelstelling. De troep is geheel vertrouwd gemaakt met de verdediging daarvan. Daarop kom

ik niet meer terug. Wanneer de Regering op de beslissing van 9 September terugkomt en alleen de vesting Holland wil verdedigen, dan kunnen wij zo maar niet die vooruitgeschoven stellingen prijsgeven.

Toen is gesproken over een uitsluitende verdediging van de Grebbelinie en de daaraan aansluitende Peelstelling.

Ik heb betoogd, dat, wanneer wij ons tot een hardnekkige verdediging van de Grebbelinie zouden bepalen, er een aansluiting moest worden gemaakt, omdat het in Brabant niet lang kon duren, omdat wij niet sterk genoeg waren. Wij konden hoogstens een verdediging van enige dagen bewerkstelligen. Er moest dus een verdediging gemaakt worden tussen de zuidpunt van de Grebbelinie en de zuidpunt van de vesting Holland. Anders zou de Grebbelinie omvat kunnen worden. Ik heb toen voorgerekend, dat men een zodanig lange stelling kreeg, dat men daarin vrijwel een geheel leger moest plaatsen. Men kreeg dus feitelijk een toestand, dat, wanneer de Grebbelinie viel, de zaak eigenlijk afgelopen zou zijn. Ik heb toen nog gezegd: dan moet ik voor de verdediging van de Waal van de algemene reserves van het eerste legerkorps een deel afnemen om de Waalstelling te verdedigen.

Toen zei Minister *Welter*: zoudt u dat willen doen met troepen uit Holland, niet uit Brabant? Ik antwoordde: de troepen uit Brabant hoop ik daarvoor beschikbaar te krijgen. Dus u houdt vast aan de verdediging van Brabant, vroeg hij? Ja, antwoordde ik, dat is eenmaal vastgesteld, daarop kom ik niet meer terug. Toen zei Minister *Welter:* dan weet ik genoeg.

Naar aanleiding van mijn betoog, dat met het vallen van de Grebbelinie feitelijk de zaak afgelopen zou zijn, omdat wij geen of althans niet voldoende troepen over zouden hebben voor de verdediging van de vesting Holland, is de opdracht gekomen: beide stellingen verdedigen en de hoeveelheid troepen voor ieder van de stellingen bepalen. Ik moest de vaste bezetting voor de beide stellingen bepalen en als het ware alles vastmetselen.

58. De heer **Algera:** Het ging er mij om, dat naar uw oordeel financiële overwegingen de doorslag gaven.

A. Inderdaad.

59. De **Voorzitter:** Ik zou nog willen opmerken, dat Minister *Dijxhoorn* nog in zijn brochure zegt:

> „Generaal *Reynders* weet heel goed, dat mijn voorstel om in Noordbrabant een vertragend gevecht te voeren, werd ingegeven door mijn wensch om in die provincie langduriger weerstand te bieden dan in zijn oplossing mogelijk was; met andere woorden, dat ik het tegenovergestelde wenschte van hetgeen hij mij thans — na 6 jaren — in de schoenen tracht te schuiven."

Ook de heer *Dijxhoorn* meende, naar ik geloof, dat zijn opvatting juist door strategische overwegingen werd bepaald.

A. Onmogelijk kan worden volgehouden, dat hij Brabant zou willen verdedigen beter dan ik zou willen doen. Dat is toch niet in overeenstemming te brengen met het feit, dat hij goedgekeurd heeft, dat wij zonder strijd uit Brabant weggingen! Generaal *Winkelman* had het IIIde legerkorps om den Bosch verzameld om op het eerste sein terug te gaan binnen de vesting Holland, zonder vertragende gevechten. „Vertragende gevechten" is trouwens een oud begrip. U begrijpt toch, dat, wanneer men daar een detachement op de weg zet en daarachter een ander detachement en het één laat terugtrekken achter het ander, dit een voortdurende terugtocht langs de weg geeft, die bij absolute overmacht van de vijand in de lucht uitgesloten is. Die stelling van de heer *Dijxhoorn* kan niet waar zijn.

60. De **Voorzitter:** Wij komen daarop bij het volgende hoofdstuk nader terug. U blijft bij uw opvatting, dat het destijds al uw positieve indruk is geweest?

A. Inderdaad, maar ik kan dat niet bewijzen. Mijn indruk is, dat het een zeer belangrijke rol heeft gespeeld.

61. De **Voorzitter:** U hebt een zeer uitvoerig schrijven, behelzende uw ontslagaanvrage, ingediend bij H.M. de Koningin, met een zeer uitvoerige motivering. Blijft u bij die motivering?

A. Ja. Ik heb het persoonlijk overhandigd aan de heer *de Geer*. Toen hij dat las, zei hij: „Generaal, waarom dat lange verhaal? Dat kunt u toch veel korter doen?" Ik antwoordde: Ik vind het noodzakelijk om het zo te doen. Daarop vroeg de heer *de Geer:* Maar wat hebben die mobilisatieclubs en die andere dingen daarmee te maken? Ik zei toen: U hebt mij zoveel aanwijzingen gegeven, dat ik nu gaarne zelf zou willen bepalen op welke wijze ik mijn request aan H.M. de Koningin zal indienen. Hij wilde het mij nog even laten overmaken! U begrijpt mijn gevoel: ik wilde het gebeurde in de laatste periode even vastleggen. Ik ben achteraf blij, dat ik dat gedaan heb. Dan staat dat ten minste vast.

62. De **Voorzitter:** De hoofdreden van het vertrek van de opperbevelhebber is, zo neem ik aan, het krijgsbeleid geweest. Dat is toch ook uw visie? Of denkt u er anders over?

A. Dat is als uitsluitende reden aangevoerd bij H.M. de Koningin, maar daarom kan men zelf nog wel eens het gevoel hebben, dat er andere overwegingen zijn geweest, die zeker ook meegewerkt hebben. U zult wel bemerkt hebben, dat die quaestie van de mobilisatieclubs, die op het laatste ogenblik weer naar voren kwam, de Regering ook zeer hoog gezeten heeft. En van de quaestie van de toepassing van de Oorlogswet, de afkondiging van de staat van oorlog of de staat van beleg geldt precies hetzelfde. Ik weet niet of het u opgevallen is, maar vrijwel op dezelfde datum, waarop die bespreking plaats had — de bespreking van 29 December —, welke geëindigd is met de mededeling van de Minister van Defensie aan H.M. de Koningin, dat de opdracht, zoals deze nader opgevat werd — dat in elk geval in de Grebbelinie een begin van tegenstand zou worden geboden —, ongewijzigd kon blijven — enige dagen later gevolgd door een opdracht, die er niets meer mee gemeen had —, is mijn brief aan de Minister uitgegaan, de brief van 30 December, waarbij dat gentlemen's agreement werd opgezegd. Ik acht het mogelijk, dat dit op dat ogenblik ook veel gewicht in de schaal heeft gelegd.

63. De **Voorzitter:** Er hebben ook andere motieven een rol gespeeld, maar de hoofdreden is het krijgsbeleid geweest.

A. Ja. Ik kan natuurlijk niet in de harten van de mensen kijken, maar ik weet, dat de Minister dit hoog opgevat heeft. Over die quaestie van de staat van beleg heeft Minister *Gerbrandy* zich ook warm gemaakt. Daardoor is in de Ministerraad een zekere animositeit ontstaan. Ik weet wel, dat, toen ik afscheid van Minister-President *de Geer* nam, ik heb gezegd: ik geloof niet, dat de reden in het krijgsbeleid ligt, maar ergens anders. Hij antwoordde, dat dit niet het geval was. Ik heb dat ook aan H.M. de Koningin, met wie ik een lang onderhoud heb gehad, gezegd. Ik zeg dit alleen maar, omdat ik toentertijd ook de indruk heb gehad, dat andere redenen zonder twijfel sterk hebben medegewerkt.

64. De **Voorzitter:** U is waarschijnlijk niets bekend, waarom het officiële persbericht anders is gesteld dan het ontslagbesluit?

A. Neen.

65. De **Voorzitter:** Een belangrijke vraag is de volgende: is de ongunstige uitslag van de oorlogvoering in de Meidagen in eerste instantie dan wel in aanzienlijke mate te wijten aan het ingrijpen van de Regering in het krijgsbeleid en aan het op het kritieke moment aanstellen van een nieuwe opperbevelhebber?

A. Ik heb dit een beetje anders in mijn brochure gezegd, maar ik bedoelde het eigenlijk zo, dat in het algemeen natuurlijk de nederlaag te wijten is geweest aan de slechte bewapening, de slechte oefening. Daardoor kon de weerstand niet groot zijn, maar ik heb tevens willen zeggen, dat ook wanneer wij de beste troepen van Europa hadden gehad, doordat op het ogenblik, dat de parachutisten de toegang tot de vesting Holland in handen hadden, Brabant ontruimd werd, de uitslag van de oorlog niet anders zou zijn geweest. Met iedere troep, hoe goed ook, zou de zaak zijn misgelopen. De pantserdivisie, welke bij Venlo het land is binnengekomen, kon ten gevolge van die ontruiming ongehinderd naar Rotterdam optrekken. Daarnaast moet erkend worden, dat bij de verdediging van de Grebbelinie — u hebt waarschijnlijk ook wel de uitgave van de generale staf, die zojuist is verschenen, gelezen — ongeveer alle fouten gemaakt zijn, die er gemaakt konden worden.

Dat is zeer slecht geweest. Dat zou onder mij ook gebeurd zijn. Ik bedoel dit: 36 uur na het uitbreken van de oorlog is die pantserdivisie bij Venlo over de grens gekomen en de duur van de oorlog is verder bepaald door de tijd, die nodig is geweest voor die pantserdivisie om ongehinderd naar Rotterdam te marcheren. Onze oorlogvoering heeft geduurd 36 uur plus de tijd, die een pantserdivisie nodig heeft om van Venlo ongehinderd naar Rotterdam te marcheren.

66. De **Voorzitter:** Daar staat tegenover de bedoeling van de nieuwe opperbevelhebber, dat de Franse troepen de Moerdijk zouden hernemen.

A. Neen, de Franse troepen, waarom door de nieuwe opperbevelhebber was gevraagd in zijn brief aan de gezant — ik had een heel ander verzoek gedaan —, waren vier divisies voor hulp bij de verdediging van de vesting Holland. Generaal *Winkelman* heeft inderdaad om hulp voor het hernemen van de Moerdijk gevraagd, maar dat was nadat hij het besluit nam uit Brabant te gaan. Om 7 uur in de ochtend van de eerste oorlogsdag waren er geen Franse troepen. Het teruggaan uit Brabant is gebeurd onafhankelijk van de Fransen. Generaal *Winkelman* heeft later de Fransen gevraagd de Moerdijk te hernemen, maar de Fransen zijn daar niet heengegaan. Zij zijn voor een deel naar Zeeland gegaan om Antwerpen te beschermen en voor een deel naar Brabant om een gedeelte van hun vooruitgeschoven stellingen te verdedigen.

67. De **Voorzitter:** Maar als u billijk wilt zijn tegenover de nieuwe opperbevelhebber, moet u erkennen, dat het de bedoeling is geweest het IIIde legerkorps terug te trekken om het stuk tussen de Grebbestelling en het Z.O.-punt van de vesting Holland te verdedigen, omdat er anders een open vak zou zijn.

A. Maar daarmee stond toch vast, dat men Brabant niet zou verdedigen!

De **Voorzitter:** Niet in die mate.

A. Een „symbolische verdediging".

De **Voorzitter:** Wat de heer *Dijxhoorn* betwist.

A. Dat is niet te betwisten, wanneer men met zijn hoofdmacht — de hele lichte divisie plus 2 divisies van het IIIde legerkorps — op het eerste ogenblik teruggaat. Toen eenmaal die verrassing van de parachutisten kwam, waarop niemand gerekend had — ik ook niet — had gezegd moeten worden: En nu de Peel-raamstelling in. Dat is mijn opvatting, maar ik begeer mijn opvolger niet aan te vallen.

Het verhoor wordt geschorst en kort daarna weer voortgezet.

68. De **Voorzitter:** Wij zullen nu overgaan tot het volgende hoofdstuk, de aangelegenheden, samenhangende met de Oorlogswet.
Kunt u iets mededelen, waarom op 1 September 1939 de staat van oorlog, bovendien nog met een zekere beperking, is ingesteld en niet de staat van beleg?

A. Ik kan daarop alleen antwoorden, dat ik veel moeite heb gedaan de staat van beleg afgekondigd te krijgen. Ik had er op gerekend. Alle voorbereidingen waren daarvoor getroffen. Wanneer de Oorlogswet van toepassing is, zijn met het militaire gezag volgens het Koninklijk besluit, dat daarbij behoort, belast een groot aantal autoriteiten, de opperbevelhebber, de commandant van het veldleger, de divisiecommandant en de kantonnementscommandant. Nu is het natuurlijk niet mogelijk al die autoriteiten, hogere en lagere, dezelfde bevoegdheden te geven. Eigenlijk hebben zij dat volgens de Oorlogswet wel, maar de wijze, waarop de zaak geregeld werd, was deze, dat de opperbevelhebber de toepassing van een aantal artikelen van de Oorlogswet voor zich reserveerde. De censuur b.v. moest centraal geregeld worden. Men kon niet iedere kantonnementscommandant laten censureren. Die regeling lag dus klaar. Het *Staatsblad* met met Koninklijk besluit lag gereed om uitgegeven te worden. De staat van beleg zou worden afgekondigd bij het uitgaan van het telegram B.
Het was voor mij een grote teleurstelling, dat het niet gebeurde. De gehele regeling verviel daardoor. Dat heeft natuurlijk zijn bezwaren gehad. Ik heb er in mijn brochure verschillende genoemd, b.v. de quaestie van de spionnage. Maar ik heb mij daartegen ten slotte niet tot het uiterste verzet en daarin berust. In de vorige mobilisatie is het ook niet gebeurd. Ik kreeg toen op een gegeven ogenblik bezoek van de Minister — het kan ook telefonisch geweest zijn — en mij werd gezegd: de Regering is wel bereid de staat van oorlog af te kondigen, maar zij wil niet alle bevoegdheden, die daaruit voortvloeien, toekennen; voorlopig alleen deze, welke betreffen het vorderen van terrein voor oefeningen en aanleggen van verdedigingswerken. Van mij werd verwacht, dat ik mij zou houden aan een gentleman's agreement, waarbij ik beloofde de andere bevoegdheden niet te zullen uitoefenen, dan na voorafgaand overleg met de Regering. Ik heb daarvan berouw gehad. Ik had dat niet moeten doen, maar wij zaten ten slotte midden in de mobilisatie en er heerste een geweldige spanning. De mobilisatie was een ingewikkelde geschiedenis, omdat het oorlogsleger niet op het vredesleger lijkt. Vrijwel algemeen vreesde men, dat de mobilisatie zou mislukken, maar zij is wel gelukt. Ik had toen de indruk, dat allen zo goed mogelijk wilden samenwerken om de zaak zo goed mogelijk te laten lopen.
Ik heb dus in die voorwaarde toegestemd, maar het was onjuist. Wij kregen daardoor natuurlijk een onmogelijke toestand. Wanneer de Regering dit openlijk had medegedeeld aan de burgerlijke autoriteiten en gezegd had: kijk eens, deze overeenkomst is door ons getroffen, dus de bevoegdheden ten aanzien van het handhaven van de openbare orde en rust gaan niet over op het militaire gezag, maar blijven bij de burgerlijke autoriteiten, dan was er een meer regelmatige toestand geweest.
Maar nu hadden wij de zonderlinge toestand, dat, terwijl het militair gezag verantwoordelijk was voor de openbare orde, de burgemeesters, die maatregelen verwachtten, wanneer die openbare orde bedreigd werd, eenvoudig geen maatregelen zagen nemen door het militair gezag, maar het zelf ook niet konden doen, omdat door de staat van oorlog die bevoegdheden waren overgegaan op het militair gezag. Er ontstond toen een onmogelijke, voor het militair gezag niet te aanvaarden toestand. Zo gebeurde het, dat de burgemeester van Amsterdam opbelde en zei: „De communisten willen hier een vergadering houden, wij kunnen dat niet toestaan, het wordt een bende, verbied die vergadering alstublieft", waarop ik antwoordde: „Doe het zelf maar", waarna hij weer zei: „Ik mag het niet doen". Het was een belachelijke toestand. Ik heb bovendien betoogd, dat deze toestand niet in overeenstemming was met 's lands wetten. Men kan niet een wet van toepassing verklaren en meteen er bij zeggen: voordat je de artikelen toepast, moet je mijn toestemming hebben. Men kan toch niet zeggen: u kunt de Gemeentewet alleen toepassen, wanneer u mij verlof vraagt. Dat is toch geen situatie!

69. De **Voorzitter:** De volgende vraag — er komt nog een groot aantal — is deze: kunt u zich voorstellen, dat het pas opgetreden Kabinet tot deze beslissing is gekomen op grond van de in de vorige wereldoorlog opgedane ervaring ten aanzien van de verhouding tussen de opperbevelhebber en het toenmalige Kabinet? Acht u het mogelijk, dat het pas opgetreden Kabinet-*de Geer*, in tegenstelling tot wat voorbereid was, nl. de onmiddellijke afkondiging van de staat van beleg, tot die beperkte constructie is gekomen o.a. op grond van de moeilijkheden, die in de vorige wereldoorlog inderdaad hebben bestaan?

A. Dat weet ik natuurlijk niet. Intussen moet ik opmerken, dat, ook al zouden er in de vorige wereldoorlog moeilijkheden in dit opzicht zijn geweest, de zaak nu toch veel en veel beter was voorbereid. Er waren cursussen gehouden voor reserve-officieren-juristen, met wie de toepassing van de Oorlogswet was besproken. Zij zouden toegevoegd worden aan de verschillende commandanten, die het gezag moesten uitoefenen. Er was door de Commissie Oorlogswetten, onder de jonge generaal *van Voorst tot Voorst*, een uitmuntend boekwerk samengesteld, waarin de betekenis en de toepassing van ieder artikel nauwkeurig waren aangegeven. De hele zaak was zeer zorgvuldig voorbereid. Dat was geschied met instemming van de chef van de generale staf en de Minister van Defensie. Naar mijn mening had de Minister van Defensie deze geschiedenis moeten voorkomen. Hij had dat in de Ministerraad naar voren moeten brengen en hij had tegen de andere Ministers moeten zeggen: Dat kan niet.

70. De **Voorzitter:** Dat was wel zijn persoonlijke opvatting. Hij heeft zich echter neergelegd bij de mening van het Kabinet.

A. Als ik vrijuit mag spreken — ik neem aan, dat ik dat mag doen —, dan zeg ik: de Minister had ten deze geen opvatting. Hij wist er niets van, volgens mij. De Minister heeft zich voor deze dingen nooit geïnteresseerd.

De heer **Algera:** In zijn brochure staat, dat hij het betreurde.

A. Maar aan „betreuren" heb ik toch niets! Maar bovendien spreekt de Minister in zijn antwoord alleen over de staat van beleg. Hij zegt: wij wilden de staat van beleg niet in volle omvang toepassen om het Nederlandse volk, dat wilde ingrijpen, van het militair gezag te besparen. Over die andere quaestie spreekt hij zich niet uit. Door de afkondiging van de staat van oorlog had men zich al een zekere beperking opgelegd. De staat van beleg gaat veel verder. Alleen door de afkondiging van de staat van oorlog was men al een heel eind teruggekomen op de gevolgen van de afkondiging van de staat van beleg, maar nu ging men ook nog met de staat van oorlog op onwettige wijze omspringen.

71. De **Voorzitter:** Over het feit, dat de staat van beleg niet is afgekondigd, zou ik nog dit willen opmerken. Het is psychologisch misschien verklaarbaar, dat het Kabinet, gezien de bekende moeilijkheden van 1914—1918 tijdens het Kabinet-*Cort van der Linden* en ook het nieuwe Kabinet van 1918, toen men min of meer bevreesd was, dat het militaire gezag een staat in de staat zou worden, gedacht heeft: dat moeten wij nu voorkomen.

A. Dat kan natuurlijk het geval geweest zijn, maar daartegen waren maatregelen genomen. Ik heb mij ten slotte neergelegd bij het niet afkondigen van de staat van beleg, maar niet bij de scheve manier, waarop de staat van oorlog werd toegepast.

72. De **Voorzitter:** Dan de quaestie, dat Minister *Dijxhoorn* niet op de hoogte van deze zaken zou zijn geweest.

A. Generaal *Carstens* zegt in zijn gedenkschriften: hij wist van niets. Daar waren speciale mensen mede belast en dat was alles al afgewerkt voordat Minister *Dijxhoorn* kwam.

73. De **Voorzitter:** U stelde het als normaal, dat, gegeven de staat van oorlog, die afgekondigd was, bepaalde bevoegdheden u niet krachtens onderlinge afspraak mochten worden onthouden.

A. Ja.

74. De **Voorzitter:** Hebt u nog iets op te merken over de redenen van de voorgenomen wijziging van de Oorlogswet?

A. Ik heb over die wijziging van de Oorlogswet dadelijk het oordeel van de commissie-Oorlogswet gevraagd, die daarvan natuurlijk een speciale studie had gemaakt en er meer van wist dan ik zelf. Deze commissie stond er volkomen afwijzend tegenover en achtte dit onaanvaardbaar. Daarmede heb ik mij verenigd. Hebt u het oordeel van de Raad van State over deze wet niet gelezen? Dat was zeer afwijzend, ja vernietigend. Ik zou hierbij nog dit willen opmerken, dat het Besluit bijzonder militair gezag, dat in Engeland is samengesteld en bestemd was om in werking te treden na de bevrijding, wanneer ons land niet meer bezet zou zijn, verre uitgaat boven hetgeen wij hadden zelfs bij de staat van beleg. Daarbij gaf de Regering de bestuursbevoegdheden over aan het militaire gezag.

75. De **Voorzitter:** Daarop is dan achteraf ook voldoende critiek uitgeoefend!

A. Inderdaad. Men was bevreesd om te grote bevoegdheden in handen van het militaire gezag te leggen. Minister *van Boeyen* heeft zelfs gezegd: dat kunnen wij niet doen; dat gaat veel te ver. Dan zou de opperbevelhebber zich met de gemeentelijke verordeningen kunnen bemoeien en b.v. het uitbreidingsplan van Amsterdam kunnen vaststellen.
De voorgenomen wijziging is inderdaad het gevolg geweest van de omstandigheid, dat de Regering de bevoegdheden van de Oorlogswet niet aan het militaire gezag wilde toevertrouwen, maar aan het burgerlijke gezag wilde laten. Dat ging uit van het Departement van Justitie. Speciaal de heer *Hooykaas* was daar de drijvende kracht. Merkwaardig is, dat die wijzigingen zijn ontworpen op het Departement van Justitie, terwijl art. 195 van de Grondwet voorkomt onder hoofdstuk VIII, het hoofdstuk van de Defensie. Men zou zeggen, dat het Departement van Defensie zich daarmede zou moeten belasten en niet het Departement van Justitie.
Dat wijst er toch op, dat niet in de eerste plaats rekening zou worden gehouden met de belangen van Defensie.

76. De heer **Algera:** Het Kabinet was natuurlijk niet verplicht, u een motivering te geven van deze gang van zaken, maar ik kan mij indenken, dat in het dagelijks verkeer tussen Kabinet en opperbevelhebber dat toch geschied is. Is tegenover u nooit het motief genoemd, waarom het Kabinet dat standpunt innam?

A. Neen. Ik heb alleen een onderhoud gehad met de Minister van Defensie, die mij zei: Doe het nu maar, het komt wel in orde.

77. De heer **Algera:** Hebben daarover geen besprekingen plaats gehad en is zo maar tegen u gezegd: dat is het standpunt?

A. Ik ben door de Minister van Defensie overreed om dat te aanvaarden.

78. De heer **Algera:** Overreed?

A. M. i. wel.

79. De heer **Algera:** Maar dan toch met gebruikmaking van motieven.

A. Neen. De Minister heeft mij gezegd: Ze willen dat niet, maar accepteer dit nu maar voorlopig, dan kunt u ten minste uw gang gaan. Wij moesten verdedigingswerken aanleggen en oefenterreinen hebben. Hierover is ook geen correspondentie gevoerd.

80. De **Voorzitter:** U was in die tijd natuurlijk overbezet.

A. Natuurlijk. Dat is de enige verontschuldiging, die ik wil aanvoeren. Overigens wil ik mij niet verontschuldigen.

81. De **Voorzitter:** Is het verzoek van u — ik neem aan, dat u dat gedaan hebt — om art. 12 van de Oorlogswet te mogen toepassen — dat gaat over de inschakeling van de bevolking bij militaire werkzaamheden — nimmer beantwoord?

A. Neen.

82. De **Voorzitter:** Noch schriftelijk, noch mondeling?

A. Noch schriftelijk, noch mondeling. Dat artikel schrijft voor, dat overleg moet worden gepleegd met de burgerlijke autoriteiten omtrent de door de burgerbevolking te verlenen hulp bij militaire werkzaamheden. Ik had een circulaire laten schrijven voor alle 1100 burgemeesters, waarin ik het overleg met hen opende omtrent de voorwaarden, waaronder het zou gebeuren. Ik had daarin een voorstel gedaan en hun gevraagd, of zij daarmede akkoord konden gaan. Ik had dus uitgebreide voorzorgsmaatregelen genomen, zodat ik, wanneer ik antwoord kreeg, meteen mijn gang kon gaan. Ik had daarbij vooral het oog op de werklozen, die in zo groten getale rondliepen.

83. De **Voorzitter:** Was dit een van de artikelen, die vielen onder de restrictie?

A. Er waren vier artikelen, die ik wel mocht toepassen, maar dit artikel viel onder de restrictie.

84. De **Voorzitter:** Was de toepassing van dat artikel volgens u noodzakelijk?

A. Ja. De oefening van de troep heeft onder dat pionierswerk verschrikkelijk geleden.

85. De **Voorzitter:** Heeft het feit, dat de staat van beleg niet afgekondigd was, moeilijkheden opgeleverd ten aanzien van de censuur op de post, toegezonden aan gemobiliseerden en burgers? B.v. ten aanzien van nationaal-socialistische lectuur?

A. Ja, zonder enige twijfel. Later hebben wij er een mouw aan gepast. Toen was de staat van beleg afgekondigd voor bepaalde gemeenten en daaronder viel Zeist, waar het veldpostkantoor van het veldleger was gevestigd. Wanneer een bundel blijkbaar ongeschikte lectuur werd verzonden, werden wij opgebeld door het hoofdveldpostkantoor en werd gezegd: Er is weer zoiets. En dan zeiden wij: stuur het maar over Zeist, dan kunnen ze het daar openmaken, hier mag het niet.

86. De **Voorzitter:** Heeft het ontbreken van de staat van beleg gevolgen gehad met het oog op landverraad, spionnage, enz.?

A. Er zijn kaarten buitgemaakt, waarop alle verdedigingswerken, versperringen en wat er verder maar te spionneren viel waren aangegeven, bijgewerkt tot 15 Maart 1940. Later is mij gezegd, dat men oorspronkelijk van plan was geweest de aanval op de Grebbe meer noordelijk te doen, maar een persoonlijke verkenning door de commandant, die met de aanval was belast, heeft hem doen besluiten bij de Grebbe aan te vallen, omdat daar de verdediging zwakker was.

87. De heer **Algera:** U hebt gezegd, dat bepaalde poststukkea via Zeist werden verstuurd. Heeft dat veel effect gehad?

A. Er werd voortdurend communistische en socialistische lectuur verspreid. Ik herinner mij de gevallen niet meer precies.

88. De heer **Algera:** Zijn door deze situatie spionnage en landverraad openbaar geworden?

A. Zoals ik zei: er zijn kaarten buitgemaakt met verdedigingswerken, stellingen, vliegvelden, enz.

De **Voorzitter:** Dat was na uw aftreden.

A. In de oorlog is gebleken, dat dat gebeurd is. Ik zou in dit verband dit nog willen opmerken: toevallig zag ik dezer dagen generaal *van Munnikrede,* oud-lid van het hoog militair gerechtshof, hij vertelde mij, dat voor het gerechtshof het geval was behandeld van een zekere majoor *Weber.* Deze had een weg langs een stelling afgesloten en gezegd: hier komt niemand door, maar de arbeiders, die over die weg moesten, hebben zich daarover beklaagd. Er is procesverbaal opgemaakt tegen de majoor en er is nog 14 dagen tegen hem geëist. Het gerechtshof besliste, dat hij wel is waar niet het recht had gehad om die weg af te sluiten, maar sprak hem vrij. Een ander geval: doordat slechts de staat van oorlog was afgekondigd, had ik niet het recht om het verkeer te regelen. Zo gauw gevaar dreigde, gebeurde dat wel. Wegen werden dan met hindernissen afgesloten, het verkeer omgelegd, enz. De bruggen over de IJssel werden maar éénmaal in de 3 uur opengesteld en weer gesloten. Er hebben zich gevallen voorgedaan, dat schildwachten geschoten hebben op mensen, die hun aanwijzingen niet opvolgden. Daar zijn doden bij gevallen. Wanneer de mensen het geweten hadden en een eis tot schadevergoeding hadden ingesteld, dan weet ik nog niet wat er met mij of althans met de commandant gebeurd zou zijn. Maar je kon toch de zaak maar niet laten lopen! Er moest toch waakzaamheid betracht worden.

89. De heer **Korthals:** Ik zou willen vragen, of u zoudt kunnen concretiseren door wie en waar kaarten zijn buitgemaakt.

A. Ik heb zoëven al gezegd: het komt voor in het verslag van de militaire medewerker van „De Maasbode". Iemand, die er veel van weet, is de tegenwoordige Minister van Oorlog. *Fruyt van Hertog* zegt er ook iets over:

> „C. V. heeft, toen hij na de terugtocht zich met zijn staf geïnstalleerd had op mijn stafkwartier te Gouda, mij een op een Duits officier buitgemaakte stafkaart van het terrein der Grebbelinie getoond, waarop tot in details alle verdedigingswerken waren „gedrukt" met aangifte van de toestand van afwerking op 15 Maart 1940."

De voormalige commandant van het veldleger weet het dus ook wel. Hij heeft die kaart laten zien en de overste *Fiévez,* de tegenwoordige Minister, die toen behoorde tot de staf van de commandant veldleger, heeft mij ook meegedeeld, dat hij die kaart gezien heeft.

90. De heer **Algera:** Was dat ook mogelijk geweest bij de staat van beleg?

A. Dan hadden wij ten minste spionnage kunnen tegengaan. Nu konden wij er niets tegen doen. Dan hadden wij bepaalde terreinen kunnen verbieden, bepaalde personen kunnen uitwijzen en correspondentie kunnen openmaken.

91. De heer **Korthals:** Weet u ons een aanwijzing te geven in welke richting wij moeten zoeken, wanneer wij willen weten wie de Duitse commandant was, die de Grebbelinie geïnspecteerd heeft?

A. Daarvan zal wel op de hoogte zijn de generaal *van Hilten,* de chef van de krijgsgeschiedkundige afdeling van de generale staf.

92. De **Voorzitter:** U kunt waarschijnlijk ook vermoeden, waarom op 19 April 1940 eindelijk de staat van beleg is ingevoerd?

A. Omdat er een onhoudbare toestand was ontstaan. Er werd sterk op aangedrongen. Daarom is indertijd ook gezegd: Dan maar voor het gebied van de stellingen.

93. De **Voorzitter:** U stelt in uw brochure, dat de ondercommandanten uw standpunt volmaakt deelden.

A. Ik meen, dat ik dat in mijn brochure alleen gezegd heb ten aanzien van de mobilisatieclubs. Intussen geloof ik wel, dat zij ook ten opzichte van deze quaestie mijn standpunt volkomen deelden.

94. De **Voorzitter:** Op blz. 18 van uw eerste brochure zegt u:

> „Naar mijne meening heeft de Minister zich hier, evenals bij het vraagstuk van de toepassing van de Oorlogswet, „aan de verkeerde kant van de tafel geplaatst." "

A. Ja, ik had in het algemeen meer steun van de Minister verwacht. Wij hadden nu eenmaal een Minister-President, die het leger een volkomen overbodig instrument vond, die lichtelijk anti-militarist was en voor het leger dus heel weinig voelde. Er zaten bovendien een paar sociaal-democraten in het Kabinet, die ook niet veel voor het leger voelden. Het was alleen mogelijk geweest tot een bevredigende toestand te komen, als de Minister zich een man getoond had. Daar moest ik het van hebben.

95. De **Voorzitter:** Kunt u mededelen, wat het verloop is geweest van de bespreking, gehouden enkele dagen na de opdracht van 7 Januari, tussen de Minister-President en de Ministers van Defensie en van Buitenlandse Zaken met u, ten aanzien van een inperking van de bevoegdheden van het militaire gezag? Daarover schijnt bij die gelegenheid ook gesproken te zijn. Of herinnert u zich daarover niets bijzonders?

A. Ik herinner mij alleen, dat toen is gesproken over de mobilisatieclubs.

96. De **Voorzitter:** Dat is geweest na 7 Januari. Toen is o.a. het punt van de inperking van de bevoegdheden van het militaire gezag besproken.

A. Het was toen langzamerhand zo geworden, dat ik dacht: nu wordt het mij te bar, nu moet het maar buigen of barsten; dit betrof ook de inperking van de bevoegdheden van het militaire gezag; bepaald genoemd is dit, naar ik meen, niet.

De **Voorzitter:** Wij zijn thans door het hoofdstuk van de Oorlogswet heen. Ik stel thans voor de bijeenkomst voor een kwartier te schorsen.

Het verhoor wordt geschorst en kort daarna hervat.

97. De **Voorzitter:** Wij komen nu tot de quaestie van de mobilisatieclubs. Was er met het opperbevel overleg gepleegd voor de toezegging in de Memorie van Antwoord aan de Eerste Kamer betreffende de begroting voor 1940 ten aanzien van de mobilisatieclubs, bij brief van 28 November 1939 aan het opperbevel medegedeeld?

A. Neen, er is geen overleg over gepleegd.

98. De **Voorzitter:** Is u soms bekend, sinds wanneer de Minister van Defensie in contact is geweest met de commissie uit de S.D.A.P.?

A. Uit het antwoord van de Minister is gebleken, dat hij wilde rekening houden met mijn wensen. Dat moet dus geweest zijn na mijn brief van 6 December.

99. De **Voorzitter:** Toen u uw brief van 8 November geschreven hebt over de militaire tehuizen, was u toen iets bekend over de plannen ten aanzien van de mobilisatieclubs?

A. Neen, er werden toen hier en daar localiteiten opengesteld door de moderne arbeidersbeweging voor de dienstplichtigen als militaire tehuizen. Die brief over de militaire tehuizen was om verschillende redenen geschreven. Aan de ene kant, zoals ik in mijn antwoord gezegd heb, omdat verkeerde gelegenheden zich sierden met de naam „militair tehuis". Dat kwam in Amsterdam en Rotterdam o.a. voor en dat was ongewenst. Aan de andere kant, omdat ik min of meer gewaarschuwd werd, dat verschillende localiteiten door particulieren werden geopend, o.a. vanwege de moderne arbeidersbeweging.

Daarbij kwam ook, dat in bepaalde kantonnementen, vooral in Brabant, waar het IIIde legerkorps lag, de onderdelen bijna uitsluitend uit R.-K. militairen bestonden. Daar was dan wel een militair tehuis voor de Rooms-Katholieken ingericht vanwege de aalmoezenier, maar b.v. niet voor de mensen, die Hervormd waren. Ik vond het nodig, dat die jongens daar niet rondliepen, maar ook gelegenheid moesten krijgen een militair tehuis te bezoeken. Met het oog daarop heb ik, in overleg met de veldprediker in algemene dienst en de hoofdaalmoezenier, gezegd: de militaire tehuizen moeten voor ieder toegankelijk zijn, het moet niet zo zijn, dat een gedeelte van de in zo'n kantonnement gelegerde militairen gelegenheid heeft om naar een militair tehuis te gaan, terwijl de anderen rondlopen. Dat was de opzet. Als ik mij goed herinner, was het mij toen wel bekend, dat verschillende particuliere verenigingen en instellingen, ik meen o.a. de Koninklijke, ook militaire tehuizen hadden ingericht. In het algemeen vond ik het nodig op een gegeven ogenblik enige richtlijnen vast te stellen omtrent de aard van de genoegens, die de mensen aangeboden werden. Dat betrof o.m. de aard van de lectuur. Daarop had betrekking mijn brief van 8 November. Toen was er nog geen quaestie van mobilisatieclubs.

100. De **Voorzitter:** Was naar uw mening het Reglement van November 1939 van de mobilisatieclubs in strijd met de brief van 6 Decmber 1939, door u gericht aan de ondercommandanten?

A. Naar mijn mening wel.

101. De **Voorzitter:** Speciaal ten aanzien van de quaestie: geen politiek in het leger?

A. Ja. Bovendien had ik er bezwaar tegen, dat die mobilisatieclubs gedirigeerd zouden worden door een centrale commissie, waardoor er tussen de militaire chefs en hun ondergeschikten een instantie geschapen werd, die in de vorige mobilisatie veel nadeel heeft gedaan. De ondergeschikten komen dan met hun klachten en bezwaren bij zo'n centrale commissie en deze gaat rechtstreeks naar de Minister. Dat is een toestand, die voor de commandanten zeer moeilijk wordt. Dat vond ik geen juiste toestand.

102. De **Voorzitter:** Dus de mobilisatieclubs, zoals zij oorspronkelijk in de laatste maanden van 1939 waren opgezet, schiepen naar uw mening inderdaad tot op zekere hoogte een instantie tussen de gemobiliseerden en hun hiërarchieke chefs?

A. Ja.

103. De **Voorzitter:** Waren zij dus naar uw mening uit krijgstuchtelijk oogpunt onaanvaardbaar?

A. Ja.

104. De **Voorzitter:** Is het niet mogelijk, dat uw standpunt ook enigermate is beïnvloed of bepaald door de gebeurtenissen van 1918?

A. Zonder twijfel. Juist dat beschouwde ik als een waarschuwend voorbeeld. Ik wilde niet op een gegeven ogenblik in dezelfde toestand geraken, dat eigenlijk de mobilisatieclubs langzamerhand overgingen in soldatenraden.

105. De **Voorzitter:** Is u bekend, of de Minister van Defensie al zijn goedkeuring gehecht had aan het Reglement van November 1939 van de centrale commissie, voordat het gezonden werd naar de kantonnementscommandanten?

A. Ja, want in de brief, die de kantonnementscommandanten kregen, stond vermeld, dat het reglement bereids door de Minister van Defensie was goedgekeurd.

106. De **Voorzitter:** Over die goedkeuring was met u geen overleg gepleegd?

A. Daarover was met mij inderdaad geen overleg gepleegd.

107. De **Voorzitter:** Had de centrale commissie reeds contact met de dienstplichtigen gezocht, voordat zij overleg pleegde met de Minister?

A. Ja, want de aanleiding voor mijn brief van 6 December was eensdeels de brief van de Minister van 28 November, waarin hij mededeelde, dat de brief van 8 November herziening behoefde — welke brief overigens betrekking had niet op de mobilisatieclubs, maar op de militaire tehuizen; ik heb daartussen altijd onderscheid gemaakt —, maar bovendien omdat mij toen berichten bereikten, dat een circulaire werd rondgezonden bij de troepen, waarin geanimeerd werd tot oprichting van mobilisatieclubs, en die clubs hadden, zoals in de circulaire ook stond, een zeer beslist politiek karakter. Daarin werd zelfs gesproken over het indienen van klachten en het behandelen van klachten en er werd ook sterk de nadruk op gelegd, dat op die manier propaganda kon worden gemaakt voor een bepaalde politieke partij. De heer *de Savornin Lohman*, lid van de Eerste Kamer, die daarvoor bij mij is geweest, heeft in de Eerste Kamer enkele van die dingen aangehaald. Als u de *Handelingen* van de Eerste Kamer naslaat, kunt u dat vinden. Daarin komt het propagandistische karakter op duidelijke wijze naar voren.

108. De **Voorzitter:** Wij hebben het een paar keer gehad over besprekingen met de Ministers enkele dagen na 7 Januari. Kunt u zich herinneren of toen over de politiek in de weermacht gesproken is?

A. Ik kreeg toen de indruk, dat de Minister een aantal grieven tegen mij wenste naar voren te brengen. Hij heeft mij, wat hij noemde, mijn starre houding tegenover de mobilisatieclubs verweten, omdat ik het hem daardoor moeilijk maakte tegenover zijn sociaal-democratische ambtgenoten.

109. De **Voorzitter:** Zijn er geen andere punten op dit terrein?

A. Neen.

110. De **Voorzitter:** U hebt toen, op 12 Januari, een nogal positieve brief doen uitgaan, waarover u zelf hebt geschreven in uw brochure en waarbij u geconstateerd hebt, dat er toen een streep onder de zaak is gezet.

A. De Minister had ieder overleg met mij vermeden en mij voor het feit gesteld, dat hij die mobilisatieclubs goedkeurde. De Minister had met de heer *Vorrink* daarover gesproken en hij had gezegd, dat hij *Vorrink* in zijn zak had, iets waarover ik mijn twijfel heb uitgesproken.

111. De **Voorzitter:** Maar deze brief van u was, gezien het standpunt van de Regering, zoals zij dat tot uiting had doen komen in de Memorie van Antwoord aan de Eerste Kamer, toch niet helemaal juist te achten.

A. Dat wil zeggen, ik had geen hoop meer, dat de Regering er nog op terug zou komen, en ik heb gemeend mijn standpunt te moeten handhaven en op gevaar af de consequenties er van te moeten aanvaarden, heb ik die brief doen uitgaan. Ik meende geen ander standpunt te mogen innemen.

112. De **Voorzitter:** Naar uw mening behoort het dus tot de bevoegdheid van het opperbevel om te beslissen over eventuele toelaatbaarheid van die mobilisatieclubs?

A. Zonder twijfel. Ik was verantwoordelijk voor de krijgstucht in het leger.

113. De **Voorzitter:** Hebt u in verband met dat hoofdstuk over de mobilisatieclubs nog iets mede te delen?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter!

114. De **Voorzitter:** Dan kunnen wij nu overgaan tot wat wel het voornaamste is: het krijgsbeleid en de appreciatie van verschillende personen van dat krijgsbeleid.
Welke waren de voornaamste geschilpunten bij de bespreking, voorafgaande aan de opdracht van 9 September 1939?

A. Het is goed, de zaak even precies te stellen. De Minister is toen begonnen met als zijn standpunt kenbaar te maken — een standpunt, dat hij, naar hij zei, altijd had ingenomen —, dat wij ons moesten beperken tot de verdediging van de vesting Holland. Ik heb toen gezegd: Ik ben het er mee eens, dat dat ten slotte de eindphase moet zijn, dat wij ons ten slotte in de vesting Holland moeten terugtrekken en daar zo lang mogelijk tegenstand moeten bieden, maar naar mijn mening is het nodig, dat daaraan voorafgaat een verdediging van de Grebbelinie, omdat ik anders onmogelijk de tijd heb om de inundaties voor de vesting Holland te stellen en de daaraan voorafgaande evacuatie van de burgerbevolking en het vee tot stand te brengen; daarvoor is tijd nodig en die tijd moet ik winnen. Bovendien heb ik er de aandacht op gevestigd, dat, wanneer wij de Grebbelinie zouden ontruimen, de Peel-Raamstelling in de lucht zou komen te hangen en dat wij deze niet prijs mochten geven, omdat wij moesten voldoen aan onze internationale verplichting: het tegengaan van een doortocht, naar de mate van onze krachten, van vijandelijke troepen, door ons land.
Vooral over dat laatste is nogal lang gesproken, omdat ik de indruk had, dat de Regering daaraan minder waarde hechtte. Ik heb toen aangehaald de geschiedenis van België en heb gezegd, te recht of ten onrechte, dat België het herkrijgen van zijn volledige onafhankelijkheid na de vorige oorlog o.a. te danken had aan het feit, dat het inderdaad zijn internationale plicht, het tegengaan van de doortocht van vijandelijke troepen, zeer ernstig had opgevat.
Ten slotte heb ik gezegd, dat ik meende dat naar voren te moeten brengen, maar dat ik begreep, dat de quaestie, of wij al of niet aan onze internationale verplichtingen zouden voldoen, in de eerste plaats Regeringszaak was; dat het hier geen strategische, maar min of meer politieke overwegingen betrof en dat, wanneer de Regering mij als het ware vrijstelde van die plicht, ik bereid was inderdaad binnen de vesting Holland terug te gaan, maar dat daaraan dan onvoorwaardelijk verbonden zou zijn een onmiddellijk stellen van de inundaties. Dat hing samen en dat zou de consequentie zijn. Die consequentie heeft de Regering niet aanvaard.

115. De **Voorzitter:** In verband met de quaestie van de neutraliteitshandhaving met betrekking tot de Peel-Raamstelling zou ik even op het volgende willen wijzen. Het zal u waarschijnlijk bekend zijn, dat de generaal *van Voorst tot Voorst,* de latere chef staf, over de neutraliteitshandhaving ook iets gepubliceerd heeft. Daarin zegt hij, dat twee opvattingen mogelijk zijn.

De eerste is meer uw opvatting, terwijl de tweede een andere opvatting is, nl. dat bij een niet-incidentele schending van de neutraliteit op grote schaal de oorlogstoestand intreedt, dat het dan dus automatisch oorlog is, dat er dan dus van „neutraliteit" geen sprake meer is en dus evenmin van „neutraliteitshandhaving". Dat is een opvatting, die naar mijn mening toch wel verdedigd kan worden.

A. Ik ben van mening, dat, wanneer wij een internationale plicht hebben om iedere doortocht tegen te gaan, het nooit juist kan zijn geen tegenstand te bieden. Dat vind ik een spitsvondigheid. Wanneer het oorlogsrecht voorschrijft, dat een doortocht van vreemde troepen moet worden belet, dan kan ik het onmogelijk juist achten, dat men op het ogenblik, dat dit voorschrift van kracht wordt, zegt: wij doen dat niet.

116. De **Voorzitter:** De bedoeling is, dat men die verplichting heeft, indien men verder neutraal zou kunnen blijven. Maar als men er toe overgaat, naar aanleiding van die inbreuk 100 pct. partij te kiezen en wanneer men in de bondgenootschappelijke oorlogvoering wordt ingeschakeld, dan kan men met recht beweren, dat wat het zwaarste is het zwaarste moet wegen!

Dan zou men van het standpunt uit kunnen gaan, dat een gemeenschappelijke oorlogvoering meer belang heeft bij een hardnekkige verdediging van de vesting Holland.

A. Ik zou in dit verband hierop de aandacht willen vestigen. Er lag bij onze gezanten een brief, waarin onze wensen kenbaar werden gemaakt. Die brief is in mijn tijd opgesteld. Daarin werd steun gevraagd bij de verdediging van Brabant. Ik wist, dat generaal *Gamelin* met ongeveer 4 divisies naar ons land zou oprukken. Mijn verzoek was toen om met 1 of 2 snelle divisies ons te steunen bij de verdediging van de Peel-Raamstelling. Deze achtte ik sterk genoeg om de eerste stoot op te vangen, maar wij hadden niet voldoende reserves om het lang te kunnen volhouden. Ik heb dus voorgesteld 1 of 2 snelle divisies te sturen ter versterking van de Peel-Raamstelling en de andere meer achterwaarts op te stellen in de driehoek Tilburg—Breda—Antwerpen om, wanneer de Peel-Raamstelling mocht worden omvat, tegen die omvatting in de linker flank te kunnen aanvallen. Wanneer er eventueel zou worden doorgestoten in de richting Antwerpen, dan zou men de vijand in de rechter flank kunnen aanvallen. Mijn opvolger echter heeft aan generaal *Gamelin* versterking gevraagd voor de vesting Holland, maar het antwoord was: Van versterkingen voor de vesting Holland kan geen sprake zijn. Ik leid daaruit af, dat verdediging van de vesting Holland door de bondgenoot niet zo zou worden geapprecieerd. Men had geen troepen over voor de vesting Holland, wel voor Brabant.

117. De heer **Algera:** Het zou misschien aanbeveling verdienen, wanneer getuige zou kunnen mededelen, wat hij wist van generaal *Gamelin,* niet alleen wat betreft de sterkte van de troepen, maar ook wat betreft de doelstelling.

A. Generaal *Gamelin* heeft slechts doen mededelen, dat hij 4 divisies gereed had staan om ons te hulp te komen. Er is niet verder over gesproken, omdat ik geen onderhandelingen mocht voeren met vreemde generale staven. Dat was het standpunt van onze Regering met het oog op onze neutraliteit.

118. De heer **Algera:** Is dat een persoonlijk onderhoud geweest tussen u en generaal *Gamelin?*

A. Daarin zou ik nooit toegestemd hebben. Er deed zich een toevallige omstandigheid voor. Generaal *van Oorschot* — toen kolonel — was in Parijs om verband op te nemen met de Franse Inlichtingendienst. Hij was het hoofd van onze Inlichtingendienst en dikwijls werden gegevens uitgewisseld. Generaal *Gamelin* heeft blijkbaar van zijn aanwezigheid gehoord, heeft hem bij zich laten komen en heeft hem verzocht het zoëven vermelde aan mij mede te delen.

De **Voorzitter:** Ik geloof, dat de eerste vraag hiermede voldoende is toegelicht.

A. Dat standpunt, zoals dat nu door de generaal *van Voorst tot Voorst* en de heer *Dijxhoorn* naar voren is gebracht, is bij die bespreking niet ter sprake gekomen. De heer *Dijxhoorn* heeft mij bij die bespreking gezegd: wanneer wij in de vesting Holland teruggaan en de Peel-Raamstelling prijsgeven, kunt u altijd nog een vertragend gevecht voeren. Daarvoor voelde ik weinig.

Als het nu alleen maar was gegaan over de vraag of de heer *Dijxhoorn* een betere methode had gevonden dan ik, dan kan ik mij niet voorstellen, waarom ik dat hele betoog heb moeten houden over de wijze, waarop België in de vorige oorlog was opgetreden, en over de gevolgen, die een te geringe tegenstand later zou kunnen hebben, wanneer eenmaal de vrede getekend zou zijn. Het was ook niet zo. De zaak was eenvoudig, dat de Regering op het standpunt stond — dat bleek mij duidelijk uit de uitdrukking van Minister *de Geer* — van „een symbolische verdediging". Ik word in die opvatting gesteund door het feit, dat de Minister later er in heeft toegestemd, dat, nadat eerst een oefening was gehouden in het teruggaan, de groepen van het IIIde legerkorps alle om den Bosch verzameld werden om in één ruk terug te gaan binnen de vesting Holland. Toen was er dus helemaal geen quaestie van een vertragend gevecht.

119. De **Voorzitter:** Dat gold voor 1/3 van de troepen niet.

A. Ik had in Brabant de lichte divisie, de z.g. Peeldivisie — een samenraapsel van detachementen, die van de zuidgrens waren teruggehaald, een geïmproviseerd geheel —, en het IIIde legerkorps en van dat IIIde legerkorps werd per regiment — dus per 3 bataljons — 1 bataljon achtergelaten.

De **Voorzitter:** Daarom zei ik: 1/3.

A. Van het IIIde legerkorps, maar de gehele lichte divisie ging ook terug.

Ik mag hierbij misschien nog een korte toelichting geven.

In het noorden, waar de vijand doorgebroken is, was de Peel-Raamstelling niet bezet. Die was daar helemaal ontbloot. De bataljons, die achtergebleven zijn, hebben niet in de Peel-Raamstelling gezeten, maar langs het defensiekanaal. De Peel-Raamstelling was een zeer behoorlijk voorbereide stelling, met sterke prikkeldraad- en mijnversperringen.

Op bepaalde, hier en daar vrij grote afstanden daarvóór was dat defensiekanaal gegraven, een anti-tankgracht. Dat kanaal was niet door ons gegraven. Het werd gegraven voor afwateringsdoeleinden door de provinciale waterstaat. Wij hebben daarmee verbinding opgenomen en hebben gedaan weten te krijgen, dat wij enigszins het profiel en het beloop van het kanaal mochten aangeven. Ook daar waren prikkeldraadversperringen aangebracht. Later zijn er kazematten gebouwd. Zij zijn alleen bezet geweest. Toen die pantsertrein van de Duitsers, van uit Venlo komende, was doorgebroken, kwam hij in de rug van de bezetting van die tankgracht. Er is een regiment motorrijders aangewezen om de vijand te verjagen, maar zij zijn gestrand op de prikkeldraadversperringen van de eigenlijke stelling, waar de Duitsers vóór zaten.

120. De heer **Algera:** Kan getuige ook mededelen, wanneer het onderhoud van generaal *Gamelin* met *van Oorschot* heeft plaats gehad?

A. Ik heb dat aan *van Oorschot* laten vragen door *van de Plassche.* Het antwoord luidde: ik meen, dat het in 1937 heeft plaats gehad, maar in ieder geval niet na 1938, want ik herinner mij, dat *van Oorschot* was teruggekeerd te zamen met de Franse militaire attaché *l'Espinasse de Fonsegrine* en die is in 1938 weggegaan. Dat herinner ik mij daarom zo goed, omdat hij in Bouillon een autoongeluk heeft gehad. Hij heeft daar een jongen doodgereden en dat gaf natuurlijk nogal opschudding. Het was een beetje onpleizierig, dat hij daarin betrokken was, maar de zaak is gesust en niet vervolgd. Daarom weet ik, dat het toen is geweest, uiterlijk in 1938.

121. De **Voorzitter:** Is de quaestie, of de Peel-Raamstelling in verband met onze neutraliteit al of niet sterk moest worden verdedigd, niet meer een zaak ter competentie van de Regering? Ik vraag dit in verband met hetgeen door u is aangehaald in uw tweede brochure: dat criterium van de militaire medewerker van „De Maasbode", omtrent de verdeling van de bevoegdheden in wat ter competentie van de Regering is en wat ter competentie van het opperbevel is en hetgeen u zelf op blz. 6, in het midden, er aan hebt toegevoegd. Als ik persoonlijk die twee zaken naast elkaar leg, dan kom ik tot de conclusie, dat de vraag van het al of niet handelen in verband met onze neutraliteitsverplichtingen niet op uw terrein, maar op dat van de Regering lag.

A. Ik heb gezegd: wanneer de Regering mij ontheft van die plicht, dan ben ik bereid mij daarin te schikken, maar dan blijft de quaestie, dat ik geen tijd meer kon winnen om de inundaties vóór de vesting Holland te stellen en dient dit dus dadelijk te geschieden; dat is het alternatief, dat bij die besprekingen is gesteld.

122. De **Voorzitter:** Naar uw mening is bij die besprekingen dus positief gebleken, dat de Regering de plicht tot bescherming van onze neutraliteit minder sterk aanvoelde dan u, omdat de Minister-President sprak van een symbolische verdediging. Is Minister *Dijxhoorn* tegen die uitdrukking „symbolisch" niet opgekomen?

A. Neen, ik herinner mij daar niets van. Er is verder nog wel gesproken over vertragende gevechten.

123. De **Voorzitter:** Bent u van mening, dat Minister *Dijxhoorn* daarvan een voorstander was?

A. Ik weet, dat men op de Franse krijgsschool veel voelde voor vertragende gevechten.

124. De **Voorzitter:** Juist, maar het gaat nu eigenlijk meer over de uitlating van de Minister-President, nl. het voeren van een „symbolische verdediging".

A. Ja, die indruk heb ik absoluut gekregen. Hij sprak over een symbolische verdediging.

125. De **Voorzitter:** Maar was dat misschien niet meer een zekere ondeskundigheid, welke door Minister *Dijxhoorn* wellicht is rechtgezet? Herinnert u zich dat niet?

A. Neen. De Regering heeft zich uiteindelijk met mijn opvatting verenigd en zich daarbij althans op dat ogenblik neergelegd.

126. De **Voorzitter:** Bij uw opvatting! Maar daaruit valt toch te concluderen, dat de Regering toch ook onze neutraliteit sterk wenste te verdedigen.

A. Die indruk heb ik niet en ik meen, dat deze indruk bevestigd is door hetgeen later is geschied.

126*a*. De **Voorzitter:** Hebt u onmiddellijk na die vergadering of kort daarna al de conclusie getrokken, dat de Regering de noodzakelijkheid van een krachtige bescherming van onze neutraliteit minder sterk aanvoelde dan u zelf?

A. Ja.

127. De **Voorzitter:** En hebt u daaraan direct uiting gegeven tegenover uw naaste medewerkers?

A. Mijn chef staf, de generaal *Carstens* — hij is helaas overleden —, zou kunnen hebben bevestigen, dat ik van die bespreking zeer teleurgesteld ben teruggekomen.

Het verhoor wordt geschorst en na enige tijd hervat.

128. De **Voorzitter:** Het was toch uw plan als opperbevelhebber om aan de Grebbelinie een week stand te houden, of voor een overmachtige aanval achter het oostfront van de vesting Holland terug te trekken?

A. Dat was niet mijn plan, maar het plan van de Regering. Dat was in mijn opdracht vastgelegd. Mijn oorspronkelijk idee was in de Grebbelinie zo lang stand te houden, dat de inundaties gesteld waren en de vesting Holland in behoorlijke staat van verdediging was. De Regering is tussenbeide gekomen met de opdracht: voor overmacht teruggaan in de vesting Holland. Het gaat min of meer om de betekenis van die opdracht.

129. De **Voorzitter:** De heer *Dijxhoorn* zegt op blz. 29 van zijn brochure:

> „Het plan van generaal *Reynders* was: òf in de Grebbelinie een week standhouden (zie blz. 19 zijner brochure), òf voor een overmachtigen aanvaller achter het oostfront van de vesting Holland teruggaan."

A. Dat is mij opgedragen door de Regering. Ik heb toen onmiddellijk er naar gestreefd — en dat was niet in strijd met die opdracht — zo spoedig mogelijk tot een situatie te geraken, waarbij ik de vijand zo lang mogelijk zou kunnen ophouden.

Nu ligt er een tegenspraak in hetgeen de Minister zegt. Hij heeft eerst gezegd: gij moet teruggaan zodra gij ziet, dat er aan de grens troepenconcentraties zijn, op dat ogenblik moet gij vrijwillig teruggaan, maar gij moet zorgen, dat in die tijd de inundaties gesteld zijn.

Nu beschuldigt de heer *Dijxhoorn* mij, dat ik van die opdracht ben afgeweken door bevelen te geven in die zin, dat alleen op mijn last teruggegaan zou worden, dat men dus moest beginnen met zich te verdedigen en dat ik zou bepalen of die overmacht er was of niet.

Die opvatting van mij was juist. Op 5 November, toen de Engelse gezant kwam met de mededeling, dat de oorlog aanstaande was, is er een bijeenkomst geweest in de ambtswoning van de Minister van Buitenlandse Zaken. Toen ik daar 's avonds kwam, zeide de Minister van Buitenlandse Zaken tot mij: Morgen is er een bespreking onder leiding van H.M. de Koningin en dan willen wij gaarne weten, welke voorstellen u hebt met het oog op de te verwachten aanval.

Op de bijeenkomst, die de volgende dag gehouden werd, heb ik in overweging gegeven de inundaties vóór de Grebbelinie alvast te stellen. Toen heeft de Minister van Defensie zich daarmee niet alleen verenigd, maar hij heeft dat plan zelfs verdedigd en er zich bij aangesloten, in tegenstelling tot Minister *de Geer*, die het niet wilde. Nu beschuldigt de heer *Dijxhoorn* mij, dat ik de opdracht van de Regering onjuist heb toegepast door toch in die Grebbelinie te willen blijven zitten en niet onmiddellijk weg te gaan zodra er troepenconcentraties waren aan de grens. Dat is toch niet juist. Hier wordt de boel werkelijk door elkaar gehaspeld.

130. De **Voorzitter:** U hebt het boekje van de heer *Dijxhoorn* waarschijnlijk ook. Ik las de passage voor, die te vinden is op blz. 29 onderaan en blz. 30 bovenaan.

Welke is uw tegenargumentatie ten opzichte van de redenering van de heer *Dijxhoorn?*

A. Dat is hetgeen ik gezegd heb. Dit is een gevolg van de opdracht van de Regering, dat ik voor overmacht moest wijken. Ik stond op het standpunt: in ieder geval verdedigen. Ik moest afwachten, of er werkelijk sprake zou zijn van overmacht, ja dan neen. Voor overmacht moest ik terug, als er geen overmacht was, moest ik niet terug. Dat is de duidelijke consequentie van de opdracht.

131. De **Voorzitter:** Meent u, dat het hiermede voldoende is weerlegd?

A. Ik geloof het wel.

132. De **Voorzitter:** De heer *Dijxhoorn* zegt op blz. 30 van zijn brochure:

> „Van het gedurende een week weerstand bieden in de Grebbelinie zou in werkelijkheid — niettegenstaande de generaal *Winkelman* er meer troepen had opgesteld dan de generaal *Reynders* — geen sprake zijn geweest. Was men dus — in afwachting van de evacuatie van de burgerbevolking en het vee uit het vóórterrein van het oostfront van de vesting Holland en het stellen van de inundatiën vóór dit front (zie blz. 18 zijner brochure) — een week in de Grebbelinie blijven staan, dan was er, na de Duitsche doorbraak bij de Grebbe, van het IIde en het IVde legerkorps niets terechtgekomen en is het vrij zeker, dat deze legerkorpsen volkomen vernietigd zouden zijn."

Hebt u daaromtrent iets op te merken?

A. Generaal *Winkelman* heeft oorspronkelijk iets meer troepen opgesteld aan de Grebbelinie. Ik wilde tijdelijk en hij definitief weerstand bieden. Ten gevolge van de landing van parachutisten in Noord- en Zuidholland heeft hij talrijke bataljons naar de vesting Holland getrokken. Vrijwel alle divisiereserves en legerkorpsreserves waren weg. Er is o.a. een heel regiment naar Amsterdam gezonden. En dat alles, terwijl er een heel legerkorps in Holland stond. Ten slotte is ook nu de terugtocht gedwongen geschied. Men wilde tegenstand bieden. Het schijnt, dat men dacht, dat men, wanneer men de Grebbelinie als hoofdweerstandslijn koos, niet terug behoefde. Dat is echter niet juist. De Minister zegt voortdurend, dat de terugtocht moeilijk en onuitvoerbaar was. Dan moet men echter in de vesting Holland gaan zitten, maar niet de hoofdweerstand bieden aan de Grebbelinie. De ondervinding heeft het geleerd.

133. De heer **Algera:** Is het mogelijk, dat het bevel tot de terugtocht vroeger is gegeven onder invloed van het feit, dat de vesting Holland van het zuiden uit ernstig werd bedreigd?

A. Neen.

134. De heer **Algera:** Men zou kunnen zeggen, dat zij bij Rotterdam in de rug werd aangevallen.

A. Dat is niet gebeurd. Men is teruggegaan, omdat de Grebbelinie doorbroken was. Het bevel tot de terugtocht is telefonisch gegeven. Ik zou mij kunnen voorstellen, dat de weerstand van de troepen geringer is geworden, wetende, dat de zaak verloren was. Maar daarvan weet ik niets. Het bevel tot de terugtocht is gegeven in verband met de tactische toestand, die er bestond.

135. De **Voorzitter**: Is het — natuurlijk volgens het standpunt van de nieuwe opperbevelhebber — niet zo geweest, dat men de Grebbelinie als werkelijk voornaamste stelling beschouwde, dat daar de hardnekkige weerstand practisch genomen tot het einde moest worden doorgevoerd en dat in verband daarmede daar de grote concentratie van de meeste strijdkrachten moest plaats hebben? Dan was de vesting Holland een toegift achterna.

A. Ja, dit was vermoedelijk het standpunt van generaal *Winkelman.* Mijn in de laatste bijeenkomst van 30 December naar voren gebrachte mening was, dat de Grebbelinie zo lang is, dat men er voor een hardnekkige verdediging vrijwel het gehele leger in moest zetten. Als de Grebbelinie viel, moesten wij dus capituleren. Dit betoog heeft ten gevolge gehad, dat men gezegd heeft in de eigenlijke opdracht: èn in de Grebbelinie èn in de vesting Holland.

136. De **Voorzitter:** Minister *Dijxhoorn* heeft als bezwaar genoemd, dat er gemarcheerd en niet gevochten zou zijn.

A. Ja, in de gedachtengang van de Minister, die terug wilde op het ogenblik, waarop de concentraties aan de grens plaats hadden. Bovendien is het toch in Brabant niet anders gegaan. Daar had men de troepen al om 's-Hertogenbosch teruggenomen en wist men, dat op het ogenblik, dat daar zou worden aangevallen, zou worden teruggegaan om daarna de Grebbelinie te verdedigen.

137. De **Voorzitter:** Dit is, geloof ik, wel voldoende toegelicht.

A. Ik hoop het.

138. De **Voorzitter:** Zou dat stand houden gedurende een week in de Grebbelinie onmogelijk zijn geweest? In uw gedachtengang niet.

A. En zeker niet in de gedachtengang van de generaal *Winkelman,* want die wilde er blijven zitten! Ik hoopte, dat het zou gaan. Het was ook mogelijk, dat al iets eerder met de inundaties zou kunnen worden begonnen, maar het was nodig om het zo te doen, wilde men er zeker van zijn, dat de inundaties volledig zouden worden gesteld. De wijze, waarop de Grebbelinie ten slotte is verdedigd, is mij inderdaad tegengevallen.

139. De **Voorzitter:** Stel, dat de boel doorbroken was en er niet vlot teruggetrokken was, dan zouden het IIde en IVde legerkorps volkomen vernietigd zijn?

A. Neen, evenmin als het nu is gebeurd.

140. De **Voorzitter:** Maar als ze daar na een doorbraak waren gebleven en nog getracht hadden bepaalde gedeelten te verdedigen?

A. Wij hebben er in mijn staf langdurig over gesproken. Er werd wel eens gezegd: die terugtocht! Ik heb tegen de tegenwoordige generaal *Wilson* gezegd: Noem mij uit de krijgsgeschiedenis één terugtocht, die niet gelukt is. Die is er niet.

De **Voorzitter:** De aanvaller is natuurlijk ook vermoeid.

A. En het gaat in de nacht.

141. De **Voorzitter:** Dat ben ik met u eens, maar laat ik het zo formuleren: het is met een front toch precies als met een ketting; als één schakel van de ketting breekt, is de hele ketting weg, en als een front doorbroken wordt, is toch de consequentie, dat men de hele zaak terugneemt?

A. Dat is ook gebeurd.

142. De **Voorzitter:** Dat is toch ook uw mening?

A. Ja, maar er stond in mijn oplossing iets tegenover. De Minister zegt ergens: Die troepen moesten ineens rechtsomkeert maken en gaan vechten. Ja, dat moest, omdat er in het oostfront van de vesting Holland niets meer stond behalve 3 eskadrons huzaren. Maar in mijn oplossing stonden er in het oostfront van de vesting Holland 2 brigades en 3 regimenten. Er was dus een z.g. opnamestelling. Het waren troepen, die de eerste weerstand konden bieden, en daarachter konden de terugtrekkende troepen zich herstellen. Dat was nu niet het geval. Het is bekend, dat een terugtrekkend leger niet ineens rechtsomkeert kan maken. Die troepen komen natuurlijk in opgeloste toestand aan. Wilde men de troepen op de vesting Holland laten teruggaan, dan was het nodig, dat een opnamestelling, een betrekkelijk sterke bezetting van het oostfront van de vesting Holland aanwezig was.

143. De **Voorzitter:** Is u van mening, dat verdediging van de Peel-Raamstelling slechts mogelijk was in aansluiting op de Grebbelinie?

A. Ja.

144. De **Voorzitter:** Leende deze Peel-Raamstelling zich om door een zwakke bezetting gedurende betrekkelijk geruime tijd te worden verdedigd?

A. Dat hangt er van af wat men onder „betrekkelijk geruime tijd" verstaat. Welke is de bedoeling van het voorschrift, dat men weerstand moet bieden en dat men doortocht niet mag toelaten? De bedoeling is, dat een neutraal land niet zal dienen om een partij rustig in de flank aan te vallen zonder dat deze de mogelijkheid heeft zich daartegen te verzetten door een vooruitschuiven van troepen. Men kan niet ineens van plan veranderen. Dat kan men alleen doen, wanneer men van te voren een afspraak met een partij heeft gemaakt. Het was dus in de eerste plaats onze taak te zorgen, dat de Fransen niet door de Duitsers verrast werden. Men spreekt altijd over hardnekkige verdediging. Ik heb er nooit over gesproken, ik heb gesproken over vertraging van de Duitse opmars. De beste manier achtte ik het innemen van een stelling. Er is ook veel gesproken over de omvatting.
Ik verwachtte de hoofdstoot meer in het noorden; daar zat het IIIde legerkorps. In het zuiden, in het gehele Peelgebied, was een snelle doorloop uitgesloten.

145. De **Voorzitter:** Maar de terreinomstandigheden versterken de stelling toch enigermate?

A. Natuurlijk.

146. De **Voorzitter:** Welke is uw mening ten opzichte van het standpunt van generaal *Dijxhoorn,* dat ook onder de omstandigheden, waarin de Peel-Raamstelling verkeerde, een front van 75 km ver uitgaat boven hetgeen 25 bataljons kunnen presteren?

A. Als men zich op het standpunt stelt, dat men werkelijk een hardnekkige verdediging wil voeren en dat het gehele front gemakkelijk doorschrijdbaar is, is het ongetwijfeld waar. De Minister noemt steeds cijfers, die gelden voor een hardnekkige verdediging in een matig bedekt terrein. Er stond in onze voorschriften, dat men voor vóórpostenopstelling, voor bataljons in gemiddeld bedekt terrein, per bataljon kon rekenen op 2 km. Men kan dit terrein echter geen gemiddeld terrein noemen; het was gunstig terrein, zodat men inderdaad best een paar dagen stand kon houden. Onze attaché in Duitsland, overste *Sas* is indertijd, na de aanval op Polen, uitgenodigd met andere attaché's deel te nemen aan een studiereis door dat land. Hij heeft de stellingen, die de Polen hadden ingericht, kunnen bekijken. Hij is daarna hier geweest en men heeft hem gevraagd: welke is uw indruk van de Peel-Raamstelling? Hij heeft daarop geantwoord: in aanmerking genomen datgene, wat ik gezien heb, lijkt het mij: een week à veertien dagen!
Dat vond ik toen veel te veel. Dat was de indruk van de overste *Sas,* die onder leiding van Duitse stafofficieren een soort studiereis had gemaakt in Polen. Het ging voor mij om een termijn van enkele dagen totdat de Fransen hun opstellingen hadden bereikt. De Fransen zijn nu met onvolledige divisies naar het oosten gegaan.

147. De **Voorzitter:** Ik mag nu even terugkomen op een punt, dat straks al ter sprake is gekomen. De heer *Dijxhoorn* is van mening, dat u zeer goed wist, dat het voorstel om in Brabant een vertragend gevecht te leveren, werd ingegeven door zijn wens, in die provincie langduriger weerstand te bieden dan in uw oplossing het geval was.

A. Dat kan ik niet aannemen. Bovendien, hoe komt hij dan later tot deze oplossing: van neutralen waren wij plotseling partner geworden en toen was het 't best, dat wij binnen de vesting Holland teruggingen?
De heer *Dijxhoorn* doet verontwaardigd, omdat ik hem er van beschuldig, dat hij Brabant niet zo goed mogelijk wilde verdedigen, maar hij heeft goedgevonden, dat de generaal *Winkelman* het niet deed. Dat klopt m.i. niet.

148. De **Voorzitter:** Die Peel-Raamstelling leende er zich toch zeer toe, dat zij van de zuidkant werd omtrokken. Dat hebt u zelf ook zeer goed ingezien. Was dat niet een zeer groot gevaar, gezien het feit, dat de Duitsers bij voorkeur omtrekkende bewegingen maakten? Zij hadden zo'n kolossale overmacht, dat zij er m.i. toch heel wat voor over hadden kunnen hebben om dat front op te rollen.

A. Zeker. Maar in de eerste plaats is het, zoals u weet, niet gebeurd.

De **Voorzitter:** Daarover is ook verschil van mening.

A. Dat kan niet. Informeert u dat maar eens bij de generaal *van Hilten*. Het 18de Duitse leger heeft ons aangevallen en het 6de Duitse leger heeft België aangevallen.
De scheidingslijn liep dwars over onze Peel-Raamstelling, ongeveer over Eindhoven. Wil men met omvattingen werken, dan moet men die taak aan een leger toewijzen. Het is zeer beslist ook niet gebeurd. Zij zijn rechtuit gemarcheerd en dat kwam overeen met hun geest.

149. De **Voorzitter:** Omdat de verdediging niet stand gehouden heeft en de zaak niet verdedigd werd. Daarom heeft dat geval zich voorgedaan. Maar stel eens, dat de verdediging langer had geduurd?

A. Wanneer zij er niet in geslaagd zouden zijn ons zo snel terug te werpen, zou het misschien in tweede instantie gebeurd zijn, maar dan was al een zekere vertraging verkregen. Maar er is nog dit: een dergelijke omvatting zouden zij zeer zeker niet proberen, wanneer zij wisten — en dat wisten zij — dat de Fransen zouden oprukken. Men kan niet tegenover een aanmarcherende vijand omvattende bewegingen maken.

150. De **Voorzitter:** Er is verschil van mening over de vraag, of de Fransen bereid waren zo ver op te rukken.

A. Toch wel, zij het niet met hun volle macht, tot voorbij Breda. En als de Fransen zo ver zouden komen, konden de Duitsers de Peel-Raamstelling niet omvatten. Bovendien, wanneer zij ons gingen omvatten, smeten zij ons terug op onze eigen basis en wanneer zij ons wilden afsnijden van onze basis, dus een meer beslissende slag wilden slaan, moesten zij meer naar het noorden aanvallen.

151. De **Voorzitter:** Het gaat meer over eventueel te verwachten gevolgen enz., als men eenmaal wist, dat het Belgische leger stond opgesteld aan het Albert-kanaal. Dat was hier bekend bij de legerleiding!

A. Ik kan u de opstelling wel geven.

152. De **Voorzitter:** Het Belgische leger stond achter het Albertkanaal en haaks daarop stond de Peel-Raamstelling. Terwijl hier in ons land de eerste linie was IJssel—Maas—Julianakanaal en daarop volgde de Grebbe—Peel-Raamstelling als hoofdfront, hadden de Belgen de Zuid-Willemsvaart, die bij ons front aansloot, als eerste verdedigingslinie. Dan kwamen zij pas met hun front aan het Albertkanaal.

A. Ik heb op het standpunt gestaan: Wij hebben de plicht om een doortocht tegen te gaan en dus doen wij dat zo goed mogelijk.

153. De **Voorzitter:** Ondanks het eventuele strategische gevaar, dat het beschouwd moest worden als een in de lucht hangend front?

A. Wanneer men een stelling inneemt met een ongedekte vleugel, plaatst men daarachter een reserve, i.c. de lichte divisie.

154. De **Voorzitter:** Was dat door de Minister overdacht?

A. Men kon ze zeker tegenhouden. Het was de enige divisie met behoorlijk anti-tankgeschut. Een doorbreking in het noordelijk gedeelte van de Peel-Raamstelling was veel gevaarlijker.

155. De heer **Algera:** Hebt u enig idee, waarom de lichte divisie, de enige divisie, die was uitgerust met anti-tankgeschut, naar de Moerdijkbrug is gezonden?

A. Zij was voor algemene reserve bestemd. Dit was volgens mij een bezwaar. Het is natuurlijk voor mij een beetje moeilijk te spreken over datgene, wat door mijn opvolger is gedaan. Generaal *Winkelman* heeft van het begin af de lichte divisie willen bestemmen als algemene reserve en in de buurt van Haarlem willen opstellen.

156. De heer **Algera:** Waar stond die dan?

A. Achter de rechtervleugel van de Peel-Raamstelling.

157. De heer **Algera:** Maar in het kader van de algemene reserve kon zij een taak krijgen bij de Moerdijk.

A. Maar dan stuurt men haar niet eerst naar Haarlem.

158. De **Voorzitter:** Een groot deel is naar Waalhaven gestuurd.

A. Zo is het later gebeurd. Zij is in mars gezet. Zij kon niet over de Moerdijkbrug, want die was bezet. Zij is bij Keizersveer over de rivier gegaan en kreeg voorlopig de opdracht achter de Merwede stand te houden. Dat was zuiver een verdedigingsopdracht.

159. De heer **Algera:** Ik zou redeneren: pak dadelijk de Moerdijkbrug aan.

A. Zeker, maar ik had ze toch liever ook over Keizersveer laten gaan. Bij het geweldige Hollandsch Diep is het moeilijk over de brug te komen. Daarvoor had men ook geen pontons.
Bovendien was daar van het slaan van een brug geen sprake. Dat moest dan een brug van enige kilometers zijn. Dat was een uiterst moeilijke opdracht. Maar men had de parachutisten kunnen laten wegjagen door een regiment huzaren met een afdeling rijdende artillerie, die men over Keizersveer en Papendrecht had kunnen sturen.

160. De **Voorzitter:** Wat die Peel-Raamstelling betreft, u hadt er de lichte divisie opgesteld om eventueel dat zwakke punt van het front, dat in de lucht hing, te neutraliseren, maar de artillerie van de lichte divisie hadt u toch overgeheveld naar de Peeldivisie?

A. Ten dele, niet helemaal. Het vraagstuk was, hoe met te weinig troepen ons land te verdedigen. In overeenstemming met de besprekingen, die ik met de heer *Colijn* heb gehad, hebben wij gezegd: wat kunnen wij afzonderen voor het tegengaan van een doortocht door Brabant? Wat wij konden afzonderen, hebben wij toen afgezonderd.

161. De **Voorzitter:** Waren de Fransen niet misleid ten aanzien van onze plannen met en de kracht van de Peel-Raamstelling, daar het troepenmateriaal, dat daarachter gelegen was, eerst op 10 Mei werd teruggetrokken en de militaire attaché van Frankrijk ongetwijfeld de opstelling van vóór 10 Mei kende en zodanig had doorgegeven?

A. Dat is een zeer moeilijk punt. Er was door mij indertijd natuurlijk opgemaakt een aanvraag om Franse hulp. Later is die aanvrage door de generaal *Winkelman* vervangen door een andere aanvrage om hulp. Die aanvrage van mij was in een gezegelde enveloppe bewaard bij de gezant. Daarvan kenden ze de inhoud niet en van de verandering van die aanvrage hebben ze dus niets bemerkt. Zij behoefden daarvan ook niets te bemerken, want er was hun geen enkele toezegging gedaan.

162. De **Voorzitter:** Maar ze hadden natuurlijk wel de opstelling van vóór 10 Mei gezien.

A. Die zal hun op grond van verkenningen wel bekend zijn geweest. Onze geringe tegenstand zal zeker een teleurstelling zijn geweest, omdat zij er redelijkerwijze op konden rekenen, dat wij de Peel-Raamstelling zouden verdedigen. Doordat dit niet gedaan is, hebben wij naar mijn mening onze plicht verzaakt.

163. De **Voorzitter:** Zij hebben het niet zo scherp gesteld.

A. Maar de omstandigheden hebben daartoe wel enigszins geleid. Het Franse leger, dat naar Breda zou oprukken, is ten slotte niet opgerukt. Omdat de Duitsers in de Ardennen doorgebroken en over de Maas waren, is men op het plan ons met divisies te steunen, teruggekomen. Ons land heeft verder geen rol gespeeld, omdat zij hun plannen veranderd hebben in verband met de loop van het gevecht. Wanneer de hoofdstoot over ons land was gekomen, zou er waarschijnlijk andere taal gesproken zijn.

164. De **Voorzitter:** In het rapport van 25 November van de militaire attaché te Parijs schijnt te zijn medegedeeld, dat van geallieerde zijde de hoop werd uitgesproken, dat de Nederlandse strijdmacht geen front zou verdedigen, dat in een slechte verhouding tot de daarvoor beschikbare troepensterkte zou staan.
Men zou dit kunnen lezen als een afwijzing van de Peel-Raamstelling.

A. U sprak er zoëven over, of de Fransen er iets van af wisten, wat wij van plan waren te doen. Nu is er een andere quaestie geweest, nl. deze: de militaire attaché zegt in zijn brief:

> „In verband met de wetenschap, dat de O.L.Z., generaal *Reynders,* in diens plannen betreffende de oorlogvoering in geval van een Duitse invasie, rekende op Fransche hulp voor de hardnekkige verdediging van de Peel-Raamstelling."

Er is indertijd door de Regering bepaald, dat de aanvrage om hulp in een gesloten enveloppe zou worden gedeponeerd. Dat stuk heb ik laten opmaken en aan Minister *van Kleffens* gestuurd om het aan de gezant te doen toekomen. Na enige tijd heb ik het teruggekregen met een verzoek vanwege de gezant, waaruit m.i. maar één conclusie te trekken was, nl. dat deze met de inhoud op de hoogte was. Of dat met instemming van de Minister gegaan is of niet, weet ik niet. Ik heb hierin echter aanleiding gevonden de heer *van Voorst Evekink,* de militaire attaché, van wie ik wist hoe hij over verschillende dingen dacht, een strenge en duidelijke brief te schrijven, waarin ik mededeelde, dat, wanneer hij van de inhoud kennis had genomen, ik hem pertinent verbood met enig lid van de Franse staf daarover te spreken. Ik heb daarop geen antwoord gekregen, waaruit ik al weer enigszins de indruk kreeg, dat hij van de inhoud op de hoogte was. Als hij daarvan geen kennis had gekregen, zou hij mij dit m.i. wel geschreven hebben.
In verband met het bovenstaande is er inderdaad enige mogelijkheid — ik zeg niet, dat het zo is —, dat de Fransen met onze plannen op de hoogte zijn geweest.
Ik heb gezegd, hoe mijn standpunt was, nl., dat ik de Franse plannen om de Duitsers te gemoet te marcheren, in verband met hun volkomen gebrek aan luchtmacht, volkomen onbegrijpelijk vond. Ik begreep, dat er niets van terecht zou komen. Dit is een van de redenen geweest, waarom ik nooit op toestemming tot het voeren van besprekingen heb aangedrongen; ik meende, dat de Franse plannen tot een catastrophe moesten leiden.
Er zijn onder Minister *Patijn* herhaaldelijk vergaderingen geweest en ik heb daar steeds betoogd, dat wij onze plicht moesten doen en zoveel mogelijk een doortocht door ons gebied moesten tegenhouden, maar dat wij ons hiertoe moesten beperken. Dit wist onze gezant in Parijs en deze had het standpunt moeten innemen, dat de Regering dat wenste en dat hij zich dus verder ook op dat standpunt diende te plaatsen. In plaats hiervan is de militaire attaché echter voortdurend met de Franse generale staf gaan praten en een beetje — laat ik het eens lelijk uitdrukken — als boodschappenjongen van *Gamelin* opgetreden.
Blijkens het rapport van 25 November 1939 zouden de Fransen oprukken tot de lijn Roosendaal-Willemstad. Hierover is in de bijeenkomst van de Ministers slechts kort gesproken. Ik heb betoogd, dat een oprukken tot deze lijn voor ons van weinig belang was en een opstelling met de Zeeuwse stromen in de rug weinig gunstig.
Dat is ook later gebleken niet de bedoeling te zijn; blijkens het rapport van 5 April 1940 zou tot een lijn Noord-Zuid ter hoogte van Tilburg worden opgerukt. De Ministers deelden mijn mening, dat in onze opstelling in Noordbrabant geen wijziging behoefde te worden gebracht.

165. De **Voorzitter:** Ik meen in de stukken gelezen te hebben, dat u zelf verklaart, dat er nooit contact is geweest met de geallieerde Staten. Is dit later niet in het gedrang gekomen?

A. Ik heb inderdaad eens een brief geschreven en de attaché medegedeeld, dat hij, naar ik vernam, wel heel erg thuis was bij de Franse generale staf en dat ik dit onjuist vond.

166. De **Voorzitter:** Officieel contact is er dus nooit geweest?

A. Neen, een militaire attaché heeft altijd wel contact, maar niet officieel.

167. De **Voorzitter:** Om nu terug te komen op mijn eerste vraag: die quaestie, dat zij de hoop zouden hebben uitgesproken, dat de Nederlandse strijdmacht geen front zou verdedigen, dat niet in verhouding stond met de beschikbare troepensterkte, is die juist? Is dit tot hier doorgedrongen?

A. Dat is geweest na mijn tijd.

De **Voorzitter:** In het rapport van 25 November staat op blz. 2, midden, eerst als punt A:

> „*a.* In het noordwesten van Frankrijk in grooten getale geconcentreerde gemotoriseerde troepen spoeden zich over Kortrijk en Gent en Noordelijk van die lijn, via Antwerpen, naar Westbrabant, ter afsluiting van de toegangen tot Zeeland, om de gedachten te bepalen in de lijn Willemstad—Roosendaal—Antwerpen; op die wijze aansluitende op het Belgische front Antwerpen—Leuven—Namen—Givet, hetwelk op zijn beurt verder aansluit op de verdedigingslinie aan de Fransche Noordgrens—Maginotlinie—Rijnfront. (Voor de België ter hulp komende Fransche troepen is een deel van het front Leuven—Namen bestemd.)
>
> *b.* Bombardeereskaders naar de Maas, ter bemoeilijking van den Duitschen rivierovergang.
>
> *c.* Zeestrijdkrachten naar Vlissingen."

Dan staat er voorts:

> „Van geallieerde zijde wordt met behoud van Zeeland....."

Onder B komt dan het uitspreken van de hoop, wat ik zoëven al genoemd heb.

A. De Fransen hadden waarschijnlijk gewild, dat wij ons bij hun plannen aansloten, maar wij hebben het standpunt ingenomen: wij moeten zo goed als wij kunnen een doortocht tegengaan en zelf ons standpunt bepalen.

168. De **Voorzitter:** U stelt ergens in uw brochure, dat de opdracht van de Regering van 9 September in feite betekende het afzien van een ernstige verdediging, ook in de vesting Holland, omdat voor een ernstige verdediging het stellen van inundaties vóór de vesting Holland absoluut noodzakelijk was en juist bij een overmachtige aanval de Grebbelinie moest worden ontruimd.

A. Ik heb daarmede niet willen zeggen, dat de Regering van dat standpunt is uitgegaan bij het geven van die opdracht, maar dat zij tot die consequentie zou leiden.

169. De **Voorzitter:** Is het uw mening, dat de Regering, gezien de instructie van 6 Mei 1939, geen opdrachten mocht geven met betrekking tot het krijgsbeleid vóór de oorlog hier was uitgebroken?

A. Dat stond in de instructie. Ik heb mij er nooit bepaald tegen verzet, als het toch gebeurde. Ik dacht: beter nu dan wanneer de oorlog is uitgebroken. Formeel was dat natuurlijk niet helemaal juist. De Regering heeft bij de eerste bespreking met mij in schijn gesproken over de concentratieopstelling, om binnen de instructie te blijven, maar natuurlijk hield de concentratie verband met hetgeen daarna zou gebeuren.

170. De **Voorzitter:** Kunt u mededelen, hoe, toen u nog chef staf was, dus vóór de oorlog, de commandant veldleger reageerde op de door u ontworpen concentratieopstelling, de zg. neutraliteitsopstelling?

A. Dat was toen de generaal *Röell.* Er was indertijd een vredesinstructie ontworpen, waarin stond, dat de chef van de generale staf in overleg met de commandant veldleger voorstellen aan de Minister moest doen. Dit gaf echter moeilijkheden, omdat men wel eens niet tot een conclusie kwam. Toen generaal *Röell,* die graag een flinke stem in het kapittel wilde hebben, commandant van het veldleger was, is gezegd: „Dat kan niet" en is het gewijzigd in „na overleg". Dit wijst op een min of meer beslissende stem van de chef van de generale staf. Maar toch bestond er overeenstemming tussen generaal *Röell* en mij, toen dat voorstel ten slotte naar de Minister ging.

171. De **Voorzitter:** Was dat ongeveer in 1935?

A. In 1934—1935. Ik ben in 1934 chef van de generale staf geworden. De heer *Colijn* was toen Minister van Defensie.
Er is wel enige wrijving met generaal Röell geweest over bevoegdheidsquaesties. De afbakening der bevoegdheden is altijd een moeilijke quaestie bij organisaties, die naast elkaar staan. Generaal Röell was op dit punt wat lastig; dat is bij de een meer het geval dan bij de ander.

172. De **Voorzitter:** In hoeverre hebt u na de opdracht, die u op 9 September hebt gekregen, voldoende bevelen gegeven, dat een terugtrekken voor overmacht, aanvankelijk op de Grebbelinie of de vesting Holland, mogelijk zou maken?

A. Men geeft geen bepaald bevel aan de commandant van het veldleger, maar operatieve aanwijzingen. Men zegt in grote trekken welke de opdracht is. Die richtlijnen zijn door mij ontworpen en de commandant veldleger toegezonden met de opdracht deze te bekijken om ze daarna met mij te bespreken, omdat ik, wanneer hij zich er niet ten volle mede zou kunnen verenigen, zoveel mogelijk aan zijn wensen wilde te gemoet komen. Die bespreking, waarbij aanwezig was de commandant van de vesting Holland, heeft plaats gehad en naar aanleiding van die bespreking heeft de commandant veldleger op 17 October definitieve operatieve aanwijzingen gekregen. Deze bevatten de opdracht om de bevelen voor een eventuele terugtocht voor zover mogelijk gereed te laten maken, doch daarbij niet verder te gaan dan de rechtstreeks onder zijn bevelen staande eenheden. Deze bevelen kon men wel gereedmaken voor de grote onderdelen, voor de rechtstreeks onder de commandant veldleger staande eenheden, doch voor de divisies en lagere onderdelen achtte ik dit niet gewenst. Op dat ogenblik wilde ik, dat de heren zich voorlopig op de verdediging toelegden.

173. De **Voorzitter:** Naar uw mening was het dus voor de divisies niet mogelijk?

A. Het was heel moeilijk en ik achtte het niet gewenst.

174. De **Voorzitter:** Herinnert u zich, wanneer de heer *Dijxhoorn* twee millioen beschikbaar heeft gesteld voor de verbetering van het talud in de Peel-Raamstelling?

A. Voor de verbetering van het defensiekanaal! Het was aangelegd en nog lang niet klaar. De prikkeldraadversperringen waren er niet. De Minister is er geweest en heeft gezegd: dat kanaal lijkt mij onvoldoende; zij komen er door.
Volgens mijn technische adviseurs was het wel voldoende.

175. De **Voorzitter:** Uit deze mentaliteit van de Minister blijkt toch wel, dat hij het op dat moment althans met u eens was, dat de Peel-Raamstelling over het gehele front vrij krachtig verdedigd moest worden?

A. Zonder enige twijfel.

176. De **Voorzitter:** Weet u niet, wanneer het precies geweest is?

A. Ik durf het niet te zeggen. Het kanaal was nog niet gereed. Het ging om het zo steil mogelijk afsteken van de binnentalud. Ik heb gezegd: u kunt met alle mogelijke wensen komen, maar de Provinciale Waterstaat van Noordbrabant moet het aanleggen. Wanneer het profiel gewijzigd moet worden, zullen zij daartoe wel bereid zijn, maar dan zullen wij het moeten betalen.

177. De **Voorzitter:** Is het mogelijk, dat het in December geweest is? Er staat in het relaas, dat generaal *van Voorst tot Voorst* gegeven heeft, dat in December 12½ millioen door de Regering beschikbaar werd gesteld ..... enz.

A. Dit is het voorstel van de commandant van het veldleger om betonwerken aan te leggen.

178. De **Voorzitter:** Dus niet daaraan voorafgaande?

A. Dat dunkt mij niet. Ik herinner mij wel, dat de Minister twijfelde, of het defensiekanaal voldoende was. Toen is er gezegd door de provincie: dat is goed en wel; ge kunt nog wel meer eisen stellen, de hogere kosten zijn voor u.

179. De **Voorzitter:** Wat waren de markante punten en beslissingen naar aanleiding van de bijeenkomst op 6 November 1939 tussen de drie Ministers en u?

A. De vorige avond was mij al opgedragen, te overwegen, welke voorstellen ik had met het oog op het dreigende gevaar. Toen heb ik gezegd, dat ik dacht aan het stellen van de inundaties voor de Grebbelinie. Vroeger konden daarvoor inundaties gesteld worden, maar toen de Grebbelinie in het vergeetboek raakte, is dit ook verwaarloosd. Dit is toen weer naar voren gebracht door de commandant van het veldleger, de generaal *van Voorst tot Voorst,* die zich hiervoor zeer interesseerde. Ik heb deze dus opgebeld — het was op een Zaterdagavond — en gezegd: kom morgen om zeven uur bij me, want ik wil bespreken, in hoeverre het nu inderdaad al mogelijk is, die inundaties te stellen. Ik heb toen die bespreking gehad met de generaal *van Voorst tot Voorst,* die geheel met mijn voornemen instemde, en na deze bijeenkomst, die Zondags plaats had, ben ik naar de bespreking onder de leiding van H.M. de Koningin gegaan en heb ik in den brede uiteengezet, wat mogelijk was en welke de kosten en de verdere consequenties waren. De Minister van Defensie heeft deze gedachte zeer gesteund; hij was er absoluut vóór. De heer *de Geer* was er echter tegen; hij zei: moeten wij daar nu al aan beginnen? Kunnen wij daarmee niet wachten? Ik heb gezegd: neen, wij kunnen niet wachten; dit is geen inundatie, die zo maar gesteld kan worden. Wanneer het moet gebeuren, dan moet het nù gebeuren. Minister *van Kleffens* was niet zeer positief, maar hij voelde er wel voor. Minister *Dijxhoorn* was positief. Dit wijst er op, dat hij vond, dat in de Grebbelinie weerstand moest worden geboden.

180. De **Voorzitter:** Staat hiermee in verband ook de quaestie, die u straks zelf hebt aangehaald, van hetgeen prof. *Gerretson* heeft medegedeeld over de Duitse démarche? Natuurlijk niet ten aanzien van de inundatie van de Grebbestelling, want dit is het bewijs, dat wij — ook de Minister van Defensie — ons toch wel degelijk te weer wilden stellen.

A. Ik heb geen reden, de mening van prof. *Gerretson* te steunen, maar ik weet wel, hoe deze tot die mening gekomen is. Dit is enigszins een verhaal. Ik weet niet, of u lust hebt, het aan te horen.

De **Voorzitter:** Ja.

A. Op een gegeven ogenblik na de oorlog kreeg ik bezoek van de heer *Groeninx van Zoelen,* die mij werd voorgesteld — ik kende hem niet — door een reserve-kolonel *Klein,* de vroegere burgemeester van Ridderkerk, die met hem samenwerkte en zei: voor de heer *Groeninx van Zoelen* kan ik absoluut instaan; hij wilde u spreken. De heer *Groeninx van Zoelen* is toen bij mij gekomen en vertelde mij, dat hij bezig was een werk te schrijven over de staatsrechtelijke verhouding tussen opperbevelhebber en Regering; dat hij een studie gemaakt had van die verhouding, zoals zij in de vorige oorlog geweest was, en van de verschillende botsingen en moeilijkheden, die zich toen voorgedaan hadden en dat hij gaarne van mij wilde weten, hoe het in mijn tijd gegaan was. Hij interesseerde er zich zeer voor. Hij was een ontwikkeld en aangenaam man. Ik heb daarover toen met hem nogal veel gesproken. Ik heb de aantekeningen, die ik voor de brochure, die ik heb uitgegeven, gemaakt had, ongeveer gevolgd en hem gezegd: dat en dat is in het algemeen gebeurd. Hij heeft daarvan aantekeningen gemaakt. Ik heb hem die inlichtingen gegeven onder de uitdrukkelijke voorwaarde, dat hij er niets over zou publiceren zonder mijn toestemming.
Na enige dagen kwam hij mij een geschrift tonen, dat hij zelf had opgesteld en hij vroeg mij: Bent u het daarmee eens, is het goed zo? Er zaten verschillende fouten in.
Ik heb ten slotte tegen hem gezegd: Ik heb het met interesse gelezen, maar ik herinner u aan de afspraak, dat u hiervan niets zult publiceren zonder mijn toestemming.
Nu heeft hij dat ook niet gedaan, maar hij heeft er wel een beetje mee geleurd. Hij heeft het aan verschillende personen toegestuurd. Ik heb dat niet opgevat als woordbreuk. O.a. de Prins heeft er kennis van genomen. Ook met prof. *Schermerhorn* heeft hij contact gehad. Hij heeft er wel heel veel over gepraat. Hij heeft mij heel erg bij prof. *Schermerhorn* verdedigd, haast meer dan mij lief was, want dat doe je ten slotte liefst zelf. Maar op een gegeven ogenblik — hij kwam heel veel bij mij; ik vond het heel plezierig in de bezettingstijd, om eens met iemand te praten; hij wist ook veel uit de vorige oorlog — zei hij tegen mij: De heer *Snouck Hurgronje* heeft mij verteld, dat die manoeuvre om met het IIIde legerkorps terug te gaan uit de Peel, gebeurd is uit politieke overwegingen. Ik vroeg: Welke politieke overwegingen? „Ja," antwoordde hij, „ze wilden

België op die manier dwingen zich bij ons aan te sluiten met zijn stellingen". Ik zei: „Daar begrijp ik niets van. Hoe wil men, als men zegt: „denk er om, wij lopen weg", de Belgen er toe brengen zich bij ons aan te sluiten?" Toen ontviel mij zo: Als het politieke overwegingen waren, kan ik mij alleen voorstellen, dat ze de moffen wilden laten zien, dat wij ons niet wilden verdedigen.

Dat is dus in een particulier gesprek naar voren gebracht. Ik heb het bij nadere overweging niet geloofd, want het kon niet kloppen. Immers, als dat teruggaan was geschied naar aanleiding van het feit, dat de Duitse gezant gevraagd had — dat wist ik nog niet, misschien ook wel — wat wij zouden doen, als de Duitsers zich beperkten tot een opmars ten zuiden van Venlo, had het zuidelijke gedeelte teruggenomen moeten worden en niet het noordelijke gedeelte. Ik heb dat dus niet geloofd. Ik wens de Regering in dat opzicht dan ook niet in de geringste mate te beschuldigen.

181. De **Voorzitter:** Is de beslissing van de vergadering van 6 November uitgevoerd, is het stellen van de inundatiën doorgegaan?

A. Ja.

182. De **Voorzitter:** Daarbij heeft de heer *de Geer* zich neergelegd?

A. H.M. heeft zich er even mede bemoeid.

183. De **Voorzitter:** H.M. de Koningin moet bij voorkeur niet in het debat worden betrokken. De commissie heeft besloten, dat eventuele uitspraken van H.M. de Koningin in verband met het artikel van de Grondwet, dat luidt: „De Koning is onschendbaar", hier niet in het geding kunnen worden gebracht.

A. Dat begrijp ik.

184. De **Voorzitter:** Op 9 December heeft er weer een onderhoud plaats gehad tussen de drie Ministers en de opperbevelhebber over het rapport van de militaire attaché te Parijs van 25 November.

A. Daar was H.M. de Koningin niet bij.

185. De **Voorzitter:** Op blz. 3 van de brief van de militaire attaché, onder punt 7*c*, staat:

> „De kapitein mr. *Kruls* deelde mij op 12 December 1939 telefonisch mede, dat het meerbedoelde rapport onderwerp van bespreking was geweest in de bespreking met H.M. de Koningin op Zaterdag 9 December."

Is dat een vergissing?

A. Ja. Dat is geen langdurige bespreking geweest; er is over deze quaestie misschien vijf minuten gesproken.

186. De **Voorzitter:** Heeft de bespreking met de Ministers wel plaats gehad?

A. Ja.

187. De **Voorzitter:** Welke was de algemene strekking van die bespreking?

A. Dat weet ik niet precies. Er zijn dingen, waaromtrent ik niet met zekerheid de datum kan vaststellen. Het kan zijn, dat op deze bespreking besloten is de brief bij de gezant te deponeren, doch ik kan dit niet als een bepaalde verklaring afleggen. Er is op een gegeven moment tussen generaal *Carstens* en mij enigszins verschil van mening geweest met betrekking tot het ogenblik, waarop mij verboden is meer troepen naar Brabant te zenden dan er waren en waarop ik met name opdracht heb gekregen geen troepen van het eerste legerkorps naar Brabant te sturen. Ik dacht, dat het tijdens de bespreking van 9 September gebeurd was. Ik heb generaal *Carstens* het stuk laten lezen en deze zeide: ik geloof, dat het later gebeurd is. Het kan dus tijdens deze bespreking geweest zijn. In ieder geval is het mij gezegd. Men maakte zich ongerust, dat ik meer troepen naar Brabant zou sturen.

188. De **Voorzitter:** Op blz. 29 van uw brochure zegt u:

> „Een tweede maal is het krijgsbeleid ter sprake gekomen naar aanleiding van een ingekomen bericht, hetwelk met stelligheid vermeldde .....enz."

A. Dat zal deze bespreking geweest zijn. De datum weet ik niet zeker.

189. De **Voorzitter:** Verder lees ik daar:

> „Ik bleef bij mijne meening, dat wij ten Zuiden van de groote rivieren al onze krachten behoorden te concentreeren op de verdediging van de Peel-Raamstelling, omdat wij alleen op deze wijze aan onze neutraliteitsplichten zouden kunnen voldoen.
> De Regeering sloot zich bij dit standpunt aan."

Is dat juist?

A. Dat is zonder twijfel juist.

190. De **Voorzitter:** Dan heb ik een aantal vragen over het verloop van de bespreking van 30 December tussen de drie Ministers en u zelf ten aanzien van een aantal punten. Ik zal ze een voor een noemen, dan kunnen wij ze achtereenvolgens behandelen.

In verband met schatkistargumenten — zo zal ik ze maar noemen — moest de keus worden bepaald tussen Grebbelinie en vesting Holland. Wat is hierover mede te delen?

A. Zoals ik al gezegd heb, vroeg de Minister mij, waar ik de verdediging wilde voeren, in de vesting Holland of in de Grebbelinie. Toen is het verloop van zaken zo geweest, dat ik heb gezegd: kijk eens, Excellentie, een uitsluitende verdediging van de vesting Holland beschouw ik als afgedaan. De Regering heeft zich ten slotte met mijn conclusie verenigd. Er is voortdurend gewerkt aan de Grebbestelling en aan de Peel-Raamstelling. De troepen hebben hierop geheel gerekend en de zaak is beslist.

Wanneer de Regering nu hierop weer terug zou komen — het was toen al een beetje zo-zo en de Koningin was er ook bij aanwezig —, dan zou ik op verdere voortzetting van mijn functie geen prijs stellen, want dan is mijn prestige ernstig geschokt, nu er zoveel werk gedaan is en de mensen zoveel zweetdruppels hebben gelaten en er zoveel geld in is gestoken.

Bleef dus over: de Grebbelinie. Toen heb ik betoogd, dat er meer troepen ingezet zouden moeten worden, dat verder de stelling achter de Waal ingenomen zou moeten worden en dat ik daarvoor nodig had een divisie van het legerkorps hier; daarvan was een regiment, bestemd voor het zuidfront van de vesting Holland, ook nog niet ingezet en de beide andere regimenten zou ik dan voor de Waalstelling moeten bestemmen, maar dan werd mijn algemene reserve veel te klein, te meer, omdat bij een hardnekkige verdediging van het eigenlijke Grebbefront dit ook sterker bezet diende te worden.

De Grebbestelling zou dan inderdaad de enige stelling worden en wanneer die doorbroken was, was het afgelopen, dan zou er geen quaestie meer zijn van nog eens naar de vesting Holland teruggaan. Er is toen nog ter sprake gekomen dit teruggaan uit de Grebbestelling, maar ik heb gezegd: er is nu zo lang gewerkt en ik sta op het standpunt, dat wij in ieder geval moeten beginnen, in de Grebbestelling weerstand te bieden; ik beschouw het gedeelte van de opdracht, dat ik voor overmacht moet teruggaan, op het ogenblik als vervallen. Het einde was toen, dat de Minister zei: zo opgevat, kan de opdracht onveranderd blijven. Een paar dagen later kwam toen de opdracht, dat ik weer wel beide stellingen moest verdedigen; dit was een nieuwe opdracht.

191. De **Voorzitter:** Een tweede punt is de inspectie en bespreking met de commandant van het veldleger en daarna met de commandant van het tweede en die van het vierde legerkorps. U hadt het nog niet van te voren vernomen, maar u hoorde het voor het eerst op die vergadering? Heet u daarop onmiddellijk gereageerd?

A. Ik heb gezegd: „Dat u achter mijn rug besprekingen gaat houden met mijn ondercommandanten! Dat hoor ik nu pas." Ik kon daar verder in het bijzijn van H. M. de Koningin niet op ingaan.

192. De heer **Algera:** Ik meen, dat de Minister daar een bezoek bracht en dat het gesprek toevallig op dat onderwerp kwam, waarbij de commandant van het veldleger toen zijn mening kenbaar heeft gemaakt. Ik geloof niet, dat het de opzet van de Minister van Defensie was om buiten u om te gaan.

193. De **Voorzitter:** Op blz. 19 van zijn brochure schrijft de heer *Dijxhoorn:*

> „Ik bracht daartoe op 20 December 1939 een bezoek aan den commandant van het veldleger. Het gesprek kwam hierbij op de terugtocht en de in verband hiermede gereed gemaakte bevelen.

Wie schetst mijn verbazing, toen de commandant van het veldleger mij mededeelde, dat er in het geheel geen bevelen waren gemaakt en dat hij van den opperbevelhebber slechts aanwijzingen had gekregen om die terugtocht in studie te nemen."

A. Dat laatste is wel voldoende weerlegd door mijn mededeling, dat aan de commandant veldleger operatieve aanwijzingen waren toegezonden. Dit is een bepaald onjuiste voorstelling van zaken, zoals ook blijkt uit de stukken van de generaal *Carstens*.

U weet, dat ik de commandant veldleger naar aanleiding van het gesprek, waarbij de Minister mededeelde, dat hij bij de commandant veldleger geweest was, heb gevraagd, hoe het kwam, dat ik, terwijl ik hem had opgedragen de nodige voorbereidingen voor de terugtocht te maken, van de Minister moest vernemen, twee maanden later, dat het nog niet gebeurd was, en waarom hij mij dat niet medegedeeld had. Hij heeft mij toen geantwoord, dat hij die brieven juist klaar had liggen op het ogenblik, dat de Minister kwam. Twee maanden na dato!

Er is niet veel meer op gevolgd. In mijn brochure heb ik geschreven, dat ik mij niet kon voorstellen, dat de commandant veldleger dat gezegd zou hebben, omdat hij mij dat zeker zou hebben medegedeeld. In een noot heb ik toen gezegd, dat mij tot mijn grote teleurstelling bij onderzoek gebleken was, dat dit toch inderdaad was geschied. Naar aanleiding daarvan heeft de generaal *van Voorst tot Voorst* mij een brief geschreven om het nog eens weer uiteen te zetten. Hij schreef daarin:

„Ten slotte moet ik opmerken, dat het wel is waar niet aangenaam was, buiten uwe tegenwoordigheid mijn inzicht over de landsverdediging te moeten uiteenzetten, doch dat het onderhoud niet van mij is uitgegaan en dat de Minister mij uitdrukkelijk mijn openhartig oordeel vroeg, in verband met de voor de betonbouw aangevraagde millioenen.

Ik kan het slechts betreuren, dat dit onderhoud plaats had, vóórdat ik mijn als bijlage II bijgevoegde operatieve inzichten ter kennis van uwe Excellentie had kunnen brengen."

Dit is een latere correspondentie, waaruit blijkt, dat het van de Minister is uitgegaan. Ik geloof, dat de Minister zelf erkend heeft, dat hij daarheen is gegaan om er over te spreken.

194. De **Voorzitter:** Over de kredieten.

195. De heer **Algera:** Dat u een brief hebt geschreven aan de commandant van het veldleger om hem een standje te maken, bevreemdt mij, omdat deze zaak speciaal zich heel goed leende voor een mondelinge bespreking.

A. Het betrof hier een absoluut verzuim. Er was na twee maanden nog geen gevolg gegeven aan de opdracht en dat moest ik vernemen van de Minister. Inderdaad wilde ik op papier hebben, waarom het niet gebeurd was.

196. De heer **Algera:** Ik heb het gevoel, dat er toch iets schortte aan de onderlinge samenwerking, wanneer dat alsmaar schriftelijk ging.

A. Dat zou men kunnen zeggen. Ik heb herhaaldelijk besprekingen met de commandant veldleger gehad, maar hij was — dat heeft hij herhaaldelijk naar voren gebracht en hij kwam er steeds weer op terug — zeer sterk vóór een hardnekkige verdediging van de Grebbestelling, meer dan wenselijk was. Wanneer de beslissing echter eenmaal genomen is, dan dient men zich daarbij neer te leggen. In de brief, die hij mij geschreven heeft, zegt hij o.a.:

„Ik voeg er aan toe, dat de opperbevelhebber land- en zeemacht den commandant veldleger geen enkele opmerking over een en ander, noch vóór, noch na zijn aftreden heeft gemaakt."

Ik heb hem vragen gesteld en hij beklaagt zich, dat ik hem daarna geen standje heb gemaakt. Daarop heb ik gezegd .....

197. De **Voorzitter:** Na uw brochure?

A. Naar aanleiding van mijn brochure heeft hij mij een brief geschreven om daarop terug te komen en uiteen te zetten, dat hij een brief klaar had liggen, hetgeen ik niet voldoende vond. In de voorlaatste alinea van mijn antwoord op eerstbedoelde brief staat:

„Naar mijn mening wordt de verhouding tussen opperbevelhebber land- en zeemacht en commandant veldleger niet bepaald door het maken van dergelijke opmerkingen, doch uitsluitend door de vraag, of een vruchtbare en toegewijde samenwerking onder alle omstandigheden verzekerd mag worden geacht.

Toen het mij duidelijk werd, dat het u blijkbaar moeite kostte u aan mijn strategische inzichten en de daaruit voortvloeiende bevelen te onderwerpen, heb ik deze vraag ernstig overwogen. Dat ik gemeend heb haar voorlopig niet ontkennend te moeten beantwoorden, vond zijn oorzaak mede in de omstandigheid, dat na uw brief van 2 Januari 1940, no. 1157 P/1939 Persoonlijk, het tussen de Regering en mij gerezen conflict reeds zodanige vormen had aangenomen, dat met mijn aftreden als opperbevelhebber land- en zeemacht ernstig rekening moest worden gehouden. Alsdan zouden niet meer mijn strategische opvattingen, doch die van mijn opvolger, wellicht de uwe, den doorslag geven."

198. De heer **Algera:** Het bevreemdt mij, dat alles schriftelijk ging.

A. Ik was op dat ogenblik ontstemd, omdat de commandant veldleger mij niet ingelicht had. Ik wilde inlichtingen hebben; die wilde ik bepaald op papier hebben.

199. De heer **Algera:** U hebt voorgelezen, dat de bespreking van de Minister is uitgegaan. Hij stelde vragen aan de commandant veldleger; kon deze, hoewel hij niet met u gesproken had, weigeren daarop te antwoorden?

A. Neen, dit heb ik hem niet verweten.

De opdracht had hij echter al twee maanden en hij heeft mij niet medegedeeld, dat hij geen kans zag haar uit te voeren. Ik vind het in hoge mate laakbaar, dat hij mij niet eerder ingelicht heeft. Dat hij met de Minister er over sprak, begrijp ik wel. Maar was er toen geen aanleiding het mij onmiddellijk mede te delen en niet nog eens tien dagen te wachten, totdat *ik* er een brief over schreef? Dat vind ik niet juist!

200. De **Voorzitter:** Is er op die bespreking ook nog met name gesproken over de neutraliteitsverplichtingen in verband met de Peel-Raamstelling of is dit daar niet meer ter sprake gekomen?

A. Neen, dat geloof ik niet. Het einde was toen ook al weer, dat de opdracht ongewijzigd gehandhaafd kon worden, en het terugkomen op de Peel-Raamstelling is toen pas in de officiële opdracht gekomen.

201. De **Voorzitter:** Is de mogelijkheid van het uitsluitend behouden van de Grebbelinie in verband met de mogelijkheid van het vallen van de Peel-Raamstelling in ogenschouw genomen?

A. Bij de bespreking met de commandant van het veldleger bedoelt u?

202. De **Voorzitter:** Neen, bij de grote bespreking met de Minister.

A. Neen, daarover is niet gesproken, geloof ik.

203. De **Voorzitter:** Ik lees hier:

„Ten aanzien van eene uitsluitende verdediging van de vesting Holland, had ik mijn standpunt reeds vroeger — bij de bespreking op 9 September — kenbaar gemaakt. Ik wees er dus opnieuw op, dat een afzien van de verdediging van de Grebbestelling tot gevolg zou hebben, dat de Peel-Raamstelling in de lucht zou komen te hangen."

A. Dat is hetzelfde verhaal, dat op 9 September besproken was. Ik heb nogmaals mijn bezwaren tegen het uitsluitend verdedigen van de vesting Holland uiteengezet en gezegd, dat ik bij een terugkomen daarop een verder bekleden van mijn functie niet meer op prijs zou stellen.

204. De **Voorzitter:** Het niet gedekt zijn van de Peel-Raamstelling naar het zuiden, daarop is zeker door de Minister gewezen?

A. Neen, dat geloof ik niet.

205. De **Voorzitter:** U kunt dus waarschijnlijk ook slecht bevroeden, wat de reden was van het ontwerpen van een nieuwe opdracht, enkele dagen na de bespreking van 30 December? Daarin ligt meer een geest van achteraf terugkomen.

A. Ja, hier werd wederom teruggekomen op hetgeen afgesproken was.

206. De **Voorzitter:** Wat behelsde die opdracht?

A. Ik zie hierin in het algemeen wel dit: de discussie ging hoofdzakelijk tussen de heer *Dijxhoorn* en mij; op een gegeven ogenblik geeft de heer *Dijxhoorn* mij gelijk, maar dan krijgt hij later verwijten.

207. De **Voorzitter:** Van de heer *de Geer?*

A. Ja.

208. De **Voorzitter:** Herinnert u zich precies, wat de opdracht zelf behelsde, die na 30 December u in ontwerp is toegestuurd? Ik vraag het met opzet om goed in de hoofdlijn het gehele geval te reconstrueren en dit vastgelegd te krijgen. Het is gewenst, dat wij alles zwart op wit nog eens in de enquête zelf krijgen.

A. Volgens dit ontwerp moest bij een aanval weerstand geboden worden, zowel bij de Grebbe als in de vesting Holland, waarbij door mij werd bepaald hoeveel troepen voor elke linie ter verdediging moesten worden bestemd. De operatie — dit was mijn bezwaar — mocht niet worden gebaseerd op een terugtrekken van de troepen van de Grebbelinie op het oostfront van de vesting Holland. Dat vond ik zeer moeilijk, want ik was overtuigd, dat dit eens zou moeten geschieden. Een dergelijke manoeuvre reeds vooraf als onmogelijk te kenschetsen, was mij een beetje te machtig.

209. De **Voorzitter:** Nu nog deze vraag: welke waren de strategische en buitenlands-politieke consequenties van deze ontwerp-opdracht?

A. De strategische was deze, dat, aangezien ik niet mocht rekenen op het slagen van een terugtocht uit de Grebbelinie, ik voor de verdediging van de vesting Holland niet mocht rekenen op de troepen, die in de Grebbelinie waren opgesteld, zodat ik dus van het begin af zoveel troepen moest opstellen in de vesting Holland, dat zij verdedigd kon worden, troepen, die daar waren vastgemetseld. Daardoor zou alles volgens een vast plan zijn vastgelegd en zou iedere manoeuvre uitgesloten zijn.

210. De **Voorzitter:** En buitenlands-politieke consequenties ook nog?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

Het verhoor wordt geschorst en na korte tijd voortgezet.

211. De **Voorzitter:** Kunt u bijzonderheden mededelen omtrent de bespreking, die u begin Januari met de Minister van Defensie hebt gehad naar aanleiding van het u toegezonden ontwerp voor een nieuwe opdracht?

A. Ik kreeg die ontwerp-opdracht toegezonden met het verzoek bij de Minister te komen en deze met hem te bespreken. Dat was heel gauw daarna. Ik ben naar de Minister toegegaan en heb mijn bezwaren kenbaar gemaakt.

212. De **Voorzitter:** Was dat een langdurig onderhoud?

A. Neen, het duurde niet zo heel lang. Ik heb bezwaar gemaakt ten opzichte van de quaestie van de onmogelijkheid van terugtocht en tegen de bijzonderheden ten aanzien van het optreden in Brabant, tactische voorschriften, die naar mijn mening veel verder gingen dan zij moesten gaan.
De Minister beloofde mijn bezwaren kenbaar te zullen maken. Ik heb mij min of meer verbaasd over de opdracht.

213. De **Voorzitter:** Het is dus juist, dat de opdracht van de Regering van 7 Januari inhield, dat bij een aanval op het hart des lands weerstand werd geboden, zowel in de Grebbelinie als in het oostfront van de vesting Holland, terwijl aan de opperbevelhebber van land- en zeemacht werd overgelaten te bepalen, hoeveel troepen voor de verdediging van elk dier fronten zou worden bestemd en dat de operatiën niet mochten worden gebaseerd op het slagen van een terugtocht van troepen, opgesteld achter de Grebbelinie. U hebt al uiteengezet, dat die opdracht strategisch verwerpelijk was en met de beschikbare troepen onuitvoerbaar.
Wat waren de strekking en de consequenties van de begeleidende brief van 7 Januari 1940?

A. Dit was een ietwat zonderlinge gang van zaken, waarbij het optreden in Brabant en de voorschriften daaromtrent: weerstand bieden langs de naderingswegen, uit de opdracht verdwenen was en plotseling teruggevonden werd in de brief, waarvan ik de betekenis niet begreep.

214. De **Voorzitter:** De verhouding tussen de inhoud van de begeleidende brief en de opdracht zelf is dus eigenlijk zodanig, dat het hier betreft een nadere toelichting, blijkbaar een verzoek van de Regering, dus niet officieel.

A. Ja, ik weet het niet. Het fijne onderscheid is mij ontgaan. De bedoeling was waarschijnlijk om formeel aan het verzoek te voldoen.

215. De **Voorzitter:** Toen was u dus niet meer gebonden aan de toelichtende brief.

A. Ten slotte moet men niet vergeten, met welk een verantwoordelijkheid men belast is, wanneer men in een dergelijke functie geroepen is met een ondeugdelijke en te kleine troep, een uiterst moeilijk te verdedigen land te verdedigen. Als de zaak op een gegeven moment verkeerd loopt, kan men van een dergelijke toelichting een hoogst onaangenaam gebruik maken.

216. De **Voorzitter:** Toen zijn er enkele dagen daarna nog besprekingen geweest met de drie Ministers?

A. Ja.

217. De **Voorzitter:** En daar is opnieuw uw krijgsbeleid besproken?

A. De Minister-President vroeg mij toen: bent u nu tevreden, nu wij deze wijziging hebben aangebracht? Ik heb gezegd: ik ben helemaal niet tevreden. Het heeft niet zo heel lang geduurd. Ik kreeg de indruk, dat de bijeenkomst was belegd om de Minister van Defensie gelegenheid te geven, een aantal grieven tegenover mij kenbaar te maken.

218. De **Voorzitter:** Is er ook nog gesproken over het herhaaldelijk overleg plegen van de Minister van Defensie met de ondercommandanten?

A. Ja, op een gegeven ogenblik — ik was langzamerhand aan het einde van mijn incasseringsvermogen en bij die gelegenheid heb ik nog al duidelijk verklaard, dat het mij te bont werd — heb ik gezegd, dat het mij op die manier moeilijk viel, de verantwoordelijkheid te dragen.

219. De **Voorzitter:** Wat was het resultaat van de zitting van het Kabinet op 22 Januari? Ik ga dus niet in op de beraadslagingen, maar alleen op het resultaat naar aanleiding van de brief van de opperbevelhebber van 15 Januari.

A. Dat was nog eens een bespreking van de gang van zaken, voornamelijk tussen de Minister van Defensie en mij, waar de wederzijdse bezwaren opnieuw kenbaar werden gemaakt.

220. De **Voorzitter:** Het resultaat is geweest.....?

A. Niets.

221. De **Voorzitter:** De moeilijkheden werden dus niet overbrugd?

A. Toen ik naar de zitting van de Ministerraad ging, begreep ik, dat langzamerhand wel een beslissing zou vallen, en ik heb met generaal *Carstens,* waarmee ik heel goed was en die mijn rechterhand was, de zaak besproken en gezegd: ik geef niets meer toe, ik houd voet bij stuk. Toen zei de generaal *Carstens:* Maak het nu toch ook niet te moeilijk, wanneer men tot een overeenstemming wil komen, en doe een laatste poging om dat ene punt — nl. dat, waartegen ik het meeste bezwaar had — te overbruggen.

222. De **Voorzitter:** Dat was de terugtocht?

A. Ja. Ik deed een voorstel, dat niet veel wijziging bracht, doch waardoor men, als men een oplossing wilde, een aangrijpingspunt had. Toen is bovendien ter sprake gekomen de quaestie van Brabant.
Om enigszins te schetsen de manier, waarop het ging, de bespreking liep heel rustig; op een gegeven ogenblik ging het over de quaestie van Brabant en betoogde ik, dat wij aan onze internationale plichten hadden te voldoen, waarop een van de Ministers zei: generaal, wilt u daarvoor onze jongens opofferen?

223. De **Voorzitter:** Nog twee vragen, die u kunt beantwoorden met „ja" of „neen".
Stond de Ministerraad na de bespreking aan uw zijde?

A. Dit weet ik niet. Ik kon het van enkele Ministers wel voelen en tasten.
Toen de beslissing nogal lang uitbleef, heb ik nog wel een ogenblik gedacht: zou men toch nog op mijn overbruggingspoging ingaan?

224. De **Voorzitter:** U heeft er geen idee van gehad, of de Ministerraad eenstemmig in zijn oordeel was?

A. Neen, daarover hebben de heren zich niet uitgelaten.

225. De **Voorzitter:** Wat was de inhoud van de verzegelde enveloppen, die bij de Nederlandse gezanten in Frankrijk, België en Engeland waren gedeponeerd?

A. Dat wij stelling hadden genomen in de Peel-Raamstelling, dat de bezetting voldoende was om de eerste stoot op te vangen, doch dat wij niet over voldoende reserves beschikten om de weerstand langer vol te houden en dat ik verzocht om van de vier divisies, waarom ik gevraagd had, 1 of 2 gemotoriseerde divisies naar de Peel-Raamstelling te sturen en de overige achter te houden als manoeuvre-groep.

226. De **Voorzitter:** Wanneer zijn deze enveloppen gedeponeerd?

A. U sprak zojuist van de vergadering van 9 December. Het zal ongeveer in die tijd zijn gebeurd. Zo'n overleg op het laatste ogenblik kon natuurlijk niet veel meer uithalen. Alle bevelen zijn dan gegeven, de film loopt af. Maar de Minister vond het wenselijk. Ik had geen bezwaar, dus is het gebeurd.

227. De **Voorzitter:** Door wie is de inhoud opgesteld en vervangen door een andere tijdens uw opperbevel?

A. Alleen vanwege de gezant in Frankrijk heb ik door de Minister van Buitenlandse Zaken het verzoek gekregen daarin enige wijziging te brengen. Dat betrof niet de feitelijke inhoud, maar meer de modus. De brief was gericht tot de gezant, met het verzoek, dat en dat te vragen aan de Franse opperbevelhebber. Door de gezant is toen gevraagd de brief zo te stellen, dat hij door mij gericht werd aan de Franse opperbevelhebber, waardoor de gezant kon volstaan met het overreiken van de brief en geen toelichting meer nodig was. Hij was in het Frans gesteld. Zo is de brief naar de Minister van Buitenlandse Zaken teruggegaan.

228. De **Voorzitter:** U hebt nog geen antwoord gegeven op de vraag, door wie de inhoud opgesteld was.

A. Door mij, d.w.z. door het hoofd van de afdeling Operatiën.

229. De **Voorzitter:** Heeft de Minister zich daarin niet gemengd?

A. Neen.

230. De **Voorzitter:** Heeft hij daarvan achteraf kennis genomen?

A. Ik heb de brief gestuurd naar de Minister van Buitenlandse Zaken. Ik weet niet of de Minister van Defensie daarin gemengd is.

231. De **Voorzitter:** U hebt medegedeeld, dat de commandant van het veldleger het niet altijd met uw visie ten aanzien van de strategie eens was. Wanneer hebt u dat voor het eerst bemerkt?

A. Betrekkelijk spoedig na die 9de September, toen hij die strategische aanwijzingen kreeg. Bij de bespreking, die daarop gevolgd is, was hij sterk geporteerd voor de uitsluitende verdediging van de Grebbelinie, juist vanwege die terugtocht. Dat was inderdaad een zeer moeilijke manoeuvre.

232. De heer **Algera:** Hadden er geregeld besprekingen plaats tussen u en de onmiddellijk onder u geplaatste commandanten?

A. Niet bepaald geregeld. Ik moest i.c. de commandant veldleger aanwijzingen geven. Die heb ik hem eerst in ontwerp gegeven. Ik heb gezegd: bestudeer ze eerst en kom dan bij mij praten. Zij zijn ten slotte vastgesteld zoveel mogelijk in overeenstemming met de wensen van de commandant veldleger en die van de commandant van de vesting Holland, die er ook bij was. Dit is voor militaire verhoudingen een zeer soepele gang van zaken.

233. De heer **Algera:** Ik bedoel het in meer algemene zin, nl. of u over de algemene situatie geregeld sprak met de onder u geplaatste commandanten.

A. Er veranderde niet veel. Er kwamen wel steeds berichten binnen van de Inlichtingendienst over de opstelling van de Duitse strijdkrachten. Die berichten gingen ook naar de onderdelen. Zij werden voortdurend op de hoogte gehouden.
Wanneer ik inspectie ging houden, ging ik niet te zamen met de commandant veldleger. Dan bespraken wij later wat ik gezien had; dat ging op heel aangename wijze.

234. De heer **Algera:** Ik bedoel, of de meer algemene legerbelangen geregeld door u werden besproken. Dat was toch voor de onderlinge verstandhouding het beste!

A. De verstandhouding met mijn ondercommandanten was goed. Met de Minister werd die langzamerhand minder. De Minister-President, waarmede ik volgens mijn instructie eigenlijk te maken had, heeft mij nooit voor een bespreking onder vier ogen uitgenodigd. Misschien besprak ik meer met de commandant van het eerste legerkorps, die ook rechtstreeks onder mij stond, dan met de commandant veldleger, die trouwens zijn standplaats in Zeist had. Het is dikwijls een persoonlijke quaestie. De een is geslotener dan de ander. De commandant veldleger is natuurlijk een hogere autoriteit, wie in het algemeen veel zelfstandigheid moet worden gelaten.

235. De heer **Algera:** Maar met behoud van ieders zelfstandigheid kan men de zaken toch bespreken.

A. Dat spreekt vanzelf. Bepaalde geregelde besprekingen hadden echter niet plaats. Wat betreft de quaestie van de inundatiën voor de Grebbelinie, heb ik op 5 November ook de commandant veldleger bij mij laten komen. Het ging in het algemeen niet buiten de commandant veldleger om.

236. De **Voorzitter:** Wanneer hebt u zich het eerst de mening gevormd, dat de Regering stelselloos ingreep in het krijgsbeleid?

A. Na de eerste bespreking.

237. De **Voorzitter:** Direct al?

A. Het viel mij erg tegen, omdat ik op het standpunt stond, dat ...

238. De **Voorzitter:** Maar dan behoeft het toch nog niet stelselloos te zijn!

A. Neen, maar wanneer de Minister in het begin terug wil binnen de vesting Holland, bij een volgende gelegenheid alleen de Grebbelinie wil verdedigen en ten slotte komt aandragen met een opdracht beide te verdedigen, dan zit er naar mijn mening toch weinig stelsel in.

239. De **Voorzitter:** Ik zou eerder willen concluderen: toen hij op het belangrijkste punt van mening veranderde, hebt u de idee gekregen, dat het stelselloos is geschied.

A. Het ene ogenblik heeft de Minister de verdediging van Brabant eigenlijk niet nodig geacht, maar later heeft hij zich verenigd met alle mogelijke maatregelen, als b.v. het vragen om Franse hulp, om het wel te doen, om ten slotte goed te vinden, dat Brabant op de eerste oorlogsdag ontruimd werd.
Het ene ogenblik zeggen: voor overmacht uit de Grebbelinie teruggaan, daarmede blijkbaar bedoelend, dat ik al terug moest gaan voordat de vijand ons land binnenkwam, en het volgende ogenblik medegaan met mijn voorstel om de inundatiën voor de Grebbelinie te stellen.

240. De **Voorzitter:** Kan dit niet gedeeltelijk gelegen hebben, althans voor wat betreft de Grebbelinie, aan het feit, dat de Grebbelinie hoe langer hoe sterker werd?

A. Dat is mogelijk. Het was met de vesting Holland precies zo. In de vesting Holland was er in het begin werkelijk in het geheel niets.

De **Voorzitter:** Behalve de inundatiën zelf.

A. Die waren niet klaar; alleen wanneer de Grebbelinie verdedigd werd, en dat wilde de Minister niet. Zonder inundatiën was het niets.

241. De **Voorzitter:** Hebt u in het algemeen nog iets over het krijgsbeleid te zeggen?

A. Ik geloof, dat er genoeg van gezegd is.

242. De **Voorzitter:** Dan krijgen wij nu het laatste hoofdstuk, dat is de quaestie van de staatsrechtelijke positie en de verhouding tussen de opperbevelhebber en de Regering.
Ging u met de instructie, zoals die door het voorafgaande Kabinet was vastgesteld op 6 Mei 1939, in grote lijnen akkoord?

A. Ik ben er toen niet over gehoord. Zij is buiten mij om vastgesteld en ik ben er zelfs niet over geraadpleegd. Ik kreeg haar zo en ik zag er niets in, wat mij direct aanleiding gaf, er bezwaren tegen in te brengen. Ik vond het geen mooie instructie, maar een stuk, waaraan veel gedokterd was. Het was geen mooi geheel. Eén van de voornaamste dingen was het volgende: in de vorige mobilisatie had generaal *Snijders* gevraagd om de bepaling, dat hij ondergeschikt was aan de Regering en niet aan de Minister van Defensie; hij had de aanvaarding van zijn ambt hiervan afhankelijk gesteld; als dit er niet in kwam, aanvaardde hij zijn functie niet. Dit was een van de eerste dingen, waarnaar ook ik keek, en toen zag ik, dat ik rechtstreeks met de Regering te maken had en de Minister van Defensie als zodanig uitgeschakeld was.

243. De **Voorzitter:** Ik weet niet, of u bekend is, dat er onder het Kabinet-*Cort van der Linden* grote moeilijkheden zijn geweest met de opperbevelhebber en dat, toen in September 1918 een nieuw Kabinet is opgetreden, dit Kabinet een ander standpunt heeft ingenomen ten aanzien juist van deze vraag en dat als een punt op het Regeringsprogram van het toenmalige Kabinet-*Ruijs de Beerenbrouck* stond onder punt D, Marine en Oorlog:

> „Zolang geen feitelijke oorlogstoestand in Nederland bestaat, behoort de opperbevelhebber van land- en zeemacht verantwoordelijk te zijn aan de Ministers van Oorlog en Marine."

A. Was dat in de oorlog?

244. De **Voorzitter:** Vlak vóór het einde. Het Kabinet is opgetreden op 9 September. In November is de oorlog ten einde gelopen en in die twee maanden is een tegenstelling geleidelijk gegroeid tussen de generaal *Snijders* en het toenmalige Kabinet.
Dit is geleidelijk ontstaan, waarbij o.a. *Colijn* reeds tijdens de Kabinetsformatie stelling nam ten aanzien van dit vraagstuk, en, alles bij elkaar genomen, blijkt er dus uit, dat de positie twijfelachtig was. Van de verschillende kanten, van waaruit men de zaak benadert, is er wat voor te zeggen. Aan de ene kant is het begrijpelijk, dat de opperbevelhebber een zekere armslag moet houden en, van zijn standpunt uit, meent ondergeschikt te moeten zijn aan het gehele Kabinet, maar aan de andere kant, zo lang de oorlogstoestand nog niet in ons land is ingetreden, kan men natuurlijk ook een ander standpunt verdedigen. Van uw gedachtengang uit is uw houding te begrijpen.

A. Ik stond onder de Regering. Mijn instructie, die mij werd gegeven, stelde mij onder de Regering. Maar bovendien, ik geloof niet, dat in de vorige oorlog ooit het krijgsbeleid aan de orde is geweest.
Het ging toen over de aanvulling van troepen, het oproepen van lichtingen, e.d., maar ik geloof niet, dat er over het krijgsbeleid enige moeilijkheid is geweest.

245. De **Voorzitter:** Dat is ook begrijpelijk, omdat toen de Ministers ook geen vakmensen waren.

A. En *Bosboom* dan? Maar bovendien, al hadden zij onder elkaar wel eens moeilijkheden, er is niets van naar buiten getreden en in de Ministerraad kon de generaal *Snijders* altijd op *Bosboom* rekenen.

De **Voorzitter:** Later zijn er met Minister *de Jonge* wel conflicten geweest en deze was toch geen deskundige.

246. De heer **Algera:** U zeide, dat u in de instructie had gelezen, dat u ondergeschikt was aan de Regering en dat u dat nogal geruststellend vond.

A. Aangenaam.

247. De heer **Algera:** Waarom vond u het aangenamer ondergeschikt te zijn aan de Regering dan aan de Minister van Defensie? Maakte dat voor u een wezenlijk verschil?

A. Inderdaad, daardoor werd mijn positie op een hoger plan geplaatst. Geen enkele ambtenaar is ooit de ondergeschikte van de Regering, maar altijd van een bepaalde Minister. Ik vond, dat daarin juist tot uiting kwam, dat de Minister van Defensie als zodanig enigszins terugtrad. Ik hoopte, dat daardoor zou worden voorkomen, dat de Minister zich met het krijgsbeleid bemoeide.

248. De heer **Algera:** Maar u hebt waarschijnlijk toch wel begrepen, dat de Minister van Defensie als zodanig een overwegende positie innam in het Kabinet ten aanzien van deze vraagstukken.

A. Natuurlijk, hij was in het algemeen de adviseur van het Kabinet, maar ten slotte leek het mij, dat daardoor meer tot uiting kwam een zekere mate van zelfstandigheid van de opperbevelhebber ten aanzien van het krijgsbeleid.

249. De **Voorzitter:** Anders zou u alleen rechtstreeks met hem te maken hebben gehad, terwijl u nu met de gehele Regering te maken had. Ik geloof intussen wel, dat bij deze hele quaestie enigermate uit het oog verloren is, dat het toch mogelijk was, dat men, bij het aan u mededelen van beslissingen enz. van de Regering, hetzij gebruik kon maken van het praesidium van het Kabinet, hetzij de Minister van Defensie kon laten optreden namens het Kabinet.

A. Als dat dan maar bleek en niet nu eens dit en dan weer dat gedaan werd.
Ik heb in mijn hele lange militaire loopbaan, waarin ik jarenlang bij de generale staf gediend heb, geen enkele oefening meegemaakt, waarbij twee officieren dezelfde oplossing hadden voor een bepaald tactisch of strategisch vraagstuk. Dat is ook logisch, omdat er zoveel factoren en overwegingen bijkomen, ten aanzien waarvan men een verschillende opvatting kan hebben. Maar men moet niet tegen iemand, die een zware verantwoordelijkheid heeft, die een langjarige studie achter zich heeft, die over een uitgebreide staf beschikt en veel oefeningen heeft ontworpen en gehouden, zeggen, wanneer hij ten slotte tot een bepaalde conclusie is gekomen: Je moet het anders doen. Dat gaat niet.

250. De heer **Algera:** Maar ging uw opvatting omtrent uw positie buiten de persoon van de Minister om?

A. Ja. Ik zou het bij een burger-Minister niet zo erg hebben gevonden als bij een vak-Minister, juist vanwege zijn deskundigheid, maar het ging buiten de persoon van de Minister om.

251. De **Voorzitter:** Dat de Minister van Defensie meer kon optreden namens het Kabinet, zou men ook kunnen concluderen uit het feit, dat de instructie van 6 Mei in de eerste plaats door de Minister van Defensie is gecontrasigneerd en daarna door de voorzitter van de Raad van Ministers. Ik wijs er op, dat er een zekere tendenz is.
Nu ik toch over de Instructie spreek, zou ik u willen vragen: kende u de Instructie van 6 Mei 1939, vóórdat u benoemd werd?

A. Neen.

252. De **Voorzitter:** U hebt ook geen bezwaren kunnen inbrengen tegen de Instructie?

A. Ik had kunnen zeggen: ik aanvaard de functie alleen, wanneer de Instructie veranderd wordt, maar dat zou nogal krachtdadig geweest zijn.

253. De **Voorzitter:** Verwachtte u al enigermate moeilijkheden, toen u als opperbevelhebber van land- en zeemacht optrad?

A. Neen.

254. De **Voorzitter:** Het is eigenlijk misschien pas bij u opgekomen naar aanleiding van de opdracht van 9 September?

A. Dat was voor mij een buitengewoon grote teleurstelling.

255. De **Voorzitter:** De eerste weken had u daarop niet gerekend.

A. Ik had een gans andere voorstelling. Vandaar, dat ik in het begin met de quaestie van de staat van oorlog ben medegegaan. Toen heb ik niet dadelijk voldoende een standpunt van wantrouwen ingenomen.

256. De **Voorzitter:** Kunt u in het kort formuleren in hoeverre de Minister van Defensie zich mag en/of moet inlaten met strategische aangelegenheden, indien de hoofdlijnen van de generale staf zijn goedgekeurd? Kunt u zich in grote lijnen akkoord verklaren met hetgeen ik straks uit uw tweede brochure heb voorgelezen, nl. de mening van de militaire medewerker van „De Maasbode"?

A. Die gaat bepaald heel ver, haast iets verder dan ik. Natuurlijk bepaalt de Regering de te voeren politiek. Deze kan tot uitdrukking komen in een opdracht voor de opperbevelhebber land- en zeemacht. De Regering kan b.v. te kennen geven in de opdracht, dat zij wenst, dat het land verdedigd wordt en dat bij de verdediging rekening wordt gehouden met de internationale plicht ten aanzien van doortocht; aan de opperbevelhebber land- en zeemacht overlatend, hoe hij het zal doen. Wanneer de opperbevelhebber land- en zeemacht blijkens de opstelling van de troepen niet de wens van de Regering tot uitdrukking brengt, kan de Regering daarop de aandacht vestigen en eisen, dat er verandering in wordt gebracht. Is b.v. de Regering van oordeel, dat de neutraliteit aan alle zijden moet worden betracht, en de opperbevelhebber land- en zeemacht stelt alle troepen in het oosten, in het westen of in het zuiden van het land op, dan kan men zeggen: dat is niet in overeenstemming met de opdracht van de Regering.

Zo gauw men min of meer in details treedt en een te technische uitvoeringsopdracht geeft, zijn moeilijkheden bijna niet te vermijden. In het onderhavige geval hebben wij te maken met de min of meer toevallige omstandigheid, dat de Minister van Defensie in deze deskundig was. Er kan echter ook een burger-Minister zijn!

257. De **Voorzitter:** U beantwoordt dus volmaakt bevestigend de vraag of Minister *Dijxhoorn* zich te veel met strategische aangelegenheden heeft ingelaten?

A. Ja.

258. De **Voorzitter:** Dan hebben wij nog de vraag of de Regering met de ontwerp-opdracht van begin Januari — dus van tussen 30 December en 7 Januari —, speciaal ten aanzien van de punten, die betrekking hadden op de tactische uitvoering van de vertraging van de vijandelijke doortocht ten zuiden van de Maas, in de verantwoordelijkheid van de opperbevelhebber was getreden.

A. Ja, absoluut. Wanneer zij zegt, hoe je het moet doen, dan is dit toch wel heel erg.

259. De **Voorzitter:** Is de opdracht, zoals zij ten slotte geworden is in de Ministerraad, ook nog te veel op uw terrein geweest?

A. Ja, als men zegt: dit mag wel en dat mag niet. Wanneer er een burger-Minister was geweest, had ik die opdracht niet gekregen.

260. De **Voorzitter:** Dan ben ik tot een drietal slotvragen gekomen, die ik nog in het kort zal formuleren.

Hoedanig moet dus de staatsrechtelijke positie van de opperbevelhebber geacht worden te zijn tegenover de Minister, c.q. tegenover de Regering? Hoe zou men dit het best formuleren? Absolute vrijheid in strategische quaesties?

A. Ja, mits er niet blijkt, dat men handelt in strijd met de algemene opvattingen van de Regering.

261. De **Voorzitter:** Dit dus, wat de strategie betreft. En ten aanzien van het militaire gezag en dergelijke vraagstukken? Hier zult u zeker de ondergeschiktheid erkennen?

A. Ik ben geen jurist, maar ik meen, dat het toch niet juist is, dat men een wet van toepassing verklaart en dan zegt: nu moet je voor de toepassing eerst mijn toestemming vragen. Dus b.v.: wij hebben wel een gemeentewet, maar voor de toepassing hiervan moet je eerst onze toestemming hebben. Het niet afkondigen van de staat van beleg heb ik betreurd, omdat dit veel narigheid heeft meegebracht, maar ik heb daarvan geen zaak gemaakt. Ik heb gemeend te moeten berusten en er niet een strijdpunt van te moeten maken. Ik ben er ten slotte in geslaagd dit voor een gedeelte van het land gedaan te krijgen. Voor April is het helemaal gebeurd. Ik kan mij echter voorstellen — er zijn nogal ver gaande bevoegdheden aan verbonden —, dat men daartegen opzag, maar dit vond ik onjuist.

262. De **Voorzitter:** Ik zie, dat de twee andere vragen, die ik wilde stellen, òf al besproken zijn, òf niet ter zake dienende. Hiermede zijn wij dus door hetgeen ik eigenlijk had willen vragen heengekomen. Wanneer de andere heren geen punten hebben, die nog in aanmerking komen, dan zou ik de generaal zelf willen vragen of hij nog iets heeft toe te voegen aan het hele geval.

A. Neen. Ik dank u, dat u mij zo ruimschoots in de gelegenheid hebt gesteld mijn mening te zeggen over verschillende dingen; uiteraard zijn er wel zaken onbesproken gebleven, zoals de quaestie van de attaché te Berlijn, enz.

263. De **Voorzitter:** Misschien mag ik nog even vragen, wat u zelf aanraakt. Wat was uw appreciatie van de qualiteiten van de attaché?

A. Ik apprecieerde hem als stafofficier zeer; er is gebleken — laat ik dit dadelijk zeggen —, dat hij in Berlijn geen beter contact had kunnen hebben. Dat is generaal *Oster* geweest, die behoorde tot de inlichtingendienst, maar niet tot de intiemen van *Hitler*, want hij werd niet geheel vertrouwd. Ik heb heel moeilijk kunnen wennen aan de mogelijkheid, dat een Duits officier, die een post van vertrouwen had in de inlichtingendienst, eigenlijk de contra-spionnage had, de z.g. „Abwehr", en dus moest nagaan, welke gevaren er in politiek en ander opzicht dreigden en daarvoor zijn opperbevelhebber — dus *Hitler* — moest waarschuwen, eenvoudig aan een attaché van een vreemd land zegt: „Zij komen".

Dat moet je maar met je geweten overeen kunnen brengen! Maar dat scheen in Duitsland toen niet vreemd te zijn. Ik heb er ook over gesproken met de generaal *Muller Massis*, die eveneens attaché in Berlijn is geweest. Ik vroeg hem: Is dat mogelijk? Hij antwoordde: Dat is niet mogelijk, dat is uitgesloten. Daarbij kwam nog die Venloquaestie. De officieren van de Engelse inlichtingendienst, die ook dachten met de oppositiepartijen in Duitsland in contact te staan, bleken in contact te staan met de Gestapo en zij werden daardoor eenvoudig opgevangen. Toen kwam bij mij de gedachte op: Als *Sas* ook maar niet in hun handen is gevallen. Bovendien waren die inlichtingen van de heer *Oster* al enige malen onjuist gebleken. *Sas* had mij ook verteld, dat die zelfde mijnheer hem had medegedeeld, dat hij bezig was een aanslag op *Hitler* voor te bereiden. Toen geloofde ik het helemaal niet meer. Ik kon mij niet voorstellen, dat een Duits officier, die bezig was een aanslag op *Hitler* voor te bereiden, aan een buitenlands attaché zou vertellen, dat hij daarmee bezig was. Het is toch inderdaad zo geweest.

264. De heer **Algera:** Kunt u gevallen noemen, waarin die inlichtingen niet zijn uitgekomen? U denkt waarschijnlijk aan November.

A. Vóór die tijd had hij ook al gewaarschuwd. Ik herinner mij, dat hij mij later eens meedeelde: mijn contact heeft mij verteld, dat met Kerstmis de aanval zal loskomen. En als toelichting stond er bij: Dat zou juist iets voor die roverhoofdman zijn!

Ik kreeg de indruk, dat hij, zodra hij iets hoorde, dat mededeelde, omdat hij dan zijn plicht had gedaan. Maar tijdens de oorlog heeft hij ons gewaarschuwd en hij bleek goed op de hoogte. Het spijt mij, dat hij daarvoor geen onderscheiding gekregen heeft. Hij heeft als enige van alle attaché's gewaarschuwd. Ik moet erkennen, dat ik ten slotte ten onrechte niet voldoende vertrouwen heb gehad, niet in hem, maar in het contact van hem. Ik was nog niet voldoende op de hoogte van de toestanden daar. Daarbij kwam, dat *Sas* de 12de November in de Ministerraad gesproken had en wel heel erg zenuwachtig was.

De heer **Algera:** Het was ook geen kleinigheid.

A. Inderdaad, maar hij deed daar het woord, stond plotseling op, toen hem enige vragen werden gesteld, stak de beide voorste vingers van zijn rechterhand op en zei: Ik zweer, dat die aanval zal komen. Dat was wel een beetje theatraal.

265. De heer **Algera:** Het schijnt in Neurenberg ook wel bekend te zijn geweest, dat men inderdaad van plan was aan te vallen.

A. Er is een boek uitgekomen van *Gisevius*, een zeer mooi boek, waarin de gehele oppositie in Duitschland wordt behandeld, ook de quaestie van de aanval op Nederland op 12 November, gezien van de kant van de oppositie, dus van de kant van de heer *Oster*.

Ik heb altijd de indruk gekregen, dat het min of meer een proefballon is geweest, dat zij als het ware door het te doen voorkomen, alsof zij ons zouden aanvallen, wilden weten, hoe wij daarop zouden reageren.

Uit het boek van *Gisevius* blijkt, dat op 5 November plotseling in Duitsland het verhaal gaat bij de inlichtingendienst en de oppositie: *Hitler* wil 12 November aanvallen, de generaals zijn er fel tegen; het wordt een aanval met pantserafdelingen, die de beslissing moet brengen, door de Ardennen; (dat is in November niet mogelijk en dat is ook de reden, waarom ik het moeilijk kon geloven); de generaals doen alle moeite *Hitler* er van af te brengen.

Op 5 November kregen wij bericht van de Engelse gezant, dat er reden was te veronderstellen, dat de aanval op komst was. Vandaar, dat op 6 November ten paleize onder leiding van H. M. de Koningin is besproken, wat er gedaan moest worden.

Op 8 November kwam *Sas,* gezonden door de gezant, in de Ministerraad met hetzelfde bericht: ze komen op 12 November.

Volgens het boek van *Gisevius* is er op 10 November plotseling geen sprake meer van. Op 16 December deelde het hoofd van de inlichtingendienst aan *Gisevius* mede, dat besloten was, dat niet alleen het zuiden van Limburg, maar geheel Holland zou worden bezet. Dat klopt min of meer in die gedachtengang. Ik zal niet zeggen, dat het juist is, maar er is bepaald reden voor. Het klopt ook enigszins met de vraag, die de Duitse gezant aan de heer *Snouck Hurgronje* heeft gesteld: wat doen jullie, wanneer wij ten zuiden van Venlo blijven?

Daaruit moet ik afleiden — het verhaal van *Gisevius* maakt een zeer geloofwaardige indruk —, dat men een tijd lang het plan heeft gehad alleen in het zuidelijk gedeelte van ons land binnen te vallen.

266. **De Voorzitter:** Ik dank u voor uw uiteenzetting. Het is niet onmogelijk, dat u in tweede instantie over dit hoofdstuk „De wisseling van het opperbevel" moet worden gehoord, voordat wij u eventueel bij een volgend hoofdstuk „De oorlogvoering in de Meidagen" als deskundige zouden willen horen.

A. Met het laatste heb ik natuurlijk geen rekening gehouden. Dat is mij niet zo heel aangenaam, doch ik ben te allen tijde beschikbaar.

I. H. REYNDERS.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

ALGERA.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 18 FEBRUARI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

ADRIAAN QUIRINUS HENDRIK DIJXHOORN,
oud 58 jaar, wonende te 's-Gravenhage, luitenant-generaal, oud-Minister van Defensie.

Hij legt de belofte af als getuige.

531. De **Voorzitter:** De commissie heeft u een viertal hoofdstukken meegedeeld, waarover eventueel het verhoor zal lopen, maar ter oriëntering wil ik er nog even op wijzen, dat wij eerst daaraan voorafgaand een vrij groot aantal vragen met u zouden willen behandelen, die lopen over de gehele sfeer van het geval. Het is niet de bedoeling, dat daarbij in details wordt ingegaan op allerlei quaesties, die ter sprake komen, strategische quaesties, enz.; de laatste komen nog nader ter sprake bij het krijgsbeleid, maar de voornaamste bedoeling is nu de wisseling van het opperbevel te bezien in de sfeer, waarin het gehele geval heeft gespeeld. Ik zou u dus deze vraag willen stellen: Is de benoeming van generaal *Reynders* tot opperbevelhebber unaniem geweest; stemde de Regering daarmee in; op wiens voorstel en hoe is die benoeming tot stand gekomen? Het is niet de bedoeling de beraadslaging in het Kabinet hierin te betrekken, dat kan niet, maar de quaestie in het algemeen te bezien; is u zelf met het voorstel gekomen; hoe dacht men er van te voren over, enz.?

A. De quaestie was zo, Mijnheer de President, dat de chef van de generale staf in algemene zin wel de aangewezen man was om in geval van mobilisatie op te treden als opperbevelhebber van land- en zeemacht. Ik meende, dat in Augustus 1939 daartegen geen bezwaar was, hoewel het mogelijk was, dat de Kroon iemand anders zou benoemen; het was namelijk niet zo, dat per se de chef van de generale staf opperbevelhebber moest worden; men zou ook een ander actief officier of een gepensionneerd officier kunnen nemen. Omdat echter de oorlogsvoorbereiding ressorteert onder de chef van de generale staf, komt deze in de eerste plaats voor een benoeming in aanmerking.

Toen in 1939 moest worden overgegaan tot de benoeming van een opperbevelhebber, heb ik gezegd, dat wij om technische redenen op dat ogenblik niet anders konden doen dan de chef van de generale staf als zodanig benoemen.

Ik zelf — dat zeg ik eerlijk — had niet zo'n grote bewondering voor de generaal *Reynders* en als ik helemaal vrij was geweest als Minister van Defensie, zou ik misschien overwogen hebben of het niet beter was onder de gegeven omstandigheden een ander voor te dragen. Als hoofd van de IIde afdeling B van het Departement van Defensie was ik echter belast geweest met de mobilisatievoorbereiding; een zeer ingewikkeld gedoe. Toen ik nu Minister was en de mobilisatie inderdaad moest worden afgekondigd, heb ik — wetende wat aan een mobilisatie vastzat — gedacht: nu moet ik niet gaan experimenteren. Het was voor mij namelijk helemaal niet zeker, dat die mobilisatie vlot zou verlopen. Ik heb dat ook besproken in de Ministerraad bij mijn voordracht. Als men de chef van de generale staf niet tot opperbevelhebber van land- en zeemacht had benoemd en er waren dan ongelukken gebeurd, dan had men op goede gronden kunnen zeggen: „Ja, maar men neemt ook de man, die de oorlogvoering voorbereid heeft, op het kritieke moment weg!" Daarbij kwam, dat, indien ik een ander actief officier had willen voordragen, bijv. de generaal *van Voorst tot Voorst,* commandant van het veldleger, om iemand te noemen, over wie ik zeer ernstig gedacht heb, dan was daarvan een opschuiving in alle hoge posten een gevolg geweest; dan moesten er komen nieuwe commandanten van het veldleger, van legerkorpsen, van divisies, enz., juist op het moment, dat men de oude commandanten, die van de mobilisatie van hun onderdeel geheel op de hoogte zijn, niet kan missen. Dat experiment kon men niet nemen. Iets anders zou het geweest zijn, indien de mobilisatievoorbereiding al 10 of 20 jaar in kannen en kruiken was en gemeengoed was. De enigen, die op de hoogte waren, waren de mensen van het Departement, van het bureau van de generale staf en de commandanten, die ter plaatse waren. Ik heb bij mijn voordracht in de Ministerraad nadrukkelijk gezegd, dat men onder de gegeven omstandigheden niemand anders kon benoemen tot opperbevelhebber dan de generaal *Reynders.*

532. De **Voorzitter:** U noemde als argument, dat generaal *Reynders* op het kritieke moment zou zijn weggenomen. Stel, dat hij niet benoemd was tot opperbevelhebber, zou hij dan niet gebleven zijn als chef van de generale staf?

A. Hij had kunnen blijven, Mijnheer de President, maar het was natuurlijk voor mij een gok om daarop te rekenen. Hij had immers ook kunnen zeggen: Als men mij niet neemt als opperbevelhebber, ga ik weg. Dan bleef voor mij de zaak net zo erg.

533. De **Voorzitter:** Hij had er toch geen recht op. Een eventueel niet benoemen van hem was toch niet zonder meer een passeren. Hij zou toch niet voldoende reden gehad hebben om bij een mobilisatie, als hij niet benoemd werd tot opperbevelhebber, plotseling weg te lopen!

A. Daarvan was ik helemaal niet zeker, Mijnheer de President. In ieder geval mocht ik dat risico niet nemen, omdat de hogere bevelvoering alsdan in het honderd dreigde te lopen. Dit waagstuk mocht ik dus niet uithalen. Ik kon de verantwoordelijkheid daarvoor niet dragen. Men zou mij — indien er ongelukken waren gebeurd — te recht het verwijt hebben kunnen maken: Nu lost men de chef van de generale staf net af op het kritieke moment.

De generaal *Reynders* kende ik wel. Als hij onbekwaam was geweest, had ik hem zeker niet voorgedragen voor een benoeming tot opperbevelhebber van land- en zeemacht.

Hij was reeds jaren chef van de generale staf en ik mocht dus op goede gronden veronderstellen, dat hij alleszins voldoende zou zijn. Wij moesten nu eenmaal met generaal *Reynders* in zee. Ik heb over dit alles uitvoerig met mijn ambtgenoten gesproken en er is uit de kring van de Ministerraad de vraag gesteld: Is generaal *Reynders* wel de aangewezen man?

De **Voorzitter:** De benoeming is dus niet helemaal unaniem geweest. Er waren toch wel enige bezwaren.

534. De heer **Algera:** Waren er van de zijde van het vorige Kabinet aanwijzingen voor het Kabinet-*de Geer* in die richting, nl. dat generaal *Reynders* opperbevelhebber moest worden of heeft het Kabinet-de Geer dit als een nieuw probleem opgenomen?

535. De **Voorzitter:** Heeft u soms met de vorige Minister van Defensie, de heer *van Dijk,* er voeling over gehad?

A. Ik heb er met Minister *van Dijk* niet over gesproken.

536. De heer **Algera:** Er kan in het vorige Kabinet over zijn gesproken en een zekere voeling zijn geweest met generaal *Reynders,* waaraan het Kabinet-*de Geer* zich gebonden zou kunnen hebben gevoeld.

A. Ik speel gaarne open kaart. Generaal *Reynders* heeft, toen ik noofd van de Tweede Afdeling was, mij herhaaldelijk gevraagd, of ik aan Minister *van Dijk* voor wilde stellen om hem *(Reynders)* generaal te maken. Zo vast rekende hij er op, dat hij opperbevelhebber zou

worden. Ik heb mij er toen van afgemaakt met te zeggen, dat het niet op mijn weg lag dergelijke voorstellen te doen. Ik heb hem toen gezegd: Als u vindt, dat uw positie in vredestijd reeds zodanig is, dat u generaal moet worden, mede omdat u de toekomstige opperbevelhebber bent, dan ligt het naar mijn oordeel op uw weg dit persoonlijk met de Minister te bespreken. Althans woorden van die strekking. Hij rekende er zelf helemaal op, dat hij opperbevelhebber zou worden.

537. De **Voorzitter:** Het was dus niet met de heer *van Dijk* besproken?

A. Niet door mij.

538. De **Voorzitter:** Hebben bij deze hele quaestie van wisseling van het opperbevel naast de zakelijke verschillen van mening tussen het Kabinet en de opperbevelhebber ook persoonlijke tegenstellingen enigermate een rol gespeeld?

A. Absoluut niet. Ik had niets tegen de generaal *Reynders* en om het zo maar uit te drukken: Ik had ze allemaal even lief. Het ging niet om Jan, Piet of Klaas, het ging om de beste man op deze belangrijke plaats. Het kon mij niets schelen wie opperbevelhebber was.

539. De **Voorzitter**: Zijn er verder geen persoonlijke tegenstellingen ontstaan bij de moeilijkheden, die rezen bij de mobilisatieclubs, en die, welke het krijgsbeleid betroffen? Is er geen animositeit ontstaan?

A. Van mijn zijde zeer zeker niet. Ik heb alles zakelijk bekeken en behandeld.

540. De **Voorzitter:** Wat is het verloop en de reden van het conflict geweest tussen u, als Minister van Defensie, en de opperbevelhebber ten aanzien van de richtlijnen voor de pers, die door de opperbevelhebber waren gegeven? Daar is u, geloof ik, scherp tegen ingegaan?

A. Hij heeft zich in zijn brochure daar zeer laatdunkend over uitgelaten. Ik herinner mij, dat in de Ministerraad besproken is de gedragslijn, welke de opperbevelhebber van land- en zeemacht te volgen had ten aanzien van de pers.

541. De **Voorzitter:** Als ik het goed begrepen heb, had hij tegenover de pers mededelingen gedaan over de neutraliteitsquaestie; daarover is het Kabinet gevallen en van uw kant is daartegen een zeer scherpe brief met bezwaren gekomen?

A. Generaal *Reynders* had, zoals gezegd, een zekere gedragslijn te volgen en daarmee was hij in strijd gekomen. Dat is in het Kabinet besproken en mij is verzocht daarover een brief te schrijven. Dat afschrift daarvan heb ik niet meer; dat is helaas met andere stukken verbrand. Ik herinner mij nog, dat die brief in het Kabinet is behandeld. Het zou mij zeer verwonderen, als ik die brief niet zou zijn begonnen met de woorden: „Namens de Regering". Het was namelijk mijn gewoonte om brieven, die ik in opdracht van de Regering aan de opperbevelhebber van land- en zeemacht schreef, aldus te beginnen.

542. De **Voorzitter:** Wat die richtlijnen betreft in de brief van de opperbevelhebber van 5 October, geloof ik, dat hij naar aanleiding van dit stuk gekappitteld is!

A. Ik herinner mij ook nog, dat, toen ik die brief gemaakt had, men mij in de Ministerraad gezegd heeft — ik heb geen bezwaar af en toe daaruit toch eens wat te vertellen —: Het kan wel een beetje potiger wat flinker.

543. De heer **Algera:** Volgens een informatie zou in die brief o.a. hebben gestaan: De opperbevelhebber werd uitgenodigd „nog die zelfde dag" mededeling te doen aan de pers.

A. Ik herinner mij niet meer wie opmerkte: Dat moet niet op de lange baan, maar het moet ogenblikkelijk gebeuren.

544. De heer **Algera:** Gaf dat „nog die zelfde dag" niet een scherpe kant aan de zaak?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, dat zeiden Ministers ook wel tegen elkaar, als het van belang was, dat iets nog dezelfde dag gebeurde. Als ik geld nodig had, zeide de heer *de Geer* wel eens tegen mij: Ik moet er nog een nacht over slapen, maar als de zaak dit uitstel niet kon lijden, dan beduidde ik hem, dat er „Niets te slapen viel". U begrijpt, wat de pers betreft, dat er ernstige ongelukken zouden kunnen gebeuren, indien niet reeds dezelfde dag maatregelen werden genomen om die te voorkomen, zodat men toen gezegd heeft er bij te zetten: „dezelfde dag nog". Men moet echter niet zo verschrikkelijk gauw geraakt zijn en vinden, dat iets een scherpe kant heeft, vooral niet als men zo'n hoge plaats inneemt. Het was nodig, dat die zelfde dag iets gebeurde.

545. De heer **Algera:** Was het de gewoonte, dat dergelijke belangrijke dingen te voren eerst mondeling werden besproken of ging dat allemaal schriftelijk? Ik kan mij indenken, dat er bepaalde belangrijke aangelegenheden waren, waarvan men zeide: bespreek dat eerst eens even; of was dat geen gewoonte?

A. Bij alle zaken heb ik mij op het standpunt gesteld, dat ik als lid der Regering wel de chef van de generaal *Reynders* was, maar zodra het belangrijke beleidsquaesties betrof, heb ik altijd gezegd: President, dit is iets voor u, niet voor mij. U zult gezien hebben, dat ik bij de quaestie van de ontslagaanvrage van de generaal *Reynders* op de achtergrond ben gebleven. Zo is het doorgaans geweest. Als het beleidsquaesties betrof, moest de Minister-President het als hoofd van het Kabinet maar doen. Daartoe was ik niet gerechtigd. Als chef van de opperbevelhebber behandelde ik wel andere zaken, aanvullingsquaesties en administratieve aangelegenheden, bevorderingen e.d. rechtstreeks met hem, en dan belde ik de opperbevelhebber vaak op.

Ook op het gebied van militair beleid trad ik wel eens rechtstreeks met hem in overleg. Bij al die intrekkingen van de verloven zijn de voorstellen vrijwel altijd van mij uitgegaan, maar juist om de opperbevelhebber niet op zijn tenen te trappen, belde ik hem vóór ik naar de vergadering van de Ministerraad ging even op en vroeg hem: „Vindt u de toestand niet dermate spannend, dat er wat gedaan moet worden? Ik heb straks een vergadering van de Ministerraad; wat is uw oordeel daaromtrent?" Die dingen heb ik allemaal eerst besproken.

546. De heer **Algera:** Was het niet meer gewenst geweest, dat de President van de Ministerraad mondeling overleg pleegde dan dat alleen per brief werd gecorrespondeerd?

A. De Minister-President heeft daarvan niet zoveel gebruik gemaakt. Doorgaans werd er gecorrespondeerd.

547. De heer **Algera:** Ik kan mij indenken, dat u dat niet schriftelijk hebt vastgelegd. Sprak u daar niet over?

A. Er werd dikwijls eerst gesproken. Toch werd het altijd schriftelijk vastgelegd.

Ik geloof niet, dat er opvallend weinig is gesproken met de opperbevelhebber. Ik heb nogal eens met hem getelefoneerd. Ik wil gaarne zeggen, dat ik mij op het m.i. juiste standpunt heb gesteld en daarom ook wel eens naar zijn bureau ben gegaan. Ik heb nooit het standpunt ingenomen: ik ben als lid der Regering chef van de opperbevelhebber, laat hem maar hier komen. Ik ben meermalen op zijn bureau op het Lange Voorhout geweest om zaken met hem te bespreken. Hij was een oudere officier dan ik. Juist om hem niet pijnlijk te treffen, heb ik aldus gehandeld. Ik heb het ook gedaan bij de generaal *Winkelman.* Van mijn kant heb ik ook zoveel mogelijk mondeling contact met de opperbevelhebber onderhouden.

548. De **Voorzitter:** Is het waar, dat de Minister-President er zich zo weinig mee bemoeide?

A. Inderdaad. De Minister-President interesseerde zich er wel voor, wilde het wel weten, maar ik moet toegeven, dat — als er een beslissing werd genomen in een vergadering van de Ministerraad — er doorgaans werd gezegd: „De Minister van Defensie neemt het wel met de opperbevelhebber op."

549. De **Voorzitter:** Dat was ook logisch in de positie van Minister-President, die wij vóór de oorlog kenden. Wij moeten het stellig ook zien in het licht van de Instructie van 6 Mei 1939. Daaronder staat als eerste Minister genoemd de Minister van Defensie, de heer *van Dijk.*

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, de Minister van Defensie is belast met de uitvoering van het besluit. Het was logisch, dat hij met de uitvoering werd belast.

550. De **Voorzitter:** Nu stappen wij over op een andere quaestie. Verliep er telkens geruime tijd tussen belangrijke voorstellen van de opperbevelhebber en de beslissing daarop van de Minister van Defensie, c.q. van het Kabinet. Zo ja, in welke gevallen? Achtte u dit dan juist?

A. In het algemeen is dit bepaaldelijk niet juist. Dit ligt ook helemaal niet in mijn karakter. Als mij wat werd voorgesteld, dan was ik een man om staande de vergadering een beslissing te nemen. Er waren natuurlijk wel eens dingen, die moesten worden bekeken, en dan kon het wel even duren, voordat een beslissing werd genomen. Als er een voorstel was, dat in het Kabinet moest worden gebracht, dan gebeurde het wel, dat zo'n voorstel in de volgende Kabinetsvergadering werd besproken. Ik weet geen feiten te noemen, maar het zal zeker wel eens het geval zijn geweest.

551. De heer **Algera:** Mag ik een concreet voorbeeld noemen? Er is in November een voorstel gedaan tot het beschikbaar stellen van belangrijke bedragen voor de uitvoering van werken in de Peel-Raamstelling en voor de voltooiing van werken in het Oostfront van de vesting Holland.

Het schijnt lang te hebben geduurd, voordat een beslissing in dat opzicht is gevallen. Herinnert u zich dit?

A. Ik herinner mij dit niet precies. Geremd heb ik echter nooit, als het de uitvoering van werken betrof, die in het defensiesysteem pasten. Ik kan een paar voorbeelden noemen.

De Commandant van het Veldleger, de heer *van Voorst tot Voorst* sprak ik een keer en deze vertelde mij: Wij hebben geld nodig om de Grebbelinie verder in staat van verdediging te brengen. Ik heb hem toen gezegd: Generaal, u gaat maar door; de duiten komen er wel.

Dat begreep hij ook. Daarvoor moest eerst weer een begroting worden gemaakt, welke in de Staten-Generaal moest worden behandeld. Ik vond het vanzelfsprekend, dat ik de verantwoording nam met te zeggen, dat hij zijn gang maar moest gaan.

Indien u de kamerstukken naleest, treft u een aantal suppletoire begrotingen aan, waarbij de Kamer herhaaldelijk de opmerking maakte, dat het aangenamer zou zijn geweest, als de Minister te voren de gelden had aangevraagd. Ik antwoordde telkens, dat het mij erg speet en dat ik er rekening mede zou houden. Er moest echter worden doorgewerkt en in het belang van de geheimhouding kon niet steeds worden gezegd, waarvoor de gelden dienden.

Verder herinner ik mij nog, dat ik naar de Peel-Raamstelling ben geweest om te kijken hoe de tankgracht daar was. Ik heb die tankgracht toen gezien. Deze was naar mijn oordeel volkomen ontoereikend om als tankhindernis te dienen. Toen ik in Den Haag terug was, heb ik direct generaal *Reynders* daarover opgebeld en gezegd, dat deze tankgracht volkomen onvoldoende was en dat hij *f* 2 millioen zou krijgen om het Westelijk talud steil op te zetten.

552. De **Voorzitter:** Wanneer is dat geweest?

A. Ik ben 20 December naar de Grebbeline geweest en 21 December naar de Peel-Raamstelling.

Het zal 21 December 1939 geweest zijn. Het optreden van de heer *Ringers* houdt hiermee ook verband.

De **Voorzitter:** Dat krijgen wij direct.

553. De heer **Algera:** Herinnert u zich de quaestie van het beton, in November meen ik?

A. U bedoelt toch niet de aanvrage om de Grebbelinie en de Hollandse waterlinie te versterken?

554. De heer **Algera:** Het ging over de Peel. Ik meen, dat daarover notities zijn van generaal *Carstens.*

A. De papieren van generaal *Carstens* heb ik gelezen, maar deze generaal heeft noch met mij, noch met de Regering besprekingen gevoerd. Wat die zegt, kan alleen zijn van horen zeggen van de opperbevelhebber *Reynders.*

Ik herhaal, dat ik nooit geremd heb in het uitgeven van geld. Het was zelfs zo — u kunt dit vragen aan de chef van de afdeling comptabiliteit van mijn Departement, de heer *Appels* —, dat deze tot mij zei: Excellentie, zo gaat het niet; u geeft wel driemaal de bedragen uit, die op de begroting zijn uitgetrokken; u doet maar en dan moeten wij zorgen, dat de kamerstukken voor elkaar komen. Ik heb daarop geantwoord: Mijnheer *Appels,* als ik alles krijg, wat er gekocht is, dan maken wij goede zaken. Want hetgeen teveel is, verkopen wij en maken daar een grote winst op.

555. De **Voorzitter:** Maar er is misschien iets mogelijk van de grief, die wij gelezen hebben in sommige stukken, dat u misschien wel aan de ene kant royaal is geweest, laten wij maar zeggen voor uw eigen denkbeelden, maar dat u ten aanzien van voorstellen van de opperbevelhebber, die de verantwoordelijkheid droeg, iets meer terughoudend is geweest, al dan niet met opzet?

A. Ik kan het tegendeel bewijzen, Mijnheer de President. De opperbevelhebber heeft op een gegeven moment opdracht gegeven, dat aan de Hollandse waterlinie alleen gewerkt zou worden door burgeraannemers. Toen ik op 3 October 1939 kwam op fort Muiderberg en fort Blauwkapel, was daar nog geen schop in de grond gestoken. Er werd gezegd: dat klopt, want de opperbevelhebber heeft bevolen: er wordt niet gegraven, dat doen burgeraannemers. Deze waren op 3 October bij fort Rhijnauwen bezig. De opperbevelhebber kan nooit zeggen, dat hij geen geld had, want in October was hij al bezig met de burgeraannemers. Dat dit geld veelal eerst later door de Staten-Generaal werd toegestaan, is een zaak, welke buiten de opperbevelhebber van land- en zeemacht om gaat. Hem gehinderd, heb ik nooit. Het is zelfs zo — dit slaat niet op de opperbevelhebber *Reynders,* maar op *Winkelman* —, dat de heer *Winkelman* kort voor de oorlog de zuidelijke vleugelaanleuning van de Grebbelinie bij de Linge en de Waal wilde versterken; wij hadden daarvoor 100 millioen nodig. Ik ben toen in een auto gestapt en naar de heer *de Geer* gegaan, zeggende: „Ik moet 100 millioen hebben". Begrijpelijk reageerde de heer *de Geer* met: „Dat is nogal wat!" Hij vroeg mij voorts of ik het niet in tweeën kon doen?" In antwoordde: „Mijnentwege in vieren, als ik de 100 millioen maar krijg!" Verder zeide de heer *de Geer* mij toe, dat hij na de eerste 50 millioen geen bezwaar zou maken tegen de tweede 50 millioen. De heer *de Geer* eindigde met: „Als het moet, dan zal het wel moeten." Terstond heb ik aan de generaal *Winkelman* doen weten: „Gaat uw gang maar." Toen was er van een kamerstuk nog geen sprake. Met de generaal *Reynders* heb ik precies zo gedaan. Natuurlijk, toen ik achterdocht begon te krijgen met betrekking tot zijn strategisch beleid, toen hij het voorstel deed om meer geld voor de Grebbelinie en de Nieuwe Hollandse Waterline beschikbaar te stellen, heb ik gevraagd: „Waar is het geld voor nodig, wat is het belangrijkste? Gaan wij in de Grebbelinie zitten of in de Nieuwe Hollandse Waterlinie?" „Vóórdat ik zeg: „gaat uw gang maar", wil ik dat eerst bezien en bespreken."

556. De heer **Algera:** Bij uw inspectie op 3 October 1939 heeft u bemerkt, dat op een tweetal forten van het Oostfront der vesting Holland „nog geen schop in de grond was gestoken". Generaal *Reynders* heeft hierop gereageerd met de woorden:

> „Ten einde te voorkomen, dat het werk der aannemers zou worden bemoeilijkt door incidentele maatregelen der fortcommandanten, had de commandant vesting Holland bevolen, dat er, in afwachting der definitieve plannen, niet mocht worden gegraven."

Acht u dat een voldoende verweer?

A. Mijnheer de President! Dit is een kinderlijk verweer, om de volgende doodeenvoudige reden. Ik kwam op 3 October op fort Muiderberg en vroeg aan kolonel *van Andel,* commandant van dat fort: „Kolonel, als morgen de oorlog zou uitbreken, waar moeten dan de manschappen liggen?" Waarop hij mij antwoordde: „Op het maaiveld". Ik zei: „Maar dat is onbestaanbaar. U kunt toch loopgraven maken en van hout en grond scherfvrije onderkomens. Dan hindert u die burgeraannemers geen zier. Deze komen op een gegeven moment wel met buldozers en andere werktuigen. Het is Rijksterrein, het kost geen cent; u kunt graven zoveel u wilt. Het is toch onverantwoordelijk om de soldaten op het maaiveld te laten vechten, omdat de burgeraannemers nog niet zijn geweest".

Het verweer van generaal *Reynders* — u permittere het mij te zeggen — is gewoon belachelijk.

Ik ben doorgereden naar fort Blauwkapel. De loopgraven van 1914—1918 lagen nog in precies dezelfde staat. De houten onderkomens waren verrot en ingestort en de loopgraven waren onbruikbaar, omdat zij volkomen waren dichtgegroeid. De bezetting had men kunnen gebruiken om de loopgraven in een behoorlijke staat te brengen. Maar zelfs daartoe was men niet overgegaan. De toestand te dier plaatse heeft mij zeer geschokt. Men kan toch niet tegen de soldaten zeggen, en men is daarmee toch ook niet tegenover hen verantwoord: „Nu hebben jullie niets, waarin je je kunt verdedigen; dat komt, omdat de burgeraannemers nog niet zijn gekomen". Men is m.i. verplicht om — in afwachting van die aannemers — iets anders te doen; men kan zich nooit verantwoorden en zeker de opperbevelhebber niet, door te zeggen: „Die

burgerwerklui zijn niet gekomen, het spijt mij heel erg, nu moeten de mensen maar op het maaiveld liggen."

Dat nam ik als Minister van Defensie, lid van de Regering, niet op mijn verantwoording en dat heb ik de opperbevelhebber ook gezegd.

557. De **Voorzitter:** Is juist, hetgeen de opperbevelhebber generaal *Reynders* in zijn tweede brochure opmerkt, waar hij schrijft:

> „De vredesvoorbereiding voor het snel in staat van verdediging brengen van de vesting Holland was opgedragen aan een vredesstaf, welke, merkwaardigerwijze, niet ressorteerde onder den Chef van den Generalen Staf, doch onder eene andere autoriteit. Ik had dus terzake geenerlei bevoegdheid."?

A. Mijnheer de President! De generaal *Reynders* was opperbevelhebber en als hij zei: „Er wordt gegraven", dan werd er gegraven. De commandant van de vesting Holland stond onder zijn bevelen.

558. De **Voorzitter**: Er waren toch ook nog andere instanties, die daar zelf bepaalde taken hadden, bijv. het stellingenbouwbureau van generaal *van den Kasteele?* Onder wie stond dat? Niet onder de opperbevelhebber of wel?

A. Neen, de opperbevelhebber bepaalde, wat er moest worden gemaakt en waar. Ik had voor de financiering, de administratie en het controleren van het werk en het maken van de bestekken, het bouwbureau van de genie ingeschakeld. Dit bureau was getraind in het maken van bestekken en het houden van aanbestedingen, het keuren van materiaal, enz. Het Algemeen Hoofdkwartier bezat daarvoor niet de apparatuur. Als de opperbevelhebber dus zeide: „Er moeten daar en daar onderkomens worden gemaakt" dan gingen die plannen naar het bouwbureau. Dat bouwbureau stond onder de Minister van Defensie. Het heeft echter geen enkel onderkomen gemaakt op mijn wens. Ik heb er mij niet mede bemoeid.

559. De **Voorzitter:** Ik kom thans tot *ir. Ringers,* die u hebt genoemd. Wanneer trad de heer *Ringers* op als adviseur van de Regering? Van wie is dit uitgegaan; van u of van het Kabinet?

A. Er was behoefte aan iemand, die goed geïntroduceerd was bij andere Overheidsdiensten, zoals de Provinciale Waterstaat, polderbesturen, enz., en die een eerste kracht op waterstaatkundig gebied was. Nu was de heer Ringers als directeur-generaal van Waterstaat daarvoor de aangewezen man. Met de heer Ringers had ik reeds meermalen gesproken. Ik herinner mij heel goed, dat de heer *van Kleffens* tegen mij zeide: „Konden wij de heer *Ringers* maar als adviseur inschakelen. Er zijn van die dingen, die *Ringe*rs zo goed kan bezien, b.v. de mogelijkheden van inunderen o.a. in de Peel e.d. *Ringers* schudt zulke dingen uit zijn mouw. *Ringers* weet, waar de materialen zijn te verkrijgen en bij wie hij moet zijn."

De heer *Ringers* is er toen ingeschoven, waarvan aan de opperbevelhebber mededeling is gedaan.

560. De **Voorzitter:** Op uw voorstel?

A. Op mijn voorstel in het Kabinet. Ik ben echter de uitvinder daarvan niet geweest; dat was de heer *van Kleffens.* De heer *Ringers* gaf ook mij wel adviezen, waarvan ik gaarne gebruik maakte.

561. De heer **Algera:** Ik zou gaarne bevestiging hebben van uw mededeling, dat u hiervan de opperbevelhebber op de hoogte hebt gesteld. Is dat schriftelijk of mondeling gebeurd?

A. Dat is mondeling gebeurd. De heer *Ringers* heeft getracht zijn opwachting te maken bij de opperbevelhebber. Hij heeft het echter niet verder gebracht dan de generaal-majoor *Carstens.*

562. De **Voorzitter:** Dat schijnt echter een misverstand te zijn geweest.

Had de heer *Ringers* eigenlijk een gepreciseerde opdracht?

A. De heer *Ringers* zou behulpzaam zijn, waar technische adviezen, zowel op materieel- als inundatiegebied, van node waren. Iedereen kon hem vragen stellen. Hij was gemachtigd, zich overal vrij tussen de troepen te bewegen en men wist, dat hij een opdracht had.

563. De **Voorzitter:** Dus een opdracht, van het Departement gekregen?

A. Geen opdracht van mij. Hij kon alleen werken, wanneer hij in contact kwam met de opperbevelhebber, althans het Algemeen Hoofdkwartier of met troepen, onder diens bevel staande. Om een voorbeeld te noemen: Bij de Grebbelinie was op een gegeven moment een stuk land, dat nog niet onder water stond. Ik herinner mij nog heel goed, dat de heer *Ringers* van mening was, dat dat stuk ook nog onder water kon worden gezet, wanneer men om dat terrein — aan de grote weg naar Wageningen — een dijk legde en er een gemaal plaatste. Ik heb gezegd: „Dat is werk, dat u met de opperbevelhebber moet bespreken."

564. De **Voorzitter:** Maar dat heeft toch de steun gehad van het apparaat van de opperbevelhebber, van generaal *Carstens?*

A. Van de troepenofficieren heeft de heer *Ringers* niets dan hulp gehad; daarvoor had hij niets dan lof, maar hij stiet zijn hoofd nogal eens bij de opperbevelhebber zelf. Wat dat gemaal betreft, meen ik mij te herinneren, dat de stukken betreffende de bouw drie maanden bij de opperbevelhebber hebben gelegen voor zij uit zijn handen kwamen.

565. De **Voorzitter:** Beschouwde hij dat niet meer als een vrome wens, die niet voor verwezenlijking vatbaar was?

A. Als het er was geweest en het terrein was daar onder water gepompt, dan had de strijd langs de weg van de Grebbe naar Wageningen veel beter gevoerd kunnen worden; de heer *Ringers* had dat in de gaten. Dat stuk land ligt iets hoger; de Grift loopt daar doorheen en dat stukje land blijft droog. *Ringers* deed toen het voorstel een dijk er om en met een gemaal pomp je het vol. Als alles klaar geweest was, waren wij een heel eind verder geweest.

566. De heer **Algera:** Generaal *Reynders* zegt in zijn 2de brochure:

> „Ik heb nimmer geweten, dat *ir. Ringers* in dezen als „adviseur" van de Regering optrad. Dat de Regering mij dit niet heeft medegedeeld en daarmede de goede ambtelijke vormen verwaarloosde, kan ik slechts betreuren."

Dat is dus in volstrekte tegenspraak met wat u nu meedeelt, dat u wel mededeling gedaan hebt aan de opperbevelhebber.

A. De generaal verschuilt er zich nu achter, maar wanneer een belangrijk man als de heer *Ringers* al tijden rondliep bij het leger, dan komt het mij onaannemelijk voor, dat generaal *Reynders* daarvan niet op de hoogte is geweest.

567. De **Voorzitter**: U kunt het ook omkeren: als u een dergelijke hoge functionaris van Waterstaat in het leger haalt en daar rondstuurt dan kan ik mij voorstellen, dat het voor de hand zou liggen, als daarvan mededeling werd gedaan aan de opperbevelhebber.

A. Maar u begrijpt ook wel, als de heer Ringers, die zo hoog gezeten was, daarvoor wordt aangezocht door de Regering, dat hij dan niet zo maar pardoes het leger inwandelt of zich het leger in laat sturen, maar begint met zijn opwachting te maken bij de opperbevelhebber. Ik durf niet onder belofte te zeggen, dat ik hem dat schriftelijk heb meegedeeld, maar wel mondeling; ik zou mij werkelijk zeer vergissen als ik de opperbevelhebber daarover niet getelefoneerd had. Een man als de heer *Ringers* zou immers ook gevraagd hebben: „U introduceert mij toch bij de opperbevelhebber?" Hij gaat niet uit eigen beweging op pad zonder met de opperbevelhebber gesproken te hebben. Hij bracht het echter niet verder dan generaal *Carstens.*

568. De heer **Korthals:** Ik begrijp, dat het bezoek bij de opperbevelhebber in het begin van zijn carrière in het leger was.

A. Ja. De heer *Ringers* kwam herhaaldelijk bij mij; o.a. om geld te vragen. Dan liep hij met de wetenschap, dat hij de toezegging voor geld gekregen had, naar het Algemeen Hoofdkwartier.

Met hetgeen ir. *Ringers* deed, bemoeide ik mij niet. Dat was de taak van de opperbevelhebber. Of hij hier nog wat onder water wilde zetten of daar zand of staal kon kopen, dat was zaak van de opperbevelhebber. Bij mij en mijn Departement liep hij vast met dergelijke mededelingen en dat is wel het beste bewijs, dat de opperbevelhebber zijn „werkgever" moest zijn. Als hij honderdmaal tegen mij zei: „ik kan voor u kopen 100 ton staal of zoveel van dit of dat" dan kon ik op zijn hoogst zeggen: „zeer belangrijk, dank u zeer, zeg het maar

aan de opperbevelhebber, want die moet er mee werken." Als hij zei: „daar kan nog een stuk inundatie gesteld worden, of het peil kan daar hoger zijn", dan liep hij met een dergelijke mededeling eveneens bij mij vast. Het Departement is geen operatief uitvoerend orgaan. Ik acht het volkomen uitgesloten, dat generaal *Reynders* niet geweten heeft, wat de taak van ir. *Ringers* was. Dan zou generaal-majoor *Carstens* ook nooit met zijn chef (*Reynders*) over de heer *Ringers* hebben gesproken?

569. De **Voorzitter:** Kan de fout niet ergens anders hebben gelegen? Kan het niet zo zijn, dat het tot de bevoegdheid behoorde van de opperbevelhebber en dat het principieel fout was te achten, dat de Regering hem iemand, al was het iemand van deze qualiteit, op zijn dak stuurde?

A. Mijnheer President! Wij komen hier op een ander punt. Eén van mijn ergste grieven tegen de opperbevelhebber was — ik heb het niet in mijn brochure gezet; ik wilde deze brochure niet nog scherper doen zijn dan zij al was —, dat hij niet liep. Deze man vond het erg mooi, dat hij opperbevelhebber was, en gaat, naar men mij mededeelde, twee dagen zitten bij het wegencongres van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs en het jubileum der Nederlandse Spoorwegen. Hij miste dadendrang en daarom hebben wij hem telkens moeten opporren om wat te doen. Daarom kan men de Regering niet kwalijk nemen — wanneer zij de hand kan leggen op *ir. Ringers* en de opperbevelhebber van land en zeemacht ontdekt die man niet —, dat zij tot de opperbevelhebber zegt: „Ik heb een prima man, die van onschatbare waarde is; daar hebt u hem." Ik geloof, dat de Regering daartoe volkomen het recht heeft en dat het land daar niet anders dan wel bij kan varen. Ieder verstandig mens zou zeggen: „hartelijk dank, dat is een prima kracht, die u mij bezorgd heeft". Dat men op zijn tenen getrapt is, als men iemand van het kaliber van *ir. Ringers* — zij het dan ongevraagd — ter beschikking krijgt, acht ik „klein".

Het werk, dat *ir. Ringers* gedaan heeft, is boven alle lof verheven. Wat hij niet uitgevonden en gedaan heeft! De gehele dag zat hij tussen de wielen. Daarvan heeft men enorm veel profijt gehad.

Als men zó hoog gezeten is als een opperbevelhebber, dan mag men zich daardoor niet op de tenen getrapt gevoelen. Formeel mag hij misschien in zoverre het gelijk aan zijn kant hebben, dat er geen brief is geschreven, maar op het niveau „opperbevelhebber" en de „Regering" mag men m.i. over dergelijke kleine dingen niet vallen. Ik ben in de oorlogsjaren in Amerika als Regeringsvertegenwoordiger bij de Combined Chiefs of Staff werkzaam geweest. Mannen als Eisenhower en King zijn in mijn bijzijn nooit over formalisme gevallen en die zullen toch ook wel mensen „zo maar" op hun dak geschoven hebben gekregen.

Als men over zulke dingen valt, dan toont dit een gebrek aan „hoogte" en wordt „regeren" en „samenwerken" moeilijk.

570. De heer **Algera:** Maar als hem nu eens iemand, die geen bekwame kracht was, was toegevoegd.

A. Wanneer er dan een telefoontje van generaal *Reynders* was gekomen, had ik die man bedankt. Het is vrijwel uitgesloten, dat ik generaal *Reynders* omtrent *ir. Ringers* niet op de hoogte heb gesteld. Men vergeet dat als Minister niet. Dit is werkelijk ondenkbaar. Generaal *Reynders* kan dat wel zeggen, maar de onjuistheden, die in de brochure staan, zijn er vele. Er zijn vele passages, waarbij ik aantekeningen heb gemaakt, als: „Bepaald niet waar", of: een enkele keer zelfs: „Gelogen"!

Het is werkelijk het zoeken naar een stok om iemand te willen slaan.

571. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat dit voldoende is toegelicht. Ik geloof echter wel de conclusie te mogen trekken, dat u zelf wel van mening bent, dat, gezien de hiërarchische verhoudingen, dit eigenlijk formeel een bevoegdheid van de opperbevelhebber was om zo iemand aan te stellen en uit te sturen.

Ik zou nog gaarne willen horen, hoe de bevoegdheden in verband met stellingbouw, enz. verdeeld waren en hoe die bevoegdheden precies lagen. Het is mij nog niet duidelijk.

A. U moet het zo zien. Een man van de bekwaamheid van de heer *Ringers* heeft de Regering gewoon ter beschikking van de opperbevelhebber gesteld, meer niet. Met uw conclusie kan ik het dus niet eens zijn.

572. De **Voorzitter:** Neen, ik wil weten, hoe de zaak formeel is.

A. Indien de opperbevelhebber had gezegd, dat hij niets met de heer *Ringers* te maken wilde hebben, zou het afgelopen zijn geweest.

573. De **Voorzitter:** Het was dus zijn sector?

A. Ik heb de heer *Ringers* geen opdracht gegeven, maar gezegd: Ga daar maar helpen.

Nogmaals: Indien de opperbevelhebber had gezegd, dat hij hem niet meer wilde zien, dan was het afgelopen geweest.

574. De heer **Korthals:** Zijn er van de kant van de opperbevelhebber geen directe bezwaren bij u ingebracht?

A. Niets anders dan lof en woorden als: Wat heeft die man een goed werk gedaan!

575. De **Voorzitter:** Heeft, naar uw inzicht, de opperbevelhebber al het mogelijke gedaan om schendingen van ons luchtgebied tegen te gaan?

A. Neen, Mijnheer de President. Dat heeft hij bepaaldelijk niet gedaan. Dat is uitgekomen op 9 September 1939.

Ik heb hem herhaaldelijk getelefoneerd: Generaal, doet u wel alles, wat mogelijk is, want er worden allerhande neutraliteitsschendingen in de lucht gemeld en de Minister van Buitenlandse Zaken belt mij telkens op, dat hij dan hier, dan daar moet protesteren; wij hebben de indruk, dat er o.a. niet voldoende gevlogen en geschoten wordt. Maar altijd was het antwoord, dat de kanonnen in stelling stonden en dat zoveel mogelijk vliegtuigen uit waren. Ik trok deze activiteit in twijfel en besloot daarom in de nacht van 9 op 10 September eens naar Bergen te gaan. Dat was een van de grootste vliegvelden, daar stonden de G I's. Het was ruim 4 uur in de nacht toen ik in Bergen aankwam. Mijn vermoeden, dat inderdaad niet al het mogelijke werd gedaan, bleek juist, want het hele vliegveld was in diepe rust. Ik heb toen tegen de officier van piket gezegd: Er wordt verondersteld, dat het vliegveld zowel op de grond als van uit de lucht wordt aangevallen: algemeen alarm.

Zo goed en zo kwaad als het ging, heeft die officier daarop algemeen alarm gemaakt, maar het heeft ruim twee uur geduurd, voordat het eerste vliegtuig kon opstijgen; geen enkel toestel was warmgedraaid en de piloten logeerden niet op het vliegveld, maar ergens in Bergen en moeten eerst gehaald worden. Wat de verdediging op de grond betreft, was het zo, dat de mensen uit de barak kwamen, maar niet eens wisten aan welke kant van het vliegveld ze zich moesten opstellen. Het is daar een wanhopige bende geweest, zelfs zo, dat de commandant van het vliegveld na afloop tegen mij zeide: Excellentie, ik hoop niet, dat u het mij kwalijk neemt, maar ik was hier pas sinds de 30ste, waarop ik antwoordde: Maar dat is toch 10 dagen en in die tijd had u er toch wel wat meer van te recht kunnen brengen.

Nu zegt generaal *Reynders* in zijn brochure op vrij hatelijke manier: De Minister had om dit vast te stellen gevoeglijk thuis kunnen blijven en hij doet het voorkomen of alles in orde was.Ik zou willen zeggen: Vraagt u het eens aan de tegenwoordige chef van de generale staf, de heer *Kruls*, die is toen met mij mee geweest. Er was geen vliegtuig uit en tot kwart over zeven heeft het geduurd voordat het eerste op kon. Toen heb ik dan ook gezegd: Dat kan zo niet. Maar generaal *Reynders* zegt: er was te 6.15 uur een patrouille vliegtuigen uit. Mijnheer de President! Daar is geen woord van waar.

576. De **Voorzitter:** Is er geen misverstand mogelijk? Het heeft in het rapport gestaan.

A. Mijnheer de President! Als u ziet de uren, die er bij staan, blijkt daaruit, dat er zijnerzijds verwarring moet zijn, want als om 6 uur het bevel uitgegeven wordt, kunnen de vliegtuigen om 6.15 uur niet uit zijn, te meer niet als de vliegers in Bergen logeren.

Dat was al zo onmogelijk. Dat kan niet. Er moet een vergissing plaats gehad hebben. Ik weet het niet, maar het is van de opperbevelhebber gewoon onbegrijpelijk, dat, als ik met mijn adjudant daar kom en wij constateren een en ander, dat men dan zo halstarrig is dat te willen ontkennen.

577. De **Voorzitter:** Maar aan de hand van het rapport is het begrijpelijk. Misschien is dat rapport te gekleurd?

A. Mijnheer de President! Het rapport, dat is opgemaakt, is een schandaal, òf het is met opzet vervalst. Indien ik daaromtrent zekerheid kon krijgen, zou ik niet aarzelen daartegen een strafvervolging in te stellen. Laat ik echter hopen, dat het een vergissing is geweest.

578. De **Voorzitter:** Kent u de naam van degene, die het rapport heeft opgesteld niet?

De heer **Algera:** Het is toch na te gaan.

De **Voorzitter:** Kent u misschien de naam van de commandant van het vliegveld?

A. Neen, die naam herinner ik mij niet meer. Het behoefde echter niet de commandant van de J.A.V.A. te zijn, noch de commandant van het 1ste luchtvaartregiment.

579. De **Voorzitter:** Die commandant heeft het rapport gemaakt.

A. Doch deze commandant behoefde nog niet commandant van het vliegveld te zijn.

De heer **Algera:** Dat kan...

A. Inderdaad, doch vermoedelijk was dat een ander.

580. De heer **Algera:** ... en dan is er bericht, dat u om 6 uur aankwam.

A. Indien de commandant van het 1ste luchtvaartregiment niet tevens vliegveldcommandant was, kan hij dat niet hebben geconstateerd.

581. De **Voorzitter:** Is het niet mogelijk, dat generaal *Reynders* zich op het standpunt stelde, dat in verband met het beperkte aantal vliegtuigen — waarvan een zeer groot gedeelte bovendien verouderd was — en bovendien in aanmerking genomen, dat hij geen nachtjagers had, het zeer lastig was permanent in de lucht te zijn, en dat hij zich daarom beperkte tot diensten, voor zover het met het beschikbare materieel mogelijk was?

A. Mijnheer de President! Dan had hij dat in de eerste plaats tegen mij moeten zeggen, maar dan moet hij niet zeggen: „ik doe al het mogelijke om schending van ons luchtgebied te voorkomen", en: „er wordt zoveel mogelijk gevlogen".

In de tweede plaats kon hij zorgen, dat bij het invallen van de duisternis en bij het aanbreken van de dag zoveel mogelijk vliegtuigen, al had hij dan geen speciale nachtjagers, in de lucht waren. Dat was ook niet het geval. Dan kon hij zorgen, dat er vliegtuigen in de lucht waren om de Engelse en Duitse vliegtuigen, die over ons grondgebied naar hun basis terugvlogen, aan te vallen. Maar op 10 September kon te Bergen, toen ik de zaak in gang had gezet, eerst te 7.15 uur het eerste vliegtuig starten.

582. De **Voorzitter:** Is u in het begin van September al gebleken, dat generaal *Reynders* nogal erg te kort schoot — volgens uw mening dan — wat betreft de quaestie van de versterkingen, dat hij niet actief was en dat u hem steeds moest opporren? Dus u hebt toch vrijwel direct in het begin al moeten constateren, dat hij toch eigenlijk niet uw man was? U hebt er bij het begin van het verhoor al iets van gezegd, maar dat is geaccentueerd door al deze dingen.

A. Als ik u deze dingen zeg, doe ik dat om aan te tonen, dat het noch met de vliegveldgeschiedenis te Bergen, noch met het maken van versterkingen in de Nieuwe Hollansche Waterlinie in orde was. Als ik zag, dat iets niet in orde was, heb ik het aan de opperbevelhebber gezegd; of ik de generaal al of niet een prettig man vond, speelde daarbij hoegenaamd geen rol. Het ging voor mij om de zaak. De gesprekken zijn — althans aanvankelijk — nimmer op een onaangename toon gevoerd.

Als voorbeeld kan ik aanhalen het intrekken van verloven. Daarbij is geen onvertogen woord gevallen. Meestal ging het van mij uit. Zo b.v. in November. Ik heb toen opgebeld. Dat ging allemaal wel prettig. Ik heb toen gezegd, dat ik de toestand dermate dreigend vond, dat er iets aan gedaan moest worden. De generaal zag dat in en ging akkoord met het intrekken van verloven.

583. De **Voorzitter:** U hebt dus niet eerder scherp de conclusie getrokken, dat U het niet verantwoord achtte, dat hij opperbevelhebber was? Heeft u bij de eerste de beste vergadering, waaruit de opdracht van 9 September resulteerde, niet opgemerkt, dat u het ten aanzien van het krijgsbeleid niet met hem eens was?

A. Ja, Mijnheer de President, doch ik heb mij daarbij neergelegd in het vertrouwen, dat de opperbevelhebber van land- en zeemacht het II en IV L.K. tijdig achter de waterlinie zou terugnemen. Die opdracht van 9 September, resulterende uit de daaraan voorafgegane bijeenkomst met H.M., hield namelijk in, dat een achterhoede zou worden achtergelaten in de Grebbelinie en dat men zich hardnekkig zou verdedigen in de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Op dat moment was er dus nog geen sprake van eerst verdedigen in de Grebbelinie en daarna in de Nieuwe Hollandse Waterlinie met dezelfde legerkorpsen.

Ik heb ten slotte geen verantwoordelijkheid willen dragen, toen de opperbevelhebber zich de vrijheid voorbehield op het moment, dat de oorlog uitbrak, met twee legerkorpsen te gaan marcheren, omdat hij namelijk op dat moment zelf wilde uitmaken: terugtrekken of niet, in de Grebbelinie standhouden of niet.

584. De **Voorzitter:** Toen was dus de maat vol!

A. Inderdaad, Mijnheer de President. Ik had alles wel willen slikken en alles wel in het reine willen brengen, maar toen hij een krijgsbeleid wilde voeren, waarbij hij, wetende, dat er 30 divisies stonden tussen Nijmegen en Luik, het nog van de omstandigheden wilde laten afhangen: in de Grebbelinie gaan staan of teruggaan naar de Hollandse Waterlinie, heb ik gezegd: Mijnheer *de Geer,* voor deze opperbevelhebber neem ik geen verantwoordelijkheid meer op mij. Dit werd nog geaccentueerd, toen bleek, dat — het kwam toevallig ter sprake bij de commandant van het veldleger — de terugtochtsbevelen nog niet klaar waren. Toen was met recht de maat vol. Aan een dergelijk krijgsplan wenste ik de soldaten niet op te offeren. Dat was krankzinnig!

585. De **Voorzitter:** Achteraf zou men kunnen zeggen: Als die wisseling in het opperbevel toch moet plaats hebben, dan maar zo vroeg mogelijk.

A. Daarvan kan ik u veel vertellen. Ten minste onder 10 ogen.

De **Voorzitter:** Het komt toch in de *Handelingen.*

A. Als het niet opgeschreven wordt, kan ik...

586. De **Voorzitter:** Wij hebben toch wel het recht, het te weten, als maar niet de persoon van Hare Majesteit in het geding komt. Dat zouden wij niet kunnen toelaten, maar verder zouden wij toch wel alles willen horen wat een licht op deze zaak zou kunnen werpen.

A. Op een gegeven moment, toen het met het krijgsbeleid spaak liep, heb ik dat in de Ministerraad besproken en tegen de heren gezegd: Praat u zelf met de opperbevelhebber, want alle Ministers, zowel de Minister van Onderwijs als de Minister van Waterstaat, zijn als lid van de Regering even verantwoordelijk voor deze opperbevelhebber als ik. Ik heb het geval toen uitgelegd. Voor een leek moest het m.i. zelfs duidelijk zijn, dat, wanneer de Duitsers met pantserwagens en tanks over de grens trekken, men niet kan zeggen: nu zal ik gaan uitmaken, of ik ga standhouden aan de Grebbelinie of Hollandse Waterlinie.

Dat heb ik toen aan mijn ambtgenoten uitgelegd.

587. De **Voorzitter:** Maar is dat niet wat al te defensief gedacht? Ik kan mij voorstellen, dat de opperbevelhebber dacht: het is eventueel al dan niet te verdedigen; anders zou men trouwens de gehele offensieve gedachte prijsgeven!

A. De geoefendheid van de troep maakte van huis uit een offensief optreden met 8 slecht uitgeruste divisies, terwijl er 30 Duitse divisies aan de grens stonden, uitgesloten.

588. De **Voorzitter:** Maar gingen die 30 Duitse divisies niet grotendeels naar Frankrijk of waren ze ook voor Nederland bestemd?

A. Vooraf kon men natuurlijk niet zeggen met hoeveel divisies de Duitsers zouden komen. Ten slotte zijn ze, met ik meen 6, hier binnengekomen, maar als die 6 er niet snel genoeg doorgekomen waren, hadden ze er 6 andere achtergezet. Een offensief optreden van ons was van huis uit uitgesloten, gezien de geoefendheid, de uitrusting, de bewapening en de munitievoorraad. Als men ziet hoeveel munitie men nodig heeft om een stelling stormrijp te schieten, dan huivert men er van. Dat konden wij niet; wel konden wij het met de verdediging een eindje brengen. Ik heb nooit de illusie gehad, dat het voor ons land van lange duur zou zijn; daarvoor had ik te veel in de internationale wereld rondgekeken en met naburige legers kennis gemaakt om te denken, dat wij het b.v. een half jaar glorieus zouden kunnen volhouden. Toen de oorlog uitbrak, wist ik, dat onze bewapening en uitrusting zo was, dat het een paar dagen maar zou zijn; ik had gehoopt langer dan 5 dagen, misschien een paar weken, maar

ik wist: zonder tijdige hulp houden wij het per se niet. Het was echter onze plicht te doen wat wij konden, ook tegenover onze bondgenoten. Voor ons als Nederlanders was het ereplicht — ook al weet men van te voren, dat men het bijltje er bij neer moet leggen — ons te verdedigen; wij mochten niet zeggen: wij zijn er eigenlijk niet toe in staat en dus zullen wij maar niet meedoen. Wij waren verplicht te doen wat wij konden als Nederlanders en dat hebben wij zo goed mogelijk gedaan; maar offensief optreden konden wij niet.

589. De **Voorzitter:** Terugtrekken op een tweede stelling behoefde toch niet per se verwerpelijk te zijn? De vijand, die moet doorstoten, is toch ook vermoeid en misschien had die het pas de volgende morgen in de gaten. Men kan dat toch wel verschillend argumenteren.

A. Ik geloof het niet in dit geval. Gezien de Duitse bewapening, organisatie, enz. en de sterkte van onze tegenstanders, moet men op een gegeven moment, als de oorlog uitbreekt, reeds in een stelling zitten; dan moet iedere mitrailleur, ieder geweer en elk kanon weten op welk terreingedeelte moet worden geschoten. Als men als de Duitsers over de grens komen met twee legerkorpsen gaat wandelen, dan is dat mis!

Slechts over een 12tal accessen kan men de Hollandse waterlinie binnenrukken. Wordt een acces door de Duitse luchtmacht gebombardeerd en versperren een paar defecte wagens de weg, dan staat de hele zaak stil; dan wordt het een debacle en de volgende dag weet geen man in de waterlinie, waar hij eigenlijk schieten moet; dan moet het vuurplan nog gemaakt worden, terwijl de mannen in het terrein niet thuis zijn. Ik herhaal: dat geeft een debacle; bovendien bedenke men, dat er in de waterlinie nagenoeg geen boom voor dekking staat. Ik heb eens voor de aardigheid tegen andere mensen in het buitenland, zonder namen te noemen, gezegd: Hoe zoudt ge de verdediging van Holland gevoerd hebben? Ik heb gevraagd aan bekende tactici: Voelt ge wat voor het plan *Reynders?* (Zo zal ik het hier voor u maar kortheidshalve noemen.) „Uitgesloten", luidde het antwoord. Uitgesloten!

590. De **Voorzitter:** Daar komen wij straks nog op terug.

Wat is u bekend van het volgende punt, dat ook in uw brochure naar voren is gekomen: Heeft de opperbevelhebber aan een officier van het bureau „Inlichtingen" opdracht gegeven geen volledige inlichtingen meer te verstrekken aan H.M. de Koningin en de Minister van Defensie? Kunt u daarover iets mededelen?

A. Mijnheer de President! Op een gegeven moment kwam de toenmalige majoor *van de Plassche,* die op het bureau „Inlichtingen" zat, bij mij en zeide: „Ik kom u even waarschuwen. De operbevelhebber heeft mij gezegd, dat wij geen volledige inlichtingen mogen geven aan Hare Majesteit en aan de Minister van Defensie." Ik antwoordde: „Zo, dit kan natuurlijk niet." Ik was in een enigszins moeilijk parket gewikkeld en toen heb ik gezegd: „Ik dank u zeer, dat u mij komt waarschuwen. Gaat u maar door zoals u tot nu toe gewend bent en mocht er iets van komen, dan hoor ik het wel." Zo is de zaak gegaan. Toen is hij doorgegaan met het sturen van inlichtingen. Hij zei er nog bij: De opperbevelhebber zegt: „Hare Majesteit wordt er maar zenuwachtig van en de Minister van Defensie krijgt maar aanleiding zich met de zaak te bemoeien." Het was voor mij een pijnlijke geschiedenis. Ik kon er niet al te veel aan doen, want dan had ik zo daverende ruzie met de opperbevelhebber en was majoor *van de Plassche* ook onmogelijk geworden bij de opperbevelhebber en de zaak was er helemaal niet mee gediend. Als dit geval door mij open en bloot was gelegd, had ik de opperbevelhebber er geweldig mee gecompromitteerd. Ik vond het verstandig op dat moment mijn vertrouwen in de opperbevelhebber niet op te zeggen.

591. De heer **Algera:** Hebt u de indruk, dat wat de heer *van de Plassche* zei, berustte op een formele opdracht van de opperbevelhebber? Kan het niet zijn overgenomen uit een gesprek?

A. Ik heb ook aan u doen toekomen een afschrift van de correspondentie, die ik met overste *van de Plassche* daarover heb gevoerd, omdat ik mijn geheugen nog even wilde opfrissen, zodat ik vooral de volle waarheid zou publiceren. Hij heeft mij schriftelijk medegedeeld, dat de opperbevelhebber het nadrukkelijk op zijn bureau gezegd heeft. Het ligt ook zo in de lijn van de opperbevelhebber! De opperbevelhebber heeft namelijk iets dergelijks ook tegen de overste *Sas* gezegd.

Ik weet niet, of u de generaal *Sas* nog horen zult; dan zou ik er thans liever niet over spreken. Want het is gewoon angstig, wat hij tegen generaal *Sas* heeft gezegd.

592. De **Voorzitter:** Het is goed om de sfeer van het gehele geval te preciseren.

Klopt de opdracht van 9 September 1939 met de conclusies, vastgesteld aan het eind van de daaraan voorafgegane bijeenkomst onder leiding van H.M. de Koningin? Zo neen, wat is daarvan de reden?

A. De zaak zit zo, Mijnheer de President, dat toen de concentratie had plaats gevonden, moest worden uitgemaakt wat er met de legerkorpsen moest gebeuren. Toen stonden er twee legerkorpsen tussen de Grebbe en de Hollandse Waterlinie. Er kwam toen ter sprake: waar zullen wij ons verdedigen. Als Minister van Defensie was ik geen partij in deze. Dat was de zaak van de opperbevelhebber.

De **Voorzitter:** Dit is een zaak, waarop wij dadelijk terugkomen.

A. Op een gegeven moment, toen bleek, dat de opperbevelhebber geen defensief plan had, heeft hij mij uit mijn tent gelokt. Toen hij blijkbaar niet kon decideren, heeft hij mij de vraag gesteld: Excellentie, waar zoudt u gaan zitten? Ik heb geantwoord: „Het behoort niet tot mijn competenie dit uit te maken." En, zo vervolgde ik, „De Grebbelinie is nog niets; de Hollandse Waterlinie is wat. Op het ogenblik zou ik achter de Hollandse Waterlinie gaan zitten." De opperbevelhebber zegt nu: De Minister was van oordeel, dat achter de Waterlinie moest worden teruggetrokken en dat deze uitsluitend moest worden verdedigd en doet het voorkomen of dit een initiatiefvoorstel mijnerzijds was, waarop ik aandrong.

Hoe het zij, generaal *Reynders* wilde ten slotte ook wel in de Hollandse Waterlinie gaan zitten met een soort voorposten in de Grebbelinie. Ik heb daarop gezegd: Dat komt neer op achterhoedestellingen in de Grebbelinie, terwijl de 2 legerkorpsen min deze achterhoeden de Hollandse Waterlinie zullen verdedigen. Ik adviseerde voorts: zet u deze beide legerkorpsen dan maar van de aanvang af achter de waterlinie. Hiertegen had de opperbevelhebber van land- en zeemacht echter bezwaar. Toen is de instructie uit de bus gekomen, waarin wordt gezegd, dat bij een overmachtige aanval op het hart van het land moest worden teruggegaan op het oostfront van de vesting Holland, met achterlating in de Grebbelinie van achterhoeden. Dat is, geloof ik, de opdracht van 9 September geweest.

593. De **Voorzitter:** Weet u waar die opdracht is?

A. Deze bevond zich onder een stapeltje persoonlijke stukken, dat indertijd op het Departement is verbrand. Ik heb die opdracht dus niet meer.

594. De **Voorzitter:** Generaal *Reynders* zegt in zijn tweede brochure op blz. 33:

> „Ik heb in mijne brochure reeds opgemerkt, dat de „opdracht" geen zuivere weerslag vormde van de gehouden besprekingen. Na kennisneming van het bovenstaande, wordt het duidelijk, dat zij daarmede in flagranten strijd was. Op de, als resultaat der besprekingen, verkregen goedkeuring van mijne plannen wordt teruggekomen, terwijl de eigen opvattingen worden doorgedreven met verwaarlozing echter van de daaraan verbonden consequentie, het onmiddellijk stellen van de inundatiën voor het oostfront van de vesting Holland."

Wat hebt u daaromtrent op te merken? Vindt u dat juist?

A. Ik begrijp het niet goed. Wij hadden het afgesproken, zoals in de instructie staat, en daarmee heb ik — hoewel ik, zoals ik eerder verklaarde, het er niet helemaal mede eens was — genoegen genomen. De opperbevelhebber van land- en zeemacht wilde de twee legerkorpsen, omdat men in de Grebbelinie aan het werk was, zolang tussen Grebbelinie en Hollandse waterlinie laten staan. Maar er was uitgemaakt, dat bij een overmachtige aanval achterhoeden in de Grebbelinie zouden blijven en de uiteindelijke weerstand zou worden geboden in de Hollandse Waterlinie. Maar als u de eerste brochure neemt van generaal *Reynders* — in de oranje-uitgave staat het op blz. 18 —, dan blijkt, dat hij met de Grebbelinie een beetje in de maag heeft gezeten. Daar lees ik:

> „Ik stelde hier tegenover, dat ik, hoewel met de Minister van Defensie van meening zijnde, dat de uiteindelijke hardnekkige verdediging diende te worden gevoerd binnen de vesting Holland, eene krachtige bezetting van het Grebbefront noodig achtte."

Die krachtige bezetting krijgt men dan toch niet met „voorposten" of „achterhoeden".

U voelt wel, met twee legerkorpsen doet men niet zo heel veel. Dus òf het een òf het ander.

595. De **Voorzitter:** Wij dwalen telkens af naar het krijgsbeleid; dat volgt straks nog. Op het ogenblik zou ik het liefst een positieve uitspraak willen hebben, of er werkelijk verschil is geweest tussen de opdracht en de conclusies, die getrokken zijn ter vergadering. De opperbevelhebber stelt het zeer positief. Is u het daarmee eens dan wel kunt u het ontkennen? Hij herhaalt het ook ten aanzien van 30 December, toen zich iets dergelijks heeft voorgedaan, toen ook weer een slotconclusie is getrokken in de vergadering, terwijl hem later een vrij aanzienlijk afwijkende opdracht is gegeven. Is dat waar en wat is de bedoeling geweest; hoe is dat verklaarbaar?

A. Ten aanzien van 9 September, waarom het hier thans gaat, positief niet. Als de Regering hem een afwijkende opdracht gegeven had, was het logisch geweest, indien de Generaal er bezwaar tegen had gemaakt, en dat herinner ik mij niet, en het blijkt ook niet uit zijn brochures. Toen hij de opdracht van 9 September kreeg, vormde die precies de weerslag van de gehouden besprekingen. Ik heb een beetje zitten denken, maar ik blijf er bij: het was precies de weerspiegeling van de besprekingen op 9 September. Als hij een afwijkende instructie had gekregen, dan had hij moeten zeggen: „Excellentie, dit is niet de neerslag van de gehouden besprekingen." Maar dat heeft hij mij nooit gezegd. Ik ben er mij niet van bewust, dat de instructie anders luidde dan het besprokene.

596. De **Voorzitter:** Op blz. 21 van zijn brochure staat:

> „Tenslotte verenigden de aanwezige Ministers zich met mijne inzichten ten aanzien van de concentratie-opstelling van onze weermacht, echter niet zonder er uitdrukkelijk de aandacht op te hebben gevestigd, dat bij het tegengaan van eene schending van ons grondgebied ten Zuiden van de groote rivieren, in beginsel geen andere dan de daar aanwezige troepen zouden mogen worden ingezet."

en dan gaat hij verder:

> „In de opdracht werd het teruggaan niet afhankelijk gesteld van het àl of niet gesteld zijn der inundatiën, doch van de kracht van den vijandelijken aanval. Dit was onlogisch."

Het is misschien lastig het te reconstrueren. Ontkent u dit?

A. Het ging niet over de concentratie-opstelling, Mijnheer de President, de bespreking liep over de wijze, waarop ons land zou worden verdedigd. Er is gezegd: „Bij een overmachtige aanval op het oostfront van de vesting Holland teruggaan." Dat herinner ik mij. Het zou een tactiek van de Duitsers kunnen zijn, dat zij door België zouden gaan en bij ons zouden komen met zwakke krachten om ons bezig te houden.

Dan is het mogelijk, dat zij met anderhalve man tegenover de Grebbelinie komen. Onder die omstandigheden is het niet nodig om op de Nieuwe Hollandse Waterlinie terug te trekken. Wij zouden desnoods aan de IJssel kunnen gaan staan, wanneer de Duitsers een bindend gevecht gingen leveren, en ons alleen zouden hebben willen afsluiten. Daarom heeft de Regering gezegd: bij een *overmachtige* aanval terugtrekken. Of er daarbij al of niet van inundatiën wordt geprofiteerd, behoeft m.i. niet in een instructie te worden vermeld.

597. De heer **Korthals:** Mijnheer de Voorzitter! Ik heb van generaal *Dijxhoorn* vernomen, dat de opdracht, die gegeven is na de bespreking op 9 September 1939, volledig in overeenstemming was met de conclusies, vastgesteld op die bijeenkomst. Geldt dat zelfde ook van de opdracht, die is gegeven na de bespreking op 30 December 1939?

A. De bijeenkomst op 30 December 1939 is geweest die, na afloop waarvan de Minister-President nog een bijzondere brief heeft geschreven om enige wensen der Regering aan het opperbevel kenbaar te maken.

598. De **Voorzitter:** Op blz. 33 van de tweede brochure van generaal *Reynders* zegt deze:

> „Iets dergelijks zou zich herhalen; ook na de bespreking op 30 December deelde de Minister van Defensie als zijne conclusie aan Hare Majesteit mede, dat mijn opdracht ongewijzigd kon worden gehandhaafd en kreeg ik enkele dagen daarna een nieuwe, welke met de bestaande vrijwel niets gemeen had."

Is dat juist?

A. Mijnheer de President! Dat is niet juist. Op blz. 51 van de tweede brochure van generaal *Reynders* stond er al bij. „mits zóó opgevat". Ik lees u voor:

> „Op 30 December heeft een bijeenkomst plaats onder leiding van H.M. de Koningin, waar ik voor het eerst van het bezoek van den Minister van Defensie aan het Veldleger en van zijn sympathie voor een hardnekkige verdediging van de Grebbelinie hoor en waar mij wordt medegedeeld, dat geen gelden kunnen worden beschikbaar gesteld èn voor de verdere versterking van de Grebbelinie èn voor de vesting Holland. Ik mag kiezen welke stelling ik wil versterken.
>
> Het resultaat der bespreking is echter, dat de Minister van Defensie aan Hare Majesteit mededeelt, dat mijn opdracht van 9 September, *mits zóó opgevat,* dat in de Grebbestelling, ook tegen een overmachtigen vijand, tijdelijk zal worden stand gehouden, ongewijzigd kan blijven."

Hier komt dus al een voorbehoud!

Als de generaal *Reynders* op blz. 33 van zijn tweede brochure zegt:

> „Iets dergelijks zou zich herhalen; ook na de bespreking op 30 December deelde de Minister van Defensie als zijne conclusie aan Hare Majesteit mede, dat mijn opdracht ongewijzigd kon worden gehandhaafd."

dan is dat niet juist.

Bepaaldelijk niet. Ik weet niet, hoe hij er toe komt om dat te zeggen. U voelt wel, dat, indien wij het hebben besproken om het anders te doen dan generaal *Reynders* wil, ik niet ga zeggen tegen H.M. de Koningin, dat die instructie niet gewijzigd behoeft te worden. Dat zuigt hij gewoon uit zijn duim. Dan hadden wij die bespreking bij Hare Majesteit niet behoeven te hebben. Ik heb getracht er een reden voor te vinden, doch ik ben daar niet in geslaagd. Zoals gezegd, begint generaal *Reynders* al op blz. 51 van zijn brochure met een voorbehoud hieraan toe te voegen, nl.: „mits zo opgevat, dat in de Grebbestelling, ook tegenover een overmachtige vijand, tijdelijk zal worden stand gehouden." Wat hij hiermede bedoelt, laat ik in het midden. Het is echter uitgesloten, dat wij hebben zitten discussiëren over het krijgsbeleid, dat ik daarna zou hebben gezegd, dat de instructie niet gewijzigd behoefde te worden en dat dan bovendien twee dagen later er toch een nieuwe instructie komt. Dit kan niet, want ik ben toch niet gek. Men zou dan moeten zeggen, dat deze Minister van Defensie zijn hoofd kwijt was. Ik ontken, dat het gebeurd is.

599. De **Voorzitter:** Dan kunnen wij nu hiervan afstappen. Hadt u als Minister van Defensie reeds vóór de bespreking van 30 December 1939 aan de Minister-President medegedeeld, de verantwoordelijkheid voor het beleid van de opperbevelhebber niet meer te kunnen dragen? Zo ja, wanneer?

A. Dat is de 22ste December geweest. De 20ste December had ik een bezoek gebracht aan de Grebbelinie en de 21ste December was ik gaan kijken hoe het stond met de verdedigingswerken in de Peel-Raamstelling. Toen ik bij generaal *van Voorst tot Voorst* kwam en met hem had gesproken over de versterkingen, kwam het gesprek op de opvatting van de opperbevelhebber om te gaan marcheren, als er moest worden gevochten. De druppel, die de emmer deed overlopen, was toen ik argeloos en helemaal niet achter de rug van de opperbevelhebber om, uit pure belangstelling, opmerkte: Generaal, de bevelen voor de terugtocht zijn nu ook gereed (de opperbevelhebber had mij dit telefonisch medegedeeld), van de commandant van het veldleger ten antwoord kreeg: Er zijn geen bevelen klaar. Nu bleek, dat de opperbevelhebber bovendien nog onwaarheid sprak, stond mijn besluit vast. Ik kon met deze opperbevelhebber niet verder werken. Na thuiskomst heb ik de heer *de Geer* omtrent het voorgevallene ingelicht en hem gezegd: (ik wilde het hem gemakkelijk maken): Generaal *Reynders* weg of ik weg; de verantwoordelijkheid voor deze opperbevelhebber kan ik niet langer dragen.

600. De **Voorzitter:** Er waren aan de commandant veldleger toch operatieve aanwijzingen gegeven? Kan de fout aan hem gelegen hebben?

A. Ik heb generaal *van Voorst tot Voorst,* nadat ik bedoeld ontkennend antwoord van hem had gekregen, gezegd: U begrijpt mij misschien verkeerd. Er zouden terugtochtsbevelen zijn voor het geval de Grebbestelling niet verdedigd wordt; die bevelen zouden gereedliggen. Generaal *van Voorst tot Voorst* antwoordde mij: Daar is

geen sprake van, maar laten wij naar generaal *v. d. Bent* en generaal *Sillevis* gaan, dan zult u het horen. Dat hebben wij gedaan en toen bleek wèl, dat generaal *v. d. Bent* verkenningen had gehouden voor het geval zijn legerkorps uit de Grebbe zou worden teruggeslagen. Bevelen waren er echter noch bij generaal *v. d. Bent,* noch bij generaal *Sillevis.* Operatieve aanwijzingen schijnt de opperbevelhebber generaal *van Voorst tot Voorst* wel te hebben gegeven, in die zin, dat hij studie moest maken van een eventuele terugtocht; het staat althans met deze woorden in de nagelaten papieren van generaal *Carstens.* Doch als men studie van iets maakt, dan maakt men nog geen bevelen voor divisie-commandanten.

601. De **Voorzitter:** Ik meen: legerkorpscommandanten (het is een détail).

A. De opperbevelhebber van land- en zeemacht zeide tegen mij: divisiecommandanten, doch de generaals *v. d. Bent* en *Sillevis* hadden ook geen bevelen gemaakt.

602. De **Voorzitter:** U acht het dus niet mogelijk, dat er een misverstand bij generaal *van Voorst tot Voorst* heeft bestaan, dat die niet heeft gedaan wat hem opgedragen was? Dat is natuurlijk de lezing van de opperbevelhebber.

A. Dat kwam en komt mij zeer onwaarschijnlijk voor. Op zijn eerste reactie: „Die bevelen zijn er niet", ben ik er op teruggekomen. Ik geloof, dat een vergissing van de generaal is uitgesloten.

603. De **Voorzitter:** Neen, nalatigheid; dat hij het niet gedaan heeft.

A. Dat geloof ik niet.

604. De **Voorzitter:** Ik kom nu terug op de quaestie, dat u aan de heer *de Geer* heeft medegedeeld: Hij weg of ik weg. Als dat al vóór Kerstmis gezegd is, hoe is het dan verklaarbaar, dat het nog tot begin Februari geduurd heeft?

A. Dat zit hierin. Men heeft waarschijnlijk eerst getracht door een andere instructie — naar aanleiding van die bijeenkomst van de 29ste — de zaak in orde te maken, te overbruggen. Dit zoudt u, Mijnheer de President, aan de heer *de Geer* moeten vragen. Misschien heeft de heer *de Geer* gedacht: Als dat verschil in inzicht op strategisch gebied overbrugd wordt, dan gebeurt er wellicht niets, dan krijg ik geen stukken. Dat is mogelijk. Althans is er gewerkt aan een gewijzigde instructie. De heer *de Geer* traineerde deze quaestie ook wel een beetje en heeft op een gegeven moment gezegd: Dat gaat allemaal zo maar niet; daar moet eerst de Raad van Ministers in gekend worden. In de Raad van Ministers werd besloten, dat de generaal *Reynders* maar eens moest komen praten. De generaal *Reynders* zette zijn bezwaren inmiddels zwart op wit. Na ontvangst van die brief is de generaal uitgenodigd voor een bespreking in de vergadering van de Ministerraad op 22 Januari.

605. De **Voorzitter:** Als er een wisseling in het opperbevel moest plaats vinden, was het toch eigenlijk onverantwoordelijk zo lang te wachten en de opperbevelhebber vlak vóórdat een inval zou plaats vinden en ons land in de oorlog zou worden betrokken, te vervangen. Hoe later die wisseling in het opperbevel plaats vond, hoe meer stagnatie er veroorzaakt werd en des te ongunstiger werd voor ons de toestand!

A. Inderdaad, Mijnheer de President, maar daar kwam bij, dat wij op een gegeven moment, nl. half Januari, nog even stil moesten staan, want als ik mij niet vergis, was er omstreeks half Januari weer een periode van dreiging. Toen kon het ook niet. Dat zou ik nog eens even moeten verifiëren met de stukken. Ik geloof echter, dat er toen ook een dreiging is geweest en de verloven zijn ingetrokken, maar dat durf ik uit mijn hoofd niet onder ede te verklaren.

606. De **Voorzitter:** Is dat het tijdstip geweest, waarop in België dat vliegtuig is geland?

A. Nu u het mij zegt, Mijnheer de President, herinner ik het mij. Toen heeft men gezegd: kalmpjes aan. Ik kon dat begrijpen en wilde ook niet het onderste uit de kan hebben. Eind Januari was de toestand echter zo, dat ik zei: En nu doorzetten. Het was een zeer pijnlijke quaestie.

De **Voorzitter:** Er zaten haken en ogen aan vast.

A. Die haken en ogen zaten er inderdaad aan vast, Mijnheer de President.

607. De **Voorzitter:** Na de opdracht van 7 Januari zijn er nog besprekingen gevoerd tussen drie Ministers, onder wie u zelf, naar ik meen zonder Hare Majesteit.
Er is een bespreking geweest tussen drie Ministers en de opperbevelhebber, waarvan *Generaal Reijnders* zegt, dat Hare Majesteit er bij tegenwoordig was.

De heer **Korthals:** Dat zou geweest zijn een bespreking van de Minister-President, de Minister van Buitenlandse Zaken en de Minister van Defensie met de opperbevelhebber.

De **Voorzitter:** U herinnert het zich niet?
Wat was het verloop van de besprekingen, gehouden enkele dagen na de opdracht van 7 Januari, tussen de Minister-President, de Minister van Buitenlandse Zaken, de Minister van Defensie en de opperbevelhebber in de eerste plaats ten aanzien van de verantwoordelijkheid van de opperbevelhebber om zijn functie te blijven uitoefenen? De opperbevelhebber heeft toen waarschijnlijk van zijn kant grieven geuit. In de tweede plaats ten aanzien van gebrek aan medewerking van de opperbevelhebber en in de derde plaats ten aanzien van gebrek aan medewerking van het Algemeen Hoofdkwartier?

A. Mijnheer de President! Als ik het mij goed herinner, is het geen vergadering geweest met deze drie Ministers en de opperbevelhebber, maar een vergadering van de Ministerraad.

De heer **Korthals:** Op blz. 43 van de eerste brochure van generaal *Reynders* staat:

> „Enkele dagen later werd ik uitgenoodigd, om deel te nemen aan eene bespreking met den Voorzitter van den Raad van Ministers, den Minister van Buitenlandsche Zaken en den Minister van Defensie."

De **Voorzitter:** Deze bespreking schijnt dus zonder Hare Majesteit te hebben plaats gehad. Dan kan dit punt vervallen.

A. Ik wil gaarne aannemen, dat dit niet in de Ministerraad is geweest, maar in een bespreking met drie Ministers.

608. De **Voorzitter:** Er staat in de brochure van generaal *Reynders* (blz. 44):

> „Hierna gaf de Voorzitter van den Raad van Ministers het woord aan den Minister van Defensie, die redenen meende te hebben, om zich over gebrek aan medewerking van mijzelf en van het Algemeen Hoofdkwartier te beklagen."

Toen heeft de Minister verwijten gedaan over de Mobilisatieclubs en verder was er nog de quaestie van de schapenvachten.

A. Ik dacht, dat het in de Ministerraad was geweest, ik herinner mij dat niet meer precies. In ieder geval herinner ik mij heel goed, dat ik in een van die vergaderingen maar eens precies heb gezegd, hoe ik er over dacht. Het was een lange bespreking, een van meer gedetailleerde aard. Generaal *Reynders* zegt op blz. 44 van zijn eerste brochure:

> „De Minister verweet mij mijne weinig tegemoetkomende houding inzake de „mobilisatieclubs", waardoor Zijne Excellentie in eene moeilijke positie kwam te verkeeren tegenover zijne sociaal-democratische ambtgenooten."

Stelt u zich eens voor, dat dit laatste waarheid bevatte (hetgeen ik pertinent ontken), dan zeg ik dat toch niet. Er is nooit sprake van geweest. Ieder ogenblik komt in de brochure van generaal *Reynders* de veronderstelling om de hoek kijken, alsof ik in het kielzog zou varen van mijn sociaal-democratische ambtgenoten. Hij vindt dat gewoon een trouvaille. Als u mijn ambtgenoten echter naar de waarheid vraagt, dan zult u wel horen, hoe ik hen voorlichtte, wat de defensie betrof. Van in het verkeerde kielzog varen was geen sprake. Stelt u zich toch voor, dat ik tegen generaal *Reynders* gezegd zou hebben, dat ik in moeilijkheden kwam tegenover mijn sociaal-democratische ambtgenoten! Ik ben toch geen kind!

609. De **Voorzitter:** U herinnert zich niet voldoende het verloop van de bespreking?

A. Ik heb nog vergeten te zeggen, dat wij het uiteraard ook over het krijgsbeleid hebben gehad. De heer *de Geer* trachtte dit toen te overbruggen. Er is toen aanleiding geweest, enige van mijn grieven naar voren te brengen. Meer durf ik er niet van te vertellen.

610. De **Voorzitter:** Is het Kabinet of een deel daarvan, u zelf of de Minister van Buitenlandse Zaken bij het conflict met de opperbevelhebber beïnvloed door enige buitenlandse Mogendheid?

A. Dit is een pertinente leugen en een valse aantijging. Daarvan heb ik gehoord bij het onderzoek in de quaestie-*de Geer*. Dat hebben de commissaris van politie *Posthuma* en hoofdinspecteur van politie *Heijink* ter sprake gebracht, aan wie genoemd onderzoek was opgedragen. Het was de eerste maal, dat ik daarvan hoorde, toen de heer *Posthuma* het mij vertelde.

Dit is werkelijk zo'n gemene aantijging, dat ik er geen woorden voor kan vinden. Wanneer al de Duitse gezant *Zech* bij de heer *Snouck Hurgronje* is geweest, dan is dat zozeer quantité negligeable geweest voor mijn ambtgenoot van Buitenlandse Zaken, dat hij het niet eens aan mij heeft medegedeeld. Ik heb van dit geroddel gehoord, toen commissaris *Posthuma* bij het onderzoek-*de Geer* er naar vroeg en hij — merkende dat ik van de gehele zaak niets afwist — mij moest uitleggen, waarom het ging. Er is van buitenlandse zijde nooit enige invloed uitgeoefend; zoiets is bij de Minister van Defensie nooit aangebracht.

611. De **Voorzitter:** Het is ook geen aantijging van de opperbevelhebber.

A. Maar hij zegt er toch iets van in zijn brochure; ik zou de zinsnede uit zijn boekje kunnen opzoeken. Dat neem ik hem zeer kwalijk. Dat is bepaald vuil. De opperbevelhebber, die mij jaren kent, heeft daarmede mijn eer en goede naam aangetast. Nog eens: ik neem hem dat zeer kwalijk.

612. De **Voorzitter:** U vindt het op blz. 18. Daar staat een aanhaling uit „De Nieuwe Eeuw":

> „Is het alleen een kwestie van verschillend militair inzicht geweest? Of is de houding der Regering beïnvloed door een wenk van elders? Er zijn redenen, waarom ook deze vraag niet ongesteld zal mogen blijven."

Generaal *Reynders* heeft daarop laten volgen:

> „Het zou interessant zijn te weten, wat de schrijver hiermede bedoelt."

Bij het verhoor heeft de generaal het toch niet zo gesteld, dat het u aanleiding zou kunnen geven tot het trekken van deze conclusie. De zaak zelf, dat de Duitse gezant met *Snouck Hurgronje* het terrein gesondeerd heeft, schijnt wel waar te zijn.

A. Ik heb er van gehoord van commissaris *Posthuma*. Ik wist niet waarover het ging. Ik heb het hem gevraagd en hem gezegd, dat ik er letterlijk niets van wist, en toen heeft hij mij gezegd waarom het draaide.

613. De **Voorzitter:** Dan is het goed hier vast te stellen, dat deze stap geen enkele invloed heeft gehad op de beslissing ten aanzien van de Peel-Raamstelling.

A. Inderdaad.

614. De **Voorzitter:** Verder is het niet alleen juist, dat de opperbevelhebber hiervan niet in kennis is gesteld, maar eveneens waarschijnlijk een zeer groot deel van de Ministerraad niet en u als Minister van Defensie zeer beslist niet.

A. Ik moet opmerken, dat de heer *Snouck Hurgronje* op een gegeven moment de heer *Reynders* ontmoette en hem dit geval verteld heeft.

615. De **Voorzitter:** Na de oorlog. In die dagen echter is het noch aan de opperbevelhebber, noch aan u als Minister van Defensie en een zeer groot deel van het Kabinet — misschien wel alle leden — meegedeeld.

A. Inderdaad.

616. De **Voorzitter:** Vermoedelijk heeft Buitenlandse Zaken dit onder zich gehouden.

A. Misschien was dat ook wel verstandiger. Met zo een praatje moet men zeer voorzichtig zijn; hoe meer men dat kan inkapselen, hoe beter het is.

617. De **Voorzitter:** Stond het conflict tussen de opperbevelhebber en de Regering inderdaad in het teken of voor ons aandeel in de strijd tegen een eventuele overweldiger al of niet de nodige offers behoren te worden gebracht?

U ontkent het waarschijnlijk pertinent, gezien uw uitlating van hedenmorgen.

A. Mijnheer de President! Er waren geen offers te groot, maar zij moesten verantwoord zijn en er moesten geen nodeloze offers worden gebracht.

618. De **Voorzitter:** Wat was de hoofdreden van het laten weggaan van generaal *Reynders?*

A. Mijnheer de President! De hoofdreden is geweest, dat ik de manier, waarop hij het leger wilde gebruiken, tegenover het Nederlandse volk onverantwoord achtte en dat die moest leiden niet tot een maximum weerstand, maar tot nodeloze verliezen. Daar ging het voor mij om.

619. De **Voorzitter:** Kunt u mededelen, wat in verband met het weggaan van generaal *Reynders* is besproken met generaal *Winkelman* naar aanleiding van diens benoeming tot opperbevelhebber?

A. Mijnheer de President! Toen de Regering van mening was, dat aan de opperbevelhebber in overweging moest worden gegeven zijn ontslag aan te vragen, was natuurlijk de vraag: wie moet nu opperbevelhebber worden? Men is toen ten slotte gekomen bij de generaal *Winkelman*. Nadat dit besproken was in de Ministerraad en ook met Hare Majesteit, heb ik aan de generaal *Winkelman*, commandant van de luchtverdedigingskring Utrecht, gevraagd, of hij eens bij mij wilde komen. Hij is 's avonds bij mij gekomen en ik heb hem gezegd, dat de opperbevelhebber, de generaal *Reynders*, in overweging zou worden gegeven ontslag te vragen, omdat er verschil van inzicht bestond tussen de Regering en hem ten aanzien van het krijgsbeleid, dat de Regering het oog liet vallen op de generaal *Winkelman*, waarop ik generaal *Winkelman* heb gevraagd, of hij een benoeming tot opperbevelhebber van land- en zeemacht zou aanvaarden. Ook heb ik hem er bij gezegd:

> „Bij het overwegen van deze vraag kan ik u wel zeggen, dat ik bereid ben u een chef van de staf te geven naar uw keuze en dan valt uw keuze zeker wel op de generaal-majoor *van Voorst tot Voorst*."

Ik zeg u er bij, Mijnheer de President, dat de generaal *Winkelman* jarenlang met generaal-majoor *van Voorst tot Voorst* had samengewerkt en dat deze twee goed op elkaar afgestemd waren. Dit gesprek is te mijnen huize gevoerd en is zeer kort geweest. De generaal *Winkelman* is toen weer naar huis gegaan. Hij had mij toegezegd de volgende ochtend om 9 uur te telefoneren, zonder door de telefoon dingen te verraden, of hij het aanbod zou accepteren, ja dan neen. De generaal *Winkelman* belde mij de volgende ochtend om 9 uur op en zei: „Ik accepteer het".

620. De heer **Algera:** Is bij dat onderhoud geen uiteenzetting gegeven van de inhoud van het verschil van inzicht tussen de Regering en de opperbevelhebber ten aanzien van het krijgsbeleid?

A. Neen, bepaaldelijk geen uiteenzetting. Wat de strekking van die vraag betreft, ik heb geen enkele invloed op de generaal *Winkelman* willen uitoefenen. Indien het geschilpunt ter sprake is gekomen, hetgeen ik mij niet herinner, dan is zulks slechts met twee woorden geschied, zonder dat ik daarop een antwoord heb afgewacht.

621. De heer **Algera:** Ik bedoel, of u toen aan generaal *Winkelman* hebt medegedeeld, waarin het verschilpunt bestond tussen de Regering en generaal *Reynders*, omdat het mogelijk zou zijn, dat hij dezelfde plannen had, zodat hij opnieuw voor een conflict met de Regering zou komen te staan. Het lijkt mij logisch, als hij het inzicht van generaal *Reynders* niet onderschrijft, hem de vraag te stellen: Hoe staat u ten opzichte van de Regering?

A. Ik kan positief verklaren, dat ik die bedoeling niet heb gehad. Dit was juist tekenend voor mijn gehele gedragslijn. Indien generaal *Winkelman* met hetzelfde plan was gekomen, zou het mogelijk zijn geweest, dat ik had gezegd: Dan kunnen wij geen zaken doen. Ik kon echter op mijn vingers natellen, dat hij dat nooit zou doen. Ik kende generaal *Winkelman*, onder wie ik lang gediend heb, zeer goed, ook op strategisch-tactisch gebied.

622. De **Voorzitter:** Als u zegt, dat verschil in inzicht in het krijgsbeleid de oorzaak is geweest van het ontslag van generaal *Reynders,* dan vloeit daaruit voort, dat generaal *Winkelman* op de hoogte behoorde te zijn van het conflict, omdat het gevaarlijk is in zo'n geval iemand iets te laten doen zonder te weten welke kant hij uitgaat.

A. Dat zie ik zo direct niet in. U moet niet vergeten, dat ik mij met het krijgsbeleid op zich zelf eigenlijk niet had te bemoeien. Als Minister meende ik echter de verantwoordelijkheid voor deze opperbevelhebber te kunnen dragen, zeker zijnde, dat hij niet met dwaze plannen zou komen.

623. De heer **Algera:** Niet om zijn persoon, maar om zijn inzicht.

A. Inderdaad. Als ik opperbevelhebber was geweest, zou het mogelijk zijn geweest, dat ook ik iets anders had gedaan dan generaal *Winkelman.* Daar ging het bij mij niet om, of hij deed wat ik wilde, maar of ik de verantwoordelijkheid voor deze opperbevelhebber kon dragen.

624. De heer **Algera:** Het ging er om, wat generaal *Reynders* wilde en wat de Regering wilde.

A. Neen, niet wat de Regering wilde. De Regering nam alleen niet de verantwoordelijkheid voor hetgeen generaal *Reynders* wilde. Generaal *Winkelman* kon met een geheel ander krijgsbeleid komen, hetgeen volkomen aanvaardbaar zou kunnen zijn.

625. De heer **Algera:** Daarvan had u zich moeten vergewissen.

A. Dat kon niet. De generaal *Winkelman* moest zich eerst inwerken, dat wil zeggen op de hoogte stellen. Die kon onmogelijk à la minute met een plan ter tafel komen. Elk logisch plan zou ik als Minister hebben aanvaard.

626. De heer **Algera:** U wist, dat generaal *Winkelman* niet met het plan-*Reynders* zou komen.

A. Dat lag er zó dik bovenop. Dat heb ik geen moment verondersteld. Als ik het vermoed had, was ik niet met generaal *Winkelman* in zee gegaan of ik had mij vooraf zeker gesteld.

627. De **Voorzitter:** Uw gehele mentaliteit is, dat het stelsel-*Reynders* zo hinkte op meerdere gedachten, dat het geen geheel was en u het dus niet kon verantwoorden.

A. Inderdaad. Het is voor mij niet zó geweest: Ik moet precies weten, wat *Winkelman* doet.

628. De heer **Algera:** Of niet doet. Ik vind dit een belangrijk punt, omdat u zeide, dat u niet de verantwoordelijkheid kon dragen voor de opperbevelhebber. Het ging toch om zijn inzicht en niet om zijn persoon. Het is toch belangrijk, dat u te voren wist, dat generaal *Winkelman* niet hetzelfde zou doen.

A. Daarvan was ik overtuigd. Generaal *Winkelman* heeft er, naar ik meen, ongeveer 14 dagen over gedaan, voordat hij met een definitief plan te voorschijn kwam. Hij wist immers, toen hij zijn ambt aanvaardde, nog niet hoe de kaarten lagen, welke de troepensterkte was en tal van andere gegevens waren hem onbekend. Het heeft even geduurd, voordat hij zeide: Ik ga dat en dat doen. Hij heeft ook enige wijzigingen aangebracht, b.v. ten aanzien van de bezetting van de Maaslinie en van de IJssellinie. Het stond voor mij zó vast, dat hij per sé niet met het slechte plan-*Reynders* zou komen, dat ik mij daarover niet ook maar een seconde zorg heb gemaakt.

629. De heer **Korthals:** Misschien kan opheldering brengen de vraag of generaal *Winkelman,* voordat hij werd benoemd, iets van zijn plannen had medegedeeld. Ik kan mij indenken, dat u de eerste avond aan hem hebt gevraagd: Zoudt u het willen doen, en dat u toen enige weken later, toen de definitieve benoeming moest gebeuren, al iets van zijn plannen wist.

A. De heer *Winkelman* was sous-chef van de staf van het veldleger toen ik luitenant was; ik kende hem al jaren; ik kende zijn capaciteiten en wist zijn strategische inzichten; anders is het voor een Minister van Defensie niet zo eenvoudig antwoord te geven op de vraag: Draag eens iemand voor voor opperbevelhebber. Naderhand is hij chef van de staf van het veldleger en daarna commandant van het vierde legerkorps geworden te Amersfoort, waarna hij gepensionneerd is. Het ging destijds tussen de heer *Reynders* en hem wie chef van de generale staf zou worden. Toen heeft generaal *Reynders* het gewonnen. Ik kende generaal *Winkelman* dus zeer goed.

630. De heer **Algera:** Laten wij eens vaststellen, dat het uw oordeel is, dat het niet ging om de persoon, maar wel hierom. dat het beleid van de heer *Reynders* niet verder werd doorgezet, maar dan heeft de Regering zich ook niet voldoende vergewist of het zeker was, dat generaal *Winkelman* een ander beleid zou voeren, tenzij de Regering zozeer op de hoogte was van zijn opvattingen, dat men dat zonder er over te spreken wel kon aannemen.

A. Dit laatste is inderdaad het geval. Ik moest bij de besprekingen ook voorkomen, alsof ik hem in een bepaalde richting wilde duwen. Ik wilde geen invloed op hem uitoefenen. Stel u voor, dat generaal *Winkelman* inderdaad gezegd had: Ik ben het met *Reynders* eens, ik doe het ook zo. Dan voelt u wel, dan was ik weggegaan. Dat risico nam ik zelf. Doch in werkelijkheid was het voor mij — zoals ik heb betoogd — geen risico.

631. De **Voorzitter:** U hadt ook kunnen zeggen: Dan neem ik iemand anders.

A. Neen, zo was het na de benoeming van generaal *Winkelman* niet. Dan had ik mij een „good looser" getoond en had mijn verlies genomen. Maar u voelt wel, het risico bestond voor mij niet, anders had ik mij wel gedekt. Ik wilde de nieuwe opperbevelhebber als Minister niet in een bepaalde strategische richting duwen. Misschien kwam hij wel met een ander plan, b.v. helemaal geen Grebbelinie; dat zou mij volkomen koud hebben gelaten, als het maar een goed plan was.

632. De heer **Korthals:** Ik neem aan, dat u de heer *Winkelman* toch wel iets hebt medegedeeld omtrent de redenen van het ontslag van generaal *Reynders* en dat hij daaruit wel iets kon concluderen.

A. Het zou kunnen zijn, maar met twee woorden dan en zonder enige bedoeling. Ik heb generaal *Winkelman* volkomen vrij gelaten.

633. De **Voorzitter:** Maar die zekerheid, dat hij niet het stelsel-*Reynders* zou volgen, is die misschien ontleend aan de wetenschap van u, dat het plan-*Reynders* bij verschillende gezaghebbende generaals al discutabel werd geacht, dat er in legerkringen blijkbaar bezwaren naar voren waren gekomen?

A. Daar heb ik geen rekening mede gehouden. De commandanten van het veldleger en van het vierde en tweede legerkorps, die de executanten waren van het plan-*Reynders,* waren daar furieus over en verklaarden het met z'n drieën onuitvoerbaar. Deze drie hoge legercommandanten, die er direct bij geïnteresseerd waren, verklaarden mij onomwonden, dat het plan-*Reynders* onuitvoerbaar was, dat het tot een debacle aanleiding moest geven. De generaal *van Voorst tot Voorst,* commandant van het veldleger, weet precies, wat hij van zijn troepen kan vragen, die zit er goed in. Hij had twee uitmuntende legerkorpscommandanten naast zich. Indien deze drie hoge aanvoerders dat zeggen, dan moet men daarmee toch wel rekening houden.
Generaal *Reynders* zegt: dat ik mij zeer gemakkelijk heb laten overtuigen van de onuitvoerbaarheid van de terugtocht van het IIde en IVde legerkorps. Het was omgekeerd: ik voelde mij zeer gesterkt, toen de commandant van het veldleger, die ik nooit daarover had gesproken (ik ontken ooit achter de rug van de opperbevelhebber met zijn ondercommandanten te hebben gesproken) en de twee legerkorpscommandanten mijn inzicht deelden. Dat was voor mij een geruststelling.

634. De heer **Algera:** U kon de schijn redden, dat het niet ging om de persoon zonder meer.

A. Maar ik heb generaal *Reynders* nooit aanleiding gegeven om te veronderstellen, dat het om zijn persoon ging. Ik heb er dan ook nooit aan gedacht om pogingen te doen zelfs „de schijn te redden". Ik heb generaal *Winkelman* bij mij laten komen. Natuurlijk heb ik gezegd, dat er moeilijkheden waren met betrekking tot het krijgsbeleid en daarover is wellicht even gesproken. Ik kan na 8 jaren niet zeggen: Dat is per se gebeurd.

De heer **Algera:** Dit is een belangrijk punt!

A. Vermoedelijk heeft generaal *Winkelman* het wel geweten, want hij was commandant van de luchtverdedigingskring Utrecht. Hij wist natuurlijk van het plan-*Reynders* af, want hij zat in Utrecht, terwijl in de Grebbestelling en in de Nieuwe Hollandse Waterlinie het geval zich afspeelde. Generaal *Winkelman* zal dus van het plan geweten hebben.

De heer **Algera:** Dus hij wist waarom het ging.

635. De **Voorzitter:** Kende u vóór uw optreden als Minister van Defensie, of vóórdat u de opperbevelhebber hebt voorgedragen om opperbevelhebber te worden, wel de plannen van generaal *Reynders*, zoals hij deze in de dertiger jaren, toen generaal *Roëll* nog commandant van het veldleger was, heeft ingediend bij de toenmalige Minister van Defensie?

A. Mijnheer de President! De generaal *Reynders* is volkomen er naast, waar hij verklaart, dat hij zich er over verwondert, dat de Minister er niet mee instemde. Het ging om de concentratie-opstelling. Die wist ik wel. Op een gegeven moment mobiliseert men een leger en dan neemt men ergens een concentratie-opstelling in, maar in de concentratie-opstelling vecht men niet. Dus, ik was van de concentratie-opstelling tussen Amersfoort en Rhenen op de hoogte. Dat wist ik, maar het was de vraag wat er dan ging gebeuren.

636. De **Voorzitter:** Het plan als zodanig, dat stuk, dat naar ik meen in 1935 was ingediend, had u niet van te voren gezien?

A. Als het een concentratieplan was, dan kende ik dat ongetwijfeld. Die concentratie-opstelling is bij oefeningen van de generale staf herhaaldelijk bestudeerd. Maar daarna — dat maakte een onderdeel uit bij de oefening — werd gevraagd aan de hand van een veronderstelde internationale toestand: Wat gaan wij nu met het leger doen. Dikwijls zijn wij begonnen met deze concentratie-opstelling achter de Grebbe. Wij hebben de Grebbelinie wel eens verdedigd. Ook de commandant van het veldleger heeft van deze concentratie-opstelling uit bij een oefening de Grebbelinie wel eens verdedigd en ook zijn wij, als ik mij goed herinner, om een oefening te houden, uit die concentratie-opstelling wel eens de grote rivieren overgetrokken naar Noordbrabant.

Het ging er juist om wat men, na het innemen van de concentratie-opstelling, gaat doen. Dat hangt af van de omstandigheden. Stelt u zich eens voor, dat de Engelsen in 1939 onze kust hadden geschonden. Dan waren die 2 legerkorpsen naar de kust opgemarcheerd. Hetgeen generaal *Reynders* zegt, dat ik wist wat hij zou doen, is niet waar. Ik hoop te hebben aangetoond, dat zulks van de omstandigheden afhangt.

637. De **Voorzitter:** De strekking van mijn vraag is, of u als Minister van Defensie het plan, zoals het in 1934 of 1935 is besproken door hem als chef van de generale staf en zoals het is voorgelegd aan de toenmalige commandant van het veldleger en zoals het na dat overleg is ingediend bij de Minister van Defensie, hebt gezien?

A. Ik weet niet welke stukken u bedoelt. Indien het geen concentratieplannen zijn, dan heb ik die stukken niet gezien.

638. De **Voorzitter:** U wist wel ongeveer van degenen, die er mede te maken hadden gehad, wat de gedachte van generaal *Reynders* was. Ik kom thans terug op het onderhoud, dat u heeft gehad met generaal *Winkelman*. Als ik het goed heb begrepen, zijn door hem, zeker bij dit eerste onderhoud, geen bepaalde voorwaarden gesteld en geen toezeggingen gedaan. Zijn er ook naderhand, toen u hem opbelde, van weerskanten geen eisen gesteld?

A. Wat het eerste gedeelte van uw vraag betreft, ontken ik zulks pertinent. Op het tweede gedeelte antwoord ik: neen, helemaal niet.

De generaal heeft alleen gezegd, dat hij gaarne op mijn aanbod inging om generaal-majoor *van Voorst tot Voorst* tot chef van de generale staf te hebben.

639. De **Voorzitter:** Kunt u er nog een verklaring van geven, waarom het officiële persbericht anders is gesteld dan het ontslagbesluit?

A. Dit is het werk geweest van de heer *de Geer*. Er zijn blijkbaar een paar woorden uitgevallen. Ik kan niet zeggen, hoe dit is gebeurd.

640. De **Voorzitter:** Was de benoeming van generaal *Winkelman* tot opperbevelhebber (geheel afgezien van het gevoerde krijgsbeleid in de Meidagen) verantwoord, daar hij nimmer chef van de generale staf of commandant van het veldleger was geweest?

A. Hij was commandant van een legerkorps geweest.

641. De **Voorzitter:** Is dat voldoende om deze functie te krijgen?

A. Volkomen verantwoord. Anders had ik het niet gedaan. Ik kan dit toelichten met een voorbeeld uit de laatste oorlog.

Daar is b.v. Eisenhower, die, toen de oorlog uitbrak, kolonel was. Hij had nog nooit een leger gecommandeerd. Toen er een hoofd moest zijn van de invasietroepen voor het Continent, werd Eisenhower, die de brains had, aangewezen voor opperbevelhebber van de invasietroepen. Hij was tot die hoge rang opgeklommen in tijdelijke rangen. Het gaat er om, of iemand brains en karakter heeft. Voor zo'n hoge post is karakter het voornaamste. Het doet er dan niet veel toe, of men een legerkorps of een regiment heeft gecommandeerd.

642. De **Voorzitter:** Daaruit volgt wel, dat hij toen al een vooraanstaande figuur was.

A. Ja, Mijnheer de President!

643. De **Voorzitter:** Generaal *Reynders* stelde in zijn brochures, dat de ongunstige uitslag van de oorlog in de Meidagen in eerste instantie dan wel in aanzienlijke mate te wijten is aan het ingrijpen van de Regering in het krijgsbeleid en aan het op een critiek moment aanstellen van een nieuwe opperbevelhebber.

A. Dit qualificeer ik als onjuist. Het tegendeel is waar. Als het plan-*Reynders* was doorgegaan, dan waren de Duitsers over onze grens gekomen terwijl die twee legerkorpsen aan het marcheren waren; in het zuiden was het derde legerkorps in de Peelstelling doorbroken, verslagen en in de pan gehakt; het was een debacle geworden. Generaal *Winkelman*, omdat hij ten noorden van de grote rivieren statisch werkte, heeft stand gehouden zolang het mogelijk was zonder dat het in de Grebbestelling een debacle geworden is. Er zijn grote verliezen geleden; daar kan men tegenover een overmachtige vijand niets aan doen; men kon niet de illusie hebben, dat men de oorlog zou winnen, maar het is met een minimum aantal verliezen gegaan. Bij het plan-*Reynders* was het één debacle geworden. Stel u eens voor, terwijl de Duitsers reeds des ochtends om 3 uur onze grens overgingen en in een wip bij Arnhem zaten, dat onze twee legerkorpsen aan het marcheren waren geweest van de Grebbelinie naar de Hollanse waterlinie. Wat zou het resultaat geweest zijn? Het is om te huiveren. De pantserwagens konden zó doorrijden.

644. De **Voorzitter:** Nog een vraag: In hoeverre heeft de wisseling van het opperbevel stagnatie gegeven in de werkzaamheden van het Algemeen Hoofdkwartier?

A. Daarover kan ik u moeilijk inlichten; dat weet ik niet, maar wat de uitvoering van de werken betreft, heeft het geen stagnatie gegeven, althans geen stagnatie, die tot mij is doorgedrongen. De commandant van het veldleger is met de Grebbelinie doorgegaan; ongeveer April heb ik aan de heer *de Geer* daarvoor nog f 100 000 000 gevraagd; wat betreft de uitvoering van bestellingen enz., is er geen minuut vertraging geweest.

645. De **Voorzitter:** Maar de nieuwe opperbevelhebber moest zich toch helemaal inwerken?

A. Ja, dat moest wel even, maar of het Algemeen Hoofdkwartier inwendig enige stagnatie heeft gehad, ik geloof het niet, Mijnheer de President.

Het verhoor van luitenant-generaal *A. Q. H. Dijxhoorn* wordt geschorst en op het vastgestelde uur hervat.

646. De **Voorzitter:** Ik heropen het verhoor. Vanmorgen was het meer als inleiding de sfeer van de zaak. Wij gaan thans over naar de quaestie van de oorlogswet.

Waarom is 1 September 1939 de staat van oorlog afgekondigd en niet de staat van beleg. Kunt u daarvan een motivering geven. Misschien kunt u dit iets uitvoerig doen?

A. Er was bepaald, dat bij mobilisatie de staat van beleg zou worden afgekondigd. Ik heb het voorstel in de Raad van Ministers gedaan om de staat van beleg af te kondigen, doch ik kon daarvoor geen meerderheid vinden. Ik wees er op, dat men er op gerekend had. Maar men wenste ten slotte de vrijheden van het Nederlandse volk niet meer te beperken dan in verband met de omstandigheden noodzakelijk was. Dit was reusachtig bezwaarlijk. Daarop heb ik ook mijn ambtgenoten gewezen, doch de Ministerraad wilde niet meegaan en heeft dan ook besloten de staat van oorlog af te kondigen.

647. De **Voorzitter:** Is dat misschien psychologisch te verklaren uit de moeilijkheden, die in de vorige oorlog ten aanzien van het militair gezag hebben bestaan, of waren er misschien politieke motieven?

A. Ik geloof eigenlijk meer politieke motieven. Men wenste niet in te grijpen in de vrijheden van het Nederlandse volk wat betreft de censuur en andere zaken. Men zeide: laten wij de opperbevelhebber geven wat hij nodig heeft voor de uitoefening van zijn taak. Ik was het er niet mede eens, maar het was nu eenmaal zo, dat men niet bereid was, dit te doen.

648. De **Voorzitter:** De staat van beleg heeft men helemaal ongewenst geoordeeld, waardoor men de opperbevelhebber, de oorlogstoestand nog niet uitgebroken zijnde, niet voldoende macht meegaf. Heeft in de vorige oorlog de staat van beleg wel bestaan?

A. Ja, maar alleen beperkt, in een bepaald gebied. Toen was er een speciale legergroep in Brabant en daarvoor is de staat van beleg afgekondigd, dus voor een deel van het land.

De **Voorzitter:** Ik meen voor meer provincies.

A. In elk geval niet voor het gehele land.

649. De **Voorzitter:** Besloten is dus alleen tot de staat van oorlog en dan nog slechts zeer beperkt. U was het er persoonlijk niet mee eens. Hebt u er zich rekenschap van gegeven, dat het in strijd met de wet was of, is niet het oordeel van juristen gevraagd?

A. Ja, dat zal zeker wel, Mijnheer de President. Generaal *Reynders* is in de Ministerraad geweest en toen heeft de Minister-President het zo voorgesteld: Er bestond wettelijk recht op de hele staat van oorlog; toen is er een z.g. gentlemen's agreement gesloten en gezegd: de staat van oorlog wordt afgekondigd, maar wij passen die maar toe op die en die punten.

650. De **Voorzitter:** Hij werd dus voor 100 pct. afgekondigd, maar de afspraak was, dat er maar voor 40 of 50 pct. gebruik van zou worden gemaakt.

A. Dat klopt ook met wat generaal *Reynders* in zijn brochure zegt. Hij heeft een bepaalde toezegging gedaan ter zake van de afkondiging van de staat van oorlog, maar hij heeft later het gentlemen's agreement opgezegd, omdat hij het verder niet kon verantwoorden.

651. De **Voorzitter:** Heeft het Departement er zich nooit rekenschap van gegeven, dat er dientengevolge, b.v. ten aanzien van de artikelen 219 en 220 van de Gemeentewet, een onhoudbare rechtstoestand ontstond?

A. Bedoelde artikelen van de Gemeentewet betroffen het verbieden van vergaderingen; als de opperbevelhebber die macht niet krijgt, blijft ze in handen van de burgemeester.

652. De **Voorzitter:** De staat van oorlog was afgekondigd, dus vervielen de bevoegdheden van de burgemeesters, en gingen over aan de opperbevelhebber en die mocht ze niet toepassen.

A. Mijn oplossing, als ik opperbevelhebber geweest was, zou dan zijn, dat ik — aannemende, dat ik een gentlemen's agreement had aangegaan — een brief aan de burgmeesters had geschreven over de toepassing van de staat van oorlog met vermelding van de artikelen van de Gemeentewet, wier toepassing in handen van de burgemeesters zou blijven. Ik heb mij dit alles wel gerealiseerd en ik vond het helemaal niet mooi.

653. De **Voorzitter:** Juridisch zou die vorm niet rechtsgeldig geweest zijn, aangezien het hele zaakje maar berustte op afspraken binnenskamers.

A. Dat weet ik nog niet zo direct. Het was inderdaad geen mooie figuur, en daar zal zeker ook wel de aandacht op gevestigd zijn. Er komt iets anders bij; als generaal *Reynders* er in de Ministerraad op gestaan had, dat hij de volledige bevoegdheid van de staat van beleg kreeg, zou ik het misschien met succes hebben kunnen ondersteunen, maar hij legde er zich ten slotte bij neer, zij het dan tegenstribbelend, en ging het gentlemen's agreement aan. Ik heb hem gezegd: Generaal, u kunt er van op aan, ik zal alle mogelijke moeite doen om deze zaak anders gedaan te krijgen. Daarna heb ik het verschillende malen geprobeerd, maar het is mij niet mogen gelukken.

Nu zegt de generaal *Reynders:* De Minister had moeten aftreden. Maar nu draai ik de rollen om. Ik behoefde niet met die staat van oorlog of met de staat van beleg te werken. Dat was de taak van de opperbevelhebber. En hij legde zich er bij neer! Dan was er toch voor mij geen reden te zeggen: Nu drijf *ik* de zaak op de spits en treed af, terwijl de man, die er mee exerceren moest, er zich bij neerlegt, al is het tegenstribbelend. Indien de generaal flinker was opgetreden, had ik uiteraard meer kans gehad in de Ministerraad de zin van de generaal en van mij er door te krijgen. Mij bleef niet anders over dan te denken: „Als de generaal nog een verordening nodig heeft, zal hij wel aankomen". De generaal wist, dat ik van wijziging van de Oorlogswet een heftige tegenstander was en — u kunt dat opvragen — men heeft wanhopige pogingen gedaan om de Oorlogswet nog te wijzigen. Stelt u voor, in de ingewikkelde toestand, waarin wij verkeerden! Ik heb uitdrukkelijk in de Ministerraad gezegd: Ik werk niet mee aan een wijziging van de Oorlogswet; dat geeft alleen maar verwarring; niemand kent die wet en weet haar te hanteren. U ziet, wanneer u de stukken nagaat, dat er enige ontwerpen zijn gemaakt. Ik heb ze echter allemaal een voor een afgewezen. Ik heb nooit enige moeite gedaan ze er door te krijgen. Ik nam steeds het standpunt in: Allemaal onaanvaardbaar. Eén ding is aanvaardbaar, dat is de wet van 1899. Dat standpunt van mij kende de generaal *Reynders* volkomen. Daarover heb ik hem uitvoerig gesproken.

654. De **Voorzitter:** Maar u bent het er mee eens, dat, gezien de tekst van de wet, de gekozen opzet te beperkt was?

A. Mijnheer de President! Ik geloof, dat mijn ambtgenoten het daarover wel eens waren. Men had echter het idee, dat het — laat ik het maar populair uitdrukken — met een beetje scharrelen en met een beetje schuffelen wel zou marcheren. Zo dacht men eigenlijk — ik zeg het misschien wat populair —, met als resultante het woord „gentlemen's agreement".

655. De **Voorzitter:** Er zaten toch grote belangen aan vast in verband met spionnage en dergelijke aangelegenheden.

A. Wat spionnage en het verbieden van toegang tot de verdedigingswerken, enz. betreft, daar zou ik de wet bij moeten halen, maar als ik een post neerzet bij een kazerne in vredestijd en zeg: hier is het verboden toegang, dan komt geen mens de kazerne in, en als men een verdedigingswerk maakt in de Grebbelinie en men zet er een post bij, en zegt: hier mag men niet heen, dan komt er niemand bij. Ik weet niet op welke artikelen de generaal dergelijke maatregelen kon nemen. Dat weet ik zo uit mijn hoofd niet; dat zou ik, zoals ik reeds zei, moeten nakijken. Bovendien moge ik opmerken, dat generaal *Reynders* op blz. 7 zijner brochure (oranje-uitgave) schrijft:

> „Eerst op, en gedeeltelijk na, 1 November 1939 is, met het oog op het tegengaan van spionnage, voor een aantal gemeenten, waarbinnen de belangrijkste stellingen werden aangelegd, en voor bepaalde watergebieden de staat van beleg afgekondigd."

Wat u nu zegt van die artikelen 219 en 220 van de Gemeentewet ten aanzien van verboden vergaderingen, dat is, voor zover ik weet, nooit aangeroerd, althans niet in de Ministerraad.

656. De **Voorzitter:** Kunt u nog iets meer mededelen over het verloop van die wijzigingspogingen? Is dat van Justitie uitgegaan?

A. Van Justitie.

657. De **Voorzitter:** Dat is gestrand op de Raad van State.

A. Er zijn, meen ik, twee ontwerpen geweest. Een van Justitie en vermoedelijk één van een commissie. Een van die ontwerpen — ik meen dat van Justitie — schijnt men naar de Raad van State doorgezonden te hebben. Dit kwam met een vernietigend oordeel terug.

658. De **Voorzitter:** Er is ook nog een commissie geweest onder leiding van de jonge generaal *van Voorst tot Voorst.*

A. Dat was de commissie van de Oorlogswet. Deze schijnt het ook te hebben gehad. Haar oordeel was ook vernietigend. Of deze commissie zelf ook een ontwerp heeft gemaakt, herinner ik mij momenteel niet meer.

659. De **Voorzitter:** Het is een merkwaardig verloop, dat, terwijl van te voren aan de generale staf en elders deze zaak is voorbereid op basis, hetzij van de ene staat, hetzij van de andere staat, men achteraf toch iets anders is gaan doen!

A. Dat is zo.

660. De **Voorzitter:** Generaal *Reynders* heeft opgemerkt, dat deze wijziging voortvloeide uit het standpunt van het Kabinet, dat het de bevoegdheden, voortvloeiende uit de Oorlogswet, niet wenste toe te vertrouwen aan het militair gezag, maar wilde behouden voor het burgerlijk gezag.

A. Het is op een gegeven moment zó geweest. Men wilde bij de wijziging van de Oorlogswet ten aanzien van bepaalde bevoegdheden een passe-partout maken. De ene keer wilde men, dat die bevoegdheden door de militaire autoriteiten zouden kunnen worden toegepast, en een andere keer ter keuze van de candidaat, door de burgerlijke autoriteiten. Ik heb toen gezegd, dat dit niet kon, omdat het te ingewikkeld zou worden. Als wij iets dergelijks zouden invoeren tijdens de mobilisatie, zou er niets van terechtkomen. Niemand zou de nieuwe wet kunnen hanteren. Het ontwerp is toen door mij afgewezen. Ik wilde er mijn medewerking onder geen beding aan verlenen. Het is dan ook niet doorgegaan. Als deze Oorlogswet, zoals deze toen in ontwerp gereedlag, aangenomen was, dan was er voor mij misschien reden geweest om te zeggen, dat ik daarvoor geen verantwoordelijkheid kon dragen.

661. De **Voorzitter:** De Oorlogswet van 1899 draagt in de eerste plaats de ondertekening van de Minister van Oorlog, verder die van de Minister van Binnenlandse Zaken en in de laatste plaats die van de Minister van Justitie. Nu is de wijziging van de Oorlogswet uitgegaan van de Minister van Justitie. Waarom hebt u die materie niet onder u gehouden?

A. Mij is inderdaad gevraagd, of ik de nieuwe Oorlogswet wilde samenstellen. Dat wilde ik echter niet doen. Men was daarover min of meer gebelgd. Toen is men er zelf mede begonnen. Men heeft mij in de samenstelling van het ontwerp niet gekend. Ik heb gezegd: De wet van 1899 ligt hier; ik werk niet mede aan de samenstelling van een nieuwe Oorlogswet. Zonder mijn medewerking is men toen bij Justitie een ontwerp gaan maken.

662. De heer **Algera:** Acht u het juist, dat het zo is gegaan?

A. In zoverre wel, omdat de zaak op het terrein van „Justitie" werd getrokken en ik dan bezwaarlijk mijn ambtgenoot van Justitie kan verbieden iets te doen ontwerpen. Als het echter eenmaal zover was, kon ik de zaak op haren en snaren zetten. U begrijpt, dat het onmogelijk was om dit wetsontwerp — zolang ik Minister van Defensie was — er door te krijgen.

663. De heer **Algera:** Ik kan mij indenken, dat er prestigequaesties kwamen, wanneer een ander Departement dat voor zijn rekening nam.

A. Men kan die principiële quaesties in normale tijden wel eens op de spits drijven, maar het was in die eerste mobilisatiedagen reuze moeilijk; men moest in die dagen in het Kabinet, dat nauwelijks was opgetreden, al dergelijke precaire dingen wat voorzichtiger hanteren. De heer *van Boeijen* interesseerde er zich ook zeer voor en toen de heer *Gerbrandy* voorstelde: laat ik het eens proberen, heb ik gezegd: ga gerust je gang, maar ik doe niet mee. Ik heb er echter uit de aard der zaak nooit *opdracht* toe gegeven.

664. De **Voorzitter:** Toch een rare wijze van samenwerken, als andere Ministers gaan grasduinen op het terrein van een collega, die van te voren zegt, dat hij alles met „neen" zal beantwoorden!

A. Zo zie ik het toch niet, Mijnheer de President. Men trachtte — zoals ik zoëven zeide — deze materie uit de defensiesfeer weg te halen en haar te brengen in de justitiële sfeer; daarom meende men, dat een dergelijke wet thuishoorde bij de Minister van Justitie. Ik moet ook zeggen, dat ik in de eerste periode van het conflict heb gedacht: laten ze het maar proberen. Ik heb inderdaad nooit gedacht, dat men het zo ver zou brengen, dat de zaak naar de Raad van State zou kunnen worden gestuurd. Ik heb er meermalen op gewezen, dat men een Oorlogswet niet à bout portant kan wijzigen, omdat zulks verwarring moest geven. Hetzelfde heeft zich later in Engeland voorgedaan. Ook toen heb ik gezegd: Er is geen burgemeester in Holland, die een nieuwe wet kan hanteren, en dan wordt het een debacle, maar wat mijn andere collega's ten slotte willen doen .....

665. De heer **Algera:** U hebt gezegd: De Regering wenste niet in te grijpen in de vrijheden van het Nederlandse volk. Wijst dat niet op een verzwakt inzicht in de ernst van de situatie en in de grote gevaren, die dreigden?

A. Inderdaad was men overtuigd van de ernst van de toestand, maar men dacht, door enkele zaken nog niet in handen van de opperbevelhebber te geven, dat men die wel meester kon blijven. De ernst van de toestand is daarbij nooit ter sprake gekomen, want daarvan was men zich volkomen bewust; men dacht het beter te kunnen doen en is niet gevoelig geweest voor mijn argumenten, dat het niet beter werd. Naar ik meen, hebben de Staten-Generaal aan een en ander hun goedkeuring gehecht!

666. De **Voorzitter:** Waarom is het verzoek van de opperbevelhebber om artikel 12 van de Oorlogswet te mogen toepassen nimmer beantwoord? Dit artikel handelt over de mogelijkheid voor het militair gezag om, na overleg met het betrokken burgerlijk gezag, de nodige regelingen vast te stellen in zake de hulp, die de bevolking aan militaire werkzaamheden zal hebben te verlenen. De opperbevelhebber heeft een verzoek tot de Minister gericht om dat artikel te mogen toepassen. Hij zegt, dat hij daar nooit antwoord op heeft gekregen. Is dat juist?

A. Daarop zou ik u niet kunnen antwoorden, Mijnheer de President! Als hij dat verzoek heeft gericht tot de Minister van Defensie — maar ik denk niet, dat hij dat heeft gedaan —, moet hij van mij antwoord hebben gehad. Ik vermoed echter, dat hij dat verzoek heeft gericht tot de Minister-President. Op uw vraag kan ik dus geen antwoord geven. Ik heb tegen de opperbevelhebber meermalen gezegd (en ook de heer *de Geer* heeft dit gedaan): „Beschouw bij correspondentie met de Regering Defensie als brievenbus." Dat was logisch, omdat het meeste immers betrekking had op militaire aangelegenheden en dus op mijn Departement thuishoorde of kon worden voorbewerkt. Dat heeft de generaal *Reynders* niet altijd gedaan en dan schreef hij aan de Minister-President. Dan was het voor de Minister van Defensie heel moeilijk, zo niet onmogelijk, daar oog op te houden. Ik herinner mij niet wat hij over artikel 12 van de Oorlogswet heeft geschreven.

667. De **Voorzitter:** Was u het er op zich genomen mee eens, dat het gewenst was van dit artikel gebruik te maken? Generaal *Reynders* heeft gesteld, dat als de soldaten zich met dergelijk werk bezighielden, zij niet voldoende paraat konden zijn voor de oorlog, omdat dan niet van voldoende geoefende militairen kon worden gesproken.

A. Dan moet men dat artikel toch zeer voorzichtig hanteren, Mijnheer de President, want ten slotte kan men wel burgerwerkkrachten gaan vorderen, maar dan ontwricht men andere bedrijven. Ik herinner mij, dat men voor de Grebbelinie een beroep heeft gedaan op de aannemers en al het werkvolk van de naburige steenfabrieken. Toen kwam de klacht bij mij binnen, dat de arbeiders naar het goed betaalde werk voor de Grebbelinie gingen en de steenfabrieken stil kwamen te liggen. Dat heeft direct zijn repercussies. Ik ben het er wel mee eens, dat men burgerwerkkrachten moet kunnen vorderen, omdat de aannemers, die het werk uitvoeren, vaak niet in voldoende mate werkkrachten kunnen krijgen. Het is wel vrede, maar de mobilisatie is afgekondigd en tienduizenden werknemers zijn onder de wapenen gekomen. Men moet het artikel dus niet zó toepassen, dat men andere bedrijven volkomen lam legt. Ik geef toe, dat artikel 12 van de Oorlogswet een grote bevoegdheid aan de opperbevelhebber geeft ten aanzien van het vorderen van burgerwerkkrachten. Doch het artikel moet voorzichtig worden toegepast, opdat niet vele bedrijven worden stopgezet, zijnde wellicht dit laatste de enige mogelijkheid om burgerwerkkrachten te krijgen voor het maken van versterkingen.

668. De **Voorzitter:** Nu hebben wij de merkwaardige situatie gehad, dat de vijand later op zeer brede schaal burgerwerkkrachten vorderde, terwijl wij zelf van de wettelijk bestaande bevoegdheid geen gebruik hebben gemaakt!

A. Toen was het oorlog en de tijd, waarover we thans spreken, is vredestijd, al waren we gemobiliseerd. Achteraf is het gemakkelijk te zeggen, dat de vijand het ook heeft gedaan, maar stelt u eens voor, dat in de Septemberdagen van 1939, aannemende, dat de opperbevelhebber het in zijn macht had om dat te zeggen, tal van bedrijven ineens lam gelegd waren, omdat alles moest graven, dan waren daardoor toch de gehele economische verhoudingen in ons land verstoord geworden? Ik heb in die dagen een klacht gehad van de steenfabrieken en deze quaestie heb ik kunnen oplossen doordat ik gevraagd heb andere mensen te nemen.

669. De **Voorzitter:** Heeft het feit, dat de staat van beleg niet was uitgeroepen, naar uw mening moeilijkheden opgeleverd ten aanzien van de censuur op de post, toegezonden aan gemobiliseerden en burgers? Ik denk hier bijv. aan nationaal-socialistische lectuur.

A. Nationaal-socialistische lectuur kunt u uitschakelen, want die was niet toegelaten. „Volk en Vaderland" kon niet in de kazerne komen. Dat was verboden. Over de censuur op particuliere brieven heb ik nooit klachten gekregen. Daarvan is mij ook niets bekend. De bepaling van de Oorlogswet was voor het weren van verboden geschriften niet nodig, want deze waren verboden krachtens legerorder.

670. De **Voorzitter:** U gelooft dus niet, dat het ontbreken van deze bevoegdheid grote schade heeft opgeleverd?

A. Neen. Ik heb er nooit klachten over gehoord.

671. De **Voorzitter:** Heeft het ontbreken van de staat van beleg gevolgen gehad met het oog op spionnage, landverraad en dergelijke aangelegenheden?

A. Dat kan ik niet zeggen. Ik ben vrij lang bij de Intelligencedienst werkzaam geweest, maar ik kan u wel zeggen, dat de Duitsers heus wel wisten, hoe en waar wij onze Grebbelinie hadden ingericht. De beste spionnen waren hun militaire attaché's. Kort voor het uitbreken van de oorlog — het was, meen ik, 5 Mei — werd een batterij van 2 R.V.A. verplaatst van den Haag naar Leiden. Volgens de naderhand gevonden stukken was zelfs deze verplaatsing in het Duitse Hoofdkwartier bekend. Dit was gemeld door de militaire attaché's. Die militaire attaché's liepen overal. De Duitsers vlogen des nachts over ons land en photographeerden alles, wat zij maar wilden. Ook al hadden wij censuur toegepast, dan hadden de Duitsers onze stellingen en versterkingen toch wel geweten. Het feit, dat het niet toestaan van de censuur aan de opperbevelhebber de reden zou zijn geweest, dat de Duitsers op de hoogte waren van onze verdedigingsmiddelen, kan er bij mij niet in. Er is eens een postzak gevonden, die een employé van het Duitse gezantschap op weg naar Duitsland had verloren. Daarin zaten talrijke detailgegevens omtrent onze stellingen.

De **Voorzitter:** Het gaat mij niet zozeer om de censuur als om de spionnage zelf.

672. De heer **Korthals:** Er is ons gisteren medegedeeld, dat de commandant, die de aanval van de Duitsers op de Grebbelinie leidde, zelf in de gelegenheid is geweest, de stellingen te verkennen. Heeft u daarvan iets vernomen?

A. Dat is mij niet bekend. Ook wanneer de staat van beleg was afgekondigd, dan had die commandant dat kunnen doen. Die commandant had dan als gewoon burger kunnen rondlopen. *Goering* heeft eens een zeiltocht op de IJssel gemaakt!
Ik noem voorts de Moerdijkbrug. De Duitsers moeten hiervan precies hebben geweten, hoe de troepen zaten. Jaren vóór de oorlog — zo is mij verteld — waren er kerels uit Duitsland op boerderijen in de omgeving als boerenarbeiders te werk gesteld. Zij wisten altijd precies waar de troepen bij oefeningen gingen zitten en waar bij de Moerdijkbrug de kazematten waren opgericht De Duitsers doen dat niet zo, dat ze daar gaan wandelen met een blocnote in de hand om aan te tekenen wat ze zien. Er zijn talloze middelen om het gewaar te worden. Wij zijn reeds jaren vóór de oorlog geïnfiltreerd; de Duitsers wisten natuurlijk alles.

673. De heer **Korthals:** U meent, dat de staat van beleg daartegen geen goede remedie zou zijn geweest?

A. Het was natuurlijk mee een hulpmiddel geweest, maar als de staat van beleg afgekondigd was geweest, hadden de Duitsers toch evengoed onze stellingen geweten.

674. De **Voorzitter:** Maar nu het landverraad van bepaalde ongewenste elementen uit de eigen bevolking, die men uit bepaalde gebieden had willen uitwijzen; daartoe zou men theoretisch de bevoegdheid gehad hebben bij de staat van beleg en nu kon dat niet. Daar kan toch wel iets in gezeten hebben.

A. Ik zou u willen vragen: noemt u eens een voorbeeld. Wat zoudt u willen doen? Bij voorbeeld bewoners, die men verdacht vond in de Grebbelinie, een andere verblijfplaats aanwijzen?

675. De **Voorzitter:** Na April is dat gebeurd. 19 April is de staat van beleg afgekondigd en toen zijn er wel eens mensen verwijderd.

A. Is het niet zo, dat, als het vreemdelingen betreft, men die altijd kan uitwijzen?

676. De **Voorzitter:** Ik spreek juist over landverraad, de vijfde colonne, enz., maar theoretisch heeft de wetgever het dan toch maar wel van belang geacht die zaak te regelen!

A. Ik herinner mij, dat de opperbevelhebber mij wel eens gezegd heeft: Ik kan die mensen niet uitwijzen.

677. De **Voorzitter:** Waarom eigenlijk de staat van beleg eerst in April is afgekondigd, is al beantwoord: omdat men de vrijheden van het volk niet wilde aantasten.

A. Generaal *Winkelman* heeft er nog eens op gewezen; dagelijks werd de toestand erger en eindelijk heeft de Regering gezegd: de staat van beleg maar afkondigen.

678. De **Voorzitter:** Vanmorgen is al even gesproken over de besprekingen, die in Januari zijn gehouden, enige dagen na de opdracht van 7 Januari, tussen drie Ministers en de opperbevelhebber; daar schijnt ook nog gesproken te zijn over de inperking van de bevoegdheden van het militair gezag. U kunt zich niet in bijzonderheden herinneren wat daar is behandeld? Generaal *Reynders* heeft zich beklaagd, dat hij geen plein pouvoir had.

A. Dat kan alleen een verwijt tot de andere Ministers gelden; er was tussen generaal *Reynders* en mij daaromtrent geen verschil van mening, ik stond volkomen aan zijn zijde.

679. De **Voorzitter:** U hebt nog iets anders in dit verband op te merken?

A. Neen, Mijnheer de President, alleen dit. In zijn brochure wordt mij door de generaal verweten, dat ik aan de verkeerde kant van de tafel was gezeten. Ik was het volkomen met hem eens en het spijt mij alleen erg, dat de generaal, dat allemaal wetende, het *mij* ten slotte verwijt.

680. De **Voorzitter:** Hij zal zeggen, dat, politiek gesproken, u als Minister de functionaris was, die eventueel het .....

A. Als Minister van Defensie maakte ik gewoon deel uit van de Regering. Ik was een van de tien Ministers. Door de Regering werd uitgemaakt het tijdstip van volledige afkondiging van de staat van beleg. Als de opperbevelhebber — dat zeg ik nogmaals — er zich bij neerlegt en gewoon doorgaat, dan is er voor mij geen reden om te zeggen: nu ga ik het conflict op de spits drijven, nu ga ik een Ministerscrisis teweegbrengen. Daartoe was voor mij geen enkele reden. Welk een indruk zou dit in het land hebben gemaakt. Een Minister, die drie weken aan het bewind is, legt het bijltje er bij neer om een zaak, welke de opperbevelhebber regardeert en waarmede de opperbevelhebber zelf genoegen neemt!

681. De heer **Algera:** Staatsrechtelijk is de situatie toch zo, dat de Minister van Defensie voor het besluit, dat het Kabinet heeft genomen ten aanzien van het niet invoeren van de staat van beleg, volkomen verantwoordelijkheid draagt. Dus in die zin kan generaal *Reynders* natuurlijk spreken van de „verkeerde kant van de tafel".

A. Hij bedoelde het anders. Hij bedoelde, dat ik de gehele zaak van de staat van beleg verkeerd gezien had als gevolg van het drijven van mijn sociaal-democratische ambtgenoten (blz. 17 brochure oranje-uitgave). Wat zienswijze betreft, was ik het volkomen met hem eens. Ik was voor het besluit der Regering net zo verantwoordelijk als iedere andere Minister.

682. De heer **Algera:** U was mede verantwoordelijk. Tegenover de Volksvertegenwoordiging was u mede verantwoordelijk voor het besluit van de Regering. U kunt nooit zeggen: Voor de Volksvertegenwoordiging zijn de andere Ministers verantwoordelijk.

A. Zo was de zaak niet. Als dit conflict in de Volksvertegenwoordiging ter sprake was gebracht, had de Minister-President namens de Regering op de gestelde vragen moeten antwoorden. Dit was niet een quaestie van administratieve aard, maar zuiver van Regeringsbeleid en dan zou in ieder geval de Minister-President op de vragen hebben moeten antwoorden. Niet ik.

683. De **Voorzitter:** Het betrof de toepassing van de Oorlogswet. Dan is de Minister van Defensie de eerst aangewezen Minister, die moet antwoorden.

Indien het los van een conflict met de opperbevelhebber was — als de Volksvertegenwoordiging had gevraagd, waarom de Oorlogswet niet werd toegepast nu men de staat van oorlog had afgekondigd —, was het mijns inziens dus iets anders.

A. Mijns inziens was het niet uitsluitend voor de verantwoordelijkheid van de Minister van Defensie.

Als er gesproken wordt over het traktement van een onderofficier, betreft het zuiver mijn beleid, dan betreft het nl. een begrotingartikel. Als het gaat over het al of niet willen toepassen van de Oorlogswet, betreft het het beleid van de Regering en dan zou mijns inziens de Minister-President op de vragen moeten antwoorden. Ik zou ook zeker hebben geweigerd, en als men mij de vraag had gesteld, zou ik deze hebben geëndosseerd aan de Minister-President.

684. De **Voorzitter:** Ik kom nu tot het hoofdstuk over de mobilisatieclubs.

Kunt u mededelen, of vóórdat uwerzijds een bepaalde toezegging aan de Eerste Kamer is gedaan in de Memorie van Antwoord betreffende de begroting voor 1940 ten aanzien van de mobilisatieclubs, overleg met de opperbevelhebber heeft plaats gehad?

U hebt wel daarna bij brief van 28 November aan de opperbevelhebber medegedeeld, dat dat in de stukken van de Eerste Kamer was opgenomen.

A. Dat was naar aanleiding van een vraag, die werd gedaan. Toen is in de Memorie van Antwoord gezegd, dat het de Regering bekend was. Vooralsnog wees niets er op, dat het de verkeerde kant op ging.

685. De **Voorzitter:** Is, voordat u deze formulering van het Regeringsstandpunt aan de Staten-Generaal gaf, te voren over deze quaestie het oordeel van de opperbevelhebber gevraagd?

A. Neen. Men was bezig die clubs op te richten. Er was nog niets concreets uit de bus gekomen. Wat ik hoor, weet de opperbevelhebber ook, want het gebeurde in zijn leger. Toen op een gegeven moment wij niets bijzonders hadden gehoord en onze mening over die mobilisatieclubs werd gevraagd, hebben wij geantwoord, dat het ons bekend was en niets er op wees, dat het spaak zou lopen. Alleen heb ik toen volledigheidshalve op 28 November, namens de Regering, aan de opperbevelhebber een brief geschreven om er zeker van te zijn, dat wij dezelfde lijn zouden trekken.

686. De **Voorzitter:** Hoe is die toezegging tot stand gekomen? Was men het daarover eens en is dat een concept van u geweest?

A. U bedoelt de passage in de Memorie van Antwoord van 24 November 1939? Het concept heb ik zelf gemaakt en ik geloof niet, dat er een woord in is geschrapt. Ik herinner mij, dat er niet over is gedebatteerd. Het is toen afgedrukt geworden, zoals ik het had ontworpen.

687. De **Voorzitter:** Was er geen conflict op dit punt?

A. Neen. Het was gewoon een antwoord aan de Eerste Kamer.

688. De **Voorzitter:** Wanneer bent u voor het eerst in contact geweest met de commissie uit de S.D.A.P.?

A. Dat is vermoedelijk geweest begin December of einde November. Toen zijn de heren *Vorrink, Woudenberg* en naar ik meen *Koetsveld* bij mij geweest. Deze heren kwamen spreken over het oprichten van mobilisatieclubs op grond van de moderne arbeidersbeweging. Toen heb ik gezegd: U weet het antwoord, dat de Regering heeft gegeven in de Eerste Kamer, daar is dus geen bezwaar tegen, mits zij voldoen aan bepaalde voorwaarden. De eerste de beste dag, dat ik die heren ontving, is direct ter sprake gekomen, welke de voorwaarden moesten zijn.

689. De **Voorzitter:** Dat is dus einde November, begin December geweest?

A. Ja, Mijnheer de President! Toen waren, maar dat wist ik toen nog niet, reeds een paar circulaires in zee, o.a. een van de Centrale Nederlandse Ambtenarenbond.

Die was al in zee, maar ik wist er niets van; die had men eigener beweging zelfs vóór het antwoord in de Memorie van Antwoord aan de Eerste Kamer al rondgestuurd. Die genoemde circulaire was gedateerd 15 November; dat hoorde ik later. Dat was wat voorbarig van die zijde, een slip of the pen. De eerste keer, dat ik met die mobilisatieclubs te doen kreeg, was dus ter gelegenheid van het bezoek van de commissie uit de S.D.A.P.

690. De **Voorzitter:** Er is toen in November een reglement gemaakt?

A. Ja, maar dat wist ik toen nog niet. U bedoelt de circulaires van de S.D.A.P. en van de Centrale Nederlandse Ambtenarenbond, de laatste gedateerd 15 November.

691. De **Voorzitter:** Dat reglement, was u daarmee akkoord?

A. Ik had het nooit gezien. Toen de heer *Vorrink* kwam, ben ik met een schone lei begonnen. Toen is het zo gelopen: de quaestie, die hij het eerst wilde bespreken, betrof de politiek, die de commissie er in wilde hebben. Toen heb ik geantwoord: dan zijn wij gauw klaar, want dan gaat het niet door; geen politiek in het leger, maar laten wij eens praten en trachten een reglement samen te stellen; omdat u Kamerlid bent, wil ik u graag daarmede helpen en trachten tot overeenstemming te komen. Ik moet daarna in ieder geval naar de opperbevelhebber en dan moeten wij afwachten, wat die er van zegt. Vervolgens heb ik gezegd, dat men voor de naam „mobilisatieclub" een andere naam moest bedenken. Ook heb ik tegen de heer *Vorrink* gezegd: Is het niet verstandig met de opperbevelhebber te praten. Ik herinner mij niet, wat hij toen geantwoord heeft, b.v.: dat doe ik liever niet, of: laten wij eerst een concept maken; dat durf ik niet te zeggen.

692. De **Voorzitter:** Merkwaardig, dat u dat reglement niet voorgelegd is.

A. Als ik mij goed herinner, heb ik het eerst gezien — het blijkt een gedrukt stuk te zijn — kortgeleden, na de bevrijding; toen liet iemand het mij zien en heb ik gezegd: Dat heb ik nooit gezien. Ik heb het toen gezien in het weermachtsarchief. Ik herinner mij niet, dat ik het ooit eerder heb gezien.

693. De **Voorzitter:** Acht u het in strijd met de brief van de opperbevelhebber van 6 December?

A. Ik heb het niet vergeleken; ik heb het niet gelezen.

694. De **Voorzitter:** Het feit, dat er een centrale commissie was opgericht, die tusseninstantie zou zijn ook tussen de chefs en de gemobiliseerden, acht u waarschijnlijk ook minder juist, gesteld dat het zo geweest is?

A. Neen. Want boven de Christelijke en Roomse militaire tehuizen stonden ook burgercomité's. Ten slotte ben ik met de heer *Vorrink* niet verder kunnen gaan; wij zijn gestopt, in verband met het dreigend conflict met de opperbevelhebber; ik heb gevraagd aan de heer *Vorrink* de verdere besprekingen even uit te stellen. Na het optreden van de generaal *Winkelman* hebben wij het contact weer opgenomen en toen is tot stand gekomen een ontwerp-reglement, dat om advies naar generaal *Winkelman* is gegaan.

Op zijn wens zijn er een paar wijzigingen in aangebracht, waarna de generaal *Winkelman* het heeft overgenomen. Dat staat afgedrukt op blz. 374 van de *Handelingen* der Eerste Kamer, Zitting 1939—1940. Daar vindt men ook de tekst van het reglement. Daarin staat: „Naast de Centrale Commissie van Bijstand trad op een commissie, bestaande uit 9 leden" enz. Men beoogde namelijk een soort bestuur van die mobilisatieclubs te vormen voor het administreren. Ik had er geen bezwaar tegen en de generaal *Winkelman* ook niet.

695. De **Voorzitter:** Het was dus uit dat oogpunt aanvaardbaar.

A. Zeker, Mijnheer de President, op dat ogenblik was er geen enkel bezwaar. Men heeft het aanvaard.

Ik was op mijn stuk blijven staan, met als hoofdpunt: Geen politiek in het leger. Ik heb de heer *Vorrink* daarvan kunnen overtuigen. Hij zag het ten slotte in.

696. De **Voorzitter:** Maar het was de vraag, of deze mobilisatieclubs niet de politiek in het leger zouden brengen. Daarover was blijkbaar verschil van mening tussen generaal *Reynders* en u.

A. Dat moet ik pertinent ontkennen, Mijnheer de President! Ik heb zoveel vertrouwen in de ondercommandanten, dat als de Regering of de opperbevelhebber zegt: „geen politiek in het leger", er ook geen politiek in het leger komt. Als er een bevel komt, dat de garnizoens- en legeringsgroepscommandanten er op moeten toezien, dat de mobilisatieclubs niets ontoelaatbaars aanbieden, dan heb ik zoveel vertrouwen in de ondercommandanten, dat er dan ook geen onfatsoenlijke voorstellingen of bijeenkomsten worden gegeven, immers vertegenwoordigers van genoemde commandanten (officieren) oefenen het toezicht uit. Ik heb er nooit van gehoord, of de verenigingen gebloeid hebben, maar ik ben er van overtuigd, dat in deze verenigingen 's avonds tal van officieren zijn geweest, want hoeveel officieren waren toen geen lid van de S.D.A.P. Men wist natuurlijk wel, dat van bedoelde clubs de S.D.A.P. de drijfveer was. Daarom ben ik er zeker van, dat als er een bijeenkomst, een cabaret of lezing georganiseerd werd, tal van officieren op de uitnodiging van het bestuur ingingen. Ik ben er ook zeker van, dat het na het eerste onvertogen woord of na een politiek praatje met die vereniging zou zijn gedaan. Dat staat onomstotelijk vast. Er was geen enkele reden om geen vertrouwen in de ondercommandanten te stellen.

Op 24 November 1939 had de Regering aan de Eerste Kamer verklaard, dat er geen enkele klacht was binnengekomen; van niemand. De heer *Vorrink* noemde de clubs: „mobilisatieclubs". Zoals ik al heb verklaard, was ik van oordeel, dat er geen enkele liaison mocht zijn met de beruchte mobilisatieclubs van 1914—1918. De heer *Vorrink* was het hier volkomen mede eens en verzekerde, dat dit ook niet in de bedoeling lag, op mijn opmerking, dat dit dus een reden te meer was voor inwilliging van mijn eis om die naam te veranderen, ging de heer *Vorrink* vlot in. Toen is de naam veranderd in „Algemeene Vereeniging voor gemobiliseerden".

697. De **Voorzitter:** Is er ooit een reglement door u goedgekeurd? Niet in November, maar naderhand. Heeft men u toen nog een reglement voorgelegd?

A. Niet, dat ik weet. Ik durf dat niet zeker te zeggen. Het is mogelijk, dat er een reglement is geweest en dat het naar de opperbevelhebber is gegaan. Dat durf ik niet te zeggen. Het ene reglement, dat in ieder geval is goedgekeurd, is dat wat in de *Handelingen* afgedrukt is.

698. De **Voorzitter:** Was dat vóór of na het aftreden van generaal *Reynders?*

A. Na het aftreden van generaal *Reynders,* Mijnheer de President.

699. De **Voorzitter:** U bedoelt die publicatie, maar het voorspel en de goedkeuring zelf?

A. Dat herinner ik mij positief; het voorspel is begonnen tijdens generaal *Reynders,* voortgezet onder generaal *Winkelman* en de goedkeuring is door generaal *Winkelman* verleend.

700. De **Voorzitter:** Ik meen uit de stukken begrepen te hebben, dat er vóór zijn aftreden een reglement was goedgekeurd. Is daarover overleg gepleegd?

A. Dat was dat reglement van de Centrale Nederlandse Ambtenarenbond. Generaal *Reynders* verwijt mij o.a.

> „Eenigen tijd daarna berichtten eenige kantonnementscommandanten mij, dat zij van een centrale commissie, welke de leiding zou hebben over de gezamenlijke mobilisatieclubs en bestond uit vooraanstaande leden van de S.D.A.P., mededeeling hadden ontvangen, dat in hun kantonnement was opgericht of voorloopig opgericht een club, welke den naam droeg van „mobilisatieclub" — dit wijst er reeds op, dat het niet van mij afkomstig was — „en waarvan de doelstelling was omschreven in „Reglement van de mobilisatieclub der moderne arbeidersbeweging". De Minister van Defensie, *zoo werd gezegd,* had reeds zijne goedkeuring aan dit reglement gehecht en de kantonnementscommandant werd uitgenoodigd, om, ter voldoening aan de door den opperbevelhebber van land -en zeemacht vastgestelde bepalingen, het eveneens te willen goedkeuren.
>
> De Minister van Defensie bleek dus, buiten mijn medeweten, in overleg te zijn getreden met bovenbedoelde „centrale commissie" en zijne goedkeuring te hebben gehecht aan een reglement, dat wel is waar op vrij listige wijze den letterlijken inhoud van de door mij gegeven voorschriften trachtte te omzeilen, doch ten eenenmale in strijd was met den geest daarvan."

Dit doelt dus op die reglementen van de Centrale Nederlandse Ambtenarenbond en de S.D.A.P. Die had ik toen niet gezien. Dit heb ik ook in de Eerste Kamer verklaard. Deze passage in de brochure van de opperbevelhebber is bepaald onjuist. De enige vergoelijking voor de opperbevelhebber is, dat hij zeer verstandelijk daarin zegt: „zoo werd gezegd,". Hij maakt het er zelf maar van, omdat hij niet weet, hoe de vork in de steel zit.

701. De **Voorzitter:** In Januari is dit ter sprake gekomen, waarschijnlijk in de geest, dat de opperbevelhebber zich critisch er over heeft uitgelaten, dat men hem niet voldoende steunde.

A. Dat is toen besproken.

702. De **Voorzitter:** Tot wiens bevoegdheid moet het naar uw mening geacht worden te behoren om te beslissen omtrent de toelaatbaarheid van dergelijke clubs?

A. Naar mijn inzicht is de principiële kant van de zaak een bevoegdheid van de Regering, maar de uitwerking daarvan en de gronden, waarop die clubs toelaatbaar zijn, een zaak van de opperbevelhebber.

703. De **Voorzitter:** Dus dan vindt u het geen bezwaar, dat hij, afgezien van de precieze voorschriften, in beginsel zekere beperkingen en zekere regelingen aan zijn ondercommandanten heeft doorgegeven?

A. Tegen die brief van hem heb ik geen bezwaar gemaakt. In die van 6 December heb ik geconstateerd, dat hij tegen de oprichting van die clubs, mits zij aan bepaalde voorwaarden voldeden, geen bezwaar maakte, en zoals u misschien gezien zult hebben in de toegezonden stukken, heeft de commandant van het veldleger toen zelfs een circulaire uitgevaardigd voor zijn ondercommandanten, waarbij hij uitdrukkelijk zegt, dat geen bezwaar gemaakt mocht worden tegen die clubs, mits zij aan bepaalde voorwaarden voldeden. Het was m.i. net zo als met het verbieden van de N.S.B. De Regering zegt: „ze wordt niet toegelaten" of „ze wordt wel toegelaten". Zegt ze: ze wordt wel toegelaten, dan moet de opperbevelhebber ze ook toelaten. Zo was het hier ook; als de Regering zegt: geen bezwaar, dat de moderne arbeidersbeweging haar eigen tehuizen sticht met eigen sfeer, dan heeft de opperbevelhebber, als het van de Regering komt, zich daarbij neer te leggen; alleen moet hij oppassen, dat de krijgstucht niet geschaad wordt. Hij heeft toen ook een regeling getroffen.

704. De heer **Algera:** Was uw standpunt ten aanzien van de mobilisatieclubs identiek met dat der Regering?

A. Ja. Ten aanzien van deze clubs is in het Kabinet de leiding volkomen bij mij geweest; ik heb die altijd gehad en mijnerzijds zijn te dien aanzien de voorstellen gedaan; nooit van andere zijde.

705. De heer **Algera:** Dat is de modus procedendi, maar het Regeringsstandpunt was dus hetzelfde als het uwe?

A. Ja. Wat de mobilisatieclubs betreft, is er nooit verschil van mening in het Kabinet geweest.

706. De **Voorzitter:** Wat dit punt betreft, gaat de opmerking van generaal *Reynders* over de tafelquaestie wel op: u zat dus aan de verkeerde kant van de tafel?

A. Volgens hem, en wat u maar de verkeerde kant van de tafel noemt. Hij zegt op 6 December, dat hij tegen de oprichting van de clubs helemaal geen bezwaar heeft.

De **Voorzitter:** Mits.....!

A. Natuurlijk; die „mits" aanvaardde ik gaarne; ik herinner mij heel goed, dat die brief van 6 December kwam en dat ik tegen mijn adjudant heb gezegd: nu zitten wij helemaal op fluweel; nu kan de heer *Vorrink* met kans op succes verder doorgaan met reglementering van deze clubs. Nu is het jammer, er is nog een brief geweest van 6 December, heel kort, waarin hij aan de Minister van Defensie heeft geschreven, dat hij geen bezwaar heeft tegen die clubs. Maar dat briefje kan ik niet meer vinden. Het is vermoedelijk met de andere stukken verbrand.

707. De **Voorzitter:** Thans nog een slotvraag: de latere regeling, die onder generaal *Winkelman* is tot stand gekomen, is daarover uwerzijds wel veel overleg geweest met de nieuwe opperbevelhebber?

A. Zeer kort. Toen ik met de heren *Vorrink, Woudenberg* en *van Koetsveld* ten slotte tot overeenstemming was gekomen, heb ik tegen hen gezegd: nu is het woord aan de opperbevelhebber. Het ontwerp heb ik binnen een paar dagen teruggekregen met de mededeling van de opperbevelhebber: ik ga er mee akkoord, mits dat en dat gewijzigd wordt.

Toen heb ik weer de heren bij elkaar geroepen en gezegd, dat de opperbevelhebber het zo gewijzigd had. Dat heeft bijna geen bezwaren opgeleverd.

708. De **Voorzitter:** Is er niet een bepaalde tegenstelling besproken, wat betreft wijze van behandeling en contact met de ene opperbevelhebber en later met de andere opperbevelhebber?

A. Neen, Mijnheer de President! Ik herinner het mij althans niet.

709. De **Voorzitter:** Hebt u over dit onderwerp, de mobilisatieclubs betreffende, nog iets op te merken?

A. Neen, Mijnheer de President.

710. De **Voorzitter:** Overgaande tot de staatsrechtelijke verhouding Regering—opperbevelhebber, zou ik u vervolgens de vraag willen stellen — het betreft meer een theoretische quaestie —, of men de instructie van 6 Mei 1939 voor de opperbevelhebber principieel juist achtte?

Wat was de opzet van de zaak?

A. Vraagt u naar mijn persoonlijke mening, Mijnheer de President?

De **Voorzitter:** Ik geef u het woord om het nader toe te lichten.

A. Mijnheer de President! Ik geloof — dat is zuiver mijn persoonlijke opinie —, dat het het beste is, dat, gelijk ook in andere landen het geval is, de opperbevelhebber ten slotte ressorteert onder één verantwoordelijk Minister en niet onder een vereniging van Ministers. Of men hem dan onder de eerste Minister, die dan tevens Minister van Defensie zou kunnen zijn, of onder de Minister-President stelt, is tot daar aan toe. Churchill was Prime Minister en Minister of Defence, zodat hij al die hogere legerautoriteiten onder zich had. Die mensen hadden te maken met één man. Er was verder een War Minister, die de administratie van het Departement van Oorlog voerde. Dat is naar mijn smaak een betere oplossing dan de opperbevelhebber verantwoordelijk te stellen aan 10, 12 Ministers. Dat was mijn hoofdbezwaar tegen deze instructie, omdat het naar mijn smaak altijd tot moeilijkheden moest leiden.

711. De **Voorzitter:** Dus u had de opperbevelhebber liever doen ressorteren onder één bepaalde Minister, in het midden latend of het de Minister van Defensie moest zijn?

A. Als ik die vraag moest uitwerken, zou ik in oorlogstijd de Minister-President, tevens Minister van Landsverdediging doen zijn en zou ik de Minister van Oorlog willen handhaven als administratieve figuur, die zorgt voor aanvulling. Een Minister van Landsverdediging is in mijn ogen iets anders dan een Minister van Oorlog. Een Minister van Landsverdediging — tevens Minister-President — staat op een veel hoger plan. In Amerika ressorteert Marshall als de grote man onder het Departement van Oorlog. Hij zet boven zijn brieven ook War Department. Hij is tegenover één Minister verantwoordelijk, al is het dan niet een Minister van Landsverdediging.

Ik heb ook als voorbeeld genoemd Engeland. Het verantwoordelijk zijn aan 12 verschillende mensen geeft moeilijkheden in het verkeer met de Staten-Generaal. Immers, de opperbevelhebber is niet verantwoordelijk tegenover de Staten-Generaal. Er zijn mij als Minister zowel in de Tweede als Eerste Kamer heel wat vragen gesteld, welke ik feitelijk rechtstreeks had moeten kunnen endosseren aan de opperbevelhebber.

Dat waren allemaal dingen, die de opperbevelhebber had gedaan, doch mij werden er vragen over gesteld en ik moest dat verdedigen, ook al was ik het in mijn hart er niet mee eens en betroffen die vragen zaken, welke niet op mijn terrein lagen. Alles, wat de opperbevelhebber betrof, schoof men naar het Departement van Defensie. Het zou beter zijn geweest, indien het een ander Departement was geweest. Er zijn b.v. tal van vragen gesteld over de vergoedingen van onderwaterzettingen, evacuaties, enz. Dit lag echter meer op het gebied van de Minister van Economische Zaken dan op dat van de Minister van Defensie.

712. De **Voorzitter:** Uw hoofdbezwaar ging toch tegen het stellen onder het gehele Kabinet, zoals het in de vorige wereldoorlog ook is geweest ten aanzien van de toenmalige opperbevelhebber?

A. Jawel.

713. De **Voorzitter:** Toen was het het gehele Kabinet, waartegen bezwaar is gemaakt door *dr. Colijn* bij de Kabinetsformatie van 1918. Het is bekend uit een schrijven van *dr. Colijn* aan de heer *Heemskerck*, dat hij bezwaren had, omdat het zedelijk gezag van de militaire ministers — de Ministers van Oorlog en van Marine —, zodoende over de opperbevelhebber ontnomen was aan deze Ministers.

Bij de Kabinetsformatie van 1918 is het een punt van het Regeringsprogram geworden, dat de opperbevelhebber van land- en zeemacht — zolang Nederland buiten de oorlog bleef — verantwoordelijk behoorde te zijn aan de Ministers van Oorlog en van Marine. Dat gaat dus meer in uw gedachtengang, behalve, dat u een andere Minister er mede zoudt willen belasten.

A. Ja, de Minister van Landsverdediging of de Minister-President.

714. De **Voorzitter:** Hij is in 1914 gesteld onder het gehele Kabinet.

A. Dat was op aandringen van generaal *Snijders*. Deze toestand hebben wij nu weer gekregen.

715. De **Voorzitter:** Is het u bekend, of generaal *Reynders* de instructie van Mei 1939 geheel kende?

A. Dat durf ik niet zeggen, omdat deze instructie is gemaakt aan het einde van de ambtsperiode van Minister *van Dijk*. Of hij daarbij het advies van de chef van de generale staf heeft gevraagd, durf ik niet zeggen.

716. De **Voorzitter:** In hoeverre mag en/of moet een Minister van Defensie c.q. de Regering zich met strategische aangelegenheden, indien eenmaal de hoofdlijnen van de generale staf zijn goedgekeurd, bemoeien? Ik heb het er vanmorgen over gehad, dat in de 30er jaren projecten zijn gemaakt.

A. Ik moet u er op attent maken, dat het alleen ging over de aanvankelijke opstelling, over de concentratie-opstelling. Er zijn verschillende concentraties, b.v. de Grebbestelling, die men als concentratie, ik meen, „blauw" betitelde. Er was ook een concentratie „bruin". Er waren verschillende concentraties en naarmate de situatie in Europa veranderde, koos men de ene concentratie of de andere.

Maar zo'n concentratie bevatte niets omtrent het krijgsbeleid; zo was er ook een concentratie in Brabant. Doch nadat het leger was geconcentreerd, moest men uitmaken: Wat gaan wij nu met het leger doen? Als er gevaar uit het westen dreigt, gaat het leger ergens staan om zo dicht mogelijk bij het eigenlijke oorlogsterrein te zijn. In dit geval, in 1939, ging het om het handhaven van de neutraliteit en dus gingen wij zó staan, dat geen der oorlogvoerenden kon zeggen: Je kijkt alleen naar ons, want wij huldigden toen altijd nog het standpunt van „de strikte neutraliteit" en men was van plan zich tegen iedere grensoverschrijding te weer te stellen. Dus moesten we zodanig gaan staan, dat wij ons inderdaad naar iedere zijde konden verdedigen. In zoverre wist ik van de onderwerpelijke concentratie af, maar niet wat men verder met het leger ging doen.

717. De **Voorzitter:** Maar afgezien van de vastgestelde hoofdlijnen, in hoeverre is er naar uw mening bevoegdheid om zich met strategische aangelegenheden bezig te houden voor de Regering en de Ministers? Er is een bewering hieromtrent van een vooraanstaand militair, militair medewerker van „De Maasbode", die het zó heeft geformuleerd:

> „dat de beoordeling van technisch-militaire vraagstukken geheel tot het ressort van den Opperbevelhebber behoort; dat de regeering het doel aangeeft, dat met de strijdmacht moet worden nagestreefd en de middelen beschikbaar stelt ter bereiking daarvan, maar dat de wijze waarop dit doel bereikt en de middelen aangewend zullen worden, door den Opperbevelhebber dienen te worden beoordeeld."

Kunt u zich in grote lijnen daarmee verenigen?

A. Ik sta op het standpunt, dat de opperbevelhebber vrijheid van handelen moet hebben vanaf het moment, dat men hem zijn opdracht heeft gegeven wat hij met het leger moet trachten te bereiken, maar dat ontslaat de Regering niet van haar plicht om op de wijze,

waarop de opperbevelhebber zijn taak uitvoert, toezicht te houden, eventueel contrôle. Wanneer er dingen gebeuren, waarvoor de Regering geen verantwoordelijkheid kan dragen, dan is het mede niet alleen haar recht, maar ook haar plicht om hem ter verantwoording te roepen. Immers, de Regering en niet de opperbevelhebber is verantwoording verschuldigd aan de Staten-Generaal. Het is mijns inziens niet zó, dat door de staatsrechtelijke constructie, neergelegd in artikel 2 van zijn instructie, de opperbevelhebber met dictatoriale macht zou zijn bekleed en dat de Regering maar ongezien alles moet aanvaarden, wat hij haar opdient. Het spreekt vanzelf, dat de Regering in ruime mate en zonder op alle slakken zout te leggen de opperbevelhebber zijn gang moet laten gaan totdat er iets gebeurt, waarvoor de Regering geen verantwoordelijkheid kan dragen. Stelt u eens voor, dat de opperbevelhebber van plan was geweest in het noorden, in Groningen, te gaan staan en een inval te doen in de richting van Hamburg — ik stel het met opzet scherp —, dan meen ik, dat de Regering de plicht had te zeggen: Daarvoor nemen wij geen verantwoordelijkheid op ons om tegenover 300 Duitse divisies met 8 divisies een strooptocht in Duitsland te gaan ondernemen. Daarvoor nemen wij geen verantwoordelijkheid op ons. Dan nemen wij een andere opperbevelhebber.

De **Voorzitter:** Dat is een casus non dabilis.

A. Aanvallen is de beste methode van verdediging. Als de opperbevelhebber zou zeggen: „Ik attaqueer, dat is de beste verdediging" — ik stel het maar als voorbeeld —, is de Regering verplicht in te grijpen.

718. De **Voorzitter:** Volgens de formulering, welke hier is gegeven, geeft de Regering aan het doel, dat met de strijdmacht moet worden nagestreefd, en stelt zij de middelen beschikbaar ter bereiking van dat doel, maar is de uitvoering aan de opperbevelhebber.

U staat dus op het standpunt, dat men eventueel, ook wanneer er zich geen enkele deskundige onder de Ministers bevond, over die krijgsplannen de mening van anderen mocht gaan vragen? Is het niet enigermate onlogisch, dat, als men eenmaal een opperbevelhebber heeft aangesteld, men dan achteraf min of meer vertrouwelijke besprekingen houdt met anderen?

A. Als zich het geval voordoet, dat een Regering of persoon, onder wie de opperbevelhebber rechtstreeks ressorteert, niet beschikt over militaire deskundigen, dan ziet men altijd, dat die Regering of die persoon een Militair Kabinet om zich heen vormt.

In België had men het min of meer berucht geworden Kabinet des Konings. Dat bestond buiten de generale staf uit een aantal officieren onder aanvoering van een generaal, die rechtstreeks adviseur was van de Koning.

De President van Amerika, opperbevelhebber van de strijdkrachten, had een staf onder zich, waarvan admiraal *Leahy* het hoofd was. Die mensen kunnen niet anders handelen en moeten direct grijpen naar militaire deskundigen in hun onmiddellijke nabijheid.

719. De **Voorzitter:** Maar deze vergelijking gaat volslagen mank, want de President van Amerika en de Koning van België waren tevens opperbevelhebber.

A. Ik geloof het niet, Mijnheer de President. Er zat een generale staf en in Amerika bovendien een marinestaf en luchtstaf tussen. Generaal *van Bergen* bijv. had als de chef van de generale staf dan kunnen voordragen wat hij wilde, zonder dat de Koning diens mening aan een andere kon toetsen.

Ik gebruikte het woord „beruchte". Het is inderdaad geen mooie figuur, maar de Koning zelf was niet, of behoefde althans niet, deskundig te zijn en was zeker niet verplicht om — zonder meer — maar te doen, wat de top van de generale staf hem voordroeg. Als hier in de Ministerraad geen militair deskundige was geweest, dan was de chef van het Militair Kabinet van de Minister van Defensie (daar heb u al zo'n dergelijke figuur) van zelf een belangrijke vraagbaak geworden.

Dit neemt niet weg, hoe men het ook keert of wendt, dat, ook al zit in een Regering geen militair deskundige, de Regering ten slotte tegenover de Volksvertegenwoordiging verantwoordelijk is voor de daden van de opperbevelhebber. Als de opperbevelhebber iets fout doet, kan men niet zeggen: De opperbevelhebber moet maar voor de Staten-Generaal komen om zijn beleid te verdedigen. Het is altijd de Regering, en de zaak zo liggende, moet de Regering dus wel toezicht en contrôle uitoefenen op de wijze, waarop de opperbevelhebber zijn taak vervult. Anders zou men ten eeuwigen dage vastzitten aan een opperbevelhebber, ook al doet deze de domste dingen; dan zou men nooit kunnen zeggen: Deze opperbevelhebber doet het niet goed, hij moet weg.

Toen *Joffre* de slag in Frankrijk verloor, werd hij aan de kant gezet. Daartoe had de Regering het recht. Zo is het hier ook. Indien de Regering geen toezicht heeft, heeft de opperbevelhebber plein pouvoir en dictatoriale macht, die hem — voor zover ik de Staatsinrichting ken — niet toekomt, want de opperbevelhebber is niet verantwoordelijk tegenover de Staten-Generaal.

720. De **Voorzitter:** Dat is natuurlijk een tweede zaak. Maar die vergelijking, die u maakt met België en Amerika, vindt ik interessant, al blijf ik er bij, dat die niet opgaat en dat het hoogstens een argument kan zijn, dat men in ons land het hoofd van de Regering tegelijkertijd de taak van opperbevelhebber zou hebben moeten toebedelen. Dat was het Belgische geval en het Amerikaanse geval.

A. Dat geef ik toe. Alle vergelijkingen gaan mank. Laten wij eens veronderstellen, dat Hare Majesteit daadwerkelijk het opperbevelhebberschap over land- en zeemacht uitoefende, dan zal Hare Majesteit ten slotte werken met een ondercommandant, die een staf moet hebben van militaire deskundigen. Dat kan niet anders; dat had *Roosevelt* ook. Daar zaten alle commandanten van de onderdelen der weermacht onder en zo kon de burger *Roosevelt* als opperbevelhebber zijn bevel ook daadwerkelijk uitoefenen.

721. De **Voorzitter:** Dus u vindt het een voordeel geweest, dat in dit geval de Ministerraad beschikte over een deskundige in eigen kring? Is het niet mogelijk, dat daaruit nadelen voortspruiten, dat daaruit de kans voortvloeit dat er eerder conflicten ontstaan en eerder inmenging plaats vindt?

A. Wanneer men door toevallige omstandigheden militair deskundige is en men is dan Minister van Defensie, dan is het natuurlijk een eerste eis, dat die deskundige in de Ministerraad geen betwetertje gaat spelen en dat hij met de kennis, die hij van de Krijgskunde heeft, voorzichtig omspringt. Het is altijd mijn standpunt geweest, de opperbevelhebber rustig zijn gang te laten gaan. Het enige conflict, waarop ten slotte toch de bom is gebarsten, is het krijgsbeleid geweest. Ik ben er zeker van, dat, indien er in de Ministerraad geen militair deskundige, maar een burger-Minister van Defensie had gezeten, het deze Minister in dit speciale geval ook opgevallen zou zijn, dat dit beleid van de opperbevelhebber onaanvaardbaar was, al dan niet voorgelicht door de chef van zijn militair Kabinet. Dit kan ook uit het volgende blijken. In een van de besprekingen in de volle Ministerraad heb ik, toen op een gegeven moment generaal *Reynders* zou verschijnen, te voren tegen mijn ambtgenoten gezegd: U heeft mijn mening gehoord; ik praat nu niet meer, nu moeten mijn ambtgenoten maar praten. Toen er over dat krijgsbeleid vragen waren gesteld, waren zij er allemaal van overtuigd: Dat kan niet. Ik geloof, dat in dit speciale geval, ook wanneer er een andere Minister van Defensie was geweest, de bom zou zijn gebarsten, omdat het er naar mijn smaak te dik bovenop lag, dat het niet kon.

722. De **Voorzitter:** Staat u, nu er zoveel jaren over deze geschiedenis zijn heengegaan, nog op het standpunt, dat de inmenging, die heeft plaats gehad, volledig verantwoord was en dat u, indien u het moest overdoen, het zou herhalen?

A. Ik kan volmondig zeggen, Mijnheer de President, dat, als ik het nog eens moest doen, ik precies hetzelfde deed; dan zou ik misschien wat betreft de quaestie staat van oorlog en staat van beleg nog potiger zijn opgetreden, maar wat het krijgsbeleid aangaat, zou ik precies hetzelfde doen. Ik zou geen nacht rustig geslapen hebben, als ik dit fatale krijgsbeleid met mijn verantwoordelijkheid had gedekt. Ik zou het dus nu precies eender doen.

723. De **Voorzitter:** Er is begin 1940, in Januari, naar aanleiding van de moeilijkheden en de bespreking van 30 December een ontwerpopdracht gemaakt. Bevatte die niet een paar punten, die traden in de tactische uitvoering ten aanzien van de Peel-Raamstelling en kan men hiervan dus niet zeggen, dat men daar toch wel even te ver is gegaan?

A. Inderdaad, toen is met name de Minister-President er voorstander van geweest om te zeggen: Als wij dit zo vinden — het is besproken in de vergadering — laten wij het dan nu maar precies zo zeggen als wij het gaarne hebben. Nu geef ik toe: het is inderdaad voor een opperbevelhebber wat ver gegaan. Het zijn twee stukken: de instructie en de begeleidende brief; de brief gaat inderdaad een

tikje te ver, maar het is zuiver goede bedoeling geweest om het geval te appaiseren; het ging in die brief o.m. over punten, die de opperbevelhebber gaarne uit de ontwerp-instructie had. De ontwerp-instructie werd toegezonden en toen de opperbevelhebber van land- en zeemacht bezwaar maakte, heeft Minister *de Geer* gezegd: als ge dat er uit wilt hebben, dan gaat het er uit, maar dan zullen wij een brief schrijven. De instructie is ten slotte opgemaakt na de bespreking met de opperbevelhebber; de brief is geschreven om te voorkomen, dat de bedoelingen der Regering zouden worden misverstaan. Het ging met name over de verdediging ten zuiden van de grote rivieren. Men zat natuurlijk met het conflict met de opperbevelhebber een beetje in de maag, zodat men gezocht heeft naar een weg om het nog in goede banen te leiden. Dat men misschien ook wat te ver is gegaan in de instructie, het moge waar zijn, maar ten slotte was de reden te trachten tot elkaar te komen en de opperbevelhebber tot andere gedachten te brengen. Het is formeel staatsrechtelijk misschien niet geheel juist geweest, maar er is een excuus voor, want men zat er maar mede!

724. De **Voorzitter:** Maar het middel was toch niet gelukkig, dat men probeerde de zaak te overbruggen door iets te doen, dat in strijd was met de staatsrechtelijke situatie.

A. In strijd met de staatsrechtelijke situatie was het eigenlijk ook weer niet. „Formeel" ging het wat ver. Wat de opperbevelhebber betreft, als dat een krachtige persoonlijkheid is en men weet precies wat hij wil, dan is het regeren zoveel gemakkelijker, maar als men een opperbevelhebber heeft, die, laat ik maar eerlijk zeggen, in en uit praat, dan weet men niet meer waaraan men toe is. Nu is de onderwerpelijke instructie ontworpen na die bespreking.

Er was zoveel gepraat. Wat moest er nu instaan? Men besloot er maar zoveel mogelijk in te zetten. Daarop is een ontwerp-instructie gemaakt en aan de opperbevelhebber toegestuurd. Waarop deze weer zeide: Dat en dat moet er niet in.

725. De **Voorzitter:** Dat is juist, maar die brief had niet gestuurd moeten worden. Het is misschien begrijpelijk. In dit verband zou ik u echter nog iets willen vragen met betrekking tot de persoon van de Minister-President. Ik zou gaarne uw appreciatie over zijn gehele beleid vernemen. Is hij naar uw overtuiging werkelijk uitgegaan van de gedachtengang om de gehele landsverdediging zoveel mogelijk te versterken en tot haar recht te laten komen?

U hebt geen critiek op de heer *de Geer,* wat onderdelen betreft?

A. Mijnheer de President! Mijn enige bezwaar is, dat hij in sommige dingen wel eens wat lang uitstelde en dan b.v. een heel belangrijke zaak door haar gecompliceerd te maken op de lange baan schoof. Dat heeft hij echter nooit langer gedaan dan ik toelaatbaar achtte. Ik kan mij niet voorstellen, dat, als ik er op stond, er geen beslissing werd genomen. Het kon zijn, dat hij zei: Ik zal er nog eens over denken.

726. De **Voorzitter:** Zijn intenties waren toch correct?

A. Per sé! Dat moge blijken uit het feit, dat ik met de heer *de Geer,* wanneer het over geldelijke zaken ging — hij was Minister van Financiën en viel dood op een penning —, nooit moeite heb gehad. Hij heeft wel eens gevraagd — dat is heel begrijpelijk en dat neem ik hem niet kwalijk —: Kan het niet goedkoper, zus of zo? Maar hij heeft uiteindelijk nooit bezwaar gemaakt. Het geld, dat ik wilde hebben, heb ik altijd gekregen. Toen ik hem o.a. had uitgelegd in de eerste vergadering op 9 September, dat het zo in Noordbrabant mis moest lopen, heeft hij dat zeer goed begrepen. Hij heeft nooit gezinspeeld op een methode van landsverdediging, die defaitistisch of minder doelmatig was. Hij heeft nooit zoiets gezegd van: kunnen wij niet terugtrekken daar of daarheen, want dan had ik zijn bedoelingen wel in de gaten gekregen. Dat heeft hij nooit gedaan en alles, wat men daarvan zegt, is niet waar. Het zijn kwade tongen, die dit van de heer *de Geer* zeggen. Van geen Minister in de gehele Ministerraad kan men zeggen, dat hij niet tot het uiterste weerstand wilde bieden. Daarover wordt geroddeld, dat het niet mooi meer is, *maar er is geen woord van waar.* Als ik gemerkt had, dat ik in een milieu had gezeten met ambtgenoten, die niet bereid waren alles in te zetten, dan kan ik u verzekeren, dat ik de volgende dag in de Ministerraad had gezegd — wat dat betreft, was ik een vrij en onafhankelijk man —: Ik ga weg. Dat had ik gedaan, wanneer er maar één man in de Ministerraad was geweest, die niet tot het uiterste weerstand wilde bieden. Dat kan ik met de hand op mijn hart verklaren.

727. De **Voorzitter:** Maar uw vertrouwen in onze kracht was niet erg groot, gezien hetgeen u hedenmorgen heeft gezegd.

A. Het was onbestaanbaar, dat wij op een gegeven moment zouden zeggen: Er komt oorlog, en nu leggen wij het af; nu zullen wij ons niet verdedigen. Dat konden wij en dat mochten wij niet doen. Wij waren tegenover onze eigen eer, tegenover ons vaderland en ook tegenover de toekomstige bondgenoten verplicht om ons zo krachtig mogelijk te verzetten.

Dat hebben wij gedaan.

728. De **Voorzitter:** Hebt u over de staatsrechtelijke positie van de Regering—opperbevelhebber nog iets naders toe te lichten? Misschien zouden er uit die theoretische visie nog lessen zijn te trekken.

A. Naar mijn smaak zouden enige details in artikel 2, punt 3, waarin gesproken wordt over de zeggenschap van de Regering, vóórdat en nadat de vijandelijkheden zijn uitgebroken, er zo niet in hebben moeten staan. Dat maakt het maar moeilijk. Op de keper beschouwd, was de Regering gerechtigd aan de hand van de instructie, de opperbevelhebber over die concentratie-opstelling iets te vertellen, want er staat uitdrukkelijk:

> „Wij behouden ons voor, zoolang de oorlogstoestand voor Nederland niet feitelijk is ingetreden, met betrekking tot de opstelling van de weermacht en nadat de oorlogstoestand voor Nederland is ingetreden met betrekking tot het krijgsbeleid de opdrachten of aanwijzingen te verstrekken, welke Ons dienstig voorkomen."

Dit waren aanwijzingen voor de opstelling van de weermacht.

Verder waren wij nog niet gekomen. Men kan niet zeggen, dat de Regering zich daarbuiten had moeten houden. Indien generaal *Reynders* het met deze instructie niet eens was, had hij het bij zijn optreden moeten zeggen. Hij heeft deze instructie echter aanvaard zonder er een woord over te zeggen.

729. De **Voorzitter:** Dat was natuurlijk moeilijk op dat moment.

A. Ik geloof, dat wij het hem niet moeilijk hebben gemaakt. Alles, wat te dien aanzien wordt gezegd, moet ik afwijzen. Toen 6 Februari 1940 generaal *Winkelman* optrad, heb ik mijn positie niet in het minst gewijzigd. Net zoals dit bij generaal *Reynders* het geval was, telefoneerden wij met elkaar. Af en toe ging ik eens naar hem toe. Op 5 Mei, toen de verloven moesten worden ingetrokken, heb ik die order aan het bureau van generaal *Winkelman* zelf geschreven. Toen Nederland in de oorlog betrokken zou worden, ben ik, komende uit de Ministerraad, langs het Lange Voorhout 7 gewandeld en heb daar met generaal *Winkelman* gesproken. Ik heb toen gezegd: Vindt u het goed, dat ook de zakenverloven en de studieverloven worden ingetrokken? Met generaal *Reynders* handelde ik precies eender en dat ging altijd in pais en vree.

Eenmaal is er verschil van mening geweest met generaal *Winkelman;* als generaal *Winkelman* toen had gezegd: Excellentie, weest u zo vriendelijk en bemoeit u zich er niet mede, dan zou ik hebben gezegd: u heeft gelijk. Dat heeft hij echter niet gezegd. Het betrof toen het volgende: Ik wist, dat men in Noorwegen op de wegen met vliegtuigen was geland en dat de Duitsers van plan waren om ook bij ons op de grote autowegen neer te strijken. Ik heb toen generaal *Winkelman* opgebeld en gezegd, dat ik daarover niet gerust was en dat daaraan iets moest worden gedaan. Hij antwoordde mij: Ik zal er naar informeren en mijn technische adviseur er over raadplegen. Hij belde mij enige tijd daarna op en deelde mede, dat hij er met generaal *Best* over had gesproken. Deze had gezegd, dat het onmogelijk was. Ik zeide toen: Houd mij ten goede, dat generaal *Best* dat zegt, maar ik voel mij niet verantwoord, als de wegen zo blijven. U begrijpt, zei hij, indien mijn adviseur op dit gebied het gevaar niet inziet, dan wordt het voor mij moeilijk tegen diens technisch advies in te gaan. Daar zat wel een grond van waarheid in en daarom vroeg ik: Heeft u bezwaren, dat ik er wat aan doe in overleg met de Minister van Waterstaat? Toen demonstreerde zich het typische verschil tussen generaal *Winkelman* en generaal *Reynders.* Generaal *Winkelman* zeide namelijk: Als u het wilt doen in overleg met het Departement van Waterstaat, ga dan gerust uw gang. Dat was het karakter van generaal *Winkelman,* die verzet er zich niet tegen. Zo is het altijd met hem pais en vree geweest, ook in de oorlogsdagen. Toen hebben wij wel met betrekking tot veel ernstiger zaken tegenover elkaar gestaan dan met generaal *Reynders* het geval was. Ik noem als voorbeeld: Generaal *Winkelman* had de oorlog willen voortzetten tot het bittere einde, bij wijze van spreken tot de laatste man en de laatste patroon. Ik heb daarop geantwoord: Het is nu binnen afzienbare tijd

afgelopen, ik voel er niets voor om — toen de Grebbe was doorbroken en ontruimd moest worden — nu iedereen maar te laten afslachten, ten einde de oorlog nog een dag of een halve dag te rekken; daaraan hadden wij en ook onze bondgenoten niets. De generaal vroeg: Wat wilt u dan? Waarop ik antwoordde: Dan wil ik er mee uitscheiden zodra verder weerstand bieden nutteloos is; ten einde doelloos bloedvergieten te voorkomen; dat wilt u misschien niet als militair, u wilt u uiteraard als militair verdedigen tot de laatste man en de laatste patroon en als ik in uw schoenen stond, zeide ik misschien precies hetzelfde; maar hier is nog verantwoordelijkheid tegenover het Nederlandse volk en de Regering wil niet nog een laatste bloedige show geven als er niets meer aan te doen is. Aan Churchill heb ik door *van Kleffens* doen vragen nog iets te zenden, maar deze had niets meer. Toen heeft de Regering op mijn voorstel gezegd: Niet tot de laatste man het leger laten afslachten; dat heeft geen nut, dat is doelloos. De generaal heeft zich daarbij neergelegd; het is in pais en vree geëindigd; er was volkomen harmonie.

De **Voorzitter:** Ik geloof, dat hiermede dit hoofdstuk voldoende is belicht, zodat ik zou willen voorstellen hedenavond door te gaan.

Het verhoor wordt geschorst en op het vastgestelde uur hervat.

A. U sta mij toe, Mijnheer de President, dat ik een aanvulling geef op een verklaring, hedenmiddag door mij afgelegd.
U heeft mij hedenmiddag gevraagd, of ik wel eens moeilijkheden met de heer *de Geer* heb gehad met betrekking tot zaken, de defensie betreffende. Eén ding had ik toch nog moeten zeggen. Dat is mij te binnen geschoten. De heer *de Geer* heeft wel enige moeilijkheden gemaakt — de eerlijkheid gebiedt het te zeggen — bij het afkondigen van de mobilisatie. Hij vond het nog niet nodig; hij vond de toestand nog niet zo ernstig. Toen heb ik enigszins moeilijkheden met hem gehad.

730. De **Voorzitter:** Heeft hij zich toen bij uw standpunt neergelegd?

A. Des ochtends heeft hij gezegd, dat hij het nog niet nodig vond. Aangezien ik overtuigd was van de noodzakelijkheid, heb ik gedacht: ik zet toch door, hetgeen ik 's middags heb gedaan.
Zo zijn er nog wel een paar strubbelingen geweest, maar die waren niet zo ernstig.
Volledigheidshalve is het toch beter, dat ik dit zeg.

731. De heer **Algera:** Ik meen in de stukken te hebben gelezen, dat de heer *de Geer* in de vergadering van de Ministerraad, waarin gesproken is over de mobilisatie, niet aanwezig was.

A. Des ochtends is er vergadering van de Ministerraad geweest waarin de meerderheid van de Ministerraad niet te vinden was voor de afkondiging van de algemene mobilisatie. De oppositie stond onder leiding van de heer *de Geer*. Zoals gezegd, dacht ik toen, ik kom er nog wel op terug. 's Morgens heb ik met de heer *van Kleffens* de algemene situatie in Europa nog eens bekeken. Toen hebben wij met zijn tweeën afgesproken: Nu kan er gebeuren, wat wil, maar wij roepen de Ministerraad vanmiddag om twee uur bij elkaar. De heer *de Geer* bleek niet aanwezig te zijn; hij logeerde in Beekhuizen en was blijkbaar naar Velp teruggegaan. Toen hebben wij gezegd: Het spijt ons heel erg, maar er moet in 's lands belang een beslissing worden genomen, de algemene mobilisatie moet worden afgekondigd. Na de uiteenzettingen van de heer *van Kleffens* en van mij zijn alle aanwezige Ministers er toen mee akkoord gegaan, dat de algemene mobilisatie werd afgekondigd. Wij hebben de heer *de Geer* toen een telegram gezonden of iemand heeft met hem getelefoneerd en medegedeeld, dat de algemene mobilisatie werd afgekondigd. Op deze vergadering 's middags was de heer *de Geer* niet aanwezig. Hij was er natuurlijk niet op voorbereid, dat de heer *van Kleffens* en ik 's middags nog eens de Ministerraad bij elkaar zouden roepen. Dus was hij weggegaan uit den Haag.

732. De **Voorzitter:** Kunt u nog eens precies zeggen welke de voornaamste geschilpunten waren met betrekking tot het krijgsbeleid bij de bespreking, voorafgaande aan de opdracht van 9 September?

A. Toen de bespreking begon, Mijnheer de President, was er van geschilpunten geen sprake. Er werd dus de vraag besproken, wat de opperbevelhebber van plan was te doen met het geconcentreerde leger. Toen is de bespreking ingeleid met de vraag: Wat gaan wij, nu de concentratie-opstelling is ingenomen en alles goed is verlopen, doen? Op die vraag kwam, zoals ik u heb uiteengezet, geen positief antwoord van de opperbevelhebber te voorschijn.

733. De **Voorzitter:** Overeenkomstig dus de woorden van de instructie?

A. Die had hij nog niet.

De **Voorzitter:** Neen, de instructie van 6 Mei 1939, de algemene instructie.

A. Wij moesten de opperbevelhebber toen nog zeggen, wat zijn opdracht was: Neutraliteitshandhaving of wat dan ook. Wij hebben de opperbevelhebber toen gevraagd — hij was de militaire expert —: Wat gaat u nu doen? Er kwam geen positief antwoord, zodat wij aan het praten zijn geraakt. Hij vroeg mij toen: Ja maar, wat zoudt u dan doen? Ik zeide: Aan de Grebbestelling is niets gedaan — en, uit mijn tent gelokt zijnde — zeide ik verder: Er is een mogelijkheid om weerstand te bieden in de Nieuwe Hollandse Waterlinie, maar voor de rest is het uw zaak. Wilt u in de Grebbelinie gaan zitten, dan is het mij hetzelfde. De opperbevelhebber zeide: Goed, dan zal ik achterhoedegevechten organiseren in de Grebbelinie en de ernstige weerstand bieden in de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Toen bleek, dat de operbevelhebber de twee legerkorpsen, die vóór de Nieuwe Hollandse Waterlinie stonden, daar wilde laten staan, heb ik de opmerking gemaakt: Als u van plan bent, alleen maar achterhoedegevechten te leveren in de Grebbelinie en hardnekkige weerstand te bieden in de Nieuwe Hollandse Waterlinie, is het dan niet beter, die twee legerkorpsen van huis uit achter de Nieuwe Hollandse Waterlinie te zetten. Dit voorkomt, dat u moet gaan marcheren als de oorlog uitbreekt. Die twee legerkorpsen komen toch niet in de Grebbelinie, want u zegt zelf, dat u achterhoedegevechten wilt leveren in de Grebbelinie. Dan blijft er maar één mogelijkheid en die is, dat u naar achteren, naar de Nieuwe Hollandse Waterlinie, marcheert. Dit zo zijnde, lijkt het mij logisch, van den beginne af aan achter die Nieuwe Hollandse Waterlinie te gaan staan.

734. De **Voorzitter:** Was er dan voldoende tijd voor inundatie?

A. Dat speelde toen geen rol, omdat, wanneer die legerkorpsen er achter stonden, men die inundatie kon stellen, wanneer men daarvoor de tijd aangebroken achtte. Dat hebben we met de Grebbelinie ook gedaan. Deze is geïnundeerd in volle vredestijd, toen de troepen, die haar moesten verdedigen, er achter stonden.

735. De **Voorzitter:** Ik dacht, dat hij het stand houden in de provincie Utrecht nodig had om de inundatie te kunnen stellen.

A. Dat is natuurlijk heel goed in het geval, dat een oorlog uitbreekt en op dat moment de inundatiën nog niet zijn gesteld. Indien men in een dergelijk geval troepen heeft, die van huis uit zijn bestemd voor de dekking van die inundatie en andere troepen om de Nieuwe Hollandse Waterlinie te verdedigen, dan is dat prachtig. Het is echter uitgesloten, dat men het stellen van de inundatie dekt met het IIde en IVde legerkorps, daarna de gevaarlijke onderneming gaat uitvoeren om door die inundatie heen te trekken om vervolgens aan die zelfde troepen op te dragen de Nieuwe Hollandse Waterlinie te verdedigen. Dat kan men niet doen; daar komt, als de oorlog is uitgebroken, niets van terecht.

736. De **Voorzitter:** Had hij niet bedoeld, daarvoor het 1ste legerkorps te gebruiken?

A. Voor de verdediging van de Nieuwe Hollandse Waterlinie bedoelt u? Dat is naderhand bij de volgende bespreking, die van einde December, ter sprake gekomen. De Regering stond toen op het standpunt: als u zo graag èn Grebbelinie èn Nieuwe Hollandse Waterlinie verdedigt, akkoord, en toen heeft inderdaad bij de bespreking eind December dat Iste legerkorps een rol gespeeld, maar wij hebben er bijgevoegd, dat het krijgsbeleid niet mocht worden gebaseerd op het slagen van de terugtocht van de twee legerkorpsen uit de Grebbelinie. Men kon immers niet vooruit zeggen in welke toestand — na het gevecht in de Grebbelinie — deze beide legerkorpsen zouden verkeren. Ik heb toen gezegd: Als u van huis uit het Iste legerkorps in de Nieuwe Hollandse Waterlinie wilt zetten, akkoord, maar reken er niet op, dat u met de twee legerkorpsen, die thans in de Grebbelinie staan, ongeschonden terugkomt. Het is onjuist om als een oorlog is uitgebroken te zeggen: ik zet twee legerkorpsen voor de inundatie, dan ga ik inunderen, dan trek ik ze over een paar accessen door die inundatie terug en dan draag ik ze op de stelling te verdedigen. Dat is in de krijgsgeschiedenis nog nooit vertoond, dat de troep zich zelf gaat dekken. Bovendien was dat

niet nodig, want de opperbevelhebber had een achterhoedestelling in de Grebbelinie en bovendien niet nodig, omdat hij, als hij dat gewild had, er vermoedelijk wel aanleiding geweest was de Nieuwe Hollandse Waterlinie nog in vredestijd te inunderen, op dezelfde wijze als met het inunderen van de Grebbelinie was geschied. Aanvankelijk is uit de bus gekomen de opdracht van 9 September 1939, waarin men heeft gezegd: goed. De opperbevelhebber heeft daarin het volle pond gekregen: achterhoedegevechten in de Grebbelinie en de verdere weerstand in de waterlinie. Ik heb er ten slotte genoegen mee genomen om de twee korpsen dan maar vóór de waterlinie te laten staan, want het zou kunnen zijn, dat de Duitsers b.v. niets anders met ons voor hadden dan het voeren van een bindend gevecht, zoals wij dat noemen, hierin bestaande, dat zij de zaak afsluiten en zorgen, dat onze troepen daar gebonden zouden blijven. Hoe groter deel van ons land wij in eigen hand zouden kunnen houden hoe beter; het geval was wel zeer onwaarschijnlijk, maar ik dacht: als de opperbevelhebber dat nu wil doen, vooruit dan. Er was een theoretische kans op die mogelijkheid. Dan zijn er nog twee andere argumenten voor hardnekkige verdediging van de Grebbelinie door generaal *Reynders* naar voren gebracht: de Peel-Raamstelling en de ondersteuning door bondgenoten. Als de Peel-Raamstelling onherroepelijk aan de Grebbelinie vastzit, had hij ook niet aanvankelijk moeten voorstellen *achterhoedegevechten* (hij noemde dit aanvankelijk voorpostengevechten) in de Grebbelinie te leveren, en als de Peel-Raamstelling moest worden gehouden voor dekking van het Grebbefront, had die stelling bepaaldelijk grondiger moeten worden versterkt en met meer troepen. Maar de ondersteuning van bondgenoten was problematiek en — het zal later nog wel worden behandeld — de Fransen zijn nooit van plan geweest ook maar één man naar de ondeugdelijke Peel-Raamstelling te zenden.

737. De **Voorzitter:** Maar hoe was het dan met zijn bewering over die achterhoedegevechten?

A. Dat is door hem zelf geopperd. Ik was verder geen partij, maar dacht: als er maar een aaneengesloten plan uit de bus komt. Ik heb alleen opgemerkt: Zet die twee korpsen maar van huis uit achter de waterlinie.

738. De **Voorzitter:** Hoeveel dagen waren er eigenlijk nodig voor de inundatie? Ik heb vroeger wel eens horen zeggen: vier. Is dat juist?

A. Voor de Hollandse waterlinie is het — voor zover ik mij herinner — meer dan vier vóórdat het *volledige* inundatiepeil bereikt is. Het gaat bij horten en stoten. Men kan een deel onbegaanbaar krijgen na 24 uur, want dan zijn alle boezems en sloten opgezet en die lopen over, maar vóórdat men overal in het terrein tussen Vreeswijk en Muiden een waterkolom heeft van 3 dm, daar gaat, denk ik, een dag of tien mee heen. Maar, zoals gezegd, door het opzetten van het water wordt het terrein al veel eerder moeilijk en op vele plaatsen zelfs geheel ondoorschrijdbaar.

Ik moge echter opmerken, dat — als de opperbevelhebber nog in vredestijd een voorstel had gedaan om de Nieuwe Hollandse Waterlinie te inunderen, precies zoals met de Grebbelinie was gebeurd — dit voorstel overwogen had kunnen worden.

739. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat deze zaak voldoende is toegelicht.

In hoeverre is op dat moment bij die bespreking gebleken, dat de Regering de plicht tot bescherming van de neutraliteit minder sterk aanvoelde dan de opperbevelhebber? U zult het waarschijnlijk ontkennen.

A. Dit is er natuurlijk met de haren bijgesleept, Mijnheer de President.

Men moet twee gevallen van neutraliteitsschending onderscheiden: opzettelijke en toevallige. Toevallige neutraliteitsschendingen ontstaan doordat troepen van hun eigen onderdeel afraken, verdwalen, er tussenuit gaan, deserteren. Daarvoor hadden wij grenswachten. Daarachter hadden wij aan de IJssel en de Maas ook nog wachten tegen overvallingen e.d.

Een opzettelijke neutraliteitsschending verandert de situatie direct voor de volle honderd procent, want van het ogenblik af, waarop men de opzettelijke neutraliteitsschending gaat beginnen, is ons land oorlogspartij geworden. Een opzettelijke neutraliteitsschending kan men nooit keren aan de grens, want dan zou men zijn troepenmacht moeten opstellen tussen Heiligerlee en Vaals om dan te zeggen: Nu zal ik iedere opzettelijke neutraliteitsschending trachten aan de grens tegen te gaan. Dat kan niet. Dan zou er bij iedere km bij wijze van spreken een man komen te staan. Toen ik in zijn brochure las:

> „Ik (*Reynders*) vestigde er nadrukkelijk de aandacht op, dat bij het kiezen van deze oplossing (het terugnemen van het IIde en IVde legerkorps binnen de vesting Holland) ook de Peel-Raamstelling zou moeten worden ontruimd, waardoor aan een belligerent het gebruik van een aantal belangrijke naar (en van) België voerende wegen niet meer zou worden betwist, hetgeen ik in strijd achtte met de op ons rustende plichten ten aanzien van de bescherming van onze neutraliteit.....",

dacht ik: Wat derailleert hij nu weer, want als de Duitsers onze grens opzettelijk schenden, is immers het gevolg, dat er dan van neutraliteitshandhaving geen sprake meer is; dan zijn wij oorlogspartij geworden en moeten wij niet anders doen dan de oorlog zo goed mogelijk voeren, niet alleen in het belang van ons eigen land, maar ook in dat van onze bondgenoten. Wat dus verderop in die brochure de Peel-Raamstelling met de neutraliteitshandhaving heeft te maken, is mij ten enenmale duister, want als die Peel-Raamstelling in het geding komt, zijn wij al zo vierkant oorlogspartij geworden, dat wij niet meer denken aan het tegengaan van neutraliteitsschending. Dan is het er om te doen — in de gedachtengang van generaal *Reynders* — die Peel-Raamstelling zo goed mogelijk te verdedigen, of een andere stelling, maar niet om in die Peel-Raamsteling aan neutraliteitshandhaving te gaan doen, want over neutraliteitshandhaving gaat het niet meer.

740. De **Voorzitter:** Het is dan het maken van een goede beurt tegenover de bondgenoten, als men de opmars naar België en Frankrijk op dat punt zo lang mogelijk had tegengehouden. U wilde dat trouwens ook, al is er gradueel verschil.

A. Misschien kom ik daar straks op, maar in ieder geval zouden de Fransen het niet graag gezien hebben, dat wij onze troepen in de Peel-Raamstelling opgeofferd hadden. Maar hoe dan ook, het ging in ieder geval niet over „neutraliteitshandhaving".

741. De **Voorzitter:** Dat hebt u van onze attaché in Parijs al in November gehoord?

A. Gamelin heeft gezegd: Ik stuur geen man naar die Peel-Raamstelling; die is volslagen onvoldoende om voor verdediging in aanmerking te komen; zij is te lang, ligt niet aangeleund en ligt te ver naar het oosten. Dat kon de opperbevelhebber weten en hij moest dat als opperbevelhebber begrijpen. Verder zijn die Fransen er ook niet in een wip; zij moeten met een omhaal langs de wegen van West-België en Nederland om er daarna eerst recht achter te komen om dan naar het oosten te marcheren en te komen in de Peel-Raamstelling. Wij zijn, als zij naar het oosten oprukken, al lang verslagen vóórdat de eerste Fransman er is.

Als men in Brabant een hardnekkige verdediging wil voeren, moet men een stelling uitzoeken, die korter is en aangeleund is aan de Belgen.

742. De **Voorzitter:** Wat was naar uw mening de grootste fout van deze stelling? Stellig het niet aangeleund zijn.

A. Het zuidelijk niet aangeleund zijn, de stelling was te lang en men had voor de verdediging geen troepen genoeg, en zij lag te ver naar het oosten. Ik heb in mijn brochure uitgerekend, dat de Peel-Raamstelling 75 km lang was, welke lengte te groot was, ook al zette men alle bataljons — 26 in totaal — naast elkaar. Aan artillerie beschikte de Peeldivisie over zegge en schrijve 4 batterijen, die de generaal *Reijnders* had afgenomen van de Lichte Divisie, die toen helemaal zonder artillerie zat! Later heb ik een en ander — zonder op dit geval te duiden — besproken met buitenlanders en gevraagd, wat hun mening was over deze verdediging. Zij zeiden allen, dat het onmogelijk was.

743. De **Voorzitter:** Op die bewuste vergadering is de uitdrukking „symbolische verdediging" gebezigd. Deze heeft de heer *de Geer* naar voren gebracht. Hoe is daartegen de reactie geweest van de zijde van de opperbevelhebber? Is men daarover gaan praten?

A. Dat gehele geval was mij eigenlijk ontschoten. Ik dacht er pas aan, toen ik het las in de brochure van generaal *Reynders*. Dat was onopvallend gegaan. De bespreking was afgelopen en de Minister-President wilde het gesprokene resumeren. Niet-militair zijnde gebruikte hij toen voor de taak der troepen ten zuiden van de grote

rivieren de woorden „symbolische verdediging", waarop ik hem direct corrigeerde en zeide: Geen „symbolische verdediging", maar „vertragende gevechten voeren."

Ach ja, zoals jullie dat dan noemen, was toen zijn antwoord.

Ik heb toen uitgelegd waaruit die voorafberaamde terugtocht bestond. Er was geen sprake van, dat op dit punt misverstand kon ontstaan noch van de zijde van generaal *Reynders*, noch van de zijde der Regering. Generaal *Reynders* heeft het direct geaccepteerd. Er is verder niet over gesproken. Hij heeft er zich niet over verwonderd en zich er niet boos over gemaakt toen dit woord werd gebruikt. Toen het mijnerzijds was rechtgezet, was het incident voorbij.

744. De **Voorzitter:** U zegt: Er werd besloten tot vertragende gevechten. Was iedereen het er over eens? Hoe moet men dit dan zien, als in het vervolg toch een zeer uitgebreide stelling wordt opgebouwd?

A. Het is aanvankelijk bij de bespreking van 9 September door generaal *Reynders* niet aanvaard. Later is er van gemaakt: Hij mag niet meer troepen naar het zuiden verplaatsen dan hij daar reeds heeft. Om het onderste niet uit de kan te hebben, heb ik mij er bij neergelegd. De generaal voelde nu eenmaal veel voor die hardnekkige verdediging van de Peel-Raamstelling, hetgeen echter naar mijn oordeel een opdracht was, die voor de weinige troepen, die daarvoor beschikbaar waren, een boven hun krachten gaande opdracht was.

745. De **Voorzitter:** Men heeft niet alleen de stellingen gebouwd, maar daarvoor ook nog een anti-tankgracht gemaakt en op uw initiatief verbeterd!

A. Die versterkingen waren nooit weggegooid. Als men als meest oostelijke limiet, waarop men de verdediging of het vertragend gevecht begint, de westrand van de Peel neemt, kan men, ik zou haast zeggen, nooit genoeg mijnenvelden en tankgrachten maken. Toen generaal *Reynders* mij vroeg — ik werd er af en toe gewoon bijgesleept —: Excellentie, wat zoudt u nu doen, heb ik geantwoord: Vertragen langs de naderingswegen. Ik zou daarvan voorbeelden kunnen noemen. Dat vertraagt veel meer dan dat men zijn troepen overmatig in één lange stelling uitrekt. De Duitsers, die meesters zijn in het omvatten en in het geconcentreerd aanvallen op één punt, knippen zo'n gordijn gewoon door of omvatten het en dan is het afgelopen; dan kan men zich niet meer herstellen of nog iets doen, terwijl men, wanneer men een vertragend gevecht voert, de eigen troepen over elkaar heen laat springen. Als men dat doet langs de naderingswegen, is er dus altijd een groep, die weerstand biedt, daarna komt er een tweede groep, dan komt er weer een en dan weer een. De waarde van een dergelijke vertraging is onnoemelijk veel groter dan dat men één klap afwacht, waartegen de weerstand niet groot kan zijn. Dat heb ik geadviseerd, maar generaal *Reynders* wilde dat niet en deze toestand heeft nog geduurd tot de nieuwe opperbevelhebber kwam.

746. De **Voorzitter:** U heeft er zich bij neergelegd, want men heeft zich ook later niet geconcentreerd bij de wegen?

A. Een bewijs, dat ik werkelijk mij met de zaken van de opperbevelhebber niet dan hoogst noodzakelijk wilde bemoeien, alleen als mijn verantwoordelijkheid bepaaldelijk in het gedrang kwam. Ik was wat die verantwoordelijkheid betreft vrij ruim, maar ik had het recht te zeggen: Bij mij blijft het zó, dat dat derde legerkorps en de Peeldivisie in de pan zouden zijn gehakt. Generaal Winkelman heeft dit ook veranderd. Toen na de December-bijeenkomst de Grebbelinie de eerste stelling werd, die hardnekkig zou worden verdedigd, was voor de zuidelijke dekking daarvan een legerkorps nodig, voor het geval de vijand in Noordbrabant doordrong. Indien men nu in de Grebbelinie gaat zitten en men heeft geen reserve voor de zuidelijke flankdekking meer over langs de Linge enz., omdat men deze verspeelt in de Peelstelling, dan is dat naar mijn oordeel geen strategie en als er dan geen ongelukken gebeuren..... Generaal *Winkelman* heeft dat ook direct veranderd.

747. De **Voorzitter:** Om op die vergadering van begin September terug te komen. Generaal *Reynders* heeft toch in die vergadering de indruk gehad, dat zijn plannen door u nogal vrij positief minder juist werden geacht, althans hij stelt, dat hij van die vergadering vrij ontgoocheld naar huis is gegaan. Hebt u daarvan iets gemerkt?

A. Neen. Als hij ontgoocheld was, dan kan dat zijn door de *verkeerde* opvatting, dat ik bezwaren zou hebben gehad tegen de concentratie-opstelling van het leger, zoals hij ook in zijn brochure zegt. Indien dat zo is en ik ben hem tegengevallen, dan was dat een gevolg van een verkeerde opvatting zijnerzijds. Maar die ontgoocheling kan niet erg zijn geweest. Laat ik mij maar kalm uitdrukken: „Ik heb er niets van gemerkt."

748. De **Voorzitter:** Was dat niet wat praematuur om dan al direct met vrij positieve critiek te komen?

A. Ik had helemaal geen critiek, want tegen de concentratie-opstelling had ik geen enkel bezwaar en wat hij verder ging doen, wist ik niet, zodat ik daaromtrent bezwaarlijk, althans aanvankelijk, met critiek kon komen.

Die concentratie-opstelling was de aanvangsopstelling. Daartegen had ik niet het minste bezwaar. Ik geloof, dat het de beste opstelling was, die men zich kon denken. Maar toen die concentratie-opstelling ingenomen was, ging het om de vraag: Wat gaan wij nu doen?

Het is ook geen goede voorstelling van de generaal *Reynders* te zeggen, dat ik van zijn plannen op de hoogte was. Ja, ik was al lang van die *concentratie-opstelling op de hoogte*. Maar daar ging het niet om. Mijn bezwaar was: Wat gaat er daarna gebeuren?

749. De **Voorzitter:** Dat was niet overeenkomstig de tekst van artikel 2, lid 3.

A. Dat betrof toch ook een „opstelling" nà de concentratie-opstelling.

De **Voorzitter:** Dat was de concentratie-opstelling, die hier bedoeld is.

A. Ik geloof, dat ik het hier nog eens zeggen moet, hetzelfde, dat ik niet één maar meer keren tegen de opperbevelhebber heb gezegd, ook bij latere gesprekken in December: generaal, het laat mij koud waar u gaat zitten, aan de Grebbelinie of de Nieuwe Hollandse Waterlinie, dat moet u weten, dat is voor uw verantwoordelijkheid, maar ik neem niet op mijn verantwoording, dat u, als de oorlog uitbreekt, met het grootste gedeelte van het leger gaat marcheren. Dat neem ik niet. Dus hij wist precies waar het kernpunt lag.

750. De heer **Algera:** Acht u een sprongsgewijze terugtocht van de troepen van de Peel-Raamstelling naar het westen practisch mogelijk? Levert dat geen groot gevaar op vanwege de beschieting van uit de lucht? De troepen, die marcheren, moeten immers telkens over de naderingswegen terugtrekken. Levert dat geen gevaar van opeenhoping van troepen op?

A. Die opeenhoping van troepen valt erg mee. Men geeft bijv. aan een regiment opdracht de vijandelijke opmars langs de naderingsweg Grave—Oss—'s-Hertogenbosch te vertragen. Nu kan men deze drie bataljons achter elkaar zetten. Dan heeft men op die weg op afstanden van, laten we zeggen, 3 km, een bataljon staan. Dus dat is geen opeenhoping meer. Dat doet men op de andere naderingswegen ook. Dan heeft de gevechtsgroepscommandant in zijn hand om het voorste bataljon terug te nemen, als hij het tijdstip daartoe aangebroken acht. Ter plaatse vernielt men de wegen en richt hindernissen op.

751. De heer **Algera:** Maar dan moeten de meer naar het oosten gelegen troepen, die het eerst gaan trekken, eerst voorbij groep 1 en dan voorbij groep 2. Kan dan die concentratie van troepen geen goed mikpunt voor de vijandelijke luchtmacht vormen?

A. Het is reeds in de oorlog 1914—1918 tientallen malen gebeurd. Het verdient aanbeveling het terugtrekken van de troepen zo enigszins mogelijk 's nachts of bij het invallen van de duisternis te doen geschieden. Met een bataljon is het heel goed mogelijk, want dat is maar een kleine troep. Als het duister begint te worden — men heeft zulks van te voren bepaald — siepelen de voorste onderdelen, die in een breed vak ter weerszijden van de weg zitten — laten we zeggen op een frontbreedte van 2—3 km — terug en verzamelen zich bijv. bij de kerktoren van Oss. Dan krijgen zij daar verdere opdrachten. 's Nachts is er geen enkel bezwaar tegen, terwijl de nacht de beste gelegenheid biedt het gevecht af te breken.

752. De heer **Algera:** Ik meen, dat de opperbevelhebber zich beroept op de onmogelijkheid van een dergelijke terugtocht als door u zou worden voorgestaan.

A. Ik heb het in vredestijd bij oefeningen herhaaldelijk gedaan, juist om mij voor het geval te oefenen. Het is ook in onze gevechtsvoorschriften uitgewerkt en — zoals ik opmerkte — in de oorlog

1914—1918 reeds tientallen malen toegepast. Ik heb het zelfs, toen ik een regiment commandeerde, gedaan, in een heel moeilijk terrein, het Prinsenbos te Chaam, ten zuidoosten van Breda, om te zien of het daar ook gelukte en het ging prachtig. Het regiment bestond toen uit lichtingen, die voor herhalingsoefeningen onder de wapenen waren.

753. De **Voorzitter:** In uw brochure stelde u het op blz. 29 en 30, alsof de opperbevelhebber òf in de Grebbelinie een week wilde standhouden òf voor een overmachtige aanvaller achter het oostfront van de vesting Holland wilde teruggaan. Kunnen deze twee mogelijkheden zo scherp tegenover elkaar worden gezien? Moeten ze niet in onderling verband worden gesteld?

In uw gedachtengang ging dat slecht, maar ik, als buitenstaander, zou willen concluderen, dat die twee mogelijkheden rechtstreeks verband met elkaar houden. Is dat juist?

A. Ik weet niet of het u is opgevallen op hoeveel verschillende manieren generaal *Reynders* in zijn brochure de mogelijkheden van de Grebbelinie typeert. De ene keer heet het, dat de linie zich niet leent voor een hardnekkige verdediging, de andere keer, dat de linie te lang is, verder, dat de linie zich uitstekend leent voor hardnekkige gevechten, dan weer, dat hij er een week kan standhouden en vervolgens, dat met een spoedige val van de Grebbelinie te rekenen zal zijn.

754. De **Voorzitter:** Dat hangt van het aantal divisies af, dat de tegenstander inzet, en van het moment, waarop dat gebeurt. In het begin was er in de Grebbelinie en in de Peel-Raamstelling niets. Hoe verder men komt, hoe anders de kaarten komen te liggen.

A. De generaal wilde de Grebbelinie gebruiken om daar net zolang te blijven staan, totdat de Nieuwe Hollandse Waterlinie in staat van verdediging was gebracht, althans de inundatiën waren gesteld, de bevolking en het vee waren geëvacueerd. Daarvoor was nodig, dat hij het op minimum een week stelde. En u ziet het nu zelf, dat men niet te veel moet gokken op de mogelijkheden in oorlogstijd, want in werkelijkheid heeft het drie dagen geduurd. Mijn grote bezwaar was ook en is nog — het is een desillusie voor mij geweest, dat de generaal dit niet wilde inzien —, dat men niet kan zeggen tot twee legerkorpsen: Gij verdedigt deze stelling, met name de Grebbelinie, en op het moment, dat het mij goeddunkt, breken we het gevecht af, trekken terug en gaan dan nieuwe stellingen betrekken, die pl.m. 40 km westwaarts liggen, om ons daar verder te verdedigen. Dat is naar mijn oordeel onmogelijk.

755. De **Voorzitter:** Die terugtochten in de krijgsgeschiedenis zijn meestal wel geslaagd. Of is dat niet juist?

A. Vele terugtochten zijn geslaagd, maar dan moeten de terugtrekkende troepen worden opgenomen door reserves of door andere troepen. Een terugtocht, vluchtend of niet, geordend of niet, dat ben ik met u eens, slaagt altijd, mits er een troep is, die ergens in stelling zit, waarachter de teruggeslagen troepen zich kunnen verzamelen, zich reorganiseren en waar zij opnieuw uitgerust kunnen worden.

Maar dezelfde troepen, die in de Grebbelinie hebben gevochten en die hals over kop terugtrokken, waarvan sommige batterijen haar kanonnen kwijtraakten, terwijl sommige onderdelen hun voertuigen en hun munitie verloren, vele onderdelen ten gevolge van de geleden verliezen min of meer gedemoraliseerd waren, deze troepen, Mijnheer de President, kan men niet weer des anderen daags in een nieuwe stelling zetten met de opdracht om die te verdedigen, in het bijzonder niet als voor de terugtocht slechts een paar wegen (accessen) beschikbaar zijn. Generaal *Reynders* zegt: De terugtocht is geslaagd en de volgende dag stonden ze allemaal in Utrecht. Dan moet men meegemaakt hebben wat een warboel van troepen dat in Utrecht was; er was geen man op zijn plaats, geen kanon, mitrailleur en geweer in staat om te schieten. Nu kan men wel zeggen in een brochure — ik was daar bepaaldelijk nijdig over —: de terugtocht is goed geslaagd. Neen, Mijnheer de President, die terugtocht in Mei is niet geslaagd, het is een noodsprong geweest, anders waren die kerels in de Grebbelinie allemaal doodgeschoten. Toen heeft men gezegd: Dan maar terug, uit het vuur weg. Niemand was meer in staat zich te verdedigen. Het is maar goed, dat het daarna afgelopen was, want we waren niet in staat ons verder te verdedigen en als de strijd was voortgezet, dan was het een debacle geworden. De opdracht was: zodra verder weerstand bieden blijkt nutteloos en doelloos te zijn, moet de opperbevelhebber van land- en zeemacht op daarvoor in aanmerking komende strijdtonelen ophouden. Het had immers geen zin of de strijd Woensdagochtend om 8 uur afgelopen zou zijn dan wel ten koste van ontzaglijke verliezen om 12 uur. Dit had op de verdere oorlogvoering geen invloed meer!

756. De **Voorzitter:** Zou men dan niet de objectie kunnen maken, dat men dan maar beter vóór het bevel tot de terugtocht gecapituleerd had? De Duitsers hebben de concentraties niet aangevallen, maar ze hebben de kans toch wel gehad.

A. Ik prijs het in de commandant van het veldleger en de generaal *Winkelman,* dat men gedacht heeft: laat ons eerst eens kijken hoe het afloopt en niet bij voorbaat al zeggen: wij scheiden er mee uit. Dat zou misschien wat te defaitistisch geweest zijn. Maar toen men zag, dat het bepaaldelijk afgelopen was, toen heeft men het hoofd in de schoot gelegd. Dat was juist. Men heeft het geluk gehad, dat door grondmist de Duitse vliegtuigen niet konden opstijgen.

757. De **Voorzitter:** Nu kom ik nog even terug op de Grebbelinie zelf. Zou een week standhouden in die linie beslist onmogelijk zijn geweest, als wij daar nog meer troepen hadden opgesteld, ook in verband met de opstelling langs de Waal, enz.?

A. Als wij nog langer aan de Grebbelinie hadden kunnen werken en als wij nog geschut en vliegtuigen hadden kunnen krijgen, want daar ging het hoofdzakelijk om, als de inundaties nog uitgebreid waren, dan was de verdedigingsmogelijkheid van de linie groter geworden, maar er was een einde aan. Op 10 Mei 1940 was de linie al beduidend sterker dan tijdens het bewind van generaal *Reynders.* Ook had generaal *Winkelman* er meer troepen ingezet en toch heeft de weerstand maar een paar dagen geduurd.

758. De **Voorzitter:** Maar uw mening was, dat het front op het ogenblik, waarop het was doorbroken — als de zwakste schakel van de ketting verbroken is — moest worden teruggenomen, omdat de troepen anders zouden zijn vernietigd of krijgsgevangen gemaakt?

A. De commandant van het veldleger heeft vermoedelijk gedacht: Als het front eenmaal is doorbroken bij de Grebbe en de Peel-Raamstelling is doorbroken, dan rolt men ze op naar twee kanten. Dan heeft hij natuurlijk zó geredeneerd: Als ik nu bijtijds aan die klem kan ontkomen, is er achterwaarts misschien nog met de resten weerstand te bieden. Misschien is hij wel aanvankelijk van plan geweest — ik heb het hem nooit gevraagd — bij Woudenberg, ten oosten van Hilversum, nog weerstand te bieden. Hij heeft echter gedacht: Als ik ze laat zitten, ben ik ze zeker kwijt.

759. De **Voorzitter:** Op zich genomen, gezien de terreinomstandigheden in verband met de moerassen van de Peel, enz., was de Peel-Raamstelling toch wel een stelling, die door een betrekkelijk zwakke bezetting misschien een tijdlang had kunnen worden verdedigd. Of is dat niet uw mening?

A. Daarom heb ik in mijn brochure geredeneerd, dat, als men normaal voor deze stelling nodig had — ik zal thans ter verduidelijking een willekeurig getal noemen — 150 bataljons, ik het met deze stelling, gezien de sterkte in verband met het terrein, de inundatiën, de mijnenvelden en de tankgracht, die er voor ligt, ook wel met 120 bataljons kan doen. Maar voor deze stelling had men bij elkaar slechts 26 bataljons, als men geen reserves afzonderde. Dan gaat het natuurlijk boven de macht van deze bataljons. Dan kan men nog zoveel rekening houden met de sterkte van het terrein, door zijn inundatiën, zijn tankgracht en zijn mijnenvelden, maar dan blijven 26 bataljons te gering in aantal. Daarmee kan men niet een stelling van 75 km lengte verdedigen en zeker niet omdat men — zoals ik reeds zeide — slechts een handjevol artillerie had.

760. De **Voorzitter:** Generaal *Reynders* stelt, dat een intense verdediging van de Peel-Raamstelling eis voor een goede vervulling van onze neutraliteitspolitiek was. Ontkent u dat?

A. Ja, Mijnheer de President!

761. De **Voorzitter:** U meent, dat de beoordeling van deze quaestie ook niet het terrein van de opperbevelhebber was. Volgens uw opvatting was dit rechtstreeks het terrein van de Regering, ook de vraag in hoever men de neutraliteitspolitiek moest volgen.

A. Dat was het zeker, Mijnheer de President.

762. De **Voorzitter:** Was u niet van mening, dat de Fransen door deze gehele voorgeschiedenis zijn misleid?

A. De Fransen zijn nooit misleid geworden door ons. Het is een schande, dat generaal *Reynders* dit durft te beweren.

763. De **Voorzitter:** Ik bedoel niet met gegevens, want er is geen officieel contact geweest — de militaire attaché te Parijs heeft uit de aard van zijn functie wel eens contact gehad, maar niet in opdracht van de Regering —, maar door de feitelijke opstelling en het in aanzienlijke mate versterken door een tankgracht en mijnenvelden. Zij zouden daaruit toch de conclusie hebben kunnen trekken: men zal vrij lang proberen stand te houden.

A. Dat zullen zij zeker gedacht hebben, Mijnheer de President! Maar daardoor misleidt men ze niet. Het spreekt vanzelf, dat — ook al voert men een vertragend gevecht — men zolang mogelijk in elke stelling, hier dus de Peel-Raamstelling, blijft staan.

764. De **Voorzitter:** Zij zijn dus niet misleid, doordat generaal *Winkelman* achteraf het derde legerkorps heeft teruggenomen op Den Bosch en toen daarna ook de rest spoedig heeft teruggenomen?

A. Per se niet, Mijnheer de President. Men wist natuurlijk, dat, indien men het vertragend gevecht voerde, de Peel-Raamstelling de uiterste — d.w.z. de begin- — limiet was. Hoemeer men zich daar versterkte en hoemeer men zich daar ter verdediging in het terrein nestelde, des te liever zag men dat. Daarbij komt, dat er bij generaal *van Voorst Evekink* een gesloten enveloppe lag. Een misvatting kon er niet bestaan, omdat er op de eerste oorlogsdag contact zou worden opgenomen door de militaire attaché met het hoofdkwartier van het betrokken land. Ook al zou men een andere gedachte daaromtrent gehad kunnen hebben, zoals u als mogelijk stelt, dan zou dat op de eerste oorlogsdag per se rechtgezet zijn geworden door die gesloten enveloppe.

765. De **Voorzitter:** Zoudt u iets meer kunnen vertellen over die gesloten enveloppe? Indien ik het goed heb begrepen, is die gesloten enveloppe te vroeg geopend.

A. Dat schijnt in Parijs te zijn gebeurd. Daarvan kan ik u niets vertellen. Dat wist ik niet; ik heb er eerst later van gehoord. Dit is meer een quaestie van het Departement van Buitenlandse Zaken, dat ook voor de expeditie heeft zorggedragen. De Minister van Defensie heeft daarbuiten gestaan. Dat was een opdracht van de opperbevelhebber aan de militaire attaché. Daar stond ik buiten. Ik herinner mij zo'n stuk te hebben gelezen, toen zij al verzonden waren. Ik heb op de samenstelling van die nota's aan de militaire attaché's geen invloed uitgeoefend.

766. De **Voorzitter:** Op het gevaar af van in herhalingen te treden, zou ik toch nog gaarne uw tegenargumentatie willen horen op de vraag: Betekende de opdracht van 9 September 1939 van de Regering aan de opperbevelhebber in feite het afzien van een ernstige verdediging, ook in de vesting Holland, omdat de inundatiën voor het laatste absoluut noodzakelijk waren en dit niet meer tijdig kon geschieden, daar juist bij overmachtige vijand binnen de vesting Holland moest worden teruggegaan?

A. *Dat heeft er natuurlijk niets mede te maken.* Stelt u zich eens voor, dat wij inderdaad achter de Waterlinie waren gaan zitten — dat zou mogelijk zijn geweest — en de opperbevelhebber had gezegd: dat is prachtig, laten wij de inundatiën stellen, dan zouden wij — indien de Regering dit goedgekeurd had — vanaf 9 September 1939 achter de Waterlinie precies hetzelfde hebben gekregen als wij nu hebben gehad achter de Grebbelinie. Of de troepen aanvankelijk ten oosten daarvan stonden, heeft er niets mede te maken. Zij hadden ook ten westen kunnen gaan zitten en dan het terrein inunderen. Er waren nog strategische detachementen aan de grens. Men had de verdediging aan de IJssel en de Maas en ten slotte de veelbesproken achterhoeden in de Grebbelinie.

Als de opperbevelhebber het voorstel had gedaan om de Waterlinie te inunderen, wie weet wat er dan beslist zou zijn. Maar dat de inundatie alleen gesteld kon worden, als men er vóór zat, dat is niet juist. En om te zeggen, dat de opdracht van 9 September 1939 in feite betekende het afzien van een ernstige verdediging, ook in de vesting Holland, is evenmin juist; ik zie de logica niet. Het is een schande om zo iets te beweren.

767. De **Voorzitter:** Denkt u, dat de Regering bereid zou zijn geweest zonder meer voor de Hollandse Waterlinie maatregelen te nemen? Was die inundatie niet veel ruïneuzer voor de gehele omgeving dan later voor de Grebbe? De inundatie omvat een enorm gebied.

A. Het is grotendeels een landbouwgebied, dat onder water gaat. Het is echter niet ter sprake gekomen; ik kan hierop dus geen antwoord geven. Het Kabinet was daartoe misschien best bereid geweest, d.w.z. tot het geven van machtiging tot inunderen, mits het aannemelijk werd gemaakt. U zult zich herinneren, dat met het onder water zetten van de Grebbelinie geen moeilijkheden zijn geweest. Inderdaad. Toen dat voorstel werd gedaan, keek men daar even tegen op, vooral de niet-militaire leden van het Kabinet. Ik was het er echter mee eens en heb het met kracht van argumenten verdedigd. Het Kabinet heeft zich er toen niet tegen verzet, omdat het niet anders kon. Ik kan geen antwoord geven op de vraag, wat het Kabinet gedaan zou hebben, als men het voorstel had gedaan om de Hollandse Waterlinie te inunderen.

768. De **Voorzitter:** Ook niet gezien de quaestie van de wijziging van de Oorlogswet?

A. Men zou zeker de zaak objectief hebben bekeken.

769. De **Voorzitter:** Is het u bekend, hoe de commandant veldleger gereageerd heeft vóór de oorlog op de ontworpen concentratiestelling? Dat is waarschijnlijk buiten u om gegaan? Dat was de vorige commandant veldleger, generaal *Röell.*

Ik kom nu op de quaestie van de terugtocht. In hoeverre heeft de opperbevelhebber na de opdracht van 9 September voldoende bevelen gegeven? Daarover bestaat meningsverschil. Kunt u daarop nader ingaan?

A. Ik begrijp u niet helemaal.

De **Voorzitter:** Dat terugtrekken voor een overmachtige aanval naar de vesting Holland, om dat mogelijk te maken, daartoe had hij bevelen gegeven; die zijn in elk geval niet voldoende uitgevoerd.

A. Inderdaad niet.

770. De **Voorzitter:** Of niet voldoende uitgegeven, of niet voldoende uitgevoerd.

A. Ongevraagd heeft generaal *Reynders* tegen mij gezegd: De terugtochtbevelen zijn gereed. Maar toen ik tegen de commandant veldleger zei: de terugtochtbevelen zijn ook klaar, heeft die tegen mij gezegd: er is geen bevel gemaakt. De opperbevelhebber had mij zo iets nooit mogen zeggen, als hij het niet te voren gecontroleerd had.

771. De **Voorzitter:** Kunt u zich nog herinneren, wat de markante punten en beslissingen waren bij de bijeenkomst op 6 November 1939 — onder leiding van Hare Majesteit, naar ik meen — tussen de Minister-President, de Minister van Buitenlandse Zaken, de Minister van Defensie en de opperbevelhebber, met name ook ten aanzien van het stellen van inundatiën voor de Grebbelinie?

A. Mijnheer de President! Die bijeenkomst van 6 November 1939 — het is ruim 8 jaar geleden — is naar mijn smaak de minst belangrijke geweest. Als ik mij goed herinner, was de directe aanleiding voor die conferentie de dreiging, die er toen weer was. Er waren allerlei ongunstige berichten en toen heeft men nog een bijeenkomst gehouden en is o.a. dat inunderen van de Grebbelinie ter sprake gekomen. Toen is, als ik het mij goed herinner, over het verdere krijgsbeleid niet gesproken. Deze bijeenkomst heeft mij niet zo verschrikkelijk geïmponeerd, maar voor zover ik mij herinner, zijn toen geen principiële dingen besproken.

772. De **Voorzitter:** Maar was iedereen toen bereid die inundatiën voor de Grebbelinie te stellen of heeft de heer *de Geer* geremd?

A. Er werd wel, indien u dat zo noemen wilt, geremd, maar het was een bespreking, dus was het begrijpelijk, indien iemand vroeg: Is het wel nodig? Men mag, als men zo hoog gezeten is en zich zijn verantwoordelijkheid bewust is, toch wel vragen: Is het wel nodig, kunnen wij niet wachten? Het is toch niet direct een bewijs van remmen of van defaitisme, als men er niet direct mee akkoord gaat. Ik had met de generaal *van Voorst tot Voorst* gesproken over de inundering van de Grebbelinie, dus wist ik er iets van. De generaal *van Voorst tot Voorst* was er ook sterk vóór. Toen het noodzakelijk was, heb ik, en de heer *van Kleffens* ook, nog een duit in het zakje gedaan. Toen is het gebeurd.

773. De **Voorzitter:** Het was in de opvatting van de heer *de Geer* toch helemaal niet onwaarschijnlijk, dat hij bezwaar zou maken?

A. De heer *de Geer* heeft gezegd: Als dat zo is, wil ik dat aannemen. Maar dat is toch niet iets om te memoreren? Inderdaad heeft hij gevraagd: „Is het wel nodig? Leg het mij uit; kunnen wij niet wachten?" Ik zie daar niets in. Dat is toch geen uiting van tegenwerking, want toen de deskundigen het hem hadden uitgelegd, heeft de heer *de Geer* niet de minste objectie gemaakt en is het gebeurd. Ik herinner mij niet in dit opzicht last van *jhr. de Geer* te hebben ondervonden.

774. De **Voorzitter:** U herinnert zich niet of het bezoek van de Koning van België er vlak vóór of na is geweest? Vermoedelijk is het even vóór 11 November geweest.

A. Het moet er vóór geweest zijn, want die aanval van de Duitsers zou gekomen zijn in de nacht van 11 op 12 November. Die aanval is niet doorgegaan, naar ik later hoorde, omdat *Hitler* nog geen antwoord had gegeven op wat wij noemden het vredesoffensief van Koningin Wilhelmina en Koning Leopold. Beide vorsten hebben even daarvóór geconfereerd. Dat moet er vóór geweest zijn, maar ik kan niet precies zeggen, welke datum het geweest is.

775. De **Voorzitter:** Op 9 December 1939 moet er weer een bespreking hebben plaats gehad, met name over het rapport van de militaire attaché te Parijs dd. 25 November 1939. Herinnert u zich dat?

A. Op 9 December 1939? Vergist u zich niet, Mijnheer de President?

776. De **Voorzitter:** U kent toch het stuk van generaal van *Voorst Evekink?* De toenmalige kapitein *mr. Kruls* moet hem toen telefonisch op 12 December hebben medegedeeld, dat het rapport een onderwerp van bespreking was geweest in de bespreking van 9 December 1939.

A. Dat kan zo'n tussentijdse bespreking zijn geweest, zoals wij er wel meer hadden.

777. De **Voorzitter:** Neen, het was een bespreking, waarbij Hare Majesteit aanwezig was. Ik meen, dat de generaal *Reynders* ook twijfel uitsprak over deze bespreking. Het is echter een mededeling van de toenmalige militaire attaché.

A. Als de militaire attaché zegt in dat rapport, dat deze bespreking bij Hare Majesteit is geweest, dan moet mijn adjudant zich hebben vergist. Wel is het mogelijk, dat toen met de heer *van Kleffens* en de opperbevelhebber is gesproken.

778. De **Voorzitter:** Dan kom ik thans terug op de bespreking van 30 December 1939. Dáárover is geen twijfel mogelijk.
U hebt reeds medegedeeld, dat u toen de opperbevelhebber voor de keuze hebt gesteld, in verband met de financiële omstandigheden, het een of het ander, Grebbelinie of vesting Holland. Kunt u misschien daarop nog nader ingaan?

A. Zoals u weet, legde ik mij neer bij de instructie van 9 September 1939, n.l. dat er achterhoedegevechten zouden worden geleverd in de Grebbelinie en dat de uiteindelijke weerstand zou worden geleverd in de Nieuwe Hollandse Waterlinie, terwijl het II-IV Legerkorps vóór de Waterlinie zou blijven staan. De opperbevelhebber neeft daarna het plan opgevat, hetgeen ook blijkt uit zijn brochure, om met die twee legerkorpsen eerst de Grebbelinie te verdedigen, daarna de gevechten af te breken, terug te trekken en ten slotte met dezelfde legerkorpsen weerstand te bieden in de Nieuwe Hollandse Waterlinie.
Dat kwam toen tot uiting door dat bezoek van mij op 20 December aan het veldleger. De opperbevelhebber verklaart, dat in zijn brochure (hij heeft mij daarmee een dienst bewezen); hij was dus overstag gegaan. Op blz. 35 (oranje uitgave) lees ik:

> „Dat het onjuist zou zijn ons bij de verdediging tot één enkele stelling te beperken."

En iets verder:

> „Aangezien niet over voldoende troepen werd beschikt om de verschillende stellingen bezettingen te geven, welke elk op zich zelf voor de verdediging toereikend zouden zijn, moest een terugtocht van de bezetting van de Grebbelinie op de vesting Holland worden geriskeerd."

Daar had ik bezwaar tegen. Dat kan hij niet bepalen. Dat is een grote gok.

779. De **Voorzitter:** Al die strategische quaesties zijn daar toen opnieuw behandeld en de tegenstellingen toegespitst?

A. Inderdaad. Ik heb tegen de generaal gezegd: Ik ben geen partij en u mag zitten waar u wilt, maar niet met dezelfde troepen eerst de ene stelling en daarna de andere stelling verdedigen, met een terugtocht, die onuitvoerbaar is; daarvoor neem ik geen verantwoording op mij.

780. De **Voorzitter:** Wat was de reden, dat het ontwerp voor een nieuwe opdracht enkele dagen na de bespreking door u aan de opperbevelhebber werd toegezonden? U was van mening, dat de opdracht van 9 September niet kon worden gehandhaafd?

A. Ten slotte wilde hij beginnen in de Grebbelinie weerstand te bieden. Van het moment af, dat men de hardnekkige weerstand niet beperkt tot de Hollandse Waterlinie, maar dat men begint met de Grebbelinie, moet de instructie van 9 September gewijzigd worden. Dat ligt er dik op! Nu zegt de opperbevelhebber: De Minister vond, dat mijn instructie niet gewijzigd moest worden. Mijnheer de President! Ik begrijp er niets van. Als in de eerste instructie staat: hardnekkige weerstand in de Hollandse Waterlinie, en later maakt men er van: weerstand in de Grebbelinie, dan moet die eerste instructie toch worden gewijzigd!

781. De **Voorzitter:** Hij beweert, dat u dat pertinent gezegd heeft:

> „De Minister van Defensie deelde hierop als resultaat van de besprekingen aan H.M. mede, dat de opdracht geen wijziging behoefde.".

A. Het is misschien mogelijk, dat ik gezegd heb, dat „iets" geen wijziging behoefde, maar ik ontken pertinent, dat het zo is gegaan, zoals het in zijn brochure staat, want dan ga ik toch niet een dag later een nieuwe instructie geven. In de eerste plaats is het onlogisch, als de opperbevelhebber 50 pct. overstag gaat met zijn plan, dat ik dan zou zeggen: geen reden tot wijziging; in de tweede plaats is het helemaal onlogisch, dat ik daarop een nieuwe instructie zond; en in de derde plaats is het onlogisch, dat — aannemende, dat ik gezegd zou hebben, dat wijziging niet nodig was — de generaal *Reynders* dan niet zelf gezegd zou hebben: nu begrijp ik de Minister niet meer, want ik doe toch heel iets anders dan in mijn instructie van 9 September staat!
Mijnheer de Voorzitter! Deze hele zaak is voor een normaal denkend mens onbegrijpelijk. Ik vermoed, dat er iets anders gezegd is, waarop ik concludeerde: dat is wel te begrijpen onder die instructie. Hij komt namelijk op een gegeven moment zelf met een voorbehoud aan: Ik zie het hier staan op blz. 51 van zijn tweede brochure, waar ik lees:

> „Het resultaat der bespreking is echter, dat de Minister van Defensie aan Hare Majesteit mededeelt, dat mijn opdracht van 9 September *mits zo opgevat, dat in de Grebbelinie ook tegen een overmachtigen vijand tijdelijk zal worden stand gehouden,* ongewijzigd kan blijven.".

Dat „tijdelijk zal worden standgehouden" komt er nu, in zijn tweede brochure, plotseling bij. Als men zegt, dat er tijdelijk wordt standgehouden, dan kan een achterhoede dat ook doen; voelt u waar ik heen wil?
De opperbevelhebber wilde echter niet tijdelijk standhouden in de Grebbelinie, hij wilde daar met twee legerkorpsen hardnekkig standhouden. Het is dus best mogelijk, dat ik gezegd heb: Als de opperbevelhebber tijdelijk wil standhouden met de achterhoede en hij gaat met 2 legerkorpsen achter de Waterlinie zitten, dan behoeft de instructie niet veranderd te worden, want dan krijgen wij hetzelfde als op 9 September. Doch dat wilde hij niet; hij wilde standhouden met twee legerkorpsen in de Grebbelinie. U permittere mij, dat ik opmerk, dat de zaak door generaal *Reynders* uit zijn verband is gerukt door het zo te zeggen. Dat blijkt door de aanvullingen „mits zo opgevat" en „tijdelijk zou worden stand gehouden". Het kan best zijn, dat hij gezegd heeft: „Ik zal tijdelijk weerstand bieden met achterhoeden", en dat ik toen gezegd heb: „Waar hebben wij dan over te praten; dan verandert er niets; maar u wilt niet tijdelijk standhouden, u wilt met twee legerkorpsen hardnekkig standhouden in de Grebbelinie en met die zelfde legerkorpsen in de Nieuwe Hollandse Waterlinie, en dáár heb ik bezwaar tegen." Om dit uit zijn verband te rukken en te zeggen: „De Minister zegt, dat hij het er mee eens is, en komt twee dagen later met iets anders", u permittere mij het te zeggen, is hoogst onbehoorlijk. Dit is geen fair play.

Het is een belangrijke taak in mijn leven geweest aan deze mobilisatie- en oorlogsvoorbereidingen mede te werken. Ik heb mij grote moeite gegeven er van terecht te brengen wat er van terecht te brengen was. Dat ten slotte de opperbevelhebber — hierop komt het neer —, die het vertrouwen van de Regering niet had, die zijn verlies uit eerzucht niet kon nemen, zich nu eindelijk wreekt door de Minister van Defensie te attaqueren en in een kwaad licht te stellen, grieft mij in hoge mate en vind ik bedroevend. Daarom hoop ik, dat u mij wilt excuseren, dat ik af en toe fel ben.

Dat heeft mij al die jaren zeer gehinderd en het heeft mijn militaire carrière — wat zijn bedoeling was — ook onnoemelijk geschaad. Want het is onbehoorlijk om in de brochure te schrijven, dat voorkomen moet worden, dat zij, die toen hebben gefaald, thans en in de toekomst op verantwoordelijke posten komen of blijven. Daarmee is maar één man bedoeld, de toen reeds aangewezen waarnemend chef van de generale staf: generaal *Dijxhoorn*.

782. De **Voorzitter:** Ik begrijp, dat, nu de zaak door beide partijen op de spits gedreven is, er wel eens een scherpe uitdrukking gebezigd wordt. Om de zaak echter zo scherp en helder mogelijk gesteld te krijgen voor de commissie, heb ik deze uitdrukkingen van beide partijen maar toegelaten.

A. Mijnheer de President! Ik begrijp, dat ik misschien soms wat ver ben gegaan.

783. De **Voorzitter:** Kunt u mij zeggen, generaal, wat de strategische en eventueel de buitenlandspolitieke consequenties waren van deze nieuwe ontwerp-opdracht? Kunt u misschien in een paar gedachten de tegenstelling formuleren, die er bestond tussen de oude opdracht van 9 September 1939 en het nieuwe concept?

A. De troepen stonden achter de Grebbelinie en de Peel-Raamstelling. Er werd toen, ten gevolge van die nieuwe instructie, niets aan veranderd. Als men in het buitenland deze instructie te weten was gekomen, had men daaruit de conclusie kunnen trekken: Het is de Hollanders ernst en zij zullen zich tot een hardnekkige verdediging inrichten achter de Grebbelinie en niet achter de Nieuwe Hollandse Waterlinie; ten zuiden van de grote rivieren zullen zij een verdediging voeren in de Peel-Raamstelling. Dit zou naar mijn mening de indruk zijn geweest, die men in het buitenland had gevestigd.

784. De **Voorzitter:** Het kon dus niet met de neutraliteitshandhaving in verband worden gebracht?

A. Niet in het minst.

785. De **Voorzitter:** En de strategische consequenties?

A. Als men in het buitenland — met name in Frankrijk — gehoord zou hebben: nu gaan de Hollanders die Peel-Raamstelling verdedigen, dan zou Gamelin er op gehamerd hebben, en hij heeft ons dat laten weten, ...

786. De **Voorzitter:** Dat is de reactie van het buitenland. Maar afgezien daarvan, stel, dat de tweede opdracht was doorgegaan, zoals de tekst luidde, wat is er dan voor strategisch verschil in te zien?

A. Strategisch scheelde het inwendig, dus in Nederlands oog, 100 %. Strategisch had men bereikt, dat ten noorden van de grote rivieren inderdaad van een krachtdadige verdediging kon worden gesproken, die niet op losse schroeven stond en die geen speculatief karakter droeg. Op het slagen van een terugtocht van de twee legerkorpsen van de Grebbelinie naar de Nieuwe Hollandse Waterlinie, op die speculatie, werd niet meer gerekend. Men hinkte, doordat dit van de baan was, niet meer op twee gedachten. Mijn bezwaar was, dat generaal *Reynders* zeide: Ik zal uitmaken, waar ik ga zitten, afhankelijk van het ogenblik. Men was er niet zeker van, of de hoofdverdediging zou worden geboden achter de Grebbelinie of Hollandse Waterlinie. Dat maakte hij uit. Dit was dus ook van de baan.

787. De **Voorzitter:** Verder is er nog een bespreking geweest tussen u als Minister van Defensie en de opperbevelhebber in het begin van Januari, naar aanleiding van de aan de opperbevelhebber toegezonden ontwerp-opdracht. Kunt u over het verloop en de strekking van die bespreking nog iets zeggen?

A. Dat zal geweest zijn nadat 29 December die bespreking met H.M. had plaats gehad en besloten was een nieuwe instructie te maken. Toen heb ik met de opperbevelhebber waarschijnlijk een bespreking gehad over die instructie .....

De **Voorzitter:** Concept!

A. ..... en toen hij mij verteld had, dat hij dit en dat er graag uit zou hebben .....

788. De **Voorzitter:** Voorafgaande aan de opdracht van 7 Januari.

A. Dat is heel goed mogelijk, dat ik toen een bespreking met hem gehad heb.

789. De **Voorzitter:** Is het juist, dat de opdracht van de Regering van 7 Januari 1940 — het is de bedoeling dit in de beëdigde verhoren vast te leggen — inhield, dat bij een aanval op het hart des lands weerstand werd geboden, zowel in de Grebbelinie als in het oostfront van de vesting Holland, terwijl aan de opperbevelhebber werd overgelaten te bepalen hoeveel troepen voor de verdediging van elk dier fronten zouden worden bestemd en dat de operaties niet mochten worden gebaseerd op het slagen van een terugtocht van troepen, opgesteld achter de Grebbelinie. Is dat de juiste formulering?

A. Dat was de strekking van de opdracht.

790. De **Voorzitter:** Nu zegt generaal *Reynders,* dat dat strategisch verwerpelijk en met de beschikbare troepen onuitvoerbaar is.

A. Toen dat gemarcheer met die twee legerkorpsen in de besprekingen afgedaan was en generaal *Reynders* zeide: Als wij beginnen in de Grebbelinie, hebben wij altijd nog de Hollandse Waterlinie, toen heb ik gezegd: Dat wil niet zeggen, dat wij de Waterlinie niet willen verdedigen, want daar zit in elk geval de veiligheidsbezetting, en als het oorlogsgeval Duitsland zich voordoet, hebben wij ook nog het eerste legerkorps en ook nog andere troepen in de vesting Holland. Het mag echter niet zó zijn, dat men — om te voldoen aan het verlangen om in twee stellingen weerstand te bieden — ontijdig de troepen uit de Grebbelinie terughaalt. Daarom heb ik gezegd: Het is natuurlijk een voordeel, als men twee stellingen kan verdedigen, maar dan moet men daarvoor afzonderlijke troepen nemen. Dientengevolge is er uitdrukkelijk bij gezegd: Ge moogt bij de verdediging van de Nieuwe Hollandse Waterlinie niet speculeren op het slagen van de terugtocht uit de Grebbelinie, zodat de strekking van de opdracht volkomen juist was.

791. De **Voorzitter:** Ten slotte is toen een gedeelte weggelaten uit de concept-opdracht. Toen is toch een begeleidende brief, practisch genomen met dezelfde punten, die waren weggelaten, gezonden. Wat waren de strekking en de consequenties van deze begeleidende brief? Was dat bedoeld als een goede raad of verwachtte de Regering, dat de opperbevelhebber zich er toch aan zou houden? Hoe moet dat gezien worden?

Heeft de heer *de Geer* nog speciale voorstellen gedaan en gedacht, dat de opperbevelhebber er op zou reageren?

A. Ik kon er wel mee akkoord gaan om de opperbevelhebber niet door een zeer uitvoerige opdracht geheel vast te leggen, derhalve om die omstreden punten uit de opdracht weg te laten. Dat is in de Ministerraad besproken. Mijn ambtgenoten zeiden toen: „Daar zijn wij bepaaldelijk niet gerust op, gezien het gemanoeuvreer van deze opperbevelhebber. U weet niet precies wat u aan hem hebt; dat blijkt uit die eigenmachtige interpretatie, gegeven aan de opdracht van 9 September. Laten wij het hem nu maar precies voorschrijven. Toen is er over gediscussieerd. Ik herinner mij het heel goed. Ik heb gezegd: Wij hebben hem nu in die vergadering gesproken; hij weet precies wat de bedoeling is. Het merendeel stelde zich toen op het standpunt: Het kan allemaal wel waar zijn, wij nemen geen risico's Om alle narigheid te voorkomen, zullen wij het in een begeleidende brief vastleggen. Het was zuiver een neerslag van het gesprokene. Misschien had het Kabinet hem de notulen van deze vergadering kunnen doen toekomen. Dat had hetzelfde effect gehad. Dan had men het op deze wijze vastgelegd. De bedoeling van die begeleidende brief was helemaal niet om goede raad te geven — zo kan de generaal *Reynders* het wel opvatten —, maar om vast te leggen hetgeen in die vergadering besproken was.

792. De **Voorzitter:** Enige dagen na het verstrekken van de opdracht is er weer een bespreking geweest tussen de Minister-President, de Minister van Defensie en de opperbevelhebber en schijnt er weer over het ingrijpen in het krijgsbeleid en het herhaaldelijk overleg plegen van de Minister van Defensie met de ondercommandanten te zijn gesproken. Kunt u daarover nog iets naders mededelen?

A. Vermoedelijk is dat de vergadering geweest, waarop men, wetende, dat de opperbevelhebber enige bezwaren tegen die nieuwe instructie had, hem de gelegenheid heeft gegeven die bezwaren nog eens uiteen te zetten. Ik weet niet welke de bedoeling van die bijeenkomst anders geweest is. Die bijeenkomst is dan ook al spoedig — ik zie dat in de brochure van de generaal *Reynders* — op ander terrein overgegaan, want in die zelfde bijeenkomst zijn ten slotte door mij enige verwijten aan het adres van de opperbevelhebber gericht. Blijkbaar is het dus die vergadering geweest, waarin ik hem gezegd heb, dat dergelijke dingen uit moesten zijn, dat ik daarvan niet gediend was. Het is geen vergadering geweest, waarin iets uitgemaakt is of iets dergelijks.

Ik ontken pertinent, dat ik herhaaldelijk met ondercommandanten zou hebben gesproken over het krijgsbeleid. Dat is een grove leugen.

793. De **Voorzitter:** Het was de bedoeling om de atmosfeer te zuiveren, hetgeen zeer geslaagd is, naar ik geloof. Daarna is er een zitting van het Kabinet geweest op 22 Januari 1940, waaraan de opperbevelhebber heeft deelgenomen. Het is niet mijn bedoeling, vragen te stellen over de beraadslaging in het Kabinet. Er is toen een beslissing genomen, waarover ik nog iets wil vragen. Het betrof twee punten:

ten eerste, de nieuwe redactie, voorgesteld door de opperbevelhebber, in zake de terugtocht van troepen uit de Grebbelinie naar de vesting Holland, en

ten tweede, de neutraliteitsplicht.

Kunt u daarover nog iets mededelen of is alles misschien door al hetgeen over deze zaak is gesproken, naar uw mening, voldoende tot zijn recht gekomen?

A. Ik herinner mij die vergadering wel. Dit is de vergadering geweest, waarvan ik in de margine van mijn exemplaar der brochure Reynders heb geschreven: „Ik heb grotendeels mijn mond gehouden." Dit is de vergadering geweest, waarop ik doelde, nl., dat ik tegen mijn ambtgenoten heb gezegd: Ik heb mijn oordeel. Ik heb mijn ontslag aan de Minister-President aangeboden en gezegd: Nu moet men kiezen. Nu moeten de heren zich een oordeel over de opperbevelhebber vormen, als zij met hem debatteren.

794. De **Voorzitter:** Is dat zonder vergissing die vergadering geweest, want ik heb hier de brochure van generaal *Reynders* en daar staat vrijwel het omgekeerde:

> „Dit schrijven is op 22 Januari, in mijne tegenwoordigheid, in den Ministerraad besproken. De discussie werd in hoofzaak gevoerd tusschen den Minister van Defensie en mij. De overige Ministers bepaalden zich tot enkele korte vragen of opmerkingen.".

Ik vraag u dus niet naar de besprekingen; daartoe ben ik niet gerechtigd. Ik constateer alleen een divergentie en ik wil, voordat wij er op doorgaan, wijzen op de mogelijkheid van een misverstand. Misschien hebt u een verkeerde aantekening gemaakt?

A. Het is deze vergadering geweest, want enige typerende uitdrukkingen van mijn ambtgenoten herinner ik mij nog wel, waarvan ik er twee zo kan opnoemen, hetgeen ik op uw verzoek niet zal doen. Ik herinner mij, dat ik, toen die vergadering begon, gezegd heb: Nu zijn de heren aan de beurt, nu moeten de heren met de opperbevelhebber debatteren. Dat klopt ook met zijn opmerking, dat de heren hem vragen hebben gesteld. Deze vergadering was belegd om de brief, die hij 15 Januari had geschreven, te bespreken en om de andere Ministers een oordeel te geven. Overigens lijkt mij dit punt van ondergeschikt belang.

Maar ik ontken, dat ik daar de hoofdtoon gevoerd heb. Dat is niet waar.

795. De **Voorzitter:** De beslissing ten aanzien van de door hem voorgestelde nieuwe redactie — het is vermeld in zijn eerste brochure —, is die toen genomen in de een of andere richting, of staat u dat niet meer voor de geest? Er staat: Als laatste poging om tot overeenstemming te komen, gaf ik een nieuwe redactie in overweging, enz.

A. Wat dat slagen van de terugtocht betreft, denk ik, dat het logisch is, dat er gezegd is, dat tot ons leedwezen aan het verzoek van de opperbevelhebber niet kon worden voldaan, want dat was het hele punt, waarom het draaide. Toen kwam hij er weer op terug.

796. De **Voorzitter:** Aan wiens zijde stond de Ministerraad? Stonden ze allemaal aan uw kant?

A. Volledig, zonder uitzondering.

797. De **Voorzitter:** Wat betreft de mededelingen, gezonden aan de gezanten in België, Frankrijk en Engeland, over de inhoud daarvan hebben wij het nog niet gehad. Kunt u daarover nog iets meedelen? De inhoud is opgesteld door de opperbevelhebber en u zult daarvan wel kennis gedragen hebben. Achteraf of toen?

A. Achteraf.

798. De **Voorzitter:** Achteraf in dat zelfde jaar of na de bezetting?

A. Neen, ik herinner mij, ik weet het niet zeker of er twee geweest zijn, één, opgesteld door generaal *Reynders,* en één, opgesteld door generaal *Winkelman.* Ik heb een van *Winkelman* gezien, die het hele verhaal deed. Ik heb het gezien op het Departement van Buitenlandse Zaken, omdat de heer *van Kleffens* het daar had, die mij vroeg: Is dat duidelijk zo?

799. De **Voorzitter:** Dus beide opperbevelhebbers hebben u niet rechtstreeks daarvan in kennis gesteld?

A. Neen, maar het was zuiver ter uitvoering van de opperbevelhebber; ik zou niet het minste recht hebben kunnen doen gelden om deze te zien; het regardeerde zuiver de opperbevelhebber.

800. De **Voorzitter:** Is er bij de commandant veldleger bezwaar gerezen tegen het hele plan-*Reynders* en, zo ja, wanneer? Hebt u daarvan iets gemerkt vóór de bespreking van 22 December?

A. Neen, het is zo geweest. Ik zei op een gegeven ogenblik: Generaal, uw terugtochtsbevelen zijn gereed. De generaal *van Voorst tot Voorst* antwoordde toen zeer verwonderd tot mij: Maar de verdediging van de Grebbelinie dan? Ik antwoordde: Neen, generaal *Reynders* heeft een druk-op-de-knop-systeem; als het zover is, drukt de opperbevelhebber op de knop en dan laat hij de Grebbelinie ontruimen. Toen was generaal *van Voorst tot Voorst* zeer getroffen en zeide: Dit is de enige stelling, waar wij goed zitten, en laten wij die dan los en gaan wij terug naar de Waterlinie? Hij was zeer gedesillusioneerd toen hij dat hoorde.

801. De **Voorzitter:** Dat was de eerste keer, dat u merkte, dat hij zeer apert een andere opvatting had?

A. Vóór die tijd had ik nooit met hem over het strategische beleid gesproken.

802. De **Voorzitter:** Ik zou u thans alleen nog een vraag willen stellen naar aanleiding van iets, dat u hedenmorgen hebt gezegd. U hebt in verband met die quaestie van het al of niet verstrekken van inlichtingen aan Hare Majesteit de Koningin en de Minister van Defensie, eventueel het verbod daartoe van de opperbevelhebber, medegedeeld, dat de toenmalige majoor *Sas* nog wel interessante nadere inlichtingen op dit gebied zou kunnen geven, maar dat het een beetje angstig was.

A. Misschien wilt u dit aan hem zelf vragen. Ik wil het echter ook wel zelf zeggen. Majoor *Sas* had de gewoonte om, als hij in Holland kwam, ook bij de Minister van Buitenlandse Zaken en mij te komen. Dat is heel gewoon en daarin schuilt niets bijzonders. De opperbevelhebber heeft gezegd, dat hij hem verbood om, als hij in Holland kwam, contact op te nemen met de Minister van Buitenlandse Zaken en de Minister van Defensie. Dat heeft de opperbevelhebber hem pertinent verboden. De opperbevelhebber heeft zich een uitlating over de Minister van Buitenlandse Zaken gepermitteerd, die ik hier maar niet zal herhalen. Dat was onbehoorlijk. Hij was er bepaaldelijk vóór, die Ministers geen inlichtingen te geven. En zoals de opperbevelhebber het majoor *van de Plassche* verbood, zo heeft hij het majoor *Sas* ook verboden.

Nu is er nog één ding, Mijnheer de President! U komt, als u ten minste aan het einde van het verhoor zijt, blijkbaar niet terug op het memorandum-*van Voorst Evekink* en het verschil van berichtgeving op 10 Mei 1940, op het verschil tussen wat de generaal *Reynders* in zijn brochure schrijft en wat staat in het memorandum-*van Voorst Evekink*.

De **Voorzitter:** Het lag in onze bedoeling daar naar te vragen bij het tweede grote hoofdstuk over de Meidagen van 1940. Waarschijnlijk zal de Commissie u dan nog verhoren. Dan komt die vraag nog wel ter sprake.

A. Mijnheer de President! Ik ben in het gelukkige bezit van een fotokopie van hetgeen *van Voorst Evekink* op 10 Mei 1940 heeft gedicteerd. Hij heeft mij die fotokopie uit zijn archief gezonden en heeft gezegd: Hier hebt u de fotokopie van hetgeen ik gedicteerd heb. Er is dus geen twijfel aan hetgeen er gedicteerd is. Ik hoop hierop dus bij een volgend verhoor te mogen doorgaan.

De **Voorzitter:** U kunt het misschien toch wel even toelichten, nu het even ter sprake is gekomen.

A. Hier hebt u die fotokopie, Mijnheer de President! Er is zelfs op aangetekend hoe laat het gesprek is aangevraagd, geen gehoor gekregen, opnieuw aangevraagd, enz. De naam *Giraud* staat er nog verkeerd in geschreven. Hij wist blijkbaar nog niet hoe die naam geschreven moest worden.

803. De **Voorzitter:** Kunt u de aantekeningen, die hij gemaakt heeft, nog verduidelijken?

A. De generaal *Mittelhauser* zou bij ons komen en toen heeft volgens de aantekening kolonel *du Mili*, iemand van de Franse staf te Parijs, gewaarschuwd, dat Rotterdam en Dordrecht in Duitse handen waren, en gezegd, dat, als hij per auto ging, dan niet over die plaatsen moest rijden, enz.

De **Voorzitter:** Hecht u er aan, dat het stuk als bijlage bij onze *Handelingen* wordt opgenomen of is het meer tot oriëntatie van de commissie en als voorbereiding voor het toekomstige verhoor?

A. Ik laat het gaarne aan u over, Mijnheer de President. Het stuk is echter voor mij van grote waarde, omdat generaal *Reynders* beweert, dat er anders getelefoneerd zou zijn. Ik sta het gaarne aan u af.

804. De heer **Algera:** Welke is het verschil tussen het overgelegde stuk en hetgeen staat in het memorandum?

A. Het is hetzelfde. Dat heeft generaal *van Voorst Evekink* overgenomen. Het is in dat memorandum niet een achteraf verzonnen verhaal.

805. De **Voorzitter:** Generaal *Wilson* ontkent het eigenlijk.

A. Generaal *Wilson* heeft het telefoonbericht opgenomen. Generaal *Reynders* heeft het dus van horen zeggen. Die was op 10 Mei 1940 geen opperbevelhebber meer. *Wilson* ontkent het pertinent. In het memorandum van generaal *van Voorst Evekink* staat, dat hij bij herhaling bij *Gamelin* is geweest en dat deze bij herhaling heeft gezegd, dat hij niet zou oprukken naar de Peel-Raamstelling.

806. De **Voorzitter:** Wij zullen deze quaestie aan een uitvoerig verhoor onderwerpen. De commissie zal trachten de objectieve waarheid daarvan zo goed mogelijk te reconstrueren. Heeft u verder nog iets te vertellen over het krijgsbeleid?

A. Neen, Mijnheer de President!

De **Voorzitter:** Wij danken u zeer voor de verstrekte inlichtingen. Vermoedelijk zal er bij het tweede deel weer de noodzaak zijn u te horen en misschien is het ook nodig u nog in tweede instantie te horen over de wisseling in het opperbevel.

Het verhoor wordt hierop gesloten.

A. Q. H. DIJXHOORN.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

ALGERA.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 24 FEBRUARI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

jhr. mr. DIRK JAN DE GEER,
oud 78 jaar, wonende te Soest, oud-Voorzitter van de Raad van Ministers.

Hij legt de eed af als getuige.

1067. De **Voorzitter:** Voor hier de punten, die ook in uw oproepbrief genoemd staan, in bijzonderheden te behandelen, zou ik eerst een aantal vragen willen stellen over de sfeer, waarin deze hele aangelegenheid van de wisseling van het opperbevel zich heeft afgespeeld. Vooreerst zou ik u dus willen vragen: kunt u iets mededelen over de wijze, waarop de benoeming van generaal *Reynders* tot opperbevelhebber is tot stand gekomen? Is dat bij wijze van spreken unaniem gebeurd, op wiens voorstel is dat gebeurd, enz.?

A. Mijnheer de President, daar kan ik op antwoorden, dat het unaniem gebeurd is op voorstel van de heer *Dijxhoorn,* de toenmalige Minister van Defensie, en vooral op deze grond, dat generaal *Reynders* chef van de staf was. In de vorige wereldoorlog is ook generaal *Snijders,* die toen chef van de staf was, benoemd geworden.
Natuurlijk heeft mede deze grond gegolden, dat de Minister generaal *Reynders* voor het ambt geschikt achtte. Ik geloof niet, dat daarover enige discussie is geweest.

1068. De **Voorzitter:** Had de heer *Dijxhoorn* ook bezwaren, twijfelde hij er over, of was hij daar uit zich zelf helemaal mee akkoord?

A. Bezwaren naderhand zijn wel gebleken; of hij die bezwaren ook al heeft geopperd op het ogenblik zelf, herinner ik mij niet, maar dit is zeer goed mogelijk.
Nu u dit opmerkt, schemert mij wel iets voor de geest, dat hij inderdaad enigszins een inwendige strijd heeft moeten voeren, maar toch aldus, dat hij tot een vaststaande conclusie gekomen is.

1069. De **Voorzitter:** Speelden verder in het hele verloop, naast zakelijke verschillen tussen de Regering en de opperbevelhebber, ook persoonlijke tegenstellingen een rol?

A. Hoe bedoelt u?

De **Voorzitter:** Zijn er, naast zakelijke verschillen van mening, in het verdere verloop ook min of meer persoonlijke tegenstellingen en animositeiten tussen.....

A. Tussen de Minister en het opperbevel bedoelt u? Ik herinner mij niet, dat er iets persoonlijks tussen zat. Behoudens dan in zover altijd zakelijke geschillen min of meer aanleiding kunnen geven tot persoonlijke scherpe woordenwisselingen, maar geen persoonlijke motieven.

1070. De **Voorzitter:** De benoeming van *ir. Ringers* tot — in zekere zin zou men kunnen zeggen — adviseur van de Regering met betrekking tot de aanleg van versterkingen, kunt u daar nog mededelingen over doen, hoe dat verlopen is en of dat bezwaren met zich mee heeft gebracht?

A. Daar herinner ik mij niets bijzonders van. Hij was, meen ik, de aangewezen man daarvoor, doordat hij een groot technicus was, maar dat daar bezwaren over gerezen zijn, is mij onbekend.

1071. De **Voorzitter:** Was dat eigenlijk een bevoegdheid van het Kabinet om de heer *Ringers* zo maar aan de opperbevelhebber als deskundige toe te sturen. Trad men daar niet enigermate mee in de bevoegdheden van de opperbevelhebber zelf?

A. Ik herinner mij niet, dat dit tegen zijn zin is gegaan. Natuurlijk kan het Kabinet daartoe het initiatief hebben genomen en toen in overleg met hem hebben gehandeld. Dat zal Minister *Dijxhoorn* dan waarschijnlijk met generaal *Reynders* behandeld hebben. Maar dat het initiatief werd genomen door het Kabinet, acht ik niet onjuist. Maar hij zal er uiteraard wel in moeten zijn gekend.

1072. De **Voorzitter:** U is niet positief bekend, of het wel of niet gebeurd is?

A. Of hij er in is gekend? Neen, dat weet ik niet positief. Het zal hem zeker zijn medegedeeld, maar of het in overleg gegaan is, weet ik niet.

1073. De **Voorzitter:** Op 9 September is er een opdracht vastgesteld voor de opperbevelhebber en daar is een bespreking aan voorafgegaan. Iets dergelijks heeft zich aan het eind van het jaar herhaald, 30 December is er weer een bespreking geweest en toen is er in begin Januari weer een quaestie geweest. Eerst een ontwerpopdracht en naderhand een opdracht. De commissie zou het op prijs stellen van u te vernemen, of u bij een van die twee of bij beide gelegenheden achteraf de indruk hebt gehad, dat bepaalde conclusies, die op die bijeenkomsten in September en December getrokken zijn, of daar achteraf bij het vaststellen van de opdracht eventueel enigermate of in vrij aanzienlijke mate van is afgeweken? Ja dan neen. Of de opdracht verschilde met de conclusies van de vergadering?

A. Dat de opdracht dus anders is vastgesteld dan in de vergadering? Dit herinner ik mij allerminst. En evenmin, dat dit toen door iemand gezegd is.

1074. De **Voorzitter:** Dan kom ik aan een belangrijk punt, ook op politiek gebied. Herinnert u zich, dat de Minister van Defensie al vóór die tweede bespreking, die ik daar juist noemde van 30 December, aan u in een of andere vorm heeft meegedeeld, dat hij eigenlijk de verantwoordelijkheid voor het beleid van de opperbevelhebber niet meer kon dragen of zou kunnen dragen. Wat herinnert u zich daarvan?

A. Ik weet niet, of dit reeds zo vroeg geweest is. Maar ik herinner mij wel, dat enige tijd vóórdat de opperbevelhebber op zijn verzoek ontslag kreeg, de Minister zeide: het wordt mij moeilijk de verantwoordelijkheid te dragen, want ik kan niet met hem instemmen op verschillende punten en kan ook zijn hele gestie en zijn activiteit niet waarderen.
De opperbevelhebber viel de Minister tegen, dat was mijn indruk, reeds enige tijd vóórdat de bom barstte.

1075. De **Voorzitter:** Het is waarschijnlijk een conflict geweest, dat geleidelijk groeide. In September merkte u al, dat hij misschien enigermate tegenviel aan de heer *Dijxhoorn* en geleidelijk aan is dat waarschijnlijk steeds positiever geworden?

A. Juist, waarschijnlijk wel.

1076. De **Voorzitter:** U kunt ook geen uitsluitsel geven over de vraag, waarom de heer *Dijxhoorn* in die laatste weken niet eerder zijn portefeuille ter beschikking heeft gesteld. Als u zich die eerste uitlating niet positief herinnert, dan is het natuurlijk ook lastig om daar een reden voor te geven.

A. Dat hij dat niet had gedaan voordat het conflict kwam, bedoelt u?

De **Voorzitter:** Ja, ik bedoel die laatste weken, vanaf December. Het schijnt inderdaad zo te zijn, dat u die mededeling al in een of andere vorm is gedaan aan het eind van het jaar 1939 en dat zo zijnde, zou het ons zeer interesseren te horen om welke reden de heer *Dijxhoorn* dat toen nog een week of zes getraineerd heeft.

A. Daar er te voren niet een concreet punt van conflict was, wilde hij blijkbaar liever afwachten of zich dit zou voordoen. De hele gestie van de heer *Reynders* stond hem niet aan, maar men denkt dan aan beterschap; niet voorbijgezien moet worden, dat het een hele stap is om in zulk een hachelijke toestand, als men in neutraliteitstijd leeft met een oorlog aan de grenzen, te verwisselen van opperbevelhebber. Dit kan èn in het binnenland èn in het buitenland een ongewenste indruk maken, die men liefst wil vermijden. Zo stel ik mij voor, dat Minister *Dijxhoorn* op hoop tegen hoop nog enige tijd gewacht heeft.

1077. De **Voorzitter:** Daar staat wel tegenover, dat, als het toch gebeuren moest, hoe later het gebeurde en hoe dichter vlak voor een eventuele oorlog, hoe ongunstiger het zou zijn natuurlijk.

A. Misschien had hij nog hoop, zoals het nu was, dat het *niet* hoefde te gebeuren; dat de generaal min of meer in het beleid van de Regering en van de Minister zou ingroeien.

1078. De **Voorzitter:** Is uw streven soms ook in die hele zaak geweest om te trachten het maar te overbruggen en zonder conflict en zonder aftreden van de heer *Reynders* de zaak voor elkaar te brengen, of hebt u dat niet als Voorzitter van de Ministerraad misschien als uw taak gezien?

A. Ik herinner mij niet, dat ik speciaal heb getracht een overbrugging tot stand te brengen; daarvoor was ook geen reden, omdat duidelijk was, dat de heer *Dijxhoorn* allerminst overijld te werk ging. Slechts in het laatste geval zou er reden geweest zijn, een poging te doen tot overbrugging. Nu de heer *Dijxhoorn* zelf de ernst van een conflict levendig bleek te gevoelen, was er geen aanleiding tot intermediëren.

1079. De **Voorzitter:** In begin Januari, een paar dagen na de opdracht van 7 Januari, is er nog een bespreking geweest van drie Ministers, een klein college en de opperbevelhebber.
Kunt u nog bijzonderheden over het verloop daarvan vertellen? Het ging o.a. over de verantwoordelijkheid van de opperbevelhebber om zijn functie te blijven uitoefenen. Hij schijnt daar ook enigermate met zijn portefeuille gerammeld te hebben en verder was er sprake van het gebrek aan medewerking van de opperbevelhebber of van het Algemeen Hoofdkwartier. Weet u daar nog de een of andere bijzonderheid van te vertellen?

A. Doelt u op het moment, waarop de Peel-Raamstellingquaestie al aan de orde was, of te voren? Er zijn ook te voren wel besprekingen geweest. Ik herinner me die niet in bijzonderheden.

1080. De **Voorzitter:** U zult zich misschien wel herinneren de slotbespreking, die u gehad hebt met de opperbevelhebber op 30 Januari — u zelf met hem alleen — speciaal ook ten aanzien van de vraag, dat de Minister van Defensie eventueel zou aftreden. U hebt toen de opperbevelhebber, meen ik, in overweging gegeven om zijn ontslag in te dienen. U herinnert zich die bespreking waarschijnlijk wel. Kunt u daarvan iets mededelen?

A. Dat herinner ik mij zeer goed. Dat was een bespreking, waarbij ik gezegd heb: „Er is nu een conflict, waarin de Minister van Defensie de portefeuillequaestie stelt en waarin het Kabinet hem steunt" en waarbij ik hem raadde ontslag te vragen. Andere bijzonderheden weet ik niet. Alleen herinner ik mij wel, wat ik *niet* gedaan heb. Ik heb toen *niet* aan de heer *Reynders* gezegd — en fout vind ik dat niet, want ik was er niet toe gemachtigd, hoewel het waarschijnlijk de oorzaak is geworden van zijn brochure —, dat hij èn aan Minister *Dyxhoorn* èn aan het Kabinet, want hij was meermalen in de Ministerraad geweest, toen al niet meer de juiste man op de juiste plaats scheen. Dat men iets wisselvalligs in zijn optreden vond. Er is zelfs een ogenblik geweest, dat men in de Ministerraad heeft gezegd: Nou zou het jammer zijn, als generaal *Reynders* op dat speciale punt nog toegaf. Ten slotte was dus niet de Peel-Raamstelling het hoofdmotief.

1081. De **Voorzitter:** Wat is eigenlijk het hoofdmotief geweest?

A. Het hoofdmotief was, dat men hem niet de juiste man daar vond. Men vond hem te wisselvallig. Toen de heer *Winkelman* benoemd was en de eerste maal in de Ministerraad kwam, was, nadat hij vertrokken was, de eenstemmige mening: Dat is een andere man.

1082. De **Voorzitter:** Dus, als ik het goed begrijp, zou eigenlijk niet het krijgsbeleid de hoofdreden van het ontslag zijn geweest, maar het gecombineerde.....

A. Krijgsbeleid, dat was voor de heer *Dijxhoorn,* als deskundige, wel een zeer voornaam hoofdpunt, maar dat het Kabinet, de rest van de Ministers, zo con amore aan de kant van de heer *Dijxhoorn* stond, dat had mede zijn oorzaak in het andere.

1083. De heer **Algera:** Mag ik u dit nog vragen. Het speciale punt, waarvan men vreesde, dat hij nog zou kunnen toegeven, was dat de Peel-Raamstelling?

A. Dat was iets, dat daar onmiddellijk mee samenhing. Dus iets van het krijgsbeleid zelf. Ik weet niet precies wat de geformuleerde vraag was, maar het hing daarmee samen.

1084. De **Voorzitter:** Werd het Kabinet of een deel daarvan bij het hele conflict met de opperbevelhebber in de loop van die maanden ook, te beginnen met November, beïnvloed door enige buitenlandse Mogendheid?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter!

1085. De **Voorzitter:** In aansluiting hieraan moet ik u wel vragen, of er stappen van de Duitse gezant geweest zijn, bij de Secretaris-Generaal van Buitenlandse Zaken. In het algemeen over de vraag — het hing enigermate samen met de quaestie van de Peel-Raamstelling, het was ten minste daarmee in verband te brengen — of men niet zou toelaten en door de vingers zou zien, dat Duitse troepen door een stuk van Nederland zouden trekken, door het zuidelijk gedeelte natuurlijk.

A. Mijnheer de Voorzitter, ik heb later wel eens vernomen, dat dit gebeurd is. Dat vind ik ook heel gewoon, dat de gezant in den Haag bij de Secretaris-Generaal van Buitenlandse Zaken eens *probeert* zoiets gedaan te krijgen. Maar dit heeft natuurlijk nooit de allergeringste invloed op het beleid gehad.

1086. De **Voorzitter:** U weet niet precies, wanneer of dat geweest is?

A. Neen, dat weet ik helemaal niet.

1087. De **Voorzitter:** Dus die stappen hebben generlei invloed gehad op de beslissing over de Peel-Raamstelling?

A. Helemaal niet. Dat heeft er niets mee te maken. Bij de Peel-Raamstelling is nooit van een dergelijke overweging sprake geweest of enige politieke factor aan de orde gekomen.

1088. De **Voorzitter:** Maar ik zou dan toch wel dit willen vragen. Die stap bij de Secretaris-Generaal en ik meen ook bij de Minister later in een of andere vorm, is u daar als Voorzitter van de Ministerraad van in kennis gesteld door Buitenlandse Zaken? Het Kabinet verder geloof ik niet. Ik meen zelfs de heer *Dijxhoorn* niet.

A. Ik ook niet, Mijnheer de Voorzitter.

1089. De **Voorzitter:** Hebt u dat pas later gehoord?

A. Ja.

1090. De **Voorzitter:** Misschien wel na Londen? Of nog later?

A. Het juiste tijdstip ken ik niet. Maar uit mijn ervaring in die maanden weet ik er niets van.

1091. De **Voorzitter:** Ik had u willen vragen, welke Ministers er van in kennis gesteld zijn. Dat is practisch genomen dus geen een. Buitenlandse Zaken heeft dat voor zich gehouden in uw tijd. Dus de conclusie luidt.....

A. Persoonlijk wist ik het niet. Ik weet niet of de heer *Dijxhoorn* 't wist.

1092. De **Voorzitter:** Neen, de heer *Dijxhoorn* ook niet! Wat is in verband met het weggaan van generaal *Reynders* besproken met generaal *Winkelman,* naar aanleiding van zijn benoeming tot opperbevelhebber? Is u daar ook nog bij betrokken geweest?

A. U bedoelt bij wat met generaal *Winkelman* besproken is?

1093. De **Voorzitter:** Ja, wat er met generaal *Winkelman* is besproken naar aanleiding van zijn opvolging. Of misschien heeft dat alleen over de heer *Dijxhoorn* gelopen, misschien is u er zelf niet in betrokken geweest?

A. Ik heb generaal *Winkelman* persoonlijk gesproken toen hij uitgenodigd werd, maar toen heb ik met hem besproken de quaestie van het conflict, waar het op aan kwam. Over de bijzonderheden heeft Minister *Dijxhoorn* gesproken. Dat hij daarbij met de Minister tot overeenstemming kwam, is zeker.

1094. De **Voorzitter:** Zijn hem ook voorwaarden gesteld bij die gelegenheid? Of is u dat niet bekend?

A. Zover ik weet, geen andere dan dat hij met de opvatting van het Kabinet akkoord kon gaan.

1095. De **Voorzitter:** Ik wilde nog even iets zeggen over dat ontslag. Er is toen een officieel persbericht geweest en dat is geloof ik door u opgesteld. Het luidde enigszins anders dan het officiële stuk, dat in de *Staatscourant* heeft gestaan. Is daar een bepaalde reden voor geweest? Er zijn een paar woordjes weggelaten.

A. Misschien dat ik het me herinneren kan, als ik het verschil hoor.

1096. De **Voorzitter:** Er stond in: Ontslag uit de Militaire Dienst is verleend onder „bijzondere" (dat woord was weggevallen) dankbetuiging voor de uitnemende diensten door hem „aan Haar en aan den lande" (dit was ook weggelaten) in verschillende gewichtige betrekkingen en in buitengewoon moeilijke omstandigheden bewezen.

A. Is „bijzondere" en „aan Haar" weggelaten?

1097. De **Voorzitter:** Ja, „bijzondere" is weggelaten en er is weggelaten „aan Haar en aan den lande".

A. En deze woorden stonden wel in het officiële besluit. Niet in het communiqué? Daar herinner ik me helemaal niet de oorzaak van.

1098. De **Voorzitter:** Dus zonder enige opzet? Ik meen, dat dit communiqué door u was vastgesteld, als onze inlichtingen juist zijn.

A. Dat herinner ik mij óók niet.

1099. De **Voorzitter:** Om nog even op dat ontslag terug te komen. Het hele conflict, dat u tot nu toe medegedeeld hebt, zou, indien ik een conclusie moet trekken, dus niet gestaan hebben in het teken van de vraag, of voor ons aandeel in de strijd tegen een eventuele overweldiger al of niet de nodige offers behoorden te worden gebracht. Dat heeft dus geen rol gespeeld, blijkens wat u straks gezegd hebt.

A. Daarover is van begin af aan absoluut eenstemmigheid geweest, dat wij met inzet van alle beschikbare middelen ons moesten verweren. Dat was reeds ingevolge het Tractaat 1907 volstrekte neutraliteitsplicht. En dat heb ik ook in de radiotoespraken, die ik in de neutraliteitsmaanden gehouden heb, herhaaldelijk gezegd, dat beide partijen op de getrouwe nakoming daarvan konden rekenen en dus ons land als flankdekking konden beschouwen. Er is geen ogenblik aan gedacht, daarvan af te wijken.

1100. De **Voorzitter:** Dan wil ik nu overgaan tot een van die punten, die u ook medegedeeld zijn in de oproepbrief. Dat is de quaestie vooreerst van de Oorlogswet en wat daarmee samenhangt. Waarom is de 1ste September 1939 alleen maar de staat van oorlog afgekondigd en niet de staat van beleg en waarom is bovendien nog die staat van oorlog ook niet integraal, wel afgekondigd, maar niet toegepast?

A. Bedoelt u waarom slechts de staat van oorlog werd afgekondigd?

1101. De **Voorzitter:** Ja, met bepaalde beperkingen, die de opperbevelhebber toegezegd heeft; een gentlemen's agreement, dat hij van een aantal bevoegdheden geen gebruik zou maken. Waarom heeft men hem.....

A. De bedoeling daarvan is geweest om in het begin niet nodeloos in te grijpen in de gewone natuurlijke rechten der burgers. Dit is in de vorige wereldoorlog ook niet gebeurd, dat men alles onmiddellijk op zijn scherpst toegepast heeft. Wij hebben thans eerst de staat van oorlog afgekondigd en later, toen het bepaald nodig bleek, de stringentere staat van beleg, aanvankelijk in bepaalde delen van het land, later over het gehele land. Er is daar toen zelfs nog over gedelibereerd, of men daar reeds toe moest komen. Op verzoek van het Kabinet heb ik toen op 19 April een radiorede gehouden om dit toe te lichten. Ik heb daarin gezegd, dat de normale burger daarvan even weinig zou merken, als hij er tot dusver van gemerkt had in bepaalde delen van het land. Men heeft zich steeds beijverd, in dit opzicht niet meer te doen dan de momentele omstandigheden noodzakelijk maakten, en in begin September was dat nog niet nodig.

1102. De **Voorzitter:** Mag ik u nog even vragen. U zegt in 1914—1918, is toen niet de staat van beleg afgekondigd?

A. In September of in Augustus 1914 is, meen ik, niet de staat van oorlog èn beleg afgekondigd, onmiddellijk.

1103. De **Voorzitter:** Ook slechts in bepaalde delen van het land misschien?

A. Ik zeg dit uit mijn hoofd, maar ik herinner me niet, dat toen de staat van oorlog en beleg onbeperkt afgekondigd is.

1104. De **Voorzitter:** Maar is dat dan toch niet een beetje in strijd met de hele mentaliteit van de Oorlogswet? Ik kan mij voorstellen, dat men nog niet nodig vindt de staat van beleg, maar die beperking in de practijk van de wel afgekondigde staat van oorlog? Het verwondert mij, dat, waar u altijd nogal hecht aan de consciëntieuze toepassing van de wet, dat u een uitzondering hebt toegestaan ten aanzien van een integrale toepassing van de afgekondigde staat van oorlog!

A. Dat men de staat van oorlog afkondigt, maakt op zich zelf nog geen toepassing van de Oorlogswet nodig.
In menige oorlog hebben wij helemaal geen staat van oorlog en beleg gekend. Men kan de staat van oorlog afkondigen om daarin zijn neutraliteit vast te stellen. Dat heeft men o.a. in de Boerenoorlog ook gedaan.

1105. De **Voorzitter:** Maar de staat van oorlog, volgens de Oorlogswet, heeft een bepaalde rechtstoestand geschapen met een aantal bevoegdheden van het Militair Gezag, enz. Jarenlang, blijkens de opzet van die wet, had men dat als een bepaald systeem gedacht, en nu is merkwaardigerwijze bij die afkondiging in werkelijkheid dat systeem maar gedeeltelijk toegepast, doordat men de opperbevelhebber moreel verplichtte om een gedeelte van zijn bevoegdheden niet toe te passen. Dat lijkt mij toch min of meer strijdig met de wet, inderdaad. Niet alleen met de tekst, maar ook met de bedoeling!

A. U zult toch niet menen, dat bij iedere oorlog, die er uitbreekt, men de staat van oorlog en beleg moet afkondigen.

1106. De **Voorzitter:** Neen, ik zie het meer los van de verdere situatie, maar al naargelang de omstandigheden zijn neemt een Regering het besluit, hetzij die ene rechtstoestand in werking te laten treden, hetzij de andere. In het ergste geval de staat van beleg, in het minder erge geval de staat van oorlog. Maar mijn bezwaar gaat er tegen, als men eenmaal iets afkondigt, dat in het wettelijk stelsel is voorzien, dat men dan door een interne afspraak met de autoriteit, die de bevoegdheid zal hebben, in casu de opperbevelhebber, dat men in werkelijkheid wat men openlijk afkondigt maar zo voor 50 pct. toepast.

A. Nu begrijp ik u. Ik dacht, dat u bedoelde, dat de oorlogstoestand afgekondigd was. U bedoelt echter, dat wij de staat van oorlog in de zin der Oorlogswet hebben afgekondigd, maar buiten toepasselijkverklaring van een deel harer bepalingen. Ik meende, dat dit wel mocht, afgescheiden van de vraag of de omstandigheden dit nodig maakten, omdat hier kan gelden, dat wie het meerdere mag ook tot het mindere bevoegd is. Hóe de omstandigheden op dat ogenblik waren, weet ik niet precies meer. Het is 8 jaar geleden en ik heb de stukken niet vóór me. Ik kan dus niet met juistheid reconstrueren, hoe de gedachtengang geweest is.

1107. De **Voorzitter:** Dientengevolge schijnen ook bepaalde artikelen, b.v. artikelen 219 en 220 van de Gemeentewet, niet door de burgemeester meer toegepast te kunnen zijn in verband met de afgekondigde staat, maar doordat de opperbevelhebber zich verplicht had om van die bevoegdheden ook geen gebruik te maken, kon eigenlijk niemand het doen!

A. Wat staat er in artikel 219?

1108. De **Voorzitter:** In de artikelen 219 en 220 staan de bevoegdheden van de burgemeester in verband met handhaving van orde en rust en die bevoegdheden vervallen bij een dergelijke afkondiging, zodat noch de burgemeester, noch in de practijk de opperbevelhebber van de bevoegdheid kon gebruik maken en dus niemand .....

A. Het komt dus hierop neer, dat die bevoegdheid er toen niet geweest is.

1109. De **Voorzitter:** Er is toen het plan opgezet om de Oorlogswet te wijzigen en men heeft dat toen laten lopen via het Departement van Justitie. Merkwaardigerwijze, want die Oorlogswet geeft een regeling naar aanleiding van artikel 195 van de Grondwet, het hoofdstuk van de defensie. Maar de Minister van Defensie zelf vond, dat er geen wijziging nodig was. Herinnert u zich daar nog bijzonderheden van?

A. Ik herinner mij wel, dat het is gegaan over Justitie, maar ik weet niet, welke speciale reden daarvoor is geweest. Maar u zegt, dat Minister *Dijxhoorn* het niet nodig vond en zich er bij neerlegde waarschijnlijk. Dan zal dat de reden geweest zijn.

1110. De **Voorzitter:** Toen was de opzet om eventueel in bepaalde toestanden van gevaar een burgerlijk gezag met grotere bevoegdheden te bekleden. Die wetswijziging is niet doorgegaan, maar het is toch wel zeer merkwaardig, gezien en in verband met artikel 195 van de Grondwet. U weet daar ook geen bijzonderheden meer over mee te delen?

A. Ik weet, dat Justitie wel daaraan gewerkt heeft, maar dat is alles.

1111. De heer **Algera:** Ik zou u even willen vragen. De Oorlogswet was ondertekend door de Minister van Defensie, de Oorlogswet van 1899. Het Departement van Justitie heeft toen de zaak behandeld in de mobilisatie. Nu zegt u, wanneer de Minister *Dijxhoorn* het niet wilde, dan was het begrijpelijk, dat het naar Justitie ging. Maar is dat ook zo, wanneer een bepaalde Minister een bepaald onderwerp, dat onder hem ressorteert niet wil behandelen, is het dan begrijpelijk, dat het naar een ander Ministerie gaat, want ik kan me indenken, dat een bepaalde Minister van Onderwijs een bepaalde Lager-onderwijswet niet wil indienen of iets dergelijks, maar dan betekent dat nog niet, dat dit naar de Minister van Marine zou gaan.

A. Ik onderstelde, dat Minister *Dijxhoorn* het zelf niet nodig vond, maar er geen bezwaar tegen had. Als hij er bezwaar tegen had, kon het natuurlijk niet. Ik kan me voorstellen, dat de Minister heeft gezegd: ik vind dat niet nodig, maar wil Justitie er aan werken, dan zullen we het bekijken. Vooral in oorlogstijd, wanneer men dichter bij elkaar komt, acht ik dit denkbaar. Vooral omdat ook de Minister van Justitie deze zaak kan beoordelen; de materie valt ook in zijn gezichtskring. Ik kan me voorstellen, dat het aldus gegaan is en vind dit niet zo heel erg.

1112. De heer **Algera:** Maar op zich zelf is dat natuurlijk niet zo heel gewoon, dat zo iets gebeurt.

De **Voorzitter:** Generaal *Reynders* schijnt in September.....

A. Mag ik u nog één ding vragen? Dat eerste punt, dat er inconveniëntie was tussen de Gemeentewet en de staat van oorlog, zoals wij die afkondigden, waardoor bepaalde bevoegdheden kwamen te ontbreken.....

De **Voorzitter:** Ja, bepaalde bevoegdheden, die.....

A. Van artikel 219. Is dat destijds nooit opgemerkt?

De **Voorzitter:** Dat is nu juist dubieus!

A. Dit was nu een punt, waarop de Kamer reeds destijds zeer goed tussenbeide had kunnen komen. Zo'n quaestie als de wijziging in het opperbevel was dit niet. Dáárover is toen een schriftelijke vraag gedaan, waarop de Regering verklaarde in het belang van de Staat niet te kunnen antwoorden. Maar dit punt kon natuurlijk in het openbaar behandeld worden. Ik heb er toen nooit wat van gehoord.

1113. De **Voorzitter:** Het is iets, dat in de discussie pas na afloop naar voren is gebracht. Het was ons onbekend, dat dat destijds een rol speelde. Hetzelfde geldt voor het toepassen van artikel 12 van de Oorlogswet. Dat gaat over het verrichten van werkzaamheden door burgers in het belang van militaire objecten. Het schijnt, dat de opperbevelhebber in September gevraagd heeft, dat artikel te mogen toepassen. Dat viel blijkbaar ook onder die restricties, die hij niet mocht toepassen. Toen schijnt hij dat gevraagd te hebben en daar heeft hij blijkbaar geen antwoord op gekregen. Is u daar iets van bekend?

A. Neen.

1114. De **Voorzitter:** Heeft het feit, dat de staat van beleg niet uitgeroepen was, moeilijkheden opgeleverd ten aanzien van censuur op de post, toegezonden aan gemobiliseerden en burgers, in verband met nationaal-socialistische lectuur, enz. Is u daar iets van bekend?

A. In verband met de post?

1115. De **Voorzitter:** Het feit, dat de staat van beleg niet is afgekondigd en er dus blijkbaar niet voldoende bevoegdheden ten aanzien van de censuur waren?

A. U meent, vóórdat de staat van beleg afgekondigd was? Neen. Natuurlijk zal er wel iets geweest zijn, want dat de staat van beleg ten slotte afgekondigd werd, is gedaan omdat wij lacunes zagen. Maar ik weet niet precies meer welke lacunes dit alle waren.

1116. De heer **Algera:** Ik zou dit nog even willen vragen. Het verzoek van generaal *Reynders* om artikel 12 van de Oorlogswet te mogen toepassen is nimmer beantwoord, maar volgens de inlichtingen, die ons gegeven zijn, is dat verzoek aan u gericht. Dat is niet gericht aan de Minister van Defensie, maar dat was aan u gericht en daar is nimmer antwoord op gekomen.

A. Wat staat in artikel 12?

1117. De **Voorzitter:** Die quaestie van de hulp van burgers, werkzaamheden van burgers voor militaire objecten. Dat zou de opperbevelhebber aan u, als voorzitter van de Ministerraad, gericht hebben.

A. Een schriftelijk verzoek?

De **Voorzitter:** Ja, schriftelijk.

A. En dat is niet beantwoord? Misschien heb ik het doorgegeven aan de Minister van Defensie, maar ik herinner me het niet. Ik herinner me trouwens de hele vraag niet. De klacht komt na 8 jaar onvoorbereid tot mij. Het zou mij verwonderen, als er niet geantwoord was, want ik was gewoon alles van bevoegde zijde te beantwoorden.

1118. De **Voorzitter:** Dat ontbreken van de staat van beleg, u zei het daarnet zelf ook al, heeft vermoedelijk ook invloed gehad in verband met de quaestie van landverraad en spionnage. Is dat de reden geweest, dat het toen later in April is afgekondigd?

A. Dat is, meen ik, één van de hoofdredenen. Zoals ik reeds zeide, heb ik in mijn radiorede van 19 April gezegd, dat de behoorlijke burger er weinig van zou merken. Dat wijst dus ook in die richting. De maatregel ging tegen dingen, die men niet goed meer kon onderdrukken zonder de staat van beleg.

1119. De **Voorzitter:** En hij is niet eerder ingevoerd, in verband met dat niet willen beperken van burgers in hun normale .....

A. Niet meer dan hoog nodig was, dat is de hoofdreden geweest.

1120. De **Voorzitter:** Was dat op aandrang van bepaalde ambtgenoten of was dat een algemene visie van het Kabinet?

A. Neen, ik geloof wel, dat dat onze algemene visie was. Het spreekt trouwens vanzelf, gezien het karakter van deze uitzonderingsmaatregel. Er is natuurlijk wel meerdere malen over gesproken. Is het moment al daar? De één voelde dat moment iets vroeger dan de ander. Dat herinner ik mij wel. Maar ik herinner mij niet, dat daarover warme discussie is geweest.

1121. De **Voorzitter:** De Minister van Defensie, hoe dacht die er over? Herinnert u zich dat misschien?

A. Over de staat van beleg?

De **Voorzitter:** Wilde hij die misschien al eerder ingevoerd hebben?

A. Dat is mogelijk, maar ik kan het mij niet herinneren. Het is zo lang geleden. Er is wel meermalen van gedachten gewisseld over de vraag: Zijn we er al aan toe? Misschien kan men wel zeggen, dat het in de laatste zittingen van de Ministerraad, vóórdat het gebeurde, iedere keer een ogenblik aan de orde is geweest, want het hing in de lucht. Maar ik weet niet meer, wie het bij voorkeur aanbonden of hoe de Minister van Defensie er over dacht.

1122. De **Voorzitter:** En die quaestie, dat in het begin de staat van oorlog practisch genomen beperkt is geworden, herinnert u zich daar misschien iets over, of hij daar toen bezwaren tegen gemaakt heeft?

A. Dat herinner ik mij niet, maar het is zeer goed mogelijk.

1123. De **Voorzitter:** De opperbevelhebber, die heeft toen tegen de jaarwisseling dat gentlemen's agreement opgezegd, die afspraak die beperking, waartoe hij zich verplicht had, en zich er toen ook niet meer aan gehouden. Staan u daarvan ook geen bijzonderheden meer voor de geest?

A. Neen, maar daar is de Minister van Defensie waarschijnlijk toen mee akkoord gegaan, want ik meen niet, dat dit een punt van conflict geweest is.

1124. De **Voorzitter:** U hebt straks al meegedeeld, dat u de bespreking begin Januari na het geven van die opdracht, dat u daar eigenlijk niet veel bijzonderheden meer van weet. Wij hadden u anders willen vragen, hoe of dat verlopen is. Speciaal over het ingrijpen in de bevoegdheden van het Militair Gezag schijnen nogal woorden gewisseld te zijn. De opperbevelhebber maakte de andere heren een verwijt, dat hij niet voldoende vrijheid had om zijn bevoegdheden te gebruiken. Is daar nog iets over mee te delen?

A. Ik herinner mij wel, dat het opperbevel liever meer autonoom wou zijn.

1125. De **Voorzitter:** Ik kom nu aan de quaestie van de mobilisatieclubs. In November is aan de Eerste Kamer in de Memorie van Antwoord op hoofdstuk I meegedeeld een bepaald standpunt ten aanzien van de mobilisatieclubs. Hoe is dat standpunt van de Regering eigenlijk tot stand gekomen? Is daar veel discussie over geweest, of was men het vrij spoedig eens?

A. Daar is vaak over gesproken in die tijd, over die mobilisatieclubs. En Minister *Dijxhoorn* vond, dat hij daaromtrent geen al te stroef standpunt moest innemen en hij heeft toen een soort compromis uitgedacht, waardoor hij ze wel kon toelaten onder het nemen van verschillende contrôlemaatregelen. Ik herinner me, dat een van de belangrijkste daarvan was, dat altijd in de bijeenkomsten van de mobilisatieclubs een hoofdofficier toegang zou hebben. Hij meende door zijn contrôlemaatregelen de zaak voldoende in de hand te hebben en stelde zich de vraag: Waarom zullen wij ze dan die ontspanning niet gunnen? Met andere leden van het Kabinet, die aan de mobilisatieclubs zekere vrijheid wilden geven, meende Minister *Dijxhoorn,* dat onder zijn regeling de mobilisatieclubs enig nut konden leveren om de stemming goed te houden, zonder dat het gevaar, dat er in theorie aan verbonden kon zijn en dat tijdens de oorlog wel eens zeer acuut schijnt te zijn geweest, zou dreigen. Eenstemmig is toen die oplossing aanvaard.

1126. De **Voorzitter:** Maar die eerste uiting dus van de Regering in de stukken aan de Eerste Kamer, die redactie is waarschijnlijk van hem geweest?

A. Dat was in November, zegt u? Ja!

1127. De **Voorzitter:** Is u bekend of daar vooraf met de opperbevelhebber overleg over was gepleegd?

A. Dat weet ik niet.

1128. De **Voorzitter:** Zou u het een tekortkoming gevonden hebben, als dat niet gebeurd was?

A. Als die uitlating in de Memorie van Antwoord zeer stringent was, dan had men daarover wel overleg met de opperbevelhebber moeten plegen.

1129. De **Voorzitter:** De opperbevelhebber was toch in eerste instantie aansprakelijk voor de handhaving van de krijgstucht, enz.?

A. Ja, daarom moest men althans zijn advies vragen, tenzij men dit al had. De opperbevelhebber had misschien uit eigen initiatief zijn bezwaren naar voren gebracht, zodat men reeds kon weten, hoe hij er over dacht, voordat men zo'n besluit nam.

1130. De **Voorzitter:** Die bespreking, waar wij het al een paar maal over gehad hebben, in begin Januari, daar schijnt deze zaak — de quaestie van politiek in de weermacht — ook besproken te zijn en daar heeft de opperbevelhebber ook blijkbaar zijn standpunt nogal scherp naar voren gebracht. Herinnert u zich daar geen bijzonderheden van?

A. Ik weet wel, dat generaal *Reynders,* ik weet niet of het in zijn brochure staat of dat ik het uit particuliere gesprekken heb, maar na zijn aftreden, deze zaak sterk op de voorgrond geschoven heeft, alsof hij dàárom afgetreden was. Maar dat is zeer onjuist. Die zaak was volkomen afgehandeld en was in de vorm gebracht, zoals Minister *Dijxhoorn* dat wenste, enigszins misschien onder verzet van de opperbevelhebber, doch zonder dat we daar verder moeite mee hadden. Dus die quaestie leefde niet meer als argument om wisseling van het opperbevel uit te lokken.

1131. De **Voorzitter:** Hij heeft toen de 12de Januari nogal een scherpe brief uit laten gaan, waar hij zelf ook in zijn brochure van zegt, dat met die brief de zaak van de mobilisatieclubs eigelijk tijdens zijn opperbevelhebbersschap practisch genomen onmogelijk was gemaakt. Die brief was natuurlijk niet conform het Regeringsstandpunt, blijkbaar is dat toen waarschijnlijk ook door het Kabinet aan de opperbevelhebber wel weer euvel geduid.

A. De brief van de opperbevelhebber? Dat herinner ik mij niet. Op zich zelf is trouwens zo'n brief niet zo erg.

1132. De **Voorzitter:** Tot wiens bevoegdheid moet het geacht worden om te beslissen omtrent toelaatbaarheid van mobilisatieclubs? Is dat een zaak van Regering of is dat een zaak van de opperbevelhebber van land- en zeemacht?

A. U weet, die competentie tussen opperbevelhebber van land- en zeemacht en de Regering is altijd een heel moeilijk punt geweest, ook in de vorige oorlog al, hoever dat precies gaat. Maar het komt mij voor, dat die quaestie van de mobilisatieclubs een punt is van zodanig algemeen belang, dat daar het laatste woord aan de Regering was, mits men natuurlijk na overleg handelt, het advies van de opperbevelhebber kent, zijn bezwaren volledig in zich opneemt en dan beslist. Maar dan komen er nog andere overwegingen, die buiten de strategie staan, en dus dan is de beslissing bij de Regering.

1133. De **Voorzitter:** Maar er moeten dan toch in ieder geval wel waarborgen zijn, dat de krijgstucht behoorlijk wordt gehandhaafd.

A. Juist, en dat was nu iets, waarvoor Minister *Dijxhoorn,* die voor de verdediging toch ook verantwoordelijk was en die deskundig is, meende voldoende voorzorgsmaatregelen genomen te hebben, terwijl ook nooit is gebleken, dat dit niet het geval geweest is.

1134. De **Voorzitter:** Ik kom thans tot een punt, dat u misschien niet zo bijzonder ligt. Dat is de quaestie van het krijgsbeleid. Toch is het wel nodig om een aantal punten met u door te nemen ten aanzien van deze quaestie. In hoeverre is bij de besprekingen begin September, die vooraf zijn gegaan aan de opdracht van 9 September, op dat moment eigenlijk gebleken — u zult het ontkennen, u hebt er daar straks al over gesproken —, dat de Regering de plicht tot bescherming van de neutraliteit minder sterk aanvoelde dan de opperbevelhebber? Heeft hij dat toen al geponeerd, of zou men uit iets deze indruk kunnen deduceren? Ik geloof, dat toen het woord symbolische verdediging ook gevallen is ten aanzien van de.....

A. Wat zegt u?

De **Voorzitter:** Het woord symbolische verdediging is gevallen ten aanzien van de Peel-Raamstelling.

A. Ik herinner mij niet, mijnheer de President, de uitdrukking, die u daar citeert, maar dat de Regering minder sterk stond op handhaving van de neutraliteit dan de opperbevelhebber, dat is absoluut onjuist. Wij hebben van het begin af ons beijverd de neutraliteit oprecht en consequent, logisch en volledig te handhaven. Ik zeg allerminst, dat de opperbevelhebber dat niet heeft willen doen. Het is in dit opzicht anders dan in de vorige oorlog geweest. In de vorige oorlog heeft generaal *Snijders* een belangrijke discussie gehad met de Regering over de neutraliteitshandhaving. In de mémoires van Minister *Bosboom* wordt verteld, dat generaal *Snijders* op een goede dag aan de Ministerraad schreef, dat hij wou vernemen, welke kant de Regering op wilde, voor het geval de grens geschonden werd. Of ze dan aan de éne kant of aan de andere wilde staan, want daar moest hij bij de dislocatie van de troepen rekening mee houden. Toen heeft de Regering geantwoord, dat ze strikt neutraal wilde blijven en alle beschikbare middelen wilde inzetten tegen wie de grens schond. In een nader schrijven zei de generaal nog, dat hij geen politieke voorkeur had, maar het moest weten uit strategisch oogpunt, voor de opstelling der troepen. Dit was natuurlijk een ingrijpend geschilpunt. De Regering was toen de consequente handhaver der neutraliteit, de opperbevelhebber niet. Thans was er op dit punt geen geschil.

1135. De **Voorzitter:** Dat in die eerste bespreking begin September de Minister van Defensie nogal bezwaren geuit heeft tegen de concentratie-opstelling van de opperbevelhebber, was dat niet een beetje prematuur op dat moment? In het algemeen zou ik u die vraag ook willen stellen: Als men zo'n hoge functionaris zijn vertrouwen geeft, moet men hem dan in het algemeen niet wat meer vrije baan laten? Is er — ontkent u dat eventueel — niet te veel door de Minister van Defensie, omdat hij, zoals u straks al opgemerkt hebt, zelf ook op en top deskundige op dit gebied was, is niet enigermate of in aanzienlijke mate zijn beleid zo geweest, dat hij mee op de stoel van de opperbevelhebber is gaan trachten te zitten?

A. Dat is mogelijk. Of er in September al geschil was over de concentratie, herinner ik me niet. Maar over het algemeen was vaak de opvatting van de opperbevelhebber, dat de Minister van Defensie te veel zijn eigen mening trachtte door te voeren. Dat is een geschil, dat begrijpelijk is en soms haast automatisch komt, als er een Minister is, die zelf op defensiegebied specialiteit is en daarom zeer sterk zijn verantwoordelijkheid voelt. Ten slotte is dat ook de oorsprong van het conflict, dat toen formeel is uitgebroken: dat de Minister zijn eigen opinie in zake het krijgsbeleid stelde boven dat van de opperbevelhebber in zake de Peel-Raamstelling.

1136. De **Voorzitter:** Was dat juist, ook vooral gezien de instructie zelf, de instructie van 6 Mei 1939? Die had een bepaald artikel, waarin het volgende was vastgesteld:

> „Wij behouden ons voor, zolang de oorlogstoestand voor Nederland niet feitelijk is ingetreden met betrekking tot de opstelling van de weermacht en nadat de oorlogstoestand voor Nederland is ingetreden met betrekking tot het krijgsbeleid, de opdrachten of aanwijzingen te verstrekken, welke ons dienstig voorkomen."

In deze opzet moet ik concluderen, dat de Regering alleen na het uitbreken van de oorlogstoestand in Nederland zich mocht bemoeien met het krijgsbeleid en dus in September en ook in October alleen opdrachten had mogen geven met betrekking tot de opstelling van de weermacht, en aangezien de gehele periode van de opperbevelhebber generaal *Reynders* gevallen is in het tijdperk, dat Nederland nog niet in oorlog was, zou men dus uit dit artikel kunnen concluderen, dat iedere inmenging in het krijgsbeleid eigenlijk fout was.

A. Wat u daar straks zeide van de concentratie van de troepen, behoort bij de opstelling. Dat is geen krijgsbeleid. Ik geloof, dat die woorden juist aldus gekozen zijn, omdat van krijgsbeleid slechts sprake kan zijn, als men zelf in oorlog is. Anders is het: opstelling.

1137. De **Voorzitter:** Men kan er misschien verschillend over denken. Maar het is meer een quaestie voor deskundigen om uit te maken het verschil, waar het precies ophoudt of begint. Ik wilde toch nog even terugkomen op wat ik straks ook al genoemd heb, die uitdrukking van de „symbolische" verdediging. Die hebt u blijkbaar in die bespreking naar aanleiding van de Peel-Raamstelling toch gebruikt?

A. Ik herinner mij dat niet. Kent u misschien ook nog het verband van de zin, waar het in voorkomt?

1138. De **Voorzitter:** Generaal Reynders schrijft hier op blz. 21 van zijn eerste brochure:

> „Reeds toen bleek mij, dat de Regering de plicht tot een krachtige bescherming van onze neutraliteit veel minder sterk aanvoelde dan ik. Er werd reeds gesproken over een symbolische verdediging van Limburg en Noordbrabant."

A. Ik herinner mij dat niet. Heb ik dat gezegd?

De **Voorzitter:** Ja, dat schijnt u gezegd te hebben.

A. Ik herinner mij dat woord niet. Het kan ook wel, dat iemand dat woord gebruikt had en dat ik het geciteerd heb, maar hoe dit zij, ik weet wel, dat wat er in het begin staat, dat de Regering de plicht „minder sterk aanvoelde dan ik", absoluut onjuist is. Hierop is van toepassing wat generaal *Winkelman*, toen hij 70 jaar werd, tot een interviewer zeide — ik heb het krantenknipsel bij mij —:

> „De brochure van generaal *Reynders* vindt onze gastheer een onverkwikkelijke geschiedenis, waarop hij maar liever niet ingaat, omdat hij dat niet des generaals acht. Wel kan ik u zeggen, dat het onjuist is, wat generaal *Reynders* over de Peel-Raamstelling te berde brengt."

Dit is alles, wat hij er van zegt. Maar dit is juist.

1139. De **Voorzitter:** Generaal *Dijxhoorn* zegt in zijn brochure dit er van:

> „Na deze uiteenzetting resumeerde de Minister-President mijn betoog. Hij gebruikte daarbij ongelukkigerwijze in plaats van de militaire uitdrukking — voeren van het vertragend gevecht — de woorden symbolische verdediging, welke fout ik terstond corrigeerde."

En nu zegt generaal *Reynders* in zijn tweede brochure:

> „Deze uitdrukking is inderdaad afkomstig van *jhr. de Geer*. Een gebruikelijke militaire term is het niet. Ik werd echter getroffen door de juistheid, waarmee hierdoor de methode van den heer *Dijxhoorn*, niet bepaald tot diens genoegen, werd gekenschetst, vandaar dat ik mij de uitdrukking thans na 6 jaren nog herinner, blijkbaar ook al niet tot genoegen van dezen oud-Minister van Defensie."

A. En wat zegt generaal *Dijxhoorn* dat beter geweest ware? Ik heb dat niet verstaan.

De **Voorzitter:** Vertragend gevecht leveren, het voeren van een vertragend gevecht.

A. Dat ware dan beter geweest. Maar natuurlijk is niet anders bedoeld. Maar dat heeft niets te maken met de ernst van de handhaving der neutraliteit. Hier zou men kunnen denken aan het woord van *Talleyrand:* „Geef mij drie regels schrift en ik breng u aan de galg".

1140. De **Voorzitter:** Tijdens die bespreking, of na afloop, is u ook niet gebleken, dat de generaal *Reynders*, die indruk gekregen had van het hele geval, dat u minder positieve en krachtige bedoelingen had? Daar is u niets van gebleken?

A. Neen.

1141. De **Voorzitter:** Ik kom thans tot een andere vraag over de Peel-Raamstelling. Was een meer intense verdediging, dus zoals generaal *Reynders* hem wilde of zoiets dergelijks, een eis voor een goede vervulling voor onze neutraliteitspolitiek?

A. Dat is natuurlijk een deskundige vraag. Dat vond Minister *Dijxhoorn,* en ook generaal *Winkelman,* blijkbaar niet. Als het de eis was voor onze neutraliteitspolitiek, dan had de Peel-Raamstelling tot het uiterste verdedigd moeten worden. Maar dat vond men niet, in verband met de mogelijkheden.

1142. De **Voorzitter:** Ik breng het nu ook samen met de vraag, hoe men de situatie apprecieert als eenmaal het land in oorlog is gekomen. Dan kan men natuurlijk de redenering volgen, dat men zegt: wij zijn eenmaal in de bondgenootschappelijke zaak opgenomen en wat wij nu verder aan krijgsbeleid doen, moeten wij zien zo goed mogelijk, op de belangrijkste punten en voor zover wij het doen kunnen, te volvoeren. Vanaf dat ogenblik heeft de vraag, of men nu juist daar die opmars in Brabant en Limburg nog tegenhoudt ja of neen, eigenlijk met de neutraliteitspolitiek niets meer te maken. Men is dan eenmaal niet meer neutraal. Dus dat is afgelopen. Men is in de oorlog terechtgekomen. De redenering van de ene groep is dan ook, dat men zegt, praten over de neutraliteit is niet meer van betekenis. Dat is blijkbaar ook de mening wel geweest van de heer *Dijxhoorn* en van het Kabinet.

A. Ja. Maar bovendien, de handhaving van de neutraliteit impliceert niet, dat men iedere hoek van het land verdedigt. Het is een krijgskundige vraag, hoe men het land het beste verdedigt door zich op bepaalde punten vast te zetten. Friesland en Groningen lagen ook open. Dat was niet met de neutraliteit in strijd. Het zou ook kunnen, dat men Brabant op een bepaald ogenblik moest prijsgeven om de vesting Holland te redden of bij de Grebbelinie stand te houden. Welk punt van het land men het doeltreffendst verdedigt, is een quaestie van practijk, dus van krijgskundige aard, maar die helemaal niets te maken heeft met de politieke vraag der neutraliteitshandhaving.

1143. De **Voorzitter:** En de zaak van de neutraliteitshandhaving is in eerste instantie iets, dat tot de competentie van de Regering behoort?

A. Ja!

1144. De **Voorzitter:** De opdracht van 9 September, die heeft dus ook in uw visie en die van de heer *Dijxhoorn* niet betekend, dat men in feite eigenlijk daarmee afzag van een ernstige verdediging?

A. Neen, helemaal niet!

1145. De **Voorzitter:** Integendeel.
In November is er een hele ernstige dreiging geweest; 11 November en daaraan voorafgaand zijn er besprekingen geweest of een of meer belangrijke besprekingen, onder leiding van Hare Majesteit.
Herinnert u zich nog de markante punten en beslissingen van die bijeenkomst, met name ten aanzien van het stellen van inundaties voor de Grebbelinie? Was u daarmede akkoord?

A. Ik herinner mij verschillende gedachtenwisselingen over deze quaestie. Die inundatie is toen doorgegaan.

1146. De **Voorzitter:** Maar had u aanvankelijk niet enkele bezwaren?

A. Neen, we hebben toen natuurlijk de cultuurbelangen, de belangen voor de landbouw, onder de ogen gezien. Maar bepaalde bezwaren werden er niet gemaakt. Ik herinner me echter niet, dat dit omstreeks 11 November was.
Ik herinner me uit die dagen alleen een heel belangrijke conferentie met onze militaire attaché in Berlijn, die ons de beraamde inval kwam vertellen. Die inval is toen niet doorgegaan. Maar hij was, naar later bleek, wel voorgenomen. Wij hebben toen de verloven ingetrokken, wat in het land begrijpelijk enige onrust wekte. Al bleef de inval toen nog achterwege, achteraf is gebleken, dat onze attaché zeer goed geïnformeerd was, dat het voornemen heeft bestaan, doch dat het door omstandigheden weer afgelast is. Maar die conferentie herinner ik me heel goed. Ik herinner me niet, dat we met het oog dáárop in die dagen een conferentie met Hare Majesteit gehad hebben, wat intussen mogelijk is. Die hebben wij meermalen gehad.

1147. De **Voorzitter:** Kunt u zich herinneren de rol, die eventueel bij die gelegenheid gespeeld is door Koning Leopold, die heeft toen ook een bezoek hier gebracht?

A. Dat is toen een aanbod van goede diensten geweest in November.

1148. De **Voorzitter:** Was dat meer als Staatshoofd of was dat in zijn functie van opperbevelhebber?

A. In zijn functie als Staatshoofd. Dat was begin November. Toen hebben Koning Leopold en onze Koningin samen een aanbod gedaan van goede diensten, wat ook reeds gebeurd was vóór de oorlog uitbrak, zoals u weet.

1149. De **Voorzitter:** Dus dat had daar betrekking op? Dat had niet op die dreiging betrekking?

A. Niet op die dreiging speciaal, meen ik. Ik geloof zelfs niet, dat men daar toen al van af wist. Ik weet, dat het in de eerste dagen van November was, niet precies de datum. Maar dat heb ik niet in verband met die dreiging gebracht.

1150. De **Voorzitter:** Op 9 December schijnt er ook een bespreking te zijn geweest, en wel speciaal over een rapport, dat toen was binnengekomen van de militaire attaché te Parijs. Dat was dus 9 December en het rapport van de militaire attaché te Parijs is gedateerd 25 November. Is u dat nog bekend?

A. Dat herinner ik mij niet.

1151. De **Voorzitter:** Ik kom nog even terug op die bespreking, de voorlaatste dag van 1939, tussen u als Minister-President en de Minister van Buitenlandse Zaken en Minister van Defensie met de opperbevelhebber. Er zijn toen een heleboel belangrijke quaesties doorgenomen, o.a., en dat zal u als Minister van Financiën misschien nog duidelijk voor ogen staan, schijnt toen in verband met de belangen van de schatkist gezegd te zijn, we moeten kiezen tussen òf Grebbelinie òf vesting Holland. Herinnert u zich dat nog?

A. Dat kan zeer goed zijn. Dat is meermalen gezegd. Ik herinner me dat niet speciaal bij die conferentie.

1152. De **Voorzitter:** En over een inspectietocht, die de Minister van Defensie gemaakt heeft, o.a. bij de commandant Veldleger en bij de commandanten van het 2de en 4de legerkorps? Herinnert u zich daar nog iets van?

A. Wat was dat?

1153. De **Voorzitter:** Een inspectie, die hij gemaakt heeft en waar de opperbevelhebber ontstemd over was, dat dat achter zijn rug om was gebeurd.

A. Dat herinner ik mij. Toen is de Minister gaan inspecteren zonder de opperbevelhebber daarvan iets te zeggen. Ja, ik herinner me, dat de opperbevelhebber daarover ontstemd was. Maar ik weet er verder geen bijzonderheden meer van.

1154. De **Voorzitter:** Dus over die hele bespreking kunt u eigenlijk geen bijzonderheden meer zeggen? Ook de andere punten, over de Peel-Raamstelling, enz.? U herinnert het zich niet in details?

A. De Peel-Raamstelling is er ook in besproken.

1155. De **Voorzitter:** Na die bespreking van 30 December is er toch eerst een concept nieuwe opdracht gemaakt en ook een nieuwe opdracht vastgesteld? Waren daar nog buitenlandse politieke consequenties aan verbonden, dat u zich herinnert, of is dat daar helemaal los van te zien?

A. Helemaal los.

1156. De **Voorzitter:** Die opdracht van begin Januari is toen veranderd in verband met bezwaren van de opperbevelhebber en men heeft een aantal punten neergelegd in een begeleidende brief uwerzijds, namens het Kabinet, omdat er in de oorspronkelijke opdracht o.a. zelfs tactische quaesties behandeld waren, en toen is dat overgenomen in die afzonderlijke brief. Acht u dat achteraf gezien toch

nog juist, dat dat toen is gebeurd? Hoe heeft men dat eigenlijk bedoeld? Is dat dan geweest als een goede raad aan de opperbevelhebber, of hoe moet dat eigenlijk gezien worden? Men is blijkbaar tot de conclusie gekomen, dat het theoretisch niet juist was om dergelijke details in een officiële opdracht vast te leggen. Was het dan wel juist om ze hem dan toch maar te doen toekomen, of moet men dat toen al helemaal echt zien als een blijk van niet voldoende vertrouwen hebben in zijn hele gesties.

A. Ik heb dat toen ook beschouwd als uiting van de mentaliteit, die er toen was bij de Minister van Defensie om zo mogelijk een crisis te voorkomen wegens de indruk, die dit zou maken, en toch door te zetten wat hij noodzakelijk achtte.

1157. De **Voorzitter:** Maar was juist niet eerder het omgekeerde te verwachten, dat men met dergelijke formeel, dan toch niet juiste handelingen de heer *Reynders* nog meer op zijn achterste benen zou laten gaan staan?

A. Hoe bedoelt u dit? Het was in ieder geval niet iets, dat hem nopen zou ontslag te vragen. Dat heeft hij om deze reden niet gedaan. Dat hij toen ontstemd was, is iets anders.

1158. De **Voorzitter:** Er is toen een Kabinetsvergadering gehouden op 22 Januari. Ik meen, daar is ook de opperbevelhebber zelf bij aanwezig geweest. Wat is het resultaat geweest van die zitting en wat zijn de beslissingen, u hebt daar straks al iets van verteld.

A. U bedoelt, waar generaal *Reynders* bij was?

1159. De **Voorzitter:** Ja. Een dag of tien, twaalf vóór zijn ontslag. 22 Januari, dus acht dagen voordat u dat slotonderhoud met hem gehad hebt.
Er is toen een nieuwe redactie voorgesteld door de opperbevelhebber in zake de terugtocht van de troepen uit de Grebbelinie naar de vesting Holland. Daar was hij ook niet mee akkoord. Toen heeft hij nog, om van zijn kant de tegenstellingen te overbruggen, een nieuwe redactie voorgesteld en ook schijnt daar weer die quaestie van de neutraliteitsplicht een rol gespeeld te hebben, dat in verband daarmee de Peel-Raamstelling zijns inziens beter, scherper moest worden verdedigd. Maar u kunt ons eigenlijk over die beslissing van het Kabinet geen bepaalde nieuwe gegevens meer mededelen?

A. Neen. U zegt beslissing. Wat voor beslissing is daar gevallen?

De **Voorzitter:** Ten aanzien van die nieuwe redactie, die hij voorstelde.

A. Dat is na zijn vertrek geweest?

De **Voorzitter:** Nee, even te voren.

A. Ik bedoel: na zijn vertrek uit de Ministerraad. Daar was hij niet bij, bij die beslissing?

De **Voorzitter:** Dat is niet te zeggen natuurlijk.

A. Ik weet er geen détails van.

1160. De **Voorzitter:** Maar de Ministerraad stond na de bespreking, dat hebt u straks wel al gezegd, helemaal aan de kant van de Minister van Defensie.

A. Ja. En wat ons daartoe mede bewoog, was, dat hij voor zijn opvatting over de Peelstelling, in plaats van deze zakelijk te verdedigen, meermalen kracht zocht in de voorstelling, alsof wie er anders over dacht, daarmee toonde minder te hechten aan een getrouwe naleving van de neutraliteitsplicht, hoewel wij over dit laatste het allen ééns waren. Dit gaf aan zijn betoog iets zwaks en weinig overtuigends.

1161. De **Voorzitter:** Hebt u altijd als Minister van Financiën vlot voldoende geld beschikbaar gesteld — sinds de mobilisatie natuurlijk — voor de defensie?

A. Ja, Mijnheer de President. Ik heb me altijd op het standpunt gesteld, dat ik op alle punten, als Minister van Financiën, de koorden zeer strak moest houden, maar dat ik na September 1939 de defensie moest geven, wat de Minister van Defensie vroeg. Ik kon natuurlijk wel eens vragen: verantwoord dat eens: of licht dat eens toe, etc. Maar als hij daarbij bleef, dan moest dat doorgaan.

1162. De **Voorzitter:** Nu wilde ik tot besluit nog een paar punten over de staatsrechtelijke verhouding tussen Kabinet en opperbevelhebber met u bespreken. De opzet van de instructie van 6 Mei.....

1163. De heer **Algera:** Kan de heer *de Geer* misschien ook meedelen, hoe het besluit, om de mobilisatie te houden, hoe dat in het leven is gekomen? Was u aanwezig in de Ministerraad, waarin dat dat besluit is gevallen om te mobiliseren?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, dat was enige dagen vóór, precies de datum weet ik niet meer, ik denk 23 of 24 Augustus; in die vergadering ben ik geweest.

1164. De heer **Algera:** Toen dat besluit genomen is, was u daar tegenwoordig?

A. Ja.

1165. De heer **Algera:** Was het niet zo, dat op een morgen een vergadering geweest is, waar u wel tegenwoordig is geweest, maar dat u toen naar Arnhem is vertrokken en dat, terwijl u in Arnhem was, de Ministerraad het besluit heeft genomen om de mobilisatie af te kondigen?

A. Neen, Mijnheer de President, dat is niet juist. Het besluit is genomen op een morgen, dat ik er aanwezig was, nadat ik de vorige avond getelefoneerd was om te komen. De zaak is als volgt, Mijnheer de President. Ik was op 14 Augustus, enige dagen na de beëdiging, voor een dag of veertien naar het buitenland gegaan. Toen ik daar berichten kreeg, dat het gevaar acuter werd, keerde ik vroeger terug dan het plan was. In plaats van de 28ste kwam ik terug ongeveer de 23ste. Toen ik 's avonds laat in Arnhem kwam, ben ik naar Beekhuizen gegaan om daar met mijn vrouw te overnachten. Te kwart vóór twaalf werd ik daar opgebeld door de heer *Welter,* die van mijn verblijf op de hoogte was, en zeide: we zitten hier vanavond bijeen, want de nieuwste berichten maken het noodzakelijk, dat er gemobiliseerd wordt. Kunt u morgenochtend vroeg komen? Mijn antwoord luidde bevestigend. Toen ben ik de volgende morgen vroeg naar den Haag gereisd en is daar het besluit tot mobilisatie genomen.

1166. De **Voorzitter:** Is het niet mogelijk, dat er op dit punt bij u misschien een misverstand is? De mobilisatie is immers afgekondigd in een paar etappes, zal ik het maar noemen, en dat u misschien het een wel hebt meegemaakt en het andere niet?

A. Maar dit was, als ik het wel begrijp, de eerste.....

1167. De **Voorzitter:** .....de eerste, ja, maar de grote mobilisatie, de laatste afkondiging, is u misschien daar niet bij geweest?

A. Dat is natuurlijk mogelijk.

1168. De **Voorzitter:** U herinnert zich de vóór-mobilisatie en toen, meen ik, zijn er nog twee of drie afkondigingen gedaan.

A. Dit was toch de voornaamste etappe, het beslissende ogenblik. Ik vind het jammer, dat ik mijn dagboek niet bij me heb, anders zou ik de data bij me hebben, maar ik wist niet, dat die vraag zou komen.

1169. De heer **Algera:** Maar Minister *Dijxhoorn* heeft hier verklaard, dat u wel in de morgenvergadering is geweest, maar dat men daar niet tot overeenstemming was gekomen en dat u na de ochtendvergadering was vertrokken, ik meen, naar Arnhem en dat toen twee Ministers het initiatief hebben genomen tot het bijeenroepen van de Ministerraad, waar u niet tegenwoordig was en dat in die Ministerraad toen het besluit is genomen, dus buiten uw tegenwoordigheid.

A. Dat moet een misverstand zijn, het is niet juist. Het kan natuurlijk zijn, dat die twee Ministers het initiatief hebben genomen om de vorige avond bijeen te komen.

1170. De heer **Algera:** Neen, na de ochtendvergadering zou het initiatief zijn genomen.

A. Na de ochtendvergadering. Dit schijnt mij onlogisch. De vorige avond, dat kan ik me begrijpen. Dat men toen, na de ingekomen berichten, gezegd zou hebben, laat ons nu coûte que coûte een Ministerraad bijeenroepen, dan zullen wij de President wel opbellen.

Maar dat men de volgende ochtend zou zeggen: laat ons thans niet beslissen, en even later de raad toch weer bijeenroepen, dat lijkt me wonderlijk. Daarom vermoed ik, dat er een vergissing in het spel is. Maar ik weet wèl, dat wij die ochtend besloten hebben tot mobilisatie, waar ik het ook volkomen mee eens was. Doch waarom deze late critiek, waar ik nooit te voren van hoorde. Dit ware een prachtig punt geweest voor een interpellatie gedurende de acht maanden toen wij neutraal waren.

1171. De **Voorzitter:** Wij kunnen nu doorgaan op een ander hoofdstuk van de staatsrechtelijke verhouding van de opperbevelhebber tot het Kabinet. De instructie van 6 Mei 1939, die door het vorige Kabinet is vastgesteld, kan men die in grote lijnen principieel wel juist achten? Of hebt u daar geen speciale studie van gemaakt?

A. Daar heb ik geen speciale studie van gemaakt. Ik ben er op 6 Mei niet bij geweest. Dat was niet onder mijn Kabinet. Ik zou ook moeten weten, welke de bezwaren tegen die instructie zijn, om ze te kunnen toetsen.

1172. De **Voorzitter:** Herinnert u zich nog of generaal *Reynders* bezwaren tegen de instructie heeft ingebracht?

A. Toen hij werd aangesteld?

De **Voorzitter: Ja.**

A. Dat herinner ik mij niet. Ik geloof het echter niet.

1173. De **Voorzitter:** We hebben het straks al even behandeld, maar ik wilde u nog even categorisch de vraag voorleggen. Heeft Minister *Dijxhoorn* in uw visie op het geval zich te veel met strategische aangelegenheden ingelaten, ja dan neen? Achteraf bezien?

A. Ik kan niet zeggen, of hij dat te veel gedaan heeft. Er was nu en dan een strubbeling. Maar ik zou vooral op het ogenblik, na 8 jaar, moeilijk kunnen beoordelen of hij te veel optrad.

1174. De **Voorzitter:** Nadat hij toen — vermoedelijk is het van hem afkomstig — begin Januari in die opdracht, aanvankelijk zelfs enige tactische punten had doen opnemen, heeft men er deze naderhand uit gehaald en in die brief opgenomen. Wijst dat er niet op, dat hij toch eigenlijk veel te ver ging?

A. Als men zulke dingen opneemt en ze er daarna uithaalt.....

1175. De **Voorzitter:** Ja, nadat de opperbevelhebber bezwaar had gemaakt.

A. Ja, maar daarvoor zijn ze toch, om ze te formuleren en aan de opperbevelhebber voor te leggen en, als hij bezwaren maakt, ze dan terug te nemen. Het schijnt mij redelijk, dat men de man, aan wie men de opdracht geeft, zegt: wat denkt ge er van? En maakt hij dan bezwaren en men acht die raisonable, dat men het dan er uit haalt.

1176. De **Voorzitter:** We komen dan aan enige slotvragen. Hebt u er een bepaalde visie op, hoedanig de staatsrechtelijke verhouding moet zijn tussen de opperbevelhebber en tussen de Minister van Defensie c.q. de Regering? Er is een formulering gegeven door een vooraanstaand militair deskundige (een militaire medewerker van „De Maasbode"). Die heeft het aldus geformuleerd, dat de beoordeling van technisch-militaire vraagstukken geheel tot het ressort van de opperbevelhebber behoort; dat de Regering het doel aangeeft, dat met de strijdmacht moet worden nagestreefd, en de middelen beschikbaar stelt ter bereiking van dat doel, maar dat de wijze, waarop dit doel bereikt wordt, en de wijze, waarop de middelen aangewend zullen worden, dat dat door de opperbevelhebber dient te worden beoordeeld.

A. Dat vind ik heel mooi. Maar nu komt de vraag, wat is technisch-militair. Dat is ook zuiver relatief. Als men nu in die Regering, die daar genoemd wordt, een militaire specialist heeft als de Minister van Defensie, die daar toch ook natuurlijk zijn adviezen geeft, dan is het toch wel heel moeilijk om die „technisch-militaire vraagstukken" zover uit te breiden, dat de Regering in militaire zaken nooit een woord mag meespreken. Waar toch een Minister van Defensie speciaal voor dat deel van het Regeringsbeleid verantwoordelijk is, evenzeer als een ander verantwoordelijk is voor het financiële beleid en een ander voor het onderwijsbeleid, heeft dit zijn consequenties. Hij is voor het militair beleid verantwoordelijk in gewone tijden. Om dan, als er neutraliteitstijd is, ik zal niet zeggen, als er oorlogstijd is, d.w.z. als men zelf in oorlog is, maar als er neutraliteitstijd is, zich van de eigen verantwoordelijkheid zózeer ontheven te achten, dat alles, wat men maar onder militair-technisch kan rangschikken, hem niet meer aangaat, is toch wel zeer bezwaarlijk.

Daarom zeg ik: het hangt er van af, hoever dit militair-technische zich moet uitstrekken. Neemt men het in de meest enge zin, dan kan men het met de gegeven formulering eens zijn. Dan kan men zeggen, dit moet worden overgelaten aan de opperbevelhebber, maar daarom behoeven niet alle militaire aspecten buiten verantwoordelijkheid van de Minister van Oorlog te vallen. Het lijkt mij moeilijk, practisch de juiste grens te stellen, omdat het nergens wettelijk of reglementair omschreven is.

1177. De **Voorzitter:** De opperbevelhebber heeft het zelf nog aangevuld, hij heeft er ook nog een bepaalde mening over. Op de volgende bladzijde in zijn brochure zegt hij nl. dit:

> „Naar mijn mening dient de Regering zich het recht voor te behouden om de opperbevelhebber nadere aanwijzingen te geven, indien haar blijkt, dat de opstelling van de weermacht of het krijgsbeleid kennelijk in strijd zijn met haar politieke doelstelling, zoals die in de opdracht van de opperbevelhebber zijn neergelegd. Van ingrijpen in de technische uitvoering van de opdracht dient zij zich uiteraard te onthouden."

A. Hier is het geschilpunt, waarop ik zoëven wees. Want dat de opstelling der weermacht in strijd zou zijn met de politieke doelstelling, heeft Minister *Dijxhoorn* niet gezegd, maar hoe men die politieke doelstelling militair het best verwezenlijkt, daarover meende de Minister van Defensie ook nog wel een opinie te kunnen hebben en daarin is het Kabinet hem gevolgd.

1178. De heer **Algera:** De opperbevelhebber van land- en zeemacht was rechtstreeks ondergeschikt aan de Ministerraad. Maar nu zou ik graag uw oordeel willen horen over deze vraag, welke de meest juiste wijze is van het contact met de opperbevelhebber, hetzij door de Minister-President, door de voorzitter van de Ministerraad of namens de Regering door de Minister van Defensie, op welke wijze is het eigenlijk het meest juist, dat het contact wordt uitgeoefend?

A. Dat zal van de omstandigheden afhangen. Dat zal kunnen gebeuren, als er een verschil is over militaire zaken met de Minister van Defensie. Als het gaat over andere zaken, als b.v. de opperbevelhebber wil spreken over de politieke doelstelling, dan zal het met de Minister-President moeten zijn. Dat is niet vooraf af te bakenen. Hij kan met beiden particulier contact hebben.

1179. De heer **Algera:** Of met één van beiden natuurlijk?

A. Ja, met één van beiden. Maar het kan zijn, de ene dag met die en de andere met die, dat hangt van de materie af. En het zal dikwijls voorkomen met allebei tegelijk. Ik weet nog, dat, toen generaal Winkelman in de oorlogsdagen ons wilde meedelen, dat het binnen een paar dagen afgelopen zou zijn en dat hij zou moeten capituleren, indien er niet tijdig hulp van de bondgenoten kwam, hij Minister *Dyxhoorn* en mij te spreken heeft gevraagd op Zondagmiddag 12 Mei, Eerste Pinksterdag, te 4 uur, en toen heeft hij ons de toestand uiteengezet. Dat was een juiste opvatting. Dat is een zaak, die hoort én bij de Minister-President én bij de Minister van Defensie. Dat was nu wel een heel gewichtig ogenblik, maar zo kan het ook op een minder gewichtig ogenblik met allebei tegelijk zijn. De volgende ochtend zette hij het nader uiteen in de Ministerraad.

1180. De **Voorzitter:** De instructie van 6 Mei 1939 was het eerst gecontrasigneerd door de Minister van Defensie en op de tweede plaats door de voorzitter van de Raad van Ministers.

A. Dus de heer Colijn stond daar no. 2.

1181. De **Voorzitter:** En de heer *van Dijk* no. 1. Dat wijst er ook enigermate op, dat in het stelsel van vóór de oorlog van het Minister-Presidentschap, dat men toch veel dingen ook wel in eerste instantie liet lopen over de Minister, die het rechtstreeks aanging.

A. Ik vind wel, dat, als de President er onder staat, hij no. 1 moet staan. Maar men heeft er toen blijkbaar anders over gedacht.

1182. De **Voorzitter:** Ik ben aan het slot. Ik had u willen vragen, of u over het hele geval nog iets mee te delen had in een of andere richting.

A. Ik wou nog even twee opmerkingen maken, als ik dat mag doen. Vooreerst, dat ik in die dagen van de mutatie van opperbevelhebberschap, toen reeds generaal *Winkelman* genoemd was als opvolger, op een avond een bezoek gebracht heb aan de heer *van Dijk,* de oud-Minister van Defensie, en deze om advies gevraagd heb, omdat ik het wel een beetje precair vond, zonder nog eens een ander te horen, thans een beslissing te nemen. Wij hadden ons eigenlijk vergist in September met de opperbevelhebber en hoewel ik die vergissing van toen volkomen begrijpelijk vond, omdat er niemand anders was en hij Chef van de Staf was, wilde ik toch ook nog wel eens elders mijn licht opsteken en koos daarvoor mijn oud-collega in een vroeger Kabinet, die ik als zeer betrouwbaar kende. Deze heeft de zaak toen zeer consciëntieus behandeld. Hij heeft een lijst voor de dag gehaald van actieve officieren en van gepensionneerde officieren en een aantal opmerkingen gemaakt. Zijn conclusie was: onder de actieve officieren is er niemand, die ik bijzonder kan aanbevelen. Hij zei ook: Ik heb in September een beetje met een bezwaard hart generaal *Reynders* zien optreden. Maar *Winkelman* is iemand, die ik zéér geschikt acht. Dit was dus een bevestiging van wat ik had gehoord van mijn collega. Ik heb dit toen in de Ministerraad gebracht en daar is toen het besluit gevallen generaal *Winkelman* aan Hare Majesteit voor te dragen. Ik heb u straks al verteld, dat deze later reeds bij zijn eerste optreden in de Ministerraad een uitstekende indruk maakte.

1183. De **Voorzitter:** Was er nu ook geen bezwaar in te zien, dat hij noch chef van de generale staf, noch commandant veldleger was geweest?

A. Neen, en dat vond de heer *van Dijk* ook geen bezwaar.
En dan het tweede punt, dat ik graag nog even wil noemen. U hebt dat niet aangeroerd en dat doet me genoegen, want het bewijst, dat u er geen waarde aan hecht. Men heeft gezegd, dat het prijsgeven van de Peel-Raamstelling zou geweest zijn een teleurstelling voor de Franse staf, die op die Peel-Raamstelling had mogen rekenen en die nu gedupeerd was, omdat we een afspraak hadden, dat we daar zouden blijven.

De **Voorzitter:** Ja, we hebben dit aan een van de andere heren wel gevraagd, maar we meenden, dat het niet meer nodig was, om u hier ook nog uitsluitsel over te vragen.

A. Ik had er op willen wijzen, dat dit hele onderstelde aboucheren met de Franse staf, waardoor zij reden zou gehad hebben te veronderstellen en er op te rekenen, dat wij daar stand zouden houden, in strijd zou geweest zijn met onze neutraliteit. Bovendien hebben, zoals ook de advocaat-fiscaal van het Hof van Amsterdam uiteenzette, de Fransen zelf aan die stelling niet gehecht. Maar afdoend is, dat een dergelijke afspraak onverenigbaar was met onze consequente neutraliteitspolitiek. In mijn radiorede van 19 April 1940 heb ik nog eens uitdrukkelijk uiteengezet, dat wij niet vóóraf afspraken mochten maken met belligerente partijen, voor het geval van een schending van ons grondgebied. U herinnert zich misschien, dat er toen een artikel geweest was in een van de vooraanstaande bladen, waarin aanbevolen was om dit wèl te doen, en toen heb ik, op verzoek van Minister *van Kleffens,* daar een radiorede tegen gehouden. Wij hebben niets anders gedaan dan in verzegelde enveloppe aan onze eigen gezantschappen in Parijs en Londen bericht gezonden, wat wij graag voor hulp in eerste instantie zouden hebben, wanneer we geschonden werden. Maar dat was zelfs voor de gezanten een geheim, want dat ging verzegeld naar hen toe en eerst, toen wij op de knop drukten, 10 Mei, mochten de gezanten de zegels verbreken en konden aan de buitenlandse Mogendheden zeggen, op welke hulp wij prijs zouden stellen.

1184. De **Voorzitter:** Maar ik zou de vraag willen stellen, of niet door het feit, dat de Peel-Raamstelling vrij sterk verdedigd was, ook met stellingen, enz., of daardoor in de practijk de Fransen niet enigermate op een dwaalspoor zijn gebracht?

A. Dat is mogelijk. Maar dan zou men niet vrij zijn in het zelfstandig en naar eigen inzicht veranderen van zijn stellingen.

1185. De **Voorzitter:** In dit verband mag ik misschien nog even vragen: Minister *Dijxhoorn* heeft toen eens een keer, ik meen in November of December, twee millioen beschikbaar gesteld voor een verhoging van het talud van het tankkanaal in de Peel-Raamstelling. U zei straks, dat de indruk van het Kabinet is geweest, dat generaal *Reynders* nogal eens van mening veranderde of iets dergelijks, maar zou men dit ook niet kunnen verwijten aan Minister *Dijxhoorn,* dat hij dus een tijdlang toch blijkbaar wel .....

A. Was dat in December?

1186. De **Voorzitter:** Ik weet niet precies de maanden uit mijn hoofd, maar ik vermoed November of December. In ieder geval toch een tijd nadat de eerste versterkingen zijn aangelegd. In een van de twee laatste maanden van het jaar. Dat zou er toch op wijzen, dat hij een tijdlang meer heeft willen doen dan later.

A. Dat kan natuurlijk zijn.

De **Voorzitter:** Wij danken u voor uw inlichtingen.

D. J. DE GEER.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 24 FEBRUARI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

HENRI GERARD WINKELMAN,

oud 71 jaar, wonende te Soesterberg, oud-opperbevelhebber van Land- en Zeemacht.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

1187. De **Voorzitter:** Kunt u ons soms ook meedelen, of er tussen belangrijke voorstellen uwerzijds en de beslissing daarop van de Minister van Defensie nogal geruime tijd verliep? Gaf dat u enigermate aanleiding tot bezwaar, ja dan neen? Of werd er altijd vlot gehandeld?

A. In het algemeen werd er zeer vlot door de Minister van Defensie, met wie ik speciaal veel te maken had, gehandeld. Ten opzichte van de verklaring van de staat van beleg is dat niet zo vlot gegaan, maar dat was bekend, dat lag niet aan de Minister van Defensie, want deze was er volkomen van overtuigd, dat het afkondigen van de staat van beleg noodzakelijk was, maar wat er aan haperde, kan ik niet beoordelen.

1188. De **Voorzitter:** Dus over het algemeen had u niet te klagen, ging het zeer vlot?

A. Zeer vlot.

1189. De **Voorzitter:** Kunt u soms iets meedelen over de bevoegdheden en het werkgebied van het Stellingbouwbureau van de generaal *van den Kasteele* en aan wie deze ondergeschikt was?

A. De bevoegdheden waren niet anders dan dat hij de zeggenschap had over het personeel, dat hij had, maar verdere bevoegdheden waren er niet; want juist doordat niet de volledige zeggingskracht aan de opperbevelhebber was gegeven over de bevoegdheden, die de staat van oorlog bij voorbeeld toestond, hadden wij bij voorbeeld om eens iets te noemen geen bevoegdheden om burgerwerkkrachten te vorderen. Als u dat bedoelde onder de bevoegdheden van het bureau van de generaal *van den Kasteele,* dan had hij eigenlijk geen bevoegdheden. Dit was een bureau, waarin ontworpen werden en uitgewerkt werden de zaken, die tot stand moesten komen, een technisch bureau.

1190. De **Voorzitter:** Maar stond hij hiërarchisch onder het Departement of onder de opperbevelhebber?
Herinnert u zich dat niet?

A. Ik heb wel met hem besprekingen gehad. Ik zou het u niet met beslistheid kunnen zeggen.

1191. De **Voorzitter:** In verband met al deze quaesties van stellingbouw e.d. heeft *ir. Ringers* nogal een beduidende rol gespeeld. Had deze een officiële opdracht, hetzij van de Regering, hetzij van de opperbevelhebber?

A. Van mij heeft hij geen opdracht gehad, maar hij was er al bij betrokken, toen ik kwam, dus hoe of dat in zijn werk is gegaan, weet ik niet. Maar bij de inundatiën was hij al werkzaam en onder de verschillende maatregelen, die genomen konden worden om de totstandkoming van die inundatiën te bevorderen, was hij daarbij werkzaam en wel zodanig, dat ik met hem ook besprekingen gehad heb over een stoomgemaal voor de Grebbelinie, dat ter hoogte van Rhenen zou worden gebouwd, maar hoe en wanneer hij in die functie is werkzaam geworden, dat weet ik niet. Dit was vóór mijn tijd.

1192. De **Voorzitter:** Maar voor zover u met hem samengewerkt hebt, was dat buitengewoon prettig en buitengewoon goed?

A. Hij was buitengewoon actief; ik ben er in één woord vol lof over.

1193. De **Voorzitter:** Hoe was het over het algemeen gesteld met het ter beschikking stellen van geld voor verdedigingswerken?

A. Daarvan heb ik niet de minste bezwaren ondervonden, wat ik gevraagd heb, heb ik gekregen, d.w.z. op het laatst was gevraagd f 100 000 000 en toen hebben wij eerst f 50 000 000 gekregen, maar ik was er van overtuigd, wanneer dat verwerkt was, dat de tweede f 50 000 000 ook zou volgen, en daarom heb ik mij hiermede ook volkomen tevreden gesteld, omdat ik begreep, dat dit een quaestie was van termijnen.

1194. De heer **Algera:** Had u er geen bezwaar tegen met *ir. Ringers* samen te werken of samen te spreken?

A. In het geheel niet, integendeel.

1195. De heer **Algera:** Gezien ook het feit, dat hij blijkbaar door de Regering was aangesteld en niet aan u ondergeschikt, hetgeen eigenlijk niet paste in het kader.

A. Dat niet, maar ik heb toch zijn medewerking buitengewoon op prijs gesteld en ook heb ik bij voorbeeld, toen Rotterdam was gebombardeerd, hem onmiddellijk benoemd tot Regeringscommissaris, als gevolg juist van de prettige samenwerking en van zijn buitengewone activiteit.

1196. De **Voorzitter:** Kunt u iets meedelen over de drie maanden, dat u opperbevelhebber bent geweest vóór het uitbreken van de oorlog hier, in verband met de mogelijkheden om schendingen van ons luchtgebied tegen te gaan? Was er met de weinige vliegtuigen, die wij hadden, practisch veel tegen te doen?

A. Afgescheiden van de weinige vliegtuigen, die wij hadden, was de grote moeilijkheid, dat, wanneer deze vliegers van vreemde nationaliteit boven ons luchtgebied kwamen, dan de ruimte van ons gebied zo klein was, dat voor het vliegtuig, dat dan opsteeg, op de grote hoogte, waarop deze vreemde vliegtuigen vlogen, het bijna ondoenlijk was om ze nog in te halen, voordat ze de grens over waren. En voortdurend een vliegtuig in de lucht hebben, voor het geval, als er eens één kwam, dat was natuurlijk ten enenmale — het zou normaal al uitgesloten zijn — uitgesloten in verband met onze geringe hoeveelheid van 124 vliegtuigen voor alles. Er was afgesproken, dat er 's nachts niet gevlogen zou worden en overvliegende toestellen over ons gebied uitsluitend aan de luchtdoelartillerie zouden worden overgelaten. Het zou dus veel te gevaarlijk zijn om dan ook Nederlandse vliegers in de lucht te sturen.

1197. De **Voorzitter:** En hebt u in die tijd ooit iets vernomen over stappen, die de Duitse gezant, hetzij bij de Secretaris-Generaal van Buitenlandse Zaken, hetzij bij de Minister van Buitenlandse Zaken, zou hebben ondernomen in verband met de vraag of men eventueel zou tolereren, dat Duitse troepen door een klein gedeelte van ons land zouden trekken?

A. Ik heb dit voor het eerst vernomen in het proces *De Geer.* Voordien had ik dit nooit gehoord.

1198. De **Voorzitter:** Hebt u er een indruk over, na wat u er van vernomen, gezien en gelezen hebt, of het conflict tussen uw voorganger generaal *Reynders* en de Regering inderdaad in het teken stond, of voor ons aandeel in de strijd tegen een eventuele overwelldiger al of niet de nodige offers behoorden te worden gebracht? Kan

men dat zo stellen? Ik bedoel, dat de ene meer dan de ander bereid was, hetzij het Kabinet, hetzij generaal Reynders, om werkelijk veel offers te brengen voor weerstand tegen deze eventuele overweldiger?

A. Mij is onbekend, wat de wrijving tussen de generaal *Reynders* met de Regering geweest is. Toen mij de vraag werd gesteld of ik opperbevelhebber wilde worden, was dat voor mij iets absoluut vreemds, ik wist helemaal niet, dat er die wrijving bestond. Ik persoonlijk heb nooit anders de indruk gehad dan dat de Regering een hardnekkige verdediging wenste en ik heb noch uit woorden, noch uit daden ooit een andere indruk gekregen en de generaal *Reynders* heeft mij, bij het overgeven van het commando, hierover ook geen mededelingen gedaan.

1199. De **Voorzitter:** Dus uw indruk was inderdaad, dat het Kabinet met zijn hele visie en zijn gedachtengang wel degelijk ernstig de neutraliteit wenste te handhaven en ook daar gaarne offers voor over had.

A. Volkomen, behalve, dat naar mijn smaak, de staat van beleg veel eerder had moeten worden afgekondigd, maar dat doet, geloof ik, aan de gesteldheid van de Regering niets af. Ik had de indruk, dat het inderdaad de bedoeling was volledig op te treden. Alleen in de laatste zitting van de Ministers in het Kabinet op de 13de Mei, toen was de stemming, meer in het bijzonder bij de Ministers van de sociaaldemocraten, om te eindigen. In die zitting is voorgelezen een brief uit Engeland, waarbij gezegd werd, dat aan onze herhaalde vragen om steun ten slotte niet meer kon worden voldaan, dat Engeland al zoveel had gedaan, had gedaan wat het kon doen en dat het nu niet verder kon. En toen hebben enige van de Ministers, die ik u noemde, gezegd: is het nu niet tijd om er mee uit te scheiden in verband ook met de ongunstige gang van zaken. Ik heb mij hiermede niet kunnen verenigen, ik heb mij hiertegen verzet en toen is mij de opdracht verstrekt om dan — na enige discussie — de verdediging voort te zetten, maar niet nodeloos offers te brengen, en dat is mijn laatste opdracht geweest.

1200. De **Voorzitter:** U hebt daar straks gezegd, dat u van die voorgeschiedenis vrij onkundig bent geweest, maar u hebt in die dagen, toen die wisseling heeft plaats gehad, een indruk gekregen, wat eigenlijk de hoofdreden geweest is van het laten weggaan van generaal *Reynders*?

A. Het niet overeenstemmen met zijn militair beleid.

1201. De **Voorzitter:** Dus met zijn visie op de militaire strategie, enz.

A. Juist.

1202. De **Voorzitter:** Is er toen met u nog iets besproken in verband met het weggaan naar aanleiding van uw benoeming tot opperbevelhebber? Zijn er bepaalde eisen gesteld of is u een bepaalde visie van de Regering of van de Minister van Defensie medegedeeld? Hoe hij de militaire situatie en de militaire wenselijkheden zag?

A. De gang van zaken is deze geweest, dat ik een telefonische opdracht kreeg om 's avonds ten huize van de Minister te komen, en toen heeft hij mij verteld, dat er moeilijkheden waren met de opperbevelhebber en gevraagd welke visie ik op de zaak had en die heb ik toen aan de Minister medegedeeld. Aan het slot van die bespreking, welke een uur of twee duurde, heeft de Minister mij gevraagd of ik opperbevelhebber wilde worden. Ik heb gevraagd dit in beraad te houden en de volgende morgen zou ik de Minister daaromtrent antwoord geven. Ik heb mij toen bereid verklaard het opperbevel over te nemen.

1203. De heer **Algera:** Kan er niet een misverstand zijn bij u omtrent de duur van het onderhoud, dat heeft plaats gehad met Minister *Dijxhoorn*.

A. Ik geloof het niet.

1204. De heer **Algera:** Dat onderhoud zou een kwartier hebben geduurd, volgens onze inlichtingen.

A. Dat is per se niet juist. Het heeft per se langer geduurd. Ik ben om 8 uur, meen ik, ontboden bij de Minister en toen ben ik eerst ontvangen beneden, bij de Minister en zijn vrouw en toen heeft de Minister mij gevraagd mede naar boven te gaan. Wij hebben boven op zijn werkkamer zitten praten, waarna ik nog even naar beneden gegaan ben om afscheid te nemen, maar ik meen, dat ik om halftwaalf, twaalf uur ongeveer het huis van de Minister verliet. Dus het moet per se langer geduurd hebben.

1205. De heer **Algera:** Heeft de Minister niet met u gesproken over de reden van het conflict?

A. Dat hij het niet eens was met het militair beleid.

1206. De heer **Algera:** Ja, maar waaruit bestond dat?

A. Hij heeft mij verteld, hoe de verschillende stellingen waren en dat hij van oordeel was, dat de wijze, waarop generaal *Reynders* de verdediging wilde voeren, niet juist was.

1207. De heer **Algera:** En heeft hij u nog gevraagd welk standpunt u innam?

A. Hij heeft mij gevraagd, welk standpunt ik innam.

1208. De heer **Algera:** En kwam dat overeen met het standpunt van de Minister?

A. Ja, in hoofdzaak wel.

1209. De heer **Algera:** Kunt u misschien even formuleren het standpunt van de Minister in dit opzicht?

A. De Minister had bezwaren tegen de Peel-Raamstelling en tegen het standhouden in de Grebbelinie met dezelfde troepen, waarmee zou worden hardnekkig standgehouden in het oostfront van de vesting Holland, dat deze troepen dus de terugtocht moesten maken naar de vesting Holland en daar die zelfde troepen nog eens moesten worden gebruikt. Deze zelfde bezwaren voelde ik ook. Het is naar mijn mening uitgesloten om de troepen, die in een nauw contact zijn met de vijand, terug te trekken naar de volgende stelling — waarbij die terugtocht bovendien, in het bijzonder waar inundatiën zijn, door vliegtuigen en artillerie ontzettend kan worden gehinderd, misschien zelfs onmogelijk gemaakt — en daar dan een hardnekkige verdediging nog te voeren met die zelfde troepen; en toch zou dit dan moeten, want er waren geen verse troepen, om die tweede stelling te bezetten.

Wat de Peel-Raamstelling betreft, die stelling was veel te lang voor het aantal troepen, dat beschikbaar was. Ten gevolge van het tekort aan troepen was er geen behoorlijke verdediging in de diepte; hier en daar zelfs uitsluitend een lineaire opstelling. De stelling had geen groot uithoudingsvermogen, want wat er gemaakt was, dat was eigenlijk allemaal van hout. Op enkele gedeelten waren er maar betonnen dekkingen. Artillerie was veel te gering. Pantserafweer, luchtdoelartillerie was er in die stelling helemaal niet. Pantsergeschut was er alleen bij het IIIde legercorps. Bij de Peeldivisie niet. De rechtervleugel eindigde bij Dorpplein, omdat daar een grenspaal stond. Ten zuiden daarvan was tot het Albertkanaal, waar de Belgische verdediging zou worden gevoerd, een ruimte van 35 à 40 km. Wetende, hoe de Duitsers met hun pantserwagens voorliefde hadden voor omtrekkende bewegingen, was hierdoor deze stelling naar mijn smaak ten enenmale veroordeeld geweest, al was het alleen hierom.

1210. De **Voorzitter:** Al die overwegingen zijn die avond al ter sprake gekomen of zijn dat ervaringen, die u later hebt opgedaan?

A. Verschillende er van zijn die avond besproken. En ook die quaestie van de terugtocht weet ik zeker, dat wij die besproken hebben.

1211. De **Voorzitter:** En dat dat waarschijnlijk was?

A. Dat misschien niet. Dat heb ik toen zeker niet besproken. want ik was commandant van de luchtverdediging in Soesterberg en toen had ik met die stellingen niets te maken; daar was ik nooit geweest.

1212. De **Voorzitter:** Maar het onderhoud is toch wel degelijk zeer uitvoerig geweest?

A. Ja. En of er gesproken is over de mobilisatieclubs en de staat van beleg, dat zou ik u op het ogenblik niet kunnen zeggen of dit die avond is besproken, maar daar heb ik natuurlijk ook met de Minister over gesproken. Maar of dat toen is geweest, weet ik niet.

1213. De heer **Algera:** Heeft u direct geantwoord op de vraag van de Minister of hebt u nog enig uitstel gevraagd?

A. Ik heb gevraagd het te mogen overwegen en toen heeft hij mij gevraagd of ik dat niet te lang wilde doen, waarna ik de volgende morgen de Minster telefonisch heb medegedeeld, dat ik er toe bereid was. Dus daar heb ik mij 's avonds helemaal niet over uitgesproken.

1214. De **Voorzitter:** Kan men zeggen, dat een gedeelte van de ongunstige uitslag van de oorlogvoering in aanzienlijke mate te wijten is aan het min of meer stelselloze ingrijpen van de Regering in het krijgsbeleid, onder uw voorganger dan natuurlijk?

A. Neen, dat kan geen invloed hebben gehad op de einduitslag. Daarvoor ben ik alleen verantwoordelijk natuurlijk. En wat er met mijn voorganger geschied is, dat kan geen invloed daarop hebben gehad. Ik ben volkomen vrij geweest om het aan te pakken zoals ik het wenste. Er is mij geen enkele bindende aanwijzing daarvoor gegeven.

1215. De **Voorzitter:** Maar kunt u zich misschien voorstellen, dat ten gevolge van die wisseling, afgezien van de personen dus, er enigermate indirect toch nadelige invloeden zijn geweest op de hele gang van zaken? Stagnatie eventueel, omwerping van bepaalde plannen, die in een bepaalde richting bestonden?

A. Dat kan nooit gunstig zijn, Mijnheer de Voorzitter, maar ik heb niet bemerkt in mijn verdere werk, dat van minder goede samenwerking sprake geweest is, integendeel.

1216. De **Voorzitter:** Dan mag ik misschien overgaan — u hebt het punt hier en daar al even genoemd — tot de quaestie van de Oorlogswet en de staat van oorlog en beleg. Hebt u, toen u nog geen opperbevelhebber was, toen misschien al een idee er over gehad in uw functie, daaraan voorafgaand, of het onjuist was van de Regering, dat ze niet de staat van beleg heeft afgekondigd, of anders, dat, toen ze eenmaal theoretisch de staat van oorlog afkondigde, ze in werkelijkheid toch nog restricties oplegde, waardoor dat niet volledig functionneerde? Hebt u daar, vóór u opperbevelhebber was, al iets van bemerkt?

A. Mij was zelfs niet bekend, dat er restricties waren opgelegd. Dat heb ik pas als opperbevelhebber gemerkt, omdat ik er van te voren niets mee te maken had, en in mijn functie, welke ik toen had, had ik niet de minste behoefte aan de staat van beleg, toen kwam het er alleen op neer, dat er batterijen waren, om de actie in de lucht tegen te gaan. Voor de actie van die batterijen had ik de bevoegdheden uit de Oorlogswet niet nodig, evenmin voor het vorderen van burgerwerkkrachten, maatregelen tegen spionnage e.d.

1217. De **Voorzitter:** Maar toen u eenmaal opperbevelhebber was?

A. Toen wel. Maar waar door mijn voorganger de belofte aanvaard was, dat hij zich zou onthouden van eigenlijk de meeste punten, heb ik mij daar natuurlijk aan gehouden. Bovendien was er in de toestand niets veranderd en ik wist, dat het niet de Minister van Defensie was, die zich daartegen verzette. Ik heb er wel op gewezen, dat het noodzakelijk was, dat de staat van beleg ten slotte voor het gehele land werd afgekondigd. Maar toen heb ik de gevallen ook gehad van de spionnage van mensen, die tot het Duitse gezantschap behoorden, en de militaire attaché, o.a. de overste *Otzen,* die werd gesnapt, toen hij bij de Moerdijk aan het spionneren was. Toen heb ik ook wel bemerkt, aan den lijve ondervonden, dat wij onmachtig waren, doordat de staat van beleg er niet was.

1218. De **Voorzitter:** Aan het eind van 1939 heeft uw voorganger als opperbevelhebber, die restricties, die de Regering hem met betrekking tot de staat van oorlog had opgelegd, dat gentlemen's agreement eenzijdig opgezegd.

A. Dat vond ik niet juist.

1219. De **Voorzitter:** Die restricties vond u ook niet juist ?

A. Die restricties vond ik niet juist, maar het eenzijdig opzeggen vond ik ook niet juist.

1220. De **Voorzitter:** U hebt er zich ook niet aan gehouden?

A. Ik heb mij er wel aan gehouden en de houding van mijn voorganger heeft mij enigszins verwonderd, want ten slotte heeft hij wèl geschreven: ik houd mij er niet meer aan, maar hij heeft dat toch niet in practijk gebracht.

De opruimingen, die niet mochten geschieden bijv., zijn ook na die tijd niet uitgevoerd. Hij heeft wel een boze brief geschreven, maar hij heeft de consequentie daarvan niet ten gunste van de defensie aangewend. Zo zou ik hebben verwacht, dat hij bijv. het artikel betreffende opruimingen (ik meen artikel 12 of 15) zou hebben toegepast, maar dat is niet geschied. Dat was een van de bezwaren o.a. bij de Grebbestelling. Daar waren opruimingen nodig, waardoor o.a. de Holleweg nabij de Grebbelinie, waar de Duitsers zijn doorgedrongen, niet behoorlijk onder vuur kon worden genomen. Dus een gevolg van het feit, dat wij niet mochten opruimen, omdat het een nieuwe stelling was. Wij mochten alleen opruimen, wat oude bestaande stellingen waren, maar een nieuwe stelling, daarvan werd gezegd, die moet je maar zo kiezen, dat een opruiming niet nodig is. Dat is natuurlijk niet altijd mogelijk.

1221. De **Voorzitter:** Dus de niet volledige toepassing van de staat van oorlog, d.w.z. de restricties, die opgelegd waren, hebben dus naar uw mening wel degelijk een invloed op de landsverdediging gehad?

A. Dat is mijn mening, ja.

1222. De **Voorzitter:** En hebt u het ook altijd in principe onjuist gevonden?

A. Ja.

1223. De **Voorzitter:** En het is ook wettelijk onjuist.

A. Neen, dat vind ik niet, Mijnheer de Voorzitter, en wel daarom niet, omdat in de wet op de staat van oorlog geen *verplichtingen* worden opgelegd aan de opperbevelhebber, maar hem *bevoegdheden* worden gegeven en, wanneer mij bevoegdheden worden toegekend, ik niet verplicht ben om die bevoegdheden te gebruiken. Het is mij echter bekend, dat generaal *Reynders* — hij schreef dit in een van zijn brochures — de beperking strijdig achtte met de wet.

1224. De **Voorzitter:** Maar is het Kabinet of de Regering niet in strijd met de wet, als zij u door een interne afspraak de mogelijkheid ontneemt om, als u het wel in 's lands belang acht, het niet te doen? Dat lijkt me toch wel in strijd met de hele opzet van de oorlogswet, die dat sinds tientallen van jaren altijd zo gesteld heeft, dat, wanneer eenmaal die staat van oorlog werd afgekondigd, dan dat ene apparaat ook zo zou functionneren en ter beoordeling zou staan van de opperbevelhebber.

A. Mijnheer de Voorzitter: Ik ben geen jurist en ik durf daar dus niet op te antwoorden of dit wettig of niet wettig is, maar ik zie het zo. Wanneer de opperbevelhebber de vraag krijgt, kijk eens, je kunt de staat van oorlog krijgen, maar die en die punten zonder ik uit, neemt u daar genoegen mee?, dan is het aan de opperbevelhebber om te zeggen: neen, daar neem ik geen genoegen mee, ik heb ze allemaal nodig of ik kan ze allemaal nodig hebben. Maar als hij redeneert: ik heb althans enige punten, die ik wilde hebben, en ik neem daar genoegen mee, dan staat van dat ogenblik af de Regering vrij, want dan is het een vrijwillige aanvaarding door de opperbevelhebber. En dan is hij ook gebonden om zich daaraan te houden. Dat is mijn opvatting van deze zaak.

1225. De **Voorzitter:** In die eerste maanden, toen blijkbaar die restricties dan nog golden, ook in uw gedachtengang, is u toen niet opgevallen, dat er bijv. met betrekking tot artikelen van de Gemeentewet eigenlijk een onhoudbare rechtstoestand bestond?

A. Ja, dat was natuurlijk moeilijk.

1226. De **Voorzitter:** Omdat de betreffende autoriteiten het recht niet meer hadden en u mocht het ook niet toepassen .....

A. Dat is een lacune, ja zeker.

1227. De **Voorzitter:** Dat is dan toch wel opgevallen: En is dat het Departement van Defensie nooit duidelijk geworden, dat er veel ontevredenheid over bestond?

A. Ja, maar het Departement van Defensie was er volkomen van overtuigd, dat er ontevredenheid was, omdat wij de staat van beleg niet hadden. Maar waar daar de tegenstand was, weet ik niet. Dat is een quaestie uit de keuken van het Kabinet. Het is mij alleen wel opgevallen naar aanleiding van een bespreking op het Departement van Justitie, alwaar ik zeer sterk de indruk kreeg, dat men eigenlijk

bang was om dit recht in handen van de militairen te geven, dat men eigenlijk een beetje bang was, dat er bij waren, die iets te wild waren. Dat heb ik zo geproefd en daar wilde men ook er toe komen, dat de staat van oorlog en van beleg, dat die wel zouden kunnen worden ingesteld, maar dat eigenlijk de bevoegdheden zouden worden gegeven aan het civiele bestuur, de macht. Daartegen heb ik mij toen verzet en daarbij had ik de volledige steun van de Minister van Defensie, die ook bij dat onderhoud aanwezig was; het was een onderhoud met de Minister van Justitie.

1228. De **Voorzitter:** Daardoor is waarschijnlijk te verklaren de juridisch merkwaardige figuur, dat het Departement van Justitie is gaan grasduinen op het terrein van Defensie en van de oorlogswet, die rechtstreeks samenhing met artikel 195 van de Grondwet. Is u nog iets meer bekend over het verloop van zaken met het ontwerp nieuwe Oorlogswet? Daar is door verschillende instanties nogal veel .....

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, het is ook naar aanleiding daarvan, dat dat gesprek plaats had bij de Minister en toen heb ik er op gewezen, dat juist allerlei maatregelen genomen konden worden en ook waren genomen om het wilde optreden van jonge commandanten e.d. uit te schakelen. Ik heb toen wel de indruk gekregen, dat dat een klein beetje olie op de golven is geweest. Het slot was, dat de Minister zei, dat deze zaak nog verder besproken moest worden en hij verzocht mij iemand aan te wijzen voor een bespreking met de heer *Hooykaas,* die bij het Departement van Justitie was, en dat is eigenlijk het slot geweest van deze bespreking. Er is verder echter nooit meer iets van gekomen, het is blijven rusten en in dat stadium gebleven.

1229. De **Voorzitter:** Kunt u mij nog mededelingen doen over de vraag, of dat niet uitgeroepen zijn van de staat van beleg, of dat nadelige gevolgen heeft gehad enerzijds in verband met de censuur en anderszijds in verband met spionnage en landverraad?

A. Op de censuur ook. Wij zijn niet in staat geweest om censuur uit te oefenen. Dat hebben wij pas kunnen doen op 19 April. Toen is de censuur pas ingesteld. Om daar een tastbaar voorbeeld van te geven, dat het nadelig gewerkt heeft, dat kan ik niet, maar de kans, dat het nadelig gewerkt heeft, is natuurlijk zeer groot geweest.

1230. De **Voorzitter:** Dus dat het gebrek aan censuur nadelig gewerkt heeft, kunt u niet bewijzen?

A. Ik weet geen voorbeeld, dat ik kan zeggen: daar blijkt het uit.

1231. De **Voorzitter:** En in het tijdperk van 19 April tot 10 Mei zijn er toen geen éclatante dingen door de toepassing van de censuur naar voren gekomen?

A. Ik zie het nog enigszins anders. Het gaat er niet alleen om, of er zich gevallen hebben voorgedaan, het grote nut is vooral gelegen in de preventieve werking, want al neemt men een maatregel tegen iemand, die b.v. gespionneerd heeft, dan kan het onheil eigenlijk al gesticht zijn. Het is minder repressief dan wel dan, dat het juist de preventieve werking is, waar wij het van moeten hebben en die hebben wij volkomen gemist. Ik kan me wel herinneren, dat men toen via A.N.P. geprobeerd heeft de pers te breidelen en gezegd heeft, dat er geen militaire berichten mochten worden gegeven, en toen is er een bericht gekomen, natuurlijk niet in de grote bladen, dit was een blad, ik geloof van hoefsmeden, een vakblad, en daarin werd verteld, dat op een aangeduide plaats een kantonnement van een bepaald onderdeel was met vermelding van een opslagplaats van munitie en meer dergelijke zaken, werkelijk niet met de bedoeling om kwaad te stichten, maar intussen het kwaad was gesticht.

Maar nog een ander geval: Een brug werd afgebroken en er werd in de plaatselijke pers of de provinciale pers daarvan melding gemaakt en die man is van civiele zijde ter verantwoording geroepen, waarop deze man vroeg: „is dat nu een militair bericht? Dat wist ik niet.". Hij is ook niet veroordeeld; hij werd vrijgesproken, meen ik. Hij redeneerde: een brug, die afgebroken wordt, waarom is dat militair; dat is voor ons van belang. Onder de staat van beleg kan men in ieder geval in een duidelijke verordening bepaalde dingen verbieden en dat kon nu niet.

1232. De **Voorzitter:** Ik stap nu af van de censuur en dan wilde ik nog een enkel punt vragen over spionnage en landverraad. De bestrijding van spionnage, van wie ging dat uit? Ging dat uit van de Procureur-Generaal en de hem toegevoegde Rijksrechercheurs?

A. Ja, niet van ons, want wij konden er niets aan doen.

1233. De **Voorzitter:** Na 19 April dus wel?

A. Ja, dan was dat de militaire politie natuurlijk.

1234. De **Voorzitter:** Dus na 19 April de militaire autoriteiten, maar voorafgaande daaraan .....

A. Konden wij er niets aan doen. De terreinen waren allemaal begaanbaar. De waterlinie is, wat de versterkingen betreft, militair terrein, en dus niet toegankelijk, maar het betreden van de overige terreinen, dus ook de nieuwe stellingen, kon alleen met de wet worden belet.

1235. De **Voorzitter:** Maar kunt u zich voorstellen, dat eventueel in het tijdperk, voorafgaande aan de 19de April, het ontbreken van de staat van beleg ongunstig zou hebben gewerkt in die zin, dat niet die spionnen gevat zouden zijn geworden, die, indien de staat van beleg wel was afgekondigd, wel gegrepen hadden kunnen zijn?

Het is natuurlijk allemaal problematisch..... Hebt u nooit klachten gehoord van de Procureur-Generaal in die tijd? Is daar nooit van die kant uit een mening naar voren gekomen?

A. Mij niet bekend, neen. Maar men kon de mensen ook niets doen, het terrein was vrij, daar kon iedereen over lopen.

1236. De **Voorzitter:** En gelooft u, dat de echte Duitse spionnen, de belangrijke spionnen, werkelijk door de staat van beleg verhinderd zouden zijn geworden hun werk te doen? Zou het practisch genomen toch niet gebeurd zijn? En is dit na 19 April niet toch nog gebeurd?

A. Een pertinent ja of neen hierop te antwoorden, is heel moeilijk. Maar dat het zeer bezwaarlijk zou zijn geworden, dat geloof ik wel.

1237. De **Voorzitter:** En hadden de Duitsers toch niet voldoende inlichtingen, photographie van uit de lucht e.d.?

A. Dat is gebeurd. Dat wil zeggen, er kwamen herhaaldelijk berichten, dat Duitse vliegtuigen hoog in de lucht precies de lijnen van de stellingen volgden (ik herinner mij o.a., dat zij de IJssel volgden) en daar waarschijnlijk photo's hadden genomen en dan had men hetzelfde bezwaar, dat ik daar straks noemde. Die vliegtuigen waren zo hoog, dat voordat een vliegtuig van ons was opgestegen en iets kon doen, de andere al de grens over en op hun eigen terrein waren. Dus dat is zeer zeker gebeurd.

1238. De **Voorzitter:** U is niet in bijzonderheden bekend, waarom de staat van beleg pas 19 April verkregen is kunnen worden? Er was blijkbaar een stroming in het Kabinet, die daar krachtig tegen was voor dat moment?

A. Op 1 November was het terrein, waar de stellingen lagen, in staat van beleg verklaard. De 12de November is er bericht gekomen, dat de Duitse aanval zou loskomen. Minister *van Boeyen* is toen, onder andere met één van de officieren van het hoofdkwartier, langs de grens gegaan en heeft daar aan de burgemeesters gevraagd of zij bezwaar hadden tegen de staat van beleg in hun gemeenten. En dat heeft geleid tot het verklaren van de staat van beleg in die strook langs de grens. Men heeft toen ook nog de bevoegdheid om militair gezag uit te oefenen toegekend aan de commandanten in de drie grote steden: Amsterdam, Rotterdam en den Haag. Dat was 13 April. Toen is naar aanleiding van dat bezoek van de Minister een verzoek gekomen aan het hoofdkwartier om te ontwerpen een Koninklijk besluit voor de staat van beleg langs de grens. Twee besluiten zijn toen ingediend: een van beperkter inhoud en een van een beetje uitgebreider gebied. Het verst gaande is gekozen, dat op 13 April ook tot stand gekomen is. Op 19 April is door de Regering zelf, zonder nader overleg met mij, maar het sprak vanzelf, dat ik er mee instemde, de staat van beleg voor het gehele land afgekondigd. Dat is dus eigener beweging door de Regering gebeurd.

1239. De **Voorzitter:** Ik kom thans aan het onderwerp: Mobilisatieclubs. Kunt u ook zeggen of de mobilisatieclubs, niet zoals ze later onder uw opperbevelhebberschap zijn naar voren gekomen, maar zoals ze oorspronkelijk in de laatste maanden van 1939 zijn opgezet, of ze inderdaad tot op zekere hoogte een instantie geschapen

hebben tussen de gemobiliseerden en hun hiërarchieke chefs? Kan men dat zo stellen of zo zien?

A. Ja, naar mijn mening zeer zeker. Mijn standpunt omtrent verenigingen in het leger is het volgende: Iedere vereniging, die niet is een sportvereniging, een toneelvereniging e.d., is in het leger uit den boze. Naar mijn smaak hoort in het leger geen vereniging, ...

1240. De **Voorzitter:** Geen politieke vereniging?

A. Geen politieke vereniging en geen vereniging, die de vorm en de allures aanneemt van, laat ik zeggen, een vakverbond. Ook de officiersverenigingen — ik ben er zelf nooit lid van geworden — vond ik uit den boze. Ook de onderofficiersvereniging „Ons belang" is destijds ook wel gebleken fataal te hebben gewerkt. Dat is fout. Het is in strijd, naar mijn smaak, met de goede geest, die in het leger moet zijn. Het draait altijd hier op uit, dat ze door de samenklamping meer macht krijgen en dat is naar mijn oordeel in een leger niet te tolereren. In het algemeen ben ik tegen verenigingen. En juist tegen deze vereniging, die een zeer scherp politiek kantje had, was ik buitengewoon gekant. Ik vond het bepaald — ik was dit met generaal *Reijnders* eens — niet te aanvaarden.

1241. De **Voorzitter:** Uit krijgstuchtelijk oogpunt?

A. Ja, en ook met het oog op de band, die tussen allen in het leger behoort te zijn. En toen wij het concept hebben gekregen, waarmede de Minister zich eigenlijk al verenigd had, dat wil zeggen, dat heeft mijn voorganger dan gekregen, toen is het voor mij eigenlijk makkelijk geworden, dat ik heb kunnen doorgaan op zijn standpunt, en ik ben er in geslaagd om het kwade er van er uit te halen en daarmee heeft de Minister zich kunnen verenigen en toen was het exclusieve sociaal-democratische, dat aan deze clubs was, er af genomen. De clubs moesten voor iedereen toegankelijk zijn en er mocht geen politiek besproken worden. Zij mochten zich niet de beoordeling aanmatigen over klachten e.d., zij mochten zich niet met dienstaangelegenheden inlaten en zich niet tussen de chefs en hun ondergeschikten stellen. En al deze dingen, die de generaal *Reijnders* ook wilde, heb ik na een bespreking, die ik op mijn hoofdkwartier heb gehad — o.a. de heer *Woudenberg* is daarbij geweest —, in het concept kunnen doen aanbrengen, waardoor de kwade facetten er van zijn weggenomen, en ik heb na die tijd ook nooit meer klachten gehoord van een of andere commandant over de clubs.

1242. De **Voorzitter:** Dus u hebt u heel goed kunnen indenken de bewaren van generaal *Reijnders?*

A. Volkomen, want ik deelde die bezwaren.

1243. De **Voorzitter:** En u vindt het waarschijnlijk ook onjuist, als het waar zou zijn, dat men niet vooraf met hem die zaak overlegd en besproken heeft. In de stukken aan de Eerste Kamer is toen de eerste uiting van de Regering in November naar voren gekomen en ik heb reden om aan te nemen, dat dat niet vooraf met hem behandeld is.

A. Dat acht ik niet juist, niet gewenst.

1244. De **Voorzitter:** Die zaak heeft dus toen, in uw gedachtengang ook begrijpelijkerwijze, aanleiding gegeven tot zekere tegenstellingen tussen generaal *Reynders* en de heer *Dijxhoorn.*

A. Dat geloof ik wel, ja.

De **Voorzitter:** 12 Januari heeft uw voorganger een nogal scherpe brief aan zijn ondercommandanten gericht, waarvan generaal *Reynders* later in zijn brochure een verklaring heeft afgelegd, dat die zaak toen wat hem betreft — in de periode, dat hij opperbevelhebber was — uit was. Vindt u dat juist of verklaarbaar?

A. Verklaarbaar misschien wel, juist vind ik het niet.
Ik vind, wanneer de Minister zich geuit heeft, dan kan de opperbevelhebber — hij hoeft het daar niet mee eens te zijn — dit bespreken, maar dat hij dan, alsof hij zelf het recht heeft om te beslissen, zegt „nu is de zaak uit", die de Regering wèl wil, dat vind ik niet juist.

1245. De **Voorzitter:** U vindt dus niet, dat dit uitsluitend een aangelegenheid was, die de bevoegdheden van de opperbevelhebber aangingen? De Regering had dus wel degelijk ook op dit punt .....

A. Naar mijn oordeel: ja, Mijnheer de Voorzitter. De Regering ten slotte kan zeggen: ik wens, dat de mensen, die in het leger zijn, het recht hebben om dit of dat te doen. Als ik als opperbevelhebber het daar niet mee eens ben, dan moet ik, indien het een belangrijke aangelegenheid betreft, zeggen, dat kan ik niet aanvaarden, daar kan ik de verantwoordelijkheid niet van op mij nemen. Dan ga ik weg. Maar dat een opperbevelhebber zich boven de Regering stelt en terwijl de Regering zegt: het mag, en hij dan zegt: het mag niet, dat vind ik niet juist.

1246. De **Voorzitter:** Tot wiens bevoegdheid moet het geacht worden om te beslissen omtrent toelaatbaarheid van dergelijke clubs?

A. In vredestijd, en dit was in vredestijd, zou ik zeggen, de Minister van Defensie die was de chef van de opperbevelhebber, d.w.z. we moeten eigenlijk praten over de Regering, maar een Minister beschouw ik toch als de spreekbuis van de Regering.

1247. De **Voorzitter:** Maar was dat niet zo intensief verweven met de krijgstucht, dat dat toch eigenlijk meer op de eerste plaats iets was, dat ter beoordeling moest worden geacht te liggen van de opperbevelhebber.

A. Ja, dat wel, Mijnheer de Voorzitter.
En als hij zegt, daar gaat mijn leger mee te gronde, dan moet hij de Minister waarschuwen en zeggen: als dat door blijft gaan, dan ga ik weg, dan doe ik dat niet, maar ten slotte kan hij niet zeggen: Minister, jij zegt dat nu wel, maar *ik* zeg, dat het niet gebeurt. Dat vind ik natuurlijk niet juist.

1248. De **Voorzitter:** U zegt ook op dit punt, dat aan de wettige Overheid per slot van zaken de laatste zeggenschap toekomt?

A. Ja, zo zie ik het.

1249. De **Voorzitter:** U hebt er al iets van verteld, maar kunt u misschien nog nadere gegevens verstrekken over de quaestie hoe nu uiteindelijk de regeling van de mobilisatieclubs is geworden na Februari? Heeft de Minister over die regeling vooraf overleg met u gepleegd? Ik geloof, dat u al gezegd hebt van wel.

A. Ja, het concept heeft hij naar mij toegezonden. En de wijzigingen, die ik er in heb aangebracht, heeft de Minister aanvaard. En daarmede waren voor mij de scherpe kantjes er af.

1250. De **Voorzitter:** Wie heeft dit concept opgesteld?

A. Daaromtrent kan ik u tot mijn leedwezen niet inlichten. De bewoording ben ik na 8 jaar kwijt natuurlijk. Ik heb aan de chef van het Kabinet, die dit in eerste instantie heeft bewerkt, gevraagd of hij mij er aan kon helpen. Hij antwoordde mij echter, dat er geen enkel papier meer van over was en hij zich de juiste redactie niet meer kon herinneren.

1251. De **Voorzitter:** Hoe was de strekking?

A. De strekking was om het speciaal exclusief sociaal-democratische er uit te verwijderen en te voorkomen, dat een buiten het leger staand bestuur (dat was gevestigd in Amsterdam en had, naar ik meen, het oorspronkelijke concept ontworpen) zich zou kunnen mengen in krijgstuchtelijke en andere dienstaangelegenheden. (Ik weet niet, wie er in dat bestuur zaten, ik meen o.a. de heer *Woudenberg.*) Dat was de principiële verandering.

1252. De **Voorzitter:** Ik kom nu tot het hoofdstuk van het krijgsbeleid. Ik geloof, dat u er straks al iets van gezegd hebt, maar er is u dus uit niets gebleken, dat het Kabinet minder sterk aanvoelde de verplichting tot handhaving van de neutraliteit dan de opperbevelhebber.

A. Absoluut niets.

1253. De **Voorzitter:** En wat is uw mening er over, of in theorie — dus we laten helemaal in het midden wat er in de Meidagen gebeurd is — een week standhouden in de Grebbelinie al dan niet mogelijk zou zijn geweest? Het hing waarschijnlijk ook af van de kracht van de aanval, maar in beginsel kan men daar in de een of andere richting een uitspraak over doen.

A. Ik had zeker gehoopt, dat het langer zou duren, maar men kan niet nauwkeurig taxeren „dat kan zo en zo lang duren". Dat is onmogelijk.

1254. De **Voorzitter:** Maar het was toch niet à priori uitgesloten, dat het een week zou duren?

A. Neen.

1255. De **Voorzitter:** Had u toch wel motieven om te verhopen, dat men eventueel de stellingen zou kunnen handhaven, hetzij de Grebbestelling, hetzij de .....

A. Het is mij zeer tegengevallen.

1256. De **Voorzitter:** Verschilde u daarover niet enigermate van mening met de Minister van Defensie zelf?

A. Dit vraagstuk heb ik, voor zover ik mij herinner, nooit met hem besproken.

1257. De **Voorzitter:** Het stoomgemaal, dat u straks ook even genoemd hebt, als dat eerder was tot stand gekomen, er zijn al veel vroeger plannen over geweest, was er dan een aanzienlijk grotere kans geweest?

A. Het is helemaal niet tot stand gekomen.

1258. De **Voorzitter:** Maar stel, dat het vlotter behandeld was, was er dan een grotere kans geweest om die stelling te handhaven?

A. Dan was in het zuiden ook een inundatie gesteld geweest. We hebben nu juist een heel lage waterstand gehad; het heeft ons zeer tegengewerkt. Dan waren we onafhankelijk geweest van de stand van de rivier.

1259. De **Voorzitter:** Zou er niet de mogelijkheid zijn geweest, dat een dergelijk gemaal direct de eerste dag weggebombardeerd zou zijn geworden, zodat het practisch genomen toch niet veel zou hebben uitgehaald?

A. Als wij de staat van beleg hadden gehad, Mijnheer de Voorzitter, dan had men heel moeilijk geweten, dat daar een gemaal was. [1])

1260. De **Voorzitter:** Gelooft u niet met vliegtuigphoto's en zo, dat ze dat toch wel zouden hebben ontdekt?

A. Ja, dat kan.

1261. De **Voorzitter:** Even een heel andere strategische vraag:
Als eenmaal het Grebbefront doorbroken was, kan men dan stellen, dat dan eigenlijk per se het IIde en IVde legerkorps — als deze eventueel toch nog in die stelling bleven — vernietigd zouden worden? Ik geloof, dat dit in het algemeen mag worden aangenomen, trouwens in de practijk ook, want men is inderdaad teruggetrokken. Dus dat schijnt wel een voor de hand liggende gevolgtrekking te zijn, maar ik vraag het in verband met het navolgende. Het is meer een — ik zeg niet, dat het mijn mening is — naar voren brengen van een casuspositie, een opvatting. Ik denk hierbij aan de bewering, die de Duitsers onder andere, al of niet pour le besoin de la cause, hebben naar voren gebracht bij hun strijd en hun veldtocht in Rusland, dat men achter het front dan eventueel nog standhoudt, ik meen, dat hun term daar naderhand voor is geweest: Egelstellingen. Kan men dat theoretisch verdedigen? Had men ook kunnen zeggen, toen dat Grebbefront eenmaal verbroken was, welnu, dan blijven wij op bepaalde punten in de provincie Utrecht toch nog standhouden en min of meer in de rug van de vijand gaan wij hem dan maar afbreuk doen?

A. Dat was hier niet mogelijk, omdat, wil men dat doen, dan moet men nog reserves over hebben en die hadden wij niet meer. Dus toen dat terrein doorbroken was, toen konden de pantserwagens en alles er doorheen rijden en kon men in de rug van de stelling komen; en daarmee was de stelling opgedoekt.

[1]) Bij brief van 9 Maart heeft de heer Winkelman hier nog aan toegevoegd: „Maar bovendien, indien dat stoomgemaal er wel ware geweest, zou de inundatie, evenals de andere inundatiën in de Grebbelinie vóór de overval gesteld zijn geweest. De ondergestelde bombardering zou dat stellen dus niet hebben kunnen verklaren."

1262. De **Voorzitter:** Ik wilde dan met name vragen — aangenomen, dat het een serieuze opvatting zou zijn — het IVde legerkorps was eigenlijk niet of zeer weinig in gevaar .....

A. Daarvoor moet men troepen hebben. Het IVde legerkorps had ook de vijand tegenover zich en was dus gebonden in het front. Werd dit nu voor een andere bestemming gebruikt, dan zou de weg voor de vijand naar het westen open hebben gelegen. Er waren geen reserves meer. Dat kan men met verse troepen allemaal doen, maar alle krachten, die nog als reserve konden dienen, zijn in actie geweest. Men heeft de tegenaanvallen gedaan tegen de vijand en toen dat mislukte, toen was de zaak eigenlijk daar hopeloos.

1263. De **Voorzitter:** Men kan dus wel de conclusie trekken, als eenmaal een front doorbroken is, zeker in de verhoudingen van ons land, dat dan eigenlijk alles achteruit moet.

A. Ja, tenzij er reserves zijn. Dan kan men altijd weer uitbouwen, dan is het nog niet verloren. Maar onder deze omstandigheden was de zaak wel hopeloos.

1264. De **Voorzitter:** Hoe was de onderlinge verhouding tussen het niet aanwezig zijn van het stoomgemaal — is daar enig verband tussen te leggen — en de niet goede verdedigingswerken bij de Holleweg, die u straks genoemd hebt?

A. Daar is geen verband tussen te leggen. Daar was het de quaestie, dat er geen opruimingen hebben mogen geschieden.

1265. De **Voorzitter:** Ik kom nu nog terug op de Peel-Raamstelling, waarover zo straks bij de inleiding gesproken is, en dan wel in onderling verband met de Grebbestelling. Was de verdediging van de Peel-Raamstelling slechts mogelijk in aansluiting op de Grebbestelling, of kan men zich dat theoretisch ook los van elkaar denken?

A. Neen, dat is wel nodig, maar ook als die Grebbestelling er is, dan is daarmede de verdedigbaarheid van de Peel-Raamstelling nog niet zeker gesteld, want ook dan nog zijn er andere eisen, waaraan voldaan moet worden om die stelling verdedigbaar te maken.

1266. De **Voorzitter:** Leende de Peel-Raamstelling zich er in beginsel niet eerder toe — afgezien van andere gebreken, die er aan kleefden — om met een betrekkelijk zwakke bezetting gedurende betrekkelijk geruime tijd te worden verdedigd, en wel in verband met de situatie van het terrein, het moeras?

A. Op enkele punten had die stelling uit zich zelf verdienstelijke qualiteiten.

1267. De **Voorzitter:** Maar niet overal.

A. Niet overal, neen.
En de inrichting van die stelling was van zeer geringe sterkte.

1268. De **Voorzitter:** Maar er zijn toch overal nogal veel kazematten aangelegd?

A. Daar niet. Misschien..... enkele, ik meen, geen enkele stalen pantserkoepel in de Peel-Raamstelling gezien te hebben. Alleen die z.g. stekelvarkens, dat waren betonnen dekkingen met drie schietgaten voor een mitrailleur.

1269. De **Voorzitter:** Men heeft van de Kamer uit een excursie gemaakt en toen maakte het toch de indruk, dat er nogal veel met beton en andere dingen gewerkt werd op sommige plaatsen.

A. En wat in deze stelling het grote bezwaar was: die stelling had helemaal geen diepte, het was absoluut wat men noemt een cordonopstelling en het was uitgesloten om zich tegen de vijand hardnekkig te verdedigen en die vast te houden, wanneer men geen diepteverdediging heeft. De compagnieën b.v. in het zuiden lagen voor een groot deel helemaal op een lijn, daar was niets achter. Het was zelfs niet mogelijk geweest om een paar dagen daarin te blijven, omdat de mensen ten slotte ook eens een keer rust moeten hebben en afgelost moeten worden, maar daar waren ook geen troepen genoeg voor. Hoe onvoldoende de troepensterkte voor dit front was — bedoelde aflossing nog buiten beschouwing gelaten — blijkt, wanneer men in aanmerking neemt, dat normaal voor een hardnekkige verdediging per bataljon op een strook van 800 à 1000 m wordt gerekend. Zelfs wanneer men met het oog op de natuurlijke sterkte van enkele stellinggedeelten het dubbele van die maat neemt, dan is de door generaal *Reynders* aangewezen sterkte (p.lm. 26 bat.) toch ten enenmale onvoldoende voor een stelling, die 75 km lang is.

1270. De **Voorzitter:** Maar kunt u dan een verklaring er voor geven, dat de oud-Minister Dijxhoorn toch nog vrij laat — ik meen in November of in begin December — nog zelf — ik meen ongevraagd — 2 millioen heeft beschikbaar gesteld voor de verhoging van het talud van het tankkanaal aldaar?

A. Ik kan slechts een verklaring gissen. Die stelling was er nu eenmaal. Hoewel ik niet weet, wat de overweging is geweest, vermoed ik, dat nu die stellling er eenmaal was en de hardnekkige verdediging nog in het voornemen lag, men aan de stelling klevende fouten wilde verbeteren. Een fout was, dat de taluds van het tankkanaal niet steil genoeg waren opgezet.

1271. De **Voorzitter:** Dat is waarschijnlijk de reden, dat er een soort compromis .....

A. Het is mogelijk, ik weet het niet.

1272. De **Voorzitter:** Kan men zeggen, dat de opvatting van de Minister van Defensie ten aanzien van de Peel-Raamstelling juist ingegeven werd door de gedachte om in werkelijkheid, ofschoon hij er minder troepen zou leggen, langduriger stand te houden dan in de opzet van generaal *Reynders* mogelijk zou zijn? In verband met zijn bedoeling een vertragend gevecht te leveren op de opmarswegen?

A. Dat zou men kunnen zeggen, mits „standhouden" niet letterlijk opvattende, want een vertragend gevecht voeren is juist, dat de troepen na het verlaten van de stelling telkens sprongsgewijze achteruitgaan en zodoende de voortgang van de vijand vertragen, zonder zich aan vernietiging bloot te stellen. In de stelling wordt slechts in het begin een scherm achtergelaten om de vijand niet onmiddellijk te laten merken, dat zij verlaten is. Dit is juist in tegenstelling met de hardnekkige verdediging.

1273. De **Voorzitter:** Maar de Minister zegt daar ergens van in zijn brochure, dat generaal *Reynders* heel goed moest weten, dat het voorstel om in Noordbrabant een vertragend gevecht te leveren, werd ingegeven door de wens van de Minister om in die provincie juist langduriger weerstand te bieden dan in de oplossing van generaal *Reynders* mogelijk was.

A. Ja, dat klopt. Het gaat er om, om de tegenpartij de opmars door Brabant te doen vertragen. In de gedachtengang van de Minister wordt telkens, eerst in de Peel-Raamstelling, dan weer bij de Zuid-Willemsvaart, dan weer op andere punten, die zich daarvoor lenen, de opmars vertraagd, maar als men, niettegenstaande de onvoldoende verdedigbaarheid van de Peel-Raamstelling, zou trachten daar te blijven zitten, dan zou ook daar de beslissing vallen en de weerstand ineens zijn geëindigd.

Op die andere manier is het dus zeer wel mogelijk om een langduriger weerstand te bieden. En dat dit nu niet gebeurd is, is ten slotte het gevolg geweest van de slechte manier, waarop dat terugtrekken heeft plaats gehad. En dat is ook verklaarbaar en daar wil ik de soldaten niet al te hard om vallen, omdat dat voor een goed deel het gevolg geweest is van gebrek aan artillerie en totaal gemis van luchtdoelartillerie, waardoor de vijandelijke vliegtuigen die mensen voortdurend ongestraft hebben aangevallen, wat een buitengewone verlammende indruk heeft gemaakt op het moreel, en daar zijn zij ten slotte niet tegen bestand geweest. Ik vind het ellendig om het woord vlucht te gebruiken, maar ik vind het verklaarbaar.

1274. De **Voorzitter:** Was in het stelsel van generaal *Reynders* de lichte divisie, die opgesteld was aan de zuidkant, ook slechts enigermate een voldoende beveiliging tegen een omtrekking uit het zuiden?

A. Niet in het minst, Mijnheer de Voorzitter, want van de lichte divisie had de generaal *Reynders* alle artillerie afgenomen en dus, wanneer hier de pantsers om de rechtervleugel van de stelling heenkwamen, dan stonden zij alleen tegenover mensen met karabijnen en dat is net of ze met een geweer op een olifant gaan schieten. Dus deze lichte divisie had dit onmogelijk kunnen doen. Zij was geen verdediging daartegen.

1275. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat u ten aanzien van deze gehele stelling wel voldoende de bezwaren naar voren gebracht hebt, of hebt u er nog iets aan toe te voegen? Anders zou ik over de Peel-Raamstelling een slotvraag willen doen. Kan men met betrekking tot deze stelling zeggen, dat het stelsel van generaal *Reynders* over het algemeen houdbaar en verdedigbaar is? Men kan hierover natuurlijk van mening verschillen, de een voelt natuurlijk meer voor dit, de ander voor dat. Is het echter in het algemeen toch wel een houdbare stelling, of moet men naar uw mening de hele stelling eigenlijk in principe als foutief gedacht verwerpen?

A. Naar mijn smaak het laatste, ja, Mijnheer de Voorzitter. Alleen, wanneer het mogelijk was geweest, dat de Belgen er toe waren gekomen om de verdediging te leggen langs de Zuid-Willemsvaart, dat dit gat dus weg was geweest, dan zou men er over kunnen denken; maar dan was er nog een bezwaar aan, dat als men die stelling wilde bezetten, dat de bezetting veel sterker had moeten zijn, want nu werd dat IIIde legerkorps, dat er was, eigenlijk opgeofferd en miste men dat legerkorps in wat zijn hoofdtaak was: de verdediging van het hart van het land. En hier geldt hetzelfde als bij de Grebbelinie: wanneer hier de stelling hardnekkig verdedigd werd en de vijand kwam tegen die stelling aan, dan was het uitgesloten om tegen die zelfde troepen te zeggen: nu wordt het te warm, nu gaan wij nog even de Waal over en nu gaan wij naar de vesting Holland. Dat is uitgesloten. De generaal *Reynders* zegt dit op een andere bladzijde zelf, dat het onmogelijk is om ten aanzien van de Duitsers, die zo geweldig beweeglijk zijn met hun pantserwagens, om daar, in nauw contact zijnde met de vijand, een terugtrekkende beweging te maken, want dat die troepen dan overal door de pantserwagens en door de vliegtuigen worden aangevallen. Daar erkent hij dus zelf, dat men, in gevecht zijnde en ergens anders willende standhouden, daarvoor van te voren verse troepen moet hebben, die de terugtrekkenden kunnen opnemen, en die waren er niet.

1276. De **Voorzitter:** Ik kom nu op de vraag in hoeverre of een meer intense verdediging van de Peel-Raamstelling eigenlijk gezien moet worden als een eis voor goede vervulling van onze neutraliteitspolitiek? Die quaestie stelde generaal *Reynders* namelijk.

A. Mijnheer de Voorzitter, ik beschouw de verplichtingen van de neutraliteit als een verplichting van onze eigen houding, nl. dat wij niet doen, dat ten nadele of ten voordele van een der partijen kan zijn. Wij moeten ons onthouden van alles, wat daarmede in strijd zou zijn, en de neutraliteit legt ons ook de verplichting op, dat ons land niet gebruikt wordt als doormars voor een van de strijdende partijen; maar het tegengaan daarvan wil niet zeggen, dat we overal, vanaf het noorden tot Maastricht toe, de stellingen langs de grens moeten maken. Maar wanneer de vijand ons gebied schendt, dan zijn wij verplicht daar iets tegen te doen. En dat zouden wij bijv. kunnen doen door de vijand te laten doormarcheren en hem daarna in een offensief in de rug aan te vallen of zijn verbindingen te verbreken. Dan verzetten wij ons er ook tegen. Het is niet het enige middel om op een weg, waar hij langs komt, te zeggen: daar zet ik een stelling neer. Trouwens, generaal *Reynders* heeft dit ook niet consequent doorgevoerd, want dan had hij bijv. net zo goed stellingen moeten maken in heel Limburg, want er waren ook wegen, die door Limburg van Duitsland naar België voerden, en daar heeft hij het ook niet gedaan. En de eerste dag zijn de Duitsers door Maastricht heen getrokken en behoefden daar geen stelling voor aan te vallen, want er was geen stelling.

1277. De **Voorzitter:** Maar er was daar toch het Belgische front?

A. Het Belgische front kon niet beletten, dat de Duitsers ons grondgebied gebruikten voor doormars en dus als men zegt, dat is een eis, dan had de generaal *Reynders* ook in Limburg precies zulke stellingen moeten maken als in de Peel-Raamstelling. Waarom alleen daar wel en in Limburg niet. Die wegen lagen nog meer voor de hand om naar België te gaan dan dat ze bij ons door Brabant zouden gaan; die weg is nog langer. Dus ik vind het niet juist, dat men als een eis van onze neutraliteit een stelling in de Peel-Raam nodig acht.

1278. De **Voorzitter:** Kan men bovendien ook niet zeggen, dat, als eenmaal ons land in de oorlog is, het dan afgelopen is met de neutraliteit?

A. Juist en dan is het hemd nader dan de rok en dan zou het naar mijn smaak heel onverstandig zijn om een groot deel van onze krachten — ¼ van onze krachten — te binden in een slechte stelling ten zuiden van de rivieren en in het hart van het land niet juist alle krachten te concentreren.

1279. De **Voorzitter:** Dus men kan niet zeggen, dat een dergelijke verdediging de enig redelijke was, indien we ernst wilden maken met onze neutraliteitspolitiek?

A. Neen, absoluut niet.

1280. De **Voorzitter:** Was nu de beoordeling van deze hele zaak, was dat eigenlijk wel iets, dat tot de competentie van de opperbevelhebber behoorde? Die quaestie van de neutraliteitspolitiek zal wel ...

A. Neen, het doel, in casu wat er verdedigd moet worden en niet verdedigt behoeft te worden, is volkomen een zaak van de Regering, uitsluitend van de Regering, maar de wijze, waarop hij het doet, dat is natuurlijk weer een zaak voor de opperbevelhebber.
En dan, ik ben het ook niet met generaal *Reynders* eens, dat de Minister van Defensie niet het recht zou hebben om zich ter plaatse te gaan overtuigen of de maatregelen, die genomen zijn, goed of niet goed zijn.

1281. De **Voorzitter:** Daar komen we straks nog op terug. Zijn de Fransen nu niet, althans practisch gesproken, misleid geworden ten aanzien van onze plannen met betrekking tot de Peel-Raamstelling .....

A. Mijnheer de Voorzitter, wat generaal *Reynders* hieromtrent in zijn brochure zegt, is beslist onwaar. De Fransen hebben geen moment het idee gehad om in de Peel-Raamstelling te komen.

1282. De **Voorzitter:** Dat stelden ze ook niet op prijs?

A. Integendeel, *Gamelin* heeft gezegd, laten de Nederlanders uit de Peel-Raamstelling eventueel terugtrekken naar het westen, dan zullen wij daar samen met hen contact zoeken. Ik heb hier van de militaire attaché de Nota en dit is mij bekend geweest, want ik heb met de militaire attaché een bespreking gehad in Eindhoven, waar hij mij dit rapporteerde. Ik heb hem 's avonds in Eindhoven ontboden en daar heeft hij mij medegedeeld wat generaal *Gamelin* gezegd had, waarna ik gezegd heb: „nu staat het bij mij nog meer vast, dat de Peel-Raamstelling niet hardnekkig verdedigd mag worden".

1283. De **Voorzitter:** Mag ik u even interrumperen, voor ik het vergeet? Deze uitlating van de militaire attaché en van u als opperbevelhebber over zijn contact met de Franse opperbevelhebber, is dat niet iets, dat enigermate dubieus klinkt in verband met onze neutraliteitspolitiek?

A. Ik geloof het niet. Eigenlijk is de hele positie van een militair attaché een hele rare positie. Hij is ten slotte een spion en eigenlijk niet anders. Daar zit iets vreemds in, maar alle landen aanvaarden dit.

1284. De **Voorzitter:** Deed hij dit zonder opdracht, voor eigen rekening?

A. Dat hoort bij het vak van attaché. Officieel was zijn eerste contact, wanneer een telegram werd gegeven aan de gezant in Parijs, maak de brief open. Dan was er het officiële contact. De attaché's hier in den Haag, die kwamen ook bij ons op het algemeen hoofdkwartier. Het klinkt heel gek, maar dan kwamen ze z.g. eens een bezoek brengen om te proberen links en rechts eens te snuffelen en de mensen uit te horen.

1285. De **Voorzitter:** Maar die hadden er eventueel geen bezwaar tegen, dat hun houding niet als neutraal werd beschouwd!

A. Neen, ik geef dit aan als typering, dat het een vreemd vak is, dit vak van militaire attaché.

1286. De **Voorzitter:** Wilt u dan misschien doorgaan op dat gesprek in Eindhoven, wat u daarvan wilde vertellen.

A. Toen heeft de militaire attaché mij verteld, dat de Fransen er niet over dachten. Ik kan er een paar dingen van aanhalen.
Later, na het lezen van de brochure van generaal *Reynders* heeft de militaire attaché, de generaal *van Voorst Evekink,* mij een memorandum gezonden, waarin hij naar aanleiding van de uitlating van generaal *Reynders,* dat hij *(van Voorst Evekink)* op de meest krachtige manier zijn teleurstelling zou hebben geuit, toen hij hoorde, dat de Peel-Raamstelling was verlaten, o.a. schreef:

> „Er was voor mij geen enkele reden om een teleurstelling te hebben, want ik wist na ons gesprek, dat de Peel-Raamstelling niet hardnekkig verdedigd zou worden, en zoveel minder om op krachtige wijze deze teleurstelling te uiten.".

Dan geeft hij verder het overzicht van wat er met de generaal *Gamelin* is besproken en daarin zegt hij onder andere:

> „In mijn gesprek kwam naar voren, dat de geallieeerde legerleiding zich bij eventuele hulpverlening aan Nederland, uitsluitend liet leiden door de wens in aansluiting aan het in België te bereiken front Antwerpen—Leuven enz., de z.g. Dylestelling, ten tweede de beveiliging van de Scheldemond door afsluiting van de toegang tot Zeeland (dat was niet in de Peel-Raamstelling). Dat men *géén* belangstelling had voor een hardnekkige verdediging van de Peel-Raamstelling, omdat naar Frans oordeel de lengte van die stelling in wanverhouding stond tot de voor de verdediging daarvan beschikbare Nederlandse strijdkrachten. Dat deze stelling te ver oostelijk was gelegen om eventueel tijdig door de uit Frankrijk te zenden troepen te kunnen worden bereikt. Terwijl voorts, in geval die troepen die stelling wel tijdig zouden bereiken de verbindingen met de Franse basis te lang zouden zijn. In verband met deze overwegingen was *Gamelin* niet van plan, voor eventuele hulpverlening, de voor Nederland bestemde Franse troepen naar de Peel-Raamstelling te dirigeren.".

Ik geloof, dat dit wel zeer duidelijk aantoont, dat de Fransen het niet wensten.
Op een andere plaats zegt de generaal *Gamelin* dan ook, dat de troepen, die aanvankelijk in de Peel-Raamstelling zijn maar naar het westen moeten trekken om daar contact te kunnen opnemen met de Fransen en met de Belgen. En de Fransen zelf, die in Nederland zijn gekomen, hadden de opdracht om niet verder te gaan dan de Mark. De generaal, die daar het commando voerde en met wie ik in krijgsgevangenschap geweest ben, heeft mij dit mondeling ook nog eens verzekerd en de enige, die verder zijn gegaan, zijn geweest enkele pantserwagens en die als verkennende elementen op de 12de Mei doorgegaan zijn tot Vught en niet verder.

1287. De **Voorzitter:** Kent U de naam van die Franse generaal?

A. Ja, maar herinner mij die op het ogenblik niet; ik kan hem u wel nader opgeven. [1])

De **Voorzitter:** Dat komt dan misschien bij het volgende hoofdstuk „de Meidagen".

A. Dus dat komt dan op een andere keer. Ik zal dan de naam voor u meebrengen.

1288. De **Voorzitter:** Er is de morgen van de 10de Mei door de militaire attaché uit Parijs een telefonisch gesprek geweest met uw hoofdkwartier, waarin hij mededeelde, wat hij die morgen met *Gamelin,* enz. te doen had gehad. Kunt u zich herinneren, wie dat gesprek heeft opgenomen?

A. Vermoedelijk heb ik dat gesprek ten dele met hem gevoerd. Ik heb eerst met de generaal *Gamelin* zelf getelefoneerd, waarbij ik aan generaal *Gamelin* gevraagd heb om zijn steun, om de Moerdijk te helpen herwinnen en dat dat van het hoogste belang was. Ik herinner mij, dat toen aan de andere zijde van de telefoon zich ook *van Voorst Evekink* bevond.

1289. De **Voorzitter:** Was dat die eerste morgen?

A. Tegenover de parachutisten hebben de troepen bij de Moerdijk de nederlaag geleden en ik heb generaal *Gamelin* er op gewezen, dat het bezit van de brug voor ons van het allerhoogste belang was en dat ik zou laten aanvallen van uit het westen en of hij uit het zuiden met zijn troepen daarheen wilde gaan. Generaal *Gamelin* heeft mij dit toegezegd, maar het is nooit gebeurd. De Franse troepen zijn gegaan in de richting van de Moerdijk en zijn op ongeveer 40 km afstand blijven liggen en niet verder gegaan, maar de generaal *Gamelin* had mij toegezegd het te zullen doen en dat is niet gebeurd.

1290. De **Voorzitter:** Hoe laat was dat telefoongesprek, herinnert u zich dat nog? 's Morgens vroeg?

A. Ja, ik weet eigenlijk niet, wanneer die vroege morgen begonnen is!

1291. De **Voorzitter:** Volgens de mededelingen — ze zijn wel voorlopig en niet officieel —, welke wij van de militaire attaché hierover gelezen hebben, zou hij tegen halftwaalf telefonisch verbinding met het Algemeen Hoofdkwartier gehad hebben.

A. Dat kan natuurlijk een ander gesprek geweest zijn. Hij haalt ook ergens aan, dat hij met luitenant *Oliviers* heeft gesproken.

[1]) Mognod (brief v. 9 Maart 1947).

1292. De **Voorzitter:** Ja, en met de tegenwoordige generaal *Wilson.*

A. Ja, dat is ook mogelijk, die was hoofd van het Bureau Operatiën.

1293. De **Voorzitter:** Maar het is u dus niet opgevallen, hetgeen ons in de voorbereidende stukken is opgevallen, dat er een zekere tegenstelling bestaat tussen hetgeen de heer *van Voorst Evekink* naar voren brengt, als wat hij door de telefoon zou hebben gezegd en tussen hetgeen de heer *Wilson* verklaart, dat hij hier gehoord heeft? Daarom had ik graag aan u willen vragen of u zich soms herinnert, wat de heer *Wilson* hierover gerapporteerd heeft, over dit telefoongesprek.

A. Neen.

1294. De **Voorzitter:** Was de heer *Wilson* misschien in Eindhoven bij dat gesprek aanwezig, of kunt u zich dat niet herinneren? Die was toch chef van de Operatiën?

A. Neen, mijn chef van de staf was daarbij aanwezig, maar ik geloof niet *Wilson.* Het kan zijn, maar ik geloof het niet.

1295. De **Voorzitter:** Generaal *Wilson* schijnt in het dossier *de Geer* verklaard te hebben, dat hij tegenwoordig geweest zou zijn bij het onderhoud van u met de heer *van Voorst Evekink.*

A. Dan is het zo, Mijnheer de Voorzitter. Ik herinner mij het niet meer.

1296. De **Voorzitter:** De opdracht van 9 September aan generaal *Reynders,* betekende die eigenlijk in feite het afzien van een ernstige verdediging ook in de vesting Holland? De reden zou dan deze zijn, dat de inundatiën voor laatstgenoemde stelling absoluut noodzakelijk waren en dit niet meer tijdig kon geschieden, daar juist bij een overmachtige vijand binnen de vesting Holland moest worden teruggegaan! Generaal *Reynders* zou dus in deze opzet de inundatiën en de evacuering niet meer tijdig kunnen laten geschieden.

A. Ik vind, wanneer ik opdracht geef om ergens een stelling *hardnekkig* te verdedigen, dan praat ik niet over: als ge teruggaat, moet ge daar gaan zitten. Daar zit iets in, dat de eigen opdracht verzwakt. Ge verdedigt u hardnekkig daar en daarmee afgelopen, en als dan later blijkt, dat het op de een of andere manier niet te houden is, kan op dat ogenblik meer achterwaarts nog gepoogd worden stand te houden.

1297. De **Voorzitter:** Dus u hebt wel enige critiek op de mening van de Minister van Defensie?

A. Ja, ik zou zeggen, ik zou het niet zo doen. Ik zou dat in die vorm nooit zeggen.

1298. De **Voorzitter:** Wij hebben het er daarstraks over gehad, dat u inderdaad ook vond, dat de Peel-Raamstelling eigenlijk principieel fout gedacht was, maar is uw mening ook niet, dat wat dit punt betreft, er toch wel veel grotere schijn van gelijk is aan de kant van generaal *Reynders?* Hij zei, als ik die vesting Holland efficient wil verdedigen, dan moet ik dus de tijd hebben om eerst inundaties te stellen, b.v. een dag of 4—5, dus dan moet ik de gelegenheid hebben om althans te trachten in die voorgaande stelling het 4 dagen uit te zingen, bij wijze van spreken.

A. Maar nu kom ik weer op wat ik straks zeide. Dat kan men doen, als men daar speciale troepen voor kan afzonderen, zodat men kan zeggen: kijk, dat zijn nu de troepen, die er voor zullen zorgen, dat mijn stelling daar in orde komt, maar dan moet ik bij de verdediging van die stelling niet behoeven te zeggen, nu moet ik weer een wissel trekken op die zelfde troepen, die dan in contact zijn of kunnen zijn met de vijand.

Want deze troepen kan ik dan niet meer ongeschonden in deze stelling krijgen, zeer zeker niet, wanneer inundatiën zijn gesteld en als er dus maar enkele wegen droog blijven, waar die troepen allemaal in één colonne, wat een zeer trefbaar doel voor vliegers is, zullen moeten teruggaan. Dus dan moet ik daar ook troepen voor hebben en dàn is het volkomen juist; en dan kan ik zeggen, zoals generaal *Reynders* het wenst, maar dat is juist het verschil tussen generaal *Reynders* en mij. Generaal *Reynders* zegt: dat kan wel, men kan die troepen daar hebben en dan weer teruggaan en ze hier gebruiken weer voor een verdediging. Ik heb ze ten slotte ook laten teruggaan, ook op die vesting, maar naar mijn mening niet uit overtuiging, dat we daar nog een krachtige verdediging konden voeren, maar alleen, omdat zij in de doorbroken Grebbelinie niet konden blijven, want dan waren ze verloren.

Het was bij mij dus helemaal niet het vooropgezette doel: ik ga eerst de verdediging voeren in de Grebbe en dan met dezelfde troepen in de waterlinie. Ik wilde alleen op één plaats hardnekkige verdediging voeren en daar de hulp van de geallieerden afwachten. Ik heb de keuze ten slotte gedaan op de Grebbelinie, niet op het oostfront van de vesting Holland.

1299. De **Voorzitter:** Maar toen stond u natuurlijk alweer in een andere situatie, toen was er middelerwijl al een maand of drie, vier gewerkt aan de Grebbestelling, dus u had het in zekere zin gemakkelijker. Uw voorganger die moest toen in September zijn houding bepalen en daarop slaan ook eventueel zijn uitlatingen. In September was in de Grebbe, practisch genomen, bijna nog niets gebeurd.

A. Dan was het geval voor hem nog moeilijker. Dat wil zeggen, dan is het nog gevaarlijker om de helft van het hele leger, of eigenlijk nog meer, want het IIIde legercorps telde ook eigenlijk niet meer mee, dat zat toen in de Peel-Raamstelling, dus eigenlijk twee derde van het leger dan in een niet goede stelling in contact te laten komen gedurende enige dagen met de tegenpartij en dan te zeggen: nu moeten jullie terug en daar de hardnekkige verdediging voeren. Ik zou zeggen, dan is de kans van slagen nog geringer. Als die Grebbelinie sterker was, dan kan men nog eerder zeggen: ik loop dat risico, alhoewel ik het ook dan zou afkeuren.

1300. De **Voorzitter:** Daarom zou ik nog deze tegenwerping willen maken, die misschien niet houdbaar is tegenover de Duitsers, maar deze gehele gedachtengang is toch wel verschrikkelijk defensief gedacht, dan ziet men toch eigenlijk helemaal af van het idee, dat het toch eigenlijk een veldleger was! Dan denkt men eigenlijk, dat het een soort stellingtroepen waren, die van het begin af aan in een vestingstelsel hadden moeten zitten.

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, dat ben ik niet helemaal met u eens. Wij hadden onvoldoende troepen om alles te doen wat wij wilden. Vandaar dan ook, dat ik de Nota heb geschreven naar Frankrijk, om ons zoveel divisiën te geven voor de verdediging en daarmede hoopten wij het uit te houden tot de geallieerden zouden komen en dan was er zelfs de mogelijkheid geweest om over de rivieren tot het offensief over te gaan, maar aanvankelijk was onze taak inderdaad niet anders dan defensief, het lag helemaal niet in onze lijn om toen offensief te zijn. Dat zou de Regering, geloof ik, ook helemaal niet goedgevonden hebben.

1301. De **Voorzitter:** Als ons grondgebied eenmaal betreden was .....

A. Dan waren wij niet in staat om een offensief te beginnen. Maar het ging er dus om om het vol te houden tot de geallieerden, met wie wij dan samen zouden zijn, zouden kunnen komen voor grotere ondernemingen. En zelfs in afwachting daarvan hadden wij voor een succesvol defensief nog hulp nodig van de gevraagde divisiën uit Frankrijk.

1302. De **Voorzitter:** Nu meer een theoretische vraag. Mocht de Regering, gezien de instructie van 6 Mei 1939, die vastgesteld was onder het vorige Kabinet, eigenlijk opdrachten geven met betrekking tot het krijgsbeleid vóór de oorlog was uitgebroken?

A. Eigenlijk niet.

1303. De **Voorzitter:** En u beschouwt die opdracht van 9 September toch wel in ieder geval als enigermate te liggen op het gebied van het krijgsbeleid? Dus dat is toch wel iets, dat aan kritiek onderhevig is.

A. Ja, dat vind ik niet helemaal juist.

1304. De **Voorzitter:** In begin Januari is er toen een nieuwe opdracht aan uw voorganger verstrekt. Hem is een concept toegestuurd en toen is er dan een nieuwe opdracht gegeven. Kunt u iets meedelen over eventueel strategische consequenties van deze ontwerpopdracht?

A. Met deze opdracht ben ik 't natuurlijk ook niet eens. Er zijn te veel details, ik meen zelfs tactische .....

1305. De **Voorzitter:** Ik bedoel in grote lijn de inhoud van de opdracht.

A. Er wordt in die opdracht verdediging gevraagd, zowel van de Grebbelinie als van het oostfront van de vesting Holland, maar er mag niet gerekend worden op de troepen, die uit eerstgenoemde stelling komen. Hoewel, zoals ik reeds heb uiteengezet, die toevoeging

juist is, zou ik bezwaar hebben gehad tegen de opdracht, omdat dan voor die tweede stelling niet voldoende bezetting beschikbaar zou zijn geweest. M.i. had men moeten kiezen of in de ene of in de andere stelling de hardnekkige verdediging.

1306. De **Voorzitter:** Dat is hetgeen generaal *Reynders* ook zelf heeft opgemerkt — dat het strategisch fout was, dat is een andere zaak —, maar dat, met het oog op de voorhanden zijnde troepen, dit onmogelijk was. En bovendien stonden er een aantal detailpunten in, zelfs op tactisch gebied .....

A. Ja, dat was naar mijn smaak niet juist.

1307. De **Voorzitter:** Later is dat uit de opdracht gelicht, maar men is toen met een begeleidende brief gekomen, wat natuurlijk in zekere zin precies hetzelfde is!

A. Ik ben zulks met u eens, maar wil alleen dit er nog bij opmerken. Ik kan me best voorstellen, dat een Minister van Defensie, die zelf een goed deskundige is, ook eens met zijn opperbevelhebber de details van een geval bespreekt, maar het mag niet in de vorm van een bindende opdracht zijn. Er moet toch — zij behoren immers niet twee koninkjes te zijn, die zo scherp naast of eigenlijk tegenover elkaar staan, dat gedachtenwisseling over defensie-aangelegenheden uitgesloten zou zijn — samenwerking mogelijk zijn tussen de opperbevelhebber en de Regering, zonder dat in wederzijdse bevoegdheden wordt ingegrepen. En de Regering, hier in het bijzonder de Minister van Defensie, moet ten slotte vertrouwen hebben in het beleid van zijn opperbevelhebber. En hoe kan hij dat vertrouwen verkrijgen anders dan door te weten, wat de motieven en de beweegredenen van de opperbevelhebber zijn en doordat hij zelf eens een terreinbezoek aflegt, zoals deze Minister gedaan heeft, en met zijn ondercommandanten spreekt. Ik vind dat zijn volle recht, want op die manier alleen kan hij al of niet vertrouwen in zijn opperbevelhebber stellen. Iets anders is of het nu vormelijk is, wanneer de Minister dat doet, zonder even zijn adjudant te laten opbellen naar de opperbevelhebber, met de mededeling „morgen gaat de Minister naar dat gedeelte een bezoek brengen", dat is een quaestie van vormelijkheid. Maar dat de Minister het recht niet zou hebben om buiten de opperbevelhebber om te spreken met ondercommandanten, dat ben ik met generaal *Reynders* niet eens. Ik zou het de Minister, als het mij overkwam, niet kwalijk nemen, alleen ik zou het niet vormelijk vinden op die manier.

1308. De **Voorzitter:** U gelooft niet, dat er buitenlandse politieke consequenties aan vastzaten aan deze .....

A. Absoluut niet, uitgesloten.

1309. De **Voorzitter:** Dus u vindt toch ook wel, dat die opdracht, die op 7 Januari is tot stand gekomen, dat die toch met de beschikbare troepen niet uitvoerbaar was? Is uw mening, dat ze strategisch verwerpelijk was, of kunt u dat zo positief niet zeggen?

A. Ja, op de gronden, die ik daareven genoemd heb. Maar als men voldoende troepen had om eerst in de Grebbelinie stand te houden en dan nog voor een krachtige verdediging in de Waterlinie, ja, dan zou de opdracht zeer wel mogelijk zijn, maar onder onze omstandigheden m.i. niet.

1310. De **Voorzitter:** U hebt daar straks al even over verzegelde enveloppes gesproken, bij de Nederlandse gezanten in België en Frankrijk.

A. En in Engeland.

De **Voorzitter:** Kunt u nog iets over de inhoud daarvan mededelen?

A. Ja, zeker. Aan de Engelsen was alleen gevraagd om versterking van onze luchtmacht. Die hebben wij nooit gekregen. Aan de Fransen hebben we gevraagd divisiën, ik meen vier of acht, het getal kan ik mij niet goed meer herinneren. Ik geloof, dat we aan de Fransen ook artillerie gevraagd hebben. Ik kan het u momenteel niet precies zeggen, want ik heb er geen afschrift meer van.

1311. De **Voorzitter:** Kunt U mededelen, wanneer die enveloppen gedeponeerd zijn? Had uw voorganger al iets op dit gebied gedaan?

A. Dat heb ik nooit geweten. Dat heeft hij mij nooit verteld, maar ik heb uit zijn brochure gezien van wel, maar wat er verder mee gebeurd is, dat weet ik niet.
Die enveloppen zijn daar gedeponeerd, ik meen 23 Maart. In de oorlog hebben de Duitsers een van die nota's gevonden.

1312. De **Voorzitter:** Waarschijnlijk zijn ze op die datum met de oude verwisseld.

A. Ja, maar die opdracht heb ik niet gegeven, trouwens, ik heb ze ook niet verzonden, ik heb ze aan Buitenlandse Zaken gegeven. Dat er al een stel was, wist ik niet, dat heeft generaal *Reynders* mij nooit verteld, ik wist ook niet wat er in stond.

1313. De **Voorzitter:** En degene, die u daar gedeponeerd hebt, waren die door u zelf opgesteld?

A. Ja.

1314. De **Voorzitter:** Zijn die later nog vervangen?

A. Niet, dat ik weet. Die waren op 10 Mei van kracht.

1315. De **Voorzitter:** Stond daar nog iets speciaals in die enveloppen met betrekking tot de Peel-Raamstelling? Waarschijnlijk werd daarin medegedeeld, dat het de bedoeling was om met het derde legerkorps weg te trekken.

A. Ik meen, dat ik in die Nota ook heb gevraagd, aan de Fransen en aan de Belgen, om een stelling achter de Zuid-Willemsvaart in te nemen en als ze dat niet deden, dat wij dan de Peel-Raamstelling moesten opgeven. Ik meen, dat daarover ook in de Nota, die naar Brussel ging, geschreven is, en anders is dit medegedeeld.

1316. De **Voorzitter:** Nu krijgen wij het laatste hoofdstuk over de staatsrechtelijke positie van de opperbevelhebber. Ik heb deze al even genoemd; de instructie van 6 Mei 1939 vindt u die in grote lijnen aannemelijk?

A. Ja.

1317. De **Voorzitter:** Dat geven van die opdrachten in vredestijd over concentratie-opstelling, ...

A. En in oorlogstijd ook krijgt men aanwijzingen door de Koningin. Dat lijkt me een juiste oplossing .....

De **Voorzitter:** Moet dat nu eng gezien worden, of kan men ook al gaan praten — zoals ook het standpunt van de heer *Dijxhoorn* is geweest — over wat daarna zou moeten gebeuren?

A. Ik moet u eerlijk zeggen, practijk heb ik er niet van gehad, ik heb nooit een aanwijzing gehad, dus ik heb er geen last van gehad.

1318. De **Voorzitter:** In hoeverre moet de Minister van Defensie casu quo de Regering zich met strategische aangelegenheden inlaten?

A. Ik meen, dat ik verwijzen mag naar wat ik zoëven gezegd heb. Hij mag zich er volkomen mee inlaten om zich een mening te vormen, of hij vertrouwen kan hebben in deze commandant ja of neen, maar hij mag niet bepaalde bevelen geven dit of dat moet je doen.

1319. De **Voorzitter:** En niet ingrijpen?

A. En niet ingrijpen.

1320. De **Voorzitter:** Dus wel zijn visie geven, waar eventueel een opperbevelhebber mee rekening kan houden, als hij verstandig is ...

A. Ja, natuurlijk, er moet een behoorlijke samenwerking zijn, maar hij mag niet ingrijpen. Het enig mogelijke ingrijpen is, dat de Regering zegt: U kunt verdwijnen. Zolang de opperbevelhebber aan is, blijft de beslissing aan hem.

1321. De **Voorzitter:** Is u er iets van bekend, of een jaar of zes vóór de oorlog en vóór de mobilisatie al hoofdlijnen goedgekeurd waren van de generale staf door het verantwoordelijk Kabinet?

A. Of ze goedgekeurd waren, weet ik niet. Ik heb er wel bemoeienis mee gehad, omdat, toen die werden opgezet, ik chef van de staf van de commandant van het veldleger was.
Toen hebben wij ook die gekregen ter beoordeling. Ik weet dus, dat ze gemaakt zijn. Maar daarna ben ik gepensionneerd en ik heb verder niet meer gehoord of ze goedgekeurd zijn door de Minister.

1322. De **Voorzitter:** Maar hebt u er kennis van genomen voordat u opgetreden bent of .....

A. Neen, maar wat ik er destijds van gezien heb, ging ook niet verder dan de concentratie-opstelling, maar niet over operatiebevelen, die waren niet uitgewerkt, voor zover mij bekend is.

1323. De **Voorzitter:** Is uw slotindruk, dat de heer *Dijxhoorn* casu quo de Regering zich te veel met strategische aangelegenheden heeft ingelaten? Ik heb het nu niet over uw eigen periode, maar over die van uw voorganger.

A. Ik kan u daar moeilijk een antwoord op geven, Mijnheer de Voorzitter! Ik zelf heb er geen enkele keer bezwaren van ondervonden.

1324. De **Voorzitter:** Dus m.a.w.: u kunt het niet voldoende beoordelen?

A. Neen, ik kan het helemaal niet beoordelen, want ik weet niet wat er voorgevallen is tussen de Regering en generaal *Reynders*.

1325. De **Voorzitter:** Hoedanig moet de staatsrechtelijke positie van de opperbevelhebber geacht worden te zijn, ten overstaan van de Minister van Defensie? Er is hierover een uitlating van een nogal vooraanstaand militair deskundige. Op blz. 5, middenin, van de tweede brochure van generaal *Reynders* wordt aangehaald een formulering van een deskundige in de „Maasbode" (zijn naam is officieel niet bekend, maar intern is toch wel bekend, dat hij een zeer bevoegd deskundige is), dat de beoordeling van technische militaire vraagstukken geheel tot het ressort van de opperbevelhebber behoort, dat de Regering het doel aangeeft, dat met de strijdmacht moet worden nagestreefd, en de middelen beschikbaar stelt ter bereiking daarvan en dat de wijze, waarop het doel bereikt en de middelen aangewend zullen worden, door de opperbevelhebber dient te worden beoordeeld. Generaal *Reynders* geeft op de volgende bladzijde, blz. 6, nog een enkele gedachte, ik zou zeggen in aansluiting daaraan:

> „Naar mijn mening dient de Regering zich het recht voor te behouden om de opperbevelhebber nadere aanwijzingen te geven, indien haar blijkt, dat de opstelling van de weermacht of het krijgsbeleid kennelijk in strijd is met haar politieke doelstelling zoals die in de opdracht aan de opperbevelhebber is neergelegd. Van ingrijpende technische uitvoering van de opdracht heeft zij zich uiteraard te onthouden."

Kan men, deze twee dingen samenvattende, zeggen, dat dit wel een juiste visie op het gehele geval is, of hebt u een andere opvatting ten aanzien van detailpunten?

A. Ik zie eigenlijk wel iets tegenstrijdigs in dit oordeel. Met zijn kijk op het geval, waar is dan de grens, wat is „kennelijk in strijd zijn met haar politieke doelstelling"?

Ik kan natuurlijk een voorbeeld nemen van het geval van generaal *Reynders* met die stellingen. Als de Regering zegt: uw opdracht is om het hart van het land krachtig te verdedigen en de generaal *Reynders* zegt, ik doe dat in de stelling in de Grebbelinie en met die zelfde troepen ga ik, als ze teruggeworpen worden, hetzelfde nog eens verrichten in de vesting Holland. Dan kan de Regering zeggen: Mijn politieke doelstelling was, dat het hart van het land krachtig verdedigd moest worden, en dit is er kennelijk mee in strijd.

Want dan zou het kunnen gebeuren, dat de troepen, in min of meer gehavende toestand uit de ene stelling komende, weer in de tweede stelling zouden moeten verder strijden. En zo zou aan de politieke doelstelling: krachtige verdediging van het hart des lands, niet beantwoord zijn. Indien nu aanwijzingen voor het krijgsbeleid zouden worden gegeven, zou dit m.i. niet kloppen met de ook door generaal *Reynders* gedeelde zienswijze, dat in de wijze, waarop de opperbevelhebber dat doet, de Regering niet behoort in te grijpen.

1326. De **Voorzitter:** Mag ik u nu misschien nog een ander voorbeeld geven, dat aan de ene kant veel en veel meer onwaarschijnlijk is, maar dat aan de andere kant de zaak misschien nog iets scherper stelt?

A. Gaarne.

1327. De **Voorzitter:** Stel, dat de Regering van plan zou zijn geweest de opdracht te geven bij een aanval van de vijand in de richting van de Grebbestelling, van Groningen en Friesland uit in de richting Hamburg door te stoten — zeer onwaarschijnlijk, maar laten we nu even aannemen, dat dit de doelstelling was — en als dan de opperbevelhebber zijn hele veldleger in Zeeland ging opstellen, dan was dat kennelijk in strijd met de doelstelling!

A. Ook ten aanzien van het door u genoemde voorbeeld blijft, hetgeen ik aanvoerde, toepasselijk. Tussen beide voorbeelden zie ik slechts een gradueel verschil in strijd met de politieke doelstelling. Ik kan me niet goed voorstellen, dat een opperbevelhebber iets doet, dat zo kennelijk in strijd zou zijn met het militaire doel, het politieke doel, dat de Regering beoogt, en geschiedt dat wel, dan is de opperbevelhebber, indien een eenvoudig onderhoud met de Regering hem niet tot andere gedachten brengt, m.i. rijp voor ontslag. Het geven van aanwijzingen schijnt mij hier niet aangewezen.

1328. De **Voorzitter:** De aanvulling van generaal *Reynders* op de volgende bladzijde acht u helemaal niet nodig. Dan zou ik alleen willen vragen: Kunt u zich verenigen met wat daar op blz. 5 als de mening van de genoemde militaire deskundige staat weergegeven?

A. Dat is volkomen juist.

1329. De **Voorzitter:** Is er nog iets te zeggen over de positie — daar zult u misschien niet een geprononceerd oordeel over hebben — van de Minister-President in deze hele zaak?

A. Neen. Ik heb trouwens heel weinig contact gehad met de Minister-President.

1330. De heer **Algera:** Had u de indruk, dat de Minister-President zich erg interesseerde voor deze vraagstukken?

A. Mijn indruk is oppervlakkig, dat moet ik beginnen te zeggen, en dan heb ik de indruk, dat hij er zich niet in het minst voor interesseerde. Het is echter een zeer oppervlakkig contact geweest, dat ik met hem gehad heb.

1331. De **Voorzitter:** Maar had u wel de indruk, dat hij ten volle bereid was om de neutraliteit, enz. volkomen te handhaven tijdens die verschillende besprekingen?

A. Ik heb eigenlijk geen bespreking met hem bijgewoond, waar dit ter sprake is gekomen. In de Ministerraad ben ik alleen geweest betreffende de quaestie over het interneren van de N.S.B.-ers. Het krijgsbeleid kwam daar helemaal niet naar voren. En de laatste zitting van het Kabinet, die ik heb bijgewoond, daar heeft de Minister-President zich, voor zover ik mij herinner, niet bepaald geuit. Ik weet alleen, dat er een zeer grote ontstemming tegen hem heerste, want op dat ogenblik waren alle Ministers present en die wilden vergaderen en de Minister-President was nergens te vinden. De Minister-President gaf toen dus geen blijk van een buitengewone interesse; die indruk kreeg ik althans.

Maar ik herhaal, mijn indruk is volkomen oppervlakkig, als iemand anders het tegendeel beweert, zal ik het niet tegenspreken.

1332. De **Voorzitter:** Met dat standpunt van Minister *De Geer*, over het interneren van N.S.B.-ers en dergelijke elementen, kon u zich daarmede verenigen of .....

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, mijn voorstel is toen aangenomen. Er was een lijst van 800 mensen, die door de verschillende procureurs-generaal waren opgegeven, die zij in aanmerking daarvoor wensten te brengen, maar mijn standpunt was, dat ik een man, die N.S.B.-er was niet alleen uit dien hoofde wenste te interneren, doch dat ik bepaald van die man ook moest weten uitingen of gedragingen, die hem voor ons gevaarlijk maakten op dat ogenblik. En toen zijn daarvan overgebleven 33 mensen en van die 33 mensen heb ik er toen persoonlijk nog 5 van geschrapt, waarvan ik vond, dat dezen niet voldoende hadden gedaan om geïnterneerd te worden, en omdat het nog niet bleek of dat mensen waren, die voor ons een gevaar waren. Toen in de Ministerraad daarover gesproken werd, waren de socialistische Ministers erg fel en van oordeel, dat ook deze geïnterneerd moesten worden. Zij hebben ten slotte toegegeven en zo bleven er 28 over. Ik kan dus niet anders dan over medewerking spreken.

1333. De **Voorzitter:** Dan zou ik alleen nog een slotvraag willen naar voren brengen. De bedoeling is, dat wij u, zoals ik daar straks al gezegd heb, in een latere termijn horen over het verloop van de Meidagen zelf, dat komt in een apart hoofdstuk, dat hieraan aansluit. Vandaag is het dus meer gegaan over de wisseling van het opperbevel en wat daarmede samenhangt, alsmede over de strategische opvattingen. Ik zou willen vragen: hebt u zelf nog iets hieraan toe te voegen?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter!

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor uw aanwezigheid en sluit ik hiermede het verhoor.

H. G. WINKELMAN.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

ALGERA.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 24 FEBRUARI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

JAN JOSEPH GODFRIED
BARON VAN VOORST TOT VOORST

oud 67 jaar, wonende te 's-Gravenhage, luitenant-generaal b.d., oud-commandant veldleger.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

1334. De **Voorzitter:** Ter inleiding deel ik u mede, dat, vooraf-gaande aan de vier onderwerpen, die in uw oproepbrief vermeld zijn, wij nog een aantal vragen willen stellen over de hele sfeer, waarin de wisseling van het opperbevel zich heeft afgespeeld.

Kunt u iets meedelen over de vraag, of er tussen belangrijke voorstellen van de opperbevelhebber en de door de Minister van Defensie genomen beslissingen geruime tijd verliep? Er is wel eens naar voren gebracht, dat als generaal *Reynders* met voorstellen kwam, dat het dan soms nogal een ogenblik geduurd heeft voordat de beslissingen vielen. Is u daar iets van bekend?

A. Niets van bekend. Ik zou het u natuurlijk alleen kunnen mededelen, indien zulks mij rechtstreeks bekend zou zijn. Over hetgeen ik wel eens „vernam", daar zou ik u wel een antwoord op kunnen geven, maar daar zou u niet veel aan hebben.

1335. De **Voorzitter:** De bedoeling is uiteraard, wat u destijds in uw functie vernomen hebt.

Is u iets bekend over het optreden van *ir. Ringers* als adviseur van de Regering? Hoe is dat tot stand gekomen? Welke opdracht had hij eigenlijk; wat hebt u daarvan gemerkt?

A. Ik heb van *ir. Ringers* alleen gemerkt, dat hij op een gegeven ogenblik in Regeringsopdracht stellingen van het veldleger heeft bezocht en dat hij op mijn verzoek heeft nagegaan of in één enkel bepaald gedeelte van de Grebbelinie de bodem voldoende weerstandbiedend was om daar zwaardere versterkingen te kunnen aanbrengen dan de bestaande, in vervallen toestand verkerende liniedijk. Het is geweest op een Zaterdagmiddag, welke datum weet ik niet voetstoots meer te zeggen, maar het zal geweest zijn in het begin van 1940 vermoedelijk. Hij was vergezeld van zijn zoon met de nodige technische instrumenten, terwijl de uitslag was, dat inderdaad die bodem voldoende houvast bood om daar een zwaardere dijk aan te leggen voor defensiedoeleinden langs het Valleikanaal. Verder breng ik ook naar voren de actie van *ir. Ringers,* die ik zeer heb gewaardeerd in zijn optreden, betreffende het mij helpen tot het aanleggen van een electrisch gemaal ten behoeve van het aanvoeren van het water van de Nederrijn voor het stellen van de inundatiën van de Grebbelinie, omdat, zoals de heren vermoedelijk wel weten, het nadeel van de Grebbelinie is, dat bij betrekkelijk lage stand van het Rijnwater geen water langs natuurlijke weg kan worden ingebracht. Ik heb hier gegevens over, als het u verder interesseert, maar één van de nadelen was, dat men moet hebben een vrij hoge waterstand, ten einde water te kunnen inlaten. Nu hebben wij gelukkig in de winter van 1939/'40 een hoge waterstand gehad, maar juist op de kritieke tijd zakte de waterstand beneden het peil voor het inlaten van water, zodat dus dat motorgemaal dringend nodig was. Ik heb er steeds op aangedrongen, een motorgemaal dan wel een andere oplossing te krijgen, doch dat gelukte maar niet. Maar de heer *Ringers* heeft op een tijdstip, dat pompinstallaties zeldzaam waren, door zijn bekendheid met de aanwezigheid van een pompinstallatie, ik geloof in Limburg, het mogelijk gemaakt, dat deze werd aangevoerd, maar het was te laat om die te gebruiken, want inmiddels was de 10de Mei genaderd. Een motorgemaal zou het ook hebben mogelijk gemaakt inundaties aan te leggen onmiddellijk voor de Grebbeberg zelf. Hand aan hand met de aanleg van het gemaal waren daartoe reeds de defensiedijk en een komkering verzwaard. Thans kon het acces voor de Duitsers niet worden beperkt, zodat zij een vrij brede aanvalspoort hadden.

Dat is het enige, dat ik weet omtrent het optreden van de heer *Ringers.*

1336. De **Voorzitter:** Dus in de laatste maanden van 1939 hebt u er eigenlijk nauwelijks wat van gemerkt?

A. Het kan zijn in de laatste maanden van 1939. U stelt nu zo in eens die vraag, wanneer *ir. Ringers* opgetreden is. Ik heb in elk geval met hem te maken gehad. Het kan wel zijn in de laatste maanden van 1939.

1337. De **Voorzitter:** Kunt u dat rapport — als het ten minste een rapport is geweest — over het motorgemaal overleggen?

A. Wellicht, maar nu niet. Ik kan er misschien wel iets van vinden. Weet u, er zijn opgemaakt door mijn staf verschillende gegevens ook over stellingbouw. Toen ik na Juli 1940 zelf in krijgsgevangenschap was, hebben heren van mijn staf, die niet in krijgsgevangenschap waren gegaan, gewerkt aan de samenstelling van verschillende overzichten van hetgeen tijdens de mobilisatie en de oorlogsdagen heeft plaats gevonden. Misschien is het mij mogelijk om wat u vraagt te kunnen nagaan. Maar wat wenst u dus speciaal te weten?

1338. De **Voorzitter:** Het interesseert ons in zoverre, wanneer er voor het eerst sprake is geweest van het gemaal. Wij hebben reden om aan te nemen, dat de plannen voor dat gemaal vrij lang bij de opperbevelhebber generaal *Reynders* zijn blijven liggen. Kunt u ons daarover iets mededelen? Is dat juist of niet?

A. Ik kan geen datum noemen, geen data, maar ik kan u alleen zeggen, dat ik al, toen er nog geen oorlog was, toen generaal *Reynders* chef van de staf en ik commandant van het veldleger was, er op aangedrongen heb, op een of andere manier, hoe dan ook, b.v. door het scheppen van een groot reservoir of op andere technische wijze, welke ik natuurlijk persoonlijk niet kon overzien, maar waarbij het Centraal Inundatiebureau, bestaande uit officieren van de staf der genie, aan het werk moest worden gesteld, te kunnen voorzien in een leemte, nl. de aanvoer van Rijnwater bij lage waterstand. Dit alles heeft zich afgespeeld in de loop van 1939, misschien zelfs reeds in 1938. De juiste tijdsperiode kan ik niet voetstoots vermelden.

1339. De **Voorzitter:** De commissie zou het wel op prijs stellen, indien u nog iets kunt vinden over de hele opzet van het gemaal, als u eventueel nog een rapport kunt overleggen.

A. Dus niet speciaal verband houdend met *ir. Ringers?*

1340. De **Voorzitter:** Neen, los daarvan interesseert het ons ook. Het kan natuurlijk later, in verband met hetgeen in de Mei-dagen gebeurd is, van betekenis zijn er meer van te weten!

A. Ik moet dit betwijfelen, Mijnheer de Voorzitter, want het gehele archief van het veldleger, voor zover het aanwezig was, is vernietigd op mijn last. Alleen zijn er enkele belangrijke kernstukken, waarvan ik persoonlijk afdrukken bezat, behouden. Ook zijn er nog wel wat door anderen behouden. Het overige is, opdat de vijand niets in handen zou vallen, inderdaad verbrand. Het gebeurde in de H.B.S. te Gouda, de laatste standplaats van het hoofdkwartier van het veldleger. Ik betwijfel of ik daar nog iets van zal kunnen vinden.

1341. De **Voorzitter:** U vindt toch wel, dat het feit, dat er geen gemaal was, per slot van zaken ongunstig op de verdediging heeft gewerkt?

A. Ja, zeer bijzonder ongunstig.

1342. De **Voorzitter:** Maar van de andere kant, als men er wel in geslaagd was het tijdig aan te leggen, zou men dan niet hebben kunnen verwachten, dat de vijand eventueel ook wel de belangrijkheid van het object zou hebben doorzien en dat hij zou getracht hebben door luchtbombardementen dat gemaal tijdig weg te werken?

A. Dat zou hij niet kunnen, Mijnheer de Voorzitter, want het gemaal was zo ontworpen, dat het zich bevond aan de uitmonding van de Grift, in casu dus de Bisschop David's Grift in de Rijn, deze is ingesneden tussen de Hoornwerken aan de ene oostzijde en de Grebbeberg aan de andere zijde.

Zelfs de bovenzijde van het gemaal zou zo laag komen, dat onze troepen er van de linie aan de voet van de Grebbeberg uit overheen konden vuren. Bovendien zou het beschermend dek een dikte verkrijgen van 1 meter, zo niet 1½ meter gewapend beton. Een zeer zwaar en aanhoudend bombardement had moeten volgen om dat gemaal te vernielen.

Het granaatvrije gemaal was in details ontworpen door de toenmalige luitenant-kolonel der genie *Mattern,* hoofd van de sectie V van het hoofdkwartier van het veldleger, waarbij ik de nadruk had gelegd op snelle bewerking.

Het zou practisch in de eerste oorlogsdagen onvernielbaar, totaal onvernielbaar zijn geweest.

1343. De **Voorzitter:** U noemde daar juist, als ik het goed verstaan heb, ook een Stellingbouwbureau. Was dat het bureau van generaal *v. d. Kasteele?*

A. Ja.

1344. De **Voorzitter:** Kunt u ons mededelen wat de bevoegdheden en het werkgebied van dat bureau waren? Aan wie was het ondergeschikt, ressorteerde het rechtstreeks onder het Departement of wel onder de opperbevelhebber? Herinnert u zich dat misschien?

A. Onder wie het bureau rechtstreeks ressorteerde, weet ik niet precies meer. Ik heb een uitgebreide bespreking gehad met generaalmajoor *v. d. Kasteele;* helaas is de generaal door de Duitsers omgebracht. Ik heb hier een aantekening uit hetgeen later, zoals ik reeds opmerkte, is samengesteld. Met deze samenstellingen kan ik mij in grote trekken verenigen. In deze aantekening nu staat, dat het werk van het Bureau Stellingbouw aan de kazematten in hoge mate de voortgang der andere werkzaamheden aan de liniedijk belemmerde, omdat die kazematten, gemaakt van beton, dan wel aangevoerd in de vorm van gietstalen koepels, moesten worden geplaatst in de verdedigingsdijken. Daartoe was smalspoor nodig, moesten toegangen gemaakt worden, materiaal worden aangevoerd en dat alles langs een smalle dijk, welke de troep in staat van verdediging bracht of die op andere wijze werd verzwaard. Aldus kwam laatstbedoelde arbeid min of meer in het gedrang. Ook het tempo van aanvoer van de gietstalen kazematten en van bouw der kleine betonkazematten was traag. Er was een vergadering onder mijn voorzitterschap nodig op het hoofdkwartier van het veldleger om dit tempo opgevoerd te krijgen. Hierbij heb ik — en ik heb er zelf bij aangetekend toen ik het overzicht las na afloop van mijn krijgsgevangenschap — aan generaalmajoor *v. d. Kasteele* op vrij scherpe wijze gezegd waar het op aankwam: „Het sparen van het bloed van onze soldaten; het verkrijgen van vertrouwen in de stellingen; het vormen van een krachtige stelling in de kortst mogelijke tijd. Er moest rekening mee worden gehouden, dat de oorlog zou komen en spoedig". Het gevolg hiervan is geweest, dat er inderdaad verder grotere snelheid is betracht. Toen H.M. de Koningin later in een bepaald gebied ten noorden van Amersfoort de stelling heeft bezocht, vond ik het nodig om op die scherpe woorden thans een uiting van waardering te doen volgen en heb ik tegenover Hare Majesteit de verdienste van de er bij aanwezige ingenieur van het Stellingbureau, die inderdaad vlot had gewerkt, naar voren gebracht. Hiervoor was hij zeer erkentelijk, want hij was zeer onder de indruk gebleven van mijn opmerkingen bij de bewuste vergadering.

Dat zijn mijn relaties met het Bureau Stellingbouw, voor zover ik mij thans onmiddellijk kan herinneren.

1345. De **Voorzitter:** Om nog even terug te komen op het gemaal, is het uw indruk, dat generaal *Reynders* daar te weinig belangstelling voor had?

A. Het houdt verband natuurlijk met de quaestie van de verdediging van de vesting Holland. Met het algemeen inzicht dus van de generaal *Reynders,* zijn kijk op de landsverdediging, hetzij in de Grebbelinie, hetzij in de vesting Holland, hetzij in beide, enz., al die vraagstukken derhalve, welke in zijn brochure zijn aangeroerd. En, waar aanvankelijk de verdediging van de vesting Holland bij hem domineerde, is het mogelijk, dat zijn belangstelling o.a. ook voor het gemaal in de tweede plaats kwam.

Ik heb u reeds gezegd, dat ik zelf mogelijk reeds van 1938 af alle moeite heb gedaan om in die zaak verbetering te brengen. Ik weet niet als ik dat zelf had moeten doen, of het dan vlugger was gebeurd, omdat het een technische quaestie was, die in de handen der genie lag. Wel weet ik, dat ik er steeds op heb aangedrongen, hoe dan ook een oplossing te vinden en er ten snelste uitvoering aan te geven. In hoeverre generaal *Reynders* er persoonlijk veel voor voelde, weet ik niet.

1346. De **Voorzitter:** Is het niet mogelijk, dat hij het meer als een soort luchtkasteel heeft gezien, dat toch niet voor verwezenlijking vatbaar was?

A. Ik weet het niet. Ik weet wel, dat, toen *ir. Ringers* bij mij kwam en ik hem over de quaestie van een gemaal sprak, dat dan, volgens mijn voornaamste geniedeskundigen, toen toch niet meer kon worden verwezenlijkt, omdat er geen behoorlijke pompinstallaties meer te vinden waren. Ik heb toen de indruk gekregen, dat de heer *Ringers* uitermate verbaasd was, dat men daar nog niets aan had gedaan. Hij zei: er zijn altijd mogelijkheden. Ik heb hem toen gezegd: ja, men zegt, dat er geen motorpomp meer beschikbaar kan worden gesteld van voldoende capaciteit om het water op te pompen uit de Rijn. *Ir. Ringers* antwoordde: „Integendeel, ik weet ergens in Limburg nog een pompinstallatie te liggen. Wij hebben daar werken aan het Julianakanaal; die pomp kan ik u bezorgen." Op grond van de afmetingen van die pompinstallatie e.d. is het granaatvrije gemaal toen geconstrueerd op papier. De tekeningen, waarvan de vervaardiging alweer tijd vorderde, heb ik gezien en goedgekeurd. Aan de werkzaamheden is men toen begonnen.

1347. De **Voorzitter:** Het is dus een feit, dat het zeer lang getraineerd heeft?

A. Het heeft zeer lang getraineerd, Mijnheer de Voorzitter.

1348. De **Voorzitter:** U kunt niet aangeven hoelang en bij wie eigenlijk de verantwoordelijkheid hiervoor ligt?

A. Instanties, boven de commandant van het veldleger, zijn daarvoor verantwoordelijk. Of het nu de opperbevelhebber van land- en zeemacht of de Minister van Defensie of de inspecteur der genie of personeel van het Algemeen Hoofdkwartier of van het Bureau Stellingbouw is geweest, kan ik niet beoordelen. De technische route was zeer lang!

Evenmin als ik alles zelf kon doen, kan ik generaal *Reynders* persoonlijk hierover een verwijt maken, want de generaal moet ook weer op tal van bureaux en deskundigen steunen.

1349. De **Voorzitter:** Dus het ligt eventueel niet aan het Departement in verband met financiële gevolgen? Dat is dus niet uw indruk?

A. Ik weet het niet, nochtans steek ik niet mijn hand in het vuur, dat het daar niet aan ligt.

1350. De **Voorzitter:** Hoe was het in het algemeen gesteld na het afkondigen van de mobilisatie — ik praat dus niet over vóór de oorlog — met het ter beschikking stellen van gelden voor verdedigingswerken?

A. De quaestie van het mogen uitvoeren van de *opruimingen* heeft mij *wel de grootste zorgen* veroorzaakt. Dat zal later wel blijken.

1351. De **Voorzitter:** Maar ik wilde het nog even over de geldquaestie hebben. Dus na de mobilisatie; hebt u daar een indruk over. Hoe is het gegaan met het ter beschikking stellen van gelden? Is dat nogal vlot verlopen?

A. Neen. Niet vlot, Mijnheer de Voorzitter. Ik heb op mijn verantwoording genomen, dat, al was het geld er niet, er toch moest worden doorgewerkt en met kracht en met spoed, desnoods op risico van opmerkingen tegen mijn beleid en met de kans, dat het krediet hebben niet zou worden gehonoreerd. Misschien zal men er

mij wel eens persoonlijk over aanspreken, heb ik wel eens schertsend gezegd! En het was steeds dezelfde moeilijkheid, welke terugkwam. Ik zal u daarover aantekeningen kunnen overleggen. De moeilijkheid was er steeds om het geld tijdig te krijgen. Ik heb dat thans niet in bijzonderheden na kunnen sporen, want ik wist niet, dat u mij vragen hierover zou stellen.

1352. De **Voorzitter:** Hier speelt dezelfde quaestie een rol; heeft het gelegen aan het Departement of heeft het gelegen aan het opperbevel. In bepaalde quaesties was het met betrekking tot het geven van geld mogelijk, dat zij van mening waren, dat het beter voor andere dingen werd gebruikt.

A. Hier heb ik, dat zie ik zo juist in mijn dossiers, de quaestie van *ir. Ringers.* Er staat:

> „In October werd *ir. Ringers,* oud-Directeur-Generaal van Waterstaat, ingeschakeld om zo mogelijk personeel en materiaal van het Departement van Waterstaat te benutten."

Het staat er dus alleen als een losse opmerking, derhalve in October 1939 werd *ir. Ringers* ingeschakeld.

1353. De **Voorzitter:** Ja, dat klopt.....

A. Ik zal nog even hier nagaan, de quaestie van vordering en van machtiging. Ik weet, dat er iets in staat over die quaestie van het geld.

1354. De **Voorzitter:** Ik zou zeggen: doet u geen moeite, want.....

A. ..... maar het is juist wel van belang. Er is de grootst mogelijke moeite gedaan van de zijde van het veldleger om de Grebbelinie zo snel en zo goed mogelijk in orde te brengen. Hier staat wat ik zoek:

> „Er was gedurende maanden door het Stellingbureau onder de Inspecteur der Genie (dus u weet nu waaronder het bureau ressorteert, nl. onder de Inspecteur der Genie), onder leiding van generaal-majoor *v. d. Kasteele* ....."

1355. De **Voorzitter:** De inspecteur van de genie stond rechtstreeks onder het Departement, niet onder de opperbevelhebber?

A. Ja, behalve voor zaken, die weer het opperbevel betroffen.

1356. De **Voorzitter:** Maar in het algemeen niet?

A. De genie heeft altijd een positie ingenomen, dat het wapen ook met één been in het Departement zat, wat dan ook aan dit wapen ten goede is gekomen.

> „Onder leiding dus van generaal-majoor *v. d. Kasteele* was ervaring opgedaan met betonbouw. Deskundig op het gebied van kazematten-ontwerpen was de majoor der genie *de Man,* die als hoofd van het C.I.T.B. tevens inzicht had in de moeilijkheden voor het verkrijgen van het benodigde materiaal.
>
> Dit bureau, onder leiding van majoor *de Man,* ressorteerde onder de Inspecteur van de Genie. Vestingbouw, het aloude domein van genie, en dus is het begrijpelijk, dat de inspecteur deze leiding wilde behouden. De commandant van het veldleger had van het werk van Bureau Stellingbouw veel last ondervonden. En de ervaring had de indruk nagelaten, dat buiten het veldleger staande instanties, zoals het Bureau van de Inspecteur der Genie, het C.I.T.B. en dergelijke meer naar de techniek dan naar de ernst der tijden schouwden."

Ik lees u ook verder voor wat hier staat.

> „Een min of meer buiten de snelheid eisende sfeer van de oorlog overheerste. De factor tijd was bij deze bureaux niet genoegzaam primair en bij het veldleger bestond juist de voortdurende drang tot snelheid van uitvoering. Bovendien realiseerden deze bureaux zich niet voldoende, dat, wanneer de commandant van het veldleger iets kreeg, dit dan nog niet aan het leger was doorgegeven. De juiste invloed van de werkkring ontging velen."

1357. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat wij aan deze inlichting op het ogenblik voldoende hebben, want dit hele hoofdstuk is meer bedoeld als een inleiding over de sfeer, waarin het gehele geval gespeeld heeft. Is dit rapport door u zelf opgesteld of van wie is het afkomstig?

A. De samensteller is de toenmalige luitenant-kolonel van de generale staf *Nierstrasz,* die hoofd was van de sectie operatiën van mijn hoofdkwartier.

1358. De **Voorzitter:** Ik kom nog even terug op de vraag, of er voldoende gelden beschikbaar werden gesteld. Het is merkwaardig, dat ons enerzijds verzekerd is, niet alleen door de toenmalige Minister van Financiën, dat na de afkondiging der mobilisatie er grif geld is gegeven, terwijl anderzijds ook generaal *Winkelman* heeft medegedeeld, dat in zijn periode er hier niet over te klagen viel.

Nu is het natuurlijk mogelijk, zoals ik daar juist al veronderstellend heb opgemerkt, dat misschien het Departement van Financiën toen wel tamelijk vlot is geweest, maar dat er, hetzij bij de Minister van Defensie, hetzij bij het opperbevel, op bepaalde punten misschien ook onenigheid was. Dat de ene meer voor dit voelde en de andere meer voor dat, zodat misschien dientengevolge de permissie niet zo vlot bij het veldleger is gearriveerd. Acht u dat mogelijk of is dat een onjuiste veronderstelling?

A. Dat men het veldleger daarover vraagt?

1359. De **Voorzitter:** Neen, dat het daar niet bepaald vlot is binnengekomen of minder vlot ter beschikking is gesteld!

A. Dat is zo.

1360. De **Voorzitter:** Dus het is uw mening, dat ook na de mobilisatie het veldleger toch voortdurend te kampen heeft gehad met financiële bezwaren?

A. Men moet eerst machtiging hebben om te werken en er kon feitelijk pas gewerkt worden als het geld voor bepaalde zaken er was. Wij hebben echter gezegd, dat nooit het geld van zodanige invloed mag zijn, dat wij het werk stopzetten. Wij gaan gewoon door.

1361. De **Voorzitter:** Hoe was de gehele procedure, werd er niet van bovenaf aan u gezegd: dat en dat moet u doen? Kon het veldleger zelf plannen ontwerpen, b.v. voor die werken aan de Grebbelinie? Ontwierp u die zelf?

A. Ja. Behoudens de werken in beton en in staal, de kazematten, dus d.w.z. de betonkazematten, konden wel door ons worden voorgesteld in ontwerp, maar moesten eerst worden goedgekeurd; bovendien gebeurde de uitvoering door het stellingbureau.

1362. De **Voorzitter:** Maar u moest instemming vragen aan de opperbevelhebber? Of niet eens?

A. Neen, niet in alle zaken en zeker niet als de troep de werken zelf kon uitvoeren. Wel als er aannemers aan te pas kwamen. En speciaal toen het later ging om het uitgeven van zoveel millioenen voor het omwerken van als het ware de gehele stelling in beton. Toen was er natuurlijk een enorm krediet nodig. Vóór dat ogenblik is Minister *Dijxhoorn* naar het veldleger gekomen, ten einde poolshoogte te nemen en blijkbaar om te beslissen, dat al het geld voor ombouw in beton ware te besteden voor de Grebbelinie, dan wel voor de vesting Holland. Maar toen het veldleger naar de Grebbelinie werd vervoerd, moest zo snel mogelijk in handenarbeid en met primitieve hulpmiddelen de stelling worden verbeterd — de Duitsers konden nl. al begin September binnenvallen of in de loop van September —, derhalve evengoed hun aanvallen richten tegen het Westen en ook tegen Nederland als tegen Polen. Uit wat er was moest onmiddellijk een stelling worden gemaakt. En die stelling moest natuurlijk telkens worden verzwaard en verbeterd, naarmate wij daarvoor door het verloop van de oorlog de tijd kregen. Terwijl ook de kans om er in te geraken voor velen als stimulans een rol speelde.

1363. De **Voorzitter:** Dit was dus een bevoegdheid van de commandant veldleger zelf? Dit kon hij dus zelf doen?

A. Ja, maar niet in alles. Want al spoedig moesten, zoals de commandant veldleger meende, graafwerktuigen, smalspoormateriaal, baggermolens, aannemers en burgerkrachten worden ingeschakeld. Het kostte geld. Hoe het gebeurde? Eerst heel eenvoudig volgens onze pioniervoorschriften. Maar al heel spoedig naarmate wij bleken wat tijd te hebben op geheel andere wijze. Ik besprak het met ondercommandanten en bureauhoofden en liet tekeningen maken door mijn sectie genie. Hier ziet u, Mijnheer de Voorzitter, een tekening van mijn bureau, waarbij de oorspronkelijke vrij onbetekenende, smalle en lage Grebbedijk verzwaard wordt tot een stevige, behoorlijk verdedigbare dijk. U ziet dus in het midden een klein Grebbedijkje en er overheen overkapt als het ware, de nieuwe gevechtsopstelling, zo moest het op een bepaald punt worden. En dat moet gebeuren met grotendeels baggermolens, die dan het (anti-tank)kanaal verdiepten en verbreedden met graafwerktuigen, smalspoor en burgerwerkkrachten grotendeels. Ik herhaal: de eerste stellingen zijn gemaakt door de troep zelf.

1364. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat wij van dit onderwerp kunnen afstappen.

A. Indien u het financiële verder wilt weten, dan kan ik dat voor u opzoeken. Hier staat verder ook iets in over de quaestie van het langzame afdragen van het geld. Ik zal u een afdruk er van aanbieden.

1365. De **Voorzitter:** Dus u is er niet tevreden over. U had op een vlottere medewerking gehoopt?

A. Ja.

1366. De **Voorzitter:** Nu ga ik over tot een geheel ander punt. Er zijn toen in het begin, in de laatste maanden van 1939, herhaalde schendingen voorgekomen van het luchtgebied. Heeft men daartegen naar uw indruk alles gedaan, wat men toen eigenlijk kon doen?

A. Neen. Dit was ontzaglijk moeilijk.

1367. De **Voorzitter:** Wij hadden niet voldoende materiaal om dit efficient tegen te gaan?

A. De Duitsers hebben gebruik gemaakt meestal van de Zondagmiddag 12 uur of Zaterdagmiddag 12 uur, vooral Zondagmiddag 12 uur, om van zeer hoog in de lucht uit op te nemen wat er gemaakt werd. Telkens zag men dan uitlaatstrepen van vliegtuigen tot op zelfs 8000 meter hoogte. Er werd dan met een tele-objectief opnamen gemaakt van de stand der werkzaamheden van de gehele Grebbelinie in volle vredestijd door de Duitsers. Wanneer dan onze vliegtuigen opstegen in Soesterberg, waren deze of te laat of ze konden zo hoog niet komen, want de Duitsers werkten met stratosfeer-vliegtuigen, ten minste ze vlogen zeer hoog. En dit was natuurlijk demoraliserend voor de troep, dit alles in volle mobilisatietijd, vóórdat zelfs de oorlog is uitgebroken.

Maar het was voor ons natuurlijk een aanwijzing te meer, dat de Duitsers het wel op ons gemunt hadden. Ze hebben dan ook kaarten vervaardigd, waarvan wij er enkele hebben buitgemaakt en waarop de stellingen nauwkeurig waren aangegeven. Die kaarten waren zelfs bedrukt met voor elke speciale kazemat een bepaald teken. Precies moest daarop worden aangegeven: daar is een mitrailleurnest, daar ligt een mortieropstelling, daar staat een zware mitrailleur en dergelijke, alleen de artillerie-opstellingen hebben ze niet gevonden, deze waren volkomen gemaskeerd, omdat deze niet tegen de inundatie aan behoefden te worden gebouwd, maar in het bosterrein. Veel succes hebben wij niet tegen overvliegende vliegtuigen tijdens de mobilisatie gehad, geheel anders dan in de eerste oorlogsdagen. Ik herinner mij uit de mobilisatietijd, dat een schildwacht een laagvliegend vliegtuig neerschoot bij Venlo. En toen was het eigenlijk heel erg, dat hij dat gedaan had; want de vlieger is opgebaard en met militaire eer en zelfs met treurmuziek aan de Duitsers overgegeven aan het grensstation Vlodrop, maar de schildwacht ontving geen bewijs van waardering.

1368. De **Voorzitter:** Dat is afgekeurd, door wie zegt u?

A. Dit vliegtuig is afgeschoten door een eenvoudig soldaat, het vloog heel laag en was vermoedelijk al getroffen.

1369. De **Voorzitter:** Als ik het goed begrepen heb, zei u daar juist, dat het niet op prijs gesteld werd?

A. Ik heb de indruk gekregen, dat men van de zijde der Regering het enigszins wilde goedmaken tegenover Duitsland, dat een Duits vliegtuig was neergeschoten; laat ik het zo uitdrukken, zodat met allerlei mogelijke eerbewijzen deze gevallene naar Duitsland werd geleid. Ik vind het een op zich zelf staand geval.

1370. De **Voorzitter:** Daaruit zou men dus moeten concluderen, dat de Minister van Defensie niet al te grote verwijten aan de opperbevelhebber zou mogen maken over een te weinig aan activiteit op dit gebied?

A. Bedoelt u ter zake van het bestrijden van vliegtuigen?

De **Voorzitter:** Ja.

A. Hij had niet de daarvoor voldoende middelen.

De **Voorzitter:** Juist.

A. Er is altijd wel gevuurd door luchtdoelartillerie, maar resultaten waren er vóór de oorlog niet. Ze waren blijkbaar veel te hoog.

1371. De **Voorzitter:** Stond het conflict tussen generaal *Reynders* en de Regering inderdaad in het teken van de vraag, of voor ons aandeel in de strijd tegen een eventuele overweldiger al dan niet de nodige offers behoorden te worden gebracht? Kan men het zo stellen, dat dus de generaal eigenlijk veel meer offers had willen brengen en dat men dat van het Kabinet in mindere mate zou moeten zeggen?

A. Daarvan ben ik overtuigd.

1372. De **Voorzitter:** Dus inderdaad, dat b.v. het standpunt van de Minister van Defensie is geweest, dat hij er niet zo positief op uit was eventueel offers voor de landsverdediging te brengen?

A. Ik kan u een voorbeeld geven, dat de zaak typeert. Ik geloof, dat voorbeelden hier misschien duidelijk spreken. Er was door de Regering, op voorstel van generaal *Reynders,* bepaald, dat de inundatiën konden worden gesteld, en wel naarmate de toestand dreigender werd ingezien, geleidelijk meer, tot ten slotte bij de alarmerende berichten, ontvangen uit Duitsland, in November alle inundaties voor de Grebbelinie mochten worden gesteld. En toen is tegelijk toestemming gegeven, dat opruimingen mochten plaats vinden, maar alleen, Mijnheer de Voorzitter, en hier komt het op aan, in de gebieden, waar inundaties werden gesteld. U begrijpt, dat opruimingen in het schootsveld het eerste is, wat nodig is, want wanneer men een stelling wil verdedigen, moet men kunnen schieten, en moet men de vijand kunnen zien, en moet de vijand niet, zoals de Duitsers gedaan hebben, tot op zeer korte afstand gedekt kunnen naderen en zelfs gebruik kunnen maken van vruchtbomen voor de stelling om er in te klimmen, ten einde er met lichte mitrailleurs uit te schieten of handgranaten in de stelling te gooien. Maar ..... het was *verboden* om buiten het inundatiegebied te kappen en opruimingen te verrichten. Welke moeite of ik daarvoor ook persoonlijk gedaan heb, het werd niet toegestaan door de Regering. De Regering stond alleen toe, dat opruiming plaats vond in gebieden, waar inundatiën waren gesteld, omdat daar toch alles werd opgeofferd, de huizen werden ontruimd, de huizen werden aangetast door het water, enz. En juist, op het acces, waar men geen inundaties had, was de toestand het slechtst wat betreft schoon schip maken van het voorterrein.

1373. De **Voorzitter:** Dat is naderhand ook niet gebeurd. Dat is in zoverre, zou men kunnen zeggen, een gebrek, dat er in het algemeen was. Een gedachte, dat het daar blijkbaar niet gemotiveerd was en men inderdaad op dat punt niet zoveel offers er voor over had. Maar de bedoeling van mijn vraag is een andere. Dat moet ik even nader toelichten. Het gaat ons meer om een tegenstelling in het conflict ook in verband met de Peel-Raamstelling en de andere strategische quaesties, die er mede samenhangen. Of men objectief gesproken kan zeggen, dat die strategische tegenstellingen over de vraag welk front wel en welk front niet, of men daarvan kan volhouden, zoals generaal *Reynders* in zijn brochure heeft gesteld, dat de opperbevelhebber eigenlijk veel meer over had voor de neutraliteitshandhaving en voor de landsverdediging, dan niet alleen de andere leden van het Kabinet, maar ook dan de Minister van Defensie zelf?

A. Men kan het zo stellen. De Minister van Defensie heeft in December het veldleger en de stellingen bezocht, juist om uit te zoeken wat er nu eigenlijk verdedigd moest worden, de Grebbelinie of het oostfront van de vesting Holland, ten einde voor het ene of voor het andere beton en de daarvoor nodige gelden beschikbaar te stellen, dus niet voor beide.

1374. De **Voorzitter:** U concludeert hier dus uit, dat hij er niet zoveel voor over had?

A. Ja, beperking der uitgaven door òf de Grebbelinie òf het oostfront der vesting Holland verder te verbeteren. Beperking der uitgaven ook door geen opruimingen buiten de inundatiegebieden toe te staan.

1375. De **Voorzitter.** Dat hij er bewust minder voor over had dan de opperbevelhebber?

A. Ja, vermoedelijk wel. Ik heb de zaak niet verder meegemaakt. Ik heb de stukken er ook niet van gezien. Deze hebben mij nooit bereikt, want het ging tussen de opperbevelhebber en de Minister van Defensie. Ik kan het alleen als symptoon naar voren brengen. Ik weet ook niet of de Minister gebonden was door het gehele Kabinet.

1376. De **Voorzitter.** Maar in ieder geval lijkt het een te sterke conclusie te zeggen — het blijft natuurlijk een quaestie van appreciatie —: niet voldoende offers.

Nu een meer theoretische vraag. Kan er op de benoeming van generaal *Winkelman* gemotiveerd critiek worden uitgebracht, omdat deze tot opperbevelhebber is benoemd, terwijl hij in zijn vorige loopbaan noch chef staf was geweest, noch commandant veldleger? Er wordt wel eens gezegd, dat het absoluut gewenst is, dat men één van die twee functies heeft bekleed en dat men anders beter geen opperbevelhebber kan worden. Acht u die mening juist of vindt u dat overdreven?

Dus geheel afgezien van het verloop in de Meidagen — daar praten wij nu niet over —, maar in theorie?

A. Wanneer de Minister van Defensie en de Regering in generaal *Winkelman* zien de juiste man op de juiste plaats, dan zie ik niet in, dat hij eerst moet zijn geweest commandant veldleger of chef van de generale staf.

1377. De **Voorzitter:** Kan men te recht stellen, dat de ongunstige uitslag van de oorlogvoering in de Meidagen voor een aanzienlijk deel te wijten is aan het ingrijpen van de Regering in het voorgenomen krijgsbeleid en aan het op een kritiek moment aanstellen van een nieuwe opperbevelhebber? Acht u dit overdreven?

A. Neen, omgekeerd. Indien de generaal *Winkelman* niet was aangesteld, dan zou naar mijn mening de oorlog veel korter hebben geduurd. Dat zal ik straks wel toelichten, als u het goedvindt.

1378. De **Voorzitter:** Mogelijk kom ik er straks op terug bij het krijgsbeleid.

In hoeverre heeft de wisseling van het opperbevel stagnatie veroorzaakt bij de werkzaamheden van het algemeen hoofdkwartier? Hebt u daar in de verte misschien iets van kunnen merken? Het lijkt in elk geval niet erg gelukkig, indien zo'n wisseling moet plaats hebben.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter! U begrijpt wel, er was een bepaald inzicht over de landsverdediging. Er waren talloze bevelen gegeven en die bevelen moesten worden herzien, toen de generaal *Winkelman* optrad. Dat geeft dus stagnatie, maar hoe groot zo'n stagnatie zou geweest zijn, is theoretisch niet te zeggen. Practisch ook niet, want de generaal *Reynders* heeft, kort vóór zijn aftreden, na bespreking met de Regering, óok zijn bevelen willen veranderen.

1379. De **Voorzitter:** Dan komen we nu eerst tot de quaestie van de Oorlogswet, de vraag van het afkondigen van de staat van oorlog en van de staat van beleg. Er is een verzoek geweest om artikel 12 van de Oorlogswet toe te mogen passen. Zoals u weet, had generaal *Reynders* zich verplicht om, toen de staat van oorlog werd afgekondigd, niet van al zijn bevoegdheden gebruik te maken. Toen heeft hij op een gegeven moment verzocht om artikel 12, dat voor hem tot verboden terrein was verklaard, toch te mogen toepassen. Dat is nimmer beantwoord, naar hij mededeelde. Het artikel handelt over het te werk stellen van burgerwerkkrachten voor militaire doeleinden. Hebt u in de practijk daar ook grote bezwaren van ondervonden, dat genoemd artikel niet is toegepast?

A. Inderdaad, zeer grote bezwaren. Kijkt u eens, in het begin was het natuurlijk niet al te keurig, wanneer de troep zelf die opstellingen moest maken. Men moest er wel enige bekwaamheid in hebben. Wij zouden het dus kunnen beschouwen als een oefening in de practijk, die men nooit in vredestijd gehad had om zo'n linie in te richten. Zolang de Duitsers niet aanvielen, hadden wij dus de gelegenheid om te oefenen. Maar toen de stellingbouw op grote schaal moest gebeuren, toen was het beslist noodzakelijk, dat er burgerwerklieden werden ingeschakeld, ook om de troep en vooral de officieren te herscholen in het oorlogshandwerk. Het is te danken aan het initiatief van verschillende hoofden van de sectiën V (genie) der legerkorpsen en der divisies, van sommigen minder, van anderen veel meer, dat burgerwerkkrachten zijn ingeschakeld. En dat is eigenlijk gebeurd, somtijds alvorens daarvoor een autorisatie was gegeven, zo bijv. in het stellinggebied van de IIde divisie, een militair-ingenieur, die burger-ingenieur was te Rotterdam en die, wetende waar hij baggermolens en graafmachines kon krijgen, het gedeelte van de stelling, dat gelegen was in de buurt van het zwakke punt, de Emminkhuiserberg, veel eerder en veel beter in orde heeft kunnen krijgen dan andere stellinggebieden en zeer in het bijzonder dan juist het gebied bij de Grebbeberg, waar de activiteit niet zo groot is geweest als bij Venendaal. Daar is dus als het ware gedemonstreerd in de practijk hoezeer het ook nadelig was, dat aanvankelijk geen burgerwerkkrachten en geen technische hulpmiddelen konden worden ingeschakeld. Gebleken is in de practijk, dat het gedeelte van de IIde divisie verre vóór was bij het gedeelte van de IVde divisie, juist het gedeelte, waar de aanval in Mei 1940 plaats vond.

1380. De **Voorzitter:** Dus u acht het zeer ongelukkig, dat de staat van oorlog op dit punt niet volledig werd toegepast?

A. Ja, en ik beschouw het ook als een soort bezuinigingsmaatregel. Wie daarvoor verantwoordelijk is, dat zou ik niet direct kunnen zeggen, maar het vormde een belangrijke, doch ongewenste bezuiniging, want als de troep werkt, kost het niets, terwijl de burgerarbeiders betaald moesten worden. Aanvankelijk had ik er geen bezwaar tegen, dat de troep aan de stellingen werkte, maar de eerste veertien dagen was toch meer dan genoeg. We hadden burgerwerkkrachten kunnen krijgen. In hoever die plaatselijk aanwezig waren, kan ik niet beoordelen; ze werden later intussen in camions, enz. van alle kanten aangevoerd.

1381. De **Voorzitter:** Heeft het feit, dat de staat van beleg niet uitgeroepen was, moeilijkheden opgeleverd ten aanzien van censuur en ten aanzien van spionnage en landverraad?

A. Zeker had men veel meer kunnen presteren met de staat van beleg! U weet wellicht, hoe wij o.a. documenten in handen kregen van een Duitser, die ze had laten liggen in een spoorwegcoupé in Amersfoort. Daarin werd ontdekt, dat in de Duitse legatie te den Haag mensen te werk waren gesteld voor spionnage in het stellinggebied en ook voor het organiseren van de vijfde colonne, en dat deze mensen in verband stonden met Nederlanders in Amersfoort. De bewuste persoon is, toen het ontdekt werd en aan de gezant is medegedeeld, natuurlijk onmiddellijk officieel door het gezantschap gedesavoueerd. Hij verdween, doch vermoedelijk is de volgende dag weer een andere gekomen, ter voortzetting.

1382. De **Voorzitter:** Dus het feit, dat de staat van beleg niet is afgekondigd, hebt u destijds waarschijnlijk zeer betreurd?

A. Ja, ook vooral wat betreft de opruimingen, d.w.z. wat men kon doen om in dat opzicht de stellingen sneller in orde te krijgen. Niet om, zoals men somtijds denkt, het gezag in militaire handen te hebben; het ging om de verdediging van het land en niet om het gezag aan zich te trekken.

1383. De **Voorzitter:** Het standpunt van generaal *Reynders* ten aanzien van de Oorlogswet, zijn mening, dat direct alle bevoegdheden van de staat van oorlog benut hadden moeten worden, enfin, in het algemeen zijn visie, dat men op dat punt scherper had moeten zijn, werd waarschijnlijk ook gedeeld door zijn ondercommandant en met name door u zelf?

A. Zeker.

1384. De **Voorzitter:** U hebt waarschijnlijk die brochures ook wel gelezen. Hoe denkt u over zijn uitlating, dat de Minister zich, voor wat die quaesties betreft — ten aanzien van de mobilisatieclubs is, naar ik meen, hetzelfde beeld gebruikt —, aan de verkeerde kant van de tafel had geplaatst? Is dit een juiste opvatting?

A. U bedoelt van de ministeriële tafel?

De **Voorzitter:** Aan de kant van de tegenstanders van de opperbevelhebber. Dat hij de opperbevelhebber niet voldoende heeft gesteund bij zijn verzoek om meer bevoegdheden!

A. De mobilisatieclubs gingen uit van de S.D.A.P. Men moet dus aannemen, dat, waar deze politieke partij in de Regering was vertegenwoordigd, de gehele Regering het beleid van de Minister van Defensie in deze politieke quaestie ondersteunde.

Ik vind het dan ook een vrij eenvoudige mededeling om te zeggen, dat de Minister van Defensie zich aldus aan de verkeerde kant van de tafel heeft geplaatst. Daar ging het hier niet om.

1385. De **Voorzitter:** Maar dat hij misschien geen voldoende steun heeft gehad op deze punten, zowel van de Oorlogswet als van de mobilisatieclubs! Kon men eigenlijk van een mobilisatieclub, zoals

deze eind 1939 onder het opperbevelhebberschap van generaal *Reynders* zijn opgezet, met recht beweren, dat dat eigenlijk een instantie was tussen de gemobiliseerden en hun hiërarchieke chefs?

A. Dat hangt enigszins af, Mijnheer de Voorzitter, van de wijze, waarop de voorzitters van die mobilisatieclubs in de garnizoenen optreden in de practijk, maar het meest afdoende argument tegen mobilisatieclubs is, geloof ik, wel dit, dat men in de tegenwoordige dagen, waarbij wij in Indië zijn gewikkeld in een strijd, althans in conflicten met de wapenen, er daarbij niet aan zal denken mobilisatieclubs in het leger op te richten. Er wordt niet over gesproken, niet over gedacht. Dat is wel de beste toetssteen ter beoordeling van mobilisatieclubs in het algemeen. Wel kunnen er zijn clubs, die sport, muziek en ontspanning willen bevorderen. Dat is dus de goede geest van de troep, in de vrije tijd op peil houden, maar niet in een bepaalde richting werken of bewerken, dat is natuurlijk reeds in het algemeen af te keuren, maar ik vind het per slot voor een groot deel een politieke zaak, dus een quaestie van de grootste verantwoordelijkheid voor de Regering zelf.

In hoeverre of hier nu een rol heeft gespeeld bij een bepaalde partij de wens, om in een mogelijk gedacht geval niet weer zoals in November 1918 een groot gedeelte van de troep tegenover zich te hebben, die toen te wapen is gesneld, weet ik niet, maar de mobilisatieclubs werden door alle commandanten met grote tegenzin beschouwd.

1386. De **Voorzitter:** En uit krijgstuchtig oogpunt onaanvaardbaar geacht?

A. Ja, vooral wanneer inderdaad de leden van die clubs en de voorzitters invloed in het gezagsapparaat zouden willen verkrijgen, bijv. het door de mobilisatieclubs opvangen en verwerken van klachten, ten einde dus als het ware een tussenpersoon, een tussenschakel te vormen in de verhouding van de eenvoudige soldaat tot zijn commandanten. Dit is natuurlijk uit den boze.

Er is precies krijgstuchtelijk vastgelegd hoe men een klacht moet behandelen. Dit is met alle behoorlijke waarborgen omkleed en op het Ministerie van Defensie werd iedere klachtzaak vroeger nog eens nauwlettend bezien. Indien dit niet goed gebeurde, dan werden hiertegen maatregelen genomen. Het recht en de rechtvaardigheid werden in het Nederlandse leger inderdaad zeer hoog gehouden. Daarvoor waren geen mobilisatieclubs nodig.

1387. De **Voorzitter:** Generaal *Reynders* heeft in begin Januari een vrij scherpe brief verzonden, waarvan hij ook in zijn brochure verklaart, dat, voor zover het zijn periode betreft, onder de zaak van de mobilisatieclubs een streep gezet was en deze verder onmogelijk waren gemaakt. Ik weet niet of u zich die brief herinnert, maar met dat standpunt zullen de ondercommandanten in grote lijnen wel akkoord zijn gegaan.

Na het optreden van generaal *Winkelman* is er een regeling tot stand gekomen, waarbij aan verschillende bezwaren is te gemoet gekomen. Daarbij is ook van te voren overleg gepleegd tussen de Minister van Defensie en de nieuwe opperbevelhebber. Die regeling — hebt u daar nog een idee over — was dus wel aanvaardbaar?

A. Ja, die was min of meer noodgedwongen. Die moest wel worden aanvaard.

1388. De **Voorzitter:** Daar waren de scherpe kanten van af.

A. Ja, ja, ik herhaal, min of meer noodgedwongen, naar ik moest aannemen. Make the best of it.

1389. De **Voorzitter:** Dan kom ik nu aan de quaestie van het krijgsbeleid. Dat is wel de voornaamste aangelegenheid. Kan men in verband met haar houding tegenover de vraag, welk front verdedigd behoorde te worden, eigenlijk zeggen, dat de Regering de plicht tot krachtige bescherming van de neutraliteit minder sterk aanvoelde dan generaal *Reynders?*

A. Ja, u weet b.v., dat in November 1939 Minister *de Geer* in een bespreking met de opperbevelhebber tegen het stellen van de inundaties voor het Grebbefront was. Men kan dan niet spreken van „de" Regering, maar van een Regeringspersoon, de voorzitter van de Raad van Ministers zelf, daar heb ik het nu over, terwijl de Minister van Defensie er vóór was.

1390. De **Voorzitter:** Dat was een bepaald punt toen. Maar ik wil het meer zien in het grote verband, het verschil in visie over strategische quaesties, dus niet zozeer de punten van gelden beschikbaar stellen of dergelijke dingen. De reden van aftreden schijnt wel te zijn geweest het verschil in visie op het voorgenomen krijgsbeleid. Als u dus alleen tegenover elkaar stelt de opvatting-*Reynders* en de opvatting-*Dijxhoorn,* kan men dan volhouden, dat men in de opvatting-*Dijxhoorn* eigenlijk minder de bedoeling had om de neutraliteit van ons land krachtig te verdedigen? Kan men dat zo stellen?

A. Dat betwijfel ik. Ik meen, dat Minister *Dijxhoorn* onze neutraliteit ook krachtig wilde handhaven, echter op een andere wijze dan generaal *Reynders.* Bovendien moest hij meer op de financiële consequenties letten. In hoeverre hij *(Dijxhoorn)* hierin via de Regering in het algemeen min of meer de vrije hand had toenmaals, weet ik niet. Ook weet ik niet of hij krachtig in de boezem van de Regering is opgetreden.

1391. De **Voorzitter:** Ik kom thans aan de Grebbelinie. Achtte u het waarschijnlijk — vóórdat het conflict met Duitsland was uitgebroken —, dat men daar wel enige tijd zou hebben kunnen standhouden, bijv. een week lang?

A. Zeker.

1392. De **Voorzitter:** Dat hing natuurlijk af van de sterkte van de aanval van de tegenstander, maar in beginsel heeft u dat dus niet uitgesloten geacht?

A. Neen, kijkt u eens. Men kan dat natuurlijk van te voren nooit met zekerheid, zelfs niet met 40 pct. zekerheid zeggen. Het hangt af van allerlei factoren — veelal imponderabila —, waarvan wel de voornaamste zijn: de sterkte, de bewapening, de operatieplannen en de vechtlust van de vijand. In de tweede plaats iets, wat men wel kent: de sterkte onzer weermacht en de bewapening er van. En dan als onbekende factor de eigen soldaten! Hoe zal daar het moreel van zijn onder 's vijands vuur, hoe is hun strijdbaarheid, de vechtlust? In de derde plaats: zijn de stellingen sterk genoeg tegen de inwerking van onbekende luchtbommen en onbekende artillerie-projectielen, en in de vierde plaats ook: hoe is het gesteld met de capaciteit, het inzicht, het karakter en de bekwaamheid van onze commandanten te velde?

Mijnheer de Voorzitter! Nederland heeft geen oorlog meer gevoerd na Waterloo 1815. Ik laat buiten beschouwing de tiendaagse veldtocht — dat is geweest een kleine reeks van min of meer ernstige schermutselingen —. Wij stonden dus voor de grote onbekende: hoe zal het Nederlandse leger zich houden? Dat Nederlandse leger, dat afgebroken is gedurende tal van jaren na de vorige mobilisatie en dat kort voor de nieuwe wereldoorlog met moeite weer ietwat werd opgebouwd en bestond uit tal van zeer oude — te oude — lichtingen, zelfs vijftien jaar, na onvoldoende eerste oefening en veel te korte herhalingsoefeningen gemobiliseerd onder een sterk gedund korps beroepsofficieren en beroepsonderofficieren en dat dus veel van zijn slagkracht van 1918 had verloren, hoe zou dat leger staan tegenover een fors doorgezette aanval? En nu kan ik reeds dadelijk zeggen, dat op talloze gedeelten velen onzer soldaten zich, mits onder goede leiding, uitstekend hebben gehouden. Dit is ook in de gedurende 60 uren volgehouden strijd om de Grebbeberg veelal gebleken. Ik waardeer dus in vele opzichten de verdediging van de Grebbelinie, de vuurdoop van de ergste soort voor commandanten en soldaten, welke in de Meidagen plaats vond. Maar nu moeten wij dus beschouwen de Grebbelinie in haar geheel in het strategisch verband. Hoe leent zich de Grebbelinie ter verdediging van het land? Is de Grebbelinie daarvoor beter geschikt dan de Vesting Holland of niet? Wanneer ik nu hier een generaal was uit de tijd van Lodewijk XIV zou ik zeggen: de Grebbelinie staat verre achter bij de Vesting Holland. Maar de tijden zijn geheel veranderd. Zowel door het luchtgevaar, Mijnheer de Voorzitter, als door de verre dracht van de artillerie en door de verkenning door de vijand, die oppermachtig in de lucht is — en dit was de Duitser —, was de Vesting Holland voor wat betreft o.m. de opstelling van de eigen artillerie, de naderingswegen, de opstelling der reserves en ook voor wat betreft zijn hoog opgeworpen versterkingen absoluut „à la merci" van vijandelijke aanvallen uit de lucht en ook van 's vijands door vliegtuigen geleid artillerievuur. Daarentegen, zoals ik het daarnet al enigszins heb aangeroerd, kon de Grebbelinie door het bedekte terrein, het feit, dat men diep kon graven, omdat de grond droog en hoog is, omdat er gelegenheid is onze artillerie, onze commandoposten en onze reserves gedekt op te stellen en gedekt te verplaatsen, zodat de vijand hen niet gemakkelijk kon vinden, veel meer waarborgen voor een voortgezette verdediging ook in de diepte

bieden. In de diepte ook, zeg ik, dat is juist zo uitgekomen in het gehele gebied tussen Wageningen en Rhenen: over een afstand hemelsbreed van 5 km strekten zich de opvolgende loopgraven uit.

Wij hebben het geval gehad, dat op een gegeven ogenblik, vermoedelijk door spionnage, hoe dan ook, de ligging bekend was van een bepaalde batterij, maar andere batterijen in de buurt hebben de Duitsers helemaal niet kunnen vinden, die waren te verdekt opgesteld. Het geval was dikwijls zo, dat, wanneer autoriteiten of Kamerleden de Grebbelinie bezochten, hen op bepaalde punten midden in het bos gezegd kon worden, zonder dat iets bemerkt was: „U loopt hier thans boven een batterij"; zo goed was deze dan gecamoufleerd. Dat was absoluut onmogelijk in de Vesting Holland, omdat wij daar zaten in volstrekt open terrein. Bovendien moesten in de Vesting Holland de artillerie-opstellingen in ophoging worden gemaakt, anders zat men in het grondwater. En nog waren die verhoogde opstellingen niet voldoende, want toen ik aangekomen was in Gouda, na het terugtrekken van het veldleger uit de Grebbelinie naar de Vesting Holland, toen was de eerste vraag, die mij bereikte van de chef van het inundatiebureau van de Vesting Holland en die onmiddellijk moest worden beantwoord, of de inundatiën op volle kracht moesten worden gesteld, dus zo snel mogelijk met de ruimste toevoer van het water uit de Rijn langs het Amsterdam-Rijnkanaal bij Wijk bij Duurstede, dan wel in een langzamer tempo. In het eerste geval zouden de eigen artilleriestellingen onder water lopen. Dat is een demonstratie ad hoc van de waarde van de vesting Holland o.a. voor wat betreft de artilleriestellingen. Als men de inundatiën, welke toen voor het front in de Vesting Holland nog moesten worden gesteld, snel zou willen verkrijgen, liepen de artilleriestellingen, welke er reeds waren, onder water. Ik heb me toen op dat ogenblik even beraden welke beslissing ik zou nemen, de ene of de andere, toen heb ik het minste kwaad **gekozen.**

Zo snel mogelijk moesten de inundatiën worden gesteld en het onderlopen van de aanwezige artilleriestellingen moest ik op de koop toenemen, al was de artilleriesterkte van het veldleger, dat thans in de Vesting Holland kwam, zeer, zeer matig. De inundatiën *op zich zelf* waren van de Vesting Holland natuurlijk veel beter en veel breder, maar een stelling heeft in haar geheel niet meer waarde dan die van het zwakste punt er van. Het gaat als bij een eskader, waarvan de snelheid gelijke vaart moet houden met die van het langzaamste schip. Natuurlijk weet de vijand dat, anders is de aanvoering niet op de hoogte van de tijd.

Nu waren er dus twee stellingen en die hadden alle twee zwakke punten; de Grebbelinie had haar zwakke punt juist bij het Grebbeacces en de Vesting Holland had haar zwakke punt bij de vlakte voor Utrecht, de zogenaamde Houtensche Vlakte, waar de vijand zou kunnen doorstoten zonder inundatiën te ontmoeten. En nu was juist het streven om het gelijksoortige acces in de Grebbelinie bij de Grebbeberg zoveel mogelijk te verkleinen door nog te stellen extrainundatiën, welke vroeger nooit konden worden gesteld, maar waarvan de vorming door het oppompen van water mogelijk zou zijn. Hierover heb ik het al gehad. Doordat de Grebbelinie zich bevond in en vooral tegen hoog terrein en ook bebost terrein, was ten eerste de opstelling van de artillerie beter, en heeft men batterijen kunnen wegnemen van de Grebbeberg onder de bossen en op een ander punt in stelling kunnen brengen, zonder dat de Duitsers het hebben ontdekt, althans zonder verlies van enige betekenis. Zelfs kon ik batterijen van het noordelijke legerkorps (het IVde) ongemerkt doen verplaatsen naar het zuidelijke (het IIde). Ook het terugtrekken van de batterijen kon ongehinderd geschieden.

Verder konden de batterijen zich diep ingraven. In de Grebbelinie waren er ten slotte drie punten, waar verwacht werd, dat de vijand zou aanvallen, nl. voor Amersfoort, op de Emmikhuizer berg tussen Veenendaal en Renswoude en in het Grebbeberg acces. De hoofdaanval is gebeurd bij de Grebbeberg. Het is juist het nadeel van de verdediger, dat hij niet weet, waar de hoofdstoot zal moeten worden opgevangen; het initiatief immers is bij de aanvaller. Ik elk geval bevonden zich op het front van de Grebbeberg 7 linies van versterkingen achter elkaar en hebben de Duitsers wanhopig moeten vechten om zich daar door heen te werken. In de vroege morgen van de 14de Mei 1940, toen de laatste Nederlandse soldaat in de nacht van 13 op 14 reeds was verdwenen, hebben de Duitsers nog een zwaar vuur uitgevoerd in het gebied ten oosten van Rhenen, west van het viaduct aldaar, terwijl er dus geen Nederlandse soldaat meer was. Dit vormde een van de redenen, dat zal misschien straks nog ter sprake komen, dat het teruggaan van het leger naar de Vesting Holland is gelukt.

1393. De **Voorzitter:** Dat krijgen wij later eventueel terug bij de Meidagen zelf. Ik zou nu nog een meer theoretische vraag willen stellen. Was het inderdaad, als eenmaal het front doorbroken was, practisch genomen een wet van Meden en Perzen, dat men dan met beide legerkorpsen terug moest? Ik denk daarbij aan wat de Duitsers toen naderhand, waarschijnlijk pour le besoin de la cause, hebben naar voren gebracht met betrekking tot het front in Rusland, de quaestie van de egelstellingen. Was dat iets, wat men toch eigenlijk niet aanvaarden kan? Daar was waarschijnlijk trouwens ook het terrein te klein voor in de provincie Utrecht? Als eenmaal een grote doorbraak plaats had, moest men dus practisch genomen wel met alles terug?

A. Ik moet steeds veel van mijn persoonlijk optreden naar voren brengen, want u vraagt het mij op de man af. Ik moet u dan ook zeggen, dat het het zwaarste en moeilijkste ogenblik van mijn leven is geweest, toen ik een beslissing heb moeten nemen betreffende de terugtocht van de Grebbelinie naar de Vesting Holland. Zulks nadat ik bericht gekregen had (ik heb hier de authentieke berichten, die ik zelf telephonisch opnam) van de commandant van het IIde legerkorps, o.m., dat de IVde divisie terugtrok op de lijn Elst-Veenendaal en de vijand, practisch gesproken, was doorgebroken tot Rhenen en dat de Nederlandse soldaten het daar niet hielden. Wanneer de vijand daar eenmaal voorbij was, had hij de voor hem unieke mogelijkheid om onze stellingen bij Veenendaal in de rug aan te vallen en de Grebbelinie van het beboste terrein uit ook verder noordwaarts af te snijden of in te sluiten, zo niet op te rollen.

Van het ogenblik, dat er een doorbraak was over enige kilometers breedte en diepte en men er niets meer met vertrouwen tegenover kon stellen, moesten doortastende maatregelen worden genomen. Want onze reserves waren afgetrokken in de richting van den Haag, Leiden, enz. om tegen de parachutisten te vechten en de reserves, gevormd door de vermoeide troepen uit het Land van Maas en Waal, waren uitgestreden in een tegenaanval in de voormiddag van 13 Mei. In zeer korte tijd moest dus worden beslist wat had te gebeuren. Want nu de Grebbelinie bij Rhenen doorbroken was, doorbroken op deze wijze, moest, ten minste, dat was mijn inzicht, de gehele Grebbelinie worden verlaten, al zouden onze soldaten, die geen ernstige aanval elders hadden doorstaan, bijv. bij Veenendaal of Amersfoort, kunnen zeggen: „Onmogelijk te moeten teruggaan, wij zitten hier zo goed en zo sterk".

1394. De **Voorzitter:** Ik stap nu over van de Grebbelinie naar de Peel-Raamstelling. Deze beide stukken van het gemeenschappelijke front waren los van elkaar moeilijk te verdedigen. Iets anders was geweest als aansluitend vanaf het zuidelijk punt van de Grebbestelling ook al tijdig een stelling was opgebouwd naar de Hollandse Waterlinie. Dan had deze stelling natuurlijk wel afzonderlijk verdedigd kunnen worden, maar in de opzet van generaal *Reynders* kon men.....

A. U bedoelt de haak van de Grebbelinie naar de Vesting Holland?

1395. De **Voorzitter:** Ja, indien dat tijdig gereed was gemaakt, dan had men een dergelijk front natuurlijk wel kunnen verdedigen, maar eenmaal gegeven het feit, dat zulks onder generaal *Reynders* niet was gebeurd, kan men het waarschijnlijk wel zo stellen, dat deze twee fronten allebei samen moesten worden verdedigd?

A. U wenst niets meer te vernemen over de Peel-Raamstelling? Ik dacht, dat u dat bedoelde.

1396. De **Voorzitter:** Als u daarover spreken wilt, ik heb de eerste praealabele vraag dus gesteld of deze stelling op zich zelf alleen met kans op succes verdedigd had kunnen worden.

A. Neen.

1397. De **Voorzitter:** Zonder Grebbestelling was het uitgesloten en omgekeerd ook. De Grebbestelling niet alleen, tenzij de zaak aansluitend gereed was gemaakt op de Vesting Holland!

A. Juist, Mijnheer de Voorzitter.

1398. De **Voorzitter:** Leent de Peel-Raamstelling zich er voor, om door een betrekkelijk zwakke bezetting toch nog geruime tijd verdedigd te worden? Als dat niet het geval is, waarom heeft men er dan zoveel geld in gestoken? Ook Minister *Dijxhoorn* zelf, die er naderhand nogal grote critiek op had, heeft op een gegeven moment aan het eind van 1939 nog ongevraagd twee millioen beschikbaar gesteld voor de verhoging van het talud van het tankkanaal voor de Peel-Raamstelling! Daaruit zou men kunnen concluderen, dat hij althans op dat moment nog wel voor die stelling voelde. Kan men dus zeggen, dat deze stelling in verband ook met de geografische

omstandigheden, moerasterrein van de Peel, enz., op zich toch wel eerder geschikt was om een tijd lang door een vrij zwakke bezetting te worden verdedigd?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, het beste is, dat ik u het een en ander voorlees uit een officieel stuk van die dagen, anders zou u kunnen zeggen: „U praat op het ogenblik, nadat de zaak beslist is en dan wordt er wel eens iets vergeten of wel iets bijgevoegd", maar dit is een stuk, dat door mij is gestuurd aan de opperbevelhebber, nadat het in het ontwerp gereed was van 20 December 1939 en wel op 2 Januari 1940.

1399. De **Voorzitter:** Dat is een uitvoerig stuk, dat zou ik dan toch liever willen hebben als bijlage bij onze handelingen. Als u dan nu een enkel punt er uit zoudt willen mededelen over de Peel-Raamstelling?

A. „De Peel-Raamstelling, welke op zich zelf vrij sterk is, kan slechts zwak worden bezet in verhouding tot het grote front. Wel is waar wordt deze stelling met de dag sterker, zodat uit dien hoofde in het front oponthoud van enkele dagen zou kunnen worden geboden aan een over onze grenzen oprukkende tegenstander. Zij is echter op de zuidvleugel niet aangeleund."

1400. De **Voorzitter:** Is dat laatste, naar uw mening, het grootste bezwaar geweest?

A. Een der belangrijke bezwaren, Mijnheer de Voorzitter. Dat zal u dadelijk blijken, als ik de voorlezing nog even mag vervolgen:

„Dit nu doet in verband met het huidig mogelijk en met stelligheid te verwachten omvattend optreden van gemechaniseerde en gemotoriseerde strijdkrachten zodanig afbreuk aan haar waarde, dat deze vrijwel problematiek wordt."

Niet alleen de waarde van de Peel-Raamstelling wordt hierin zonder meer beoordeeld, want ik heb toen een geheel andere oplossing voorgesteld. En wel, zowel aan generaal *Reynders* als aan generaal *Winkelman,* maar mijn suggestie werd niet aanvaard. Ik was van mening, dat moest worden stelling genomen in plaats van in de Peel-Raamstelling in de zg. Oranjestelling. Deze stelling dan liep dan van Goirle verder, oostelijk van Tilburg en oostelijk van den Bosch, langs de riviertjes aldaar, met inundaties in het noorden. Deze „Oranjestelling", bekend uit de stafoefeningen, had dezelfde voordelen, althans wat betreft de dekking, geboden door het bedekte terrein, als de Grebbelinie. Maar de grote waarde tegenover het Peel-Raamfront is gelegen in de mogelijkheid om met een gelijke bezettingssterkte een krachtige verdediging in te zetten, doordat de lengte ± 35 km bedraagt tegenover de Peel-Raamstelling niet minder dan 82 km, een verhouding van uitermate betekenis: meer dan het dubbel aantal verdedigers en reserves per km. Ook het omtrekken van de teruggetrokken rechtervleugel, dicht gelegen bij de noordelijke Belgische kanten, was veel moeilijker door beter te verzekeren aansluiting met het Belgische leger. Inderdaad hebben de Belgen in de omgeving van Turnhout in Mei 1940 aanvankelijk één divisie gehad. Al het verdere zult u in het overgelegde stuk kunnen vinden.

1401. De **Voorzitter:** Het feit, dat er maar vijf en twintig bataljons waren voor die vrij lange stelling, was in uw ogen een zeer zwak punt. Maar de mogelijkheid van omtrekking aan de zuidkant, was dat eigenlijk niet een nog zwakker punt van de hele stelling?

A. De Duitsers hebben inderdaad wel een omtrekkende beweging verricht, zij hebben echter slechts enkele tanks om de Zuid laten oprukken, maar de grote stoot is verricht door middel van een tot voorbij Mill doorgedrongen pantsertrein. Zij hebben direct het hart van de Peel-Raamstelling aangevallen, zij het, dat zij ook over Roermond—Weert oprukten.

1402. De **Voorzitter:** Ja, maar afgezien van wat er gebeurd is in de Meidagen, theoretisch gezien was, gegeven het feit, dat de Duitsers nogal veel voelden voor omtrekkingen, het toch wel een zeer groot gevaar. Was de lichte divisie, die daar door generaal *Reynders* was opgesteld, enigermate een voldoende flankbedekking tegen een eventuele omtrekking?

A. Betrekkelijk zwak.

1403. De **Voorzitter:** Vindt u het hele stelsel van generaal *Reynders,* zijn gehele visie ten opzichte van de Peel-Raamstelling, in het algemeen een houdbare en verdedigbare opvatting of vindt u dat eigenlijk principieel foutief gedacht?

A. Ja, ik heb naar voren gebracht, dat ik aan de Oranjestelling verre de voorkeur hecht, omdat.....

1404. De **Voorzittter:** Maar afgezien van de Oranjestelling.....

A. De Peel-Raamstelling is oorspronkelijk geschapen om gebruik te kunnen maken van de Peelmoerassen. Deze zijn tegenwoordig echter toch zeer ingekrompen, veel te veel om, gelet op het andere front, daar een lijn van weerstand van betekenis met de beschikbare troepen in te kunnen voeren. Generaal *Reynders* vindt nu verder, dat die grote, naar het Oosten uitspringende stelling zoveel mogelijk wegen als mogelijk is voor de Duitsers afsnijdt naar België. Aldus zou de Peel-Raamstelling ook de neutraliteitsgedachte beter tot uiting brengen. Nu kan daar dadelijk tegenover gezet worden, waarom laat men dan de vijand als het ware — mir nichts dir nichts — wel aanvallen door Limburg naar België, waar wij slechts een keten hadden van enkele kazematten bij de overgangen van het Julianakanaal? Het afsnijden van opmarswegen alleen in Noordbrabant vormt dus geen belangrijk neutraliteitshandhavingsargument. Men kan nu eenmaal niet aan de twee tegenstrijdige eisen tegelijk voldoen: krachtige verdediging van het daarvoor geëigende centrale landsgebied, zomede krachtige gewapende neutraliteitshandhaving in Limburg en Noordbrabant. In het laatste geval behoort practisch het gehele veldleger in Noordbrabant; in het eerste geval ligt het zwaartepunt boven de Maas of de Waal. In beide gevallen moet overigens zo dicht mogelijk aanleuning worden gezocht bij de Belgen. Ik heb daarom de vrijwel openliggende Peel-Raamstelling afgekeurd en telkens opnieuw getracht de Oranjestelling naar voren te brengen. Ik kon hiermede echter niet voortdurend doorgaan en heb dit generaal *Reynders* geschreven. Maar ik weet niet of u het memorandum kent, samengesteld door generaal-majoor van de generale staf *van Voorst Evekink,* die als militaire attaché bij ons gezantschap te Parijs in 1939 en 1940 voeling had met de Franse legerleiding. „Op 5 April", zo zegt hij in dit memorandum, „deelde de daarvoor meest bevoegde Franse autoriteit mij mede: „— ik (generaal *van Voorst Evekink)* neem mijn aantekeningen ter zake woordelijk over — Meent „dat de Belgen niet bereid zullen zijn aan te sluiten op de Peelstelling. De Peelstelling is te ver oostelijk om tijdig door Fransen te kunnen worden bereikt."

Ook hier gaat het er juist om, want het is één van de argumenten van generaal *Reynders,* dat de Peelstelling moest worden verdedigd om de Fransen in staat te stellen ons te hulp te komen. Maar deze meest bevoegde Franse autoriteit zegt uitdrukkelijk, dat de Belgen niet bereid zullen zijn aan te sluiten op de Peelstelling en dat bovendien de Peelstelling te ver oostelijk ligt om tijdig door Fransen te kunnen worden bereikt, „Je n'en réponds pas." Daartegen (en ik citeer weer), dezelfde autoriteit hecht grote waarde aan behoud van verbindingen met Nederland (Breda—Dordrecht) en hoopt daarom, dat die verbinding door de Nederlandse troepen zal worden vrijgehouden en beschermd bijv. — en nu komt het en daarom onderstreep ik — in een lijn Noord-Zuid *plus minus ter hoogte van Tilburg, hetgeen zou aansluiten bij de Belgen in de streek van Turnhout. (De Belgen zouden daar al een divisie hebben geplaatst)"*

Tot zover het aangehaalde uit het onderhoud van onze militaire attaché. U ziet, Mijnheer de Voorzitter, hoe deze later bekend geworden opvattingen van de Belgische, zowel als van de Franse legerleiding overeenkomen met het mijnerzijds geschetste belang van de Oranjestelling: Goirle—Tilburg—den Bosch.

1405. De **Voorzitter:** Ik kom thans tot een ander punt, ook samenhangende met de Peel-Raamstelling. Kan men met recht stellen, dat een meer intensieve verdediging van deze stelling eigenlijk een eis van goede vervulling van onze neutraliteitspolitiek was? Is dit niet overdreven?

A. Ja. Inderdaad wel. Slechts als men het hele veldleger daar had gezet (eventueel mede voor een flankstoot tegen de Duitsers, wanneer hun rechtervleugel niet verder noordwaarts dan Roermond oprukte), dan hadden de Fransen kunnen juichen en gezegd kunnen hebben: de neutraliteit is door Nederland metterdaad gehandhaafd, maar dan had het hart van het land blootgelegen.

De opvatting van generaal *Winkelman* was, dat hij geen aanwijzingen kon verkrijgen en dus geen zekerheid had, dat de Fransen te hulp zouden snellen in Noordbrabant ter verdediging mede van de Peel-Raamstelling en dat, dank zij afdoende Franse of Britse hulp, daar de verdediging verzekerd kon worden zonder het hart des lands in gevaar te brengen. Daarom bleef zijns inziens slechts de oplossing over: geen verspilling van krachten, maar de troepen concentreren op de verdediging van het hart van het land. Ik neem daarom 2/3 van het IIIde legerkorps terug.

1406. De **Voorzitter:** Is u het er mede eens, dat de vraag, of dat voldoende beantwoordt aan een correcte neutraliteitspolitiek, dat dat iets was, wat op de eerste plaats behoorde tot de competentie van de Regering?

A. Neen. Krijgsbeleid behoort bij de opperbevelhebber van land- en zeemacht.

1407. De **Voorzitter:** Dus beschouwt u dat als zuiver krijgsbeleid?

A. De Regering kan zeggen tegen de opperbevelhebber van land- en zeemacht: U moet de neutraliteit handhaven of u moet het hart van het land hardnekkig verdedigen. Een van de twee. Hoe dat gebeurt, b.v. of dan in Noordbrabant een heel legerkorps moet zijn of 2/3 of 1/3 legerkorps, dat is krijgsbeleid.

1408. De **Voorzitter:** Ja, dat is krijgsbeleid, maar dat bedoel ik ook niet. Of zo'n stelling daar, dat de voet dwars zetten voor een oprukken naar België of Frankrijk, of daarmee nu de neutraliteitspolitiek het beste gediend zou zijn, dat kan men toch ook beschouwen als te behoren tot de competentie van de Regering! Als eenmaal — daar draait de tegenstelling eigenlijk om — door een schending op grote schaal van onze neutraliteit ons land in de oorlog is betrokken en in de bondgenootschappelijke oorlogsvoering is opgenomen, dan is de vraag, of men daar nog in Brabant langer of korter tegenstand bood, niet meer zo van betekenis, want dan was eenmaal die neutraliteit afgelopen, die zaak was uit, wij waren dan niet meer neutraal! In zoverre moet men toch de gedachtengang van generaal *Reynders* wel enigermate als onjuist qualificeren?

A. U bedoelt dan meer de preventieve werking, want.....

De **Voorzitter:** Het had alleen zin in de gedachte van de preventieve werking, maar wanneer eenmaal de preventie niet gelukt was en geen resultaat had opgeleverd, dan moet men toch stellen, dat het niet meer van zo grote betekenis was! En in ieder geval, dat de Regering dat dan verder moest beoordelen. De doeleinden van het krijgsbeleid, dat zal toch eerder wel de bevoegdheid van de Regering zijn, b.v. om te zeggen: „Verdedig op een of andere manier het hart van het land of verdedig Brabant en belemmer de doortocht naar Frankrijk". Het aangeven van een van die twee grote doelstellingen, dat zal toch de bevoegdheid van de Regering zijn. De manier, waarop, dat is dan de quaestie van de opperbevelhebber!

A. Dat heb ik juist naar voren gebracht. Intussen is over die neutraliteitshandhaving wel een en ander achter de schermen te doen geweest. Destijds — in Mei 1937 — o.m. in een bespreking van Minister *Colijn,* die toenmaals Minister van Defensie a.i. was, met de chef van de generale staf, de commandant van het veldleger en verschillende afdelingshoofden van het Ministerie van Oorlog — het is wel goed om dat even ter sprake te brengen —, want hierbij werd *weer* te berde gebracht het maken van kazematten aan het Julianakanaal.

Ik zeg „weer", want toen ik in 1929 luitenant-kolonel, hoofd van de IIde Afdeling B, van de afdeling generale staf van het Departement van Defensie was, bestond de mogelijkheid om tegelijk met de aanleg van het Julianakanaal in Limburg kleine kazematten in de dijken er van te bouwen. Dit kon dan gebeuren op de meest practische, de meest efficiente en ook op de goedkoopste wijze. Ik mocht reeds in September 1929 in verschillende Nota's aan de Minister van Defensie, *dr. Deckers,* bepleiten, aldus als het ware op het terrein duidelijk tot uitdrukking te brengen onze wil de neutraliteit in Limburg te handhaven. Neutraliteit naar weerszijden, want aan de Maas tegenover België zouden dan ook kazematten moeten komen. De heer *Deckers* vroeg toen het advies van de chef van de generale staf en van de commandant van het veldleger. Deze waren er tegen. Er is in December 1929 nochtans een kleine Ministerraad geweest onder voorzitterschap van Minister *Ruijs de Beerenbrouck,* waarbij aanwezig waren de Minister van Koloniën *de Graaff,* Minister *Beelaerts van Blokland,* Minister van Buitenlandse Zaken, Minister *Deckers,* de chef van de generale staf, de commandant van het veldleger, de inspecteur der genie en Hoofd II B. De quaestie is toen door de weerstand van de commandant van het veldleger en de chef van de generale staf verder vastgelopen. In 1937 dus is de zaak opnieuw geëntameerd door Minister *Colijn,* toen ik commandant veldleger was. Ook toen voelde de chef van de generale staf, thans in de persoon van luitenant-generaal *Reynders* niet veel voor het maken van kazematten aan het Julianakanaal. En ook toen is van de zaak niets gekomen, totdat eindelijk, toen de toestand spannender werd, in het voorjaar van 1939, dus 2 jaar later, met het bouwen van kazematten aldaar werd begonnen.

1409. De **Voorzitter:** In hoeverre zijn de Fransen misschien in de practijk enigermate misleid of in verwarring gebracht door het feit, dat het IIIde legerkorps uit de Peel-Raamstelling was teruggetrokken?

A. Ik moge opmerken, dat niet het gehele IIIde legerkorps, maar 2/3 van de infanterie en de gehele artillerie gedeeltelijk werd vervangen door 8 zgn. stukbatterijen. Overigens betwijfel ik of de Fransen hiermede op of kort vóór 10 Mei op de hoogte waren.

De **Voorzitter:** Hadden zij, door wat er aan vooraf was gegaan, niet een verkeerde indruk gekregen, al stelden zij er niet zo zeer prijs op, dat die stelling scherp verdedigd zou worden?

A. Dat weet ik niet en geloof ik ook niet, in verband met hetgeen ik reeds over hun optreden heb opgemerkt. Ik heb besprekingen hierover niet meegemaakt.

1410. De **Voorzitter:** Hebt u niets vernomen over een bespreking begin April in Eindhoven van de nieuwe opperbevelhebber met de militaire attaché in Parijs? Daar is u niet bij betrokken geweest?

A. Neen, hier weet ik niets van.

1411. De **Voorzitter:** De eerste opdracht, die in begin September is gegeven door de Regering aan generaal *Reynders.* Kan men daarvan zeggen, dat dat in feite betekende een afzien van een ernstige verdediging ook in de Vesting Holland? Dat stelt hij om bepaalde redenen.

A. Dat weet ik niet, ik ken de juiste toedracht niet.

De **Voorzitter:** Hij wijst er op, dat de inundatiën absoluut noodzakelijk waren voor de Vesting Holland en dat in de gedachtengang van de opdracht deze niet meer tijdig zouden kunnen gesteld worden, omdat hij opdracht kreeg tegenover een overmatige vijand onmiddellijk terug te trekken.

De evacuatie en inundatie zouden dus niet meer gereedkomen en in de gehele gedachtengang van die opdracht zou dus in feite een ernstige verdediging, in welke stelling dan ook, helemaal in gevaar worden gebracht!

A. Dat zou dan zeker ook in 1914—1918 het geval zijn geweest. Toen stond de IIde divisie à 3 brigades (overeenkomende dus met het IIde legerkorps) ook oostelijk van de Vesting Holland en is er nimmer een inundatie gesteld, ook niet toen generaal Ludendorff in Maart 1918 een zeer dreigende houding aannam.

Het stellen van de inundaties van de Vesting Holland is steeds een zwak punt geweest zolang er legeronderdelen op moeten terugtrekken, want de wegen er heen moeten voor onze troepen dan vrijblijven, terwijl daarna zo mogelijk de inundatie er overheen moet komen. Men kan dus niet de inundaties volledig stellen en daarna het leger over enkele droogblijvende wegen laten terugtrekken, want het staat dan op die wegen ernstig bloot aan 's vijands vliegtuigaanvallen. Intussen konden in 1940 de inundaties dank zij het Amsterdam—Rijnkanaal (zolang de uitmonding er van bij Wijk bij Duurstede in onze hand was) veel sneller worden gesteld. Het stellen van de inundaties bij „onmiddellijk" teruggaan uit de Grebbelinie is dus niet zo goed verzekerd als bij enige tijd stand houden aldaar.

1412. De **Voorzitter:** Doch, om op mijn vorige vraag terug te komen, de juistheid van het standpunt van de generaal *Reynders* is door generaal *Dijxhoorn* natuurlijk ten zeerste ontkend, anders had hij deze opdracht ook niet gegeven. Hebt u hier zelf een bepaalde visie over of staat u daar misschien blanco tegenover?

A. Ik heb mij er wel over verwonderd, dat op 9 September, nadat het Veldleger al lang in de Grebbelinie was en de oorlog in West-Europa juist was uitgebroken, dat toen nog moest worden behandeld wat met het Veldleger moest worden gedaan. Immers, nadat de concentratie o.m. met 2 legerkorpsen nabij de Grebbelinie is afgelopen, gaat de Regering, in het bijzonder de Minister van Defensie, blijkbaar in den brede met de opperbevelhebber van land- en zeemacht confereren over de wijze van de landsverdediging. Het tornen aan de reeds ingenomen concentratie zou het vertrouwen in het opperbevel en in de Regering zeker geen goed hebben gedaan, indien het zover ware gekomen, dat het Veldleger na de concentratie was teruggemarcheerd van de Grebbe naar de Vesting Holland. Waarom werd de opdracht eerst 9 September gegeven? De Duitsers hadden ons kunnen aanvallen tegelijk met Polen of ons kunnen aanvallen vóórdat zij met

de Polen afrekenden. Zulks om een springplank te bezitten tegenover Engeland. Nu waren verschillende gevallen van concentratie reeds vroeger goedgekeurd door de Regering, althans door de Ministers van Defensie *van Dijk* en *Colijn*. De voornaamste concentratie was gericht, hoewel geenszins volmaakt, op een mogelijke bezetting en verdediging van de Grebbelinie. Die Grebbelinie wordt inderdaad, nadat de commandant van het veldleger nog een noodzakelijke hergroepering had bevolen, bezet. En nu zou volgens de visie van de Minister *Dijxhoorn* 8 dagen daarna ten minste één legerkorps moeten terugmarcheren naar de Vesting Holland. Althans generaal *Reynders* vermeldt, dat Minister *Dijxhoorn* het terugnemen van minstens één legerkorps voorstond en dat men zich zou bepalen tot hardnekkige verdediging van de Vesting Holland en slechts zwakke troepen in de Grebbelinie zou laten, doch dat Minister *Dijxhoorn* er ten slotte geen bezwaar tegen zou hebben gehad een legerkorps achter het Grebbefront te laten. Dan zou dus, als gezegd, het andere legerkorps moeten terugtrekken en het overblijvende een geheel andere opstelling in moeten nemen. Dat was natuurlijk te betreuren en feitelijk een concentratiefout en dat zou dan blijken 7 dagen of 8 dagen nadat die concentratie was ingenomen.

1413. De **Voorzitter:** Is dit ook niet een symptoom van een ingrijpen in het krijgsbeleid door de Regering, in uw gedachtengang eveneens ten onrechte?

A. Ja. In de tijd, dat ik hoofd van de IIde afdeling B aan het Departement van Oorlog was, heeft de generaal *Seyffardt* een groot aantal concentratie-opstellingen doen ontwerpen. Deze zijn alle voorgelegd aan Minister *Deckers* ter goedkeuring, waarbij gezegd werd, welke het eerst zouden worden uitgewerkt. Minister *Deckers* heeft zich hiermede in grote trekken verenigd. Een concentratie moet zijn gericht hetzij op neutraliteitshandhaving, hetzij op de verdediging van het land voor een bepaald geval van oorlog. Wanneer men een concentratie inneemt, die naderhand blijkt niet gericht te zijn op de verdediging van het land, zoals men die gedacht had, b.v. aan de Grebbelinie in eerste instantie, maar op een geheel andere verdediging en een verplaatsing als het ware onmiddellijk na de concentratie, dan is die concentratie foutief ingenomen.

Het is derhalve gelukkig, dat het daar niet toe is gekomen. Wij zijn gebleven met de beide legerkorpsen aan de Grebbelinie. Daar had generaal *Reynders* groot gelijk in, wanneer ten minste het conflict zo geweest is met Minister *Dijxhoorn,* zoals generaal *Reynders* het schetste. Ik heb dat niet meegemaakt. Ik heb alleen gemeend het standpunt, zoals generaal *Reynders* dit vermeldde, te kunnen toelichten.

1414. De **Voorzitter:** U noemde daareven de concentratiestelling, die vóór de oorlog ontworpen is door generaal *Reynders.*

Deze concentratie-opstelling zou destijds door hem zijn voorgelegd aan de commandant veldleger. Was u toen al commandant veldleger of was dat toen nog generaal Röell?

A. Deze heb ik inderdaad gezien. Maar er mocht niet verder op gewerkt worden ter wille van de geheimhouding. Nochtans heb ik er op een bijzondere wijze van gebruik gemaakt ter voorbereiding van de legerkorps- en divisiecommandanten voor hun oorlogstaak, opdat dezen niet, ingeval de oorlog uitbrak, althans het snel tot het bezetten van de Grebbestelling zou komen, voor iets stonden, waarop ze niet van te voren waren geprepareerd. Aldus heb ik in 1939, in Juni, een grote kaderoefening gehouden met alle generaals, legerkorpscommandanten en kolonels, divisiecommandanten in het gebied van de Grebbelinie, welke oefening leidde tot bestudering, aan de hand ook van historische gegevens, van het inrichten en stelling nemen in de Grebbelinie en het tot in details opnemen en verkennen van de versterkingen er van en van de inundatiemogelijkheden. Deze oefening in het terrein heeft 4 dagen geduurd. Maar het oorlogsgeval had ik geheel anders gesteld. Ik heb toen verondersteld, dat er een Vde en VIde legerkorps was en dat aan de IJssel gevochten werd, dat er een opnamestelling moest worden ingericht, enz., enz., zodat, indien de Duitsers op een of andere manier stukken van de oefening in handen zouden krijgen, zij dan zoveel mogelijk in het duister zouden tasten. Bij deze kaderoefening in het terrein werd ook een aanval op de Grebbelinie gefingeerd. De commandant van de lichte divisie fungeerde als commandant van de Duitse partij. Later in Juli 1939 is een gezamenlijke tweedaagse bespreking over de resultaten van de oefening gehouden. Deze bespreking is zoveel mogelijk verhaast, ten einde zo snel mogelijk zowel het inzicht van alle commandanten en het inzicht ook van de commandant van het veldleger zelf in de waarde van de Grebbelinie te kunnen toetsen aan het terrein, aan de toenmalige verdedigingspractijk en aan het mogelijk optreden van de vijand.

1415. De **Voorzitter:** Maar toen u dat vóór de oorlog werd voorgelegd, hebt u er u dus wel in grote lijnen mede kunnen verenigen?

A. Omdat ik in deze concentratie de mogelijkheid zag om de Grebbelinie te verdedigen. De concentratie, als ontworpen door de chef van de generale staf, was hier niet rechtstreeks op gericht, maar hield meer rekening met de legeringsmogelijkheden in het er bij betrokken gebied. Derhalve waren, nadat de concentratie was afgelopen en het spoorwegvervoer had plaats gevonden, nog, als gezegd, tal van verplaatsingen en troepenverschuivingen noodzakelijk, ten einde een behoorlijk geheel te krijgen om in vakken, ondervakken, enz. de Grebbelinie te kunnen bezetten.

1416. De **Voorzitter.** In die opstelling was ook gedacht aan de Peel-Raamstelling en niet aan de Oranjestelling. Hebt u daar toen geen bezwaren tegen gemaakt?

A. Neen. Toen nog niet. Mijn bedoeling was geweest om in 1940, eveneens in een terreinoefening, ook de verdedigingsmogelijkheid in Noordbrabant, getoetst aan de concentratie-opstelling aldaar, te bezien.

1417. De **Voorzitter:** In die vóóroorlogse plannen van generaal *Reynders,* was daar ook in betrokken een legerkorps in Brabant?

A. Ja, zeker.

1418. De **Voorzitter:** U hebt toen dus nog geen bezwaren gemaakt tegen de Peel-Raamstelling en de gedachte van de Oranjestelling niet naar voren gebracht?

A. Neen. Ik heb daarvan geen aantekeningen en herinner mij dit niet juist. De bezwaren van de Peel-Raamstelling bleken mij in ieder geval zeer duidelijk, nadat deze was ingenomen, vooral uit de blootgestelde ligging van de artilleriestellingen er van. Bovendien moet niet worden vergeten, dat de Peel-Raamstelling reeds sedert het voorjaar van 1939 was betrokken in de maatregelen van de z.g. strategische beveiliging.

1419. De **Voorzitter:** Is de tekst van de opdracht van 9 September, en later is er nog een in begin Januari geweest, soms in uw bezit?

A. De opdracht van de Regering aan de opperbevelhebber van land- en zeemacht?

De **Voorzitter:** Ja.

A. Neen, de opdracht aan de opperbevelhebber van land- en zeemacht van September 1939 heb ik niet gezien. Ik kreeg alleen de bevelen van de opperbevelhebber van land- en zeemacht, welke van deze opdracht het uitvloeisel waren. Maar voor wat de quaestie van Januari 1940 betreft, heb ik wel een stuk van belang over de inzichten van generaal *Reynders* opgemaakt na afloop van de crisis, die hij met de Regering had medegemaakt. Dit stuk vormt de grondslag van de bespreking, welke generaal *Reynders* met de hogere commandanten heeft gehouden op 25 Januari 1940. Daar zal ik straks, wanneer u het goedvindt, nog op terugkomen.

1420. De **Voorzitter:** Goed, daar willen wij u straks nog gaarne iets over vragen. Dan moet ik nu nog even doorgaan met de opdracht van 9 September. In hoeverre heeft de opperbevelhebber direct na 9 September met name aan u voldoende bevelen gegeven, die het terugtrekken voor een overmachtige aanval op de Grebbelinie naar de Vesting Holland mogelijk zouden maken? Zijn die aanwijzingen toen al gegeven?

A. Ja, die moeten dadelijk gegeven zijn.

1421. De **Voorzitter:** Maar hebt u toen ook al terugtochtbevelen samengesteld? Dit zou ik graag nader toegelicht krijgen, want er is naderhand in verband met het bezoek van de Minister in December een gehele quaestie over ontstaan.

A. Toen de Minister van Defensie zijn bezoek bij de commandant veldleger en de legerkorpscommandanten had gebracht, was de moeilijkheid wat de commandant veldleger moest doen. Moest hij hiervan direct melding doen aan de opperbevelhebber of niet? Mijn overweging was toen de volgende.

Het initiatief tot het bezoek en tot het ontwikkelen van de eigen denkbeelden des Ministers en het vragen van de mijne is toen uitgegaan van de Minister van Defensie; of de Minister bijzondere bedoelingen had tegenover generaal *Reynders* en, zo ja, welke, daarover tastte ik geheel in het duister. Ik mocht en moest aannemen, dat het op de weg van de Minister lag de opperbevelhebber van land- en zeemacht in te lichten over zijn bezoek, zoals ook vroeger het geval was geweest. Derhalve meende ik mij voorshands van het verstrekken van inlichtingen aan de opperbevelhebber van land- en zeemacht te moeten onthouden. Het was trouwens niet de gewoonte, dat een commandant de naasthogere meldt of inlicht, dat hij een bezoek van een hogere autoriteit dan de naasthogere commandant heeft ontvangen of dat deze een inspectie heeft gehouden. Dit zou ook niet goed zijn. De hogere autoriteit doet zijn bevindingen kennen aan de naasthogere commandant. Wel heb ik onmiddellijk hetgeen besproken was, laten vastleggen, omdat ik reeds lang voornemens was en daartoe reeds een stuk had opgesteld om mijn inzichten nog eens schriftelijk aan generaal *Reynders* voor te leggen. De commandant van het veldleger achtte het derhalve raadzaam te wachten op wat de Minister van Oorlog zou doen, want deze was de verantwoordelijke man, die deze zaak had aangebonden. Hij zou b.v. een bespreking met de opperbevelhebber van land- en zeemacht kunnen houden, waarbij hij dan ook de commandant van het veldleger had kunnen ontbieden.

Intussen ontving de commandant van het veldleger 31 December van de opperbevelhebber een brief, waarin generaal *Reynders* inlichtingen vroeg over het bezoek van de Minister van Defensie en over de voorbereidingen voor het teruggaan van het veldleger op de Vesting Holland. Reeds 2 Januari beantwoordde de commandant van het veldleger deze brief. Hierin werd medegedeeld, dat de Minister van Defensie op 20 December een bezoek had gebracht aan het hoofdkwartier van het veldleger en daarna, vergezeld door de commandant van het veldleger, aan de stafkwartieren en stellinggedeelten van het IIde en IVde legerkorps. Daarna heeft de Minister op 21 December het IIIde legerkorps in Noordbrabant bezocht, waarbij de commandant van het veldleger niet aanwezig was.

Voor hetgeen de Minister met de commandant van het veldleger in diens hoofdkwartier en met de commandanten van het IIde en IVde legerkorps in hun stafkwartieren heeft besproken, verwijs ik naar het als bijlage 1 van mijn brief aan generaal *Reynders* van 2 Januari gevoegde verslag.

Ik heb onmiddellijk dit verslag laten opmaken na het bezoek van de Minister. De inzichten van de Minister dekten zich voor een gedeelte met de mijne, hetgeen kan blijken uit het als bijlage 2 bij mijn brief van 2 Januari 1940 gevoegde concept-memorie (zie bijlage 66), waarin ik mijn operatieve inzichten nog eens ontwikkelde in verband met hetgeen werd behandeld in de bespreking op het algemeen hoofdkwartier, dus door generaal *Reynders,* op 28 November. De opvattingen van de generaal waren dermate afwijkend van de mijne, dat ik meende tot het samenstellen van deze memorie te moeten overgaan.

1422. De **Voorzitter:** Om terug te komen op de quaestie van het uitvoeren van bevelen en dat doorgeven van bevelen aan de lagere commandanten, de legerkorpscommandanten, eventueel ook aan de divisiecommandanten. Is dat gebeurd of is dat niet gebeurd?

A. Zeker, er zijn dadelijk opdrachten gegeven en algemene aanwijzingen verstrekt ter uitwerking aan de commandanten van het IIde en het IVde legerkorps. Verder mocht niet naar beneden worden doorgegeven. Maar de hoofdzaken, de bevelen konden slechts worden vastgesteld nadat van de commandant van het oostfront van de Vesting Holland uitgewerkte stukken zouden zijn ontvangen, waaruit de legeringsmogelijkheden, de bezetting, de versterkingen, de inundatiën, de vrijblijvende toegangswegen, enz. bleken. Daarover is een vrij uitgebreide correspondentie gevoerd. Want ik moest weten, wat biedt de Vesting Holland aan legerings- verdedigings-, verplaatsingsmogelijkheden? Hoe is het met de verbindingen, de ligging der stafkwartieren en der commandoposten, de indeling der vakken gesteld? Hoe sterk is de bezetting? Waar zijn reeds artillerie stellingen? Enz., enz. Daarbij kwam, dat ook op het verplaatsen van het Iste legerkorps van de kust naar het oostfront der Vesting Holland moest worden gerekend.

1423. De **Voorzitter:** Aangezien generaal *Reynders* blijkbaar stelt, dat hij zich gehouden heeft aan de opdracht van 9 September, hoe is dan dat tussenliggend tijdperk van half September tot 20 December te verklaren, waar heeft het oponthoud dan gezeten?

A. De redenen hiervoor waren velerlei. In de eerste plaats heeft het zeer lang, ik meen tot midden December, geduurd, alvorens de zojuist bedoelde gegevens — ondanks mijn herhaald en persoonlijk aandringen — van oostfront Vesting Holland zijn ontvangen.

Ik heb in mijn brief van 2 Januari aan de opperbevelhebber land- en zeemacht ook de verdere redenen omstandig toegelicht. Hieruit blijkt tevens, dat mijn algemeen inzicht ook over de terugtocht naar de Vesting Holland de opperbevelhebber land- en zeemacht zou zijn geworden, indien het bezoek van de Minister niet had plaats gehad.

Ik heb daarbij de opperbevelhebber van land- en zeemacht medegedeeld, dat mij eerst voor kort van de commandant van het oostfront van de Vesting Holland de mededeling had bereikt, dat de legering van het veldleger na terugtocht op de vesting Holland, zoals die was aangegeven in een brief van mij van 1 November, niet mogelijk was. Voorts was ik eerst sedert kort in het bezit van een voorlopige uitwerking van mijn operatieve aanwijzingen over de terugtocht door de legerkorpscommandanten.

1424. De **Voorzitter:** Er is onderling tussen de ondercommandanten van de opperbevelhebber contact over nodig geweest en dat heeft vrij lang moeten duren. Dus hij is er in zekere zin ook onschuldig aan, dat het niet vlotter is gegaan?

A. Wie?

De **Voorzitter:** De opperbevelhebber.

A. Dat wordt hem verweten door de Minister, maar ik meen, dat dit verwijt niet verdiend is. Ik voor mij zelf vond het reeds hoogst onaangenaam, dat ik deze quaestie van de terugtochtbevelen niet sneller in orde kon krijgen, hoewel zulks, zoals de zaken tijdens de oorlog zijn gelopen, achteraf gelukkig is geweest. Hierover moet ik u nog dit zeggen, dat mijn staf overkropt was met werk. Wij konden niet alles tegelijk doen; onze staven bezaten slechts een beperkt aantal werkelijke stafofficieren. Juist in die tijd hadden wij ook de quaestie van de onbegrijpelijke lichtkogelseinen, in het bijzonder in het veldlegergebied. Het klinkt vreemd, maar dit moest spoedig en terdege worden uitgezocht. Bovendien, ik herhaal het nog eens, al was de terugtocht uitgewerkt geweest tot in details, dan was het aldus uitvoeren funest geweest op het kritieke ogenblik, omdat toen de zaak er geheel anders voorstond. Deze bevelen zouden toen toch geen waarde meer hebben gehad en slechts tot de grootste verwarring hebben geleid.

De **Voorzitter:** Dat had ik u al willen vragen, maar ik ben blij, dat u er zelf al wat van zegt.

A. Ik zou u nog meer details hierover kunnen geven.

1425. De **Voorzitter:** Toen de Minister van Defensie vóór Kerstmis dat bezoek bij u bracht, wilde hij zich zeker op de hoogte stellen van de vraag in hoeverre er financieel nog in die stellingen geld kon worden gestoken. Toen is waarschijnlijk automatisch het gesprek op die bevelen gekomen?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, de Minister heeft dat onderhoud helemaal geleid. De Minister is blijkbaar bij mij gekomen met een vooropgezette bedoeling, welke ik natuurlijk niet kende. Hij was slechts vergezeld van zijn adjudant kapitein *Kruls.* De Minister had het gesprek helemaal in handen. Ik zal u het verslag van dat onderhoud van de Minister van Defensie met de commandant van het veldleger op 20 December, onmiddellijk na diens bezoek opgemaakt, aanbieden.

Blijkbaar was het de bedoeling van de Minister — zo heb ik het althans toenmaals gezien — om mijn mening en die van de legerkorpscommandanten te vernemen, alvorens een beslissing te nemen omtrent de gelden, toe te staan voor meer uitgebreide betonbouw in de stellingen Grebbelinie, Vesting Holland, Peel-Raam.

U ziet, dat het hier dus ook gaat om het geld. Ter sprake kwam het afwegen van de waarde van de landsverdediging van de Grebbelinie, zomede van het oostfront van de Vesting Holland. De Minister wenste bepaaldelijk mijn mening hierover te hebben. Hij zei: Hoe denkt u er over, generaal. Dan ga ik niet zeggen: Ik kan u dit niet mededelen, maar moet eerst de opperbevelhebber van land- en zeemacht nader inlichten, die dan kan mededelen aan de Minister van Defensie hoe ik er over denk. En nu is het verwijt van generaal *Reynders* aan mij, dat ik hem dat niet heb medegedeeld. Ik had het echter wel voor hem klaargemaakt en het concept was juist vóór het bezoek van de Minister gereed. De zaak ging daarna uit van de Minister van Defensie, het was aan de Minister van Defensie om te zeggen aan de opperbevelhebber van land- en zeemacht, dat hij dat gedaan had. Ik had ook dadelijk rechtstreeks bericht kunnen zenden aan de opperbevelhebber van land- en zeemacht, maar ik heb gewacht, omdat ik, zoals

ik reeds zeide, het initiatief aan de Minister moest laten. Maar ik heb nooit bevroed, dat de Minister van Defensie, als het ten minste waar is, wat hierover is geschreven, dat de Minister van Defensie in de Ministerraad en in tegenwoordigheid van de Koningin, ineens daarmede voor de dag zou komen als wapen tegenover generaal *Reynders,* zonder dat de generaal *Reynders* van te voren was gewaarschuwd.

1426. De **Voorzitter:** Dat vindt u waarschijnlijk ook niet juist?

A. Dat vind ik ook niet juist, ten minste als het zo is gebeurd.

1427. De **Voorzitter:** Nu kunnen wij hier wel van afstappen. De bijlagen willen wij graag eventueel voor het verslag hebben. Van de opdracht van begin Januari hebt u waarschijnlijk ook wel kennis genomen uit de stukken?

A. De opdracht aan de generaal *Reynders?*

De **Voorzitter:** Ja, van de Regering. Deelt u de mening van verschillende andere deskundigen, dat met het beschikbare troepenmateriaal deze opdracht practisch genomen niet was uit te voeren?

A. Dus bedoelt u, dat de opperbevelhebber land- en zeemacht toen een geheel nieuwe opdracht ontving?

De **Voorzitter:** Ja.

A. De bezwaren gingen tegen het niet mogen rekenen op het slagen van een terugtocht van de Grebbelinie naar het oostfront van de Vesting Holland.

1428. De **Voorzitter:** Daar mocht hij niet op rekenen en dus moest hij ook behoorlijk veel troepen houden in de Vesting Holland. Nu wordt er door verschillende ter zake kundigen opgemerkt, dat dat eigenlijk niet uitvoerbaar was met de beschikbare hoeveelheid troepen!

A. De regel: eten van twee wallen, geldt niet voor vechten achter twee wallen. Achter beide is men dan te zwak. Indien wij meer troepen hadden gehad in de Vesting Holland, zoals misschien de Minister van Defensie had gewenst, zouden wij nog minder hebben gehad in de Grebbelinie. De weerstand aldaar zou dan zeker ook geringer zijn geweest dan in Mei 1940 het geval was.

1429. De **Voorzitter:** Dus met de beschikbare troepen niet uitvoerbaar. Was de opdracht derhalve strategisch verwerpelijk, gezien de bestaande constellatie, of acht u ze toch nog wel verdedigbaar?

A. Die opdracht van de Minister van Defensie aan de opperbevelhebber van land- en zeemacht?

De **Voorzitter:** Ja, de opdracht toen in Januari.

A. Neen, wanneer de troepen worden geplaatst zowel achter de Vesting Holland als achter de Grebbelinie, dan komt het in het nadeel van de Grebbelinie. En mijn opinie is, dat de Grebbelinie met alle mogelijke beschikbare krachten verdedigd moet worden, zonder dat men de Vesting Holland moet verwaarlozen, dat de Vesting Holland blijft altijd het uiterste reduit, zodat de voorwaarden voor de verdediging daarvan moeten worden geschapen. En daarom heb ik het betreurd, dat de Regering, toen de beslissing was gevallen, dat de hoofdverdediging aan de Grebbelinie zou worden gevoerd, geen gelden, geen enkele gulden, meer beschikbaar heeft gesteld voor de Vesting Holland, zodat, toen het veldleger in de Vesting Holland kwam, het bleek o.m., dat van de betonnen schuilplaatsen de bekleding ontbrak. De wind had wat er aan zand reeds voor het beton lag over de weilanden verstrooid, tot groot ongerief van de boeren in de omtrek. Er waren geen tussenstellingen bij de schuilplaatsen gemaakt, er was geen prikkeldraad aangebracht, zodat de inrichting van de Vesting Holland, die toch met een betrekkelijk gering bedrag behoorlijk had kunnen worden opgevoerd, nu er reeds kazematten van beton waren van veel zwaarder profiel dan in de Grebbelinie zelf, te wensen heeft overgelaten. Mij dunkt, dat hiervoor de verantwoordelijkheid in de eerste plaats uitgaat naar de Regering.

1430. De **Voorzitter:** Was het niet juister geweest, toen het eenmaal zover was en toen de vijand het land was binnengevallen, om dan, ten einde voor alle mogelijkheden gedekt te zijn, de inundatiën ook voor het oostfront van de Vesting Holland te stellen?

A. De inundatiën hadden m.i. moeten zijn gesteld; generaal *Reynders* heeft het in zijn brochure herhaaldelijk over het terugtrekken van de bevolking en van het vee en over het stellen van inundatiën. Inderdaad hadden de inundatiën voor het oostfront van de Vesting Holland gesteld moeten worden, althans op een zodanig peil, dat de legerkorpsen terug konden marcheren. Het gevaar van de Vesting Holland is, dat te veel toegangswegen, als men de inundatiën volledig stelt, onderlopen en de troepen niet meer terug kunnen. Dit heeft in het laatste stadium van de terugtocht bijna in het zuidelijk gedeelte bezwaren met zich gebracht. Van de Vesting Holland waren alleen inundaties gesteld door de groep Merwede in het zuiden en niets anders. Men had ze even zo goed in het noorden kunnen stellen.

1431. De **Voorzitter:** Wanneer zijn er bij u eigenlijk voor het eerst bezwaren gerezen tegen het hele systeem-*Reynders* met betrekking tot de landsverdediging? Is dat direct in September geweest? Vóór de mobilisatie blijkbaar niet.

A. Ik heb nimmer bezwaren gehad tegen het „gehele" systeem-*Reynders,* maar was van het begin af een voorstander geweest van de verdediging van de Grebbelinie en werd al dadelijk een tegenstander van de Peel-Raamstelling.

1432. De **Voorzitter:** U hebt dus practisch genomen van het begin af aan, direct in September eigenlijk al, met bezorgdheid .....

A. Ja, in veel opzichten wel. Omdat ik de Vesting Holland niet verdedigbaar achtte tegen aanvallen uit de lucht en de Peel-Raamstelling veel te uitgebreid. De Peel-Raamstelling had ook nog dit bezwaar, dat de opstelling veel te open was. Daar had men niet de bossen van de Grebbelinie en die van de Oranjestelling. Een verdekte opstelling was er niet; de batterijen stonden vrijwel open.

De **Voorzitter:** Ik kom nu tot het laatste hoofdstuk, de quaestie van de staatsrechtelijke positie van de opperbevelhebber.

A. Mag ik nog even, misschien dat het u interesseert, naar voren brengen wat de opperbevelheber op 25 Januari heeft meegedeeld in een bespreking.

De **Voorzitter:** Ja, dat hadden we straks afgesproken, dat dit nog zou komen.

A. Ik neem wel veel van uw tijd, maar ik geloof wel, dat het belangrijk genoeg is. Generaal *Reynders* heeft ten slotte wel degelijk aan een opdracht van de Regering gevolg gegeven en heeft zijn inzichten enigermate gewijzigd. Hiervan maakt de generaal in zijn brochure niet melding. Op 25 Januari, dus na de bespreking in de Ministerraad van 22 Januari, heeft een bespreking plaats gehad op het Algemeen Hoofdkwartier, onder leiding van generaal *Reynders.* Ik heb die bespreking toenmaals in een verslag doen vastleggen, dit verslag is bewaard gebleven en ik zal het u in afschrift overleggen.

9 Februari 1940 bood ik aan generaal *Reynders* een afdruk van dit verslag aan, vergezeld van mijn opmerkingen op de door hem 25 Januari verstrekte nieuwe „ontwerp-aanwijzingen". Ik moge er de door mij met rood aangestreepte gedeelten uit voorlezen.

De opperbevelhebber van land- en zeemacht heeft toen het volgende naar voren gebracht:

> „Nu de weerstand, welke in de Grebbelinie kan worden geboden, door het voortschrijden van de werkzaamheden belangrijk is toegenomen, deed zich de vraag voor, of de opdracht, welke de opperbevelhebber van land- en zeemacht van de Regering had ontvangen, niet diende te worden gewijzigd.
>
> In een bespreking met de Regering, waarbij H.M. de Koningin aanwezig was, is deze vraag behandeld."

Het is dus een verslag van de bespreking van de opperbevelhebber van land- en zeemacht met zijn ondercommandanten; aanwezig waren: opperbevelhebber land- en zeemacht, generaal-majoor *Carstens,* kolonel *van Alphen,* majoor *Wilson,* commandant veldleger, kolonel *Schimmel,* majoor *Nierstrasz,* luitenant-generaal *van Andel* en kolonel *Thomson.*

> „De Minister heeft daar in tegenwoordigheid van H.M. de Koningin de opperbevelhebber van land- en zeemacht overvallen met de mededeling, dat een terugtocht uit de Grebbelinie naar de vesting Holland niet mogelijk was, hetgeen de Minister mededeelde als te zijn ook de mening van de commandant van het veldleger.
>
> De opperbevelhebber van land- en zeemacht kwam daardoor in een moeilijke toestand, daar dit leidde tot een gedachtenwisseling in aanwezigheid van Hare Majesteit.

Deze opvatting had bovendien tot gevolg, dat de Regering geen volledige afstand wilde doen van bezetting van de vesting Holland."

Tot zoverre in het verslag generaal *Reynders*. Het verslag vervolgt:

„De commandant van het veldleger merkte hierbij op, niet te hebben kunnen vermoeden, dat de Minister van Defensie, zonder vooraf de opperbevelhebber van land- en zeemacht te hebben ingelicht, hiermede in een Kroonraad zou komen."

Ik teken hierbij aan, dat generaal *Reynders* mij toen, noch gedurende de tijd, dat hij nog opperbevelhebber van land- en zeemacht was, een verwijt heeft gemaakt over deze quaestie. Daarna kwam generaal *Reynders* in deze vergadering op de nieuwe opdracht aan de opperbevelhebber van land- en zeemacht. Deze luidde:

a. ten noorden van de Waal zal weerstand worden geboden in de linie Ochten—De Spees en de Grebbelinie en in tweede instantie in de vesting Holland;

b. het bepalen van de mate van weerstand en de sterkte der troepen zal geschieden door de opperbevelhebber van land- en zeemacht.

De opperbevelhebber van land- en zeemacht licht toe, dat wellicht eerst na 3 weken strijd aan de Grebbelinie teruggaan noodzakelijk zou blijken als gevolg van bedreiging uit het zuiden.

c. De operatiën mogen niet worden gebaseerd op het slagen van een terugtocht uit de Grebbelinie op de vesting Holland. Deze zou voor wat het IVde legerkorps en noordelijk gedeelte van het IIde legerkorps betreft, in *één nachtmars* moeten plaats vinden.

d. In Noordbrabant mogen niet meer troepen worden opgesteld dan voor het bereiken van het beoogde doel noodzakelijk is.

Dat doel is vertragen van een vijandelijke opmars.

In verband met het bovenstaande heeft de opperbevelhebber van land- en zeemacht nieuwe aanwijzingen voor de commandant van het veldleger samengesteld (in ontwerp), die aan de commandant van het veldleger zijn ter hand gesteld, welke in het kort inhouden, dat de verdediging zal worden gevoerd in de lijn Ochten—De Spees—Grebbelinie met de thans aldaar aanwezige troepen.

Bij eventuele terugtocht van het IIIde legerkorps zal in de lijn Ochten—Tiel—Linge, tot de onderwaterzettingen van de vesting Holland, een opstelling worden ingenomen door brigade B en een divisie (min een regiment infanterie en een afdeling artillerie) van het Iste legerkorps.

De commandant van het Iste legerkorps wordt in dit geval ter beschikking van de commandant van het veldleger gesteld, om het bevel te voeren over brigade A, B en de divisie van het Iste legerkorps.

De commandant van het veldleger moet zo spoedig mogelijk het Linge-front doen verkennen. Er zijn reeds aanwijzingen gegeven, om te onderzoeken, in hoeverre voor de Linge inundatiën kunnen worden gesteld.

Voor deze verkenning komt de commandant van het Iste legerkorps ter beschikking van de commandant van het veldleger.

Indien blijkt, dat de Linge geen geschikte flankbeveiliging biedt, zal de Waal moeten worden gekozen.

Het oostfront van de vesting Holland blijft bezet door de huidige veiligheidsbezetting.

Een divisie van het Iste legerkorps blijft ten westen van Utrecht ter beschikking van de opperbevelhebber van land- en zeemacht.

Het zal de voortdurende aandacht van de opperbevelhebber van land- en zeemacht hebben, of het mogelijk is, deze divisie ter beschikking van de commandant van het veldleger als reserve te stellen.

Ten zuiden van de grote rivieren.

Het IIIde legerkorps blijft in de Peel-Raamstelling.

De terugtocht zal veel meer onafhankelijk zijn van hetgeen ten noorden van de grote rivieren geschiedt.

Degene, die bij het uitbreken van de vijandelijkheden naar Frankrijk gaat om te onderhandelen, zal worden opgedragen, mede te delen, dat de Regering er geen bezwaar tegen heeft, dat de troepen ten zuiden van de grote rivieren onder een Franse legercommandant worden gesteld, die dan onder de Nederlandse opperbevelhebber van land- en zeemacht zou treden.

Aanvankelijk zou gevraagd worden om drie gemotoriseerde divisiën plus gemotoriseerde artillerie, gevolgd door meerdere divisiën.

Een en ander leidt er toe, dat de troepen in Noordbrabant rechtstreeks onder de opperbevelhebber van land- en zeemacht worden gesteld, zodra de oorlog uitbreekt.

In de opdracht zal worden bepaald, dat het IIIde legerkorps geen beslissend gevecht mag voeren, tenzij bondgenootschappelijke hulp spoedig zal kunnen worden verwacht.

De opperbevelhebber van land- en zeemacht is het niet met de commandant van het veldleger eens, dat de Oranjestelling betere kansen biedt.

De opperbevelhebber van land- en zeemacht acht de Peel-Raamstelling van bijzondere politieke betekenis tevenover Frankrijk en Engeland.

Voorts brengt de commandant van het veldleger naar voren, zich niet te kunnen verenigen met het inzicht, dat heeft geleid tot het vasthouden van de Peel-Raamstelling in de plaats van het ter verdediging inrichten van de Oranjestelling met alle in Noordbrabant beschikbare krachten (met uitzondering van de Maasbezetting) en dat Zijne Excellentie de genomen beslissing in hoge mate betreurt.

De commandant van het veldleger is van mening — in aansluiting met hetgeen in zijn desbetreffende memorie en de daarop betrekking hebbende brieven zijnerzijds is betoogd — dat, al zou de Peel-Raamstelling van bijzondere internationaal-politieke betekenis zijn (zie hiervóór), deze betekenis zeer gering is, omdat ook in dit geval door haar blootgestelde ligging, door haar ongunstig verloop, haar vele zwakke gedeelten, maar vooral door haar naar verhouding van haar lengte veel te zwakke bezetting, geen enkele uitkomst van betekenis en slechts een *vertwijfelde* verdediging kan worden geboden, leidende tot vernietiging van het versterkte IIIde legerkorps, dat dus op internationaal-politiek gebied niet veel meer dan een vrij zwak — en dus niet geapprecieerd — gebaar zou worden gemaakt, dat daarentegen het Nederlandse landsbelang hier verre boven uitgaat; dat dit landsbelang eist, dat in Noordbrabant door de keuze van de opstelling der daarvoor beschikbare troepen inderdaad een zodanig sterke weerstand moet kunnen worden geboden als met de beschikbare middelen mogelijk is;

dat zulks alleen in de Oranjestelling met het oog op haar beloop, haar veel geringere uitgestrektheid, de aanleuning van de linkervleugel en de mogelijkheid van het stellen van inundatiën het geval kan zijn.

De commandant van het veldleger zegt ten slotte, dat, aangezien de Regering en de opperbevelhebber van land- en zeemacht *beslissen,* dat in de Peel-Raamstelling weerstand zal worden geboden en deze en niet de Oranjestelling zal worden uitgebouwd en van betonwerken zal worden voorzien, hij (commandant van het veldleger) op deze beslissing na alles, wat hij er te voren herhaaldelijk tegen heeft aangevoerd, niet meer zal terugkomen, omdat hij in dezen geen verantwoordelijkheid heeft, doch de opperbevelhebber van land- en zeemacht de aanwijzingen geeft en omdat het er op terugkomen slechts tot vertraging en wrijving aanleiding zou geven. De commandant van het veldleger heeft echter van zijn standpunt een ernstig inzicht in deze belangrijke zaak van landsverdediging willen doen blijken.

De verantwoordelijkheid voor de verdediging van Noordbrabant volgt ook daaruit, dat deze volgens de thans nader genomen beslissing, bij het uitbreken der vijandelijkheden rechtstreeks onder de opperbevelhebber van land- en zeemacht komt te ressorteren.

Tot zover mijn aanhalingen uit het verslag, Mijnheer de Voorzitter!

Er volgt uit, dat de operaties wel niet mogen worden gebaseerd op het slagen van een terugtocht uit de Grebbelinie, maar toch wordt ten volle rekening gehouden met een terugtocht, want de terugtocht zou voor wat het IVde legerkorps en het noordelijk gedeelte van het IIde legerkorps betreft in één nachtmars moeten plaats vinden. Dit zegt dus de opperbevelhebber van land- en zeemacht. Dus hij houdt er wel degelijk rekening mee.

De voorstelling van zaken, door generaal *Reynders* gegeven in zijn brochure, wijkt hier dus op een belangrijk punt af. Ten tweede volgt er verder uit, dat generaal *Reynders* ook heeft aanvaard, dat in Brabant alleen vertragen van de vijandelijke opmars het doel is en dat het IIIde legerkorps bij uitblijven van bondgenootschappelijke hulp terug moet gaan ter weerszijden van den Bosch op de Vesting Holland. Daartoe zal achter de Waal tot Tiel en verder achter de Linge een opstelling worden ingenomen door de brigade B en troepen van het Iste legerkorps tot het zuidfront van de vesting Holland. Te voren heeft generaal *Reynders* het standpunt ingenomen, dat dit front veel te lang is.

1433. De **Voorzitter:** Ja, maar is dat niet geweest een compromis ter overbrugging van het meningsverschil?

A. Mijnheer de Voorzitter! Compromissen zijn op krijgskundig gebied uit den boze. De vijand beslist, die slaat dwars door alle compromissen heen.
De opstelling achter de Waal c.q. achter de Linge zal worden ingenomen door de brigade B en een divisie van het Iste legerkorps. Er volgt dus uit, dat slechts één divisie van het Iste legerkorps ter beschikking blijft van de opperbevelhebber van land- en zeemacht, maar, en ik vestig hier in het bijzonder de aandacht op, die divisie komt ten westen van Utrecht. Dus één divisie van het Iste legerkorps zou komen achter de Waal en één divisie ten westen van Utrecht, zodat de gehele kust zal worden ontbloot van het Iste legerkorps. Er volgt verder uit, dat het IIIde legerkorps in de Peel-Raamstelling geen beslissend gevecht mag voeren. En als men geen beslissend gevecht mag voeren, dan kan men ook met minder troepen volstaan. Generaal *Reynders* acht trouwens voor de beslissende strijd aldaar steun van 3 gemotoriseerde Franse divisies, gevolgd door meerdere divisies, noodzakelijk. Men kan nu het laatste door generaal *Reynders* aanvaarde krijgsbeleid toetsen aan hetgeen inderdaad in 1940 plaats vond. Daar komt u misschien verder nog op?

De **Voorzitter:** Ja, bij een volgende gelegenheid.

A. Dan ben ik dadelijk klaar, want ik zou slechts willen opmerken, dat met de oplossing van generaal *Reynders* de 10 000 man parachutisten en luchtlandingstroepen, die ten noorden van de Nieuwe Maas opdracht hadden de verdediging te paralyseren, de Koningin, de Regering, de opperbevelhebber van land- en zeemacht en de commandant van het veldleger gevangen te nemen, vrij spel zouden hebben gehad. Immers, de vier bataljons, die de generaal *Reynders* daar achterliet, stonden geheel verspreid aan de kust en zouden, in de rug aangevallen, snel buiten gevecht zijn gesteld. Geen barrière zou kunnen worden gelegd om den Haag, zoals op 10 Mei geschiedde door troepen van het Iste legerkorps.

1434. De **Voorzitter:** Ter verdediging van generaal *Reynders* zou men kunnen opmerken, dat het compromis noodgedwongen door hem is aanvaard, gezien de opdracht van de Regering, maar zijn eigen oorspronkelijke mening was wel degelijk niet zo!

A. Maar hoe heeft hij het dan kunnen aanvaarden?

De **Voorzitter:** Dan zou men toch de andere vraag kunnen herhalen of eigenlijk toch de Minister van Defensie niet meer aansprakelijk moet worden gesteld? Doordat er meermalen ingegrepen werd, kwam de opperbevelhebber, aan wie de Minister met ingang van 1 September zijn vertrouwen had gegeven en die toch eigenlijk de zeggenschap moest hebben over het krijgsbeleid, voortdurend in moeilijke posities en moest hij trachten compromissen te vinden. Maar het is dan toch de vraag, bij wie de grootste fout in dezen ligt. Bij degeen, die aanwijzingen geeft, terwijl het niet zijn eigenlijke roeping is, of .....

A. De Minister van Defensie moet zich niet in die mate met het krijgsbeleid bemoeien, dat is absoluut onjuist. Van de andere kant volgt daar dus ook uit, dat, als hij zich er mee bemoeit en de opperbevelhebber van land- en zeemacht is het er niet mee eens, de opperbevelhebber van land- en zeemacht het niet moet aanvaarden. Dat wilde ik juist naar voren laten brengen. En bij wie dan de grootste fout ligt — als men bepaald van fouten wil spreken —, dat laat ik aan de Enquêtecommissie over.

1435. De **Voorzitter:** Hebt u anders nog iets over het krijgsbeleid?

A. Ja, zoals ik zeide, zouden de parachutisten vrij spel hebben gehad door het verplaatsen van het Iste legerkorps. In afwijking van generaal *Reynders* had generaal *Winkelman* reeds vóór de oorlog een regeling getroffen tot het verplaatsen van de lichte divisie naar het hart van het land, terwijl reeds op 9 April het eerste regiment huzaren-motorrijders er heen was gemarcheerd. Dit regiment heeft langs de wegen direct kunnen optreden tegen parachutisten, o.a. bij de Maaldrift. Dit zou niet mogelijk zijn geweest in het geval-*Reynders*. Het doorstoten van de rest van de lichte divisie over de Noord bij Alblasserdam is mislukt en ook is de strijd om Dordrecht geëindigd met het terugnemen van de troepen uit Dordrecht. Maar deze troepen van de lichte divisie bij Alblasserdam en in en bij Dordrecht hebben in ieder geval de parachutisten van Waalhaven afgeleid in de richting van de Noord en van Dordrecht. Deze Duitse elitetroepen waren aldus gebonden. Zij hebben dus niet kunnen deelnemen aan de gevechten in Rotterdam en daardoor is de strijd in het hart van het land langer kunnen worden volgehouden. Dit zou niet mogelijk zijn geweest, indien de laatste aanwijzingen van generaal *Reynders,* naar voren gebracht in de vergadering van 25 Januari met zijn ondercommandanten, voortgang hadden gevonden.

De **Voorzitter:** Mag ik misschien bij een volgende gelegenheid nog nader hierop terugkomen, want wij gaan in tweede instantie de Meidagen na en dus ook hetgeen generaal *Reynders* poneert en hieromtrent tracht te argumenteren. Tot slot nog een tweetal vragen met betrekking tot de staatsrechtelijke positie van de opperbevelhebber. In hoeverre mag en/of moet een Minister van Defensie zich met strategische aangelegenheden inlaten?

A. Zo min mogelijk.

1436. De **Voorzitter:** Heeft de Minister zich er inderdaad niet te veel mee beziggehouden?

A. Als er een burger-Minister was geweest, dan had hij dat vermoedelijk niet gedaan en gedurfd.

De **Voorzitter:** Dan zijn wij, wat mij betreft, klaar.
Hebt u zelf nog iets?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter!

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor uw inlichtingen en dan sluit ik hiermede het verhoor.

J. J. G. baron VAN VOORST TOT VOORST.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 24 FEBRUARI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

HERMAN FRANCISCUS MARIA
BARON VAN VOORST TOT VOORST,

Generaal-majoor, oud 61 jaar, wonende te 's-Gravenhage, lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, raadsheer in het bijzonder gerechtshof te 's-Gravenhage, oud-chef van de staf van de Koninklijke landmacht.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

1437. De **Voorzitter:** Ik deel u mede, dat wij behalve de onderwerpen, die vermeld staan in uw oproepbrief, eerst nog met enkele vragen willen beginnen met betrekking tot de hele sfeer, waarin de wisseling van het opperbevel heeft gespeeld. De bedoeling is, dat de antwoorden bij dit eerste hoofdstuk vrij beknopt worden gegeven. Wij komen waarschijnlijk op een aantal punten later weer terug. Is er, naar uw mening, zowel vóór als na de wisseling van het opperbevel, in voldoende mate opgetreden tegen schendingen van het luchtgebied en was het practisch genomen wel mogelijk, daar zo heel veel tegen te doen in verband met gebrek aan materiaal en andere factoren? U kunt misschien uw antwoord splitsen, zowel vóór de wisseling van het opperbevel als eventueel daarna. Misschien is daar een tegenstelling tussen te maken.

A. Ik wil hier op de voorgrond stellen, dat ik als commandant van de lichte divisie, dus vóór de wisseling van het opperbevel, dus vóór 6 Februari, met de eigenlijke luchtverdediging geen bemoeienis had en dat, nadat ik de functie van chef van de staf van de Koninklijke landmacht had aanvaard, ook met de luchtverdediging geen bemoeienis had. Dit was de taak van de commandant van de luchtverdediging, de luitenant-generaal *Best,* die rechtstreeks adviseur van de opperbevelhebber in dat opzicht was en ook als commandant van de luchtverdediging rechtstreeks onder diens bevelen stond.

1438. De **Voorzitter:** Maar u hebt toch ook wel die schendingen van het luchtgebied geconstateerd als commandant van de lichte divisie en er rapport over uitgebracht?

A. Als commandant van de lichte divisie heb ik maar twee keren een schending meegemaakt, d.w.z., dat ik een rapport gekregen heb, dat er op overvliegende vliegtuigen was geschoten. Als commandant van de lichte divisie had ik natuurlijk in het rayon, waar de lichte divisie gelegerd was, ook toezicht op de luchtdoelbatterijtjes, die er waren en heb ik kunnen constateren, dat de waakzaamheid wel eens wat te wensen overliet. Maar dat was niet het gevolg van de bevelen, die ze kregen, maar meer van de goedmoedige geest van de Nederlandse soldaat, waarvan hij in de tijd, vóór dat het oorlog was, zo dikwijls blijk heeft gegeven.

1439. De **Voorzitter:** Goed, maar kunt u dan misschien als deskundige mededelingen doen in verband met hetgeen er aan vliegtuigen was; of er met dat voorhanden zijnde materiaal in de practijk eigenlijk wel heel veel te doen was tegen die schendingen, die soms op zeer grote hoogte plaats hadden?

A. Van schendingen op zeer grote hoogte kan ik u alleen zeggen, wat ik heb gehoord van anderen en van enkele rapporten, waarvan ik mij niet meer precies herinner, wat er in stond. Maar ik weet wel, dat de grote klacht dikwijls geweest is, dat speciaal op Zondagen de Duitsers op hoogte boven 8000 m vliegtuigen hadden, vermoedelijk om photographieën te maken van onze stellingen. Practisch is het onmogelijk om daartegen op te treden met vliegtuigen, omdat men dan een permanente bewaking in de lucht zou moeten hebben. In de eerste plaats waren onze krachten te gering om dat permanent vol te houden en op de tweede plaats geloof ik, dat deze schendingen meestal pas zo laat zijn te onderkennen, dat zelfs, al zou men het bemerken, dat een vliegtuig hoog in de lucht cirkelt, het te laat is om daar een vliegtuig naar toe te sturen. Het is min of meer een speld in een hooiberg, die men moet trachten te vinden, als men één vliegtuig moet opsporen. Dan weet ik natuurlijk, dat zal de commissie ook wel weten, dat er een Engels vliegtuig neergeschoten is en dat er o.a. bij Ameland ook nog een soort luchtgevecht heeft plaats gehad, maar dat zijn, zoals ik zeg, zaken, die niet zoveel gebeurden. Ik weet, dat de luchtverdediging met de middelen, die zij had, actief was, maar verder kan ik geen verklaring afleggen daaromtrent.

1440. De **Voorzitter:** Kan men zeggen, dat het conflict tussen de opperbevelhebber en de Regering, speciaal de Minister van Defensie, stond in het teken, of voor ons aandeel in de strijd tegen een eventuele overweldiger al dan niet de nodige offers behoorden te worden gebracht?

A. Neen, dat stond niet in dat teken. Ik heb de indruk, dat generaal *Reynders* op het standpunt stond, dat, indien er eventueel een schending van ons grondgebied op grote schaal zou plaats vinden, het een integrale oorlog zou zijn, dus m.a.w. een oorlog tot het laatste toe, indien de krachten dit zouden toelaten.

1441. De **Voorzitter:** Van generaal *Reynders* neemt men inderdaad aan, dat hij die bedoeling in voldoende mate had. Maar het Kabinet, had dat ook een mentaliteit, die op dit gebied ruim voldoende kan worden geacht?

A. Ik heb maar één Ministerraad meegemaakt. Dat is geweest de laatste dag, maar verdere bedoelingen van het Kabinet ken ik niet. Wel weet ik, dat de keren, dat ik met Minister *Dijxhoorn* gesproken heb — de Minister van Defensie — hij op het standpunt stond van een integrale oorlogvoering in samenwerking met de bondgenoten, die aan onze zijde zouden komen, wanneer de Duitsers bij ons binnen zouden vallen.

1442. De **Voorzitter:** Goed, maar om het dan nog zo te preciseren, voldeden de opvattingen van de Minister van Defensie op strategisch gebied, b.v. ten aanzien van de Peel-Raamstelling en over de verdediging van het hart van het land, inderdaad aan normaal te stellen eisen? Waren deze plannen geschikt om het land op behoorlijke wijze te doen verdedigen?

A. Zoals ik al zeide: men wilde de strijd voeren tot het laatste toe. De instructies — welke generaal *Winkelman* gekregen heeft op de 13de Mei, toen de Regering uitgeweken is naar Engeland —, die instructie was, de strijd tot het uiterste door te voeren, maar zonder het vergen van onnodige bloedige offers.

1443. De **Voorzitter:** Dus om het anders te stellen, die meningsverschillen waren zakelijke meningsverschillen, ontleend aan verschil in strategische visie, enz.! Dat was in ieder geval niet een gevolg b.v. van een inmenging van een buitenlandse Mogendheid of van een dergelijke .....

A. Neen, er was geen inmenging van een buitenlandse Mogendheid.

1444. De **Voorzitter:** Ik vraag dit, omdat er wel eens gesteld is, dat bij de secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken en ook bij de Minister van Buitenlandse Zaken stappen ondernomen zouden zijn in bepaalde richting. De bedoeling daarvan was te sonderen of er eventueel troepen zouden worden doorgelaten door bepaalde delen van ons land, zonder dat wij zouden ingrijpen.

A. Van die stappen is mij niets bekend. Wel weet ik, dat, als die stappen ondernomen zijn, deze helemaal geen uitwerking hebben gehad. Wat ik van de Regering heb meegemaakt en wat mij ook

bekend is, is, dat men allerwege van hoog tot laag er van doordrongen was, dat het een integrale oorlog zou zijn, met alle consequenties van dien.

1445. De **Voorzitter:** Met name de Minister van Defensie was dus ten volle bereid om daar zeer behoorlijke offers voor te brengen? U is bij de wisseling van het opperbevel direct benoemd als rechterhand van de nieuwe opperbevelhebber. Waarschijnlijk hebt u toen ook wel het een en ander vernomen over die hele wisseling. Kunt u ook zeggen, wat eigenlijk de hoofdreden geweest is van het laten weggaan van de eerste opperbevelhebber?

A. Volgens mij het strategisch beleid.

1446. De **Voorzitter:** Hebt u toen ook nog horen zeggen, of er door het Kabinet of door de Minister van Defensie aan generaal *Winkelman* bepaalde voorwaarden zijn gesteld bij zijn optreden?

A. Neen, ik kan u zeggen, dat Minister *Dijxhoorn* mij op het einde van Januari ontboden heeft. Toen heeft hij mij gezegd wat zijn voornemen was en tevens, dat ik mij van te voren in verbinding moest stellen met generaal *Winkelman*, ten einde na te gaan in hoeverre mijn strategische visie niet te veel zou botsen met de strategische visie van de generaal *Winkelman*. Ik heb die zelfde dag met generaal *Winkelman* een onderhoud gehad en toen hebben wij lang en breed gediscussieerd over de positie van Nederland en van de houding, die moest worden aangenomen in geval van een aanval. Speciaal ging het op dat moment over de Grebbelinie of nieuwe Hollandse linie, het oostfront van de Vesting Holland, en toen heeft generaal *Winkelman* zijn uiteindelijke beslissing nog afhankelijk gesteld van een nadere verkenning, die hij zelf zou willen doen. Maar over het feit zelf, waar het om ging, dat de strijd moest worden gevoerd met concentratie van alle krachten op het punt, waar de hoofdstrijd zou moeten worden gevoerd, was tussen ons beiden geen verschil van mening.

1447. De **Voorzitter:** Dan is dus onderling uw beider mening aan elkaar getoetst. Maar wat ons bijzonder interesseert, is of deze mening — op de eerste plaats die van generaal *Winkelman* — ook is getoetst aan de opvattingen van de Minister van Defensie!

A. Zover ik mij kan herinneren, heeft de Minister van Defensie de opperbevelhebber volkomen vrijgelaten daarin. In dat opzicht heeft generaal *Winkelman* alleen restrictie gehad in de nieuwe instructie, die hij gekregen heeft. Maar die instructie is samengesteld in overeenstemming met de zienswijze van generaal *Winkelman*.

1448. De **Voorzitter:** De benoeming van generaal *Winkelman* tot opperbevelhebber, zonder dat hij vooraf in zijn vorige carrière, hetzij chef van de generale staf, hetzij commandant van het veldleger, was geweest, is dat desondanks toch een absoluut verantwoorde benoeming geweest? Ik denk hierbij helemaal niet aan de Meidagen, maar theoretisch gesteld.

A. Ik kan het zeer prijzen; inderdaad is dat een verantwoorde benoeming geweest. Ik kende generaal *Winkelman* zelf heel goed van vroeger. Door zijn functie van commandant van een legerkorps — hij is commandant van de 4de divisie geweest — en doordat hij een luchtverdedigingskring gecommandeerd heeft, heeft hij ook het algemeen strategische beleid min of meer kunnen bezien. Generaal *Winkelman* heeft dan ook zeer zeker een positie gehad, waardoor hij opgewassen moest worden geacht tegen die taak.

1449. De **Voorzitter:** Dus u bent niet van mening, dat een opperbevelhebber vooraf een van die twee andere functies moet hebben bekleed?

A. Neen, hij hoeft geen commandant van het veldleger en ook geen chef van de generale staf geweest te zijn, omdat iemand, die het gebracht heeft tot legerkorpscommandant en die in zich de vereiste algemene qualiteiten heeft natuurlijk, door zijn scholing en door deze aangeboren qualiteiten inderdaad geschikt is om het opperbevelhebberschap te kunnen aanvaarden. Hiermee wil ik niet zeggen, dat elke legerkorpscommandant opperbevelhebber kan worden, maar wel, dat een legerkorpscommandant, die qualiteiten heeft, geschikt kan zijn voor opperbevelhebber.

1450. De **Voorzitter:** Ik vraag dit namelijk, omdat, naar ik meen, generaal *Reynders* in één van zijn brochures een uitlating heeft gedaan, die enigermate in een andere richting wijst!

Is de ongunstige uitslag van de oorlogvoering in de Meidagen, misschien enigermate of in aanzienlijke mate, te wijten aan het ingrijpen van de Regering in het krijgsbeleid in de eerste periode tijdens het opperbevel van generaal *Reynders*, of aan het wisselen van het opperbevel vlak vóór de oorlog? Kan dat naar uw mening zeer ongunstig gewerkt hebben of .....

A. Dat is inderdaad een heel moeilijke vraag. Men kan dit achteraf nooit zeggen en ik geloof, dat men te veel zou zeggen, indien men zou verklaren, dat het feit, dat generaal *Winkelman* eerder ...

1451. De **Voorzitter:** Maar in beginsel — dus helemaal los van alle personen, die er bij betrokken zijn geweest — is het op zich zelf eigenlijk erg gunstig, dat, als een Regering met ingang van 1 September aan iemand als opperbevelhebber vertrouwen schenkt, men dan na enige maanden, terwijl de oorlog op komst is, plotseling even er tussendoor gaat veranderen, nadat er een aantal conflicten hebben plaats gehad?

A. Ten slotte is elke verandering uit den boze. Maar er kunnen dwingende omstandigheden zijn, dat het nog beter is om het wel te doen dan niet.

1452. De **Voorzitter:** Het was misschien juister geweest om van het begin af aan iemand als opperbevelhebber aan te stellen, met wie men beter kon accorderen? Maar dat kon men misschien toen ook nog niet precies weten.

A. Het gaat niet zozeer om accorderen, maar dat men van het begin af aan een andere keuze had kunnen doen. Het was niet noodzakelijk om de chef van de generale staf tot opperbevelhebber te benoemen; als het gaat om een quaestie van appreciatie van personen, dan stel ik de generaal *Winkelman* hoger dan de generaal *Reynders*.

1453. De **Voorzitter:** Na deze inleidende besprekingen komen we tot de hoofdstukken, die vermeld staan in uw oproepingsbrief. Dan moet ik beginnen met de vraagstukken, samenhangende met de Oorlogswet.

Hebt u het destijds misschien al betreurd en ook achteraf, zowel als commandant van de lichte divisie als in uw functie van rechterhand van de opperbevelhebber, dat de staat van oorlog niet integraal is afgekondigd?

Dit is de ene vraag en hebt u het misschien betreurd, dat de staat van beleg ook verder niet tijdig is afgekondigd?

A. Ik heb zowel het een als het andere betreurd.

1454. De **Voorzitter:** Ook nog in uw functie van voorzitter van een belangrijke commissie?

A. Ik ben vóór de oorlog voorzitter geweest van een commissie, die tot taak had de besluiten ten aanzien van de wet op de staat van oorlog en de staat van beleg uit te werken en een handleiding samen te stellen ten dienste van de commandanten en ten dienste van de burgerlijke autoriteiten, die er mee te maken hadden.

1455. De **Voorzitter:** Dus in al die drie functies hebt u dus inderdaad betreurd .....

A. Ik kan u wel zeggen, dat ik in Geldrop als commandant van de lichte divisie op een gegeven ogenblik ontboden ben naar den Haag, omdat er rumor in casa was, nl. dat aan de opperbevelhebber niet alle bevoegdheden van de Oorlogswet gegeven waren, waarop hij te recht meende te mogen rekenen. Bij het Departement van Justitie, geloof ik, vooral, waren er stemmen, die opgingen om een wet in te dienen, die sommige bevoegdheden van het militair gezag op grond van de Oorlogswet wilden overgeven aan het burgerlijk gezag. De heren, die met mij samen hebben gewerkt in de commissie voor de Oorlogswet, waren daarover zeer ontdaan en zeiden: u moet dadelijk ingrijpen. Ik gaf ten antwoord: ik kan niets doen, want ik ben slechts commandant van de lichte divisie en ik sta hier buiten. Wanneer ik evenwel ontboden word, dan zal ik uiteraard komen. Ik ben de volgende dag door de opperbevelhebber ontboden om hem van voorlichting te dienen, welke houding moest worden aangenomen. Daarop heb ik met de heren van de commissie een lang memorandum samengesteld en dat aan generaal *Reynders* overhandigd, die het, naar ik meen, ongewijzigd aan de Minister

heeft ingediend. Er is toen verder van de wijziging van de Oorlogswet niets gekomen. Ik heb verder niet meer nagedacht over het memorandum, maar er stond wel degelijk in, dat het militair gezag onder deze omstandigheden volledige bevoegdheid moest ontvangen, voor zover nodig. Eén van de woorden, die ik heb gezegd, dat herinner ik mij zeer goed, is, dat, indien men op dit ogenblik, niettegenstaande zekere restricties, die generaal *Reynders* reeds op zich genomen had, toch de wet zou willen wijzigen, dit een bewijs van wantrouwen zou zijn tegen de opperbevelhebber als persoon, omdat daaruit de vrees sprak, dat hij zich niet zou houden aan afspraken. Maar daarbij kwam wel degelijk mijn gedachte, dat het militair gezag, zoals het toen was voorbereid en zoals het was uitgewerkt en was geregeld, ook waarborg gaf tegen machtsoverschrijding, mede omdat het in zo weinige handen was gelegd. Het militair gezag als zodanig zou niet meer kans geven voor een machtsoverschrijding dan indien de macht wordt gelegd in handen van de burgerlijke autoriteiten, die dikwijls ook niet altijd voor haar taak berekend zijn onder zeer moeilijke omstandigheden.

1456. De **Voorzitter:** U acht het dus zeer beslist onjuist, dat men een soort gentlemen's agreement heeft opgedrongen aan de opperbevelhebber?

A. Ja, ik stem in dat opzicht volkomen overeen met hetgeen generaal *Reynders* in zijn brochure gezegd heeft. Ik ga, geloof ik, zelfs nog verder.

1457. De **Voorzitter:** Generaal *Reynders* heeft toen al vrij spoedig, in begin September, ontheffing gevraagd van één van die restricties, en wel met betrekking tot de toepassing van artikel 12 van de Oorlogswet: het verplicht inschakelen van burgerwerkkrachten. Wat is uw mening daarover? Heeft ons dat zeer gehandicapt, het feit, dat daar geen toepassing .....

A. Ik heb geen mening daarover. Ik kan dat niet overzien.

1458. De **Voorzitter:** Een ander punt, samenhangende met het niet uitroepen van de staat van beleg, is de vraag, in hoeverre het gemis van censuur misschien ongunstig heeft gewerkt. Heeft u daar een idee over, alsmede of naderhand, na 19 April, toen naar ik meen de staat van beleg is afgekondigd .....?

A. 19 April is de staat van beleg afgekondigd. Maar vóór die tijd hadden we de staat van oorlog en nu laat het artikel 18 van de wet toe, dat er een verbod mag zijn aan de pers ten aanzien van publicatie van militaire maatregelen. Ik meen, dat de generaal *Reynders* nog niet de behoefte had om dat verbod aan de pers te geven, maar dat het door de Regering werd uitgevaardigd. Ik heb dit toevallig een paar dagen geleden besproken met iemand, die ter zake kundig is, en deze vertelde mij, dat de Regering van oordeel was, dat men de pers kon bereiken door het persbureau e.d. Men had hem echter een maatregel medegedeeld, die op deze wijze gepubliceerd was. Men had daardoor 700 persorganen over het gehele land bereikt. Toen daarna een enquête werd gehouden in een gebied buiten Holland over de vraag hoeveel organen en couranten er werkelijk waren, kwam men te weten, dat er niet minder dan 2000 organen waren. Deze zijn alleen te bereiken door middel van publicatie, aanplakken e.d. van bevelen, in de trant van „het is verboden dit, het is verboden dat". Het klinkt wel hard misschien om rechtstreeks op deze wijze een verbod te krijgen, maar het is toch de enige weg om iedereen te bereiken, die er mee te maken heeft. Ik geloof, dat men niet voldoende kan beseffen wat of de ongewenste publicaties voor een invloed kunnen hebben en hoe of men aan die ongewenste publicaties komt. Ik weet niet of de commissie bekend is met het voorbeeld van het blad van de hoefsmeden of dergelijke. Dat is een klassiek voorbeeld, hoe ongunstig een mededeling kan werken.

1459. De **Voorzitter:** En ten aanzien van de censuur op de post, heeft u daar nog .....

A. Neen, alleen de quaestie van de persattaché van het Duitse gezantschap. Maar dat staat me niet helder voor de geest. Ik weet alleen, dat de censuur, die we hebben *kunnen* uitoefenen, na de staat van beleg, ons een waardevolle aanwijzing heeft gegeven van de naderende aanval van de Duitsers door dat bekende telegram van „Wise Willies whispering", enz. Dat kent u wel.

1460. De **Voorzitter:** Ja, inderdaad. Een punt, dat misschien meer van betekenis is geweest, verband houdende met de nietafkondiging van de staat van beleg, is de vraag in hoeverre landverraad en spionnage daardoor minder is bemoeilijkt.

A. Daar heb ik als commandant van de lichte divisie persoonlijk geen last van gehad, maar wel waren er burgemeesters, b.v. de helaas overleden burgemeester van Geldrop, *v. d. Put,* waar ik in die tijd nog al eens mee sprak, die het er over hadden en er over klaagden, dat er mensen in hun gemeente waren, die verdacht werden van spionnage en van inlichtingen inwinnen, maar waarvan niets te bewijzen viel, zodat zij er verder niets aan konden doen. Indien men een stelling ter verdediging inricht, kan men dit gebied in staat van beleg of in staat van oorlog verklaren. Men heeft dat dan ook gedaan, maar dat was in het begin te beperkt; het was alleen maar het rechtstreekse stellinggebied. Later is het uitgebreid met het gebied langs de IJssel en toen lag er een strook tussen van een aantal gemeenten, die niet in staat van beleg verklaard waren, zodat men daar ook het verkeer e.d. niet kon regelen, wat natuurlijk ook uit militair oogpunt het toezicht belemmerde, omdat men het verkeer niet kon dwingen langs bepaalde plaatsen te gaan. Verder heeft o.a. de staat van beleg dus in April 1940 mogelijk gemaakt om te verbieden, dat de militaire attaché's zich buiten Holland begaven; er is toen een verordening uitgevaardigd, dat het voor vreemde militairen verboden was om zich op te houden buiten het gebied van een strook in Zuidholland. Van belang is ook te weten, dat o.a. de Duitse militaire attaché overste *Otzen* gesnapt is door militaire wielrijders, toen hij zich in de buurt van de Moerdijk ophield. Het was toen nog toegestaan.

1461. De **Voorzitter:** U sprak daar van de burgemeester van Geldrop. Vóór 19 April waren dus eigenlijk meer speciaal de burgerlijke autoriteiten belast, of hielden zich bezig, met het tegengaan van spionnage?

A. Ik weet niet of zij door de Regering speciaal er mee belast waren om te controleren of er op toe te zien; maar als het geen strafbare feiten zijn, die gepleegd worden, dan staat men machteloos, terwijl de staat van beleg het grote voordeel geeft, dat men mensen, die gevaarlijk geacht worden voor de veiligheid van de Staat, zelfs kan interneren ten slotte.

1462. De **Voorzitter:** Dan was het dus een bevoegdheid van de militaire autoriteiten!

A. Ja, dan was het een bevoegdheid van het militair gezag.

1463. De **Voorzitter:** Kunt u daar nog iets over mededelen, dat interesseert ons bijzonder. Een hoge politie-autoriteit schijnt ergens verklaard te hebben, dat hij niet de indruk had, dat vóór 19 April het ontbreken van de staat van beleg ongunstig gewerkt had in die zin, dat niet *die* spionnen, enz. gevat waren geworden, die, indien de staat van beleg *wel* was afgekondigd, wél gegrepen hadden kunnen zijn. Heeft u enig idee over deze uitlating?

A. Als men geen namen noemt, van wie wel gegrepen hadden kunnen zijn, is dat lastig te controleren. Ik wil wel even ten aanzien van de staat van beleg nog zeggen, dat één van de grote bezwaren van het ontbreken van de staat van beleg ook is de quaestie van de regeling van de luchtbescherming, die in handen van burger-autoriteiten is. Ik herinner mij, dat in een van de gemeenten, het doet er niet toe welke, waar ik als militair commandant was, heel in het begin van de mobilisatie, dat ik met de burgemeester, ik zal niet zeggen, verschil van mening heb gehad, maar toch... ik vond, dat de burgemeester te slap was in het uitvoeren van de maatregelen van de luchtbescherming. Later, na besprekingen, enz., is het beter geworden. Maar de dwingende macht bestond niet, omdat er geen staat van beleg was. Terwijl per slot van rekening de gemeente als zodanig evengoed blootgesteld was aan aanvallen uit de lucht als andere.

1464. De **Voorzitter:** Wat is uw indruk? Waarom is de staat van beleg eerst op 19 April afgekondigd?

A. Dat zijn waarschijnlijk overwegingen van de Regering. Maar ik vermoed, en dat wil ik wel even ronduit zeggen, ik vermoed, dat men vreesde, dat het militair gezag misbruik zou maken van zijn bevoegdheden, wantrouwen dus ten opzichte van het militair gezag.

1465. De **Voorzitter:** Dus min of meer een reactie op hetgeen zich in de vorige wereldoorlog heeft afgespeeld.

A. Niet alleen dat, maar ook een instinctieve geest van het Nederlandse volk tegen alles, wat militair is.

1466. De **Voorzitter:** Het hoeft dus niet speciaal het Kabinet te zijn?

A. Neen, ik bedoel, men moet er rekening mee houden. Men weet nu eenmaal, ik zeg het misschien een beetje scherp, maar het is nu eenmaal een feit, dat ons volk als zodanig toch zeker geen militair volk is, wat logisch is en wat zeer zeker in menig opzicht is toe te juichen. Hoewel het nog minder een militairistisch volk is.....

1467. De **Voorzitter:** Ja, maar dan zou ik toch deze opwerping willen maken. In die gedachtengang zou het dan toch niet logisch zijn geweest, om deze hele Oorlogswet met deze mogelijkheden uit te vaardigen. Toch is dat al vele tientallen jaren van te voren geschied en men heeft een groot aantal jaren lang geleefd in de overtuiging, dat deze bevoegdheden bestonden en dat men eventueel deze rechtssituaties in oorlogstijd kon afkondigen. Dus in zoverre heeft het Nederlandse volk via zijn organen daar toch wel aan meegewerkt...

A. Maar toen kwam de toepassing en de reactie daarop. Natuurlijk geef ik toe, dat er een gevaar is, dat, als men de macht te veel in handen van enkelen legt, er misbruik van kan worden gemaakt. Maar de toepassing van de Oorlogswet was in 1939 goed voorbereid, zodat kwade gevolgen minder te duchten waren dan in 1914. Instinctmatige reactie spruit mede voort uit de vrijheidslievende aard van de Nederlander.

1468. De **Voorzitter:** Deelde u, practisch genomen, met de meeste ondercommandanten ten aanzien van de vragen met betrekking tot de Oorlogswet, het standpunt van generaal *Reynders?*

A. Ja!

1469. De **Voorzitter:** Ik kom nu aan de quaestie van de mobilisatieclubs. Kan men van de mobilisatieclubs — zoals ze oorspronkelijk aan het eind van 1939 zijn opgezet — inderdaad zeggen, dat ze tot op zekere hoogte een instantie schiepen tussen de gemobiliseerden en hun hiërarchieke chefs? Dreigde dat gevaar inderdaad?

A. Ik had niet de indruk, dat het toen al dreigde. Generaal *Reynders* had daartegen toen een waarborg geschapen.

1470. De **Voorzitter:** Ja, maar goed, ik denk er speciaal aan, in verband met die uitlating van de Regering tegenover de Eerste Kamer destijds en het verschil van mening, dat er toch wel in deze vraagstukken bestond tussen de Minister van Defensie en generaal *Reynders.*

A. Ja, ik zie de mobilisatieclubs zoals generaal *Reynders* ze met waarborg omgeven had.

1471. De **Voorzitter:** Deelde u dat standpunt ten volle? U vindt dus ook, dat het standpunt van de Regering op dit punt iets te large was?

A. Ja, ik kan ook zeggen, uit de inwendige keuken, dat naar mijn mening de generaal *Winkelman* b.v. in dat opzicht misschien iets te veel met de Regering meegegaan is. Het is een quaestie van nuances, natuurlijk.

1472. De **Voorzitter:** U hadt dus liever nog minder mogelijkheden op dit gebied willen zien?

A. Ja, in dat opzicht sta ik aan de kant van de generaal *Reynders.* Ik kan er nog aan toevoegen, dat de quaestie van de mobilisatieclubs een vraagstuk is, dat niet tot de competentie van de staf van de landmacht behoorde, doch er een was van personeelsbeleid, hoewel ik er natuurlijk als eerste adviseur van de generaal wel in gekend werd.

1473. De **Voorzitter:** Generaal *Reynders* heeft in een van zijn stukken naar voren gebracht, dat naar zijn mening de Minister zich ook wat dit vraagstuk betreft aan de verkeerde kant van de tafel heeft geplaatst. Met andere woorden, dat hij hem veel te weinig de hand boven het hoofd heeft gehouden en in het Kabinet te soepel is geweest in deze vraagstukken. Daar zegt generaal *Reynders* verder van, dat de ondercommandanten ook die mening waren toegedaan. Dit komt dus practisch genomen hierop neer, dat de Minister van Defensie te slap in dezen zou zijn geweest.

A. Hij was in deze misschien te soepel, te politiek misschien.

1474. De **Voorzitter:** Hebt u een mening over het volgende? Tot wiens bevoegdheden moet het geacht worden te behoren, te beslissen over de toelaatbaarheid van de mobilisatieclubs? Is dat meer een zaak van de opperbevelhebber, omdat hij nu eenmaal de krijgstucht in het leger te handhaven heeft, of is dat een zaak, die toch zoveel politieke kanten heeft, dat het toch misschien meer tot de bevoegdheden van het Kabinet moet worden geacht te behoren?

A. Dat hangt af van wat er in de instructie van de opperbevelhebber staat.

1475. De **Voorzitter:** Dan komen wij misschien straks nog terug op deze hele constructie. Over de uiteindelijke regeling na de wisseling van het opperbevel, kunt u daar nog iets over mededelen? U hebt al gezegd, dat u vond, dat de nieuwe opperbevelhebber te soepel is geweest in dezen, maar over de totstandkoming zelf, is daar toen contact met hem over geweest? In tegenstelling, meen ik, met de procedure ten aanzien van zijn voorganger.

A. Ik weet niet precies hoe het gegaan is. Ik weet wel, dat generaal *Winkelman* tegen mij gezegd heeft, dat hij er met Minister *Dijxhoorn* over gesproken heeft, en ik weet ook, dat heb ik later gehoord van generaal *Winkelman,* dat de conclusie, die men zou kunnen trekken uit de mededeling, die staat in een van de brochures, dat de nieuwe regeling van de mobilisatieclubs, zoals de Minister die had voorgesteld, met enkele wijzigingen van de opperbevelhebber was goedgekeurd, dat dit geen ondergeschikte wijzigingen betrof, maar enige principiële punten. Maar welke deze waren, weet ik niet.

1476. De **Voorzitter:** Dan zou ik nu willen overgaan tot de vragen over het krijgsbeleid. Kan men stellen, dat in de opvattingen van Minister *Dijxhoorn,* met name de krachtige bescherming van de neutraliteit, minder sterk werd aangevoeld dan in de visie van generaal *Reynders*?

A. Dat neutraliteitsvraagstuk is een vraagstuk op zich zelf. Dat kan men niet met twee woorden zeggen. Ik weet niet of het u interesseert, misschien de commissie, maar ik heb daar een artikel over geschreven in het „Katholiek Cultureel Tijdschrift".

1477. De **Voorzitter:** Dat heb ik gelezen ook. Maar om het vast te leggen hier in de handelingen, zou ik graag de voornaamste punten van u vernemen.

A. Zolang er nog geen oorlog is en men niet weet, wat er gebeuren zal en dus verkeert in de mening, dat men de oorlog kan vermijden door een strikte neutraliteitshouding aan te nemen, moet de Regering aan degenen, die daarmee belast zijn, aanwijzingen geven, dat metterdaad opgetreden moet worden tegen schendingen van het grondgebied zowel ter zee, te land als in de lucht, en aan de inwoners de plicht geven zich te onthouden van uitlatingen en dergelijke, die kunnen leiden tot een ingrijpen van de oorlogvoerende Mogendheden. Ook op het gebied van het verkeer e.d. moeten er maatregelen worden getroffen ten aanzien van de doorvoer, enz.; dat zijn allemaal maatregelen, die ten doel hebben om te voorkomen, dat de ene Mogendheid bevoordeeld wordt boven de andere. Heeft men nu het geval, dat een van de Mogendheden van plan is om de andere door ons grondgebied aan te vallen, dan zijn er twee mogelijkheden: òf wel men zegt: ik bepaal mij er toe om die tegenpartij op haar opmarswegen tegen te houden en indien dat niet lukt, dan heb ik toch aan mijn neutraliteitsplicht voldaan, want ik heb me op die kortste weg door ons gebied te weer gesteld, òf wel men kan zeggen: neen, als ons grondgebied niet incidenteel, maar met opzet en niet met kleine troepen, doch met een grote macht wordt geschonden, dan is dat zó erg, dat wij de oorlog verklaren aan die tegenpartij. Dan heeft men dus een integrale oorlog. In plaats dat men zich dan beperkt tot het stand houden op een plaats, die van te voren is vastgelegd en die is op de opmarswegen van de vijand, ontketent men een integrale oorlog tegen de vijand, dat is dus de oorlog tot de laatste mogelijkheid toe. Indien men de oorlog op dat moment als zodanig wenst te ontketenen, dan moet men daar ook de consequenties van aanvaarden en moet men op de voorgrond stellen, dat men de voorwaarde moet scheppen om die oorlog zo gunstig mogelijk te voeren, met andere

woorden, dan gaat het niet meer om neutraliteitshandhaving, want de neutraliteit bestaat op dat moment niet meer, want dan is het oorlog. Men kan in deze gedachtengang dus niet zeggen, dat men — als te voren neutraliteitshandhaving misschien van belang zou zijn, men daarna op een bepaald punt de voor de neutraliteitshandhaving aanwezige troepen wegneemt en op een ander strategisch gewichtiger punt inzet — dat men dan de neutraliteit niet handhaaft; men kan alleen zeggen, dat men die troepen daar weghaalt, omdat men de vijand met alle krachten, waarover men beschikt, wil verslaan in samenwerking met de bondgenoten en de troepen daartoe op de strategisch meest gunstige plaats concentreert. Het verslaan van de vijand immers is uiteindelijk het doel van de oorlog!

1478. De **Voorzitter:** Op welk van de twee standpunten staat u zelf?

A. Ongetwijfeld op het standpunt van de integrale oorlog. De moeilijkheden, die men had, waren tweeërlei, in de eerste plaats omdat de opperbevelhebber generaal *Winkelman* in functie is getreden op een ogenblik, dat de troepen reeds in een bepaalde opstelling stonden. De tweede moeilijkheid, die men had, was meer van algemene aard, nl. dat er oorlogsonderdelen op een gegeven plaats aanwezig moeten zijn, om een zeker vacuum te vullen.

Men kon, om concreet te blijven, bij de toestand in 1939—1940 Noordbrabant niet van troepen ontbloten, zelfs indien men zich — wat misschien strategisch nog beter zou zijn — aanvankelijk tot het westelijke gedeelte van het land, had willen beperken. Maar zolang er nog geen oorlog was, moest men in Noordbrabant wel troepen hebben om aan de beide partijen het recht te ontzeggen van te verklaren, dat wij Brabant niet zouden verdedigen in het geval, dat haar tegenstander zou trachten ons land binnen te vallen: dus als preventie. De aanwezigheid van troepen in Brabant was dus bepaald noodzakelijk, hoewel de hoeveelheid, die er was, niet aan het doel kon beantwoorden, waarvoor zij er oorspronkelijk waren geplaatst, nl. de opmars van de vijand beletten. En hiermede kom ik weer op het eerste, wat ik zei, nl. dat generaal *Winkelman* min of meer gehandicapt was door het feit, dat hij daar een bepaald aantal troepen vond, toen hij optrad, en er rekening mede moest houden, dat de sterkte van deze macht zowel bij de Duitsers als bij de geallieerden bekend was.

1479. De **Voorzitter:** U staat dus zeer beslist op het tweede standpunt, in tegenstelling tot generaal *Reynders,* die op het eerste standpunt stond, ten minste, die indruk hebben wij gekregen.

A. Op het standpunt van de integrale oorlog. Ja. Ik kan er nog aan toevoegen, als u het standpunt van generaal *Reynders* in het geding wenst te brengen, dat ik uit de brochure de indruk heb gekregen, dat hij de neutraliteitshandhaving nog ziet na het intreden van de oorlogstoestand.

1480. De **Voorzitter:** Dat bedoel ik juist. Dat valt toch onder uw eerste.....

A. Neen, dat standpunt aanvaard ik helemaal niet. Alle krachten moeten gesteld worden op het bereiken van het gemeenschappelijke oorlogsdoel!

1481. De **Voorzitter:** Ik zou de volgende vraag willen stellen over de Grebbelinie: Wat was uw visie van te voren, dus vóór de oorlog was uitgebroken? Had u het waarschijnlijk geacht, dat de Grebbelinie het wel een week zou uithouden, misschien nog langer?

A. Ja, ik had gedacht, dat de Grebbelinie het wel een tijd zou uithouden.

1482. De **Voorzitter:** Het hing natuurlijk af van de kracht van de aanval, maar in het algemeen kon dat toch verwacht worden.

A. Het hing er ook van af in hoeverre het eerste legerkorps beschikbaar was. Dat wil zeggen, de grote moeilijkheid is altijd geweest, dat wij te weinig reserves hadden om de strijd in de stellingen lang vol te houden, omdat de troepen in voorste lijn dan om de veertien dagen moeten worden afgelost. En bovendien hadden wij geen reserves beschikbaar om eventuele doorbraken op te vangen en aan te.....

1483. De **Voorzitter:** In het algemeen was uw visie vóór het uitbreken van de oorlog — dus vóór de resultaten van de Meidagen gebleken zijn — betrekkelijk optimistisch. Had u verwacht, dat op de een of andere manier het hart van het land zich geruime tijd zou kunnen handhaven?

A. Ja, ik was optimistisch, had zeker verwacht stand te kunnen houden tot we hulp zouden kunnen krijgen van onze bondgenoten. Dat die niet zou komen, wisten wij niet.

1484. De **Voorzitter:** Ik zou thans willen overgaan tot de Peel-Raamstelling. U hebt er al iets van gezegd. Leende de Peel-Raamstelling zich eigenlijk er toe om door een zwakke bezetting gedurende betrekkelijk geruime tijd te worden gehandhaafd, in verband met de geographische omstandigheden?

A. In geen enkele stelling kan een zwakke bezetting geruime tijd worden gehandhaafd tegen een zeer sterke aanval; dus in de Peel-Raamstelling ook niet. Als u de vraag zou stellen: leende de Peel-Raamstelling er zich toe, met de bezetting, die zij had, om geruime tijd gehandhaafd te worden, dan antwoord ik: neen.

1485. De **Voorzitter:** Ook niet gezien die moerassen; was dat geen voldoende bescherming?

A. Neen, tijdens de 3 weken, dat ik commandant van het derde legerkorps geweest ben, heb ik nog een memorie er over ingediend, waarbij ik tot de conclusie kwam, dat de Peel-Raamstelling ook in front op vele plaatsen te zwak is.

1486. De **Voorzitter:** Was er door mijnenvelden e.d. van die plaatsen, waar de vijand eventueel wel had kunnen oprukken, niets te maken geweest?

A. In mijn memorie wijs ik er ook op, dat er nog meer mijnenvelden moeten worden aangelegd. Ik heb hier ook nog een nota van generaal *van Nijnatten,* die zegt, dat er minstens nog een legerkorps bij moest om meer langdurig weerstand te kunnen bieden. En dat was ook mijn opine minstens, indien althans de rechtervleugel aangeleund was. Dat is een punt, dat er nog bijkomt.

1487. De **Voorzitter:** Dat was inderdaad waarschijnlijk wel het zwakste punt van de hele stelling! Of is dat niet uw mening? Het feit, dat de stelling in de lucht hing aan de zuidkant.

A. Ja, dat is waar. Maar ik vond de stelling in front ook niet sterk. Men is uitgegaan van een verkeerd denkbeeld. Men ziet een sterk terrein — de Peel —, men ziet moerassen en men zegt: dit is terrein, dat zich bij uitstek leent voor de verdediging. Dat is juist. Dan moet men er ook troepen zetten. Nu heeft men een aantal troepen gezet in dat terrein en komt dan tot de conclusie, dat het zo'n moeilijk terrein is, dat de vijand hier wel geen aanval zal wagen, want dat is voor hem te lastig, gezien ook de afweerkracht van de bezetting. Maar dan komt de moeilijkheid! Want, indien men zich dan laat verleiden om dat sterke gedeelte te verlengen met een andere stelling in veel minder sterk terrein, dus als het ware twee stellingen aan elkaar gekoppelt, en als men voor dat gedeelte, dat men er aan koppelt, niet genoeg troepen beschikbaar kan stellen, dan is het gevolg daarvan, dat de hele stelling in front te zwak blijft. Het is als met een ketting, die nooit sterker is dan de zwakste schakel. Er waren verschillende zwakke schakels in de stelling!

Verder is er nog iets, dat er meer gebeurt, nl. dat men zich „aanleunt" aan een landsgrens. Men zoekt op kaart alles uit tot zover men kan, verkent tot de grens, want aan de overzijde mag men niet komen; verder kan men dus niet zien. Dat is natuurlijk niet goed. Men moet verder kijken en aansluiting zoeken bij de bondgenoten. En aangezien die aansluiting niet bestond, was dit de tweede fout, die aan de stelling kleefde. En indien de tweede fout daar zou zijn gerevideerd, doordat de bondgenoten tijdig bij ons aansluiting hadden gezocht, dan zou inderdaad door het inbrengen van nog een legerkorps de Peel-Raamstelling wellicht zo kunnen zijn versterkt, dat we langere tijd weerstand hadden kunnen bieden. Ik kan u ook zeggen, dat generaal *Winkelman* in overweging heeft genomen, in hoeverre hij dat legerkorps nog bij elkaar zou kunnen brengen om de Peel-Raamstelling *zo* te maken, dat deze veel sterker was dan zij op 6 Februari 1940 was, toen hij optrad. Maar de voorwaarde daarvoor was, dat zij moest worden aangeleund aan sterke Belgische troepen.

1488. De **Voorzitter:** Ten aanzien van de mening van Minister *Dijxhoorn* zou ik het volgende willen vragen. Zijn opvatting over het leveren van een vertragend gevecht op de opmarswegen, is die ingegeven, zoals hij zelf, meen ik, ergens stelt, door de wens om in de provincie eigenlijk practisch genomen toch langduriger weerstand te bieden dan hij in het stelsel *Reynders* mogelijk achtte? Of vindt u dat niet waarschijnlijk en niet logisch?

A. Neen, het was om zoveel mogelijk te bereiken met de krachten, die er waren. Als zodanig moet u het zien, lijkt mij.

1489. De **Voorzitter:** Kunt u zich indenken, dat hij persoonlijk eigenlijk met die wijze van verdediging nog meer resultaten verwachtte dan met de sterkere bezetting van generaal *Reijnders* in zijn systeem?

A. Neen, ik heb nooit de gedachte gehad, dat hij dat dacht.

1490. De **Voorzitter:** Is er wel iets voor te zeggen?

A. Het lijkt mij niet juist; per slot van rekening was in de Peel-Raamstelling, nadat generaal *Reynders* was afgetreden, nagenoeg geen artillerie meer. En een vertragend gevecht zonder artillerie kan niet veel succes boeken.

1491. De **Voorzitter:** Dan mag ik u dit voorlezen en kunt u nog zeggen, hoe u daartegenover staat. De heer *Dijxhoorn* zegt op blz. 16 van zijn verweer, als ik het zo noemen mag:

> „Generaal *Reynders* weet heel goed, dat mijn voorstel om in Noordbrabant een vertragend gevecht te voeren, werd ingegeven door *mijn wens om in die provincie langduriger weerstand te bieden, dan in zijn oplossing mogelijk was.*"

A. Ja, maar dat was met de troepen, die er waren. Dat maakt een groot verschil. Dat is een quaestie van tactisch inzicht.

1492. De **Voorzitter:** Verder zegt hij: „met andere woorden, dat ik het *tegenovergestelde* wenste van hetgeen hij mij thans — na 6 jaren — in de schoenen tracht te schuiven."

A. Ik weet niet in welk verband dit hier staat. Maar de wens van Minister *Dijxhoorn* was om de vijand zo lang mogelijk daar tegen te houden.

1493. De **Voorzitter:** Dus het is geen defaitisme geweest?

A. Neen, defaitisme was het per se niet. Het is hoogstens verschil van inzicht over wat het verstandigste was.

1494. De **Voorzitter:** Om nog even een mening te geven over het hele systeem van generaal *Reynders;* zijn opzet met betrekking tot de Peel-Raamstelling, acht u die verdedigbaar? Die visie, vindt u dat eigenlijk niet iets, dat principieel fout gedacht is? Vindt u het zo verwerpelijk, om de motieven, die u zostraks aangehaald hebt, dat men eigenlijk moet zeggen: men had er nooit aan moeten beginnen, of vindt u het een stelsel als een ander, waarvoor de een meer zal voelen, de ander minder?

A. Ik geloof, dat het stelsel met onze beschikbare krachten te ver grijpend was. En ook in verband met die vleugelaanleuning. Dus om twee redenen.

1495. De **Voorzitter:** Dus daarom ongewenst. Wij hebben het straks over de neutraliteitspolitiek gehad. Was een meer intense verdediging van de Peel-Raamstelling een eis voor een goede vervulling van onze neutraliteitspolitiek?

A. Neen.

1496. De **Voorzitter:** Dus het was ook niet de enig redelijke, indien we ernst wilden maken met onze neutraliteitspolitiek?

A. Neen.

1497. De **Voorzitter:** Was de beoordeling van deze zaken, verband houdende met de neutraliteitspolitiek, wel iets, dat tot de competentie van de opperbevelhebber behoorde, of was dat meer een zaak van de Regering?

A. De Peel-Raamstelling „an sich"?

De **Voorzitter:** Niet de Peel-Raamstelling „an sich", maar de vraag of men daarmede al dan niet voldoende de neutraliteitsgedachte veilig stelde. Het meningsverschil was eigenlijk, dat generaal *Reynders* zei: we *moeten* de verdediging daar sterker voeren, omdat we anders daardoor niet voldoende neutraal naar buiten zijn.

A. Het is eerder een politieke quaestie, die door de Regering moet worden opgelost en die zijn weerslag moet vinden in de instructie van de opperbevelhebber.

1498. De **Voorzitter:** Zijn de Fransen in de practijk niet enigermate misleid door deze hele geschiedenis, aangezien zij daar eerst grote stellingen hebben zien bouwen, en waarschijnlijk ook wel met hun spionnage verkend hebben?

A. Kent de commissie het memorandum van de generaal *van Voorst Evekink?*

De **Voorzitter:** Ja, ik ken het wel.

A. Daaruit blijkt, dat zij niet misleid zijn.

1499. De **Voorzitter:** Die bespreking in Eindhoven — begin April —, hebt u die meegemaakt?

A. Ja, die heb ik meegemaakt. Het enige, dat ik geloof, dat minder juist is in zijn memorandum, dat is, dat de toenmalige overste *van Voorst Evekink* is ontboden bij de opperbevelhebber.

1500. De **Voorzitter:** Ik zou hieraan de volgende vraag willen vastknopen. Er is op de morgen van de inval door de heer *van Voorst Evekink* telefonisch — ik meen tegen een uur of halftwaalf — een verbinding tot stand gebracht met het algemeen hoofdkwartier. Als ik het goed heb, heeft de toenmalige overste *Wilson* dat gesprek aangenomen. Daar schijnt — we hebben de heren hier nog niet onder ede verhoord, maar voor zover we nu uit voorliggende stukken hebben kunnen opmaken — een zekere tegenstelling te zijn, tussen wat de een meent getelefoneerd te hebben en de ander meent aangehoord te hebben! Kunt u een getuigenis geven over hetgeen de overste Wilson die morgen toen rechtstreeks aan de opperbevelhebber of eventueel aan u heeft meegedeeld?

A. Tot mijn spijt zijn alle stukken verbrand, dat weet u. Dus officieel heb ik niets, maar ik heb, toen ik in Juli 1940 door de Duitsers in Groningen was geïnterneerd, mijn tijd benut om uit mijn geheugen alles op te schrijven, wat ik me nog herinnerde. Ik heb hier het oorspronkelijke stuk, dat niet gereviseerd is. Ik heb er niets anders in staan, dan het volgende:
„Omtrent hetgeen van Franse zijde te verwachten was, werd de opperbevelhebber niet geheel in het onzekere gelaten." Ik heb hier geschreven, „zo om 10 uur", het blijkt wel later geweest te zijn, „belde de militaire attaché te Parijs, luitenant-kolonel *van Voorst Evekink,* het hoofd van sectie operatie overste *Wilson* op. Hij deelde mede, dat hij overeenkomstig zijn hiervoorgenoemde instructie onmiddellijk contact had opgenomen met de Franse opperbevelhebber en deze om hulp had verzocht. De beslissing van de generaal *Gamelin* werd daarop aan de overste gedicteerd. Zij kwam hierop neer, dat op Franse hulp voor de verdediging van het hart van het land niet kon worden gerekend, dat er een gemotoriseerde Franse divisie in de avond van 10 Mei in Zeeuwsch-Vlaanderen kon worden verwacht en dat de Frans-Engelse legers oprukten naar de lijn Namen—Antwerpen, de z.g. Dyle-stellingen, waaruit zij sprongsgewijze van stelling tot stelling vooruit zouden gaan." Dat is alles, wat ik er van heb staan.

1501. De **Voorzitter:** Nu is de ene lezing, dat in verband hiermede van het grootste belang was, dat de Nederlandse troepen in de Peel-Raamstelling zo lang mogelijk stand hielden.

A. Daar heb ik nooit van gehoord.

1502. De **Voorzitter:** Daar hebt u niets van gehoord of vernomen?

A. Het is mij nooit overgebracht.

1503. De **Voorzitter:** Die bijeenkomst in Eindhoven, was daar overste *Wilson* wel bij aanwezig?

A. Ik vermoed van wel, ik geloof het wel; ja.

1504. De **Voorzitter:** De opdracht van 9 September van de Regering aan generaal *Reynders,* daar hebt u waarschijnlijk kennis van genomen?

A. Ja, ik heb er wel kennis van genomen, maar ik herinner mij deze niet meer.

1505. De **Voorzitter:** Kan men daarvan, objectief gesproken, zeggen, dat daar eigenlijk in feite uit voortvloeide het afzien van een ernstige verdediging, ook in de Vesting Holland?

De redenering van generaal *Reynders* in zijn brochure is namelijk, dat de inundatiën enerzijds absoluut noodzakelijk waren voor een behoorlijke verdediging van de Vesting Holland, maar dat die anderzijds niet meer tijdig zouden kunnen gesteld worden, als men zich hield aan de opdracht, waarbij gezegd werd, dat bij een overmachtige vijand onmiddellijk moest worden teruggegaan naar de Vesting Holland.

Het komt dus hierop neer, dat generaal *Reynders* zegt: bij die overmachtige vijand moest ik terug en kon dus niet een voldoende aantal dagen stand houden om te zorgen, dat de Vesting Holland voldoende bereid zou zijn.

A. Wat is nu uw vraag?

De **Voorzitter:** Of dus in de practijk die opdracht in feite betekende het afzien van een ernstige verdediging ook in de Vesting Holland, in verband met het niet tijdig gesteld zijn der inundaties.

A. U bedoelt met het gepremediteerd afzien?

De **Voorzitter:** Niet gepremediteerd, dat was niet het plan van de Minister, maar practisch genomen wel het resultaat.

A. Ja, ik vind, dat het bezetten van twee stellingen achter elkaar, waarvan men de eerste bezet met de meeste troepen, en zegt: „Zodra het ernst wordt, dan ga ik terug", niet juist is.

1506. De **Voorzitter:** Niet juist, ook omdat dan geen tijd meer aanwezig bleef om de tweede stelling tijdig van de inundaties.....

A. Die 2de stelling valt, wat het voorzien zijn van inundaties betreft, erg mee. Het hangt ook van de waterstand op de rivieren af, maar.....

1507. De **Voorzitter:** Daar was 4 dagen voor nodig, meen ik.

A. Dat wil zeggen: vóórdat de inundatie volledig gesteld is, maar het water stroomt zo hard, dat na twee dagen toch zeker althans de voornaamste punten een zeer goede bescherming hebben, al was het maar omdat het terrein dras staat. Maar vóórdat de inundatie volledig is gesteld, daar gaat wel 4 dagen overheen, op sommige gedeelten zelfs meer. Dat hangt ook weer af van de waterstand.

1508. De **Voorzitter:** U vindt dus deze conclusie wel een beetje al te positief?

A. Welke conclusie?

De **Voorzitter:** Die ik daar juist geformuleerd heb. Dat het in feite dus betekende een afzien van.....

A. Dat klinkt te positief, ja, zoals ik gezegd heb, voor wat betreft het afzien van de verdediging.

1509. De **Voorzitter:** In het begin van de maand Januari, na de bespreking van 30 December, is er een nieuwe opdracht of, beter gezegd, een ontwerp-opdracht aan de opperbevelhebber verstrekt. Daar hebt u waarschijnlijk ook kennis van genomen?

Hebt u nog een bepaalde opvatting over strategische en eventueel buitenlands-politieke consequenties van deze ontwerp-opdracht? Was die opdracht, gezien de beschikbare mankracht, uitvoerbaar?

A. De opdracht, zoals generaal *Reynders* die weergeeft, ik weet niet of die helemaal juist is. Ik kan mij niet voorstellen, dat de Minister gezegd heeft, dat hij in twee stellingen weerstand moest bieden, de Vesting Holland en de Grebbelinie. Dat is niet in overeenstemming met zijn beginselen, wel had ik de indruk, dat het ging om de versterking juist van de stellingen en dat Minister *Dijxhoorn* bereid was om 'n groot bedrag daarvoor beschikbaar te stellen, indien het inderdaad ook was, voor een stelling, die ernstig zou worden verdedigd, dus waar weerstand zou moeten worden geboden tot het laatste toe. En aangezien hij niet de indruk had, dat dit bij de Grebbelinie zou gebeuren, wilde hij niet de gelden beschikbaar stellen voor de beide stellingen, dus voor de Vesting Holland en de Grebbelinie, dus eigenlijk, als ik het goed lees, zeer vluchtig, in tegenstelling met wat hier staat, maar ik zeg: het is een indruk. Het gaat echter niet alleen over financiële hulpmiddelen, maar ook over de daadwerkelijke werkkrachten, die nodig zijn om stellingen in te richten. En waar deze in onvoldoende mate beschikbaar waren voor twee stellingen, is het juist, dat men zich concentreert op de stelling, die men hardnekkig wil verdedigen, en niet versnippert over twee stellingen; dus dat is juist en dat is het beginsel, dat de generaal *Winkelman* ook altijd heeft nagestreefd om zowel zijn troepen te concentreren, waar gevochten moet worden, alsook zijn mankracht, zijn werkkrachten dáár te concentreren. Nadat de verkenning was geschied ter beoordeling van de vraag of de weerstand geboden moest worden in het oostfront van de Vesting Holland of in de Grebbelinie, besliste generaal *Winkelman:* de Grebbelinie, omdat deze de beste was, en dus kwam de Vesting Holland pas op de tweede plaats. Dientengevolge concentreerde hij al onze krachten zoveel mogelijk op de Grebbelinie, zowel de financiële en de materiële krachten als de werkkrachten. Dus als ik het goed lees — ik heb het boek niet overgelezen, voordat ik hier kwam, niet bestudeerd —, zegt generaal *Reynders,* dat zowel in de Grebbelinie als in het oostfront van de Vesting Holland gestreden moet worden. En van de operaties, — ik begrijpt dat niet, wat hier staat.

1510. De **Voorzitter:** Buitenlands-politieke consequenties, die acht u toch niet.....

A. Neen, buitenlands-politiek gezien, kon dit principieel geen invloed hebben. Men wist, dat er twee legerkorpsen stonden, misschien zou de toekomstige vijand uit de dislocatie van de troepen kunnen concluderen, dat het ene systeem meer voordelen bood dan het andere, en daarop zijn plan van aanval wijzigen, maar aan politieke consequenties geloof ik niet.

1511. De **Voorzitter:** Kunt u nog iets mededelen over de verzegelde enveloppen, die bij de gezanten in Brussel, enz. berustten?

A. Ja, bij de gezanten te Brussel, Londen en Parijs, daar waren verzegelde enveloppen gedeponeerd. Het opmaken van een dergelijk stuk door de gezant te Berlijn was wel dadelijk onder de ogen gezien, maar dit stuk is nooit verzonden.

Die verzegelde enveloppen waren neergelegd en zij mochten pas geopend worden, als de oorlog een feit was. Die enveloppen behelsden een instructie, aangevende wat er gedaan moest worden en welke vragen gesteld moesten worden aan de verschillende opperbevelhebbers.

1512. De **Voorzitter:** Wanneer zijn deze enveloppen gedeponeerd?

A. De datum weet ik niet.

1513. De **Voorzitter:** Maar na de wisseling van het opperbevel?

A. Het is geweest nadat de bespreking plaats vond met overste *van Voorst Evekink.*

1514. De **Voorzitter:** Daarna nog, na 5 April?

A. Ja, dat moet het geweest zijn. Ik weet de datum niet, maar dat moet toch wel.

1515. De **Voorzitter:** Is de inhoud opgesteld door de opperbevelhebber?

A. Dat wil zeggen, zijn staf heeft het gemaakt. De opperbevelhebber heeft het persoonlijk ondertekend, zover ik weet.

1516. De **Voorzitter:** Is er bij u reeds betrekkelijk vroegtijdig, toen u commandant van de lichte divisie was, bezwaar gerezen tegen het hele systeem-*Reynders* met betrekking tot de landsverdediging?

A. Tegen het hele systeem kan ik niet zeggen, maar wel tegen de Peel-Raamstelling. Eerst ten tijde, dat ik commandant van de lichte divisie was en ik zelf met deze divisie op de rechtervleugel was geplaatst en mij dus moest inwerken in alle mogelijkheden, die er bestonden, zowel van vijandelijke aanvallen als van de verdediging daartegen. Toen reeds kwam ik tot de conclusie, dat het daar een zeer blootgestelde plaats was, waar ik met de zwakke krachten, die er waren, tegen de vijand op de rechtervleugel niet voldoende zou

kunnen optreden. Daarna heb ik drie weken het derde legerkorps gecommandeerd, tijdens ziekte van generaal van *Nijnatten*. Toen heb ik de hele stelling verkend en dat gaf mij aanleiding tot het schrijven van die nota, waar ik het straks over had en waarin ik als mijn conclusie mededeel, dat de stelling ook in front te zwak was. Bovendien heb ik als commandant van de lichte divisie nog gecommandeerd de eigenlijke Peelstelling, maar daar wil ik nog op het ogenblik niet veel van zeggen, want, na 11 November, geloof ik, zijn de infanteriekrachten voor de Peelstelling uitgebreid. In het begin was er slechts één regiment voor de hele Peelstelling bestemd, met de lichte divisie er achter; dit was dus veel te zwak. Later zijn er 2 regimenten infanterie en nog wat artillerie bijgekomen en is daartoe de artillerie van de lichte divisie afgenomen, zodat deze vijandelijke pantsercolonnes zou moeten tegenhouden zonder artillerie en slechts met een beetje pantsergeschut. Dat was dus vóór het optreden van generaal *Winkelman*.

1517. De **Voorzitter:** Hebt u zelf over het krijgsbeleid nog iets, misschien nog een aanvullende opmerking? Op het verloop van de oorlog in de Meidagen zelf, daar komen we later op terug. Dat behandelen wij als een tweede hoofdstuk en wij zullen dus later nog wel eens beslag op u moeten leggen.

A. Ja, ik vind het onjuist, dat er, in verband met de mogelijkheid van vliegeraanvallen en aanvallen van valschermtroepen, geen beweeglijke reserve in Holland was.

1518. De **Voorzitter:** Dat was in het stelsel-*Reynders*?

A. Ja, dat was het stelsel-*Reynders*.

1519. De **Voorzitter:** Maar anders hebt u geen bepaalde visie meer te geven?

A. Dat is wel een grote vraag, die ik even overwegen moet. Ik hoop, dat ik voldoende heb laten uitkomen, dat de concentratie van krachten niet voldoende verzekerd was m.i. op de eerste plaats, dat ook.....

1520. De **Voorzitter:** Maar lag dat, als ik u even in de rede mag vallen, aan de generaal *Reynders* zelf en aan zijn eigen visie of was het misschien gedeeltelijk een gevolg van het feit, dat hij door de eventuele inmenging van de Minister van Defensie geleidelijk aan meer tot compromissen heeft moeten komen?

A. Compromis ten aanzien van de concentratie van krachten? Ik geloof het niet. Van huis uit was de opzet, dat in Brabant het derde legerkorps, plus de Peeldivisie, plus de lichte divisie, samen ongeveer het vierde gedeelte van ons leger, naar voren werden geschoven. Bovendien waren aan de grenzen m.i. ook o.a. in de noordelijke provinciën te veel troepen opgesteld, die daar eigenlijk niet veel konden doen.

1521. De **Voorzitter:** Dat is toen ook veranderd, na de . . .

A. Ja, er zijn toen troepen teruggetrokken door generaal *Winkelman;* op 6 Februari 1940 echter waren er in het oostfront van de Vesting Holland m.i. te veel troepen, zulks ten koste o.a. van de Grebbelinie. In dit oostfront waren nl. 19 bataljons infanterie en enige regimenten artillerie; in tweede lijn! Het was min of meer een hinken op twee gedachten. Het stond niet positief vast wat hardnekkig verdedigd moest worden de Grebbelinie of de Vesting Holland in eerste aanleg. Dat vond ik niet juist.

1522. De **Voorzitter:** U hebt toen later met generaal *Winkelman* gekozen voor de Grebbestelling, maar toen was de zaak zoveel verder en toen was de Grebbestelling vijf, zes maanden lang aanzienlijk versterkt. Maar als u nu eens in het begin had moeten beslissen, hoe had u er dan tegenovergestaan?

A. Waarschijnlijk ook.

De **Voorzitter:** Toch ook?

A. En dan met man en macht werken aan de versterking van *die* stelling.

1523. De **Voorzitter:** Maar had u dan ook niet voor de moeilijkheid gestaan van generaal *Reynders* zelf, dat, indien u plotseling een aanval verwachtte, dat u in die Grebbestelling zou hebben moeten proberen een paar dagen tijd te winnen, opdat de inundatie voor de Waterlinie tijdig klaar kon komen.

A. Neen, de waterlinie is m.i. verouderd in alle opzichten in de moderne oorlog met het vliegergevaar. In het open polderland troepen op te stellen is bepaald onjuist, tenzij het versterkt is met moderne forten en dergelijke natuurlijk, wat zeer vele millioenen zou kosten. Maar zoals het op het ogenblik is: men heeft geen ruimte voor troepenlegering, de troepen, die de stelling moeten bezetten, moeten zich verplaatsen langs open polderwegen en zijn in alle opzichten blootgesteld aan vliegeraanvallen. En luchtartillerie en vliegtuigen ter bestrijding van de vijandelijke bezaten wij in hoogst onvoldoende hoeveelheid. De vroegere gedachte, dat de inundatie de artillerie op een afstand hield, is ook voor een groot deel tenietgedaan, doordat men met vliegers bombardeert en een groot deel der artillerie veel verder schiet dan eertijds. De inundaties zijn zeer waardevol, maar een van de voornaamste eisen van een stelling is toch tegenwoordig de camouflage, en de dekking en het onzichtbaar maken van de troepen. Bovendien geeft de polder geen gelegenheid tot ingraven, zodat alles wat er gebeuren moest, moest worden opgehoogd. Dat is ook een van de redenen, geloof ik, dat de Vesting Holland de moeilijkheid heeft gehad nu niet dadelijk aan het werk te kunnen komen. Men moet op grote schaal zand aanvoeren, want men kan in de polder niet ingraven. De eerste schop, die men in de grond steekt, komt reeds in water. En de vijand profiteert van het gedekte, hoge terrein van de Utrechtse heuvelrij. Ik ben dus zeer sceptisch gestemd tegenover de Vesting Holland.

1524. De **Voorzitter:** Ik ga nu over naar het laatste hoofdstuk, de staatsrechtelijke positie van de opperbevelhebber. Waarschijnlijk hebt u kennis genomen van de oorspronkelijke instructie van 6 Mei 1939?

A. 6 Mei 1939, ja.

De **Voorzitter:** Dat is de algemene instructie.

A. Ik meen, dat die veranderd is, maar ik heb deze helaas niet meer. Hij is veranderd in samenwerking met generaal *Winkelman*. Er is een andere instructie gekomen, maar die is verbrand. Die instructie is.....

1525. De **Voorzitter:** De algemene instructie, waarin de bevoegdheden van de opperbevelhebber zijn bepaald?

A. De instructie van de opperbevelhebber, ja. Er is een nieuwe instructie in samenwerking met generaal *Winkelman,* door Minister *Dijxhoorn* opgesteld. Maar helaas is die verbrand en ik weet er de juiste tekst niet meer van.

1526. De **Voorzitter:** U bedoelt toch niet een opdracht, die het krijgsbeleid en dergelijke zaken, b.v. de concentratie-opstelling betreft, dat niet? U bedoelt dus wel degelijk de oorspronkelijke grote instructie?

A. De instructie van de opperbevelhebber. Zij was getekend door de Koningin, dus moet het een Koninklijk besluit geweest zijn.

De **Voorzitter:** Ja, maar die andere handelingen gebeurden ook bij Koninklijk besluit.

A. Die opdracht?

1527. De **Voorzitter:** Ja, de opdrachten van 9 September en 7 Januari aan generaal *Reynders,* dat geschiedde ook bij Koninklijk besluit. Ik vraag het speciaal daarom, omdat hier natuurlijk de hele staatsrechtelijke verhouding eigenlijk ook is vastgelegd.

A. In het algemeen is die hetzelfde gebleven, er is alleen bijgekomen de quaestie van de verdediging van het hart van het land en de verdediging van Zeeland.

1528. De **Voorzitter:** Juist, daar blijkt al, dat er even een verwarring is geweest en dat u spreekt over opdrachten, zoals die in September en Januari zijn gegeven, terwijl mijn vraag sloeg op de

algemene instructie, houdende vaststelling van de bevoegdheden en de verhouding van de opperbevelhebber tot de Regering. Dus u hebt ook geen bepaald oordeel over de al of niet juistheid van de algemene instructie?

A. Hoe bedoelt u?

De **Voorzitter:** Over de tekst. Hebt u er geen bepaalde studie van gemaakt of geen bepaalde.....

A. Ik heb haar na 1939 niet meer onder ogen gehad. Ik weet, dat die verantwoordelijkheid aan de Regering er instaat en dat altijd een twistpunt geweest is of dat er moest worden vermeld, ja of neen. Het is een soort rem, meer niet. Maar het is een rem, die m.i. niet nodig is, daar practisch toch altijd die rem bestaat. Als het gaat om een conflict tussen de opperbevelhebber en de Minister van Oorlog, is het toch ten slotte een Regeringsquaestie.

1529. De **Voorzitter:** Ik zou nog even de aandacht willen vragen voor artikel 2, derde lid. Daar staat nl. in behandeld de mogelijkheid tot het geven van die eventuele opdrachten, zoals in September en Januari zijn gegeven. Daar staat:

> „Wij behouden Ons voor, zolang de oorlogstoestand voor Nederland niet feitelijk is ingetreden, met betrekking tot de opstelling der weermacht en nadat de oorlogstoestand voor Nederland is ingetreden, met betrekking tot het krijgsbeleid, de opdrachten of aanwijzingen te verstrekken, welke Ons dienstig voorkomen."

Kunt u zich met een dergelijke regeling verenigen, acht u dat wel juist?

A. In algemene zin kan de opperbevelhebber niet helemaal vrijgelaten worden. Hij is ondergeschikt aan de Regering en dat blijft hij, zodat, wanneer b.v. de Regering van oordeel is, dat zij in den Haag moet blijven en dus het hart van het land veilig gesteld wil zien, de opperbevelhebber er voor verantwoordelijk is, dat dit gebeurt. Het politieke doel van de oorlog en de politieke situatie van de Regering, kan men nooit buiten beschouwing laten. Maar de politiek, ... dat is — zuiver militair gesproken — het voordeel van een dictator; bij hem berust de politieke en de militaire visie in één hand.

1530. De **Voorzitter:** Maar u acht het dus een bevoegdheid van de Regering om het algemene doel aan te geven en eventueel is het ook de taak van de Regering om de middelen ter beschikking te stellen, maar de wijze, waarop dat nu, practisch genomen, moet worden uitgevoerd .....

A. Ik heb dit meer gezien, met andere woorden: de taak van het krijgsbeleid, ik weet het niet, maar het is, geloof ik, ook veranderd. Het is jammer, dat ik de eigenlijke tekst niet meer heb.

1531. De **Voorzitter:** Door één van de militaire deskundigen wordt het zo geformuleerd — kunt u zich eventueel met die formulering verenigen —, dat de Regering het doel aangeeft, dat met de strijdmacht moet worden nagestreefd, en de middelen beschikbaar stelt tot het bereiken er van, en dat de wijze, waarop dit doel bereikt, en de wijze, waarop de middelen aangewend worden, dat dat moet beoordeeld worden door de opperbevelhebber.

A. Ik geloof, dat dit punt dan ook veranderd is, juist in verband met het doel. Ik meen, dat het Ministerie van Oorlog alles verbrand heeft, maar er moet toch nog iets van een instructie of opdracht zijn, lijkt mij.

De **Voorzitter:** Ja, het merkwaardige is, dat de instructie van 6 Mei in ons bezit is, maar zowel de opdracht van 9 September als die van 7 Januari, die kan niemand ons reproduceren!

A. En dan die van April.

1532. De **Voorzitter:** Die van April, is die in uw bezit?

A. Neen. Dat is zeer jammer.

1533. De **Voorzitter:** Dan nog de vraag, in hoeverre mag of moet eventueel de Minister van Defensie zich met strategische aangelegenheden inlaten?

A. In laatste instantie is de Minister van Defensie verantwoordelijk. Als hij vindt, dat de opperbevelhebber het niet goed doet, dan is hij verplicht om de opperbevelhebber te ontslaan.

1534. De **Voorzitter:** Te ontslaan? Zeker, maar dan zou ik de vraag willen stellen: is het, als hij tot die maatregel niet overgaat, dan wel juist om in te grijpen in het beleid?

A. Neen, dat mag niet. Dat geschiedt ook nooit zo plotseling, een conflict ontwikkelt zich langzamerhand. Verschilt hij van mening, dan zal hij in eerste instantie met de opperbevelhebber gaan praten. Hieruit kan wrijving voortvloeien.

1535. De **Voorzitter:** Maar acht u het juist, dat de Minister van Defensie tracht de opperbevelhebber een bepaalde visie op te dringen? Zeer categorisch op te leggen, in zekere zin.

A. Neen, in beginsel niet. Dat is niet juist.

1536. De **Voorzitter:** Hebt u de indruk, dat dit in het hele conflict te veel is geschied of kunt u dat niet beoordelen?

A. Dat kan ik niet beoordelen. Ik weet wel, dat Minister *Dijxhoorn* aan de generaal *Winkelman* de vrije hand heeft gelaten.

1537. De **Voorzitter:** In de ontwerp-opdracht van Januari, daar waren zelfs ten aanzien van de tactische uitvoering van de vertraging van een vijandelijke doormars door Brabant bepaalde punten in opgenomen. Die zijn toen ook verwijderd naar aanleiding van de critiek, die de opperbevelhebber op dat concept heeft uitgebracht.

A. Generaal *Reynders* bedoelt u?

De **Voorzitter:** Inderdaad, generaal *Reynders*. Vermoedelijk is toch ook uw mening, dat dit in ieder geval onjuist was om dergelijke vragen van tactische uitvoering, om die in een dergelijke opdracht op te nemen?

A. Van tactischer uitvoering, neen, dat is niet goed.

1538. De **Voorzitter:** Zij zijn toen in werkelijkheid in een begeleidende brief van de Ministerraad toch nog gehandhaafd wel is waar uit de opdracht uitgenomen, maar in een begeleidende brief toch nog aan generaal *Reynders* meegedeeld.

A. Als er een dergelijke spannende houding is, dan is het moeilijk om de juiste weg te bewaren, niet waar. Het geringste wat men meer doet dan men anders formeel zou mogen doen, wekt natuurlijk aanstoot.

1539. De **Voorzitter:** Heeft u zelf in het algemeen nog iets toe voegen aan dit verhoor? Ik heb al meegedeeld, dat later over de Meidagen zelf nog een nader verhoor zal moeten plaats hebben, maar als u nu nog het een of ander hebt.....

A. Neen, dank u, Mijnheer de Voorzitter.

De **Voorzitter:** Goed, dan dank ik u zeer voor de inlichtingen en sluit ik hiermee het verhoor.

H. F. M. baron VAN VOORST TOT VOORST.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

ALGERA.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 25 FEBRUARI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

Dr. JANNES JOHANNES CORNELIS VAN DIJK
oud 76 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
oud-Minister van Defensie.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

1808. De **Voorzitter:** De eerste vraag, die ik u zou willen stellen, is deze, of u iets kunt mededelen over de voorgeschiedenis van de benoeming van de generaal *Reynders* tot opperbevelhebber. Het voorafgaande Kabinet was even te voren afgetreden, zodat ik vermoed, dat u wel een en ander over die zaak kunt mededelen. Misschien hebt u er iets over gehoord in het oude Kabinet, misschien ook hebt u vernomen, hoe de benoeming in het nieuwe Kabinet is tot stand gekomen, of unaniem tot die benoeming besloten is, enz.

A. Ik kan alleen dit mededelen, dat uiteraard vóór mijn aftreden reeds door mij met H.M. de Koningin gesproken is over de benoeming van een opperbevelhebber op het ogenblik, dat zulks nodig zou blijken. Nu meen ik, dat het mijnerzijds niet juist zou zijn mij over de bespreking, die ik daarover met de Koningin heb gehad, hier uit te laten. Ik kan wel zeggen, dat toen over twee in functie zijnde generaals is gesproken en dat één daarvan daarna benoemd is geworden. Ik geloof, dat het gewenst is daarop niet verder in te gaan.

1809. De **Voorzitter:** Dus was in de gedachtengang van u als Minister van Defensie de heer *Reynders* wel een van de meest aangewezen personen voor dat ambt?

A. Ja, één van de twee.

1810. De **Voorzitter:** Ik stap nu over naar de wisseling in het opperbevel. Als wij goed ingelicht zijn, heeft de toenmalige Minister-President in begin Februari ook nog uw advies gevraagd over een eventuele opvolger van de heer *Reynders.*

A. Neen, dat herinner ik mij niet. Ik heb met de toenmalige Minister-President de heer *de Geer* na zijn benoeming, naar ik meen, niet meer gesproken. Ik heb hem vóór die tijd wel enige malen gesproken, waarbij hij mij heeft gevraagd in zijn Kabinet zitting te nemen, hetgeen ik geweigerd heb. Ik kan mij op dit ogenblik niet herinneren, dat ik hem na die tijd gesproken heb en dat hij mijn oordeel over de wisseling in het opperbevel zou hebben gevraagd.

1811. De **Voorzitter:** De heer *de Geer* heeft ons gisteren medegedeeld, dat hij met u eind Januari daarover een korte gedachtenwisseling heeft gehad, dat u over die opvolging een paar dingen gezegd hebt en dat u ook iets gezegd hebt over de oorspronkelijke aanstelling van de heer *Reynders* in verband met uw reflex daarop, toen u het begin September vernam.

A. Ik herinner mij dat onderhoud niet. Ik wil echter de mogelijkheid, dat er een onderhoud heeft plaats gehad, niet uitsluiten. In mijn herinnering zie ik alleen de besprekingen met de heer *de Geer* omtrent de vraag of ik in zijn Kabinet zitting zou willen nemen. Na het optreden van het Kabinet-*de Geer* is er wèl eens een bespreking geweest tussen mij en de toenmalige Minister van Defensie, de heer *Dijxhoorn,* die natuurlijk in het algemeen bekend was met mijn visie op de verschillende zaken en personen, omdat hij gedurende de tijd, dat ik Minister van Defensie was, het hoofd van de afdeling generale staf is geweest, zodat wij dagelijks met elkaar in aanraking kwamen. In mijn herinnering is echter niet gebleven, dat ik met de heer *de Geer* daarover zou hebben gesproken.

1812. De heer **Algera:** De heer *de Geer* heeft gezegd, dat hij zich in de dagen, toen Minister *Dijxhoorn* voorstelde generaal *Reynders* te vervangen door generaal *Winkelman,* afvroeg of dit juist was. Hij meende goed te doen met een onderhoud bij u aan te vragen, omdat u met hem in een ander Kabinet had gezeten en omdat hij van u een volmaakt vriendschappelijk advies wilde verkrijgen. Hij is bij u geweest en in dat onderhoud zou u ten aanzien van de benoeming van generaal *Reynders* tot opperbevelhebber gezegd hebben, dat u, toen u van de benoeming hoorde, uw hart vastgehouden hebt. Wat betreft de opvolging zoudt u een lijst te voorschijn hebben gehaald, misschien een anciënniteitslijst, van hoofdofficieren en wellicht opperofficieren. Toen zou u gezegd hebben: ik zie onder alle personen, die op het ogenblik in functie zijn, geen enkele geschikte opvolger voor generaal *Reynders.* Daarbij is ook de figuur van de heer *Winkelman* ter sprake gekomen en zoudt u gezegd hebben: dat is naar mijn oordeel de man, die daarvoor in aanmerking komt.

Toen was de heer *de Geer* gerustgesteld en hij heeft toen meegewerkt aan de benoeming van de heer *Winkelman* op de plaats van de heer *Reynders.*

Zo ongeveer heeft de heer *de Geer* het hier gisteren medegedeeld. Er moet dus toch wel een speciale conferentie geweest zijn.

A. Nog eens: ik kan mij dat onderhoud niet herinneren.

Ik wil over het zakelijke wel iets zeggen. Ik heb zoëven reeds medegedeeld, dat, naar mijn oordeel, onder de actief dienende generaals er slechts twee in aanmerking zouden kunnen komen voor het opperbevelhebberschap — een van die twee was generaal *Reynders* — maar ik had wel — het is een beetje moeilijk, het te zeggen — de indruk, dat geen van beiden voor deze functie superieur was. Toen later aan de orde kwam de vraag of er misschien onder de gepensionneerde generaals personen waren, die daarvoor geschikt konden worden geacht, was het mijn overtuiging, dat de enige onder de ouderen, die op dat ogenblik nog in aanmerking kon komen, de generaal *Winkelman* was.

Ik wil u er wel bij mededelen, dat ik zowel de generaal *Winkelman* als de generaal *Reynders* zeer goed kende, omdat zij allebei nog mijn leerlingen zijn geweest: *Winkelman,* de oudere, later *Reynders.* Ik kende ze dus persoonlijk goed. Ik heb hen ook in hun militaire carrière kunnen volgen. Beiden zijn aan mij ondergeschikt geweest in de tijd van mijn Ministerschap. *Winkelman* was toen kapitein van de afdeling Generale Staf van het Departement van Oorlog.

Wat het zakelijke betreft, kom ik dus op dit punt niet in strijd met hetgeen de heer *de Geer* gezegd heeft. Het onderhoud zelf is niet in mijn herinnering gebleven.

1813. De **Voorzitter:** Nu wij het hierover toch hebben, wil ik in aansluiting daaraan nog deze vraag naar voren brengen: kan men eigenlijk stellen, dat men, om in aanmerking te komen voor de functie van opperbevelhebber, hetzij chef-staf geweest moet zijn, hetzij commandant van het veldleger? Of vindt u dit overdreven?

A. Neen, ik heb altijd deze overtuiging gehad: normaal genomen, dient men in het geval, waarin ons land verkeert — nl. dat er in vredestijd geen opperbevelhebber van onze strijdmacht is —, in de eerste plaats te zoeken onder degenen, die chef van de staf zijn geweest, en zo mogelijk te kiezen degeen, die op het ogenblik, dat de benoeming moet plaats hebben, chef van de generale staf is. Deze zit in het gehele raderwerk.

Nu krijgt men hierbij natuurlijk altijd deze moeilijkheid, dat er voor een opperbevelhebber karaktereigenschappen nodig zijn, die — hoezeer gewenst — niet in die mate bij een chef van de staf zouden behoeven aanwezig te zijn. De chef van de staf is niet de troepencommandant; hij is de wetenschappelijke man, de strateeg, terwijl men voor het opperbevel iemand zal moeten hebben, die doortastend

is, die de moed heeft verantwoordelijkheid te dragen voor ernstige beslissingen. Treft men de karaktereigenschappen, die in het algemeen voor een opperbevelhebber noodzakelijk zijn, aan bij de chef van de generale staf, dan kan men zeggen: dit is de man, die vanzelf daarvoor is aangewezen.

Nu is het natuurlijk moeilijk hier te spreken over de qualiteiten van de verschillende personen, die voor het opperbevel in aanmerking kwamen, maar dit wil ik wel zeggen, dat de generaal *Winkelman* iemand is met een grote mate van zelfstandigheid, die ook volkomen de moed van de verantwoordelijkheid heeft en, wanneer hij zich in iets heeft vastgebeten, dat ook vasthoudt tot het alleruiterste toe. De eigenschappen, die voor een opperbevelhebber noodzakelijk zijn, bezat hij zonder enige twijfel. Een bezwaar was natuurlijk wel, dat hij gedurende een reeks van jaren uit het militaire bedrijf was, en het was de vraag, of hij in de loop van die jaren zijn militaire studiën had bijgehouden. Maar ik had de overtuiging, dat, wanneer een van de oudere gepensionneerde officieren bij de wisseling van het opperbevel moest worden gevraagd opperbevelhebber te worden, generaal *Winkelman* de enige was, die daarvoor in aanmerking kwam. De vraag of onder de gegeven omstandigheden een vervanging plaats moest hebben, staat hier natuurlijk buiten.

1814. De **Voorzitter:** De vraag was meer in het algemeen en theoretisch bedoeld, dus geheel los van de personen. De vraag was — ik mag haar even herhalen, want u bent er, geloof ik, nog niet op ingegaan — of het, los van de personen, in beginsel het meest gewenst is, dat men, wanneer men tot een dergelijke benoeming moet overgaan, practisch gesproken enigermate gebonden is aan één van die twee figuren, de chef van de generale staf en de commandant van het veldleger, en in beginsel liever niet daarbuiten moet gaan.

A. Ik heb wel iets gespecificeerd in deze zin, dat ik in de eerste plaats heb genoemd de chef van de generale staf. Wat toch is de quaestie? De commandant van het veldleger is de troepencommandant. Hij zit niet in het centrum van de strategische overwegingen, die in aanmerking moeten worden genomen en die men moet uitwerken om vast te stellen, hoe in verschillende gevallen de defensie van het land moet worden opgezet. Daar zit de chef van de generale staf volledig in. De volgorde bij benoemingen is in het algemeen nooit zo geweest, dat een chef van de generale staf tot commandant van het veldleger werd benoemd, maar wel omgekeerd. Dit staat los van de personen. Het is eenvoudig zo, dat de chef van de generale staf, op grond van de arbeid, die hij als zodanig te verrichten heeft, in de eerste plaats voor de functie van opperbevelhebber in aanmerking komt.

1815. De **Voorzitter:** U zeide zo juist, dat de commandant veldleger een andere taak heeft en niet zo rechtstreeks met strategische aangelegenheden te maken heeft. Anderzijds is het toch wel gebruik geweest — misschien kunt u mededelen wat u zich daarvan herinnert —, dat de strategische plannen, die door de chef van de generale staf op een gegeven ogenblik waren vastgesteld — ik meen, dat dit in de dertiger jaren is gebeurd, misschien zelfs tijdens uw Ministerschap —, werden voorgelegd aan de Minister, nadat zij waren voorgelegd aan de commandant van het veldleger. Is u over deze zaak iets bekend?

A. Of deze weg steeds wordt gevolgd, betwijfel ik; ik kan alleen mededelen, wat ik zelf heb meegemaakt. In het algemeen is het zo, dat de generale staf in stilte werkt en de chef van de generale staf in het algemeen geen bespreking met de Minister vraagt over het ontwerpen en uitvoeren van de plannen, omdat hij op het standpunt staat, dat hij alleen verantwoordelijk is voor die zaak. Het gaat daarbij over de wijze, waarop de verdediging onder bepaalde omstandigheden zal plaats hebben, waarbij verschillende vragen dienen te worden beantwoord, zoals: wie is vermoedelijk de tegenstander, wat zijn de stellingen, die wij moeten innemen, enz. Nu verkeert een Minister daarbij in een moeilijke positie. Wil de Minister de chef van de generale staf in zijn waarde laten, omdat deze in de eerste plaats de verantwoordelijkheid voor de uitwerking van de verschillende plannen draagt, dan spreekt het vanzelf, dat de Minister niet ingrijpt in datgene, wat de generale staf in strategische zin heeft uitgewerkt, omdat veelal de Minister daarvoor ook niet competent is. Men kan het geval hebben, dat een burger Minister van Oorlog is of een militair, die er reeds lange tijd uit is, zodat het vanzelfsprekend is, dat de Minister, die voornamelijk een administratief orgaan is, zich met de zaak van de generale staf als zodanig niet of weinig bemoeit. Daar zit een grote moeilijkheid. Toch is de Minister verantwoordelijk. Ik heb de zaak zelf zo opgevat, dat ik mijn verantwoordelijkheid alleen zou kunnen dragen, wanneer ik wist, wat bij de generale staf was uitgewerkt. Vandaar dat ik toen de chef van de generale staf bij mij heb laten komen en gezegd heb, dat ik zou willen weten, welke plannen men uitwerkte of reeds uitgewerkt had, voor wat betreft de verdediging van ons land in verband met de verschillende omstandigheden, waarin Nederland zou kunnen verkeren. Generaal *Reynders,* die toen chef was, had aanvankelijk enkele bedenkingen om mij als Minister nauwkeurig mededeling te doen van hetgeen bij de staf was uitgewerkt. Toen heb ik gezegd, dat ik het wilde weten. Vandaar dat er verschillende besprekingen met de chef van de staf zijn geweest, waarbij ook herhaaldelijk de commandant van het veldleger tegenwoordig was en waarbij bleek, dat er geen gelijkheid van opvatting ten aanzien van enkele punten bestond. Het spreekt vanzelf, dat, wanneer wij een orgaan hebben als de generale staf, die alle plannen uitwerkt, de Minister bij gebleken verschil van opvatting niet zover kan gaan om te zeggen: nu zal het zo en zo gebeuren; dan zou de Minister zich stellen in de plaats van de chef van de generale staf. Dat heeft i.c. dan ook geen conflicten gegeven, doch het heeft wèl enige uitwerking gehad ten opzichte van maatregelen, die ik heb genomen. Wij zaten in 1939 in grote moeilijkheden. Ik was in 1937 opgetreden en heb toen belangrijke wijzigingen in de Dienstplichtwet aangebracht, die ook door de Kamers zijn goedgekeurd. Ook zaten wij in grote moeilijkheden ten aanzien van ons materieel. Alle landen waren bezig met het fabriceren van oorlogsmaterieel of met het aankopen van dat materieel in landen, waar dat gefabriceerd werd. Ik heb mijn uiterste best gedaan om materieel te verkrijgen. Ik meen, dat ik in een achttal landen materieel besteld heb. De grote moeilijkheid was, dat het alleen op lange termijn afgeleverd werd. Wij zaten dus enerzijds met het materieel en anderzijds met het personeel, in de eerste plaats voor wat betreft de sterkte van de lichtingen en in de tweede plaats voor wat betreft de geoefendheid, speciaal ook van het kader. In verband met deze grote moeilijkheden heb ik in de Kamer op niet onduidelijke wijze uitgesproken, dat ik meende, dat wij zeker vijf jaren nodig zouden hebben alvorens wij onder gunstige omstandigheden in staat zouden zijn een defensie in het leven te roepen, die in verband met de omstandigheden, waarin Nederland verkeerde, noodzakelijk zou zijn.

Twee jaar, van 1937 tot 1939, heb ik er aan kunnen werken; daarna is er niet veel tijd meer beschikbaar geweest. Er moest worden geconstateerd, dat ons leger practisch zeer onvoldoende berekend was voor de taak van onze defensie, in de eerste plaats ten gevolge van de geringe legersterkte, die na de wijziging van de Dienstplichtwet eerst zeer geleidelijk kon worden opgevoerd; wij stonden voor het feit, dat er een totale sterkte kon worden bereikt van zeg: tussen de 250 en 300 000 man. Dit was voor de verdediging van Nederland zeer onvoldoende. In België kon meer dan het dubbele onder de wapenen geroepen worden dan toen in Nederland mogelijk was.

Daarbij hadden wij te kampen met een onvoldoende uitrusting. Wij hebben nog wel een en ander gekregen, maar het bleef toch geheel onvoldoende. Wij hebben o.m. nog geschut gekregen voor Kornwerderzand, waar zulk een prachtige verdediging is gevoerd in 1940. Wij hadden in tal van landen anti-tankgeschut aangevraagd en waren eindelijk in Polen terechtgekomen. Polen vroeg voor een paar batterijen twee jaar levertijd, en slechts door geld er boven op te leggen, kon worden bereikt, dat die batterijen voor Kornwerderzand nog tijdig aanwezig waren.

Wij zaten dus met onvoldoend materieel, zodat wij het verouderde materieel gebruiken moesten, dat reeds lang uit de sterkte gebracht had moeten worden. Niet, omdat het als zodanig slecht was — wij hebben altijd goed materiaal gehad —, maar omdat het niet op de hoogte van de tijd was, wat betreft vuursnelheid, enz.

Zoals ik reeds opmerkte, zijn er enkele punten geweest, waarop ik het met de generaal *Reynders* niet eens was.

Op een gegeven ogenblik heb ik gemeend een maatregel te moeten nemen — nl. om 10 millioen beschikbaar te stellen, voornamelijk voor het bouwen van kleine kazematten —, waarover in de Tweede Kamer van de Staten-Generaal nog niet was gesproken en waarvoor dus geen geld was aangevraagd. Ik heb dit in de Ministerraad gebracht en gezegd: dit is nodig en het moet in het geheim gebeuren; wij kunnen dit op het ogenblik niet in een begrotingswet voorleggen aan de Staten-Generaal. Hierop is in de Ministerraad gezegd: als u persoonlijk de verantwoordelijkheid daarvoor op u neemt, vinden wij het goed. Dit heb ik toen gedaan. Voor dit geld heb ik toen o.a. ongeveer 1500 kazematten van een klein type laten bouwen.

1816. De **Voorzitter:** In welk jaar was dit?

A. Dat was in 1938/39. Ik had de gedachte reeds vroeger gehad, maar een goed project was nog niet gevonden. Zoals gezegd, wenste ik ongeveer 1500 kazematten. De grote kazematten, die reeds gebouwd waren bij de bruggen over de grote rivieren, hadden ongeveer f 100 000 per stuk gekost. Rekent u nu maar even uit: 1500 kazematten van

een ton. Ik heb dus het standpunt ingenomen, dat het nuttig zou zijn zeer kleine kazematten te doen bouwen, die door de geringe afmetingen reeds de trefkans verminderen voor een aanvaller, die daarop vuur zou brengen.

Er zijn enige ontwerpen gemaakt door één van onze bekwaamste genie-officieren. Eén van die ontwerpen vond ik ten slotte geschikt en ik heb daarvan een proefexemplaar laten maken. Ik heb daarin zelf een oefening meegemaakt. Er was een zware mitrailleur in opgesteld. Omdat in een dergelijke kleine kazemat het schieten in zeer korte tijd practisch dodelijk zou zijn voor de bezetting, moest voor een uitstekende luchtverversing worden gezorgd. Dat gebeurde met een motorinstallatie. Het was een ingewikkeld geval. Die kazematten konden wij laten bouwen voor ongeveer f 5000 per stuk. Ik heb er toen 1500 aangeschaft, waarvan ongeveer 850, als ik mij het aantal goed herinner, met een pantserkoepel. De overige — betonkazematten — zouden alle in het oostelijk deel van ons land geplaatst worden om een uit het oosten oprukkende vijand moeilijkheden in de weg te leggen, terwijl de kazematten met pantserkoepel bestemd werden voor de grote rivieren: voornamelijk de IJssel, het Maas-Waalkanaal en de Maas, en voor de Peel-Raamstelling, waarna er nog een aantal beschikbaar zou zijn voor de Grebbestelling. De chef van de generale staf wenste nu, dat in de eerste en voornaamste plaats voor de Grebbestelling zou worden gezorgd, dus vóór aan de grote rivieren werd gedacht. Dat heb ik niet toegestaan, omdat deze practisch zonder verdedigingsopstellingen waren. Ik heb ze eerst laten aanbrengen langs de grote rivieren en de overige kazematten met pantserkoepel bestemd voor de Grebbestelling.

1817. De **Voorzitter:** Mag ik u even interrumperen? Ik heb straks een vraag gesteld over de verhouding tussen de Minister en de opperbevelhebber. Dat betreft dus het geval, dat de opperbevelhebber eenmaal benoemd is. Dan is misschien de verhouding theoretisch iets anders te zien, maar in volle vredestijd, als er nog geen opperbevelhebber benoemd is, is de Minister naar uw mening blijkbaar — aangezien u zelf dienovereenkomstig gehandeld hebt — voor 100 pct. bevoegd een beslissing te nemen, als waarop u zojuist doelde, en heeft de chef van de generale staf er zich bij neer te leggen. Hoe moet men dat zien?

A. Men moet aannemen, dat de Minister een verstandig man is, anders wordt het natuurlijk erg moeilijk. Wanneer hij dat is en gevoelt, dat hij zelf niet een strategische autoriteit is, wiens mening moet zegevieren, zal hij wel voorzichtig zijn om, als hij een apparaat heeft als de generale staf, bestaande uit bekwame officieren, te zeggen: Ik ga er tegen in, het moet anders.

1818. De **Voorzitter:** Maar is u van mening, dat in volle vredestijd, wanneer er nog geen opperbevelhebber is, theoretisch de Minister de bevoegdheid heeft in dergelijke zaken te beslissen?

A. Ja, die bevoegdheid bezit mijns inziens de Minister. De Minister is ten slotte de verantwoordelijke man. Het kan zijn, dat hij vindt, dat bij de staf plannen worden uitgewerkt, die niet juist zijn b.v. in internationaal-politieke zin. Dan ligt dat binnen de bevoegdheid van de Minister en kan hij zeggen: Ik wil niet beweren, dat u dat technisch niet goed uitgewerkt hebt, maar dat plan is in internationaal-politieke zin niet aanvaardbaar. Natuurlijk gaat dat niet buiten de Ministerraad om. Gaat het echter over meer technische zaken, dan geloof ik, dat elke chef van de generale staf, die van de Minister de mededeling zou krijgen: „U hebt dat technisch niet goed uitgewerkt", zou zeggen: „Excellentie, ik heb de eer u mijn ontslag aan te bieden". Zo voel ik het. Ook dat zou dan ongetwijfeld in de Ministerraad worden behandeld.

Ik heb bij de besprekingen met generaal *Reynders* geen moeite ondervonden. Ik heb wel op enkele punten de aandacht gevestigd en vragen gesteld, uitgaande van het standpunt, dat ik alles wilde weten, omdat ik ten slotte de verantwoordelijke man was. Ik heb meermalen over verschillende vraagpunten besprekingen gevoerd met de chef van de generale staf en de commandant van het veldleger te zamen. In de regel liet ik hen te zamen komen, ten einde te kunnen vaststellen, of bij belangrijke vraagstukken, waarover zij ook onderling besprekingen hadden, tussen de twee generaals gelijkheid van opinie, dan wel verschil van mening bestond omtrent de gang van zaken, die in de eerste periode van de oorlog noodzakelijk zou zijn.

1819. De **Voorzitter:** Generaal *Reynders* schrijft hier op blz. 25 van zijn eerste brochure:

> „Het ontwerpen van de aanvankelijke opstelling voor de weermacht behoort, volgens de bestaande instructiën voor vredestijd, tot de taak van den chef van den generalen staf. Na terzake overleg te hebben gepleegd met den commandant van het veldleger, stelt hij zijne plannen in groote trekken vast en biedt deze den Minister van Defensie ter goedkeuring aan. Na deze goedkeuring te hebben verkregen, worden de plannen tot in details uitgewerkt."

Als er een nieuwe Minister optreedt, blijven de oude plannen dan goedgekeurd? Begonnen de heren daarover dan niet opnieuw te praten?

A. Ik heb daaromtrent eigenlijk weinig ervaring. U moet niet vergeten, dat de goedkeuring van bepaalde plannen alleen kan plaats hebben, wanneer die plannen inderdaad in grote trekken uitgewerkt zijn. Als men het geval heeft, dat men bij de staf wellicht jaren aan de — zij het voorlopige — uitwerking heeft gearbeid, komt het voorstel tot goedkeuring pas na lange tijd bij de Minister.

Toen ik in de laatste periode Minister was en mij een dergelijk plan niet was voorgelegd, heb ik hierom gevraagd. Dat was toen nog niet geheel uitgewerkt en ten gevolge daarvan hebben besprekingen plaats gehad.

1820. De **Voorzitter:** U is naar ik meen in 1937 als Minister opgetreden?

A. Ja.

1821. De **Voorzitter:** Toen was dit blijkbaar al gebeurd. Toen hebt u nog gerappeleerd. Hetgeen ik voorgelezen heb, heeft toch betrekking op 1934 of 1935?

A. Dat zou ik niet kunnen zeggen.

1822. De **Voorzitter:** U hebt gezegd, dat u deze beide opperbevelhebbers als leerlingen op de krijgsschool hebt gehad.

A. In hun eerste officiersopleiding. Dat klinkt misschien wat zonderling.

1823. De **Voorzitter:** Welk vak of welke vakken doceerde u?

A. Zeer verschillende vakken. Als leeraar aan de militaire school in Haarlem doceerde ik een viertal vakken. Aan de militaire academie heb ik in hoofdzaak rechtsstudie gegeven.

1824. De **Voorzitter:** Ik kom thans tot het onderwerp betreffende de Oorlogswet en wat daarmede samenhangt.

Hebt u het juist gevonden, dat begin September niet is overgegaan tot het toepassen van de verder gaande rechtstoestand, de staat van beleg? Dat is de ene vraag. En de tweede is: toen eenmaal de staat van oorlog was afgekondigd, kon u het toen billijk en juist vinden, dat men toen in werkelijkheid die staat van oorlog wel theoretisch heeft afgekondigd voor 100 pct., maar aan de opperbevelhebber een heleboel restricties heeft opgelegd, waardoor hij practisch niet die volledige bevoegdheid had?

A. Ik ben hierin zelf niet betrokken geweest en ik weet dus ook niet in details, welke overwegingen hebben gegolden bij de keuze tussen de staat van oorlog en die van beleg. Wanneer men zonder meer gesteld wordt voor de vraag omtrent de juistheid van de keuze, moet men altijd voorzichtig zijn in zijn oordeel, omdat men niet precies weet, door welke overwegingen het ingenomen standpunt is bepaald geworden. Dit zou men precies moeten weten. Wanneer men vraagt naar een *algemene* regel, dan moet toch vooropgesteld worden: die algemene regel moet natuurlijk uitzonderingen hebben. Met een dergelijke reserve zou men kunnen zeggen, dat het in het algemeen gewenst moet worden geacht, wanneer ten aanzien van een volledige mobilisatie de kogel door de kerk is en alle troepen zijn opgeroepen, de staat van beleg af te kondigen.

1825. De **Voorzitter:** Herinnert u zich ook, hoe het in de vorige oorlog gegaan is? Was toen de staat van beleg afgekondigd?

A. Als ik mij niet vergis, was toen aanvankelijk wel de staat van beleg afgekondigd, maar is dit later weer teruggenomen, omdat Nederland niet in de oorlog was gekomen. Men moest echter op zijn qui-vive blijven.

Wanneer ik voor mij zelf de vraag te overwegen zou hebben: wat zou ik doen, wanneer wij verkeren in een positie als die, waarin wij in September 1939 waren, dan zou ik het juist achten de meest ver gaande maatregelen te nemen om zoveel mogelijk verzekerd te

zijn. Het is natuurlijk geen gokspel, maar er is in elk geval altijd een risico aan de keuze verbonden. Men weet niet, wat er gebeuren zal; men weet niet, of men neutraal zal kunnen blijven of binnenkort een aanval kan verwachten. Wanneer men dan een keuze heeft gedaan en het blijkt later de beste te zijn geweest, dan wordt gezegd: wat is dat een man met vooruitziende blik, terwijl het toch best mogelijk is, dat men het min of meer lukraak heeft moeten doen.

Indien men het algemeen stelt, moet ik dus zeggen: wanneer men een laatste stap doet om tot een gevechtswaardige toestand te komen, dan moet dit zo volledig mogelijk gedaan worden.

1826. De **Voorzitter:** Dit is logisch te achten in het stelsel van onze Grondwet, waarin staat:

> „Ter handhaving van de uit- en inwendige veiligheid kan door of vanwege den Koning elk gedeelte van het grondgebied des Rijks in staat van oorlog of in staat van beleg verklaard worden."

A. Wanneer het gaat om het tijdstip, waarop de staat van oorlog of de staat van beleg dient te worden verklaard, dan zou ik zeggen: bij de voorbereiding van de laatste akte zou men reeds de staat van oorlog moeten hebben. Dit hebben wij ook gehad bij de voorbereiding van de grensverdediging. Wanneer voorts de laatste stap gedaan wordt, d.w.z. overgegaan wordt tot algemene mobilisatie, dan moet het gehele land in staat van verdediging gebracht worden en dan ga ik zelfs een stap verder dan veelal gedaan wordt: dan moet er een hele klasse van dingen gebeuren; dan moeten b.v. ook de reeds dan noodzakelijke evacuaties plaats hebben. In die periode zou men zelfs Utrecht al moeten evacueren, omdat het ligt op de oostgrens van de vesting-Holland.

Alle maatregelen, die voor de handhaving van rust en orde nodig zijn, moeten dan worden genomen. Men moet dan op het standpunt staan, dat het gehele volk zich op het ogenblik moet onderwerpen aan de noodzakelijkheden, die er nu eenmaal zijn. Bij die laatste akte gebeurt verder alles, wat voorziening vraagt. Dat hierbij veel beleid nodig is, spreekt wel vanzelf. Het zou mij dus zeker niet verwonderd hebben, wanneer met de algemene mobilisatie de staat van beleg was gepaard gegaan.

1827. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat uw mening omtrent dit punt voldoende is gebleken. Ik kom nu tot het tweede punt. Men is niet zover gegaan en heeft alleen de iets minder ver gaande staat van oorlog afgekondigd. Ik zou u, speciaal als deskundige, willen vragen in hoeverre het te recht te critiseren is, dat, terwijl de Oorlogswet die staat van oorlog kende als een sluitend geheel, de Regering op een gegeven ogenblik niet volledig toepaste wat er in de wet stond, maar via een soort gentlemen's agreement met de opperbevelhebber een aantal restricties toepaste en de opperbevelhebber alleen het recht gaf enkele artikelen toe te passen, doch een zeer belangrijk aantal artikelen niet. Lijkt u dat ook absoluut onjuist? Wat is uw visie?

A. Laat ik het in het algemeen zo zeggen, dat normaal genomen bij de staat van oorlog ook alles moet worden toegepast, wat in die rechtstoestand is begrepen. Maar nu krijgt u natuurlijk weer het vraagstuk van de opportuniteit en de utiliteit van verschillende dingen. De opperbevelhebber is de man, die bij de staat van oorlog en ook bij de staat van beleg de hoogste autoriteit is, die het gezag in handen heeft, allerlei wettelijke bepalingen zelfs buiten werking kan stellen, enz. Nu is die opperbevelhebber verantwoordelijk aan de Regering. Wil dat nu zeggen, dat de Regering in geen enkel opzicht mag ingrijpen in hetgeen de opperbevelhebber doet? Ik zou zeggen: zo ver kan men toch niet gaan. Het kan zijn, dat de opportuniteit op een gegeven ogenblik meebrengt bepaalde regelingen niet toe te passen andere regelingen wel. Ik kan mij voorstellen, dat daarvoor goede redenen kunnen bestaan. Het kan ook zijn, dat de opperbevelhebber gelijk heeft gehad in zijn wens om bepaalde regelingen toe te passen, maar daar gaat het niet om.

1828. De **Voorzitter:** Maar u vindt het niet in strijd met de wet?

A. Dat niet. Zolang de opperbevelhebber verantwoordelijk is aan de Regering, kan men de opperbevelhebber opdragen sommige bepalingen van de wet uit te voeren en andere niet. Ik zou zeggen, dat dit niet in strijd met de wet is.

1829. De **Voorzitter:** Maar aan de andere kant toch wel in strijd met hetgeen u zelf het meest gewenste beleid acht.

A. Ja.

1830. De **Voorzitter:** U zei: tenzij zeer ver gaande maatregelen nodig zijn. Dan is het toch logisch, dat men zich houdt aan wat wettelijk is opgezet als een sluitend systeem.

A. Als men een sluitend systeem heeft, moet men dat zoveel mogelijk toepassen, maar ik zeg alweer, dat men onder alle omstandigheden moet bedenken, wat de opportuniteit op een bepaald ogenblik vraagt. Er wordt zoveel en te veel gesproken van „een dynamische tijd", maar zeker is het, dat vooral de oorlogstijd een dynamische tijd is. De mogelijkheden van het ene ogenblik zijn dan niet meer die van het andere ogenblik. Dat luistert ook heel nauw met het oog op de internationale betrekkingen en toestanden. Ik kan mij voorstellen, dat de Regering zegt: op dit ogenblik is het wel nodig en op dat ogenblik niet.

1831. De **Voorzitter:** Men is van plan geweest de Oorlogswet te wijzigen. De Minister van Defensie voelde daarvoor echter, ofschoon het tot zijn gebied behoorde, niets. Toen heeft de Minister van Justitie zich er mede bemoeid. Is u daarmede op de hoogte?

A. Neen.

1832. De **Voorzitter:** Op zich zelf lijkt het toch niet voor de hand liggend, dat iemand zo grasduint op het terrein van een collega. De bedoeling is geweest ook aan het civiele gezag meer bevoegdheden te geven. Het wil mij voorkomen, dat het onjuist is dit te koppelen aan artikel 195 van de Grondwet.

A. Ik ben van mening, dat men, wanneer men de Oorlogswet op de helling wil brengen, hiervoor een goede reden moet hebben. Men heeft die Oorlogswet dikwijls op de helling willen brengen en het toch niet gedaan, omdat er allerlei bevoegdheden in staan, verleend aan het militair gezag. Men leefde in een periode, waarin men kon aannemen, dat allerlei bevoegdheden, aan de militaire macht toegekend, eenvoudig zouden worden teruggenomen. Vandaar dat de Regering voorzichtig is geweest ten aanzien van het ingrijpen in datgene, wat in de wet gegeven was.

1833. De **Voorzitter:** U hebt ook even de mobilisatieclubs genoemd. Deze aangelegenheid hebt u waarschijnlijk als buitenstaander gevolgd; interesseerde deze quaestie u?

A. Ja.

1834. De **Voorzitter:** Vindt u het uit krijgstuchtelijk oogpunt nuttig, dat dergelijke clubs worden opgericht?

A. Neen. Onder bepaalde omstandigheden zou ik zeggen: het moet uit zijn.

1835. De **Voorzitter:** Kunt u zich indenken, dat een soort instantie geschapen werd — zoals het eind 1939 is opgezet — tussen gemobiliseerden en hun hiërarchieke chefs?

A. Wat men precies gewild heeft, heb ik niet kunnen volgen.

1836. De **Voorzitter:** Het speciale bezwaar is natuurlijk, dat het gevaar dreigt, dat de politiek in het leger wordt gebracht.

A. Inderdaad.

1837. De **Voorzitter:** Als er waarborgen zijn, dat dit niet gebeurt, is het misschien niet zo belangrijk.

A. Dan is de vraag: wat is de doelstelling? Zodra de mogelijkheid bestaat, dat bepaalde groepen tuchtrechtelijk in volkomen verkeerde zin werken en vooral zodra de mogelijkheid van revolutionnaire propaganda aanwezig is, zie ik in de oprichting en het werken van dergelijke clubs een groot gevaar, waar tegen moet worden opgetreden.

1838. De **Voorzitter:** Tot wiens bevoegdheid moet het worden geacht te beslissen omtrent toelating van dergelijke clubs? Vindt u dat iets van de Regering, omdat er een politieke kant aan vastzit, of van de opperbevelhebber, omdat deze verantwoordelijk is voor de handhaving van de krijgstucht, enz.?

A. Wanneer ik mij op het ogenblik stel op de plaats van de opperbevelhebber en er zou mij blijken, dat in het bestaan van dergelijke clubs een gevaar moet worden gezien, terwijl de Regering

zich heeft uitgesproken niet te willen ingrijpen, dan zou ik als opperbevelhebber naar de Regering gaan en zeggen: ik meen, dat het noodzakelijk is, dat hier ingegrepen wordt. Als de Regering dit niet deed, zou ik zeggen: ik kan de verantwoordelijkheid ten opzichte van de handhaving van krijgstucht, orde en rust niet blijven dragen.

1839. De heer **Korthals:** Maar in beginsel meent u toch, dat de verantwoordelijkheid voor de al of niet toelating van deze clubs bij de Regering berust?

A. In het algemeen wel, behoudens gedurende de staat van oorlog of staat van beleg. Dat is de grens, die getrokken moet worden, tenzij de Regering duidelijk anders bepaald heeft.

1840. De **Voorzitter:** Dan acht u het dus toch eigenlijk minder juist, dat de opperbevelhebber eventueel aan zijn commandanten bepaalde richtlijnen uitgeeft? Dit heeft hij gedaan op 12 Januari 1940, waaromtrent hij zelf in een van zijn brocures concludeert, dat ten gevolge van zijn rondschrijven het gehele systeem van de mobilisatieclubs had afgedaan. Dit vindt u dan tegenover de Regering misschien onjuist?

A. Ik heb zoëven doen uitkomen, dat de opperbevelhebber — wanneer hij van oordeel is, dat er moeilijkheden dreigen en de Regering van andere mening is — met de hem ten dienste staande middelen kan optreden. Wanneer hij echter zou handelen in strijd met hetgeen de Regering te dien aanzien had voorgeschreven, dan is er een conflict tussen opperbevelhebber en Regering. Ik kan mij echter voorstellen, dat, als de Regering geen voorschrift heeft gegeven en de opperbevelhebber over bevoegdheden in dit opzicht beschikt, hij zegt: ik maak van mijn bevoegdheden gebruik. Het kan dan zijn, dat de Regering hem daarna te kennen geeft: wij wilden dat niet en wanneer wij het nodig zouden hebben gevonden, hadden wij zelf maatregelen genomen. De opperbevelhebber zal zich dan kunnen verantwoorden met: het lag binnen de kring van mijn bevoegdheid en ik achtte het noodzakelijk.

1841. De **Voorzitter:** Practisch is het zo gelopen, dat in de Memorie van Antwoord aan de Eerste Kamer een bepaald standpunt naar voren is gebracht en aangenomen, zonder overleg met hem daarover.

A. Dat kan wel.

1842. De **Voorzitter:** Toen is de zaak op de spits gelopen en heeft hij op 12 Januari 1940 zijn oekase uitgevaardigd aan zijn ondercommandanten.

A. Ik kan dit volkomen begrijpelijk vinden. Als voor een noodzakelijk doel, i.c. tuchthandhaving, een verbodsbepaling niet gewenst wordt geacht, dan kan het zijn, dat wellicht gebruik kan worden gemaakt van andere middelen, die op een andere wijze tot hetzelfde doel leiden. Wanneer de opperbevelhebber dan ook maatregelen kon nemen, die tot hetzelfde doel leidden als een verbod, door de Regering gegeven, en hij had daartoe de bevoegdheid, dan spreekt het vanzelf, dat hij hiervan gebruik maakte.

1843. De **Voorzitter:** U heeft zoëven terloops iets gezegd van de Peel-Raamstelling. Daar waren kazematten aangelegd .....

A. .... en een tankgracht heb ik daar laten graven.

1844. De **Voorzitter:** Kan men zeggen, dat een meer intense verdediging van de Peel-Raamstelling een eis was van goede neutraliteitspolitiek? Dit was een stelling van generaal *Reynders.*

A. Dit is een heel moeilijk punt, en wel, omdat — gelijk ik straks reeds heb gezegd — wij geen krijgsmacht hadden, die in staat was, gedurende een enigszins langere tijd overal een krachtige verdediging te voeren, wegens gemis van voldoende troepensterkte en gemis van voldoende materieel.

Zo was dan ook de sterkte van de krijgsmacht, beschikbaar voor een aanvankelijke tegenstand en neutraliteitshandhaving in het oosten van ons land, te zwak voor het bezetten van een aaneengesloten linie: IJssellinie, Maas-Waallinie en de Peel-Raamstelling. Er moest dus wel een keuze gedaan worden, die verschillend kon uitvallen, mede afhankelijk van de overwegingen betreffende de wijze, waarop en de plaats, waar de hoofdverdediging zal worden gevoerd. Dit is ook wel gebleken uit het feit, dat de generaal *Reynders* hier een andere oplossing voorstond dan later de generaal *Winkelman,* terwijl ook de Minister van Defensie met generaal *Reynders* van mening verschilde. De Peel-Raamstelling speelde bij dit alles een belangrijke rol.

Nu was het voornemen de neutraliteit niet pro forma, maar daadwerkelijk te verdedigen. Dat is een punt, waarmede men natuurlijk in de eerste plaats rekening moet houden. In de tweede plaats stond men voor de taak, de hoofdverdediging met zo sterk mogelijke krachten te doen voeren voor het geval de neutraliteitsschender de aanval op ons land zou doorvoeren. Nu kan men die twee phasen natuurlijk niet geheel van elkander scheiden, want ook bij de verdediging van de neutraliteit moet men de strijd aanbinden en zorgen, dat men in staat is de aanvaller behoorlijk te woord te staan. Nu zat de moeilijkheid, dunkt mij, hierin, dat, wanneer er na het overschrijden van de Maas door de vijand niet een sterke verdediging van de Peel-Raamstelling zou zijn, het gehele zuidelijke deel van ons land spoedig voor hem open zou liggen. Naar ik meen, was dat in hoofdzaak de opvatting, waarvan generaal *Reynders* te dezer zake uitging: in de eerste plaats moeten wij rekening houden met de neutraliteitsverdediging en daarvoor hebben wij een goed bezette Peel-Raamstelling nodig, die tevens van belang is voor de samenhang met de centrale verdediging des lands en voor verband met eventuele bondgenoten. Daarachter wilde generaal *Reynders* een belangrijke reserve hebben uit het IIIe Legerkorps, en de Lichte Divisie als rechtervleugel.

Voorts had men natuurlijk een aanval te verwachten, die meer gericht was op het centrum van het land — welke aanval dan ook gekomen is — over Arnhem, enz. Na een IJsselverdediging tot vertraging van een vijandelijke opmars zou dan de Grebbestelling de eerste verdedigingsstelling naar het Westen zijn en op betrekkelijk korte afstand daarachter kwam dan de Vesting Holland. Nu was dit alles niet onafhankelijk van elkaar. De Grebbestelling stond weer in verbinding, via de Betuwe, met de Peel-Raamstelling. De een steunde de ander. Dat was op zichzelf een logische gedachte. De enige moeilijkheid, die er voor mij altijd in gezeten heeft en die ik ook wel met generaal *Reynders* besproken heb, was, dat, wanneer men zich vastlegde op een krachtige verdediging van de Grebbestelling, mede in samenhang met hetgeen in het Zuiden van het land zou gebeuren, de bezettingstroepen van de Grebbestelling naar mijn oordeel niet meer intact in de Vesting Holland zouden kunnen worden teruggetrokken. Vandaar mijn bezwaar aan de verdere versterking van de Grebbestelling boven al het andere de voorrang te geven. Van het standpunt uitgaande, dat voor een krachtige verdediging van de Grebbestelling een grote diepte, b.v. van 25 km, nodig zou zijn voor een elastische verdediging, mocht betwijfeld worden of de Grebbestelling zich daartoe leende. En als wij die stelling b.v. tot een diepte van 25 km in staat van verdediging zouden hebben gebracht, zouden wij ongeveer boven op de inundatie van de Vesting Holland zitten. Wanneer dan de troepen uit de Grebbestelling moesten terugtrekken, was m.i. een débacle te verwachten, vooral bij een sterke vijandelijke luchtmacht. Dan zou er van die troepen heel weinig terechtkomen. Zij zouden zich door de inundaties goeddeels langs lange smalle wegen moeten voortbewegen. Ditmaal is het blijkbaar geslaagd, omdat zich geen vijandelijke luchtmacht heeft vertoond. Onbegrijpelijk, maar het was zo. Maar ik betwijfel toch wel of de troepen in geordende samenhang in de Vesting Holland zijn aangekomen.

In dit hele verband was samengevat de centrale verdediging en de verdediging tegen schending van de neutraliteit; de neutraliteit werd dus in het zuiden van het land gehandhaafd door de bezetting van de Peelstelling, nl. door de Peel-divisie. Daarachter had men het legerkorps en op de open rechtervleugel de lichte divisie. Dit laatste hield ook verband met andere overwegingen.

1845. De **Voorzitter:** Ik zou de quaestie speciaal willen bezien in het kader van de vraag, of het voor de neutraliteitspolitiek noodzakelijk was. Kan men zeggen, dat een dergelijke meer intense verdediging de enig redelijke was, indien men ernst wilde maken met onze neutraliteitspolitiek of later met onze plicht als eventuele bondgenoot? Er is een controverse. Generaal *Reynders* zegt: daar moesten wij tegenover een eventuele doortocht naar Frankrijk zeer sterk optreden, omdat men anders zou zeggen: jullie zijn niet neutraal geweest. De andere visie is, dat het van belang is daar een scherm te zetten, maar dat ons land door het binnentrekken van de vijand in oorlog is geraakt, dat dan van een eigen neutraliteitshouding geen sprake is, dat men automatisch in de bondgenootschappelijke oorlog terecht is gekomen en dat men moet zien, wat dan strategisch het beste is.

A. Het laatste acht ik juist. Er was in het algemeen voldoende neutraliteitshandhaving door de Peeldivisie. Wanneer daarna de aanval wordt voortgezet, klaarblijkelijk om zich van ons land meester te maken, is het geen neutraliteitsverdediging meer en moet men komen tot een hergroepering van de troepen op de wijze, zoals dat voor de centrale verdediging van het land noodzakelijk is.

1846. De **Voorzitter:** U staat dus niet op het standpunt van generaal *Reynders*?

A. Neen.

1847. De **Voorzitter:** Behoorde de beoordeling van de vraag, wat uit een oogpunt van neutraliteitspolitiek noodzakelijk was, tot zijn competentie of was het meer iets van de Regering?

A. Als de opperbevelhebber van oordeel is, dat neutraliteitsverdediging niet met minder krachten zal kunnen plaats hebben, zal hij kunnen zeggen: dat moet gebeuren. Overigens ben ik van oordeel, dat een zo belangrijk punt met de Regering moet worden besproken. Vraagt men: veronderstel, dat de Regering het standpunt inneemt, dat het een pro forma-verdediging moet zijn, dan heeft de opperbevelhebber gelijk dat niet te aanvaarden.

1848. De **Voorzitter:** Hebt u de indruk, dat het standpunt van de Regering bij deze gehele zaak enigermate in de laatste richting is gegaan, dus in de richting van — dit woord is wel gebruikt — symbolische verdediging, en dat men het niet zo nauw wilde nemen met de neutraliteitshandhaving? Daarvoor zijn toch, naar ik meen, geen goede gronden aan te geven?

A. Neen. De Peeldivisie heeft zich goed gedragen. Ik vernam, dat de commandant van de Duitse troepen, toen zij in het Peelgebied waren doorgedrongen en onze troepen zich ten slotte hebben moeten overgeven, zich heeft uitgelaten in deze zin, dat onze troepen zich dapper gedragen hadden en dat hij daarbij heeft gevraagd, waar de troepen waren, die er achter stonden — op zijn kaarten en in zijn gegevens stond alles aangetekend —, waar dus de lichte divisie en het legerkorps waren.
Die waren in die tussentijd echter teruggetrokken. Zo zijn de Duitsers in staat geweest ineens door te trekken.
Dit is wel een heel moeilijk punt.

1849. De **Voorzitter:** Het is dus niet uw indruk, dat de Regering, met name Minister *Dijxhoorn,* op dit punt enig defaitisme heeft getoond? Het is meer een verschil van inzicht geweest over de vraag, wat het beste was voor de verdediging?

A. Zeker; wanneer men het land wilde verdedigen tegen neutraliteitsschending in het grensgebied, dan is het niet mogelijk in dat gehele gebied voldoende troepen te zetten. Wanneer men dàt zou noemen neutraliteitsverdediging, dan zou het niet meer zijn dan pro forma; maar zó is het niet geweest.

1850. De **Voorzitter:** Ik kom dan terug op de verdediging van het noorden. U hebt gesproken over de Grebbestelling en de Vesting Holland. Begin September is ingevolge artikel 2, lid 3, van de bestaande instructie aan de opperbevelhebber van 6 Mei, die u zelf als eerste gecontrasigneerd hebt, een opdracht gegeven aan de generaal *Reynders.* Nu zou ik willen vragen of men ook volgens uw mening kan zeggen, dat die opdracht — gelijk de generaal *Reynders* het ergens stelde in een van zijn brochures — in feite betekende het afzien van een ernstige verdediging, ook in de Vesting Holland. Zijn redenering is daarbij namelijk, dat hij de opdracht kreeg om voor een overmachtige vijand terug te trekken, zodat hij dientengevolge geen tijd zou kunnen winnen, b.v. in de Grebbestelling, om de mogelijkheden te scheppen voor de inundatie voor de Vesting Holland. Doordat hij door die opdracht dus gedwongen zou zijn eventueel spoedig terug te trekken, zou, naar zijn mening, die inundatie niet meer gesteld kunnen worden en het dus de facto betekenen, dat ook in de Hollandse waterlinie de zaak, practisch gesproken, onmiddellijk zou zijn afgelopen en deze dus niet voldoende tot haar recht zou komen.
Vindt u dit te kras uitgedrukt?

A. Als ik even mijn gedachten hierover verzamel, zou ik dit willen zeggen: Ik ben van oordeel geweest, dat de generaal *Reynders* in het algemeen heeft gewild een krachtige verdediging in de Grebbestelling en dat hij ook heeft gewild het daarna terugtrekken van de troepen voor een hardnekkige verdediging in de Vesting Holland. Dit was de positie, die hij innam en die ik onjuist achtte, omdat ik meende, dat het hem niet zou gelukken. Nu staat hier:

> „Op 9 September ontving ik van de Regering een „opdracht", welke zich onderscheidde door grote beknoptheid en in hoofdzaak bepaalde, dat de achter de Grebbelinie opgestelde troepen bij een overmachtige aanval op het hart des lands, op het Oostfront van de Vesting Holland zouden moeten teruggaan met achterlating van achterhoeden in de Grebbelinie."

Hier maakt dus de Regering uit, hoe ten slotte de verdediging zou moeten plaats hebben, waarbij zij blijkbaar van de gedachte is uitgegaan — een gedachte, die ik hier zoëven ook al geformuleerd heb —, dat het niet mogelijk zou zijn, na een sterke verdediging van de Grebbestelling zich los te maken van de vijand en terug te trekken in de Vesting Holland.
De Regering heeft hier dus eigenlijk willen zeggen — als het citaat, dat de generaal *Reynders* geeft, volkomen juist is —: wees voorzichtig, bijt u niet absoluut vast in de Grebbelinie — en dit zou er waarschijnlijk van komen —, opdat ge nog gelegenheid hebt terug te trekken op het oostfront van de Vesting Holland, terwijl de generaal *Reynders* zich juist had uitgesproken voor een krachtige verdediging van de Grebbestelling.

1851. De **Voorzitter:** Dat is toch eigenlijk niet zijn visie. Hij heeft altijd gezegd: de Vesting Holland is mijn hoofdstelling, maar ik moet in de Grebbelinie trachten een behoorlijke tijd stand te houden om de mogelijkheden te scheppen voor evacuatie en inundatie vóór de grote stelling.

A. Maar het was mijns inziens een onmogelijkheid om dat gedaan te krijgen. Hij meende, dat de verdediging van de Grebbelinie zo krachtig moest en kon zijn, dat in de tussentijd de inundaties gesteld konden worden en andere zaken konden worden voorbereid en uitgevoerd. Dat zou dus een verdediging van dagenlang moeten zijn! Maar op die basis mag men m.i. zich in deze zaak niet stellen. Ik acht dat een zwak punt in zijn redenering.

1852. De **Voorzitter:** Dat is dus uw critiek op zijn visie. Daarover wil ik nu liever niet spreken. Maar had die opdracht van de Regering in feite niet tot gevolg, dat er ook van de laatste verdediging, die in de Vesting Holland, niet veel terecht zou komen?

A. Door die opdracht van de Regering?

De **Voorzitter:** Ja, omdat alleen een achterhoede in de Grebbelinie zou blijven. Als de Duitsers een overmachtige aanval ondernamen, mocht generaal *Reynders* slechts een achterhoede achterlaten. Deze zou ten hoogste twee dagen de zaak hebben kunnen tegenhouden en dan zouden de Duitsers de derde morgen voor de Vesting Holland zijn verschenen. Dan zouden de inundaties niet zijn gesteld. Daarom redeneert de generaal *Reynders:* zo zou ook de verdediging van de laatste stelling hopeloos zijn geweest en er zou van een efficiente verdediging van het hart des lands weinig terecht zijn gekomen. Vindt u dat een juiste redenering, of is zij naar uw mening te kras.

A. Het is wel moeilijk verschillende gezichtspunten te combineren. Ik moet eerst uit mijn eigen gezichtshoek de zaak bekijken en dan zeg ik: zoals generaal *Reynders* het wilde, met een sterke verdediging van de Grebbestelling, kreeg hij het niet klaar om met zijn troepen terug te komen. Maar ik ging uit van een andere gedachte: mijns inziens hadden vóór die tijd de inundaties voor de Vesting Holland moeten worden gesteld en verder noodzakelijke maatregelen moeten worden genomen. Dan liep de zaak rond. Als er dan geen oorlog gekomen was, had men wellicht verwijtend kunnen zeggen: „Er is zoveel vernield en bedorven", maar dan had — in geval van oorlog — de zaak rond gelopen en hadden wij gedaan wat wij konden.
Nu wilde de generaal *Reynders* de Grebbestelling zo lang vasthouden, tot de inundaties vóór de Vesting Holland gesteld waren. Dat zou practisch onmogelijk zijn geweest. Wat de Regering wilde, was: U moet de Grebbelinie niet zo lang vasthouden, u moet bij een overmachtige aanval op het hart des lands op het oostfront van de Vesting Holland teruggaan. Bij een overmachtige aanval: die bemerk ik pas, als ik zwaar geschut krijg en practisch de stormers al zie. Dan bemerk ik het pas, maar dan zit ik er ook in vast en kan ik waarschijnlijk mijn troepen niet meer losmaken en ze terugnemen.

1853. De **Voorzitter:** Hadden in het stelsel van de Regering dus naar uw mening de inundaties te voren moeten worden gesteld?

A. Ja.

1854. De **Voorzitter:** Vóór de oorlog was uitgebroken?

A. Inderdaad.

1855. De **Voorzitter:** Ik kom nu tot het volgende punt. Ik heb de instructie van 6 Mei al enige malen genoemd. In artikel 2, lid 3, van die instructie staat:

> „Wij behoudens Ons voor, zoolang de oorlogstoestand voor Nederland niet feitelijk is ingetreden, met betrekking tot de opstelling van de weermacht en nadat de oorlogstoestand voor Nederland is ingetreden met betrekking tot het krijgsbeleid, de opdrachten of aanwijzingen te verstrekken, welke Ons dienstig voorkomen."

Mocht de Regering het zo zien, dat de vastgestelde instructie eigenlijk de bevoegdheid tot een opdracht als die van 9 September gaf; kwam zij daarmede niet op het gebied van het krijgsbeleid, dat haar in de gedachtengang van het betreffende artikel eerst was voorbehouden, als Nederland in oorlog zou zijn betrokken? Die opdracht had uitsluitend betrekking mogen hebben op de opstelling van de weermacht. Ik geloof, dat zij verder ging, maar zou het u als deskundige willen vragen.

A. De opdracht bevat een stuk krijgsbeleid, maar loopt zakelijk over de opstelling van troepen; wat de Regering opdraagt, is de concentratie van troepen op een bepaald gebied in bepaalde omstandigheden. Men kan zeggen: de opdracht valt te dien aanzien onder het eerste gedeelte van de instructie, de opstelling van de weermacht, en in zoverre is er geen critiek. Het krijgsbeleid, dat in de opdracht schuilt, hangt echter volkomen met de troepenopstelling samen; het ene is de consequentie van het andere. Men kan beginnen met de opstelling van de troepen op zodanige wijze, dat men kan voldoen aan hetgeen de Regering op 9 September heeft opgedragen.

1856. De **Voorzitter:** Maar de opdracht om slechts de achterhoede daar te laten, betreft toch niet uitsluitend de opstelling zelf?

A. De Regering had mijns inziens het laatste gerust weg kunnen laten, omdat het practisch van geen betekenis is; immers, geen bevelhebber zal verzuimen een achterhoede achter te laten bij het terugtrekken van troepen in het gezicht van de vijand. Het is eigenlijk pro forma; het is de consequentie van datgene, waaromtrent de Regering zich een voorbehoud heeft gemaakt, nl. de opstelling van de troepen.

1857. De **Voorzitter:** Zoals het gesteld wordt, wordt in acht genomen de aanval zelf, het feit, dat de vijand zover is. Het gaat wel degelijk over de situatie, als de oorlog eenmaal ontstaan is.

A. Ik geloof, dat de Regering niet buiten haar bevoegdheid is gegaan en geen inbreuk heeft gemaakt op de bevoegdheid van de opperbevelhebber. De Regering had zich voorbehouden opdrachten of aanwijzingen te verstrekken. Nu kon deze opdracht niet worden uitgevoerd door de opperbevelhebber dan door de opstelling van zijn troepen daarmede in overeenstemming te brengen op zodanige wijze, als hem dienstig voorkwam binnen het kader van de opdracht, waarvan de volledige uitvoering zou vallen als de oorlogstoestand was ingetreden. De consequentie van deze opdracht was dan, dat de Grebbestelling niet definitief verdedigd kon worden, want er waren geen troepen voor deze stelling. Om het duidelijk te zeggen: er zouden nog wel achterhoedegevechten worden geleverd, opdat de vijand niet aanstonds zou doortrekken.

1858. De **Voorzitter:** Heeft men bij de vaststelling van de instructie van 6 Mei, die door u is gecontrasigneerd en vermoedelijk opgesteld, die tegenstelling gezien of is er toen niet zo speciaal aan gedacht?

A. Neen, elke regeling zou men in een aantal differentiaties moeten maken, wanneer men elk denkbaar geval zou willen onderscheiden. Men moet met een algemene regeling genoegen nemen en dan de formulering zo kiezen, dat volgens bedoeling en geest kan worden gehandeld.

1859. De **Voorzitter:** De eerste vraag, die ik aan enige andere getuigen-deskundigen heb gesteld, is, of die instructie van 6 Mei als juist beschouwd moet worden. Vermoedelijk is dit voor u het geval, want u heeft haar opgesteld, en ik behoef hierop dus niet nader in te gaan.

Ik zou u nog de meer algemene vraag willen stellen — wij hebben het zoëven al even behandeld voor vredestijd, maar nu dan voor het geval, dat het zover is, dat er een opperbevelhebber is aangewezen en deze zijn verantwoordelijkheid heeft—: in hoeverre mag of moet dan een Minister van Defensie c.q. de Regering zich met strategische aangelegenheden inlaten?

A. De opperbevelhebber moet in beginsel volkomen vrijheid worden gelaten t.o.v. zijn practisch strategisch handelen. Nu is hij verantwoordelijk aan de Regering en dit impliceert, dat de Regering kennis moet dragen van hetgeen hij doet. Vandaar dan ook, dat steeds aldus gehandeld is. In de eerste wereldoorlog verstrekte generaal *Snijders* altijd mededeling van hetgeen hij deed aan de Regering. De generaal *Snijders* had er sterk op aangedrongen, dat hij niet stond alleen onder de Minister van Defensie, maar onder de Regering in haar geheel; en hij heeft gezegd: anders doe ik het niet. Zijn mededelingen en rapporten hielden de Regering volkomen op de hoogte van hetgeen er gebeurde. De Regering is hier dus allerminst buiten het geding gebracht. Zij toch blijft in laatste instantie de verantwoordelijkheid dragen. Wanneer het anders ware, dan zou men van een verantwoordelijkheid van de opperbevelhebber aan de Regering niet moeten spreken.

Nu doet zich hierbij deze vraag voor: wat kan de Regering dan met die mededelingen doen, veronderstelt ook, dat zij in verband met de internationaal-politieke verhoudingen van oordeel is, dat op een bepaalde wijze zal moeten worden gehandeld? De opperbevelhebber van land- en zeemacht zal ook altijd — ik meen, dat dit ook in de instructie staat — van de Regering de nodige mededelingen ontvangen over de internationale verhoudingen. Hij kan deze uit eigen mededelingen van de militaire attaché's ook wel krijgen, maar aan de andere kant krijgt hij alles, wat bij de Regering langs diplomatieke weg binnenkomt.

De Regering zou dus op een gegeven ogenblik, met het oog op de internationale verhoudingen, een standpunt kunnen innemen, dat niet in overeenstemming is met dat van de opperbevelhebber, en omgekeerd. Waar draait de zaak dan om? Dan zal de een de ander trachten te overtuigen. Veronderstel, dat men niet tot een eenheid van opvatting komt, wie zal dan het hoofd in de schoot leggen? Men zou zeggen: de opperbevelhebber, maar deze zegt dan: Ik kan op die wijze de verantwoordelijkheid niet meer dragen, gelieve mij dus mijn ontslag te geven. Dat conflict zal dan tot een oplossing moeten komen, maar men mag noch wegcijferen de verantwoordelijkheid van de opperbevelhebber, noch de bevoegdheid van de Regering in verband met haar verantwoordelijkheid om in te grijpen waar zij het nodig acht.

1860. De **Voorzitter:** Maar dat ingrijpen dient zich dan toch te beperken tot het geven van adviezen, zonder te trachten de opperbevelhebber tot compromissen te verleiden? In het uiterste geval dient het zich toch te beperken tot: „Wij kunnen niet langer de verantwoordelijkheid voor uw beleid dragen, u moet dus heengaan"? Acht u het aanvaardbaar, dat voortdurend een zekere inmenging plaats heeft in zo'n gevaarlijke tijd?

A. Natuurlijk mag een voortdurende inmenging niet plaats hebben.

1861. De **Voorzitter:** Zou die inmenging niet plaats hebben als de Minister geen vak-Minister was?

A. Men zou wellicht kunnen zeggen: in bepaalde omstandigheden kan het in oorlogstijd, van een bepaalde kant gezien, gewenst zijn, dat de Minister geen vak-Minister is, juist om conflicten te vermijden.

1862. De **Voorzitter:** U hebt het toch ook wel betreurd, dat er blijkbaar steeds moeilijkheden waren?

A. Inderdaad. Dat is verkeerd. Men moet twee verstandige mensen hebben, die kunnen samenwerken. Als een van beiden meent, dat zijn haan altijd koning moet kraaien, krijgt men moeilijkheden.

1863. De **Voorzitter:** De vraag is, wie de schuld heeft. Principieel is het toch juist, dat de opperbevelhebber deze zaken regelt? Als hij van de Minister adviezen wil accepteren, goed, als hij een verstandig

man is, zal hij dat doen, maar theoretisch heeft hij dan toch het recht om te zeggen: Als u mij niet kunt gebruiken, neemt u dan een ander, maar u moet mij niet voortdurend aan mijn jas trekken?

A. Dat kan ik met u eens zijn. Ik vind het juist, dat de opperbevelhebber dan het standpunt inneemt: wanneer ik voortdurend op allerlei maatregelen en opmerkingen onthaald word, laat dan een ander het maar doen. In het algemeen moet men de opperbevelhebber zijn gang laten gaan.

Ik sprak zojuist over eventuele uitzonderingen. Ik had daarbij dit op het oog: wanneer men plotseling in tijd van gevaar voor zeer moeilijke omstandigheden is geplaatst, dient het om grote principiële dingen te gaan. Op het gebied van de kleinere zaken — zij het ook belangrijke — moet men de opperbevelhebber zijn gang laten gaan.

1864. De **Voorzitter:** Hebt u er zelf enige kijk op, in hoeverre dit nu te veel of te weinig gebeurd is in dit conflict? U hebt waarschijnlijk die brochures gelezen.

A. Eerlijk gezegd heb ik ze heel vluchtig doorgebladerd. Ik vond het eigenlijk onaangename lectuur. Ik kan dus uit eigen wetenschap niet zeggen, of in dit conflict de fout speciaal aan de ene of aan de andere kant lag. In het algemeen kan men zeggen, dat aan beide kanten wel fouten zullen zijn gemaakt, een teveel ingrijpen enerzijds, een teveel vasthouden anderzijds.

1865. De **Voorzitter:** Maar was dat laatste theoretisch wel gerechtvaardigd?

A. Theoretisch wel.

1866. De **Voorzitter:** Dat was misschien dan geen soepele houding, maar theoretisch toch wel te verdedigen?

A. Ik zou dit willen zeggen: neem aan, dat in de loop van de tijd aan de generaal *Reynders* werd duidelijk gemaakt, dat een andere stratechische opzet van de verdediging des lands dan hij zich aanvankelijk had gedacht de meest gewenste zou zijn, dan was dat geen kleine, maar een grote zaak. Daarin was hij vasthoudend en dat kan ik begrijpen. In dit verband speelt o.m. een grote rol de quaestie van het terugnemen van de troepen uit het zuiden van het land. De visie van generaal *Reynders* was: die troepen moeten daar blijven, zijn daar nodig.

Toen ik aanvankelijk daarvan hoorde, heb ik het betreurd, dat de troepen waren teruggenomen. Toen ik later kennis heb kunnen nemen van de overwegingen, heb ik mij gerealiseerd, dat een zo groot verschil van inzicht, mede over andere beleidsvragen, wel moest leiden tot een conflict, dat een snelle oplossing noodzakelijk maakte vóór een oorlogstoestand zou intreden. Dit heeft geleid tot de vervanging door generaal *Winkelman*. Tussen generaal *Winkelman* en de Regering is, naar ik meen, geen belangrijk verschil van inzicht gerezen.

1867. De **Voorzitter:** Over de opdracht van begin Januari 1940 zult u wel iets gelezen hebben. Daarin was sprake van enkele punten, die betrekking hadden op de tactische uitvoering van het vertragend gevecht.

A. Dat herinner ik mij niet. Daarvan zou ik u uit eigen wetenschap niets kunnen zeggen.

1868. De **Voorzitter:** Als er tactische punten in stonden, vindt u het toch wel minder juist?

A. De meeste dingen, die in dit verband door de Regering kunnen worden overzien, zijn van strategische en niet van tactische aard.

1869. De **Voorzitter:** Ten slotte zou ik het nog even willen hebben over uw visie op de verhouding opperbevelhebber—Regering, meer speciaal gepreciseerd. Er is destijds door een van de vooraanstaande militaire deskundigen naar voren gebracht, dat de beoordeling van de technisch-militaire vraagstukken geheel tot het ressort van de opperbevelhebber behoort; dat de Regering het doel aangeeft, dat met de strijdmacht moet worden nagestreefd, en de middelen beschikbaar stelt ter bereiking daarvan, maar dat de wijze, waarop dit doel bereikt en de middelen aangewend zullen worden, door de opperbevelhebber dienen te worden beoordeeld. Kunt u zich daarmede verenigen?

A. Het laatste zou mij in zeker opzicht iets te ver gaan. Het is inderdaad de taak van de Regering het doel aan te geven, dat met de strijdmacht moet worden nagestreefd, en de middelen daartoe ter beschikking te stellen. Maar de wijze, waarop het doel bereikt zal worden en de middelen zullen worden aangewend, zal met internationaal-politieke omstandigheden veelal in nauw verband staan.

De Regering ziet zich, op een gegeven ogenblik kennis nemend van allerlei omstandigheden, die het voorlopig inzicht van vroeger wijzigen, genoodzaakt daarvan af te wijken. Er zal dan bespreking met de opperbevelhebber dienen plaats te hebben om tot overeenstemming te komen, anders zou een conflict kunnen ontstaan. Het is ook mogelijk, dat de wijze, waarop de opperbevelhebber het doel, dat de Regering nastreeft, wil bereiken, in ander opzicht belangrijke nadelen, internationaal-politiek gezien, zou veroorzaken. Dan kan men de opperbevelhebber daarin niet volledig vrijlaten en zal bespreking moeten plaats hebben. Anders is de verantwoordelijkheid van de Regering zelf een wassen neus. Als het echter uitsluitend militair-technische quaesties betreft, dan ben ik van mening, dat inderdaad de wijze, waarop het doel zal worden bereikt, door de opperbevelhebber dient te worden beoordeeld.

1870. De **Voorzitter:** Het komt misschien hierop neer, dat de vraag kan zijn, waar de grens van de techniek ligt.

A. Ja. De opstelling van de troepen is een militair-technische quaestie. Dat omvat zeer veel, zoals het vooruitzien om op de juiste plaats de vijand te ontvangen en niet de mogelijkheid te openen voor de vijand om op voor hem gunstige plaatsen er door te komen, enz.

Men moet voor de uitvoering daarvan de verantwoordelijkheid geheel overlaten aan de opperbevelhebber. Deze staat niet alleen, maar heeft een hele staf naast zich, zodat men moet aannemen, dat dit behoorlijk zal lopen. Een conflict behoeft daaruit zeker niet te ontstaan, maar er kunnen bijzondere omstandigheden zijn, zoals reeds gezegd. De Regering geeft het doel aan. Men zal daarvoor m.i. een formulering moeten kiezen, die klaar en duidelijk is voor het voorziene geval en ruimte laat voor aanwijzingen in bijzondere omstandigheden.

De **Voorzitter:** Dan mag ik u wel danken...

A. Misschien mag ik van mijn kant nog iets zeggen.

Ik heb onder het vraaggesprek nog zitten denken over de vraag, of de heer *de Geer* mogelijk gelijk had met zijn mededelingen te mijnen aanzien, daar die bezwaarlijk bij hem konden opkomen zonder op positieve gegevens te berusten. Ik zou het zo willen stellen, dat ik de mogelijkheid van dat bezoek erkennen wil; ik zie het echter niet voor mijn ogen, omdat ik meermalen bezoeken van hem heb gehad. Zoals ik in den aanvang reeds gezegd heb, stemt trouwens de zakelijke inhoud van de verklaring van de heer *de Geer* over dat bezoek geheel overeen met hetgeen ik zelf over generaal *Winkelman* heb verklaard.

De **Voorzitter:** U hebt in de tussentijd ook heel wat meegemaakt.

A. Mijn geheugen is altijd nog vrij goed gebleven.

1871. De heer **Algera:** Het merkwaardige is, dat dit een van de weinige punten was, waarop de heer *de Geer* zich positief uitsprak.

A. Wellicht heeft de geschiedenis van de Kabinetsformatie veel indruk op hem gemaakt.

1872. De heer **Algera:** Dit ging niet over de Kabinetsformatie, want het was een onderhoud in Januari, dus een maand of vijf, zes na de formatie.

A. Wanneer hij mij onder de omstandigheden van toen gevraagd zou hebben,wie de aangewezen man was, dan zou ik hebben gezegd: *Winkelman,* want dit was ook mijn eigen mening.

1873. De **Voorzitter:** Anders heeft u niets meer over de quaestie zelf?

A. Neen. Ik had verwacht, dat wij eerder klaar zouden zijn, omdat de punten, die op de uitnodiging stonden, niet allemaal uit eigen wetenschap door mij konden worden beantwoord.

J. J. C. VAN DIJK.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*

ALGERA.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 25 FEBRUARI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

Jhr. WILLEM RÖELL,

oud 74 jaar, wonende te 's-Gravenhage.

gepensionneerd luitenant-generaal, oud-commandant van het veldleger en van de Vesting Holland, voorzitter van de Militaire Commisie van Advies in zake het Zuiveringsbesluit 1945,

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

1874. De **Voorzitter:** U hebt zelf ook verzocht gehoord te worden?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter! Er is een oproep van de commissie uitgegaan en ik vond het wellicht dienstig sommige dingen, die misschien van belang zijn, aan de commissie mede te delen.

De **Voorzitter:** De commissie heeft er prijs op gesteld, u als deskundige te horen.

1875. De **Voorzitter:** De eerste vraag, die ik u zou willen stellen, is, of naar uw mening de minder gunstige uitslag van de oorlogvoering in de Meidagen van 1940 in eerste instantie dan wel in aanzienlijke mate te wijten is aan het ingrijpen van de Regering in het krijgsbeleid, met name in de periode-*Reynders,* en eventueel aan het op een kritiek moment aanstellen van een nieuwe opperbevelhebber.

A. Ik zou met het tweede deel van die vraag willen beginnen. Het aanstellen van een nieuwe opperbevelhebber midden in een veldtocht is natuurlijk zeer slecht. Naar mijn gevoel althans, begrijpt u dat wel. Alles wat ik zeg, is gebaseerd op mijn indrukken.

De **Voorzitter:** Het kan natuurlijk op een gegeven ogenblik het minste kwaad zijn.

A. Het kan nodig zijn, maar als het enigszins kan, moet men het voorkomen.

Wat betreft de visie op de Meidagen, is er een materieel standpunt en een tactisch standpunt te onderkennen. Het eerste standpunt zal ik in het midden laten. Wij allen weten, dat het Nederlandse leger heel veel had, maar toch beter uitgerust had moeten zijn, althans wat betreft de hoeveelheid van moderne wapenen. Het is niet waar, dat wij eigenlijk volkomen dépourvu waren. Wij hadden zeer veel uitstekend modern materieel, behalve dan een volkomen onvoldoend aantal vliegtuigen. De uitrusting van de strijdende troepen was van zeer goede hoedanigheid. Het materieel — de bommenwerpers, de geweren — was goed. Wij hadden een uitstekend en volkomen modern ver dragend kanon van 10 cm. Wij hadden onvoldoende, maar behoorlijk modern luchtafweergeschut. Het grote bezwaar is echter geweest, dat er van alles te weinig was.

Wij hebben de stelling ingenomen in de Grebbelinie. Die stelling is door haar gebruik gedenatureerd. Wanneer men de Vestingwet er op naslaat, ziet men, dat er zal zijn een stelling in de Grebbelinie. De bedoeling was een voorpostenopstelling van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Van die voorpostenopstelling is echter gemaakt de hoofdstelling. Daarvoor moest er veel gebeuren. Een opstelling is tegenwoordig iets van kilometers diep met tweede en derde stellingen, tussenstellingen en loopgravenverbindingen, een complex, dat vijftien kilometer diep is. Dat is onvoldoende gebeurd en ten slotte was de stelling in de Vestingwet dan ook strategisch (ten aanzien van de frontlijn) bedoeld als te zijn een vóórstelling, want als hoofdstelling was zij, vooral in vergelijking met de enorm prachtige inundaties, voor de Hollandse Waterlinie een tweede klassestelling. Er was geen gewaarborgde inundatie; deze kon aflopen, hetgeen de inundatie bij de Hollandse Waterlinie niet gemakkelijk kon.

Uit alles bleek intussen, dat men in 1939 niet op het standpunt stond: daar blijven wij maar even, want in dat geval had voor een hardnekkige verdediging ook de tweede stelling, nl. die van het oostfront van de Vesting Holland, absoluut in staat van verdediging moeten zijn gebracht. Wij weten, dat de m.i. onvergeeflijke fout van Minister-President *de Geer* is geweest, dat hij daarin niet heeft toegestemd. Ik heb altijd de indruk gehad, dat met betrekking tot zijn verbod om de Vesting Holland in orde te brengen — dat was hem te duur — zijn gedachte is geweest: laten wij een soort van verdediging veinzen; wij kunnen het toch niet houden.

1876. De **Voorzitter:** Is deze weergegeven visie van de heer *de Geer* u uit eigen waarneming bekend?

A. Ik ken hem jaar en dag en heb hem altijd onderkend als defaitistisch. Hij was chef van de partij, waartoe ik behoorde; ik heb vaak met hem op dit punt gestreden.

1877. De **Voorzitter:** Ik zou er toch even de aandacht voor willen vragen, of het niet mogelijk is, dat hij vóór en na 1 September 1939 een verschillend standpunt heeft ingenomen.

Als ik mij de verhoren goed herinner, heb ik, meen ik, van meer dan één zijde vernomen, dat hij, toen de oorlog uitgebroken was, toch niet tegengewerkt heeft.

A. Toen was het te laat. Verdedigingsstelsels maakt men niet als improvisatie.

1878. De **Voorzitter:** Dat is een andere zaak. Tussen de perioden vóór en na 1 September 1939 maak ik een tegenstelling.

A. Hij heeft toen niet toegestaan, dat — voor zover nog mogelijk — de Vesting Holland in staat van verdediging werd gebracht. Dit is ook niet gebeurd.

1879. De heer **Korthals:** Dus met dat gegeven traden wij als het ware de oorlog in?

A. Ja, wij traden de oorlog in met het feit, dat op een plaats een hoofdstelling was gemaakt, die hiertoe krachtens ons hele vaderlandse verdedigingsstelsel — neergelegd in de nog altijd even mooie Vestingwet — niet geschikt was. Wanneer men een hoofdstelling heeft, die een zeer groot aantal troepen eist, en men wil een tweede stelling daarachter leggen om de troepen op te nemen, dan kan men hiervóór niet een inundatie leggen. Men kan dan immers in die hoofdstelling niet bijv. twee of drie legerkorpsen brengen en zeggen: ik hoop, dat zij straks nog teruggaan in die tweede linie. Men kan er hoogstens voorposten in leggen. De Grebbelinie had dus het karakter moeten blijven dragen van voorposten en niet van hoofdstelling. Men moest er bijv. één, hoogstens een paar regimenten voor bestemmen. Die mensen worden opgeofferd of gevangen genomen; dat is te betreuren, maar dat heeft men wel meer in de oorlog.

1880. De **Voorzitter:** U heeft nu de nadruk gelegd op de persoon van de Minister-President. Het is in de eerste plaats de vraag, of hij politiek of staatsrechtelijk zoveel invloed kon uitoefenen, maar ik wil er ook de aandacht op vestigen, dat tussen 1 September en 10 Mei verschillende vooraanstaande deskundigen de Grebbelinie als hoofdstelling wensten. Uw opvolger als commandant van het veldleger, de generaal *van Voorst tot Voorst* bijvoorbeeld!

A. Zeker, die was er voorstander van.

1881. De **Voorzitter:** Generaal *Winkelman* was met zijn chef staf, de jongere generaal *van Voorst tot Voorst,* van mening, dat ergens, waar de hoofdweerstand geboden zou moeten worden, de hoofdconcentratie van de mankracht zou moeten worden gelegd, en zij kwamen toen tot de conclusie, dat het de Grebbestelling zou moeten zijn.

Ik noem hier een paar deskundigen, die een naam hebben, omdat het niet objectief is tegenover de heer *de Geer,* niet in aanmerking te nemen, dat het mogelijk is, dat hij na September door de redenering van dergelijke deskundigen is gaan meedoen aan deze gedachtengang en dat het dus niet per se een gevolg moet zijn van zijn defaitistische opvattingen op defensiegebied.

A. Zijn defaitistische opvattingen kwamen wederom tot uiting in het feit, dat hij geweigerd heeft het oostfront der Vesting Holland als tweede stelling klaar te maken.

1882. De **Voorzitter:** Kan het niet zijn, dat hij van mening was, dat dit niet op te brengen was, b.v.?

A. Zelfs heeft hij geweigerd, de inundatie zover te brengen, dat alle weiland dras-plas was, d.w.z., dat alle sloten ongeveer gelijk waren met het land.

Het ligt natuurlijk niet op mijn weg, een oordeel te vormen over de mens *de Geer,* maar alleen dit oordeel te geven over dit optreden van de heer *de Geer* als Minister-President in een uitzonderlijk gevaarlijk tijdsgewricht van het vaderland; ik zeg dit, hem kennende van jaren her, omdat hij niet die maatregelen heeft toegestaan, die redelijkerwijze nodig waren, en dat nog wel op grond van de kosten, die dan toch maar een peulschil waren t.a.v. hetgeen toen al te voorzien was.

Nu spreekt u over het oordeel in dezen van de generaal *van Voorst tot Voorst* en u spreekt over het oordeel van de generaal *Winkelman.* Ik weet, dat de generaal *G. van Voorst tot Voorst* zijn hart verpand had aan de Grebbelinie. Ik was het echter niet met hem eens. Ik zou u op de kaart duidelijk kunnen maken, waarom ik het niet met hem eens was. Maar wat generaal *Winkelman* betreft, ik ben er niet zo zeker van, dat hij die stelling gekozen zou hebben. Ik weet niet, of hij dat gezegd heeft tot de heren. Mijn bezwaar tegen de generaal *Winkelman* is juist geweest, dat hij toegegeven heeft aan de drang van de heer *de Geer* — dat is mij gezegd; hij heeft het mij zelf niet gezegd — om in die stelling te blijven en die inventaris over te nemen.

1883. De heer **Korthals:** Was het op het ogenblik, dat hij optrad en de oorlog dreigde, nog mogelijk om de hele zaak om te zetten?

A. Een stelling, die men te zwaar heeft ingericht, kan men ook met minder mensen bezetten; de verdediging wordt er door verplaatsingsmogelijkheden der opstellingen gemakkelijker door.

1884. De heer **Korthals:** Maar kan men een stelling, die te licht is ingericht, binnen enkele maanden klaarkrijgen?

A. In het oostfront van de Vesting Holland kon men blijven werken, terwijl in de voorpostenopstelling gestreden werd, als men er maar voor zorgde, dat vóór de Vesting Holland water lag. De Vesting Holland had dan een enorme passieve kracht.

1885. De heer **Korthals:** Het in orde maken van de Vesting Holland was waarschijnlijk toch niet een quaestie van dagen of weken, maar van maanden, wilde men haar ten minste zo sterk maken, dat zij aan de hoofdaanval weerstand kon bieden.

A. Dat kan ik niet helemaal onderschrijven. De Vesting Holland is, wanneer zij ten minste water voor zich heeft, altijd passief uitermate sterk. Er zijn slechts enkele accessen, smalle wegen, waarop ik, toen ik nog commandant van de Vesting Holland was, heb laten bouwen — de Regering heeft dat gedaan, maar ik heb de voorstellen gedaan en de credieten aangevraagd — betonkazematten, welke die wegen tegen moderne pantserwagens volkomen konden afsluiten. En door het water er naast konden ze niet. Ik ben het er niet helemaal mee eens, dat, wanneer men inderdaad in werking brengt het passieve weerstandsvermogen van die inundatiestelling, men niet verder kan gaan werken. Dat moet dan niet door militairen, maar door burgerwerklieden gebeuren. En ten slotte waren er nog verschillende andere betonwerkjes. Als u van Utrecht naar Arnhem gaat, komt u voorbij de Lunetten en dan zult u zien, dat daarin verschillende betonwerkjes aangebracht zijn, evenals in andere oude forten. Misschien hebben de heren dat wel eens gezien. Die waren er al vóór mijn aftreden in 1937 op mijn voorstellen gemaakt. Dat was natuurlijk nog niet voldoende. In algemene zin hebt u natuurlijk gelijk, wanneer u zegt, dat het beter is om de tijd te hebben, maar daarvoor is nu juist een voorpostenopstelling nodig. Een voorpostenopstelling is nodig om tijd te winnen voor hetgeen er achter ligt. Wanneer men de hele troep en alle kracht, die men heeft, legt in de voorpostenopstelling, kan men hetgeen er achter ligt niet meer gebruiken. Daar ligt dan allemaal water voor. Trouwens, het is weer uitgekomen the proof of the pudding is in the eating en de woorden door mij gezegd zijn geen achterafcritiek....., maar mijn sinds jaar en dag bestaand diepgaand militair credo.

1886. De **Voorzitter:** U bent nog niet ingegaan op de oorspronkelijke vraag, of de ongunstige uitslag van de oorlogvoering naar uw mening in aanzienlijke mate te wijten is aan het ingrijpen van de Regering in het krijgsbeleid en eventueel aan de wisseling van het opperbevel. Vindt u dat overdreven uitgedrukt, of wat is uw mening daarover?

A. De wisseling van het opperbevel heb ik uitermate betreurd, ook om de karakters van de beide heren. Ik ken de generaals *Reynders* en *Winkelman* uitstekend, zij zijn beiden mijn inferieur geweest. Ik geloof, dat deze wisseling een zeer funeste invloed heeft gehad op het leger; zoiets ontgaat een leger niet.

1887. De **Voorzitter:** Mijn vraag is, of het ingrijpen, dat schijnt te hebben plaats gehad in het krijgsbeleid door de Minister van Defensie, mede veroorzaakt heeft, dat later de zaak niet zo erg goed gelopen is.

A. Ik weet niet, in hoeverre het ingrijpen heeft plaats gehad. Ik heb natuurlijk de vrij onverkwikkelijke brochurestrijd tussen generaal *Reynders* en de toenmalige Minister van Defensie, de heer *Dijxhoorn,* gelezen.

1888. De **Voorzitter:** U zegt zelf, dat b.v. de Minister-President daaraan debet is, dus blijkbaar ook het Kabinet, de gehele Regering. Dan is er op dit punt in meerdere of mindere mate een ingrijpen geweest. Is dat ingrijpen eigenlijk mede debet geweest aan het feit, dat later de zaak vrij funest is afgelopen?

A. Het ingrijpen van de Minister-President heeft alleen door een negatieve daad plaats gehad, nl. door het niet in staat van verdediging brengen van het oostfront van de Vesting Holland.

1889. De **Voorzitter:** Acht u het mogelijk of waarschijnlijk, dat het minder gunstige verloop in de Meidagen enigermate het gevolg is geweest van dat ingrijpen? Vindt u het juist, dat de Minister van Defensie eventueel nogal ingrijpt in het krijgsbeleid?

A. Volgens de instructie van 6 Mei 1939 was de Kroon gerechtigd opdrachten of aanwijzingen met betrekking tot de opstelling van de troepen te geven, zolang voor Nederland de oorlogstoestand niet feitelijk was ingetreden. Welnu, generaal *Reynders* had mijns inziens kunnen denken: u mag zolang de troepen gerust concentreren waar u wilt, in of bij het operatiegebied, maar ik laat veldstellingen inrichten en andere voorbereidingen treffen voor hun eventueel gebruik.

Ik heb niet goed begrepen, dat hieromtrent een bepaalde strijd nodig is geweest. Op dit punt kon ik mij niet verenigen met de gedachtengang van generaal *Reynders.* Voor mij was deze sop de kool niet waard!

1890. De **Voorzitter:** Om dan nog even terug te komen op de verdediging van het hart van ons land: Hier is de controverse naar aanleiding van de opdracht van 9 September de volgende geweest, dat de Regering in die opdracht hem bevolen had om, indien de vijand een overmachtige aanval zou doen, terug te gaan naar de Hollandse Waterlinie, met achterlating van alleen de achterhoede in de Grebbestelling. Daarvan zegt de generaal *Reynders,* terwijl hij zelf ook van mening was, dat de Hollandse Waterlinie de hoofdweerstandslinie moest zijn: met die opdracht was practisch ook de verdediging van die laatste stelling al min of meer ondergraven. Waarom? Omdat ik maar met de achterhoede even in de Grebbestelling mocht werken en dan niet voldoende tijd zou vinden om de inundaties en de evacuaties voor de eigenlijke hoofdstelling ten uitvoer te brengen.

A. Dit is dus eigenlijk hetgeen ik zoëven betoogd heb. Er is hier voortdurend op twee gedachten gehinkt. Wat heeft de Regering eigenlijk gewild? Heeft men gewild, dat de hoofdstrijd gevoerd werd

in de Grebbestelling of in de Waterlinie? Wanneer men de Waterlinie nam, dan mochten in de Grebbelinie maar heel weinig mensen achterblijven en was men die kwijt. Dit heeft de Minister-President (c.q. de Minister van Oorlog) echter niet willen doen. Men heeft zelfs het inundatiegebied niet dras-plas willen zetten en het vee niet willen evacueren.

1891. De **Voorzitter:** Ik moet er ter ontlasting van de Regering toch wel de aandacht op vestigen, dat, hoe sterker de zaak lag in de Grebbe, er des te meer aanleiding was, daar ook de verdediging uit te voeren.

A. Een feit was, dat in de opdracht van de Regering werd gesproken over twee stellingen en deze moesten dus beide klaar zijn. De eerste heeft men klaargemaakt, maar de tweede niet. Dit is mijn bezwaar.

1892. De **Voorzitter:** Resumerende, gelooft u dus, dat de uitslag in Mei wel enigermate het gevolg is geweest van dat gewankel?

A. Zeker, zonder enige twijfel. Men kan het echter niet bespreken zonder mede te praten over hetgeen bezuiden de rivieren gebeurd is.

1893. De heer **Algera:** Ik wilde graag aan de generaal een concrete vraag stellen. Hij zegt, dat het de heer *de Geer* is geweest, die geweigerd heeft, de oostgrens van de Vesting Holland in staat van verdediging te brengen en hij heeft de mening uitgesproken, dat dit het gevolg was van de antimilitaristische houding van de heer *de Geer*. Daarna heeft hij echter bevestigd, dat die weigering haar grond vond in de kosten. Dit is niet hetzelfde. Graag zou ik daarom nog nader zijn mening hierover horen.
Ten slotte: op welke gronden meent de generaal, dat het speciaal de heer *de Geer* is geweest, op wiens rekening die weigering moet komen te staan? Hij zegt: ik geloof, dat het zo is, waar op berust dit?

A. Het was toen communis opinio; men hoorde het toen van alle kanten: hij vond het te duur en die mogelijkheid werd zoëven ook door u, Mijnheer de Voorzitter, uitgesproken.

1894. De heer **Algera:** Vond u dat een voldoende bevestiging?

A. In redelijkheid ja. Ik was niet meer in dienst. Ik heb het dus niet zelf meegemaakt, maar ik heb er wel de correspondentie over gelezen. Deze was ten dele van generaal *Reynders*. Maar natuurlijk is veel van dit alles — ik ben begonnen dit te zeggen — gebaseerd op mijn indrukken en op hetgeen de toen leidende figuur mij verteld heeft. Er gebeurde heel weinig in het leger zonder dat ik het hoorde.

1895. De **Voorzitter:** Mag ik nog even mededelen, wat de heer *Dijxhoorn* hier onder ede heeft verklaard? Deze heeft positief gezegd, dat hij na 1 September, toen de zaak aan het rollen was, eigenlijk van de kant van de heer *de Geer*, ook wat betreft de financiën, geen obstructie meer heeft geconstateerd en dat, wanneer hij, als Minister van Defensie, zich tot de heer *de Geer*, als Minister-President en Minister van Financiën, wendde en als deskundige zeide: „Ik heb dat nodig", de heer *de Geer* ook werkelijk niet heeft tegengewerkt.

A. Ik vind het pleizierig, dat te horen, maar ik heb in mijn hele leven — ik ben langs een zijlijn ook geparenteerd met zijn familie en wij waren goede kennissen in het gewone dagelijkse leven — nooit met hem kunnen opschieten ten aanzien van het militaire vraagstuk, maar ik heb het reeds mogen zeggen, dat toen mr. *de Geer* toeschietelijker werd het voor de meeste maatregelen in eerste lijn heel laat was. Die stampt men niet uit de grond; wat er is in zake betonblokhuizen tegen pantserovervallen heeft dr. *Colijn* op mijn voorstellen goedgekeurd vóór Mei 1937.

1896. De heer **Algera:** Ik mag, geloof ik, wel concluderen, dat u uit eigen wetenschap hierover niets bekend is.

A. Ik kan uit eigen wetenschap niet alles na 1937 weten; wat ik in de brochures en de stukken daarover heb gelezen, was voor mij aanvulling, die telkens weer bevestiging vond. Zulk een aanvulling was thans weer hetgeen de voorzitter zo juist zeide over de mogelijke mening van de heer *Dijxhoorn*, die ik wel ken, maar met wie ik minder omgegaan heb, want er is mij in die tijd door verschillende mensen — ik ken al hun namen niet meer — als zeker medegedeeld, dat het grote bezwaar van de heer *de Geer* tegen het in staat van verdediging brengen van de Vesting Holland op financiële gronden berustte.

1897. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat dit voldoende is toegelicht. Kunt u zich voorstellen, dat het niet afkondigen van de staat van beleg ongunstig gewerkt heeft in verband met spionnage, landverraad e.d.

A. Dat geloof ik zeker. Ik heb het zeer betreurd, dat de staat van beleg niet is afgekondigd. Ik mag daarvan misschien een kleine illustratie geven. De generaal *Fabius* was in die tijd hoofd van de Inlichtingendienst. Ik kwam hem betrekkelijk kort vóór 10 Mei tegen en vroeg hem: Hoe is het met je werk? Hij antwoordde toen: „Beroerd. Wij zijn al verraden en verkocht, want er is geen staat van beleg afgekondigd." Daardoor was hem toch de mogelijkheid ontnomen, allerlei maatregelen te nemen met het oog op de veiligheid. Hij heeft in dezen niet kunnen doen wat hij nodig achtte en waarop hij voorbereid was.

1898. De **Voorzitter:** Vervolgens een vraag over de mobilisatieclubs. Was u in het algemeen daarvan een voorstander?

A. Die hebben wij ook gehad in de vorige oorlog. Die clubs waren kinderen van de vorige oorlog. Ik was toen adjudant van Minister *Bosboom* aan het Departement. Toen hebben wij er heel veel last van gehad, maar toen was de geest van het Nederlandse volk een totaal andere dan nu. Toen werd de geest van een groot gedeelte van het Nederlandse volk tot uitdrukking gebracht in het gebroken geweertje. In deze oorlog niet meer.

1899. De **Voorzitter:** Dus u achtte het nu niet zo een gevaar?

A. Naar wat ik er van gehoord heb — ik heb mijn licht er toen wel eens over opgestoken — was het zo, dat mensen met gelijkgestemde gedachten gaarne 's avonds bij elkaar wilden komen en daartoe ook wel clubs hadden gevormd. Ik heb het deze keer onder voorwaarden niet bezwaarlijk gevonden. Vroeger, in de vorige oorlog, wel.

1900. De **Voorzitter:** Tot wiens bevoegdheid moest het geacht worden te behoren, te beslissen over de toelaatbaarheid van de mobilisatieclubs? Lag dit naar uw mening op het terrein van de Regering, in verband met de politieke kant van de zaak, of op het gebied van de opperbevelhebber, in verband met het handhaven van de krijgstucht? Of was het een gemengde quaestie?

A. Ik zou het als een gemengde quaestie willen beschouwen, waarbij de Regering het ten slotte na overleg toestaat.

1901. De **Voorzitter:** Er is dus wel overleg nodig?

A. Zonder enige twijfel. Ik geloof, dat het in overleg gebeurd is.

De **Voorzitter:** Met generaal *Winkelman* later wel.

A. Ik geloof, dat generaal *Reynders* gezegd heeft, dat hij gaarne als voorwaarde wilde stellen, dat er op de vergaderingen vrije toegang was voor officieren.

1902. De **Voorzitter:** De vraag is, in hoeverre er voordien overleg is geweest.

A. Dat kan ik niet zeggen.

1903. De **Voorzitter:** Ik kom thans tot het krijgsbeleid.
Kunt u zich indenken, dat men stelt, dat een minder sterke verdediging van de Peel-Raamstelling eigenlijk moet worden beschouwd als een uiting van het feit, dat men niet bereid is de neutraliteit in voldoende mate te verdedigen, of vindt u dit een krasse uitdrukking?

A. Die verdediging van de neutraliteit zou ik anders gezien hebben. Ik zou mij, wanneer ik het commando had gevoerd, op het standpunt hebben gesteld: ik heb als opperbevelhebber de plicht de neutraliteit te verdedigen. Ik geloof, dat men, waar men met een paraat operatief orgaan ook zit, de neutraliteit handhaaft, tenzij men alles wil afsluiten door cordonstellingen langs de gehele grens, hetgeen natuurlijk belachelijk ware, en nu ben ik wel van mening, dat er veel te veel troepen, in tot dit doel dienende opvolgende linies, zijn gebruikt. In verband met het feit van de neutraliteit zou ik in een klein land als het onze een tweetal (benoorden en bezuiden de grote rivieren) beweeglijke concentraties innemen, waarin dan wat men bij de marine noemt een „fleet in being" — hier dus een „army in being" — klaar is om, zoals generaal *Snijders* in de vorige oorlog gedaan heeft, iedereen, die de neutraliteit schendt, op het lijf te kunnen vallen en zijn verbindingen te kunnen afsnijden.

Ik geloof, dat door het geheel van de opstelling in de Grebbelinie, wanneer die goed verdedigd werd, verenigd met hetgeen had kunnen gebeuren in Brabant, zij het meer naar het westen toe, door het derde legerkorps, in zeer ruime mate voldaan was aan de internationale plicht de neutraliteit te handhaven. Die handhaving was speciaal gericht op de gedachte, die in de vorige oorlog heeft voorgezeten, nl. het doortrekken door het zuidelijk gedeelte van ons land van Duitse troepen in de richting van Frankrijk en Antwerpen te voorkomen.

1904. De **Voorzitter:** Er zijn twee visies in verband met de handhaving van de neutraliteit.
U staat waarschijnlijk op het standpunt van degenen, die zeggen, dat, als eenmaal de neutraliteit op grote schaal geschonden is, er van neutraliteitshandhaving geen sprake meer is, dat men automatisch in het bondgenootschappelijk verband is opgenomen en moet zien, hoe er het beste te komen. Het standhouden in Brabant of in Utrecht heeft dan met neutraliteitshandhaving niets meer te maken; de neutraliteit is afgelopen!

A. Ja, ik sta ook op dat standpunt, vooral ten aanzien van hetgeen de bondgenoten dan eventueel gaarne van ons zouden zien. De heer *de Jonge,* de latere Minister, ging zelfs zo ver, dat hij in 1918 tegen generaal *Snijders* zei: Ja, ik zou mij in een heel bijzonder geval ook wel kunnen indenken, dat men de zijde zou kiezen van de aanvaller, zodat er een figuur zou komen, waarbij je zei: dank je wel, ik ga het met hem doen. Dit was niet een wens, die hij zo poneerde, maar hij zou het zich onder bepaalde uitzonderlijke omstandigheden kunnen indenken. Voor vergelijking met 1918 was de toestand-1940 echter te verschillend. Daarom was het ook slechts een academische beschouwing natuurlijk.

1905. De **Voorzitter:** Ik ga nu over op de Peel-Raamstelling. Leende deze stelling zich er toe, door een zwakkere bezetting gedurende betrekkelijk geruime tijd te worden gehouden?

A. Neen, absoluut niet. De Peel-Raamstelling — dat is een van mijn grote bezwaren tegen dit krijgsplan — liep ongeveer van Weert tot de Zuiderzee, met de Grebbestelling er bij, dus 100 km, in ieder geval zeker minstens 100 km.

De **Voorzitter:** Aanzienlijk meer zelfs. De Peel-Raamstelling is al 75 km.

A. Ik bedoel het hemelsbreed; ik reken het grof uit.

De **Voorzitter:** Wij zijn het er over eens, dat het in ieder geval ruim 100 km is.

A. Wanneer het meer is, dan wordt mijn betoog nog sterker.
Deze stelling wordt doorsneden door drie grote rivieren, die de verplaatsing van reserves zeer zouden hebben bemoeilijkt. Bruggen zijn immers gemakkelijk trefbaar; een brug blijft altijd een zeer gevaarlijk middel voor een leger om over te steken. Voor een dergelijke stelling heeft men nodig op zijn allerminst 10—14 legerkorpsen. U zoudt er nog meer willen hebben ik ook wel, maar wij hadden ze niet. Er waren beschikbaar twee ten noorden van de Maas en één in Brabant. Er waren dus drie goed georganiseerde en wat losse troepen, brigades en divisies; dus troepen, die niet in legerverband waren. Hiervan was ook gemaakt de Peeldivisie, waarvan elk kind kon uitrekenen, dat men er heel weinig aan had, ware het alleen al om de geheel verouderde artillerie (anno 1870 en 1880). Van een sterkere opstelling dan waarschuwende voorposten kon hier onmogelijk worden gesproken. Wanneer men hieraan ophangt de gedachte: ik wil hiermee de neutraliteit verdedigen, dan had ik het liever niet gedaan, het was hoogstens markeren. Men moest bedenken, dat den Bosch een buitengewoon sterk punt is; wanneer men de Donge afsnijdt, dan is het om den Bosch onmiddellijk nat, wat in de winter nog dikwijls gebeurt. Als men dan een flankstelling inneemt, die in het oosten aangeleund is tegen die inundatie, ongeveer een kilometer of dertig ten westen van den Bosch . . .

1906. De **Voorzitter:** Is dat niet naderhand de Oranjestelling genoemd?

A. Het is een stelling in het front Gilze—Tilburg—Haaren, die schuin loopt van het noordoosten naar het zuidwesten. Daaraan heeft men gedacht. Ik weet dit om de volgende reden.

Toen ik op 22 Augustus 1939 de heer *van Rijckevorssel,* de toenmalige commissaris, bezocht, op weg naar Eindhoven, waar ik een dame ging feliciteren met haar verjaardag, zei *mr. van Rijckevorssel* tegen mij: zij zijn nu bezig van daar tot daar een stelling te verkennen. Door die verjaardag weet ik het, anders zou ik de datum niet onthouden hebben.
Toen sprong mijn hart op van vreugde, omdat ik dat strategisch een prachtige gedachte vond. Ik ben later erg geschrokken, toen toch die Peel-Raamstelling is uitgekomen. En een feit is dan ook, dat eigenlijk al het werk voor niets is gebeurd, want de generaal *Winkelman* heeft dit alles veranderd.

1907. De **Voorzitter:** Als ik het goed begrijp, is uw mening, dat de Peel-Raamstelling in het algemeen geen houdbare en verdedigbare stelling was in verband met de mogelijkheid van omtrekking van uit het zuiden. U vondt het in principe een foutieve stelling?

A. Naar mijn gevoel wel; zowel op grond van het troepengebrek als om de open rechter flank; Duitse troepen zijn om Weert heengetrokken.

De **Voorzitter:** Daarover bestaat meningsverschil.

A. Ik geloof toch wel, dat hetgeen ik zeg, juist is. Het waren naar ik meen lichte troepen van de Duitsers, die ook naar de Moerdijk zijn getrokken.

1908. De **Voorzitter:** Generaal *Reynders* beweert, dat zij meer in het noorden zijn doorgebroken.

A. Zeker, dat is de slag bij Mill geweest, maar ik heb het over de lichte troepen van de Duitsers, een cavaleriedivisie.

1909. De heer **Algera:** U achtte de Peel-Raamstelling dus fout?

A. Op grond van de krachtsverhoudingen, ja.

1910. De heer **Algera:** Dat is dus in tegenstelling met de opvatting van generaal *Reynders.*

A. Zonder twijfel.

1911. De heer **Algera:** U hebt ook gezegd, dat u het zeer betreurde, dat die wisseling in het opperbevel plaats had en generaal *Reynders* vervangen werd door generaal *Winkelman.* Is dat niet enigszins met elkaar in strijd? In uw gedachtengang zoudt u toch ook kunnen zeggen: het was een gelukkige omstandigheid, dat generaal *Reynders,* die een foutieve mening had over de Peel-Raamstelling, vervangen werd?

A. U stelt die vraag wel zeer scherp. U stelt het zo: u moest eigenlijk blij zijn, dat generaal *Reynders* vervangen is door generaal *Winkelman.* Dat was ik om andere redenen toch niet. Ik stelde de generaal *Reynders* als troepenaanvoerder en als tacticus zeker boven de generaal *Winkelman.* Generaal *Winkelman* was een schitterend wettenmaker, maar een groot tacticus en strateeg was hij m.i. niet. Hij is dat nooit geweest. Hij is iemand van een volmaakt gaaf karakter en een schitterend wettenmaker van buitengewone capaciteit. Ook als organisator was hij zeer goed. Maar hij had niet in de eerste plaats de tactische knobbel. Die heeft hij nooit gehad en zal hij ook nooit krijgen. Nu zegt u: u moest blij zijn, dat *Reynders* wegging, in verband met zijn mening over de Peel-Raamstelling. Neen, ik was niet blij, dat hij wegging, omdat ik hem als aanvoerder veel hoger stelde dan de generaal *Winkelman,* zowel wat zijn tactische betekenis als zijn aanvoerderseigenschappen betreft.

1912. De heer **Algera:** Dus u betreurde het heengaan van generaal *Reynders,* niet om zijn inzichten, maar omdat hij vervangen werd door iemand, die u minder geschikt achtte.

A. Ja, minder geschikt als hoogste aanvoerder dan de generaal *Reynders.* De beslissing was nu eenmaal genomen, de Peel-Raamstelling in te richten en er is verschrikkelijk hard aan gewerkt door de troep. Wanneer je dan op het ogenblik, dat het gevaar begint te barnen, de troepen terugtrekt en in een ander deel van het land brengt, heeft dat een buitengewoon slechte invloed op de troep.

1913. De heer **Algera:** Maar daarmede was u het toch eens, omdat de Peel-Raamstelling volgens u ondeugdelijk was?

A. Ik zou het IIIde legerkorps, mede ter indirecte bescherming van de Moerdijkbruggen, de flankstelling hebben laten innemen, waarover ik zojuist sprak.

1914. De **Voorzitter:** Dat was practisch gesproken toch de Oranjestelling?

A. Ja, ik geloof wel, dat zij zo heette, die zou ik hebben ingenomen, omdat zij een bedreiging was voor de flank van de vijand, die wilde doortrekken, en mij altijd nog de vrijheid gaf terug te trekken.

1915. De **Voorzitter:** Het grote voordeel zou ook zijn geweest, dat zij was aangeleund.

A. Inderdaad, ik mocht dit reeds doen opmerken.

1916. De **Voorzitter:** Terwijl het hoofdgebrek van de Peel-Raamstelling is geweest, dat, ofschoon men de gedachte had, dat men niet sterk genoeg was om naar buiten in het vrije veld te opereren en dus in die stelling kroop, de zuidkant van de stelling volslagen in de lucht hing en daar het open veld aanving!

A. Bij Weert was hij omtrekbaar voor lichte troepen.

1917. De heer **Algera:** Ik heb de conclusie getrokken, dat u de wisseling in het opperbevel betreurde, niet in verband met het inzicht van generaal *Reynders,* maar omdat hij vervangen werd door iemand, die minder daarvoor in aanmerking kwam, dus los van het strategisch inzicht.

A. Ik weet niet, hoeveel troepen hij in de Peel-Raamstelling gebruiken wilde. De Raamstelling is een heel kort ding.

De **Voorzitter:** Hij had 25 bataljons beschikbaar voor 75 km.

A. Dat is heel veel; maar op grond van de dubbele Regeringsopdracht heeft hij niet voldoende aan de oude wet van *Napoleon,* de troepen in ruimte en tijd bij elkaar te brengen, kunnen denken. De generaal *Reynders* heeft die opdracht m.i. te letterlijk opgevat; zij was m.i. veel te dwingend.

1918. De heer **Algera:** De reden van het betreuren was dus van persoonlijke aard?

A. Ja, uiteraard niet qua karakter, maar qua strategische en groottactische bekwaamheden.

1919. De **Voorzitter:** De Peel-Raamstelling was alleen verdedigbaar in aansluiting aan de Grebbestelling. Zij moest ergens aansluiten.

A. Ja, bij Ochten, waar de Grebbestelling begint; het prachtige Waalvak Ochten—Rossem (aansluitende aan de mogelijke Bosse inundaties) bleef zodoende onbenut.

1920. De **Voorzitter:** Leende de Peel-Raamstelling zich er voor, gezien de terreingesteldheid, toen met een iets zwakkere bezetting te worden verdedigd?

A. Gedeeltelijk. Waar de Peeldivisie lag, was het heel nat, alsmede in het noorden bij de Raam. Daartussen lag heel bruikbaar begaanbaar terrein. Het geheel was echter veel te lang voor onze troepenmacht. Ik geloof eigenlijk, dat het ellendige woord „neutraliteitshandhaving", vastgekoppeld aan een andere opdracht, nl. landsverdediging, generaal *Reynders* parten gespeeld heeft.

1921. De **Voorzitter:** Wie was omstreeks 1935 commandant van het veldleger, u of uw opvolger generaal *van Voorst?*

A. Generaal *van Voorst* is mij 30 April 1937 opgevolgd.

1922. De **Voorzitter:** Er is door de toenmalige chef staf generaal *Reynders* een ontwerp concentratie-opstelling bij de Regering ingediend en hij heeft daaromtrent vooraf overleg gepleegd met de commandant van het veldleger, vermoedelijk uw opvolger.

A. Ik heb eerst als collega bij de generale staf gehad generaal *Seyffardt,* die opgevolgd is door generaal *Reynders.* Toen hebben wij verschillende concentraties, die er waren, samen behandeld. Dus de concentraties, die hierop van toepassing zijn, zijn in gemeen overleg opgesteld.

1923. De **Voorzitter:** Is dat het plan, dat hij bij de Regering heeft ingediend?

A. Dat kan ik u niet meer zeggen. Het papier heb ik niet meer.

1924. De **Voorzitter:** Er is tijdens een bespreking op 30 December naar aanleiding van de geopperde bezwaren aan generaal Reynders een nieuwe opdracht gegeven.

A. Dat is een Kroonraad geweest.

1925. De **Voorzitter:** Ik zou willen vragen, of die nieuwe opdracht bepaalde strategische, eventueel ook buitenlands-politieke consequenties had.

A. Er zou weerstand zijn zowel in de Grebbelinie als in de Vesting Holland. De operaties mochten echter niet worden gebaseerd op terugtocht van de troepen achter de Grebbelinie. Dat heb ik zoëven gezegd.

1926. De **Voorzitter:** Nu zegt de generaal *Reynders,* dat hij met de beschikbare mankracht aan troepen deze opdracht, practisch gesproken, niet kon uitvoeren.

A. Ja, omdat men niet op twee plaatsen een hoofdstelling kan hebben. Wanneer men b.v. in de Grebbestelling, van de Zuiderzee tot Ochten, maar één divisie doet en niet twee legerkorpsen, dan is dat voor hardnekkige verdediging niet voldoende. Tegen omvatting uit het zuiden had Winkelman zijn lichte divisie. Hij heeft toen de helft naar het noorden gebracht; deze had hij eerst geheel ingezet achter de westkant van Weert om daar een eventuele omvatting tegen te gaan, meen ik. Wat was nu uw vraag?

De **Voorzitter:** Of aan die opdracht ook strategische consequenties verbonden waren.

A. Natuurlijk, want er wordt een opdracht gegeven. Er wordt niet gezegd: dat en dat is het te bereiken doel, maar er wordt precies gezegd, hoe hij het uit moet voeren. Die order was pécher par la base. In grote lijn moet worden aangegeven, wàt bereikt moet worden; elke aanwijzing „hoe" is strategische zonde.

1927. De **Voorzitter:** U vindt het een ingrijpen in het beleid, wat niet juist is?

A. Zeker.

1928. De **Voorzitter:** Ik kom daarmee aan een van de slotvragen. In hoeverre moet een Minister van Defensie zich met strategische punten inlaten?

A. Ik heb altijd gevonden, dat de beste Minister van Defensie een burger is, niet alleen in oorlogstijd, maar altijd.
De heer *de Jonge* heeft het eens zo aardig in de Eerste Kamer gezegd. Ik herinner mij de woorden niet precies meer, maar het was in deze geest: Generaals zijn er minder geschikt voor en het is ook zo jammer, als er een benoemd wordt, want dan moet je er een goede generaal door missen. De heer *de Jonge* kon het zo aardig zeggen.

1929. De **Voorzitter:** U vindt dus, dat het te veel gebeurd is?

A. Ongetwijfeld. In de toestand van *Reynders* leek het net alsof hij een bemoeizuchtige schoonmoeder aan het Departement van Defensie had zitten....

De **Voorzitter:** Wat zegt u, schoonmoeder?

A. Ja, schoonmoeder — ik zeg het maar, zoals ik het denk —. Hij had er zich met man en macht van los moeten maken. Ik herinner mij de tijd van 1914, toen ik een lang gesprek had met generaal *Bosboom,* waarmee ik zeer intiem was.
Hij was een buitengewoon knap man, al had hij, zoals ieder, zijn fouten. Hij zei tegen mij: Als ik zou willen ingrijpen in de krijgszaken van generaal *Snijders,* dan had ik, als Minister van Oorlog, opperbevelhebber moeten worden. Hij zag dat dus ook in. Hij werd vreselijk gehinderd in de Tweede Kamer. Op allerlei dingen, die in de gemobiliseerde krijgsmacht gebeurden, waaraan hij niets kon doen door de nodige vrijheid van de opperbevelhebber land en zeemacht, werd hij aangevallen. Hij vond dat niet prettig en hij zei: als men dat alles van mij eist, zou ik opperbevelhebber moeten zijn en dat wil ik niet zijn. Ik stel mij op het standpunt van de burger Minister.

1930. De **Voorzitter:** Wij komen hiermede aan de vraag over de staatsrechtelijke verhouding. Een vooraanstaand militair deskundige, nl. de militaire medewerker van „De Maasbode" — u weet misschien, wie dat is; in ieder geval is hij een vooraanstaand man op dit gebied — heeft zijn visie op die verhouding gegeven — u kunt het vinden op blz. 5 van de tweede brochure-*Reynders* — en heeft geschreven:

> „dat de beoordeeling van technisch-militaire vraagstukken geheel tot het ressort van den opperbevelhebber behoort; dat de Regeering het doel aangeeft, dat met de strijdmacht moet worden nagestreefd....

A. Volkomen juist.

De **Voorzitter:** „en de middelen beschikbaar stelt ter bereiking daarvan, maar dat de wijze, waarop dit doel bereikt en de middelen aangewend zullen worden, door den opperbevelhebber dienen te worden beoordeeld."

A. Ik vind dat zeer juist gezegd. Ik heb de instructie van de opperbevelhebber van het jaar 1912, die u natuurlijk kent, eens vergeleken op dit punt met de instructie, die nu gemaakt is. Er stond in die instructie van 1912 iets heel belangrijks. Dat was de instructie *Snijders-de Jonge. De Jonge* was hoofd van de juridische afdeling van het Departement van Oorlog en hij zei mij er zelf over: Ik heb er opzettelijk naar gestreefd de opperbevelhebber zoveel mogelijk vrij te laten. In het eerste lid van artikel 6 staat:

> „De opperbevelhebber is voor zijn krijgsbeleid en de wijze, waarop hij zijn gezag uitoefent, verantwoordelijk aan de Regeering."

En in het tweede lid:

> „Bij aan hem verstrekte opdrachten of bevelen, welke zijn krijgsbeleid raken, moet blijken van voorafgegane Koninklijke machtiging of goedkeuring, voorzien van de door de Grondwet vereischte mede-onderteekening."

1931. De **Voorzitter:** Is die instructie niet van 1914?

A. Zij was in statu nascendi in 1912 en is uitgevaardigd in 1914. Dat was dus een waarborg voor de opperbevelhebber, dat niemand hem in zijn krijgsbeleid zou lastig vallen, anders dan in opdrachten of bevelen van of krachtens de Kroon. In de instructie van 6 Mei 1939 was helaas dat hele punt vervallen. In artikel 2 van die instructie stond alleen:

> „Hij is met betrekking tot de uitoefening van zijn taak aan de Regeering verantwoordelijk."

Daaruit zou men kunnen opmaken, dat de Regering toen — ik heb ook reden om te geloven, dat dit samenhing met het feit, dat de Minister van Defensie toen eveneens oud-militair was — gedacht heeft: wij wensen, dat wij in het krijgsbeleid kunnen ingrijpen.

1932. De **Voorzitter:** Ik wil toch even wijzen op een ander artikel in de instructie van 6 Mei 1939, nl. artikel 2, lid 3, waarin staat:

> „Wij behouden Ons voor, zoolang de oorlogstoestand voor Nederland niet feitelijk is ingetreden, met betrekking tot de opstelling van de weermacht en nadat de oorlogstoestand voor Nederland is ingetreden met betrekking tot het krijgsbeleid, de opdrachten of aanwijzingen te verstrekken, welke Ons dienstig voorkomen."

Dit betreft ook de quaestie: nadat de oorlogstoestand voor Nederland wel is ingetreden.

A. Neen, mijns inziens „..... nadat de oorlogstoestand voor Nederland is ingetreden met betrekking tot het krijgsbeleid, de opdrachten of aanwijzingen te verstrekken, welke Ons dienstig voorkomen." Het waren dus aanwijzingen betreffende het krijgsbeleid. Dat is juist de onderstreping van mijn mening, dat daardoor de prachtige instructie 1914 op dit stuk verknoeid is. Het gaat mij om het ene punt, dat ik heb voorgelezen, dat de opperbevelhebber volkomen gevrijwaard wordt voor ingrijpen in het krijgsbeleid, tenzij er een Koninklijke machtiging voor gegeven wordt, hetgeen een sterke rem is.

1933. De **Voorzitter:** Ligt dat ook niet in artikel 2, lid 3, opgesloten?

A. Neen, meen ik.

1934. De **Voorzitter:** Het moet toch ook een opdracht van de Kroon zijn?

A. Ja.

1935. De **Voorzitter:** Dan moet er ook een Koninklijke bewilliging zijn.

A. Een Koninklijke machtiging is mijns inziens iets anders dan een opdracht van de Kroon zelf. Dat is altijd nog een opdracht van de Koning of de drager van de Kroon met zijn Ministers. Ik vind het bepaald verzwakkend. Daarenboven speelt in de krijgsmacht de grondwettige clausule in zake het opperbevel des Konings een rol. Die gedachte leidt gemakkelijk tot twistpunten. Vooral wanneer de Minister van Oorlog (Defensie) zelf ook militair is en bemoeizuchtig van aard.

1936. De **Voorzitter:** Het is afkomstig van de heer *van Dijk;* hij was toen Minister.

A. „The proof of the pudding is in the eating." Het is gebeurd, er is ingegrepen en er is ruzie over gekomen. Dat heb ik fataal gevonden.

1937. De **Voorzitter:** Zou dat bij artikel 6 van de voorafgaande instructie niet zo gemakkelijk zijn geweest?

A. Ik geloof het niet. Ik heb het een keer medegemaakt, maar dat is al zo lang geleden.

Ik heb wel getracht mijn gedachten ten aanzien van deze quaestie op papier te zetten. Als u het goedvindt, wil ik u dit stuk wel ter hand stellen.

1938. De **Voorzitter:** Dat zou een waardevolle bijdrage zijn. Wilt u het dus als officieel stuk overleggen?

A. Ik heb dit stuk al gemaakt in de gevangenis. Ik heb twee en een half jaar met een uitgesteld doodvonnis boven mijn hoofd in Duitsland gezeten, in zeventien verschillende gevangenissen van de Rijn naar Küstrinn en van Küstrinn naar de Rijn.

Deze omstandigheid zal uw commissie ook duidelijk maken, dat zich bij mij sommige beelden en gebeurtenissen wel iets vervaagd hebben.

Thans komen zij echter weer veel helderder voor mij.

Het stuk was opgemaakt om eerst in 1965 te mogen worden openbaar gemaakt, aangezien er vele namen in worden genoemd.

Ik stel er dus prijs op, dat bij eventuele publicatie in het verband dezer enquête dergelijke namen opengelaten worden.

Toen ben ik mijn gedachten gaan neerleggen op stukjes papier — ik zal maar niet omschrijven, welke —, met een stukje potlood, dat ik verstopt had in mijn kleding. Ik heb daarin neergelegd de weerslag, die de jaren van 1939 tot 1942 in mijn herinnering hadden gehad. Misschien stelt u hier belang in?

De **Voorzitter:** Wij willen er graag kennis van nemen.

A. Omdat er namen in voorkomen, zou ik het liever als persoonlijk beschouwd zien.

De **Voorzitter:** Dan komt het niet bij de stukken en wordt het geen officiële bijlage.

A. Neen, tenzij de namen, die er in voorkomen, zwart gemaakt worden.

Graag zou ik nog een enkele opmerking willen maken. Wanneer u vraagt, waarom er zoveel grote fouten gemaakt zijn bij de aanvoering van ons leger, dan zou ik dolgraag hierop de nadruk willen leggen, dat bij ons de officieren van de generale staf veel en veel te weinig troependienst hebben. Als commandant van het veldleger had ik hierover altijd strijd met de chef van de staf. Deze zei: ik kan ze niet missen. Als men een jaar als majoor dienst deed bij de troep, dan kon men opklimmen tot luitenant-generaal zonder verder een troep aangevoerd te hebben. Dit is fataal en het moet veranderen. Dit heeft bij mij altijd zeer zwaar gewogen en hierover heb ik meer dan eens min of meer scherpe gedachtenwisseling gehad met de chef van de staf.

Dan is er nog iets zeer bijzonders. In December 1939 was er een soort van hetze tegen de generaal *Reynders* en die kwam uit Eindhoven, van de Philipsfabrieken. Dit is een feit. Ik weet ook — maar

ik zeg het liever niet van waar zij kwam —. Zeker is, dat de generaal *Winkelman* de hele mobilisatie van de Philipsfabrieken in orde gemaakt heeft, waarvoor hij buitengewoon geschikt was. De fabriek werd nl. voorbereid voor overbrenging naar de Vesting Holland. Toen is daar een soort van druk uitgeoefend door de Eindhovense gros bonnets om *Winkelman* als opperbevelhebber te krijgen. Hadt u daarvan nooit gehoord?

De **Voorzitter:** Neen.

1939. De heer **Korthals:** Op wie is die druk uitgeoefend?

A. Op iemand van hooggezeten post. Maar ik mag verder hierover niets zeggen.

1940. De heer **Korthals:** U kunt ook niet aangeven, wie uit Eindhoven de druk heeft uitgeoefend?

A. Onder meer *ir. Otten.*

1941. De **Voorzitter:** Is dit iets, dat u min of meer uit persoonlijke waarneming heeft, of zijn het on-dits?

A. Dat is mij na mijn terugkeer uit de gevangenschap medegedeeld in Eindhoven. Het kan zijn, dat het mij gezegd is door de generaal *van Nijnatten.* Toen was uiteraard mij veel vreemd, maar zeker is, dat het mij met stelligheid verklaard is. De heer *van Nijnatten* is zeer ziek geweest. Ik weet niet of hij nog leeft.

De **Voorzitter:** Ja, hij was commandant van het IIIde legerkorps.

A. Hij was een vriend van mij, een van de voorbeelden van de zeer goede officieren, die in de troep — dus niet via de generale staf — carrière maakten. Ik weet alleen, dat die druk uit de regionen van de Philipsfabrieken — ik noemde hier de heer *Otten* — is gekomen. En dat concern had natuurlijk allerlei verbindingen. De generaal *Winkelman* heeft daar een zeer goede indruk gemaakt, wat ik begrijpelijk vind. Hij was voor het werk, waarvoor hij was gekozen, superieur. Ik heb hem jarenlang onder mij gehad aan het Departement van Oorlog.

1942. De heer **Algera:** Om welke reden is die druk uitgeoefend?

A. Omdat men daar de generaal *Winkelman* zo goed vond, dat men hem als opperbevelhebber wilde hebben.

1943. De **Voorzitter:** In verband met industrieële belangen?

A. Helemaal om zijn persoonlijkheid en in 's lands belang. Men had de indruk, dat hij de opperbevelhebber moest zijn.

1944. De **Voorzitter:** Had de heer *Otten* daarmee iets te maken?

A. Helemaal niets. Anders zou ik mij kunnen voorstellen, dat industriële belangen een rol speelden, maar dat was het niet. Het was de visie, die hij had op het landsbelang, dit alles dus naar ik vernam. Ik vind het van belang dit te zeggen om te demonstreren, welke grote gevolgen daaraan verbonden kunnen zijn. Ik geloof, dat dit medegewerkt heeft aan de val van de generaal *Reynders.* Bij iets dergelijks zijn natuurlijk veel imponderabilia. Ik vond het nuttig dit te zeggen, om u even te doen voelen, dat ook in het leger dingen gebeuren, die aan de waarneming en de openbaarheid ontsnappen.

1945. De **Voorzitter:** Maar anderzijds circuleren er ook dikwijls geruchten, die niet steeds te controleren zijn.

A. Dit is geen gerucht.

1946. De heer **Algera:** Maar ten slotte hebt u het van een ander en weet u het niet uit eigen ervaring.

A. Neen, dat kon moeilijk. Ik ben er natuurlijk niet bij geweest.

1947. De **Voorzitter:** Op wie is die druk uitgeoefend? U hebt gezegd: op hooggeplaatste personen. Maar op wie met name in uw gedachtengang en uw constructie?

A. Mensen, die een grote invloed hadden op Regeringskringen.

1948. De **Voorzitter:** Leden van de Tweede Kamer?

A. Neen.

1949. De **Voorzitter:** Een van de Ministers met name?

A. Ik kan het u niet zeggen. [1])

De **Voorzitter:** Maar nu u dat eenmaal gesteld hebt....

A. Ik zou het onder vier ogen aan u willen zeggen. Dan kunt u er over oordelen.

1950. De heer **Algera:** Maar dat zou toch een goed initiatief van die zijde zijn geweest?

A. Neen, het zou — naar mijn mening althans — een slecht initiatief zijn geweest om de generaal *Reynders* weg te krijgen, want ik heb de generaal *Reynders* willen houden.
De generaal *Winkelman* heeft — en dat zal hij prachtig gedaan hebben, daarvoor was hij uitermate geschikt — aan de Philipsfabrieken voorbereid de overbrenging van die fabrieken naar de Vesting Holland. Bij dat werk heeft hij natuurlijk een buitengewoon goede indruk gemaakt op de heer *Otten.* Dat kon niet anders. Toen waren er natuurlijk al — ieder heeft klachten over anderen — klachten in de volksmond over de generaal *Reynders.* En van de kant van de Philipsfabrieken is (alles naar hetgeen mij na 13 Mei 1945 ter ore kwam) toen druk uitgegaan om de generaal *Winkelman* tot opperbevelhebber te benoemen.

1951. De **Voorzitter:** De commissie zou het toch zeer op prijs stellen de namen te horen van degenen, op wie die druk zou zijn uitgeoefend. Wij zouden maar één uitzondering willen maken. Er is maar één persoon in Nederland, waarvoor wij, om voor de hand liggende redenen, een uitzondering zouden moeten maken.

A. Ik geloof, dat het zeer voor de hand ligt, dat ik een uitzondering maak. Maar ik ben bereid het u onder vier ogen mede te delen. Dan kunt u zelf beslissen wat u wilt. [2]) [3])
Een ander punt, dat ik genoteerd heb, is, dat er bij de gevechtsvoering dingen zijn geweest, die niet heel mooi waren.

De **Voorzitter:** Daarover zullen wij u misschien later horen. Ten slotte is dat toch ook iets, waarbij u niet rechtstreeks betrokken bent geweest.

A. Wenst u mij nog te horen over de huidige organisatie?

De **Voorzitter:** Neen, het gaat over de wisseling van het opperbevel. Wij danken u zeer voor uw mededelingen. Ik hoop, dat wij u niet te lang hebben opgehouden.

A. Helemaal niet. Als u nog weer vragen te stellen mocht hebben, wil ik gaarne terugkomen in uw geacht college.

W. RÖELL.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

---

[1]) Mij is thans (6 Maart 1948) in de herinnering teruggekomen, dat ik op de avond van het ontslag van generaal *Reynders* den toenmaligen Minister-President *jhr. mr. D. J. de Geer* op een bijeenkomst ontmoette; hij sprak mij over dat ontslag aan; ik zeide hem het zeer ernstig voor het leger te achten. Hij liet zich toen laatdunkend uit over de waarheidsliefde van generaal *Reynders,* hetgeen ik hem met klem heb weersproken ongeveer met deze woorden:

„*Reynders* is een Drenth, en als zodanig heel voorzichtig in zijn woorden en betoog, maar onwaarachtig is zijn karakter zeker niet."

[2]) Noot van de Commissie:

In verband met het feit, dat uit deze passage de conclusie zou kunnen worden getrokken, dat hier gedoeld wordt op H.M. de Koningin, stelt de commissie er prijs op vast te leggen, dat haar uit latere mededelingen van *jhr. W. Röell* is gebleken, dat zulks geenszins het geval is. [2])

[3]) Noot van *jhr. W. Röell:*

Door mij wordt geheel ingestemd met de inhoud dezer noot van de commissie. Uiteraard was zelfs een suggestie over zodanige gedachte ten aanzien van Hare Majesteit mij geheel vreemd.

ZITTING VAN WOENSDAG 25 FEBRUARI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

JOHANNES JACOBUS CORNELIS PIETER WILSON,
oud 54 jaar, wonende te Voorburg, luitenant-generaal.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

1952. De **Voorzitter:** De eerste vraag, welke ik u zou willen stellen is, of u er iets van bekend is, dat tussen voorstellen, die de opperbevelhebber generaal *Reynders* gedaan heeft en de beslissing daarop van de Minister van Defensie soms nogal zeer geruime tijd verliep, voordat die beslissingen afkwamen?

A. Neen.

1953. De **Voorzitter:** Hebt u bemoeienis gehad met de terreinversterkingen in de vesting Holland na de mobilisatie? U ging over de operaties in het algemeen?

A. Ik was chef van de sectie Operatiën. Alle voorbereidingen in de vesting Holland liepen over de technische sectie, dat was de majoor *Govers.*

1954. De **Voorzitter:** U had dus de operatieve sectie?

A. Ja, en ik had wel alle voorbereidingen voor versterkingen buiten de vesting Holland, maar heel merkwaardig genoeg in de vesting Holland niet.

1955. De **Voorzitter:** Maar deze sectie van uw collega ressorteerde toch wel onder de opperbevelhebber?

A. Ja, die ressorteerde wel onder de opperbevelhebber.

1956. De **Voorzitter:** Dus er was in dezen geen instantie buiten het opperbevel, b.v. onder het Departement van Defensie, de inspecteur van de genie of iets dergelijks? Kunt u daar ook iets over medelen?

A. Ja, er is tijdelijk werkzaam geweest *dr. ir. Ringers.*

1957. De **Voorzitter:** Was dat officieel?

A. De juiste figuur van *dr. Ringers* is mij nooit duidelijk geweest. Ik heb wel persoonlijk enige reizen met hem gemaakt naar Noordbrabant in verband met de aanleg van een defensiekanaal in Noordbrabant en toen heb ik van de heer *Ringers* enige zeer waardevolle adviezen gekregen, maar ik heb nooit een stuk gezien, waarin stond, dat de heer *Ringers* was aangesteld tot een bepaalde officiële functie; we hebben dat in goede samenwerking gedaan.

1958. De **Voorzitter:** Het stellingbureau van generaal *van den Kasteele* is dat u bekend?

A. Daar heb ik heel veel samenwerking mee gehad, Mijnheer de Voorzitter!

1959. De **Voorzitter:** Maar stond dat ook onder de opperbevelhebber?

A. Dat stond niet onder de opperbevelhebber. Dat stond onder de inspecteur van de genie.

1960. De **Voorzitter:** En dus onder het Departement?

A. Juist! Dat is ook al ingesteld, vóórdat er eigenlijk een opperbevelhebber was. Dat is al begonnen te werken in de winter van 1938 op 1939.

1961. De **Voorzitter:** Hoe was het gesteld met het ter beschikking stellen van geld voor de verdedigingswerken?
Kunt u daarop in het algemeen iets antwoorden?

A. Daar kan ik u niet op antwoorden, Mijnheer de Voorzitter, daar heb ik geen bemoeienis mee gehad.

1962. De **Voorzitter:** Het conflict, dat geleidelijk gerezen is tussen de opperbevelhebber en de Regering, kan men daarvan zeggen, dat dit inderdaad stond in het teken, of voor ons aandeel in de strijd tegen een eventuele overweldiger al dan niet de nodige offers behoorden te worden gebracht? Vindt u dat overdreven uitgedrukt of vindt u dat wel juist?

A. Mag ik u even een toelichting geven, voor ik u deze vraag beantwoord? Ik had in het algemeen hoofdkwartier een betrekkelijk ondergeschikte functie. Mijn functie was in hoofdzaak om de besluiten, die de opperbevelhebber nam, in bevelen om te zetten. Ik ben wel eens gehoord door de opperbevelhebber in belangrijke quaesties, maar die betroffen dan altijd de uitwerking van de bevelen, die de opperbevelhebber had gegeven. Voordat de opperbevelhebber een besluit nam, raadpleegde hij veelal de generaal-majoor *Carstens,* de kolonel *van Alphen* en mij. We hadden dan een bespreking met z'n vieren, waarin de verschillende gezichtspunten uiteengezet werden en daarna kwam de opperbevelhebber met zijn besluit en dat moest ik dan uitwerken. Zodoende kwam ik eigenlijk pas in het geding, nadat het overleg van de opperbevelhebber met de Regering uiteraard had plaats gevonden. En dit maakt het dan ook buitengewoon moeilijk om uw gestelde vraag te beantwoorden, omdat ik eigenlijk alles, wat ik daarvan weet, ter zijde wel eens gehoord heb, dus uit de tweede hand.

1963. De **Voorzitter:** Dus u onthoudt u liever van een mening hieromtrent?

A. Ja, ik geloof, dat dat voor mij verstandiger is, omdat ik hier eigenlijk helemaal buiten gebleven ben.

1964. De **Voorzitter:** Wat is volgens u de hoofdreden geweest van het laten heengaan van generaal *Reynders*?

A. Ik kan u vertellen, dat het standpunt van generaal *Reynders* ter zake van de landsverdediging was, dat die landsverdediging eigenlijk een tweeledig doel had. Dat was de verdediging van het hart des lands en bovendien het zo krachtig mogelijk optreden tegen een door de zuidelijke provincies trekkende tegenstander, die in de richting van Parijs ging. Dat wenste de generaal *Reynders* te doen door in Brabant zoveel mogelijk troepen beschikbaar te stellen als konden worden losgemaakt van het eerste doel. En die wenste hij op te stellen in een stelling, die inderdaad de opmarsstrook van de noordelijke Duitse vleugel richting Parijs loodrecht sneed, dus inderdaad een stelling, waarmee hij de grendel op de deur deed.
Ik herinner me onder andere een uitspraak, die de generaal *Reynders* gedaan heeft in een conferentie op het hoofdkwartier, waarbij hij zei: Als wij dat niet doen, dan worden we later aan de conferentietafel ter verantwoording geroepen. Dus het is onze ereplicht om een opmars van die noordelijke Duitse vleugel, zoveel mogelijk, in Brabant te vertragen.

1965. De **Voorzitter:** In Zuid-Limburg heeft hij dat niet als zijn plicht gezien?

A. Ik bedoel hier zuidelijk van de grote rivieren.

1966. De **Voorzitter:** Ik ben het met u eens, dat die opstelling in Brabant voldeed aan deze eis, maar in het zuidelijk deel van Limburg daar heeft het toch heel weinig .....

A. Daar waren maar heel weinig troepen, daar stond maar één regiment infanterie. De moeilijkheid was, die wij ook bij de sectie Operatiën natuurlijk ondervonden hebben, dat wij daar in die grote strook, laat ik zeggen van Grave tot aan Maastricht, met een beperkt aantal troepen aan die doelstelling moesten voldoen, en het zal uw commissie wel bekend zijn, dat daarvoor gedurende vele jaren in Brabant aanmerkelijke voorzieningen zijn getroffen in het Peelgebied en later door het aanleggen van het defensiekanaal, om op die manier in die brede strook een verdediging, die enige waarde had, te kunnen opbouwen.

1967. De **Voorzitter:** Om nu terug te komen op de vraag zelf. Als ik u goed begrijp, stond dus het laten weggaan van generaal *Reynders* in zeer aanzienlijke mate in verband met deze quaesties, met andere woorden met het krijgsbeleid?

A. Ik kan u vertellen, dat ik een stuk van de Regering gezien heb, aan de opperbevelhebber gericht, waarin omtrent die weerstand in Brabant gesproken werd over een vertragende weerstand, dus een teruggaande weerstand langs de grote opmarsassen, en dat gaf dus een ander beeld dan dat, wat de generaal *Reynders* gaf, een beeld, waarmede ik als strategisch deskundige het niet helemaal eens kon zijn, omdat naar mijn smaak die opmars door Brabant zou gebeuren niet langs grote opmarsassen, maar in een zeer breed front en wij dus alleen maar weerstand zouden kunnen bieden inderdaad in een behoorlijk geformeerde, bezette stelling en dat we daar dan — zoals ik toen de zaak zag en ik geloof ook wel, dat dit het idee van generaal *Reynders* was — onze enige en laatste kans hadden om die opmars te vertragen. Hier heb ik dus inderdaad persoonlijk kunnen constateren een opmerkelijk verschil in dit Regeringsstuk, in deze brief aan de opperbevelhebber en in de opvatting van generaal *Reynders*.

1968. De **Voorzitter:** En uw indruk is wel, dat dit een van de allervoornaamste redenen is geweest van het op de spits lopen van het conflict?

A. Inderdaad, Mijnheer de Voorzitter! Wij hebben onder elkaar gezegd, toen wij deze brief zagen, dit wordt voor onze generaal een portefeuille-quaestie.

1969. De **Voorzitter:** Voor een benoeming tot opperbevelhebber — ik denk dit helemaal los van de betreffende personen — acht u daar eigenlijk op de allereerste plaats en alleen in aanmerking voor te komen de chef van de generale staf of de commandant van het veldleger, of kunt u zich ook voorstellen, dat er andere opperofficieren zijn, die toch wel hiervoor in aanmerking komen?

A. Dat kan ik mij zeer zeker voorstellen.

1970. De **Voorzitter:** Dus het behoeft niet per se één van deze twee te zijn?

A. Ik mag hierbij misschien even aantekenen, dat de benoeming van een commandant van het veldleger in een dergelijke functie de vervanging van de commandant van het veldleger weer meebrengt. Het is een quaestie van verschuiving.

1971. De **Voorzitter:** Mijn vraag ging meer over een buitenstaander, die misschien geen van beide was of geweest was. Kunt u dan toch wel aannemen, dat het een zeer acceptabele oplossing was?

A. Vóór 1914 is daar sprake van geweest, toen heeft jarenlang ik meen de oude generaal *Snijders* op de lijst gestaan voor opperbevelhebber.

1972. De **Voorzitter:** Kan men het zo stellen, dat — of acht u dat te kras uitgedrukt — de ongunstige uitslag van de oorlogvoering in de Meidagen in eerste instantie, dan wel in aanzienlijke mate te wijten is aan het ingrijpen van de Regering in het krijgsbeleid en aan het op een kritiek moment aanstellen van een nieuwe opperbevelhebber?
Vindt u dat overdreven of vindt u dat juist?

A. Ik vind dit een te krasse uitdrukking, Mijnheer de Voorzitter.

1973. De **Voorzitter:** U wilt waarschijnlijk zeggen, dat het altijd — practisch genomen — moeilijkheden geeft en in zoverre ongunstig werkt, maar dit is toch te positief?

A. Dat is te positief.
Er zijn andere factoren, die de ramp van 1940 hebben veroorzaakt, die liggen veel dieper dan dit, maar ik ben wel zeer beslist van mening, ook gezien mijn ervaring, dat elke wisseling in het opperbevel aanleiding moet geven tot vertraging in de voorbereiding van de landsverdediging, zelfs al zou de nieuwe opperbevelhebber veel geschikter voor zijn beroep zijn. Men krijgt natuurlijk een verbreking van lijnen, inwerken en tijdverlies door het verzamelen van gegevens (schema's).

1974. De **Voorzitter:** U hebt dat waarschijnlijk geconstateerd in de maand Februari?

A. Generaal *Winkelman* heeft zich met een geweldig élan ingewerkt en dat heeft toch een week of zes gekost.

1975. De **Voorzitter:** Dan ben ik hiermede door de inleidende vragen heen. Ik zou nu graag uw mening willen horen over de volgende punten.
Weet u iets over de quaestie van de Oorlogswet? Heeft het ontbreken van de staat van beleg vóór 19 April, met name dus ook vóór het aftreden van generaal *Reynders*, gevolgen gehad met het oog op landverraad en spionnage? Of had het gevolgen kunnen hebben? Het is misschien lastig te bewijzen, maar wat is uw indruk daaromtrent?

A. Ik kan u wel mijn indruk mededelen. De uitvoering van de staat van oorlog en beleg behoorde niet tot mijn sectie. Dat werd behandeld door de juridische sectie van de toenmalige kapitein *Schepers*, maar ik heb uiteraard veel contact gehad in mijn functie met territoriale bevelhebbers en ik heb daar zeer vele klachten over gehoord, dat het ontbreken van de staat van beleg inderdaad de taak van deze territoriale bevelhebbers zeer bemoeilijkte, b.v. dat men het recht van uitzetten niet had uit de gezagsgebieden.
Het is mij o.a. bekend, dat ik eens een klacht gehoord heb van de territoriale bevelhebber in de oostelijke provinciën, de toenmalige kolonel *Dwars*, dat hem bekend waren verschillende N.S.B.-centra, doch dat hij daartegen eenvoudig niet kon optreden.
Er is mij ook nog een geval bekend en het is misschien goed, dat ik dat ook nog even vertel, hoe inderdaad de taak van de opperbevelhebber daardoor werd bemoeilijkt. Op de, ik zou haast zeggen de beruchte 12de November 1939 zou er een Duits toneelgezelschap uit een West-Duitse plaats een opvoering geven, ik weet niet precies meer of dit in Breda of Tilburg was. Dit gezelschap zou komen per autobus. Deze lieden zijn inderdaad op de 12de November per autobus dwars door Brabant heen getrokken, dwars door onze stellingen heen.

De **Voorzitter:** Als de staat van beleg er was geweest....

A. Dan was dit niet gebeurd. Ik vermeen ook zelfs, maar ik durf u dit niet met zekerheid te zeggen, dat de opperbevelhebber geprobeerd heeft, na de 9de November, deze reis ongedaan te maken, maar dat is afgesprongen. Zodoende kan ik met zekerheid zeggen, dat de taak van de opperbevelhebber hierdoor inderdaad werd bemoeilijkt.

1976. De heer **Korthals:** Deze klachten zijn ook doorgegeven aan het Kabinet?

A. Daar durf ik niet op te antwoorden, dat politieke contact, dat ging niet over mijn sectie.

1977. De **Voorzitter:** Deelde u het standpunt van generaal *Reynders* met betrekking tot de Oorlogswet, in zoverre, dat hij afkeurde, dat eigenlijk de staat van oorlog alleen onder restricties bestond? Deze was wel voor 100 procent afgekondigd, maar de opperbevelhebber van land- en zeemacht was door bepaalde restricties gebonden, dat hij van bepaalde bevoegdheden geen gebruik zou mogen maken. Dat keurde hij af en was u het daarover met hem eens?

A. Mag ik u mijn persoonlijke mening geven, Mijnheer de Voorzitter? Ja, ik was het er volkomen mee eens.

1978. De **Voorzitter:** Ik zou u willen vragen: Hebt u iets met de mobilisatieclubs te doen gehad?

A. Daar heb ik nooit iets mee te doen gehad, neen.

1979. De **Voorzitter:** U hebt daar ook geen mening over?

A. Neen, eigenlijk niet.

1980. De **Voorzitter:** Wij komen nu aan het voornaamste punt, dat u wellicht meer zal interesseren: het krijgsbeleid, dat vooral ook voor u als deskundige van grote betekenis is.
Ik zou dit willen vragen: Kan men uit het conflict tussen de Regering en het opperbevel de conclusie trekken, dat de Regering minder sterk de plicht tot krachtige bescherming van de neutraliteit aanvoelde? Of lijkt u dat niet juist? Is het meer een verschil van inzicht, waarbij beide standpunten te verdedigen zijn, of kan men zeggen, dat de afwijking, die de Regering in haar gedachtengang had en wilde maken ten opzichte van de plannen van generaal Reynders, dat daaruit zou blijken min of meer een mentaliteit, alsof zij het met die neutraliteitshandhaving niet zo nauw nam?

A. Dat klopt niet. Ik voel de zaak zo.
Bij een neutraliteitsschending zijn er twee phasen: In de eerste plaats het onmiddellijk optreden ter plaatse aan de nabije grens tegen de schender van de neutraliteit, en dat wenste de Regering zeer zeker, en in de tweede plaats daarna, wanneer de schender toch doorgaat, het langzamerhand overgaan van het verzet tegen de neutraliteitsschending in de eigenlijke landsverdediging. En ik geloof, dat alleen in die tweede phase verschillen zijn. Nu is het natuurlijk heel moeilijk te zeggen, waar de eerste phase eindigt en de tweede begint, want een doortocht door Noordbrabant in de richting van Parijs, daar krijgt men eigenlijk een doorgezet verzetten tegen de schender van de neutraliteit, terwijl voor zover de tegenstander het land binnentrekt over de IJssel, dus noordelijker, de schending van de neutraliteit langzamerhand overgaat in de verdediging van het hart des lands.

1981. De **Voorzitter:** Het zal u bekend zijn, dat er twee richtingen zijn met betrekking tot dit meningsverschil, maar de tweede mening is dus eigenlijk — ik heb dezer dagen van verschillende deskundigen gehoord, dat zij deze tweede mening aanhingen —, dat, als eenmaal zo'n neutrale staat is overvallen en in de oorlog is terechtgekomen, dat dan de zaak van de neutraliteit afgelopen is. Dan moet men zien, wat in de bondgenootschappelijke oorlogvoering het meest het belang van allemaal gezamenlijk is en dat kan misschien in ons geval zijn het tegenhouden een tijd lang in Brabant, maar het kan misschien ook meer zijn het scherp verdedigen van het hart van het land!

A. Daar zie ik een verschil in, Mijnheer de Voorzitter, maar niet in de quaestie van de neutraliteitshandhaving.

1982. De **Voorzitter:** We hebben het daareven over de Peel-Raamstelling gehad. De Grebbelinie, wat is uw indruk daaromtrent geweest, wat had u verwacht? Had men eventueel daar met succes bijv. een week kunnen standhouden? Het hing natuurlijk voor een groot deel af van de kracht van de aanval, maar gezien, wat u van de buitenlandse verhoudingen wist, had u gehoopt, dat het langer zou zijn? Wat was uw idee daarover?

A. Stelt u de vraag omtrent Mei 1940 of op het moment van de wisseling van het opperbevel?

De **Voorzitter:** Ja, daar zit natuurlijk verschil in, want toen was de stelling alweer zoveel krachtiger. Ik zou het meer in het algemeen in Mei 1940 willen stellen.

A. Ik heb de Grebbestelling altijd gezien als een stelling, die boven het oostfront van de vesting Holland inderdaad wel enige belangrijke voordelen bood voor een verdediging, onder andere doordat die stelling lag in hoger terrein en doordat het eigenlijk de enige stelling was, waar wij zelf in het hogere en bedekte terrein zaten, terwijl de inundatiën er voor lagen, terwijl wij in de vesting Holland zaten in een zeer open terrein, een zeer zichtbaar terrein, makkelijk aan te vallen door luchtstrijdkrachten.
De quaestie, waarom het ging in de Grebbelinie, was, dat deze een groot deel van haar kracht moest krijgen door onderwaterzettingen en door te voren inrichten van de opstelling van de troepen, die daarin zaten. Dat versterkingsplan voor de Grebbelinie, dat is pas ter sprake gekomen in zijn grote vorm, het z.g. 25 millioen-plan, in de tijd van generaal *Winkelman,* er was dus geen sprake van, dat deze versterkingen op 1 Mei klaar konden zijn. Als ik mij goed herinner, hadden wij een plan, waarover ik tegen generaal *Winkelman* gezegd heb: u is veel te optimistisch, omdat de generaal *Winkelman* er op rekende, dat die versterkingen in Augustus klaar zouden kunnen zijn. Ik wil hiermede zeggen, Mijnheer de Voorzitter, dat de Grebbelinie nog lang niet in een zodanige staat van verdediging was gebracht, dat daarin een zeer hardnekkige verdediging mogelijk zou zijn.
En dan was er nog een tweede punt, dat waren de inundatiën. Het tere punt van de inundatiën van de Grebbelinie was de watervoorziening uit de Rijn, omdat de Rijn in zomertijd lage rivierstanden heeft en dan door de Grebbesluis niet voldoende water kon worden binnengelaten. Daarvoor was er een project gemaakt, al in de zomer van 1939, door het toenmalige hoofd van het Inundatiebureau van de Genie, om daar te bouwen een gemaal om zodoende meer water te kunnen inmalen. Dit project is in de zomer van 1939 van de hand gewezen, omdat het te kostbaar was, maar is weer ter hand genomen in de winter van 1939 op 1940 en dit gemaal was ook in Mei niet klaar, vandaar, dat wij dus hadden langs de Rijn, tussen de inundatiën van de Grebbelinie en het zomerbed van de Rijn, een brede strook, die niet geïnundeerd kon worden en waar de Duitsers ook hun hoofdaanval hebben gedaan. De derde nadelige factor bij de Grebbelinie, die ook nog niet was opgeheven in Mei, waren de zeer onvoldoende opruimingen, onder andere juist in die belangrijke aanvalsstrook van Wageningen naar Rhenen toe, de boomgaarden. U moet daarbij ook nog in aanmerking nemen en daar heb ik de aandacht van de opperbevelhebber nog eens op gevestigd, omdat ik oud-inundatieofficier was, dat de gronden voor de Grebbelinie uit zand bestaan en dus een vrij gemakkelijke te doorschrijden inundatie vormen in tegenstelling met het oostfront van de vesting Holland, waar men veel veengrond vindt en klei en de inundatie dus veel moeilijker te doorschrijden is. Alles bij elkaar heb ik de Grebbelinie altijd gezien als een linie, die inderdaad op de duur de nodige defensieve kracht zou kunnen krijgen, maar die was in een overgangsstadium en u voelt, dat het nu heel moeilijk wordt om uit te drukken, hoeveel dagen of die Grebbelinie het zou kunnen houden. Ik kan u wel zeggen, dat de Meidagen 1940 mij zeer hebben teleurgesteld.

1983. De heer **Korthals:** Ik heb gehoord dus van dat stoomgemaal, daarover waren reeds plannen gemaakt in de zomer van 1939. Waarheen zijn die plannen toen gegaan?

A. Die plannen zijn door het hoofd van het Centrale Inundatiebureau, de toenmalige majoor *de Man,* met mij, als hoofd van de sectie Operatiën, besproken en die heb ik verder doorgestuurd aan mijn chefs.

1984. De heer **Korthals:** Dus aangenomen moet worden, dat die ook nog in de zomer terechtgekomen zijn bij de opperbevelhebber?

A. Ja, en ik weet wel bijna zeker, dat ze ook van de opperbevelhebber zijn doorgegaan, maar dat om de kosten het voorstel is afgewezen.

De heer **Korthals:** Dus het is een quaestie van kosten geweest?

1985. De **Voorzitter:** Weet u dat wel zeker, want ik meen juist gehoord te hebben, dat ze vrij lang bij de opperbevelhebber zijn blijven liggen? Ik meen, dat een van onze getuigen iets gezegd heeft van drie maanden, en ik meen ook, dat generaal *Reynders* zelf gezegd heeft, dat hij het eigenlijk meer als een fata morgana beschouwd heeft, iets dat toch niet voor verwezenlijking vatbaar was; een vrome wens heeft hij het genoemd!

A. Ik kan u alleen met zekerheid verklaren, Mijnheer de Voorzitter, dat ze mij gepasseerd zijn en doorgestuurd zijn en dat ik later bericht gehad heb, van wien, dat durf ik niet met zekerheid te zeggen, dat die plannen niet doorgingen.

1986. De **Voorzitter:** De commandant veldleger was het ook helemaal met u eens, hij had dezelfde mening, dat dit wel moest gebeuren?

A. Dat kan ik u van die zomer niet zeggen, maar ik weet wel, dat in de winter de plannen door de commandant veldleger zijn ingediend, dus ik vermoed wel, dat hierover wel contact met de commandant veldleger is geweest van het Centraal Inundatiebureau.

1987. De heer **Korthals:** Dus u bent er niet zeker van, dat de plannen van de opperbevelhebber naar de Regering zijn gegaan?

A. Dat kan ik niet met zekerheid zeggen, ik weet alleen, dat het resultaat was, dat het gemaal er niet gekomen is.

1988. De **Voorzitter:** Ik zou nu nog even door willen gaan op de Peel-Raamstelling. De verdediging van deze stelling was waarschijnlijk alleen mogelijk, aansluitend aan de Grebbestelling?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, inderdaad.

1989. De **Voorzitter:** Die stelling leende zich er mischien toe om met een zwakke bezetting gedurende een betrekkelijk geruime tijd te worden verdedigd.
Vond u, dat de bijzondere kwaliteiten van het terrein hier in tegenstelling tot andere stellingen de verdediging vergemakkelijkten?

A. Ik heb zelf in de voorbereidingen van die stellingen een zeer groot aandeel gehad, onder andere heb ik de versperring in het Peelgebied gedurende enige jaren onder leiding van de opperbevelhebber persoonlijk geleid en heb ook het defensie-kanaal aangelegd, dus ik ben met de sterkte van die stelling plaatselijk uitstekend op de hoogte. Ik kende hem eigenlijk meter voor meter. Mijn opinie was, dat met de door generaal *Reynders* opgestelde troepen, dus met de volledige bezetting inderdaad een krachtige weerstand van ongeveer 2 tot 3 dagen mogelijk was. Alleen de stelling had twee zwakke punten, dat was, dat de stelling meer naar het zuiden bij Weert in de lucht hing; daar vond men prikkeldraadversperringen en kazematten, schuilplaatsen en dan zag men plotseling niets meer, daar stond een grenspaal en aan de andere kant vond men geen Belgische soldaten, niets.
Het tweede zwakke punt van de stelling was, dat er een onvoldoende reserve achter de stelling stond. We hadden achter deze stelling moeten hebben een mobiel orgaan, dat men snel kon inzetten, indien zulks nodig was.
Het eerste bezwaar van de in de lucht hangende vleugel heeft de generaal *Reynders* nooit zo zwaar ingezien en ik moet u zeggen, ik was dat met de generaal volkomen eens, omdat een tegenstander, die ten zuiden van onze grote rivieren door ons land trekt, de bedoeling had om zo snel mogelijk naar Parijs toe te komen, zodat een beweging, bijv. van Maaseijk over Weert naar 's-Hertogenbosch, voor die tegenstander een tegennatuurlijke beweging was.

1990. De **Voorzitter:** Mag ik even een objectie maken?
U hebt daar straks zelf gezegd, dat u verwachtte, dat het doortrekken door Brabant niet langs die opmarswegen zou plaats hebben, maar frontaal tegen die hele stelling aan. Dus kan ik me voorstellen, dat het in die gedachtengang het belang van de vijand was, er wel omheen te trekken en de rest op te rollen om zodoende het hele vak vrij te krijgen!

A. Die mening heb ik meer gehoord, maar de mening van de heer *Reynders* was, en dat was mijn mening ook, dat de tegenstander deze stelling zou aanpakken en het krachtigst zou aanpakken op de noordelijke vleugel, ten einde het hele derde legerkorps niet de gelegenheid te geven op het hart des lands terug te gaan, maar in de richting België te drijven.

1991. De **Voorzitter:** Was de vijand er op dat moment mee bekend, dat de stelling zwakker bezet was?

A. Voor zover we hebben kunnen nagaan, neen.

1992. De **Voorzitter:** Het andere punt, dat u noemde, was het gebrek aan het hebben van een krachtige eenheid, die eventueel de zaak aan de zuidzijde dekte. De lichte divisie, was die ook slechts eniger mate voldoende beveiliging tegen die omtrekking?

A. Uitgaande van deze veronderstelling, dat de hoofdaanval in het noorden zou komen, zodat dus de kans op een omvatting uit het zuiden als klein werd aangemerkt, was inderdaad die lichte divisie naar onze mening voldoende om, wanneer de tegenpartij die omvatting uit het zuiden zou doen, die opmars van die vijand in dat terrein, daar bij Weert met zijn kanalen, enz., zodanig te vertragen, dat de rest van het derde legerkorps zou kunnen worden teruggenomen op de vesting Holland.

1993. De **Voorzitter:** U bent het er toch wel mee eens, dat het een zwak punt was?

A. Inderdaad, Mijnheer de Voorzitter.

1994. De **Voorzitter:** Maar het lijkt mij in het algemeen toch niet logisch, dat, wanneer men blijkbaar redeneert een veldleger is tegenover deze vijand zo zwak, dat men er liever niet mee in het veld opereert, maar een opstelling in een vaste stelling prefereert, dat men een plan projecteert, waarbij men op één punt practisch genomen toch weer in het open veld terechtkomt! Dat is niet logisch, maar het was een gevolg van het feit, dat de Belgen daar niets hadden en dat er door de neutraliteitspolitiek daar ook niets te verkrijgen was.

A. Er was in dit opzicht ook een andere oplossing voor Brabant, die voorgestaan is door de commandant van het veldleger, dat was om stelling in te nemen van den Bosch zo ongeveer over Oisterwijk in de richting van, laat ik zeggen, Baarle-Nassau.

1995. De **Voorzitter:** De Oranjestelling? Die leunde nl. wel aan tegen de Moerdijk?

A. En daar was de generaal *Reynders* erg tegen, omdat hij zei, dan trekt de noordelijke vleugel van die Duitsers eenvoudig langs de stelling heen en detacheert daartegenover wat lichte troepen; wij hebben daar geen offensieve kracht in die stelling en dan bereiken wij dus in Brabant niets.

1996. De **Voorzitter:** Maar dan had hij mogelijk de aanval niet zozeer op het hart van het land aangetrokken, zou men kunnen zeggen. Dan hadden zij misschien op de hele vesting Holland niet in eerste instantie zulke zware aanvallen gericht!

A. Ik geloof, Mijnheer de Voorzitter, dat hier meer economische factoren in het spel liggen. Dat men ons land heeft gezien als een rijke buit, waarvan men een behoorlijk aantal maanden zou kunnen leven in Duitsland.

1997. De **Voorzitter:** U vindt het stelsel van generaal *Reynders* met betrekking tot deze linie in Brabant in het algemeen dus als visie toch wel houdbaar en verdedigbaar? Daarentegen zijn er verschillende deskundigen, die van mening zijn, dat het eigenlijk in principe foutief gedacht moet worden geacht, maar dat vindt u niet? U vindt, dat er zwakke punten zijn, maar u vindt het toch....

A. Zeer zeker acceptabel.

1998. De **Voorzitter:** Ik wil het thans nog even beschouwen in verband met die vraag van de neutraliteitspolitiek. Was een meer intense verdediging van de Peel-Raamstelling werkelijk een eis voor een goede vervulling van de neutraliteitspolitiek? U hebt het straks al even behandeld. U was eigenlijk ook meer die tweede richting toegedaan, waarin men zegt, als eenmaal het land in oorlog is gekomen, doet het niet meer zoveel ter zake.

A. Maar ik deel wel de mening van de generaal *Reynders,* dat het onze plicht was, onze dure plicht, om die opmars door Brabant zoveel als maar enigszins doenlijk was te vertragen om op die manier de geallieerden tijdwinst te geven.

1999. De **Voorzitter:** Maar om nu de vraag anders te stellen: Het stelsel van de toenmalige Minister was dat niet voldoende, voldeed dat niet aan die wens van u?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, omdat naar mijn mening onze Nederlandse troepen onvoldoende militair geoefend waren om deze uiterst moeilijke vorm van oorlogvoering in de practijk toe te passen. Dat kon men wel op papier gelasten, maar daar was met onze weinig geoefende troepen — laat ik het maar sterk uitdrukken — niets van terechtgekomen.

De **Voorzitter:** Dat achter elkaar....

A. Dat is de moeilijkste vorm van oorlog voeren, die er is, en u weet hoe zeer gering de geoefendheid van onze troepen was. Onder andere vereist die vechtwijze een sterke indeling van artillerie.

2000. De **Voorzitter:** Zijn de Fransen naar uw mening in de practijk misleid geworden door het gehele geval, zoals dat per slot van zaken gelopen is, of is dat niet juist?

A. Dat is een vraag, die buitengewoon moeilijk te beantwoorden is.

2001. De **Voorzitter:** Ze waren in ieder geval ingelicht, althans de laatste dag, toen die enveloppen geopend moesten worden. Toen konden ze vernemen, wat precies onze gedachtengang was. Ik kom hiermede aan een punt, van grote betekenis om met u te bespreken.

Voorafgaande aan de inval op 10 Mei is er op 5 April een bespreking geweest in Eindhoven tussen de nieuwe opperbevelhebber en de militaire attaché in Parijs en ik meen, dat ook u daarbij was.

A. Ik ben er ook bij geweest.

2002. De **Voorzitter:** Herinnert u zich nog iets over het verloop van die bespreking?

A. Neen, daar staat mij eigenlijk heel weinig meer bij van deze bespreking. Ik weet wel, dat het 's avonds heel laat was en dat de conclusie van deze bespreking geweest is, dat de generaal *van Voorst Evekink* de volgende dag de hele Peel-Raamstelling langs is gegaan, onder leiding van de kapitein van de generale staf *van Boven,* die ik daarvoor 's avonds om twaalf uur uit zijn bed gebeld heb in den Haag en die is 's nachts nog met een auto gekomen en de volgende dag met generaal *van Voorst Evekink* de Peel-Raamstelling langs gegaan. Dat is eigenlijk het enige essentiële, dat ik mij van dat hele onderhoud nog herinner.

2003. De **Voorzitter:** De commissie interesseert zich bijzonder voor de volgende quaestie en deze zal misschien nog uitvoeriger ter sprake komen bij het volgende hoofdstuk. De commissie heeft namelijk de materie gesplitst in: de wisseling van het opperbevel en het verloop van de Meidagen. Vermoedelijk zullen wij u dan weer moeten horen. Wij spraken daareven over het onderhoud in April en nu is het misschien toch wel interessant om iets van u te vernemen over de mededelingen, die u door de militaire attaché in Parijs op de 10de Mei 's morgens door een telefoongesprek, ik meen om halftwaalf, zijn gedaan en waarover een misverstand is ontstaan.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, dat geval is mij bekend en ik kan u mijn zienswijze daarover mededelen.

2004. De **Voorzitter:** Mag ik u nog even interrumperen. Als u nog even vooraf wilt zeggen, wat de bedoeling was van die inspectietocht van de generaal *van Voorst Evekink.*

A. Om de militaire attaché in Parijs een indruk te geven van de sterkte van de Peel-Raamstelling, de terreinomstandigheden en van de mate, waarin deze stelling in verdediging was gebracht. Ik mag u in verband daarmede misschien nog een mededeling doen, ik weet niet of u die al van generaal *Winkelman* gehoord heeft, maar het kan wellicht voor u van belang zijn, nl. het volgende:

Er zijn in de Aprildagen contacten geweest — niet langs de officiële weg — met de Belgische legerleiding. Ik ben onder andere met het toenmalige hoofd van de Sectie G.S. III, de toenmalige majoor *van de Plassche,* en met de Belgische militaire attaché, de luitenant-kolonel *Diepenrijks,* in opdracht van de opperbevelhebber, twee dagen de Peel-Raamstelling langs geweest, ten einde deze Belgische militaire attaché een indruk te geven van wat wij daar gedaan hadden en ook een indruk te geven van het feit, hoe die zuidelijke vleugel van de Peel-Raamstelling in de lucht hing. Dat was juist in de week vóór de invasie in Nederland. Dus dat is geweest op Vrijdag 3 Mei en als ik mij goed herinner, zou er op Woensdag de 8ste Mei een Belgische generaal komen in civiel aan de Belgische grens, die wederom met de generaal-majoor *van de Plassche* en mij de Peel-Raamstelling langs zou gaan, ten einde te zien, in hoeverre de Belgische verdedigingsmaatregelen zich zouden kunnen aansluiten bij de Nederlandse verdedigingsmaatregelen in Brabant.

Ik weet het niet, maar het lijkt mij niet onwaarschijnlijk, dat bij dit rondleiden van de generaal *van Voorst Evekink* en bij deze tochten bij de opperbevelhebber de bedoeling voorgezeten heeft een juiste indruk te wekken omtrent de sterkte van de verdedigingsmaatregelen, die in Brabant waren getroffen.

2005. De **Voorzitter:** Maar zouden er dan ook al mededelingen zijn gedaan over een eventueel al dan niet handhaven van de aanwezige mankracht in de stelling, of zou men juist niet moeten verwachten, dat, indien zulks nagelaten werd, de heren eerder enigszins misleid werden. Zij hadden daar een vrij sterke stelling gezien en nogal wat troepen, terwijl deze op de 10de Mei daaruit werden teruggetrokken! Is daar toch wel iets over medegedeeld, of niet?

A. Neen, we hebben over die troepensterkte niet gesproken. We hebben uitsluitend laten zien de sterkte van het terrein.

2006. De **Voorzitter:** Wilt u misschien vertellen over dat telefoongesprek?

A. Ik werd opgebeld door de militaire attaché in Parijs de 10de Mei te 10 uur. Dat tijdstip kan ik met vrij grote zekerheid vaststellen, want midden onder het telefoongesprek is die bom gevallen op Huize Bethlehem, daar bij de Academie van Beeldende Kunsten, en daarvan stond de klok stil op zeven minuten over tien. Dit herinner ik mij nog uitmuntend, want op een gegeven moment hoorde ik een geweldige knal en toen zei ik door de telefoon tegen de generaal *Evekink:* Stop even. Hij zei toen: wat is dat? Ik antwoordde hem toen: Daar valt een bom. Hij zei hierop: Als ze al zo hard bij jullie bezig zijn ..... Dus dit tijdstip ligt vrij zuiver vast. Ik werd dus opgebeld en de toenmalige overste *van Voorst Evekink* heeft mij toen in dat telefoongesprek ongeveer het volgende medegedeeld: „Vanmorgen ben ik bij generaal *Gamelin* geweest en ik heb gesproken over het stuk, je weet wel welk" (blijkbaar dus het stuk, dat in die verzegelde enveloppe zat en door de opperbevelhebber naar Parijs was gestuurd). „Wil je het volgende even opnemen?" Hij deed mij toen een aantal mededelingen, waarvan de eerste was: Dat van steun voor verdediging van het hart des lands geen sprake kon zijn.

Wij hadden namelijk in dat stuk van de opperbevelhebber gevraagd om de steun van vier Franse divisiën voor de verdediging van het hart des lands.

In de tweede plaats zei hij: De Engels-Franse legers hebben de Belgische zuidgrens of de Franse noordgrens overschreden. Op de linker vleugel marcheert nog het Franse, ik geloof 7de leger onder de generaal *Giraud,* „de beste Franse generaal, die ze hebben, Wilson!" Dit leger is meer in het bijzonder bestemd voor steun aan Nederland.

Het derde punt was: de Franse legers zullen oprukken tot een lijn, als ik mij goed herinner was dat de lijn Namen—Leuven—Antwerpen en zullen van daaruit naar bevind van zaken verder voorwaarts gaan.

Toen kwam een opmerking en die luidde: Het standhouden in de Peel-Raamstelling van onze troepen is dus van het grootste belang. Toen heb ik gezegd: „Stop *Evekink,* ik moet je even onderbreken; de Peel-Raamstelling is bij Mill door een pantsertrein doorbroken en de opperbevelhebber heeft de terugtocht van het gros van het derde legerkorps gelast, de troepen zijn sedert 9 uur in volle afmars naar het noorden van de Maas. Generaal *Evekink* maakte toen een minder mooie opmerking, hij was blijkbaar nogal getroffen door dit feit.

Verder waren er nog enige mededelingen van minder betekenis, onder andere: opmars van troepen, die die zelfde dag nog in Zeeuws-Vlaanderen zouden zijn. Dit is het telefoongesprek, zoals ik het mij herinner, en dit klopt niet met het telefoongesprek, zoals de generaal *van Voorst Evekink* dit opgeeft. In grote lijnen klopt het wel, maar enkele dingen, die ik u verteld heb, staan niet in zijn verklaring.

2007. De **Voorzitter:** Met name het laatste punt en dat is natuurlijk zeer belangrijk. Maar bestaat ook de mogelijkheid .....

A. Dat is absoluut onmogelijk, Mijnheer de President, maar het is natuurlijk heel goed mogelijk, dat de heer *Evekink* naar de telefoon is gegaan met het stuk, dat hij mij voorgelezen heeft, en dat hij daar tussenin enige opmerkingen geplaatst heeft, die niet uit het stuk waren, maar uit zijn eigen gedachten, en die toelichtingen zijn geweest of meningen, die hij uit zich zelf geopperd heeft. Maar ik herinner mij dit absoluut positief. Het gesprek heb ik twee keer gestopt. Een keer om hem mede te delen, dat het legerkorps op de terugtocht was sedert 9 uur, de tweede maal omdat die bom viel.

2008. De **Voorzitter:** Op welk standpunt stond hij persoonlijk in die bespreking van 5 April? Was hij zelf een aanhanger van de theorie *Reynders* of van de theorie *Dijxhoorn* — om het zo maar te noemen — met betrekking tot de Peel-Raamstelling?

A. Dat zou ik u niet kunnen zeggen.

2009. De **Voorzitter:** Het is buitengewoon merkwaardig, dat — wij hebben hem nog niet onder ede gehoord — er blijkbaar verschillende herinneringen over zijn.

A. U begrijpt wel, dat dit op mij als hoofd van de sectie Operatiën — dit telefoongesprek, daar ging het voor ons om — een buitengewoon diepe indruk heeft gemaakt.

2010. De **Voorzitter:** Maar hebt u dit punt, dat u vernomen had, niet direct doorgegeven aan hetzij generaal *Winkelman,* hetzij de chef staf generaal *van Voorst*?

A. Deze mededeling is doorgegaan, onmiddellijk.

2011. De **Voorzitter:** Ik herinner me, dat de chef staf, gisteren naar ik meen, gezegd heeft, dat hij dit bericht niet zo van u gekregen had. Er zijn ook geen stukken van, is het alleen een mondelinge weergave geweest?

A. Alle stukken zijn vernietigd op de uitdrukkelijke last van de opperbevelhebber in de avond van de 14de Mei, opdat ze niet in handen van de vijand zouden komen.

2012. De **Voorzitter:** Weet u zeker, dat u het zo aan generaal *Winkelman* hebt medegedeeld of aan generaal *van Voorst,* of kunt u zich dat niet herinneren?

A. Dat kan ik mij niet herinneren, maar dat dit zo gezegd is, Mijnheer de President, dat staat als een paal boven water.

2013. De **Voorzitter:** Misschien, dat we hierop bij het volgende verhoor nog eens moeten terugkomen.
Op 30 December is er een bespreking geweest — u hebt daar natuurlijk over horen praten —, onder leiding van Hare Majesteit, tussen drie Ministers en de opperbevelhebber. Er is toen een nieuwe opdracht gemaakt. In September was er reeds een opdracht vastgesteld. Eerst is een ontwerp-opdracht aan de opperbevelhebber toegezonden. Bent u daar toen ook in gekend? Heeft de generaal *Reynders* hierover met u gesproken, of herinnert u zich dat niet?

A. Is dat de opdracht geweest, waarbij gezegd werd, dat de verdediging moest worden gevoerd in de beide stellingen, Grebbelinie en .....

De **Voorzitter:** Ja, zonder dat men er op mocht rekenen..... U kunt dit misschien even doorlezen.

A. Ik herinner mij wel, dat ik hierover indertijd gehoord heb, Mijnheer de President.

2014. De **Voorzitter:** Die opdracht, acht u die strategisch verwerpelijk of niet uitvoerbaar met de aanwezige troepeneenheden, of hebt u daar geen bepaalde visie over?

A. Ik kan u wel zeggen: Er stonden ten noorden van de grote rivieren voor de verdediging van het hart des lands ongeveer drie legerkorpsen, waarvan één in reserve aan de kust, en ik ben altijd de mening toegedaan geweest, dat deze drie legerkorpsen voor een hardnekkige verdediging van de vesting Holland, zoals indertijd het plan van de generaal *Reynders* was, dat die daarvoor ook inderdaad nodig waren. Wij zijn begonnen met een verdediging van de Grebbelinie als een soort voorverdediging van de vesting Holland om op die manier de nodige tijd te winnen om in de vesting Holland de inundatiën te kunnen stellen en de evacuatie te kunnen voltooien. Daarvoor zijn dus door de generaal *Reynders* in de Grebbelinie geplaatst 2 legerkorpsen naast elkaar, het 2de en het 4de legerkorps, terwijl daarachter in de vesting Holland was opgesteld een z.g. veiligheidsbezetting, zodat, wanneer op een gegeven ogenblik de verdediging van de Grebbelinie moest worden prijsgegeven, die twee legerkorpsen door de linie heen zouden kunnen trekken, die veiligheidsbezetting de eerste stoot even zou kunnen opvangen en dan de verdediging met die twee legerkorpsen zou kunnen worden gevoerd. Ik heb dit, Mijnheer de Voorzitter, altijd buitengewoon logisch gevonden. Het is mij bekend, dat daarbij ter sprake is gekomen of het mogelijk zou zijn om uit de Grebbelinie die terugtocht op de vesting Holland te voltooien. Het is mij ook bekend, dat er gezichtspunten waren, waarbij men zei, dat dit een buitengewoon gevaarlijke manoeuvre was, waarbij men niet voldoende zekerheid zou hebben, dat die legerkorpsen ongeschokt in de vesting Holland zouden terugkomen. Er is hierover langdurig gesproken op het Algemeen Hoofdkwartier en wij hadden over het algemeen de overtuiging, dat deze terugtocht wel zou lukken. Dat hing voornamelijk af van de opperbevelhebber zelf, nl. van het moment, waarop hij die terugtocht zou gelasten. Wanneer hij met die terugtocht zou wachten tot de vijand als het ware diep in de hoofdverdedigingsstrook zou zijn doorgedrongen, dan zou een dergelijke terugtocht natuurlijk veel grotere moeilijkheden opleveren dan wanneer zij bij voorbeeld alleen nog maar in de voorposten zouden zijn doorgedrongen. En het is altijd blijkbaar wel een zeer positieve mening van de generaal *Reynders* in dit opzicht geweest, want generaal *Reynders* zei: Ik zal zelf bepalen, wanneer ik die terugtocht gelast en daarbij zal ik er rekening mee houden, dat ik die troepen in de vesting Holland nodig heb. En, zei de generaal *Reynders,* er is in de krijgsgeschiedenis nog nooit een terugtocht mislukt en ook deze zal slagen, wanneer wij hem goed voorbereiden.
Zoals de zaak hier gesteld staat, zou men van te voren dus al een aantal troepen moeten afschrijven voor de verdediging van de Grebbelinie, waarop men niet meer zou mogen rekenen voor de verdediging van de vesting Holland en n.m.m. zou daardoor de verdediging van de Grebbelinie onvoldoende geworden zijn en zou bovendien de uiteindelijke verdediging van de vesting Holland onvoldoende geworden zijn. Wij hebben dit vraagstuk dikwijls bekeken, op de Hogere Krijgsschool, waar ik 9 jaar lang leraar op ben geweest, maar inderdaad waren die drie legerkorpsen voor de vesting Holland naar onze mening het minimum.

2015. De **Voorzitter:** Dus ik geloof, dat u op het standpunt staat, dat deze opdracht strategisch verwerpelijk was en met de beschikbare troepen onuitvoerbaar.

A. Ik moet hier even zeggen, Mijnheer de President, dat mijn mening natuurlijk in zoverre waarde heeft en door een zekere bril moet worden bekeken, omdat ik mij ingeleefd heb als stafofficier in de mening van de generaal *Reynders.* Ik ben jaren stafofficier geweest, terwijl de generaal *Reynders* chef van de generale staf was en de generaal *Reynders* heeft dus een zekere school gevormd, dus toen ik chef van de sectie Operatiën werd, begon ik met te zeggen: de mening van generaal *Reynders* is in het algemeen juist.
Dit wil ik u even er bij zeggen.

2016. De **Voorzitter:** Maar u hebt achteraf toch geen reden om uw standpunt van toen onjuist te achten?

A. Neen, maar ik wilde dit toch even hier in de commissie naar voren brengen.

2017. De **Voorzitter:** Ik kom nu nog even terug op die quaestie van de enveloppen bij de gezanten. U kende de inhoud waarschijnlijk ook.

A. Ik heb hem zelf gemaakt.

2018. De **Voorzitter:** Zijn er eerst onder generaal *Reynders* ook al enveloppen geweest?

A. Ja.

2019. De **Voorzitter:** En die waren dus anders en die hebt u ook gemaakt?

A. Die heb ik gemaakt.

2020. De **Voorzitter:** Naderhand heeft de generaal *Winkelman* er andere heen gestuurd en hebt u die ook mee geconcipieerd?

A. Ja, die heb ik ook mee geconcipieerd.

2021. De **Voorzitter:** U hebt het een paar keer gehad over de stafbesprekingen, werden daar nooit notulen of aantekeningen van gemaakt, zowel vóór de oorlog als tijdens de oorlog?

A. U meent de interne besprekingen bij de opperbevelhebber?

2022. De **Voorzitter:** Ja, en ook de generale staf-besprekingen vóór de oorlog.

A. Ik heb nooit notulen zien maken.

2023. De **Voorzitter:** In de oorlogstijd ook niet?

A. U moet die besprekingen, zoals die gehouden werden door de opperbevelhebber met de generaal *Carstens,* kolonel *van Alphen* en ondergetekende ook zien als een adviescollege voor de opperbevelhebber. Dan wenste de opperbevelhebber onze visie te zien, verwerkte dit en kwam dan naderhand met zijn besluiten.

2024. De **Voorzitter:** Hebt u nog in het algemeen de een of andere belangrijke opmerking te maken over het hele vraagstuk van de wisseling van het opperbevel? Een of ander punt, dat hiermee samenhangt? U is volledig vrij om uw mening te plaatsen. Over de staatsrechtelijke positie, over het krijgsbeleid?

A. Neen, Mijnheer de President!

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor uw inlichtingen.

J. J. C. P. WILSON.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL,
Griffier.

ZITTING VAN WOENSDAG 25 FEBRUARI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

dr. ir. JOHANNES ALEIDIS RINGERS,
oud 63 jaar, wonende te 's-Gravenhage, raadgevend ingenieur, oud-Minister van Openbare Werken en Wederopbouw.

Hij legt de eed af als deskundige.

2025. De **Voorzitter:** Wanneer is u opgetreden als adviseur van de Regering met betrekking tot aangelegenheden, die onder het opperbevel vielen?

A. Dat zal ik even moeten nakijken in de aantekeningen, die ik in die tijd gemaakt heb. Dat moet waarschijnlijk geweest zijn even vóór de 20ste September; de datum precies weet ik niet. Sinds 1930 was ik — zoals u misschien weet — adviseur van Buitenlandse Zaken en las ik in de courant, dat men moeilijkheden had met het vullen van de Zuid-Willemsvaart, er kwam te weinig water uit België. Dit gaf mij aanleiding om de Minister van Buitenlandse Zaken de heer *van Kleffens,* met wie ik vroeger altijd had samengewerkt, te vragen, wat er eigenlijk gebeurd was. Hij kon mij er niet precies over inlichten, maar kaatste de bal terug en zei: „Zoek dat zelf even uit, dat ligt wel in je lijn". En toen ik hem verteld had, dat de Belgen bezig waren water te gebruiken voor andere doeleinden dan om onze kanalen te vullen, toen volgde daaruit, dat hij zei: „Ik had toch wel graag, dat je iets voor ons deed".

Uit mijn aantekeningen lees ik hier: „Deze overwegingen gaven mij aanleiding een en ander met den Minister van Buitenlandse Zaken *mr. van Kleffens* te bespreken, met wien ik overeenkwam eerst inlichtingen bij den opperbevelhebber in te winnen om daarna een voorstel te doen voor een volgende actie". Dus dat is gebeurd vóór de 20ste September. Van de inleiding heb ik hier geen datum. Het zal dus ongeveer half September geweest zijn.

2026. De **Voorzitter:** U hebt dus toen geen contact met de Minister van Defensie gehad?

A. Niet dadelijk.

2027. De **Voorzitter:** Noch met de opperbevelhebber persoonlijk?

A. Dat is daarna gebeurd op de 21ste September. Ik lees hier: „Bespreking met den chef van den staf van den opperbevelhebber, generaal *G. J. Carstens,* en met den chef van sectie V van dien staf majoor *Wilson.* Daarna bespreking met den Minister van Buitenlandse Zaken". Dat is dus geweest op de 21ste September. Later heeft dit aanleiding gegeven om dat een beetje scherper te stellen, want het leek wel alsof ik mij daar bij die heren opdrong. Ik weet niet of u dat gevoel kunt hebben; ik heb dat in die tijd in hoge mate gehad en ik heb op een goede dag gewenst, dat ik daarin wat duidelijker kwam te staan. Ik zie, dat ik de 26ste September een inlichting over het geval België heb verstrekt aan de Minister van Buitenlandse Zaken en aan de staf van de opperbevelhebber.

Daarna komt eigenlijk mijn werkelijke medewerking op de 4de October, toen de Minister van Buitenlandse Zaken mij vroeg, wat ik dacht van een inundatie in de Betuwe, in het verlengde van de Grebbelinie en in het land van Maas en Waal. Als gevolg daarvan heb ik op de 5de October een bespreking gehad met Minister *van Kleffens* en daarna met majoor *Wilson.* Dit gaat zo een jaar door, totdat we dan eindelijk overvallen zijn.

2028. De **Voorzitter:** Het is ons meer om de sfeer te doen. In het conflict, waarover wij het hier hebben, zijn twee hoofdpersonen: de opperbevelhebber en de Minister van Defensie. Het is toch heel merkwaardig, dat u in het begin weinig contact met deze personen heeft gehad.

A. De opperbevelhebber heb ik nooit ontmoet.

2029. De **Voorzitter:** En de Minister van Defensie?

A. Herhaalde malen. Die komt bijna op elke bladzijde van mijn aantekeningen voor. Hier bij voorbeeld:

„Bespreking op 9 of 11 October met Minister *van Kleffens* en *Dijxhoorn* over mijn inmenging in de militaire leiding. Erkentelijkheid van Minister van Defensie, die belooft te zullen zorgen voor bespoediging aanleg ontbrekende 15 km Raam-Peellinie. Deze 15 km waren aangehouden om voor den winter iets voor de werklozen te doen te hebben."

2030. De **Voorzitter:** Als men deze zaak objectief bekijkt, valt het onmiddellijk op, dat — terwijl u op het terrein van deze opperbevelhebber zeer interessante adviezen aan het geven waart — u met hem rechtstreeks geen contact hebt kunnen krijgen! En dat, terwijl u van de Minister van Buitenlandse Zaken voortdurend enige semi-officieuze opdrachten heeft gekregen. Waren het soms officiële Regeringsopdrachten, of hoe moet men dat eigenlijk zien? Als dit een officiële defensie-opdracht was, dan is het toch wonderlijk, dat u tussen 15 September en 9 of 11 October nog geen contact heeft gehad met de Minister van Defensie?

A. Ik heb nooit een officiële defensie-opdracht gehad, maar ik heb me die zelf geassumeerd op de duur. Ik was vanaf 1930 adviseur van Buitenlandse Zaken met een kleine tussensprong, doordat ik, in Indië zijnde, door de heer *van Buuren* ontslagen was (ik stond nog op de rol van Waterstaat). Waarom dat eigenlijk gebeurd is? Dat zou te ver terugvoeren. Toen het Kabinet, waarin *van Buuren* zat (ik meen het was het 4de Kabinet-Colijn), afgetreden was, werd mij de volgende dag gevraagd of ik weer terugkwam bij Buitenlandse Zaken. Ik werd weer op de rol gezet van Waterstaat. Dat was, naar ik vermoed, een quaestie in verband met declaraties, want ik moest declareren voor mijn reizen. Ik kreeg er geen vergoeding voor, maar moest mij toch door iemand terug laten betalen, als ik eens naar Limburg ging. Ik heb toen van de heer *Albarda,* zoals ik vroeger als adviseur van de Minister van Waterstaat gehad had, een aanstelling gekregen met de bedoeling om de Minister van Buitenlandse Zaken van bericht en raad te dienen over alles, wat met Belgische en ook eventueel met Duitse waterstaatszaken te maken had. Dat is op zich zelf ook al weer een eigenaardige figuur, dat men zo'n positie heeft, maar dat redt zich wel.

2031. De heer **Korthals:** Mijnheer *Ringers,* u hebt zoëven gesproken, dat reeds spoedig na het verzoek van de heer *van Kleffens* om op te treden, u een bespreking gehad hebt met de generaal *Carstens* en de toenmalige majoor *Wilson.* Was de bedoeling eigenlijk, dat u bij de generaal *Reynders* was terechtgekomen?

A. Inderdaad, ik dacht toen, dat ik daar terechtgekomen zou zijn, maar ik werd opgevangen door generaal *Carstens.* Dit had ik zo niet aangevraagd. Ik kwam met Minister *van Kleffens* overeen eerst inlichtingen bij de opperbevelhebber in te winnen, ik ging daarom om inlichtingen vragen over het water, dat men voor de Peel nodig had en voor de A-stelling. Het is natuurlijk wat ingewikkeld, maar misschien is het daarom goed, dat ik ook het begin weer voorlees, want ik weet het niet precies meer.

2032. De **Voorzitter:** Dus u staat er wel voor in, dat dit inderdaad zo is genoteerd, zoals het destijds is voorgevallen.

A. Daar twijfel ik geen ogenblik aan. Ik heb hiervan trouwens nog de minute. Het geschreven boek, waarvan dit een afdruk is, is een gewoon dictaat-cahier, waarin ik aantekeningen maakte.

Ik heb hier staan: „September 1939. De radioberichten melden half September, dat de waterstanden op de Zuid-Willemsvaart zo laag waren, dat de scheepvaart, wat de diepgang betreft, moet beperkt worden. Daar dit er op zou wijzen, òf dat de Maas een zeer lage afvoer moest hebben (bevreemdend, dat ik dit niet zou weten), òf België water afvoerde, meer dan het volgens het Tractaat van 1863 mocht afnemen, vroeg ik telefonisch inlichtingen aan de hoofdingenieur *ir. Witteveen* te Maastricht. Het antwoord was verrassend. De Maas had nog een afvoer van 50 tot 60 m³ per seconde, wel laag, doch ruim voldoende, maar er was water afgetapt om de Peelinundatie te vullen en nu moest dit met de gewone afvoer weer geleidelijk bijgevuld worden. Bovendien was echter namens de territoriale bevelhebber van Noordbrabant door middel van de reserve-kapitein *Froger* aan *ir. Witteveen* gevraagd om 5 m³ per seconde te leveren om daarmede de A-stelling te kunnen voeden." U ziet, we komen helemaal in de techniek van het geval.

De **Voorzitter:** Gaat u door.

A. *Ir. Witteveen* had daarop aan zijn ambtgenoot *Desquiens* te Luik gevraagd om, als te Maastricht meer water zou worden doorgelaten, dit door te geven tot Loozen. (U kent waarschijnlijk de situatie van de vullingen. Om Maastricht heen gaat het water naar sluis 19, komt dan in de Zuid-Willemsvaart, wandelt door de Zuid-Willemsvaart en kan weer even ten noorden van Loozen op Nederlands gebied komen. Het is dus een parallelkanaal van de Maas, waarover ik praat.)

De heer *Desquiens* maakte daartegen bezwaar, daar de Zuid-Willemsvaart op Belgisch gebied deze meerdere hoeveelheid wegens gevaar voor de dijken niet kon doorlaten. Dit kwam ons vreemd voor, daar de Zuid-Willemsvaart voor het doorlaten van 600-tons schepen in 1931—1935 ongeveer verdubbeld is en dus een minstens dubbele waterhoeveelheid kan doorlaten. Gebruikten de Belgen dus water voor eigen inundaties of voedden zij, na het dijksongeluk bij Gerick, deze hoeveelheid voor voeding van het Albertkanaal, dan was dit alleen mogelijk met water, doorgelaten bij Neerhaeren, en wel op een wijze, welke door de uitspraak van het Internationale Hof van Justitie van 1937 in strijd zou zijn met het Tractaat van 1863.

En deze overwegingen gaven mij toen aanleiding naar de Minister van Buitenlandse Zaken toe te stappen, die mij zeide, ga dat eerst eens informeren bij de opperbevelhebber, en zo kwam ik dus bij de opperbevelhebber te recht en werd daar ontvangen door generaal Carstens. Er was mij toen nog geen enkele opdracht gegeven. Dit was toch zeer regelmatig. Dat de opperbevelhebber mij niet ontving, lag voor de hand, die had het toch veel te druk; bovendien kende ik generaal *Carstens* vrij goed uit een andere commissie.

2033. De **Voorzitter:** Vond u dit toen niet onredelijk?

A. Ik heb het toen helemaal niet onredelijk gevonden.

2034. De **Voorzitter:** En u hebt dus in geen enkele richting een aanmerking te maken?

A. Neen.

Dan krijg ik hier de bespreking op 9 of 11 October met de Ministers *van Kleffens* en *Dijxhoorn* over mijn inmenging in de militaire leiding, de eerste bespreking met Minister *Dijxhoorn*. Dat heb ik u, meen ik, zoëven voorgelezen.

In een van die dagen vraagt Minister *van Kleffens* mij ook mijn aandacht aan de Grebbelinie te willen besteden. Dus u ziet, waar de wind vandaan waait, die kwam niet van de militairen, maar die kwam van Buitenlandse Zaken. Na rustig overleg kwam ik tot de conclusie, dat ik zo niet kon doorgaan met te hooi en te gras mij met zaken te bemoeien, als ik geen inzicht in de details heb. Dit leidde mij er toe na enige aarzeling een nota over de coördinatie van genie en waterstaat tot versnelling van de „Stellingbouw" op te maken, welke nota aan Minister *van Kleffens* met een zeer korte toelichting werd ter hand gesteld; hij beloofde een exemplaar aan Minister *Dijxhoorn* aan te bieden. Na een paar dagen deelde deze telefonisch aan mij mede, met de opzet akkoord te gaan en in de geest der nota te zullen handelen. Deze nota is vermoedelijk van de 16de October.

2035. De **Voorzitter:** Mag ik u nog even een oriënterende vraag stellen. Minister *van Kleffens* wordt er voortdurend bij genoemd.

A. Die wordt er voortdurend ingehaald, omdat hij ....

De **Voorzitter:** Hij was uw oorspronkelijke relatie.

Maar die opdracht, die u toen ging vervullen, bleef deze nog verband houden met België of Duitsland?

A. Aanvankelijk, ja.

De **Voorzitter:** Was dat niet een defensie-opzet?

A. Neen. De eerste vraag was: Hoe komen we aan het water. En daarna was het tweede punt: wanneer u water voor de Linge of voor de Betuwe gaat nemen, neemt u water uit de Rijn; de Rijn staat onder de Rijnvaartakte; mag u dat wel doen? Dat is altijd weer de eerste vraag. Toen die vraag al in behandeling was, kwamen wij tot de techniek en daarvoor moest ik natuurlijk bij de heren van Defensie zijn.

2036. De **Voorzitter:** Daarmee is dus helemaal verklaard, dat de Minister van Buitenlandse Zaken voortdurend in het spel was.

A. Ja.

Ik heb hier in mijn aantekeningen aangestreept, wanneer Minister *Dijxhoorn* voor het eerst te voorschijn treedt; hier wordt ook voor het eerst Minister *Albarda* genoemd, want deze was eigenlijk mijn opdrachtgever.

„21 October. Daar ik 21 October nog niets vernomen had over de gevolgen van de nota, vroeg ik aan Minister *van Kleffens* hoe de zaak liep. Hij deelde mij later telefonisch mede, dat Minister *Dijxhoorn* de zaak met Minister *Albarda* had opgenomen en dat deze aan de directeur-generaal van de Rijkswaterstaat om inlichtingen had gevraagd. Kort daarop volgt een bespreking met Minister *Albarda* op de 27ste October en daaraan geknoopt een toelichting tot de nota. Het blijkt, dat Minister *Albarda* de opzet niet begrepen heeft. Ik wijd dus over de opzet uit en breng de Minister tot de verklaring, dat hij ten volle zal medewerken. Daarna naar Minister *van Kleffens,* die met Minister *Dijxhoorn* afspreekt, dat hij deze 's avonds zal ontmoeten om 18.00 uur te zijnen Departemente. Daar ontmoette ik kolonel *Vaillant,* pas benoemd inspecteur der genie en per 1 November bevorderd tot generaal-majoor. Leg ook deze de bedoeling uit. Van hem hoor ik, dat het overleg met de heer *van Vlissingen,* de directeur-generaal, op niets was uitgelopen. Ik zet uiteen, dat dat wel moest, daar Minister *Albarda* de zaak niet begrepen had. Daarna ook aan Minister *Dijxhoorn* de bespreking met Minister *Albarda* uiteengezet en besproken, dat nu, volgens mij, de opperbevelhebber moest worden ingeschakeld (dus daar kom ik nu met mijn verzoek om de opperbevelhebber in te schakelen)."

Ik was dus begonnen met inlichtingen te vragen en maar intussen gaan denken, wat er in de Betuwe moest gebeuren, omdat dat eigenlijk een Waterstaatszaak is.

Nu moet ik u toch weer, daaraan vooraf, een kleine geschiedenis vertellen. Ik heb dit zelfde ook beleefd in de eerste wereldoorlog; toen zat ik in Zeeland, waar ik op een goede dag het verzoek kreeg van de commandant stelling Zeeland om binnen 24 uur een inundatie in de polder Kruiningen te maken. Dat heb ik ook zo een beetje op eigen gelegenheid gedaan. Er was wel eens ruzie met de majoor en met de generaal en de admiraal, maar enfin, we deden het toch. Ik had, wat omgang met militaire autoriteiten betreft, wel enige ervaring. In mijn dagboek lees ik verder: „Kolonel *Vaillant* krijgt opdracht dit overleg (en nu komt er iets, waarmee ik het niet eens was) over het aanbod van *dr. Ringers,* namens de Minister van Waterstaat voor te bereiden op verzoek van de „Regering". Dit laatste is nodig, omdat de opperbevelhebber van land- en zeemacht niet staat onder de Minister van Defensie, ook niet onder de Ministerraad, maar onder de Regering, dit is de Ministerraad, gemachtigd door Hare Majesteit. In dit geval is dus, via de directeur van het Kabinet der Koningin, aan Hare Majesteit gevraagd of aan de opperbevelhebber van land- en zeemacht „namens de Regering" gevraagd mocht worden de aangeboden coördinatie te aanvaarden. Vervolgens werd afgesproken met kolonel *Vaillant,* dat op Dinsdag 31 October een bespreking zal plaats hebben met vesting Holland, veldleger en staf. Op 28 October bericht Minister *Dijxhoorn,* dat de zaak met de opperbevelhebber van land- en zeemacht geregeld is, en ook op 28 October bericht van kolonel *Vaillant,* dat bespreking zal plaats hebben op inundatiebureau van kolonel *van Dooden* op 31 October. Ik neem aan, dat het u niet interesseert, wat daarbij besproken is. Het zijn niet minder dan 18 punten. In die bespreking hebben de heren hun hart uitgestort, waar ze wel hulp wilden hebben. Dat is dus niet rechtstreeks gevraagd door de opperbevelhebber, maar dat werd toen gevraagd door kolonel *van Dooden,* kolonel *Vaillant,* majoor *Wilson,* kapitein *van Boven,* namens het veldleger. Kolonel

Vaillant leidde het doel der bespreking namens de Regering in. Kolonel *van Dooden* was chef der sectie V en hoofd van de Inundatiën in de stelling Holland. Hij ziet niet dadelijk, wat de Waterstaat voor hem zou kunnen doen, behalve wat opzichters en schrijvers afstaan. Geleidelijk wordt het ijs gesmolten en komt het volgende programma voor de dag. Ik weet niet of u dat interesseert, het is zuiver technisch.

De **Voorzitter:** Neen.

A. Ik heb de 9de November bij de Minister van Waterstaat om verschillende machtigingen gevraagd en gekregen, want intussen was ik ook in een andere richting gaan werken, nl. in verband met het volgende.

Men zei: Stel, dat er oorlog komt en we moeten de stelling Holland gedurende enige tijd behouden. We hebben er dan niet veel aan, wanneer aan de buitenkant behouden wordt en het centrum niet boven water gehouden wordt. Wat kan er gebeuren? Er kunnen bij voorbeeld bommen vallen op boezemkaden, er kunnen bommen vallen op pompstations; het was toch wel nuttig, dat wij dat eens technisch bekeken. Ik heb bij die gelegenheid zonder Regeringsopdracht de heren van de Provinciale Waterstaat en de Rijkswaterstaat bij elkaar geroepen en gevraagd: Vindt u, dat niets doen verantwoord is, waarna ze in koor riepen: Neen, helemaal niet, er moet wat aan gedaan worden, en doet u dat dan maar. Ik heb me daarna in verbinding gesteld met de Minister van Defensie, met wie ik al eerder contact had gehad; hij vond het goed om aanvankelijk kolonel *van Dooden* met nog enige heren naar ons af te vaardigen. Over deze zaak heb ik een pak aantekeningen bij mij, waarin u zo af en toe enige verontwaardiging over de Regering vindt, maar nooit over de opperbevelhebber; die speelt hierin helemaal geen rol. Het resultaat is geweest, dat er ten slotte 4 April 1940 een wet is aangenomen, waarbij de betaling van al die werken, die wij ontworpen en ten dele al uitgevoerd hadden, ten slotte geregeld is. Tot op dat moment was er financieel niets geregeld. Ik heb in die dagen contracten getekend, alleen op een mondeling verhaal, dat dit door de Minister wel geregeld zou worden. Dit betrof enige millioenen. Maar gelukkig is het nog in orde gekomen, anders zat ik misschien nog steeds in de gevangenis wegens het niet kunnen betalen van contracten. Dat zijn dus zijlijnen, die er voortdurend bijkomen.

We hebben in die tussentijd ook nog bedacht om het ijs zo mogelijk onbruikbaar te maken. Ik weet niet of u hiervan wel eens gehoord hebt, hetgeen behandeld is met generaal-majoor *Carstens* en kapitein van de generale staf *van Boven*. Telkens, wanneer ik naar de opperbevelhebber zocht, kreeg ik zijn chef van de staf generaal *Carstens*.

2037. De **Voorzitter:** U vroeg natuurlijk naar de opperbevelhebber?

A. Ik vroeg natuurlijk of de opperbevelhebber mij daarover wilde inlichten.

2038. De **Voorzitter:** U hebt nooit geprobeerd om tot de opperbevelhebber zelf door te dringen?

A. Neen, er was voor mij beslist geen tijd om tot de opperbevelhebber door te dringen, we hadden het zo verschrikkelijk druk met deze vraagstukken.

2039. De **Voorzitter:** Dus dan stelde u het niet op prijs.....

A. De zaak liep voor mij op dat ogenblik, het liep, zover als het lopen kon.

2040. De **Voorzitter:** Maar het had beter gelopen, als u de opperbevelhebber zelf gesproken had.

A. Later, toen generaal *Winkelman* kwam, toen liep de zaak compleet op rolletjes.

2041. De **Voorzitter:** Daar hebt u wèl herhaaldelijk mee.....

A. Van de eerste dag af. Ik heb dus nooit een boos woord met de opperbevelhebber gehad, want ik heb hem niet gezien. Op 15 December kreeg ik van de Minister van Defensie bericht over de vesting Holland. Zijne Excellentie is van oordeel, dat wij kunnen doorwerken, in elk geval zorgt Defensie voor het geld. Hij zal dit ook met de Minister van Waterstaat bespreken. Ik had dus enige millioenen theoretisch op tafel liggen.

Op 21 December had een voorbespreking plaats gehad met de Commissarissen der Koningin van Zuidholland, Noordholland en Utrecht en de gedeputeerde *van Tuyl* over de vesting Holland, betreffende de verdeling van die kosten, welke bespreking geleid werd door Minister *Albarda*. Daarmee was ik compleet gedechargeerd.

Op 26 December om 10 uur 's-morgens tot half 12 bespreking met Minister van Defensie ten Departemente, waarvan mijn dagboek meldt: „Ik wijs op verkeerde behandeling van opdrachten aan Waterstaat (inundatiekommen in Limburg, gemaal Grebbe, enz.). IJsbestrijding: geen inundatietroepen, akkoord. Ik weet niet meer precies, wat dit allemaal betekent. Aanwijzing Waterstaatspersoneel, dat gemobiliseerd is daarvoor. Opbergen alginaten bespreken met generaal *Hasselman*. Bespreek de onbevredigende toestand in de leiding (Grebbe of Hollandse Waterlinie, Raam-Peelgracht onvoldoende, enz.). Raad betere combinatie van opperbevelhebber van land- en zeemacht en Minister."

Dit is dus een vriendschappelijke raad van mij aan de Minister geweest.

2042. De **Voorzitter:** Dat deze heren beter zouden samenwerken?

A. Ja.

2043. De **Voorzitter:** Dus naar uw mening was deze samenwerking niet goed?

A. Neen, dat ging niet goed. Ik had altijd contact met de Minister en had het gevoel, dat dit verkeerd was. Ik moest eigenlijk een opdracht hebben van de generaal. Maar de generaal gaf mij geen opdracht. Ik moest dus altijd zelf komen en zeggen: „zouden we dit nu niet eens doen".

2044. De **Voorzitter:** Zat er dan misschien in zoverre een fout in de situatie, dat de Regering u eigenlijk niet met een officiële opdracht naar de generaal heeft gestuurd?

A. Ja, dat is misschien mogelijk, maar dan weet ik nog niet of ik gelukkig geweest was.

2045. De **Voorzitter:** U hebt daareven zelf gezegd, dat de generaal onder de Regering stond.

A. Ja, ja, dat is besproken met....

2046. De **Voorzitter:** Als men u bij Koninklijk besluit een opdracht had gegeven....

A. Ik heb sinds 1930 nog nooit bij Koninklijk besluit iets gedaan, ik heb het altijd maar opgeknapt voor de heren en waarom zou ik dat op dat moment nu juist gaan veranderen? Het is natuurlijk een manier van werken, deze opvatting, „men moet de zaak doen".

2047. De **Voorzitter:** Het is een quaestie van soepelheid bij de overkant, die u verwacht had, en die was er niet.

A. Al ware die soepelheid er niet, het moest toch gebeuren. Ik moest er altijd onderuit zien te komen. Ik was er van overtuigd, dat dat Land van Maas en Waal geïnundeerd moèst worden; met de Linge moèst geïnundeerd kunnen worden en ik had verder de overtuiging, dat Zeeland ook verdedigd moest worden, dat vindt u hier ook in. Ik heb toen die stellingen verbeterd, te weten de Kruiningenpolder, de Tholseindepolder. Deze laatste was in 1915—1918 helemaal niet te inunderen geweest; dat is in 1939—1940 ook in orde gemaakt.

Ik ben zelf over de inundatie om Weert begonnen en wat ik hier helaas in mis, dat is een verhaal, waarvan ik een afzonderlijk papier heb — dat kan ik niet vinden op het ogenblik —, maar waarin is opgenomen, dat ik, als ik mij wel herinner, de 30ste April 1940 een bezoek heb gebracht aan de Weertstelling, die toen al niet meer gemaakt zou worden. Met hulp van de Waterstaat is een heel groot reservoir bij Budel gebouwd, enige hectaren groot; gevuld met water van de Maas, met clandestine toestemming van de Belgen. En dat is juist, waarop het aankwam, ik moest het niet officieel doen. *Van Kleffens* zei: Vraag dat en vraag het aan de collega van de Waterstaat daar. Wanneer er van Duitse zijde ooit iets over opgemerkt zou worden, dat wij onze neutraliteit schonden, dan is dat natuurlijk een overtreding van jou!

Ja, ja, we zaten in die tijd heel, heel scheef, nietwaar? Dus ik kreeg van de heer *Desquiens* door tussenkomst van *ir. Witteveen* de gelegenheid om Budel te vullen. De heer *Witteveen* en ik keken of dat gebeurd was en wandelden ongemerkt België in. Wij zagen dat er tussen onze stelling en de Zuid-Willemsvaart een groot vacuum was. Dat heb ik ook gerapporteerd.

2048. De **Voorzitter:** Ik dacht, dat er tussen de Peel-Raamstelling en het Albertkanaal een groot vacuum was.

A. Neen, het Albertkanaal ligt zuidelijker. Het kanaal van de Kempen, zoals dat heet, is de voortzetting van onze Zuid-Willemsvaart. We liepen dus een km of zeven tot aan het kanaal en er was geen enkele bewaking noch defensiewerk. Wij waren daarover toen zeer teleurgesteld. Ik heb dit blijkbaar niet aangetekend, ik heb wel aangetekend, dat ik er geweest ben, maar niet wat ik er gezien heb; *ir. Witteveen* maakte van dit bezoek een afzonderlijk protocol.

2049. De **Voorzitter:** Mag ik even terugkomen op wat u daar juist zei, dat gebrek aan contact met de opperbevelhebber. Hebt u daar nooit uw bevreemding over uitgesproken bijv. tegenover generaal *Carstens?*

A. Neen, want zolang als ik nog vooruit kon komen, was ik toch eigenlijk tevreden, juist omdat ik geen officiële status had. Dat zit er wel in.

Maar betreffende de Grebbe of de Hollandse Waterlinie heb ik toen bij die gelegenheid — dat staat hier niet in — gevraagd: zegt u nu eens, Excellentie, hoe is dat nu? We zijn nog niet in staat op het ogenblik om die Grebbe te houden, wat het water betreft. Er is nog een gat in en dat is ten gevolge van de vorst niet tijdig gestopt. Dat was dat gat bij Rhenen. — Dat was dus een onderhoud met Zijne Excellentie *Dijxhoorn.* — Maar hoe doet u dat, als die Duitsers komen, gaat u dan aan de loop? Hij antwoordde hierop: Ja, er zijn terugtochttreklijnen en mocht het daar in elkaar vallen, dan gaan we naar de Hollandsche Waterlinie. Ik zei hem hierop: Ja, maar ik heb nu, zoals u misschien weet, met die heren van de vesting Holland bestudeerd of die waterlinie op korte termijn kan gevuld worden en wij zijn tot de conclusie gekomen, dat dit niet kan. Dus wat doet u dan, dan moet u toch een dag of wat van te voren beginnen. Vraagt u dan van te voren aan *Hitler* of hij even een paar dagen van te voren wil waarschuwen, opdat wij ze allebei kunnen vullen, want dat zou eigenlijk nodig zijn geweest. We moesten de Hollandse Waterlinie en de Grebbe vullen. En wanneer u de Grebbe gevuld had en die werd toch doorbroken, dan moesten die troepen terug. Hoe moesten die troepen dan terug? Dus toen ging ik helemaal op militair gebied, waarmede ik eigenlijk niets te maken had, maar ik zei als waterstaatsman: u moet wel bedenken, als u tijdig die inundatiën stelt van de Hollandse Waterlinie, dan hebt u een paar terugtochtwegen....., dan kunnen we alleen maar door dat smalle straatje heen, dat was dan de Dorpsestraat.

2050. De **Voorzitter:** Mag ik even naar uw mening als waterstaatsman informeren over de vraag, hoeveel tijd er naar uw schatting nodig was voor het stellen van de inundaties enerzijds voor de Grebbe, anderzijds voor de Hollandse Waterlinie?

A. De Grebbestelling was al geïnundeerd op een enkel gaatje na.

2051. De **Voorzitter:** Maar de eventueel nog noodzakelijke verbeteringen?

A. Die hebben we tijdens de oorlog aangebracht met behulp van onze pompen.

2052. De **Voorzitter:** Dus dat ging vlot. Maar welke tijdsduur, minder dan een dag?

A. Ja.

2053. De **Voorzitter:** Maar nu kom ik op de Hollandse Waterlinie. Hoeveel dagen had u daarvoor nodig naar uw schatting?

A. Kijk eens, daar is niet een rechtstreeks antwoord op te geven. Dat hangt nl. helemaal af van de waterstand in de Nederrijn. Dat water moest komen door Wijk bij Duurstede, eventueel door het Beatrix-kanaal en door de Beatrix-sluis, de toegang naar het Merwedekanaal. Dan moest men nog een extra gat maken in de rechter Merwedekanaaldijk, wat nog niet gebeurd was.

We hebben hieromtrent twee mogelijkheden bestudeerd. Ten eerste betreffende een dam in de Lek; dit op verzoek van de militaire autoriteiten. Men vroeg: Kunnen wij niet in korte tijd — bijv. twee dagen — een dam door de Lek gooien, dan krijgen we veel meer water door Wijk bij Duurstede. Dat behoeft niet, wanneer er hoog water is. Maar u moet weten, dat, als bij de beroemde mobilisatie van 1914 de Duitsers toen in ons land waren gevallen, de inundatie helemaal niet had kunnen werken. Daar was nu intussen een lager liggende sluis voor gebouwd. Ik heb sinds die tijd deze zaken gevolgd; het was trouwens een deel van onze Waterstaatsinstructie. Wij waren ambtshalve verplicht ons er van op de hoogte te stellen. Dus dat was niet een intrusion, maar iets, dat ons opgedragen was. Ik kan die vraag van u dus niet zonder meer beantwoorden. Ik kan het wel bestuderen. Het zou misschien een dag of drie geduurd hebben, maar men is begonnen met water in te laten tijdens de vijfdaagse oorlog; dat is gestaakt, omdat de mensen uit vliegtuigen beschoten werden, waardoor de vulling verder niet is doorgezet. Toen was het trouwens al te laat; de Duitsers waren toen al bezig door de Grebbelinie heen te trekken.

2054. De **Voorzitter:** Is dat 's Dinsdags geweest?

A. Ik denk, dat dit 's Maandags geweest is, maar ik heb er geen aantekeningen van, dus dat zult u nog eens ergens anders moeten vragen.

2055. De **Voorzitter:** Was dat burgerpersoneel, of....

A. Dat was militair personeel, dat werd beschoten.

2056. De **Voorzitter:** En heeft men toen het bijltje er bij neergelegd?

A. Ja, ten minste, dat is mij destijds gerapporteerd. Ik was er ontzettend over ontdaan. Ik was eerst nog ontzettend boos, dat het zo lang duurde voor de militairen de bouw van een pompstation in Rhenen hadden aanvaard. Het heeft maanden geduurd, voor ik de militaire machtiging ontving, dat te gaan doen.

2057. De **Voorzitter:** Heeft u anders nog iets bijzonders?

A. Ik kan u dan nog verder vertellen, dat ik op de datum, dat de heer *Winkelman* te voorschijn kwam, ik dadelijk bij deze autoriteit gebracht werd, maar er zat toch weer een persoonlijk detail bij; hij bleek mij van vroeger (1915) te kennen. Ik wist het helemaal niet, ik was het glad vergeten. Ik had sedert dien elders gewerkt.

De eerste ontmoeting had, naar ik meen, in Februari plaats. Ja hier heb ik het:

„Nadat ik 14 Februari aan de Minister van Defensie had gevraagd mij bij de nieuwe opperbevelhebber van land- en zeemacht generaal *Winkelman* te introduceren (de afgetreden generaal *Reynders* heb ik nooit gezien!)".....

2058. De **Voorzitter:** Maar had u dat dan niet beter de eerste keer ook verzocht?

A. Ik had dat toch in het begin gevraagd en toen ik daar kwam, kreeg ik de generaal *Carstens.* Ik heb toen gezegd, nu moeten we dat niet wéér doen, nu wil ik die generaal zelf eens zien, want ik wil dat in het vervolg glad hebben. Als ik dat van mijn kant driftig doorgezet had, had ik het waarschijnlijk wel gedaan gekregen, maar och, we hadden het veel te druk om ons over zo'n administratieve quaestie ook nog druk te maken.

Nadat ik dus op 14 Februari aan de Minister van Defensie gevraagd had mij bij de nieuwe opperbevelhebber van land- en zeemacht generaal *Winkelman* te introduceren, vroeg kapitein *van Boven* mij op 15 Februari 's morgens, wanneer ik voor een bespreking vrij was. „Ik gaf op: Donderdagmiddag, Zaterdag en Maandag. 's Middags gevraagd of ik dezelfde dag 4 uur kon komen, waaraan voldaan".

U ziet de voldaanheid van de burgerman, dat hij nu eindelijk een generaal mag zien.

Ontmoet eerst generaal *Carstens,* van wie ik afscheid nam. Over en weer betuiging van tevredenheid over de aangename samenwerking in de afgelopen maanden. Met *Carstens* had ik nl. altijd erg prettig gewerkt, daar heb ik niets over te zeggen.

Daarna met generaal-majoor *van Voorst tot Voorst* kennis gemaakt, die mij daarop bij generaal *Winkelman* binnenleidt. Ook kapitein *van Boven,* die steeds de verbindingsofficier met de generale staf was geweest, ging mee naar binnen.

Het blijkt, dat generaal *Winkelman* mij nog kent uit mijn Zeeuwse tijd 1914—1916, toen ik voor de commandant Zeeland daar een inundatie in de polder Kruiningen inrichtte. Hij interesseert zich in de eerste plaats voor mijn positie; in 1915 was ik in Rijksdienst en nu niet meer. Ik zet uiteen hoe ik, adviseur van Buitenlandse Zaken, met de inundatie in Brabant te maken kreeg en hoe zich daaruit mijn werkzaamheid ontwikkelde". — Dus dat is eigenlijk een antwoord op uw vraag, vindt u niet? — „Zo wandelden wij het hele land door,

soms zaken, die de generaal bekend zijn, soms nog nieuw. Na afloop bedankte kapitein *van Boven* mij voor dit bezoek, daar dit voor hem het werken met mij zoveel gemakkelijker maakt".

Daarna heb ik de generaal herhaalde malen gezien. Ik heb dikwijls later gezegd, hoort eens, dat wil ik met de generaal zelf even bespreken, want ik vind dit nogal belangrijk.

Op een goede dag is toen gebleken, dat men de Peelstelling opgaf. Dat was voor mij een ontzettende teleurstelling, want ik had er heel wat aan gedaan.

2059. De **Voorzitter:** Nu kom ik toch nog eens terug op de voorgeschiedenis. Hebt u dus de indruk gekregen, dat generaal *Reynders* u eigenlijk niet heeft willen ontvangen?

A. Dat weet ik niet.

2060. De **Voorzitter:** Ook niet van horen zeggen?

A. Neen, ook niet. Ik dacht niet om het feit, dat ik door de Minister was geïntroduceerd, maar als ik het gevoel had, dan was het 't feit, dat weer zo'n ingenieur van de Waterstaat zich met militaire zaken bemoeide. Dat heeft er altijd bij die heren tussen gezeten. Er is altijd een wrijving geweest tussen militairen en Waterstaat, omdat de Waterstaat altijd nogal pretentieus is en wel eens laat voelen, dat ze het iets beter weet. Niet, dat ik me daaraan schuldig gemaakt heb, maar die sfeer, die moet u zich even denken, en nu vond ik, dat het te kinderachtig was om dat te trachten opzij te zetten. Als die generaal er nu reden voor had, dat hij zo'n klein mannetje — ik was toch een burger op dat ogenblik, ik was niet meer in Rijksdienst, ook niet gepensionneerd — .....

En dat ik mij hier wel eens een beetje onpleizierig voelde, zoals toen ik in de inundatie aan de Grebbe probeerde het ijs te bederven..... en als ik er dan kwam, was er niemand. Ik ging dan weer naar de commandant veldleger, die was altijd charmant en die kafferde die kerels dan uit, maar ik had zo het idee, dat men dacht: Waar bemoeit die man zich mee?

2061. De **Voorzitter:** Die gedachte was er toch niet bij de commandant veldleger?

A. Neen, bij deze kon ik altijd zo maar binnenlopen.

2062. De **Voorzitter:** En ook niet bij generaal *Carstens*?

A. Neen. Maar ik vermoed de heren van de genie zo in het algemeen, alhoewel ik moet zeggen generaal *Vaillant* was uitstekend, altijd klaar en altijd fris, maar ik kreeg vaak geen antwoord. En, dat mag u niet vergeten. Dat zat ook wel tussen het feit, dan wanneer ergens millioenen voor nodig zijn, deze weer op een ander Departement (Financiën) gevraagd moesten worden.

2063. De **Voorzitter:** Hebt u de indruk gehad, dat de opperbevelhebber generaal *Reynders* u voldoende heeft doen steunen door zijn ondercommandanten?

A. Ja, tegen generaal *Reynders* — behalve, dat ik hem wel eens iets had willen vragen en hem wel eens een por had willen geven — heb ik niets. Ik kan niets van die man zeggen.

2064. De **Voorzitter:** Dus hij heeft uw werk niet gesaboteerd?

A. Dat heb ik van hem nooit gemerkt, neen, want dan zou dit moeten zijn gebeurd door *Carstens* en *Carstens* heeft mijn werk nooit gesaboteerd, die heeft me integendeel altijd goed geholpen.

2065. De **Voorzitter:** U sprak daareven zelf over het beschikbaar stellen van geld voor verdedigingswerken. Liep dat stroef?

A. Ja, dat heeft verschrikkelijk lang geduurd.

2066. De **Voorzitter:** Waaraan lag dat?

A. Ja. Men begon al met te zeggen: wie moet dat betalen? Is dat nu een zaak van Oorlog, is dat een zaak van Waterstaat, is het een zaak van de Genie?

Ik kan het u misschien iets duidelijker maken. We moesten voor dat pompstation, dat wij aan de Grebbe wilden bouwen.....

2067. De **Voorzitter:** Dat komt later nog ter sprake.

A. Oh, komt u daar nog op. Daar hadden wij een hoeveelheid ijzeren damwand voor nodig, maar terwijl wij nog aan het uitwerken waren of dat dè oplossing was, kreeg ik van het Bruggenbureau bericht: we kunnen op het ogenblik zoveel duizend ton van dat goed kopen. Dat was toen al niet makkelijk, want u weet, alles werd al vastgelegd in de wereld, terwijl de oorlog al aan de gang was van de Duitsers tegen de Fransen en de Engelsen. Ik ben hiervoor dus eerst naar generaal *Carstens* gegaan, ik ging naar Minister *Dijxhoorn,* ik ging naar Minister *Albarda,* enfin, ik ging naar iedereen, met het verzoek: Machtig mij nu om die f 66 000 uit te geven. Dit heeft ontzettend lang geduurd, maar wat zat daar achter? Daar zat geen generaal achter, maar daar zaten een majoor en een kapitein achter. Achteraf bleek nl., dat de heren in principe tegen het volmalen van de inundatiën waren, dat vonden ze verkeerd.

2068. De **Voorzitter:** Die majoor en die kapitein?

A. Dat waren mensen van de genie, de inundatiemensen. Volpompen was in principe verkeerd, dat was nog nooit gebeurd. Men behoorde geen inundaties te maken met pompen er in, zeiden zij mij. Zij hebben dat maanden vastgehouden en daar ik ook nog ander werk had, dacht ik: mijn hemel, als die heren dat dan niet nodig vinden en zij het zelf beter kunnen, het is toch hùn werk om de inundatiën te stellen en niet het mijne.

2069. De **Voorzitter:** Waren ze misschien bang, dat die installaties stukgebombardeerd werden?

A. Ja zeker.

2070. De **Voorzitter:** Wat was hun redenering dan?

A. D.w.z., toen ik dat hoorde, heb ik gezegd: kolonel *van Dooden,* u hebt zo goed die kazematten in de Afsluitdijk gebouwd — die bleken later ook heel goed te zijn — wilt u mij even zeggen hoe dik de wanden moeten zijn van het pompstation? Wij hebben toen die maten gekregen: de zolder 1,20 m en de staande wanden 90 cm. Zo is het station toen ontworpen.

2071. De **Voorzitter:** En dat is voldoende geweest?

A. Ja, dat is voldoende geweest. Neen, er waren nog meer dingen. Die inundatie moest nl. pompen naar het oosten en daarvoor moesten daar dijken opgelegd worden. Die dijken lagen dus aan de kant van de vijand. Hun redenering was nu: wat geeft dat pompen, want de vijand heeft maar even die dammetjes door te steken en dan is de hele inundatie weg, waarop ik weer vroeg: Maar wat hebt u dan aan het water in dat reservoir, dat u daar bij Lunteren ontworpen hebt? Dat is toch precies hetzelfde.

Dit was dus helemaal een interne ruzie tussen twee deskundigen, laat ik het zo uitdrukken. En ik heb wel eens gezegd: Koop dan toch dat ijzer, want ge kunt het later met winst verkopen, als zou blijken, dat dit ijzer niet nodig zou zijn; maar het gemaal is niet klaargekomen.

2072. De **Voorzitter:** U acht het dus geen steekhoudend bezwaar, wat er gezegd werd van die dijk?

A. Neen, want later hebben zij dit ook moeten toegeven: die dijk moet men daar niet steil maken, maar met een vlak glacis. Een glacis is een zeer flauwe helling, waar de vijand dan tegenop moet rennen en dan wordt hij weggemaaid; het ging, als ik mij wel herinner, om een dijkje van deze hoogte (± 0,75 m à 1 m), dat steekt men zo maar niet door.

En bovendien pompten wij er dan waarschijnlijk weer net zoveel water in als de vijand er uit liet lopen. Het ging er maar om: wat is een inundatie, het dras stellen van het land is de hoofdzaak, zodat men er met tanks niet doorheen kan rijden en de troepen niet weten, dat er allemaal greppeltjes en sloten, ook prikkeldraadversperringen en misschien landmijnen onder liggen. Een inundatie is een geweldige belemmering voor de troepen. De straatweg zou maar net onder water komen, dus daarover zouden ze waarschijnlijk toch hebben kunnen rijden, daar was niets aan te doen. Om dat te verhinderen zou men er een meer moeten maken, maar dat is geen inundatie; een meer zou bevaarbaar zijn. Een inundatie is gemiddeld 20 tot 40 cm water op het land.

2073. De **Voorzitter:** Is er u iets van bekend, dat er vóór 1 September 1939 al quaestie is geweest van zo'n gemaal daar ter plaatse?

A. Neen, niet van een gemaal, wel was er een groot reservoir bij Lunteren ontworpen, van dezelfde capaciteit als een gemaal. Men heeft mij dat toen gezegd, maar de quaestie was: met een gemaal stel ik de inundatie in een dag, maar hoe vult men een reservoir? Ja, het water moet uit de Lunterse Beek komen, maar waar is het water in een drogen zomer als van 1939? Men antwoordde: Dan hadden we dat lang van te voren gevuld. Ik zei: U hebt niet gevuld, u had op het ogenblik, dat de oorlog begon, moeten vullen. Daarom moet u pompen. Maar ik wist nooit bij wie het zat, dat.....

2074. De **Voorzitter:** Ik meen, dat generaal *Wilson* daarstraks gezegd heeft, dat er ook al een gemaalquaestie was geweest vóór de mobilisatie, maar dat die plannen toen zijn blijven rusten.

A. Neen, dat kan hij toch niet helemaal volhouden, want ik herinner mij heel goed, dat wij deze zaak besproken hebben en dat men tegen mij gezegd heeft: We hebben deze bemaling niet nodig, want wij willen het uit het reservoir doen. Het is ook mogelijk, dat zij meenden, dat zij dat reservoir gevuld hadden kunnen houden, Maar in 1939 was het nog niet gebouwd.

2075. De **Voorzitter:** Maar wie acht u dan de schuldige, dat, toen uw plan eenmaal gekomen is, het zo lang is blijven traineren?

A. Dat is bij een lagere commandant blijven liggen. Ik kreeg geen antwoord en ik heb natuurlijk deze fout gemaakt, dat ik niet alle dagen aan de telefoon gehangen heb.

2076. De **Voorzitter:** Heeft generaal *Carstens* u er niet bij geholpen om te zorgen.....

A. Neen, ik heb er ook niet meer naar gevraagd. U moet niet vergeten, wij hadden honderd en een zaken af te doen. Bovendien ging het daarna vriezen, zoals u zich misschien herinnert, en toen konden we toch niets doen. Waren we nu in het begin dadelijk begonnen, dan hadden we die ijzeren wand gehad en hadden we dat hele gemaal nog afgebouwd. Dat pompstation is nooit gereedgekomen.

2077. De **Voorzitter:** Is u soms bekend, of het ontbreken daarvan zeer ongelukkig gewerkt heeft?

A. Ik kan u vertellen, dat ik die Meidagen alles door elkaar gemopperd heb. Ik was in de dagen van 10 tot 14 Mei overtuigd, dat de vijand daarginds wel door zou lopen.

2078. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat we nu voldoende ingelicht zijn. Of heeft u soms nog iets?

A. Die aantekeningen van mij zal ik dan hier laten. Wilt u dat andere ook nog hebben? Deze behoren niet aan mij, deze behoren aan de Provinciale Waterstaat van Noordholland.

De **Voorzitter:** We mogen ze misschien als materiaal eens ter inzage hebben.

A. Ja. Ik heb een enkele keer iets onderstreept, wanneer er een Minister aan te pas kwam, dat is bij die gelegenheid, dat de Regering ons dat geld zou verstrekken. U vindt hierin ook ramingen van wat dat werk zou kosten en dat ik ten slotte, toen ik het nakeek, heel interessant vond. Ook nog een verslag, hoe wij met die zelfde combinatie de inundaties drooggelegd hebben na 15 Mei. Dit werd mij toen opgedragen. Daardoor ben ik eigenlijk bij de Wederopbouw terechtgekomen. U vindt hierin dus, wat er stuk voor stuk onder water geweest is en hoe het drooggelegd is met die hulpbemalingen, die om heel andere redenen gemaakt zijn, maar die hier natuurlijk met uw vraagstuk niets te maken hebben.

2079. De **Voorzitter:** Ten slotte nog even een heel andere vraag. Dat hangt samen met de Oorlogswet en het niet toepassen van een bepaald artikel daarvan. Er was een artikel, dat de bevoegdheid gaf aan het Militair Gezag om burgers in te schakelen bij militaire werkzaamheden. De toepassing daarvan is door de Regering niet toegestaan aan de opperbevelhebber, zodat hij er geen gebruik van heeft kunnen maken. Dientengevolge is er wel werk gedaan misschien door burger-aannemers met allerlei krachten, maar niet op basis van de bepalingen van die wet. Is u daar iets van bekend?

A. Ja, het staat me wel flauw voor, maar ik was nooit een voorstander van die wet. Ik heb er nooit met iemand over gesproken en ook nooit gezegd, doe het niet of doe het wel, maar het dwingen van burgers om het een of ander te doen, dat heeft gewoonlijk geen groot succes, ziet u? Dat hebben we later met gevangenen ook wel gemerkt. Want de mensen moeten goed betaald en goed verzorgd worden; dan zullen ze wel werken, dat geloofde ik wel. Maar ik weet niet, waar dit had moeten worden toegepast, want we hebben die werken, die we hadden te verrichten, gewoon uitgevoerd, een burgerwerk. We hebben aannemers opgezocht. Het was zo geregeld met Minister *Albarda,* mij toestaand enig werk op te dragen aan de dienst van Waterstaat; ik leidde zelf de uitvoering niet. De bouw van het Grebbegemaal liep bij voorbeeld over de hoofdingenieur-directeur in de provincie Utrecht. Het was dus een gewoon Waterstaatswerk, dat ook tijd gekost heeft. Ik weet dat nog, want ik zei: ga nu morgen maar vast baggeren, dat contract dat komt wel, maar nee, dat kon niet, de Minister moest het eerst gemachtigd hebben, enz., enfin, dat vindt u allemaal in deze papieren.

De **Voorzitter:** Ik dank u zeer voor uw inlichtingen.

J. A. RINGERS.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

ALGERA.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 25 FEBRUARI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

PETRUS WILHELMUS BEST,
oud 67 jaar, wonende te 's-Gravenhage, luitenant-generaal b.d., militair raadsheer in de Bijzondere Raad van Cassatie.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

2080. De **Voorzitter:** Een punt, waarover wij u in het bijzonder zouden willen horen, hangt samen met uw toenmalige functie van commandant van de luchtverdediging. Kunt u misschien eerst, om ons een inzicht te geven, iets vertellen over het terrein van uw bevoegdheden? Als een soort inleiding, omdat dit toch wel een heel speciaal onderdeel van de defensie vormt.

A. Dan moet ik teruggrijpen tot 1934, vindt u dat erg?

De **Voorzitter:** De bedoeling is niet, dat het in details wordt medegedeeld.

A. Het is anders wel interessant om de groei van het hele geval te zien. Ik zal het heel kort doen.
1 November 1933 werd ik plotseling benoemd tot commandant van de luchtvaartafdeling te Soesterberg en daar ik nooit iets met de luchtmacht te maken had gehad, voelde ik er uit de aard der zaak niet zo heel veel voor, ook al, omdat mij bekend was, dat de bevelvoering was vastgelopen.

2081. De **Voorzitter:** Was u stafofficier of anders.....

A. Ik was stafofficier en ik had nooit iets met de luchtmacht te maken gehad. Ik heb me dus aanvankelijk niet genegen verklaard, maar ondanks dat, werd gezegd, dat ik het doen moest. Aldus geschiedde en wat ik verwachtte, dat was ook zo. Ik kwam in een heel bedenkelijk commando terecht. Zo bedenkelijk, dat ik op 5 December 1933, dus een goede maand later, een uitvoerige nota aan de Minister heb gericht, waarin ik uiteenzette de deplorabele toestand, waarin ik deze luchtvaartafdeling had aangetroffen. Met grotendeels verouderde vliegtuigen en personeel, dat geen vertrouwen had in die vliegtuigen, practisch een hopeloze toestand. Ik heb daar onmiddellijk aan vastgeknoopt een opbouwende beschouwing en geschreven: Excellentie, stel mij zoveel millioen ter beschikking (niet eens zo gek veel) en dan kunnen we binnen afzienbare tijd althans een dragelijk schoolinstituut maken met een eerste begin van een werkelijke luchtvloot. Dat was op Sinterklaasdag 1933 en ik heb daar geen antwoord op gekregen. Tot ik op een gegeven ogenblik naar de Minister ben gegaan en gezegd heb: Excellentie, hoe zit dat? Ik heb u die brief geschreven, maar ik hoor er verder niets op. Het is toch heus een urgente aangelegenheid, want we vliegen eigenlijk op oud roest.

2082. De **Voorzitter:** Wie was toen Minister van Defensie?

A. Minister *Deckers.* Daar wist de Minister niets van. Toen werd er links en rechts getelefoneerd en de nota werd eindelijk opgespoord; de Minister had hem wel gezien, want hij had er enige potloodaantekeningen op gezet. Toen heb ik de zaak met de Minister nog verder uitgesproken, maar daar kwam verder toch geen beslissing op. Het liep eindelijk zo ver, dat in de loop van 1934 het vliegen met een groot aantal lesvliegtuigen van een bepaalde soort (C 4) moest worden stopgezet, omdat het ene ogenblik een vliegtuig naar beneden kwam met losgetrilde motor, een volgende keer met gescheurde framebuizen of doorgezakt landingsgestel, kortom het materiaal was zwaar „vermoeid". Ik weet niet of u die uitdrukking kent. Het was zwaar „vermoeid", want het dateerde van vóór 1925 en er waren al ongelukken mee gebeurd. Toen heb ik dus de zaak stopgezet en daarmee was een toestand bereikt, waarbij een oplossing *moest* worden gevonden.
Het heeft natuurlijk geweldig veel deining teweeggebracht, maar ten slotte is er toch uit gegroeid een, voor ons doen, vrij grote bestelling van lesvliegtuigen FK 51 *(Koolhoven),* wel niet het mooiste en het beste, maar enfin, er waren in elk geval niet die bezwaren aan verbonden. Toen ben ik aan het schrijven en aan het dringen gebleven en heb geconfereerd met de toenmalige chef van de generale staf. Maar ja, Minister *Deckers* zei zelf tegen mij: „Ik ben geen Minister van uitgaven, maar ik ben een Minister, die gekomen is om te bezuinigen." Mijn antwoord hierop was ongeveer: Dat spijt mij verschrikkelijk, Excellentie, maar dan kan men beter de luchtvaart afschaffen. Dat is een behoorlijke bezuiniging; zó doorgaan heeft weinig zin, want het kost een hoop geld; òf u moet er werkelijk eens een paar millioen tegenaan gooien.
Enfin het is kwakkelen gebleven, totdat er eindelijk in 1937 een klein beetje schot in gekomen is. Toen kregen wij namelijk afgeleverd een aantal T 5 vliegmachines, bombardeurs, die al veel eerder, in December 1933, door *Fokker* waren aangeboden als project; hiervan zijn er eindelijk, in 1937/'38, met heel veel pijnen en lasten, een stuk of vijftien klaargekomen; die waren dus eigenlijk alweer verouderd. Maar goed, er kwam toch een beetje schot in. We hadden toen ook nieuwe lesvliegtuigen gekregen. Toen heb ik, ik maak grote sprongen, omdat ik niet alles kan vertellen, 12 Maart 1937, een lezing gehouden in de Vereniging ter beoefening van de Krijgswetenschap en heb daar verschillende richtlijnen uitgestippeld, waarop in een drietal jaren tijds een behoorlijke luchtvloot kon worden gemaakt. Nu kom ik een beetje in de techniek, nu nadert al heel dicht de oorlog. Ik heb daarvoor die lezing meegebracht. Ik zal heel snel een paar punten, die ik daarin gezegd heb, even aantippen, als de heren het goedvinden.

De **Voorzitter:** We kunnen dat boek misschien later wel even van u hebben voor het samenstellen van het verslag?

A. Ja, dit is van de bibliotheek van Oorlog. Mijn archiefstukken, die ik voor mij zelf had, zijn deels door de Duitsers weggeplunderd uit mijn inboedel, deels weggebombardeerd in het Bezuidenhout. Dus wat ik nog bezit, is òf van het Departement van Oorlog in bruikleen, òf nog een fragmentarisch stuk.

De **Voorzitter:** Als u niet te vlot leest, dan kan onze apparatuur het ook wel verwerken en is het misschien niet nodig.

A. U kunt bedoelde voordracht vinden op blz. 236 e.v., althans in dit boek van het Departement. De Minister van Oorlog was bij deze lezing aanwezig; er was grote belangstelling voor en daar heb ik o.a. de volgende zaken behandeld. Op de aarde zal de strategische overval, die toen te voorzien was dat zou gebeuren, worden toegepast en men zou mijns inziens geen normale oorlogsverklaring krijgen met alles, wat daaraan voorafgaat. Ik poneerde verschillende stellingen, o.a. deze. Op de aarde zou de strategische overval worden ingeleid door sterke gemotoriseerde strijdkrachten, die zullen trachten, verrassend, zo diep mogelijk het land binnen te rukken in de meest kwetsbare richtingen. De eerste te overwinnen weerstanden worden gevormd door natuurlijke en kunstmatige hindernissen en door verdedigingskernen, welke geforceerd of omtrokken moeten worden. Snelheid is bij dit alles hoofdzaak, want tijdens de opmars zijn deze gemotoriseerde afdelingen, vechtwagens, pantserwagens, vrachtauto's, gebonden aan de wegen en vormen daar door haar grote lengte zeer kwetsbare objecten voor de verdedigende vliegtuigen, dat waren dan onze vliegtuigen. Ik sla de rest nu maar over.

Dan heb ik daar ook een uiteenzetting gegeven van mijn zienswijze, dat de lucht- en landaanval gelijktijdig bij de door de vijand beoogde strategische doorbreking zouden plaats vinden. De motivering zal ik in het midden laten, maar vindt u op blz. 245.

Ik heb daarbij betoogd, eigenlijk tegen de Minister van Defensie, die erbij zat, dat wij moesten hebben de meest mogelijke specialisering van vliegtuigen. De verlangens van zijn Departement gingen, uit een goedkoop oogpunt, meer in de richting van eenheidsvliegtuigen.

2083. De **Voorzitter:** Welke Minister was dat?

A. Dat was Minister *van Dijk*. Het (eenheids)vliegtuig, geschikt om meer dan één gevechtstaak te verrichten, is, naar verhouding, goedkoop en dat was natuurlijk uit allerlei andere oogpunten ook wel wenselijk, maar dat gaat nu eenmaal niet. In een luchtoorlog zijn gespecialiseerde vliegtuigen nodig. Tot het uiterste geperfectionneerd. Dat heb ik toen uiteengezet. Ik heb o.a. nog verwezen naar een Zweedse kruiser, die in die dagen toen net was uitgekomen. De Zweden hadden een kruiser ingevoerd, die eigenlijk voor elk doel dienst deed, behalve als onderzeeër, dat kon hij niet. Maar verder kon hij zowat alles: optreden als kruiser, als torpedojager, als mijnenlegger, als torpedoschieter, hij had zelfs vliegtuigen aan boord. Toen heb ik gezegd, dat kún je bij vliegtuigen niet doen, dan ben je in alle opzichten de mindere van je tegenpartij, die gespecialiseerde vliegtuigen heeft. Ik heb verder, dat was dus Maart 1937, aangetoond, dat wij ballonversperringen moesten zien te krijgen, die Engeland nogal veel heeft toegepast; Duitsland heeft ze ook gebruikt. Dan konden wij daar een defensief scherm mee maken, waar de vliegers over het algemeen alle respect voor hadden. Nadat ik in de zomer van 1938 door de Minister was aangewezen om het hele vraagstuk van de luchtverdediging als één geheel in studie te nemen en voor te bereiden, ben ik er nog eens op teruggekomen. Toen was er inmiddels door het Nederlandse volk vrijwillig een bedrag van ± f 150 000 bijeengebracht en aan de Minister aangeboden om daar een of ander militair landsbelang mee te dienen. Toen heb ik getracht, daar de hand op te leggen en dat heb ik een paar keer getracht, maar het is niet gelukt. Ik heb pas de beschikking over dat geld gekregen kort vóór de oorlog, toen natuurlijk nergens meer een ballon te krijgen was, en wij maken dat niet in ons land. Toen had ik er dus niets meer aan. Ik heb bij die lezing een beschrijving gegeven hoe onze luchtmacht er uit zou kunnen en moeten zien, aannemende, dat men dit in drie jaar tijds zou willen bereiken. Dat achtte ik mogelijk, maar natuurlijk à raison van een hoop geld en van bijzondere maatregelen, voornamelijk het doen van bestellingen in Amerika. Er bestond bij ons krijgsministerie de drang, onder de pressie van de Kamer, om vooral dergelijke grote bedragen te besteden binnen het land. De eigen industrie moest dat kunnen bewerkstelligen en dat ging in het door mij beoogde tempo nu eenmaal niet. Daar waren noch *Fokker*, noch *Koolhoven* op ingesteld. *Koolhoven* helemaal niet en *Fokker* kon dat ook niet allemaal bolwerken; die zat bovendien aan zijn eigen hobbies vast. Dus daar moest Amerika bij ingeschakeld worden. Ik heb toen zeer de klemtoon gelegd op een snel arbeidstempo. Ik praat nog steeds van Maart 1937, want ik had, heel toevallig, juist berekend in drie jaar. Als men dit plan had willen uitvoeren, was men juist vóór 10 Mei 1940 klaar geweest. Dat was juist zo aardig. Ik had geen verbinding met Duitsland; u moet dus niet denken, dat ik het daarom wist, maar het was een gevoelsquaestie. Kennende de trage werkwijze van het Departement, ik was er van 1933 af mee bezig, ben ik zo vrij geweest, vooral omdat de Minister er bij zat, het volgende te plaatsen: „Het is van het grootste belang om, nu de kans op een snelle uitvoering van bestellingen in het buitenland voor de militaire luchtmacht ten lange leste goeddeels verkeken raakt, naar middelen om te zien, waardoor de binnenlandse vliegtuigindustrie in staat geraakt die opdrachten spoedig te verwerken. Het zal om grote getallen gaan, wanneer eenmaal tot een snelle wederopbouw van de luchtmacht wordt besloten, nl. in de eerste jaren alleen reeds voor de luchtvaartafdeling ongeveer 100 vliegtuigen per jaar." (100, wat zegt dat in deze tijd nu nog, wanneer men met duizenden werkt). Om te kunnen slagen, moet de nationale vliegtuigindustrie door het betreffende Departement als één geheel worden beschouwd; met de gewone vredestijdmethodes zal dit werk niet tijdig kunnen worden volbracht. Daarvoor zal in een geheel andere atmospheer moeten worden gearbeid. Er zijn heel wat stadia mogelijk tussen het slakkengangetje van vredestijd en de wilde vaart van de oorlog, maar het tempo mag niet ver van dit laatste af blijven." Ik heb daarbij betoogd, dat, als die binnenlandse luchtvaartindustrie iets zou kunnen presteren, dadelijk al reservevoorraden moesten worden aangelegd, want u moet goed begrijpen, heren, dat de binnenlandse luchtvaartindustrie, die de opdrachten moest hebben, alles, wat zij nodig had voor het maken van de vliegtuigen, moest betrekken uit het buitenland; behalve verf, heb ik uitgerekend. De verf konden wij zelf leveren. Maar verder de motoren, de bewapening, de z.g. onderstellen, wielen en alles, het metaal en ook het hout moest allemaal uit het buitenland komen en ook de navigatie-instrumenten, blijft over de verf. Dus, wilde men die industrie drie jaar lang onder de drang van de oorlog, die toen al dreigde, aan de gang houden, dan moest men als de drommel trachten die voorraden in ons land te krijgen, dan kon men ten minste voort. Maar het is niet gebeurd. Ik heb ook de personeelvoorziening aangegeven hoe of dat moest gebeuren. Ik heb er bij gezegd, dat er reeds dadelijk ingrijpende maatregelen moesten worden getroffen, enz. Er is toen een levendige discussie over geweest, waarbij de deskundigen, die daar met mij in het krijt traden, het op de belangrijkste punten roerend met mij eens waren, en dat was 12 Maart 1937. Men zou verwacht hebben, nu ik dat alles had aangegeven en waar ik op spoed aandrong, waar ik bovendien goed ingewerkt was sinds 1933, dat ik dan daarmee zou worden belast, maar dat gebeurde niet. Veertien dagen later ben ik overgeplaatst als divisiecommandant naar Amersfoort; toen is daar verder mee belast gebleven een gepensionneerd generaal van de genie en er is in vredestempo doorgewerkt, zodat van een luchtvloot, zoals ik had voorgesteld, niet veel terecht is gekomen.

2084. De **Voorzitter:** Toen dan 1 September 1939 de zaak voor elkaar had moeten zijn, wat had u toen in werkelijkheid aan vliegtuigen beschikbaar?

A. Ik ben dus 1 November 1938 benoemd tot commandant van de luchtverdediging, dat was 1½ jaar later, en toen is er natuurlijk nog gedaan wat mogelijk was om te bereiken, en .... u kent dit boek toch wel? (Beknopt overzicht van de krijgsverrichtingen der Kon. landmacht). Het staat er in hoe sterk of wij waren. Dat behoef ik dus niet meer afzonderlijk op te geven, dat kunt u vinden op blz. 206. En wanneer men dan totaliseert, komt men tot de conclusie, dat wij 10 Mei 1940 gevechtsgereed hadden, ik zal het heel kort maken, 60 moderne vliegtuigen, voornamelijk jachtvliegtuigen, moderne met een beetje goede wil, want de D 21 was eigenlijk al weer verouderd, maar dat waren dus 60 jachtvliegtuigen, waaronder 11 Amerikaanse verkenners, die eigenlijk helemaal niet voor dat doel bestemd waren. Er waren bovendien 20 verouderde vliegtuigen, waaronder de T 5 bommenwerpers, negen stuks; zeer verouderd waren de 28 C 5 toestellen, oorspronkelijk van de jaren 1925—1926. Nu is een dergelijke leeftijd van 15 jaar voor een vliegtuig, wat men bij een mensenleeftijd zou noemen 100 jaar. Dan waren er nog een aantal vliegtuigen F.K. 51; dat waren lesvliegtuien, die met een mitrailleur bewapend waren, maar toch geen enkele betekenis als oorlogsvliegtuig bezaten. Alles bij elkaar 124 vliegtuigen.

2085. De **Voorzitter:** Was dat dus alles bij het uitbreken van de oorlog?

A. Dat was onze luchtmacht, voor zover gevechtsklaar.

2086. De **Voorzitter:** Waarschijnlijk was dat ook aanwezig einde Augustus bij het begin van de mobilisatie? Er is niets meer bijgeleverd in die laatste tijd?

A. Als er wat bijgeleverd is, dan is dat niet veel geweest.

2087. De **Voorzitter:** Niet veel. Het is voor ons van belang, omdat ik nu over wilde gaan tot een paar vragen, wat in het begin van de oorlog is gedaan aan het bestrijden van schendingen van ons luchtgebied.

A. Bedoelt u de neutraliteitspositie? Ik wil nog even hierbij opmerken, dat voor dit luchtvlootje, wil men het in bedrijf houden, er minstens 100 pct. aan reservevliegtuigen nodig was geweest en die waren er niet. U weet ook zeker wel, dat wij in totaal tegenover deze geringe macht in die vijf dagen ongeveer 2200 Duitse vliegtuigen zagen vliegen, wat de gevechtsvliegtuigen betreft, bijna allemaal zeer modern.

U wilde dan weten wat er op het gebied van neutraliteitshandhaving in de lucht gedaan is?

2088. De **Voorzitter:** Ja. Gedaan is of niet voldoende gedaan is, daar gaat het ons om. Want er is wel eens een grief van gemaakt aan de opperbevelhebber, dat hij niet voldoende en niet al het mogelijke zou hebben gedaan om schendingen tegen te gaan. Is dat conform uw mening of was er een soort overmacht in die zin, dat wij niet voldoende mogelijkheden hadden?

A. Bedoelt u misschien dat bezoek van de Minister?

2089. De **Voorzitter:** Ja, inderdaad. Dat is mijn eerste vraag: Wat is in het algemeen uw indruk, is er gedaan wat mogelijk was in die eerste maanden?

A. Ik zou haast zeggen: Meer. U kunt wel begrijpen, met deze kleine luchtmacht, waarvan altijd een groot deel op de grond staat wegens revisie en herstellingen, is het net als met een auto; hoe ouder de auto is, hoe meer herstellingen en hoe meer hij in de garage staat, en met oude vliegtuigen is dat ook. Hoe ouder ze zijn, hoe meer mankementen en hoe meer reparatietijd er in gaat zitten. Van die luchtvloot waren ook nog vliegtuigen gedetacheerd bij de vliegschool om daar jonge vliegers mee op te leiden. Van de rest was een gedeelte in normale grote revisie, ook weer ⅓, houdt u ⅔ over, dus gaat u maar na, wat er overblijft van deze paar tientallen vliegtuigen. Het eindresultaat er van staat in een van mijn brieven uit die tijd, ik moet even kijken waar het precies staat.

Het eindresultaat is vrij droevig, zodat er maar weinige patrouillevliegtuigen in de lucht konden zijn.

2090. De **Voorzitter:** De bedoeling is vanmiddag hoofdzakelijk te bespreken niet zozeer wat in de Meidagen geschied is — dat hebben wij als een apart hoofdstuk genomen en dat komt later —, maar de quaestie van de wisseling van het opperbevel en de verantwoordelijkheden daarbij. Dus wie in dat conflict fouten heeft gemaakt en wie eventueel nalatig is geweest. De een verwijt de ander, zoals u misschien uit de betreffende brochures gezien hebt, dat hij op bepaalde punten in gebreke zou zijn gebleven, en daarover willen wij thans trachten een inzicht te krijgen. Dus nu speciaal in verband met de beschuldigingen aan het adres van generaal *Reynders,* dat hij te weinig gedaan zou hebben.

A. Op verschillende vliegvelden stonden dus jachtvliegtuigen vliegklaar opgesteld en die konden in de lucht komen, wanneer de luchtwachtdienst waarschuwde, want zij konden niet permanent in de lucht zijn, dat begrijpt u wel. Aanvankelijk, toen de Duitsers niet zo hoog vlogen, hebben wij wel eens een enkele keer contact kunnen krijgen, want met onze vliegtuigen kon men niet zo snel omhoog stijgen, dat zij de tegenpartij direct konden ondervangen. In het algemeen vlogen de Duitsers met zeer snelle vliegtuigen, als zij in Engeland en bij ons gingen verkennen. Toen wij dat contact gehad hadden met Duitse vliegtuigen, zijn die veel hoger gaan vliegen, tot 8 à 9 km en hoger. Op die grote hoogte waren zij noch te bereiken door de luchtdoelartillerie, die maar 6 à 7 km kon halen, noch door onze eigen jachttoestellen, want dat is haast niet te zien, een vliegtuig op 8 à 9000 meter. Dan moet u nagaan, zo'n Hollandse vlieger, die daar tegenin moest gaan, was in een dik pak gestoken met bril op en dan een haast onzichtbaar stipje, achter een razende en trillende motor, op te sporen, is ontzaglijk moeilijk. Bovendien deden zich nog andere moeilijkheden voor, nl. dat, wanneer men boven de 5000 meter komt, het zuurstoftoestel moest ingeschakeld worden; dan werd het gezicht nog weer meer belemmerd en deed zich aanvankelijk het zeer ernstige bezwaar voor, dat de olie te dik bleek om de machinegeweren goed te doen functionneren. Zo kwam het, dat talrijke luchtschendingen hebben plaats gevonden, die men niet heeft kunnen achterhalen om zuiver technische redenen. De Duitsers vlogen dus op grote hoogte en hadden zeer geperfectionneerde fotografeertoestellen, waarmee zij ondanks die zeer grote hoogte toch bijzonder mooie en makkelijk te vergroten foto's konden nemen. Wat ook voor hen een middel is geweest om onze stellingen van alle kanten te fotograferen. Ook de luchtdoelartillerie behoefde het op die grote hoogten niet te proberen, bovendien waren er ook andere bezwaren aan verbonden; dat staat in de stukken, die ik hier zal achterlaten, dan zult u zien, dat de munitie niet goed was.

2091. De **Voorzitter:** Stond de luchtdoelartillerie ook volledig onder u?

A. Ja, die stond principieel onder mij. Maar wat er uitgebracht kon worden, dat zult u in de stukken ook zien; ik heb hier een brief bij me, die de commissie zeker zal interesseren, een brief, die door mij gemaakt is en die door de opperbevelhebber verstuurd is 15 Maart 1940, dat is na het optreden van generaal *Winkelman.*

De **Voorzitter:** Het is inderdaad interessant, dat stuk over te leggen!

A. Daaruit zult u zien, dat de Minister de eigenaardigheid had om critiek uit te oefenen, al of niet gefundeerd, en wanneer hij daar dan een behoorlijk antwoord op kreeg, hoorde men er verder niets van. Dit is er een van, toen de Minister een opmerking had gericht tot de opperbevelhebber, dat hij uitdrukking gaf aan het gevoelen, dat de paraatheid der luchtdoelartillerie en luchtstrijdkrachten niet steeds zo groot was als door de omstandigheden gewenst was.

In deze brief wordt precies uiteengezet hoe juist onder de drang van het commando luchtverdediging, van de zaak gemaakt was wat er van te maken was, maar dat er tal van remmende factoren waren. Die kan ik niet allemaal behandelen, de brief zal ik hier achterlaten; daaruit blijkt mijns inziens voldoende, dat niet de commandant van de luchtverdediging moet worden aangevallen, maar dat de Minister in het defensief wordt gedrukt. Aangezien dat niet aangenaam was, hebben we daar verder niets meer op gehoord.

2092. De **Voorzitter:** Als ik u dus de positieve vraag stel: Heeft de opperbevelhebber generaal *Reynders* al het mogelijke gedaan om schendingen van ons luchtgebied tegen te gaan, dan antwoordt u volmondig ja, in aanmerking nemende, wat er voorhanden was?

A. Ja, want u kunt nagaan, dit was geschreven op 15 Maart 1940, en de conclusie is, dat voor de bestrijding van vliegtuigen, die onze neutraliteit schenden, na veel zwoegen en werken is bereikt, dat in Maart 1940 de aantallen vliegtuigen, die in de laatste maanden gemiddeld over vijf vliegvelden voor deze taak beschikbaar waren, waren 21 D 21 en 19 G I vliegtuigen, dus 40 vliegtuigen. Vindt u goed, dat ik deze brief overleg? ...Alleen had ik hem graag terug na gebruik. Voor wat de luchtverdediging betreft, is er practisch geen verschil geweest tussen de bestrijding van vliegtuigen, die de neutraliteit schonden onder de generaal *Reynders* en onder de generaal *Winkelman.* Dat is hetzelfde geweest.

2093. De **Voorzitter:** Kunt u mededelingen doen over de moeilijkheden, die er geweest zijn naar aanleiding van het bezoek van de Minister op het vliegveld Bergen?

A. U hebt natuurlijk ook het antwoord gelezen, dat de commandant, die ter plaatse was, aan de opperbevelhebber gegeven heeft, toen hij inlichtingen daarover vroeg, want ik ben met de opperbevelhebber na afloop naar dat vliegveld Bergen toegegaan en toen bleek, dat het was, zoals die commandant later ook schriftelijk gerapporteerd heeft. Er waren vliegtuigen voor patrouille in de lucht. En drie vliegtuigen stonden klaar. Maar de Minister heeft toen een verkeerde uitdrukking gebezigd om zijn bedoeling kenbaar te maken. Wat het nu precies geweest is, herinner ik me niet meer, want het is acht jaar geleden. Maar hij heeft een verkeerde uitdrukking gebezigd, waardoor de mensen een ogenblik stonden te stuntelen en toen hij eigenlijk weg was, zeiden ze: O, bedoelt hij dat. Bedoelt hij dat we direct drie vliegtuigen bovendien....., ja, als hij dat gezegd had ..... zo is het gegaan. Maar het is, zoals die commandant gezegd heeft.

2094. De heer **Korthals:** Herinnert u zich de naam van die commandant nog?

A. Ik meen dat het de toenmalige luitenant *Lamers* geweest is.

2095. De **Voorzitter:** Mag ik u misschien even mededelen, wat wij hier op schrift hebben staan in de stukken, die ons zijn voorgelegd. Een parafrase, als ik het zo noemen mag, van de toenmalige Minister van Defensie, naar aanleiding van dat rapport:

> „Het bericht van genoemde commandant, dat ik — indien het luidt, zoals de generaal in zijn brochure afdrukt — een vals bericht noem, vermeldt het volgende: Op 10 September te ongeveer 6.15 uur (eerste onwaarheid) kwam de Minister van Defensie op het vliegveld Bergen. Ingevolge bevel no. I B van C.-4de J.A.V.A. dd. 10 September 6 uur (Uwe Excellentie gelieve te letten op de opgegeven uren), was een patrouille van 2 G I vliegtuigen gestart voor de door de commandant van de luchtvaartdienst bevolen ochtendpatrouille (tweede onwaarheid). De patrouille landde te Bergen om 8.45 uur (ik had het vliegveld Bergen toen reeds verlaten). Terwijl deze patrouille in de lucht was, stond op het vliegveld gevechtsgereed klaar een andere patrouille van 3 G I-vliegtuigen (derde onwaarheid). De bemanning alsmede het personeel voor hulpverlening waren bij deze vliegtuigen aanwezig (vierde onwaarheid), zodat op het commando alarm deze vliegtuigen onmiddellijk werden bezet en draaiden (vijfde onwaarheid). Deze toestellen konden in ongeveer 4 minuten opstijgen (zesde onwaarheid)."

Wat hebt u daarover vernomen?

A. Wij zijn de volgende ochtend, de generaal *Reynders* en ik, naar dat vliegveld toegegaan, hebben de mensen bij ons ontboden en gezegd: Hoe is die zaak precies geweest? En dat klopt met het rapport van die commandant. Nu kunt u zeggen: ja, zij kunnen nu ook wel

onwaarheid tegen u hebben gesproken, maar dat is niet waarschijnlijk, omdat die vluchten, mede i.v.m. de vliegtoelagen, allemaal zeer scherp genoteerd worden in de logboeken, zal ik maar zeggen, zodat, wanneer iemand daarmee zou willen knoeien, zulks dadelijk blijkt uit die logboeken. Dat zal men dus niet zo heel gauw doen. Bovendien, bij het starten is niet alleen de hele bemanning aanwezig, de G I-'s waren vliegtuigen, die nu niet zo een, twee, drie konden starten, daar kwam ook grondpersoneel aan te pas, dat zou dan ook in het complot moeten zitten om een vals rapport te helpen opmaken. En wij hebben links en rechts de mensen ondervraagd en dat klopte. Dan moet daar dus niet één persoon gelogen hebben, maar dan moeten daar allerlei mecaniciëns, vliegers, schutters, enz. mee hebben moeten liegen. Dat vind ik hoogst onwaarschijnlijk. Wij hebben daar zeker, generaal *Reynders* en ik, een uur rondgelopen om links en rechts te informeren. Dat klopte allemaal.

Zo was de toestand, zoals die zijn moest. Ik neem niet aan, dat die mensen daarom zo zouden liegen.

2096. De heer **Algera:** Kunt u misschien nog even uitleggen, waarin dat misverstand bestaan heeft?

A. Ja, dat misverstand schijnt te hebben bestaan in een bevel. De Minister schijnt een bevel gegeven te hebben, waarbij hij gelastte, dat alle vliegtuigen of een zeker aantal vliegtuigen onmiddellijk moesten starten, zoiets, maar precies weet ik dat niet. Ik geloof, dat die luitenant *Lamers* u dat wel precies zal kunnen zeggen.

2097. De **Voorzitter:** Maar hoe acht u het mogelijk, dat al deze betwiste meningen zijn ontstaan, daar wordt gesproken van zes onwaarheden! Ik kan me voorstellen, dat er over een of ander punt meningsverschil is, maar .....

A. De Minister is tendentieus daarnaar toegegaan; om te beginnen, dat staat hier in zijn brochure: de mensen, die sliepen, en anderen, die niet eens op het vliegveld waren. Het was nu eenmaal niet anders. Er was op het vliegveld geen behoorlijke slaapgelegenheid, dus de mensen waren in de nabijliggende huizen ondergebracht. Het was toch heel normaal, dat die mensen sliepen. 's Nachts mochten zij niet vliegen, dan had het dus ook geen zin om te waken. Op een bepaald uur was een partrouille voorgeschreven, die werd dus gevlogen, en de andere vliegtuigen moesten gereed staan.

2098. De heer **Algera:** Daar staat, dat de vliegtuigen in 4 minuten konden opstijgen en daarachter staat: zesde onwaarheid, nu kunt u als deskundige wel uitmaken wat van de concrete situatie juist was, dat die vliegtuigen in 4 minuten konden opstijgen.

A. Ja, dat kon. De eenpersoons-jachtvliegtuigen vlogen zelfs in 1½ minuut.

Ik ben er niet bij geweest, dus ik kan u niet zeggen of het voor 100 pct. waar is, dat weet ik ook niet, maar bij het onderzoek, dat de generaal *Reynders* en ik hebben ingesteld, waarbij wij de mensen links en rechts hebben ondervraagd, klopte alles met elkaar en wij hebben daaruit de conclusie getrokken: het moet toch wel juist zijn.

2099. De **Voorzitter:** Hoe was in het algemeen uw appreciatie van de figuur van generaal *Reynders?*

A. Zeer gunstig. Ik zal niet zeggen, dat ik het in alle opzichten met hem eens ben. Er zijn verschillende punten in zijn brochure, waar ik het niet mee eens ben, maar als persoonlijkheid vind ik hem te prefereren boven de andere figuur.

2100. De **Voorzitter:** Met de andere figuur bedoelt u de Minister?

2101. De heer **Algera:** En de generaal *Winkelman* ook?

A. Neen, ik zou die beide generaals over één kam willen scheren.

2102. De **Voorzitter:** De twee opperbevelhebbers bedoelt u?

A. Ja, wat mijn appreciatie betreft, als mens, wat karakter aangaat. Wat kennis betreft, dat weet ik niet. De generaal *Winkelman* was al zes jaren gepensionneerd, dus of hij nu precies op de hoogte was van de geweldige evoluties, die bij andere legers plaats vonden, kan ik niet beoordelen.

2103. De **Voorzitter:** Had u generaal *Winkelman* onder u staan?

A. Ik had generaal *Winkelman* eerst onder mijn bevel gehad als commandant van de luchtverdedigingskring Utrecht. Hij is bovendien een goede vriend van mij.

2104. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat wij van deze vliegerij wel kunnen afstappen. Dan zou ik u het volgende willen vragen, omdat u toch ook stafofficier is geweest. Wat is uw indruk omtrent de wisseling van het opperbevel in verband met de ongunstige uitslag van de oorlogvoering in de Meidagen? Is dat laatste te wijten aan een ingrijpen of mede te wijten aan een ingrijpen van de Regering in het voorgenomen krijgsbeleid tijdens de eerste periode?

A. Dat is niet één factor, maar er zijn tal van factoren, die daartoe meegewerkt hebben.

2105. De **Voorzitter:** Vindt u het een belangrijke factor?

A. Laat ik beginnen met u te zeggen, dat het feit, dat men een opperbevelhebber tegelijk met zijn chef van de staf vervangt door anderen, ongekend is in de militaire literatuur. Dat doet men niet.

2106. De **Voorzitter:** Maar het kan eventueel het minste kwaad zijn? Als men op een gegeven moment helemaal geen vertrouwen meer heeft in een aanwezige leiding .....

A. Daar was ten opzichte van de generaal *Carstens* toch geen enkele aanleiding toe. Hij was een van onze bekwaamste generaals, die helemaal ingeleefd was in dat opperbevel met zijn grote omvangrijke staf; die, bij wijze van spreken, dit ingewikkelde mechanisme op zijn duimpje kende. Wij leerden juist als stafofficier zó soepel te zijn, dat, wanneer onze commandant iets wil tegen onze eigen mening in, wij toch helemaal op dat nieuwe gegeven met volle overgave wisten door te werken. Dat is juist onze scholing. Dat hebben wij drie jaar gedaan op de hogere krijgsschool, daarna nog een jaar lang bij de generale staf zelf en wanneer dan blijkt, dat je niet soepel genoeg bent om je eigen mentaliteit en je eigen bekwaamheid in te schakelen op een plan, dat je niet ligt, dan kom je niet bij de generale staf. Dat moet je kunnen. Dit beschouw ik als een van de belangrijkste fouten, die er gemaakt zijn.

2107. De **Voorzitter:** De wisseling zelf?

A. Ja, dat wil zeggen tegelijkertijd met de generaal *Carstens,* chef staf, terwijl de generaal *Winkelman* juist door de steun van de generaal *Carstens* spelenderwijze in de grote moeilijkheid van dat opperbevel had kunnen komen, maar nu stonden daar aanvankelijk twee élèves, als ik dat zo eens noemen mag, voor het vraagstuk van dat ingewikkelde organisme plus de geweldige moeilijkheden van de landsverdediging, want feitelijk, als je die brochures goed leest, kom je tot de conclusie, dat men heeft gezocht naar de quadratuur van de cirkel. Men heeft een leger, dat in de eerste plaats slecht geoefend was, in de tweede plaats met slecht materiaal was uitgerust in zeer moeilijk terrein met slecht of niet voorbereide stellingen, gesteld tegenover een superieure vijand, al was hij dan ook minder in aantal. Dit laatste is lang niet zo erg als wanneer de bewapening en geoefendheid zover ten achter staan. Als iemand in een dergelijke moeilijke situatie wordt gesteld voor het feit om behalve de landsverdediging op zich zelf — de vesting Holland b.v. — te behartigen, tegelijkertijd nog een zeer belangrijke neutraliteitstaak te verrichten met die troepen, dan lijkt dat op de quadratuur van de cirkel. Het zijn bekwame mensen. De een heeft het zo bekeken en de ander heeft het zus bekeken. Ze hebben elkaar in de haren gezeten, maar ze zijn er niet uit kunnen komen. Hebt u die indruk ook niet gekregen? Juist onder die omstandigheden, als het vraagstuk zo ontzaglijk moeilijk is, dan mag men zeker niet twee geheel nieuwe figuren tegelijk aan het hoofd stellen.

2108. De **Voorzitter:** Volgens uw visie zou het dan gelukkiger geweest zijn — achteraf bezien —, indien b.v. generaal *Winkelman* eind Augustus benoemd was?

A. Neen, laten we aannemen, dat men gebonden is aan dat moment van de beslissing, Februari. Nu moet men veranderen. Goed, maar dan mag men niet tegelijk de generaal *Carstens* wegsturen. Dat is meer dan zijn rechterhand. Dat is zijn rechter- en linkerhand tegelijkertijd op dat moment.

2109. De heer **Korthals:** Dat heeft de taak van de generaal *Winkelman* bijzonder verzwaard, naar uw mening?

A. Natuurlijk.

2110. De **Voorzitter:** Maar vreesde het Kabinet of speciaal de Minister niet, dat de heer *Carstens* generaal *Winkelman* misschien te veel in een bepaalde richting zou beïnvloeden? Ik zou dat in verband willen brengen met de vraag, of de Minister van Defensie in mag grijpen in het strategisch beleid. Hoe staat u daartegenover?

A. Dat is het 'm juist. Een generaal moet zich op een gegeven ogenblik in 's lands belang kunnen losmaken van zijn eigen inzichten, ook al denkt hij, dat een andere methode beter is. Dan zal hij die andere oplossing toch niet slechter gaan doen! Dat kan ik mij niet voorstellen. Dat bewijst juist, dat de persoon, die dat veronderstelt, een mentaliteit bezit, die ons stafofficieren vreemd was. Het heeft ons gegriefd, dat dit blijk van wantrouwen zo openlijk is gegeven.

2111. De **Voorzitter:** Maar nu vergeet u toch, dat de tegenwoordige generaal *Dijxhoorn* zelf ook stafofficier is geweest.

A. Ja, ook opgeleid aan de Franse Krijgsschool met haar bijzondere tactische begrippen, die behoorlijk hebben gefaald. Dit is natuurlijk een teer onderwerp.

2112. De **Voorzitter:** Vindt u, dat de Minister van Defensie in het algemeen te veel in het strategisch beleid heeft ingegrepen? Acht u de grief van generaal *Reynders* — na wat u er van gezien en over gehoord hebt — een juiste grief?

A. Ik moet u zeggen, dat *ik* dat zo lang niet zou hebben kunnen verdragen. Dat strategisch beleid. Wanneer men een zware patiënt overgeeft aan een zeer bekwame chirurg, dan doet men dat in vol vertrouwen. Dan gaat men niet zeggen, dat hij zijn mes zus of zo moet houden of dat hij niet te ver door moet snijden. Zo is een opperbevelhebber op een gegeven ogenblik heel goed te vergelijken met een chirurg. Of een ander voorbeeld: men zou de opperbevelhebber kunnen vergelijken met de dirigent van een groot orkest. Dan kan men zeggen, ik wil de ouverture Tannhäuser horen, maar men kan niet zeggen, ik wil het begin langzaam hebben en het laatste gedeelte snel of ik wil, dat je dat stuk er uit laat. Neen, die man moet je dat vol vertrouwen in handen geven en niet mee gaan dirigeren. Nu zit er wel een gevaar in de opdracht, de eigenlijke instructie van de opperbevelhebber. Die staat, geloof ik, in een van die brochures. Daar staat: „Wij behouden ons voor, zolang de oorlogstoestand voor Nederland nog niet in feite is ingetreden, met betrekking tot de opstelling van de weermacht," akkoord; en „nadat de oorlogstoestand is ingetreden, met betrekking tot het krijgsbeleid" (dat noem ik het dirigeren) „de opdrachten of aanwijzingen te verstrekken". Dat is m.i. fout. Daar had noch de generaal *Reynders,* noch de generaal *Winkelman* genoegen mee moeten nemen, dat de Regering, als eenmaal de oorlog is ingetreden, in het krijgsbeleid gaat ingrijpen. Met betrekking tot de oorlogsdoeleinden kan de Regering van inzicht veranderen. De Regering kan dan bijv. wel zeggen: gij doet heel goed daar in Brabant, gij hebt ze daar aardig tegengehouden, maar nu vind ik het genoeg, nu gaan wij ons helemaal terugtrekken op de verdediging van de vesting Holland, maar niet, hoe er verder moet worden opgetreden in Brabant, want dan tast zij onherroepelijk het krijgsbeleid van de opperbevelhebber aan. Dat is naar mijn smaak de kern van een heleboel narigheid geweest.

2113. De **Voorzitter:** Dan wilde ik nog even vragen of u zich met de volgende formulering kunt verenigen.

Door een nogal zeer vooraanstaand deskundige is het hiernavolgende gezegde over de verhouding tussen Regering en opperbevel:

„Dat de beoordeling van de technische militaire vraagstukken geheel tot het ressort van de opperbevelhebber behoort. Dat de Regering het doel aangeeft, dat met de strijdmacht moet worden nagestreefd, en de middelen beschikbaar stelt ter bereiking daarvan, maar dat de wijze, waarop dit doel wordt bereikt, en de wijze waarop de middelen zullen worden aangewend, door de opperbevelhebber dienen te worden beoordeeld."

A. Volkomen juist.

2114. De **Voorzitter:** Dus stemt u daarmee in?

A. Ja. Er staat een gevaarlijk ding in de instructie, zoals die nu nog luidt, waardoor men zich aan de aantasting van het krijgsbeleid schuldig heeft kunnen maken, nl. het gestelde aan het slot van art. 2 aangaande het krijgsbeleid.

2115. De **Voorzitter:** Dus u hebt wel critiek op de inhoud van de oorspronkelijke instructie, die op de eerste plaats gecontrasigneerd is geweest door de oud-Minister *van Dijk,* toenmalig Minister van Defensie?

A. Zoals daareven gezegd.

2116. De heer **Algera:** U hebt een vergelijking gemaakt tussen deze zaak en Tannhäuser. Maar verliest u daarbij niet één element uit het oog, nl. dit element, dat bij het krijgsbeleid ook de verantwoordelijkheid van de Minister of in elk geval de verantwoordelijkheid van de Regering een rol speelt? Dat is iets, dat men in het andere deel van die vergelijking niet heeft.

A. Ja, maar dat komt tot uitdrukking in de doelstelling door de Regering (de bepaling van het te spelen muziekstuk). De oorlogvoering is een verlengstuk van de normale diplomatie, van de normale politiek. Die gaat niet verder dan tot aan het uitbreken van de oorlog en dan wordt er een nieuw doel in het oog gevat door de Regering. Men heeft het oorspronkelijke doel met vredelievende middelen niet kunnen bereiken. Zo moet u het zien.

2117. De heer **Algera:** Maar wanneer de Minister nu blijkt, dat die doelstelling verwezenlijkt zal worden door de opperbevelhebber, kan het dan niet zo zijn, dat hij krachtens zijn verantwoordelijkheid in dezen toch zijn stem moet laten horen? Het is natuurlijk mogelijk, dat de opperbevelhebber die doelstelling op zulk een onverantwoorde wijze tracht te bewerkstelligen, dat de Minister daar geen genoegen mee kan nemen.

A. Dan deugt de opperbevelhebber niet.

2118. De heer **Algera:** Daar gaat het nu juist om. Dus u kunt zich toch wel indenken, dat er een situatie kan ontstaan, dat de Minister zegt: ik kan de verantwoordelijkheid voor wat de opperbevelhebber nu doet, niet langer dragen, dus hij dient zijn ontslag in.

2119. De **Voorzitter:** Dan is uw conclusie, dan moet hij ontslagen worden. Maar men moet zich niet bezighouden met . . . . .

A. Inderdaad. Bij de oorlog van 1864 in Denemarken heeft men een dergelijk conflict gehad: Daar had men ook een opperbevelhebber, die in het zuiden van Denemarken de verdediging leidde en de Regering, de Minister van Defensie, zat in Kopenhagen. Die Regering begon mee te commanderen, zoals ook generaal *Dijxhoorn* gedaan heeft, maar toen waren de Denen al aan het vechten. Toen heeft die commandant het kloeke besluit genomen om zijn verbindingen met de Regering te verbreken. M.i. de enige juiste oplossing.

2120. De heer **Algera:** Maar kan Minister *Dijxhoorn* niet deze overweging hebben gehad. Ik ben het niet eens met de opperbevelhebber, maar ik zal trachten de opperbevelhebber op de goede weg te krijgen door aanwijzigingen, want vlak voordat een oorlog dreigt . . . . . .

A. U bedoelt het heel goed, maar ten slotte was hij zodoende de tweede kapitein op het schip.

De heer **Algera:** Ja, maar dat kan een quaestie van modus zijn. De Minister kan, alvorens hij die belangrijke beslissing neemt, vlak voor het moment, dat er een oorlog dreigt uit te breken, bij zich zelf zeggen: ik kan wel eens kijken wat ik met de opperbevelhebber kan bereiken om te voorkomen, dat er een wisseling komt in het opperbevel. Dus in dat kader gezien, zou het aanvaardbaar geacht kunnen worden, dat de Minister op die wijze optreedt, alvorens hij die beslissing neemt.

A. In welk opzicht de beslissing neemt?

De heer **Algera:** De beslissing neemt om iemand te ontslaan of zijn ontslag voor te dragen.

A. Zeker, als het een *kleinigheid* betreft, maar het ging hier om *principiële* dingen. Er waren voor ons bij een aanval uit het oosten drie mogelijkheden, die generaal *Reynders* heeft voorgelegd. Men kon de z.g. zelfstandigheidspolitiek nemen, dan gaat men dus de zelfstandigheid van Nederland verdedigen en dat kon men alleen in de vesting Holland doen met het leger, dat wij toen hadden, of wel neutraliteitspolitiek toepassen, dus één doeleinde, wilt u dat? Goed, dan moeten wij in laatstbedoeld geval in Brabant dit of dat gaan doen. Wilt u het allebei? Dan moeten wij het op deze manier oplossen. En als de Minister dan van mening is: neen, dat moeten wij heel anders doen, dan moet hij een andere opperbevelhebber nemen of — en dat is m.i. de enige gezonde oplossing — hij moet zelf opperbevelhebber worden.

2121. De heer **Algera:** Dus u meent, dat hier alleen het categorisch ja of neen van de Minister kan gelden?

A. Ja. Het is nog nergens gelukt in de oorlogvoering, dat twee kapiteins op de brug stonden, zelfs *Hindenburg* en *Ludendorf* hebben dat niet klaar kunnen spelen. Eén moet het uitmaken.

2122. De heer **Algera:** Maar er kan toch een verandering mogelijk zijn, vlak voordat men tot de beslissing overgaat, en in het kader van die onderhandelingen kan de Minister toch wel iets in dit opzicht aan de opperbevelhebber kenbaar gemaakt hebben, want het is altijd mogelijk, dat de opperbevelhebber zwicht voor de goede argumenten van de Minister. Dan komt de quaestie van de wisseling van het opperbevel verder niet ter sprake.

A. U zoudt het op een gemoedelijke manier willen oplossen. Dat gaat niet in de krijgskunde. De generaal *Reynders* heeft het aanvankelijk op een gemoedelijke manier willen oplossen.

2123. De heer **Korthals:** Een gemoedelijke manier *moet* gekozen worden, omdat het wisselen van het opperbevel in een tijd, waarin wij toen leefden, uitermate gevaarlijk was. Indien andere middelen niet meer baatten, dan is toch een van de eerste middelen te trachten daarbij door overleg tot overeenstemming te komen.

A. Maar is u dan niet opgevallen, dat bij die controverse tussen de Minister en de generaal *Reynders* ze er beiden niet meer uit konden komen? Eerst waren zij allebei van mening, dat in het oostfront van de vesting Holland de hoofdweerstand moest worden geboden.

2124. De heer **Korthals:** Hoe het uiteindelijk geworden is, daar wil ik nu even van afzien, wij moeten principieel stellen, dat het toch niet onjuist is, als men tracht door overleg tot overeenstemming te komen.

A. Naar mijn smaak kan dat wel, wanneer de verschillen niet van dergelijk ingrijpende aard zijn als hier is gebleken. Het was te voorzien, dat deze niet met elkaar te verzoenen waren. Ik begon met te zeggen, dat het hele defensiestelsel van Nederland — en wij staan straks weer voor hetzelfde vraagstuk — is de quadratuur van de cirkel. Wat wil men, met zo'n klein leger, dat zo slecht geoefend en uitgerust was en daarbij slecht voorbereide stellingen? Ten slotte heeft men in de Peel-Raamstelling wat troepen neergezet en practisch zonder artillerie. Als men bij een algemeen tekort het ene met het andere tracht te lappen, worden gemeenlijk beide slecht. Men had hier zeer radicaal op moeten treden; wetende de sterkte van ons leger en de uitrusting er van, had men zich moeten beperken tot in de uiterste mate en had men zich naar mijn smaak van de hele neutraliteitshandhaving west van de Maas geen steek moeten aantrekken, zelfs geen symbolische verdediging. Dan had men, wat in de oude tijd reeds meermalen ter sprake is gekomen, langs de Maas op de belangrijkste punten verdedigingswerken moeten bouwen en moeten zeggen, daar heb je onze neutraliteitshandhaving en nu gaan wij verder onze eigen gang. Dat was in de oude tijd, zo ongeveer 30 à 40 jaar geleden. Het is toen ter sprake geweest om bij Maastricht, Roermond, Venlo en andere belangrijke punten forten te bouwen, zodat wij konden zeggen, dat is onze neutraliteitshandhaving en nu gaan wij verder eens kijken hoe wij Nederland kunnen verdedigen. Dat was een radicale oplossing. Zij is niet afdoende; de Duitsers waren er natuurlijk ook doorheengekomen, maar dan waren wij tegenover de Fransen en Belgen, die geweten hadden waar zij aan toe waren, verantwoord geweest, want wat is nu gebeurd? Nu heeft men niet eens een symbolische verdediging gehad. Nu is op de eerste de beste oorlogsdag wat er nog voor neutraliteitshandhaving aanwezig was afgemarcheerd. Dat weet u toch van het derde legerkorps en de Peeldivisie was een wassen neus, zonder luchtafweer en slechts voorzien van een paar kanonnen uit het jaar 1880. De gemotoriseerde Franse divisie, die op kwam dagen om als eerste versterking te worden ingezet, voelde zich eenvoudig bedrogen. Dat heb ik aan den lijve ondervonden, ik niet alleen, maar mijn collega's ook, want het toeval wilde, dat wij in krijgsgevangenschap gebracht werden kort na de oorlog in een gevangenkamp te Soest (Westfalen); wij zaten daar eerst met Polen en Belgen, die op een gegeven ogenblik weggingen en vervangen werden door een groot aantal Franse officieren, waarvan de oudste en hoogste in rang was, de generaal-majoor *Moniod.* En omdat ik de hoogste en oudste in rang was van het hele kamp — er waren ongeveer 1500 krijgsgevangenen —, was natuurlijk de plicht van die Franse generaal bij mij zijn opwachting te komen maken, ook al was ik krijgsgevangene. Hij liet dat na en toen heb ik hem een wenk laten geven, dat wij dat verwachtten. Toen heeft hij dat ook gedaan en wat was de ondergrond daarvan? Die generaal *Moniod* was de commandant van de gemotoriseerde divisie, die zich in Brabant bedrogen heeft gevoeld. Zij hadden hem gezegd, en dat zal wel over onze militaire attaché in Parijs gegaan zijn: gij zult aan de Peel-Raamstelling een verdedigingslijn vinden. Daarheen zond hij dan ook zijn verkenningsorganen vooruit. Die man was op ons geladen. Later hebben wij dat wel weer in goede banen kunnen leiden, maar toen wij maanden daarna in een krijgsgevangenkamp kwamen in Königstein, in de Saksische Schweiz, troffen wij daar een stuk of 35 Franse generaals, die aanvankelijk weinig vriendelijk waren. Uit hun gesprekken bleek dan, dat dat hun nog altijd dwars zat.

2125. De **Voorzitter:** Maar zijn dat dan niet lagere commandanten geweest, want generaal *Gamelin* schijnt de 10de Mei zelf te hebben laten mededelen, dat hij geen prijs er op stelde, dat in een vrij oostelijk gelegen en lastig te verdedigen stelling werd standgehouden?

A. Maar de generaal *Moniod.* die het uit moest voeren, was toch in de overtuiging, dat hij in die richting gedekt was. U moet goed begrijpen, dat de Franse hogere bevelvoering nu ook niet 18 karaats was, niet alleen de hogere bevelvoering, maar ook het hele Franse leger was gedemoraliseerd en verpolitiekt.

2126. De heer **Algera:** U hecht waarschijnlijk meer waarde aan de beweringen van de generaal *Moniod* dan wat de generaal *van Voorst Evekink* en de generaal *Gamelin* gezegd heeft.

A. Ja, dit is de man, die het uit heeft moeten voeren.
De anderen zijn ten slotte toeschouwers geweest. Deze generaal was zeer ontgoocheld toen hij zag, dat hij geen scherm voor zich had, dat hem beveiligde, dat vluchtende troepen zijn opmars belemmerden, en bovendien vond hij ook nog de grens versperd.

De heer **Algera:** Dus het krijgsplan van de generaal *Moniod* was gebaseerd op instandhouding van de.....

A. Ja, hij was er heilig van overtuigd, dat daar troepen stand hielden om hem de gelegenheid te geven stelling te nemen aan de Mark. Maar in alle geval, wanneer men de neutraliteit wil handhaven en men gaat daartoe een stelling inrichten en troepen neerzetten en op het moment, dat die neutraliteit gehandhaafd moet worden, trekt men ze plotseling weg, dan vraag ik mij af, wat blijft er over van die neutraliteitshandhaving. Dat mag dan die naam niet meer hebben.

2127. De **Voorzitter:** Er zijn twee stromingen, die een verschillend standpunt innemen, dat hebben wij met de andere getuigen en deskundigen ook al behandeld. Kan men zich toch niet beter op het standpunt stellen, dat als eenmaal de vijand een grootscheepse schending van het neutrale gebied heeft begaan en de betreffende staat zich te weer stelt, dat dan dat betreffende land automatisch in het kamp van de tegenpartij is gebracht en er daarna geen sprake meer is van neutraliteitshandhaving. Dan moet dat land met zijn strijdkrachten die handelingen stellen, die het gunstigst zijn voor de gemeenschappelijke oorlogvoering en dan zal misschien de een vinden, dat het beter is dat scherm in Brabant stevig vast te houden, maar een ander zal het zo kunnen apprecieren, dat een verdediging van het hart van het land zelf voor de bondgenootschappelijke zaak van meer betekenis is, zodat men in ons geval geen verwijt zou kunnen maken van een betrekkelijk zwakke verdediging in Brabant. Voor die redenering is toch ook veel te zeggen.

A. In mijn ogen niet, Mijnheer de Voorzitter!
U moet goed begrijpen dat derde legerkorps is op een ongelooflijk gelukkige manier over de Maas heengekomen en verder. Dat is, ik zou haast zeggen, een strategisch wonder geweest. Dat heeft zelfs de Duitsers zodanig verrast, dat zij vermoedelijk niet geweten hebben, wat daaraan te doen. Als zij daar bijtijds de lucht van hadden gekregen, dan was dat een debacle geweest tot en met.

2128. De **Voorzitter:** Nu we daar toch over bezig zijn, wil ik over de Peel-Raamstelling nog een enkele vraag stellen. Deze stelling was in het zuiden helemaal niet aangeleund, dat was toch zeker een zeer zwak punt?

A. Ja, in mijn oog een zeer zwak punt. Ik ben geen voorstander van die Peel-Raamstelling.

2129. De **Voorzitter:** Acht u die stelling in het algemeen houdbaar?

A. Slechts voor korte tijd en dan nog alleen met voldoende en volledig uitgeruste troepen en dan in aansluiting met het Belgische leger. Sprongsgewijze achteruitgaan om 's vijands opmars in Brabant te vertragen, heb ik tegenover gepantserde organisaties altijd een utopie geacht.

2130. De **Voorzitter:** Dus u vindt in het algemeen deze stelling foutief gedacht?

A. Ja, zoals ik zei: ze heeft een zeer zwakke kant. Als men voor het beoogde doel nog troepen had willen spenderen, dan had men de Maasverdediging wel wat sterker kunnen maken. Het is haast ondoenlijk om een troep voor iets te bestemmen waar geen artillerie bij is. Bij die Maasverdediging, ik onderzoek dat nu ook in een commissie — de Commissie Militaire Onderscheidingen —, zijn werkelijk zeer dappere staaltjes van moed bedreven. Maar er was geen artillerie om weerstand van enige duur tegen de tegenpartij te presteren; de hoofdzaak was de brugvernielingen te beschermen.

2131. De **Voorzitter:** We kunnen misschien nog even een indruk van u krijgen over uw strategische visie wat het noorden betreft, over de vraag hoe de Grebbestelling en de stelling, die.....

A. Wat de Grebbestelling betreft, is dat voor een belangrijk gedeelte nakaarten. Dat is altijd vrij gemakkelijk.

2132. De **Voorzitter:** Dat geldt ook voor wat u straks al gezegd heeft, dat beide partijen eigenlijk aan het wankelen zijn gegaan, doordat zij blijkbaar enigermate compromissen gezocht hebben. Maar de grondgedachte van generaal *Reynders* vindt u die wel juist, wat het noorden betreft?

Dat hij gezegd heeft, de waterlinie is voor mij het belangrijkste en ik moet alleen in de Grebbelinie zolang stand houden, dat ik tijd heb voor evacuatie en inundatie voor de echte hoofdvoorstelling?

A. Toen wij in 1910 op de hogere krijgsschool kwamen, werden in die eerste jaren de Grebbestelling en de Hollandse Waterlinie behandeld en het is mij altijd bijgebleven, omdat mij de toenmalige opvatting zo juist leek. Men heeft toen gezegd, die Grebbelinie is alleen maar te gebruiken voor voorposten of achterhoedes. Wij zijn die toen gaan bekijken met de leraren aan het hoofd en hebben de hele stelling aan alle kanten afgereisd. Toen heeft men geoordeeld, dat is werkelijk zo uit de tijd en complete inundaties zijn er niet voor te stellen. Het beloop is ongunstig met die punt in het zuiden naar voren. De aansluiting naar het zuiden is slecht, enz., enz. Wij zijn unaniem tot de conclusie gekomen, dat mag nooit een hoofdstelling worden. Een tweede axioma werd daarbij vastgesteld, wat nu altijd nog geldt. Men moet nooit zijn krachten over twee vóór elkaar gelegen stellingen verdelen, maar moet of de ene of de andere kiezen. Thans, in de moderne oorlogvoering met luchtstrijdkrachten, die er aan te pas komen, is een terugtocht van belangrijke troepen, en dan nog wel door een inundatie, balanceren op de punt van een naald. Daar sta ik zeer sceptisch tegenover. Aan de andere kant begrijp ik wel, dat er voorstanders zijn geweest van het vasthouden aan de Grebbelinie, omdat de Hollandse Waterlinie niet alleen voordelen, maar ook nadelen had. Maar deze had één groot voordeel en dat heb ik indertijd ook gezegd aan iedereen, die het maar horen wilde: denk er om als we de Duitsers tegen moeten houden met hun tanks en dergelijke, dan kunnen we dat alleen met water doen, want ze hebben absoluut watervrees; ik bedoel natuurlijk, de militaire leiders in Duitsland. Die zijn bang voor grote watervlakten en dat hebben ze overgehouden van de IJserstellingen. Ik weet niet of u van dat drama daar weet. Daar zijn ze door het water verrast en hebben daardoor ontzaglijke verliezen geleden. Ten slotte zijn ze er nooit door kunnen komen. Men zei toen in 1940, voor de Grebbelinie zijn of komen inundaties. Maar juist voor het belangrijkste gedeelte was geen water. In het gedeelte van de Grebbeberg was van water geen sprake, daar was een brede strook droge grond. Men kon daar geen water krijgen. Daar was men verre ten achter met de inundatievoorbereidingen, terwijl de waterlinie, op dit punt althans, klaar was. Als die tijdig waren gesteld, had men daar een onafzienbare watervlakte gehad, niet te diep, net wat nodig is, en dan hadden de Duitsers, naar mijn smaak, niet licht geprobeerd daar doorheen te komen.

2133. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat deze punten voldoende zijn toegelicht. Ik zou nog twee algemene vragen willen stellen over bepaalde onderwerpen. Heeft u last gehad bij uw werkzaamheden van het feit, dat de staat van beleg niet tijdig is afgekondigd? Hebt u dat laatste betreurd?

A. Eén bepaald ding heeft mij ontzaglijk gehinderd en dat is ook nadelig voor ons geweest. Ik heb getracht bij de Minister, via de opperbevelhebber natuurlijk, gedaan te krijgen, dat het vliegen van de Duitse internationale luchtlijnen op Schiphol zo gauw mogelijk beëindigd werd. Ze vlogen extra druk. Hoe meer de oorlogstijd naderde, hoe meer ze met hun internationale verkeersvliegtuigen vlogen op Schiphol. Dat is mij niet mogen gelukken. Het is mij pas op 9 Mei gelukt een verbodsbepaling te krijgen voor het landen van vreemde vliegtuigen op Schiphol. Ik zal u zeggen waarom. Ze maakten daar gebruik van om steeds andere Duitse belangrijke militaire personen als passagiers over te laten vliegen, die dan het hele land goed bekeken en natuurlijk ook het vliegveld Schiphol, waar we allerlei werkzaamheden verrichtten om dat in staat van verdediging te brengen. Hadden wij de volledige wet op de staat van beleg tijdig gekregen, dan was dit gauw uit geweest.

Dat bezwaar heb ik er wel degelijk tegen gehad. Nu is toevallig Schiphol niet het meest omstreden vliegveld geweest. Ze hebben het alleen maar gebombardeerd. Maar het had ook best kunnen zijn, dat ze hun hoofdaanval gericht hadden op dat veld en dan hadden ze er alles en alles van geweten, want bovendien zat er een Duitser op dat veld voor de internationale verzorging van die lijn.

2134. De heer **Algera:** Waarom heeft de opperbevelhebber niet eerder gebruik gemaakt van zijn bevoegdheid om dat vliegen te verbieden, want de staat van beleg is in April afgekondigd, 19 April, meen ik.

A. Dat kon hij toch niet. Dat stond in verband met internationale overeenkomsten en men was over het algemeen als de dood om in dit opzicht gevoeligheden op te wekken, met name bij Duitsland. En zo heb ik o.a. veel last gehad met Buitenlandse Zaken op het gebied van het tegengaan van luchtschendingen, want ik had opdracht gegeven aan onze vliegers, wanneer je de gelegenheid krijgt boven ons grondgebied, of het nu een Engelsman is of een Duitser: je schiet. En een enkele keer hebben we het geluk gehad een Duitser naar beneden te schieten, waarop dan een vreselijk stampei kwam van Duitse zijde en dan stond direct de luchtvaartattaché, de generaal *Wenniger*, bij mij op de mat en hij moest dan het naadje van de kous weten. Daarna kwamen er meestal scherpe Duitse nota's met verdachtmakingen en dergelijke dingen meer. Toen wilde Buitenlandse Zaken dat schieten afschaffen en bepaald zien, dat met een lichtpistool lichtseinen zouden worden afgegeven, opdat de schendende vliegers goed wisten, dat ze boven vijandelijk gebied waren, en daar heb ik nooit iets voor gevoeld, dat heb ik altijd hardnekkig geweigerd. De Belgen hebben dat wel eens gedaan. Die hebben op een gegeven ogenblik Duitse vliegtuigen dicht bij grens met lichtseinen gewaarschuwd, met het gevolg, dat er van de drie Belgische vliegtuigen, die dat sein gaven, twee neergeschoten werden en de derde met een noodlanding nog vrij gelukkig terecht is gekomen. Maar zo bang was men om de Duitsers onaangenaam te zijn.

2135. De **Voorzitter:** Dan heb ik nog een andere vraag op een ander gebied. Heeft u ooit last gehad van de mobilisatieclubs?

A. Neen, dat lag niet op mijn terrein.

2136. De **Voorzitter:** Hebt u in het algemeen nog iets over de wisseling van het opperbevel en wat hiermee samenhangt naar voren te brengen?

A. Ik zal even mijn aantekeningen raadplegen. Ik moet u dit nog even zeggen, dat in die quaestie van de staat van beleg, waar u naar vroeg, het antwoord van de Minister toch zeer zwak is. Ten slotte was hij het eens met de opperbevelhebber, dat dat ingesteld had moeten worden. Dan moet ik u nog één ding vertellen om de mentaliteit bij het geval te kenschetsen. Enkele maanden vóór de oorlog uitbrak, toen we erg zaten te houden met vliegtuigen, kreeg ik een aanbieding van een vertegenwoordiger van een grote Amerikaanse vliegtuigenfabriek, de firma Curtiss; ik kon 36 ultra moderne Curtiss-jagers kopen, mits ik ze nam, zoals ze waren, bewapend en wel met munitie en radio-uitrusting, kant en klaar. Dus geen veranderingen, zoals dat dikwijls bij onze bestellingen was. Toen ben ik naar minister *Dijxhoorn* gestapt en heb gezegd, Excellentie, dat moeten we doen, u weet

hoe het met onze luchtmacht is gesteld, wij hebben jagers broodnodig. Het antwoord was: Ja, ik zal er over denken. Toen is de vertegenwoordiger bij me gekomen en eiste, dat hij de volgende week Vrijdag uiterlijk een beslissing moest hebben, omdat hij niet langer kon wachten. Ik zal het heel kort in telegramstijl vertellen. Ik ben nog eens terug geweest bij de Minister, maar hij had nog geen gelegenheid gehad er met zijn ambtgenoot van Financiën over te spreken. Ik wees er op, dat de toestellen wel duurder waren dan men ze elders vroeger kon kopen, maar dat het ging op het ogenblik om vliegtuigen, die nergens meer te krijgen waren, en niet om het geld, kunt u daar niet zelfstandig toe besluiten?

Neen, zei de Minister, dat kan ik niet doen, dat moet ik eerst aan Minister *de Geer* vragen. Toen eindelijk brak de Donderdag aan en heb ik de Minister telefonisch gevraagd of hij al had kunnen besluiten, omdat we morgen moesten beslissen, en als men er verder niets van hoorde, komt er niets van.

De Minister antwoordde toen: Neen, ik zal zien, dat ik het vanmiddag nog even met de Minister bespreek, en toen heb ik Vrijdagochtend eindelijk een telefoontje gekregen van de Minister, waarbij hij zei, dat het zo duur was, dat de collega-Minister een aankoop van slechts 24 toestellen kon toestaan. Toen heb ik gezegd, het is één koop van 36 stuks. Ze willen die hele serie verkopen en niet nog een paar vliegtuigen daarvan overhouden. Neen, het was veel te duur, 24 vliegtuigen.

Een dag of wat later ontmoette ik iemand van het Departement, die me zei: Je zult wel in je schik zijn met die nieuwe serie, die 20 Curtissjagers. Ten slotte is het een bestelling van 20 vliegtuigen geworden. Ik weet niet of de vertegenwoordiger het aangenomen heeft, maar dat gebeurde een paar maanden vóór de oorlog uitbrak.

2137. De **Voorzitter:** Zijn ze niet meer gearriveerd?

A. Neen, want eer dat dat naar Amerika is gegaan en eer dat gecorrespondeerd was over de mogelijkheid in plaats van 36 vliegtuigen 20 te leveren, waren we zover. Dat geval werd op een dergelijke krentenmanier behandeld.

2138. De heer **Algera:** Kunt u ook nog zeggen, over welke bedragen dit ging?

A. U moet rekenen, dat zo'n ultra modern vliegtuig aardig wat kost. Het zal ongeveer f 120 000 gekost hebben.

2139. De heer **Algera:** Het ging dus over maximaal 1½ millioen? Het verschil bedoel ik.

A. Dat vond ik nogal ontmoedigend.

2140. De **Voorzitter:** Bent u hiermee klaar, generaal?

A. Als u nog tijd hebt, dan wil ik graag nog even mijn lijstje nazien. Ik zou hier toch nog graag iets willen zeggen, dat misschien helemaal buiten de commissie valt en wat ik toch van het grootste belang acht. We zijn nu bezig om te trachten uit de fouten van het verleden te leren om voor de toekomst iets beters te krijgen. Daar voel ik alles voor, als Nederlander en als militair, maar ik weet niet of men zich van Regeringswege wel tracht voor te stellen, welke de rol van Nederland zal zijn in de toekomstige oorlog. Wanneer dat in dezelfde stijl wordt behandeld als in 1940 nl., dat we ons afzijdig houden van wat er door toekomstige belligerenten wordt voorbereid en gedaan zal worden, dan krijgen we m.i. weer grote en onaangename verrassingen. Ik bedoel dit, is het niet mogelijk, dat uw commissie op de een of andere manier weet uit te stippelen, dat het zeer dringend noodzakelijk is, dat getracht wordt uit te vissen, hoe Amerika de toekomstige oorlog met Rusland denkt te voeren? Ik doel hierbij op het gebruik van atoomenergie.

De **Voorzitter:** Ik vind dit wel een heel interessant vraagstuk, maar het valt zo buiten ons kader, dat we er persoonlijk misschien ons voordeel mee kunnen doen en eventueel in andere commissies, in een begrotingscommissie of waar dat ook zijn moge. Ik zou willen voorstellen, als u ons daar persoonlijk nog iets van wilt mededelen, dit te doen buiten dit verhoor, dat lijkt me juister.

A. Dat zal ik gaarne doen.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u voor de verstrekte inlichtingen.

P. W. BEST.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 26 FEBRUARI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

ADRIANUS RUDOLPHUS VAN DEN BENT,
oud 64 jaar, wonende te Amersfoort, generaal-majoor b.d., militair raadsheer in het bijzonder gerechtshof te Amsterdam,
oud-commandant van het IVde legerkorps.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

2484. De **Voorzitter:** Heeft u er een bepaalde mening over of de vrij ongunstige uitslag van de oorlogvoering in de Meidagen in eerste instantie dan wel in aanzienlijke mate te wijten is aan een ingrijpen van de Regering in het krijgsbeleid?

A. Ik heb dat gevoel niet gehad en ik heb ook, op grond van hetgeen mij naderhand ter ore is gekomen van het verloop van de oorlog in het verdere leger, niet het gevoel gehad, dat de ongunstige uitslag beïnvloed is door de Regering, d.w.z. het krijgsbeleid. Er zijn wel enige aangelegenheden geweest, waarin het naar mijn idee beter ware geweest, dat door de Regering niet zou zijn ingegrepen, namelijk vóór de aanvang van de oorlog. Maar ik vermoed, dat u daarop met een nadere vraag misschien in enkele details zult willen terugkomen bij de punten, die u mij hebt opgegeven, waar voornamelijk deze bespreking toe zou komen, dat zijn de quaestie van de mobilisatieclubs, de staat van oorlog en de staat van beleg.

2485. De **Voorzitter:** De bedoeling van mijn vraag was niet zozeer over deze twee punten te spreken als wel over het krijgsbeleid zelf, maar dan mag ik misschien beginnen met u nog een andere vraag te stellen. Vindt u het een juiste opvatting, wanneer men stelt, dat vóór de wisseling van het opperbevel de Regering c.q. de Minister van Defensie nogal eens heeft ingegrepen in de plannen omtrent het krijgsbeleid?

A. Niet op een wijze, die mij op het ogenblik voor de geest staat, die als resultaat een nadelige invloed heeft gehad op het verloop van de oorlog.

2486. De **Voorzitter:** Dus b.v. de opdrachten, die op 9 September en in begin Januari aan de vroegere opperbevelhebber gegeven zijn?

A. Daardoor heb ik niet het gevoel gehad, dat de afloop, de helaas slechte afloop voor ons van de oorlog, erg is beïnfluenceerd.

2487. De **Voorzitter:** Omdat naar uw mening deze opdrachten dus blijkbaar niet onjuist waren?

A. Omdat ..... Ik heb natuurlijk na afloop ook gelezen de brochures van de generaal *Reynders* en de generaal *Dijxhoorn*. Mijn algemene indruk is, dat tussen deze beide autoriteiten persoonlijk geen goede verhouding geweest is. Dat beiden nogal lange tenen gehad hebben en dat, wanneer deze beide autoriteiten meer in overleg waren geweest, dat belangrijk beter ware geweest.

2488. De **Voorzitter:** Het verwisselen van opperbevelhebber op een critiek moment, d.w.z. vrij dicht voor een mogelijk uitbreken van een oorlog...

A. Ik heb me beter kunnen begrijpen, dat dat is gebeurd, na hetgeen ik in de brochures gelezen heb. Generaal *Reynders* schrijft daarin:

Op het moment, dat de storm nadert, worden de kapitein en de eerste stuurman weggenomen. Dat beeld is zeer sterk sprekend. Maar er is één ding, dat de generaal *Reynders* daarbij niet zegt, en dat is: men kon op dat moment toch ook wel verwachten van welke zijde de storm zou komen, en dat, waar onze opstelling in de aanvang was een opstelling, nog rekening houdende met onze neutraliteit, van waaruit men dus voor zoveel mogelijk op het gehele grondgebied front moest kunnen maken, dat op dat moment, ik meen, dat het begin Februari 1940 is geweest, men toch wel in ernstige mate rekening moest houden met het feit, dat die storm vrij zeker uit het oosten zou komen. Ik heb het gevoel gehad, dat het ingrijpen van de toenmalige Minister van Defensie van zodanige aard is geweest, dat, ware er onderling zwaar contact geweest en niet steeds het schrijven van brieven over en weer aan elkaar, maar indien er eens meer overleg met elkaar ware geweest, dat men in dezen wel tot overeenstemming had kunnen komen, gezien juist, dat op het moment van de wisseling van het opperbevelhebberschap de toestand zich, naar mijn idee, belangrijk duidelijker liet aanzien dan op het moment, dat de stelling werd ingenomen van uit de concentratie-opstelling op 1 September 1939. Dat is daarop in algemene zin mijn antwoord.

2489. De heer **Korthals:** Ik zou de generaal de vraag willen stellen, of de wisseling van het opperbevel op het moreel van de troep een ongunstige invloed heeft gehad?

A. Op het moreel van de troep, dat geloof ik zeer zeker niet; dat het een ongunstige invloed heeft gehad, dat zou hoogstens kunnen zijn geweest op de commandanten, die dat enigermate natuurlijk betreurden.

Mag ik over de opstelling in 1940 iets langer spreken. De opstelling in 1940 was een bij de generale staf bestudeerde opstelling. Ik ben zelf lang bij de generale staf werkzaam geweest en heb o.a. ook over het Bureau Operatiën, z.g. G.S. 1, gedurende twee jaar de leiding gehad. Bij oefeningen en bij besprekingen werden de mogelijk geachte gevallen overwogen en tot in de kleinste details bestudeerd. En op grond van die studie kon men voor verschillende gevallen, voor zover die mogelijkerwijze te overzien waren, concentratie-opstellingen vaststellen. Die concentratie-opstelling, dat was dus een opstelling, die men innam, nadat in de verschillende garnizoenen gemobiliseerd was, maar die zodanig gekozen werd, dat zij in het algemeen met spoorwegvervoer te bereiken was. Men moest dus een rayon hebben, waar men zijn troepen snel kon aanvoeren en uitladen en dat zo dicht mogelijk gelegen was bij de plaats, waar men hardnekkig weerstand wilde leveren, dus waar men zijn stelling wilde innemen of van waaruit men aanvallend wilde te werk gaan. Maar iedereen wist, dat in dit geval de opstelling van het veldleger zou worden ingenomen, zoals die ook ingenomen is. Dat heeft ook de Minister van Defensie geweten. En nu is in het algemeen het aanstonds brengen van wijzigingen in een van alle zijden doordacht plan, naar mijn idee, verkeerd. Alle wijzigingen, die men brengt in de getroffen voorbereidingen, die ik, zoals ik u daarnet ook reeds meedeelde, weet, dat minitieus waren overdacht, zijn in het algemeen af te raden. Maar ik heb u ook reeds gezegd, dat in dit geval het later begrijpelijk werd. Waar die concentratie-opstelling, en de daarmee verband houdende opstelling, in de stelling onvoorzien lang geduurd heeft, dat men toen nader heeft overwogen, daar dit een opstelling was, nog rekening houdende met onze neutraliteit, Duitsland wordt onze tegenstander en hoe kan ik nu in de thans ingenomen opstelling op de beste manier tegenover Duitsland optreden.

Het gevolg daarvan is geweest, dat in de opstelling, waarin we zaten, er verschillen zijn gekomen tussen de opperbevelhebber en de Minister van Defensie over de wijze, waarop de troepen, die daar waren opgesteld, zich zouden gedragen, en ik acht dit dus, en dit in antwoord op uw eerste vraag, zeer begrijpelijk, dat de Minister van Defensie, op een gegeven moment niet kunnende instemmen met de wijze, waarop de generaal *Reynders* de troepen wilde gebruiken in die opstelling, daarop enige amendementen heeft gehad en er helaas niet door een bespreking tussen de beide heren tot eenheid is gekomen en dat de Minister toen heeft gezegd, dan draag ik de verantwoordelijkheid daar niet voor.

2490. De **Voorzitter:** Maar u zegt, dat hij ook al van te voren op de hoogte was van al die plannen. In de bespreking voor de 9de September schijnt hij nogal ernstige critiek te hebben gehad op die hele concentratie-opstelling of ook, zoals hij zegt, op wat daarna moest gebeuren. Is het nu eigenlijk niet jammer, dat hij maar niet van het begin af aan een andere opperbevelhebber heeft voorgedragen?

A. U kunt dat jammer vinden. Jammer is zeker, dat heb ik ook direct al gezegd, dat er tussen deze beide autoriteiten geen goede samenwerking is geweest. Dat is natuurlijk te allen tijde te betreuren, wanneer er in de hoogste leiding tussen de opperbevelhebber, die met een dergelijke grote macht bekleed is en die verantwoordelijk is tegenover de Regering, en deze op haar beurt, verantwoordelijk aan de Volksvertegenwoordiging, wanneer niet tot een oplossing kan worden gekomen, waarmee beiden zich hebben kunnen verenigen. En bij alle onderwerpen, waarover u mij wilt spreken, vandaag, heeft mij dat bijzonder gefrappeerd. Men heeft tegenover elkaar brieven geschreven, de Minister heeft afschrift gegeven van hetgeen al reeds bepaald was in de Memorie van Antwoord aan de Eerste Kamer op een Voorlopig Verslag over de quaestie van de mobilisatieclubs. Eveneens over de bevoegdheden, op grond van de instructie, regelende de staatsrechtelijke positie van de opperbevelhebber, ware het naar mijn idee beter geweest, indien deze beide heren eerst eens met elkaar daarover gesproken hadden; beter dan beiden deden, de een door de beslissing te geven van de Regering, voordat hij overleg had gepleegd met de opperbevelhebber (dat is geweest bij de mobilisatieclubs), en deze door, nadat een order gegeven was, zodat hij wist hoe of het standpunt van de Regering was, aan zijn onderhebbende troepen opdrachten en bevelen gevende, die daarmee in strijd waren. Men wist, dat men zo noodzakelijk tot conflicten moest komen, die, naar mijn idee, vermeden hadden kunnen worden. Ik zeg daar absoluut niet mee, dat men daarom allebei precies dezelfde ideeën moet hebben, want dat zal u ook bekend zijn en ik heb gezien, er zijn hier al heel veel heren voor mij geweest, dat komt juist op het gebied van het krijgsbeleid zelden voor, dat twee personen het precies van *a* tot *z* in de details met elkaar eens zijn. Maar tact, als ik het zo eens zeggen mag, die spreekt niet uit de beide brochures; de ene generaal schrijft ter verantwoording van zijn maatregelen en hij schrijft over de gevolgen van de wisseling in het opperbevel, dat laatste moet ik u zeggen, dat zal nooit precies te zeggen zijn. Mij is opgevallen, dat bij deze voorlichting van het Nederlandse volk door de twee hoogste autoriteiten, de Minister van Defensie en de opperbevelhebber van land- en zeemacht, een scherpte betracht wordt, die naar mijn idee niet zo erg nuttig is. Ik zeg u hier precies mijn mening.

2491. De **Voorzitter:** U begrijpt, dat het voor de commissie natuurlijk ook duidelijk is geweest, dat wat u daar gezegd hebt een rol gespeeld heeft. Maar onze zeer moeilijke taak is nu om op dit punt te trachten objectief uit te maken wie van de heren nu eigenlijk het meest blaam treft.

Daarom wil ik u nog de volgende vraag stellen.

Gegeven eenmaal, dat volgens de bestaande instructie de opperbevelhebber bepaalde opdrachten krachtens artikel 2 van de Kroon moest krijgen, dat is dus van de hele Regering — Staatshoofd plus verantwoordelijke Ministers —, als men het zo ziet, wie is dan eigenlijk, voor zover u er van gehoord hebt, het meest nalatig geweest?

A. Ik zou niet willen zeggen, dat een van deze beide heren nalatig geweest is.

2492. De **Voorzitter:** Nalatig in het betrachten van de juiste houding, bedoel ik.

A. Er spreekt uit beider houding een geweldige interesse voor het grote belang van de zaak. Bij beiden. Deze beide heren hadden allebei een geprononceerde mening, die op verschillende punten echter verschilde.

2493. De **Voorzitter:** Er is gisteren door één van uw collega's — als getuige en als generaal — de vergelijking naar voren gebracht van een chirurg, die bezig is met een operatie, of een dirigent, die bezig is een orkest te dirigeren. Als iemand de opdracht daartoe gegeven heeft en hij staat er eventueel ook boven, dat men dan zo iemand toch zijn gang moet laten gaan. Dat anders.....

A. Daarmee ben ik het volkomen eens. Maar de operatie moest nog beginnen. Het beeld is heel aardig, maar beelden zijn altijd gevaarlijk. Maar dit beeld, wat u daar noemt, is niet geheel volledig. De operatie begon pas op 10 Mei 1940 en hetgeen gebeurde waren voorbereidende maatregelen voor de operatie en bij die voorbereidingen komt ook de huisdokter of de behandelende geneesheer te pas om advies te geven en zij geven het idee, dat of dat zal er moeten gebeuren. Dus dat beeld van mijn geachte collega, ik weet niet wie het is, vind ik niet geheel juist. Ik vind het niet volledig.

De **Voorzitter:** Ik geloof, dat we hier nu wel van kunnen afstappen en dat we uw mening hieromtrent voldoende hebben gehoord.

A. Er zijn wat dit betreft natuurlijk tal van dingen, die ik nog wel gaarne zou willen belichten, voor zover mij dat mogelijk is. U moet denken, ik ben commandant geweest van het 4de legerkorps en van de geschillen in de hogere leiding ging veel buiten mij om. Het 4de legerkorps was opgesteld van de Zuiderzee tot aan een lijn over Renswoude naar het oosten lopend; zuid van mij lag het 2de legerkorps. U weet, dat de voornaamste aanval geweest is tegen het zuidelijk gedeelte van de Grebbelinie, tegen het vak van mijn buurman; bij mijn korps, maar daar komt u naderhand nog op terug, zoals u zegt, zijn er voornamelijk gevechten geweest van lichte troepen. Ik vertel u dit alleen, ik zat dus enigszins buiten het rayon van de hogere commandanten en wat er hier in den Haag tussen de opperbevelhebber en de Minister van Defensie zich afspeelde, daar heb ik betrekkelijk weinig van gemerkt, alleen, wanneer dat zich natuurlijk uitte in bevelen voor het veldleger, die ik dan weer kreeg van de commandant van het veldleger, waar wij natuurlijk te voren ook besprekingen mee hebben gehad. En nu is het ingrijpen, wat mijn gedeelte van de stelling betreft, ten slotte eigenlijk tot weinig gereduceerd gebleven. Zo heb ik van het begin af aan het gevoel gehad, dat bij het innemen van de Grebbestelling de bedoeling ook was om daar een hardnekkige verdediging te voeren, van de aanvang af, en dat is ook gebeurd tot in onze laatste bevelen toe.

2494. De **Voorzitter:** Dat was, meen ik, ook juist de opvatting van generaal *Reynders*, die vond, dat hij daar nogal positief moest standhouden, om de mogelijkheden tot evacuatie en inundatie voor de eigenlijke voornaamste stelling, de Hollandse Waterlinie, te verkrijgen.

A. Ja, maar in de bevelen is steeds uitgekomen, dat we daar, d. i. dus in de Grebbelinie, een hardnekkige verdediging zouden voeren. Toen is de generaal *Reynders* naderhand op het idee gekomen om niet een keuze te maken tussen de Grebbelinie en het zich daarachter bevindende oostfront, maar eigenlijk met die zelfde troepen, die in de Grebbelinie waren, de meest hardnekkige verdediging te voeren in de nieuwe Hollandse Waterlinie, het oostfront van de vesting Holland.

2495. De heer **Korthals:** U zegt, dat hij naderhand op dat idee is gekomen?

A. Ja, de beide generaals zouden eigenlijk ten slotte de hardnekkige verdediging liefst hebben willen voeren in het oostfront van de vesting Holland. Alle drie de generaals, naderhand de generaal *Winkelman* ook. Maar de keuze was nu gevallen, met het oog op het mogelijk evacueren van vee, enz. naar het oostfront van de vesting Holland, om eerst een verdediging te voeren in de Grebbelinie en daarna de hardnekkige verdediging in de vesting Holland. De generaal *Dijxhoorn* was van mening, dat, wanneer men een hardnekkige verdediging voerde in de Grebbelinie, het uitgesloten was om met die zelfde troepen (want begrijpt u me goed, er was zeer weinig bezetting in het oostfront van de vesting Holland) het oostfront van de vesting Holland nog eens te gaan verdedigen. Dat was naar zijn mening een onmogelijkheid. Nu loop ik misschien even vooruit op de vraag, die u mij zult willen doen over hetgeen de generaal *Reynders* ten kwade heeft geduid aan de commandant van het veldleger en de beide legercommandanten, (ik zal er ook zeer kort over zijn), dat wij de Minister geadviseerd hebben, nu wij in de Grebbelinie zijn en ons daar ter hardnekkige verdediging, voor zover dat met de bestaande middelen mogelijk was, hebben ingericht, laten wij er nu in Godsnaam blijven, want in een terugtocht hebben wij helemaal geen vertrouwen. Noch de commandant van het veldleger, noch de commandanten van de beide legerkorpsen. Laten wij er nu blijven. Maar, wanneer men mij van te voren had gevraagd waar wilt u in dit geval stelling nemen, dan had ik gezegd: in het oostfront van de vesting Holland. Maar ik hoop daar misschien nog meer

ampel op terug te mogen komen, wanneer u het zult hebben over het krijgsbeleid in 1940.

2496. De **Voorzitter:** Mag ik nog even enige aanvulling? U zei, dat generaal *Winkelman* ook in de Hollandse Waterlinie de hoofdverdediging had willen voeren.

A. Aanvankelijk, want de generaal *Winkelman* heeft die stelling ingenomen, die de generaal met het oog op de getroffen voorbereidingen kon aanvaarden, behoudens de maatregelen, die hij er bij genomen heeft, en wel voornamelijk (daar wil ik natuurlijk op het ogenblik helemaal niet over uitweiden) betreffende de troepen, die zich in het zuiden bevonden.

2497. De **Voorzitter:** Is de indruk dan juist, om nog even over uw vak en de gehele Grebbestelling te spreken — u hebt het zelf ook al min of meer gezegd —, dat deze verschillen en deze tegenstellingen toch eigenlijk gradueel waren. De Minister zowel als generaal *Reynders* voelden voor allebei de stellingen en misschien ....

A. Generaal *Reynders*' hoofdpunt was, hij wilde niet met één stelling werken. Hij wilde twee stellingen hebben, wat natuurlijk een heel juist begrip is, maar de mogelijkheid daartoe is wel zeer afhankelijk van het aantal beschikbare troepen. Wanneer het oostfront van de vesting Holland niet door zes bataljons bezet was geweest, maar wanneer dat bezet ware geweest door twee legerkorpsen, dan was ik daar ook een zeer sterk voorstander van geweest. Maar ik zou nooit een voorstander hebben kunnen zijn om met dezelfde twee legerkorpsen, die in de Grebbelinie waren opgesteld, terug te gaan naar de vesting Holland om dan met die beide legerkorpsen aldaar de meest hardnekkige weerstand te bieden, want dan kunt u er van verzekerd zijn, dat die twee legerkorpsen zodanig geleden zouden hebben, dat zij, gevolgd door de vijand, op de eerste dag niet wederom met kracht zouden hebben kunnen optreden. En dat was de bedoeling.

2498. De **Voorzitter:** Hoe zoudt u dan de inundatie hebben willen veilig stellen? U spreekt er zelf van, dat u de Waterlinie zoudt hebben willen bezetten. Dat interesseert ons zo, omdat dat juist het argument is van generaal *Reynders* om te zeggen: ik moet een aantal dagen in die Grebbelinie de zaak tegenhouden. Daar loopt het meningsverschil over, want op 9 September werd hem direct de opdracht gegeven: bij een overmachtige aanval op het hart van het land, terug naar de Hollandse Waterlinie en alleen wat achterhoede in de Grebbe achterlaten. Toen heeft generaal *Reynders* gezegd, als ik dat doe, dan loopt mijn inundatie in het honderd. Dan komt de zaak niet klaar en dus is de conclusie, dat het ook in die eindstelling van te voren al hopeloos is!

A. Daarom was het laatste, dat er een keuze gemaakt moest worden. Want het was ook naar mijn mening niet te voorzien, dat in de Grebbesteling een week, die nodig was voor het stellen van de inundatiën, — wanneer men dat niet vroegtijdiger had gedaan, zodat men daar gereed zou zijn geweest —, alleen met een bezetting door een achterhoede hadden kunnen worden standgehouden. Ware het oostfront van de vesting Holland tot het voeren van een hardnekkige strijd gereed geweest dan had men kunnen volstaan met een achterhoede in de Grebbelinie achter te laten op het moment, dat, naarmate de strijd daar verliep, de bevelen voor de terugtocht werden gegeven. En dan was er kans geweest, dat een (groot) gedeelte van de troepen in de reeds voorbereide nieuwe Hollandse Waterlinie, oostfront van de vesting Holland, nog strijd had kunnen voeren. Zoals het thans gegaan is, moest men een keuze doen en moest men zeggen, men moet òf komen tot een hardnekkige verdediging van de Grebbelinie met al de beschikbare troepen, òf wel men moet alsnog overgaan tot de keuze om dat te doen in het oostfront van de vesting Holland, met achterlating van een klein scherm in de Grebbelinie. Maar op het moment, dat daartoe ten slotte ook door de Minister besloten werd, was er geen keuze meer, want er waren onvoldoende voorbereidingen in het oostfront van de vesting Holland. Terwijl op dat moment, en dat is geweest tegen de tijd, dat de opperbevelhebber wegging, er geen keuze meer te maken was, want toen waren we in de Grebbelinie veel verder dan in het oostfront van de vesting Holland.

De **Voorzitter:** Ik geloof, dat we nu het beste van dit punt kunnen afstappen.

A. Ik hoop, dat ik het u duidelijk heb kunnen maken. En stelt u mij anders vragen, want dit staat mij zeer duidelijk voor de geest en ik kan u per se ook zeer duidelijk daarover inlichten.

2499. De **Voorzitter:** Ik zou nog dit willen vragen om nog even te spreken over de gevolgen van die tegenstellingen, die iedereen niet gelukkig vindt. Er is door een van de deskundige getuigen naar voren gebracht, dat het naar zijn mening veel beter was geweest, indien er een burgerminister had gezeten. Deze zou er zich niet zo mee hebben bemoeid, of er zou althans minder kans zijn geweest, dat hij het gedaan had. Zodoende zouden er niet min of meer compromissen in overweging zijn genomen.

A. Ik zou hierop willen antwoorden, dat dit zeer moeilijk te zeggen is. Degenen, die dat zeggen, menen dus, de afloop zou dan anders geweest zijn, wanneer er een burgerminister zou zijn geweest? Maar daar ben ik niet van overtuigd, dat met de plannen, zoals de generaal *Reynders* ze zou hebben uitgevoerd — en nu kom ik op het zuiden — het daar beter zou zijn afgelopen. Maar daar wilt u mij naderhand meer ampel over vragen. Dat betreft het krijgsbeleid. Wat betreft de mobilisatieclubs en staat van oorlog en staat van beleg, ben ik het met die sprekers eens. Ik zou zeggen, dat het voor de generaal *Reynders* in de vervulling van zijn zeer moeilijke taak belangrijk veel eenvoudiger zou zijn geweest, wanneer niet een militair deskundige in dezen had ingegrepen. En ik betreur ook, dat de generaal *Dijxhoorn* dat heeft gedaan, want dat zijn zaken, die absoluut in voorbereiding waren geweest in vredestijd en overdacht in overleg met de Regering. En de oorlog breekt uit en nu gaat men wijzigingen brengen en dat is uit den boze.

2500. De **Voorzitter:** Een andere vraag, die ik had willen stellen, is ook, of het niet juister ware geweest, hetzij de persoon, die men aanstelt, zijn vertrouwen te geven — ik denk hier met name aan het gebied van het krijgsbeleid — en hem dus misschien wel eens een briefje te sturen hoe denkt u daarover, zonder er zich echter verder mee te bemoeien; hetzij te zeggen, ik vertrouw die persoon niet, maar dan zet ik hem ook zo gauw mogelijk af!

A. Als men die persoon niet vertrouwd had, dan had men hem niet moeten nemen, maar men kan iemand zijn vertrouwen geven, maar bij een dergelijke ingewikkelde materie op een gegeven moment toch met hem van mening verschillen en daar valt over te praten.

2501. De **Voorzitter:** Het merkwaardige is nu, dat, waar u zelf zegt, dat de Minister de plannen van te voren min of meer kende, dat hij direct, vlak nadat hij hem zijn vertrouwen einde Augustus had gegeven, dat hij direct op 9 September een opdracht heeft gegeven, die toch nogal afweek en waarvan de generaal *Reynders* zegt, dat.....

A. Dan zou ik ook de aanvankelijk gegeven opdracht er naast moeten hebben om te zien in hoeverre die opdracht verschilde, of er nu zulke geweldige verschillen zijn geweest met die van 9 September. Ik heb het idee gekregen bij het lezen van de brochures, dat het conflict zich vooral naderhand zeer ernstig heeft toegespitst.

2502. De **Voorzitter:** Maar de heer *Reynders* heeft gezegd, dat 9 September, toen men hem die opdracht gaf, als er een overmachtige aanval was, per se onmiddellijk naar de Waterlinie terug te gaan en alleen een achterhoede in de Grebbe achter te laten, dat daardoor zijn hele stelsel .....

A. Dan keur ik de handelingen van beide autoriteiten af, want dan had er toen een beslissing moeten komen. Dan had 9 September, wanneer die verschillen dusdanig waren, dat ze voor de generaal *Reynders* niet aanvaardbaar waren, de generaal die toen recht moeten zetten of bij niet overeenstemming daaruit zijn conclusies moeten trekken; als men zegt: ik ga mee, dan gaat men geheel mee, zolang totdat men zegt: nu gaat het niet meer. Nu ben ik het helaas wat dat betreft niet met de generaal *Reynders* eens, want de plannen, zoals die ten slotte zijn uitgevoerd, hebben naar mijn idee meer zekerheid gegeven, dat we er nog zó zijn afgekomen.

De **Voorzitter:** Dan wilde ik nu overstappen naar de quaestie van de Oorlogswet.

A. Als u daarover nu zoudt willen beginnen, dan wil ik nog gaarne — u hebt gezegd, dat u mij naderhand nog wilt horen — op het voorgaande meer uitvoerig terugkomen, omdat ik in dezen zeer positieve ideeën heb.

De **Voorzitter:** U kunt daar misschien aanstonds nog gelegenheid voor krijgen. Wij hebben het verhoor in hoofdstukken verdeeld en dit was meer als een inleiding bedoeld. Dan zouden we nu speciaal

de quaestie van de Oorlogswet en de mobilisatieclubs willen behandelen. Daarna kunnen we misschien nog even terugkomen op het krijgsbeleid, enz.

A. Ik heb nu dus slechts geantwoord op uw laatste vraag, die gold of het beter ware geweest, dat er een burgerminister van Oorlog ware geweest. En dan heb ik gezegd, daar is mijn algemene antwoord op, dat ik dat niet geloof.

2503. De **Voorzitter:** De staat van beleg is niet uitgeroepen. Dat hebt u betreurd.

A. Dat heb ik betreurd. Zoals ik u daarnet al zei, in het begin van hetgeen u mij hebt gevraagd, tot in details, kan men veel veroordelen van wat er in het oude leger niet goed geweest is, maar dat kan ik u wel zeggen, dat bij de generale staf met de grootste ernst gewerkt werd, ook aan deze voorbereidingen. Dergelijke plannen werden besproken met alle officieren van de generale staf. Dat heeft generaal *Reynders* ook gedaan en dan was bekend, iedereen had de gelegenheid om zijn mening te uiten. Men kwam op een gegeven moment, waar die meningen wel eens zeer verschilden, ten slotte tot een vaststaand plan, dat zo tot in details werd voorbereid, dat men ten slotte niet op het moment, dat de oorlog kwam, nog al zijn bijbehorende maatregelen moest nemen. Maar nu was bij al die maatregelen uitgegaan van enige vaststaande begrippen ten dele neergelegd in de instructie van de opperbevelhebber. Het in werking treden van de wet op de staat van oorlog en de staat van beleg zat er aan vast. Men wist, dat, ook wanneer het wat langer duurt, voordat de oorlog uitbreekt, het nodig is, op grond van de ondervindingen van 1914—1918, dat de wet op de staat van oorlog en staat van beleg aanstonds wordt afgekondigd, omdat die de mogelijkheid schept om tal van maatregelen te treffen, die in het hele plan nodig waren en die de voorbereidingen van het plan belangrijk beter hadden kunnen doen slagen, terwijl veel had kunnen worden voorkomen, wanneer in het *hele* land de staat van oorlog en van beleg onmiddellijk was afgekondigd. Er waren tal van telegrammen, maar de meest belangrijke daarvan waren het waarschuwingstelegram, het z.g. telegram A, het telegram voormobilisatie, telegram B, en de algemene mobilisatie, telegram C, die zeer kort achter elkaar zijn uitgegaan in Augustus 1939. Er was van uitgegaan, dat bij telegram B, dus dat was de voormobilisatie, tegelijkertijd in het hele land de staat van oorlog en de staat van beleg zouden worden afgekondigd. Nu doet het geval zich voor en men wijkt direct af. Houdt u mij ten goede, dan moet ik zeggen, dat het wel moeilijk wordt voor de generale staf om deugdelijke plannen voor te bereiden en daar is de generaal *Reynders* buitengewoon over gevallen en heeft dat gevoeld. De opperbevelhebber draagt een ontzaglijke verantwoordelijkheid. En wanneer men dan onmiddellijk begint in deugdelijk voorbereide zaken, waarin de Regering gekend was, de opperbevelhebber in zijn macht te beknotten, dan is dat al een alleronplezierigst begin.

2504. De **Voorzitter:** Maar is de sfeer dan niet direct al helemaal bedorven?

A. U gaat nog wat verder dan ik. Ik zeg, dat is natuurlijk buitengewoon onaangenaam. De troepen zijn nog lang niet in de strijd, dan is er al een strijd tussen de opperbevelhebber en de Minister van Defensie; dat is dan niet de schuld van de opperbevelhebber, noch misschien de schuld van de Minister van Defensie, want de Minister van Defensie heeft, als ik me goed herinner, in zijn brochure ook gezegd, dat hij het niet afkondigen van de staat van beleg heeft betreurd. Nu kan de Minister dat betreuren, maar hij heeft ten slotte niet weten te bewerken, dat het wel zou gebeuren en de staat van beleg is eerst later druppelsgewijze gekomen. We hebben de afkondiging eerst gekregen in onze stellingsgebieden, ik weet niet precies de data meer, maar ik geloof, dat pas in April in het hele land de staat van beleg is afgekondigd.

Dat zijn ernstige afwijkingen van een te voren tot in details voorbereid plan, die per se te betreuren zijn. Als men voorbereidingen maakt en dan zonder enige reden, onmiddellijk wanneer het geval zich voordoet, ernstig daarvan afwijkt, is dat uit den boze en dat geeft geen vertrouwen in enige voorbereiding.

2505. De **Voorzitter:** U weet, dat er twee mogelijkheden waren, de staat van oorlog en de staat van beleg. De staat van beleg ging verder.

A. Ja, dat weet ik. De staat van beleg ging verder. Maar toen heeft men zelfs de staat van oorlog niet genomen. Men heeft die staat van oorlog althans niet volledig genomen. De Regering heeft toen bepaald dat en dat en dat artikel, welke juist de meest belangrijke waren, dat doen we nog niet. En waarom, als ik daar nu even op mag doorgaan, omdat die de mogelijkheid boden tot het nemen van maatregelen, die misschien wrijvingen zouden kunnen geven tussen politieke partijen; moeilijkheden, die geld zouden kosten, begrijpt u wel? Toen heeft men gezegd, dat doen we nu nog niet. Laten we het nu eerst nog eens aankijken en wel gedreven door de hoop om ook uit deze oorlog, gelet op onze neutraliteitsverklaring, te blijven om dan ten slotte de schade, die door mogelijke maatregelen zou worden aangebracht, niet te hebben geleden. Maar, dat is hinken op twee gedachten en de voorbereidingen van de generale staf, ik zeg u nogmaals, dat die met de meeste ernst getroffen waren, werden daardoor onmiddellijk tenietgedaan. Men zei: Ja maar, nu doen we dat niet en dat niet. Dan kun je wel voorbereiden, maar aan dat plan zat de quaestie van staat van oorlog of staat van beleg vast. Staat van beleg deed men dan nog niet, wat te betreuren was, en de staat van oorlog slechts ten dele; men zei: de staat van oorlog wel, maar nu juist niet de artikelen, die u, opperbevelhebber, het meest nodig hebt. Dat vind ik per se af te keuren.

2506. De **Voorzitter:** Kunt u nu ook nog een of andere mededeling doen, waaruit blijkt, dat in de practijk werkelijk schadelijke gevolgen daarvan zijn ondervonden? Op het gebied bijv. van censuur, landverraad of spionnage?

A. O.a. de quaestie van censuur is helemaal niet toegepast kunnen worden. De quaestie van spionnage, het is toch naderhand bekend geworden, dat men alles wist. Er kwamen toch in het stellinggebied alle mogelijke mensen. Het is wel heel aardig, maar ten slotte was het geen kijkspel, dat daar vertoond werd. Iedereen kwam zijn licht opsteken, en met gevolg. Dat was ontzaglijk lastig. Laat men daar buiten blijven. U vertelde mijzelf..... U bent er ook geweest met een heel gezelschap. Langzamerhand waren de heren daar allemaal welkom, zou ik haast zeggen, want we kregen ook wel andere dan de gezelschappen, die ik heb mogen rondleiden. Maar men liep maar in en uit en nu was het in het gebied van de stelling nog niet het ergst, maar in het grensgebied moet dat natuurlijk nog veel erger geweest zijn.

2507. De **Voorzitter:** Maar anderzijds — ik geloof, dat de voormalige Minister van Defensie ons daar ook op heeft gewezen — zouden de echte Duitse spionnen er toch ook wel gekomen zijn, ook als de staat van beleg was afgekondigd. Wat vindt u daarvan?

A. Wanneer er spionnen gekomen waren en we hadden de middelen gehad om die te weren, dan geloof ik dat zeer zeker niet. Ik beschouw een opperbevelhebber in een concentratiegebied als de man, die over alles gaat, niet alleen dus over het materiële, de mensen, maar ook over het geestelijke. Want de geest is ook hier overheersend. Er kwamen allerlei mensen, oogluikend en onder geleide, maar waarvan men niet altijd kon nagaan wat dat voor mensen waren. Dat tippelde maar allemaal belangstellend rond. Zoals één van de generaals, ik weet niet wie, ook zegt, dat men tot in details op de hoogte was. Want u moet niet vergeten, dat zo'n gebied, dat heel groot was, voor degenen, die er kwamen, niet alleen de mogelijkheid bood om met de commandanten te spreken (want die lieten alleen los, wat zij wilden), maar zij spraken met iedereen en kregen alle mogelijke aanwijzingen tot in details. Zodoende was alles bekend. Nu praat ik nog niet van de vliegtuigen.

2508. De **Voorzitter:** Deelden de ondercommandanten — waartoe u ook behoorde — van de opperbevelhebber practisch genomen helemaal zijn standpunt ten aanzien van de vraagstukken, samenhangende met de Oorlogswet?

A. Wat de Oorlogswet betreft, moet ik u zeggen, sta ik volkomen aan de zijde van de generaal *Reynders* aangaande hetgeen hij daarover schrijft.

2509. De **Voorzitter:** De generaal heeft er ergens in een van zijn brochures van gezegd, dat de Minister, wat dit vraagstuk betreft, zich aan de verkeerde kant van de tafel had geplaatst. Vindt u dat ook juist?

A. Dat is een algemeenheid, die de generaal daar gebruikt: de verkeerde kant van de tafel. We zitten hier ook aan een tafel, zit ik aan de verkeerde kant op het ogenblik? Dat is een algemeenheid, die naar mijn idee onnodig scherp is. Maar ik kan me begrijpen, daar moet de Minister, tot wie dat gericht is, over gaan denken: wat kan de generaal daarmee bedoelen?

2510. De **Voorzitter:** Ik ga nu over naar de mobilisatieclubs. Daar is ook al van gebleken, dat u in het algemeen toch wel helemaal achter de visie van de opperbevelhebber staat.

A. Niet geheel.

De **Voorzitter:** Wilt u dat dan misschien even nader toelichten?

A. Was dit nu niet een geval geweest, waarin de beide generaals, in plaats van brieven aan elkaar te schrijven — de Minister van Defensie zat, geloof ik, op het Plein en de opperbevelhebber op het Voorhout —, aanstonds nader met elkaar in contact hadden moeten treden?

2511. De **Voorzitter:** De eerste uitlating van de Regering, in de Memorie van Antwoord aan de Eerste Kamer, schijnt wel tot stand te zijn gekomen zonder contact!

A. Dat is juist weer het verkeerde van de generaal *Dijxhoorn.* Had generaal *Dijxhoorn* nu, voordat deze zaak in de Regering in kannen en kruiken was gebracht en door de Regering gezegd wordt, we hebben geen bezwaar tegen de mobilisatieclubs, had hij daar nu de generaal *Reynders* niet eens in moeten kennen? Natuurlijk. Maar wat was toen het gevolg, wat ik daar straks zei, toen de generaal *Reynders* een afschrift kreeg van hetgeen door de Regering eigenlijk al was bepaald, ging hij brieven schrijven, waardoor eigenlijk niet meer mogelijk was, wat de Regering bepaald had. Dat is nu een manier om conflicten te maken.

De **Voorzitter:** Dat is in Januari geweest; aanvankelijk heeft hij die brief van November of December.....

A. Neen, maar zoals de generaal *Reynders* zegt, omdat hij toen niet wist, hoe het stond met die quaestie van de Centrale Raad, die zich in Amsterdam bevond. Als u mij vraagt, dan sta ik wat het idee betreft aan de zijde van de generaal *Reynders.* Maar nu is het merkwaardige, dat de generaal *Dijxhoorn,* meen ik, ook zegt, er niet voor te voelen. Maar hij heeft dan toch in ieder geval niet weten te bewerken, dat ze er toen niet kwamen.

De **Voorzitter:** Ze waren naar uw mening, van krijgstuchtelijk standpunt uit gezien.....

A. Ik heb zo het gevoel: was er wel behoefte aan dergelijke clubs? Zij brengen een gevaar mee, want dat is nu een mobilisatieclub geweest meer van de zijde van de sociaal-democraten, ik weet niet, ik heb er niet erg veel nadeel van ondervonden, in mijn legerkorps heb ik er heel weinig moeilijkheden van ondervonden. Maar u krijgt op een gegeven moment een andere politieke club en ik ben het, ik geloof wel, met de beide heren, met de generaal *Reynders* zeker en met de generaal *Dijxhoorn,* die zich ook uitspreekt, dat hij er eigenlijk niet vóór was, eens, dat aan dergelijke clubs geen behoefte is en dat naar mijn idee de politiek juist in dergelijke momenten geweerd moet worden, en dat zal in de toekomst nog meer het geval zijn, wanneer het niet meer gaat tussen landen tegen elkaar, maar wanneer het meer gaat om bepaalde politieke inzichten. Wanneer men dan weer in een leger clubs gaat toelaten, die eigenlijk een geest propageren, die in het vijandelijke leger te pas komt, dan zou ik die zeer zeker nog meer willen weren.

Maar ook om het beginsel, dat de opperbevelhebber in dat gebied heer en meester moet zijn. Hij is de man, waarin de Regering haar vertrouwen heeft gesteld, die zijn voorbereidingen allemaal heeft gegeven aan de Regering, en hij moet wat dergelijke details betreft zeer zeker kunnen rekenen op de steun van de Regering. Men moet dan niet gaan zeggen, dat kost geld en nu doen we dit of dat niet, want dan wordt het lapwerk.

2512. De **Voorzitter:** U zei, dat de heer *Dijxhoorn* ook niet voor die clubs voelde, maar dat is toch maar relatief, geloof ik. Hij heeft daarover naderhand in de Eerste Kamer nog een uitvoerig debat gevoerd en heeft zich toen o.a. beroepen op de vier-zuilentheorie, u herinnert zich dat nog wel, zoals het ook dikwijls bij de radio gesteld wordt. Naderhand, dat wilde ik u nog vragen, is er toen met generaal *Winkelman* wel overleg geweest? Er is toen een nieuwe constructie bedacht van mobilisatieverenigingen.....

A. Maar ging het daar toch ook werkelijk niet om? Was dat nu niet..... Ik moet u zeggen, dat ik dit nu juist een punt vind, ware dat nu niet door verstandige mensen met elkaar te overleggen geweest? Er zijn vele verschillende inzichten geweest ook op krijgskundig gebied en ik kan me indenken, dat deze op een gegeven moment onoverbrugbaar zijn, maar zij worden aangewakkerd door dergelijke zaken. En ik zou haast zeggen, dat op dat gebied met enige tact van beide zijden door de heren meer te bereiken ware geweest dan nu. De soldaat merkte wel, dat er een kwestie was over de mobilisatieclubs. Hij kreeg van de Centrale Raad in Amsterdam te horen: het mag, en nu kwam er van de kantonnementscommandanten: het mag niet. En wat was er voor bezwaar geweest, dat, zoals de generaal *Reynders* wilde, al die vergaderingen toegankelijk waren geweest voor de kantonnementscommandanten? Er was toch geen bezwaar tegen. Er behoefden toch geen geheimen besproken te worden.

2513. De heer **Korthals:** Mijnheer de President, ik zou nog graag aan de generaal willen vragen of hij dat overleg dan had willen zien in de zin, zoals dat geschied is tussen de Minister en de opvolger van de generaal *Reynders,* en of uit dat overleg, wat dan blijkbaar toch wel op meer vriendschappelijke wijze is gegaan, niet geconcludeerd kan worden, dat van de zijde van Minister *Dijxhoorn* toch kennelijk op overleg wel prijs gesteld werd?

A. Ja, het enige is geweest, dat ik de Minister *Dijxhoorn* in dezen ..... „verwijten" is een sterk woord, maar ik zou zeggen, dat naar mijn bescheiden mening het in dezen beter ware geweest, dat Minister *Dijxhoorn,* alvorens de Regering in de Memorie van Antwoord eigenlijk een beslissing te hebben laten nemen, met de generaal *Reynders* had overlegd en gezegd had, generaal, hoe denkt u daarover? Juist 2 generaals hadden het op dit punt naar mijn mening wel eens kunnen worden.

2514. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat we hiermee wel van dit punt kunnen afstappen. Ik wil alleen nog over het krijgsbeleid een paar dingen met u bespreken. De opdracht van 9 September, daarvan stelt de generaal *Reynders* ....

A. Mag ik het nazien? U vergeeft me, dat ik het niet precies allemaal meer weet, want het is nogal lang geleden. Maar ik heb deze brochures inderdaad bekeken toen ik terugkwam, want het was voor ons allemaal zeer interessant, zoals ik u zeg, ik wist er niet alles **van.**

2515. De **Voorzitter:** Maar omdat u de voorbereidingen en de vroegere stafbesprekingen bij de Generale Staf ook allemaal meegemaakt hebt ....

A. Die heb ik meegemaakt, d.w.z. tot .... Ik ben van 1932 tot 1934 hoofd van het Bureau Operatiën bij de Chef van de Generale Staf geweest onder de generaal *Seyffardt;* toen was de generaal *Reynders* sous-chef van de Generale Staf; chef van de Staf heette dat toen, en daarna heb ik weer allerlei andere betrekkingen gehad.

2516. **De Voorzitter:** Daarom kunt u misschien ook goed beoordelen de tegenstelling, die toen direct gemaakt is tussen eerst de plannen van de generaal en toen, practisch genomen direct daarop, de wensen van de Minister, als ik het zo noemen mag.

A. Ja, dat is de opdracht dus geweest, in hoofdzaak bepalende, dat de achter de Grebbelinie opgestelde troepen bij een overmachtige aanval op het hart des lands naar het oostfront van de vesting Holland zouden moeten teruggaan, met achterlating van een achterhoede in de Grebbelinie. Dat was dus het idee van de Regering, dat die troepen zich in de Grebbelinie niet helemaal zouden doodvechten, dat ten slotte ....

2517. De **Voorzitter:** Maar generaal *Reynders* wilde dat laatste evenmin, doch alleen bereiken, dat de inundatie en de evacuatie voor het oostfront van de vesting Holland gereed zouden zijn!

A. Ja, maar dat zou, zoals ik u straks al zei, minstens een week geduurd hebben. En nu zei de generaal *Dyxhoorn,* je houdt het daar geen week uit.

2518. De **Voorzitter:** Generaal *Reynders* stelt, dat hij toen eigenlijk al de indruk heeft gekregen, dat door deze opvatting de Regering de plicht van krachtige bescherming der neutraliteit minder sterk aanvoelde. Zijn stelling was, dat practisch genomen de Waterlinie dientengevolge ook onhoudbaar werd, omdat de inundatie daarvoor niet meer klaar zou komen. De zaak zou dus ineens helemaal afgelopen zijn.

Is het ook uw indruk, dat onze neutraliteit in dit stelsel minder beschermd zou zijn geworden?

A. Is dat niet een beetje een groot woord?

2519. De **Voorzitter:** U vindt het dus een te krasse bewering?

A. Ja, naar mijn gevoel. Is het niet een te groot woord? Het gaat over het verschil tussen de beide generaals, die zeggen, de een: je moet een week lang standhouden in die Grebbelinie, naar zijn schatting, dat zie ik nu in zijn brochure, en dan ga ik met die zelfde troepen in het oostfront van de vesting Holland vechten, en de ander, die zegt: neen, een week standhouden is naar mijn mening, met de overmacht, die je van Duitse zijde kunt verwachten, uitgesloten, met onze beperkte middelen, met hun materieel, met de perse veranderde wijze van oorlogvoering, waarin wij nog niet geschoold zijn, houd je het daar geen week uit en dan kom ik niet meer in dat oostfront van de vesting Holland en dan kan ik daar met die zelfde troepen niets meer doen.

2520. De **Voorzitter:** Was dan de consequentie niet, zoals een van de andere heren het hier gezegd heeft, dat men dan ook direct, als er zeer ernstig gevaar was, dat de oorlog zou intreden, met die inundaties voor de Hollandse Waterlinie begon?

A. Dat ben ik volkomen met u eens. Ik meen ook, dat ik dat als nummer één gezegd heb, dat, als ik voor de keuze zou hebben gestaan, dan had ik gekozen het oostfront van de vesting Holland met de inundaties.

2521. De **Voorzitter:** Tijdig, maar daar was de Regering niet toe bereid.

A. Dat was echter niet in het plan, zoals dat voorbereid was bij de Generale Staf, en daar zat in vast de quaestie van die akelige neutraliteit, dat, wanneer u dat deed, dan kon u ook niet in Brabant gaan zitten, want dan zou u daar een open vleugel gekregen hebben.

2522. De **Voorzitter:** Ik kom nu nog even op de Grebbelinie zelf.

A. Mag ik dit nog even aanvullen?
Nu krijgt u dus het verschil van mening van de beide heren of een terugtocht uit de Grebbelinie mogelijk zou zijn geweest; die achtte de generaal *Reynders* mogelijk en dan met dezelfde troepen, want we hadden geen andere troepen, weer hardnekkige weerstand te bieden in het oostfront van de vesting Holland, en dan schaar ik mij aan de zijde van de Minister van Defensie in dezen, die meende, dat dit uitgesloten was en dat óf een hardnekkige verdediging gevoerd moest worden in de Grebbelinie en er dan ook niet meer op te rekenen, dat die zelfde troepen in het oostfront van de vesting Holland kwamen, óf wel in het oostfront van de vesting Holland. Maar dan had men dat van de aanvang af moeten doen, en toen men met zijn voorbereidingen zover was gevorderd, toen bij de Minister van Defensie dat een twijfelpunt werd, was voor mij de keuze niet moeilijk. Dan zeg ik: Er is nu zoveel voorbereid in de Grebbelinie, laten we nu in de Grebbelinie blijven zitten en niet naar het oostfront van de vesting Holland gaan, waar niets klaar is. Dan had men opnieuw moeten beginnnen.

2523. De **Voorzitter:** In dat latere stadium, toen er al meer gebeurd was, was u toen nogal optimistisch over een mogelijkheid van standhouden daar?

A. De generaal *Winkelman* is met de chef van zijn staf de generaal *van Voorst* gekomen, in Februari, toen wij dus helemaal op een hardnekkige verdediging van de Grebbestelling ingesteld waren, en ik kan u zeggen, toen waren de bevelen zo, dat, al ware het mijn keuze niet geweest om stelling te nemen in de Grebbelinie, ik, daar eenmaal zijnde, als militair en als onder-commandant ten volle medewerkte aan wat er bevolen was, want dan heeft men niet meer te delibereren hoe de opstelling van het hele veldleger moet zijn. Dat was mijn taak niet. Dan doet men het zo goed mogelijk op de plaats waar men zit. Bij de aanvang van zijn optreden als opperbevelhebber is de generaal *Winkelman* met de generaal *van Voorst* overal rond geweest en is ook bij mij geweest.
En toen werd mij de vraag gesteld door de chef van zijn staf: Hoelang denk je, dat je het hier uit zult houden? Ik heb toen geantwoord, dat ik dat niet kon zeggen, omdat dat helemaal afhing van de macht, die er tegenover mij zou komen. Die vraag is niet te beantwoorden.

2524. De **Voorzitter:** Een andere vraag over de Grebbestelling, theoretisch ook weer, afgezien dus er van, hoe het in Mei precies gelopen is. Als ergens een doorbraak was, dan moest men toch per se terug met de hele.....

A. Ja, weet u wat u krijgt, als u die doorbraak neemt, die op het punt was te geschieden bij de Grebbeberg bijv., dan wordt de stelling onmiddellijk opgerold, want de troep, die doorbreekt, zwaait uit en komt in de rug van zijwaarts opgestelde afdelingen. Een stelling, ook zoals wij die hadden, was geen stelling om rechtsomkeert in te maken, dat gaat niet. Zij was helemaal voorbereid absoluut in de frontrichting. Dus je kon niet omkeren, dus zodra je een doorbraak in een stelling krijgt, krijg je dat z.g. oprollen, dat met een betrekkelijk geringe macht kan gebeuren. In dit geval was het dan naar het noorden geweest en/of het zuiden. Voor ons zou er niets van terecht zijn gekomen, we zouden zijn afgesneden. Dus zodra een doorbraak dreigt, is men veelal verloren, tenzij tegen die doorbraak behoorlijke reserves in het vuur kunnen worden gebracht. Maar het ontbrak ons aan reserves, want wat we hadden, was eigenlijk, laten we het nu maar zeggen, tot de laatste man op zijn plaats gebracht. We beschikten niet meer over reserves; mijn legerkorpsreserve werd me de eerste dag van de oorlog al afgenomen om in Zuidholland te gaan helpen.

2525. De **Voorzitter:** De oorspronkelijke gedachte van een veldleger, dat in het veld kan opereren, heeft men toch eigenlijk wel prijsgegeven?

A. Ja, d.w.z. wanneer men het veldleger neemt als operatief orgaan, dan kan men het toch niet laten vallen, omdat in dezen wel goed is geweest, dat de legerkorpsen, de troepen dus ten noorden en ten zuiden van de Maas, onder bevel hebben gestaan van één commandant, omdat, juist wat betreft de quaestie van doorbraken, het goed is natuurlijk, dat die troepen in zijn geheel onder één commando zouden staan. De generaal *van Voorst* was dus gerechtigd en moest maatregelen nemen, wanneer in het zuiden iets niet goed liep, om dan naar rato met de onder zijn bevelen staande troepen in het noorden te handelen. Dan is het goed, om dat weer niet in andere handen te geven.

2526. De **Voorzitter:** Wat het zuiden betreft, zou ik u ook nog een korte vraag willen stellen. De Peel-Raamstelling en de hele opzet aldaar, acht u dat in het algemeen een houdbaar en verdedigbaar systeem of vindt u eigenlijk de Peel-Raamstelling om een aantal redenen, waarvan wel het meest in het oog springt misschien het niet aangeleund zijn van de zuid-vleugel, in principe eigenlijk foutief gedacht?

A. Of dit in principe foutief gedacht is, is een beetje moeilijk te beamen. Ik kan mij begrijpen, dat men op een gegeven moment, gezien de bestemming van de neutraliteit, tot dat plan is gekomen. Maar naar mijn smaak ga ik akkoord met hetgeen de generaal *Winkelman* ten slotte gedaan heeft, dat hij niet het hele derde legerkorps daar heeft opgeofferd, want ik wil mij ook niet deelgenoot maken van wat de beide heren in hun brochures doen om te zeggen, dat de afloop anders zou zijn geweest — de gevolgen, zoals de generaal *Reynders* zegt, van zijn weggaan —, maar ik moet u wel zeggen, dat ik bij het verloop van het geheel, zoals gebleken is, en de machtsontplooiing, waartoe Duitsland is staat was bij het begin van de oorlog, zeer zeker het gevoel heb, dat de Peel-Raamstelling, ook met het derde legerkorps er bij, niet lang zou hebben kunnen standhouden.
Bovendien komt daar nog bij, zoals u weet, dat die stelling geprojecteerd was met in het zuiden tussen oude stelling en de Belgische opstelling, die aan het Albertkanaal was, een open ruimte latende van, ik geloof, 40 km.

2527. De **Voorzitter:** Is uw mening ook, evenals die van de commandant van het veldleger, dat een Oranjestelling waarschijnlijk beter was geweest? Deze zou meer op de grote rivieren aangeleund zijn geweest. Heeft de gevolgde opzet ook niet min of meer magnetisch gewerkt, om het zo uit te drukken, doordat men de aanval op het hart van het land heeft aangetrokken? Als onze stelling in Brabant niet zo defensief was geweest, waren de Duitsers misschien langs ons heen gegaan en hadden aanvankelijk misschien het centrum van het land laten liggen.

A. Dat ware misschien eerder mogelijk geweest, wanneer men de vesting Holland, het centrale reduit, van de aanvang af had ingenomen. Dan was daarop mijns inziens meer kans geweest. Maar dat was nu juist ons neutraliteitsbegrip, men wilde elk plekje land verdedigen. Onze voorvaderen, als ik het er nog even bij mag zeggen, waren nog niet zo heel gek. Die zagen wel juist, dat de vesting Holland van oudsher ten slotte ons centrale reduit was. En nu is het heel akelig, dat men te voren wist, nu geeft men dat voordeel prijs, daar er reeds in vredestijd mijns inziens te veel met provinciale belangen werd rekening gehouden. Men vroeg: worden wij nu helemaal losgelaten, en de opstelling hield daarmede vaak rekening. Maar het ging ten slotte om het belang van het gehele land. En nu is het beter om een klein deel van het land te verdedigen, maar dan ook goed. Begrijpt u me goed, we moeten altijd het aantal beschikbare troepen in aanmerking nemen. We hadden nu een stelling, die veel te groot was voor het aantal beschikbare troepen. Reserves hadden we helemaal niet meer ter beschikking.
Dat is mijn antwoord daarop.

2528. De **Voorzitter:** We komen nu aan de slotvragen. Zijn er tegen het hele systeem-*Reynders* in die maanden wel grote bezwaren bij u zelf opgekomen?

A. Dat is niet zo tot uiting gekomen. Toen de Minister op een gegeven moment geweest is en vroeg, wat is nu uw idee, toen heb ik gezegd, dat mijn idee was om nu in de Grebbelinie te blijven, ik praat weer voor mijn eigen vak, want daar was reeds veel gebeurd. We hebben daar heel hard gewerkt, maar ten slotte was het toch voor de moderne oorlog nog kinderspel.

De **Voorzitter:** Mijn vraag is meer zo bedoeld, heeft u bij u zelf — omdat u natuurlijk bij al deze vraagstukken zeer geïnteresseerd was —, heeft u wel eens in die maanden zorg gehad, dat u dacht, dat stelsel van de opperbevelhebber, daar heb ik inwendig toch wel grote bezwaren tegen?

A. Weet u wat mijn zorg toen is geweest, en dan beperk ik mij ook weer tot de quaestie van mijn stelling. Ik had inderdaad zorgen en die waren de commandanten van het veldleger ook bekend, want we hebben een oefening gehouden in het jaar 1938, geloof ik, op de kaart en in het jaar 1939 in het terrein en bij die oefening is deze stelling natuurlijk ook besproken. Toen heeft de generaal *van Voorst* aan de legerkorpscommandanten ook de positieve vraag gesteld of wij vertrouwen hadden in de gekozen opstelling; ik was commandant van één van de twee legerkorpsen, die het noordelijk gedeelte zouden bezetten, en toen heb ik gezegd, het oostfront van de vesting Holland te prefereren. Daarna vond een oefening in het terrein plaats en we hadden gelegenheid de opstellingen ter plaatse te verkennen. Er waren mijns inziens zeer grote gebreken aan die stelling. Als u nagaat, dat de frontlijn in mijn vak liep van Woudenberg over Amersfoort tot aan het IJsselmeer, het noordelijke gedeelte langs de Eem.
Mijn voornaamste bezwaar was altijd, dat het een absoluut maagdelijk, blank weiland was. Als men een stelling uit gaat zoeken, dan kijkt men naar een randje, dat enigszins hoog is. Ik hoop niet, dat ik nu te ver in details treedt, maar het geeft een beeld van een mijner bezwaren. De hoogste Eemdijk was aan de zijde van de vijand. Dus daar moest ik de opstelling inrichten met de Eem in de rug. Dat is altijd een vervelend gevoel, begrijpt u. Niet, dat ik van plan was om maar direct te gaan lopen, maar dat is nu niet de meest gewenste opstelling. Maar het was ter plaatse niet anders mogelijk, want een stelling op de westelijke oever had geheel in ophoging moeten worden aangelegd, gezien de dominerende oostoever.

2529. De **Voorzitter:** Als ik het goed begrijp, was dat vooral een zorg, meer later in het nieuwe stelsel dan in het oude! Toen in het oude was dat nog niet zo geprononceerd.

A. Het was in beide stelsels gelijk. Daar is geen wijziging in gebracht.

2530. De **Voorzitter:** Om nu op mijn vraag terug te komen, het stelsel-*Reynders* in het algemeen voor de gehele landsverdediging, zoals dat geleidelijk geamendeerd werd, het hele verloop ...

A. Daar heb ik geen bezwaar tegen gehad, omdat ik niet anders wist dan dat het zou gebeuren. Zoals ik u in het begin heb gezegd, met het innemen van deze concentratie-opstelling, lag voor mij vast, en dat zal de Minister ook hebben moeten weten, dat het innemen van de Grebbestelling als hoofdstelling daarop zou volgen.

2531. De **Voorzitter:** Nu kom ik nog tot een detailpunt, waarover ik uw mening in bijzonderheden zou willen horen. Er is een controverse over het al of niet uitvaardigen van terugtochtbevelen. Indien ik het goed resumeer, heeft de opperbevelhebber het bevel daartoe, zeer vroegtijdig, misschien al in September krachtens de reeds besproken opdracht van 9 September, aan de commandant veldleger verstrekt. Deze aangelegenheid heeft door omstandigheden, o.a. ook door overleg met de commandant van de vesting Holland, die daar ook over gehoord moest worden door de commandant veldleger, nogal getraineerd, in ieder geval ...

A. Het heeft zeer getraineerd. Het heeft zelfs zo getraineerd, dat dergelijke bevelen nooit in optima forma tot in de details uitgewerkt hebben klaargelegen.

2532. De **Voorzitter:** Maar wie is daarvoor aansprakelijk te stellen, of is dat een samenloop van omstandigheden?

A. Ik vermoed, dat het ook in dezen weer een samenloop van omstandigheden was. Ik denk, dat de opdracht, die de opperbevelhebber gegeven heeft aan de commandant van het veldleger, zal hebben geluid, dat deze het geval moest bestuderen, en tussen bestuderen en het in details voorbereiden van bevelen is een groot verschil.

2533. De **Voorzitter:** Ik meen, dat het juist anders is opgedragen, maar u weet het ook niet precies?

A. Neen, dat weet ik niet. Ik weet alleen welke opdracht ik heb gehad van de commandant van het veldleger, die heb ik bestudeerd en die is in grote lijnen bekeken. Maar u voelt wel, tussen het maken van een studie en de gehele uitwerking daarvan is nog een groot verschil. Daar komt bovendien nog bij, wat betreft de quaestie van de terugtocht, geloof ik, dat het zeer goed is, dat men de bevelen daartoe — en vooral wanneer men een hardnekkig te verdedigen stelling heeft ingenomen — laat afhangen van het verloop van de strijd.

2534. De **Voorzitter:** Dus u hebt geen gedetailleerde bevelen gehad?

A. Neen. Men maakt een gedetailleerd bevel bij een vooraf beraamde terugtocht.

2535. De **Voorzitter:** Hebt u in het algemeen nog iets, generaal?

A. Neen — ik weet niet wat u van mij weten wilt —, maar de punten, die u hebt opgegeven, zijn, geloof ik, nu wel behandeld. De quaestie van de neutraliteit, daar komt u misschien nog nader op terug.

2536. De **Voorzitter:** De neutraliteitshandhaving in verband ook met de Peel-Raamstelling?

A. Wat betreft de neutraliteit is dus het hoofdpunt van hetgeen ik vanmorgen heb gezegd: wanneer men 1 September of 3 September 1939, geloof ik, dat we begonnen zijn, een opstelling inneemt, nog rekening houdende met de bescherming der neutraliteit, en men blijft in die opstelling tot 10 Mei 1940, dan kunnen er uiteraard in die tijd wijzigingen komen in de wijze, waarop men zijn troepen denkt te gebruiken, en dat vind ik absoluut logisch. En nu kom ik terug op het door de generaal *Reynders* m.i. enigszins onvolledig gebruikte beeld van de storm en het wegnemen van de kapitein en de eerste-stuurman, omdat men positief wist van welke zijde die storm kwam.

De **Voorzitter:** Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

A. R. VAN DEN BENT.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

ALGERA.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 26 FEBRUARI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

JACOB HARBERTS,
oud 64 jaar, wonende te Wassenaar, generaal-majoor b.d.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

2537. De **Voorzitter:** Ik zou eerst met u willen spreken over de quaestie van de Oorlogswet. Kunt u uw mening geven over de vraagstukken, die daarmee samenhangen? Ik bedoel het eerst op 19 April uitroepen van de staat van beleg voor het hele land en anderzijds het uitroepen van de staat van oorlog, maar met de restricties, die daaraan verbonden werden, zodat in werkelijkheid de staat van oorlog niet consequent werd toegepast?

A. Mijnheer de Voorzitter! Het niet ten volle van kracht doen zijn van de wettige staat van oorlog en de staat van beleg was, naar mijn mening, daargelaten, dat het onverstandig was, ook beslist in strijd met de wet zelf. Een wet is van toepassing of een wet is niet van toepassing. En te verklaren, dat een wet ten slotte maar gedeeltelijk van toepassing is, is naar mijn mening juridisch geen standpunt.

2538. De **Voorzitter:** Dat geldt ten aanzien van de staat van oorlog. Dus dat hebt u betreurd?

A. Inderdaad. Ik mag wel opmerken, Mijnheer de Voorzitter, dat ik zelf ten slotte persoonlijk hiermee nauwelijks iets te maken heb gehad.

2539. De **Voorzitter:** U kunt dus geen mededeling doen omtrent noodlottige gevolgen op dat punt?

A. Neen, Mijnheer de Voorzittter! Ik was bij de aanvang der mobilisatie als inspecteur der artillerie bestemd voor veldleger artilleriecommandant en als zodanig had ik met de toepassing van het militair gezag niets, maar dan ook helemaal niets, te maken. Dat was geheel in handen van de opperbevelhebber, van de commandant veldleger en de betrokken legerkorpscommandanten. Maar als veldlegerartilleriecommandant had ik daar niets mee te maken en de commandant veldleger heeft mij overal stelselmatig buiten gehouden, wat ook zijn goed recht is natuurlijk, want het ging mij helemaal niet aan en wat ik er in de eerste dagen van gehoord heb, heb ik alleen van horen zeggen.

2540. De **Voorzitter:** Maar u hebt naderhand nog een legerkorps gecommandeerd?

A. Van 19 Februari af. Dus toen was die toestand reeds lang geconsolideerd en kon ik uit de aard der zaak niets anders doen dan voortgaan op het door mijn voorganger ingeslagen voetspoor.

2541. De **Voorzitter:** Wie was uw voorganger?

A. Generaal *Sillevis.*

2542. De **Voorzitter:** Werd hij gepensionneerd?

A. Hij is toen commandant van de luchtverdedigingskring in Utrecht geworden.

2543. De **Voorzitter:** Wat generaal *Winkelman* eerst was?

A. Ja, wat generaal *Winkelman* eerst was. In Utrecht—Soesterberg.

2544. De **Voorzitter:** Dus u hebt naderhand na Februari niets van nadelige gevolgen gemerkt, hetzij met betrekking tot de censuur, hetzij met betrekking tot landverraad en spionnage en dan speciaal meer in verband met het feit, dat de staat van beleg niet eerder is afgekondigd?

A. Wat spionnage betreft, dat is altijd een uitermate zwak punt geweest. Tegen spionnage en alles, wat daarmee samenhing, stonden we volkomen machteloos. Er is overwogen om burgerpersonen, die in het gebied woonachtig waren, te voorzien van een bewijs, dat ze er inderdaad mochten rondlopen. Maar daargelaten, dat een dergelijk bewijs eigenlijk een onding was, wanneer die bewijzen uitgereikt moeten worden aan een burgerbevolking van vele tienduizenden, is in de practijk een dergelijke contrôle onmogelijk; het kunstje om met valse papieren te werken, is zo eenvoudig als die formulieren met tienduizenden exemplaren worden rondgedeeld, dat haalt toch niets uit. En dat zou ook een absolute afwijking betekenen van het standpunt, dat tot nog toe was ingenomen, dat hierop neerkomt: Iemand, die in het in staat van oorlog — later dus in het in staat van beleg — verklaarde gebied woonachtig was, die behoeft geen enkel bewijs, de eenvoudige mededeling, dat hij er woont, is voldoende om te mogen passeren. Dat betekent dus practisch, dat iedereen er vrij kon passeren. En ik heb dat ook na de oorlog gehoord van mijn chef van de staf, de luitenant-kolonel *de Bruyn,* die daarna gesproken heeft met enkele Duitsche officieren. Eén van hen heeft toen verklaard, dat het aanvankelijk in de Duitse bedoeling had gelegen om de aanval te richten meer in de richting Scherpenzeel—Woudenberg en Emmikhuizerberg, maar dat ze op grond van een verkenning, die een van de hoogste Duitse officieren de laatste dagen vóór de oorlog persoonlijk daar had gehouden, overstag zijn gegaan om de aanval op de Grebbeberg te richten. In hoeverre dat juist is, kan ik natuurlijk niet beoordelen, ik zeg u alleen, dat dit mij is meegedeeld door mijn chef van de staf, luitenant-kolonel *de Bruyn.* Ik meen, dat hij op het ogenblik kolonel is en verbonden is aan de militaire missie in Berlijn.

2545. De **Voorzitter:** Die andere plaats, die u daar noemde bij Woudenberg, was die ook in uw vak gelegen?

A. Ja, dat was mijn vak. Ik wilde u ook nog zeggen, Mijnheer de Voorzitter, dat er veel moeite is geweest ten aanzien van de voorgenomen vergadering der N.S.B., de beroemde landdag bij Lunteren, op welke wijze dat kon worden voorkomen of niet kon worden voorkomen. Dat heeft heel wat voeten in de aarde gehad en ten slotte heeft men, ik weet op het ogenblik niet meer precies hoe, een rechtsfiguur geconstrueerd, waarbij de opperbevelhebber die landdag ten slotte verboden heeft, maar aanvankelijk was het standpunt: het is allerberoerdst, die bijeenkomst op 1ste Pinksterdag, maar we kunnen er niets aan doen. Wel is toen de mogelijkheid geopperd, om een soort van sabotage daarop te plegen, maar ik heb toen dadelijk gezegd, dat ik daaraan niet mededeed. Wil men de royale weg bewandelen en het verbieden, best, maar de royale weg; kronkelpaadjes om het officieel niet te verbieden, maar toch practisch onmogelijk te maken, dank u wel, dat doe ik niet.

2546. De heer **Korthals:** Heeft deze quaestie in de hoogste regionen gespeeld? Waren hierbij dus ook hoge personen betrokken?

A. Ja, ik weet, dat er te dier zake overleg is geweest tussen de commandant veldleger en de opperbevelhebber. Wat dat overleg heeft ingehouden, weet ik natuurlijk niet, maar ik weet wel, dat de opperbevelhebber op een gegeven ogenblik een verbod heeft uitgevaardigd.

2547. De heer **Korthals:** En u weet niet, of de opperbevelhebber dat gedaan heeft in overleg met de Regering?

A. Neen, volkomen onbekend.

2548. De **Voorzitter:** Maar dat zou dus zijn, naar u zelf zegt, met de Pinksterdagen. Toen was de staat van beleg wel afgekondigd, de 19de April was deze immers afgekondigd?

A. Ja, toen was de staat van beleg afgekondigd. Aanvankelijk stelde men zich, te recht of ten onrechte, dat weet ik niet, op het standpunt, dat die vergadering niet moest worden verboden.

2549. De **Voorzitter:** Was het misschien meer uit beleidsoverwegingen, dat men er zo over dacht?

A. De overwegingen, die daaraan ten grondslag lagen, zijn mij niet bekend.

2550. De **Voorzitter:** Ik kom dan aan punt twee, de mobilisatieclubs. Met deze aangelegenheid zult u waarschijnlijk ook niet zo heel veel te maken hebben gehad als inspecteur van de artillerie?

A. Niets. Ik was inspecteur van de artillerie, maar als zodanig werd ik bij het begin van de mobilisatie vervangen door de kolonel *Quarles de Quarles,* die als waarnemend inspecteur van de artillerie optrad, terwijl ik als veldleger-artilleriecommandant optrad.

2551. De **Voorzitter:** Ook als veldleger-artilleriecommandant had u niet te maken met deze clubs? Maar in het algemeen is uw mening toch, dat ze.....

A. Uit den boze zijn. Een duidelijke uitspraak, Mijnheer de Voorzitter, ze zijn uit den boze. In het leger moeten we geen politiek hebben. We moesten zeker in deze omstandigheden geen splijtzwam er bij hebben en dat was een politieke vereniging, zoals de mobilisatieclubs werkelijk waren, wel. En u moet daarbij niet vergeten, dat de heren socialisten ten slotte nog altijd getooid gaan met het etiket van revolutionair-socialisten, en gezien de ervaring van 1914—1918, kan ik me levendig indenken, dat de opperbevelhebber niet bereid was om een tweede keer te trappen in het vuiltje, dat de heren ons toen hebben bezorgd.

2552. De **Voorzitter:** Maar kunt u zich ook indenken een stelsel met waarborgen omkleed, dat was meer de gedachtengang van de Minister? Dat zult u toch ook a priori niet willen uitsluiten?

A. U weet hoe dat gaat. Er mag dan niet over politiek gesproken worden en er mag geen ondermijning van de krijgstucht gehouden worden, maar de practijk is deze, dat de heren in hun beschouwingen, hun theorie, enz. net precies langs het kantje lopen.
En ieder ogenblik stelt men de vraag, gaat hij nu over die grens heen, ja of neen? En u weet hoe moeilijk dat is.

2553. De **Voorzitter:** U vindt ze dus uit krijgstuchtelijk oogpunt ontoelaatbaar?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

2554. De **Voorzitter:** Dan zou ik uw mening nog over een aantal andere punten willen vragen. Het ongeluk is, dat we dachten, dat u het tweede legerkorps gecommandeerd had gedurende de hele periode. Maar dat is niet het geval, zodat wij u eigenlijk niet positief kunnen vragen over een punt, dat ons bijzonder interesseerde, nl. de quaestie van het al of niet verstrekt zijn van bevelen voor een eventuele terugtocht. Hebt u daar verder nog iets mee te maken gehad? U weet, dat er een tegenstelling is met generaal *Reynders,* die poneert, dat hij deze opdracht al heel in het begin gegeven heeft aan de commandant veldleger. Toen schijnt dat wel in zekere mate gebeurd te zijn en is daar waarschijnlijk ook contact over geweest tussen de commandant veldleger en de commandant van de vesting Holland en met zijn ondercommandanten, maar het eindresultaat is geweest, dat, toen de Minister tegen Kerstmis een tournee maakte, het hem bleek, dat er nog eigenlijk heel weinig van klaar was. Hebt u daar nog iets van gehoord?

A. Ja, inderdaad; bij mijn voorganger is de order toen gekomen om het geval van een terugtocht van het 2de legerkorps naar het oostfront van de vesting Holland in studie te nemen. Ik heb de terminologie van die opdracht nooit gezien, die opdracht zelf ook niet. Ik weet dus alleen, dat er een dergelijke opdracht is geweest, en de uitwerking van die opdracht, indien ik van een uitwerking in dezen mag spreken, heb ik wel gezien. Die uitwerking was inderdaad zeer summier. Bevelen waren niet opgemaakt, het was eigenlijk meer een korte samenvatting van enkele gedachten daaromtrent, die op papier was gezet en waarbij, als ik me goed herinner, voorzien was, dat het 2de legerkorps zou teruggaan, voor de helft noord van de Rijn en voor de helft zuid van de Rijn; dat na voltooiing van de terugtocht één divisie het Lek-acces zou bezetten en de andere divisie meer achterwaarts in reserve zou komen. Heel kort, nadat ik als legerkorpscommandant ben opgetreden, is toen de bestemming van de Grebbestelling gewijzigd in dier voege, dat daar hardnekkige verdediging zou worden gevoerd, moesten alle stukken, die op de terugtocht betrekking hadden, onmiddellijk met spoed worden ingeleverd en mocht eenvoudig over een terugtocht verder niet gedacht worden. Dit laatste vind ik wel zeer merkwaardig, aangezien we toch altijd rekening moeten houden met het geval, dat, ook al is men niet van plan een terugtocht uit te voeren, het optreden van de vijand er op een gegeven moment toe kan noodzaken de terugtocht te aanvaarden en dan gaat het niet aan, dat men eenvoudig te voren een verbod geeft om er over te denken. We moeten er beslist over denken.

2555. De **Voorzitter:** Wanneer is dat geweest, denkt u?

A. Dat moet geweest zijn niet al te lang na mijn optreden als legerkorpscommandant, dus dat zal omstreeks 1 Maart geweest zijn. Eerder zal het zeker niet geweest zijn, in ieder geval omstreeks die tijd.

2556. De **Voorzitter:** Was het geen logisch gevolg van het verschil in opvatting? Generaal *Winkelman* heeft toen aanvankelijk ook gemeend, dat hij de vesting Holland als hoofdlinie moest hebben, maar na bestudering van het terrein, enz. is hij tot de conclusie gekomen, dat men van die gedachte af moest zien en dat men de Grebbestelling als voornaamste stelling moest verdedigen. Is het in die opzet niet begrijpelijk, dat men besloten heeft de voorbereidingen, die in het oude stelsel gedacht waren en pasten, even ter zijde te stellen?

A. Tot op zekere hoogte, Mijnheer de Voorzitter! Dat de lagere commandanten over dergelijke dingen niet moeten denken, daarmee ben ik het volkomen eens, maar de hoge commandanten, die móeten er over denken. Op dat ogenblik, 13 Mei, toen de terugtocht plaats moest hebben, wist ik niets, maar dan ook helemaal niets van de toestand, hoe die achter het front was. Ik wist niets omtrent de stand van de toch zeker getroffen voorbereidingen, ik wist niets van het voorgenomen plan van inundatie, in hoeverre daarmee reeds begonnen was, in welk tempo dat zou gebeuren en welke invloed dat zou hebben op de wegen. Verschillende wegen zouden dientengevolge onbruikbaar worden voor terugtrekkende troepen. Ik wist, dat er grote waterstaatswerken in uitvoering waren, die invloed zouden hebben zelfs op de keuze van de frontlijn. Ik wist, allemaal eigenlijk bij geruchte, dat er in het oostfront hard gewerkt was, maar in welk stadium die werkzaamheden waren, daar was mij volkomen niets van bekend. Ik meende te mogen verwachten, daar een veiligheidsbezetting aan te treffen, die de terugtrekkende troepen kon opnemen. Want, wanneer troepen onder krachtige druk van de tegenpartij teruggaan, en zeker bij een dergelijke moeilijke terugtocht als van de Grebbestelling naar het oostfront van de Hollandse Waterlinie, dan is er geen sprake van, dat ze na het uitvoeren van die terugtocht onmiddellijk gereed zijn om opnieuw weerstand te bieden, want dan ligt de boel dermate door elkaar, daar kunt u zich nauwelijks een voorstelling van vormen. Dat kan immers ook niet anders, dat kan een kind begrijpen.
Als de zaak teruggaat, gaan eerst de achterste afdelingen terug, de achterste afdelingen van het hele front, dat zijn dus dikwijls onderdelen van verschillende compagnieën, maar zeker van verschillende bataljons, van verschillende regimenten. Dan gaan daarna de daarvóór liggende afdelingen, bataljon-reserves terug, wederom van verschillende onderdelen, en ten slotte de troepen van de voorste lijn, met achterlating van een scherm. U kunt geen regeling maken, waardoor u enige garantie hebt, dat die troepen werkelijk keurig in een daarvoor aangewezen volgorde binnenkomen. Dat zaakje komt kris kras door elkaar binnen. En ook al zou men dat van te voren trachten te regelen, kan men er toch niet op rekenen, dat een dergelijke regeling in de practijk werkelijk feilloos verloopt. Dus dat hele geval ligt noodzakelijk door elkaar, om dan nog niet te spreken van de morele toestand van de mensen van afdelingen, die verkeerde wegen zijn gevolgd, misschien ergens anders te recht komen dan de bedoeling was, en van wapenen, die waren weggegooid, waarvan we reeds ervaring hadden, want tijdens de oorlogsdagen zijn er heel wat wapenen weggegooid door troepen, die in strijd met de orders teruggingen. Men moet dus, vóór men opnieuw tactische opdrachten gaat geven, aan dergelijke troepen beslist enige rust geven, rust zeker ook na een mars van 30 à 35 km, dat is geen peuleschilletje; men moet gelegenheid geven om de verbanden te herstellen, bij elkaar te brengen wat bij elkaar hoort, men moet de munitie aanvullen, enfin men moet zoveel doen, dat er de eerste 2 × 24 uur geen sprake van kan zijn dergelijke troepen een nieuwe tactische opdracht te geven.

2557. De heer **Korthals:** En achtte u het mogelijk, dat die troepen in de de tweede linie aanwezig zouden zijn, gezien de sterkte van ons leger?

A. Het doet me genoegen, dat u die vraag stelt. Dat geeft mij gelegenheid om even terug te gaan op de voorgeschiedenis. De concentratie, zoals die ten slotte in 1939 is uitgevoerd, is voorbereid op het bureau van de generale staf in de jaren, dat ik daar sous-chef was. Ik mag zelfs zeggen, dat ik de geestelijke vader van die concentratie ben. Die concentratie had in het kort ten doel om met een minimum aan spoorwegvervoer en desnoods zonder spoorwegvervoer het hart van het land in de kortst mogelijke tijd veilig te stellen. Dat heeft er toe geleid om naar een opstelling te zoeken in de Gelderse vallei, het enige terrein, dat, èn wat lengte èn wat ligging betreft, daarvoor in aanmerking kwam, omdat daar, als gevolg van de mobilisatie, het vierde legerkorps eigenlijk al was; het vierde legerkorps mobiliseerde nl. in Amersfoort en omgeving. Eén der divisies van het tweede legerkorps mobiliseerde gedeeltelijk in Ede en omgeving en gedeeltelijk in Arnhem, Doesburg, e.d. In Ede mobiliseerden ook delen van de tweede divisie, die tot het eerste legerkorps behoorde, en toen hebben wij dan ook een omwisseling tot stand gebracht, waarbij de troepen, die toch reeds in Ede concentreerden, b.v. 10de regiment infanterie, 8ste regiment artillerie, bij het tweede legerkorps werden ingedeeld.

2558. De **Voorzitter:** Concentreren of mobiliseren?

A. Mobiliseren. Dus werd een omwisseling tot stand gebracht, waarbij de tweede divisie in haar geheel overgeheveld werd naar het tweede legerkorps en in plaats daarvan de tot nog toe organiek tot het tweede legerkorps behorende divisie uit de noordelijke provincies, waarvoor dus een zeer groot en kwetsbaar spoorwegvervoer nodig was, werd ingedeeld bij het eerste legerkorps, dat in Holland concentreerde. Bij de voorbereiding van die concentratie, waarbij dus twee legerkorpsen in de Grebbestelling kwamen, is natuurlijk ook de vraag onder de ogen gezien of het nodig was om, gezien het feit, dat die twee legerkorpsen voor het oostfront van de vesting Holland stonden, behalve dat nog van huis uit een veiligheidsbezetting in het oostfront van de vesting Holland in te delen. Die vraag was eigenlijk tussen mij en de generaal *Reynders* het intrappen van een open deur. Een veiligheidsbezetting was ook in dit geval voor het oostfront absoluut noodzakelijk, niet alleen met het oog op het toezicht op het uitvoeren van de door burgers te verrichten werkzaamheden, politiemaatregelen dus, en het uitvoeren van een aantal speciaal militaire werken door de troep, maar wij waren het er beiden over eens, dat wij toch altijd rekening moesten houden met de mogelijkheid, dat het tweede en het vierde legerkorps op een gegeven ogenblik niet bepaaldelijk vrijwillig op het oostfront terugtrokken, maar teruggeworpen zouden worden, en op grond van wat ik daar straks in het midden bracht, is het absoluut noodzakelijk, dat dan daar in het oostfront een veiligheidsbezetting is, die de troepen kan opnemen en ze de tijd kan verschaffen om de verbanden te ordenen, enz. en weer tot een geheel te maken, dat gereed was voor het uitvoeren van een nieuwe tactische opdracht. Er moest dus in onze gedachtengang een veiligheidsbezetting zijn. Ik had dus, toen ik als commandant van het legerkorps optrad en de terugtocht inderdaad zou moeten worden uitgevoerd, volkomen het recht om te verwachten, dat er inderdaad in het oostfront een veiligheidsbezetting zou zijn.

2559. De heer **Korthals:** Mag ik even interrumperen? Ik zou u willen vragen, was het in de gedachtengang van de generaal *Reynders* en u mogelijk om een voldoend krachtige veiligheidsbezetting in het oostfront van de vesting Holland te brengen, gezien de troepensterkte?

A. Dat was inderdaad een moeilijkheid. Ook hier gold: Men doet wat men kàn. Mijnheer de Voorzitter, ik mag hier wel even een andere opmerking bij doen aansluiten. U moet nooit vergeten, dat ons leger nu eenmaal beslist aan alle kanten te zwak was, en wanneer men zo'n leger heeft, dan is er geen sterveling, die voor enig militair probleem een oplossing kan geven, die niet vatbaar is voor zeer gerechtvaardigde critiek, omdat er eenvoudig geen *goede* oplossing is. De een kan zeggen: ik geef de voorkeur aan déze oplossing, en de ander kan zeggen: ik geef de voorkeur aan die oplossing, maar beide oplossingen zijn beslist vatbaar voor zeer ernstige critiek, want er was nu eenmaal aan alle kanten te weinig. Ten slotte hadden we een afzonderlijk leger in Brabant en een afzonderlijk leger boven de rivieren nodig, maar dat wàs er niet.

Wij hebben toen als veiligheidsbezetting in het oostfront van de vesting Holland ingedeeld een brigade, dat was de brigade C, met twee regimenten infanterie en artillerie er bij in het noordelijk gedeelte, de brigade D van drie regimenten infanterie met artillerie, enz. in de groep Utrecht, een regiment op het Lek-acces en ik meen een regiment in het zuiden.

Ik citeer uit mijn hoofd, dus het is mogelijk, dat er een enkel foutje in zit, maar het zal niet erg veel zijn. Zo was het wel, geloof ik.

2560. De heer **Korthals:** En deze sterkte was, naar uw mening, voldoende om de zaak 2 × 24 uur op te houden voor de hergroepering der terugtrekkende troepen?

A. Neen, dat was die niet, maar we hadden het eerste legerkorps als reserve en bij de aanvankelijke opzet van de concentratie-Blauw stond dan ook het eerste legerkorps opgesteld tussen Gouda en Utrecht, gereed om zo nodig onmiddellijk de veiligheidsbezetting in het oostfront van de vesting Holland te versterken, en dan hadden we zeker wèl genoeg gehad. Later is uit neutraliteitsoverwegingen het eerste legerkorps geheel aan de kunst gehouden.

2561. De heer **Korthals:** Werd er toen nog geen rekening gehouden met aanvallen door parachutisten?

A. Toen nog niet. „Il faut juger lès écrits d'après leur date!" Ik spreek hier over de opzet van de concentratie-Blauw, en die heeft plaats gehad in, ik meen, 1935. Het kan ook 1936 geweest zijn, maar ik geloof 1935. Toen begon langzamerhand het denkbeeld van aanvallen met parachutisten naar voren te komen. Maar nog niet in die omvang, waarin ze ten slotte in 1940 zijn uitgevoerd. Dat gaat geleidelijk. Het gaat geleidelijk bij degenen, die het toepassen, maar het gaat ook geleidelijk eer het doordringt in de geesten van de heren, die de tegenmaatregelen moeten nemen. Toen in elk geval werd de quaestie van parachutisten, enz. beschouwd als iets van incidenteel belang; uitermate hinderlijk zijn dergelijke bromvliegen natuurlijk achter je, maar als het kleine afdelingen zijn, dan hadden we o.a. in de depots nog altijd voldoende troepen bij de hand, al waren het dan troepen, die dikwijls zeer weinig geoefend waren om tegen die weinige, verspreid opererende parachutisten op te treden.

2562. De **Voorzitter:** Men kan in het algemeen zeggen, dat verreweg de meeste vooraanstaande officieren een parachutistenaanval eigenlijk niet in die mate hadden verwacht. Ik meen, dat wijlen generaal *Alting von Geusau* in die tijd voor de mobilisatie eens een lezing gehouden heeft en toen op een vraag antwoordde, dat het uitgesloten moest worden geacht, dat een dergelijke aanval in zo grote mate zou geschieden.

A. Ze werden min of meer beschouwd als hele lastige en hinderlijke bromvliegen, maar als je er kalm onder bleef dan zou dat best loslopen.

2563. De **Voorzitter:** Derhalve niet op deze schaal?

A. Neen, op deze schaal is het inderdaad een verrassing geweest. Zoals ik zeg, ik meende dus te mogen verwachten, dat er in het oostfront van de vesting Holland een veiligheidsbezetting zou zijn, maar toch was er wel enige twijfel bij me gerezen, want op de eerste oorlogsdag de beste werden mij als legerkorpscommandant, op een ogenblik, dat de berichten toch uitwezen, dat de Duitsers tegen het tweede legerkorps in opmars waren, achtereenvolgens afgenomen troepen ter sterkte van een regiment infanterie met al.....

De **Voorzitter:** Mag ik u even in de rede vallen? Het is niet onze bedoeling om de Meidagen vandaag te behandelen, daar is waarschijnlijk later nog gelegenheid voor. Het gaat meer over de algemene strategie van het geval.

A. Ik kan dus alleen zeggen, dat ik gerechte reden had om er aan te twijfelen of er inderdaad een veiligheidsbezetting was. Zekerheid daaromtrent had ik absoluut niet. Ik voelde, populair uitgedrukt, nattigheid. Maar wat er precies aan de hand was, wist ik niet, want de commandant veldleger heeft mij er niets, maar dan ook helemaal niets, van medegedeeld. Geen enkel gegeven van de vesting Holland heb ik gekregen.

2564. De **Voorzitter:** Dat is juist uw bezwaar, zo straks al aangevoerd, dat hetgeen oorspronkelijk op papier gezet was toen ingenomen is.

A. Ja, alles, wat op de terugtocht betrekking had, is toen ingenomen en er mocht verder niet over gedacht worden. Laat ik dadelijk er bij zeggen, dat ook indien het nog had bestaan, het toch van geen nut zou zijn geweest.

2565. De **Voorzitter:** In hoeverre hadden dergelijke bevelen, als ze werkelijk in details waren uitgewerkt, eigenlijk zin gehad?

A. In grote trekken moet de hogere commandant toch in zijn hoofd hebben hoe dat zaakje zich zal ontwikkelen. Met bevelen: voorzichtig met het te ver vooruit opmaken van bevelen, want als puntje bij paaltje komt, dat ze moeten worden uitgevoerd, dan gebeurt het maar zelden, dat er geen wijzigingen in die bevelen nodig zijn.

2566. De **Voorzitter:** Bevelen zelf zijn dus misschien niet zo belangrijk, maar het zou wel zeer gunstig zijn geweest voor de heren om voor het geval, dat men terug moest — het werd absoluut als een noodgeval beschouwd, want men wilde daar de verdediging voeren — om dan het een en ander te weten en gereed te hebben?

A. Ja, voor de hogere commandanten; voor de lagere niet, die moeten alleen naar voren kijken, maar de hoogste commandanten moeten ook naar achteren kijken.

2567. De **Voorzitter:** Om er dan nog iets van te recht te brengen! Hebt u in het algemeen nog iets te zeggen over de voorgeschiedenis en over de wisseling van het opperbevel, dan hebt u daar nu ten volle gelegenheid voor.

A. Ik heb natuurlijk de brochures — ze liggen hier naast mij — gelezen en wanneer ik er iets van zou moeten zeggen, dan is het, dat ik toch voor 90 % achter de generaal *Reynders* sta, want het is naar mijn mening niet voor twijfel vatbaar, dat de Minister van Oorlog zich meer en meer geplaatst heeft op het standpunt van de opperbevelhebber.

2568. De **Voorzitter:** Op de zetel van de opperbevelhebber bedoelt u?

A. Ja, en zich bemoeid heeft met het krijgsbeleid op een wijze, die ik beslist ook niet geduld zou hebben. Ik noem nu maar het sprekende voorbeeld van de tweede opdracht van de opperbevelhebber, waar toch in staat, dat bij het teruggaan in Brabant weerstand moet worden geboden in hoofdzaak langs de wegen en dat hij maatregelen moet treffen voor het beveiligen van zijn rechtervleugel. Is dat nu rechtstreeks ingrijpen in de operatiën, ja of neen? En het verwonderde me des te meer van de heer *Dyxhoorn,* omdat ik van hem uit zijn eigen mond een geval heb gehoord, dat me recht gaf van hem een heel andere houding te verwachten.

Minister *Dyxhoorn* heeft, nadat hij de Hollandse krijgsschool heeft afgelopen — waar ik hem nog als leerling gehad heb —, ook de Franse krijgsschool gevolgd en toen hij terugkwam en als leraar aan de Hollandse krijgsschool optrad — ik was er toen ook leraar —, vertelde hij me op een gegeven ogenblik een gesprek, dat er had plaats gehad tussen de opperbevelhebber *Foch* en de commandant van het Franse leger *Pétain,* waarbij de heren, het was in de tijd van het grote voorjaarsoffensief van de Duitsers, o.m. overwogen, het terugnemen van het Franse leger over een bepaald frontgedeelte. *Foch* zei: Dan zullen wij het front terug moeten nemen. Waarop de generaal *Pétain* zei: Dan neem ik het terug tot hier achter dit... enz., waarop *Foch* hem onmiddellijk in de rede viel en zei: „C'est votre affaire".

Dat vertelde de generaal *Dyxhoorn* als hèt mooie feit, dat *Foch* zijn ondercommandant volkomen vrijliet om te beslissen over die maatregelen, waarvoor deze verantwoordelijk was, en dat hij, *Foch,* zich, ook al was hij opperbevelhebber, niet in dergelijke zaken wilde mengen. Ik meende dus van de heer *Dyxhoorn* te mogen verwachten, dat wanneer hij daar zo enthousiast over was en dat vertelde als de juiste opvatting, dat hij dan als Minister niet precies de andere kant opgaat en zich bemoeit met dingen, die inderdaad beslist niet tot de taak van de Minister behoren, die ten slotte niets anders is dan de administrateur van het leger. Dat klopt helemaal niet met elkaar.

2569. De **Voorzitter:** Maar u kunt zich toch wel indenken, dat de heer *Dyxhoorn* als deskundige, aan wie de zaak bovendien zeer ter harte moest gaan, omdat hij verantwoordelijk lid van de Regering was, indien hij daar nu grote zorgen over had, op een of andere manier probeerde de zaak in een betere richting te stuwen? Dan zou het waarschijnlijk in uw gedachtengang beter zijn geweest, wanneer hij tegen generaal *Reynders* gezegd zou hebben: Ik kan uw beleid niet waarderen. Als u het niet in bepaalde richtingen wilt wijzigen, dan zal ik naar iemand anders moeten uitzien.

A. Zeker, dat was zijn goed recht. Maar hij moet niet proberen om tactische voorschriften, zuiver tactische voorschriften, aan de opperbevelhebber te geven, want dat ligt buiten zijn competentie.

2570. De **Voorzitter:** Hebt u anders nog enige inlichting te geven?

A. Mijnheer de Voorzitter! Ik meen, dat de Minister van Defensie bezwaren had tegen de concentratie-opstelling. Nu is dat een beetje vreemd, ten slotte is een concentratie-opstelling een bijeentrekken van de troepen, en wat men er daarna mee gaat doen, is een tweede punt. Na de concentratie-opstelling kan men naar Brabant gaan, men kan naar de IJssel gaan of naar het oostfront van de vesting Holland. Dat komt allemaal daarna.

2571. De **Voorzitter:** Maar ging zijn objectie niet meer juist tegen de plannen van de opperbevelhebber land- en zeemacht met betrekking tot dat tweede punt?

A. Later, zeker. Maar ik heb ook gelezen, dat hij bezwaren had tegen die concentratie-opstelling, en daarom wilde ik nog vermelden, dat toen die concentratie-opstelling met de toenmalige Minister *Colijn* besproken werd en de generaal *Reynders* terugkwam en ik uit de aard der zaak zeer belangstellend was te vernemen wat het oordeel van de Minister er over was, toen, dat herinner ik me nog zeer goed, zei de generaal *Reynders* me: „Minister *Colijn* zei, dat is eigenlijk gezegd de enige logische concentratie, die wordt in 90 van de 100 gevallen uitgevoerd." Dus zo gek was deze concentratie toch heusch niet. En dat Minister *Dyxhoorn* daar gegronde bezwaren tegen kon hebben, dat neem ik niet aan.

2572. De **Voorzitter:** Het is misschien wel goed dit nog even in de stukken te vergelijken. Ik meen, als ik het me goed herinner, dat de Minister gezegd heeft, dat hij bezwaar had niet zozeer tegen de opstelling als wel tegen wat daarna gebeuren ging!

De verhoren van Minister *Dyxhoorn* hebben wij nog niet voor ons op papier, in verband met de moeilijkheden van de stenographie, enz. Wij zijn dus niet in de gelegenheid om dat vandaag al te vergelijken, maar volgens zijn brochure heeft hij uitdrukkelijk gesteld, dat hij bezwaren had tegen hetgeen de generaal op de concentratie wilde laten volgen!

A. Dat is niet in overeenstemming met wat de generaal *Reynders* zegt op blz. 18 van zijn brochure: „Hierbij werden door de Minister van Defensie tegen de door de weermacht ingenomen concentratie-opstelling bezwaren ingebracht.""

De heer **Korthals:** We moeten toch maar vasthouden aan de woorden, die de heer *Dyxhoorn* hier gezegd heeft.

2573. De **Voorzitter:** Die woorden onder ede kunnen wij op het ogenblik jammer genoeg niet controleren. Dat is het ongeluk, ik zeide het reeds, dat door gebrek aan technische mogelijkheden het mij nog niet mogelijk is geweest nader te bestuderen en na te gaan, wat beide heren verleden week Dinsdag en Woensdag hier onder ede voor ons verklaard hebben. Het is zeer te betreuren, maar dat komt dan binnenkort. Intussen is het goed dit feit hier officieel vast te leggen.

A. Ten slotte, Mijnheer de Voorzitter, was dit een quaestie van practisch ondergeschikt belang, want het verdere conflict ging niet meer over de concentratie-opstelling, maar ging over hetgeen men na de concentratie met de troepen ging doen.

2574. De **Voorzitter:** En daarbij vindt u, dat de Minister zich in het algemeen te veel op andermans terrein bewoog, zelfs op zuiver tactisch gebied?

A. Ja, op gebied, dat uitsluitend tot het ressort van de opperbevelhebber behoorde!

2575. De **Voorzitter:** Dat zal toch maar bij dat ene punt geweest zijn; daar is, denk ik, geen ander voorbeeld van aan te halen. Hij heeft zich meer met de strategie bemoeid, geloof ik.

A. Ja, hij heeft zich met de strategie bemoeid; ondanks het herhaalde aandringen van de generaal *Reynders* heeft hij er op gestaan, dat in de opdracht zou staan, dat het uitvoeren van een terugtocht van de Grebbelinie naar de vesting Holland practisch onuitvoerbaar was, dus dat hij daar niet op kon rekenen. Ik weet wel de commandant veldleger heeft dat toen gezegd en de beide legerkorpscommandanten, dus dat zijn de generaal *v. d. Bent* en mijn voorganger, hebben dat ook gezegd, maar ik onderschrijf dit niet. Dat die terugtocht moeilijk is, staat als een paal boven water; dat hij onuitvoerbaar is in die mate, dat men er eenvoudig niet meer op kon rekenen, dat er iets terugkomt, is naar mijn mening beslist *niet* juist. We moeten toch niet vergeten, dat het vrijwel ondenkbaar is, en zeker in strijd met de Duitse methode van oorlog voeren, wanneer bij een Duitse aanval het front over de gehele linie zou zijn aangepakt. Dat is ook niet gebeurd. Dat de terugtocht uitermate moeilijk zou zijn voor de troepen, die werkelijk teruggesmeten werden, en dat daar misschien niet zo heel veel van te recht zou komen, wil ik aannemen. We zijn in 1940 er eigenlijk gezegd op een onbegrijpelijke manier doorheen gerold. Maar dat is dan toch nog maar een gedeelte van de troepen, die in de Grebbestelling zaten; de rest, die, ongehinderd door de tegenpartij, teruggaat, komt zeer zeker voor een groot gedeelte wèl terug en is dan beschikbaar voor de verdere hardnekkige verdediging van het oostfront. En ik begrijp ook niet, dat men, het standpunt van Minister *Dijxhoorn* aannemende, er in kan berusten, dat *als basis* van het operatieplan van de generaal *Winkelman*, gerekend wordt op het slagen van een terugtocht van het derde legerkorps over drie grote rivieren op de dag, dat de oorlog reeds is uitgebroken. Dat zijn twee dingen, die naar mijn mening, helemaal niet met elkaar te verenigen zijn. Enerzijds aannemen, dat een terugtocht van de Grebbelinie naar het oostfront van de vesting Holland beslist mislukt en er niet op te rekenen valt, en anderzijds aannemen, dat op de eerste oorlogsdag een teruggaan van het derde legerkorps over open wegen en drie grote rivieren wèl gelukt, dat klopt niet met elkaar. Houdt u mij ten goede.

De **Voorzitter:** Het was nog interessant uw van de mening der generaals *v. d. Bent* en *Sillevis* afwijkende visie over het terugtrekken te vernemen.

Hiermee kan het verhoor worden gesloten.

Ik dank u zeer voor uw inlichtingen.

J. HARBERTS.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

ALGERA.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 26 FEBRUARI 1948

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

ALBERT HENDRIK SCHIMMEL,

oud 61 jaar, wonende te 's-Gravenhage, generaal-majoor b.d., militair raadsheer in het Bijzonder Gerechtshof te 's-Gravenhage.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

2576. De **Voorzitter:** Als inleidende vraag zou ik u het volgende willen voorleggen. De wisseling van het opperbevel zal wel enigermate funest gewerkt hebben op de gehele gang van zaken. Is u het hiermede eens of vindt u dit niet juist?

A. Ja, in het algemeen genomen wel.

2577. De **Voorzitter:** Dus helemaal los van deze oorlog en los van deze personen is het ook naar uw mening niet erg gelukkig om vlak voor een te verwachten oorlog een wisseling in het opperbevel te doen plaats vinden. Maar kan men nu anderzijds zeggen, dat de ongunstige uitslag van de oorlogvoering in de Meidagen in aanzienlijke mate te wijten is aan — stel dat het gebeurd is — een ingrijpen van de Regering in het voorgenomen krijgsbeleid? Zoals u bekend zal zijn, is dit een van de stellingen van generaal *Reynders*. Deelt u deze mening of vindt u het te positief uitgedrukt?

A. Ik geloof, dat mijn antwoord de heren weinig exact zal voorkomen. Het is altijd erg speculatief. Men weet natuurlijk niet, als wij anders gedaan hadden, wat de vijand dan gedaan zou hebben. Nu is gebleken, dat het zo is gegaan, maar het is niet gezegd, dat het ook zo zou zijn gegaan, als wij het anders gedaan hadden. Ik voor mij ben inderdaad van oordeel, dat, indien generaal *Reynders* gebleven was en zijn plan uit had kunnen voeren, het iets beter gegaan was.

2578. De **Voorzitter:** Dus u vond het stelsel van generaal *Reynders* in het algemeen een plausibel stelsel?

A. Op strategisch gebied is het altijd zoveel hoofden, zoveel zinnen. Dat zult u altijd hebben. Wanneer men 10 bekwame militairen een oplossing vraagt, zijn die alle 10 verschillend. Speciaal in dit vak is het zo moeilijk, daar het zo weinig exact is. Er zijn zoveel factoren en dikwijls blijkt in de oorlog, dat een regeling, welke door menigeen een min of meer ongelukkige oplossing werd gevonden, het meeste succes heeft. Dat is heel merkwaardig, maar dat komt heel veel voor.

Nu waren er in dezen verschillende oplossingen mogelijk. Wij hadden bij het veldleger tegen de oplossing van generaal *Reynders* wel enige bezwaren, maar om nu te zeggen, dat ze fout waren, dat hij daarom vervangen moest worden, dat is een conclusie, die wij nu weer niet zouden willen stellen.

2579. De **Voorzitter:** Op het krijgsbeleid komen wij straks nog terug, maar de bedoeling van deze vraag raakt meer de sfeer van het conflict en in hoeverre men nu achteraf moet zeggen: Er is toen onjuist gehandeld. Een van de getuigen heeft vanmorgen gezegd, dat de Minister practisch genomen in meerdere of mindere mate getracht heeft mede op de zetel van de opperbevelhebber te gaan zitten en dat dat ongelukkig gewerkt heeft. De commissie moet nu reconstrueren wie eventueel schuld in dezen treft. Hebt u daar een visie over? Is generaal *Reynders* misschien te weinig soepel geweest, of vindt u dat de Minister zich er van had moeten onthouden en alleen, als hij het helemaal niet kon verantwoorden, had moeten zeggen: Deze opperbevelhebber moet weg?

A. Dit laatste is mijn opinie. De Minister had zich daarvan moeten onthouden.

2580. De **Voorzitter:** Dan wil ik nu overgaan tot de quaestie van de Oorlogswet. Het betreft hier twee belangrijke punten: ten eerste het niet afkondigen van de staat van beleg en de andere quaestie: men heeft wel de staat van oorlog afgekondigd, maar men heeft deze practisch genomen beperkt en de opperbevelhebber een gedeelte van zijn bevoegdheden onthouden via een gentlemen's agreement. Wat is uw visie hierover?

A. Naar mijn mening zijn al deze maatregelen totaal verkeerd geweest. Men had van het begin af aan de staat van beleg moeten afkondigen. Volledig. Naar mijn idee zou dit de enige weg geweest zijn. Ik geloof, dat deze hele zaak hier op neer komt, dat men niet voldoende doordrongen was van de grote mate van waarschijnlijkheid, dat wij in deze oorlog betrokken zouden worden; dat was ons volk en ook een belangrijk deel van ons leger inderdaad niet. Tot kort vóór de oorlog had men nog tal van mensen, die er niet van overtuigd waren, dat wij er in betrokken zouden worden.

2581. De heer **Korthals:** Ik zou de vraag willen stellen of er feiten bekend zijn, waaruit blijkt, dat het zeer nadelig gewerkt zou hebben, dat wij niet hadden de staat van beleg en de staat van oorlog.

A. Deze zijn in hoofdzaak het nemen van maatregelen tegen spionnage, welke zeer hinderlijk waren en waartegen wij weinig konden doen.

2582. De heer **Korthals:** En dat kwam veel voor?

A. Dat kwam zeer veel voor. Zelfs is wel gebleken, dat de Duitsers tot in details op de hoogte waren van onze stellingen.

2583. De **Voorzitter:** Is er u iets van bekend, dat de Duitsers op het laatste ogenblik nog hun plannen veranderd zouden hebben? Dat zij eerst de grote stoot bij Woudenberg hadden geprojecteerd en dat zij, ten gevolge van een verkenning van Duitsers hier vlak vóór de Meidagen, toen overgegaan zijn tot de keuze van de Grebbeberg? Een van de getuigen heeft ons verteld, dat hij dat — wel is waar uit de tweede hand — vernomen had.

A. Dat is mij niet bekend.

2584. De **Voorzitter:** Nu is het natuurlijk wel lastig te bewijzen of men bij de staat van beleg meer spionnen had kunnen pakken. Is het u bekend of er tussen 19 April en 10 Mei opvallend meer successen op dit gebied behaald zijn?

A. Neen, dat kan ik ook niet zeggen, want het was niet mijn directe taak mij daarmede te bemoeien.

2585. De **Voorzitter:** Vóór het afkondigen van de staat van beleg was de gehele bestrijding van spionnage in handen van de burgerlijke autoriteiten, de Procureurs-Generaal met hun lagere instanties. Vanaf 19 April konden de militairen zelf ook meer doen?

A. Ja.

2586. De **Voorzitter:** Is het ook uw mening, dat ten aanzien van dit vraagstuk de Minister de heer *Reynders* niet voldoende heeft gesteund?

A. Of de Minister dat gedaan heeft, durf ik niet te zeggen, maar de Regering heeft het althans niet gedaan.

2587. De **Voorzitter:** Laten wij zeggen: De Minister heeft zich er bij neergelegd.

A. Of de Minister hierin meer had kunnen bereiken en had moeten bereiken, is iets, waarvan ik geen beoordeling durf te geven.

2588. De **Voorzitter:** Dan zou ik willen overgaan tot de mobilisatieclubs. Hebt u hiermede bemoeienis gehad?

A. Ik heb een circulaire van de opperbevelhebber in dezen gelezen. Hij heeft zoveel mogelijk getracht het politiek karakter aan de legerclubs te ontnemen en daarmede waren wij over het algemeen zeer ingenomen. Met deze methode waren wij het in onze kring — in het veldleger — volkomen eens. Verder hebben wij van die clubs naar mijn mening ook weinig of geen last ondervonden. Ik geloof, dat die zaak toen goed marcheerde.

2589. De heer **Korthals:** Dank zij de opperbevelhebber?

A. Ja, waarschijnlijk wel. Dat durf ik ook niet positief te zeggen. Ik kan niet zeggen, wanneer het goed gegaan is, dat dat daaraan te danken is.

2590. De heer **Korthals:** In beginsel achtte u dergelijke clubs onjuist?

A. Als er politiek door in het leger kwam, onjuist, ja.

2591. De **Voorzitter:** Naderhand, onder generaal *Winkelman*.....

A. Ik kan niet zeggen, dat het daarna tot onaangenaamheden geleid heeft. Van die clubs heb ik eerlijk gezegd weinig gemerkt.

2592. De **Voorzitter:** Nu kom ik aan het allervoornaamste punt: het krijgsbeleid. Er is begin September een opdracht gegeven aan de opperbevelhebber krachtens artikel 2 van de Instructie. Daar heeft toen een bespreking plaats gehad — vermoedelijk zult u de betreffende brochures ook gelezen hebben —, waarbij al direct gebleken is, dat de Minister niet helemaal accordeerde met sommige meningen van de opperbevelhebber. Laatstgenoemde werd toen een opdracht gegeven, welke hierop neerkwam, dat de opperbevelhebber bij een overmachtige aanval op het hart van het land verplicht werd om onmiddellijk terug te trekken binnen de Hollandse Waterlinie, met achterlating alleen maar van achterhoeden in de Grebbestelling. Daarmede zou naar de mening van generaal *Reynders* zijn gehele krijgsplan eigenlijk in zoverre al getorpedeerd zijn, dat dan niet meer voldoende mogelijkheid zou bestaan om de inundaties en de evacuatie voor de vesting Holland tijdig te stellen, waardoor het al een hopeloze zaak zou zijn geweest nog vóór men er aan begon. En daar trekt hij dan de conclusies uit, dat de Regering blijkens de voorlopige besprekingen op hem de indruk had gemaakt, dat zij de verplichting van neutraliteitshandhaving en verdediging van het land minder sterk aanvoelde dan hij zelf. Wat hebt u hierover op te merken? Vindt u dat te kras geponeerd?

A. Ik geloof niet, dat dit standpunt juist is. Ik zeg nogmaals, wat ik daarstraks ook reeds gezegd heb: Wanneer men met bepaalde middelen een bepaald strategisch geval moet bereiken, dan moet men daar een bepaalde oplossing voor kiezen, die altijd — in dit geval althans altijd — een compromis moest zijn, omdat er nu eenmaal te weinig troepen waren.

Voor de verdediging van ons land waren onafwijsbaar ongeveer juist de helft te weinig troepen; men kan dan nooit een stelsel kiezen, dat goed is. Wij hadden niet vier legerkorpsen, maar 8 moeten hebben. Dat was de enige mogelijkheid geweest om ons land te verdedigen. Wat we moesten doen, was de vesting Holland bezetten, al dan niet uitgebreid met de Grebbestelling; voorts was het nodig het zuiden van het land te bezetten, zoals de generaal *Reynders* dat deed. Daarachter moest men een sterke reserve hebben om eventueel op te kunnen treden tegen onverwachte gebeurtenissen, zoals die inderdaad plaats gehad hebben, nl. de luchtlandingen. Deze maatregelen waren onafwendbaar. Maar de daarvoor nodige troepen waren er niet. Men kon, als men, zoals de generaal *Reynders* wilde, Brabant bezette, met een geheel legerkorps + nog ongeveer 2 divisiën aan losse bataljons (een vrij sterke macht), niet bovendien de vesting Holland verdedigen. Als men de Grebbestelling bezette voor de vesting Holland en die niet als de verdediging zelf beschouwde, dan bleef er voor de vesting Holland practisch niets meer over dan wat losse bataljons en daarachter het eerste legerkorps, dat eigenlijk de reserve moest vormen en dat door generaal *Reynders* gedacht was om in geval van een aanval uit het oosten te worden ingezet in het oostfront van de vesting Holland. Er was dan geen reserve meer. Nu deed het geval zich in deze oorlog voor, dat wij een reserve nodig bleken te hebben; die reserve was het eerste legerkorps, dat al snel te klein bleek te zijn. Het gevolg was, dat alle reserves en alle onderdelen, die er verder overbleven, weggenomen werden en ook naar de omgeving van Rotterdam en den Haag vervoerd werden. Toen kwamen dus alle onderdelen, die aan het front waren, zonder reserves te zitten.

Het is nu maar een voorbeeld van het feit, dat het leger dermate te klein was, dat vrijwel elke oplossing hachelijk genoemd moest worden. Dat maakt ook, zoals ik straks al gezegd heb, toen u begon met te vragen „zou het heel veel verschil gemaakt hebben, wanneer de generaal *Reynders* niet vervangen was en zijn plannen had kunnen uitvoeren", dat het niet zo heel veel verschil zou gemaakt hebben. Dan zou het misschien iets langer geduurd hebben, omdat de tegenstand in Noordbrabant, waar ten slotte bleek, dat de vijand zijn hoofdaanval verrichtte, wel wat langer geduurd zou hebben. Want de verdediging in de Grebbestelling was inderdaad behoorlijk sterk. Die had, theoretisch gezien, het tegen de daarop ingezette aanvallen kunnen uithouden. Ten slotte is de Grebbestelling aangevallen door, laten wij zeggen, drie divisiën, terwijl er twee legerkorpsen inzaten, elk van twee divisiën. Dus het was een numerieke meerderheid van de verdediger, terwijl toch algemeen in de strategie geldt, dat men om te kunnen aanvallen een dubbele overmacht moet hebben. Maar men heeft het er niet in uitgehouden en dat komt in hoofdzaak door de min of meer ongeoefendheid en de onvoldoende uitrusting van onze troepen. De houding van onze troepen in de Grebbestelling in eerste aanleg wordt in het algemeen in onze pers en in geschriften nogal geprezen, maar ik persoonlijk vind die maar vrij matig. Daar vind ik het nog hoog mee getaxeerd. Ten noorden bij Amersfoort is er practisch niet gevochten.

2593. De **Voorzitter:** Behoudens persoonlijke gevallen van grote moed!

A. Er zijn schitterende staaltjes van dapperheid verricht.

Maar in het geheel genomen, is het naar mijn mening niet voldoende te noemen. Ik geef u een voorbeeld: wij hadden het stelsel van de z.g. weerstandbiedende voorposten.

De **Voorzitter:** Mag ik u even interrumperen! Het was vandaag niet de bedoeling om daarop in details in te gaan. Later krijgen wij nog de Meidagen zelf.

A. Ik wil even zeggen: Deze weerstandbiedende voorposten, waarop wij gerekend hadden, dat die 2 à 3 dagen zouden standhouden, zijn practisch zonder vechten teruggegaan. Dat is een voorbeeld van de houding van de troep.

2594. De **Voorzitter:** Zonder commando van hogerhand en dus eigenlijk in strijd met de bedoeling van de leiding?

A. Ja. Ik weet niet of u generaal *Harberts* daarover gehoord heeft, die was daar commandant. Dat hij het loodje er bij gelegd heeft, is ten dele een gevolg van de houding van zijn troepen onder zijn bevel. Ik wil maar zeggen, hoe men de zaak nu dacht op te lossen, het zou toch altijd mis gegaan zijn, omdat èn de troepen onvoldoende geoefend en uitgerust waren èn zeer beslist te klein in getal waren.

2595. De **Voorzitter:** Maar om terug te komen op de tegenstelling tussen de Regering en de opperbevelhebber. Men kan dus in het algemeen naar uw mening niet stellen, dat de Regering met betrekking tot de hele opzet minder krachtig de zaak aanvoelde en minder bereid was om offers te brengen?

A. Neen, dat is zeer zeker niet het geval.

2596. De **Voorzitter:** Het is meer een strategisch meningsverschil geweest tussen een Minister, die toevallig specialist was, en de opperbevelhebber?

A. De bedoeling van de Regering, althans van de Minister van Defensie, acht ik zeer zeker goed.

2597. De **Voorzitter:** U had het standhouden in de Grebbelinie theoretisch wel voor mogelijk gehouden?

A. Toen de Grebbestelling goeddeels gereed was wel, niet in de aanvang.

2598. De **Voorzitter:** Dat was in Mei, toen we er veel sterker voor stonden dan in November, toen de stelling nog lang zo krachtig niet was.

A. In November was de zaak hachelijk, maar dat was in Mei niet meer het geval. In Mei zou het zeker goed geweest zijn, wanneer we in de gelegenheid waren geweest om in het zuidelijk deel, waar nu de aanvallen geweest zijn, inundatiën te stellen. Dat die inundatie achterwege is gebleven, is naar mijn mening een gevolg van een te grote zuinigheid van de Regering.

2599. De **Voorzitter:** Ook de inundaties voor de Waterlinie?

A. Neen, voor de Grebbestelling.

De heer **Korthals:** U denkt aan dat gemaal?

2600. De **Voorzitter:** Meent u, dat de schuld hiervan inderdaad bij de Regering ligt, want wij hebben hier nog een aantal getuigen gehoord over deze vraagstukken en wij hebben een enigszins andere indruk hierover. Deze plannen, zijn die niet lang bij de opperbevelhebber blijven liggen?

A. Nu gaat u mij dingen uit de keuken vragen, die ik niet kan weten. Ik weet alleen, dat wij het voorstel hiertoe tijdig doorgegeven hebben en dat de toestemming hiervoor ons te laat bereikt heeft, maar waar het in die tussentijd is blijven hangen, dat weet ik niet.

2601. De heer **Korthals:** Wanneer hebt u dat voorstel doorgegeven?

A. Nu stelt u mij een vraag, die ligt in mijn herinnering van 8 jaar geleden. Ik kan het u niet precies zeggen. Ik weet wel, dat wij het er meermalen over gehad hebben, dat de beslissing zo lang uitbleef en dat het ons zeer geërgerd heeft.

2602. De **Voorzitter:** Is er u iets van bekend, dat er vóór de oorlog in dezen ook al plannen zijn geweest?
Er zijn ons twee mededelingen hierover gedaan. Een van de getuigen heeft ons gezegd, dat vóór Augustus 1939 ook al een plan over een dergelijk gemaal is ingediend, en een van de andere heren heeft er op gewezen, dat er een plan was voor een reservoir bij Lunteren, meen ik. Hebt u er wel over gehoord?

A. Ik heb er wel over gehoord, maar ik moet u zeggen, dat het mij toch niet duidelijk meer voor de geest staat.

2603. De **Voorzitter:** Is u de mening toegedaan, dat als eenmaal zo'n doorbraak in de Grebbestelling plaats had, dat dan ook noodwendig de hele zaak terug moest?

A. Bij gemis van reserves wel en die hadden wij niet meer, want die had de opperbevelhebber zelf weggehaald.

2604. De **Voorzitter:** En die had men niet uit het vierde legerkorps kunnen betrekken?

A. Dat kon natuurlijk wel, maar dat was een ontzaglijke speculatie. Als er nu een aanval op het vierde legerkorps gekomen was, dan was het drama niet te overzien geweest.
Bovendien, het losmaken van de troepen uit een stelling, waar in het algemeen twee divisiën naast elkaar zaten, dat zou betekend hebben, dat men één divisie er uit zou moeten halen en dat men dus tot een hergroepering zou moeten komen, waarbij de andere divisie het te ontruimen vak er bij overnam, wat een tamelijk ingewikkelde manoeuvre is. Dit alles in contact met de vijand, is wel heel moeilijk.

2605. De **Voorzitter:** Dus u is van mening, dat het per se grotere eenheden moesten zijn dan bataljons en zo? Die zijn elders toch ook wel als versterkingen aangevoerd? Had dat dan niet na de Grebbeberg kunnen gebeuren?

A. Wij hebben dat gedaan.

2606. De **Voorzitter:** Maar dat is toen te laat gekomen.

A. Het was niet te laat, maar het heeft geen succes opgeleverd en dat kwam in hoofdzaak, doordat de troepen van ons, naar mijn mening, onvoldoende geoefend zijn voor de aanval.
We hebben troepen ter sterkte van een divisie bij elkaar geharkt en daarmee hebben we een aanval gedaan, een flankaanval op de Grebbestelling van Noord naar Zuid. Die is totaal mislukt.

2607. De **Voorzitter:** U zei, dat ze te weinig geoefend waren voor iets dergelijks, maar men heeft toch vanaf de mobilisatie tot Mei toe, dus driekwart jaar, de tijd gehad om dergelijke dingen te beoefenen?

A. Wij hebben ons practisch alleen maar op de verdediging toegelegd en bovendien moesten we die stelling maken, hetgeen allemaal tijd kost. Als wij die stelling hadden kunnen laten maken door aannemers en burgerarbeiders en we hadden met de troep kunnen gaan oefenen, dan hadden de zaken heel anders er voor gestaan. Maar daarvoor was geen geld voldoende. Ik heb meermalen dit geval besproken.

2608. De **Voorzitter:** U betreurt het dan waarschijnlijk ook, dat artikel 12 van de Oorlogswet niet is toegepast, de mogelijkheid om burgerwerkkrachten te vorderen?

A. Deze troepen hadden die stelling voor een groot deel zelf gemaakt en dat ging niet erg best. Men kan van soldaten, behalve dan de pioniers en de technische troep, niet verwachten, dat ze eerste klas werklieden zijn. Bovendien was er de gebruikelijke geest van te trachten de dag klein te krijgen en het niet erg belangrijk vinden, terwijl men meer denkt aan privé dingen. Al met al maakte dit, dat we maar zeer langzaam opschoten.

2609. De heer **Korthals:** Had u dan van die burgerwerklieden meer verwacht?

A. Die mensen doen het om der wille van hun broodje en dat doen de soldaten niet. De soldaten krijgen het evengoed, als ze niets uitvoeren.

2610. De **Voorzitter:** Ik zou nu willen overstappen naar het zuidelijk gedeelte, de Peel-Raamstelling. Deze stelling was practisch genomen alleen te verdedigen als een verlengstuk van de Grebbestelling. Maar leende zij zich er toe om met een zwakke bezetting betrekkelijk geruime tijd verdedigd te worden in verband met de terreinomstandigheden?

A. Ja, ik dacht toen van wel, maar nu toch niet meer. Door de ervaringen, die wij in deze oorlog opgedaan hebben, is ons vertrouwen daarin geschokt. Ik geloofde, dat er in het algemeen — zoals dat in de vorige oorlog van 1914—1918 was — een overmacht van de verdediging op de aanval was, die toen geleid heeft tot een stellingoorlog. Deze krijgsgeschiedenis zat ons nog te veel in de gedachten. In deze laatste oorlog is gebleken, dat de aanvaller het van de verdediger heeft gewonnen, en dat zou hij vermoedelijk hier ook vrij snel gedaan hebben. Ik zeg dit nu achteraf bezien, maar dat dacht ik toen niet.
Wanneer de generaal *Reynders* dat ook niet dacht, kan ik mij dat levendig begrijpen, want dat was toen een vrij algemene opinie.

2611. De **Voorzitter:** Maar was er niet een veel te ijle bezetting?

A. Het was wel een ijle bezetting en ook niet geschikt om op de duur stand te houden, maar dat was ook niet de bedoeling.
Maar we hadden toch wel gedacht, dat hij enige dagen zou stand houden en niet enige uren.

2612. De **Voorzitter:** Wat was het zwakste aspect van het hele geval? Het niet aangeleund zijn van de zuidvleugel?

A. Naar ons idee, zoals wij dat bij het veldleger hadden, was dit hèt cardinale punt. De stelling op zich zelf, alhoewel deze te lang was voor de bezetting en het dus op de duur niet zou kunnen houden, leek volgens ons het wel een paar dagen te kunnen houden. Wij hadden er algemeen bezwaar tegen, dat de zuidvleugel niet aangeleund was, dus gemakkelijk kon worden omtrokken; dan had dat zonder vechten tot een terugtocht moeten leiden.

2613. De **Voorzitter:** Het is dus toch wel een stelling, die men in het algemeen niet erg houdbaar en verdedigbaar moet achten? Is u het er mee eens, dat men in principe eigenlijk moet zeggen, dat het foutief gedacht was in verband met het niet aangeleund zijn in het zuiden?

A. Generaal *Reynders* heeft gezegd: Ze zullen de moeite van het omtrekken niet nemen en de practijk van de oorlog heeft hem daarin in het gelijk gesteld.

2614. De **Voorzitter:** Omdat het niet nodig was in de practijk! In de practijk is eigenlijk dit hele front zeer spoedig teruggenomen.

A. Dat ben ik juist begonnen met te zeggen, dat is zo speculatief. Ik betwijfel het of de vijand niet wist, dat wij de troepen daar weggehaald hadden. En als we ze niet weggehaald hadden, zouden ze hem dan niet omtrokken hebben?

2615. De **Voorzitter:** Ik zou nog gaarne uw mening als theoreticus horen over het volgende. Moet het in het algemeen logisch worden geacht, dat men — terwijl men blijkbaar van mening is, dat het veldleger niet sterk genoeg is om helemaal in het vlakke veld en meer offensief te opereren en dat men zich dus van het begin af aan in stellingen opstelt — dan aan het eind van de stelling een grenspaal heeft staan, waar de zaak ophoudt en men toch in het vlakke veld terechtkomt?

A. Tal van mensen bij ons in het hoofdkwartier van het veldleger waren van oordeel, dat de generaal *Reynders* zoveel troepen in de Peel-Raamstelling had gebracht, omdat deze stelling nu eenmaal gebouwd was. De Duitser zegt in zo'n geval: Es ist bezahlt, es soll herunter.
Hij had die stelling gemaakt ter dekking van de mobilisatie en concentratie; dat was de bedoeling. Toen die stelling er eenmaal was, wilde men deze ook verder gebruiken.

2616. De **Voorzitter:** Hij heeft deze in het bijzonder — en nu praat ik even over het zuidelijk deel — gehandhaafd of krachtig willen handhaven, gezien zijn visie op de neutraliteitspolitiek in verband met het eventueel doortrekken van de tegenstander naar Frankrijk.

A. Ja, maar in verband met de opmars is die redenering inderdaad goed. Het is alleen de quaestie, wat weegt het zwaarst. Kan men dit doen en bovendien het hart van het land verdedigen, dan is het prachtig. Maar naar mijn mening moest men kiezen.

2617. De **Voorzitter:** Dan moet men waarschijnlijk kiezen wat, nadat eenmaal het land in oorlog gekomen is, voor de bondgenootschappelijke oorlogvoering het beste is en dan kan men daarover van mening verschillen. De een zal zeggen, dat het belangrijker is de vijand de voet dwars te zetten voor de tocht naar Frankrijk en de ander zal zeggen, dat het belangrijker is om het hart van het land vrij te houden!

A. Er zijn zelfs wel mensen geweest, die, dit geval strategisch als oefening op de kaart beziende, gezegd hebben: Plaats het gros van de beschikbare troepen in Brabant en laat de rest van het land maar in de steek.

2618. De **Voorzitter:** Maar het omgekeerde zou men ook kunnen verdedigen?

A. Het omgekeerde kan men ook verdedigen. Er zijn er over het algemeen meer, die dit zeggen. Het is naar mijn mening wel een beetje simplistisch om te zeggen: Dan ga je met je leger op België en Frankrijk terug. De aan- en afvoer liet dit niet toe. Het zou nú wel kunnen, nu ons leger dezelfde uitrusting heeft als dat van onze bondgenoten, maar dat was toen niet het geval. Ik wil maar zeggen, men moet kiezen, als men maar bepaalde middelen heeft, die niet toereikend zijn voor al het gewenste. Men moet dan niet alles willen doen.

2619. De **Voorzitter:** Er is bij het commando van het veldleger geleidelijk aan nogal bezwaar gerezen tegen het hele stelsel van generaal *Reynders*. Misschien meer tegen het systeem, zoals het toen practisch genomen geamendeerd werd en zoals het toen liep. Maar geleidelijk aan was men toch van mening, dat de Grebbestelling — toen men ze eenmaal had — het hoofdfront zou moeten worden, dat was ten minste het standpunt van uw chef. Was u het daarmee eens?

A. Ja, ten minste toen die stelling klaar was en geschikt voor de verdediging.

2620. De **Voorzitter:** Er is een controverse geweest over het al of niet gereedliggen van bevelen voor een eventuele terugtocht. U herinnert u, dat de heer *Reynders,* krachtens de opdracht, die hij 9 September gekregen had, als er een overmachtige aanval kwam, terug moest. Hij schijnt daarvoor toen al bevelen gegeven te hebben. Intussen is dat niet vlot uitgewerkt, het heeft veel tijd gekost. Er moest contact tussen de commandant veldleger en de commandant vesting Holland over zijn, alsmede met de ondercommandanten. De Minister is naderhand voor Kerstmis een tournée gaan maken en naar aanleiding daarvan zijn er moeilijkheden ontstaan. Kunt u daar iets over meedelen? Bij wie moet eventueel de schuld gezocht worden?

A. Ik geloof niet, dat er van veel schuld sprake is. Dat maken van die bevelen voor de terugtocht mocht niet verder gaan dan de legerkorpsen.

2621. De **Voorzitter:** Was dat de bedoeling van de opperbevelhebber, alleen de legerkorpsen?

A. Ja, de rechtstreeks onder de commandant veldleger staande grote eenheden, dat zijn legerkorpsen. Verder mochten zij niet gaan. Wij hebben deze bevelen inderdaad aan de legerkorpsen, in de vorm van operatieve aanwijzingen, uitgegeven. Wij gaven in hoofdzaak scheidingslijnen van de marsvakken. Verder moest er inderdaad nogal wat nader werk verricht worden, waarmee men bezig was, toen de Minister bij ons in het hoofdkwartier kwam. Wij hebben daarover een bespreking gehad, waarbij wij de indruk kregen, dat de hoofdverdediging zou plaats hebben in de Grebbestelling, hetgeen onze bedoeling ook was. Dat heeft waarschijnlijk de snelheid, waarmee aan de voorbereiding voor de terugtocht gewerkt werd, niet in de hand gewerkt, alhoewel ik mij dat niet kan herinneren. Het is eigenlijk meer de quaestie, wat hebben de legerkorpscommandanten gedaan in die tussentijd.

2622. De **Voorzitter:** Maar stel, dat de bevelen klaar hadden gelegen, zowel bij de legerkorpsen alsook bij de divisiën, zou het dan eigenlijk in de practijk veel zin gehad hebben? Ligt gewoonlijk, als het dan gebeuren moet, de zaak niet heel anders?

A. Het zou inderdaad in dit geval wel zin hebben gehad. Alleen in het zuidelijk gedeelte, daar lag de zaak enigszins anders, maar in het noordelijke legerkorps en in de noordelijke divisie van het tweede legerkorps, daar had men vrijwel volgens het plan kunnen werken.

2623. De **Voorzitter:** Toen heeft de wisseling van het opperbevel plaats gehad en schijnt er een opdracht geweest te zijn om al deze studies in te nemen. Daardoor zijn de commandanten toch wel heel onkundig geweest over het achterland, met name onder andere de in Februari nieuw opgetreden commandant van het tweede legerkorps, aangezien deze van het vak, dat achter hem lag, zeer weinig studie heeft kunnen maken. Acht u het erg gelukkig, dat men toen categorisch het omgekeerde heeft geordonneerd en heeft gezegd: We mogen er helemaal niet meer over denken, over praten, niet meer over studeren? Het was misschien begrijpelijk in de mentaliteit, dat men zei: De Grebbestelling is dè stelling, dat andere is eventueel alleen nog maar een toegift. Toen puntje bij paaltje kwam, is het toch waarschijnlijk wel zeer funest geweest, dat men heel weinig wist over de mogelijkheden en de bijzonderheden van de Waterlinie?

A. Laat men nu niet doen, alsof wij, officieren van de generale staf, van die waterlinie niets wisten. Dat is toch zeker niet het geval. We kenden die waterlinie allemaal wel; de generaal *Harberts* bijv. kende hem evengoed als ik. Grosso modo wisten wij van die waterlinie nogal vrij veel af.

2624. De **Voorzitter:** Ja in het algemeen het terrein en zo, maar de details.....

A. Ja, om detail-indelingen te gaan maken en alles, daar zat een geweldig werk aan vast, dat veel aandacht had afgeleid, niet alleen van de eigenlijke hoofdtaak, maar dat ook uit een moreel oogpunt niet gewenst was. Ik kan wel zeggen, dat we het onaangenaam vonden, dat men een belangrijk deel van de tijd ging spenderen aan een mogelijke terugtocht.

2625. De **Voorzitter:** Die niet in de bedoeling lag?

A. Die niet in de bedoeling lag. Het had ook zijn nadeel dat te gaan doen, want dan had de legerkorpscommandant toch weer anderen daarin moeten betrekken; dan is het niet geheim te houden. Als hij telkens op verkennning was gegaan, had men gezegd: „Wat gaat hij toch elke keer naar het oostfront van de vesting Holland?" Dat had natuurlijk de indruk gemaakt van: „we gaan terug".

2626. De **Voorzitter:** Gelooft u, dat het zo gauw bekend zou zijn geweest, als zo'n generaal desnoods in burger in een auto was gaan zitten en rond was gaan rijden?

A. Als hij dat te veel doet wel. En hij zou dat nogal eens moeten doen, als hij daar tot in details mee op de hoogte wilde komen, want hij mocht er geen bekendheid aan geven buiten het legerkorps. Hij moest alles zelf doen.

2627. De heer **Korthals:** Maar vindt u niet, dat hij wel erg in moeilijkheden kwam, nu hij helemaal niets wist van dat achterland en wat hij daar zou aantreffen aan troepen?

A. Hij wist theoretisch precies wat daar zat.

2628. De heer **Korthals:** Aan troepen ook?

A. Wat zich daar voor troepen bevonden, wisten wij wel.

2629. De **Voorzitter:** Is dat niet nogal eens gewijzigd?

A. Dat is inderdaad gewijzigd, maar dat wisten wij toch wel. En hoe het terrein daar was, wist hij ook wel, dat had hij meermalen gezien. Er is geen enkele officier van de generale staf, die kan zeggen, dat hij de stellingen in de vesting Holland niet afgereisd heeft. Dat moest gebeuren.

2630. De **Voorzitter:** Ik zou u over het bezoek van de Minister vlak voor Kerstmis nog iets willen vragen. Onder welke omstandigheden heeft dat plaats gehad? Kunt u daar nog iets over mededelen?

A. Ik herinner mij dat bezoek zeer levendig.
We hebben daar zitten praten zo 's morgens van ongeveer half 10 tot 12 uur, waarna we gezamenlijk geluncht hebben en daarna hebben we de besprekingen weer voortgezet. We hebben de zaak nogal in details bekeken; ik heb er al die tijd bij gezeten. Wij hebben dat als een heel gewoon bezoek beschouwd.

2631. De **Voorzitter:** U hebt er toen niets achter gezocht?

A. Neen, niets.

2632. De **Voorzitter:** Bleek u iets van ontstemming zijnerzijds, toen hij merkte, dat die bevelen er niet waren?

A. Neen, helemaal niet.

2633. De **Voorzitter:** De Minister heeft eens een groot bedrag beschikbaar gesteld voor de verbetering van het talud van de Peel-Raamstelling. Herinnert u zich, wanneer dat geweest is?

A. Ik herinner mij wel, dat dit gebeurd is, maar wanneer precies kan ik mij niet meer herinneren.

2634. De **Voorzitter:** Is het vrij laat geweest? Is het eind November of December geweest, of is het nogal in het begin geweest?

A. Neen, het was niet zo vroeg.

2635. De **Voorzitter:** Ik vraag het daarom, omdat het een beetje merkwaardig is, dat terwijl hij later over die Peel-Raamstelling een zeer afwijkende visie heeft gehad ten opzichte van die van de opperbevelhebber (u herinnert zich het verdedigen langs de opmarswegen, vertragend gevecht enz.), hij vrij laat nog, een groot bedrag (2 millioen) beschikbaar zou hebben gesteld voor het versterken van het talud van het tankkanaal! Het maakt toch wel een merkwaardige indruk, dat hij enerzijds die stelling wilde loslaten en aan de andere kant ze toch nog vrij laat versterkt heeft.

A. Ik kan u zeggen, dat ik dat toch niet verwonderlijk vind. Die stelling was aanvankelijk, toen wij daar aankwamen in September 1939, zeer deplorable. Dat kanaal was niet aanwezig, het was een onbetekend slootje en het terrein was misschien hier en daar een beetje drassig, maar verder was het terrein weinig waard.

2636. De **Voorzitter:** Maar moerasgebied er vóór?

A. Ja, smal moerasgebied, als het hier of daar 10 m breed was, dan was het al heel aardig.

2637. De **Voorzitter:** Maar ik dacht die hele Peel?

A. O, u had het over de Peel. Ik dacht, dat u de Grebbestelling bedoelde.

2638. De **Voorzitter:** Neen, ik sprak over de Peel-Raamstelling. Daar is toch die taludverhoging.....

A. Dat weet ik niet. Die Peel-Raamstelling, die stond maar zijdelings onder ons.

2639. De **Voorzitter:** Het behoorde toch ook tot het veldleger?

A. Dat was ons in oorlogstijd afgenomen.

2640. De **Voorzitter:** Dat is erg interessant. Dus in de Meidagen werd dit onderdeel u afgenomen?

A. Ja, zodra de oorlog uitbrak. Wij hadden dus alleen toezicht op de Peel-Raamstelling gedurende de vredestoestand.

De **Voorzitter:** Goed, dus dan tot Mei.

A. Ja, maar alleen op het *vredesbedrijf,* dus op verloven, op tucht en orde, enz.

2641. De **Voorzitter:** Niet met betrekking tot het aanleggen van versterkingen?

A. Ja, ook wel op het uitvoeren van de werkzaamheden. Maar het was toch altijd wel min of meer een stiefkind, omdat deze stelling veel verder klaar was dan de Grebbestelling.

2642. De **Voorzitter:** Dus die was wel klaar?

A. Ja, wat ik daar straks zei, berustte op een misverstand. U had het over de Peel-Raamstelling en ik meende, dat u het over de Grebbe had.

2643. De **Voorzitter:** Die 2 millioen, door de Minister beschikbaar gesteld, gingen dus juist over de verbetering van het talud van het tankkanaal, dat vlak voor de Peel-Raamstelling lag en daarover had ik een bedenking. Ik zei immers, wat merkwaardig, dat hij enerzijds in Januari op die stelling een heel andere visie heeft dan generaal *Reynders,* terwijl hij vrij laat geld extra beschikbaar stelde, ik meen zelfs ongevraagd, voor een verhoging van het talud, dat juist op de hele stelling betrekking heeft en niet alleen op de opmarswegen, waaraan hij later zijn hart verpand had.

A. Dat lijkt me inderdaad ook niet helemaal consequent, maar ik weet ook niet welke gedachte de Minister daarbij gehad heeft. En dat moet ik u nog even zeggen: Wij hebben ons daarin weinig verdiept, omdat wij wisten, dat dit geval in oorlogstijd onder onze handen wegging. Ik ben er persoonlijk nooit geweest.

2644. De **Voorzitter:** Terwijl u chef staf van het veldleger was?

A. Ja, wel in de Grebbestelling, maar niet in de Peel-Raamstelling. De generaal is er meermalen geweest. Nu moet ik u eerlijk zeggen, dat ik weinig uitging, omdat de generaal practisch altijd uitging en er moest dus wel iemand het kantoorwerk doen. Ik had een staf van ruim 100 officieren en het werk, dat door die 100 officieren werd afgeleverd, moest door mij worden nagezien. Een bezoek aan de Peel-Raamstelling kostte mij minstens een of twee dagen en die kon ik niet missen.

2645. De **Voorzitter:** Wat mij betreft, zouden wij het verhoor kunnen beëindigen. Ik zou u willen vragen, hebt u zelf in het algemeen over het hele geval van het conflict en de wisseling van het opperbevel nog iets in het belang van de zaak in het midden te brengen? Hoe meer voorlichting wij hebben als commissie, hoe meer kans wij hebben tot objectieve resultaten te kunnen komen.

A. Ik zou zeggen het plan van de generaal *Reynders* is, voor wat betreft de Peel-Raamstelling en het niet aangeleund zijn daarvan, reeds besproken, maar overigens heeft men naar mijn mening nog te veel de troepen, die aanvankelijk gediend hadden tot dekking van de mobilisatie en concentratie, ter plaatse gelaten. Wanneer u het totaal aan bataljons optelt, dat in de buitengewesten stond,

dan komt u tot een zeer groot getal en al deze troepen hadden naar mijn oordeel en ook, naar ik meen, naar dat van de commandant veldleger, beter gebruikt kunnen worden óf voor algemene reserve óf voor een sterkere bezetting van de vesting Holland.

2646. De **Voorzitter:** Dat is toch later ook gebeurd na de wisseling van het opperbevel?

A. Ja, de generaal *Winkelman* heeft dat toen inderdaad nog gedaan. Het was een bezwaar, dat wij van huis uit altijd gevoeld hebben tegen de oplossing van generaal *Reynders*.

De Peel-Raamstelling had in de oplossing van generaal *Winkelman* veel van haar betekenis verloren. De Minister wilde het voeren van een vertragend gevecht in Brabant; dat achtte ik tegen een tegenstander als de Duitser vrijwel uitgesloten. Dat was ik met de generaal *Reynders* eens.

2647. De **Voorzitter:** Dus u deelt de conclusie, dat, practisch genomen, bij die andere opvatting er in Brabant niet veel van terecht was gekomen?

A. Neen, er was niet veel van terechtgekomen.

2648. De **Voorzitter:** Maar u deelt misschien niet de conclusie van generaal *Reynders*, dat daar ook uit zou volgen een tekort aan activiteit in verband met de neutraliteitspolitiek? Er bestaat nl. het bekende verschil, dat de ene groep zegt, — daartoe behoort generaal *Reynders* — dat men ook nadat de oorlog uitgebroken is, dan nòg die neutraliteit moet blijven handhaven door de doortocht door Brabant scherp te versperren, terwijl de andere groep de visie heeft, dat, wanneer ons land eenmaal door een overval in de oorlog is terechtgekomen, dat er dan van neutraliteit geen sprake meer is. U staat misschien ook op dit laatste standpunt?

A. Ja, dat is mijn standpunt. Men moet een oplossing kiezen, waarbij men een bepaald systeem volgt, maar niet hinken op twee gedachten. Dat vond ik ook een nadeel van de oplossing, die generaal *Winkelman* ten slotte heeft gevonden, dat was het daar laten staan van het derde legerkorps. Het is gelukt, maar het was een ontzaglijk hachelijke onderneming om die troepen over de grote rivieren terug te halen op het zuidfront van de vesting Holland. Er zijn meer dingen, die gelukt zijn: de terugtocht uit de Grebbestelling, die ik van nabij heb meegemaakt, omdat ik tot het laatste ogenblik op mijn hoofdkwartier gebleven ben met de toenmalige kapitein Fiévez. In het holst van de nacht hebben wij die terugtocht meegemaakt; dat was een opeenhoping van troepen. Er gebeurde niets; het is gelukt. Of het altijd gelukt zou zijn, betwijfel ik. Op de weg, die wij met de auto reden van de Bilt naar Utrecht, daar zaten zeker 8 colonnes naast elkaar, paarden, auto's, rijwielen, voetgangers, het was onbeschrijflijk. Dat kwam bij elkaar in Utrecht in een nauwe pijp, waar maar twee colonnes naast elkaar konden. Enigszins verder kwam er meer ruimte en kon men de singels opgaan. Er bevonden zich daar politietroepen, die het verkeer regelden, met het gevolg natuurlijk, dat het tempo van de colonne op de weg De Bilt—Utrecht aanzienlijk langzamer dan dat van een voetganger was.

2649. De **Voorzitter:** Het was dus maar goed, dat er toen niet gebombardeerd werd?

A. Ja, het was een geluk, dat het mistte. Als daar een bombardement op gekomen was, was er niets van terechtgekomen.

Maar u voelt wel, uit al deze dingen kan men geen conclusie trekken. Wanneer de generaal *Reynders* zegt: De terugtocht is goed gelukt, goed, de terugtocht is inderdaad gelukt, maar daar is niet de conclusie uit te trekken, dat hij altijd goed gelukken zou; allerminst. Wat betreft de verhouding tussen de generaal *Reynders* en de Minister, ben ik inderdaad van oordeel, dat de Minister veel te ver is gegaan met het zich bemoeien met de niet alleen strategische, maar zelfs tactische wijze van uitvoering. De Regering moet zich beperken tot het geven van een scherp omlijnde opdracht en, wanneer die opdracht blijkt niet tot het goede doel te leiden, dan kan men die opdracht wel wijzigen, maar dan toch niet zodanig, dat men zich gaat bemoeien met de strategische en tactische oplossing. Dat de Minister de generaal *Reynders* opdracht gaf tot het voeren van een soort vertragend gevecht is een zuivere tactische oplossing van het vraagstuk. Dat had de Minister onder geen beding mogen doen.

2650. De **Voorzitter:** Wat u hierover zegt, geeft mij aanleiding om nog even terug te komen op mijn allereerste vraag, omdat u ze iets hebt misverstaan. U hebt mij straks begrepen, als ik uw antwoord ten minste goed gevolgd heb, alsof er aanzienlijk verschil zou zijn geweest tussen de resultaten van het stelsel-*Winkelman* en zoals het gelopen zou zijn, indien het stelsel-*Reynders* zou zijn doorgegaan.

Mijn bedoeling was echter meer of dat ingrijpen, dat u nu blijkbaar veroordeelt, practisch genomen, niet aanleiding heeft gegeven tot compromissen en tot gebrek aan een consequente lijn. Dat verder dientengevolge, gecombineerd met de wisseling van het opperbevel, het, practisch genomen, zo geworden is, dat de zaak er in Mei veel ongunstiger voorstond!

A. U kunt dat niet op het ingrijpen schuiven, want er is een nieuwe opperbevelhebber gekomen en die heeft dat anders gedaan.

2651. De **Voorzitter:** Dus u vindt het niet?

A. U moet vergelijken wat de ene opperbevelhebber en wat de andere opperbevelhebber deed, maar dat is immers geen gevolg van de instructies van de Minister, want de nieuwe opperbevelhebber deed zijn eigen zin en voor zover mij bekend, is daarop niet ingegrepen, zodat dit niet meer voor de verantwoording van de Minister was.

2652. De **Voorzitter:** Maar men kan zich toch voorstellen, dat, wanneer dat ingrijpen niet zo herhaaldelijk had plaats gehad, er geen conflicten gerezen waren.

A. Ik weet dit niet. Van de verhouding van de nieuwe opperbevelhebber tot de Minister heb ik nooit iets bemerkt, maar wij zeiden altijd: deze nieuwe opperbevelhebber staat ontzaglijk sterk. Dat was onze opinie, want een Minister kan geen twee opperbevelhebbers wegwerken. Dus deze man had om zo te zeggen „plein pouvoir". Dat was onze overtuiging, die wij tegenover elkaar uitspraken en die overtuiging heb ik nog.

De **Voorzitter:** Is u hiermee klaar?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

De **Voorzitter:** Dan dank ik u voor uw inlichtingen.

A. H. SCHIMMEL.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

ALGERA.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 9 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heer Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

JAN VAN ANDEL,

oud 70 jaar, wonende te Bennekom, luitenant-generaal b.d. oud commandant van de vesting Holland.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

2941. De **Voorzitter:** Kunt u ons meedelen, of in de vesting Holland, onmiddellijk na de mobilisatie, het aanleggen van versterkingen met kracht is ter hand genomen? Kunt u ons daar misschien iets over vertellen, over de hele daar bestaande situatie en wat men op dit gebied gedaan heeft?

A. In de vesting Holland is men begonnen met de strategische beveiliging aan de kust. Er zijn hiervoor enkele troepen onder de wapens geroepen en die zijn langs de kust gelegerd en hebben daar versterkingen aangebracht. Heel summier, want we hadden niets te vertellen in dat gebied, en wanneer wij een schop in de duinen wilden zetten, lagen wij direct overhoop met Delfland, dat niet in de duinen gewerkt wilde hebben, alleen onder zeer beperkte voorwaarden. Later, toen het oostfront van de vesting Holland bezet is, heeft het heel lang geduurd voor met kracht begonnen is de verdedigingswerken in orde te brengen. De moeilijkheden voor het oostfront waren zeer groot, omdat wij daar op een laag peil werkten en met de verdedigingswerken altijd tegen de dijken aanzaten, tegen de waterkeringen. In de veengrond kon men niet werken, daar kon men geen versterkingen opwerpen, dus, wanneer men daar versterkingen wilden bouwen, dan moest er zand aangevoerd worden, en nu is het duidelijk, dat men dat van de troep niet verlangen kan. Daarvoor is nodig, dat er gewerkt wordt met aannemers, met materieel. Dat heeft belangrijk lang geduurd. Ik kan me die data niet herinneren, het is te lang geleden en ik heb er geen aantekening van, maar ten slotte is er 20 millioen beschikbaar gesteld voor het in staat van verdediging brengen van het oostfront en eerst toen kon het werk met enige kracht worden aangepakt. Maar, zoals de genie zegt, uit het papier komt het werk. Dus moest eerst alles nog in papier gezet worden en moesten er voorbereidingen getroffen worden, waar nogal veel tijd mee heenging, voordat de aannemers aan het werk konden gaan. Maar ten slotte is het toch gelukt en is men in verschillende groepen met aannemers en met zwaar materiaal begonnen.

2942. De **Voorzitter:** U zei daar juist ook al, dat dat niet direct in het begin is geweest. Wanneer is men aan het oostfront van de vesting Holland gaan werken?

A. Men is daar pas goed gaan werken, toen die 20 millioen beschikbaar werd gesteld en dat heeft nogal lang geduurd. Maar ik zeg u, ik kan de datum daar niet van opgeven. Ik herinner me daar niets meer van.

2943. De **Voorzitter:** Maar om de gedachte te bepalen, ongeveer de maand?

A. Ik zou het u bij benadering niet kunnen zeggen.

2944. De **Voorzitter:** Dus niet in September?

A. Ik zou u de maand niet kunnen noemen. Het spijt me zeer, maar misschien als u daar precies inlichtingen van wilt hebben, wanneer dat schriftelijk niet meer te achterhalen is, dan zoudt u dat het best kunnen informeren bij de kolonel *van Dooden,* van de genie, de tegenwoordige generaal-majoor *van Dooden,* generaal-majoor titulair, dat was mijn hoofd van sectie V van de genie-werkzaamheden en dat is de man, die misschien wel precies kan zeggen, wanneer of men met die werkzaamheden begonnen is. Maar ik kan u tot mijn spijt daar geen nadere datum van aangeven.

2945. De **Voorzitter:** Kunt u iets meedelen over dat incident — als ik het zo noemen mag — wat er geweest is, het bezoek van de Minister van Defensie op Fort Muiderberg en Fort Blauwkapel op 3 October?

A. Daar is mij niets van ter ore gekomen.

2946. De **Voorzitter:** Met het Stellingbouwbureau van generaal *van de Kasteele* hebt u waarschijnlijk ook te maken gehad?

A. Daar heb ik heel even mee te maken gehad, maar zeer weinig.

2947. De **Voorzitter:** En met *ir. Ringers?*

A. Helemaal niet. Misschien dat de generaal-majoor *van Dooden* daar meer contact mee gehad heeft, in verband met zijn inundatiemaatregelen, die hij nemen moest, ik niet.

2948. De **Voorzitter:** U hebt waarschijnlijk de brochure-strijd gevolgd over de wisseling van het opperbevel. Wat is uw mening dienaangaande? Heeft dat zeer nadelig gewerkt op het voeren van de oorlog in de Meidagen, of hebt u daar geen bepaalde mening over?

A. Daar heb ik geen mening over. Mij zijn geen feiten bekend, die ik direct zou kunnen noemen en dat ik kan zeggen: dat is een nadelig gevolg geweest van de wisseling. Die feiten zijn mij niet bekend.

2949. De **Voorzitter:** Is er naar uw mening door de Minister van Defensie wel eens ingegrepen in de hele gesties van de opperbevelhebber, ook op het gebied van het strategisch beleid?

A. De opperbevelhebber heeft er met mij nimmer over gesproken. Dus wanneer dat het geval geweest is, heb ik er niets van gemerkt. Ten slotte was mijn taak beperkt, ik was commandant in de vesting Holland en belast met het in staat van verdediging brengen van het oostfront. Die troepen, die ik daar had, een dikke 20 000 man met de nodige artillerie, zijn later uit het oostfront verwijderd en zijn aangetrokken bij het veldleger en toen dat gebeurd was, de datum daarvan kan ik u ook niet zeggen, was mijn taak op het oostfront eigenlijk afgelopen en trad het oostfront onder de bevelen van de commandant van het veldleger.

2950. De **Voorzitter:** Maar dat was na de wisseling van het opperbevel?

A. Ja. Toen was ook al vastgesteld, geloof ik, bij de wisseling van het opperbevel, dat de hoofdweerstand in de Grebbelinie gevoerd zou worden en als het vaststond, dan zie ik niet in, dat het verschil van opinie geweest is.

2951. De **Voorzitter:** De afkondiging van de staat van oorlog in het begin is later na vele moeilijkheden gevolgd door de staat van beleg. Betreurde u, dat de staat van beleg niet onmiddellijk in het begin is afgekondigd en hebt u soms nadelige gevolgen er van gemerkt, dat het niet gebeurd is? Wat is uw kijk daar op?

A. Ik heb wel het gevoel gehad, dat die afkondiging van de staat van beleg erg laat is gebeurd. De staat van oorlog was er al vrij spoedig, maar die gaf niet voldoende rechten. Ik vond, dat wij te weinig te vertellen hadden in het gebied van het oostfront en van het zuidfront, wat betreft toegang van onbevoegden tot de verdedigingswerken en tot de werken, die daar aangelegd werden. Verder heb ik er eigenlijk geen nadelige gevolgen van ondervonden.

Trouwens de uitvoering van de staat van beleg was vrijwel geheel in handen van de opperbevelhebber, die had alleen aan zijn onder-

commandanten enkele artikelen uit de wet aan onze bevoegdheid overgelaten. Dus wij hadden toezicht op de uitoefening van de drukpersvrijheid. Ik had een afdeling, die de kranten bekeek, die in de verschillende gemeenten, waarin de staat van beleg was afgekondigd, werden uitgegeven, en ik had enig zeggingsrecht in het recht van vergaderen, dus er moest aan mij gevraagd worden in de gemeente, die in staat van beleg verkeerde, of er vergaderingen of verenigingen mochten worden gehouden, maar daar hield het ook verder mee op.

2952. De **Voorzitter:** U hebt straks terloops iets genoemd, wat er misschien enigermate verband mee houdt, te weten de quaestie van het inschakelen van burgeraannemers en burgerwerkkrachten. Generaal *Reynders* heeft destijds verzocht om een van de bepalingen, die hij niet mocht toepassen krachtens een onderlinge afspraak met de Regering, toch te mogen hanteren, nl. die, welke ligt opgesloten in artikel 12 van de Oorlogswet. Hij heeft daar geen goedkeuring op kunnen krijgen.
Kunt u zich voorstellen, dat dat ongelukkig gewerkt heeft en dat het nadelig is geweest voor de hele landsverdediging?
Het ging over het recht om burgerwerkkrachten te vorderen. Dat heeft hij niet mogen toepassen.

A. In dat opzicht had men volledig de vrije hand moeten hebben. Wanneer de militaire commandanten het nodig oordelen, dat er burgers ingeschakeld werden, dan had het moeten gebeuren.

2953. De **Voorzitter:** De vijand heeft het later zeer uitvoerig wel gedaan!

A. Ja, wij hebben niet begrepen en geweten wat een oorlog was. Wij hebben het wel gevoeld, dat we veel meer rechten moesten hebben.

2954. De **Voorzitter:** Dus u is wel van mening, dat het nadelig heeft gewerkt, dat de opperbevelhebber in dezen niet vrij baan had?

A. Het is natuurlijk niet zeer gepreciseerd om welk punt het gaat, maar wanneer het gaat om het bouwen van versterkingen en men komt daar mensen te kort, moet men wel degelijk macht hebben iets daaraan te doen.

2955. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Voelde u zich dus geremd door het niet afkondigen van de staat van beleg, voelde u zich geremd in uw persoonlijke bevoegdheden, uw bevoegdheden als commandant van de vesting Holland?

A. Ik heb er persoonlijk geen last van gehad. Toen ik ten slotte de opdracht kreeg te gaan werken, toen mij die 20 millioen ter beschikking werd gesteld, kon ik beginnen. Toen is men in verschillende groepen, met grote aannemers begonnen en op dat moment had ik verder niemand nodig.

2956. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U herinnert zich niet de datum van de terbeschikkingstelling van die 20 millioen, maar dat moet toch wel een halfjaar vóór het uitbreken van de oorlog geweest zijn, anders kan men niet meer beginnen te bouwen.

A. Zo heel veel meer zal het wel niet geweest zijn, maar ik herinner me daar niets van, ik kan u daar geen nadere gegevens van verstrekken, die ten minste enig houvast geven.

2957. De **Voorzitter:** Heeft het feit, dat die bevoegdheden er niet waren, misschien nadelig gewerkt met betrekking tot quaesties samenhangend met de censuur?

A. Dat staat mij op het moment niet voor de geest.

2958. De **Voorzitter:** Maar misschien wel met betrekking tot spionnage en landverraad? U hebt straks ten minste gezegd, dat.....

A. Wij wilden wel de mogelijkheid hebben, dat er b.v. niet gefotografeerd werd in de stellingen en daar konden wij niets tegen doen, zolang de staat van beleg niet afgekondigd was en iedereen zich vrij kon bewegen waar hij wilde. Men kon onbevoegden niet uit de buurt van de versterkingen houden. Dat vonden wij wel zeer kwalijk.

2959. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Lag die mogelijkheid niet opgesloten in de afkondiging van de staat van oorlog?

A. Neen, de staat van beleg moet daarvoor zijn. Ook om mensen uit een bepaald gebied uit te wijzen. Wij konden geen verdachten uitwijzen.

2960. De **Voorzitter:** U deelde dus practisch genomen helemaal het standpunt van de opperbevelhebber generaal *Reynders* met betrekking tot deze zaken van de oorlogswet, althans in grote lijnen, voor zover het u bekend is geweest?

A. Ja.

2961. De **Voorzitter:** De generaal heeft er ergens van gezegd, dat de Minister zich, wat dit onderdeel betreft, aan de verkeerde kant van de tafel geplaatst had. Vindt u dat een te krasse uitdrukking of is dat ook wel uw visie?

A. Als militair, ja.

2962. De **Voorzitter:** Dan ga ik nu over tot de mobilisatieclubs. Hebt u daar, als commandant van de vesting Holland, rechtstreeks bemoeienis mee gehad?

A. Ik heb bij de opperbevelhebber mijn bezwaren uiteengezet tegen het oprichten van de mobilisatieclubs. Schriftelijk. Meer niet.

2963. De heer **Korthals:** Welke waren die bezwaren?

A. Ik vond het niet gewenst om de politiek in de strijdmacht te mengen. Dat was een van de bezwaren. Ik vond, dat de belangen van de troep in handen moesten liggen van de commandanten en dat die niet behandeld moesten worden door organen, die niet onder rechtstreeks toezicht stonden van de commandanten.

2964. De heer **Korthals:** U zag er een mogelijkheid in tot het ondermijnen van de krijgstucht?

A. Dat is een groot woord, maar de mogelijkheid bestond.

2965. De **Voorzitter:** Vond u soms ook, dat die mobilisatieclubs, zoals ze oorspronkelijk op het einde van 1939 zijn opgezet, inderdaad tot op zekere hoogte een instantie vormden tussen de gemobiliseerden en hun hiërarchieke chefs? Die tendenz had het hele geval toch en dat acht u ook minder gelukkig?

A. Ja.

2966. De **Voorzitter:** Dus om kort te gaan — ik weet niet of u er verder nog iets over wilt meedelen —, deelde u wel in grote lijnen de visie van generaal *Reynders?*

A. Ja.

2967. De **Voorzitter:** Dan komen we nu tot het krijgsbeleid. Dat is misschien toch nog wel het meest belangrijke, wat we hier te behandelen hebben. Een gewichtige vraag, die zich aan de commissie voordoet en ten aanzien waarvan wij moeten trachten bepaalde conclusies te trekken, is de aantijging van generaal *Reynders* aan het adres van het toenmalig Kabinet, dat het stelselloos heeft ingegrepen in het krijgsbeleid en dat uit hun hele houding zou moeten worden geconcludeerd, dat de Ministers minder krachtig het land en de neutraliteit wilden verdedigen dan in zijn gedachtengang mogelijk was. Hoe staat u daar tegenover? Over de quaestie van het ingrijpen hebt u straks gezegd, dat u daar niet over oordelen kon, maar nu de tweede aangelegenheid. Was de opvatting van Minister *Dijxhoorn* een andere strategische visie, maar toch wel een verantwoorde, of moet daar min of meer een zeker defaitisme in worden gezien?

A. Ja, dat kan ik niet beoordelen, want ik weet niet wat er omgegaan is in de Kabinetten van de Minister en van de opperbevelhebber. De opperbevelhebber heeft er met mij niet over gesproken, een enkele keer eens, maar dat was toch niet van voldoende belang om dat te releveren. Ik heb wel de indruk gekregen, dat alles nogal langzaam ging. Wat mij het meeste regardeerde, dat is het in staat van verdediging brengen van het oostfront, dat daar ontzaglijk mee getraineerd is.

2968. De **Voorzitter:** U vond dat toch absoluut nodig? U was het dus met zijn visie eens, dat dit eigenlijk de hoofdstelling moest worden. Zeker in het begin, toen er in de Grebbe nog niets was!

A. In het begin, toen dus nog niet vaststond of de Grebbe klaar kon komen, was dat ons plechtanker.

2969. De **Voorzitter:** Daar is naar uw mening niet voldoende en niet vlot genoeg aan gewerkt?

A. Neen, want we waren niet klaar. Toen de oorlog uitbrak, was die stelling niet voldoende in staat van verdediging.

2970. De **Voorzitter:** In Mei 1940 bedoelt u?

A. Ja.

2971. De **Voorzitter:** Maar toen had men middelerwijl gekozen voor de Grebbestelling als voornaamste linie.

A. Ja, als hoofdlinie, maar ten slotte was men toch van plan, als het in de Grebbe niet te houden was, in de Hollandse linie terug te gaan.
Bovendien was het nog zeer de vraag of de Grebbe in orde kon komen.

2972. De **Voorzitter:** Maar de hele tegenstelling, hoe oordeelt u daarover? Op 9 September is er door de Regering een nieuwe opdracht geformuleerd aan generaal *Reynders*. Daarin is vastgesteld, dat bij een overmachtige aanval op het hart van het land hij onmiddellijk moest terugtrekken naar het oostfront van de vesting Holland en alleen een achterhoede in de Grebbe mocht achterlaten, om eventueel enigermate deze linie te verdedigen. Als wij hem nu goed begrepen hebben, dan is zijn stelling deze: Door deze opzet was eigenlijk al van begin af aan ook de verdediging van het oostfront van de vesting Holland.....

A. In de lucht komen te hangen.

2973. De **Voorzitter:** Ja, omdat hij zegt: Ik moest om de inundatie gereed te doen zijn een aantal dagen, b.v. vijf of zes, tijd kunnen winnen. Dat was alleen te bereiken door een vrij krachtige verdediging in de Grebbestelling. Anders kwam dat niet klaar en was de hele zaak eigenlijk al van voren af aan verloren. Is dat ook uw mening of hoe staat u daartegenover?

A. Ik dacht, dat het er om ging, dat het oostfront de hoofdverdedigingslijn zou zijn tot dat gebleken was, dat de Grebbelinie voldoende in staat van verdediging was om die te houden.

De **Voorzitter:** Zo is het practisch gelopen.

A. Ik dacht ook, dat zo de opdracht geweest was. Dat is in elk geval de bedoeling van de generaal *Reynders* geweest, als ik hem goed begrepen heb indertijd.

2974. De **Voorzitter:** Maar de beslissing, dat de Grebbestelling de hoofdstelling zou worden, is pas in begin 1940 gevallen. Dus in 1939 en met name in September zeker niet. Toen de opdracht, waar ik daar juist over sprak, gegeven werd, was men dat zeer zeker niet van plan!

A. Neen, want er was toen nog niet voldoende gewerkt.

2975. De **Voorzitter:** Toen was iedereen van mening, dat het oostfront van de vesting Holland het sterkste was en het sterkste moest worden.

A. Maar ik geloof, dat altijd bij de generaal *van Voorst* de mening heeft voorgezeten, dat hij zich in de Grebbe zou vastzetten.

2976. De **Voorzitter:** Ja, maar dat heeft hij pas geleidelijk aan gedaan gekregen. Met Kerstmis is er toen een bespreking geweest en bij de wijziging van het opperbevel is dat doorgegaan, begin Februari. U hebt dus over dat meningsverschil in begin September geen bepaalde visie?

A. Neen.

2977. De **Voorzitter:** Dan wilde ik u nog horen over de Peel-Raamstelling. Daar hebt u wel geen rechtstreekse bemoeiing mee gehad, maar uw visie als opperofficier is toch wel interessant in dezen. Wat is uw mening, had de Peel-Raamstelling zulke zwakke punten, dat men eigenlijk in het algemeen eerder zou moeten zeggen, dat ze principieel foutief gedacht was, of vindt u dit wel een juiste methode van verdediging? U zult zich herinneren, dat de grote lacune was, dat ze in het zuiden helemaal in de lucht hing.

A. De kracht van de Peel-Raamstelling heb ik niet kunnen beoordelen, omdat ik er nooit geweest ben, ten minste niet in de mobilisatietijd. Die stelling was natuurlijk uiteraard zwak, omdat ze in het zuiden niet aangeleund was; al is ze nog zo sterk, als ze omgetrokken kan worden, is het uit. Ik geloof wel, dat die stelling grote verdedigingsmogelijkheden had, voor zover ik ze ken van vroeger, toen ik er geweest ben voor strategische oefeningen. Het was wel een sterk land en er waren nogal wat mijnen in gezet, herinner ik mij; maar niet aangeleund in het zuiden.

2978. De **Voorzitter:** Dat is toch wel een cardinale fout?

A. Ja, er was een lichte divisie, die stond op de rechtervleugel, die had dat gat daar moeten stoppen, dus in zo verre was het mogelijk om te verdedigen, met de lichte divisie op de rechtervleugel.

2979. De heer **Korthals:** Achtte u die voldoende sterk?

A. In elk geval was het te proberen. Ik zou het aangedurfd hebben.

2980. De **Voorzitter:** Dus uw voorkeur zou zijn uitgegaan naar de gedachtengang van generaal *Reynders*, die dat zo geprojecteerd had, en u zou dus niet voor de opvatting van Minister *Dijxhoorn*, die alleen op de opmarswegen vertragende gevechten wilde leveren, voelen? Daar voelt u althans minder voor?

A. Ja.

2981. De **Voorzitter:** De opperbevelhebber heeft toen krachtens die opdracht operatieve aanwijzingen gegeven, met name aan de commandant veldleger, om een eventuele terugtocht voor te bereiden. Daar heeft de generaal *van Voorst* ons mededelingen over gedaan. Er is met u, geloof ik, contact daarover geweest, omdat die troepen eventueel moesten worden opgenomen in het oostfront van de vesting Holland. Kunt u zich daar nog bijzonderheden over herinneren? Als ik het goed begrepen heb, schijnt het feit, dat het niet zo erg vlot verlopen is, gedeeltelijk daaraan te hebben gelegen, dat er verschillende commando's' waren, waardoor die zaak moest worden bekeken.

A. Op dat moment had ik op het oostfront niets meer te zeggen.

2982. De **Voorzitter:** Neen, dat zou al in October en November geweest zijn. Dit was nog in de oude gedachtengang, toen de Grebbestelling nog niet tot hoofdstelling was gepromoveerd en toen dus de opdracht van de Regering gold, dat de Grebbe alleen met achterhoeden verdedigd mocht worden en dat bij een overmachtige aanval deze twee legerkorpsen terug zouden moeten naar de vesting Holland. Dat was het oorspronkelijk project en daar heeft, meen ik, de generaal *van Voorst* ons van meegedeeld, dat hij met u het overleg geopend had. Ongeveer met Kerstmis is de Minister bij hem op bezoek geweest en heeft gemerkt, dat die bevelen helemaal nog niet klaar waren. De Minister was toen zeer ontstemd en heeft dat geuit tegenover de opperbevelhebber. Over dit incident heeft de commandant veldleger ons meegedeeld, dat hij die zaak inderdaad wel al in studie genomen had, maar dat het getraineerd had, o.a. doordat daar contact over moest zijn tussen u beiden. Herinnert u zich dat niet?

A. Dat contact is er niet geweest.

2983. De **Voorzitter:** Was het er helemaal niet? Schriftelijk ook niet?

A. Neen. Dat is ten minste niet in bijzonderheden voorbereid. Het is ten slotte wel bekend, hoe de legerkorpsen in groepen terecht zouden komen, maar dat is niet tot in bijzonderheden voorbereid.

2984. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Werd er nooit door de gezagvoerende officieren, ten minste de opperofficieren uit die tijd, te zamen vergaderd over het hele krijgsplan?

A. Neen.

2985. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Nooit? Was er nooit contact? Maar u was toch commandant van de vesting Holland en contact met de opperbevelhebber, was dat er practisch niet?

A. Nu en dan werd ik bij de opperbevelhebber geroepen en dan werden de zaken besproken, die mijn commando betroffen, en er werd ook het een en ander verteld, wat er in het veldleger gebeurde, en ik ben bij de commandant van het veldleger geweest en heb daar de stellingen bekeken en ik werd natuurlijk op de hoogte gebracht van het krijgsplan. Ik wist b.v., dat er een lichte divisie in de vesting Holland zou komen, en ik wist wat men van plan was te doen, als het derde legerkorps terug moest, en wanneer het terug moest. Daarvan werd ik op de hoogte gebracht. Dit weet ik allemaal schriftelijk. Maar de quaestie, waar het over gaat, de voorbereiding van de terugtocht van het veldleger op het oostfront van de vesting Holland is door mij niet in bijzonderheden geregeld en voor die bijzonderheden is door mij geen overleg gepleegd met de commandant veldleger.

2986. De **Voorzitter:** Door u beiden persoonlijk niet? Noch schriftelijk, noch mondeling?

A. Neen.

2987. De **Voorzitter:** Maar is het ook niet mogelijk door chefs van de staven of iets dergelijks?

A. Dat staat mij niet voor de geest en dat zou toch tot een zeer belangrijk onderdeel uitgewerkt hebben moeten zijn om dat goed te doen verlopen, maar daar heb ik niet aan deelgenomen.

2988. De **Voorzitter:** U kunt dus niet van uw kant uit . . . .

A. Neen, dat staat mij niet voor de geest.

2989. De **Voorzitter:** Want ik zeg nogmaals, de commandant veldleger heeft zeer positief gezegd, dat het oponthoud, dat er toen ontstaan is in die weken en waardoor hij niet klaar was toen de Minister op bezoek kwam, dat zulks hoofdzakelijk daar in gelegen had, dat het wel bij de legerkorpscommandanten in studie was, maar dat er ook nog contact naar achteren over moest zijn! Dat is begrijpelijk.

A. Het is mogelijk. Het vierde legerkorps, wat in het noorden stond, gaat terug op de groep Naarden en op de groep Nieuwersluis, om maar iets te noemen, die twee groepen van de vesting Holland. Dan moeten die commandant van dat legerkorps en die commandanten in die groepen verband opnemen en van te voren vaststellen: Ik kom met dat bataljon daar en met het zoveelste daar, enz. Dat doen die beide groepscommandanten. Dat kan helemaal buiten mij om gaan. En zo regelt de commandant van het zuidelijke legerkorps dat met de commandant van de groep Utrecht van het oostfront en met de commandant van de groep Lek. Dat is een quaestie van het regelen, dat bataljon komt daar en dat komt daar en dat regiment komt in die en die forten en in die versterkingen, enz. Dat kan helemaal buiten ons omgaan. De commandant veldleger kan opdracht geven aan zijn legerkorpscommandanten en die kunnen dat met de groepscommandanten, waarbij zij terecht moeten komen, regelen. Ik kan me voorstellen, dat dat nog niet in bijzonderheden klaar was. Maar ik heb daarbuiten gestaan. Ik heb alleen indertijd een regeling gehad, toen de troepen uit het oostfront zijn teruggetrokken en naar de Grebbe zijn gegaan, toen heb ik nog geregeld de overblijvende veiligheidsbezetting in het oostfront.
Er bleven nog enkele troepen over, om de forten te bewaken en de stellingen te bewaken. Dat moest ik van mijn Hoofdkwartier uit regelen en daarmee was voor mij de zaak in het oostfront afgelopen. Het lag verder helemaal in de hand van de commandant-veldleger om te bepalen, hoe hij zijn leger daarin wilde brengen. Dat kon hij... misschien dat hij met de generaal *Fruyt van Hertogh* daarover overleg gepleegd heeft, want die was commandant op het oostfront. Dat oostfront stond onder de generaal *Fruyt van Hertogh,* die was daar commandant op het oostfront onder mijn commando. Ik had het zuidfront er nog bij en de kust, dus het is mogelijk dat de generaal *Fruyt van Hertogh* U daar enige bijzonderheden over kan geven.

2990. De **Voorzitter:** Stel, dat die inundaties in de oorspronkelijke gedachtengang van generaal *Reynders* tijdig gesteld hadden kunnen worden, acht U het dan mogelijk en doenlijk om met die legerkorpsen over die paar accessen — ik meen, dat er een stuk of acht waren — behouden en wel binnen de Hollandse waterlinie terug te keren? Zou dat uitvoerbaar geweest zijn? Hoe staat U daar tegenover?

A. Het is natuurlijk een ontzaglijk waagstuk. Het zou in de nacht moeten gebeuren. In één nacht.

2991. De **Voorzitter:** Deelt u de mening van generaal *Dijxhoorn,* dat in ieder geval deze troepen, als ze terugkwamen, niet in staat waren geweest, om direct behoorlijk in actie te komen?

A. Neen, dat hadden ze niet gekund. Daarvoor was een grotere veiligheidsbezetting nodig geweest dan wij hadden.

2992. De **Voorzitter:** Dat is ook beslist uw mening?

A. Ja.

2993. De **Voorzitter:** Dus als men er over dacht deze twee fronten behoorlijk te verdedigen, dan deed zich inderdaad de moeilijkheid voor, dat men in beide stellingen een vrij groot aantal troepen moest leggen?

A. Ja. Wanneer een ongeordend veldleger terugtrekt op het oostfront, dan moeten daar voldoende troepen zitten om de eerste stoot nog even op te vangen, om later dat veldleger in te voegen. En die waren er niet. Men had het oostfront teveel ontbloot, naar mijn smaak, om er nog veilig op te kunnen teruggaan. Men had dus niet voldoende troepen in de rug.

2994. De **Voorzitter:** Dat is in de practijk van de Meidagen zo geweest.

A. Ik weet niet hoe of het toen aan het oostfront gegaan is, want ik was toen op het zuidfront.

2995. De **Voorzitter:** Generaal *Reynders* heeft als grief, dat de opdracht van de Regering van 7 Januari niet uitvoerbaar was. Zij hield in, dat bij een aanval op het hart van het land weerstand zou worden geboden, zowel in de Grebbelinie als in het oostfront van de vesting Holland, terwijl hij dan moest bepalen hoeveel troepen er voor beide fronten zouden moeten worden bestemd, terwijl verder de operatiën niet gebaseerd mochten zijn op het welslagen van de terugtocht. Deelt U de mening van generaal *Reynders,* dat dat met de aanwezige troepen niet uitvoerbaar was? Daar was ons leger z.i. te klein voor, als men bovendien in Brabant nog iets moest doen. Was dat ook Uw mening, dat deze opdracht strategisch verwerpelijk was en niet uitvoerbaar?

A. Ja.

2996. De **Voorzitter:** Hebt u zelf nog iets over het krijgsbeleid naar voren te brengen. U hebt de zaken toch van nabij meegemaakt en in Mei de vesting Holland gecommandeerd?

A. Ja, ik heb de stoot in Holland opgevangen. Ik wilde nog even terugkomen op uw vraag of er overleg was tussen de generaals. De generaals werden zo nu en dan bij elkaar geroepen, de commandanten van de stellingen en dan werden er verschillende dingen besproken. Hoe de versterkingen moesten zijn en technische dingen. Het contact is inderdaad opgenomen, herinner ik me nu.

2997. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Na overleg met de opperbevelhebber?

A. Ja.

2998. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Was er wel een gemeenschappelijk overleg tussen de voornaamste commandanten van de verschillende stellingen?

A. Ja. Er werd natuurlijk geen mening gevraagd. Als het strategische opzet was, dan bleef de commandant van de vesting Holland er buiten. Dat was vastgesteld in de instructie van de opperbevelhebber en daar was het mee afgelopen. Daar werden geen discussies over opgezet.

2999. De **Voorzitter:** Dan heb ik nog een enkele vraag over de staatsrechtelijke verhouding van de opperbevelhebber tot de Regering. Hebt U daar nog iets over mee te delen? Is Uw mening, dat de opperbevelhebber grote vrijheid moet behouden in de practische uitvoering van algemene opdrachten?

A. Om het sterk uit te drukken: Het moet lijken op een dictatuur.

3000. De **Voorzitter:** Ten aanzien van het militair-technische bedoelt U toch?

A. Ja, hij moet zeer grote bevoegdheden hebben.

3001. De **Voorzitter:** De vraag, die ons interesseert, is deze. De Minister, die toevallig deskundige is op dit gebied, moet die het recht hebben om te proberen daarin mee te praten, of is dat ongewenst?

A. De Minister staat daar buiten. Die heeft alleen de zaak van het leger en wat betreft de verzorging van de troepen, enz., maar verder over de grote vraagstukken en de wijze, waarop, heeft hij zich te voegen naar het opperbevel.

3002. De **Voorzitter:** Dus hij moet alleen de middelen beschikbaar stellen en zo weinig mogelijk hinderen?

A. Ja.

3003. De **Voorzitter:** U kunt zich misschien wel voorstellen, dat hij als verantwoordelijk persoon ook tegenover de Staten-Generaal op een gegeven moment zegt, een dergelijk beleid kan ik niet verantwoorden. Maar, dan zult U zeggen, dan moet hij aan de opperbevelhebber mededelen, dat hij hem verder niet meer kan gebruiken?

A. Een van de twee gaat er uit. Dat blijkt dan een moeilijkheid; dat zal altijd een moeilijkheid blijven.

3004. De **Voorzitter:** Kunt u misschien nog iets vertellen over de Meidagen zelf, bijv. over het feit, dat op de vliegvelden de zaak niet voor elkaar was? Dat men niet voldoende op die Duitse overval bedacht was, of is dat te sterk uitgedrukt?

A. Dat is een vraag, die ik niet beantwoorden kan, want de vliegvelden stonden niet onder mijn bevel. Die stonden onder bevel van de commandant van de luchtstrijdkrachten, de generaal *Best*. Welke maatregelen hij genomen heeft, weet ik niet.

3005. De **Voorzitter:** Daar had u helemaal geen zeggenschap over?

A. Neen.

3006. De **Voorzitter:** Maar u weet ook niet, of de vliegvelden en Uw commando, Uw stafkwartier, tijdig gewaarschuwd zijn de nacht van de overval? Is U later in alarmtoestand gebracht dan b.v. de troepen aan de Maas en de IJssel?

A. Ja, het werd aan mij overgelaten of ik de alarmtoestand uit zou roepen al dan niet. Dat heb ik niet gedaan. Ik heb mijn troepen niet gealarmeerd. Het ging voor mij dus alleen om de troepen op het zuidfront van de vesting Holland. Het oostfront stond onder bevel van de generaal *van Voorst* en het eerste legerkorps onder bevel van de eerste legerkorpscommandant. Het ging bij mij dus alleen om het zuidfront. Ik had de laatste berichten gekregen en ik had mijn chefs van de staven bij elkaar geroepen om te overleggen, wat ik doen zou, alarmeren of niet. Omdat wij in de tweede linie stonden, zuidfront, heb ik overwogen, dat ik mijn troepen die nacht niet zou alarmeren, zelfs als er wat gebeuren zou, omdat ik dacht, ik heb nog 24 uren de tijd en ik wil niet met de troepen, die niet geslapen hebben, de volgende dag het gevecht nog ingaan. Dus ik heb niet gealarmeerd. Wat op de vliegvelden gebeurd is, weet ik niet.
Ik geloof, dat daar ook niet gealarmeerd is, maar ik weet het niet zeker. Ik ben om 1 uur 's nachts van mijn bureau gegaan en werd om 4 uur opgebeld, dat het gevaarlijk werd.

3007. De **Voorzitter:** Dat hebt u dus voor uw persoonlijke verantwoordelijkheid genomen?

A. Ja. Ik heb dus geen opdracht van de opperbevelhebber gekregen om te alarmeren, alleen de mededeling, dat er aan de Maas gealarmeerd was, en ik geloof ook bij het veldleger, dat weet ik niet zeker, maar het werd aan mij overgelaten of ik al dan niet wilde alarmeren.

3008. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Als ik u vragen mag, wanneer hebt u gehoord, dat dat de volgende morgen zou gebeuren? Hebt u dat van het Algemeen Hoofdkwartier gehoord?

A. Dat het zou gebeuren, dat kan natuurlijk niet gezegd zijn.

3009. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ja, maar dat het zeer waarschijnlijk zou zijn. Of hebt u dat niet gehoord?

A. Ja, wij kregen onze berichten elke dag van G.S. III, die gaf de berichten uit en dan konden wij het gevaar van de toestand beoordelen.

3010. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus u begreep wel, dat er 10 Mei wat gebeuren ging, de vorige avond?

A. Neen, wel dat de mogelijkheid bestond, want die mogelijkheid had wel 10 maal bestaan. Die mogelijkheid had al zo herhaaldelijk bestaan, dat men niet telkens kon alarmeren, maar mijn overweging was bovendien: ik zit in de tweede linie, ik heb niet de eerste last.

3011. De **Voorzitter:** Dus men rekende helemaal niet op deze schaal op parachutistenaanvallen e.d.?

A. Niet op mijn front. Ik had gedacht, dat ze niet..., in ons waterrijke land had ik op dergelijke stoute stukken niet gerekend. Bij het Hollandsch Diep had ik niet op parachutisten gerekend.

3012. De **Voorzitter:** Maar dat telegram is toch wel door u ontvangen? Er is een telegram geweest van het Algemeen Hoofdkwartier over die zaken. Dat is, wat u daar straks bedoelde, toen u zei, dat u wel gewaarschuwd was.

A. Ja, ik ben opgebeld door mijn hoofdkwartier, dat de oorlog uitgebroken was.

3013. De **Voorzitter:** Neen, ik kom terug op de waarschuwing, laten we zeggen, 's avonds om 10 uur of iets dergelijks. Toen schijnt er een alarmering te zijn geweest van sommige delen van het leger wel, b.v. het hele oosten en ik meen ook het veldleger. Nu is de vraag, die ons interesseerde, of dat bij u ook gebeurd is, en ik meende eigenlijk uit wat u straks zei de conclusie te kunnen trekken van wel. Maar, dat u toen persoonlijk gezegd hebt: Ik vind dit wel een belangrijk bericht, maar ik ga mijn troepen niet onnodig vermoeien; wij zitten hier in de tweede lijn, dus zal ik maar verder afwachten en geen bijzondere alarmtoestanden aan de troepen meedelen.

A. Ja, ik heb bericht gekregen, dat de alarmtoestand uitgeroepen was aan de Maas en ik meen ook aan het veldleger, dat weet ik niet zeker.

3014. De **Voorzitter:** Maar men liet u vrij het bij u ook te doen, ja dan neen. Toen hebt u uit beleidsoverwegingen gezegd: ik zit in de tweede lijn en hier is het nog niet nodig.

A. Ja, ik heb gezegd: Ik doe het nog niet.

3015. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het bombardement op de kazernes had u niet voorzien. Is er nooit met de mogelijkheid rekening gehouden, dat de Duitsers, die toch de inval in Noorwegen gedaan hadden en ook Polen bezet hadden, dat ze meteen in ons kleine land toch wel zover konden komen, dat ze alles tegelijkertijd zouden bombarderen. Wanneer men wist, dat de oorlog waarschijnlijk stond te beginnen, moest men toch gealarmeerd zijn in de kazernes en op de vliegvelden. De kazernes stonden wel onder uw commando?

A. Ik had alleen maar toezicht op het zuidfront. Het eerste legerkorps kwam pas in die zelfde morgen onder mijn bevel en toen kwamen alle depots onder mijn bevel. De lichte divisie kreeg ik onder mijn bevel. Vóór die tijd had ik er niets geen zeggenschap over. Alleen toen de vesting Holland in gevaar was, kreeg ik alles. De hele verdediging. Maar hoe ondertussen de commandant van de luchtstrijdkrachten zijn beveiliging regelde, wist ik niet.

3016. De **Voorzitter:** Dus pas op de morgen van het uitbreken van de oorlog is dat alles onder u gecoördineerd, onder uw bevel?

A. Dat stond van te voren vast. Wanneer de vesting Holland aangevallen wordt, op de kust b.v., we hebben nog op een Zondagmorgen alarmering gehad, toen werd het hele eerste legerkorps naar de kust gedirigeerd, omdat er toen een Duitse flotille ten noorden van Den Helder gesignaleerd was. Op die Zaterdagnacht is het eerste legerkorps onder mijn bevelen geplaatst en ik heb het toen naar de kust laten oprukken. Toen de oorlog uitgebroken was, kwam dus automatisch het eerste legerkorps onder mijn bevel. Toen de lichte divisie uit Noordbrabant werd teruggetrokken, is die door mij ingezet bij de Noord en toen kwamen alle depots infanterie, artillerie, genie onder mijn bevel. Dus ook de commandant in Rotterdam stond onder mijn bevel met zijn depots. Maar vóór die tijd had ik er niets mee te maken. Toen was ieder zelfstandig. De oorlog liep heel anders dan men verwacht had. Hij begon midden in het land, in plaats van direct aan de grens. Maar, zo als ik dus zeg, heb ik bericht gekregen, dat er gealarmeerd was in de voorste linie en ik heb geen order tot alarmering gekregen. Het werd aan mij overgelaten, wat ik doen zou. Ik heb toen besloten die nacht niet te alarmeren.

3017. De **Voorzitter:** Hebt u zelf nog iets mede te delen?

A. Neen.

De **Voorzitter:** Dan sluit ik het verhoor en dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

J. VAN ANDEL.

RUIJS DE BEERENBROUCK.
Voorzitter.
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 9 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heer Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

Ir. JOHAN WILLEM ALBARDA,

oud 70 jaar, wonende te 's-Gravenhage, lid van de Raad van State, oud-Minister van Waterstaat.

Hij legt de eed af als getuige.

3018. De **Voorzitter:** Ter inleiding kunt u misschien iets mededelen over de wijze, waarop generaal *Reynders* is benoemd tot opperbevelhebber.

A. De benoeming van generaal *Reynders* tot opperbevelhebber was, als ik me goed herinner, het gevolg hiervan, dat hij chef van de generale staf was en hij was daartoe benoemd tijdens het Ministerschap van de heer *Deckers*. Ik geloof, dat zijn benoeming tot opperbevelhebber van land- en zeemacht daaruit ongeveer automatisch is gevolgd. Aangenomen werd, dat hij daarvoor de aangewezen man was.

3019. De **Voorzitter:** Dus dat was wel de unanieme mening van het Kabinet?

A. Ja, ik herinner me op dit ogenblik niet, dat ik daar bezwaar tegen heb horen opperen.

3020. De **Voorzitter:** Hebt u in het begin niet de indruk gehad, dat de Minister van Defensie persoonlijk toch nog min of meer een vraagteken bij deze aangelegenheid plaatste?

A. Ik weet niet, of ik die indruk nu dadelijk in het begin heb gehad, maar ik heb wel heel spoedig bemerkt, dat de Minister van Defensie niet het allergrootste vertrouwen in de geschiktheid van generaal *Reynders* had.

3021. De **Voorzitter:** De benoeming is waarschijnlijk op zijn voorstel gedaan?

A. Ja.

3022. De **Voorzitter:** Hebt u de indruk gehad, dat bij het verloop van het hele geval ook nog persoonlijke tegenstellingen een rol hebben gespeeld? Wat is uw indruk daarover?

A. Neen, ik geloof het niet. Voor zover ik dat kan beoordelen, geloof ik, dat de meningsverschillen tussen de Minister van Defensie en de opperbevelhebber van zakelijke aard waren, al ontstond er natuurlijk een persoonlijke spanning als gevolg van de zakelijke meningsverschillen.

3023. De **Voorzitter:** U hebt vermoedelijk als Minister van Waterstaat ook nog wel met de volgende quaestie te doen gehad. Ir. *Ringers* is toen namens de Regering officieus belast om van advies te dienen op dit hele terrein. Kunt U ons daar het een en ander over mededelen?

A. Ir. *Ringers* was adviseur in algemene dienst bij de Minister van Waterstaat en hij is met mijn medewerking ter beschikking gesteld van Defensie en van de generale staf om waterstaatkundige hulp te verlenen. Hij heeft zich daar met groot enthousiasme en met grote toewijding aan gegeven en kwam herhaaldelijk, bij manier van spreken dagelijks, even bij mij binnenlopen om mij van zijn bevindingen en zijn werkzaamheden korte mededelingen te doen. Dus weet ik ook, hoe hij vele gebreken in de stellingen aantrof en hoe hij zijn best heeft gedaan om die gebreken zoveel mogelijk te herstellen. In het bijzonder heeft hij zich bij de Peel—Raamstelling persoonlijk ingespannen en ook van de hulp van zijn zoon als ingenieur gebruik gemaakt om daar met mechanische hulpmiddelen de leemten zoveel mogelijk op te vullen. Hij heeft zich ook in het bijzonder beziggehouden met het inundatieprobleem voor de Grebbe, bij Wageningen. De generale staf scheen er niet op bedacht geweest te zijn, dat de waterstand niet zou toelaten, dáár de inundatie uit te voeren zonder dat er een gemaal zou zijn. De heer *Ringers* heeft zich toen zeer ingespannen om in de kortst mogelijke tijd pompen daarheen te voeren. Maar als mijn herinnering goed is, geloof ik, dat dat niet voltooid is geweest op het ogenblik, dat de invasie plaats had. Maar ir. *Ringers* heeft er zeer energiek zijn best voor gedaan. Hij was zeer ontstemd, dat die zaak technisch niet goed voorbereid was.

3024. De **Voorzitter:** Hij had eigenlijk geen officiële opdracht, dit was slechts min of meer officieus?

A. Ja, het was min of meer een amicale afspraak tussen Ministers.

3025. De **Voorzitter:** Ik meen, dat ook de Minister van Buitenlandse Zaken daarin betrokken was, omdat hij ook voor Buitenlandse Zaken werkzaam was?

A. Ja.

3026. De **Voorzitter:** Wat is uw indruk, heeft hij in het algemeen bij de legerautoriteiten voldoende steun gehad?

A. Van tegenwerking herinner ik me niet, dat hij die ondervonden heeft.

3027. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hebt u nooit gehoord, dat de heer *Ringers* indertijd nooit door de opperbevelhebber ontvangen zou zijn?

A. Daar staat me iets van voor, maar ik durf daar niet met zekerheid over te spreken, want ik geloof, dat ik dat uit de derde hand gehoord heb. Dat weet ik niet zeker.

3028. De **Voorzitter:** Misschien hebt u het na afloop in een van die brochures gelezen?

A. Het was eigenlijk allemaal buiten mijn eigenlijke werkzaamheden. Ik heb daar geen aantekeningen van gemaakt of stukken van gehad. In de stortvloed van gebeurtenissen kan men dat vergeten zijn of zich verkeerd herinneren.

3029. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het is in ieder geval geen belangrijk punt geweest in die tijd of daarna, niet iets, wat u zich helder herinnert?

A. Neen. Maar ik heb wel herhaaldelijk met de heer *Ringers* over die zaak gesproken en ik ben wel zeer onder de indruk geweest van de achterstand, die er was in het gereedmaken van stellingen in de Grebbelinie en in de Peel-Raamstelling. Ik weet ook, dat Waterstaat alle mogelijke hulp heeft verleend en ik heb zelf meegedeeld aan Minister *Dyxhoorn* en dat is ook meegedeeld aan de generale staf, dat ik alle mogelijke medewerking wilde verlenen tot het voltooien van die werken, en wel op deze wijze, dat ik de aannemers, die aan Waterstaatswerken verbonden waren, zou ontheffen van hun termijn van aflevering van werken, zodat ze hun werk voor Waterstaat konden afbreken om hun krachten en hun materiaal te gebruiken voor de stellingen.

3030. De **Voorzitter:** Ik kom nu op een meer politiek punt. Volgens mededelingen van sommige personen, zouden er stappen zijn ondernomen door de Duitse gezant, eerst bij de secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken, de heer *Snouck Hurgronje,* en later waarschijnlijk ook nog bij Minister *van Kleffens,* over een eventuele doortocht van Duitse troepen door een deel van ons land, Limburg of wat het geweest is. Daar is u nooit van in kennis gesteld?

A. Nooit van gehoord.

3031. De **Voorzitter:** Dus u kunt zich ook niet voorstellen, dat beslissingen van het Kabinet daardoor zijn beïnvloed?

A. Die zaak is nooit in het Kabinet geweest en als ze in het Kabinet zou zijn geweest, dan zou geen mens er voor geweest zijn. Het zou met verontwaardiging zijn afgewezen.

3032. De **Voorzitter:** Kunt u nog iets zeggen over de hoofdreden van het laten weggaan van de opperbevelhebber?
Blijkbaar heeft hij geleidelijk aan het vertrouwen zowel van de Minister van Defensie als ook van het hele Kabinet verloren, maar wat was eigenlijk het punt, waar het om draaide?

A. Ik meen, dat het hoofdpunt bij al de Ministers bestond in de weinige vorderingen, die werden gemaakt bij de voorbereiding van de verdediging, in het bijzonder met het gereedmaken van de stellingen. We hebben ook de opperbevelhebber in de vergadering van de Ministerraad gehad op een namiddag en hem daar precies gevraagd, hoe het stond met de stellingen. Toen bleek, ook aan de hand van hetgeen ik van ir. *Ringers* had vernomen, hetgeen mij in staat stelde zelf ook nog de vragen wat scherper te stellen en enkele aanwijzingen te geven op de kaart, toen bleek, dat er een heleboel gaten in de stelling waren, waar zo doorheen gemarcheerd kon worden, en dat maakte toen op al de Ministers een ontstellende indruk, hoewel het voor de opperbevelhebber niet ontstellend was. Ik kreeg heel duidelijk, niet alleen het gevoel, maar ook de overtuiging, dat de generaal *Reynders* niet geloofde in een invasie van Duitse zijde. Met zoveel woorden, toen ik hem zei: „maar generaal, daar kunnen dan toch de Duitsers doorheen lopen," antwoordde hij tot mijn schrik: „Ze komen niet", waarop ik zei: „dat is een veronderstelling, die voor u niet toelaatbaar is, want uw hele bestaan als opperbevelhebber berust op de tegenovergestelde hypothese en u mag geen andere hypothese aannemen dan dat ze wel komen. Ik kreeg de indruk, en wij hadden over het algemeen die indruk, dat men bij de generale staf van de ernst van het gevaar, dat van Duitse zijde dreigde, niet genoegzaam overtuigd was. Daarmee heb ik ook in verband gebracht een tweetal dingen. De toenmalige majoor *Sas,* de militaire attaché in Berlijn, heeft enige keren langs telefonische weg, op een wijze, waarop hij dat blijkbaar kon doen, zonder dat dat in Duitsland werd bemerkt, gewaarschuwd, met vermelding van data en bijzonderheden, wanneer de invasie zou komen. Hij heeft zich naderhand beklaagd, dat daar in den Haag geen waarde werd gehecht aan zijn inlichtingen. Dat heeft enige tijd geleden nog in couranten gestaan; hij schijnt daar ergens nog over gesproken te hebben en het is, dunkt mij, waarschijnlijk gedeeltelijk waar. Hij heeft waarschijnlijk niet volledig geloof in zijn mededelingen gevonden bij de generale staf. Maar hij heeft wel volkomen geloof in zijn mededelingen gevonden bij de Ministers. Wij waren in het Kabinet van de ernst van de toestand en van de urgentie van het gevaar algemeen overtuigd. Er is, dunkt me, in dat opzicht geen nuance in het Kabinet geweest. Wij hebben dus wel waarde gehecht aan de mededelingen van de heer *Sas,* te meer omdat de eerste van zijn mededelingen bevestigd werd door de feiten. Hij heeft ons nl. in begin April of einde Maart doen weten, dat een aanval op Denemarken en Noorwegen aanstaande was en dat die in het midden van de daarop volgende week zou plaats hebben en ik herinner me nog als de dag van gisteren, dat toen 's morgens om 8 uur door de radio vermeld werd: de Duitsers zijn Denemarken binnengetrokken en de strijd met Oslo gaat beginnen, dat mijn vrouw toen aan mij zei: Ik begrijp niet, dat je niet meer geschrokken bent van die mededeling, waarop ik antwoordde: Ik kon er niet van schrikken, want ik wist het. (Zulke dingen, die thuis gebeurd zijn, onthoud je natuurlijk met grote zekerheid). Ik was dus op dat bericht volkomen voorbereid. Dat feit, dat die gebeurtenissen de bevestiging waren van zijn mededelingen, gaf natuurlijk aan de waarschuwingen van majoor *Sas* heel grote betekenis. Daarna hebben we van hem een waarschuwing gekregen, dat moet de Dinsdag geweest zijn, die aan de invasie voorafging de 7de Mei, dat we in die week de invasie in Nederland moesten verwachten. Die mededeling — wij dronken in die dagen op de Witte Societeit snel met elkaar koffie, om contact te houden en dicht bij onze Departementen te zijn, en die morgen verscheen ook de heer *de Geer,* die daar anders nooit was — hebben we besproken en toen waren we ook allemaal overtuigd, dat het over enkele dagen ging beginnen.

In Amsterdam moest op Donderdagavond 9 Mei een tentoonstelling geopend worden van Belgische kunst en Minister *Bolkestein,* Minister van Onderwijs, zou de opening verrichten en had daarvoor Belgische Ministers uitgenodigd. We hebben toen besproken of dat door kon gaan en we hebben het door laten gaan. Ik ben met *Bolkestein* meegegaan, maar niet dan nadat we de heren *Dyxhoorn* en *van Kleffens* hadden gevraagd: Kunnen we nog veilig uit Amsterdam thuiskomen? We hebben toen maatregelen genomen, dat we daar onmiddellijk gewaarschuwd zouden worden om direct terug te keren, wanneer er iets gebeurde. We hebben dat nog gedaan om niet een paniek bij het publiek te wekken.

De volgende morgen begon het dan. De mededelingen van de heer *Sas* schijnen op de generale staf niet met zoveel geloof te zijn ontvangen als bij de Ministers. De heer *Sas* had zich kort te voren ook nog met een klacht tot de heer *Colijn* gewend, zoals hij naderhand heeft gezegd. En dat trof hij toen wel heel ongelukkig, want de heer *Colijn* meende in die dagen, dat de Regering zich nodeloos ongerust maakte, en u herinnert zich, Mijnheer de President, dat op dezelfde ochtend van de invasie in het ochtendblad van „De Rotterdammer", dat toen nog verscheen, de schriftelijke vragen van de heer *Duymar van Twist* stonden, waarom of de Regering toch de bijzondere verloven had ingetrokken. Toen waren de Duitsers al in den Haag, toen die krant verscheen.

De tweede herinnering, die heel helder bij mij is, die mij ook de indruk geeft, dat men op de generale staf de gevaren niet al te ernstig heeft genomen, is deze. Op de Zondag na de inval in Scandinavië, na hetgeen in Oslo was gebeurd, waar voor het eerst een invasie uit de lucht was vertoond, niet op die schaal als naderhand in Nederland is geweest, maar toch wel op grotere schaal dan men ooit te voren had gezien, op die Zondagavond omstreeks middernacht werd ik opgebeld door de heer *Dyxhoorn,* die toen, zoals hij dikwijls deed, de hele Zondag had doorgebracht werkende ten huize van de heer *van Kleffens.* De heer *Dyxhoorn* belde mij op en hij zei, ik ben hier de hele dag met *van Kleffens* in bespreking. Wij zijn bang, dat de Duitsers hier hetzelfde zullen doen, wat ze hebben gedaan in Oslo, nl. dat ze ons uit de lucht zullen proberen te overrompelen en nu denken we aan onze grote wegen, de grote betonwegen, die van den Haag uitstralen en die hun een schone gelegenheid zouden bieden om met hun vliegmachines daarop te landen en den Haag te overrompelen. Kun jij daar iets aan doen? Ik antwoordde, dat ik het direct morgen te hand zou nemen en mij met de directeur-generaal van Waterstaat in verbinding stellen om onmiddellijk met hem de nodige plannen te maken. „Je zult hier natuurlijk even mee moeten wachten, want we zullen met de generale staf moeten overleggen. Het is ten slotte luchtbescherming, het ligt dus niet op de weg van Waterstaat." Ik heb gezegd, dat ik tot alle technische hulp bereid was. Ik heb de volgende morgen de heer *Wentholt,* de toenmalige directeur-generaal van Waterstaat, al om 9 uur of nog eerder bij mij op het Departement geroepen. Ik heb gezegd, dit is het probleem en dat moeten wij oplossen, en wel zo snel mogelijk. Hij heeft er zijn gedachten over laten gaan. Ik zeide: U moet natuurlijk met uitvoering wachten tot we een sein krijgen van Defensie. Ik heb de heer *Dyxhoorn* telkens gevraagd, hoe zit het er mee, ik hoor maar niets, wat moeten we nu doen? Toen zei hij, dat de generale staf er niet aan wilde. De afd. Luchtbescherming, de generaal *Best,* wilde daarvan klaarblijkelijk niet weten, tot op die Dinsdag, 7 Mei, waarvan ik U zei, dat we die nadere waarschuwing kregen uit Berlijn. Toen zei ik aan de heer *Dyxhoorn,* nu wacht ik niet langer, maar ik ga vanmiddag met of zonder U, maatregelen nemen die wegen te versperren. Hij zei, dat hij me dadelijk terug zou bellen, omdat hij eerst even met de staf wilde spreken. Hij belde me op en zei, ga je gang maar. Er komen straks een paar officieren van de staf. Toen kwam tegen halfzes de kolonel van de luchtmacht *van Heyst* met een adjudant, ik meen dat hij heette mr. *Schepers,* en toen zei ik, heren gaat u zitten, maar wij zijn klaar. Ik had intussen met enige ingenieurs van Waterstaat en ir. *Ringers* de hele zaak klaar op één ding na. De voertuigen, waarmee we die wegen wilden versperren, moest ik nog vorderen. Krachtens een speciaal wetje kon de Minister van Waterstaat dat doen. Ik wilde in het Westland autobussen vorderen, tenzij de heren in staat zouden zijn ons militaire wagens te leveren, dan zou dat natuurlijk veel eenvoudiger zijn. Toen is het enige wat de generale staf daar aan gedaan heeft, geweest, dat hij die militaire wagens heeft geleverd. Al die wegen zijn bezet en ik heb de heren gezegd,

gij kunt me de hele nacht roepen, als er iets gebeuren moet, maar ik zal morgenochtend de zaak inspecteren en dan moet het in orde zijn. Dit is altijd een heel interessante herinnering uit mijn leven. De volgende morgen was het in orde. Toen heb ik met de heer *Wentholt* gereden van Den Haag naar Rotterdam, van Rotterdam naar Gouda, van Gouda naar Utrecht en van Utrecht naar den Haag, van den Haag tot in de Haarlemmermeer en weer terug en het was op die wegen allemaal in orde. Er stonden op de smalle wegen auto's op ongeveer 60 meter, meen ik, zoals we het uitgerekend hadden — de afstand was natuurlijk berekend naar de uitloopafstand van een dalend vliegtuig. Op de smalle wegen stonden ze ze beurtelings rechts en links en op de bredere wegen stonden ze in het midden, zodat een vliegtuig niet kon dalen zonder met zijn vleugels tegen zo'n wagen aan te komen. Ik schrijf het daaraan toe, dat het plan — het staat wel vast, dat dat plan bestond — den Haag de eerste dag te overrompelen, mislukt is. Tot die maatregelen is op Dinsdag besloten. Woensdag 's morgens was het in orde. Donderdag 's morgens kwam bij mij om 9 uur op mijn Departement de heer *van Kleffens,* die had me opgebeld en gezegd, ik moet eens even bij je komen om je iets belangwekkends te vertellen. Hij wilde het liever niet telefonisch mededelen. Hij kwam bij me en zei: „We hebben bericht uit Berlijn gekregen, dat men in Berlijnse militaire kringen zeer teleurgesteld is, want daar hebben ze al het bericht gekregen, dat de wegen versperd zijn. Dus dat schijnt hun plannen in de war gejaagd te hebben." Van die maatregelen wilde de generale staf aanvankelijk niet weten!

3033. De **Voorzitter:** Ik mag misschien even terugkomen op wat ik gevraagd heb. Dit is dus meer een critiek in het algemeen op de generale staf, maar in dat stadium had de heer *Reynders* daar niets meer te zeggen!

A. Neen, toen had de heer *Reynders* het niet meer te zeggen. Dat was toen de heer *Winkelman.*

3034. De **Voorzitter:** Daarom kom ik nu terug op generaal *Reynders.* Is uw mening, dat hij dus eigenlijk niet voldoende bekwaam was in het oog van de Regering?

A. Militaire bekwaamheid kan ik niet beoordelen.

3035. De **Voorzitter:** Of niet voldoende actief?

A. Het scheen mij toe, en ik denk ook anderen, niet voldoende actief, niet voldoende voortvarend, en dat hij de zaak niet ernstig genoeg opnam.

3036. De **Voorzitter:** Dat was juist uw hoofdgrief, dat hij er niet aan geloofde?

A. Er was ook nog een ander bekend punt van meningsverschil, dat betrof de wijze, waarop, en de mate, waarin de Peel-Raamstelling zou worden verdedigd.

3037. De **Voorzitter:** Over de Grebbestelling en het oostfront van de vesting Holland bestond ook een grote tegenstelling. Om op de bedoeling van mijn vraag terug te komen, de quaestie, die u daar het laatste noemt, die tegenstelling over de Peel-Raamstelling, Grebbestelling, oostfront van de Waterlinie en eventueel zijn niet voldoende activiteit in uw oog, dat zijn dus toch wel de hoofdpunten van het conflict geweest? Daarnaast heeft dan nog een rol gespeeld de quaestie van de mobilisatieclubs?

A. De quaestie van de mobilisatieclubs heeft een poosje een rol gespeeld, maar die is helemaal niet van het grootste gewicht geweest, want ik was het met Minister *Dijxhoorn* eens, dat die quaestie bevredigend en met tact opgelost was.

3038. De **Voorzitter:** Heeft men met generaal *Winkelman,* de opvolger van generaal *Reynders,* nog uitvoerig contact gehad, voordat hij optrad? Is u daar iets over bekend?

A. Dat durf ik u niet te zeggen. Eén van de moeilijkheden, die we ontmoetten om over te gaan tot het geven van ontslag aan de heer *Reynders,* was juist gelegen in de moeilijkheid een goede opvolger te vinden.
Er zijn verschillende personen voorgesteld en de heer *Winkelman,* als ik me goed herinner, aanvankelijk niet, want hij was reeds gepensionneerd. Ten slotte is de oplossing gekomen van de heer *Winkelman,* met volle instemming van alle Ministers.

3039. De **Voorzitter:** Voordat ik overga tot de quaestie van de staat van oorlog en beleg, wilde ik even met u doornemen de quaestie van het afkondigen van de mobilisatie. Daar is nl. een quaestie over gerezen, of de heer *de Geer* bij het aannemen van de betreffende beslissing aanwezig is geweest. Het is een feit, dat het in étappes is gebeurd, er waren voorbesluiten en toen kwam de grote mobilisatie, misschien zit het misverstand derhalve daarin. Het interesseert de commissie van u te vernemen, of u zich kunt herinneren, de al of niet aanwezigheid van de heer *de Geer* bij de voornaamste beslissing.

A. Toen wij de voornaamste beslissing over de mobilisatie hebben genomen, was de heer *de Geer* niet aanwezig. Wij hebben de heer *de Geer* telefonisch daarvan in kennis gesteld. We hebben die beslissing buiten aanwezigheid van de heer *de Geer* moeten nemen.

3040. De **Voorzitter:** Was hij er 's morgens dan niet geweest?

A. Ik meen, dat hij 's morgens in de stad geweest is en niet in de vergadering van het Kabinet. Hij hield toen verblijf in Beekhuizen en was naar Beekhuizen teruggekeerd.

3041. De **Voorzitter:** Hij heeft het ons nl. anders meegedeeld. Hij meent, dat hij er wel bij aanwezig is geweest.

A. Dat weet ik heel zeker, dat hij daar niet bij aanwezig is geweest. Maar nu kan er een verwarring bestaan. De mobilisatie is in twee étappes afgekondigd, nl. de voormobilisatie en de definitieve mobilisatie. Maar naar mijn herinnering is hij bij de gewichtigste beslissing niet aanwezig geweest.

3042. De **Voorzitter:** Hoe was in het algemeen de houding van de heer *de Geer* na de afkondiging van de mobilisatie met betrekking tot de quaestie van het beschikbaar stellen van gelden? Heeft hij coulant meegewerkt of kan men daar critiek op uitoefenen?

A. Het is mij nooit gebleken, dat de heer *de Geer* de beschikbaarstelling van gelden voor de verdediging heeft geweigerd. Ik geloof niet, dat hij op dat punt moeilijk is geweest.

3043. De **Voorzitter:** Dan zou ik nu over willen gaan naar de staat van oorlog en beleg. De meest ver gaande, de staat van beleg, is eerst in April afgekondigd, ofschoon de beide opperbevelhebbers er op aangedrongen hebben, successievelijk, om het veel eerder te doen. Kunt u daar iets over mededelen, wat eigenlijk de motieven zijn geweest van het Kabinet om daar niet eerder gevolg aan te geven?

A. De staat van beleg is, zoals ik zeg, volledig afgekondigd, wat omvang en wat diepte betreft, kort voor de invasie.

3044. De **Voorzitter:** Ja, op 19 April.

A. Maar te voren waren sommige gedeelten van het land wel in staat van beleg. O.a. in de nabijheid van linies en van zeegaten. Bepaalde districten waren wel in staat van beleg. Maar overigens gold voor het hele land de staat van oorlog. De opperbevelhebber heeft aanhoudend op de invoering van de volledige staat van beleg aangedrongen.

3045. De **Voorzitter:** Generaal *Winkelman* ook?

A. Ja, later de generaal *Winkelman* ook, en generaal *Reynders* eerst. Daarbij ontmoette hij in het Kabinet veel tegenstand en als ik voor mezelf mag spreken — ik geloof ook wel, dat dit gevoelen de hele tegenstand verklaart — dan zag het Kabinet er tegenop die stringente staat van beleg voor de hele 100 % in te voeren voor een onbepaalde tijd en dus het Nederlandse volk te brengen in die beperkte toestand van de staat van beleg, zonder volledige beschikking over de vrijheden, waarop het volk gesteld is.
Ik beschouwde dit als gevaarlijk voor die vrijheden, maar ook gevaarlijk voor de mentaliteit, de stemming van het volk, en daarom was het Kabinet niet bereid eerder dan bij dwingende noodzakelijkheid tot de invoering van de volledige staat van beleg over te gaan. Daar speelde nu misschien ook wel indirect de quaestie der mobilisatieclubs enige rol bij, omdat de wijze, waarop de opperbevelhebber *Reynders* zich keerde tegen de mobilisatieclubs, natuurlijk er niet toe kon bijdragen om het vertrouwen aan hem te schenken, dat men toch in grote mate aan een opperbevelhebber moet kunnen schenken in de staat van beleg, waarbij ten slotte in grote mate is te beschikken over de rechten en vrijheden van het volk.

3046. De **Voorzitter:** Maar deze quaestie is toch pas een rol gaan spelen half of eind November, terwijl hem toch 1 September al bepaalde bevoegdheden geweigerd zijn! Zelfs de volledige staat van oorlog heeft men hem niet gegeven.

A. Ja, wel de staat van oorlog, maar niet de staat van beleg. De staat van oorlog, met beperkingen, die in onderling overleg tussen de Regering en de opperbevelhebber zijn overeengekomen.

3047. De **Voorzitter:** Maar eigenlijk tegen zijn wil, tegen zijn mening. Die restricties vond hij erg onpleizierig.
Vindt u het achteraf nog juist, dat als men de Oorlogswet, die twee bepaalde rechtstoestanden kent — de staat van oorlog enerzijds, de staat van beleg anderzijds —, als men er toe overgaat één van die twee af te kondigen, in casu de staat van oorlog, dat men dat onderhands toch weer gaat beperken?

A. Het is inderdaad een wat vreemde figuur. Een beetje buitenwettelijk. Maar men kan met de opperbevelhebber toch altijd een agreement maken daaromtrent. Dat is dan ook gebeurd.

3048. De **Voorzitter:** Het is niet het meest logische en het meest voor de hand liggende, als het jarenlang zo in de wet stond!

A. Maar er bestond het plan een wijziging te brengen, een novelle te maken.

3049. De **Voorzitter:** Maar de Minister van Defensie, die het op de eerste plaats aanging — het was een wet ter uitvoering van artikel 195 van de Grondwet, staande in het hoofdstuk van de Defensie —, was daar vierkant tegen!

A. Het was de Minister van Justitie, die het wilde proberen.

3050. De **Voorzitter:** Wilde hij dat uit zich zelf, of waren er ook nog anderen. De Minister van Binnenlandse Zaken misschien?

A. Dat weet ik niet. Ik herinner me alleen, dat er op het Departement van Justitie gewerkt werd aan die wet en dat de heer *Gerbrandy* in het Kabinet niet alleen stond.

3051. De **Voorzitter:** Ik kom nu aan de mobilisatieclubs. U kunt er misschien in het algemeen nog iets over vertellen? Dit hele instituut, zal misschien uw bijzondere interesse ook wel gehad hebben.

A. Ik heb weinig bemoeiing daarmee gehad, dus kan ik er niet veel bijzonderheden over vertellen. Maar het instituut bestond gedurende de eerste wereldoorlog en dat was voor de soldaten van socialistischen huize en voor soldaten, die behoorden tot de modern georganiseerden, in hun diensttijd een verkwikking. Het was voor hen een morele steun. In dat opzicht, hoewel er na November 1918 veel kwaads aan de mobilisatieclubs is toegeschreven, was het bestaan van die clubs, naar mijn overtuiging, van belang voor het moreel van het leger. Dat belang zag ik ook heel duidelijk in de tweede wereldoorlog en de soldaten, die tot die categorie behoorden, waren er zeer op gesteld. Toen ze tegenwerking ondervonden in verschillende kampementen, gaf dat grote verbittering, grote ontstemming, en toen heeft de heer *Dijxhoorn* meer dan eens, als ik me wel herinner, de heren *Vorrink, Kupers* en *Woudenberg* (ik kan me in één of twee van die personen vergissen, maar een delegatie van die omvang, van dat karakter), op zijn Departement ontvangen om met hen te spreken over de wijze, waarop dat kon worden geregeld. Ik heb mij daar niet mee bemoeid, maar dat is, naar ik later gehoord heb, tot wederzijds genoegen en in wederzijds vertrouwen goed geregeld. Maar het legerbevel, het hoofdkwartier wenste het anders.

3052. De **Voorzitter:** Is de opperbevelhebber daarover tijdig gehoord?

A. Dat durf ik niet te zeggen.

3053. De **Voorzitter:** Want het is juist een grief, dat in de Memorie van Antwoord aan de Eerste Kamer de eerste formulering van het Regeringsstandpunt naar buiten is gebleken, zonder dat daarover vooraf contact is geweest met de opperbevelhebber.

A. Ja, ik herinner me, dat in de Memorie van Antwoord, ik wist niet meer of het aan de Eerste of Tweede Kamer was, vrij uitvoerig het standpunt van Minister *Dijxhoorn* was uiteengezet. Er is, geloof ik, ook over gesproken in de Eerste Kamer.

3054. De **Voorzitter:** Dat is later geweest, toen generaal *Winkelman* reeds was opgetreden, meen ik.

A. Bijzonderheden daarvan kan ik u niet vertellen.

3055. De **Voorzitter:** Is Minister *Dijxhoorn* helemaal uit zich zelf tot dat standpunt gekomen, of is er misschien uwerzijds of van de zijde van andere Ministers aandrang in deze quaestie geweest? Hebt u dat misschien met hem overlegd, omdat u zich toevallig bijzonder er voor interesseerde?

A. Zoals ik zei, heeft Minister *Dijxhoorn* conferenties gehad met vertegenwoordigers van de socialistische beweging, met de heren *Vorrink, Woudenberg* en ik meen, *Kupers*. Ik meen, dat zij het geweest zijn, die bij hem geweest zijn, en ik meen me wel te herinneren, dat het op mijn verzoek is geweest, dat de heer *Dijxhoorn* zich bereid heeft verklaard die heren te ontvangen.

3056. De **Voorzitter:** Wat die instituten zelf betreft, kunt u zich voorstellen, dat het in die opzet van November 1939 een instantie tussen de gemobiliseerden en hun hiërarchieke chefs zou zijn geweest, of vindt u dat te sterk uitgedrukt?

A. Ja. Ik zie daar helemaal niet in een of andere doorbraak of inbreuk op de hiërarchie. Die mobilisatieclubs brachten niet de minste gezagsverhoudingen mee. Het waren eigenlijk verenigingen voor ontwikkeling en ontspanning en voor politieke ontwikkeling, politieke beraadslagingen en ik kan me wel voorstellen, dat, als men zich daar een verkeerde voorstelling van maakt, dat er dan bij militaire bevelhebbers bezwaren daartegen rijzen, maar ik geloof, dat die bezwaren niet gegrond waren.

3057. De **Voorzitter:** Hebt u zelf over dit punt nog iets?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

3058. De **Voorzitter:** U hebt straks al vermeld, dat de opperbevelhebber in Januari in de Ministerraad is geweest. Toen bestond kennelijk na afloop van die besprekingen de indruk, dat het hele Kabinet geen erg groot vertrouwen in zijn hele beleid stelde. Dat is dus practisch genomen wel een eenstemmig besluit, een eenstemmige visie geweest?

A. Ja.

3059. De **Voorzitter:** Dan heb ik alleen nog met u te behandelen de quaestie van de staatsrechtelijke verhouding tussen Regering en opperbevel. Is daar ook van theoretisch standpunt wel eens over van gedachten gewisseld in het Kabinet, of heeft men gewoon de instructie, die het vorige Kabinet al in Mei had vastgesteld, overgenomen en zo maar toegepast?

A. De instructie was van Minister *van Dijk,* uit diens tijd.

3060. De **Voorzitter:** Ja, van 6 Mei 1939.

A. De instructie is, voor zover ik weet, onveranderd gebleven, maar over de interpretatie van die instructie kan men natuurlijk van mening verschillen en als ik me goed herinner, dan bestond er dikwijls aan de zijde van de opperbevelhebber *Reynders* deze opvatting, dat hij eigenlijk met Minister *Dijxhoorn* weinig of niets had te maken. Dat hij alleen met de Regering had te maken in haar geheel. Dat staat ook in de instructie, maar hij scheen moeilijk deze figuur te aanvaarden, dat in een aangelegenheid als deze de Minister van Defensie tegenover de opperbevelhebber de porte parole en de vertegenwoordiger van de Regering is. Hij kan toch niet altijd met het volledige Kabinet praten en menigmaal is ook namens de Regering met de opperbevelhebber gesproken door meer dan één Minister. De heren *de Geer* en *Dijxhoorn* hebben te zamen menigmaal met hem gesproken, ook ten paleize van de Koningin. Maar er is toch zeker aan de generaal meer dan eens gezegd, dat, wanneer de Minister van Defensie na een bespreking in de Ministerraad een onderhoud had met de opperbevelhebber, hij de woorden van de Minister van Defensie dan moest beschouwen als de uitdrukking van de wil en de mening van de Regering.

3061. De **Voorzitter:** En dat is hem meegedeeld?

A. Ongetwijfeld. We hebben ons altijd op dat standpunt gesteld.

3062. De **Voorzitter:** De instructie zelf vond u in het algemeen in grote lijnen wel juist, daar kon het Kabinet zich mee verenigen?

A. Ja, ik geloof het wel. Ik heb er nooit bezwaren tegen gehoord. Maar wel, dat er moeilijkheden waren bij de interpretatie.

3063. De **Voorzitter:** Is ook de aandacht gevallen op de tegenstelling, die nu achteraf door generaal *Reynders* scherp onderstreept wordt en waar ook wel, als men het objectief leest, veel van aan is? Er staat in artikel 2, lid 3: „Wij behouden ons voor, zolang de oorlogstoestand voor Nederland niet feitelijk is ingetreden, met betrekking tot de opstelling van de weermacht en nadat de oorlogstoestand voor Nederland is ingetreden met betrekking tot het krijgsbeleid, opdrachten of aanwijzingen te verstrekken." Met een zekere grond van recht wijst hij er op, dat het Kabinet een paar maal, in meerdere of mindere mate, zich ook al met dat tweede gedeelte heeft bemoeid, terwijl de oorlogstoestand nog niet was ingetreden.

A. Men kan inderdaad, bij lezing van die instructie en bij vergelijking van de beide bepalingen, die u daar citeerde, tot verschillende veronderstellingen of opvattingen komen, zolang de oorlogstoestand nog niet is ingetreden. Daar wordt eigenlijk geredeneerd alsof er een scherpe grens is tussen de periode vóór de oorlog en de periode van de oorlog en de nuance, de overgangstoestand wordt daarbij uit het oog verloren.

De positie, waarin wij in Nederland verkeerden in dat halfjaar met de bedreiging van onze grens, met gebeurtenissen, zoals het incident van Venlo e.d., die gaf ons toch een gevoel, dat de oorlogstoestand feitelijk al min of meer was ingetreden. We bevonden ons eigenlijk in een tussentijdperk en dat bracht, geloof ik, ook de onzekerheid bij de interpretatie teweeg.

Toen ik deze instructie herlas, is me ook opgevallen, dat, wanneer men spreekt over de opstelling van de troepen, waarover de Regering in het eerste tijdperk aanwijzingen kan geven, en het krijgsbeleid, waarover men aanwijzingen kan geven in een later stadium, uit het oog schijnt te zijn verloren, dat die beide onderwerpen toch eigenlijk niet helemaal van elkaar te scheiden zijn. Want de opstelling van de troepen bepaalt, naar mijn zienswijze, al voor een gedeelte het krijgsbeleid, en het krijgsbeleid, dat men zich voorstelt te voeren, beheerst reeds te voren de opstelling van de troepen. Het zijn geen twee volkomen van elkaar losstaande dingen. Als men een krijgsbeleid wil voeren, waarbij men bijv. aanvallenderwijze door Brabant had willen trekken, dan moet men in Brabant toch een heel andere opstelling van troepen hebben, dan wanneer men zich als krijgsbeleid voornamelijk voorstelt de verdediging van de vesting Holland. Die dingen hangen toch met elkaar samen, de opstelling van de troepen en het krijgsbeleid, die kan men nooit geheel van elkaar scheiden.

3064. De **Voorzitter:** Maar hoe staat u dan tegenover de quaestie van de bevoegdheid, wie dat heeft uit te maken? Kunt u een scheiding maken, waarbij u zegt: Dat is het terrein van de Regering en dat is wat de vakman, in casu de opperbevelhebber, moet beslissen?

A. Ja, men kan natuurlijk de bepalingen op verschillende wijzen toepassen. Naar mijn mening wil het, zelfs wanneer men dat krijgsbeleid voorlopig geheel aan de opperbevelhebber zou willen overlaten, nog niet zeggen, dat men zich moet neerleggen bij wat de opperbevelhebber zich op het punt van krijgsbeleid voorneemt. Als de Regering meent, dat het onjuist is, wat hij gaat doen, dan kan ze hem ontslaan.

3065. De **Voorzitter:** Het ontslaan, dat geeft iedereen toe, dat is de bevoegdheid van de Regering. Maar de grief gaat min of meer daartegen, dat niet overgaande tot het laatste, met name dus de Minister van Defensie nogal eens heeft ingegrepen in de bevoegdheden van de opperbevelhebber en deze daardoor misschien tot compromissen heeft gebracht, waardoor het hele geval op verschillende gedachten is gaan hinken!

A. Dat is misschien wel mogelijk, dat weet ik niet. Dat heb ik niet kunnen constateren, maar het kan zich uiteraard zeer goed voordoen. Maar als men een Minister van Defensie heeft, als mijnheer *Dyxhoorn*, die zelf militair is en die een grote reputatie genoot wegens zijn strategische kennis, van wie iedereen in Nederland wist, dat hij aan de école militaire supéricure in Parijs had uitgeblonken tussen de beste Franse leerlingen van die hogere krijgsschool, dan spreekt het vanzelf, dat het woord van zulk een deskundige, ook wanneer het over het toekomstig krijgsbeleid gaat, van invloed is. Men kan hem toch het zwijgen niet opleggen in de Ministerraad.

3066. De **Voorzitter:** Hebt u zelf in het algemeen nog iets over de wisseling van het opperbevel?

A. Neen, niet daarover. Maar als u het mij toestaat, Mijnheer de President, dan wilde ik in deze commissie wel graag een enkel woord zeggen naar aanleiding van iets, dat de heer *Donker* in de Eerste Kamer bekend heeft gemaakt bij de behandeling van het Enquete-ontwerp, nl., dat bij uw commissie een klacht is ingekomen, of een aantijging, dat er in de laatste tijd vóór de oorlog in het Kabinet een stroming zou zijn geweest, die een soort van Deense politiek zou willen volgen, d.w.z. die niet met inspanning van alle krachten zich had willen verdedigen tegen de invasie van welke zijde ook.

3067. De **Voorzitter:** Ik heb er straks al even op geduid, toen ik vroeg over die stap van de Duitse gezant, maar omdat u ontkende, dat er iets van meegedeeld was, ben ik er toen niet op doorgegaan.

A. Maar ook, wanneer die stap van de Duitse gezant er niet zou zijn geweest, dan zou er toch hebben kunnen bestaan een neiging bij sommige Ministers om te zeggen, laten we het hoofd maar in de schoot leggen. Ik stel er prijs op U te verklaren, dat daarvan geen woord waard is. Dat er bij geen een van de Ministers ook maar een ogenblik aarzeling is geweest over de vraag, of we ons met nagels en tanden moesten verdedigen of niet. Niemand is er geweest, die ook maar in het minst geneigd was tot de opvatting: Laat die Duitsers maar binnenmarcheren.

3068. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het Kabinet was hierin dus homogeen. En was er geen kleinere groep, die b.v. genoemd zou kunnen worden „the inner circle" van het Kabinet, die hierin misschien andere wensen had.

A. Ik heb nooit een andere mening horen uitspreken, nooit van een ander gevoelen enig teken gezien. Maar we hadden ons natuurlijk wel de gang van zaken heel anders voorgesteld. Van militaire zijde hadden we dikwijls gehoord, dat waarschijnlijk aan de IJssellinie een dag of vier stand zou kunnen worden gehouden en dat waarschijnlijk in de waterlinies vier weken tot vier maanden stand kon worden gehouden en dat in die tijd wel hulp zou komen opdagen. Deze snelle overrompeling had niemand voorzien, voor zover ik weet, ook de militairen niet. Maar dat doet ten slotte aan het principe niets af.

3069. De **Voorzitter:** Had de Minister van Defensie ook wel verwacht — u noemde hem zojuist als een vooraanstaand deskundige —, dat men het een tijd lang had kunnen uitzingen?

A. Wel langer dan nu gebeurd is, omdat ten slotte niemand heeft voorzien hoe de overrompeling midden in het hart van de vesting Holland zou geschieden; een luchtinvasie van die omvang heeft niemand voorzien.

3070. De **Voorzitter:** U hebt straks nog even op de Peel-Raamstelling gedoeld. Hebt u daar soms nog iets over te zeggen, b.v. in verband met de neutraliteitspolitiek?

A. Ja, ik weet wel, dat die Peel-Raamstelling heel zwak was, ook doordat hij in het zuiden niet aansloot. Dat daar een gaping was tussen het einde van de Peel-Raamstelling en de Belgische verdedigingslinie en dat de Rijkswaterstaat te Maastricht onder leiding, meen ik, van de hoofdingenieur *Witteveen* daar nog een inundatieplan heeft gemaakt, waardoor nog een stuk onder water kon worden gezet.

3071. De **Voorzitter:** Anders hebt u daar niets meer over te vertellen? Dan heb ik nog een slotvraag. U hebt straks gezegd, dat generaal *Reynders* in het Kabinet is geweest ongeveer op 22 Januari. Herinnert u zich nog of bij die gelegenheid het debat hoofdzakelijk gevoerd is tussen hem en de Minister van Defensie, of is die meer op de achtergrond gebleven?

A. Ik geloof wel, dat door verschillende Ministers beraadslagingen met generaal *Reynders* zijn gevoerd. Ik heb b.v. zelf ook met hem gesproken, maar ik herinner me niet of de heer *Dijxhoorn* daarbij op de voorgrond dan wel op de achtergrond trad.

De **Voorzitter:** Dus het is u niet opgevallen en u herinnert het zich niet in bijzonderheden. Dan bedank ik u zeer voor uw mededelingen.

J. W. ALBARDA.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALLS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 9 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heer Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

PROF. MR. JOHANNES ALEXANDER EIGEMAN,
oud 71 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
oud-hoogleraar aan de Hogere Krijgsschool.

Hij legt de eed af als deskundige.

3072. De **Voorzitter:** De commissie zou u hoofdzakelijk willen horen over de staatsrechtelijke verhouding tussen de opperbevelhebber en de Regering. Maar vooraf wil ik u een enkele vraag stellen, verband houdende met de quaestie van het proclameren van de staat van oorlog in 1939. Zoals u bekend is, kan volgens de Oorlogswet hetzij de ene rechtstoestand, hetzij de andere worden afgekondigd: de verder gaande staat van beleg en de minder ver gaande staat van oorlog. De Regering heeft toen gemeend niet de verst gaande staat te moeten afkondigen; later is dat geleidelijk wel voor een paar plaatsen gebeurd en in April 1940 ook voor het gehele land. Aanvankelijk heeft men zich dus beperkt tot de staat van oorlog en deze is wel officieel voor 100 pct. afgekondigd, maar door een gentleman-agreement met de opperbevelhebber werden de bevoegdheden van de staat van oorlog voor een gedeelte teruggenomen. Hij kreeg nl. niet de bevoegdheid er volledig gebruik van te maken. Hebt u daar een bepaalde visie over of dat juist is te achten? Eenmaal gegeven, dat de wet zo was, vindt u dat eigenlijk wel oorbaar of.....

A. Wat bedoelt u, wettelijke, of in het algemeen....

De **Voorzitter:** Ja, ik meen wettelijk juist.

A. Wettelijk is het helemaal niet juist. Waar het publiek recht een gezagsquaestie regelt, daar kan men natuurlijk geen afstand doen van bevoegdheden bij onderlinge afspraak. De wet kent alleen de staat van oorlog en de staat van beleg, geen tussenregeling. Dat is strikt juridisch geredeneerd.

3073. De **Voorzitter:** Dus u meent, dat de Regering dit dus eigenlijk niet van een opperbevelhebber had mogen vragen?

A. Inderdaad.

3074. De **Voorzitter:** Dus het is kiezen of delen: òf wel de staat van oorlog, òf helemaal niets?

A. Òf de wet toepassen, òf een nieuwe wet maken!

3075. De **Voorzitter:** Dientengevolge schijnt het ook wel in de practijk zo te zijn geweest, dat bepaalde bevoegdheden b.v. van de Gemeentewet.....

A. Ja, juist, de handhaving van de openbare orde betreffende.

3076. De **Voorzitter:** ... door niemand kon gebeuren, omdat de bevoegdheid van de burgemeester was vervallen en des opperbevelhebbers.....

A. bevoegdheid niet vastgelegd kon worden in een gentlemen's agreement. Dus hier ziet u de practijk des levens, die uitmaakte, dat het een ongewenste toestand was.

3077. De **Voorzitter:** Dit was het punt, dat ik u vooraf wilde vragen. Wij kunnen nu meteen overstappen naar het belangrijke punt, de quaestie van de staatsrechtelijke verhouding tussen de opperbevelhebber en de Regering. Misschien mag ik u het woord verlenen, dat u het een en ander daarover mededeelt. Dan kunnen wij later misschien nog bepaalde vragen stellen.

A. Goed, Mijnheer de Voorzitter. Dan kan ik nu een soort college geven. Dat is misschien het prettigste.

De **Voorzitter:** Heel graag.

A. Dit is een bekende staatsrechtelijke vraag. De verhouding tussen de opperbevelhebber en de hoogste Regeringsautoriteit; wie is die hoogste Regeringsautoriteit? Vroeger nam men vrij algemeen aan, dat dit waren de Minister van Oorlog en die van Marine. Want ik herinner me, toen ik werkzaam was aan het Departement van Oorlog, dat Minister *de Jonge* ontworpen heeft een soort instructie, en daarin werd bepaald, dat de opperbevelhebber was onderworpen aan de Minister van Oorlog. Dat was aan het Departement ook de algemene opvatting. En nu werd in 1914 benoemd generaal *Snijders.* Deze had er bezwaar tegen onder deze voorwaarde zijn functie te aanvaarden. Hij argumenteerde, dat de opperbevelhebber ressorteerde onder de Regering in haar volle omvang, dus niet onder een Minister. Hij wenste dus niet te zijn een departementaal ambtenaar — zo heb ik het uitgedrukt naderhand in de studie, die u misschien kent —, maar een Regeringsambtenaar, dit woord ambtenaar wat ruim te interpreteren. Dat lijkt mij ook de enige goede opvatting, want de opperbevelhebber heeft een veelomvattende functie, die grijpt over bijna alle Departementen heen, over Oorlog, over Marine, ook Waterstaat, denk maar aan de verkeerswegen, Financiën natuurlijk. Eigenlijk is hij een boven-departementaal ambtenaar, zo noemde ik het. En nu werd dus de vraag: wie was zijn chef, want hij bleef ambtenaar, hoe hoog ook geplaatst. Hij bleef dus altijd ondergeschikt. Hij kreeg zijn instructie van een autoriteit, welke instructie hij moest uitvoeren, omdat hij altijd was een tot op zekere hoogte ondergeschikt ambtenaar. Ik druk mij wat vaag uit, want het gaat hier niet om een rechtstreeks militaire ondergeschiktheid. De Regering kon hem niets bevelen, niets opdragen, zeggen: doe b.v. dit, of doe b.v. dat, want zijn instructie was om de oorlog te voeren ter verwezenlijking van de beginselen, die de Regering zelf hem stelde in zijn instructie. De Regering toch bepaalt het doel van de oorlog en dat doel moet de hoogste militaire autoriteit zien te bereiken. Misschien, of beter hoogstwaarschijnlijk, was hij zelf over dat doel geïnformeerd van te voren en was hij geweest in de Ministerraad om daarover te spreken, maar dat was een adviserende functie van hem. De verantwoording voor het doel berust ten volle bij de Regering en nu komt de vraag aan de orde: wie wordt dan de chef van de opperbevelhebber? De generaal *Snijders* wenste in de departementshoofden niet te zien zijn chefs. Hij erkende alleen als zijn chef de voorzitter van de Ministerraad. Dat was toenmaals de heer *Cort van der Linden,* destijds tijdelijk voorzitter. In deze hoedanigheid contrasigneerde hij de benoeming van generaal *Snijders.*

3078. De **Voorzitter:** Het volgende Kabinet stelde zich op een ander standpunt. In het Regeringsprogram van het in 1918 opgetreden Kabinet stond uitdrukkelijk, dat, zolang de oorlog niet was uitgebroken, de opperbevelhebber hoorde te vallen onder de Ministers van Oorlog en van Marine. In overeenstemming daarmede is dus blijkbaar, hetgeen ik ook gelezen heb, het ontslag-besluit van generaal *Snijders* in 1918, gecontraseigneerd door deze twee Ministers. De opperbevelhebber schijnt zich in September blijkbaar bij deze visie te hebben neergelegd.

A. Ja zeker, dat is ook een feit. Maar in het tot stand komen van dit besluit zit de moeilijkheid. Ik vind dat besluit van ontslag onrechtmatig eigenlijk, of liever laten we zeggen, onstaatsrechtelijk. Had dus de opperbevelhebber gezegd: ik erken dit besluit niet, wat staatsrechtelijk mogelijk was, dan had men de meest eigenaardige

conclusies gekregen en de meest eigenaardige toestanden. Maar de generaal *Snijders* heeft zich daaraan onderworpen en, zoals u weet, is naderhand de practijk geworden, dat de opperbevelhebber steeds werd benoemd bij besluit van de Koningin, gecontrasigneerd door de voorzitter van de Ministerraad; ook de generaal *Reynders* is benoemd op die manier, ook de generaal *Winkelman*, terwijl de generaal *Reynders* is ontslagen bij besluit van de voorzitter van de Ministerraad. Ten aanzien van generaal *Winkelman* weet ik het niet, hoe die ontslagen is. Dus daaruit blijkt toch wel, dat er langzamerhand een soort practijk des levens ging bestaan, die in deze opvatting toch de juiste toestand van de zaak zag.

En dit wil ik u ook mededelen.

Dit houdt verband met het hele vraagstuk van de organisatie van de Nederlandse Staat. Wat is de betekenis van de Ministerraad? Is het een zelfstandig Staatscollege of is dat slechts een huishoudelijk college? Nu heb ik altijd verdedigd, althans de laatste tijd, dat de Ministerraad is een zelfstandig Staatscollege, en ik heb een argument geput voor deze mening juist in de benoeming van de opperbevelhebber, omdat hieruit blijkt, dat die raad zelfstandig en dus staatsrechtelijk verantwoordelijk is. Ook prof. *van der Pot*, in de tweede druk van zijn Handboek, blz. 139 tot 140, zegt, dat dit standpunt wel kan worden aanvaard.

Deze hele vraag houdt verband met de visie op de ontwikkeling van de Nederlandse Staat, want ik heb dit standpunt nog veel verder doorgewerkt en ik heb gezegd, dat dit ook ten aanzien van de benoeming en het ontslag van de Gouverneur-Generaal en de Gouverneur van Suriname en Curaçao opgaat. Ik meen, dat de Gouverneur-Generaal ongeveer de staatsrechtelijke positie heeft als die van de opperbevelhebber. Ook hij is geen departementaal ambtenaar, hij is gegroeid boven zijn Departement uit, hoewel hij altijd natuurlijk de ondergeschikte blijft van de Minister, maar toch is hij meer dan een gewoon departementaal ambtenaar. En nu is dus dit de vraag, wat de bevoegdheid van de Ministerraad in dezen is. Wat moet men omschrijven in een instructie, in de opdracht aan de opperbevelhebber? Nu is mijn mening, dat deze taak natuurlijk voor de volle verantwoording van de Ministerraad komt; deze is de enige, die weet hoe de toestand internationaal en nationaal is, die kent de kracht te land en ter zee, die weet wat misschien bereikt kan worden op advies van de toekomstige opperbevelhebber. De Regering bij monde van de President geeft aan het doel van de oorlog en wat bereikt moet worden. Maar de wijze, waarop dat doel bereikt moet worden, die ligt ter uitsluitende verantwoording van de opperbevelhebber.

3079. De **Voorzitter:** U zegt: de Regering bij monde van de Minister-President, moet dat per se uit uw redevoering volgen? Men zou ook kunnen stellen, dat het namens de Regering bij monde van een van de Ministers — misschien de Minister van Defensie — zou moeten gebeuren. Ik wijs in dit verband bij wijze van voorbeeld op de instructie van de opperbevelhebber van 6 Mei 1939, samengesteld onder verantwoordelijkheid van het Kabinet *Colijn*, waarin de heer *van Dijk* Minister van Defensie was. Dat Koninklijk besluit is het eerst gecontrasigneerd door de Minister van Defensie en pas op de tweede plaats door de Voorzitter van de Raad van Ministers en dan volgen de andere Ministers.

A. Maar dan toch alleen door de Minister van Defensie, als lid van de Regering, niet als Departementshoofd. En daar zit het nu juist op vast. Dan kunnen we de gedachte wederkerig aanvullen, maar dan doet hij dat niet als Departementshoofd, maar als lid van de Regering. En nu begrijp ik ook de laatste regeling niet. In de brochure van *Reynders* lees ik op blz. 17 van het hoofdstuk „Het krijgsbeleid", dat het benoemingsbesluit gecontrasigneerd, door de voorzitter van de Raad van Ministers, en in het volgende lid, dat de instructie vastgesteld is bij Koninklijk besluit, getekend door alle Ministers. Deze figuur begrijp ik niet. Het eigenaardige is, dat de instructie van de generaal *Snijders* is gecontrasigneerd alleen door Oorlog en Marine. Dus eigenlijk zit er in die hele materie nog geen lijn. Dat is een grote lacune, vind ik, van ons Staatsrecht. Als hoogleraar van de Hogere Krijgsschool interesseerde mij dit vraagstuk en zo kwam ik tot mijn studie over de staatsrechtelijke positie van de opperbevelhebber in „De Gids" van 1918. Nu is mijn standpunt, dat, om staatsrechtelijk juist te blijven, de Regering bij monde dus van, of liever laat ik het anders zeggen, op verantwoording van de voorzitter van de Raad van Ministers het doel aan de opperbevelhebber aangeeft wat bereikt moet worden. De Ministerraad is dus voor de staatkundige toestand in alle opzichten verantwoordelijk en de opperbevelhebber tracht dit doel te bereiken door middel van leger en vloot, die hem ter beschikking gesteld zijn. Ik splits dus staatkundig beleid en krijgsbeleid om het in hele grote termen te nemen. Ter zake van het krijgsbeleid is de opperbevelhebber volkomen zelfstandig en heeft hij geen inmenging van wie ook, zelfs niet van de voorzitter van de Raad van Ministers te aanvaarden. Het wordt een moeilijke figuur en we moeten met grote begrippen werken. Staatkundig blijft de president van de Ministerraad de verantwoordelijke man, maar de wijze, waarop het krijgsbeleid wordt uitgeoefend, staat volkomen ter beoordeling van de opperbevelhebber.

3080. De **Voorzitter:** Wat het laatste betreft, zou ik mij eventueel wel kunnen aansluiten bij uw opvatting, maar het eerste, daar ben ik niet zo van overtuigd. Het draait om wat ik zojuist al gezegd heb, de vraag of inderdaad de Minister-President — ik onderstreep daarbij in het stelsel, zoals wij het vóór de oorlog hadden — uitsluitend de aangewezen man was. Zoals nu het Minister-Presidentschap is geregeld, is het inderdaad voor de hand liggend en klopt uw stelsel helemaal. Vóór de oorlog kwam de voorzitter van de Raad van Ministers echter niet zo naar voren. Ik wijs slechts op een voorbeeld in de parlementaire geschiedenis. Ik meen, als ik mij goed herinner, dat men het eigenlijk merkwaardig vond, dat onder het Kabinet-*Kuyper* — toen het premierschap overigens een tijdlang veel scherper zelfs in het reglement van orde van de Ministerraad op de voorgrond is gesteld — de Minister-President zich te veel met Buitenlandse Zaken bemoeide. Dat men de Minister van Buitenlandse Zaken als de eerste verantwoordelijke man van de Regering niet voldoende naar voren liet komen, dat vond men toen onjuist. In die gedachte zou men dus kunnen zeggen: vóór 1940 was het niet helemaal onlogisch, dat de Minister-President iets meer op de achtergrond bleef. Hij moest slechts in bepaalde, zeer belangrijke gevallen optreden, terwijl men dus op de eerste plaats meer de Minister van het betreffende Departement, van het betreffende ressort.....

A. Volkomen akkoord. Maar ik trachtte juist vóór 1940 te bereiken, dat dit doel iedereen voor ogen stond. Ik heb dus getracht de vormen te verwerkelijken, waaronder de ontwikkeling van ons Staatsrecht mogelijk werd.

3081. De **Voorzitter:** Ook ten aanzien van het Minister-Presidentschap?

A. Ja zeker, juist ten aanzien van de Minister-President. De laatste door mij aangewende poging om in deze richting de ontwikkeling van ons Staatsrecht te bevorderen, is te vinden in een in 1946 door mij geschreven studie: „De bouw van het nieuwe Koninkrijk". Ten aanzien van de staatsrechtelijke positie van de opperbevelhebber kan *van der Pot* hiermede akkoord gaan; ten aanzien van de positie van de G.G. maakt hij reserves.

3082. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Mag ik even wat vragen? U zegt: het staatkundig beleid behoort dan aan de Regering en het krijgsbeleid, als ik u goed begrepen heb, aan de opperbevelhebber. Maar dan is dat toch wel moeilijk te scheiden, want als ik nu ook zie (het staat in artikel 2 op pagina 7) „wij behouden ons voor, zolang de oorlogstoestand in Nederland niet werkelijk is ingetreden met betrekking tot de opstelling van de weermacht en nadat de oorlogstoestand voor Nederland is ingetreden met betrekking tot het krijgsbeleid de opdracht tot aanwijzingen te verstrekken, welke ons dienstig zullen voorkomen, is dat dan niet in tegenstelling met wat U zegt?

A. U hebt het punt aangeroerd, wat ik ook al besproken had en dat ik juist ter tafel wilde brengen, want wat hier staat, is m.i. staatsrechtelijk onzuiver. Als u het scherp leest, dan splitst men twee toestanden.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** B.v. de oorlogstoestand?

A. Dat is een feitelijke vraag, dus dat is betrekkelijk gemakkelijk te constateren. Het gaat hier om de opstelling van de krijgsmacht, dat is het eerste punt, en het tweede punt, dat is het krijgsbeleid. Het krijgsbeleid openbaart zich nu juist in de opstelling van de troepen, zodat wij hier te maken hebben met twee woordomschrijvingen, eigenlijk van dezelfde betekenis. Als ik mij dus wijsgerig mag uitdrukken: het ene is de verschijningsvorm van het ander. Het is eigenlijk een tautologie.

3083. De **Voorzitter:** De meningen zijn daarover toch wel zeer verschillend. Want generaal *Reynders* beroept zich er juist op, dat dit een zeer krachtige tegenstelling is!

A. De verdediging van *Reynders* op blz. 20 is mijns inziens volkomen juist. Want feitelijk was toen nog de oorlogstoestand niet ingetreden, dus feitelijk had de Kroon hierin geen enkele bevoegdheid.
Als u de brochures nog eens naleest, ziet u hoe generaal *Reynders* zijn krijgsbeleid wilde opvatten, d.w.z. hij wilde in de Grebbelinie standhouden om tijd te winnen voor de evacuatie van de burgerbevolking en voor de wegvoering van het vee uit het voorterrein van het oostfront. Dit krijgsbeleid, dat zich dus openbaart in het opstellen van de troepen ten oosten van de vesting Holland, dus in de Grebbelinie, was het gevolg van het persoonlijk inzicht van de opperbevelhebber. Dat krijgsbeleid mocht nooit met een ander gedeeld worden. Daarom geeft artikel 2 met de ene hand, wat het met de andere hand weer neemt, en het zegt eigenlijk niets. Of liever: het is de bron van alle ellende.

3084. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Volgens u zou dan de Regering met dit artikel 2 een weinig buiten haar boekje zijn gegaan.

A. Buiten haar boekje niet, want zij is de hoogste autoriteit. Maar zuiver staatsrechtelijk en strategisch geredeneerd: ja.

3085. De **Voorzitter:** Hij had moeten weigeren in uw gedachte.

A. Ik vind deze instructie van de Regering onzuiver geredigeerd.

3086. Jonkvrouwe **Wttewaal van Stoetwegen:** Ja, want dit valt buiten het staatkundig beleid, volgens uw inzicht, want dit inzicht bemoeit zich met het krijgsbeleid.

A. Ja zeker, daar hebt u volkomen gelijk in. Dit is buiten het krijgsbeleid. Op blz. 18 van de brochure van generaal *Reynders* staat: „op 9 September ontving ik van de Regering een opdracht, welke zich onderscheidde door grote beknoptheid en in hoofdzaak bepaalde, dat de achter de Grebbelinie opgestelde troepen bij een overmachtige aanval op het hart des lands op het oostfront van de vesting Holland zouden moeten terugtrekken, met achterlating van de achterhoede in de Grebbelinie". Dat is m.i. krijgsbeleid, dat hoort niet tot de competentie van de Regering.

3087. De **Voorzitter:** Dus u is van mening, dat deze instructie de fout is?

A. Inderdaad; zij is tweeslachtig en in moeilijke omstandigheden leidt dit altijd tot strijd en verschil van opvatting. De instructie geeft de toestand uit het oogpunt der verantwoordelijkheid niet zuiver weer. En de instructie moet bovenal scherp zijn, al moet zij zich tot hoofdbeginselen bepalen.

3088. De **Voorzitter:** Ja, en ze behoudt toch altijd zaken voor aan de Kroon, die naar uw mening, eerder op het terrein van het krijgsbeleid liggen.

A. Ja zeker, de opdracht van 9 September 1939 betreft het krijgsbeleid, al wordt dit begrip niet uitdrukkelijk genoemd. Daarom kan of liever mag de Kroon in het algemeen ook niet ingrijpen.

3089. De **Voorzitter:** Maar als men het ziet in het kader van de ministeriële verantwoordelijkheid en speciaal tegenover de Volksvertegenwoordiging, dan kan men toch anderszijds stellen, dat ook voor deze zaken uiteindelijk politieke verantwoordelijkheid gedragen moet kunnen worden?

A. Volkomen juist. Voor alles, wat er gebeurt, blijft de Regering aansprakelijk, dus ook voor de oorlogvoering. De Regering moet alzo zelf beoordelen of de opperbevelhebber, die zij benoemt, haar vertrouwen heeft en behoudt. Het handhaven van de opperbevelhebber, daar zit al een bewijs in, dat zij haar algemene Staatkunde ook gedekt vindt door het gedrag van de opperbevelhebber. Dat zij hem blijft vertrouwen en dat zij dus voor zijn gestie, hoe die ook verloopt, bij voorspoed en bij tegenspoed, toch altijd de verantwoording op zich neemt, is voor rekening van de Regering. Doet zij dat niet, dan is het middel bij de hand om hem te ontslaan.

3090. De **Voorzitter:** Maar nu de practische vraag. Stel, dat zij begint te twijfelen, heeft de Regering dan het recht om eventueel te trachten hem tot betere gedachten te brengen, in haar gedachtengang?

A. Natuurlijk. Dat betreft evenwel de moeilijke verhouding tussen staatsman en opperbevelhebber. Staatsman en militair moeten hier samenwerken.

3091. De **Voorzitter:** U begrijpt, dat het voor de commissie van het grootste belang is om juist op dit punt tot een conclusie te komen. De vraag is natuurlijk, of door deze hele gang van zaken het landsbelang geschaad is geworden, ja dan neen, en of de Regering de bevoegdheid had om de zaak te tracteren op de wijze, waarop het gebeurd is.

A. Ik begrijp, dat hier de cardo quaestionis is. U zegt, dat de Regering gaat twijfelen. Dat is een casuspositie, die betreft de Regeerkracht van het Kabinet. Een Kabinet, dat twijfelt in dit geval en ten aanzien van een zo ingrijpende zaak, is voor mijn gevoel al een Kabinet, dat eigenlijk niet tegen zijn zaak is opgewassen.

3092. De **Voorzitter:** Dat is niet de eigenlijke bedoeling van mijn vraag. Afgezien van het Kabinet, gemakshalve wil ik ze beperken tot de Minister, de vakminister om het zo maar te noemen, die toevallig verstand had van deze zaken, Minister *Dijxhoorn*. Als deze op een gegeven moment begon te denken, het krijgsbeleid, dat deze opperbevelhebber voornemens is te voeren, dat is toch wel om een vraagteken bij te plaatsen, dat is erg dubieus, en hij kreeg hoe langer hoe meer deze overtuiging, had hij dan het recht om te trachten de opperbevelhebber tot compromissen te verleiden of moest hij dan direct haring of kuit hebben door hem ontslag te doen geven?

A. Laat ik mij dan nader uitdrukken; staatkundig en militair. Staatkundig wil ik dit zeggen. Wanneer de Minister van Defensie gaat twijfelen of de opperbevelhebber wel de juiste man is, dan moet hij de Regering in haar geheel trachten te overtuigen, dat zijn standpunt juist is. Dan moet hij aantonen aan de Regering, dat de opperbevelhebber niet is de goede man op de goede plaats. En dat kan wel leiden tot het ontslag door de gehele Regering, niet door de Minister van Oorlog, maar dan moet dus hij overtuigen de premier en met hem het hele Kabinet.

3093. De **Voorzitter:** Dan moet de meerderheid een bepaald besluit nemen?

A. Dat moeten de heren weten, hoe zij dat doen, maar hij moet dus het Kabinet trachten te overtuigen, dat zijn twijfel gerechtvaardigd is.

3094. De **Voorzitter:** Als ik u goed begrijp, zoudt u het niet juist vinden, indien hij alleen, dan wel samen met het hele Kabinet, voortdurend probeert de opperbevelhebber tot andere meningen te brengen door te zeggen: niet dit front, maar dat front moet u nemen, en om deze reden niet, enz.?

A. Dat is volkomen juist, maar u gevoelt, dat dit een militair-technische quaestie is, die in wezen buiten de competentie van de Regering valt, het hangt juist van de karaktersterkte van de opperbevelhebber af of hij daarop ingaat ja of nee.

3095. De **Voorzitter:** Maar aan de andere kant ook van de vraag of de betreffende soepel is en iemand, die vatbaar is voor goede raad. Zo iemand overweegt deze welwillend en houdt er rekening mede, maar wikt het vóór en tegen en kent dan zelf zijn eigen verantwoordelijkheid.

A. Over de zwakke karakters zullen we helemaal maar niet spreken. Maar de sterke karakters met een vaste overtuiging zullen daar tegenin gaan en daarom is dit geen quaestie van Staatsrecht, maar van doelmatigheid en van beleid. Als de opperbevelhebber een sterke man is, die staat voor zijn taak, en wanneer hij overtuigd is, dat hij gelijk heeft, bereikt de Regering tegenover de vakman niet veel. Het kan intussen ook zijn, Mijnheer de Voorzitter, dat door de loop van de oorlog het doel, dat aanvankelijk bereikt moest worden, eigenlijk veranderd is.

3096. De **Voorzitter:** Dan heeft de Regering toch het volle recht om.....

A. Natuurlijk. Het kan zelfs zijn, dat een Regering in dit verband bepaalde opdracht geeft aan de opperbevelhebber. Ik meen, dat dit in de krijgsgeschiedenis wel eens gebeurd is door een Deens Kabinet. Op blz. 15 van mijn studie over het opperbevel heb ik deze casuspositie besproken.
Dus resumerend, zou ik dit willen zeggen:

De Regering heeft te allen tijde alle bevoegdheden ook om de instructie te veranderen, maar op stuk van zaken blijft zij verantwoordelijk voor de gang van zaken, als zij hem niet ontslaat. Kan zij die verantwoording niet dragen, dan ontslaat zij hem.

3097. De **Voorzitter:** En moet ze hem zijn gang laten gaan ten aanzien van de technisch-militaire.....

A. Ik herinner mij een zin uit een studie van generaal *Snijders,* die kon buitengewoon rake dingen zeggen. Volgens hem is de hele oorlogvoering een persoonlijke zaak. En van één man hangt de loop van zaken af. En nu kom ik terug op deze vraag, die hier ook in de brochure van generaal *Dijxhoorn* is vermeld; op blz. 31, onder punt 4, „de staatsrechtelijke positie van de Opperbevelhebber", spreekt hij daarvan. Te recht merkt hij op, dat „niet de opperbevelhebber, doch de Regering tegenover de Volksvertegenwoordiging verantwoordelijk is voor hetgeen in en met de weermacht geschiedde". Maar hieruit mag niet de conclusie getrokken worden, dat de opperbevelhebber voor zijn krijgsbeleid mede aan de Minister van Defensie, verantwoordelijk zou zijn.
Staatsrechtelijk is dit gedeelte van het betoog van oud-Minister *Dijxhoorn* niet sterk, in elk geval is het betoog niet scherp gesteld. Zijne Excellentie trekt conclusies, die niet passen op het uitgangspunt. Men bedenke, dat de constitutionele ondergeschiktheid van de opperbevelhebber allerminst een hiërarchieke, een militaire ondergeschiktheid in zich sluit. Nu zijn beide heren mijn oud-leerlingen, zowel generaal *Reynders* als de oud-Minister van Defensie *Dijxhoorn,* en ik heb dat punt op de krijgsschool vaak behandeld, want het interesseerde mij als Staatsrechtsdocent. En nu begrijpt u misschien al, wiens standpunt, naar mijn opvatting, het zuiverst is. Ik lees nu in de brochure van generaal *Reynders,* op blz. 25, „De Regering bepale zich derhalve tot het aangeven van het doel, dat met de te voeren operatiën moet worden bereikt; het daarbij te voeren krijgsbeleid late zij dus over aan de Opperbevelhebber van Land en Zeemacht". Hier is mijn standpunt weergegeven. Ik zou deze zin zelf hebben kunnen schrijven. En ik geloof zelfs, dat die zin hier en daar nauw verband houdt met de redactie, die ik vroeger ook gegeven heb.

3098. De **Voorzitter:** Die brochure van *Reynders?*

A. Ja, op blz. 25.

3099. De **Voorzitter:** Er is op een andere plaats ook nog het volgende hierover gezegd door de militaire medewerker van „De Maasbode". Die zegt dit er van, vindt u dat ook een juiste typering? „Dat de Regering het doel aangeeft, dat met de strijdmacht moet worden nagestreefd, en de middelen beschikbaar stelt ter bereiking daarvan, maar dat de wijze, waarop dit doel bereikt en de middelen aangewend zullen worden, door de opperbevelhebber dient te worden beoordeeld".

A. Ja, dat is hetzelfde standpunt, alleen met andere woorden omschreven.

3100. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Mag ik misschien nog even terugkomen op dat punt, wat mij niet helemaal helder is. Wanneer het krijgsbeleid helemaal aan de opperbevelhebber wordt overgelaten, maar men ten slotte zegt: de Ministers zijn verantwoordelijk, dan ligt dus het staatkundig beleid helemaal bij hen.

A. Inderdaad.

3101. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het staatkundig beleid ligt helemaal bij de Regering. Maar dan moeten zij zich toch, volgens mij over dat krijgsbeleid enigermate uitlaten; dus de opperbevelhebber is dan, laten we zeggen, hun aller dienaar en de uitvoerende macht in het leger; maar dat staatkundig beleid, voor mijn gevoel, houdt dan het krijgsbeleid enigszins in. Het krijgsbeleid is ondergeschikt aan het staatkundig beleid.

A. Ja zeker, het krijgsbeleid heeft ten doel het staatkundig beleid te verwerkelijken. Het staatkundig beleid gaat voor.

3102. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ja, daarom geloof ik, dat de gedachte is, dat dus uiteindelijk de verantwoordelijkheid bij de Regering ligt en men dus, wanneer dat krijgsbeleid door de opperbevelhebber niet in overeenstemming met de ideeën en de belangen van de Regering wordt verwezenlijkt, de opperbevelhebber dient te laten heen gaan.

A. Dan heeft zij het recht de opperbevelhebber te ontslaan. Een andere conclusie kunt u niet hebben. Daaraan ontkomt u niet.

3103. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ik geloof toch, dat u staatkundig beleid primair vindt aan het krijgsbeleid.

A. Natuurlijk, ik heb ook geschreven, dat de opperbevelhebber is een instrument van de Regering in haar ganse omvang. Een instrument van de Regering, maar niet van de Ministers, en zeer zeker niet van de Minister van Defensie. Hij heeft eenvoudigweg te doen wat de Regering hem opdraagt ter doorvoering van haar Staatkunde.

3104. De **Voorzitter:** Maar om nog een objectie te maken in een andere richting. Het is begrijpelijk, dat het ontslag van een opperbevelhebber in zo'n gevaarlijke tijd, waarbij de vijand ieder ogenblik zijn slag kan slaan, niet iets is, wat zo verschrikkelijk gelukkig is. Van die kant uit redenerend, is het misschien begrijpelijk, dat de Minister van Defensie nog niet direct het uiterste paardenmiddel wilde aangrijpen en nog probeerde door compromissen.....

A. Ja, dat is wel zo, mits men ieders verantwoordelijkheid ontzag.

3105. De **Voorzitter:** Ik zeg niet eens, dat het mijn mening is, maar ik wilde het toch even opmerken.

A. Ik heb de indruk uit die brochures gekregen, dat tussen de heren van het algemeen hoofdkwartier en het Departement enige animositeit bestaat.
En dat komt heel sterk uit in de brochure van generaal *Reynders.* Nu niet zo zeer tussen de Minister en opperbevelhebber, maar tussen de dii minores van het Departement en het opperbevel, zie blz. 40 en 41. Minister *Dijxhoorn* klaagde over gebrek aan medewerking van de opperbevelhebber en van het algemeen hoofdkwartier. Nu erken ik wel dat ook in de toon van de brochure *van Dijxhoorn* en van *Reynders* iets zit van animositeit, als ik het zo mag noemen, een algemeen verschijnsel.

3106. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Maar gelooft u niet, dat hem dat zit in de hiërarchieke verhouding in het leger. Als ik nu hier deze heren gehoord heb, dan krijg ik toch wel sterk de indruk, dat een generaal op een dergelijke hoogte staat, dat een luitenant-kolonel, die dan plotseling Minister wordt, een verwonderlijke figuur is in het oog van de chef staf.

A. Ja zeker, dat is zuiver menselijk.

3107. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** En dat men dan natuurlijk van die vroegere ondergeschikte eigenlijk niet die richtlijnen verwacht en dat men zich misschien te veel op het standpunt heeft gesteld: „ik opperbevelhebber, heb het krijgsbeleid te voeren", en daarbij te weinig oog heeft voor de staatkundige kant van de dingen. Denkt u er in de feitelijke omstandigheden ook zo over als generaal *Reynders?*

A. Ik vind, dat de generaal *Reynders* staatsrechtelijk een betere discipel is. Meer zeg ik niet. Zowel generaal *Reynders* als oud-Minister *Dijxhoorn* zijn oud-leerlingen van de Hogere Krijgsschool. Nu moet u niet vergeten, dat ik als leraar aan de H.K.S. burgerleraar en geen militair leraar was. Ik ben reserve-kapitein geweest in 1914—1918, maar u weet, dat dergelijke grote vraagstukken blijven binnen de hogere regionen van het opperbevel. Ik was werkzaam aan het hoofdkwartier en hoorde hier en daar wel iets. Maar daarom, zoals ik zeg, bepaalde ik mij tot mijn studie en liet mij niet in met militair technische vraagstukken. Dat moeten de heren weten.

3108. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Juist. Dus militair-technisch doet u geen uitspraak over de wisseling van het opperbevel.

A. Neen, dat kan ik niet.

3109. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het zou heel goed mogelijk zijn, dat de een staatsrechtelijk gelijk heeft, maar dat militair-technisch de ander gelijk heeft.

A. Ja, dat hangt af van de visie op en van de ontwikkeling van de feiten. Het kan best zijn dat een ondergeschikte militair meer genie heeft, of liever laat ik het anders zeggen, dat een overste, die Minister wordt, meer genie heeft en meer kijk op de ontwikkeling van het geheel dan een opperbevelhebber. Dat is best mogelijk.

3110. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ja, van een Minister wordt verondersteld het geheel te bezien in het kader van het landsbelang, dat de opperbevelhebber dan natuurlijk ook moet doen, maar in het kader van de politiek van de Regering.

A. Juist. Dus het kan best zijn, dat een ondergeschikte, die Minister wordt, verder kijkt dan een opperbevelhebber.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ja.

A. Ja, dat zullen we altijd houden. Daaraan is niet te ontkomen.

3111. De **Voorzitter:** Acht u het ook niet mogelijk, dat psychologisch eigenlijk ook nagewerkt heeft de hele situatie in de vorige oorlog? Het is toch voldoende bekend, dat er toen ook al scherpe meningsverschillen zijn geweest en dat men inderdaad ook bevreesd er voor was, dat het gehele militair gezag en de opperbevelhebber een soort Staat in de Staat zouden worden. Ik weet niet of het u bekend is, maar tijdens het Kabinet-*Cort van der Linden,* speciaal toen Minister *de Jonge* aan het bewind was, betrekkelijk vlak vóór de verkiezingen van 1918, is er ook nog een vrij groot inwendig conflict ter zake geweest, wat men toen maar heeft laten betijen. Daarom is bij de Kabinetsformatie in 1918 deze zaak heel positief gesteld, wij hebben daar nog stukken over. Dr. *Colijn,* die toen ook nog even is aangezocht als Kabinetsformateur, heeft schriftelijk zijn mening bij *mr. Heemskerck,* de latere Minister van Justitie, naar voren gebracht. Bij de definitieve Kabinetsformatie begin September stond uitdrukkelijk in het program van het optredend Kabinet hetgeen ik straks vermeldde. Het conflict, dat al enigermate begin September naar voren kwam, dat de heer *Snijders* deze nieuwe constructie natuurlijk zeer weinig fraai vond, is geleidelijk aan in die twee maanden scherper geworden en is toen geëindigd met het ontslag van generaal *Snijders.* Dit is misschien in de hele situatie in 1939 in aanmerking genomen, zodat het Kabinet van zijn kant gedacht heeft, wij moeten beginnen met in ieder geval te zorgen, dat niet al te veel bevoegdheden worden afgestaan. Misschien kan men in dat verband ook zien het niet volledig invoeren van de staat van oorlog. Het zou psychologisch niet onmogelijk zijn.

A. Ik geloof zelfs, dat het zeer goed mogelijk is, want Minister *de Geer* was een consequent pacifist en voor de vrede of liever voor de ogenschijnlijke vrede tot elke prijs; *de Geer* voelde niet veel voor militaire zaken, dat blijkt o.a. ook uit deze brochure van *Reynders,* dat hij Minister *de Geer* tweemaal gesproken heeft, een keer bij zijn benoeming en een keer bij zijn ontslag.

3112. De **Voorzitter:** Maar kan dat ook niet meer verband houden met het Minister-Presidentschap, zoals we dat vóór de oorlog hadden?

A. Dat kan zeker, ja. Want, Mijnheer de Voorzitter, dat Presidentschap is eigenlijk bij ons altijd nog een open vraag gebleven, eigenlijk al van 1900 af, zelfs al van vóór die tijd; met *Kuyper* speelt het zich eigenlijk ook af, en met *Schimmelpenninck* in 1848, dat weet u, die toen ook Premier wilde zijn in Engelse zin. Dus het vraagstuk heeft bij ons altijd gespeeld. Maar wij hebben voor deze vraagstukken betrekkelijk weinig interesse gehad; in literatuur, toen ik in 1918 met mijn studie over de verhouding van opperbevelhebber en Minister begon, was er eigenlijk maar één standpunt, en dat was dit: de opperbevelhebber is ondergeschikt aan de Minister. Men vond dit onder leiding van *Buijs* wel vanzelfsprekend. Langzamerhand, door de ontwikkeling van de omstandigheden, is men deze zaak wat ruimer gaan bekijken. Door de eerste wereldoorlog is men zich meer bewust geworden, dat dit landsbelang van de allereerste grootte nog wel eens binnen de sfeer van de toekomstige practische politiek betrokken kon worden. Evenwel, over die staatsrechtelijke vraagstukken maakte men zich niet zo geweldig warm, dat weet u wel. Een opperbevelhebber moet zijn zelfstandig, maar toch blijft hij een instrument der Regering in haar ganse omvang.
Van der Pot aanvaardt het ook — ik vestigde er hierboven de aandacht op —. Hebt u het Handboek van de Groningse hoogleraar bij de hand?

De **Voorzitter:** Neen, dat heb ik niet.

A. Op blz. 139 schrijft *van der Pot,* dat de staatsrechtelijke betekenis van de contrasignering van het benoemingsbesluit van de opperbevelhebber door de voorzitter van de Ministerraad „weer grotendeels teniet is gedaan doordat het ontslagbesluit in 1918 alleen door de Minister van Oorlog was mede-ondertekend." Dit is in zoverre juist, dat het ontslagbesluit gecontrasigneerd is door de Minister van Oorlog en die van Marine. Maar een feit is dat sinds 1939 benoeming en ontslag gecontrasigneerd zijn door de voorzitter van de Raad van Ministers. Zodat ik nu toch wel mag zeggen, dat deze practijk geconsolideerd is geworden.

3113. De **Voorzitter:** Mag ik nu een positieve vraag stellen, na deze zeer interessante beschouwing uwerzijds? Kunt u dat misschien nog precies formuleren in hoeverre mag en/of moet de Minister van Defensie c.q. de Regering zich met strategische aangelegenheden inlaten?

A. In hoeverre mag en/of moet de Minister van Defensie zich met strategische aangelegenheden inlaten? Als regel nooit.

3114. De **Voorzitter:** Hij mag dus alleen het doel aangeven?

A. Ja. Want als hij zich bemoeit met strategische zaken, dan krijgen wij twee kapiteins op één schip. Dus ik kan de vraag, zoals u die daar stelt en voor zover ik haar nu kan overzien, gerust beantwoorden met nooit. De Regering mag zich nooit inlaten met strategische quaesties. Dat lijkt mij allerverderfelijkst.

3115. De **Voorzitter:** Dan beantwoordt u waarschijnlijk ook met ja de vraag of de Regering het in dit conflict te veel heeft gedaan, voor zover u er uit de brochures kennis van hebt genomen?

A. Ja, dat moet u er bij zeggen....

De **Voorzitter:** Aangenomen, dat die brochures dan waarheid bevatten.

A. Het bekende artikel 2 van de instructie, waar ik ook op doel, lijkt mij staatsrechtelijk onjuist. Het is niet goed en niet scherp omschreven.

De **Voorzitter:** Maar dat is de instructie!

A. Ja, de instructie van 6 Mei 1939. Dat lijkt mij een ongelukkige redactie.

De **Voorzitter:** Maar daar is op de eerste plaats voor verantwoordelijk Minister *van Dijk.*

A. Die instructie is getekend door alle Ministers. Ja, maar is dat nu de Regering? Want de Regering is niet de opstelling van alle Ministers, hoofden der verschillende Departementen, maar in de Regering heeft de natie weer een eenheid, die staat boven de inviduele Departementen, omdat de eenheid is meer dan de som van de leden.

De **Voorzitter:** Gepersonifieerd in de Kroon, zou ik zeggen, die haar handtekening plaatst en gedekt wordt door ministeriele verantwoordelijkheid van bepaalde personen, maar.....

A. Maar waarom dan dat besluit geconstrasigneerd door alle Ministers? Waarom niet eenvoudig, gelijk bij het benoemingsbesluit, het contraseign van de voorzitter van de Ministerraad?

De **Voorzitter:** Omdat dat iets is, wat het Regeringsbeleid zo raakt, dat alle raadslieden van de Kroon.....

A. En de benoeming dan, Mijnheer de President, van de opperbevelhebber?

De **Voorzitter:** Dat is maar een personenquaestie.

A. Dit is nog veel belangrijker.

De **Voorzitter:** Dit is een formulering van bevoegdheden van een zeer belangrijk orgaan.

A. Maar daarin verschil ik met u van opvatting. Wanneer ik deze stelling van *Snijders* met instemming lanceer, dat het beleid der oorlogvoering een probleem van persoonlijke aard is, is er geen besluit zo belangrijk als de benoeming van opperbevelhebber, want die benoeming sluit alles in. Dan aanvaardt u met de persoon

tevens de consequenties voor alle gevallen. De vraag is dus in hoever de oud-Minister van Defensie, als ik u ook een vraag mijnerzijds mag stellen, juist gehandeld heeft, toen hij als vakman aan de opperbevelhebber een andere opstelling van de troepen wilde aangeven. Maar bovendien: Minister *Dyxhoorn* was volkomen op de hoogte van de voornemens van generaal *Reynders*.

De **Voorzitter:** Mag ik u even interrumperen? Het is niet alleen een Minister, maar het is een klein college geweest, onder praesidium van Hare Majesteit, de Minister-President, de Minister van Buitenlandse Zaken en de Minister van Defensie. Daar is de zaak besproken en uit deze bespreking heeft geresulteerd de opdracht van 9 September.

A. Maar deze opdracht van 9 September 1939 — aldus generaal *Reynders* — vormde geen zuivere neerslag van de gehouden besprekingen (blz. 20 der brochure *Reynders*).

De **Voorzitter:** Die nu ook weer, als ik het goed heb, bij Koninklijk besluit gecontrasigneerd werd vastgesteld.

A. Dus hebben wij hier een voorbeeld van het ingrijpen in het krijgsbeleid van de opperbevelhebber door de Regering. Ik verwijs naar blz. 32 der brochure *Reynders*.

3116. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Mag ik eens even vragen: Waar kwam dat ingrijpen uit voort?

A. De interne motieven van de heren kende ik niet.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Neen, maar waarschijnlijk, omdat, gelijk reeds blijkt uit deze brochures, men het vertrouwen niet meer volledig had in de opperbevelhebber.

A. Op 30 Januari werd door de Minister-President aan de opperbevelhebber medegedeeld, dat de Minister van Defensie zijn portefeuille ter beschikking had gesteld, omdat deze meende de verantwoordelijkheid voor het te voeren krijgsbeleid niet langer te kunnen dragen. Het Kabinet wenste echter Minister *Dijxhoorn* niet te laten gaan. De conclusie is eenvoudig.

3117. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Want uw theorie is eigenlijk te volgen, zolang men het vertrouwen heeft in de opperbevelhebber; heeft men het vertrouwen niet meer, dan ontslaat men hem toch zeker; maar de tussenphasen, waarin men, natuurlijk ook in 's lands belang, om geen schokken te veroorzaken, dat vertrouwen niet helemaal meer had, maar die opperbevelhebber toch niet wilde laten schieten, voor die tussentijd is dit zogenaamd ingrijpen in het krijgsbeleid toch waarschijnlijk wel te verklaren.

A. Er zijn veel dingen te verklaren, die niet te rechtvaardigen zijn. Ik begrijp uw bedoeling. U zegt dus dit. Er is een zeker moment van twijfel en dat komt waarschijnlijk in elke verhouding en op elk ogenblik naar boven. Men weet niet of de opperbevelhebber de juiste man op de juiste plaats is; het is zelfs zeer menselijk, dat die vraag opkomt bij de Regering, die in laatste instantie verantwoordelijk is, en nu vraagt u, wat moet de Regering nu doen. Omdat de Staatkundige en militaire leiding in onverbrekelijk verband staan, moet er een onvoorwaardelijk wederzijds vertrouwen bestaan tussen Regering en hoogste militaire chef. Bestaat dat vertrouwen niet, dan is het riskant onder een zich zelf vernietigende algemene leiding in zee te gaan. Zo ergens dan geldt hier in dubiis abstine.

3118. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** De Regering stond toch eigenlijk voor het dilemma, wat moeten we nu doen, kunnen we het al overleggende zover krijgen, dat het krijgsbeleid enigszins gewijzigd wordt, met behoud van de opperbevelhebber, en ik geloof, dat dat in de Regering toch te prijzen was, dat niet à bout portant die opperbevelhebber aan de kant is gezet. En als zodanig zou ik het krijgsbeleid, wat ze dan waarschijnlijk toch wel gedaan hebben, door aanwijzingen te geven over andere opstelling van de troepen, kunnen billijken, achteraf.

A. Zeker. Wanneer daarmee 's lands belang gediend wordt, ontegenzeglijk. En wanneer achteraf blijkt, dat men juist gezien heeft, dan is het een voortreffelijk iets. Maar dit is de moeilijkheid van het regeren. Het komt er echter op aan van te voren de verhoudingen zo scherp mogelijk te stellen met het oog op ieders verantwoordelijkheid.

3119. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dan gaat het landsbelang eigenlijk boven de staatsrechtelijke theorie.

A. Natuurlijk. Dat ben ik onmiddellijk met u eens, 's lands belang gaat altijd boven staatsrechtelijke theorie, onvoorwaardelijk.

3120. De **Voorzitter:** Nu u nogal scherp tegenover elkaar gesteld hebt de quaestie, wie van de Ministers nu eigenlijk de man moet zijn, zou ik nog willen vragen, is dat niet een gradueel verschil? Ik dacht eigenlijk meer de appreciatie van de vraag, of de quaestie moet lopen over het Staatshoofd, over de Kroon, of de aanwijzingen van de Kroon moeten komen, dat dat principieel is. Of nu gecontrasigneerd wordt door de een of door de ander, of door allemaal, u hebt daar straks ook nog een opmerking over gemaakt, dat is mijns inziens een gradueel verschil. Als eenmaal het Staatshoofd is ingeschakeld, er een daad is gesteld door het Staatshoofd, is de verantwoordelijkheid voor een Minister. De President-Minister of de ressort-Minister, of ze worden er allemaal bij gehaald, ze moeten er allemaal hun namen onder zetten, maar wie, dat is niet principieel meer!

A. Vindt u dat niet principieel? Een ressort-Minister is alleen voor zijn Departement aansprakelijk.

3121. De **Voorzitter:** Veel belangrijker is de vraag, of een Minister alleen zoiets zou kunnen, of die zonder meer enigermate zijn chef zou zijn, of dat alles alleen kan lopen over de Kroon zelf!

A. Hoe kunt u zich dan de eenheid in de oorlogvoering voorstellen en de eenheid in de legerleiding, welke beide op de punt van de naald bezien, slechts openbaringsvormen zijn van het door de gehele Regering gevoerde Staatkundig beleid?

3122. De **Voorzitter:** Die zou toch net zo goed van de Koning kunnen uitgaan, gedekt door een lid van het Kabinet, door een Minister. Niet of er een Minister, of drie of vijf of allemaal bij te pas komen, maar of de Kroon ingeschakeld wordt, is de hoofdzaak. De Ministerraad is de verantwoordelijke eenheid in het Staatsbeleid, dan zoudt u tot de conclusie moeten komen, dat de Ministerraad altijd als ze in besluiten betrokken wordt, dat de leden dan ook altijd mee moeten tekenen, maar dat is toch nergens gebruikelijk.

A. Neen, maar dan krijgt u toch deze gedachte, dat het Regeringsbeleid als een eenheid wordt gevoeld, dat juist bij ons altijd zo verschrikkelijk moeilijk te verwezenlijken is, bij alle individuele opvattingen die wij hebben. Dat eenheid is in het gehele Regeringsbeleid, komt juist door die Ministerraad. Trouwens, het reglement van orde voor de Raad van Ministers stelt dit voorop in artikel 2.

3123. De **Voorzitter:** Natuurlijk. Wij zijn het er ook allemaal over eens, dat het laatste behoort te gebeuren, maar mijn opmerking is nu, dat u enerzijds erg er aan hecht, wie onder zo'n Koninklijk besluit staat en dat ik zeg, nu ja, dat is misschien interessant en zeer belangrijk voor de betreffende, maar het is niet principieel. Hoofdzaak is, of de Kroon ingeschakeld wordt en dat dan eventueel de ministeriële verantwoordelijkheid door middel van een contraseign geldend gemaakt kan worden.

A. Mag ik u een vraag doen President? Als u het Reglement van Orde voor de Raad van Ministers van 10 November 1945 leest, dan onderscheidt dit reglement vaste colleges en bijzondere commissies uit de Raad. Dat hangt af van het onderwerp, dat besproken wordt, maar het merkwaardige is, dat van elke vaste of bijzondere commissie de Premier de voorzitter is. Dit alles wijst mijns inziens op een versterking van de staatsrechtelijke positie van de Minister-President. In „de bouw van het nieuwe Koninkrijk" heb ik dit uitgebuit door te zeggen, dat de ministeriële verantwoordelijkheid, zij het volgens hetzelfde beginsel, toch langs andere lijnen werkt dan aanvankelijk in 1848 werden uitgestippeld. In het contraseign van zijn voorzitter, de Minister-President, treedt de Raad als zelfstandig Staatscollege op; en dit veronderstelt, dat die Raad van Ministers een eigen zeer speciale verantwoordelijkheid draagt. Ik wil niet zeggen, dat de President eigenlijk een prime-Minister is in de Engelse zin van het woord, maar toch beheerst hij de Ministerraad — het is misschien wat boud gesproken — evenwel niet als dictator, doch door de kracht van zijn persoonlijkheid. Want het karakter van onze constitutionele parlementaire monarchie dient steeds bewaard te blijven.

3124. De **Voorzitter:** Goed, maar dat is een quaestie van politieke visie. Dat is uw opvatting in deze aangelegenheid. Daar moet de

staatsrechterlijke ontwikkeling naar toe. Het is echter wel eens anders gesteld. Ik geloof, dat het in den lande vrij bekend is, dat Minister *Verschuur* wel eens gezegd heeft, die Voorzitter van de Ministerraad — dat was toen dr. *Colijn* —, daar voel ik niets voor, dat het een soort bovenmeester is!

A. Het is natuurlijk aardig gezegd, maar bovenmeester is natuurlijk een heel verkeerde uitdrukking. Men moet in het Staatsrecht in de premier iemand hebben, aan wie al de Ministers gaarne gehoorzamen, al is dit natuurlijk niet een ambtelijke gehoorzaamheid. Met *Cort van der Linden* was dit het geval, geloof ik. Men besefte algemeen, dat hij de man was, die bij uitstek de zuivere visie had op het geheel.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Maar dat is persoonlijk overwicht.

A. Ja, u weet natuurlijk uit de ervaring des levens, dat dit alles uitermate moeilijk is. Een persoonlijk overwicht is bovenal een vraagstuk meer van karakter dan van kennis, dat wordt toch eigenlijk altijd verklaard als een gevolg.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ja, maar niet van een bijzondere positie.

A. Dat ben ik met u eens, niet van een bijzondere positie. Eigenlijk schept het karakter de positie.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het gezag van de Minister van Oorlog kan toch, wanneer hij namens de Regering spreekt, even groot zijn als van de Minister-President.

A. Hij spreekt dan namens de Regering, maar niet als Minister van Oorlog. Ik kan me dus best voorstellen, dat de Minister van Oorlog als het ware optreedt in de functie van de President van de Ministerraad. Maar dan is dit gezag aan hem gedelegeerd.

3125. De **Voorzitter:** Ik mag u misschien, zo het u kan interesseren, een passage voorlezen uit een brief, die dr. *Colijn* tijdens de Kabinetsformatie van 1918 heeft gezonden aan de daarna opgetreden Minister van Justitie mr. *Th. Heemskerk*. Daarin schreef dr. *Colijn* het volgende:

> „Wanneer nu de Ministerraad zich nog maar op het standpunt had gesteld, dat zijn gezag ten aanzien van de opperbevelhebber naar buiten alleen werkte *door* de Ministers van Oorlog en van Marine, *was* misschien veel kwaad voorkomen. Maar instructies aan de opperbevelhebber werden, wanneer ze gegeven werden, getekend door de Voorzitter van de Ministerraad." Dat was dus in 1914—1918. „Hiermede was ook aan de militaire Ministers hun *zedelijk* gezag over de opperbevelhebber ontnomen."

Dat vond hij minder gelukkig. Dat is een quaestie van beleid natuurlijk, waar men de nadruk op legt.

A. Die opvatting van *Colijn* kende ik niet. Ik stel er zeer veel prijs op, dat van u te vernemen. Maar als u nu bedenkt, toen Minister *de Jonge* Minister van Oorlog werd, dat hij als burger-Minister buiten al deze vraagstukken van strategie en tactiek stond, dan moest, was de oorlog toen uitgebroken en hadden de krijgsverrichtingen toen een aanvang genomen, elke inmenging zijnerzijds in het beleid van de opperbevelhebber onvoorwaardelijk zijn uitgesloten.

3126. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Vindt u het gelukkig als er een burger Minister van Oorlog is. De quaestie is hier wel eens ter sprake gekomen; er is door militairen opgemerkt, dat het beter is, indien een burger Minister van Oorlog is. Hoe is uw mening daarover?

De **Voorzitter:** U hebt er straks al even iets van gezegd. Maar u wilt het misschien nog wel even nader uiteenzetten.

A. Ja, ik vind het eigenlijk, als men uitgaat van het standpunt, dat er geen twee kapiteins op één schip moeten zijn, verderfelijk. En als men een vakminister heeft, dan spreekt het vanzelf, dat de militaire inzichten van weerskanten naar voren komen. Dit is niet te vermijden.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** En dat zij nog wel eens met die van de opperbevelhebber botsen.

A. Deskundigen spreken elkaar vaak tegen. Dat is heel eenvoudig en heel natuurlijk. Deze controverse doet zich op elk gebied van wetenschap en kunst voor. Vooral op het terrein, waarop wij ons hier bewegen, is er alle aanleiding voor het tegen elkaar ingaan van opvattingen en inzichten. Het beleid der oorlogvoering is een probleem van persoonlijke aard, de opperbevelhebber ter oplossing toevertrouwd en door hem alleen op zijn verantwoording op te lossen. Het is in wezen een vraagstuk van wetenschappelijke overtuiging. Van een inmenging door derden, zoals hierboven is aangegeven, verwacht ik niet veel.

3127. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U bent dus meer voor een burger-Minister.

A. Inderdaad, ja.

3128. De **Voorzitter:** Maar kunt u de gedachtengang van Minister *Dijxhoorn* niet volgen, die hier voor onze commissie, als ik mij goed herinner, de volgende verklaring heeft afgelegd. Ik had de verantwoordelijkheid tegenover het land, tegenover allen, ook tegenover mijn geweten. Ik weet niet hoe hij het precies gezegd heeft, maar dat was de tendenz. Als ik nu op een gegeven moment als maar een beleid zie volgen, waar ik van overtuigd ben, dat het land mee ten gronde gaat, als ik daarnaast dan zie, dat het toch ook wel gevaarlijk is om vlak voor een mogelijke inval een heel ander te nemen, dan moest ik toch trachten om deze man tot betere inzichten te brengen!

A. Mag ik misschien een vraag van mijn kant stellen? Ja, ik begrijp uw standpunt zeer goed en ik besef, dat die quaestie van twijfel een uitermate moeilijke zaak is. Maar — nu citeer ik uit blz. 22 van de brochure van generaal *Reynders:*

> „De Minister was door zijn vroegere functie van hoofdofficier van de generale staf en hoofd van de IIde afdeling van het Departement van Defensie volkomen op de hoogte van de inzichten van de opperbevelhebber, betreffende de landsverdediging en met zijn voornemens aangaande de met het oog daarop in te nemen concentratieopstelling, toen hij zijn medewerking verleende aan de benoeming van generaal *Reynders* tot opperbevelhebber."

In het kader van deze gedachtengang had „de opperbevelhebber daarom redelijkerwijze mogen verwachten, dat de Minister met die voornemens instemde en zou bevorderen, dat de opperbevelhebber ten aanzien van het te voeren krijgsbeleid de nodige vrijheid zou worden gelaten."

De inzichten van Minister en opperbevelhebber stonden dus van de aanvang af lijnrecht tegenover elkaar. Althans zo besluit ik uit deze brochure.

3129. De **Voorzitter:** Het ideaal zou natuurlijk geweest zijn, toen eenmaal deze Minister deskundig op dit gebied was, dat hij aan de ene kant, als hij dat nodig vond in het landsbelang, opbouwende critiek aan de opperbevelhebber zou hebben meegedeeld, maar zonder drang uit te oefenen en zonder dwang. Dat anderzijds de opperbevelhebber daar toegankelijk voor zou zijn geweest en eventueel er mee rekening zou hebben gehouden, voor zover hij de opmerkingen juist vond. Als er dan toch niets verbeterde, dat dan werd ingegrepen en een nieuwe opperbevelhebber zou zijn benoemd!

A. Wanneer er geen volkomen vertrouwen is tussen Regering aan de ene kant en militaire chef aan de andere kant, dan komt er van samenwerking niets terecht. Staatkunde en legerleiding zijn twee begrippen, ieder met eigen sfeer en eigen inhoud. Daarom moeten staatsman en veldheer in onderling overleg en met volkomen wederzijds vertrouwen het eigen gebied hunner werkzaamheid afbakenen en *bovenal* elkaar op dit gebied ontzien.

Langs deze weg blijft gehandhaafd de volstrekte verantwoordelijkheid van de Regering tegenover de Volksvertegenwoordiging voor haar staatkundig beleid, is in de tweede plaats verzekerd de constitutionele — niet de miltaire — ondergeschiktheid van de opperbevelhebber aan de Regering, en is tegelijkertijd gewaarborgd de volledige zelfstandigheid en onafhankelijkheid, die de opperbevelhebber behoort te hebben om zijn zware taak te vervullen.

Als staatsrechtleraar aan de Hogere Krijgsschool voorzag ik reeds de zeer ernstige conflicten, waarvoor de heren zouden geplaatst worden, wanneer zij tot de hogere en hoogste militaire ambten geroepen waren. Het terrein, waarop wij ons hier bewegen, ligt vol oneffenheden: parlementaire, staatsrechtelijke, politieke, economische, strategische. Een communis opinio bestaat niet; zelfs waar het gaat om de staatsrechtelijke positie van de opperbevelhebber van land- en zee-

en luchtmacht in Nederland — een locaal deel dus der gehele quaestie — bestaat principieel verschil van inzicht.

Daarom streefde ik naar de omschrijving van een beginsel, dat houvast geeft in de strijd der opvattingen, opdat alleen met zakelijke argumenten, los van elk persoonlijk belang, naar een oplossing gezocht wordt, waarmee 's lands belang het best gediend is. En bovenal bedenke men, dat het hier niet gaat om een eenvoudig *machts*vraagstuk, maar om een *rechts*vraagstuk van de allereerste orde, nl. om met behoud van ons staatsrechtelijk bestel, onder geheel gewijzigde omstandigheden, tot de grootste nationale krachtsontwikkeling te komen.

3130. De **Voorzitter:** Hebt u zelf over het gehele vraagstuk nog iets te zeggen, dan.....

A. Ik heb nu alles te berde gebracht, Mijnheer de President, wat ik meende te moeten verklaren.

De **Voorzitter:** U blijft, evenals alle andere getuigen en deskundigen, volmaakt vrij, indien u meent in 's lands belang nog iets te kunnen opmerken, zulks te doen.

A. Het lijkt mij, dat generaal *Reynders* de zaak staatsrechtelijk zuiverder bekeken heeft dan Minister *Dijxhoorn;* de laatste heeft de functie van het krijgsbeleid en de functie van het Regeringbeleid niet altijd even scherp uit elkaar gehouden.

3131. De **Voorzitter:** Hebt u anders nog iets?

A. Mijnheer de President, ik niet.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen en dan sluit ik hiermee het verhoor.

J. A. EIGEMAN.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 9 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heer Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van de heer

JACOBUS JAN VORRINK,

oud 56 jaar, wonende te 's-Gravenhage, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Hij legt de eed af als getuige.

3132. De **Voorzitter:** Vóórdat ik u een aantal concrete vragen stel, is het misschien het verstandigst u eventueel in de gelegenheid te stellen over de hele quaestie van die mobilisatieclubs iets te vertellen, als u ten minste .....

A. Mijnheer de Voorzitter! Ik heb geen enkel bezwaar datgene te vertellen, wat ik weet, maar ik moet u wel zeggen, het is geen kinderachtigheid om terug te gaan in de geschiedenis, die zoveel jaren geleden is en waaromtrent ik geen enkel document heb kunnen raadplegen. U hebt mij in de oproep al gevraagd, eventuele documenten mee te brengen. Die bestaan er niet, dus ik kan ze ook niet meebrengen, ten minste bij mijn weten bestaan ze niet. Ik moet aannemen, dat u denkt aan de geschiedenis, kort voor het uitbreken van de tweede wereldoorlog, waarin ons leger gemobiliseerd was en waarin van de zijde van de vroegere S.D.A.P. er prijs op gesteld werd, dat er ook mogelijkheden zouden zijn om de soldaten, die geestelijk behoorden tot de sfeer van de S.D.A.P., in bepaalde clubs bijeen te brengen. De bedoeling daarvan was, van de zijde van het bestuur van de S.D.A.P., ik mag misschien wel zeggen speciaal ook van mijn kant, deze, dat ik persoonlijk op het standpunt stond, dat de oorlog komen zou. Dat was voor mij vanaf 1933 in het geheel geen verrassing. Ik stelde er de hoogste prijs op om het volksdeel, waar ik mij in de allereerste plaats verantwoordelijk voor achtte, geestelijk zoveel mogelijk weerbaar te maken voor de ongetwijfeld zeer grote en moeilijke taak, die ook dat deel mede zou hebben te dragen, en het geestelijk in staat te stellen om de ellende, die daar ongetwijfeld het gevolg van zou zijn, te kunnen doorstaan. Waar nu een keer in de oude S.D.A.P. in hoofdzaak de buitenkerkelijke jongelui georganiseerd waren, vielen zij eenvoudig automatisch buiten de geestelijke verzorging, die die jongelui in het leger ten deel viel, die van Protestants-Christelijken of van Katholieken huize waren. Dat voelden wij als een uitermate grote tekortkoming en een uitermate groot gevaar. Wij wilden dus alles er op zetten om het mogelijk te maken met deze jongelui een geregeld contact te onderhouden. Daarvoor zijn allerlei besprekingen gevoerd.

Ik mag herinneren aan het bewind van het Kabinet *de Geer*, waarin ook enige sociaal-democratische heren zitting hadden, *Albarda* en *van den Tempel*. Met hen heb ik toen ook, als voorzitter van de oude S.D.A.P., overleg gepleegd. Ik achtte de betreffende aangelegenheid van enorm groot belang. Of het nu door hun bemiddeling is geweest, dat weet ik niet precies, maar over deze zaak heb ik een tweetal besprekingen gehad met de heer *Winkelman*, die toen opperbevelhebber was van het leger.

3133. De **Voorzitter:** Mag ik u even interrrumperen? Hebt u niet, daaraan voorafgaande al, overleg gehad tijdens het opperbevelhebberschap van de heer *Reynders*?

A. Niet met de heer *Reynders* zelf, we hebben toen wel gesproken met de Minister, de heer *Dijxhoorn*.

3134. De **Voorzitter:** En wanneer is dat geweest, kunt u dat nog zeggen?

A. Dat kan ik u met de beste wil van de wereld niet zeggen. Data daaromtrent weet ik niet. De heer *Dijxhoorn* stond tegenover onze opvatting uiterst sympathiek. Maar de zaak was, en dat is natuurlijk altijd het geval in de buitenkerkelijke wereld, die nu eenmaal geestelijk niet georganiseerd is, die een soort van chaotische wereld is, met moeilijke, uiteenlopende structuren, dat het verlangde contact, noodzakelijkerwijze bijna, door een politieke partij moest worden opgenomen. De heer *Dijxhoorn* kwam, wat ik van zijn standpunt uit zeer goed begrijpen kon, direct met de opmerking: ja, dan moet ik ook antirevolutionnaire mobilisatieclubs en liberale en andere politiek geöriënteerde mobilisatieclubs accepteren. Een volkomen begrijpelijk gezichtspunt, maar waardoor dus het reële feit ontstond, dat de zeer belangrijke groep van socialistische, buitenkerkelijke militairen zonder geestelijke leiding was.

3135. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Mag ik u even wat vragen? Er bestonden dus Protestants-Christelijke clubs in het leger en Katholieke clubs?

A. Dat wil zeggen, dat waren clubs, die men niet kon vergelijken met wat wij wilden, maar men had Protestants-Christelijke militaire tehuizen, men had Katholieke tehuizen, men had aalmoezeniers, men had legerpredikanten e.d., dus deze jongelui .....

3136. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Had men daarnaast geen neutrale verenigingen of clubs in het leger?

A. Neen, niets daarvan. Die hadden geen geestelijk onderdak en dat achtte ik in de gegeven verhoudingen uitermate gevaarlijk. Deze mensen hadden, gegeven wat ons te wachten stond en wat voor mij helemaal niet problematisch was, eveneens geestelijke steun en voorlichting nodig. Ik vond dat van de allergrootste betekenis. Ik mag u er aan herinneren, dat de S.D.A.P. toen nog maar sinds 1937 het standpunt van de nationale ontwapening had laten varen en dat dus een bepaalde anti-militaristische gezindheid nog in zeer brede kringen van de S.D.A.P. en van haar aanhang, laat ik zeggen vooral van het gevoel uit, aanwezig was. Wanneer men al met het verstand deze zaak eventueel anders wilde gaan bekijken, was er, zuiver uit het gevoel vandaan gezien, altijd toch nog een probleem. En in het gezicht van wat er moest gaan gebeuren, wensten wij dus te zorgen, dat we dat konden opvangen. Minister *Dijxhoorn* had daar alle begrip voor. En toen heb ik inderdaad voor het eerst gemerkt, dat hij daarmee bij het opperbevel, dat moet toen nog de generaal *Reynders* geweest zijn, nu niet bepaald op veel instemming stuitte om die mobilisatieclubs te gaan oprichten. Dat is toen inderdaad aanvankelijk niet gelukt. Wij hadden natuurlijk wel enig contact met jongelui in het leger, maar organisatie was er eenvoudig niet. Nadat de heer *Reynders* was afgetreden als opperbevelhebber, heb ik daarover een tweetal keren met de heer *Winkelman* geconfereerd. En de heer *Winkelman* heeft toen, voor zover ik mij weet te herinneren, een serie richtlijnen opgesteld, die hij, als dat aanvaard werd, bereid was te accepteren als richtlijnen voor die eventuele mobilisatieclubs. En die mobilisatieclubs zijn toen inderdaad opgericht. Ik weet nog b.v., dat ik nog eens een keer zelf op een dergelijke bijeenkomst in Tiel gesproken heb, toen het veldleger daar gemobiliseerd was, en op die bijeenkomsten was altijd een officier ter contrôle van wat er gesproken werd aanwezig. Het vraagpunt was, in hoeverre in die clubs over politiek mocht worden gesproken. Nu was dat een punt, waarop ik mij met de richtlijnen niet helemaal kon verenigen, omdat het er natuurlijk juist om ging, deze jongelui klaar en duidelijk te maken welke politieke problemen er aan de orde waren. Als men de goede mentaliteit onder de soldaten wilde brengen, dan moesten zij begrijpen wat er aan de hand was. Maar gegeven de hele sfeer van de neutraliteitspolitiek, die vierkant indruiste tegen mijn opvattingen in die dagen, is het heel begrijpelijk, dat ik van mijn kant de behoefte had om deze jongelui wel degelijk ook op het gebied van de internationale politiek

dermate te beïnvloeden, dat zij voor hun toekomstige taak berekend zouden zijn. Het ging niet om de vraag, of ze eventueel tegen Engeland of eventueel tegen Duitsland de Nederlandse neutraliteit zouden moeten verdedigen, al dat soort kinderlijke sprookjes, daar heb ik in die dagen niet aan geloofd. Ik heb dus klaar en duidelijk gezegd, dat wij een rechtlijnige politiek moesten voeren en deze jongelui duidelijk moesten maken waar het om zou gaan en dat het de moeite waard was om daarvoor te vechten. Dat is nu een keer iets anders, dan ze gezellig een avondje bezighouden met dammen of schaken of met een verhaaltje over een tocht naar de Noordpool of iets dergelijks. Dat soort concrete politieke scholing was zeer nadrukkelijk mijn opzettelijke bedoeling. Daar is niet zo veel meer van te recht gekomen, want voordat die zaak eigenlijk goed en wel aan de gang was, was het al haast 10 Mei. Het is eigenlijk in die ene winter van 1939 op 1940 geweest, dat er enige pogingen zijn aangewend. Als men mij vraagt, hoeveel clubs zijn er werkelijk geformeerd, dat weet ik niet meer. De enige, die er misschien iets meer van zou kunnen weten, misschien ook omdat die een iets beter geheugen heeft dan ik, dat is de heer *Vermeer*, onze collega uit de Tweede Kamer, die in die mobilisatieclubs een vrij levendig aandeel heeft gehad. Ik bedoel meer in de practijk. Hij was nl. zelf gemobiliseerd. Hij was fourier bij de artillerie in die dagen en was, geloof ik, in die vergadering in Tiel, waar ik zelf gesproken heb. Als voorzitter van de partij stond ik buiten de practische organisatie.

3137. De **Voorzitter:** De heer *Woudenberg*, die heeft.....

A. U bedoelt de secretaris van de Partij van de Arbeid van vandaag?

De **Voorzitter:** Die is met u op besprekingen bij de Minister geweest, meen ik.

A. Ja, dat is wel mogelijk.

De **Voorzitter:** Bij de Minister.

A. Ja, inderdaad bij de Minister, maar ik geloof niet, dat hij aanwezig was bij de generaal *Winkelman*. Heeft u er verslagen van, ik zit er onderhand mijn hersens mee te pijnigen.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Iemand heeft er hier van gezegd, dat er, naar zijn idee, bij waren de heer *Kupers*, u en de heer *Woudenberg*. Kunt u zich dat nog herinneren? Het is ook niet zo heel belangrijk.

A. Ik neem eigenlijk aan, dat de heer *Woudenberg* daarbij geweest is, want zulke dingen knapten we meestal wel samen op. Maar er staat mij vaag iets voor de geest, dat bij *Winkelman* ook *Beckman* tegenwoordig geweest is. Die was nl. ook lid van de Eerste Kamer in die tijd en we deden veel samen in de militaire aangelegenheden. Er liep o.a. een afspraak tussen Minister *Dijxhoorn* aan de ene kant en *Beckman* en mij aan de andere kant, dat wij op de dag, dat de oorlog uit zou breken, zouden worden gemobiliseerd. Dat is met *Beckman* toen ook gebeurd. Mijn partijbestuur heeft er ten slotte bezwaren tegen gemaakt, dat ik hetzelfde deed. Men wilde mij niet missen op het partijbureau. Ik had persoonlijk mijn diensten aangeboden, omdat ik als landstormofficier uit de oorlog 1914—1918 niet veel lust had om bij het uitbreken van de oorlog op non-actief te blijven. *Beckman* is bij de staf geweest. Mij is dat niet gelukt. Ik ben toen alleen maar bij de burgerwacht in Amsterdam werkzaam geweest.

3138. De **Voorzitter:** Een kleinigheid, het is verder niet belangrijk. Er schijnen toch ook wel neutrale militaire huizen geweest te zijn. Maar dat waren er blijkbaar niet zoveel.

A. Oh. We hebben destijds wel degelijk ook in ons hoofd gehad om dergelijke neutrale militaire tehuizen te stichten en, aangezien de oude S.D.A.P., zoals bijna elke politieke partij, over geen fondsen beschikte, maar de vakbeweging wel, hebben we die grote broer, met wie wij vóór de oorlog ook veel enger verbonden waren dan vandaag den dag, in de arm genomen, ten einde ze te bewegen subsidie te geven en fondsen er voor beschikbaar te stellen. Ik herinner mij, in Amersfoort b.v. was een volksgebouw van de Socialistische Arbeidersbeweging en daar hebben we een kamer beschikbaar gehad om de jongelui de gelegenheid te geven daar de avond te passeren, kranten te lezen, boeken te lezen, een brief te kunnen schrijven, enz. Dus inderdaad in die richting zijn we wel werkzaam geweest en hebben we ook wel het een en ander bereikt.

3139. De **Voorzitter:** Ik zou u even dit willen vragen. De zaak is het eerst opgezet toen in half November eind November 1939, zoals de zaak toen opgezet is, wat u er zich van herinnert, waren deze mobilisatieclubs niet enigermate een instantie tussen de gemobiliseerden en hun hiërarchieke chefs in, of is dat niet uw visie?

A. Neen. Ik ben er persoonlijk in alle opzichten wat dat betreft de geestelijke vader van. In het voorafgaande heb ik de bedoeling van de mobilisatieclubs uiteengezet. Dat die clubs, laat ik zeggen, ook op bepaalde wijze hadden kunnen optreden voor bepaalde belangen van die gemobiliseerden, dat geloof ik ook wel, dat zouden ze zeker ook gedaan hebben, maar dat is niet de wezenlijke opzet van de zaak.

3140. De **Voorzitter:** De Minister heeft toen zijn goedkeuring gehecht aan een reglement van November 1939 van een Centrale Commissie, die er blijkbaar ook toen is ingesteld, maar of dat geweest is vóórdat men naar de kantonnementscommandant is gegaan, nu ja, daar kunt u ook geen uitsluitsel van geven.

A. Neen, maar u sprak over de heer *Woudenberg*. Het is best mogelijk, dat hij voor dergelijke detailquaesties veel meer herinnering heeft dan ik. En onze archieven zijn weg, die zijn er niet meer, dus ik herinner mij inderdaad wel, dat wij over die reglementen ook nog wel onderhandeld hebben, dat er ons een ontwerp voorgelegd is en dat we er nog eens over gepraat hebben, kan het niet een beetje zus en kan de formulering van de doelstellingen nog niet wat anders worden, maar ik denk, dat u aan de heer *Woudenberg* meer heeft dan aan mij, dat hij zich daar nog meer van zal herinneren dan ik.

3141. De **Voorzitter:** En is het dan ook mogelijk, dat er al contact met de dienstplichtigen is geweest voordat u met de Minister gesproken hebt?

A. Oh, daar ben ik wel vrij zeker van. Dat zullen we zeker wel gedaan hebben. Ik bedoel, daar zorgen die jongelui zelf wel voor, die schrijven aan het partijsecretariaat brieven over dit en over dat en wat hun wel en wat hun niet aanstaat, enz. Ik bedoel, dat is vandaag aan de dag met Indonesië net eender. Er komt doorlopend post, aan ons, als Kamerleden, gericht of aan het partijbureau. Als die jongens iets te klagen hebben, dan denken ze: ik ga maar eens aan de partij schrijven of aan een of ander Kamerlid, die ze kennen. Dus dat contact is er zeker wel geweest.

3142. De **Voorzitter:** Als men het objectief bekijkt, dan was dus eigenlijk toch wel uw bedoeling om enigermate de politiek in het leger, maar dan in de goede zin bedoeld natuurlijk, zoals u het zag, naar voren te laten komen en die mensen ook een zekere politieke scholing te geven.

A. Zonder enige twijfel. Ik zie niet in, wat dat voor een misdaad is. We hebben destijds met die beide heren zeer ernstig daarover gediscussieerd en Minister *Dijxhoorn* heb ik van het nut overtuigd. Generaal *Winkelman* was daar niet zo erg toegankelijk voor en vandaar ook, dat die heren officieren op de vergaderingen waren, maar ik heb zo gesproken, dat ik nooit een verbod heb gekregen. Ik schijn het zo gedaan te hebben, dat het geen aanleiding gaf tot moeilijkheden.

3143. De **Voorzitter:** Ik vraag het alleen hierom, omdat de Minister, geloof ik, wel op het standpunt stond, dat hij echt politiek in het leger minder juist vond. Hij meende waarborgen te hebben, dat dat niet zou gebeuren.

A. Ik zeg u juist, dat officieren er bij tegenwoordig waren, en ook voor mij behoort partijpolitiek per se niet in het leger thuis. Maar dat soldaten niet zouden moeten weten wat er in de wereld gebeurt, waar zij zo meteen geroepen zullen worden hun bloed voor te offeren, dat weiger ik te aanvaarden, en daar heb ik me ook nooit aan gehouden; ik heb het, meen ik, dat zal de heer *Vermeer* waarschijnlijk wel weten, alleen willen hebben over de internationale politieke toestand.

3144. De **Voorzitter:** Dus het was meer bedoeld als een algemene politieke scholing?

A. Ja, niet alleen een politieke scholing. Ook wel degelijk om jonge mannen geestelijk te wapenen voor de dingen, die er gebeurden. We zullen zeker over het nationaal-socialisme gesproken hebben. Hoe wil men, waar de hele wereld op dat ogenblik vol van is, zeggen: neen, daar praat ik niet tegen die jongelui over. Dan ga ik een beetje

keuvelen over allerlei onschuldige zaken, die misschien 25 jaar geleden onze belangstelling voluit verdienden. Ik bedoel, dat is iets, daar ben ik niet toe bereid en met mij waarschijnlijk de andere collega's ook niet. Dus in die zin, ja zeker, politiek in het leger.

3145. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dat zal in de Katholieke en in de Protestants-Christelijke tehuizen ook wel behandeld zijn.

A. Ik kan u de verzekering geven, dat het zo is, want ik heb in de discussies met de Minister daar wel op gewezen, dat was nl. uit de programma's van die clubs heel duidelijk af te lezen in die tijd, dat spreekt ook vanzelf. Maar ik bedoel, ik kon me de positie van de Minister heel goed indenken. Het kon nu een keer bij ons niet anders, wilde men het buitenkerkelijke volksdeel niet in de steek laten, dan dat het georganiseerd moest worden van uit een politieke partij, en in de gevoelige sfeer, die op dit terrein in ons land bestaat, geeft dat direct aanleiding tot de opvatting; als die lui dat mogen, dan mag een ander dat ook. Dat kon ik van uit het gezichtspunt van de bewindsman volkomen verstaan. Hij begreep aan de andere kant zeer goed, dat, wanneer men die jongelui eigenlijk aan hun lot over moest laten, daar toch ook bezwaar tegen bestond en dat wij behoefte hadden om het contact te onderhouden met deze jongelui. Dat heeft hij uitstekend verstaan en daarom konden wij met de heer *Dijxhoorn* zeer goed tot overeenstemming komen.

3146. De **Voorzitter:** Ik zou willen vragen of u nog iets hebt mede te delen?

A. Neen, Mijnheer de President.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor uw inlichtingen.

A. Ik geloof, dat het verstandig zou zijn als u de heer *Woudenberg* nog eens vraagt, omdat hij misschien een iets scherper geheugen heeft over details dan dat het met mij het geval is.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer.

J. J. VORRINK.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 10 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heer Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

jhr. Mr. AARNOUT MARINUS SNOUCK HURGRONJE,
oud 65 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
secretaris-generaal van het Hof van Arbitrage,
oud-secretaris-generaal van het Departement van Buitenlandse Zaken.

Hij legt de eed af als getuige.

3477. De **Voorzitter:** De eerste vraag, die wij u zouden willen stellen is deze. Is het waar, dat de voormalige Duitse gezant in het najaar van 1939 bij u stappen heeft ondernomen in verband met een mogelijk laten doortrekken van Duitse troepen door een deel van Nederland?

A. Dat is inderdaad waar, Mijnheer de Voorzitter!

3478. De **Voorzitter:** Kunt u ons misschien een uitvoerig relaas daarvan geven?

A. Misschien staat u mij toe, om de waarde van mijn mededeling in het juiste licht te stellen, even in het kort mijn verhouding tot de Duitse gezant te vertellen, want zij heeft wel degelijk betekenis bij hetgeen gaat volgen. Ik stond nl. met de toenmalige Duitse gezant op bijzonder goede voet. U begrijpt, dat er zeer veel aanrakingen waren met Duitsland in de laatste jaren vóór de oorlog. Ik heb de toenmalige Duitse gezant leren kennen als een buitengewoon hoogstaand man, waar ik zeer gaarne mee omging. Hij was sterk anti-nazi, waardoor ik zeer vertrouwelijk met hem kon spreken. U zult zien, dat dat van betekenis is, want hij is eens bij me geweest, een datum kan ik niet zeggen, maar het moet geweest zijn in 1939 of begin 1940, toen hij me zei, als persoonlijk voorstel van hem: wat zou u er van denken, als het mogelijk was te bereiken, dat de Duitse troepen doorgelaten zouden worden? Het is, als ik me niet vergis, tweemaal gebeurd. Eerst heeft hij gesproken over een lijn zuidelijk van Roermond, de kant van België uit, daarna heeft hij er nog eens over gesproken, en ik meen, dat die lijn toen iets hoger lag. Ik heb hem daarop geantwoord, dat ik dat absoluut onaannemelijk achtte. De Nederlandse Regering had altijd het standpunt ingenomen, dat iedere overschrijding van de grens met de wapenen zou worden tegengegaan, terwijl ik bovendien in de practijk niet goed zag hoe dat kon. Ik kon me niet voorstellen, dat men in Zuid-Limburg troepen had en bij het overige gedeelte van de grens in vrede met Duitsland leefde. Bovendien kwam het me voor, dat Nederland op die manier internationaal een allernaarst figuur zou slaan, als ze dit toeliet. Hij heeft dat aangenomen. Ik heb het natuurlijk dadelijk aan mijn toenmalige chef de heer *van Kleffens* overgebracht, die mijn antwoord goedkeurde. Later is hij er nog eens op teruggekomen en toen sprak hij van een beetje andere grenslijn. Ik heb hem toen ook hetzelfde antwoord gegeven. Met de diplomatieke gebruiken kan ik niet beoordelen of dit inderdaad een persoonlijk idee van hem was, of dat hij opdracht had gekregen om eens poolshoogte te nemen. Het was beide mogelijk. Ik houd het eerder, zoals ik hem kende, voor de eerste mogelijkheid, nl. dat hij het zelf bedacht had.

3479. De **Voorzitter:** U bedoelt de eerste keer? Of ook de tweede keer?

A. Dat kwam in het gesprek voor, de tweede maal, maar hij was er niet speciaal voor gekomen, zoals de eerste keer. Ik meen, maar dat weet ik niet zeker, dat hij er later ook nog eens met de heer *van Kleffens* over gesproken heeft. Ik meen, dat de heer *van Kleffens* me zoiets gezegd heeft.

3480. De **Voorzitter:** Ik wilde nog even vragen over de feitelijke gang van zaken. Dus de eerste maal is het wel uw indruk geweest, dat hij daar extra voor kwam, of niet?

A. Eerder wel.

3481. De **Voorzitter:** Maar op zijn eigen verantwoordelijkheid?

A. Ja, dat is natuurlijk niet te bewijzen.

3482. De **Voorzitter:** Natuurlijk kunt u het niet bewijzen, maar dat was zo uw feeling.

A. Ja, het was een manier om het te doen. Hij behoefde geen afwijzing te krijgen. Een officieel bezoek afleggen bij de Minister ging natuurlijk niet. Dat moest dus eventueel later komen. Het is een diplomatieke manier om iets te doen, dat men het op deze wijze doet.

3483. De **Voorzitter:** Hij is er dus blijkbaar wel extra voor gekomen?

A. Het is niet te bewijzen, want hij is natuurlijk eerst over iets anders begonnen. Hij moest het gesprek toch een persoonlijk karakter geven.

3484. De **Voorzitter:** Maar zouden we nu aan de hand van de andere gebeurtenissen niet kunnen reconstrueren wanneer het ongeveer geweest is? Om een voorbeeld te noemen, is het geweest vóór of na die bekende dreiging in November?

A. Als ik het me goed herinner, is het na die dreiging in November geweest, want ik heb veel met hem daarover gesproken. **Hij zei,** dat hij er niets van wist. Op dat ogenblik zou hij het onmogelijk gedaan kunnen hebben, dan was het eenvoudig een voorstel geweest. Dan was het niet dubieus geweest, dat het een voorstel was.

3485. De **Voorzitter:** Daar is ook niets aan voorafgegaan in October of zo? Dan moet het practisch genomen dus wel December, Januari of Februari geweest zijn.

A. Neen, in October is daar niets aan voorafgegaan. Want die eerste mogelijkheid van die aanval is, meen ik, 11 November geweest. Ik neem aan, dat het tussen 11 November en Mei was, maar dat is geheugen, want ik heb geen aantekeningen.

3486. De **Voorzitter:** Dus u kunt absoluut niet zeggen of het nog in 1939 dan wel of het in 1940 is geweest?

A. Neen.

3487. De **Voorzitter:** En hebt u daar ook geen vermoeden van?

A. Neen, ik zou geen maand durven noemen.

De **Voorzitter:** Het is voor ons van betekenis, omdat het in verband is gebracht met de quaestie van de wisseling van het opperbevel. Daarom zouden we het op prijs gesteld hebben, als u het wel kon zeggen.

A. Ik heb het veel later gehoord van de generaal *Reynders,* na de oorlog, d.w.z. na de Meidagen. Toen het geschiedenis was geworden. Omdat de generaal *Reynders* het ook niet eerder wist. Daarom weet ik ook niet, wat de heer *van Kleffens* met zijn wetenschap heeft gedaan. Ik weet met name niet of hij dat ter sprake heeft gebracht.

3488. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus u gelooft stellig niet, dat de heer *van Kleffens* er met de heer *de Geer* over gesproken heeft?

A. Dat durf ik niet te zeggen. Hij heeft me nooit gezegd, dat hij dat gedaan heeft, en de heer *van Kleffens* zei altijd heel veel.

3489. De **Voorzitter:** Dus hij heeft niet gezegd: ik ben van plan dat in de Ministerraad te brengen?

A. Hij stond er, als het kon, nog afwijzender tegenover dan ik.

3490. De **Voorzitter:** En waarschijnlijk vond hij het het beste, dat dit ook maar binnen de muren van Buitenlandse Zaken bleef?

A. Dat neem ik aan. Of hij het aan de heer *de Geer* gezegd heeft, dat weet ik niet. Hij heeft me dat niet verteld.

3491. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus u weet niet, of het vóór of na de wisseling van het opperbevel was, dat de heer *Zech* bij u geweest is?

A. Wanneer heeft de wisseling van het opperbevel plaats gevonden?

De **Voorzitter:** 6 Februari is de nieuwe opperbevelhebber opgetreden.

A. Die latere datum natuurlijk wel. Ik zou eerder zeggen, daarvóór, want het had geen verband daarmee en de Duitse gezant wist daar ook niets van voordat het gebeurde.

3492. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus volgens uw stelling zou de wijziging van het opperbevel hier niets mee te maken hebben en ook niet de daarmee samenhangende militaire veranderde opstelling.

A. Dat houd ik voor uitgesloten. Wanneer het was gebeurd na de wisseling van het opperbevel, dan had ik natuurlijk wel verband gezocht. Dus daaruit leid ik met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid af, dat het vóór de wisseling van het opperbevel plaats vond. Ik heb ook, dat is uit de tweede hand en ik hoop, dat u mij daar niet over zult vragen, over de wisseling van het opperbevel heel veel gehoord, omdat de heer *van Kleffens* in die tijd de gewoonte had me over die dingen in te lichten. Maar dit is er nooit bij ter sprake gekomen.

3493. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus het zijn volmaakt gescheiden dingen?

A. Ja. En zoals ik de reactie van de heer *van Kleffens* heb gezien, acht ik het zeer dubieus, dat hij het, behalve als inlichting, aan de heer *de Geer* heeft meegedeeld.

3494. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hebt u nooit gehoord, dat er enig verband werd gelegd tussen deze démarche van de heer *Zech* en de wisseling van het opperbevel en het veranderen van militaire attaché?

A. De eerste keer, dat ik daar, tot mijn verbazing, van hoorde, was, toen ik het van de generaal *Reynders* hoorde. Ik zie het verband niet en ik heb — zoals ik zeg is het tweedehands kennis, over de wisseling van het opperbevel, omdat het de gewoonte van de heer *van Kleffens* was om mij in te lichten — zeer veel gehoord en dit element is daarbij nooit ter sprake gekomen.

3495. De **Voorzitter:** De wisseling van het opperbevel had heel andere redenen, volgens u?

A. Volkomen, naar mijn oordeel. Dat heeft u waarschijnlijk van anderen gehoord. Dat was zuiver strategisch.

3496. De **Voorzitter:** Om terug te komen op de grief, die ons is voorgelegd, dat er eventueel bij een paar Ministers een zekere neiging geweest zou zijn tot het voeren van een soort Deense politiek. Dat is naar uw mening uitgesloten?

A. Volkomen.

3497. De **Voorzitter:** Ik heb hier een stuk voor me, waarin het wordt voorgesteld, dat het feit van het aanwezig geweest zijn van de intentie tot het voeren van die Deense politiek, waarbij men dan zou trachten er zo goed mogelijk af te komen, zonder vechten, in verschillende nuances voor juist werd gehouden, door verschillende, destijds vooraanstaande, thans overleden staatslieden, o.a. de heren *de Vos van Steenwijk, Colijn* en *van Karnebeek,* uit wier mond de betreffende dat in en na de Meidagen zou hebben vernomen. In het stuk staat o.a. nog het navolgende: „Ook zou de heer *Snouck Hurgronje* aan een nog levende persoon, die dit aan ondergetekende heeft medegedeeld, hebben bevestigd, dat de bedoelde groep inderdaad bedoeld heeft, bij formele handhaving van de neutraliteit, de Duitse troepen feitelijk de toegang naar België en de bezetting van Vlissingen zonder veel strijd mogelijk te maken, waartegen dan de stelling Holland, naar men hoopte, ongemoeid zou worden gelaten. De wetenschap van deze houding door zekere buitenlandse Regeringen zou het aanzien van Nederland en vooral van de Ministers *van Kleffens, de Geer* en *Dyxhoorn* zeer nadelig hebben beïnfluenceerd, waartegen reeds bij voorbaat door de opperbevelhebber *Reynders* was gewaarschuwd."

Overigens is dit stuk niet van generaal *Reynders,* het is van iemand anders.

A. Het is volkomen onwaar, Mijnheer de Voorzitter, en volkomen fantasie.

3498. De **Voorzitter:** U hebt deze Staatslieden, die thans overleden zijn, daar ook nooit over horen spreken?

A. Neen. Maar ik heb over de wisseling van het opperbevel toen veel gehoord, omdat wij er nauw bij betrokken waren, maar ik geloof, dat deze drie personen niets van die dingen wisten, ook niet van de wisseling van het opperbevel. Niets, ik heb de namen van *de Vos van Steenwijk, Colijn* en *van Karnebeek* nooit in verband daarmee gehoord.

3499. De **Voorzitter:** U hebt die heren waarschijnlijk wel eens gesproken in die tijd?

A. Natuurlijk, maar nooit over deze dingen. Ze wisten er niets van.

3500. De **Voorzitter:** Ze zouden wellicht tegen u als secretarisgeneraal van Buitenlandse Zaken gezegd hebben: hoe zit deze zaak?

A. Ik heb nooit zoiets gehoord en ik heb jaren onder *van Karnebeek* gediend. U begrijpt, dat, wanneer ik ooit zoiets had gehoord, ik niet zo positief zou hebben gesproken tegen de Duitse gezant. Dit was de Regeringspolitiek, zoals ik haar altijd heb geleerd. In mijn positie zou ik gezegd hebben: daar moet ik eens over praten. Dan zou ik niet gezegd hebben: dat is uitgesloten. Die z.g. politiek van de heren *Colijn* en van *Karnebeek* heeft nooit op Buitenlandse Zaken ingewerkt.

3501. De **Voorzitter:** Ik zal de voorafgaande zin nog even voorlezen, opdat u deze ook helemaal kent: „In strijd met het aangekondigde verweer met alle beschikbare krachten en in flagrante strijd met de krachtige wil tot verzet tot het uiterste, die in de natie leefde, zou de bedoelde groep van Ministers" — dat zijn dan de Premier, *van Kleffens* en *Dijxhoorn* — „de inner circle van het Kabinet, in wezen de Deense politiek hebben nagevolgd. Met het ongelukkig gevolg, dat deze dubbelzinnige politiek er toe heeft geleid, dat de natie al de nadelen van de formeel gehandhaafde neutraliteit en de daaruit volgende oorlogsverklaring heeft moeten ondergaan, zonder de voordelen te genieten, die Denemarken, ten gevolge van het toelaten der Duitse troepen zonder oorlogsverklaring en zonder verzet, heeft genoten."

A. Dat is volkomen fantasie en ik heb hier veel over gehoord. Juist die quaestie van de wisseling van het opperbevel en die strategische stelling, daar heb ik veel over gehoord. Maar nooit één woord zelfs, in deze richting, dat men ons grondgebied niet integraal wilde verdedigen.

3502. De **Voorzitter:** Het is u misschien niet opgevallen, dat in die eerste aanhaling positief is beweerd, dat de heer *Snouck Hurgronje* aan een nog levende persoon zou hebben bevestigd, dat deze groep inderdaad bedoeld heeft, enz.!

A. Volkomen onwaar. Ik kan u zo wel zeggen, dat het onwaar is, omdat het niet zo is. Ik zou nooit iemand zoiets verteld hebben. Het is een leugen.

3503. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Mag ik hier nog iets aan toevoegen? U spreekt over het contact met de heren *Colijn, van Karnebeek* en *de Vos van Steenwijk* en dan denkt u aan een vroeger tijdperk, terwijl hier nadrukkelijk staat in en nà de Meidagen van 1940. U weet natuurlijk wel, dat toen door allerlei heren, die vroeger in de Regering gezeten hebben, theorieën zijn opgebouwd over

het verloop in de Meidagen en hoe alles is gegaan. Is het u bekend, dat u na de capitulatie al gauw gesprekken gehad hebt met de heren *Colijn, de Vos van Steenwijk* en *van Karnebeek?*

A. Ik heb ze wel eens gesproken, maar nooit over dit.

3504. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** En is er toen geen theorie ontwikkeld, dat men zou zeggen, is dit of dat niet gebeurd door démarches? In het verband van dit verhaal is er door u eigenlijk geen enkel gesprek gevoerd?

A. Zover ik me herinner, heb ik er nooit over gesproken, behalve veel later, ver in de bezettingstijd, met de generaal *Reynders.* Nooit met een van de drie genoemde heren.

3505. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hoe was de reactie van de generaal *Reynders?*

A. Geen. Maar ik weet wel wie die fantasie ontwikkeld heeft. Het is ook een groot fantast.

3506. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ik geloof, dat het prettig is, dat hier geen misverstand bestaat wie die persoon is.

A. U bedoelt de persoon, die dat verzonnen heeft? Ik dacht *Groeninx* of *Gerretson.* Maar dat is een of eigenlijk, was een, is niet meer een.

3507. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wat bedoelt u daarmee?

A. Omdat ze de grootste ruzie hebben.

De **Voorzitter:** Ik moet even vaststellen, dat de schrijver van het stuk niet de heer *Groeninx* is.

A. Ik heb twee namen genoemd en beiden hebben grote fantasie. Ik heb ook eerst *Groeninx* genoemd, omdat ik die goed kende, de ander ken ik niet. Zijn werken ken ik wel.

3508. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Kunt u zich voorstellen, dat de persoon, die hier niet genoemd wordt, maar aan wie u het zou gezegd hebben, dat het een nog levende persoon is, misschien de heer *Groeninx van Zoelen* geweest zou kunnen zijn?

A. Ik zou het niet aan hem gezegd kunnen hebben. Dat ontken ik. Het verhaal van *Colijn,* enz. dat bedoelt u toch? Dat verhaal kan ik nooit van mijn leven aan *Groeninx* verteld hebben.

3509. De **Voorzitter:** Dit zijn twee verschillende dingen. Ik zal het nog even preciseren. Eerst wordt gezegd, dat deze voorstelling over die Deense politiek met verschillende nuances voor juist is gehouden, o.a. door die heren. Dat is de ene zaak. Daarnaast staat: „ook zou de heer *Snouck Hurgronje* aan een nog levende persoon enz.". Dat laatste ontkent u vierkant, maar het interesseert mij om nog even op het eerste terug te komen. U hebt dus met deze drie overleden Staatslieden in het begin van de bezettingstijd nog wel eens contact gehad. En hebt u toen ook van gedachten gewisseld over het vertrek van de Regering en de al of niet defaitistische politiek van het toenmalige Kabinet? Is deze nuance nooit ter sprake gekomen, dat ze eigenlijk een soort Deense politiek gevoerd zouden hebben?

A. Nooit van gehoord.

3510. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Als ik nog even mag preciseren. Ik geloof, dat, wanneer er veronderstellingen geuit worden, die onjuist zijn en die ex-Ministers in een onjuist daglicht kunnen stellen, dat het goed is om de dingen zeer nadrukkelijk vast te leggen en zoveel mogelijk te bewijzen. Mag ik dan misschien nog een keer vragen. U gelooft, dat u eigenlijk alleen met de generaal *Reynders* gesproken hebt over dat bezoek van de heer *Zech,* de Duitse gezant?

A. Ik heb er met de generaal *Reynders* over gesproken, maar zoals u weet, heeft generaal *Reynders* later met *Groeninx* gewerkt. *Groeninx* heeft geschreven het stuk van *Reynders,* die ruzie met de heer *Dyxhoorn.*

3511. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U bedoelt, die brochure van de generaal *Reynders?*

A. Ja, die is geschreven door *Groeninx.*

3512. De **Voorzitter:** Neen, dat klopt niet met hetgeen ons hier medegedeeld is. De heer *Reynders* heeft wel een aantal gegevens verstrekt aan de heer *Groeninx* en hem mededelingen gedaan. Toen heeft de heer *Groeninx* daar een vrij uitvoerig stuk over gemaakt. Maar generaal *Reynders* heeft daarbij uitdrukkelijk de conditie gesteld, dat hij dat niet mocht publiceren zonder zijn goedvinden. Dat stuk is ook niet gepubliceerd. Het is wel rondgestuurd aan een aantal vooraanstaande personen, maar niet als zodanig gepubliceerd. Ik geloof, dat dit rapport losstaat van de eigenlijke brochure *Reynders,* voor zover ik het begrepen heb.

A. Mijn indruk is geweest, dat de generaal *Reynders Groeninx* gebruikt heeft om zijn opmerkingen te maken over de twist met de heer *Dyxhoorn.* In dat verband heeft *Groeninx* waarschijnlijk wel dit verhaal geschreven. Dat kan die levende persoon zijn. Als u het mij vraagt, geloof ik wel, dat *Groeninx* er met mij over gesproken heeft.

3513. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Als ik u goed begrijp, dan zegt u, dat de heer *Groeninx* eigenlijk de brochure *Reynders* heeft geschreven of ten minste geconcipieerd voor de heer *Reynders.*

A. Schrijven is misschien een beetje te algemeen uitgedrukt.

3514. De **Voorzitter:** Heeft geen van de twee het u medegedeeld?

A. Het is volkomen een veronderstelling van mij, dat de heer *Groeninx* het heeft samengesteld. Ik weet zeker, dat hij nauw met generaal *Reynders* heeft samengewerkt. Ik heb de indruk, dat hij er een groot stuk van geschreven heeft. Ik zeg dit zo boud weg, maar ik weet niet zeker, dat hij het geschreven heeft.

3515. De **Voorzitter:** Maar om op die levende persoon terug te komen, die in het stuk is genoemd: U hebt *Groeninx,* als ik het goed begrijp, wel verteld van de démarche?

A. Ik geloof wel, dat ik met *Groeninx* over de démarche gesproken heb, maar over de z.g. defaitistische politiek kan ik hem niet verteld hebben.

3516. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Weet u de woonplaats van *Groeninx?*

A. Neen. Het laatste, dat ik van hem hoorde, betrof zijn verhouding ten opzichte van de heer *Gerretson.* De heer *Groeninx* woonde toen in Brussel. Hij woonde ook veelal in Frankrijk.

3517. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Heeft hij bezittingen in Ierland?

A. Ik meen, dat hij een bezitting had in Frankrijk. Ik weet echter niet of hij dit nog bezit. Ik zou ook niet kunnen zeggen hoe u hem op het spoor kunt komen. Niemand in ons land kan dat. Vroeger wel de heer *Gerretson.* Ik ben zeer positief wat betreft hetgeen die levende persoon zou gezegd hebben over *Colijn, van Karnebeek* en *de Vos van Steenwijk.* Dat is volkomen onwaar. Voor zover ik weet is hierover met mij niet gesproken.

3518. De **Voorzitter:** Hebt u nog iets over deze zaak op te merken?

A. Neen.

3519. De **Voorzitter:** Is u er van overtuigd, dat zowel de heer *van Kleffens,* uw chef, als de heren *de Geer* en *Dyxhoorn,* toen eenmaal de mobilisatie was afgekondigd, naar beste weten getracht hebben de landsverdediging voor te bereiden en zich op een zeer positief standpunt plaatsten tegenover een eventuele aanvaller?

A. Ik heb nooit enige aanwijzing gekregen van iets dat zweemde naar iets anders, met name toen ik dit verhaal aan *van Kleffens* vertelde. Dat heeft misschien geen vijf minuten geduurd. Er is geen sprake van, dat er aarzeling was en dat hij zeide: ik zal er nog eens over denken.

De **Voorzitter:** Ik dank u zeer voor uw inlichtingen.

A. M. SNOUCK HURGRONJE.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 10 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heer Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

DIRK ARIE VAN HILTEN,

oud 61 jaar, wonende te 's-Gravenhage, generaal-majoor, Hoofd van het Krijgsgeschiedkundig Instituut van de Generale Staf.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

3520. De **Voorzitter:** Het beste is met een paar punten te beginnen, die betrekking hebben op de sfeer, waarin het hele geval van de wisseling van het opperbevel heeft plaats gehad. Hebt u in het algemeen iets op te merken over de benoeming van generaal *Reynders* tot opperbevelhebber? Is u daar uit persoonlijke wetenschap iets van bekend? Waarschijnlijk niet.

A. Neen, uit persoonlijke wetenschap niet.

3521. De **Voorzitter:** Bij uw onderzoekingen hebt u er waarschijnlijk wel het een en ander over vernomen?

A. Dat is iets anders. Dat is een tweede vraag. Ik kan daarop antwoorden: Ja en ben daarbij tot een zekere conclusie gekomen.

3522. De **Voorzitter:** Wilt u daar dan het een en ander over mededelen?

A. Ja, ik ben eigenlijk tot de volgende conclusie gekomen. De hele quaestie van de benoeming van een opperbevelhebber had verband moeten houden met het voorgenomen krijgsbeleid van de betrokken opperbevelhebber. Het is bekend, dat van te voren in de generale staf verschillende concentratie-opstellingen werden voorbereid en gereedgemaakt. Een van die concentratie-opstellingen is in 1939 tot uitvoering gekomen, en wel de z.g. neutraliteitsopstelling. De concentraties hadden altijd verband met een mogelijk oorlogsgeval en deze was bepaald bedoeld om een opstelling in te nemen; de meest gunstige, in verband met de gewapende neutraliteit. Nu is dat een moeilijke zaak, want op een gegeven moment eindigt de neutraliteitshandhaving en treedt de toestand van oorlog in. Dat gebeurt zeer begrijpelijk plotseling en onverwachts. Hiermede krijgen we dan ook plotseling te doen met het oorlogsbeleid. Voor het oorlogsbeleid moet men uitgaan van een zekere concentratie van troepen, welke niet altijd strookt met de concentratie, die het meest gunstig is voor het handhaven van de neutraliteit. Daarom moet dus noodgedwongen in de concentratie, betrekking hebbende op de neutraliteit, reeds een grondgedachte liggen van de wijze, waarop het strategisch beleid na het uitbreken van de oorlog moet worden gevoerd. Dat is niet te voorkomen. Nu moet men weten, dat die neutraliteitsopstelling gereedgemaakt was in de generale staf en door de chef van de generale staf aangeboden aan de Regering, in casu de Minister van Defensie, en met haar was besproken. Dat gaat al terug tot Minister *Colijn* en daarna Minister *van Dijk*. Het ligt nu volgens mij voor de hand, dat, wanneer het geval zich voordoet, dat men een opperbevelhebber gaat benoemen — en in 1939 zag men dat al zeer duidelijk aankomen, in verband met de gespannen toestand in Europa —, men zich ook rekenschap geeft wie men gaat benoemen in verband met de inzichten van de betrokken persoon op het te voeren strategisch beleid, niet alleen voor het handhaven van de neutraliteit, maar ook voor het voeren van de krijgsverrichtingen, wanneer de vijandelijkheden zijn uitgebroken. Zo kan ik me natuurlijk volkomen indenken, dat de Regering te voren een bespreking houdt met de chef van de generale staf, de samensteller van die concentratie, om te weten te komen, wat zijn inzichten zijn betreffende het krijgsbeleid. Volgens mijn weten en zover ik dat heb kunnen nagaan, is dat door de laatste Regering niet gedaan. Die Regering was reeds — ik weet niet precies de datum, wanneer ze aan het bewind gekomen is — maanden te voren daartoe in de gelegenheid geweest. Men zag het aankomen.

De **Voorzitter:** Het laatste Kabinet is opgetreden in Augustus 1939.

A. Dan moet ik dat natuurlijk even anders zeggen en krijgen we hier deze redenering, dat eigenlijk het vorige Kabinet zich hier rekenschap van had moeten geven. Maar men kan daarbij natuurlijk weer aanvoeren: elk Kabinet oordeelt voor zich zelf. Thans is er dus eigenlijk eerst een bespreking geweest, nadat de opperbevelhebber reeds benoemd was door samenloop van omstandigheden, terwijl bij de eerste besprekingen reeds direct bleek, dat er verschil van inzichten bestond tussen de Minister van Defensie en de benoemde opperbevelhebber. Het is jammer, dat dat nu niet van te voren ondervangen had kunnen worden, mogelijk was de generaal *Reynders* dan misschien nooit tot opperbevelhebber benoemd en was er veel ellende voorkomen geworden.

3523. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dat wijst dus in een zekere richting, wat u nu zegt.

A. Mag ik vragen, wat de bedoeling van uw vraag is of wel, wat de *diepere* bedoeling van uw vraag is?

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ja, als ik u goed begrepen heb, dan zegt u dus, wanneer door het Kabinet *de Geer* of reeds het Kabinet *Colijn* overleg gepleegd was met de chef staf, was men van zijn ideeën op de hoogte geweest en dan zou men hem niet benoemd hebben.

A. Dat kan ik niet zeggen, of het Kabinet-*Colijn* hem niet of wel benoemd zou hebben. Maar zoals de geest was in het Kabinet *de Geer* en zoals dat later gebleken is, lag het voor de hand, dat, wanneer men niet met die inzichten kon instemmen, men ook niet met een dergelijke opperbevelhebber in zee kon gaan.

3524. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus volgens u is het een fout, dat die besprekingen niet vroeger gehouden zijn, misschien helemaal niet gehouden zijn en dat dus automatisch, zoals dat vroeger ook wel het geval was, de chef staf opperbevelhebber werd in tijd van mobilisatie.

A. Ja. De gedachte was altijd de chef van de generale staf wordt opperbevelhebber van land- en zeemacht, tenzij hij pas benoemd was en dus nog niet volkomen ingewerkt. Dan dacht men ook wel aan de commandant van het veldleger. Het ging dus eigenlijk tussen die twee autoriteiten. Maar als regel de chef generale staf — dat was ook de man, die de voorbereidingen in handen had en ook verschillende plannen had uitgewerkt —, zodat het voor de hand lag, dat hij ook aangewezen werd om ze uit te voeren.

3525. De **Voorzitter:** De strekking van uw opmerking is toch ook wel deze, dat u in het algemeen vindt, dat het gewenst is, dat de Regering vertrouwen heeft in de eerste plaats in de persoon van de opperbevelhebber, maar verder ook in grote lijnen in zijn visie op de strategie, enz.?

A. Ja, inderdaad.

3526. De **Voorzitter:** U betreurde dus, dat dat in casu door de loop der omstandigheden niet het geval is geweest?

A. Ja. Men stond nu voor een uitgemaakte zaak. Voor de meeste leden van de Regering kwam het eigenlijk pas tot uiting op die

eerste vergadering, die begin September, meen ik, heeft plaats gehad. Daar werd het verschil van inzicht in ieder geval gedemonstreerd en toen was de opperbevelhebber benoemd. De hele wisseling van het opperbevel is niet mooi geweest. Ik laat in het midden of ze nodig was; heel Europa verkeerde in de hoogste spanning en het was gewenst, dat er een zekere rust uitging van de Regering in het algemeen. Nu is door die wijziging van het opperbevel, waar slechts in algemene zin een verklaring voor werd gegeven, bepaald onrust in het binnenland ontstaan en weinig vertrouwen in het buitenland. Men zocht er iets achter, wat er feitelijk niet achter gezeten heeft. In dergelijke omstandigheden, waar we vlak voor een oorlog stonden, waar de toestand zo gespannen was, moest men alles doen om dat te voorkomen. Daarom kom ik ook weer terug op wat ik gezegd heb, dat m.i. de Regering zich terdege rekenschap moet geven, voordat ze tot de benoeming van een bepaalde persoon overgaat, die grote macht in handen krijgt, of zij met de algemene strekking van zijn beleid kan instemmen.

3527. De heer **Korthals:** U spreekt van onrust, die ontstaan is in het binnenland, onrust, die ook ontstaan is in het buitenland. Kunt u dat nader adstrueren met bepaalde feiten?

A. Ja. Men heeft zich in het buitenland afgevraagd, wat is er gaande. Zit hier politiek achter? U heeft misschien ook inzage gehad van het verslag van de Duitse militaire attaché, dat van mijn bureau is gekomen. Ik meen, dat één van de heren het opgehaald heeft. Er zijn vragen gesteld door buitenlandse Regeringen aan hun vertegenwoordigers hier, gezanten en militaire attaché's, wat de achtergrond van dit gebeuren was.

3528. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Een wijziging in de politiek werd er achter gezocht?

A. Dat werd vermoed. Dus mijn bedoeling is eigenlijk, dat men in zulke tijden er toch alles op moet zetten om te voorkomen, dat die gevolgtrekkingen zelfs zouden kunnen worden gemaakt.

3529. De **Voorzitter:** Met onrust in het binnenland bedoelt u waarschijnlijk het meest onrust in het leger zelf?

A. Ja, in het leger zelf. Men zei, waar gaan we nu heen? Gaat alles veranderen, gaat men een andere richting uit? Iedereen, die niet in de nabijheid van het Algemeen Hoofdkwartier dat had voelen en zien aankomen, was verwonderd. Deze verhoudingen tussen Minister en opperbevelhebber van land- en zeemacht waren natuurlijk in het leger niet bekend. En ook de burgerij heeft zich afgevraagd, wat is er gaande? Gaan we nu die hele neutraliteitspolitiek overboord gooien, gaan we een andere richting uit, wat is er aan de hand? De mededeling, die hierbij als reden werd aangevoerd, dat het ging om verschil van strategische inzichten, wat het ook in hoofdzaak was, werd niet direct en algemeen geaccepteerd. Men begon met aan te nemen, dat er wat meer achter zat.

3530. De **Voorzitter:** Uw opmerking is geweest, dat het niet gelukkig was, dat de wisseling van het opperbevel plaats had betrekkelijk vlak voordat de oorlog uitbrak. Maar u zult het toch met mij eens zijn, dat de Regering voor een moeilijk dilemma stond, speciaal dan de Minister van Defensie. Dat hij enerzijds niet volledig vertrouwen had in het beleid van de opperbevelhebber en dat hij aan de andere kant zulk een wisseling waarschijnlijk zelf ook niet gelukkig vond. Dientengevolge is hij er waarschijnlijk toe gekomen, te trachten de opperbevelhebber meer in een richting te krijgen, die met zijn visies correspondeerde. Vindt u dat gelukkig, of was dat naar uw mening onjuist? Mag een Regering, eventueel een Minister van Defensie, trachten de opperbevelhebber te verleiden tot zekere compromissen, enz. op zijn terrein? Hoe staat u daar tegenover?

A. Ja, hij kan alles proberen. Maar het gaat er hier om, of het gewenst is en in ieder geval of een persoonlijkheid zich er toe leent, om voor inzichten van een tijdelijke Minister van Oorlog, plotseling wijziging te brengen in zijn inzichten, welke hij zich gevormd heeft door jarenlange studie en ervaring. Maar omgekeerd is het de Regering natuurlijk niet euvel te duiden, wanneer zij een opperbevelhebber heeft en niet met zijn strategisch beleid kan instemmen, dat zij er een eind aan maakt, want uiteindelijk, zo zie ik dat, blijft de Regering de verantwoordelijkheid houden voor de politiek in het grote geheel.

3531. De **Voorzitter:** Daar gaat nu, geloof ik, juist het meningsverschil over. Men erkent algemeen, dat de Regering wel volledig het recht had een einde er aan te maken, de opperbevelhebber te laten gaan en een nieuwe te nemen. Maar een gedeelte van de critici richt zich er tegen, dat men dat niet onmiddellijk heeft gedaan, maar dat er eerst, niet alleen weken, maar misschien zelfs maandenlang, getracht is in zijn bevoegdheden in te grijpen, hem tot andere gedachten te brengen, enz. Daardoor ontstonden compromissen, waardoor men ging hinken op twee gedachten en waardoor de zaak ongunstig is beïnvloed. Vindt u dat laatste waar, of.....?

A. Mijn inzicht is deze, men had dat moeten voorkomen. Vóór die besprekingen had men de chef van de generale staf nog niet moeten benoemen, maar hem tijdelijk moeten belasten met het opperbevel. Men had volgens mij dus van te voren die besprekingen moeten houden, zich absoluut moeten overtuigen van de inzichten op strategisch gebied van een te benoemen opperbevelhebber. Dat is niet gedaan. Toen dus begin September die bespreking plaats had gehad, had volgens mij eerst tot de benoeming moeten worden overgegaan en wel op grond daarvan had men de beslissing moeten nemen.

3532. De **Voorzitter:** Hoe staat u tegenover dat verschil in visie? Was dat zuiver een zakelijk meningsverschil, of stond dat conflict in meer of mindere mate in het teken van de vraag, of voor ons aandeel in de strijd tegen een eventuele overweldiger al dan niet de nodige offers behoorden te worden gebracht? Het is wel eens zó gesteld, dat het Kabinet eigenlijk minder bereid was een positieve neutraliteitspolitiek — of hoe men het wil noemen — een minder krachtige politiek te voeren. Vindt u dat juist, of vindt u dat iets wat u niet kunt billijken?

A. Mijn mening is deze, dat in dat Kabinet eigenlijk een te defaitistische geest heerschte.

3533. De **Voorzitter:** Ook na de afkondiging van de mobilisatie?

A. Ja. Het blijkt toch uit alles, dat men huiverig was om de volmachten, die gegeven moeten worden door de staat van oorlog en de staat van beleg, ten volle aan de militaire autoriteiten te geven. Daar zie ik vrees in. Men had angst voor die militairen. Dat is vroeger ook altijd al geweest. Er werd gevreesd, dat ze te veel macht zouden krijgen en dat ze misbruik van die macht zouden maken.

De **Voorzitter:** Mag ik even interumperen, dat behoeft nog geen defaitisme te zijn!

A. Neen.

De **Voorzitter:** Dat kan een verschillende appreciatie zijn over bepaalde belangen, die daarbij betrokken zijn.

A. Het kan zijn.

Ik heb uit uitspraken van de generaal *Reynders* dit ook bestudeerd en gelezen, dat die geest, welke u nu naar voren brengt, door enkele leden van de Regering bij de besprekingen ook ter sprake gekomen is. Wanneer dat ter sprake wordt gebracht, moet men toch aannemen, dat het uit het gemoed voortkomt.

3534. De heer **Korthals:** Mag ik misschien even vragen, waar u op het ogenblik op doelt?

A. Ik bedoel het gezegde: „Generaal, wilt u daar onze jongens aan opofferen?" U sprak van risico te nemen om verliezen te lijden, nietwaar? Dat is inderdaad volgens de generaal *Reynders* in een van die vergaderingen naar voren gebracht door een van de Ministers, in verband met de verdediging eventueel in Brabant.

3535. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wie zou dat gezegd hebben?

A. Ik weet niet of ik de persoon ben, die daar antwoord op moet geven.

3536. De **Voorzitter:** Hebt u het ergens in een brochure gelezen, of.....?

A. Dat is te zeggen, de generaal *Reynders* heeft het in „Elsevier" geschreven. Ik geloof, in zijn eerste of tweede artikel. Dus uit dien hoofde..... Ik vind het niet zo gauw. Maar het komt voor in een artikel van „Elsevier". Ik zie het niet direct, maar ik wil het nog wel eens opzoeken, dan kan ik u het desnoods later nog even toezenden.

3537. De heer **Korthals:** Ik zou u willen vragen, men kan zeggen: „Generaal, wilt gij daaraan onze jongens opofferen?", maar dan kan dat voortvloeien uit de mentaliteit, naar mijn gevoel, van ik wil in het algemeen niet veel offers brengen of het kan ook voortvloeien uit het inzicht: Generaal, wanneer gij daar onze jongens aan opoffert, dan vind ik dat onnodig bloed vergieten, want het kan op een andere wijze met veel minder offers.

A. Ja, dat ben ik volkomen met u eens. Die twee uitleggingen zijn wel degelijk mogelijk, maar ik geloof niet, dat de betrokken Minister in staat was om te kunnen beoordelen of de ene methode dan wel de andere methode beter was en minder offers zou vragen.

3538. De **Voorzitter:** U herinnert zich misschien in welk verband dit gezegd is?

A. Ja, in verband met de verdediging van Brabant. Toevallig ben ik het gisteravond tegengekomen en nu zie ik het niet zo gauw staan.

3539. De **Voorzitter:** Om even op die zaak van Brabant door te gaan. Vindt u, dat in verband met het verschil in visie met betrekking tot de verdediging van Brabant daaruit moet worden geconcludeerd, dat de Regering eigenlijk iets minder krachtig de belangen van de landsverdediging zag? Moet niet veeleer aangenomen worden, dat die stelling in Brabant ook wel zeer aanvechtbaar genoemd kon worden, zoals verschillende deskundigen hier naar voren hebben gebracht? Dus louter en alleen op strategische overwegingen, helemaal afgezien of men defaitistisch aangelegd was of niet, stelde men zich op het standpunt, dat men het niet moest doen, zoals generaal *Reynders* het voorstelde, maar op een andere manier?

A. Ik ben eigenlijk die laatste mening toegedaan, maar daarmede zijn we in de quaestie van de stellingen, waar heel veel over te zeggen valt. Die zie ik meer als een zuiver strategische aangelegenheid, waarbij politiek geen bepaalde rol gespeeld heeft.

3540. De **Voorzitter:** Om het dan met name meer te concretiseren Minister *Dijxhoorn* verdenkt u toch niet van defaitisme?

A. Integendeel, of integendeel is weer te sterk gezegd, maar dat in geen geval. Minister *Dijxhoorn* vormde zelfs een tegenhanger tegen de geest, die min of meer uitging van de voorzitter en nog enige andere leden in het Kabinet, maar daar staat wel tegenover, dat ik me enigszins kan indenken, dat door gebrek aan ervaring op politiek gebied hij misschien een beetje te gemakkelijk is meegegaan met de andere leden.

3541. De **Voorzitter:** U noemde ook de Voorzitter van het Kabinet. Nu geloof ik toch, dat men in het algemeen mensen niet meer moet belasten dan ze eventueel te belasten zijn. Ik zou willen vragen, hebt u daar bepaalde gegevens over, waaruit u de conclusie trekt, dat deze voorzitter speciaal op dit gebied een ongelukkige rol zou hebben gespeeld, toen de mobilisatie eenmaal was afgekondigd. Voor zover hier door verschillende heren mededelingen zijn gedaan, met name ook door de Minister van Defensie, schijnt de Minister-President na 1 September, om een grens te trekken, absoluut niet remmend te zijn opgetreden met betrekking tot de landsverdediging.

A. Dat is mogelijk en ik wil dat aannemen. Het is niet mijn bedoeling hem extra te belasten. Het is alleen vanwege de geschiedenis over de voortijd, dat er een aureool van anti-militarisme en dergelijke rustte op Minister *de Geer.*

De **Voorzitter:** Dan is het geval duidelijk.

3542. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U hebt zoëven gezegd, dat u toch eigenlijk niet de Minister of het Kabinet, ik weet niet wat u precies bedoelde, in staat achtte, deze vraag van de verdediging van Brabant te beoordelen. Dus dan zou het een quaestie zijn van bekwaamheid. Dat u de bekwaamheid van de opperbevelhebber hoger schatte dan die van de Minister van Defensie bijv., die toch in het Kabinet een leidende rol in dezen zal hebben gespeeld.

A. Dan ben ik niet duidelijk geweest, want dat heb ik niet bedoeld. Ik heb gezegd, dat het hier ging over enige niet militaire leden van het Kabinet. Maar de mening, dat ook de Minister van Defensie wel in staat was een bepaalde strategische toestand te beoordelen, onderschrijf ik direct. Met dit verschil, dat hier tegenstellingen naar voren kwamen.

3543. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Gelooft u niet, dat het eigenlijk een beleidsvraag was die hele opstelling en die Peel-Raamstelling of men die zou handhaven ja dan neen?

A. U bedoelt een Regeringsbeleidsvraag?

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ja. Want de quaestie, waar het om gaat, is natuurlijk het staatkundig beleid en het krijgsbeleid. Dat loopt dan vaak ineen, ten minste die mening krijg ik hoe langer hoe meer en dat men dan op een gegeven moment als Regering moet zeggen: „Ja, nu wekken wij de schijn, dat wij ingrijpen in het krijgsbeleid, maar dit is in de diepste grond een beleidsvraag, dus een quaestie van staatkundig beleid". Bijv. als ik het heel sterk mag zeggen, stel dat de generaal *Reynders* verdediging tegenover Engeland op een zeer scherpe wijze was begonnen en onze oostgrens onbewapend had gelaten, dan zou toch iedereen gezegd hebben: „of dat nu krijgsbeleid is van de opperbevelhebber waar de Regering buiten moet blijven, maar in elk geval is dit fout, want de gevaren komen uit het oosten". Men zou dus zeer sterk stelling daartegen genomen hebben en uiteindelijk moeten wij dan toch de Regering hierin kunnen begrijpen, omdat volgens haar visie deze stelling onhoudbaar was.

A. Inderdaad, maar dan had de Regering het direct moeten doen.

3544. De **Voorzitter:** Men had dat moeten doen via een ontslag?

A. Neen, bij die eerste bespreking had positief gezegd moeten worden waarop het stond, die bespreking van ik meen op 9 September, ik weet niet precies welke dag, maar in ieder geval in de eerste dagen van de mobilisatie, dat was het moment, dat de Regering zich had moeten laten gelden op politieke en eigen beleidsgronden en haar eventuele opdracht formuleren. Gaat de eventueel te benoemen opperbevelhebber daar niet mee akkoord dan wordt hij niet benoemd of hij laat zich niet benoemen. Op dat moment had het beleid direct positief vastgesteld moeten worden, nu heeft men het maandenlang getraineerd totdat de toestand hoe langer hoe moeilijker werd om veranderingen aan te brengen.

3545. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** En zou toen volgens u die wisseling in het opperbevel niet plaats moeten hebben gehad; vond u de toestand niet zo ernstig, dat u deze fout zó onjuist vond van het opstellen van deze Peel-Raamstelling, dat u zegt: Nu stel ik toch alles terzijde en ik geloof, dat de Regering gelijk gehad heeft. Dat blijkt natuurlijk ook uit het verloop van de krijgsverrichtingen in de Meidagen.

A. Die Regeringsbeleidvraag?

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ja.

A. U zegt... Neemt u die conclusie? Ik heb die conclusie nog niet en ik heb er toch wel aardig wat in gestudeerd.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ja, dat wou ik zo graag eens van u horen, wat u daar nu precies van vindt.

A. Ja, wat uw eerste vraag betreft, of de Regering dus eigenlijk maar het opperbevel zo had moeten laten om die indruk weg te nemen en er dus eigenlijk in moest berusten of omgekeerd, dat de opperbevelhebber gezegd zou hebben: Ik ga overstag, ik accepteer de aanwijzing van de Regering in alle opzichten en voer ze zo uit. Ik vind, dat noch het een noch het ander mogelijk was. Noch van een opperbevelhebber, die vermeent, dat dit de goede oplossing is, kan men verwachten, dat hij overstag gaat, dat zijn karakter zich daartegen niet zal verzetten en omgekeerd, als de Regering bepaald van mening is, dat het verkeerd gaat, en een Regering is tegenover het volk en tegenover alles verantwoordelijk, dan moet zij er een eind aan maken, dan moet het ophouden. Nu kom ik dus weer op hetzelfde terug. Het is zo heel jammer geweest, dat de zaak aan de praat gehouden is en dat er geen krachtiger figuur achter de schermen is geweest in de Regering, die in het begin al direct zich heeft laten gelden. Hier gezegd! Het is een demonstratie van een aanvankelijk slappe Regering, waarin de Minister van Defensie op strategisch en op militair gebied domineert. Maar wanneer wij een

Regering hadden gehad met een krachtiger element als voorzitter, die zou zich zelf hebben laten gelden en dan waren m.i. veel dingen reeds tijdig voorkomen. Dit is echter een persoonlijke mening.

3546. De **Voorzitter:** Vindt u, dat de ongunstige uitslag van de oorlogvoering in de Meidagen voor een aanzienlijk deel te wijten is aan het ingrijpen van de Regering in het krijgsbeleid en aan het op een critiek moment aanstellen van een nieuwe opperbevelhebber? Kan men dat zo stellen, ja of neen?

A. Neen, het woord aanzienlijk is hier niet op zijn plaats. In hoeverre of het van invloed zou kunnen zijn geweest, indien doorgevoerd was, dat daar in Brabant meer weerstand had kunnen worden geboden, of dan de strijd iets langer geduurd had, er valt over te praten. Al is het dan alleen maar achteraf. Maar dat ze van zeer overwegende invloed zijn geweest, die wijzigingen, welke in de opzet zijn aangebracht, neem ik niet aan. Men zou kunnen zeggen, dat de toestand iets anders ligt dan met betrekking tot de Grebbestelling. In Brabant was de toestand echter hopeloos. Aanvankelijk reeds bij de opzet. Wij waren niet in staat met de troep, die ter beschikking was, tegenover de krachten, welke door Duitsland konden worden ontwikkeld, een doormars te beletten door het zuiden van ons land, in welke richting dan ook, al dan niet naar België of hoe ook, en tevens het hart van het land veilig te stellen. Dat was een opdracht, die met de beschikbare middelen niet uitvoerbaar was. Hiermede valt men vanzelf weer terug op die andere vragen. Wij krijgen dus eerst weer, dat het uitgangspunt was: een opstelling tot handhaving van de neutraliteit. Wat is neutraliteit handhaven? Het ging toch om gewapende neutraliteit. Gewapende, dat is de vijand of een tegenstander buiten de grenzen houden of, als hij over de grenzen komt, teruggooien. Maar de toestand tekende zich zo af, dat wanneer een overmachtige grensoverschrijding plaats zou hebben wij automatisch in de oorlog werden gewikkeld. En zodra dat moment was aangebroken, was de quaestie van neutraliteit handhaven van de baan en waren wij oorlogvoerende en kwam de vraag van al of niet bondgenoten ter sprake en voor de tegenhanger het begrip vijand.

3547. De **Voorzitter:** Dus wat dit punt betreft, is u het zeer beslist niet eens met generaal *Reynders,* die nog van neutraliteitshandhaving praat en een zeer krachtige verdediging van zijn stelling daar in Brabant nodig achtte in verband daarmee, ook als al eenmaal de oorlog uitgebroken was?

A. Ja, daar ben ik het niet mee eens. Dan krijgt men natuurlijk de quaestie oorlog of geen oorlog. Dat is het moeilijke in dit hele geval. Men heeft een neutraliteitsopstelling en men moet een groepering hebben, van waar uit men onder de meest gunstige omstandigheden de krijgsverrichtingen kan beginnen, kan openen, wanneer de oorlog uitbreekt. Maar dat zijn twee begrippen, die met elkaar in strijd zijn, en het was niet mogelijk ze van elkaar te scheiden, want wat ik straks ook opmerkte, het was te voorzien, dat de overgang van de toestand van neutraliteit naar de toestand van oorlog plotseling en onverwachts zou plaats hebben. Nu was de opstelling voor het krijgsbeleid, wanneer de vijandelijkheden waren uitgebroken, uitgaande van die neutraliteitsopstelling niet in alle opzichten gunstig te noemen. De neutraliteitsopstelling op zich zelf is niet zo gek geweest, zoals de generaal *Reynders* die gedacht had. Populair uitgedrukt, kan men natuurlijk de neutraliteit handhaven door de hele grens en de kust hermetisch af te sluiten, doch dat was natuurlijk onuitvoerbaar, daar behoeven wij niet over te praten. Zo het nu gebeurd is, heeft men grenswachten langs de gehele grens en kustwachten langs de kust gehad met daarachter territoriale troepen en in het terrein verschillende objecten voorbereid voor vernieling, verder was er een zwakke verdediging, wat het centrum betreft, achter de Maas en achter de IJssel en daar weer achter een sterke kern, min of meer geconcentreerd, zodat men in staat was om tegen kleine niet gewilde grensoverschrijdingen onmiddellijk met de grenstroepen op te treden. Kwam er iets meer voor de dag, dan bestond nog altijd de mogelijkheid om er eventueel zelfs nog offensief tegen op te treden met de kern van het veldleger. Het was in de opstelling van de generaal *Reynders* echter niet mogelijk om direct krachtig op te treden in Zuid-Limburg en in de noordelijke provincies. Zuid-Limburg moest worden overgelaten aan de troepen, die daar waren opgesteld.

Doch in het centrum van het land was veel meer mogelijk. Dat is dus de neutraliteitsopstelling, in het kort gedemonstreerd. Nu krijgt men de toestand bij het uitbreken van de oorlog. Dus de verdediging van het Nederlands grondgebied. Afspraken voor een bondgenootschappelijke oorlog bestonden niet, dus het ging alleen om de verdediging van Nederlands grondgebied. Dan doet zich in de eerste plaats de vraag voor: Wie wordt zeer vermoedelijk onze tegenstander en daaruit vloeit weer voort de vraag, wat kunnen wij doen. Gezien de omstandigheden, was niet anders te verwachten dan dat de tegenstander uit het oosten zou komen en daarmee werd een krachtsverhouding gedemonstreerd, waardoor het uitgesloten was om offensief op te treden. Dus van huis uit moesten wij beginnen in een defensieve opstelling. Dan volgt de vraag: welke troepen zijn er beschikbaar en waar gaat men zich defensief inrichten? Als men logisch redeneert, moet men zeggen, gezien het aantal beschikbare troepen, is de beste stelling die met het kortste front en dat is „de Hollandse waterlinie", het oost- en zuidfront van de vesting Holland. Dus hadden wij ook niet in de Peel-Raamstelling kunnen zitten, want dat bracht mee een splitsing van krachten, die niet verantwoord was. Maar omdat er zeer veel andere factoren in het spel waren, ook gevoelsfactoren, zou ik haast kunnen zeggen, die mede een rol achter de schermen hebben gespeeld, is dat toch geschied. Die Grebbestelling was o.i. een dokstukje van de commandant van het veldleger en ook met betrekking tot de Peel-Raamstelling waren er adviseurs in het Algemeen Hoofdkwartier, die zich daar eigenlijk helemaal mee vereenzelvigd hadden en de stelling moeilijk los konden laten. Al die zaken hebben achter de schermen min of meer een zekere rol gespeeld.

Overigens kan ik, mede gelet op de krachtsverhouding, van het optreden van de generaal *Reynders* voor wat betreft die twee stellingen, ook t.w. Grebbestelling en oostfront van de vesting Holland, niet anders zeggen, dan dat hij wel een beetje op twee gedachten hinkte.

3548. De **Voorzitter:** Ook de generaal *Reynders?* Generaal *Reynders* heeft juist de stelling geponeerd, die ik op het eerste gezicht toch niet onlogisch vind, dat hij, om het oostfront van de vesting Holland goed te kunnen verdedigen, nodig had een standhouden van een aantal dagen — ik laat in het midden hoeveel — in een vroegere stelling, dus in de Grebbestelling, om daarmee te kunnen bereiken, dat de inundatie en de evacuatie tijdig zouden kunnen worden gesteld. Hij beweert dan ook, dat, als hij de opdracht van begin Januari van de Regering volgde, daar niet voldoende van terecht kon komen. Trouwens, dat ook al met de opdracht van September het bezwaar was, dat hij niet tijdig genoeg de inundatie voor het oostfront van de vesting Holland tot stand kon brengen!

A. Ja, natuurlijk, dat was inderdaad waar, maar dan had het anders moeten gebeuren. Het gevaar was zo groot en zo duidelijk, dat men niet had moeten afwachten, en van de Regering had de kracht moeten uitgaan om te bevorderen, dat voor de beste stelling, dat is het oostfront van de vesting Holland, onmiddellijk een begin was gemaakt met het stellen van de inundaties en het evacueren van het gebied. Men had daar niet mee moeten wachten totdat de vijand reeds over de Veluwe oprukte tegen de Grebbelinie en het daar tot gevechten kwam. Men moest toch nog het water laten opkomen, hetgeen zeer afhankelijk is van de stand van de Lek en van het water in de Rijn en wat geweldige verrassingen kan opleveren.

Dat risico had men niet moeten nemen. Ik heb heel veel Duitse generaals, na de oorlog, voor de krijgsgeschiedenis geïnterviewd en ondervraagd bij het reconstrueren van de gebeurtenissen en ik herinner me nog uit een gesprek, dat een van die heren tegen mij zei: Maar generaal, waarom zijn de Hollanders niet achter dat geweldige water, dat wij daar gezien hebben, gaan zitten. Dat was een vraag van een Duitser. Ik heb er maar niet te veel op gezegd, want hij had er niets mee te maken. Maar de vraag was typerend. Zij voelden het direct aan. Dat water was een geweldige hindernis. Natuurlijk waren er ook gevaren aan verbonden. De stad Utrecht bijv. lag in de voorste lijn. Die toestand zou voor Utrecht zeer precair geweest zijn, maar die was nu ook precair.....

De **Voorzitter:** Dat heeft men altijd geweten, al zeventig jaar geleden!

A. Juist, dat was altijd bekend geweest. Men had dan maar krachtige, grote maatregelen moeten nemen.

3549. De **Voorzitter:** Wij hebben hiermee een aantal punten van het krijgsbeleid behandeld, misschien dat wij daar nog even op door kunnen gaan, dan kom ik straks terug op de andere hoofdstukken, die in uw oproepingsbrief staan. De Peel-Raamstelling was op zich zelf toch wel een stelling, die, als ze maar aan de zuidkant aangeleund was geweest, behoorlijk verdedigd had kunnen worden. Of wat is uw mening daarover?

A. De Peel-Raamstelling was inderdaad de beste stelling met het front oost, die in Brabant was te vinden. Met het oog op de verdediging zijn er twee bezwaren. De „beste", d.w.z. niet, dat zij ideaal was, maar er was daar geen betere stelling te vinden, zelfs de stelling aan de Maas had veel meer nadelen.

3550. De **Voorzitter:** Had de Oranjestelling geen grotere voordelen? Maar die was niet 100 % front oost?

A. Ja, niet 100 pct. oost. De stellingen waren grondig bestudeerd en in het terrein bekeken. Zoo was er ook een stelling achter het Wilhelminakanaal en één achter de Zuid-Willemsvaart ook met front oost, maar de Peel-stelling was de beste, het terrein leende er zich in ieder geval toe, dat er geïnundeerd kon worden, door het stopzetten van de afwatering van de Peel. Er waren wat terreindelen geschikt gemaakt als mijnenvelden, hetgeen de stelling nog meer bruikbaar maakte. Maar u heeft het al genoemd, ik vind het een groot nadeel, dat zij in het zuiden niet behoorlijk was aangeleund en dat daar een gat was van 30 à 40 km. Ik heb dit later met de Belgen besproken, die beweerden, dat er troepen genoeg waren, die daar in konden worden gezet, maar dat waren toch allemaal tweedehandse troepen. De hoofdverdediging van België was achter het Albertkanaal. Er was dus inderdaad een niet aangeleunde vleugel. Dan zien we bij deze stelling het nadeel van de grote lengte, in verband weer met de beschikbare troepen. De generaal *Reynders* had hiervoor bestemd de losse bataljons, die samengevoegd waren tot de z.g. Peeldivisie en het derde legerkorps. Deze hoeveelheid troepen was ten enenmale onvoldoende om een krachtige verdediging te voeren of zelfs een slappe vertraging. De nadelen van een verdediging in de Peel-Raamstelling zijn naar mijn mening terug te brengen tot twee bezwaren. In de eerste plaats de niet behoorlijk aangeleunde zuidvleugel en, daar er met geen mogelijkheid meer troepen beschikbaar waren, dat het aantal troepen, voor de verdediging ten enenmale onvoldoende was. Dat derde legerkorps werd aanvankelijk ook in de stelling gebracht. De lichte divisie, ten minste het gros van de lichte divisie, dat maar een zeer betrekkelijke gevechtskracht vertegenwoordigde, zou door de generaal *Reynders* in de eerste plaats bestemd zijn om het gevaar vanuit het zuiden bij de niet aangeleunde vleugel te keren. Of dat veel uitgehaald zou hebben, betwijfel ik. Dan de vraag: is die stelling te verdedigen? Inderdaad als men het hele veldleger en nog meer er in kon zetten, dan was het inderdaad wel te doen. Dit was echter ten enenmale uitgesloten en dus was ze niets anders meer dan een stelling, die min of meer vertraging zou kunnen geven. Nu komt vanzelf de gedachte naar voren en misschien is dat ook wel uw bedoeling, wat er verder met dat derde legerkorps gebeurd is. Dat derde legerkorps, dat door generaal *Reynders* positief bestemd was om in Brabant te vechten en dat de latere opperbevelhebber *Winkelman* er uit heeft genomen.

De **Voorzitter:** Het is niet de bedoeling om er in details op in te gaan, want de Meidagen zelf komen eventueel later nog ter sprake. U kunt er wel even iets van zeggen.

A. Ja. De gedachte, die hieraan ten grondslag lag, moeten wij toch eigenlijk zo zien. Er was sinds de vorige oorlog, dus na 1918 op militair gebied een heleboel gebeurd en daar was men toch niet in alle opzichten onkundig van. Manoeuvres in Rusland, manoeuvres in Duitsland hadden de ogen geopend, dat er wat gaande was. En daarbij kwam bovendien, dat men kort na het uitbreken van de oorlog het voorbeeld had hoe de Duitsers in Polen optraden en dat wat zij bij de manoeuvres van 1935 in Duitsland gedemonstreerd hadden, in de perfectie hadden uitgewerkt door met de combinatie pantser en luchtstrijdkrachten doorbrekingen te forceren. Het optreden van de Duitsers later in Rusland is ook daarop gebaseerd geweest. Men had dit optreden in menig opzicht dus hier ook kunnen verwachten. Heeft men een grote stelling, dan zullen zij daartegen niet optreden over het hele front, maar op bepaalde punten alle krachten inzetten om met pantsers en met luchtstrijdkrachten een gat te slaan. Dat was gelukt, zeker bij die Peel-Raamstelling. Wat doen daarna die pantsers? Die jakkeren er door en die maken keilen en snijden het derde legerkorps af tijdens het voorgenomen regelmatig terugtrekken, zoals men dat vroeger deed en zoals ook de Minister eigenlijk het in zijn hoofd had met zijn vertragende gevechten uit de tijd van na de vorige oorlog. Men had hier kans, dat, wanneer generaal *Reynders* het derde legerkorps in stelling had gebracht, het mogelijk was geweest misschien een dag langer weerstand te kunnen bieden of misschien twee dagen, doch daarmede was het ook uit geweest. Het was zeer waarschijnlijk, dat hetzij in het zuiden, hetzij in het front een doorbreking zou plaats hebben met het gevolg, dat de pantsers de terugtochtswegen naar achteren zouden afsluiten, zodat het hele derde legerkorps reeds in twee dagen na het uitbreken van de oorlog totaal vernietigd zou zijn. Krijgsgevangen gemaakt of wat dan ook. We hebben het in Polen gezien hoe hele legerkorpsen, hele legers daar gevangengenomen werden en afgesneden. Met dit beeld voor ogen, doet zich de vraag voor, of het dan geen beter beleid is om nog tijdig te redden wat er te redden is en te proberen de troep in veiligheid te brengen voor andere doeleinden, bijv. om het hart van het land te verdedigen, enz. Ik laat in het midden wat er gebeurd is en wat generaal *Winkelman* daarmee wilde bereiken. We komen nu eigenlijk vanzelf ook op het punt, hetwelk ik al even aanstipte, wat de Minister dan zo heel graag wilde: „die vertragende gevechten". Hij dacht ze een beetje eenvoudiger uit te voeren, want hoewel het z.g. vertragend gevecht niets anders is dan van stelling op stelling achteruitspringen, wilde hij alleen op de toegangswegen vertragende gevechten voeren. Ik geloof niet, wanneer er in de stelling nu inderdaad nog wat meer weerstand was geboden, dat de Duitsers de gelegenheid gegeven zouden hebben om daarna nog vertragende gevechten te leveren, want, eenmaal doorgedrongen, zou de vijand de eigen troepen al heel gemakkelijk achterwaarts afgesneden hebben. Het resultaat van die vertragende gevechten, zoals ik het op het ogenblik zie, zou dus stellig niet veel heil gebracht hebben. Ik laat hierbij buiten beschouwing, dat de generaal *Reynders* naar voren brengt, dat wij dat moesten doen voor de Fransen en Belgen, hetgeen m.i. niet het geval was. Wij hoefden die wegen niet open te houden en bij het optreden van de Fransen is duidelijk gedemonstreerd wat hun bedoelingen waren; hetgeen de heren misschien ook weten. In het verslag van de militaire attaché van Parijs kunt u dit vinden. Ik zou zeggen, dat kunnen wij wel laten rusten.

3551. De **Voorzitter:** Maar gaat uw conclusie dan in de richting, dat men eigenlijk had moeten kiezen of delen? Hetzij het hart van het land boven de grote rivieren verdedigen, hetzij de doortocht door het zuiden verdedigen en eventueel meetrekken met de bondgenoten naar het zuiden, als dat niet lukte?

A. Wij hadden toen nog geen bondgenoten en dat was nu juist de moeilijkheid. Het hele bezwaar was eigenlijk, dat wij een neutraliteitspolitiek volgden. Dat die neutraliteitspolitiek bestond, is overigens zeer begrijpelijk. Zelfs Zwitserland houdt zich er op het ogenblik nog aan vast. Wij hebben er de vorige oorlog inderdaad voordeel van gehad en wij konden daardoor buiten de oorlog blijven. Was er geen neutraliteit geweest, dan hadden er afspraken gemaakt moeten worden. Dan had men contact moeten opnemen en dan had men natuurlijk een systeem kunnen opbouwen hoe en wat er verder zou moeten gebeuren, in de geest zoals België dat in 1914 deed, dat toen dus bondgenoten had en met de bondgenoten van zijn weermacht redde wat er te redden viel. Wat er te redden was van het leger, kreeg het langzamerhand bijeen, om nog een stukje van het eigen land vast te houden, zelfs tot aan het einde van de oorlog. Hier is dat eigenlijk niet ter zake dienende, want wij staan voor een ander feit.....

3552. De **Voorzitter:** Had men niet evengoed volledig neutraal kunnen blijven, maar zijn hele strategie kunnen opbouwen op beide veronderstellingen? Het geval A en het geval B. Worden wij door die partij aangevallen, dan doen wij dat en worden wij door de andere aangevallen, dan is dat de weg.

A. Ja, dat was ook zo. Er waren verschillende concentratie-opstellingen.

3553. De **Voorzitter:** Die waren er dan toch in ieder geval in die geest, dat men beide straks genoemde doeleinden heeft willen verwezenlijken. Het waren beide op zich zelf goede motieven. Ook generaal *Reynders* komt zeer scherp met zijn neutraliteitspolitiek naar voren. Naar wij hier vernomen hebben van de deskundigen, hadden wij te weinig troepen en desondanks heeft men die beide punten willen uitvoeren, het hart van het land dekken en de doortocht naar Frankrijk dekken. Die beide punten heeft men gecombineerd en dat ging boven onze krachten.

A. Ja, dat ging boven onze krachten. Maar bepaalde oorlogsgevallen waren wel uitgewerkt, die hadden met deze neutraliteitsopstelling niets te maken. Dit was de z.g. „concentratie blauw", die uitgevoerd is en die dus in beginsel vooropstelde de handhaving van de neutraliteit. Hadden wij, bij wijze van spreken, met

een bondgenootschappelijke oorlog te doen gehad, dan hadden wij hoogstwaarschijnlijk een concentratie uitgevoerd met een dekking van het hart des lands, lang niet zo krachtig als nu het geval was, om in Brabant de troepen bij elkaar op te stellen voor aansluiting met de Belgen of anderen. Dan stond men voor een heel ander probleem. Dan ging men gezamenlijk oorlogvoeren en zou gezamenlijk van het begin af aan het contact worden vastgelegd. Maar nu stonden wij los daarvan. Wat zich demonstreerde in de Peel-Raamstelling, waar helemaal geen verbindingen, geen afspraak bestond in verband met de opstelling van de Belgen aan het Albertkanaal.

3554. De **Voorzitter:** Kan men in het algemeen zeggen, dat de Peel-Raamstelling wel houdbaar en verdedigbaar was, of moet men stellen, dat zij in principe foutief gedacht is, in verband juist met het volslagen onaangeleund zijn aan de zuidkant?

A. Neen, gezien het terrein in de Peel met die open vlakten en het gemakkelijk kunnen dras zetten van dat terrein en ook, wat er verder gebeurd is, het aanbrengen van mijnenvelden, is de stelling op zich zelf helemaal zo gek niet. Zij heeft een nadeel, maar dat zou men kunnen oplossen door krachtiger maatregelen te nemen op de open vleugel van die stelling, bijv. door de stelling een omgebouwde vleugel te geven. Nu liep zij echter tot Dorplein, zoals het daar heet, tegen de grens en daarmee uit. Dat was niet goed.

3555. De **Voorzitter:** Maar was het zo juist door u gesuggereerde voor onze krachten wel te doen? In het algemeen was de redenering blijkbaar, dat de te verwachten vijand uit het oosten zulk een overmacht zou hebben, dat wij ons liever niet in het open veld wilden wagen. Dat ons veldleger, ofschoon daarvoor in het algemeen wel bestemd, juist meer als stellingtroepen zou opereren en een stevige stelling ter beschikking moest hebben. Dat was toch de gedachtengang. Daarvoor heeft men de Grebbe en de andere stellingen uitgebouwd en dan is het toch zeer onlogisch, om dan plotseling bij zo'n grenspaaltje te eindigen en daar dan toch in het vlakke veld terecht te komen. Het veldleger zou daar dus wel in het open veld moeten opereren tegen die overmacht!

A. Ja, daarom was het dus uitgesloten om in die stelling een krachtige verdediging te voeren. De stelling op zich zelf was niet kwaad, wanneer er troepen genoeg waren geweest en zonder aanleuning zelfs. Als men achter die vleugel maar een behoorlijke concentratie van reserves kan brengen, sterke reserves, dan was het ook nog te doen. Maar die hadden wij niet. Wij hadden hier alleen de kern van die lichte divisie, die volgens mij niet voldoende gevechtskracht had om een eventuele doorbraak op die vleugel afdoende te kunnen tegengaan. Dus in dit geval, in de gegeven omstandigheden, was die stelling maar zeer bedenkelijk en kunnen wij ze niet beschouwen als een stelling, in staat om een vijand uit oostelijke richting tijdelijk en zelfs zeer tijdelijk op te houden. Vertragen wel, als er niets is, loopt hij door, dus een zekere vertraging is er altijd.

3556. De **Voorzitter:** U hebt er straks op gewezen, dat de opvatting van de Minister van Defensie over die vertragende gevechten u niet erg gelukkig leek. Moet ook bij zijn hele houding tegenover deze stelling niet enigermate een vraagteken worden gesteld? D.w.z. in zoverre, dat hij eind December nog twee millioen beschikbaar gesteld heeft voor de verbetering van het talud van het tankkanaal? Op dat moment was hij er blijkbaar nog niet definitief aan toe om alleen aan vertragen op de opmarswegen te denken, want dan had hij dat talud niet zo behoeven te verhogen. Dat ging helemaal het terrein in. Dit is toch wel een beetje een politiek van wankelen geweest, ook op dit punt. Het was in ieder geval geen consequente lijn. Wat is uw mening daarover?

A. Consequent is het natuurlijk niet. Maar het is begrijpelijk, als men zegt: vertragen en wij hebben heel weinig troepen om te vertragen, dat men dan aan de stelling doet wat men kan. Wanneer er de mogelijkheid bestaat om tankgrachten en dergelijke te maken, dan komen deze toch zeker te gemoet aan het nadeel van de minderheid van de bezetting. In zoverre is het natuurlijk wel te begrijpen. Wij hebben niet meer troepen en er mogen ook niet meer troepen komen. Dat is toen uitdrukkelijk gezegd, nietwaar, men was toen zelfs heel angstig, dat de generaal *Reynders* nog een legerkorps daar naar toe zou zenden. Dus er mocht absoluut niet meer komen en men voelt: met de troepen, die er zijn, daar halen wij het niet mee. Wij kunnen niet eens een behoorlijk front bezetten met die kleine troep, en je wilt toch vertraging geven, maak dan het terrein sterk. Graaf dan en maak grote mijnenvelden. Overal waar mijnenvelden zijn, behoef je geen troepen te zetten. Dus dan kun je de troepen op andere plaatsen, waar het minder mogelijk is mijnenvelden te maken, meer concentreren. Maar zorg er voor, dat de vijandelijke pantsers dadelijk daarin terechtkomen. Zet de boel onder water en graaf grachten. Dat is dus wel een gedachtengang, die aanvaardbaar is. Uitgaande van de gedachte: wij zullen toch vertragen.

3557. De **Voorzitter:** Ja, maar als zulk een tankkanaal niet verdedigd wordt, dan kunnen ze het op een bepaalde plaats dichtgooien en er overheen rijden!

A. Ja, dat wijst ook weer op gebrek aan troepen. Men moet geen hindernis maken of men moet ze met artillerie kunnen bestrijken. Dan moet men dus ook artillerie hebben en uiteraard kom je dan weer op hetzelfde punt: meer troepen, meer artillerie.

3558. De **Voorzitter:** Ik weet niet, of u zelf nog iets over het krijgsbeleid hebt. Ik geloof, dat wij daar wel van af kunnen stappen. Dan heb ik alleen nog die andere hoofdstukken. Eerst de quaestie van de Oorlogswet.

A. Niet wetende, in welke richting dit verhoor zou lopen, heb ik hier een paar overwegingen op papier gezet. Ik weet niet of u er prijs op stelt om die te hebben.

De **Voorzitter:** Ja, dat materiaal is voor de commissie *toch wel* nuttig. Of was het uw bedoeling om daar nog enkele passages uit voor te lezen?

A. Neen. Verschillende punten in andere volgorde zijn eigenlijk al ter sprake gekomen.

3559. De **Voorzitter:** Zijn er u feiten bekend, waaruit eventueel zou moeten worden geconcludeerd, dat het niet afkondigen van de staat van beleg vóór April 1940 groot nadeel voor de landsverdediging heeft opgeleverd? Of is dat iets, wat u misschien aan de ene kant wel waarschijnlijk vindt, maar wat moeilijk met feiten bewijsbaar is?

A. Ik wilde u hierover zeggen: het niet geven wat in uitzicht was gesteld, ook bij de voorbereidingen en het samenstellen van de concentraties, dus bij de oorlogsvoorbereiding, van de bevoegdheden, was natuurlijk verkeerd.

En ook daarom is het verkeerd geweest, omdat het ook in zijn gevolgen verkeerd liep, omdat in de eerste plaats, en dat zult u zich ook herinneren, het land zeer verontrust geworden is door z.g. lichtsignalen en al wat daarmede samenhing vlak vóór het uitbreken van de oorlog. Daar is zeer onvoldoende tegen opgetreden. Van militaire zijde kon vrijwel niets gedaan worden, omdat de militairen daarvoor de bevoegdheden niet hadden. Was de staat van beleg voor het hele land afgekondigd, dan was dat anders geweest en had men in ieder geval de bevoegdheid en de macht gehad om daar op ruime schaal tegen in te gaan. Verder de quaestie van de mogelijkheid van spionnage. Gespionneerd wordt er altijd, in vredestijd en in oorlogstijd in zeer grote mate. Dat wijst de hele geschiedenis uit en het is hier in ons land natuurlijk ook op ruime schaal gebeurd. Spionnen bepaald betrappen zou afdoende geweest zijn om dat bedrijf aan te tonen, dit is vrijwel niet gebeurd, omdat men de mensen moest laten begaan, als zij zich bepaalden tot kijken. Een spion, die inlichtingen komt inwinnen, gaat niet staan schrijven en fotograferen of dergelijke dingen doen. Maar hij gaat naar zijn doel, neemt indrukken op en verwerkt ze pas later, als hij daar weg is. Als mensen langs een object fietsen of zij rijden er langs met hun auto, of ze wandelen daar in de buurt, of zitten te vissen, dan kan daar, zonder verdere bevoegdheid, niets gedaan worden. Zij kunnen dus alles observeren, wat er zo gebeurt. En als de vijand nu maar een groot spionnagenet over het hele land uitspreidt, waar overal die agenten en die posten neergezet worden, krijgt de tegenpartij voldoende gegevens binnen van wat er gaande is en van wat er verder dagelijks gebeurt.

3560. De heer **Korthals:** En u is gebleken, dat dat gebeurd is?

A. Dat gebeurt altijd.

3561. De heer **Korthals:** Maar ik bedoel zo, u hebt zoëven al gesproken over het contact, dat u gehad hebt met die Duitse officieren. Is u daarbij iets gebleken van die aard? Ik meen mij nl.

te herinneren, dat wij hier ook hebben vernomen, dat een van de leidende Duitse militairen zeer kort te voren zelf in de Grebbelinie heeft rondgelopen.

A. Dat is niet bekend. Die geruchten gaan er wel. Ook in het zuiden, bij de Moerdijk. Daar zijn ze geweest, maar of ze daar nu bepaald zijn rondgegaan, dat zeggen zij zelf ook niet. Maar een feit is, dat daar een luitenant is doodgeschoten, die een jaar of acht gewoond heeft in Willemstad. Het was een Duitser en die is gemobiliseerd in Duitsland en direct ingedeeld bij het detachement, dat bij de Moerdijk moest optreden. Hij was van de hele situatie daar volkomen op de hoogte. Wat de quaestie van het uitspreiden van agenten betreft: er zijn bijna geen arrestaties geweest. Dat komt, omdat men geen houvast had. Als er iemand zit te vissen, kan men hem hoogstens een bekeuring geven wanneer hij in verboden viswater vist, maar niet, wanneer hij wat anders gaat doen.

3562. De **Voorzitter:** Maar na 19 April dan toch wel?

A. Ja, in April. Maar toen zaten wij veertien dagen daarna in de oorlog.

3563. De **Voorzitter:** Dus u is van mening, dat in ieder geval de staat van beleg preventief geweldige voordelen biedt?

A. Ook al. Maar ook, dat men de mogelijkheid had om op te treden. Ik hoef u niet te zeggen, hoe de Duitsers hier optraden. Het werd gewoon verboden in het Sperrgebiet te komen en daar kwam geen sterveling in en als men maar even de neiging had, werd er al op je geschoten. En toch is er nog veel uitgekomen. Laat staan in dit stellinggebied van 1940, waar iedereen zich vrij kon bewegen en overal kon kijken en neuzen, zoveel als hij maar wilde.

Dat was niet tegen te gaan. Een tweede punt daarbij is de onrust, die verwekt werd door al of niet overdreven verhalen en verder ook door de staatsgevaarlijke elementen, waar ook niets tegen te doen was. Eerst op het laatst. Er waren inderdaad onder ons volk, hoewel weinig, elementen, die — ik spreek nog niet van de N.S.B. in zijn geheel, maar van bepaalde Duits-gezinde elementen, oorspronkelijke Duitsers of wat ook —, die het hele geval van het grote Duitse rijk met welgevallen zagen aankomen en daardoor wel bereid waren de nodige inlichtingen te geven aan de Duitsers. Het optreden daartegen was aanvankelijk ook absoluut niet mogelijk. De drie gevallen, het optreden tegen de lichtsignalen vóór de oorlog, de staatsgevaarlijke elementen en het optreden tegen spionnage, hadden het al bepaald noodzakelijk gemaakt om tijdig het land in zijn geheel in staat van beleg te verklaren. Afgezien nog van andere bevoegdheden op waterstaatkundig gebied e.d., die natuurlijk ook nodig waren.

3564. De heer **Korthals:** U spreekt over lichtsignalen, is het u misschien mogelijk iets daarover mee te delen?

De **Voorzitter:** Wat het doel daarvan geweest is.

A. Ja, dat zijn maar veronderstellingen. Er is nooit een behoorlijke arrestatie geweest en er is nooit een geval geweest, dat later door de justitie behoorlijk kon worden onderzocht. Men greep er altijd naast. Wij kwamen altijd te laat. De veldwachter, die er op uit gestuurd werd, of de politie-auto, die er naar toe ging, zij kwamen altijd te laat. Het was niet mogelijk om b.v. een bepaald gebied ineens af te zetten met een groep militairen, razzia's te houden en huizen te doorzoeken op grote schaal om er achter te komen wat dat geweest is. Wij hadden daar van militaire zijde geen bevoegdheid toe. De politie kwam te laat of werkte met te geringe capaciteit daartegen. Wat of dat precies geweest is, het is een beetje buiten de orde van dit verhoor.

De **Voorzitter:** Vertelt u het maar.

A. Vermoedens. Het zijn echter zeer waarschijnlijk vermoedens geweest; een soort oefening in de verbindingsdienst zou men kunnen zeggen. Dat er elementen opdrachten hadden hier in het land om behulpzaam te zijn aan de luchtmacht bij de overval is waarschijnlijk en daardoor al van te voren op de hoogte gesteld moesten worden met de verschillende lichtsignalen en de verbinding tussen vliegtuig en de grond. Dat heb ik daar het meest in gezien. Het is ook gebleken, want er zijn uit tal van vliegtuigen hele staten gekomen, waarop al die signalen stonden. Lichtsein rood betekende dat, wit betekende dat, groen betekende dat. Wij hebben verscheidene van die papieren in handen gehad. Of er nu nog andere overwegingen in het spel geweest zijn? Het is mogelijk, maar ik geloof, dat dit toch wel de belangrijkste factor geweest is. Het heeft op zeer intensieve wijze plaats gehad.

3565. De **Voorzitter:** U hebt juist gesproken over de staat van beleg, in werkelijkheid is de staat van oorlog toen afgekondigd. Maar toch maar zeer beperkt, want men heeft de opperbevelhebber er toe gebracht met een zeker gentlemen's agreement genoegen te nemen, dat hij maar sommige van de bevoegdheden, die de staat van oorlog hem gaf, in werkelijkheid kon toepassen. Wat is uw mening daarover?

A. Ja, ik zou haast zeggen, men was huiverig om aan het militair gezag de bevoegdheid in handen te geven. Men wilde dat zelf doen. De militairen maken er misbruik van, dacht men misschien. Men was een beetje huiverig daarvoor. Nu is het broksgewijze gebeurd, met stukjes en beetjes en het is alles behalve een schitterend figuur. Op zich zelf is het al bedenkelijk, dat de opperbevelhebber genoegen nam met het toepassen van slechts een gedeelte van een wet, dat hij genoegen nam met een beperking van zijn volmachten, die in die wet positief zijn vastgesteld. De wet was afgekondigd, dan had ook die hele wet, zoals ze daar ligt, moeten worden uitgevoerd. De zaak is, dat men eerst langzamerhand, omdat de nood drong, en dat men voelde, het wordt toch te gek, met stukjes en beetjes, dan hier en dan daar het land in staat van beleg ging verklaren. Steeds hield men maar vast aan de idee: Houdt toch in Godsnaam uit de handen van de militairen de volle bevoegdheden. Ik voelde, dat die geest er in zat.

3566. De **Voorzitter:** Wat dit punt betreft, is uw mening conform die van generaal *Reynders,* dat de Minister van Defensie hier te weinig krachtig is opgekomen voor de belangen van de landsverdediging. Generaal *Reynders* zegt er van, dat zijn ondercommandanten zijn mening deelden, dat de Minister zich in dezen aan de verkeerde kant van de tafel had geplaatst. Dat is misschien een beetje scherp .....

A. Deze quaestie gaat volgens mij niet tussen de generaal *Reynders* en Regering, de persoon van de generaal *Reynders* is helemaal uitgeschakeld; het gaat hier tussen opperbevelhebber en Regering. Een andere opperbevelhebber had dit zelfde meegemaakt.

3567. De **Voorzitter:** Dat spreekt vanzelf. Generaal *Winkelman* heeft er ook op aangedrongen.

A. Ja, later. En als hij in het begin benoemd geweest was, dan had hij niet anders gehandeld. Ik zie daarin niet bepaald iets, dat betrekking heeft op de verhouding van de persoon *Reynders* ten opzichte van de Minister van Defensie of van Regering, hoe men dat ook wil zien, maar het ging tussen het opperbevel en de Regering.

3568. De **Voorzitter:** Goed, maar dan los van de eerste opperbevelhebber, is uw mening toch ook, dat de Minister van Defensie op dit punt te kort is geschoten en niet voldoende in de Ministerraad hiervoor stelling heeft genomen, althans aan de resultaten te zien?

A. Ja, aan de resultaten te zien, blijkt, dat hij hier een onvoldoende invloed heeft gehad of misschien uitgeoefend en het optreden, om toen bovendien nog met een nieuwe wetswijziging te beginnen, was in die oorlogstijd al zeer bedenkelijk. Het scheen van Justitie uitgegaan te zijn om tot een wetswijziging over te gaan. Daar was de tijd toch zeker niet geschikt voor.

Ik heb hier nog op papier iets staan, wat ik nog wel graag wil voorlezen:

> „Maandenlang bleef het militair gezag verstoken van de bevoegdheden om onmiddellijk en krachtig op te treden tegen de bekende lichtsignalen, tegen spionnage en tegen staatsgevaarlijke elementen. Een gevoel van onbehagelijkheid en van onrust heeft zich hierdoor van het Nederlandse volk meester gemaakt, dat zijn weerklank vond in het leger en gedurende de oorlogsdagen tot uitbarsting is gekomen in een mogelijk ook nog wel door de vijand aangewakkerde, heftige geruchtencampagne, welke de weerstandsgedachte bij het volk ondermijnde en zeer nadelig is geweest voor het moreel van de troep."

Ik vind de consequenties — dit is bepaald Regeringsbeleid — van het niet afkondigen van de staat van oorlog en beleg veel ernstiger dan men zich in het algemeen realiseert.

3569. De **Voorzitter:** Ik kom nu aan de mobilisatieclubs. Hebt u daar nog iets in het algemeen over op te merken, of is het meer uit de tweede hand, wat u daarover vernomen hebt?

A. Ja, ik heb het inderdaad uit de tweede hand. Het is voor ons ook een beetje studie. Ik heb een conclusie getrokken, die niet lang is. Ik zal die even voorlezen:

> „Men gaat er van uit, dat de handhaving van de krijgstucht in het gemobiliseerde leger in hoogste instantie was opgedragen aan de opperbevelhebber van land- en zeemacht",

en daarvoor kan ik verwijzen naar het reglement van krijgstucht, dat bij Koninklijk besluit is vastgesteld, wat de heren bekend is. En daar komt o.a. de passage in voor:

> „De commanderende officieren en dus ook de hoogste gezagsdrager in het leger zijn aansprakelijk voor de tucht onder de militairen, die onder hun bevel staan. In het bijzonder zijn zij verantwoordelijk voor de misdragingen hunner ondergeschikten, voor zover die zijn toe te schrijven aan hun toegeeflijkheid, onachtzaamheid of nalatigheid in de uitoefening van het gezag. Er is dan ook geen sprake van", volgens mij, „dat de opperbevelhebber van land- en zeemacht zich in de verantwoordelijkheid voor het handhaven van een goede krijgstucht zou hebben kunnen verschuilen achter maatregelen van de Minister van Defensie. Indien hij van mening was, dat in het belang van de krijgstucht normen en voorwaarden moesten worden vastgesteld, waaronder eventueel de mobilisatieclubs konden worden toegelaten, dan behoorden deze door de opperbevelhebber van land- en zeemacht te worden opgesteld en in ieder geval geheel zijn volle instemming te hebben."

En nu, afgezien van het feit of generaal *Reynders* in deze quaestie misschien al of niet een starre houding heeft aangenomen, moet toch wel vastgesteld worden, dat de Minister van Defensie zich hier heeft begeven op een terrein, dat toch uitsluitend behoort tot het opperbevel.

3570. De **Voorzitter:** Maar is u niet van mening, dat in verband met de politieke kanten, die aan dit vraagstuk vastzitten, de Regering toch eigenlijk in dezen ook wel tot bepaalde meningen kon en moest komen?

A. Kan daar de opperbevelhebber voor een militair gerechtshof mee volstaan, als de krijgstucht op een gegeven moment spaak loopt in de troep, ten gevolge van wat er in die clubs gebeurt en waar hij geen overzicht over heeft. Hij blijft persoonlijk verantwoordelijk, ook krijgstuchtelijk. Ik zeg er bij, misschien heeft hij een te starre houding aangenomen, dat laat ik in het midden. Men moet het echter objectief beschouwen, een troepencommandant en zeker de opperbevelhebber is verantwoordelijk voor de tucht van zijn onderdeel.

3571. De **Voorzitter:** Ja, maar als nu op een gegeven moment de Regering tot de conclusie komt, dat met het vaststellen van waarborgen voor hetgeen u daarjuist betoogt, dat daar 100 pct. voor kan worden gezorgd en de tucht niet in het gedrang komt, is het dan toch niet gewenst, dat eventueel de beide instanties, de Regering en het opperbevel, daarover overleg plegen en tot een bepaalde regeling komen?

A. Dat is mogelijk.

3572. De **Voorzitter:** Hier is misschien een gebrek aan overleg geweest. Aan wie is nu in dezen de meeste schuld te wijten?

A. Hier krijgt men ook weer de enigszins gespannen verhouding. Daarom is er misschien geen royaal openlijk overleg van te voren over geweest. En met overleg had men misschien veel kunnen bereiken.

3573. De **Voorzitter:** Naar uw mening had dat uit moeten gaan van de Regering, voordat zij de eerste keer tegenover de Eerste Kamer haar mening openbaar vaststelde?

A. Ja.

3574. De **Voorzitter:** Te meer, omdat het volgens u dus is een gevaar van een inbreuk op de krijgstucht?

A. Ja, dat kan een gevaar zijn.

3575. De **Voorzitter:** Daar is de opperbevelhebber absoluut verantwoordelijk voor?

A. Ja, daar is de opperbevelhebber absoluut voor verantwoordelijk. Hij alleen, niet de Regering. Hij kan zich ook nooit verschuilen achter de Minister van Defensie of wat dan ook. Hij is de man.

3576. De **Voorzitter:** Kunt u van de andere kant toch ook wel de bedoelingen appreciëren, die voorzaten bij leidende personen, die deze mobilisatieclubs zouden oprichten? Dat dit eigenlijk niet zo zeer bedoeld was om partijpolitiek in het leger te gaan brengen, maar om de jongelui ook van die bepaalde richting meer te gaan opvoeden en meer te brengen in de mentaliteit, dat ze weerbaar zouden zijn tegen die agressie? Zulks in tegenstelling tot hetgeen in de voorafgaande periode in die politieke richting gebruik was geweest. Er is toen een zwenking in opvattingen van de betreffende partij geweest en nu zou men dus kunnen stellen, dat deze partij ook tot de overtuiging kwam, dat de landsverdediging onder die omstandigheden veel meer noodzakelijk was en dat zij dus zelf deze jongelui meer in die richting wilde brengen. Dus niet gezien van eng partijpolitiek standpunt, maar meer als een wenselijke heroriëntering.

A. Is dat mogelijk? Is het mogelijk voor mensen, opgevoed, doorkneed en doorleefd in de politiek, om zich niet te stellen op hun eigen-partijpolitiek. Als tegenover die clubs, waar het om gaat, voldoende waarborgen in het leven geroepen worden om dat allemaal te voorkomen, dan is er geen bezwaar tegen. Maar het gaat om de waarborgen.

3577. De **Voorzitter:** U vindt het dubieus, of dat kan?

A. Ja, ik geloof niet, dat het kan. Men verloochent zich niet. Neemt men een hele heftige, een uiterst rechtse of uiterst linkse partij, niet waar, van beide kanten tegenover elkaar. Een communistische cel bij wijze van spreken kan niet anders dan propaganda maken voor haar politiek, bij al wat zij doet. Een N.S.B.'er kon vroeger ook niet anders doen dan propaganda maken voor zijn eigen partij, hoe zij dat ook anders voorstellen. En dat is in het leger niet gewenst.

3578. De **Voorzitter:** Dan komen wij aan het slothoofdstuk. De quaestie van de staatsrechtelijke verhouding. Ik heb er straks terloops al even bij de inleiding over gesproken. De instructie van 6 Mei 1939 zal u ook wel bekend zijn. Vindt u die in grote lijnen juist?

A. Ja, in grote lijnen. Het gaat hier dus eigenlijk om de vraag of in die instructie voldoende de positie van de opperbevelhebber is vastgesteld. Dit is ook weer een product, deze instructie, waar een geschiedenis aan vastzit en dat is de geschiedenis van de vorige mobilisatie. Ik vertel hier misschien allemaal heel bekende dingen. In de vorige mobilisatie zijn er heel veel moeilijkheden geweest tussen opperbevelhebber en Minister van Defensie. Voortdurende wrijving. Daar stond tegenover een grote krachtige persoonlijkheid als de generaal *Snijders* was, ook een bekwame Minister van Defensie. Dat botste met elkaar, op verschillend gebied. Men heeft dat toen willen voorkomen. Men heeft gezegd, dat gaat toch niet aan, die positie van die opperbevelhebber is een dusdanige hoge en belangrijke positie in moeilijke omstandigheden, die moet niet alleen verantwoordelijk zijn aan de Minister van Oorlog, Defensie of wat het dan ook was, maar dat moet een verantwoordelijkheid zijn aan de Regering in haar geheel. Dit is de grondgedachte geworden bij het samenstellen ook van deze instructie en is opgenomen in het bekende punt artikel twee, punt één. Hij is met betrekking tot de uitoefening van zijn taak aan de Regering verantwoordelijk. Dat is eigenlijk de clou van het hele geval. Nu zien wij telkens aan de ene kant de opperbevelhebber, die langzamerhand een beetje achterdochtig is geworden — het is misschien een sterk woord — ten opzichte van doen en laten van de Minister van Defensie, zodat hij langzamerhand alles ook wat zwaar ging opvatten en dan zien wij de Minister die achter zijn rug gaat confereren over het geval met dat reglement. Die Minister, die naar de troepen gaat kijken, inspecteren en dat niet alleen, want dat is zijn goed recht, maar waarom kan hij dat nu niet eens even zeggen? De Minister, die met ondercommandanten confereert en die conclusies trekt uit die besprekingen, waar de generaal niets van weet. En de opperbevelhebber wordt dan plotseling geroepen. In een grote vergadering, waar de Koningin voorzitster is, moet hij op het matje komen en moet zich daar verantwoorden, waarbij de Minister dan komt met: Ja, maar de ondercommandanten zeggen dit en dat. Dat is de hele sfeer waarin de verhoudingen toen langzamerhand gekomen waren. Ik ben eigenlijk overtuigd, dat op grond van deze instructie het nooit zover gekomen was, als er een krachtige Minister-President geweest was, die bepaald domineerde. Dan had de opperbevelhebber geen bezwaar gemaakt als de Minister-President, namens de Regering, naar de troepen zou zijn gegaan, want de opperbevelhebber is verantwoordelijk aan de Regering en hij vertegenwoordigt de Regering.

Maar nu is het altijd weer in kleine dingen geweest, waar de Minister van Defensie tussen zat. De hele quaestie is niet mooi geweest en waar natuurlijk ook veel toe bijgedragen heeft, dat de commandant van het veldleger tegenover de Minister theorieën ontwikkelde, welke een aanvechting waren van het voorgenomen krijgsbeleid van de opperbevelhebber. Dit heeft, geloof ik, in December plaats gehad. Dat een commandant van het veldleger, die reeds van Augustus af het bevel voert in de Grebbelinie, toen eigenlijk pas tot die conclusies zou zijn gekomen en ze aan de Minister vertelt, maar niet aan zijn eigen chef, is geen mooie figuur geweest.

3579. De **Voorzitter:** Was dat al niet eerder gebeurd? Voor zover wij hier verklaringen hebben gehad, is het al eerder geschied. Ik meen, dat ons door generaal *Reynders* zelf is medegedeeld, dat de commandant veldleger verschillende keren in het verloop van de hele aangelegenheid zijn afwijkende visie met betrekking tot een sterkere verdediging van de Grebbestelling als bezwaar naar voren heeft gebracht.

A. Ja, maar dat gaat voornamelijk over de onuitvoerbaarheid van de terugtocht uit de Grebbelinie naar het oostfront van de vesting Holland.

3580. De **Voorzitter:** Is daar ook niet uitvoerig op gewezen?

A. Volgens de gegevens, waar ik over beschik, niet. Dan ben ik eigenlijk zover; ik weet niet of u nog meer hieromtrent zou willen weten.

3581. De **Voorzitter:** Dus u legt wel heel erg de nadruk op de persoon van de Minister-President en u zegt: als de Minister-President een krachtige figuur was geweest, dan was het anders gelopen.

Maar ja, dat wordt toch wel een quaestie ook van staatsrechtelijke appreciatie over de figuur van de Minister-President, of dat nu wel zo wenselijk is. Vóór de oorlog had men een systeem van premier, waarbij deze niet zozeer op de voorgrond trad als tegenwoordig na de oorlog en in het Engelse stelsel. In die gedachtengang is het toch niet zo gek, dat als spreekbuis van de hele Regering eventueel in bepaalde gevallen ook kon optreden de Minister van Defensie. Niet zozeer als Departementshoofd, maar als meer deskundig lid van de Regering, aangewezen door de Regering om namens haar bepaalde dingen aan de opperbevelhebber mee te delen.

A. Ja, inderdaad, dat moet ik bepaald onderschrijven. Maar de sfeer, waarin de toestand langzamerhand gekomen was, maakte die gevolgtrekkingen ten opzichte van de Generaal *Reynders* wel enigszins anders. Als men nu een figuur had gehad — ik wil nu even niet in de nieuwere geschiedenis blijven, maar b.v. wijzen op de persoon van *dr. Kuyper* —, die aan het hoofd had gestaan, een krachtige persoon, dan zou men toch een hele andere geest gekregen hebben.

3582. De **Voorzitter:** Maar u moet niet vergeten, dat men vóór de oorlog juist deze figuur van *dr. Kuyper* in onze literatuur over Staatsrecht eerder een uitzondering vond en dat toen toch meer de tendenz was, dat dat nu juist niet de meest gewenste opvatting was. Na de oorlog heeft men dat gewijzigd, omdat in Engeland de Minister-President meer naar voren is gekomen, en nu stelt men dat anders. Daar zijn ook wel motieven voor aan te geven. Maar dit hele geval speelt vóór de oorlog en toen dacht men er nog in grote lijn in gezaghebbende kringen anders over.

A. Ja, inderdaad. Zo langzamerhand is dat eigenlijk opgekomen in die geest.

Ik zie hierin, dat de generaal *Reynders* in de verenigde Ministerraad telkens voelde het domineren en het naar voren komen, in zeer sterke mate op militair gebied, van de Minister *Dijxhoorn,* en dat is hem langzamerhand gaan prikkelen.

3583. De **Voorzitter:** Daar zat misschien ook iets tussen van het feit, dat Minister *Dijxhoorn* luitenant-kolonel was geweest en derhalve veel lager in rang. Dat kan misschien ook enigermate een rol gespeeld hebben.

A. Dat zou kunnen, maar dat weet ik niet. Ik weet niet of er een persoonlijke tegenstelling was. Maar blijkbaar lagen zij elkaar toch niet voor 100 pct.

3584. De **Voorzitter:** In hoeverre mag de Minister van Defensie naar uw mening zich met strategische aangelegenheden bezighouden? Er zijn ons nogal uiteenlopende standpunten over medegedeeld. Wat is uw mening daarover?

A. Ik zou het zo willen stellen. Het strategisch doel wordt aangegeven door de Regering en de uitvoering moet worden overgelaten aan het opperbevel, waarbij volgens mij, en dat wordt weer hierdoor gedekt, dat hij verantwoordelijk is aan de Regering, overleg mogelijk moet zijn tussen de persoonlijkheden om bepaalde scherpe kanten als het ware als tegenstellingen weg te krijgen.

3585. De **Voorzitter:** Goed, maar om een voorbeeld te noemen. Of men het hart van het land verdedigt, dat is een bevoegdheid van de Regering om uit te maken, dat zulks moet gebeuren.

A. Ja.

3586. De **Voorzitter:** Maar dan zou in uw visie tot de competentie van de opperbevelhebber behoren de zaak, of dat nu Grebbestelling of waterlinie moet zijn?

A. Ja, tot zekere grenzen. De Regering zal zich daarvan op de hoogte moeten stellen, want de opperbevelhebber zou kunnen zeggen: Ik doe niets. Ik concentreer mijn troepen, ik wil geen stelling bezetten, doch houd mijn troepen geconcentreerd op een bepaald punt. Men kan, bij wijze van spreken, zeggen: ik wil Nederland verdedigen en concentreer daarvoor mijn troepen allemaal in België of aan de zuidgrens van Nederland, want mijn plan in de komende oorlog is op indirecte wijze de onafhankelijkheid van Nederland te verdedigen, door mij bij de bondgenoten direct aan te sluiten en zo de gezamenlijke oorlog te winnen. Of Nederland dan in die tusentijd bezet wordt, ja dan neen, dat doet niet ter zake, want het resultaat is: als wij de oorlog winnen, dan wordt alles hersteld. Maar nu zegt de Regering, dat wensen wij niet.

De **Voorzitter:** Dat moeten wij weten.

A. Juist, en men zegt: neen, wij moeten hier de vesting Holland zolang mogelijk verdedigen. Ook geeft zij aan op welke wijze verdedigd moet worden, b.v. „de vesting Holland moet zolang mogelijk vrijblijven". Zij kan ook andere eisen stellen.

3587. De **Voorzitter:** Er is een formulering over het afbakenen van de competenties, gegeven door een vooraanstaand militair deskundige in de „Maasbode", en die stelde het zo: De Regering geeft het doel aan, dat met de strijdmacht moet worden nagestreefd, en stelt de middelen ter beschikking ter bereiking daarvan, maar de wijze, waarop dit doel bereikt en de middelen zullen aangewend worden, dat dient door de opperbevelhebber te worden beoordeeld. Kunt u zich met die formulering verenigen?

A. Ja, maar het is een beetje star. Ik ga eigenlijk iets verder, omdat ik een zeker overleg toch altijd in dezen noodzakelijk acht.

3588. De **Voorzitter:** Natuurlijk, en als het verstandige mensen zijn, kunnen zij voor elkanders argumentatie ook volledig begrip hebben. Maar als nu op een gegeven moment de opperbevelhebber, die argumenten objectief nagaande, tot de conclusie komt: desondanks spijt het mij erg, maar ik blijf bij mijn oorspronkelijke mening, wat moet er dan naar uw mening gebeuren? Moet de Regering dan verder niets meer doen, of zeggen: „Wij kunnen u verder niet gebruiken."?

A. Dan moet de Regering wel degelijk te rade gaan of zij onder deze omstandigheden die opperbevelhebber kan blijven handhaven.

3589. De **Voorzitter:** Is uw indruk uit alle mogelijke stukken en bescheiden, voor zover u daar studie van gemaakt hebt, dat de Minister van Defensie zich te veel met strategische aangelegenheden heeft beziggehouden?

A. Misschien bij die besprekingen wel. Maar het resultaat, dat men dan vindt in de bekende opdrachten, is zeer sober. Bijv. in de eerste betreffende het terugtrekken uit de Grebbelinie naar Utrecht, daar is eigenlijk niet veel in veranderd ten opzichte van de oorspronkelijke opdracht, die de generaal *Reynders* gekregen had. Dus bij die besprekingen heeft de Minister zich inderdaad duchtig laten gelden, maar het resultaat er van in die opdracht komt niet in dezelfde mate tot uitdrukking.

3590. De **Voorzitter:** Maar in de concept-opdracht van Januari waren zelfs tactische gegevens verwerkt!

A. Ja, dat vind ik een teer punt. Het gaat hier om tactiek. De opperbevelhebber krijgt een opdracht: gaat die stelling bezetten,

gaat haar in staat van verdediging brengen en daarna gaat u aldus terug. Maar daarmede ging de Minister toch te ver wat betreft het tactisch optreden en dat moet men toch aan een opperbevelhebber overlaten, en vooral zeker de tactische uitvoering van de terugtocht. Indien men bepaalt om punten en wegen te bezetten, dan komt men helemaal op het terrein van de tactiek. Als men dat niet aan een opperbevelhebber toevertrouwt, dan had men toch helemaal niet met hem moeten beginnen. Dan had die man nooit zo hoog in rang kunnen stijgen. De tactische zaken, daar moet een Regering zich zeker niet mee bemoeien en zeker niet in de vorm, waarin dit nu gebeurde. Door het eerst uit die z.g. opdracht te schrappen, dus aan de eis toegeven, en dan later per brief toch de aanwijzingen geven, dat is ook niet mooi en bepaald geen keurige oplossing van het geval. Dat de generaal *Reynders* daarover niet te spreken was, kan ik me wel enigszins indenken.

3591. De **Voorzitter:** Hebt u zelf in het algemeen nog iets op te merken?

A. Neen, d.w.z., ik wilde even een kleine toelichting geven over de verhouding Regering—opperbevel. Dat dit eigenlijk historisch altijd moeilijkheden heeft opgeleverd.

De **Voorzitter:** Het is voor de commissie toch wel nuttig dit ook op te nemen.

A. Het mooiste beeld is voor dit geval natuurlijk, dat het opperbevel en de hoogste Regeringsbevoegdheid in één persoon verenigd zijn, zoals wij dat zagen bij *Napoleon,* doch dat is om andere redenen toch weer niet altijd wenselijk.

Overigens zien wij dit zelfde zich telkens herhalen. De Russen hebben een zekere oplossing gevonden. Zij hebben *Stalin* maarschalk gemaakt. Bij *Hitler* zien wij wel dit zelfde beeld, doch in veel ergere mate zag men daar weer een doorlopend ingrijpen in de bevoegdheden van de militaire autoriteiten, tot in de kleinste finesses.

3592. De **Voorzitter:** Hij was ook opperbevelhebber, of niet?

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dat heeft hij zich zelf op een goede dag gemaakt.

A. Men heeft daar toch ook het ingrijpen in tactische aangelegenheden. De tactische voorbereiding van bepaalde zaken hield hij zelfs voor de details in eigen hand. Wat ons land betrof, is er een moment geweest, dat hier de generaal *Student,* toen nog commandant van de legergroep H, het front bezette bij Arnhem, westwaarts doorgetrokken langs de Maas en door de Ooster-Schelde. Hij wilde dat front terugnemen achter de Waterweg, omdat de eilanden van geen betekenis waren voor de Duitsers en hij troepen wilde uitsparen. Over dat geval moest de beslissing worden gevraagd aan *Hitler,* die weigerde daar zijn toestemming aan te geven. De voorbereidingen van het Ardennen-offensief was aan *Von Rundstedt* opgedragen, maar achter de rug van *Von Rundstedt* was er voortdurend rechtstreeks telefonisch contact van *Model,* de commandant, die het moest uitvoeren met *Hitler* om tot in de kleinste bijzonderheden op tactisch gebied de regelingen te treffen voor dat offensief. Zo zijn er honderden voorbeelden. Het was één klacht van de Duitse generaals en maarschalken, deze hopeloze toestand in Duitsland, dat zich bemoeien, tot in kleine aangelegenheden, met strategische, en ook met tactische aangelegenheden, van *Hitler* persoonlijk.

De **Voorzitter:** Er schijnen in alle landen ter wereld wel fouten op dit gebied te zijn voorgekomen.

A. Trouwens er zijn ook in de vorige oorlog vele moeilijkheden mee ontstaan en ik weet niet of het wel goed op te lossen is, zelfs voor de toekomst. Het zal een groot probleem zijn, als men weer een instructie moet samenstellen, of men zodanige clausules zal kunnen vinden, dat deze moeilijkheid helemaal kan worden ondervangen.

3593. De **Voorzitter:** Bent u hiermee gereed?

A. Ja.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

D. A. VAN HILTEN.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 10 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heer Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

JOHANNES FRANCISCUS MARIA STEENMETSER,
oud 50 jaar, wonende te Oegstgeest, kolonel der artillerie.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

3594. De **Voorzitter:** Op uw oproepbrief staan een drietal onderwerpen vermeld: de staat van oorlog en beleg, de mobilisatieclubs en het krijgsbeleid. Het is hoofdzakelijk over het laatste punt, met name ten opzichte van de Peel-Raamstelling, dat wij een aantal zaken met u willen bespreken.
U kunt misschien eerst even mededelen, welke uw functie was tijdens de mobilisatie en tijdens de Meidagen.

A. Ik ben tijdens de mobilisatie aanvankelijk waarnemend chef van de staf van de eerste divisie geweest, behorende tot het eerste legerkorps. De eerste divisie was gestationneerd in den Haag en omstreken.

3595. De **Voorzitter:** Tot wanneer bent u dat geweest?

A. Dat ben ik geweest tot 1 Februari 1940. Daarna ben ik geworden tweede adjunct-chef van de staf van het eerste legerkorps, eveneens in den Haag.

3596. De **Voorzitter:** Hebt u met de Peel-Raamstelling dan geen bemoeienis gehad?

A. Ik heb met de Peel-Raamstelling tot mijn spijt niets te maken gehad.

De **Voorzitter:** Dan is ons dat verkeerd opgegeven. Er staat hier: „*Steenmetser, J. F. M.*, kapitein-chef staf 5de divisie".

A. Dat is een klein drama, dat kan ik u heel gauw verklaren. Er stond toen nl. in een officiersboekje, dat in 1940 uitgekomen is, dat ik was ingedeeld als chef van de staf van de 5de divisie, en ik zou ook inderdaad chef van de staf van de 5de divisie geworden zijn op 1 September 1939, maar de mobilisatie brak uit op de 25ste Augustus, althans de voormobilisatie, en de mobilisatie op de 28ste, zodat ik toen nog mijn oude bestemming als adjunct-chef van de staf van de eerste divisie moest volgen.
Men moet dus alleen op papier op deze aanwijzing zijn afgegaan, maar niet op de werkelijkheid. Ik moet u eerlijk zeggen: van die Peel-Raamstelling kan ik u weinig verklaren. In mijn krijgsschooltijd heb ik daar wel eens een studiereis naar toe gemaakt, maar dat is in 1933 geweest.

De **Voorzitter:** Het verhoor zal nu waarschijnlijk vrij kort kunnen worden, want hetgeen ik mij voorgesteld had u te vragen, komt vermoedelijk voor 80 à 90 pct. te vervallen.

A. Ik geloof, dat de heer *Metting van Rijn* in mijn plaats daar kwam, die hier werkzaam is op het hoofdbureau van de generale staf.

3597. De **Voorzitter:** Het is u bekend, dat de staat van beleg eerst heel laat in April is ingevoerd?

A. Ja.

3598. De **Voorzitter:** Is u uit eigen wetenschap bekend, dat dit minder gunstig heeft gewerkt, of heeft u daar geen bepaalde visie over?

A. Ja, absoluut, dat heeft minder gunstig gewerkt. Er konden allerlei maatregelen niet genomen worden, die beslist wel genomen hadden moeten worden. Ik behoef u niet te zeggen hoe belangrijk de contra-spionnagedienst is en daar kon eenvoudig niets van terechtkomen, zolang de staat van beleg niet afgekondigd was. Iedereen kon hier maar vrij rondlopen, photographeren en allerlei dingen doen. Dat is absoluut funest. Ik geloof ook, dat de Minister van Oorlog zelf toegegeven heeft, dat hij het betreurde — dat staat althans in diens antwoord op de critiek van de generaal *Reynders* —, dat de staat van beleg niet afgekondigd is.

3599. De **Voorzitter:** De staat van oorlog is 1 September wel afgekondigd, maar practisch genomen slechts zeer beperkt. Vindt u dat ook minder juist?

A. Ja, dat vind ik absoluut minder juist. Dat vind ik niet toelaatbaar zelfs.

3600. De **Voorzitter:** Omdat de hele opzet van de betreffende wet was, een van die twee rechtstoestanden, maar dan volledig!

A. De opperbevelhebber moet m.i. ook als opperbevelhebber op kunnen treden en dat kan hij beslist niet, zonder dat de staat van oorlog of de staat van beleg is afgekondigd.

3601. De **Voorzitter:** Hebt u met de mobilisatieclubs enig contact gehad?

A. Neen, contact mee gehad, mag ik niet zeggen. Ik wist van het bestaan van die clubs wel af, maar nadelige gevolgen hebben ze m.i. nooit gehad. Mijn mening is wel, dat dit tot het ressort van de opperbevelhebber van land- en zeemacht behoort, meer dan tot de Minister van Oorlog, maar stelt de Minister van Oorlog een reglement vast, ja, dan moet hierover tussen die heren overleg zijn; zonder overleg tussen de Minister van Oorlog en de opperbevelhebber van land- en zeemacht kan de defensie beslist niet gevoerd worden.

3602. De **Voorzitter:** Het is naar uw mening waarschijnlijk zó geweest, dat er een tekort aan overleg was, voor zover u dan daarover gelezen hebt?

A. Ik heb indertijd wel gehoord, dat het niet zo boterde tussen die twee, maar ik heb hoofdzakelijk mijn kennis uit de geschriften van generaal *Reynders* en van Minister *Dijxhoorn*. Daaruit heb ik dit menen te concluderen.

3603. De **Voorzitter:** Moesten de mobilisatieclubs beschouwd worden als een soort tusseninstantie tussen de gemobiliseerden en hun hiërarchieke chefs, of hebt u daarover destijds niet voldoende vernomen?

A. Neen, dat kan ik niet zeggen.

3604. De **Voorzitter:** De stelling van de opperbevelhebber was, dat ze uit krijgstuchtelijk oogpunt bezien niet te aanvaarden waren.

A. M.i. heeft de opperbevelhebber zich wel eens een beetje te veel vastgekeken op de mobilisatieclubs 1914—1918. Een gevaar blijft het natuurlijk, tenzij er behoorlijke reglementen voor vastgesteld worden, en die moeten m.i. zeer zeker goedgekeurd worden

door de opperbevelhebber van land- en zeemacht en dat schijnt niet gebeurd te zijn. Dat moet toch in gemeenschappelijk overleg gebeuren. Ik ben van oordeel, dat de Minister maar niet een reglement goed mag keuren zonder de uitdrukkelijke toestemming van, althans zonder overleg met de opperbevelhebber. Ik vond het eerlijk gezegd nog meer zaak van de opperbevelhebber dan van de Minister. Maar daar valt over te praten, dat is een quaestie van feeling.

3605. De **Voorzitter:** Had de Regering, naar uw mening met betrekking tot het strategisch beleid, eventueel het recht zich met de practische uitvoering van de hele zaak te gaan bemoeien?

A. Ja. Krachtens de instructie aan de opperbevelhebber kon de Regering zich inderdaad met de zaken van de opperbevelhebber bemoeien.

De **Voorzitter:** Speciaal met de concentratie-opstelling zolang er geen oorlogstoestand was en daarna met het krijgsbeleid, dat is de formulering.

A. Ja, de concentratie-opstelling hangt zeer zeker nauw samen met de plannen voor de landsverdediging. Van krijgsbeleid is eigenlijk pas sprake, wanneer er gevochten wordt. Ten minste ik meen uit de instructie op te maken, dat de Regering dit zo bedoeld heeft. Nu zegt de opperbevelhebber wel, dat de Regering zich bemoeid heeft met zijn krijgsbeleid. Ik vind dat niet juist; ik vind niet, dat er van krijgsbeleid sprake is, zolang er niet gevochten wordt.

3606. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hoe noemt u dan het beleid van de opperbevelhebber voordat de oorlog is uitgebroken?

A. Dat is het operatieplan, verband houdende met de concentratie. Een operatieplan gaat aan het krijgsbeleid vooraf. Die plannen daar valt natuurlijk over te praten, die hangen zeer nauw samen met de concentratie, maar als eenmaal de plannen tot uitvoering komen, kunt u m. i. spreken van krijgsbeleid.

3607. De **Voorzitter:** Zoals u weet, was de grote tegenstelling boven de rivieren eigenlijk de volgende. Generaal *Reynders* stond op het standpunt, dat de vesting Holland de hoofdlinie moest worden en dat, om daar de nodige inundatie en evacuatie te bereiken, er in de Grebbe een aantal dagen stand gehouden moest kunnen worden. In September is hem — krachtens de mogelijkheden van de bestaande instructie — opdracht gegeven in de Grebbestelling alleen maar achterhoede achter te laten en bij een overmachtige aanval op het hart des lands, het gros der troepen onmiddellijk terug te nemen naar de vesting Holland. Daaruit concludeert hij, dat dientengevolge die laatste grote stelling practisch genomen al onhoudbaar was nog vóór de strijd begon, want men zou zodoende niet meer voldoende tijd hebben om de inundatie tijdig te stellen. Nu zeggen verschillende deskundigen: ja, dat is inderdaad zo, maar de enige logische gevolgtrekking was dan geweest, dat de Regering had moeten overgaan tot het stellen van de grote inundaties, nog voordat de vijand eventueel het land was binnengerukt!

A. Volkomen juist. Dat is de enige consequentie, die daaruit te trekken valt. Men kan een keuze maken tussen het verdedigen van één stelling en het verdedigen van twee stellingen. Twee stellingen zijn natuurlijk beter, maar de troepen moeten daarvoor beschikbaar zijn. De opperbevelhebber vond nu, dat hij geen troepen voldoende had om die twee stellingen te verdedigen, dus moest er gekozen worden: één stelling, maar dan moet die stelling ook volledig uitgebuit worden. Dus koos men de vesting Holland, dan hadden de inundatiën per se gesteld moeten worden en de stelling zo sterk mogelijk gemaakt worden, althans zeer zeker bij de eerste de beste aanwijzing, dat er mogelijkerwijze een aanval te duchten was. M. i. is men niet erg consequent geweest in al deze zaken.

3608. De **Voorzitter:** Voor de Enquêtecommissie is het een belangrijke zaak uit te zoeken, wie nu in meerdere of mindere mate schuld in dezen heeft. Is het te wijten aan de opperbevelhebber, die de zaak eventueel van het begin af aan verkeerd heeft opgezet, of moet men verwijten richten aan de Regering, die zich te veel met de uitvoering heeft beziggehouden en hem daardoor tot compromissen heeft verleid? Of het met andere woorden niet veel beter ware geweest, indien men hem veel eerder medegedeeld had, dat er geen vertrouwen meer in zijn beleid was, zodat men hem niet meer kon gebruiken. Wij zijn aangewezen om over al deze quaesties een objectieve uitspraak te doen en het interesseert ons de mening van de verschillende getuigen en deskundigen te dien aanzien te horen.

A. Ja, het is natuurlijk uitermate moeilijk, want wij weten nooit hoe de oorlog verlopen zou zijn, wanneer een andere opstelling van troepen gekozen zou zijn. Maar m.i. had de Regering krachtens de instructie van de opperbevelhebber wel degelijk het recht om een bepaalde aanwijzing te geven ten aanzien van de troepenopstelling. De Regering had dus uit moeten maken „ik wens de vesting Holland te verdedigen" of „ik wens de Grebbestelling" te verdedigen, maar m.i. hebben de heren zo'n beetje getracht tot een compromis te komen en dat lukt nooit in zulk een belangrijke quaestie. Ze hebben allebei een beetje water in de wijn gedaan, waardoor ten slotte geen vaste lijn getrokken werd.

3609. De **Voorzitter:** Ik zou nog met u de vraag willen bespreken tot wiens competentie het behoorde. Een zeer vooraanstaand militair deskundige heeft destijds in „De Maasbode" het volgende als zijn mening geopperd: Dat de beoordeling van technisch militaire vraagstukken geheel tot het ressort van de opperbevelhebber behoort. Dat de Regering het doel aangeeft, dat met de strijdmacht moet worden nagestreefd en de middelen ter beschikking stelt ter bereiking daarvan, maar dat de wijze, waarop dit doel bereikt en de middelen aangewend zullen worden door de opperbevelhebber dient te worden beoordeeld.
Kunt u zich daarmede in grote lijnen verenigen?

A. Ik ben het volkomen met de heer *Fiévez* eens.

De **Voorzitter:** Zijn naam is hier nog niet naar voren gebracht, maar het is wel interessant hem te horen noemen.

A. Ik ben het dus met de heer *Fiévez* eens, maar het staat nu eenmaal niet in de instructie en dat is de cardinale fout. M.i. deugt die instructie niet. Daar staat in, dat de Regering zich het recht voorbehoudt om zich met de opstelling van de troepen, m.a.w. het operatieplan, te bemoeien, en generaal *Reynders* geeft ook in een van zijn brochures toe, dat de concentratie ten nauwste verband houdt met de operatieplannen. Dus die instructie deugt niet. De schrijver van dat Maasbode-artikel zegt ook, dat het hoog tijd wordt, dat de verhouding tussen de opperbevelhebber en de Regering nu eens grondig geregeld wordt, dus hij vond dat blijkbaar ook niet grondig geregeld. Ik geloof wel, dat ik het volkomen met hem eens kan zijn, dat die bepaling in de instructie niet deugt, hoewel generaal *Reynders* toegeeft, dat die bepaling er wel in hoort. Dat ben ik weer niet met de generaal *Reynders* eens. M.i. hoort zij er niet in thuis.

3610. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat we, althans voor wat ons betreft, hiermede kunnen volstaan. Hebt u zelf in het algemeen nog iets hieraan toe te voegen?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter! Tot mijn spijt kan ik u over die Peel-Raamstelling als deskundige insider niet inlichten. Ik ben daar gedurende de mobilisatie niet geweest.

J. F. M. STEENMETSER.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 10 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heer Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van de heer

FRANCISCUS WILHELMUS JOSEPHUS MARIA PETERS,

oud 51 jaar, wonende te Breda, luitenant-kolonel der artillerie.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

3611. De **Voorzitter:** Wij wilden u enkele vragen stellen met betrekking tot de wisseling van het opperbevel. Kunt u misschien eerst mededelen, welke uw functie precies is geweest tijdens de mobilisatie en tijdens de Meidagen?

A. Mijn functie is geweest chef van de staf, dus de rechterhand van de commandant van de VIde oorlogsdivisie in de Peel-Raamstelling, die daar gebleven is vanaf het begin van de mobilisatie, de mobilisatie van Augustus 1939, tot 10 April 1940. Toen werden wij geconcentreerd om den Bosch.

3612. De **Voorzitter:** Dat was dus een van de twee divisies, waaruit het derde legerkorps is gevormd. Was het de noordelijke of zuidelijke divisie?

A. De noordelijke divisie.

3613. De **Voorzitter:** In uw oproep staan een drietal punten vermeld. De twee eerste zouden wij summier met u willen behandelen. Dat is eerst de quaestie van de Oorlogswet, de staat van oorlog en beleg. Hebt u daar iets mee te maken gehad? U herinnert zich, dat men òf de staat van beleg òf de staat van oorlog had kunnen afkondigen. De staat van beleg is pas half April afgekondigd. Hebt u schadelijke gevolgen menen te bemerken van het feit, dat dit niet eerder gebeurd is?

A. Ja, wij voelden ook wel, dat wij een beetje machteloos stonden in sommige bepalingen en uitvoeringen. Wij voelden, dat er veel gespionneerd werd. Wij wisten adressen en kenden ook personen, die waren ons gesignaleerd, maar wij stonden er machteloos tegenover.

3614. De **Voorzitter:** U kon ze niet uitwijzen?

A. Neen, we konden ze niet uitwijzen; we konden zelfs geen huiszoekingen verrichten. We hadden zelfs een huis op het oog, waarvan wij vermoeden, dat het een soort spionnagecentrum was, maar we stonden er machteloos tegenover en konden geen huiszoeking doen. Dat is ook, meen ik, vastgelegd in een van die artikelen van de staat van oorlog.

3615. De **Voorzitter:** Hoe zou de procedure dan in werkelijkheid geweest zijn, als de staat van beleg afgekondigd was geweest? Als u dergelijke verdenkingen had, werd dit dan doorgegeven aan de....

A. Dan hadden we dit gewoon doorgegeven aan het IIIde legerkorps, met het verzoek, die mensen de toegang tot dat gebied te ontzeggen. Wellicht zou het aanleiding hebben gegeven om die mensen uit dat gebied uit te wijzen of gevangen te zetten.

3616. De **Voorzitter:** Nu die bevoegdheid niet bestond, werd dit dan niet aan de procureur-generaal of....

A. Dit werd doorgegeven, maar we hebben er niets verder op gehoord.

3617. De **Voorzitter:** Dus u bent wel van mening, dat dit niet gelukkig gewerkt heeft?

A. Ja. Ook op andere dingen, bijv. de censuur heeft dit invloed gehad. Ik bedoel niet, dat alle brieven hadden moeten worden nagekeken, maar men voelde, dat er door politieke partijen een beetje onder het mom van brieven opruiende artikelen, althans ondermijnende dingen, gestuurd werden in gesloten brieven aan de troep met het doel ze onder de soldaten te verspreiden. Dit was natuurlijk ook niet na te gaan, tenzij men de brieven had mogen openen. Wij hebben het toch wel eens gedaan, wanneer we het zeer sterke vermoeden hadden, dat zo iets zou plaats vinden. In het algemeen was het echter zo, dat die opruiende artikelen in gesloten enveloppen aan de troep gestuurd werden.

3618. De heer **Korthals:** En kwam het ook uit, dat uw vermoeden juist was, wanneer u die enveloppen openmaakte?

A. Neen, dat heb ik niet kunnen constateren. Dan zouden we ze allemaal geopend moeten hebben. Het is natuurlijk die keren een ongelukkige greep geweest.

3619. De **Voorzitter:** In werkelijkheid is toen per 1 September de staat van oorlog afgekondigd, maar ook met bepaalde beperkingen.

A. Ja, ik weet niet meer welke, maar dat waren toch zeer weinig beperkende bepalingen. Welke deze waren, kan ik mij niet meer herinneren. Maar bijv. betreffende de opruimingen, het moment daarvan — ik bedoel niet, dat men maar in het wilde weg was gaan opruimen —, bijv. in de nacht van 9 op 10 November, van Zaterdag op Zondag, kregen wij plotseling het bevel de stellingen te bezetten in de overtuiging, dat de Duitsers die dag ook de grens zouden overschrijden. Wij hebben toen zelf die bevoegdheid op het laatste moment genomen en in die nacht sommige bomen, enz. opgeruimd. Als we klaar waren geweest, hadden sommige opruimingen zeker te voren moeten worden uitgevoerd.

3620. De **Voorzitter:** Om er behoorlijk voordeel van te trekken?

A. Ja. Er stond wel op de lijst om dit en dat op te ruimen, maar niet om dat op het laatste moment te doen natuurlijk.

3621. De **Voorzitter:** Dus uw mening in het algemeen is, dat het niet erg fraai is geweest, dat de Oorlogswet niet meer positief is toegepast?

A. Volgens mij had de Oorlogswet eerder toegepast moeten worden. Het was al te laat toen zij afkwam; toen was alles door spionnage, enz. natuurlijk reeds bekend. Men had ook overal vrij toegang, men kon niets afsluiten.

3622. De **Voorzitter:** Dan zou ik het tweede punt nog even met u willen bespreken, nl. de mobilisatieclubs. Hebt u daarmede bemoeienis gehad?

A. Daarmede hebben wij eigenlijk nooit iets te maken gehad. Er is hieromtrent ook nooit naar onze mening gevraagd. Ik heb er natuurlijk wel een mening over.

De **Voorzitter:** Maar u hebt er niet rechtstreeks .....

A. Neen, ik heb er niets mee te maken gehad.

3623. De **Voorzitter:** Het voornaamste punt, waaromtrent we uw mening hadden willen vragen, betreft de quaestie van de Peel-Raamstelling. U kunt misschien beginnen met ons een inzicht te geven over de waarde van die stelling op zich zelf. Of dit een stelling was, die zich gemakkelijk leende om met betrekkelijk weinig troepen nogal hardnekkig verdedigd te worden. Of er zwakke punten waren in de stelling. Het feit b.v., dat zij in het zuiden niet aangeleund was, en meer dergelijke dingen. Als u in het algemeen daarover uw gedachten eens wilt formuleren.

A. De Peel-Raamstelling acht ik als zodanig van betekenis, wanneer ook inderdaad de Grebbelinie had moeten worden verdedigd, dus als een soort zuidelijke aanleuning van het noordelijk gedeelte, tussen Maas en Waal, tussen Lek en in het noorden, voortgezet door de Grebbelinie. Aan die stelling was inderdaad veel werk besteed; zij was nog niet geheel in orde, maar dat kwam, doordat wij op het laatste moment pas geld kregen om die kazematten te bouwen. Toen wij er kwamen, was er aanvankelijk niet veel, dat is allemaal in die tijd van de mobilisatie uitgevoerd moeten worden. Langzamerhand heeft het echter betekenis gekregen; ik zal niet zeggen, dat we daar een week, ik kan er geen tijd voor schatten, maar laten we aannemen een week, de Duitsers hadden kunnen ophouden. Langer geloof ik niet, want daar was de stelling weer te dun bezet voor. De stelling, die wij hadden bezet, was ongeveer 13 km lang, we zaten daarin met ongeveer 1 divisie, 3 regimenten infanterie met 3 afdelingen artillerie, dus betrekkelijk weinig artillerie. Maar nu op een gegeven oogenblik door de opperbevelhebber werd beslist, dat wij deze moesten ontruimen met achterlating van een dun scherm, en in het vak van de 6de divisie werden achtergelaten alleen 3 bataljons zonder enige verdediging van luchtdoelgeschut of anti-tankgeschut, werd het voor mij, zo gezegd, gereduceerd tot een symbolische verdediging, verder ook niets. Toen ons gevraagd werd, hoelang wij de Duitsers daar zouden kunnen ophouden, want wij zaten daar geconcentreerd om den Bosch met een 25 000 man en wij moesten bij agressie nog de rivieren overtrekken, hadden wij dit zelf geschat op een waarde van plm. twee uur, langer ook niet, omdat er niets in zat. Een lijn, die alleen maar bezet is door hier en daar wat troepen, die wordt op een bepaald punt doorgestoten en dan is de rest natuurlijk vanzelf ook verloren, want dan zitten ze zo in de rug, hetgeen later ook werkelijk is gebleken. Maar wanneer het derde legerkorps het tot het einde had volgehouden, dan hadden we ten minste mogelijkheden voor Frankrijk of voor België gehad. Dan was de grote stoot daar wel opgevangen geweest.

3624. De heer **Korthals:** Maar was die bezetting mogelijk in verband met de hoeveelheid troepen, die men daar ter beschikking had?

A. Ja, volgens mij toen wel. Aanvankelijk wel voor het plan om de stoot een zekere tijd op te vangen.

3625. De heer **Korthals:** Ja, maar ik bedoel: Was het mogelijk om zoveel troepen daar in te zetten?

A. Die zaten daar al.

3626. De heer **Korthals:** Ja, maar wanneer die nu dienden voor een totale verdediging?

A. Ja .....

3627. De **Voorzitter:** Voor de Peel-Raamstelling schijnt men aanvankelijk over een afstand van 75 km slechts 25 bataljons beschikbaar te hebben gehad. In uw vak was de zaak veel dichter bezet, omdat daar die divisies lagen!

A. En het zuidelijk gedeelte daarvan, de Peellinie, die heel moeilijk te doorschrijden was.

3628. De **Voorzitter:** Was dat eventueel een zeer grote handicap voor een tegenstander?

A. Ja, de Peel-bescherming. Want in het gebied van Venray naar Deurne, op die weg daar, kunt u wel bewegen, maar als u daar die wegen afgaat, is het practisch niet te doorschrijden. We hebben wel getracht de Peel daar te doorschrijden met auto's, maar we hebben toen meteen weer een aantal paarden bij de boeren moeten halen om de auto's er weer uit te trekken.

3629. De **Voorzitter:** Was er in het noordelijke deel, waar u zat, begin 1940 ten tijde van de wisseling van het opperbevel, al veel tot stand gekomen? Welke indruk maakte die hele stelling op u?

A. Hij was nog niet ideaal. We hadden meer plannen, meer voor een diepteverdediging, maar dat was nog niet tot uitvoering gekomen en waarom daarmee gewacht werd? Of hiervoor geen geld beschikbaar was? Ik weet het niet. We hebben wel alles bekeken en vastgelegd op kaarten; ik weet niet of u die stelling kent in die tijd. Het is een tankgracht.....

3630. De **Voorzitter:** Vóór de eigenlijke stelling liep de tankgracht, naar ik meen.

A. Neen, zij maakte als het ware de voorste lijn uit. Dan nogal flink prikkeldraad met kazematten, die links en rechts konden vuren, dus een flankerend vuur konden afgeven. En dat was dan aanvankelijk bedoeld voor een meer liniaire opstelling en dan had zij de diepte van ongeveer 1000 m. En de diepte speelde ook een rol voor de mitrailleurkazematten. We hadden alles precies uitgezocht en met piketten vastgelegd om eventueel, wanneer er aan de bouw kon worden begonnen, precies te zeggen: zo moeten die kazematten liggen in die richting. Dit is nooit tot uitvoering gekomen. We dachten, dat er van hogerhand gezegd zou worden: Je kunt beginnen met het bouwen daarvan, maar dit is ook niet zover gekomen. Wel werden er veldversterkingen toegepast.

3631. De **Voorzitter:** Werd hierin veel met beton gewerkt?

A. Ja. Alleen de kazematten, in voorste lijn op een afstand van een duizend meter lag een kazemat. Die waren ook nog niet klaar, want de wandbedekkingen waren nog niet gereed, toen wij er kwamen. Het waren gewoon witte blokken in het terrein.

3632. De **Voorzitter:** Natuurlijk erg kwetsbaar?

A. Erg kwetsbaar. Het waren betrekkelijk goede kazematten, want, hoewel er nog heel wat beschoten zijn en onder hevig vuur geweest zijn, hebben ze goed standgehouden. Het was natuurlijk een goedkope uitvoering, als ik het zo zeggen mag.

3633. De **Voorzitter:** Het bezwaar van een eventuele omtrekking vanuit het zuiden, hebt u dat niet als een groot gevaar gezien? U sprak zelf zojuist van het doorsnijden op een bepaald punt en dan oprollen. Dit is toch eigenlijk hetzelfde. Er was daar een open vak van een 35 à 40 km en, gezien de geweldige Duitse overmacht, hadden zij gemakkelijk een aantal divisies kunnen afzonderen, om de hele zaak op te rollen!

A. Ja, maar dat kost altijd toch veel tijd. Dat had hun toch weer, goed beschouwd, een paar dagen gekost. Het was toch zuiver een quaestie van tijdwinst voor de geallieerden.

3634. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Gelooft u, dat dat gat van 35 km een geschikt gebied was voor de Duitsers om daar doorheen te komen en meent u, dat dat enige dagen geduurd zou hebben? Het lijkt mij, dat men, dat wetende, en de Duitsers wisten toch eigenlijk alles, daar toch heel gemakkelijk door had kunnen gaan en zich dan had kunnen splitsen naar België en achter onze linies om naar het noorden.

A. Dat hadden ze misschien ook wel gedaan. Maar de hoofdtoenaderingsweg was toch over Nijmegen—Grave en den Bosch naar Antwerpen.

3635. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Maar die toegangswegen naar het zuiden, daar in die 35-km-strook, zijn dat betrekkelijk smalle wegen of.....

A. Die zijn minder geschikt daar. De hoofdverkeersweg is toch wel in het oosten over den Bosch, Breda en zo naar Antwerpen.

3636. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ik geloof toch wel, dat, wanneer de Duitsers er door wilden, ze iedere weg konden gebruiken, behalve, wanneer het drassig was.

A. Het is daar toch wel minder geschikt, in het noorden is het beter geschikt, b.v. het gebied tussen de Peel en de Maas in, het gebied daar bij Grave.

3637. De heer **Korthals:** Dan was men er toch wel doorgestoten met een deel van de troepen en dan was dat toch vast meegenomen.

A. Ja, dat hadden de Duitsers vermoedelijk ook wel gedaan.

3638. De heer **Korthals:** Dus dat zou toch wel veel aan de waarde van de Peelstelling hebben ontnomen?

A. Iets wel, ja.

3639. De **Voorzitter:** U hebt daar straks zelf gezegd, dat ze door spionnage zeer veel wisten. Kunt u misschien nog even het volgende toelichten: Vermoedt u, dat zij op dat terugtrekken naar den Bosch van te voren al kijk gehad hebben?

A. Neen.

3640. De **Voorzitter:** Wanneer is dat gebeurd?

A. Dat is op 10 April gebeurd.

3641. De **Voorzitter:** Dus een maand van te voren?

A. Een maand van te voren.

3642. De **Voorzitter:** Is men niet nog eens terug geweest in de oude stelling?

A. Neen. De twee commandanten en de twee chefs van de staven werden ontboden — ik kan mij niet meer herinneren op welke datum precies, het was in begin April — en kregen de opdracht de divisies te concentreren om den Bosch. De vooropgezette bedoeling was, dat we op de dag van agressie zouden terugtrekken naar het noorden om een gebied te bezetten bij Tiel, langs de Waal. Voor de troep hebben wij dat zó geheim gehouden, dat niemand het wist. We hebben alleen toen uitgegeven het geval oranje, rood, wit en blauw. Het geval oranje was terugtrekken naar het noorden, het geval blauw was weer de Peel-Raamstelling bezetten, het geval rood was naar het zuiden gaan en het geval wit was naar het westen gaan. En die gevallen hebben we nu en dan ook beoefend en groot alarm gehouden, dus de troep — behalve wij vieren — wist niet, wat er zou gebeuren op de dag van 10 Mei. Wij wisten alleen: wij moeten pertinent terug naar het noorden. En die bevelen hebben wij ook alleen uitgezocht, de rest was allemaal schijn.

3643. De **Voorzitter:** Hoe waren de reacties van u vieren daarop? Vond men het merkwaardig?

A. Ik begreep er toen niets van; ik dacht wel, dat het een gevolg was van de wisseling in het opperbevel. Wanneer een andere opperbevelhebber een andere mening had, dan hebben wij ons als militairen daarbij neer te leggen. Wij wisten er echter te weinig van om direct de andere dingen te beoordelen. Het was zuiver een quaestie van uitvoering van de bevelen. Ik zou het zo niet gedaan hebben, maar dat is natuurlijk iets anders.

3644. De **Voorzitter:** Veronderstelde u misschien, dat het samenhing met die omtrekbaarheid van de Peel-Raamstelling in het zuiden?

A. Neen. Nu weet ik natuurlijk wel, waarom het geweest is. Ik heb destijds gedacht: Zij hebben hierover een andere mening, een ander idee. Zij willen meer het hart des lands beschermen.

3645. De **Voorzitter:** Maar vindt u achteraf, nu u misschien meer hierover gelezen hebt, deze opvatting minstens evengoed te verdedigen als de andere? U hebt mogelijk persoonlijk voorkeur voor een van de twee oplossingen, maar wat ons hier interesseert en wij reeds aan verschillende personen hebben gevraagd, dat het van sommige zijden wel eens zó wordt gesteld, dat men hierin zou moeten zien een minder positieve wijze van landsverdediging, daar is naar uw visie toch geen sprake van?

A. Neen.

3646. De **Voorzitter:** Het is gewoon een verschil van strategisch inzicht geweest tussen de opperbevelhebber en de toenmalige Minister van Defensie?

A. Ja. Naar mijn mening had moeten worden gezegd: òf dit, òf dat, maar men deed nu noch het een, noch het ander. Wij hebben eerst alle werkzaamheden en geld vergooid in de Grebbelinie en in de Peel-Raamstelling, waarna op een gegeven moment gezegd werd: Laat de zaak maar weer zwemmen. Wij kwamen daar in een stelling langs de Waal, waar niets voorbereid was; wij hadden het zelfs niet mogen bekijken. Ik kwam daar midden in de avond aan en er was niets. Alles moest toen van voren af aan worden begonnen. Dat er niets was, wisten wij; het was ons bekend, dat er niets voorbereid was.

3647. De **Voorzitter:** U vond het dus een zeer risquant iets, dat dat vak daar zo open was?

A. Ik begreep op dat moment niet, waarom ze het deden. Ik dacht: dit staat misschien in verband met het beperkte aantal troepen of zo. Naderhand bleek natuurlijk de quaestie van verschil: Of de Grebbelinie of de vesting Holland verdedigd moest worden.

3648. De **Voorzitter:** Hebt u zelf misschien nog de een of andere toelichting te geven op dit hele geval?

A. Neen.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u voor de verstrekte inlichtingen.

F. W. J. M. PETERS.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 10 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heer Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van de heer

Mr. dr. LAURENTIUS NICOLAAS DECKERS,
oud 65 jaar, wonende te Voorburg, lid van de Raad van State, oud-Minister van Defensie.

Hij legt de eed af als deskundige.

3649. De **Voorzitter:** De commissie wenst u te horen over de wisseling van het opperbevel en met name over de staatsrechtelijke verhouding tussen de Regering en de opperbevelhebber. Deze zaken hebben in de vorige oorlog en verder in de loop van de jaren sterk de aandacht getrokken. Nu wilden wij u als inleidende vraag de volgende stellen: Hebt u tijdens uw Ministerschap al plannen ontworpen in verband met het wijzigen van de instructie, die nog uit de vorige mobilisatie stamde, of is hier geen aandacht aan geschonken?

A. Neen, Mijnheer de President! In mijn tijd, ik ben Minister van Defensie geweest van 1929 tot 1935, hadden we geen opperbevelhebber. Wij hadden als twee hoogste autoriteiten bij de landmacht een chef van de generale staf en een commandant van het veldleger en wij hadden als hoogste autoriteit bij de marine in Nederland de commandant van de marine te Nieuwe Diep. Verder hadden wij de vlootvoogd in Indië. Voorts had de marine een chef van de marine-staf, die op het Departement van Defensie zetelde. Dus aan de top van de marine twee vlagofficieren in Nederland en één vlagofficier in Indië en aan de top van de landmacht hier te lande twee opperofficieren. De vraag is wel eens aan de orde gekomen bij de een of andere bespreking of het misschien overweging verdiende om nu al — op het ogenblik, dat ik dan sprak, nietwaar — één van de leger- of vloot-autoriteiten aan te wijzen om op te treden als opperbevelhebber van land- en zeemacht in tijd van mobilisatie. Die vraag werd altijd ontkennend beantwoord, omdat men het een beetje prematuur vond. Wanneer toen in die jaren ernstig rekening had moeten worden gehouden met de mogelijkheid, dat de zee- en landmacht binnen zeer korte tijd zouden kunnen mobiliseren, dan zou die zaak natuurlijk in een ander licht zijn komen te staan. We leefden toen echter betrekkelijk rustig en mitsdien kwam de aanwijzing van een opperbevelhebber niet aan de orde. Het had deze goede kant, dat, indien de mobilisatie op komst was, men als Minister en als Kabinet de vrijheid hield van zijn keuze. Zou ik, b.v. optredende in 1929, iemand hebben aangewezen voor toekomstig opperbevelhebber en hadden wij twee, drie jaar later moeten mobiliseren, dan zaten wij min of meer — nooit helemaal natuurlijk — aan die aanwijzing vast. Dan was het in elk geval moeilijker om, met voorbijgaan van de aangewezene, op het „moment suprème" een ander met het opperbevel te belasten, die, wat zijn qualiteiten betreft, meer voor die belangrijke functie in aanmerking kwam dan hij, die drie jaar geleden was aangewezen. Dus we hielden zo de mogelijkheid om, het geval dienende, te kiezen. Men kon dan voordragen tot de benoeming van opperbevelhebber de chef van de generale staf, de commandant van het veldleger of een andere generaal, b.v. een divisie-commandant, de commandant van de marine, de chef van de marine-staf of een andere vlagofficier. Dat was allemaal mogelijk, vandaar dat door mij, toen geen mobilisatie in het vooruitzicht was, niet de aanwijzing van de toekomstige opperbevelhebber plaats had. Wel lag er een instructie, die nog gediend had onder de generaal *Snijders* in de mobilisatie van 1914—1918, en die instructie bleef daar rustig liggen. Natuurlijk was het nodig — en daar was ik me ook van bewust —, dat, indien er een oorlog in het verschiet mocht komen, die instructie nog eens onder de loupe werd genomen, want die zou wel min of meer verouderd zijn geweest.

3650. De **Voorzitter:** Een andere vraag: Is generaal *Reynders* tijdens uw Ministerschap benoemd tot chef van de generale staf?

A. Ja. De generaal *Reynders* is op mijn voordracht tot chef van de generale staf benoemd.

3651. De **Voorzitter:** Was dat min of meer een voor de hand liggende benoeming, of hebt u persoonlijk getwijfeld?

A. Ik heb die benoeming volstrekt niet vreemd gevonden en ik kreeg ook niet de indruk, dat men die in bredere kring vreemd vond. Neen, ik heb geen bijzondere moeilijkheden gehad om tot het besluit te komen om de heer *Reynders* voor te dragen. De heer *Reynders* stond zeer goed bekend, hij had vele goede papieren. Men gaat bij zo'n gelegenheid eens de „conduites" na van die officier in de loop van zijn jaren. Dat was allemaal even mooi. Hij had een hoge rang; hij was generaal-majoor, hij was inspecteur van de infanterie, en ik herinner mij nog dit, dat ik, indertijd de generaal *Reynders* bestemmende voor inspecteur van de infanterie, gezegd heb zo in mijn omgeving: dat betekent geen zijspoor. U verstaat hier die uitdrukking? Er was een ongeschreven wet, dat een generaal, die het zou brengen tot commandant van het veldleger of tot chef van de generale staf — twee functies, die als evenwaardig worden beschouwd —, eigenlijk zou moeten worden divisie-commandant. Dus men heeft een kolonel, die aan de beurt is om generaal te worden en daarvoor geschikt is. Bestemt men hem dan voor divisie-commandant, dan heeft hij nog — dat was zo een ongeschreven wet, ziet u — vooruitzichten om een keer luitenant-generaal, commandant van het veldleger of chef van de generale staf te worden. Bestemt men hem daarentegen voor inspecteur van een wapen, inspecteur van de infanterie, inspecteur van de cavalerie, inspecteur van het militair onderwijs of een dergelijke functie, dan is die officier daarmee op een zijspoor en hield verdere promotie op. Met die ongeschreven wet heb ik gebroken, want ik vind inspecteur van een wapen een heel belangrijke functie, al is zij van andere aard dan die van divisie-commandant. En als de heer *Reynders* inspecteur werd van de infanterie, dan wilde dat voor mij volstrekt niet zeggen, dat die generaal nooit commandant van het veldleger zou kunnen worden of chef van de staf. Dat herinner ik me. Ik kan me voorstellen, dat niet iedereen in het leger heeft begrepen, dat een inspecteur van de infanterie chef van de staf werd. Maar ik had het wel degelijk begrepen en mijn omgeving op het Departement b.v. ook.

3652. De **Voorzitter:** Waren er ook andere serieuze candidaten?

A. Er waren meer generaals, die voor chef van de generale staf in aanmerking hadden kunnen komen. Er waren knappe mannen bij.

3653. De **Voorzitter:** Ik meen, dat generaal *Winkelman* ook onder de serieuze candidaten kon worden gerekend?

A. Ja, de generaal *Winkelman* was divisie-commandant. Men zou kunnen zeggen: ieder divisie-commandant, die goed is — en de heer *Winkelman* was een goed divisie-commandant —, zou op een gegeven ogenblik commandant van het veldleger of chef van de staf kunnen worden. In de regel zijn die divisie-commandanten goed, anders worden ze het niet, dat is ook wel een beetje vanzelfsprekend. De heer *Winkelman* had ook de krijgsschool doorlopen en hij was een tijd bij de staf geweest, dus de heer *Winkelman* kwam er zeker ook voor in aanmerking. Als ik me echter goed herinner, was hij ook wat ouder dan de heer *Reynders* en dat was mijn overweging natuurlijk ook. Ik heb de heer *Winkelman* toen verzocht om zijn eervol ontslag te vragen — dat moet van tijd tot tijd gedaan worden, nietwaar,

want er moet plaats worden gemaakt voor jongeren; dat is tegenwoordig een heel gewone leuze, maar toen was het nog niet zó gebruikelijk —, hetgeen de heer *Winkelman* toen gedaan heeft. Het is altijd een vervelende boodschap, wanneer men dat een verdienstelijk officier moet zeggen; maar de heren weten nu eenmaal, dat ze er allen aan blootstaan.

Ik meen me goed te herinneren — ik sta er echter niet met volkomen zekerheid voor in —, dat de heer *Reynders* jonger was, in ancienniteit misschien niet, maar wel in leeftijd, dan de heer *Winkelman*. Ik heb daarbij toen ook overwogen, dat — men kan die dingen natuurlijk niet in een wettelijke vorm gieten —, indien het mogelijk was, men de heren daar aan de top wat langer moet kunnen laten dienen. Ik vind het niet prettig om de chef van de staf of de commandant van het veldleger, die twee jaar in functie is, mede te delen: Nu moet u maar, met het oog op uw leeftijd, ontslag vragen. Als ze pas goed en wel zijn ingewerkt, zouden ze reeds moeten heengaan. Ik vond het dus wel raadzaam om ook daarmede rekening te houden bij het doen van een voordracht voor die hoge militaire functie als chef van de staf.

3654. De **Voorzitter:** Zijn er in die tijd ook ten aanzien van eventuele strategische plannen besprekingen met u gevoerd? Zijn er b.v. concentratie-opstellingen of operatieve plannen aan u voorgelegd?

A. Wij spraken natuurlijk meermalen over hetgeen het leger te doen heeft bij oorlogsmogelijkheden. Die worden bij de generale staf voorbereid, zoals u wel bekend is.

3655. De **Voorzitter:** Generaal *Reynders* is vrijwel aan het einde van uw periode benoemd?

A. Dat zou ik u niet precies durven zeggen. Ik weet wel, dat ik mij persoonlijk er toen over verheugd heb, dat zijn voorganger wegging, maar wanneer die vreugde precies is ontstaan, weet ik niet meer. Ik denk, dat het zo een jaar of drie na mijn optreden, dus in 1932 ongeveer, is geweest, maar dat is natuurlijk overal te vinden.

3656. De **Voorzitter:** U herinnert zich niet bepaald, dat u van de heer *Reynders* uitgewerkte projecten gezien hebt?

A. Dat zou ik niet durven zeggen. Ik heb wel eens projecten vóór mij gehad. Men bracht wel eens kaarten in mijn kabinet, maar of dat nu geweest is onder generaal *Seyffard* of onder generaal *Reynders,* dat durf ik waarlijk niet te zeggen. Maar ik weet wel, dat ik meermalen op mijn Departement deze aangelegenheden besprak met het hoofd van de tweede afdeling B, waar zij onder ressorteerden, de heer *van Voorst tot Voorst* indertijd, de latere commandant van het veldleger, en nadien met de heer *van Weel,* thans overleden. Ik sprak toen meermalen over de werkzaamheden van de generale staf en tot de taak van die generale staf behoort het maken van verschillende veronderstellingen: in dat en dat geval zullen we dat en dat doen. Ik heb in de laatste twee jaren van mijn Ministerschap met de bescheiden middelen, die ik ter beschikking had — middelen van financiële aard —, enige maatregelen kunnen nemen, toen het in Duitsland wat onrustig begon te worden en we rekening moesten houden met de mogelijkheid speciaal van een overval. We dachten nog niet zo aan een oorlog, maar we dachten aan Duitse troepen, die bij wijze van „putsch" Nederland zouden binnengaan. We hebben toen nog die versterkingen — misschien weet u dat nog — langs de rivieren gelegd. Ik herinner mij ook nog, dat we toen, ten einde geen aanstoot te geven aan onze ooster-buurman, met die versterkingen, die klaarblijkelijk tegen Duitsland gericht waren, ook nog zo hier en daar het een en ander aangebracht hebben aan de kust en in het zuiden om altijd officieel te kunnen bewijzen: het gaat niet alleen tegen Duitsland, maar het gaat tegen heel de omgeving. Maar die versterkingen waren niet zo belangrijk als hetgeen wij aan de oostkant gedaan hadden.

Die quaesties werden dus wel degelijk besproken. Ik herinner me, dat ik meermalen kaarten vóór mij gehad heb met strepen, punten en lijnen. Of dit nu geweest is onder de heer A of onder de heer B kan ik u op het ogenblik tot mijn leedwezen niet zeggen, Mijnheer de Voorzitter.

3657. De **Voorzitter:** Wanneer bent u als Minister van Defensie afgetreden en Minister van Landbouw geworden?

A. Ja, ik heb toen het zwaard tot een ploegijzer omgesmeed. Dat is geweest in Juli-Augustus 1935.

3658. De **Voorzitter:** Vlak vóór de oorlog is de zaak in een ernstiger stadium gekomen en toen is er door het Kabinet *Colijn* van 1937—1939, met name door de heer *van Dijk,* een instructie ontworpen voor de opperbevelhebber, die dus afweek van de instructie van 1914—1918. Vermoedelijk hebt u daar ook wel kennis van genomen?

A. Kamerstukken?

De **Voorzitter:** Misschien en ook stukken van .....

A. En uit het boekje van de heer *Reynders* zelf? Ja. Maar verder heb ik er niet de minste bemoeienis mee gehad.

3659. De **Voorzitter:** Ik weet niet of de betreffende tekst u nog voor de geest staat. Kunt u die instructie in grote lijnen als juist karakteriseren?

A. Neen, dat kan ik mij niet meer herinneren.

3660. De **Voorzitter:** Er is één artikel, dat in de stukken voortdurend ter sprake komt, en waarover wij graag de mening van de verschillende heren zouden willen vernemen, dat is art. twee, derde lid. Daar staat het volgende: „Wij behouden ons voor, zolang de oorlogstoestand voor Nederland niet feitelijk is ingetreden, met betrekking tot de opstelling van de weermacht en nadat de oorlogstoestand voor Nederland is ingetreden met betrekking tot het krijgsbeleid, de opdrachten of aanwijzingen te verstrekken, welke Ons dienstig voorkomen." Nu zouden wij graag uw mening willen weten over de vraag, in hoeverre hierin een tegenstelling moet worden gezien. Generaal *Reynders* legt er sterk de nadruk op, dat ten aanzien van het tijdperk, waarin de oorlogstoestand nog niet is ingetreden, de Regering zich dus alleen voorbehield aanwijzingen en opdrachten te geven met betrekking tot de *opstelling van de weermacht,* en pas als de oorlog zou zijn ingetreden ten aanzien van het *krijgsbeleid.* Hij ziet dat als een scherpe tegenstelling en maakt er een grief van aan het toenmalig Kabinet en speciaal aan de Minister van Defensie, dat men zich met de opdrachten, die toen gegeven zijn, meer met de zaak heeft bemoeid dan volgens deze instructie oorbaar was. Sommige andere deskundigen zeggen: het zijn twee aspecten van een en dezelfde zaak. Wij zouden gaarne uw oordeel hierover willen vernemen.

A. Als u mij vraagt, wat ik er van denk: „Met betrekking tot de opstelling van de weermacht", dat is een volkomen duidelijke uitdrukking, dat is de opstelling van de troepen, nietwaar: men moet zich concentreren daar, men moet zich concentreren in Limburg of waar dan ook. Daar wil het Kabinet een woordje in meespreken. Het Kabinet moet dat altijd met grote voorzichtigheid doen, want de verhouding tussen de Regering — speciaal dan de Minister van Defensie — en de opperbevelhebber is van zeer delicate aard. Als men zich met andere dingen gaat bemoeien dan met staatkundige dingen, dan gooit men de boel gemakkelijk in de war. Dus ik kan het mij niet anders indenken dan dat men op een gegeven ogenblik zegt: Wij vinden, dat uit de opstelling van de troepen moet blijken, om staatkundige redenen o.a., tegenover dat en dat land, dat wij ons in staat van verdediging brengen, dat onze staat van verdediging speciaal gericht is tegen dat en dat land. Veel meer, vind ik, mag men daar natuurlijk als Regering niet aan doen. De opperbevelhebber moet uitmaken, hoe hij dat het beste tot gelding brengt.

Nu vind ik, als de oorlog nog niet aan de gang is of nog niet onmiddellijk dreigt, „nog niet feitelijk is ingetreden", zoals hier staat, dat niet zo erg. Maar veel erger wordt het volgende: „Nadat de oorlogstoestand voor Nederland is ingetreden", hetgeen wil zeggen: wij zijn volop gemobiliseerd en wij kunnen elk ogenblik verwachten, dat wij de degen moeten trekken, want dan is de oorlogstoestand ingetreden.

De **Voorzitter:** Dat is niet de bedoeling.

A. Dan dat wij in staat van oorlog zijn?

De **Voorzitter:** De bedoeling is hier, als ons land werkelijk in oorlog is!

A. Wij zijn ten eerste in staat van mobilisatie, ten tweede in staat van oorlog. Dus dan zijn we in oorlog. — Ja, dit is een punt, waar het op aankomt. — Terwijl we dus in oorlog zijn, geef ik als Regering nog aanwijzingen met betrekking tot het krijgsbeleid. Dan geef ik nog opdrachten of aanwijzingen als ik dat nodig vind. Hiermee moet ik wel buitengewoon voorzichtig zijn. Mijn opvatting is, dat men de opperbevelhebber dan moet laten werken.

Ik kan me voorstellen, dat, wanneer hier nu een Regering was geweest in de oorlog van 1940 en de Regering constateert, dat open steden worden platgebrand en platgeschoten en zij met wiskundige zekerheid weet, dat wij geen hulp van derden krijgen, dus dat zo'n land er voor 7/8 aangaat, als we ons niet overgeven, ik kan me dan voorstellen, dat de Regering tegen de opperbevelhebber zegt — die misschien zou willen doorvechten — „mijnheer de opperbevelhebber, nu is het uit, nu houdt gij er mee op"; dat kan ik begrijpen. Maar zij moet niet gaan zeggen: daar moet u cavalerie inzetten en daar moet u infanterie inzetten. Dat moet die opperbevelhebber weten. Het is natuurlijk mijn zaak niet, maar ik begrijp niet wat hier voor duisters in zit.

3661. De **Voorzitter:** Voor ons is niet zozeer het tweede deel, maar het eerste deel het belangrijkste. Het gaat ons er om vast te stellen, wie ten aanzien van deze wisseling van het opperbevel eigenlijk de schuld heeft, dat het zo is gelopen. Nu is de vraag dus, of de Regering in dat eerste tijdperk, toen de oorlogstoestand voor Nederland nog niet was ingetreden, met hetgeen zij gedaan heeft, buiten haar boekje is gegaan in die zin, dat zij verder is gegaan dan opdrachten te geven ten aanzien van de opstelling van de weermacht. Of zij zich bemoeid heeft met — niet het krijgsbeleid zelf, want dat was nog niet aan de orde — maar met het voorgenomen krijgsbeleid. Minister *Dijxhoorn* heeft zelf gezegd in zijn brochure, dat het eigenlijk niet ging om die concentratie-opstelling — dus om de opstelling, zoals het hier staat —, maar om hetgeen er na de concentratie-opstelling zou gaan gebeuren. Daar meende hij zich ook wel degelijk mee te mogen bemoeien, maar dat klopt, geloof ik, niet helemaal met deze tekst!

A. Het gaat verder dan de tekst, maar aan de andere kant moet men zo redeneren, dat, wanneer u een opperbevelhebber heeft en het leger is gemobiliseerd en de oorlog was toen duidelijk dreigend en zou van Duitsland komen, nietwaar, dat u eens een onderhoud met de opperbevelhebber hebt en zegt: „Zeg, mijnheer, wat bent u nu eigenlijk van plan, als zo meteen de Duitsers over de grens komen?" Ik vind, dat de opperbevelhebber zich dan helemaal niet gefroisseerd behoeft te tonen, wanneer dan een Minister, die uit het Kabinet de voornaamste verantwoordelijkheid heeft voor defensie-aangelegenheden, daarover ook eens zijn mening zegt. Maar dit is iets anders dan wanneer men de opperbevelhebber iets op gaat leggen; dat ligt niet in deze instructie.

De **Voorzitter:** De Minister kan zijn gedachten er eens over laten gaan. Dan kan er eens over gesproken worden.

A. Dat moet de opperbevelhebber hem niet kwalijk nemen. Dat ligt ook wel in de verantwoordelijkheid van de Minister, vind ik. Als u Minister van Defensie bent en er komt morgen oorlog en u zou er helemaal geen sikkepit van weten, wat er nu eigenlijk gebeuren gaat, dan zou u toch eigenlijk niet behoorlijk uw plicht hebben gedaan. Dat moet u wel weten, daar hebt u recht op.

Iets anders is, of u als Minister van Defensie tegen de opperbevelhebber zegt: „Ik verlang, dat u dat doet". Dat kan volgens deze instructie niet. Dat gaat verder dan de opstelling van de troepen.

3662. De **Voorzitter:** Nu zal ik het voorbeeld nemen, zoals het zich begin September werkelijk heeft voorgedaan. Toen is er een bespreking geweest onder leiding van Hare Majesteit, waaraan een drietal Ministers en de opperbevelhebber deelnamen. De Minister van Defensie was het wel met de opperbevelhebber eens, dat de vesting Holland de voornaamste stelling behoorde te zijn. De Regering heeft toen gezegd: in verband met andere feiten, b.v. dat er niet voldoende troepen zijn, kunnen wij u niet toestaan om in die stelling lang te blijven. De opdracht werd dus zo, dat bij een overmachtige aanval op het hart van het land het gros van de troepen moest terugtrekken binnen de Waterlinie en er slechts een achterhoede in de Grebbestelling mocht achterblijven. Het is de vraag, of een dergelijke opdracht eigenlijk volgens deze formulering mag gegeven worden!

A. Dat gaat zeker verder dan de letter van de instructie bedoelt.

3663. De **Voorzitter:** Nu redeneert generaal *Reynders* als volgt: bij een dergelijke opdracht was eigenlijk ook mijn laatste stelling al getorpedeerd, want als ik in de Grebbe niet behoorlijk mocht standhouden, dan had ik niet voldoende tijd om de inundatiën te stellen enz., en dan was ook de laatste stelling al verloren, voordat wij er om begonnen te vechten!

A. En weet u wat de heer *Reynders* ook kon denken? Die kon ook dit denken: Nu gaat het over de opstelling van de troepen. Dus ik kan nu met de instructie in mijn hand de troepen opstellen, waar ik ze nodig acht op het ogenblik. Maar nu komt er morgen oorlog en dan komt de Regering met de voortzetting van punt drie van dit artikel van de instructie en dan zegt het Kabinet: Nu ga ik mij met het krijgsbeleid bemoeien. Hij wist dan van te voren, dat het krijgsbeleid, dat de Regering wenste, afweek van zijn opvattingen. Dan kan hij zeggen: „Excellentie, dat weet ik nu al, als er straks oorlog komt, gelast u mij krachtens dit punt van de instructie dat en dat te doen", en ik meen, dat hij als opperbevelhebber dat niet zal kunnen doen, omdat dit in strijd is met de defensie. Dat wist hij ook. In zoverre was het natuurlijk wel nuttig, dat die bespreking plaats vond.

3664. De **Voorzitter:** Alles bij elkaar genomen, zou ik dus moeten concluderen — u hebt dat straks zelf reeds gezegd —, dat u de instructie, althans wat dit punt betreft, niet zo erg gelukkig geformuleerd vindt?

A. Als men meer te zeggen wil hebben dan hierin staat, dan moet dat anders geformuleerd worden.

Als dat het is, wat de Regering toen in het onderhoud met de generaal *Reynders* klaarblijkelijk heeft gezegd, nl.: ik gelast u dit, wij willen dat, dan is het niet in overeenstemming met deze instructie, dan moet die instructie veranderd worden.

3665. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het spreekt toch ook vanzelf, dat de Regering de uiteindelijke verantwoordelijkheid behield?

A. Ongetwijfeld.

3666. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dan is er dus bij de Regering het staatkundig beleid en bij de opperbevelhebber het krijgsbeleid. Maar dan krijgen we toch, wanneer het krijgsbeleid in strijd komt met het staatkundig beleid, een conflict en in dat conflict moet, geloof ik, de opperbevelhebber wijken.

A. Uiteraard, ja.

3667. De **Voorzitter:** Dus dan moet men hem zijn ontslag geven?

A. Ja, natuurlijk. Dan moet men zeggen: Gaat u heen. Maar de Regering moet zich honderdmaal bedenken, alvorens zij dit doet, en toch zeker in tijd van oorlog. Midden in de oorlog de opperbevelhebber naar huis sturen, dat is natuurlijk altijd een heel gevaarlijk spel.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U zegt: midden in de oorlog, het was midden in de mobilisatietijd.

A. Ik spreek hier theoretisch. Die zaak is natuurlijk heel anders, toen ging het nog wel, al was het niet prettig. Zeker freule, u hebt daar volkomen gelijk in, tussen die twee machten blijft de verantwoordelijkheid toch altijd aan de Regering.

3668. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Nu is die grens dikwijls niet zo heel gemakkelijk te trekken, want wanneer dat krijgsbeleid zo is, dat de Regering zegt: „die verantwoordelijkheid kunnen wij niet dragen, want die stelling — zoals dat b.v. het geval was met de Peel-Raamstelling, die niet aangeleund was —, daar kunnen de Duitsers omheen, dat kan niet", en de opperbevelhebber daarentegen volhoudt, dat hij dit wel wil doorzetten, ja, dan moet de Regering ingrijpen; maar dan grijpt ze eigenlijk in in de opstelling van de weermacht en als zodanig zou zij dan in strijd met de instructie gehandeld hebben, volgens de opperbevelhebber.

Maar ik geloof toch, dat we de staatkundige kant van deze zaak altijd naar voren moeten brengen.

A. Nu krijgt u natuurlijk een andere quaestie, als ik het in bescheidenheid zeggen mag, nl., dat ik niet de stelling zou durven verdedigen, dat de Regering nooit een maatregel mag nemen, die afwijkt van de instructie van een Staatsdienaar. Die instructie is in de eerste plaats voor de heer *Reynders,* voor de opperbevelhebber. Vindt de Regering het om staatkundige redenen nodig, dat die opperbevelhebber iets doet, dat afwijkt van die instructie, dan heeft de Regering die opperbevelhebber dat op te dragen. Misschien strookt dat volkomen met zijn wensen. Ik kan me ook voorstellen, dat de opperbevelhebber op een gegeven ogenblik komt en tegen de Regering zegt: dat staat in de instructie, maar ik zou dit iets anders willen. Mag ik dat om militaire redenen? Dan zal de Regering moeten zeggen.....

De **Voorzitter:** Dan zal men eerst de instructie moeten wijzigen, want dan voorkomt men alle moeilijkheden.

A. Misschien is het beter, dit artikel dan een beetje ruimer te maken. Dan voorkomt u moeilijkheden. Op zich zelf is het echter

al min of meer dramatisch, dat men in die omstandigheden moeilijkheden krijgt tussen een Kabinet en een opperbevelhebber. Ik laat dan de schuldvraag helemaal daar, dat gaat mij niet aan. Maar dat vind ik heel jammer, dat moest niet kunnen gebeuren. Het zijn twee machten, die toch in die omstandigheden moeten samenwerken. Ik kan me best voorstellen, dat men militair op een gegegeven ogenblik bepaalde, om staatkundige redenen gestelde eisen niet kan aanvaarden, maar daar behoeft men geen drama van te maken. Men gaat dan heen en er komt een ander.

De **Voorzitter:** Maar u begrijpt natuurlijk, dat de schuldvraag voor ons het belangrijkste is.

A. Natuurlijk, die is heel belangrijk.

3669. De **Voorzitter:** Ik zou u nog het volgende willen vragen. U hebt er daareven al het een en ander van gezegd, maar ik zou graag nog even gepreciseerd van u willen horen, in hoeverre een Minister van Defensie zich met strategische aangelegenheden mag inlaten.

A. Dat is een heel moeilijke vraag. Ik heb die in de practijk gelukkig nooit behoeven op te lossen. Ik zou het ook, geloof ik, niet doen. Ik zou wensen kenbaar maken. Het is natuurlijk voor een burger iets makkelijker dan voor een militair. De heer *Dijxhoorn* b.v. meent natuurlijk, dat hij het zelf wel weet, ten rechte of ten onrechte, ik neem aan te recht, hij was een knap officier van de generale staf. Die weet er natuurlijk wel wat van, ook al was hij geen generaal, doch overste.

Dat is dus een aanleiding tot een conflict te meer; hij heeft over allerlei dingen een eigen uitgesproken mening, terwijl men zich als burger, wanneer men iets anders heeft dan het gewone gezonde verstand, een quaestie laat uitleggen door twee, drie mannen, die misschien ook verschillend denken, en ten slotte een van die oplossingen kiest. Dat heeft natuurlijk iets voor; het heeft natuurlijk ook iets tegen, zo is het met alle dingen in dit ondermaanse.

Maar wat nu uw vraag betreft in hoeverre de Minister van Defensie zich moet bemoeien met de strategie, zou ik zeggen: hoe minder hoe beter.

3670. De **Voorzitter:** Ook als hij toevallig deskundig is?

A. Natuurlijk, dan zeker.

Maar nu komt het punt, waarop *jvr. Wttewaall* zoëven wees: wanneer er staatkundige eisen zijn, dan moet die Minister optreden, dat is zijn bevoegdheid, dat spreekt vanzelf, en daarmee moet de opperbevelhebber zich niet bemoeien, dat moet de Regering uitmaken.

Maar, wanneer u nu een mooie instructie gehad had, dan was er waarschijnlijk ook een conflict gekomen. Als nu mogelijk bleek wat er gebeurd is, dan was waarschijnlijk ook bij de beste instructie een conflict niet uitgebleven. Als de instructie op tafel moet komen, dan is de verhouding in de regel al niet goed meer.

3671. De **Voorzitter:** Het is natuurlijk van belang om voor de toekomst deze zaken zo scherp mogelijk en zo goed mogelijk te formuleren. Het is gebleken, dat dit in het verleden niet voldoende is geschied.

Zoudt u zich kunnen verenigen met de formulering, die geschreven is door een zeer vooraanstaand deskundige, hier ook al met name genoemd, de heer *Fiévez,* die een jaar of twee geleden het volgende naar voren heeft gebracht in „De Maasbode": „Dat de beoordeling van technisch-militaire vraagstukken geheel tot het ressort van de opperbevelhebber behoort".

A. Ja, ik heb dat indertijd ook gelezen. Ik geloof, dat dit in grote trekken wel juist is. De technisch-militaire zaken, dat is wat ik zoëven ook gezegd heb, nietwaar. Men moet de opperbevelhebber militair laten doen, wat hij als opperbevelhebber nodig oordeelt. Daar moet de Minister niet licht tussen komen. Zelfs in tijd van vrede niet; hij moet zich met die dingen niet te veel bemoeien. De opperbevelhebber moet zijn verantwoordelijkheid iedere dag voelen. Die opperbevelhebber moet niet denken, „Wat zal de Minister daarvan zeggen?" Dat is heel verkeerd. Als de opperbevelhebber een plan heeft, dan moet de Minister morgen niet zeggen: opperbevelhebber, dat moet u anders doen. Dat was misschien ook goed, zoals die Minister het wilde, maar de opperbevelhebber.....

3672. De **Voorzitter:** Dus geen twee kapiteins op één schip?

A. Geen twee kapiteins op één schip. En dan de politieke doeleinden. Hiervan zegt de heer *Fiévez* hier dan ook: „dat de Regering het doel aangeeft", uiteraard, „dat met de strijdmacht moet worden nagestreefd en de middelen beschikbaar stelt ter bereiking daarvan, maar dat voor de wijze, waarop dit doel bereikt en de middelen aangewend zullen worden de opperbevelhebber de verantwoording draagt".

3673. De **Voorzitter:** Kunt u zich in grote lijnen hiermede verenigen?

A. Ja, dat vind ik wel.

3674. De **Voorzitter:** Wat ik u ook nog zou willen vragen, is uw visie over de quaestie van de toepassing van de Oorlogswet. U zult zich herinneren, dat er twee mogelijkheden waren, nl., de staat van oorlog en de staat van beleg. In werkelijkheid is de staat van beleg eerst voor het hele land afgekondigd 19 April 1940. De andere mogelijkheid was het afkondigen van de staat van oorlog, hetgeen ook geschied is op 1 September 1939, dat ging minder ver. Maar nu heeft zich het merkwaardige feit voorgedaan, dat de Regering via het gentlemen's agreement de opperbevelhebber heeft verplicht om gedeeltelijk van de bevoegdheden van de staat van oorlog geen gebruik te maken. Acht u dat juridisch gelukkig?

A. Ik vind het helemaal niet gelukkig, want de staat van oorlog geeft wettelijke bevoegdheden aan de militaire macht en dan moet u die militaire macht daar een oorbaar en passend gebruik van laten maken in de mate en in de vorm, welke zij nodig acht. Dat is haar verantwoordelijkheid. Dan moet er niet gezegd worden: dat mag je niet en dat mag je wel doen. Dat is allemaal belemmerend en geeft aanleiding tot moeilijkheden.

Iets anders is al weer, dat u daar langs overleg toe komt. U heeft de bevoegdheid, maar dat wil niet zeggen, dat u de plicht heeft om dat en dat te doen. Er moet dan gepraat worden en er moet gezegd worden: „Kijk eens, wij zijn aanvankelijk van mening, dat het beter is zó te handelen".

Als dan het antwoord luidt: „Ja, maar om militaire redenen — en het is de man zijn innige overtuiging —, om het leger paraat te houden, ten einde zo meteen te kunnen vechten als het moet, moet ik dat en dat doen en de Oorlogswet geeft dat toe", dan moet u dat de opperbevelhebber laten doen of anders zeggen: „Dan moet ik een andere opperbevelhebber zoeken".

De **Voorzitter:** Anders had men niet jarenlang zo'n wet in die vorm moeten handhaven. Het is altijd zó geweest, dat die twee rechtstoestanden mogelijk waren, of helemaal niets. Niet er nog tussenin een.....

A. Neen, want dan moet men de wet veranderen. Daarmede ben ik het volkomen eens.

3675. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Weet u ook, welke reden de Regering had om dit te doen?

A. Ik geloof, dat het een beetje welwillendheid was tegenover de burgerij, als ik het mij goed herinner. Ik meen, dat dat de enige reden was. Men heeft — de militaire autoriteiten hadden in de staat van oorlog grote bevoegdheden, dat is u wel bekend natuurlijk — de burgerlijke autoriteiten nog wat willen ontzien; men heeft, denk ik zo, niet direct die „houwdegens" op de gemeente willen loslaten. Ik vond het beleid niet mooi.

3676. De **Voorzitter:** Dan zou ik willen vragen of u zelf nog iets over de hele quaestie mede te delen hebt?

A. Ik dank u zeer, Mijnheer de President! Is stel het zeer op prijs, dat u mij daartoe de gelegenheid biedt, maar ik behoef daar geen gebruik van te maken.

De **Voorzitter:** Dan danken wij u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

L. N. DECKERS.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 10 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heer Ruijs de Beerenbrouck. voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van:

Prof. mr. PIETER SJOERDS GERBRANDY,
oud 62 jaar, wonende te 's-Gravenhage, voorzitter van de Raad voor het rechtsherstel, oud-Minister-President,

Hij legt de eed af als getuige.

3677. De **Voorzitter:** Vooraleer over te gaan tot de punten, die in uw oproepbrief vermeld staan, stel ik het op prijs een paar vragen met u door te nemen over de hele sfeer, waarin het geval zich heeft afgespeeld. Heeft de benoeming van generaal *Reynders* tot opperbevelhebber plaats gehad bij unaniem genomen besluit of is daar twijfel bij gerezen? Heeft men voor en tegen nagegaan, over andere personen gedacht, enz.? Wilt u daar misschien iets over vertellen?

A. Mijnheer de President! Het is acht jaar geleden, dus ik moet wel enige reserve maken, dat ik, in plaats van de waarheid, die ik zo pas beloofd heb te spreken, niet iets anders ga zeggen. Dat weet ik niet precies meer. De voordracht is geschied door de Minister van Defensie, gemotiveerd en wel, en daar is over gesproken, gediscussieerd met grote ernst en na overweging van deze persoon komt misschien die ook in aanmerking, met aller instemming, voor zover ik mij herinner, op slot van zaken.

3678. De **Voorzitter:** Hebt u destijds iets vernomen van stappen, die door de Duitse gezant zouden zijn gedaan bij de secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken en waarschijnlijk ook bij de Minister van Buitenlandse Zaken, in verband met een eventueel doortocht verlenen aan Duitse troepen door een bepaald gedeelte van ons land? Heeft men u destijds daar iets van meegedeeld?

A. Voor zover ik mij herinner, niets.

3679. De **Voorzitter:** Wat is volgens uw indruk de voornaamste reden geweest voor het laten weggaan van generaal *Reynders?*

A. U begrijpt, Mijnheer de President, dit wordt voorgedragen door de betrokken Minister van Defensie, gemotiveerd en besproken. Een Minister van Justitie is daarin meer, mag ik zeggen, degene, die luistert. Ik weet niet precies, als ik naar waarheid zou moeten zeggen, waarom generaal *Reynders* ontslagen is. Wat ik daarvan overhoud, is dit, dat de Minister van Defensie gemotiveerd te kennen gaf, dat hij niet goed was.

3680. De **Voorzitter:** Er hebben verschillende aangelegenheden een rol gespeeld, o.a. de quaestie van de oorlogswet, de quaestie van de mobilisatieclubs, het krijgsbeleid, enz. Maar wat is nu uw indruk, hing het nu vooral met het laatste samen, met het krijgsbeleid, met de strategische visie van....

A. Niet met de strategische visie, naar mijn mening, d.w.z. in mijn herinnering. Maar laat ik voorzichtig zijn, Mijnheer de President, mijn herinnering is deze, deze man zegt niet precies, wat hij wel wil. Hij laat twijfel over wat nu eigenlijk de uiteindelijke verdediging zal zijn.

3681. De **Voorzitter:** Goed, dus dan gaat het toch wel over zaken, samenhangende met de strategie, niet waar?

A. Ja.

3682. De **Voorzitter:** Wat de opperbevelhebber van plan was al of niet te doen, enz. Het was dus niet een quaestie van meningsverschil over de mobilisatieclubs, of die andere aangelegenheid van de oorlogswet. Dat waren wel belangrijke dingen op zich, maar daar ging het toch eigenlijk niet om. Het ging er om, dat men geen vertrouwen had in zijn optreden als opperbevelhebber, als het eventueel tot een gewapend conflict mocht komen. Daar had Minister *Dijxhoorn* geen vertrouwen in en op zijn advies, ook de rest van het Kabinet niet!

A. Mijn herinnering is de resoluutheid in de opstelling van het plan, dat je weet, waar je aan toe bent bij de verdediging van het land.

3683. De **Voorzitter:** Ik kom thans tot een punt, wat u wel meer na aan het hart zal liggen, althans waar u meer in betrokken is geweest, nl. de quaestie van de oorlogswet en wat daarmee samenhangt. U zult zich herinneren, dat er volgens de oorlogswet verschillende mogelijkheden waren, de staat van beleg en de staat van oorlog. Ik mag misschien met de eerstgenoemde beginnen. Kunt u nog een motivering geven, waarom men aanvankelijk niet is overgegaan tot de verst gaande mogelijkheid, toen eenmaal het land toch in zeer aanzienlijke mate in gevaar was? Waarom heeft men eigenlijk aanvankelijk de staat van beleg niet willen invoeren en waarom is dat later pas bij gedeelten gebeurd voor bepaalde gebieden en eerst 19 April voor het gehele land?

A. Ja, en toen is later de staat van oorlog afgekondigd, voor zover ik weet, en dat heeft het Parlement gepasseerd en dat is goedgekeurd, dat beleid, en daarop zijn kleine verklaringen van de staat van beleg gevolgd, successievelijk voor verschillende gebieden, en daarvoor is ten slotte een wet ingediend. Maar in parlementaire perioden, dan kon het Parlement ook iedere vraag stellen.

3684. De **Voorzitter:** Het was toch wel enigermate funest om over deze zaken in het openbaar te gaan praten. Men heeft het, voor zover ik mij herinner, de Regering op dit punt niet al te lastig willen maken. Men heeft meer de Regering, die met alles op de hoogte was, laten begaan en gevolgd.

A. Het is buitengewoon moeilijk om te zeggen: Achter deze besluiten ligt een beraadslaging, om het zo te zeggen, in de keuken. Die zou ik niet kunnen reproduceren.

3685. De **Voorzitter:** Neen, het is ook niet de bedoeling daarnaar te vragen. Maar ik dacht, dat u misschien in het algemeen een motivering zou kunnen opgeven. Men voelde er in die tijd b.v. niet voor om de rechten van de burgers zo positief aan te tasten door de mogelijkheden, die de Oorlogswet gaf, in gebruik te stellen. Dat zou een argumentatie kunnen zijn. Ik laat in het midden, of ze juist is.

A. U moet wel verstaan, Mijnheer de President, het resultaat, waartoe men komt, is de resultante van een aantal meningen en besprekingen en het is mij onmogelijk om, laat ik zeggen, wat aan de resultante voorafging, weer te geven. Dat weet ik niet meer. Ik kan hoogstens zeggen, voor zover ik kan nagaan, heeft dit een rol gespeeld of dat een rol gespeeld. En ik kan hoogstens zeggen, dat was mijn opvatting, in grote lijnen voor zover ik mij herinner.

3686. De **Voorzitter:** Herinnert u zich nog uw opvatting ten aanzien van de staat van beleg? Uw persoonlijke bezwaren om deze toen al in te voeren?

A. Ik zou zeggen, Mijnheer de President, het is voor iedereen duidelijk, dat deze quaestie met de staat van beleg, waarbij het civiele bestuur ondergeschikt werd aan het militaire, uit de aard van de zaak een grote rol speelt, want die ommekeer in een staat, daar zit van alles aan vast. Dat is een stap, die, om zo te zeggen, remmend werkt bij de beantwoording van de vraag, zullen wij een staat van beleg afkondigen; daar zit een natuurlijke remming in.

3687. De **Voorzitter:** Ja, maar daar staat tegenover, dat de zaak jarenlang in die geest was voorbereid. Maar ik geef u toe, het was natuurlijk een drastische maatregel en ik geloof dan ook niet, dat de scherpste critiek zich zo zeer richt tegen het feit, dat de staat van beleg zolang op zich heeft laten wachten. Men brengt meer bezwaren naar voren tegen het feit, dat toen de Regering de minder ver gaande rechtstoestand — de staat van oorlog — afkondigde, dat men die niet integraal heeft toegepast, zodat men de opperbevelhebber restricties heeft opgelegd, waardoor hij slechts een gedeelte van de bevoegdheden kon uitoefenen!

A. Ja, dat is ten slotte toe te schrijven aan die zelfde rem, die er werkt. Het geeft moeite, wanneer het militaire element superieur wordt aan het civiele.
Ik weet niet hoe oud u bent, Mijnheer de President, maar u bent nog verre na niet zo oud als ik ben, maar ik heb èn als jurist èn als officier de staat van beleg meegemaakt in de vorige wereldoorlog.

3688. De **Voorzitter:** Zou men dan niet de conclusie moeten trekken, dat de Oorlogswet na de vorige wereldoorlog, gedurende de daaropvolgende jaren, toch wel een weinig gewijzigd had moeten worden?

A. Die conclusie is getrokken.

De **Voorzitter:** Maar pas toen de mobilisatie was afgekondigd.

A. Ja. Maar wij zijn vlak voor de mobilisatie Minister geworden, dat kan men ons niet wijten.

De **Voorzitter:** Neen, maar men kan wel zeggen, dat de opeenvolgende Kabinetten na de oorlog dit blijkbaar niet nodig hebben geoordeeld.

A. Niet uiteindelijk tot een wijziging-ontwerp zijn gekomen. Ja, dat is zo.

3689. De **Voorzitter:** Nu de andere vraag. Of het juridisch juist is te achten, dat men, als de wet deze twee rechtstoestanden kent, dat men dan de ene afkondigt, maar practisch slechts voor 30 à 40 % laat werken? Dat is toch wel heel zonderling, lijkt mij. Vindt u van niet?

A. Neen, helemaal niet, dat vind ik heel begrijpelijk. Ik vind het heel begrijpelijk, dat, wanneer men voor de consequenties zekere bezwaren heeft, men dan binnen het raam van de wet zegt, wij willen dat zo soepel en beperkt mogelijk doen. Dat kan ik mij heel goed voorstellen. Ik heb persoonlijk ook, toen de wet op de staat van beleg wel was afgekondigd, die zelfde souplesse toegepast, in overleg met de generaal *Winkelman*. Dat is een quaestie, waarvoor men in het bestuur moet zitten en men moet het ook van militaire kant bekijken, om te weten wat wel en wat niet dienstig is. Ik vind het heel natuurlijk, dat men dan zekere gedienstigheden in de practijk toepast, mits ze opportuun zijn en blijven in het kader van de wet. Dat vind ik verstandig.

3690. De **Voorzitter:** Ja, ik vind het verstandig, mits degene, die de bevoegdheid in die situatie gekregen heeft, er dan ook vrij over mag beslissen. Dat de opperbevelhebber bepaalde bevoegdheden, die hij heeft, met souplesse toepast en dat hij daarvoor van de Regering een verzoek krijgt om deze niet al te voortvarend in alle richtingen te gaan gebruiken, dat begrijp ik, en dat hij daar rekening mee behoort te houden, daar ga ik ook geheel mee akkoord. Maar dat men hem zeer stringent verbiedt een aantal artikelen te gaan hanteren zonder meer, zonder dat hij daar een advies over geeft of de gelegenheid krijgt om er anders over te oordelen, dat hem van het begin af aan gezegd is, dat en dat en dat mag u niet toepassen, dat is toch onjuist?

A. Het is natuurlijk met zijn goedvinden gebeurd. De opperbevelhebber heeft zijn eigen verantwoordelijkheid. Als hij van oordeel is, dat men die gedienstigheden der practijk niet moet toepassen, moet hij het zeggen.

3691. De **Voorzitter:** Dat schijnt hij gedaan te hebben, o.a. ten aanzien van de quaestie van de toepassing van artikel 12 van de Oorlogswet. Deze bepaling houdt verband met de bevoegdheden om burgerwerkkrachten verplicht in te schakelen bij militaire werken. Daar schijnt hij o.a. spoedig na 1 September een verzoek over te hebben ingediend om dat wel te mogen doen. Dat is hem niet toegestaan. Hij heeft er zelfs geen antwoord op gekregen.

A. Ik weet de vraag niet meer, Mijnheer de President! Het spijt mij dus wel, daar kan ik u niet over inlichten, dat weet ik niet.

3692. De **Voorzitter:** Kunt u zich voorstellen, dat het hele gentlemen's agreement met de opperbevelhebber ook in zoverre ongelukkig heeft gewerkt, dat bepaalde bevoegdheden nu eigenlijk door niemand konden worden toegepast? Ik denk aan de artikelen 219 en 220 van de Gemeentwet, in verband met het handhaven van orde en rust. In de wet staat, dat bij het afkondigen van de staat van oorlog de bevoegdheid van de burgemeester vervalt om bepaalde maatregelen te nemen; dat was dus van de baan. Maar anderzijds, krachtens het gentlemen's agreement mocht de opperbevelhebber het zelf ook niet doen, zodat het gevolg was, dat niemand het deed. Is u dat niet opgevallen?

A. Ja, ik geloof, dat u dit verkeerd interpreteert, maar ik kan het mis hebben, Mijnheer de President. Ik heb daar ten minste een heel andere voorstelling van, nl. deze: Wij stellen de bevoegdheden van de burgemeester vast — ik ken beter dat oude artikel. dat is, meen ik, artikel 187 van de Gemeentewet —, waarbij de burgemeester die bepaalde bevoegdheden heeft. Dus zij, die voor het behoud van de bevoegdheden bij de burgemeester waren, hadden dus begrijpelijkerwijs de wens, laat hem dat blijven doen, maar dat interpreteer ik aldus en dat lijkt mij de enige verstandige interpretatie. Het militair gezag heeft krachtens de wet die bevoegdheid. Maar maak ik nu het agreement, dan moet ook volgens mij niet meer de stem van de Gemeentewet gelden als hebbende dat gezag, maar moet de burgemeester de zaak blijven hanteren als tot dusver. Dat heb ik ook gedaan met generaal *Winkelman*. Dit is een punt, waar ik zelf niets mee te maken had, maar als ik een voorbeeld noemen mag, toen generaal *Winkelman* opperbevelhebber werd en krachtens militair gezag bevoegd was om de interneringen vast te stellen, is afgesproken, dat ik het zou doen. Natuurlijk weet men over en weer, dat het gezag bij de militairen is, maar als men een verstandig bestuurder is, dan regelt men dat zo, dat het het meest doelmatig uitkomt. Dat vind ik hoogst natuurlijk, mits men blijft bij het kader van de wetten.

3693. De **Voorzitter:** Formeel moet de zaak toch kloppen, want anders zijn die maatregelen niet rechtsgeldig?

A. Ja. Ik zie niet in, dat het niet klopt. Mag ik u vragen, als het vergund is een vraag te stellen, waarom meent u, dat dat niet klopt?

3694. De **Voorzitter:** In het geval van de burgemeesters. Het ging ook over het verlof geven voor vergaderingen of het verbieden van vergaderingen. Laten wij even aannemen, dat het zo geweest is, dat hun bevoegdheid tot het verbod van een vergadering vervallen was. Dus de burgemeester kon het niet doen, de opperbevelhebber had van de Regering verbod om het te doen. Wat nu? Zo is het ons medegedeeld.

A. Neen, zo mag men het niet stellen.
Dat is wel heel ongelukkig gesteld. Ik heb het opgevat als een agreement — gij opperbevelhebber hebt die bevoegdheid, laat die practisch bij de burgemeesters — en dat zijn in deze wet. die ik zelf in 1914—1918 mee heb moeten toepassen, hele doelmatige oplossingen. Dat wil zeggen, toen was het direct, wat ik meemaakte, de staat van beleg. Daar moet u niet tegen aan kijken als, wat hebben zij dat gek gedaan. Maar nog eens dit geval precies, speelt zich meer af tussen, laat ik zeggen Binnenlandse Zaken en Oorlog en de opperbevelhebber, met Justitie. Dus als u dit een zonde noemt, dan heb ik mij aan dezelfde zonde schuldig gemaakt. Maar, ik meen, te recht.

3695. De **Voorzitter:** Dan zou ik willen overstappen naar hetgeen waar u straks al op gezinspeeld hebt, dat men toen in die periode van plan is geweest de Oorlogswet te wijzigen.
Dat ging eigenlijk gladweg in tegen het advies van de Minister, die deze zaak op de eerste ....

A. Neen. Natuurlijk niet, Mijnheer de President. Het was pas een ontwerp-wet, die passeert de Ministerraad en gaat niet naar de Raad van State dan nadat men zich daarmee verenigd heeft.

3696. De **Voorzitter:** Ja, maar zoals de heer *Dijxhoorn* het ons hier onder ede heeft medegedeeld, komt het hierop neer, dat hij herhaaldelijk heeft gezegd, ik ben in deze periode absoluut tegen een wijziging van de Oorlogswet, die bovendien gebaseerd is op artikel 195 van de Grondwet, hoofdstuk van de Defensie. Maar ja, als een of ander daarover wil gaan dokteren en daar interesse voor heeft, kan ik altijd nog zien wat er op tafel komt. Maar ik ben tegen herziening. Zo is het hier voorgesteld en er is ons medegedeeld, dat het Departement van Justitie zich daar toen speciaal mee bezig is gaan houden.

A. Dat is niet juist.

3697. De **Voorzitter:** Dat vonden wij al een heel merkwaardige constructie, dat de ene Minister gaat grasduinen op het gebied van de ander, terwijl hij van te voren weet, dat de betreffende persoon er practisch genomen zeker toch niet mee zal instemmen!

A. Natuurlijk niet. Het spreekt vanzelf, dat, wanneer een wetsontwerp besproken wordt en de gedachte van een wetsontwerp, elf mensen het niet dadelijk eens zijn. Het kan best wezen. dat Minister *Albarda* of Minister *Dijxhoorn* of wie dan ook zei: Ja, je moet het niet doen, maar ten slotte ga je met elkaar een wetsontwerp maken en indienen.

3698. De **Voorzitter:** Maar u is het toch met ons eens, dat de Oorlogswet gebaseerd is op het door mij genoemde Grondwetsartikel?

A. Wat zegt u?

De **Voorzitter:** Dat de Oorlogswet gebaseerd was op het betreffende Grondwetsartikel en dat dit artikel toch voornamelijk gaat over de defensie.

A. Inderdaad.

3699. De **Voorzitter:** Nu zou het de commissie interesseren te vernemen, hoe de niet erg normale gang van zaken te verklaren is, dat een andere Minister die zaken is gaan hanteren en er oplossingen voor is gaan zoeken.

A. Ik vind dit, laat ik zeggen, ik wil geen aanmerking maken op uw vraag en ik wil alles naar beste weten beantwoorden, overbodig, want wat doet het er toe, wat men gedacht heeft of gedaan, voordat men de verantwoordelijkheid neemt voor een daad. Het komt aan op de vraag, wat doet men, en met algemene instemming wordt opdracht verleend om een wetsontwerp te maken, met algemene instemming gaat dat wetsontwerp naar de Raad van State. Nu kan ik wel zeggen, ik heb er zus over gedacht en de heer *van Boeijen* had kunnen zeggen, ik heb er anders over gedacht, dat doet niets meer ter zake, wanneer men elkaar heeft overtuigd, zo moet het en daarvoor staan wij nu met elkaar, dan draagt ieder de verantwoordelijkheid daarvoor. Dat is toch het beeld van het beleid.

3700. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Mag ik misschien even wat vragen? Is het u bekend of dat ontwerp tot wijziging van de Oorlogswet voorbereid is op Justitie of op Oorlog?

A. Justitie en de generale staf. Ik meen, dat het zo zit, dat Minister *de Geer* zei, maar ja, nu spreek ik uit mijn herinnering: Je hebt aan Justitie juristen, die goed wetsontwerpen kunnen maken, laat het daar gemaakt worden.

3701. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Er is toch ook een juridische afdeling .....

A. Ja, er is een juridische afdeling. Maar er zijn ook mensen aan de Staf en aan Oorlog en natuurlijk werd overleg gepleegd tussen de verschillende betrokkenen. Hoe dat precies gegaan is, weet ik niet, dat ontgaat zelfs voor een belangrijk gedeelte aan de Minister, die krijgt het ding op een gegeven ogenblik en in bepaalde vorm op zijn tafel en maakt zijn opmerkingen, enz.

3702. De **Voorzitter:** Maar is hetgeen ik mededeelde over de heer *Dijxhoorn* u dan niet bekend, of is u daar iets anders over bijgebleven?

A. Dat was genoeg bekend, Mijnheer de President. Mij zijn een hele hoop dingen bekend, die naar mijn mening niets meer ter zake doen. Wanneer je voor een bepaalde daad de verantwoordelijkheid hebt genomen, dan sluit ik de rest af. U kunt mij net zo goed vragen, was aan de heer *Dijxhoorn* niet bekend, wat prof. *Gerbrandy* daar precies over dacht, te voren. Het doet niets meer ter zake.

3703. De **Voorzitter:** Ik zou het misschien met u eens kunnen zijn als de man, die het in eerste instantie aanging, met het voorstel was gekomen. Als op slot van zaken Defensie, waar het thuishoorde, met het wetsontwerp was gekomen; indien u bezwaren had gemaakt of u had verbeteringen voorgesteld en het was anders geworden, nu ja, dan zou ik het niet zo gek vinden. Ik blijf het echter een lastig te verduwen aangelegenheid vinden, dat ik moet constateren, dat ten aanzien van een jarenlang bestaande organieke wet tot uitvoering van een der Grondwetsartikelen de Minister, die het in eerste instantie aangaat, ofschoon heftig tegenstribbelend, uiteindelijk toch enigermate meegedaan heeft door het aan anderen over te laten. En dat op een ander Departement deze zaak voorbereid is, vind ik een merkwaardige gang van zaken. Ik kan het niet anders qualificeren.

A. Mijnheer de President, ik helemaal niet. Voor zover ik mij herinner, is de quaestie, dat het aan Justitie gegeven is, zuiver een quaestie geweest van de practijk, er zitten goede juristen. Dat staat mij voor de geest. Ik durf dat niet met al te grote stelligheid te zeggen, want men kan zich vergissen. Toen ik mijn Memorandum maakte, bleek ik mij zelf ook wel eens te vergissen, toen ik ging controleren. Dat is eenvoudig een gemeenschappelijke daad. U spreekt in termen een beetje alsof dat een uitvinding van Justitie is. Moet ik u zo verstaan? Want dat is zeker niet het geval.

3704. De **Voorzitter:** Neen, dat is niet mijn bedoeling. Ik constateer bloot het feit, dat ik het merkwaardig vind. Evengoed indien het onder een ander ressort zou vallen, b.v. onder Buitenlandse Zaken, en Waterstaat zou er mee komen. Dan zou ik het ook merkwaardig vinden.

A. Ik niet, want Justitie werd meer dan eens benut. Ook voor andere Departementen, voor Sociale Zaken b.v. om ontwerpen te maken, omdat dat beschouwd werd, als ik het zo mag uitdrukken, als het juridisch geweten van het Kabinet. Daar moet u niets abnormaals in zien, want dat heb ik herhaaldelijk meegemaakt. Dat deed men uit practische overwegingen, daar zitten de wettenmakers.

3705. De **Voorzitter:** Nu wil ik de vraag van een andere kant benaderen. Wat was de bedoeling? Deze wet is naar de Raad van State gegaan, het is blijkbaar toen niet doorgegaan, maar stel dat het wel was doorgegaan, wie zou deze wet in de Volksvertegenwoordiging hebben verdedigd?

A. Naar mijn mening moest de Minister van Oorlog dat doen.

3706. De **Voorzitter:** En was hij daartoe bereid?

A. Hij is er niet aan toegekomen. Dat kan niemand meer zeggen, want wij hebben de wet laten liggen na het advies van de Raad van State. Dus het kan best zijn, dat ik zou gezegd hebben, nu is er zulk een ongunstig advies van de Raad van State, ik heb geen zin om die wet voor mijn rekening te nemen, dat kan best zijn, dat weet ik niet.

De **Voorzitter:** Dat advies was inderdaad niet gunstig, naar onze indruk!

A. Ten onrechte was dat advies mijns inziens ongunstig.

3707. De **Voorzitter:** Om nog even te preciseren. Dus die voorgenomen wijziging was waarschijnlijk toch inderdaad het gevolg van de omstandigheid, dat de Regering de bevoegdheden, voortvloeiende uit de oorlogswet, niet wenste toe te vertrouwen aan het militair gezag? U hebt straks al gezegd, ik weet niet of ik het te sterk uitdruk....

A. Nu zegt u het veel te sterk: „niet wenste toe te vertrouwen aan het militair gezag", maar laat ik het zo zeggen, Mijnheer de President, zodra het burgerlijk gezag ondergeschikt wordt aan het militair gezag, komen er moeilijkheden. Dat is niet een quaestie van vertrouwen, maar omdat mensen, die de eeuwen door op een bepaalde manier de zaken bestuurd hebben, plotseling voor het feit worden gesteld, dat een ander om zo te zeggen min of meer in hun plaats komt en dat soms doet op een wijze, die mishaagt, die moeilijkheden schept. Ik zou ze u bij de vleet kunnen opnoemen uit de periode 1914—1918. Denkt u daarover niet gering.

3708. De **Voorzitter:** Dus deze hele zaak is misschien ook psychologisch enigermate te zien als een weerslag op de vorige oorlog?

A. Ik zou het liever zo zeggen, als gedragen door de overtuiging, wees voorzichtig met dat stellen van het militair gezag boven het civiele. Daar moge misschien bij een enkeling de opvatting gegolden hebben, in 1914 hebben wij daar de proef van gehad, maar ik geloof niet, dat dat doorslaggevend is geweest.

3709. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wanneer dus het militair gezag, zo bedoelt u dat toch, in werking is, blijft dan volgens u de Regering verantwoordelijk?

A. Ja.

3710. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** En hoe ziet u dan de verhouding tussen de Regering en de opperbevelhebber?

A. Een moeilijke vraag.
Er is veel over gedokterd. Onze Grondwet geeft het opperbevel, het oppergezag aan de Koning, aan de constitutionele Koning. Grondwettelijk is de positie van de opperbevelhebber niet geregeld. Dat heeft al moeite gegeven in 1914—1918 en generaal *Snijders* is niet zonder geruis verdwenen. Daar is naar gezocht, niet door ons, maar door onze voorgangers, want hier troffen wij aan een positie, die wel bekeken was door vorige Kabinetten. Mijn helaas te vroeg gestorven voorganger, de heer *Goseling,* had zich daar zeer ernstig mee bemoeid. Van hem is de gedachte uitgegaan, laat de opperbevelhebber verantwoordelijk zijn aan het Kabinet. Daar zit natuurlijk ook een bezwaar in, want eigenlijk kennen wij constitutioneel gesproken alleen, als ik het nu scherp mag zeggen, individuele ministeriële verantwoordelijkheid. Ieder staat en valt zijn eigen eer, maar zoals zo pas uit de vragen van de President al gebleken is, is er natuurlijk ook een zekere collectieve verantwoordelijkheid. Ik heb b.v. in de practijk en dat zal wel conventie zijn, meegemaakt, dat elk wetsontwerp, tenzij het een zuiver, formeel ding was, de volledige Ministerraad passeerde, opdat elke Minister kon zeggen, daarin drukt zich het beleid van het Kabinet uit. Zo kan men ook zeggen, maar die verdediging van het land, dat staan van de opperbevelhebber, min of meer in de schoenen eigenlijk van de Koningin, dat zit er min of meer in nietwaar, dat kan alleen goed gaan als wij allemaal verstaan, dat ieder voor zich daarvoor verantwoordelijkheid heeft. Laten wij dus een instructie opstellen, dat was de gedachtengang van de heer *Goseling,* waarbij die verantwoordelijkheid aan het Kabinet wordt vastgelegd en die instructie, ik zal niet zeggen met haarkloverij, maar toch met diepe en grote ernst wordt bekeken, want hier sta je voor een probleem, dat wat de Grondwet betreft geen richtlijnen geeft. En dan zie ik het zo, hij is verantwoordelijk aan het Kabinet.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ik wilde graag uw mening hierover weten.

A. Ik heb niet de wijsheid in dezen. De opperbevelhebber draagt ook een eigen verantwoordelijkheid, want hij moet het land verdedigen. En wanneer er iets is, en dat houdt verband met de vragen van de President, moet hij het zeggen, en, als ik het zo mag uitdrukken, moet hij de portefeuillequaestie stellen. En als er verantwoording moet worden afgelegd in de Kamer, moet de Minister van Oorlog dit doen. Als er iets met die opperbevelhebber niet in orde is, is primair de Minister van Oorlog, maar ten slotte krachtens zijn positie heeft elke Minister er mee te maken. Ik kan nu ook zeggen, ik stel de portefeuillequaestie. Niet de Minister van Oorlog is b.v. bevoegd, wanneer de opperbevelhebber iets eist, dat de andere Ministers hem niet willen geven. Ook de Minister van Justitie heeft dezelfde bevoegdheid en, als ik het zo mag uitdrukken, dezelfde plicht. Zo zie ik in grote trekken dat netelige en hoogst cardinale probleem.

3711. De **Voorzitter:** Nu kom ik tot een vraag, welke verband houdt met het niet uitroepen van de staat van beleg. Kunt u zich voorstellen, dat het niet uitroepen van de staat van beleg in de practijk moeilijkheden opgeleverd heeft ten aanzien van censuur op de post, toegezonden aan gemobiliseerden, burgers, enz.? Met andere woorden als de staat van beleg er wel was geweest, zou men dan op dit gebied meer hebben kunnen bereiken en schadelijke dingen hebben kunnen voorkomen, die nu misschien wel gebeurd zijn? Hebt u daar enige kijk op?

A. Gezien de betrekkelijk malse censuur, die is vastgesteld, toen er wel een staat van beleg is gekomen, ben ik geneigd te zeggen, neen. Gezien van het oögpunt van de Minister van Justitie uit, die met een hele hoop dingen op dit gebied te maken had, ben ik geneigd te zeggen, daar ben ik niet helemaal gerust op.

3712. De **Voorzitter:** Niet gerust op, in welke zin? Ik begrijp uw bedoeling niet goed.

A. Ik bedoel dit, Mijnheer de President. U vraagt, heeft het bezwaren opgeleverd, dus met andere woorden de bewijzen. Dat is nooit te bewijzen, dat kan ik alleen veronderstellen. Nu is er een instantie, die mij in negatieve richting brengt, nl. toen de perscensuur mogelijk werd, is het mals gedaan. Dat wijst in de richting, dat het gevaar daar niet groot geweest schijnt te zijn. Maar ik ben Minister van Justitie geweest en ik weet dus meer en dan was ik er nog niet zo zeker van.

3713. De **Voorzitter:** En misschien nog meer in verband met de quaestie van spionnage en landverraad?

A. Ja. Hoewel men dat niet moet overschatten. Met spionnage heb ik intensief te maken gehad, Mijnheer de President, maar dat is een lastig ding, want daar moet je hebben de meest geschoolde mensen. De verklaring van de staat van beleg helpt de spionnagequaestie nauwelijks verder, want dat moet al zo goed voorbereid zijn en daarvoor moet je zo'n goed korps van mensen hebben, die dit weten en kennen, die rijzen niet uit de grond, omdat er een wet in het *Staatsblad* komt. Dat ligt anders.

3714. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Maar men had de mogelijkheid door de staat van beleg om huiszoekingen te doen, om mensen uit te wijzen, de mensen te verbieden op terreinen te komen, waar grachten en forten zijn; dat kon men nu niet en dat zal toch wel een bezwaar geweest zijn. Ik begrijp heel goed, wat u zegt, natuurlijk spionnage tegengaan, ja, daar moet een getraind korps voor zijn en dat zullen wij ook niet gehad hebben, dat kan men ook niet ineens uit de grond stampen door te zeggen: staat van beleg; maar de maatregelen, die er genomen konden worden tegen de spionnen, die er waren, zijn toch wel vrij laat in werking kunnen treden, eigenlijk al te laat.

A. Ja. Mag ik daarop antwoorden, Mijnheer de President, dat mijn opvatting is, wat de spionnagequaestie betreft — natuurlijk ik ben het in beginsel met u eens —, dat die in de practijk toch niet van te grote betekenis geweest kan zijn. Ik moet mij voorzichtig uitdrukken. Ik was er eigenlijk op gebrand, dat het wel kon, maar ik draag nu een keer de verantwoordelijkheid en daar houd ik mij aan, dat ik meegewerkt heb en dat het niet kon, daarvoor hebben wij ons met alle inspanning zo goed mogelijk van onze taak gekweten en wanneer ik dat naga, dan staat het uitvinden van spionnen niet erg in verband, laat ik zeggen, met het binnentreden van woningen.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Maar wel met de staat van beleg, want men kon ze helemaal niet aanpakken

3715. De **Voorzitter:** Om een voorbeeld te noemen, hedenmiddag heeft ons een van de officieren, die, naar ik meen, chef van de staf van een divisie is geweest, meegedeeld, dat in zijn ressort b.v. een centrum van spionnage was, dat lag er voor hem wel dik boven op. Er was een huis, waar mensen samen kwamen en zo. Zij hadden het liefst gewild, dat zij deze personen helemaal buiten de provincie hadden kunnen uitwijzen.

A. Dat kon toch?

De **Voorzitter:** Ja, op sommige plaatsen, waar wel de staat van beleg was afgekondigd.

A. En men had de Grensbewakingswet 1920.

3716. De **Voorzitter:** Maar als het gewone Nederlandse burgers waren, die daaraan meededen, dan konden zeker de militairen niets doen. Misschien dat eventueel nog de politie iets kon doen?

A. De politie kon wel veel doen. Ik weet niet alles uit mijn hoofd, wat de politie kon doen, maar zij kon veel doen volgens de gewone bestaande wetten en volgens de Grensbewakingswet en het militair gezag kon optreden in de gebieden, die in staat van beleg verkeerden.

3717. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ik geloof toch, dat de militaire deskundigen zich wel erg geremd gevoeld hebben, doordat

zij deze dingen niet konden doen en dus het gevoel hadden, dat ze niet al het mogelijke hebben kunnen doen; ik laat de uitwerking natuurlijk ter zijde. Ik geloof met u, dat die uitwerking waarschijnlijk nog vrij gering geschat moet worden, gezien het enorme spionnageapparaat, dat Duitsland had. Maar men wil dus zelf, en ik kan het van deze militaire deskundigen begrijpen, zoveel mogelijk alles gedaan hebben, ook al wist men, dat de uitwerking niet zo heel groot zou geweest zijn.

A. Ja, daar komen wij, als ik het even mag zeggen, weer op het politieke terrein, wat wij zo pas bespraken toen het ging over de verantwoordelijkheid van de opperbevelhebber. Als de opperbevelhebber meent, ik moet het hebben, dan behoort hij het te zeggen, als de Minister van Oorlog vindt, dat het ook moet, behoort hij het te zeggen, als de Minister van Justitie vindt, dat hij bevoegdheden behoort te hebben, dan behoort hij het te zeggen en als dit niet gebeurd is, dan kan men praten over deze officieren en die Ministers, zij zijn allemaal verantwoordelijk voor wat wel gebeurd is.

3718. De **Voorzitter:** Ja, maar nu is het merkwaardige, dat de opperbevelhebber er juist wel op aangedrongen heeft; dat hij in de eerste plaats ten aanzien van de staat van oorlog voortdurend aangedrongen heeft om van dat gentleman's agreement af te komen, dat hij het zelfs tegen het eind van het jaar ook formeel opgezegd heeft, zich er niet meer aan gebonden achtte en verder schijnt hij ook op de staat van beleg te hebben aangedrongen!

A. Dat neem ik allemaal aan, Mijnheer de President, maar laat men toch wèl wezen, dat behoort dan in een vorm gezegd te worden, die conform is aan de ernst van de toestand, zoals men die denkt. Als ik op het standpunt stond, de staat van beleg behoort te komen, d.w.z. in die zin, dat het menens is, zou ik in de Ministerraad zeggen, als het niet gebeurt, ga ik weg. Deze quaesties zijn te ernstig dan dat men later kan zeggen: Ja, ik heb dat wel gewild, maar ik heb het niet gekregen; dat vind ik kinderpraat.

3719. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat wij van dit punt kunnen afstappen. Het is hiermee voldoende toegelicht.
Ik kom nu aan de quaestie van de mobilisatieclubs. Ik vermoed, dat u daar niet rechtstreeks veel bemoeiingen mee hebt gehad, meer dan een van de andere Ministers.

A. Ik zag het op uw lijstje staan, Mijnheer de President, en ik dacht bij mij zelf, ik weet in vredesnaam niet, wat ik daarop zou moeten antwoorden, want ik weet er niets meer van.

De **Voorzitter:** Juist, u hebt dus alleen de .....

A. De heren *Dijxhoorn* en *de Geer* spraken daarover. Ik luisterde en hoorde, dat de zaak was opgelost.

3720. De **Voorzitter:** Dan is het misschien eenvoudiger u daar niet verder over lastig te vallen. Nu krijgen wij het krijgsbeleid, in zoverre u daar iets mee te maken hebt gehad. Dat zal dan ook wel niet zo heel veel zijn. Maar ik kan u hier en daar toch misschien een paar vragen stellen. De hele tegenstelling, die er geleidelijk aan gegroeid is op dat gebied, de meningsverschillen, die naar voren zijn gekomen, daar hebt u natuurlijk ook iets van vernomen. Hoe is uw indruk daarbij geweest, over de houding van de heer *de Geer* op de eerste plaats en ook van de heer *Dijxhoorn?* Kan men daarvan zeggen, dat zij eigenlijk evenzeer als de opperbevelhebber de mening hadden, het land zo goed mogelijk te verdedigen? Is uw mening, dat dat werkelijk aan normale eisen voldoet?

A. Ja, als ik het zo mag zeggen, op verrassende wijze voor mij zelfs.

3721. De **Voorzitter:** Er wordt wel eens naar voren gebracht, dat de heer *de Geer* vóór de oorlog nogal pacifistisch was aangelegd, om het zo uit te drukken, maar vanaf de mobilisatie heeft men daar geen last meer van gehad.

A. Neen, na de mobilisatie niet. Dat was heel merkwaardig. Hij was een man van de penning als de gewone begroting aan de orde kwam. Maar het hek was van de dam, voor zover betreft alles, wat nodig was voor de oorlog, want het waren buitengewone uitgaven. Zo kan ik het in het kort zeggen. Dan hinderde het bij wijze van spreken niets meer hoeveel millioen het was.

3722. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Er is dus volledige medewerking van de heer *de Geer* geweest voor de financiën gedurende de mobilisatie?

A. Volkomen. Mijn indruk, die daarvan blijft, is allright.

3723. De **Voorzitter:** Dus het is toch absoluut uw mening, dat die opvattingen van hem en van de heer *Dijxhoorn* meningsverschillen geweest zijn over strategie met generaal *Reynders?* Maar dat de een het land meer wilde verdedigen dan de ander, die tegenstelling is niet te maken?

A. Die heeft niet bestaan. Nu zegt u daar, mag ik daar even op terugkomen, u zegt „meningsverschil" tussen de heer *Dijxhoorn* en de opperbevelhebber over strategie...

De **Voorzitter:** Ja, ik drukte het heel kort uit. U begrijpt, wat ik bedoel, nietwaar?

A. Ik wilde niet de indruk vestigen, alsof daar een verschil van strategie tussen de Minister van Oorlog en de opperbevelhebber was. Dat was er niet, naar mijn mening.

De **Voorzitter:** Ten aanzien van de mogelijkheden, ten aanzien van de precisering van plannen, ten aanzien van de vragen, in hoeverre men meer moest hechten aan de waterlinie of aan de Grebbestelling en de stellingen in het zuiden waren er toch wel...

A. Neen, Mijnheer de President, zoals het bij mij ligt, neen.
Ik heb de heer *Dijxhoorn* te vaak horen zeggen: De strategie bepaalt deze opperbevelhebber, als hij maar vertelt wat hij is, want daar mag geen onzekerheid over bestaan. Maar hij wenste niet in te grijpen in de strategie van de opperbevelhebber. Dat staat voor mij tè sterk vast dan dat ik dat niet even zou moeten zeggen.

3724. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Maar wat waren dan de verschillen van inzicht tussen de opperbevelhebber en de Minister van Defensie?

A. Mag ik een voorbeeld noemen?

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Heel graag.

A. Men heeft de quaestie van de Grebbelinie of de Hollandse Waterlinie als eindverdediging. Men moet kiezen. De heer *Dijxhoorn* stond op het standpunt, nu geef ik weer wat ik in de Ministerraad hoor, of hij de Grebbelinie kiest of de Hollandse Waterlinie, dat heeft hij te beslissen. Maar één ding moet ik weten: Wat hij beslist. Dat was naar mijn mening het verschil, zo leeft het bij mij.

3725. De **Voorzitter**: Ja, maar toch ook de vraag of het mogelijk was om achtereenvolgens te verdedigen. Of het mogelijk was om met legerkorpsen terug te trekken. Dergelijke dingen, of er tijd genoeg was om inundaties te stellen. Als men dat alles onder een algemeen woord strategie wil begrijpen, dan waren er hier toch wel degelijk meningsverschillen.

A. Maar niet in dien zin, dat bij de Minister van Defensie enigermate voorzat: „Ik wil de opperbevelhebber voorschrijven, hoe hij dat moet doen." Dat is te sterk uitgesproken van niet dan dat ik dat hier niet zou moeten zeggen. En nu kan het best zijn, dat de heer *Dijxhoorn*, die persoonlijk van strategie verstand had, een andere opvatting had dan de opperbevelhebber, maar er was geen quaestie van, dat hij b.v. zijn opvatting wilde opdringen aan generaal *Reynders.*

3726. De **Voorzitter:** Het is hier toch wel anders gezegd. Ik wil een practisch voorbeeld noemen. Het begint in September, toen het eerste meningsverschil ontstaan is, nadat de concentratie bekend was. Toen wenste de heer *Dijxhoorn* te weten, wat er na die concentratie zou gebeuren. Toen is er een bespreking geweest en is daaruit geresulteerd de opdracht van 9 September. Daarbij werd door de Kroon aan de opperbevelhebber opgedragen om in geval van een overmachtige aanval op het hart van het land terug te trekken binnen de Waterlinie en alleen door achterhoeden in de Grebbestelling de zaak even op te houden. Maar nu was het cardinale bezwaar van generaal *Reynders,* dat hij zei: Met die opdracht wordt mijn hele gedachtengang om in de Hollandse Waterlinie de hoofdverdediging te voeren ook al getorpedeerd! Als ik niet mag trachten een aantal dagen in de Grebbestelling de zaak tegen te houden, dan

heb ik niet voldoende tijd om de inundatie voor de Waterlinie te stellen en dus zal de vijand daar dan ook arriveren als er nog niet voldoende water is. Dit lijkt mij inderdaad toch wel een ingrijpen in zijn hele .....

A. Nu stelt u het op een wijze, zoals ik het indertijd nooit heb verstaan.

De **Voorzitter:** Het conflict is naderhand uitgegroeid en vermoedelijk is de Ministerraad in begin September nog niet in finesses in deze zaak gehaald. Dat is waarschijnlijk eerst later gebeurd in December—Januari, in zoverre is het natuurlijk te verklaren.

A. Ik moet zeggen het hele conflict met *Reynders* staat voor mij helemaal niet in het teken van een verschil van de wijze, waarop men het land wil verdedigen.

3727. De **Voorzitter:** Maar dan b.v. in de Brabantse quaestie later in Januari, waarbij het ook zeer scherp is toegegaan? Daar had de heer *Dijxhoorn* een heel andere visie, die heeft hij hier nog ontwikkeld, vertragende gevechten leveren alleen op de opmarswegen, terwijl generaal *Reynders* het hele front krachtig wilde verdedigen meer in de breedte.

A. De beslissing was bij de opperbevelhebber. Dat heb ik nooit horen bestrijden, Mijnheer de President.

3728. De **Voorzitter:** Maar werd dit misschien theoretisch toegegeven en practisch omgekeerd gedaan? Is dat niet uw indruk geweest?

A. Met die indruk ben ik niet naar Londen gegaan. Ik ben met de indruk gegaan: „Er is verschil over: Met de heer *Reynders* weet je niet, waar je aan toe bent." Ik ben maar een verlofs-officier en het is 30 jaar geleden, dat ik wist hoe de Hollandse Waterlinie in elkaar zat, Mijnheer de President. En hoe het zit met de Peel-Raamstelling, daar ben ik geen expert in.

3729. De **Voorzitter:** Een punt, wat ons nog interesseert, is, of u zich herinnert, dat de Minister-President aanwezig is geweest in de Ministerraad, toen het besluit tot afkondiging van de grote mobilisatie genomen is. U hebt al een paar keer gezegd, het is acht jaar geleden en het is lastig zich precies alles te herinneren.

A. Mij staat voor de geest, maar ik weet niet zeker of dat bij die gelegenheid was, dat hij in Hotel Beekhuizen was en dat wij getelefoneerd hebben.

De **Voorzitter:** Ja, daar zijn verschillende lezingen over.

A. En dat hij toen de vaderlijke zegen gegeven heeft, dat het gebeuren moest. Dat is mijn voorstelling, maar wie zal dat na acht jaren precies durven zeggen.

3730. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Nu, het was toch wel een heel belangrijk punt. Ik geloof ten minste, dat u zich dat wel vrij duidelijk moet herinneren, want het is toch eigenlijk een historisch moment voor Nederland geweest, toen die mobilisatie definitief werd. En het is mij nooit helemaal duidelijk, wanneer precies de voormobilisatie is afgekondigd en wanneer de algehele. Het is een beetje in etappes gegaan en het lijkt mij toch wel een wonderlijke constructie, dat men de algehele mobilisatie afkondigt als de Premier er niet bij is. Ik bedoel, waren de verhoudingen toen al zo, dat men zoiets besliste, zonder dat de heer *de Geer* naar den Haag was gekomen. Of moet men aannemen, dat hij daarvan telefonisch op de hoogte is gesteld. Weet u misschien iets meer daarvan?

A. Maar als hij er niet is en het moet gebeuren?

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ja, Beekhuizen is niet zo ver van den Haag, ik bedoel, met een auto ben je er in twee uur hoogstens en waren er toen aanwijzingen, dat men b.v. het gevaar zo duchtte, dat de mobilisatie geen twee uur kon worden uitgesteld of dacht men: „Nu ja, misschien zal Minister *de Geer* daar tegen zijn". Dat kan natuurlijk ook zijn.

3731. De **Voorzitter:** Het is toch wel merkwaardig, het Kabinet was pas opgetreden, nietwaar, dus dat team moest zich nog zo'n beetje op elkaar instellen. Het lijkt mij toch eigenaardig, dat men dan een President, die het Kabinet geformeerd heeft, bij een dergelijke belangrijke beslissing niet de kans geeft er zelf nog bij te zijn. Hij heeft het hier ook anders meegedeeld. Als wij hem goed begrepen hebben, dan zegt hij: „Ik ben er 's morgens wel geweest". Hij heeft ons mededeling gedaan over zijn verlof, wat hij toen genomen heeft, en dat hij extra eerder is teruggekomen en toen naar den Haag is gekomen en dat hij een bepaalde zitting wel meegemaakt heeft. Naar zijn herinnering is hij bij de belangrijkste beslissing wel geweest.

3732. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dacht u van niet?

A. Mijn voorstelling van de zaak is — niet. Bij mij is blijven hangen, wat gek, dat de President er niet bij is en dat je die moet opbellen over deze belangrijke quaestie. Maar acht jaar geleden ....

3733. De **Voorzitter:** Ja, het is natuurlijk in zoverre lastig. Maar ik wil hier toch even het volgende aanhalen, het is goed, dat in onze *Handelingen* ook vast komt te liggen, wat er precies gebeurd is in die dagen. Het staat hier vermeld in het overzicht van de krijgsverrichtingen van de Koninklijke landmacht. Het is in etappes gegaan en daarom vind ik het persoonlijk zeer te verklaren, dat men na acht jaren tot misverstanden en verschillende lezingen komt. Er staat hier het volgende:

> „In de tweede helft van Augustus 1939 verscherpten zich ten gevolge van de spanningen tussen Duitsland en Polen de internationale verhoudingen in toenemende mate, zodat de Regering, na op 23 Augustus het waarschuwingstelegram (Telegram A.) te hebben doen uitgaan, op 24 Augustus de vóór-mobilisatie, met 25 Augustus als opkomstdag, gelastte (Telegram B.). Deze vóór-mobilisatie, welke o.m. omvatte de commandanten der oorlogsonderdelen, kwartiermakers, menagemeesters, korpspersoneel, hoefsmeden, rijwielherstellers, enz., had ten doel het vormen van de kernen der oorlogsonderdelen en de verdere voorbereiding voor de eventueel volgende algemene mobilisatie.
>
> Op 28 Augustus werd de internationale toestand dermate spannend, dat de Regering tot de algemene mobilisatie besloot en het mobilisatietelegram deed uitgaan luidende: *„Algemene mobilisatie. Eerste mobilisatiedag 29 Augustus 1939".*".

Het is misschien mogelijk, dat het feit, dat dit in etappes gebeurd is, aanleiding geeft tot misverstand, dat de ene getuige meent .....

A. Wordt dit dan door anderen anders gesteld, Mijnheer de President? Mij staat voor de geest, ik kan mij natuurlijk vergissen, dat op het ogenblik, dat wij die zeer ernstige beslissing namen van de algemene mobilisatie, de President niet aanwezig was en dat vond ik gek, heel gek en niet dat wij de beslissing namen, toen hij er niet was.

3734. De **Voorzitter:** Het merkwaardige is, dat hij ons meegedeeld heeft, dat hij extra uit zijn vacantieverblijf is teruggekeerd naar Nederland. Dat hij toen in Beekhuizen opgeroepen is om naar den Haag te komen, ik meen de volgende morgen, en wat ik mij nu zo, op mijn geheugen afgaande — wij hebben nog geen schriftelijk verslag van het verhoor —, herinner van die data, die hij vermeld heeft en die in dit boek staan, dan heb ik toch de indruk, dat hij al vóór die 23ste en 24ste terug was en dan is het toch merkwaardig, dat hij dan de 28ste .....

A. Ik heb de indruk, dat ik het ook heel gek vond, dat hij eerst in den Haag en daarna in Beekhuizen was.

3735. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hij is dus teruggegaan van uit den Haag naar Beekhuizen?

A. Dat is mijn indruk, maar .....

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Zijn verklaring is, dat die morgen, toen hij aanwezig was, dat besluit gevallen is. Ik heb begrepen het besluit tot algehele mobilisatie en andere verklaringen zijn, dat men toen 's middags weer is samengekomen — de heer *de Geer* was inmiddels vertrokken — en dat men toen het besluit genomen heeft.

A. Ik weet het niet meer.

De **Voorzitter:** Het zal het eenvoudigste zijn om een uittreksel uit de notulen van die Ministerraad op te vragen, want wij komen er anders nooit uit, geloof ik.

A. Wat doet het er ook toe. Hij heeft ten slotte meegedaan, zij het per telefoon.

3736. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het is hem dus wel gevraagd per telefoon. En hij heeft er mee ingestemd?

A. Ja, voor zover ik mij herinner.

De **Voorzitter:** Dan zou ik alleen nog een paar vragen willen stellen over de staatsrechtelijke verhouding tussen de Regering en het opperbevel. Nu is dat in de loop van de discussie al vrij uitvoerig behandeld.

3737. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het is altijd een hele ingewikkelde quaestie, die staatsrechtelijke verhouding. En het is hier natuurlijk door verschillende deskundigen ook al besproken en bij mij wekt het telkens de vraag, wat stelt men voorop, de staatkundige verantwoordelijkheid van de Ministerraad of, liever gezegd en juister, van de betrokken Minister, of de krijgskundige verantwoordelijkheid van de opperbevelhebber? Ik geloof, dat wij uit uw woorden kunnen opmaken. dat u de staatkundige verantwoordelijkheid de Regering toch hoger stelt dan die van de opperbevelhebber.

A. Ze liggen op een enigszins ander niveau.

3738. De **Voorzitter:** Maar mag ik misschien deze toelichtende vraag stellen? Als zij zich niet met elkaar verdragen, wat is dan de conclusie? Ik zou zeggen, niet dat het Kabinet weggaat. maar dat de opperbevelhebber weggaat. Dat lijkt mij toch het enig logische. Of moet men proberen door compromissen ze weer met elkaar in overeenstemming te brengen? Daar draait het, geloof ik. eigenlijk om. En dat laatste wordt door veel deskundigen betreurd en afgewezen. Die zeggen dan, als het scherp het krijgsbeleid raakt, dan moet men kiezen of delen. Dan moet men of wel zeggen: deze man, ofschoon hij niet precies doet wat wij eigenlijk het beste vinden, blijft ons vertrouwen houden, hij moet het maar doen. of wel men moet zeggen: mijnheer wij kunnen u niet meer gebruiken, wij zullen een ander moeten nemen.

A. Zo stel ik het mij eigenlijk ook voor, Mijnheer de President! Maar natuurlijk doet zich in de practijk zo iets gecompliceerder voor, omdat men de pro's en contra's heeft.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus een tussenphase. Omdat het vertrouwen er niet meer ten volle is en omdat men niet de beslissing wil forceren.

A. En dat de ene Minister meer zus en de andere Minister meer zo geporteerd is, en dan ten slotte die conclusie weer. en dat is altijd het geval bij zulke problemen, de resultante is.

3739. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat wij er doorheen zijn. Hebt u zelf in het algemeen nog iets over deze quaestie van de wisseling van het opperbevel naar voren te brengen, wat u van belang acht?

A. Mag ik u iets vragen, Mijnheer de President, als het niet te onbescheiden is?

De **Voorzitter:** Zeer zeker.

A. Wij hebben gesproken over die staat van oorlog en de staat van beleg. Hebt u daar nu voor u zelf, want ik heb niet voldoende begrepen wat u eigenlijk precies wilde, een bepaalde conclusie uit getrokken, ik bedoel uit wat ik gezegd heb? Niet in het algemeen, natuurlijk niet, dat vraag ik niet. Zodat u nu eigenlijk kunt zeggen: nu heeft hij ons dat verteld.

3740. De **Voorzitter:** U hebt er nogal uitvoerig over gesproken. Ik zou dat naderhand van het stenogram nog wel eens in bijzonderheden willen nalezen. Maar mijn indruk is inderdaad. dat u eerstens gezegd hebt, dat er motieven waren om de staat van beleg nog niet toe te passen. Bedoelt u dat?

A. Ja, dan moet u altijd goed begrijpen, dat ik dan spreek over de motieven van het eindbesluit. Daar wil ik erg de nadruk op leggen. Dat u niet verwart motieven van het eindbesluit met eventuele opvattingen, die er geweest zijn.

3741. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Misschien kunt u dan nog uw conclusie van wat u allemaal vanavond gezegd hebt nog eens in het kort samenvatten. Misschien wordt het dan van weerskanten nog duidelijker, wat u eigenlijk hebt willen zeggen of niet zeggen, misschien.

A. Mag ik u iets vragen, als het niet te onbescheiden is? Trekt u uit mijn woorden de conclusie: hij is eigenlijk een tegenstander van die snelle verklaring van de staat van beleg?

De heer **Korthals:** Ik meen, wat ik op het ogenblik van u begrepen heb, het tegendeel.

A. Ik zeg dit daarom even, President, u hebt de vragen prachtig gesteld, alle hulde, maar ik ben er zo erg op gesteld, dat men vooral van mij begrijpt, dat die voorgeschiedenissen een pêle-mêle zijn van meningen en botsingen van meningen en daar moet ie ontzaglijk voorzichtig mee zijn. Je moet alleen vragen naar dat eindresultaat en hoe je daar tegenover hebt gestaan en er is voor een Minister maar één weg om zich aan die verantwoordelijkheid te onttrekken, dat is de portefeuillequaestie. Dat heb ik nu 5 jaar lang altijd als een principieel standpunt beschouwd, daarom ben ik verzot om te geraken in de rétroacta, en wij zijn even op het gebied van de rétroacta geweest.

3742. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U hebt eigenlijk niet meer dan een indicatie gegeven.

A. Hoe zegt u?

De **Voorzitter:** Ja, maar u hebt toch verwezen naar de bezwaren, die in de vorige oorlog met die staat van beleg naar voren waren gekomen, en die hebt u toch min of meer gedeeld, zoals ik heb begrepen uit uw verder betoog.

A. Ja, Mijnheer de President, daarom komt het er maar op aan...

3743. De **Voorzitter:** Het komt er dus op neer, dat u daar ook zeer aan hechtte, dat die rechten van de burgers niet te zeer door het militair gezag in het gedrang kwamen!

A. Maar daar staat iets anders tegenover. Wat weegt het zwaarst? Weer al die beroerdigheid nemen van de Wet van de staat van beleg of niet? Zo ligt de quaestie.

3744. De **Voorzitter:** Uit de historie, zover ze ons bekend is geworden, meen ik te mogen concluderen, dat u juist een voorstander er van is geweest en dat blijkt ook, zou ik zeggen, uit uw terhandneming van die wijziging van de Oorlogswet. Dat u dus enerzijds opzag tegen die al te grote bevoegdheden van het militair gezag en dat u anderzijds wel van mening was, dat het gezag op dit punt bekleed moest zijn met dergelijke bevoegdheden. Toen is u gaan zoeken naar een tussenoplossing, waarbij dergelijke bevoegdheden aan een of ander burgerlijk gezag werden toegekend.

A. Mag ik daar nog iets van zeggen? Dat ligt er naast en dat kan ik m.i. wel zeggen, dan hebt u mijn standpunt ten voeten uit. Die wet, daar moet u niet van zeggen, dat is er een van Justitie of van *Gerbrandy*, dat is een wet van het Kabinet, dat ontwerp. En in een andere geest moet u er niet over spreken, anders komen er misverstanden. Daar was wel, dat wil ik wel zeggen, een opvatting van de Minister van Justitie en die heb ik, daarom mag ik daarover ook spreken, omdat die vermeld is in mijn memorandum, dat is deze: Je moet de staat van beleg hebben, moet je nemen. Maar ik begrijp de bezwaren. Ik weet een middel om dat te temporiseren, even uit te stellen. Geef de Minister van Justitie discretionnaire bevoegdheden op het gebied van de post, spionnage, enz., dan hoef je het niet dadelijk te doen, maar dan heb je een buffer tussen het militair gezag en het civiele gezag, want de politie ligt daar tussen in. Dat is hetzelfde standpunt, ik zou het anders niet zeggen, als ik er in mijn memorandum niet iets van had gezegd, dat tot uitdrukking komt in de terugkeerwetgeving, toen wij terugkwamen. Het militair gezag, het was van een ander soort natuurlijk, maar minstens zo beroerd. Daar moet een middel zijn om er zo gauw mogelijk vanaf te raken, want dit is een heel beroerde instelling. Daar kun je vlugger vanaf komen als je kunt overspringen, eerst op de extra-politionele bevoegdheden, want dan behoef je niet ogenblikkelijk de sprong te doen naar het volledig burgerlijk bestuur. Dus daar gold het omgekeerd als middel om er snel af te komen en hier gold het als middel om het even op te houden, maar nodig is het. En dat heb ik mede tot uitdrukking gebracht in de wijze, waarop wij het ten slotte gedaan hebben en waarvoor ik de volle verantwoordelijkheid aanvaard en wat is

geschied, niet in het donker, maar terwijl het Parlement bijeen was en waar elke Minister kon vragen: wat denkt de Minister daarvan, enz.

3745. De **Voorzitter:** Is dat alles, professor?

A. Is het nog geoorloofd een vraag te stellen van formele aard? Ik heb veel ijdele woorden gesproken, maar ik weet later natuurlijk niet meer precies wat ik gezegd heb. Krijg ik daar ook nog iets van te zien?

De **Voorzitter:** Ja, u krijgt het stenogram, voor zover dat is opgenomen in de dictaphone. Dat wordt u toegezonden. Practisch genomen zal dat, behalve enkele misverstanden, als iets verkeerd wordt verstaan door de dames, die het overtypen, toch wel datgene zijn, wat wij hier allen gezegd hebben. Dat stenogram dus, wordt u toegezonden en er is een brief bij, waarin staat wat u eventueel daar nog in kunt wijzigen. De bedoeling is, dat u wat betreft de stijl en de woordvoeging, daarin kunt verbeteren, doch de essentie moet natuurlijk blijven staan.

A. Maar mocht ik eens een fout ontdekken — u vraagt dingen van acht jaar geleden en ik kon, hetzij door een gesprek met een collega of iets dergelijks, plotseling merken, dat ik mij op een punt vergist heb —, mag ik het u dan zeggen?

De **Voorzitter:** Ik zou u het volgende daarvan willen zeggen. Als u uit u zelf naderhand tot de overtuiging komt, dat u iets verkeerd gezegd hebt, of wanneer u zich vergist hebt, ja. Wij hebben het met een van uw collega's al gehad ten aanzien van een bepaald onderdeel en toen is door de commissie besloten, hem nog even de gelegenheid te geven, opnieuw onder ede te zeggen, wat dan wel zijn mening is. Zo moet het wel gebeuren. Dus ik zou willen zeggen, dat stenogram wordt als er hier en daar een lacune is in behoorlijke woordvoeging omgezet, maar als de essentie veranderd moet worden, dan zoudt u dus opnieuw moeten worden gehoord.

A. Ik verwacht dat niet, Mijnheer de President. Maar u hebt mij gevraagd over een periode, die lang geleden is. Ik ben een mens.

De **Voorzitter:** Neen, maar het zou zich voor kunnen doen.
Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen en sluit ik hiermee het verhoor.

P. S. GERBRANDY.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 11 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heer Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

Mr. Dr. JOHAN AUGUST VAN THIEL.

oud 64 jaar, wonende te Amsterdam, procureur-generaal bij het gerechtshof te Amsterdam, fungerend directeur van politie.

Hij legt de eed af als deskundige.

3948. De **Voorzitter:** De commissie zou het op prijs stellen, wanneer u een exposé zou kunnen geven over de mogelijkheden tijdens de mobilisatie — toen de staat van beleg nog niet was afgekondigd — voor het controleren en tegengaan van spionnage, enz. Wat daartegen te doen was en in wiens hand die taak gelegd was?

A. Als ik u dan het volgende mag mededelen. Het is nl. dit. We hebben in 1938, maar ik heb die circulaires helaas niet meer, want ze zijn vernietigd vóór de Duitse bezetting, van het Ministerie van Justitie een circulaire gekregen dd. 28 September 1938 en ook in 1939 zijn er nog circulaires geweest. Het ging speciaal om het nemen van maatregelen betreffende vreemdelingen en Nederlanders. Dat was zo, dat er geregistreerd moesten worden die Nederlanders, die gevaarlijk waren met het oog op sabotage en die gevaarlijk waren wat betreft de rechtstreekse hulpverlening aan de vijand, en zo was het natuurlijk ook met de vreemdelingen. Ik was toen nog geen procureur-generaal, maar ik was officier van justitie te Amsterdam. Ik had er dus toen geen bemoeiingen mee, maar die circulaires zijn gekomen ongeveer in de tijd van München. Toen *Chamberlain* naar München is geweest, is er grote activiteit geweest bij Justitie om de zaak te onderzoeken. Men heeft toen gezegd, we zitten met een aantal N.S.B.ers in het land, wat zijn daarvan de gevaarlijken, en we zaten ook met een groot aantal vreemdelingen en het was goed na te gaan wat zijn daar nu de gevaarlijken van. Toen werd aan de gemeentebesturen opgedragen om daarvan lijsten te maken. Ik ben procureur-generaal geworden op 1 Januari 1940 en vond toen van mijn ambtsvoorganger een ongelooflijk hoge stapel van alle mogelijke lijsten, waaruit niemand eigenlijk goed wijs kon worden. Het waren stapels namen. Toen heb ik de Rijksrecherche opgedragen de gemeentebesturen af te gaan om die namen te verifiëren, want die lijsten waren in begin 1939 gemaakt. Er waren dus veranderingen ingekomen en de gegevens waren niet up to date meer. Ik heb een paar Rijksrechercheurs daarvoor aangewezen en zij zijn toen stuk voor stuk de verschillende gemeentebesturen afgegaan. Het viel mij ook op, dat b.v. sommige plaatsen als Hoorn niets op hadden gegeven, terwijl andere plaatsen als b.v. Schalkwijk een paar honderd namen hadden opgegeven. Dat was met het oog op een mogelijke internering natuurlijk onzin, want daar waren huis-tuin- en keuken-N.S.B.-ertjes bij, die helemaal niet gevaarlijk waren. De bedoeling van de Regering was de mensen op te pakken, die rechtstreeks gevaar zouden kunnen opleveren als de Duitsers of wie dan ook in ons land kwamen. Van die taak heeft de Rijksrecherche zich zeer goed gekweten. Het was in zes weken gereed. Toen had ik lijsten klaar van, ik heb er hier nog een restantje van, ongeveer 328 gevaarlijke Nederlanders in het ressort van Amsterdam. Dat waren dan ook mensen, waarvan men kon zeggen, dat het absoluut verantwoord was, dat zij zouden worden opgepakt. Wij hadden een lijst van ongeveer 500 gevaarlijke vreemdelingen, die eveneens gearresteerd moesten worden. Dat waren dus de lijsten, die wij maakten voor het militair gezag, want wij waren eigenlijk niet anders dan mandatarissen van het komende militaire gezag. Wij waren nog in staat van oorlog en nog niet in staat van beleg. Maar we prepareerden deze dingen alvast voor het militair gezag. Wij zijn met deze lijsten naar den Haag gegaan. Toen werd de vergadering van de procureurs-generaal gepresideerd door de generaal *Fabius,* die toen op G.S. III zat. Ze zijn met de generaal besproken. We hebben toen gezegd: als deze mensen geïnterneerd moeten worden krachtens de wet van staat van oorlog en beleg, dan is de opperbevelhebber de man, die dat doen moet. Hier zijn onze lijsten, kunnen we daar een sanctie op krijgen, ja of neen. Men heeft die lijsten nagegaan en gezegd: deze lijsten zullen de definitieve lijsten zijn van de personen, die, als het eenmaal zover is, geïnterneerd zouden moeten worden. Wij hebben daarvoor een geheime aanschrijving aan de burgemeesters opgesteld en die heb ik gevonden. Ik mag die misschien aan de commissie overhandigen, die kunt u wel houden.[1]) Dat is een handleiding, welke we toen gemaakt hebben voor de gemeentebesturen. Wat zij dus eigenlijk op het uur, dat er geïnterneerd zou moeten worden, moesten doen. Dat hadden we in twee afdelingen gesplitst. Er was een mogelijkheid, wat ook gebeurd is, tot een speciale internering. Dat zijn de beroemde 21, die er toen zijn geweest, en de algemene internering, zodra de oorlogstoestand zou intreden. Die handleiding is aan alle burgemeesters verstrekt, met de gebruiksaanwijzing er bij hoe dat zou moeten gebeuren. Dus als wij op de knop drukten, dan zouden alle burgemeesters die mensen arresteren. Toen is de staat van beleg afgekondigd, in April. Vóór die tijd zijn wij weer in den Haag geweest op de generale staf en wij hebben daar besproken de quaestie van de 21. Ik heb opgegeven die bekende uniformzaak in Amsterdam; we hebben daar veel werk gemaakt van die quaestie met die uniformen en daar hadden we een aantal verdachten, maar het bewijs was uitermate zwak en wij hebben die gelegenheid toen aangegrepen om de hoofdpersonen van de uniformzaak meteen op de lijst te zetten, d.w.z. de mensen, die gevaarlijk waren en dus geïnterneerd moesten worden. Daarbij hoorde een zekere *Latieux* en een zekere *Woud.* Wij hebben toen ook *Feldmeijer* opgegeven.

We hadden in die vergadering ook besproken of we *Mussert* zouden arresteren bij de 21. Dat is met algemene stemmen verworpen, omdat men eigenlijk vond, dat *Mussert* te onbenullig was om hem de eer aan te doen tot de 21 te behoren, die als staatsgevaarlijk werden opgepakt. Minister *de Geer* heeft toen nog een radiorede gehouden, als inleiding. De Rijksrechercheurs zijn er op af gestapt en hebben deze mensen allemaal gearresteerd en later zijn ze naar een plaats in Frankrijk overgebracht, waar ze door de Duitsers werden achterhaald en losgelaten. Dat was de eerste stap, die wij deden aan de hand van de lijsten, die wij toen hadden. Toen zijn de Meidagen gekomen en er was met de Regering afgesproken, dat wij een code-telegram zouden krijgen. Dat code-telegram was heel eenvoudig opgesteld, nl. N. van Nederlanders en V. van Vreemdelingen, dat was dan samengevoegd tot het code-telegram Nico-Vester. Dat telegram is in mijn bezit, dat heb ik nog gevonden.

Wij moesten alle Nederlanders en alle vreemdelingen arresteren, die op de lijsten stonden, die door de opperbevelhebber waren goedgekeurd en waarvan wij de uitvoerders waren om deze mensen te interneren. Het telegram ontving ik thuis 's ochtends om 5.10 uur en ik ben toen onmiddellijk met het telegram gegaan naar het hoofdbureau van politie. Wij zijn als directeur van politie niet zo behoorlijk geoutilleerd, we hadden één telefoon, waar ik natuurlijk niets mee kon beginnen. Ik ben naar het hoofdbureau van politie te Amsterdam gegaan en heb daar met de burgemeester de heer *de Vlugt* 4 dagen en 4 nachten gezeten, voor die internering. De Rijksrechercheurs, ik had er in die dagen acht, zijn met mij naar het hoofdbureau gegaan, want we hadden de hele outillage van het hoofdbureau te onzer beschikking. We hebben toen nog weer alle burgemeesters opgebeld om te zeggen: heren, het telegram Nico-Vester is gekomen en denkt u er aan alleen die mensen te arresteren, die op de lijsten staan, waaraan de opperbevelhebber zijn goedkeuring heeft gehecht. Ik moet daar nog even bij vertellen, dat wij van de Regering hadden gekregen de Rijkswerkinrichting in Hoorn voor het opbergen van ongeveer 900 mensen. Toen men, tussen haakjes,

eenmaal met de internering was begonnen, was er in Hoorn niets klaar, want de marine had daar rustig nog haar touwen, trossen, enz. laten liggen, zodat er nog voor geen 100 mensen plaats was. Maar dat was nog niet eens het ergste. Het was afgesproken, en dat wisten de burgemeesters, dat er niet meer gearresteerd mochten worden dan de mensen, die op de lijsten stonden. In die vier dagen hebben we 10 000 geïnterneerden voor het ressort Amsterdam alleen gehad. Iedereen heeft toen maar gegrepen, de soldaten, de sergeanten, de luitenants, de burgemeesters. Ik heb de Markthallen in gebruik gehad, ik heb Hoorn in gebruik gehad, ik heb midden in Amsterdam, in de Jordaan, waarvoor ik ook nog extra-politie moest uittrekken, een heleboel N.S.B.-ers gehad, waarvan ik, eerlijk gezegd, niet wist of die mensen er levend af zouden gekomen zijn, ja dan neen, want de Jordaan was dermate geladen, zodat ik in doodsnood gezeten heb, omdat ik dacht, ze gaan er nu aan. Van de scheepvaartinspectie heb ik de „Coen" gekregen, die op het IJ lag, en daar was ik al erg blij mee, omdat ik toen weer een 2000 N.S.B.-ers op dat schip neer kon zetten. De transporten gingen reeds naar de „Coen" toe en toen werd er opgebeld: begin daar a.u.b. niet aan, want dat schip is helemaal niet zeewaardig; bovendien, de spanten zijn er nog niet in, dat schip is eenvoudig een notedop en als die mensen zich gaan verplaatsen uit angst voor de bombardementen, gaat dat ding kapseizen en verdrinken ze. Toen heb ik de Levantkade, waar gewoonlijk de Chinezen zaten, moeten vrijmaken en wij hebben ze toen daar maar ingedaan. Eerlijk gezegd, was het mensonwaardig. Wij hebben ook doden gehad. Als u die regeling leest, dan was het keurig voorzien, de mensen konden bagage meenemen, maar voor vele mensen waren er geen geneesmiddelen, zo voor suikerpatiënten geen insuline, bovendien was op de meeste plaatsen geen sanitair. In die vijf dagen zijn er onbeschrijflijke toestanden geweest. Van die 10 000 mensen zijn er ten slotte, na schifting, 6500 opgeborgen. Er kwamen bovendien uit Arnhem, 's-Hertogenbosch, Leeuwarden en den Haag ook nog mensen. Ik heb toen die trein gezien met 1000 mensen, waarbij er vier doden waren (onder bevel van luitenant *van Gellikum*).

Dat kwam allemaal de vesting Amsterdam binnen. Dus men heeft totaal niet aan de opdrachten vastgehouden, die aan de burgemeesters, enz. waren verstrekt. Er waren geen plaatsen om al die mensen onder te brengen. De gevolgen zijn niet uitgebleven natuurlijk, want we waren net een beetje tot rust gekomen, toen we maar liefst 250 aanklachten na die week kregen in zake wederrechtelijke vrijheidsberoving. Vele politieambtenaren en burgemeesters zaten met gebrande vingers. Zij grepen alle mogelijke mensen, die ze niet mochten grijpen. Toen heb ik onmiddellijk de lijsten, die ik had, laten vernietigen, want, als de Duitsers komen, dacht ik, zitten we in de grootste nood. Dus bij het verhoren heb ik mijn Rijksrechercheurs de opdracht gegeven om de burgemeesters e.a. in de mond te geven, wanneer gevraagd werd, die man stond zeker op de lijst, ja te antwoorden. Dan was het goed, want ze mochten alleen op last van de opperbevelhebber arresteren. De Duitsers en de N.S.B.-ers waren er natuurlijk erg op gebrand, dat die burgemeesters e.a., die dat gedaan hadden, voor het gerecht zouden komen. Bij die 250 zaken was ook die zaak van mevrouw *Mussert*, die in Hilversum aangehouden was en aan de lijve gefouilleerd. Ze stond ook niet op de lijst. Die zaak heeft nog het langst geduurd, maar is ten slotte ook gered. Van die 250 zaken is er geen enkele zaak voor de rechter gekomen, omdat de Rijksrechercheurs hebben meegeholpen de burgemeesters e.a. dat argument aan de hand te doen. Dat is ongeveer in a nutshell — ik ben ongeveer aan de bezetting toe — zoals de zaak toen gelopen is.

3949. De **Voorzitter:** Ik vond wat u ons hebt medegedeeld zeer interessant, daarom heb ik u niet willen onderbreken. Maar nu mag ik misschien terugkomen op hetgeen wij eigenlijk meer speciaal wilden horen in verband met de wisseling van het opperbevel. Zoals u weet, zijn er grieven geuit over de quaestie, dat de staat van beleg niet eerder is ingevoerd.

A. Daar kan ik u kort en krachtig op antwoorden, dat was wat Justitie betreft niet nodig. Wij hadden uit het Wetboek van Strafrecht, Strafvordering en uit de Vreemdelingenwetten, de wet van 1849 en de wet van 1918 voldoende macht voor de justitie om ten opzichte van gevaarlijke Duitsers, vreemdelingen en gevaarlijke Nederlanders te handelen. Wij hadden dus voldoende gezag om tegen die mensen krachtdadig op te treden. Wij hadden geen staat van beleg nodig, wat de justitie betreft.

3950. De **Voorzitter:** Maar kunt u zich niet indenken, dat de militaire autoriteiten niet tevreden waren met de bevoegdheden, die er voor de Overheid bestonden? Zij wensten meer en aan de hand van de staat van beleg hadden ze meer kunnen doen. Dat is nu het punt, waar het voor ons om draait.

A. Dat kan ik natuurlijk niet beoordelen. Ik kan niet beoordelen of uit militair oogpunt, wat betreft inundaties, enz. een staat van beleg beter ware geweest. Ik mag dat ook niet beoordelen. Ik weet wel, dat er tussen het militair gezag en ons, de procureurs-generaal, een zeer behoorlijke verstandhouding bestond. Wij hebben het nooit gevoeld, anders hadden wij zeker in de vergadering van procureurs-generaal bij de heer *Gerbrandy* of bij de vorige Minister er op aangedrongen, dat de staat van beleg werd uitgeroepen. Maar wij hebben het nooit als een gemis gevoeld, dat hij er niet was.

3951. De **Voorzitter:** Is het ook nooit als een klacht in die besprekingen met militairen naar voren gebracht, dat zij daar eigenlijk mee zaten te houden?

A. Neen. De keren, dat wij met militairen gesproken hebben, hebben wij nooit het gevoel gehad, dat het werkelijk zo dringend noodzakelijk was, dat de staat van beleg kwam. De staat van beleg was natuurlijk makkelijk geweest om die registreringen door te zetten, maar aangezien wij dat civiel overnamen, het dus voortaan deden met onze macht, toen liep dat goed. Ik heb het altijd zo gezien. Er was een samenwerking tussen de militairen in de staat van oorlog en de procureurs-generaal als fungerend directeuren van politie met al de machtsmiddelen, die wij te hunner beschikking stelden. Er is nooit enige wrijving geweest.

3952. De **Voorzitter:** Maar was er voldoende bevoegdheid om mensen uit bepaalde provincies uit te wijzen? Dat is toch pas met de staat van beleg gekomen?

A. Wat de vreemdelingen betreft, hadden wij voldoende macht. Elke vreemdeling, die gevaarlijk was voor de openbare rust, konden wij, zelfs met het vestigingsverdrag, wegdoen. Met Nederlanders was het moeilijker. Maar het was nog niet nodig om Nederlanders op te pakken. Toen het nodig werd om die 21 mensen weg te nemen, is de staat van beleg afgekondigd.

3953. De **Voorzitter:** Ja, maar de grief is meer geweest, dat overal bij al die versterkingen mensen kwamen, veel meer dan hun lief was. De redenering, althans van een aantal getuigen, die wij hier gehoord hebben, was, dat ze daar niet voldoende tegen konden optreden en dat het dan eventueel over de burgerlijke autoriteiten moest lopen, maar dat dat vaak niet goed voor elkaar kwam!

A. Ik heb de oorlog '14—'18 ook meegemaakt en ik ken deze klachten van de heren militairen. Het zijn altijd weer dezelfde klachten, nl. dat er gezegd wordt: onze fortificatiën, enz. lopen gevaar. Als men mij politietoezicht had gevraagd in zulke gevallen, dan kun je bijstand van Rijkspolitie geven, als het een belangrijk werk is. Dan jaagt de Rijkspolitie die mensen wel weg. Over de grote, belangrijke dingen is er bij mij, en ik heb herhaaldelijk met G.S. III ook gesproken, nooit over gesproken, dat men zo graag die staat van beleg had. Wat Justitie betreft, was het niet nodig.

3954. De **Voorzitter:** Dus u gelooft niet, dat eventueel die staat van beleg tegen spionnage preventief zou hebben gewerkt?

A. Neen, geen sprake van. U weet misschien, hoe de afweer van de spionnage geregeld was. Over het land lag een net van inlichtingendiensten. Die diensten gaven hun berichten door naar *Broekhof* in Amsterdam. *Broekhof* splitste dit, het ene gedeelte ging naar Justitie toe, het andere gedeelte ging naar G.S. III toe. Wat naar Justitie ging, kwam terug bij de procureurs-generaal, voor zover er strafbare feiten waren gepleegd, en de Rijksrecherche met de verschillende procureurs-generaal onderzocht de spionnage. Wij hebben talloze spionnagezaken onderzocht. Voor die contrôle op spionnage was helemaal de staat van beleg niet nodig. De justitie was daartoe volkomen in staat en behoorlijk geoutilleerd, want ik had in Amsterdam acht rechercheurs, dat waren oude brigadiers van de gemeentepolitie in Amsterdam. Die mensen waren geverseerd in het opsporen van strafbare feiten, die mensen hebben op die spionnagezaken gezeten. Ze hebben menige Duitser over de grens gekregen. Er zijn heel wat zaken geweest. Misschien kent u de zaak van *Flessche*, de bekende man van *Rebholz* in Amsterdam van die grote bank, die daar in die Joodse geschiedenis heeft gezeten. Die *Flessche* is ook door de Rijksrecherche opgespoord en *Oldag*, ook een zeer bekende spion; *Ulrich*, een spion, die door de recherche achternagezeten werd. Er was voldoende afweer tegen spionnage door de Rijksrecherche. Alles, wat die inlichtingendiensten brachten, dat waren de burgerlijke

inlichtingendiensten en wat we nog van de militaire inlichtingendiensten kregen, werd door de Justitie behoorlijk nagezocht en behandeld. Daar was de staat van beleg dus ook niet voor nodig. De staat van beleg geeft hun alleen het recht tot schorsing of opheffing van de grondwettige wetten. Wij hebben geen behoefte gehad om verenigingen, vergaderingen, loterijen, de drukpers aan banden te leggen. Als er eclatante dingen waren geschied, dat wij bij ons zelf hadden gezegd, nu hebben we toch eigenlijk de staat van beleg nodig..... Dat gevoel is geen ogenblik bij ons opgekomen.

3955. De **Voorzitter:** Ten aanzien van het voorhanden zijn van wapens bij verdachte elementen?

A. Heeft men voldoende aan de vuurwapenwet en aan de wapenwet? We hadden b.v. huiszoekingsmogelijkheden te over.

3956. De **Voorzitter:** Maar hoe is het dan toch mogelijk geweest, dat er overal zoveel wapens verspreid waren onder de burgerij? Dat is een interessante vraag, die hier misschien even beantwoord kan worden. Daar is achteraf toch wel grote critiek op geweest.

A. Dat is hetzelfde euvel, waarover we nu zo ontdaan zijn, dat er zoveel wapenen in omloop zijn. Met de beste wil van de wereld kunnen wij op het ogenblik ook niet weten hoe die zaak in elkaar zit. De militairen hadden het er naar mijn gevoel zeker niet uitgehaald. Dat is mijns inziens altijd een vergissing bij de militairen. Zij menen, dat als ze eenmaal de staat van beleg hebben, dat dan alle macht, die er is, in hun handen is gelegd. Maar dan hebben ze niet meer macht dan de Justitie heeft, wat betreft de huiszoeking. Als ik vermoed, dat er ergens een dump is van wapenen bij deze of gene, dan laat ik een huiszoeking doen. Voor elke handeling moet men toch eerst de inlichtingen hebben, waar ze zitten. Ik weet waarachtig wel wat er in Amsterdam te koop is, want ik zit er reeds van 1918; ik heb mijn hele leven achter wapenen aan gedraafd en gezocht, ik kan u daar uren achtereen over vertellen, wat ik natuurlijk niet zal doen, maar het is altijd op niets uitgedraaid. Je krijgt de meest fantastische verhalen. Mijnheer, nu zitten ze hier. U moet onmiddellijk komen. En als je dan direct een van de beste Rijksrechercheurs er op af stuurt, dan was er niets aan de hand. Er werden kisten gepakt met goederen van een toneelvereniging. En zo gaat het maar door. Militairen hebben bij zich zelf de indruk, dat zij het wel even op zullen knappen, maar wij zijn de mensen van de practijk. Ik heb nu bijna 40 O.M.-jaren achter de rug, ze hoeven mij dus heus geen oren aan het hoofd te naaien. Voor dat werk moet men inlichtingen hebben en of men nu die inlichtingen aan Justite geeft of aan de militairen, het komt er op neer, hoè zijn die inlichtingen. Onze inlichtingen waren beter dan de inlichtingen die G.S. III had.

3957. De **Voorzitter:** Maar hadden ze waarborgen, dat het vlot verliep? Een van de getuigen heeft ons medegedeeld, dat er in zijn vak een huis was, wat zeer verdacht was. Daar kwamen elementen, die zeer verdacht waren, terwijl ze naar zijn mening daar eigenlijk heel weinig tegen konden doen. Kan dat juist zijn?

A. Er kunnen zich natuurlijk dergelijke gevallen voordoen. Maar daar hecht ik niet aan. Wij waren op ons voorman gezet door de Minister, die ons zei, denk er aan, bij alles wat er gebeurd, dat u buitengewoon actief bent en dat u op alle mogelijke dingen scherp let. Vandaar, dat wij eigenlijk niet van onze posten af waren, nooit uit onze huizen waren of uitgingen. Als men gekomen was met een behoorlijke zaak, dan werd er beslist werk van gemaakt, want wij waren daarvoor geoutilleerd, wij konden dat doen. Ik hecht geen waarde aan die verhalen. Ik heb die zelfde verhalen in 1914—1918 ook gehoord en ik moet u eerlijk zeggen: persoonlijk ben ik geen voorstander van die staat van beleg. Ik heb er de grootst mogelijke narigheden van gehad. Om een voorbeeld te noemen. In Utrecht, dat was in 1914—1918, ging men verordeningen maken. Als je ooit iets slechts gezien hebt van verordeningen maken door de heren militairen, de kantonrechter was een heel geschikte man, maar hij heeft gezegd: met een dergelijke verordening kan ik toch heus geen vonnis vellen. Toen is mijn vroegere collega, de latere procureur-generaal mr. *Reilingh*, die kapitein van de staf was, aangesteld om die verordeningen te maken.

Alles, dat is mijn inzicht, wat ze moesten doen, is even slecht en onaf. De militairen kunnen geen huiszoekingen doen. Ze willen het wel, maar ze kunnen het niet. Ik kan niet timmeren of metselen, maar ik kan wel Justitieman zijn, en de heren militairen kunnen misschien vechten, maar geen Justitieman zijn. Zo ligt de zaak. In de vergadering heb ik meermalen gezegd, heren laten wij in Godsnaam niet met die staat van beleg beginnen, want dan is onze ellende niet te overzien. Dan kunnen wij gaan duimen draaien en dan zullen de militairen ons vervangen.

Wij hebben ons apparaat kant en klaar staan. Het is goed en wij hebben de beste Rijksrechercheurs, die er zijn en de beste inlichtigen, laten we nu toch geen leken met dit apparaat laten werken. Het feit is geweest, ik kan niet over de anderen praten, maar ik weet, dat mijn collega's er precies hetzelfde over dachten, dat wij in die dagen, in dat jaar, dat er veel spionnage was, dag in dag uit aan het werk waren om de boel aan te vegen. Ik weet ook, dat de generale staf vier opperwachtmeesters had, die nog niet gelijk waren aan één Rijksrechercheur. Die mensen kenden het vak niet. Ze verknoeiden de zaak. Als ik alles vertel wat er gebeurd is, b.v. onze geheime rapporten lagen op de Engelse paspoortcentrale, terwijl zij bij de G.S. III hoorden te liggen. Ze slingerden bij alle mogelijke bevriende Mogendheden. Rijksrechercheurs zijn daarvoor indertijd naar Duitsland gevoerd, omdat er bij de Engelsen geheime rapporten zijn gevonden. Bij ons was de zaak behoorlijk geregeld en er was niets weggeraakt. Ik ben nog van mening, dat de Justitie alles heeft gedaan, wat ze doen kon. Terwijl het met de Justitie veel beter zo is gegaan, dan wanneer de staat van beleg afgekondigd was.

3958. De **Voorzitter:** Mag ik nog een vraag stellen met betrekking tot de censuur? Had men ten aanzien daarvan niet meer kunnen bereiken of was dat voldoende geregeld?

A. Is u bekend, dat in die dagen artikelen zijn verschenen, die gevaarlijk waren?

3959. De **Voorzitter:** Ik bedoel meer de censuur op de brieven en op hetgeen werd toegestuurd aan militairen en aan burgers in die gebieden, waar het over ging?

A. Daar kan ik u geen antwoord op geven, dat weet ik niet.

3960. De **Voorzitter:** Ik zou nog een vraag willen stellen over de afkondiging van de staat van oorlog.

De staat van oorlog is, zoals u zich misschien herinnert, 1 September afgekondigd. Maar daarbij is er een beperking aan de opperbevelhebber opgelegd, dat hij slechts van een aantal van zijn bevoegdheden gebruik zou kunnen maken. Vindt u dat juridisch een voor de hand liggende figuur, of wat is uw mening daarover?

A. Het zal het idee geweest zijn, dat men over het algemeen niet erg bereid was de militairen veel macht in handen te geven. Maar erg gelukkig vind ik het niet.

De **Voorzitter:** Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

J. A. VAN THIEL.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 11 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heer Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van de heer

CORNELIS WOUDENBERG,

oud 64 jaar, wonende te Amsterdam, lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, algemeen secretaris van de Partij van de Arbeid

Hij legt de eed af als getuige.

3961. De **Voorzitter:** Kunt u zich nog herinneren sinds wanneer de Minister van Defensie in contact heeft gestaan met een commissie uit de S.D.A.P. — waar u, naar ik meen, ook zitting in had — over de aangelegenheid der mobilisatieclubs?

A. Dat moet wel geweest zijn tussen September 1939 en November 1939. Maar een datum zou ik u niet kunnen zeggen.

3962. De **Voorzitter:** Toch al zo vroeg dus?

A. Ja, wij zijn na de mobilisatie, begin September 1939, vrij vlug begonnen met een poging om tot oprichting van mobilisatieclubs te komen en wij hebben ons toen onmiddellijk met de Regering in verbinding gesteld om iedere schijn te voorkomen, alsof dit een organisatie zou zijn, waarbij men op een of andere wijze het gezag zou willen ondermijnen. Dus het initiatief om contact te hebben is, als ik het mij goed herinner, van ons uitgegaan. Toen hebben wij, ik meen de heer *Vorrink,* en ik weet niet wie de tweede was, ik was er zelf niet bij, het kan ook de heer *van Dugteren* geweest zijn, ik vermoed toch wel iemand van het N.V.V., een bespreking gehad met Minister *Dijxhoorn.* Hij heeft toen in beginsel goed gevonden, dat wij de mobilisatieclubs zouden oprichten. Hij maakte alleen het voorbehoud, dat de generale staf geen bezwaren zou hebben. Toen is een periode gevolgd, die wel geduurd heeft tot Maart 1940, eer dat er eigenlijk een resultaat was, omdat de generale staf geen principiële, maar toch wel formele en practische bezwaren had.

Toen zijn er over en weer voortdurend besprekingen geweest tussen ons en de Minister, de Minister en de generale staf en ten slotte hebben wij ook, naar ik meen, tweemaal een bespreking met de generale staf gehad met de generaal *Winkelman* en de heer *van Voorst tot Voorst,* andere namen herinner ik me niet. In die tijd van die onderhandelingen hebben wij een reglement ontworpen. Dat is weer naar de Minister en naar de generale staf gegaan. Ten slotte hebben we over dat reglement een bespreking met de generale staf gehad en het resultaat, dat is niet zo lang voor Mei 1940 geweest eer het zover was, of het Maart of April was, weet ik niet meer, was, dat we het er over eens waren, dat die mobilisatieclubs zouden worden opgericht als er kwam een centraal bestuur, dat uit actief dienende militairen bestond en daarnaast mocht er wel van de besturen van het N.V.V. en der S.D.A.P. een commissie zijn, die met dat centrale bestuur contact hield, maar voor de generale staf blijft de verantwoordelijkheid bij die actief dienende militairen.

3963. De **Voorzitter:** Was u toen ook lid van de Eerste Kamer, of niet?

A. Neen.

3964. De **Voorzitter:** Ik vraag het daarom, omdat ik nog even terug wilde komen op die data, waarover u sprak. Wanneer het eerste contact heeft plaats gehad, interesseert ons nl. bijzonder. Met name of dat al geweest is, voordat de Regering in haar Memorie van Antwoord aan de Eerste Kamer, half November ongeveer, haar eerste standpunt openlijk heeft weergegeven. U vermoedt dus wel, dat het van te voren is geweest?

A. Ik denk, dat toen het contact tussen ons en de Minister wel heeft bestaan, tussen ons en de generale staf nog niet. Maar ik kan het niet met absolute zekerheid zeggen, want ik heb er helemaal geen gegevens meer van, die hebben we toen verbrand.

3965. De **Voorzitter:** Wat is uw indruk, schiepen de mobilisatieclubs, zoals deze eind 1939 zijn opgezet, een soort instantie tussen de gemobiliseerden en hun hiërarchieke chefs, of vindt u dat niet juist geformuleerd?

A. Helemaal niet. Ik herinner me zelfs, dat in het reglement, waaraan de generale staf ten slotte zijn goedkeuring hechtte en dat toen ook door de Regering, in ieder geval door de Minister, is goedgekeurd, de formulering voorkwam, die dat uitsloot. Dat was juist het critieke punt, waar het bij de generale staf om ging.

3966. De **Voorzitter:** Maar dat was, toen er al een tijd lang onderhandelingen hadden plaats gevonden, ook met de militairen zelf. Maar, zoals u het oorspronkelijk geprojecteerd had in November?

A. Dat is in ieder geval ook mijn bedoeling niet geweest. Of onze formulering aanvankelijk onvoldoende is geweest voor de generale staf, herinner ik mij niet. Maar de bedoeling is het niet geweest. Dat blijkt wel hieruit, dat wij zelf, als ik mij niet vergis, in de critieke toestand, waarin het land verkeerde, het initiatief hebben genomen om met Minister *Dijxhoorn* eerst er over te spreken, voordat wij aan het werk gingen. Wij zijn ook niet aan het werk gegaan, voordat de overeenstemming er was. Toen we goed en wel aan het werk waren, was de 10de Mei er.

3967. De **Voorzitter:** Dus effect heeft de zaak toch niet gehad?

A. Neen.

3968. De **Voorzitter:** De bedoeling van die clubs was niet partijpolitiek in engere zin, maar.....

A. Neen, de bedoeling van die clubs was nadrukkelijk contact te bewaren van de gemobiliseerde leden van het N.V.V. en de S.D.A.P. met hun organisaties en ze zouden dat doen op een wijze, die men ongeveer gelijk kon stellen, maar dan gespecialiseerd op de richting van de beweging, met een deel van het werk van O. & O. Het zou cursorisch werk zijn, ontwikkelen en het zou gemengd worden met ontspanningswerk, waardoor er een band bleef bestaan met de S.D.A.P. en het N.V.V. voor de leden van die organisaties. We hebben zelfs in de besprekingen met Minister *Dijxhoorn* en ook met de generaal *Winkelman* ten slotte nog afgesproken, dat we zouden zorgen, dat O. & O. en onze mobilisatieclubs elkaar niet in de wielen reden, niet tegenwerkten, maar integendeel, waar dat mogelijk was, met elkaar zouden samenwerken, en eventueel samen iets te doen, waardoor er geen versplintering was, maar waardoor er zeker geen wrijvingen zouden ontstaan.

3969. De **Voorzitter:** Heeft u in het algemeen nog iets over deze aangelegenheid mede te delen?

A. Dit is misschien te uwer informatie. Ik heb veel moeite gedaan om nog eens te weten te komen uit wie die twee commissies hebben bestaan. Ik ben er niet helemaal in geslaagd, want als ik me goed

herinner, hadden de beide commissies vijf leden en ik kan er maar vier van ieder terugvinden.

De burgercommissie bestond uit de heren *van Dugteren, Klein* (voorzitter van de Bouwarbeidersbond), *Vorrink en Woudenberg*. De vijfde man weet ik niet meer.

De militaire commissie bestond uit de heren *mr. Wiarda* (die naar ik meen nu nog in militaire dienst is, hij was toen in Alkmaar als luitenant), *Sem Bonn* (een gemobiliseerd infanterist, niet gegradueerd), *Chris de Vries* (een man, die nu bij het N.V.V. in de P. C. Hooftstraat is), *Evert Vermeer* (Tweede Kamerlid). Hierbij was ook een vijfde, die ik me niet meer herinner.

De **Voorzitter:** Wij danken u zeer voor uw inlichtingen.

C. WOUDENBERG.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 16 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

GIJSBERTUS JACOBUS SAS,

oud 55 jaar, wonende te Washington D.C. U.S.A., generaal-majoor, militair attaché te Washington, oud-militair attaché te Berlijn.

Hij legt de eed af als getuige.

A. Als ik even iets zeggen mag, Mijnheer de Voorzitter, er werd mij verzocht alle in mijn bezit zijnde stukken, welke voor het onderzoek van belang kunnen zijn, mede te brengen, aan welk verzoek ik natuurlijk niet heb kunnen voldoen, omdat ik het te laat gehoord heb. Ik heb in Washington verschillende stukken, die op dit verhoor betrekking hebben; ik kan u die stukken eventueel achteraf nog altijd doen toekomen.

De **Voorzitter:** Als u achteraf van mening is, dat ze van belang zijn.

A. Ik denk, dat ik waarschijnlijk in de loop van dit verhoor wel enkele stukken zal aanduiden, die in mijn bezit zijn.

4349. De **Voorzitter:** Als eerste vraag zou ik u de volgende willen stellen. Heeft de toenmalige opperbevelhebber generaal *Reynders* u ook opgedragen, geen inlichtingen meer te verstrekken aan Hare Majesteit de Koningin, aan de Minister van Defensie of andere autoriteiten? Herinnert u zich daar iets van?

A. Ja, inderdaad. In de maand October 1939 — ik kwam herhaaldelijk uit Berlijn naar Nederland — was de zaak zo gegroeid, dat ik behalve met de opperbevelhebber, generaal *Reynders,* ook sprak met Minister *Dijxhoorn* en Minister *van Kleffens* omtrent aangelegenheden, die betrekking hadden op de mobilisatie van het Duitse leger, in verband met de komende gebeurtenissen. Op zekere dag heeft zich voorgedaan — dat moet, geloof ik, geweest zijn in de tweede helft van October 1939 —, dat generaal *Reynders* tegen mij gezegd heeft: „Ja, eigenlijk bevalt mij dat helemaal niet, zoals je dat doet op het ogenblik. Je komt niet alleen bij mij, maar je ziet ook de Ministers *Dijxhoorn* en *van Kleffens,* en dat bevalt me helemaal niet. Ik wens, dat je alleen met mij spreekt en niet met de andere heren." Het heeft zich ongeveer aldus afgespeeld, als ik me wel herinner: In het Kabinet van Minister *Dijxhoorn* waren enige besprekingen gehouden, generaal *Reynders* heeft me daarna meegenomen in zijn auto en op het Plein zei hij tegen me, met nog enige sterke uitdrukkingen, dat ik alleen met hem mocht spreken en niet met de anderen.

4350. De **Voorzitter:** Kunt u dan misschien toelichten, hoe de hiërarchische verhouding precies was?

A. Ik stond onder de opperbevelhebber van land- en zeemacht. Deze was mijn chef. In wezen kon generaal *Reynders* mij dat verbod natuurlijk opleggen. Maar het is natuurlijk niet juist, omdat het heel vaak om de nuances ging. De Minister van Oorlog had mij — juist om eens de stemming te horen — herhaaldelijk gevraagd bij hem te komen. Naderhand is die practijk bestendigd gebleven. Ik heb wel degelijk daarna nog verschillende malen met Minister *Dijxhoorn* gesproken.

4351. De **Voorzitter:** Maar op het ogenblik b.v., onder wie staat u nu?

A. Ik sta als militair attaché op het ogenblik onder de chef van de generale staf. Oorspronkelijk, toen ik in April 1939 in Berlijn kwam, stond ik rechtstreeks onder de Minister. Dat is veranderd bij de mobilisatie in 1939, toen ben ik gekomen onder de bevelen van de opperbevelhebber van land- en zeemacht.

4352. De **Voorzitter:** Hoe was de verhouding met het Departement van Buitenlandse Zaken, was dat een administratieve band of ook niet?

A. Neen, er was geen administratieve band. Het was eigenlijk meer een diplomatieke band, omdat ik per slot van rekening min of meer in diplomatieke dienst was en men het natuurlijk ook van Buitenlandse Zaken wel op prijs stelde zo nu en dan te horen wat er gaande was uit de mond van een dergenen, die ter plaatse waren.

4353. De **Voorzitter:** U hebt waarschijnlijk ook kennis genomen van de brochures, die de heren *Dijxhoorn* en *Reynders* geschreven hebben. Ik kan u misschien even meedelen wat er staat op pagina 26 van de brochure van oud-Minister *Dijxhoorn.* Daar zegt deze:

> „De betekenis, welke men aan deze passages moet toekennen, kan eerst naar waarde worden geschat, indien men weet, dat generaal *Reynders* aan één onzer belangrijkste berichtgevers, de militaire attaché te Berlijn — die tijdig voor het naderend onheil op 12 November had gewaarschuwd —, heeft medegedeeld, dat hij in zijn berichtgeving weinig vertrouwen stelde. In gelijke zin heeft de generaal zich ten aanzien van deze berichtgever tegenover mij uitgelaten."

Is u daar iets van bekend?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter! U moet natuurlijk in dit verband ook nog lezen, wat er in de tweede brochure van generaal *Reynders* staat, nl. die drie bladzijden, die hij gewijd heeft, zonder mijn naam te noemen, aan de militaire attaché in Berlijn.

4354. De **Voorzitter:** Ja. Dat is op blz. 42. Dus u hebt ze allebei gecontroleerd?

A. Ja, inderdaad.

4355. De **Voorzitter:** Wat daar wordt medegedeeld, is dat in de grote lijn juist?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter!

4356. De **Voorzitter:** Het eerste dus wel?

A. Het eerste van de heer *Dyxhoorn* is juist. Dat van generaal *Reynders* is niet juist. Daar staat een pertinente onwaarheid in en het is zelfs zodanig onwaar, dat ik er over gedacht heb mij in de pers daartegen te verweren. U zult daar een alinea in aantreffen — ik ken deze op het ogenblik natuurlijk niet meer van buiten —, waarin staat, dat de militaire attaché vóór die beroemde Novembercrisis in 1939 (dat is vermeld in de tweede brochure) reeds herhaaldelijk enkele data had genoemd, welke intussen niet waren uitgekomen. Dit is een pertinente onjuistheid, een onwaarheid. Er is door mij nooit één datum genoemd vóór November 1939.

[*De brochure wordt daarna aan getuige overhandigd.*]

> „Aan de hand van de gegevens van bedoelde relatie" — zo schrijft generaal *Reynders* — „had de attaché reeds enkele keren een datum gemeld, waarop de Duitsers ons zouden aanvallen, welke voorspellingen niet waren uitgekomen."

Dit is onjuist. De eerste keer, dat ik een datum mededeelde, is geweest op 8 November, waarbij ik teruggekomen ben uit Berlijn en daar in een kleine Ministerraad — ik bedoel met klein, dat er

enkele Ministers aanwezig waren, alsmede generaal *Reynders* en de secretaris van de Ministerraad — heb medegedeeld, dat op 12 November de Duitsers ons land zouden binnenvallen.

4357. De **Voorzitter:** Maar de rest van de mededelingen?

A. De rest van de mededelingen is ook niet geheel juist. Daar staat nl. een verhaal in, dat ik o.a. bij oud-Minister *Colijn* geweest ben en dat ik mij te zijnen huize had vervoegd en dat ik, zonder mij te laten aandienen, tot zijn studeerkamer was doorgedrongen en blijk had gegeven in een zeer overspannen toestand te verkeren. Dat is ook onjuist. Ik ben inderdaad bij dr. *Colijn* aan huis geweest. Het was de eerste keer, dat ik in het woonhuis van dr. *Colijn* geweest ben, en u kunt wel aannemen, Mijnheer de Voorzitter, dat ik die butler of die dienstbode, of wie het ook geweest is, niet op zij geschoven heb en alle deuren opengerukt heb om te kijken, waar de heer *Colijn* zich bevond op dat ogenblik. Ik ben op normale wijze binnengekomen en ik ben aangediend bij de heer *Colijn* in zijn studeervertrek en heb daar gezegd, wat mij op dat ogenblik op het hart lag.

4358. De **Voorzitter:** Had u een bepaalde reden om u tot dr. *Colijn* te wenden? Kende u hem van vroeger?

A. Ja, ik kende hem van vroeger, omdat ik lange jaren aan het Departement werkzaam was geweest. Het is een lang verhaal, maar toen ik op 8 November teruggekomen ben met die alarmerende mededeling en ik in de volgende dagen gezien heb, dat de Regering eigenlijk niets deed, ben ik in een soort gewetenscrisis gekomen. Op de morgen van de 10de November, dat is Vrijdags geweest, was ik weer op het Departement en met mij waren nog enkele andere officieren en ambtenaren zeer verontrust over de komende gebeurtenissen. Wijlen de heer *Goseling* heeft dat meegemaakt. Ik ben in een soort gewetenscrisis geraakt. Ik dacht: „Heb ik nu eigenlijk wel alles gedaan om de Regering er van te overtuigen in welke moeilijke omstandigheden wij binnen enkele dagen kunnen komen? Heb ik inderdaad wel alles gedaan om die heren te overtuigen, ook in de Ministerraad?" Toen ben ik eerst naar admiraal *Furstner,* de toenmalige commandant van de zeestrijdkrachten, gegaan op de Badhuisweg, die op zijn, mij van de Hogere Krijgsschool bekende manier in zijn kamer liep te ijsberen. Toen ik bij hem kwam, heb ik gezegd: „Admiraal, het is verschrikkelijk op het ogenblik, er gebeurt niets. Ik kan dit zo niet meer aanzien, want misschien overvallen de Duitsers ons over twee dagen of binnen twee dagen en dan zegt naderhand het Nederlandse volk tegen ons: Wat hebben jullie eigenlijk gedaan om te zorgen, dat iedereen er van overtuigd was en dat alle maatregelen genomen waren, enz.". Verder zei ik tegen admiraal *Furstner:* „Admiraal, ik ben van plan om naar dr. *Colijn* te gaan om hem een uiteenzetting van zaken te geven en hem te vertellen, wat ons eigenlijk boven het hoofd hangt en zijn hulp in te roepen als goed vaderlander om te trachten de zaak in beweging te krijgen." Dat is de overweging geweest, waarom ik naar de heer *Colijn* ben gegaan. Dus wat hier in de tweede brochure staat, in de eerste plaats de alinea, die ik straks voorgelezen heb, is absoluut onjuist en het tweede geval is gekleurd. Dat is niet zo gebeurd. Nadat ik dr. *Colijn* ingelicht had over hetgeen er te gebeuren stond, meen ik, dat hij 's middags getelefoneerd heeft met generaal *Reynders* — geen briefje geschreven, maar getelefoneerd — en gezegd heeft, dat hij geen geloof moest hechten aan hetgeen ik zei, omdat ik volkomen overspannen was. Dat schijnt ongeveer de toedracht van zaken geweest te zijn, voor zover mij bekend.

4359. De **Voorzitter:** Van wie was dat een uiting?

A. Van dr. *Colijn* aan generaal *Reynders.* Dat heeft 's middags plaats gevonden, want ik ben 's middags, toen ik de heer *Colijn* gesproken had, teruggegaan naar het algemeen hoofdkwartier en heb eerst generaal *van Oorschot* bezocht, tegen wie ik enige harde woorden heb gezegd. Ik ben weggewandeld en heb de deur achter mij dichtgeslagen, terwijl ik riep: „Nu ga ik naar de Koningin."

Ik ben toen overste *Phaff* tegen het lijf gelopen en samen zijn wij naar het Paleis van de Koningin gegaan. Ik moest even antichambreren, waarna generaal jhr. *de Jonge van Ellemeet* binnenkwam en tegen mij zei: „Er is telefoon van generaal *Reynders* en hij verbiedt je met de Koningin te spreken." Ik heb gezegd: „Dat is goed, ik kan natuurlijk niet verder gaan. Dan zal ik eerst mijn boodschap voor de Koningin afgeven". Dat heb ik toen ook bij monde van overste *Phaff* gedaan, d.w.z. ik heb het aan overste *Phaff* medegedeeld en deze heeft het aan de Koningin overgebracht.

4360. De **Voorzitter:** Mag ik nog even terugkomen op wat u zegt van dr. *Colijn.* Die uitlating, dat u in overspannen toestand was, is toch zo gedaan?

A. Ja, inderdaad.

4361. De **Voorzitter:** Dus dat was de indruk van dr. *Colijn,* al of niet te recht? Laten wij dat in het midden laten.

A. Natuurlijk.

4362. De **Voorzitter:** Hebt u zelf nog iets te zeggen over de quaesties, die daarmee verband houden? U is toen in Berlijn blijkbaar zeer goed geïnformeerd geweest ten gevolge van het feit, dat die Duitse generaal zeer mededeelzaam was. U wist, dat hij van alles op de hoogte kon zijn, dus u had te recht de indruk, dat het zo was. Die waarschuwingen, die u toen gedaan hebt, zijn een paar maal niet uitgekomen, omdat in Berlijn plotseling achteraf de zaak gewijzigd werd. Maar toen is puntje bij paaltje gekomen en hebt u in Mei weer gewaarschuwd en toen is het wèl gebeurd. Kunt u daar nog iets over meedelen wat van betekenis is?

A. Wilt u het hele verhaal horen, Mijnheer de Voorzitter? Dat duurt waarschijnlijk enige uren.

De **Voorzitter:** Dat is niet de bedoeling. U kunt ons misschien wel vertellen waar u eventueel critiek hebt op de leiding hier. Dat is voor ons eigenlijk van meer betekenis.

A. In April 1939 ben ik voor de tweede keer naar Berlijn gegaan. De eerste keer ben ik militair attaché geweest in Berlijn in 1936, nl. van 1936 tot 1937. Vervolgens ben ik hier teruggekomen als de rechterhand van generaal *Reynders* in de functie van hoofd van de afdeling operatiën, tot na de inval in Tsjecho-Slowakije. In Maart 1939 werd ik bij generaal *Reynders* geroepen, die mij zeide, dat de Regering besloten had om nu, na de inval in Tsjecho-Slowakije, opnieuw een militaire attaché naar Berlijn te zenden. Ditmaal met vaste standplaats; de vorige keer was ik heen en weer reizende, d.w.z. per maand 10 dagen in Berlijn en ongeveer 20 dagen in den Haag. Nu zou het een vaste betrekking worden met standplaats in Berlijn. Generaal *Reynders* zei er bij: „Ik ben eigenlijk van mening, dat jij, in verband met je relaties, de enige bent, die daarvoor in aanmerking komt, en ik zou je dus willen vragen: ben je bereid te gaan"? Na één of twee dagen bedenktijd heb ik het aanbod aangenomen. Ik ben naar Berlijn vertrokken en heb daar weer teruggevonden mijn oude relatie van vorige jaren, een man, die ik toen al zeven jaren kende, de toenmalige kolonel *Oster,* naderhand generaal *Oster,* de tweede of de derde man uit de Duitse contra-spionnage (Abwehrdienst). Gedurende die zomer van 1939, de maanden April, Mei, Juni, Juli, werd het voor mij als militair attaché volkomen duidelijk, dat er een oorlog op komst was, en ik heb dat ook herhaaldelijk gerapporteerd. Het is ook zo uitgekomen. We hebben dus eerst de mobilisatie gehad in Augustus 1939; op grond, geloof ik wel, van mijn berichtgeving is die mobilisatie zeer tijdig afgekondigd en daarna heeft generaal *Reynders* mij ook, in begin September, een compliment gemaakt over mijn berichtgeving. Ik had op het verzoek van *Oster* verschillende boeken, die in het buitenland gepubliceerd waren, in Duitsland binnengebracht, juist speciaal voor die afweerdienst, o.a. een boek, dat van grote betekenis was, getiteld: „Die Revolution des Nihilismus" van *Rauschning.* Ik heb het grondig bestudeerd tijdens een ongesteldheid, opgelopen tijdens een tocht, die wij in Polen gemaakt hebben, en daarna de strekking nog eens met *Oster* besproken.

Ik ben toen tot de conclusie gekomen (neergelegd in een brief aan de opperbevelhebber van land- en zeemacht, gedateerd 28 September 1939), dat Nederland ditmaal niet meer aan een invasie zou ontsnappen, maar dat ditmaal het *von Schlieffen*-plan zou worden uitgevoerd, met de sterke rechtervleugel door België en Nederland. Dat was één conclusie en de tweede conclusie was, dat over zes weken de spanning in het Westen zou beginnen. Telt u maar op: 28 September en zes weken, dan krijgt u begin November. Dat is inderdaad ook zo uitgekomen; in November 1939 begon de spanning in het Westen. Tot dusver was mijn verstandhouding met generaal *Reynders* zeer goed geweest, getuige ook wel het compliment, dat hij mij gemaakt had over mijn berichtgeving. Maar in begin October had ik een nieuw gesprek met mijn vriend kolonel *Hans Oster,* waarbij ik tegen *Oster* zei: „Nu, je zult zien, binnenkort begint het in het Westen en dan zullen wij dit keer niet meer aan het gevaar ontsnappen. Wij krijgen dan de opmars door het Westen, door Nederland. Want de Duitsers maken natuurlijk niet meer de fout, die zij in de eerste wereldoorlog begaan hebben door die beroemde zwaai om Zuid-Limburg heen te maken. Thans neemt men de kortste weg en gaat men er dwars doorheen." Toen zei

Oster tegen mij: „Nu, zover is het nog niet." *Oster* was een man van de Abwehrdienst en wist niet precies alles, wat er bij Operatiën rondging, maar hij heeft speciaal voor ons geïnformeerd hoe de zaak zat en zeide mij: „Neen, het is nog niet zover. Op het ogenblik is alleen België in bewerking en wanneer er verder iets komt, zal ik je wel waarschuwen." Een dag of veertien daarna is *Oster* bij mij teruggekomen en heeft gezegd: „Mein lieber Freund, du hast recht gehabt; jetzt ist auch Holland an die Reihe." Ik heb dat gerapporteerd en vanaf dat ogenblik is de verhouding tussen generaal *Reynders* en mij als een blad aan een boom omgekeerd, want toen kwamen er van mijn kant ongunstige berichten en generaal *Reynders* wilde dat bepaaldelijk niet geloven. De ontwikkeling der gebeurtenissen vindt u terug in het boek van *Gisevius* „Bis zum bittern Ende". Ook bij de getuigenissen in Neurenberg is precies hetzelfde verteld; het verhaal, wat ik u nu in enkele woorden doe, is daarin bevestigd.

De **Voorzitter:** U kon natuurlijk de bron niet vermelden.

A. Natuurlijk niet, Mijnheer de Voorzitter! De eerste plicht van iedereen, die aan een inlichtingendienst verbonden is, is natuurlijk om nooit de naam te noemen van degene, van wie men inlichtingen krijgt. Ik heb alleen een indruk kunnen geven wat voor een soort man *Oster* was. Ik heb verklaard, dat mijn informant een hogere officier was van het Oberkommando der Wehrmacht, wiens geweten niet toeliet om verder nog met die gangsterbende samen te werken. Hij heeft mij herhaaldelijk over dat onderwerp gesproken, waarbij hij tegen mij zeide: „Men kan nu zeggen, dat ik een landverrader ben, maar dat ben ik inderdaad niet. Ik acht mij een betere Duitser dan al die anderen, die achter *Hitler* aanlopen. Mijn plan en mijn plicht is om Duitsland, en daarmede de wereld, te ontdoen van deze pest." Dat is ongeveer wat hij tegen mij gezegd heeft. De bedoeling van deze groep-*Oster* — en dat vindt u ook weer terug in verschillende andere publicaties —, was het buitenland te voorzien van bepaalde mededelingen en om daardoor meer weerstand in het buitenland te organiseren in de hoop, dat, wanneer er een tegenslag in de operaties kwam, zij een tegen-revolutie op touw konden zetten en de zaak onderste boven gooien. Dat was in enkele woorden het plan. In dat tijdperk begint de wrijving tussen generaal *Reynders* en mij, welke wrijving misschien ook wel een quaestie van temperament was. Ik heb de indruk gekregen, dat generaal *Reynders* mij niet meer helemaal „au sérieux" nam en met hem, onder hem, ook de officieren van de inlichtingendienst. Dit is aan het licht gekomen, toen de toenmalige overste *van de Plassche* overste *Gijsberti Hodenpijl* naar Duitsland heeft gestuurd. Deze heeft een soort rondreis gemaakt, is in München geweest en ook bij verschillende mensen in Berlijn. Toevalligerwijze is gebleken, dat hij uit Berlijn aan overste *van de Plassche* een brief schreef, berichtende, dat men mij eigenlijk niet au sérieux moest nemen, omdat ik overdreven was, enz. Dat is mij toevallig bekend geworden in eind October 1939, vlak vóór die geruchten omtrent de invasie. Ik ben daarna naar den Haag gekomen om mij eens goed te oriënteren of ik inderdaad wel geloof vond. Overste *van de Plassche* heeft mij toen verzekerd, dat het wèl het geval was, doch toen ik vervolgens kwam bij de toenmalige kapitein *Kruls,* adjudant van de Minister van Oorlog, zei deze: „Wat, jou au sérieux nemen, kijk maar eens even, wat hier staat!" Hij liet mij toen een bulletin van de Inlichtingendienst zien, waarin mijn berichtgeving werd gecommentarieerd en min of meer geridiculiseerd, van uitroeptekens voorzien, enz. Ik had er op dat ogenblik eigenlijk al genoeg van en dacht: „wanneer die zaak zo behandeld wordt, is het beter, dat ik maar wegga". Ik ben dus met woede in mijn hart teruggegaan naar Berlijn. Dat moet 5 November geweest zijn, geloof ik. Ik heb bij mij zelf gezegd: „Nu, ik neem mijn ontslag. Dat doe ik niet langer." Die avond heb ik de nachttrein naar Berlijn genomen, dat was de nachttrein van de zesde op de zevende November. Ik kwam 7 November 's morgens vroeg in Berlijn aan en vond toen in mijn hotel een briefje van *Oster* om onmiddellijk bij hem te komen. Ik ben vóór de lunch naar hem toegegaan. *Oster* was in uniform, wat volkomen ongebruikelijk was, en hij had een militaire wagen voor de deur staan, wat ook ongebruikelijk was. Bij de lunch heeft hij mij toen mededeling gedaan van de vaste plannen van de Duitsers om op 12 November ons land binnen te vallen. Hij heeft mij toen verzocht onmiddellijk naar Nederland terug te gaan om de autoriteiten te waarschuwen en alle maatregelen te nemen, zodat wij in ieder geval niet onvoorbereid overvallen zouden worden. Mijn vrouw woonde op dat ogenblik nog in den Haag en door een afspraak kon ik haar waarschuwen. Zij heeft toen de waarschuwing doorgegeven, zodanig, dat ik 's morgens vroeg werd afgehaald bij de aankomst van de ochtendtrein — dat was Woensdag 8 November — en dadelijk gebracht werd naar een soort „kleine Ministerraad", zoals ik het straks noemde, waarbij Minister jhr. *de Geer* aanwezig was, Minister *van Kleffens,* Minister *Dijxhoorn,* generaal *Reynders,* ondergetekende en de secretaris van de Ministerraad. Zoals u zich wel kunt voorstellen, Mijnheer de Voorzitter, was ik enigszins geëmotioneerd. Als men een dergelijke alarmerende mededeling heeft gekregen, is men dat in het algemeen wel, ten minste ik ben niet zo koud als een kikker. Ik heb daar dus op een min of meer geëmotioneerde toon bericht, wat mij door kolonel *Oster* was medegedeeld. *Oster* had mij tevens nog gezegd, dat hij naar het westfront zou gaan. (De geschiedenis heeft uitgemaakt, dat dat juist is.) Daar zou hij trachten generaal *von Witzleben* en andere generaals over te halen om die aanval niet door te zetten, maar hij heeft er bij gezegd: „Die kans is uiterst klein. Neem in ieder geval je maatregelen." Ik heb dus op Woensdag die mededeling in de Ministerraad gedaan. Die avond heeft de aanslag in de Bürgerbräukeller plaats gevonden.

Ik was door Minister *Dijxhoorn* werkzaam gesteld op het Departement — en niet onder de bevelen van de opperbevelhebber, wat eigenlijk wel gebruikelijk geweest zou zijn —, zulks in verband met de moeilijkheden, die er reeds gerezen waren tussen generaal *Reynders* en ondergetekende. Die Donderdag hebben wij op het Departement gezien, dat er van de zijde der Regering eigenlijk niets gebeurde. Donderdagavond, — dat was 9 November — heeft het Venlo-incident plaats gehad, waarbij luitenant *Klop,* die ik gedurende enige tijd in Berlijn op mijn bureau had gehad, vermoord is. Toen dat bericht de volgende dag, 10 November, bekend werd en ik 's morgens op het bureau was bij de tweede afdeling van Defensie, was ik natuurlijk daarvan zeer onder de indruk. Het gevolg is dan geweest — wat ik straks al verteld heb —, dat ik in een gewetenscrisis geraakt ben en eerst getracht heb oud-Minister *Colijn* te bereiken om hulp van hem te krijgen, ten einde te bevorderen, dat de Regering inderdaad iets zou doen, terwijl ik 's middags naar generaal *van Oorschot* en naar het paleis van de Koningin ben gegaan. Dat behoef ik natuurlijk niet meer te herhalen.

Toen ik in het Paleis van de Koningin geweest was, was ik van mijn gewetenscrisis bevrijd, want ik had eigenlijk alles gedaan, wat ik kon doen op dat ogenblik en hoger kon ik niet gaan. De daarop volgende dag werd ik bij Minister *Dijxhoorn* geroepen, die mij min of meer een terechtwijzing gaf, omdat ik naar dr. *Colijn* gegaan was. Hij wist dat op dat ogenblik al en dat is dus een onderlijning van wat ik gezegd heb, dat generaal *Reynders* geen briefje op zijn tafel gevonden heeft, maar dat hij een telefoon gekregen heeft op die namiddag. De Minister heeft mij een terechtwijzing gegeven en toen heb ik hem ook geantwoord, dat het mij zeer speet, maar dat men mij per slot van rekening min of meer in het geval had moeten inschakelen en dat ik gedaan had, wat ik meende te moeten doen en dat ik het aan de Minister moest overlaten, wat hij verder met mij wilde doen. Die Zondag d.a.v. ben ik opnieuw bij Minister *Dijxhoorn* geweest om te vragen hoe het nu eigenlijk stond, want het was wel duidelijk geworden, Zaterdag en Zondag, dat de aanval van de Duitsers niet door zou gaan. Ik ben opnieuw, vergezeld van de toenmalige kapitein *van Rijn,* tegenwoordig kolonel *Metting van Rijn,* naar Minister *Dijxhoorn* gegaan en heb gevraagd of hij ons kon vertellen wat er precies gebeurd was bij het Venlo-incident, aangezien ik graag wilde weten of ik zelf ook met dat geval gecompromitteerd was, omdat luitenant *Klop,* zoals ik u zei, op mijn bureau in Berlijn werkzaam geweest was. Minister *Dijxhoorn* heeft toen een uiteenzetting gegeven van wat zich daar afgespeeld had, welke mij niet geheel bevredigde. Toen heb ik de Minister gevraagd of hij mij toestond, dat ik nog eens even met de Justitie sprak, want er waren verschillende punten in het verhaal, die niet opgehelderd waren. Ik had nl. willen spreken met de toenmalige secretaris-generaal van Justitie *van Angeren,* die ik goed kende, maar dat kon de Minister niet goedkeuren. De daaropvolgende dag ben ik naar Berlijn teruggekeerd. Dat was 's Maandags, dezelfde dag, waarop Minister *de Geer* dat beroemde rijmpje door de radio uitspraak: „Een mens lijdt het meest" enz. om het Nederlandse publiek gerust te stellen, waarbij hij tevens zei, dat er geen betrouwbare berichten waren, die er op wezen, dat er van een zeker plan tot agressie sprake was geweest. Daarna heb ik herhaaldelijk gerapporteerd over de verschuiving van de datum der invasie, want 12 November was het plan uitgesteld. Er zijn daarna nog verschillende agressiedata geweest, die mij door *Oster* gemeld zijn. Ik meen de 19de, de 24ste November en nog enkele data meer. U kunt die data terugvinden in *Gisevius'* boek. Het uitstel van de aanval is het gevolg geweest van de „Wetterlage", die ongunstig geoordeeld werd voor een grotere veldtocht. Ik kreeg van onze Inlichtingendienst in de volgende weken enkele inlichtingenbulletins, waaruit

bleek, dat men na die Novemberdagen van de zijde van de Inlichtingendienst (dus eigenlijk van de zijde van de opperbevelhebber) in het buitenland inlichtingen ingewonnen had omtrent de waarschijnlijkheid van de agressie op 12 November, o.a., als ik mij het goed herinner, in Brussel en in enkele andere plaatsen. Eigenlijk was iedereen in die inlichtingenbulletins er bij gehaald om aan te tonen, dat ik ongelijk had. Dat heb ik ook min of meer op mijn fatsoen getrokken, als ik het zo zeggen mag, en ik heb dd. 5 December — ik herinner mij de datum nog zeer goed — een brief aan de opperbevelhebber geschreven, dat ik een en ander gezien had in die inlichtingenbulletins en dat ik nu eigenlijk precies wilde weten of ik geloofd werd, ja of neen. Ik heb daar geen antwoord op gekregen. Even vóór Kerstmis 1939 ben ik teruggegaan naar Nederland. Zoals gebruikelijk was, kwam ik ongeveer om de drie weken in den Haag. Ik meldde mij bij de opperbevelhebber, die mij vroeg: „Heb je de Minister al gezien?" Ik antwoordde: „Neen, generaal, ik heb de Minister niet gezien." Toen zei hij: „O, dan zul je wel horen, dat je ontheven wordt van je militair attachéschap in Berlijn. De Minister heeft je nl. bestemd voor het hoofd van de tweede afdeling van het Departement." Ik had dit — tussen twee haakjes — al gehoord van de buitenwacht. De buitenwacht wist dit, alleen ondergetekende wist het niet. Ik heb hem geantwoord: „Generaal, ik vind dit min of meer vreemd. U hebt uit mijn berichtgeving gezien, dat ik goed geïnformeerd ben en het besluit om mij onder deze omstandigheden weg te halen, bevreemdt mij wel. Maar als de Minister dat wenst, dan heb ik natuurlijk de bevelen te volgen." Wij hebben nog even over verschillende andere zaken doorgepraat en aan het slot van dat gesprek heb ik generaal *Reynders* gevraagd of hij misschien antwoord wilde geven op mijn vorenbedoelde brief. Ik heb ongeveer gezegd: „Generaal, ik heb u dd. 5 December een brief geschreven, waarin ik mijn bezwaren uiteengezet heb omtrent de handelwijze van de Inlichtingendienst, en daarin gevraagd of ik nu eigenlijk geloof vind. Zoudt u mij misschien nu op dit ogenblik antwoord willen geven of zoudt u het misschien schriftelijk willen doen?" Generaal *Reynders* werd toen zeer kwaad en schreeuwde: „G.v.d., dat geklets van jou en die relatie, ik geloof er geen woord van. En je geeft mij allerlei data en zo, wat moet ik er mee doen!" Toen heb ik gezegd: „Generaal, u bent opperbevelhebber van land- en zeemacht, nietwaar, u hebt waarschijnlijk nog wel andere kanalen, waardoor u mijn berichtgeving checken kunt. Maar, nu u dit zo tegen mij zegt, begrijp ik wel hoe de zaak ligt en dan ben ik blij, dat ik ontheven word van mijn attachéschap in Berlijn." Toen ben ik weggegaan.

De volgende dag ben ik bij Minister *Dijxhoorn* geweest en heb ik hem in de eerste plaats gezegd, dat het hele geval mij zeer bevreemdde. Toen heeft Minister *Dijxhoorn* tegen mij gezegd: Ja, ik wil je wel vertellen, hoe het precies ligt. Ik ben enige tijd geleden door generaal *Reynders* opgebeld en hij zei mij toen: Ik kan met die Sas, die militaire attaché in Berlijn, niet werken en ik zou hem willen vervangen. Ik heb generaal *Reynders* geantwoord, dat mij dat bevreemdde, en dat ik wèl prijsstelde op uw berichtgeving en dat ik u in ieder geval een plaats wenste te geven, die u niet naar beneden zal halen. Ik heb hem dus gezegd, dat ik u in dat geval tot hoofd van de tweede Afdeling van het Departement zal benoemen. Generaal *Reynders* hernam: „Dat is goed, Excellentie, ik kan er dus op rekenen en ik kan hem dus laten vervangen?" Waarop ik *(Dijxhoorn)* gezegd heb: „Als u dat bepaaldelijk wil kan hij vervangen worden." Dat alles had zich dus afgespeeld vóór het bezoek, dat ik aan generaal *Reynders* bracht.

Ik ben tussen Kerstmis en Nieuwjaar naar Berlijn teruggegaan, omdat *Oster* mij gezegd had, dat er een belangrijke bespreking op de 26ste en 27ste was. Teruggekomen uit Berlijn, meldde ik mij opnieuw met een mededeling voor generaal *Reynders*. Deze ontving mij en vroeg wat er eigenlijk aan de hand was, wat de uitslag van het geval was. Waarop ik tegen hem gezegd heb: „Generaal, de zaak is verschoven." Daarop liet generaal *Reynders* zich ineens ontvallen: „Naar welke datum?" Ik heb hierop geantwoord: „Generaal, het verwondert mij zeer, dat u dat zegt. De vorige keer hebt u tegen mij gezegd: „Dat geklets van jou en die relatie van je en al die data, wat moet ik er mee doen?" U stelde er toen geen prijs op, maar nu u er blijkbaar wèl prijs op stelt, wil ik u het wel zeggen: het is ongeveer 15 Januari." Tegelijkertijd had ik een ontslagbrief in mijn hand. Ik vervolgde het gesprek, zeggend: „Generaal, u hebt mij de vorige keer gezegd, dat ik ontheven zou worden van mijn attachéschap in Berlijn, omdat de Minister mij wenste te bestemmen tot hoofd van de tweede Afdeling in den Haag. Ik weet nu precies hoe de zaak ligt en ik heb hier een brief, die ik u verzoek straks te willen lezen." In die brief heb ik, omdat ik de eer aan mij zelf wilde houden, zelf ontslag gevraagd.

M.a.w., ik heb door tussenkomst van generaal *Reynders* en de Minister, aan de Koningin ontheffing gevraagd op grond van vorengeschetste omstandigheden. Die zaak is aanvankelijk blijven sluimeren.

Om kort te zijn, wij hebben daarna nog gekregen het geval van de landing van het Duitse vliegtuig in België, op 10 Januari 1940, wat de tweede crisis geweest is, die ik meegedeeld heb. Mijn request was inmiddels doorgezonden naar de Koningin. Alleen de omstandigheid, dat generaal *Reynders* op 9 Februari ontheven is van zijn commando, heeft dit ontslag gestopt, want daarna heb ik een brief ontvangen van Minister Dijxhoorn, waarin hij mij schreef — in de mening, dat door het heengaan van generaal *Reynders* de beletselen voor mijn aanblijven als militair attaché waarschijnlijk vervallen zouden zijn —, dat hij zeer veel prijs stelde op mijn berichtgeving uit Berlijn en mij verzocht hem te laten weten of ik in functie wilde blijven. Daarop heb ik mijn verzoek om ontheffing als militair attaché in Berlijn teruggenomen.

Nu kom ik aan de gebeurtenissen van de Aprildagen. Ik ben ongeveer op 18 Maart voor het laatst in Holland geweest. Intussen was generaal *Winkelman* als opperbevelheber opgetreden. Ik heb toen met generaal *Winkelman* gesproken en heb hem ook nog eens op de persoon van mijn berichtgever opmerkzaam gemaakt, in deze zin, dat ik opnieuw aan de generaal een beschrijving heb gegeven van zijn persoon, waarbij generaal *Winkelman* tegen mij zei, dat hij eigenlijk die berichtgever een beroerde vent vond. Ik heb daarop geantwoord, dat ik het een man vond van een zodanig karakter als ik in mijn leven nog niet meegemaakt had en dat deze man een durf en een moed had als geen ander om zich, omringd door het Gestapo-apparaat, in te zetten tegen Hitler met zijn hele bende. Voorts, dat de generaal wel moest bedenken, dat verschil van mening tussen mij en tussen hem niet tot depreciatie mocht leiden in de quaestie van waardering van de berichtgeving en dat ik er voor instond, dat mijn berichtgeving voor 100 pct. juist was. Dat is de laatste keer, dat ik generaal *Winkelman* toen gezien heb. Toen zijn de Aprildagen gekomen. Op Woensdagmiddag, 3 April, heb ik van *Oster* de mededeling gekregen betreffende de invasie in Denemarken en Noorwegen, met tegelijkertijd zeer grote mogelijkheid voor een invasie in het Westen. Op het ogenblik, dat ik deze mededeling kreeg, was het 5 uur 's middags. De gezant was op dat ogenblik niet aanwezig en ik kon dus geen geheim cijfercodebericht sturen, omdat al die codeberichten alleen uitgingen van de gezant en niet van mij. Ik moest dus op dat ogenblik gebruik maken van een andere code, die ik had met de toenmalige kapitein *Kruls*. Het was eigenlijk een afspraak, die wij gemaakt hadden, waarbij wij een diner aankondigden, dat dan een maand later gesteld was. Ik heb dus *Kruls* opgebeld en heb gezegd: „Ik kom binnenkort in Nederland en dan zou ik graag met je willen eten, dat zal dus moeten zijn op 9 Mei". Daarmee aanduidende, dat er groot gevaar bestond voor een invasie op de 9de April. Daarna, de volgende dag, heb ik de Deense marine-attaché *Kjølsen* en de Noorse kanselier, de ambassaderaad *Stang*, gewaarschuwd. Die berichten zijn doorgezonden voor wat betreft Denemarken. In Noorwegen is het bericht niet doorgekomen, omdat *Stang* een Quisling was en hij volkomen aan Duitse kant stond. Mijn berichtgeving is voor wat Nederland betreft aanvankelijk goed opgenomen. Als ik mij wel herinner, is er intrekking van de verloven geweest op 9 April. Men heeft hier verschillende maatregelen getroffen en ik was in zovere gelukkig, dat men in ieder geval aan déze waarschuwing gehoor had gegeven. Intussen deed zich nog een vermeldenswaard geval voor. Wij hadden ook anderen gewaarschuwd, nl. Nederlands-Indische officieren, die zich in Duitsland bevonden, die over de grens gegaan en naderhand teruggekeerd zijn. Wij hebben later een eigenaardige reactie gehad van de Minister van Buitenlandse Zaken, waarin hij ons min of meer verweet, dat wij die officieren ontijdig gewaarschuwd hadden. Dat was op zich zelf een merkwaardige reactie. Men weet natuurlijk van te voren nooit precies of het tijdig is of niet, maar het had helemaal geen zin die Nederlands-Indische officieren in handen van de Duitsers te laten vallen. Ik vermeld dit alleen maar, omdat er nog altijd een zeker soort van twijfel, een soort van wantrouwen was. Men heeft ook wel eens gezegd of zelfs geschreven, dat bij ons in Berlijn het pessimisme van de muren droop.

4363. De **Voorzitter:** Had u volledige medewerking van de gezant in Berlijn?

A. Ja, inderdaad. Daar kan ik niet anders dan met lof over gewagen, Mijnheer de Voorzitter. Maar wat mij persoonlijk betreft en wat mij zeer onaangenaam aangedaan heeft, is, dat ik naderhand, terwijl ik toch waarschijnlijk de enige geweest was van al mijn collega's in Berlijn, die op de hoogte was van de invasie in Noorwegen

en Denemarken, een soort uitbrander kreeg van de opperbevelhebber, en wel in de vorm van een brief, luidende ongeveer als volgt:

„Alhoewel erkennend de goede bedoeling, waarmee u destijds uw telefoonbericht aan kapitein *Kruls* gegeven hebt, moet ik toch opmerken, dat dit bericht niet in overeenstemming was met de juiste toedracht van de omstandigheden. Daardoor toch zijn maatregelen getroffen en voorzieningen genomen, welke anders achterwege hadden kunnen blijven. Ik verzoek u dus u in den vervolge volkomen te houden aan de tekst van de afgesproken code."

De knoop zat hierin, dat ik in de code-afspraak met kapitein *Kruls* wel had kunnen waarschuwen voor de zeer grote waarschijnlijkheid van een invasie in Nederland, maar ik had in die code natuurlijk niets kunnen mededelen omtrent Denemarken en Noorwegen, want dat is in een code, zoals deze, in de vorm van een afspraak b.v. voor een diner, natuurlijk nooit te verwezenlijken. Ik heb daarover een brief aan de opperbevelhebber teruggeschreven in die zin, dat ik nog eens uiteengezet heb hoe alles gegaan was en opgemerkt, dat ik de enige militaire attaché was, die van de zaak afwist, en dat mijn collega's dit unaniem als een „einzigartige Leistung" hadden gekenmerkt. Aan het slot van die brief heb ik gezegd: „Generaal, ik had gedacht, dat u mij een andere brief geschreven zou hebben." Dat was vlak voor de Mei-dagen.

Op Vrijdag de 3de Mei kreeg ik voor het eerst mededeling van *Oster* omtrent de mogelijkheid van de invasie in Nederland. In gemeenschappelijk overleg hebben wij besloten, het nog eens even aan te kijken, want *Oster* zei tegen mij: „Je heet zoveel moeilijkheden gehad in Nederland, ze geloven het toch niet. Laten we het eerst nog maar even aanhouden om te zien wat er verder gebeuren gaat." Dat was Vrijdagsmiddags.

Zaterdag kwam er een telegram uit den Haag van de Minister van Buitenlandse Zaken, inhoudende de mededeling, dat het Vaticaan gewaarschuwd had voor de mogelijkheid van een invasie in Nederland. Voorts werd gevraagd wat de militaire attaché hiervan bekend was. De gezant heeft hierop teruggeseind, dat de mededeling van het Vaticaan volkomen bevestigd werd door een bericht, dat de militaire attaché intussen al ontvangen had, en wel dat het te voorzien was, dat de invasie in het midden van de daaropvolgende week zou plaats vinden.

Zondags, dat was 5 Mei, werd ik opgebeld — ik zat in mijn hotel — door de Griekse marine-attaché in verband met berichten, die verschenen waren in de Duitse couranten, duidend op een spanning in de Middellandse Zee. Die marine-attaché had al zijn collega's bezocht en in verband daarmede ook de Japanse marine-attaché gesproken, admiraal ..... (zijn naam ben ik op het ogenblik vergeten), waarbij die admiraal gezegd had, dat er helemaal geen sprake was van enige spanning in de Middellandse Zee, „aber in einigen Tagen gehts im Westen los". De Griekse marine-attaché voegde hier nog aan toe, dat hem bekend was, dat een Griekse vrouw een verhouding had met een majoor van een Polizeibataljon in Berlijn, die een soort van mobilisatiebevel ontvangen had om op een bepaalde dag in een bepaalde stad in Nederland te zijn. Ook weer hetzelfde als was gebeurd vóór de invasie in Polen. Dat was dus een aanduiding, dat de invasie in het Westen op komst was.

's Maandags hebben we verschillende berichten gekregen, die er ook op duidden, dat de invasie zeer aanstaande was, maar tegelijkertijd kwam van Belgische zijde de mededeling, dat het nog niet geheel zeker was; men zou van Duitse zijde bezig zijn met het opstellen van een dossier en dat was nog niet gereed, dus misschien, dat er nog enige mogelijkheid van verschuiving was. Dit is ook weer in een codetelegram meegedeeld op Maandagavond en daarin mede bericht, dat, voor zover bekend, de invasie op Woensdag de 8ste Mei zou plaats vinden. Dit klopt ook met de documentatie naderhand. Onder de stukken, die gevonden zijn in het vliegtuig van generaal *Student* — die Duitse generaal, die met zijn vliegtuig is neergeschoten —, bevond zich een tijdtafel; achter de dag D voor de inval vindt men met de hand geschreven: 8 Mei. Intussen zijn er op Dinsdag enige dingen gebeurd, die waarschijnlijk aanleiding gegeven hebben tot een verschuiving. Op Dinsdagmorgen werd aan het gezantschap een aanvraag ontvangen voor visa voor vier Duitsers, die met grote spoed naar Nederland moesten, en die namen bekijkende, bleek ons, dat zich onder deze heren bevond de beroemde Herr *von Kievitz*, de man, die ook het ultimatum naar Polen had overgebracht. Dat was dus ook al weer een duidelijk teken, dat de invasie aanstaande was. Van onze kant is die zaak toen zodanig gespeeld, dat die aanvraag voorlopig niet doorgegaan is in die zin, dat we eerst gezegd hebben: „Dat kunnen wij zo niet geven, wij moeten de toestemming van de Minister van Buitenlandse Zaken vragen". Dat hebben wij gedaan en wij hebben daarna de zaak nog een beetje opgehouden, zodat de middagtrein weg was en de heren niet meer konden vertrekken. Toen bleek, dat ze een vliegtuig op het Tempelhoferveld gereed hadden staan om naar Nederland te vliegen, hebben wij hen laten weten: „Gij gaat niet vliegen. Het vliegen boven Nederland is verboden en doet gij het toch, dan zult gij neergeschoten worden. Wij zullen alles waarschuwen en gij zult neergeschoten worden. Ga dan maar met de trein van Woensdag". Die Dinsdagavond — Dinsdag was de dag van intrekken van verloven, naar aanleiding natuurlijk van onze berichtgeving van Maandagavond —, dat moet ik er nog even tussenin zeggen, hebben wij het codebericht gegeven, dat de invasie waarschijnlijk enige tijd uitgesteld was, maar dat deze in ieder geval zou komen voor het weekend.

Woensdag is het volkomen stil geweest, er was niets bijzonders. Iedereen heeft natuurlijk zitten kijken naar het vertrek van die vier heren naar Nederland, die zijn intussen niet vertrokken. Achteraf heb ik van *Oster* gehoord, dat die vier boodschappers opgesloten zijn geworden in de Rijkskanselarij, opdat er maar niets meer zou uitlekken van het hele geval. De heren moesten daar maar wachten, want waarschijnlijk was het toch niet meer nodig. Ik geloof niet, dat er Woensdag nog iets bijzonders was. Dat zou ik eens even na moeten zien.

Donderdag, 's middags, ben ik voor de laatste keer met *Oster* in contact geweest. 's Avonds om 7 uur ben ik bij hem gekomen; ik kwam bijna geregeld iedere dag bij hem. Toen deelde hij mij mee, dat nu werkelijk de zaak afgelopen was, dat de bevelen gegeven waren voor de invasie in het Westen en dat *Hitler* naar het Westfront afgereisd was. Maar hij heeft er dit nog bij gezegd: „Er bestaat altijd nog een mogelijkheid, dat de zaak uitgesteld wordt. Wij hebben het nu al drie keer meegemaakt. Dus laten wij nu samen nog even wachten. Halftien is het kritieke uur. Wanneer er na halftien geen tegenbevelen zijn gegeven, dan is het „endgültig aus." *Oster* en ik hebben toen samen in de stad gegeten. Dat was natuurlijk min of meer een begrafenismaal, waarbij wij alles, wat wij gedaan hadden, nog eens doorgelopen hebben. Hij heeft mij toen ook nog verteld, dat er een groot onderzoek ingesteld was naar die affaire van Denemarken, omdat men had ontdekt, dat er ergens een lek geweest was. Men had een onderzoek ingesteld, maar de verdenking was niet op ondergetekende gevallen, maar op de Belgische militaire attaché, omdat die in verbinding zou staan met Katholieke kringen uit het Oberkommando der Wehrmacht. „Dus", heeft *Oster* er bij gezegd, „hebben wij onze kaarten goed gespeeld. Tot dusverre zijn zij er nog in het geheel niet achter, hoe het zit". We hebben dus samen in de stad gegeten en ik ben om halftien met hem meegegaan naar het Oberkommando der Wehrmacht. Ik heb buiten in het donker gewacht, waarbij *Oster* na 20 minuten terugkwam en zei: „Mein lieber Freund, jetzt ist es wirklich aus. Es sind keine Gegenbefehle gegeben. Das Schwein ist abgefahren zur Westfront, jetzt ist es wirklich endgültig aus. Hoffentlich sehen wir uns nach diesem Krieg wieder, enz." In deze geest is het gesprek verder verlopen en ik ben daarna in de looppas naar mijn gezantschap gerend, waar ik intussen de Belgische militaire attaché al ontboden had. Hij wachtte daar en nadat ik hem deze mededeling gegeven had, haastte hij zich op zijn beurt weer naar zijn gezantschap om de mededeling door te geven. Ik zelf heb de telefoon opgenomen en het Ministerie van Oorlog in den Haag aangevraagd. Dat zijn natuurlijk ogenblikken, die een mens niet meer vergeet, want in die 20 minuten, waarin wij hebben moeten wachten op het doorkomen van die telefoon, hebben wij etter en bloed gezweet. Maar 20 minuten daarna is het gesprek doorgekomen en toen kreeg ik aan de telefoon een officier, die ik gelukkig goed kende, de luitenant ter zee 1ste klasse *Post Uiterweer*, thans kapitein ter zee, met wie ik een gesprek van de volgende inhoud heb gehad. Ik zei: „*Post*, je kent mijn stem, nietwaar, ik ben *Sas* in Berlijn. Ik heb je nog maar één ding te zeggen, morgenvroeg bij het aanbreken van de dag: Houd je taai! Wil je het even herhalen, je begrijpt het natuurlijk wel." Hij heeft het herhaald en heeft aan het slot gezegd: „Dus brief 210 ontvangen." Ik heb dat herhaald en gezegd: „Ja, brief 210 ontvangen." Dat was een codeafspraak, die wij op het laatste ogenblik nog gemaakt hadden. „Brief 200" betekende invasie en de twee laatste cijfers zouden de dag aangeven van de invasie. Dus in dit geval was het: „brief 210 ontvangen". Daarmee was de zaak voor deze avond nog niet afgedaan, maar mijn bericht was in ieder geval doorgekomen. Ongeveer 1½ uur daarna belde overste *van de Plassche* mij op. (Overste *van de Plassche* was het hoofd van de afdeling Inlichtingendienst Buitenland). Hij belde mij op en zeide, met min of meer twijfel in zijn stem: „Ik heb zulke slechte berichten van je over die operatie van je vrouw. Wat is dat beroerd. Heb je nu wel alle dokters gezien?" Waarop ik, nu ik mij voor de tweede keer over de open lijn had

blootgesteld, kwaad ben geworden en o.m. heb gezegd: „Ja, ik begrijp niet, dat je mij onder deze omstandigheden nog lastig valt. Je weet het nu. De operatie, daar is niets meer aan te doen. Ik heb alle dokters gezien. Morgenvroeg bij het aanbreken van de dag vindt het plaats". Toen heb ik de telefoon op de haak gesmeten. Ik moet er het volgende nog bij zeggen, Mijnheer de Voorzitter, om de tijdstippen voor de geschiedenis vast te stellen: het eerste telefoonbericht is door mij gegeven 10.20 uur Berlijnse tijd, vijf minuten voor negen in den Haag. Van dat tweede telefoongesprek met overste *van de Plassche* ben ik niet helemaal zeker. Dat kan geweest zijn een uur later, 10 uur Nederlandse tijd, het kan ook halfelf geweest zijn.

Daarmee was mijn rol van militaire attaché in Berlijn uitgespeeld. Ik had mijn zaak gedaan. Ik ben naar mijn hotel teruggegaan, heb mijn tandenborstel gehaald en mijn pyama en ben in het gezantschap gaan slapen, want de gezant wilde niet meer, dat ik het gezantschap verliet. De volgende morgen om halfzes bonsde de gezant bij mij op de deur en zei: „Nu is het inderdaad zover. Ik moet bij *von Ribbentrop* komen." Hij is toen naar *von Ribbentrop* vertrokken en wij hebben de radio aangezet. Wij hoorden toen, dat de invasie gaande was.

Misschien zijn mij nog enkele bijzonderheden ontgaan, maar dit was toch in algemene zin wat ik hierover te zeggen had. Mij is gevraagd door de commissie dit op schrift te stellen, maar ik heb het nu eigenlijk al verteld, zij het misschien enigszins meer summier dan ik het op schrift gedaan zou hebben.

4364. De **Voorzitter:** Hoe is het toen verder met u verlopen in Berlijn?

A. Ik ben in het gezantschap gebleven. Wij zijn toen naderhand, na twee dagen, allen opgesloten in het gezantschap. Ik had op dat ogenblik het grootste gedeelte van mijn archief al vernietigd en het laatste gedeelte van het archief hebben wij, d.w.z. de gezant en de andere heren van het gezantschap, nog even met elkaar doorgekeken in de laatste avond vóór ons vertrek naar Friedrichshafen om precies de voornaamste zaken in ons geheugen te prenten. De meest belangrijke zaken zijn toen ook vernietigd. Dus ik heb geen enkel papier meer, waarmee ik de juistheid van dit verhaal kan aantonen. Na aankomst in Zwitserland hebben wij echter een kort verslag van de gebeurtenissen, in de week van 3—10 Mei 1940, opgemaakt. Dinsdagavond zijn wij met het gehele gezantschap weggebracht naar Friedrichshafen, waar wij Woensdagmorgen aankwamen, en wij hebben daar gewacht tot de toestemming van de Duitse Regering gekomen was, dat wij over de Zwitserse grens mochten. Wij zijn bij Romanshorn over de grens gekomen, dat was 20 Mei.

4365. De **Voorzitter:** Is generaal *Oster,* die u een paar maal genoemd hebt, verder nog in functie gebleven en is hij later....

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter! Hij is in functie gebleven tot het jaar 1943 toe. Dat eerste telefoongesprek van mij schijnt niet zozeer de aandacht gehad te hebben. Ik was mij natuurlijk wel bewust, dat telefoongesprekken afgeluisterd werden, en het tweede telefoongesprek van de overste *van de Plassche* is in elk geval wel geregistreerd, dat blijkt ook uit dat boek van *Gisevius.* Er is toen een onderzoek ingesteld, omdat gebleken was, dat de verrader in mijn bekendenkring gezocht moest worden. Toen is de verdenking op *Oster* gevallen. Die zelfde groep-*Oster* heeft dat onderzoek in handen gespeeld van de Untersuchungsrichter dr. *Sack,* die ook een van hun eigen groep was. Zij hebben dat onderzoek kunnen vertragen en de Gestapo heeft nooit met zekerheid kunnen vaststellen hoe eigenlijk de verhouding tussen *Oster* en mij in elkaar heeft gezeten. Men heeft naderhand ook hier in Nederland nasporingen naar dat geval gedaan en o.a. verschillende officieren van de Inlichtingendienst, die men hier te pakken kon krijgen, verhoord, en eveneens mijn secretaris, die ook in Nederland was teruggekeerd. Omdat niemand het juiste wist, heeft de Gestapo het natuurlijk ook nooit uit hen kunnen krijgen. Men heeft mij alleen een compliment gemaakt bij een van die verhoren, doordat zij gezegd hebben: „Dieser verdammte holländische Militärattaché war der schlauste von allen". Dat was een aardig compliment van de Gestapo.

4366. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat het hele geval wel voldoende is toegelicht. Dan zou ik nog een paar detailpunten willen vragen. U hebt straks gezegd, dat u in September een studiereis door Polen had gemaakt en u hebt daar ook de stellingen bezocht, die de Polen hadden gemaakt. Is het juist, dat u naderhand bij generaal *Reynders* daarover mededelingen hebt gedaan en dat u een vergelijking hebt gemaakt met de Peel-Raamstelling, of is dat misschien niet in uw geheugen gebleven?

A. Dat is niet in mijn geheugen gebleven, maar het is zeer wel mogelijk.

4367. De **Voorzitter:** Volgens onze inlichtingen zou u toen gezegd hebben, dat u, vergeleken bij wat daar in Polen bestond, eigenlijk de Peel-Raamstelling taxeerde op een zodanige sterkte, dat deze wel een week of twee weken zou kunnen standhouden!

A. Dat durf ik met mijn hand op mijn hart niet meer te verklaren, Mijnheer de Voorzitter! Het is wel mogelijk natuurlijk, dat ik gezegd heb, dat in vergelijking met wat wij gezien hebben in Polen, de Peel-Raamstelling beter was, omdat inderdaad die Peel-Raamstelling fortificatorisch op een veel hoger plan stond dan de stellingen, die ik van de Polen gezien had. Maar ik kan het niet positief zeggen.

4368. De **Voorzitter:** Generaal *Reynders* heeft hier gezegd, dat u gezegd zou hebben: „In aanmerking genomen datgene, wat ik gezien heb, lijkt het mij een week à veertien dagen."

A. Dat durf ik niet te zeggen. Het lijkt mij — als ik het eerlijk mag zeggen — niet waarschijnlijk. Ik ben zelf min of meer ook mede .....

4369. De **Voorzitter:** Een beetje al te gechargeerd?

A. Ja, al te gechargeerd. Ik geloof nooit, dat ik het in een dergelijke vorm gezegd zou hebben, omdat ik hoofd van de Afdeling Operatiën geweest ben en ik min of meer de mede-ontwerper geweest ben van die Peel-Raamstelling. Dat is een stelling, die verkend is door ondergetekende en twee andere stafoffcieren in 1938, en ik kende ze dus. Maar per slot van rekening hangt de waarde van een stelling niet zozeer af van het dode materiaal als wel van het levende materiaal. Ik was voorts als oud-hoofd van de Afdeling Operatiën goed op de hoogde wat men aan troepen daarvoor zou kunnen bestemmen. Dus dat ik daar de woorden „10 à 14 dagen" gebruikt zou hebben, lijkt mij onwaarschijnlijk, Mijnheer de Voorzitter!

4370. De **Voorzitter:** Dan zou ik nog willen vragen, of er in Berlijn ook een verzegelde enveloppe was gedeponeerd bij het gezantschap.

A. Neen, die is er niet geweest. Ten minste niet onder mijn beheer. Of die er geweest is, zou ik niet zeker kunnen zeggen, dan zou de gezant hem gehad moeten hebben, maar hij is niet onder mijn beheer geweest.

4371. De **Voorzitter:** U hebt er niets van vernomen?

A. Neen. U bedoelt toch die zelfde enveloppen, die in Brussel en Londen, enz. voor de mogelijkheid van samenwerking gedeponeerd waren?

De **Voorzitter:** Ja.

A. Als ik me wel herinner, heeft overste *Römer* mij niet zo heel lang geleden gezegd, dat men het plan heeft gehad een en ander ook voor Berlijn te maken, maar het is toch nooit zo ver gekomen. Ik kan wel bijna met honderd procent zekerheid zeggen, dat die enveloppe in Berlijn nooit geweest is.

4372. De **Voorzitter:** Is er u iets bekend over de démarche, die de Duitse gezant *Zech* hier gedaan heeft bij Buitenlandse Zaken? Hebt u daar ook geen kennis van genomen?

A. Neen. U bedoelt in de morgen van de 10de Mei?

De **Voorzitter:** Neen, pardon. In November misschien, of in ieder geval veel eerder in verband met de mogelijkheid van eventueel door Limburg of Zuid-Limburg te trekken, zonder dat daarbij zou worden ingegrepen.

A. Daar heb ik nooit iets van gehoord.

4373. De **Voorzitter:** Dan heb ik nog maar één vraag, die ik u zou willen stellen, omdat u juist op dit terrein bijzonder op de hoogte is. Kunt u zich voorstellen, dat het niet eerder afkondigen van de staat van beleg hier te lande zeer ongunstig gewerkt zou kunnen hebben met het oog op spionnage en landverraad e.d.?

A. Dat kan ik mij zeer goed voorstellen, Mijnheer de Voorzitter, inderdaad.

4374. De **Voorzitter:** U hebt dat ongelukkig geacht, dat het afkondigen van de staat van beleg niet eerder heeft plaats gehad?

A. Ik ben zelf een man, die nogal veel gestudeerd heeft op het gebied van staat van oorlog en staat van beleg. Ik ben een specialist in dit vak en ik voor mij zou gedacht hebben, dat de staat van beleg veel eerder afgekondigd had moeten zijn, in verband ook met de voorbereiding van de mobilisatie. Ik was militair attaché in Berlijn en kon het dus niet zo beoordelen, maar zuiver militair gesproken had de staat van beleg mijns inziens veel eerder afgekondigd moeten worden dan in werkelijkheid het geval is geweest.

4375. De **Voorzitter:** U zegt, dat u het bestudeerd hebt. Had u zich van te voren kunnen indenken een figuur, waarbij de staat van oorlog wel is waar formeel is afgekondigd in September, maar waarbij in werkelijkheid de bevoegdheden van het militair gezag van de opperbevelhebber zeer waren beperkt door een gentlemen's agreement? Vindt u dat een merkwaardige figuur of....

A. Ik wil maar zeggen, de bepalingen van de staat van oorlog op zich zelf waren al zeer beperkt, dus ik spreek zelfs niet eens over de staat van *oorlog,* omdat de opperbevelhebber in dat geval onder zuiver militaire omstandigheden veel te beperkte bevoegdheden kreeg.

4376. De **Voorzitter:** U vond het al te weinig?

A. Ja, ik vond die bevoegdheden veel te weinig.

4377. De **Voorzitter** Maar eenmaal gegeven het feit, dat de staat van oorlog afgekondigd werd, wat zegt u er van, dat hij bovendien nog min of meer uitgehold werd?

A. Hij was absoluut uitgehold. Er was eigenlijk niets van overgebleven.

4378. De **Voorzitter:** En dat achtte u niet juist?

A. Volkomen onjuist.
Ik moet aan mijn verklaringen volledigheidshalve nog het volgende toevoegen. Ik heb nl. twee stukken, die ik graag te zijner tijd aan de commissie zou willen overleggen, Mijnheer de Voorzitter. Op het ogenblik zijn ze in Washington. Een is een brief van de toenmalige generaal *Fabius,* het hoofd van de Inlichtingendienst, en het gaat over dat boek van *Gisevius* „Bis zum bittern Ende", waarbij hij mij een compliment maakt over mijn berichtgeving. En in die brief staat een zeer eigenaardige zin, nl. dit: „Het blijft zeer jammer," zo schrijft generaal *Fabius* aan mij, „dat uw berichtgeving op last van de opperbevelhebber van land- en zeemacht niet met het nodige commentaar mocht worden doorgegeven." Dat is op zich zelf al iets zeer merkwaardigs. En het tweede eigenaardige voorval is, dat er een publicatie geweest is in een dagblad van Maart van het vorige jaar; een publicatie, die ontstaan is door een gesprek op „de Witte" tussen enige heren en dat door de heer *Fabius,* te weten *Jan Fabius,* een journalist van „Het Dagblad", gepubliceerd is. In die publicatie staat o.a., dat ik ongeveer een dag of veertien vóór de invasie heb medegedeeld, dat er een pantserdivisie gereedstond om over 's-Hertogenbosch—de Langstraat op te rukken naar Rotterdam. Dat is inderdaad ook door mij meegedeeld, d.w.z. ik heb natuurlijk alleen de grote lijnen gegeven. Die pantserdivisie was gelegerd in het rayon Rheine-Münster-Osnabrück. Ik heb in die brief er tevens de aandacht op gevestigd, dat, wanneer die pantserdivisie naar het zuiden in beweging gesteld zou worden, alsdan het laatste ogenblik voor de invasie zou zijn aangebroken. Na die publicatie in „Het Dagblad" van Maart heb ik een brief gekregen van generaal *Winkelman,* waarbij hij mij mededeelde, dat dat bericht — dat zeer belangrijk was natuurlijk — hem nooit bereikt had, waarop ik de generaal teruggeschreven heb, dat ik de opmarsroute wel degelijk gemeld heb, terwijl ik minstens vier getuigen heb, die weten, dat het bij het algemeen hoofdkwartier is aangekomen. Blijkbaar is het op iemands tafel blijven liggen.

4379. De **Voorzitter:** Kunt u zeggen, bij wie het is blijven liggen?

A. Ik wil liever geen namen noemen, omdat ik natuurlijk niet kan nagaan wie het was. Maar het moet op iemands tafel zijn blijven liggen.

4380. De **Voorzitter:** Veronderstelde u, dat daar opzet bij geweest is?

A. Neen, dat niet. Maar misschien nonchalance, of dat men b.v. gedacht heeft ondergetekende was toch min of meer zenuwziek of iets dergelijks.

4381. De **Voorzitter:** Kunt u die vier getuigen noemen?

A. Dat zijn: kapitein *Kruls,* de tegenwoordige luitenant-generaal *Kruls,* de overste *Römer,* de majoor *Kok,* de kolonel dr. *Somer.*

4382. De heer **Algera:** Ik zou u graag nog twee vragen willen stellen. In de eerste plaats deze. Minister *Dyxhoorn* heeft hier verklaard, dat u er van op de hoogte was, dat generaal *Reynders* verschillende officieren verboden had om de Koningin en de Regering in te lichten. Is u daarvan iets bekend? En de tweede vraag is of u nog iets kunt mededelen over het uiteindelijke lot van generaal *Oster.*

A. De eerste vraag. Ik heb er wel eens over horen spreken. Generaal *Reynders* heeft mij alleen verboden in het geval, wat ik u straks verteld heb, waarbij hij mij verbood met de toenmalige Minister *Dijxhoorn* te spreken en met Minister *van Kleffens.*

4383. De heer **Algera:** Dus u weet het niet van andere officieren?

A. Neen, maar dit is mij persoonlijk gebeurd.

4384. De **Voorzitter:** En de andere vraag. Wat weet u van het uiteindelijke lot van generaal *Oster*?

A. Generaal *Oster* is gewurgd op 9 April 1945, dus een maand vóór het einde van de oorlog. Tegelijkertijd met admiraal *Canaris* en nog enkele andere mensen.

4385. De **Voorzitter:** Nadat hij een tijd in de gevangenis had gezeten?

A. Ja, hij had een hele tijd in de Albrechtsstrasze gezeten.

4385*a*. De **Voorzitter:** Naar aanleiding hiervan of voor een andere quaestie?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, dat is naar aanleiding van mijn geval en ook van andere gevallen, eigenlijk het hele complot, dat zich tegen *Hitler* ontwikkeld heeft en waarvan *Oster* de drijvende figuur geweest is. Men heeft hem wel eens genoemd de „managing-director" van het complot tegen *Hitler.* Er zijn na Mei 1940 steeds meer indiscreties gepleegd en de aandacht is steeds meer op *Oster* gevallen. Ten slotte is het zó hoog gelopen, dat hij in 1943 gearresteerd werd en men een onderzoek naar hem ingesteld heeft, maar toen eigenlijk ook niets positiefs heeft kunnen bewijzen. Men heeft hem onder bewaking van de Gestapo van het platteland gesteld. Hij heeft dus aan die aanslag op *Hitler* niet meer meegedaan en dat is heel jammer geweest, want hij was verreweg de bekwaamste van allen en het zou hem zeker niet zijn overkomen, dat die aanslag mislukte, zoals nu het geval geweest is. Hij zat dus ergens op het platteland, ik weet niet waar, onder bewaking van de Gestapo en toen op 20 Juni 1944 dat complot uitgevoerd werd, is er helaas een of andere mededeling, een telegram geloof ik, gezonden uit Berlijn naar Dresden, waarbij de commanderende generaal daar de aanzegging kreeg, dat hij zijn betrekking maar moest neerleggen, omdat die zou worden overgenomen door generaal *Oster.* Dat vindt u ook in „Bis zum bittern Ende". Daarmede was de zaak voor *Oster* ook bezegeld, afgescheiden van hetgeen er vroeger al met hem gebeurd was. Men heeft hem toen in de Albrechtsstrasze opgesloten. Ik heb nog de kopieën van de brieven, die hij daarna aan zijn vrouw geschreven heeft, een zeer dramatisch geheel. Ten slotte is hij dan in een of ander kamp in Duitsland op langzame manier gewurgd; dat duurt 8 uur voordat men dan dood is.

4385*b*. De **Voorzitter:** Hebt u in het algemeen nog iets mee te delen?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

G. J. SAS.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 16 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

AUGUST GERARD JOHAN FREDERIK MARIE VAN DER KROON,

oud 54 jaar, wonende te Parijs, kolonel van de generale staf, militair attaché te Parijs, oud-chef staf derde legerkorps.

Hij legt de eed af als getuige.

4387. De **Voorzitter:** Welke was uw functie tijdens de mobilisatie en in de Meidagen?

A. Ik was chef van de staf van het derde legerkorps.

4388. De **Voorzitter:** Practisch genomen van 1 September af tot 14 Mei?

A. Ik was chef van de staf van 1 October 1938 af en ik ben het tijdens de mobilisatie en tijdens de oorlogsdagen gebleven.

4389. De **Voorzitter:** Kunt u ons misschien enige algemene mededelingen doen over de waarde van de Peel-Raamstelling?
Wat is uw opvatting daarover?

A. De Peel-Raamstelling was een vrij sterke veldstelling, die alleen o.a. het grote bezwaar had, dat zij aan de zuidvleugel gemakkelijk kon worden omvat, omdat wij geen aanleuning hadden aan de Belgische verdediging.

4390. De **Voorzitter:** Achtte u dat, bij wijze van spreken, een cardinaal bezwaar?

A. Ja, dat vind ik een groot bezwaar voor elke stelling. Een stelling, die gemakkelijk omvat kan worden, is altijd een stelling, die in ieder geval slechter is dan een stelling, die aan beide vleugels behoorlijk is aangeleund.

4391. De **Voorzitter:** Dus u neigt misschien ook eerder tot de gedachte, dat deze hele opzet toch enigermate foutief gedacht is geweest, althans toen men eenmaal wist, dat de Belgen daar niet op aansloten?

A. Neen, foutief was die gedachte niet. Het hing er alleen van af, wat men van die stelling eiste. Ik heb indertijd onmiddellijk, na de capitulatie, alle papieren verbrand in overleg en op last van mijn chef, de commandant van het derde legerkorps, hoewel ik van dag tot dag van alles aantekening had gehouden, moet ik alles, wat ik nu vertel, uit mijn geheugen doen. Dat is betrekkelijk lastig, omdat daar geruime tijd tussen ligt.

4392. De **Voorzitter:** Leende de Peel-Raamstelling zich er toe om door een zwakke bezetting gedurende betrekkelijk geruime tijd te worden verdedigd, b.v. in verband met de geaardheid van het terrein, enz.?

A. Mijn indruk was, dat de stelling door haar grote breedte en de betrekkelijk weinige troepen, die daarvoor ter verdediging voorhanden waren, maar een weerstand kon bieden van betrekkelijk korte tijd. Dat die tijd zou zijn twee dagen, drie dagen, vier dagen tot een week, dat was moeilijk van te voren te zeggen, omdat dit natuurlijk afhangt van de sterkte van de aanvallen op bepaalde plaatsen. De stelling had ontegenzeglijk grote voordelen, ook wat betreft de quaestie van de inundatie hier en daar, een behoorlijke hindernis daarvoor tegen tankaanvallen, maar helaas waren er niet voldoende onderkomens en geen, die zwaar genoeg waren om bestand te zijn tegen een langdurig bombardement b.v.

4393. De **Voorzitter:** U hebt waarschijnlijk ook kennis genomen van de tegenstelling, die er bestaan heeft tussen generaal *Reynders* en Minister *Dijxhoorn?* Generaal *Reynders,* die de stelling in zijn geheel vrij lang zo krachtig mogelijk wilde verdedigen — in verband onder meer met de neutraliteitshandhaving, zoals hij dat zag — en de toenmalige Minister, die op een ander standpunt stond en vertragende gevechten wilde leveren langs de opmarswegen.

A. Daar was ik in grote trekken van op de hoogte, Mijnheer de Voorzitter.

4394. De **Voorzitter:** Maar welke gedachte vindt u meer te verkiezen?

A. Op dat ogenblik kon ik me de gedachtengang van de generaal *Reynders* zeer goed begrijpen en ik heb die gedachtengang aanvankelijk ook juist gevonden.

4395. De **Voorzitter:** Was u niet zeer bezorgd over een eventuele omtrekking van uit het zuiden?

A. Ja. Maar daar waren natuurlijk mogelijkheden tegen, indien men voldoende troepen had gehad, b.v. wanneer wij de hele lichte divisie in het zuiden hadden kunnen gebruiken, dan was het gevaar, hoewel het bleef bestaan, in ieder geval tot een redelijke verhouding terug te brengen. Maar alles hing er van af wat men tegenover ons zou inzetten en wij konden vrij zeker aannemen, dat de tegenstander ons in ieder geval niet zou aanvallen met een tekort aan materieel of aan personeel. Bovendien had ik ook de indruk, dat hij vrij aardig op de hoogte kon zijn van de waarde zelf van de Peel-Raamstelling, zoals nu ook achteraf is gebleken, en dit toonden ons de Duitse officieren onmiddellijk na de capitulatie. Toen zij kaarten voor een of andere bespreking neerlegden, zag men daar de Peel-Raamstelling zeer duidelijk in afgetekend met de verdedigingswerken, die daarin waren. Dus op dat gebied was het aan te nemen, dat de tegenstander, wanneer hij die stelling daar zou aanvallen, ook de middelen daartoe zou gebruiken.

4396. De **Voorzitter:** Wat het practische verloop van zaken betreft, toen is later door generaal *Winkelman* het grootste deel van het derde legerkorps teruggenomen naar de omgeving van 's-Hertogenbosch.

A. Ja, dat is gebeurd.

4397. De **Voorzitter:** Ik zou eerst willen vragen, hoe was uw reactie daarop?

A. Ik zou zeggen, de reactie van de generaal en mij (ik vergezelde de generaal, toen ons dat meegedeeld werd, op het hoofdkwartier van de toenmalige opperbevelhebber) was eigenlijk verpletterend, omdat wij ons hadden ingeleefd in de gedachte, dat wij de Peel-Raamstelling zouden verdedigen feitelijk tot de laatste man zonder teruggaan. Met het oog op de betrekkelijke ongeoefendheid van de Nederlandse soldaat in het beweeglijke gevecht was dat ook de meest logische oplossing — ter plaatse weerstand bieden tot het bittere eind — en dat was voor iedereen duidelijk en daar hadden zowel de generaal als ik ons volledig in ingedacht en wij waren het daar volkomen mee eens. Voor ons was het een grote verpletterende tijding, toen wij hoorden, dat die gedachte werd losgelaten, en wij gingen er ook van uit, dat bovendien daardoor weg zou vallen een

zeker element, dat in ieder geval nog de mogelijkheid gaf om, wanneer eenmaal de vijand zou binnenvallen, men nog verband kon krijgen met de Belgen. Is er niets of heel weinig, dan gaat het niet, was er voldoende reserve, dan is het altijd mogelijk die te gebruiken, hetzij op de vleugel voor een aansluiting met de Belgen, hetzij op andere plaatsen.

4398. De **Voorzitter:** Acht u het mogelijk, dat de Fransen daar eventueel nog tijdig gearriveerd zouden zijn om voldoende steun te geven. Stel, dat men generaal *Reynders* gevolgd was?

A. Ja, dat leek ons niet onmogelijk.

4399. De **Voorzitter:** Toen is achteraf, zoals we al geconstateerd hebben, maar een gedeelte achtergebleven o.a. de Peel-Raamdivisie in het zuiden. De Fransen zijn toen opgerukt en hebben een gedeelte van de toegangswegen versperd gevonden. Kunt u daar nog enige mededelingen over doen? Ik heb een rapport van naar ik meen het zesde grensbataljon daarover gelezen en daarin wordt medegedeeld, dat krachtens opdracht van het derde legerkorps al de versperringen aan de zuidgrens eveneens die morgen gesteld zijn geworden! Dat is toch een dwaze figuur. Hoe moet men dat zien?

A. Ja, u zou dat zo moeten zien, Mijnheer de Voorzitter! De avond vóór de verwachte inval is er sprake geweest of die vernielingen in het zuiden moesten worden aangebracht ja dan neen. De beslissing daarvan lag bij de opperbevelhebber, die lag niet bij ons. Op een gegeven ogenblik heeft de overweging gegolden om deze versperringen toch te stellen, omdat wanneer de vijand zou oprukken en verder door zou rukken door België in de richting van Frankrijk, dat hij dan min of meer belangrijke terreinvoorwerpen vernield vond, die hem in zijn opmars moesten vertragen. Die overweging heeft gegolden. Die overweging is onzerzijds medegedeeld aan de opperbevelhebber van land- en zeemacht in die avond en toen is, het uur herinner ik me niet precies, in de avond ook de opdracht gegeven, die vernielingen in het zuiden ook uit te voeren.

4400. De **Voorzitter:** Dus om de Duitsers later te hinderen?

A. Ja, uiteindelijk zouden die vernielingen de Duitsers hinderen in hun opmars, als ze zouden doorbreken.

4401. De heer **Korthals:** Door wie is de opdracht gegeven om die vernielingen te verrichten?

A. Door de opperbevelhebber van land- en zeemacht of door een van de officieren namens de opperbevelhebber van land- en zeemacht, maar in ieder geval was dit een materie, waarin wij niet te beslissen hadden.

4402. De heer **Korthals:** Maar het voorstel is uitgegaan van ...?

A. Het voorstel is van het derde legerkorps uitgegaan.

4403. De **Voorzitter:** Dat gaf dan toch wel blijk van zeer weinig vertrouwen in eigen kracht en in de kracht van de bondgenoten!

A. Maar toen was de toestand totaal veranderd. Toen was er geen bezette Peel-Raamstelling meer. Toen was er een opstelling aan de Maas, die hetzelfde was gebleven en een hele dunne opstelling in de Peel-Raamstelling. Dus toen kon men niet meer verwachten, dat de Peel-Raamstelling, die te voren met drie divisies en een reserve daarachter nog van de lichte divisie zich althans enige tijd had kunnen staande houden, zulks in dit geval nog zou kunnen doen. Als u nagaat, dat de regimentsvakken toen niet meer bezet werden door een regiment, doch door een bataljon. In feite was de toestand vóórdien zo, dat gaande van zuid naar noord, dus van Belgische zijde naar de Maas, men aanvankelijk als bezetting de Peel-divisie had en daarnaast de vijfde divisie en daarnaast de zesde divisie. Na het optreden van de nieuwe opperbevelhebber is de opstelling zodanig gewijzigd, dat in de vroegere regimentsvakken van de divisiën nu alleen nog maar bataljons bleven. Dus op zijn minst genomen was de sterkte tot 1/3 verminderd en bovendien miste men de steun in de eerste plaats van de regimentswapens en van enkele onderdelen met zware mitrailleurs eventueel ook nog, en wat men jammer genoeg helemaal daar miste, dat was pantserafweergeschut. Het enige, wat er nog aanwezig was, dat was hier en daar wat 6-veld, wat in die tijdsomstandigheden absoluut ontoereikend was; dat was de vorige oorlog al zo, maar op dat moment was dit wapen natuurlijk helemaal niets, hoewel we er mee hier en daar toch nog de vijand afbreuk hebben gedaan. Maar ik wilde eigenlijk betogen, dat de maatregel, die door de opperbevelhebber van land- en zeemacht getroffen was, nodig was in die vorm te treffen, om niet te zeer de aandacht te trekken van de Duitsers, dat wij de stelling hadden ontruimd of althans heel zwak hadden bezet. Er is eigenlijk in die toestand geen verandering meer gekomen sedert April tot het ogenblik van de aanval op 10 Mei.

4404. De **Voorzitter:** Is er in die dagen van Mei, toen de oorlog uitgebroken was, van uw bureau uit, van de staf van het derde legerkorps, nog contact met de Fransen geweest of niet?

A. De zaak heeft zich als volgt toegedragen. Er is contact geweest van de commandant van de Peel-divisie met een Franse bevelhebber (divisiecommandant). Ik meen, dat het op dat ogenblik was generaal *Picard,* die in West-Malle zat. Maar op dat ogenblik was de commandant van het derde legerkorps al niet meer bevelhebber in Brabant, want zodra op de dag van de inval de opdracht was gegeven aan het derde legerkorps om in zijn geheel, behalve dan de troepen, die in de stelling lagen, terug te gaan achter de Maas, hield op het moment, dat het legerkorps de Maas had overschreden en de commandant van het derde legerkorps zijn commandopost had verplaatst naar het noorden, de verantwoording en de commandovoering door de commandant van het derde legerkorps daar op.

4405. De **Voorzitter:** Ook over het deel, wat daar wel achterbleef?

A. Ja, zeker. Dat is toen gekomen onder het bevel van de commandant van de Peel-divisie.

4406. De **Voorzitter:** Was dat dus toen de hoogste chef in Brabant?

A. Ja, en in feite heeft hij ook gelegenheid gehad zich maanden te voren in die toestand in te werken, want hij was feitelijk onder supervisie van de commandant van het derde legerkorps, bevelhebber in de Peel-Raamstelling op dat moment.

4407. De **Voorzitter:** Dat was de kolonel *Schmidt?*

A. Ja.

4408. De **Voorzitter:** Dientengevolge is er dus ook geen contact meer geweest met uw staf?

A. Ja, we hebben tot het laatste moment toe contact gehouden. Ik ben zelf met enkele mensen tot het laatst in Vught gebleven, tot het ogenblik, dat de kolonel *Schmidt* van mij (omdat de generaal al was teruggegaan ten noorden van de rivieren met een gedeelte van de staf, om het teruggaan van de troepen, die toen op mars waren naar het noorden verder te regelen) de commandopost te Vught had overgenomen en ook verder alle verantwoording, die dan nog te dragen viel. Toen ben ik daarna verdwenen. Het was 's-middags om een uur of vier ongeveer van de eerte aanvalsdag, 10 Mei 's middags 4 of 5 uur.

4409. De **Voorzitter:** U kunt dus eigenlijk niet veel uit eigen wetenschap mededelen over de vraag, die ons zeer interesseert, of de Fransen, misleid zijn door die wijziging in de plannen, ja dan neen. In Parijs schijnt men wel direct het hoofdkwartier op de hoogte gesteld te hebben van de werkelijke toestand en van het terugtrekken hier achter de Waal, enz.

A. Dat is gebeurd, voor zover ik weet.

4410. De **Voorzitter:** Maar de vraag, die ons verder interesseert, is, of de vooruitgeschoven Franse troepen eventueel in de practijk misleid zijn, want de commanderende generaal schijnt de opdracht gehad te hebben zich te melden bij de Peel-Raamstelling of bij de commandant van de Peel-divisie!

A. Dat is mij niet bekend. Ik heb toevallig in Frankrijk contact gehad met de generaal *Picard,* die in Nederland commandant was van een van de lichte divisies en die heeft mij indertijd ook gezegd, wanneer mij dat interesseerde of wanneer ik gegevens van hem nodig had, dan kon ik die van hem krijgen. Ik heb toen gevraagd aan de generale staf of men daar op dat ogenblik belangstelling voor had, dan kon ik dat contact met die generaal hernemen. Ik heb daar toen geen antwoord op gehad. Ik heb van de generaal

zelf vernomen, dat, en dat heb ik te voren ook nog gehoord van de zijde van een Frans officier, die deel uitmaakte van één van die lichte divisiën, de opdracht van de lichte divisiën niet is geweest om ons onmiddellijk te gaan steunen, maar eerst om op te rukken, zover mogelijk naar het noorden tot aan de Maas, en als ze daar eenmaal waren, dus de zekerheid hadden, dat ze aan de Maas beveiligd waren, dan hadden ze de opdracht om, indien mogelijk, eventueel in te zwenken om in oostelijke richting te gaan, maar de aandacht van de Fransen op dat moment ging veel meer, zoals ik begrepen heb uit die uiteenzetting van die Franse officier, die daarover gesproken heeft, in noordelijke richting dan voor directe hulp van de Peel-Raamstelling. Nu kan dat ook beïnvloed zijn door het feit, dat men in de vroege morgen van de 10de Mei aan het Franse hoofdkwartier wist, dat die Peel-Raamstelling, waarvan men dacht, dat die door ons tot het bittere eind verdedigd zou worden, eigenlijk in feite alleen maar dienst deed als een soort opstelling, waarin men een ogenblik trachten zou de vijand op te houden, totdat het 3de legerkorps achter de Maas zou zijn teruggenomen.

4411. De **Voorzitter:** Ik vraag het ook daarom, omdat het in dat rapport van de commandant van het zesde grensbataljon positief wordt medegedeeld. Daar staat: „De Franse commandant deelde mij mede, dat hij opdracht had zich ter beschikking te stellen van de commandant van de Peel-divisie en mij dus niet kon komen helpen.". Dat laatste geeft aanleiding over te springen op een andere quaestie. De hulp, welke de commandant van dit bataljon gaarne gehad zou hebben, sloeg op het probleem van het in de richting van de Moerdijk doorstoten en trachten daar de zaak weer op orde te stellen.

A. Hij had de positieve opdracht ontvangen van de generaal om, zodra wij vernamen, dat de Moerdijkbrug in handen was van Duitse parachutisten, onmiddellijk naar het noorden te stoten, zijn detachement te verzamelen en te trachten, die daar te verjagen.

4412. De **Voorzitter:** Dat is dus nog een opdracht geweest van generaal *van Nijnatten* voordat hij Brabant verliet?

A. Inderdaad.

4413. De **Voorzitter:** In dit verband zou ik ook nog willen vragen of men toen bij de leiding van het derde legerkorps niet heeft overwogen om nog op een scherpere manier in te grijpen tegenover de Moerdijkbruggen.

A. Dat is mogelijk wel overwogen, maar in de eerste plaats was — eenmaal de mars van het legerkorps in gang gezet — het moeilijk om onderdelen er uit te halen en bovendien rekende men bij de hogere legerleiding, dat die terugtocht zou verlopen op de wijze zoals zij zich dat had voorgesteld, zoals wij dat eigenlijk hadden uitgezocht. Dus wanneer wij daar eigenmachtig verandering in brachten, had dat zeker niet gekund. Daar is — ik weet niet precies meer op welk tijdstip — wel overwogen of het niet mogelijk was geweest om nog een afdeling artillerie toe te voegen. Maar om een afdeling artillerie te verplaatsen over grote afstand, als men daar geen behoorlijke dekking bij heeft tegen de afgeworpen parachutisten, en die hadden wij op dat moment ook niet, want er waren geen snelle eenheden meer op dat moment, die waren al gebruikt voor andere opdrachten tegenover het oosten, leek weinig verantwoord. Maar als in de open terreinen artillerie had opgetreden, was die misschien na tien, vijftien minuten of nadat zij haar eerste vuur had geopend, het slachtoffer geworden van een overmachtige luchtmacht.

4414. De **Voorzitter:** Maar u deelt toch waarschijnlijk wel de mening, dat het in handen van de vijand laten van de Moerdijkbruggen strategisch gezien buitengewoon gevaarlijk was?

A. Ja, inderdaad, want in de eerste plaats lag die Moerdijkbrug op de grote as naar de richting den Haag en in de tweede plaats, het was ook een der terugtochtwegen van de lichte divisie, die daarvoor ook het allerlaatste haar opmarsweg moest veranderen, zodat men de colonnes op een andere manier moest dirigeren. Maar dit was een zaak, die in de eerste plaats de hogere legerleiding aanging, dus de opperbevelhebber van land- en zeemacht, die op de hoogte was van dat feit. Wij hebben alleen getracht met de middelen, in ons bereik, er aan te doen wat er aan te doen was, ook niet wetende hoe sterk de tegenstander op dat moment was.

4415. De **Voorzitter:** Ik zou de opmerking willen maken of dat niet een gradueel verschil was. Dat zesde grensbataljon stond onder de commando's van uw legerkorpscommandant. Hij heeft het blijkbaar wel oorbaar geacht dit grensbataljon af te zonderen om in de richting van de Moerdijk door te stoten en u zegt zelf, dat er een ogenblik ook gedacht is aan een afdeling artillerie. Had hij en zijn hele commando daar niet meer kunnen doen en eventueel niet krachtiger kunnen aandringen bij het algemeen hoofdkwartier om toch die Moerdijkbruggen tot iedere prijs te hernemen?

A. Ik weet niet of op dat ogenblik de directe verbinding toen nog mogelijk was. Maar de generaal heeft dat beschouwd als datgene, wat hij met eigen middelen kon doen, terwijl hij wist, dat zijn chef op de hoogte was van deze gang van zaken, en bovendien, wij wisten ongeveer ook hoe de verdeling van de eigen troepen was ten noorden van de rivieren, dus er waren toch eenheden, die daar vlak bij waren, die voor een dergelijke taak ook hadden kunnen worden ingezet, want ik heb op een gegeven ogenblik nog persoonlijk contact gehad met de brigade, die gecommandeerd werd door de kolonel *van Andel,* en ik heb hem medegedeeld, dat de generaal deze actie bevolen had met het verzoek om hunnerzijds uit het noorden evenzeer die actie te doen en we hebben, meen ik, zelfs het uur van de aanval bepaald om enige coördinatie te hebben ook met betrekking tot het artillerievuur, dat van de brigade van de kolonel *van den Andel* eventueel zou kunnen gebracht worden op die parachutisten.

4416. De **Voorzitter:** Toen hebt u verder die dagen practisch genomen buiten spel gestaan daar achter de rivieren?

A. Wat u buiten spel noemt .... in zoverre, behalve van uit de lucht, zijn we op de grond niet lastig gevallen, maar de eerste nacht, toen het legerkorps teruggegaan was achter de Maas, toen die beweging juist was uitgevoerd, kwam de vraag van de zijde van de commandant van het veldleger of het mogelijk was, de troepen terug te nemen nog die zelfde nacht achter de Waal, omdat hij tot elke prijs, de Linge-stelling zo vroeg mogelijk bezet wilde hebben. Wij hebben dat toen overwogen en hoewel de troepen sedert de vorige nacht gealarmeerd waren en de hele dag gemarcheerd hadden, hebben we gezegd, dat het mogelijk was en die beweging is ook uitgevoerd. Toen zijn de troepen de dag daarop teruggegaan op de Linge-stelling. De dag daarop, toen ze juist in de Linge-stelling waren, kregen ze opdracht om terug te gaan op de vesting Holland. Dus zover „buiten spel" is niet geheel juist, want voortdurend is de troep in beweging geweest. Alleen de laatste dag, toen we dan in de vesting Holland waren aangekomen, was er niet heel veel te doen, behalve wat luchtactie. Maar wij zijn in die dagen voortdurend in beweging geweest.

4417. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat we het voornaamste behandeld hebben. Hebt u zelf in het algemeen nog iets mee te delen, wat van belang is in verband met de wisseling van het opperbevel of eventueel met de Meidagen zelf?

Ten aanzien van de andere heren hebben we de bedoeling, ze nog terug te laten komen voor het tweede hoofdstuk, maar aangezien u in Parijs vertoeft, is het waarschijnlijk beter, als we nu alles tegelijk doornemen. Als u er nog iets over te vertellen hebt?

A. Neen, dit is in hoofdzaak wat er eigenlijk gebeurd is hier. De gebeurtenissen, die doorbraak met de pantsertrein, dat weet u, en ook de maatregelen, die onzerzijds genomen zijn daartegen. Maar dat heeft heel weinig met het opperbevel te maken.

4418. De **Voorzitter:** Bij Mill. Maar was dat iets, dat in die morgen nog onder u ressorteerde?

A. Ja, de generaal commandeerde daar toen nog.

4419. De heer **Korthals:** Misschien zou u ons daar toch nog iets over kunnen mededelen, over die maatregelen, die toen getroffen zijn.

A. Ja, dat is het volgende geweest. Zo gauw wij kennis hebben gekregen van deze doorbraak van die trein (op dat moment moet u de bevelsverhouding zo zien, dat de commandant van de Peel-divisie, de kolonel *Schmidt,* dus de Peel-Raamstelling commandeerde) heeft de generaal als onmiddellijke chef van kolonel *Schmidt,* omdat hij in heel Brabant alle troepen onder zijn bevel had (de generaal had geen eigenlijke reserve om daar in te grijpen) snel in te grijpen, want dat was de bedoeling, behalve wanneer wij de beschikking konden krijgen over een onderdeel van de lichte divisie —, toen is onmiddellijk contact opgenomen met de commandant veldleger en ook met de opperbevelhebber van land- en zeemacht en de machtiging gevraagd om opdracht te mogen geven aan het tweede regiment huzaren-motorrijders, dat in Vught lag, om onmiddellijk op te rukken naar de bedreigde plaats en om de wanorde, die daar ontstaan was, te her-

stellen en de vijand terug te werpen uit de Peel-Raamstelling. Wij hebben daar toestemming voor verkregen. Daarna heeft de generaal aan de commandant van de Peel-divisie opdracht gegeven om aan dat regiment huzaren-motorrijders, dat op een bepaalde plaats, ik meen, dat het Veghel genoemd is, ter beschikking zou komen van de commandant van de Peel-divisie, aldaar de nadere orders te geven, omdat hij ter plaatse beter op de hoogte was dan de generaal, die zoveel verder er van af zat. Toen is dat regiment huzaren-motorrijders naar onze gedachte vrij laat afgemarcheerd, ik meen, dat ik namens de generaal de order gegeven heb te vijf uur af te marcheren, en ik meen, dat het regiment om 7 uur op mars is gegaan. Naar onze berekening hadden wij ook gedacht, dat die mars sneller zou geschieden. Over de actie zelf, die is uitentreuren beschreven in, ik meen, de „Militaire Spectator".

4420. De **Voorzitter:** Is daar een verklaring van te geven, dat dat twee uur geduurd heeft?

A. Ja, ik heb zelf naderhand nog wel eens met de betrokken commandant daarover gesproken, maar ik kan er eigenlijk geen gemotiveerde verklaring van geven.
Wrijving, wrijving en nog eens wrijving vermoedelijk.

4421. De heer **Korthals:** Wie was die commandant?

A. Dat was de luitenant-kolonel *Mathon.*

4422. De **Voorzitter:** Het is tactisch ook niet gelukkig uitgevoerd, geloof ik, die hele manoeuvre in de buurt van Mill?

A. Neen, wanneer men het op zijn dooie gemak op een kaart gaat bekijken en in het terrein gaat bekijken, dan zegt men, neen, hij had beter gedaan de aanval op een andere wijze uit te voeren, maar ja.....

4423. De **Voorzitter:** Het is vastgelopen tussen de versperringen in?

A. Ja, ongeveer tegen de Peel-Raamstelling zelf is het vastgelopen. Daar had de vijand toen eigenlijk te veel voordelen behaald om nog mogelijk te maken, dat de toestand daar volledig kon worden hersteld. Maar die actie heeft ongetwijfeld een grote verwarring teweeggebracht bij het personeel, dat met de pantsertrein was doorgebroken. Die indruk heb ik wel gehad. In ieder geval is die actie wel nuttig geweest, maar wat de generaal er van verwacht had, een volledig herstel van de bepaalde frontlijn en het terugwerpen van die vijandelijke strijdkrachten, dat is niet bereikt, zover ik heb kunnen nagaan.

4424. De **Voorzitter:** Nu we het toch over die doorbraak daar hebben, kunt u misschien nog toelichten hoe het te verklaren is, dat er bij al de objecten in het traject van Gennep naar Mill, het viaduct bij kruispunt Beugen en de brug bij Gennep, van de versperringen, enz. niets is terechtgekomen? Hoe is dat te verklaren en is er soms overal verraad geweest?

A. Dat is een volslagen raadsel.

4425. De **Voorzitter:** Wanneer zijn de bevelen van het derde legerkorps gegeven voor het stellen van de versperringen, 's avonds om 11 uur meen ik, of misschien nog eerder?

A. De eerste bevelen zijn vroeger uitgegaan voor het stellen van de versperringen, maar u moet rekenen, dat het hier verschillende zones betrof. Ten oosten van de Maas, dat was het eerste gedeelte, dan had u een gedeelte tussen de Maas en de Peel-Raamstelling en dan had u het gedeelte vlak voor de Peel-Raamstelling. Dus dat was gradueel of, liever gezegd, in tijd verschillend. De troepen, die aan de Maas waren en die eventueel terug zouden moeten worden genomen, moesten toch de gelegenheid hebben om hier of daar nog terug te komen. Bovendien hadden wij nog in die tijd, meen ik, aan lichte troepen nog wat eskadrons wielrijders, die ook teruggehaald moesten worden voor andere opdrachten. Dus ze moesten ook een mogelijkheid hebben om hier of daar door te komen. Maar ik geloof niet, dat dat enig verband heeft gehouden met het sparen van een weg of van een opening daar, waar nu die pantsertrein is doorgebroken. Dat geloof ik niet. Maar het is voor de generaal en voor mij ook een raadsel geweest, dat dat mogelijk is geweest.

De **Voorzitter:** Als u zelf niets meer hebt, dan sluit ik hiermede het verhoor. Ik dank u zeer voor de inlichtingen.

A. G. J. F. M. VAN DER KROON.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

ALGERA.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 16 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

JACOBUS GEORGE MARIE VAN DE PLASSCHE,

oud 59 jaar, wonende te Praag, generaal-majoor, militair attaché in Praag en in Bern, in de mobilisatie werkzaam op het algemeen hoofdkwartier.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

4426. De **Voorzitter:** Tijdens de mobilisatie was u .....

A. Tijdens de mobilisatie was ik hoofd van de sectie 3A, inlichtingendienst buitenland, indertijd genoemd GS 3A.

4427. De **Voorzitter:** De gehele mobilisatie door en ook in de Meidagen nog?

A. In elk geval in de Meidagen. Ik ben sinds, ik meen, 1 Januari 1935 hoofd geweest van dit bureau. Ik kwam al eerder, doch toen was mijn voorganger er nog, voorts heb ik gedurende twee perioden troependienst gedaan. Ik heb geen agenda's hier en dus geen aantekeningen. Ik ben geweest kapitein van de infanterie in Leiden en ik ben geweest majoor van de grenadiers hier in den Haag en heb in beide gevallen dat bureau er bij waargenomen. Ik ben teruggeroepen ongeveer een jaar vóór het uitbreken van de oorlog, denk ik, die datum herinner ik me zonder aantekening niet goed. Maar ik ben teruggeroepen, ongeveer op mijn eigen voorstel, teruggeroepen op mijn bureau. Ik beheer dat bureau altijd, maar ik moest mijn troependienst verrichten, dus ik was voor een jaar bij het regiment grenadiers. Daar heb ik maar kort gediend, werkelijk gediend, en ging dan 's avonds en tussen de middag naar mijn bureau toe, maar overdag natuurlijk troependienst doen. Toen de toestand dreigend werd, heb ik de opperbevelhebber voorgesteld, om mij helemaal terug te roepen en toen ben ik daar teruggekeerd, niet als staf officier, maar als majoor van de grenadiers.

4428. De **Voorzitter:** Was dat nevengeschikt naast dat Bureau Binnenland of .....

A. Dat was nevengeschikt met het Bureau Binnenland, het Bureau Binnenland noemden wij GS 3B en het stond onder de toenmalige majoor *Roozenboom,* van de artillerie, hij was daar al jarenlang werkzaam en, zoals u misschien weet, stonden die beide bureaux en nog twee andere aanvankelijk onder de leiding van de generaal-majoor *van Oorschot,* die burgerambtenaar was en later benoemd werd tot reserve-generaal. Na het beroemde geval Venlo is de generaal *van Oorschot* gepensionneerd, de datum weet ik niet meer, maar ik herinner me, dat hij pensioengerechtigd was. En hij is opgevolgd door de generaal *Fabius,* die dus in de oorlogsdagen mijn chef was.

4429. De **Voorzitter:** U hebt in die hele mobilisatietijd nog wel eens dikwijls contact gehad met de opperbevelhebber.

A. Ja, met beiden.

De **Voorzitter:** Ik bedoel meer speciaal de eerste opperbevelhebber generaal *Reynders.*

A. Generaal *Reynders,* ja, zeker.

De **Voorzitter:** Wij willen vandaag speciaal behandelen de quaestie van de wisseling van het opperbevel. Misschien dat wij u straks ook nog even horen over de Meidagen, omdat u nu toch hier in het land is, maar de eigenlijke opzet was, om eerst die wisseling te bespreken.

A. Het spijt me, dat ik dit niet van te voren geweten heb, dat het hierover zou gaan, want ik heb niet veel aantekeningen meer, die hebben wij allemaal verbrand toen de oorlog begon, maar ik heb nog één zakboekje van 1940 gevonden, misschien dat daar nog wat in staat; maar dat is ook alles wat ik heb. Ik heb geen documenten.

4430. De **Voorzitter:** Wat ik u wilde vragen, is het volgende: Is het u bekend of de opperbevelhebber aan iemand van uw bureau, misschien aan uzelf of aan een van de andere heren, opdracht heeft gegeven, geen volledige inlichtingen meer te verstrekken aan H.M. de Koningin en/of aan de Minister van Defensie?

A. Het spijt mij, dat ik u niet heel nauwkeurige antwoorden kan geven. Dit waren uiteraard indertijd zeer geheime zaken.

De **Voorzitter:** Ja, maar de Enquêtecommissie heeft er recht op het te weten en er naar te vragen.

A. Het is niet erg pleizierig om al die vragen te beantwoorden.

De **Voorzitter:** Het is ook voor ons geen pleizierige taak om deze zaken uit te vissen, maar wij hebben de opdracht gekregen, en zijn dus in 's lands belang verplicht ons daarvan te kwijten.

A. Mijn positie was niet altijd makkelijk. En met de conflicten, die er in de hoge regionen waren, ben ik ook niet altijd helemaal bekend geweest. Zo nu en dan drong wel iets tot mij door en inderdaad is mij wel eens verscheidene keren gezegd, om die berichten niet altijd zo door te geven als ze van de pers kwamen. U moet zich wel voorstellen, er kwamen ontzaglijk veel berichten in. En daar liet ik een verhaal van maken, dat stenographisch werd opgenomen en dan werd uitgewerkt en dan ging het weg. En dan kwamen er dingen in voor, die niet altijd even leuk waren. Er kwamen waarschijnlijk ook wel eens dingen in voor, die men niet geschikt achtte om aan de Koningin te laten zien. Ik herinner me één keer een opmerking te hebben gekregen, toen ik gezegd had, dat *Hitler* een „Tapetenfresser" was, en dat de generaal toen zei: „De strekking van dat woord is niet juist". Dat was één van die dingen. Die berichten werkten natuurlijk op de zenuwen van de mensen en ik weet niet of dat misschien aanleiding geweest is, dat men ze wel eens inhield. Ik heb die dingen niet uitgevonden, maar ik ben altijd van de idee geweest, dat de inlichtingendienst er was om in te lichten. Dus ik hield geen enkel bericht achter, tenzij ik vond, dat die berichten van nul en generlei waarde waren. Maar daarbij werd natuurlijk een weinig risico genomen. Ik kreeg er zo ontzaglijk veel en er waren er altijd bij, waarvan iemand kon denken, dat het nonsens was. Later is dikwijls gebleken, dat berichten, die aanvankelijk nonsens leken, wel degelijk juist bleken te zijn. Nu heeft de generaal ook wel eens tegen me gezegd, dat die berichten niet meer rechtstreeks moesten gaan naar de Minister van Oorlog. Ik heb het standpunt altijd ingenomen, dat de inlichtingendienst er was om niet alleen de chef van de staf in te lichten, maar ook de Minister van Oorlog en daar heeft de generaal aanvankelijk nooit enig bezwaar tegen gehad. Maar in de loop van de tijd is dat ontstaan. Die berichten werden vroeger, misschien, toen ik er kwam, eens in de 3 maanden, later eens in de maand, toen eens in de week, naarmate het nodig was, uitgezonden en ten slotte gebeurde dit dagelijks. Men heeft mij ook wel eens gezegd, dat ik er geen conclusie onder moest zetten. Ik heb het een tijdje gelaten en later heb ik het weer wel gedaan. De berichten zijn altijd wel bij de Minister van Oorlog gekomen. Voor de berichten hadden de Ministers wel veel belangstelling, niet alleen de Minister van Oorlog, maar ook b.v. de Minister van Justitie, de Minister van Buitenlandse Zaken, de Minister van Koloniën, ook

de commandant van het veldleger kreeg de berichten. De berichten waren genummerd en keerden allemaal weer bij mijn bureau terug.

De adjudant van de Minister van Oorlog kreeg ook de berichten, dat was de toenmalige kapitein van de generale staf *Tielens. Tielens* heeft die berichten altijd gehad en zal ze dus ook wel doorgegeven hebben aan de Minister van Oorlog. Ik heb ook opdracht gekregen om de berichten, zoals ze dan luidden, niet in die vorm aan de Koningin te sturen. De belangstelling van het Koninklijk Huis was ook zeer groot. De generaal, de toenmalige majoor *Phaff* van de grote staf kwam op het bureau — wanneer de eerste keer geweest is, weet ik niet — die berichten halen. De Prins kwam ook wel eens een enkele keer, vooral in de laatste tijd. En ik heb wel eens gezegd, dat was, meen ik, ook tegen generaal *Reynders:* Generaal, als die berichten niet meer naar de Koningin gaan, dan zult u zien, dat Hare Majesteit het toch hoort, b.v. van de Minister van Buitenlandse Zaken, en dat is op een gegeven moment ook gebeurd. De generaal werd bij de Koningin ontboden, wat toen nog als eens vaak gebeurde en kwam terug, liet mij bij hem komen, en zei: „ja, je hebt gelijk gehad, het is gebeurd. De Koningin zei „.....", nu weet ik echter niet meer waarover het toen ging. Wij hadden toen nogal eens vaak van die zgn. kritieke toestanden of nare berichten. Ja, ja, de Koningin zei tegen mij: „Generaal, dat heb ik niet in de inlichtingen gelezen". Er is ook een tijd geweest, dat de Koningin de berichten kreeg in verkorte vorm, dus de meest voorname dingen. En dan bleven er zelfs akeligheden en misschien nog enkele andere dingen uit. Ik heb ook meegemaakt, onder generaal *Fabius,* dat deze wilde, dat ik helemaal geen berichten meer uitstuurde, want dan werden de mensen zo zenuwachtig. En ik was toen nog een beetje jonger dan nu en zeer fanatiek aan de gang en toen zei ik: Generaal, de inlichtingendienst is er om te berichten en als men de berichten hier houdt, dan hebben wij er niets aan, en toen zei hij mij, dat hij bezig was kalm die zaak bij zich zelf te verwerken. Onder de generaal *Fabius* had ik al op mijn bureau twee afdelingen, het bureau was in twee afdelingen gesplitst, de ene won de inlichtingen in, de andere was het studiebureau, daar zat ook de toenmalige kapitein van de generale staf *Römer,* voormalig ordonnans-officier van de Koningin, deze vond ik de meest geschikte officier om de berichten zodanig opnieuw op te maken, dat ze in een voor Hare Majesteit leesbare vorm werden gegoten, laat ik het nu maar zo uitdrukken. Dit is wat ik me er van herinner, misschien wilt u er nog meer van weten? Ik kan me alleen de tijden en de dagen helemaal niet herinneren, maar ik heb zowel met de generaal *Reynders* als met de generaal *Fabius* moeilijkheden gehad. Generaal *Reynders* liet het later ook weer gaan, liet de berichten toen weer doorgaan naar Hare Majesteit en op een gegeven moment ook weer naar de Minister, maar dat waren twee verschillende perioden. Ik merkte toen wel, dat er enig verschil van opinie moest zijn tussen de Minister en de generaal *Reynders.* Maar aangezien ik niet meer op het bureau Operatiën zat, waar ik van afkomstig was, had ik dus met wat er gebeuren moest niets te maken, dat was mijn ressort niet. Nu hoorde ik wel eens wat van mijn vriend *Wilson,* die hoofd van dat bureau was, maar ik had er natuurlijk rechtstreeks niets mee te doen.

4431. De **Voorzitter:** Juist. Dus u ontkent toch niet, wat hier door de oud-Minister *Dijxhoorn* is verteld, dat de opperbevelhebber u die opdracht zou gegeven hebben, om het niet meer te doen, althans in bepaalde perioden?

A. Ja, de generaal *Reynders* en de generaal *Winkelman,* die zei het dan in deze vorm: Ja, *van de Plassche,* doe het maar niet meer, de mensen maken zich zenuwachtig of de Koningin maakt zich zenuwachtig en dat moet dus achterwege blijven.

4432. De **Voorzitter:** Heeft generaal *Winkelman* dat later ook gezegd?

A. Neen, dat was niet de generaal *Winkelman,* dat was de generaal *Fabius.* Ik had vroeger meer rechtstreeks contact met de generaal *Reynders* dan met de generaal *Winkelman.* In het tijdperk van generaal *Winkelman,* die ik ook heel goed kende van vroeger, heb ik, geloof ik, niet ontdekt, dat de generaal zich persoonlijk met die inlichtingendienst bemoeide, wel de chef van de staf, dat was *van Voorst tot Voorst.*

4433. De **Voorzitter:** Maar mag ik nog eens even het volgende vragen, om precies de zaak te kunnen reconstrueren. In de brochure van generaal *Dijxhoorn* staat uitdrukkelijk, dat de opperbevelhebber in zijn kabinet aan een officier van het bureau Inlichtingen van het algemeen hoofdkwartier opdracht had gegeven aan Hare Majesteit de Koningin en aan de Minister van Defensie geen volledige inlichtingen te verstrekken, omdat Hare Majesteit er zenuwachtig van werd en de Minister maar aanleiding kreeg zich met de zaken te bemoeien. Nu zegt, als ik nog even mag doorgaan, generaal *Reynders* daarvan in zijn tweede brochure: „Zolang de heer *Dijxhoorn* hier niet man en paard noemt, moet ik dit verhaaltje naar het terrein der verdichtselen verwijzen." Nu is ons overgelegd een brief van oud-Minister *Dijxhoorn,* waarbij hij meedeelt, dat u die officier zou zijn en waarbij hij ook nog een aanhaling doet uit een brief van u aan hem.

A. Daar ben ik nieuwsgierig naar, naar die aanhaling van die brief van de Minister aan mij.

4434. De **Voorzitter:** Daar staat in, van u aan de Minister .....

A. Van mij aan de Minister? Later, ja, uit Londen.

De **Voorzitter:** Daar staat o.a. in: „Ik blijf er dus gaarne buiten, zolang er niets wordt geschreven of gepubliceerd, wat mijn instemming niet zou hebben, overigens sta ik zoals je weet rechtstreeks onder de Minister van Oorlog en heb dus nog een baas, waarmede ik rekening moet houden. Wat ik je indertijd verteld heb, is juist in Kabinet aan mij medegedeeld." En volgens die toelichting dan van de heer *Dijxhoorn* zal dat dus de opperbevelhebber geweest zijn? Dus niet generaal *Fabius?*

A. Ja. Maar de heer *Dijxhoorn* stelt die zaak natuurlijk zeer scherp. En in wezen is het wel zo, dat hij mij een rechtstreeks bevel gegeven zou hebben, dat hij gezegd heeft: „nu, *van de Plassche,* die berichten moeten nu niet meer naar de Minister gaan, want de Minister maakt zich daar zenuwachtig over."

De **Voorzitter:** Dan krijgt hij maar aanleiding „om zich met de zaken te bemoeien". Dat is de tendenz van de bedoelde aanhaling.

A. Ja, het is wel mogelijk, dat hij iets gezegd heeft in de zin van dat hij het maar moeilijk maakte in het opperbevel of zo, dat is wel mogelijk. Ik kan de nauwkeurige woorden niet meer te voorschijn halen.

De **Voorzitter:** Ik vind het niet zo merkwaardig, dat dit zo gezegd zou zijn, maar het is ons alleen te doen om de „precieze" waarheid te reconstrueren.

A. Ja, ja, mij ook. En het is nu een beetje lang geleden, maar ik heb altijd de indruk gehad en ook bij die gelegenheid, dat de opperbevelhebber het vervelend vond en ook niet juist vond, wanneer de Minister zich ging bemoeien met zaken, die des opperbevelhebbers waren; een standpunt waar ik in kon komen. B.v. als ik opperbevelhebber was geweest, dan had ik dit ook niet gaarne gewild.

De opperbevelhebber was verantwoordelijk aan de gehele Regering en had zijn eigen instructie, en dat daar op een gegeven moment een conflict uit moest voortkomen, dat leek mij ook wel zeer waarschijnlijk, aangezien de heer *Dijxhoorn* een actief stafofficier was en gewend om bevelen te geven, dan is het misschien heel moeilijk om, wanneer men de functie van Minister bekleedt, zich van ingrijpen te onthouden.

4435. De **Voorzitter:** De eerste zaak is hiermede voldoende toegelicht. Maar nu u toch over dit tweede punt spreekt, is het voor ons ook wel prettig, om daarover uw mening te horen. Hoe is het volgens u, hoe behoort deze verhouding te zijn tussen de opperbevelhebber en de Minister van Oorlog?

A. Daar is heel veel over geschreven. Maar ik meen, dat volgens de toen bestaande instructie van de opperbevelhebber de opperbevelhebber verantwoordelijk is aan de Regering en niet uitsluitend aan de Minister van Oorlog. Hetzelfde hebben we gehad in de vorige mobilisatie en toen is dat altijd heel goed gegaan. Toen was Minister van Oorlog de heer *Bosboom.* Wel was dan eerst het beleid van de Minister, wanneer nodig, in de Kamer verdedigd. Maar voor zover ik me kan herinneren, bemoeide hij zich niet met wat des opperbevelhebbers was: het nemen van strategische maatregelen, nietwaar, het indelen van de troepen, enz. Dat is geen beleid van de Minister.

4436. De **Voorzitter:** Vindt u, dat de heer *Dijxhoorn* dat te veel gedaan heeft, of niet?

A. Dat kan ik niet zeggen, want ik weet niet wat er gebeurd is, maar ik was er nooit verwonderd over, dat de heer *Dijxhoorn* zich

zou gaan bemoeien met deze zaken, aangezien het een vakman was, en een eerste klas vakman. Als er dus een conflict was, dan is het zeer duidelijk, dat het op deze manier kon ontstaan en dat is blijkbaar ook wel ontstaan. Ik heb die brochures indertijd in Engeland ook gelezen, ik vond het eigenlijk heel vervelend, dat die te voorschijn kwamen. Het heeft zo weinig nut, oude koeien uit de sloot te halen.

4437. De **Voorzitter:** Maar ten tijde, dat het geval zich afspeelde, hoe was toen uw reactie op die tegenstellingen, die u ook wel bemerkt hebt?

A. Mijn reactie?

4438. De **Voorzitter:** Wie gaf u in uw hart gelijk?

A. Oh, dat is weer een heel andere vraag. U weet wel, dat het heel moeilijk is om die zaken te beoordelen, zoals ze in 1940 geschied zijn, in het jaar 1947. Nietwaar, dan moet men als het ware terugschakelen. Ik was toen zeer voortvarend en ook onder de indruk, niet al te veel, van de berichten, die binnenkwamen en ik vond het ook nodig, dat er een of andere maatregel werd genomen en ik ben wel eens kwaad geweest op de opperbevelhebber. Waarom? Omdat hij het nemen van enkele maatregelen niet zo vlug deed, als ik dat wel gewenst zou hebben. Dat is, wat ik mij er van herinner. Of zijn beleid wijzer was dan het mijne misschien geweest zou zijn, laat ik in het midden.

4439. De heer **Korthals:** Welke opperbevelhebber?

A. De generaal *Reynders.* De opperbevelhebber was een ouder man en ook een wijzer man.

4440. De **Voorzitter:** Dat is een appreciatie over zijn werk als opperbevelhebber, maar ik interesseer mij nog altijd voor de tegenstelling tussen de twee heren, daar zou u enigermate een uitspraak over moeten zien te doen. Hoe meer we dat belicht krijgen, hoe beter dat voor ons onderzoek is.

A. Ik vind het werkelijk heel moeilijk daar een uitspraak over te doen, daarvoor moet je de zaak door en door kennen en ook precies weten, wat er tussen die twee heren is voorgevallen. Ik heb in die boekjes dingen gelezen, die ik vroeger niet wist, en nu kan ik, zonder die tekst te bestuderen, niet meer precies zeggen wat het was. En dan wilt u mij een keuze laten doen tussen die twee mensen, dat is wat ik nu altijd graag had willen vermijden, want het doet aan de zaak toch niets af en ik had er geen belang bij; ze moesten zelf weten wat zij deden.

De **Voorzitter:** De bedoeling is meer om te trachten conclusies te trekken over wat nu eigenlijk de juiste verhouding behoort te zijn, ik wil nog even in het midden laten in hoeverre de personen ....

A. Nu, naar mijn opvatting moet de opperbevelhebber in zijn beleid, door de Minister van Oorlog, onder geen voorwaarde worden gehinderd.

4441. De **Voorzitter:** Om een voorbeeld te noemen. Begin Januari is er een opdracht gegeven, een concept-opdracht aanvankelijk, waarin zelfs tactische gegevens waren verwerkt, met betrekking tot de Peel-Raamstelling.

A. Door de Minister?

De **Voorzitter:** Ja, in die opdracht, die dan door de Kroon zou worden gegeven. Het is in concept eerst aan de opperbevelhebber gestuurd en toen heeft hij daar natuurlijk vanzelfsprekend op geattendeerd, dat het niet klopte met de grote instructie van Mei. Het is vervolgens veranderd, maar in een begeleidende brief van de Ministerraad blijven staan.

A. Dit gaat volgens mij te ver. De opperbevelhebber heeft zijn instructie, dat is een zeer hoge autoriteit, die alleen aan de hele Regering verantwoordelijk is, en wanneer het de Minister van Oorlog niet bevalt, dan lijkt mij de weg om het aan zijn collega's te vertellen en als niemand deze opperbevelhebber wil, dan moet hij worden ontslagen, maar een persoonlijk conflict tussen een Minister van Oorlog en de opperbevelhebber mag eigenlijk niet kunnen voorkomen, nietwaar, dan is er something wrong?

4442. De **Voorzitter:** Het is door een van onze meest vooraanstaande militaire deskundigen aldus geformuleerd: Dat de beoordeling van technisch-militaire vraagstukken geheel tot het ressort van de opperbevelhebber behoort; dat de Regering het doel aangeeft, dat met de strijdmacht moet worden nagestreefd en de middelen beschikbaar stelt tot bereiking daarvan; maar dat de wijze, waarop dit doel wordt bereikt en de middelen, welke aangewend zullen worden, door de opperbevelhebber dienen te worden beoordeeld. Kunt u met deze formulering in grote lijnen akkoord gaan?

A. Ja, dat leert men in de eerste klas van de krijgsschool al.

4443. De **Voorzitter:** Dus u is het daarmee eens?

A. Ja.

4444. De **Voorzitter:** Dan volgt de vraag over de practijk. Hebt u, uit wat u destijds hebt meegemaakt of wat u later gelezen hebt, niet de indruk gekregen, dat dit toch niet helemaal voor 100 pct. is nagekomen.

A. Neen, maar ik heb indertijd, toen ik hoofd van het bureau was, de indruk gekregen, dat het tussen de opperbevelhebber en de Minister van Oorlog niet precies marcheerde, en dat heb ik betreurd.

4445. De **Voorzitter:** Ja, maar nu is de vraag, wie zich nu niet aan de spelregel, die u blijkbaar helemaal aan het begin van uw carrière al geleerd hebt, gehouden heeft. Dat is nu juist, wat ons interesseert!

A. Daar hield de Minister van Oorlog zich niet aan.

De **Voorzitter:** Juist. Ik geloof, dat we nu wel van dit punt kunnen afstappen. Het Venlo-incident hebt u straks even genoemd.

A. Jawel. Ik heb het het Venlo-incident genoemd, omdat het bij mijn taak hoorde. Het is misschien in de achtergrond de reden van het aftreden van de generaal *van Oorschot* geweest. Ofschoon hij niet na het Venlo-incident is afgetreden, maar eerst toen hij pensioengerechtigd was als burgerambtenaar.

4446. De **Voorzitter:** Maar het was vanwege het Venlo-incident?

A. Ik geloof het wel. Ik neem aan, dat dat ten minste een behoorlijke geste was, die men gemaakt heeft.

4447. De **Voorzitter:** Is u daarvan iets bekend, wat van belang is hier mede te delen. Het was iets met een semi-binnenlands en semi-buitenlands karakter.

A. Ja, daar is mij zelfs veel van bekend, van wat ik er later van gehoord heb, ik heb zelfs een van die Engelse officieren later nog in Londen gesproken, maar ik weet niet of het interessant voor u is. Ik weet van de Venlose zaak natuurlijk een heleboel af, maar dat was een onderneming, waarvan ik de oorsprong niet precies kan nagaan. Ik denk, ik heb wel eens gedacht, dat die zaak geschoven was naar de generaal *van Oorschot,* door Buitenlandse Zaken, zoals het wel eens meer gebeurt met dingen, die nu niet des Ministers zijn, maar waar men toch iets aan wil doen en die gaan dan naar de Inlichtingendienst. De Inlichtingendienst bleek soms wel eens een vergaarbak voor alle dingen waar men geen raad mee wist. Ik „geloof" dit, maar dat weet ik niet zeker, dat moet de generaal *van Oorschot* allemaal weten en de generaal *Reynders,* misschien dat op die manier het geval afgeschoven is op de generaal *van Oorschot.* Maar dat is nu weer geen mededeling, die enige zekerheid inhoudt, dat is een vermoeden van mij.

De **Voorzitter:** Dat de heer *Klop* meegestuurd is naar Venlo, die hele zaak is u ook bekend?

A. De heer *Klop,* dat weet ik, ja. De heer *Klop* was officier van mijn bureau, die had ik meegenomen, die was indertijd in Leiden bij mijn compagnie. Hij was een zeer vlot officier. De heer *Klop* sprak zeer goed Engels. Hij was toen adjudant van generaal *van den Bent* in Amersfoort. Later heb ik mijn bureau willen uitbreiden met een paar beroepsofficieren, daarvan is er één geweest de kapitein *Römer,* neen, de toenmalige kapitein *Schooneberg,* en de andere was de luitenant *Klop.* De kapitein *Schooneberg* kreeg ik van de opperbevelhebber. Hij was zijn adjudant en sprak ook zeer goed Engels. Hij was een beroepsofficier, een artillerist, die had ik niet bij mijn bureau. Luitenant *Klop* liet generaal *van den Bent* los, toen ik

er zo om vroeg. Bij het geval Venlo heeft de generaal *van Oorschot* mij bij zich geroepen en mij opgedragen om dat overleg mogelijk te maken en toen heb ik hem gezegd: „Generaal, het spijt mij zeer, maar de tijd is nu niet meer zo, dat ik mij persoonlijk met dergelijke dingen kan bemoeien". Dat kon ik ook niet en toen heeft hij gezegd, dan wil ik *Oliviers* hebben, die mijn rechterhand was. Toen heb ik tegen de generaal gezegd: ik kan hem ook niet missen. Toen zei generaal *van Oorschot:* dan moet ik *Klop* hebben, en zo is de heer *Klop* aangewezen om bij dat z.g. overleg tegenwoordig te zijn; ik heb toen een zeer goed officier verloren.

4448. De **Voorzitter:** Ik kom nog even terug op die quaestie, die we straks besproken hebben, dat aan de Minister toen een tijdlang geen mededelingen mochten worden gedaan. Die inlichtingen, die u verzamelde, waren die bestemd uitsluitend voor de opperbevelhebber, of was het iets, dat meer bedoeld was voor de Regering? In het laatste geval zou het natuurlijk merkwaardig zijn, indien ze achtergehouden werden.

A. Ja, dat is wel altijd een zeer moeilijk punt geweest. De inlichtingendienst was bij de chef van de generale staf en dat was de afdeling G.S. 3. De generaal *van Oorschot,* de vroegere kolonel *van Oorschot,* was daar hoofd van. Men had zich na de oorlog voornamelijk geworpen op de binnenlandse inlichtingendienst. Toen er dreigend buitenlands gevaar kwam, heeft generaal *Reynders* mij verzocht of ik de afdeling buitenland onder mijn hoede wilde nemen, het bureau, dat eerst gegevens over vreemde legers verzamelde en zeer weinig practische inlichtingen verzamelde, wilde men weer uitbreiden. Dat heb ik toen gedaan. Die inlichtingen gingen ten slotte naar de Minister van Oorlog, ook met medeweten van de chef van de generale staf. Hoe dat gekomen is, kan ik u niet meer vertellen, maar dat is, geloof ik, al heel spoedig gebeurd in 1935 of 1936. De belangstelling van het leger werd daarvoor zeer groot.

4449. De **Voorzitter:** Dus het was al een instelling, die bestond vóór de mobilisatie, vóór de instelling van het opperbevel, nietwaar. Daaruit resulteert, zou ik zeggen, dat in vredestijd de rapporten in ieder geval toch ook wel degelijk naar de Minister moesten gaan, als hij daarop stond!

A. Ja, zeker.

4450. De **Voorzitter:** Het is alleen de vraag, of na de mobilisatie en nadat het opperbevel gecreëerd was, theoretisch de situatie niet anders werd. Bleef er dan nog iets, dat ook ter beschikking stond van het Ministerie van Defensie of werd het toen iets uitsluitend van de opperbevelhebber?

A. Oh, neen, maar ik herinner het mij niet goed meer, wanneer het gebeurde. Maar in de loop van de tijd hebben de Ministers, die ik heb opgenoemd, al die berichten gekregen.

4451. De **Voorzitter:** Dat was in vredestijd?

A. Dat weet ik niet.

4452. De **Voorzitter:** Maar nu wil ik een tegenstelling maken vóór en nà 1 September!

A. Ik weet niet of dat zo al was vóór de mobilisatie of dat het pas ontstaan is nà de mobilisatie, wij zijn bijtijds gemobiliseerd, dat was ook nodig voor de vorming van het leger, maar vóór die tijd werkte de inlichtingendienst al lang full speed, dus het is haast onmogelijk, dat die inlichtingen niet zouden rondgegaan zijn vóór de mobilisatie, maar ik durf u dat bepaald niet met zekerheid te zeggen. Het kan ook zijn, dat die uitbreiding heeft plaats gehad nà de mobilisatie. De Minister van Justitie is er al vrij gauw bijgekomen, eerder dan de Minister van Buitenlandse Zaken, en ten slotte de Minister van Koloniën. Maar de tijdstippen, waarop; de heren vertelden dit aan elkaar, die vroegen er naar en die kregen die inlichtingen met medeweten van de opperbevelhebber. Deze werden genummerd en keerden weer op mijn bureau terug en werden vernietigd. Later heb ik ontdekt, dat Koloniën een of ander afschriftje maakte en dat naar Indië zond, een klein uittrekseltje. Ik had gedacht, dat we een en ander uit die berichten zouden terugvinden, maar toen die Japanners gekomen zijn, vervloog ook die hoop. Ik heb er niets meer van. Ik kan niets meer opslaan.

4453. De **Voorzitter:** Maar mij intrigeert de theoretische opzet. Die kunt u dus niet geven, hoe het eigenlijk formeel geregeld was vóór en na het creëren van het opperbevel?

A. Daar was geen formele regeling voor, die is in de practijk ontstaan.

4454. De **Voorzitter:** Het is van betekenis voor de vraag of het incorrect is geweest van de opperbevelhebber om opdracht te geven de Minister er verder buiten te houden. Als de Minister er recht op had, dan is het natuurlijk een fout van de opperbevelhebber geweest!

A. Ik heb het zo nooit gezien. Het kwam altijd op deze manier te mijner kennis: de inlichtingen die vervelende dingen bevatten, maakten het waarschijnlijk de opperbevelhebber wel eens moeilijk; dat vond hij vervelend. En dat kan ik mij ook zeer goed voorstellen, want over de betekenis er van kan men verschillend oordelen. Het kan aanleiding geven tot eindeloos gepraat en veronderstellingen. Ik was er mee klaar, wanneer ik de inlichtingen doorgaf. Wat de Regering of de opperbevelhebber er verder mee deed, interesseerde ons wel, maar qualitate qua natuurlijk niet.

4455. De **Voorzitter:** Natuurlijk. Als een van uw hogere chefs en de betreffende instantie het maar kreeg; dat is begrijpelijk. Maar u begrijpt ook, dat het voor ons als commissie van belang is om uit te zoeken hoe de verhoudingen formeel eigenlijk aan de steel zaten.

A. Weet u wie een zeer goed geheugen heeft en daar heb ik ook altijd nogal op gevaren en die weet in de regel nog wel zich de dagen te herinneren ook, mijn collega en vriend *Olifiers.* Die heeft alles van nabij meegemaakt; ik denk, dat hij beter in staat zou zijn u data te vertellen dan ik.

4456. De **Voorzitter:** Om de data ging het niet. Meer over de vraag of het anders was geregeld vóór de mobilisatie en vóórdat de staat van oorlog was afgekondigd. Daar is geen twijfel over, toen had de Minister als hoogste chef er dus recht op.

A. De berichten gingen vóór die tijd ook naar de Minister van Oorlog.

4457. De **Voorzitter:** Juist, dat zeg ik, daar is geen twijfel over. In dat tijdperk had dus de chef van de generale staf, maar ook de Minister, die boven hem stond, er recht op. Daar zijn we het over eens. Maar de enige vraag is nu, vanaf het ogenblik, dat het opperbevel was gecreëerd, dan kan gesteld worden, dat het hele militaire apparaat de zaak van de opperbevelhebber was! In de zin, zoals we dat straks besproken hebben. Onder de Minister van Defensie ressorteert dan meer het gehele administratieve apparaat. Nu is het natuurlijk mogelijk, dat men, als men bij die inlichtingendienst de nadruk legt op het zuiver militaire, zou kunnen redeneren: het hoort bij de opperbevelhebber en die moet weten wat hij er mee doet. Maar als men zegt, het is tevens informatie, en ik zou veel liever het woord spionnage willen gebruiken, ook van de Regering, dat deze er dan ook kennis van moet kunnen nemen.

A. Politieke informatie. Spionnage deden we niet.

De **Voorzitter:** Nu ja, dan heb ik dat foutief gehoord vanmorgen!

A. Dat deden misschien andere mensen, maar ons bureau was het inlichtingenbureau. Spionnagedienst bestond niet. Misschien dat enkele fanatieke jongelui, die mij wel inlichtingen gaven, zo iets deden, maar een spionnage-opdracht heb ik nooit gehad.

4458. De **Voorzitter:** Dit woord dus in het midden latende, is het dus de vraag, of dit eventueel ook bestemd was voor Regering en voor het Ministerie van Defensie.

A. Dat is inderdaad een vraag, die u stellen kunt, maar deze inlichtingen waren politiek en militair. Die inlichtingen bevatten dikwijls exacte militaire gegevens omtrent legerkorpsen, omtrent sterkte van troepen, omtrent oefeningen, zij bevatten ook ten opzichte van Duitsland vaak gegevens van meer politieke aard. Waar is nu de grens? Wanneer het gaat over sportformaties en wat de heer *Goebbels* zei en wat men wist van die verschillende heren, wat zij in hun schild voerden, dan kan men dat niet altijd zuiver militaire inlichtingen noemen. Maar waar lag nu in Duitsland en in het opkomende nazisme de grens tussen wat politiek en wat militair was?

4459. De **Voorzitter:** Ik zou nu dit even willen vastleggen. U hebt zelf gezegd, dat ook naderhand toch deze gegevens ook zijn gegaan zelfs naar enige andere Departementen.

A. Ja.

4460. De **Voorzitter:** Als dat zo is, dan lijkt het mij voor de hand liggend en logisch, dat zeker Defensie het Departement is, dat het meeste met het opperbevel te maken heeft, ook er het meeste recht op heeft.

A. Dat leek mij ook. Daar vond ik niet iets vreemds in en ik heb mij dikwijls afgevraagd, of de plaatsing van de inlichtingendienst uitsluitend bij de generale staf wel de juiste was, maar ik kon er indertijd ook geen oplossing voor vinden. Men kan onmogelijk twee van die bureaux hebben, dat werkt niet economisch. Men zou kunnen zeggen, alleen bij de Minister van Oorlog, maar dan krijgt de chef van de generale staf en later de opperbevelhebber het weer uit de tweede hand. Dat is ook niet goed. Dus de opzet, zoals die practisch was, dat de opperbevelhebber die inlichtingen kreeg en bovendien de Ministers, die er bij betrokken konden zijn, en dat waren zeker de Ministers van Oorlog, van Buitenlandse Zaken, ook van Justitie, want die nam met zijn veldwachters, enz. ook verscheidene maatregelen, en de Minister van Koloniën leek mij ook wel juist. En daarover heeft dan ook nooit iemand iets gezegd, alleen de generaal heeft toen gezegd: die inlichtingen moeten niet meer naar de Minister van Oorlog gaan. Dat heeft hij geloof ik later ook weer herroepen. Ja, hij heeft het herroepen. Ik kan u ook niet zeggen, hoelang dat geweest is.

4461. De **Voorzitter:** Dan zou ik nu willen overgaan naar een quaestie, die ook verband houdt met de berichtgeving, maar dan van onze eigen attaché's, hetgeen dus door de attaché in Berlijn in de verschillende phases van de mobilisatie is naar voren gebracht. Hoe stond u in het algemeen tegenover deze berichtgeving van de heer *Sas*?

A. Mijn standpunt is, dat alle inlichtingen van enige waarde moeten worden doorgegeven. Ten aanzien van de berichten van militaire attaché's was dit standpunt scherper omlijnd, alles werd ongewijzigd doorgegeven. De militaire attaché's zonden hun berichten naar de Minister van Oorlog en daarvan kreeg ik een afschrift. Ik heb mij dus als standpunt gesteld, de militaire attaché moet nooit kunnen zeggen: „Nu ja, u vertelt maar dit stuk of dat stuk", ik heb altijd hun brieven volledig in deze rapporten vermeld. De generaal las ze soms voor de tweede keer, misschien las hij ze ook wel eerst uit mijn berichten, dat weet ik niet. Ik kreeg ze uit tweede hand.

4462. De **Voorzitter:** Als ik nu even terug mag komen op mijn vraag. Mijn vraag was hoe uw persoonlijke appreciatie was over ....

A. Ja, maar die vraag is heel moeilijk en dat is nu niet zo met één woord te zeggen. Ik vraag me eigenlijk af, waar ik dan beginnen moet, want daar zijn inderdaad verschillende conflicten over geweest.

4463. De **Voorzitter:** Het is misschien het gemakkelijkst het geval gewoon chronologisch te behandelen, wanneer de heer *Sas* voor het eerst met belangrijke berichten is gekomen.

A. Ja, ik zal het proberen. De heer *Sas* had deze berichten van een vertrouwde relatie uit Berlijn, zijn vertrouwde berichtgever noemde hij die, geloof ik, altijd. Ik ben indertijd in Berlijn geweest en daar heb ik met *Sas* gesproken en daar heb ik verschillende heren leren kennen, o.a. de chef van de Duitse spionnagedienst, ik vertel u dat nu, omdat ik het altijd betreurde, dat ik nooit in aanraking ben gebracht met „de vertrouwde relatie van *Sas*". Ik heb toen gedacht: dat het voor *Sas* eigenlijk wel prettig zou zijn geweest, als hij mij had kunnen zeggen, „dat is die man" nietwaar, zonder verdere aanduiding. Wanneer men berichten krijgt uit één bron, dan is dit van bijzonder belang. Het was altijd „deze man", en dan moet men zich voorstellen, dat een beroepsofficier van het Duitse leger — waarvan ik dan wist, dat hij eigenlijk verbonden was aan de Duitse binnenlandse inlichtingendienst — zijn land gaat verraden. Dat is zeer goed mogelijk, onder dat nazi-regime, maar het klinkt officieren een beetje vreemd in de oren! Maar dat is nooit aanleiding om die berichten niet door te geven. Elk bericht, dat bij de Inlichtingendienst binnenkomt, wordt met het meeste wantrouwen bekeken en dus ook deze berichten. Ik moet echter zeggen, dat verscheidene van de berichten, die wij van *Sas* binnenkregen, ook langs andere kanalen bij de Inlichtingendienst kwamen, tot het laatste toe. Van het allerlaatste bericht, dat *Sas* gegeven heeft, kon ik alleen maar zeggen, dat ik niet gekregen had „het uur" van de aanval, maar verder had ik langs andere bron die berichten ook gekregen, meer dan één andere bron en niet altijd precies in dezelfde vorm, allemaal in dezelfde richting wijzende. *Sas* kwam wel eens op mijn bureau en *Sas* heeft ook wel eens gevraagd om mijn berichten naar Berlijn te sturen, er zou iets voor te zeggen zijn geweest om de attaché's in te lichten, maar dit achtte ik veel te gevaarlijk met het oog op het uitvinden van de berichtgevers en dan kwam hij dus over en dan lachte hij zo'n beetje, en ik herinner mij zeer goed, dat hij dan zei: „Hé, dat heb ik ook gemeld, hetzelfde". Nu is de generaal *Reynders* een Drentenaar, zoals u misschien weet, en stond nogal zeer sceptisch ten opzichte van die dingen en daar heeft hij misschien gelijk in, hij had wel eens genoeg van die ene berichtgever van *Sas*. Dat heb ik wel eens ontdekt en hij vond het eigenlijk maar vervelend, maar daar stond dan tegenover, dat hij die zelfde berichten in andere vorm ook in de inlichtingen las, dus daar was weinig aan te doen. Later is het een conflict geweest, waarbij ik geloof, dat het de bedoeling was om *Sas* te vervangen door een andere attaché. Dat is niet gebeurd, gelukkig niet, want daar had ik als inlichtingsman de meest grote bezwaren tegen. Of die bron kan fout zijn of die kan goed zijn, maar die interesseert mij alleen als inlichtingenbron. Ik had zoveel van die bronnen, die later in het blauwe boek kwamen. Dit waren allemaal berichten, waarvan men nooit wist of ze waar waren of niet. Dikwijls waren er berichten van de militaire attaché onder, die daar ook in werden aangetekend om later op te checken. De meeste van die berichten zijn later juist gebleken. Omdat ze òf bijzonder belangrijk waren òf we ze zeer verdacht vonden, hielden we daar aantekening van en checkten die berichten later op. Ik zou het bepaald jammer hebben gevonden, als „deze" bron had opgehouden.

4464. De **Voorzitter:** Ondanks dat u er toch wel eens aan twijfelde, of het wel ....

A. Twijfelde, dat is moeilijk te zeggen.

De **Voorzitter:** Ja, maar zoals u daar juist zei. Zo'n generaal, die zijn land verraadt, dat is ....

A. Ja, natuurlijk. Maar ik twijfel aan alle berichten, die bij de inlichtingendienst binnenkomen. Men moet aan alle berichten twijfelen, omdat soms de bron verdacht is, en soms weet men niet waar de berichtgever die inlichtingen brengt, ze vandaan haalt en of hij ze goed overbrengt, enz., dus men bekijkt alle inlichtingen met een critisch oog. Daarmee staan we niet vijandig tegenover de berichtgever. Dat ook de berichten van de generaal *Sas*, de toenmalige overste *Sas*, door ons op het bureau zo scherp bekeken werden, spreekt van zelf. Maar dat lag niet op mijn weg. Integendeel, zoals ik u zeg, ik zou het jammer gevonden hebben om één van die bronnen te missen. Ik had bronnen, waar ik zelf persoonlijk geweldig het land aan had, en ik moet u zeggen, dat die bronnen, ik weet het soms nu nog niet, wat die mensen mij hebben verteld, dikwijls de indruk gaven, dat zij rechtstreeks van de Sicherheisdienst of van de geheime dienst kwamen om ons te intimideren. Later bleek, dat die berichten juist waren. Uit berichten over akeligheden, die gebeurden in Duitsland in de concentratiekampen, enz. en over de enorme sterkte van het Duitse leger en dat ze van plan waren dit en dat te doen, dan kreeg ik wel eens de indruk, wanneer ik zo iemand tegenover mij had, die langs allerlei geheime wegen contact had gezocht, dat het waarschijnlijk nazi-politiek was om ons te intimideren, zoals ze deden met hun films, die ze hier vertoonden en petit comité, enz. Ik wilde er nog iets van zeggen. Het merkwaardige is ook, dat ik later wel eens ontdekt had, dat berichtgevers, die als zeer betrouwbaar bekend stonden en die juiste berichten hadden gegeven, dat dat toch N.S.B.-ers waren en dat waren mensen, die in contact stonden met het Duitse orgaan aan de overkant, en ik had dus dikwijls ook het idee, dat we „gevoerd" werden met berichten. Gedeeltelijk is dat misschien ook wel waar geweest; dit is zeker gedeeltelijk waar geweest. U ziet dus, dat het niet zo eenvoudig is om er uit te komen.

4465. De heer **Korthals:** Als ik een vraag mag stellen, dan zou ik wil vragen, hoe de generaal de berichten van de militaire attaché in Berlijn, de heer *Sas*, destijds beoordeelde, want ik kan mij begrijpen, dat u zegt, „in mijn functie bekeek ik elk binnenkomend bericht met wantrouwen. Ik weet niet welke bedoelingen daar achter hebben gezeten om die berichten aan mij door te geven", maar was u niet uit de practijk gebleken, dat de heer *Sas* een buitengewoon goede bron had, al was het dan maar die betrouwbare berichtgever, en was dat niet doorslaggevend om te zeggen, hier kunnen we toch verder wel op zeilen? Vooral wanneer u het checken kon aan van andere kant binnenkomende berichten.

A. Ik hoefde niet te zeilen. Het was voor mij heel gemakkelijk, want ik gaf al die berichten door.

4466. De heer **Korthals:** U stond aan het hoofd van het bureau, dus ik neem aan, dat u ook die cyclus toch wel beoordeelde. Je kunt als hoofd van een bureau, ten minste dat zou mijn opvatting zijn, niet zeggen, nu, ik geef het door, verder heb ik er niets mee te maken. Dan moet de opperbevelhebber het verder uitmaken. Ten slotte u stond aan het hoofd van het bureau, dus u moest als het ware naar mijn gevoelen toch ook wel de opperbevelhebber inlichten over de waarde van de betreffende berichtgever.

A. Ja, dat kon ik natuurlijk moeilijk. Ik moet nu de zaak bekijken zoals ik die zag indertijd in 1940. Ik ken nauwelijks de naam van die berichtgever.

4467. De heer **Korthals:** Maar ik vraag het juist over die periode, natuurlijk is het nu makkelijker.

A. Maar die berichten van de heer *Sas* hebben ook altijd zeer de aandacht getrokken en zoals ik u zei, die berichten kwamen te recht ook in het Blauwe Boek. Het Blauwe Boek, dat was, zo noemen we dat, daar zat een blauwe kaft om en daar kwamen die berichten van *Sas* in met andere berichten van ongeveer dezelfde inhoud en van heel andere bron. Die bronnen, daar was ik niet altijd zeker van, en daarom mijn verhaal zoëven van die mensen, die je dikwijls angst dachten aan te jagen. Zo kreeg je de indruk wel eens van die berichten, die allemaal in het Blauwe Boek kwamen. Al die berichten zijn doorgegeven, maar dat waren die berichten, die mij voor zover dat dan mogelijk was, laten we zeggen onaangename ogenblikken bezorgden. Ik kon nooit zeggen of die berichtgeving van *Sas* juist of niet juist was. Maar ik nam altijd aan, dat die juist was. De berichten van de militaire attachés zond ik door zonder daar een letter in te veranderen. Bij andere berichten gaf ik aan wat voor waarde ik daaraan hechtte en dan zei ik dus, van betrouwbare zijde of van, we hadden nog meer van die formules, van mij betrouwbare zijde of van de attaché of iets dergelijks, waardoor men altijd de waarde ongeveer kon aangeven. Het is wel merkwaardig, dat belangrijke berichten, die ongeveer in de geest van *Sas* luidden, soms kwamen van een bron, waarvan ik nu niet altijd de waarde heel groot kon achten, omdat ik niet wist wie de berichtgevers in Duitsland waren. Eén van de berichtgevers b.v., die berichten gaf, welke zeer op die van Sas leken, was een marechausseépost aan de oostgrens.

Daarna heb ik op een gegeven moment onze dienst in Engeland moeten verlaten en ben hier ook niet gauw teruggekeerd en heb dus niets meer te maken gehad met de liquidatie, behalve dan, wanneer de mensen mij zo nu en dan nog wel eens een brief schreven over geld, dat zij nog moesten hebben, of dat ze slecht behandeld waren, of hier aangezien waren voor de zuivering, enz.

Maar ik heb er later nooit op kunnen letten, wat dat nu allemaal voor mensen waren, maar ik meen, dat ik wel eens gehoord heb, dat deze marechausseeman een N.S.B.-er bleek te zijn; de man had altijd heel goed gewerkt. Men zou dat nu helemaal terug moeten construeren om precies na te gaan wie het nu allemaal geweest zijn. Ik zou ook trouwens de namen niet meer weten en die zou ik ook niet noemen. Ik weet niet of ik het nu duidelijk gemaakt heb, maar het was voor mij dikwijls heel moeilijk.

4468. De **Voorzitter:** Maar om nog eens te preciseren, zou ik u willen vragen of hetgeen ik u hier nu voorlees, of u dat juist acht, of eventueel onjuist.

Ik heb hier voor mij het rapport, dat de majoor van de infanterie van het K.N.I.L. *dr. Somer* later in Londen heeft uitgebracht over deze zaken. En die schrijft het volgende:

> „Afgescheiden van onze eigen inlichtingen, die regelrecht wezen op een groot gevaar voor Nederland, was de berichtgeving met den Nederlandschen Attaché te Berlijn zoodanig, dat met de mogelijkheid van een Duitschen aanval op Nederland ernstig rekening moest worden gehouden. Mijn chef, de toenmalige Luitenant-Kolonel *van de Plassche,* deelde deze opvatting niet van harte. Hij was van meening, dat Majoor *Sas* de zaken overdreef en weet diens alarmeering aan nervositeit. Niettemin wisten Kapitein *Penders* — die den gesneuvelden Luitenant *Klop* tijdelijk verving vóór de komst van Kapitein *Römer* — en ik door documentatie den Overste *van de Plassche* te overtuigen, dat een Duitse aanval tot de groote waarschijnlijkheden behoorde, en werd dienovereenkomstig door den opperbevelhebber van land- en zeemacht besloten tot algemeene alarmeering in den nacht van 12 op 13 November.
>
> Ondanks deze alarmeering waren Generaal *Reynders* en Overste *van de Plassche* niet overtuigd van de juistheid der berichtgeving van Majoor *Sas* en werd over die berichtgeving smalend gesproken. Toen een Duitsche aanval in den nacht van 12/13 November uitbleef, werd de stemming tegenover Majoor *Sas* er niet beter op."

Is dit juist, ja of neen?

A. Op zijn minst genomen, is dit een tendentieus verhaal. En mijnheer *Somer,* daar zal ik u mijn oordeel even over vertellen. Mijnheer *Somer* is bij mij op het bureau gekomen, op het ogenblik toen de mobilisatie uitbrak. Ik heb hem niet gevraagd, Mijnheer *Somer* was leraar aan de academie, ik meen in Berlijn of zoiets en hij raakte door de mobilisatie overcompleet, en daar ik altijd een schaarste aan beroepsofficieren had, kreeg ik toen o.a. de heer *Somer.* Ik was daar niet erg mee ingenomen, want de heer *Somer* had nooit inlichtingendienst gedaan, maar het was op dat ogenblik, dat ik het toch net nodig had gevonden om een studieafdeling te maken. Dus een afdeling, die geen berichten inwon, maar zuiver de berichten verwerkte, zodat wij ze op de kaart kregen. Later is dit een grote afdeling geworden met allerlei kaarten aan de muur, geheime kaarten, die achter slot zaten, enz. De heer *Somer* heeft daar zeer verdienstelijk gewerkt en hij zette dan ook alles op de kaart en zag al die Duitse divisies, enz., die zodanig gegroepeerd waren, dat ze klaarblijkelijk gericht waren op Nederland.

Somer was zeer ijverig en ik ben over *Somer,* tot ik hem weer eens in Londen ontmoette, altijd zeer tevreden geweest, maar met deze voorwaarde, dat ik hem te fanatiek vond. Dat is niet zo heel erg, maar als ik bij *Somer* op de kamer kwam, dan trachtte hij mij altijd over te halen om strategische beschouwingen te gaan houden over wat er nu eigenlijk wel zou kunnen gebeuren, wat natuurlijk voor mij geen geheim was, maar ik had geen zin in die debatten en die interesseerden mij niet. Ik had dan ook altijd haast, maar verder wilde ik wel met hem er eens over praten als ik even tijd had, maar verder niet.

Later is mij gebleken, dat *Somer* een zeer emotioneel man was, en die heeft dat niet altijd goed begrepen, hij heeft mijn houding ook niet altijd goed begrepen, waarschijnlijk heeft hij er in het geheel niets van begrepen. Ik hield *Somer* om bepaalde redenen uit de inlichtingendienst. Men kan aan berichtgevers, die al jarenlang samenwerken, niet ineens nieuw personeel presenteren, want dan gaat het vertrouwen weg, men kan zo gemakkelijk er ook niet iemand inhalen. Ik had van *Somer* berichten, die mij aanleiding gaven om hem daar buiten te houden. Ik geloof niet, dat het uw commissie zal interesseren, welke deze berichten zijn? Maar dat deed ik en dat kwam mij heel goed uit. Ik heb *Somer* er later bij gehaald toen het hoofdkwartier bezet moest blijven door een groter aantal officieren en er dus een commandant moest zijn, anders bleef ik of *Olifiers* of bleef er een officier van dienst, dat was al van vóór de mobilisatie het geval, maar toen het in de mobilisatie een beetje drukker met die afdeling werd, die was toen veel groter geworden, moest er dus een commandant zijn. Toen heb ik laten rouleren; zo heb ik de heer *Somer* en ook de heer *Römer,* die van die studieafdeling waren, op een gegeven moment er in moeten halen. Enfin, toen heb ik me over *Somer* wel eens meer geërgerd door zijn kinderlijk fanatisme en daar ben ik ook wel eens kwaad om geweest. Ik zou hem dat nooit hebben laten blijken, want ik ben altijd van standpunt geweest, dat men mensen, die fanatiek werkten, niet tegen moest houden. Men moet zich voorstellen, dat bureau is geen aangenaam krantenbureau, maar daar komen allerlei nare berichten binnen, daar zitten allerlei dames, die aan het huilen gaan en die zich zenuwachtig maken, en dat is ongewenst. Ik heb liever, dat ze niet zenuwachtig zijn en dat ze werken en dat ze het werk van die afdelingen niet al te ernstig moesten beschouwen. Dat is heel moeilijk. Ik deed altijd maar een beetje aardig en vrolijk en liet nooit merken wat ik er nu van dacht. Iedereen kon mijn conclusie lezen. Het was de taak van de heer *Somer,* die een exemplaar kreeg, om de gegevens op de kaart te zetten. Er was dus geen enkele aanleiding voor de heer *Somer* om daarover te gaan redeneren en mijn personeel zenuwachtig te maken. Dat heeft hij enige keren geprobeerd. En daar komt dat beroemde verhaal van dat biertje, dat u misschien bekend is, vandaan. Ik had geen zin dat om tegen de heer *Somer* te zeggen, daar had ik trouwens de tijd niet voor om er eens extra op te wijzen, en zo ernstig was het dan ook niet, maar soms heb ik me er wel eens aan geërgerd en dan zei ik maar tegen mijn mensen, we draaien maar af en we sturen het door en dat is onze taak en verder niets. Zonder dat zouden alle mensen maar de hele dag daarop door gaan borduren en wij moesten tegenover de buitenwereld niet laten zien hoe die toestand eigenlijk door ons beoordeeld werd. Het was zeer gek. Als ik

op het paviljoen kwam zitten, zeiden mijn collega's; oh, hij is er weer, dan is er toch niets gaande, enz. Het tegendeel was soms het geval. Men kreeg voortdurend dergelijke akelige berichten, „dat ze ons kwamen aanvallen". Dan moet je een beetje een rol spelen. Er is op mij enige keren wel gelet, niet opzettelijk waarschijnlijk, maar wel zo, dat ik mij ergerde. Maar nu blijkt mij uit zijn rapporten, dat hij er nooit iets van begrepen heeft. Dat hij als ernst heeft genomen dingen, die helemaal niet ernstig waren, en ik vind het heel eigenaardig, wanneer de heer *Somer,* die berichten kreeg en mijn conclusie er bij las, tot het schrijven van dergelijke dingen komt.

4469. De **Voorzitter:** Dus u ontkent, wat hij b.v. zegt, dat u die opvatting niet van harte deelde, te weten de opvatting, dat er ernstig rekening moest worden gehouden met de mogelijkheid van een Duitse inval.

A. Of ik die moet ontkennen? Ik ben altijd de man geweest, die van vóór de mobilisatie iedereen heeft opgejaagd met mijn berichten en iedereen heeft achternagezeten om te zorgen, dat er wat gebeurde. Dat de heer *Somer* daar niets van begrijpt, dat neem ik hem niet kwalijk, maar dat hij deze conclusies zo maar neerschrijft, dat is.... ik ben met de heer *Somer* niet op zeer goede voet, d.w.z. ik neem het de heer *Somer* zeer ernstig kwalijk, ik moet van de heer *Somer* niets meer hebben.

4470. De **Voorzitter:** Kende u het rapport al?

A. Dat kende ik niet. Maar ik heb van de heer *Somer* meer dan genoeg last gehad.

4471. De **Voorzitter:** En dan die andere bewering. Ik wil deze een voor een met u doornemen. Hij schuift u hier in de schoenen, dat u vond, dat majoor *Sas* de zaken overdreef en dat zijn alarmering te wijten was aan nervositeit.

A. De heer *Somer* is niet bevoegd om daarover te oordelen. Mijnheer *Somer* wist helemaal niet hoe ik in mijn hart over de berichten van de heer *Sas* dacht. Ik sprak er met de heer *Somer* nooit over. Maar dat de berichten van *Sas* inderdaad dikwijls bij ons een punt van overweging waren, dat staat wel vast. Maar de heer *Somer* kan nooit dergelijke conclusies trekken, want ik heb met de heer *Somer* zeer weinig gesproken. Ik sprak eigenlijk nooit met hem, ik gaf alleen antwoord als hij mij wat vroeg. Ik vond de heer *Somer* een verduiveld vervelende man, maar ik vond hem zeer goed voor de studieafdeling. Zo stond ik tegenover de heer *Somer.* Mensen, waarmee ik de zaken besprak en die er beter over kunnen oordelen, zijn de overste *Olifiers* en de tegenwoordige majoor *van Popta,* dat waren de twee enige mensen, waarmee ik dan lief en leed deelde, en ook die moest ik dan nog wel eens ophalen, wanneer hun moreel zonk.

4472. De **Voorzitter:** Het is natuurlijk mogelijk, dat zijn indrukken blijkbaar niet te motiveren waren, maar wat ons het meest interesseert, is of zijn indruk waar was!
Ik zou dus nog even willen vragen, hebt u b.v. in November de mening gehad, dat majoor *Sas* overdreef? Daar is eventueel helemaal ook geen grief van te maken; men kon toen niet weten hoe die mededelingen in Berlijn waren.

A. U bedoelt in November; die mening heb ik zeker niet gehad.

De **Voorzitter.** Ja.

A. We zaten hem te knijpen als ik weet niet wat. We waren er van overtuigd....

4473. De **Voorzitter.** U ontkent het derhalve vlakweg?

A. Wat hij zegt? Hij weet er niets van!

4474. De **Voorzitter:** Neen, maar of dat nu zo is. Ik wil zeggen, niet of hij het nu gezegd heeft; of het waar is of niet. Had u toen het idee, dat majoor *Sas* overdreef, of had u het niet?

A. U moet mij niet kwalijk nemen, dat ik een beetje langer praat, want ik moet die herinnering weer eens even ophalen. Wanneer ik er over denk, dan komen ze me weer levendig voor de geest. Die Novemberdagen zijn verschrikkelijke dagen geweest. Dat was de 12de November. Op 9 November had ik voor het eerst een bericht, dat die zaak misschien niet door zou gaan, dat was de dag, waarop *Klop* doodgeschoten werd. Dat was de verjaardag van mijn vrouw. Toen kwam ik thuis en toen zei ik, drommels, nu hebben we de eerste strohalm om ons aan vast te grijpen en nu hebben we dat geval van *Klop.* Daaruit kunt u direct de conclusie trekken, dat deze berichten van *Sas* bij de Inlichtingendienst in alle ernst werden genomen en ook werden doorgegeven. Maar dat we altijd zaten te zeuren: wat is nu die ene vertrouwde raadsman en waarom praat *Sas* nu nooit eens over andere officieren van de staf of over zijn collega's. Dat heeft hij waarschijnlijk wel eens gedaan, maar het was altijd weer die ene vertrouwde raadsman, die ik niet kende. Waarvan ik het bepaald jammer vond, dat ik hem niet kende. *Sas* is dikwijls kwaad geweest, ook op mij, en heeft gezegd, dat ik zijn berichten niet doorgaf en al dergelijke dingen meer. Wat niet waar is. Ik heb zijn berichten altijd doorgegeven, maar sceptisch stonden wij tegenover elk bericht. Maar die berichten van *Sas,* die klopten met andere berichten van de Inlichtingendienst en o.a. in deze Novemberdagen en later ook weer toen dat in België is gebeurd, toen hebben we hem zeer ernstig zitten knijpen. Maar dat ik niet geloofde aan een vijandelijke aanval... zo te zeggen, ik ben de man geweest, die te zamen met mijn vriend *Tielens* ongeveer altijd iedereen heb opgejaagd, omdat er niets gebeurde. Dat was mijn functie en daar zat ik helemaal in. Daar weet mijnheer *Somer* niets van en daar mag hij ook eigenlijk niet over oordelen en dat doet hij nu maar. In dat opzicht is hij onkundig en zegt hij dingen, die niet waar zijn. Wat de generaal *Reynders* betreft, ik weet niet wat die ten slotte deed. Ik heb de indruk gekregen, dat hij *Sas* weg wilde hebben. Dat is iets, dat hij mij niet gevraagd heeft, maar dat zou ik zeer betreurd hebben.

4475. De **Voorzitter:** Iets anders. Die quaestie van die nervositeit van de heer *Sas,* dat is mogelijk toch wel waar?

A. Dat is zeker waar. De heer *Sas* was zeer nerveus. Dat kunt u zich voorstellen. Maar ik heb het wel eens onaangenaam gevonden, dat de heer *Sas* hier naar toe kwam, en dan dacht ik, neen, jij moet als militair attaché in die dagen juist daar blijven. Maar ik wil daar de handelingen van mijnheer *Sas* niet mee veroordelen, maar dat dacht men dan, omdat men berichten moest hebben. Nu is de militaire attaché er niet, die was toen ziek. *Sas* heeft zo nu en dan, dat was al jarenlang zo, dat is absoluut een feit, dan zinkt hij een paar dagen in. Dat had niets te maken met de vertrouwde raadsman, niets met de oorlogstoestand, dat was bij de generale staf en bij het Departement van Oorlog ook al zo. Ik wil niet zeggen, dat hij niet sterk is, maar iedereen heeft dat wel eens, en *Sas* had het misschien meer dan een ander. *Sas* heeft altijd erg hard gewerkt en ik geloof, dat *Sas* iemand is, die op zijn zenuwen leeft en die op een gegeven moment dan wel eens inviel. Maar ik herinner mij zeer goed, dat ik er eigenlijk woest over was, zoals je dat als hoofd van zo'n bureau bent, dat nu die militaire attaché hier naar toe kwam. *Sas* heeft, zoals u weet, meer last gehad, die is ook een keer naar Minister *Colijn* toe geweest.

4476. De **Voorzitter:** Dan wilde ik nog over een positieve beschuldiging uw mening weten. Dat is dus niet iets, dat met motieven of inwendige appreciaties te maken had en dat hij dus misschien moeilijker kon beoordelen, maar het is iets, waar hij van zegt, dat hij het gehoord heeft. Er werd over die berichtgeving smalend gesproken. Heeft u daaraan meegedaan om eventueel uw eigen mening te camoufleren, of...

A. Oh ja. Hij kan, daar hij niet „im Bilde" was, om het maar op zijn Zwitsers te zeggen, hij kan dikwijls een heel foute indruk hebben gehad, maar wij hebben inderdaad wel eens gevloekt op die vertrouwde raadsman. Wanneer je met elkaar zit te zaniken of die berichten wel juist of niet juist kunnen zijn, dan hebben wij die man wel eens naar de duivel gewenst. Wij hebben gezegd, dat het een verrader was, dan zeiden wij weer, het is geen verrader, dan zeiden wij, het klopt met andere berichten, enz., dus dat hij daar iets van opgevangen heeft, dat kan zeer goed zijn. Maar dan zijn zijn conclusies in elk geval niet juist. Hij kan en moet daar ook niet over praten, want hij was niet van die afdeling. U moet weten, dat hij alleen in de laatste periode 's avonds ook op het Bureau van de Inlichtingendienst verscheen, omdat hij dan moest optreden als hoofd van de blijvende officieren.

4477. De **Voorzitter:** Het zal u misschien niet bekend zijn, dat hij in Londen een uitvoerig rapport heeft uitgebracht. Dat heeft daar zeer grote deining veroorzaakt, ik meen, dat het ook aan H.M. is uitgebracht.

A. Neen, ik heb in Londen geen prettige tijd gehad en ik denk, dat de heer *Somer* er ook misschien wel iets mee te maken heeft en

ik heb ook wel eens gehoord, dat er een dergelijk rapport was. Dat mocht ik niet weten. Maar ik heb de inhoud van dat rapport nooit gezien, maar nu u het zegt, herinner ik mij dat wel; *Dijxhoorn,* dat is een van mijn goede vrienden — al deze onderzoeken vind ik vervelend —, die heeft mij het wel eens verteld. Die heeft waarschijnlijk dat rapport, dat vermoed ik, gekregen ter beoordeling.

De **Voorzitter:** Hij heeft het gevraagd.

A. Of gevraagd om het te kunnen rechtzetten. Ik heb dit rapport nooit gelezen, maar het heeft mij waarschijnlijk indertijd wel zeer veel moeilijkheden veroorzaakt.

4478. De **Voorzitter:** Er staat hier nog een mededeling, dat in Februari, vooral, ik zal het even voorlezen: „Vooral toen bleek, dat omstreeks begin of midden Februari een nieuwe alarmering overbodig was geweest, begon het wantrouwen tegen de berichtgeving van majoor *Sas* dergelijke vormen aan te nemen, dat er gevoeglijk van ridiculisering kan worden gesproken.".

A. Ja, dat heeft deze man gezegd, schandelijk. Het is een hinderlijke manier van hem.

Ten eerste spreekt hij over dingen, waar hij niet over kan oordelen, omdat hij er niet genoeg inzit.

Misschien was hij ook wel geraakt of kwaad, dat hij niet in de kleine groep zat van mensen, die die zaak beoordeelden. Ik heb het nooit zó gezien, want de verhouding met de heer *Somer* was altijd goed, en ik heb altijd een woord van lof gehad voor de manier, waarop hij de laatste opdracht, die ik hem gegeven heb, heeft uitgevoerd, en dat heb ik ook aan de Minister en de opperbevelhebber gemeld. Het vervoeren van de gevangengenomen parachutisten naar IJmuiden, dat heeft hij op een buitengewoon goede manier gedaan. Ik heb ook nooit gedacht, dat hij ooit dergelijke rapporten, in die zin, zou gaan indienen en ik begrijp nog niet wat het motief er van geweest moet zijn.

4479. De **Voorzitter:** Als ik de zaak verder even chronologisch mag behandelen, dan wil ik tussendoor nog even een vraag stellen over het bezoek, dat u zoudt gebracht hebben met de Belgische luitenant-kolonel *Diepenrijks* aan de Peel-Raamstelling. Daar is ons door een van de getuigen al over medegedeeld, dat u dat enige dagen vóór de inval hebt gedaan. Kunt u daar nog iets over mededelen?

A. Ik betwijfel ten sterkste of ik dat heb gedaan. Ik heb met de militaire attaché's, waar ik ook mee te maken had, zo nu en dan wel eens reizen gemaakt, maar ik geloof niet in die dagen daarvóór. *Diepenrijks* was een zeer goede vriend van mij. Misschien heeft *Somer* wat horen verluiden, want er was een ander...

De **Voorzitter:** Dit is niet van *Somer,* de generaal *Wilson* heeft ons dat medegedeeld. Ik zal u eventueel kunnen voorlezen, wat hij ons hierover heeft medegedeeld.

A. Ik herinner mij dat niet. Ik herinner mij heel wat anders. Ik herinner mij, dat een Belgische generaal van plan was geweest om aan die Peel-Raamstelling een clandestien bezoek te brengen. Dat is niet doorgegaan.

De **Voorzitter:** Zal ik hier even verhalen, wat de generaal *Wilson* hierover onder ede heeft medegedeeld? „Er zijn in de Aprildagen contacten geweest niet langs officiële weg met de Belgische legerleiding.

Ik ben onder andere met het toenmalige hoofd van de sectie GS III, de toenmalige majoor *van de Plassche,* en met de Belgische militaire attaché luitenant-kolonel *Diepenrijks,* in opdracht van de opperbevelhebber, twee dagen de Peel-Raamstelling langs geweest, ten einde deze Belgische militaire attaché een indruk te geven van wat wij daar gedaan hadden en ook een indruk te geven van het feit, hoe die zuidelijke vleugel van de Peel-Raamstelling in de „lucht hing". Dat was juist in de week vóór de invasie in Nederland.

A. U zult het misschien gek vinden, maar ik herinner mij er op het ogenblik niets van, maar als de heer *Wilson* het zegt, dan zal het zeker wel waar zijn. Ik kan mij er niets van herinneren.

4480. De **Voorzitter:** Een tocht van 2 dagen.

A. Ik heb veel van die tochten gemaakt.

4481. De **Voorzitter:** Kwam u veel in de Peel-Raamstelling?

A. Altijd in mijn eentje en in de Peel-Raamstelling ook, daar zaten ook berichtgevers. Ik ben veel uit geweest, ik had zeer veel contact met de heer *Diepenrijks.* Het enige, dat ik mij nog herinner, en dat is niet doorgegaan, dat er een generaal zou komen, een Belgisch generaal, en dat was een generaal, die, meen ik, het dichtst bij de voorlinie zat. En die zou over de grens komen en die zou een gedeelte van die Peel-Raamstelling zien.

4482. De **Voorzitter:** Die zou in het burger komen, meen ik, of niet?

A. Die zou in het burger komen. Het is nooit doorgegaan. Dat herinner ik mij. Deze tocht, ja, ik denk wel, dat hij plaats heeft gehad, als de heer *Wilson* het zegt. Als ik nu maar de bijzonderheden er van hoor, dan zal ik het misschien kunnen opfrissen, maar ik weet het werkelijk niet meer.

4483. De **Voorzitter:** Wat ons interesseert, is of er toen gesproken is over een eventueel terugtrekken van het derde legerkorps, daar kunt u dus ook geen mededelingen over doen. Neen, dat is ook niet waarschijnlijk, dat het gebeurd is, natuurlijk.

A. Dat zijn operatie-aangelegenheden, daar had ik nu niet zoveel mee te maken. Maar ik weet wel, dat men indertijd, dat generaal *Winkelman,* geloof ik, andere plannen had met dat legerkorps. Maar ik sprak heel veel met *Diepenrijks.*

4484. De **Voorzitter:** Hij verklaart dan ook, dat het hem speciaal is opgevallen, dat u met hem is uitgeweest, omdat u hem goed kende.

A. Het moet wel zijn, als de heer *Wilson* het zegt, dan zal het wel zo zijn. Het was voor hem natuurlijk veel meer een bijzonderheid dan voor mij om met een militaire attaché uit te gaan.

De **Voorzitter:** Hij kende de heer *Diepenrijks* waarschijnlijk niet goed?

A. Neen, en omdat hij dat natuurlijk niet dikwijls deed. Maar ik ben met alle attaché's in bijna alle delen van Nederland geweest.

4485. De **Voorzitter:** Dan kom ik aan de vooravond van de 10de Mei. Toen heeft zich op uw stafkwartier ook van alles afgespeeld. Kunt u daar nog iets over mededelen?

A. Oh ja. Ik kan u daar alles over mededelen. Daar weet ik nog heel veel van.

4486. De **Voorzitter:** Er zijn telefoongesprekken geweest o.a. met de Duitse militaire attaché of met zijn echtgenote mevrouw *Wenniger* en met Berlijn. Kunt u dat misschien even vertellen? Dat is wel van belang.

A. En er is een gesprek geweest met de opperbevelhebber, en ik heb later nog afscheid genomen van de opperbevelhebber. Ik zal u ook vertellen, wat hij toen zei. Dat was een veelbewogen avond en toen zijn er verschillende berichten binnengekomen en wilden verschillende mensen met mij in contact treden, o.a. de chef van de Franse Geheime Inlichtingendienst. En dat contact ging vaak op zo'n manier, ik ben er altijd bang voor, dan gingen we ergens eten, enz., dan trachten wij zaken te doen, hij of ik. Die Fransman herinner ik mij heel goed en ik ben toen enige keren weer teruggeroepen naar mijn bureau en dan weer naar de Fransman teruggegaan en een tijd op mijn bureau geweest en toen had ik een bericht, dat die volgende ochtend de aanval zou komen. Daarop wees althans het bericht. Die berichten hadden G.S. I, *Wilson* en de opperbevelhebber en *van Voorst,* die zaten er over te overleggen, wat zij moesten doen, welke bevelen zij moesten geven. Wat daar gebeurd is, weet ik niet. Maar wel weet ik, dat wij eigenlijk uitgepraat waren. En met de Duitsers hebben wij altijd heel veel contact gehad, vooral in die kritieke dagen.

Het waren bijzondere vrienden en daar gingen wij heel goed mee om, niet ik alleen, maar ook andere officieren en dan probeerden wij altijd van alles van ze uit te vissen, want op een gegeven moment laat iemand wel eens wat vallen. Mijnheer *Wenniger* mocht ik niet

graag. Hij stond bij mij bekend als een verklaarde Nazi. Die man heeft zich later, geloof ik, veel beter gedragen dan waarvoor ik hem eigenlijk had aangezien. Maar ik stond op zeer goede voet met hem en mijn vrouw ook, en wij kwamen bij elkaar en zo, en het is nu merkwaardig te ontdekken, dat ik op een gegeven moment precies wist wat de heer *Wenniger* de volgende dagen ging doen. Die gaat met zijn auto naar Duitsland, die heeft heel veel moeite met benzine, hij moet bij die en die stations zijn en zijn zoons zitten daar en daar en ik ken ze in die tijd van *Wenniger* meer dan ik ze ooit gekend heb. Maar dat was één van de verdachte typen. Op die avond kwamen die berichten binnen en de heer *Wenniger*, daar heb ik veel meer mee beleefd, maar één van de dingen, die ik toen deed, was aan de heer *Wenniger* zeggen: „Luister eens, ik krijg hier allerlei gekke berichten binnen, dat jullie ons morgen gaan aanvallen. Wat is daarvan waar?" En toen wou ik graag zijn reactie daarop hebben. En die was ook nogal grappig, want toen zei hij: „Van wie heb je die berichten?" En toen zij ik: „Nu, die komen overal van de politie." Toen zei hij: „Oh nee, dat was helemaal niet waar, het is natuurlijk nonsens, je weet toch waar ik naar toe ga en ik heb je alles verteld." En dan kreeg je weer die verhalen van die benzinebonnen, enz. En op dat moment wist ik, dat de heer *Wenniger* mij dus om de tuin geleid had en altijd om de tuin leidde, toen had ik om zo te zeggen een bewijs, want ik kon hem daarmede een beetje schaakmat zetten. Mijnheer *Wenniger* nodigde mij ook uit om een glas Sekt bij hem te komen drinken die avond. En toen dacht ik: ja mijnheer *Wenniger* en dan heb je mij meteen te pakken.

4487. De **Voorzitter:** 9 Mei?

A. Ja, de 9de Mei. En toen heb ik tegen mijnheer *Wenniger* gezegd, dat het mij heel erg speet, maar dat ik het te druk had en dat ik natuurlijk met die gekke berichten op de hoogte moest blijven, enz. en van dat glas Sekt is toen niets gekomen. De volgende ochtend heeft zijn vrouw mij opgebeld en heeft toen gezegd: „God, wat is dat toch vervelend, wij zitten hier gevangen en mogen niet uit. Kunt u daar niet iets aan doen, want u hebt toch gelijk gehad", en al dergelijke dingen meer. Maar dit was het eind van een heleboel omgaan met de heer *Wenniger* en het overleg daarvan. Ik ben op de heer *Wenniger* altijd zeer woedend geweest, ook nà die tijd. Ook in Londen en ik geloof, dat ik dat mis heb gehad, want mijnheer *Wenniger* is, toen de oorlog is uitgebroken, komen kijken, die paar minuten, die hij gekregen heeft, op mijn bureau en heeft naar mij gevraagd. Kapitein *van Popta* zei nog, dat hem dit van *Wenniger* zo ontzettend mee viel, want hij is weg, ik geloof, dat hij naar Engeland is gegaan. *Wenniger* had gezegd: „God zij dank" of zo iets. Deze heer *Wenniger* was een meer ingewikkelde figuur dan wij altijd dachten. Ik heb gruwelijk het land aan hem, maar dat kon ik hem natuurlijk niet laten merken, dus ik was z.g. op goede voet met hem.

Hetzelfde spelletje werd uitgehaald met de militaire attaché en met de marine attaché. Met de marine attaché, dat deed b.v. de overste *Molenburg*. Hij had precies dezelfde berichten. En van de marine attaché's en de militaire attaché's wisten wij ook precies wat ze die avond gingen doen, of de volgende week gingen doen. En wij kwamen bij elkaar, eenmaal per week en met iemand van Buitenlandse Zaken, *Beelaerts van Blokland*, en dan bespraken wij de situatie en al dergelijke dingen brachten wij te berde en daardoor hadden wij ook altijd een zeer goed contact, ook met de heer *Goossen* van Justitie, die kwam er nogal eens dikwijls bij, en wisselden wij dus allerlei onderhandse berichten uit. Onze algemene indruk is ook geweest, dat die Duitsers geprobeerd hebben ons in de luren te leggen, maar het is de heren niet gelukt. Op dat telefoongesprek met Berlijn, daar is, geloof ik, de heer *Somer* nog eens op teruggekomen of in elk geval de krant later. Daar heeft *Blankenstein* het nog eens over gehad in Londen. Die had zich zo geërgerd en je werd juist al die dagen .... Met *Blankenstein* stonden wij altijd in heel goede verbinding en die heeft mij toen eens gezegd: „Daar moest eens een einde zijn aan al dat geschrijf, dat gedonderjaag, wat je altijd in Holland had". En heeft mij toen eens enkele inlichtingen gevraagd. En ook naar de berichten van *Sas* heeft hij eens gevraagd, en dat was, geloof ik, in opdracht van *Gerbrandy* een beetje, dat hij dat deed, ten minste die indruk heb ik altijd gehad. Maar toen heb ik hem dat verhaal ook gedaan en dat heeft hij, geloof ik, in „Vrij Nederland" geschreven. Uit dat telefoongesprek met *Sas* waren niet zo heel veel conclusies te trekken, met de tegengestelde conclusies, die men in de regel er uit zou trekken. Wanneer ik nog 's avonds telefoneerde met de heer *Sas*, terwijl wij weten, dat ze ons aanvallen, dan is het bewijs weer geleverd, dat de Duitsers een fijn spelletje met ons spelen. De lucht was zo blauw als wat. Ik heb geïnformeerd naar de toestand van zijn vrouw en toen zei hij, dat die operatie inderdaad moest plaats hebben. En dat lieten ze door.

4488. De **Voorzitter:** Mag ik u even vragen? Dat gesprek van u, dat was een weerslag op het gesprek, dat hij al gehad had met de heer *Post Uitterweer*.

A. Dat weet ik niet meer.

De **Voorzitter:** Hij heeft ons vanmiddag medegedeeld, dat hij eerst heeft opgebeld de heer *Post Uitterweer*, meen ik ....

A. Dat kan, dat was iemand, die ook altijd heel goed meespeelde. Dat was de marine-adjudant van de Minister.

4489. De **Voorzitter:** Dat hij het code-woord had medegedeeld, 210 of iets dergelijks, wat het dan ook was, de afspraak, en de heer *Post Uitterweer* absoluut de zekerheid had, dat het zover was.

A. Dat is mogelijk.

4490. De **Voorzitter:** Hij heeft ons ook medegedeeld, dat u hem toen ook opgebeld had. Hij vermoedde, dat het een weerslag was op dat eerste gesprek en men het gevaar hier blijkbaar nog niet voldoende inzag.

A. Dat zal *Sas* misschien gedacht hebben. Dat is *Sas* zijn zaak, dat liet mij ijskoud. Het was mij alleen te doen om te kijken wat die Duitsers deden. En of ik wat van ze te pakken kon krijgen, enz. En die berichten van *Sas*, de waarde daarvan, die kon ik uit dat telefoongesprek toch nooit te weten komen. Maar ik wou kijken wat die Duitsers deden en dat klopte met het gehele beeld, dat ik er altijd van gehad heb, dat die Duitsers ons heerlijk voor de gek zaten te houden, en het doorlieten, alsof het niet zo was. Er was geen kou aan de lucht, mijnheer *Wenniger* die ging automobielen, enz.

4491. De **Voorzitter:** Het gevolg is geweest, dat dientengevolge zijn bron gevaar liep. Het is toch mogelijk geweest, dat door dit gesprek argwaan is ontstaan tegenover bepaalde Duitse bronnen daar.

A. Dat weet ik niet.

4492. De **Voorzitter:** Uw bedoeling was dus, even controleren of ze het zouden doorlaten.

A. Die veronderstelling van *Sas*, hij heeft altijd zijn vriend zeer beschermd, waar hij trouwens ook groot gelijk in heeft, maar hij kan het misschien wel een beetje te ver voeren door zo angstig te zijn voor deze bron. Daar is, geloof ik, een heel boek over geschreven, over die mijnheer .... Dat die niet eerder in de gaten is gelopen, is mij volkomen een raadsel.

Maar dan zal ik u nog iets vertellen, waar ik nu wel prijs op stel, wat de conclusie ten slotte was van de avond.

4493. De **Voorzitter:** Wat ik u nog zou willen vragen: u hebt de opperbevelhebber toen ook nog gesproken?

A. Ja. Inderdaad, enige keren. Alleen even nog dit. Dat toen we 's nachts naar huis gingen .....

4494. De **Voorzitter:** Wie waren er nog bij? De opperbevelhebber, de chef van de staf *van Voorst?*

A. Het allerlaatste stonden wij op de stoep met zijn drieën. De opperbevelhebber, *van Voorst* en ik. Dat was het eind van het gesprek en toen liepen wij zo naar buiten. De generaal ging toen naar huis. Ik weet niet meer wat *van Voorst* ging doen, maar *van Alphen* was die nacht belast met de gewone dienst in het hoofdkwartier. Maar ik herinner mij nog, dat ik tegen de opperbevelhebber zei: „Kijk generaal, het is weer net als de vorige keer, maar de berichten zijn nu nog veel ernstiger, toen hadden wij nog wel eens één stroohalm om ons aan vast te klampen en nu is er geen een." En toen zei generaal *Winkelman: „Van Voorst*, we hebben alle bevelen gegeven, ik ga nu slapen." En toen dacht ik: „Nou, je bent in elk geval je kop niet kwijt en je maakt je er niks zenuwachtig over". En daar heeft men mij in Londen nooit iets over gevraagd. Maar daar heb ik ook al eens gehoord, dat men de generaal *Winkelman* kwalijk nam, dat hij naar huis was gegaan, enz., dat vond ik wel zeer misplaatst. De parachute-aanval was wel eens voorgekomen, doch daar was ons toen nog niets van bekend. En wat betreft het slapen in het hoofdkwartier, daar was het hele hoofdkwartier en bijna geen enkel

hoofdkwartier op ingericht. Dus ik vond het heel normaal. Ik herinner het mij alleen zo goed, omdat ik van deze generaal wel eens meer had gehoord, dat die zo buitengewoon kalm bleef in een crisisperiode en op het moment als het noodzakelijk was. En zo heb ik hem ook gedurende deze oorlog zijn bevelen zien geven, de generaal *Winkelman*.

4495. De **Voorzitter:** Dan zou ik u nog willen vragen .....

A. Het verwondert mij, dat u niet vraagt over het biertje.

De **Voorzitter:** U hebt het daar straks ook al over gehad. Vertelt u het zelf maar. U hebt wel eens gezegd, dat u niet meer gestoord wenste te worden, maar dat was waarschijnlijk ook camouflage.

A. Ja, dat is natuurlijk camouflage geweest. Als iemand met vervelende verhalen binnenkomt ..... Maar ik heb ook nog gezegd op die avond, ten minste dat beweert de heer *Somer* en dat kan zeer goed waar zijn: „Ik geloof er geen bal van, ik ga een biertje drinken". En toen ging ik weer met die mijnheer van de Franse Inlichtingendienst praten o.a. over wat er gaande was. Wat ik hem vertelde, hing ik niet aan de neus van de heer *Somer*, dat ging hem niets aan. Het was ook zijn zaak niet, hij moet bij zijn eigen afdeling blijven. De heer *Somer* is daarom niet bevoegd om over al deze dingen te oordelen, omdat hij er niet genoeg in zit. Als hij nu kwaad was of wat ook, maar hij heeft daar blijkbaar een tendentieus rapport over opgemaakt. Of het opzettelijk is of in zijn kinderlijke onschuld laat ik in het midden.

4496. De **Voorzitter:** Hij deelt daar ook mee, dat de generaal *Fabius* met u akkoord was.

A. De generaal *Fabius* met mij akkoord? Generaal *Fabius* is nooit met mij akkoord geweest.

4497. De **Voorzitter:** De generaal *Fabius* was echter van mening, dat de opvatting van de overste *van de Piassche* juist was.

A. Hij weet er niets van. Ik zal u nog even het verhaal van de generaal *Fabius* vertellen, nu we toch al deze nare dingen ophalen. Van het moment af, dat de generaal *Fabius* gekomen is, werd mijn leven nog veel moeilijker dan het al was. Generaal *van Oorschot* heb ik altijd buitengewoon gewaardeerd als chef van de Inlichtingendienst en hij liet mij als hoofd van de buitenlandse dienst mijn gang gaan. Ik had die afdeling zelf opgebouwd en uitgebouwd en ik ging naar *van Oorschot* toe, wanneer ik vastliep of moeilijkheden had. Daar heb ik altijd een zeer goed oordeel gekregen van de generaal, zeer goede raad. Verder liet de generaal mij werken en hij zei dan: „Jan, ga je gang maar. Je doet het wel goed". Dus hij heeft mij nooit ergens in belemmerd. Het enige akelige vond ik, wat ik van de generaal gezien heb, het geval Venlo. Verder heb ik nooit anders dan hulp en steun van hem gehad. Ik heb er altijd versteld van gestaan, hoe die generaal, die ogenschijnlijk nooit iets deed, een prachtig rapport kon opmaken in een minimum van tijd voor de opperbevelhebber of voor de chef van de staf over de politieke militaire situatie. Dat was mijn contact met de generaal *van Oorschot*. Nu moet u zich dus voorstellen, dat juist in die drukke dagen deze generaal verdwijnt en daar komt de generaal *Fabius*, die een heel aardige man was. Zijn zoon was ziek in Amerika en hij moest zijn vrouw daar naar toe zien te krijgen en daar was hij vreselijk over aan het tobben. Ik weet niet of het nog gelukt is of niet. Deze generaal zei tegen mij: „*van de Plassche*, je moet met die Inlichtingendienst ophouden, want dat kennen ze niet. Iedereen wordt zenuwachtig. De commandant van het veldleger wordt er zo zenuwachtig van" en toen heb ik gezegd: „Generaal, als hij dat nog niet is, dan wordt het tijd, dat de commandant van het veldleger zenuwachtig wordt". En zo waren er meer van die dingen. En toen heeft hij tegen mij gezegd: „Kom nu eens boven en ga nu eens kalm zitten praten". En toen haalde hij sherry uit zijn kast. Toen zei ik: „Generaal, dat is hier nooit in het hoofdkwartier, maar dat zal u dan wel mogen doen. Ik wil die sherry dan ook wel met u drinken, als het maar niet lang duurt, want ik heb het zo druk".

De generaal vond mij altijd verschrikkelijk overdreven en trachtte mij te remmen. Hij heeft ook gezegd, dat die berichten niet naar H.M. moesten, want de Koningin zou er zenuwachtig van worden. Hij heeft mij altijd op alle mogelijke manieren belemmerd. Ik heb mij er nooit iets van aangetrokken. Ik ben altijd mijn gang gegaan, op het onkrijgstuchtelijke af. Maar ik vind de generaal *Fabius* een aardige man, hij had alleen niet op dit bureau moeten verschijnen. Dat is mijn oordeel over generaal *Fabius*. Ik ben de generaal *Fabius* altijd ontlopen, als het enigszins kon. Dus over eens zijn met generaal *Fabius*, als hij nu ergens mis in is, dan is hij het zeker daar in.

4498. De **Voorzitter:** Ik mag misschien even, om het volledig te maken, voorlezen de voorafgaande passage, waarop dit dan slaat, dat de generaal *Fabius* het helemaal met u eens zou zijn geweest. Deze passage is in zoverre merkwaardig, omdat het weer blijkbaar ook een uiting is van de door u gevolgde camouflagepolitiek tegenover de heer *Somer*. Want de heer *Somer* legde het nl. vierkant omgekeerd uit dan u het hier gezegd hebt. Ik zal het even voorlezen: „Toen overste *van de Plassche* teruggekeerd was", na die telefoongesprekken, „verklaarde hij van mening te zijn, dat nu een inval volgens hem juist niet zou komen, omdat men ongestoord het telefoongesprek met Berlijn had doorgelaten. Immers zou de Duitse autoriteit in het andere geval het gesprek niet hebben toegelaten". Dat is net het omgekeerde van wat u straks gezegd hebt.

A. Ik weet niet of het opzet is of onnozelheid van de heer *Somer*. Ik weet niet of hij het opzettelijk schrijft, dat kan ik niet beoordelen, maar ik vind de heer *Somer* geen prettige man.

4499. De **Voorzitter:** Ik had begrepen, dat u dat met opzet deed, omdat u van hem af wilde zijn en hem blijkbaar een lastige dwarskijker vond, die u verveelde, dat u hem permanent eigenlijk het omgekeerde zei van wat u zelf meende. Dat zou dan kloppen.

A. Dat kan zeer goed zijn. Ik wou dergelijke gesprekken met *Somer* niet, maar ik wilde hem ook niet remmen in zijn ijver, want hij deed zijn studie-afdeling heel goed. Ik wilde hem nooit gaan belemmeren, maar ik kon de heer *Somer* in die tijd niet gaan opleiden tot stafofficier en tot beoordelaar van inlichtingen. Daar was de tijd niet voor. Dat kon niet, je kunt in een werkende fabriek niet iemand gaan opleiden om ingenieur te worden. Maar ik zal u nog iets vertellen. Deze berichten van de Inlichtingendienst irriteerden mij altijd heel erg en ik speelde hier altijd zo ongeveer een spelletje mee van: „Lach dan Paljazzo", dat was het enige wat je overbleef, ook voor je zelf, want houdt er de goede moed maar in, als je vier jaar lang niets anders dan moeilijkheden hebt gehad. Maar ik heb het er ten slotte ook wel een beetje van op mijn zenuwen gekregen, dat zou wel beter worden, maar dat heb ik ook maar onderdrukt, dat heb ik maar overwonnen. Het was soms zo, ik had er soms zo schoon genoeg van, van al dergelijke berichten, dat ik naar het Dierenpark in Wassenaar ging en naar de apen ging staan kijken, die vond ik veel aardiger dan al die mensen en die berichten. Ik heb daar geen prettige tijd gehad.

De **Voorzitter:** Dat werk heeft ook veel van uw zenuwen gevergd.

A. Ja, maar ik ben er niet aangegaan.

4500. De **Voorzitter:** Bovendien was het nog gevaarlijk werk ook. Dan kom ik hier aan een incident tijdens de oorlogsdagen zelf. Kunt u ons daar iets naders over mededelen? Er is een Duitse generaal, ik meen *von Sponeck*, hier neergeschoten met een vliegtuig. Hij had een bepaald dossier bij zich, waarin bepaalde interessante dingen stonden. Dat dossier schijnt in beslag te zijn genomen en schijnt een bepaalde weg te hebben gevolgd.

A. Inderdaad.

4501. De **Voorzitter:** Dat is dus bij u beland?

A. Ja. Dat heb ik in handen van overste *Römer* gegeven, toen kapitein van de staf, die eigenlijk dat bureau had moeten hebben, maar indertijd was het dan *Somer*; hij kwam later, omdat hij ziek was geweest, dat was de enige stafofficier, die ik ten slotte kreeg. *Römer* heeft dat toen bewerkt en daaruit heb ik de plannen gedeeltelijk van al die parachutisten. Daaruit hebben wij de lijsten gevonden van mensen, die ze zo gauw mogelijk wilden te pakken nemen, daar stond ik zelf ook op en toen de derde dag mijn archief verbrand was en de oorlog er niet zo goed uitzag, toen heb ik schriftelijk opdracht gekregen van de opperbevelhebber om mij naar Londen te begeven en toen heeft nooit iemand er meer naar gevraagd. Men heeft in Londen wel gezegd, wat doen al die hoge officieren hier? Dat moet ook nog eens onderzocht worden en meer van dergelijke aardigheden. Maar ik kan u nog de handtekening laten zien van de generaal *Winkelman*, waarbij hij opdracht geeft en de dringende raad om mijn vrouw mee te nemen, die kon geen opdracht krijgen. Het geval *Sponeck* hebben we gespeeld in handen van de Amerikanen.

De **Voorzitter:** Dat is hier terechtgekomen op het gezantschap.

A. Ja, op het gezantschap.

4502. De **Voorzitter:** Hebt u dat gedaan of kapitein *Römer?*

A. Daar heb ik opdracht voor gegeven, maar wie het heeft uitgevoerd, weet ik niet, in overleg met de chef van de generale staf.
Dat hebben de Duitsers nooit in handen gekregen, maar daaruit was de hele parachutistenaanval bekend en dus al die dingen zodra wij ze ontdekten; dan ging het rechtstreeks naar beneden naar de opperbevelhebber of naar de generaal *van Voorst.* Wij hebben later afschriften gevraagd in Washington, we hebben ze in Londen weer eens gekregen.

4503. De **Voorzitter:** Is de Regering op de hoogte gesteld van dat dossier *von Sponeck*?

A. Dat weet ik niet.

De **Voorzitter:** U hebt wel opdracht gegeven om het naar het Amerikaanse gezantschap te brengen?

A. Of ik die opdracht in die vorm heb gegeven, dat weet ik niet. Dat waren toen nogal veelbewogen dagen, maar ik heb zeker met *Römer* besproken en ik geloof ook met de opperbevelhebber, dat dat naar de Amerikanen toe moest. Dat moest in veiligheid worden gebracht. Hoe dat uitgevoerd is, weet ik niet en ik weet ook niet wanneer. Wij hadden het op het bureau en we werkten daarin en die berichten gingen naar de opperbevelhebber en naar *Wilson* en *van Voorst tot Voorst,* die waren natuurlijk vanwege de operatiën daar onmiddellijk in geïnteresseerd. Maar of dat in die dagen naar de Regering is gegaan, dat moet ik ernstig betwijfelen, maar ik weet het niet en ik weet niet of de Regering daarvan in kennis is gesteld, dat weet ik eenvoudig niet.

De **Voorzitter:** Hier kon toch niet het motief gelden van zenuwachtig maken.

A. Oh, neen, vast niet. Het motief van zenuwachtig maken. Neen, maar dat was meer een.... Het kan best zijn, dat het niet naar de Regering gegaan is, dat neem ik graag aan, dat de Regering er niet van in kennis gesteld is, van het feit, dat we nu toevallig dit operatiestuk hadden, dat kan wel, dat is een hele gewone zaak, dat zo'n stuk in handen valt van de vechtende troepen, en dan komt het bij de opperbevelhebber en die handelt er naar.

4504. De heer **Korthals:** Had dan de Regering het niet moeten hebben, want het eventuele vertrek naar Londen zou daardoor beïnvloed kunnen zijn geworden en de Koningin natuurlijk ook.

A. Ik denk dat, ik weet niet wat er gebeurd is, maar als ik opperbevelhebber was geweest.... Dit stuk is betrekkelijk, als operatief stuk, onbelangrijk. Nu moet u mij goed begrijpen, nietwaar, dit is een militaire operatie, die we te pakken krijgen, en dan neemt men tegenmaatregelen. Er bleek aan de andere kant uit, ik heb het ding zelf nooit helemaal bestudeerd, daar had ik geen tijd voor, maar aan de andere kant bleek er uit, dat ze de opperbevelhebber gevangen wilden nemen, de Regering was weg, nietwaar? Dat was de bedoeling van de hele opzet den Haag, dus dat moet medegedeeld worden aan de Regering.

4505. De **Voorzitter:** Is dat ook medegedeeld aan de Regering?

A. Dat zal wel, maar ik weet het werkelijk niet. Ik kwam al een een beetje buiten de grenzen van mijn .... — dat was operatie, dat hoorde bij het opperbevel — ik weet het werkelijk niet, want in die dagen hadden de generaal en de chef van de staf het razend druk. Ik sprong er dan wel door, zoals van ouds en gaf dan de berichten, voor zover die nog binnenkwamen, door en keek die nog wel eens uit nieuwsgierigheid door, maar wat er verder ging gebeuren, dat was mijn competentie niet, dat waren geen operatiën.

De **Voorzitter:** Juist, en toen is u Maandag naar Londen vertrokken.

A. Ik weet de dag niet meer. De 13de ben ik gegaan met mijn vrouw, met *Olifiers* en zijn vrouw en zijn dochter en de kapitein *Schoonenberg,* in opdracht van de opperbevelhebber allemaal met instructies of lastgeving, begeleid door het détachement van het hoofdkwartier door de parachutisten heen naar Hoek van Holland. Toen zijn we terechtgekomen op een Britse destroyer en daar was de Koningin aan boord. Met dezelfde destroyer zijn we overgegaan. Generaal *de Jonge van Ellemeet, Phaff* en een ordonnansofficier, ik weet zijn naam niet meer. Hij is nog in dienst. Toen was daar ook nog de heer *Beelaerts van Blokland, Taets van Amerongen* en een zekere mijnheer *van 't Sant.*

4506. De **Voorzitter:** Is u in Engeland nog in een andere functie werkzaam geweest?

A. In Engeland? Daar werd ik aan mijn jas getrokken door het hoofd van de Geheime Inlichtingendienst en die zei: „Goed, dat je er bent", maar die was daar waarschijnlijk alleen, omdat hij wist, dat de Koningin zou komen en toen heb ik de volgende dagen contact opgenomen met de Engelse en Franse Inlichtingendiensten, die waren er meer, bij wijze van spreken, in geïnteresseerd dan wij, want voor ons was het afgelopen, maar die wilden alle mogelijke inlichtingen hebben, die wilden contact hebben, die wilden verder gaan, die wilden weten hoe het hier ging en dat heeft ongeveer enige maanden geduurd, misschien iets langer, toen is de heer *Sas* naar Amerika vertrokken en ben ik in zijn plaats gekomen en wat er dan verder komt, dan komen we in de Londense geschiedenis en ik dacht, dat u mij daarover vanavond vragen zou.

De **Voorzitter:** Neen, dat is niet de bedoeling. Ik wilde alleen weten wat uw functie verder geweest is.

A. Toen ben ik niet meer belast geweest met de Inlichtingendienst, maar toen ben ik geweest hoofd van de afdeling landmacht van het Departement van Oorlog. En dan is er nog een geschiedenis van enige jaren, welke over heel veel poppenkast gaat.

De **Voorzitter:** Ik geloof niet, dat de heren nog iets hebben. Hebt u zelf nog iets in het belang van de zaak toe te voegen aan dit verhoor? Dan hebt u nog volledige gelegenheid.

A. Neen, ik zou niet weten, wat ik hier nog aan toe zou moeten voegen. Al de vragen hebben mij overvallen. Ik dacht, dat u mij over het Londense beleid zou vragen. Maar ik heb vandaag pas uw brief gelezen .....

De **Voorzitter:** Er stond toch, dat het ging over de mobilisatie 1939/1940.

A. Ja, dat heb ik pas vandaag gelezen.

De **Voorzitter:** En de Meidagen inclusief.

A. Ik kreeg alleen een telegram in Praag, dat ik hier moest verschijnen. Ik wist niet waar het over ging. Maar ik heb direct gezien, dat u documenten wilde hebben, en ik kan u eerlijk vertellen, dat ik er geen heb. Ik ben op de eerste oorlogsdag begonnen met het archief van GS 3 te verbranden en toen de Duitsers kwamen, vonden zij een ledige kast. Ik heb dit later wel jammer gevonden, want ik kan niets opslaan, ik kan geen datum naslaan. Ook die berichten kan ik niet meer nazien.

De **Voorzitter:** Het verhoor is toch interessant geweest en zeer instructief. Ik dank u zeer voor uw inlichtingen.

J. G. M. VAN DE PLASSCHE.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

ALGERA.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 17 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

MR. HENDRIK JOHAN KRULS,
oud 45 jaar, wonende te 's-Gravenhage, luitenant-generaal, chef van de generale staf.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

4507. De **Voorzitter:** Naast de vier onderwerpen, die ook op uw oproepbrief vermeld hebben gestaan, zou ik willen beginnen met een paar punten met u te behandelen over de gehele sfeer, waarin de wisseling van het opperbevel zich heeft afgespeeld. Ik kom dan tot de eerste vraag: Speelden, naar uw indruk, naast zakelijke verschillen tussen de toenmalige Minister van Oorlog en de opperbevelhebber misschien ook persoonlijke tegenstellingen een rol?

A. Daarop durf ik niet ja en niet neen te zeggen, Mijnheer de Voorzitter. Mij is niet bekend, dat er tussen de generaal *Reynders* en de toenmalige Minister van Defensie van vóór deze verhouding een tegenstelling bestond. Misschien bestond deze tegenstelling wel, maar dat weet ik niet. Ik heb ook helemaal niet de indruk, dat er van de aanvang af wrijving tussen de beide heren bestond. Wat ik wèl geconstateerd heb, is, dat naarmate de moeilijkheden tussen deze beide heren groeiden, er over en weer natuurlijk — althans voor zover ik dat van mijn kant beoordelen kon bij de Minister van Defensie — een ietwat wrevelige instelling ontstond, maar dat kan eenvoudig een gevolg zijn van de ontwikkeling van de toestand. Ik bedoel, dat ik helemaal niet de overtuiging heb, dat er van huis uit een vijandige stemming bestond.

4508. De **Voorzitter:** Verliep er geruime tijd tussen belangrijke voorstellen van de opperbevelhebber en de beslissing daarop van de Minister van Defensie? Hebt u hierover een indruk, of kunt u dat slecht beoordelen?

A. Dat durf ik niet te zeggen. Ik ben ook uit die tijd gewend, dat in de regel beslissingen van Ministers wel eens enige tijd duurden. Dat zal vermoedelijk ook wel ten aanzien van de heer *Dijxhoorn* het geval geweest zijn, maar ik kan niet zeggen, dat het in die periode nu bepaald abnormaal was.

De **Voorzitter:** De heer *Dijxhoorn* was in het algemeen eerder iemand, die....

A. ..... was eerder iemand om vlot te besluiten.

4509. De **Voorzitter:** Kunt u iets mededelen over de tegenstelling, welke er is geweest ten aanzien van het niet tijdig tot stand brengen van terreinversterkingen in de vesting Holland? De Minister heeft toen een bezoek gebracht aan een paar forten. Bent u daarbij aanwezig geweest?

A. Bij één bezoek ben ik geweest. Ik weet niet of dat dit bezoek is, dat u bedoelt, maar ik herinner mij wel, dat er bij de Minister eigenlijk voortdurend een gevoel van onrust was, omdat de versterkingen niet voldoende opschoten, dat het te lang duurde.
Ik meen, dat van de zijde van de opperbevelhebber het verwijt kwam, dat hij niet tijdig de gelden er voor kreeg. Ik herinner mij echter, dat ik een bezoek met de Minister gemaakt heb — dat zal tegen het eind van het jaar geweest zijn —, en toen heeft de Minister gezien, dat het ten slotte nog lang niet klaar was.

4510. De **Voorzitter:** In welke stelling was dat?

A. Wij zijn geweest in de vesting Holland en in de Grebbe.

4511. De **Voorzitter:** Dat bezoek, dat u nu bedoelt en dat aan het eind van het jaar heeft plaats gevonden, was dat in de vesting Holland of was het in beide stellingen?

A. Dat bezoek aan het eind van het jaar is het bezoek — ik herinner mij dit vrij goed —, dat is samengevallen met het bezoek aan de commandant veldleger.

De **Voorzitter:** Dat is geweest op 21 December ....

A. Daarna zijn wij, geloof ik, alleen maar voorgelicht door de heren van de Grebbestelling.

4512. De **Voorzitter:** Die quaestie van die fortificaties was vrij ingewikkeld, meen ik, in zoverre, dat er verschillende instanties mee te maken hadden. Wij hebben hier o.a. vernomen van het Stellingbouwbureau van generaal *van den Kasteele;* de genie had er vanzelf mee te maken.

A. Het is altijd zeer gecompliceerd, maar ik geloof, dat het een streven van de Minister van Defensie toen geweest is, voor zover ik mij dit herinner — u noemt mij nu een naam, die mij in jaren al niet meer in het geheugen is geweest, maar die mij nu ook weer invalt, de generaal *van den Kasteele* —, dat het juist een instelling van de Minister van Defensie geweest is om het Bureau Stellingbouw op te richten, waardoor de bedoeling althans was, dat alle bemoeienissen zoveel mogelijk door dat Stellingbouwbureau behartigd werden. In hoeverre dat tot zijn recht gekomen is, durf ik niet meer te zeggen.

4513. De **Voorzitter:** Maar de verschillende commandanten, met name de commandant van het veldleger, die u noemde, konden zelf toch ook weer een zeker initiatief op dit punt nemen? Hoe was die onderlinge verhouding? Kunt u daar misschien iets van zeggen?

A. Als ik het wel heb, was het Bureau Stellingbouw ten slotte niet bestemd om de eenvoudige versterkingen te maken, die gebeurden door de troep zelf en dat was dus uitsluitend de zaak van de troepencommandanten, maar zodra daar aannemers aan te pas kwamen, betonwerken e.d. uitgevoerd moesten worden, dan was dat niet meer een zaak voor de troepencommandanten, maar ik meen mij wel te herinneren, dat daarvoor het Bureau Stellingbouw diende. Was het Bureau Stellingbouw er niet geweest, dan was dit in de verschillende delen van de stelling, onder verschillende eerste-ingenieurs van de genie gevallen en onder verschillende genie-commandanten.

4514. De **Voorzitter:** En dit stond rechtstreeks onder het Ministerie en niet onder de opperbevelhebber?

A. Neen. Ik durf het niet met zekerheid te verklaren, maar ik geloof, dat de generaal *van den Kasteele* ook niet onder de opperbevelhebber ressorteerde, maar onder de Minister.

De **Voorzitter:** Het is in ieder geval een vrij ingewikkelde geschiedenis.

A. Een vrij ingewikkelde geschiedenis, ja.

4515. De **Voorzitter:** Het is ons niet helemaal duidelijk, waar eventueel fouten zijn gemaakt.
De heer *Ringers* is destijds als adviseur ook nog in dit hele geval betrokken geworden. Heeft u met deze nog iets te doen gehad?

A. Neen.

4516. De **Voorzitter:** Dan komen we nu aan een punt, waarover wij u speciaal moeten horen, dat is de quaestie van het bezoek aan het vliegveld Bergen. Daar bent u bij geweest en daarover hebben wij zeer tegenstrijdige verklaringen, zodat wij misschien het beste doen u eerst te vragen of u — op uw geheugen afgaande — nog kunt zeggen, hoe laat u daar ongeveer aangekomen bent en wat er eigenlijk gebeurd is. Dan kan ik het aanstonds nog vergelijken met verschillende andere verklaringen.

A. Dat is een bezoek, dat gemaakt is door de Minister in September 1939. Een plotselinge opwelling bij de Minister, die voortdurend klachten kreeg over onvoldoende optreden tegen vliegtuigen van de strijdende Mogendheden, die boven ons territoir kwamen, een verdenking bij de Minister, dat de zaken eigenlijk niet voldoende liepen en een plotselinge impuls om te zeggen: „Ik ga morgenochtend vroeg kijken". Wij zijn in de loop van de nacht, ik denk dat het een uur of vier geweest is, weggegaan, zodanig althans, dat wij op Bergen aankwamen, toen het begon te schemeren.

4517. De **Voorzitter:** Hoe laat was dat ongeveer in die tijd?

A. Ik denk ongeveer 6 uur. Het staat mij voor de geest, dat het zo ongeveer een uur of zes geweest is. Wij zijn in het donker naar Bergen gereden en toen we op het vliegveld kwamen, was het de eerste schemering.

De **Voorzitter:** Dat klopt dan met het rapport, dat is uitgebracht door de waarnemer *van Voorthuizen* aan de commandant van de luchtverdediging, waarin vermeld staat: 6.15 uur.

A. Ik sluit het niet uit, dat het omstreeks die tijd geweest is.

4518. De **Voorzitter:** Het merkwaardige is echter, dat in een ander stuk, dat ons is voorgelegd en dat de generaal *Dijxhoorn* geproduceerd heeft, als commentaar staat „eerste onwaarheid". De passage luidt als volgt:

> „Het bericht van genoemde commandant, dat ik, indien het luidt, zoals de generaal in zijn brochure afdrukt" — dat is de brochure *Reynders* — „een vals bericht noem",

vermeldt het volgende:

> „Op 10 September te ongeveer 6.15 uur (eerste onwaarheid) kwam de Minister van Defensie op het vliegveld Bergen."

A. Ik weet helaas de tijd niet meer.

4519. De **Voorzitter:** U schatte het toch ook wel zo ongeveer op zes uur?

A. Dat wil ik helemaal niet zeggen, maar dat kunt u direct in de kalender vinden. De indruk, welke ik hiervan overgehouden heb, was, dat het bij de eerste ochtendschemering was.

Ik herinner mij, dat toen de eerste stap geweest is naar de officieren van dienst. Daarna is er een hele tijd niets gebeurd. Toen zagen wij de verschillende maatregelen, die genomen werden om het personeel uit de kwartieren te halen en na enige tijd — ik zou niet durven zeggen, hoe lang het geduurd heeft — kwam het personeel uit Bergen op het vliegveld. Tegelijkertijd is ook gealarmeerd het personeel van de grondverdediging en daar herinner ik mij zeer levendig van, dat het op mij een zeer miserabele indruk maakte. Het personeel, dat belast was met de verdediging van het vliegveld, kwam na lange tijd pas in stelling en wist eigenlijk niet, waar het blijven moest, het bleek geen orders te hebben en bevelen voerde het slecht uit.

Hoe lang het geduurd heeft, voordat het vliegpersoneel, dat buiten woonde, gekomen is, weet ik ook niet meer, maar dat heeft minstens een half uur geduurd. Toen het personeel bij de toestellen kwam — ik meen dat het C-10 vliegtuigen waren, als ik het mij wel herinner —, heeft het zeer lang geduurd, voordat ze startklaar waren, en als ik mij herinner — ik durf ook weer geen schatting te maken, maar ik zal toch iets zeggen —, duurde het drie kwartier, voordat de eerste patrouille op zou kunnen stijgen. Zij hadden bovendien pech, de motoren sloegen niet direct aan, hetgeen dan toch wel een bewijs is, dat men daar geen voldoende voorzorgen voor getroffen heeft. In ieder geval was de totaal indruk van dit bezoek allermiserabelst.

4520. De **Voorzitter:** Waren er geen vliegtuigen in de lucht?

A. Dat weet ik niet.

Dat heeft iemand mij onlangs ook eens gevraagd en ik meen, dat dit staat in het rapport van de overste *van Voorthuizen.* Daarvan staat een stukje afgedrukt in die brochure van de heer *Reynders* en daarin wordt gesproken over een patrouille, die in de lucht was. Dat is mij echter niet bijgebleven. Ik kan mij ook helemaal niet herinneren, dat iemand gezegd heeft, dat er een patrouille in de lucht was. Ik kan mij nog minder herinneren, dat er tijdens ons verblijf een patrouille is teruggekeerd.

4521. De **Voorzitter:** Hoe laat bent u daar ongeveer weer vertrokken?

A. Ik denk, dat wij daar ongeveer een anderhalf uur geweest zijn, want daarna zijn wij naar Schiphol gegaan.

4522. De **Voorzitter:** De patrouille, die in de lucht was, zou tegen kwart voor negen weer geland zijn.

A. Ja. Maar, voor zover ik mij dat herinner, heeft ook niemand over die patrouille gepraat. Ik zeg dus beslist niet, dat hij niet in de lucht was.

4523. De **Voorzitter:** Het was misschien een zeer stuntelige geschiedenis; de heren waren mogelijk een beetje de kop kwijt en hadden eigenlijk niet veel te vertellen?

A. Het geheel maakte een allermiserabelste indruk en dat staat voor mij vast, dat een volgende patrouille, die eventueel — aannemende, dat er een in de lucht was — had moeten opstijgen, zeker drie kwartier nodig had gehad na het alarm, voordat zij in de lucht was. De totaal indruk van dit bezoek was dan ook — dat is een impressie, die me zeker goed bijgebleven is — vernietigend. Daarna zijn we min of meer als geslagen honden naar Schiphol gegaan.

4524. De **Voorzitter:** Dus u kunt eigenlijk niet beoordelen of dit rapport — dat hebt u toch wel gelezen — of dat inderdaad juist is of niet?

A. Ik herinner mij alleen, Mijnheer de Voorzitter, een uittreksel daarvan, wat in de brochure van de heer *Reynders* staat. Ik weet dat ik bij het lezen daarvan gezegd heb — i.v.m. een passage, welke daarin voorkomt, dat het personeel eigenlijk bij de vliegtuigen was en practisch gereed om direct op te stijgen — „dat is een aperte leugen". Dat was beslist onjuist.

4525. De **Voorzitter:** Ik zal u nog even uit het stuk voorlezen, dat ik juist heb aangehaald en waarin gezegd wordt: „Ingevolge Bevel No. I B van C.—4e J.A.V.A. dd. 10 September 6.00" (Uwe Excellentie gelieve te letten op de opgegeven uren) „was een patrouille van 2 G I-vliegtuigen gestart voor de door C.L.v.D. bevolen ochtendpatrouille (tweede onwaarheid)".

A. Daar ben ik niet zeker van.

4526. De **Voorzitter:** „De patrouille landde te Bergen om 8.45 uur (ik had het vliegveld Bergen toen reeds verlaten)". Dat klopt met wat u zei. „Terwijl de patrouille in de lucht was, stond op het vliegveld gevechtsgereed klaar een andere patrouille van 3 G I-vliegtuigen (derde onwaarheid)."

A. Dat is niet waar. Dat is inderdaad een onwaarheid.

4527. De **Voorzitter:** „De bemanning, alsmede het personeel voor hulpverlening waren bij deze vliegtuigen aanwezig (vierde onwaarheid)."

A. Niet waar.

4528. De **Voorzitter:** „Zodat op het commando alarm deze vliegtuigen onmiddellijk werden bezet en draaiden (vijfde onwaarheid)."

A. Juist, dat is wat ik zojuist bedoelde.

4529. De **Voorzitter:** „Deze toestellen konden in ongeveer 4 minuten opstijgen (zesde onwaarheid)."

A. Neen, dat kon niet. Dat is een van de weinige dingen uit deze hele affaire, die ik mij heel goed herinner, want dit heeft altijd een grote indruk bij mij nagelaten. Dit is beslist niet waar.

4530. De **Voorzitter:** Het is inderdaad een merkwaardige geschiedenis. Wij hebben hier ook de getuigenis onder ede gehad van generaal *Best,* die de volgende dag met generaal *Reynders* het vliegveld bezocht heeft ter contrôle van het hele geval. Deze heeft ons een zeer uitvoerig betoog gegeven, dat het toch niet mogelijk is, dat het betreffende rapport zes leugens zou bevatten. Wanneer het één of twee onjuistheden bevatte, zou men zich dat nog kunnen indenken, maar zes is wel een beetje kras. Hij heeft dit bovendien geargumenteerd door te zeggen, dat sommige punten in logboeken te controleren zouden zijn. Een onwaarheid is niet waarschijnlijk, omdat die vluchten allemaal zeer scherp genoteerd worden in logboeken, zodat, wanneer iemand ten aanzien daarvan zou willen draaien, dit uit deze boeken zou blijken. Dat zal men dus niet zo gauw doen.

Hij wees er verder op, dat de hele bemanning, het grondpersoneel, de vliegtuigbemanning, enz. er aan te pas kwam. Dan zouden die allemaal er in betrokken moeten zijn om een vals rapport op te maken.

Het is buitengewoon merkwaardig; enfin, na 8 jaar zou het misschien moeilijk meer te reconstrueren zijn.

A. Dat lijkt mij wel heel moeilijk, ja.

De **Voorzitter:** Dan zouden we al die manschappen ook nog moeten gaan horen!

A. Dan bent u er jaren mee bezig.

4531. De **Voorzitter:** Wat mij persoonlijk betreft, vind ik dit hele geval niet zo'n belangrijk detailpunt. Belangrijk is de vraag, of men werkelijk op dat tijdstip of in die periode met de weinige vliegtuigen, die wij hadden, efficient tegen schendingen van de neutraliteit in de lucht door de verschillende partijen kon optreden. Er is hier ook door deskundigen geargumenteerd, dat, indien het weinige, wat wij hadden, permanent daarvoor gebruikt was geworden, de vliegtuigen ongeveer opgesleten zouden zijn geweest tegen de tijd, dat wij ze hadden moeten gebruiken voor de werkelijke oorlogvoering! Als men het in dat licht bekijkt, dan kan men misschien de opperbevelhebber toch niet zo'n grief er van maken.....

A. Neen.

4532. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat we nu wel van deze hele quaestie kunnen afstappen.

Hebt u in die periode ooit iets horen zeggen over een stap, die door de Duitse gezant bij Buitenlandse Zaken gedaan zou zijn — hetzij bij de Secretaris-Generaal, hetzij bij de Minister — over een eventueel laten doortrekken van troepen door een deel van ons land, zonder dat wij zouden ingrijpen?

A. Neen. Ik herinner mij, dat iemand mij later hiernaar wel eens gevraagd heeft, maar in die periode niet.

4533. De **Voorzitter:** Ik vermoed, dat u in die tijd wel herhaaldelijk met de Minister over de strategische quaesties van gedachten gewisseld hebt. Wat is uw indruk geweest van de opdrachten, die eerst in September en naderhand in Januari gegeven zijn? Vermoedelijk waren dat strategische meningsverschillen, waarbij de Minister een ander standpunt innam dan de opperbevelhebber. Of kan men het zo stellen, dat er eigenlijk bij de Minister of bij het Kabinet een mentaliteit bestond, waarbij zij minder de neutraliteit wilden handhaven?

A. Dat geloof ik niet. Die indruk heb ik zeker niet gehad.

4534. De **Voorzitter:** De generaal *Reynders* stelt dat in zijn brochure, maar is er naar uw mening....

A. Naar mijn mening geen reden om dit aan te nemen, neen.

4535. De **Voorzitter:** De hoofdreden van het aftreden van de opperbevelhebber, waarin is die volgens uw indruk gelegen?

A. Naar mijn mening zonder twijfel in het strategisch beleid.

4536. De **Voorzitter:** Generaal *Winkelman* is toen aangesteld. Is er met hem bij die aanstelling uitvoerig over deze strategische quaesties van gedachten gewisseld, of hebt u de Minister daarover nooit horen spreken?

A. Dat weet ik niet. Ik weet wel, dat de Minister gesproken heeft met de generaal *Winkelman.* Dat is vanzelfsprekend.

4537. De **Voorzitter:** Weet u ook of dit een langdurig onderhoud is geweest?

A. Dat weet ik niet, dat durf ik niet meer te zeggen.

4538. De **Voorzitter:** Dan heb ik nog één vraag bij dit eerste hoofdstuk. Vindt u, dat men te recht kan zeggen, dat de ongunstige uitslag van de Meidagen in aanzienlijke mate te wijten zou zijn geweest aan het ingrijpen van de Regering in dit hele beleid?

A. Dat vind ik niet.

4539. De **Voorzitter:** Dan ga ik nu over tot de quaestie van de Oorlogswet en wat er mee samenhangt. Dat zal u waarschijnlijk wel interesseren, ook als jurist.

A. Ja, maar helaas weet ik van die ontwikkeling niet veel meer.

De **Voorzitter:** U bent er niet in details bij betrokken geweest?

A. Neen, ik heb er zeer op een afstand slechts iets van gemerkt.

4540. De **Voorzitter:** U herinnert zich, dat de staat van beleg eerst in April werd afgekondigd?

A. Dat herinner ik mij en wat ik mij ook nog herinner, is, dat er van de zijde van de opperbevelhebber herhaaldelijk is aangedrongen op het afkondigen van de staat van beleg, omdat hij dat zeer nodig had, in het bijzonder in verband met de bestrijding van allerlei ongewenste individuen in de gebieden, waar de versterkingen lagen, en bovendien ten behoeve van vorderingen. Ik herinner mij, dat daarop van de zijde van de opperbevelhebber herhaaldelijk is aangedrongen.

4541. De **Voorzitter:** En hoe reageerde de Minister daarop?

A. Ik heb altijd de indruk gehad, dat de Minister dat ook zeer wel begreep. Het is ook bijna niet voor te stellen, dat de Minister dit niet gerealiseerd zou hebben, maar dat de Minister in té grote moeilijkheden verkeerde met zijn ambtgenoten om dit reeds voortijdig door te drukken.

4542. De **Voorzitter:** Kunt u over reacties van de Minister, ten aanzien van wat er in het Kabinet betreffende deze quaesties behandeld werd, nog iets mededelen?

A. Neen, hiervan herinner ik mij heel weinig.

4543. De **Voorzitter:** Het kan zijn, dat hij ontstemd is geweest, dat men hem geen „carte blanche" gaf op dit gebied?

A. Ik weet wel, dat hij op een keer er over gesproken heeft, dat men bezig was om nu weer te proberen de Oorlogswet om te werken en dat dit weer een nieuwe vertraging zou geven. Dat is iets, dat mij nog bijstaat.

4544. De **Voorzitter:** En dat hinderde hem, dat was niet naar zijn zin?

A. Dat was niet naar zijn zin, omdat dit nieuw uitstel zou betekenen.

4545. De **Voorzitter:** Men heeft toen geprobeerd om een soort civiele staat van beleg te .....

A. Dat heeft men toen ook geprobeerd, ja.

4546. De **Voorzitter:** Het is u wel bekend, dat de staat van oorlog 1 September is afgekondigd, doch dat deze in werkelijkheid door een soort gentlemen's agreement met de opperbevelhebber werd beperkt, doordat hij maar een deel van de bevoegdheden van de staat van oorlog mocht benutten?

A. Ja. Ik herinner mij, dat de handen van de opperbevelhebber eigenlijk waren gebonden door een afspraak met de Regering.

4547. De **Voorzitter:** Vindt u deze constructie erg gelukkig? Dat men, wanneer dergelijke mogelijkheden officieel in de wet vastliggen, er dan één van uitkiest, maar deze dan in werkelijkheid nog niet volledig toepast?

A. Neen. Ik vind het een zeer ongelukkige constructie.

4548. De **Voorzitter:** U gelooft dus ook wel, dat het ontbreken van de staat van beleg ongelukkige gevolgen heeft gehad met het oog op het controleren van landverraad, spionnage, e.d.?

A. Dat is in elk geval niet uitgesloten.

4549. De **Voorzitter:** Het is moeilijk te bewijzen, maar het is toch wel waarschijnlijk.

A. Ik zou er geen enkel voorbeeld van kunnen noemen, maar ik sluit het helemaal niet uit, dat dit .....

4550. De **Voorzitter:** Maar vindt u het eerder voor de hand liggend of .....

A. Ja, het lijkt mij wel zeer waarschijnlijk.

4551. De **Voorzitter:** Dan zou ik het nu willen hebben over de mobilisatieclubs. Daarvan weet u misschien wat meer?

A. Daarvan herinner ik mij, Mijnheer de Voorzitter, dat er een wrijving was tussen de opperbevelhebber en de Minister in die zin, dat de opperbevelhebber aanvankelijk de houding aannam, dat de mobilisatieclubs niet veel kwaad deden, en dat hij meende met die mobilisatieclubs wel te kunnen instemmen. Dat de Minister toen herhaaldelijk overleg gepleegd heeft over bepaalde regelen, waar die mobilisatieclubs in het belang van de krijgstucht aan gebonden dienden te worden. Ik meen, dat de heer *Vorrink* toen herhaalde bezoeken aan de Minister gebracht heeft. Dat heeft enige tijd geduurd. Dit speelde zich ongeveer in November/December af en toen dit bijna in kannen en kruiken was, kwam er eigenlijk bij wijze van een donderslag bij heldere hemel van de opperbevelhebber het bericht, dat hij er niet mee kon instemmen en dat hij die mobilisatieclubs eigenlijk helemaal wenste te elimineren.
In welke vorm dat laatste gegaan is, weet ik niet meer.

4552. De **Voorzitter:** Is u iets van de voorgeschiedenis bekend? De eerste stellingname van de Regering is geweest in de Memorie van Antwoord op de begroting aan de Eerste Kamer.

A. Dat herinner ik mij.

4553. De **Voorzitter:** Dat standpunt schijnt vastgesteld te zijn zonder voorafgaand contact met de opperbevelhebber. Is u daar iets van bekend?

A. Neen.

4554. De **Voorzitter:** Kan men van die mobilisatieclubs, zoals ze toen in November/December zijn opgezet, zeggen, dat zij eigenlijk tot op zekere hoogte instanties hebben geschapen of hadden kunnen scheppen tussen de gemobiliseerden en hun hiërarchieke chefs?

A. Ik kan mij niet herinneren, dat dat de bedoeling was. Persoonlijk zie ik wel bezwaren in instellingen als mobilisatieclubs, omdat ik het groeperen van militairen in een politiek verband nooit erg geslaagd vind. Ik kan mij dus zeer wel voorstellen, dat de opperbevelhebber er bezwaar tegen had. Maar de vorm, waarin zij werden teruggedrukt, als gevolg van het overleg tussen de Minister van Defensie en de heren van de mobilisatieclubs, die gaf althans op papier de waarborg, dat dit politieke karakter eigenlijk geheel naar de achtergrond verdween.

4555. De **Voorzitter:** Dus u vond het niet erg sympathieke instellingen, maar, mits met waarborgen omgeven, uit krijgstuchtelijk oogpunt eventueel wel te aanvaarden?

A. Ja, althans theoretisch te aanvaarden. De practijk zal moeten uitwijzen of die waarborgen inderdaad voldoende in acht genomen konden worden en ik kan mij ook wel het standpunt van de opperbevelhebber begrijpen, die zegt: In een gevaarlijke periode als deze ga ik deze experimenten niet beginnen. Dat zal vermoedelijk de redenering van de opperbevelhebber geweest zijn, wat ik van zijn kant zeer wel begrijpen kan.

4556. De **Voorzitter:** Er is hier door een van de deskundigen of getuigen gesteld, dat de opperbevelhebber eigenlijk verantwoordelijk was voor de krijgstucht in het leger, los van eventuele aanwijzingen van de Regering, en dat hij daarvoor eventueel zelfs voor het Hoog Militair Gerechtshof aansprakelijk gesteld zou kunnen worden. Zijn stem in het kapittel was hier dus in ieder geval toch zeer belangrijk!

A. Inderdaad, dat ben ik met u eens. Het oordeel van de opperbevelhebber, die inderdaad verantwoordelijk is voor de krijgstucht in leger en vloot, was hierin natuurlijk zeer belangrijk, maar ten slotte is de opperbevelhebber dan weer verantwoordelijk aan de Regering en neemt de Regering hierin uiteindelijk een ander standpunt in, dan blijft er voor de opperbevelhebber alleen maar over om dit te accepteren of om het niet te accepteren.

4557. De **Voorzitter:** Maar denkt u, dat hij met zijn verantwoordelijkheid gedekt is, als hij zich bij het Regeringstandpunt neerlegt, terwijl hij het er niet mee eens is? Er is door een van de heren gesteld van niet.

A. Niet wanneer hij er van overtuigd was, dat uitvoering van het Regeringsstandpunt onherroepelijk tot een ondergang van het leger zou moeten leiden, en ik geloof niet, dat het zover ging.

4558. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat we ook van dit onderwerp kunnen afstappen en dan kom ik nu aan het voorgenomen krijgsbeleid.
U bent waarschijnlijk met de Minister wel eens rond geweest aan die verschillende fronten, met name ook in de Peel-Raamstelling?

A. Ja.

4559. De **Voorzitter:** Wat was uw indruk van deze hele stelling?

A. Hoe men deze stelling ook ontworpen had, dit zou te allen tijde een stelling geweest zijn, die hoogstens enige vertraging had kunnen geven. Dat kon men van te voren wel uitrekenen, omdat de hoeveelheid troepen, die beschikbaar was voor de bezetting van deze stelling, ten enenmale onvoldoende was om een doorgevoerde verdediging in die stelling uit te voeren. Bovendien had de stelling het grote bezwaar, welk feit toch ook aan iedereen bekend was, dat zij zweefde tegen de Belgische grens aan, zonder enige aansluiting op welke Belgische linie ook, en naarmate men meer naar het zuiden kwam, werd de bezetting nog ijler, zodat het ten slotte een scherm was, dat gemakkelijk òf te doorboren òf te omtrekken geweest zou zijn. Dus de vraag of de inrichting van de stelling van veel betekenis is: Ja, als men de stelling zuiver wil zien als een vertragende stelling, dan kan men zeggen „voor dat doel is zij wèl of niet doelmatig ingericht" en daarover wil ik geen oordeel meer uitspreken.

4560. De **Voorzitter:** Vindt u, dat men de generaal *Reynders* er een grote grief van moet maken, dat hij zoiets ontworpen heeft en dat daardoor die tegenstellingen ontstaan zijn? De meeste deskundigen vinden die stelling inderdaad toch wel zeer bedenkelijk, o.a. omdat zij niet aangeleund was en omdat er te weinig troepen waren.

A. Een zeer bedenkelijke stelling en dat die stelling daar was, was niet zozeer uit een oogpunt van landsverdediging dan wel uit een oogpunt van neutraliteitshandhaving. Landsverdediging, ik bedoel doorgezette landsverdediging, het beletten van de vijand om de vitale delen van het land in bezit te nemen. Daarvoor waren de troepen, die in de Peelstelling stonden, eigenlijk volkomen verloren. Ik kan die Peelstelling eigenlijk niet anders zien dan als een neutraliteitsopstelling, een opstelling, die zou moeten voorkomen of althans moeilijk maken, niet dat ons land bezet zou worden, maar dat bij voorbeeld Duitse troepen door Brabant en Limburg zouden trekken, en nu weet ik niet meer precies of dat het verschil in inzicht was, maar ik zou mij kunnen voorstellen, dat het zó geweest is, dat de generaal *Reynders* hier in de eerste plaats gekeken heeft naar de eisen, die de handhaving van onze neutraliteit stelde, en niet in de eerste plaats naar „wat is de meest geslaagde opstelling van de minimale hoeveelheid troepen, die we hadden, voor de landsverdediging". Uit een oogpunt van landsverdediging vind ik die Peel-Raamstelling ongelukkig, vooral, omdat er aanvankelijk betrekkelijk veel troepen ingingen. Een van onze vier legerkorpsen ging in de Peel-Raamstelling, plus de Peel-divisie. De Peel-divisie was nu wel minder belangrijk, maar het derde legerkorps is toch aanvankelijk in zijn geheel ingezet geweest in de Peel-Raamstelling, terwijl wij toch allen wisten, dat we beschikten over nauwelijks voldoende middelen om het hart des lands in handen te kunnen houden. Dat heb ik altijd ook persoonlijk het bezwaar van de Peelstelling gevonden.

4561. De **Voorzitter:** Generaal *Reynders* hechtte er bijzondere waarde aan, dat daar zeer hevige tegenstand moest worden geboden, juist in verband met de neutraliteitsgedachte.

Maar was dat nu wel een juiste gedachte, als eenmaal de neutraliteit niet meer bestaat? Wanneer ons land eenmaal in de oorlog is betrokken, doordat een inval op grote schaal heeft plaats gehad, moet men toch zó redeneren: Er is geen sprake meer van neutraliteit; men is in de bondgenootschappelijke oorlog terechtgekomen en dan moet men doen, wat het beste is voor de bondgenootschappelijke zaak. Dat kán zijn door die doortocht zeer scherp tegen te gaan, maar het kan ook iets anders zijn, bij voorbeeld door het hardnekkig verdedigen van het hart van het land!

A. Inderdaad, Mijnheer de Voorzitter, de twee taken, die destijds uit de doelstelling van de krijgsmacht voortvloeiden, nl. neutraliteitsbewaking en landsverdediging, die laten zich eigenlijk niet los van elkaar zien. Men kan niet zeggen: Ik houd alleen rekening met de neutraliteitsbewaking, maar men moet dit eigenlijk steeds zien tegen de achtergrond van landsverdediging, want op het moment, dat de neutraliteit geschonden wordt, komt meteen de noodzakelijkheid naar voren om tot landsverdediging over te gaan, tenzij men in geallieerd verband zou hebben besloten om niet het centrum, het vitale deel van het land te verdedigen, maar om bij voorbeeld dat open te laten en om te zwenken naar de kust toe, naar België toe. Er was echter geen sprake van overleg in geallieerd verband, dus, aangezien wij neutraal waren, wij nooit afspraken met buren hadden gemaakt, moest schending van onze neutraliteit voor ons automatisch betekenen het overgaan naar landsverdediging. Naar mijn mening moest de opstelling van het leger dus beheerst worden door de uiteindelijke taak: landsverdediging, en die uiteindelijke taak kon men met de geringe middelen, die wij hadden, eigenlijk op de beste wijze vervullen door het gebied zo klein mogelijk te maken, in een zo klein mogelijk huisje terug te gaan. Het is wel tegen alle regelen van de kunst in om het gebied zo klein mogelijk te maken, maar wanneer men nu eenmaal maar over beperkte middelen beschikt en men heeft ergens een sterk front, dat het vitale gedeelte afsluit, dan geloof ik, dat de conclusie voor de hand ligt, dat er dan niet veel over blijft dan in dat sterke front, dat het vitale gedeelte afsluit, met alle middelen te gaan zitten.

4562. **De Voorzitter:** Voor wat de zuidkant betreft, zou evident geweest zijn de grote rivieren. Het enige, waarover men van mening zou kunnen verschillen, is de vraag, waar het oostfront van die stelling moet liggen; de quaestie of het de Grebbe moet zijn of het oostfront van de vesting Holland. Hebt u daar een bepaalde preferentie voor gehad destijds? U weet die bekende tegenstelling ook, niet waar? De commandant veldleger voelde zeer veel voor de Grebbestelling en de heer *Reynders* voelde aanvankelijk in ieder geval meer voor een hechte waterlinie. Had u destijds zelf een gepronon-ceerde mening op dit gebied?

A. Het was eigenlijk allebei even naar. De vesting Holland was onze permanente stelling, maar die was al even weinig permanent als de Grebbelinie, omdat op het moment, dat het leger gemobiliseerd werd, er geen sprake van was, dat de vesting Holland in staat van verdediging was. In de vesting Holland moest men destijds, dus na de mobilisatie, nog beginnen om de meest elementaire voorbereidingen voor de verdediging te maken. Ik bedoel, er was geen sprake van, dat het oostfront van de vesting Holland een sterke, voorbereide stelling was. Daarin moest men met de meeste betonwerken nog beginnen. Dat maakt dus de keuze vesting Holland, die naar mijn smaak, wanneer zij helemaal ingericht was en van alle gemakken voorzien, dus met haar verbindingen er in, haar telefoon, telegraaf en eenvoudige radioverbinding — wij waren destijds echter nog niet op radio aangewezen, doch op telefoon- en telegraafkabels —, haar betonversterkingen, haar inundatiën, behoorlijk was voorbereid, niet moeilijk; dan geloof ik niet, dat er voor mij veel twijfel geweest zou zijn; ik zou dan het oostfront van de vesting Holland hebben gekozen. Het was echter niet zo. Men moest die ook nog gaan inrichten. De Grebbestelling heeft natuurlijk wel voordelen tegenover de vesting Holland, omdat de Grebbe meer mogelijkheden biedt, meer diepte geeft, meer ruimte in het voorterrein, meer gelegenheid ook om, indien men er in zou slagen de vijand tegen te houden misschien zelfs voor de stelling, dan toch nog — ik zou haast zeggen — het ideaal van onze kinderjaren te kunnen verwezenlijken, dat ons op krijgsscholen en academies voorgehouden werd, nl. dat wij niet alleen maar achter een stelling gingen, maar dat wij ten slotte het land bevrijdden door uit die stelling voorwaarts te komen en door een offensief de vijand er uit te gooien. Die kinderdroom had dan het beste vervuld kunnen worden vanuit de Grebbelinie en niet vanuit de vesting Holland, want, als we daar eenmaal in zouden zitten, wisten we wel zeker, dat we er nooit meer uit zouden komen. Dus ik zou misschien ook gedubieerd hebben en ik geloof, dat de generaal *Reynders* zelf ook dubieerde, die kwam ten slotte tot een oplossing van eerst in de ene en dan in de andere te gaan zitten, en daar kwamen eigenlijk de verschillen van inzicht met de Minister vandaan. Ik geloof, dat de Minister er vrijwel over dacht, zoals ik er over denk, nl. òf in de een òf in de ander. De generaal *Reynders* wilde echter eerst in de een en dan in de ander en heeft ten slotte een aanwijzing gekregen van de zijde van de Regering, dat hij de verdediging zou voeren uiteindelijk in het oostfront van de vesting Holland, maar dat hij ook de Grebbelinie verdedigen zou en uit de Grebbelinie zou teruggaan op de vesting Holland, op het ogenblik, dat duidelijk een groot offensief tegen de Grebbelinie zou blijken. Een groot offensief zou hij daar dus nooit kunnen opvangen, want hij zou te voren terug moeten gaan. Nu is dat volgens mij van huis uit ook een verkeerde opzet geweest, want niemand zou toch kunnen aannemen, dat, wanneer de Duitsers naar de Noordzee wilden, zij dat met onvoldoende troepen zouden doen. Ik bedoel maar, dat, wanneer werkelijk die drang van de Duitsers naar het westen zou komen, men er toch werkelijk wel van te voren op kon rekenen, dat het niet maar een klein grapje was, maar dat zij heus wel voldoende troepen zouden hebben ingezet om die stelling te kunnen aanvallen.

4563. **De Voorzitter:** Maar om nu objectief te zijn tegenover de opperbevelhebber, ik acht zijn redenering juist, dat hij meende nogal vrij positieve tegenstand in de Grebbestelling nodig te hebben, ten einde tijdig de inundatie en de evacuatie voor de grote stelling gereed te kunnen maken. Dus dan zou de consequentie moeten zijn — aannemende, dat zijn gedachtengang juist is —, dat men die inundatie en evacuatie van te voren moest doen plaats hebben. Dan had men de langdurige tegenstand in een voorafgaande linie niet nodig. Zolang de Regering een voorafgaande inundatie echter niet wilde, is voor zijn redenering, dat bij een verplicht onmiddellijk terugtrekken, de laatste stelling ook al verloren zou zijn, nog voordat de strijd begon, in verband met het nog niet geïnundeerd zijn, veel te zeggen.

A. Dat ben ik met u eens, Mijnheer de Voorzitter. De opperbevelhebber is hier ook min of meer in een dwangpositie geraakt, doordat men wel de verdediging des lands gaarne wilde zien, maar toch niet de volle consequenties daarvan wilde trekken. Die consequenties waren inderdaad geweest, dat de inundaties permanent gesteld waren en dat alle ontruimingen en evacuaties plaats hadden gevonden.

4564. **De Voorzitter:** U zegt, dat de opperbevelhebber min of meer in een dwangpositie is gekomen. Is nu ten gevolge van die tegenstellingen en het geven van die opdrachten — afgezien of ze gemotiveerd waren, ja dan neen — de zaak in werkelijkheid niet zo gelopen, dat men tot compromissen is gekomen en niet tot een logische opvatting? Is ten gevolge van het feit, dat de Regering zich er mede bemoeid heeft, men niet op verschillende gedachten gaan hinken en heeft zodoende het hele geval in werkelijkheid niet nadelig gewerkt, ook op de einduitslag in Mei? U zei daareven, dat dit niet het geval was, maar als men het zo ziet, vindt u dat dan onjuist geredeneerd?
Er is verder door verschillende door ons gehoorde personen naar voren gebracht, dat men een opperbevelhebber het vertrouwen moet geven of niet, resp. hem zijn gang moet laten gaan of tegen hem moet zeggen: wij kunnen u niet meer gebruiken. Heeft men niet te lang geprobeerd .....

A. Daar ben ik het geheel mee eens. Ik geloof, dat de verhouding tussen de Regering en de opperbevelhebber zodanig moet zijn, dat men inderdaad, als men vertrouwen heeft in zijn opperbevelhebber, het krijgsbeleid aan hem moet overlaten, maar de Regering kan natuurlijk op een gegeven ogenblik gaan twijfelen aan de bekwaamheid van de opperbevelhebber of aan het inzicht van de opperbevelhebber. En wanneer in de Regering een deskundige Minister van Oorlog zit, dan is het bijna een bovenmenselijke eis om van deze man te vragen, dat hij zijn eigen bekwaamheid tijdelijk opbergt, naar het archief doet verdwijnen en als lid van de Regering de verantwoordelijkheid wil dragen voor dingen, waarvan hij persoonlijk naar eer en geweten overtuigd is, dat het niet goed gaat. Als dat moment komt, dat dus eigenlijk het vertrouwen weg is in de opperbevelhebber, dan moet men rigoureus ingrijpen en zeggen: dan neemt de Regering een andere opperbevelhebber, die zij wel vertrouwt. Maar niet dokteren aan het plan van de opperbevelhebber, dat is fout.

4565. **De Voorzitter:** Dan zou ik nog even willen doorpraten over de staatsrechtelijke verhouding. Wij hebben het al even in de practijk behandeld, maar nu meer theoretisch gezien. Hoe vindt u, dat die verhouding behoort te zijn? Wij hebben hierover een uitlating van een zeer vooraanstaand deskundige op militair gebied, met name de

heer *Fiévez,* die als militair medewerker van „De Maasbode" het volgende naar voren bracht: „Dat de beoordeling van technisch militaire vraagstukken geheel tot het ressort van de opperbevelhebber behoort. Dat de Regering het doel aangeeft, dat met de strijdmacht moet worden nagestreefd en de middelen beschikbaar stelt ter bereiking daarvan, maar dat de wijze, waarop dit doel bereikt en de middelen aangewend zullen worden, door de opperbevelhebber dienen te worden beoordeeld". Vindt u dat in grote lijnen juist geformuleerd?

A. In algemene zin is dit wel de goede verhouding.

De **Voorzitter:** Het lastige in dit punt is natuurlijk de vraag, waar het terrein van het technische ophoudt en waar het begint.

A. Ja.

4566. De **Voorzitter:** Hebt u er in het algemeen verder nog iets over op te merken?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, ik geloof, dat hetgeen ik gezegd heb eigenlijk wel mijn mening weergeeft. Ik zie de opperbevelhebber als verantwoordelijk aan de Regering. De Regering moet hem het krijgsbeleid toevertrouwen, op dat terrein is hij de man. Daar moet de Regering niet ingrijpen. Ik kan echter wel inzien, dat men in de Regering op een gegeven moment twijfel voelt ontstaan over het juiste inzicht van de opperbevelhebber en dan kan dat hoogstens aanleiding geven tot overleg met de opperbevelhebber, maar als dat overleg ten slotte de twijfel niet wegneemt, dan zal de oplossing moeten zijn, dat er een andere opperbevelhebber komt. Het is natuurlijk gevaarlijk, wanneer men in de plannen van de opperbevelhebber een andere inslag wil gaan brengen en tot compromissen komt, en dat is hier wel enigszins gebeurd. Ik zou de Minister van Defensie nooit willen verwijten, dat hij zijn inzichten maar opgeborgen heeft, maar wel misschien, dat hij zijn overtuiging, dat hij geen vertrouwen had in het beleid van de opperbevelhebber, krachtiger bij de Regering doorgedreven heeft, zodat eigenlijk, zodra dat wantrouwen ontstond, toen eigenlijk de crisis al was ontstaan in het opperbevel.

4567. De **Voorzitter:** Dus uw verwijt zou eerder gaan in de richting, dat men te lang gewacht heeft.

A. Indien er inderdaad wantrouwen is ten aanzien van de opperbevelhebber, dan is dat een zeer ernstige zaak, waarmede men niet lang wachten moet.

De **Voorzitter:** Neen, want hoe dichter men bij de oorlog komt.....

A. ..... hoe gevaarlijker het wordt.

4568. De **Voorzitter:** De vraag of de Minister zich te veel met strategische aangelegenheden heeft ingelaten, heeft u eigenlijk ook al beantwoord. U vindt dus, dat daar wel iets van waar is. O.a. stonden in de ontwerp-opdracht van Januari zelfs tactische punten!

A. Dat herinner ik mij niet meer. Dat is natuurlijk misplaatst, als dat het geval is.

4569. De **Voorzitter:** Hebt u zelf in het algemeen nog iets over deze quaestie op te merken? Ik heb zelf nog één punt, waarover ik u nog iets zou willen vragen. Een van de getuigen van gisteren, de militaire attaché in Berlijn, de heer *Sas,* heeft er op gewezen, dat hij gewaarschuwd had voor het opgesteld staan van een pantserdivisie in West-Duitsland, welke divisie eventueel bestemd zou zijn om naar de Moerdijk op te rukken. Ik meen, dat hij in dit verband ook uw naam genoemd heeft.

A. Ik sluit het niet uit, maar ik herinner het mij niet. Wij hebben toen herhaaldelijk waarschuwingen van de zijde van de heer *Sas* gekregen, dat herinner ik mij wel.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

H. J. KRULS.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

ALGERA.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN MAANDAG 22 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heer Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

Ir. JOHAN WILLEM ALBARDA,

oud 70 jaar, wonende te 's-Gravenhage, lid van de Raad van State, oud-Minister van Waterstaat.

Hij legt de eed af als getuige.

4645. De **Voorzitter:** Dan mag ik u nu het woord geven.

A. Ik stel het zeer op prijs, dat u mij in de gelegenheid stelt iets te herstellen, waarvan mij, bij het nadenken over mijn vorige verschijning hier, duidelijk werd, dat mijn geheugen mij toen min of meer in de steek had gelaten. U hebt mij toen gevraagd of ik mij herinnerde of er ook twijfel te overwinnen was geweest, toen aan de generaal *Reynders* het opperbevelhebberschap is opgedragen. Ik heb u toen gezegd, dat ik mij dat op dat ogenblik niet herinnerde, maar dat ik meende, dat die benoeming tot opperbevelhebber werd beschouwd als automatisch volgende uit de qualiteit van de generaal *Reynders* als chef van de generale staf en dat ik mij niet bepaaldelijk herinnerde, dat er veel over gesproken was. Ik was op die vraag niet geprepareerd. Maar zonder dat ik iemand had gesproken of daarnaar gevraagd, herinnerde ik mij 's avonds helder, dat er toch wel ernstig over is gesproken, dat er wel ernstige twijfel heeft bestaan en dat er zelfs gedacht is aan de benoeming van een ander. Dat daarbij genoemd is de toenmalige commandant van het veldleger, de commandant van het veldleger de generaal *van Voorst tot Voorst.* Dat er tegenopgezien werd hem tot opperbevelhebber te benoemen, omdat dat een verschuiving in de hele bovenste legerlagen met zich mee zou brengen, die in de kritieke omstandigheden van dat tijdsgewricht niet wenselijk geacht werd. Aan de generaal *Winkelman* is bij die gelegenheid, als ik mij goed herinner, nog niet gedacht. Hij was buiten dienst en daardoor stond hij om zo te zeggen niet op het lijstje; jammer genoeg. Maar toen is de benoeming van de generaal *Reynders,* wiens persoon toen besproken is, min of meer faute de mieux geschied, omdat we op dat ogenblik geen betere oplossing wisten te vinden. Maar niet met groot enthousiasme.

4646. De **Voorzitter:** Is dat alles, wat u nog te zeggen had?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Het wijkt enigszins af van wat ik u de vorige keer heb gezegd en daarom achtte ik mij verplicht deze aanvulling te geven.

De **Voorzitter:** Ik dank u voor de moeite, die u extra genomen hebt.

J. W. ALBARDA.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN MAANDAG 22 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heer Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

EVERT AART VERMEER,

oud 37 jaar, wonende te Naarden, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Hij legt de belofte af als getuige en tevens als deskundige.

4647. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat het het eenvoudigste is, u zonder meer aan het woord te laten over de mobilisatieclubs. U hebt ze, geloof ik, persoonlijk meegemaakt en nu was het de bedoeling, dat u ons daar het een en ander over vertelt. Het is voor de commissie van belang dat te horen.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, ik heb in mijn kantonnement, waar ik gelegerd was, dat was Elst bij Rhenen, zulk een mobilisatieclub georganiseerd en ik heb me toen tevens beziggehouden met het oprichten van deze clubs in de omliggende plaatsen als Veenendaal, Ingen, Tiel, Amerongen en nog een stuk of tien, vijftien plaatsen daar in de buurt. Ik heb daar in het algemeen de grondslagen voor gelegd. Van mijn eigen club in Elst heb ik eigenlijk wel de beste herinneringen aan wat we daar precies gedaan hebben. Het was niet zo, dat daar alleen maar jongens kwamen, die lid waren van de S.D.A.P. Bij de club, die ik daar had, in een kantonnement van een paar duizend mensen, betrof het een man of 70, 80. Het waren bijeenkomsten van jongens, die in de buitenkerkelijke sfeer leefden en die door het feit, dat ze niet naar de kerken wilden gaan, wel sterke behoefte hadden aan een zekere binding. We hebben wekelijks een avond georganiseerd in een lokaal, dat we daarvoor hadden gehuurd en dat we uiteraard uit eigen middelen bekostigden.

We hadden daarbij de medewerking van de kantonnementscommandant, majoor *Meyerman*. Ik was bij de artillerie en de majoor was van de infanterie. Op die bijeenkomsten deden we twee dingen. We hebben in de eerste plaats 's avonds een korte inleiding laten houden over een of ander onderwerp en daarna waren we een tijdje gezellig bij elkaar. In dat lokaal was een biljart, een ping-pong-tafel en er waren speelkaarten. We hebben daar ook voor ontspanning gezorgd. De inleidingen, dat is wel het voornaamste punt, bewogen zich niet uitsluitend en alleen op politiek terrein. Ik had de gewoonte om aan het begin van de vergadering persoonlijk een overzicht te geven van de politieke gebeurtenissen in de week, die achter ons lag. Dus een soort krantenoverzicht van wat er gebeurd was.

4648. De **Voorzitter:** Binnenlandse politiek of buitenlandse politiek?

A. Zowel binnenlandse als buitenlandse politiek. Dus een algemeen overzichtje van wat er in zo'n week in de krant had gestaan en waarop dan de aandacht werd gevestigd, en ik stelde die overzichten samen uit de kranten, die in de onderofficierscantine lagen, dus die uiteraard politiek verschillend gericht waren. Verder hebben we daar verschillende inleiders gehad en we hadden nog meer op het programma staan, maar toen we eigenlijk goed en wel op dreef waren, kwam de 10de Mei. Op ons programma hadden we b.v. *Theo Thijssen,* die voor ons zou komen voorlezen uit eigen werk; de heer *Suurhoff*. die zou komen spreken over de ontwikkeling van de vakbeweging in Nederland. Ik meen, dat ook de secretaris van de toenmalige S.D.A.P. de heer *Woudenberg* bij ons is geweest om te praten over het werk van de sociaal-democraten in het Parlement. Daarnaast hadden we op ons programma staan de declamator *Jan Lemaire,* die ons een avond van socialistische literatuur zou brengen, zodat we dus in die bijeenkomsten als het ware het buitenkerkelijk deel gaven, wat men bij de kerkelijk gezinde militairen eigenlijk via de aalmoezenier kreeg, al lag dat op een ander vlak. De ervaring daarbij was, dat we niet alleen jongens aantrokken, die lid van de S.D.A.P. of het N.V.V. waren, maar ook wel ver buiten die kringen. Het gebeurde bij herhaling, dat men mij in onze batterij kwam vragen of men 's avonds ook mee mocht en of dat bepaalde verplichtingen schiep en we hebben daarbij altijd de grootst mogelijke openheid betracht. Verder is misschien nog van belang mee te delen, Mijnheer de Voorzitter, de hiërarchieke verhoudingen werden daar vanzelfsprekend in acht genomen. Ik was zelf onderofficier en was voorzitter van de club in Elst. Daarbij sprak men elkaar altijd in rang aan. Er waren nog enige wachtmeesters bij deze bijeenkomsten. Men sprak elkaar dus niet bij de voornaam aan, maar men nam de hiërarchieke verhoudingen in acht. Dat is, meen ik, wat ik daarvan te vertellen heb.

4649. De **Voorzitter:** Dan zou ik nog een enkele vraag willen stellen. Wanneer is dat werk eigenlijk begonnen?

A. Als ik het goed heb, ben ik met dat werk begonnen in November 1939, maar het kan ook December geweest zijn. We hebben er eerst nog wat strubbelingen bij gehad. Dan mocht en dan mocht het weer niet. Ik ben er een paar maal voor bij de kantonnementscommandant geweest. Toen hij me zei, dat het verboden was, toen heb ik dit werk vanzelfsprekend gestaakt.

4650. De **Voorzitter:** Is het niet in Januari verboden?

A. Ja, ik meen inderdaad, dat er in Januari een verbod is geweest. Een tijdje. Daarna ben ik weer bij de majoor *Meyerman* geroepen en hij heeft toen gezegd: „Je kunt er mee doorgaan, maar ik wil precies weten wat er gebeurt". Hij kreeg altijd een convocatie voor de bijeenkomsten, zodat de majoor of een van zijn officieren de gelegenheid had naar binnen te komen. Dat is intussen op de bijeenkomsten, die we gehad hebben, nooit gebeurd.

4651. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dat wilde ik juist vragen. Is er nooit een officier bij geweest?

A. Neen.

4652. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** En in die andere afdelingen, die in de buurt zaten, ook niet?

A. Dat kan ik me niet herinneren.

4653. De **Voorzitter:** Maar er was gelegenheid voor?

A. Er was gelegenheid voor, althans in mijn kantonnement, maar ik meen te weten, ook in de andere, want het was de gewoonte, dat van de bijeenkomsten een convocatie tijdig naar het kantonnementsbureau ging. De officieren van de afdeling artillerie, waar ik bij was, waren automatisch op de hoogte, hoewel dat niet verplicht was. Ik stuurde ze altijd een convocatie van wat er aan de orde was.

4654. De **Voorzitter:** Maar schiepen deze clubs niet een soort instantie tussen de gemobiliseerden en hun hiërarchieke chefs?

A. Neen, want er was uitdrukkelijk bij bepaald en we hebben op dat punt ook strak de lijn gehouden, dat wij niet als een soort vakvereniging van militairen zouden optreden. Er waren in het begin wel eens jongens, die mij vroegen, kijk eens, ik heb hier die moeilijkheid, kunt u dat niet voor mij oplossen, maar dat hebben we altijd afgehouden. Ik wil u wel zeggen, dat ik persoonlijk wel eens iemand heb geholpen met het opstellen van een requestje, maar

dat stond niet in verband met de mobilisatieclub. Ik heb altijd bij de oprichting van de clubs in genoemde plaatsen er op gewezen, dat het geen vakvereniging van militairen kon en mocht zijn. Dus zuiver ontwikkelingswerk, waarbij dan zonder enige twijfel een politieke lijn viel waar te nemen. Dat zal ik niet ontkennen. Ik wijs u op de lezingen over literaire onderwerpen om u te bewijzen, dat het niet alleen en uitsluitend een politiek gezelschap was.

4655. De **Voorzitter:** Was het partijpolitiek in de zin van....

A. Neen, ik geloof, dat u het over wat breder vlak moet zien. Het was algemene politiek, maar zeker met een socialistische inslag, althans voor zover ik dat zelf heb geleid.

4656. De **Voorzitter:** Dus werd er wel min of meer de politiek door in het leger gebracht?

A. Neen, zeker niet. Op de bijeenkomsten werd gediscussieerd over politieke onderwerpen, maar in geen andere toon en op geen andere manier dan op soldatenkamers wel gebeurde. Alleen er werd daar meer richting aan gegeven en meer informatie gegeven. We waren ook bezig met in Elst een bibliotheekje samen te stellen en daarbij stelden we ons niet op het standpunt, dat het alleen socialistische literatuur moest zijn, integendeel. Ik mag nu wel als voorbeeld nemen, dat we op de avonden, die wij met elkaar hadden, na afloop van de lezing of van de inleiding, lectuur ter beschikking stelden en ik had dan altijd de beschikking over dagbladen van verschillende richting. Die lagen op de tafels en de jongens gingen daar zitten lezen, voor zover ze zich niet met een spel wilden bezighouden.

4657. De **Voorzitter:** Dus alles bij elkaar genomen, vond u dit krijgstuchtelijk wel een zeer aanvaardbaar stelsel.

A. Integendeel, ik had de indruk, dat dit de geest in de troep versterkte.

4658. De **Voorzitter:** Hebt u zelf nog iets?

A. Neen.

De **Voorzitter:** Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen.

E. A. VERMEER.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN MAANDAG 22 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heer Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

CARL MATTERN

oud 59 jaar, wonende te Wassenaar, gepensionneerd luitenant-kolonel der genie, thans werkzaam bij de K.L.M.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

4659. De **Voorzitter:** De commissie zou het op prijs stellen uw inzicht te vernemen over een aantal zaken, die indirect samenhangen met de quaestie van de wisseling van het opperbevel. Met name over de vraag, hoe of de functies, betrekking hebbende op inundaties en dergelijke aangelegenheden, vóór de oorlog verdeeld waren over de diensten. Hoe het in de mobilisatietijd was en hoe of die bevoegdheden daar toen lagen. Was u zelf bij de genie?

A. Ik was bij de genie.

4660. De **Voorzitter:** Ik zou zeggen, als u iets daarover vertelt, of de genie nog een apart bureau had, b.v. voor stellingbouw; er is hier genoemd het bureau van de generaal *van de Kasteele.* Hoe verhield zich dat tot de rest van de genie, enz.? Vertelt u maar wat u weet, dan komen we wel verder.

A. U had de normale toestand, dat was, dat het Centraal Inundatie Bureau was belast met het voorbereiden van inundatiën in het land, eventueel met het uitzoeken van nieuwe inundatiën.

4661. De **Voorzitter:** Het Centraal Inundatie Bureau?

A. Het Centraal Inundatie Bureau in den Haag.

4662. De **Voorzitter:** Dat bestond dus al vóór de mobilisatie?

A. Dat bestond al vóór de mobilisatie.

4663. De **Voorzitter:** Ressorteerde het onder het Departement van Defensie?

A. Het ressorteerde onder de inspecteur van de genie.

4664. De **Voorzitter:** Werd dat veranderd na 1 September of, beter gezegd, dadelijk na de mobilisatie?

A. Toen viel dit inundatiebureau uit elkaar, omdat toen de oorlogstoestand intrad. En toen werd het Centraal Inundatie Bureau in hoofdzaak toegevoegd aan de opperbevelhebber om die te adviseren in inundatiezaken. Het bureau van de generaal *van de Kasteele* was meer speciaal belast met stellingbouw, en wel met stellingbouw buiten de vesting Holland, dus dat was in de Grebbelinie en langs de grote rivieren, langs de IJssel en verder in het zuiden langs de Maas. Daar maakte het toen stellingwerken in beton en staal.

4665. De **Voorzitter:** Maar om de zaak scherp te stellen: Vóór de mobilisatie was er dus dat inundatiebureau, ressorterend onder de inspecteur van de genie, die zelf rechtstreeks stond onder de Minister van Defensie?

A. Ja.

4666. De **Voorzitter:** Die had dus toen niet rechtstreeks te maken met de chef van de generale staf of de commandant veldleger?

A. Neen.

4667. De **Voorzitter:** En toen de mobilisatie werd afgekondigd, is hij helemaal onder de opperbevelhebber komen te staan, of ten dele?

A. De chef van het inundatiebureau was o.m. hoofd van de afdeling Inundatiën van het algemeen hoofdkwartier.

4668. De **Voorzitter:** Bleef hij toch ook via de inspecteur van de genie verbinding houden met het Departement of ...

A. Ja, dat is practisch zeker.

4669. De **Voorzitter:** De inspecteur van de genie stond nl. niet onder de opperbevelhebber? Die stond onder het Departement?

A. Ja.

De **Voorzitter:** Het is een gecompliceerde geschiedenis, daarom is het ons tot nu toe nog niet helemaal duidelijk geworden, maar zo geeft het ons toch wel meer inzicht.

A. De inspecteur van de genie adviseert de Minister, maar de organen van de inspecteur der genie, die komen natuurlijk in geval van oorlog bij de verschillende legeronderdelen.

4670. De **Voorzitter:** En u zelf, waar was u op dat moment bij?

A. Op dat moment was ik commandant van het 1ste bataljon pioniers. Ik ben toen pionier-commandant van het veldleger geworden, als oorlogsfunctie. Het klinkt eerst vreemd, omdat het natuurlijk normaal zou zijn de regimentscommandant van de pioniers daarvoor te bestemmen, maar die was op dat moment ziek en kon die functie niet waarnemen. Toen ben ik, als zijn opvolger, pionier-commandant van het veldleger geworden.

4671. De **Voorzitter:** Hoe was nu de verantwoordelijkheid verdeeld ten aanzien van de technische aangelegenheden, die nog moesten plaats hebben?

A. Ik b.v. was verantwoordelijk direct aan de commandant veldleger. Ik stond onder de commandant veldleger, eigenlijk gedeeltelijk onder de commandant veldleger, gedeeltelijk onder de chef staf van de commandant veldleger. Voor het administratieve gedeelte onder de chef staf en voor mijn technische adviezen direct onder de commandant veldleger, ook voor mijn bevelen.

4672. De **Voorzitter:** En het bureau van generaal *van de Kasteele,* stond dat op dezelfde wijze ook onder het veldleger?

A. Neen, dat stond onder de inspecteur van de genie. Dat stond enigszins buiten de gewone geniedienst, maar toch direct onder de inspecteur der genie. Dat was indertijd opgericht, omdat de genie, vlak voor de oorlog, overbelast was met werk en toen heeft men, omdat dat een afzonderlijk werk was, dat maken van die versterkingen langs de grote rivieren, daarvoor generaal *van de Kasteele* aangezocht en die heeft toen een bureau gesticht voor het bouwen van die veldwerken.

4673. De **Voorzitter:** Ook al vóór de mobilisatie?

A. Dat was vóór de mobilisatie, ja.

De **Voorzitter:** U begrijpt de moeilijkheid voor de commissie om een goed inzicht te krijgen in de onderlinge verhoudingen op dit gebied, dat is nogal....

A. Neen, dit bureau bestond al vóór de mobilisatie, want heel wat werk was al klaar, toen de mobilisatie uitbrak. Ze zijn er wel in de mobilisatie mee doorgegaan, omdat de zaak niet klaar was, en zij zijn tot het laatst toe in actie gebleven. Generaal *van de Kasteele* had verschillende onderbureaux, hij had er een in Amersfoort, zijn hoofdbureau was in den Haag, in Amersfoort om de Grebbelinie te verzorgen, hij had er een langs de IJssel, ik meen in Deventer, en in Nijmegen had hij, geloof ik, ook nog een bureau, waarvan hij de Maas zo naar het Zuiden behandelde.

4674. De **Voorzitter:** Maar als er nu ergens, b.v. in de vesting Holland, niet voldoende aan stellingbouw gedaan werd, wie moet men dan eigenlijk daarvoor verantwoordelijk stellen?

A. De vesting Holland had een eigen commando, die stond niet onder de commandant veldleger. Het veldleger staat buiten de vesting Holland. Het veldleger is een op zich zelf staande eenheid. Tot op de dag, dat het weer ingetrokken is, was er een apart commando-vesting Holland.

4675. De **Voorzitter:** Daar was dus de commandant aansprakelijk voor, maar eventueel vanzelfsprekend boven hem de opperbevelhebber?

A. Ja.

4676. De **Voorzitter:** Maar als deze heren nu de genie er bij willen betrekken?

A. Ieder had zijn eigen genie-afdeling; de vesting Holland had een hele grote genie-afdeling, daar was de kolonel *van Rooyen* het hoofd van. Kolonel *van Rooyen* is overleden.

4677. De **Voorzitter:** U kent waarschijnlijk ook deze brochures, die er na de bevrijding gewisseld zijn tussen generaal *Reynders* en de toenmalige Minister *Dijxhoorn?*

A. Ik heb ze in ieder geval eens een keer gelezen.

4678. De **Voorzitter:** Ik heb hier vóór me de brochure van de heer *Dijxhoorn,* die er op wijst, dat de zaak bij Blauwkapel en het fort Muiderberg, waar hij op bezoek is geweest, helemaal niet ter hand was genomen.

A. Houdt u mij ten goede, ik hoorde bij het veldleger hoor; ik heb natuurlijk de stelling wel eens gezien, als ik er door ging, maar ik ben geen deskundige op dit stellinggebied, ten minste voor de oorlogsdagen dan, ik heb in de stelling niets te maken gehad, behalve de laatste dagen, toen we terug moesten, maar vóór die tijd heb ik in de stelling niets te maken gehad.

4679. De **Voorzitter:** U kunt ons dus geen inzicht geven over de vraag wie daarvoor nu eigenlijk aansprakelijk is te stellen? Wie had de bevoegdheid om te beslissen, dat er wat zou gebeuren enerzijds, en de aansprakelijkheid, als er niets gebeurde, als er geen commando werd gegeven? Kunt u ons dat zeggen?

A. Dat is de commandant vesting Holland geweest, natuurlijk.

4680. De **Voorzitter:** Dus hij persoonlijk?

A. Ja. Die had natuurlijk organen onder zich, maar hij was toch de bevelhebber daar.

4681. De **Voorzitter:** Maar over de vraag of daar veel moest worden gegraven, ja dan neen, of er eventueel beton moest worden gebruikt of hout of wat dan ook, daar moest hij waarschijnlijk van de opperbevelhebber opdracht voor krijgen?

A. Al die dingen kostten geld, dus moest het eerst gevraagd worden aan de opperbevelhebber. Dat deden wij toch ook. De opperbevelhebber vraagt het dan aan de Minister. Dat is de normale gang van zaken. En als de Minister geen geld geeft, dan kan het werk niet gebeuren. Dus uiteindelijk is de Minister de hoogste instantie in dit geval, omdat de Minister degene is, die de koorden van de geldzak in handen heeft.

4682. De **Voorzitter:** Hebt u nog indirect iets ook te maken gehad met *ir. Ringers?*

A. Ik heb met *ir. Ringers* heel vaak te maken gehad.

4683. De **Voorzitter:** Dus rechtstreeks?

A. Rechtstreeks. Ik heb verscheidene tochten met hem gemaakt. Ik heb de inundatie van de Betuwe met hem uitgezocht, ik heb in de Grebbelinie verschillende quaesties met hem behandeld.

4684. De **Voorzitter:** Hij had geen officiële opdracht? Dus meer een adviserende?

A. Ja.

4685. De **Voorzitter:** Maar u hebt er heel veel nut van gehad?

A. Nu, alstublieft. Hij was buitengewoon goed in al die vraagstukken thuis, hij was heel vlot en heel handig en hij had een goed doorzicht. Het was heel prettig werken met *ir. Ringers.*

4686. De **Voorzitter:** Dan kom ik aan een bepaald punt, dat ons zeer intrigeert, dat is de quaestie van het motorgemaal bij de Grebbe. Dat is op slot van zaken niet tot stand gekomen.

A. Dank zij de zware winter, die we toen hebben gehad, is dit inderdaad niet klaargekomen.

4687. De **Voorzitter:** Maar kunt u daar iets van vertellen, ook wat de voorgeschiedenis betreft? Er is ons hier medegedeeld, dat er vóór de mobilisatie al plannen over zijn geweest om daar iets te maken, hetzij in de vorm van een gemaal, hetzij een reservoir in de buurt van Lunteren. Daar is ook sprake van geweest. Hing dat samen of hoe zat dat eigenlijk?

A. Ik heb de tekeningen meegebracht om u die eventueel te kunnen laten zien.

4688. De **Voorzitter:** Wilt u die ons dan tonen?

A. Kijkt u eens, de quaestie van het motorgemaal, voor wat ik er van weet, is het volgende. Het is geen mooi verhaal, dat u op het ogenblik krijgt, maar het is misschien goed, dat dit eens verteld wordt. Ik kreeg begin Augustus van de commandant veldleger, omdat hij wist, dat ik pioniercommandant zou worden, opdracht, o.m. om de Grebbestelling te gaan verkennen en daarmee de mogelijkheid van stellen van inundatiën van die stelling te gaan bekijken. Nu was er op dat moment de Provinciale Waterstaat bezig met aan te leggen het Grebbekanaal; dat was niet klaar, maar het was toch in een heel ver gevorderde staat van uitvoering. Ik heb me toen gewend tot het Centraal Inundatiebureau met het verzoek mij de nodige gegevens te verstrekken voor het stellen van die inundatie. Ik heb toen het antwoord gekregen, dat het geen werk voor het veldleger was — dat was een dag of 10 vóór het uitbreken van de mobilisatie —, dus zij konden mij geen inlichtingen verschaffen.

4689. De heer **Korthals:** Kwam dit van het hoofd van het inundatiebureau af?

A. Ja.

4690. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wie was dat?

A. Dat was de kolonel *van Dooden.*

4691. De **Voorzitter:** Die zelf ressorteerde onder...?

A. De inspecteur van de genie. Ik hoorde toen onder het veldleger.

4692. De **Voorzitter:** Neen, maar die kolonel *van Dooden?*

A. Op dat moment hoorde hij nog onder de inspecteur van de genie.

4693. De **Voorzitter:** Dus dat hangt samen met wat ik daar juist ook al vroeg over de hiërarchische verhoudingen; wie had de zeggenschap, ook vóór de mobilisatie? Het is erg gecompliceerd en hoe meer u er over vertelt, hoe prettiger wij dit zouden vinden!

A. Ik heb er indertijd een groot rapport over geschreven aan de commandant veldleger, ik heb nog gezocht of ik nog een afschrift van dat rapport had, maar ik heb het tot mijn spijt niet kunnen vinden. Ik heb het noodlot gehad, dat mijn huis twee keer door de Duitsers onderzocht werd en mijn vrouw uit vrees, dat de heren verschillende papieren, die ik had, in handen zouden krijgen, deze tijdig verbrand heeft. We waren gewaarschuwd, dat ze zouden komen, en toen heeft mijn vrouw al die papieren verbrand. Ik had alle gegevens, ik had een groot dagboek bijgehouden, al de gegevens van de Grebbe-inundatie had ik helemaal bijgehouden en die zijn allemaal verbrand, omdat ze begreep, dat die niet in handen van de tegenpartij moesten vallen. Het was in 1943, dus het was toen nog absoluut noodzakelijk, dat is heel jammer, anders had ik u meer gedocumenteerd kunnen inlichten. Nu moet ik dit zuiver op mijn geheugen doen, natuurlijk, behalve enkele kleine aantekeningen, die ik nog in notitieboekjes en zo gevonden heb.

Op dat moment was dus de stand zo en heb ik de commandant veldleger er over gerapporteerd, dat ik geen enkele inlichting kreeg. Ik ben toen zelf op onderzoek uitgegaan en ik heb toen de nodige gegevens ergens anders vandaan gekregen. Ik ben bij de Provinciale Waterstaat geweest en ik had nog enkele oude geschriften over de inundatie opgezocht, hoe de oude toestand was geweest en zo, en toen heb ik uit die hele zaak gecomprimeerd de inundatiegegevens bij elkaar gehaald.

4694. De heer **Korthals:** Dus de commandant veldleger kon er ook niets aan doen?

A. Neen. Die heeft er ook verder maar niets aan gedaan, die heeft het maar laten lopen. Het is verder maar doodgezwegen, ik had alle gegevens gekregen ten slotte, die ik nodig had.

Nu was er indertijd en dat heb ik bij de Provinciale Waterstaat gehoord, want het was heel jammer, dat het kanaal niet klaar was, toen wij beginnen moesten, dat indertijd het Inundatiebureau al de uitvoering van het kanaal een jaar had opgehouden, doordat er maar steeds geen advies van Oorlog kwam of de Provinciale Waterstaat dat kanaal nu mocht maken of niet. Zij hadden er haast bij om die Grebbelinie behoorlijk te kunnen ontwateren en behoorlijk van water te kunnen voorzien. Daar is toen schijnbaar, òf door drukke werkzaamheden òf door andere redenen, dat is mij niet bekend, een jaar vertraging in gekomen, waarvan wij de noodlottige gevolgen hebben gehad, want wij hebben ten slotte als militair dat kanaal af moeten maken. Daarbij heb ik toen ook gehoord, dat er sprake was geweest van het bouwen van een groot pompstation aan de Grebbesluis, zodat het mogelijk zou zijn om water te pompen van uit de Rijn op het kanaal, waardoor men dus sneller water kon brengen op dat kanaal en ook, wanneer de Rijn laag is, en dat is nogal dikwijls het geval, hij is dikwijls te laag om daar een goede inundatie te stellen, hij moet er 6 m + voor zijn en dat haalt hij lang niet altijd, dit komt, omdat de Rijn, zoals u weet, genormaliseerd is en behoorlijk van kribwerken is voorzien, en daardoor stroomt hij beter af naar de mond en daardoor is de gemiddelde rivierstand verlaagd. En die was zo laag, dat men een groot deel van het jaar moeite had met het stellen van de inundatie. Nu valt dat mee, als je maar even tijd hebt, omdat er nog wel op andere manier water te krijgen is voor dat doel. In ieder geval, het gemis van dat gemaal was een zeer bedenkelijk iets.

4695. De heer **Korthals:** Bestonden de plannen voor dat gemaal bij de Provinciale Waterstaat of bij de militaire autoriteiten?

A. Neen, die hebben bestaan bij de militaire autoriteiten, maar de Provinciale Waterstaat heeft ze sterk gesteund, omdat natuurlijk in tijd van droogte men in de gelegenheid was om dan tevens ten behoeve van de landbouw water op de Grebbe te brengen.

4696. De **Voorzitter:** Bij welke militaire autoriteiten hebben ze bestaan? Daar draait het mij nu juist telkens om.

A. Ja, zij onderhandelden natuurlijk altijd met de Minister.

4697. De heer **Korthals:** Dus van de kant van het Departement van Defensie was de wens geuit van dat gemaal?

A. Ja.

4698. De **Voorzitter:** Voorgelicht door de genie?

A. Dat was natuurlijk voorgelicht door de genie, door het Centraal Inundatie Bureau. Men heeft toen ook een ander plan bekeken, men heeft overwogen het stuk, dat ligt ten zuiden van Veenendaal (daar liggen de z.g. hooilanden, dat is een groot gebied, met vrij slecht weiland, dus geen waardevolle grond, die grond is daar verzuurd, het is, wat wij noemen, slecht hooiland), met een dijk te omgeven en daar een groot waterreservoir van te maken, dat men, laat ik zeggen, bij hoge standen van de Rijn onder liet lopen en waardoor men een bepaalde hoeveelheid water had om de lagere gedeelten — wat voornamelijk ging om het gebied bij Lambalgen — onder water te kunnen zetten.

4699. De **Voorzitter:** Uit militaire overwegingen?

A. Uit militaire overwegingen, ja. Dat plan is ook op de kosten gestrand, omdat men daarvoor het hele gebied moest onteigenen en daarna met een kade omgeven.

4700. De heer **Korthals:** Dit speelde zich af vóór de mobilisatie?

A. Dat is allemaal nog vóór de mobilisatie gebeurd. Het hele plan is waarschijnlijk blijven hangen op de kosten. Men wist toen nog niet zeker of men de Grebbelinie wel ooit zou stellen, het was niet het oorspronkelijke verdedigingsplan, dat daar het veldleger zou opereren, de bedoeling was, dat het veldleger meer oostelijk zou optrekken, die plannen zijn nog wel eens gewijzigd en men is misschien daardoor ook wel enigszins verrast, toen in Juli of Augustus 1949 besloten is, dat het veldleger de Grebbelinie zou bezetten.

4701. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U zegt '49, u bedoelt '39?

A. '39, ja. Dus zo was dan de stand vóór de oorlog. Het kanaal was voor driekwart klaar en van die andere plannen was niets terechtgekomen, noch van het plan van het gemaal, noch van het plan waterreservoir. Van het gemaal is heel jammer geweest. Het waterreservoir hadden we nooit moeten hebben.

4702. De heer **Korthals:** Het Departement zelf is dus bij beide plannen daarin gekend?

A. Ja. De Minister is daar positief in gekend geweest.

4703. De **Voorzitter:** En dat was in vredestijd ook de taak van de Minister om zich daarmee intens te bemoeien?

A. Ja, absoluut.

4704. De **Voorzitter:** Maar vanaf de mobilisatie veranderde dit, toen had men het opperbevel?

A. Ja.

4705. De **Voorzitter:** Toen was dit meer rechtstreeks de taak van de opperbevelhebber?

A. Ja, de opperbevelhebber, dat is ten minste de opvatting van de militairen, is verantwoordelijk voor de strategie, die gevoerd moet worden. Op een gegeven moment moet hij bepalen hoe hij de verdediging zal voeren, daarvoor is toen de keus gevallen op de verdediging van de Grebbelinie door het veldleger.

4706. De **Voorzitter:** Heeft generaal *Reynders* na afkondiging der mobilisatie die plannen direct weer ter hand genomen of zijn ze hem opnieuw door de commandant veldleger voorgelegd of wat is er toen verder gebeurd?

A. Dat is toen niet direct gebeurd; we hadden natuurlijk de eerste dagen bij het veldleger werk genoeg. Die plannen zijn dus niet direct opgekomen; we hebben eerst meer moeite gedaan op het noordelijk gedeelte van de inundatie en op het zuidelijk.

De **Voorzitter:** Bij de Eem?

A. Ja. We hebben ook veel meer moeite gedaan voor de Betuwe, waar helemaal niets was om die geïnundeerd te krijgen, en het land van Maas en Waal, waar zelfs een advies bestond van het Centraal Inundatie Bureau, dat daar niet geïnundeerd kon worden, daar moest ook een inundatie komen, dus daar hebben we eerst onze krachten aan besteed. Op een gegeven moment, dat zal misschien na een week of zes, zeven geweest zijn, toen zijn we over dat gemaal begonnen, dus dat is half September ongeveer geweest, misschien in October. Mijn eerste aantekening daarvan loopt in begin October.

4707. De **Voorzitter:** Ik moet even ingaan op wat u zegt, dat u zich met het land van Maas en Waal hebt bezig gehouden. Ook met de Peel-Raamstelling?

A. De Peel-Raamstelling was apart, die hoorde gedeeltelijk tot het commando-Limburg en daar was een aparte genie-officier voor aangewezen, omdat wij in het noorden genoeg te doen hadden. Ik ging er wel geregeld kijken, maar daar heb ik me niet in extenso mee bemoeid, omdat die helemaal was voorbereid door de Peelstelling en daar was een aparte genie-officier voor aangewezen, en dat was helemaal voorbereid en klaar, daar hebben ze niet veel moeite mee gehad.

4708. De **Voorzitter:** U zeide, dat u in October bent begonnen....?

A. Toen zijn we begonnen over dat gemaal.

4709. De **Voorzitter:** Hoe is dat toen verder verlopen?

A. We zijn er eerst besprekingen over gaan voeren en het werd een hele uitgave.

4710. De heer **Korthals:** Waren er al plannen en kostenberekeningen van?

A. Neen, ik heb toen met een ingenieur van de Rijkswaterstaat het hele gemaal ontworpen, dat hebben we dus helemaal van de grond af moeten opzetten. Het is een gemaal met een sluis er bij, de scheepvaart moet door kunnen gaan, nietwaar, dat gemaal moest bijzondere eigenschappen hebben, het moest ook opzij kunnen uitmalen om de uiterwaarden onder water te kunnen zetten en dergelijke dingen, daar kwamen nog andere sluiswerken bij, het moest helemaal apart worden opgezet. Het gemaal is ten slotte ontworpen door de Rijkswaterstaat, die heeft er de tekeningen voor gemaakt, toen hebben we er een kostenbegroting voor gemaakt. En dat is toen voorgelegd aan de opperbevelhebber.

4711. De **Voorzitter:** Dat was op dat moment nog generaal *Reynders*?

A. Dat was toen nog generaal *Reynders*. En toen is het er ook inderdaad door gekomen. Het heeft wel veel moeite gekost, maar de commandant veldleger heeft het er door weten te krijgen, ik herinner me nog wel, dat ik een paar keer met hem mee naar den Haag moest als adviseur en dat inderdaad de commandant veldleger het bij het opperbevel er heeft door gekregen. Het was absoluut nodig, we bofte n er bij, omdat we de pompen konden krijgen van één van de gemalen van het Julianakanaal, die had de Waterstaat op dat moment over, dus die hoefden niet gemaakt te worden en dat zijn meestal dingen, waar nogal wat tijd in zit, en verder moest het gebouw gemaakt. En er is al aan begonnen, vóórdat de winter uitbrak, dus er is in December al aan begonnen.

4712. De **Voorzitter:** Maar kunt U mij ook zeggen hoelang deze plannen bij de opperbevelhebber hebben gelegen?

A. Dat zou ik niet durven zeggen. Het kan niet lang geweest zijn, want in October zijn we er aan begonnen en in December is het gemaal begonnen en u moet niet vergeten, er heeft ook een hoop tekenwerk aan gezeten, want je begint een werk niet, vóórdat je eerst berekeningen en tekeningen hebt gemaakt.

4713. De **Voorzitter:** Dan is uw indruk toch niet, dat het daar erg lang getraineerd heeft?

A. Neen, mijn indruk is dat helemaal niet. Als het lang is geweest, laten we zeggen drie weken. De rest hebben wij nodig gehad voor de technische uitvoering.

4714. De **Voorzitter:** Het was toen principieel beslist, dat het zou gebeuren, maar toen zijn die wintermoeilijkheden tussen beide gekomen en dat heeft de zaak opgehouden?

A. Ja. Dat heeft de bouw van het gemaal absoluut vastgelegd. We hebben daar maanden niets kunnen doen. Je kunt geen beton storten, als het vriest.

4715. De **Voorzitter:** Dus in December stond het vast?

A. Ja toen zijn wij er aan begonnen. Wij zijn toen ook begonnen met verschillende sluiswerken o.a. was de sluis bij Kruiponder al bijna klaar.

4716. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Waar was die sluis, zei u?

A. Dat is iets ten noorden van Kruiponder, vlak ten noorden van de Grebbe. Daar moest een dijk komen om het water tegen te houden, die was ook verbreed en klaar, dat was nog net vóór het invallen van de vorst gebeurd. Zo'n dergelijk gemaal vereist graaf- en baggerwerk, zware heiwerken aan damwanden en dat is allemaal klaar geweest.

De heer **Korthals:** Dat was dan inderdaad op het kantje af.

A. Ja, dat was op het kantje af, als die ongelukkige winter niet gekomen was, dan hadden we het klaar gekregen.

4717. De heer **Korthals:** De oorzaak is wel, dat men te laat met het geheel begonnen is.

A. Ja, kijkt u eens, dat gemaal was geen werk voor oorlogstijd. Dat is goed, als je vijf jaar oorlog voert, maar niet als je maar een paar maanden tijd hebt. Een dergelijk ding had, kortom, vóór de oorlog klaar moeten zijn. Dat was wel prettig geweest, dan was het in orde geweest.

4718. De **Voorzitter:** Als het klaar was geweest, dan had het waarschijnlijk grote voordelen gehad?

A. Dat had het grote voordeel gehad, dat een directe aanval op de Grebbeberg niet mogelijk was geweest. U hebt tussen de Grebbedijk, tussen de rivierdijk en het begin van de inundatiën een 1½ kilometer land, dat wel een beetje dras was, maar niet onder water stond, ik kan het u hier laten zien.

(Getuige toont enige tekeningen.)

Dit is een kaart, die ik gemaakt heb, alle kaarten zijn verbrand hiervan, onmiddellijk na de capitulatie, die zeer nauwkeurig aangeeft, de gebieden, die onder water hebben gestaan in de oorlogsdagen.

4719. De **Voorzitter:** Het is dus wel zeer te betreuren, dat daar voor de Grebbeberg de zaak dus niet voor elkaar is gekomen, want het zou toch wel een geweldige versterking hebben gegeven, als daar water was geweest.

A. Ja. Ongetwijfeld. Want de opmars van de Duitsers tegen de Grebbeberg is precies over het niet geïnundeerde gebied gegaan. Alle verhalen, dat zij met bootjes over de inundatie zijn gekomen, zijn allemaal fantasie. Dat is niet gebeurd, zij zijn zuiver op die strook droge grond langs de Grebbedijk en door de uiterwaard opgerukt.

4720. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus ze wisten precies waar het droog was en waar het nat was?

A. Ja, wij hadden geregeld Duitse vliegtuigen gezien, die behoorlijke luchtfoto's van ons gebied gemaakt hadden, en zij hadden een zeer uitgebreid spionnagestelsel.

4721. De **Voorzitter:** Maar had men nu die anderhalve kilometer niet nog op een andere manier veel meer kunnen en moeten versterken?

A. Dat was vrij zwaar versterkt, dat gebied.

4722. De **Voorzitter:** Met veel kazematten?

A. Ja, er stonden ook kazematten in, die stonden daar in die Hoornwerken, die aan de voet van de Grebbeberg lagen, en daarvoor lag een hele voorstelling. Maar uit die voorstelling, dat is het ongeluk geweest, daar zijn de kerels, zodra zij een Duitser zagen, uitgelopen en daarmee zijn eigenlijk onze voorstellingen direct gevallen zonder dat er practisch een schot gelost is. Dat is de eerste strop van de Grebbeberg geweest. Die mensen zijn daar bang geworden in die voorstellingen, die hebben zich daar niet veilig gevoeld, toen zij Duitsers in het voorterrein zagen, en die zijn weggelopen.

4723. De **Voorzitter:** Zonder commando daartoe gekregen te hebben?

A. Ik vertel alleen de feiten, verder weet ik er de bijzonderheden niet van.

4724. De **Voorzitter:** Bent u er zelf niet bij geweest?

De heer **Korthals:** Waar zat u in die dagen?

A. Ik zat op het hoofdkwartier van de commandant veldleger in Zeist.

4725. De **Voorzitter:** Dus u hebt niet in het vóórterrein gezeten?

A. Eén dag ben ik in het terrein geweest, dat was de 12de Mei. Bij die aanval op de Grebbeberg, toen was ik op de Grebbeberg.

4726. De **Voorzitter:** Maar óók in het vóórterrein?

A. Ja, in het vóórterrein, het bericht was gekomen, dat er bommen op de sluis gevallen waren en dat er alle maatregelen moesten worden genomen om die sluis in orde te brengen. En aangezien ik de enige van de genie-officieren was op dat moment, die op het hoofdkwartier thuis was, de rest zat op het terrein, ben ik er toen zelf heen gegaan en daardoor heb ik toen de toestand daar gezien.

4727. De **Voorzitter:** Hebt u toen die déroute van de troepen gezien, die zonder bevel terugtrokken?

A. Ja. Ik ben zelf nog met een troep, die ik tegenkwam, die ook aan het weglopen was, teruggegaan, de stelling in. Die heb ik toen opgevangen, meegenomen en de stelling in gebracht.

4728. De heer **Korthals:** Wie waren de officieren van die troep, weet u dat ook?

A. Bij die troep was geen officier.

4729. De heer **Korthals:** Neen, maar wie hoorde er bij?

A. Dat was naar schatting 80 of 90 man en er waren alleen een paar sergeanten bij. Er was geen officier bij, ik heb ze mee de stelling in genomen, ze zijn ook rustig weer de stelling gaan bezetten, waar ze uit weggelopen waren.

4730. De **Voorzitter:** Vermoedde u, dat er geen officieren bij ingedeeld waren in dat hele vóórterrein of .... waarschijnlijk toch wel?

A. Ja, er waren natuurlijk officieren bij ingedeeld, maar die zijn vast weggegaan. Ik heb nog wel van één officier gehoord, die heb ik nog gesproken, ik weet zijn naam niet meer, die zat net ten zuiden van Kruiponder, die was toen weggegaan, omdat zijn buurman wegging. Dus die vóórtroepen hebben daar heel vreemd gedaan. Die hebben m.i. kalmweg de benen genomen.

4731. De **Voorzitter:** Is daar toen direct rapport van opgemaakt?

A. Nu, bij de commandant veldleger was dit bekend, want ik ben later voor de commandant veldleger ook gehoord, ik heb daar trouwens zelf ook rapport over geschreven indertijd van mijn bevindingen daar. En ik weet, dat de commandant veldleger, direct na de capitulatie, naar de Grebbe is gegaan om te onderzoeken hoe het daar gegaan is. Hij is er dadelijk heengereden, zodra het even kon, om de toestand ter plaatse op te nemen en constateerde, dat daar inderdaad die kerels weggelopen waren. Hij vond daar ook niet één stukgeschoten stelling.

4732. De **Voorzitter:** Dus hier was geen artilleriebombardement?

A. Neen, op één schuur, die vlak achter de stelling stond, was een granaat gevallen, maar verder was er geen stukgeschoten stelling.

4733. De **Voorzitter:** Ze zijn waarschijnlijk al gaan lopen, toen de eerste schoten kwamen?

A. Ja, ik zeg maar precies zoals het is. Want kijkt U eens, daar kun je ten slotte ook niets tegen doen, als je soldaten gaan weglopen. En waarom ze dat gedaan hebben, weet ik niet. Waarschijnlijk, omdat ze zenuwachtig werden, dan gaat er één en dan gaan ze mee, het zijn ten slotte kuddedieren onder die omstandigheden. Ze zijn niet meer normaal.

4734. De **Voorzitter:** De fout ligt natuurlijk bij de officieren, als die de zaak niet meer in de hand hebben ....

A. Ja, het is de quaestie van het karakter van de officieren. Op dat moment is dat het overheersende.

4735. De **Voorzitter:** Om nu nog even op het gemaal terug te komen. Gesteld, dat het klaar was geweest, zou het dan niet nogal voor de hand liggend zijn geweest, dat de vijand geprobeerd zou hebben het kapot te bombarderen?

A. Daar was het op gemaakt. Het lag diep en had een behoorlijke betondekking. Daar hadden we op gerekend bij de constructie. Het lag natuurlijk niet gunstig, het lag vóór de stelling eigenlijk, eigenlijk vlak vóór de stelling, maar we hadden er op gerekend, we hadden het laag gehouden, laag van constructie, zodat het door de hoornwerken gedekt was, en we hadden het een behoorlijk dek gegeven van gewapend beton. Nu moet u niet vergeten, als je het water maar eenmaal binnen hebt, ben je klaar met zo'n ding, want het bijpompen van water is bijzaak; de Grebbelinie wordt op allerlei wijzen gevoed, door kwelwater, door beekjes, enz. De zaak was om het water zelf eerst in de Grebbe te hebben, dan houdt men het er wel.

4736. De **Voorzitter:** Dan wilde ik u nog vragen over de Meidagen. Er heeft wel eens een verhaal gecirculeerd, dat op het laatste ogenblik, toen het er juist op aan kwam, in verschillende vakken de waterstand al of niet door verraad lager is geworden dan aanvankelijk. Is daar iets van waar? Of is u daar niets van bekend?

A. Op 7 Mei kreeg ik 's morgens om 10 uur van de opzichter van de inundatie, die bij Amersfoort hoorde, bericht, dat de Barneveldse sluis op onrustbarende manier lek was geworden. De Barneveldse sluis is een sluis, die afgesloten was en die het water van de Barneveldse beek ophield, zodat het water van de Barneveldse beek in de inundatie liep en dat konden we, door het op een andere manier weg te voeren, regelen. Die sluis was de hele mobilisatietijd dicht, ja, zelfs van vóór de mobilisatietijd; want zij was gedicht door de Provinciale Waterstaat, omdat zij weer het water van die Barneveldse beek niet konden gebruiken, omdat zij met de kanaalwerken daar bezig waren. Dus de Waterstaat had die sluis al gedicht en die was heel goed gedicht met 2 schotbalkkeringen, waartussen een dikke kleilaag, en die klei was aangevoerd bij Rhenen vandaan. Dus dat was goede rivierklei. Toen ik om 11 uur bij de sluis kwam, was die hele kleidam uit de sluis weg en er waren verschillende schotbalken stuk, kennelijk gesprongen door een of andere springstof. Bij mij ligt nu de overtuiging vast, dat men sabotage op die sluis gepleegd heeft, met de bedoeling om daardoor het land bij Amersfoort droog te laten lopen. Later is ook de een of andere Duitse divisie langs de weg Amersfoort—Apeldoorn opgerukt en die had zeer kennelijk de bedoeling om daar droog land te vinden. Ik kan hier nog bijvertellen, dat ik indertijd bij de Duitsers op het matje ben geroepen, bij een of andere hoge Duitse commandant, die van mij de verklaring eiste waarom het terrein tussen Nijkerk en Baarn onder water stond. Zij hadden vliegtuigopnamen van 9 Mei, waarop geen enkele druppel water op dat terrein stond. En op 11 Mei, toen zij op het terrein kwamen, stond er een 10 kilometer breed water. Dat heb ik ook nog moeten verantwoorden. Ze zijn dus wel zeer goed op de hoogte geweest de Duitsers en hebben m.i. verschillende maatregelen genomen, daarvan is er één het saboteren van de Barneveldse sluis. Dit heb ik toen ook gerapporteerd. Het hele zaakje is vroeger ook op schrift gesteld geweest en in de stukken vastgelegd. En ik weet, dat het bekend is. Ik heb er dezer dagen van een officier van het krijgskundige archief nog een vraag over gehad.

4737. De **Voorzitter:** Dus dit was op 7 Mei?

A. Ja, op 7 Mei is dat geweest. Wij rekenden dus, dat het 2 à 3 dagen later zou komen, dat was zowat de tijd, waarin het terrein droog kon lopen.

4738. De **Voorzitter:** Is daar niemand bij geweest?

A. Ja, er liepen altijd schildwachten en er is nog een onderzoek geweest op 8 en 9 Mei en als ik mij goed herinner, heeft de schildwacht verklaard, dat er een paar werklui waren geweest om aan de sluis te komen werken, maar hij had er niet op gelet, want ze hadden legitimatiebewijzen. Elke burgerwerkman, die in de stelling werkte, kreeg een legitimatiebewijs. Dat hadden ze gehad, dus had

hij er niet verder meer op gelet. Het was bovendien een zeer gunstig moment, ik meen, dat het Zaterdag was, toen dat gebeurde.

De heer **Korthals:** Dat was Dinsdag.

A. Is Dinsdag 7 Mei geweest? Wat hadden wij dan de volgende dag?

4739. De **Voorzitter:** Het kan misschien Zaterdags gebeurd zijn en dat u het Dinsdags eerst gemerkt hebt?

A. Neen, wij hebben het onmiddellijk gemerkt. Bij wijze van spreken, een uur, nadat het gebeurd was, is het gemerkt, omdat het water toen met geweld door de sluis is gaan lopen.

4740. De **Voorzitter:** Dat die schildwacht het dan niet zag?

A. Ja, die heeft het toen ook direct gerapporteerd. Toen ik er kwam, was de infanterie al aan het proberen om met zandzakken de zaak te stoppen, wat toen niet gelukt is. Ik heb eenvoudig een dam voor de sluis laten gooien. Daar heb ik toen een hele partij vrachtauto's voor gerequireerd om het gauw gedaan te krijgen.

4741. De **Voorzitter:** Dus er is wel degelijk sabotage geweest?

A. Ja, ook op een andere plaats was sabotage geweest, want het gebeurde wel, dat op een gegeven moment de inundatie 4 à 5 cm gezakt was, zonder dat wij begrepen hoe dit kon.

4742. De **Voorzitter:** Wat nu mijn eerste vraag betreft, is het ook op de 10de, 11de of 12de Mei gebeurd? Is toen de zaak inderdaad gezakt?

A. Neen, ik heb de waterstanden precies bij mij. U kunt ze precies nakijken. Na de 10de Mei is er niets meer gebeurd, toen zijn de standen gebleven, zoals wij ze gedacht hadden.
Op 9 Mei hadden de Duitsers een foto genomen van het gebied tussen Nijkerk en Baarn, waar toen nog geen water was te zien, en de 11de waren ze daar gekomen en toen was het één watervlak.

4743. De heer **Korthals:** Is dat onmiddellijk na het uitbreken van de oorlog onder water gezet of is dit al eerder gebeurd?

A. Neen, dat was al gedeeltelijk eerder gebeurd, het was meer een toevalligheid, daar kon die vlieger niets aan doen. De quaestie was dit, dat was inundatieterrein, dat heel breed was, maar het werd niet hoog onder water gezet, maar 20 cm, en het had al gedeeltelijk onder water gestaan en daardoor was er geen vee in de weiden geweest en het gras was vrij hoog gegroeid en dat dreef op het water en daardoor gaf de foto geen water, maar gras. Dat is de fout van de Duitsers geweest. Ik heb het ze niet verteld indertijd, dat ik wel de sluis opengezet had, maar ze hebben het nooit geloofd, ze hebben toen een zekere *prof. Öhle* en een *prof. Rote* gestuurd, twee professoren op ontwateringsgebied, en die zijn dat na gaan rekenen, al die sluisjes, die ik daar gehad heb, waardoor water uit de Zuiderzee en de Eem ingelaten kon worden of dat inderdaad in één dag gebeuren kon en toen hebben ze uitgerekend, dat kon niet. Toen hebben ze dat ook nog voor mijn neus gezet. Toen zei ik: Ja, het is toch gebeurd. Daar konden ze natuurlijk niet tegenop. We hadden het al gedeeltelijk onder water gehad.

4744. De **Voorzitter:** Welk deel van de hele stelling, van de Zuiderzee af tot aan de Lek, is geïnundeerd geweest?

A. Vrijwel helemaal, behalve die anderhalve kilometer. Er waren hier en daar een paar kleine accesjes, maar verder was het een aaneengesloten watervlak, eigenlijk het hele Grebbedal door.

De **Voorzitter:** Het is dus ontzaglijk jammer, dat het daar niet tijdig klaar is gekomen!

A. Ja, dat is heel jammer geweest.

4745. De **Voorzitter:** Is er u iets van bekend, dat de Duitsers eerst in de buurt van Woudenberg hadden willen doorstoten, maar dat ze op het laatste ogenblik hun plannen gewijzigd hebben in verband met gegevens, die een of andere Duitser had weten te bemachtigen bij de Grebbe?

A. Ik geloof, dat de zaak anders zit. De bedoeling van de Duitsers schijnt aanvankelijk geweest te zijn, ik heb dit wel van Duitse officieren gehoord (ik heb het niet zo erg prettig gehad, direct na de capitulatie, want die Duitsers hebben me ettelijke keren de Grebbelinie ingesleept) om langs de weg Ede—Renswoude op te marcheren, maar daar zijn ze van afgestapt, omdat wij daar de inundaties verbeterd hadden. Daar was ook een acces geweest. Oorspronkelijk was daar een acces en dit was hun bekend uit de oude geschiedenis. Als u het boek van *Nierstrasz* er op naslaat, dat ligt hier in de Koninklijke Bibliotheek, dit behandelt o.a. die oude Grebbe-inundatie en daarin wordt ook over het acces Woudenberg—Scherpenzeel gesproken. Daar was inderdaad een acces, maar wij hebben kans gezien om daarvoor nog een inundatie klaar te krijgen. Ik heb daar een paar dijken gelegd en een paar sluisjes gemaakt, een paar oude sluizen opengehaald, bij Ederveen o.a., dus daar lagen eigenlijk drie inundatielijnen achter elkaar. En daarom schijnen de Duitsers daarvan afgestapt te zijn. Die hebben gezien, dat daar die stelling versterkt werd en hebben toen een ander aanvalspunt gekozen.

4746. De **Voorzitter:** Hebt u nog iets mee te delen?

A. Neen.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

C. MATTERN.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN MAANDAG 22 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heer Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

DR. GERRIT BOLKESTEIN,

oud 76 jaar, wonende te 's-Gravenhage, persoonlijk-adviseur van de Minister van Onderwijs, oud-Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen.

Hij legt de eed af als getuige.

4747. De **Voorzitter:** De commissie stelt het op prijs iets van u te vernemen over de wijze, waarop de opperbevelhebber, generaal *Reynders,* tot zijn ambt is geroepen, en over de vraag, in hoeverre men daarbij getwijfeld heeft, of hij de meest aangewezen man was.

A. Wat ik mij er van herinner, Mijnheer de Voorzitter, is dit. De generaal *Reynders* was de enige naam, die genoemd werd, maar de Minister van Defensie heeft hem met enige aarzeling voor de benoeming voorgedragen.

4748. De **Voorzitter:** Is de toenmalige commandant veldleger ook niet even genoemd voor deze functie, of herinnert u zich dat niet?

A. Neen, daar herinner ik mij niets van.

4749. De **Voorzitter:** Er was dus wel enige aarzeling, maar men heeft er zich ten slotte algemeen mee verenigd?

A. Ja.

4750. De **Voorzitter:** Hebt u iets gemerkt van een persoonlijke tegenstelling tussen de toenmalige Minister van Defensie en de opperbevelhebber, of was die in het begin niet aanwezig, maar misschien later enigermate ontstaan door de conflicten, die er geweest zijn?

A. Die was zeker in het begin niet aanwezig; wat later betreft, moet ik wel een mededeling doen, die voor mij van belang is. Ik ben nl. in het eind van December 1939 ongesteld geworden door een aderontsteking in mijn been, waarbij men vreesde voor trombose, zodat ik van eind December af de maanden Januari en Februari onbeweeglijk op bed heb moeten liggen. Ik heb dus geen enkele Ministerraad eind December, Januari en Februari meegemaakt. En dit waren juist de maanden, waarin de crisis zijn hoogtepunt bereikt heeft.

De **Voorzitter:** Dan zullen wij u ook niet zo heel veel kunnen vragen.

A. Ik vrees van niet, Mijnheer de Voorzitter!

4751. De **Voorzitter:** Ik zou alleen nog iets willen vragen over de stappen, die gedaan zijn door de Duitse gezant bij uw collega van Buitenlandse Zaken. Om te beginnen ook bij de secretaris-generaal van het Departement van Buitenlandse Zaken. Daar hebt u misschien naderhand wel eens over horen praten en gelezen in die brochures, die later verschenen zijn. Maar hebt u er toentertijd wel eens iets van gehoord?

A. Toen heb ik er niets van vernomen.

4752. De **Voorzitter:** Men heeft er u niets van medegedeeld?

A. Neen.

4753. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Als ik het goed begrijp, hebt u de hele wisseling van het opperbevel niet meegemaakt?

A. Neen, want die wisseling had plaats in het begin van Februari en ik ben voor het laatst in de Ministerraad aanwezig geweest vóór Kerstmis. Ik ben 27 December bedlegerig geworden. Ik heb toen mijn zaken wel gedaan, d.w.z. dat ik de stukken tekende, die mij gebracht werden, maar ik woonde geen enkele vergadering bij. Ik ben begin Maart weer hersteld, toen alles was afgelopen.

4754. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** En u werd er niet over geraadpleegd, zodat b.v. de Minister-President of de Minister van Oorlog bij u kwam en zei: wat vindt u er van?

A. Neen, dat is niet gebeurd.

4755. De **Voorzitter:** U kunt dus alleen een oordeel geven over de eerste maanden, September, October en November?

A. Ja.

4756. De **Voorzitter:** Had de Regering in het begin naar uw visie een zelfde activiteit als de opperbevelhebber met betrekking tot de vraag, of men het land werkelijk krachtdadig wilde verdedigen als er eventueel een agressie zou komen?

A. Ik heb nooit enige aarzeling waar kunnen nemen bij een van mijn collega's omtrent de beslistheid van de wil om ons land te verdedigen.

4757. De **Voorzitter:** Dus na de mobilisatie is er geen spoor van defaitisme geweest bij een van de heren, met name ook niet bij de heer *de Geer*?

A. Met name niet bij de heer *de Geer.* Dit wil ik uitdrukkelijk zeggen, omdat ik later zelf veel critiek heb gehad op het gedrag van de heer *de Geer.* Mijn mededelingen omtrent wat later in Londen is gebeurd, heeft aanleiding gegeven, dat ik één van de drie Ministers was, die als getuige à charge voor het bijzondere gerechtshof ben geroepen. Maar in de maanden vóór de oorlog is mij niets gebleken van defaitisme, ook niet in de houding van de heer *de Geer.*

4758. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat wij hier eigenlijk wel van kunnen afstappen. Hebt u zelf nog iets hierover?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter! Ik vreesde wel, dat ik u weinig zou kunnen zeggen, omdat ik juist bij de crisis afwezig ben geweest.

4759. De **Voorzitter:** Ik wil nog even dit vragen. Welke indruk heeft generaal *Reynders* in het begin op u gemaakt? Hebt u toen wel eens contact met hem gehad?

A. Contact alleen, wanneer hij de vergadering van de Ministerraad bijwoonde, en dan moet ik — ik kan het natuurlijk niet met feiten aanwijzen — als mijn persoonlijke indruk meedelen, dat ik van de heer *Reynders* geen indruk kreeg van zeer grote activiteit. De Minister van Defensie ging er zelf op uit en ging zelf overal kijken, en dat bleek bij de generaal *Reynders* niet, voor zover mij bekend is, zodat hij nog wel eens in de Ministerraad het antwoord schuldig moest blijven op vragen, die hem gesteld werden.

4760. De **Voorzitter:** Dus er zijn in het begin ook wel vrij veel vergaderingen van het Kabinet geweest, waar hij bij was?

A. Zeker, ik heb verschillende vergaderingen van het Kabinet in tegenwoordigheid van de generaal *Reynders* meegemaakt, dat moet dus geweest zijn in de maanden September, October en November.

4761. De **Voorzitter:** Wanneer is u precies ziek geworden?

A. Precies op de Tweede Kerstdag, de 26ste December.

4762. De **Voorzitter:** Dus u hebt hem toch een maand of vier meegemaakt?

A. Ja zeker.

De **Voorzitter:** Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

G. BOLKESTEIN.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN MAANDAG 22 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heer Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

Prof. mr. ROELOF KRANENBURG,

oud 67 jaar, wonende te Leiden, oud-hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden, voorzitter van de Eerste Kamer der Staten-Generaal.

Hij legt de eed af als deskundige.

4763. De **Voorzitter:** De commissie zou u met name willen horen over de staatsrechtelijke verhouding tussen de Regering en de opperbevelhebber. Vooraf mag ik misschien een ander punt met u behandelen, dat niet op uw oproepingsbrief is vermeld, maar ten aanzien waarvan wij toch wel gaarne uw inzicht zouden vernemen.

De Oorlogswet geeft de bevoegdheid in tijd van gevaar de staat van oorlog of de staat van beleg af te kondigen. Die staat van beleg is pas op 19 April 1940 voor het gehele land afgekondigd en daaraan voorafgaande was hij voor enkele delen van het land afgekondigd. Maar daar wil ik nu niet over spreken. Het punt, dat ons interesseert, is het volgende.

De staat van oorlog is formeel afgekondigd op 1 September 1939. Deze staat van oorlog geeft aan de opperbevelhebber een aantal bevoegdheden en nu heeft zich het merkwaardige feit voorgedaan, dat de Regering bij de afkondiging daarvan bij een soort gentlemen's agreement de opperbevelhebber heeft verplicht een groot aantal van zijn bevoegdheden niet te zullen benutten. Dus theoretisch was de staat van oorlog afgekondigd, maar in werkelijkheid mocht de opperbevelhebber maar van, laten wij zeggen, 40 pct. van zijn bevoegdheden gebruik maken. Het is juridisch toch buitengewoon merkwaardig, dat, terwijl de wet twee rechtssituaties kent, waarop de macht van de opperbevelhebber is gebaseerd, de Regering bij de afkondiging van een daarvan, de opperbevelhebber dergelijke restricties oplegt. Wij zouden daarover gaarne uw mening horen.

A. Ik geloof, dat het juridisch niet juist is en dat het ongeoorloofd is. De opperbevelhebber ontleent die bevoegdheden aan de wet en dat zijn publiekrechtelijke bevoegdheden, waarvan hij niet bij een gentlemen's agreement afstand kan doen. Hij kan er zich natuurlijk wel ongeveer naar gedragen, maar hij behoeft zich niet verplicht te rekenen zich er naar te gedragen. Hij zou kunnen zeggen: „Ik wil mij daartoe beperken", en dat zou hij kunnen doen, wanneer zich geen bijzondere omstandigheden voordoen. Maar ik geloof, dat, wanneer hij op een gegeven moment zou menen: „Nu moest ik eigenlijk van die bevoegdheden gebruik maken", hij niet gebonden zou zijn.

4764. De **Voorzitter:** Hij heeft hier nl. medegedeeld, dat hij dit noodgedwongen heeft moeten doen; dat hem dit dus was opgelegd. Hij heeft echter aan de Regering gevraagd aan deze toestand een einde te maken en om in de betreffende periode artikel 12 van de Oorlogswet te mogen toepassen. Daarop heeft hij echter geen antwoord gekregen. Tegen het einde van het jaar heeft hij toen het agreement opgezegd, met de motivering, dat hij zich daaraan niet langer kon houden en de verantwoordelijkheid niet langer kon dragen.

A. Ik begrijp niet, dat hij dit agreement heeft aanvaard, terwijl toch voortdurend de mogelijkheid bestond, dat hij van zijn volledige bevoegdheden als opperbevelhebber gebruik moest maken.

4765. De **Voorzitter:** Hij heeft verklaard, dat hem dit bij de aanvang van de mobilisatie als het ware is opgelegd, toen hij op verschillende punten moest toegeven. U bent het dus met mij eens, dat de Regering dit niet had mogen doen?

A. Dat ben ik inderdaad met u eens.

4766. De **Voorzitter:** Hebt u ook kennis genomen van de instructie, die 6 Mei 1939 is vastgesteld?

A. Neen, zoals u wel zult weten, is die instructie niet publiek geworden. Ik heb alleen kennis genomen van de instructie, die indertijd is gepubliceerd door prof. *Eigeman,* en van twee artikelen van zijn instructie, die generaal *Reynders* zelf in zijn boekje heeft gepubliceerd. Ik heb vanmorgen nog wel moeite gedaan de bewuste instructie in handen te krijgen. Misschien zou het mogelijk zijn deze instructie door middel van het Kabinet der Koningin in handen te krijgen, wanneer men dit schriftelijk aanvraagt. Men heeft mij verteld, dat het een geheime instructie was.

4767. De **Voorzitter:** Het is inderdaad jammer, dat u daarvan niet bereids hebt kennis genomen. Hebt u daar de tekst vóór u?

A. Ik heb hier alleen die twee artikelen, die de opperbevelhebber zelf heeft opgenomen in de brochure, die hij heeft geschreven.

4768. De **Voorzitter:** Hebt u er bepaalde ideeën over, voor zover u er kennis van hebt genomen? Hoe vindt u, dat in het algemeen de staatsrechtelijke verhouding moet zijn?

A. Mijn opvatting over de staatsrechtelijke verhouding tussen de opperbevelhebber en de Regering is, dat de opperbevelhebber de technische leider is van de weermacht, tegenover de algemene, verantwoordelijke leiding der Regering. De opperbevelhebber heeft dus de doeleinden, die door de Regering worden bepaald, uit te voeren met de technische middelen, die tot zijn beschikking staan. Daarom is hij, naar mijn opvatting, ook verantwoordelijk aan de Regering, d.w.z. aan het Kabinet, voor het strategische beleid. Hij is verantwoordelijk aan de Minister van Oorlog voor alles, wat betreft de voorziening van de troepen, de toestand van het leger, omdat dit alles voor de verantwoordelijkheid van de Minister van Oorlog, eventueel de Minister van Defensie is. Voor de beslissingen, die hij neemt in verband met de strategie, de dislocatie van de troepen, is hij verantwoordelijk aan de Regering, omdat hij als technisch leider van de weermacht met de hem ten dienste staande middelen de doeleinden moet dienen, die ten slotte door de Regering worden bepaald. De verhouding tussen de opperbevelhebber en de Minister van Oorlog, eventueel de Minister van Defensie, is dus deze, dat hij aan deze Minister verantwoordelijk is voor de inrichting en de voorziening van het leger, dus dat hij zorgt, dat het leger zodanig wordt behandeld, dat de troepen in goede conditie zijn, maar voor het verdere strategische beleid is hij verantwoordelijkheid verschuldigd aan de Regering.

Nu is mijn indruk van die instructie, ook wel van die vroegere instructie, dat het eigenlijk heel moeilijk is om de juiste verhouding tussen de Regering en de leider van de weermacht vast te houden. De leider van de weermacht moet in verband met de techniek van deze publieke dienst een belangrijke mate van vrijheid hebben, omdat hij als technisch leider beter dan de Regering verschillende van die maatregelen en de gevolgen van die maatregelen kan beoordelen.

In verband daarmede zou ik over artikel 2 willen zeggen, dat het een zaak van grote tact is om artikel 2, sub 3, behoorlijk toe te passen. Dit artikel zegt o.a.:

> „Wij behouden ons het recht voor, zoolang de oorlogstoestand voor Nederland niet feitelijk is ingetreden, met betrekking tot de opstelling van de weermacht en nadat de oorlogstoestand

voor Nederland is ingetreden met betrekking tot het krijgsbeleid de opdrachten en aanwijzingen te verstrekken, welke ons dienstig voorkomen."

Hier wordt dus eigenlijk de bevoegdheid van de Regering erkend om ten aanzien van het krijgsbeleid, dus ten aanzien van de strategie, verschillende aanwijzingen of opdrachten te verstrekken. Ik wil niet ontkennen, dat die bevoegdheden in laatste instantie in zover aan de Regering toekomen, dat natuurlijk van de dislocatie van de troepen en de strategische maatregelen, die de opperbevelhebber neemt, ook allerlei politieke verhoudingen kunnen afhangen.

Ik kan mij voorstellen, dat de dislocatie zó kan zijn, dat een andere Mogendheid zich daardoor in bijzondere mate bedreigd gevoelt, welke Mogendheid de Regering eigenlijk niet wil bedreigen, zodat in laatste instantie de opperbevelhebber natuurlijk, zoals in deze instructie ook staat, verantwoordelijk is aan de Regering. De Regering kan dan, wanneer zij bepaalde maatregelen van de opperbevelhebber gevaarlijk vindt in verband met de politieke verhoudingen, zeggen: Dat niet! Ik wil dus niet ontkennen, dat aan de Regering zekere bevoegdheden moeten toekomen. Ik geloof echter, dat die bevoegdheden met de grootste ingetogenheid en voorzichtigheid moeten worden toegepast door de Regering, omdat wij anders krijgen een verplaatsing van strategische verantwoordelijkheden, een veelhoofdige bevelvoering, die in oorlogstijd natuurlijk niet gewenst is.

4769. De **Voorzitter:** Het moet meer zijn in negatieve zin?

A. Dat zij hem geen bepaalde dingen voorschrijven, zou inderdaad naar mijn mening de juiste verhouding zijn, die tussen Regering en opperbevelhebber moet bestaan, tenzij in zeer bijzondere omstandigheden, wanneer men zegt: „Nu dreigen er hier politieke gevaren".

4770. De **Voorzitter:** Er is geen regel zonder uitzondering. In het algemeen vindt u dit dus niet zo gelukkig geformuleerd. Hier staat, dat, wanneer de oorlogstoestand is ingetreden — dat was dus pas in de Meidagen — men hem dus had kunnen zeggen: U moet terug laten trekken uit de Grebbestelling.

A. Ja, dat is te riskant; dit kon grote verwarring teweegbrengen. In dat opzicht zou het Kabinet zich ten zeerste moeten beperken.

4771. De **Voorzitter:** Dat is dus aanvechtbaar?

A. Daarom hangt er van de benoeming van de opperbevelhebber verschrikkelijk veel af. Het is zeer gewenst, dat men een man neemt, die men inderdaad, wat de strategische leiding van de troepen betreft, kan vertrouwen. Indien men voortdurend ingrijpt van de zijde van de Regering, brengt men het gehele bevel, de gehele strategische leiding, in de war.

4772. De **Voorzitter:** Gelukkig is hiervan in de Meidagen geen gebruik gemaakt. Tijdens de voorgeschiedenis is dat echter enige keren gebeurd. Toen mocht het volgens deze tekst alleen gebeuren met betrekking tot de opstelling van de weermacht. Over al deze zaken hebben wij reeds diepgaand geënqueteerd. Gebleken is, dat op 9 September de eerste opdracht is gegeven. Daarbij werd aan de heer *Reynders* de opdracht gegeven in geval van een overmachtige aanval op het hart van het land uit de Grebbestelling terug te trekken op de Hollandse Waterlinie en alleen de achterhoede in de Grebbestelling achter te laten. Hij heeft verklaard, dat hij daartegen bezwaar heeft gemaakt. Hij zeide: Met deze opdracht werd eigenlijk mijn gehele krijgsplan getorpedeerd, want dientengevolge werd het verdedigen van mijn hoofdstelling, de Hollandse Waterlinie, practisch onmogelijk. Ik had voor de inundatie en de evacuatie daarvan een vrij krachtig stand houden in die Grebbestelling nodig. Doordat ik deze opdracht kreeg, was de zaak, wat betreft de Hollandse Waterlinie, practisch al verloren vóórdat zij was begonnen. U vindt dus ook, dat het die eerste keer niet zeer gelukkig is geweest? Begin Januari heeft hij een nieuwe opdracht gekregen, waarin zelfs enige tactische bijzonderheden stonden over de verdediging in Brabant. Er was eerst een concept, waartegen hij bezwaar heeft gemaakt, maar bij de begeleidende brief van de Ministerraad zijn die tactische bijzonderheden gehandhaafd.

A. Ik begrijp niet, dat hij onder die omstandigheden het bevel heeft gehandhaafd. Hij had ontslag moeten nemen. Het komt mij voor, dat het voor een opperbevelhebber een onhoudbare positie is, als men voortdurend ingrijpt in de maatregelen, die hij strategisch juist acht. Ik zou zeggen: Ik ben opperbevelhebber of ik ben het niet.

4773. De **Voorzitter:** Het was een minder gelukkige omstandigheid, dat de Minister een vakman was, die geneigd was zich er mee te bemoeien. U vindt dat dus principieel niet juist?

A. Ik vind dat zeer beslist niet juist. Een Minister van Oorlog is eigenlijk alleen verantwoordelijk voor de goede staat van het leger en hij mag niet ingrijpen in de strategische leiding van het leger, want anders zou er een tweehoofdige leiding in het leger zijn, wat mij voor de juiste techniek van de oorlogvoering buitengewoon bedenkelijk voorkomt. Het brengt verwarring te weeg en het kan op momenten, waarop plotseling besluiten moeten worden genomen, tot de grootste moeilijkheden aanleiding geven.

4774. De **Voorzitter:** Men kan zich natuurlijk voorstellen, dat een Minister van Oorlog, zeer deskundig zijnde, op een gegeven ogenblik tot de conclusie komt: Dat is verderfelijk voor het land, dat kan niet langer. U meent, dat hij dan moet voorstellen de opperbevelhebber te ontslaan?

A. Wanneer de bevelhebber naar zijn mening fouten begaat, moet hij hem niet als bevelhebber handhaven. Dan is voor de Minister van Oorlog de tijd gekomen om als militair deskundige in de Ministerraad te zeggen: „Dit is een figuur, die wij niet als opperbevelhebber kunnen handhaven, want deze man heeft besluiten genomen, die ik uit militair oogpunt buitengewoon bedenkelijk vind. Ik moet de Raad dus in overweging geven, hem te ontslaan."

Wanneer de opperbevelhebber de Minister van Oorlog zou moeten gehoorzamen, zou hij verplicht kunnen zijn, zijn eigen beleid te doorkruisen en een beleid te voeren, waarmede hij het niet eens is. Dit is het scheppen van een tweehoofdig gezag in het leger.

4775. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** In theorie kan ik u geheel volgen, maar er is natuurlijk in de practijk een moeilijkheid geweest. Het is toch ook mogelijk, dat de Regering spreekt tot de opperbevelhebber via de Minister van Defensie; dan is de Regering het dus niet eens met het beleid van de opperbevelhebber. U zegt: dan moet de opperbevelhebber worden ontslagen of de Minister van Defensie moet weggaan. Uit de verhoren is echter gebleken, dat er een tussenperiode is geweest, waarin men twijfelde en waarin men niet meer het volle vertrouwen in de opperbevelhebber had. In de practijk is het dan niet zó, dat men zegt: vandaag is gebleken, dat het met de opperbevelhebber niet gaat, dus morgen moet het maar afgelopen zijn. Men is in die twijfelperiode, die grote moeilijkheden heeft gegeven, gaan praten en men is aan deze zaak gaan dokteren. Men wilde de opperbevelhebber niet forceren. Dat is in de practijk een volkomen normale gang van zaken. Wij moeten recht laten wedervaren aan de Minister van Defensie. Deze vond — en de Regering stond in dezen achter hem —, dat de zaak niet naar wens ging, en men heeft toen gezocht naar wegen om daarin verbetering te brengen en daartoe is men met de opperbevelhebber gaan praten om de zaak te redden. Eerst toen bleek, dat de zaak naar de opvatting van de Regering niet meer te redden was, is de opperbevelhebber voor de keuze gesteld heen te gaan.

A. In die tussenperiode had de Minister van Defensie niet verder mogen gaan dan raad geven. Ik erken, dat hij zich wel degelijk met de opperbevelhebber in verbinding kan stellen en kan zeggen: „de zaak gaat de verkeerde kant uit". Ingevolge artikel 2 kan de Minister van Defensie aan de opperbevelhebber inderdaad opdrachten doen geworden namens de gehele Ministerraad. Als Minister van Defensie kon hij aan de opperbevelhebber echter niet anders geven dan advies; hij kon hem raad geven, hij kon overleg met hem plegen, hij kon proberen hem tot zijn mening over te halen. Maar zolang de opperbevelhebber inderdaad opperbevelhebber is, behoeft hij op dit punt geen bevelen te volgen van de Minister van Defensie.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Toch is uiteindelijk de Minister van Defensie verantwoordelijk.

A. Alleen voor de staat van het leger, niet voor de strategie.

4776. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Laten wij ons nu eens voorstellen — ik zal nu maar een zeer uitzonderlijk voorbeeld noemen —, dat generaal *Reynders* was begonnen met een verdediging van Nederland tegen Engeland te organiseren. Dan had toch de Regering in een dergelijk geval moeten zeggen: wij zijn van

mening, dat van de Duitse kant grote gevaren dreigen; onze politiek is daartegen gericht; wij duchten van Engelse zijde geen gevaar; organiseert u dus een verdediging tegen Duitsland en niet tegen Engeland.

A. Ongetwijfeld; maar dat is ook niet in strijd met het systeem, dat ik heb uiteengezet.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Maar dat betreft toch het krijgsbeleid.

A. Dat betreft de algemene doelstelling der Regering, niet de strategie. De Regering heeft de algemene doelstelling aan te geven door te zeggen: onze afweer moet eventueel tegen Duitsland zijn gericht; van Engeland is geen aanval op ons land te verwachten. De opperbevelhebber kreeg van de Regering de politieke berichten en inlichtingen. Zo stond het ten minste in de vorige instructie en in de nieuwe zal dit ook wel hebben gestaan. De Regering zegt dus: „ons doel is ons grondgebied te verdedigen en wij verwachten, dat er een aanval komt van de zijde van Duitsland en niet van de zijde van Engeland; opperbevelhebber, richt u daarop dus uw beleid in".

4777. De **Voorzitter:** Als wij constateren, dat de Regering zich uitspreekt voor de Grebbestelling of voor het oostfront van de vesting Holland — dus allebei gericht tegen Duitsland — dan betreft dit het strategisch beleid!

A. Als de Regering er van overtuigd is, dat het beleid van de opperbevelhebber eenvoudig onhoudbaar is, zou zij een einde moeten maken aan dit beleid. Dit heeft de Regering ten slotte ook gedaan en gezegd: „Uit een oogpunt van landsverdediging is hetgeen u wilt zó bedenkelijk, dat wij het niet kunnen aanvaarden". Hij is aan de Regering verantwoordelijk voor dat beleid; maar zolang hij opperbevelhebber is, moet *hij* het bepalen. Een algemene opdracht van de Regering moet hij aanvaarden, maar het is binnen zijn verantwoordelijkheid, als hij zegt: Nu gaat u mij dingen opdragen, die ik in het belang der doelmatige oorlogvoering niet mag uitvoeren".

4778. De **Voorzitter:** De vraag, die heeft gespeeld, of het strategisch uitvoerbaar is om terug te trekken van de Grebbestelling naar de Hollandse Waterlinie, is zijn terrein. Als men hem op dit punt niet vertrouwt, dan is dit aanvechtbaar.

A. Ja, dit brengt de grootste verwarring in de bevelvoering. Dat gaat niet. De opperbevelhebber kan zeggen: Ik heb mij met alle maatregelen ingericht op dit besluit. Als er andere besluiten worden genomen, krijgen wij de grootst mogelijke verstoring van het gehele strategische beleid.

4779. De **Voorzitter:** Het is ook de plicht van de Regering, zich tegenover de Staten-Generaal te verantwoorden. Dit geeft haar niet het recht om te treden in het krijgsbeleid. Zij heeft wel de bevoegdheid om te zeggen: Dan nemen wij een andere opperbevelhebber.
Er is door een vooraanstaand militair deskundige de volgende omschrijving gegeven, waarmede u het — naar ik vermoed — wel eens is. Hij heeft geponeerd:

> „dat de beoordeling van technisch-militaire vraagstukken geheel tot het ressort van den opperbevelhebber behoort; dat de Regeering het doel aangeeft, dat met de strijdmacht moet worden nagestreefd en de middelen beschikbaar stelt ter bereiking daarvan, maar dat de wijze waarop dit doel bereikt en de middelen aangewend zullen worden, door den opperbevelhebber dienen te worden beoordeeld."

Dit klopt dus met hetgeen u ook heeft gezegd.
Nu komen wij tot de vraag in hoeverre er fouten zijn gemaakt.

A. Die kan ik niet beoordelen.

4780. De **Voorzitter:** In hoeverre is het gewenst, dat men bij het contact, dat moet plaats hebben namens de Regering, in plaats van de Minister-President de Minister van Defensie laat optreden?

A. Ik geloof, dat het contact, mits vaststaat, dat de beslissing is genomen door de Ministerraad, kan worden gehouden door de Minister van Defensie, omdat dit de man is, die ook met de techniek op de hoogte is en de militaire terminologie het beste verstaat. Wij moeten aannemen, dat zij elkaar het beste zullen begrijpen.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Of juist niet. Hij mag zich er niet mede bemoeien en hij moet er wel van op de hoogte zijn. Dat is heel moeilijk, wanneer men een andere mening heeft en de Regering achter zich heeft.

A. Het eist veel tact. Een goed voorbeeld daarvan vind ik bij *Churchill,* die als Minister van Marine voortdurend met zijn deskundigen had te praten, die herhaaldelijk dingen, die hij zelf niet helemaal juist vond, toch heeft aanvaard, omdat de leiding van de marine ze juist achtte. Hij probeerde wel die leiding te overtuigen.

4781. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Was het niet een groot voordeel, dat *Churchill* geen deskundige was?

A. Hij verbeeldde zich, dat hij het wel was op verschillende punten van de oorlogvoering. Hij is zelf officier geweest. Hij is als huzarenofficier begonnen.

4782. De **Voorzitter:** De vraag, wie het contact moet onderhouden, hangt ook enigermate samen met de quaestie hoe het Minister-Presidentschap is geregeld! Er is verschil tussen de toestand van vóór de oorlog en die van tegenwoordig. Het is toch wel interessant, dat de instructie van 6 Mei 1939 als eerste is getekend door de heer *van Dijk* als Minister van Defensie en daarna pas door de Voorzitter van de Raad van Ministers.

A. Dat is heel merkwaardig. Vóór de eerste wereldoorlog had men aanvankelijk in de instructie van generaal *Snijders* opgenomen, dat hij verantwoordelijk zou zijn aan de Minister van Oorlog. Toen heeft generaal *Snijders* gezegd: „Dat aanvaard ik niet". Waarschijnlijk om dezelfde reden, die wij zoëven hebben besproken. Dat staat uitvoerig beschreven in het boek van prof. *Eigeman.* Ik kan dat op het ogenblik niet vinden. Aanvankelijk stond dus in het concept, dat generaal *Snijders* verantwoordelijk zou zijn aan de Minister van Oorlog. Generaal *Snijders* heeft toen gezegd: „Dat doe ik niet", en daarop heeft men dat vervangen door de verantwoordelijkheid aan de Regering. Ik weet zeker, dat het benoemingsbesluit ook gecontrasigneerd is door de toenmalige Minister-President *Cort van der Linden.*

De **Voorzitter:** Dat is geweest onder het Kabinet-*Cort van der Linden.* Er zijn ook moeilijkheden geweest vlak vóór de verkiezingen van 1918. Die moeilijkheden zijn niet op de spits gedreven. Door het nieuwe Kabinet is die zaak zeer aandachtig bezien. Bij de Kabinetsformatie van 1918 is dat een punt van discussie geweest. In het definitieve Regeringsprogram van het toen optredende Kabinet-*Ruys de Beerenbrouck* stond merkwaardigerwijze het volgende:

> „Zoolang geen feitelijke oorlogstoestand in Nederland bestaat, behoort de opperbevelhebber van land- en zeemacht verantwoordelijk te zijn aan de Ministers van Oorlog en van Marine."

Daar heeft generaal *Snijders* zich toen blijkbaar noodgedwongen mee verenigd.

A. Zijn ontslagbesluit is ook gecontrasigneerd door Minister *Alting von Geusau.* Het was geen strategische quaestie, die hen verdeelde. Zij zijn verdeeld geworden door een quaestie, die de status van het leger raakte. Generaal *Snijders* wilde streng optreden tegen de relletjes in de Harskamp.

De **Voorzitter:** Dat is, wat er van naar buiten is gekomen. Het is echter gebleken, dat vrij spoedig tegenstellingen tussen het nieuwe Kabinet en generaal *Snijders* ontstonden en dat die geleidelijk op de spits zijn gedreven.
Er is o.a. een schrijven van 12 October 1918 van de Tijdelijke Voorzitter van de Raad van Ministers aan generaal *Snijders* uitgegaan. Als het u interesseert, zal ik dit even voorlezen:

> „De Raad van Ministers heeft kennis genomen van de besprekingen, die hebben plaats gehad tusschen de Ministers van Oorlog en Marine eenerzijds en Uwe Excellentie anderzijds over de vraag hoe artikel 6 van Uwe Instructie moet worden opgevat, en meent niet te mogen nalaten zijn gevoelen daaromtrent aan Uwe Excellentie mede te deelen.
>
> De Raad van Ministers is van oordeel, dat verantwoordelijkheid aan de Regeering beteekent verantwoordelijkheid aan dien Minister of die Ministers, die het beleid hebben te voeren op het terrein der defensie. De ministerieele verantwoordelijkheid

van die Ministers gedoogt naar ons Staatsrecht geene beperking. Dat die verantwoordelijkheid in zulke groote vraagstukken als die, welke het hier geldt, door hen gedragen moet worden in overeenstemming met de Regeering in haar geheel, spreekt vanzelf, en natuurlijk zullen de Ministers in zaken van groot gewicht niet nalaten het Kabinet te raadplegen.

Niettemin is het begrijpelijk, dat Uwe Excellentie, die het hooge en gewichtige ambt van Opperbevelhebber bekleedt, er in sommige gevallen prijs op kan stellen zelf het verlangen te kennen te geven om met den Tijdelijken Voorzitter van den Raad van Ministers en daardoor met den Raad in contact te treden. Het ligt niet in het voornemen van de Ministers van Oorlog en Marine, noch van den Raad van Ministers, om Uwe Excellentie te beperken, mits slechts onverkort blijve de volgens ons staatsrecht bestaande verantwoordelijkheid aan de evengenoemde Ministers en voorts in het vertrouwen, dat omtrent de vraag in welke aangelegenheden het geheele Kabinet moet gekend worden, tusschen Uwe Excellentie en de Ministers van Oorlog en Marine in den regel overeenstemming zal bestaan.

Ik moge ten overvloede Uwe Excellentie verwijzen naar den inhoud van het Koninklijk besluit van 13 September 1918, No. 38, waarbij in artikel 1 het onderstelde geval wordt behandeld.

Een afschrift van dat Koninklijk besluit gaat hierbij."

Dat Koninklijk besluit, dat wordt aangehaald, handelde over de nieuwe conceptie met betrekking tot de functie van Tijdelijke Voorzitter van de Raad van Ministers.

A. Wat hiervan destijds naar buiten is getreden, is de quaestie van de Harskamp geweest. Bij die quaestie was alleen de toestand van het leger betrokken; het was geen conflict over de te voeren strategie. Of er geen algemeen politieke kant aan de quaestie zat, is een quaestieus punt. De Ministers wilden de dienstplichtigen direct naar huis sturen, omdat dit voor de stemming in het land beter werd geacht. In de Kamer is uitvoerig over deze zaak gesproken. Ik herinner mij, dat vooral *Marchant* zich bij die gelegenheid nogal geweerd heeft en o.a. zei: er gebeuren ongelukken, als wij die mensen in dienst houden; stuur ze toch naar huis. De opperbevelhebber wilde dit niet en meende, dat men in verband met de handhaving van de krijgstucht zeer streng tegen degenen, die naar huis wilden, moest optreden. In dat geval ging het vooral om de toestand van het leger en de geest van het leger, en voor die toestand en voor die geest is de Minister van Oorlog verantwoordelijk. Dit is geen zaak, die door de Minister-President behoeft te worden gecontrasigneerd. Er zijn natuurlijk allerlei overgangsvormen omtrent de vraag of een zaak algemene politieke punten raakt dan wel uitsluitend zuiver technische punten.

4783. De **Voorzitter:** Een bezwaar, dat toen ook een rol heeft gespeeld, was, dat men enigermate vreesde, dat het opperbevel een soort Staat in de Staat zou worden. Vaststaat, dat aan de toenmalige Kabinetsformateur officieel is medegedeeld, dat er aan het einde van het bewind van het Kabinet-*Cort van der Linden* een conflict was tussen Minister *de Jonge* en de opperbevelhebber. Dat is toen niet naar buiten gebracht, omdat de verkiezingen op komst waren, en men heeft zich er toe beperkt het mede te delen aan de nieuwe formateur. Dit zijn historische bijzonderheden.

U is dus in het algemeen van gevoelen, dat het beter is dergelijke hoge functionarissen met dergelijke verantwoordelijkheden te stellen onder de gehele Regering?

A. Ja, althans wat betreft de algemeen strategische leiding. Niet wat de toestand van het leger betreft. Als zij daar gekke dingen gaan invoeren, is dit voor rekening van de Minister van Oorlog.

4784. De **Voorzitter:** Heeft u zelf nog iets mede te delen?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

Het verhoor wordt gesloten.

R. KRANENBURG.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN MAANDAG 22 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heer Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

THEODORUS ANTONIUS APPELS,

oud 62 jaar, wonende te 's-Gravenhage, raadadviseur bij het Departement van Oorlog.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

4785. De **Voorzitter:** De commissie zou het op prijs stellen van u een aantal bijzonderheden te vernemen over de verstrekking van de gelden voor alle mogelijke defensiedoeleinden, nadat eind Augustus 1939 de mobilisatie was afgekondigd. Is dat vlot gegaan of is daarover binnenskamers wel eens verschil van mening geweest?

A. Daar ik deze vraag verwachtte, toen mij de oproep bereikte, heb ik opgeschreven, wat ik mij van deze zaak herinnerde. Misschien mag ik van deze aantekeningen gebruik maken. Dat is voor mij gemakkelijker, want ik heb precies overwogen hoe dit alles zich heeft toegedragen.

De **Voorzitter:** Ga uw gang.

A. In de jaren 1939 en 1940 is door de Minister en de betrokken afdelingshoofden van het Departement er voortdurend met alle krachten naar gestreefd de besteding der gelden voor de defensie stevig in handen te houden. Tegen het einde van 1938 is door de begrotingswetgever een eerste buitengewoon krediet van 100 millioen toegestaan voor de financiering van de uitgaven, verbonden aan de B.O.U.V. (buitengewone oproeping uitwendige veiligheid). De toenmalige Minister van Defensie *van Dijk* heeft in 1939 bepaald, dat alle bestellingen en opdrachten, welke ten laste van dat krediet moesten worden gedaan, door hem persoonlijk moesten worden goedgekeurd. De afdeling Comptabiliteit, waarvan ik toen het hoofd was, had de opdracht op dergelijke bestellingen aan te tekenen of de voorgestelde uitgaven binnen de door de Minister goedgekeurde totaal bedragen vielen. De Minister had b.v. in beginsel goedgekeurd, dat voor de stellingbouw 10 millioen zou worden uitgegeven. Alle bestellingen en opdrachten, die binnenkwamen, werden door de afdeling Comptabiliteit verzameld en aan de Minister voorgelegd, zodat de Minister kon zien, wat er gebeurde. Wij zorgden er voor, dat de 10 millioen niet werden overschreden.

Op 28 Augustus 1939 heeft Minister *Dijxhoorn* ter kennis gebracht van de waarnemend opperbevelhebber van land- en zeemacht, dat voor uitgaven betreffende de landsverdediging, zoals aanleg of wijziging van verdedigingswerken, enz., welke een bedrag van f 50 000 te boven gaan, vooraf de machtiging van de Minister moest worden gevraagd.

Tevens werd verzocht na afloop van elke twee weken een opgaaf in te dienen van de uitgaven over die weken van f 10 000 en hoger. Deze opgaven werden — voor zover ik mij herinner — door de betrokken technische Departementsafdelingen bekeken en zo nodig aan de Minister voorgelegd. De afdeling Comptabiliteit hield daarvan aantekening voor de bewaking der begroting.

Op 13 October 1939 werd een Commissie van Advies ingesteld (de z.g. Advies Commissie Vorderingen), met het doel waarborgen te verkrijgen, dat de vorderingen en aanschaffingen in verband met legering en verpleging der troepen, alsmede met het oog op voldoende oefengelegenheid en paraatheid op doelmatige wijze plaats hebben.

Aan de commissie werd opgedragen bij uitvoering van haar taak rekening te houden met:

1°. belang landsverdediging;

2°. belang van 's Rijks schatkist, in dier voege, dat de kosten der voorzieningen blijven binnen de grenzen van hetgeen noodzakelijk is;

3°. belangen burgerbevolking, vooral ook het bedrijfsleven.

Deze commissie heeft uitstekend gewerkt en de Staat voor vele onnodige uitgaven gespaard. Voorzitter daarvan was de gepensionneerde luitenant-generaal der genie *Raaymakers.* Later hebben in die commissie zitting gehad wijlen Minister *Goseling* en *mr. dr. ir. van Buuren,* eveneens oud-Minister.

Voor de aanschaffing van materieel, kleding, uitrusting, enz. werden door de aanschaffende autoriteiten overeenkomsten gesloten, die de goedkeuring van de Minister behoefden. Op het Departement werd door de technische afdelingen (Intendance, Materieel, Genie) er zorgvuldig voor gewaakt, dat ten deze de grootste soberheid werd in acht genomen, zonder de belangen der weermacht te schaden.

Door de genie werden aanwijzingen aan de opperbevelhebber verstrekt omtrent de meest economische wijze, waarop de uitvoering van defensiewerken moest plaats hebben.

De talrijke legerorders, die in 1939 en 1940 zijn uitgegaan, waarbij maatregelen zijn getroffen om tot een zo zuinig mogelijke besteding der Rijksgelden te komen, leggen er getuigenis van af, dat de belangen der schatkist door de Minister ter dege in het oog werden gehouden.

Zowel door de afdeling Comptabiliteit, als door de controleurs en hulpcontroleurs der militaire administratie, waarvan het aantal aanzienlijk was uitgebreid gedurende de mobilisatie, werd contrôle uitgeoefend op de uitgaven.

Op het Departement beijverden zich de afdelingshoofden om voorstellen te doen voor vermindering van uitgaven, indien hun bleek, dat zulks zonder schade voor de landsverdediging kon geschieden (verlaging mobilisatietoelagen, vermindering van te hoge levensmiddelenrantsoenen, enz.).

Voor wat het laatste punt betreft, wijs ik er op, dat ook dergelijke ogenschijnlijk kleine dingen in het oog werden gehouden. Ik ben zelf bij de marine geweest en later naar het Ministerie van Oorlog overgegaan. Ik weet dus uit ervaring, dat jonge kerels, die in de kracht van hun leven zijn, goed en krachtig gevoed moeten worden. Het gevoel bestond echter tijdens de mobilisatie, dat de levensmiddelenrantsoenen te hoog waren en zonder enige schade naar beneden konden worden gebracht. Ik heb daar toen onmiddellijk werk van gemaakt; trouwens, ook van andere kanten is daaraan gewerkt. Ik moge er op wijzen, dat verlaging van de kosten van het levensmiddelenrantsoen met 1 cent per man per dag bij de toenmalige sterkte betekende een besparing van ± f 3000 per dag of wel ongeveer een millioen gulden per jaar. Juist, omdat wij wisten, welke grote bedragen hiermede waren gemoeid, hielden wij al deze dingen nauwlettend in het oog, hetgeen het Rijk millioenen scheelde.

4786. De **Voorzitter:** U hebt de commissie inderdaad een vrij uitvoerig en helder beeld gegeven van de wijze, waarop deze zaak was opgezet. Ik zou u nog enkele vragen over de practijk van het hele geval willen stellen.

U hebt gezegd, dat de opperbevelhebber elke 14 dagen een opgave moest indienen van de uitgaven, die f 10 000 of meer bedroegen in die periode. Voor uitgaven voor werken, die meer dan f 50 000 bedroegen, had hij vooraf de machtiging van de Minister van Defensie nodig?

A. Ja.

4787. De **Voorzitter:** Als de opperbevelhebber nu in een bepaald geval die machtiging aanvroeg, werd deze zaak dan vlot op het Departement behandeld? Had u de indruk, dat de Minister bij het

nemen van een dergelijke beslissing vlot werkte of bleef dit nogal eens lang traineren?

A. Dat zou ik niet kunnen zeggen, Dat weet ik niet. Wij kregen als comptabiliteitsmensen de stukken meer om aantekening er van te houden, welke uitgaven op een artikel van de begroting kwamen. Het is meer een quaestie, dat wij er voor waakten, dat de begroting niet werd overschreden.

4788. De heer **Korthals:** Is er wel eens een tijd geweest, dat u bepaalde uitgaven, die de Minister had gedaan, niet thuis kon brengen, d.w.z., dat er uitgaven zijn gedaan, vóórdat een bepaald artikel was vastgesteld?

A. Dit is een verschijnsel, dat zich wel na de oorlogstijd heeft voorgedaan. Vóór de oorlog hebben wij ons allen, zoals ik reeds heb gezegd, beijverd om dit zo stevig mogelijk in handen te houden, omdat wij wisten hoeveel honderden millioenen er mede gemoeid waren. Ik heb het in sterke mate gedaan en alle afdelingshoofden waren hierop uit. Zo ook de chef van de afdeling Materieel, de heer *Hartmans,* thans gepensionneerd, waarmede ik zeer veel en vruchtbaar heb samengewerkt. Wij trachtten altijd de uitgaven te drukken, wanneer bleek, dat het te veel werd. Dat er betalingen zijn gedaan, die niet bekend waren, kan ik mij niet voorstellen.

4789. De **Voorzitter:** De Minister heeft er zich op beroemd, dat hij uitgaven heeft laten doen, buiten voorkennis van de Staten-Generaal, die niet op de begroting stonden, omdat hij ze in het belang van de landsverdediging noodzakelijk achtte.

A. De Minister kan vooruitgelopen zijn op de mobilisatiekredieten. Wij vroegen geregeld mobilisatiekredieten aan. Het eerste mobilisatiekrediet van 100 millioen heben wij in 1938 gekregen; in 1939 nog eens 100 millioen, daarna f 700 000 en nogmaals in 1939 55 millioen; in 1940 320 millioen. Het is best mogelijk, dat Zijne Excellentie op een gegeven moment, als het nodig was, gedacht heeft: Dat zullen wij aan de Staten-Generaal wel aanvragen; wij doen het maar vast. Ik was geen technicus, ik was administratief, zodat ik die dingen niet dadelijk zag. Wanneer ik meende, dat wij krap begonnen te lopen, vestigde ik daarop de aandacht van de Minister. Ik ken de aantasting van het budgetrecht. Het duurde wel even, vóórdat men zo'n wetsontwerp door de Kamers heengekregen had, hoewel het in die tijd wel heel vlug ging. Ik twijfel er niet aan of de begroting is wel eens overschreden, maar dat zou ik niet met zekerheid durven zeggen.

4790. De **Voorzitter:** In hoeverre heeft het Departement van Financiën in die tijd op dit gebied remmend gewerkt? Ik bedoel van af het moment, waarop de mobilisatie werd afgekondigd, dus ongeveer van 1 September af.

A. Ik herinner mij dat niet. Ons archief is verbrand. Ik heb zelf nog wel aantekeningen. Ik heb hier een nota van 12 April 1940, door mij geschreven aan de Minister van Defensie, waarin o.a. staat, dat zijn ambtgenoot van Financiën van mening is, dat er geen voldoende toezicht op het doelmatige en zuinige verbruik in het leger aanwezig is. Financiën was altijd aan de vitterige kant met die uitgaven.

4791. De **Voorzitter:** Dat is iets anders. Ik bedoel echter, of er van de zijde van de Minister van Financiën of het Departement een soort tegenwerking zou zijn geweest, of dat er remmend zou zijn gewerkt ten aanzien van de doelmatige militaire uitgaven.

A. Dat is mij niet bekend. Financiën is voor ons als militair Departement nooit erg gemakkelijk geweest. Je moest het er, om zo te zeggen, uitwringen. Ik herinner mij niet, dat dat in die tijd speciaal het geval was. Wij zijn wel — het is een beetje moeilijk voor mij dat hier te zeggen — dikwijls erg aan de tand gevoeld door de Staten-Generaal. Wij hebben met onze aanvragen om kredieten veel moeite gehad. Wij konden niet steeds zo precies zeggen, waarvoor wij die kredieten zouden besteden. Dikwijls was het een blanco krediet en dan drong de Kamer er op aan, dat wij precies zouden aangeven voor welke doeleinden wij het zouden uitgeven. Financiën onder de heer *de Geer* is nooit erg gemakkelijk geweest voor wat betreft de militaire uitgaven.

4792. De **Voorzitter:** De Minister van Defensie heeft hier medegedeeld, dat na de afkondiging van de mobilisatie men niet kon zeggen, dat de heer *de Geer* tegenwerkte. Wanneer de Minister van Defensie dan zeide: Ik heb dat en dat nodig, dan werkte hij wel mee.

A. Die herinnering heb ik er ook wel van. Ik kan mij niet herinneren, dat wij in die tijd grote strubbelingen hebben gehad. Vóór de mobilisatie was dat zeker wel het geval.

4793. De **Voorzitter:** Hebt u zelf nog iets mede te delen?

A. Neen, ik heb alles medegedeeld wat in mijn herinnering is opgekomen.

De **Voorzitter:** Het heeft zeer verhelderend gewerkt voor de commissie. Ik dank u voor uw aanwezigheid.

TH. A. APPELS.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN MAANDAG 22 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heer Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

HENDRIK ANTON CORNELIS FABIUS,

oud 69 jaar, wonende te Baarn, gepensionneerd luitenant-generaal, oud-chef van de militaire Inlichtingendienst.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

4794. De **Voorzitter:** Aan het einde van 1939 bent u generaal *van Oorschot* opgevolgd. Kunt u mededelen wanneer dit precies is geweest en welke functie u toen kreeg?

A. Dat is gebeurd na het geval Venlo; zoals u zich wel zult kunnen herinneren, heeft deze zaak nogal wat beroering gegeven. Toen is de generaal *van Oorschot* als chef van de Inlichtingendienst verloochend en heeft men hem gepensionneerd. Er is toen van de kant van Buitenlandse Zaken gevraagd of ik die functie wilde waarnemen; dat heeft de opperbevelhebber mij toen medegedeeld. Mijn functie was chef van G.S.-III, de derde afdeling van de generale staf, die vier afdelingen had: G.S.-III *a, b, c* en *d.*

a. = de Buitenlandse Inlichtingendienst;

b. = de Binnenlandse Inlichtingendienst of veiligheidsdienst;

c. = de censuur, behandelend onder meer ook de Codedienst of de geheime cryptographie.

G.S.-III*d.* was de pers.
Overste *van de Plassche* was het hoofd van G.S.-III*a.*

4795. De **Voorzitter:** Dat was dus de Buitenlandse Inlichtingendienst.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter! (Hetgeen mij wordt gevraagd, kan ik niet onthouden. Krijg ik inzage van hetgeen wordt opgeschreven, dan weet ik wat ik heb gezegd).

4796. De **Voorzitter:** Dat wordt u ter contrôle toegezonden. U is dus opgetreden einde November?

A. 1 December heb ik de dienst overgenomen en op 8 December ben ik bij Koninklijk besluit benoemd en in actieve dienst hersteld.

4797. De **Voorzitter:** Een van de punten, die ik met u wilde bespreken, is de vraag, in hoeverre men de berichtgeving van de toenmalige overste *Sas*, de militaire attaché te Berlijn, niet vertrouwd heeft en er niet op heeft gereageerd. Is u daarin rechtstreeks gemoeid?

A. Gedeeltelijk wel, niet helemaal natuurlijk. U weet, dat generaal *Reynders* een brochure heeft geschreven. Ik heb hem gezegd: Ik sta aan jouw zijde en ik wil je helpen. Ik heb zelf vele mémoires. (Ik ben eens bij de Koningin geweest. Toen had ik ook allerlei paperassen bij mij. Zij zeide toen: Wat heeft u allemaal medegebracht, waarop ik antwoordde: Ik weet niet wat Uwe Majesteit voor vragen zal stellen.) Ik heb de quaestie *Sas* van dichtbij medegemaakt, maar niet alles. Om politieke redenen heb ik er van afgezien dit te publiceren. Ik ben niet op de hoogte van alle bijzonderheden. Ik heb deze quaestie wel van vrij nabij medegemaakt en heb de heer *Sas* zelf gesproken.

4798. De **Voorzitter:** Had u zelf de indruk, dat hij goed was geïnformeerd?

A. Dat is zo'n moeilijk vraagstuk. Het was zo on-Duits wat er gebeurde. Er waren twee mogelijkheden, die ik ook heb doorzien. De ene mogelijkheid was, dat de Duitsers ons een rad voor de ogen wilden draaien en op die manier als het ware probeerden ons een zenuwoorlog aan te doen, en de tweede mogelijkheid was, dat er in de Duitse generale staf — uit Duits oogpunt beschouwd — verraders zaten. Dit was echter zo on-Duits, dat men dat zelfs in die tijd niet zo dadelijk geloofde, of men moest daarvoor doorslaande bewijzen hebben.

12 November 1939 was de eerste keer, dat de aanval van de Duitsers zou loskomen. Te voren is de overste *Sas* hier geweest en zelfs in de Ministerraad verschenen en heeft bij hoog en laag trachten te bezweren, dat het waar was. Het is niet gebeurd. Dit heeft zich in de loop van die tijd drie of vier malen herhaald en er gebeurde niets. Op 12 of 13 November heeft Minister *de Geer* een redevoering gehouden, waarbij gezegd werd, dat er eigenlijk niets aan de hand was. Daarop komt het ten minste in een paar woorden neer.

Het was moeilijk om tegen de heer *Sas* te zeggen: Het is niet waar, en voor *Sas* is het moeilijk geweest, precies aan te geven van wie hij het had. Ik laat ook in het midden of het mijnheer A of B was. Het was zeer on-Duits. De uitdrukkingen, die de heer *Sas* in zijn brief gebruikte, waren afkomstig van kolonel *Oster* en deze waren zo rauw en ruw, dat men geen indruk kon krijgen of het nu comedie of waarheid zou moeten betekenen.

4799. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Waaruit bestond het on-Duitse karakter van de verklaringen?

A. Een Duitser vertelt over het algemeen niets aan een buitenlander en in geen geval een officier van de generale staf. Dat is eigenlijk landverraad en dat is bijna nooit voorgekomen. Ik weet niet, of u dat boek van *Gisevius* kent, maar daar staat het allemaal duidelijk in. Het is ten slotte op heel weinig uitgelopen. Er zijn voortdurend moeilijkheden geweest in de hoge Duitse bevelvoering, waarbij mijnheer *Oster* een belangrijke rol heeft gespeeld, die in de ogen van zijn chefs als een goede Duitser handelde en die toch overal mensen plaatste, die van zijn opvatting waren.

4800. De **Voorzitter:** Men had blijkbaar niet veel oog voor de ideologische tegenstellingen, die in Duitsland konden bestaan?

A. Dat is hoogst ernstig bestudeerd. Ik heb o.m. aan de generaal *van Tricht* de opdracht gegeven uit alle gegevens, die er waren, voor mij een rapport samen te stellen om te kunnen beoordelen, of de Duitsers ons hier opzettelijk een zenuwoorlog aandeden of dat er verraad in het spel zou zijn. Hij is toen tot de conclusie gekomen, dat, aannemende, dat de mogelijkheid bestond, dat *Sas* de dupe was geworden, uit de gegevens niet was af te leiden, wat het was. Dat was de officiële lezing, die toen bij de derde afdeling van de generale staf bestond (althans mijn visie). Je kon niet positief „neen" zeggen en je kon ook niet positief „ja" zeggen. Nu kan men achteraf wel zeggen: Dat hadden jullie allemaal kunnen weten, maar ik ben gegroeid met die Inlichtingendienst, ik ben daar in de vorige oorlog zelf de geestelijke vader van geweest en ik heb een heleboel zaken bekeken en daarom weet ik, dat je wel een conclusie kunt trekken, maar dat die conclusie altijd op goede argumenten moet berusten.

In November 1939 was ik gepensionneerd generaal en woonde ik in Baarn. Toen heb ik (ik weet niet, of het geheim blijft, wat hier wordt gezegd, maar voor het onderzoek kan het geen kwaad) de heer *Visser*, de tegenwoordige burgemeester van den Haag, opgebeld en heb ik hem gezegd: Burgemeester, u neemt mij niet kwalijk, maar ik heb gehoord, dat u doorvertelt, wat u door de commandant van het veldleger in Zeist zou zijn gezegd, dat wij per se door de Duitsers zullen worden aangevallen. Het is hoogst gevaarlijk, dat publiek te maken en ik geef u in minzame overweging — ik ben zoveel ouder

dan u — over dergelijke zaken verder geen opinies te uiten tegenover anderen.

Toen had ik er niets mee te maken. Later ben ik naar den Haag gegaan en heb ik daar mijn licht opgestoken. Over het algemeen waren de mensen zeer zenuwachtig. Ik had toen zelf nog geen opinie. Die is langzamerhand gegroeid. Je kon niet positief zeggen, of *Sas* de dupe was geworden van Duitse machinaties. Het is, als je land aan de rand van de afgrond staat, moeilijk te zeggen, dat het zo was. Na de speech van Minister *de Geer* ben ik van een koude kermis thuisgekomen. Ik meende, dat die niet juist was. In dat boek van *Gisevius* kunnen wij lezen, dat het eerst 4 dagen is uitgesteld, daarna een week en daarna 6 maanden. Ik weet niet, of dat waar is.

4801. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** De feiten hebben dit wel enigszins uitgewezen.

A. Ik weet niet of de aanval viermaal is uitgesteld. Dat staat in dat boek; ik kan niet beoordelen of dit juist is.

4802. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Er waren toch troepenconcentraties aan de Nederlandse grens?

A. Die zijn er altijd in tijd van oorlog; dat is zeer gewoon.

4803. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Er was in ieder geval een en ander aan de grens te merken, waaruit de conclusie kon worden getrokken, dat er een aanval zou komen.

A. Wanneer twee grote Mogendheden als Engeland en Duitsland met elkaar in oorlog zijn, zullen zij altijd troepen aan hun grens hebben. Elke generale staf moet er op bedacht zijn, dat de tegenpartij op een bepaald moment op een bepaald punt een actie zal ondernemen. Dan moet men in staat zijn op dat punt in te grijpen. Dat er dus Duitse troepenconcentraties bij onze grens waren, zegt niet veel. Het is heel logisch en begrijpelijk, dat de Duitse troepen, die de Nederlandse grens zijn overgegaan, de gedachte hadden, dat de Engelsen in ons land waren geland. Tegen de Duitse troepen was gezegd, dat de Engelsen van plan waren het Nederlandse grondgebied te schenden. Het wachten was op het bevel van *Hitler* om tot de aanval over te gaan. Als dat bevel niet kwam, dan dacht men, dat er niets gebeurd was en dat de aanval niet doorging, omdat de Engelsen niet in Nederland waren geland. Toen op 10 Mei 1940 dat bevel wèl kwam, hadden de Duitse troepen het gevoel, dat de Engelsen het grondgebied van Nederland hadden geschonden en dat zij de Nederlanders tegen de Engelsen te hulp kwamen.

Het is niet gemakkelijk voor iemand, die dit niet heeft medegemaakt, om de geheimen van de Inlichtingendienst te begrijpen. In mijn eerste diensttijd op dit gebied, zei mijn chef, tweede souschef van de staf, eens tegen mij: ik hoor, dat dit en dat waar is. Waar hebt u dat vandaan, vroeg ik. Dat kan ik niet zeggen, antwoordde hij. Ik zeide toen: als u mij dit niet kan zeggen, kan ik niet met u samenwerken. Hij zeide: als het bericht van vier of vijf kanten komt, zal het wel waar zijn. Mijn standpunt was juist, dat als in die tijd van verschillende kanten dergelijke berichten werden gelanceerd, men —gezien de Duitse methode, die toen werd gevolgd — er bijna wel zeker van kon zijn, dat het bewuste bericht *niet* waar was, maar dat men er opzettelijk voor zorgde, dat een dergelijk bericht ons van vele kanten zou bereiken, ten einde ons te misleiden en te intimideren.

4804. De **Voorzitter:** U hebt gezegd, dat u die radiorede van de heer *de Geer* niet erg gelukkig vond. Maar diende die rede niet om ons figuur tegenover de Duitsers te redden?

A. Ik heb zeer veel aantekeningen over het optreden van de heer *de Geer*. Die had van militaire zaken in het geheel geen verstand; hij was a-militair. Van strategie weet ik niets af, zei hij, maar ik begrijp niet wat de Duitsers er aan zouden hebben ons land binnen te vallen. Dat was zijn theorie tegenover mij.

4805. De **Voorzitter:** Hij vond, dat een inval van Duitsland in Nederland voor Duitsland een veel groter economisch nadeel medebracht; dat heeft hij mij in die tijd gezegd.

A. Dat was het ook. Ik heb tegen mijn officieren gezegd: als de Duitsers de krankzinnigheid hebben Nederland binnen te vallen, dan hebben zij voor vier of maanden eten en dan is het op, maar dan hebben zij hun internationale prestige vergooid. Zij hadden een direct voordeel, maar een indirect nadeel. Aan de andere kant had de Nederlandse Regering op een dusdanige schaal grondstoffen en voedsel bij elkaar gebracht, dat het voor de Duitsers haast een invite was om te komen. Hierbij komt men aan het zeer moeilijke vraagstuk of men zijn oorlogsvoorraden in het buitenland dan wel in het eigen land moet opslaan.

4806. De **Voorzitter:** Wat de quaestie betreft in hoeverre men hier in Nederland bij de legerleiding de berichten en mededelingen uit Berlijn geloofwaardig achtte, heb ik hier voor mij een rapport, dat door de toenmalige majoor der infanterie *dr. Somer* later aan de Regering te Londen is uitgebracht. Op blz. 2 van dat rapport staat het volgende:

> „Ondanks deze alarmeering waren generaal *Reynders* en overste *van de Plassche* niet overtuigd van de juistheid der berichtgeving van majoor *Sas* en werd over die berichtgeving smalend gesproken. Toen een Duitse aanval in den nacht van 12/13 November uitbleef, werd de stemming tegenover majoor *Sas* er niet beter op.
>
> Laatstgenoemde, die als voornaamste bron voor zijn berichtgeving beschikte over een kolonel van het Duitse Ministerie van Oorlog, werd na 10 November niet meer au serieux genomen."

Herinnert u zich dat? Is dat juist?

A. De eerste dreiging is in November geweest. Toen was ik er nog niet.

4807. De **Voorzitter:** En later?

A. Ik heb zelf kolonel *Sas* bij mij ontboden en heb met hem zitten praten om zijn gemoed meer in evenwicht te brengen. De heer *Sas* had het gevoel, dat hij niet werd begrepen en niet het vertrouwen had en dat men het niet voor ernst opnam. Hij was daardoor zeer nerveus. Ik heb hem toen uitgelegd, dat het buitengewoon moeilijk is om definitief een oordeel te vellen en dat hij dat niet zo ernstig moest opnemen. Hij schreef b.v. zulke berichten, die hij van *Hans Oster* kreeg, als: „De roverhoofdman is op weg naar het Westen". Dergelijke berichten werden dan een beetje smalend opgenomen. Ik ben er wel van overtuigd, dat er ogenblikken zijn geweest, dat zijn berichtgeving niet ten volle naar waarde werd getaxeerd.

4808. De **Voorzitter:** Hebt u persoonlijk wel eens generaal *Reynders* over hem horen spreken?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

4809. De **Voorzitter:** In welke zin?

A. In die zin, dat hij hem overdreven en nerveus vond. Volgens de verhalen is hij bij *dr. Colijn* binnengelopen zonder te kloppen.

De **Voorzitter:** Dat heeft hij ontkend.

A. Dat weet ik niet.

4810. De **Voorzitter:** U heeft wel medegemaakt, dat generaal *Reynders* er over sprak in die zin, dat hij het niet geloofwaardig vond?

A. Hij sprak hierover geregeld met mij. Wij bespraken veel of het mogelijk of niet mogelijk was en wij zijn nooit tot een positieve conclusie gekomen. Toen 12 April van *Sas* het bericht binnenkwam, dat de aanval 12 Mei zou plaats hebben — naderhand is nog gezegd 9 Mei en toen 10 Mei — heb ik anderhalve week daarna door middel van een andere bron, van een vrouw van een Duitse stafofficier, een bericht gekregen, dat precies hetzelfde was als van *Sas*. Wij waren er destijds — generaal *Reijnders* was weg — op voorbereid, dat het waar *kon* zijn. Men moet echter in dergelijke omstandigheden er wel degelijk voor zorgen, dat de omgeving niet nerveus wordt. Dat was ten slotte de grote strijd, die zich heeft ontwikkeld tussen de heer *Somer* en de overste *van de Plassche*. Laatstgenoemde zeide wel: Er gebeurt niets. Ik was er niet van overtuigd, dat de heer *van de Plassche* de mogelijkheid zo goed onder ogen zag. Hij praatte er min of meer geringschattend over. Dit maakte de heer *Somer* zeer boos. Hij en kapitein *Römer* zijn nog bij mij geweest om er over te praten; ik heb hen toen gesust. Als je land aan de afgrond staat, maak je geen ruzie, heb ik gezegd.

4811. De **Voorzitter:** Stond de heer *Somer* onder de heer *van de Plassche?*

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter! Zij konden het niet zo goed met elkander vinden.

De **Voorzitter:** Dit blijkt ook uit het rapport, dat wij hier hebben.

A. Gelukkig, dat ik geen verkeerde dingen heb gezegd.

4812. De **Voorzitter:** Kunt u nog iets mededelen over het volgende. Er is hier als grief naar voren gebracht, dat de opperbevelhebber *Reynders* aan een officier van het bureau „Inlichtingen" opdracht zou hebben gegeven, geen volledige inlichtingen meer te verstrekken aan Hare Majesteit de Koningin en/of de Minister van Defensie. Is dit vóór uw tijd geweest?

A. Ik heb het idee, dat het uit de Novembertijd stamt. Ik heb er wel over horen praten. Generaal *Reynders* heeft mij eens verteld, dat de heer *Sas* naar de Koningin wilde en hij heeft er voor gewaarschuwd, dat de heer *Sas* in een overspannen zenuwtoestand verkeerde. Meer weet ik er niet van.

4813. De **Voorzitter:** Wij hebben dezer dagen ook gesproken over een quaestie, die samenhangt met de Meidagen. Er zou in west-Duitsland in de omgeving van Osnabrück een pantserdivisie of een dergelijke eenheid hebben klaargestaan om door te stoten in de richting van de Moerdijk. Kunt u daar iets over mededelen?

A. Daar weet ik heel veel van. De quaestie is de volgende:
In de tijd, dat de generaal *Reynders* — dit houdt rechtstreeks verband met het krijgsbeleid — nog opperbevelhebber was, hebben wij van de militaire attaché in Berlijn, de majoor *Sas*, de opmars van het Duitse leger gekregen. Wij waren dus behoorlijk ingelicht, maar wij wisten toen natuurlijk niet of het waar was of niet. Die opmars van het Duitse leger in Nederland behelsde het volgende. Er zou in Nederland worden opgerukt met een groep in het noorden, een groep ten noorden van de Rijn en een groep door Brabant. De groep, die door Brabant zou oprukken, zou de hoofdgroep zijn en die zou, ongeacht de eventuele tegenslagen of vorderingen, die de groepen ten noorden van de rivieren zouden hebben, zelfstandig moeten doortasten om zo spoedig mogelijk het hart des lands, Rotterdam, te kunnen bereiken. Dat bericht heeft mij, ik meen, in Januari bereikt en ik heb daarover een lang gesprek met generaal *Reynders* gehad. Het leek ons uit een oud-militair oogpunt — toen was er immers nog niets bekend van die luchtlandingstroepen — een enigszins gewaagde onderneming. Wanneer men door Brabant en Limburg naar de Moerdijk doorstoot, terwijl het verenigde Franse en Engelse leger in Brabant voortdurend de linkerflank bedreigt, en men moet een brede rivier over — wij wisten toen nog niet, dat de Moerdijkbrug niet zou springen —, dan is dat een buitengewoon moeilijke operatie. Wij namen toenmaals nog aan, dat het Franse en Engelse leger goed waren. Ik heb met onze militaire attaché in Frankrijk wel eens verschil van opinie hierover gehad. Iedereen gaf zo hoog op van het Franse leger, dat zo goed zou zijn. Ik heb tegen hem gezegd: u moet mij niet kwalijk nemen, maar òf het Franse leger deugt niet òf *Gamelin* deugt niet; er hokt iets, er is iets niet in orde. Ik heb een rapport over deze Duitse opmars bij de generaal *Reynders* ingeleverd, maar dat is naderhand nooit meer ter sprake gekomen. Het heeft, naar ik meen, in de brandkast van de opperbevelhebber gelegen en als ik goed ben ingelicht, heeft de opvolger van de generaal *Reynders* het zelfs nooit gezien.

4814. De **Voorzitter:** Achtte u het niet op uw weg gelegen de aandacht van de nieuwe opperbevelhebber daarop te vestigen?

A. Neen, dat was heel moeilijk. Je hebt zowel in het particuliere als in het ambtelijke leven altijd omstandigheden, waarbij je moet oppassen, dat je je bevoegdheid niet te buiten gaat, omdat een ander dat kwalijk neemt.

De **Voorzitter:** Dit was toch een zeer waardevol gegeven, als het waar was.

A. Ik heb natuurlijk nooit kunnen veronderstellen, dat hij het niet zou lezen. Ik dacht, dat, als de opperbevelhebber de dienst overgaf aan een ander, hij wel op deze papieren zou wijzen.
Mij werd heel weinig advies gevraagd. Een van de eerste beginselen is, dat de inlichtingendienst zich niet met de operaties moet bemoeien. Ik was in die functie ingevallen en ik heb daar een enorme hoeveelheid werk verricht in verband met het vraagstuk van de staat van oorlog en van beleg. Ik heb toen zeer vele moeilijkheden langs mij heen laten gaan, die ik niet kon veronderstellen of bevroeden.

4815. De **Voorzitter:** Maar dat was toch wel een buitengewoon cardinaal punt, vooral, omdat toen de Moerdijk met omgeving eigenlijk niet in het eerste front lag en overigens een zeer belangrijk object was!

A. Achteraf geredeneerd wel, maar in mijn positie toen, was dit niet zo. Men moet niet vergeten, dat de berichten van *Sas* in de regel aan de autoriteiten werden doorgezonden en dat ik bij het algemeen hoofdkwartier een zeer eigenaardige positie had. Ik was op de opperbevelhebber na verreweg de oudste. Ik was in die functie ingevallen. Ik heb tegen de generaal *Reynders* gezegd: „Ik heb mijn carrière reeds gemaakt; ik kan gemakkelijk met iedereen praten; ik zal proberen alle moeilijkheden en ruzies op te lossen." Met de een moet men voorzichtiger zijn dan met de ander. Ik had het gevoel, dat, wanneer ik mij met de bevelvoering ging bemoeien, zulks verkeerd was.

4816. De **Voorzitter:** Maar u had toch aan de opperbevelhebber kunnen vragen of kunnen laten vragen, of hij van dat belangrijke rapport had kennis genomen?

A. Dat kunt u achteraf zeggen; dat hangt van de manier af, waarop men met elkaar omgaat. De opperbevelhebber stelde zich m.i. op het standpunt: als ik wat weten wil, vraag ik het. Aan mij heeft hij nooit heel veel gevraagd. Het gevolg is geweest, dat ik niet meer zei dan nodig was. [1])

4817. De **Voorzitter:** Hebt u destijds vernomen, dat de Duitse militaire attaché in de buurt van de Moerdijk is aangetroffen, terwijl hij daar photo's maakte? Het is toch opvallend, dat men daaruit geen conclusies heeft getrokken, vooral omdat men dergelijke inlichtingen had ontvangen?

A. Daar weet ik niets van. Wel weet ik, dat de Duitsers overal spionneerden en photo's maakten. Elke Duitser was verplicht voor de Reichgemeinschaft aan het vaderland te berichten wat hij gezien had. Bij de Grebbelinie hebben zij twee weken te voren het gehele terrein verkend. Daarom heb ik juist als een dolleman rondgelopen om gedaan te krijgen, dat de staat van beleg werd afgekondigd. Maar dat wilde de Regering, o.a. de Minister van Justitie, niet.

4818. De **Voorzitter:** Als men spionneert en alle mogelijke dingen doet op een punt, waarvan kan worden aangenomen, dat het niet in het eerste front ligt, dan is het toch vanzelfsprekend, dat daaruit conclusies worden getrokken!

A. Als dat verhaal waar is.

De **Voorzitter:** Dat schijnt een feit te zijn.

A. Er is o.a. door de commandant veldleger een order uitgegeven, dat spionnen op heterdaad betrapt, stante pede moesten worden gefusilleerd. Men kan echter niet aan iemands gezicht zien of hij een spion is.

De **Voorzitter:** Maar het betrof hier de Duitse militaire attaché, die op die manier bij de Moerdijk werd aangetroffen!

A. Die reed het gehele land door.

4819. De **Voorzitter:** Als men deze gegevens neemt, dan is het toch opvallend, dat hij dit deed niet bij de grens, maar in het achterland, bij de Moerdijk, de sleutel van de vesting Holland.

A. Ik weet niet waar dat bericht vandaan is gekomen en of het waar is.

4820. De **Voorzitter:** De omgeving van de opperbevelhebber zal toch wel kennis genomen hebben van dat rapport, dat u destijds hebt ingediend?

A. Dat weet ik niet.

4821. De **Voorzitter:** Of zal generaal *Reynders* dit uitsluitend met generaal *Carstens* hebben besproken?

A. Naderhand, toen de Duitsers hier waren, heb ik gehoord, dat het rapport niet bekend was. Ik heb er, zover ik mij herinner, nooit met hem over gesproken. Ik heb zelf voor generaal *Reynders* een ontwerp gemaakt, hoe men de aanval van Duitse zijde op Nederland

[1]) N.B. Na de aanvaarding vroeg ik de generaal-majoor baron van Voorst tot Voorst, wat er gebeuren ging, waarop ik ten antwoord kreeg: De opperbevelhebber wil zelfstandig beslissen en vraagt mij ook niet om advies. (Noot door getuige later toegevoegd.)

zou doen. Het is echter verschrikkelijk moeilijk. De afdeling operatie en de afdeling inlichtingen hebben altijd ruzie met elkaar gehad in alle legers. Als de nood aan de man komt zeggen zij: Hoe is het?, en dan zeggen zij weer: Wij kunnen het wel zonder jullie. Ik heb dit trachten te voorkomen. Het is niet zo eenvoudig om te zeggen, dat het gemakkelijk is. Het was ons bekend, dat *Otzen* een permit had om te reizen: dan naar Groningen, dan naar Brabant, hetgeen hem vanwege de Regering niet verboden mocht worden. Die mensen konden vrij reizen. Inderdaad heb ik later bij de Regering op het Departement van Justitie 22 punten voorgelegd in het belang van de landsveiligheid, dat zij dat zou veranderen. De Minister van Justitie heeft toen gezegd: Ik ga volkomen met u mede. Er had o.a. moeten worden verboden, dat buitenlanders vrij mochten reizen. Men kon als particulier zelfs langs de inundaties rijden.

Men moet echter niet bij personen de schuld van iets zoeken; de schuld ligt bij het gehele Nederlandse volk en is te wijten aan de a-militaire toestand, waarin wij hebben verkeerd en waarvan het leger heeft getracht te maken wat er van te maken was.

4822. De **Voorzitter:** Dat is niet aan de orde. De personen hebben zich beschikbaar gesteld. Wij hadden een leger van, zeg 300 000 man. Er was misschien een beperkte bewapening. Maar de legerleiding, de generaals, hadden de verantwoordelijkheid op zich genomen. Nu heb ik gevraagd: Als dergelijke gegevens, zulke belangrijke rapporten, zijn binnengekomen, dan is er toch een grote lacune in het opperbevel, wanneer de eerste opperbevelhebber daar wel kennis van heeft genomen en de latere opperbevelhebber, die het in de Meidagen moest doen, er niets van heeft geweten! Daarvan kan men wel degelijk, afgezien van hetgeen het Nederlandse volk ten aanzien van de defensie heeft gedacht en gedaan, iemand een grief maken. Het is echter misschien niet opportuun, daarop thans verder in te gaan. Wat mij wel interesseert is, iets van u te vernemen over de staat van oorlog en beleg en de toepassing van de Oorlogswet. De staat van beleg is niet afgekondigd vóór April 1940, wel voor een bepaald gedeelte van het land. Ik hoorde van u, dat u daarover eisen heeft gesteld. Het is mij opgevallen, dat u ze bij de Minister van Justitie naar voren hebt gebracht. Nu is mijn vraag: Hoe stond de Minister van Defensie, waaronder u ressorteerde, tegenover al deze vraagstukken?

A. Dat heb ik niet persoonlijk medegemaakt, maar van horen zeggen. In plaats dat de Minister van Defensie de steun van generaal *Reynders* is geweest, heeft hij hem in de steek gelaten. Die indruk heb ik gekregen. Ik heb de indruk gekregen, dat de Minister van Defensie te veel opperbevelhebber op zich zelf wilde zijn.

Nu komen wij op het terrein van de staatsrechtelijke positie van de opperbevelhebber. De generaal *Bosboom* heeft daarover een boek geschreven: „In moeilijke omstandigheden". Daarin zegt hij, hoe men als Minister van Defensie moet optreden, wanneer er oorlog uitbreekt. Is er een opperbevelhebber, dan moet men zich op de achtergrond houden, dan is men eigenlijk de uitvoerder van de administratieve maatregelen. Maar wanneer een opperbevelhebber — prof. *Eigeman* heeft daar een boek over geschreven — een bepaalde lijn van verdediging in zijn hoofd heeft en de Minister van Defensie is het daar niet mee eens, dan krijgen wij precies hetzelfde, wat wij indertijd gehad hebben met de generaal *Snijders*. Dan krijgt men dus een gebrek aan vertrouwen, wat een van de grootste gevaren is. Toen ik kwam, heb ik tegen de generaal *Reynders* gezegd: Laat ik namens de opperbevelhebber praten. Ik ben oud, ik ben gepensionneerd, ik kan tegen iedereen zeggen, wat ik wil, ik word door iedereen binnengelaten en ik zal proberen het in orde te maken. Er was verschil van inzicht. Naar mijn gevoelen was er eenvoudig een wantrouwen tegenover de opperbevelhebber. Ik weet niet waarom, want het is een hoogst fatsoenlijk man. Dan was er ook die quaestie van de staat van oorlog en beleg. Bij de gehele landsverdediging was er op gerekend, dat, wanneer de mobilisatie zou worden afgekondigd, ook de staat van beleg zou worden afgekondigd. Men is aan handen en voeten gebonden, wanneer dat niet gebeurt. Ik heb gedacht: laat ik eens met verschillende bureaux gaan praten en eerst die quaestie van de staat van beleg in orde maken. Ik heb daaraan twee maanden werk gehad. Ik heb het niet alleen gedaan; anderen hebben er aan medegewerkt. De Regering had van die staat van beleg, naar mijn mening — het klinkt misschien een beetje kras —, heel weinig begrip. De Minister-President zelf zei, dat hij van militaire zaken helemaal geen verstand had.

De **Voorzitter:** Dat sloeg waarschijnlijk meer op het strategisch beleid. Hij was een financiële specialist. Men kan niet alles tegelijk zijn.

A. Men kan het het leger niet kwalijk nemen, dat het niet erg vóór die Minister-President was. Hij heeft zelf tegen mij gezegd: Ik heb van strategie helemaal geen verstand en ik begrijp niet, wat er voor redenen voor de Duitsers zouden zijn ons land aan te vallen.

4823. De **Voorzitter:** Dat laatste is een beleidsquaestie, hoe men dat apprecieert.

Ik zou u nu willen vragen, of u een indruk hebt over de volgende aangelegenheid. De Minister van Defensie heeft ons hier verklaard, dat, nadat eenmaal de mobilisatie was afgekondigd, de Minister-President op dit gebied zeer beslist niet remmend heeft gewerkt. Vóór de mobilisatie dacht de heer *de Geer* niet erg militair, maar na de mobilisatie heeft hij volgens de verklaring van de Minister van Defensie niet remmend gewerkt.

A. Ik weet niet, wat de generaal *Reynders* heeft verklaard, maar hij heeft mij verklaard, dat de gelden hem heel schaars werden toebedeeld.

4824. De **Voorzitter:** Was dat in de jaren 1939, 1940?

A. Ja. De Fransen vonden, dat zij met hun stellingen van Givet over Namen naar Antwerpen op de linkervleugel moesten aanleunen aan de Mark in Breda. Zij vonden, dat het eigenlijk op onze weg lag — en daarmee ben ik het ook eens — daar verdedigingswerken aan te leggen. Hier komen wij aan een heel moeilijk punt. Zonder de neutraliteit op te geven, hadden wij toch begrip voor wat de anderen wilden. Toen heb ik tegen de generaal *Reynders* gezegd: als wij onze Peel-Raamstelling moeten ontruimen, moeten wij in de rug stellingen hebben, die als opnamestellingen kunnen fungeren om het leger hier en daar een repos te geven. De generaal *Reynders* was die mening eveneens toegedaan, maar zei, dat hij daarvoor geen geld loskreeg. Het in de laatste jaren ruimer toevloeien van middelen was eigenlijk geheel gericht op het hebben van één stelling. Ik heb ook in een stuk, gericht aan de procureur-fiscaal te Amsterdam, geschreven, dat, als men tien Nederlandse generaals de opdracht geeft met gebrekkige middelen het land te verdedigen, men dan tien verschillende oplossingen krijgt, juist omdat die middelen niet goed en deugdelijk zijn. Er was in ons leger letterlijk van alles te weinig: te weinig kader, te weinig mensen, te weinig munitie, te weinig oefening, veel te weinig materieel, enz., enz.

4825. De **Voorzitter:** Men kan het zo stellen, dat men zegt: hoe kon men met hetgeen nu eenmaal aanwezig was, als de oorlog eenmaal uitgebroken mocht zijn, de geallieerde zaak het beste dienen? Dan zal misschien de ene groep zeggen: met wat wij hebben, kunnen wij alleen het hart van het land verdedigen, wij moeten aan de verdediging van Brabant niet te veel doen, terwijl een andere groep kan zeggen: wij moeten juist in Brabant de opmars tegenhouden.

A. Ik ben het met de tweede groep eens; die oplossing is veel genialer en vereist veel meer durf. Daarbij treedt ook op de voorgrond de overgang van de neutraliteitstoestand in het bondgenootschappelijk leger. Ik was daarvan voorstander en ben het nog. Dit plan is echter door de opvolger van de generaal *Reynders* volkomen prijsgegeven.

4826. De **Voorzitter:** De stelling, die de eerste opperbevelhebber had geprojecteerd, vond u die strategisch wel erg gelukkig? Ik denk met name aan het niet aangeleund zijn van de zuidelijke vleugel. Zoals u bekend zal zijn, hield de Peel-Raamstelling aan de Belgische grens bij een grenspaaltje op; dan kwam er gedurende 30 à 40 km niets, want het Belgische leger, dat ons inziens aan het verlengde van de Zuid Willemsvaart front had moeten maken, stond eerst opgesteld aan het Albertkanaal. Naar mijn gevoel kreeg men dus deze merkwaardige constructie, dat men van de ene kant redeneerde: het veldleger is niet sterk genoeg om tegen de overmachtige Duitsers in het open veld te kunnen opereren, dus wij gaan een stelling betrekken; maar dan komt men plotseling aan het einde van die stelling toch in het open veld terecht en moet men toch met dat geweldige overmachtige Duitse leger de strijd aanbinden in het open veld!

A. Er was voor mij geen reden hierop verder in te gaan, omdat de nieuwe opperbevelhebber de Peel-Raamstelling voor het grootste gedeelte zou opgeven. Wat u besprak, is gebeurd in de tijd van de generaal *Reynders*. Als men slechts over 6 of 8 divisies beschikt, kan men nu eenmaal niet met een enorme macht optreden. In die omstandigheden was dat zeer gewoon en die berichten van de majoor *Sas* brachten in de stelling van de generaal *Reynders* geen verschil.

4827. De **Voorzitter:** Maar wat zegt u van het bezwaar, dat aan het einde van die stelling de zaak plotseling geheel in de lucht hing?

A. Dat zelfde probleem heb ik met de Belgische militaire attaché behandeld en ik heb tegen hem gezegd: zegt u tegen uw generaal, dat de opstelling van het Belgische leger volkomen verkeerd is, dat er niets van deugt. Toen zei hij tegen mij: gaat u dat zelf maar zeggen, want die man kan in het geheel geen critiek hebben.

Maar wij konden toch geen afspraak maken om België te dwingen het op een andere manier te doen. Bij de oorlogvoering en de omstandigheden, waarin wij waren, kunnen wij achteraf nooit positief zeggen, dat het anders zou zijn gelopen.

De Franse generaal *Mittelhauser*, die bij mij is geweest, heeft mij gevraagd: Vous n'allez pas me laisser dans cette sourcière? en gezegd: Ik ga maar zou gauw mogelijk weg.

Ik ben persoonlijk er altijd een tegenstander van geweest, dat overal wàt werd verdedigd. Ik was positief tegen één stelling bij de Grebbe. Ik heb gezegd, dat elke weldenkende generaal met een beetje verstand moet weten en begrijpen, dat in zo'n klein land als het onze men per se moet kunnen terugtrekken op andere punten. Dit is de grote reden, waarom men generaal *Reynders* heeft laten vallen. Het is niet gek, dat generaal *Reynders* eveneens zo dacht. Maar hij kon het geld er niet voor krijgen. U zegt: De heer *de Geer* is geen rem geweest. Ik weet niet hoeveel het had gekost. Als ik de zaak had moeten regelen, had ik gezegd: Wij geven aan de opperbevelhebber 100 of 200 millioen om de zaak in te richten zoals hij het wil. Maar de Minister van Defensie ging kijken, hoe hij het vond.

4828. De **Voorzitter:** Vindt u dat verkeerd?

A. Dat kan verkeerd zijn. Men moet een opperbevelhebber zijn vertrouwen geven en hem zijn gang laten gaan. Maar als men het vertrouwen geeft en men gaat dan in de stellingen aan de commandant van het veldleger vragen: wat vindt u er van, dan is dit verkeerd. Men heeft als militair geleerd, dat men moet handelen volgens de orders en dat men er zich niet tegen moet verzetten. Als men op een gegeven moment naar Wageningen rijdt en men vraagt: Wat vindt u er van, en men gaat er een critisch debat van maken, dan is dit verkeerd.

4829. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het kan ook geweest zijn, dat de Minister daar op bezoek was en zich wilde oriënteren.

A. Dat kan ik niet beoordelen. Ik weet wel, dat de opperbevelhebber is ontslagen en dat op dezelfde dag ook de generaal *Carstens* is vervangen. Dat kan ik niet anders taxeren dan met nul. Het is krachtig gezegd, maar ik mag het ter verdediging van hem, voor wie ik pleit, zeggen. Als de opperbevelhebber weggaat en men haalt ter vervanging van de chef van de generale staf er gelijktijdig iemand in, die buiten de wrijvingen heeft gestaan, dan is dat onbegrijpelijk. [1])

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen** Die nul komt, volgens u, zeker toe aan de gehele Regering, indien u de houding van de Regering wilt taxeren.

A. Als men de Minister van Defensie als zodanig neemt.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** De Minister van Defensie stond niet alleen.

4830. De **Voorzitter:** U verliest uit het oog, dat generaal *Winkelman* toch ook een van de zeer vooraanstaande officieren is geweest en dat het bij de benoeming tot chef van de generale staf tussen generaal *Reynders* en generaal *Winkelman* is gegaan. Generaal *Reynders* is het toen geworden. *Winkelman* moet dus wel een knap officier zijn geweest.

A. Maar daarom behoeft men het niet met hem eens te zijn.

4831. De **Voorzitter:** De vraag is, of het stel, dat in de plaats is gekomen van de heren *Reynders* en *Carstens,* berekend was voor zijn taak.

A. Men wist, dat wij aan de rand van de oorlog stonden.

De **Voorzitter:** Het is een quaestie van appreciatie, van beleid.

A. Dat is niet met pro of contra te beoordelen. Daarom kom ik tot cijfers. (Nul.)

[1]) **N.B.** De capaciteiten van de persoon zou ik niet gaarne kleineren. (Noot toegevoegd door de getuige.)

4832. De **Voorzitter:** U hebt gezegd, dat de Belgen hun opstelling verkeerd hadden gekozen en dat u hebt geprobeerd dat te redresseren. Moest er, toen dat niet gelukte, tegen onze stelling, onaangeleund als zij was, niet op zijn minst ernstig bezwaar worden gemaakt?

A. Ik ben geen stellingman. Ik ben van huis uit huzaar. Ik heb mijn officieren altijd geleerd: een klein leger moet in de ruimte blijven, dat moet beweeglijk blijven.

4833. De **Voorzitter:** Ik kan mij dat indenken. Maar als men nu eenmaal, gezien de geweldige overmacht van de vijand, tot de conclusie is gekomen, dat het veldleger niet zonder meer in het veld kan opereren en men zegt: Nu moeten wij een stelling maken van de Zuiderzee naar de Belgische grens, is het dan niet vrij zonderling, dat men eindigt bij een grenspaaltje, dat men daar een zak van 40 km heeft en dat men daar toch in het open veld terechtkomt?

A. Dat kon niet anders. Wanneer er op een km² 10 000 mensen wonen of 100 weerbare mannen, dan wonen er op een gebied van 10 km lang en 10 km breed 10^2 maal zoveel weerbare mannen. Wij konden met een klein leger nooit al die stellingen bezetten en dus moesten wij onze vleugel in de ruimte aanleunen. Het was de grief, die ik tegen de heer *Diepenrijckx* heb geuit, dat de Belgen niet begrepen, dat zij onze vleugel moesten aanleunen. Ik heb getracht ondershands, zonder er een officieel tintje aan te geven, dit de Belgen te doen begrijpen. Zij hadden hun leger in een grote kring opgesteld. Ik heb gezegd: de Duitsers breken door bij het fort Eben-Emael. Dat is ook op 10 of 11 Mei gebeurd en toen lag de hele Belgische landsverdediging onderstboven. Men moet wat durven, wanneer men te weinig troepen, te weinig kanonnen, te weinig luchtstrijdkrachten, te weinig oefening en te weinig officieren heeft. Dan moet men zeggen: Nu waag ik het er op. Als generaal *Reynders* of generaal A — laat ik niet te veel namen noemen — zegt: Ik waag het, en een ander zegt: Ik mag niets wagen, dan houd ik het op degene, die wel wat waagt, gelet op het spreekwoord: Wie waagt, die wint. Ik heb de vaste overtuiging gehad, dat zij er bij de Grebbelinie in een paar dagen doorheen zouden breken. De Grebbelinie alleen had voor mij geen waarde. Toen ik dat met een toegevoegd officier besprak, zei ik: Ga dat aan de opperbevelhebber vertellen; hij luistert misschien meer naar u dan naar mij.

4834. De **Voorzitter:** Hebt u nog iets toe te voegen aan uw opmerkingen over de staat van beleg?

A. Dat is mijn belangrijkste werk geweest. Toen ik in den Haag kwam, heb ik bemerkt, dat er alle mogelijke moeilijkheden waren. Toen heb ik aan de generaal *Reynders* voorgesteld: Laat mij dat opknappen; als ik namens de opperbevelhebber mag spreken, kan ik het wel in orde maken. Dat is mij niet dadelijk gelukt. Het heeft te lang geduurd. Het gevolg daarvan is geweest, dat ik mij de haren uit het hoofd heb getrokken. Ik had met de vuist op tafel moeten slaan en moeten zeggen: het moet veranderen. Ik heb daarover ook zeer belangrijke besprekingen met Hare Majesteit gevoerd, maar die blijft er buiten.

De **Voorzitter:** Dat wilde ik juist zeggen.

A. De Regering heeft een wet tot wijziging van de staat van oorlog en beleg ingediend. Die wet sproot naar mijn mening voor een groot gedeelte voort uit de angst van de Ministers om hun bevoegdheden af te geven. De ene Minister wilde geen afstand doen van zijn bestuurlijke politie, een andere Minister wilde geen afstand doen van zijn grensbewaking en een derde Minister wilde geen afstand doen van zijn toezicht op de radio.

In die omstandigheden ben ik gekomen. Ik heb aan vele Ministers een bezoek gebracht. Ik ben begonnen bij Minister *van Kleffens.* Het geval Venlo is iets verschrikkelijks, zei hij. Ik zeide: het is gewoon een indice, dat de Duitsers, als zij oorlog tegen ons gaan voeren, het geval Venlo zullen gebruiken om aan te geven, dat wij daar iets hebben gedaan, wat hun niet bevalt. Daarom geven zij ook geen antwoord. Toen heeft de heer *van Kleffens* gezegd: gaat u eens met Minister *Gerbrandy* praten. Ik ben toen bij Minister *Gerbrandy* geweest. Die was ook voor een wijziging van de staat van oorlog en beleg. Hij wilde de bevoegdheden aan het militaire gezag eigenlijk naar behoefte geven. Bij die gelegenheid was het ook, dat hij tegen mij zeide: wat binnen de grenzen van het land gebeurt, behoort tot mijn Departement. Ik heb toen tegen hem gezegd: Excellentie, als de staat van beleg niet wordt afgekondigd en het gevaar steeds groter wordt, dan krijgt men de toestand, dat de Regering op het aller-

laatste ogenblik tegen de opperbevelhebber zegt: nu u en dan is het te laat.

4835. De **Voorzitter:** Wat was uw bezwaar tegen de wijziging van de Oorlogswet?

A. Die wijziging is niet doorgegaan, dank zij het zuivere en heldere oordeel van de Raad van State. Maar de Regering heeft het wetsontwerp bij de Raad van State ingediend; zij wilde dit wetsontwerp, ook de Minister van Defensie. Ik ben in het geheel geen oorlogszuchtig man of een militarist. Wat ik hier zeg, moge misschien wat hard klinken, maar u moet zich eens voorstellen wat een indruk dit maakte op degenen, die met deze zaak voortdurend bezig waren, toen men na drie maanden delibereren een dergelijk wetsontwerp om advies aan de Raad van State zond. Er is geen wetsontwerp in ons Nederlands staatsrecht zó afgekraakt als dit wetsontwerp!

Wat moest er toen verder gebeuren? Ik ben toen naar enige procureurs-generaal gegaan en heb tegen hen gezegd: laten wij in hemelsnaam niet kijken naar hetgeen er voor wettelijke bepalingen worden gemaakt, maar laten wij gaan doen wat nodig is. Alle procureurs-generaal met wie ik heb gesproken, waren van de noodzakelijkheid daarvan eveneens overtuigd. Ik ben vervolgens naar mijnheer *de Visser* in Arnhem gegaan en heb hem voorgesteld mij in staat te stellen aanwezig te zijn op de wekelijkse vergaderingen, die door de procureurs-generaal werden gehouden. Ik had dit ook met de Minister van Justitie afgesproken, doch het was steeds uitgesteld. Ik heb die vergadering, die op Donderdag was, bijgewoond; toevallig viel dit practisch samen met de afkondiging van de staat van beleg, die op 19 April plaats had. De procureurs-generaal hebben in die vergadering toen een voor een hun maatregelen in verband met 's lands veiligheid moeten mededelen. Daarmede was ik het niet eens. Juist omdat de staat van beleg niet eerder was afgekondigd, wisten wij van een heleboel mensen *niets* af. Men kan zo maar niet zeggen: die man heeft dit of dat gedaan, omdat er bericht van een of andere veldwachter van een dorp is ingekomen, dat die man een gevaarlijk N.S.B.-er was. Ik heb toen in die vergadering een phantasie-aanval op Amsterdam voorgedragen — het spijt mij nog, dat ik den Haag niet heb genomen — van uit de lucht, met de vijfde colonne en allerlei gemene kneepjes, een landing op de oostkust van Noordholland, waar weinig troepen lagen. Op die manier was Amsterdam in minimum van tijd in handen van de Duitsers gevallen. Ik heb toen getracht, de vergadering er van te overtuigen, dat onze maatregelen niet goed waren, en een voorstel ingediend van 22 punten, ten einde de veiligheidsmaatregelen meer nauwkeurig na te komen en meer kracht te geven aan de algemene toestand. De Minister van Justitie heeft toen tot de heren gezegd: Ik ben het met de generaal *Fabius* eens. Wij zullen zijn programma volgen. Dat waren 22 dingen; ik weet niet precies meer wat het allemaal was.

Er waren b.v. bordjes aan de grens met het opschrift: *Verboden Toegang* Nederland. De Duitsers konden zich vrij bewegen en de N.S.B.-ers werden in Duitsland met hoerageroep begroet. Daaraan werd nooit iets gedaan, razzia's werden er niet gehouden, brieven werden niet opengemaakt. De Nederlanders in Duitsland gingen vrij over de grens. Men kon met valse paspoorten uit Luxemburg of Italië zonder visum de grens over komen. Talrijke dingen waren niet in orde. 19 April was het te laat en toen is het militaire gezag er mede begonnen het in orde te maken.

4836. De **Voorzitter:** Zijn er na 19 April resultaten bereikt, waaruit men heeft kunnen zien het nadeel, dat is voortgevloeid uit het feit, dat vóór 19 April de staat van beleg niet was afgekondigd?

A. Er zijn maar 21 mensen gearresteerd. De opperbevelhebber zeide: Nu moet je vandaag een lijst opmaken van diegenen, die gearresteerd moeten worden. Dat was voor GS III*b*, de binnenlandse veiligheidsdienst. Ik heb toen gezegd: Dat kan niet, waarop de opperbevelhebber opmerkte: dan deugt dat bureau niet. Dit is één van de keren geweest, dat ik moeilijkheden heb gehad. Wij hebben toen van een lijst van enige honderden personen slechts 21 mensen gevangen genomen. Meer bewijzen hadden wij niet. *Rost van Tonningen* behoorde er ook bij. Ik heb mij daar zelf voorgespannen. Ik heb toen met verschillende mensen, ook van Justitie, zijnde de afdeling V, een vergadering belegd met betrekking tot de te interneren personen.

De kern van het militaire gezag berustte op art. 13 van de Oorlogswet voor de Geheime Politie. Als men de staat van oorlog en beleg niet heeft, heeft men in het ene gebied wel wat en in het andere niets te zeggen.

De **Voorzitter:** Na 19 April kon het overal.

A. Ja, maar toen was het te laat. Die 21 mensen zijn de revue gepasseerd; van de een was wel iets bekend en van de ander minder. Van *van Rappard* b.v. wist men, dat hij met een volle portefeuille naar de Duitsers ging en daar met hoerageroep werd ontvangen. Een dergelijk man kon men natuurlijk niet laten gaan. Van *Rost van Tonningen* was ook wel iets bekend.

4837. De **Voorzitter:** Ik weet niet of u de tendenz van mijn vraag voldoende aanvoelt. Wij hebben verschillende getuigen en deskundigen over deze zaak vragen gesteld. Er is ons echter door niemand een concreet bewijs geleverd kunnen worden, dat dit zoveel voordelen in werkelijkheid zou hebben gehad.

Men veronderstelt het wel. Men poneert, dat het veel beter was. Ik geloof ook, dat het veel gemakkelijker was, maar zijn er ook bewijzen, dat het grote voordelen zou hebben gehad?

A. De generaal *Reynders* had u kunnen uitleggen, dat, wanneer er op een ogenblik gevaar is en er verraders zijn, de staat van beleg van belang is. Als u de wet op de staat van oorlog en beleg leest, dan ziet u, dat er censuur mogelijk is en contrôle op de telegrafie en dat je huiszoekingen mag doen. Er zijn b.v. moeilijkheden geweest met de commandant van het veldleger, toen hij iemand wilde arresteren. Daar wisten zij ten slotte niets van. Men kan zeggen: Ik verdenk die man, maar er moeten bewijzen zijn. Het is vaak zo moeilijk. Ik kan best begrijpen, dat men het niet ineens weet. Een buitenlander doet het door middel van diefstal. Dan gaat men iemand na en neemt zijn portefeuille mee.

4838. De **Voorzitter:** De procureur-generaal van Amsterdam heeft ons verklaard: Daar zouden de militairen veel minder van terechtgebracht hebben dan wij als politiemensen, die op en top deskundig zijn.

A. Weet u wel, dat op verzoek van de procureur-generaal uit Leeuwarden pas in 1937 bij het Departement van Justitie zich de z.g. contrôle op de buitenlandse spionnage heeft ontwikkeld? Toen waren er namelijk in den Haag geheime marinestukken gestolen. Dat heeft men niet dadelijk aangegeven; dat is een hele tijd daarna onderzocht en men is er nooit achter gekomen. Ik ben de naam van die procureur-generaal vergeten. Toen heeft men pas die z.g. vijfde afdeling bij het Departement van Justitie ingesteld. Dat was ongeveer hetzelfde als wat bij ons was GS 3 B. Daardoor ontstond concurrentie. U weet, dat in het ambtelijk leven concurrentie altijd wrijving geeft. Ik heb gezegd: Het kan mij niet schelen wie het doet, ik ben hier om te zorgen, dat alles zo goed mogelijk gaat; laten wij samenwerken. Want men deed hetzelfde.

4839. De **Voorzitter:** Uw redenering was: Als het maar gebeurt.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter! In de vorige oorlog was er herhaaldelijk ruzie met de politie en de justitie. De politie zei: De marechaussee rinkelt altijd met de sabel, en de marechaussee zei: Die veldwachters zijn allemaal slapjanussen. Maar onder mijn leiding luisterden zij naar mij. Zij zeiden: Als de generale staf het wil hebben, zullen wij het doen. Vóór 1937 was er in ons land eigenlijk nog geen politie, die dat behoorlijk had georganiseerd.

Toen in 1919 dat bureau eigenlijk geen fundament meer had, hebben wij aan Minister *Ruijs de Beerenbrouck* gevraagd, of hij niet iemand van zijn Departement kon geven, waardoor wij een semi-officieel interdepartementaal bureau hadden. U weet, hoe moeilijk het is, interdepartementale bureaux zo te laten werken, dat het goed gaat. Het gaat op het ogenblik minstens zo stroef als vroeger. In ieder geval, die interdepartementale samenwerking bestond van 1914 tot 1919, omdat de staat van oorlog gedeeltelijk was afgekondigd; na 1919 verviel de wettelijke basis. Van militaire zijde is daar hardnekkig aan vastgehouden. Natuurlijk kon de justitie het doen. Ik heb altijd met de justitie samengewerkt en ik heb met de autoriteiten nooit iets gehad, zelfs nooit verschil van opinie. Dit is een quaestie van leiding, tact en vertrouwen. Men moet het echter leren. Men heeft thans het Bureau Nationale Veiligheid opgericht, hetgeen ook al niet schijnt te voldoen.

4840. De **Voorzitter:** Uw conclusie is dus, dat de staat van beleg onmiddellijk in September 1939 afgekondigd had moeten worden, zodat de militaire autoriteiten meer bevoegdheden hadden gekregen en men dan bovendien had kunnen profiteren van de wetenschap, ervaring, kennis en kunde van de procureurs-generaal met hun staf?

A. Dat heb ik aan de Ministers verteld. Zij waren blijkbaar in de veronderstelling, dat, als de staat van beleg werd afgekondigd, er

dan overal plotseling een militair in de plaats van een burger zou komen. Een goede uitvoering van het militaire gezag betekent echter niets meer dan dat de burgerlijke autoriteiten normaal blijven functionneren, mits zij de van de zijde van het militaire gezag nodig geoordeelde aanwijzingen willen aanvaarden; het militaire gezag wordt dan een soort van overkoepelend orgaan. Minister *van Boeijen* zei b.v. tegen mij: hoe wilt u nu de film gaan keuren? Ik was van de regeling niet op de hoogte. Alles zou m.i. precies als vroeger gaan, er zou alleen een officier van het hoofdkwartier aan degenen, die de films keurden, zo nodig worden toegevoegd. Men had geen voldoende begrip van wat het militaire gezag eigenlijk was. Men dacht, dat het betekende, dat er een generaal kwam, die onmiddellijk zijn sabel trok. [1])

4841. De **Voorzitter:** Zou dat niet een psychologische reactie geweest kunnen zijn op de toestand van 1914—'18? Toen werd wel gezegd, dat het opperbevel van generaal *Snijders* een Staat in de Staat dreigde te worden!

A. Ik heb hier in mijn portefeuille een stuk, waarin ik de generaal *Snijders* met de generaal *Reynders* heb vergeleken. De generaal *Snijders* was de meest onderdanige Staatsdienaar, die men ooit in de geschiedenis heeft kunnen ontmoeten; dat was een man van goud. Toen hij door Minister Alting van Geusau (Ik vind het vervelend dit nu te moeten zeggen) tijdens het Ministerie *Ruijs de Beerenbrouck* er uit werd gezet, toen zeide de Minister van Oorlog tegen hem: u bent een rem voor de democratie. Toen de generaal *Snijders* vroeg: wat bedoelt u daarmede, is het antwoord uitgebleven. Toen heeft hij zijn ontslag aangevraagd. Ik heb toen tegen hem gezegd: dat had u niet moeten doen. Ook tegen *Reynders* heb ik gezegd: er komt een moment, dat men de strijd moet willen aanbinden.

4842. De **Voorzitter:** Op 1 September 1939 is de staat van oorlog afgekondigd. Men heeft toen generaal *Reynders* gedwongen met een gentlemen's agreement niet volledig van zijn bevoegdheden gebruik te maken. Door juristen is ons medegedeeld, dat dit juridisch eigenlijk niet juist was. U zult het daarmede waarschijnlijk wel voor de volle honderd procent eens zijn.

A. Dat is de eerste nederlaag, die *Reynders* heeft geleden, en dit bewijst wel, dat de generaal *Reynders* geen politiek man was en zich als het ware heeft laten verleiden door de Minister van Defensie, die hem aangeraden heeft dit te doen. Ik heb over al deze dingen geen brochure geschreven, maar ik heb hier het stuk, waarin ik een vergelijking heb gemaakt tussen de generaal *Snijders* en de generaal *Reynders*. Ik zou het zeer prettig vinden daaruit enkele bladzijden voor te mogen lezen, dan kunt u over deze quaestie een indruk krijgen.

4843. De **Voorzitter:** Wordt dat niet een beetje al te zeer historie?

A. U sprak over de generaal *Snijders* en zei, dat deze een Staat in de Staat ging vormen.
Ik heb die man nooit anders leren kennen dan als de meest eenvoudige en onderdanige dienaar van de Staat. Als hij telefoneerde, zeide hij: Uw dienaar, Excellentie. Zo heb ik die man leren kennen als een door en door fatsoenlijk mens.

De **Voorzitter:** Misschien is hij een zeer fatsoenlijk man geweest. Het tegendeel is hier vanavond echter niet gesteld.

A. Hij is een eerste klas mens. Natuurlijk kan men achteraf gaan zeggen: *Reynders* heeft dit of dat misschien verkeerd gedaan. Zo beweer ik, dat hij zijn primaire macht heeft prijsgegeven door te aanvaarden, dat hij de artikelen van de staat van oorlog niet zou toepassen. Hij is zo weinig geschoold in de politiek, dat hij dit niet voldoende heeft aangevoeld. De schuld ligt niet bij generaal *Reynders*. Wij zijn allemaal mensen, maar als wij spreken van schuld, dan ligt deze bij degenen, die het opperbevel in een politieke impasse brengen; dit is ook zo gebeurd door de mobilisatieclubs. In het Ministerie hebben zij gezegd: Dat mag. De reglementen zijn de opperbevelhebber van land- en zeemacht voorgelegd door de Minister van Defensie.

4844. De **Voorzitter:** Uw grote grief is, dat de Minister van Defensie te veel getracht heeft, op de zetel van de opperbevelhebber te gaan zitten.

A. Ja. Prof. *Eigeman* zegt: U kunt het niet zo bekijken, of de Minister heeft, volgens onze wetten, zowel Ministers- als opperbevelhebbersbevoegdheden. Voor de staatsrechtelijke positie van de opperbevelhebber heeft men in ons land nooit een grondslag gevonden. In art. 2 van de wet Uitvoering Militair Gezag staat, dat de opperbevelhebber militair gezag uitoefent onder contrôle van de *Minister van Defensie*. Dit is een punt van enorme moeilijkheden voor degene, die ze moet toepassen, waardoor men wrijving krijgt. [1])

4845. De **Voorzitter:** Is u niet van mening, dat het wel de plicht is van de desbetreffende persoon, om in dergelijke gevallen zo soepel mogelijk te handelen en niet te veel — als men aanneemt, dat alle betrokkenen in het landsbelang bepaalde dingen tot stand moeten brengen — formeel te werk te gaan?

A. Wat noemt u soepel?

De **Voorzitter:** Van enkele kanten is naar voren gebracht, dat generaal *Reynders* al te pietluttig heeft vastgehouden aan zijn bevoegdheden en helemaal niet naar de Minister van Defensie, die ook een vakman en zeer deskundig was, heeft geluisterd.

A. Uit een psychologisch oogpunt hebben zij de opperbevelhebber zo gemaakt door al de moeilijkheden, waarin hij is gekomen, b.v. door die quaestie van de staat van oorlog en beleg en de quaestie van de mobilisatieclubs. De Minister van Justitie zeide tot hem: Wij zullen dat in overleg met u regelen. Toen werd op een gegeven moment een wetsontwerp gemaakt — dat beruchte wetsontwerp, dat naar de Raad van State is geweest —, waarmede de opperbevelhebber het niet eens was. Dit ging toch naar de Raad van State.
Toen ben ik naar de Minister gegaan en heb gezegd: U hebt toch beloofd, dat u het in overleg zoudt doen. Daarop antwoordde de Minister: Als wij het niet eens kunnen worden, ben ik toch de verantwoordelijke man en moet ik toch de knoop doorhakken.

4846. De **Voorzitter:** Bent u het daar dan niet mee eens?

A. Staatsrechtelijk is dat juist, maar het gaat er om of men zo weinig soepel moet zijn, dat men met elkaar niet verder kan praten en dat er ten slotte een ander moet komen. Het is toch geen toestand geweest, zoals die wet bij de Raad van State is afgekraakt.

4847. De **Voorzitter:** Hebt u zelf overigens nog iets mede te delen?

A. Ik zit hier als pleiter voor de generaal *Reynders*. Ik zou de commissie instantelijk willen verzoeken, het psychologische element goed te begrijpen. Ik zou nog het volgende willen zeggen: Uit het feit, dat nog een ander voor de functie van opperbevelhebber in aanmerking is gekomen, kan allicht wrijving zijn voortgekomen. De generaal *Reynders* is naar mijn gevoelen een beetje te bescheiden geweest. Hij vecht niet graag en hij legt zich gauw bij iets neer. Zou ik u mogen vragen, of hij mij als getuige heeft opgegeven.

De **Voorzitter:** Neen.

A. Dat had hij toch best kunnen doen. Hij laat te veel langs zich gaan.

De **Voorzitter:** U kunt er van overtuigd zijn, dat de commissie tracht zo objectief en eerlijk mogelijk tot conclusies te komen. Wij zullen rekening houden met hetgeen u naar voren hebt gebracht.

A. Het is moeilijk dergelijke militaire zaken te beoordelen.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wat u hebt opgeschreven over generaal *Reynders* en generaal *Snijders* zoudt u misschien aan de commissie kunnen overleggen.

A. Dat wil ik wel doen, maar ik wil het graag terughebben.

De **Voorzitter:** De commissie zal nagaan of het in het verslag moet worden opgenomen.

A. Als ik weg ben, denk ik misschien: ik had dit of dat nog moeten zeggen. Het is zo moeilijk onmiddellijk te weten, wat wel of niet van belang is.

---

[1]) Dit is figuurlijk bedoeld natuurlijk. (Noot van de getuige later toegevoegd.)

[1]) N.B. Daarom heeft in 1914 de generaal *Snijders* de verantwoordelijkheid tegenover de gehele Regering als conditie gesteld. (Noot door getuige toegevoegd.)

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U kunt te allen tijde stukken bij de commissie indienen.

A. Ik wil graag hier als paladijn van de generaal *Reynders* pleiten. Ik zou nog het volgende willen zeggen.

In verband met het proces-*de Geer* is ook de generaal *Gamelin* gehoord. Uit zijn mededelingen is op te maken, dat de Peel-Raamstelling door de Fransen eigenlijk niet van belang werd geacht. Ik weet niet, of dat met deze zaak iets te maken heeft, maar ik wil zeggen, dat het Franse leger volkomen heeft gefaald. Er is dus geen Franse generaal, die zal beweren, dat er hier in Nederland iets goeds was. Zij spreken dus geheel in het belang van hun eigen land, wanneer zij zeggen, dat Nederland van geen enkele invloed is geweest voor de verdediging van Frankrijk. Dat is een zuiver Frans standpunt, dat door Gamelin is ingenomen. Het is ook zeer moeilijk om dit te weerspreken, want toen de Fransen in ons land zijn gekomen, zagen zij zeer veel jonge mannen van dienstplichtige leeftijd aan de kant van de weg staan en het is dus begrijpelijk, dat zij zich afvroegen: waarvoor moeten wij Nederland te hulp komen? Zo ligt ook de quaestie ten aanzien van de generaal *van Voorst Evekink*, die zogenaamd de ene keer tegen, de andere keer vóór de Peel-Raamstelling was. De Peel-Raamstelling was er nu eenmaal en de Fransen hadden die aanvaard en daarop hun eerste militaire maatregelen gebaseerd. De generaal *van Voorst Evekink* heeft er zelf zeer voor gepleit om de Mark te verdedigen, doch op 10 Mei heeft hij telefonisch gezegd, dat hij het jammer vond, dat de Peel-Raamstelling was opgegeven. Dit is logisch.

De **Voorzitter:** Wij danken u voor de verstrekte inlichtingen.

De zitting wordt gesloten.

H. A. C. FABIUS.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 23 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heer Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

MR. MAXIMILIAAN PAUL LEON STEENBERGHE,

oud 48 jaar, wonende te 's-Gravenhage, adviseur van vennootschappen, oud-Minister van Economische Zaken.

Hij legt de eed af als getuige.

4848. De **Voorzitter:** Kunt u iets meedelen over de wijze, waarop generaal *Reynders* benoemd is tot opperbevelhebber? De vraag is of dat unaniem gebeurd is. Is daar twijfel bij gerezen, of hij de meest geschikte persoon was, enz.?

A. Ik zit voor een moeilijkheid, Mijnheer de Voorzitter, nl. deze: wat ik hiervan weet, is zuiver en alleen uit besprekingen in de Ministerraad. De benoeming is ten slotte, voor zover het mij betreft als Minister van Economische Zaken, alleen een quaestie geweest, die in de Ministerraad besproken is, en nu heb ik getracht de behandeling te volgen van de wijziging van de Enquêtewet, maar ik moet zeggen, dat ik er nog niet helemaal precies achter ben, wat nu besloten is ten opzichte van hetgeen besproken is in de Ministerraad. U begrijpt, als Minister van Economische Zaken, waar ik natuurlijk niet rechtstreeks met het opperbevel te maken had, komt mijn kennis zuiver voort uit de besprekingen in de Ministerraad, afgezien natuurlijk van het feit, dat ik u wel kan mededelen, wat mijn persoonlijk oordeel was.

4849. De **Voorzitter:** In antwoord op hetgeen u zegt, zal ik even voorlezen de tekst van de bestaande wet, die als volgt luidt:

> „De gevoelens door de leden van collegiën bij de behandeling van zaken ter vergadering geuit en de deswege plaats gehad hebbende beraadslagingen mogen nimmer een onderwerp van verhoor of ondervraging uitmaken."

U begrijpt, dat ik u daarover niet had willen vragen. Ik had meer in het algemeen deze zaak willen behandelen. Het zou mogelijk zijn, dat u voorafgaand aan een Kabinetszitting of daarna nog eens met de heer *de Geer* of met de heer *Dijxhoorn* die zaken besproken had, of dat daar in het algemeen, zonder dus over de beraadslagingen in details mededelingen te doen, waar er iets over te zeggen zou zijn. Het gaat ons hier alleen om de reconstructie van de waarheid, maar als u meent, dat dit strijdig zou zijn met dit wetsartikel, dan zeg ik verder geen woord meer.

A. Ik begrijp het, Mijnheer de President! Maar het is voor mij ook een beetje lastig, omdat de voorlichting op dit punt natuurlijk op het ogenblik door omstandigheden, nl. minder uitgebreide verslagen e.d., zo is, dat ik deze vraag even moest stellen, te meer, omdat ik gemerkt heb, dat mijn houding in het proces-*de Geer* nog aangehaald is in de Kamerdebatten, zodat ik nu dus dubbel voorzichtig ben geworden met hetgeen ik in dezen zou doen.

De **Voorzitter:** Dat is zeer begrijpelijk.

A. Ik kan u wel zeggen, ik geef hier nu dus weer, niet wat in de Ministeraad is besproken, maar wat ik mij herinner — u moet ook niet vergeten, er zijn acht jaren over heengegaan, waarin zowel voor u als voor mij het nodige gebeurd is —, wat mijn stellige indruk is over hetgeen in die tijd gepasseerd is. Ik geloof, dat ik het best en het meest juist zeer in het kort kan samenvatten, dat de benoeming van de heer *Reynders* als opperbevelhebber zuiver automatisch is geweest in verband met het feit, dat hij chef staf was. Dat er wel degelijk twijfelaars waren of zijn capaciteiten voldoende waren, maar dat de benoeming ten slotte is geschied op grond van het feit, dat ook voorafgaande Ministers van Defensie hem door hun benoeming tot chef staf de aangewezen opperbevelhebber achtten. Ik geloof, dat ik hiermee het meest juist weergeef, wat mijn indruk is uit die tijd.

4850. De **Voorzitter:** Goed, dan kunnen we hier van afstappen. Wat is uw persoonlijke indruk geweest in het verloop van die maanden van de figuur van de generaal *Reynders?*

A. Het is natuurlijk erg moeilijk, Mijnheer de Voorzitter! Te meer, omdat ik ten slotte, als ik het zo oneerbiedig mag uitdrukken, ten opzichte van het vak van de heer *Reynders* zeker geen deskundige was. Ik behoor niet tot de categorie van degenen, die denken: wanneer je reserve-officier bent, dat je dan geschikt bent een opperbevelhebber te beoordelen. Maar laat ik zeggen, wat leidende capaciteiten en optreden betreft — en dadelijk komen wij waarschijnlijk ook wel op de belangrijke punten, die ten slotte tot het conflict geleid hebben —, mag ik misschien voorzichtig uitdrukken, dat ik nu niet erg onder de indruk ben geweest van zijn capaciteiten, met dit grote voorbehoud, dat ik, zoals ik al zeg, geen deskundige ben op militair gebied.

4851. De **Voorzitter:** Was er in het begin al een tegenstelling tussen de opperbevelhheber en de Minister van Defensie of is die pas later gegroeid? Hebt u daar bij het begin al iets van gemerkt?

A. Neen, ik heb er in het begin niets van gemerkt, ten minste ik herinner het mij niet, Mijnheer de Voorzitter. Ik mag hier misschien in het algemeen nog bijvoegen, dat in de tijd, waarin dit speelt, dat is dus — als ik het mij nog goed herinner — eigenlijk van ongeveer het moment van de mobilisatie af tot het eind van het jaar 1939, of misschien nog iets later....

De **Voorzitter:** Iets later, begin Februari.

A. Waar ik toen het dubbele Departement had van Handel, Nijverheid en Scheepvaart en Landbouw en Visserij in oorlogstoestand moest beheren, ik wel is waar getracht heb om alle belangen buiten mijn Departement als lid van het Kabinet zo goed mogelijk te behartigen, maar dat ik wel zeer zwaar belast was op mijn eigen Departement. Ik behoef u alleen maar mede te delen, dat ik, behalve wat er in normale tijden aan dat Departement vastzat, ineens de hele voedselvoorziening en de distributievoorbereiding, gedeeltelijk ook het in werking stellen bij wijze van proef, voor mijn verantwoordelijkheid kreeg. Dat hele geval kreeg ik met ingang van het begin van de oorlog er bij en voorts het zeer nauwlettend met Buitenlandse Zaken volgen van de buitenlandse handelspolitiek, de leiding bij het sluiten van de handelsverdragen met het oog op de oorlog en het zorgen, dat ook op economisch gebied de neutraliteit volkomen in acht werd genomen. Ik wijs hier op, omdat ik natuurlijk mijn verantwoordelijkheid voor andere zaken wel bewust ben geweest, maar dat ik daarin niet de eerste viool heb gespeeld.

4852. De **Voorzitter** Een punt wat ons bijzonder interesseert, of u daar destijds iets over gehoord hebt, is het volgende. Er zouden nogal vrij laat in het najaar van 1939, mogelijk tegen de jaarwisseling — misschien is het zelfs in 1940 geweest —, stappen zijn gedaan door de toenmalige Duitse gezant. Eerst bij de secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken en later zelfs ook bij Minister *van Kleffens,* in verband met het eventueel doorlaten van Duitse troepen door een deel van Nederland zonder dat wij dan zouden ingrijpen!

A. Het is mogelijk, Mijnheer de Voorzitter, maar ik herinner mij daar niets over. Ik herinner mij natuurlijk dat incident bij Venlo, maar van wat u bedoelt, niets.

4853. De **Voorzitter:** Naderhand, na de oorlog, is dat gepubliceerd; dat komt ter sprake in de brochures en zo, maar hebt u daar niets van gehoord?

A. Neen, en als ik er van gehoord heb, herinner ik het mij niet meer.

4854. De **Voorzitter:** Wat is uw indruk geweest, kan generaal *Reynders* met enige schijn van waarheid de stelling opzetten, dat in dat hele conflict de Regering minder dan hij er op uit zou zijn geweest, om voor de verdediging van ons vaderland de nodige offers te brengen?

A. Mijns inziens beslist niet.

4855. De **Voorzitter:** Dan kom ik aan de vraag, wat de hoofdreden is geweest voor het laten gaan van de toenmalige opperbevelhebber.

A. Ik zou dat eigenlijk zo willen formuleren, dat er in de loop van de maanden vóór het ontslag in groeiende mate in het Kabinet gebrek aan vertrouwen in de opperbevelhebber kwam. Ik praat nu dus niet als een van de betrokken Ministers, maar als lid van het Kabinet. Ik bedoel als de meest betrokken Ministers natuurlijk de Minister van Defensie, de Minister-President en in zekere zin ook de Minister van Buitenlandse Zaken, die, voor zover ik mij herinner, het meest van de besprekingen en petit comité hebben bijgewoond. Maar in het Kabinet zelf trad hoe langer hoe meer een gebrek aan vertrouwen in de opperbevelhebber op. Bij verschillende leden van het Kabinet kwamen daar natuurlijk ook nog andere omstandigheden bij. Wat mijzelf betreft b.v. het bekijken van de economische kant, de intendance, de voedselvoorziening, de voedselvoorziening voor het leger e.d., waarbij Economische Zaken sterk werd ingeschakeld. Het was daarbij hoe langer hoe meer nodig zich rechtstreeks met de Minister van Defensie in verbinding te stellen. Volgens mijn herinnering is het punt, waarover het conflict is ontstaan, de quaestie van de Peellinie.

4856. De **Voorzitter:** Ja, het voorgenomen krijgsbeleid?

A. Ja.

4857. De **Voorzitter:** Kunt u nog iets mededelen over de benoeming van de opvolger? Heeft men zich er van vergewisd of de nieuwe opperbevelhebber eventueel wel instemde met de strategische visie van de Regering?

A. Ja, voor zover ik mij herinner. Er zijn vooraf besprekingen gevoerd en ik meen zelfs niet alleen met de generaal *Winkelman,* maar ik meen ook met zijn chef staf, de toenmalige kolonel of generaal-majoor *van Voorst tot Voorst.* Ik meen, dat er zelfs met hem ook besprekingen zijn gevoerd, omdat de Minister *Dijxhoorn* van het begin af aan de gedachte had om de heer *Winkelman* te vragen, dat hij de heer *van Voorst* tot chef staf zou nemen.

4858. De **Voorzitter:** Dat was inderdaad de bedoeling. Het is alleen een dubieus punt, of daarbij uitvoerig van gedachten gewisseld is over wat deze heren ....

A. Ik durf wel zeker te zeggen, dat dat niet in de Ministerraad is gebeurd. Dat zou ook niet logisch zijn.

4859. De **Voorzitter:** U kunt er uit eigen wetenschap niet over oordelen?

A. Maar ik meen mij te herinneren ..... Neen, daar kan ik uit eigen wetenschap niet over oordelen. Maar ik meen mij te herinneren, dat in ieder geval, toen Minister *Dijxhoorn* met dit voorstel kwam, hij toen heeft medegedeeld, dat over het fatale punt overeenstemming bestond met de opvolger. Ik kan het mij ook niet anders voorstellen, want dat zou dan wel heel sterk een sprong in het duister zijn geweest.

4860. De **Voorzitter:** Na deze inleidende vragen, die meer gingen over de sfeer van het hele geval, kom ik tot de belangrijke onderdelen van het verhoor.

Het eerste hoofdstuk, wat wij zouden willen behandelen, is de quaestie van de toepassing van de Oorlogswet. Zoals u bekend zal zijn, gaf de bestaande Oorlogswet de bevoegdheid om hetzij de staat van beleg af te kondigen, hetzij de staat van oorlog. Kunt u iets meedelen, waarom de staat van beleg, om daarmee te beginnen, eerst voor het hele land is afgekondigd op 19 April 1940? Herinnert u zich daar nog het een en ander over?

A. Ik durf niet te zeggen, dat dit de enige overweging is. Maar waarschijnlijk heeft dit de meeste indruk op mij gemaakt, omdat ik er in mijn ambt zelf bij betrokken was. Ik meen, dat een van de overwegingen was, dat de positie en het werk van de burgerlijke instanties beter door konden gaan, wanneer de staat van beleg nog niet werd toegepast. Daar had ik natuurlijk rechtstreeks mee te maken in verband met verschillende wetten op economisch gebied. Ik meen, dat het zo is, maar ik kan mij vergissen, dat in geval van staat van oorlog alles onder het militair gezag komt. Neen, ik bedoel de staat van beleg, en dat dan feitelijk alle regelingen heel sterk op het gebied van de Minister van Binnenlandse Zaken, maar ook op het gebied van de Minister van Economische Zaken, b.v. voor wat betreft distributie, voedselvoorziening, contrôle daarop, e.d., dat dat eigenlijk helemaal, voor zover het dan nog aan het betrokken Ministerie zou zijn overgelaten, in naam van de opperbevelhebber zou geschieden. Ik meen mij te herinneren, dat dat een van de overwegingen was. Ik herhaal, ik kan het mis hebben.

De **Voorzitter:** Het is lang geleden. Enfin, het is trouwens een quaestie van beleid of men overging tot die verder gaande mogelijkheid.

A. Ik meen, dat dit een van de overwegingen was, dat is de enige, die ik mij herinner.

De **Voorzitter:** Dan zou ik u nog willen vragen .....

A. Ja, het heeft ook wel gedurende een tijd gegolden, dat men met name deze opperbevelhebber liever die macht niet zou geven.

4861. De **Voorzitter:** Is dat direct in het begin al geweest, toen hij aan het opperbevel gekomen is, eind Augustus? Ik mag u misschien even mededelen, omdat het zo lang geleden is en u het zich niet meer in bijzonderheden herinnert, wat andere getuigen hier verklaard hebben. Men heeft hier gezegd: men wilde de rechten van het Nederlandse volk zo weinig mogelijk beperken in deze tijd; als het niet absoluut nodig was, wilde men dat liever nog even zo laten. Pas als het zeer gevaarlijk zou worden, zou men de staat van beleg afkondigen en dat is dan ook in April gebeurd.

A. Ik herinner mij, dat dat ook een van de overwegingen is geweest. Dat is b.v. ook de overweging geweest, dat men zo verschrikkelijk laat heeft ingegrepen ten opzichte van het gevangennemen van de hoofdfascisten.

4862. De **Voorzitter:** Maar om dan nu op de andere mogelijkheid terug te komen, de minder ver gaande rechtstoestand was de staat van oorlog. Daarbij heeft zich het merkwaardige feit voorgedaan, dat de staat van oorlog wel voor 100 pct. is afgekondigd, maar dat men een gentlemen's agreement heeft opgelegd aan de opperbevelhebber. Onmiddellijk bij zijn optreden, terwijl hij met alle mogelijke andere moeilijkheden zat van de mobilisatie, heeft men hem restricties opgelegd en alleen maar toegestaan gedeelten van zijn bevoegdheden, die annex waren aan de staat van oorlog, toe te passen. Daar heeft o.a. gisteren een deskundige, *prof. Kranenburg,* over meegedeeld, dat hij dat juridisch absoluut onjuist achtte. Nu interesseert het ons te vernemen, of u daar iets mee te doen hebt gehad en of u zich eventueel nog de argumenten kunt voorstellen, waarom de Regering dat toen zo heeft behandeld.

A. Het eerste wat ik u heb meegedeeld, handhaaf ik. Dat was, wat ik mij het beste herinner, omdat dat ook rechtstreeks met mijn werk te maken had. Dat men zoveel mogelijk, gezien ook de buitengewoon moeilijke omstandigheden, omdat de voorbereding niet al te groot was geweest in de afgelopen jaren, al deze functies, die behoorlijk liepen, waarbij ik ook mag rekenen de functies, uitgaande van het Ministerie van Economische Zaken, zo wilde laten. Maar dat klopt ook in deze gedachtengang, zowel wat betreft zo weinig mogelijk beperken van de vrijheden van het volk als het niet meer in handen van de opperbevelhebber geven dan strikt noodzakelijk was. Er schemert mij wel iets van voor, maar ik durf hier toch geen positief antwoord op te geven.

4863. De **Voorzitter:** U kunt niet zeggen waarom het eigenlijk gebeurd is. Ik kan u wel een voorbeeld noemen, het heeft hier ook nogal een rol gespeeld. De opperbevelhebber heeft gevraagd om artikel 12 van de Oorlogswet te mogen toepassen. Dat was een van de artikelen, die hij theoretisch had mogen toepassen, maar wat hij ten gevolge van dat agreement niet mocht doen! Dat artikel handelt over het te werk stellen van burgerwerkkrachten voor defensiedoeleinden. Hij poneerde op een gegeven moment: dat recht heb ik theoretisch aan de hand van de Oorlogswet, u hebt mij verplicht daar geen gebruik van te maken, maar ik heb het nodig. Hij heeft verzocht dat recht van toepassing van artikel 12 toch te krijgen. Hij schijnt daar echter nooit antwoord op te hebben gekregen.

A. Ik herinner mij, dat hier sprake van is geweest, Mijnheer de Voorzitter! Inderdaad, nu herinner ik mij ook, dat er meer beperkingen zijn geweest, die ik toch ook wel voor een deel in verband breng met mijn verklaring in het begin, dat de heer *Reynders* in de eerste plaats benoemd is in verband met het feit, dat hij als chef staf automatisch de aangewezen opperbevelhebber was.

4864. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Daar was men toch niet aan gebonden?

A. Neen.

4865. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ik bedoel, het was een keer gebeurd met de generaal *Snijders* in 1914, maar men kan het wel traditie noemen; wanneer men toen al wist, dat de generaal *Reynders* waarschijnlijk minder geschikt zou zijn, dan had men misschien toch ook wel andere overwegingen kunnen laten gelden om niet de moeilijkheid te krijgen, dat er halverwege een wisseling in het opperbevel moest plaats vinden.

A. Dit is volkomen juist. Zonder nu direct op de discussie in de Ministerraad terug te vallen, geloof ik, dat ik wel mag zeggen, dat hierover ook verschil van mening is geweest, en in de tweede plaats, dat bij degenen, die voor dit zeker automatisme waren, als ik het zo mag noemen, of van de andere kant zich hebben laten overreden om deze proef in de aanvang te nemen, wel gegolden heeft, dat men op een moment van de mobilisatie heel moeilijk het hele systeem in elkaar kon gooien op de top. Met andere woorden — u zult dit misschien ook wel bij verdere benoemingen gehoord hebben en het schijnt bij militairen over het algemeen nog erger te zijn dan bij burgerlijke instanties —, wanneer men een pyramide heeft en die top is de aangewezen leider en men neemt er een middenin, dan heeft men veel kans, dat de hele pyramide in elkaar zakt, doordat wat boven degene is, die u er uit hebt genomen, verdwijnt.

4866. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Nu is de pyramide later in elkaar gestort volgens uw redenering.

A. Niet, want men heeft toen een buitenstaander genomen.

4867. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ja, dat had men ook dadelijk kunnen doen.

A. Dat is op zich, ik geef nu mijn eigen mening weer, zeker voor de niet militaire collega's in het Kabinet een groter risico dan wanneer men de man nam, die al reeds vroeger met het oog hierop benoemd is en zich ook in deze post heeft ingewerkt. Ik ben in ieder geval van mening, dat, als men zegt: wij hebben nu de keus tussen deze aangewezen man en iemand van buiten, waar men als niet rechtstreeks betrokkene helemaal niets van weet, en de verantwoordelijke Minister zegt: ik durf het aan op bepaalde condities, waarvan de uitschakeling van bepaalde bevoegdheden er één geweest is, deze persoon te benoemen, dan zeg ik: ja, dan ga ik hiermede akkoord. Des te sterker stond ik aan de kant van diegene, die wijziging wilde, toen bleek, dat de benoemde niet de juiste man op de juiste plaats was. Dan zeg ik: en nu ook doorhakken. Dit zijn mijn overwegingen geweest.

4868. De **Voorzitter:** Ik kom nog even terug op die beperkingen in de practijk van de staat van oorlog. Het artikel, wat ik daarjuist noemde, artikel 12, zult u zich nog wel herinneren. Dat is ook begrijpelijk, want daar wordt eigenlijk uw eigen terrein geraakt. Ik zal nog even het artikel helemaal voorlezen, dan is het helemaal duidelijk:

> „Voor zover zulks niet bij de wet is geschied, stelt het militair gezag na overleg met het betrokken burgerlijk gezag, zo nodig, de regelen vast nopens de hulp, die de bevolking in de militaire werkzaamheden zal hebben te verlenen. Artikel 193 I der Gemeentewet is in dat geval niet toepasselijk. Het militair gezag is tevens bevoegd te bepalen, dat de voorschriften der Arbeidswet, der Veiligheidswet en der Hinderwet buiten werking worden gesteld."

A. Deze wetten lagen op het terrein van mijn ambtgenoot van Sociale Zaken.

De **Voorzitter:** Maar het begin toch in ieder geval op het uwe. Het inschakelen van burgerkrachten ....

A. Ja, wat de landbouw speciaal betrof, omdat daar altijd het gevaar bestaat, wanneer de militairen ondeskundig zouden handelen, een hele streek in de tijd, dat de landbouw de werkkrachten dringend nodig heeft, van werkkrachten gedraineerd worden. Niet, dat ik niet van mening zou zijn, dat op een bepaald ogenblik de militaire werken voorgaan, maar het ligt er ook aan, met welk onderscheidingsvermogen en deskundigheid de beslissing wordt genomen.

4869. De **Voorzitter:** Uw motieven kan ik mij zeer goed indenken. Daar heb ik dan ook alle oog voor. Nu wilde ik echter uw mening wel even horen als jurist. U vindt het zelf waarschijnlijk toch ook enigszins merkwaardig, als men een eenmaal bestaande wet heeft, die de mogelijkheid geeft van twee rechtstoestanden, en er wordt er een afgekondigd, dat men de wet dan niet toepast?

A. Inderdaad, Mijnheer de Voorzitter! Maar daarbij moet men in aanmerking nemen, wat ik zojuist op de vorige vragen ook al geantwoord heb. Ik geloof, dat het hier maar precies open gezegd moet worden, dat het arsenaal van personen, die geschikt waren onder de hogere militairen om dergelijke functies te vervullen, wel heel slecht gevuld was. Om het heel voorzichtig uit te drukken.

4870. De **Voorzitter:** Toen heeft men gemeend uit een soort van noodrecht, het dan zo maar te doen.

A. Men heeft gezegd: Laten wij het zo doen, indien de betrokken opperbevelhebber — dit moeten wij natuurlijk nooit uit het oog verliezen — zich daarmee akkoord verklaart, zoals hij van de aanvang af deed.

4871. De **Voorzitter:** Waar hij natuurlijk tegenover stelt, dat hij in de eerste dagen van de mobilisatie zoveel aan zijn hoofd had, dat hij dit punt...

A. Er was nog een reeks van punten. Iemand, die begrijpt, welke verantwoordelijkheid hij op zich neemt, had dit punt in de eerste plaats onder het oog moeten nemen, vóórdat hij ten opzichte van een Regering deze verantwoordelijkheid op zich nam. Als ik het persoonlijk onredelijk zou vinden, wanneer ik dus zou zeggen: een opperbevelhebber kan zijn taak niet vervullen als hij niet over die bevoegdheden beschikt, zou ik zeker niet het standpunt innemen, dat, vóór hij er mee akkoord is gegaan, de zaak dus in orde is. Neen, dan hadden wij het niet mogen vragen. Maar wij waren, misschien ten onrechte, dat laat ik in het midden, van mening, dat die bevoegdheden, waarover wij dan voorlopig met hem wilden overeenkomen, dat hij die niet zou gebruiken, dat hem dat, omdat van andere zijde deze bevoegdheden behoorlijk werden uitgeoefend, niet zou verhinderen zijn opperbevel behoorlijk uit te oefenen en natuurlijk ook in de veronderstelling, dat, wanneer zou blijken, dat hij de bevoegdheden toch niet zou missen, wij daarop terug zouden komen. Dan was men toch altijd nog met redelijke wezens bij elkaar om eventueel ons eerste standpunt te herzien.

4872. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Maar wanneer er ernstige moeilijkheden zijn, dan wordt de redelijkheid van samenwerkende mensen natuurlijk wel veel minder.

A. Dat ben ik met u eens.

4873. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dan komen er gevoeligheden. Er komt wrijving, zoals het in dit geval ook gelopen is. Dan zijn de moeilijkheden natuurlijk groter dan ze in de aanvang geweest zijn.

A. Dat is inderdaad zo.

4874. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ik kan mij die situatie heel goed indenken, het was een zenuwachtige tijd en men

stond voor nieuwe taken; de een zegt: ik zal het maar nemen, en de ander zegt: Ik zal het maar vragen. Maar misschien, dat men dit in rustige tijden wel anders zou hebben aangepakt. Men had waarschijnlijk niet zo heel veel tijd om dat te overwegen.

A. Neen, en men was natuurlijk sterk gehandicapt, ik bedoel aan de kant van degenen, die de meest rechtstreekse verantwoordelijkheid hadden door de Kabinetswisseling, die kort te voren had plaats gehad. De heer *Dijxhoorn* zat er pas van, ik meen, 10 Augustus af.

4875. De **Voorzitter:** Practisch gesproken, heeft dit misschien wel enigermate de grondslag voor het hele conflict gelegd, omdat men helemaal aan het begin van het optreden van het opperbevel eigenlijk al liet merken: Wij vertrouwen u niet ten volle, want wij geven u niet de bevoegdheden, waarop u krachtens de wet recht hebt!

A. Wat ik mij er van herinner, zonder dat ik — ik waarschuw, dat ik u misschien moet teleurstellen, als u hier in details op ingaat, omdat ik, zoals ik al verklaard heb, geen deskundige ben —, maar wat ik mij van het conflict herinner, geloof ik, dat met en zonder deze bevoegdheden het conflict per se ontstaan zou zijn, omdat dat berust in de eerste plaats op strategische inzichten, die met de bevoegdheden als zodanig niets te maken hadden, en in de tweede plaats ook op, ik zou haast zeggen, meer algemene inzichten. Ik geloof niet, dat het conflict als zodanig betrekking heeft gehad op de quaesties van de bevoegdheden, meer op het feit, waarbij het Kabinet het natuurlijk verkeerd voorgehad kan hebben, dat men meent na een zekere tijd te moeten concluderen op grond van verschillende feiten, dat dit niet de opperbevelhebber was, in wiens met name strategische en organisatorische inzichten de Regering het volle vertrouwen had. Wel kan de stemming natuurlijk hierdoor minder goed geworden zijn, dat geef ik de freule direct toe. Ik heb ook behoord tot diegenen, die gezegd hebben: dan ook op zo kort mogelijke termijn veranderen, want dit is een verantwoordelijkheid, die geen enkele Regering kan dragen.

4876. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U zegt, op wiens strategische inzichten men niet helemaal kon bouwen, of iets in die geest. Dus u bent het er toch ook mee eens, dat de Regering wel degelijk de strategische inzichten van de opperbevelhebber moet delen, liever gezegd, eigenlijk blijft de Regering verantwoordelijk, als ik het goed zie. Ook voor wat betreft de strategie, want hier is nog wel eens verschil van mening over. U begrijpt wel, dat de militairen het natuurlijk altijd zeer scherp scheiden, maar het ligt toch niet zo gescheiden m.i. Ik geloof, dat het algemene landsbelang hier prevaleert en dat men dan heel sterk de nadruk moet leggen, wanneer de Regering inziet, dat het niet de goede kant uitgaat, dat ze dan, dus ook in die strategie, moet ingrijpen.

A. Ik ben ook deze mening toegedaan. Het is natuurlijk een heel moeilijk punt, maar van de andere kant, wij hebben ons....

4877. De **Voorzitter:** Is dat niet enigermate in strijd met wat u zelf straks in het begin gezegd hebt, dat u toch eigenlijk geen oordeel zou willen uitspreken over strategische vraagstukken, enz.?

A. Maar ik heb er aan toegevoegd, Mijnheer de Voorzitter, dat ik natuurlijk mede de verantwoordelijkheid had, en die verantwoordelijkheid kon ik dragen door bepaalde overwegingen, dat, als het over punten gaat, waarbij ik werkelijk door gebrek aan deskundigheid niet kan oordelen, ik dan als lid van het Kabinet moet afgaan op de collega's, die hier wel over kunnen oordelen. Men kan nu eenmaal niet van alles verstand hebben. Ik draag wel degelijk verantwoordelijkheid mee. In de eerste plaats draagt de Minister van Defensie verantwoordelijkheid. Graag mijn mening voor beter gevend, ten opzichte van staatsrechtdeskundigen, geloof ik toch, dat als u niet, ook in dit opzicht, de verantwoordelijkheid van het Kabinet c.q. de Minister van Oorlog aanvaardt, dan zou ook de Volksvertegenwoordiging helemaal uitgeschakeld zijn. Ten slotte is de opperbevelhebber nooit verantwoordelijk tegenover de Volksvertegenwoordiging. Dat moet altijd het Kabinet, althans een van de Ministers, zijn.

4878. De **Voorzitter:** Slaat u dat bezwaar zo hoog aan? De Volksvertegenwoordiging kan er zich in zo'n tijd moeilijk mee bemoeien, omdat de zaak dan te veel publiek wordt.

A. Maar ook al bemoeit de Volksvertegenwoordiging er zich niet mee, moet het Kabinet die zelfde verantwoordelijkheid ten opzichte van de Volksvertegenwoordiging voelen en ook overtuigd zijn, dat ze die kan dragen. Of de Volksvertegenwoordiging er zich veel of weinig mee bemoeit, de verantwoordelijkheid van het Kabinet blijft dezelfde.

4879. De **Voorzitter:** Dat de politieke doelstellingen verwezenlijkt worden, die het Kabinet meent te moeten vooropzetten, maar...

A. Ik zou verder willen gaan dan de politieke doelstellingen, Mijnheer de Voorzitter. Ik zou zeggen het hele beleid, de hele verantwoordelijkheid van het Kabinet; speciaal onder die moeilijke omstandigheden, moeten elke Minister afzonderlijk en het hele Kabinet gezamenlijk zich steeds voor ogen houden, dat men daarvoor verantwoordelijk is tegenover het hele Nederlandse volk, dat zich kristalliseert in de Volksvertegenwoordiging. Ik heb altijd in die tijd geapprecieerd, dat de Kamers, dus de vertegenwoordigers van het volk, in grote mate blijk gaven van de moeilijkheden te begrijpen en daardoor inderdaad, zoals u zegt, er zich minder mee bemoeiden, maar ik heb bij elke belangrijke daad en ook bij een eventueel besluit om een daad niet te verrichten voor ogen gehouden: hoe zou ik mij in het Parlement verantwoorden? Ik heb die verantwoordelijkheid voortdurend gevoeld en ik geloof, dat dat ook juist is en dat de verantwoordelijkheid voor een van de belangrijkste onderdelen, nl. de verdediging van ons land, uiteindelijk moet liggen hetzij bij het hele Kabinet, hetzij bij de Minister van Defensie. Dus moet de opperbevelhebber niet een nevengeschikte, maar toch altijd, in welke vorm dan ook, een ondergeschikte functie ten opzichte van de Regering hebben.

4880. De **Voorzitter:** Maar een eerste klas staatsrechtsdeskundige als prof. *Kranenburg*, heeft er ons gisteren toch ook juist zeer scherp op gewezen, dat hij van mening was, dat, zoals ik daarjuist zei, de politieke doelstelling zaak der Regering is. Dat de Regering het doel aangeeft, dat met de strijdmacht moet worden nagestreefd, en de middelen ter beschikking stelt, maar dat de wijze, waarop dit doel bereikt wordt, en de wijze, waarop de middelen zullen worden aangewend, dat dat een zaak van de opperbevelhebber moet zijn. Verder, dat als men dan toevallig een deskundige Minister van Defensie heeft, die daar ook in bijzondere mate over kan oordelen, deze toch niet daarin moet ingrijpen, want dat men anders de figuur van twee kapiteins op één schip krijgt, met de ongelukken, die daaraan eventueel vastzitten. Dan is een juiste visie, dat men deze man vertrouwen geeft; heeft men bezwaren, voorgelicht door de toevallig aanwezige deskundige in de Ministerraad of door anderen, goed, dan moet men op een gegeven moment zeggen: we hebben geen vertrouwen meer, laat de man gaan. Maar dat het eigenlijk niet juist is te trachten de opperbevelhebber vrij scherp in de richting van compromissen te gaan stuwen!

A. Ik geloof, Mijnheer de Voorzitter, als ik het met alle respect zo zeggen mag, dat wij in zekere zin naast elkaar redeneren. Ik ben het ook met u eens, maar dan betekent dit, dat men vlugger tot vervanging van de betrokken functionaris moet overgaan. Dat is misschien, dat kan ik toegeven, ook mijn fout geweest, dat we gemeend hebben oorspronkelijk tot de benoeming van de heer *Reynders* te moeten overgaan. De redenen daarvan heb ik weergegeven. Ik ben voor mijzelf overtuigd en ook van mijn collega's, dat, zodra wij merkten, dat dit niet ging op grond van talrijke aanwijzingen in de loop van de volgende maanden, wij toen niet geschroomd hebben voor de toch wel opzienbarende daad om na enige maanden van opperbevelhebber te wisselen.

En dit is gebeurd, nadat er al aanwijzingen waren van het dreigende oorlogsgevaar, o.a. de incidenten van November. Toch hebben wij gemeend te moeten wisselen om de gecombineerde redenen, als ik zo mag zeggen, die u en ik hebben aangegeven. Aan de andere kant kan men als Minister van Defensie natuurlijk geen opperbevelhebber spelen, wat het hoe langer hoe meer werd en wat ook begrijpelijk is.

4881. De **Voorzitter:** Men kan alleen achteraf betreuren, dat het niet eerder gebeurd is.

A. Dat ben ik met u eens, maar dan moet ik toch wel zeer met nadruk, niet alleen te mijner eigen verontschuldiging, in herinnering brengen de weken, dat de Ministers naast al hun eigen departementale zorgen bij elkaar zijn geweest, ook dikwijls in kleinere groepen, om het probleem te bespreken. Men schrikt wel even terug voor de enorme consequenties, die onder zulke omstandigheden een wijziging in het opperbevel heeft. Als men aanneemt, dat het toch enige maan-

den duren moet, alvorens de ongeschiktheid blijkt, geloof ik, dat het toch nog in een snel tempo is gegaan. Ten slotte moest in de eerste plaats de kern uit het Kabinet, n.l. de Minister van Defensie, de Minister-President en de Minister van Buitenlandse Zaken overtuigd zijn en het gehele Kabinet moest hiervan overtuigd worden. Wij hebben ook verschillende zittingen gehad van het gehele Kabinet, waar de opperbevelhebber bij geweest is. Ten slotte moest een en ander ook met de Kroon besproken worden, die in zulk een geval eveneens een zware verantwoordelijkheid heeft. Dat daarmee enige weken zijn voorbijgegaan — zonder dat ik wil beweren, dat het niet beter was geweest, als het nog vlugger was gegaan —, is toch wel begrijpelijk.

4882. De **Voorzitter:** Een grief, die gemaakt is, is deze, dat de Minister van Defensie en ook het Kabinet zich te veel in deze militaire bevoegdheden zouden hebben gemengd en zich te veel bemoeid hebben met plannen van de opperbevelhebber. Een voorbeeld daarvan, dat ik even wil aanhalen, is de wijze, waarop hem in begin Januari een opdracht is gegeven, krachtens de bestaande instructie van 6 Mei 1939. Eerst was er al een opdracht in September geweest, die toen in Januari is veranderd. Daar stond niet alleen een aantal strategische richtlijnen in, maar in het concept, dat hem toegestuurd werd, stonden zelfs een paar punten over de tactische uitvoering! Het ging met name over de wijze, waarop de Peel-Raamstelling ontruimd zou moeten worden, hoe de zaak daar behandeld zou worden. De opperbevelhebber van land- en zeemacht heeft toen bewaar ingebracht tegen de tactische aanwijzingen, die er in stonden. Men heeft toen blijkbaar ook ingezien, dat men er naast was met dat er in te zetten. Zij zijn daarna behouden in een begeleidende brief van de Ministerraad. Herinnert u zich dat nog?

A. Ik herinner mij alleen, Mijnheer de Voorzitter, dat, zoals u te recht gezegd heeft, wij toen in het stadium waren, vlak voorafgaande aan de beslissing, dat wij moesten veranderen, en dat dit misschien een van die gevallen is geweest, dat wij nog getracht hebben, niet of misschien met verkeerde middelen de dieper ingrijpende beslissing uit te stellen. Maar ik geef toe, dat dit natuurlijk aangeeft, dat men van opperbevelhebber moet veranderen, als men zo ver geclausuleerd deze opdrachten gaat geven. Achteraf geef ik dat toe. Maar, als ik het mij goed herinner, is dit ook vrij kort geweest voordat de beslissing tot wijziging is genomen.

De **Voorzitter:** Het is een maand van te voren geweest.

A. Dan moet u, zonder dat ik, ook al zou ik ze weten, de details zou willen meedelen, zich voorstellen, dat het moment is geweest, dat eigenlijk de meerderheid of misschien zelfs de hele Ministerraad van mening was, dat er een eind aan gemaakt moest worden. Maar dat men nu eenmaal enige tijd nodig heeft, in verband met de voorbereiding van een dergelijk besluit. Anderzijds kon men niet wachten in verband met bestaande gevaren een wijziging aan te brengen. Men heeft zijn toevlucht tot iets dergelijks genomen om te zorgen, dat er intussen geen ongelukken zouden gebeuren. Maar ik durf het niet zeker te zeggen. Ik kan mij die data niet herinneren. Is die wisseling niet in Februari geweest?

De **Voorzitter:** Ja, 6 Februari is de opperbevelhebber weggegaan.

A. Dus toen was men beslist al in het stadium van, minstens genomen, uitkijken naar een opvolger.

4883. De **Voorzitter:** Een van de andere punten, die met verschillende getuigen behandeld zijn, is de quaestie van de mobilisatieclubs. Hebt u daar nog iets over mee te delen, of is dat vrijwel buiten u omgegaan?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter! Ik herinner mij wel, dat dit punt in het Kabinet helemaal geen moeilijkheden heeft gegeven en dat het, voor zover ik mij herinner, aanvankelijk met de opperbevelhebber ook geen moeilijkheden heeft gegeven. Maar ik durf er niet meer van te zeggen. Ik meen, maar dat zult u uit uw onderzoek beter weten, dat de opperbevelhebber eigenlijk eerst over die mobilisatieclubs is begonnen op een moment, dat de moeilijkheden op andere punten, die uiteindelijk tot zijn ontslag hebben geleid, reeds aan de gang waren.

De **Voorzitter:** Ja, inderdaad. In Januari is er ook op dit terrein een verscherpte houding gekomen.

A. Ik meen mij te herinneren, dat dat oorspronkelijk geen enkele moeilijkheid heeft gegeven, maar toen, laat ik het nu ook maar heel eenvoudig en onparlementair zeggen, op een gegeven moment de opperbevelhebber op bepaalde punten in de hoek werd gedrukt, heeft hij links en rechts wapens gezocht en, naar wat ik mij er van herinner, behoorden daarbij ook die mobilisatieclubs.

4884. De **Voorzitter:** Een grief zijnerzijds is geweest, en daar is, geloof ik, toch wel iets van waar, dat in het begin de eerste uitlating van de Regering in de Memorie van Antwoord aan de Eerste Kamer niet in overleg met hem was geschied.

A. Dat is juist. Maar dat heeft later geen moeilijkheden gegeven. Dat is pas weer veel later opgerakeld. Dat herinner ik mij ook en dat is, meen ik, ook onzerzijds erkend, dat de Minister van Defensie hem daarin had moeten kennen.

4885. De **Voorzitter:** Ik heb dan nog een tweetal punten met betrekking tot de persoon van de Minister-President. Herinnert u zich nog of de heer *de Geer* aanwezig is geweest bij de Kabinetszitting, waar besloten is tot de grote mobilisatie?

A. Voor zover ik mij herinner, is hij daarbij niet aanwezig geweest, Mijnheer de Voorzitter.

4886. De **Voorzitter:** Er zijn toen wel verschillende besluiten geweest. U herinnert zich de vóórmobilisatie en nog twee of drie telegrammen, meen ik.

A. Maar ik meende, dat hij bij de definitieve mobilisatie in Velp zat.

4887. De **Voorzitter:** Ja, daar gaat het juist om. Hij vertelt zelf, dat hij er wel bij geweest is, maar...

A. Er is getelefoneerd. Er is toen gezegd: dat wij het besluit genomen hadden. Dat is wat ik mij er van herinner. Maar ik durf u natuurlijk niet te zeggen, welke datum dat precies geweest is.

4888. De **Voorzitter:** Maar maakt u hem daar een grief van? Had u toen de indruk, dat is nu ongepermitteerd, dat hij er niet bij is, of is dat een toevallige samenloop van omstandigheden, waar men hem eigenlijk niet bijzonder zwaar over hoeft te vallen?

A. Ik zou haast ondeugend zeggen, Mijnheer de Voorzitter, het convenieerde ons heel goed.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dat is heel duidelijk.

A. Het was moeilijk om hem tot dergelijke besluiten te krijgen. Ik bedoel met mijn uitlating, dat, achteraf bezien, het misschien heel goed is geweest, dat hij niet aanwezig was. Toen was de kogel door de kerk. Maar in het begin zijn er natuurlijk meer geweest, die gezegd hebben: laat ons nog even wachten. Achteraf is het allemaal verschrikkelijk gemakkelijk om te zeggen op welke datum de mobilisatie tot stand had moeten komen, maar als men er vóór staat, als verantwoordelijk Minister, en overdenkt, wat de gevolgen zijn voor het gehele land, eventueel ook naar buiten toe, dan is men van mening, dat de mobilisatie niet te laat moet komen, maar zeker ook niet te vroeg. Het is dus de quaestie, de juiste datum te bepalen. Ik meen, dat, niet alleen de heer *de Geer,* maar ook andere leden van het Kabinet, waar ik ook toe behoorde, de eerste keer, dat de Minister van Defensie voorstelde om tot mobilisatie over te gaan, bezwaren hadden. Toen is de Minister van Defensie, als ik het mij goed herinner, overgegaan tot de voorlaatste beslissing in zake mobilisatie, de tweede vóórmobilisatie. De eerste vóórmobilisatie is heel vroeg geweest.

4889. De **Voorzitter:** In April is er al iets geweest.

A. Ja, was dat niet het geval van Albanië?

De **Voorzitter:** Ja, inderdaad.

A. Dat herinner ik mij. Toen is er al heel vlug, nog onder *Colijn,* tot deze veiligheidsmaatregel besloten.

Dr. *Colijn* was toen ook niet aanwezig. Hij zat in Zeeland op dat moment. Maar, dat is een toevallige omstandigheid. Het had niets gescheeld of ik had toen op de „Nieuw Amsterdam" gezeten op weg naar New York, want u zult zich herinneren, dat die quaestie van Albanië vrij onverwacht is gekomen. Ik zou in New York het Nederlands paviljoen hebben moeten openen, net twee dagen te voren ging die mobilisatie door, dus ik heb afgezegd en het paviljoen is door de gezant geopend. Dit is geen verwijt aan de heer *Colijn*, dat hij op dat moment in Zeeland zat. Ik geloof zelfs met de heer *van Dijk*, de Minister van Oorlog. Maar hij is bereikt en men heeft toen de eerste vóórmobilisatie afgekondigd. Daarna is eerst nog weer een volgend stadium van vóórmobilisatie geweest. Wat u nu bedoelt, is de definitieve mobilisatie en ik meen, dat het besluit van de definitieve mobilisatie rond een week-end is geweest, want ik meen, dat de heer *de Geer* om die reden in Velp was. Ik geloof niet, dat het midden in de week was. Maar dat kan ik verkeerd hebben.

De **Voorzitter:** Het is lastig te reconstrueren, het zal misschien het beste zijn om ...

A. Maar de datum is toch bekend?

De **Voorzitter:** Ja, de datum is bekend. Maar het zal misschien het verstandigste zijn om, voor zover die gegeven worden, verkorte notulen van de Ministerraad te vragen, dan kan men het gewoon reconstrueren. Zonder dat komen wij er na zoveel jaren waarschijnlijk toch niet uit.

A. Ik geloof, dat het op het ogenblik anders is, maar ik meen, dat in onze tijd alleen de besluiten genotuleerd werden. Ja, inderdaad, dan kan het toch gereconstrueerd worden, want de besluiten werden genotuleerd.

4890. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het is mij nooit helemaal duidelijk hoe deze situatie geweest is. De heer *de Geer* heeft ons verteld, dat hij uit het buitenland kwam en toen in **Beekhuizen** is gaan logeren, in Hotel „Velp", en toen voor de Ministerraad is overgekomen. Er is toen 's avonds getelefoneerd, dat hij de volgende morgen moest komen. Hij is gekomen en in de Ministerraad geweest; volgens zijn zeggen is toen in die morgen het mobilisatiebesluit genomen. Hij is toen 's middags naar Beekhuizen teruggegaan. Van andere heren hoorden wij, dat er inderdaad 's morgens een vergadering geweest was, waar mijnheer *de Geer* per telefoon voor was opgeroepen, maar dat hij weer vertrokken is, toen het besluit nog niet genomen was.

A. Toen was het besluit nog niet genomen en toen hebben wij doorvergaderd.

De **Voorzitter:** Ja, toen hebben twee Ministers opnieuw voor 's middags het initiatief voor een vergadering genomen.

4891. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Maar ik wilde dit zeggen. Is dat besluit toen in de middagvergadering genomen, dus de heer *de Geer* was er volgens u ook niet bij; waren er toen nieuwe gezichtspunten of was het alleen maar, zoals u zegt, het convenieerde eigenlijk wel, dat de Minister-President er niet was, waardoor men dit besluit dus makkelijker kon nemen? Ik vind het een zeer vér strekkend besluit en toch ook wel een grote verantwoordelijkheid voor de overige leden van het Kabinet om dit te doen zonder de Minister-President. Waren er toen nieuwe gezichtspunten of kunt u zich dat niet herinneren?

A. Misschien mag ik mij nog even duidelijker uitdrukken. Want ik heb mij die opmerking, zoals u gemerkt hebt, laten ontvallen. Ik heb er direct daarna aan toegevoegd, achteraf bezien. Dat moet ik er bij voegen, want als ik vooraf al gedacht zou hebben, toen ik daar 's middags ging vergaderen, gelukkig is de heer *de Geer* er niet bij, nu zal het gemakkelijker gaan, dan zou dat een heel andere betekenis hebben dan wanneer ik zeg achteraf. Met achteraf bedoel ik ook, waar men waarschijnlijk bij een andere gelegenheid nog wel op in zal gaan, de ervaringen, die ik daarna met de heer *de Geer* in oorlogstijd gehad heb, ook in Londen, waarbij ik mij altijd op het standpunt stel, ook in het proces, ik geloof niet aan de kwade trouw, maar ik geloof wel aan de volkomen ongeschiktheid in dit soort gevallen van de heer *de Geer* voor een dergelijke zeer verantwoordelijke functie en daarom ontviel mij dat „achteraf". Ik heb daar in Londen natuurlijk op sommige punten helemaal geen last van gehad, want hij was een eigenaardig man; als men b.v. op financieel gebied, wat het meest moeilijke is, zijn vertrouwen had, dan gaf hij de beschikking over alles. Ik heb nooit enige moeilijkheden gehad met het beschikbaar stellen van financiën door de heer *de Geer*, terwijl anderen, zoals b.v. de heer *Verschuur*, dit wel hadden. Mr. *Verschuur* heeft mij eens gezegd: „Daar heb ik mijn ziekten aan te danken". Hij kon er nooit een cent uitkrijgen, terwijl ik er nooit enige last mee heb gehad. Dit „goddank" is mij dus inderdaad ontvallen, achteraf bezien.

4892. De **Voorzitter:** Toen was daar helemaal geen sprake van?

A. Toen was dat niet in die trant, want in het begin, maar dat is enige dagen daarvóór, stond de heer *de Geer* beslist niet alleen. Toen heb ik ook aan die kant gestaan van een beetje kalm aan. Misschien ook wel eens ten onrechte is men toch als burger, als ineens de militaire macht met alle vlaggen en wimpels en alle bevoegdheden er bij opstaat, een beetje voorzichtig. Dan zegt men: Laten wij even oppassen, dat er geen ongelukken gebeuren. Dat geef ik toe, daar komen misschien ook wel eens fouten door, maar ik durf niet te zeggen, dat er ernstige nieuwe feiten waren tussen de ochtend en de middag. Ik zou niet a priori willen afwijzen, dat het mogelijk is, dat zonder de aanwezigheid van de fanatieke, zou ik haast zeggen, Minister-President bezwaren van de kant van de andere Ministers natuurlijk gemakkelijker overwonnen werden dan wanneer men niet alleen de houding en de argumenten van de Minister-President, maar ook bepaalde consequenties, die daar eventueel ook nog het gevolg van zouden kunnen zijn, in de hele samenstelling van het Kabinet, duidelijk voor ogen had. Ik geloof, dat zowel de heer *Dijxhoorn* als de heer *van Kleffens* grote voorstanders waren. De toestand in die dagen was zo, dat tussen de ochtend- en de middagvergadering, als de heren *Dijxhoorn* en *van Kleffens* naar hun Departement gingen, er natuurlijk telegrammen lagen.

De **Voorzitter:** Dat hebben zij ook gedaan en zij schijnen ook het initiatief te bebben genomen ....

A. Bij die middagvergadering. Ik bedoel, volgens mij zijn er zeker feiten geweest, maar of die nu van zulk een doorslaggevende aard zijn, dat, als u ze vandaag rustig zou bekijken, u zou zeggen, is dat nu een aanleiding geweest om een beslissing, die 's ochtends negatief is, 's middags in een positieve te doen veranderen, betwijfel ik. Als er 's ochtends enigen zijn, die ernstig twijfelen, dan behoeft er maar een kleinigheid bij te komen om te zeggen: maar nu durf ik de verantwoordelijkheid niet langer te dragen, dat ons land onvoldoende beschermd zou zijn op het moment van het uitbreken van de oorlog.

4893. De **Voorzitter:** En heeft men toen 's middags, evenals dat, als ik u goed begrijp, in April gebeurd was met dr. *Colijn*, nog de heer *de Geer* opgebeld en heeft hij er zich toen bij neergelegd?

A. Voor zover ik weet, is de heer *de Geer* opgebeld en heeft hij er zich bij neergelegd.

4894. De **Voorzitter:** Ook er mee ingestemd?

A. Ja. Wat ik mij herinner, geloof ik, dat de heer *van Kleffens*, want hij was plaatsvervangend voorzitter van de Ministerraad, de heer *de Geer* in zeer positieve bewoordingen heeft gezegd: Kijk eens, dit of dat feit is er nu nog bijgekomen en wij durven de verantwoordelijkheid niet langer aan en wij durven het ook niet uit te stellen, totdat u nu weer uit Velp terug bent.

4895. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Als ik u nog even iets mag vragen. U hebt gezegd: Wij hebben toen doorvergaderd van de morgen- in de middagvergadering.

A. Neen, ik bedoel met doorvergaderd: 's middags weer vergaderd.

4896. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U bedoelt dus opnieuw vergaderd.

A. Ja, wij zijn uit elkaar gegaan en hebben 's middags opnieuw vergaderd. Ik bedoelde meer met doorvergaderd, dat dezelfde dag de vergadering van de Ministerraad weer doorgegaan was.

4897. Jonkvrouwe **Wttewaal van Stoetwegen:** Het is misschien goed, het toch even vast te leggen, want in een verslag zou het

misschien anders uitgelegd kunnen worden. De heren zijn eerst weer naar hun Departement gegaan en daarna is de vergadering opnieuw bijeengeroepen. Dat wilde ik nog even vastleggen.

A. Ja, inderdaad.

4898. De **Voorzitter:** Ik heb u nog een vraag te stellen betreffende de heer *de Geer*.

Wat is uw indruk geweest. U zei straks, dat, als hij eenmaal iemand vertrouwde, hij dan ook wel „carte blanche" kon geven. Heeft de heer *de Geer* na afkondiging van de mobilisatie cordiaal meegewerkt, als het er om ging iets te doen voor de defensie? Dit was wel de mening van ...

A. Ik heb wel de indruk, Mijnheer de Voorzitter! Ik heb er natuurlijk minder rechtstreeks mee te maken gehad, maar ik zou het zelfs a contrario afleiden, als hij dat niet gedaan had, dan zouden wij die quaesties voortdurend in de Ministerraad gehad hebben en dat is zeker niet het geval geweest. Ik heb de indruk, dat hij ook op financieel gebied toen zeer ruim is geweest.

4899. De **Voorzitter:** Hebt u zelf in het algemeen nog iets te zeggen?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter!

De Voorzitter: Dan dank ik u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

M. P. L. STEENBERGHE.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 23 MAART 1948

Sub-Commissie II.

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

Dr. JAN VAN DEN TEMPEL,

oud 70 jaar, wonende te Amsterdam, oud-Minister van Sociale Zaken.

Hij legt de belofte af als getuige.

4900. De **Voorzitter:** Als eerste vraag zou ik naar voren willen brengen of de benoeming van generaal *Reynders* tot opperbevelhebber unaniem was. Hoe is die keuze tot stand gekomen? Was daar nogal twijfel bij over zijn persoon; enfin, wat kunt u daarover meedelen?

A. Mijnheer de Voorzitter, daar kan ik eigenlijk niets over meedelen. Die benoeming is practisch gesproken buiten ons omgegaan. Op welke datum is hij benoemd?

De **Voorzitter:** Bij afkondiging van de mobilisatie, dus omstreeks 28 Augustus 1939.

A. Toen was juist de nieuwe Regering opgetreden; met die benoeming heb ik geen bemoeiingen gehad. Voor zover het geweest mocht zijn, is het zuiver formeel geweest.

4901. De **Voorzitter:** Wat is uw indruk geweest van de opperbevelhebber? Hij heeft herhaaldelijk met het Kabinet samen deelgenomen aan besprekingen. U hebt hem dus als generaal....

A. Ik weet niet, wat de verdere vragen zullen inhouden, maar hier zou ik eigenlijk op de zaak zelf moeten ingaan: onze houding tegenover de opperbevelhebber, ons oordeel over hem. Voor zover ik mij herinner, heb ik maar één keer een vergadering met hem meegemaakt. Kan het niet in Januari 1940 geweest zijn? Die vergadering herinner ik mij daarom, omdat het toen pas scherp tot mij doordrong, dat de generaal zich zo in onze houding jegens hem vergiste. Maar daarop kom ik dadelijk wel even terug. Ik ben wellicht degene geweest in het Ministerie, die het langst geaarzeld heeft met toe te geven aan de wens tot vervanging van de opperbevelhebber, volkomen in tegenspraak met de lezing, die generaal *Reynders* later gegeven heeft, omtrent de invloed, welke van mij, sociaal-democratisch Minister, zou zijn uitgegaan. Mijn definitief oordeel over de opperbevelhebber werd natuurlijk mede beïnvloed door de bespreking in die Ministerraad en zijn optreden toenmaals heeft mij niet de indruk gegeven, dat daar een krachtige figuur stond. Waar er ten slotte toch eenheid van leiding moet zijn en het ging tussen de Minister van Defensie en de opperbevelhebber, heeft die vergadering er mede toe bijgedragen, dat ik mij later kon verenigen met de vervanging. Ik druk mij nu misschien wat sterk uit, maar dat was toch de impressie, die ik van die vergadering had. Waarom ik zo lang aarzelend stond tegenover die vervanging, dat ging niet om de persoon van de heer *Reynders*, maar hield verband met de verschillende strategische opvattingen. Daarop kan ik misschien, als deze vraag ter sprake komt, nader ingaan, doch ik zou het ook nu naar voren kunnen brengen.

De **Voorzitter:** U kunt het misschien nu wel mededelen, want het heeft toch ook betrekking op de sfeer van het hele geval.

A. Ik heb natuurlijk later de brochure van *Reynders* en van *Dijxhoorn* gelezen. Ik meen hier te mogen verklaren dat voor ons — want dit geldt ook voor de heer *Albarda* —, de aangelegenheid van de z.g. mobilisatieclubs, die naar voren is gebracht in deze brochures bij de behandeling van aangelegenheden betreffende de landsverdediging, hoegenaamd geen rol heeft gespeeld. Ik heb het van begin af aan zeer geappreciëerd in Minister *Dijxhoorn*, dat hij onder de toenmalige moeilijke omstandigheden een regeling wilde treffen ten aanzien van de mobilisatieclubs, waardoor er meer eenheid zou komen in de behandeling van alle volksgroepen. Dienaangaande liet *Dijxhoorn* een andere noot horen. Hij verwachtte iets van een tegemoetkomende houding jegens die clubs, ook uit het oogpunt van de goede geest in het leger en de algemene samenwerking. Het was voor de eerste keer, dat sociaal-democraten in de Regering waren getreden. Wij hebben toen het verloop gezien, dat was in het algemeen bevredigend. Maar verder stond dat buiten de vraag van de landsverdediging. Naarmate het gevaar naderkwam, raakte de quaestie van de mobilisatieclubs als een politieke aangelegenheid helemaal op de achtergrond. Dat heeft ons, althans mij, totaal niet beïnvloed. Wij werden toen betrokken in vraagstukken van strategische aard. Dienaangaande wisselde de situatie nogal eens.

Bij voorbeeld in het begin was, als ik mij goed herinner, Minister *Dijxhoorn* er eigenlijk wel voor geporteerd om de oostelijke linie van de vesting Holland te bezetten als de hoofdlinie. Voor zover ik mij herinner, alweer, waren daartegen sterke bedenkingen. Ik meen toen eens de vraag te hebben gesteld: Als die linie doorbroken wordt, wat doen wij dan? Dan zouden onze troepen hebben moeten terugtrekken op de stelling Amsterdam. Ik vond dat een wanhopig vooruitzicht. Men moet dat uiteraard in het licht van de tijdsomstandigheden zien. Het terugtrekken van de troepen in de zuidoostelijke sector, onder de dreiging der Duitse luchtmacht, leek, gegeven de beschikbare afvoerwegen, toch wel een onmogelijkheid.

Maar dat is geen acute quaestie geworden, want toen is met algemene instemming de versterking der Grebbelinie ter hand genomen en hebben eigenlijk *Dijxhoorn* en *Reynders* zich er mee verenigd, dat de Grebbelinie de voornaamste linie van de verdediging zou worden. Verder was voorzien in een tweede linie van verdediging. Ik schets dit verloop van zaken om te laten zien, dat er ten deze een mogelijkheid tot overeenstemming scheen te bestaan. En konden de heren elkander vinden, dan zouden vele moeilijkheden voorbijdrijven. Bleef de grote quaestie van de verdediging van Brabant. Deze was voor een niet-militair, ook voor een militair trouwens evenzeer, buitengewoon moeilijk te beoordelen en te beslissen. De Peel-Raamlinie was aanmerkelijk versterkt en het derde legerkorps was daar in stelling gebracht, maar of ze stand kon houden was de vraag en dan zou het toch hoogstens een quaestie van korte duur zijn. De Minister, als ik mij goed herinner, vreesde dan ook, dat het terugtrekken boven de grote rivieren van de derde divisie en de lichte divisie, wanneer de stelling eenmaal was aangetast, een onmogelijkheid zou blijken te zijn; anderen dachten daar anders over. De moeilijkheid was natuurlijk de verschillende kansen tegen elkander af te wegen. Als men de Peel-Raamlinie niet voldoende krachtig verdedigde of te vroeg prijsgaf, werd daardoor de doorbraak naar Rotterdam door Brabant voor het vijandelijk leger veel gemakkelijker. In de tweede plaats men gaf wel op de wel is waar geringe kans op tijdige Belgische en Franse hulp. Daar stond tegenover: was er enige kans, die linie te kunnen handhaven bij de overmacht van de Duitsers, ook in de lucht? Toen zocht de heer *Dijxhoorn* de oplossing — waarvoor zeker in deze moeilijkheid veel te zeggen was — in een „delaying action" gericht op het verdedigen van de wegen, die naar Dordrecht en Rotterdam voerden. In een bespreking is toen de uitdrukking gebruikt van een „symbolische verdediging". Dat was een prachtige uitdrukking van de heer *de Geer*, welke misverstand kon wekken. Het heeft overigens geen betekenis gehad. Zo stond het er voor, toen de aangelegenheid van de vervanging steeds meer naar voren kwam. Er was nog altijd enige kans, dat de heren zakelijk tot overeenstemming zouden komen, ofschoon Minister *Dijxhoorn* verschillende grieven had tegen het beleid van de heer *Reynders*.

De bedoeling van de Regering was ongetwijfeld de verdediging te voeren, zo scherp en zo lang als het enigszins mogelijk was. Ik herinner mij, dat in de dagen van de strijd, toen voortdurend slechte

berichten binnenkwamen, een van de collega's zei: „Als de strijd toch hopeloos is, mogen wij dan verder die grote offers vragen?"

4902. De **Voorzitter:** Er zou gezegd zijn: Moeten wij daar dan onze jongens aan wagen?

A. Neen. Toen waren de Moerdijk, IJsselmonde, een groot deel van Rotterdam en andere belangrijke punten reeds in handen van de vijand. Dat moet Zondag geweest zijn. Toen werd geantwoord: Vergeet geen ogenblik, dat elke dag, die wij langer standhouden, welke grote offers het ook moge kosten, voor lange tijd onze internationale positie, wat Nederland en Indië betreft, bepaalt. Dat betrof dus geen Ministerraad, dat was een vertrouwelijk gesprek. Ik roer dat aan om te laten zien, hoe wij — laat ik mij beperken en alleen voor mij zelf spreken — hoe ik stond ten aanzien van de landsverdediging zelf. Ik geloof, dat ik hiermee wel mijn standpunt duidelijk heb gemaakt, Mijnheer de Voorzitter.

4903. De **Voorzitter:** Dat u zelf eigenlijk pas zeer laat tot de conclusie is gekomen, dat generaal *Reynders* weg moest gaan — u zegt in Januari, na die Kabinetszitting —, is dat een gevolg geweest van uw gedachtengang, dat het niet erg gelukkig was, vlak voordat de oorlog begint, van persoon te wisselen? Vermoedelijk is dat een van uw bezwaren geweest?

A. Dat heeft in al die weken, dat die zaak liep, mij ongetwijfeld mede beïnvloed. Voorts dat er toch, zakelijk gesproken, overeenstemming over de punten van geschil mogelijk moest zijn. Elke oplossing had voor- en nadelen. Per slot van zaken moest toch iedereen, die zijn verstand gebruikte, begrijpen, dat, mocht het eenmaal tot een Duitse overval komen en afdoende hulp van Engeland, Frankrijk en België uitblijven, onze verdediging toch slechts betrekkelijk korten tijd zou kunnen standhouden.

4904. De **Voorzitter:** Dan kom ik tot een heel ander punt. Is er u iets van bekend, dat er eind 1939 — de datum staat niet precies vast — stappen zijn gedaan door de Duitse gezant aanvankelijk bij de Secretaris-Generaal van Buitenlandse Zaken en later ook bij Minister *van Kleffens?* Mijn bedoeling is te vragen, of u daar toen iets van bekend is geworden? Misschien hebt u er later iets van gelezen, dat is niet ter zake. Vóór de Meidagen, hebt u er toen ooit iets van gehoord?

A. Ik herinner mij er niets van. Mag ik eens vragen: Wat kan de strekking van deze stap geweest zijn? Misschien kan ik mij er dan iets van herinneren.

4905. De **Voorzitter:** Die stap zou gedaan zijn om te polsen of eventueel de Nederlandse Regering zou toestaan, dat Duitse troepen eventueel door Limburg en een deel van Brabant zouden trekken, zonder dat wij dan partij zouden kiezen, althans iets in die richting.

A. Ik kan het mij niet herinneren. Ik kan ook niet zeggen, dat het niet waar is, want het heeft natuurlijk geen punt van bespreking bij ons uitgemaakt. Het is zeker nooit in overweging geweest bij de Ministerraad.

De **Voorzitter:** Al uw collega's ontkennen het ook aldus.

A. Ik kan mij er niets van herinneren.

4906. De **Voorzitter:** Wat is volgens uw indruk de hoofdreden van het laten weggaan van de generaal *Reynders* geweest? In welke van de moeilijkheden heeft dat gelegen? Het is vrij duidelijk na datgene, wat u daarover al gezegd hebt, maar ik vraag het u nog even volledigheidshalve.

A. In de eerste plaats, zou men kunnen zeggen: incompatibilité d'humeur tussen de Minister van Defensie en de generaal; zij verstonden elkaar blijkbaar niet.

4907. De **Voorzitter:** Was dat voor de Regering het voornaamste?

A. Neen, maar dat was misschien het begin der moeilijkheden.

4908. De **Voorzitter:** Maar de hoofdreden, wat is eigenlijk het punt geweest, waar het om draaide. Is dat geweest de quaestie van de mobilisatieclubs, of de oorlogswet, of het krijgsbeleid?

A. Neen, maar het staat toch in verband met wat ik zoëven zei, nl. dat er maandenlang niet de rechte samenwerking, het rechte wederzijdse begrip bij de heren was, wat toch wel een voortdurend grotere verwijdering tussen de inzichten veroorzaakte, waarbij die strategische punten, die ik zoëven genoemd heb, eigenlijk de zakelijke grondslag vormden.

4909. De **Voorzitter:** Zakelijk het voornaamste?

A. Zakelijk het voornaamste, ja. Maar dat men op die voet van een niet homogene leiding niet een eventuele strijd kon ingaan, dat stond na die Ministerraad ook voor mij wel vast.

4910. De **Voorzitter:** Dan kom ik tot een ander punt, de quaestie van de Oorlogswet. U herinnert zich, dat volgens de bestaande Oorlogswet de bevoegdheid bestond, af te kondigen hetzij de staat van beleg, hetzij de staat van oorlog. De staat van beleg ging veel verder. Die is pas in April 1940 afgekondigd. Kunt u nog iets meedelen over de motieven, waarom men er niet eerder toe is overgegaan, het hele land in staat van beleg te verklaren?

A. Ik herinner mij enigszins vaag de motieven, maar het voornaamste motief staat mij toch wel voor de geest. Het afkondigen van de staat van beleg, zoveel stringenter dan de staat van oorlog, betekent natuurlijk een ontzaglijke druk op het hele economische en sociale leven in het land. Er moest dus direct een dwingende noodzaak zijn om daartoe over te gaan, en gegeven ook de uiteenlopende inlichtingen, de voortdurende verandering van de algemene situatie, was dat een zeer sterk motief.

4911. De **Voorzitter** Een ander punt is geweest, dat men met ingang van 1 September merkwaardigerwijze wel de staat van oorlog voor 100 % heeft afgekondigd, maar aan de opperbevelhebber een soort gentleman's agreement heeft opgedrongen, waarbij was vastgesteld, dat hij een vrij groot aantal van zijn wettelijke bevoegdheden in die rechtstoestand niet mocht toepassen. Dit is juridisch natuurlijk toch wel heel merkwaardig. Dit is hier ook door deskundigen als hun mening meegedeeld. Kunt u daarvan nog iets vertellen, b.v. over de motieven, die daarbij gegolden hebben?

A. Niet meer dan ik zoëven zei, Mijnheer de Voorzitter. Het is natuurlijk achteraf moeilijk de toenmalige stand van zaken nauwkeurig te reconstruëren. Ik heb in een heel ander verband soortgelijke situaties later meegemaakt, ook in Londen, maar dat zijn quaesties, die later wel aan de orde zullen komen. Het is voor de Regering altijd uiterst bezwaarlijk, ten aanzien van andere punten, ten aanzien van onderdelen van het beleid, die het algemeen economische, politieke en sociale leven raken, de teugels uit handen te geven, voordat het volstrekt geboden is. Men kan achteraf zeggen: de oorlog staat voor de deur, maar men wist niet van te voren, of en wanneer een overval zou plaats vinden. Het kon een paar weken duren, het kon helemaal overdrijven, de dreiging kon ook heel lang aanhouden. Het motief is ongetwijfeld geweest — ik zeg er „ongetwijfeld" bij —, dat wij niet afhankelijk wilden zijn in de situatie, die men toen had, van het optreden van de opperbevelhebber en van de Staf in niet strikt militaire aangelegenheden. Dat men dus in die opzichten een zekere waarborg wilde hebben, dat hij niet verder zou gaan dan onder die omstandigheden nodig was.

4912. De **Voorzitter:** Maar men kwam dus positief in strijd met wat de wetgever altijd gedacht en voorgeschreven had, dat zou gebeuren, als eenmaal de staat van oorlog werd afgekondigd. Dat bezwaar heeft men dan op de koop toe genomen?

A. Ja, dat denk ik wel, Mijnheer de Voorzitter. Ik wil u wel dit zeggen: de commissie moet het geen ogenblik vergeten, dat wij stonden voor een totaal nieuwe toestand, dat men sinds maanden verkeerde in de omstandigheid, dat men niet wist, wat er de volgende week gebeuren zou en dat men met allerhande aspecten van het publieke leven rekening moest houden. Ik noem b.v. het economische leven in zijn volle omvang, de ontwikkeling van de sociale verhoudingen, die daarmee samenhingen, enz. Dat men dienaangaande zeer voorzichtig was en de Regering de teugels zoveel mogelijk zelf in handen wilde houden, kan ik achteraf nog niet onjuist vinden.

4913. De **Voorzitter:** U zegt, dat het dus niet onjuist was. Men zou wel kunnen stellen, dat het onwettig was?

A. Ja, daarover zou men kunnen discussiëren.

De **Voorzitter:** Het is een juridische quaestie?

A. Ja, zeker. U meent, dat het onwettig was, omdat de opperbevelhebber gebonden was aan dat gentleman's agreement?

De **Voorzitter:** Ja, omdat nu eenmaal de oorlogswet bepaalde zaken voorschreef en bevoegdheden gaf, als de Staat van Oorlog werd afgekondigd. Het waren dan de bevoegdheden en het terrein van de opperbevelhebber. Men kan daar lang over twisten, maar dit heeft misschien niet veel zin. Ik wil alleen nog uw aandacht vragen — misschien dat u ook daarom vóór beperkingen is geweest — voor artikel 12 van de Oorlogswet en wel speciaal voor het derde lid, waarin stond: „Het Militair Gezag is tevens bevoegd te bepalen, dat de voorschriften der Arbeidswet, der Veiligheidswet en der Hinderwet buiten werking worden gesteld." Dit zal u, als Minister van Sociale Zaken, wel bijzonder geïntersseerd hebben?

A. Ja. En wat is dienaangaande overeengekomen met de generaal?

De **Voorzitter:** Dat hij daarvan ook geen gebruik zou maken.

A. Dat heeft hij beloofd?

De **Voorzitter:** Dat heeft hij toegezegd.

A. Men moet zich niet voorstellen, dat eigenlijk aan een enigszins gebonden man het opperbevelhebberschap werd toevertrouwd. Hij was opperbevelhebber, nietwaar? Hij moest aan de Regering duidelijk maken, hoever het noodzakelijk was te gaan bij het treffen van bijzondere maatregelen voor het economische en sociale leven. Ik heb op dit punt geen speciale herinneringen. Ik herinner mij in elk geval niet, dat er op mijn terrein moeilijkheden zijn gerezen tussen de opperbevelhebber en het Departement van Sociale Zaken. Het was zozeer een landsbelang, dat al die regelingen goed liepen en dat al die verhoudingen goed bleven, dat ik mij achteraf zeer goed kan voorstellen, dat de generaal met een zodanige oplossing akkoord ging, tot natuurlijk het ernstige moment kwam.

De **Voorzitter:** Hij heeft wel later in October gevraagd van die beperking af te komen, maar dit sloeg waarschijnlijk op het eerste lid van art. 12, dat handelde over het inschakelen van de burgerbevolking bij militaire werkzaamheden.

A. Ik herinner mij niet, dat er een moeilijkheid geweest is, ook in dit verband, tussen de opperbevelhebber en het Departement van Sociale Zaken.

De **Voorzitter:** Neen, het is ook niet met zoveel woorden gezegd.

A. Er hebben zich geen moeilijkheden op dit gebied voorgedaan.

4914. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat wij van dit onderwerp wel kunnen afstappen. Heeft u zelf nog iets te zeggen over de mobilisatieclubs? U heeft daarstraks al even iets daarvan gezegd. Is dat hiermee voldoende behandeld, of heeft u daar nog iets aan toe te voegen?

A. Ik heb daaraan persoonlijk niets toe te voegen, Mijnheer de Voorzitter. Ik wil alleen doen opmerken, dat men in onze kringen nog een zekere minder aangename herinnering kon hebben aan de dienstverhoudingen tijdens de vorige oorlogsperiode.

Wij, de heer *Albarda* en ik, hebben het zeer geapprecieerd, dat men dienaangaande tot een bevredigende regeling kwam. Dat punt stond bij ons echter volkomen op de achtergrond, wanneer de vraag van de landsverdediging aan de orde kwam. Op onze verhouding tot de toenmalige opperbevelhebber heeft een en ander niet de minste invloed gehad. Ik herinner mij, dat toenmaals in een van de bladen gestaan moet hebben een opmerking in deze geest, dat *Reynders'* ontslag mede beïnvloed was door het optreden van de socialistische Ministers. Toen daarop de aandacht werd gevestigd in de vertrouwelijke kring van de Ministers, maakt het een komische indruk en maakte de heer *de Geer* een opmerking in deze trant: „wat zijn die heren toch slecht geïnformeerd, want het is precies andersom". Dit ter bevestiging van wat ik zoëven heb gezegd.

4915. De **Voorzitter:** U noemt daar de heer *de Geer*. Over zijn mentaliteit en zijn gestie in die periode zou ik nog een paar vragen willen stellen. Vooreerst dan wat betreft de afkondiging van de mobilisatie; daartoe is het besluit genomen in het Kabinet. Herinnert u zich, of hij daarbij aanwezig is geweest? Het is in enige etappes gegaan. U weet: er moeten dan enige telegrammen verstuurd worden. Maar is hij bij het besluit tot afkondiging van de grote mobilisatie aanwezig geweest?

A. Dat kan ik u niet zeggen.

4916. De **Voorzitter:** Iets anders: Heeft hij in die hele periode, die toen gevolgd is, wel meegewerkt in de richting van een behoorlijke landsverdediging, of heeft u het gevoel, dat hij enigermate defaitistisch is opgetreden?

A. Ik heb — nu spreek ik van het begin en nog niet over een latere periode, in Engeland — niet de indruk gehad van enig défaitisme bij de heer *de Geer*. Ik heb ook niet de indruk gehad, dat hij passief of op enigerlei wijze de mobilisatie of landsverdediging heeft tegengewerkt. Dat is absoluut niet mijn indruk. Ik krijg misschien later nog eens de gelegenheid, hierover in de commissie te spreken. Zijn houding is veranderd na de val van Frankrijk.

4917. De **Voorzitter:** Had u zelf nog iets mede te delen, dat van betekenis kan zijn in verband met de wisseling van het opperbevel?

A. Mijnheer de Voorzitter, ik heb nog heel wat te zeggen, maar niet in verband met deze aangelegenheid.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

J. VAN DEN TEMPEL.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 23 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heer Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

Ir. PIETER FRANZISCUS SYLVESTER OTTEN,
oud 52 jaar, wonende te Valkenswaard,
voorzitter raad van bestuur van N.V. Philips Gloeilampenfabrieken.

Hij legt de eed af als getuige.

4918. De **Voorzitter:** Wij wilden u de volgende vraag stellen. Is er door u in de maanden van de mobilisatie eind 1939, eventueel begin 1940, invloed uitgeoefend met betrekking tot een eventuele vervanging van de eerste opperbevelhebber, de generaal *Reynders,* door de tweede, de generaal *Winkelman?* Kunt u daar iets over mededelen?

A. Zeker, niet.

4919. De **Voorzitter:** Helemaal niet?

A. Neen, ik kende generaal *Reynders* niet eens.

4920. De **Voorzitter:** In geen enkele vorm? U kunt zich niet herinneren, dat u b.v. een gesprek zou hebben gehad met vooraanstaande personen in het land en dat u gezegd hebt: „Och, u hebt zoveel moeilijkheden met generaal *Reynders,* als u een andere wilt hebben, neem dan *Winkelman.* Die kan ik beoordelen, want hij heeft bij ons gewerkt, bij de Philipsfabrieken. Hij heeft daar het een en ander voorbereid en dat zou dus een goede oplossing zijn." Ik vraag het maar volledigheidshalve.

A. Inderdaad heb ik mijn oordeel over de generaal *Winkelman* gegeven, omdat hij twee jaar lang bij ons gewerkt heeft.

4921. De **Voorzitter:** Wanneer is dat geweest?

A. Van ongeveer het jaar 1938 af, toen wij bezig waren aan de voorbereidingen voor eventuele evacuatie van machines, van documenten, enz. Wij zijn daar in feite al mee begonnen in Februari 1935. Naar aanleiding van aanwijzingen, die wij zelf ook hadden uit vele bezoeken aan Duitsland en inlichtingen, die wij al die jaren ook uit Duitsland kregen, dat zeer ernstig rekening moest worden gehouden met een eventueel betrekken van Nederland in de oorlog. Toen hebben wij in overleg met de Regering eerst bij al onze maatregelen de hulp gehad van de toenmalige kapitein *Sas,* die nog bij de generale staf was, en vanaf het moment, dat hij naar Berlijn is vertrokken als militaire attaché, hebben wij daarvoor de medewerking gekregen van de generaal *Winkelman,* die een oom was van *mr. J. Hamming,* die de toenmalige leiding had van een speciaal bureau bij ons, waar alle voorbereidende maatregelen werden getroffen. Wij behoefden zijn medewerking om de hele, eventueel noodzakelijke, evacuatie op militaire leest te schoeien, omdat, wanneer eventueel de invasie in Nederland zou geschieden, het inderdaad noodzakelijk was, dat zo gedisciplineerd mogelijk te doen. Hij heeft dus van 1938 af inderdaad, als burger, want hij was gepensionneerd, ons ter zijde gestaan en bijzonder goed. Daar heb ik mij ongetwijfeld in die tijd wel eens over uitgelaten.

4922. De **Voorzitter:** Was dat dus ook met een Regeringsopdracht of was dat zo door uw bedrijf bepaald?

A. Dat was niet met een Regeringsopdracht, maar in overleg met de Regering, dus zij wist er alles van. Alle voorbereidingen, die wij troffen en die gedeeltelijk ook, voor het geval van een invasie, voor wat betreft het evacueren achter de waterlinie, de militaire toestemming zouden moeten hebben van de troepenonderdelen, die dan tussen Eindhoven en den Haag zouden staan, zijn geheel in overleg met de Regering getroffen. En daar hadden wij dan ook voor het evacueren van de staf, het evacueren voor bepaalde ploegen van de machinefabriek, die dan zouden moeten gaan naar Dordrecht, waar we het antitankgeschut Böhler maakten, twee extra-treinen ter beschikking, dat is toen geheel in overleg met de Regering gebeurd.

4923. De **Voorzitter:** De heer *Winkelman* was toen dus uw adviseur voor rekening van het bedrijf, bij wijze van spreken.

A. Ja.

De **Voorzitter:** Hij had dus ook geen militaire rang op dat ogenblik?

A. Helemaal niet. Hij was altijd in burger.

4924. De **Voorzitter:** U is toen buitengewoon tevreden geweest over de wijze, waarop hij u geadviseerd heeft?

A. Bijzonder goed uit twee overwegingen. In de eerste plaats was het natuurlijk, in het algemeen gesproken, voor een oud-militair buitengewoon moeilijk, dat hebben wij ons ook van het eerste ogenblik af gerealiseerd, om in een volkomen civiel bedrijf werkelijk organisatorisch mee te doen aan het voorbereiden van bepaalde maatregelen en zich zelf ook inderdaad aan dit bedrijf, zoals wij dat noemen, wat goodwill betreft, te verkopen, omdat het op zich zelf natuurlijk vooral voor normale tijden een zeer bijzondere figuur is, dat een oud-militair, die het bedrijf niet kent, nooit in het bedrijfsleven geweest is, in verband met het voorbereiden van maatregelen toen een betrekkelijk belangrijke job heeft gehad, en de wijze waarop hij zich snel in de gehele ligging van het bedrijf heeft ingewerkt, en de wijze, waarop hij met een geweldige tact inderdaad de medewerking van iedereen, die daar zijn medewerking aan moest verlenen, heeft verkregen, heeft een grote indruk op ons gemaakt. Ik heb mij daarover ongetwijfeld wel uitgelaten in die tijd.

4925. De **Voorzitter:** Ook naderhand, toen hij na 1 September, of omstreeks die tijd, weer gemobiliseerd was en bij u was vertrokken? Vermoedelijk is hij pas weggegaan toen de mobilisatie kwam?

A. Ja. Wanneer dat precies is geweest, weet ik niet meer.

4926. De **Voorzitter**: Maar u hebt dus wel daaraan naar buiten uiting gegeven, ook bij zeer hoogstaande en invloedrijke personen misschien?

A. Ja zeker. Het was ook bekend, dat hij bij ons was. Ik ben in die maanden van September 1939 tot 8 Mei 1940 vrijwel wekelijks in den Haag geweest, met uitzondering van Januari en Februari tot 6 Maart, toen ik in Engeland heb gezeten, in verband met het war trade agreement. De eerste keer ben ik naar Engeland gegaan tussen Kerstmis en Nieuwjaar 1939 op 1940 en daarna vrijwel aan een stuk van 4 Januari tot 6 Maart. Ik ben toen alleen driemaal per vliegtuig uit Londen naar 's-Gravenhage gekomen, in verband met het war trade agreement om daarover met de toenmalige Ministers van Economische en van Buitenlandse Zaken te spreken.

4927. De **Voorzitter:** Maar kunt u er zich iets van herinneren, dat u toen misschien gehoord hebt van moeilijkheden binnenskamers? De nieuwe opperbevelhebber generaal Winkelman is 6 Februari opgetreden. Dus in die voorafgaande tijd waren er al strubbelingen, zeg: van Kerstmis af ongeveer. Kunt u zich niet herinneren, dat u die met

een of ander invloedrijk persoon, misschien in den Haag, hebt besproken en dat u toen, horende van die moeilijkheden, gezegd hebt: Neemt u dan *Winkelman*!

A. Het is mogelijk, dat ik wel eens van die moeilijkheden gehoord heb, alleen in die periode was ik in Engeland, dus ik heb dat helemaal niet meegemaakt. Het enige, wat ik mij herinner, is dat ik toen wel eens in de kranten heb gelezen over het feit, dat de generaal *Reynders* voor bepaalde delen van ons land voorstelde de staat van beleg te verklaren, doch dat er anderen waren, die om de een of andere reden daar niet voor voelden.

4928. De **Voorzitter:** Dus u hebt in geen enkele vorm geadviseerd: Laat *Reynders* weggaan? Daar hebt u u niet mee bemoeid?

A. Helemaal niet. In de eerste plaats lag dat absoluut niet op mijn gebied en bovendien kon ik dat ook niet doen, want ik kende de generaal *Reynders* helemaal niet.

4929. De **Voorzitter:** Dus men kan dat ook nooit in verband brengen met de strategische opvattingen, die op dat moment golden, en de wenselijkheid, dat men Brabant anders zou verdedigen of minder zou verdedigen? Dat heeft er allemaal niets mee te maken?

A. Neen, die opvattingen ken ik ook niet.

4930. De heer **Algera:** Ik zou dit nog even willen vragen. Is het ook mogelijk, dat u eens een uitdrukking geplaatst hebt: Nu, die generaal *Winkelman,* die kennen we zo goed. Hij is bij ons goed bevallen. Dat zou een goede opperbevelhebber zijn.

A. In die geest kan ik het beslist niet gedaan hebben, omdat het feit, dat de generaal *Winkelman* zich inderdaad bij ons op een voortreffelijke wijze van zijn taak heeft gekweten, nog niet betekent, dat hij ook een voortreffelijk opperbevelhebber zou zijn.

4931. De **Voorzitter:** U ontkent dat zeer beslist? U hebt dat niet gezegd?

A. Ik heb alleen mijn oordeel gegeven, volkomen spontaan. Ik bedoel, dat zou ik zelfs gegeven hebben, als mij er niet naar gevraagd was, omdat wij inderdaad buitengewoon verrukt waren over de wijze, waarop *Winkelman* een zeer moeilijke post, als outsider, als oud-militair bij ons inderdaad heeft verricht. Daar hebben we allemaal zeer veel bewondering voor gehad.

4932. De **Voorzitter:** Dus heel die uitlating, die u eventueel geplaatst zou kunnen hebben, staat absoluut niet in verband met de wisseling van het opperbevel?

A. Zeer beslist niet.

4933. De heer **Algera:** Kunt u zich misschien ook herinneren tegen wie u een dergelijke opmerking hebt gemaakt?

A. Dat is heel moeilijk, want ik heb in die tijd met zeer veel heren gesproken. Ik was juist, dat kan ik hier zeer in het vertrouwen wel zeggen, zeer veel in den Haag, omdat wij voortdurend inlichtingen uit Duitsland kregen, en ik had afgesproken met de toenmalige Minister van Defensie en met de Minister van Buitenlandse Zaken, hun die inlichtingen te geven, omdat wij van al onze relaties en betrekkingen in Duitsland natuurlijk berichten kregen. Dat ik ook begreep, dat ik die berichten op een plaats moest leggen in overleg met de Regering, en die inderdaad, zonder dat daarbij de naam Philips gebruikt werd, volkomen vertrouwelijk zouden worden behandeld. Dus ik ben in die tijd met zeer veel personen in aanraking geweest. Ik was ongetwijfeld vrijwel elke week in den Haag.

4934. De **Voorzitter:** Het wordt u speciaal gevraagd, omdat een van de personen, die wij gehoord hebben, de generaal *Röell,* oud-commandant veldleger, ons heeft medegedeeld, dat hij van vooraanstaande betrouwbare zijde dat over u vernomen had. Niet van u persoonlijk, maar hij heeft o.a. gezegd, dat het mogelijk was, van generaal *van Nijnatten,* die in Brabant legerkorpscommandant was. Van hem of van andere personen — hij wist het niet zeker — had hij dan vernomen, dat uwerzijds invloed zou zijn uitgeoefend op zeer hoogstaande figuren in den lande, met name op één bepaalde figuur. Om misverstand af te snijden, is het goed, dat ik hier constateer, dat hij ons naderhand heeft meegedeeld, dat het niet H.M. de Koningin was. Uit de tekst van het verhoor zou men die conclusie kunnen trekken, maar dat is dus zeer beslist niet waar. Deze aangelegenheid heeft hij naar voren gebracht en daarom achten wij ons verplicht u daarover te horen.

A. Ik heb H. M. in die periode nooit gesproken. Generaal *van Nijnatten* heb ik in die periode niet ontmoet. Ik kende hem niet.

4935. De **Voorzitter:** Dat klopt met wat hij ook gezegd heeft; dat is dus uitgesloten. Maar eventueel andere hoge personen in den lande? U ontkent dus het hele geval zeer beslist?

A. Ja, met die uitzondering dus, dat ik me over de generaal *Winkelman* ongetwijfeld heb uitgelaten in zeer gunstige zin.

4936. De **Voorzitter:** Als een zeer knap persoon, maar los van het opperbevel dus?

A. Ja, omdat ik dat niet kon beoordelen. Ik heb wel gezien, bij ons in het bedrijf dus, dat heb ik ook meegedeeld, dat hij prima organiseren kon.

4937. De **Voorzitter:** Wat mij betreft, is de zaak volkomen helder en ik vermoed, dat u er zelf ook niets meer aan toe te voegen hebt.

A. Neen, helemaal niet.

4938. De **Voorzitter:** Ik had u nog één vraag te stellen en dat is de volgende. Hebt u ooit iets gehoord van stappen, die van Duitse zijde zijn gedaan bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken, de Secretaris-Generaal of bij de Minister over een eventueel toelaten van een doortocht van Duitse troepen door een deel van Nederland.

A. Dat zal ik u zeggen, Mijnheer de Voorzitter. Ik heb niets gehoord van stappen, die bij de Minister gedaan zijn. Ik weet wel van stappen, die bij mij gedaan zijn.

4939. De **Voorzitter:** Wilt u ons daar dan nog iets over meedelen?

A. Daar kan ik u het volgende over vertellen. Toen ik dus in Januari en Februari tot 6 Maart in Engeland was, ben ik driemaal per vliegtuig naar den Haag overgekomen. Ik had geen tijd om door te gaan naar Eindhoven, naar aanleiding van onderhandelingen over het war trade agreement speciaal ten aanzien van Philips en de blokkadecommissie, die alle grondstoffen en de materialen van Philips van November 1939 af had vastgehouden, om daar verdere besprekingen over te hebben met de Minister van Economische Zaken en de Minister van Buitenlandse Zaken, mede op verzoek van de heer *Lamping,* die toen ondervoorzitter was van de Hollandse commissie in Engeland.

Bij het eerste bezoek, dat ik bracht, dat moet geweest zijn in de week na de 14de Januari, althans was het kort op het bericht, dat ik toen ook in de kranten heb gelezen, dat er een vliegtuig in België was geland, waar bepaalde documenten ingezeten zouden hebben, de details ken ik daar niet precies meer van, en toen ik 's morgens met het vliegtuig was aangekomen en 's middags in mijn hotel was, kreeg ik een bericht uit Eindhoven, dat een invloedrijk Duits persoon, met wie wij relatie hadden, die zich vóór en ook tijdens de oorlog prima gedragen heeft en van wie wij o.a. ook inlichtingen kregen over bepaalde plannen van Duitsland, mij dringend moest spreken. Hij zat toen op dat moment nog in het buitenland, toen heb ik gezegd: dan moet hij vlug zijn, want morgenmiddag om 4 uur moet ik weer weg, met een vliegtuig naar Londen. Hij is toen die zelfde avond, zeer laat, bij mij gekomen in het hotel en hij heeft mij de volgende vraag gesteld. Zeer voorzichtig en een beetje met horten en stoten, maar langzamerhand kwam het er toch uit: Of ik hem kon meedelen hoe de Nederlandse Regering zou reageren als die Regering het verzoek zou krijgen om troepen door te laten door Limburg. Hij zat op de canapé, ik zat in een stoel. Ik ben toen onmiddellijk van mijn stoel opgestaan en heb gezegd: „Ik kan u alleen antwoord geven als Nederlander en in geen enkele andere qualiteit. Het Nederlandse volk kennende, kan ik u, wat dat betreft, mededelen, dat het Nederlandse volk dit niet zal nemen. Ik neem dus aan, ik heb over deze onderwerpen nooit gesproken, omdat wij doodeenvoudig met die mogelijkheid, dat Duitsland dit zou doen, als eenvoudige mensen geen rekening houden, dat dit inderdaad onder geen enkele voorwaarde zal worden genomen."

Daar keek hij zeer van op. „Wij hoeven er verder ook niet over te praten", heb ik gezegd. „Dit is mijn reactie, dit is absurd, dit is onmogelijk." Toen is hij weggegaan en ik ben de volgende morgen

onmiddellijk naar Minister *van Kleffens* gegaan, om 10 uur was ik bij hem en toen heb ik gezegd: Excellentie, dit is mij gisteravond gebeurd. De naam van de betreffende persoon kende hij, omdat ik hem die vroeger al had genoemd, in verband met informaties, die wij uit Duitsland kregen. De naam was hem dus helemaal niet onbekend. „Deze vraag heb ik gisteren zo voelenderwijs gekregen en dit heb ik er onmiddellijk op geantwoord. Misschien heb ik het helemaal fout gedaan, maar dat biecht ik hier op, omdat ik vind, dat ik dit niet onder mij mag houden, en het enige, wat ik doen kan, is na mijn reactie aan u komen vertellen, wat me hier gebeurd is." Toen heeft hij direct gezegd, zonder een moment van weifeling: „Dat is prima, u had het niet beter kunnen doen. Ik vind het erg prettig, dat u mij dit onmiddellijk meedeelt, want mocht er nog eens een officiële stap komen, dan zijn wij voorbereid."

4940. De **Voorzitter:** Dus uw absolute overtuiging is, dat de heer *van Kleffens* dit ook even scherp afwees als u hebt gedaan?

A. Ja, dat is mijn absolute overtuiging, want hij weifelde geen ogenblik.

Ik zat er mee in, want ik dacht, ik krijg die vraag en ik moet daar onmiddellijk op reageren, want dat flitste door mijn hoofd, die vorige avond, ik mag hierover niet weifelen, want een weifeling op zich zelf kan misschien al heel veel kwaad doen en ik heb alleen uitdrukkelijk er bij gezegd, „ik zeg u dat als Nederlander en als niets anders, want een andere verantwoordelijkheid heb ik ook niet" en dat heb ik zo aan de heer *van Kleffens* gezegd, die het prima vond.

4941. De **Voorzitter:** Het is buitengewoon interessant, dit van u te vernemen, omdat van zekere zijde bij onze commissie is aangebracht alsof de heer *van Kleffens* in die wijziging, die er naderhand heeft plaats gehad in het opperbevel, zijn houding misschien had laten bepalen door die démarche, die dan bij hem zou zijn gedaan.

A. Dat acht ik volkomen uitgesloten. Hij was zó positief, hij was zo absoluut positief, daar valt niet over te praten.

De **Voorzitter:** Dat is een zeer waardevol gegeven. Ik dank u zeer voor uw inlichtingen.

P. F. S. OTTEN.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

ALGERA.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 23 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van:

LEONARD JOHANNES SCHMIDT,

oud 64 jaar, wonende te 's-Gravenhage, gepensionneerd kolonel, oud-territoriaal-bevelhebber in Noordbrabant en commandant Peeldivisie.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

4942. De **Voorzitter:** Wij zouden u in het bijzonder willen horen over de waarde van de Peel-Raamstelling, zulks in verband met de quaestie van de wisseling van het opperbevel. Naderhand komen de Meidagen aan de orde; misschien zullen wij dan genoodzaakt zijn u nogmaals te horen.

Ik zou dus willen beginnen u te verzoeken uw oordeel te geven over die stelling, uw gehele visie op dat geval, in hoeverre die stelling voor- of nadelen heeft gehad. U kunt daarbij ook wel terloops wijzen op wat er gebeurd is in Mei, maar het is niet de bedoeling, dat thans in details te doen.

A. De waarde van de Peel-Raamstelling op zich zelf is moeilijk te beoordelen, omdat die een onderdeel vormt van het geheel, van de wijze, waarop wij gemeend hebben Nederland te moeten verdedigen. Ik meen, dat uit de wijze, waarop men de Peel-Raamstelling heeft ingericht — als men ten minste van een stelling spreken kan, want ik vind het geen stelling —, blijkt, dat men betrekkelijk weinig waarde heeft gehecht aan de verdediging van Brabant. Ik heb er eerst gezeten met een aantal grenstroepen van de oudste lichtingen, die dank zij de buitengewone toewijding van de reserve-officieren een zeer hoge mate van geoefendheid hadden verkregen. Maar zelfs al was er een moderne divisie geweest, dan nog was deze stelling volslagen onvoldoende, want het was geen stelling. Als men een liniaire opstelling heeft van één rij kazematten zonder enige diepte met honderden meters tussenruimte, niets om de manschappen onder te brengen, de luchtafweer te regelen, enz., dan is dat geen stelling; het was niet meer dan een voorpostenopstelling. Daaruit blijkt, dat men van Regeringszijde niet veel waarde gehecht heeft aan Brabant. Daarmee ben ik het volmaakt oneens. Indien u mij toestaat mijn visie daarop te geven, zou ik het volgende willen opmerken.

Wanneer men de verdediging van ons land beschouwt, kan men dat uit strategisch oogpunt verdelen in twee delen, en wel: boven en beneden de grote rivieren. Beziet men nu het terrein boven de grote rivieren en neemt men aan, dat men een zeer sterke troepenmacht zou zetten ten oosten van Utrecht, b.v. één millioen manschappen in een geweldige, moderne stelling, dan zou men denken: dat is prachtig. Dat is echter maar schijnbaar, want als men zich die stelling denkt b.v. ten oosten van Utrecht, moet deze stelling als basis hebben de kuststrook met de havens Rotterdam en Amsterdam. Er is dan evenwel tussen de stelling en haar basis een terrein, dat op elk door de vijand gewenst moment volkomen geïnundeerd kan worden.

Elke polder is niet meer dan een badkuip; zodra er een bom op de dijk valt, loopt die badkuip absoluut vol met de inhoud van de boezem. Daarbij komt, dat door dat terrein wegen lopen van zeer beperkte capaciteit, die volkomen open liggen voor luchtaanvallen. Wanneer ik dus mijn basis wil zoeken aan de kust, heb ik tussen mijn vechtende troepen in het oosten van Utrecht en die kust een terrein, dat onbruikbaar is; mijn aan- en afvoer zijn volkomen onbetrouwbaar; aanvoer van nieuwe troepen, materieel enz. is onzeker; wanneer ik niet de overmacht in de lucht heb, kan ik zelfs met een millioen man geen stelling ten oosten van Utrecht handhaven. Nu hebben mijn chefs gezegd: wij moeten coûte que coûte het hart van Holland vrijhouden, dus richten wij een stelling in aan de Grebbe, die m.i. geen stelling was, aan een stelling stel ik geheel andere eisen; de vesting Holland noem ik een stelling. Men heeft gemeend de opstelling van de troepen zoveel mogelijk te beveiligen door kazematten, maar dat was volslagen onvoldoende. Het grootste gedeelte van het Hollandse leger zat ten noorden van de grote rivieren. Na hetgeen ik gezegd heb, moge blijken, dat, naarmate de hoeveelheid troepen boven de rivieren toeneemt, de gevaren voor aan- en afvoer, toenemen. Ik acht daarom deze oplossing onjuist.

Wat is nu de waarde van Brabant? Men kan deze niet los beschouwen van de geallieerde posities, die in het noorden tot onze grote rivieren gaan en ombuigen naar Rotterdam, zo vormt met andere woorden de opstelling in Noordbrabant de noordvleugel van de geallieerde opstelling van de Maginot-linie (Bazel) tot in Nederland. Deze hele stelling is niet sterker dan zijn zwakste punt. Wanneer ik dus Brabant niet verdedig, laat men een gat open, waardoor de tegenpartij rustig kan trekken en de stelling van de geallieerden doodkalm in de rug kan komen. Alle opstellingen van het Belgische en het Franse front worden in de rug bedreigd.

4943. De **Voorzitter:** Deze geallieerde opstelling zou b.v. ook in Antwerpen kunnen eindigen?

A. Ja. Uitstekend, inderdaad. De Belgen hebben ook hun linie omgetrokken bij het Albertkanaal, maar wanneer ik door Noordbrabant ga, kom ik de vijandelijke hoofdopstelling op het oostfront in de rug. De Belgische noordvleugel steunde op Nederland. Ik kan met de feiten aantonen, dat mijn opvatting juist is.

Naar mijn mening had men dus de omgekeerde weg moeten volgen; men had alle krachten van het Nederlandse veldleger in Brabant moeten zetten en omgekeerd de weinige krachten, die men nu voor Brabant had bestemd, in het Noorden moeten plaatsen in een stelling, beschermd door inundaties (oostfront vesting Holland). Men had echter het gehele veldleger niet zonder meer in Brabant kunnen zetten; dat kan zo maar niet. Het is onmogelijk in de moderne oorlog, onder de bedreiging van een geweldige luchtmacht, een stelling op te nemen in open terrein, met enkele kazematten. In beginsel was deze Peel-Raamstelling niets, men had deze dan moeten uitbouwen tot een moderne stelling van 6 km diep.

4944. De **Voorzitter:** In uw gedachtengang zou men dus ten noorden van de grote rivieren met dat betrekkelijk kleine getal troepen hebben moeten gaan zitten achter het oostfront van de vesting Holland.

A. Ja. Nu heeft men gemeend de troepensterkte in Brabant dusdanig te moeten opvoeren, dat met mijn troepen, die er oorspronkelijk gestaan hadden en werden samengebald tot één divisie, drie divisiën en de lichte divisie aanwezig waren. Het waren de vijfde divisie, zesde divisie, Peeldivisie en lichte divisie. Alle troepen in Brabant stonden toen onder bevel van de commandant derde legerkorps. Ik heb van de opstelling een tekeningetje gemaakt, dat ik u bij dezen ter hand stel. Het is de toestand vóór Mei 1940 (ongeveer Maart). Op deze tekening is de laatste opstelling aangegeven, plm. Maart 1940. Vóórdien hebben vele veranderingen plaats gehad. In het noorden van Brabant ziet u het derde legerkorps, zijnde de vijfde en zesde divisie, en daaronder ziet u de Peeldivisie. Dat waren grenstroepen, die onder mijn commando waren gesteld en de mobilisatie van het veldleger hadden gedekt. Deze zaten in een linie, die in het zuiden eindigde op het punt, waar de Zuid-Willemsvaart in België komt, bij Dorplein Tourneppe. Ik heb op die tekening tevens aangegeven het Albertkanaal. Tussen die beide zat een gat en van dat gat hebben de Duitsers ook gebruik gemaakt. Op een gegeven ogenblik, in Maart 1940 .....

4945. De **Voorzitter:** U gaat nu spreken over de plannen van de nieuwe opperbevelhebber, terwijl het voor ons thans meer gaat om het conflict-*Reynders,* om het zo te noemen. Ons interesseert vandaag meer de opstelling vóór Maart 1940. U kunt natuurlijk wel een en ander vergelijken met de na die datum ontstane situatie, maar wij

zouden meer speciaal van u als getuige en deskundige willen vernemen, welke uw visie is op de plannen van generaal *Reynders*. Vond u die plannen redelijk of apert fout, in verband b.v. met het niet aangeleund zijn van de zuidelijke vleugel?

A. Ik heb al gezegd, dat ik het niet eens was met de opvatting, dat men de meest mogelijke kracht in het noorden moest zetten.

4946. De **Voorzitter:** Dat was in zekere mate ook het stelsel van generaal *Reynders*. De heer *Reynders* wilde in Brabant ook meer doen, zij het veel minder dan volgens uw opvatting nodig was. Hij wilde in ieder geval in Brabant meer doen dan later in Mei gebeurd is.

A. Inderdaad.

4947. De **Voorzitter:** Nu is alleen de vraag of zijn opstelling — wij moeten hierbij toch even aannemen, dat de militaire leiding het zó zag, dat het noorden het zwaarst verdedigd moest worden en het zuiden pas in de tweede plaats kwam — acceptabel was, gegeven de lengte van de stelling, de troepen — derde legerkorps, Peeldivisie en lichte divisie —, de terreinversterkingen en het niet aangeleund zijn van de zuidelijke vleugel.

A. Ik herhaal, dat ik de Peelstelling voornamelijk beschouw als de noordelijke vleugel van de geallieerde opstelling. Wij kunnen geweldig egoïstisch zijn en zeggen: „Wij bepalen ons tot de vraag, hoe wij Brabant kunen verdedigen", maar niemand is toch zo dwaas om te zeggen: Wij kijken alleen naar de tegenpartij en wij beschouwen de aanleunende partij als quantité négligeable. Wij vechten toch samen, schouder aan schouder.

4948. De **Voorzitter:** De Belgen, die onze aansluitende bondgenoten zouden zijn in een dergelijk conflict, hebben zich toen blijkbaar op een heel ander standpunt gesteld. Zij hebben in het geheel niet geprobeerd aansluiting te verkrijgen.

A. De Belgen deden op hun beurt hetzelfde, maar als u zegt, dat er van die zijde niets gebeurde, wil ik er toch op wijzen, dat een heel Frans leger gereed stond via België op te rukken naar Nederland om te helpen de noordvleugel veilig te stellen. Ik heb persoonlijk met een Frans generaal hierover gesproken. Als wij voldoende weerstand hadden kunnen bieden, zou dat Franse leger tussen het Albertkanaal en de Nederlandse grens de Nederlandse troepen hebben versterkt, om te beletten, dat de moffen via Brabant het noorden van België konden binnenvallen.

4949. De **Voorzitter:** Maar zonder dat er stellingen aanwezig waren?

A. Inderdaad. Voor die stellingen hadden wij moeten zorgen.

4950. De heer **Algera:** Maar wat heeft die Franse generaal precies medegedeeld?

A. Laat ik eerst dit zeggen. Ik heb eerst bericht gehad van de burgemeester van Roosendaal, in de loop van de 10de Mei, dat sterke Franse troepen bezig waren naar Brabant op te rukken. De bruggen in België, noord van het Albertkanaal, waren door de Belgen vernield. Ik heb hem opdracht gegeven te helpen de bruggen te herstellen. Toen kwam bij mij een kapitein van een division de couverture, belast met het innemen van een opstelling in de lijn Tilburg-noord-zuid om de dekking te vormen van een groot leger, dat in België in opmars was om in Brabant onze troepen te versterken.

4951. De heer **Algera:** Dat was in oorlogstijd, maar hoe was het dan, toen generaal *Reynders* er was?

A. Het was zo, dat ieder voor zich zelf zorgde; men hield geen voeling met de Belgen. Toen het oorlog was, heb ik direct een officier gestuurd om contact met de Belgen op te nemen; die officier is gesneuveld en dat contact heb ik niet meer kunnen opnemen, wel met de Fransen. Als het er om gaat zolang weerstand te kunnen bieden tot de andere geallieerden ons kunnen helpen, dan is deze Peel-Raamstelling geen stelling; dat is niets; de versterking, die er was, kunt u beschouwen als hoogstens die van een voorpostenopstelling.

4952. De **Voorzitter:** Als wij goed zijn ingelicht, was het Franse oppercommando er helemaal niet op gesteld, dat deze stelling, die volgens hen te oostelijk lag en ook niet aanleunde, het front zou zijn, waar zij steun zouden verlenen, maar het meende, dat het meer moest liggen naar de Mark.

A. De Franse generaal had het alsmaar over de stelling Tilburg-noord-zuid; waarschijnlijk was het in het brein van het Franse opperbevel, dat wij die stelling zouden innemen, maar dan had dat moeten zijn voorbereid. Hoe wil men zo voor het vaderland weg die stelling gaan innemen; waar moeten de Nederlandse troepen, die terugvloeien, naar toe; er staat geen enkele kazemat; er was niets. Dat was voor de Fransen dramatisch.

4953. De **Voorzitter:** Maar dat zelfde bezwaar, dat u daartegen naar voren brengt, kan men bij het plan van generaal *Reynders* naar voren brengen met betrekking tot zijn zuidvleugel.

A. Inderdaad, maar daarom was het juist noodzakelijk, dat het gehele Nederlandse veldleger in Brabant zat.

4954. De heer **Korthals:** Maar was dat mogelijk geweest in die tijd, toen wij zeiden — ook naar buiten — alleen voornemens te zijn onze neutraliteit te handhaven?

A. Waarom niet? Waarvoor hadden wij de militaire attaché's?

4955. De heer **Korthals:** Zou het niet de indruk hebben gewekt, alsof wij onze verdediging naar één kant richtten?

A. Neen, dat meen ik niet. Zie de opstelling van het Belgische leger.

4956. De heer **Korthals:** U meent, dat wij de andere kant evengoed afdekten?

A. Ik had mijn stelling ook naar het zuiden gericht.

4957. De **Voorzitter:** De heer Korthals bedoelt dit: als men 3/4 van het Nederlandse leger in Brabant had gezet, was het toch evident, dat wij ons naar één zijde richtten?

A. Ik had het gehele leger daar willen zetten.

4958. De **Voorzitter:** Nog erger. Dan was dat toch alleen gericht tegen de Duitsers?

A. Ik had het hele veldleger daar willen zetten. De Fransen hadden geen reden om zich zó noord (door Brabant) een doortocht naar Duitsland te banen. Wij kenden het Schlieffense plan, nl. opmars door Brabant en Limburg. De ervaring van 1914/1918 had bewezen, dat een gaan zuidelijk om Limburg te grote nadelen had. Het was dus voor de hand liggend, dat men het geen tweede keer zou doen. De Belgische linie, de forten van Namen en Luik, waren een scherm tegen Duitsland, ook het hele verdedigingsstelsel zuidelijker hield geen rekening met een doortrekken van Franse troepen naar Duitsland.

De **Voorzitter:** Daaruit zou men juist toch kunnen concluderen, dat een dergelijke opstelling eventueel uitsluitend tegen Duitsland gericht was!

A. Als ik zelf opperbevelhebber geweest was, zou mij dat niet in het minst hebben geïntimideerd.

4959. De **Voorzitter:** Het is echter de vraag of de Regering met haar politieke doelstellingen, waarvan een van de markante punten juist absolute neutraliteit was, dat zou hebben kunnen aanvaarden.

A. Ik zou me daar niet aan gestoord hebben. Ik had een officier, een handige knaap, naar België gestuurd en hem laten zeggen: bij een eventuele aanval uit het oosten blijft dat gat bij Dorplein open, nemen jullie maatregelen, dat je daar versterkingen aanlegt, en sluit in geval van nood dat gat dicht. De Franse generaal, met wie ik sprak, was zelfs van mening, dat men de streek tussen Dorplein en het Albertkanaal had geïnundeerd, maar er was niets gebeurd.

4960. De **Voorzitter:** Uw visie is interessant; wij hebben er met veel belangstelling kennis van genomen, maar de opperbevelhebber, generaal *Reynders,* die eind Augustus 1939 opgetreden is, heeft daarover blijkbaar anders gedacht. Dit alles maakte enigermate een punt van overweging uit bij de Regering, in verband met de opdracht, die hij begin September gekregen heeft. Dat feit ligt er echter. Zoudt u nu, als deskundige en als getuige, kunnen mededelen hoe het gesteld was met de versterkingen, die daar lagen tot Dorplein, zo tegen de tijd, dat het conflict op zijn hoogtepunt liep, dus omstreeks Januari 1940? Wat er toen al aan stellingen gereed was, de plannen, die hij

had, de sterkte van de eenheden, die wij daar hadden liggen — een legerkorps, een divisie en de lichte divisie —, dat alles bij elkaar en het niet aangesloten zijn van de zuidzijde, wat dunkt u daarvan? Gaf dat enigermate mogelijkheid van een behoorlijke verdediging? Was dat principieel niet fout gedacht in verband met het niet aangeleund zijn? Hebt u daar een visie op, dus los van de gegeven uiteenzetting van uw opinie over de gehele verdediging van ons land?

A. Ik vind deze troepensterkte onvoldoende, van A tot Z onvoldoende. Aannemende, dat men in staat zou zijn de stelling, waaraan alles ontbrak, uit te breiden en te moderniseren, heeft men een opstelling van twee divisies naast elkaar en daarbij één divisie van mij, die eigenlijk geen divisie was. Ik beschikte niet over een divisietrein; ik had wel verbindingsafdelingen, maar er was geen meter draad bij. Ik had geen radioverbindingen. Ik had indertijd beslag willen laten leggen op de radiozendapparaten van amateurs, die op de postkantoren ingeleverd waren; ik ben persoonlijk naar Philips gegaan en heb gevraagd, of zij van dat alles niet iets bruikbaars konden maken; men deelde mij daar mede, dat dat uitstekend ging à f 150 per stuk. Ik zei: begin maar. Was dit maar doorgegaan, dan had ik er ook enkele honderden gehad, maar dat ging niet; ik heb een uitbrander gehad, omdat ik het in mijn hersens had gehaald, die amateursinstallaties te willen annexeren.
Die divisie van mij was geen divisie.

4961. De **Voorzitter:** Had u geen artillerie?

A. Niets. Ik had geen artillerie, geen pantserafweer, geen verbindingen, geen munitietrein, geen luchtafweergeschut, geen luchtdoelmitrailleurs; ik had niets, niets, niets.

4962. De **Voorzitter:** U had het Peelterrein voor u. Was dat niet een sterke beveiliging?

A. Dat was een sterke beveiliging, als men zijn krachten niet had versnipperd door de opstelling in de lengte, maar bij b.v. Mill en bij de kruispunten van wegen had geconcentreerd. Men had daar de zaak kunnen uitbouwen tot een geweldig complex en daarmee de bewegingsvrijheid van de aanvaller aan banden kunnen leggen, maar men wilde dat niet. Ik heb er om gesmeekt, maar vergeefs. Mijn krachten waren dus versnipperd over als maar kazematten, die naast elkaar stonden. Er was geen diepte in. Op die wijze kan men geen gevecht voeren, want men heeft geen reserves. Men moest er ten minste één legerkorps achter hebben om, wanneer er iets gebeurt, een tegenaanval in te zetten en om, wanneer ergens een slag te slaan is, tot de aanval over te gaan. Dat kan men alleen gedaan krijgen, wanneer men het hele veldleger inzet en niet, zoals nu gebeurd is, één divisie, en bovendien een tweede linie bouwt, een linie over Tilburg. Dan kan men voldoende weerstand bieden. Maar zoals het nu was, was het een klucht, ik kan niet anders zeggen, die eindigde in een drama.

4963. De **Voorzitter:** Dat is dus uw visie ten aanzien van de plannen van generaal *Reynders*. Ik kom nu even tot de persoonlijke opvatting, die de Minister van Defensie heeft gehad. Deze had, zoals u bekend zal zijn uit de brochures, die gepubliceerd zijn, juist bezwaar tegen het stelsel van generaal *Reynders*. Ook in verband met het te lang zijn van de linie in Brabant, het geringe aantal troepen, het niet aanwezig zijn van voldoende artillerie, het niet aangeleund zijn van de stelling in het zuiden. Hij heeft gepropageerd — dat was meer het systeem van de Franse school — het vertragend gevecht op de opmarswegen, dus niet zozeer het verdedigen van de hele stelling als wel het verdedigend terugtrekken van het ene bataljon achter het andere. In verband daarmede zou dan de grotere eenheid, het derde legerkorps, daar niet meer behoeven te blijven, wat aanvankelijk in het stelsel van generaal *Reynders* wel het geval was. Wat is uw gedachte daarover? Had dat naar uw mening, op grond van uw kennis van het gehele terrein in Brabant, meer voordelen?

A. Een dergelijke actie is natuurlijk mogelijk, maar deze terugtochten moeten beschermd worden door zwaar pantsermateriaal en juist veel artillerie voor vuur op grote afstanden, afsluitingsvuur op wegen, enz. Die moffen hebben ons gewoon onderstebovengereden. Er was niets tegen te beginnen. Wij hadden geen pantserafweer. Er was van teruggaan geen sprake. Zij zaten ten midden van ons. Ze begonnen gewoon schijf te schieten op ons.

4964. De **Voorzitter:** Er waren toch kazematten?

A. Wat zat er in die kazematten? Eén mitrailleur. Ik moet wel even naar voren brengen, dat de moffen die kazematten toch stuk voor stuk hebben moeten opruimen voordat onze Nederlandse troepen er uit gingen. Begrijpt u de heldenmoed van die kerels? De moffen hebben gepantserd materiaal tot aan de Maas gebracht en hebben gewoon staan schijfschieten. Wij konden toch niets doen tegen pantsers. Onder dekking van dat pantsermateriaal en hun artillerie hebben ze getracht de andere oever te bereiken, maar telkens, als ze aankwamen met hun drijvende zakken, werden ze in elkaar geschoten door onze mannen, die onder gericht vuur zaten. Ik vind dat buitengewoon, schitterend.

De **Voorzitter:** Op sommige plaatsen is er dus blijkbaar zeer goed werk verricht, speciaal aan de Maaslinie.

A. Er zijn 250 man voorgedragen voor de Militaire Willemsorde. Ik vind dat nog 100 te weinig.

4965. De **Voorzitter:** Later is de zaak toch wel een beetje en déroute teruggetrokken naar Zeeland?

A. Natuurlijk. De moffen zaten midden tussen ons in.

4966. De **Voorzitter:** Waren dat dezelfde mensen?

A. Ja. Ik wil er nog dit aan toevoegen, dat, toen ik krijgsgevangen was voor de eerste maal, mij bleek, dat de moffen meenden, dat zij drie divisies tegenover zich hadden, terwijl ik er met nog niet één divisie zat. Mag ik hierover nog iets zeggen? Ik ga misschien daarmee even buiten mijn boekje, maar het ligt op mijn lippen.
Ik ben krijgsgevangen gemaakt in 1940, door toevallige omstandigheden. Toen vroegen ze mij: waar is de vijfde divisie? Ik heb geen antwoord gegeven. Waar is de zesde, waar de lichte divisie, enz. Geen antwoord. Toen zei de kapitein: Ga dan maar hiernaast. Een paar uur later kwam hij terug met een kaart en vroeg mij: Stimmt das? Ik antwoordde: ja. Was? Die 5., die 6., die leichte Division waren nicht da? Sie hatten keine Artillerie? Keine Flak? Hätten wir das gewuszt! Aber ich werde Ihnen etwas sagen: die Engländer, die Franzosen, Ihre Regierung, Ihr Oberbefehlshaber haben Sie im Dreck sitzen lassen! Waarop ik zei: Ik wens dat niet te horen. Maar het was zo. Hoe dat ook zij, als ik nu zie, dat niemand notitie neemt van die kerels van mij, die daar zo moedig gevochten hebben, dat ieder om bepaalde redenen daarover zwijgt...

4967. De heer **Algera:** Welke redenen?

A. Dat zal ik u later vertellen. Nu gaan wij niet verder dan het begin.

4968. De **Voorzitter:** Hebt u nog iets te zeggen over de opvatting van de oud-Minister van Defensie?

A. Dat was een hinken op twee gedachten. Men kan niet tegelijk in het zuiden en in het noorden vechten. In het noorden niet omdat de aan- en afvoer niet verzekerd is. Men komt niet met de troepen naar de kust door dat polderland. Wil men daar vechten, dan moet men dat met de hele macht doen, maar dan spreekt het door mij aangehaalde bezwaar dubbel. Die troepen komen niet meer weg.

4969. De **Voorzitter:** Dat wilde hij ook; hij wilde dat derde legerkorps reserveren voor het vak tussen Ochten en het oostfront van de vesting Holland, waar niets was, maar ten minste een breed water; dat moest het derde legerkorps verdedigen, althans in de plannen van het nieuwe opperbevel.

A. Jawel.

4970. De **Voorzitter:** Hij achtte dat systeem van vertragende gevechten op de opmarswegen in de practijk even efficient als het stelsel-*Reynders*.

A. Dat was uitgesloten. Met een pantserafdeling rijden ze je eenvoudig onderstboven.

4971 De heer **Algera:** Alles, wat boven de grote rivieren lag, wilde u onverdedigd laten?

A. Neen, maar omgekeerd heeft men nu zijn grote kracht boven de rivieren gehouden. Ik wilde het hele veldleger in Brabant hebben.

4972. De **Voorzitter:** Maar dan zou daaraan vastzitten de conclusie, dat, zodra er een internationale dreiging was, zoals b.v. op 1 September, men de inundatie voor de vesting Holland moest klaarmaken?

A. Natuurlijk had dat klaar moeten zijn; dat had direct moeten gebeuren. Als ik Minister was geweest en men had het niet gewild, dan had ik gezegd: ik ga weg.

4973. De **Voorzitter:** Hebt u zelf hieraan niets meer toe te voegen voor wat betreft de voorgeschiedenis van de wisseling van het opperbevel?

A. Neen.

De **Voorzitter:** Dan danken wij u zeer voor uw inlichtingen.

A. Zoudt u mij willen toestaan nog iets te zeggen?

De **Voorzitter:** Zeer zeker.

A. Men heeft mij van verschillende zijden, voornamelijk van die van de officieren, die onder mij gediend hebben, gevraagd waarom ik niet over deze zaak schreef, want er wordt, zou ik bijna zeggen, aan alle kanten over Brabant gezwegen. De Grebbe-linie wordt als nationaal hulde-object naar voren gebracht, terwijl wij in Brabant geweldig gevochten hebben. Nu zeggen sommigen: waarom doet u uw mond niet open? Ik heb echter de volgende mening: ik kan natuurlijk over deze zaak schrijven, maar dan zou ik het moeten doen, zoals ik nu met u praat. Maar zodra ik over Brabant ga schrijven, moet ik als begin nemen de strategische opzet en daarmee de geweldige fouten, die mijns inziens uit strategisch oogpunt gemaakt zijn, aantonen. Ik zou die publiceren en zou mijn land daarmede geen dienst bewijzen, wel mijn divisie en mijzelf.

De **Voorzitter:** Dit wordt ook gepubliceerd, later.

A. Op een andere wijze. Maar u weet het in elk geval, ik doe het nu gevraagd.

De **Voorzitter:** Het zal wel blijken bij de toekenning van de Militaire Willemsorde, dat er zeer veel gepresteerd is!

A. Neen. Ik ben zelf voorgedragen voor de Militaire Willemsorde, maar ik krijg ze niet. Ik ben zelfs niet bevorderd tot generaal-majoor-titulair.

De **Voorzitter:** Blijkbaar is men na afloop van de oorlog een veel strengere maatstaf gaan aanleggen naar aanleiding van de geallieerde oorlogvoering en van wat later gedaan is door de Irene-brigade. Blijkbaar zijn de eisen, die men aanvankelijk na Mei 1940 dacht te stellen, te licht bevonden!

A. Maar u moet toch toegeven: wanneer iemand in een geïsoleerde kazemat blijft zitten, onder gericht vuur van de tegenpartij, en tot het laatste ogenblik blijft vuren tot zijn mitrailleur wordt vernield, dat dat iets geweldigs is. Daarom heb ik deze exemplaren van „De Militaire Spectator" voor u meegebracht, die ik u bij deze overhandig.

De **Voorzitter:** Die hebben wij al gezien.

De heer **Algera:** Die ken ik niet.

De **Voorzitter:** Dan danken wij u nogmaals voor de verstrekte inlichtingen.

A. Wanneer u gelegenheid mocht hebben, mij te horen over die Franse generaal en het optreden van de Franse troepen in verband met het terugtrekken van het derde legerkorps, zou ik dat zeer op prijs stellen.

De **Voorzitter:** Ik sluit hiermede de vergadering.

L. J. SCHMIDT.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 23 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

THEODORUS JOHANNES ARNOLDUS LAMERS,
oud 50 jaar, wonende te Amsterdam, majoor-vlieger,
oud-commandant jachtvliegtuigafdeling
op het vliegveld te Bergen (N.-H.).

Hij legt de eed af als getuige.

4974. De **Voorzitter:** Wij hebben u even laten komen voor een verhoor in verband met de quaestie van het bezoek van de toenmalige Minister van Defensie aan het vliegveld Bergen. Was u daar destijds commandant?

A. Neen, dat is juist een misverstand in deze zaak. Het vliegveld werd gecommandeerd door de tegenwoordige overste *van der Werff,* later door de overste *Schlimmer,* die overleden is. Ik heb, toen ik las waarover het hier zou gaan, de overste *van der Werff* gevraagd, omdat ik weinig van dat bezoek afweet, of hij — hij zit in Twente — er iets van afwist. Ik kan mij dat bezoek niet herinneren. Ik herinner mij wel een bezoek van *Prins Bernhard* en de generaal, belast met de luchtverdediging, de generaal *Best,* en ik geloof, dat ook de generaal *Winkelman* geweest is. Ik was commandant van de jachtvliegtuigafdeling, die daar gestationneerd was, maar niet commandant van het vliegveld. De Minister is ontvangen door de toenmalige kapitein *van der Werff,* commandant van het vliegveld. Hij had het commando over de Verva, die niet operationeel was. Mijn afdeling wel. Ik ben in Augustus 1939 pas op dat vliegveld gekomen met de vierde jachtvliegtuigafdeling, die bestond uit G 1's. Dat waren moderne vliegtuigen, die wij in Augustus langzamerhand bij elkaar hadden. Ik had een afdeling van 12 vliegtuigen. Toen de Minister kwam, was ik juist 10 of 14 dagen op het veld. De bescherming van het vliegveld, de luchtafweermiddelen, het tactisch gebruik van het vliegveld, de besprekingen met Defensie in den Haag ressorteerden onder *van der Werff.* Ik had uitsluitend een operationele taak. Die vliegtuigen waren net klaar. De mitrailleurs moesten nog ingeschoten worden. De toestellen hadden vele kinderziekten. Ik had in Mei een dossier van 100 bladzijden over de kinderziekten van de toestellen. Mijn afdeling had uitsluitend tot taak de neutraliteitshandhaving. *Van der Werff* niet. Hij oefende alleen. Ik had een alarmtaak.

4975. De **Voorzitter:** Maar u is toch die morgen, waarop de Minister dat bezoek bracht, aanwezig geweest?

A. Ja.

4976. De **Voorzitter:** Dus u hebt het bezoek van de Minister, zij het dan misschien op een afstand, toch meegemaakt?

A. Ongetwijfeld. Ik kende de Minister. Hij was mijn leraar aan de academie.

De **Voorzitter:** Wij zullen nagaan, of wij de commandant van het vliegveld nog moeten horen.

A. Toen ik gisteren de overste *van der Werff* opbelde, zei hij: „Dat geval heb ik afgedaan. Er is enige strubbeling geweest en daarbij ben ik in een verkeerd licht geplaatst. Ik heb mij daartegen verzet en ik heb achteraf het grootste gelijk gekregen." Wat er precies tussen de Minister en hem is geweest, is mij niet bekend.

4977. De **Voorzitter:** Dan zullen wij ons beperken tot enige vragen, die u dan misschien naar beste weten kunt beantwoorden. Wanneer is de Minister op het vliegveld verschenen, naar u weet?

A. Dat kan ik mij niet herinneren.

4978. De **Voorzitter:** 's Nachts? Overdag? Was het licht?

A. Ik kan het zo gauw verwarren met andere bezoekers. Generaal *Best* was een keer 's morgens om 6 uur op het veld. Wat het bezoek van de Minister betreft — het is in September vroeg licht —, ik geloof, dat de Minister er vroeg was, heel vroeg in de ochtend.

4979. De **Voorzitter:** Zo wordt het ook van de ene zijde gesteld. Was er een patrouille G-1-vliegtuigen gestart voor de ochtendpatrouille, vóórdat de Minister aanwezig was? Acht u dat mogelijk?

A. Dat acht ik zeer zeker mogelijk.

4980. De **Voorzitter:** Stonden die G-1's onder uw bevel?

A. Ja, dat was mijn afdeling.

4981. De **Voorzitter:** Herinnert u zich daaromtrent niets? Er is toch wel deining over geweest en de Minister is nogal critisch opgetreden.

A. Niet tegenover mijn afdeling in elk geval; dat klopte allemaal; alles was in orde.

4982. De **Voorzitter:** De Minister heeft de situatie op het vliegveld eigenlijk als een grief tegen de opperbevelhebber naar voren gebracht; heeft uit die gehele situatie gereconstrueerd een zekere inertie van de opperbevelhebber met betrekking tot het tegengaan van schendingen van ons luchtgebied.

A. Ik geloof niet, dat de actie op het veld enige blaam zou kunnen treffen, zeker mijn afdeling niet. Wel was de algemene toestand van het veld onvoldoende voor G-1's. De grond was te slap. Dergelijke toestellen met acht mitrailleurs in de neus, waardoor het zwaartepunt erg vooruit komt te liggen, heb je op zo'n zachte bodem direct onderstboven.

4983. De heer **Korthals:** U was er toen pas?

A. Jawel.

4984. De heer **Korthals:** Het is dus voor de hand liggend, dat u op dat ogenblik een dergelijke periode van stilstand meemaakte?

A. Neen. Ik keurde het veld elke dag en zei dan: er wordt vandaag gevlogen, of: er wordt niet gevlogen. Ik denk, dat er in September wel gevlogen werd.

4985. De heer **Korthals:** Hebt u van de Minister geen bepaalde opdracht gekregen?

A. Mogelijk heeft de Minister eens willen zien in hoeveel tijd een patrouille gealarmeerd was. Ik denk wel, dat alle bezoekers dat hebben gevraagd.

4986. De heer **Korthals:** Herinnert u zich dat niet? Er moesten toch wel maatregelen worden genomen, indien een Minister zo iets zien wilde?

A. Die afdeling was misschien niet helemaal klaar. Ik weet wel, dat ik in het begin een minuut of acht nodig had om in de lucht te komen; later heb ik dat, doordat de manschappen toen beter geoefend waren, ten slotte tot 3½ minuut, normaal 4 minuten teruggebracht.

4987. De **Voorzitter:** Mag ik u nog even dit vragen: Waar sliep u destijds?

A. In Bergen.

4988. De **Voorzitter:** Was u die morgen al aanwezig, of is u gealarmeerd en gekomen omdat de Minister er was?

A. Ik zal aanwezig geweest zijn, maar dat veld is zo enorm groot. Als er iemand op de ene hoek van het terrein kwam, waar de Verva zat, kon ik een kilometer verder zitten zonder dat onmiddellijk door te hebben. Ik was echter wel op het veld aanwezig; ik was er bijna elke morgen vroeg; ik had er een vaste ploeg zitten, twee patrouilles op het veld gereed met de bemanning en het grondpersoneel, dat er bij hoorde; die sliepen daar.
Een half uur vóór zonsopgang of een half uur daarna — dat weet ik niet meer — waren die bemanningen, die geslapen hadden, gereed de taak van de luchtdoelartillerie over te nemen en waren zij gekleed op elk alarm. Er was een aparte officier van dienst, die de gehele nacht aan de telefoon zat, terwijl de bemanningen sliepen. Dan waren zij gekleed. Zo was de dienst ingericht.

4989. De **Voorzitter:** U zeide straks, dat u een leerling was van de Minister in zijn vorige functie.

A. Dat is 30 jaren geleden, toen hij leraar was in de tactiek aan de academie en ik cadet.

4990. De **Voorzitter:** Herkende hij u nog?

A. Jazeker.

4991. De **Voorzitter:** Was er bij dat eerste weerzien op het vliegveld een vriendschappelijke toon of was hij ontstemd over die geschiedenis?

A. Ik dacht wel, dat hij ontstemd was, maar ik meldde mij erg correct en formeel.

4992. De **Voorzitter:** Heeft hij tegenover u over die situatie geen ontstemming te kennen gegeven?

A. Neen. Mijn afdeling was in orde bij het bezoek; die was altijd in orde. Het enige wat er was, was een aanmerking op de afdeling van de generaal *Best.*

4993. De **Voorzitter:** Hier staat in het rapport, dat een patrouille van 2 G 1 vliegtuigen gestart was. Daarvan zegt de Minister: Tweede onwaarheid. Dus dat was niet waar; de Minister ontkent dat.

A. Dat is veranderd. In het begin hadden wij vaste opdrachten, vaste starttijden, ochtend-, middag- en avondpatrouille, maar dat systeem bleek geen hout te snijden. Immers, men moest alle toestellen op de grond hebben, behalve bij schietoefeningen en dergelijke, voor het geval er alarm gegeven werd; dan moesten direct alle toestellen in de lucht. En dit was niet het geval, wanneer er een patrouille in de lucht was, die pas na twee uur zou landen. Wij kregen dan de waarschuwing, dat vreemde vliegtuigen overkwamen; wanneer die b.v. bij Bunschoten gesignaleerd waren, met die en die koers, stuurde ik onze vliegtuigen b.v. naar Gouda.

4994. De **Voorzitter:** Dat zijn mededelingen, hoe men het veranderd heeft, maar ontkent u, dat die morgen twee vliegtuigen in de lucht zijn geweest vóór het bezoek, of acht u het mogelijk, dat dit wèl het geval was?

A. Ik acht het wel waarschijnlijk.

4995. De heer **Korthals:** Hoe lang bleven ze dan in de lucht?

A. Drie kwartier.

4996. De **Voorzitter:** Dus u is eerder van mening, dat ze in de lucht waren?

A. Ja.

4997. De **Voorzitter:** U kunt geen enkele gedachte reconstrueren, dat dit niet het geval geweest is?

A. Neen, ik geloof eerder, dat ze in de lucht waren.

4998. De **Voorzitter:** Dat klopt dan ook met het rapport, uitgebracht door de majoor *van Voorthuijsen.* Het merkwaardige is, dat de Minister, in zijn schrijven, dat hij ons heeft overgelegd, daar tussen haakjes bijzet: tweede onwaarheid.

A. Ik had een van dag-tot-dag-journaal, maar dat ben ik kwijtgeraakt bij het bombardement.

4999. De **Voorzitter:** Dan zullen wij er maar van afstappen.
Het rapport zegt voorts:

„Terwijl deze patrouille in de lucht was, stond op het vliegveld gevechtsklaar gereed een andere patrouille van 3 G1-vliegtuigen."

Is dat ook absoluut uw mening?
De Minister heeft daarachter tussen haakjes gezet: derde onwaarheid.

A. Dat is absoluut waar.

5000. De **Voorzitter:** U zeide, dat het vliegveld zeer uitgestrekt was. Is het misschien mogelijk, dat de Minister in een andere hoek gebleven is, die vliegtuigen niet gezien heeft en daarom achter die passage gezet heeft: derde onwaarheid?

A. Ik had altijd een patrouille kant en klaar staan, met de mensen gereed en de brandblusmiddelen voor de machines aanwezig. Ik wees de mensen op de kaart waar zij heen moesten en als ik een beweging met mijn hand door het raam maakte, werden door het grondpersoneel de motoren aangedraaid en werd gestart.

5001. De **Voorzitter:** De Minister haalt verder aan de passage: „De bemanning alsmede het personeel voor hulpverlening was bij deze vliegtuigen aanwezig." Is dat ook uw mening?

A. Ja.

5002. De **Voorzitter:** De Minister zegt daarvan: vierde onwaarheid. En achter de woorden: „zodat op het commando alarm deze vliegtuigen onmiddellijk werden bezet en draaiden" heeft de Minister gezet: vijfde onwaarheid.

A. Het is absoluut waar. Daarvan ben ik overtuigd.

5003. De **Voorzitter:** Dus onder ede verklaart u dat positief?

A. Zonder de minste twijfel. Als een patrouille gereed was en ik maakte een beweging met mijn hand door het raam, draaide het spul.

5004. De **Voorzitter:** Achter de woorden: „Deze toestellen konden in ongeveer 4 minuten opstijgen" heeft de Minister geplaatst: zesde onwaarheid.

A. Dat is mogelijk. In het begin duurde het wat langer. Later is dat verkort.

5005. De **Voorzitter:** Het is buitengewoon merkwaardig, dat er zo'n meningsverschil over een evidente zaak is.
Hebt u bij die gelegenheid misschien ook kennis gemaakt — of kende u hem al — met de tegenwoordige chef staf, de generaal *Kruls?* Die was toen mede aanwezig als adjudant van de Minister.

A. Ik kende hem als jaargenoot.

5006. De **Voorzitter:** Hebt u hem toen gesproken?

A. Ik geloof niet, dat ik hem afzonderlijk gesproken heb.

5007. De **Voorzitter:** Als ik mij goed herinner — ik durf het niet zeker te zeggen; ik heb het stenogram nog niet — is hij het ten dele wel met de Minister eens.

A. Het lijkt mij, dat de Minister, sprekende over die alarmgereedheid, andere onderdelen op het oog had, b.v. de alarmgereedheid van de grondtroepen en eventueel van de Verva. Deze behoefde niet alarmgereed te zijn. Maar de meeste besprekingen zijn tussen de overste *van der Werff* en de Minister gevoerd.

5008. De **Voorzitter:** Wat betekent dat „Verva" precies?

A. Dat is de strategische Verkenningvliegtuigafdeling, met C 10's.
Het is jammer, dat de beide beroepsofficieren, die toen in de onmiddellijke nabijheid waren, beiden in Indië zitten.

De **Voorzitter:** U kunt ons dus verder ook niet uit de moeilijkheden helpen. U hebt uw verklaring gegeven.

A. Wat de majoor *van Voorthuijsen* rapporteert, komt mij veel bekender voor.

5009. De **Voorzitter:** Generaal *Best* heeft ook medegedeeld: het is niet aan te nemen, dat die verklaringen in dat rapport, waarbij zoveel mensen betrokken zijn geweest, onjuist zouden zijn. Had u een journaal?

A. Ja, daarin stonden alle tijden en vluchten.

De **Voorzitter:** Generaal *Best* acht het niet aannemelijk, dat die mensen allen onjuiste verklaringen zouden hebben afgelegd. Maar het is merkwaardig. Ik kan er weinig anders van zeggen.

A. Ik kan mij dat bezoek niet heel scherp voor de geest halen, maar als u zegt: denkt u, dat dat het geval is geweest, dan neem ik aan, dat er een patrouille in de lucht was en dat er een klaar stond om te starten, die dan in een minuut of acht in de lucht kon zijn, hetgeen later, zoals ik reeds heb meegedeeld, zoveel korter is geworden. Ik heb die kortere tijd later nog gedemonstreerd aan generaal *Best*.

5010. De **Voorzitter:** Hebt u aan hetgeen u hebt meegedeeld, nog iets toe te voegen?

A. Ik kan alleen herhalen, dat de toestand van het vliegveld Bergen slecht was; het terrein was nauwelijks bruikbaar voor de G-1's, levensgevaarlijk bijna. Men startte de motoren door met twee man een vliegwiel te draaien; gaf de vlieger even verkeerd gas, dan sloeg de motor af. Er moest dus goede samenwerking zijn tussen de vliegers en het grondpersoneel; dat moest je leren; vandaar in het begin die 8 minuten, die later konden worden teruggebracht tot 4.

5011. De **Voorzitter:** Nog een algemene vraag: Was het met het materiaal, dat wij toen hadden, eigenlijk wel mogelijk op efficiënte wijze schendingen van ons luchtgebied, die misschien op grote hoogte plaats hadden, vlot tegen te gaan?

A. Daar was het te klein voor. Wel hebben wij een stuk of vijf beschoten en ook enkele tot landen gedwongen bij de Wadden, waarbij soms het fanatisme zovèr ging, dat je het met de territoriale grens niet zo nauw nam om ze maar te pakken te krijgen; het was echter een uitzondering, dat wij ze te pakken kregen.

5012. De **Voorzitter:** U vindt, dat men er de opperbevelhebber geen grief van kan maken, dat hij niet genoeg gedaan heeft tegen neutraliteitsschendingen?

A. Tegen neutraliteitsschendingen niet.

T. J. A. LAMERS.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

ALGERA.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 23 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

JOHANNES HERMANUS FRUIJT VAN HERTOG,
oud 68 jaar, wonende te Middelharnis, leraar M.O.,
reserve generaal-majoor b.d., oud-commandant van het oostfront van de vesting Holland.

Hij legt de eed af als getuige.

5013. De **Voorzitter:** Tijdens de mobilisatie is u commandant geweest over het oostfront van de vesting Holland?

A. Ja.

5014. De **Voorzitter:** Van het begin tot aan de Meidagen?

A. Van het begin af aan tot en met 24 Juni 1940.

5015. De **Voorzitter:** Wij zouden gaarne uw uiteenzetting vernemen, in verband speciaal met de quaestie van het al dan niet aanleggen van versterkingen! U hebt daarover rapport uitgebracht aan de eerste opperbevelhebber, althans na de oorlog. In 1946 hebt u een exposé gezonden aan generaal *Reynders* uit Bergen op Zoom.

A. Inderdaad.

5016. De **Voorzitter:** Kunt u ons daarover een en ander mededelen?

A. Dat is naar aanleiding van de vraag van generaal *Reynders,* naar ik mij kan herinneren zo goed mogelijk, hoe de toestand was bij de aanvang van de mobilisatie. Die was inderdaad onverantwoordelijk slecht; er was niets voorbereid.

5017. De **Voorzitter:** Wie was daarvoor verantwoordelijk?

A. De staf van de vesting Holland.

5018. De **Voorzitter:** Dus vóór de mobilisatie was er een staf van de vesting Holland.

A. Die was er reeds ruim 20 jaren.

5019. De **Voorzitter:** Die heeft naar uw mening weinig gepresteerd?

A. Er waren geen algemene richtlijnen voor de verdediging van het oostfront uitgegeven en geen bijzondere aanwijzingen gegeven voor het gevecht van de troepen zelfstandig. Er waren vijf groepen: Merwede, Lek, Utrecht, Nieuwersluis en Naarden. Die moesten zelfstandig vechten; er waren geen vuurplannen voorbereid voor de artillerie en de infanterie en er waren geen aanwijzingen waar en hoe de versterkingen aangelegd moesten worden, met het gevolg, dat wij zelfstandig moesten bepalen hoe wij het gevecht moesten leveren. Door de chef staf oostfront, de tegenwoordige kolonel *H. C. Herman,* is dat gedaan, met behulp van de officieren van de staf. Pas toen dat klaar was en de algemene richtlijnen voor de verdediging door ons zelf waren vastgesteld en de vuurplannen waren opgesteld, kon men beginnen met de versterkingen te ontwerpen en aan te leggen. Versterkingen kan men pas aanleggen, wanneer men de ligging van het vuren kent. Dit heeft inderdaad tijd gekost, voordat het klaar was; dat moest alles op het terrein uitgewerkt worden; dat moest alles bezien worden en toen het klaar was, begon men met het werken aan de versterkingen.

Er is eerst geoefend en toen is tevens aan de nabij-verdediging gewerkt. Maar dat was toch niet de grote lijn, die men kon verwachten. Ik ben aangewezen tot commandant van het oostfront van de vesting Holland in 1936. Sedertdien ben ik twee- of driemaal voor oefeningen in de vesting Holland onder de wapenen geweest. Ik heb toen gevraagd: Wat is er voorbereid? Ik kreeg te horen: Dat zit in de geheime kist. Toen die geheime kist openging, zat er niets in.

5020. De **Voorzitter:** Kan dat sabotage zijn geweest?

A. Dat is de Haagse lamlendigheid geweest.

5021. De **Voorzitter:** Wie was de commandant van de staf?

A. Dat waren achtereenvolgens in de laatste tijd de latere generaal-majoor *Hackstroh,* de latere kolonel *Schmidt* en de overste van de generale staf *Thomson.*

5022. De **Voorzitter:** De Minister heeft er een grief van gemaakt — ook in zijn brochure is dat later naar voren gekomen —, o.a. bij een bezoek aan de forten Muiderberg en Blauwkapel, dat er nog geen schop in de grond was gestoken en eigenlijk niets was gepresteerd.

A. Wij hadden aanvankelijk de opdracht: geen schop in de grond, geen tak van de boom.

5023. De **Voorzitter:** Wie heeft die opdracht gegeven?

A. Die opdracht is uit den Haag gekomen, hoogst waarschijnlijk van de sectie genie van de staf van de commandant vesting Holland. Dat was toen de kolonel *van Dooden.* Er mocht niets opgeruimd worden en niet gegraven. Dat was in het begin niet zo erg, want wij hadden oude mensen, die nog van alles moesten leren, en daaraan zijn de eerste dagen ook besteed. Maar toen op een gegeven ogenblik aan de voorbereiding gewerkt kon worden, konden wij aan het grote werk niet beginnen, omdat de vuur- en versterkingsplannen nog niet gereed waren. Deze hadden allang voorbereid kunnen zijn. Maar toen zij klaar waren, vloog het werk ook van alle kanten de grond uit. Er is toen prachtig en hard gewerkt. Maar wanneer de vijand in die tussentijd een aanval had gedaan .....

5024. De **Voorzitter:** Wie droeg de verantwoordelijkheid voor het commando?

A. Uiteindelijk de commandant van de vesting Holland.

5025. De **Voorzitter:** De generaal *van Andel?*

A. Dat was de reserve-commandant. De commandant van het veldleger was tevens commandant van de vesting Holland. Dat was in de jaren, vóórafgaande aan de oorlog, eerst de luitenant-generaal *Jhr. W. Röell,* later de luitenant-generaal J. J. G. baron *van Voorst tot Voorst.*

5026. De **Voorzitter:** Maar ik spreek nu over de tijd nadat eenmaal de mobilisatie was afgekondigd. Toen was de commandant veldleger toch niet meer belast met het commando over de vesting Holland?

A. Maar de reserve-luitenant-generaal *van Andel* was reserve-commandant en hij kwam pas met de mobilisatie onder de wapenen.

5027. De **Voorzitter:** Mijn bedoeling is, te vragen: wie was verantwoordelijk voor die opdracht „Geen schop in de grond, geen tak van de boom"? Was dat die sectie, welke u zojuist noemde?

A. Naar ik mij herinner, is dat geweest de sectie genie van de staf van de commandant van de vesting Holland.

5028. De **Voorzitter:** Goed, maar wie stond aan het hoofd? Dat was toch generaal *van Andel*?

A. Ja.

5029. De **Voorzitter:** Dan was dit toch voor zijn verantwoordelijkheid?

A. Uiteindelijk wel.

5030. De **Voorzitter:** Kunt u een verklaring geven voor die opdracht of dat bevel? Vond u dat misschien toch niet zo gek?

A. Op dat ogenblik niet zó. In de eerste plaats moest er toen geoefend worden. In de tweede plaats was hetgeen wij konden doen het werken aan de grote forten. Die forten waren uit de tijd. Zij komen pas in werking als de vijand vlakbij is. Zij waren alleen goed voor de nabij-verdediging. Het waren grote aardlichamen van 100 jaar terug. Voor de nabij-verdediging zijn zij zeer goed, maar niet voor het grote werk. Dan gaat men er niet in.

De **Voorzitter:** De Kamerleden hebben in April een bezoek gebracht o.a. aan de vesting Naarden; wij hebben er toen iets van gezien.

A. Is de vijand tot dichtbij genaderd, dan gaat men er in zitten, versjouwt zijn mitrailleurs en gaat daarmee vechten tot aan het handgemeen, maar is de vijand nog op grote afstand, dan kruipt men daar niet in.

5031. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat wij dit punt voldoende behandeld hebben. Dan zou ik nu willen overgaan tot de hele waarde van de stelling en de moeilijkheden, die er mede verbandhouden.
Zoals u waarschijnlijk zelf reeds uit de brochurestrijd zult hebben vernomen, is een van de grote controversen geweest de vraag of men, als men in de Grebbelinie een zekere verdediging voert, zoals de opzet was van generaal *Reynders,* met twee legerkorpsen, dan nog wel binnen de vesting Holland zou kunnen arriveren, aangezien er zo weinig accessen waren. Zijn bedoeling was door daar positief stand te houden gelegenheid te scheppen voor de inundatie. De Minister van Defensie had daar bezwaar tegen en heeft gezegd: daar komt niets van terecht; in de opnamestelling zitten bovendien niet genoeg mensen; die kan men niet houden. Wat is uw visie in zake deze tegenstelling?

A. Als het behoorlijk voorbereid was, was het wel mogelijk geweest. De bezetting was vóór de wisseling van het opperbevel sterker dan een legerkorps. Wanneer een vijand doorstoot in de Grebbelinie, moet hij onmiddellijk vervolgingstroepen inzetten, maar de practijk is, dat hij lucht te kort komt. Een terugtocht is dus wel mogelijk, maar het moet stelselmatig gebeuren; niet natuurlijk wanneer het een sauve qui peut wordt. De stelling zelf — alleen met de bewapening is het anders — is ontzaglijk sterk; het is prachtig, zoals die door onze voorvaderen is vastgelegd.

5032. De **Voorzitter:** U deelt dus in grote lijnen volledig het standpunt van generaal *Reynders* betreffende het gebied ten noorden van de grote rivieren?

A. Inderdaad, wanneer de inundaties tijdig gesteld waren.

5033. De **Voorzitter:** En daarvoor wilde hij enige tijd stand houden aan de Grebbe?

A. Inderdaad.

5034. De heer **Algera:** Wanneer de inundaties eenmaal gesteld zijn, blijven er maar een paar nauwe wegen over om naar de vesting Holland te gaan. Levert dat geen grote gevaren op met het oog op vliegtuigen?

A. Het is nu eenmaal gevaarlijk werk, maar de terugtocht gaat bij gedeelten. Men kan het water al opzetten in de sloten en grachten tot aan het wegdek toe en dan komt er geen gevechtswagen meer over heen.

5035. De heer **Algera:** Maar krijgt u geen troepenopeenhoping?

A. Het moet stelselmatig voorbereid worden; het mag geen sauve qui peut worden.

5036. De heer **Algera:** Wanneer het alleen bij nacht gebeuren moet, heeft men vrij lange tijd nodig.

A. Het moet enige nachten achtereen gebeuren.

5037. De heer **Algera:** Maar geeft de vijand daartoe gelegenheid?

A. Dat is steeds een gokje. Waarom zou het bij ons niet kunnen gebeuren? De afstand was zo groot niet. Men heeft de vijand ten slotte niet aan een touwtje en men moet er toe overgaan op een moment, dat men succes heeft behaald, en dàn de zaak terughalen, maar nooit wanneer men een nederlaag heeft geleden.

5038. De heer **Algera:** Maar kwam men dan niet in stellingen, die men niet kende?

A. Dat is altijd zo; het is de taak van de officieren om zich in elke stelling te kunnen handhaven. Maar ook dit kon voorbereid worden.
Door het oostfront was met de opname rekening gehouden; dat lag in de vuurplannen. In de vuurplannen ligt vast wat bij die terugtocht gebeuren moet en dat was niet voorbereid door de staf van de vesting Holland; dat hebben wij zelf moeten maken.

5039. De heer **Algera:** Dus de vuurplannen waren niet klaar?

A. Neen, ook de versterkingsplannen niet. Wij zijn altijd nog doorgegaan met het geval te completeren.

5040. De **Voorzitter:** Omstreeks 1 Januari 1940 had u de vuurplannen in grote lijnen toch klaar?

A. Die waren toen in embryo klaar.

5041. De **Voorzitter:** Vóór de wisseling van het opperbevel?

A. Ja. In grote lijnen was dat klaar.

5042. De heer **Algera:** Waren er wel voldoende opnemingstroepen in het oosten van de vesting Holland?

A. Ja, vóór de wisseling van het opperbevel. Mij mankeerde slechts een algemene reserve. Mijn bezetting was sterker dan een legerkorps.

5043. De heer **Algera:** Was dat alles aanwezig?

A. Ja. Er was voldoende voor, er was ook op gerekend; bij de wisseling van het opperbevel ben ik helemaal leeggeplukt door de algehele hergroepering. Te voren mankeerde mij een algemene reserve; die had ik nog gaarne gehad.

5044. De heer **Korthals:** Was het naar uw mening voldoende geweest, die eerste stoot op de Grebbeberg op te vangen, of had een terugstoot gegeven moeten worden, zodat zij even terug moesten?

A. Dat weet ik niet, dat moest de reserve doen. Die is er wel geweest. Reserves van het veldleger zijn later naar Rotterdam gestuurd. Ik had geen algemene reserve. Ik had nog wel troepen in de groepen zelf.

5045. De heer **Korthals:** Maar de situatie bij de Grebbeberg kunt u niet beoordelen?

A. In het algemeen wel, de bijzonderheden niet.

5046. De **Voorzitter:** Sloeg het antwoord op die vraag van de heer *Algera* op de Meidagen, of op de aanvankelijke situatie?

A. Op de aanvankelijke situatie. Ik was er toen al, later heeft men mijn artillerie vrijwel geheel weggenomen. Dat was allemaal naar de Grebbeberg gegaan. Ik mocht niet meer bouwen. Zij hebben mij laten zitten met het gebouwde. Ik heb er nog een beetje geld voor gekregen; al dat mooie werk is voor niets geweest.

5047. De **Voorzitter:** Om terug te komen op de opvattingen van de heer *Reynders,* die u deelde, betreffende de verdediging van het land boven de grote rivieren. Het enige alternatief was toch, dat men gezegd had: wij zien af van de verdediging van de Grebbe en van de terugtocht, wij gaan van het begin af aan met onze hoofdmacht in de vesting Holland, maar dan was de consequentie geweest: bij buitenlandse bedreiging onmiddellijk de inundaties stellen! Dat had men ook kunnen doen.

A. Ja.
Men had dan te veel land prijsgegeven. Wij hadden er echter niet genoeg troepen voor; anders hadden wij vooruit moeten gaan en de IJssel moeten verdedigen.

5048. De **Voorzitter:** Hoe is in het algemeen uw visie op de Peel-Raamstelling?

A. Dat was een sterke stelling. Men had ze desnoods kunnen handhaven. Het terugnemen van het derde legerkorps was een fout.

5049. De **Voorzitter:** Hing die stelling niet volslagen in de lucht?

A. De rechtervleugel hing inderdaad in de lucht.

5050. De **Voorzitter:** Het was bekend, dat het Belgische leger achter het Albertkanaal stond en dat er dus een gat was van 30 à 40 km.

A. De stelling was zeer sterk; de terugneming van het derde legerkorps achter de Waal was een fout.

5051. De **Voorzitter:** Was het geen buitengewoon groot bezwaar, dat die stelling zo zwak bezet was? De Peeldivisie had b.v. geen artillerie.

A. De Peeldivisie is iets anders. Het gaat om het zuidelijke stuk.

5052. De **Voorzitter:** De lichte divisie stond er achter, maar had ook geen artillerie.

A. De lichte divisie met haar artillerie had men moeten laten zitten. Die had op de zuidelijke vleugel heel aardig werk kunnen doen.

5053. De **Voorzitter:** De Minister meende, dat de bezetting van de stelling te ijl was, waarbij nog kwam het niet aangeleund zijn in het Zuiden.

A. Vanaf het ogenblik, dat de lichte divisie weggenomen was, is het een onding geworden. Bovendien deugde het terugnemen van het derde legerkorps achter de Waal niet. Dit had recht achteruit moeten gaan in de richting Zeeland, over Breda en Roosendaal. Dan had het een bedreiging in de flank gevormd voor alles, wat in de richting van de Moerdijk wilde gaan. De Biesbosch was geen biesbos meer. Het was geen prettige opstelling geweest, maar men had het kunnen houden. Dat was de oplossing geweest.
Goddank is het derde legerkorps binnengekomen. Het heeft er om gehouden. Er lagen houten noodbruggen, die als een luciferhoutje opgeruimd konden worden. Eén bommetje en de zaak lag in elkaar. Maar onze Lieve Heer is met kinderen en dronken mensen en in dit geval met het derde legerkorps.

5054. De **Voorzitter:** Hebt u in het algemeen nog iets mede te delen?

A. Alleen dit, dat ik nog steeds niet ontslagen ben als reserve-generaal-majoor.

De **Voorzitter:** Dat is een quaestie van het Departement van Oorlog.

A. Indertijd, op 20 Juni, heb ik bericht gekregen van wijlen de generaal *Carstens,* dat ik ontslagen was met goedvinden van de vijand. Dat was voor mij van nul en gener waarde. In de Grondwet staat, dat de Koning benoemt, ontslaat en op pensioen stelt de militaire officieren. Daartoe behoor ook ik. Dat ontslag van mij is niet eens Koninklijk bekrachtigd. Ik noem mij nog steeds de reserve-generaal-majoor *Fruijt van Hertog,* niet b.d., totdat Hare Majesteit mij ontslag geeft. Ik krijg er geen cent meer of minder door. Het kost het Rijk geen cent. Een dienstmeisje krijgt nog 6 weken opzeggingstermijn, ik ben zonder meer weggestuurd. Zij krijgt een getuigschrift, ik niet.

De **Voorzitter:** Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen.

J. H. FRUIJT VAN HERTOG.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 23 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

HENDRIK GERRIT VAN VOORTHUIJSEN,
oud 59 jaar, wonende te Zeist, oud-commandant eerste luchtvaartregiment.

Hij legt de eed af als getuige.

5055. De **Voorzitter:** De commissie stelt er prijs op u te horen over het bezoek, dat de toenmalige Minister van Defensie heeft gebracht aan het vliegveld Bergen op 10 September 1939. U hebt daarover op 11 September van dat jaar een rapport uitgebracht aan de commandant van de luchtverdediging, generaal *Best.*

A. Inderdaad, Mijnheer de President.

5056. De **Voorzitter:** Is u bereid de juistheid van dat rapport onder ede te bevestigen?

A. Ik herinner het mij niet meer; ik zou het moeten lezen.

5057. De **Voorzitter:** U herinnert zich niet, of hetgeen u toen hebt medegedeeld juist was?

A. Dat zal wel juist geweest zijn. Ik denk het wel. Ik twijfel er niet aan, absoluut niet.

5058. De **Voorzitter:** Het is vers geschreven, onder de indruk van de gebeurtenissen?

A. Jawel.

5059. De **Voorzitter:** Gebaseerd op mededelingen, die u zijn gedaan?

A. Ik ben er zelf geweest, een dag daarna.

5060. De **Voorzitter:** Tegelijk met generaal *Best?*

A. Ik meen wel, dat hij toen ook op het veld was of even er na kwam; ik meen, dat ik ze gezien heb, maar durf het niet te zeggen. Ik geloof, dat generaal *Reynders* er ook bij was.

5061. De **Voorzitter:** Wat er is meegedeeld, wordt door de Minister op verschillende punten zeer scherp ontkend. Het is misschien het beste, die punten een voor een met u te behandelen. Vermoedelijk herinnert u zich niet alle details, zodat het geen zin heeft het hele rapport voor te lezen en u te vragen het onder ede te bevestigen. Het zal verstandiger zijn de omstreden punten te behandelen. Wilt u ons eerst even vertellen waar uw standplaats was?

A. Op Schiphol.

5062. De **Voorzitter:** Toen is u waarschijnlijk die dag opgebeld, dat de Minister er was geweest. Hoe is u er toe gekomen om dit rapport uit te brengen?

A. Dat waren mijn ondercommandanten.

5063. De **Voorzitter:** En toen heeft de commandant van de luchtverdediging u gevraagd een rapport samen te stellen? Dat staat, zie ik, ook in de aanhef van het rapport.

A. Ja.

5064. De **Voorzitter:** Daar staat als eerste punt, dat de Minister om kwart over zes op het vliegveld is aangekomen.
Dus dat heeft men u medegedeeld?

A. Dat is mij medegedeeld.

5065. De **Voorzitter:** U heeft dat toen van getuigen gehoord; dat is de weerslag van wat die mensen verteld hebben?

A. Ja. Ik ben er zelf niet bij geweest.

5066. De **Voorzitter:** Die mensen stonden niet onder ede. Die hebben u dat zonder meer medegedeeld.

A. Dat is mij medegedeeld.

5067. De **Voorzitter:** Wie heeft u toen gehoord? De heer *van der Werff* en ook kapitein *Lamers?*

A. Ja.

5068. De **Voorzitter:** Ook nog officieren of lager personeel?

A. Dat kan ik mij niet meer herinneren; dat kan ik niet zeggen.

5069. De **Voorzitter:** Hoe lang heeft het onderzoek geduurd?

A. Ik heb waarschijnlijk meer inspecties gehouden. Hoe lang dat geweest is, weet ik niet.

5070. De **Voorzitter:** Is deze zaak opgevat als een scherp incident? Hoe heeft men dit toen eigenlijk gezien? Hoe spraken de heren er over? Vonden zij het een onaangenaam geval?

A. Zij vonden het een onaangenaam geval. De Minister vond, dat de boel niet actief was. De commandant van de Java (jachtvliegtuigenafdeling) was toen niet gewaarschuwd. Er was altijd een patrouille op het veld voor alarm. Toen wilde de Minister alarm hebben en toen is die patrouille niet de lucht ingegaan. dat is toen niet aan de commandant gemeld; dat is alleen gemeld aan de commandant van het bewakingsdetachement. Dat was een tweede-luitenant.

5071. De **Voorzitter:** Was de heer *Lamers* toen gewaarschuwd?

A. Neen, alleen de commandant van het bewakingsdetachement.

5072. De **Voorzitter:** Was de heer *Lamers* commandant van de G-1?

A. Ja.

5073. De **Voorzitter:** In het rapport staat, dat een kwartier vóórdat de Minister arriveerde, een patrouille van twee G-1-vliegtuigen gestart was voor de bevolen ochtendpatrouille. Daarvan geeft de Minister een paraphrase in die zin, dat hij zegt: dat is niet waar, dat zij in de lucht waren.

A. Dat durf ik op het ogenblik niet te zeggen.

5074. De **Voorzitter:** Een tweede meningsverschil loopt over de vraag, hoe laat de Minister arriveerde.

A. Dat heb ik zelf niet kunnen waarnemen.

5075. De heer **Korthals:** Was dat te adstrueren uit een logboek of journaal? Of heeft hij u dit zo maar medegedeeld?

A. Dat durf ik niet te zeggen.

5076. De heer **Korthals:** Was het niet gewoonte, dit in een journaal of logboek in te boeken?

A. Bij ons bestaat geen logboek.

5077. De **Voorzitter:** Is uw indruk, ten aanzien van de mededelingen, die men u gedaan heeft, alsook met betrekking tot de gehele opzet van dat onderzoek, dat het ook werkelijk zo gebeurd is? Er zat geen bedoeling voor u iets te verheimelijken?

A. Ja.

5078. De **Voorzitter:** Dus u is daarheen gegaan zonder vooropgestelde mening? U had zelf dus de bedoeling om alleen de waarheid te enquêteren en op papier te zetten?

A. Dat is absoluut een feit.

5079. De **Voorzitter:** U hebt ook niet de indruk gehad, dat de mensen, die u gehoord hebt, de zaak geflatteerd voorstelden, om zich enigermate te dekken?

A. Helemaal niet.

5080. De **Voorzitter:** Hier is werkelijk de waarheid op papier gezet?

A. Ja.

5081. De **Voorzitter:** Dan is het onverklaarbaar, dat de Minister, van zijn kant uit redenerende, zegt, dat hier zes onwaarheden staan. Ik heb al twee dingen genoemd, waarvan de Minister zegt, dat zij onwaar zijn.

A. Hoe laat zegt de Minister te zijn gekomen?

5082. De **Voorzitter:** Toen het nog donker was, maar tegen de schemering. Dat zou niet kloppen met het tijdstip, dat in uw rapport is vermeld, te weten 6.15 uur. Wij zijn van plan het Meteorologisch Instituut te vragen, aan de hand van de kalender en de toen bestaande tijd, na te gaan, hoe laat het geweest kan zijn. Wij kunnen hiervan nu afstappen.
Achter de woorden uit uw rapport „Terwijl deze patrouille in de lucht was, stond op het vliegveld gevechtsgereed klaar een andere patrouille van 3 G 1-vliegtuigen" heeft de Minister gezet: derde onwaarheid. Herinnert u zich hierover nog iets? De heer *Lamers* heeft ons verklaard, dat die vliegtuigen er wel stonden.

A. Zij waren er mijns inziens wel. Dat gebeurde altijd. Dat was normaal.

5083. De **Voorzitter:** U kunt dus alleen verklaren, dat, toen u een onderzoek instelde, aan u gezegd is, dat zij er inderdaad waren? Hebt u geen reden gehad om het aan het grondpersoneel of eenvoudige soldaten te vragen? Die officieren hadden er belang bij om te zeggen, dat het in orde was. Hebt u het niet nodig gevonden, hun verklaringen aan die van minderen te toetsen?

A. Neen, helemaal niet.

5084. De **Voorzitter:** Achter de woorden: „De bemanning, alsmede het personeel voor hulpverlening was bij deze vliegtuigen aanwezig", heeft de Minister gezet „vierde onwaarheid" en achter de woorden „zodat op het commando alarm deze vliegtuigen onmiddellijk werden bezet en draaiden": vijfde onwaarheid. Voorts staat in uw rapport: „Deze toestellen konden in ongeveer 4 minuten opstijgen". Dat is volgens de Minister de 6de onwaarheid. De heer *Lamers* heeft ons medegedeeld, dat het later wel gemiddeld 4 minuten geworden is, maar dat het, toen hij pas op het vliegveld was, wel 8 minuten kan zijn geweest. Op dat punt zou de Minister dus gelijk hebben.

A. Ik zal dat ook wel van de kapitein *Lamers* hebben, want hij was de commandant van de jachtpatrouille.

5085. De **Voorzitter:** Is het niet mogelijk, dat u dat zonder meer als normaal hebt aangenomen?

A. Dat zal ik niet vragen aan een ander dan de commandant van de jachtvliegtuigenafdeling en dat was de kapitein *Lamers*.

5086. De **Voorzitter:** Is het niet mogelijk, dat u, zonder hem te vragen, heb gedacht: dergelijke toestellen hebben die tijd nodig, dat zet ik dus in mijn rapport?

A. Neen, dat zal ik absoluut gevraagd hebben. Ik wist natuurlijk wel, dat er meer ervaring in moest komen. Langzamerhand gaan die tijden korter worden.

5087. De **Voorzitter:** Het is een eigenaardige situatie. Ik geloof niet, dat wij er gemakkelijk uitkomen. Het is 8 jaar geleden en al die minderen kunnen wij moeilijk gaan horen. De constructie van de generaal *Best* is: Er zijn zoveel mensen bij betrokken geweest, dat het niet aan te nemen is, dat hetgeen hier geproduceerd is via u op zoveel punten onwaar zou zijn. Daartegenover staat, dat de Minister dat verklaart en dat de tegenwoordige chef staf, de generaal *Kruls*, althans op een aantal punten de mening van de Minister onderschrijft.

A. Heeft de Minister zwart op wit de volgens hem juiste tijd opgegeven?

De **Voorzitter:** Dat wordt er niet bij gezegd.

A. Waar haalt de Minister dan die tijd vandaan?

De **Voorzitter:** Uit uw rapport.

A. De Minister zegt, dat die tijd niet juist is. Waaruit haalt hij dat? Dan moet hij toch gegevens overleggen, waaruit dat blijkt. Dat zou ik ten minste zeggen. Hij moet dan aantonen, dat mijn tijd niet deugt. Vindt u niet?

De heer **Korthals:** Het zou ook andersom kunnen zijn, nl. dat u de tijd adstrueerde.

A. Mijn tijd heb ik daarna op papier gezet en ik heb er niet verder naar gevraagd.

De heer **Korthals:** U hebt het ook niet geadstrueerd? De heren hebben het u zo maar medegedeeld.

A. De tijd, die men een dag daarna genoteerd heeft, zal eerder juist zijn dan wanneer men zich die later moet herinneren, als men die niet op papier heeft gezet. In het eerste geval kan ik mij niet zo gauw vergist hebben.

5088. De **Voorzitter:** Neen, u zult hoogstens een verkeerd gegeven op papier kunnen gezet hebben, als men het u verkeerd had gezegd?

A. Inderdaad.

5089. De **Voorzitter:** Wat uw rapport betreft, verklaart u dus onder ede, dat u zich herinnert, dat u deze gegevens volmaakt te goeder trouw op papier hebt gezet?

A. Absoluut, Mijnheer de President.

De **Voorzitter:** Dan danken wij u voor de verstrekte inlichtingen.

H. G. VAN VOORTHUIJSEN.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 23 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

PIETER LAMBERTUS VAN BOVEN,

oud 49 jaar, wonende te 's-Gravenhage, hoofdinspecteur van het brandwezen, oud-hoofd van het Bureau Inundatiën van de generale staf.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

5090. De **Voorzitter:** De Enquêtecommissie zal het op prijs stellen enige inlichtingen van u te krijgen over quaesties, die samenhangen met inundatieproblemen. U hebt in de mobilisatietijd een functie op dat gebied gehad. Kunt u mededelen wat uw taak was?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Ik was belast met het Bureau Inundatiën van het hoofdkwartier van de generale staf.

5091. De **Voorzitter:** Dus van de opperbevelhebber, vanaf September?

A. Ja, te voren was het generale staf en later werd het opperbevel (algemeen hoofdkwartier). Aldaar werd gezorgd voor het voorbereiden van verschillende inundatiën en verder het vastleggen van de verschillende gegevens of van de orders, die op een gegeven moment uit moesten gaan van de opperbevelhebber, indien de verschillende inundatiën moesten worden gesteld.

5092. De **Voorzitter:** Uw functie was hoofd van het bureau?

A. Ja. Dat was dus het bureau, dat behoorde tot de sectie IV, meen ik, een van de vele secties van het algemeen hoofdkwartier.

5093. De **Voorzitter:** Wat was uw militaire rang?

A. Kapitein van de generale staf.

5094. De **Voorzitter:** Om eerst even te spreken over de vredestijd, dat ressorteerde toen onder de generale staf, zegt u. Is daar toen alles ook voorbereid, zowel voor de vesting Holland als voor de Grebbestelling? Hoe moeten wij dat zien?

A. Ja. De inundatiën voor de vesting Holland waren reeds ver te voren voorbereid. Dat dateerde reeds van oudsher, deze inundatiën waren daarna herzien en bijgewerkt, dus waren, kunt u zeggen, vrijwel up to date.

5095. De **Voorzitter:** Algeheel gemoderniseerd ook?

A. Ja, d.w.z. gemoderniseerd, er kon natuurlijk nog veel aan verbeterd worden, maar daar was alles van bekend, zowel de mogelijkheden als de tijdsduur, die het eventueel stellen van een inundatie zou vragen.

5096. De **Voorzitter:** Oppervlakten waren ook precies bekend?

A. Ja. Er waren nog enige veranderingen als gevolg van de aanleg van de verbinding Amsterdam—Boven-Rijn. Dat was een nieuwe kanaalverbinding. Dit zou kunnen leiden tot een belangrijke wijziging in de inlaatmogelijkheden, o.a. bij Wijk bij Duurstede. Er is aldaar een nieuwe sluis gebouwd en het is ook precies berekend, welke gevolgen dit zou kunnen hebben, maar dat was alles klaar. Voor de Grebbe niet. De Grebbe was een inundatie, die reeds bekend was uit de krijgsgeschiedenis. Toen later het plan werd geopperd om ook de Grebbelinie als verdedigingslinie in te schakelen, moest dus deze hele inundatie weer opnieuw worden bekeken. De nodige waterpassingen dienden te worden verricht, de nodige voorzieningen aan de kunstwerken e.d. te worden getroffen. Men moest ook een inzicht verkrijgen in de mogelijkheden van het stellen. Het stellen van inundatiën is afhankelijk van de rivierstanden. De rivierstanden zijn wisselend, zeer wisselend zoals u weet op onze bovenrivieren, en als gevolg daarvan moest een kansberekening worden gemaakt. Deze kansberekening kon globaal worden verricht en viel niet erg gunstig uit. De inundatiën in de Grebbe waren niet zo in perfectie voorbereid als de inundatie in de vesting Holland.

5097. De **Voorzitter:** En voor wat betreft de Peel-Raamstelling? Had u daar ook bemoeiingen mee gehad?

A. Ja, bij de Peel-Raamstelling ben ik ook betrokken geweest, nl. bij het ontwerp van deze stelling. Daar is eigenlijk de hoofdfiguur van geweest de tegenwoordige luitenant-generaal *Wilson*. Ik was aan de toenmalige luitenant-kolonel *Wilson* toegevoegd voor het uitwerken van de verschillende projecten.

5098. De **Voorzitter:** Dus de waterstaatkundige kant?

A. Bedoelde werkzaamheden betroffen gedeeltelijk de waterstaatkundige kant, dus de inundatiemogelijkheden en verder ook het ontwerpen van de verschillende verdedigingswerken.

5099. De **Voorzitter:** Maar het hoorde dus ook bij uw bureau?

A. Neen, mijn eigenlijke functie was leeraar aan de Hogere Krijgsschool. Toen de mobilisatie in 1939 kwam, moest ik mijn oorlogsbestemming volgen. Deze was op het algemeen hoofdkwartier. Dus ik kwam daar eigenlijk ineens binnenvallen. Ik kreeg toen behalve de zorg voor het Bureau Inundatiën tevens die voor de evacuatie burgerbevolking en werd later mede aangewezen als verbindingsofficier tussen de opperbevelhebber en de oud-Minister *Ringers*. Voorts heb ik ook nog deelgenomen aan de verkenning van de IJssellinie en van de Peel-Raamstelling.

5100. De **Voorzitter:** Maar om nog even omtrent de vredestijd een goed inzicht te krijgen. U had dus niet alleen de waterstaatkundige kant, maar ook eventueel de voorbereiding van de aanleg van versterkingen?

A. Neen, niet de aanleg van versterkingen als zodanig. Wel heb ik deelgenomen aan de verkenningen, o. m. om de plaatsen te zoeken waar de verschillende verdedigingswerken zouden moeten komen.

5101. De **Voorzitter:** Het werk van de genie en van het bureau van generaal *v. d. Kasteele* later, daar hebt u wel van gehoord, misschien ook wel contact mee gehad, maar dat is dus niet uw terrein?

A. Neen, dat was niet mijn terrein.

5102. De **Voorzitter:** U kunt ook geen uitsluitsel geven, hoe daar de onderlinge verhouding en de verantwoordelijkheden hiërarchisch lagen? Dat is de commissie nog niet helemaal duidelijk geworden, die verschillende instanties, die iets te maken hadden met de aanleg van versterkingen, hoe dat ten opzichte van elkaar gezien moet worden. Er ressorteerde een gedeelte onder de inspecteur van de genie en onder het Departement. Een gedeelte stond onder de opperbevelhebber en in het veldleger hadden ze ook bepaalde mogelijkheden om dingen zelf te doen, maar hoe dat nu in onderlinge verhouding tot elkaar stond, dat is ons nog niet recht duidelijk, maar daar kunt u ons niet precies over inlichten?

A. Ik heb daar alleen maar een indruk van, Mijnheer de Voorzitter.

De **Voorzitter:** Dan kunnen wij dat beter nog eens vragen aan iemand, die daar helemaal inzit.

A. Ja.

5103. De **Voorzitter:** Goed, maar gaat u door. U hebt medegedeeld, dat u na de afkondiging van de mobilisatie uw oorlogsbestemming zoudt volgen, en toen was u dus op het algemeen hoofdkwartier gekomen.

A. Ja.

5104. De **Voorzitter:** Een van de belangrijke punten, die ook wel blijkbaar vóór de afkondiging van de mobilisatie besproken zijn, maar waarvan nog geen detailpunten bestonden, is geweest de quaestie van de inundatie van het stuk vlak vóór de Grebbeberg zelf en in verband daarmede het aanleggen van een motorgemaal of wat het dan had moeten zijn. Kunt u daarover mededelingen verstrekken?

A. Mijnheer de Voorzitter! Ik heb getracht om daaromtrent zo goed mogelijk geïnformeerd te zijn, maar ik kan daaromtrent geen nauwkeurige gegevens meer vinden, omdat mijn gehele archief is verdwenen. Na de capitulatie hebben wij de opdracht gekregen om alle geheime bescheiden te vernietigen en daartoe behoorden natuurlijk ook alle bescheiden van mijn bureau Inundatiën en Evacuatiën e. d. Dus daarvan is niets meer over. Datgene, wat ik er van weet, is zuiver volgens mijn geheugen, dus dat voorbehoud moet ik maken. Wat de inundatiën aan de Grebbe betreft, heb ik reeds gezegd, dat daar een kansberekening moest worden gemaakt, en het was bekend, dat in geval van lage rivierstanden het stellen van inundatiën voor de Grebbelinie niet verzekerd kon worden geacht. Vandaar dat aan de Regering is voorgesteld om de inundatiën, althans wat bepaalde kommen betreft, tijdig te stellen. En dat heeft nogal grote moeilijkheden met zich medegebracht, aangezien hieraan enorme kosten zouden zijn verbonden.

5105. De **Voorzitter:** Het is later toch wel doorgegaan in Maart?

A. Ja, enkele kommen zijn toen gesteld.

5106. De **Voorzitter:** Want ik herinner mij, dat wij een bezoek hebben gebracht van de Kamer uit in April en dat toen enorme vlakten onder water stonden.

A. Ja, dat is toen ook later doorgezet. Maar de moeilijkheid was, dat de kom vlakbij de Grebbeberg op dat moment nog niet gesteld kon worden, dat leverde moeilijkheden op en vandaar, dat de oplossing is gezocht in de stichting van een gemaal aan de Grebbeberg, waardoor men onafhankelijk zou zijn van de rivierstanden.

5107. De **Voorzitter:** En daar was al een plan over vóór de mobilisatie?

A. Het is mij niet bekend, dat er een plan was vóór de mobilisatie.

De **Voorzitter:** Althans de zaak is toen al opgeworpen.

A. De idee kan misschien wel bestaan hebben, doch dat weet ik niet.

5108. De **Voorzitter:** Wat hebt u er toen verder mee te maken gehad?

A. Ik weet alleen, dat op een gegeven ogenblik de opdracht kwam om dat gemaal zo spoedig mogelijk tot stand te brengen. Toen is door bemiddeling van de ingenieur *Ringers* de Waterstaat hiervoor ingeschakeld. En die heeft toen ook met kracht de totstandkoming van dat gemaal aangepakt. Er waren toen grote moeilijkheden wat de uitvoering betreft. Men beschikte o.a. niet over de nodige damplanken. Deze zijn toen in allerijl nog beschikbaar gekomen, ik meen van de tunnel in Velzen, maar door de zeer strenge winter van 1939/40 is de uitvoering, althans wat het grondwerk en de fundering betreft, aanzienlijk vertraagd.

5109. De **Voorzitter:** Men is vóór de winter begonnen, tegen eind November?

A. Ja, toen is men begonnen.

5110. De **Voorzitter:** Toen hebben we die ongelukkige strenge winter gehad.

A. Ja, en dat was natuurlijk een reusachtige handicap en daardoor is het niet klaargekomen.

5111. De **Voorzitter:** Er was zodoende practisch genomen van het grondwerk niets klaar?

A. Dat was nog heel weinig en voor zover ik me meen te herinneren, waren de pompen ook nog niet in Mei geheel gereed.

5112. De **Voorzitter:** Ik meende, dat men pompen van het Julianakanaal daarvoor beschikbaar had, vermoedelijk de pompinstallatie bij de sluis in Born. Daar is destijds een zeer grote installatie in verband met het oppompen van het water geconstrueerd. Achteraf is deze niet meer nodig geweest in verband met het feit, dat later met België een akkoord is getroffen over die hele quaestie, zodat er practisch genomen niet dikwijls gepompt is geworden.

A. Dat is mogelijk, Mijnheer de Voorzitter, dat men toen nog overwogen heeft om die pompen daar naar toe te brengen. De uitvoering daarvan was verder geheel opgedragen aan de Rijkswaterstaat. Dus ik had alleen grote belangstelling uiteraard of het gemaal tijdig gereed zou komen. Maar wat de uitvoering betreft, daar konden wij verder geen invloed op uitoefenen.

5113. De **Voorzitter:** U sprak daar enige malen over de oud-Minister *ir. Ringers.* Het contact met de heer *Ringers,* dat verliep erg pleizierig, daar hebt u heel veel voordeel van gehad. Is u er iets van bekend, dat er strubbelingen zijn geweest? Hoe was de verhouding tussen de heer *Ringers* en de opperbevelhebber, hebt u daar ooit iets van vernomen?

A. Die was uitstekend, Mijnheer de Voorzitter. Dat was mijn indruk althans, het was eerst de generaal *Reynders* en later de generaal *Winkelman.*

De **Voorzitter:** Was er met beiden een goede verhouding?

A. Ik heb nooit het tegendeel bemerkt. Ik onderhield het normale contact, maar wanneer er belangrijke vraagstukken waren, werden deze steeds met de opperbevelhebber besproken.

5114. De **Voorzitter:** Ja, met de latere opperbevelhebber. Met de eerste is hij niet persoonlijk in contact geweest, maar wel met de generaal *Carstens*?

A. Ja, dat was de rechterhand van de opperbevelhebber, de chef van de staf. Dit wil niet zeggen, dat die besprekingen altijd moesten plaats hebben met de opperbevelhebber als zodanig, maar ook met de chef van de staf. Er zijn ook vele besprekingen geweest met de generaal *Carstens,* waarvan ik verschillende malen getuige ben geweest.

5115. De **Voorzitter:** Hebt u in het algemeen nog iets, wat van betekenis kan zijn voor deze hele quaestie? U weet, het gaat hier om de wisseling van het opperbevel, in verband daarmede wilden wij de hele zaak behandeld zien.

A. De wisseling van het opperbevel heb ik natuurlijk ook van nabij meegemaakt.

5116. De **Voorzitter:** Maar hebt u over de punten van het conflict een oordeel uit eigen wetenschap, of ook meer van horen zeggen waarschijnlijk?

A. Ik weet alleen, dat wij op een gegeven moment alle gegevens hebben moeten verzamelen voor de opperbevelhebber, toen hij zijn laatste bespreking had met H.M. de Koningin en de Minister-President. Dat betrof natuurlijk ook het beleid, dat gevoerd moest worden, en daarvoor hebben wij allemaal een bepaalde opdracht gekregen. Ik heb toen in het bijzonder de nodige gegevens moeten verzamelen ten aanzien van de inundaties. Maar voor de rest heeft ieder daar zijn persoonlijke opinie over, maar dat is heel moeilijk om dat hier te verklaren.

5117. De heer **Algera:** Kunt u ook nog omstandigheden aanwijzen, die aanleiding zijn geweest, dat de vertraging met het gereed-

komen van het stoomgemaal anders dan door de vorst is veroorzaakt? Is daar ook iets van bekend?

A. Neen, daar is mij niets van bekend, want als een bewijs hoe de medewerking was op dat gebied kan ik u nog wel mededelen, dat de heer *Ringers* mij op een gegeven ogenblik heeft opgebeld — op een Zondagmorgen —, dat er nog de mogelijkheid bestond om een groot aantal damplanken uit Engeland te betrekken voor dat gemaal. Er was nl. een optierecht, dat Zondagavond zou verlopen. Als daar dus ogenblikkelijk gebruik van werd gemaakt, dan konden wij die planken nog krijgen. Daar moest dus ogenblikkelijk beslist worden. De opperbevelhebber moest hierin gekend worden, maar die was niet direct bereikbaar, die was even reizende. Het kon echter niet langer wachten en toen belde de heer *Ringers* mij op en vroeg: „Wat denkt u daarvan?" Hij heeft dat toen zonder meer op eigen gezag besteld en nadien is alles zonder meer goedgekeurd. Dus dat was een bewijs, dat alle medewerking er was en ook alles werd gedaan om de totstandkoming van dat gemaal zoveel mogelijk te bespoedigen.

5118. De **Voorzitter:** Dat was onder generaal *Reynders?*

A. Neen, dat was onder generaal *Winkelman.*

5119. De heer **Algera:** Dus er is u niets van bekend, dat de plannen gedurende langere of kortere tijd op bepaalde bureaux zijn blijven liggen?

A. Daar is mij niets van bekend, of dit vertraagd is. Het is uiteraard mogelijk, maar daar heb ik geen oordeel over. Daar weet ik mij ook niets van te herinneren.

5120. De **Voorzitter:** Daarover zijn nl. alle getuigenverklaringen niet eensluidend. Aanvankelijk hadden wij meer de indruk, door hetgeen hier gezegd is, dat ze nogal opgehouden zijn. Dat ze op bepaalde plaatsen gelegen hebben. Wij hadden zodoende eerst de indruk, dat generaal *Reynders* deze zaak eigenlijk niet al te vlot behandeld heeft. Maar nu is naderhand — gisteren zelfs nog — medegedeeld, dat ze hoogstens een week of drie bij de generaal *Reynders* zouden hebben kunnen blijven liggen!

A. Daar zou ik u geen positief antwoord op kunnen geven.

5121. De **Voorzitter:** Maar u was toch in deze zaak, als ik het goed begrijp, een van de eerste adviseurs van de opperbevelhebber?

A. Ja.

5122. De **Voorzitter:** Dus dan zou u het toch zeker hebben moeten merken, als er nu werkelijk een quaestie van traineren was geweest!

A. Ja. Ik heb helemaal niet die indruk, juist omdat de heer *Ringers* hier met de uitvoering was belast en een snelle uitvoering zou bevorderen. Als de heer *Ringers* zich ergens voor had gespannen, dan moest het ook met grote voortvarendheid worden uitgevoerd. Die zou ook heel weinig vertraging dulden.

5123. De heer **Algera:** Vanaf welk moment spreekt u? Vanaf het moment, dat er een beslissing is genomen, of wel vanaf het moment, dat de plannen zijn ingediend?

A. Ik spreek vanaf het moment, dat tot de uitvoering was besloten.

5124. De **Voorzitter:** Dat is weer iets anders. De vraag is, of er een tijdsverloop is voorafgegaan aan de beslissing, dat het gebeuren zou, waardoor men de zaak te veel getraineerd heeft.

A. Daar durf ik u geen antwoord op te geven, Mijnheer de Voorzitter.

5125. De **Voorzitter:** U herinnert zich niet, wanneer de quaestie het eerst aanhangig is gemaakt?

A. Neen. U oppert de idee reeds, dat het werk voor de mobilisatie....

5126. De **Voorzitter:** Ja, de gedachte. Maar een of ander plan bij u op uw bureau?

A. Bij mij op het bureau is nooit een plan geweest.

5127. De **Voorzitter:** Wanneer zijn anderen het eerst er mede gekomen? In September of in October?

A. Ja, dat durf ik niet zeker te zeggen. Dat plan is ook niet bij mij op het bureau geweest, ik bedoel van het gemaal zelf.

Dus het project zelf, zal ik maar zeggen, hoe dat er uit zou zien e.d., is nooit bij mijn bureau geweest. Dit waren plannen, die rechtstreeks werden behandeld door de heer *Ringers* vermoedelijk met de heer generaal *Carstens.* Ik ben alleen betrokken geweest bij de gedachte om daar een gemaal neer te zetten en ik heb toen ogenblikkelijk gezegd: ja, dat is prachtig, er moet een gemaal komen van ten naaste bij zoveel m^3 per uur, en de heer *Ringers* heeft dat direct verder uitgewerkt. Dat is ogenblikkelijk ter hand genomen. Misschien dat de heren, die bij het veldleger waren ingedeeld, daaromtrent nog iets meer kunnen vertellen, o.a. het hoofd van de geniedienst bij de commandant veldleger, omdat die er natuurlijk ook direct bij was betrokken.

De **Voorzitter:** Enfin, de zaak is zo wel, wat u betreft, voldoende toegelicht. Dan dank ik u zeer voor uw inlichtingen en sluit ik het verhoor.

P. L. VAN BOVEN.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

ALGERA.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 23 MAART 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

FLORIS ABRAHAM VAILLANT,

oud 66 jaar, wonende te 's-Gravenhage, oud-generaal-majoor van de genie, oud-inspecteur van het wapen der genie en oud-hoofd van de 5de afdeling van het Departement van Defensie.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

5128. De **Voorzitter:** U hebt daar zoëven bij de beëdiging al medegedeeld, dat u dus hoofd van de genie was.

A. Ik was inspecteur van het wapen der genie, bestaande uit de staf der genie, te weten de bouw en het onderhoud van de militaire gebouwen en verdedigingswerken van het Rijk in Nederland, alsmede het onderhoud van de militaire wateren en gronden. Voorts stond ik als inspecteur van de genie boven (dit regiment wat intussen brigade geworden) de brigade genietroepen met al zijn onderdelen.

5129. De **Voorzitter:** Dat was dus vóór de mobilisatie?

A. Ja, dat was vóór de mobilisatie.

5130. De **Voorzitter:** Trad er bij de mobilisatie een andere situatie in of bleef het zoals het was?

A. Bij de mobilisatie vormde de brigade nieuwe staven en onderdelen van het veldleger, van de vesting Holland en nog enige andere onderdelen. De troepen, die naar het veldleger en de vesting Holland gingen waren de verbindingstroepen, de pioniers in de eerste plaats, en de verlichtingstroepen. Die nieuwgevormde staven en onderdelen stonden dus niet meer onder mijn bevelen, doch wel werd het depot genietroepen gevormd onder mijn bevel. Het depot genietroepen ging naar Rotterdam en stond toen onder leiding van de kolonel *Scharroo,* met dien verstande, dat het depot pioniers te Schoonhoven werd gekazerneerd. Ook over andere, bij voorbeeld nieuwopgerichte detachementen, had ik niets te vertellen. Dat was na 28 Augustus 1939. Het depot genietroepen behield ik nog tot de oorlog uitbrak, waarop dit depot onder de commandant van de vesting Holland werd geplaatst.

5131. De **Voorzitter:** Er is dus daarvoor een aparte maatregel geweest?

A. Dat was een aparte maatregel, die getroffen was, opdat, wanneer de oorlog zou uitbreken, dit depot dan kwam onder de tactische bevelvoerder van alle troepen in zijn rayon, want ik was toen feitelijk een non-combattant geworden en bleef in hoofdzaak hoofd van de vijfde afdeling van het Departement van Defensie om de Minister, op welke wijze dan ook, van raad te kunnen dienen; overigens bleef ik inspecteur der genie en had ik eigenlijk niets anders onder mij dan enige grote materialen- en gereedschapsdepots, waar de dezerzijds verrichte aanschaffingen werden ondergebracht en grote vervoeren naar het veldleger, vesting Holland, enz. moesten plaats vinden. Er was dus een heel klein stafje, dat ik nog overhield.

5132. De **Voorzitter:** Wat u onder u had, is mij nu duidelijk. Nu zou ik u even willen vragen, wat u boven u had, in die zin: U had de Minister boven u vóór de mobilisatie, en wie was uw chef na de mobilisatie? Bleef u toen onder de Minister staan?

A. Ja, ik bleef toen onder de Minister staan.

5133. De **Voorzitter:** U had dus als zodanig met de opperbevelhebber niets te maken?

A. Ja, voor wat betreft het uitgeven van de materialen uit het materialendepot stond ik onder de opperbevelhebber, maar het geld kreeg ik niet van de opperbevelhebber, dat kreeg ik rechtstreeks van de Minister van Defensie. Ik moest er voor zorgen, dat die materialendepots aangevuld bleven en daaruit konden de commandanten der grote eenheden rechtstreeks putten. Die materialendepots stonden onder mij.

5134. De **Voorzitter:** Die materialen moest u ter beschikking stellen van de opperbevelhebber?

A. Ja, grote hoeveelheden cement, betonijzer en grote hoeveelheden hout waren aangekocht. De materialendepots in Rotterdam, Amsterdam en Leiderdorp — het waren er maar drie — lagen stikvol. Een instructie ter zake staat misschien in het boekwerk „Instructiën", of misschien ook niet, want dat is mogelijk een instructie voor tijd van vrede.

5135. De **Voorzitter:** Ik zal u zeggen, waarom ik u dit alles vraag. Het was ons tot nu toe nog niet duidelijk geworden hoe de verhoudingen waren met betrekking tot de quaestie van de stellingbouw en dergelijke aangelegenheden. Wij hebben daar juist geconstateerd, dat er een inspectie van de genie was, zoals u zelf al zegt, stond het Departement daar boven. Daarnaast had men het Stellingbouwbureau van de generaal *van de Kasteele.*

A. Dat kan ik u glashelder uitleggen.

5136. De **Voorzitter:** Bij het veldleger hadden ze eveneens bepaalde mogelijkheden voor stellingbouw, die zij zelf konden benutten en misschien zijn er nog meer dingen op te sommen. Dat hele verband onder elkaar is ons nog niet duidelijk en wij hopen van u dan ook even duidelijk geschetst te krijgen hoe die hele zaak in elkaar zit. Wie de bevoegdheden had en wie de verantwoordelijkheid droeg?

A. Ik vermoed, dat ik u dit glashelder kan uitleggen. Nu kan ik wel beginnen vanaf het voorjaar van 1939.

5137. De **Voorzitter:** Ik zou willen zeggen: u kunt het in tweeën splitsen, nl. eerst de vredestoestand en daarna de toestand toen de mobilisatie was afgekondigd. De vredestoestand is waarschijnlijk eenvoudig, toen viel alles vermoedelijk onder het Departement en dus onder u?

A. In de vredestoestand stond alles onder het Departement, doch wij hadden uiteraard geen veldstellingen gebouwd, doch wanneer er duurzame stellingen gebouwd moesten worden of meer in dit geval, wanneer er voor permanente gevechtsopstellingen gezorgd moest worden, stond zulks onder de inspecteur der genie, die dat opgedragen kreeg van de Minister van Defensie, die daaromtrent natuurlijk van te voren advies had gevraagd voor wat de strategische of tactische aangelegenheden betrof, aan de chef van de generale staf. Zo gingen dus bij voorbeeld bouwtechnische zaken via het wapen van de genie door tussenkomst van het hoofd van de vijfde Afdeling, die zelf inspecteur van de genie was, en deze gaf het dus dadelijk als hoofd van de vijfde Afdeling door en niet als inspecteur van de genie. Alsdan richtte de Minister van Oorlog een brief, die door mij ontworpen was als hoofd van de vijfde Afdeling, rechtstreeks aan de geniecommandant, door toedoen van de inspecteur der genie. De geniecommandant was de man, die de chef was van de verschillende

eerstaanwezend-ingenieurs. Men had in vredestijd verschillende ressorten. Er waren eerstaanwezend-ingenieurs van de genie, dat waren dus luitenant-kolonels, majoors of kapiteins van de genie, naarmate de grootte van het ressort, wat te vergelijken is met de arrondissementsingenieurs van de Rijkswaterstaat. Hierbij zij opgemerkt, dat de Rijkswaterstaat en de genie eigenlijk een zelfde organisatie hebben. De hoofdingenieurs-directeuren noemt men bij ons dus geniecommandanten. De Waterstaat deed in vredestijd zeer zeker veel belangrijker werk, want wij bouwden kazernes, wij bouwden forten, wij maakten kazematten, wanneer daar geld voor was. Maar wanneer de Waterstaat een grote weg aanlegde, dan zei men bij deze instantie: „Ja, maar volgens de chef van de generale staf" — dat was de Minister van Defensie dus feitelijk, want voor grotere Waterstaatsplannen moest altijd overleg worden gepleegd met de generale staf — „is dat gevaarlijk voor de landsverdediging." Die toegang tot de vesting Holland bij voorbeeld wordt te gemakkelijk, dus dan moesten soms enige kazematten ter verbetering van de verdedigbaarheid worden gebouwd. Die kazematten werden dan door de genie, in overleg met de generale staf, ontworpen en begroot; die kosten werden dan door de Rijkswaterstaat betaald. Die kosten drukten dan op het Wegenplan.

Men had een geniecommandant in Breda en een geniecommandant in Amsterdam. Deze commandanten stonden alzo rechtstreeks onder de inspecteur der genie.

Op deze wijze kwamen dus de verdedigingswerken in Nederland tot stand. Het was toen nog geen mobilisatie; de toestand werd echter steeds angstiger. Natuurlijk had de chef van de generale staf al jarenlang — dat weten we allemaal wel, er is zo dikwijls over geschreven in couranten e.d., de Minister was er zelf ook wel van op de hoogte — geweten, dat er heel veel mankeerde aan onze defensie, vooral op het gebied van levende, maar ook van dode weermiddelen, zoals kazematten e.d. Die gevallen waren over het algemeen zeer zeker bekend bij de generale staf. Ik herinner mij, dat in begin 1939 — ik geloof nog niet eind 1938 — er een opdracht bij mij als inspecteur van de genie kwam, dat ik in overleg met de generale staf een ontwerp moest maken van een groot aantal permanente verdedigingswerken met kostenopgave. Wij wisten wel, dat het heel veel geld kostte en dat wij er wel grote bedragen voor moesten opgeven, maar het was ons ook wel duidelijk, wat wij er van zouden krijgen. Ik vermeen, dat een som van 10 millioen gulden werd toegestaan.

Wij konden toen ten minste een aanvang maken met het maken van allerlei kazematten langs verschillende rivieren, langs de IJssel, de Maas, de Willemsvaart, het Julianakanaal, in de Grebbe en in de Betuwe. Ook werden er voor de neutraliteit een paar in Scheveningen gemaakt, op de boulevard, nabij het paviljoen van de Witte, ter bestrijking van de pier, enz., en bij IJmuiden. Dat bracht heel veel werk met zich mee en wij zaten volledig bezet in de kazernebouw. De kazematten werden op een onder mij staand technisch bureau van de inspecteur der genie ontworpen en gebouwd onder leiding van de oud-generaal-majoor van het Koninklijk Nederlands Indisch leger *van de Kasteele*, die later gestorven is in Buchenwalde. Het onder hem ingesteld Bureau Stellingbouw was opgericht door mij en als chef daarvan had ik generaal *van de Kasteele* gevonden als een man van eerste klas standing, die zijn mensen goed aan kon, hetgeen nodig was, want er moest een groot ingenieurs- en opzichterspersoneel bij worden betrokken, welk personeel zeer moeilijk te recruteren was en men had dus genoegen te nemen met krachten, welke wellicht niet volkomen betrouwbaar zouden blijken te zijn. De generaal *van de Kasteele* heeft die zaak, ik geloof niet, dat het grootspraak is wat ik ten opzichte van hem rapporteer, buitengewoon goed behandeld.

5138. De **Voorzitter:** Dat was dus onder uw bevelen?

A. Ja. Het Bureau Stellingbouw heeft altijd onder mij gestaan.

5139. De **Voorzitter:** En derhalve onder de Minister van Defensie dus?

A. Ja, want ik stond onder de Minister van Defensie als inspecteur der genie. Dat ik tevens hoofd van de vijfde afdeling was, was niet anders dan een organisatorische aangelegenheid. Generaal *van de Kasteele* stond weer rechtstreeks onder mij.

5140. De **Voorzitter:** Dus in die voorperiode, in de vredestoestand, hadden de chef van de generale staf of de commandant veldleger en dergelijke instanties nog geen zeggenschap in deze — zij gaven misschien wel adviezen daarover, onder andere over de plaatsen, waar die....

A. Die gaf de chef van de generale staf. Vermoedelijk wel, nadat hij zijn adviezen ingewonnen had bij de commandant veldleger of bij een andere commandant, dat gebeurde natuurlijk wel in onderling overleg. Maar intussen — men was in 1939 aan de bouw begonnen en deze was natuurlijk niet dadelijk gereed, er moest pantsermaterieel uit België komen, Nederlandse staalfabrieken waren ingeschakeld, enz. — kwam de mobilisatie.

5141. De **Voorzitter:** Het gaat ons om het principe, wie het bevolen heeft, wie de gelden beschikbaar stelde, wie eventueel nalatig is geweest, wie daarmee getraineerd heeft. Wat dus aan gelden beschikbaar is gesteld via de begroting, is toen ook vlot verwerkt?

A. Er is zeer vlot verwerkt.

5142. De **Voorzitter:** Vóór de mobilisatie?

A. Niet vóór de mobilisatie. Dat werk werd overlapt door de mobilisatie in Augustus.

5143. De **Voorzitter:** Toen was het nog niet klaar?

A. In Augustus was het nog niet klaar. Dat werk werd dus overlapt door de mobilisatie in Augustus. Nu zou het erg vreemd zijn geweest, als al die heren, waaronder ingenieurs en opzichters, waren komen te staan onder de commandant van het veldleger en onder de territoriale bevelhebber e.d. Vandaar, dat het Stellingbouwbureau rustig bleef doorwerken. Dat gaf ook geen aanleiding tot wrijvingen, op een enkele uitzondering na misschien, maar die dan toch zeker niet van ernstige aard was. Het is wel eens voorgekomen, dat de generaal *van de Kasteele* bij mij kwam en zei: „Nu willen zij het weer ergens anders hebben nl. 15 m verder." Ik vroeg: „Kan dat nog?" Hij antwoordde dan: „Ja." Een volgende keer wilden zij het echter misschien 2 km verder hebben en dan kon dat niet meer, want wij moesten toch ook nog grond vorderen, terwijl andere grond dan net gevorderd was en dan sloeg men een raar figuur, mede omdat de betrokken aannemer, gelet op zijn opleveringsdatum, met het werk voortgang moest maken en niet kon wachten. In het algemeen gaf het geen aanleiding tot wrijvingen, dat het Stellingbouwbureau van de heer *van de Kasteele* onder de inspecteur van de genie stond, dat het Stellingbouwbureau dus tussen die troepen, die andere opstellingen gereedmaakten in hout e.d., ook met hun burgerwerkkrachten werkten.

5144. De **Voorzitter:** Zou het normaal zo geweest zijn, dat de personen, waarover u zoëven sprak, straks bij de mobilisatie verdeeld zouden zijn geworden over de diverse commando's?

A. De heren, die bij het Bureau Stellingbouw werkten, waren allen burgers. Het waren allemaal burger-ingenieurs en een enkele reserve-officier.

5145. De **Voorzitter:** Was het niet een soort uitzondering, dat het Stellingbouwbureau rechtstreeks onder de inspectie van de genie en onder het Ministerie bleef? Kwamen de meeste andere organen niet helemaal onder het opperbevel....

A. Dat had eigenlijk geen zin. Het waren eigenlijk vaste bouwwerken. Die waren aangenomen door grote aannemers en die aannemers werkten volgens bestekken. In die bestekken, welke dus contracten waren, die reeds goedgekeurd waren, was precies omschreven, wie de directie was. Nu zou men dan met goedkeuring van de aannemer die directie wel kunnen vervangen door een niet deskundige militaire commandant, maar dan zou het gehele werk toch helemaal uit zijn verband gerukt zijn geworden, het zou gedesorganiseerd zijn geworden, het zou veel langzamer gegaan zijn.

5146. De **Voorzitter:** Dus het ging dan over de grote projecten?

A. Ja, maar het waren hele kleine bouwwerkjes.

5147. De **Voorzitter:** Maar betonwerk?

A. Het was uitsluitend betonwerk met aardwerk er omheen.

5148. De **Voorzitter:** Iedere terreinversterking kostte toch in de duizenden guldens?

A. Het waren, naar ik meen, 1500 werken, voor 10 millioen. Dit zou nog opgezocht kunnen worden. Ik weet het echter niet

precies meer. Ik had vandaag juist nog een gesprek, in verband met de inlichtingen, welke ik hier zou moeten geven, met de oud-hoofdingenieur *Lagerwey* van de Indische spoorwegen. Deze was de rechterhand van de generaal *v. d. Kasteele.* Deze zei, dat die werkjes in beton volgens zijn schatting ongeveer 4 à 5000 gulden gekost hadden. Daar komen de kosten van de stalen koepels en vele andere ijzerconstructies, alsmede van het centraal aangekochte betonstaal nog bij, maar die werkjes hebben toch niet meer dan zesduizend gulden gekost. Dat waren kleine werkjes.

5149. De **Voorzitter:** Was er bij de opperbevelhebber of in het algemeen hoofdkwartier geen sectie of instelling, die zich met deze vraagstukken bezighield?

A. Op dat ogenblik was de overste *Wilson,* de tegenwoordige generaal *Wilson,* de man — omdat hij van de genie afkomstig was, toen commandant van de sectie Operatiën was —, maar die dit op het ogenblik, dat er nog geen oorlog was, nog niet was. Toen was hij nog gewoon bij de chef van de generale staf. Een z.g. sectie V (speciaal voor bouwtechnische aangelegenheden) bestond niet.

5150. De **Voorzitter:** Ik bedoel juist tijdens de mobilisatie.

A. Toen was hij chef operatiën. Toen had hij niet zo veel speciaal met dat werk van die oorspronkelijke tien millioen, om dit even zo te zeggen, te maken.

5151. De **Voorzitter:** Hadden andere hoge militaire autoriteiten ook een dergelijke sectie?

A. We hebben bij de commandant veldleger hoofdsectie V. Hoofdsectie V is de hoofdofficier van de genie, die dus zijn technische aanwijzingen geeft voor het maken van alle mogelijke grondwerken, veldwerken, enfin defensieve stellingen. Zo had men bij de commandant veldleger de toenmalige overste *Mattern* van de genie. De taak was zo groot, dat deze, als ik wel was ingelicht, gesplitst was en een deel daarvan was overgedragen aan wijlen reserveluitenant kolonel der genie prof ir. *Schoemaker.*

5152. De **Voorzitter:** Deze personen stonden dus los van u?

A. Ja. Die stonden onder de commandant van het veldleger of, beter, direct onder de chef van de staf van de commandant veldleger.

5153. De **Voorzitter:** Op het hoofdkwartier, onder de opperbevelhebber, was daar ook iets dergelijks?

A. Daar was geen sectie. Er was wel een technische staf, doch niet voor bouwtechnische aangelegenheden.

5154. De **Voorzitter:** U herinnert zich van deze mensen ook geen bepaalde personen? U noemde reeds generaal *Wilson.* Maar misschien kunt u zich ook nog andere namen herinneren?

A. Wanneer ik over bepaalde dingen op tactisch-technisch gebied iets te vragen had, ging ik naar de generaal *Reynders,* besprak dan veel met de generaal *Carstens,* die dan overste *Wilson* zo nodig er even bij vroeg en dergelijke eenvoudige dingen zelf even oploste. Dat ging veel sneller dan iedereen weer in beweging te stellen. Het was dikwijls zo, dat ik b.v. om kwart voor tien even belde en de heer *Carstens* vroeg ik of even bij hem kon komen. Ik werd dan direct door hem ontvangen en was na vijf minuten weer weg. Dat werk lag vast, daaraan was niet veel meer te veranderen.

5155. De **Voorzitter:** Maar om nu eens even iets te vragen over de gang van zaken. Stel, dat generaal *Reynders* op een gegeven moment vond, dat er in de Betuwe niet voldoende versterkingen waren en dat er absoluut een aantal kazematten bij moesten komen, hoe zou dat dan behandeld zijn geworden?

A. Misschien is iets dergelijks wel gebeurd, maar ik herinner me dat niet. De generaal *Reynders* zou dan mijns inziens gezegd hebben tegen de commandant van het veldleger: Hier wil ik nog 30 kazematten bij hebben en daar nog 40 kazematten, uiteraard wanneer de toegestane gelden niet zouden worden overschreden, welke gelden door mij werden verantwoord.

De **Voorzitter:** Zoekt u maar uit, waar ze komen te staan?

A. De opperbevelhebber of beter de door die autoriteit aangewezen officier van zijn staf geeft mij dus op, waar ze komen te staan en dan zou de laatste waarschijnlijk gezegd hebben: Zullen we dat doorgeven aan het bureau Stellingbouw, waarop ik dan zou hebben geantwoord: Stel je maar rechtstreeks in verbinding daarmede. Ik meen, dat het zelfs gebeurd is, dat generaal *v. d. Kasteele* bij mij kwam en zei: Nu moet ik er een paar bijbouwen. Dat ging zo soepel mogelijk, zonder brieven e.d.

5156. De **Voorzitter:** Maar nu de financiële zijde daarvan?

A. Ja, *van de Kasteele* moest dan geld hebben.

5157. De **Voorzitter:** Wie moest dat dan dragen?

A. De commandant veldleger had misschien een kleine som, ik weet dat niet, maar in dergelijke gevallen zou hij gezegd hebben: Mijnheer *v. d. Kasteele,* zorg je ook voor de gelden? Deze zou dan geantwoord hebben: Ik zal dit vanmiddag nog bespreken of even telefoneren. Ik had dan gezegd tegen mijn mensen, die de geldstaat bijhielden: Is er nog geld? Zij hadden misschien gezegd: Wij hebben nog 300 000 gulden. Ik had dan aan de heer *v. d. Kasteele* gevraagd: Hoeveel kost het? Deze had misschien geantwoord, dat het 600 000 gulden kostte, waarop ik hem medegedeeld zou hebben, dat ik even naar de Minister zou gaan. Ik zou dan even opgebeld hebben en kapitein *Kruls,* de toenmalige adjudant, gevraagd hebben: Kan ik even bij de Minister komen? En als deze er niet geweest was, had ik de Minister zelf opgebeld, dat mocht ik ook doen. De Minister had dan gezegd: Wij helpen je aan deze 300 000 gulden, dat kan wel in deze tijd. Dezerzijds geschiedde zulks steeds met goedkeuring van de opperbevelhebber. Wij hadden trouwens nog geld over van andere fondsen ...

5158. De **Voorzitter:** Het initiatief dus voor dergelijke versterkingen, die dan nog achteraf bijgebouwd moesten worden, ging dus uit van hetzij de opperbevelhebber, hetzij bij voorbeeld de commandant veldleger?

A. Ja, dat ging zeker uit van de commandant veldleger. Dat ging ook uit van de territoriale bevelhebbers. Het ging vooral uit van de chef van de generale staf, dus voordat deze opperbevelhebber van land- en zeemacht is geworden, en daarna van die opperbevelhebber van land- en zeemacht. Ik ben echter nooit aanwezig geweest tijdens een inspectie van de opperbevelheber bij de commandant veldleger, want ik was niet in de staf van de opperbevelhebber. Ik zou het misschien dan ook niet eens gemerkt hebben, als hij gezegd zou hebben: Het lijkt hier nergens op. Ik zou dat dan nooit gehoord hebben.

5159. De **Voorzitter:** Zoudt u zich kunnen voorstellen, dat de Minister zelf in een royale bui daarmede kwam?

A. Als de Minister geweest was bij de commandant veldleger en gezegd had: Kijk eens, nu moet u dit en dat doen, dan had de Minister zijn eigen bevoegdheid overschreden. Die had dan tegen de opperbevelhebber, c.q. in vredestijd chef van de generale staf moeten zeggen: Kijk eens, dat vind ik nodig. Vindt u dat ook niet nodig? De chef van de generale staf zou dan zijn mening wel zeggen. Dit is voor mij een heel gevaarlijke vraag, want ik ben nooit opperbevelhebber, noch chef van de generale staf geweest en ook geen Minister. Het lijkt mij echter toe, dat de Minister op dat gebied een wenk kan geven en kan zeggen: „Acht u dit niet nodig"? Ik vind het zo vreemd, mag ik eens een paar inlichtingen hebben. Als de Minister het antwoord dan niet bevallen zou hebben, zou Zijne Excellentie misschien op meer formele wijze kunnen bereiken, wat zijns inziens nodig was.

5160. De **Voorzitter:** U weet waarschijnlijk, dat het onze bedoeling is, hier nu speciaal te behandelen het hoofdstuk van de wisseling van het opperbevel en hoe dit conflict geleidelijk ontstaan is. Nu is er één voorbeeld aan te halen van zo'n geval. Dat is namelijk, dat aan het eind van December de Minister zelf twee millioen op tafel schijnt gelegd te hebben — als ik dat zo populair uit mag drukken — voor een verbetering van het talud van het tankkanaal, dat gelegen was even voor de Peel-Raamstelling. Is u daar iets van bekend?

A. Daar is mij in mijn functie van inspecteur der genie absoluut niets van bekend. Over dat talud van het tankkanaal weet ik niets. Dat tankkanaal werd ook niet door ons gegraven. De inspectie der genie heeft daar nooit mee te maken gehad, als ik mij wel herinner.

5161. De **Voorzitter:** Dat heeft de Provinciale Waterstaat in Brabant dan aangelegd?

A. Ik herinner me wel, dat voor dat tankkanaal gelden zijn toegestaan, maar speciaal voor verbetering van het talud, dat is mij onbekend.

De **Voorzitter:** Twee millioen schijnt daarvoor beschikbaar te zijn gesteld.

A. Dat weet ik niet. Ik weet alleen, dat er een tankkanaal gekomen is. Hoe het er gekomen is, is mij niet bekend.

De **Voorzitter:** De verbetering van het talud kostte, geloof ik, al twee millioen.

A. Daar weet ik niets van. Ik zal nog eens informeren of een van de andere heren daar nog iets van weet, zodat u mij later niet zult kunnen verwijten: dat wist u wel of dat had u kunnen weten. Ik weet wel, dat heb ik ook van horen zeggen, dat men zei: de Minister heeft zijn bevoegdheid overschreden.

5162. De **Voorzitter:** Zei men dat toen al?

A. Neen, dat zei men na afloop. Vooral nu dat boek uitgekomen is van de generaal *Reynders,* zegt iedereen: Ja, dat wist ik allemaal al. Ik wist het echter niet.

5163. De **Voorzitter:** Hebt u er niets van gemerkt?

A. Ik kan niet zeggen, dat ik er iets van gemerkt heb. Ik ben eens bij de generaal *Reynders* geweest en heb hem toen gezegd: Dat mag toch niet, dat er zoveel geld uitgegeven wordt, zonder dat wij er iets van weten, voor aanschaffingen naar ik meen van hout voor stellingbouw — ik weet dit echter niet zeker meer, dat zou ik de generaal Reynders nog eens moeten vragen —, dat kunt u de commandant veldleger toch verbieden. Ik meen, dat ik hem dit eens gezegd heb. Dit is de enige keer geweest, dat ik iets gemerkt heb van wrijving, die er zou kunnen zijn geweest tussen de generaal *Reynders* en tussen de commandant van het veldleger. Wat dat geweest is, weet ik niet, maar het ging niet over dat talud van het tankkanaal.

5164. De **Voorzitter:** Van wrijvingen tussen de Minister en de opperbevelhebber, was u daar iets van bekend?

A. Ook niet.

5165. De **Voorzitter:** Misschien wel van horen zeggen?

A. Van horen zeggen, daar had ik niets mee te maken.

De **Voorzitter:** Enfin, het conflict is toen gekomen.

A. Toen kwam op een zeker ogenblik de generaal *Winkelman.* Er werd toen na enige tijd ineens een andere stelling ontworpen.

5166. De **Voorzitter:** Die wisseling van het opperbevel en die verandering van de plannen, hoe was uw reactie daarop? Vond u dat een gelukkige geschiedenis? Hoe was in het algemeen uw appreciatie van de figuur van de opperbevelhebber?

A. Van de generaal *Reynders?*

De **Voorzitter:** Ja.

A. Die was buitengewoon goed. Prettig en krachtig vond ik zijn figuur. Hij was een prachtig mens om mee samen te werken, iemand die kort en krachtig zijn bevelen gaf, niet zwaar op de hand was, een vaste lijn aanhield en daar ook aan bleef houden en niet weer iets veranderde. Van morgen order en overmorgen tegenorder geven heb ik nooit iets gemerkt. Maar wat de Generaal *Winkelman* betreft, ook met deze kon ik....

5167. De **Voorzitter:** U vond dat beleid van generaal *Reynders* dus wel goed? Ook wat betreft zijn strategische plannen, voor zover u ze mocht beoordelen?

A. Dat is natuurlijk een zeer moeilijk geval, want strategen zijn het nimmer, althans niet steeds, met elkaar eens en ik ben geen strateeg. Ik heb wel verstand van tactiek, maar wat betreft strategie — ik weet precies, wat het is, ik heb er dikwijls over horen spreken —, durf ik u toch niet van advies te dienen. Ik ben ook nooit op de Hogere Krijgsschool geweest en het is dus wel vreemd hierover mijn oordeel te geven.

5168. De **Voorzitter:** Dan zou ik nog één bepaald punt met u willen bespreken. Dat is de quaestie van het gemaal aan de Grebbe. Kunt u daar iets over meedelen?

A. Daar stond ik buiten. Als ik het wel heb, is dat gemaal aan de Grebbe pas ter sprake gekomen, toen de mobilisatie al aan de gang was.

5169. De **Voorzitter:** Er is even een plan vooraf geweest. Dat is ons ten minste meegedeeld; ik weet niet of het waar is. Dat idee van een gemaal daar aan de Grebbe schijnt al even vóór het afkondigen van de mobilisatie naar voren gekomen te zijn.

A. De inspecteur van de genie beschikte over het Centraal Inundatiebureau, dat er voor zorgde, dat de inundatie-instructies gereed waren en bijgewerkt naar eventuele veranderde omstandigheden. Deze betroffen de inundaties voor de vaste stellingen, zoals voor de vesting Holland, die dus alle gereed waren en uitgereikt. Zulke inundatiën konden alle gesteld worden door een druk op de knop — geen electrische knop natuurlijk —, maar ik bedoel door zekere bevelen in volgorde uit te geven. Er waren ook stellingen, die geen voorbereide inundatie-instructies hadden, maar waarvan men dan wel wist, hoe die inundatiën gesteld moesten worden. De Grebbelinie bij voorbeeld was wel degelijk bestudeerd, evenzo de inundatiën bij Made en Drimmelen en nog andere. Naar inundatiemogelijkheden werd dikwijls gevraagd. Ook kwam men na manoeuvres van de generale staf op het terrein met de vraag: Hoe zou men dit of dat onder water kunnen zetten? Wanneer men bij voorbeeld de Grebbe onder water had moeten zetten, wist men, dat men van uit het noorden het Zuiderzeewater en van uit het zuiden het water van de Boven-Rijn kon laten toevloeien. Het voornoemde inundatiebureau heeft er voor gezorgd in overleg met de zeer medewerkende ingenieurs van de Rijkswaterstaat, dat de Zuiderzee bereids een hoger peil had dan eigenlijk op dat ogenblik, dat dit bureau dat voorstelde, was toegestaan, omdat de Afsluitdijk, zoals u weet, toen al gereed was. Het peil was naar ik meen 40 cm. Hoe hoog dat precies was, weet ik niet, maar daarover zal wellicht de Rijkswaterstaat u kunnen inlichten. Over de details van de inundatiën voor de Grebbelinie in die tijd zal wellicht het hoofd sectie V van de commandant van het veldleger u kunnen inlichten. In het zuiden kon men echter, als de Rijnstand te laag zou worden, geen of te weinig water inlaten. Het Zuiderzeewater bedient niet zover, dat het zuiden van de Grebbelinie behoorlijk wordt geïnundeerd.

5170. De **Voorzitter:** Dus er moest een gemaal zijn?

A. Men heeft toen gezegd: er moet een gemaal komen. Het kan zijn, dat de Minister van Defensie zulks heeft toegestaan, zonder dat dit het hoofd van de vijfde afdeling heeft gepasseerd of dat de opperbevelhebber van land- en zeemacht of de commandant van het veldleger gelden ter beschikking stonden. Maar toen in die tijd, dat dit plan tot uitvoer zou worden gebracht, had de commandant veldleger de beschikking over zijn hoofd sectie V, dat was de overste *Mattern,* welke laatste bovendien, zoals reeds opgemerkt, de hulp had van prof. *Schoemaker* uit Delft als reserve-overste, en ik verneem, dat deze laatste meer speciaal de te stellen inundatiën bestudeerde. De overste *Mattern,* waarvan ik in de krant gezien heb, dat deze hier komt, zal u dit echter beter kunnen uitleggen. Ik meen ook, dat de heer *Ringers* hiermede iets te maken gehad heeft. De heer *Ringers,* die voor de coördinatie met de Waterstaat natuurlijk een prachtige technische figuur was, had ook naar ik meen de hoofdingenieur *Brinkhorst* uit Utrecht uitgenodigd om daarbij zijn diensten te bewijzen.

5171. De **Voorzitter:** Wij hebben de heer *Ringers* en de heer *Mattern* uitvoerig gehoord. Nu blijven er over dat gemaal nog vraagtekens bij ons bestaan, nl. in hoeverre de plannen daarvan tijdig zijn gemaakt, tijdig ingediend, eventueel niet al te lang ergens zijn blijven hangen, enfin, hoe dat hele geval gelopen is.

De laatste mededelingen zijn, dat men ongeveer eind November begonnen is met het grondwerk en dat toen de winter met die hele strenge vorst gekomen is en dat zodoende de zaak niet is klaargekomen. Nu weet ik niet of u ons nog bijzonderheden kunt mededelen over de vraag of het ergens en hoelang het daar getraineerd heeft.

A. Daarover kan ik u niets vertellen. Dat stond onder de commandant veldleger. Er is mij daarvan niets bekend. Maar het kan mogelijk zijn, dat de commandant veldleger — dat werd altijd toegestaan — rechtstreeks inlichtingen gevraagd heeft aan het Centraal Inundatiebureau, dus aan de toenmalige overste *de Man*, die echter reeds meer dan een jaar zeer ernstig ziek is en voorzeker niet kan worden gehoord. Heeft de overste *Mattern* u dat niet medegedeeld?

De **Voorzitter:** Ja, hij heeft ons er wel iets over medegedeeld, maar wij moeten die teksten nog eens goed bestuderen, want die zijn ongelukkigerwijze nog niet op schrift voor ons.

5172. De heer **Korthals:** Moesten die gelden dan niet van de Departementen komen? De uitvoering zou dan waarschijnlijk bij de commandant veldleger berusten, maar de gelden, moesten die niet van Departementswege beschikbaar worden gesteld?

A. Mijns inziens wel. Niet de inspecteur der genie, maar de Minister van Defensie had het geld moeten verstrekken, tenzij de opperbevelhebber een zeker budgetrecht had in die tijd. De mogelijkheid bestaat, dat de opperbevelhebber beschikte over 1 millioen, 3 of 20 millioen. Ik geloof zelfs, dat de mogelijkheid bestaat, dat de commandant veldleger van de opperbevelhebber een zekere som ter beschikking gekregen had. Die mogelijkheid bestaat zeer zeker. Ik herinner mij, dat de generaal *Snijders* indertijd uit gulle hand geld toestond, maar nooit hele grote sommen. De generaal zal uiteraard daarvoor de beschikking over een zeker bedrag verkregen hebben. De commandant veldleger kreeg ook wel degelijk geld voor stellingbouw. Ik heb ook wel eens gehoord, dat Zijne Excellentie dat overschreed, en dan moest weer meer toegestaan worden. Dergelijke dingen gebeurden wel meer en zijn m.i. ook geheel verantwoord in dergelijke tijden.

5173. De **Voorzitter:** Ik geloof niet, dat ik u nog iets te vragen heb. Hebt u zelf nog iets, wat in het belang van de zaak misschien nog moet worden medegedeeld?

A. Voor wat betreft de stellingen, zei ik, geloof ik, dat het een millioen of tien gekost had en dan niet alleen voor betongebouwen, maar ook nog voor andere zaken. Ik meende altijd, dat dit het bedrag was. In begin April 1940 echter, na de inval van Noorwegen, kwam er pas geld los, ik meen veertig of vijf en veertig millioen voor uitgebreidere stellingbouw. Wanneer is de generaal *Winkelman* precies gekomen?

De **Voorzitter:** 6 Februari.

A. Ik herinner me heel goed, en dat was naar ik meen in November 1939, dat overste *Wilson* op mijn bureau kwam en mij mededeelde, dat er voor een veel intensiever verdediging meer werken van duurzame aard moesten worden gebouwd. Toen is er een begroting van naar ik meen 90 millioen gulden gemaakt, waarvan — de generaal *Winkelman* was er toen al — 40 millioen is toegestaan. De oud-Minister generaal *Dijxhoorn* zou u dat kunnen vertellen. Ten einde deze zeer grote bedragen te kunnen verwerken, zouden alle minder urgente bouwwerken in Nederland moeten worden stopgezet, zodat onder leiding van de inspecteur-generaal van de Rijkswaterstaat, daarbij mede geadviseerd door ondergetekende en de generaal *van de Kasteele,* besprekingen waren ingeleid met alle diensten, welke grote bouwwerken deden uitvoeren of bouwvakarbeiders e.d. te werk stelden. Het is zover echter niet meer gekomen, want begin Mei kwam de inval. Ik wilde slechts zeggen, dat de opperbevelhebber *Reynders* — er zijn er waarschijnlijk wel meerderen geweest, die dat wilden — nog grote noden zag. Ik begrijp heel goed, hoe het in die tijd was, het was heel moeilijk om aan geld te komen.

5174. De **Voorzitter:** Er is ons toch medegedeeld, dat, wanneer de Minister iets nodig vond, hij de medewerking had van het Departement van Financiën. Hebt u daar wel eens iets van gehoord?

A. Ik meende juist, dat....

5175. De **Voorzitter:** Minister *Dijxhoorn* heeft hier onder ede verklaard, dat vanaf de afkondiging van de mobilisatie hij volledige medewerking heeft gehad van Minister *de Geer,* als hij van mening was, dat iets er absoluut moest komen.

A. Ik vind het alleen vreemd, dat ik mij alleen herinner, dat er, geloof ik, 90 millioen was voorgesteld en dat er 40 of 45 millioen van afkwam, en daar waren wij erg blij mee, want daar kon heel wat mee gebeuren.

5176. De **Voorzitter:** Maar toch minder dan aangevraagd was?

A. Ja, dat was in ieder geval minder.

5177. De **Voorzitter:** Had de Minister van Defensie zelf niet gezegd: Ik vind dat te veel, die 90 millioen?

A. Neen, dat geloof ik niet.

De **Voorzitter:** Dat zou dan niet kloppen met zijn verklaring.

A. Ik ben er niet bij geweest, maar de heer *Wilson* weet daar misschien meer van. [1])

De **Voorzitter:** Ik geloof, dat wij het verhoor hiermede wel kunnen beëindigen. Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit hiermede het verhoor.

F. A. VAILLANT.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

ALGERA.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

---

[1]) Bij inzending van stenogram toegevoegde noot:
Verwezen moge nog worden naar de afzonderlijke brief, door mij aan uw commissie gericht, waarbij ik nog moge aanzekenen, dat, gelet op de wisseling van het opperbevel, wellicht vertraging is ontstaan in het tijdstip, waarop de genoemde f 40 000 000 werden toegestaan.

ZITTING VAN DINSDAG 13 APRIL 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, Voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, en de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *a, b, c, d* en *e*.

Verhoor van

ADRIAAN QUIRINUS HENDRIK DIJXHOORN,

oud 58 jaar, wonende te 's-Gravenhage, luitenant-generaal, lid van het Hoog Militair Gerechtshof, oud-Minister van Defensie.

Hij legt de belofte af als getuige.

De nos. 7347 t/m 7398 hebben betrekking op de punten *b, c, d* en *e* van het Enquêtebesluit.

7399. De **Voorzitter:** Dan kom ik nu tot het verloop van de Meidagen. Is misschien niet het beste, dat u ons een verhaal doet uit uw herinnering, hoe die Meidagen, speciaal voor het Kabinet, verlopen zijn?

A. Dan doe ik, geloof ik, het beste om mijn memoires te volgen. Ik heb nl. in de loop van de jaren ook memoires geschreven, zoals iedereen placht te doen. Waar wilt u beginnen? Wilt u beginnen bij 10 Mei? 9 Mei?

7400. De **Voorzitter:** De gebeurtenissen, die aan de Meidagen vooraf zijn gegaan, zijn reeds behandeld in de tweede subcommissie. De waarschuwingen, die ontvangen zijn, en de maatregelen, die getroffen zijn, zijn daar reeds aan de orde gekomen. Ik dacht eigenlijk maar te beginnen met de nacht van 9 op 10 Mei, toen het oorlogsgeweld een aanvang nam. En dan speciaal de zaak, bekeken van de kant van de Regering, wat de Regering in deze tijd heeft gedaan, welke besluiten zijn genomen, enz. Dat behoeft niet zo uitvoerig te geschieden. U kunt u beperken tot wat u de meest saillante punten vindt.

A. Ik was in de avond van de 9de Mei circa half acht van het Departement thuisgekomen. Het zal ongeveer 9.15 uur zijn geweest, toen ik door mijn Departement werd opgebeld en mij werd medegedeeld, dat er uit Berlijn telefonisch het bericht was ontvangen: „Morgen tegen het aanbreken van de dag, sterkte". Dat was het telefoongesprek van de heer *Sas* met mijn adjudant de luitenant ter zee *Post Uiterweer*. Gelet op de gemaakte afspraak, was dit bericht duidelijk. Morgen tegen het aanbreken van de dag zou dus de oorlog met Duitsland uitbreken.

Ik nam terstond maatregelen, dat dit bericht werd doorgegeven aan de autoriteiten, die het behoorden te weten, en sprak met mijn collega van Buitenlandse Zaken, de heer *van Kleffens,* af, dat ik naar zijn woning zou komen, omdat het ons gewenst leek, dat wij voortdurend in nauw contact met elkaar bleven. Ik vertrok van mijn huis om 22.30 uur. Kort vóór mijn vertrek belde de generaal *Winkelman* op of ik belde hem op, dat herinner ik mij niet zeker meer, waarbij ik hem machtiging gaf de bruggen ten oosten van de Maas en de IJssel en de vernielingen, die in dat gebied voorbereid waren, te doen uitvoeren.

7401. De **Voorzitter:** Dit was dus nog voordat er feitelijke vijandelijkheden hadden plaats gevonden?

A. Ja, ik heb er bij nog gekscherend gezegd: „als er veel lawaai gemaakt wordt, dan schrikken ze misschien nog wel af."

De opperbevelhebber heeft mij toen gevraagd: op wiens verantwoordelijkheid worden die vernielingen ten oosten van de grote rivieren tot stand gebracht? Waarop ik hem heb geantwoord: „op de mijne". Bij de heer *van Kleffens* waren reeds aanwezig de directeur van het Kabinet van de Koningin, jhr. *van Tets van Goudriaan,* en de secretaris-generaal van het Departement van Buitenlandse Zaken, jhr. *Snouck Hurgronje,* alsmede, indien ik mij goed herinner, diens schoonzoon, de chef van de afdeling politieke zaken van het Departement van Buitenlandse Zaken, de heer *van Royen*. Uit de aard van de zaak hadden wij het druk om op de hoogte te blijven van de ontwikkeling van de toestand en ook om iedereen, die op de hoogte moest worden gehouden, op de hoogte te brengen. Bepaalde militaire maatregelen behoefden niet meer te worden bevolen. De opperbevelhebber was volkomen ingelicht. Alle voorzorgsmaatregelen waren getroffen en Nederland stond gereed zijn onafhankelijkheid met de wapenen te verdedigen. Met spanning wachtte men af of wellicht, zoals in het geval-Denemarken en Noorwegen, een of ander ultimatum ons zou bereiken. Het gebruikelijke uur van overhandiging was zo om en nabij middernacht. Doch er kwam niets. Daarom besloten wij te plm. 2 uur voormiddag nog wat te gaan rusten. Ik ging daarom naar mijn Departement op het Plein, waar in mijn kamer een bed was opgeslagen. Mijn beide adjudanten logeerden al sinds enige dagen op het Departement. Wij maakten met ons drieën nog even een kort praatje. Ongeveer 2.30 uur trokken wij ons ieder in onze eigen werkkamer terug. Ik oordeelde het beter om maar gekleed te blijven rusten. Het Berlijnse bericht was immers zo positief en indien er iets gebeurde, dan was ik direct bij de hand. Ik lag nauwelijks op mijn bed, toen het geronk van vliegtuigen begon, het was toen plm. 3 uur. Plotseling kwam één van mijn adjudanten mij roepen, met de mededeling, dat het Centrale Luchtwachtbureau voortdurend per radio melding deed van het overvliegen van vreemde vliegtuigen van oost naar west. Daarop belde de heer *van Kleffens* mij op, met de mededeling: „ze vragen in Brussel of wij niet kunnen ophouden met die radioberichten van de luchtwachtdienst. De mensen in Brussel maken zich ongelooflijk zenuwachtig over al die berichten". Ik heb toen het Centrale Luchtwachtbureau persoonlijk opgebeld en ik was juist bezig uit te leggen, dat het wel eens een Duitse aanval op Engeland zou kunnen zijn, in welk geval het misschien verstandiger was, deze neutraliteitsschendingen niet zo van de daken af te schreeuwen en zich met het omroepen een beetje te matigen, toen aan de andere telefoon, op de kamer van mijn marineadjudant, een bericht binnenkwam, dat Waalhaven en Bergen waren gebombardeerd. Het was toen plm. 3.30 uur. Ik heb dit terstond aan de heer van Kleffens medegedeeld en wij spraken af, dat terstond het codewoord naar Londen, Parijs en Brussel zou worden gezonden, na ontvangst waarvan de gezanten aldaar de verzegelde enveloppe moesten openen, bevattende een geheime instructie en een schrijven van de opperbevelhebber, vermeldende hetgeen er gedaan moest worden ter verkrijging van samenwerking met en steun van geallieerden. Bedoelde enveloppe met inhoud is het meest overtuigende bewijs, dat er vooraf nooit met enig land afspraken waren gemaakt. Anders was deze enveloppe niet nodig geweest. *Van Kleffens* en ik waren voorts van oordeel, dat ogenblikkelijk de Raad van Ministers bijeen moest komen. *Van Kleffens* kwam met jhr. *de Geer* overeen, dat zulks zou geschieden te 5.30 uur ten huize van jhr. *de Geer*. Onder het gedreun van luchtafweergeschut en het geratel van luchtdoelmitrailleurs en het geronk van vliegtuigen begaf ik mij om 5.30 uur derwaarts. In een vergadering van de Raad van Ministers hebben *van Kleffens* en ik verslag uitgebracht van hetgeen er die nacht was gebeurd. Mijn ambtgenoot van Buitenlandse Zaken moest echter spoedig naar zijn Departement vertrekken, omdat hij er mede in kennis was gesteld, dat de Duitse gezant een belangrijke mededeling had te doen. Het eerste wat de Raad nu had te doen, was het opstellen van een communiqué voor het Nederlandse volk. Vervolgens moest worden afgesproken in welk gebouw het Kabinet zou samenkomen, telkens wanneer dit nodig zou blijken. Voor het communiqué zorgde de heer *de Geer,* nadat in grote lijnen was vastgesteld wat dit zou moeten bevatten. Het Departement van Economische Zaken en van Sociale Zaken werd als point de rendez-vous aangewezen, omdat aldaar over een zeer goede schuilkelder werd

beschikt, waar men onder de luchtbombardementen kon doorwerken. De vergadering werd zo spoedig mogelijk gesloten, omdat alle Ministers natuurlijk nog veel te regelen hadden op hun Departementen. Afgesproken werd, dat wij om 7 uur weer bij elkaar zouden komen in het zoëven genoemde Departement. Mijn Departement hield mij voortdurend telefonisch op de hoogte van het verloop van de gebeurtenissen. Weldra kwamen berichten binnen van landende parachutisten rondom den Haag en later van aanvallen op de verschillende vliegvelden, o.a. Valkenburg, Ypenburg, Ockenburg, Waalhaven en andere objecten. In een vergadering van de Ministerraad, welke om zeven uur begon, werd besloten, dat de heren *Welter* en *van Kleffens* zo spoedig mogelijk naar Engeland zouden vertrekken. Niet alleen om contact met de Engelse Regering op te nemen, doch ook om zeker te zijn, dat, wat er ook mocht gebeuren, enige leden van de Regering niet in 's vijands handen zouden vallen. Het is voor mij niet mogelijk een aaneengesloten verhaal te geven, in chronologische volgorde, van al hetgeen ik in die eerste oorlogsdagen in Nederland heb beleefd. Ik doe dus enkele grepen. Allereerst moet ik opmerken, dat ik mijn vaste standplaats vestigde in het Departement van Economische Zaken, omdat de meeste mijner ambtgenoten zich daar ophielden, aldaar ieder ogenblik bijeenkomsten van de Ministers plaats vonden, alles zo'n beetje om de Minister van Defensie draaide en men mij daar ieder ogenblik nodig had voor het geven van inlichtingen. Het heen en weer rijden naar mijn Departement kostte bovendien zeer veel tijd.

Op een tocht van het Bezuidenhout naar het Plein werd men wel 30 keer voor contrôle aangehouden. Ten slotte beschikte men op het Departement van Economische Zaken over goede telefoonverbindingen. Ook was van belang, dat de commandant van de vesting Holland, luitenant-generaal *van Andel,* zijn hoofdkwartier had in een huis op het Bezuidenhout, schuin tegenover het Departement van Economische Zaken, zodat ik door persoonlijk contact met de generaal mij op de hoogte kon houden omtrent het verloop van de strijd om den Haag. Dit contact is o.a. voor mij aanleiding geweest om, toen het landen van parachutisten in de onmiddellijke nabijheid van Huis ten Bosch werd gemeld, aan de adjudant van H.M., de luitenant-kolonel *Phaff* te doen weten, dat ik geen verantwoordelijkheid op mij nam voor de gevolgen, indien H.M. nog langer in het paleis Huis ten Bosch verbleef. Ik verzocht hem, zulks aan H.M. mede te delen, en het gevolg is geweest, dat ik enige tijd later werd opgebeld, met de mededeling, dat H.M. was aangekomen in het paleis Noordeinde. Enige malen is generaal *Winkelman* mondeling verslag komen uitbrengen omtrent het verloop der krijgsverrichtingen. Het grote voordeel was dan, in dat Departement van Economische Zaken, dat, aangezien de opperbevelhebber ingevolge een instructie verantwoordelijk was aan de Regering, jhr. *de Geer* en andere Ministers ook tegenwoordig konden zijn.

7402. De **Voorzitter:** Er is dus wel voortdurend contact geweest tussen het algemeen hoofdkwartier, met name de opperbevelhebber en de Regering?

A. Ja, Mijnheer de President. Ik telefoneerde herhaaldelijk met generaal *Winkelman,* maar aangezien mondeling contact steeds het beste was, is hij een paar keer overgekomen om de toestand te bespreken. Als hij een belangrijk bericht had, dan telefoneerde hij mij en als ik een belangrijk bericht kreeg, deed ik zulks op mijn beurt. Contact is er voortdurend geweest.

7403. De **Voorzitter:** Naar uw oordeel voldoende?

A. Zeer voldoende. Op vlotte wijze kon ik op deze manier het Kabinet, waarbij na het vertrek van de heer *van Kleffens* de secretaris-generaal van het Departement van Buitenlandse Zaken, jhr. *Snouck Hurgronje,* zich had aangesloten, op de hoogte houden van het verloop van de gebeurtenissen. Uit de binnenkomende berichten kon ik mij een voldoende helder beeld vormen omtrent de wijze, waarop de Duitsers ons land binnendrongen, en omtrent de wijze, waarop zij zich meester wensten te maken van den Haag, zetel van de Regering, en daarbij het liefst de Koningin en de Ministers gevangen zouden nemen. Den Haag moest dus tot elke prijs behouden blijven. Daarom telefoneerde ik Vrijdagavond 10 Mei naar de heer *van Kleffens* in Londen en vroeg hem daarbij, bij de Engelsen er op te willen aandringen een divisie en als dat niet kon een brigade, alsmede luchtdoelartillerie te zenden. Voorts zei ik hem, dat ik het van het grootste belang achtte, Waalhaven door de Engelsen te doen bombarderen. Inderdaad is dit vliegveld gebombardeerd geworden. Van het overzenden van troepen van enig belang is niets gekomen. De heer *van Kleffens* zei mij later, dat hij er persoonlijk bij *Churchill* om had verzocht, maar dat deze had geantwoord: dat hij aan dit verzoek niet kon voldoen, om de eenvoudige reden, dat hij geen troepen had. Het is dan ook gebleven bij het overzenden van een paar honderd man. Het werd mij in de loop van Zaterdag duidelijk, dat de Duitsers in drie verschillende groepen oprukten, en wel van noord naar zuid gerekend, de noordelijke groep in de richting van de Afsluitdijk, de middelste in de richting van het hart van ons land, waarbij de groep op de Grebbelinie zou stuiten, en een zuidelijke groep in de provincie Noordbrabant, waarbij het voor mij op die dag een vraag was, waar deze laatste groep op de duur zou blijven. Zij zou immers kunnen afbuigen in de richting van België, doch ook bestond de mogelijkheid, dat zij naar Zeeland zou doorstoten, ten einde zich meester te maken van Vlissingen. Ten slotte zouden ze ook kunnen afbuigen in de richting van de Moerdijkbrug om te trachten over Dordrecht in de richting van Rotterdam door te dringen.

Over één ding moet ik nog even spreken, President. Dat is over de verdediging van de vliegvelden en over de maatregelen, die genomen waren om het landen van Duitse vliegtuigen op de autowegen te voorkomen, als u dat goedvindt. Of is het niet belangrijk en meer voor de militaire commissie?

7404. De **Voorzitter:** Als ik mij goed herinner, hebt u dit voor de tweede subcommissie ook verteld. U doelt waarschijnlijk op het gesprek, dat u toen hebt gehad met generaal *Winkelman* kort te voren, naar aanleiding van het advies van generaal *Best?*

A. Precies. Dus dat is overbodig.

De **Voorzitter:** Het lijkt mij het beste, dat u de zuiver militaire gebeurtenissen van de Meidagen reserveert voor de tweede subcommissie, waar zij nog aan de orde komen, wanneer deze subcommissie de Meidagen zelf behandelt.

A. Juist.

De nos. 7405 t/m 7466 hebben betrekking op de punten *b, c, d* en *e* van het Enquêtebesluit.

A. Q. H. DIJXHOORN.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 14 APRIL 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, Voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, en de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *a, b, c, d* en *e*.

Verhoor van

HENRI GERARD WINKELMAN,
oud 71 jaar, wonende te Soesterberg, oud-opperbevelhebber van land- en zeemacht.

Hij legt de eed af als getuige.

De nos. 7658 t/m 7674 hebben betrekking op de punten *b, c, d* en *e* van het Enquêtebesluit.

7675. De **Voorzitter:** Het andere punt betreft de arrestatie van die 21 personen. Dit is gebeurd, nadat de staat van beleg was afgekondigd. Nu is in het proces-*de Geer* door een van de ambtgenoten van Minister *de Geer* gezegd, dat de heer *de Geer* het gewenst had geacht, dat naast N.S.B.ers ook communisten zouden worden aangehouden, met het oog op de indruk, die het anders in Duitsland zou maken. Daarvan hebben wij alleen de verklaring, welke wij hebben gevonden in het dossier-*de Geer,* van één van de ambtgenoten van Minister *de Geer.* U hebt, als ik het goed heb begrepen, vrij uitvoerige besprekingen gehad over die arrestaties. Is die mededeling juist?

A. Die quaestie van communisten kan ik mij niet herinneren. Er zijn in die Ministerraad wel verschillende stemmen opgegaan, die verder wilden gaan dan ik ging. Ik heb mij op het standpunt gesteld, dat ik alleen liet arresteren mensen, die uit hoofde van hun uitlatingen of hun gedragingen geacht konden worden voor Nederland gevaar op te leveren, maar mensen, die, hoewel lid van een niet gewenste partij, zich nooit hadden blootgegeven, heb ik toen niet willen arresteren. Er waren stemmen om dat wèl te doen, maar ik heb voet bij stuk gehouden.

7676. De **Voorzitter:** U hebt als criterium aangelegd: feiten en gedragingen, maar niet politieke gezindheid?

A. Inderdaad.

7677. De **Voorzitter:** U bent de man geweest, die hiermede vrij uitvoerige bemoeiingen heeft gehad?

A. Ja, ik was degene, die het moest doen.

De nos. 7678 t/m 7684 hebben betrekking op de punten *b, c, d* en *e* van het Enquêtebesluit.

7685. De **Voorzitter:** Ik kom dan aan de Mei-dagen.
Dit is een sub-commissie, die zich met de politieke aspecten bezighoudt. Wij behoeven ons derhalve niet in eerste instantie bezig te houden met de krijgsverrichtingen zelf. Er zijn echter wel enige algemene aspecten, die ik met u wilde bespreken.
U was natuurlijk in die tijd voortdurend aanwezig op het hoofdkwartier?

A. Van de 10de Mei af, Mijnheer de Voorzitter.

7686. De **Voorzitter:** U bent in de avond van de 9de Mei naar huis gegaan en de volgende ochtend teruggekomen.

A. Ja, en dit heeft niet, zoals wel eens is beweerd, tot enig bezwaar aanleiding gegeven.

De **Voorzitter:** Ik dacht, dat u door een buurman .....

A. Er zijn heel lelijke dingen tegen mij uitgespeeld.
De avond van de 9de — het uur weet ik niet meer precies, maar het zal wel middernacht zijn geweest — was alles geregeld en in orde. Ik ben toen naar mijn huis in Wassenaar gegaan. Daar had ik mijn auto en was ook mijn chauffeur ondergebracht; ik had de telefoon boven mijn bed, zodat er voortdurend contact mogelijk was. Ik vond het niet gewenst, mijn omgeving al ongerust te maken, voordat wij de zekerheid hadden, dat de berichten, die wij hadden gekregen, inderdaad juist waren.

7687. De **Voorzitter:** U had alle voorbereidingen getroffen?

A. Ja. De eerste ogenblikken was ik niet nodig en ik was dus naar huis gegaan. Ik werd gewekt door het afweergeschut op de komende vliegers en een ogenblik daarna werd ik opgebeld met de mededeling van wat er gaande was. Ik heb mijn chauffeur opgebeld om mij te komen halen. Toen ik mij aangekleed had, was mijn auto er nog niet. Ik ging alvast naar buiten. Mijn buurman — ik kan op het ogenblik niet op zijn naam komen — stond ook buiten en zei: „Wacht u op iets?" Ik antwoordde: „Mijn chauffeur moet nog komen. Hij vroeg daarop: „Zal ik u wegbrengen" (hij had zijn auto voor de deur staan). Hij heeft mij toen naar mijn bureau gebracht en mijn auto is later achternagekomen.
Deze mijnheer heeft enige lelijke dingen over mij verteld. Zo heeft hij beweerd, dat ik niet eens wist, wat de onderscheidingstekens van de Duitse vliegtuigen waren. Nu was ik commandant van een luchtverdedigingskring geweest en u kunt dus wel aannemen, dat ik daarvan op de hoogte was. Toen wij in zijn auto reden, zei hij: „Daar hebt u ze, ziet u ze?" Ik heb toen geantwoord: „Ik kan ze niet onderscheiden." Zijn ogen waren blijkbaar beter dan de mijne, maar het was niet, omdat ik het Duitse onderscheidingsteken niet kende.
Ook is het mijn buurman geweest — ik heb achteraf gemerkt, dat hij wat pro-Duits was —, die heeft verklaard, dat ik, toen ik op het hoofdkwartier kwam, niet wist wat ik doen moest en dat hij de situatie had gered door te zeggen: „Wil ik op u wachten voor het geval, dat u mij nodig heeft?"

7688. De **Voorzitter:** Het is dan wel gelukkig, dat u nu de gelegenheid heeft gehad, dit te vertellen. Kunt u de naam van die buurman niet noemen?

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het is misschien wel goed die naam te publiceren.

A. Ik heb daartegen niet het minste bezwaar.
Dit geval is verder tegen mij uitgebuit. De nationaal-socialisten hebben hiervan gebruik gemaakt en het is een hele affaire geweest.

7689. De **Voorzitter:** Als ik mij goed herinner, is dit ook verwerkt in een rapport van de majoor *Somer.*

A. Inderdaad. Het is in Londen door hem verbreid geworden. Ik heb mij omtrent een en ander verantwoord in een rapport aan de Regering. Dit is door drie Ministers bekeken en dezen zijn tot de conclusie gekomen, dat er niet het minste viel aan te merken.

7690. De **Voorzitter:** Wanneer is dat gebeurd?

A. Het zal begin Juni 1945 zijn geweest. Ik ben toen gevraagd voor een of andere functie, maar ik heb gezegd: „De stemming, die op het ogenblik tegen mij bestaat, is zo, dat ik die functie liever niet aanvaard."

Minister *de Quay* heeft mij toen gevraagd: „Hoe moeten wij daarmee dan doen?" Ik heb geantwoord: „Dat weet ik niet, maar zolang ik niet gezuiverd ben, kan ik die functie niet aanvaarden." Hij zei daarop: „Maakt u dan een rapport hierover." Dit rapport is, zoals reeds gezegd, in handen gesteld van drie Ministers, met voor mij gunstig resultaat.

7691. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wanneer heeft die buurman deze praatjes rondgestrooid? U zei zoëven: hij heeft verklaard,.... Waar heeft hij dit verklaard?

A. *Van Genechten* heeft dat behandeld bij een rechtzaak voor het vredesgerechtshof. Toen heeft hij verklaard — ik weet niet welk geval het was —, dat het geen wonder was, want dat het op het hoofdkwartier zo'n zoodje was; daarop kwam het neer. *Van Genechten* heeft het ook verteld in een openbare vergadering van de nationaal-socialisten in de Dierentuin te 's-Gravenhage. Ik zat toen nog in Duitsland.

7692. Jonkvrouwe **Wttewaal van Stoetwegen:** Uw buurman was de heer *Gleichmann?*

A. Ja.

De nos. 7693 t/m 7812 hebben betrekking op de punten *b, c, d* en *e* van het Enquêtebesluit.

H. G. WINKELMAN.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 20 APRIL 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, Voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, en de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *a, b, c, d* en *e*.

Verhoor van

MR. JOHANNES REGNERUS MARIE VAN ANGEREN,

oud 53 jaar, wonende te Wassenaar, lid van de Raad van State, oud-Minister van Justitie.

Hij legt de eed af als getuige.

De nos. 8761 t/m 8776 hebben betrekking op de punten *b, c, d* en *e* van het Enquêtebesluit.

8777. De **Voorzitter:** .....
Een ander punt, waarover ik u iets wilde vragen, betreft de arrestatie van die 21 personen. Dat is geweest na het afkondigen van de staat van beleg op 19 April 1940. Van de kant van Justitie was er een heel grote lijst. Ik meen van ongeveer 800 mensen?

A. Er waren eigenlijk twee lijsten. Dat was een urgentielijst, daarop stonden degenen, die in ieder geval terstond gearresteerd moesten worden, naargelang van de omstandigheden, en de minder gevaarlijken, waarvan het noodzakelijk was....

8778. De **Voorzitter:** Herinnert u zich de aantallen van die twee lijsten nog?

A. Neen.

8779. De **Voorzitter:** Maar om ons nu te beperken tot die urgentielijst, hoeveel schat u, dat er daarop stonden?

A. Over het hele land was het. Ik denk, dat er toch wel enige honderden op hebben gestaan.

8780. De **Voorzitter:** Ik meen, dat de generaal *Winkelman* gesproken heeft van 800. Kan dat wel?

A. Ja, dat acht ik niet onmogelijk.

8781. De **Voorzitter:** Daarbij zal hij waarschijnlijk de eerste lijst wel op het oog hebben gehad, want die tweede heeft hij misschien helemaal niet gezien.

A. Ja, waarschijnlijk was dat de eerste lijst.

8782. De **Voorzitter:** Naar ons gebleken is, was er verschil van inzicht tussen de generaal *Winkelman* en Justitie, d.w.z. de generaal *Winkelman* stond op het standpunt, dat alleen die mensen gearresteerd moesten worden, waarvan men concrete aanwijzingen had, dat ze gevaarlijk waren. Men moest dus tastbare feiten tegen hen kunnen aanvoeren, terwijl Justitie blijkbaar, gezien ook het grotere aantal, van een ander beginsel uitging. Van welk beginsel ging Justitie eigenlijk uit op dat moment?

A. Van het beginsel, dat die mensen bij een inval een gevaar opleverden, doordat zij de vijand hulp zouden verlenen.

8783. De **Voorzitter:** Goed, maar de generaal *Winkelman* wenste daar een concreet criterium voor. Hij zei: „Ik moet een tastbaar bewijs daarvan hebben. Dat moet uit bepaalde feiten blijken. Hun algemene gezindheid acht ik niet voldoende." Ging het standpunt van Justitie inderdaad zo ver, dat men reeds, omdat iemand N.S.B.-er was, hem wilde arresteren?

A. Vooraanstaande N.S.B.-er, een actieve N.S.B.-er. Wij zijn een klein land en de werkelijkheid heeft ook wel uitgewezen hoe het gelopen is. Niet om daar nu een beroep op te doen, President, maar u voelt wel wat ik bedoel. Als u nu eens rekent, van die door het militair gezag gearresteerde 21 man, was slechts een aantal N.S.B.-er.

De nos. 8784 t/m 8870 hebben betrekking op de punten *b, c, d* en *e* van het Enquêtebesluit.

J. R. M. VAN ANGEREN.

DONKER, *Voorzitter.*

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KOERSEN.

SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 22 APRIL 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Roosjen en Korthals, leden alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

mr. JOHANNES MEIJNEN,

oud 47 jaar, wonende te Velp (Gld.), directeur Algemene Kunstzijde Unie N.V., Arnhem, oud-Minister van Oorlog.

Hij legt de eed af als getuige.

9895. De **Voorzitter:** De Enquêtecommissie heeft in pleno besloten u te horen over een brief, die u op 1 Maart 1948 zou geschreven hebben aan de oud-Minister *Dijxhoorn*. Dientengevolge heb ik tot taak u thans enige vragen hierover te stellen. Het is misschien het eenvoudigste, als u bevestigt hetgeen u toen geschreven hebt.

A. Ja, de inhoud van mijn schrijven geeft precies de toedracht van de zaak weer. Ik heb generaal *Reynders* verzocht om bij me te komen, om te spreken over een brochure, die hij publiceren wilde, en toen hebben we dit gesprek gehad, dat ik daarin precies, bijna woordelijk, heb weergegeven.

9896. De **Voorzitter:** Kunt u het misschien nog even herhalen?

A. Ja. Ik had inlichtingen gekregen, dat generaal *Reynders* van plan was om over de wisseling van het opperbevel een brochure te schrijven. Ik was van mening, dat dit in die omstandigheden zeer funest kon zijn uit twee overwegingen. In de eerste plaats: er was toen, zoals u weet, een grote tegenstelling tussen het zgn. oude leger en het zgn. nieuwe leger, zodat het schrijven van een dergelijke brochure nieuwe strijdvragen zou toevoegen aan de reeds bestaande, en in de tweede plaats, wanneer in een dergelijke brochure de wisseling van het opperbevel plus de fouten, die er gemaakt waren in die tijd, b.v. de quaestie van de Peellinie, zouden worden gepubliceerd, dan vreesde ik, dat er verwijten zouden komen van andere geallieerde Mogendheden, die zouden zeggen: de débacle van 1940 is dus wel degelijk meer te wijten geweest aan Nederland dan wij oorspronkelijk hebben bevroed, want hier zegt de toenmalige chef van de generale staf, dat op grond van deze en deze foutieve beslissingen er b.v. een gaping gekomen is tussen de linies en de Duitsers dus makkelijker hebben kunnen doorbreken bij het Albertkanaal of omgeving. Ik meende, dat het juist was, om generaal *Reynders* hierop te wijzen, en ik heb hem toen gevraagd: Komt u eens bij mij praten, en dat heeft hij ook gedaan. Ik heb hem deze argumenten uitdrukkelijk voor ogen gesteld en gezegd, wanneer wij in deze tijd, waar wij als geallieerden zeer sterk moeten staan, daar wij hulp nodig hebben in de toekomst van Amerika en Engeland ook bij de opbouw van het leger, deze soort moeilijkheden zouden krijgen en wij zouden er publicaties in de krant over krijgen, dan verwacht ik daarvan een terugslag. Generaal *Reynders* vond dat eerst niet. Hij meende, dat dit gevaar niet zo groot was, hij meende bovendien, dat het in het landsbelang was, wanneer deze dingen, die toen gebeurd waren, de fouten, die gemaakt waren in 1940, zeer duidelijk werden uitgesproken. Ik gaf hem toe, dat in het uitspreken van fouten altijd een grote waarde ligt, maar dat men hier af moest wegen, waar het zwaarste belang ligt, en ik geloofde, dat het zwaarste belang lag aan de kant van het vermijden van het in discrediet brengen van ons Nederlandse leger en van onze nationale reputatie. Ten slotte zei generaal *Reynders*: Ja, ik ben het wel met u eens. Dat kan natuurlijk de consequentie zijn. Maar ik heb niet alleen rekening te houden met het gemeenschapsbelang, ik heb ook rekening te houden met mijn eigen belang. Op mijn vraag: Hoe bedoelt u dat, generaal? antwoordde de generaal: Na mijn aftreden ben ik noch gedecoreerd, noch is mij, wat ook in de mogelijkheid zou gelegen hebben, het lidmaatschap van de Raad van State aangeboden, en u begrijpt, waar dit dingen zijn, die normaal plegen te geschieden, dat dit op mijn naam een dergelijke smet heeft geworpen, dat ik mij verplicht voel om voor mij zelf op te komen en mij zelf te rechtvaardigen. Toen heb ik er de generaal op gewezen, met nadruk, dat ik dit toch eigenlijk zeer egoïstische argumenten vond, waar hij toegaf, dat het publiceren van een dergelijke brochure inderdaad de gevolgen kon hebben, die ik hem voor ogen had gesteld. Hierop zei de generaal nog eens: Ja, inderdaad, dat kan wel wezen, maar daar kan ik mij toch niet bij neerleggen. Hij voegde hieraan toe, dat de fouten, tegenover hem na zijn aftreden begaan, ook na de bevrijding nooit waren goedgemaakt. In het verdere gesprek heb ik met alle kracht getracht hem tot een ander inzicht te brengen en op zijn gemoed gewerkt.

Toen ten slotte de generaal wegging, zei hij: Ja, in uw redenering zit veel waars en ik moet u eerlijk zeggen, als wij dit gesprek eerder hadden kunnen hebben, dan weet ik niet zeker, of ik deze brochure zou hebben gepubliceerd. Maar nu is er niets meer aan te doen, want zij is bij de drukker en zij staat op het punt te verschijnen. Mijn reactie hierop was: Generaal, het is nooit te laat om, als men inziet een verkeerde stap te doen, zich terug te trekken, dat kunt u nu nog doen, u kunt nog uw opdracht aan de drukker intrekken, zou er een geldelijk nadeel uit voortvloeien, zo is hiervoor altijd een oplossing te vinden. Nee, dit had er niets mee te maken, antwoordde generaal *Reynders,* doch ik heb al aan te veel mensen verteld, dat ik dat zou doen, en ik zou mijn prestige schaden, als ik hiermee ophield. Ik was over dit gesprek zeer teleurgesteld. Ik heb altijd als reserve-officier, ik was eerste-luitenant in de oorlog en in de mobilisatie, sterk opgezien tegen mijn hoogste commandant, dit was de eerste keer, dat ik mijn toenmalige hoogste commandant ontmoette; ik meende tegenover iemand te staan, die zich althans in zijn argumentatie volledig zou laten leiden door het gemeenschapsbelang, het landsbelang, maar toen dit niet het geval was, heb ik mijn teleurstelling, ook tegenover hem, hierover uitgesproken. Dit werkte zo diep op mij in, dat ik, toen ik thuiskwam, dit hele gesprek aan mijn vrouw heb verteld, die nu eenmaal wel eens mijn vertrouwde is in dergelijke dingen, en ik heb dit ook één of twee dagen later verteld aan mijn toenmalige chef van de generale staf, generaal *Dijxhoorn*. Generaal *Dijxhoorn* herinnerde zich dit nog en vroeg mij, of ik hem toestemming wilde geven dit te publiceren.

9897. De **Voorzitter:** Hebt u hier nog iets aan toe te voegen?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u voor de inlichtingen en sluit ik hierbij het verhoor.

J. MEIJNEN.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

ROOSJEN.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN VRIJDAG 23 APRIL 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Hacke, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

Prof. Dr. COMBERTUS WILLEM VAN DER POT,
oud 68 jaar, wonende te Groningen, hoogleraar.

Hij legt de eed af als deskundige.

9898. De **Voorzitter:** In uw oproepbrief is vermeld de quaestie van de staatsrechtelijke verhouding tussen de Regering en de opperbevelhebber. Maar misschien mogen we eerst even beginnen met nog een andere quaestie te behandelen. Dit betreft de toepassing van de Oorlogswet. Zoals u misschien bekend zal zijn, is op 1 September 1939 de staat van oorlog afgekondigd. Maar toen is er een soort gentlemen's agreement gesloten tussen de Regering en de opperbevelhebber, waarbij de laatste zich verbond om van een vrij groot aantal bevoegdheden, die hij kreeg, geen gebruik te maken. Nu hadden wij gaarne uw mening als deskundige, in hoeverre men dat eigenlijk juridisch juist moet vinden. Als eenmaal die bepaalde rechtstoestand, die volgens de wet is vastgelegd, is afgekondigd, gaat men daar practisch genomen toch weer van afwijken en de persoon, die wettelijke bevoegdheden heeft, verbieden om er gebruik van te maken!

A. Laat ik beginnen met u dank te zeggen, dat u mij in de gelegenheid gesteld hebt om hier te komen op een dag, dat ik toch in Holland was, zodat ik er niet zo'n verre reis voor behoefde te maken.

Op de vraag, welke u doet, ben ik uiteraard niet voorbereid, maar ik geloof het zo te mogen zien, dat, waar in de instructie van de opperbevelhebber sprake is van aanwijzingen, die hem gegeven kunnen worden door de Kroon — dat is het derde lid van artikel 2 van die instructie —, dat dunkt mij wel inhoudt de bevoegdheid voor de Kroon om aan de opperbevelhebber als aanwijzing te geven, dat hij van bepaalde bevoegdheden, die de wet hem geeft, geen gebruik maakt. Het zijn bevoegdheden, het zijn geen verplichtingen, zoals ook de wet die onderscheidt; van een verplichting zou uiteraard niet bij Koninklijk besluit ontheffing verleend kunnen worden. Het is hier een bevoegdheid en u formuleerde het eerst zo, dat er een soort van agreement was, dus niet een bevel, maar een soort van overeenkomst tussen de opperbevelhebber en de toenmalige Regering, en dan zie ik in verband met die bepaling over de mogelijkheid van aanwijzingen daar geen bezwaar in. Als het maar gebeurd is door de Kroon, bij Koninklijk besluit, want er is hier wel degelijk sprake van „Wij behouden ons voor", dus daar is de Kroon bedoeld en dat kan mijns inziens niet vervangen worden door een besluit van de Minister.

9899. De **Voorzitter:** Ik geloof niet, dat het bij Koninklijk besluit is gebeurd. Maar daarnaast zouden toch meer principiële bedenkingen te maken zijn. Het is toch merkwaardig, dat een wettelijke regeling hier eventueel doorkruist zou kunnen worden door een Koninklijk besluit. Nu wordt wel door u onderstreept, dat er hier een bevoegdheid was, maar men kan het ook anders stellen. De Oorlogswet kent twee bepaalde rechtstoestanden: de staat van beleg en de staat van oorlog. De wetgever wilde, dat alles dan zo geregeld zou zijn. Als men nu de ene rechtstoestand officieel afkondigt, dan doet het zonderling aan, dat men dat dan toch weer ten dele ongedaan maakt. Ik wil het u met een pakkend voorbeeld -- ook over de juridische consequenties daarvan zou ik graag uw oordeel vernemen — aantonen. Er is b.v. artikel 14 van de Oorlogswet, waarin staat: „Op het militair gezag gaan over de bevoegdheden, bij artikel 186 en artikel 187, eerste zinsnede, der Gemeentewet aan de burgemeester gegeven." Dat zijn op het ogenblik artikel 219 en 220 van de Gemeentewet. Nu wordt het door sommigen zó gesteld, dat inderdaad krachtens de afkondiging van de staat van oorlog juncto deze bepaling de betreffende bevoegdheden van de burgemeester vervallen zijn. De burgemeester kan er geen rechtsgeldig gebruik van maken, maar anderzijds was de opperbevelhebber ook in de onmogelijkheid om dit artikel te hanteren, zodat er een vacuum ontstond. Daarover zouden wij nu gaarne uw mening horen. Dat is toch wel heel bedenkelijk.

A. Inderdaad, het zou wel kunnen zijn, dat men tot de conclusie moest komen, dat het hier een slecht beleid is geweest, nl. dat de opperbevelhebber dit heeft aanvaard en dat het anderzijds van hem is gevraagd. Maar wat betreft bevoegdheden, waarvan hij gebruik kan maken, doch waarvan hij toezegt geen gebruik te zullen maken, zie ik toch niet in, dat daar bewaar tegen kan zijn. Ik bedoel uit juridisch oogpunt bezien, dat er bezwaar tegen zou zijn, dat hij met de Regering overeenkomt: „Van die bepaalde bevoegdheid zal ik geen gebruik maken".

9900. De **Voorzitter:** Het is wel enigszins anders. Hij kwam niet overeen; het is hem gedwongen opgelegd. Ten aanzien van artikel 12 van de Oorlogswet, waarbij het ging over gebruik maken van de bevoegdheid om burgerwerkkrachten in te schakelen bij militaire werken, heeft hij direct al in begin September zeer categorisch gevraagd — ook schriftelijk — of hij van die verplichting kon worden ontheven. Hij meende, dat hij de hantering van deze bevoegdheid absoluut nodig had. Op dat schriftelijk verzoek schijnt hij geen antwoord gekregen te hebben.

A. Het is mij niet helemaal duidelijk. U sprak aanvankelijk van een agreement ten aanzien van het gebruik van wettelijke bevoegdheden. Dat betekent dus niet, dat het opgelegd is, maar dat de opperbevelhebber het ook heeft goedgevonden.

9901. De **Voorzitter:** Ja, het is wel agreement genoemd, maar practisch genomen moet men tot de conclusie komen, dat het hem toch wel is opgelegd; hij heeft er zich natuurlijk bij moeten neerleggen. Naderhand heeft hij op een gegeven moment tegen de jaarwisseling wel een brief geschreven, dat hij er zich niet meer aan gebonden achtte, omdat het in strijd was met zijn verantwoordelijkheid.

A. Ik vind het hele verloop enigszins vreemd, dat kan ik niet ontkennen, en wanneer het hem bepaald is opgelegd, en als ik het goed verstaan heb, dan is dat ook niet in de vorm van een aanwijzing bij Koninklijk besluit gebeurd, dan zou ik daar inderdaad wel bedenkingen tegen hebben. Ik vind het iets anders, als men vrijwillig, in overeenkomst met anderen, zegt: „Ik zal van die bevoegdheden geen gebruik maken".

Ik zeg nog eens, ook dat kan verkeerd beleid van de opperbevelhebber zijn geweest, vooral met het oog op die bepalingen, die u daareven noemde, dat hij zich bij voorbaat bond om een deel van zijn uitgebreide bevoegdheid niet te gebruiken, maar juridisch zie ik toch niet, dat er dan gezondigd zou zijn. Althans als het met zijn instemming is gebeurd. Iets anders is het, als men gezegd heeft: „Anders zal ik u moeten ontslaan". Wanneer er op die manier een pressie is geoefend, dan lijkt het mij wel bedenkelijk.

9902. De **Voorzitter:** U is het toch met mij eens, dat ten gevolge van deze situatie het juridisch zó was, dat de burgemeesters de betreffende bevoegdheid kwijt waren. Eén van de getuigen redeneerde aldus: Dan kon de opperbevelhebber toch goedvinden, dat de burgemeesters het bleven doen. Dat kan echter natuurlijk niet. Zoo'n onderonsje is niet rechtsgeldig.

A. Ja, hier was het of de één of de ander. Bij verordenende bevoegdheid is destijds door de Hoge Raad uitgemaakt, dat de gemeentebesturen hun bevoegdheid niet verloren.

9903. De **Voorzitter:** Het betreffende arrest van de Hoge Raad sloeg op artikel 10. Daarbij was echter juist de redenering, dat bij artikel 14 de bevoegdheid wel ontnomen was en daar niet.

Wij zullen nu overgaan tot de quaestie van de staatsrechtelijke verhouding. De instructie van 6 Mei 1939 is u overhandigd. Mag ik misschien in het algemeen een uiteenzetting van uw visie vragen of dit wel een juiste opzet is, zoals daar de bevoegdheden tegenover elkaar gesteld zijn?

A. Over de instructie zelf? Juist, ja, ik had gedacht, dat u mij zoudt vragen hoe of aan de hand van deze instructie de bevoegdheden van de opperbevelhebber en de hele verhouding moest worden geïnterpreteerd, maar u wenst mijn oordeel over de instructie zelf. Ik heb haar vroeger eens enige dagen ter inzage gehad, een korte tijd dus, en ik had haar thans niet meer in mijn bezit. Ik heb haar nu nog eens doorgelezen, maar ik zie, dit punt onvoorbereid moetende uiten, in deze instructie geen bedenkelijke bepalingen.

9904. De **Voorzitter:** Goed, maar mag ik dan los van de instructie u de volgende vraag stellen? Hoe ziet u in het algemeen de verhouding Regering—opperbevelhebber? Wat lijkt u daarbij de juiste mentaliteit en de juiste gedachte?

A. Dat de opperbevelhebber in ieder geval ondergeschikt is. Als hij een bevoegdheid had naast die van de Ministers, zou dat een doorbreking zijn van de ministeriële verantwoordelijkheid, die niet aanvaardbaar is. In de tweede plaats geloof ik, dat de vraag, aan wie hij ondergeschikt is, voldoende beantwoord wordt in artikel 2, waar staat, dat hij bij de uitoefening van zijn taak aan de Regering verantwoordelijk is, want ik geloof, dat men hier onder de Regering moet verstaan de Ministerraad. Als men hier eenvoudig bedoeld had de toenmalige Minister van Defensie of de Minister van Oorlog, dan zou er geen enkele reden zijn, waarom men dat hier niet uitdrukkelijk zou hebben gezegd. Dat komt ook overeen met de benoemingsbesluiten.

En bij die van 1939 en 1940 — generaal *Winkelman* werd, meen ik, in 1940 opperbevelhebber —, maar ook al bij dat van 1914 betreffende generaal *Snijders*, werd de opperbevelhebber benoemd bij een besluit, gecontrasigneerd niet door de Minister van Oorlog en Marine, maar door de Minister-President of, zoals dat toen nog heette, door de tijdelijke Voorzitter van de Ministerraad. Daarin komt de gedachte, dat het hier is een verantwoordelijkheid aan de Ministerraad, dat het niet is de enge verhouding tot het ene Departement, maar tot de hele Regering, duidelijk tot uitdrukking.

Een tweede vraag hierbij zou zijn of men onder Regering hier ook zou moeten verstaan de Kroon, en ik geloof, dat dit niet het geval is. In het boek, dat de heer *Oud* pas geschreven heeft, verdedigt hij, dat men onder „Regering" verstaan moet de Kroon, dus met inbegrip van de Koningin.

Ik geloof niet, dat dat kan worden volgehouden, en met name vind ik hiervoor in artikel 2 een argument, omdat, wanneer men dat inderdaad zou hebben bedoeld, er geen enkele reden zou zijn om in het eerste lid van artikel 2 een andere terminologie te gebruiken dan in het derde lid. Daar staat: „Wij behouden Ons voor". Dat betreft de instructie-aanwijzingen; dat is dus iets, dat bij Koninklijk besluit moet gebeuren. Wanneer men de verantwoordelijkheid ook gewild had aan de Kroon — „aan Ons", had men dan waarschijnlijk geformuleerd —, dan zou men dat natuurlijk, volgens mij, daar ook zo hebben uitgedrukt. Alleen, wanneer men aanneemt, dat dit hier slordig is opgezet, dit dus een onbedoeld verschil van terminologie is, zou men tot een andere conclusie kunnen komen. Maar zolang dit niet het geval is, geloof ik, dat men hier onder de Regering mag verstaan de Ministerraad. Dat is ook volgens het spraakgebruik, geloof ik, waarin toch over het algemeen, als men de term Regering kiest, bedoeld wordt de Ministerraad of zelfs één van de Ministers. Dat is dus de quaestie van de verantwoordelijkheid.

9905. De **Voorzitter:** Dat spraakgebruik, is dat niet vooral iets van de laatste tijd? Vroeger heb ik altijd de scherpe tegenstelling horen maken tussen Kabinetten of Ministeries enerzijds en anderzijds de Regering. De Regering, dat is toch altijd de Regering van Hare Majesteit. Om het staatsrechtelijk zuiver te stellen, geloof ik — als men even de periode van het Regentschap van de Prinses buiten bespreking laat en men dus aanneemt, dat deze periode er niet geweest is —, dat, als ik over de vorige Regering spreek, ik behoor te denken aan de Regering van Hare Majesteit *Koningin Emma*. Mijn vader hield altijd zeer sterk aan deze gedachte vast. Dat na de bevrijding voortdurend gesproken werd van de Regering-*Schermerhorn*, was onjuist. Ik meende, dat dergelijke uitingen absoluut fout waren! Het Kabinet-*Schermerhorn*, het Ministerie *Beel*, enz., dat zijn staatsrechtelijk gezien juiste uitdrukkingen.

A. Ik meen toch, dat het spraakgebruik — daargelaten in hoeverre men daar waarde aan moet hechten —, dat het spraakgebruik reeds vrij lang vóór de oorlog zó was, dat men met „Regering" dikwijls bedoelde de Ministers en dat een enkele Minister zich zelfs ook wel eens zo uitte.

9906. De **Voorzitter:** Inderdaad, men zegt: de Regering doet dit of dat. Vanzelf doet dit dan denken aan de Minister, die op de eerste plaats verantwoordelijkheid draagt, maar men zou het toch altijd als een twee-eenheid moeten zien: Het Staatshoofd met de verantwoordelijke Minister, nietwaar?

A. In het algemeen ben ik heel sterk voor die opvatting en ook, dat men de Koningin moet beschouwen als iemand, die mee datgene, waartoe besloten is, gewild heeft en men dus verkeerd doet, wanneer men eenvoudig aanneemt, dat alles, wat er staatsrechtelijk gebeurt, in feite alleen maar uitgaat van de Minister. Op dat standpunt sta ik met overtuiging; er moet zijn overeenstemming tussen de Koningin en de Minister en alleen, wanneer zij beiden iets willen, komt een besluit tot stand, en, wanneer één van beiden, ook de Koningin, iets niet wil, komt het niet tot stand, afgezien dan van de quaestie, in hoeverre de Koningin bij een bepaalde politieke constellatie in zeer belangrijke gevallen een weigering tot medewerking zal kunnen handhaven. Voor die constructie voel ik dus heel veel en die heb ik ook meermalen in geschrifte verdedigd. In het spraakgebruik echter meende ik, dat men aan „De Regering" toch ook wel de engere betekenis hechtte. Ik herinner mij toevallig een rede van Minister *Slotemaker de Bruïne* — dat is dus al vrij lang vóór de oorlog geweest —, waarin hij ook sprak van „de Regering is op de hoogte", enz. en daarbij zeker niet bedoeld heeft de Ministers te zamen met de Koningin. Misschien mag ik er ook aan herinneren, dat de Hoge Raad heeft uitgemaakt, dat het woord „Regeringsvoorschriften" ook zó mag worden geïnterpreteerd, dat het voorschriften omvat van één Minister zelfs. Dus hier hebben we niet alleen het gewone populaire spraakgebruik, maar een rechterlijke interpretatie, dat Regeringsvoorschriften niet alleen zijn voorschriften, gegeven bij K.B.

9907. De **Voorzitter:** Wij kunnen verder deze staatsrechtelijke quaestie misschien in het midden laten, dan kunnen we nu doorgaan op de zaak zelf.

A. De woorden: „Wij behouden ons voor" in artikel 2, derde lid, kunnen niet anders worden geïnterpreteerd dan dat dat met medewerking van de Koningin gebeuren moet. Het is wel min of meer in tegenstelling met het eerste lid, maar toch ook een tegenstelling, die zich, uit een doelmatigheidsoogpunt bezien, goed laat verdedigen, dat men de opperbevelhebber verantwoordelijk doet zijn aan de Regering, met dit gevolg dus, dat, wanneer de Minister van Oorlog in een bepaald geval verantwoording zou vragen aan de opperbevelhebber, deze natuurlijk niet kan zeggen: „ik heb met Uwe Excellentie niets te maken", dat zou natuurlijk dwaasheid zijn. Maar hij kan wel vorderen, dat blijkt, dat de Minister van Oorlog alsdan handelt in opdracht van de Ministerraad.

Immers, het eerste lid onderstelt natuurlijk niet, dat, wanneer er sprake is van een beleids-technische vraag aan de opperbevelhebber op een bepaald punt, de hele Ministerraad daar moet zitten om dit aan te horen. Die kan m.i. de Minister van Oorlog, maar beter nog de Minister-President, machtigen om namens hem verantwoording te vragen. Maar die machtiging moet er dan ook zijn. Daar zou de opperbevelhebber eventueel een beroep op kunnen doen, wanneer hem door de Minister van Oorlog iets gevraagd wordt, en hij zou dus kunnen verlangen, dat er blijkt van een opdracht. Ik geloof, dat men het op deze wijze moet zien. Ik bedoel natuurlijk niet de quaestie, of de opperbevelhebber is te beschouwen als een orgaan van de Staat of van het Rijk, dat lijkt mij meer een theoretische quaestie.

9908. De **Voorzitter:** Ik zou nog een paar concrete vragen willen stellen. Ik zou er op willen wijzen, dat die instructie in de eerste plaats is gecontrasigneerd door de Minister van Defensie. Ik weet niet of u dat is opgevallen.

A. Ja, dat staat bovenaan.

9909. De **Voorzitter:** U zei daareven, dat bij voorkeur de Minister-President zou moeten optreden en eventueel de Minister van Defensie krachtens machtiging van de Ministerraad. Ik ben, wat dit laatste betreft, het er mee eens, dat het krachtens een machtiging zou moeten gebeuren. Wat nu de vraag betreft, wie van de twee Ministers het meest in aanmerking komt om op te treden, zou ik

het volgende naar voren willen brengen. Was het — vooral in de figuur van Premier, zoals wij die vóór de oorlog kenden — toen toch niet enigermate begrijpelijk, dat de Minister-President dikwijls op de achtergrond bleef? Tegenwoordig is het Presidentschap toch veel positiever geregeld dan vroeger en komt het meer naar voren. Na de bevrijding, nadat de Londense periode er geweest is, is dit toch heel anders dan voorheen.

A. In het boek, waar ik zoëven op doelde, zegt de schrijver het wel enigszins anders, ook op grond van zijn eigen ervaringen als Minister. Hij zegt daarin — hij is toen in een Ministerie-Colijn Minister geweest —, dat dr. *Colijn* toen reeds helemaal de positie innam van Minister-President. Dat was nog in de tijd, dat de Voorzitter van de Ministerraad gekozen moest worden voor zekere tijd, maar dat gebeurde nooit. En niemand vond het vreemd, dat Minister *Colijn* altijd direct op de Voorzittersstoel ging zitten in de Ministerraad. Dat was zo de gang van zaken, die nu bevestigd is, vóórdat het in het Reglement van Orde is vastgelegd; men spreekt nu niet meer van de tijdelijke Voorzitter van de Ministerraad, maar van de Minister-President. Dit is echter pas in 1945 gebeurd. Ik zie eigenlijk de wijziging van 1945 op dit punt meer als een legalisatie van wat in feite al bestond.

9910. De **Voorzitter:** Er zijn inderdaad verschillende nuances geweest, ook onder *Cort v. d. Linden* en andere Minister-Presidenten; de een kwam misschien meer op de voorgrond, terwijl de ander het misschien juist met opzet niet deed, dat is mogelijk. Maar onder dr. *Kuyper* is het Minister-Presidentschap veel scherper op de voorgrond gesteld; dat is toen naderhand weer teruggenomen, ook in het Reglement van de Ministerraad.....

A. Ja, of het nu onder de opvolgende Ministeries practisch zoveel veranderd is? Men heeft toen inderdaad het Reglement van Orde weer gewijzigd in 1905, de benamingen en zo. Of de feitelijke toestand echter zo anders was, ik weet het niet. Misschien onder Minister *de Meester,* omdat die geen formateur geweest was, dat het toen een beetje afgezakt is, maar onder Minister *Heemskerk* en uw vader b.v. dacht ik, dat het toch eigenlijk wel zo was, dat zij dezelfde positie hadden als nu de Minister-President heeft.

9911. De **Voorzitter:** Bij de behandeling van zaken in de Volksvertegenwoordiging is het nu toch ook iets krachtiger gesteld, geloof ik.

Maar dat is waarschijnlijk ook een quaestie van nuances. Ik herinner mij b.v., dat bij de behandeling van de Vlootwet de Minister-President de eerste rede gehouden heeft namens het Kabinet en daarna pas de ressort-Minister. Dus in zoverre zou dat kloppen met wat u geconstateerd heeft. Het is voor ons van belang in verband met de vraag, of de afgetreden opperbevelhebber generaal *Reynders* zich er min of meer met recht over beklagen kan, dat hij eigenlijk te weinig te maken heeft gehad met de heer *de Geer* en dat de heer *Dijxhoorn* hem, bij wijze van spreken, te veel in de wielen heeft gereden.

A. In dat standpunt zit, naar het mij voorkomt, een juiste grond.

9912. De **Voorzitter:** Hij wees er b.v. op, dat hij met de Minister-President practisch gesproken niets te maken heeft gehad, in ieder geval zeer weinig, en dat hij alleen op de besprekingen met de inner circle van het Kabinet, onder leiding van Hare Majesteit, met de heer *de Geer* wèl contact gehad heeft, maar verder practisch niet tot het moment, waarop de heer *de Geer* hem advies heeft gegeven om af te treden.

A. Ik geloof, dat er inderdaad wel iets in dit standpunt zit.

9913. De **Voorzitter:** Dan is er een andere belangrijke quaestie, die wij nog met u zullen moeten bespreken, en dat is de vraag in hoeverre — afgezien van het feit, hoe het precies geformuleerd is in de instructie — het juist moet worden geacht, dat de Regering ingrijpt in het krijgsbeleid. Het wordt hier verschillend gesteld. Sommigen zeggen: De Regering is natuurlijk, populair uitgedrukt, de baas. Op een gegeven moment moet er, als puntje bij paaltje komt, gehoorzaamd worden. Maar, redeneert deze groep, men moet in de technicus, de vakman, de opperbevelhebber, vertrouwen hebben en men moet hem op zijn eigen gebied zijn gang laten gaan. Met betrekking tot de strategie moet men hem niet tot bepaalde dingen dwingen en moet men niet trachten hem tot compromissen te verleiden. Men moet algemene politieke doelstellingen aangeven. Veronderstel, dat er gevaar dreigt van Duitsland, dan moet in grote lijnen de opdracht worden gegeven b.v. het hart van het land te verdedigen of de doortocht naar Frankrijk door de zuidelijke provinciën. Dus de grote algemene lijn, dat is natuurlijk de taak van de Regering. Maar hoe de opperbevelhebber dat nu als vakman wil gaan doen, zegt deze groep, dat moet men aan hem overlaten. Als men zijn handelwijze op een gegeven moment niet kan verantwoorden en men als Minister gaat denken, dat het in strijd met het landsbelang is, dan moet men hem laten heengaan.

A. Ja, die laatste opvatting zou inderdaad ook de mijne zijn. Ik geloof, dat het hier een soort compromis moet zijn. Alleen de Regering is aan de Staten-Generaal verantwoordelijk, niet de opperbevelhebber; deze is alleen via de Regering verantwoordelijk. Het is volgens mij een quaestie van wijs beleid, wanneer men de opperbevelhebber een grote bewegingsvrijheid geeft, hetgeen, geloof ik, niet precies in een formule is vast te leggen. Aan de andere kant meen ik, dat er bij de Staten-Generaal sterk de gedachte moet voorzitten, dat men hier bij de verantwoordelijkheid der Regering, dus bij het dragen van die verantwoordelijkheid in de Staten-Generaal, rekening moet houden met het feit, dat het landsbelang meegebracht heeft om de opperbevelhebber ruime bevoegdheid te geven, zodat men wel de Regering daarover kan aanspreken, maar toch moet accepteren, dat er dingen zijn, die door de opperbevelhebber gedaan zijn en waarvan men, strikt genomen, de Regering geen verwijt kan maken. Het is enigszins een zelfde quaestie als met de Gouverneur-Generaal, onder de vroegere toestand dan. Die is ook aan de Minister van Koloniën verantwoordelijk; maar vooral vroeger was het zo, dat de Gouverneur-Generaal een grote bewegingsvrijheid moest hebben. Formeel kon men dan toch de Minister van Koloniën ter verantwoording roepen voor alles, wat de Gouverneur-Generaal gedaan had, maar er moest dan, dunkt mij, een zekere zelfbeperking in acht genomen worden, omdat nu eenmaal niet alles, wat daar in Indië gebeurde, voor rekening van de Minister van Koloniën kon worden gesteld, en zo zie ik dit hier eigenlijk ook. Formeel is alleen de Regering volkomen verantwoordelijk of de Minister-President of de Minister van Oorlog, maar het is volgens mij in het landsbelang — en in tijd van oorlog nog meer dan in mobilisatietijd —, dat men de opperbevelhebber een grote ruimte laat.

9914. De **Voorzitter:** Ik ben het helemaal eens met de vergelijking, welke u maakt ten aanzien van de Gouverneur-Generaal. Maar ik zou er op willen wijzen, dat het Parlement zich juist volslagen onthouden heeft op dit punt verantwoording te vragen in die moeilijke tijden van 1939—1940.

Wat ons vooral interesseert, is het punt in hoeverre men, wat betreft het minder gelukkige verloop van deze hele geschiedenis van de wisseling van het opperbevel, daarbij kan spreken van schuld aan de zijde hetzij van het Kabinet, hetzij van de opperbevelhebber. Ik mag misschien ter toelichting op deze vraag nog even er op wijzen, dat één van onze getuigen hier de volgende vergelijking maakte. Deze zei namelijk: wanneer een chirurg een belangrijke operatie moet doen, moet men, wanneer de man bezig is, hem niet aan zijn jas trekken! Hetzelfde geldt voor een dirigent van een groot orkest; als het bestuur van een orkestvereniging hem opdracht gegeven heeft een concert te houden, moet men hem, wanneer hij daarmee bezig is, niet meer storen. Dan moet men hem zijn gang laten gaan. In deze geest wordt dan ook door sommige mensen geredeneerd met betrekking tot een opperbevelhebber. De vergelijking gaat natuurlijk niet helemaal op, omdat het krijgsbeleid eigenlijk nog niet aan de gang was in de maanden, dat dit conflict zich afspeelde. Het ging hier meer om een voorgenomen krijgsbeleid, nietwaar, wat hij zoù gaan doen. In grote lijnen vind ik er echter toch wel veel inzitten en begrijp ik, dat men dit bezwaar maakt. Als men voor een zo gewichtig ambt iemand aanstelt, moet men die persoon zijn vertrouwen geven en op dat speciale deskundige terrein moet hij, als hij dan eenmaal die grote opdrachten krijgt, die ik u daareven ook met een paar voorbeelden noemde, de zaak uitzoeken, zoals hij dan denkt, dat het moet gebeuren.

A. Ja, daar staat natuurlijk tegenover de ministeriële verantwoordelijkheid. Wanneer de Minister van Oorlog zelf vaststelt, dat de opperbevelhebber .....

9915. De **Voorzitter:** Dat is juist, wat ons interesseert. Heeft de Minister van Defensie, die de meest verantwoordelijke man op dit gebied is in het Kabinet en die nu toevallig zelf ook zeer deskundig was, dan het recht om zich daar voortdurend mee te gaan bemoeien? Ik persoonlijk acht het niet gelukkig, omdat men dan typisch krijgt de figuur van twee kapiteins op één schip. Waar ik mij wel mee kan verenigen, is, dat men zegt: deze Minister van Defensie, die toevallig zelf zeer deskundig is, voelt natuurlijk al deze dingen scherper aan en als hij op een gegeven moment het beleid van de opperbevelhebber

desastreus vindt, dan heeft hij het volste recht om dat in de Ministerraad naar voren te brengen en zijn andere collega's daarvan te overtuigen. Men komt dan tot de conclusie: met deze opperbevelhebber kan dat niet langer zo, deze man moet vertrekken. Goed, maar dan moet men hem laten gaan. Mijn bezwaar gaat er echter tegen, dat men tracht min of meer als tweede kapitein op het schip — van deskundigheid ter zake van het krijgsbeleid dan — te gaan optreden en daardoor er toe komt water in de wijn te doen! De een geeft wat toe en de ander geeft iets toe en dan krijg je een beleid, een militair beleid, dat hinkt op meer gedachten. Dat is mijn persoonlijk bezwaar, en deelt u dit bezwaar niet enigszins?

A. Ja, ik zou dat bezwaar ook geheel delen uit een oogpunt van beleid. Daar staat eigenlijk naast de juridische quaestie: of het kan, of de Minister hier helemaal zijn bevoegdheid te buiten gaat. Nu heb ik hierover eens geschreven in een recensie van het boekje van prof. *Eigeman* „Het opperbevel te land en ter zee". Misschien mag ik daar even een gedeelte uit voorlezen? Dat behandelt juist deze quaestie. Ik heb er ook trouwens indertijd een advies over uitgebracht aan generaal *Winkelman,* die mij gevraagd had, hoe ik meende, dat zijn positie te zien was, vermoedelijk naar aanleiding van dat conflict met zijn voorganger. Het is alleen het laatste gedeelte van die recensie, welke, naar ik meen, in 1938 verschenen is. Ik heb toen na de vraag van de Minister-President of de Minister van Oorlog behandeld te hebben, het volgende geschreven:

> „Of zal er op dit gebied van enig handelen geen sprake zijn, omdat men de opperbevelhebber zijn gang behoort te laten gaan? *Eigeman* bespreekt, naast het reeds genoemde punt van de ondergeschiktheid òf aan de ressort-Minister òf aan de Ministerraad, ook deze andere vraag in hoever er überhaupt van een ondergeschiktheid van de opperbevelhebber sprake kan zijn en maakt daarbij een onderscheiding, die mij niet volkomen duidelijk is, nl. tussen een constitutionele ondergeschiktheid, die wèl, en een hiërarchische, die nièt zou bestaan, een onderscheiding, die zowel ten aanzien van het krijgsbeleid als voor het voorbereidende beleid zou zijn in acht te nemen. Ik zie het zo, dat naar geldend recht de opperbevelhebber, daargelaten nu de vraag: aan een bepaalde Minister of aan de Ministerraad, ondergeschikt is, omdat artikel 55 van de Grondwet geen uitzondering kent, maar, dat het van wijs beleid getuigt, als de opperbevelhebber bij de vervulling van zijn zware taak zoveel mogelijk vrij wordt gelaten, terwijl ook de Kamers bij het in werking brengen van de ministeriële verantwoordelijkheid daarmede rekening dienen te houden. Welke zin het heeft, dit constitutionele ondergeschiktheid te noemen en daarin dan een tegenstelling te zien tot hiërarchische ondergeschiktheid, die er niet zou zijn, vat ik niet. De Regering kan de opperbevelhebber geen gehoorzaamheid opleggen, zegt schrijver. Maar anderzijds erkent hij, dat zij in laatste instantie zijn krijgsbeleid dekt en aan zijn operaties, door haar recht van benoeming, handhaving en ontslag, indirect debet is. Gesteld nu, dat de opperbevelhebber in een bepaald opzicht anders handelt dan de Regering meent met haar verantwoordelijkheid te kunnen dekken. Dan zal zij toch niet dadelijk haar recht van ontslag hanteren! Ook zal zij geen „bevelen" laten uitgaan, die gehoorzame naleving eisen, maar zij zal overleg plegen en zo nodig aanwijzingen geven in welke richting zij wenst, dat op dit punt voortaan zal worden geageerd. Meent de opperbevelhebber zich daarnaar niet te kunnen voegen, dan zal hij ontslag moeten vragen, maar als het geen cardinaal punt is, zal hij, juist uit besef van zijn grote verantwoordelijkheid, daartoe niet licht overgaan. Zijn positie is dus, dunkt mij, principieel geen andere dan die van ieder hooggeplaatst ambtenaar in tijd van gevaar; een reden om hier hiërarchische ondergeschiktheid te ontkennen, zie ik niet. Acht men de toestand aldus toch onbevredigend, wenst men de opperbevelhebber niet ondergeschikt, maar dan ook de Minister voor diens daden niet verantwoordelijk, dan moet men voor de toestand van nood, waarin te onzent een opperbevelhebber optreedt — analoog aan hetgeen men ook in ander opzicht voor te voren voorzienbare noodtoestand heeft gedaan; zie b.v. artikel 195 Grondwet — een aan het gewone recht, in het bijzonder aan artikel 55 Grondwet, derogerende regeling treffen."

Dit ligt helemaal op het terrein van uw vraag en daarom dacht ik, dat het goed was om dat even voor te lezen.

9916. De **Voorzitter:** Ik geloof wel, dat het zo voldoende is toegelicht. Dan zou ik alleen uw visie willen vragen over de formulering van de onderlinge verhouding, zoals die gegeven is door één van onze meest vooraanstaande militaire deskundigen, ik mag u de naam misschien ook wel noemen, die is hier al een paar keer genoemd, de tegenwoordige Minister *Fiévez.* Deze heeft het zo geformuleerd: dat de beoordeling van technisch militaire vraagstukken geheel tot het ressort van de opperbevelhebber behoort; dat de Regering het doel aangeeft, dat met de strijdmacht moet worden nagestreefd, en de middelen beschikbaar stelt ter bereiking daarvan, maar dat de wijze, waarop dit doel bereikt en de middelen aangewend zullen worden, door de opperbevelhebber dient te worden beoordeeld.

A. Ik geloof wel, dat, wanneer men een onderscheiding wil maken in een formule, dit een aanvaardbare formulering is. Men kan niet komen buiten het min of meer hinken op twee gedachten, aan de ene kant de ministeriële verantwoordelijkheid handhaven en aan de andere kant toch de wenselijkheid van de grote vrijheid van de opperbevelhebber. Men zou ook kunnen zeggen, dat bij de wijze van uitvoering door de opperbevelhebber het niet helemaal uitgesloten moet zijn, dat, wanneer de zaak gaat draaien.....

Men kan volgens mij niet zeggen, zolang het nog niet duidelijk is vastgelegd — want dan wordt het natuurlijk anders —, zolang het dus nog niet is vastgelegd, dat de Minister bij een interpellatie in de Kamer zou kunnen antwoorden: „Dat ligt buiten mijn terrein, dat is nu eenmaal de zaak van de opperbevelhebber". Hij kan wel zeggen: „Is het wel verstandig om mij hiervoor verantwoordelijk te stellen?", ik bedoel, hij kan zich niet beroepen op de bedoelde tegenstelling.

9917. De **Voorzitter:** Dat ben ik met u eens, maar ik constateer, dat de Staten-Generaal op dit punt meestal niet van hun recht van vragen van verantwoording gebruik maken.

A. Het zou toch kunnen zijn, dat in een tijd, dat er nog geen oorlog is, de opperbevelhebber ontzaglijk zware marsen eist van de troepen, ze raken dan uitermate vermoeid, en dat men, te recht of ten onrechte, daarop aanmerking gaat maken in de Kamer. Dan geloof ik niet, dat men zou kunnen zeggen.....

9918. De **Voorzitter:** De Minister of de Ministerraad, hoe men dat ook stellen wil, blijft de verantwoordelijkheid tegenover de Volksvertegenwoordiging dragen. Ik zie dat echter als een andere zaak. Mijns inziens brengt dit nog niet per se met zich mee, dat het juist moet worden geacht, dat op grond van het feit, dat verantwoording gevraagd zou kunnen worden, de Regering nu telkens gaat ingrijpen in het beleid van de door haar aangewezen bij uitstek deskundige functionarissen. Anders krijgt men toch typisch het verschijnsel van twee kapiteins op één schip, als men die gedachte zou aanvaarden. Indien men aan het feit, dat men verantwoordelijkheid draagt tegenover de Staten-Generaal, het recht of de plicht zou gaan ontlenen om zich intens er mede te bemoeien, dan krijgt men inderdaad automatisch twee kapiteins op één schip.

A. Ja, ik meen ook, dat dit hoogst onverstandig zou zijn. Ik bedoel alleen, dat, wanneer men die formulering van Minister *Fiévez* aanvaardt, waarbij dan een scheiding gemaakt wordt tussen twee groepen van beslissingen, dat men, geloof ik, niet zou kunnen zeggen, bij iets, dat tot die tweede groep behoort: „Ja, daar kan ik als Minister niets aan doen. Dat is nu eenmaal het terrein van de opperbevelhebber".

9919. De **Voorzitter:** De bedoeling is blijkbaar, dat dan geredeneerd wordt: Als hij nu op dat punt dingen doet, waardoor hij het vertrouwen verliest, dan kan de enige consequentie slechts zijn, dat men zegt: „Wij kunnen u verder niet meer gebruiken"!

A. Ja, als ik dan nog even terug mag komen op het voorbeeld van daarnet, dat van de opperbevelhebber, die ontzaglijk veel van zijn troepen eist, waarover dan in de courant en in vergaderingen etc. geklaagd wordt en waarop dus de aandacht gevestigd wordt, dan zou ik dus toch zeggen, al behoort dat tot die tweede rubriek van Minister *Fiévez,* dat men kan zeggen: „Dat is niet iets, dat helemaal buiten de Minister staat". Hij zal daarover dan toch een aanwijzing kunnen geven of doen geven door de Ministerraad. Dat is niet een terrein, dat de Minister niet raakt.

9920. De **Voorzitter:** Maar dan is het ook voor het landsbelang niet zo gevaarlijk, ten minste ik moet aannemen, dat wij allemaal met redelijke mensen te doen hebben. Als men echter gaat ingrijpen in de plannen hoe eventueel het gevecht moet worden geleverd, lijkt het mij echter veel riskanter!

A. Ja, natuurlijk. Dit was een voorbeeld, waarvan ik dacht, dat het behoorde tot die rubriek, die alleen maar gaat over uitvoering, waarin men de opperbevelhebber dus vrij moest laten. Ook daarbij kunnen zich gevallen voordoen, waarin het toch redelijk zou zijn, dat de Minister, als hij inderdaad vindt, dat veel te veel geëist wordt van normale Nederlandse jongens, de opperbevelhebber aanwijzingen kan geven, terwijl, als hij dat niet doet, hij daarvan ook de verantwoording draagt tegenover de Kamers.

9921. De **Voorzitter:** Thans wil ik met een voorbeeld op het andere gedeelte komen en daarover uw mening vragen.

Ik constateer, dat de Regering blijkbaar van mening was, dat het hart van het land behoorlijk moest worden verdedigd. Dat geeft zij dus als algemene richtlijn. Nu komt de vraag: Moet dat nu gebeuren alleen door de Grebbestelling te verdedigen of alleen door het oostfront van de vesting Holland te verdedigen, of door beide successievelijk? Hoe moet men dit nu zien? Kan de Ministerraad zich nu, als hij die grote richtlijn verdediging van het hart van het land — ik laat nu even buiten beschouwing, of de provincie Utrecht daar al dan niet bij behoort — geeft, intens met de wijze, waarop dit moet gebeuren, bezighouden?

Ik kan mij natuurlijk voorstellen, dat de vak-Minister, als hij zeer deskundig is, dat eens met de opperbevelhebber gaat zitten bepraten en hem zijn visie geeft, hem dan nog vrijlatende, wat hij daarvan als verstandig man opsteekt! Maar ligt het principieel wel op de weg van de Ministerraad, om zich daarmee te bemoeien?

A. Ja, ik zou zeggen, hij kan het doen. Formeel kan hij het doen.

9922. De **Voorzitter:** Omdat hij natuurlijk altijd uiteindelijk het gezag representeert, dus ook tegenover deze Staatsdienaar. Of dit echter in het landsbelang is? U zult het toch met mij eens zijn, dat zulks toch zeer te betwijfelen is!

A. Ja, ik ben dat volkomen met u eens. Ik geloof, dat het onverstandig handelen zou zijn van de Minister om te interveniëren, als hij daar een andere mening over mocht hebben. Formeel juridisch echter heeft, dunkt mij, de Regering de bevoegdheid wel. De opperbevelhebber wilde de linie van defensie bij de Grebbe en de Regering zelf bij Utrecht of waar dan ook. Het zou hoogst onverstandig zijn, als zij dat tegen de zienswijze van de opperbevelhebber wil doorzetten, maar ik geloof, dat men niet zeggen kan: dat is een terrein, waar zij niet aan mag komen, zoals het geldende recht nu luidt.

Men zou inderdaad in de Grondwet een bepaling kunnen opnemen, dat in tijd van nood het anders kan of anders moet zijn.

De **Voorzitter:** Ik geloof, dat dit wel voldoende toegelicht is.

9923. De heer **Hacke:** Nu zegt de Regering: het midden van het land moet verdedigd worden en dan is het niet juist om te zeggen: eerst de Grebbelinie en dan het oostfront. Maar als nu de Regering een andere opdracht geeft en zegt: eerst de Grebbelinie en dan het oostfront, dan wordt het natuurlijk een quaestie van interpretatie. Dan gaat hij eigenlijk al een detailopdracht geven over een algemene zaak. Daar is de Regering toch toe bevoegd. Ik kan mij toch indenken, dat u zegt, juist zoals de Voorzitter het uitdrukte, dat hij een algemene opdracht geeft: het midden van het land verdedigen. Gij, opperbevelhebber, moet de details regelen. Maar als de Regering nu gaat ingrijpen in de details, acht u dat juist of onjuist van de Regering?

A. Onjuist uit een oogpunt van beleid, maar formeel juridisch gaat ze niet buiten haar bevoegdheid.

9924. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat het hele geval voldoende duidelijk is. Ik zou dan alleen nog een paar andere vragen willen stellen. In dit verband is het natuurlijk van belang een uitspraak te krijgen, of het nu eigenlijk wel wenselijk is, dat de Minister van Defensie — althans in dergelijke tijden, in gewone tijd is dat iets anders — zelf een militair is, zelf op en top deskundige is. Is het niet beter te achten, dat hij dat maar niet is? In het laatste geval is er veel minder kans, dat hij geneigd is om in te grijpen en dus het gevaar doet ontstaan, dat er stukken gemaakt worden.

A. Maar er is ook een hele tijd, dat er geen opperbevelhebber is. Die wordt alleen ad hoc, tijdelijk benoemd. En voor die tijden is er toch eigenlijk wel veel voor te zeggen, dat hij een militair is, die op de hoogte is van militaire zaken. Precies als met de Minister van Koloniën, die toch bij voorkeur iemand moest zijn, die de koloniën kende, in ieder geval Indië kende. Wanneer men het zo beziet, is er toch ook wel veel te zeggen voor een militaire Minister.

9925. De **Voorzitter:** Dan wilde ik nog even terugkomen op wat straks al besproken is, één van de heren interesseerde zich voor dat punt speciaal. De quaestie in hoeverre het nu gewenst is of de opperbevelhebber onder het hele Kabinet staat dan wel onder één Minister en met name onder de Minister van Defensie. Daar is in de vorige oorlog ook van alles over te doen geweest en bij de Kabinetsformatie in 1918 is daar o.a. ook stelling over genomen. Dr. *Colijn* heeft zich toen in een brief aan de toen opgetreden Minister *Heemskerk* o.a. uitgelaten over het feit, dat, wanneer er instructies aan de opperbevelhebber gegeven werden, deze getekend werden door de Voorzitter van de Ministerraad. Hiermede was naar zijn mening aan de militaire Ministers hun zedelijk gezag over de opperbevelhebber ontnomen. Hij vond, dat deze zaken destijds meer onder Oorlog en Marine moesten vallen. Het Kabinet *Ruys de Beerenbrouck* heeft bij zijn optreden in het definitief Regeringsprogram dan ook de volgende alinea opgenomen: „Zolang geen feitelijke oorlogstoestand in Nederland bestaat, behoort de opperbevelhebber van land- en zeemacht verantwoordelijk te zijn aan de Ministers van Oorlog en Marine". Dit verklaart overigens zeer positief, dat het conflict met generaal *Snijders,* dat toen in November naar buiten is getreden, ook al enigermate een voorgeschiedenis van twee maanden had! Want generaal *Snijders* had de zaak juist onder het Kabinet-*Cort van der Linden* helemaal anders gesteld en geëist, dat hij onder de hele Ministerraad zou staan. Afgezien daarvan echter is mijn vraag dus: Wat vindt u het meest gewenst, de aangehaalde opvatting of de opvatting onder het hele Kabinet?

A. Het laatste. Dat lijkt mij meer gewenst en dat is ook de opvatting, die in de latere instructie heel duidelijk is gevolgd, niet waar?

9926. De **Voorzitter:** U acht het dus geen bezwaar, wat dr. *Colijn* daar aanhaalde, dat zodoende aan de militaire Ministers hun zedelijk gezag over de opperbevelhebber ontnomen is?

A. Neen, dat vind ik niet. Het zijn trouwens niet alleen de militaire Ministers waarmee de opperbevelhebber te maken heeft, ook met de Minister van Waterstaat heeft hij te maken bij de voorbereiding van verdedigingswerken, enz.

Het lijkt mij wel zeer gewenst, dat deze persoon ondergeschikt is aan de Ministerraad. De practische moeilijkheden zijn volgens mij helemaal op te vangen, doordat de Ministerraad een machtiging geeft aan een van de militaire Ministers om dit of dat te bespreken of hier of daar aanwijzingen over te geven of hoe dan ook. Daarbij lijkt het mij juist, dat de Minister van Oorlog, van Defensie, dat doet als gemachtigde van de Ministerraad, maar de opperbevelhebber kan dan, zoals ik zoëven ook zei, eisen, dat hem ook blijkt, dat het inderdaad krachtens zulk een machtiging gebeurt en het niet eenvoudig een inval is van de militaire Minister zelf.

9927. De **Voorzitter:** Heeft u over het algemeen over deze aangelegenheden nog iets naar voren te brengen?

A. Ik geloof het niet, ten minste als ik duidelijk genoeg geweest ben.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit ik hiermede het verhoor.

C. W. VAN DER POT.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

ALGERA.

HACKE.

DUISTERWINKEL, *griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 27 APRIL 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en van Walsum, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van:

MICHAEL RUDOLF HENDRIK CALMEYER,

oud 52 jaar, wonende te 's-Gravenhage, kolonel van de generale staf.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

9980. De **Voorzitter:** Als u nog even wilt zeggen, waar u geweest is vanaf het begin van de mobilisatie.

A. Vanaf 1 September ben ik eerst gemobiliseerd geweest bij het algemeen hoofdkwartier. Tot het einde van het jaar. Toen geworden chef van de staf van de brigade C, die toen lag in de groep Naarden op het oostfront van de vesting Holland. Met de brigade C, die toen verdeeld werd over het zuidfront, ben ik overgeplaatst naar het zuidfront van de vesting Holland en daar geworden chef van de staf van de groep Kil onder kolonel *van Andel* (de reserve-kolonel *van Andel*).

9981. De **Voorzitter:** U noemt daar kolonel *van Andel.* Dat is toch iemand anders dan de commandant van de vesting Holland?

A. Dat is een ander.

9982. De **Voorzitter:** Is dat familie van elkaar?

A. Een verre neef.

9983. De **Voorzitter:** Dus kolonel *van Andel* had het commando van de groep Kil aan het zuidfront van de vesting Holland. Wie had het commando over het gehele zuidfront?

A. Dat bestond niet. Tot 12 April was er geweest een commando zuidfront onder kolonel *de Brauw,* maar in verband met de wisseling van het opperbevel was het zuidfront gereorganiseerd en was het gedeeld in twee groepen, de groep Spui en de groep Kil. Kolonel *de Brauw* was commandant van groep Spui geworden en kolonel *van Andel* commandant van groep Kil. Beide groepscommandanten stonden rechtstreeks onder de commandant van de vesting Holland. Het commando van het zuidfront als zodanig was opgeheven.

9984. De **Voorzitter:** Maar ik meen, dat generaal *van Andel* ons hier in een vorig verhoor heeft gezegd, dat hij zelf het commando had over het zuidfront. Het kwam te pas in verband met een vraag, die wij hem stelden over het oostfront.

A. De bedoeling van de generaal was om de 2 groepen van het zuidfront rechtstreeks uit den Haag te commanderen.

9985. De **Voorzitter:** De eerste dag van de oorlog is hij ook aan het hoofd gesteld van alles, wat er aan troepen binnen de vesting Holland was! Dan is misschien nu het beste, dat u zelf een exposé geeft over de hele wijze, waarop de Moerdijkbruggen in handen van de vijand gevallen zijn. Doet u eerst maar een verhaal, dan kunnen wij naderhand nog altijd een paar vragen hierover doen.

A. Het kost vrij weinig woorden om dat te vertellen, omdat dat reeds in het begin van de eerste dag en de eerste uren is gebeurd. Het zuidfront had, zoals het woord ook zegt, tot taak om de zuidelijke toegang tot de vesting Holland veilig te stellen. Het zuidfront was tijdens de periode, dat generaal *Reynders* opperbevelhebber was, zeer zwak bezet. Door het zuidfront liep als voornaamste of liever enige toegangsweg de grote weg, die uit het zuiden komt en over de Moerdijkbrug, waarnevens de spoorbrug, en dan verder gesplitst over een tweetal wegen, een nieuwe en een oude verkeersweg, over Dordrecht en de brug over de oude Maas, waarnaast ook een spoorbrug, naar Rotterdam leidt. De bruggen waren sinds enkele jaren permanent afgesloten door een tweetal kazematten, die aan de noordzijde van de bruggen dus stonden. Er was een groep politietroepen gelegerd in een groepsgebouw bij Willemsdorp sedert 1939 voor de bezetting van deze kazematten. De Moerdijkbrug was voorbereid om te springen in dier voege, dat sedert de vóórmobilisatie de lading permanent was aangebracht, maar de slagvuurleiding en de ontstekingsmiddelen niet, die waren opgelegd in de kazemat van de politietroepen. Aanvankelijk had de commandant van de politietroepen in zijn instructie tot taak, dat hij deze brug slechts mocht laten springen op last van de opperbevelhebber van land- en zeemacht. Toen later het front bezet is geworden, moest hij deze last krijgen eerst van commandant zuidfront en later van commandant groep Kil, maar die hadden zelf weer de opdracht, dat zij die last slechts mochten geven op last van de opperbevelhebber van land- en zeemacht, dus in werkelijkheid was het dus gehandhaafd gebleven, dat die brug alleen mocht springen op last van de opperbevelhebber van land- en zeemacht. De maatregelen om de brug te doen springen, dus de uitvoering, was opgedragen aan de groepscommandant van de politietroepen, die daar toen de slagsnoerleidingen moest aanbrengen met ontstekingsmiddelen en dan de brug kon doen springen. Dit was de wijze, waarop aanvankelijk alle bruggen over onze grote rivieren tot springen waren voorbereid, maar in de loop van de mobilisatie, ik meen in Januari 1940, heeft de toenmalige opperbevelhebber uitgegeven, dat alle bruggen moesten voorbereid worden voor een automatische, d.w.z. electrische ontsteking. Daar waren nogal kosten mede gemoeid en verder waren daar technici voor nodig om dat tot uitvoer te brengen, en met het oog daarop was een urgentieplan gemaakt, waarbij achtereenvolgens deze bruggen hiervoor onder handen genomen zouden worden, omdat het niet uitvoerbaar was met de beschikbare fondsen en middelen dat in korte tijd voor alle bruggen tegelijk te doen. Men wilde beginnen met de bruggen over de grote rivieren in het oosten van het land, dus de Maas- en IJsselbruggen. De brug over de Moerdijk, die beschouwd werd als liggende in tweede of zo men wil derde linie in het hart des lands, stond geheel onderaan op deze lijst en was in Mei 1940 nog niet aan de beurt gekomen. Dus vandaar, dat het onmogelijk was om deze brug electrisch te doen springen.

9986. De **Voorzitter:** Wanneer is het besluit genomen om dit zo te regelen?

A. Ik kan u de precieze datum zeggen: 16 Januari 1940.

9987. De **Voorzitter:** Dus dat bevel is gegeven door de opperbevelhebber generaal *Reynders*?

A. Ja.

9988. De **Voorzitter:** Het interesseert mij buitengewoon, omdat juist in die zelfde maand, waarover u spreekt, generaal *Fabius* met generaal *Reynders* een onderhoud heeft gehad over inlichtingen, die hij juist gekregen had uit Duitsland en die het volgende bevatten. Er zouden 2 groepen van het Duitse leger zijn, die tegen Nederland zouden worden ingezet. Nu kan ik misschien het best letterlijk aanhalen, wat hier door generaal *Fabius* is verklaard. Het is dus de zuidelijke groep, waarover ik hier spreek. De groep, die door Brabant zou oprukken, zou de hoofdgroep zijn en die zou, ongeacht de eventuele tegenslagen of vorderingen, die de groepen ten noorden van de rivieren zouden hebben, zelfstandig moeten doortasten om zo spoedig mogelijk het hart des lands, Rotterdam, te kunnen bereiken. Dat bericht heeft mij, ik meen, in Januari bereikt en ik heb daarover een lang gesprek met generaal *Reynders* gehad. Het leek ons uit een

oud-militair oogpunt — toen was er immers nog niets bekend van die luchtlandingstroepen — een enigszins gewaagde onderneming. Wanneer men door Brabant en Limburg naar de Moerdijk doorstoot, terwijl het verenigde Engelse en Franse leger in Brabant voortdurend de linkerflank bedreigt, en men moet een brede rivier over — wij wisten toen nog niet, dat de Moerdijkbrug niet zou springen —, dan is dat een buitengewoon moeilijke operatie. Wij namen toenmaals nog aan, dat het Franse en Engelse leger goed waren". Als men hier kennis van neemt, dan rijst er bij mij toch een vraagteken. Hoe is het mogelijk, dat generaal *Reynders* deze brug over de Moerdijk ook niet meer vooraan op het lijstje heeft laten zetten?

A. Het bevel van 16 Januari bestaat nog. Daar stond de Moerdijk onderaan. Het is nog in het legerarchief, onder beheer van de krijgsgeschiedkundige sectie, aanwezig.

9989. De **Voorzitter:** Generaal *Fabius* spreekt hier van „ik meen in Januari". Het moet natuurlijk ook in Januari zijn of in de eerste week van Februari. De opperbevelhebber generaal *Reynders* heeft immers 6 Februari zijn ontslag gekregen. Dus practisch genomen zou dit onderhoud in de tweede helft van Januari moeten hebben plaats gehad. Het is toch wel erg merkwaardig, dat men niet aanstonds maatregelen genomen heeft. Ik zou dit punt wel even verder met u door willen nemen, omdat deze hele zaak voor ons buitengewoon duister en precair is. Er is ons nl. door dezelfde getuige medegedeeld, dat deze zeer belangrijke inlichtingen waarschijnlijk niet zijn doorgegeven aan de nieuwe opperbevelhebber! Weet u daar iets van? Kunt u mij daaromtrent iets mededelen?

A. Daar weet ik niets van, want toen de wisseling van het opperbevel plaats vond, was ik chef van de staf in Puttershoek en dus van deze dingen hoorde ik niets.

9990. De **Voorzitter:** Heeft u hier dan ook nooit over horen spreken? Naderhand ook niet?

A. Dit is voor het eerst, dat ik deze mededeling hoor.

9991. De **Voorzitter:** U zult het met mij eens zijn: dat het niet aan de nieuwe opperbevelhebber is doorgegeven, is buitengewoon pernicieus. Evenmin weten wij, wie hiervan de schuldige is. Er komt nog dit bij, dat naderhand in Maart of April een Duitse attaché in de buurt van de Moerdijk photograferende is aangetroffen! Al deze dingen doen wel buitengewoon veel vraagtekens naar voren komen. Die maatregelen waar wij nu juist over spraken, het als zeer voornaam objecten beschouwen van de Moerdijkbruggen, het is onbegrijpelijk, dat men daar niet eerder aan gedacht heeft dat te doen. Gaat u intussen maar door met het verhaal over de zaak zelf.

A. 12 April, na de wisseling van het opperbevel is door generaal *Winkelman* het besluit genomen, althans het bevel uitgegeven om het zuidfront sterker te bezetten dan tot dusverre het geval was geweest. Tot dusverre was het zuidfront zeer zwak bezet geweest door een veiligheidsbezetting van ongeveer 2 bataljons over het gehele zuidfront. Generaal *Winkelman* heeft toen opdracht gegeven het zuidfront sterker te bezetten. Hij heeft het gereorganiseerd in twee groepen, de groepen Spui en Kil, waarvan de scheidingslijn ongeveer bij Numansdorp liep. Iedere groep werd bezet door een versterkt regiment infanterie, d.w.z. de ene groep een regiment infanterie met enige over het algemeen oude afdelingen artillerie en de andere groep, de groep Kil, een regiment, versterkt met nog een paar compagnieën en ook enige afdelingen merendeels verouderde artillerie. Tevens lag voor ieder van die groepen uit een bruggenhoofd; het bruggenhoofd aan de Moerdijk lag voor de groep Kil en het bruggenhoofd van Willemstad lag voor de groep Spui. De bedoeling was om deze bruggenhoofden te doen bezetten door twee bataljons, grensbataljons, die langs de Nederlands-Belgische grens lagen. Men nam aan, dat in een geval van aanval uit het oosten dan dus de Belgische grens niet meer beveiligd behoefde te worden, dan kwamen deze bataljons dus vrij en die hadden dan tot taak ieder een van deze bruggenhoofden te bezetten, waarvan de bedoeling was om eventueel uit Brabant terugkomende troepen te kunnen opnemen. Totdat deze bataljons aanwezig waren, kregen de beide bruggenhoofden ieder een veiligheidsbezetting van ongeveer een versterkte compagnie, een compagnie met enige zware mitrailleurs en enkele stuks zes veld, uit de groepen Spui en Kil. Dus tegen de 10de Mei lag voor de Moerdijkbruggen een versterkte compagnie, dat wil zeggen een compagnie met een aantal zware mitrailleurs en een sectie van zes veld. Het regiment, dat de groep Kil bezette, lag met zijn drie bataljons langs het Hollands Diep en de Merwede en had dus een zeer breed front. De brugbezetting bestond in de eerste plaats uit de groep politietroepen. Verder was er al bij de voormobilisatie een dekkingsdetachement gekomen, bestaande uit $2\frac{1}{2}$ sectie. Dat was opgenomen in het compagniesvak van de compagnie, die lag ten oosten van de Kil. Zoals ik u zei, was deze bezetting met het oog op de breedte van het front zeer zwak. Als groepsreserve was een bataljon min een compagnie over, die achter het totale front lag in Maasdam. Er bestonden drie graden van gevechtsvaardigheid. Normale gevechtsvaardigheid, verhoogde gevechtsvaardigheid en volledige gevechtsvaardigheid. Nadat het front was ingenomen, dus nadat de 12de April de troepenverplaatsing zich voltrokken had, was de normale gevechtsvaardigheid gelast. Dat was dus een gevechtsvaardigheid, waarbij geen bijzondere maatregelen waren genomen. De 7de April werden de verloven ingetrokken. Verdere maatregelen voor het zuidfront werden niet genomen. De dagen tussen 7 en 10 Mei is door de commandant van de vesting Holland opdracht gegeven om op de grote betonweg, die over de Moerdijkbrug loopt, en verder in de richting van Dordrecht zware mitrailleurs op te stellen voor het geval Duitse vliegtuigen op de betonweg zouden landen, en om een compagnie met een sectie zware mitrailleurs klaar te houden op auto's, om te kunnen worden ingezet, zodra ergens een dergelijke landing, die men dus klaarblijkelijk op een grote weg verwachtte, zou plaats hebben. Dat heeft plaats gevonden. Er zijn een zestal sectiën zware mitrailleurs verdeeld over de weg opgesteld. Verder werd in Maasdam uit de groepsreserve een compagnie met een sectie zware mitrailleurs, die natuurlijk rouleerde, gereed gesteld met de nodige vrachtauto's, om deze snel te kunnen vervoeren. Het veer bij 's Gravendeel is dag en nacht gebruiksvaardig gehouden, opdat te allen tijde die compagnie ook naar de andere kant van de Kil, naar het Dordtse eiland, kon worden ingezet. Dit zijn de veiligheidsmaatregelen, die genomen zijn. Op de brug bevonden zich steeds posten. Verdere maatregelen, dus een verhoogde gevechtsvaardigheid is voor het zuidfront niet gelast. De 9de Mei in de avond trad naar ons gevoelen op het zuidfront, waar verdere inlichtingen niet verkregen zijn, een ontspanning in, doordat een telegram van de opperbevelhebber werd ontvangen, dat buitengewone verloven weer konden worden toegestaan. Dat telegram is u vermoedelijk wel bekend. Een telex-bericht van het algemeen hoofdkwartier, afdeling Landmacht, Kabinet no. 3805, gezonden 9 Mei 17.30 uur, telex-bericht: buitengewone verloven, bedoeld in de gevallen, genoemd in de punten, enz. (een aantal punten uit het reglement inwendige dienst) kunnen weder worden verleend.

9992. De **Voorzitter:** Dit laatste is zeer merkwaardig. Het bericht is uitgegaan, maar in strijd daarmede is natuurlijk het andere feit, dat men die avond hier in den Haag practisch zekerheid heeft verkregen, dat het zover was! Toen zijn naar de meeste andere eenheden, in het hele land verspreid, zeer scherpe waarschuwingen uitgegaan; o.a. is een telegram uitgezonden aan de ondercommandanten: „wees bijzonder op uw hoede". Kunt u daar iets over mededelen, waarom dit bij het zuidfront van de vesting Holland blijkbaar *niet* is doorgekomen?

A. Ik denk, dat men ook nu aannam, dat dit in tweede linie lag en dat men dat niet heeft willen verontrusten. Het lag in de derde linie, als u het zo noemen wilt. Er lag eerst een veiligheidsbezetting langs de Maas, dan kwam de zwak bezette Peel-Raamstelling en dan kwam het zuidfront van de vesting Holland. Ik denk, dat men aangenomen heeft „dit front komt toch niet dadelijk in gevecht, dus dat is altijd nog tijdig genoeg om dan de troepen te alarmeren".

9993. De **Voorzitter:** Maar het is in zoverre niet logisch, zou ik zeggen, omdat men wel een vliegtuigoverval vreesde. U hebt het straks zelf vermeld, dat er auto's met zware mitrailleurs zijn opgesteld om eventuele landingen tussen Dordrecht en de Moerdijk tegen te gaan en te bestrijden. Dat heeft men wel verondersteld. Dan had men natuurlijk ook een stapje verder kunnen gaan en, logisch doorgedacht, moeten redeneren: de sleutel tot het hart van de vesting Holland zijn deze twee grote bruggen, dus daar zou men het wel speciaal op gemunt kunnen hebben!

A. Ja, maar men heeft vermoedelijk niet gedacht aan een overval met dergelijke grote middelen als plaats had gehad, men heeft zich dat kleiner voorgesteld, zoals het ook in Noorwegen had plaats gevonden. Men heeft gedacht aan landingen op betonwegen en het afspringen van betrekkelijk zwakke valschermtroepen vermoedelijk. Niet van een dergelijke schaal als waarop het heeft plaats gehad.

9994. De **Voorzitter:** Achteraf bezien, is het wel zeer te betreuren, dat het niet gebeurd is.

A. Achteraf bezien, zeker, ja.

9995. De **Voorzitter:** En ook die ontstekingsmiddelen. Nu het electrisch blijkbaar nog niet zover was, was men toch wat dat punt betreft misschien ....

A. Die ontstekingsmiddelen heeft men vermoedelijk daarom niet aangebracht, omdat de commandant van de vesting Holland, dat is later gebleken, en ook de opperbevelhebber of, liever gezegd, eigenlijk de opperbevelhebber zeer bezorgd was, dat deze bruggen ontijdig zouden springen, want toen de bruggen niet gesprongen zijn, zoals ik u dadelijk zal vertellen, toen hebben wij in de morgen van de 10de Mei onmiddellijk het verzoek gericht aan commandant vesting Holland om artillerievuur op de bruggen te mogen brengen, om te trachten de bruggen te vernielen. Hoewel onze artillerie niet in staat was, om dergelijke zware bruggen te vernielen, maar om toch te doen wat wij konden en onze artillerie met volle kracht op de bruggen in te zetten. Dat heeft de commandant van de vesting Holland gevraagd aan de opperbevelhebber. Dit is door de opperbevelhebber bepaaldelijk geweigerd. Wij hebben het bericht gekregen, dat het verboden was op de bruggen te schieten en dat wij alleen maar het vuur vóór en achter de bruggenhoofden mochten brengen en de gedachtengang, die daaraan ten grondslag ligt, was, dat de enige mogelijkheid om Franse hulp, waarom toen was gevraagd, binnen de vesting Holland te krijgen, was over deze bruggen. Men hoopte toen nog die bruggen weer in handen te krijgen en wilde ze dan in tact in handen hebben. Dat was vermoedelijk de reden, dat men bang was, dat die bruggen ontijdig zouden springen.

9996. De heer **Algera:** Was dat telex-bericht, waarbij die buitengewone verloven in Nederland konden worden verleend, van algemene aard of had dat alleen betrekking op de onderdelen, die aan het strijdfront waren?

A. Was van algemene aard.

9997. De **Voorzitter:** Hoe laat is het gearriveerd? Herinnert u zich dat nog?

A. Dat is op het zuidfront ongeveer 18.00 uur gearriveerd.

9998. De **Voorzitter:** Er staat in de vooravond van 9 Mei.

A. Dat is zes uur 's avonds.

9999. De **Voorzitter:** Hoe heeft men daar dan op gereageerd in de rest van het land? Zijn er toen nog mensen naar huis gegaan of heeft u daar nooit iets over vernomen?

A. Ik denk niet, die zouden toch pas de volgende morgen zijn weggegaan, wanneer er niets was gebeurd. Dit waren bijzondere punten, die betrekking hadden op studieverloven en verloven bij ziekte van ouders en zilveren bruiloften en dergelijke dingen meer, dus niet de normale verloven, maar allemaal bijzondere verloven.

10000. De **Voorzitter:** Enfin, de werkelijkheid is dus geweest, dat de mensen helemaal niet er op verdacht waren, en toen is 's morgens tegen een uur of vier ....

A. Niet in het minst. Op het zuidfront hadden wij natuurlijk wel idee, dat er dus weer spanning was, zoals er al meer geweest was, maar dat het inderdaad nu zou gebeuren, daar hadden wij geen flauw idee van.

10001. De heer **van Walsum:** Zijn er bij u ook geen mensen weggegaan na dat telex-bericht?

A. Neen, ten minste, dat is mij niet bekend. Omstreeks 4 uur 's morgens verschenen er vliegtuigen boven het zuidfront, die een aanval deden op Waalhaven en tegelijk bombardeerden de omgeving van de beide bruggen.

10002. De **Voorzitter:** Waar bevond u zich toen zelf?

A. Ik bevond mij zelf in mijn kwartier in Puttershoek. Ik werd gewekt 's morgens tussen 3 en 4 uur door luchtgevechten, die zich, want Puttershoek ligt aan de noordkant van de Hoeksewaard aan de Oude Maas, afspeelden op Waalhaven, tussen vliegtuigen, die in de lucht cirkelden, en hevig mitrailleurvuur, en begreep toen ik die gevechten uit mijn raam zag natuurlijk onmiddellijk, dat het oorlog was. Ik heb mij toen onmiddellijk begeven naar de commandopost en terwijl dat ik mij naar de commandopost begaf, scheerden ook al de vliegtuigen over het dorp Puttershoek met de ijzeren kruisen er op. Zij gaven mitrailleurvuur in de straten af, dus het was zeer duidelijk, dat het oorlog was. Toen ik op de commandopost kwam, was ook al het bericht ontvangen: volledige strijdvaardigheid. Ik heb toen, ik meen zelfs nog van uit mijn huis, onmiddellijk getracht om de Moerdijkbruggen op te bellen, maar met de Moerdijkbruggen was geen verbinding meer te krijgen. De verbinding met de Moerdijkbruggen was afgesneden. Bij deze bruggen heeft zich het volgende afgespeeld, wat ik pas later gehoord heb. Wij hebben er toen in de morgen van de 10de iets van gemerkt, omdat de groepscommandant een officier, een luitenant, die nacht had uitgezonden om te controleren die maatregelen van de opstelling van mitrailleurs langs de betonweg. Dat was de luitenant-adjudant. De luitenant-adjudant was in de vroege morgen bezig met die contrôle noord van de Moerdijkbrug en had dus een deel van deze overvallen waargenomen, kwam in de loop van de morgen terug en heeft daar een en ander van kunnen vertellen. Verder is een wachtmeester van de marechaussee, die in Moerdijk lag, in de loop van de morgen aangekomen. Zo zijn langzamerhand de berichten daaromtrent binnengekomen. Maar gedurende de hele oorlogsdagen bleef ons niet duidelijk wat zich eigenlijk bij de Moerdijkbrug had afgespeeld. Later is gebleken, toen ik dat later heb kunnen reconstrueren, dat het volgende zich had afgespeeld. Er zijn Duitse bombardementsvliegtuigen gekomen en die hebben gebombardeerd noord en zuid van de Moerdijkbruggen, o.a. het dorpje Willemsdorp met de kazerne van de politietroepen, die daar lagen, en die omgeving. Zij hebben met laagstekende vliegtuigen mitrailleurvuur afgegeven op de mitrailleurs van ons, die daar waren opgesteld. Sommigen hebben nog behoorlijk kunnen vuren, bij andere hebben de mensen de stukken verlaten en dekking gezocht. Onmiddellijk daarna verscheen een zeer groot aantal transportvliegtuigen en deze hebben een bataljon uitgeworpen bij de Moerdijkbruggen, een bataljon bij de bruggen van Dordrecht naar Zwijndrecht en een derde bataljon is uitgeworpen op het vliegveld Waalhaven. Die bataljons bestonden uit 4 compagnies, daar is de helft van neergekomen ten zuiden van de bruggen en de helft is neergekomen ten noorden van de bruggen. De commandant van de politietroepen, de sergeant-majoor *van Almkerk,* heeft onmiddellijk getracht op eigen initiatief, want hij was afgesneden van alles, de slagnoerleiding nog aan te brengen, hij heeft order gegeven om de slagsnoerleiding aan te brengen, maar die Duitse parachutisten hebben natuurlijk onmiddellijk hun vuur op de brug gericht. Er was geen sprake van dat men die vrij langdurige manoeuvre om die slagsnoerleiding aan die brug te brengen nog kon uitvoeren, dus het was niet mogelijk om de brug meer tot springen te brengen.

10003. De **Voorzitter:** Slagsnoerleiding, is dat een kabel?

A. Dat is een kabel. De lading zat ongeveer in het midden van de brug, dus dat was enige tientallen meters kabel, die daar langs gelegd moesten worden. Dus daar was onder deze omstandigheden geen sprake meer van. Het bleek, dat.....

10004. De **Voorzitter:** Ik dacht toch wel, als ik een opmerking mag maken als leek, dat dit een buitengewoon weinig safe constructie was!

A. Vroeger was deze algemeen gebruikelijk, maar men was in het moderne stadium gekomen van electrische ontsteking en dat heeft ook gewerkt bij de bruggen langs de Maas en de IJssel, maar zoals ik u zei, was het hier nog niet aangebracht. Het bleek, dat die valschermtroepen zeer goed ter plaatse bekend waren. Dat was ook achteraf zeer verklaarbaar. Op de eerste plaats bleek daarbij ingedeeld als officier iemand, die vijftien jaar bij de Moerdijk gewoond had, dat was een Duitser, die daar woonde en die men als officier hierbij had ingedeeld. Hij is er zelf nog bij gesneuveld. Een zekere Oberleutnant *Lam.* Verder hebben de inwoners mij later verteld, dat zij de bataljonscommandant herkenden als een mijnheer, die daar altijd rondgefietst had. Dus ik neem aan, dat de Duitsers deze manoeuvre bij wijze van kaderoefening daar van te voren helemaal ingestudeerd hadden.

10005. De **Voorzitter:** Ondanks de staat van beleg?

A. De staat van beleg bestond m.i. immers alleen maar in naam, want alle bevoegdheden uit de staat van beleg waren voorbehouden. De groepscommandant, had ten opzichte van de staat van beleg practisch geen bevoegdheden, want zoals u weet, bestond er een gentlemen's agreement met de Regering, dat bepaalde bevoegdheden niet zou worden toegepast, en dat werkte naar onderen door, doordat de opperbevelhebber zich deze bevoegdheden voorbehouden had.

10006. De **Voorzitter:** U spreekt van een gentlemen's agreement. Daar was ons wel van bekend, dat aan de opperbevelhebber generaal *Reynders* met betrekking tot de staat van oorlog een dergelijk gentlemen's agreement was opgelegd, maar hetgeen u nu naar voren brengt, is daarom dubbel interessant. Is dat naderhand ook nog weer eens ten aanzien van de afgekondigde staat van beleg, dus vanaf 19 April, aan de nieuwe opperbevelhebber opgelegd?

A. Dat durf ik niet zeggen. Ik bedoel eigenlijk hetzelfde, dat u het eerst bedoelde.

10007. De **Voorzitter:** Dat was dan toch een afgelopen tijdvak. Op 19 April is de veel verder gaande staat van beleg afgekondigd en wij hadden begrepen: ongelimiteerd.

A. Ja, maar daarbij hadden de commandanten niet het recht tot arrestatie van verdachte vreemdelingen over te gaan. Zij hadden niet het recht om huiszoekingen te doen.

10008. De **Voorzitter:** Ook niet na 19 April?

A. Neen.

10009. De heer **van Walsum:** Ik zou graag wat vragen, Mijnheer de Voorzitter. U zegt: de commandanten hadden niet het recht om die maatregelen te nemen. Hebben zij daar ook behoefte aan gevoeld? Is daar iets van gebleken?

A. In de groep *Kil* heeft deze behoefte zich niet doen gevoelen in de korte tijd van 12 April tot 10 Mei. Maar in de groep Naarden zeer sterk. In de groep Naarden was bekend, dat daar veel Duitsers en verdachte elementen woonden, en daar is herhaaldelijk gevraagd om mensen te mogen arresteren. Maar in de omgeving van de Moerdijk is niets gemerkt.

10010. De **Voorzitter:** Behalve dan deze ene persoon!

A. Dat is later gemerkt. Toentertijd is niets gemerkt.

10011. De **Voorzitter:** Dus u had het over die commandant van dat bataljon....

A. Die commandant van dat bataljon is later door de inwoners daar herkend als iemand, die daar van te voren geweest was. Verder hadden de verschillende commandanten van dat bataljon schetsen, precies van onze opstellingen, van: in die boerderij ligt dat, in die boerderij dat, want zij hebben onmiddellijk de verschillende boerderijen, waar de mensen in de buurt lagen, omsingeld. Er heeft zich daar bij de Moerdijkbruggen een kort gevecht afgespeeld tegen het dekkingsdetachement. Dat dekkingsdetachement was uit elkaar gespat door dat voorafgaande bombardement. De mensen waren in nachtkleding uit hun kwartier gelopen en hadden dekking gezocht in de half afgebouwde kazematten, die daar stonden en achter de dijk van de Kil. Het kader heeft ze zo langzamerhand weer bij elkaar gekregen. Intussen hadden die parachutisten zich verzameld en waren opgerukt. Er heeft zich daar een vrij scherp gevecht afgespeeld, waarbij een aantal mensen zijn gesneuveld en ook aan de tegenpartij vrij veel verliezen zijn toegebracht. Toen in korte tijd waren de bruggen in handen van dat bataljon valschermjagers. Die bruggen zijn onafgebroken in hun handen gebleven. Dat is eigenlijk het korte verhaal van het verloren gaan van de bruggen.

10012. De heer **van Walsum:** Ik zou graag dit willen weten. U heeft dit niet zelf meegemaakt? Ook niet tot het laatste toe. Het hele verhaal heeft zich afgespeeld buiten uw tegenwoordigheid?

A. Ja, ik ben gebleven in de omgeving van Puttershoek.

10013. De heer **van Walsum:** U hebt dit dus later gehoord?

A. Dit heb ik later gereconstrueerd. Wij hebben, zoals ik u zei, in de loop van die morgen onmiddellijk getracht de bruggen op te bellen en kregen geen verbinding meer met de bruggen. Ik neem aan, dat zij de telefoonleidingen hebben doorgesneden.

10014. De **Voorzitter:** Om nog even op het uur van het begin van de aanval terug te komen, een merkwaardige bijzonderheid is mij daarbij opgevallen in de bijlagen. Wij hebben hier een bijlage gevechtsbericht van groep Kil. Letterlijk extract, overgenomen uit de sectie krijgsgeschiedenis van de generale staf. Daar staat in: „Omstreeks 4.30 uur werden de barakken bij Willemsdorp, de batterijen Lu. A en het barakkenkamp van de 25ste afd. A te Schenkeldijk bij verrassing uit de lucht gebombardeerd". Dit is veel later dan, laten wij zeggen, hier in den Haag en op andere punten van het land, waar vliegtuigaanvallen zijn ingezet!

A. Ik heb hier staan: 10 Mei, omstreeks 4 uur, een half uur vóór zonsopgang verschenen uit westelijke richting twee Duitse vliegtuigen op grote hoogte boven de omgeving van Moerdijk. Dat zijn de eerste vliegtuigen, die boven de Moerdijk zijn waargenomen.

Bij het 19de batterij U.A. waren van de drie stukken het eerste en het derde stuk bezet, daar het tweede stuk de vorige dag defect was gemeld, wegens storing in de electrische overbruggingsorganen. De bediening werd gecommandeerd door vaandrig jhr. *Vegelin van Claerbergen,* die onverwijld het vuur deed openen. Even later verschenen drie vliegtuigen uit oostelijke richting, welk aantal snel toenam tot 8 à 10, die boven de bruggen kruisten. Een vijandelijk vliegtuig stortte een km ten zuiden van Zevenbergsehoek neer. Het eerste stuk viel uit, een veel voorkomend euvel, te wijten aan nieuwheid van het materieel. Intussen kwam een aantal officieren in de batterij. Plotseling dook een bommenwerper omlaag, naar de bediening der 19de batterij meende, getroffen door een bij de staart getroffen projectiel. Op geringe hoogte liet het toestel echter twee bommen vallen, die naast het vuurleidingstoestel terechtkwamen, diep in de veenbodem doordrongen, explodeerden en twee grote gaten sloegen. Een derde bom viel in de haven van de Moerdijk. Luitenant *Faber* en verschillende manschappen werden door de scherven gewond. Luitenant *van Tekelenburg* deed zonder resultaat met het derde stuk, stukken vuur afgeven. Het aantal vijandelijke vliegtuigen nam boven de Brabantse oever toe tot ongeveer 30, die tot 300 à 400 meter daalden. Ook de beide pelotons luchtdoelmitrailleurs, opgesteld ter weerszijde van het landhoofd van de spoorbrug, openden thans het vuur. Dat had echter geen zichtbare uitwerking. Hetgeen te minder verwonderlijk is, omdat bij elk van de beide pelotons slechts één van de 4 mitrailleurs regelmatig werkte. Onmiddellijk na de bomaanval op de 19de batterij sprongen ten oosten van deze batterij uit de groep van 21 Junkersvliegtuigen omstreeks 250 valschermjagers af. Zij landden tussen Moerdijk en de spoorbrug. Dus het was 4 uur omstreeks. Zij zijn iets eerder verschenen boven Waalhaven, 3.15 uur.

10015. De **Voorzitter:** Om nog even terug te komen op de gevechtsvaardigheid en wat daarmede samenhangt. Is het u bekend, dat op last van de commandant vesting Holland de patronen enige tijd te voren onderdeelsgewijs waren ingenomen?

A. De troepen van de Brigade C, die toen opdracht hebben gekregen het zuidfront te bezetten, verdeeld over die 2 groepen, lagen aanvankelijk, zoals ik u zei, in de groep Naarden. In groep Naarden waren de patronen compagniesgewijze ingenomen. Toen het zuidfront bezet moest worden, die troepenverplaatsing moest plaats vinden, is door de commandant vesting Holland gelast volledige marsvaardigheid, op een datum kort vóór de 12de April. Toen zijn dus de voertuigen gepakt, de patronen uitgegeven, kortom de troep volledig marsvaardig gemaakt. Toen heeft die verplaatsing plaats gehad op 12 April naar het zuidfront van de vesting Holland en toen de opstellingen bezet waren, is enkele dagen later bericht gekomen terug te keren tot de oorspronkelijke toestand. Ik kan u de juiste data geven. Na de hergroepering van het zuidfront, waartoe op 9 April voor de daarbij betrokken troepen de verloven waren ingetrokken en volledige marsvaardigheid werd bevolen, werd op 22 April bepaald, dat weder normaal kon worden geoefend, terwijl met ingang van 24 April wederom periodieke verloven werden toegestaan. Op 28 April ontvingen de groepscommandanten telefonisch bericht van commandant vesting Holland, dat met ingang van 29 April de voertuigen konden worden afgepakt en ten aanzien van de munitieberging moest worden teruggekeerd tot een toestand van vóór 9 April, d.w.z. dat de munitie compagniesgewijze moest worden opgelegd. Bij het dekkingsdetachement Willemsdorp bleef de munitie echter bij de man en bij het bruggenhoofd Moerdijk werd de munitie op 7 Mei weer uitgegeven. Zo was de toestand. Dit heeft een ongunstige rol gespeeld voor enkele onderdelen, die vlak bij de brug lagen. Het dekkingsdetachement, zoals ik u zei, had zijn munitie. De onderdelen, die wat verder van de brug lagen, dus niet onmiddellijk door de parachutisten werden getroffen, die hebben nog gelegenheid gehad om de munitie nog uit te geven, maar juist die onderdelen, die het dichtst bij de brug lagen en niet tot het dekkingsdetachement hoorden, daar heeft het zich bij voorgedaan, dat zij in de boerderijen zijn omsingeld, zonder dat zij munitie hadden. Het heeft een betrekkelijk geringe invloed daardoor gehad, maar bij enkele onderdelen.

10016. De **Voorzitter:** Hoe lagen de bevelsverhoudingen in de omgeving van de Moerdijk? Ik bedoel niet zozeer onder de hogere commandanten. Was er een bepaalde commandant aangewezen voor het geheel van de bruggen of stond de noord- los van de zuidgroep? Kunt u daar nog iets over toelichten?

Met de namen van de plaatsen zijn wij voldoende op de hoogte. Willemsdorp lag aan de noordkant en Moerdijk aan de zuidkant.

A. Het zuidfront was verdeeld in twee groepen.

10017. De **Voorzitter:** Dat bedoel ik niet. Ik bedoel nu meer plaatselijk bij de Moerdijkbrug zelf. Was daar een bepaalde eenheid voor de twee bruggen samen of voor ieder van de bruggen afzonderlijk?

A. Ik begrijp u volkomen. De Moerdijkbruggen komen dus uit op het eiland van Dordrecht. Het eiland van Dordrecht vormde het oostelijke bataljonsvak van de groep Kil. De groep Kil was verdeeld in drie bataljonsvakken en het oostelijk bataljonsvak vormde het eiland van Dordrecht. Dus de beide bruggen lagen in dat bataljonsvak. Het bataljonsvak was weer verdeeld in drie compagniesvakken. De bruggen lagen in het westelijke compagniesvak. De commandant van de compagnie, dat was de 1ste-luitenant, die was gesteld onder de bevelen van de commandant van het dekkingsdetachement, dus de commandant van het dekkingsdetachement, de kapitein *Popelier*, was geworden commandant van het westelijke compagniesvak van het bataljon eiland van Dordrecht. Dit vak was bezet door het aanvankelijke dekkingsdetachement plus een compagnie van 1-28 R.I. Zo was de bevelsverhouding aan de noordkant.

De zuidkant, daar was een compagnie plus een compagnie Vickersmitrailleurs en een sectie zes veld, onder een commandant van het bruggenhoofd. Er was een kapitein overcompleet, de kapitein *Marijnen*, dat was de commandant geweest van een van die compagnieën Vickersmitrailleurs, die toen zijn gevormd. Deze compagnie was opgedeeld, zodat deze kapitein overcompleet was geworden. Wij hebben hem toen gemaakt commandant van de veiligheidsbezetting van het bruggenhoofd. Die veiligheidsbezetting bestond uit een tirailleurcompagnie van 3-28 R.I., die uit het noorden daar naar toe was gehaald, uit een andere Vickers-mitrailleurscompagnie en uit een sectie zes veld. Het bruggenhoofd strekte zich als een halve maan uit voor beide bruggen.

10018. De **Voorzitter:** Hoe ver is de afstand tussen de twee bruggen? Kunt u dat bij benadering zeggen?

A. Een paar honderd meter.

10019. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat de gang van zaken ons wel vrij duidelijk is. Om nog even door te gaan op de houding van alle betrokkenen, voor zover men dat achteraf heeft kunnen reconstrueren: hoe was de houding van de hogere bevelvoering?

De vraag in hoeverre de officieren ter plaatse — het is niet de bedoeling om namen te horen — leiding hebben gegeven. Is dat behoorlijk gedaan?

A. Over het algemeen behoorlijk. De kapitein *Popelier* is daar zeer behoorlijk persoonlijk opgetreden. Verscheidene andere officieren ook.

10020. De **Voorzitter:** Waren daar veel beroepsofficieren bij of hoofdzakelijk alleen reserve-officieren?

A. Hoofdzakelijk reserve-officieren. Het waren allemaal hooggenummerde regimenten, die het zuidfront bezetten, 28 R.I. en 34 R.I., hooggenummerde regimenten, waarbij nauwelijks een beroepsofficier was.

10021. De **Voorzitter:** U zegt, dat ze in het algemeen behoorlijk voldaan hebben. Men kan niet spreken van plichtsverzuim?

A. Neen, neen.

10022. De **Voorzitter:** En de militairen in het algemeen? Ook de politietroepen.

A. Die politietroepen waren zeer goed. Sergeant-majoor *van Almkerk* heeft zijn kazemat zeer moedig verdedigd. Die kazemat werd van achteren aangevallen, die was natuurlijk bestemd om vuur op de Moerdijkbruggen te brengen in zuidelijke richting, maar die is nu door die valschermtroepen van achteren aangevallen in de rug, die hebben hem herhaaldelijk gesommeerd. Hij heeft nog vuur op de bruggen kunnen brengen op valschermtroepen, die trachtten van het zuiden naar het noorden te komen. Hij is van achteren aangevallen. Zij hebben er handgranaten ingegooid. Hij is herhaaldelijk gesommeerd om zich over te geven, dat heeft hij geweigerd, en ten slotte heeft hij zich, toen hij de indruk had (verstikkende rook is daarin gekomen), dat daar gasgranaten werden gebruikt, eindelijk overgegeven. Hij mocht zijn klewang houden als huldelijk voor de verdediging van zijn kazemat.

10023. De **Voorzitter:** Was het commando van de Moerdijkbrug enigermate op de hoogte van de mogelijkheid van een aanval van valschermjagers? Blijkbaar niet, men heeft er niet over gedacht nog een hogere graad van paraatheid.....

A. Dat wil zeggen wel op de betonweg, maar niet op deze grote schaal.

10024. De **Voorzitter:** Dus er zijn geen voldoende maatregelen tegen genomen, dat is wel gebleken in de practijk!

A. Ja, dat het niet voldoende was, is zeker gebleken.

10025. De **Voorzitter:** Dan kom ik nu aan de vraag, welke maatregelen er zijn genomen om deze zo belangrijke bruggen te hernemen. Dat kunnen wij misschien het best splitsen in de maatregelen aan de noordkant en de maatregelen aan de zuidkant.

A. Aan de zuidkant is die versterkte compagnie, die daar zat, buiten gevecht gesteld. Die mensen van die compagnie waren gelegerd in boerderijen, in het algemeen in boerderijen even buiten het bruggenhoofd, omdat in het bruggenhoofd zelf weinig boerderijen waren. Toevallig lagen de verschillende grote boerderijen, waarin ze sectiesgewijze, groepsgewijze waren gelegerd, er net even buiten. Dus de mensen lagen zo omstreeks aan de buitenrand van dat bruggenhoofdje. Er waren kazematten gemaakt. Gevechtsopstellingen van grond hout en plaggen er op. De commandant van de sectie zes veld, de reserve-luitenant *de Jager*, heeft zich daar nog zeer goed gedragen, die is onmiddellijk uitgerukt en heeft met zijn stuk zes veld het vuur persoonlijk geopend. Die is daar ook gesneuveld. Hij heeft daar later posthuum de Willemsorde voor gekregen. De commandant van het bruggenhoofd zelf, de kapitein *Marijnen*, is gearresteerd, terwijl hij uit het kwartier kwam, vond hij onmiddellijk valschermtroepen tegenover zich, die een wapen op hem richtten, die heeft zich dan ook moeten overgeven. Zo zijn daar nog enige mensen gevangengenomen. Dezen hebben de valschermtroepen voor zich uitgedreven naar het dorpje Moerdijk. In het dorpje Moerdijk lag nog een pontonveer om voor het geval de bruggen waren opgeblazen van het pontonveer gebruik te kunnen maken. De pontonniers van het pontonveer hebben een vuur afgegeven op zeer behoorlijke manier, op zeer flinke manier. Daar zijn er ook drie van gesneuveld, 3 van de 5. De Duitsers hebben toen die Nederlandse krijgsgevangenen voor zich uitgedreven.

10026. De **Voorzitter:** Hebben zij daar in strijd met het oorlogsrecht gehandeld?

A. Ja, daar ter plaatse ook. Zij hebben ze voor zich uitgedreven en hebben hen gedwongen met wapenen en onder bedreiging van de dood om te roepen op te houden met vuren.

10027. De **Voorzitter:** Zijn daar ook namen van bekend?

A. Ja, dat is die kapitein *Marijnen* o.a. Die is daartoe gedwongen.

10028. De **Voorzitter:** Is het naar uw mening geoorloofd dat te doen? Niet van de Duitsers, maar om zo'n bevel op te volgen, bedoel ik.

A. Daar is moeilijk over te oordelen, wat iemand onder dergelijke omstandigheden doet. Zo is dus in betrekkelijk korte tijd, dat bruggenhoofdje opgeruimd en hebben de Duitsers zich genesteld in onze eigen versterkingen, die daar waren, dat halve bataljon. Toen heeft de commandant van het derde legerkorps, die in Brabant commandeerde en met zijn legerkorps bezig was weg te trekken, omdat hij opdracht had om over den Bosch naar de vesting Holland te trekken, opdracht gegeven aan de commandant van het zesde grensbataljon om de Moerdijkbruggen te hernemen. Die had bericht gekregen, dat de Moerdijkbruggen door valschermtroepen in handen van de vijand waren gekomen. Dit bataljon was bestemd om

dat bruggenhoofd te bezetten en die veiligheidsbezetting af te lossen, zoals ik u reeds zei, wanneer het aan de grens niet meer zou nodig zijn. De bataljonscommandant heeft toen opdracht gekregen de bruggen te hernemen. Hij is met dat bataljon op de fiets, dit bataljon was voorzien van rijwielen, daar naar toe gegaan. Het bataljon is vastgelopen tegen de Duitse troepen, die in onze versterkingen zaten, en heeft zich daartegen ontwikkeld. Dat heeft een paar dagen lang daar vuurgevecht gegeven. Daar zijn ten slotte ook nog Franse pantserwagens bijgekomen, die ook niet de aanval daartegen hebben ingezet. Uiteindelijk heeft er een bombardement plaats gehad van Duitse toestellen op Zevenbergschenhoek, daar is de kerk toen o.a. bij vernield. Er heeft nog lang een Franse pantserwagen gestaan. Dit heeft een deel van het bataljon doen uiteenspatten en ten slotte in de nacht van 12 op 13 Mei heeft de bataljonscommandant zijn poging gestaakt, toen de Duitsers Brabant binnenrukten, in de rug begonnen te komen en die Fransen weer waren weggegaan, toen heeft hij die poging gestaakt. Die poging tot herovering heeft geen resultaat opgeleverd.

10029. De **Voorzitter:** Wat is uw indruk over het zuidelijk grensbataljon? Heeft het behoorlijk getracht de opdracht uit te voeren?

A. In het licht zoals later oorlog werd gevoerd niet, dat moet ik zeggen, want het heeft geen enkele gesneuvelde gehad, dus dat is ook het bewijs, dat deze aanval niet met grote energie is doorgezet.

10030. De **Voorzitter:** Ook geen gewonden?

A. Ik geloof enkele gewonden.

10031. De **Voorzitter:** Is u ook niet van mening, dat practisch genomen de opstelling veel te ijl was? Ik geloof op een lengte van 7 à 8 km.

A. Ja, de bataljonscommandant heeft zich ontwikkeld tegen die hele halve maan en hij is daarom heen blijven liggen. Voor onze eigen gevechtsopstellingen daar was open weiland. Als zij daar hun neuzen achter die dijken uitstaken, dan kregen zij vuur, en het is eigenlijk gebleven bij een heen en weer gevuur. Dan een beetje hier oprukken, dan een beetje daar. Men heeft ten slotte verbinding gekregen met de commandant van de groep Kil; dat is aan de ene kant een merkwaardig moment geweest, merkwaardig krijgsgeschiedkundig. Hij heeft ten slotte telefonische verbinding met de commandant van de groep Kil gekregen, verteld dat hij daar dan zat en deze opdracht had. Hij verzocht om steun. En met steun van de artillerie van de groep Kil, dus uit het noorden, is die aanval uit het zuiden gesteund. Dus dat was een steun van de groep Kil. Er was geen waarneming mogelijk op die gevechtsopstellingen, dus dat vuur moest als kaartvuur worden afgegeven. U is zelf nog artillerist, dus u kunt nagaan, dat dat kaartvuur op een dergelijke afstand niet veel resultaat heeft gehad. Van zeven veld en van 15 lang 24. Verder is er nog steun uit de lucht gegeven. De commandant van de vesting Holland heeft op een gegeven moment een bombardementsescadrille hier tegen ingezet, die hebben een paar van die kazematten gebombardeerd. Dat verhoogde zeer het moreel van onze troepen, en het heeft ook een goede uitwerking gehad; zij zijn op dat punt wat kunnen oprukken; hebben wat terrein kunnen winnen. Het was echter te vluchtig van duur dan dat zij in staat gesteld waren, die kazematten te nemen.

10032. De **Voorzitter:** Ik zou nog een vraag willen stellen in verband met het feit, dat dat bataljon ook vrij laat op de dag daar is gearriveerd. Daar zou ik uw mening als deskundige ook wel eens over willen horen. Dat heeft o.a. daarmede samengehangen, dat het bataljon eerst nog, door middel van de vernielingsploegen, vernielingen aan de Belgische grens heeft uitgevoerd. Dat schijnt gebeurd te zijn in opdracht van het derde legerkorps. Ik vind het een buitengewoon merkwaardige geschiedenis!

A. Daar is, zoals mij later is gebleken, nog over getelefoneerd tussen de chef van de staf van het legerkorps en het hoofd van de sectie operatie in de vesting Holland, of die versterkingen gesteld moesten worden. Men heeft gezegd ja, omdat men toen dus begreep, dat de Duitsers door Brabant zouden rukken en België weer in zouden rukken, en op deze manier hoopte men hun enige belemmering op de weg te geven. Dat was het opblazen van bruggetjes en dergelijke dingen meer.

10033. De **Voorzitter:** U houdt mij ten goede, dat dit toch eigenlijk twee gedachten zijn geweest, die elkaar doorkruist hebben. Van de ene kant hebt u straks meegedeeld, dat de leiding niet wilde hebben, dat er geschoten werd op de Moerdijkbrug, omdat men er op rekende, dat de Fransen daarheen zouden komen om te helpen. Nu heeft blijkbaar dit zelfde commando ten aanzien van dit punt net omgekeerd gedaan en geredeneerd!

A. Inderdaad, ja.

10034. De **Voorzitter:** Om nog verder door te gaan op die actie van het bedoelde grensbataljon. Dan is er misschien meer een fout geweest in de hele opstelling. De fout lag daarin, dat deze te ijl was.

A. Ik geloof niet, dat dat bataljon voldoende aanvalskracht had tegen goed bewapende parachutisten. Zij hadden wel pantsergeschut, maar zonder brisantgranaten, dus die hadden absoluut geen uitwerking op die versterkingen. Dat bataljon kwam van de grens, dat had daar maandenlang gelegen. Aanvalstraining, zoals wij dat later in de oorlog gekend hebben, heeft dat bataljon nooit gehad en daar waren die mensen ook niet moreel op ingesteld om ineens daar tot een dergelijke aanval over te gaan tegen Duitse elitetroepen.

10035. De **Voorzitter:** Het moreel was blijkbaar ook niet al te best, want ik lees hier in het rapport, dat de commandant heeft uitgebracht, dat hij in de loop van die dagen heeft ontdekt, dat ongeveer 30 man zich aan het gevecht hadden onttrokken en zich bij de keukens bevonden, alwaar zij de dienst van keukenpersoneel voorwendden. Blijkbaar niet zo erg gevaarlijk! Die commandant is toen gesteld onder de bevelen van de commandant van de Peeldivisie, meen ik.

A. Dat is wel mogelijk.

10036. De **Voorzitter:** Dan kunt u nu misschien mededelen de pogingen, die aan de noordkant zijn ondernomen om het geval enigermate te bedwingen.

A. Aan de noordkant is de eerste reactie geweest, dat in de vroege morgen door de bataljonscommandant, die op het eiland van Dordrecht het bevel voerde en die zijn commandopost had in het buiten „Amstelwijk", dat is een buiten, met zwaar geboomte omgeven, dat u, als u van Dordrecht naar Moerdijk rijdt, aan de rechterkant van de weg ziet, is opgebeld naar de commandant van de groep Kil en dat hij mededeelde, dat hij door Duitse valschermtroepen omsingeld was. Dus een deel van die valschermtroepen, die daar naar beneden waren gekomen, hadden tot taak om die commandopost onmiddellijk te omsingelen. Daarop heeft de commandant van de groep Kil, zeer vroeg in de morgen dus, onmiddellijk die compagnie met die sectie zware mitrailleurs, die klaarstond, het bevel gegeven het veer bij 's-Gravendeel over te steken en Amstelwijk te ontzetten. Dat is één van de eerste bevelen geweest, die uitgegaan zijn. Die compagnie is toen met het veer overgegaan en opgerukt naar Amstelwijk. Bij Amstelwijk gekomen, heeft de compagniescommandant daar een majoor ontmoet, dat bleek een majoor van de artillerie te zijn, en niet de bataljonscommandant. De compagniescommandant heeft deze majoor gehouden voor de bataljonscommandant, hij heeft zich althans daarbij gemeld. Deze heeft hem vrij vage aanwijzingen gegeven en heeft gezegd: daar en daar zijn valschermtroepen naar beneden gekomen. Hij is met zijn compagnie toen die kant opgemarcheerd. Onmiddellijk daarna ontmoette hij een oprukkende troep Duitse valschermtroepen, waar het vuur op geopend is. Er was maar één zware mitrailleur, want de secties van die hooggenummerde onderdelen bestonden uit twee zware mitrailleurs, daarvan was er één defect, dus er was maar één over. Die zware mitrailleur heeft vrij gauw gehaperd. Die Duitse valschermtroepen rukten op, openden het vuur en nadat er enkele verliezen waren geleden, heeft de compagniescommandant zich overgegeven. Dat is één van de dingen, die pas na de oorlog ons gebleken zijn, nl. wat er van die compagnie was geworden. Er kwamen telefonisch steeds dringender berichten van de bataljonscommandant: „Ik word omsingeld". Wij zeiden steeds: „Houdt u vol, want die compagnie is naar u op weg en moet er ieder ogenblik zijn, die is met het veer overgestoken". Hij zei: „Ik zie geen compagnie". Wij zeiden: „Ja, die compagnie komt, houdt u vol, onmiddellijk moet die compagnie komen". Op een gegeven moment knapte het af; toen hebben de Duitsers een stormaanval ingezet op dat buiten en heeft hij zich overgegeven. Vrij veel verliezen zijn daar geweest. Daarmede was dus het midden van het eiland met de commandopost in Duitse handen. Verder zijn de batterijen artillerie, die daar stonden, er stond een afdeling van 2 batterijen van 2-17 R.A., genomen door de Duitsers. Plaatselijke tegenstoten zijn afgeslagen. De mensen waren verstrooid; zij waren gelegerd in verschillende boerderijen, kwamen er uit en kregen onmiddellijk vuur en werden omsingeld. Er zijn een paar officieren bij gesneuveld. Meer naar het oosten stond de derde afdeling 14 R.A. Dat was oud geschut van 12 m lang staal. Het personeel lag in het dorpje Dubbeldam, betrekkelijk ver er vanaf, dat in zoverre

een gunstige omstandigheid was, dat zij dus door de Duitse valschermtroepenaanval niet onmiddellijk getroffen waren. De afdelingscommandant heeft zijn personeel verzameld en is daarmee opgerukt om zijn batterijen te hernemen. Die stuitte op die Duitse valschermtroepen, die zich in het terrein hadden genesteld. Kreeg daar een hevig mitrailleurvuur. Daar zijn 2 van de 3 batterijcommandanten, totaal 5 officieren, zwaar gewond en één gesneuveld, en verder een aantal van de verdere mensen. Daarmede is ook deze aanval vastgelopen. Daarop heeft die afdeling verder als infanterie op zeer verdienstelijke wijze de verdere dagen aan de strijd deelgenomen. Dit waren dus de plaatselijke pogingen, die daar zijn gedaan om de toestand te herstellen. De commandant van de groep Kil had in de vroege morgen natuurlijk bij het eerste bericht tot volledige gevechtsvaardigheid opdracht gegeven om de gevechtsopstellingen te bezetten. Die gevechtsopstellingen lagen alle langs het Hollandsch Diep. Toen de toestand zich enigszins aftekende en dus duidelijk werd, dat het eiland van Dordrecht verloren zou gaan, zijn die troepen daar voor het grootste deel weggehaald en weer ingezet langs de Kil. Langs de Dordtsche Kil is er een nieuw front gevormd tegen het eiland van Dordrecht om de artillerie ook te dekken en te voorkomen, dat de Duitsers de Kil zouden oversteken. Er zwermden voortdurend vliegtuigen over het terrein heen. Men kon ieder ogenblik op iedere plaats een nieuwe landing verwachten. Een beeld, hoe die landingen precies verliepen had men op dat moment natuurlijk helemaal niet. Van alle kanten kwamen valse meldingen binnen. Alle burgemeesters in de omtrek belden op en zeiden: „Er zijn hier valschermtroepen naar beneden gekomen". Dat was natuurlijk ook wel zo, want die dreven met de wind af, dan kwam er hier een neer en dan daar. De bevolking meldde dat, dus van alle kanten kwamen de berichten. Verder hebben zij buitendien nog poppen afgeworpen op verschillende plaatsen, om vals neerkomen van troepen te doen voorkomen. Er kwamen berichten, dat watervliegtuigen op de Oude Maas neerdaalden. Kortom, het was een zeer verward beeld. Toen bleek, dat die bedreiging niet onmiddellijk van de richting Hollandsch Diep kwam, heeft men, wat men daar nog aan troepen had, verzameld en langs de Kil ingezet. Verder kwamen er dringende berichten van de depot-commandant van de pontonniers, de overste *Mussert* uit Dordrecht, die dringend berichtte, dat Dordrecht dreigde verloren te gaan en hij het in Dordrecht niet meer kon houden. Toen heeft de commandant van de groep Kil alles, wat hij aan aanvalskracht had, bij elkaar geschraapt, hij had dus nog ongeveer 2 bataljons, want zoals ik u zei, de bezetting bestond uit 3 bataljons, plus nog 2 compagnieën. Van die 3 bataljons was er één op het eiland van Dordrecht verloren gegaan, al hebben verschillende plukjes al die dagen nog verder aan de strijd deelgenomen, die waren verstrooid, daar was geen verbinding meer mee, het was niet bekend, wat daar nog van over was. Eén compagnie was in het bruggenhoofd verloren gegaan, dus er waren nog 2 bataljons en 1 compagnie over; daarvan is onmiddellijk ongeveer 1 compagnie ingezet naar het noorden om de Oude Maas af te sluiten, de Barendrechtse brug, want er kwamen berichten binnen, dat er ook op IJsselmonde valschermtroepen geland waren, dat Waalhaven in Duitse handen was. Voortdurend was daar te zien, dat daar geland werd. Onmiddellijk is de Barendrechtse brug in de rug afgesloten; waar zich van de andere kant een vijand vertoonde, heeft zich onmiddellijk een vuurgevecht geopend.

Dus er waren nog ongeveer 2 bataljons over. Van die 2 bataljons is toen 1 bataljon (het was niet precies een organiek bataljon) met versterking van mortieren ingezet en heeft last gekregen in de morgen van de 10de Mei bij het pontveer 's Gravendeel de Kil te overschrijden, Amstelwijk te hernemen en vervolgens na het hernemen van Amstelwijk op te rukken tegen Dordrecht en Dordrecht te ontzetten. Amstelwijk was het buiten, waar de commandant in had gezeten, die verloren was gegaan.

10037. De **Voorzitter:** Nu u toch over Amstelwijk spreekt, wilde ik u het volgende vragen. De commandant daar heeft bericht gekregen van de groepscommandant Kil, dat parachutisten zijn gedaald in Nederlandse uniformen en boerenkleding. Is u daar iets van bekend? Dat is dus van uw commando afgekomen.

A. Dat is zeer goed mogelijk, want die berichten kwamen toen van alle kanten binnen, maar zijn later niet bevestigd. Wij hebben later na de oorlog zelfs een dame gehad, die gevangen was genomen door de Duitse parachutisten en die pertinent beweerde, dat zij de hele nacht bij die parachutisten was vastgehouden geweest, en zij waren in Nederlandse uniformen, en toen ze naast elkaar rondliepen, een Nederlands en een Duits soldaat, zeiden wij, waar ziet u nu het verschil, toen zag zij tussen die Nederlandse en Duitse soldaat het verschil niet. Dat had zij 's nachts ook niet kunnen zien, want die leken zeer sterk op elkaar, zoals u weet, die grijze uniformen. Hetzelfde heeft zich bij de Fransen voorgedaan. Die Franse pantserwagens hebben het vuur op Nederlandse troepen geopend, want die uniformen leken zo veel op elkaar. Het is nergens vastgesteld, dat die parachutisten Nederlandse uniformen droegen. Zij kwamen naar beneden en hebben die camouflagecapes om, die wapperden zo om hen heen, dat heeft ook het verhaal veroorzaakt, dat zij als pastoors vermomd waren. Toen is dat bataljon, dat dus eerst het zuidfront bezet had en zich automatisch, toen het bericht kwam: „volledige strijdvaardigheid", naar de opstelling daar langs het Hollandsch Diep had begeven, dus verzameld naarmate het zich aftekende, dat het gevaar althans niet onmiddellijk kwam, zoals normaal gedacht was, van de zuidelijke oever. Het bataljon werd ingezet langs de Kil, om, toen het eiland van Dordrecht verloren was gegaan, in die richting de artillerie te dekken. Enkele punten werden bezet gehouden. Langs de Oude Maas werd de Barendrechtse brug bezet. Er werd een bataljon gevormd, versterkt met mortieren, dat tot opdracht kreeg om in de loop van de morgen bij 's-Gravendeel met de pont over te gaan, Amstelwijk te hernemen en vervolgens op te rukken naar Dordrecht en Dordrecht te ontzetten, daar de overste *Mussert* meldde, dat, wanneer er niet onmiddellijk hulp kwam, hij Dordrecht niet meer kon houden. Het heeft vrij lang geduurd eer dat bataljon bij elkaar was gebracht en eer het was overgezet. Het werd gesteund door een afdeling artillerie, want de artillerie moest volkomen van front veranderen, want die artillerie stond allemaal opgesteld om het vuur naar het zuiden te brengen en nu zat plotseling de vijand in het oosten. Die artillerie moest van stelling veranderen, opdat zij die aanval op Amstelwijk kon steunen. Ten slotte heeft in de loop van de middag het bataljon de aanval op Amstelwijk ingezet, gesteund door artillerie, die achter 's Gravendeel stond opgesteld, met waarneming uit de kerktoren in 's Gravendeel. Daar was een zeer goede waarneming mogelijk. Dat vuur lag zeer goed. Dat bataljon heeft zonder moeite Amstelwijk genomen. Toen zij in Amstelwijk aankwamen, bleek, dat de Duitsers terug waren getrokken, vermoedelijk voor die bedreiging van dat bataljon. Zij hebben Amstelwijk genomen. Tegen de schemering was de bataljonscommandant in het bezit van Amstelwijk. Omdat het schemerig begon te worden, vond hij het te risquant, om met schemerdonker nog op te rukken naar Dordrecht. Hij heeft toen aan de groepscommandant in Puttershoek laten weten, dat hij Amstelwijk genomen had en voornemens was de volgende morgen de aanval door te zetten in de richting van Dordrecht. De groepscommandant kon zich daarmede niet verenigen, want die was van oordeel, dat de volgende morgen weer tal van Duitse vliegtuigen in de lucht zouden komen en dat bataljon gebombardeerd zou worden, want luchtafweermiddelen waren niet voorhanden. Die heeft toen de opdracht teruggegeven, de aanval onmiddellijk door te zetten. De bataljonscommandant heeft toen het bataljon verzameld en is in marscolonne langs de grote betonweg, die dus van Willemsdorp naar Dordrecht loopt, naar het noorden gemarcheerd. Hij zelf marcheerde aan het hoofd. Daarna kwam een spitscompagnie en op enige afstand daarvan de rest van het bataljon. Zij hadden daar eerst gegeten. De mensen waren van 's morgens af in touw voordat zij naar Dordrecht marcheerden, dus het was donker geworden toen hij deze mars uitvoerde. Toen hij Dordrecht naderde, werd er van verschillende kanten, het was toen geheel donker, geschoten. Toen hij op een gegeven moment de eerste huizen van die zuidelijke wijk (de wijk Krispijn) naderde, heeft hij haltgehouden. Het bataljon lag dus langs de weg.

Hij heeft daar contact gekregen met een Nederlandse afdeling, die daar ergens in een van die huizen zat, en op die manier telefonisch contact ook met de overste *Mussert*. De overste *Mussert* heeft hem toen opdracht gegeven om Amstelwijk te nemen met een compagnie, om de zeehaven van Dordrecht met een compagnie te nemen en met de compagnie naar de brug door te rukken. De bataljonscommandant heeft toen weer terug geantwoord: Amstelwijk behoefde niet meer genomen, want dat had hij al genomen, dus daar is enigszins heen en weer over getelefoneerd. Het resultaat is geweest, dat de bataljonscommandant voornemens was om na dat het daglicht zou zijn geworden door te marcheren naar Dordrecht. Inmiddels waren de Duitsers, die het bataljon in het donker hadden horen aankomen en een kring hadden gevormd om die bruggen van Dordrecht naar Zwijndrecht, opgerukt en hadden zich om dat bataljon in die verschillende tuintjes en huizen opgesteld. Toen het even begon te schemeren, openden zij van beide kanten het vuur op het bataljon, voornamelijk op de voorste compagnie. Er ontstond een verschrikkelijke paniek. Van de voorste compagnie zijn 2 van de 3 officieren en een vrij groot aantal onderofficieren en manschappen gesneuveld en zwaar gewond. Die compagnie smeet de wapens weg en rende terug, dat plantte zich voort op de rest van het bataljon, dat ook met vuur was overvallen, maar minder zwaar getroffen, en het geheel is in paniek gevlucht in de richting van de zeehaven. Bij het zeehaventerrein is de bataljonscommandant er in geslaagd om de zaak lang-

zamerhand weer in de hand te krijgen en heeft daar toen weer hergroepeerd wat hij nog van het bataljon over had, daar bij zeehaven.

10038. De **Voorzitter:** Was dat Zaterdagmorgen?

A. Dat speelde zich af op Zaterdagmorgen.

10039. De **Voorzitter:** Mag ik u even iets vragen over die commando's van overste *Mussert* 's avonds, die splitsing van die 3 compagnies. Wat is uw indruk daarvan?

A. Het hele optreden van de overste *Mussert,* niet alleen nu, maar in alle volgende dagen, was buitengewoon warhoofdig. Ik heb al die gevallen uitgezocht en geen enkel geval positief kunnen bewijzen waar van verraad sprake was. Maar de overste *Mussert* was al vóór de oorlog een zeer warhoofdig man, die liep rond en gaf allerlei commando's en als hij op zijn commandopost was teruggekomen, dan wist hij niet meer welke commando's hij gegeven had. Hij deelde dit ook aan niemand mede. Zijn kapitein-adjudant, de kapitein *van der Mark,* wist helemaal niet wat de overste voor commando's uitgaf. Hij maakte een zeer verwarde indruk. maar positief verraad is niet vastgesteld. Een van die dingen, waarop dit zich zeer sterk heeft gegrond, is o.a. dat hij in de latere dagen steeds gezegd heeft, dat het Franse pantserwagens waren. Toen de Duitse vechtwagens tegen Dordrecht zijn ingezet, om Dordrecht te nemen, toen heeft de overste *Mussert* positief bevolen om daarop niet te vuren, want dat zouden Franse pantserwagens zijn.

10040. De **Voorzitter:** Terwijl zij aan het vechten waren, meen ik.

A. Terwijl zij aan het vechten waren. Maar de commandant van de vesting Holland had aan de overste *Mussert* medegedeeld, houd je maar goed, want er komen Franse pantserwagens om je te ontzetten. Die ook inderdaad tot bij de Moerdijk zijn geweest, maar die weer terug zijn gegaan.

10041. De **Voorzitter:** Maar hij heeft nog meer zonderlinge dingen gedaan. Die opdracht om het complex zeehaven te zuiveren, waar blijkbaar niemand in was op een gegeven moment, dat staat hier ook.

A. Ja, inderdaad, maar het is niet uit te maken, dat hij niet dacht, dat er iemand in was, want de toestand was zo verward.

10042. De **Voorzitter:** Op een andere plaats meen ik gelezen te hebben, dat hij opdracht heeft gegeven om op een bepaald punt aan te vallen, waar al Nederlandse troepen waren. Zodat de Nederlandse troepen elkaar beschoten!

A. U sprak zojuist van de 12de, maar dit speelt zich op de 11de af. Want op de 10de heeft de groepscommandant van de groep Kil opdracht gegeven om Dordrecht te ontzetten. In de avond van de 10de is Amstelwijk hernomen. In de nacht van 10 op 11 is het bataljon doorgerukt op last van de groepscommandant naar Dordrecht en blijven liggen langs de weg. In de morgen van de 11de heeft die vuuroverval plaats gehad en heeft de rest van het bataljon zich weer verzameld bij Zeehaven. In de loop van die dag had de overste *Mussert* een bataljon wielrijders uit het noorden beschikbaar gekregen en heeft hij de commandant van dat bataljon wielrijders ook de opdracht gegeven om Zeehaven te nemen. Daar heeft de commandant van het bataljon wielrijders twee compagnies tegen ingezet: één uit het oosten en één, die een omtrekkende beweging moest maken uit het zuiden. Die zijn er dan tegen ingezet. Die naderden daar en zagen daar ook beweging. Zij hebben er vuur op geopend, o.a. een sectie mortieren van 8 is er tegen ingezet. Na enige tijd bemerkte het bataljon, dat daar dus inzat, de rest van dat bataljon, met eigen troepen te doen te hebben. Zij zijn toen gaan zwaaien en hebben het Wilhelmus laten blazen en met kaarten gezwaaid en zijn eindelijk na veel moeite er in geslaagd om eerst de ene compagnie wielrijders en toen de andere compagnie wielrijders te doen begrijpen, dat zij met eigen troepen te doen hadden. Zij zijn toen verzameld en naar Dordrecht teruggegaan. Dat gaf dat bataljon, dat al zeer geschokt was, natuurlijk een tweede schok, daar is weer een grote verwarring door ontstaan. Nauwelijks was het afgelopen, dat speelt zich dus allemaal af in de loop van de 11de, en waren die wielrijders weer afgetrokken, of er naderde een nieuwe Nederlandse colonne langs de grote weg, langs de dijk, dat is een verhoogd liggende grote weg, uit het noorden. Die voerde bij zich een Nederlandse en een oranje-blanje-bleu vlag, ik meen ook nog een witte vlag, in ieder geval een oranje-blanje-bleu vlag. Zij kwamen uit het noorden aanmarcheren, zwaaiden met die vlag en riepen „hup Holland" „niet schieten" en dergelijke dingen meer. De bataljonscommandant dacht toen, dat zijn weer eigen troepen, die aankomen en nu duidelijk willen laten merken, dat wij met eigen troepen te doen hebben om weer geen vuurgevecht te krijgen. Hij is toen gevolgd door zijn officieren, één van de compagniescommandanten en nog een paar officieren, die bij hem stonden, naar die troepen toegelopen om het contact weer op te nemen. Op het moment, dat hij bij die groep arriveerde, sprongen van achter de dijk Duitse valschermtroepen te voorschijn, die hadden die troep steeds onder bedreiging van wapenen gehad, omsingelden hem en daar heeft hij zich toen aan moeten overgeven. De bataljonscommandant heeft hiertegen geprotesteerd, maar die Duitse Hauptman, ik meen, dat de naam nog bekend is, zei: „Der Zweck heiligt die Mittel". Hiermede was dus dat bataljon, dat al zo geschokt was, vrijwel zonder officieren, want één van de compagniescommandanten was gesneuveld bij die vuuroverval, de tweede compagniescommandant was hierbij gevangengenomen, evenals de bataljonscommandant. Ik moet nog zeggen, dat de luitenant-adjudant tijdens die mars was gesneuveld. Ik zei: op die mars kregen zij uit het donker af en toe schoten, bij één van die schoten was de luitenant-adjudant gesneuveld. Die valschermtroepen waren toen te voorschijn gesprongen. De Nederlandse troepen bleken krijgsgevangenen te zijn, die men gemaakt had bij de bruggen en bij de verschillende overvallen. Die krijgsgevangenen had men bij elkaar gedreven en op een gegeven moment te voorschijn gehaald en opgesteld. Daar is een toespraak tegen gehouden, de Führer wil niet dat er bloed wordt vergoten, dus jullie moeten vooropgaan en aan de Nederlandse troepen zeggen, dat zij niet meer vuren. Dat is eerst geweigerd, maar onder bedreiging met de dood en met de wapenen hebben zij het gedaan. Er was een sergeant-majoor bij, die daarvan getuigenis heeft afgelegd. Zij zijn gedwongen met die vlag langs de dijk te marcheren. De Duitse valschermtroepen onder aan de dijk hielden hen steeds dus onder bedreiging van hun mitrailleurs. Dit heeft zich toen afgespeeld. Terwijl dit zich afspeelde, drongen de Duitsers zelf uit het noorden door die huizen en die tuintjes en al dergelijke dingen op de zeehaven in. Toen is er opnieuw een paniek ontstaan en wat er van het bataljon over was, is in zuidelijke richting gevlucht. Ten slotte is de enig overgebleven compagniescommandant gevlucht naar het veer, met de bedoeling het veer over te komen. Dat was de reserve-kapitein *Schouten,* die heeft wat er over was bij het veer verzameld. Dat was ongeveer $2\frac{1}{2}$ sectie. Hij heeft contact gekregen met de troepen aan de overkant en daar is een order gegeven om het veer vast te houden. Wat hij daar binnenkreeg aan mensen, is hij gaan verzamelen en reorganiseren en dat heeft hij daar opgesteld, om dat veer daar te dekken, dat de Duitsers daar niet over zouden komen, die overgang in handen zou blijven. Juist toen hij daarmee bezig was, kreeg hij daar weer opnieuw een hevige vuuroverval. Hij is zelf zeer moedig vechtende gesneuveld. Hij is met het pistool in de hand gevallen, volgens getuigeverklaringen, heeft een paar Duitsers neergelegd en is ten slotte zelf gesneuveld. Wat er dus over was, is weer uit elkaar gespat en voor een deel zwemmende over de Kil nog aan de overkant gekomen en heeft daar al deze verhalen verteld. Op die manier is dit bataljon uit elkaar gespat. Dit zijn eigenlijk de voornaamste pogingen, die in de groep Kil gedaan konden worden, gedaan zijn althans, om de toestand te herstellen. Hierna was dus nog maar een zeer zwakke bezetting aan de overkant van de groep Kil aanwezig. Dit heeft zich afgespeeld bij het inzetten van het bataljon in de loop van de 10de Mei. Wilt u nog iets vragen, anders kom ik aan een volgende phase.

10043. De **Voorzitter:** U heeft over de overste *Mussert* gesproken. Dat kan misschien op deze plaats het beste worden afgewerkt. In de middag van 14 Mei hebben een tweetal officieren van de wielrijders de betreffende willen arresteren. Toen is er geschoten. U kunt zich toch wel voorstellen, dat alles wat gebeurd was, voor deze officieren voldoende aanleiding was om tot die arrestatie over te gaan?

A. Ja, want hij heeft zich ten opzichte, niet zo zeer wat betreft die eerste dingen, maar wat zich later in Dordrecht heeft afgespeeld, zeer vreemd gedragen. Hij heeft o.a. tijdens de vechtwagenaanval op Dordrecht herhaaldelijk bevolen niet te schieten, omdat het Franse pantserwagens zouden zijn, terwijl het Duitse waren. Een zoon van de overste *Boots,* ik weet niet of ik goed doe, om dat te vertellen, is ook gesneuveld eigenlijk door zijn ingrijpen. Er is een aanval gedaan — maar dat speelt zich dus later af, dat speelt zich de 13de af — op een van de bruggen van Dordrecht, die verdedigd werd, o.a. door de reserve-luitenant *Boots.* Daar was een dekking gemaakt van stenen en dergelijke dingen. Die vechtwagens kwamen daar aan en de overste *Mussert,* die daar op dat punt stond, zei tegen luit. *Boots*: „Niet schieten, het zijn Franse pantserwagens. Kijk maar."

Toen richtte de luit. *Boots* zich achter die dekking op, om er naar te kijken en op hetzelfde moment gaf die pantserwagen een vuurstraal en hij viel dood neer.

10044. De **Voorzitter:** Toen wist de overste dan toch wel, dat het blijkbaar Duitsers waren, na dat schot!

A. Ja, maar desondanks heeft hij toen daarna nog opdracht gegeven om de K-rollen, dat waren van die rollen draad, die men zo kon uitrollen, om wegen te versperren, op te rollen, om doorgangen te laten voor het eigen verkeer.

10045. De **Voorzitter:** Daarna?

A. Ja. Dat heeft vooral, ook bij de wielrijders, zeer veel kwaad bloed gezet.

10046. De **Voorzitter:** Dat lijkt mij toch ook wel een zeer positieve aanduiding voor een verraadsmentaliteit.

A. Kende u de overste *Mussert?* Ik bedoel, dat zou u in dezen veel verklaren, want van ieder ander zou ik dit na dergelijke dingen aannemen, maar de overste *Mussert* was buitengewoon warhoofdig. Hij heeft, nu kom ik misschien op medisch gebied, vóór de oorlog een hersentrepanatie ondergaan, die is toen op het punt geweest, te worden afgekeurd en ten slotte is hij toen nog gehandhaafd. Hij was zeer deskundig op het gebied van pontonniers en torpedisten en is daar bij dat depot geplaatst. Ik heb hem meegemaakt vóór de oorlog een keer, in die functie, we waren er sinds 12 April, dus nog sinds kort, dat hij, ik kan zeggen een beleefdheidsbezoek bracht op de commandopost van de groep Kil. Hij maakte toen al een zeer eigenaardige, ontzettend nerveuze indruk.

10047. De **Voorzitter:** Hoe is het te verklaren, dat deze man op die post, terwijl het al een paar dagen gek met hem liep, van hogerhand gehandhaafd is, dat daar niet ingegrepen is, op een strategisch zo gewichtige post? Dat laatste was tussen Rotterdam en de Moerdijk in de gegeven omstandigheden toch wel evident!

A. De commandant van de vesting Holland had zeer veel vertrouwen in hem. U kent misschien het verhaal, dat hij is afgezet geworden en weer hersteld? Daar is zoveel over die zaak te vertellen, ik bedoel, dat wij anders niet klaarkomen, daar heb ik zelf een rol in gespeeld. Uit Dordrecht kwamen steeds ongunstiger berichten, zoals ik u al gezegd heb.

10048. De **Voorzitter:** Mag ik even vragen, hoe precies de hiërarchieke verhouding was tussen commando Dordrecht en de commandogroep Kil?

A. Geen. Er was geen enkele bevelsverhouding. Hij stond als kantonnementscommandant als zodanig rechtstreeks onder de commandant van de vesting Holland. Hij was dus voor Dordrecht *de* commandant. Niemand controleerde hem. Uit Dordrecht kwamen steeds ongunstiger en hoogst verwarde berichten en op zijn dringend verzoek om hulp om Dordrecht te ontzetten is toen ook dat bataljon ingezet.

10049. De **Voorzitter:** Dat was dus een aanduiding, dat hij zich aanvankelijk wel voor de goede zaak inzette? Althans toen hij om die hulp vroeg, zou men kunnen argumenteren.

A. Ook een aanwijzing in deze richting, maar die kan men ook anders uitleggen, is, dat toen ten slotte Dordrecht ontruimd is moeten worden, dat is gebeurd op last van de commandant vesting Holland, hij geweigerd heeft om aan de ontruiming deel te nemen en ten slotte met een van de allerlaatste ponten is overgestoken. Hij is als een van de allerlaatsten in Dordrecht gebleven. Wanneer hij nu helemaal gebleven was, dan zou men kunnen zeggen, hij wilde niet ontruimen om in Duitse handen te vallen, maar dat heeft hij niet gedaan. Hij heeft zich tegen de ontruiming verzet en is het allerlaatste overgestoken. Ik huiver om te zeggen, dat hij verraad heeft gepleegd. Ik wilde vertellen van het afzetten van overste *Mussert.* In de loop van de 11de (ik mag dadelijk misschien nog wel even opzoeken, wanneer het was), ik meen in de nacht, want er is toen geen dag en nacht geweest, die uren verwarren zich, in de nacht van 11 op 12, althans op één van die tijden, werd opgebeld door de kapt. *van der Mark,* dat was de adjudant van de overste *Mussert* in Dordrecht. Er was herhaaldelijk ook telefonisch contact geweest en de kapt. *van der Mark* zei, wanneer het zo doorgaat, dan gaat Dordrecht verloren. Het is een chaos hier in Dordrecht, iedereen schiet op iedereen. Niemand commandeert hier. Wanneer de overste *Mussert* niet wordt afgezet, dan gaat Dordrecht verloren. Ik heb hem toen geantwoord, want mijn commandant, kolonel *van Andel,* was op dat moment juist even van de commandopost weg, dus ik was daar: „Maar de depotcommandant, de kantonnementscommandant, de overste *Mussert,* die staat niet onder de commandant van de groep Kil, dus die kan als zodanig niet ingrijpen", waarop *van der Mark* zei: „*Calmeyer,* ik doe een beroep op je, in het belang van het vaderland, er *moet* hier worden ingegrepen, wanneer er niet wordt ingegrepen, dan gaat Dordrecht verloren". Ik heb toen het bevel gegeven, ik heb gezegd, nou schrijf op: „De commandant van de groep Kil ontheft luit.-kolonel *Mussert* van zijn commando, draagt de commandant van de Lichte Divisie, — die toen in de buurt was aangekomen, maar waar wij geen contact mee hadden — op, om een energiek commandant aan te wijzen om het commando over te nemen en de orde in Dordrecht te herstellen." Ik heb *van der Mark* opgedragen om het aan zijn eigen commandant te melden en aan de commandant van de Lichte Divisie, hoewel onbevoegd. Even daarna kwam kolonel *van Andel* op de commandopost terug en die heb ik gezegd: „Kolonel, terwijl u juist weg was, heb ik een zwaar besluit genomen, ik heb dit voor u gedaan". Kolonel *van Andel* nam volkomen de verantwoording over en zei: „Als dat nodig was, dan ben ik het er volkomen mee eens en ik sta er achter". Toen moest dit echter gemeld worden aan de commandant van de vesting Holland. De kolonel heeft de telefoon opgenomen en de vesting Holland opgebeld en aan de commandant van de vesting Holland gezegd: dit is zo juist gebeurd. Hij kreeg daar overste *Thomson,* de chef van de staf van de vesting Holland, aan de telefoon. Die was het er absoluut niet mee eens, dat hier een luit.-kolonel van zijn commando werd ontheven, zonder voorafgaand onderzoek. Hij heeft dit gemeld aan generaal *van Andel* en generaal *van Andel* heeft het ongedaan gemaakt en de zaak onmiddellijk ingetrokken en de overste *Mussert* weer in zijn functie hersteld.

10050. De **Voorzitter:** Hoeveel tijd was er tussen die besluiten?

A. Welke besluiten?

De **Voorzitter:** Van wat u van u zelf vertelde.

A. De gelukkige omstandigheid heeft zich voorgedaan, dat het dagboek van de groep Kil, dat heb ik steeds een officier laten bijhouden, die alles opschreef wat er gebeurde, is bewaard gebleven en daarom zijn die tijden precies gereconstrueerd kunnen worden. Te 18.50 uur, dat is de 12de Mei, ontving de commandant Lichte Divisie van commandant groep Kil het volgende bericht: „Commandant groep Kil ontheft luitenant-kolonel *Mussert* van het commando over het kantonnement Dordrecht en verzoekt commandant Lichte Divisie deze ontheffing ter kennis te brengen van overste *Mussert* en onverwijld nieuwe kantonnementscommandant aan te wijzen, die onder het bevel van commandant Lichte Divisie het verzet in Dordrecht breekt en rust herstelt". Hier was het volgende aan voorafgegaan: 12 Mei 1940 nam de adjudant van de kantonnementscommandant, kapt. *van der Mark,* telefonisch verband op met groep Kil en deelde deze mede, dat te Dordrecht een chaotische toestand heerste en waarbij van alle zijden werd geschoten, terwijl de overste *Mussert* geen enkele leiding gaf en hij zelf, kapt. *van der Mark,* te uitgeput was om hierin te kunnen voorzien. Hij deed een dringend beroep op kolonel *van Andel* om als hogere in rang in te grijpen en eindigde met de woorden: „Indien overste *Mussert* niet wordt afgezet, is Dordrecht verloren". Aangezien kolonel *van Andel* ook uit de berichten van majoor *Kloppenburg* en van luitenant *Ruygen* een somber beeld had gekregen van de verwarring en het gebrek aan leiding in Dordrecht, meende hij zich aan dat beroep niet te mogen onttrekken en nam bovenstaande beslissing. Dat heeft dus op 18.45 uur plaats gehad en onmiddellijk daarop dat opbellen van commandant van vesting Holland. Want commandant Lichte Divisie vernam hierbij, dat is weer even later, dat commandant vesting Holland door commandant groep Kil genomen beslissing om luitenant-kolonel *Mussert* van zijn commando te ontheffen, waarmede de commandant groep Kil de commandant vesting Holland telefonisch in kennis had gesteld, niet had gesanctionneerd, doch vervangen door het volgende bevel: „Van 12 Mei 18.30, dat is hetzelfde uur, af staan de troepen west van de Kil onder rechtstreeks bevel van kolonel *van Andel,* die oost van de Kil onder commandant Lichte Divisie. Ik draag beide commandanten op, de vijand in samenwerking te verdrijven en oproerige beweging in Dordrecht op de strengste en meest afdoende wijze de kop in te drukken. Overste *Mussert* treedt onder bevel commandant Lichte Divisie en handhaaft de orde in het kantonnement. Toen werd overste *Mussert* gesteld onder de commandant Lichte Divisie, dus onmiddellijk daarna.

10051. De **Voorzitter:** En hoe reageerde hij daar zelf op? Heeft u daar iets over vernomen, toen hem dat bericht werd medegedeeld, dat hij door .....

A. Dat weet ik niet, want kapitein *van der Mark* kan zich hier heel weinig meer van herinneren. Die was volkomen uitgeput na deze dagen.

10052. De **Voorzitter:** Heeft u zelf nog iets in dit verband over deze aangelegenheden ten noorden van de Moerdijk mede te delen? Het is misschien aan elkaar vast te haken; wij hebben straks niet gesproken over het derde grensbataljon.

A. Ik kom nu aan de episode van het derde grensbataljon. Het derde grensbataljon was bestemd om het bruggenhoofd Willemstad te bezetten. Dat heeft op normale wijze opdracht gekregen om ook nadat die versperringen waren gesteld van de grens te marcheren naar het bruggenhoofd Willemstad en dit bruggenhoofd te bezetten. Het bataljon was bezig met het bezetten van het bruggenhoofd Willemstad, toen het een ander bevel kreeg van commandant vesting Holland. Commandant vesting Holland had nl. maatregelen genomen om het vliegpark Waalhaven weer in handen te krijgen, en wel twee maatregelen. Hij had de Lichte Divisie opdracht gegeven om door de Alblasserwaard en over de grote brug, die loopt over de Noord, op te rukken naar IJsselmonde en op die manier het vliegveld te nemen en in de tweede plaats wilde hij dan uit zuidelijke richting het derde grensbataljon daartegen inzetten. In de loop van de nacht van 10 op 11 Mei kreeg de commandant van de groep Kil bericht van de commandant vesting Holland, telefonisch, dat hij het derde grensbataljon tot zijn beschikking stelde, nadat dit het Hollandsch Diep zou overschrijden bij Willemstad, om het over de Oude Maas in te zetten tegen Waalhaven, dus uit zuidelijke richting. Dat bericht kreeg de commandant van de groep Kil in de nacht van 10 op 11 Mei. Een zelfde bevel was ook gegaan naar de commandant van het derde grensbataljon, dat zo in de loop van de middag bezig was dat bruggenhoofd te bezetten. Deze commandant kreeg opdracht om zijn bataljon te verzamelen en om met het veer bij Willemstad het Hollandsch Diep te overschrijden, zich vervolgens ter beschikking te stellen van de commandant van de groep Kil en op diens nadere aanwijzingen de Oude Maas over te gaan en ingezet te worden tegen Waalhaven. Hij moest in de nacht deze bewegingen uitvoeren van 10 op 11 Mei en in de zeer vroege morgen moest hij Waalhaven aanvallen, waarbij werd medegedeeld, dat gelijktijdig uit oostelijke richting de Lichte Divisie zou aanvallen en dit zou worden ingeleid door een luchtbombardement van Engelse bombardementsvliegtuigen, waarom gevraagd was. De commandant van het derde grensbataljon heeft toen zijn bataljon verzameld en is deze overtocht begonnen. Tijdens die overtocht hebben Duitse toestellen magnetische mijnen in het Hollandsch Diep geworpen, waarna de veerman heeft geweigerd om het overzetten verder voort te zetten, waarvan het gevolg is geweest dat een deel van de trein achtergebleven is op de zuidelijke oever. Maar een klein deel van de trein en van de auto's is overgekomen. Dit bataljon was voorzien van auto's, omdat het in een vroeger stadium, onder generaal *Reynders,* bestemd was geweest tot versterking van de Lichte Divisie. Dit maakte dat het nog over auto's beschikte, plus rijwielen, die op de auto's vervoerd konden worden. Dus het was zeer mobiel geëquipeerd. Maar door die magnetische mijnen zijn maar een deel van de auto's op de noordoever gekomen. Het bataljon is verder op de noordoever gekomen, dus met een deel van de rijwielen en een deel van de auto's De bataljonscommandant, majoor *Reijers,* heeft zich in de nacht van 10 op 11 Mei op zijn motorfiets naar Puttershoek begeven en meldde zich in de voornacht van 10 op 11 Mei bij de commandant van de groep Kil. De commandant van de groep Kil heeft hem toen dat bevel medegedeeld en opdracht gegeven om op 2 punten de Oude Maas te overschrijden. Ten eerste over de Barendrechtse brug en ten tweede bij een heel klein voetveertje, dat lag bij Goidschalxoord enige km ten westen van de Barendrechtse brug, om vervolgens, wanneer de Oude Maas was overschreden, tegen Waalhaven op te rukken. Zoals ik u vertelde, was het één van de eerste maatregelen in de morgen van de 10de Mei geweest om de Barendrechtse brug af te sluiten met een detachement. Op de noordoever bevond zich een fabriek, een machinefabriek meen ik, en in die machinefabriek waren Duitsers genesteld, die waren in een vuurgevecht met onze troepen op de zuidoever, daar was al eens een stormaanval op uitgevoerd en afgeslagen. Het oprukken van het derde grensbataljon heeft veel langer geduurd dan men berekend had, zoals zo dikwijls het geval is geweest, o.a. doordat een van de compagnieën verdwaalde en een van de compagnieën had noch zijn auto's, noch zijn rijwielen en moest dus marcheren, terwijl berekend was, dat het met auto's zou kunnen gaan. Die onderdelen zijn in de loop van de nacht aangekomen. Toen zijn de orders als volgt gegeven: Eén compagnie met de zware wapens en de gevechtstreinen stellen zich op tegenover de Barendrechtse brug, dus op de zuidoever. Een tweede compagnie ging over een veertje bij Puttershoek, daar was nl. ook een veertje, en kreeg opdracht om de Duitse bezetting in die fabriek uit de flank aan te vallen. Zodra zij die aanval inzetten, zou de andere compagnie over de brug opdringen, ten einde die Duitsers daar te verdrijven. Terwijl 2 compagnieën zonder zware wapens zouden overgaan bij dat voetveer, dat een eindje verder lag. Deze orders zijn uitgegeven aan de bataljonscommandant en die vertrok toen weer van de commandopost. Hij had natuurlijk o.a. opdracht gekregen om te melden hoe dit zou verlopen. Toen de morgen van de 11de Mei aanbrak, de zeer vroege morgen, kwamen er eerst van de bataljonscommandant geen berichten en na enige tijd kwamen berichten binnen, die deden vrezen, dat het in deze zaak niet naar wens ging. Ik ben toen, ik moet mij zelf hierbij wel invoegen, achterop een motorfiets gaan zitten en ben daar naar toegereden, naar de Barendrechtse brug. Langs de Barendrechtse brug komende, lag die compagnie met die zware wapens daar nog. Zij hadden die zware wapens zeer goed opgesteld. Het waren pantserafweergeschut en zware mitrailleurs om het overgaan over de brug te dekken. Maar van die aanval, die daar in het noorden zou worden gedaan op die fabriek, was niets gemerkt.

Ik ben toen doorgegaan naar Goidschalxoord en kwam daar juist, toen daar een grote paniek heerste en die twee compagnieën, deels zonder wapens, door de weilanden naar het zuiden terugvloeiden. Daar bleek het volgende te hebben plaats gehad. Die twee compagnieën waren met dat pontveertje overgegaan. Toen zij op de noordelijke oever waren, was een van die compagnieën een eind opgerukt; de andere was daar nog blijven rusten. Die compagniescommandant had laten rusten. Er was een Duitse patrouille vermoedelijk, een kleine Duitse afdeling althans moet het geweest zijn, naderbijgekomen en had zich daar gedekt opgesteld en die heeft daar onverwachts het vuur geopend. Daar is een paniek ontstaan. Die zaak is naar het zuiden teruggevloeid. De andere compagnie kreeg bericht, dat zij in de rug bedreigd werd en terug moest komen; die is dan ook teruggegaan. Er hebben zich daar nog enige schermutselingen afgespeeld. Men is toen begonnen met het pontje weer naar de zuidoever terug te gaan, toen is weer het vuur geopend op het pontje. Een deel van die mensen heeft zich in het riet gedekt, is naar de zuidoever gezwommen. De wapens waren verloren gegaan voor een belangrijk deel. Op dat moment, dat ik daar kwam, heerste er dus een paniek. Ik heb die twee compagnieën toen weer verzameld en heb opdracht gegeven om zich te begeven naar de Barendrechtse brug, in de hoop, indien die aanval daar zou slagen, dat zij over de Barendrechtse brug konden worden ingezet. Toen ik bij de Barendrechtse brug kwam, was van die aanval in het noorden nog steeds niets bemerkbaar, maar de commandant van het detachement van de groep Kil, dat daar gezet was om de Kil van het zuiden af te sluiten, had met luitenant *de Bot* van die compagnie zeer goede maatregelen genomen. Die waren van plan om die brug stormenderhand te nemen. Naar mijn mening was dat niet mogelijk zonder voorbereidend artillerievuur op de fabriek, want die brug (ik weet niet of u haar kent) is een zeer lange ijzeren brug, een pijpenla, wanneer men daar overstormt en aan de overkant staat één mitrailleur, dan raseert hij die hele brug. Door toevallige omstandigheden was er een batterij artillerie daar in de buurt. Die batterij artillerie marcheerde op om daar ergens in stelling te komen. Ik heb toen die batterijcommandant opdracht gegeven om in stelling te komen zuid van de Barendrechtse brug. Die heeft een waarnemer naar voren gestuurd met een U.K.G.-toestel. Er is een inleidende beschieting op gehouden. De compagnie heeft zich opgesteld in twee gedeelten. Eén onder die luitenant, die ik noemde. Een ander onder de compagniescommandant. Daar is een dijk, die oploopt en dan eindigt in die hoge brug. Aan weerskanten van die dijk zijn zij naar voren gegaan met de bedoeling, dat, op het moment, dat het artillerievuur na de inleidende beschieting ophield, men naar voren zou stormen over die brug, gedekt door de vuurbasis van de infanterie, die daar was ingericht om te trachten op de tegenoverliggende oever te komen. Het artillerievuur lag ook zeer goed op die fabriek. Het was een vuur van zeven veld. Het was zeer goed waar te nemen. De vuurbasis schoot ook uit alle macht met zware mitrailleurs en pantserafweergeschut. Aan de ene kant bleef de aanval steken. Die kapitein bleef met zijn mensen kleven en durfde het moment niet waar te nemen om omhoog te springen, maar die luitenant met die secties aan de andere kant sprong op en met zijn klewang in de ene hand en zijn pistool in de andere sprong hij naar voren en rende gevolgd door een deel van die mensen die brug op. Nauwelijks was hij enige meters op de brug of er kwam mitrailleurvuur van de overkant en dood en gewond vielen die mensen op de

brug neer. Ik heb toen zelf getracht om die beweging weer in gang te brengen, maar het is niet gelukt en die stormaanval op die brug is dus afgeslagen. Het derde grensbataljon was zeer geschokt, zoals ik u zei. De twee andere compagnieën hadden die vergeefse pogingen aan de andere kant gedaan. Op dat moment kreeg ik ook een bericht van mijn groepscommandant, dat ik onverwijld op de commandopost moest terugkomen, omdat er nieuwe bevelen van de commandant van de Lichte Divisie waren gekomen. Ik heb toen opdracht gegeven aan het bataljon de zuidoever van de Oude Maas vast te houden, in de hoop om later, als het bataljon hersteld was, die aanval weer te kunnen inzetten. Terugrijdende naar de commandopost, ontmoette ik die ene compagnie, die bij Puttershoek was overgestoken en die de aanval op de fabriek had moeten doen. Die was uit eigen beweging weer naar de zuidoever gegaan. Die had het moreel niet aangedurfd om die aanval door te zetten en was naar de zuidoever teruggekeerd. Ik kan u misschien nog wel het verdere lot van dat bataljon vertellen, maar hierbij is deze poging om tegen Waalhaven dat bataljon in te zetten, afgelopen.

10053. De **Voorzitter:** Kunt u ook mededelen, welke redenen de commandant vesting Holland heeft gehad om in de latere phase af te wijken van zijn voornemen om Waalhaven zo spoedig mogelijk te hernemen? Oorspronkelijk heeft hij er alles op gezet om Waalhaven door de Lichte Divisie, enz. te laten hernemen. Op blz. 121 van het Beknopt Overzicht staat wat ik daar juist zei, waar hij dan echter blijkbaar later op terug is gekomen.

A. Wat betreft de Lichte Divisie, is het mislukt. De Lichte Divisie is aan de Noord vastgelopen. Het derde grensbataljon is aan de Oude Maas vastgelopen. Toen had de commandant vesting Holland ook niets meer. Maar die bataljons, die naar Rotterdam zijn gestuurd uit de Grebbelinie, had men natuurlijk offensief kunnen inzetten. Maar men leefde in Rotterdam onder het idee, dat de vijand over de Oude Maas kon komen. Men heeft in de eerste plaats Rotterdam willen veilig stellen.

10054. De heer **van Walsum:** Terwijl zich dat afspeelde, wat u straks vertelde, aan de Barendrechtse brug, hebben de Duitsers toen in die periode ook nog versterkingen gekregen?

A. Ja, daar zijn inderdaad versterkingen bij die brug gekomen; men heeft dat toen gemerkt, maar nauwkeurig weet ik het niet. Er kwamen voortdurend versterkingen op Waalhaven. Er werd op Waalhaven onafgebroken geland. Naargelang die troepen beschikbaar kwamen, heeft generaal *Student,* die een commandopost in Rijsoord had, dus even ten noorden van de Barendrechtse brug, ze tegen de Noord en de Oude Maas en Dordrecht ingezet.

10055. De heer **van Walsum:** Die aanvullingen bij Waalhaven zijn toch gedurende die eerste dagen geweest?

A. Ja, de eerste dagen.

10056. De heer **van Walsum:** Later niet?

A. De laatste twee dagen niet.

10057. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat u wel het meeste verteld heeft, wat over deze zaak mede te delen is. Ik zou, om zulks vast te leggen in onze *Handelingen,* nog willen vragen, of naar uw indruk de weergave van de feiten in het Beknopt Overzicht van de krijgsverrichtingen der Koninklijke landmacht in grote lijnen juist was.

A. Ja, inderdaad.

10058. De **Voorzitter:** Een enkel puntje interesseert mij in het bijzonder om dat nog even vast te leggen en ook uw mening daarover te horen. Hier staat vermeld, dat artillerie-aanvoer van munitie o.a. heeft plaats gehad van Gorinchem uit per schip, onder de in 's vijands handen zijnde Moerdijkbruggen door!

A. Ja, dat is ook zo, met een schip. Dat is nogal een interessante phase. De artillerie van de groep Kil heeft buitengewoon veel gevuurd. Het aantal is precies bekend en is het meeste van alle Nederlandse artillerie uit die oorlogsdagen. Er waren dus nog over in de Hoeksche waard twee afdelingen zeven veld, één van twee en één van drie batterijen, en een afdeling 15 land 24. Dat was zeer oud geschut, dat vóór de oorlog al tot het geschutreserve behoorde. Dat had men in de mobilisatie weer te voorschijn gehaald en op vaste beddingen opgesteld ten noorden in de Hoeksche waard bij Strijen, ten noorden van de Moerdijkbrug, met de bedoeling om vuur te brengen voor dat bruggenhoofd. Deze artillerie heeft vrijwel onafgebroken gevuurd om het overgaan van de Moerdijkbruggen te beletten en om die aanvallen, die op het eiland van Dordrecht zijn gedaan, te steunen, zodat van die twaalf stukken, die 3 batterijen van 15 maal 24, 6 onklaar zijn geworden, waarvan 1 door vijandelijk bombardement. Daar is een bom opgekomen, dus dat is vernield, en de vijf andere zijn door het eigen vuren onklaar geworden. Dat vele vuren veroorzaakte, dat er langzamerhand munitiegebrek dreigde te ontstaan. De verbinding met de vesting Holland werd afgesloten, doordat de vijand IJsselmonde in bezit had, en er was geen verbinding meer met de vesting Holland, althans in de eerste dagen. Er werd getelefoneerd naar de commandant vesting Holland of het mogelijk was om aanvulling van artilleriemunitie te sturen. Het is nog de eerste dag gelukt om aanvulling van infanteriemunitie te krijgen; dat is een auto, die is ook over Maassluis gereden. Maar voor artilleriemunitie was het niet gelukt. Van uit Gorinchem, waar een opslagplaats van munitie was, is een bootje gevaren naar Strijen, dat is geëscorteerd door een torpedojager, door een kleine torpedojager. Die zijn inderdaad onder de Moerdijkbrug doorgegaan onder Duits vuur en het is gelukt om die munitie bij Strijen te brengen en te ontladen, en die is ook naar de batterijen gebracht. Daarbij is dat torpedobootje in de grond geboord en door de bemanning, het marinepersoneel dus, bij Strijen aan de grond gezet. Dat had geen pantser en dat heeft vuur gekregen van Duits pantsergeschut, dat daar aan de wal stond, en dat is in zinkende toestand door de bemanning aan de wal gezet. Van dat schip is, meen ik, de stuurman gesneuveld, althans één lid van de bemanning is gesneuveld. Maar die is het gelukt artilleriemunitie te brengen. Een buitengewone prestatie.

10059. De **Voorzitter:** Nu wij het toch over prestaties hebben, kom ik nog even terug op de vraag, die ik zoëven al gesteld heb, hoe het moreel van de troepen is geweest, naar uw algemene indruk. Op sommige plaatsen goed, op sommige plaatsen zeer ongelukkig, als ik het goed heb.

A. Op sommige plaatsen goed. De troep was geestelijk helemaal niet op oorlog ingesteld. In de eerste plaats: het Nederlandse leger had een preventieve taak en om oorlog te voorkomen. Werkelijk ingesteld op oorlog was het Nederlandse volk niet, dus ook de troep, die daaruit voortkwam, niet. De overval kwam uitermate verrassend. Dus de troep was zeer gevoelig en zenuwachtig. Plaatselijk heeft hij zich zeer goed gehouden, maar was buitengewoon gevoelig voor panieken.

10060. De **Voorzitter:** U heeft daar ook tonelen van meegemaakt, geloof ik, te 's Gravendeel, dat vele officieren en onderofficieren sterren en strepen afrukten. Herinnert u zich dat nog?

A. Dat was een epidemie, die plantte zich voort, dat men, ten einde door de vijand niet als eerste doelwit te worden genomen, de sterren afnam en de strepen afdeed. Dat heb ik voor het eerst gemerkt, toen er in 's-Gravendeel een paniek was uitgebroken, dat was in een later stadium, toen hadden de Duitsers één compagnie vechtwagens opdracht gegeven om het eiland van Dordrecht te zuiveren en een tweede compagnie om Dordrecht te nemen. Van die compagnie, die het eiland van Dordrecht zuiverde, is er een sectie opgereden tegenover het veer uit 's Gravendeel en heeft met geschut van 10 cm het vuur geopend. Het bruggenhoofdje, dat daar toen was, waar die compagnie ingezet is, die gefaald had bij de Barendrechtse brug, bij die omtrekkende beweging. Deze was door de groepscommandant toen om zich te redresseren in dat bruggenhoofdje gezet en heeft daar inderdaad zeer zware verliezen geleden. Zij is door die vechtwagens uit elkaar geslagen en die hebben toen het vuur geopend op 's-Gravendeel. Die hebben de watertoren van 's-Gravendeel doorzeefd en de spits van de kerktoren afgeschoten, daar zaten twee waarnemers in, die kwamen met de spits van de toren naar beneden en kwamen na enige tijd met builen en schrammen weer uit het puin te voorschijn, volkomen ongedeerd, maar op dat moment ontstond er in 's Gravendeel een paniek. Twee compagnieën, die daar toen waren en uit de groep Spui waren aangetrokken om weer een tegenaanval in te zetten, zijn in paniek gevlucht. Ik ben toen met luitenant *de Meyere,* dat was een ordonnansofficier, daarnaar toe gegaan op de berichten van die paniek, toen trof ik inderdaad daar die volkomen paniek aan en voor het eerst zag ik daar toen officieren zonder sterren en onderofficieren, die hun strepen hadden afgenomen. Toen bleek ook, dat, wanneer je die mensen toesprak, er bij die mensen helemaal geen kwade wil was. Die mensen waren uitgeput en hun hoofd kwijtgeraakt.

10061. De **Voorzitter:** Dan kom ik nu aan de vraag, hoe de hogere bevelvoering is geweest. Ik bedoel daarmede meer de verschillende groepscommando's en eventueel ook of er daar coördinatiepogingen tussen geweest zijn, of werkte iedereen op zijn eigen houtje?

A. De groep Spui, dus de nevengroep, is niet rechtstreeks aangevallen, behalve uit het noorden. De groep Spui strekte zich uit dus van Numansdorp midden op het zuidfront van de Hoeksche waard en verder tot aan Hellevoetsluis toe, die is alleen uit het noorden aangevallen door Duitsers, die op IJsselmonde zaten, die hebben bij IJsselmonde hetzelfde gedaan als bij de Barendrechtse brug en van daaruit heeft zich een vuurspelletje afgespeeld. Overigens is de groep Spui niet zelf aangevallen en uit de groep Spui zijn door de groep Kil telkens troepen aangetrokken, gevraagd om een compagnie en weer om een compagnie, en zo zijn van daaruit troepen aangetrokken, en dit waren o.a. die twee compagnieën, die klaarstonden voor een tegenaanval in een later stadium. Die waren nog helemaal niet in het vuur geweest, doch zo op auto's aangetrokken van de groep Spui en die maakten daar toen het eerste luchtbombardement mee, want er was eerst een luchtbombardement geweest en toen die beschieting van die vechtwagens en toen brak daar die paniek uit.

Een hiërarchiek verband is er pas de laatste dagen geweest, toen een Duitse pantserdivisie en infanteriedivisie het eiland IJsselmonde genomen hadden, dat helemaal bezet hadden en tegenover Rotterdam stonden opgemarcheerd, die hadden de volgende dag anders de aanval op Rotterdam ingezet, en toen de resten van het derde grensbataljon de Oude Maas tegen de bevelen in verlaten hebben bij een Duitse aanval, toen in de nacht van 13 op 14 Mei heeft de commandant van de groep Kil een besluit genomen om, na nog juist met de commandant van de vesting Holland te hebben kunnen telefoneren, daarna brak de telefoonverbinding af en ook het licht, want die liepen beiden over Dordrecht, met de rest van de groep in de nacht van 13 op 14 Mei terug te trekken achter het Spui en daarbij heeft hij toen de commandant van de groep Spui onder zijn bevelen gesteld. Die stellingen achter het Spui zijn ook nog bezet en daar is in de loop van de 14de Mei 's avonds de capitulatie op gevolgd.

10062. De **Voorzitter:** Al deze commando's stonden dus onder de commandant van de vesting Holland?

A. Ja.

10063. De **Voorzitter:** Kunt u zich in algemene lijnen als deskundige verenigen met de bevelen, die u van die zijde hebt gekregen, of hebt u daar critiek op ten aanzien van bepaalde punten?

A. De fout heeft zich gewroken, mijns inziens, dat er geen commandant zuidfront was, waardoor de coördinatie op het zuidfront slecht was.

De **Voorzitter:** Daar hebt u in het begin even iets van gezegd. Kunt u dat misschien even nader omschrijven?

A. Toen het zuidfront de 12de April gereorganiseerd is geworden, toen is het verdeeld in twee groepen, de groep Spui en de groep Kil, met een scheidingslijn bij Numansdorp, en beide groepscommandanten stonden rechtstreeks onder de commandant vesting Holland, die dus tevens ook optrad als commandant van het zuidfront, maar in de oorlogsdagen was het natuurlijk onmogelijk om bij die steeds wisselende omstandigheden en die parachutisten, die er tussenin waren, van uit den Haag het zuidfront te commanderen. Dus dat kon geen daadwerkelijk commando zijn.

10064. De **Voorzitter:** Anders hebt u geen critiek, behalve waarschijnlijk over het geval *Mussert,* want daar heeft men in uw eigen visie ingegrepen. Maar in het algemeen heeft u dus geen critiek op de commandant van de vesting Holland over bepaalde punten, kunt u zich dat niet herinneren?

A. Neen.

10065. De **Voorzitter:** Goed, dan kom ik, voor wat mij betreft, aan het slot, waaronder een heel belangrijke quaestie.

A. Kijk eens, critiek is natuurlijk heel gemakkelijk. Ik bedoel, achteraf kan ik precies vertellen, wat er allemaal had moeten gebeuren, maar dat kan iedereen, dat wil ik niet als critiek opvatten en dat heeft ook weinig zin, dat heeft wel zin uit een wetenschappelijk oogpunt, maar dat is geen critiek, nu men alles weet en nu men weet hoeveel er uit de lucht is gekomen en wat hun opdracht was en waar ze precies zijn neergekomen; als men dat allemaal toen geweten had, dan had men dat anders kunnen doen.

10066. De **Voorzitter:** Neen, maar ik bedoel, het zijn toch geen evidente fouten, waar u van kunt zeggen, dat is toch wel zeer te betreuren? Dan kom ik aan een m.i. toch wel belangrijk punt, te weten de opperste leiding bij deze hele affaire. Ik denk dus met name aan de houding ook van het Algemeen Hoofdkwartier, van de opperbevelhebber, enz. Wat is uw visie daarop? Ik zal een paar dingen aanhalen, die generaal *Reynders* in zijn brochures naar voren brengt. Op een bepaalde plaats (eerste brochure blz. 74) zegt hij: „De generaal *Winkelman* heeft de laatste oplossing gekozen" — dat was de ontruiming van de zuidelijke provincies — „en heeft daarin volhard, toen de Moerdijkbruggen bij verrassing in handen van de Duitse valschermjagers waren gevallen. Hierdoor kon reeds op de tweede dag na het uitbreken van de oorlog een Duitse pantserafdeling ongehinderd ons land binnenrukken en via Deurne en de Langstraat de hand reiken aan deze valschermjagers, waardoor het lot van de vesting Holland was beslist. Deze gang van zaken zou, bij het gevolgde beleid, niet anders zijn geweest, ook al hadden wij over de best geoefende en uitgeruste troepen van de wereld beschikt". Dat is de ene passage en verder haalt hij het volgende aan. Het is de vraag, of dit eventueel ook met zoveel woorden op dit onderdeel van de Moerdijk slaat, maar ik wil het ook even naar voren brengen en zou dan gaarne uw visie over deze dingen vernemen. In de tweede brochure haalt de generaal op blz. 4 aan een artikel, dat kolonel *du Croo* van het K.N.I.L. in een van de bladen publiceerde en dat in zijn oog een uitmuntende samenvatting van de inhoud van zijn eerste brochure gaf. Hierin constateerde de betreffende kolonel, dat het volkomen duidelijk is, dat het krijgsbeleid van generaal *Winkelman* wel door de verantwoordelijkheid des Ministers gedekt werd, zodat deze mede en wellicht hoofdzakelijk schuldig zou zijn aan de „krijgskundige fantasie" der Meidagen! Het gehele artikel ademt scherpe afkeuring van dit beleid en spreekt van een „door elkaar geklutste landsverdediging". Daarover wil ik graag uw visie als deskundige horen. Het is voor de commissie van belang te weten, wat u daarvan denkt. Kunt u misschien bij het eerste beginnen, want het is evident, dat dit hierop betrekking heeft; het tweede behoeft niet per se op deze Moerdijkgeschiedenis betrekking te hebben.

A. Dat gaat er dus van uit, als ik het goed gehoord heb, ik heb het ook gelezen natuurlijk, het gaat er dus van uit, dat, wanneer de oplossing van generaal *Reynders* was gevolgd, en de derde divisie met de Lichte Divisie waren in Brabant gebleven, dat dan die Duitse pantserdivisie niet had kunnen doorbreken naar de Moerdijk. Dat is dus blijkbaar de bedoeling.

10067. De **Voorzitter:** Ik kan het ook anders zeggen. De grief gaat blijkbaar hiertegen, dat toen eenmaal 10 Mei 's morgens bekend was, dat de Moerdijkbruggen in handen van de vijand waren, dat men desondanks, ik meen om 7 uur, bevel heeft gegeven om het derde legerkorps naar het noorden terug te nemen.

A. Ik geloof, dat het niet mogelijk was om plannen, die waren voorbereid op dat moment, totaal door elkaar te gaan gooien, men had nu eenmaal het plan, zoals de generaal *Winkelman* dat ontwikkelde, daar zat aan vast dat terugnemen van het derde legerkorps om het open gedeelte tussen de Grebbeberg en de oostvleugel van het zuidfront van de vesting Holland te bezetten. Daar was het derde legerkorps voor bestemd. Dit was geconcentreerd, zoals u weet, om 's-Hertogenbosch, men had in de regimentsvakken van de Peel-Raamlinie een bataljon achtergelaten en men had de rest geconcentreerd om den Bosch met de bedoeling om naar buiten te doen blijken alsof men twee dingen kon doen: òf de Peel-Raamlinie weer bezetten, wat ook beoefend was, òf, wat inderdaad de bedoeling was, terugtrekken over den Bosch en dan dat open gedeelte, dat gedeelte achter de Lek tussen het eiland van Dordrecht en de Grebbeberg, bezetten. Ik geloof, dat, wanneer men die morgen dit plan plotseling had losgelaten en men had die troepen van ons om den Bosch laten oprukken en ze waren gestoten op de Duitse pantserdivisie, er niet veel van te recht was gekomen.

10068. De **Voorzitter:** Was het voor het derde legerkorps niet mogelijk geweest een groter contingent troepen af te zonderen om aan de zuidkant de Moerdijk te hernemen?

A. In de eerste plaats moesten die troepen door heel Brabant heen marcheren, men had natuurlijk een gedeelte van die troepen op auto's kunnen inzetten, en dan was het nog heel moeilijk geweest,

maar dan had men het bruggenhoofd zeer vermoedelijk kunnen nemen. Maar om die lange Moerdijkbrug, om die te nemen van uit het zuiden, terwijl de Duitsers nu in de kazematten op de noordoever zaten, ik betwijfel sterk of dat gelukt zou zijn. Vrij kort na de oorlog is generaal *Student* hier geweest, die is gewond geworden in Rotterdam, zoals u misschien weet, en na de capitulatie, na herstel van zijn verwondingen, is hij hier in Nederland geweest en dat was nog vóór wij in krijgsgevangenschap waren, betrekkelijk heel kort na de oorlog, toen heeft hij om een onderhoud verzocht met generaal *Carstens*, en bij dat onderhoud ben ik ook gevraagd, met het oog op het zuidfront, want generaal *Student* was commandant van het parachutistenkorps, dat uit twee divisies bestond, het Luftlandekorps. Toen bij dat onderhoud heeft generaal *Student* o.a. dit gezegd: hij had nagegaan, toen hij deze hele onderneming opzette, wat de tegenmaatregelen konden zijn van ons. Daarbij had hij gedacht: de troepen waarmee de Hollanders kunnen optreden zijn de Lichte Divisie, want dat is het snelst verplaatsbare en ook de elitetroepen van het Nederlandse leger, zei hij er bij. Die kon op twee manieren worden ingezet, die kon òf worden ingezet van uit het zuiden tegen de Moerdijkbruggen òf die konden worden ingezet zoals het gebeurd is, dus door ze om te halen en ze over de Noord tegen Waalhaven in te zetten, en dit had hij als de gevaarlijkste richting beschouwd, want hij had gedacht, dat het niet gelukt zou zijn om van uit het zuiden de weg over de Moerdijkbrug op te trekken; hij had gedacht, dat ze dan tegen de Moerdijkbruggen zouden vastlopen. Hij had deze richting als de gevaarlijkste beschouwd. Dus ik bedoel: dit was toch ook een oplossing, die in ieder geval verdedigbaar was.

10069. De **Voorzitter:** U zei daar juist, dat het waarschijnlijk wel gelukt zou zijn het bruggenhoofd te hernemen, maar, als ze ook de bruggen niet helemaal hadden heroverd, dan hadden zij ten minste één der bogen kunnen laten springen, stel dan, dat later die pantserdivisie kwam!

A. Het lijkt mij technisch niet zo eenvoudig om een boog van een grote brug te laten springen.

10070. De **Voorzitter:** Dus u vindt in het algemeen, dat men ten aanzien van het vraagstuk van het hernemen van de Moerdijkbruggen geen gerechtvaardigde critiek kan uitoefenen op de houding van het opperbevel?

A. Neen, ik geloof, dat hier alles, wat kon, is ingezet. De Lichte Divisie had zeer wel kunnen slagen. Wanneer onze troepen meer oorlogservaring hadden gehad, dan had deze manoeuvre zeer veel kans van slagen gehad.

10071. De **Voorzitter:** Maar dan moet u toch ook billijkheidshalve tegenover de troep constateren, dat de commandanten ook niet altijd even fanatiek zijn opgetreden. Ik denk met name aan de commandant van de Lichte Divisie. Deze had die avond van, ik meen, de eerste dag toch nog kunnen proberen, de brug bij Alblasserdam te heroveren.

A. Hij had aan weerszijden van het bruggenhoofd kunnen oversteken. Wanneer hij dan met de hele Lichte Divisie op Waalhaven was aangevallen, dan had het ook een zeer goede kans van slagen gehad.

10072. De **Voorzitter:** Vindt u dat een laakbare houding, of niet? Moet men er ook andere motieven achter zoeken, of is het van de andere kant ook wel verklaarbaar?

A. Neen, daar ben ik van overtuigd van niet, op dat moment.

10073. De **Voorzitter:** Dan heb ik alleen nog even dat tweede punt, dat ik aanhaalde. Hoe staat u daartegenover?

A. Ik moet constateren, dat de beste stuurlui aan wal staan. Dat is een concreet iets.

De **Voorzitter:** Het tweede is trouwens niet zeker, dat het op dit detailpunt van het hele krijgsbeleid slaat. Daar kunnen wij misschien dan ook van afstappen.

10074. De heer **Algera:** In het Beknopt Overzicht op blz. 108 wordt gesproken van de bouw van stellingen voor de artillerie, die in April 1940 op het zuidfront was aangekondigd, en dan komt deze zin: „Met de uitvoering der werkzaamheden kon echter nog niet direct worden begonnen, omdat de nodige gelden nog moesten worden toegestaan. Hierdoor ging helaas veel kostbare tijd verloren". De vraag, die ik zou willen stellen, is deze: is dat juist, bestaat er inderdaad dat verband? Indien dit zo is, is hier dan sprake van verzuim van de Regering?

A. Ja, dat verband bestaat zeker. Ik herinner mij nog als de dag van gisteren, dat toen de oorlog enige uren aan de gang was, er toen een telefonische mededeling kwam, dat er onbeperkt geld besteed kon worden om de versterkingen in orde te laten maken, en dat ik nog tegen de kolonel *van Dooden* zei: „Kolonel, we moeten ze eerst heroveren". Vóór die tijd, toen wij op het zuidfront aankwamen, werd de order uitgegeven, dat we alleen maar die werkzaamheden mochten doen, die met eigen middelen, dus zonder dat er kosten mee gemoeid waren, konden worden uitgevoerd.

10075. De **Voorzitter:** Wie moet hier dan verantwoordelijk voor worden gesteld, want wij hebben de mededeling gekregen van de toenmalige Minister van Defensie, dat de heer *de Geer* vanaf de mobilisatie eigenlijk altijd heeft meegewerkt en zeer zeker niet heeft geremd? Moet men dan hier enigermate de schuld zoeken bij de Minister van Defensie, bij de opperbevelhebber, of waar is die te vinden naar uw mening?

A. De troepencommandanten mochten geen uitgave van enige betekenis doen. Het benodigde hout zou worden aangevoerd door de zorg van de D.E.V. (Directeur Etappe- en Verkeersdienst). En de pionierswerken zouden worden verwerkt tot kazematten en schuilnissen, die door de troep moesten worden voorzien van gronddekkingen door graven uit slootwanden, bekleed en gemaskerd. Het duurde een paar weken voordat het hout was aangevoerd en verwerkt, zodat op 3 Mei de eerste schuilnissen konden worden geplaatst. De artillerie had op 10 Mei nog niet met haar gevechtsopstelling kunnen beginnen, zodat de stukken zo goed mogelijk gemaskeerd in het open veld stonden, want ruimingen ten behoeve van het schootsveld mochten eveneens slechts geschieden, voor zover daarmede geen kosten van betekenis waren gemoeid. Hierdoor konden de uitgestrekte grinden langs de noordelijke oever van het Hollandsch Diep niet worden opgeruimd. Van veel invloed op de strijd is dit alles intussen niet geweest, daar deze een geheel ander karakter aannam dan was voorzien en zich afspeelde op een geheel ander front dan waar de verdediging werd voorbereid. Een en ander werkte er echter niet toe mede, de commandant en de troepen te doordringen van de ernst van de toestand.

10076. De heer **van Walsum:** Wanneer ik dan hier lees „hierdoor ging helaas veel kostbare tijd verloren", dan krijg ik van daaruit de indruk, alsof het wel enigszins beslissend zou geweest zijn.

A. Op het zuidfront is dat niet geweest. Omdat de eigenlijke verdediging van het zuidfront als zodanig niet is aangevallen, want de vijand zat ineens in de rug.

10077. De heer **van Walsum:** Maar is dat verzuim, waarover u spreekt, is dat een gevolg geweest van de omstandigheid, dat men geen geld beschikbaar wilde stellen, of is dat de invloed van de bureaucratie geweest?

A. Neen, ik weet niet beter of daar was geen geld voor beschikbaar.

10078. De **Voorzitter:** Of kwam het op de zoveelste plaats en waren er elders in het land dingen, die men belangrijker vond? De opperbevelhebber b.v....

A. Dat is best mogelijk. Dat zou ik u niet durven zeggen.

De heer **van Walsum:** Ik had er wel graag meer van gehoord.

A. Ik kan u alleen zeggen hoe het op het zuidfront was. Ik durf u niet met zekerheid te zeggen, of men het geld niet beschikbaar had.

10079. De heer **van Walsum:** Weet u misschien dit? Was het een interne militaire regeling, of was het in militaire kringen bekend, dat door een of andere Regeringsautoriteit deze opdracht was gegeven? Ik bedoel, was het een voortzetting van een toestand, die in het militaire apparaat altijd bestaat, of was het een bijzondere situatie?

A. Toen wij in het oostfront van de vesting Holland waren, toen zijn er de eerste tijd gelden beschikbaar gesteld voor het inrichten van het oostfront. Toen op een gegeven moment de nieuwe opperbevelhebber is gekomen en het besluit heeft genomen om de weerstand in de Grebbelinie te zoeken en niet in het oostfront, toen zat ik dus nog in de groep Naarden, en op een gegeven dag kwam het bericht, dat die beslissing was gevallen, en van dat moment af werden er geen gelden meer beschikbaar gesteld voor het oostfront en zijn alle gelden beschikbaar gesteld voor de Grebbelinie.

10080. De heer **van Walsum:** Waren de militaire autoriteiten vrij in hun handelen?

A. In de besteding van gelden, ja. Hoe dat nu in het zuidfront zat, of men nu niet voldoende gelden had om ook het zuidfront in te richten, dat durf ik niet met zekerheid te zeggen.

10081. De **Voorzitter:** Hebt u zelf in het algemeen nog iets op te merken?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

De **Voorzitter:** Zo niet, dan dank ik u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit ik hierbij het verhoor.

M. R. H. CALMEYER.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

ALGERA.

VAN WALSUM.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 28 APRIL 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Hacke, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van:

DIRK ARIE VAN HILTEN,

oud 61 jaar, wonende te 's-Gravenhage, generaal-majoor, hoofd van de sectie Krijgsgeschiedenis van de generale staf.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

10082. De **Voorzitter:** De commissie zou u vandaag willen horen over een aantal punten, samenhangende met het verloop van de strijd in de Meidagen. Het is misschien goed te beginnen met de strijd bij de Afsluitdijk, Kornwerderzand en de Wonsstelling. Ik mag u misschien het woord geven, opdat u ons kunt mededelen wat u zelf van betekenis acht.

A. Om het in het kort te zeggen. De toegang over de Afsluitdijk uit de noordelijke provincies naar Holland was gesloten door een stelling, die zich uitstrekte rondom de kop van de Afsluitdijk. Die stelling werd de Wonsstelling genoemd, naar een dorpje, daar in de buurt. Dan was er op het Kornwerderzand een opstelling in betonkazematten van een detachement, dat het detachement Kornwerderzand heette. Die Wonsstelling was bezet door een bataljon infanterie zonder zware wapens en bestond uit tijdelijke versterkingen, grondwerkjes, die met het oog op de hoge grondwaterstand allemaal uitgevoerd waren in verhoogde opstellingen, zoals dat genoemd wordt. Boven de grond dus. Daardoor waren ze zeer kwetsbaar en niet bestand tegen doorgevoerd artillerievuur. De taak van die stelling was tweeledig. De bedoeling was in de eerste plaats om de territoriale troepen uit de noordelijke provincies, wanneer ze terugkwamen — het was natuurlijk bekend, dat ze terug zouden komen, want ze hadden daar maar een zeer tijdelijke taak —, op te nemen. Ten tweede om de Duitsers zolang mogelijk van de Afsluitdijk af te houden. Aan het eerste gedeelte van de taak heeft de bezetting kunnen voldoen; aan het tweede gedeelte is maar matig voldaan. Op de 11de begonnen de troepenonderdelen uit het noorden al terug te vloeien en in de avond van die 11de was alles, wat terugkwam uit de noordelijke provincies, al gepasseerd. Een gedeelte van de eerste detachementen is toen nog aangehouden om de bezetting wat te versterken. De rest is over de Afsluitdijk in de stelling Den Helder teruggenomen om ze daar te reorganiseren. Op de 12de begonnen onze troepen al contact met de Duitsers te krijgen vóór die Wonsstelling. Eerst kwamen er verkenningsvliegtuigen, die weldra begonnen te schieten, en daarna kwamen er in de loop van de dag krachtdadige verkenningen los van verschillende kanten tegen de stelling. Kort daarop hadden de Duitsers al kans gezien hun artillerie aan te trekken. Het waren allemaal lichte troepen, dus vrij mobiel, die de Duitsers daar in het gevecht brachten. Toen begonnen zij te schieten, wat nogal grote indruk maakte op onze troepen, omdat zij zich niet veilig genoeg voelden. De opstellingen waren daar niet tegen bestand en zij hadden niets om er tegen in te zetten. Zo ging het eveneens met de aanvallen van de vliegtuigen. Daar waren zij ook weerloos tegen, want luchtafweer was niet aanwezig. Het gevolg was, dat het moreel van die troep ontzettend daalde en dat zij het al gauw opgaven. Toen de Duitsers een krachtige aanval van het noordoosten uit inzetten, viel de hele verdediging in elkaar en stroomde de bezetting terug. Het is niet alleen de troep, welke verwijten treft, ook de leiding van de officieren was zeer zwak.

Een groot gedeelte van het personeel is afgevloeid via de Afsluitdijk, passeerde het Kornwerderzand en is in de richting van de Hollandse kust teruggetrokken. Een gedeelte is ook met bootjes over het IJsselmeer uit Makkum weggevaren. Zo hebben zij daar de stelling ontruimd.

10083. De **Voorzitter:** Mag ik u even interrumperen? U zei, dat de leiding van veel officieren niet al te best was. Daar heeft natuurlijk geweldig veel van afgehangen. Uit het Beknopt Overzicht van de krijgsverrichtingen van de Koninklijke landmacht — ik neem aan en wij hebben al van een andere getuige gehoord, dat dit in grote lijnen wel een zeer juist beeld geeft — .....

A. Ja.

De **Voorzitter**: ... is mij opgevallen, dat op blz. 70 staat, bij de strijd in Drenthe meen ik,: „De hoofdstoot in het zuiden met het zwaartepunt op Noordsleen rolde daar reeds de Q-lijn op. Een luitenant met slechts twee man, bewapend met een lichte mitrailleur, wist evenwel bij Odoornerveen een sterke cavalerie-afdeling van ongeveer 500 à 1000 man gedurende meer dan een uur op te houden, waardoor eigen troepen gelegenheid kregen terug te trekken.".

Daar ziet men aan, nietwaar, hoe een paar mensen, eventueel onder leiding van een officier, die doortastend is, de zaak een heel eind kunnen tegenhouden.

A. Ja, vooral met moderne bewapening. Zij hebben daar blijkbaar ook een goede mitrailleur gehad, die behoorlijk schoot. Dan kunnen zij de vijand natuurlijk wel een hele tijd tegenhouden, niet blijvend. Vooral wanneer zij op een gunstig punt zitten. De Duitsers moesten langs een dijk komen. Het was cavalerie met wielrijders en die leenden zich er niet voor direct het zijterrein in te gaan door weilanden met sloten, heggetjes en prikkeldraad. Zij zijn aan een weg gebonden. Wanneer daar dan aan de kant een patrouille zit en zo'n luitenant-commandant heeft het moreel om te blijven zitten en stand te houden, dan blijven zijn mensen ook wel. Dan kunnen zij de vijand soms een hele tijd tegenhouden.

10084. De **Voorzitter:** Maar bij de Wonsstelling ontbrak het daar dus aan?

A. Ja. Maar de toestand was er ook veel ongunstiger. Die was daarmee niet te vergelijken. Zij hadden hier te maken, behalve met wielrijders en cavalerie, voornamelijk ook met artillerie en bovendien met luchtaanvallen. Met de val van de stelling was voor de Duitsers de weerstand in de noordelijke provincies gebroken. Dat was het laatste verzet geweest.

10085. De **Voorzitter:** Hebben de Duitsers — voor zover u bekend is — bij de aanval op de Wonsstelling nog unfaire middelen toegepast door krijgsgevangenen vooruit te sturen of hebt u daar niet van gehoord?

A. Neen, daar is mij niets van bekend.

10086. De **Voorzitter:** Op andere plaatsen is dat vrij veelvuldig gebeurd, maar hier blijkbaar niet.

A. Ja, niet zo vrij veel als men altijd wel zegt. Het is op verschillende plaatsen gebeurd. Maar in ieder geval is mij er niets van bekend, dat dit hier gebeurd zou zijn. Ik neem het ook niet aan.

10087. De **Voorzitter:** Bij de strijd op het eiland Dordrecht en bij de Moerdijk schijnt het zeer positief gebeurd te zijn, volgens verklaringen van getuigen, die wij gisteren gehoord hebben.

A. Ja, maar toch overdrijft men wel eens met die dingen. Dat is mij ook herhaaldelijk gebleken. Het is inderdaad wel voorgekomen, dat men gebruik maakte van Nederlandse krijgsgevangenen, die men niet dadelijk — wat de eis is — afvoerde naar achteren om ze in veiligheid te brengen, maar ze als dekking voor de eigen troep gebruikte. Dat is bij Iepenburg gebeurd. Op deze manier is het veld

's ochtends eigenlijk veroverd, met behulp van pl.m. 40 krijgsgevangenen, die men langs de betonweg van Delft ongewapend voor zich uit liet lopen. De Duitsers, die daarachter kwamen, konden zo naar de hoofdingang lopen. Die Nederlandse krijgsgevangen soldaten schreeuwden: Niet schieten, niet schieten, anders gaan wij er aan! Bij de hoofdingang was een pantserwagen geplaatst, maar de sergeant van die pantserwagen durfde niet te schieten, omdat hij al die Nederlandse soldaten schreeuwend en brullend voor de Duitsers uit zag lopen. Zo zijn ze dus op het terrein gekomen. Dat dit inderdaad gebeurd is, is bewezen. Ook bij Valkenburg heeft zich zo'n enkel geval voorgedaan. Bij een uitspanninkje op de achterweg van Katwijk naar Den Haag hadden Duitsers, die daar al van het begin af aan zaten, direct de weg afgesloten. Ik geloof, dat dat café'tje, waar die Duitsers zaten, „Panorama-hoeve" heette. Het was de bedoeling om, wanneer ze het vliegveld Valkenburg bezet hadden, rondom posten te betrekken om zo het veld te beveiligen. Op een grote afstand hebben de Nederlandse soldaten toen met P.A.G. (dat is pantser-afweergeschut) dwars door dat huis geschoten. Die Duitsers kregen het er benauwd en zijn, nadat ze een tijdje in de kelder gezeten hadden, toen weggetrokken. Ze hadden gevangenen. Een dienstmeisje, dat 's morgens voorbijfietste, en een man, die naar zijn werk ging, enz., hadden zij gevangengenomen en in die kelder gestopt. Bij het terugtrekken, hebben ze dat dienstmeisje en de andere gevangenen voor zich uit laten lopen, om zich zo weer bij hun eigen troepen op Valkenburg te voegen.

De **Voorzitter:** De betreffende afdeling van het Duitse leger heeft toch wel de eer van het Duitse leger te grabbel gegooid!

A. Ja, dat was niet allemaal mooi. Dat hetzelfde bij de Wonsstelling zou zijn gebeurd, is niet bekend.

Het lag voor de hand, dat de volgende etappe van de Duitsers was naar Holland op te trekken. Ze moesten daartoe, omdat ze nog geen vaartuigen hadden, over de Afsluitdijk. De Wonsstelling was opgeruimd. Nu kwam het tweede gedeelte, het Kornwerderzand. Bij het bouwen van de dijk waren daar verdedigingsopstellingen gemaakt. Er waren zeer krachtige, gewapend betonnen kazematten, die bewapend waren met kanonnetjes van 5 cm en voor het overige met mitrailleurs van de troep. Ze waren zodanig in linie opgesteld, dat er krachtig vuur op de dijk kon worden afgegeven in de richting van de Friese kust. Achterwaarts was het ook mogelijk vuur te brengen, zodat, wanneer ze van achteren ingesloten werden, zij zich van alle kanten konden verdedigen. Er waren ook waarnemingsposten bij. Het was werkelijk een modern geheel. Op de 12de zijn de Duitsers reeds begonnen met daartegen te ageren. Eerst uit de lucht; laagdalende vliegtuigen schoten met boordwapens, enz. Dat had niet de minste uitwerking. Het gebeurde betrekkelijk laat op de 12de, want op die dag heeft zich voornamelijk alles afgespeeld in de Wonsstelling. De 13de is dat herhaald. In de nacht van de 12de op de 13de heeft men nog kans gezien om een peloton luchtdoelmitrailleurs aan te trekken uit de stelling Den Helder naar Kornwerderzand. Die zijn in stelling gekomen, en toen de Duitsers de volgende dag, de 13de, weer terugkwamen met laagdalende vliegtuigen, werden ze direct met afweervuur ontvangen en waren daardoor genoodzaakt hoogte te nemen. Doordat ze zoveel meer hoogte moesten nemen om buiten het afweervuur te blijven, was de uitwerking van hun bombardement maar zeer matig; ze hadden dus weinig trefkans op de doelen. Als gevolg daarvan was de schade aan de betonstellingen gering; het waren hoogstens wat scherven en brokken van beton en steen, die er afsloegen. Toen dat niets uithaalde, zijn ze begonnen met al hun artillerie — het was een lichte divisie — te concentreren, om daarmede het vuur te openen. Dat heeft een hele tijd geduurd. De uitwerking bleef ook binnen zeer beperkte grenzen. Die hele gang van zaken had ten gevolge, dat het moreel van het Nederlandse detachement steeg. Ze voelden zich safe en sterk. Toen dan ook op de avond van de 13de de Duitsers van plan waren om met een forse stoot de weerstand op te ruimen en een bataljon wielrijders de dijk opgezonden werd, werd dit dusdanig door vuur ontvangen, toen ze goed en wel op de dijk waren, dat het hele bataljon uit elkaar geslagen werd. Volgens mededeling van de Duitsers, na afloop gedaan, hebben ze daarbij ± 50 pct. van hun sterkte moeten verliezen. Daarmee was het voor de 13de gedaan. De 14de, de laatste dag van de oorlog, begonnen de Duitsers eerst weer met artillerievuur. Dit verdedigingscomplex stond onder bevel van de commandant van de stelling Den Helder. Hij had er nu op afgestuurd de „Johan Maurits van Nassau", welk schip in de Vliestroom lag. Die kanonneerboot heeft toen het vuur geopend op de vijandelijke artillerie vanaf zeer grote afstand. Dat is een bekwaam stukje artillerie geweest, wat ze daar ten beste hebben gegeven, want het was niet zo eenvoudig om op heel grote afstand de vijand te beschieten. En de uitwerking van het vuur moest ook gecorrigeerd worden. Dat gebeurde van uit de waarnemingsposten van de betonnen opstellingen op de dijk. De uitwerking van het vuur werd daar opgenomen en doorgegeven per telefoon naar Den Helder en van het stellingbureau te Den Helder werden de correcties radiografisch overgebracht naar de „Johan Maurits van Nassau".

Zo hebben zij dat vuur geleid en wel met zoveel succes, dat zij de Duitse artillerie tot zwijgen hebben kunnen brengen. Dat heeft ook indruk op de Duitsers gemaakt, want de generaal, commandant van de lichte divisie, heeft later onze mensen nog al heftig aangesproken en gevraagd: „Waar waren die Engelse oorlogsschepen, die mij hier zo geweldig onder vuur genomen hebben?" Het was echter niets anders geweest, dan het werk van een kleine kanonneerboot, die in de Vlietstroom gelegen had. De Duitse artillerie was dus tot zwijgen gebracht en toen hebben zij weer een andere poging gedaan. Zij hebben zware bommenwerpers laten komen, welke met zeer zware projectielen de opstelling bewerkten. De uitwerking daarvan was ook niet zo bar groot. Er werden stukken beton weggeslagen en hier en daar ontstond er een deuk, maar de mensen, die in die stelling zaten, hebben er geen letsel van ondervonden. Op het moment, dat was op de 14de, dat het bericht kwam, dat de capitulatie een feit geworden was, waren ze nog al terneergeslagen om uit hun opstellingen te komen met de witte vlag en naar de Duitsers te gaan en te zeggen: Hier zijn wij. Wij moeten ons overgeven. Zo is het inderdaad gebeurd. Ik heb hier een beschouwing, waarin ik een stukje heb staan over die tegenstelling. Het heeft toch wel altijd enigszins te denken gegeven, dat wij twee stellingen hadden, zo vlak bij elkaar, met dezelfde soort mensen bezet. Er was helemaal geen verschil tussen de mensen, die bij het Kornwerderzand zaten, en die in de Wonsstelling zaten.

10088. De **Voorzitter:** Het was in beide gevallen normale infanterie, geloof ik.

A. Ja, er was niets geen verschil, het waren dezelfde Hollandse jongens. Het heeft altijd te denken gegeven. Misschien mag ik dat stukje even voorlezen. Het is een goed besluit van deze beschouwing. Ik heb hier indertijd van gezegd: „Onwillekeurig vraagt men zich af, wat de oorzaak was, dat de troepen van hetzelfde gehalte hier en daar langdurig krachtig weerstand boden aan de vijandelijke overmacht, terwijl op andere plaatsen de verdediging wel zeer spoedig faalde. Hier zien wij dezelfde tegenstelling en wel bij een tweetal zeer nabij gelegen opstellingen. In de Wonsstelling vluchtige grondwerkjes, welke niet bestand waren tegen het vijandelijke artillerievuur en de luchtaanvallen. Bezet door een troep zonder eigen artillerie of luchtafweermiddelen om de vijandelijke vuurwerkzaamheden naar behoren te beantwoorden. Op het Kornwerderzand sterke betondekkingen, luchtafweermiddelen en artillerie. Dan is het geen wonder, dat in het eerste geval het moreel van de troep weldra verloren ging, terwijl het detachement Kornwerderzand tijdens de gevechten blijken gaf van stijgend moreel." Dit is maar een korte conclusie. Als men onze mensen maar geeft, wat zij moeten hebben, dan is er van een Nederlander net zo wel een goed soldaat te maken als van welke andere Europeaan ook.

Dit is eigenlijk wat ik te zeggen heb over de beide stellingen hier in het noorden.

10089. De **Voorzitter:** Aansluitend hieraan had ik u willen vragen, of het juist is, dat die stellingen door verschillende instanties zijn aangelegd, met name, dat de Wonsstelling gemaakt en betaald is door Defensie, terwijl Kornwerderzand als onderdeel van de Afsluitdijk gemaakt en betaald is door Waterstaat. Dat is misschien een tegenstelling, die ook te maken is. U sprak van Kornwerderzand en de Wonsstelling wat betreft de houding van de troepen, ten gevolge van het feit, dat zij zich meer gedekt voelden.

A. Ja, dat is zo. De hele moeilijkheid was vóór de oorlog, dat het Departement van Oorlog met geen mogelijkheid voor de dag kon komen met geldaanvragen om stellingen of wat ook in te richten. Er werd daarom van elke gelegenheid gebruik gemaakt, omdat men toch wat doen wilde. Wanneer Waterstaat kwam pionieren, bij wijze van spreken, op het gebied van het militaire terrein, dan ging men eisen stellen, ook wel aan burgerondernemingen. De vraag was, mag er een Afsluitdijk komen uit defensieoverwegingen? Ja, er mag een Afsluitdijk komen, maar er moeten eisen aan gesteld worden. Dan moeten jullie dat en dat en dat maken. Het werd dus eigenlijk een opdracht. De plannen zijn natuurlijk van militaire zijde ontworpen, maar men heeft ze hun voorgelegd en het ging grif uit de gelden van de Zuiderzeewerken. Daar werd verder niet over gepraat. Als er een dergelijke post in die tijd op de begroting van Oorlog was voorgezet, dan was er hoogstwaarschijnlijk niets van te-

rechtgekomen. Dat zelfde is gebeurd bij de Vries Robbé, de grote fabriek in Gorinchem. Die firma vroeg op een gegeven moment ook eens een gunst, dat was dus in het inundatiegebied. Ook dat is toegestaan, maar zij moesten daarvoor een kazemat maken om een afsluiting te verzekeren. Op kosten van de Vries Robbé zijn daar toen kazematten gebouwd. Bij het doorbreken van de Biltstraat, het oude fort de Bilt, ten oosten van Utrecht, hebt u hetzelfde. Het was de enige mogelijkheid om nog wat gedaan te krijgen in die tijd. Men wist wel hoe men het moest maken, een ontwerp was dus wel voor elkaar te krijgen. Bij de eisen aan Waterstaat werd gezegd: Goed, uit militaire overwegingen zijn er geen bezwaren, in zoverre, dat er dat en dat moet gebeuren. Dat gebeurde dan, daar werd niet veel over gepraat.

10090. De **Voorzitter:** Dan kom ik nu aan een punt, dat misschien hier het beste bij aangehaakt kan worden, nl. de rol van de zeemacht bij de verdediging van ons land. Misschien kunt u ons daar een aantal gegevens over verstrekken. U hebt nu de goede manier, waarop de „Johan Maurits van Nassau" daar heeft ingegrepen, beschreven, kunt u misschien nog een aantal staaltjes vertellen van actief medewerken van marine-onderdelen, wat toch wel van betekenis is geweest?

A. Ja, in het noorden is het niet veel geweest, wel echter bij Rotterdam. Bij Rotterdam is op een gegeven moment de „Jan van Galen" in functie gekomen en is daar ook ten onder gegaan. De „Johan Maurits van Nassau" is de volgende dag ook door de Duitsers tot zinken gebracht. Later hebben wij weer een ander schip gekregen van dezelfde naam, doch dit is ook ten onder gegaan.

Bij Rotterdam heeft men op een gegeven moment hulp gevraagd om met vaartuigen op de rivier zelf te kunnen optreden. De „Jan van Galen" is toen opgestoomd. Zij heeft het vuur op en bij de brug geopend. Maar moest al gauw een beetje terugtrekken vanwege de krachtige luchtactie van de Duitsers. De „Jan van Galen" is toen ook getroffen en men heeft haar nog net langs de kant kunnen brengen, daar is zij gezonken. Het personeel heeft men allemaal nog van boord kunnen halen. Dat was bij Rotterdam. Dan heeft men in Zeeland nog een actie gehad. Daar waren ook Engelse en Franse kanonneerbootjes bij. Men had voor de verdediging van Zuid-Beveland een z.g. Bath-stelling, bij de ingang op de dam en midden op het eiland had men de z.g. Zanddijk-stelling. Dat is een heel hoge krachtige dijk, die voor verdediging ingericht was. Het was dus een frontale bezetting, waartegen opgerukt werd. Nu was de bedoeling, dat de kanonneerboten van het noorden en het zuiden, dus van de Ooster- en de Wester-Schelde, flankerend vuur zouden afgeven op de aanvallende troepen van de Duitsers, dus een soort flankbeveiliging. Dat is maar gedeeltelijk tot zijn recht gekomen. Er is wel wat gevuurd, maar veel heeft het niet uitgehaald. Eén van de kanonneerboten is daar ook gezonken door werking van vijandelijk artillerievuur. Dit waren de voornaamste acties van de marine. Verder is in het land zelf niet veel gebeurd. Alleen was er een kleine actie op de Lek. U weet, de Lek gaat midden door het inundatiegebied; bij de verdediging van de vesting Holland was er altijd een riviervaartuigje aangewezen met een klein kanonnetje aan boord, om in ieder geval wat op die rivier te kunnen doen. Verder heeft men ook gebruik gemaakt van de torpedisten. Zij werken wel te water, maar behoren tot de landmacht.

10091. De **Voorzitter:** Dan hebben wij natuurlijk nog de mariniers bij Rotterdam gehad!

A. Ja, maar dat is ook niet zo daverend geweest als men eigenlijk wel denkt en als men er van heeft willen maken. Dat klinkt misschien een beetje zonderling, maar u vraagt de waarheid. Het is niet eenvoudig dit te vertellen. Dan krijgt u eigenlijk de hele verdediging van Rotterdam. Dat was een samenraapsel van alle mogelijke soorten onderdelen. Rotterdam was natuurlijk ook niet bestemd om direct in de voorste lijn te komen. Het was een etappecentrum, een verzamelplaats eigenlijk van magazijnen. Etappetroepen en magazijnpersoneel was daar aanwezig; dus dan dat bataljon etappetroepen en wat van de marine. De kern daarvan was een detachement mariniers. Dit was eigenlijk de kern en het beste van alles. Alle lichtingen marinepersoneel zijn onder de wapens geroepen; zij werden met marinierspersoneel en met matrozen en onderofficieren van de marine geëncadreerd.

Die zijn o.a. in actie gekomen bij het Maasstation en bij het park, oost van de stad. Het optreden daar is nu niet zo daverend geweest. Er is een paniekje ontstaan. Met heel veel moeite zijn manschappen door de officieren weer bij elkaar getrommeld. Op dat moment was er eigenlijk niet veel gevaar, want de Duitsers zaten aan de overkant van de rivier, maar zij dachten, dat deze elk ogenblik er over zouden **komen.**

Dit is het ene detachement van de mariniers. Het andere is echter veel beter geweest. Dat heeft een paar maal een poging gedaan om de brug te hernemen. Zij zijn bepaald goed opgetreden. Het is niet zo als het in sommige boekjes wel staat, dat ze boven op de brug zaten en daar vochten als leeuwen, dat is niet waar. Ze hebben geprobeerd bij de Boompjes door te dringen, ook met detachementen van de genie. Ze konden daar zo niet komen en zijn toen met een schuit over het water achter de Boompjes gezet en aan de achterkant de huizen binnengedrongen om door de huizen en over de daken langzamerhand in de richting van het bruggenhoofdje van de brug te komen. Eerst was er het detachement van een luitenant van de genie van een man of tien, later is toen ook een detachement van de mariniers gekomen. Gezamenlijk zijn zij doorgedrongen tot in het toenmalige hotel, dat, geloof ik, „Maas-hotel" heette. Ze hebben daar de Duitsers, die vóór de brug zaten, een eind teruggedrongen. Ze hebben de Duitsers niet helemaal kunnen terugdringen, want dezen zijn op de brug blijven zitten. Ze zaten precies aan de kop van de brug en hadden hindernissen gemaakt en de toegang afgesloten, o.a. trams neergezet en auto's en wagens omgegooid, enz. De Nederlandse soldaten konden uit de huizen de brug in de lengterichting onder vuur nemen. Het was wel allemaal licht vuur van mitrailleurs en geweren, doch de brug werd er door beheerst. Maar de toestand was zodanig, dat ze daarmede geen pantserwagens tegen konden houden. Wanneer er tanks gekomen waren, die waren er toen gelukkig nog niet, dan hadden deze over de brug direct de stad binnen kunnen rijden. Op die toestand had men niet gerekend. De Nederlandse soldaten zijn een hele tijd daar blijven zitten, totdat de Duitsers het Maas-hotel in brand schoten, toen moesten ze er uit. De huizen gingen opeenvolgend in brand en langzamerhand zijn onze mannen teruggetrokken. Dus dat optreden is werkelijk wel goed geweest. Maar het was een combinatie van mariniers met genie en wat infanterie.

10092. De **Voorzitter:** Dan zou ik nu willen overstappen naar een volgend onderwerp, nl. de rol van de vijfde colonne in het hele land. Kunt u daar misschien een aantal beschouwingen over geven?

A. Ik zou u willen vragen, is er een 5de colonne geweest?

Ik heb nog niet de overtuiging, dat wat men verstaat onder een daadwerkelijke vijfde colonne wij in ons land hebben gehad. Dit is natuurlijk nu niet helemaal zomaar uit de lucht gegrepen zoals ik het nu zeg.

In de eerste plaats, wat is een vijfde colonne? U begrijpt, daarover zijn de begrippen nog wel eens een beetje verward. Wat men eigenlijk officieel verstaat onder vijfde colonne is een georganiseerd verzet inwendig. Dus terwijl er van buiten opgetreden wordt, er van binnen een colonne georganiseerd is, die samen gaat werken met de druk, die van buiten komt. Is wat er bij ons gebeurd is, in die geest geweest? Ik heb over dit geval nog eens gesproken met generaal *Student* omdat mij er van alle kanten nogal eens naar gevraagd werd. Zijn antwoord op mijn vraag of zij gebruik hadden gemaakt van de vijfde colonne in ons land was: In de eerste plaats ligt het ons weermachtsofficieren niet om op dergelijke wijze oorlog te voeren, maar wij hebben het ook niet gedaan. Generaal *Student* was bij de aanval op het hart van het land en bij de Moerdijk. Maar, zei hij, toen wij hier kwamen, zijn er zich verscheidene Duitsgezinde inwoners bij ons komen melden. Natuurlijk hebben wij gebruik gemaakt van degenen, die zich bij ons kwamen melden om dienst te doen als gids of dergelijke dingen. Zo vatte hij dat op. En dat is op een vrij uitgebreide schaal geschied. Men vraagt zich dan af: Wat zijn dat voor mensen geweest? Dat was niet bepaald georganiseerd. Het was meer individueel. Mensen, misschien N.S.B.-ers ook wel, ik durf het niet te zeggen, want ik weet het niet, maar zeker Duitsgezinden, zoals er hier in ons land zovelen waren, van Duitse origine. Als die zich meldden bij hun landgenoten, die het land binnendringen, om de behulpzame hand te bieden, dan kan men niet zeggen, dat dat een georganiseerde vijfde colonne is.

10093. De **Voorzitter:** Dus u meent, dat het niet door de Duitsers vooraf georganiseerd is?

A. Zij hebben wel de wijze van hulp en optreden van hun eigen landgenoten in zekere zin georganiseerd, die niet alleen bij ons, maar overal in het buitenland zaten. Dat is al begonnen met de Duitse dienstmeisjes. Daar is pressie op uitgeoefend, dat zij zich moesten melden, zij waren allen geregistreerd. Dat is allemaal wel enigszins voorbereid. Maar in hoeverre of zij hier bij de inval een daadwerkelijke grote rol hebben gespeeld, weet ik niet.

10094. De **Voorzitter:** Maar van de andere kant staat toch wel vast uit verschillende getuigenverklaringen, dat door niet geuniformeerde Duitsers, dus door andere personen, herhaaldelijk op verschillende plaatsen geschoten werd.

Ik heb het met name in den Haag persoonlijk meegemaakt. Dat werd o.a. door burgers gedaan, die blijkbaar de partij van de invaller kozen. Destijds werd in den Haag, voor zover ik het hier dan meegemaakt heb, verklaard, dat dit door drie soorten van personen in burger gebeurd zou kunnen zijn. Vooreerst zouden het hebben kunnen zijn — en daar waren ook wel aanwijzingen voor — troepen, die zich in de omgeving van den Haag niet meer konden handhaven en geen ander verzamelpunt hadden, die toen in een burgerpakje gestoken de stad in zijn gekomen. Dat waren dan echte Duitse militairen, maar in burger. De tweede groep zou dan zijn Duitsers, die hier jarenlang gastvrijheid hadden genoten en blijkbaar ook wel eens hier of daar een wapen te pakken hadden weten te krijgen. Die dan, misschien enigszins begrijpelijk van hun standpunt, ofschoon niet zeer fraai gezien de verleende gastvrijheid, partij trokken voor hun eigen troepen. De derde mogelijkheid zou natuurlijk zijn de landverraders, die daar zeker ook toe bereid waren. Een feit is toch wel, dat, speciaal hier in het hart van het land, op verschillende plaatsen door niet officiële combattanten in uniform op troepen geschoten is. Er zijn tal van verklaringen hierover afgegeven door serieuze personen. Ik heb er zelf persoonlijk verklaringen over gehoord.

A. U zegt, er zijn verklaringen over van serieuze personen. Geruchten genoeg, maar nergens een proces-verbaal.

Ik heb er één gehad en dat is verbrand, helaas. Dat is verloren geraakt bij het bombardement op het Bezuidenhout in Maart 1944, en de persoon is zoek. Dat was een reserve-officier, die als burger inspecteur van politie was. In die tijd was het gros van de mensen nogal een beetje overstuur en kwam nogal gauw met zaken voor de dag, die wat overdreven waren, maar deze man beweerde, dat er in Loosduinen op hem geschoten was. Hij had een arm uit een raam gezien. Het was geen jong, zenuwachtig tweede-luitenantje, maar een bezadigd man, en gezien zijn beroep als inspecteur van politie hechtte ik wel waarde aan zijn bewering. Toen heb ik gezegd: Daar moet een verslag van komen. Dat is ook gemaakt, maar helaas is het verloren gegaan. Die man is niet meer te achterhalen. Maar overigens is het zeer de vraag. Er kan hier en daar wel eens een enkel schot gevallen zijn, maar wij hebben geen bewijzen. Wij hebben nergens een positief geval, dat men een huis is binnengedrongen, waar mensen gearresteerd zijn, op heterdaad betrapt met wapens of iets dergelijks. In de polder ten zuiden van den Haag is er een Duitser met zijn vrouw, één van die eerste twee dagen, doodgeschoten. Zij hadden wapens bij zich. Het is een zeer verdacht geval. In de oorlogsdagen heeft een sergeant dat gedaan. Ze waren gearresteerd; ze liepen daar ook op verdacht terrein, en hij vermoedde ook, dat ze bezig waren contact op te nemen met de gelande parachutisten daar buiten om ze blijkbaar behulpzaam te zijn. Hij heeft ze gearresteerd en toen heeft hij moeilijkheden gekregen blijkbaar en het slot is geweest, dat hij ze doodgeschoten heeft. Dat was voor die sergeant een levensquaestie in de bezettingstijd. Verder is daar toen niet meer over gepraat. Hij beweerde dan ook, dat hij het deed, omdat ze wilden ontvluchten. Het is natuurlijk best mogelijk, dat het zo gebeurd is. Zowel die vrouw als die man zouden een pistool bij zich gedragen hebben. Dat is later gemeld en in zoverre een vaststaand feit. Ik heb hier enkele gegevens en omdat u het mij vraagt, wil ik u daar eens even iets van zeggen. Ik heb eens bezoek gehad van de heer *Wendelaar,* oud-Kamerlid. Hij sprak mij ook over een geval, dat hij zelf hier in den Haag heeft meegemaakt. Ik heb hem toen gezegd: Dat moet u maar eens op papier zetten. Ik heb het hier bij me en ik zal het u eens voorlezen. Verder heb ik hier nog een paar verklaringen uit de Grebbe-linie en die zetten toch wel enige vraagtekens achter dat algemeen schieten uit huizen door burgers.

De brief van de heer *Wendelaar* luidt dan als volgt:

„Mij heeft reeds tijdens de Meidagen van 1940 in het bijzonder geïnteresseerd, wat er toch waar is van de vele verhalen, welke er toen liepen omtrent schieten door burgers uit de huizen. Men bleef zelfs in die dagen steeds twijfelen of er in werkelijkheid wel geschoten was. Zelf heb ik er enkele gevallen van meegemaakt. Ik meen, dat het Zaterdagmorgen was, dat er eerst een hevige rel bij het Hotel des Indes was, waaruit geschoten zou zijn. Even verder was het op het Korte Voorhout in rep en roer, omdat er geschoten zou zijn, maar het ergste schijnt het geweest te zijn aan de Suez- of Conradkade. Ik heb dat niet meegemaakt, maar ik heb die morgen wel geconstateerd, hoe moeilijk het was om met de auto van de Staatsspoor naar mijn huis te komen. (Hij woont aan de Waalsdorperweg). Het is mij alleen mogelijk geweest via Hollandse Spoor bewesten den Haag langs Scheveningen en van Alkemadelaan. Wilde ik eerder naar rechts afbuigen, dan stuitte ik telkens op afgezet gebied. Toen ik mijn vriend, burgemeester *de Monchy,* later eens vroeg, wat er toch op die kade precies gebeurd was, kon hij mij dat niet vertellen. Evenmin als op zovele andere plaatsen had men enige kwaadwilligen kunnen vastzetten. (Die hadden ze dus niet kunnen vinden). Kortom, het bleef een mysterie.

Hetzelfde was het geval bij een soort veldslag, welke hier op de Waalsdorperweg voor mijn huis heeft gewoed.

Er viel een schot, zeide men. Vlak bij ons huis. Dadelijk slopen Nederlandse huzarenpatrouilles van beide kanten de straat op. Een patrouille kwam in mijn huis om van de bovenste verdieping waar te nemen: heftig geschiet. Er kwam zelfs een pantserauto aan te pas, welke een brisantgranaat voortreffelijk plaatste, maar in het verkeerde huis. Men heeft niets kunnen vinden, ook niet bij een huiszoeking in het door een Duits diplomaat verlaten huis tegenover mij. In dit huis vond men alleen drie jachtgeweren. Mysterie ook hier. Het vraagstuk behield mijn levendige belangstelling. Ik was bereid veel op rekening van de zenuwachtigheid van troepen en burgerij te schuiven, maar aan de andere kant kon ik toch niet geloven, dat dit alles alleen maar hysterische fantasie was, en toen gebeurde het volgende.

Ik reed met mijn auto door de stad om hier en daar eens een kijkje te nemen, vermoedelijk was dit op Zondag. Gekomen bij de Scheveningse binnenhaven, werd ik overvallen door luchtalarm. Ik parkeerde mijn auto op de Lelykade aan de kant en stelde mij bij enkele Scheveningers op onder een luifel van een der huizen of magazijnen aldaar. Na enige tijd was ik genoodzaakt, luchtalarm of geen luchtalarm, om een klein gebouwtje op te zoeken, dat zich midden op de kade, eigenlijk meer een soort plein, bevindt. Terwijl ik daar bezig was, knalde een schot in mijn onmiddellijke nabijheid. Dat vond ik terstond uiterst vreemd, want ik wist, dat er in dat korte ogenblik niemand in mijn volkomen verlaten buurt had kunnen komen. Ik ging zo spoedig mogelijk naar buiten en zag, dat er inderdaad ook daar niemand in de buurt was. Nu had ik eindelijk een belangrijk gegeven. Ik weet zeker, dat er een knal vlak bij mij was, als van het afgaan van een geweerschot. Als oud-reserve-officier ken ik dat geluid en toch was er niemand, die geschoten had. Ra, ra, hoe kan dat? Teruggekeerd bij de Scheveningers, vernam ik, dat niemand iets gezien of gehoord had. Dit voorval heeft mij aan het denken gebracht. Wanneer ik er aan herinner, dat er een luchtalarm was en er thans aan toevoeg, dat wij één vliegtuig hoog over ons heen hebben zien komen, dan zou de oplossing tamelijk eenvoudig kunnen zijn. Ik ben althans gaan vermoeden, dat dit vliegtuig, in dit geval evengoed als een ander vliegtuig in andere gevallen, iets heeft laten vallen, dat bij het bereiken van weerstand ontplofte met een knal, welke het afschieten van een geweerkogel nabootst. Ik ben in mijn vermoeden gesterkt, toen mijn schoonzoon, de reserve-kapitein *Eybergen Santhagens* mij vertelde, dat hij, belast met het onderzoek op het slachtveld in de Grebbeberg na de capitulatie, daar nog gevonden heeft een kistje met munitie, waarop vermeld stond „Pfeiffpatrone". Hij had er een patroon uitgenomen en op zijn lichtpistool gezet en dat afgeschoten. Het afgeschoten projectieltje gaf toen een fluitend geluid, alsof er een granaat over je heenvloog, en daarna een detonatie met een kracht van het geluid van een detonerend projectiel. Het effect was, dat alle 100 militairen, daar werkzaam, zich direct plat op de grond wierpen. Hij vond verder een doos, die binnen de linies afgeworpen was. Wanneer men die doos liet vallen, gaf dat enige stoten als van een mitrailleur, dan een tijd stil en dan weer een serie schoten. Precies een mitrailleur. De overste, die daarbij was, was van dit feit op de hoogte; die verklaring heb ik hier ook bij mij. Hieruit blijkt, dat de Duitsers middelen gebruikten, welke er op berekend waren om paniek te zaaien. Waarom dan ook niet een ander soort patronen uit vliegtuigen, bedoeld om vooral in de steden de burgerij en militairen zenuwachtig te maken en ze tegen elkaar op te jagen? Als mijn vermoeden juist is, hebben de Duitsers ook dit middel met veel succes toegepast. Hij zegt dan, dat hij dit indertijd ook heeft doorgegeven aan de Amerikaanse gezant en aan de Zwitserse gezant. Dat is een ander geval. Nu heb ik teruggegrepen naar de Grebbeberg, omdat hij dat hier noemde, naar een verklaring, die wij reeds hadden, van een zekere eerste-luitenant *van der Boom.* Deze zegt dan: „Wij hebben slaap, knikkebollen onder het zwaarste vuur, roken maar. Vlak voor een mitrailleurnest slaat een projectiel in, een eigenaardige knal. Zover wij nog niet hebben gehoord. Zand stuift in het mitrailleursnest, terwijl een heftige luchtdruk zich in het nest laat voelen. Meerdere schoten volgen, later hebben wij begrepen, dat het de vijandelijke 3,7 was. Ook hebben wij later begrepen, dat, toen de kogels van alle kanten door onze loopgraaf vlogen, door de vijand gebruik werd gemaakt van een geheim wapen, een pistool met glazen kogels, die boven de stelling en achter de

stelling uiteenspatten en dan een zelfde geluid geven als dat van een mitrailleur, aldus een Duits soldaat, met wie ik na mijn gevangenneming sprak. De glazen kogeltjes zouden totaal ongevaarlijk zijn." Dit is dus een algemeen verslag. En dan heb ik hier nog iets van overste *van der Wiel,* die zegt: „Op de 13de Mei 1940 verklaarde een door mij uitgezonden ordonnans bij zijn terugkeer, dat er in Rhenen uit de huizen geschoten werd en enkele uren later sprak ik in Rhenen een sergeant van het achtste regiment infanterie, die eveneens vertelde, dat hij met troep, door Rhenen komende, van uit de huizen beschoten werd, maar, zo voegde deze er aan toe, hoewel ik goed heb uitgekeken om te zien uit welke huizen geschoten werd, heb ik niet zien schieten. In de namiddag aan de Stokweg staande — dat is dus daar bij de Grebbe —, o.a. in gezelschap van de tegenwoordige luitenant-kolonel *le Fèvre de Montigny* en in tegenwoordigheid van kapitein *Heffener,* hoorden wij schieten. In onze onmiddellijke nabijheid hoorden wij kogels, die een sissend of fluitend geluid maakten en daarna met een lichte knal schenen te ontploffen. Zij veroorzaakten geen verliezen. Later vertelde de reserve-luitenant *Eybergen* (dat is die schoonzoon van de heer *Wendelaar*) mij, dat hij een doos had gevonden met het opschrift „Pfeiffpatrone". Ik geloof, zegt de overste *van der Wiel,* dat de hiergenoemde feiten verband met elkaar houden.

10095. De **Voorzitter:** Dan is het misschien wel voldoende toegelicht met deze opmerkingen uwerzijds. Ik zou alleen toch nog willen constateren, dat het inderdaad, afgezien wie nu die explosies allemaal bewerkstelligd heeft, op zeer veel plaatsen is voorgekomen en er dientengevolge een soort paniek ontstond, extra-veiligheidsmaatregelen genomen werden en men probeerde in huizen onderzoekingen te doen en de zaak leeg te halen. Ik kan u daar een sprekend staaltje van mededelen, dat ik zelf meegemaakt heb. Op Pinksterdag heb ik vóór 12 uur het hoofdpostkantoor hier verlaten om mijn auto te gaan halen, die ik hier op het Binnenhof geparkeerd had. Ofschoon ik als Kamerlid mijn papieren had en in gezelschap was van een gepensionneerde generaal, hebben wij er met zijn tweeën meer dan anderhalf uur over gedaan om naar het Binnenhof te komen, zodat ik om half twee nog mijn auto niet bereikt had.

A. Ja, ik beweer niet, dat er absoluut niet geschoten is door onbevoegden, ik zeg, alleen de wijze, zoals men denkt, dat het in het algemeen geweest is, moet in twijfel worden getrokken. Gezien ook de door mij genoemde gebeurtenissen en die zijn niet onwaarschijnlijk. Dat wil dus zeggen, dat de Duitsers er de hand in hebben gehad. Dat het hun bedoeling was om onrust te verwekken bij de burgerij, wat altijd zijn weerklank vindt bij de troep. Dat is hun dan ook grondig gelukt.

10096. De **Voorzitter:** Dan wilde ik u nog iets vragen over de geest in de troep. Daar hebt u straks al iets van verteld, nl. de tegenstelling tussen de mensen, die in de Wonsstelling zaten en op Kornwerderzand. Kunt u ons misschien in het kort nog iets hiervan vertellen of hebt u er verder niets meer aan toe te voegen?

A. Niet bar veel. Eén van de hoofdfactoren was het minderwaardigheidsgevoel als militair, dat de Nederlanders in die tijd hadden, en dat moet worden toegeschreven aan de onvoldoende geoefendheid en de minderwaardige bewapening en het niet hebben van afweermiddelen, die zij tegen de vijand in werking konden brengen.

10097. De **Voorzitter:** Die onvoldoende geoefendheid had men toch in die negen maanden wel iets kunnen ophalen?

A. Nu, als u ons boek leest, dan krijgt u toch ook wel een indruk, welke bezwaren daaraan verbonden zijn. In dat boekje is het nogal vrij omstandig uiteengezet. Het opvoeren van de geoefendheid is niet gelukt om de diverse redenen, die daarin vermeld staan.

Die geoefendheid liet nog zeer veel te wensen over. Ik zal u ook nog een klein staaltje vertellen met betrekking tot het moreel. Als u nagaat, dat bij de Grebbe de stellingen onder artillerievuur van de Duitsers lagen, bij Wageningen opgesteld. Ik heb straks gezegd van de „Johan Maurits van Nassau", dat een artillerist moet weten waar zijn projectielen terechtkomen, dat dit moet worden gecontroleerd, hetzij direct of indirect, omdat, als het vuur niet goed ligt, het op de juiste plaats moet worden gebracht. Een middel daartoe is luchtwaarneming. De Duitsers maakten daar bij de Grebbe ook gebruik van artillerievliegtuigen en die cirkelden rustig boven de Grebbeberg om het vuur van hun artillerie, die bij Wageningen opgesteld was, waar te nemen en het over de hoofden van hun eigen mensen heen te corrigeren. Daar konden de Nederlanders niets tegen doen, omdat ze geen afweermiddelen hadden. Dat werkt geweldig deprimerend en schaadt natuurlijk in hoge mate het moreel. Dan zijn er nog een paar dingen van heel veel invloed geweest, o.a. het vertrek van de Koningin en van de Regering. Dat heeft op de troep een zeer diepe indruk gemaakt. Men voelde zich verlaten.

10098. De **Voorzitter:** Dat was pas op Maandag.

A. Ja, de laatste dag. Maar u vroeg mij in het algemeen, welke invloeden zijn er geweest. Men voelde zich eigenlijk aan zijn lot overgelaten, toen de leiding vluchtte — want het was een vlucht —, ik laat helemaal daar, dat het later heel goed bleek te zijn geweest, dat het zo is gelopen. Maar op dat moment maakte het een zeer grote indruk.

10099. De **Voorzitter:** Op dat moment was het toch ook de enig aangewezen oplossing.

A. Dat is iets anders. Maar de troep heeft dat zo niet aangevoeld, kon dat ook niet zo aanvoelen, want zij wisten natuurlijk niet de verhoudingen, enz. Het heeft een pijnlijke indruk gemaakt.

10100. De **Voorzitter:** Ik heb nog één belangrijke aangelegenheid. Toen eenmaal dus die aanval op het hart van het land had plaats gehad, op de omgeving van Den Haag, en wel speciaal Rotterdam, Dordrecht en de Moerdijkbruggen van Duitse kant waren bezet, geheel of ten dele, had men toen niet de conclusie moeten trekken, die blijkbaar toch evident was, dat, nu het dus in eerste aanleg niet gelukt was, de Duitsers zo spoedig mogelijk via de zuidkant met pantserdivisies, enz. zouden trachten de vesting Holland helemaal te nemen? In hoeverre is nu de houding van het algemeen hoofdkwartier te rechtvaardigen, dat men daar niet nog scherpere maatregelen tegen heeft genomen. Dat is de eerste vraag. En de tweede vraag, in verband hiermede, wat hebt u vernomen bij uw studies als hoofd van het Krijgsgeschiedkundig Instituut, over het volgende, wat generaal *Fabius* ons heeft meegedeeld? Generaal *Fabius,* die hoofd van G.S. III was, heeft ons gezegd, dat hij in Januari aan de eerste opperbevelhebber generaal *Reynders* heeft medegedeeld, dat er uit Duitsland zeer positieve aanwijzingen binnen waren gekomen, dat er een plan bestond en ook daarvoor aangewezen pantsereenheden om, als er een oorlog met Nederland uitbrak, de aanval in twee gedeelten te doen geschieden, één benoorden de rivieren, maar de voornaamste bezuiden de rivieren, en met name een aanval met die pantsereenheden in de richting van de Moerdijk om zo het hart van het land binnen te rukken. Daarbij is ons gebleken — wij moeten generaal *Winkelman* en andere getuigen hier ook nog over horen —, dat dit niet doorgegeven is aan de nieuwe opperbevelhebber, wat natuurlijk van cardinale betekenis is geworden, want als hij die gegevens wel had gekregen, dan had hij misschien andere maatregelen genomen, hetzij vooraf, hetzij in de Meidagen. Kunt u over het laatste misschien eerst iets meedelen?

A. Dat die mededelingen niet zijn doorgegeven?

10101. De **Voorzitter:** Ja, dat die mededelingen wel in Januari zijn gegeven, maar niet doorgegeven aan de nieuwe opperbevelhebber.

A. Neen, dat laatste kan ik niet zeggen.

10102. De **Voorzitter:** En het eerste?

A. Dat eerste is iets anders. Daar zit veel meer achter. Dat operatieplan voor het westen heeft in de verschillende tijden veranderingen ondergaan. Er is zelfs een moment geweest, dat is ter sprake gekomen in Neurenberg, en is door anderen weer tegengesproken, dat de bedoeling aanvankelijk was heel Nederland buiten de oorlog te houden. Men heeft er in Duitsland ernstig over gedacht om Nederland buiten de oorlog te houden. Dat kon niet vanwege de strategische opzet en de veranderde omstandigheden, voornamelijk met het oog op de verdediging van het Ruhrgebied en het gevaar, dat het Ruhrgebied zou bedreigen. Daarom moest Nederland er dus ook in betrokken worden. Toen heeft men aanvankelijk het plan opgevat om op te rukken en Nederland te isoleren bij de kust om zich veilig te stellen tegen een eventuele landing en b.v. tegen de Grebbelinie op te rukken in een lijn op de Veluwe en niet verder. Daar is men op teruggekomen. Toen heeft men een volgend plan gemaakt, waarbij het idee was, het zwaartepunt te leggen bij de overval noord van de grote rivieren. Dat zou dan gepaard gaan met luchtovervallen om bij Utrecht door te breken.

Er zou een grote luchtoverval plaats hebben bij Soesterberg. Dat plan hebben de Duitsers later ook weer laten varen. De wijziging van dat laatste plan is gebeurd in Januari. In Januari was de voorbereiding aan de gang voor de opmars naar het Westen. Het operatieplan en de onderdelen voor de verschillende legergroepen waren bestudeerd en vastgelegd. Toen kreeg in Duitsland een officier de opdracht om een gedeelte van dat plan over te brengen naar het zesde leger, hij zou per auto gaan. Vóórdat hij wegging, moest hij nog even lunchen in het Casino, nabij het vliegveld. Daar zei een vliegenier tegen hem: „Waar moet je naar toe, ik breng je wel even. Stijg maar in en wij gaan." Dat is toen gebeurd. Vanuit het vliegtuig hebben ze de Rijn niet gezien en toen kwamen ze, zonder dat ze het wisten boven Belgisch gebied. Op een zeker moment bleek, dat ze te weinig benzine hadden. Ze konden dus niet meer terug en moesten toen landen, waarbij die stukken in Belgische handen zijn gevallen. Dat heeft achter de schermen bij de Duitsers een geweldige deining gegeven en in heel Europa grote verwondering verwekt. Men heeft van Belgische zijde toen direct contact opgenomen met Nederland. Een van die Duitse generaals zei, toen dit geval ter sprake kwam: „Het was toen wel erg, want Leopold heeft ook getelefoneerd met Willemienchen over dit geval." Dat was de reden, dat de Duitsers die laatste plannen niet konden doorvoeren en ze toen ook grondig hebben gewijzigd. Daarna is pas het plan van de luchtoverval in Holland voor den dag gekomen.

Het zwaartepunt moest liggen — bij een operatie noemen wij dit het zwaartepunt — zuid van de grote rivieren.

De actie over de Veluwe tegen de Grebbeberg was eigenlijk maar een nevenactie, wat het voor hen ook geweest is.

10103. De **Voorzitter:** Maar het blijft te betreuren, dat dit nict doorgegeven is aan de nieuwe opperbevelhebber.

A. Dat weet ik niet. Maar ik verwonder mij over zulke gezegden, als: „Men geeft dit over aan de nieuwe opperbevelhebber". De opperbevelhebber is een begrip, dat is niet één persoon, die het opperbevel voert. In zijn persoon vertegenwoordigt hij het opperbevel, maar zijn chef van de staf en zijn hoofd operatiën.....

10104. De **Voorzitter:** Ja, maar u moet niet vergeten, dat generaal *Carstens* toen ook ter zijde is geschoven. U kunt er dus verder ook geen inlichtingen over geven?

Dan kom ik nu terug op het eerste gedeelte van mijn vraag en dat is in hoeverre men de leiding hier in Mei 1940 kan verwijten, dat, bekend zijnde, dat Rotterdam, Dordrecht en de Moerdijk min of meer in handen van de vijand waren gevallen en dat de Duitsers bij Mill al door de linies waren, enz., er te weinig maatregelen zijn genomen om deze sleutel tot de vesting Holland — de Moerdijkbruggen — te hernemen. Er is alleen een grensbataljon tegen in gezet, het zesde grensbataljon, en van de noordkant is het een en ander geprobeerd. Vindt u dat van strategisch standpunt gezien een voldoende tegenweer?

A. Ja, maar zo moet u het geval niet zien.

10105. De **Voorzitter:** Ja, er is inderdaad steun aan de Fransen gevraagd. Daarbij is ook merkwaardig geweest, dat men dus van de ene kant aan de artillerie, die in de omgeving van de Moerdijkbruggen lag, opdracht heeft gegeven de eerste twee dagen niet op de Moerdijk te schieten, omdat men die open wilde houden voor doortocht van Franse troepen. Van de andere kant hebben de grensbataljons op de morgen van de inval de opdracht gekregen versperringen te stellen aan de zuidgrens en die laatste opdracht is door dezelfde leiding gegeven met de argumentatie, dat men vreesde, dat de Duitsers wel sterker zouden kunnen blijken te zijn en naar België door wilden gaan en dat daarom die versperringen moesten springen! Dat zijn twee redeneringen, die met elkaar in strijd zijn, dwars tegen elkaar ingaan!

A. De quaestie van meerdere en krachtdadige hulp in het zuiden, daar had men toch eigenlijk geen gelegenheid voor. Wat men daar heeft gedaan, was toch eigenlijk het enige, wat men daadwerkelijk goed zou kunnen doen. In de eerste plaats om de lichte divisie, voor zover die nog bij elkaar te halen was uit Brabant, daar naar toe te sturen. Dat grensbataljon haalde natuurlijk niet veel uit. Dat waren ook geen aanvalstroepen, die waren heel zwak. Toen de Duitsers de as van de Moerdijk naar Rotterdam, met de brug bij Zwijndrecht, in handen hadden, was het voor hen van het grootste belang die vast te houden. Zij hebben zich zelf toen afgevraagd, wat kunnen de Hollanders doen om ons hier weg te werken. Toen hebben zij hun gegevens nagegaan en gezegd: Het enige, wat zij kunnen doen, is die troepen uit Brabant, die lichte divisie, aan laten trekken en die een aanval laten doen. Dat zijn de eigen woorden van generaal *Student*. Die grensbataljons hadden geen betekenis. Maar, zei hij, dat is een afstand van 100 en zoveel km, dus die verwacht ik voorlopig nog niet hier. Daarop hebben zich daar voor de Duitsers twee grote verrassingen voorgedaan.

In de eerste plaats, dat op een gegeven moment een patrouille, uitgezonden van uit Barendrecht langs de rivier ter verkenning langs de Noord, terugkwam met het bericht, daar is een operatieve Brücke, die niet op de kaart staat. Het was de brug bij Alblasserdam. Dat is voor hen een grote verrassing geweest. Zij hadden oude kaarten en die brug stond daar niet op. Toen kwam het tweede bericht. Er waren huzaren gevangengenomen. Hollandse huzaren op rijwielen. Generaal *Student* heeft direct een van die gevangengenomen Hollanders bij zich laten komen. Zo'n vent met een rode kop, zoals wij ze ook hadden, zeide hij, een stevige Hollandse jongen, en daar heb ik eens mee zitten praten. Waar kom je vandaan, enz. *Student* vernam, dat hij behoorde tot de lichte divisie, die uit Brabant was gekomen. Toen, zeide hij, stond ik toch versteld over de marsprestatie, welke die lichte divisie moest hebben gepresteerd om in zo'n korte tijd die 100 en zoveel km af te leggen. Hij heeft toen alles gedaan om ze daar bij de Noord tegen te houden. Dat daar toen verder zeer weinig voortvarend is opgetreden, kwam door de leiding. Dat is een voldongen feit. Wanneer ze met dezelfde voortvarendheid als waarmede ze die mars hadden volbracht over de Noord bij Alblasserdam getrokken waren, had de toestand misschien toch wel een enigszins ander aanzien gekregen. Maar dat staat hier overigens buiten.

Dat men het opperbevel een verwijt moet maken; dat het niet alles heeft gedaan, wat het had kunnen doen — misschien had het nog een kleinigheid meer kunnen doen —, onderschrijf ik voor dit geval niet. Er viel niet veel meer tegen te doen, omdat men geen behoorlijke operatieve organen beschikbaar had. En die versperringen aan de Belgische grens, ach, die hadden niet veel te betekenen.

10106. De **Voorzitter:** Hebt u nog iets mede te delen?

A. Neen.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen en sluit ik hiermede het verhoor.

D. A. VAN HILTEN.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

ALGERA.

HACKE.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 29 APRIL 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Hacke, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

FREERKS CHARLES LOUIS RAADSVELD,
oud 36 jaar, wonende te 's-Gravenhage, kapitein.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

10107. De **Voorzitter:** De Commissie zou gaarne van u vernemen een exposé over de quaestie van het niet laten springen van de spoorbrug bij Gennep. Wilt u daar het een ander over mededelen? Met name interesseert ons ook natuurlijk de vraag, in hoeverre het Duitse leger hier de oorlogswetten met voeten getreden heeft: de uniformquaestie en wat er mee samenhangt!

A. Met zeer veel genoegen wil ik aan uw uitnodiging voldoen, de Commissie enkele dingen te vertellen aangaande, wat wij dan populair noemen, de overval van de brug bij Gennep. Ik moet u er echter opmerkzaam op maken, dat de stof, die daarop betrekking heeft, eigenlijk nog niet tot in alle finesses is bijeengebracht en de zaak nog niet volkomen klaar is. Ik zal u geven een exposé in grote lijnen van het gebeurde, van de feiten; daarnaast u in kennis stellen met de stof, daarop betrekking hebbende, die bij de sectie „Krijgsgeschiedenis" en bij andere instanties berust, en u ook laten zien, wat eigenlijk daaraan nog ontbreekt. Ik meen, dat dit het beste is, wat ik uw Commissie kan voorleggen, opdat u op deze grondslag eventueel verder kunt werken. Mag ik beginnen u een voorstelling te geven van het terrein, u in uw gedachten terugvoeren naar de avond van de 9de Mei 1940, met u te gaan naar de brug bij Gennep, gelegen in het noord-oosten van de provincie Noordbrabant, tussen Oeffelt, gelegen aan de westoever, en Gennep, gelegen aan de oostoever. Dan, als u staat met het gezicht naar Duitsland, ziet u vóór u de Maasvallei, vrij breed; op dat ogenblik, Mei, de rivier dus in haar zomerbedding tüssen de zomerkaden; buiten de zomerkaden de winterbedding met de winterkaden, de hoge dijken. Over het laaggelegen Maasdal ligt de brug bij Gennep. Enkel spoor, vierkant; u vindt een photo er van in het „Beknopt Overzicht" (blz. 58). Aan de overzijde het station Gennep. Vlak land, vandaar dan ook, dat de spoorbaan is aangelegd op een spoordijk. Aan de overzijde, in de verte, de heuvels van het Reichswald; het terrein loopt daar op, bebost; achter Gennep, in de richting van de Duitse grens de z.g. Genneper Heide, daarachter de Duitse grens, dan het Duitse gebied, heel verderop stroomt de rivier de Rijn.

Na dit kort exposé over het terrein, de opstelling van onze eigen troepen. Wat dat betreft, kunt u vertrouwen op de bronnen, die berusten bij de sectie „Krijgsgeschiedenis" van de generale staf, daar, zoals u bekend zal zijn, in 1940 alle commandanten hun gevechtsrapporten hebben ingediend, die in het archief aldaar berusten; op grond van de daarin voorkomende gegevens is een duidelijk overzicht te verkrijgen van de eigen opstelling. Aan de Maas lag de eerste verdedigingslinie van Noordbrabant, zeer ijl, die men zich moet voorstellen als bestaande uit verschillende werkjes, aan de oever van de rivier gelegen; kazematten van beton. Daarvan waren er drie soorten. De z.g. stekelvarkens, vierkante blokken, waarin een lichte mitrailleur, die naar drie zijden kon vuren, dus met drie schietgaten. Zeer trefbaar, vrij hoog, aan de zomerkade gelegen. Daarnaast de z.g. gietstalen kazematten, waarin doorgaans een zware mitrailleur werd opgesteld en die minder kwetsbaar waren. Voorts de flankerende kazemat, bewapend met een zware mitrailleur. Daarachter de bekende Peel-Raamstelling. Deze ligt even westelijk van Mill. De spoorbaan gaat van Gennep op de oostoever over de brug van de Maas, passeert Oeffelt, het dorpje Haps, komt voorbij Mill en kruist dan de Peel-Raamstelling.

10108. De **Voorzitter.** Hoeveel kilometer afstand ligt er ongeveer tussen Mill en de Maas?

A. Ongeveer een dertien à veertien kilometer. De afstand dus van de Maas, de spoorbrug, tot Mill, dat even vóór de Peel-Raamstelling ligt. De Peel-Raamstelling loopt er iets west van. De Peel-Raamstelling is verdeeld in verschillende vakken. Het hele drama, de overval van de brug bij Gennep en het daarmee verband houdende gevecht bij Mill, speelt zich af in het noordelijk vak Schayk. De commandant van dit vak, mocht hij u interesseren, hoewel dit eigenlijk buiten het onderwerp omgaat, is geweest luitenant-kolonel *J. Detmar.* Dat noordelijk vak der Peel-Raamstelling is verdeeld van noord naar zuid in vier bataljonsvakken, terwijl het gehele vak Schayk werd beveiligd door slechts één bataljon (II-26 R.I.), als strategische voorposten aan de Maas. Vandaar dus die zeer ijle opstelling langs de Maasoever zelf. Commandant van II-26 R.I. was majoor *G. Minderhout,* beroepsofficier. Het vak van II-26 R.I., het aan de Maas gelegen bataljon, was weer verdeeld in vier compagniesvakken. Het zuidelijke vak van dit bataljon was bezet door de 4de compagnie van het tweede bataljon van 26 R.I. (4-II-26 R.I.), onder reserve 1ste luitenant *G. C. A. M. Moubis.* In het vak van de 4de compagnie ligt de spoorbrug Gennep—Oeffelt. Het hele drama speelt zich dus af in het vak van de 4de compagnie van het 2de bataljon van 26 R.I. Dit is in grote lijnen de organisatie. Bekijken we nu die 4de compagnie eens wat nader, dan zien we, dat de 4de compagnie aan de Maasoever had staan drie sectiën, van noord naar zuid: de eerste sectie, de tweede sectie en de derde sectie. De tweede sectie ligt op de westoever bij de brug. Commandant was de vaandrig *G. Bouwhuis.* De brug ligt derhalve precies in het midden van het compagniesvak, van de 4de compagnie. Hoe was die compagnie opgesteld? Deze was betrekkelijk zwak; de sterkte, die generaal *Wilson* destijds heeft nagegaan, was niet groot. Deze bestond uit vijf zware mitrailleurs, één stuk zes veld, twee kanonnen van 5 cm, een detachement politietroepen (3 o.o. en 23 man); de totale sterkte der organieke compagnie wordt in het verslag van generaal *Wilson* niet zo precies vermeld, maar we mogen wel aannemen de sterkte van een normale compagnie, ongeveer een 150 man. Al de vuurwapens, lichte mitrailleurs en zware mitrailleurs waren opgesteld in de kazematten langs de rand van de Maas. Bij iedere kazemat behoorde een z.g. semi-permanente opstelling (S.P.O.), waar de geweerschutters der groep in zaten. Noord en zuid van de brug een z.g. rivierkazemat, in elk waarvan opgesteld één zware mitrailleur en een kanon van 5 cm, het personeel voornamelijk bestaande uit politietroepen.

10109. De **Voorzitter:** Aan de westoever of aan de oostoever?

A. Aan de westoever. Aan de westoever hebt u noord en zuid van de brug een rivierkazemat.

10110. De **Voorzitter:** De overige kazematten stonden allemaal west, maar ik dacht, dat bij de brug zelf misschien ook.....

A. Neen, aan de oostoever had u geen kazematten. Op de westoever had u dus een kazemat noord van de brug en een kazemat zuid van de brug, de z.g. rivierkazematten, bewapend met één zware mitrailleur en één kanon 5 cm; daarnaast hebt u langs de oever in het gehele compagniesvak de gewone kleine kazemattten: „stekelvarkens", gietstalen kazematten en flankerende kazematten.

10111. De **Voorzitter:** Mag ik nog even de vraag preciseren? Was aan de oostkant helemaal geen bruggenhoofd gemaakt, dat voor de oprit van de brug daar enigermate de toegang versperde?

A. Enkele kleine details, daar kom ik dadelijk op. Maar wat men verstaat onder een bruggenhoofd, was daar niet. Ook geen permanente kazematten; alleen kazematten aan de westoever. De compagnie had haar opstelling aan de westoever; aldaar ook de kazematten, die de politietroepen hadden bezet. Die politietroepen vormden een detachement, dat als standplaats had Haps; Haps ligt iets

westelijker van de brug. Verder was er een bewakingspost der politietroepen op de westoever onder aan de dijk (Wachthuisje). Noord van de brug ligt het z.g. Oeffeltse Veer, daar is een overgang — pontveer —, welke eveneens werd bewaakt door politietroepen. Dus bewaking van politietroepen. Marechaussee's waren er op de westelijke oever niet. Ik zeg dit uitdrukkelijk, omdat dit straks ter sprake komt. Wel op de oostoever. Met de compagniesopstelling aan de westoever houdt ook verband de opstelling aan de oostoever. Nu moet u zich de ontwikkeling als volgt voorstellen. Aanvankelijk, vóór de mobilisatie nog, heeft men de bruggen willen doen bewaken alleen door politietroepen, vandaar die rivierkazematten, bewapend met kanonnen van 5 cm en zware mitrailleurs. Op de oostoever had men, om de brug af te sluiten, een hek gemaakt. Een groot draaihek, dat gesloten was, wanneer geen treinen moesten passeren. Ook dit werd bewaakt; daar bevonden zich één korporaal en vier soldaten van de infanterie.

10112. De **Voorzitter:** Waren deze mensen op de een of andere manier nog gedekt?

A. Betrekkelijk niet, Mijnheer de Voorzitter, die stonden daar op post, daar was een wachthuisje, maar voor zover mij gebleken is, opstellingen, schutterputten had men daar niet. Wel was daar enigszins een versperring gemaakt van prikkeldraad, maar toch zeer miniem. Wel was er op de westelijke oever langs de gehele rivier van noord naar zuid een prikkeldraadversperring. Het is verdediging; de tegenstand werd geboden op de westelijke oever en niet op de oostelijke; wat zich op de oostoever bevond, was alleen maar voor waarschuwing. Op de oostoever bevond zich, oost van Gennep, de grenswacht Zelderheide, bestaande uit één sergeant, één korporaal en 15 soldaten. Deze wacht had als taak de grensovergang te melden, te waarschuwen en terug te trekken. Enigszins weerstand bieden bij het terugtrekken was niet uitgesloten, doch hoofdzakelijk waarschuwen; de weerstand werd geboden aan de Maas; wat zich op de oostoever bevond, is ter waarschuwing.

10113. De **Voorzitter:** Ja, maar dan zou ik even een vraag willen stellen in verband met de quaestie, hoe dergelijke bruggen moeten springen. Ik kan mij voorstellen, dat als de brug aan de westkant moest springen, dat dan de zaak in de visie, die u daar juist hebt medegedeeld, klopte. Maar laat men dergelijke bruggen in het midden springen of al meer aan de oostkant, dan kan ik mij voorstellen, dat men dan zou hebben moeten redeneren: wij moeten ook de opgang van de brug zeer scherp verdedigen, dat à tout prix dat springen van de brug lukt. Wat hebt u daarover .....

A. Dat zit zo: De bedoeling was om de brug te doen springen van de westoever af. De springlading lag ongeveer op het midden van de brug. Nu had men daartoe een slagsnoerverbinding gemaakt van die lading midden op de brug met de ontstekingsput op de westoever; dit was loshangend lijnwerk, langs de brug, het slagsnoer was langs de brugbogen met slingers gewonden. Men had dit een niet al te goede voorziening gevonden en men was bezig die leiding in holle metalen buizen onder de brug te brengen. Het contact van de springlading op de brug met de reeds onder de brug liggende leiding was nog niet tot stand gebracht. In de avond van de 9de Mei, de nacht van 9 op 10 Mei, moest de lading derhalve aangestoken worden in het midden van de brug. Vandaar, dat zich op het midden van de brug een dubbele post bevond van 2 man van de politietroepen. Toevalligerwijze stond er gedurende de overvalling in de nacht van 9 op 10 Mei maar één man op het midden van de brug.

10114. De **Voorzitter:** Wie is daar verantwoordelijk voor?

A. Dat is de commandant, de sergeant *J. Lute*, geweest, de commandant van de politietroepen ter plaatse. Het is een merkwaardige samenloop van omstandigheden, waarbij men, naar ik meen, volstrekt niet behoeft te denken aan verraad of iets dergelijks; normaal moest bij die post een dubbelpost staan. Helaas stond er die nacht tijdens de overvallen slechts één man.

10115. De **Voorzitter:** Het waarschuwingsbericht, dat op de avond van 9 Mei aan alle eenheden is doorgegeven, dat zal deze man, die daar de leiding en verantwoordelijkheid had, toch ook wel hebben ontvangen?

A. Ja, zeker, dat is door hem ontvangen.

10116. De **Voorzitter:** Dan is het zeer merkwaardig, dat er dan juist in die nacht maar één staat in plaats van twee!

A. Ja, inderdaad, maar het is een samenloop van omstandigheden. U zult zien, dat er nog meer van die toevallige omstandigheden zijn bij die brug, maar die nacht stond er één man op het midden van de brug op post, één man van de politietroepen.

10117. De **Voorzitter:** Wanneer heeft men oost van de Maas al die dingen in het voorterrein laten springen?

A. In Gennep waren 2 aspergeversperringen en een voorbereide vernieling van de brug over de Niers.

10118. De **Voorzitter:** Maar wanneer is er van hogerhand door de commandant van het derde legerkorps opdracht gegeven om alle versperringen oost van de Maas, niet alleen bij Gennep dus, maar ook bij Roermond en in heel Limburg te stellen? Er is op een gegeven moment een bevel toe uitgegaan.

A. Ja, zeker, dat is even vóór vier geweest. Dat vindt u ook in het „Beknopt Overzicht", blz. 50—51. Commandant Peeldivisie gaf plm. 4 uur de order uit, de bruggen te doen springen, maar dat is te laat hier aangekomen.

10119. De **Voorzitter:** Ik meen, dat het in de vóóravond is geweest, dat de commandant derde legerkorps dat heeft bevolen!

A. U vindt op blz. 50 iets daarover en op 51. Om 4.00 uur gelast de commandant Peeldivisie de overgangsmiddelen over de Maas te vernielen.

10120. De **Voorzitter:** Dat is niet wat ik bedoel. Ik bedoel tussen de grens en de Maas. Daar zouden bomen springen en alle mogelijke dingen, kleine bruggetjes enz.

A. Ja, dat is inderdaad vóór het bevel van commandant Peeldivisie gegeven.

10121. De **Voorzitter:** Dus vóór middernacht?

A. Ja, in de vóóravond.

10122. De **Voorzitter:** Ik heb daar stukken over gelezen, o.a. van de chef-staf generaal *van Voorst*, dat hij zich daar op beroept, dat eigenlijk in volle vredestijd al dergelijke maatregelen genomen zijn.

A. Dat zijn de bruggen geweest tussen grens en Maas.

10123. De **Voorzitter:** Maar dan is het toch zeer merkwaardig, dat de commandant van de brug, die dat ook gehoord zal hebben en daarvan op de hoogte is geweest, nu net in die nacht daar maar één man heeft opgesteld.

A. Inderdaad is dat heel merkwaardig. Het is voor mij de vraag of inderdaad de compagniescommandant ook deze orders ontvangen heeft.

10124. De **Voorzitter:** Hij heeft toch allicht in de buurt al deze explosies gehoord!

A. Ja, die detonaties hebben al die mensen gehoord, ook op de oostoever. Van die vernielingen oost van de Maas is practisch niets terechtgekomen. Dat is het hem juist, want die aspergeversperringen, die in Gennep stonden, aan de oostoever dus, zijn wel gesteld; de asperges zijn dus in de gaten gestoken, maar de kabels zijn niet doorgesneden, daar hiervoor geen tijd meer was, want terwijl men daar mee bezig was, werd het personeel al overvallen. Ook de brug over de Niers is niet gesprongen, hoewel de lading was aangebracht; terwijl de sergeant-commandant de order daarvoor wilde geven, werd ook hij overvallen. Op de oostelijke oever zijn dus van al die vernielingen vóór de brug alleen maar gesteld de boomversperring op de weg van Gennep naar Zelderheide en deze nog maar onvolledig. Naderhand heeft men dus met een tweede lading ook de andere bomen doen springen. Van de vernieling op de oostoever is dus practisch niets terechtgekomen.

10125. De **Voorzitter:** Ik zie hier op bladzijde 30 bovenaan staan van het „Beknopt Overzicht": „Wel had de opperbevelhebber van land- en zeemacht reeds in de avond van 9 Mei last gegeven om enige voorbereide vernielingen ten oosten van de Maas uit te voeren, waardoor de naar de rivier leidende wegen werden versperd. Tot de vernieling der grote bruggen over de rivieren en het onbruikbaar maken der spoorwegen meende hij nog niet te mogen overgaan zolang er geen ultimatum was". Deze order is dus uitgegaan.

A. Ja, inderdaad, maar deze is toch niet tijdig bij die ondercommandanten doorgedrongen, want men heeft er òf te laat op gereageerd òf, toen men de order wilde gaan uitvoeren, zijn die bruggen al overvallen. Daar is dus niets van terechtgekomen, van die versperringen tussen de brug bij Gennep.

10126. De heer **Hacke:** U zegt, dat die ladingen van die brug waren aangesloten door draad, die daar los hing en was die ook niet aangesloten?

A. Ja, zeker, die was aangesloten op de westoever, dus een paar dagen vóór 10 Mei kon men van de westoever die brug doen springen.

10127. De heer **Hacke:** Dus bij de aanleg van die kabel hebben ze het contact losgemaakt!

A. Ja, inderdaad.

10128. De heer **Hacke:** Dus hebben ze niet eigenlijk van het een op het ander doen overgaan?

A. Neen.

10129. De heer **Hacke:** Was dat nu niet eigenlijk, ja, ontoelaatbaar, mag ik niet zeggen.

A. Men had de oude verbinding wellicht in stand kunnen laten tot de nieuwe gereed was, want het ontstekingspunt lag op de westoever. Dus wat had het eigenlijk moeten worden? Als alle andere bruggen, b.v. de brug bij Westervoort, de IJsselbruggen, men had op een knop moeten drukken op de westoever en de brug sprong à la minute. Dat was de bedoeling.

10130. De heer **Hacke:** Dus dat was nog niet gereed?

A. Dat was nog niet gereed. Het was gereed geweest. Maar de kabels hingen langs de brug, dat had men wat onvoorzichtig gevonden en heeft toen andere maatregelen genomen. Deze waren in uitvoering, om die kabels in een buis onder de brug te leiden, de kabels voor de tegenpartij onbereikbaar te maken. Maar die aansluiting was van 9 op 10 Mei nog niet gereed. Er was dus geen aansluiting tussen de kabel onder de brug (de nieuwe) en de lading midden op de brug, vandaar dus die dubbelpost in de nacht van 9 op 10 Mei. 1 korporaal der politietroepen op het midden van de brug moest daar met een windlucifer die lading aansteken. Men had dus beter gedaan onmiddellijk van de een op de andere over te springen, losmaken en meteen de andere vastmaken.

10131. De **Voorzitter:** Dat is toch inderdaad een fout geweest?

A. Inderdaad, u kunt zeggen een samenloop eigenlijk van omstandigheden, van fouten, van kleine verzuimen wellicht, die met elkaar de overvalling hebben vergemakkelijkt. Had een onmiddellijke overschakeling plaats gevonden, dan had men vermoedelijk nog wel tijdig genoeg de brug kunnen doen springen, want toen die korporaal op het midden van de brug de trein in de gaten kreeg, was hij niet meer in staat de windlucifer aan te steken, het slagsnoer te doen ontbranden en de brug de lucht in te doen gaan. Was de ontstekingput nog op de westoever geweest, dan had men vermoedelijk nog wel gelegenheid gehad de brug te laten springen. Men had beter gedaan, de oude verbinding in stand te doen blijven tot de nieuwe helemaal gereed was, afkoppelen, vastkoppelen, klaar! Dat was inderdaad beter geweest.

10132. De **Voorzitter:** Wie was daar aansprakelijk voor? Was er een speciale technische leiding voor die ontstekingsquaestie of viel dat gewoon onder de commandant?

A. Neen, dat is vermoedelijk niet iets van de commandant geweest, zeker niet van de compagniescommandant, maar dat zult u moeten zoeken in de staf van het derde legerkorps, die met de technische leiding van de vernieling van de brug eigenlijk belast was. Dus bij de genie. Ieder had zijn eigen vernielingsobjecten. De kleine objecten gebeurden door de commandanten zelf, maar de bruggen ressorteerden niet onder de compagniescommandant. Maar dit is inderdaad een verzuim; het was beter geweest en had misschien kunnen voorkomen, dat de brug ongesprongen in handen van de tegenpartij viel, door de nieuwe verbinding onmiddellijk tot stand te brengen. Dat ben ik met u eens.

10133. De **Voorzitter:** Als u dan nu misschien door wilt gaan met uw exposé van het hele verloop? Dan kunnen we straks misschien nog even terugkomen op die quaestie van het voorterrein.

A. Dus dit wat het voorterrein betreft. Nu nog enkele kleine details van de brugbescherming: De kazematten en op het midden van de brug de korporaal, belast met het springen van de brug. Aan de overzijde vóór de brug de afsluiting met het stalen hek, zoals op alle bruggen, bewaakt door een korporaal en vier soldaten van de vierde compagnie. Verder op het station Gennep één marechaussee, met drie soldaten, die afkomstig is van het marechaussee-detachement in Gennep. In Gennep was een marechaussee-kazerne, waarin een detachement marechaussee. Een van die marechaussees werd belast met de stationswacht op het station Gennep en had drie soldaten bij zich. De afstand van het station Gennep tot de brug bedroeg nl. enkele honderden meters. Aan de grens voorts nog de reeds genoemde wacht te Zelderheide, belast met de waarschuwing.

10134. De **Voorzitter:** Hoever is de grens van de brug af?

A. De afstand van de grens tot de brug is ongeveer vier à vijf kilometer. En de afstand van de brug tot het station iets minder dan een kilometer, een 700 à 800 meter. Bij duisternis kan men van de brug volstrekt niet zien, wat op het station Gennep gebeurt. Nu ligt Gennep aan de grote spoorlijn en men had natuurlijk aan de oostoever ook maatregelen genomen om te verhinderen, dat pantsertreinen naar de bruggen zouden doorrijden. Het merkwaardige is, dat èn aan de IJssel èn aan de Maas èn in Groningen overal de pantsertreinen doorgereden zijn tot aan de rivier. U denkt aan Roermond, de trein is aldaar doorgereden over Vlodrop—Roermond naar Buggenum toe tot aan de Maas; over Kaldenkirchen naar Venlo; hier tot aan de brug bij Gennep, in het noorden bij Deventer en Zutfen tot aan de IJssel; Groningen, de brug bij Nieuwe-Schans was niet voorbereid om te springen in verband met internationale verhoudingen. Ook daar passeerde de trein de grens. Men kan zich dus afvragen, hoe is dit mogelijk? In het „Beknopt Overzicht" wordt op blz. 30 vermeld, dat het algemeen hoofdkwartier ook inderdaad maatregelen had genomen de lijnen te versperren. De versperring van die spoorlijnen bestond hierin, dat men op bepaalde stations de trein op dood spoor liet lopen; een wissel werd omgelegd, die was vastgelegd met een slot, waarvoor men een sleutel moest hebben, die onder berusting was van de stationschef. Eventuele treinen zouden dus op dood spoor rijden. Nu begrijpt u, wat overal is gebeurd, de trein is komen aanrijden, de Duitsers zijn er uitgesprongen, hebben het slot geforceerd en de wissel omgelegd en weer op het goede spoor verder gereden. Dit waren overal onze enige maatregelen, die genomen zijn, om te verhinderen, dat pantsertreinen doorreden. Nu was dit in de gedachtengang van vóór 10 Mei 1940, laten we zeggen, volkomen gerechtvaardigd; achteraf bekeken, is het eigenlijk kinderlijk. Inderdaad, wat er ook is gebeurd, de Duitse trein is over de Duitse grens gereden, er was geen versperring, rijdt door tot Gennep, rijdt op het verkeerde spoor, de machinist en de treinbemanning merken dit op, rijdt even terug, het slot wordt geforceerd, de wissel omgelegd en de trein rijdt rechtstreeks naar de brug. Het slot op die wissel was de enige versperring op deze lijn, evenals op de andere spoorbanen, die van Duitsland uit naar onze bruggen voerden. Hetzelfde was het geval te Roermond, ook daar is de trein binnengereden, de wissel omgezet, en doorgereden naar Buggenum. Het was slechts een quaestie van enkele minuten.

10135. De **Voorzitter:** U had het over die marechaussee op het station, is daar nog iets over te zeggen?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, dat is vrij eenvoudig. Er was daar een stationswacht, een post, één man van de marechaussee met drie soldaten.

10136. De **Voorzitter:** Kon die geen telefonisch bericht doorgeven naar de brug?

A. Ja, zeker, er was een telefonische verbinding van deze post met de brug. Ik zal u straks iets vertellen over de telefonische verbindingen. Op de westoever bevonden zich dus soldaten en politietroepen, slechts op de oostoever was een post van de marechaussee. De marechaussees waren dus niet op de westoever. Dit wat onze eigen opstelling betreft. Deze is gemakkelijk na te gaan aan de hand van de gevechtsrapporten, die bij de Sectie „Krijgsgeschiedenis" berusten. Laat ons thans kijken naar de andere kant van de grens. Hoe was de toestand daar in de nacht van 9 op 10 Mei? Toen generaal *Wilson* destijds het gedeelte van de Maas beschreef,

had hij niet de beschikking over voldoende betrouwbare Duitse gegevens, uiteraard niet, doch toen na de bevrijding in 1945 generaal *van Hilten* het krijgsgeschiedkundig onderzoek weer deed voortzetten, zijn langzamerhand meerdere Duitse gegevens binnengekomen. Aanvankelijk hadden wij heel weinig gegevens en het is wel merkwaardig hoe deze soms werden verkregen. Men krijgt soms zeer fantastische gegevens, waar men zeer voorzichtig mee moet zijn. Ik ontving o.a. bezoek van de heer *Marseille,* wiens naam ik hier met ere wil noemen, daar we veel aan hem te danken hebben. Deze had de aardigheid gehad, in Augustus 1940 de verschillende Duitse begraafplaatsen in Nederland te bezoeken en aantekeningen te maken van alles wat hij op de grafkruizen vond; deze gegevens had hij in staten verzameld, wist er eigenlijk geen weg mee, want de meeste afkortingen waren voor hem onbegrijpelijke hiëroglyphen. Op zekere dag kwam hij bij generaal *van Hilten* met deze gegevens. Wij hebben ze dankbaar aanvaard en aan de hand van alle mogelijke andere gegevens, die wij bereids hadden, kon een en ander worden gecombineerd. Hierbij moet men bedenken, dat die graven zijn opgenomen in Augustus 1940 en dus waren dat de graven, waar de Duitsers ter plaatse begraven waren. Op het ogenblik is er, zoals u bekend zal zijn, een identificatie- en bergingsdienst. De Duitsers worden van overal verzameld en op een groot kerkhof, ik meen in de Peel, ondergebracht. Momenteel kan dus niet meer worden nagegaan, waar de Duitsers in 1940 zijn begraven. Dit kon in Augustus 1940 nog wel. Het zijn dus vrij betrouwbare gegevens. Aan de hand van die gegevens kon toen een reconstructie worden gemaakt, wat eigenlijk voor troepen deel hebben genomen aan de aanval in het vak van de Maasbrug bij Gennep. Het eindresultaat is vrij aardig en klopte. In die plaatsjes aan de Maas, Gennep, Oeffelt, waren verschillende soldaten van bepaalde onderdelen begraven, waaruit mocht worden opgemaakt, dat tegenover Gennep heeft gelegen de 256ste divisie. Deze is ook vermeld in het „Beknopt Overzicht" (blz. 34). De 256ste divisie stond onder bevel van generaal-majoor *G. Kaufmann.* Ik heb verder nog kunnen nagaan, dat tegenover Gennep vermoedelijk is ingezet het 481ste regiment infanterie van de divisie. De divisie bestond, evenals de Nederlandse, uit drie regimenten. Dit waren onze eerste gegevens, die in het „Beknopt Overzicht" konden worden verwerkt, daarna heb ik nog persoonlijk een klein onderzoek kunnen instellen in Duitse archieven, waarvan de inhoud mij in dit opzicht tegenviel.

Vervolgens heeft generaal *van Hilten* een onderhoud gehad met de generaal der cavalerie *Siegfried Westphahl,* die in 1940 verbonden was aan de staf van het XXVIste legerkorps, dat in het zuiden tegen Brabant is opgetreden. Uit al deze gegevens is volkomen duidelijk gebleken de bedoeling en de opzet der Duitsers. De hoofdaanval zuid van de grote rivieren met vier divisies, waaronder de 256ste divisie tegen Gennep, de 9de pantserdivisie en de S.S. Verfügings Division. In de avond van de 9de op de 10de Mei lagen tegenover de Nederlandse grens, tussen de grens en de Rijn, 2 divisies. Dit waren dus de voorste divisies, in het noorden 254 en in het zuiden, tegenover Gennep, 256. Oost van de Rijn de beide andere divisies als reserves en de 9de pantserdivisie met de kop juist te Wesel a.d. Rijn. De bedoeling van de Duitsers was, de twee voorste divisies, 254 en 256, de grens en de Maasovergang te doen forceren, dan de 9de pantserdivisie te laten oprukken en de beide vóórdivisies te laten passeren, door Brabant op te rukken en binnen 4 à 5 dagen (volgens generaal *Sluiters*) contact te doen verkrijgen met de valschermjagers, die op 10 Mei waren geland bij de Moerdijkbruggen. Dit plan is, zoals u weet, gelukt; radio Bremen vermoedde in de avond van de derde oorlogsdag (12 Mei), dat des namiddags, omstreeks 17 uur, de 9de pantserdivisie inderdaad in de buurt van de Moerdijk contact heeft verkregen met de valschermjagers. Dus van 9 op 10 Mei: 2 divisies vóór, 9de pantserdivisie met de kop aan de Rijn bij Wesel. Het klopte met de gegevens, die waren verkregen van de heer *Marseille.* Inderdaad waren de Duitse graven in Augustus 1940 aan de Maas in de buurt van Gennep, Oeffelt, Kuyk enz. slechts van personeel der beide vóórdivisies, niet van de 9de pantserdivisie, ook niet van de twee divisies, die in reserve lagen, ten oosten van de Rijn. Deze hebben daar nog niet gevochten, doch zijn doorgestoten; de slachtoffers van de 9de pantserdivisie zijn meer westelijk in Brabant begraven.

10137. De **Voorzitter:** Zijn daar veel Duitsers gesneuveld?

A. Dat valt mee. Over het algemeen zijn de verliezen, zowel aan de Duitse als aan de Nederlandse zijde, te hoog geschat.

10138. De **Voorzitter:** De Nederlandse gegevens zijn landelijk bekend, maar kunt u iets mededelen over de Duitse verliezen, daar in de omgeving van Gennep; neemt u het hele vak voor mijn part.

A. Dat kan ik u niet mededelen. Wij hebben echter wel een staat op het bureau. Ik kan ze u wel verstrekken.

10139. De **Voorzitter:** Hebt u bij uw studies enig idee gekregen over de totale Duitse verliezen in ons land?

A. Neen, dat is zeer moeilijk te schatten. Van beide zijden zijn de verliezen erg overdreven. Een juiste schatting van de Duitse verliezen, bij de inval in Nederland, is op dit ogenblik nog niet te maken.

10140. De **Voorzitter:** En het aantal van de mensen, die hier begraven zijn, herinnert u zich dat ook niet uit het hoofd? Volgens die gegevens van de heer *Marseille*?

A. Die kan ik u wel verstrekken, indien u dit wenst, ik heb die staat niet bij mij. Daar moeten dus bij opgeteld worden de gesneuvelde Duitsers, die afgevoerd zijn naar Duitsland. Er zijn nl. aanwijzingen, dat men inderdaad met vrachtauto's Duitse slachtoffers over de grens heeft gevoerd, evenals gewonden. Zoals gezegd, zijn ook mensen ter plaatse begraven; dit zijn zeer zeker geen grote aantallen, tientallen hoogstens. Dat valt erg mee.

Dit dus wat de Duitse opstelling betreft. De 9de pantserdivisie zou dus moeten trekken over de brug bij Mook en/of Gennep. Het was dus wel degelijk de vooropgezette Duitse bedoeling te proberen beide of een van beide bruggen in handen te krijgen. Nu is de brug bij Mook een gewone brug en de brug bij Gennep een spoorbrug. Men heeft dus, ik zou bijna zeggen, het accent niet willen leggen op de brug bij Gennep als spoorbrug, maar als verkeersbrug, met de duidelijke bedoeling het gemotoriseerde materieel van de 9de pantserdivisie daarover te doen trekken. Dit mag blijken uit het volgende: Generaal *Westphahl* heeft aan generaal *van Hilten* verklaard, dat de spoorbrug direct met bielsen in orde is gemaakt om het zware materieel der 9de pantserdivisie er over te kunnen laten rijden. Men is daar direct mede begonnen en reeds in de avond van de 10de Mei en in de nacht van 10 op 11 is de gehele 9de pantserdivisie over de brug bij Gennep getrokken. De brug ligt hoog, zoals op de foto in het „Beknopt Overzicht" is te zien, men heeft dus van de westelijke oever een afrit gemaakt van biels naar beneden, wat aansluit bij de weg van het Oeffeltse Veer naar Oeffelt. Dit was een prachtige opmarsweg en de gehele 9de pantserdivisie is over de brug opgerukt. Ik leg hier de nadruk op, daar u zich wellicht kunt herinneren, dat in de „Nationale Rotterdamsche Courant" van 23 Maart 1946 een artikel heeft gestaan van een onzerzijds onbekende militaire medewerker, waarin vermeld, dat een pantserdivisie van het zesde leger alsnog uit het zuiden aangetrokken zou zijn door de Peel naar de Moerdijk. Deze mededeling in dat artikel is onjuist. Ook generaal *Wilson* is nog gevraagd, of hem nog nadere gegevens over het oprukken van de 9de pantserdivisie bekend waren. Het staat dus wel vast, dat de 9de pantserdivisie, welke in de nacht van 9 op 10 Mei gereedstond met de kop bij Wesel, in haar geheel is opgerukt over de brug bij Gennep. Het Duitse plan is in dezen volkomen gelukt. Aan Duitse zijde had men een zekere speling, daar men ook de brug bij Mook er bij betrokken had; was Gennep niet gelukt, dan wellicht Mook; waren beide mislukt, dan had men uiteraard moeten volstaan met de bekende Duitse pontonbruggen. Er zijn er ook enkele van geslagen. Dat de brug bij Gennep onbeschadigd in Duitse handen viel, was dus eigenlijk een voordeel. Het accent ligt dus op het gebruik der brug als verkeersbrug, niet als spoorbrug. Ik geloof ook niet, dat men plan heeft gehad, met treinen verder in Brabant op te rukken; bewijzen zijn daar althans niet voor. Was de Maasovergang geforceerd, dan zou de 9de pantserdivisie doorgestoten zijn naar de Moerdijkbrug; dit is het zwaartepunt van de gehele aanval geweest. Het zwaartepunt van de Duitse aanval lag zuid van de grote rivieren, niet ten noorden daarvan. Dit wat het Duitse plan betreft, thans de uitvoering. Men begrijpt, dat het hier ging om verrassing van de brug zelf, want niettegenstaande deze, zij het dan ook summiere, bewaking, moest men natuurlijk van Duitse zijde trachten de brug onbeschadigd in handen te krijgen. Hoe heeft men dit aangelegd? Aan Duitse zijde heeft men de 254ste divisie, die dus in het noorden zat, opgedragen, de brug bij Mook onbeschadigd in handen te krijgen, aan de 256ste divisie die bij Gennep. Nu gaat aan dit drama eigenlijk een ander drama vooraf. De actie, om deze brug in handen te krijgen, is uitgegaan van het kamp Asperden bij Goch, even over de grens. In dat kamp waren Duitse soldaten, was een onderdeel samengebracht van het Duitse leger, waarbij ook Nederlanders. De aantallen Nederlanders worden in de diverse rapporten, die daarop betrekking hebben, verschillend opgegeven. Ik gebruik hier het woord Nederlander in die zin, dat het zeker waren Nederlands sprekende personen, want wanneer we de personalia van enkele mensen, die

daar waren, nagaan, dan blijkt, dat dit veelal mensen waren uit Duitsland, in het westen van Duitsland, aan de Nederlandse grens woonachtig, Nederlands sprekend, doch niet allemaal in het bezit der Nederlandse nationaliteit. Enkelen schijnen inderdaad Nederlander te zijn geweest. Ik noem u o.a. *Martin van Halen*, van wie een rapport bestaat. Deze *Martin van Halen*, is gebleken, was Nederlander. Hij bezat een Nederlandse nationaliteit en was met een aantal mensen, men noemt er 40, soms ook meer, in het kamp bij Asperden ondergebracht. Nu gaan aan deze gebeurtenissen, vóórdat die mensen daar kwamen, andere vooraf, waarover ik hier niet behoef uit te wijden. Daar zijn rapporten over, ik noem u slechts in dit verband een zekere heer *Damhof*, die er bij betrokken zou zijn geweest, de u bekende heer *Bodens* was er bij betrokken; in het rapport, hierop betrekking hebbende, worden nog meer namen genoemd. In de middag van de 9de Mei zaten in dat kamp een aantal Hollanders, die wel een militaire opleiding hadden genoten, maar onkundig er van waren, wat men met hen voorhad. Dat blijkt wel uit alle rapporten. Men heeft zeker niet voor de avond geweten, wat nu eigenlijk de bedoeling was, waarom die Hollanders daar waren en waarvoor ze zouden worden gebruikt.

10141. De **Voorzitter:** U bedoelt toch Nederlanders?

A. Dat waren Nederlanders, ja.

10142. De **Voorzitter:** Het konden dus ook Limburgers geweest zijn!

A. Mogelijk wel, ik bedoel eigenlijk iedereen, die Hollands sprak, eveneens dus in Duitsland woonachtige Nederlanders en Limburgers. Ik mag dus niet zeggen Hollanders, doch Nederlanders. U hebt volkomen gelijk, anders zou ik het gebied beperken tot het eigenlijke oude Holland. Hoofdzakelijk natuurlijk mensen, in de streek woonachtig, dat blijkt ook wel, er waren verschillende daar gehuwd, de schoonvader van een van hen woonde in Gennep. De verhalen dienaangaande zijn niet alle even duidelijk. Dat moet allemaal nog onderzocht worden. Het zal u bekend zijn, dat op het ogenblik het bijzonder gerechtshof in Roermond naar deze dingen juist een onderzoek instelt en ik meen uw Commissie te mogen adviseren contact op te nemen met de procureur-fiscaal van het bijzonder gerechtshof te Roermond, ten einde na te gaan in hoeverre er hier sprake is geweest geweest van sabotage, spionnage en dergelijke gevallen, waarbij Nederlanders betrokken waren. Een en ander in deze zaak klopt nog niet. Mogelijk wordt door het onderzoek van het bijzonder gerechtshof te Roermond thans meer licht in deze zaak gebracht. In dat kamp bij Goch, waarin dus Nederlanders en Duitsers waren ondergebracht, was een zeer belangrijke figuur, de heer *Walther, Wilhelm Walther*. Hij was Oberleutnant. Er bestaat een verslag van diens hand, dat u ook reeds bekend is. Dit verslag kan in zekere mate als grondslag worden genomen voor de Duitse overval op de brug.

De **Voorzitter:** Dit rapport maakt een betrouwbare indruk.

A. Inderdaad.

10143. De **Voorzitter:** In tegenstelling, naar mijn persoonlijke visie, met de beschrijving van *Martin van Halen.*

A. Ja, sommige dingen kloppen, andere kloppen niet. In het rapport vermeldt *Walther,* dat eerst in de namiddag van de 9de Mei is medegedeeld, wat er zou gebeuren. Maar ik neem aan, dat de heer *Walther* wel degelijk geweten heeft, dat men beoogde een overval op de brug bij Gennep en dat hij over deze zaak volledig moet zijn ingelicht geweest. Dit blijkt uit zijn rapport en het is ook mijn enige „bewijs" daarvoor. In dat kamp had men voor instructiedoeleinden, hij beweert het zelf, „Beschreibungen und Bildern" van Hollandse bruggen voorhanden. Aan de hand van die platen en voorbeelden, enz. is blijkbaar die overval op die brug bij Gennep voorbereid. Dan rijst de vraag: Hoe kwam men daar, aan Duitse kant, aan deze gegevens? Dit ligt natuurlijk meer op het terrein van het bijzonder gerechtshof te Roermond, dit verder na te gaan. Er zitten hier natuurlijk haken en ogen. Er was dat kamp in Asperden, de heer *Walther* heeft daar een rol gespeeld, heeft die mensen opgeleid, is ingelicht door het O.K.W., de 256ste divisie is volkomen op de hoogte van de toestand, van het plan. De Duitse soldaten niet en ook niet de Nederlanders, wie het pas werd medegedeeld in de namiddag van de 9de Mei. De heer *Walther* is in dezen dan een zeer belangrijk persoon. Hij is, meen ik, op het ogenblik in Maastricht gedetineerd en kan dus vermoedelijk nader worden gehoord.

10144. De **Voorzitter:** Het is goed om de verantwoordelijkheden aan die kant vast te leggen, even voor te lezen hetgeen staat op blz. 2 van zijn rapport:

> „Truppendienstlich unterstand ich dem Amt Abwehr beim O.K.W., (oppercommando der weermacht) das meines Erachtens auch verantwortlich ist für die Anwendung besonderer Kriegslisten, Tarnunternehmen usw. u. als Urheber dieser gesamten Unternehmen anzusehen ist."

Als deze getuigenis waarheid bevat, dan is m. i. rechtstreeks verantwoordelijk voor deze laffe daden inderdaad het oppercommando van de weermacht. Als deze conclusie juist is, dan wil ik onderstrepen, dat voor dit buitengewoon laffe optreden dus rechtstreeks verantwoordelijk is de Duitse legerleiding!

A. Ja, want hier blijkt ook wel uit, dat eigenlijk de commandant van de 256ste divisie, of van het legerkorps, die wel de opdracht heeft verstrekt om die bruggen te nemen, aan het O.K.W. eigenlijk heeft — moeten — overlaten de wijze, waarop de overval zou geschieden. Het O.K.W. moet dan eigenlijk verantwoordelijk gesteld worden voor de toepassing en voor het aanwenden van de middelen. Hiermede houdt waarschijnlijk verband de quaestie van de uniformsmokkel. *Willy Walther* is commandant geweest van de stoottroep, die de brug bij Gennep heeft genomen. Het staat wel vast uit zijn eigen rapport, alsmede uit gegevens van Nederlandse kant en uit andere rapporten daaromtrent, dat zeker 3 mensen aan deze overval hebben deelgenomen in uniformen, al of niet volkomen gelijkend op die van de Nederlandse marechaussee, welke aan deze mensen zijn verstrekt door het O.K.W. Ook dat blijkt uit het rapport van *Willy Walther,* hetwelk, zoals ook u van mening bent, een vrij betrouwbare indruk maakt, ook nogal in details. Nu, deze uniformen, naar u bekend zal zijn, komen niet helemaal overeen met Nederlandse. Hij zegt ook in zijn rapport, dat deze eigenlijk niet als Nederlandse uniformen kunnen worden aangemerkt. Dit is uiteraard een kleine listigheid. Het is inderdaad waar, dat alle uniformen, die gebruikt zijn, niet alleen bij Gennep, doch ook op andere plaatsen, niet volkomen overeenkwamen met Nederlandse uniformstukken. Er waren er bij, o.a. de kepi, die gebruikt is bij de overval op de brug bij Heumen, gedragen door de soldaat Luccassen, welke zich thans in het Legermuseum „Generaal Hoefer" te Leiden bevindt, dat is een gewone kepi, zoals deze door de firma Hassing in Amersfoort werden gemaakt. Men mag wel veronderstellen, dat deze kepi inderdaad op de een of andere wijze van Nederland naar Duitsland is overgebracht. Ook heeft men wel uniformstukken van Nederland naar Duitsland overgebracht en daar misschien nagemaakt; dat is mogelijk. Er ontbreekt in dit hele geval echter nog een schakel. Wie is er indertijd betrokken geweest bij deze uniformsmokkel, zijn er inderdaad uniformen gesmokkeld? Dat staat ook nog niet helemaal vast. Er zijn verschillende gevallen van uniformsmokkel gedurende de mobilisatietijd geweest: het geval Tubbergen, meen ik, het geval Gemmeken, die verband houden met uniformsmokkel. Men mag wel veronderstellen, dat inderdaad uniformen van Nederland naar Duitsland zijn overgebracht, doch in wiens handen zijn die gevallen, waar zijn die gebleven, zijn die inderdaad gebruikt? Dat weten wij niet. Nu komt hier een andere kant naar voren en blijkt, dat Nederlandse uitrustingsstukken gebruikt zijn in het kamp Asperden bij Goch, o.a. voor de brug bij Gennep en afkomstig zijn van het O.K.W. Dan zou dus het O.K.W. Amt Abwehr, de admiraal *Canaris,* er misschien in zekere mate bij betrokken kunnen zijn. Deze tussenschakel is, naar ik meen, tot dusver door geen enkele instantie eigenlijk nagegaan. Ik heb juist een 14 dagen geleden de P.R.A., de bijzondere rechtspleging, verzocht te trachten in dezen coördinerend te werken. Het onderzoek in dezen wordt nl. veelal bemoeilijkt, doordat verschillende instanties verschillende aspecten dezer materie bekijken. Ieder heeft een deel van de waarheid in handen, ieder loopt op zijn manier vast en het grote geheel klopt nog niet. In ieder geval staat het vast, dat 3 mensen daarbij betrokken zijn geweest. De Nederlanders en Duitse soldaten is die middag van de 9de Mei aangezegd, waarom het te doen was en op welke wijze de uitvoering zou zijn. Niet uit het verslag van *Walther,* doch wel uit dat van *Martin van Halen,* blijkt, dat de deelnemers zich desgewenst hebben kunnen terugtrekken. Ik heb gemeend, dit in het „Beknopt Overzicht" te moeten opnemen (blz. 50). Het is dus aan de Nederlanders blijkbaar overgelaten, toen medegedeeld was, waar het om ging, of zij al dan niet wensten mede te doen. Uit de rapporten is mij gebleken, dat inderdaad enkelen zich hebben teruggetrokken. Eén op het allerlaatste moment, juist bij de overgang van de grens. Dit is vermeld in het rapport van *Martin van Halen.* Of dit inderdaad juist is, kan ik niet beoordelen, het komt mij voor, dat het verslag van de heer *van Halen* nogal een beetje

gefantaseerd en een beetje „dikdoenerig" is opgesteld. Het verslag van de heer *Walther* lijkt mij nuchterder en meer reëel. Ik geloof, dat dit wel geloofwaardig is. Nu wat die groep betreft, die dus van het kamp Asperden over de grens oprukte naar de brug. *Willy Walther* vermeldt het volgende over de sterkte: „Die Stärke des Truppes war ungefähr 1 Off, (hij zelf, *Willy Walther*,) 8 Uffz. u. Mannschaften u. 2 Holländer. Ik zelf (dus *Willy Walther)* en 7 Duitse soldaten droegen de Duitse uniform en de helm. De wapens en munitie tussen de jas en mantel. U kent die Duitse overkleding, de lange mantel en daaronder had men dus de wapens. Een Duitse soldaat, (en hij noemt met name hier *Derijck*) en de beide Hollanders droegen de uit Berlijn gestuurde kleding, gelijkende op die van de marechaussee, en in de hand een geweer. Hij geeft als samenstelling van de stoottroep, die belast was met het overvallen van de brug bij Gennep, dus: 1 officier, 8 onderofficieren en manschappen en 2 Hollanders. Drie hiervan, 1 Duitser, (hij noemt de naam *Derijck)* en 2 Hollanders, waren in de Nederlandse uniform van de marechaussee. Nu is deze voorstelling van zaken niet in overeenstemming met andere rapporten. Neemt men het verslag van *Walther* als grondslag, dan is er sprake van 3 marechaussees, 1 Duitser, *Derijck,* en 2 Hollanders. Als het verhaal van *Martin van Halen* dus waar zou zijn, dan moet *Martin van Halen* een van de beide anderen zijn. *Martin van Halen* noemt nog een kameraad, *Keijser,* maar bovendien nog een Hollander, aangeduid als X, die zich op de grens tussen Nederland en Duitsland, terugtrekt. De verklaringen van *Willy Walther* en *Martin van Halen* zijn dus niet met elkaar in overeenstemming.

10145. De **Voorzitter:** Die officier kan misschien gedacht hebben, dat die *van Halen* een Duitser was, omdat hij.....

A. Dat is niet uitgesloten. Het is mogelijk, dat die mensen elkaar eigenlijk niet allemaal persoonlijk hebben gekend, noch de Nederlanders, noch de Duitsers. Het is inderdaad mogelijk, dat die namen verwisseld zijn of dat men niet geweten heeft, wie men voor zich had, daar, zoals ik reeds opmerkte, de Duitsers, waaronder met name deze *Derijck*, vloeiend hoog-Hollands spraken. Het is dus inderdaad niet onmogelijk, dat men Duitsers heeft aangezien voor Nederlanders of dezen zich als zodanig herinnerd. Volgens hem is er dus sprake van drie marechaussees. Nu is het wel merkwaardig, dat het verhaal, dat er drie marechaussees bij betrokken zijn geweest, klopt met de visie van de Nederlandse kant. Dat heeft generaal *Wilson* destijds, aan de hand van de toenmaals bekende gegevens, tot in finesses nagegaan. Er zijn dus bij betrokken geweest drie marechaussees, waarbij wij voorlopig dienen aan te nemen *Derijck,* als Duitser, en twee andere Nederlanders, waaronder dan *Martin van Halen.* Hoe is die groep opgetreden? Ik neem weer als grondslag het verhaal van *Willy Walther.* Deze is gegaan over de grens bij Hommersum, een klein grensgehucht, door het bedekte terrein zuid van de spoorlijn over de Genneper Heide, en is gekomen zuid van de brug aan de rivier. De idee zat hier dus voor, dat de marechaussees Duitse krijgsgevangenen begeleidden, om dezen te brengen naar de Nederlandse post op de westoever. Commentaar op dit verhaal geeft hij verder niet. Van Asperden op auto's naar de Nederlandse grens bij Hommersum, daar uitgestapt, gaan lopen, dan het terrein over de Genneper Heide, voorstellende Duitse krijgsgevangenen, opgebracht door marechaussees, aangekomen zuid van het dorp Gennep aan de rivier, en zuid van de brug. Daar blijven zij een poosje liggen, observeren de brug, het is nog niet donker, het zal ongeveer tegen vieren geweest zijn, gaan dan langs de Maasoever naar de brug, komen bij die brug en vinden daar die soldaten der Nederlandse bewaking.

10146. De **Voorzitter:** Hoeveel?

A. Eén korporaal en vier soldaten. Ze waren dus ver in de minderheid.

10147. De **Voorzitter:** Het gaat ons niet zozeer om de details, het is ons meer om de zaak in het algemeen te doen.

A. Ze komen daar dus bij die post aan de Maas. Deze bezetting wordt overweldigd, wordt krijgsgevangen gemaakt. Zij gaan de brug over, naar de overkant en vinden daar Nederlandse troepen, welke ook buiten gevecht worden gesteld. De brug is dus in Duitse handen.

10148. De heer **Algera:** Kwamen ze die ene soldaat dan niet tegen, die midden op de brug zat?

A. Daar wordt niet over gesproken. Ik maakte u er reeds op attent, dat het verhaal van *Walther* zeer summier is. Het is heel eenvoudig, al te eenvoudig, zou ik haast zeggen. Maar ik geloof wel, dat dit gedeelte van het verhaal niet helemaal zuiver is voorgesteld.

10149. De **Voorzitter:** Maar *Walther* geeft een heel andere lezing. Die zegt, dat hij aan de overkant van de brug een groot aantal Nederlanders vond en dat hij toen min of meer ontwapend is — inderdaad min of meer —, want ze hebben hem niet behoorlijk gefouilleerd!

A. Ja, hij wordt afgevoerd.

10150. De **Voorzitter:** Ja, hij is afgevoerd zuidelijk van de brug, meen ik. Toen hebben ze zich van degenen, die hem begeleidden, ontdaan en middelerwijl is die pantsertrein komen aanrijden en toen is van hun kant ook de aanval geopend.

A. Ja, ze hebben dus eigenlijk van het westen uit de brug zo'n beetje bezet. Ja, want zij kwamen van het oosten uit de brug over, komen op de westoever en daar wordt hij dan krijgsgevangen gemaakt, die *Walther.* Onderaan blz. 3 vindt u dat.

10151. De **Voorzitter:** „Damit wurde mir durch die Unachtsamkeit der Brückenwache meine neue Chance gegeben, die ich sofort ausnützte." (Staat onderaan op blz. 4). Verder zegt hij, dat ze naar het westen werden afgevoerd. Dat hij zich toen bevrijd heeft, en dan staat hier: „Kämpfte mich vom westen an den Brückenkopf heran, liesz die Zündleitungen schneiden und hielt bis zum Eintreffen des Panz. Zugs, der mich entsetzte, und nach dessen Eintreffen mein Auftrag erfüllt war."

A. Ze gaan dus de brug over, worden daar ten dele krijgsgevangen gemaakt en komen dan weer terug.

10152. De **Voorzitter:** Ja, maar nu is het toch buitengewoon merkwaardig, dat, als dit relaas juist zou zijn, de leiding van die Nederlandse troepen toen niet die brug nog heeft laten springen, want ze hebben toch, als ze een beetje hersens hebben gehad, moeten begrijpen, dat die overval niet zo maar zonder samenhangende plannen gebeurde. Ze hadden moeten bedenken, dat daar toch wel meer op zou volgen dan alleen die acht verklede mensen.

A. Ja, in zekere mate twijfel ik er juist aan of het hieromtrent weergegevene wel waar is. Beschouwt u daarnaast de andere verhalen, neemt u het verslag van *Martin van Halen,* die spreekt over tweemaal de brug overgaan.

10153. De **Voorzitter:** Ja, maar dat verhaal van deze laatste schrijver lijkt mij inderdaad, zoals u straks zelf ook gezegd hebt, zeer onbetrouwbaar.

A. Ja, dat van *Walther* is nog het meest betrouwbaar. Het verhaal van *Martin van Halen* is onbetrouwbaar, dat geloof ik ook. Maar nu de lezing van Nederlandse kant. Dit zijn allemaal gegevens, die wij langzamerhand gekregen hebben.

10154. De **Voorzitter:** Zijn dat getuigen, soldaten en misschien ook nog wel onderofficieren, die er bij zijn geweest?

A. Ja, inderdaad. Dat is wat generaal *Wilson* er over mededeelt. Hij heeft, naar u bekend zal zijn, in 1940, 1941 en 1942 de overval op de brug onderzocht. Dus zonder Duitse getuigen. Zijn verslag is alleen opgemaakt aan de hand van Nederlandse gevechtsrapporten. Daaruit trekt hij zijn conclusies. Daar vindt u dan een andere merkwaardige samenloop van omstandigheden. Ik geef u nu de lezing van generaal *Wilson* over de overval, welke gebaseerd is op de Nederlandse gevechtsrapporten. Hij zegt het volgende er van: „Omstreeks drie uur dertig, 3.30 uur, werd sergeant *Lute* — dat was de commandant van de politietroepen, die op de westoever stond — opgebeld door de wachtcommandant van het oosteinde van de brug, die mededeelde, dat van de brigadecommandant der marechaussee te Gennep telefonisch bericht was ontvangen, dat vier Duitse soldaten door twee marechaussees van de brigade naar de brug werden gebracht, aangezien er in de kazerne geen plaats voor was. De eerste overtocht dus van marechaussees over de brug is deze, omstreeks 3.30 uur, nl. van twee marechaussees en vier soldaten. Dat bericht wordt dus z.g. gelanceerd uit de marechausseekazerne te Gennep. Opgemerkt zij — zegt generaal *Wilson* —, dat het pontveer gedurende de nacht buiten gebruik was gesteld, zoals in tijden van spanning steeds geschiedde. Dus het normale verkeer over het pontveer, even noord van de brug gelegen, kon geen doorgang vinden en het moest over de brug gebeuren. Even later kwamen de twee marechaussees met de vier Duitse soldaten bij sergeant *Lute* op de westoever, die de Duitse soldaten onmiddellijk ontwapenden en door enige mensen naar het dorp Oeffelt liet brengen. Zij hebben zich zelf evenwel op die tocht kunnen bevrijden, waarbij minstens één Duitser en één Nederlander werden gewond." Hier vindt u dus een gelijksoortige

voorstelling van zaken als in de Duitse verslagen, zij het dan ook niet helemaal kloppend: „Er komt een groep op de westoever, begeleid door marechaussees, welke wordt afgevoerd en weet te ontsnappen."

Maar dat is ook de enige vergelijking, die valt te maken. Van het tijdstip wil ik af zijn, maar het aantal klopt niet. Die beide marechaussees waren, vóórdat de ontwapening begon, reeds teruggegaan over de brug, dus weer naar de oostoever, omdat de brigadecommandant hun had gevraagd vlug terug te komen. De korporaal op het midden van de brug, die bij dat ontstekingspunt stond, waar de brug had moeten springen, heeft hen zien komen en gaan. Na het verlaten van de brug vertrokken zij in de richting van het station Gennep. Het station Gennep ligt iets meer oostelijk van de brug. U krijgt dus het geval, dat twee marechaussees over de brug komen en weer teruggaan. De korporaal van de politietroepen, die midden op de brug staat, heeft hen zien komen met die vier Duitse krijgsgevangenen en heeft een poosje later die twee marechaussees weer terug zien gaan naar de oostoever. De zekerheid bestaat, zegt generaal *Wilson,* dat het telefoongesprek niet uitgegaan is van de marechausseekazerne te Gennep. Een der pseudo-marechaussees heeft zich op 11 Mei laten ontvallen, dat hij ergens in Gennep de wachtcommandant aan de brug, op de westelijke oever dus, had opgebeld en die het verzonnen bericht had meegedeeld. De vraag is gerezen, wat de eigenlijke bedoeling van deze, op het eerste gezicht vrij onschuldige comedie is geweest. Generaal *Wilson* zegt dan: De bedoeling is vermoedelijk tweeledig. Ten eerste het wekken van vertrouwen in de pseudo-marechaussees bij het personeel der brugbezetting en ten tweede het verrichten van enkele wijzigingen aan het telefoonlijntje op de brug. Want de eigenlijke overval kwam pas daarna. Dus waarom was dit voorspel nodig? Die marechaussees hebben vertrouwen willen wekken en aan de telefoonlijn op de brug enkele dingen gewijzigd. Dit is — dat zegt generaal *Wilson* uitdrukkelijk — een hypothese, omdat tussen het overbrengen van deze krijgsgevangenen en de komst van de pantsertrein enkele gesprekken zijn gevoerd, tussen de westoever en de oostoever en enkele andere betrokken commandanten, waarvan het voor generaal *Wilson* anders onmogelijk was deze te verklaren. Ik zal hier niet in details op ingaan. Die telefoongesprekken hebben vermoedelijk de bedoeling gehad, zowel het personeel te misleiden, als te verhinderen, terwijl men op de westoever de pantsertrein naar de brug zag komen en deze oprijden, de brug te laten springen. O.a. is dit bericht gelanceerd: Er komt een Hollandse trein over de brug, brug niet doen springen. Generaal *Wilson* zegt echter uitdrukkelijk: Dit is een hypothese, gebaseerd op de gegevens en feiten, waarover hij destijds beschikte. De eerste overtocht van die twee marechaussees met die vier Duitse krijgsgevangenen had de bedoeling, vertrouwen te wekken en enkele wijzigingen aan te brengen in de langs de brug liggende kabellijntjes. Van deze handelingen spreekt geen enkel Duits rapport. Het is voor mij dan ook de vraag of deze veranderingen aan de lijn inderdaad hebben plaats gevonden. Niet het feit natuurlijk; het overbrengen van deze marechaussees staat onherroepelijk vast, maar of men inderdaad aan de leiding op de brug het een en ander heeft veranderd, wij hebben daar enige schetsen over, ik kan u daar stukken van overleggen, maar ik zeg u nogmaals, dit is geheel en al een hypothese van generaal *Wilson.*

10155. De **Voorzitter:** Ik zou dit willen opmerken. In het kader van het werk van onze Enquête-Commissie kan het natuurlijk niet liggen om deze hele zaak in bijzonderheden te gaan uitzoeken. U weet, dat wij als opdracht hebben het Regeringsbeleid 1940—1945 met de voorgeschiedenis en iets van de nageschiedenis na te gaan. Dit is voor ons natuurlijk maar een detailpunt, maar een belangrijk onderdeel in zoverre, omdat wij iets wilden weten over de vraag in hoeverre van de kant van de vijand in dezen daden zijn gesteld in strijd met het Oorlogsrecht. Dat interesseerde ons en in het algemeen hoe het mogelijk is geweest, dat deze uiterst belangrijke brug, in verband juist met het verdere verloop van de strijd, het oprukken van de pantserdivisie naar de Moerdijk en het nemen van het hart van het land, op deze manier in handen van de vijand is gevallen. Maar niet zozeer in details. Ik zou in zoverre wel een hint willen geven. Het lijkt mij toch, dat dit door andere instanties toch meer nauwkeurig moet worden uitgezocht dan dat destijds door generaal *Wilson* is gedaan. U hebt een paar namen genoemd, die commandant van de politietroepen b.v. kan toch eventueel gegevens verstrekken. Het moet toch bekend zijn, wie destijds de leiding had van de marechaussee in Gennep, enz. Er moeten toch nog verschillende andere getuigen te vinden zijn om dat geval beter te reconstrueren dan tot nu toe is gebeurd!

A. Ja. Generaal *Wilson* heeft het destijds uitgezocht aan de hand van de gegevens, welke hem toen ter beschikking stonden. Daarom zeg ik u al: Wij hebben zoveel gegevens van Duitse zijde gekregen, die hier niet mee kloppen. Al die rapporten, welke van Duitse zijde komen, spreken maar van één overtocht.

Maar niet van een tweede, want deze eerste overtocht is reeds enige tijd verlopen en dan komt pas die pantsertrein. Ik neem aan, dat deze overtocht inderdaad heeft plaats gevonden, al of niet met zoveel mensen, maar ik geloof, dat de hypothese van generaal *Wilson* misschien wat erg ver gezocht is. Ook dit is slechts een veronderstelling van mij.

10156. De **Voorzitter:** Er hangt zoveel mee samen, omdat, zoals straks al opgemerkt is, de bevelen, die van hogerhand gegeven zijn voor het terrein oost van de Maas, inderdaad niet of althans niet goed zijn nagekomen. Ik heb nu gevonden, wat ik straks al in mijn hoofd had en wat ik hier nu voor mij heb, in het rapport, samengesteld door de chef-staf, generaal *van Voorst.* Hij heeft een uitvoerig rapport samengesteld over de hele voorgeschiedenis en de Meidagen zelf. Op blz. 34 van de bijlage, zoals wij die hier hebben, zegt hij: „Hoever intusschen de opperbevelhebber van land- en zeemacht is gegaan, moge blijken uit het feit, dat eenig is in de wereldgeschiedenis nl. dat generaal *Winkelman* reeds in den avond van 9 Mei last heeft gegeven om de vernielingen oost van de Maas uit te voeren, waardoor de naar de rivier leidende wegen werden versperd." Dat is blijkbaar in de buurt van Gennep ook niet gebeurd, zoals wij hier straks al geconstateerd hebben, dus het lijkt mij voor de hand liggend, dat dit alles serieus wordt uitgezocht, voor de Krijgsraad of hoe dan ook. Het is niet onze taak het in bijzonderheden te doen.

A. Neen, natuurlijk niet. Dit is nog maar wat we voorlopig hebben bijeengebracht over deze materie. Door toevallige samenloop van alle mogelijke kleine omstandigheden.

10157. De **Voorzitter:** En dat hele traject, bij Beugen is de zaak ook niet gesprongen, naar het schijnt!

A. Neen, inderdaad niet.

10158. De **Voorzitter:** Dat hangt ook nog samen met de toestand bij Mill en het doorstoten door de Peel-Raamstelling.

A. Natuurlijk, want juist het doorbreken van die pantsertrein had het gevecht bij Mill ten gevolge. De Duitsers zaten al direct in de morgen van de 10de Mei in en achter de Peel-Raamstelling. Er waren wel enkele bruggen, waarvan de voorbereiding tot vernieling gereed was. Dat was even west van de Maas, dus tussen de Peel-Raamstelling en de Maas, maar onder de poort van de spoorlijn van noord naar zuid bij Beugen was helemaal geen lading. De vernieling van die poort was niet voorbereid. Generaal *Wilson* heeft hier aanvankelijk van gezegd: „Ten slotte lag over de spoorlijn Gennep—Mill nog de poort, waarmede de spoorlijn Venlo—Nijmegen over eerstgenoemde wordt heengeleid. *Deze poort* — en nu krijgt u de onderstreping van generaal *Wilson — het z.g. spoorwegkruispunt Beugen was in het geheel niet ter vernieling voorbereid, zooals eerst maanden na den oorlog is gebleken."* Nu heeft hij „in het geheel" doorgeslagen en „zooals eerst maanden na den oorlog is gebleken" eveneens. Hij is toen op zijn eigen woorden teruggekomen. Verder zegt hij er van: „Hier moet van een betreurenswaardig misverstand sprake zijn, dat gedurende jaren voor den oorlog moet hebben plaatsgevonden en dat nog opgehelderd zal moeten worden." Daarvan heeft hij doorgeslagen „dat gedurende jaren voor den oorlog moet hebben plaats gevonden". Dit was dus ook nu generaal *Wilson* nog niet helemaal duidelijk. Maar een feit is, dat de poort inderdaad geen lading bevatte en dus niet kon springen. De kleine bruggetjes tussen de Peel-Raamstelling en de Maas, o.a. bij Haps en bij Oeffelt, zijn ook eerst tot springen gebracht, nadat de treinen daar waren gepasseerd.

De **Voorzitter:** Een mysterieuze aangelegenheid in ieder geval!

A. Inderdaad, men was eigenlijk verrast en zag aanvankelijk die pantsertrein aan voor een Hollandse trein. Men is eigenlijk te laat op de gedachte gekomen, dat het een Duitse trein kon zijn. Niet zodra was de Duitse trein voorbij en gebleken, dat het een Duitse trein was, of al die commandanten traden wel degelijk flink op. Generaal *Wilson* noemt er enkele voorbeelden van: o.a. sergeant *Sars* noemt hij met zeer veel lof. Hij heeft direct alle bruggen laten springen. Toen is ook direct de aspergeversperring in de Peel-Raamstelling bij Mill gesteld, maar dat is allemaal achteraf gebeurd.

De **Voorzitter:** Dan kunnen wij nu misschien terugkeren tot het nemen van de brug zelf. Is u daarover uitverteld of hebt u nog het een en ander te zeggen?

A. Ja, in zoverre wel.

10159. De **Voorzitter:** Dus het staat toch nog niet vast.

A. Neen, inderdaad niet.

10160. De **Voorzitter:** Is daar een handgemeen geweest direct, toen ze er over kwamen, of is de lezing van *Walther* waar, dat ze afgevoerd zijn en zich naderhand weer al vechtende naar de brug toegewerkt hebben? Wat moet men nu aannemen? In het rapport zegt hij: „Dieser Plan wurde völlig zunichte gemacht, da die Zahlenmässig uns weit überlegene Brückenwache uns bereits *in* der Brücke empfing und uns zwang die Hände hochzunehmen. Eine Kampferöffnung war in diesem Moment völlig zwecklos."

A. Ja, maar generaal *Wilson* heeft het niet over een gevecht bij die overtocht aan de westoever. Hij zegt niets daaromtrent. Die krijgsgevangenen zijn blijkbaar al afgevoerd en verder heeft men daar aan de westoever geen schermutselingen gehad. Dat is niet het geval geweest.

10161. De **Voorzitter:** Deze zaak zal in ieder geval toch nog nader moeten worden uitgezocht.

A. Ja, want de beide verslagen spreken elkaar tegen.

10162. De **Voorzitter:** Ik zou nog even willen doorgaan met de vraag in hoeverre van de hoogste Duitse leiding uit hier absoluut in strijd met het recht is opgetreden. In dat zelfde rapport wordt het volgende medegedeeld door *Walther*: „Die grundsätzliche Einstellung der deutschen Abwehr zur Frage der Anwendung von Kriegslisten wie z.B. der am 10-5-40 wurde in Offiziersbesprechungen mehrfach bekannt gemacht. Man sagte uns damals und auch später im Rahmen der Division Brandenburg, dasz die Bestimmungen der Haager Landkriegsordnung von 1907 in diesen Dingen überholt seien und diese Mittel in einem modernen Krieg keinen Rechtsbruch mehr bedeuten. Erhärtet wurden diese Feststellungen durch Hinweise auf die englischen Kommandotrupps und deren Vorschriften, die damals in Europa damit zwar noch nicht in Erscheinung getreten waren, aber existierten. Entsprechend wurden später diese gleichen Informationen an unsere Untergebenen weiter gegeben." Een heel verhaal over die Engelse opvattingen. In ieder geval waren van Nederlandse zijde nog niet dergelijke dingen naar voren gebracht!

A. Neen, dit gaat zeker te ver.

10163. De **Voorzitter:** Dit is vierkant in strijd met het Volkerenrecht en het nog wel degelijk bestaande Haagse Verdrag!

A. Ja, dit is helemaal niet juist. Men krijgt dus de volgende episode. Het afvoeren van die marechaussees en die krijgsgevangenen naar de westelijke oever. Dit speelt zich af voor uur u. Naar u bekend zal zijn was uur u 3.55 uur. Nu hebben die marechaussees, volgens het verhaal van *Walther*, dus eigenlijk de leidingen doorgesneden en de brug bezet gehouden, maar volgens de Nederlandse lezing zijn daar dus geen schermutselingen geweest. Dat geval heeft dus plaats, ik zal het tijdstip, dat generaal *Wilson* precies vermeldt, even nazien; hij zegt: Het was 3.30 uur ongeveer. Dus 3.30 uur heeft zich die episode van die marechausees afgespeeld; vervolgens wordt om 3.45 uur de wacht aan de oostoever gedeeltelijk afgelost en uur u is 3.55 uur. Ongeveer om 3.55 uur komt dus uit het oosten die pantsertrein oprijden naar de brug. Komt op het station Gennep, daar wordt de wissel omgegooid. De trein, die al op verkeerd spoor gereden was, rijdt terug, rijdt op het goede spoor in de richting van de brug. Nu is er volgens de Nederlandse lezing aan die oostoever een schermutseling geweest door de marechausees, die inmiddels teruggekeerd waren naar de oostoever van die eerste overtocht. Men heeft hetzelfde spelletje weer uitgehaald ten opzichte van deze wacht op de oostoever. Die marechaussees zijn daar weer gekomen met een aantal z.g. krijgsgevangenen en hebben de wacht aan de oostoever van de rivier overweldigd, waardoor men dus het slot van het stalen hek kon forceren, dat de toegang tot de brug afsloot, om de pantsertrein er over te laten gaan.

Volgens de lezing van generaal *Wilson* heeft men dus eigenlijk twee episoden. Om 3.30 uur eerste overtocht over de brug van die marechaussees met die Hollandse soldaten, met de bedoeling dus, volgens generaal *Wilson*, vertrouwen te wekken en een en ander te veranderen aan de telefoonlijn van de brug. Die gaan terug. Dan krijgt men om 3.45 uur aflossen van een gedeelte van de wacht op de oostoever van de rivier bij het stalen hek, dat de brug afsloot. Omstreeks 3.55 uur rijdt de pantsertrein op naar het station Gennep. Dan gaan van Gennep, vermoedelijk dus dezelfde marechaussees, met een aantal z.g. krijgsgevangenen naar de post bij het stalen hek aan de oostoever. Die mensen worden buiten gevecht gesteld, ze worden gevangen genomen, één wordt er gewond, zowel aan Nederlandse als aan Duitse zijde, het hek wordt opengedraaid en de pantsertrein rijdt de brug op. Dat is ongeveer tegen 4 uur geweest. De tijden van al die verhalen kloppen in dezen wel. Die trein rijdt de brug op, hetgeen aan de westoever wordt gezien, maar dan is het natuurlijk te laat om de brug te doen springen. Want in het midden van de brug stond, wel is waar, die korporaal van de politietroepen, doch op deze werd direct uit de trein een mitrailleur gericht en die is daar met zijn handen omhoog blijven staan en er niet meer toe gekomen om, terwijl de trein op de brug was, deze te doen springen. De trein rijdt door, ondertussen merkt men op de westoever, dat het een Duitse trein is, er is zelfs op gevuurd, één van de ooggetuigen uit die trein, volgens een krantenbericht, meldt zelfs, dat er een treffer in die trein is geplaatst. Maar die pantsertrein is doorgereden. Daarachter komt de goederentrein. Pantsertrein en goederentrein hebben vermoedelijk even aan de westoever gestopt en zijn daarna doorgereden in de richting van Mill. Op de westoever zijn uit de goederentrein Duitse troepen geladen. Gelet op de verspreide opstelling langs de rivier, is het enigermate begrijpelijk, dat men van de brug uitgaande als het ware langs de achterkant die verschillende opstellingen heeft opgerold en van het midden uit naar het zuiden en naar het noorden deze buiten gevecht heeft gesteld. De weerstand van de 4de compagnie is zeer gering geweest. Het blijkt ook hieruit wel, dat de Duitsers geen artillerie behoefden in te zetten, zoals op verschillende andere punten. In dit vak zijn dus betrekkelijk weinig vernielingen van huizen. Ook de kazematten zijn nagenoeg niet geschonden, terwijl van andere kazematten, o.a. kazemat 65 B, wèl zeer grote stukken zijn weggeschoten. Aan het einde van de brug waren, volgens de Nederlandse lezing, betrekkelijk weinig mensen aanwezig, veel minder dan de Duitse. De weerstand aldaar is betrekkelijk nihil geweest. Komt men dan eenmaal tot het besef, daar is een tegenpartij, dan ontwikkelen zich langzamerhand enkele tegenmaatregelen, zoals die, genomen door sergeant *Sars*, die een paar bruggen alsnog liet springen, maar het pleit was eigenlijk reeds beslecht.

10164. De **Voorzitter:** Hebt u hier in het algemeen nog iets aan toe te voegen?

A. Neen. Inderdaad is dit geen afgesloten geheel, maar de verschillende lezingen van Nederlandse zijde en de daarmede overeenkomende verhalen van Duitse zijde kloppen niet helemaal.

10165. De heer **Hacke:** U zei: Het een en ander veranderen aan de telefoonleidingen op de brug. Dit vind ik eigenlijk een klein beetje onzin. Wat moesten ze doen? Het waren leidingen van de ene kant naar de andere. Zij kunnen hoogstens die leidingen doorknippen.

A. Verbindingen tot stand brengen.

10166. De heer **Hacke:** Maar ze hebben toch geen andere lijnen?

A. Ja, er liepen verschillende lijnen over die brug. Dat is zeer ingewikkeld. Als ik u hier een schetsje mag voorleggen, dan ziet u direct, dat over die brug verschillende leidingen liepen, die verschillende commandanten verbonden. Hier hebt u dan de hypothese van generaal *Wilson*, die aanneemt, dat men dus op de brug, terwijl die 2 marechaussees teruggingen, enkele verbindingen onklaar gemaakt heeft en enkele andere tot stand gebracht heeft en een Duitse post heeft ingeschakeld om enige door hen gefingeerde berichten door te geven. Dit is de hypothese van generaal *Wilson*. Neemt men dit aan, dan kloppen inderdaad verschillende dingen. Aan de andere kant is het natuurlijk ook weer een veronderstelling en niemand van de Duitse commandanten praat er over. Misschien zou *Walther* daarover nog eens nader kunnen worden verhoord. Het is inderdaad een zeer mysterieus geval.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor uw inlichtingen.

F. C. L. RAADSVELD.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

ALGERA.

HACKE.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 29 APRIL 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Hacke, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

JOHANNES VAN DER WERFF,
oud 52 jaar, wonende te Zeist,
luitenant-kolonel vlieger-waarnemer, oud-commandant van het vliegveld te Bergen (N.-H.).

Hij legt de eed af als getuige.

10167. De **Voorzitter:** De commisie stelt het op prijs u als getuige te horen in verband met het bezoek, dat de Minister van Defensie op 10 September 1939 gebracht heeft aan het vliegveld Bergen. Daar was u destijds commandant van?

A. Ja, daar was ik commandant van.

10168. De **Voorzitter:** Als wij goed ingelicht zijn, wilde dat zeggen, dat onder uw taak viel de bescherming van het vliegveld, de luchtafweermiddelen, het tactisch gebruik van het vliegveld, het voeren van besprekingen met het Departement in den Haag, enz. Is daar nog iets aan toe te voegen?

A. Ja, en mijn eigen afdeling dan, de strategische verkenningsvliegtuigafdeling. Daar was ik eigenlijk commandant van. Misschien is het — om u een beter inzicht in de situatie te geven — beter, dat ik even in het kort de voorgeschiedenis vertel.

Ik ben, ongeveer in Juli 1939, als eerste van de luchtstrijdkrachten met mijn afdeling gedirigeerd naar het vliegveld Bergen. Dat betekende, dat ik wel op het vliegveld mocht zijn, maar met de zes hangars, die er waren, had ik verder niets te maken. Die waren nog in handen van de genie, die dat veld opbouwde, en ik mocht alleen mijn vliegtuigen daar zetten.

Dat is zo doorgegaan, totdat eind Augustus de mobilisatie uitbrak. Toen kreeg ik het hele vliegveld, dus ook de hangars. Ik moest voor legering zorgen en de vliegtuigafdeling in bedrijf stellen. Omdat ik nooit in die hangars had mogen komen en er eind Augustus eigenlijk pas inkwam, was er niets. Er was geen verwarming, geen waterleiding, geen licht, geen meubel, er was helemaal niets. We moesten die hangars helemaal zelf inrichten. Mij werd toen ook het vliegparkcommando opgedragen. Dat vliegparkcommando was op zich zelf echter geen sinecure. Op ieder vliegveld, Schiphol, Rotterdam, enz., dat volkomen geoutilleerd was en waar een burger-havenmeester aanwezig was, had men voor dat commando een hoofdofficier en een hele staf genomen, terwijl de commandant luchtverdediging mij opdroeg, om, behalve mijn eigen commando, ook nog het vliegparkcommando op me te nemen. Ik moest mijn staf dan maar formeren uit mijn vliegers en waarnemers, die ik had. Dat impliceerde dus, dat ik de verdediging van het vliegveld ook op mij moest nemen. Dat betekende, dat ik opstellingen uit moest zoeken, die moest inrichten, loopgraven moest maken, enz. Behalve dat, moest ik ook de hangars inrichten, want er moest toch licht, water en verwarming komen, en meubels moest ik kopen. Nu had ik nogal wat officieren, waaronder ook enkele technici waren, een paar ingenieurs, die ik wel het een en ander op kon dragen. De een gaf ik de opdracht te zorgen, dat er een waterleiding kwam, en de ander droeg ik de zorg voor de electriciteit op. Verder kreeg ik voor de verdediging van het vliegveld twee compagnieën, wat wij tegenwoordig luchtvaarttroepen zouden noemen. Dat waren mensen van een oude lichting, uit Drenthe. Die compagnieën nu waren niet al te best; ze stonden onder een toen nog zeer goede reserve-kapitein. Enfin, wij zijn begonnen. We moesten eigenlijk aan alles tegelijk beginnen. Ik kon de bewakingscompagnieën niet eens behoorlijk legeren. Ze kwamen voorlopig in de lege hangars te liggen, die zo'n beetje tot slaapplaats geïmproviseerd waren. Ik kan zeggen, dat de gehele afdeling veertien dagen heel hard gewerkt heeft.

10169. De **Voorzitter:** Ik zou u even willen vragen, u sprak er eerst van, dat u er al in Juli geweest is?

A. Ja, dat was in de vóórmobilisatie.

10170. De **Voorzitter:** Kunt u de datum nog ongeveer aangeven?

A. Ja, dat was ongeveer in Juli 1939.

10171. De **Voorzitter:** Ik vraag het ook speciaal daarom, naderhand zei u iets van eind Augustus, als ik het goed verstaan heb.

A. Ja, omdat het in Juli nog vóórmobilisatie was. Dat was de z.g. B.O.U.V.

10172. De **Voorzitter:** Maar hebt u toch die hele periode daar zelf doorgebracht?

A. Ja, van Juli af tot Mei 1940.

10173. De **Voorzitter:** Ik vraag het daarom, omdat Minister *Dyxhoorn* hier onder ede gezegd heeft, dat hij na afloop de volgende uitlating heeft gedaan. Ik zal de betreffende passage even voorlezen: „Het is daar een wanhopige bende geweest, zelfs zo, dat de commandant van het vliegveld na afloop tegen mij zeide: „Excellentie, ik hoop niet, dat u het mij kwalijk neemt, maar ik was hier pas sinds de 30ste", waarop ik antwoordde: „Maar dat is toch tien dagen en in die tijd had u er toch wel wat meer van te recht kunnen brengen."

A. Dat klopt ook aan één kant, want ik heb gezegd: In Juli ben ik daar gekomen, en toen heb ik gezegd: toen moest ik mijn vliegtuigen op dat veld plaatsen, want ik moest natuurlijk met mijn afdeling oefenen. Maar ik zelf was, met mijn afdeling, ingekwartierd in Egmond aan Zee. Ik ging echter iedere dag met auto's, met het grondpersoneel, vliegers en waarnemers, naar het vliegveld toe. In feite gebruikte ik alleen het vliegveld. Toen eind Augustus de mobilisatie kwam, moest ik met mijn afdeling, die in Egmond aan Zee gelegerd was, naar Bergen, waar ik de mensen bij de strategische V.E.R.V.A. ingekwartierd heb. Toen kreeg ik het vliegveld helemaal onder me en toen heeft men mij de opdracht gegeven om, behalve mijn afdeling te mobiliseren — mobiliseren was het eigenlijk niet, want mijn afdeling was al gemobiliseerd, maar wij kwamen in een ander stadium, van vóórmobilisatie naar mobilisatie —, ook nog het vliegparkcommando op me te nemen.

10174. De **Voorzitter:** Hoe groot is de afstand tussen Egmond aan Zee en het vliegveld?

A. Ik schat, dat wij daar ongeveer een half uurtje over reden met drie vrachtauto's, drie drie-tonners.

10175. De **Voorzitter:** Een kilometer of tien misschien?

A. Ja, dat vermoed ik wel. Dat was in de vóórmobilisatie. Dus toen was ik in Egmond aan Zee gelegerd. Ik had het veld in gebruik, maar ik mocht geen gebruik maken van de hangars. Alleen mochten de vliegtuigen in die hangars staan. Maar de bureauruimte e.d. mocht ik zelfs niet betreden, omdat het nog in handen van de genie was.

10176. De **Voorzitter:** Dus bij de eigenlijke mobilisatie is dat vrijgegeven?

A. Ja. Wij kwamen dus eind Augustus in een aantal hangars, waar niets was. Toen moest ik ook het vliegparkcommando voeren. Dat impliceerde dan, zoals ik straks zei, het uitzoeken van opstellingen, enz., enz. en dan zorgen voor hetgeen je voor je afdeling nog moet hebben. Ik moest er toch meubels hebben, ik moest toch schrijfpapier, penhouders, enz. hebben. Ik noem nu maar kleinigheden op. Maar er was niets. Daarom heb ik daar even de aandacht op gevestigd. Op ieder veld, dat goed geoutilleerd was, had men daarvoor een hoofdofficier met een staf, die niets anders deed; dus los stond van alles, wat vliegafdeling was. Die behoefde zich alleen te bemoeien met het regelen van deze zaken en had de hele vóórmobilisatie al gelegenheid gehad zich op dat veld in te werken en alles voor te bereiden, terwijl er in Bergen niets voorbereid was.

10177. De **Voorzitter:** Wat had u aan vliegtuigen onder u?

A. Twaalf C-10 vliegtuigen.

10178. De **Voorzitter:** Waarvoor waren die bestemd?

A. Die waren bestemd voor de strategische verkenning. De afkorting daarvan is strategische V.E.R.V.A.

10179. De **Voorzitter:** Dus u moest zelf ook wel eens mee de lucht in?

A. Ik ging altijd mee de lucht in. Wanneer de afdeling oefende, dan contrôleerde ik het. Ik had echter ook vele andere dingen te doen. Als ik naar Schiphol moest, naar de regimentscommandant, ging ik gewoonlijk per vliegtuig.

10180. De **Voorzitter:** Dus u had een zeer druk bezette taak door al die dingen te zamen?

A. Ja, ik vond het wel erg druk. Misschien klinkt dit een beetje eigenwijs. Het was ook te druk en dat is later ook veranderd. Ik heb er ook over geschreven. Maar dat is eigenlijk pas doorgezet, nu loop ik de zaak vooruit, nadat de Minister en later de opperbevelhebber met de generaal *Best* bij me waren geweest.

10181. De **Voorzitter:** Hoeveel officieren had u onder u?

A. Ongeveer 22 officieren, vliegers en waarnemers.

10182. De **Voorzitter:** Dus die hoorden allemaal bij die eenheid, om het zo maar eens te zeggen?

A. Ja, bij de eenheid van de strategische verkenningsvliegtuigafdeling, de V.E.R.V.A.

10183. De **Voorzitter:** Maar nu die luchtvaarttroepen, welke dan later bestemd waren voor de verdediging....

A. Dat waren infanteristen voor de verdediging van de vliegvelden.

10184. De **Voorzitter:** Ja, maar daar waren toch nog andere officieren bij?

A. Ja, een toentertijd nog (en daar leg ik zeer de nadruk op, omdat later gebleken is, dat hij niet goed was) zeer goed compagniescommandant was daar o.a. bij. Die man heeft mij de eerste veertien dagen bijzonder goed geholpen.

10185. De **Voorzitter:** Stond hij hiërarchisch onder u?

A. Ja, hij stond onder mij.

10186. De **Voorzitter:** U zegt: Dat later uit de practijk gebleken is, dat hij niet goed was. In hoeverre? Was hij slap of iets in die geest?

A. Ja, hij bleek op het laatst bang voor zijn mensen te zijn. Toen is hij dan ook van die functie ontheven.

Maar toen hadden wij al een vliegparkcommandant. Dat was de toenmalige, thans overleden, majoor *Schlimmer* van het Indische leger. Die was daar in mijn plaats vliegparkcommandant geworden.

10187. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat dit een voldoende inleiding is voor het hele geval. Als u ons nu misschien het een en ander wilt meedelen over het bezoek van de Minister zelf?

A. Ja. Toen wij ongeveer veertien dagen hard gewerkt hadden, zag ik, dat de afdeling vermoeid werd. Dat was op een Zaterdag. Toen dacht ik: Morgen zal ik rustdag houden. Ik vond dit heel logisch, want mijn mensen hadden dit werkelijk verdiend, we hadden ongeveer veertien dagen hard doorgewerkt. Dat was van Zaterdag op Zondag. Toen werd ik Zondagmorgen door een ordonnans gewekt. Hij kwam met een auto. Het was ongeveer — maar die tijd weet ik niet precies meer — halfzes, kwart over vijf kan het ook geweest zijn, in ieder geval in de buurt van halfzes. Hij kwam met de boodschap, dat de Minister van Defensie op het veld was, en ik moest direct komen. Ik heb me aangekleed en me erg summier gewassen. In ongeveer 12 minuten, schat ik, meldde ik mij bij de Minister van Defensie. Die ontving mij niet bijzonder prettig. Hij zei: „Wat is dat hier voor een bende?" Ik antwoordde: „Ja, dat weet ik niet, hoe bedoelt u dat?" Hij zei: „Ja, ik heb alarm gegeven. Dat is al 20 minuten geleden. Ziet u wat?" Ik zei: „Ik zie niets". Ik zag alleen in de verte, bij de infanteriecompagnieën, wel wat beweging en zo. Ik was misschien ook nog wel een beetje slaperig. Enfin, ik zei ook niets.

De Minister zei: „Nu, ga maar eens kijken." Met zijn tweeën gingen wij op stap. Toen ging hij naar die infanteriecompagnie toe. De mensen zaten in de loopgraven, die net gemaakt waren en nu deed de Minister misschien een hele goede greep — ik kende die mensen ook helemaal nog niet —, maar hij haalde er een vent uit, kennelijk een echte Drent, en hij vroeg hem: „Wie is je compagniescommandant?" Het antwoord luidde, of beter gezegd, er kwam geen antwoord, maar een soort gegrom. Toen keek Zijne Excellentie mij zo eens aan en ik keek de Minister aan en toen vroeg hij: „Wie is je sectiecommandant?" Dat is dan zijn directe chef, een sergeant of zo. Toen haalde hij zijn schouders op. De Minister zei tegen mij: „Fraai, hè?" Ik zei: „Ja, fraai." Enfin, die compagniescommandant kwam zich melden, terwijl wij wegliepen en toen gaf de Minister hem een reuze uitbrander, maar dat vond ik verduiveld onbillijk. Toen heb ik gezegd: „Het spijt mij wel, Excellentie, maar deze kapitein heeft bijzonder goed zijn zaken gedaan." De Minister maakte een gebaar, wat dan daarop neerkwam, dat dat dan zeker mijn opvatting was en die bleek dan niet erg hoog te zijn.

Wij wandelden het veld over en de Minister was maar tegen mij aan het uitpakken en toen zei ik: „U moet niet vergeten, dat ik hier pas een 14 of 10 dagen — dat weet ik nu niet precies meer — op het veld zit en dat er helemaal niets was. Ik moet alles nog creëren en organiseren." Toen antwoordde hij: „Ja, maar u moet ook niet denken, dat u in de mobilisatietijd in een gespreid bedje komt." Toen heb ik gezegd: „Neen, Excellentie, dat weet ik wel, maar dan moet ik toch altijd de tijd hebben om mijn bedje te spreiden." Daar antwoordde hij niet op. Zo langzamerhand begon er iets in mij te „lichten" en om u de waarheid te zeggen, lag het mij langzamerhand ook niet erg goed. Toen vroeg ik hem: „Mag ik nu eigenlijk eens weten, wat u gedaan hebt?". „Ja, ik heb alarm gegeven." Alarm gegeven, dat zei mij nog niets. Ik zei: „Mag ik dan eens alarm geven?" Toen heb ik voor de J.A.V.A. alarm gegeven en toen was deze inderdaad met een paar minuten de lucht in. De Minister heeft daar verder niets van gezegd. Ik weet niet precies meer, wat hij allemaal tegen mij gezegd heeft, maar in ieder geval, er deugde niets van. Toen moest ik mijn afdeling ook alarmeren. Mijn afdeling was in het dorp ingekwartierd. Behalve mijn afdeling was op het vliegveld ook nog een jachtvliegtuigafdeling gestationneerd, n.l. de J.A.V.A. De laatste bevond zich in alarmtoestand, dus was ook met een bepaalde groep personeel, mecaniciens, vliegers, boordschutters e.d., op het veld aanwezig in hoogste paraatheid. Als er alarm was — de vliegtuigen stonden klaar —, dan konden zij zo de lucht in. Dat was eigenlijk gedaan om eventuele neutraliteitsschendingen te kunnen couperen en eventuele „vijandelijke" vreemde vliegtuigen neer te schieten of te dwingen bij ons te landen. Mijn afdeling had echter die hoge paraatheid niet. Ik gaf ook voor mijn afdeling, die dus ingekwartierd lag in het dorp, alarm en de strategische V.E.R.V.A. was, na ongeveer 26 minuten ook gereed, op één luitenant na, die niet geroepen was. Toen heeft de Minister een hele speech tegen mijn afdeling gehouden en wat hij zei, kwam eigenlijk hierop neer, dat het een schande was, dat wij nog geen enkel vliegtuig uit de lucht hadden geplukt, d.w.z. een niet Nederlands vliegtuig. Dat klonk die mensen al heel vreemd in de oren, want wij hadden de strikte opdracht van de commandant luchtverdediging gekregen, dat wij, als strategische V.E.R.V.A., zonder zijn bevel de wielen niet van de grond mochten hebben. Daar was de Minister blijkbaar helemaal niet van op de hoogte. Maar hij gaf ons zo'n klein beetje te kennen, dat wij eigenlijk de schuld waren, dat er niets gebeurd was. Maar, zoals gezegd, mijn afdeling mòcht dat helemaal niet. Dat heb ik later, na afloop, ook nog bescheiden in het midden gebracht, maar daar heeft de Minister helemaal niet op gereageerd. Hij heeft alleen gezegd, dat het een bende was. Ik kan u eerlijk vertellen, dat ik niet vrolijk gestemd

was na dit bezoek. Ik was eigenlijk razend. Het kon me niets schelen op dat moment, of de Minister al dan niet tevreden was. Maar ik had voor mijzelf de overtuiging: mijn mensen hebben hun zaken gedaan, zijn meer dan vermoeid en moeten een dag rust hebben. Ik heb dit ook doorgevoerd. Ik heb het geheel laten verzamelen — ik heb natuurlijk niet over de Minister gesproken — en heb gezegd: „Het is natuurlijk nog lang niet allemaal in orde, maar vandaag houden wij rustdag." Ik was niet van plan, omdat de Minister nu geweest was, ineens alles weer in touw te zetten, want die mensen hadden rust nodig. Ik wist, dat zij hun zaken gedaan hadden en dat het niet vlugger kon. De Minister is weggegaan en toen dacht ik: Nou krijg ik natuurlijk het militaire gedeelte nog. Dat kon ik wel op mijn vingers natellen. Ik geloof ook, dat het de volgende dag was of de dag daarop, dat weet ik niet meer, ik was net in de hangar, in mijn bureau, in gesprek met een hoofdingenieur van de electriciteitswerken over electrische voorzieningen, toen een officier mij kwam melden, dat de opperbevelhebber en generaal *Best* het veld opkwamen. Ik ben er heengegaan en heb mij bij hen gemeld. Ze hebben me gewoon goedendag gezegd. Ik vroeg of zij iets wensten te zien. Toen zeiden zij: „Ja, we wilden wel eens alarm zien." Goed, ik gaf alarm voor mijn afdeling, welke overdag wel paraat was, en die was met enige minuten de lucht in. Wat weinig zei — en nu is het weer militair-technisch, wat ik ga zeggen —, als men dat wil doen, moeten de bemanningen een opdracht hebben. Er moet besproken worden, wat van hen verlangd wordt. Maar dat was er helemaal niet bij. Het ging er alleen maar om, hoe snel zij de lucht in waren. De generaals knikten heel voldaan en zeiden: „Dat ging goed."

Toen zei generaal *Reynders,* die ik al eens eerder ontmoet had, tegen mij: „Wat is er nu eigenlijk gebeurd?". Ik zei: „Ja, generaal, vindt u goed, dat ik vrijuit spreek?" „Ja", zei hij, „je mag spreken, zoals je wilt." „Nu, dan wil ik beginnen met te zeggen, dat ik gisteren of eergisteren — ik weet nu niet meer of het één of twee dagen geleden was — niet de Minister op bezoek heb gehad, maar de overste van de generale staf *Dijxhoorn.*" Toen zei hij: „Hoe bedoel je dat?" Ik zei: „Nu, ik kan mij voorstellen, dat een Minister ergens komt, dat hij de situatie op wil nemen. Hij wil het precies weten. Hij is bij mij gekomen, d.w.z. hij heeft mij gealarmeerd. Ik moest mij bij hem melden. Dat heb ik gedaan. Als ik nu de Minister geweest was, dan had ik gevraagd: „Wat heeft u nu langzamerhand in die veertien dagen gedaan? Dan had ik gehoord, wat er nu in die veertien dagen tot stand was gebracht. En als ik dat dan gehoord had, dan zou ik gezegd hebben: „Neemt u nu eens één van die maatregelen, waarvan u mij verteld hebt, dat u ze genomen heeft." Dan had ik iets gedaan, alarm gegeven of wat dan ook. Dan had ik ten minste geweten wat er aan de hand was. Maar ik ben bij de Minister gekomen. Ik heb mij gemeld. Maar hij heeft alleen maar — om het erg sterk uit te drukken — tegen mij gescholden en gezegd, dat het een bende was. Ik wist echter helemaal niet *wat* de Minister gedaan had. Alleen had hij mij gezegd: „Ik heb alarm gegeven." Maar dat zegt mij niets. Later heb ik zelf alarm gegeven en toen is dat wel gewoon, vlot verlopen. Het had nog vlugger gekund, maar het was pas in het begin. Later is dat tempo ook wel opgevoerd. „Ja, dat is zo", zei generaal *Reynders.* Toen heb ik hem het hele verhaal verteld, dat wij naar de bewakingscompagnie zijn gegaan en dat hij daar uitgerekend de stomste vent uithaalde — dat is een hele goede gok geweest —, maar hij had er misschien wel tien van dergelijke mensen uit kunnen halen.

Het waren allemaal oude Drentenaren; ik weet niet, of u dat type kent. Die mensen interesseerden zich niets voor dat vliegveld. Die hebben ook in de oorlogsdagen met hun kop in de grond gelegen en daar hebben wij niets anders dan een blok aan het been aan gehad. Het was hopeloos. Maar dat staat hierbuiten. Dat heb ik ook aan de Minister verteld. Ik had alarmstellingen en de loopgraven, die wij gemaakt hadden, waren nog niet eens helemaal klaar. Zoals het nu gegaan is, zouden de mensen, die in de alarmstellingen waren gekropen, elkaar in het zitvlak geschoten hebben. Dat is het enige, wat er gebeurd zou zijn in werkelijkheid. Daar hoefde je nog niet eens zo stom voor te zijn. Al waren ze misschien zeer „keen" geweest, dan had het ook kunnen gebeuren, want voor zo'n alarmstelling moet je oefenen. Dat moet je eerst overdag beoefenen, heel langzaam. Ieder zijn plaats wijzen, dat is jouw plaats, dat is jouw plaats en dat is jouw plaats. Dan doe je dat eens 's avonds, een volgende keer doe je dat eens 's nachts. Heel rustig, de mensen er heen brengen. En dan langzamerhand ben je zover, dat iedereen ongeveer zijn vaste plaats weet en dan kun je gaan zeggen: Ik houd overdag ineens alarm. Het zal dan beslist wel niet goed gaan, maar langzamerhand krijgen ze toch het idee, daar moet ik zijn en dat is mijn taak. Maar nu is het nog een verschil, of de mensen *hier* werken op een vliegveld of *daar,* want de ene dag werken zij hier op een vliegveld, dan moeten zij deze stellingen bezetten, en dezelfde mensen kunnen de volgende dag wel heel ergens anders op het vliegveld werken en dan moeten zij weer heel andere opstellingen innemen. „Dus naar mijn idee", heb ik tegen de generaal gezegd, „als u over 1 maand of 1½ maand komt, dan zal daar misschien iets van deugen." En dat was hij ook volkomen met mij eens. Toen heb ik met de beide generaals nog wat rondgekeken en rondgelopen en toen zij weggingen, zeiden deze beide generaals, dat zij het met zeer veel genoegen gezien hadden.

Dus de ene dag kreeg ik een uitbrander, dat er niets van deugde, en de volgende dag kreeg ik van de generaals te horen, dat het buitengewoon goed was; ten minste, dat ze het met veel genoegen gezien hadden. Toen is mijn regimentscommandant, de toenmalige majoor *van Voorthuijsen,* de volgende dag, geloof ik, gekomen, want van het gebeurde moest een heel verslag gemaakt worden. Dat zelfde verslag heb ik op papier laten zetten. Maar in die tijd had ik natuurlijk ook mijn inlichtingen ingewonnen en toen bleek mij, dat de Minister het volgende had gedaan. Hij was naar mijn commandopost gegaan, waar mijn officier van piket zat, en had woordelijk tegen hem gezegd: „Alarmeer de vliegparkcommandant". Wat ook prompt gebeurd was, want er is een ordonnans weggegaan, die mij gehaald heeft. Twaalf minuten later ongeveer heb ik mij gemeld bij de Minister. Maar hij zei: „de vliegparkcommandant", dus helemaal niet, „de afdeling". Toen heeft hij een luitenant gezien en heeft kennelijk gedacht: Dat is een vlieger, en toen heeft hij tegen die luitenant gezegd: „Het is alarm". Dat was nu uitgerekend een reserve-luitenant van de bewakingscompagnie. Die is toen naar zijn chef gegaan en heeft gezegd: „Het is alarm". Dat was ook de reden — ik had er ook al niet veel van begrepen —, dat die compagnie in de loopgraven zat te modderen. Het was eigenlijk wel geen fraai gezicht, maar ze waren er in ieder geval. Dat was ook de reden, dat er wat het vlieggedeelte betreft, niets gebeurde. Ik heb toen dat verslag op laten maken. Ik weet niet of het er nog is. Ik hoop, dat het er nog is, dan kunt u eventueel zien of hetgeen ik hier nu zeg, daarvan afwijkt, want het is acht jaar geleden en in die acht jaren is er heel wat gebeurd. Ik heb het nogal tamelijk goed in mijn hoofd. Toen heb ik er op gestaan, dat er in het laatste gedeelte van dat verslag, dat de majoor *van Voorthuysen* maakte van dit hele geval, kwam te staan, dat naar mijn overtuiging de Minister een foutieve order gegeven had. Nu vind ik het heel typisch en eigenaardig, dat ik er nooit meer iets van gehoord heb. Als dat in het verslag is opgenomen — en ik kan mij bijna niet voorstellen, dat het er niet in zou staan, want ik heb gevraagd het er in te zetten en ik heb het ondertekend — dan is dat toch een tamelijk rechtstreekse beschuldiging tegen de Minister van Defensie.

10188. De **Voorzitter:** Ik zal u even voorlezen, wat er in dat rapport staat, dat ons is voorgelegd. In de laatste alinea komt het volgende voor: „Ik moge opmerken, dat de Minister van Defensie mij te kennen heeft gegeven, dat hij, behalve aan den voornoemden luitenant van de infanterie, ook aan een officier van het vliegpiket deze opdracht had verstrekt, doch dat de eenige officier, zijnde de 2de luitenant-vlieger *Carabain,* aan wien dit medegedeeld zou kunnen zijn, mij schriftelijk heeft verklaard *geen* andere opdracht te hebben ontvangen dan de vliegparkcommandant te alarmeeren."

A. Ja, dan heb ik nog het idee gehad, en dat heb ik ook gevraagd, onder ede te zetten, dat de Minister een foutieve order had gegeven, want ik wilde het wel uitlokken, begrijpt u. Ik was er helemaal niet bang voor, hoe dat zou gaan, want ik wilde dat wel eens uitgezocht zien. Maar ik heb er nooit meer iets op gehoord. Dat vind ik, op zijn zachtst uitgedrukt, eigenaardig. Als de Minister dan zo vast in zijn schoenen staat en ik zet het zwart op wit, wat toch ook bij de Minister terechtkomt, van een eenvoudige kapitein tegen de Minister van Defensie, en het is niet juist, dan zou ik daar toch als Minister van Defensie beslist niet in berusten. Maar ik heb er nooit meer iets van gehoord. Dat is heel eigenaardig, in al die maanden heb ik er niets meer van gehoord. Het vliegveld is klaargekomen de 9de Mei, nà acht, negen maanden heel hard werken met de vliegparkcommandant, de majoor *Schlimmer,* die een bijzonder goede chef was. Op 9 Mei was het vliegveld dan eindelijk klaar, nà acht à negen maanden, wat de Minister in veertien dagen eigenlijk in orde had willen hebben. Ten minste, dat idee heb ik er van gekregen.

10189. De **Voorzitter:** Ik zou nog uw mening willen horen over de volgende punten. In dat rapport schijnt gestaan te hebben, dat de Minister op 10 September om kwart over zes op het vliegveld kwam.

A. O, ik dacht dat het halfzes was, maar het kan ook wel wat later geweest zijn.

10190. De **Voorzitter:** Dat klopt dus niet met wat de Minister zegt.

A. Ja, maar ik heb in het begin ook al gezegd, dat ik de tijd niet meer precies wist.

10191. De **Voorzitter:** Daarachter staat: „eerste onwaarheid". Wat ik nu ga voorlezen, is een excerpt van het rapport, waarbij de Minister dan zijn notities maakt.

A. Wat is een eerste onwaarheid, als ik vragen mag?

De **Voorzitter:** Dat het om 6.15 uur zou zijn geweest.

A. Hoe laat dacht de Minister dan? Vroeger?

De **Voorzitter:** Ja, vroeger, vóór de schemering.

A. Ik dacht, kwart over vijf, halfzes, zoiets. Maar ik weet het niet precies meer, want op dat moment zelf realiseer je je het niet zo erg. Ik ben er uit geroepen en ik heb mij bij de Minister gemeld. Maar de tijd weet ik niet precies meer.

10192. De **Voorzitter:** Nu, hij heeft hier onder ede verklaard: „Het was ruim vier uur in de nacht, toen ik in Bergen aankwam." Dus daar zit nogal een groot verschil in. Ik wil overigens wel zeggen, dat er ook andere verklaringen zijn, o.a. van generaal *Kruls,* die toen de adjudant was van de Minister en die er ook bij is geweest.

A. Ja, die was er ook bij.

10193. De **Voorzitter:** Die heeft verklaard, dat het tegen de schemering was. Wij hebben aan het Meteorologisch Instituut gevraagd, hoe laat het in die tijd ongeveer begon te schemeren. Dat zou dan ongeveer zes uur zijn.

A. Ja, ik heb zo'n idee, dat het tussen vijf en zes was. Maar ik weet het niet precies.

10194. De **Voorzitter:** Dit is ook niet zo vreselijk belangrijk. Het is ook de vraag, of dit juist in het rapport heeft gestaan.
Dan een tweede punt: „Ingevolge Bevel no. I B van C.-4e J.A.V.A. dd. 10 September 6.00 uur (uwe Excellentie gelieve te letten op de opgegeven uren) was een patrouille van 2 G I vliegtuigen gestart voor de door de commandant luchtverdediging bevolen ochtendpatrouille."

A. Mij niet bekend.

10195. De **Voorzitter:** Hiervan merkt de Minister op: Tweede onwaarheid.

A. Ja, dat is mij ook niet bekend. Zover ik weet, was er niets in de lucht. Maar is later wel gegaan. Dat weet ik echter beslist niet. Naar mijn idee, niet.

10196. De **Voorzitter:** Dat zou dan een instructie zijn geweest van de J.A.V.A., van *Lamers.*

A. Ja, van de J.A.V.A., van *Lamers. Lamers* was de commandant van de J.A.V.A. Maar daar had ik geen bemoeienis mee, die stond rechtstreeks onder de luchtverdediging. Maar naar mijn idee, voor zover ik mij herinneren kan, was dat niet het geval. Dat ben ik met de Minister eens.

10197. De **Voorzitter:** Dus u is van mening, dat er geen in de lucht waren?

A. Naar mijn idee niet. Ik heb ze ook niet thuis zien komen, ten minste niet op een moment, dat ik op het veld was.

10198. De **Voorzitter:** Dan krijgen wij een derde punt. „De patrouille landde te Bergen om 8.45 uur (ik had het vliegveld Bergen toen reeds verlaten). Terwijl deze patrouille in de lucht was, stond op het vliegveld gevechtsgereed klaar een andere patrouille van 3 G I-vliegtuigen." De Minister zegt daarvan „derde onwaarheid"!

A. Ik kan alleen zeggen, dat, voor zover mijn herinnering strekt — ik weet het eigenlijk zeker — ik alarm aan de J.A.V.A. heb gegeven en de J.A.V.A. is met een patrouille uitgegaan. Hoe laat dat nu precies geweest is, weet ik niet, want ik was een hele tijd met de Minister op het veld bezig. Toen heb ik gezegd: „Mag *ik* nu eens een maatregel nemen?" Hij zei: „Dat is goed, neem maar een maatregel". Toen heb ik de J.A.V.A. gealarmeerd.

10199. De **Voorzitter:** Ik zal het even aflezen. Er staat: „De bemanning alsmede het personeel voor hulpverleening waren bij deze vliegtuigen aanwezig, (vierde onwaarheid) zoodat op het commando alarm deze vliegtuigen onmiddellijk werden bezet en draaiden (vijfde onwaarheid). Deze toestellen konden in ongeveer 4 minuten opstijgen (zesde onwaarheid)." Dus dat klopt in zoverre, afgezien nu van de tijden.

A. Ja, die weet ik niet precies.

10200. De **Voorzitter:** Ze zijn dus de lucht ingegaan?

A. Ja, ik heb hun zelf alarm gegeven.

10201. De **Voorzitter:** Dat zegt de Minister ook; maar het meningsverschil gaat hierover, of ze gevechtsgereed klaar waren. Niet, voordat u het alarm had gegeven.

A. Neen.

10202. De **Voorzitter:** Dat is ook heel logisch, want de Minister had, in uw visie, geen alarmopdracht gegeven.

A. Dat had hij ook niet gedaan. Maar er stonden een paar toestellen klaar en in de commandopost zaten de vliegers en boordschutters, die bij die toestellen hoorden. Dus zodra er alarm gegeven werd, waren zij volkomen gereed, sloegen de mecaniciens de motoren aan en gingen ze de lucht in. Later hebben we dat nog een beetje meer vervolmaakt, door de motoren af en toe te laten draaien, zodat ze reeds warm waren, en op ieder moment direct konden starten. De Minister heeft daar helemaal niets van gezegd. Als dat niet goed was geweest, dan had hij me dat ook nog wel verteld. Hij heeft er echter niets van gezegd, dus ik neem aan, dat het toch wel dusdanig verlopen is, dat hij dacht: Er gebeurt toch nog wel wat. Ik heb er ten minste niets van gehoord.

10203. De **Voorzitter:** Hij vindt dus, dat ze niet onmiddellijk werden bezet en niet onmiddellijk draaiden, zal ik maar aannemen, en hij meent, dat het langer dan vier minuten geduurd heeft. Dat acht u niet uitgesloten?

A. Nu, het kan ook vijf minuten geweest zijn. Dat kan best, in het begin. Het veld was ook heel moeilijk.

10204. De **Voorzitter:** Dit hele geval is maar een episode. Ik persoonlijk vind dit ook niet zo heel belangrijk, want achter deze hele zaak ligt een andere grief. De Minister verweet de opperbevelhebber, dat hij niet voldoende actief was op dit punt, dat tegen overvliegende, niet Nederlandse vliegtuigen niet vlot genoeg werd opgetreden. Dat is een zaak op zich zelf en daar kom ik misschien straks nog even op terug.

A. Maar ik kan u, in dat verband, wel vertellen — en dat weet ik zeker, dat heb ik ook aan de generaal verteld, dat de vliegers en jachtvliegers — wat over het algemeen jonge kerels waren — onder elkaar een kruik jenever uitgeloofd hadden voor degene, die de eerste vent uit de lucht zou plukken. Ze waren er zelf ontzaglijk „keen" op, een van die toestellen naar beneden te halen. Een paar keer zijn er toestellen van de J.A.V.A. gecapoteerd, doordat ze te snel weg wilden taxiën. De grond was nogal modderig daar en er was pas een nieuwe grasmat. Maar er zat zo'n push in, ze wilden het zelf dolgraag, dus er werd alles op gezet, om dat in een minimum van tijd te doen. Het was na tien of twaalf dagen, dat de Minister op bezoek kwam, dus u kunt wel nagaan, dat toen alles nog niet geregeld was.

10205. De **Voorzitter:** Voor het rapport, dat destijds uitgebracht is door de heer *van Voorthuijsen,* hebt u te goeder trouw opgegeven wat u meende, dat er gebeurd was.

A. Welk rapport bedoelt u?

De **Voorzitter:** Het rapport, dat door de heer *van Voorthuysen* is gemaakt.

A. Dat heeft hij met mij gemaakt. Hij vroeg mij: „hoe is het gegaan?" Toen heb ik het hem precies verteld en hij heeft het opgeschreven.

10206. De **Voorzitter:** Dus u kunt nu vandaag onder ede verklaren, dat u werkelijk de overtuiging hebt, dat u toen geen geflatteerd verhaal hebt opgehangen, maar de situatie verteld hebt, zoals die werkelijk geweest is?

A. Dat zou tamelijk dom van mij geweest zijn, nietwaar? Ja, ik moest natuurlijk vast in mijn schoenen staan, dat begrijpt u wel, want als ik tegen de Minister op ga tornen, moet ik toch niet met fantasie beginnen. Dan sta ik ogenblikkelijk te kijken. Dus wat ik zei, wist ik beslist goed. Ik was ook helemaal niet bang voor de maatregel, die de Minister tegen mij zou nemen, want ik was er van overtuigd, dat wij alles hadden gedaan. Het klinkt misschien wel een beetje verwaand, maar dat heb *ik* niet gedaan, maar uiteindelijk mijn afdeling. **Die mensen hebben bijzonder goed en hard gewerkt,** dag en nacht. Daarom was ik juist zo boos. Het was een hele negatieve appreciatie van de Minister, terwijl hij eigenlijk niets af wist van de hele zaak. Hij wist niet eens, dat wij niet mòchten vliegen. Dus hij was helemaal niet geïnformeerd. Later is mij gezegd, maar dat moet ik onder voorbehoud zeggen, omdat ik het niet zeker weet, het is mij verteld en ik kan het helemaal niet bewijzen, dat de Minister bij H.M. de Koningin ter conferentie is geroepen en H.M. zou toen haar misnoegen hebben uitgesproken over het feit, dat er nog nooit een vliegtuig, dat de neutraliteit schond, naar beneden was gehaald of gedwongen was te landen. Dat de Minister daarom de diverse vliegvelden af is geweest. Hij is, geloof ik, in die dag, die 24 uur, ook nog op andere velden geweest. Dat kan ik echter niet bewijzen, maar dat verhaal deed de ronde. De Minister was niet op de hoogte van de zaak, anders had hij moeten weten, dat de strategische V.E.R.V.A. beslist niet van de grond mòcht. En daar kreeg die hele afdeling nu een soort uitbrander voor. Die werd er als het ware van beschuldigd, dat er nog niets gebeurd was. Toen heb ik ook gezegd: „Ja, maar het mòcht niet!" Daar heeft hij niet op geantwoord.

10207. De **Voorzitter:** Maar in zoverre moet ik hem enigermate verontschuldigen. Zijn grote grief is juist, dat de opperbevelhebber het liet voorkomen, alsof men er alles aan deed, met betrekking tot de vele neutraliteitsschendingen. Hij kreeg dus toen de indruk, dat het niet gebeurde. In zoverre klopt het ook met wat u zelf zegt, dat de order was, dat deze toestellen niet uit zich zelf mochten opstijgen!

A. Maar die order had een andere reden. Dat weet ik nog wel uit de vóórmobilisatie. Ik ben ook adjudant van generaal *Best* geweest destijds, toen ik nog bij de luchtvaartafdeling was. De reden daarvan was eigenlijk meer de omstandigheid, dat generaal *Best* niet wilde hebben, wanneer eventuele oorlogsomstandigheden zich zouden voordoen, dat iedereen maar de lucht in ging, dan had hij niets meer in de hand op de grond. Hij wilde het in de hand hebben om, wanneer plotseling een afdeling ergens ingezet moest worden, die aan te wijzen. Alleen de afdelingen, die hij daarvoor aanwees, gingen de lucht in en niet alles tegelijk. Niemand mocht dus op eigen initiatief of via de regimentscommandant handelen. Neen, generaal *Best* hield het zelf in de hand. Daarom kregen wij de opdracht, ook van generaal *Best,* dat wij de wielen niet van de grond af mochten hebben.

10208. De **Voorzitter:** Maar dan kwamen ze toch per se overal te laat, zou ik zeggen.

A. Dit was ook een onmogelijke taak. Ook voor de J.A.V.A., want wij zaten daar in de punt van Noordholland en als er op 3000 à 4000 meter een vliegtuig overkwam, moesten zij nog opstijgen, hoogte nemen e.d., dan was dat vliegtuig inmiddels al buiten het territoriale gebied. Zes of zeven mijlen uit de kust waren ze al buiten ons grondgebied.
Dan mochten wij niets meer doen, dus wij kwamen altijd te laat.

10209. De **Voorzitter:** Maar dan zou ik willen opmerken, dat de opperbevelhebber in zoverre een fout heeft gemaakt. Als er van de zijde van de Regering werd aangedrongen op een grotere bestrijding van deze schendingen, had hij openlijk moeten zeggen: „Het kan niet. Om die en die redenen is het practisch niet mogelijk".

A. Ja, ik heb eigenlijk geen bevoegdheid daarover te oordelen. Onze luchtwachtdienst was niet op tijd, want als men gemeld had: bij Utrecht zitten zo en zoveel toestellen, die en die koers vliegende, en het was dan onze richting geweest, had de J.A.V.A. op kunnen stijgen, hoogte kunnen nemen en ze kunnen opvangen. Maar wij kregen die meldingen altijd te laat. Pas wanneer ze ongeveer boven ons waren. Dus dat was een onbegonnen zaak, maar toch hebben de jongelui altijd geprobeerd, er naar hun beste weten iets van te maken. Ze hebben ook wel eens toestellen buiten de grens beschoten. Dan dachten ze: Laten we het nog maar even doen. We kunnen toch niet precies afmeten, wat vijf of zes zeemijlen zijn.

10210. De heer **Algera:** Maar wat u zegt, geldt toch niet voor de terugreis van Engeland naar Duitsland. Als die vliegtuigen naar Duitsland vlogen, waren ze toch niet zo snel buiten het territoriale gebied?

A. Neen, maar dan had men ook, dat ze te laat gesignaleerd werden, want die toestellen zaten bijzonder hoog, soms wel 5000 à 7000 meter, en dan ziet men het toestel niet, maar men hoort het ook niet. Dan moesten wij het dus zuiver van de luchtwachtdienst hebben. Als wij een vliegtuig, dat op 5000 à 6000 meter is, opmerken wanneer het bij ons over gaat, dan is het bijna een onbegonnen zaak, dit nog te achterhalen, want als je de lucht in gaat, zie je het toestel nog niet altijd. Je moet het eerst ook nog zoeken. Dus, u begrijpt, dat het geen eenvoudige taak was. Meestal geschiedden de grensschendingen, de neutraliteitsschendingen door toestellen, die uit oostelijke richting kwamen. Dat is ten minste mijn ervaring geweest, voor zover ik er mee te maken had. Ik had er niet rechtstreeks mee te maken, dat was de commandant van de J.A.V.A.

10211. De heer **Hacke:** En dit stond niet onder u?

A. Neen, d.w.z. tactisch stond de J.A.V.A. niet onder mij. Wel, toen ik nog vliegparkcommandant was, die eerste maand, toen waren zij als het ware gebonden aan de regels van het huis. Zij moesten zich schikken naar de tactische maatregelen, welke ik nam op de grond. Maar de wat men noemt tactische vliegopdrachten werden rechtstreeks gegeven door de commandant luchtverdediging.

10212. De **Voorzitter:** Ik kom nog even terug op het samenstellen van het raport. De Minister wees er hier, in zijn verhoor, nog op, dat generaal *Reynders* gezegd zou hebben, dat er om kwart over zes een patrouille vliegtuigen uit was. We hebben het er straks al over gehad. Nu zegt de Minister: „Als u de uren eens ziet, welke daarbij staan, blijkt daar wel uit, dat er zijnerzijds verwarring moet zijn, want als om zes uur het bevel uitgegeven wordt, kunnen de vliegtuigen om 6.15 uur niet uit zijn, te meer niet als de vliegers in Bergen logeren".

A. Dat heeft de generaal dan door elkaar gehaald. Hij heeft mijn afdeling met de J.A.V.A. verward. De J.A.V.A.-jachtvliegtuigafdeling was in alarmtoestand. Dus er was altijd een hele ploeg, bemanning, vliegers en boordschutters, op het veld in de commandopost aanwezig. Ook het grondpersoneel was er aanwezig. De motoren werden warm gedraaid en als het alarm was, konden ze direct opstijgen. Mijn afdeling was helemaal in het dorp ingekwartierd. Ik had alleen een officier van piket, dat was luitenant *Carabain,* die er die nacht zat; hij was er alleen voor eventualiteiten, als er zich plotseling omstandigheden voordeden, dat ik gealarmeerd moest worden. Hij was de man, die er voor zorgde, dat ik gewaarschuwd werd en mijn hele afdeling. Wij waren niet in alarmtoestand. Wij logeerden gewoon in het dorp. Mijn vliegtuigen stonden ook niet buiten. Geen patrouille of wat dan ook, want wij mòchten immers toch niet vliegen. Maar dan heeft de generaal — ten minste dat denk ik — dat wel een klein beetje door elkaar gehaald.

10213. De **Voorzitter:** Nu kom ik tot het voornaamste punt. De heer *Dijxhoorn* zegt: „Het rapport, dat is opgemaakt, is een schandaal, òf het is met opzet vervalst"!

A. U bedoelt, dat rapport, dat ik opgemaakt heb met majoor *van Voorthuysen*?

De **Voorzitter:** Ja.

A. Ik heb er toch nooit iets van gehoord. Dit is toch wel naar de Minister gegaan? Ik kan mij toch niet voorstellen, dat generaal *Best* het onder zich zou hebben gehouden. Dit rapport is gemaakt en is mijn verdediging. De Minister heeft mij dit per slot van rekening in de schoenen geschoven. Ik weet niet of dit gebeurd is, maar ik kan mij toch niet voorstellen, dat de Minister dit rapport niet gekregen zou hebben. Dat zou ik toch wel heel gek vinden.

10214. De **Voorzitter:** U houdt dus absoluut er aan vast, dat, voor zover u gegevens verstrekt hebt voor het samenstellen van dat rapport, het absoluut de waarheid is geweest?

A. Ja, voor 100 %. Volkomen.

10215. De **Voorzitter:** Dan zou ik hiervan af willen stappen. Het enige, dat ik u nog wil vragen, is over de Meidagen zelf. Was u toen ook in Bergen?

A. Ja.

10216. De **Voorzitter:** Wat is daar gebeurd, zowel de avond te voren, als 's morgens vroeg? Het interesseert ons, omdat in het algemeen op de vliegvelden de zaak hier en daar nogal gederailleerd is. Hoe is het in Bergen verlopen? Is u Donderdagavond 9 Mei gealarmeerd?

A. Neen, op 9 Mei was er nog niets aan de hand. Zoals ik u straks al verteld heb, was op 9 Mei het vliegveld klaar en toen ik naar huis reed met een paar officieren zei ik: „Nu, het is nu helemaal klaar. Wij zullen hopen, dat het niet gauw in elkaar gegooid wordt." Toen wisten wij natuurlijk niet, dat het inderdaad enige uren later in elkaar gegooid zou worden. Dat was de 9de Mei. Wij waren echter wel in alarmtoestand en die dagen daarvóór waren ook wel erg spannend. Maar de laatste dag, of twee dagen daarvóór, hadden wij gehoord, dat in België de verloven weer toegestaan werden, en wij hadden dit in November al gehad en in Maart hadden wij ook zo'n alarmtoestand gehad, dus toen dachten wij: Nu, dat is zeker weer geluwd. Ik weet het verder ook niet. Maar het enige, dat ik wel weet, is, dat ik de volgende morgen in mijn kwartier gewekt werd door laag overkomende vliegtuigen, jagers, die over mijn kwartier heenzoemden. Dat was natuurlijk toevallig. Ik lag in het dorp. Ik hoorde bommen vallen en tegelijkertijd kwam mijn chauffeur, niet eens gekleed, in een autobus aan om officieren op te halen. Van te voren was allemaal reeds geregeld hoe het moest gaan, wanneer er alarm was. Er zou een autobus zijn om de officieren op te halen, een andere autobus haalde de onderofficieren, soldaten en het grondpersoneel op. Dat was van te voren allemaal uitgekiend. Dus die chauffeur kwam aan met de autobus, dat was ook tegen het ochtendgloren. Ik denk, dat het ongeveer vier uur was. Precies weet ik het niet meer. Toen zijn wij met zijn allen, hoe vlug weet ik niet, maar het is allemaal heel snel gegaan, in die autobus geklommen en toen, bij de z.g. „Doorntjes" aankomende, zag ik, dat er formaties over het veld heenvlogen, dat er bommen vielen. Ik zag de zaak in brand staan. Toen ik mijn soldaten nogal tamelijk wild op die vliegtuigen zag schieten, dacht ik: Het heeft geen enkele zin. Ik heb het schieten dus laten eindigen. Ik heb de soldaten door een paar officieren laten verzamelen; in die tijd was het bombardement ongeveer afgelopen.

10217. De **Voorzitter:** Stonden toen al die vliegtuigen op het veld?

A. Neen, van mij was er geen enkel vliegtuig op het veld. Ik had een verspreide opstelling ingenomen. Het is misschien nogal wijdlopig, dit allemaal te vertellen.

De **Voorzitter:** Neen, het interesseert ons wel.

A. Maar ik was van mening, dat — ik had dit met de toenmalige overste *Zegers* ook besproken en hij was het volkomen met ons eens — ik die vliegtuigen niet op het veld moest laten staan. Want als er ooit iets gebombardeerd wordt, is het wel zo'n vliegveld. Dus die moeten buiten het veld worden opgesteld. Maar dat was makkelijker gezegd dan gedaan, want er was zo weinig gelegenheid.

Toen zijn wij uiteindelijk bij de „Doorntjes" gekomen. Dat is een klein villaparkje vlak bij Bergen; het hoort trouwens ook bij Bergen. Van het vliegveld liep er een weg naar het dorp Bergen en rechts was er een complex van villatjes, genaamd de „Doorntjes", en aan de overkant liep ook nog een soort landweg, waar ik een soort huisjes heb laten maken. Ik had huisjes willen hebben met rode daken, enz. Maar dat kostte te veel geld, dat mocht niet. In ieder geval heb ik daar onderkomens voor mijn vliegtuigen laten maken. Toen hebben we langs de weg getaxied, wat nogal gevaarlijk was, omdat die weg tamelijk smal was. We hebben dat enkele keren geoefend. Na veel moeite — ik geloof niet eens, dat wij precies toestemming er voor hadden, maar wij hebben het maar gedaan — hebben wij de weg laten verbreden. Het is misschien wel gelukkig, dat er oorlog is gekomen, anders hadden wij het misschien nog moeten betalen ook. Dat weet ik niet. Maar het was nodig, dat die weg breder gemaakt werd, wilden wij er behoorlijk langs kunnen taxiën. Wij hebben dat toen met behulp van de gemeente laten doen. Wij hebben toen steeds geoefend wij zijn meerdere malen met de toestellen langs de weg gaan taxiën, naar de opstellingsplaatsen e.d. Dat deden wij tot ongeveer een maand vóór het uitbreken van de oorlog, toen dacht ik: Nu moeten wij toch ook eens kijken, hoe het bedrijf gaat, nu je verspreid opgesteld bent. Het is natuurlijk veel gemakkelijker, wanneer je alles op het vliegveld hebt, voor het vullen van je toestellen met benzine, enz. enz. Nu lag het gedeeltelijk bij de „Doorntjes" en aan de andere kant op de Egmonderstraat, waar ik ook nog een paar opstellingen had. Wij hadden gewoon langs de weg hutten gemaakt, d.w.z. barakjes, waar net zo'n vliegtuig onder kon staan. Wij hadden ze op een bepaalde wijze laten bouwen, wat het goedkoopste en het gemakkelijkste was. Dus ik had op mijn veld eigenlijk niets. Ik moest van de ene kant naar de andere kant sjouwen met benzinewagens, enz. Ik moest kijken hoe het allemaal liep, hoe snel ik gealarmeerd was. Een maand lang heb ik geoefend in de verspreide opstelling. Daar heb ik veel plezier van gehad, want toen de klap uiteindelijk kwam, waren wij gewend te werken in de verspreide opstelling en op een of andere wonderlijke wijze, waarop ik nooit gerekend had, is dit niet aan de Duitsers verraden, ofschoon het hele dorp het natuurlijk wist. Zo iets kun je nooit geheim houden, want het was een openbare weg. Wanneer wij daar langs taxieden met de vliegtuigen, werd het verkeer stilgelegd, want het vliegtuig besloeg natuurlijk de hele weg. De Duitsers hebben dat blijkbaar niet in de gaten gehad en dat is ook de reden geweest, dat het nooit gebombardeerd is; ook was het de reden, waarom ik aan het eind van die 5 dagen van de 11 toestellen er nog 9 over had. Twee had ik er verspeeld, doordat we de eerste vlucht op te grote hoogte hadden gemaakt. De tactiek was nl. te bombarderen op 2500 m. Dat hadden wij altijd aangenomen. Dus de eerste opdracht, die ik kreeg om Waalhaven en Valkenburg te bombarderen, werd op 2500 m uitgevoerd. De mensen, die Waalhaven moesten bombarderen, werden daar door Messerschmidts aangevallen en wij konden er met onze C-10-tjes eigenlijk heel weinig tegen doen. Twee toestellen werden er afgeschoten. De vliegers en waarnemers hebben veel geluk gehad. Die zijn er goed afgekomen. Ik had 2 zwaar gewonden, die ook beter geworden zijn. Ik heb blijkbaar erg veel geluk gehad. Toen dacht ik: Als dat zo doorgaat, ben ik vandaag nog al mijn vliegtuigen kwijt. Ik heb toen de officieren bij elkaar geroepen en ik heb hun gezegd: „Dat kan zo niet doorgaan. Wij gaan op 10 m vliegen." In ons land konden wij dat doen, omdat wij ons land goed kenden. Dat kunt u niet doen in een vreemd gebied, want wanneer men laag vliegt, heeft men lang niet zoveel oriënteringsmogelijkheden. Wij kenden eigenlijk iedere weg en ieder weilandje in ons land, zo langzamerhand.

En de vliegers zeer zeker ook. Dat vliegen op een hoogte van 10 meter impliceerde, dat ik de radio er uit moest gooien. Dat heb ik maar gedaan, omdat er bij die eerste vlucht toch niets van die radioverbinding terechtkwam. Dat was helemaal niets geworden. Bovendien moest ik mijn bommenrichtkijker er uitgooien. Toen hebben wij het eigenlijk maar erg eenvoudig gedaan. Ik heb opdracht gegeven op 10 meter te gaan vliegen, niet boven de duinen. Dat zou te veel afsteken. Maar over het algemeen boven de weilanden en bossen te gaan vliegen, omdat onze toestellen dusdanig van kleur waren, dat dat elkaar mooi dekte. Dus op 10 meter vliegen en ongeveer — had ik zo uitgerekend — een kilometer of vijf van het doel, wat wij dan noemden „over de nok". Het waren motoren, die overpowered waren. Dus naar 300 meter klimmen en dan maar uit het vrije handje de bommen afgooien, begrijpt u? Die hadden 300 meter nodig om open te gaan, want er zat een soort vlinder-veiligheid op en door de rotatie ging die vlinder open en dan sloeg die slagpin door. Daar hebben wij veel succes mee gehad, want over het algemeen is er op 300 meter goed gegooid. Ik heb er dan ook geen vliegtuig mee verspeeld. Dat is een bijzonder prettige gok van ons geweest, dat wij dit gedaan hebben. Wij hebben daarmee o.a. een batterij bij Wageningen, die erg lastig was voor het veldleger, in puin gegooid, 's morgens om een uur of vier, halfvijf. Dat was een Duitse batterij, die noord van Wageningen stond, en dezelfde morgen zijn wij nog eens een keer de Grebbeberg op geweest om de opmars van de Duitsers met bommetjes te begooien en te mitrailleren. Alle vluchten er heen en terug zijn op 10 meter uitgevoerd, en dat is geloof ik het behoud van mijn afdeling geweest.

10218. De **Voorzitter:** Als wij nu even terugkomen op de morgen van 10 Mei zelf, op wat u vertelde, dat u aankwam bij de „Doorntjes".

A. Ja, daar valt eigenlijk niet veel meer over te vertellen. Ik heb mijn mensen verzameld. Ik had al kwartieren ingericht voor het geval, dat er oorlogstoestand kwam, opdat ik dan niet zover van mijn veld af zou zitten. Die kwartieren lagen toch op een bepaalde afstand, langs de hoofdweg van Bergen naar de „Fransman", dat is richting Egmond aan Zee. Daar had ik een paar grote ontruimde villa's gedeeltelijk voor mijn soldaten en een villa, bestemd voor de officieren, mijn staf en mij zelf. Daar zijn wij toen ingetrokken.

10219. De **Voorzitter:** Juist, op het vliegveld waren de barakken in brand gegooid?

A. Ja, die stonden in brand en de G I's, die er stonden, ook.

10220. De **Voorzitter:** Stonden die er wel?

A. Ja, maar daar had ik niets over te vertellen, begrijpt u?

10221. De **Voorzitter:** Dat was de zaak van de heer *Lamers?*

A. Ja.

10222. De **Voorzitter:** En die zijn allemaal vernietigd?

A. Ja. Die nacht stonden de toestellen op het plateau. Ik had ze liever langs de rand van het veld gezet. Dat was indertijd ook gebeurd, maar — om welke reden weet ik niet, ik had er geen bemoeienis mee — men had ze op het plateau gezet. Ik geloof, dat het was, omdat het eigenlijk nogal lastig was. Oorspronkelijk zaten de bemanningen in die G I's. Dat was nogal een koude beweging, want ze moesten er de hele nacht in zitten en toen heeft men gezegd: Laten wij die vliegtuigen maar een beetje bij elkaar zetten. Dat is natuurlijk gevaarlijk, want als er een bombardement komt, heb je bij de eerste klap reeds de kans, dat alles er aangaat. Hoogstwaarschijnlijk was het ook wel gebeurd als ze langs de rand van het veld gestaan hadden, want er was geen enkele verdediging. Eén G I is er uitgekomen met de toenmalige luitenant *Thijssen,* maar zijn mitrailleurs deden het niet. Dus dit heeft ook geen zoden aan de dijk gezet. Die Duitsers hadden daar volkomen vrij spel.

10223. De **Voorzitter:** Waarom hadden deze niet opgesteld kunnen zijn, zoals u dat met uw toestellen gedaan hebt? Is dat ook niet het geval geweest vooraf? Er is nl. een verhaal geweest — ik kan niet zeggen, of het in Bergen is geweest of op een van de andere vliegvelden —, dat de vliegtuigen dagen te voren wel op zij en gedekt opgesteld stonden, maar 9 en 10 Mei juist niet! Sommigen zagen daar een soort verraad in.

A. Ja, daarom ben ik er juist erg voorzichtig mee, omdat ik er van overtuigd ben, dat dit niets met verraad te maken heeft. Mijn overtuiging is echter, dat het een beetje met gemakzucht te maken heeft gehad, niet wetende natuurlijk, dat het 10 Mei 's morgens mis zou zijn. Het was nogal een koude bedoening zo, dat had ik er van gehoord. Ik had ook betrekkelijk makkelijk praten, want mijn toestellen hoefden niet bemand te zijn. Ik stond in een verspreide opstelling.

10224. De **Voorzitter:** Had u niet zo'n haast?

A. Neen. Maar *Lamers* moest op het veld zijn met zijn bemanningen, want hij was in de hoogste alarmtoestand en ik niet. Hij was dan ook met zijn afdeling, ten minste met dat gedeelte van de bemanning, dat voor die vliegtuigen, die onmiddellijk zouden moeten opstijgen, bestemd was, op het vliegveld.

10225. De **Voorzitter:** Maar in die hoogste alarmtoestand was het toch ook wel dubbel gevaarlijk om die toestellen allemaal bij elkaar op te stellen! Hij was dus meer op de hoogte van de mogelijkheid, dat het de volgende morgen mis zou zijn?

A. Ja, wat ik er van gehoord heb — hij was ook op het veld — wat ik u nu vertel, weet ik niet zeker, d.w.z. ik heb het ook weer van horen zeggen, was er nogal veel lawaai boven het veld die nacht. Zwermen vliegtuigen kwamen er overheen. *Lamers* heeft toen, ten minste, dat heeft hij mij verteld, opgebeld om te vragen of hij eens mocht kijken, wat er eigenlijk aan de hand was en toen kreeg hij ten antwoord, dat hij dat niet mocht.

10226. De **Voorzitter:** Aan wie zou kapitein *Lamers* dat gevraagd hebben?

A. Aan de luchtverdediging.

10227. De **Voorzitter:** Aan generaal *Best* dus?

A. Nu, generaal *Best* was daar natuurlijk niet persoonlijk.

10228. De **Voorzitter:** Maar goed, aan iemand van de staf dan?

A. Ja, aan iemand van de staf, die daar zat. Dat is, geloof ik, ook nog — het staat natuurlijk buiten deze zaak — in een rapport vastgelegd. Ik geloof, dat daar nog een verslag van gemaakt is. Maar dat stond buiten mijn competentie.

10229. De **Voorzitter:** Heeft u toen toch wel uw vliegtuigen zo vlug mogelijk vliegvaardig gemaakt of moest u wachten tot er opdrachten kwamen om een bepaald iets uit te voeren?

A. Neen, ik stond niet in alarmstelling, ik stond in een verspreide stelling. Toen de oorlog uitgebroken was, heb ik mijn mensen verzameld en toen kwam — het was langzamerhand een uur of negen geworden — van de commandant luchtverdediging de eerste opdracht binnen. Dat was die opdracht voor Waalhaven en Valkenburg. Toen werden de bemanningen aangewezen; die gingen naar de verspreide opstellingen; jullie die kist en jullie die kist — de mécaniciens waren ook aanwezig —. Ze moesten dan langs die weg en over het veld; tussen de bommentrechters kon je nog wel doorstarten. Het was nogal gelukkig, dat wij geen startbanen hadden, ik had alle bomtrechters met rode vlaggetjes af laten zetten. Zo hebben wij, wat dat betreft al die dagen rustig kunnen vliegen. Het was alleen uitkijken natuurlijk.

10230. De **Voorzitter:** Dan heb ik nu nog maar één vraag. Zijn er bij uw vliegveld geen valschermtroepen afgeworpen en is er geen aanval in die zin geweest?

A. Neen.

10231. De **Voorzitter:** Stel, dat het wel gebeurd was, hoe zou het dan bij u gelopen zijn? Met die Drentenaren, waarover u daar juist sprak, enz.?

A. Ik had toen geen bemoeienis meer met die Drentenaren. Die stonden toen onder de vliegparkcommandant majoor *Schlimmer.* Helaas is deze man overleden. Hij zei: „Ik krijg van deze kerels grijze haren".

Ik heb ze niet meer gezien, maar hij heeft er de grootste moeite mee gehad, dat heeft hij mij persoonlijk verteld en zijn woorden zijn boven alle twijfel verheven. Ik kende hem te goed, dan dat ik aan de waarheid van zijn woorden zou moeten twijfelen. Het was hopeloos. Goddank is er niets gebeurd, want wij hadden niets aan die kerels. Het is dusdanig geweest, dat ik — ik meen, dat het de vierde dag van de oorlog was — een verzoek van hem kreeg: Wil je mij helpen, want ik heb bericht gekregen, dat er parachutisten komen landen. Aan die kerels heb ik niets, wil jij met je afdeling naar het veld komen, ten minste met wat je over hebt, dan kunnen wij ten minste iets doen.

Toen ben ik zelf met mijn afdeling daarheen gegaan. Ik heb mijn mensen opgesteld aan de rand van het vliegveld, zo goed mogelijk bewapend met de wapens, die wij hadden. Tegenover de bosweg, die naar het vliegveld liep, was mijn commandopost en daar heb ik een paar lichte mitrailleurs op laten stellen. Wij hebben 1½ uur daar gelegen en ik dacht: Nu zal het wel komen. De vliegers hadden over het algemeen geen wapens. Ik heb hun geweren gegeven en een opstellinkje ingenomen met mijn mensen, het was nog altijd een honderd zoveel man, dat viel nogal mee. Na anderhalf of twee uur daar gelegen te hebben, kwam er een bericht, dat het niet doorging. Toen zijn wij weer teruggegaan. Maar zo weinig vertrouwen had hij in die compagnieën. Hij dacht: Als ik nu maar iets heb. Daarom heeft hij mijn afdeling gevraagd.

Aangezien wij op dat moment toch geen vliegopdrachten hadden en het noodzakelijk was, heb ik dat ook gedaan. De laatste dag kwamen er weer berichten binnen, d. w. z. majoor *Schemmer* had die berichten gekregen, ik persoonlijk niet, dat er weer geland zou worden. Duitse vliegtuigen zouden op het vliegveld komen landen. Toen heeft hij het veld onder water laten lopen. Ik ben die morgen naar Noordwijkerhout gegaan. Dat is de laatste dag geweest.

10232. De **Voorzitter:** Hebt u in het algemeen nog iets toe te voegen aan dit hele relaas?

A. Neen.

De **Voorzitter:** Dan sluit ik hiermede het verhoor. Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

J. VAN DER WERFF.

RUIJS DE BEERENBROUCK,
Voorzitter.

ALGERA.

HACKE.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 29 APRIL 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Hacke, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van:

FRANÇOIS ADRIAAN JAN DE KLERCK,
oud 59 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
luitenant-kolonel der artillerie.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

10233. De **Voorzitter:** Wilt u misschien zo vriendelijk zijn om eerst mede te delen, welke uw functie is geweest in de mobilisatie en in de Meidagen?

A. In de mobilisatie was ik toegevoegd aan de V.A.C. „De veldleger-artilleriecommandant", dus als zodanig ook werkzaam bij het hoofdkwartier veldleger te Zeist. Gedurende de gevechtsdagen was ik natuurlijk ook verbonden bij het hoofdkwartier veldleger. Het is jammer, dat wij die dagen bij het hoofdkwartier veldleger zelf niet daadwerkelijk hebben mogen meevechten, maar dat was nu eenmaal zo door de betrekking geregeld. Hoe hoger je komt, des te verder ben je van het eigenlijke strijdgewoel.

10234. De **Voorzitter:** De veldleger-artilleriecommandant, wie was dat?

A. Dat was eerst generaal *Harberts,* toen kwam generaal *Carstens jr.*

10235. De **Voorzitter:** Die bij de wisseling van het opperbevel ook is vervangen?

A. Juist. En bij het overlijden van generaal *Alting van Geusau* kwam kolonel *Lucardie.* Deze zat eerst in de Betuwe als commandant van de brigade B, en is daarna in de plaats gekomen van generaal *Carstens,* die kreeg toen het eerste legerkorps in het westen. Ik heb de onderlinge verhouding van generaal *Harberts* als V.A.C. (veldleger-artilleriecommandant) — tot April geloof ik, neen eerder, tot Februari —, en de toenmalige commandant veldleger — generaal *van Voorst tot Voorst* — leren begrijpen, omdat ik practisch elke dag met generaal *Harberts* op stap was, ten minste gedurende de mobilisatie. Toen heb ik kunnen bemerken, dat er een zekere controverse bestond tussen generaal *Harberts* en de commandant veldleger. Dikwijls waren er bepaalde tegenwerkingen van weerskanten; wanneer wij volgens ons goeddunken goede voorstellen deden, werden die afgewezen.

10236. De **Voorzitter:** Daar komen wij misschien dan straks op terug. Om op u zelf terug te komen, u is in de oorlogsdagen dus in Zeist zelf geweest, op het hoofdkwartier?
Mag ik dan misschien beginnen om u als getuige een indruk te vragen over de mentaliteit bij het hoofdkwartier veldleger. Hoe verliepen daar de zaken, ging dat rustig of niet? Geeft u daar s.v.p. uw visie over!

A. Wij waren een onderdeel van het algemeen hoofdkwartier, een speciaal artilleristisch gedeelte. Als hoofd-schietinstructeur was ik in die dagen ook heel vaak weg, òf met de veldleger-artilleriecommandant in de eigenlijke stellingen, van de Zuiderzee tot de Belgische grens, òf ik zat in Oldebroek, omdat wij in die tijd onze oorlogsafdelingen ook nog schiettechnisch wilden laten oefenen. Omdat het gevaarlijk was, in tijd van spanningen artillerie uit haar oorlogsstellingen te halen, hebben wij dat als volgt gedaan. Per auto vervoerde men de afdeling in één dag heen en weer naar Oldebroek; aldaar moesten zij een bepaalde oefening doen om vervolgens weer terug te keren. Zodoende was ik ook vaak weg, daar alle afdelingen deze oefeningen moesten uitvoeren. Dus zowel de artillerie in het westen van het land als in het zuiden, het zuiden van de vesting Holland, en uit Zeeland, alles kreeg een beurt. Zodoende heb ik van de eigenlijke werkwijze, de verhoudingen van de heren bij het hoofdkwartier veldleger niet veel kunnen opmerken, want als ik terug was, had ik met mijn toegevoegde toch meer dan werk genoeg en geen tijd voor andere dingen.

10237. De **Voorzitter:** Neen, maar de strekking van mijn vraag is meer deze, hoe in die 5 dagen van de oorlog zelf, welke u daar allemaal meegemaakt hebt, nu ja, hoe de hele staf daar functionneerde. Was het een zenuwachtige beweging, of werd er kordaat opgetreden? Kunt u daar iets over zeggen, over die oorlogsdagen zelf?

A. Ook daar drong al heel gauw de parachutistenziekte door. Ik weet dat nog wel goed; wij waren bezig op de kaarten de berichten te bestuderen, speciaal uit een artilleristisch oogpunt, en hadden natuurlijk veel telefonisch verband met het front. Op een gegeven moment mocht men zich niet meer verplaatsen in de omgeving van het gebouwencomplex. Men mocht de tuinen niet meer in, want er was weer een gerucht gekomen van parachutisten. Verder heb ik er niet veel van gemerkt, want wij zijn doorlopend in actie geweest met het verwerken van berichten. Aan de veldleger-artilleriecommandant heb ik op 12 Mei gezegd: „wij zijn fris, kunnen wij nu naar voren toe en als hulp dienen bij één van de divisies". Maar dat werd niet goedgevonden door hogerhand, waarschijnlijk door een van de staven van sectie I. Dus zodoende hebben wij niet dat werk verricht, dat we feitelijk wel hadden kunnen doen. Officieel mochten wij ons niet bemoeien met de lagere commandanten.

10238. De **Voorzitter:** Was het geen stringente regel, dat iedereen op zijn post behoorde te blijven, dus met andere woorden, dat u moest blijven waarnemen uw functie van rechterhand van de V.A.C.? U had zelf de mentaliteit, dat u er eigenlijk wel voor gevoeld had om naar de divisies toe te gaan en daar de artilleristen te helpen. In de stukken doet zich iets dergelijks voor van een kapitein van het hoofdkwartier veldleger, die naar voren is gegaan om contact op te nemen en die daarbij op een gegeven moment helemaal de werkzaamheden heeft overgenomen van de chef staf van de 4de divisie. Ook theoretisch waarschijnlijk niet verantwoord, maar practisch genomen toch wel!

A. Daar kom ik zo dadelijk misschien op terug. Maar misschien is het ook begrijpelijker, wanneer ik vertel, dat er wel een veldlegerartilleriecommando was, maar geen legerartillerie, voelt u wel?

De **Voorzitter:** Dan is het nog meer begrijpelijk.

A. De artillerie, waarover wij beschikten, was ingedeeld bij de divisies en legerkorpsen; wij hadden artillerie te weinig. Wij hadden het wel eens meer uitgerekend: wij hadden slechts een derde van wat een normaal leger in het buitenland aan artillerie had. Wij hadden al veel te weinig, dus van een legerartillerie was voorlopig nog geen sprake. Wel stonden er plm. tachtig kanonnen van tien veld op stapel, maar die waren in een jaar nog niet gereed.

10239. De **Voorzitter:** Dus u had niet de benodigde vuurmonden. Dan is u blijkbaar daar gebleven om benut te worden voor adviezen aan de commandant veldleger?

A. Maar ook als hulp aan de legerkorpscommandanten op artilleristisch gebied.

10240. De **Voorzitter:** Dus u is die dagen wel in touw geweest?

A. Ja, maar een onbevredigd gevoel hebben wij gehad, omdat wij liever werk hadden willen doen aan het front. Maar dat kon niet en ik hoefde het werk feitelijk ook niet te doen; maar de staven beschikten aldaar over een zo'n gering aantal personen, dat men aldaar onze hulp best had kunnen gebruiken.

10241. De **Voorzitter:** Het voorafgaande gaat over uw persoonlijke functie, die u toen hebt gehad. Maar mijn bedoeling is vanavond meer om u te horen in uw functie van na de oorlog, daar u deze hele Grebbehistorie meer in bijzonderheden hebt bestudeerd. Nu is misschien het beste als u daar een exposé over wilt geven. Eerst over het verloop van de Duitse aanval op de Grebbe, hoe zich dat ontwikkeld heeft en hoe dat gelopen is. Dan kunnen wij naderhand misschien een aantal detailpunten behandelen.

A. Als ik dan misschien mag beginnen. Ik werd al direct na de capitulatie met kolonel *Lucardie* in een commissie verenigd, ten einde de strijd aan de Grebbeberg te bestuderen. Zodoende zijn wij iedere dag van uit Gouda uitgereden, waar wij op het hoofdkwartier veldleger vastzaten, naar de Grebbeberg. Wij hebben het terrein onmiddellijk na de oorlog vele malen kunnen zien en in ons kunnen opnemen. Wij zijn toen al heel spoedig begonnen met het oproepen van mensen; er werden getuigenverhoren gehouden, enz., totdat op een gegeven moment dit onderzoek op last van de Duitsers moest worden gestaakt. Toen kwam reeds naar voren, dat het wel gewenst was over de handelwijzen van enkele commandanten een nader onderzoek te doen instellen; men wist op dat ogenblik natuurlijk niet zoveel van het verloop van de strijd als wij thans weten. In die tussentijd werden er heren aangewezen om de krijgsgeschiedenis te bestuderen en die hebben door verhoren vele gegevens verzameld. Na de bevrijding ben ik bij de krijgsgeschiedenis gekomen en nu is onze wetenschap omtrent deze geschiedenis weer verrijkt kunnen worden, ook door de talrijke verhoren, die o.m. in de commissie-*Nierstrasz* zijn gehouden. Dit is een commissie, die namens de chef van de generale staf allerlei gevallen, die waren blijven liggen, nog moest onderzoeken. In de bezettingstijd zijn er verschillende gevallen berecht, die tot onze bevreemding tot „vrijspraak" hebben geleid. Meestal kwam dat doordat de tenlastelegging foutief was opgesteld en zodoende kwam de persoon in quaestie vrij, die anders in normale tijden vermoedelijk wel een of andere straf had gehad. In de commissie-*Nierstrasz* hebben wij verhoren meegemaakt over allerlei gevallen, die het hele land betreffen, doch ook bepaalde gevallen van de Grebbestrijd, en daardoor zijn wij nu nog meer gegevens rijker over die strijd.

10242. De **Voorzitter:** Het is misschien het beste, dat u eerst mededelingen doet over de stelling zelf, afgezien hoe de Duitsers het nu gedaan hebben. In hoeverre de stelling af was en in hoeverre de stelling juist was ingericht. U kunt daarbij aangeven, of er geen lacunes waren. Ik denk bijv. aan die Holleweg, waar geen vuur op gebracht kon worden. Kunt U daar een exposé over geven?

A. Misschien kan ik dat als volgt doen en dan kunnen de heren het misschien zo ook wel zien (er wordt een kaart getoond).

10243. De **Voorzitter:** Als wij eerst over de stelling spreken, zitten we er later meer in. Dan kunt u ons daarna vertellen, hoe dat allemaal indertijd gelopen is.

A. Zoals u ziet, heb ik hier een kaart van de Grebbestelling, die als het ware domineert in de Grebbeberg. De eigenlijke stelling strekt zich dus veel verder noordwaarts uit. Dit is het belangrijkste gedeelte. Nu heb ik het altijd eigenaardig gevonden, dat de bezetting van de hele stelling hoofdzakelijk zo was, dat het zwaartepunt van de bewapening meer bij Amersfoort werd gezocht, terwijl wij, artilleristen, bij voorkeur meer artillerie hadden gehad nabij de Grebbeberg. Dit hebben wij reeds vóór de oorlog betoogd, doch van hogerhand bleef men vasthouden aan Amersfoort.

Het gedeelte Amersfoort zou ook wel het belangrijkste deel of ten minste wel het kwetsbaarste deel geweest zijn, wanneer de gehele stelling gereed was geweest. Maar zoals u weet, was de stelling, speciaal het Grebbegedeelte, helaas nog niet klaar, toen de oorlog uitbrak. De bedoeling was nl. om de inundatie ook geheel te kunnen brengen vóór de Grebbe. Het is een moeilijk geval, want het waterniveau van de Rijn is een groot gedeelte van het jaar lager dan de gemiddelde hoogte van het terrein onmiddellijk vóór de Grebbeberg. Dus de moeilijkheid was om, nu het stoomgemaal, dat er zou komen, er nog niet was, toch nog voldoende water voor de inundatie te krijgen. Het water voor de gehele inundatie van de stelling van de Grebbe, dus van hier tot naar het noorden toe, moest komen van de Rijn en dat kregen we gedaan door in de periode, dat de Rijn hoog stond, veel water in te laten, welke hoeveelheid dan successievelijk de verschillende kommen, ik noem dit de 1ste kom en dan krijgt u de 2de, 3de, enz., tot de 7de kom toe, voldoende van water zou voorzien, opdat in oorlogstijd de inundatie de gewenste hoogte kreeg.

10244. De **Voorzitter:** Waren die kommen dan allemaal gevuld op 10 Mei 1940?

A. Ja, die kommen waren allemaal gevuld. Er is een klein drama op de 4de Mei 's middags gebeurd: Een sluis bij Barneveld brak door. Volgens een expert is dit onbegrijpelijk, want die sluis had het steeds heel goed gedaan. Men dacht aan sabotage, maar tot heden toe zijn daar geen bewijzen voor gevonden. Maar met dat al, door de defecte sluis liep het water van de ene kom in de andere kom. In het noorden van ons stellinggedeelte kreeg men op een gegeven moment gebrek aan water en op 28 April stond het water in de Rijn al lager dan het terreinniveau, zodat we geen water uit de Rijn konden invoeren. De beekjes, Barneveldse en Lunterse, enz., gaven wel water aan de inundatiekommen, doch natuurlijk onvoldoende. We kregen dus tegen Mei de ellendige toestand, dat die kommen weer bijgevuld moesten worden. Men had wel gezorgd voor een surplus aan water, maar we begrijpen wel, dat dat toch onvoldoende is geweest om de inundatie weer op het vereiste peil te krijgen. Het gevolg is dan ook geweest, dat op 10 Mei de inundatie niet stond, zoals ik hier heb aangegeven met die buitenlijn, maar dat die als het ware is teruggelopen. U kunt zich wel voorstellen, dat een klein verschil in waterhoogte op dat langzaam dalende terrein al heel gauw aanleiding gegeven heeft, dat grote stukken droogliepen. Zo kregen we dus de toestand, dat het voorpostengedeelte, dat hier tot aan de inundatie grensde, op 10 Mei juist droogliep. Bovendien waren de gevechtsdekkingen daar niet gereed, want er was een enkele tijdelijk afgebroken, in de periode, toen de inundatie normaal was. De commandant kwam dus daar in een stelling, die onvoldoende was voorbereid, en zodoende was er hier automatisch een groot gat ontstaan. De eigenlijke aanval van de Duitsers is ook daar in het noorden gekomen.

10245. De **Voorzitter:** Mag ik nog even vragen. Het gedeelte, waar de Rijn loopt, is daar het voorterrein dus iets hoger? Maar noordelijk naar Amersfoort daalt het daar overal?

A. Ja, ik geloof, dat het hier zowat 9 meter is en dat daalt dan tot aan het IJsselmeer, steeds glooiend. Maar u heeft daar verschillen in natuurlijk. Om die kommen te kunnen vormen, heeft men scheidingswallen gemaakt om het water er in te houden.....

10246. De **Voorzitter:** Vlak vóór de berg is het nog weer hoger, want daar had u niet op inundatie gerekend?

A. Ja, wanneer het stoomgemaal gereed was, dan zou dat terrein ook onder water komen en dan waren die voorposten overbodig geweest.

10247. De **Voorzitter:** Maar men wist toen, dat het gemaal niet gereed was. Dus, zoals u het juist uitlegde, heeft men de situatie die dag gezien!

A. Die voorposten moesten bezet worden.

10248. De **Voorzitter:** Was dit droog of dras?

A. Kijkt u eens; hier was het droog en hier was het drassig. Men had betrekkelijk kort vóór de oorlog een tankgracht gegraven, welke nog niet helemaal was doorgegraven tot aan de Rijn. Die tankgracht was nog niet gereed, zodat die niet aansloot aan het zuidelijke gedeelte van de Rijn. Maar ook in verband met de lage waterstand was er in de tankgracht heel weinig water, ongeveer 60 cm. In het zuiden was de tankgracht zelfs helemaal droog, terwijl 60 cm water natuurlijk ook onvoldoende was.

10249. De heer **Algera:** Ik zou u nog even willen vragen, of er ook iets bekend is van de reden, waarom het stoomgemaal niet gebouwd is? Kunt u daaromtrent nog iets mededelen; het is een hele geschiedenis.

A. Daar weet ik iets van, maar toch onvoldoende. In ieder geval is het een feit, dat het er nog niet was; er waren wel werken daarvoor in uitvoering. Ook bij „Kruiponder", het noordelijke gedeelte

van het vak van 8 R.I., werden werkzaamheden verricht om de wal van de frontlijn bijtijds te verhogen, wanneer de inundatie hier langs zou lopen. Op de oorlogsdag had men geen stoomgemaal, maar men was hier wel overal bezig met allerlei werkjes, die verricht werden door burgerarbeiders. Die werkjes hebben tijdens de oorlogsdagen belemmerend gewerkt op de vuuruitwerking. Zo liep er bijv. hier in de frontlijn draagbaar spoormaterieel langs de dijk, zodat er verschillende automatische wapenen niet of onvoldoende konden worden gebruikt.

10250. De heer **Hacke:** Er stond een pompgemaal op de „Blauwe Kamer", een steenfabriek, en die kon ook pompen. Had die niet gebruikt kunnen worden?

A. Die „Blauwe Kamer" lag voorwaarts en opzij, dan moest .....

10251. De heer **Hacke:** Ja, maar dat pompgemaal stond vlak vóór de stelling.

A. Niet dat ik weet. Maar de majoor der genie *Mattern* weet hier waarschijnlijk meer van; hij is thans werkzaam bij de K.L.M.

De **Voorzitter:** Die hebben wij al gehoord en hij heeft al mededelingen hierover gedaan.

A. Nu krijgen wij de verschillende werkjes. Wat u wilt horen, had ik al verwerkt in een verhaal, dat ik hier had willen voorlezen. Ik wil het ook wel op een andere manier doen, door b.v. enkele grepen te doen. Opruimingen is b.v. een belangrijk onderwerp.

De **Voorzitter:** Over de inundatie is nu wel voldoende gezegd.

A. Ik heb, geloof ik, wel goed belicht, dat juist doordat de inundatie enigszins is teruggelopen in het noorden een open gat ontstond, waar de Duitsers zeer handig gebruik van hebben gemaakt.

10252. De **Voorzitter:** Ja, maar dat was alleen voor de voorposten.

A. De inundatie is verder voor de eigenlijke hoofdstelling in zoverre wel van belang, dat de waarde van die stelling natuurlijk hoe langer hoe groter wordt, naargelang wij meer inundatie er voor hebben.

10253. De **Voorzitter:** Maar om dan verder nog even het terrein te beschrijven. Het zwakste punt is blijkbaar geweest de weg van Wageningen naar boven, de berg op? Zijn ze daar overheengekomen, toen ze eenmaal de voorpostenlijn hadden doorsneden?

A. Ik zal dat als volgt verklaren. 's Morgens heel vroeg hebben de Duitsers een stoot gedaan op de rechtervleugel en een op onze linkervleugel. Op de rechtervleugel is wel iets gebeurd. Daar is een kanon van zes veld weggegaan en een zware mitrailleur, en er zijn een paar mensen teruggelopen. Maar de voornaamste druk is toen daarna ontstaan tegen 8 uur in het noorden. De lichte troepen waren al achter de stellingen gekomen. De Duitsers zijn al heel ras langs het Nieuwe Kanaal getrokken, waar de commandant ter plaatse spoedig terug is gegaan en terecht is gekomen bij de commandopost van zijn compagniescommandant. Successievelijk, om het nu even kort te zeggen, zijn de Duitsers dus een eind doorgestoten en hebben daarna alle verdedigingswerken in de rug en opzij aangevallen. De hele aanval is verder van het noorden uit in zuidelijke richting gegaan. Tegen 12 uur is ook een stoottroep langs de hoofdweg gegaan; deze heeft het minder prettig gehad en heeft heel wat meer verliezen geleden dan die noordelijke groepen. Maar met dat al zijn ze in het zuidelijke vak op een gegeven moment inge.....

10254. De **Voorzitter:** Dus de hoofdgroep van de Duitsers heeft meer weerstand ondervonden?

A. Van die twee aanvalsgroepen heeft de zuidelijke de meeste verliezen gekregen, omdat in het zuiden onze eigen troepen meer van de wapens gebruik hebben gemaakt dan in het noorden. Het terrein was daar zo bedekt en er was niets opgeruimd, zodat te recht de lagere commandanten allen verrast werden in hun opstellingen. De meeste opstellingen zijn van achteren of van zijwaartse richting uit veroverd. Door de bouw van de gevechtsdekkingen kon men alleen maar vuur afgeven in een bepaalde sector. Wanneer de tegenpartij buiten die sector aan kwam lopen, kon zij niet onder vuur worden genomen.

10255. De **Voorzitter:** Had men dan niet kunnen voorzien, dat de vijand ook wel eens een omtrekkende beweging zou kunnen maken?

A. Dat is het eigenaardige van het hele vuursysteem van de stellingen. In de voorpostenstelling hadden wij niet die bunkers en die mitrailleurkazematten zoals in de hoofdstellingen. Hier was alles meer van hout en aarde opgebouwd. Er waren ook niet zoveel troepen in. Het waren de z.g., met onze technische term uitgedrukt, weerstandbiedende voorposten, maar toch veel te gering in getalsterkte. Er stonden ongeveer twee compagnieën met wat zware mitrailleurs in dat terrein, dat ongeveer twee à drie km breed is, terwijl, volgens onze voorschriften, enige weerstand kan worden geboden met een sterkte van ongeveer een regiment, dus driemaal zoveel. Ja, dat was nu echt Nederlands; wij moesten veelal met veel minder troepen en met veel minder wapens een stelling verdedigen dan elders in het buitenland.

10256. De **Voorzitter:** Ja, maar was het dan niet verstandiger geweest om deze hele voorpostenlinie niet te verdedigen en zich uitsluitend te beperken tot de berg?

A. De bedoeling van weerstandbiedende voorposten was om de hoofdtroep in de eigenlijke stelling nog enige tijd te geven om zich voor het grote gevecht voor te bereiden, te meer was dit nodig, omdat hier geen inundatie voorlag. Bij een inundatie hebben we die sterke voorposten niet nodig, daar kunnen wij volstaan met waarschuwende voorposten. Dan zijn maar enkele groepjes nodig die hier aan de rand van de inundatie zitten en als het ware telefonisch of optisch verbonden zijn met de hoofdstelling om eventueel de waarschuwing door te geven.

10257. De **Voorzitter:** Hoe breed was dat stuk tussen het eindpunt van de inundatie en de Rijn, of hoe de rivier daar heet?

A. Tot Wijk bij Duurstede heet het nog de Rijn, maar de breedte is ongeveer 3 km en dat is veel te breed voor de geringe sterkte.

10258. De **Voorzitter:** Dus men kon ze practisch genomen eigenlijk alleen maar beschouwen als waarschuwingstroepen?

A. Ja, maar ze hadden eenmaal de naam van weerstandbiedende. Ze waren dus sterker dan waarschuwende en ze hadden ook wat meer automatische wapenen dan bij waarschuwende voorposten. Dus in dat opzicht hebben ze schijnbaar een sterkte van weerstandbiedende.

10259. De **Voorzitter:** Is er op het gedrag van deze troepen naar uw mening aanmerking te maken of heeft de commandovoering misschien.....

A. De strijd heeft geduurd, meen ik, tot ± 17.30 uur. De commandopost van een van de sergeant-majoors in het zuiden is het laatste gevallen en de strijd is ongeveer ± 8 uur begonnen. De bedoeling was, dat wanneer 24 uur tijdwinst was verkregen, men al tevreden mocht zijn. Maar men had over het algemeen meer verwacht van de voorposten. De commandant van de voorposten was niet zo actief als verwacht werd. Het was een beroepsmajoor.

Voorts is een vreemd verschijnsel, dat in de voorste lijnen, zowel bij de voorposten als bij de H.W.S., juist de jeugdige onervaren commandanten: sergeanten-capitulant, vaandrigs en enige jonge reserveluitenants, werden geplaatst, terwijl men de beroepsmensen, de meer oude rotten, oude reserve-luitenants, sergeant-majoors, instructeurs en zo, adjudant-onderofficieren over het algmeen in de meer achtergelegen weerstandslijnen zag. Om de eerste stoot op te vangen, had men beter enkele oudere beroepsmensen in de voorste lijn kunnen plaatsen. De meeste commandanten hebben toch wel gegeven wat ze konden; ze hadden nog wel meer kunnen doen, maar ja, de versterkingen, waarin zij stonden, gaven onvoldoende dekking.

10260. De **Voorzitter:** Maar is er een artilleriebombardement geweest?

A. Er is wel artillerievuur geweest, meer een storend vuur dan een vernielingsvuur.

10261. De **Voorzitter:** Uit de verslagen, die wij gelezen hebben, krijgt men de indruk, dat b.v. een commandant van een bataljon helemaal niet te spreken was over zijn eigen troepen, kan dat?

A. Ja, dat is natuurlijk, omdat het verloop van de strijd hem een beetje is tegengevallen. Maar dat is ook wel deels zijn schuld, maar ook deels schuld van hogerhand. De verbindingen, die er waren, waren gering in aantal en waren ook spoedig defect, hetzij door het lopen door ordonnansen of door vuur van de tegenpartij. In ieder geval, de hoofdverbindingen van de bataljonscommandant naar de compagniescommandanten waren al spoedig defect. Het verbindingspersoneel heeft inderdaad wel eens geprobeerd de verbindingen hier en daar in orde te maken, maar op een gegeven moment ging dat niet meer. Men kreeg de mensen niet meer naar voren toe. Er is ook inderdaad wel wat meer vuur van Duitse infanteriewapens geweest. De Duitsers hadden machinegeweren en kleine mortiertjes, welk vuur op artillerievuur geleek. Het Duitse artillerievuur op de voorposten is natuurlijk lang zo erg niet geweest als hier op de Hoornwerkjes.

10262. De **Voorzitter:** Nu geloof ik wel, dat wij van die voorposten kunnen afstappen.
Ik zou u nu willen vragen om over te gaan naar de terreinbeschrijving van de hoofdweerstandslinie. Over de berg zelf kunt u misschien direct iets zeggen.

A. Hetgeen hierover in het boek staat, is vrijwel juist.

10262. De **Voorzitter:** Geldt dat voor de hele beschrijving van de Grebbelinie?

A. Ja. Hier en daar zijn er wat nieuwe gegevens bijgekomen en er moeten op ondergeschikte punten wat veranderingen worden aangebracht.

10264. De **Voorzitter:** Maar in de grote lijnen is het andere toch wel waar?

A. Ja. Maar het is natuurlijk niet volledig. Voor het generalestafwerk, dat uitgebreider wordt, worden alle onderdeeltjes nog nauwkeuriger bekeken. Het zou veel te veel tijd vergen om bijv. de strijd van de voorposten in extenso thans te behandelen; de verbindingen, de gevechtsdekkingen, enz.

10265. De **Voorzitter:** Ja, dat is ook niet zo belangrijk. Het is meer een aperçu in grote lijnen over het hele geval.

A. Jammer is het, dat er zo weinig aan de grote broer, de artillerist, om steun is gevraagd. Dit is een typerend verschijnsel geweest bij de strijd om de voorposten en ook later bij de strijd in de hoofdstelling.

10266. De **Voorzitter:** Is dat door niemand gevraagd?

A. Neen, practisch is dat ook niet gelukt. Men heeft het wel geprobeerd, maar men kreeg naar achteren geen verbinding. De zogenaamde U.K.G. was wel bezet (hetgeen betekent de Ultra Korte Golf). Wij hadden slechts één radioverbinding, voor verbinding van de artillerie met de infanterie. Maar op het kritieke moment werkte die niet, want de accu was leeg.

10267. De **Voorzitter:** Maar over wie hadden die aanvragen moeten lopen?

A. Van de bataljonscommandant naar de betrokken artilleriecommandant.

10268. De **Voorzitter:** Over de regimentscommandant?

A. Rechtstreeks naar de artillerist, die het vuur moet afgeven. Maar die verbinding was defect. Er is toch artillerievuur geweest, maar door een gezond initiatief van artilleristen in de hoofdstelling. Omdat de waarnemers hoger zaten in hun waarnemingsposten, konden zij iets zien van wat er in het voorterrein gebeurde, en toen zij inderdaad Duitse groepjes zagen, hebben ze als het ware door eigen initiatief het vuur voor en op voorposten afgegeven. Dat zijn feitelijk de enige vuren geweest, die inderdaad ook enig succes hebben gehad, want de Duitsers hebben daardoor verliezen geleden. Er werd o.a. vuur afgegeven op naderende Duitse colonnes en artillerie-onderdelen, die te brutaal naar voren kwamen.

10269. De **Voorzitter:** Ik heb nog even iets te vragen over de bevelsverhoudingen. Wat daarvoor lag, hoeveel eenheden waren dat; wat was dat?

A. Dat was een klein bataljon infanterie.

10270. De **Voorzitter:** Was dat een bataljon, dat hoorde onder de regimentscommandant overste *Hennink?*

A. Ja, onder overste *Hennink,* het was het derde bataljon van overste *Hennink*; dat bestond uit twee compagnieën, een zware mitrailleurcompagnie, een paar stukken 6-veld. Daarmede heb ik de voornaamste onderdelen ook wel opgesomd.

10271. De **Voorzitter:** Dus die aanvragen om artilleriesteun behoefden niet over overste *Hennink* te lopen?

A. Dat kon rechtstreeks aangevraagd worden aan het artillerie-onderdeel, dat de gegevens te voren gereed had liggen. Er waren heel wat vuren door de artillerie voorbereid. En als men die vuren aanvroeg, waren die binnen zeer korte tijd ook afgegeven. Het is gebleken, dat alle vuren, door de artillerie afgegeven, goed hebben gelegen. Zulks was ook te verwachten, want wij beschikten over zeer nauwkeurige fotokaarten. Ik heb zo'n fotokaart hier bij mij. Het is een fotokaart met vierkante verdeling; dank zij de medewerking van Delft, met grote nauwkeurigheid geconstrueerd. Elk belangrijk punt op die kaart kan met grote nauwkeurigheid onmiddellijk worden afgelezen. Dat is het grote voordeel geweest, zodat elk aangevraagd vuur snel en bovendien met grote nauwkeurigheid kon worden afgegeven. De artilleristen waren schiettechnisch goed, maar tactisch waren zij weer onvoldoende opgeleid. Schiettechnisch waren zij goed, dank zij de bijzondere eigenschap van ons wapen, waardoor het mogelijk was de reserve-officier met schriftelijke cursussen, buiten dienstverband, toch geoefend te houden in het schietvak.

10272. De **Voorzitter:** Goed, dan zullen wij nu overstappen op de merkwaardigheden van het terrein, de lacunes, die er waren, fouten, die er misschien nog in de stelling gezeten hebben, enz. Als u ons dat eerst even wil mededelen, dan kunnen we straks overgaan tot de aanval van de Duitsers zelf.

A. Volgens de kaart kunt u al zien, dat de eigenlijke stelling in het zuiden bestaat uit een grote berg, de z.g. Grebbeberg. Die Grebbeberg daalt nu verder naar het noorden en naar het westen langzaam af. Achter dat hoogtecomplex hebben wij hier de bekende spoorlijn van Kesteren naar Veenendaal, die juist hier ten oosten van het stadje Rhenen een zeer diep ingezonken gedeelte vertoont, die hier naar boven oploopt en dus ook een markante scheiding geeft. Verder in het noorden wordt het terrrein lager en ook bedekt. Zoals u ziet, de eigenlijke berg is zwaar bedekt, voorzien van hoge bomen, hele zware bomen, en trouwens het hele complex van de Grebbeberg, behalve die witte stukken, die wij hier zien, is zeer bedekt. In het vak II 8 R.I. vinden we heel wat boerderijen, die ook natuurlijk hier en daar de vuursectoren hinderden. Verder in het volgende regimentsvak van 19 R.I., waarvan het 3de bataljon het voornaamste is, waar later de tegenaanval heeft plaats gehad, daar vinden wij ook stroken zwaar begroeid met hout, enz. Verder naar het oosten toe, naar de Grift, hier naar dit gedeelte, wordt het meer laag terrein, weiland. De frontlijn loopt van de Rijn langs de voet van de berg en snijdt eerst een weg in zuidoostelijke richting de Grebbeberg en daarna een belangrijke weg in oostelijke richting, de grote weg van Rhenen naar Wageningen, en vervolgens blijft de frontlijn de voorste lijn van de hoofdstelling. De Grift of Grebbe, dat is dit watertje, dat dus van de Rijn helemaal in noordelijke richting ook langs Amersfoort loopt.

10273. De **Voorzitter:** Er zijn dus twee grote wegen, als ik goed zie?

A. Dat is de grote weg van Rhenen naar Wageningen, tevens de voornaamste, en dan is er nog een enigszins belangrijke weg, die ook in Wageningen komt, maar die zuidelijk omloopt, nl. naar de Rijn toe. dat is de z.g. Grebbedijk.

10274. De **Voorzitter:** Maar kwamen die samen ongeveer aan de voet van de berg?

A. Die komen samen bij de Grebbesluis, dat is een heel voornaam punt geweest in de oorlog. Maar vóór de Grebbesluis hebben wij verdedigingswerkjes, die ten noorden van de Grebbedijk „de Hoornwerkjes" heten en ten zuiden en ten westen van de Grebbedijk „de voormalige bastions"; het zijn werkjes, die reeds bestonden in het jaar 1672 en eerder. De frontlijn loopt hier niet boven langs de Grebbeberg, langs de eigenlijke berg, maar onderlangs de berg. Dat zijn dus eerst de voormalige bastions, dat zijn ouderwetse walletjes, en hier de Grebbesluis beschermend, ook werkjes, nl. de Hoornwerkjes.

10275. De **Voorzitter:** Werd de aansluiting naar de rivier door een kazemattenlijn gewaarborgd of wat was daar nog.....

A. In de hoofdstelling hebben wij van de Rijn af tot aan de Zuiderzee in de allervoorste lijn om de, laat ik zeggen, zoveel meter een betonnen kazemat, waarin een zware mitrailleur of een lichte, of zelfs hier nog opstellingen voor pantserafweergeschut.

10276. De **Voorzitter:** Maar waren er nu vlak vóór de Grebbeberg in verhouding meer kazematten?
Bij ons bezoek in April 1940 is dat mij eerlijk gezegd niet opgevallen. Men zou dat bij deze zwakste plaats in de Grebbelinie toch mogen verwachten.

A. Hier had men 4 kazematten, hier in dat kleine werkje, en dan bovendien nog 2 pantserafweergeschutsopstellingen in een kazemat. Dus dat is voor dat kleine stukje nogal een sterke bewapening. Bovendien was er hier kort vóór de oorlog een zware versperring omneen gelegd en was de grote weg bovendien nog afgezet, behalve door de bekende asperges, was er ook nog een kabelafsluiting langs de hoofdweg aangelegd pal voor één van die kazematten. De verkenning van de juiste plaatsen, voor al die betonkazematten, heeft plaats gevonden 1939 en op die plaatsen zijn dure kazematten gekomen, van beton en staal. In de oorlogsdagen hebben die kazematten toch niet geheel voldaan als gevolg van de onvoldoende opruimingen, want de verkenning in 1939 is natuurlijk gebaseerd geweest op vrij schootsveld, dus met opruimingen. Het voorterrein had dus vrijgemaakt moeten worden. Maar op 10 Mei zijn op vele plaatsen practisch geen opruimingen geschied. Dit is zelfs goed te zien op een van deze foto's. Bij die Hoornwerkjes, daar bij die Spinnekop, ziet u vóór de Hoornwerkjes als het ware aansluitend op nog geen 10 meter afstand een zware boomgaard. De bediening in die kazemat heeft dan ook practisch niet kunnen vuren. De Duitsers zijn te recht er logisch noordwaarts omgetrokken en hebben het werkje van achteren aangevallen. De vijand is — ik kan het hier even aanduiden — langs de Haarweg, zoals deze weg heet, omgetrokken en door die boomgaard gegaan en zo aan de achterzijde het werkje binnengekomen.

10277. De **Voorzitter:** Was er dan geen prikkeldraadversperring of iets dergelijks, wat die kazematten onderling verbond?

A. Zij zijn daar doorgetrokken. Daar waren wel zware prikkeldraadversperringen omheen gelegd, maar men heeft die kunnen doorknippen, omdat er geen eigen vuur op stond. Wanneer men een versperring aanlegt, moet men daar ook vuur op kunnen brengen, want anders heeft de versperring geen waarde. Er waren natuurlijk wel automatische wapenen aangewezen om daar vuur op te brengen, maar die konden niet in de gewenste richting schieten, omdat daar toevallig weer hoge bomen voor stonden, die nog niet gekapt waren. De bepaling was, dat eerst mocht worden opgeruimd op de eerste oorlogsdag.

10278. De **Voorzitter:** Maar zij hebben toch 10 Mei nog de hele dag tijd gehad!

A. Ja, maar toen was het te laat. Een niet bevestigd verhaal zegt o.a., dat voor de opruiming vóór de stelling van een batterij van 12 lang staal, geschut van het jaar 1878, op een gegeven moment een sergeant van de Genie kwam met 4 man met een trekzaag om aldaar enige zware bomen te vellen. Toen de bomen lagen, konden wel vuren op grote afstand worden afgegeven, doch geen vuur op een kortere afstand. Heel erg hinderlijk waren de boomgaarden vóór de Hoornwerkjes. Zo was het nu op vele plaatsen in de voorpostenstrook, men had aldaar vele stroken boomgaarden, die het vuur hinderden. Of die compagniescommandanten en andere officieren indertijd klaagden: „kunnen wij nu niet eens opruimen", dan kwam altijd grif het antwoord, „het mag niet".

10279. De **Voorzitter:** Wie is daar verantwoordelijk voor naar uw mening?

A. De aanvraag tot opruimen is altijd doorgegaan, zelfs de commandant veldleger heeft mij nog verzekerd, dat die aanvragen altijd door het hoofdkwartier veldleger werden doorgegeven aan het algemeen hoofdkwartier, doch het strandde op een gegeven moment, ik weet niet waar.

10280. De **Voorzitter:** Zijn er nog andere gebreken van de Grebbestelling zelf naar voren te brengen? Ik meen gelezen te hebben, dat ook op de Holleweg geen vuur gebracht kon worden.

A. Dat staat ook in het boekwerkje. Dan moet ik eerst vertellen van de doorbraak van de Duitsers. Dat is een markant punt geweest.

10281. De **Voorzitter:** Het is misschien goed, als u dan maar eerst vertelt, wat u op schrift hebt. Worden daar ook de terreinmoeilijkheden in behandeld en enige goede hoedanigheden van de stelling?

A. Ja, ook wel enigszins, maar ik heb gedacht: „Er zijn op een gegeven moment zoveel kleinigheden, die verkeerd zijn geweest"; ik heb daarom een lijstje aangelegd voor me zelf, wat er zoal verkeerd is geweest. Ik heb onder andere „opruimingen" vermeld. Dit betreft niet alleen in de voorposten, maar over het gehele terrein. En dan kom ik op de verbindingen, die ook in de hoofdstellingen vrij spoedig defect waren. De oorzaak hiervan was, dat wij geen voldoende grondkabel hadden. Al die telefoondraden moesten bij ons op de grond liggen. Hier en daar had men kabelgeulen gegraven. Men dacht „dat geeft meer bescherming". Inderdaad heeft dat wel iets meer bescherming gegeven, maar niet voldoende. Daarbij kwam weer het grote nadeel, dat de Duitsers juist, als ze die kabel van ons vonden, de richting der kabels volgden en dan vanzelf bij een commandopost kwamen. Dus dat had ook weer zijn bezwaren. Paste men het hoog ophangen van draden toe, dan waren die ook weer gauw defect, doordat ze in de lucht waren en omdat de Duitsers veel met artillerieprojectielen met versnelde buizen schoten, die veel scherfwerking gaven. Het vraagstuk der verbindingen is dus misgelopen en alleen al omdat er onvoldoende middelen waren om behoorlijk voor de verbindingen grondkabel aan te schaffen. Er was wel grondkabel voor verbinding van de divisiecommandant naar de regimentscommandant, maar verder ging het niet, en de bataljonscommandanten moesten het maar doen met eenvoudige telefoonlijnen. Reserves hadden we niet, dus wanneer een lijn defect was, dan was het een wonder, als er voor de herstelling misschien nog een stukje draad over was. Alle andere legers hebben een reserve van ten minste 100 pct aan telefoonmateriaal bij zich, maar dat hadden wij hier niet. Het vuurplan van de zware mitrailleurs klopte op een gegeven moment niet, omdat er in bepaalde richtingen niet geschoten kon worden; voor de tegenstander kwam daardoor een vrije ruimte open. Die kon daar dus eerder doordringen en dit kwam door onvoldoende opruimingen en omdat de mensen niet geneigd waren het mooie wapen, goed gemonteerd binnen een kazemat, hieruit te halen en dan, onbeschermd boven op de borstwering geplaatst, te gaan schieten. Daar kon men niet iedereen toe overhalen, om dat te doen. Men heeft bij een inspectie vóór de oorlog misschien wel eens gezegd, „dan moet je er maar uitkruipen en van bovenaf gaan vuren".

De **Voorzitter:** Dat stond niet in het boekje!

A. Neen, dat stond er niet in. Het nadeel van die betonkazematten bleek ook hieruit, dat de bezetting tijdens vijandelijk vuur neiging had, er in te blijven zitten. U kunt zich dat voorstellen.
De artillerie schiet en de bedoeling is, dat de infanterist zo kort mogelijk achter dat artillerievuur aansluit om dan, wanneer het vuur naar voren verplaatst wordt, met een sprong naar voren de verschillende versterkingen te veroveren.
De eerste aanval werd gedaan door een deel van een SS-divisie „der Führer", welk onderdeel dicht op het eigen artillerievuur was opgedrongen; enkele gevechtsberichten verhalen zelfs, dat de Duitsers al bovenop de borstweringen en de kazematten stonden, terwijl het Duitse artillerievuur nog om hen heen viel. Op die wijze zijn die werkjes successievelijk ingenomen; veel weerstand hebben ze aldaar niet geboden.

10282. De **Voorzitter:** Wanneer is dat geweest?

A. Weinig weerstand werd bij de Hoornwerkjes geboden.

10283. De **Voorzitter:** Maar welke datum?

A. Dat is geweest de 12de Mei 's morgens. Onze mensen hebben zich inderdaad wel verweerd, ze hebben zelfs veel geschoten. Maar misschien hier en daar wel te veel en onnodig geschoten. Dat kwam, omdat onze troep niet gewend was aan schieten. Zij hadden nog nooit horen schieten en hadden nog nooit een artillerievuur meegemaakt van dichtbij. Wij hebben jaren geleden gestreefd om in Oldebroek een betonnen galerij te verkrijgen, ten einde aan de infanterist te laten zien, hoe de uitwerking van artillerievuur van zeer nabij is. Het is de infanterie in den beginne niet kwalijk te nemen,

dat zij tijdens vijandelijk vuur in hun schuilplaatsen bleven zitten; zij moesten de vuurdoop nog ondergaan. Gelukkig zijn er hier en daar uitzonderingen geweest, nl. ordonnansen, die, niettegenstaande het hevige vuur hier bij het Hoornwerk, en elders, er toch nog op uit zijn gegaan en de opdrachten hebben uitgevoerd, berichten links en rechts hebben gebracht en voor munitie-aanvulling zorg gedragen. Toen de Hoornwerkjes gevallen waren, is al heel spoedig daarna de Duitser over de Grebbesluis kunnen komen. Men zou zeggen: hoe kon dat? De brug was inderdaad onvolledig gesprongen. Er bestond de mogelijkheid, dat man voor man daar overheen kon, en dat hebben de Duitsers blijkbaar ook gedaan, want plotseling, om plm. 14.00 uur op 12 Mei, waren de Duitsers over de Grebbesluis en door de Holleweg heen kunnen komen.

10284. De **Voorzitter:** Was er een brug aan de sluis en was die niet versperd?

A. Het was een schotbalkensluis met een brug daarover heen. Het was mogelijk om over die schotbalken en over de onvolledig gesprongen brug met kleine patrouilles te komen; natuurlijk niet met een groot onderdeel.

10285. De **Voorzitter:** Aan wie is dat onvolledig springen van de brug toe te schrijven?

A. Misschien aan een te geringe hoeveelheid springmiddelen. Maar men was ook bang, dat, wanneer men te veel springstof zou nemen, de gehele sluis er aan zou gaan, en dan zou een gedeelte van de kom leeglopen. Maar dat neemt niet weg, dat dit toch een onvoldoende hindernis was, omdat er onvoldoende vuur op stond.

10286. De **Voorzitter:** Werd dat niet bestreken door vuur?

A. Een kazemat kon daar wel vuur op brengen, maar dan moest eerst het hotel „Grebbe" worden afgebroken en ook nog een paar bomengroepen hinderden. Dat was kazemat 15, die drie schietgaten had; die kazemat was o.m. ook voor dat doel gebouwd en het meest rechtse schietgat kon de Grebbesluis onder vuur nemen. Op dat moment kon die kazemat er niet op vuren en er is ook geen vuur op geweest. De vorige nacht is daar in die Holleweg een heel Nederlands bataljon geweest, dat opdracht had de voorposten te heroveren. Dat is in de nacht van 11 op 12 Mei geweest. Door de opmars van dat bataljon zijn daar enkele Friese ruiters, dat zijn verplaatsbare versperringen, waarschijnlijk opengedraaid, zodat de Holleweg in het oosten zowel als in het westen bij die stoplijn niet meer gesloten was. De troepen konden zich vrij over die kunstweg bewegen, zonder dat zij van die eenvoudige versperringen hinder hadden. Vóórdat ik dit had willen zeggen, heb ik ook enkele beleidsfouten van hogere commandanten willen noemen. O.a. is het wel eigenaardig, dat zowel de divisiecommandant als de legerkorpscommandant zoveel aandacht hebben geschonken aan het hernemen van de voorposten. Niet alleen in de nacht van 11 op 12, doch ook op 12 Mei moesten die voorposten worden hernomen. Volgens voorschrift ligt het helemaal niet in de bedoeling om, wanneer de voorposten eenmaal gevallen zijn, die te hernemen. Maar het is eigenaardig, dat het hier wel gebeurd is, en zelfs tweemaal zijn hier orders gegeven om de voorposten te hernemen en dat heeft ook een kwaad gevolg gehad. Ten gevolge van die bijzondere voorliefde de voorposten te hernemen, is, dat de vijand nu de hoofdweerstandsstrook direct zou aanvallen, aan de eigenlijke aandacht ontgaan. Er is dus te veel tijd verspild met het z.g. hernemen van de voorposten. In de hoofdstelling was men een beetje gebeten op het bataljon op voorposten. Men dacht, dat ze allemaal waren weggelopen en dat de weerstand nihil geweest was, zodat de legerkorpscommandant eiste, dat die mensen weer moesten worden ingezet om zich te rehabiliteren. Daardoor is wederom tijd verloren. Er is onvoldoende aandacht geschonken of de tegenpartij zijn grote aanval op de hoofdstelling direct zou doen.

De hoofdstelling begint al bij de Hoornwerkjes. Maar men is nog heviger geschrokken, toen men hoorde, dat de Duitsers al waren gesignaleerd in de Holleweg, dus voorbij de Grebbesluis, ten westen van de sluis. Zij hebben zich onmiddellijk, toen zij de Grebbesluis door waren, zijwaarts uitgebreid, zowel in zuidelijke richting als in noordelijke richting, zodat wij al heel spoedig een doorstoot kregen van de Duitsers langs de Grift hier, langs het noorden en naar het zuiden.

10287. De **Voorzitter:** Was dat boven op de berg of nog onder?

A. Boven op de berg, Zondagmiddag de 12de Mei na ± 14.00 uur. Zij hebben hier dezelfde aanvalswijze gedaan; achterom de werkjes gegaan en hier bovenop de berg o.a. zware mitrailleurs en de kazematten van 5, 6 en 7 ook van achteren aangevallen. De versterking hier onder de berg had verder niet veel meer te betekenen; al heel spoedig liep de bezetting terug.

10288. De **Voorzitter:** Maar is dat niet een geweldige fout in de hele opzet geweest, dat er daar bij de Holleweg niet extra-maatmaatregelen waren genomen en er geen extra-versterkingen waren?

A. Ja, als men meer automatische wapenen had gehad, dan geloof ik ook wel, dat de commandant daar nog meer vuur op had gelegd.

10289. De **Voorzitter:** Zo'n holle weg lijkt toch wel een punt, dat op het eerste gezicht toch wel vrij goed te verdedigen is!

A. Het is eigenaardig, dat de Duitsers toch die holle weg en de van prikkeldraad voorziene glooiing van die weg hebben benut om verder voorwaarts te trekken. Er is wel in die richting geschoten. In de nacht van 11 op 12 Mei werd er in de hoofdstelling steeds geschoten in oostwaartse richting door eigen troepen, op doelen, die er niet waren. De Duitsers hebben zich waarschijnlijk wel gedekt, gezien de schutterputten, die wij daar na de capitulatie hebben gevonden. Maar een eigenlijk gericht vuur, uit een automatisch wapen op de Holleweg, hebben wij niet kunnen ontdekken. Voor het vuur op de holle weg waren wel kazematten, doch door verschillende oorzaken konden de wapens daarin niet vuren.

10290. De **Voorzitter:** Toen eenmaal bekend was, dat daar onder aan de berg de sluis en de hele omgeving in vijandelijke handen waren, was dit een prachtig acces om naar boven te gaan en in de linie door te dringen. Heeft men toen niet getracht van onze kant uit permanent dat hele terrein met artillerie te bestrijken?

A. Dat is ook inderdaad fout geweest. Zoals ik reeds mededeelde, is er te veel tijd verloren gegaan met het ontwerpen van aanvallen voor het hernemen van de voorposten. En daardoor is de eigen artillerie onvoldoende ingezet. Men had nu alle waarnemingsorganen moeten inzetten om te controleren wat de vijand deed, nadat de voorposten waren gevallen. De divisiecommandant dacht, dat de aanval zou komen op 12 Mei 's morgens vroeg. Toen die niet kwam of althans geen berichten kwamen van nadering van grote colonnes — want zo stelde hij zich de aanval op een stelling voor —, heeft de divisiecommandant de conclusie getrokken, dat hij wat anders kon doen. Hij heeft zich met andere zaken bemoeid, in plaats van aandacht te schenken aan de aanval op de hoofdstelling. Inderdaad is dat een belangrijk punt. De divisiecommandant heeft dus niet gedacht, dat de Duitsers op eenvoudige wijze de hoofdstelling zouden binnentrekken. Hij heeft gedacht aan een ouderwetse groots opgezette aanval op de berg en dan zouden in dat geval natuurlijk al de voorbereide stormvuren en tegenvoorbereidingsvuren zijn afgegeven. Maar nu is dat niet gebeurd. Het hele beeld van de Grebbestrijd geeft aan, dat er te weinig met de artillerie is gewerkt.

10291. De **Voorzitter:** Hoeveel hebben de Duitsers daar ingezet?

A. Ja, dat is moeilijk te zeggen. Zoals u weet, wisten wij tot voor kort niets omtrent de uitvoering van de Duitse aanval; dank zij de gevangenneming van commandanten in Frankfort, is de generaal *van Hilten* in de gelegenheid geweest, bepaalde verhoren af te nemen, zodat thans vaststaat, dat generaal *von Küchler* een gedeelte van zijn troepen, 2 divisies, voor de aanval op de Grebbe heeft ingezet. De eerste aanval is uitgevoerd met de SS-divisie „der Führer". Deze heeft de eigenlijke aanval uitgevoerd op de voorpostenstrook en een gedeelte van de hoofdstelling. Toen is daarna ingezet een regiment van één der divisies, terwijl een ander bataljon volgens de bewering van de Duitsers eigenmachtig ook heeft willen aanvallen, welke aanval geen succes had. Een ander regiment heeft een gehele dag, de 13de Mei, gevochten. Eén der bataljons heeft, volgens de Duitsers, „ohne Befehl und ohne Erfolg die Grebbelinien angegriffen". De SS-troepen hebben dus gevochten de 11de en 12de Mei. Het is achteraf gebleken, na verkregen gegevens van de Duitsers, dat door de IVde divisie toch wel strijd is geleverd en zelfs belangrijke weerstand is geboden. Die weerstand was volgens de Duitse inzichten zelfs zodanig, dat de Duitse legerleiding op 13 Mei namiddag besloot eerst de nog beschikbare troepen te hergroeperen, waarvoor onder meer de troepen uit de Grebbe werden teruggenomen. Dat terugnemen van die troepen van de Grebbe geschiedde onder dekking van een hevig spervuur in de omgeving van de spoorbaan, waardoor de meeste huizen nabij en ten oosten van het viaduct zijn vernield, waardoor in de late na-

middag van 13 Mei hevige brand ontstond, De Duitsers hebben thans bekendgegeven, dat het een spervuur langs de gehele spoorbaan was en dat zware artillerie werd aangetrokken en in stelling moest komen. Het is aan deze maatregelen te danken geweest, dat de terugtocht van het veldleger onder zeer gunstige omstandigheden is verlopen, want hoewel er wel mist was op die dag — de hoogte daarvan was gering —, hebben Duitse vliegers onze terugtocht niet kunnen waarnemen. En nu is het eigenaardig, dat de 14de Mei eerst om 10 uur Duitse tijd een bericht in Berlijn komt, dat de Nederlanders de Grebbe schijnen te ontruimen, en om 13.45 uur gaf het O.K.W. het bericht uit „Die Holländer räumen die Grebbe". Dat was om 13.15 uur, toen wij reeds in de vesting Holland zaten. Dat die terugtocht zo goed is verlopen, doordat de Duitsers niet zijn nagedrongen, was voor ons toen een groot vraagteken, doch is thans voor ons duidelijk geworden.

10292. De **Voorzitter:** Kunnen wij nu misschien even terugkomen op het moment, dat zij boven aan de berg verschenen zijn?

A. Op het H.K.V., te Zeist, maakte het bericht, dat de Duitsers de sluis over waren, een geweldige indruk. De commandant van het veldleger heeft op dat moment ook direct maatregelen genomen, door troepen, als reserve, aan te trekken. Zoals u weet, hadden wij haast geen reserves voor het tweede legerkorps meer beschikbaar, want door de parachutistenaanval in het westen zijn reeds op de eerste dag de voornaamste reserves van het veldleger weggehaald en naar het westen gedirigeerd. De commandant van het veldleger heeft dan ook zeer te recht op de 12de Mei 's morgens getracht andere reserves naar Rhenen toe te halen. Dat zijn er heel wat geweest en die zijn successievelijk ter beschikking gesteld van de commandant van het tweede legerkorps, die zij weer endosseerde aan de commandant vierde divisie. Toen de Duitsers dus 12 Mei plm. 14.00 uur in de hoofdweerstandsstrook waren, streefden de commandanten ter plaatse er naar „de Duitsers er uit te gooien". Zij hebben slechts plaatselijk aanvallen laten doen, denkende met een handjevol Duitsers te doen te hebben. Zo is het op 12 Mei aldaar toegegaan. Men dacht met een handjevol Duitsers te maken te hebben, die zeer brutaal waren doorgestoten. Wij kregen nu al spoedig kleine tegenstoten van de bataljonscommandant, waarbij één bataljonscommandant zelf een tegenstoot leidde ten noorden van de grote kunstweg en een andere bataljonscommandant liet zijn ondergeschikte een tegenstoot doen ten zuiden van de kunstweg. De bataljonscommandant in het noorden sneuvelde bij die tegenstoot. Volgens onze indruk moet hij vermoedelijk getroffen zijn door eigen vuur. Deze tegenstoot is uitgevoerd over dit open terrein pal vóór de stoplijn. Van deze stoot is niets terechtgekomen; men is zelfs niet in contact met Duitsers geweest. Ook de stoot ten zuiden van de kunstweg is op niets uitgelopen, die is waarschijnlijk verlopen door het vuur van eigen troepen of van enkele Duitse patrouilles, die daar in dat zware bosterrein ten zuiden van de weg zaten. Maar met dat al is er ook weer een kleine fout gemaakt, doordat die aanvallen zijn uitgevoerd met troepen, die tot de bezetting van een bepaalde weerstandslijn behoorden en deze lijn niet mochten verlaten.

10293. De **Voorzitter:** Wilt u die begrippen even toelichten en ook op de kaart aanwijzen, waar deze linie's waren?

A. De hoofdweerstandsstrook is de lijn, die langs de Grift loopt. Over het algemeen zorgen wij, dat wij meerdere lijnen van weerstand achter elkaar hebben. En zo is deze lijn, welke een duizend meter achter de Griftlijn loopt, hier in het noorden, meer een tussenverdediging. Maar de eigenlijke en de laatste hoofdverdedigingslijn noemen wij de stoplijn, die loopt een kleine vijftienhonderd meter of verder van de hoofdweerstandsstrook af; dat is dus de stoplijn.

10294. De **Voorzitter:** Waar was de artillerie opgesteld?

A. De artillerie staat natuurlijk met haar hoofdopstellingen een eind achter de hoofdstelling en is hier achter de spoorbaan geplaatst, tevens een veilige lijn voor die artillerie. Een gedeelte van de artillerie stond in het begin van de strijd geheel naar voren, om vooral in het begin van de strijd het vuur op zeer grote afstanden te kunnen afgeven, op Wageningen, e.d. Vandaar, dat u hier opstellingen ziet van artillerie ten noorden en ten zuiden van de kunstweg, die dus in de strook van de hoofdstelling liggen. Toen de tegenstoten mislukten, heeft zeer te recht de regimentscommandant, die zijn commandopost hier heeft zitten, derhalve aanvulling van troepen willen hebben voor de stoplijn, welke hier enigszins was leeggelopen. Hij heeft die versterking gevraagd aan de divisiecommandant en deze heeft hem die ook gegeven in de vorm van troepen, die ook hij zojuist beschikbaar kreeg. U krijgt nu een periode, waarin de divisiecommandant in actie komt en allerlei versterkingen naar voren stuurt met verschillende opdrachten. Deze commandant van de vierde divisie had zijn commandopost alhier en kreeg op 12 Mei enige bataljons ter beschikking.De divisiecommandant beschikte wel reeds over een bataljon als reserve, welk bataljon de opdracht had, wanneer er ernstige dingen gebeurden, de spoorbaan te bezetten; hetzelfde bataljon, dat ook in de nacht van 11 op 12 Mei de aanval heeft moeten doen — doch die niet tot uitvoering is gekomen — om de voorposten te heroveren.

10295. De **Voorzitter:** Waarom is dat niet uitgevoerd?

A. Er werd in die nacht zo getalmd, dat het alweer begon te schemeren, zodat de bataljonscommandant toen na overleg met zijn officieren tot de conclusie kwam, dat het nu geen zin meer had om de aanval door te zetten. De bataljonscommandant is met zijn bataljon weer teruggemarcheerd. Deze bataljonscommandant was niet in staat een dergelijk, moeilijk bevel uit te voeren en is de volgende dagen ook zeer passief opgetreden.

10296. De **Voorzitter:** Was dat een beroepsofficier?

A. Neen, hij is een reserve-officier. Wij kunnen hem evenwel niet van lafheid betichten; ook bij de andere commandanten is nimmer sprake van lafheid geweest. De minder juiste handelingen zijn meer een gevolg van onkunde of van beleidsfouten, het niet kennen van de voorschriften, terwijl oververmoeidheid ook een voorname factor is geweest. Men was practisch sinds 9 Mei al in touw. Kort te voren waren er oefeningen geweest in de stellingen en toen van H.KV. op 9 Mei een bericht van graad 3 van veiligheid kwam, dacht men nog aan een oefening. Men heeft 's morgens vroeg om 10 uur feitelijk nog niet willen geloven, dat er oorlog was, en ook niet op het moment, toen bericht van graad 4 kwam. Eerst toen men de Duitse vliegtuigen zag, eerst toen dacht men aan oorlog. Toch realiseerde men zich niet, dat het om het leven ging. Op 7 en 8 Mei waren oefeningen geweest, de 9de Mei werd niet geslapen, ook na de 10de Mei moest men dag en nacht in actie blijven, omdat men niet vervangen kon worden door een ander; reserves hadden wij in ons leger niet. Daardoor werd de vitaliteit zeer gereduceerd, ook het denkvermogen verminderde. Nu moet men zich ook voorstellen, een hogere commandant, hier de divisiecommandant, onder de grond zittende in een bunker van beton en, hoewel veilig, toch verschrikkelijk benauwd, met een vergasser als enig en slecht lichtpunt, waarbij komt het gegons van allerlei gesprekken, die aldaar gehouden werden, dan is het aannemelijk, dat in zo een toestand men zich niet meer voor 100 pct. kan geven.

De divisiecommandant had dus reservetroepen beschikbaar om die in te zetten. In de eerste plaats om de stoplijn weer aan te vullen. In ieder geval is hier — ik zal nu al die colonnes en al die bataljons niet opnoemen — een bataljon ingezet om de stoplijn te versterken. Men wachtte niet af tot de opdracht was uitgevoerd, doch al spoedig werd er weer een volgend bataljon ingezet. Zelfs is er nog een bataljon ingezet met opdracht de voorposten te hernemen. In totaal zijn aldaar drie bataljons ingezet. Alle drie hebben gefaald; enigszins ook te wijten aan hogerhand, waar men niet afwachtte of de taak van het voorgaande bataljon al dan niet goed was verlopen.

Men kreeg zodoende daar bij de Grebbeberg langs de hoofdweg langzamerhand een opstopping van allerlei bataljons, die elk een taak hadden, doch van elkaar niets afwisten. Er is een geval geweest, dat de bevelsoverbrenger de order voor een bataljon verkeerd overbracht; in plaats van verdedigen liet hij aanvallen. De commandanten van bedoelde bataljons kwamen uit de Betuwe of nog verder uit het land van Maas en Waal, werden onvoldoende ingelicht en kwamen in geheel vreemd terrein.

10297. De **Voorzitter:** Ja, maar dat was met de Duitsers ook het geval!

A. Ja, dat is zo, doch voor deze bataljons was vrijwel alles vreemd; zij moesten wel optreden in eigen terrein, zij kwamen als het ware schouder aan schouder met eigen troepen, die er reeds lang zaten, doch toch wist men niets van elkaar af. Begrijpelijk is dus, dat bij duister de eigen troepen — die reeds in de stelling zaten — op het minste geritsel schoten. En als er één man schoot, dan werd dat door anderen overgenomen. Aldus ontstond de verwarring en voor de nieuw ingezette bataljons was het plotselinge vuur de oorzaak voor de mislukking, omdat men de vijand elders verwachtte dan van waar het vuur kwam.

10298. De **Voorzitter:** Ik kan mij voorstellen, dat zij benauwd zijn geweest, maar ik kan mij niet goed voorstellen, dat zij schieten zonder dat zij een doel voor zich hebben!

A. Toch heeft men dat gedaan. Men heeft steeds maar geschoten als het ware om zich zelf een beetje moed in te pompen. De bataljonscommandanten, die ingezet werden, waren over het algemeen slecht ingelicht; zij wisten niet in welk terrein zij kwamen, welke commandanten aldaar ter plaatse waren, waarmede zij in de eerste plaats contact hadden moeten zoeken. Men heeft ook niet om gegevens gevraagd. Als men nog dieper op al die dingen ingaat, wordt de toestand veel duidelijker, doch daar heb ik vanavond geen tijd voor.

10299. De **Voorzitter:** Maar men heeft dus wel de indruk, dat het een chaotische beweging is geweest?

A. Daar was zeer zeker een chaotische beweging. Typisch was het, dat juist van zo'n chaotisch moment de Duitsers gebruik hebben gemaakt door een brutale inzet van naar schatting hoogstens 1 of 2 secties de stoplijn door te stoten, en toen zijn zij langs die weg voortgaande, Nederlanders voor hen uit jagende, aangekomen tot aan de spoorbaan. Daar hadden zij echter graag overheen willen komen, doch daar stond een goede afweer van ons, onder de kapitein van de marechaussee *Gelderman,* die te voren de zeer juiste opdracht van C. II L.K. heeft gehad om vóór alles te zorgen, dat er niemand over die spoorbaan heenkwam. Hij heeft daar met mitrailleurs gevuurd op vriend en vijand. De Duitsers hebben zich genesteld op de Z.O.-hoek van het viaduct en bij de timmerfabriek „De Stoomhamer". Zij zijn daar op de avond van de 12de Mei ingetrokken met enige Nederlanders, waaronder ook officieren. Deze Nederlanders, ontdaan van uniformjas, werden in kamers van een der bezette huizen opgesloten en later gedeeltelijk vrijgelaten. Onderwijl had er een vuurgevecht plaats van troepen achter de spoorbaan met de Duitsers aan de overzijde. Het was, zoals ik reeds zeide, hoogstens maar een man of 40 Duitsers, die zich daar genesteld hadden, en het Duitse vuur heeft een geweldige onrust gegeven aan troepen achter de spoorbaan. Ik moet nog mededelen, dat op de eigenlijke Grebbeberg, hier in het noorden, een groot gedeelte der bezetting intussen was teruggevloeid. Al deze troepen in de voorste lijn in en zuid van Kruiponder werden in het vuren gehinderd door de aanwezige werkjes, directieketen, enz.; zij zijn eerder teruggegaan dan noodzakelijk was. Als gevolg hiervan stuurde de divisiecommandant twee eskadrons huzaren in die richting om het verloren deel van de frontlijn te hernemen. Dat was een goede maatregel. Hier, bij Kruiponder, waar o.a. een eskadron was ingezet, had een samenspraak plaats tussen de eskadronscommandant en de commandant ter plaatse. De compagniescommandant deelde mede, dat bedoeld gedeelte der frontlijn niet meer door Duitsers bezet was. De eskadronscommandant wilde nog even de komst van zijn zware mitrailleurs afwachten, doch juist op dat moment werd het eskadron, het meer zuidelijk ingezette eskadron, teruggeroepen. De reden voor het terugroepen is tot nog toe onduidelijk gebleven. De divisiecommandant zegt: „Ik heb ze teruggehaald, want ik hoorde, dat de frontlijn weer door eigen troepen was bezet". De chef van de staf daarentegen zegt: „Neen, het is zo gekomen. De gehele frontlijn was door de Duitsers genomen, dus het had geen zin om die te heroveren".

10300. De **Voorzitter:** Waren zij allebei betrouwbaar?

A. Ja, zeer zeker. De divisiecommandant had ook heel goede qualiteiten; hij is gedurende de gevechtsdagen heel rustig geweest en is niet afgeknapt. C.-II-L.K. daarentegen was op een gegeven moment niet meer geheel fit, die kon niet meer, hetgeen met meerdere mensen het geval was.

De divisiecommandant is daarentegen altijd fit gebleven; zijn chef staf is op een gegeven moment wel afgeknapt en dat juist op een moment, waarop kapitein *Fiévez* namens de commandantveldleger inlichtingen kwam inwinnen over de toestand op de Grebbeberg. Deze kapitein had van de commandant veldleger plein pouvoir om een en ander te regelen, doch daar kom ik nog aanstonds op terug. De toestand werd hoe langer hoe kritieker toen er meer Duitsers infiltreerden, zelfs tot aan de stoplijn, maar het waren slechts patrouilles, die hier en daar allerlei werkjes bezetten, gevangenen maakten en dan weer doortrokken. Een eigenlijke bezetting vond men bij het viaduct. Dit feit gaf een geweldige consternatie bij de hogere commandanten, zowel bij de L.K.C., bij de commandant veldleger als bij de divisiecommandant; toen reeds werd bij het H.K.V. overwogen een terugtocht naar de Hollandse waterlinie. In elk geval is door het H.K.V. tijdig gezorgd, dat er troepen beschikbaar kwamen, want te voren was uit het land van Maas en Waal brigade B naar het westen aangetrokken. Ik kan hier even memoreren het feit, dat de commandant veldleger thans zelf commandeerde, van Zeist uit, als het ware directieven heeft gegeven om de vijand er uit te gooien. Volgens de voorschriften moet in een dergelijk geval de doorgedrongen vijand eerst in een bepaalde lijn worden tegengehouden door troepen in reserve, om eerst daarna met andere troepen uit een bepaalde richting een aanval op te zetten om de vijand te verdrijven. Maar dat is hier anders geregeld. De commandant van het veldleger heeft direct willen aanvallen en heeft daartoe een vreemde divisiecommandant de opdracht gegeven om met twee bataljons, elk ook nog gecommandeerd door een regimentscommandant, een tegenaanval te doen, in een vak van een andere divisiecommandant.

10301. De **Voorzitter:** Was dat, omdat hij misschien die officieren beter kende of meer vertrouwde?

A. Ja, ik vermoed van wel, dat de commandant van het veldleger op dat ogenblik meer vertrouwen had in die divisiecommandant, wiens frontgedeelte bovendien niet ernstig werd aangevallen of bedreigd.

10302. De **Voorzitter:** Theoretisch is dit toch niet helemaal juist?

A. Theoretisch is het niet juist. De commandant van het legerkorps heeft, te recht, ingegrepen en heeft de bevelen van de commandant van het veldleger geannuleerd. De commandant van het veldleger heeft daar genoegen mee genomen. De legerkorpscommandant heeft aanvankelijk de troepen van de vreemde divisiecommandant willen behouden en geven aan de divisiecommandant, in wiens vak de tegenaanval zou plaats vinden; doch ook dit plan is langzamerhand veranderd. Ik wil daar nu hier niet dieper op ingaan, doch op een gegeven moment krijgt men de toestand, dat de commandant van de vierde divisie de opdracht met andere troepen moest uitvoeren. Deze opdracht kreeg de divisiecommandant op 12 Mei 's avonds laat, op zijn cp. op het moment, dat de chef staf tijdelijk oververmoeid was en op aanraden van de divisie-arts moest rusten. Gelukkig kon hij vervangen worden door kapitein *Fiévez.* Ik zal u niet vertellen, hoe kapitein *Fiévez* de toestand aldaar aantrof, doch wel, dat genoemde kapitein vond, dat er een toestand van besluiteloosheid heerste. De divisiecommandant, nader gehoord, beweert, dat er geen besluiteloosheid heerste, want het „besluit" was al genomen. Kapitein *Fiévez* heeft daarna telefonisch de nodige bevelen verzonden. Het is verder vrij normaal gelopen. Er zijn verschillende bevelen gegeven; de vijand is tegengehouden door verschillende onderdelen aan de spoorbaan, ook met de bedoeling, de afdamming verder van paal 25 in noordoostelijke richting te laten lopen. Door een vergissing is die verdedigde lijn niet zo gelopen, doch van paal 25 uit verder in noordwestelijke richting. Daarna gingen bevelen uit voor de grote tegenaanval met 4 bataljons, met de bedoeling de Duitsers uit de Grebbeberg te gooien.

10303. De **Voorzitter:** Mag ik even vragen. Tot waar is de zaak teruggevloeid?

A. Wij kunnen het niet precies zeggen. Doch ongeveer zeker, tot hier hebben de Duitsers gestaan met een plukje, hier stond verder niets, maar hier en daar in de stoplijn, waar allerlei kleine werkjes waren, waren Duitsers geweest. Daar werden troepen van ons deels gevangen genomen, deels waren zij achteruitgelopen en over de spoorbaan verder naar achteren gekomen.

10304. De **Voorzitter:** In noordelijke richting, hoever was daar de zaak opgerold of weggelopen?

A. Tot vrijwel het vak van het 3de bataljon van 19 R.I. Dus verder noordelijk is er niets noemenswaard door de Duitsers aangevallen, alleen hier. De indruk was, dat aldaar niet zoveel Duitse troepen waren.

10305. De **Voorzitter:** Maar waar zat de regimentscommandant, overste *Hennink,* eigenlijk, die naderhand ook pas de 15de Mei 's middags gemerkt heeft, dat de capitulatie reeds had plaats gehad?

A. Dat zal ik u vertellen. Wij gaan terug naar het moment, waarop telefonisch de bevelen worden doorgegeven; op dat moment meldt de regimentscommandant zich ook telefonisch. Men had geruime tijd te voren niets vernomen van de regimentscommandant, omdat de verbinding defect was. Maar op een gegeven moment, toen kapitein *Fiévez* bezig was zijn partiële bevelen telefonisch door te

geven, kwam plotseling telefonische verbinding met de regimentscommandant, terwijl iedereen dacht, dat hij gevangen was genomen of gesneuveld, maar men hoorde duidelijk zijn stem, en toen heeft men hem gauw ingelicht wat er ging gebeuren. Toen de regimentscommandant hoorde, dat er een tegenaanval zou komen, die op een gegeven moment over zijn terreinstrook zou lopen, heeft hij geraden zulks niet te doen, omdat nog vele gevechtswerkjes door eigen troepen bezet waren. Voor het moreel zou het ook niet goed zijn, hierop eigen artillerievuur te brengen. Dit was, geloof ik, de voornaamste reden, waarom het artillerievuur verkeerd werd afgegeven voor de tegenaanval. Bekend zal wel zijn, dat die bedoelde aanval onvoldoende door artillerie werd gesteund. Elke aanval moet men door artillerievuur ondersteunen en de projectielen zo dicht mogelijk bij de aanvallende infanterie deponeren. Wellicht heeft het terugmelden van de regimentscommandant met het verzoek in zijn terreingedeelte geen artillerievuur te brengen hier enige schuld aan. Toen is men geheel overstag gegaan. Bij de aanval werd artillerievuur geprojecteerd vóór de Grift en zelfs op de westrand van Wageningen. Begrijpelijk konden die vuren geen directe steun geven aan onze eigen aanvallende infanterie. Hier en daar vóór en in de stoplijn waren werkjes, welke door de Duitsers bezet waren en mensen gevangen genomen, doch de getalsterkte aan Duitsers was daar niet groot. Het bezetten van de spoorbaan in noordoostelijke richting is vrijwel mislukt, want de aangewezen onderdelen zaten N.W. Er heeft in N.O.-richting wel wat gezeten, maar dat onderdeel is spoedig teruggevloeid, dus practisch kan men zeggen „hier heeft niets gezeten". Hier heeft wel wat gezeten, doch deze onderdelen hebben nadelige invloed ondervonden van de terugvloeiende onderdelen, die van hieruit terugkwamen en de spoorbaan bij paal 25 passeerden; o.a. zijn teruggekomen de huzaren. Een en ander heeft op het moreel dezer troepen ongunstig gewerkt.

Men dacht bij de divisie, dat de spoorbaan goed bezet was, dat die stevig in handen was van onze eigen troepen. Vooral op het moment, toen de huzaren aan de spoorbaan werden ingezet, dacht men: nu is het in orde, daar behoeven wij ons niet verder ongerust over te maken en de aanval kan worden ingezet. De tegenaanval geschiedde met 4 bataljons, die van elders kwamen, die zeer vermoeid zijn aangekomen; om ze niet nog meer te vermoeien, requireerde men een autobataljon en vervoerde die troepen per auto. Daar de afstand feitelijk te gering was, ging er juist veel tijd verloren. Deze troepen waren voorts niet getraind en vermoeid. Men had de te kleine afstand, waarover het hier gaat, beter kunnen laten marcheren. De aanvalstroepen kwamen te laat op het aanvalsterrein. Men heeft het aanvalsuur te vroeg gesteld. Achteraf beschouwd, had men beter gedaan de aanval op de volgende dag te stellen. Het aanvalsuur, eerst op 4 uur bepaald, werd uiteindelijk op 4.30 uur vastgesteld. De practijk heeft echter uitgewezen, dat ook dat tijdstip te vroeg was. De bataljons zijn eerst om 7 uur uit de uitgangsstelling naar voren kunnen gaan. Maar met dat al was de artillerie niet op de hoogte gebracht van het gewijzigde aanvalsuur, zodat de artillerievuren om 4.30 uur zijn afgegeven. Men heeft daarna die vuren wel weer laten herhalen, maar het had toch ook geen zin, ze lagen nog steeds op dezelfde plaats en dus te ver weg. Het gehele beeld van de tegenaanval is niet fraai geweest. In het begin liep de tegenaanval goed. Er kwamen zelfs berichten binnen bij de divisiecommandant, dat de tegenaanval goed vorderde. Een bepaalde lijn, nl. de lijn van paal 25 van de spoorweg in N.O.-richting, die moest worden genomen, werd al enigszins overschreden, maar ziet, op een gegeven moment keerden de voorste bataljons terug. Waarschijnlijk was dat aan verschillende oorzaken te wijten. Er zaten natuurlijk wel enkele Duitse patrouilles in het terrein, die ook wel aangevallen hebben, en er zijn ook wel patrouilles over „Kruip Onder" hier gekomen, die het vuur hebben geopend met haar automatisch wapen, maar het ergste is geweest, dat de Duitsers het aanvalsterrein van Wageningen uit hebben kunnen inzien en hun artillerievuur prachtig hebben kunnen regelen op die voorste aanvallende bataljons. De voorste baltaljons zijn spoedig daarna teruggevloeid, de meeste in N.W.-richting en aan de westkant van de spoorbaan.

10306. De **Voorzitter:** Hadden zij ook pantsereenheden of iets dergelijks?

A. Pantsereenheden zijn practisch bij de Duitsers niet gebruikt. Wel hier en daar een pantserwagen. Er zijn een paar pantserwagens, in totaal 3 stuks, ook vernield bij de voorposten door een pag geschut uit het Hoornwerkje en er is een pantserwagen geweest in de Holleweg, maar verder is er op de berg geen pantserwagen geweest. Bij de munitieverdeling van onze pagkanonnen was het zwaartepunt gelegd op pantserwagens, zodat men per vuurmond beschikte over 90 pantserprojectielen tegen slechts 15 brisantgranaten. Juist in deze strijd had men meer profijt gehad van brisantgranaten. Hetzelfde nadeel heeft zich ook voorgedaan bij de onjuiste munitieverdeling van de handgranaten. Vele onderdelen hadden onvoldoende of geheel geen handgranaten en als ze hangranaten hadden, dan waren het dikwijls aanvalshandgranaten, terwijl verdedigingshandgranaten nodig waren.

10307. De **Voorzitter:** Uw indruk is wel, dat het eigenlijk geen massale aanval van de Duitsers is geweest?

A. In geen geval is er een massale aanval geweest; het zijn meer brutale stoten geweest; ook de bataljonscommandanten hadden de indruk, dat er maar een handje vol Duitsers zaten.

10308. De **Voorzitter:** Het is toch wel merkwaardig, dat de Duitsers daar direct geen grotere troepenmacht hebben ingezet.

A. Ik ben er van overtuigd, dat zij veel verliezen hebben geleden. Ook reeds bij de voorposten. Er werd door ons veel geschoten, echter dikwijls in het wilde weg; waarschijnlijk hebben die schoten toch wel hier en daar doel getroffen. Ook is goed gericht vuur geopend, waardoor Duitse kolonnes zijn afgedropen; Duitse tankwagens, die gingen tanken, zijn o.m. vernietigd.

10309. De **Voorzitter:** Hoeveel Duitsers lagen er op de begraafplaats?

A. Dat getal kan niet betrouwbaar zijn, aangezien bekend is, dat gesneuvelde Duitsers naar het oosten werden afgevoerd.

10310. De **Voorzitter:** Wij hebben nu wel een voldoende overzicht over het gevecht. Alleen zou ik nog een ander punt met u willen behandelen. Kunt u nog iets mededelen over de bevelsverhoudingen en het doorkruisen van de bevelen onderling? Als ik goed begrepen heb, hebben de lagere en de hogere commandanten, dus een bataljons-, regiments- en een legerkorpscommandant en zelfs de commandant van het veldleger, door elkaar heen opdrachten gegeven. Dit heeft wel heel ongelukkig gewerkt!

A. Ja. Nadat de commandant van het veldleger telefonisch hoorde en daardoor de indruk kreeg, dat het mis kon lopen, zijn door de generaal onmiddellijk bevelen gegeven. Hij gaf bevelen uit, die, achteraf beschouwd, wellicht beter niet gegeven hadden kunnen worden. Een en ander zou u het beste kunnen horen van een van zijn nauwste medewerkers, de generaal *Nierstrasz,* hoofd sectie I bij het hoofdkwartier veldleger. Deze is natuurlijk ook het beste op de hoogte van de werkwijze van het hoofdkwartier van het veldleger in die dagen. Wat ik u hier verteld heb, zou generaal *Nierstrasz* u beter kunnen vertellen en zelfs nog meer dan ik. Ik had gedacht, dat ik het verhaal had kunnen oplezen, doch momenteel doe ik het meer à l'improviste.

10311. De **Voorzitter:** Kunnen wij misschien een gedeelte als bijlage van u krijgen?

A. Ja en neen. Het is in potlood geschreven en voor een ander wellicht moeilijk leesbaar.

Als u er nog wat van wil weten, zou ik u dat nog kunnen vertellen.

10312. De **Voorzitter:** Wij zullen nog even de quaestie van de bevelsverhoudingen afwerken. De vraag is nu of de ene divisiecommandant moest optreden of de andere.

A. Theoretisch is het niet juist. Misschien was de oplossing ook goed geweest, indien generaal *Harberts* het commando had genomen, omdat er een belangrijke actie moest plaats vinden in het voornaamste gedeelte van zijn vak. Generaal *Harberts* had hier het commando van de divisiecommandant moeten overnemen. De divisiecommandant had natuurlijk wel mee moeten spelen en die had het commando moeten nemen, b.v. van de troepen achter de spoorbaan. De staf van de legerkorpscommandant was veel beter geoutilleerd en had veel meer middelen en had ook, eventueel als het nodig was, artillerie kunnen laten aantrekken van de nevendivisie; hij had ook veel beter regelend kunnen optreden dan een divisiecommandant.

10313. De **Voorzitter:** U zegt, dat zijn staf groter was. In het eerste verhoor, dat wij hem hebben afgenomen, heeft hij ons medegedeeld, dat hij heel weinig officieren bezat.

A. Ik ben misschien niet volledig geweest. Zijn staf was in ieder geval groter dan de staf van die ongelukkige overste, die nu belast werd met die tegenaanval. Dat was een overste, die een paar uur te voren commandant werd over 4 vreemde bataljons, zonder een volledige staf. Een verbindingsafdeling had deze regimentscomman-

dant ook niet, daar die achtergebleven was in het land van Maas en Waal.

Hij was dus al bijzonder slecht geoutilleerd. De uitgebreidere staf van een legerkorps had hier hulp kunnen bieden. In dat geval had de generaal *Harberts* zijn commandopost niet in Doorn moeten houden, maar meer naar voren moeten zitten, want Doorn ligt te ver achterwaarts om van daaruit als legerkorpscommandant behoorlijk te kunnen commanderen. Boven Leersum was daarentegen wel een bruikbare commandopost ingericht, die niet werd gebruikt. Indertijd was het de bedoeling om die commandopost aan te wijzen aan de commandant IIde divisie. Tegen het zelf in handen nemen van de actie heeft de generaal *Harberts* zich ook al verweerd. Hij zegt nl.: „Ik kon dit niet doen, want ik had nog een andere divisie onder mijn bevelen." De aanval op die divisie was echter niet zo ernstig.

Zoals u weet, mislukte de tegenaanval, doch ook de bezetting van de spoorbaan liep vrijwel geheel terug. Door een ongelukkige samenloop van omstandigheden zijn de huzaren onverwacht te vroeg teruggegaan.

10314. De **Voorzitter:** Teruggeroepen of zelf teruggegaan?

A. Zelf teruggegaan. Laat ik het maar zo uitdrukken, op eigen initiatief, omdat de commandant dacht, dat het gevaar op zeker moment te groot werd.

10315. De **Voorzitter:** Voor de hele stelling of voor zijn eenheid?

A. Neen, voor zijn eenheid. De huzaren werden door de divisiecommandant aan de spoorbaan ingezet om nu eindelijk eens behoorlijk troepen te hebben. Men dacht bij de divisie aldus: „Daar zitten nu wel infanterie-onderdelen achter die spoorbaan, maar als ik nog huzaren inzet, dan is dat deel zeker stevig en behoorlijk bezet."

De commandant van de huzaren bezette die stelling wel, doch heeft te weinig contact opgenomen met de reeds aanwezige commandant der infanterie en deze commandant zelf heeft te weinig gegevens overgegeven. Op een gegeven moment zaten er wel 4 hoofdofficieren achter de spoorbaan, doch geen van 4 hebben practisch actief gewerkt. Toen de huzarencommandant bericht kreeg, dat 2 compagnieën Duitsers dicht bij zijn commandopost waren gesignaleerd — een bericht van een zijner eskadronscommandanten — en op de commandopost veel artillerievuur lag, vond de commandant het tijd worden een veiliger post in te nemen. Hij ging daartoe een eind terug zonder daarbij de divisiecommandant te waarschuwen. Een feit is, dat de huzaren naar achteren zijn gegaan zonder direct de divisiecommandant te waarschuwen. De divisiecommandant kreeg hier wel iets later bericht van, doch van een ander troependeel, welks commandant zijn actieve luitenant-adjudant uitzond om de divisiecommandant mededeling omtrent het vertrek der huzaren te doen en wat hij nu moest doen. De divisiecommandant gelastte „Standhouden".

10316. De **Voorzitter:** Wanneer is dat gebeurd?

A. ± 12 uur, op 13 Mei.

10317. De **Voorzitter:** En heeft hij standgehouden?

A. Dat heeft hij aanvankelijk wel gedaan. Maar toen kwam het beruchte uur van 13.30 van 13 Mei; de Stuka-aanval, waarna practisch iedereen is teruggevloeid, ook de bataljonscommandant met zijn staf en een deel van zijn bataljon is teruggegaan.

10318. De **Voorzitter:** Zijn er veel Stuka's ingezet?

A. Niet veel; 2 of 3 groepen van 9. Maar u moet niet vergeten, dat onze infanterie niet langer stand heeft kunnen houden; zij had reeds een morele inzinking gekregen door het doorlopende druppelvuur van de Duitse artillerie — het zogenaamde storende vuur —, dat gedurende enige uren heeft gelegen op Rhenen e.o., waardoor Rhenen reeds te pl.m. 8.00 brandde. Wij kunnen het ons best indenken, dat soldaten, die te voren een dergelijk vuur nooit hebben meegemaakt, dit niet hebben kunnen verwerken. Achter de spoorbaan stond slechts één luchtdoelbatterij.

10319. De **Voorzitter:** Wanneer is het commando gegeven voor de terugtocht?

A. Te ± 15.00 uur, doch reeds te ± 12.00 uur vloeiden practisch alle infanterie-onderdelen terug. In de divisiecommandopost kreeg men te ± 12.30 uur telefonische berichten van de artillerie: „Wij komen in de voorste lijn te liggen".
„Alles trekt terug, wat moeten wij doen"? „Komen de voorwagens nu nog niet?" „Stuur de voorwagens vast, want als de nood aan de man komt, dan is het te laat om onze kanonnen nog naar achteren te brengen." Dat naar voren halen van de voorwagens werd door de divisiecommandant niet toegestaan en als reden werd opgegeven, dat het naar voren halen van de voorwagens op de infanterist een slechte indruk zou geven. Toen op een gegeven moment een afdelingscommandant naar zijn D.A.C. telefoneert: „Nu lig ik helemaal in voorste lijn. Ik heb geen infanterie meer vóór mij. Wat moet ik doen? De D.A.C. gelastte, dat de vuurmonden in geen geval in 's vijands handen mochten vallen. U moet niet vergeten, dat tegen ± 12.00 uur velen dachten, dat de vijand in aantocht was; er gebeurde echter niets. De bovenbedoelde afdeling heeft dus al haar 12 vuurmonden vernageld en dit heeft zich voortgeplant op een andere afdeling, die wel niet zoveel heeft vernageld. Weer een andere afdeling heeft nog wat meer gered, hierdoor is bij de algemene terugtocht ongeveer 1/3 van de totale artilleriesterkte in goede toestand in de Hollandse waterlinie aangekomen. Men heeft west van Rhenen toch nog een tussenverdediging trachten in te nemen, waarin de huzaren weer een rol hebben gespeeld. De commandopost van de divisie werd ± 14.00 uur verlaten; het was geen vlucht. Op het moment zelf ging het verlaten misschien wel wat gehaast voor de toeschouwers, die het hebben gezien, doch de divisiecommandant is ook toen kalm gebleven.

De commandopost werd verlaten op alarmerende berichten, luidende, dat de commandopost onder Duits vuur lag en dat er Duitse patrouilles in de nabijheid van de post waren. Deze berichten waren voor de divisiecommandant het sein om de commandopost te verlaten en een stelling in te nemen enige km's achter de commandopost. Daarna is van hogerhand, van de commandant veldleger via legerkorpscommandant een telefonisch bericht gekomen voor de algemene terugtocht; maar toen was practisch deze divisie al op de terugtocht. Er zijn nog wel partiële bevelen gemaakt door de divisiecommandant, maar het had feitelijk geen zin om die nog uit te geven. De meeste bevelen hebben hun commandanten ook niet bereikt. Deze divisie is feitelijk verder in een niet geordende toestand in de Hollandse waterlinie terechtgekomen.

10320. De **Voorzitter:** Wij zullen nu van de gehele ontwikkeling van het gevecht afstappen. Ik zou nu nog een paar bepaalde punten willen bespreken. Kunt u over de gedragingen van de commandant I-8 R.I. nog iets speciaals mededelen?

A. Ik kan er niets dan lof over hebben. Hij is werkelijk een lichtend voorbeeld geweest voor anderen in deze gehele strijd.

10321. De **Voorzitter:** Wie was dat?

A. Het was de majoor *Landzaat,* die op zijn commandopost is gesneuveld.
Wilt u hierover iets naders weten, in de „Spectator" staat hierover een zeer uitgebreid verhaal van de hand van de toenmalige overste *Nierstrasz.* Daar hebben zich inderdaad meerdere voorbeelden van moed afgespeeld, ook van lagere commandanten en van minderen. Zoals u weet, zijn er door de commissie militaire onderscheidingen voor de onderdelen, die op de Grebbe vochten, vele onderscheidingen uitgegeven en voor de meeste daarvan ben ik het geheel eens. Van alle onderdelen van 8 R.I. en neventroepen, die op de Grebbeberg gevochten hebben, zijn er 186 gesneuveld. Ik had nog wel het volgende naar voren willen brengen. In het begin is er nogal geschimpt op de Grebbestrijd, doch hoe meer ik het geval bestudeer, des te meer krijg ik toch wel een indruk, dat de Duitsers hier geluk hebben gehad en dat wij inderdaad, zonder dat wij het misschien zelf hebben geweten, een vrij grote weerstand hebben geboden. Er is hier en daar toch wel goed gestreden. Er is in heel Nederland geen ander strijdtoneel met dat van de Grebbe te vergelijken. Er is nl. geen andere divisie te noemen, die tegenover zo'n doorgezette Duitse aanval heeft gestaan. De strijd in het westen is een geheel andere strijd geweest, daar kreeg iedere soldaat onmiddellijk een hoog moreel, want wat is het niet prachtig voor een verdediger om tegen parachutisten te vechten en successen te boeken. De strijdwijze in het westen is een heel ander soort dan die door soldaten in onderkomens, die van boven steeds maar hevig vuur krijgen en niets kunnen doen of niets zien. Dit wordt wel eens vergeten door de beoordelaars, die die strijd vergelijken met die in het westen, op Waalhaven, in Zeeland, e.d. Hier waren de omstandigheden van het vechten veel slechter dan elders.

10322. De **Voorzitter:** Heeft het ook veel aan de leiding gelegen?

A. Ja en neen, maar overal was de leiding nu niet voor 100 pct.

10323. De **Voorzitter:** Ik lees hier bijv. op blz. 92 van het Beknopt Overzicht bovenaan: „Verder noordelijk — tot Kruiponder toe — gingen tussen 16.00 en 20.00 uur achtereenvolgens alle onderdelen, welke in de frontlijn stonden, terug, zonder dat daarvan de noodzaak is gebleken."

A. Dat is inderdaad voorzichtig uitgedrukt, want de bezetting had wel weerstand kunnen bieden, daar zij slechts uit één richting werd aangevallen nl. van het zuiden uit door de loopgraven aanvallende.

10324. De **Voorzitter:** Dan is het toch fout om hier te zetten: „zonder dat daarvan de noodzaak is gebleken".

A. Ja, feitelijk hoefde men niet weg. Als men de wapens dwars op de loopgraaf had gezet, waren de Duitsers op die wijze niet vooruitgekomen. Maar ja, men bood op dat moment geen weerstand, men volgde het voorbeeld van zijn voorganger, die terugging.

10325. De **Voorzitter:** Dus de vijand had het initiatief. Men heeft blijkbaar gedacht: Vanuit die loopgraaf kan ik alleen naar voren schieten. Als ik van opzij word aangevallen, doe ik niets meer!
U hebt al het een en ander verteld over de houding van de commandant van de vierde divisie. Van het tweede legerkorps hebt u ook medegedeeld, dat de commandant daarvan wegens oververmoeidheid is afgeknapt.

A. Dat de samenwerking tussen de legerkorpscommandant en de commandant veldleger nooit voor 100 % is geweest, was bekend. Hoewel generaal *Harberts* een zeer begaafd man is, treedt hij op een gegeven ogenblik onverstandig op, waardoor hij minder medewerking van zijn ondercommandanten krijgt. Hij heeft op een gegeven moment in een vlaag van boosheid de regimentscommandant dusdanig toegesproken, dat het bij de aanwezigen kwaad bloed zette.

10326. De **Voorzitter:** Hij heeft zich te weinig rust gegund in die dagen, geloof ik. Dat is ook een feit.

A. Hij was, wellicht physiek, niet zo sterk als b.v. de divisiecommandant. Maar het is inderdaad jammer, dat generaal *Harberts* het toen tijdelijk aflegde. Wij kunnen hem echter nooit van lafheid betichten, want hij is als legerkorpscommandant het terrein in geweest. Hij is zelfs in de voorste lijn geweest en heeft de mensen toegesproken. Maar het blijft jammer, dat hij door zijn eigenaardig optreden een en ander heeft bedorven, terwijl hij alle eigenschappen bezat om, omdat hij zo bij was, juist leiding te geven aan ondercommandanten, die die steun nodig hadden.

10327. De **Voorzitter:** Het annuleren van die order van de commandant veldleger was toch verantwoord, nietwaar?

A. Dat was verantwoord.

10328. De **Voorzitter:** Trouwens, de commandant van het veldleger heeft zich daarbij neergelegd, zoals u weet.
U hebt daar straks ook genoemd kapitein *Gelderman*. Die heeft daar zeer gelukkig . . . .

A. Die heeft goed werk gedaan. Maar daar zaten toen ook nog andere mensen bij. Het is niet alleen kapitein *Gelderman* geweest, er was o.a. ook een huzarenluitenant, die aldaar goed werk heeft gedaan.

10329. De **Voorzitter:** Ik kom nog even terug op het commando van het tweede legerkorps. Er heeft daar toen een ontheffing uit het commando plaats gehad. Wanneer is dat precies gebeurd?

A. Dat is gebeurd, toen het legerkorps al in de Hollandse waterlinie was.

10330. De **Voorzitter:** Er is een misverstand over geweest, dat hij daar te vroeg heen is gegaan?

A. Ja, men heeft gezegd, dat hij zo oververmoeid was, dat hij rust moest hebben. Wellicht zou de generaal zelf misschien kunnen zeggen hoe dat precies verlopen is. Daar is generaal *Winkelman* ook mee annex geweest. Zoals u weet, is generaal *Harberts* daarna weer op zijn post hersteld, na de 14de Mei.

10331. De **Voorzitter:** Die terugtocht van het legerkorps is wel zeer moeilijk verlopen o.a. door de stagnatie op de wegen door de stad Utrecht.

A. Zoals u weet, is bij de wisseling van het opperbevel de taak feitelijk een beetje veranderd. Vóór die tijd had generaal *Reynders* altijd nog wel ingezien, dat ze terug moesten trekken. Dus de terugtochtsbevelen van de legerkorpsen waren bij de legerkorpscommandanten bekend. Men wist in grote trekken, zo en zo moest het gebeuren. Maar ziet, na de verandering van het opperbevel verviel de terugtocht. Men moest tot de laatste man en de laatste patroon in de Grebbestelling blijven. Toen men 13 Mei toch terug moest, beriepen de legerkorpscommandanten zich er op, dat zij de bevelen provisorisch moesten geven. Dit is niet geheel juist. Generaal *Harberts* heeft de vroegere aanwijzigingen voor de terugtocht niet gezien, doch zijn staf had daar vroeger wel kennis van gehad.

10332. De **Voorzitter:** Hij heeft het commando na Februari gehad, dus hij heeft inderdaad die terugtochtsbevelen niet gezien. Had hij helemaal geen idee wat er in de vesting Holland aanwezig was om de hele zaak op te nemen?

A. Als hoofdofficier van de generale staf heeft hij natuurlijk wel *iets* moeten weten. Dat op 13 Mei in de Nieuwe Hollandse waterlinie practisch nog niets in orde was, was voor vele commandanten een grote teleurstelling; zij kwamen nu in een veel slechtere stelling. De inundaties, zoals u ook in het boek hebt kunnen lezen, waren nog niet ten volle gesteld.

10333. De **Voorzitter:** Ik zou u nog een meer theoretische vraag willen stellen over de hele quaestie van de verhouding onderling tussen de Grebbestelling en de Hollandse waterlinie. Voelt u nu na afloop, nu we alles bestudeerd hebben en het hele verloop van de strijd gezien hebben, meer voor de opvatting van generaal *Reynders,* zoals die tot uiting is gekomen in zijn brochures, of voelt u meer voor de opvattingen van de nieuwe opperbevelhebber of van Minister *Dijxhoorn*? Kunt u daar een exposé over geven?

A. Dat is voor mij thans moeilijk, een beslissend antwoord te geven.

De **Voorzitter:** Het gaat ons alleen om de waarheid vast te stellen, dus als u ons als deskundige uw mening wilt geven?

A. Beide stellingen waren nog niet klaar. De nieuwe Hollandse waterlinie was nog geheel niet klaar. Men heeft toen tegen het laatst alles op alles gezet om de Grebbestelling geheel gereed te krijgen. Zoals u weet, was er nog geen nieuw plan om de Grebbestelling verder te verstevigen, want ook deze stelling was nog niet geheel klaar. Er waren o.a. in tussenstellingen geen betonkazematten.

10334. De **Voorzitter:** Het gaat meer om de theoretische vraag, zoals het in het begin was. In het begin was noch de Grebbe klaar, noch de Hollandse waterlinie. Zoals u zich zult herinneren, was de bedoeling van generaal *Reynders* de Hollandse waterlinie als hoofdlinie te hebben en de Grebbestelling dus practisch genomen te gebruiken alleen om met de legerkorpsen de vijand een aantal dagen tegen te houden. Daardoor zou hij dan gelegenheid krijgen om de evacuatie en de inundatie voor de hoofdstelling helemaal gereed te maken. De Minister had daar het bezwaar tegen, dat men dan met die legerkorpsen niet meer in de vesting Holland terug zou kunnen komen. Deze heeft toen in September bevorderd, dat de opdracht werd gegeven om in geval van een overmachtige aanval op het hart van het land direct terug te trekken en alleen de achterhoede in de Grebbestelling achter te laten. Generaal *Reynders* was van mening, dat met een dergelijke gang van zaken practisch genomen de eindstelling al verloren zou zijn nog vóór de zaak goed en wel begonnen was. Wat is uw visie daarop?

A. Ik heb daar nog geen bepaalde vaste mening over. Tot nu toe vind ik nog altijd het systeem van generaal *Reynders* op het oog misschien beter. Maar ik heb deze quaestie niet ernstig in studie genomen.

10335. De **Voorzitter:** U zegt beter, maar was het dan practisch genomen wel uitvoerbaar? Het bezwaar van de Minister was, dat men met die legerkorpsen niet meer aan het marcheren kon gaan en niet meer behoorlijk binnen de vesting zou kunnen terugtrekken.

A. Wij hadden een klein deel van elk legerkorps wel moeten inboeten, maar ik geloof, vooral omdat het terrein achter de Grebbestelling gunstig is, dat een terugtocht wel mogelijk zou zijn geweest. Vooral wanneer het initiatief voor het terugtrekken bij ons bleef, had het systeem-*Reynders* voordelen.

10336. De **Voorzitter:** Het grote bezwaar van de Minister ging tegen het drukken-op-de-knop-systeem, zoals hij dat noemde, dat . . .

A. Dat het kiezen van het moment van terugtrekken moeilijk zou zijn geweest, beaam ik ook.

10337. De heer **Algera:** Is u ook van mening, dat de verdediging van de nieuwe Hollandse waterlinie op goede wijze had kunnen plaats hebben door troepen, die daar niet bekend waren? Die troepen,

die dan teruggekeerd waren, nl. naar de Hollandse waterlinie, en daar op geheel vreemd terrein kwamen.

A. Ja, het is natuurlijk moeilijk om op al deze vragen antwoord te geven. Weinigen hebben het massaal optreden van het nieuwe wapen, het luchtwapen, goed voorzien. Had de aanval met een luchtdivisie achter onze stelling plaats gevonden, dan was die nog in kortere tijd gevallen.

10338. De heer **Algera:** Neen, zonder dat nieuwe wapen, want toen men de plannen opstelde, wist men dat niet, dus daar heeft men met de theoretische vraag nog geen rekening mee te houden.

A. In ieder geval, de Hollandse waterlinie was in verband met het bedekte terrein en het onderbrengen van troepen veel nadeliger dan de Grebbestelling. Men had nog veel langer moeten wachten eer de Hollandse waterlinie in goede staat van verdediging was gekomen. Men had in het begin van de mobilisatie, zoals de heren weten, wel iets gedaan aan het oostfront der vesting Holland, doch al heel spoedig werden de werkzaamheden gestopt in verband met de plannen van Minister *Dijxhoorn*. Had men aan de nieuwe Hollandse waterlinie doorgewerkt, dan was die stelling vermoedelijk in Mei 1940 niet gereedgekomen en hadden onze troepen aldaar slechter gezeten dan in de Grebbe.

10339. De **Voorzitter:** Ik meende, dat u straks toch meer voorkeur had voor deze stelling van generaal *Reynders*.

A. Van generaal *Reynders,* zeker. Maar eerst de verdediging voeren in de Grebbestelling. Die stelling had langzamerhand zo sterk kunnen worden, dat men daar practisch vrij lang had kunnen standhouden. De Duitsers hadden, in verband met tijdwinst, terdege uitgezocht of zij de hoofdaanval wel tegen de Grebbe zouden doen, dan wel alleen hadden moeten observeren. Wij hadden in het eerste geval dan enige tijd langer vol kunnen houden. Was het laatste betonplan tot uitvoering gekomen, dan had hier zelfs geruime tijd stand kunnen worden gehouden.

10340. De **Voorzitter:** Dus dan had men ze allebei achter elkaar kunnen gebruiken?

A. Dan had men ten minste twee stellingen. De Hollandse waterlinie ligt helaas te veel westelijk. Het hart des lands is voor de moderne oorlog te klein. Wij hadden bij voorkeur onze eerste verdediging willen hebben aan de IJssel. Maar de IJssel is een moeilijk geval om te verdedigen; deze stelling eist veel troepen. De Grebbestelling daarentegen is van nature sterker.

10341. De **Voorzitter:** Hebt u in het algemeen nog iets toe te voegen aan uw hele betoog?

A. Ik betwijfel of ik alle vraagpunten wel naar voren heb gebracht of volledig heb beantwoord.

De **Voorzitter:** Het gaat er ons ook meer om een algemeen overzicht te hebben.

A. Enfin, als ik de heren maar een indruk heb gegeven; er wordt over het algemeen gezegd: „De strijd op de Grebbeberg is heel slecht geweest", maar daar ben ik het niet geheel mee eens.

10342. De **Voorzitter:** De Duitsers hebben hem „De Duivelsberg" genoemd, geloof ik.

A. Ja, omdat zij veel verliezen geleden hebben. Er zijn inderdaad wel veel Nederlandse troepen teruggevloeid. Toch zijn er ook goede dingen aan te tonen. De gemaakte fouten zijn terug te brengen op het feit, dat er onvoldoende geld en tijd was om het leger behoorlijk te oefenen. Men had practisch voor het leger nooit iets over. Het is b.v. toch ook minder juist geweest om de zeer oude kanonnen van 8 staal uit de magazijnen te halen en in de voorste linies te plaatsen.

10343. De **Voorzitter:** Maar zij hebben toch heel goed werk gedaan!

A. Dat is hier anders toeval geweest. Men moest voor dat geschut in zeer korte tijd mensen opleiden; in enkele gevallen was het mechanisme niet geheel in orde, zodat na enkele schoten de kanonnen uitvielen; ook het personeel kon in de beschikbare tijd onvoldoende worden geoefend.

10344. De heer **Algera:** Er is nog heel wat materiaal besteld, dat niet geleverd is.

A. Er komt ook nog bij, dat wij te laat zijn geweest met onze bewapening. Bij de beproeving van b.v. 10 houwitsers, hebben we noodgedwongen het „Duitse kanon" moeten aanschaffen, met de conditie, dat bij levering van een nieuwe batterij de geleende batterij teruggegeven moest worden.

10345. De **Voorzitter:** Daar kunnen wij lang en breed over praten. Wij moeten het echter als Commissie zo bezien. Is er met hetgeen wij toen hadden, een verantwoorde verdediging gevoerd of zijn daar grote grieven tegen te maken? Zo moet men het stellen. Wij hadden zoveel aan bewapening en wat was daarmede nu te presteren? Had dit anders en beter gedaan kunnen worden? Zijn er laakbare feiten begaan, ja dan neen?

A. Ik durf te beweren, dat de militairen met die eenvoudige wapens hebben gedaan, wat ze konden. Maar het is een schandaal, dat zij ons de oorlog hebben ingestuurd met dergelijke, laat ik het maar noemen „pijl en boog", vergeleken met de krachtige bewapening van de Duitsers.

De heer **Algera:** Wij hebben ons zelf niet de oorlog ingestuurd.

A. In ieder geval, wij zijn toch ..... Er zijn meer landen, die fouten hebben begaan, ook de overwinnaars van vroeger.

10346. De **Voorzitter:** Hier kunnen wij nog lang en breed over nakaarten. Men kan natuurlijk zeggen, dat de Volkenbond er was als een veiligheidssysteem, dat echter gefaald heeft. Daar gaat het voor ons echter niet over. Wij moeten hier reconstrueren of de gegeven toestand, zoals hij daar nu eenmaal lag, of alles toen enigermate naar behoren is gegaan of dat men bepaalde instanties in die vijf dagen dingen kan en moet aanrekenen, ja dan neen!

A. U voelt wel, dat het verdedigen met slechte middelen ook wel slecht moet gaan. Wanneer de mensen dan ook nog slecht geoefend zijn, buiten de schuld van het legerbestuur, dan zal het eindresultaat ook onvoldoende moeten zijn.

10347. De **Voorzitter:** Dan zal men toch gevoeglijk kunnen opmerken, dat, als bepaalde generaals dat niet konden verantwoorden, ze dan hun ontslag hadden kunnen indienen.

Ik kan dergelijke opmerkingen gemakkelijk maken, omdat ik vóór de oorlog altijd gepleit heb voor meer defensie.

Dit is hier trouwens niet aan de orde. Er is hier alleen aan de orde of men met hetgeen men had de zaken behoorlijk gedaan heeft, ja of neen. En uw mening is, dat dit in het algemeen wel redelijk is geweest. Men kan ook geen tegenstelling maken tussen b.v. beroepskader en reservekader. Zij hebben allemaal hun best gedaan.

A. Ik ga nu toch wel een beetje onbevredigd naar huis toe, als u thans de indruk hebt, dat dit nu maar allemaal even mooi is geweest. Dat is het ook niet. Daar ben ik het niet mede eens. Het had wel wat beter kunnen gaan, maar .....

10348. De **Voorzitter:** Ik constateer alleen maar, dat wij toch wel een aantal moderne vuurmonden, enz. hadden. Het is alles relatief.

A. Dat aantal was beslist te gering.

10349. De **Voorzitter:** Ja, maar aan de andere kant heeft de tegenpartij hier nu niet zo geweldig veel ingezet.

A. U moet niet vergeten, dat dit niet hun hoofdaanval was.

10350. De **Voorzitter:** Juist, maar er is in werkelijkheid ter plaatse dus toch niet zo heel veel ingezet!

A. *Hitler* heeft gezegd en dat heeft hij enige malen ook rondgebazuind: „Nederland gaan wij veroveren" en daarbij de woorden gebruikt: „door de achterdeur". Dit is de opzet geweest van zijn oorlogsplan. Vele Duitse generaals schenen tegen dit plan te zijn geweest; hij heeft zijn zin doorgezet en hij heeft toevallig succes gehad. De eerste opzet van de Duitsers schijnt geweest te zijn een normale frontaanval en niet een aanval door de lucht achter het front.

De **Voorzitter:** Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit hiermede het verhoor.

F. A. J. DE KLERCK.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*

ALGERA.

HACKE.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 4 MEI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

JAN HERMAN DROSTE,
oud 55 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
generaal-majoor.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

10351. De **Voorzitter:** Welke functie had u tijdens de mobilisatie en in de Meidagen van 1940?

A. Gedurende de gehele mobilisatie en de Meidagen was ik sous-chef van de staf van het commando luchtverdediging met zetel den Haag.

10352. De **Voorzitter:** U stond toen dus rechtstreeks onder generaal *Best*?

A. Ik stond half onder de chef staf.

10353. De **Voorzitter:** Wie was de chef staf?

A. Luitenant-kolonel *Wilmar*, die meer de luchtvaartaangelegenheden behandelde. Ik behandelde de luchtdoelartillerie, de zoeklichten en de luchtwachtdienst, maar wij konden elkaar vervangen.

10354. De **Voorzitter:** U zat beiden volledig in de gehele materie?

A. Ja. De een was meer gespecialiseerd in dit, de ander meer in dat.

10355. De **Voorzitter:** Wat was uw functie na de bevrijding, de laatste jaren?

A. Adjunct-chef generale staf.

10356. De **Voorzitter:** Dat bent u op het ogenblik nog?

A. Ja.

10357. De **Voorzitter:** Misschien is het het eenvoudigst, wanneer u zo vriendelijk wilt zijn, ons een exposé te geven van de gehele opzet van de toenmalige luchtverdediging en wat er mede samenhangt.

A. Er waren verschillende vliegvelden bezet door jachtvliegtuigen en gedeeltelijk door bombardements- en verkenningsvliegtuigen. De verkenningsvliegtuigen stonden in het algemeen, althans vóór de oorlog, onder het bevel van de commandant veldleger, ten einde met de troepen van het veldleger te kunnen samenwerken. De jachtvliegtuigen en de bombardementsvliegtuigen stonden onder het bevel van de commandant luchtverdediging met het doel, wat de jachtvliegtuigen betreft, bij de luchtverdediging mede te helpen vijandelijke vliegtuigen te bestrijden en, wat de bombardementsvliegtuigen aangaat, op een gegeven ogenblik doelen te kunnen bombarderen.

De jachtvliegtuigen stonden in het algemeen opgesteld op de vliegparken de Kooi (bij Den Helder), Bergen, Schiphol, Waalhaven en Ypenburg; de afdeling bombardementsvliegtuigen was op Schiphol opgesteld.

De vliegvelden zelf waren in de loop van de mobilisatie weinig verdedigd op de grond, eigenlijk door gebrek aan troepen. Aanvankelijk moesten de luchtstrijdkrachten zelf voor de grondverdediging zorgen, maar naarmate er meer troepen beschikbaar kwamen, werden enkele compagnieën beschikbaar gesteld om de vliegvelden op de grond te verdedigen. Er is van de zijde van de commandant luchtverdediging voortdurend op aangedrongen de troepen op de grond te versterken, maar dit is eigenlijk pas gelukt, toen bij de aanval op Noorwegen was gebleken, dat er krachtige aanvallen op de vliegvelden te verwachten waren en behoorlijke troepen op de vliegvelden aanwezig moesten zijn om de verdediging te voeren. De 20ste April zijn de voornaamste vliegvelden (Schiphol, Ypenburg en Waalhaven) voorzien van bataljons infanterie en enige pantserwagens om de verdediging te voeren. Toen was een redelijke kracht beschikbaar om die verdediging te kunnen voeren.

Dit wat betreft de luchtstrijdkrachten.

Daarnaast hadden wij de luchtverdedigingsorganisatie met batterijen luchtdoelartillerie: zware luchtdoelartillerie van 7,5 cm, lichtere van 4 cm en het zeer lichte luchtdoelgeschut van 2 cm met mitrailleurs, verzameld in enige luchtverdedigingskringen, Amsterdam, den Haag—Rotterdam en Utrecht. Bovendien hadden de stelling Den Helder en het commando Zeeland enige luchtafweer.

Bij het veldleger waren negen compagnieën ingedeeld, bewapend met 4 cm en 2 cm geschut en luchtdoelmitrailleurs en ten doel hebbend de legerkorpsen te beschermen.

Deze toestand is geleidelijk aan, in de loop van de mobilisatie, tot ontwikkeling gekomen. Toen de mobilisatie begon, was er een gering aantal batterijen aanwezig en was er practisch geen geschut van 4 en 2 tl. De negen compagnieën, bestemd om de legerkorpsen te beschermen, stonden onder bevel van de commandant veldleger, en als zodanig onder de legerkorpscommandant. De overige middelen, behalve in Zeeland en Den Helder, stonden onder bevel van de commandant luchtverdediging.

Zo was de situatie, toen in Mei 1940 de oorlog uitbrak. Wij hebben naar aanleiding van de aanval op Noorwegen belangrijke inlichtingen gekregen van een van de K.L.M.-vliegers, speciaal ten aanzien van de vraag, hoe de aanval in Oslo plaats heeft gevonden. Dit is voor de commandant luchtverdediging aanleiding geweest aan de verschillende vliegparkcommandanten een brief te schrijven, waarin hij mededeelde, hoe de aanval had plaats gevonden en welke maatregelen, in verband daarmede, voor de verdediging van de vliegvelden moesten worden genomen.

10358. De **Voorzitter:** Is naar uw mening de toen gevolgde opzet, gezien de beschikbare middelen, de best mogelijke indeling geweest? Vermoedelijk is dit wel het geval, anders had u toen bezwaren gemaakt!

A. Wij verkeerden nog steeds in een periode van ontwikkeling. Wij hadden de helft van hetgeen ge-„planned" was. Wat de luchtstrijdkrachten betreft, waren wij bezig de oude toestellen, D 21-jagers, te vervangen door moderne G 1-jagers.

10359. De **Voorzitter:** Er was een groot tekort aan vliegtuigen en de vliegtuigen, die wij hadden, waren lang niet modern genoeg!

A. Zij waren zeer verouderd.

10360. De **Voorzitter:** Heeft men in de laatste maanden getracht vliegtuigen uit het buitenland aan te trekken, of was dat onmogelijk?

A. Dat was practisch onmogelijk. Er werden G 1-toestellen gemaakt. Men heeft motoren, die voor Zweden bestemd waren, gebruikt om ze hier in de toestellen in te bouwen. Daarbij heeft men getracht er van te maken, wat er van te maken was. Er zijn eind 1939 wel toestellen uit Amerika gekomen, doch slechts twaalf.

10361. De **Voorzitter:** Dat waren natuurlijk moderne toestellen!

A. Bombardeurs, die noodgedwongen gebruikt zijn als jagers, doch die daarvoor eigenlijk niet geschikt waren.

10362. De **Voorzitter:** U wees er op, dat het aan vliegtuigen beschikbare materiaal niet geheel onder één leiding stond, gedeeltelijk onder de leiding van generaal *Best* en gedeeltelijk onder de commandant veldleger. Was het in het buitenland ook zo geregeld, of was de zaak hier anders ingedeeld?

A. Het is, zoals het overal gebruikelijk is. De gewone typische verkenningstoestellen moesten in handen van de legercommandant zijn, om met de troepen op de grond te kunnen samenwerken.

10363. De **Voorzitter:** Vóórdat de oorlog uitbrak, was er ook een groot te kort aan luchtdoelartillerie en andere verdedigingsmiddelen. Zoals u hebt gezegd, waren er de laatste tijd vrij veel bijgekomen.

A. Geleidelijk aan waren wij vooruitgegaan. Er waren batterijen van 7 cm bij de Skoda-werken in Tsjecho-Slowakije besteld, waarvan 4 waren afgeleverd. De verdere leverantie is stopgezet.

10364. De **Voorzitter:** Waren de 26 batterijen van 7,5 cm modern?

A. Ja, die waren van Vickers.

10365. De **Voorzitter:** En die hebben goed voldaan?

A. Ja.

10366. De **Voorzitter:** Trouwens, in het algemeen is er zeer veel bereikt!

A. Ja. Ik moet zeggen: er is meer bereikt dan wij van de luchtdoelartillerie hadden verwacht. Het kwam gedeeltelijk, doordat de vijandelijke toestellen de eerste dag niet hadden gerekend op vrij sterke luchtafweer en daarom zeer laag vlogen. Verder was hun verkenning waarschijnlijk ook niet helemaal volledig geweest. Dat kwam, doordat verschillende batterijen eigenlijk vlak vóór de oorlog waren verplaatst of nieuw in stelling waren gebracht, zodat de nieuwe opstelplaatsen niet aan de Duitsers bekend waren. Wij hadden vóór de Meidagen een opstelling ingenomen, die ook gedeeltelijk was gebaseerd op de handhaving van de neutraliteit. Daarom hadden wij b.v. batterijen staan in het noorden van Friesland en het westen van Noordbrabant, die voor de verdediging daar niet op haar plaats waren, maar, toen de toestand dreigend werd, weer binnen de kring werden gehaald.

10367. De heer **Korthals:** Is het u mogelijk de brief te produceren, die de commandant luchtverdediging na de aanval op de vliegvelden in Noorwegen heeft rondgezonden aan de commandanten van de vliegvelden?

A. Ja zeker, die heb ik bij mij.

10368. De **Voorzitter:** Die brief kan zo nodig aan het verslag van dit verhoor worden toegevoegd.

(Getuige legt de brief over.)

In de practijk is van het onderdeel zoeklichten, waarmede u speciaal was belast, niet veel gebruikt gemaakt?

A. Inderdaad, er is niet veel gebruik van gemaakt.

10369. De **Voorzitter:** Kunt u de redenen er van mededelen? Ik meen, dat de betreffende troepen zijn ingezet tegen de valschermjagers.

A. Ja, tegen de valschermtroepen. Het zat hierin; na de eerste gevechtsdag (10 Mei) verwachtten wij, dat er in de loop van de nacht Engelse bombardementen op de vliegvelden Waalhaven en Ypenburg, die gedeeltelijk bezet waren (Waalhaven was intussen geheel bezet), zouden plaats vinden. Nu bestond de kans, dat, indien wij de Engelse bommenwerpers beschenen, zij met onze eigen luchtdoelartillerie zouden worden beschoten.

10370. De heer **Korthals:** Was er enige toezegging van de Engelsen in die richting?

A. Er was geen toezegging gedaan, maar er was wel zeer dringend om gevraagd. Er was misschien een vage toezegging gedaan, maar de toezegging was toch niet zo positief, dat wij er op konden rekenen. Omdat het zo dringend gevraagd was, meenden wij er op te mogen rekenen, dat het zou gebeuren. Omdat wij ons steeds op neutraal standpunt hadden gesteld en nooit enige bespreking met de Engelsen hadden gevoerd over samenwerking, was er geen code of sein afgesproken, waaruit kon blijken, dat een bepaald toestel een Engels toestel was. Daardoor waren wij gedwongen te beletten, dat Engelse toestellen door ons naar beneden zouden worden geschoten.

10371. De **Voorzitter:** Stonden de troepen, die op de verschillende vliegvelden aanwezig waren, onder bevel van de commandant van de vesting Holland, of onder bevel van de commandant luchtverdediging?

A. De troepen waren ingedeeld op de vliegvelden, die onder de commandant luchtverdediging ressorteerden, en stonden onder bevel van de commandant luchtverdediging; eigenlijk onder bevel van de vliegparkcommandanten en dezen stonden onder de commandant luchtverdediging.

10372. De **Voorzitter:** Is het bataljon, dat op Waalhaven aanwezig was, door het veldleger ter beschikking gesteld?

A. Dat heeft de opperbevelhebber aangewezen voor de verdediging van dit vliegveld. Oorspronkelijk behoorde het bataljon op Ypenburg en Waalhaven tot het eerste legerkorps, doch het is later voor de verdediging van het vliegveld aangewezen. Enkele vliegvelden, die niet gebruikt werden, o.a. Valkenburg, doch die wel de gelegenheid tot het landen van parachutisten boden, ressorteerden niet onder de commandant luchtverdediging, doch onder de commandant vesting Holland, evenals de bewaking.

10373. De **Voorzitter:** Hoe was op de laatste dag, vóórdat de oorlog uitbrak, de stemming bij de staf van de commandant luchtverdediging?

A. Wij zagen de toestand zeer pessimistisch in. Op 7 Mei waren wij gewaarschuwd en hadden wij opdracht gekregen bij de luchtverdedigingsorganen de verhoogde graad van strijdvaardigheid te laten ingaan. Het gevolg was, dat van de zijde van de commandant luchtverdediging iets verder strekkende bevelen zijn uitgegaan en dat de troepen van 3.15 uur tot 9 uur in volledige graad van strijdvaardigheid moesten zijn. Dit bracht ook mede, dat òf de commandant luchtverdediging òf de chef-staf òf de souschef-staf van drie uur af aanwezig was. Dat vond plaats van 7 op 8, van 8 op 9 en van 9 op 10 Mei. In de loop van de avond werden de geruchten steeds dreigender en iedere ochtend, wanneer het licht werd, dachten wij: wat gaat er gebeuren?

10374. De **Voorzitter:** U zegt: steeds dreigender. Het is ons bekend, dat er allerlei berichten doorgegeven zijn, ook van de zijde van G.S. 3.

A. Die kwamen wel bij ons, maar de volgende dag. Wij hebben in de avond van de 9de Mei een telexbericht van de opperbevelhebber gehad, waarin stond, dat er van de grens verontrustende berichten kwamen.

10375. De **Voorzitter:** Daartegenover valt op te merken, dat er die avond een bericht is uitgegaan, waarin stond, dat er in meerdere mate verloven konden worden gegeven.

A. Inderdaad is er een telexbericht geweest, waarin stond, dat verloven, volgens het reglement op de inwendige dienst, verleend mochten worden o.a. bij sterfgevallen, maar bij de luchtverdediging waren de weermachtsindustrieverloven ingetrokken en zij zijn ingetrokken gebleven.

10376. De **Voorzitter:** Veroorzaakte dat bericht niet een andere indruk of bleef de mentaliteit dezelfde?

A. Dat bericht maakte op ons geen indruk, het had op ons geen invloed. Wij vonden het wel een beetje vreemd.

10377. De **Voorzitter:** Men was blijkbaar op alles geprepareerd?

A. Ja. Maar het was al meer gebeurd, namelijk in November; wij hadden het ook in Februari en April gehad. Zo zat men iedere morgen in spanning over wat zou gaan gebeuren.

10378. De **Voorzitter:** Kunnen wij concluderen, dat er de morgen van de aanval overal, bij alle vliegvelden, vallende onder het commando luchtverdediging, de grootst mogelijke paraatheid is geweest?

A. Inderdaad.

De **Voorzitter:** De troepen waren dus aanwezig!

10379. De heer **Korthals:** Is het bericht omtrent de steeds meer verontrustende acties aan de grens, dat u van de opperbevelhebber hebt gekregen, ook doorgegeven aan de commandanten van de vliegvelden op die avond?

A. Het is doorgegeven in een enigszins andere vorm. Er kwam een telex- en een telefoonbericht van de commandant luchtverdediging aan de commandanten van de vliegvelden, dat in afwijking van de gegeven bevelen de toestellen, die bestemd waren om de jachtvliegdienst uit te oefenen, naar het vliegveld moesten worden gebracht en van 3 uur af moesten klaarstaan om op te stijgen. Zij stonden overdag verspreid buiten de vliegvelden opgesteld, om niet geraakt te worden.

10380. De **Voorzitter:** Wat was uw reactie op het bericht?

A. Van de commandant luchtverdediging. Niet de chef staf heeft het verstuurd.

10381. De **Voorzitter:** Zij stonden klaar en moesten ook warmgedraaid zijn?

A. Ja, om drie uur 's morgens.

10382. De **Voorzitter:** Het is mij wel als iets merkwaardigs opgevallen, dat, terwijl vanaf halftwee des nachts geweldig veel vliegtuigen in de lucht waren — zij het ook op zeer grote hoogte — en de zaak om drie uur klaarstond, toen tegen een paar minuten vóór vier de vliegvelden werden gebombardeerd, onze vliegtuigen toch niet allemaal de lucht hebben kunnen inkomen! Kunt u daarvoor een verklaring geven?

A. De vliegparkcommandanten hadden om te beginnen machtiging — en die is in die nacht herhaald — om, wanneer de luchtwachtmeldingen of wat zij zelf in de lucht zagen daartoe aanleiding gaven, op te stijgen en de vreemde toestellen aan te vallen.
's Nachts konden onze toestellen niet opstijgen, omdat wij geen nachtjagers hadden. Bovendien liepen wij 's nachts ook weer de kans, dat onze toestellen door onze eigen zoeklichten zouden worden beschenen en door onze eigen artillerie zouden worden beschoten. Onze toestellen moesten alleen bij zicht opstijgen. De hoofdzaak is, dat wij geen nachtjagers hadden.

10383. De **Voorzitter:** Waarom zijn zij, practisch genomen, niet in de lucht kunnen komen op het laatste gevaarlijke moment?

A. De luchtwachtmeldingen gaven de commandant luchtverdediging aanleiding te overwegen, wat dat overvliegen was. Toen, ik meen om halfvier, de stroom van vliegtuigen eindigde, was men van mening, dat het een aanval op Engeland betrof. Daar kwam bij, dat generaal *Best* met het Hoofdkwartier Landmacht had afgesproken, dat, zodra op de grond iets gebeurde, wij daarvan bericht zouden krijgen. Dat bericht kwam niet. Daardoor werd generaal *Best* versterkt in de mening, dat het een aanval op Engeland gold en de toestellen omstreeks vier uur van Engeland zouden terugkeren. Ik zelf heb van generaal *Best* tien minuten vóór vier de opdracht gekregen, de eerste en vierde jachtvliegerafdeling, die in de Kooy en Bergen waren, opdracht te geven om op te stijgen en de terugkerende vliegtuigen op te vangen en drie jachtvliegtuigen in reserve op de grond te laten.
Juist op het ogenblik, dat ik aan het telefoneren was, kreeg ik de mededeling, dat Waalhaven werd gebombardeerd. Ik heb onmiddellijk aan alle jachtvliegtuigafdelingen en de bombardementsafdeling het bevel gegeven op te stijgen. Dat is onmiddellijk doorgegeven. Het was 3.55 uur, juist het ogenblik, waarop de aanval op verschillende vliegvelden, ten minste op Waalhaven en Ypenburg, plaats had. Op Bergen en Schiphol kwam de aanval iets later; daardoor hebben zij daar het bevel opstijgen nog gekregen. Het was een code-woord en men wist wat er gebeuren moest.

10384. De **Voorzitter:** Even iets over de voorgeschiedenis van de mobilisatie. Nachtjagers hadden wij niet en dus was er een verbod om 's nachts op te stijgen. Daarmede klopt niet geheel het incident, dat Minister *Dijxhoorn* in het begin van de mobilisatie gehad heeft, op 9 of 10 September, in Bergen. Kunt u daarop uw visie geven?

A. Die quaestie heeft generaal *Best* persoonlijk behandeld. De zaak was niet geheel in orde. Wij verkeerden toen in een beginstadium, ook wat betreft de bewakingstroepen. Ik geloof, dat de Minister, die daar naar toe is gegaan zonder deskundigen, aanwijzingen heeft gegeven, die op het vliegveld niet goed begrepen zijn, en dat het daarom niet goed is gegaan.

10385. De **Voorzitter:** De Minister maakt de opperbevelhebber er een grief van, dat hij niet voldoende de schending van het luchtgebied tegenging. Nu is mij wel gebleken, dat dit misschien te sterk is uitgedrukt. Daarvoor hadden wij niet voldoende materiaal. Als het permanent tegen dergelijke schendingen gebruikt zou zijn, zou er op de 10de Mei in het geheel niets meer over zijn geweest.

A. Wij hadden in die tijd 's morgens altijd een vaste patrouillevlucht langs de kust en naar de Duitse grens van Bergen uit. Daaraan is op een gegeven moment een eind gemaakt, omdat het materiaal opgesoupeerd werd.

10386. De heer **Korthals:** Ik zou nog even willen terugkomen op het vliegveld Bergen. De voorzitter heeft gesproken over het incident en ik hoorde u zeggen, dat u om vijf voor vier opdracht gaf op te stijgen en dat dit te gunstiger was voor de vliegvelden Bergen en Schiphol, omdat deze later zijn aangevallen. Hoe is het echter te verklaren, dat er in Bergen zulk een groot aantal vliegtuigen is vernietigd?

A. Dat is de fout van de vliegparkcommandant. De toestellen waren bij elkaar vóór de hangar opgesteld, omdat de commandant in de veronderstelling verkeerde, dat hij na het bevel opstijgen voldoende tijd had om de nodige aanwijzingen te geven en daarna van het platform af de toestellen te doen uitzwermen over het veld.

10387. De heer **Korthals:** Er is wel de verklaring gegeven, dat de commandant het heeft gedaan in verband met de drassigheid van het terrein. Lijkt u dat aannemelijk?

A. Neen.

10388. De **Voorzitter:** Dat staat wel in het „Beknopt Overzicht" van de krijgsgebeurtenissen. Als zij lang op een plaats stonden, zouden zij misschien wegzakken.

De heer **Korthals:** Op zich zelf kan het niet zo heel vreemd zijn, dat men, wanneer een vliegveld drassig is, op een bepaalde plaats moet gaan samenhokken.

A. Ik heb het na de capitulatie aan de commandant van de jachtvliegtuigafdeling gevraagd en toen gaf hij ook mij deze verklaring.

10389. De **Voorzitter:** Over de strijd van de vliegtuigen, die de eerste morgen niet verongelukt zijn, is men buitengewoon tevreden.

A. Men heeft gedaan, wat men kon om zoveel mogelijk Duitse vliegtuigen neer te schieten. De wijze, waarop de mensen tijdens de bombardementen zijn opgestegen, is boven alle lof verheven. Ook het grondpersoneel heeft daar zijn taak voor 100 pct. vervuld.

10390. De **Voorzitter:** De militaire Willemsorde is aan het gehele wapen van de militaire luchtvaart verleend?

A. Ja, en ook aan de grondtroepen, evenals aan het depot, omdat het bij de verdediging van Rotterdam is ingezet.

10391. De heer **Algera:** Mag ik even terugkomen op de waarschuwingen, die in de avond van de 9de Mei zijn gegeven?
Heeft de opperbevelhebber de mededeling, dat de toestand dreigend werd, aan generaal *Best* doorgegeven?

A. Ik meen van wel. Ik heb het zelf niet die avond gehoord, maar achteraf heb ik gehoord, dat hij een mededeling in die zin die avond heeft gekregen.

10392. De heer **Algera:** Heeft generaal *Best* die mededeling doorgegeven aan de vliegvelden?

A. Voor zover ik weet, niet.

10393. De heer **Algera:** Is u iets bekend van de redenen, waarom generaal *Best* het niet zou hebben gedaan? Achtte hij zelf de toestand niet zo dreigend om een dergelijke mededeling, die van groot belang was, niet door te geven?

A. Het maakte geen verschil, of hij de mededeling al dan niet doorgaf. Alle maatregelen waren genomen. Als hij het had gezegd, zou het ten hoogste de mensen zenuwachtig hebben gemaakt.

10394. De heer **Algera:** Gold de algemene mededeling niet van het tijdstip van drie uur af?

A. Het bevel tot volledige paraatheid gold van drie uur af, niet vóór drie uur, d.w.z. er was natuurlijk een vrij grote graad van paraatheid op de vliegvelden; de automatische wapenen waren bezet; het personeel rustte gekleed. De vliegers hadden volkomen rust, omdat zij 's nachts niet konden vliegen.

10395. De heer **Algera:** Hoe is het precies op Waalhaven geweest? Men zegt, dat zij in hun slaap zijn gestoord door de bombardementen.

A. Ik heb er verschillende personen naar gevraagd, maar ik heb er nooit enige bevestiging van kunnen krijgen. Ook in de gevechtsberichten staat, dat de mensen bij de toestellen waren op het ogenblik, dat de bombardementen begonnen. Als dit niet het geval was geweest, waren zij zeker niet opgestegen. Wel is het mogelijk, dat enige leden van het keukenpersoneel of zieken onder die omstandigheden niet gekleed waren, maar dat de bezetting van de vliegvelden of de bemanning van de vliegtuigen niet gekleed zou zijn geweest, geloof ik stellig te kunnen tegenspreken.

10396. De **Voorzitter:** Is u iets van het volgende bekend?
Majoor *Somer* heeft in Londen een rapport uitgebracht, waarin onder andere staat, dat speciaal op Waalhaven men niet voor alles gereed was. Er was de avond te voren een O. en O.-feest in Rotterdam geweest en in verband daarmede zou het personeel niet voldoende gevechtsgereed zijn geweest.
In het rapport staat:

> „Het vliegveld Waalhaven was nergens voor gewaarschuwd. De majoor-vlieger *Steup* vertelde mij na de capitulatie, dat er 's avonds in de stad een feest van O. en O. was geweest voor de militairen van het vliegveld en dat men laat was thuisgekomen, onkundig van den toestand. Het eerste teken voor hen van den oorlog waren de Duitse bommen."

Dat is absoluut in strijd met de officiële stukken, die in het „Beknopt Overzicht" van de krijgsverrichtingen der Koninklijke landmacht staan vermeld.

A. Ik heb alleen bij geruchte gehoord, dat een paar mensen een dinertje hebben gehad; dat zou op het vliegveld zelf en niet in de stad zijn gegeven; dat betrof ook niet het gehele personeel, maar slechts een paar mensen.
Ik betwijfel ook de juistheid van het gerucht, omdat de mensen waren geconsigneerd. Zij mochten onder deze omstandigheden in het geheel niet van het vliegveld af.

10397. De **Voorzitter:** U hebt een bepaalde studie er van gemaakt?

A. Inderdaad. Ik heb na de capitulatie deze zaak onderzocht en verschillende mensen gehoord in verband met de gevechtsberichten, die van de verschillende commandanten waren binnengekomen.

10398. De heer **Algera:** Zoudt u het niet juister hebben gevonden, wanneer de toestand, die gold van drie uur af, in deze omstandigheden was gecommandeerd vóór drie uur?

A. Neen. Dat was niet vol te houden. In de nacht van 7 op 8 Mei is het begonnen.

10399. De heer **Algera:** Jawel, maar er waren nu dergelijke dreigende mededelingen gekomen, dat het zeer aannemelijk was, dat het juist in de nacht van 9 op 10 Mei zou beginnen.

A. Als de Duitsers zulk een actie op grote schaal wilden inzetten, zouden zij het zeker niet in de nacht gedaan hebben; misschien op kleine schaal, maar daarvoor waren wij paraat genoeg. De automatische wapenen waren bezet; de mensen rustten gekleed en zouden dadelijk bij de hand zijn geweest. De vliegtuigen waren buiten de vliegvelden opgesteld om te voorkomen, dat zij vernield zouden worden.

10400. De heer **Algera:** Het is dus juist, dat generaal *Best* — te recht of ten onrechte — de mededeling van het dreigende gevaar niet heeft doorgegeven aan de vliegvelden?

A. Dat is mij niet bekend.

10401. De **Voorzitter:** Meent u, dat, gesteld, dat de zaak overgedaan moest worden, redelijkerwijze opnieuw dezelfde houding zou moeten worden aangenomen?

A. Ik geloof niet, dat ik dat aan de troepen gezegd zou hebben. Het had geen verandering in de maatregelen gebracht. Het enige, wat men zou hebben bereikt, is, dat de mensen nerveuzer zouden zijn geworden.

10402. De **Voorzitter:** Kunt u misschien iets mededelen over de wijze, waarop op de verschillende vliegvelden is gereageerd, zowel door degenen, die de lucht in moesten, als door het grondpersoneel?

A. Het is in dit verband misschien het beste te beginnen bij Waalhaven. Toen men de eerste toestellen uit het westen zag aankomen, blijkbaar via de zee of de kust, ten einde niet herkend te worden, heeft onmiddellijk de luchtdoelartillerie het vuur geopend en zijn de G 1-jagers opgestegen. Toen is het bombardement van het bewakingspersoneel en de gebouwen van het vliegpark begonnen. Dat is enige malen herhaald, gevolgd door beschietingen, terwijl intussen de luchtgevechten aan de gang waren. Na ongeveer drie kwartier zijn de parachutisten aan de buitenkanten van het vliegveld afgeworpen. Die parachutisten zijn in de richting van het vliegveld opgerukt. Vervolgens zijn de Duitse transportvliegtuigen op het vliegpark geland. Deze werden krachtig onder vuur genomen door de verschillende automatische wapenen, die aan de rand van het vliegveld waren opgesteld, ten minste voor zover deze automatische wapenen niet gedeeltelijk buiten gevecht waren gesteld door de bombardementen.
De gevechtsopstellingen van de mitrailleurs waren niet zo als wij ze gaarne zouden hebben gezien, want zij waren uitgevoerd als lichte veldversterking met hout en aarde. Het lag in de bedoeling op de vliegvelden betonnen kazematten te maken, ten einde daarin de automatische wapenen op te stellen, doch dit alles verkeerde nog in een beginstadium. Wij waren niet verder gekomen dan het bepalen van de plaats.

10403. De **Voorzitter:** Nergens was dus een betonnen kazemat klaar?

A. Op Waalhaven bevonden zich een paar primitieve betonnen kazematten, die in het begin van de mobilisatie met eigen middelen gemaakt zijn door de depottroepen, voor de bewaking aangewezen. Eigenlijk zoudt u die speelgoedkazematten kunnen noemen. Zij hebben echter zeker de nodige diensten bewezen tijdens de bombardementen.
De automatische vuurwapenen op Waalhaven, die nog in bedrijf waren, hebben gedaan wat zij konden om de Duitse vliegtuigen buiten gevecht te stellen. Daarmede hebben zij veel succes gehad. Het duurde echter niet lang, of de parachutisten vielen de bezettingstroepen in de rug aan. Toen werden de kazematten een voor een overmeesterd en was het afgelopen.

10404. De **Voorzitter:** Hoe was de leiding? Ik heb gelezen, dat twee leidende figuren er van door zijn gegaan. De commandant van de zware mitrailleurs aan de zuidzijde heeft bij het begin van de bombardementen het gevechtsterrein verlaten en ook de bataljonscommandant heeft, naar ik meen, iets dergelijks gepresteerd.

A. Ja, de bataljonscommandant. De bataljonscommandant had zijn commandopost ten noorden van het vliegveld en had een van zijn vier compagnieën opgesteld tussen het vliegveld en Rotterdam, met de bedoeling eventuele vijfde colonnes, Duitsers of N.S.B.-ers, of wie ook, die van Rotterdam uit wilden oprukken om het vliegveld in bezit te nemen, te kunnen tegenhouden. Deze compagnie zat niet in gevechtsopstelling en is vrij spoedig na het begin van de bombardementen in de richting van Rotterdam afgetrokken.

10405. De **Voorzitter:** Is er verraad bij in het spel geweest, of was het lafheid of ondeskundigheid?

A. Ik geloof, dat het meer een quaestie van paniek was.

10406. De **Voorzitter:** Dus enigermate van lafheid?

A. Ja. De bataljonscommandant had op een gegeven moment de bedoeling, deze compagnie te gebruiken om als het ware een tegenstoot te doen of een vuurfront te vormen, ten einde het oprukken van de Duitsers naar Rotterdam te beletten. Hij is naar die compagnie toegegaan om haar orders te geven en haar te halen. Hij vond haar niet meer ter plaatse, is steeds verder verzeild geraakt in de richting van Rotterdam, waar hij de restjes van de compagnie heeft gevonden; hij is daar geleidelijk aan terechtgekoimen in straatgevechten met Duitsers, die ondertussen van het vliegveld in de richting van Rotterdam waren opgerukt. Zodoende is van enige activiteit van die compagnie ten bate van de herovering van het vliegveld niets terechtgekomen.

10407. De heer **Korthals:** U zeide zoëven: de heren waren wat verrast door de aanval, die gedaan is van de kant van de parachutisten. Maar in de brief, die de commandant luchtverdediging had gezonden naar aanleiding van de gebeurtenissen in Noorwegen, had hij met name op dat gevaar gewezen.

A. Ik heb mij misschien niet goed uitgedrukt met te zeggen, dat zij verrast waren. Misschien is het beter te zeggen: zeer onder de indruk van het vuur.

10408. De heer **Korthals:** U hebt de indruk, dat er vooraf wel voldoende rekening mede was gehouden?

A. Ja, men wist het.

10409. De heer **Korthals:** Men wist het, maar heeft men er ook voldoende rekening mede gehouden naar uw idee?

A. Naar mijn idee niet. Ik geloof, dat de verdediging in Waalhaven te veel geconcentreerd is geweest op de verdediging van het vliegveld zelf en de afsluiting van de naderingswegen naar het kamp toe.
O, nu begrijp ik uw vraag: de troepen, die aan de rand van het vliegveld zaten, werden in de rug aangevallen door de parachutisten. Men had per groep twee man in de rug gezet, maar dat was niet voldoende om de aanvallen van de parachutisten te keren. Er kwam ook nog een fout bij: er stond om het vliegveld aan drie zijden een schutting, die niet voldoende was afgebroken en enigszins het uitzicht naar de buitenkant van het vliegveld belemmerde.

10410. De **Voorzitter:** De troepen, die op het vliegveld zijn gebleven, hebben die in het algemeen behoorlijk werk gepresteerd?

A. Inderdaad. Die hebben zeer goed werk verricht.

10411. De **Voorzitter:** Die zijn niet in paniek gekomen?

A. Ik zou zeggen: neen. Zij kregen er de kans niet toe. Zij zaten onder het vuur en moesten wel. Er zijn staaltjes van zeer veel moed getoond. Uitzonderingen daargelaten, heeft de gehele bezetting moedig haar plicht gedaan.

10412. De **Voorzitter:** Het is uw indruk ook van Ockenburg en Ypenburg?

A. Daar is het hetzelfde geweest.

10413. De **Voorzitter:** En Valkenburg? Dat stond niet onder u?

A. Dat stond niet onder mij.

10414. De **Voorzitter:** Daar is ook zeer goed werk gedaan?

A. Ja, ten minste naar wat ik in verschillende artikelen, o.a. in de „Militaire Spectator", heb gelezen.

10415. De **Voorzitter:** Is er iets met betrekking tot de gevechten, waarop u de aandacht wilt vestigen?

A. Ja. Op Ypenburg heeft zich iets dergelijks afgespeeld, met dien verstande, dat van Ypenburg altijd een gedeelte is bezet gebleven, namelijk bij de zware mitrailleurs. Dat is de basis geweest, van waaruit het vliegveld is heroverd, waardoor verschillende troepen van het depot en het 2de bataljon grenadiers, die van Rijswijk uit te hulp kwamen, het vliegveld verder hebben kunnen ontdoen van Duitsers, die er gebleven waren.

10416. De **Voorzitter:** Het feit, dat het op Ypenburg in het begin niet gelukkig is gegaan, is hoofdzakelijk te wijten aan de laffe manier, waarop de Duitsers zijn opgetreden.

A. Ja. Op een gegeven moment zijn zij langs de grote weg opgemarcheerd met ongeveer 20 Hollandse krijgsgevangenen voor zich uit, met het gevolg, dat de pantserwagens, die een prachtige gelegenheid hadden om de colonne onder vuur te nemen, niet durfden te schieten. Zo zijn zij ongestraft tot nabij het vliegveld gekomen en hebben zij zich meester kunnen maken van het gebouw, waarin de post van de bataljonscommandant was gevestigd. Van daar uit hebben zij de troepen van de zuidwestzijde naar de noordwestzijde van het vliegveld kunnen oprollen.

10417. De **Voorzitter:** Die zelfde laffe methode hebben de Duitsers ook elders toegepast. Daar hebben zij een majoor gedwongen ...

A. Dat is op Waalhaven geweest, toen het vliegveld bijna overmeesterd was en de commandant gevangen genomen was. Majoor *Simon Thomas* is medegenomen voor op een auto en blijkbaar gedwongen tegen de onderdelen, die nog intact waren, te zeggen, dat zij zich met het materiaal moesten overgeven. Ten slotte is die majoor, toen men in de buurt van een van de luchtdoelbatterijen kwam, waarschijnlijk door de Duitsers doodgeschoten, al of niet met opzet; zekerheid bestaat daaromtrent echter niet.

10418. De **Voorzitter:** Dit geeft ons een goede gelegenheid over te stappen naar de bemanningen van de luchtdoelbatterijen. Die hebben goed werk gedaan, maar zijn op verschillende plaatsen in het nauw gedreven ten gevolge van het grote aantal parachutisten. Zij zijn daardoor uitgeschakeld in Rotterdam, bij de Moerdijk en op een aantal andere plaatsen. Er was niet veel aan te doen; er was een geweldige overmacht.

A. Als wij troepen genoeg hadden gehad, dan had zulk een luchtdoelbatterij infanteriedekking moeten hebben om zich te kunnen beschermen tegen parachutisten. De bediening van de batterijen was zeer zwak. Vóór de oorlog, toen wij geen luchtdoelartillerie hadden, is er heel weinig personeel van de verschillende lichtingen voor luchtdoelartillerie opgeroepen, met het gevolg, dat wij, toen de batterijen afgeleverd werden, niets anders konden doen dan bij ieder kanon een kern zetten, die op de hoogte was van de bediening, de vuurleiding enz., en daaromheen groeperen mensen van de kustartillerie en de rijdende artillerie, waarvoor geen directe bestemming was en die handlangersdiensten verrichtten. Het gevolg was, dat wij het, als een batterij een bediening van 100 man nodig had, maar tot 75 man konden brengen. Bovendien was ook de bewapening van het personeel niet van die aard, dat het voldoende kon optreden tegen zeer modern bewapende parachutisten. Zij beschikten niet over handgranaten en automatische wapenen. De oorzaak daarvan was al weer, dat men tot in de mobilisatie niet verwacht had, dat op zo grote schaal gebruik zou worden gemaakt van parachutisten tegen dergelijke ver in het binnenland opgestelde doelen.

10419. De **Voorzitter:** Ik heb hier voor mij het „Beknopt Verslag" van de staf van de luchtverdedigingskring Rotterdam—den Haag. Daarin heeft mij getroffen de mededeling, dat om het hoofdkwartier uit de huizen en op straat op de troepen werd geschoten. Hebt u daarvan meer voorbeelden gehoord?
Er is door andere getuigen met name ontkend, dat het zou vaststaan, dat uit de huizen op de troepen geschoten is, althans in den Haag. Is u daarvan iets bijzonders bekend?

A. Ik zou haast zeggen: mijn mening is ook, dat het voornamelijk het gevolg van de paniekstemming is geweest. Ik ben zelf in den Haag door de straten gegaan. Ik kwam op een gegeven moment in het Bezuidenhout. Daar stonden allerlei troepen in portieken en schoten. Ik vroeg hun: Waarop schieten jullie? Zij antwoordden: Dat weet ik niet, maar zij schieten op ons. Het gevolg is dan, dat een kogel, die daar wordt afgeschoten, enige honderden meters verder in de stad terechtkomt en men daar het gevoel krijgt: er wordt op ons geschoten; zo blijft men aan de gang.
Ik vermoed, dat het in Rotterdam ook zo is geweest. Ik heb van de tegenwoordige generaal *Wilson* gehoord, dat hij aan het einde van de oorlog in Rotterdam is geweest en een tocht door de stad heeft gemaakt en daarbij tot de conclusie is gekomen, dat nergens op hem werd geschoten.

10420. De **Voorzitter:** Hier wordt door de chef staf *van Ittersum* uitdrukkelijk verklaard: Om het stafkwartier wordt uit huizen en op straat geschoten.
U weet er niets bijzonders van?

A. Neen. Er mag misschien hier en daar zijn geschoten, maar ik geloof, dat het door de paniekstemming schromelijk overdreven is.

10421. De **Voorzitter:** Een ander opvallend punt is, dat de staf van de luchtverdedigingskring Rotterdam—den Haag is verplaatst van Rotterdam naar den Haag in de nacht van 11 op 12 Mei. Dat is van de zijde van uw commando de dag er na weer ongedaan gemaakt door de opdracht, weer naar Rotterdam terug te gaan.
Kunt u van de verschillende motieven voor het eerste en voor het tweede besluit iets naders mededelen?

A. Ik veronderstel, dat men op een gegeven moment in een paniekstemming is geraakt en het veiliger heeft gevonden, vooral toen de luchtdoelbestrijdingsmiddelen ten zuiden van de Maas waren verdwenen en het grootst mogelijke deel van de overgebleven luchtdoelbestrijdingsmiddelen zich om den Haag bevond, de commandopost naar den Haag te verplaatsen. De commandant luchtverdediging — ik weet niet, welke zijn motieven zijn geweest; ik heb ze nooit gehoord — heeft het misschien uit een moreel oogpunt gewenst gevonden, dat het commando weer naar Rotterdam terugging.

10422. De **Voorzitter:** Wat is in het algemeen uw indruk van het moreel van de officieren en van de troep? Er zijn voorbeelden van te geven, die een tegenstelling vormen. In sommige plaatsen was het zeer goed, met name, waar zij in het gevecht zaten, in tegenstelling met elders, waar zij de gelegenheid hadden, er tussen uit te knijpen.

A. Mijn indruk is in het algemeen geweest, dat de mensen zeer onder de indruk van de eerste vuuroverval zijn geweest bij de bombardementen en de beschieting, maar dat, als zij tot de conclusie kwamen, dat de uitwerking betrekkelijk gering was, hun moreel weer steeg, vooral wanneer zij waren voorzien van een enigszins behoorlijke gevechtsdekking.

10423. De **Voorzitter:** Van gevechtsdekking gesproken: er schijnt door het commando luchtverdedigingskring Rotterdam—den Haag een verbod te zijn uitgevaardigd om bij de opstellingen van de luchtverdediging dekkingsgeulen te graven.
Lijkt u dit verstandig?

A. Neen, maar het lijkt mij ook niet waarschijnlijk.

10424. De **Voorzitter:** Er is een rapport over, dat wij vóór ons hebben, een „Kort verslag over de gebeurtenissen bij het 77e Bt. Lu. A. gelegerd bij het vliegveld Waalhaven Pier 7", getekend door de vaandrig *M. H. H. Koenig*. Er staat in:

> „Intussen had het vuren met een der stukken door de andere groep, waarschijnlijk op landdoelen de aandacht getrokken van een Me. 109. Deze deed tot zes maal toe een aanval op de pier ter hoogte van het 1e en 2e stuk. Ongetwijfeld zijn daarbij veel slachtoffers gevallen, aangezien bij deze stukken geen dekkingsgeulen waren gegraven, zulks naar aanleiding van een verbod van het Commando Luchtverdedigingskring Rotterdam—den Haag."

A. Dat verbod ken ik niet. Ik kan het ten hoogste hieraan toeschrijven, dat men bang was, dat zulk een vliegveld beschadigd zou worden. Dat klinkt vreemd, maar het betreft hier de vredestoestand, waarbij men nooit ergens mag graven of iets kapot mag maken.
Wat betreft de gevechtsdekking om de luchtdoelbatterijen nog het volgende. Aanvankelijk is men begonnen zeer zware grondwerken te maken. Dat kostte echter geweldig veel geld en toen is het werk stopgezet. Vervolgens zijn maatregelen getroffen in die zin, dat er zandzakken werden opgelegd, die, voor het geval dit nodig was, gevuld konden worden en als dekking konden dienen. Ten gevolge van de plotselinge overval op de 10de Mei is er echter niets van terechtgekomen en hebben de batterijen het zonder dekking moeten stellen.

10425. De **Voorzitter:** Vervolgens het feit, dat in de oorlogsdagen geen artillerievliegtuigen zijn aangevraagd.

A. Daarover zou ik u niet voldoende kunnen inlichten. Dat is iets, dat bij het veldleger gebeurd is. Ik kan in dit verband alleen mededelen, dat reeds in de ochtend van de 10de Mei alle luchtdoelbestrijdingsmiddelen in handen zijn gegeven van de commandant luchtverdediging voor de bescherming van het hart van het land. Na 10 uur 's morgens hadden de troepen van het veldleger niet meer de beschikking over die verkenningsgroepen. Wat er in de verkenningsgroepen zat, werd gebruikt voor het uitvoeren van bombardementen.

10426. De **Voorzitter:** Ik zou u thans nog willen vragen, of u in het algemeen nog iets over de voorgeschiedenis of over de Meidagen hebt mede te delen, dat van belang kan zijn voor het verkrijgen van een totale indruk.

A. Ik kan u nog mededelen, dat wij op de dag, waarop de oorlog uitbrak, 120 gevechtsgerede toestellen hadden: 28 D 21-toestellen, kleine, tamelijk verouderde jagers; 22 zeer moderne G 1-jachtvliegtuigen; 11 Douglas-toestellen, nieuwe Amerikaanse toestellen, die eigenlijk bestemd waren voor verkenningen en bombardementen, doch die als jachtviegtuigen werden gebruikt; 9 T 5-toestellen, tamelijk moderne bombardeurs; 10 C 10-toestellen, strategische verkenningstoestellen; 4 groepen van oude verkenningstoestellen, C 5 en Koolhoventoestellen, in totaal 40 toestellen.

10427. De **Voorzitter:** Het overgrote deel is vernietigd, hetzij de eerste morgen, hetzij in de gevechten?

A. Van de 70 jagers en bombardeurs, die op het commando „opstijgen", dus in geval van een aanval, moesten opstijgen, zijn 56 de lucht ingekomen. Bij Bergen was er een vrij groot verlies.
Van die 70 toestellen werden de eerste dag 44 blijvend buiten gevecht gesteld — dus op de grond vernield of in luchtgevechten afgeschoten.
De verkenningsvliegtuigen en dergelijke hebben practisch geen verliezen geleden op de grond. Zij hebben wel in de loop van de oorlog bij de uitvoering van bombardementsopdrachten de nodige verliezen geleden. Zij stonden buiten de vliegvelden opgesteld en hebben op dat moment niets verloren.

10428. De **Voorzitter:** Op blz. 208 van het „Beknopt Overzicht" van de krijgsverrichtingen der Koninklijke landmacht wordt voor wat Bergen betreft uitdrukkelijk gezegd: „In verband met de drassigheid van het terrein, waarin deze zware machines bij lang stilstaan wegzakten, waren deze 12 toestellen dicht bij elkaar op het tegelplateau vóór de hangars opgesteld.".
Dat vindt u blijkbaar niet juist.
Eerst deze vraag in het algemeen: wat in het „Beknopt Overzicht" staat, klopt toch zeer wel?

A. Ja, doch dit was mij niet bekend. Op een gegeven moment, toen ik in krijgsgevangenschap was afgevoerd, is dit boek verder uitgewerkt door een van de vliegers. Het is mogelijk, dat hij het heeft gehoord en het er in heeft gezet. Helemaal uitgesloten is het niet, want ik weet, dat wij op een gegeven moment een overstroming hebben gehad, doordat de drainage niet goed werkte. Met behulp van pompen schijnt het veld in orde gemaakt te zijn; het zal gebeurd zijn in de winter 1939/1940, dus lange tijd vóór Mei 1940. Ik heb destijds de commandant van de G 1-jagers ondervraagd en die gaf als reden op, dat hij op die manier de mensen behoorlijk orders kon geven, wat minder goed mogelijk was, als de toestellen over het veld verspreid stonden.

10429. De **Voorzitter:** Hier staat, dat door de luchtstrijdkrachten met zekerheid 47 vijandelijke toestellen zijn neergeschoten. Dat klopt met uw gegevens?

A. Ja, dat is waarschijnlijk uit dit stuk (getuige toont een stuk) overgenomen.

10430. De **Voorzitter:** Ook staat er, dat er door de gezamenlijke luchtdoelbestrijdingsmiddelen met zekerheid ook bijna 400 vijandelijke vliegtuigen zijn neergeschoten, zodat het veilig kan worden gesteld op 500 à 600 toestellen, die door de vijand verloren zijn.

A. Dit getal is zeker wel juist. Ik heb van iemand gehoord, dat in Londen een rapport is, dat men heeft gevonden, en dat het getal waarschijnlijk groter is dan hier is genoemd.

10431. De **Voorzitter:** Het waren natuurlijk alle mogelijke soorten van toestellen: gevechtstoestellen, transporttoestellen enz.?

A. Ja.

10432. De **Voorzitter:** Ik lees op blz. 213 van het „Beknopt Overzicht": „Stationneren van Engelse jagers op onze vliegvelden kon niet doorgaan, daar de voor die toestellen gewenste brandstof van hoog octaangetal hier niet aanwezig was".
Vindt u het niet enigszins een lacune, dat wij er niet meer rekening mede hebben gehouden (het was toch eigenlijk voor de hand liggend),

dat wij door Duitsland zouden worden aangevallen? Men hoopte, dat de vesting Holland zou stand houden. In dat geval zou het van buitengewone betekenis zijn geweest, wanneer men alles voor de Engelse vliegtuigen in voorraad had gehad.

A. Per slot van rekening misschien wel, maar wij hadden geen enkel contact met het buitenland, zodat het de vraag is, of wij het wisten. Het is een meer technisch punt, dat ik zelf niet durf beoordelen.

10433. De **Voorzitter:** Is dit geen lacune? Had de militaire luchtvaartattaché in Engeland hieraan niet meer aandacht moeten schenken?

A. Misschien. De koppelingen voor de vulling van de tanks pasten ook niet. Dat zou moeilijkheden hebben gegeven, als wij op een gegeven moment Engelse vliegtuigen hadden willen tanken.

Dat zijn alle dingen, die pas in orde komen, wanneer men grondig contact met elkaar heeft.

De **Voorzitter:** Ik dank u ten zeerste voor de verstrekte inlichtingen.

De zitting wordt gesloten.

J. H. DROSTE.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*

ALGERA.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 4 MEI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

JOHANNES HERMANUS FRUIJT VAN HERTOG,

oud 68 jaar, wonende te Middelharnis, leraar aan de Rijks-H.B.S. aldaar, generaal-majoor b.d., oud-commandant van het oostfront van de vesting Holland.

Hij legt de eed af als getuige.

10434. De **Voorzitter:** Eén punt is er met name, dat ik nog met u wilde behandelen, de quaestie van het geven van bevelen door de commandant veldleger voor een eventuele terugtocht naar de vesting Holland, zoals dat in de laatste maanden van 1939 door hem is gedaan in opdracht van de opperbevelhebber. Hij heeft ons daarover bij zijn verhoor een en ander meegedeeld. Daar zou een vrij uitgebreide correspondentie over gevoerd zijn. Kunt u daarover ook gegevens verstrekken en mededelingen doen?

A. Neen, Mijnheer de President. Het is mogelijk, dat er door de commandant veldleger besprekingen zijn gevoerd met mijn chef, de commandant van de vesting Holland, maar mij hebben ze niet bereikt, voor zover ik weet. Het kan zijn, dat de commandant van het eerste legerkorps, die bij een aanval uit het oosten met dat legerkorps het oostfront zou bezetten en dan als commandant van dit front zou optreden, besprekingen heeft gevoerd, want die is bij mij geweest om de vuurplannen na te gaan, die met een kleine wijziging zijn goedgekeurd, maar overigens moet ik met de meeste beslistheid zeggen: Neen. Het kan zijn, dat de chef van mijn staf, de tegenwoordige kolonel van de generale staf *H. C. Herman,* daar iets meer van weet. Dan zouden die bevelen een basis zijn geweest voor verder handelen en dat kan ik mij niet herinneren.

10435. De **Voorzitter:** Generaal *van Andel* heeft ons medegedeeld, dat hij hoofdzakelijk het commando voerde over het zuidfront van de vesting Holland.

A. Dat wil zeggen: na de hergroepering heeft generaal *van Andel* dat deel rechtstreeks onder zijn commando genomen; hij was tevens frontcommandant zuid. De commandant van de vesting Holland had aanvankelijk drie frontcommandanten onder zich voor west-, oost- en zuidfront. Bij de hergroepering is er geen frontcommandant voor het zuidfront aangesteld, wel twee vakcommandanten, en generaal *van Andel* is zelf opgetreden als commandant van het zuidfront.

10436. De **Voorzitter:** Nu generaal *van Voorst tot Voorst* dit positief zo stelt, acht u dus twee mogelijkheden denkbaar, dat het zou kunnen zijn, dat het behandeld is met generaal *van Andel* — maar die heeft het ontkend —, of met de commandant van het eerste legerkorps.

A. Dit laatste is mogelijk, maar ik heb daaromtrent niets vernomen.

10437. De **Voorzitter:** Het zal zo nodig nader worden gecontroleerd. Wij dachten, dat u het zou weten.

A. Dan zou dat gemerkt zijn; dan zouden er terreinverkenningen hebben plaats gehad; alles zou zijn omgewerkt. Ik kan mij daaromtrent niets herinneren. Het is wel mogelijk, dat hij het heeft besproken met de commandant van het eerste legerkorps, omdat het de bedoeling was, dat, wanneer er een bedreiging uit het oosten zou komen, het eerste legerkorps in het oostfront zou worden geschoven. Het is mogelijk, dat de commandant van het eerste legerkorps het heeft gedaan.

10438. De **Voorzitter:** Acht u dat waarschijnlijk?

A. Het is mogelijk.

10439. De **Voorzitter:** Ik zal u voorlezen, wat de commandant van het veldleger heeft verklaard:

> „Ik heb daarbij de opperbevelhebber van land- en zeemacht medegedeeld, dat mij eerst voor kort van de commandant van het oostfront van de Vesting Holland de mededeling had bereikt, dat de legering van het veldleger, na terugtocht op de Vesting Holland, zoals die was aangegeven in een brief van mij van 1 November, niet mogelijk was. Voorts was ik eerst sedert kort in het bezit van een voorlopige uitwerking van mijn operatieve aanwijzingen over de terugtocht door de legerkorpscommandanten."

A. Hier wordt gesproken van een legering. Dat is iets anders dan een vechtplan.

De **Voorzitter:** Ik sprak niet over een vechtplan.

A. Neen, maar ik.

10440. De **Voorzitter:** De vraag is alleen of er contact is geweest tussen de commandant veldleger en u.

A. Dat is geweest, voor zover ik mij kan herinneren, na de hergroepering in Januari 1940, dus nadat generaal *Winkelman* het commando heeft overgenomen.

10441. De **Voorzitter:** Het gaat juist over de periode September tot December. Ik zal u de moeilijkheid uitleggen. In September heeft de opperbevelhebber de bewuste opdracht aan de commandant veldleger gegeven. Deze opdracht had hij zelf van de Kroon gekregen. Over deze aangelegenheid is een meningsverschil ontstaan bij het bezoek, dat de Minister van Defensie vlak vóór de Kerstdagen heeft gebracht aan het veldleger. Toen is hem gebleken, dat het terugtochtsbevel in het geheel niet klaar was, terwijl de opperbevelhebber de Minister in de waan had gebracht, altans zo heeft de Minister het begrepen, dat alles wel klaar was. Wij hebben toen aan generaal *van Voorst tot Voorst* gevraagd: hoe is dat mogelijk? Hoe is het mogelijk, dat een bevel, dat door de opperbevelhebber in September is gegeven, in de laatste helft van December nog niet is uitgevoerd? De commandant veldleger heeft hierover een uitvoerig relaas gegeven. Hij haalde een brief aan van 1 November, waaruit blijkt, dat hij met de commandant van het oostfront van de vesting Holland een zeer uitvoerig contact heeft gehad. Hij spreekt van uitgewerkte stukken, van legeringsmogelijkheid, de bezetting, inundatie, enz.

A. Ik kan mij dat hier herinneren. In tweede instantie is er wel overleg geweest, maar van overleg daarvóór is mij niets bekend. Het kan zijn, dat de chefs van de staven die zaak hebben besproken, maar persoonlijk weet ik er niets van.

10442. De **Voorzitter:** Zijn er geen archieven van?

A. Dat is allemaal verbrand. Er is geen stuk meer overgebleven, alles is op last van hogerhand verbrand bij de capitulatie. De enige, die u wellicht inlichtingen kan geven, is de kolonel van de generale staf *H. C. Herman,* chef van de staf oostfront vesting Holland, die in den Haag werkzaam is.

10443. De **Voorzitter:** Het is merkwaardig, want er schijnen grote meningsverschillen over te zijn geweest.

A. Waarin ik niet betrokken ben geweest.

De **Voorzitter:** Dat verwondert mij juist.

A. Het kan zijn, dat de commandant eerste legerkorps er meer van wist.

10444. De **Voorzitter:** Wie was dat?

A. Dat was de overleden generaal-majoor jhr. *Alting von Geusau* en na de hergroepering is het geworden de overleden generaal-majoor *Carstens.*
In het tweede gedeelte zijn er verkenningen geweest, enz., maar daarvóór kan ik het mij niet herinneren.

10445. De **Voorzitter:** Generaal *van Andel* heeft ons hier onder ede meegedeeld, dat hij op dat moment aan het oostfront niets meer te zeggen had.

A. Dat moment is dus na de hergroepering.

De **Voorzitter:** Het verhoor gaat juist over de laatste vier maanden van 1939.

10446. De **Voorzitter:** Generaal *van Andel* zegt: „Op dat moment had ik op het oostfront niets meer te zeggen". Toen heb ik geantwoord: „Neen, dat zou al in October en November geweest zijn", waarop hij even verderop zegt: „Dat contact is er niet geweest." Ik vroeg toen: „Was het er helemaal niet? Schriftelijk ook niet?", waarop hij antwoordde: „Neen. Dat is ten minste niet in bijzonderheden voorbereid. Het is ten slotte wel bekend, hoe de legerkorpsen in groepen terecht zouden komen, maar dat is niet tot in bijzonderheden voorbereid."

A. Dan had ik het zeker geweten.

De **Voorzitter:** Generaal *van Andel* zegt dan later nog eens: „Voor die bijzonderheden is door mij geen overleg gepleegd met de commandant veldleger." Ik heb toen nog gevraagd: „Maar is het ook niet mogelijk, door chefs van de staven of iets dergelijks?", waarop hij antwoordde: „Dat staat mij niet voor de geest en dat zou toch tot een zeer belangrijk onderdeel uitgewerkt hebben moeten zijn, om dat goed te doen verlopen, maar daar heb ik niet aan deelgenomen." En dan zegt hij later nog eens: „Ik heb daarbuiten gestaan. Ik heb alleen indertijd een regeling gehad, toen de troepen uit het oostfront zijn teruggetrokken en naar de Grebbe zijn gegaan....." enz.

A. Juist. Daarna is er wel iets gekomen in de zin van legering, enz. De staf zou in Gouda komen, enz.

10447. De **Voorzitter:** Dat is in 1940 geweest.

A. Ja.

10448. De **Voorzitter:** Dan heb ik eigenlijk nog maar één punt met u te behandelen, waarover u misschien iets kunt mededelen, dat is, zoals het in de Meidagen gelopen is met de terugtocht. Wat hebt u daarvan meegemaakt? Kunt u daarover iets mededelen?

A. Ik zelf was in Gouda gebleven; het stafkwartier was daar; mijn oorlogscommandopost in Linschoten werd reeds de eerste dag van de overval gebombardeerd; het was te gek om daar in te kruipen. Toen ben ik in Gouda gebleven en heb voor de werking van mijn stafkwartier verder geen last gehad. Alleen de laatste dag heb ik daar nogal heftig gevochten tegen de parachutisten enz., d.w.z. in Gouda zelf ook. Ieder vocht mee, tot zelfs de koks; wij hebben heel wat gevangenen en buit gemaakt. Dat was de eerste dag direct al.

De **Voorzitter:** Daar is niet veel van bekend geworden.

A. Wij hebben altijd onze rol bescheiden gespeeld. Ik heb mijn krijgsgevangenen afgevoerd naar IJmuiden. Dat is niet bekend geworden. De grootste helden sterven onbekend, Mijnheer de President. Dat weet u ook wel. Overal vielen ze neer. Er is zeer goed gewerkt. Op zekere dag kreeg ik bezoek van een kapitein van het Engelse leger, *Holmes,* die namens zijn chef, een generaal van het Engelse leger, informaties kwam inwinnen. Juist een half uur vóór hij kwam, had ik van de commandant veldleger bericht gekregen, dat hij zou terugtrekken op het oostfront vesting Holland. Het was bekend, waar de staven zouden komen. Bij sommigen was het overhaast gebeurd, bij anderen rustig. De jongeren waren nerveus. De legerkorpsen IV en II zijn achter het front teruggekomen. De legeringsmogelijkheden waren zeer miniem, maar daaraan was niets te doen. Er is toen overleg geweest met mijn chef van de staf en mij over de inundatie. Er is last gegeven tot het stellen van de inundatie op het zuidelijke gedeelte van het oostfront. Door de capitulatie werd zij weer stopgezet. Zo is het vierde legerkorps teruggekomen. Het tweede en déroute, in paniekstemming. Het noordelijke in een mindere paniekstemming, maar dat heb ik niet gezien, doch van anderen vernomen. Het hoofdkwartier van het veldleger is bij mij aangekomen en aan het werk gegaan, doch zeer spoedig daarna kwam de capitulatie. Ik werd in de staf van de commandant veldleger opgenomen en had niet veel meer te doen. Ik hield mij bezig met het militair gezag ten aanzien van het optreden tegenover de burgemeesters, die mij door mijn commando kenden, maar gevochten is er niet meer.

10449. De **Voorzitter:** Als de capitulatie niet was gekomen en men zou nog hebben moeten vechten, hoe zou het dan naar uw idee zijn gelopen?

A. Het was een uitgeput leger, niet moreel, maar materieel.

10450. De **Voorzitter:** Hadden zij veel in de Grebbelinie achtergelaten?

A. Misschien wel. Er was geen munitie, er waren geen vliegtuigen, er was niets, niets, niets! Maar de kerels waren prachtig. Er kan wellicht een kaderlid zijn geweest, dat door de knieën is gezakt, maar — ik kan er God bij aanroepen — het leger heeft prachtig werk gedaan. Er waren jongens bij, die twee of drie weken onder de wapenen waren en die gevochten hebben als veteranen. Metselaars, stukadoors, barbiers, zij allen hebben prachtig werk gedaan.

10451. De **Voorzitter:** Was dat niet hoofdzakelijk in de strijd tegen de parachutisten?

A. Alles, wat zij tegen kwamen, beten zij desnoods de strot af. Het initiatief, dat zij namen, was prachtig. Het waren allemaal natuurlijk kleine doelen. Van tactisch inzicht hadden ze geen verstand, maar het initiatief was schitterend.

10452. De **Voorzitter:** Er is ons medegedeeld, dat er, toen in de laatste dagen de inundatie moest worden gesteld, mensen aan de haal zijn gegaan, toen zij gemitrailleerd werden uit de vliegtuigen.

A. Dat is mij niet bekend. Het zijn waarschijnlijk mensen van het veldleger geweest. Ik heb daarvan nooit iets vernomen.
Ik ben zelf ook onder vuur geweest van vliegtuigen en ik heb er geen andere dan psychologische invloed van ondervonden, nl. het gevoel van „alleen" te zijn.

10453. De **Voorzitter:** U had ook geen luchtdoelartillerie?

A. Neen; ik had alleen hier en daar wat mitrailleurtjes, maar laten wij daarover liever maar niet praten. Het was een „armée des pauvres."

10454. De **Voorzitter:** Hebt u nog iets mede te delen?

A. Neen, Mijnheer de President.

De **Voorzitter:** Dan danken wij u nogmaals voor uw inlichtingen.

Het verhoor wordt gesloten.

J. H. FRUIJT VAN HERTOG.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 4 MEI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig zijn de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Worthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

Mr. JAN DIRK SCHEPERS,
oud 50 jaar, wonende te Voorburg,
kolonel bij de generale staf.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

10455. De **Voorzitter:** De commissie zou gaarne van u een exposé krijgen over alles, wat samenhangt met de quaestie van de oorlogswet, en met name over de vraag, hoe het gelopen is met de afkondiging van de staat van oorlog en de staat van beleg in het gehele mobilisatietijdperk. Misschien kunt u over verschillende facetten van het vraagstuk het een en ander mededelen.

A. In vredestijd was door verschillende Ministers van Defensie verklaard, dat bij de oorlogsvoorbereidingen gerekend kon worden op de afkondiging van de staat van beleg voor het gehele land, uiterlijk bij de verzending van het telegram C, de algemene mobilisatie. In die geest was het bij de generale staf bekend. Bij de verzending van het telegram B, de vóórmobilisatie, op, naar ik meen, 24 Augustus 1939, bleek het, dat de Regering niet bereid was de staat van beleg af te kondigen. De opperbevelhebber van land- en zeemacht heeft op de afkondiging aangedrongen en hij heeft daartoe op drie achtereenvolgende dagen brieven aan de Minister van Defensie gericht. Zowel in de eerste als in de laatste brief is aangedrongen op de afkondiging van de staat van beleg over het gehele land. De tweede brief bevatte alleen maar een toelichting op de eerste. De Regering heeft er niet aan gewild. Zij heeft na veel overleg, ook telefonisch, met generaal *Reynders* zich ten slotte bereid verklaard de staat van oorlog af te kondigen voor het gehele land onder de navolgende voorwaarden:

Opruimingen, dat is dus het wegnemen van alles, wat aan de verdediging in de weg staat, zouden slechts mogen geschieden ten behoeve van reeds bestaande verdedigingswerken, hoofdzakelijk derhalve de verdedigingswerken, die reeds in de vesting Holland waren. Terreinen mochten alleen in gebruik worden genomen voor het aanleggen van nieuwe gevechtsopstellingen, de aanleg van hindernissen en voor het houden van oefeningen. Het militair gezag zou mogen verbieden het aanbrengen van veranderingen in de terreinen, anders zou men b.v. een hooiberg voor een kazemat kunnen plaatsen. Ten slotte moesten de regelen, die de wet bevatte voor het verkrijgen van schadeloosstelling en het verkrijgen van inlichtingen, worden toegepast. De opperbevelhebber kreeg het recht om toe te passen de artikelen 9, 15, 16, 17 en 17*bis* van de wet op de staat van oorlog en van beleg. Geen enkel ander artikel mocht worden toegepast. Op 1 September is de staat van oorlog afgekondigd en de opperbevelhebber heeft aan de wens van de Regering om alleen deze bevoegdheden toe te passen, voldaan door het uitgeven van een z.g. regeling militair gezag, waarbij aan de onderbevelhebbers werd opgedragen alleen bepaalde bevoegdheden uit te oefenen. Als u er prijs op stelt, kan ik u dit voorlezen.

De **Voorzitter:** Het is misschien mogelijk het over te leggen als bijlage voor ons verslag.

A. Het is het enige exemplaar, dat ik bezit.

De **Voorzitter:** Bij het inzenden van het stenogram kunt u het misschien overleggen.

A. Inderdaad. Het is een dik boekwerk, maar waar het om draait, is zeer eenvoudig.

De **Voorzitter:** Dan is het het beste, dat u het overlegt met uw stenogram. Wij kunnen dan nog zien, wat wij er mede doen.

A. De regeling luidt:

„De bevoegdheden daartoe zijn neergelegd in de artikelen 15, 16 en 17*bis* van de Oorlogswet. De toepassing van artikel 15 dient slechts plaats te vinden ten aanzien van opruimingen ten behoeve van reeds bestaande gevechtsopstellingen."

Deze afspraak tussen de Regering en de opperbevelhebber vond generaal *Reynders* al heel gauw te bindend; het belemmerde hem in wat hij doen wilde. De eerste moeilijkheid deed zich voor toen op grote schaal stellingen moesten worden ingericht; toen dus het veldleger, dat in de Grebbestelling en de Peel-Raamstelling kwam, zich stellingen moest graven en wegen en terreinen moest verbeteren. De mogelijkheid bestond, dat daarvoor, zo nodig, burgerwerkkrachten zouden moeten worden gevorderd. Dat kon niet; daarvoor moest de opperbevelhebber machtiging hebben, nl. om artikel 12 van de wet toe te passen, waardoor de burgerbevolking verplicht kon worden om mede te werken. De opperbevelhebber heeft een daartoe strekkend verzoek bij de Regering ingediend, waarop nooit antwoord is ontvangen. Enige tijd later heeft de opperbevelhebber aan de Regering meegedeeld, dat hij behoefte had aan alle bevoegdheden, die de staat van oorlog hem verleende. Daarop heeft de Regering geantwoord, dat zij slechts bereid was hem de bevoegdheid te verlenen, nog enkele bepaalde artikelen toe te passen. Daarop heeft de opperbevelhebber ten slotte de afspraak opgezegd, d.w.z. aan de Regering meegedeeld, dat hij zich aan de afspraak van 1 September niet langer gebonden achtte.

10456. De **Voorzitter:** Aan wie was die brief gericht met het verzoek om artikel 12 toe te mogen passen?

A. Aan de Minister van Defensie. Alle correspondentie aan de Regering moest gericht worden aan de Minister van Defensie. Ik weet wel waarom er geen antwoord op is gegeven. Dat is heel eenvoudig: het is nl. vergeten. De Minister heeft het wel aan een ambtenaar gezegd: „Zeg maar, dat het goed is", maar die brief is nooit geschreven.

10457. De heer **Korthals:** Werd daarover ooit gebeld?

A. Neen, omdat het eerst later is gebleken.

10458. De **Voorzitter:** Het is merkwaardig. Terwijl het Kabinet blijkbaar besloten had, dat er een beperkte bevoegdheid zou zijn, zou de Minister van Defensie dan maar op eigen houtje de vergunning voor artikel 12 hebben willen geven.

A. Dat is na een bespreking in de Ministerraad geweest; dat neem ik ten minste aan; ik ben er niet bij geweest. Eerst later heb ik gehoord, dat de Minister aan een ambtenaar van het Departement had medegedeeld: „Zeg maar, dat het goed is", maar deze heeft vergeten de brief te schrijven. Later was het niet meer nodig, daar inmiddels de afspraak was opgezegd. Ik weet de data niet; de gehele correspondentie is in het persoonlijk archief van generaal *Reynders* geweest; ik geloof, dat de afspraak is opgezegd in November.

10459. De **Voorzitter:** Wij kunnen dat nakijken in het stenogram, maar zover het in mijn geheugen vastligt, is het tegen de jaarwisseling geweest. Maar iets anders: Een van de andere getuigen heeft verklaard, dat wel is waar generaal *Reynders* wel heeft medegedeeld,

dat hij zijn vrijheid hernomen had, maar in werkelijkheid toch niets anders is gaan doen!

A. Dat klopt. Ik weet, dat generaal *Reynders* gezegd heeft, dat hij die afspraak juridisch niet juist vond. Bovendien was hij van oordeel door de Regering niet juist te zijn behandeld, toen de Regering schreef, dat hij wel enkele bevoegdheden meer mocht hebben.

10460. De heer **Korthals:** Maar daarvan heeft hij toch geen gebruik gemaakt!

A. Neen. [1])

10461. De **Voorzitter:** Met opzet niet?

A. Hij vond het blijkbaar niet nodig.

10462. De **Voorzitter:** Dan zou ik moeten concluderen, dat het een storm in een glas water is geweest.

A. Waarom van die bevoegdheden geen gebruik gemaakt is, weet ik niet. Misschien vond de opperbevelhebber ten slotte, dat de Regering eigenlijk gelijk had en dat de bevoegdheden voldoende waren. De burgerwerkkrachten zijn ook niet gebruikt, omdat ze achteraf niet nodig waren, want alle werkzaamheden zijn verricht door graafmaatschappijen.

10463. De **Voorzitter:** Het was dus eigenlijk meer een competentieconflict?

A. Ja.

10464. De **Voorzitter:** Op welk standpunt staat u zelf, als jurist, tegenover dit conflict? Vindt u het, zoals de Regering het heeft gesteld, tolerabel of vindt u het onjuist?

A. Ik vind het juridisch wel aanvaardbaar.

10465. De **Voorzitter:** Aanvaardbaar of aanvechtbaar?

A. Aanvaardbaar, maar ik vind het tegenover een figuur als de opperbevelhebber onjuist. Men moet zo iemand niet binden aan dergelijke kleinzielige afspraken.

10466. De **Voorzitter:** Als men een zodanige rechtstoestand volgens de wet kent, vindt u het dan juist deze binnenskamers met afspraken te beperken?

A. Het is dezelfde quaestie als de verhouding tussen burgemeesters en Regering. U kent het conflict, dat de burgemeester van Amsterdam, de heer *van Leeuwen,* heeft gehad met de toenmalige Minister van Binnenlandse Zaken in de Eerste Kamer. Toen de Minister de burgemeester naar zijn natuurlijke chef verwees, antwoordde de burgemeester, dat hij maar één chef kende en dat was de Gemeentewet. De Gemeentewet gaf hem de bevoegdheid of niet.

10467. De heer **Korthals:** Zo geeft de staat van oorlog en beleg bevoegdheden aan .....

A. Ja, maar dat standpunt is in de verhouding tussen burgemeester en Regering niet aanvaard. Het was in 1939 niet aanvaard, want ik heb zelf tegenover de Minister van Binnenlandse Zaken nog gezegd: „Denkt u er om, de burgemeesters kunnen zich op de wet beroepen", waarop het antwoord was: „Als zij dat doen, worden zij ontslagen of niet meer herbenoemd". Het standpunt van de Minister van Binnenlandse Zaken was: de burgemeesters houden zich aan wat wij zeggen.

10468. De **Voorzitter:** Deze constructie is toch wel een andere dan die in verband met de opperbevelhebber. De opperbevelhebber staat onder de Kroon.

A. Onder de Regering, d.w.z. de Ministerraad of één Minister met de Kroon. Alle opdrachten, die de opperbevelhebber heeft gekregen, zijn gegeven met instemming van de Kroon, ook de instructies en ook deze afspraak.

10469. De **Voorzitter:** In het gentlemen's agreement zou Hare Majesteit betrokken zijn geworden?

A. Ja zeker, althans het was Hare Majesteit bekend, dat het er was.

10470. De **Voorzitter:** Maar toch niet bij Koninklijk besluit vastgesteld?

A. Neen, dat behoefde ook niet. Over het artikel van zijn instructie, waarin gesproken wordt van „de Regering" heeft generaal *Winkelman* advies gevraagd aan prof. *van der Pot,* hoogleraar in het Staatsrecht te Groningen, over de vragen: Wat betekent de term „Regering"? Wanneer mag men spreken van de „Regering" en wanneer niet? Het gaat er om, of, indien de Minister van Defensie uitsluitend en alleen een opdracht zou geven, dit als een Regeringsbesluit moet worden aangemerkt. Prof. *van der Pot* heeft daarop geschreven, dat, wanneer gesproken werd van „Regering", bedoeld werden één of meer Ministers met de Kroon samen en dat dus de opperbevelhebber eisen kon, dat hem van de medewerking van de Kroon zou blijken, maar dat behoefde geen Koninklijk besluit te zijn; het kunnen zijn notulen van een Kroonraad, geparafeerd door de Koningin, waaruit dus blijkt, dat H.M. aanwezig was in de vergadering, waarin het besluit werd genomen. Dat is nadrukkelijk besproken en in het advies neergelegd; er moest blijken van de Koninklijke instemming; het kon desnoods ook telefonisch gebeuren door de Directeur van het Kabinet: „H.M. stemt er mee in."

In de maand September bleek, dat de nieuwaangelegde stellingen niet gevrijwaard konden worden voor spionnage; alle ondercommandanten klaagden, dat zij niet bevoegd waren, ongewenste elementen daaruit te verwijderen of daarin niet toe te laten. Naar aanleiding daarvan heeft de opperbevelhebber op 6 October tot de Regering het verzoek gericht, om de landstreken, waarin nieuwe stellingen waren aangelegd, in staat van beleg te verklaren, ten einde de toegang tot en het verblijf in die gebieden te kunnen regelen op grond van de Oorlogswet. De Regering verklaarde zich daartoe bereid en verzocht de opperbevelhebber een ontwerp-Koninklijk besluit gereed te maken. Daarvoor is enig overleg nodig geweest met de ondercommandanten, om precies vast te stellen, welke gemeenten of gedeelten daarvan er in moesten worden opgenomen. Op 25 October is het ontwerp-Koninklijk besluit ingediend. Tijdens de behandeling, dus tussen de allereerste vragen en de eindredactie van het ontwerp-Koninklijk besluit, is opgekomen de quaestie van het Julianakanaal, de Maas en het Maas—Waalkanaal, waar een groot aantal vaartuigen was. De directeur-generaal van de waterstaat te Maastricht had hiertegen bezwaren; deze vond het onverantwoordelijk, dat daar een dergelijk aantal voor de binnenscheepvaart kostbare schepen lag. Hij heeft laten vragen of de opperbevelhebber daaraan wat zou kunnen doen. Enkele heren van Waterstaat zijn met deze vragen bij het hoofdkwartier gekomen, waarop wij hebben geantwoord: „Wij kunnen niets doen; zodra de staat van beleg is afgekondigd, kunnen wij dat wel." De heren zijn weggegaan en het eind is geweest, dat op het Departement van Oorlog het Julianakanaal, de Maas en het Maas—Waalkanaal en omgeving in het in staat van beleg te verklaren gebied zijn opgenomen, natuurlijk na overleg in de Ministerraad, dat neem ik ten minste aan, want ik kan mij niet voorstellen, dat Oorlog dat zelf heeft gedaan.

---

[1]) Noot van de getuige bij de correctie van het stenogram:
Bij nadere overweging van het gebeurde en na bestudering van de nog in mijn bezit zijnde gegevens moet ik toch de afgelegde verklaring op één punt aanvullen.
Er staat in het kort, dat de opperbevelhebber wel is waar de afspraak heeft opgezegd, maar toch geen besluiten heeft genomen, welke hiermede in strijd waren.
Dit is niet geheel juist, hetgeen blijkt uit het volgende:
1. Strijdig met de „afspraak" was het afkondigen van de verordening ex artikel 12 betreffende medewerking van de burgerbevolking. Wel is waar is later gebleken, dat de Regering hiertegen geen bezwaren had, maar het besluit is genomen, zonder dat de opperbevelhebber met dit inzicht van de Regering bekend was.
De verordening is afgekondigd op 19 December 1939.
2. In November 1939 heb ik namens de opperbevelhebber aan de burgemeester van Wassenaar, als hoofd van de politie aldaar, opgedragen voor de bewaking van enkele telefoonkabels en voorlopige aansluitingen te zorgen, welke waren bestemd voor het Algemeen Hoofdkwartier, indien dit naar Wassenaar zou worden verplaatst.
Deze opdracht was gegrond op artikel 13 van de Oorlogswet, welk artikel volgens de „afspraak" niet mocht worden toegepast.
(Deze bevoegdheid is door de opperbevelhebber op 9 November 1939 aan alle onderbevelhebbers verleend.)
3. Op 16 November 1939 werd aan C. III L.K. de machtiging verleend tot toepassing van artikel 14.
4. Op 24 November 1939 werd aan onderbevelhebbers machtiging verleend tot toepassing van de artikelen 10, 13 en 23.
5. Op 5 Februari 1940 werd aan C. Veldleger machtiging verleend tot het toepassen van artikel 37 voor bepaalde doeleinden.
6. Op dezelfde datum werd aan onderbevelhebbers machtiging verleend tot toepassing van artikelen 10 en 28 met het oog op de openbare carnavalsviering.

Dit Koninklijk besluit is op 1 November 1939 afgekondigd. Er kwam de staat van beleg voor de provincie Utrecht, behalve de stad Utrecht, het westelijke deel van Gelderland, enkele gemeenten in Noord- en Zuidholland (behorende tot het oostfront van de vesting Holland), het oostelijke deel van West-Brabant, de omgeving van de havens Hoek van Holland en IJmuiden, een deel van Zeeland, speciaal het gebied van Vlissingen, de stelling Den Helder, het Julianakanaal en het Maas-Waalkanaal. Hierin waren niet opgenomen de stellingen in de grensgebieden, want deze waren al van April 1939 af bezet en ingericht en het had geen zin de toegangen daartoe te verbieden. Bovendien zou dat betekenen, dat vrijwel het gehele land in staat van beleg moest worden verklaard, want die gebieden lagen niet alleen aan de grens, maar ook aan de rivieren, en dat wilde de Regering nu eenmaal niet.

Op 6 April is het interneringsdepot Spijkerboor nog in staat van beleg verklaard, maar dat is onbelangrijk, want daar is niets gebeurd.

In Januari is het zeegebied uitgebreid, d.w.z. het gebied bij de stellingen van Den Helder, IJmuiden, Hoek van Holland en Hellevoetsluis, omdat de gedeelten, die reeds in staat van beleg waren verklaard, onvoldoende bevoegdheden gaven voor het regelen van de scheepvaart door de vaargeul door de mijnversperringen. De oorspronkelijke gebieden waren blijkbaar niet uitgebreid genoeg of er waren nieuwe mijnenvelden bijgelegd. Einde November 1939 werd door de Regering — ik meen, dat generaal *Reynders* tegen mij zei, dat het van H.M. de Koningin afkomstig was, maar dit weet ik niet zeker; ik weet alleen, dat het gevraagd is — aan de opperbevelhebber gevraagd een zo uitvoerig mogelijke uiteenzetting te geven, waarom het gehele land in staat van beleg moest worden verklaard. Deze uiteenzetting is gegeven in een brief van 8 December 1939. Daarin werd eigenlijk aangetoond, dat alle artikelen van de oorlogswet op dat ogenblik van zodanig belang waren, dat het gehele land in staat van beleg moest worden verklaard met het oog op de landsverdediging. Op deze brief van 8 December is geen antwoord gekomen. Dit heeft zich dus afgespeeld na de November-onrust. U weet, dat er in November een paar dagen alarm is geweest. Dit heeft tot gevolg gehad, dat de Regering besloot met de Commissarissen van de Koningin en de burgemeesters, voornamelijk van de grensgebieden, besprekingen te houden, ten einde hun wensen en verlangens te horen en op die manier de band tussen de plaatselijke gezagsdragers en de Regering te verstevigen. Eén van deze besprekingen heb ik bijgewoond en daarbij kwam de wenselijkheid van de staat van beleg ter tafel. De Minister vroeg aan een burgemeester of hij er bezwaar tegen had, dat zijn gemeente in staat van beleg zou worden verklaard, waarop de burgemeester zeide: „Mijn gemeente alleen? Daartegen heb ik bezwaar. Indien ook andere gemeenten in staat van beleg zouden worden verklaard, zou ik het toejuichen". Vooral in Groningen waren er verschillende burgemeesters, die er op aandrongen de gemeenten in het grensgebied in staat van beleg te verklaren. Er waren bij die besprekingen burgemeesters van de grensgemeenten in Groningen en Drenthe. Van Friesland was de procureur-generaal uit Leeuwarden aanwezig. De burgemeesters voelden over het algemeen wel voor de staat van beleg.

10471. De heer **Korthals:** Was dat de Minister van Defensie?

A. Neen, de Minister van Binnenlandse Zaken, de heer *van Boeijen*. Het resultaat was, dat de Regering aan de opperbevelhebber vroeg een ontwerp-voorstel in te dienen voor de staat van beleg in de grensgebieden, de oost- en zuidgrens. Daarover heeft de opperbevelhebber overleg gepleegd met zijn ondercommandanten en aan de Regering twee ontwerp-Koninklijke besluiten aangeboden, waaruit de Regering zou mogen kiezen, één, dat zich slechts uitstrekte over de grensgemeenten, en een ander, dat wat verder ging, tot een zekere diepte. De Regering heeft zich met het verst gaande voorstel verenigd op 13 April en dat afgekondigd. Zonder enig verder overleg of voorstel is daarna op 19 April de staat van beleg voor het gehele land afgekondigd. Toen was eigenlijk pas mogelijk te doen wat de opperbevelhebber wilde en wat ook nodig was, nl. het bestrijden van de spionnage door het oppakken en opbergen van gevaarlijke individuen en het uitvaardigen van een persverordening, ten einde te kunnen tegengaan, dat dingen werden gschreven, welke de neutraliteit in gevaar zouden kunnen brengen. Dat de bevoegdheid gevaarlijke personen in bewaring te stellen inderdaad wenselijk was, is gebleken in Februari of Maart 1940, toen nl. een werkman hier in den Haag een brief vond met gesloten enveloppe en die naar de politie bracht; in welke brief spionnageberichten bleken te zitten. Deze berichten zijn met behulp van afd. V van Justitie en onze geheime dienst teruggebracht tot de auctor intellectualis. Nadat de zaak was uitgezocht, bleek, dat daaraan schuldig was een Duitser, werkzaam op het gezantschap, persattaché of iets van die aard. Deze is daarop in voorlopige hechtenis gesteld door de politie. Bij de bespreking van dit geval in de Ministerraad heeft generaal *Winkelman* er op aangedrongen, dat aan deze man niet zou worden verteld, waarom hij opgesloten was geworden. Dat heeft de Regering toegezegd, doch zij had dit niet mogen toezeggen, want twee dagen later was bij deze man een advocaat op grond van het Wetboek van Strafvordering, en die eiste inzage van de stukken, hetgeen niet kon worden geweigerd. Waneer er toen de staat van beleg was geweest, zou bedoelde persoon door het militair gezag in bewaring zijn gesteld zonder opgave van redenen en had geprobeerd kunnen worden uit de man te halen wat mogelijk was. Nu kon dit niet meer, want iedereen zou zijn gewaarschuwd; de advocaat had gelegenheid alle leden van de ketting in te lichten.

Eind April is er nog een afzonderlijke regeling gemaakt om Amsterdam, den Haag en Rotterdam te voorzien van een afzonderlijke autoriteit, belast met het militair gezag. Deze steden ressorteerden uiteindelijk onder de opperbevelhebber, via de commandant van de vesting Holland en groepscommandanten, maar, omdat bedoelde steden een eigen commandant, bevoegd tot het uitoefenen van het militair gezag, nodig hadden, is daarvoor aangewezen de garnizoenscommandant. Deze werd belast met het militair gezag in genoemde steden. Maar dat heeft met de afkondiging van de staat van beleg niets te maken.

Mijnheer de President! Ik meen u hiermede in het kort te hebben uiteengezet hoe de gang van zaken is geweest.

10472. De **Voorzitter:** Ontstond er eigenlijk door het gentlemen's agreement niet een enigszins onhoudbare toestand in verband met de artikelen 219 en 220 van de Gemeentewet?

A. Inderdaad.

10473. De **Voorzitter:** Is daaraan door het Departement van Defensie nooit aandacht geschonken?

A. Door het algemeen hoofdkwartier wel. Wij hebben er op gewezen, dat het moeilijkheden zou geven, maar de argumenten hebben blijkbaar geen indruk gemaakt. De moeilijkheden waren er; want de zaak stond min of meer op losse schroeven. Er was geen enkele autoriteit met de bevoegdheid een vergadering al of niet te verbieden. Dit is echter meer een fout in de redactie van de Oorlogswet dan een beleidsfout, want de Oorlogswet mag dit niet creëren.

10474. De **Voorzitter:** Dat ben ik niet met u eens, als de staat van oorlog maar was toegepast!

A. Dan had het militair gezag die bevoegdheid gekregen, maar wij hadden er niet de minste behoefte aan. Wij hebben ons altijd op het standpunt geplaatst, dat het militair gezag alleen die bevoegdheden zou moeten kunnen toepassen, welke de militaire autoriteiten uit militair oogpunt nodig hadden. Wij maakten van bevoegdheden geen gebruik, indien wij ze niet nodig hadden, en door de tekst van de Oorlogswet zouden wij worden gedwongen bevoegdheden te gaan toepassen ter wille van andere belangen. Dat is een fout van de Oorlogswet. Men moet deze constructie niet hebben.

10475. De **Voorzitter:** Toen de moeilijkheden zijn ontstaan, heeft de Regering er over gedacht de Oorlogswet te wijzigen. Kunt u daarover iets mededelen?

A. Ik heb alle stukken, die er op betrekking hebben, bij mij, behalve uiteraard het advies van de Raad van State. Deze quaestie is begonnen in September 1939. Ik heb toen een telefoongesprek gehad met ex-Minister *Goseling*, die sedert enkele dagen als reservekapitein op de juridische afdeling van het Departement van Defensie werkte, waarin hij mij mededeelde, dat hij gaarne met mij zou spreken over een wijziging van de Wet op de staat van oorlog en beleg. Ook de heer *Hooykaas* van Justitie en de heer *Kraemer* van Defensie zouden aanwezig zijn.

10476. De heer **Algera:** Waarom bemoeide Justitie zich daarmede?

A. Omdat Justitie zich met alles bemoeide, om het maar zo te zeggen.

10477. De heer **Algera:** Maar de eerste ondertekenaar was toch de Minister van Oorlog. Waarom kon Defensie het nu niet doen?

A. Dat weet ik niet. Het is mij volkomen onbegrijpelijk, waarom Justitie zich daarmede zou bemoeien. Later bleek mij, dat de Minister van Justitie zelf de bevoegdheden wilde hebben, of liever, dat

de ambtenaren van het Departement die bevoegdheden aan de Minister wilden geven.

10478. De heer **Algera:** Maar de Minister van Justitie was toch niet de chef van de Minister van Defensie en wanneer deze gezegd zou hebben: neen, dan zou het niet zijn doorgegaan.

A. Dat is theorie, want ik geloof, dat de Minister van Defensie inderdaad gezegd heeft, dat hij dat bezwaar had. De Minister van Justitie heeft toen gezegd, dat hij er mede zou doorgaan.

10479. De heer **Algera:** Krachtens welke bevoegdheid?

A. Krachtens een besluit van de Ministerraad en daarbij heeft de Minister van Defensie zich neergelegd.

10480. De heer **Algera:** O, het is dus een besluit van de Ministerraad geweest. Vindt u het niet zonderling?

A. Het is volkomen fout, dat een ander Departement dan hetgeen voor de uitvoering van de staat van oorlog en van beleg verantwoordelijk is met wijzigingsvoorstellen komt. Daarom is het oorspronkelijke voorstel bij Defensie gemaakt. De heer *Goseling* heeft het bij zijn Minister gebracht; aangezien hij met de ambtenaar van Justitie gewerkt had, heeft hij die er bijgehaald en toen het eenmaal bij de Ministerraad was, heeft de Minister van Justitie gezegd: laten wij er toch maar mee doorgaan.

10481. De heer **Algera:** Het is dus uitgegaan van Defensie om Justitie er bij te halen?

A. Neen.

10482. De heer **Algera:** Maar u zegt: de heer *Goseling* heeft met een ambtenaar van Justitie overlegd en die er bijgehaald.

A. Maar die beschouwden wij niet als een Defensie-ambtenaar; hij heeft het ontwerp al geconstrueerd in embryo-vorm op Justitie; het is ontworpen door prof. *van den Bergh* en de heer *Hooykaas*. Toen de heer *Goseling* op Defensie kwam, heeft hij dat ding eenvoudig meegenomen en gezegd: „ik heb het hier al". Anders had hij het nooit op 6 September kunnen indienen; een week na de mobilisatie was dat. Wij waren nog maar juist geïnstalleerd. De bespreking is gehouden nadat wij het ontwerp hadden gekregen. Dadelijk na ontvangst hebben wij op de juridische afdeling tegen elkaar gezegd: „dat kunnen wij niet aanvaarden; het zet alles op losse schroeven." Het kwam er op neer, dat alle bevoegdheden, die er waren, zouden worden gegeven aan het „door Ons aan te wijzen gezag". Dat kon dus elk willekeurig gezag zijn; er was geen waarborg, dat dat het militair gezag zou zijn; het kon elk ogenblik aan het militair gezag worden ontnomen en het was op die manier onmogelijk voorbereidingen te treffen. Daarvoor toch moeten wij praten met burgemeesters, met procureurs-generaal, enz. en regelingen treffen met alle mogelijke mensen, hetgeen alleen kan, wanneer wij bevoegdheden hebben of kunnen zeggen: „als de staat van beleg komt, krijgen wij die", want anders zou men direct te horen kunnen krijgen: „hoe weet u, dat u die bevoegdheden krijgt?".

In een langdurige bespreking hebben wij onze bezwaren naar voren gebracht.

Ten slotte is het ontwerp officieel ingediend en door de Minister ter kennis van de opperbevelhebber gebracht met verzoek om advies. Deze heeft daarop de commissie-Oorlogswet van het Departement van Defensie geraadpleegd en bij haar advies heeft generaal *Reynders* zich aangesloten en verklaard, dat hij het onaanvaardbaar vond zoals het daar lag. De Minister van Defensie schijnt dat gezegd te hebben in de Ministerraad. Maar daarop heeft de Minister van Justitie gezegd: „wij kunnen proberen een andere vorm te vinden", wat een vrij hopeloze taak was; want het hele voorstel was overbodig. Er zijn daarna twee besprekingen geweest tussen de heer *Hooykaas*, de heer *van Rijn*, kapitein van de generale staf van het Departement van Defensie, en mij en wij hebben daarbij getracht de heer *Hooykaas* er van te overtuigen, dat dit ontwerp fout was, dat dit met het oog op de defensiebelangen ten enenmale misplaatst was. In de eerste plaats was het tijdstip ongelukkig, want het militair gezag was in werking, het had een handleiding, de commandanten waren ingesteld op de bestaande wetten en de bestaande bevoegdheden en het zou een ontzaglijke verwarring geven, wanneer daarin plotseling verandering kwam. Bovendien was dit militaire apparaat er op ingericht met zijn ondercommandanten en staven en waren de bevoegdheden nodig voor de militaire aangelegenheden. De heer *Hooykaas* heeft het doorgezet en ten slotte is het voorstel bij de Raad van State gekomen, na telkens herzien te zijn. De Raad van State heeft zeer afwijzend geadviseerd. Dat neemt niet weg, dat de Minister van Justitie het toch wou indienen en uiteindelijk er slechts toe bereid was eerst een Koninklijk besluit of een algemene maatregel van bestuur te ontwerpen, die als uitvoering van deze wet nodig zou zijn. Voor dit overleg heeft de Minister van Justitie niet de heer *Hooykaas* aangewezen, maar het hoofd van afdeling V, de afdeling Politie, de heer *Meijes*. Deze wenste die bevoegdheden in het geheel niet. Hij vond het onjuist, dat de Minister van Justitie zich met dergelijke dingen zou bemoeien. Hij heeft in onze commissie bij vrijwel alle artikelen geadviseerd ze over te laten aan het militaire gezag. Het eindresultaat was dan ook, dat de algemene maatregel van bestuur — en dit nog uitdrukkelijk op wens van Minister *Gerbrandy* — alleen bevatte de bevoegdheid van de Minister van Justitie om tot internering over te gaan, inbewaringstelling, zoals de wet het kent.

Ik heb van die gelegenheid gebruik gemaakt om bij het rapport een minderheidsnota te voegen, waarin ik gezegd heb: als de Minister van Justitie die bevoegdheid wil hebben, laat hij deze dan niet in het Koninklijk besluit, maar in de wet zetten, dan weet iedereen, waaraan hij toe is. Toen dit plan in de Ministerraad kwam, heeft de Minister van Defensie gezegd: „dit is te gek, dat we de wet gaan wijzigen om een Koninklijk besluit van één artikel te verkrijgen. Dat is niet nodig. Laten wij het dan maar laten, zoals het is". Dat is daarop blijkbaar gebeurd.

10483. De **Voorzitter:** Wie waren de ondertekenaren van het wetsontwerp, dat naar de Raad van State is gegaan?

A. De Ministers van Justitie, van Algemene Zaken, van Binnenlandse Zaken, van Defensie, van Waterstaat, van Economische Zaken en van Sociale Zaken. Het is een wetsontwerp tot uitvoering van artikel 195 van de Grondwet en de Minister van Defensie staat pas op de vierde plaats.

10484. De heer **Algera:** Waaruit verklaart u dat? Is dat wantrouwen om bepaalde bevoegdheden aan de militairen te geven?

A. In de eerste plaats min of meer wantrouwen en in de tweede plaats machtswellust. Het klinkt een beetje vreemd, maar het is zo.

10485. De heer **Algera:** Maar dan van het Departement, niet van een bepaalde Minister, want het speelt zich af onder twee Ministers.

A. Het speelt bijna allemaal onder Minister Gerbrandy.

10486. De heer **Algera:** U heeft gezegd: Minister *Goseling* heeft het plan al opgevat.

A. Inderdaad, maar het is niet van de Minister geweest; de aandrang is van de heer *Hooykaas* uitgegaan.

Ik kan er een voorbeeld van geven. In de vorige oorlog zijn er ook grensgebieden in staat van beleg verklaard in verband met de smokkelarij. In 1918 was er nog een ongewenste en gevaarlijke toestand in Duitsland en daarom wilde men die bevoegdheid in het grensgebied houden, maar men wilde het militair gezag kwijt. Om die reden is bij de wet van 1920 deze bevoegdheid verleend aan de Minister van Justitie. Die had dus het recht langs de grens bewakingsgebieden in te stellen en daaruit mensen uit te wijzen. Dat strekte zich ook uit over alle vliegvelden en havens; het was een zeer discretionnaire bevoegdheid van de Minister van Justitie, waarvan hij zeer zorgvuldig gebruik, geen misbruik, heeft gemaakt. In de wet stond, dat deze wet zou gelden voor zover deze gebieden niet in staat van oorlog of in staat van beleg waren verklaard; men wilde destijds die staat van beleg in verschillende gebieden wel houden en in andere gebieden laten verdwijnen; in Zuid-Limburg b.v. wilde men die houden.

Wanneer men nu in 1939 weer de staat van beleg zou afkondigen, zou deze hele grensbewaking plotseling vervallen, want de wet gold maar voor zover de gebieden niet in staat van beleg waren verklaard. Toen wij dit in April 1939 bemerkten, hebben wij het Departement van Justitie gewaarschuwd: „Zorg nu, dat die wet gewijzigd wordt, dat die bevoegdheden althans blijven en wij niet het hele bedrijf opnieuw moeten opzetten."

Op grond daarvan is bij de Tweede Kamer een wetsontwerp ingediend, waarbij de Grensbewakingswet werd gewijzigd en waarin werd bepaald, dat de voorzieningen, bij of krachtens die en die artikelen gegeven door het militair gezag, zolang en voor zover het

gebied in staat van oorlog of in staat van beleg verkeerde zouden kunnen worden gehandhaafd of gewijzigd. Dat wetsontwerp is ingediend na overleg tussen Justitie, de opperbevelhebber en Defensie. Tijdens de behandeling in de Tweede Kamer echter heeft de Minister van Justitie een wijziging voorgesteld, haast staande de vergadering, en in plaats van het militair gezag laten schrijven: „Door het bij algemene maatregel van bestuur aangewezen gezag", zonder de Minister van Defensie of de opperbevelhebber daarin te hebben gekend. In deze vorm is het aangenomen. Ik heb mij daarover onmiddellijk ernstig beklaagd bij Justitie en gezegd: „Dat is geen manier; het is onfatsoenlijk, dat één van de partijen een wijziging aanbrengt zonder de andere partijen er in te kennen". Er kwam bij, dat, toen de staat van oorlog was afgekondigd, Justitie niet bereid bleek bij algemene maatregel van bestuur dat gezag aan te wijzen, hetgeen volgens de wet moest geschieden. Zij zouden niet anders hebben kunnen doen dan het militaire gezag aan te wijzen. Er was geen ander gezag, maar men wilde er niet aan. U ziet, dat ik zo pas niet te sterk in mijn uitdrukking ben geweest, toen ik zeide, dat het inderdaad een quaestie van machtswellust is geweest. Ik heb mij ernstig tegen de wijziging van de Oorlogswet verzet. Ik heb er alles aan gedaan wat mogelijk was. Eén van de heren, met wie ik hierover sprak, heeft de heer *Hooykaas* opgebeld om hem te vragen hoe hij zich eigenlijk, wanneer het ontwerp wet was geworden, de uitvoering had gedacht. De heer *Hooykaas* antwoordde hierop: „Dat weten wij niet, dat zullen wij dan wel uitzoeken". Het was zuiver en alleen de quaestie, dat deze bevoegdheid niet mocht worden toegekend aan de militairen, maar aan een aan te wijzen burgerlijk gezag, bij voorkeur hem zelf.

10487. De **Voorzitter:** Het kan misschien ook angst voor het militaire gezag zijn geweest, gezien de ervaringen van de vorige oorlog, toen er vele conflicten zijn geweest.

A. Ja, die conflicten zouden vermoedelijk wel weer zijn gekomen. Ik heb conflicten met bijna alle Departementen gehad. Met Waterstaat over het Maas—Waalkanaal; er was een ambtenaar op dat Departement, die een verordening uitgaf op grond van de wet op de evenredige vrachtverdeling, volgens welke regeling hij schepen wilde toelaten of uitwijzen. Ik heb met Buitenlandse Zaken overleg gepleegd. De conclusie was, dat het niet kon, omdat die kanalen onderworpen zijn aan het Verdrag met België van 1839, hetgeen verbiedt het nemen van enige beperkende maatregel op economische gronden. Men mag niet op grond van de Wet op de evenredige vrachtverdeling een bepaling maken. Men mag wel een politiebepaling maken, en dit was mogelijk op grond van de staat van beleg. Ik heb de betrokken ambtenaar van Waterstaat opgebeld en hem gezegd: „Morgen treedt de verordening van de opperbevelhebber in werking, dus die van u moet worden ingetrokken, want wij kunnen er niet twee tegelijk hebben". Hij was niet van plan het te doen. Ik zei, dat het toch zou moeten gebeuren. Twee dagen later kwam kapitein *van Rijn* van het Ministerie van Defensie bij mij en vroeg: „Wat heb je nu gedaan? Je hebt een verordening uitgevaardigd met betrekking tot het Julianakanaal". Ik antwoordde: „Ja, en te recht, want de toestand, zoals deze was, was in strijd met het verdrag met België". Ik liet hem daarop twee brieven van het Departement van Buitenlandse Zaken zien, waarin stond, dat mijn inzicht juist was. Met dat antwoord is hij naar de Minister gegaan en twee dagen later kreeg ik van een andere afdeling van Buitenlandse Zaken het verzoek, de nummers van de brieven op te geven, want zij wisten er niets van. Ik heb de nummers opgegeven en daarop is gebleken, dat wij gelijk hadden en Waterstaat ongelijk.

Ik heb verschil van mening gehad met Binnenlandse Zaken over een wijziging van de Wet op de luchtbescherming. Wij hebben de wijziging doorgezet. De ambtenaar van Binnenlandse Zaken, die zich tegen de wijziging had verzet, kwam na de capitulatie, toen de verordening van de opperbevelhebber werd ingetrokken, bij ons met de vraag of wij er bezwaar tegen hadden, dat zij deze verordening overnamen.

De **Voorzitter:** Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen.

Het verhoor wordt gesloten.

J. D. SCHEPERS.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 5 MEI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

JAN DAM BACKER,

oud 49 jaar, wonende te 's-Gravenhage, luitenant-kolonel der genie.

Hij legt de eed af als getuige.

10733. De **Voorzitter:** Welke functie heeft u gehad in de mobilisatietijd en in de oorlogdagen?

A. Ik ben in de mobilisatietijd geweest hoofd van de Dienst van de magazijnen en werkplaatsen van het depot genietroepen, standplaats Rotterdam. Op de derde mobilisatiedag ben ik daarheen gegaan van uit Utrecht. Tot het einde van de oorlog heb ik deze functie behouden.

10734. De **Voorzitter:** Op het ogenblik is u?

A. Chef van het Kabinet van de kwartiermeester-generaal.

10735. De **Voorzitter:** Dus u heeft de gehele strijd in Rotterdam meegemaakt?

A. Ja.

10736. De **Voorzitter:** Heeft u er naderhand misschien studies over gemaakt?

A. Ja. Ik heb natuurlijk medegewerkt aan het verslag, dat uitgebracht is over Rotterdam door de commandant van Rotterdam. Ik heb later in krijgsgevangenschap lezingen gehouden over de gehele strijd bij Rotterdam, ter afleiding van mijn mede-krijgsgevangenen.

10737. De **Voorzitter:** Het is misschien goed, als u begint met een uiteenzetting te geven over het belang van Rotterdam in die Meidagen. Het beste is allereerst mede te delen, wat er aan militaire verdedigingsmiddelen aanwezig was.

A. Wij zijn na de derde mobilisatiedag met het gehele depot naar Rotterdam vertrokken, omdat men vond, dat wij in Utrecht niet erg veilig zaten; men had het idee, dat wij in Rotterdam op een veilige plaats zouden zitten. Wij zijn dus daarheen gegaan, wat de genie betreft met depot-troepen, d.w.z. troepen, die eigenlijk niet gevechtsklaar zijn, maar die nog in opleiding zijn. Behalve de genietroepen zat er nog een depot van de luchtstrijdkrachten, ook dus mensen, die weer verder geoefend werden. Daarnaast zat er nog een afdeling mariniers.

Bij die mariniers was een klein gedeelte, dat u kunt beschouwen als combattanten, en een ander gedeelte, dat u ook als depottroepen kunt beschouwen. Verder zaten er in Rotterdam verschillende verzorgingseenheden van het leger; van de intendance zaten er intendancetroepen vlak bij Rotterdam; in Hillegersberg was gelegerd een afdeling 10 veld, die tot het eerste legerkorps behoorde, dat onder de kust lag. Het hoorde in het geheel niet thuis in Rotterdam, maar was er tijdelijk gelegerd. Bij het uitbreken van de oorlog was die afdeling daar aanwezig. Verder zat er nog een bewakingsbataljon. Ik geloof, dat dit het derde bataljon 39 R.I. was. Dat bataljon bestond uit troepen van de oude lichting en deed uitsluitend bewakingsdiensten in Rotterdam voor de vele magazijnen, die er waren. Gedeeltelijk lag dat bataljon noord van de Maas en gedeeltelijk zuid van de Maas. Het gedeelte zuid van de Maas zorgde met een compagnie voor de bewaking van de magazijnen en met een compagnie voor de bewaking van de Petroleumhaven in Pernis. Bij elkaar waren er in Rotterdam naar schatting 6000 man, waarvan er ongeveer 600 man combattanten, mensen, die de strijd konden voeren, waren. Met de luchtverdediging rondom Rotterdam hadden wij eigenlijk niets te maken. De luchtverdediging was in ons land verdeeld in drie luchtverdedigingskringen. De luchtverdedigingskring den Haag—Rotterdam stond onder commando van generaal-majoor *Nauta Pieter*. De commandopost was in Rotterdam. Enige batterijen waren in Rotterdam opgesteld, o.a. bij Waalhaven. Op de Lloydkade bij de haven stonden luchtdoelmitrailleurs.

Verder lag er nog een gedeelte van het vaartuigendepot onder bevel van reserve-luitenant-kolonel *Dijxhoorn*. Dat lag in de Jobshaven. Dit waren ongeveer de troepen, die in Rotterdam aanwezig waren. Zoals ik zeg, waren het bijna uitsluitend depottroepen. Er waren eigenlijk geen orders om een verdediging te voeren tegen een buitenlandse vijand. De bewaking, die werd uitgevoerd door III 39 R.I. was uitsluitend tegen diefstal e.d. De luchtverdediging stond eigenlijk buiten de kantonnementscommandant in mobilisatietijd. Voor de bewaking van het vliegveld Waalhaven beschikte men over een bataljon jagers. Garnizoenscommandant — kantonnementscommandant, zoals hij toen genoemd werd — was kolonel *Scharroo*.

Rotterdam was, zoals men het toen zag, een zeer voorname plaats met het oog op de ravitaillering van het leger. Het gehele abattoir was b.v. ingeschakeld voor de vleesvoorziening; voor de vleesvoorziening van het leger werden daar 10 000 koeien per week geslacht. Er lagen ook vrij grote voorraden intendance-materieel; er lagen in Rotterdam enorme voorraden, die de Regering daar eigenlijk verzameld had om, als er wat gebeurde, de strijd lang uit te kunnen houden. Die voorraden lagen daar eigenlijk nog in Rotterdam als gevolg van de winter, die wij achter de rug hadden, toen eigenlijk het binnenscheepvaartverkeer volledig stilgelegen had. Het gevolg van de strenge winter 1939-1940 was geweest, dat er natuurlijk in de afvoer van al die goederen voor de burgermaatschappij een belangrijke stagnatie en vertraging ontstaan was, zodat men daar dit eigenaardige kon zien, dat katoen en tabak in balen buiten lagen, omdat er geen opslagruimte was. Ik heb magazijnen gezien (ik heb practisch alle loodsen bezocht, omdat ik magazijnruimte zocht) met grote voorraden suiker. Er lagen dus enorme voorraden in Rotterdam.

Militair gesproken, ben ik nu niet de juiste man om de waarde van Rotterdam te beoordelen; wij zijn opgeleid als genie-officier en niet als tacticus en als strateeg; wij denken meer in zoeklichten en radio-toestellen en pioniersmaterieel dan in oorlogvoeren, daarop is onze gehele opleiding niet gericht, wij zijn eigenlijk meer opgeleid voor civielingenieur, hoewel wij in ons hart wel soldaat zijn. Wij zijn niet opgeleid voor het gevecht. In dit opzicht ben ik niet de juiste man om een juist oordeel over de waarde van Rotterdam te geven; ik kan alleen mijn zienswijze geven. Men kan daar die grote stad zien liggen, die met haar enorme voorraden een enorm groot belang vertegenwoordigde voor de gehele landmacht, maar ik kan wel zeggen, dat wij vóór de oorlogsdagen in Mei 1940 er nooit bij stilgestaan hebben, dat wij een parachutistenaanval zouden moeten verwachten op strategische punten. Wij hadden in April 1940 meegemaakt de bezetting van en de overval op Noorwegen van ver af. Dat zijn eigenlijk tactische manoeuvres geweest; dat is eigenlijk geweest het met kleine plukken bezetten van enkele punten, speciaal van vliegvelden; vandaar, dat men hier te lande ook wel overal de vliegvelden van een bewaking had voorzien; op Waalhaven b.v. lag een bataljon jagers. Maar het optreden van parachutisten op strategische schaal, op zodanige grootte, dat men ook in staat is het gebied, dat men heeft, langdurig te consolideren, hadden wij nog nooit in de gehele wereldgeschiedenis meegemaakt; dat is naar mijn mening eigenlijk het grote drama, dat in het land hier gebeurd is. Men heeft in het westen van het land twee divisies neergegooid, 20 000 man. Een dergelijk optreden had te voren nog nooit plaats gehad. Onze inlichtingendienst was zeer goed op de

hoogte, welke sterkte aan divisies aan de oostgrens stond en wist zelfs de nummers daarvan, maar men wist absoluut niet hoeveel parachutisten in opleiding waren.

10738. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat dit voldoende is toegelicht. Voor iedereen is het vanzelfsprekend duidelijk, dat, toen eenmaal de Moerdijkbruggen en de bruggen bij Dordrecht en Rotterdam in handen van de Duitsers waren, Rotterdam de invalspoort werd voor het hart van het land. Ik geloof, dat wij hiervan kunnen afstappen.
U zeide: Er was geen coördinatie tussen de troepen, die aanwezig waren.

A. Vóór de Meidagen niet. Er was daar een commandant luchtverdediging, die ressorteerde onder generaal *Best,* het toenmalige hoofd van de luchtverdediging in ons land. Het vaartuigendepot had een andere commandant. Ik weet niet, waaronder het ressorteerde. De mariniers stonden onder de marine. De bewakingstroepen ressorteerden onder de kantonnementscommandant. Deze had zijn eigen commando als commandant van het depot en verder de regeling van de garnizoensdienst. Die was precies hetzelfde als in vredestijd. De garnizoenscommandant gaf algemene regelen voor het garnizoen, maar commandeerde geen bepaald regiment, leidde niet de oefeningen van het regiment.

10739. De **Voorzitter:** Men heeft niet voorzien, dat Rotterdam in het centrum van de strijd zou komen te liggen, en heeft er niet aan gedacht. Vermoedelijk was dus de militaire paraatheid niet erg groot.

A. U kunt uit het oogpunt van verdediging niet van paraatheid spreken. Ik versta onder paraatheid, dat de troepen eigenlijk in gevechtsopstellingen zitten en uitgerust zijn met een tas patronen en dat men uitkijkt.

10740. De **Voorzitter:** Daar was dus niets van. Het was dus een op-wacht-staan, zoals b.v. in April. Iets anders was het op Waalhaven!

A. Op Waalhaven moest een zekere paraatheid zijn.

10741. De **Voorzitter:** Dat was ook het geval. Wij hebben echter in de stukken gelezen, dat er op de avond vóór de inval een feestje zou zijn geweest van O. en O. en dat van het vliegveld een aantal personen een diner heeft gehad. Is daar iets van waar?

A. Daarover kan ik niets zeggen wat andere onderdelen betreft. Van mijn eigen onderdeel natuurlijk wel. Inderdaad is er die avond een feestje geweest; het was niets buitensporigs. Ik kan dit toelichten. Ik ben de Zondag, vóórdat de oorlog begon, naar Berlijn geweest, omdat ik daar radioposten voor ons leger moest keuren. Het was voor de dienst van Magazijnen en Werkplaatsen. Het was de verstrekkingsdienst van dat materieel. Ik heb in Berlijn de heer *Sas* gesproken en die zei mij: het is twijfelachtig of je de Zaterdag nog haalt. Ik ben Maandagmiddag bij hem geweest. Dinsdagnacht om 1 uur kreeg ik een codebericht uit Rotterdam, dat ik moest terugkomen. Naar aanleiding van een telefoonbericht in die zelfde nacht ben ik Woensdagmorgen naar de heer *Sas* geweest, die mij zeide: Morgen gaat het er op los. Ik ben toen Woensdagmiddag 13.00 uur uit Berlijn vertrokken en kwam 's avonds halftwaalf in Utrecht. Daar was mijn vrouw aan de trein. Ik zeide haar: moet ik nu nog naar Rotterdam? Neen, zeide zij, ik heb een telefonische mededeling van je bureau uit Rotterdam, dat je niet naar Rotterdam behoeft door te reizen, de spanning is weer gezakt, zegt men daar, dus je kunt vannacht rustig hier blijven.

10742. De **Voorzitter:** Heeft u op die reis iets gemerkt?

A. Neen. Bij Rheine gingen de gordijnen dicht en kwamen er soldaten in, maar dat was niets afwijkends; dat was al maandenlang zo; men passeerde deze strook altijd op deze wijze, maar dat was al een half jaar lang zo, eigenlijk al langer, al vanaf September 1939. Ik ben toen des nachts in Utrecht gebleven en de volgende morgen doorgegaan naar Rotterdam. De oorlog brak die dag nog niet uit! Op Donderdagavond hebben wij toen een gezellig eterijtje gehad op onze terugkeer; onze gezinnen zaten niet in Rotterdam; wij leefden buitenshuis; wij hebben misschien iets extra's gegeten, maar verder niets bijzonders; wij zijn die avond in Rotterdam gebleven.

10743. De **Voorzitter:** De officieren van de genie?

A. Niet eens van de genie, alleen van mijn dienst, om te horen wat ik in Berlijn meegemaakt had.

10744. De **Voorzitter:** Er is dus van het vliegveld niemand bij geweest?

A. Neen. Dat lag zover van ons vandaan; daarvan weet ik niets. Tijdens de oorlogsdagen heb ik er iets van gemerkt; maar vóór de oorlogsdagen niet.

10745. De **Voorzitter:** Toen is Vrijdagmorgen de oorlog begonnen.

A. Ja. Des Vrijdags, in de morgen, is de oorlog begonnen. Die begon met een bombardement op Waalhaven om vijf minuten voor vier, met vele vliegtuigen. Toen men tot de conclusie kwam, dat er oorlog was, kleedde men zich aan en ging men naar zijn bureau, de een iets vlugger, de ander wat later. Dat wil zeggen: bij de depottroepen in Rotterdam allemaal. Ik heb mij laten vertellen, dat de troepen op Waalhaven inderdaad van twee uur af in hun stellingen gezeten hebben.

De **Voorzitter:** Dat klopt ongeveer met onze inlichtingen.

A. De een was iets eerder op het bureau dan de ander. Een van de eersten, die er waren, was de toenmalige kapitein *Duhoux;* die was het eerst op het bureau. Deze vond daar al een stapel berichten: Duitsers daar en daar gezien. Ieder, die daar kwam binnengelopen, gaf hij een opdracht, officieren en onderofficieren. Hij gaf verschillende opdrachten. De sindsdien overleden overste *Gaillard* was étappe-commandant; die had veel te maken met dat bewakingsbataljon; deze heeft kapitein *van Rhijn* van de mitrailleur-compagnie een opdracht gegeven om naar de Maas te gaan. Overste *Koppert* van de luchtstrijdkrachten gaf orders aan zijn onderdeel, aan de hand van berichten, die hij gekregen had, om er wat tegen te doen. Ik ben zelf naar mijn eigen bureau gegaan in Blijdorp, in het noorden van Rotterdam; toen ik daar even zat, kreeg ik een telefoontje van kolonel *Scharroo* om zijn staf te versterken. Kolonel *Scharroo* beschikte over een kapitein plaatselijk adjudant en een reserve-tweede-luitenant, meester in de rechten; dat was zijn staf. Toen ben ik daar gekomen; als oudste kapitein heb ik mij daar eigenlijk aangemeten de functie van chef van de staf. Wij zijn toen gaan improviseren met onze kennis, die wij hadden van de oorlogvoering en aan de hand van wat wij zo aan berichten binnenkregen; dat waren natuurlijk de gekste berichten; wij hadden een hele stapel berichten gekregen.
In het begin hebben wij op alle berichten gereageerd en hebben wij getracht, daarop maatregelen te nemen. Er zijn opdrachten gegeven, welke later bleken onuitvoerbaar te zijn. Een officier kreeg b.v. opdracht om met een groep van 20 man naar een bepaalde straat te gaan en dan bleek, dat de bruggen bezet waren en dat hij er niet kon komen.
Wij hebben 's morgens vroeg een bombardement gehad en even daarna landingen van watervliegtuigen op de Maas ten oosten en ten westen van de Willemsbrug. Ik schat, dat het ongeveer 12 watervliegtuigen zijn geweest, die daar zijn geland. Van daaruit zijn die stormtroepen met rubberbootjes gedeeltelijk naar het Noordereiland gevaren, dat midden in de Maas ligt, en gedeeltelijk naar de noordelijke Maasoever. Toen dit bekend werd, heeft overste *Gaillard,* de commandant van III 39 R.I. opdracht gekregen met zijn mitrailleurs naar de Maas te gaan en verdere landingen met vuur te beletten. Die compagnie is zeer snel ter plaatse geweest, ondanks het feit, dat zij niet paraat was. De kapitein van die compagnie was op het bureau van de overste en heeft toen telefonisch bevel gegeven, patronen te laten uitreiken. Zij hadden zware mitrailleurs. Toevallig hadden zij een man van de wapenkamer bij de hand, zodat hij bij de patronen kon. Toen hij terugkwam, stond de compagnie volledig bepakt klaar en kon hij direct met hen naar de Maas gaan. Het is hem gelukt de laatste bootjes uit die watervliegtuigen in de grond te boren.

10746. De **Voorzitter:** Hoeveel Duitsers zijn er op die manier gearriveerd?

A. Waarschijnlijk zijn er door deze watervliegtuigen ongeveer 250 man neergezet. Verder zijn er nog 250 man, gedeeltelijk van Waalhaven afkomstig, neergezet, zodat het bruggencomplex bezet werd, zoals wij later wisten, door 500 man.

10747. De **Voorzitter:** Is er iets waar van het gerucht, dat één of twee dagen vóór 10 Mei er een schip onder Zweedse vlag in de haven lag, waaruit op die morgen Duitsers kwamen?

A. Dat is beslist niet waar. Dat verhaal hebben wij ook gehoord. Maar het moet op een misverstand berusten. Een gedeelte van die parachutisten is naar het Noordereiland gevaren, waarlangs schepen

lagen. Over die schepen heen zijn zij naar de wal gegaan. Misschien heeft dit de indruk gewekt, alsof zij uit de schepen kwamen. Een verhaal, waarvan mij verzekerd is, dat het absoluut waar is — en dit kan ik beter aannemen —, is, dat de Duitsers bepaalde goederen als transitoverkeer naar Rotterdam hebben gezonden en dat die goederen in de douaneloods van de Rea opgeslagen zijn, Dit is een verhaal, dat mij veel waarschijnlijker lijkt; die parachutisten hadden daar dan het adres, waar zij hun aanvullingen konden vinden; zij zijn dan direct naar dat gebouw gelopen en hebben daar voorraadjes gevonden, die daar z.g. als transitogoederen lagen. Dat heeft men mij verzekerd; ik heb het niet zelf kunnen constateren. Ik acht het zeer onwaarschijnlijk, dat men enige dagen te voren een schip onder Zweedse vlag daarheen zendt. Bij een dergelijke onderneming, die zozeer verrassend moet zijn, gaat men het niet risqueren om enige dagen te voren een schip te zenden met de kans op ontdekking door de douane of anderszins; dat is de Duitse methode niet.

De **Voorzitter:** Vooral als men het zo kon doen als de Duitsers gedaan hebben.

A. Ja.

10748. De **Voorzitter:** Het is het eenvoudigst deze zaak verder systematisch te behandelen aan de hand van het „Beknopt Overzicht" van de krijgsverrichtingen der Koninklijke landmacht.

A. Dat zou heel prettig zijn. Ik moet het alles uit mijn geheugen doen.

De **Voorzitter:** Het eerste hoofdstuk was de betekenis van Rotterdam. Die hebt u uiteengezet.
Dan volgt de overmeestering van het vliegveld Waalhaven. Dat hebben wij al gehoord van andere zijde.

A. Dat is niet best geweest.

10749. De **Voorzitter:** Mede als gevolg van het feit, dat leiding ontbroken heeft?

A. In de eerste plaats vond ik de gehele opstelling van de onderdelen rondom dit vliegveld buitengewoon zonderling. U kent Waalhaven met die schutting er om heen? Er was in het geheel geen contact tussen de troepen buiten en die binnen de schutting. De troepen buiten de schutting wisten in het geheel niet, wat er op het vliegveld gebeurde. Bovendien is daar een compagnie naar het noorden afgemarcheerd, waardoor er ook een hiaat in de verdediging kwam. Heeft u daarvan niets gehoord?

10750. De **Voorzitter:** Neen. Het is misschien beter geen namen te noemen; dan moeten wij al die getuigen ook nog oproepen om hen te horen. Deze compagnie is afgetrokken in een soort paniek?

A. Absoluut. De commandant heeft geen schot gelost. Hij heeft alleen op de schrik van het bombardement zijn compagnie achter zich aangenomen. Het valt echter niet mee, als men plotseling een bombardement op zijn hoofd krijgt en als men zoiets nooit heeft meegemaakt. Het is achteraf verschrikkelijk gemakkelijk, daarvan iets te zeggen, maar paniek ontstaat overal, zelfs bij de beste troepen, als zij voor het eerst onder vuur komen. Alleen moet, wanneer het een beroepsofficier is, zijn plichtsbetrachting groter zijn dan zijn angst. Angst hebben wij bijna allemaal.

De **Voorzitter:** Als men geen kans heeft om weg te komen, schijnt men harder te vechten!

A. Dan is het later eenvoudiger om te zeggen: mijn plichtsbetrachting overwon hierbij.

10751. De **Voorzitter:** Op Waalhaven is nogal gestreden. Er zijn daar 51 gesneuvelden geweest.

A. Dat is altijd bij dergelijke gevallen. Dit is nooit te generaliseren. Er lagen verscheidene door het bombardement gesneuvelden, 's nachts kwart over vier al. Dat bombardement lag vrij aardig op een deel van de troepen; daarna is geschoten op de troepen, die niet weggegaan zijn; sommige gedeelten van de troepen, die weggegaan zijn, hebben nog getracht Dordrecht te bereiken; die zijn opgevangen. Er is toen een straatgevecht geweest in de Oranjeboomstraat; daar zijn verscheidenen gesneuveld. De overigen zijn gevangengenomen en een gedeelte is ontkomen. Die zijn rustig met het Kralingse veer overgegaan, want dat bleef werken, daar ieder ritje 5 cent opbracht. Het heeft nog dagen doorgewerkt.

10752. De **Voorzitter:** Zijn er ook troepen op het vliegveld van achteren aangevallen? Daardoor is natuurlijk ook mogelijk, dat het resultaat minder fraai is.

A. Zij lagen om het vliegveld heen. Een gedeelte van de parachutisten was buiten en in een hoek van het vliegveld neergegooid, zodat zij van voren en van achteren lagen. Die troepen hebben het zeer zwaar gehad.

10753. De **Voorzitter:** Hebt u nog critiek op de commandant van het vliegpark?

A. U bedoelt de commandant van het bataljon of van het vliegveld?

De **Voorzitter:** Eventueel beiden.

A. Ik heb er wel verhalen over gehoord, doch ze niet meegemaakt. Ik heb iemand gesproken, die de commandant van het bataljon heeft meegemaakt. Die commandant was een beetje bang. Hij heeft zich opgeborgen bij een bewakingscompagnie. Hij is onder de trap gekropen. Voor wat betreft de commandant van het vliegveld, heb ik gehoord, dat hij doodgeschoten is, terwijl hij, op een pantserwagen gezeten, gedwongen werd, naar de opstellingen van de Nederlandse troepen te rijden.

10754. De **Voorzitter:** Dat schijnt officieel vast te staan.
Kunt u nog bijzonderheden geven over de tegenmaatregelen, die zijn genomen met het oog op de bezetting van de bruggen?

A. Die zijn de eerste uren uitsluitend verdedigend genomen, dat wil zeggen, men heeft overal troepen ingeschoven langs de Maas en iets daarachter in de straten om een bruggenhoofd te vormen. Daarna is men begonnen in de Leuvehaven de mitrailleurcompagnie van kapitein *van Rhijn* neer te zetten. Er is ook aan een troep opgedragen, zich naar het Beursstation te begeven. Een andere troep heeft opdracht gekregen, zich te begeven naar het Witte Huis. Weer een andere troep moest een opstelling zoeken bij de Scheepmakershaven en zien door te dringen naar de Boompjes. Men heeft getracht, hier het geval af te sluiten om de brug heen. Het betrof hier dus allerlei verbanden. Het waren opdrachten van ons bureau, van de luchtstrijdkrachten en opdrachten, die van overste *Gaillard* zijn uitgegaan.

10755. De **Voorzitter:** Heeft men niet getracht een werkelijke eenheid van commando te krijgen?

A. Enige uren daarna is dat zaakje opgelost en ook de bevelvoering gevormd. Men kreeg, hoewel men moeilijk kon opbellen, van alle kanten zenuwachtige berichten. Het was een hele toer om de telefoondienst zo ver te krijgen, dat men behoorlijke berichten kon opvangen. Het bruggenhoofd is later uitgebreid met opstellingen langs de Nieuwe Haven en het Haringvliet.
Bij de stadstimmerwerf, achter het Maasstation, hebben mariniers gezorgd voor de bewaking van de bruggen hier. Er was besloten nu alleen troepen in te zetten, die drie maanden onder de wapenen waren; wij durfden het niet aan, jongeren in te zetten. Er zijn troepen ingezet, die nog nimmer hadden geschoten; zij moesten het die dag dan maar voor het eerst doen. Deze mitrailleurcompagnie van 39 R.I., van kapitein *van Rhijn* heeft buitengewoon goed werk gedaan. Ten westen van de bruggen hebben groepen soldaten gezeten, die ook buitengewoon goed werk gedaan hebben hier.

10756. De **Voorzitter:** Hoe dekten deze mensen zich?

A. Deze groepen hebben bootjes genomen, zijn de Scheepmakershaven overgegaan, zijn een huis aan de Boompjes binnengegaan aan de achterzijde, hebben zich naar boven gevochten in dat huis; toen zij boven waren, zijn zij op het dak gegaan, hebben zich vervolgens in het volgende huis naar beneden gevochten — zij hadden alleen karabijnen bij zich, geen handgranaten — en zijn aldus doorgedrongen tot aan het Maashotel, toen konden zij niet verder; daar was een kleine ruimte tussen. Zij hebben hier aan de Duitsers grote verliezen veroorzaakt; verschillende Duitsers zijn de Boompjes opgelopen, waar zij een dankbare prooi waren voor die mitrailleurcompagnie, die daar stond. De groepen hebben zich aan de Boompjes

genesteld totdat er een plukje mariniers, onder leiding van een sergeant van de mariniers, bijgekomen was. Zij hebben toen geprobeerd het Maashotel binnen te dringen; zij zijn daar binnengedrongen, maar zijn toen gestuit op het grote gebouw van de Nationale Levensverzekeringsbank. Van deze actie was het gevolg, dat het gebouw van De Nationale, dat rechtstreeks tegenover de Willemsbrug staat, en de huizen aan het Bolwerk bezet bleven door de Duitsers. Er is nog een heel gevecht geweest om het hotel Weimar en, eveneens door een sectie onder een vaandrig, om het Witte Huis. In elk geval waren na enige uren de Duitsers teruggedrongen tot recht tegenover de brug en tegenover het Bolwerk. Ondertussen hadden wij hulp gevraagd; men kon die troepen niet ten eeuwigen dage in de voorste lijn laten zitten; wij hebben hulp gevraagd en in de loop van de dag de toezegging gekregen, dat er troepen naar Rotterdam zouden worden gedirigeerd; die zijn druppelsgewijze aangekomen. Des avonds om half tien b.v. kwam IV-10 R.I. onder commando van majoor *Arends*.

10757. De **Voorzitter:** Hier staat het op blz. 139 van het Overzicht van de Landmacht:

„Het eerste in den avond van 10 Mei aangekomen bataljon, IV-10 R.I., kreeg opdracht het Maasfront te bezetten ...

A. Het eerst is dus gekomen IV-10 R.I. Deze heeft uitbreiding gegeven aan de verdediging tussen Nieuwe Haven, Haringvliet en het complex Leuvehaven—Scheepmakershaven en zodoende een versterking van dat bruggenhoofd gevormd.

Dat was des avonds half tien. Des nachts om 1 of 2 uur kwam overste *Reeser*, commandant 11 R.I., die bij zich had het eerste bataljon 11 R.I., een verbindingsafdeling en een paar stukjes P.A.G. Dat bataljon is ingezet ten westen van de brug, waarbij de troepen van de verschillende onderdelen, die hier lagen, onder het commando van de bataljonscommandant zijn geplaatst. Hierdoor kreeg men een betere verhouding en een betere vakindeling. Het bataljon IV-15 R.I. verscheen de gehele nacht niet. Des ochtends 5 uur kwam er een telefoontje uit Gouda van generaal *Fruijt van Hertog*, dat de bataljonscommandant zich daar had gemeld en dat hij zonder auto's stond. Dat bataljon was uit de Grebbelinie gekomen en had auto's gekregen. In Gouda aangekomen, had de commandant gezegd: wij gaan rusten; wij zullen de generaal niet wekken, want hij zal wel op bed liggen. De commandant van de autocolonne moest weer terug naar Wageningen. Generaal *Fruijt* heeft toen opnieuw auto's gevorderd en het bataljon doorgezonden naar Rotterdam. Het bataljon kwam Zaterdagmorgen half elf in Rotterdam aan, juist toen er de wildste geruchten over parachutisten in de stad de ronde deden. Zelfs de burgemeester had parachutisten om zijn stadhuis zien lopen. Bij het postkantoor, het telegraafkantoor, het stadhuis, het station Hofplein en het Beursstation hadden wij bewakingstroepen neergezet. Er liepen de wildste geruchten, dat overal parachutisten waren gezien. Uit die geruchten konden wij zien, dat het gevaar in deze strook lag. Aan commandant IV-15 R.I. is toen opdracht gegeven om deze strook te zuiveren en telefonisch te berichten, welke resultaten werden bereikt. Toen de beide compagnieën een half uur op weg waren, kregen wij nog geen bericht. Wij hebben er toen in het vak een officier achteraan gestuurd om poolshoogte te nemen. Wij kregen toen al gauw een telefoontje van die officier, dat hij de bataljonscommandant had ontdekt, die zijn commandopost inrichtte.

De troep zelf heeft hij ontdekt aan de stoplijn; zij hadden niets gezien. Die berichten waren dus uit de lucht gegrepen. In dit gehele gebied waren geen parachutisten.

Wij hebben toen het bataljon laten verzamelen en opdracht gegeven, omdat er berichten kwamen uit Gouda, dat er vijandelijke troepen aankwamen, een afsluiting te vormen bij de Kralingse plassen. In de loop van de morgen was een batterij van 10 veld in stelling gebracht. Deze heeft met veel succes vuur gegeven op Waalhaven.

10758. De **Voorzitter:** Is dat werkelijk nodig geweest, achteraf bezien, om maatregelen te nemen tegen een uit het oosten opdringende vijand?

A. Helemaal niet, maar wij hebben zoveel moeten doen, wat niet nodig was, omdat men in het begin zeer moeilijk in staat is de berichten te schiften in wat waar is en wat niet. Bovendien hebben de Duitsers dat zeer systematisch gedaan, hoorde ik later. Ik heb later nog hele gesprekken gehad met de commandant, die onze tegenstander geweest is; deze vroeg mij op een gegeven ogenblik: wat hebt u toch gedaan met al die telefonische berichten, die u gekregen hebt van de politiepost Sandelingenplein? Daarover hadden wij met geen woord gesproken. Ik dacht toen: hoe weet die man dat? Toen heb ik gezegd: eerst hebben wij daarop gereageerd en zuiveringsacties laten houden, maar later kwamen wij tot de conclusie, dat die berichten allemaal vals waren. Toen zeide hij: dat is een middel uit de moderne oorlogvoering, dat ons, Duitsers, niet erg ligt! Zij hebben ons vele valse berichten gegeven, waarvoor zij handlangers gehad hebben; het waren zuiver Nederlandse stemmen. Alleen zijn zij het gaan overdrijven; zij hebben die berichten ook gestuurd aan de burgemeester; toen werden wij achterdochtig; toen kregen wij van het stadhuis precies dezelfde berichten even later. Wij hebben aanvankelijk op alle berichten gereageerd.

Wij hebben in de loop van de tijd nog meer troepen er bij gekregen. Het slot was, dat na enige tijd op Zaterdag 11 Mei 1940 een ring rondom Rotterdam heen gevormd was, met enige hiaten. Ten gevolge van alle berichten, die wij kregen, ook uit de polder, heeft men ons eigenlijk uit elkaar getrokken; het slot was, dat wij ten slotte, het Maasfront inbegrepen, een frontlengte hadden van in totaal 30 km, als gevolg van de valse berichtgeving.

10759. De **Voorzitter:** Bovendien waren nog maatregelen nodig tegen de vijfde colonne? In hoeverre heeft die bestaan? U hebt zelf zojuist al gezegd, dat blijkbaar Nederlandse stemmen meegedaan hebben aan die berichtenoorlog. Er schijnt dus wel een vijfde colonne geweest te zijn! Is dat ook gebleken uit schietpartijen?

A. Ja, maar het gekke is: wij hebben nooit iemand te pakken gekregen. Wij hadden aparte ploegjes, die overal invallen deden. Wij hebben nooit iemand te pakken kunnen krijgen, ook niet een wapen, waarmee geschoten zou kunnen zijn. Men heeft natuurlijk hulp gehad; dat kan niet anders, maar of deze hulp ook geweest is in de vorm van schieten op onze mensen, weet ik niet. Het is in een stad ontstellend moeilijk om te weten waar een projectiel vandaan komt; men krijgt alle mogelijke ricochetten; men krijgt heel veel moeilijkheden om te bepalen waar de projectielen vandaan komen.

10760. De **Voorzitter:** Zelfs op de laatste dag, toen reeds gecapituleerd was, is er nog een schietpartij geweest!

A. Dat is verklaard. Dat is geheel iets anders. Daar ben ik toevallig achter gekomen door mijn lezingen in krijgsgevangenschap; toen heb ik in al die verschillende kamertjes die voordrachten gehouden en toen ben ik er achter gekomen.

10761. De **Voorzitter:** Toen is generaal *Student* zwaar gewond?

A. Dat is dus geweest na de capitulatie. Toen zijn de Duitsers Rotterdam binnengekomen en zijn gaan rusten op de Statenweg in Rotterdam. Men heeft in Blijdorp de Statenweg; die breidt zich uit tot een plein en daarop komen allerlei straten uit. De Duitsers zijn gaan liggen op dat gehele plein. De commandopost was op de eerste verdieping van een der huizen aan het plein. Wij stonden op het bureau met de generaal *Student*. Wij hoorden toen in de verte een schot. Dat was afkomstig van een ploeg manschappen in een autoherstelplaats bij de Nenijto-hal. Zij waren vergeten en wisten niet van de order „staakt het vuren". Zij zagen een stel Duitsers en dezen dachten, dat zij in een hinderlaag waren gelokt, waarna zij begonnen te schieten. Dit schieten had tot gevolg, dat de ± 800 Duitse soldaten, welke op het plein te rusten lagen, ook naar hun wapens grepen en begonnen te vuren, onder meer op de omringende huizen. Een van de kogels heeft de generaal *Student* in het hoofd getroffen. Ik ben er toen goed afgekomen. Ik bukte mij net iets eerder dan hij. Ik lag op de grond en hij lag op een afstand met twee gaten in zijn hoofd. Wij zaten achter een dun muurtje, want het was een gewoon woonhuis. Wij hebben hem over de grond gesleept en in een klein gangetje gebracht. Daarna werden alle Nederlanders uit de huizen gehaald en op het trottoir opgesteld. De Duitsers zijn toen 50 minuten met ons bezig geweest. Wij moesten met onze handen omhoog staan, terwijl een vuurpeloton er tegenover werd opgesteld. Gelukkig werd nog geen order tot vuren gegeven.

10762. De **Voorzitter:** Wij komen nu terug op de vijfde colonne.

A. Die vijfde colonne heeft hulp verleend, vooral natuurlijk in de omtrek van Rotterdam en in het zuiden van Rotterdam. Bij de parachutisten, die wij krijgsgevangen hebben gemaakt, vonden wij schetsjes. Die mensen hadden schetsjes van een gebied van 200 bij 200 meter, waarin zij moesten opereren. Daarin stonden bepaalde merktekenen, waar zij zich moesten melden. Ik geloof, dat zij in die vorm hulp hebben gehad. Speciaal van de Duitsers, die in Rotterdam woonden. De Duitse kolonie was daar toen 5000 man sterk.

De Voorzitter: Misbruik van genoten gastvrijheid!

A. Of men werkelijk geschoten heeft, kan ik niet aantonen. Wij hebben niemand gevonden, die met een geweer of revolver te pakken kon worden genomen.

10763. De **Voorzitter:** Is er ook van onze kant door burgers aan de gevechten deelgenomen? Het is mij opgevallen, dat een onderdeel van het mobiele vendel van de Rotterdamse burgerwacht heeft medegeholpen.
Is dat volkenrechtelijk juist?

A. Wij hebben na de capitulatie inderdaad een of ander artikel gevonden, waar wij dat onder konden brengen; wij hadden hen gemilitariseerd; zij hadden uniformen; zij hebben bewaakt de drinkwaterleiding in de Oude Plantage. Er zijn inderdaad burgers, die meegevochten hebben. Bij de Blaak heeft zelfs een dame meegevochten, de vrouw van een reserve-officier; die was niet weg te krijgen uit die opstelling.

10764. De **Voorzitter:** U sprak zoëven over de batterij 10 veld, die verdienstelijk schoot op Waalhaven. In het Overzicht van de krijgsverrichtingen van de Koninklijke landmacht staat, dat zij helaas niet op het Noordereiland heeft gevuurd.

A. Dat is fout in dat Overzicht. Zij hebben vanaf het ogenblik, dat ze in stelling kwamen, dat was Vrijdag 10 uur 's morgens, vuur afgegeven op Waalhaven. Bij de aanvallen, die gedaan zijn om zich meester te maken van dat bruggenhoofd — toen stond er meer dan één batterij; toen stonden er twee batterijen in die stelling — hebben wij inderdaad vuur laten leggen op de toegangen tot de bruggen. Deze doelen waren moeilijk bereikbaar, omdat de batterijen slechts 3 km er vandaan stonden; het waren batterijen, die 18 km konden halen; het was zeer moeilijk op die afstand van 3 km te schieten, aangezien de stad er tussen lag. Zij konden geen vuur geven op het noordelijk landhoofd van de Willemsbrug; daar zaten Duitsers, maar daar konden wij met geen mogelijkheid vuur op krijgen. Die aanval is eerst door dienstplichtigen uitgevoerd (Zondagmorgen); de tweede keer door de mariniers (Maandagmorgen). Nu krijgt men in het algemeen de indruk, dat de mariniers Rotterdam verdedigd hebben; die hebben braaf meegevochten, maar bij de infanterie waren toch ook 120 doden; bij de genie 80 en bij de mariniers maar 28. Dat is werkelijk een gezamenlijke strijd geweest van alle troepen, die daar zaten.

10765. De **Voorzitter:** U heeft zoëven gezegd, dat er 6000 man troepen in Rotterdam waren. Was dat toen ook het geval, dus zonder de versterkingen, die gekomen zijn?

A. Ja.

10766. De **Voorzitter:** Die versterkingen zijn er later bijgekomen. Volgens de gepubliceerde gegevens schatte men de sterkte van de Duitsers in Rotterdam en omgeving op 4000 man.

A. Dat kan wel uitkomen. Wanneer het echter een open vlakte is, zegt een sterktevergelijking meer dan hier, waar er een grote rivier tussen was.

10767. De **Voorzitter:** De Duitsers waren ook veel sterker bewapend.

A. Wij hadden ook geen luchtafweer en geen steun van vliegtuigen. De Duitsers hadden een apart Brückenkopf-kommando. Die mannen zijn begin November opgesloten in een speciaal parachutistenkamp; zij zijn uitgesloten van alle contact met personen buiten het kamp, zij mochten er niet uit en waren volkomen getraind op dit object. Van een luitenant, die de oorlogsdagen overleefd heeft, heb ik gehoord, dat van de 19 officieren er nog 5 in leven waren; de rest was gesneuveld, een zeer hoog percentage.

10768. De **Voorzitter:** Zijn er veel Duitsers gesneuveld?

A. Naar verhouding wel. Van de 19 officieren waren er nog 5, de rest was weg.

10769. De **Voorzitter:** Dit waren elite-troepen?

A. Ja. Door dit isolement in dit parachutistenkamp is ook te verklaren, dat onze inlichtingendienst in het geheel niet wist, hoeveel parachutisten er waren. Het is ontstellend geheim gehouden.

10770. De **Voorzitter:** Hoe was het moreel van de troepen?

A. Ik kan zeggen, dat, naar ik heb medegemaakt, het moreel in Rotterdam uitstekend was. Er is van alle troepen, die er zaten, één compagnie geweest, die het even benauwd kreeg aan de Maas, terugging en opgevangen werd door overste *Reeser*. Tien minuten later zaten zij er weer. Er is ook een sectie geweest, die het heel benauwd heeft gehad bij het Maasstation. Die sectie is verdwenen en opgevangen door mariniers. Verder heb ik geen narigheid meegemaakt.

10771. De **Voorzitter:** De officieren hebben zich dus ook behoorlijk gedragen. Er is dus geen verschil tussen reserve-officieren en beroepsofficieren te maken? Iedereen heeft zijn best gedaan?

A. Ja.

10772. De **Voorzitter:** Dat nieuwgevormde regiment en dat vierde bataljon infanterie zijn zeer waardevolle versterkingen geweest?

A. Inderdaad, als zij fris waren geweest.

10773. De **Voorzitter:** Wanneer is men tot het besluit gekomen, de bruggen te heroveren? De tweede dag of later, in verband met de dreiging van pantserdivisies over de Moerdijk?

A. De eerste keer was op Zondagmorgen. Die aanval is mislukt. Toen is het plan gemaakt om het Maandagmorgen met behulp van de mariniers te herhalen. Er zou een vers bataljon tegelijkertijd worden overgezet van de andere kant om de aanval in te zetten. Dit bataljon is niet verschenen.

10774. De **Voorzitter:** Dat is opgehouden. Waren dat geen jagers?

A. Ja, onder majoor *van Wijk*. Zij zijn onderweg in het Westland opgehouden, waardoor er vertraging is ontstaan. Het had in Hoek van Holland gelegen. Daarna had het een mars gemaakt met telkens gevechten tegen parachutisten. Zij kwamen doodop aan. Ik ben er naar toegestuurd om de toestand van het bataljon op te nemen. De soldaten zaten met een bord eten in hun hand te slapen, omdat zij doodop waren. Zo was het ook met de troepen uit de Grebbe. Zij hadden in verhoogde paraatheid gezeten vanaf het moment, dat de spanning begon. Het was de tactiek van de Duitsers om onrust te zaaien, en de troepen reeds vóór de overval te vermoeien.

10775. De **Voorzitter:** Wanneer heeft men positief getracht, de bruggen te heroveren?

A. Zondagmorgen en Maandag is de aanval doorgezet. Dat was de tweede keer. Dit is ook mislukt. Als u daarover het gevechtsrapport van de mariniers leest, ziet u, dat de troepen niet voldoende geschikt waren om tegen zwaar mitrailleurvuur in te stormen. Het zou een geweldig bloedverlies hebben gegeven. Het was daar bij het Bolwerk een open straat. Daar kunt u een linie naar toesturen, die wordt doodgeschoten, en een tweede er achteraan, die ook doodgeschoten wordt. Dat zou grote offers gekost hebben.

10776. De **Voorzitter:** Men had zwaar artillerievuur moeten geven.

A. Daar konden wij niet bijkomen, zelfs niet met mortieren. Wij hebben er nog op geschoten met mortieren van 8, maar die zijn niet zwaar genoeg om een gebouw als De Nationale in elkaar te schieten.

10777. De **Voorzitter:** Er zijn nog een aantal grotere eenheden naar Rotterdam gedirigeerd. De lichte divisie b.v. is opgehouden bij de brug van Alblasserdam. En het derde grensbataljon is bij de Moerdijk overgezet.

A. Dat is over de Hoeksche Waard gegaan.

10778. De **Voorzitter:** Dit heeft het tot de zuidelijke rand van de stad gebracht, niet verder.

A. Ik heb het nooit gezien.

10779. De **Voorzitter:** Waaraan hebben de mariniers speciaal te danken, dat hun optreden zozeer geroemd wordt? Waarschijnlijk is de reden daarvan gelegen in die aanval op de brug. Op de brug hebben zij ook een ogenblik houvast gehad, meen ik.

A. Neen.

De **Voorzitter:** Dat staat in het Verslag.

A. Wat verstaat men onder „houvast"?

10780. De **Voorzitter:** Niet voldoende om de springlading aan te brengen.

A. Deze hebben zij niet kunnen aanbrengen.

10781. De **Voorzitter:** Er staat toch wel in vermeld, dat zij op de brug gekomen zijn.

A. Zij zijn zelfs onder de brug gekomen; een vijftal mariniers heeft daar een paar dagen gezeten.

10782. De **Voorzitter:** Door het krachtige vijandelijke vuur uit het gebouw van de Nationale Levensverzekeringsbank moesten deze resultaten weer voor een gedeelte worden prijsgegeven.

A. Het is niet zo optimistisch als het er staat. Er zijn ten slotte vijf man op de brug gekomen; die hebben de luiken opgelicht en zijn op de pijlers geklommen; die hebben onder de brug gezeten; pas na de capitulatie kwamen zij te voorschijn. Maar die aanval is in het geheel niet zo best opgetuigd geweest.
De mariniers hebben uitstekend gevochten, maar u moet niet geloven de verhalen, dat zij met een mes tussen de tanden vochten en in het water sprongen en dergelijke meer. De Rotterdammers hebben nooit een ander garnizoen gekend dan de mariniers; het is dus vanzelfsprekend, dat de mariniers Rotterdam verdedigd hebben voor de Rotterdammers. Bovendien strijden zij in blauwe pakken; daardoor steken zij af bij en vallen zij op tussen de andere troepen, die aan de Maas gezeten hebben en die de aanval van 12 Mei 's morgens gedaan hebben. Die aanval was ook goed gedaan; de mariniers hebben het ook goed gedaan.

10783. De heer **Algera:** Welk vak hadden de mariniers?

A. Die hadden niet een speciaal vak. Zij hebben van het begin af aan patrouille gelopen; verder hebben zij gezeten bij hotel Weimar en langs de Scheepmakershaven en Blaak; voorts hebben zij gehad de bewaking van de brug bij het Stadstimmerhuis, achter het Maasstation, waar feitelijk niets gebeurd is; een gedeelte van de mariniers was aangewezen voor de bewaking van het Kralingseveer aan de noordkant; een ander gedeelte heeft gezeten op het Marconiplein, aan de kant van Schiedam.

10784. De **Voorzitter:** Nu iets over het varende gedeelte van de Marine. Drie grotere schepen zijn in actie geweest, de torpedobootjager „van Galen", de torpedoboot Z 5 en H.M.'s torpedomotorboot TM 51.

A. Dat heb ik later pas gehoord; ik wist echter, dat de Z 5 en de „van Galen" daar geweest zijn; de „van Galen" is daar ondergegaan; na de 37-ste bomaanval is zij gekapseisd in de Merwehaven; die heeft wel geschoten, maar niet meer op Waalhaven. De Z 5 heeft zijn voorraad munitie verschoten en is toen weer snel weggevaren.

10785. De **Voorzitter:** Dit is dus een waardevolle steun geweest in het begin?

A. Ja.
Er lagen ook een paar mijnenvegers in Rotterdam. Die hebben niet veel gedaan. Eén van de officieren is opgetreden als waarnemer voor de batterij, die bij de Kralingse Plas stond. De batterijcommandant had een plattegrond van Rotterdam gekocht en met behulp van die kaart hebben zij vuur afgegeven. Aan de overkant is de marineofficier in een kraan bij de „Baloeran" geklommen en kon van daaruit Waalhaven zien. Wat hij van de uitwerking van het vuur zag, riep hij naar beneden en van daaruit belden zij naar een kroegje in de nabijheid van de batterij, vanwaar het bericht per ordonnans naar de batterij werd gebracht. Dat was in het begin hun waarneming. Later gebeurde het vanaf het Tunnelgebouw.

10786. De **Voorzitter:** Is het juist, dat om het Beursstation gevochten is?

A. Ja.

10787. De **Voorzitter:** Welke onderdelen waren dat?

A. Dat is een sectie geweest van het depotbataljon verlichtingstroepen plus een paar mariniers. Naderhand is de verdediging van het Beursstation overgenomen door 10 R.I. Het is begonnen met mensen van de verlichtingstroepen. Dezen ontmoetten toevallig daar een paar mariniers, die patrouille hadden gelopen op de spoorbaan. Zij waren zeer dankbaar daar die mariniers te ontmoeten, want die hadden een lichte mitrailleur.

10788. De heer **Algera:** Dat maakte toch geen onderdeel uit van het bruggenhoofd? Was dat een afzonderlijke actie?

A. Het was een actie om het opdringen van troepen over de spoorbrug tegen te gaan. Dat gevaar bestond ook. Dit vormde dus een deel van het bruggenhoofd.

10789. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat wij van de gevechtshandelingen kunnen afstappen, tenzij u zelf nog iets hebt mede te delen. Thans zijn er nog een paar grotere punten, zoals het bombardement en de overgave. In verband met het bombardement is het goed even te spreken over de verplaatsing van de luchtdoelbatterijen naar den Haag. Dit is toch wel jammer geweest.

A. Voor zover ik weet, is dit uitsluitend de lichte luchtdoelartillerie geweest, die in landsverband verzameld was. Het was niet de eigenlijke luchtverdedigingskring. Dit waren die 2 t.l. Hoe precies de verhoudingen waren, weet ik niet.

10790. De **Voorzitter:** De luchtafweerbatterijen van 2 t.l. waren 's morgens vertrokken; de rest dus niet.

A. Neen, maar de rest was zo weinig. Een batterij van 7 t.l. heeft gestaan in de richting naar IJsselmonde. Die batterij heeft zich tegen de vijand op de grond goed verdedigd. Eén batterij stond op Waalhaven en heeft zich overgegeven zonder een schot te lossen. Verder stond er niets aan zwaar luchtdoelgeschut.

10791. De **Voorzitter:** Kunt u verklaren, waarom de 2 t.l.-batterijen zijn vertrokken?

A. Dat kan generaal *Nauta Pieter* of generaal-majoor *Droste* misschien wel verklaren.

10792. De **Voorzitter:** Ik wil eerst nog iets vragen over het bombardement van des 's morgens 10 Mei.
Was er de vorige dag bij het kantonnement in het geheel geen waarschuwing ingekomen?

A. Neen.

10793. De **Voorzitter:** Ook niet een telegram, dat aan verschillende eenheden is gestuurd?

A. Neen.

10794. De **Voorzitter:** Dat is dus niet doorgegeven.

A. Men rekende er niet op. Het is wel bij de commandant van de vesting Holland gekomen, maar die heeft het niet doorgegeven aan de kantonnementscommandant in Rotterdam.

10795. De **Voorzitter:** Dan nog het bombardement en de overgave. Vóórdat een officieel ultimatum is gesteld, zijn er toch ook al pogingen geweest om de zaak te beëindigen. Kunt u daarvan iets mededelen? Op 13 Mei om vijf uur zou er al een delegatie gekomen zijn.

A. Maandagmiddag kregen wij bericht, dat er met een witte vlag gezwaaid werd op de brug; toen hebben wij de parlementair, die wij verwachtten, laten afhalen in een auto en naar de commandopost laten brengen. Dit bleken te zijn een geestelijke en een burger. De commandant wilde deze mensen niet te woord staan; hij wilde alleen officiële vertegenwoordigers te woord staan, maar hij vroeg mij aan te horen wat zij wilden. Toen ben ik met hen in een aparte kamer gaan praten en toen deelden zij mede, dat men op het Noorder-Eiland en op het Stieltjesplein zoveel schade leed door ons vuur. Daaruit blijkt, dat op de brug wel gevuurd is. Bij de beide aanvallen hebben wij vuur gelegd op de toegang tot de brug; daardoor werden Nederlandse huizen getroffen. Toen is die geestelijke naar de Duitse commandant gegaan en heeft hem gevraagd: mag ik niet even naar de overkant om te vragen of men daar niet wil ophouden met dat

schieten. Deze commandant heeft dat goedgevonden en heeft hun een vrijgeleide over de brug meegegeven: neem maar een witte vlag en ga vertellen, dat, als zij niet ophouden, wij strenge maatregelen zullen nemen. Ik vroeg toen: wat ligt er aan de overkant aan Duitsers? Het antwoord was: o, er zijn zo ontzettend veel. Ik wist niet wat ik daarvan moest geloven; dit was misschien om kracht bij te zetten aan hun verlangen, dat wij zouden ophouden, misschien was het ook werkelijk zo.

10796. De **Voorzitter:** Maakte hij een betrouwbare indruk? Was hij inderdaad een geestelijke?

A. Absoluut. Ik heb getracht hem zoveel mogelijk uit te horen om gegevens te krijgen, maar ik heb dat opgegeven, omdat ik toch niet wist wat waar en wat onwaar was, wat overdreven was en wat niet overdreven; dat kon ik niet meer scheiden. Toen vroeg ik hun, of zij wilden blijven of teruggaan; zij besloten toen tot teruggaan. Zij zijn over de brug gegaan en zijn weer bij de Duitse commandant geweest. Zij hebben toen gezegd, dat de commandant hen niet wilde ontvangen en dat zij geen succes hadden gehad.

De volgende dag is er toen een Duitse luitenant gekomen met een ultimatum; dat was dat ultimatum, waarvan de burgemeester nog een afschrift heeft, zonder kop, zonder staart, zonder ondertekening en zonder voorwaarden. Daarover heeft de commandant van Rotterdam getelefoneerd met generaal *Winkelman* en de O.L.Z. heeft opdracht gegeven te antwoorden, dat niet ingegaan kon worden op een ultimatum, waaronder geen handtekening stond en waarin geen voorwaarden stonden vermeld. Generaal *Winkelman* heeft de commandant van Rotterdam tevens opgedragen een nieuw ultimatum te vragen. Dat is toen gebeurd.

10797. De **Voorzitter:** Heeft het veel tijd genomen?

A. Dat bericht was om 10 minuten vóór de afgesproken tijd op het Noordereiland met het antwoord. Ik werd ontvangen door een Duitse overste, die het heeft doorgebeld naar achteren. Wij hebben 20 minuten bij de brug over de Koningshaven gewacht. Er kwamen een paar auto's met drie generaals en een paar stafofficieren. Ik heb hun toen de enveloppe overgereikt met de mededeling, dat het ultimatum niet aanvaard kon worden, omdat het niet ondertekend was. De oudste generaal vroeg, of het soms uitstel van executie was. Hij heeft dat stuk papier genomen en het met Duitse letters volgekrabbeld; hij had nog net ruimte om te tekenen. Hij heeft het geschrevene eerst voorgelezen en toen heb ik het zelf gelezen. Het viel niet mee. Hij zat op een kist in een ijssalon en heeft daar dat papier volgeschreven. Om halftwee kon ik vertrekken, nadat was overeengekomen, dat wij vóór halfvijf zouden antwoorden.

10798. De **Voorzitter:** Het is wel van belang vast te stellen, hoe het verder is verlopen met die lichtkogels. Is het uw indruk, dat de Duitsers in Rotterdam het bombardement niet bedoeld hebben?

A. Het is mijn absolute overtuiging, dat zij hun bommen wel wilden laten gooien en het bombardement niet wilden voorkomen. De Duitsers hadden, behalve lichtkogels, lappen op de grond liggen voor de vliegtuigen, z.g. seinlappen. Bovendien was er radioverbinding. Een Duits generaal op het Dordtse eiland heeft het eskader uit Duitsland laten komen en zo had hij het ook weer kunnen laten stoppen. Zij hadden wel betere middelen dan die lichtkogels. Ik ben er van overtuigd, dat, als zij gewild hadden, zij in staat waren geweest, het bombardement te voorkomen.

10799. De **Voorzitter.** Dit is een belangrijke mededeling. Als men dit boek — het meergenoemde Beknopt Overzicht — leest, krijgt men de indruk, dat zij het hebben willen voorkomen.

A. Het is mijn vaste overtuiging. De Duitse overste, waarmede ik veel te maken heb gehad, zeide: Der General bedauert das Bombardement sehr. Hij heeft niet gezegd: Zij hebben onze lichtkogels niet gezien. Dat is pas ter sprake gekomen na de rede van *Seyss-Inquart.* Ik heb veel met die mensen gesproken. Ondanks het feit, dat de Duitsers onze tegenstanders waren, apprecieerde ik die overste toch. Ten slotte had ik het gevoel, dat ik mijn leven aan die man had te danken, toen ik met mijn handen omhoog stond.

Dat was een man, die zeide: Jullie vinden het nu beroerd, maar wacht maar eens tot de partij komt; dan wordt het pas klagen. Die heeft het heel goed voorzien, maar die heeft nooit iets tegen mij gezegd van: Jammer dat zij die lichtkogels niet gezien hebben; wij hebben ons best gedaan om het tegen te gaan. Dan zou hij dat zeker wel gezegd hebben.

10800. De **Voorzitter:** Het is een rampzalig iets geweest. Er zijn toen veel slachtoffers gevallen. Ik lees hier: 981 burgers; dat is toch grotendeels door die fout?

A. Dat is in hoofdzaak het bombardement. U kunt gerust 750 van dezen als gevolg van het bombardement rekenen. Daarbij zijn de volkrijkste gedeelten getroffen, bij de Oudendijk en de Lusthofstraat.

10801. De **Voorzitter:** Toen het afgegeven was, was ook de telefonische verbinding met den Haag verbroken. Dus toen heeft kolonel *Scharroo* alleen een beslissing moeten nemen en heeft hij gecapituleerd?

A. Wij hebben met zijn allen er bij gezeten om dit te bepraten.

10802. De **Voorzitter:** Hoe laat is dat besloten? Om tien minuten vóór vier is hij op het Noorder-Eiland verschenen om de capitulatie aan te bieden.

A. Het bombardement heeft geduurd van halftwee tot kwart vóór drie. Ik denk, dat deze beslissing is genomen, om kwart over drie à halfvier. Wij zijn direct nadat de beslissing gevallen was, naar de overkant gegaan; wij zijn toen met de auto naar de Coolsingel gegaan tot aan de Binnenweg; daarna moesten wij verder lopen. Dat nam misschien 20 of 25 minuten.

10803. De **Voorzitter:** Eén van de voorwaarden van die capitulatie was, dat alle troepen plaatselijk zich zouden overgeven.

A. De wapens moesten ter plaatse nedergelegd worden in depots, onderdeelsgewijze, en moesten bewaakt worden, terwijl de troepen afgevoerd moesten worden naar het zuiden van Rotterdam vóór 7 uur. Geen denken aan, dat dat ons gelukt is.

10804. De **Voorzitter:** Vervolgens is na enkele uren de grote capitulatie gevolgd. Daarvan heeft u niets bemerkt?

A. Neen.

10805. De **Voorzitter:** Heeft u in het algemeen nog een aanvullende mededeling te doen, die van belang kan zijn?

A. Neen.

De **Voorzitter:** Ik dank u dan zeer voor uw inlichtingen en ik sluit hiermede het verhoor.

J. D. BACKER.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 11 MEI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

VICTOR EMILE NIERSTRASZ,
oud 50 jaar, wonende te Voorburg,
generaal-majoor titulair, oud-hoofd van de sectie operatiën van het hoofdkwartier veldleger.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

10806. De **Voorzitter:** Wat was uw functie in de mobilisatie en de Meidagen?

A. Hoofd van de sectie operatiën van het hoofdkwartier veldleger.

10807. De **Voorzitter:** Op het ogenblik bent u voorzitter van de commissie van onderzoek.....

A. ..... naar verschillende gevallen van 1940 uit de oorlogsdagen.

10808. De **Voorzitter:** Dit heeft betrekking op gedragingen van officieren?

A. Voornamelijk naar gedragingen van enkele officieren.

10809. De **Voorzitter:** Onze bedoeling was, dat u ons vanmiddag een exposé zou geven over de houding in het algemeen van de troep, officieren en manschappen.

A. Ik heb er een memorie over ingediend; heeft u die ontvangen?

De **Voorzitter:** Misschien kunt u ons nog eens in grote lijnen het voornaamste er van vertellen.

A. Het is niet zo eenvoudig om dat in een kort resumé weer te geven. Mijn indruk is nl. voor een deel gevestigd op de kwade kant van de zaak; wanneer ik in de commissie voor onderscheidingen had gezeten, had ik ook de „plus"-kant kunnen zien, maar nu zag ik helaas meer de „min"-kant, dus mijn visie is wat eenzijdig. Mijn studie in 1940, 1941 en begin 1942 van de gevechten bij de Grebbeberg heeft natuurlijk wel enig inzicht gegeven in de „plus"-kant er van. De indruk, over het geheel samengevat, is niet gunstig, dat wil zeggen, men stelt zich, zoals wij beroepsofficieren bij het begin, eigenlijk voor de oorlog, laat ik het zo zeggen, op een bepaald standpunt. Men verwacht, dat een groot percentage van de troep als geheel de opdrachten, die verstrekt zijn, ook zal uitvoeren. Dit nu is tegengevallen. Dit kan natuurlijk komen, omdat wij 100 jaar geen oorlog hebben gehad en zelf dit nooit hebben meegemaakt, ons dus geheel moeten gronden op wat de studie ons oplevert, dus geen eigen ervaring hebben. Wat de Grebbestelling betreft, moeten wij daarbij vooropstellen, dat, al is de indruk niet gunstig, wanneer men zich in de gang van zaken inwerkt, de weerstand, die geboden is, gezien de Duitse verwachtingen, geweldig is meegevallen. De Duitsers hadden gedacht, dat ze er vrijwel door zouden wandelen, en waren zelfs op de laatste dag (toen onze troepen teruggingen) van oordeel: we moeten versterking aanvoeren, want we komen er zo niet door. Daarentegen is de indruk van degene, die de geschiedenis bestudeert tot in de details, dat aan tal van opdrachten niet is voldaan en dat de troep het artillerievuur veel minder lang heeft uitgehouden dan men had verwacht. Bij een luchtaanval, die betrekkelijk weinig verliezen veroorzaakte, brak de weerstand volkomen. Wij hadden dit allemaal anders verwacht en gedacht, dat de troep meer weerstand zou bieden en meer bestand zou zijn tegen de oorlogsomstandigheden, en wanneer men ziet, dat de troepen terugtrekken op een eerder moment dan men had verwacht, en terwijl de onderlinge krachtsverhoudingen plaatselijk in ons voordeel waren, behalve in de lucht, dan komt men tot de conclusie, dat de gevechtswaarde toch wel zeer gering was. Echter vonden de Duitsers, dat er aan de Grebbelinie behoorlijk weerstand werd geboden. Bij de bestudering van deze gevechten komen echter allerlei dingen naar voren, die goed te verstaan zijn uit de historie der laatste 20 jaren. De hele opbouw van ons leger in de jaren vóór de oorlog kon ons eigenlijk niet anders doen verwachten. In alle mogelijke geschriften is dit ook naar voren gebracht, b.v. de oefentijd was te kort, de gelegenheid om te manoeuvreren was te weinig, de selectie van het kader was niet goed. Van een op dergelijke wijze gevormde troep kan men dan ook geen weerstand verwachten, althans niet in het begin van de oorlog, zoals van in een behoorlijk legerstelsel goed geoefende en opgeleide soldaten is te verwachten.

10810. De **Voorzitter:** Toch had men bijna 9 maanden om de zaak enigermate te redresseren, maar hier is, geloof ik, niet zo erg veel van terechtgekomen, omdat men veel in de stellingen heeft moeten werken.

A. De legerleiding stond bij het uitbreken van de oorlog voor een moeilijke puzzle. Er moest geoefend worden, maar aan de andere kant moesten er stellingen gemaakt worden. Toen is men na lang beraad — zelf heb ik verschillende besprekingen meegemaakt —, gekomen tot een zeker percentage van de beschikbare tijd te laten oefenen en de overige tijd te laten graven. Men wist toen niet, dat die oorlog niet veel eerder zou uitbreken en dat het nog 9 maanden zou duren. Die Duitsers konden ook wel de volgende dag voor ons staan en het was dus een ontzaglijk moeilijke beslissing. Om te beginnen, moesten alle hens aan dek om de stellingen te maken, die er niet waren.

10811. De **Voorzitter:** Maar naderhand is er toch wel een erg ruim stelsel van verloven ingevoerd? Had men dat niet beter achterwege kunnen laten?

A. Ja, dit hangt ten slotte niet van militaire zijde af. Natuurlijk had men, van zuiver militair standpunt bezien, beter geen verloven kunnen verlenen.

De **Voorzitter:** Er hing toch wel buitengewoon veel van af!

A. De vorige mobilisatie hebben wij dit ook gehad; dan komt de drang uit de burgerij om verloven te verlenen; de burgerlijke machine moet ook doordraaien, dus dan is het enige systeem dat van de verloven. Als de militaire commandant uitsluitend de militaire eisen zou laten gelden, dan is natuurlijk geen enkel langdurig verlof onder dergelijke omstandigheden in beginsel gewenst, maar hij heeft het hoofd te buigen voor de billijke eisen, die het openbare leven stelt.

Men kan bij langdurige mobilisatie niet ontkomen aan het verlenen van periodieke verloven voor gezinsbezoek en een zeker percentage langere verloven voor zaken e.d. Het gaat hem om de juiste maat. Wanneer er verzet van militaire zijde komt tegen te sterke uitbreiding, dan weet men toch wel, wie in dit geval won. Men was ook bij het uitbreken van de oorlog in Nederland er nog lang niet van overtuigd, dat militaire noodzaak voorop moest staan, b.v. er is uitgevonden in de oude tijd een wet voor de staat van oorlog en beleg bij bijzondere omstandigheden. Nu waren deze bijzondere omstandigheden er en nu is deze staat van beleg nog niet eens dadelijk uitgevaardigd, maar schoorvoetend en met alle mogelijke beperkingen in de uitoefening ervan door de hoge autoriteiten. Ik geloof niet, dat ik veel bijzonderheden behoef te vertellen over

het verzet, dat er in Nederland over het algemeen bestond tegen het instellen van de staat van beleg en het leggen van het bestuur in handen van militaire commandanten; daar heeft men in Nederland afkeer voor; waarom dit zo is, kan niemand met behoorlijke argumenten verklaren, want in de vorige mobilisatie is het prachtig gegaan. We hebben in Nederland nooit militairen gehad, die met vooropgezette bedoeling hun machtsmiddelen overschrijden. Nu waren de omstandigheden buitengewoon en in plaats van nu de staat van oorlog en beleg uit te vaardigen en de militaire autoriteiten het militair gezag in handen te geven in de ruimste zin, heeft men allerlei beperkingen ingevoerd.

Hetzelfde gold op allerlei ander gebied. Men geloofde in Nederland niet in de mogelijkheid van oorlog en dat is de oorzaak van veel, dat niet goed ging. Zelfs toen de oorlog voor de deur stond en iedereen kon zien, dat het ging gebeuren, geloofde men er nog niet aan. Dat drukt b.v. op de bereidheid om geld te geven. Ik zelf heb haar nog niet gelezen, maar er zijn 2 heren geweest, die een brochure hebben uitgegeven, waarin ze zeggen, dat de militaire overheid in geld zwom. Dat was helemaal niet waar. Als bij het begin van de mobilisatie de koorden van de beurs los gezet waren en men gezegd had: we hebben 20 jaar lang de landsverdediging veronachtzaamd, we geven de koorden van de beurs los, militaire autoriteiten, haal in, wat er in te halen is, dan was heel wat meer bereikt kunnen worden, maar dat deed men niet.

10812. De **Voorzitter:** Minister *Dijxhoorn,* toentertijd Minister van Defensie, heeft hier verklaard, dat, wat hij nodig achtte en waar hij mee kwam, dat de Minister van Financiën daar vlot aan heeft medegewerkt!

A. Wat er zich heeft afgespeeld tussen de Minister van Oorlog en die van Financiën, weet ik niet. Alleen weet ik, dat we niet vrij waren in het besteden van gelden.

10813. De **Voorzitter:** Hieruit moeten wij dus concluderen, dat de Minister van Defensie zelf te bescheiden is geweest!

A. Dat is best mogelijk. Ik kan mij best voorstellen, dat, wanneer men de gehele militaire leeftijd onder druk heeft gestaan van militaire zuinigheid en men dan in de positie van Minister verkeert, men er dan niet onmiddellijk toe komt, veel geld uit te geven. Iets wat ik mij best kan voorstellen, maar een feit is en de oorzaak is niet door mij te beoordelen, dat, gezien van het hoofdkwartier van de commandant van het veldleger uit, wij niet overeenkomstig de behoefte de beschikking hadden over geld en dat de commandant van het veldleger niet kon zeggen: ik trek alles, wat er in Nederland aan deskundigen te vinden is en modern materieel, aan om mijn stellingen te gaan bouwen. De opperbevelhebber zelf mocht zonder machtiging niet meer uitgeven dan een bedrag van f 50 000. We hebben nog wel eens getracht daar listigheidjes op te verzinnen, dat doet natuurlijk iedereen in zo'n geval; het ging hier ten slotte om een Staatsbelang; b.v. trachtten wij de posten te verdelen over een aantal posten van max. f 50 000, maar daar kwam natuurlijk snel een einde aan. Als voorbeeld noem ik u: Voor het bouwen van stellingen in de Grebbelinie werkten wij in het begin op een begroting, die een hoofd van de geniedienst, dat zijn ook zuinige mensen, gemaakt had van ik meen 2 à 3 millioen; toen we later na enige maanden tot de conclusie kwamen, dat met het bedrag van 1 à 2 millioen geen ruime opzet mogelijk was, kwamen wij, wanneer we de stellingen wilden bouwen in beton, op 50 millioen. In die tijd waren dat bedragen, waar men steil van achterover sloeg. Nu zijn we aan dergelijke bedragen al gewend geraakt, toen echter niet. Dit vertel ik even om te doen zien, hoe moeilijk het is, met een grote achterstand, in vredestijd ontstaan door grote zuinigheid, over te gaan tot de uitgaven op korte termijn van de nodige millioenen, die het oorlogsgevaar met zich brengen. Wat in vredestijd is veronachtzaamd, is in oorlogstijd niet in korte tijd in te halen. Desniettegenstaande, hoewel er nog geen stellingen in beton zijn gebouwd, maar deze in zand en hout zijn gemaakt, hebben die stellingen het die dagen wel uitgehouden; zij zijn niet in elkaar gebombardeerd. De Duitsers hebben, zoals zij zeggen, ons „richtig eingeschätzt"; die zetten niet meer troepen in dan ze dachten nodig te hebben, waarin zij zich bij nader inzien echter wel enigszins hebben vergist; terwijl zij dachten, dat zij maar 1 dag nodig hadden, werd het een operatie van 3 tot 4 dagen en was de geboden weerstand een reden om nog versterkingen aan te trekken. Als men het geheel van de operatie overziet, dan is de weerstand van de troep toch sneller ineengestort dan men had gedacht. Duidelijk is gebleken, dat het in de eerste plaats neerkomt op de lagere commandanten, dat zijn de sergeants. De sergeant is de man, die een groepje mannen onder rechtstreekse contrôle heeft. Voor luitenant geldt dit ook nog, maar reeds in mindere mate, want die heeft weer drie groepen, die op een grotere afstand verspreid zijn. Maar als de sergeant niet goed is, niet hard is en niet goed gekozen, geen vent is, die de mensen onder zijn invloed houdt, dan valt het geheel in elkaar, want dan deugen de cellen niet. Bij de bestudering der gevechten blijkt dat duidelijk en is zeer sterk naar voren gekomen, dat ons lagere kader niet goed geselecteerd was. Dat kon ook niet, want we hadden een oefentijd gehad van 5½ maand en de tijd van het kader was 9 maanden. Men moest dus komen tot een systeem, waarbij het kader van te voren, dus vóór de inlijving, werd aangewezen. Dit systeem is fout. Ik heb zelf nog eens gehad een compagnie van Amsterdamse bootwerkers e.d. en wie waren de aanvoerders? Jongens met M.U.L.O., die nooit ergens anders geweest waren dan van de lagere school naar kantoor, die daar eenvoudig werk hadden gedaan en nu kwamen deze mensen plotseling als aanvoerders van een stel bootwerkers. Neen, dat is beslist fout; van dat stel bootwerkers moet men de beste bootwerker hebben. Dat is de man, waar de troep naar luistert, die man moet men uitzoeken en dan moet men hem gaan opleiden; ons legersysteem liet dat niet toe. Aan de Grebbe is dat duidelijk naar voren gekomen, dat de lagere leiding niet goed was. Met de reserve-officieren was dat precies hetzelfde. Zij ook zijn uitgekozen op diploma's en men moet de man uitzoeken, die geschikt is voor aanvoerder in de practijk.

Om kort te gaan: het hele beeld van de Grebbe, dat op een gegeven ogenblik de aanvoerder niet sterker was dan de soldaat, dat de weerstand in elkaar zakte en de mensen hun kop kwijt raakten en gingen lopen. Dat beeld ontmoet men overal, zelfs lang voordat het nodig is. De laatste dag was weerstand georganiseerd in derde lijn aan de spoorweg bij Rhenen; de daar geplaatste troepen zijn eigenlijk niet in contact geweest met Duitsers, behalve bij één punt, waar de Duitsers reeds waren doorgedrongen tot die spoorlijn. Op die stelling is een Stuka-aanval gekomen van pl.m. 6 vliegtuigen, die driemaal een steek gedaan hebben. Totaal zijn er 6 of 7 man bij gesneuveld door een bom, die op een loopgraaf viel. Daardoor is daar plotseling de weerstand in elkaar gevallen en vrijwel overal is de troep daar gaan lopen en wanneer enkele mannen gaan lopen, breidt zich dat uit tot de gehele omgeving en de enkele flinke man, die er tussenzit, kan dat toch niet meer houden. Voorts is de weerstand in de oorlogsdagen ondermijnd door de parachutisten-psychose. Van het ogenblik af, dat er parachutisten boven ons land werden gesignaleerd, heeft zich dat bericht over het gehele land verspreid en iedereen meende overal parachutisten te hebben ontdekt. Springwolken van luchtdoelartillerie werden aangezien voor parachutisten. Dit heeft de troep geweldig ondermijnd, wat haar moreel betreft. Overal werden mensen uitgezonden om parachutisten te zoeken, die er niet waren, hetgeen een grote verspilling van arbeidskracht was. Dit zelfde heeft zich in het gehele land voorgedaan; op een gegeven moment ontstaat door de een of andere oorzaak een paniek, de leiding raakt het overwicht kwijt, vooral de groeps- en sectiecommandanten, de sergeants en de luitenants; de paniek breidt zich uit als een olievlek en hoewel men er hier en daar in slaagt de orde te herstellen, is de troep als geheel uit de hand en in zo'n geval kan men deze alleen weder in de hand krijgen door ze zo mogelijk met een nieuwe troep ergens op te vangen en ze in haar geheel ergens opnieuw te organiseren. Men moet daarbij in ogenschouw nemen, dat dit zelfde zich heeft voorgedaan in België, Frankrijk en Polen en vermoedelijk ook bij de Russen; daar weet ik echter niet genoeg van, maar wanneer men nagaat, wat een geweldige debacles daar geweest zijn, dan moet de toestand daar ongeveer hetzelfde zijn geweest. Uit enkele berichten heeft men onder andere kunnen lezen van Moskou, dat toen deze stad genaderd werd door de Duitsers, daar dezelfde geruchten werden verspreid als elders, die ondermijning van de weerstandskracht zo in de hand werken, dus wat dat betreft, schijnt het, dat alle landen, behalve de aanvallers, in dit geval de nazi's, die zich geoefend hadden in Spanje en elders, niet beschikten over de weerstandskracht om het in de eerste tijd van de oorlog uit te houden; natuurlijk waren er ook nog tal van andere oorzaken. In Brabant is het moreel van de troep gedaald, toen men eigenlijk onverwacht, nadat de Duitsers over de Maas waren gekomen, de order kreeg om terug te gaan op de Zuid-Willemsvaart. Verder was het een geheim voor iedereen, dat het derde legerkorps uit Brabant werd teruggenomen, hetgeen gelukkig was, want daardoor konden de Duitsers er ook geen rekening mee houden. Het moreel was dus reeds gedaald, toen men uit goede stellingen, die men meende te kunnen houden, moest teruggaan op de Zuid-Willemsvaart. En, nadat aan de Zuid-Willemsvaart de provisorische stellingen waren doorboord, is er eigenlijk een chaos ontstaan, doordat ten gevolge van het feit, dat op een gegeven moment de commandant van de Peel-divisie, die in Brabant opereerde, in handen is ge-

reden van de Duitsers, hetgeen natuurlijk niemand wist. Daardoor kwamen geen orders meer en wisten de troepencommandanten niet meer waarheen zij moesten gaan. Een groot deel is teruggevloeid op Zeeland en de gedemoraliseerde stemming heeft zich weer voortgeplant op Zeeland. De mensen van de Peel-divisie, die door Zeeland terugkwamen, vertelden geweldige verhalen, welke nog vergroot werden doorgegeven en die in de troep onrust veroorzaakten. Daarbij kwam het vertrek van H.M. de Koningin en daarna de capitulatie van Nederland, die druppelsgewijze tot de troepen is doorgedrongen, die niet geloofd werd eerst, die tegengesproken werd door de commandant van Zeeland, zeer te recht, doch later is bevestigd. Hierdoor is onzekerheid bij de troepen ontstaan, die deze moreel eigenlijk ongeschikt maakten om de verdediging nog te voeren, toen het zo ver kwam. Men kan dan ook practisch zeggen, dat weerstand tegen de Duitsers van enige betekenis niet meer is geboden; de troepen zijn bij de eerste aanraking met de Duitsers uit de hand gevallen en teruggetrokken. Hetzelfde verschijnsel deed zich een dag later voor bij de Fransen, die inmiddels waren opgemarcheerd; dezen zijn zeer hinderlijk opgetreden. De stelling, die b.v. in het midden van Zuid-Beveland is gemaakt, een stelling, die zeer zorgvuldig was gekozen, vonden zij niet goed; zij wilden achter het kanaal zitten. Iedereen van ons wist natuurlijk ook wel, dat een kanaal goed is voor de verdediging, maar dit kanaal was er nu wel zeer ongeschikt voor, want de oostelijke oever was hoger dan de westelijke; zo waren er allerlei factoren, die allang bekeken waren, maar de Fransen hielden vol, dat men achter het kanaal moest zitten. In ieder geval hebben zij daar zeer hinderlijk gewerkt, al heeft de Franse troep zich langer goed gehouden dan de Nederlandse.

De Fransen meenden, dat hun eigen troepen nog in Brabant werkzaam waren, en zeiden, dat het grootste gevaar dreigde over de Oosterschelde van uit het noorden. Uit de stelling, die bezet was door drie bataljons, werd 1/3 er uit gehaald en aan de noordkust van Zuid-Beveland geplaatst. De volgende dag kregen de Fransen bericht, dat hun troepen in Noordbrabant waren teruggeworpen naar België, waarna zij dat weggehaalde 1/3 deel weder in de stelling hebben teruggeplaatst. Dit werkte natuurlijk vermoeiend en zeer demoraliserend op de troep. De gevolgen van dergelijke verschuivingen moet men niet onderschatten. Men kan zeggen, dat in Zeeland practisch geen weerstand is geboden, dat de Fransen, die iets nijdiger waren dan wij, al waren het geen prima troepen, het wel 1 dag langer hebben uitgehouden, maar toen ook vrijwel in paniek zijn teruggegaan. Daarbij moet natuurlijk wel als verontschuldiging worden aangevoerd, dat deze Fransen nooit gedacht hadden, dat zij nog eens op een eiland in Nederland zouden moeten vechten, waardoor hun weerstandsvermogen en wil om daar in Nederland weerstand te bieden derhalve niet zo groot waren. Het eigenaardige is, dat bij onze troep, ook bij de officieren helaas, zich toen zeer sterk demonstreerde het absoluut gebrek aan historisch gevoel. Ze hebben zich niet kunnen indenken, dat, terwijl de rest van Nederland het opgaf, zij samen met de Fransen nog een deel van ons vaderland moesten verdedigen, maar men zei daar, dat men voor de Fransen vocht. Dit is natuurlijk een zeer dwaas inzicht; het waren ten slotte de Fransen, die ons kwamen helpen, doch het zijn uitingen van de troep, die een eigenaardige kijk geven op de wil in 1940 om tot het uiterste weerstand te bieden. Dit zelfde beeld, het falen van de lagere aanvoering, het falen van de troep en het niet in staat zijn tot het uiterste weerstand te bieden en te voldoen aan het consigne „Stand houden tot de laatste man en de laatste patroon", dat zien wij eigenlijk in ons hele leger.

10814. De **Voorzitter:** Ook bij de gevechten in de vesting Holland in het hart van het land?

A. Daar heb ik practisch geen gegevens van en geen inzicht. Niet over het geheel ten minste, maar ik heb enkele gevallen gezien van gevechten bij Katwijk, die eigenlijk op hetzelfde neerkomen. Bij Katwijk herinner ik mij een geval, waarbij 3 bataljons werden ingezet in de duinen en waar eigenlijk door onoordeelkundig en ongelijktijdig inzetten, als gevolg van de verwarrende berichten, die er binnenkwamen, de opdracht niet is kunnen worden uitgevoerd. Van de drie bataljons is er één overvallen door de Duitsers; het tweede is op een gegeven ogenblik gaan lopen en het derde is teruggenomen, omdat de twee andere terug waren. Die drie bataljons zijn ingezet tegen parachutisten, waarvan na de oorlog is gebleken, dat zij een sterkte hadden van 250 man. Een actie dus, die helemaal niet tot haar recht kwam, ook door het falen van de troep en, moet ik er bij zeggen, door onoordeelkundige bevelvoering van de bataljonscommandanten. En dan kom ik eigenlijk van de lagere aanvoering, sergeants, luitenants, kapiteins, in hogere regionen, nl. de bataljonscommandanten. Wat deze categorie betreft, heeft zich, zoals in het reeds beschreven geval, gedemonstreerd, dat deze mensen een vak moesten uitoefenen, dat ze niet kenden.

Het werken met een bataljon moet men leren door de practijk, net zo goed als men autorijden niet van een papiertje leert, maar in de practijk, en deze vooral miste men reeds in vredestijd. Men kan zeggen, dat een groot percentage van de bataljonscommandanten niet voldoende geschoold was om in oorlogstijd een bataljon te kunnen aanvoeren. Daaraan moet worden toegeschreven, dat velen de meest elementaire maatregelen van veiligheid en van commandovoering verzuimden, en dat was dan ook de reden, waardoor tal van ondernemingen zijn mislukt. Dit demonstreert zich feitelijk in alle gevallen, waarbij men vindt een afwijking van het normale theoretische schoolvoorbeeld. Door het falen van de lagere aanvoering en in vele gevallen het falen van de hogere aanvoering, gepaard aan het gebrek aan gevechtswaarde van de troep, heeft veroorzaakt, dat eigenlijk alle operatiën te snel zijn verlopen of mislukt, in verschillende gevallen ongunstiger dan eigenlijk nodig zou zijn geweest, gezien de onderlinge krachtsverhoudingen. De krachtsverhoudingen bij de Grebbe b.v. waren zeer zeker, misschien niet bij de aanvang, maar later toch zeer zeker, in ons voordeel; de laatste dag waren er zoveel troepen saamgetrokken, dat, wat de aantallen betreft, wij het zeer zeker hadden kunnen houden. Wanneer niet aan de ene kant (bij Rhenen) de verdediging in elkaar gestort en aan de andere kant, bij Achterberg, de tegenaanval, die opgezet was om de Grebbeberg te heroveren, door vermoeienis en allerlei andere oorzaken was mislukt, dan hadden wij zeker nog één of twee dagen de Duitsers kunnen tegenhouden. Men kan natuurlijk nooit zeggen, dat wij met het leger, dat wij hadden, onbeperkte tijd weerstand hadden kunnen blijven bieden, maar het was mogelijk geweest, wanneer alle factoren beter waren geweest, dat wij het iets langer hadden kunnen volhouden. Ik moet er nog weer aan toevoegen, dat men dit alles moet beschouwen met enige reserve. Ten slotte heeft de bezettingstijd aangetoond, dat er meer pit in ons volk zit dan het die eerste dagen scheen; ook een oorlog kan men slechts leren door oorlogvoeren. Men moet er eerst inkomen en in de eerste tijd al het slechte hebben afgeroomd en wat men dan over heeft, daar kan men dan de oorlog mee voortzetten.

10815. De heer **Korthals:** Men moet toch altijd in iedere oorlog in de eerste plaats gelegenheid hebben om commandanten, die niet voor hun taak geschikt blijken, te vervangen.

A. Ja, inderdaad moet eerst blijken, welke mensen in staat zijn om een oorlog te voeren en in iedere oorlog blijkt, dat er een aanzienlijk aantal commandanten is, die moeten worden afgevoerd. Generaal *Joffre* heeft in de vorige oorlog ook 200 generaals afgezet. Dat is natuurlijk onvermijdelijk.

10816. De **Voorzitter:** En dat hebben wij natuurlijk niet kunnen doen omdat de oorlog zo kort geduurd heeft en daar hadden wij trouwens niet voldoende reserves voor.

A. Wanneer de verhouding zo zou zijn geweest als in 1914—1918, dan hadden beide partijen dezelfde moeilijkheden en dan gaat het er om wie de sterkste is en het eerste door de moeilijkste periode heen is.

10817. De **Voorzitter:** U hebt het nu gehad over een aantal lagere autoriteiten, maar gaarne zou ik het met u nog even willen hebben over de hoogste autoriteiten. In bezettingstijd is er o.a. sprake geweest van een zekere kapitein *Hamer* — overigens een verdachte bron —! Die heeft verschillende mensen gehoord, o.a. de toenmalige kapitein *Somer* van de Inlichtingendienst G.S. III; die heeft daar toen ook verklaringen voor afgelegd; ik zal het u voorlezen uit een verklaring, die hij later over zijn houding voor de commissie-*Doorman* heeft gegeven:

> „De heer *Hamer* deelde mij mede, dat het onderzoek ten doel had na te gaan of de verantwoordelijkheid voor misdragingen tijdens den oorlog niet ten onrechte op vele lagere militairen drukte en of deze niet veeleer moesten berusten bij de hoogere legerleiding. Ook ik zelf deelde eenigermate de meening, dat niet alleen de lagere militairen, doch ook de leiders aansprakelijk moesten worden gesteld, doch was van oordeel, dat deze zaak moest blijven rusten tot na den oorlog. Mijn rechtvaardigheidsgevoel heeft mij er toe geleid ook de hoogste legerleiding te belasten.".

A. Dit is de mening van de heer *Hamer?*

De **Voorzitter:** Neen, dit is een verklaring van *dr. Somer.*

A. Maar waarmee belastte hij de hogere legerleiding? Waar zat hij toen? Ik ken nl. de heer *Somer* niet.

De **Voorzitter:** Hij zat toen bij G.S. III en was waarschijnlijk toch wel enigermate in staat, om daar een oordeel over uit te spreken.

A. Ik heb vernomen na de capitulatie in 1940, dat er bij verschillenden van mijn beroepscollega's de idee had postgevat, dat generaal *Winkelman* het niet goed gedaan had; b.v. werd het volgende naar voren gebracht: Toen de oorlog uitbrak, was generaal *Winkelman* in die nacht niet op zijn hoofdkwartier, maar thuis, en dan zegt men er bij, dat hij met een auto van zijn buurman naar het bureau is gebracht, en dat haalde men dan aan als voorbeeld van nalatigheid van generaal *Winkelman*; dat is volkomen onjuist gezien, dat is ondeskundig gezien. Het is juist goed, dat de generaal op dat ogenblik er niet was. Een opperbevelhebber heeft zijn orders reeds lang van te voren gegeven, dus de laatste tijd voordat het gaat gebeuren, werken lagere goden trapsgewijze en kan en moet hij rusten. Verder: de Duitsers hebben niet gezegd „wij komen", maar er zijn ten slotte aanwijzingen genoeg geweest om te zeggen „weest op uw hoede" en van het opperbevel uit zijn zoveel aanwijzigingen gegaan, dat van het hoofdkwartier veldleger uit — dat heb ik zelf ervaren — alles is kunnen worden bevolen wat nodig was, omdat steeds was voorbereid tot en met! Ik heb tegen de heren gezegd: „Je moet dankbaar zijn, dat we een opperbevelheber hadden, die de moed had om op dat ogenblik te zorgen, dat hij rust nam, die hij misschien de volgende dag niet meer kon krijgen". Op dergelijke gronden heeft men de opperbevelhebber dikwijls afgekraakt. Wanneer ik mij het beeld weer precies voor ogen haal, dan kreeg de commandant veldleger zijn orders van het opperbevel. De commandant veldleger heeft alle inlichtingen van het opperbevel gekregen om zijn voorbereidingen, die vóór het uitbreken van de oorlog waren gemaakt, ten uitvoer te kunnen brengen. Alle geheime inlichtingen werden doorgegeven aan de hogere commandanten; nu moesten deze hogere commandanten van ogenblik tot ogenblik nagaan of hun voorbereidingen zo waren, dat zij de hele zaak in gevechtsvaardigheid konden krijgen, en dat was bij ons voorbereid. En waren de inlichtingen van die aard, dat wij niet wisten of het reeds noodzakelijk was, om een volgende graad van gevechtsvaardigheid in te nemen, dan konden wij per telefoon opbellen en zeggen „dit is ons schema; is het al zo, dat wij een trapje verder moeten gaan"? Dit heeft dus volkomen goed gewerkt; geen ogenblik te laat of te vroeg is er dan ook een beslissing genomen; daarom begrijp ik niet, wat men de opperbevelhebber ten laste wil leggen. De commandant veldleger was volkomen op de zaak voorbereid, op tijd zijn de orders gegeven, dus zat de troep op tijd in haar stelling en waren alle maatregelen genomen. Ik begrijp dan ook niet, hoe een mijnheer *Somer* of een mijnheer *Hamer* of andere lage goden, die geen volkomen inzicht hebben in hetgeen zich achter de schermen heeft afgespeeld en wat er gewerkt is door de hogere commandanten, hoe die een oordeel kunnen vellen. Die mensen zijn er eenvoudig niet toe in staat. Ik heb gewerkt onder de commandant van het veldleger. Ik heb gezien wat deze vaderlander, die zijn hele leven gegeven heeft ten dienste van het land, wat hij ook in de voorbereidingstijd vóór de oorlog heeft gedaan. Ik heb gezien de ernstige waarschuwingen, die hij heeft gegeven aan zijn hogere commandanten, die het eigenlijk niet nodig hadden, maar aan de lagere commandanten en de officieren. Hoe hij hun de taak van de officier te velde heeft voorgehouden, hoe hij dag in dag uit heeft getracht om de mensen van de ernst der tijden te doordringen en zei: „Denk er aan, het kan mis gaan en alles wijst er dit keer ook op, dat het misgaat", want er was als het ware een tegenstroming in de troep en in de officieren plus het Nederlandse volk. Men geloofde er nog niet aan, men heeft het hun voorgehouden. En dan de opperbevelhebber, dat is toch iemand, die absoluut onverdacht is. Natuurlijk heeft hij wel eens fouten gemaakt, dat heeft de commandant veldleger ook, maar deze mensen hebben zich met hun hele ziel en wezen gegeven aan de taak, die ze hadden. Wat wil men iemand dan verwijten? Dit is mijn visie over dit hele geval.

De **Voorzitter:** De taak van de commissie is nu juist dit alles bevestigd te krijgen door iemand, die dit alles goed beoordelen kan!

A. Ik kan natuurlijk enkele fouten aanwijzen, iets wat ik echter liever niet doe. Er wordt ten slotte gewerkt en iedereen maakt fouten, maar het nakaarten is zo gemakkelijk. Zij, die nooit in een verantwoordelijke positie hebben gezeten en niet van te voren hebben moeten uitmaken, na wikken en wegen, „wat moeten wij nu gaan doen met de gegevens, die wij hebben", die zeggen achteraf „ja, men had". Die mensen moeten goed luisteren naar het woord van *Churchill,* waar hij schrijft in zijn mémoires: „Ik maak nooit verwijten over dingen, waarvan ik niet van te voren heb gezegd, hoe het moet", en iedereen, die niet van te voren gezegd heeft, dat je het zo en zo moet doen, heeft zijn mond te houden en zo is het met deze heren. Wie zijn mijnheer *Hamer* en mijnheer *Somer;* dit zijn mannetjes, die ergens in het hoofdkwartier gezeten hebben en wel eens wat gezien hebben en zich verbeelden, dat, wanneer zij in een onderdeeltje van het hoofdkwartier hebben gewerkt, zij een oordeel kunnen vellen over mensen als generaal *Winkelman* en generaal *van Voorst tot Voorst,* enz., zo zie ik dit geval. Ik kan niet anders zeggen, dat de hogere bevelhebbers, waar ik onder werkzaam ben geweest, niet 100 pct., maar ik zou haast zeggen 200 pct. van hun tijd en arbeidskracht gegeven hebben aan het leger, niettegenstaande men op sommige momenten de hopeloosheid er van inzag en men toch alles in het werk stelde om er nog iets van te maken.

10818. De **Voorzitter:** Hoe was, speciaal in de Meidagen zelf, om iets te noemen, de stemming bij het stafkwartier, waar u zat?

A. Prima.

10819. De **Voorzitter:** En wat u van het algemeen hoofdkwartier weet. Hoe was daar de situatie in het algemeen?

A. De oorlog heeft 4 dagen geduurd en het enige contact, dat wij wel eens hadden, was telefonisch.

10820. De **Voorzitter:** En naderhand bij uw studies, is u toen nooit iets opgevallen?

A. Met een studie over het algemeen hoofdkwartier heb ik mij ook nooit bemoeid. Ik heb gezeten en gewerkt in het hoofdkwartier van het veldleger en de verhoudingen in het hoofdkwartier veldleger, die ken ik natuurlijk tot en met en de stemming daar is prima geweest, daar is iedereen hard aan de gang geweest en evenals ieder ander heeft men weinig geslapen, maar gewerkt.

10821. De **Voorzitter:** Kunt u nog een oordeel geven over de legerkorpscommandanten?

A. Er is eigenlijk maar één legerkorpscommandant, die in actie is geweest, en die legerkorpscommandant heeft men het een en ander ten laste gelegd, zoals u natuurlijk ook wel bekend zal zijn. *Van Genegten* heeft daar een politiek geval van trachten te maken. Om te beginnen: er is van andere zijde een aanklacht tegen generaal *Harberts* ingediend en ik weet niet, wie daar achter gezeten heeft. Ik heb wel een memorie van verdediging gezien van de generaal zelf en ik weet niet of degene, die hij aanduidde, er werkelijk achter zat, doch wel weet ik, dat er op een gegeven ogenblik van de zijde van het Hoog Militair Gerechtshof uit een onderzoek is gelast en dat men met het onderzoek heeft belast generaal *de Goeye* en die is daarmede bezig geweest en toen hebben we op een gegeven moment bemerkt, dat de heer *van Genegten* zich er van meester had gemaakt en dat die deze zaak voor het vredesgerechtshof wilde brengen. Nu heb ik die tenlastelegging gezien en toen heb ik aangeboden, via de advocaat — die niet zo'n erg gunstig persoon was, naar later bleek —, om op te treden als getuige à décharge voor generaal *Harberts,* wat deze tenlastelegging betreft. Generaal *Harberts* heeft ten slotte, toen de zaak volkomen misgegaan was in de vesting Holland, een moment gehad, dat hij in elkaar geklapt is. Op grond daarvan is hij toen ook vervangen. Maar wanneer men zijn bevelvoering ziet in de oorlogsdagen, dan is er toch heel weinig positiefs op aan te merken.

Zoals er toen ten laste gelegd is, dat hij gehandeld zou hebben volkomen in strijd met hetgeen de commandant veldleger wenste enz., dat ging helemaal niet op. Er was in zijn bevelvoering ingegrepen, hij heeft op een gegeven moment, op grond van zijn verantwoordelijkheid als legercommandant, gemeend, dat hij een eind moest maken aan dat ingrijpen, en hij heeft daar diegene, die had ingegrepen, van in kennis gesteld en die heeft er zich bij neergelegd, dus een volkomen normaal wrijvingsgeval, dat in elke oorlog en overal wel zal voorkomen. Hiermee zeg ik niet, dat gebleken is, dat generaal *Harberts* een veldheer van uitnemendheid was, maar ik bedoel, dat de tenlastelegging en de praatjes, die over hem in omloop zijn geweest, die zijn er over het algemeen naast, want op de grote lijnen van zijn bevelvoering is niet veel aan te merken. Alleen kon hij het op een gegeven moment niet meer volhouden, waarbij men dan toch weer in aanmerking moet nemen, dat men bij ons geen legercommandant werd op zijn 25ste jaar, maar dan de 60 naderde en dat de generaal toen langzamerhand ook weinig of geen slaap had gehad in 4 dagen, met alle spanningen en alle mislukkingen, die er plaats hadden, en men moet er niet gering over denken, als iedere onderneming, die men gelast, mislukt. Op de eerste oorlogsdag zijn door de gebeurtenissen hier in Zuidholland de enige reserves, die er bij het

legerkorps waren en die wij eigenlijk bij het veldleger hadden, weggehaald en naar Holland gedirigeerd. Ook daarover is geweldige critiek uitgeoefend op de opperbevelhebber, maar niemand heeft toen ook kunnen denken, dat een stelling als de Grebbe in 3 dagen zou zijn overmeesterd. De opperbevelhebber zei dus: Wij moeten alles, wat wij aan troepen in reserve hebben, hier naar Zuidholland halen, om hier de zaak te klaren en wanneer wij die parachutisten hebben opgeruimd, sturen wij die reserves weer terug. Dat is mislukt, omdat de Grebbestelling eerder was gevallen en de Duitsers voor Rotterdam stonden. Echter zijn er door het terugnemen van de brigade in het land van Maas en Waal weer reserves beschikbaar gekomen, die, hoewel zwaar vermoeid, moesten worden ingezet. Men moet natuurlijk bij de beoordeling al die vermoeienissen en onverwachte gebeurtenissen inschakelen, maar elke onderneming, die werd bevolen, is mislukt door gebrek aan vakkennis, door vermoeienissen en door series van oorzaken. Daar moet men dus, alvorens generaal *Harberts* te veroordelen, rekening mede houden. Men heeft ook aangevallen de commandant van de IVde divisie, de divisie aan de Grebbe, die ten slotte het eigenlijke gevecht daar heeft geleverd. Ik heb toevallig dit geval moeten onderzoeken en ben tot de conclusie gekomen, dat de bevelvoering van deze kolonel normaal is verlopen, dat er natuurlijk aanwijsbare fouten zijn, maar dat is dan weer diegene, die op zijn stoel rustig zit na te kaarten, maar de commandant van de IVde divisie was degene, die vóór de gebeurtenissen, op grond van de spaarzame, hem bekende gegevens over de vijand, zijn bevelen moest geven. De oude *Clausewitz*, een oude Duitse philosophische generaal, die noemde dit „Der Nebel der Ungewissheit" en dat is het grote verschil, of men staat vóór de gebeurtenissen of dat men oordeelt, nadat het scherm is opgegaan. In ieder geval heeft generaal *Harberts* daar een normale bevelvoering gevoerd. Alles, wat hij gelast heeft, is eigenlijk door gebrek aan weerstandskracht, gebrek aan gevechtswaarde van de troep mislukt en aan het eind van de 3 dagen heeft hij dit drama niet kunnen doorstaan en is dientengevolge vervangen. Kan men hem nu veroordelen? Daarnaast moet men ten slotte bedenken, dat het iemand is, die zijn hele leven aan het leger gewijd heeft, in belangrijke functies, waarvan nu in de oorlogstijd bleek, dat zijn zenuwen het niet uithielden, maar die in lange jaren van vredesarbeid voor het leger ontzaglijk veel goeds gedaan heeft. Het was iemand, die èn technisch-artilleristisch èn tactisch zeer goed was, een uitnemend verstand had, die allerlei hoge functies bekleedde en als leraar aan de krijgsschool, sous-chef van generale staf, etc. zeer goed werk heeft gedaan. Men moet zo iemand niet aanvallen, maar medelijden hebben, dat hij aan het slot van zijn carrière het per slot van zaken niet heeft kunnen uithouden, toen de oorlog er was. Van de commandant van het IVde legerkorps, daar weet ik niets van, niet nadeligs; dat legerkorps heeft ten slotte weinig belangrijke gevechten gehad, dus daar is weinig van te zeggen. Dit zijn eigenlijk de enige hogere commandanten, die de commandant veldleger onder zich had, en dan de territoriale bevelhebber van Overijssel, maar diens werk was eigenlijk voor de oorlog gedaan en die moest alleen maar afwachten, waar de Duitsers zouden doorstoten.

10822. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat dit onderdeel nu wel voldoende besproken is. Ik zou u nu nog graag enkele algemene dingen willen vragen. Is er een bepaalde tegenstelling te maken tussen de houding van het beroepskader en het reservekader? Of kan men daar niet van spreken?

A. Dat is moeilijk, een bepaalde tegenstelling, daarover kan men niet bepaald spreken. Dit zou men eigenlijk min of meer statistisch moeten gaan bekijken. Een groot verschil is er niet, er zijn tal van beroepsofficieren geweest, waarvan men meer had verwacht op grond van hun beroepsofficier zijn, maar waarbij men omgekeerd ook weer moet bedenken, dat deze mensen ook weer geen practische scholing hebben gehad in het leger, dat wij hadden, dus de stof alleen maar theoretisch hadden geleerd, zonder voldoende practijk. Bij de Grebbe waren de regimentscommandant en de drie bataljonscommandanten beroepsofficieren, verder waren er slechts enkele beroepsofficieren. Daar heeft men de mooie voorbeelden van de regimentscommandant, overste *Henning*, die tot na de capitulatie nog op zijn commandopost zat, majoor *Landzaat*, die gesneuveld is, en de gewezen Indische majoor *Jacometti*, die daar eveneens gesneuveld is. De derde bataljonscommandant was de commandant van de voorposten; deze was, toen hij sergeant was, al geen geweldig flinke man. Het is moeilijk om over deze vergelijking van beroeps- en reserveofficieren nog iets te vertellen; het zijn mensen, die totaal verschillend geschoold zijn, en om er nu grote verschillen in aan te wijzen, neen, dat zou ik niet kunnen zeggen. Ik kan ook voorbeelden noemen van beroepsofficieren, die het volkomen hebben afgelegd, maar ik heb daartegenover voorbeelden van reserve-officieren, die het prima gedaan hebben, ondanks hun weinige scholing. Een vergelijking in dit geval is hier dan ook niet te maken, vooral omdat het aantal in de troep aanwezige beroepsofficieren zo uitermate klein was.

10823. De **Voorzitter:** Ik wilde nog graag weten wat er waar is van de critiek, dat men vooral de reserve-officieren het heeft laten doen, terwijl de beroepsofficieren practisch genomen ver achter het front zaten en heel weinig vooraan waren.

A. Dat is natuurlijk, in zodanige vorm gesteld, niet juist, maar ons beroepsleger was zo klein, dat, wanneer u de beroepsofficieren gaat verdelen over ons oorlogsleger, dan is er hier en daar maar één te vinden. De regimentscommandanten van de actieve regimenten waren allemaal beroepsofficieren. Het 8ste regiment (Grebbe) had toevallig ook alle drie zijn bataljonscommandanten als beroepsofficieren, één was dan wel reserve-officier, maar een gewezen beroepsmilitair. Het regiment daarnaast: de regimentscommandant was beroepsofficier, van de bataljonscommandanten was er één beroepsofficier en van de compagniescommandanten was er vrijwel geen een beroeps. Maar men moet natuurlijk de hogere staven encadreren; daar moet men toch vakmensen voor hebben, dat kan niet anders. In de depots heeft men voor de africhting van recruten beroepsofficieren nodig. Het is natuurlijk verkeerd gezien, wanneer men zegt, dat men het de reserve-officieren heeft laten opknappen. Ons leger was een militieleger; behalve de hogere rangen wordt dat voornamenlijk door reserve-officieren geëncadreerd.

10824. De **Voorzitter:** En in de lagere rangen was dit natuurlijk hetzelfde?

A. Precies hetzelfde.

10825. De **Voorzitter:** Ik zou nu over willen stappen naar het lagere personeel, de onderofficieren.

A. Als u de beroepsonderofficieren gaat verdelen, dan komt u hier en daar wel een beroepsman tegen en natuurlijk als er iets is, waar meer militaire kennis en ontwikkeling voor nodig is, dan doet dat de beroepssergeant of -sergeant-majoor, en over het algemeen kan ik wel zeggen, dat wat ik gezien heb van de beroepssergeant-majoor, die mensen zijn te oud voor dit vak. De sergeant-majoor is een sectiecommandant en dit waren mensen, die de 50 reeds naderden of al overschreden hadden; dat zijn geen mensen meer, die als sectiecommandant moeten fungeren. Bovendien hadden die mensen nog hun gezinnen, wat remmend werkt. Voor dat vak moet men flinke jonge kerels hebben, die alles mee kunnen doen met de troep.

10826. De **Voorzitter:** Kunt u een verklaring er van geven, dat bij de voorposten van de Grebbe de zaak teruggevloeid is? Was daar helemaal geen behoorlijke leiding bij? Kunt u dat lafheid noemen?

A. Het woord lafheid is iets, waarvoor ik altijd een beetje huiverig ben. Ik laat het liever weg, want er zijn zoveel gevallen, dat de grens tussen lafheid en heldenmoed nog geen tiende milimeter is. De voorposten van de Grebbe bestonden uit twee hele compagnieën op een front van 4 kilometer; wanneer men dan hardnekkige verdediging wil voeren op een front van 4 kilometer, dan heeft men daar, theoretisch geredeneerd, minstens een divisie voor nodig. Dit waren weerstandbiedende voorposten en in dit geval betekent weerstandbiedende voorposten, dat zij niet kunnen volstaan met te waarschuwen, dat de Duitsers er aankomen en dan teruglopen naar de hoofdstelling, maar zij moesten weerstand bieden. Nu is dat terrein, waar de voorposten stonden, tussen Wageningen en de Grebbe, voor de aanval uitermate geschikt terrein met hier en daar wat doorkijkjes en heggetjes en een aanvaller kan zich door dit terrein voorwaarts werken, zonder dat hij behoorlijk onder het vuur van de verdediger behoeft te komen. Dit was een gevolg van het feit, dat de Regering had verboden om opruimingen te verrichten. Ik kan begrijpen, dat men er voor huiverde, want daar lagen de proeftuinen en boomgaarden, waarin lange jaren arbeid waren geïnvesteerd, dus wanneer men dat gaat vernielen, is het niet spoedig hersteld. In onze mentaliteit van '40 redeneerde men: „Zouden wij dat wel doen; neem nu eens aan, dat die Duitsers niet komen, dan hebben wij dat allemaal vernield voor niets." Wij hebben echter in de bezettingstijd wel gezien, hoe men moet afbreken en opruimen om een verdediging behoorlijk te organiseren. De bezetter liet ons dit wel zien. Het gevolg is geweest van het niet opruimen van het terrein, dat al die opstellingen door Duitsers werden omsingeld en men Duitsers in de rug kreeg, voordat men goed wist, dat dezen er reeds waren. Het brede front van die voorposten maakte, dat onderlinge ondersteuning heel moeilijk was, en nu hebben die Duitsers, doordat zij be-

gonnen te penetreren tussen de opstelling door, stuk voor stuk deze opstellingen overmeesterd en is het nogal op grote schaal voorgekomen, dat er mensen bij naburige afdelingen, wanneer zij merkten, dat het helemaal misging, zijn teruggewandeld zonder bevel. Men kan dus niet zeggen, dat daar weerstand tot het uiterste is geboden tot de laatste man en de laatste patroon, maar men moet daar weer bij in aanmerking nemen, dat dit ook weer het eerste treffen met de vijand was. Die Hollandse jongens, die die schavuiten van de S.S. in eigenaardige kleding, zoals gecamoufleerde mantels, zagen, die uitmuntend van het terrein gebruik maakten, die op onverklaarbare manier verschenen overal, waar men ze niet verwachtte, deze jongens is de schrik om het hart geslagen. Zij zijn teruggegaan; ziet men dit alles nu weer wat objectiever en wat ruimer, dan hebben per slot van rekening die voorposten de Duitsers werk gegeven vóórdat zij helemaal waren opgeruimd van 's morgens tot 's avonds en wanneer men dan nagaat, wat de taak van de voorpostenopstelling is, dat is zolang weerstand bieden tot de mensen in de hoofdstelling volkomen klaar zijn, dan hebben zij aan die taak voldaan. Het is dus juist, wanneer men zegt: die jongens hadden toch nog wat meer weerstand kunnen bieden en door moeten vechten tot de laatste man en de laatste patroon. Uit dat oogpunt hebben zij niet aan hun plicht geheel en al voldaan. Gaat men echter na, dat zij toch een hele dag hebben weerstand geboden, dan kan men toch zeggen, dat deze voorposten haar taak hebben volbracht. In vredestijd verwachtten wij te veel van de mensen. Het is altijd de fout van de Nederlander geweest om te weinig te geven en te veel te eisen. Men heeft gedacht, dat jongens, die men niet voldoende had opgeleid en die onvoldoende bewapend waren en bovendien in een terrein zitten, waar zij aan alle kanten konden worden beslopen, dat die plotseling in staat zouden zijn om, uit volkomen vredestijd plotseling geplaatst in oorlogsomstandigheden, hun leven te geven voor een zaak, die zij op dat ogenblik voelden als volkomen hopeloos. Men moet hier dus niet spreken van lafheid, men moet zeggen: die mensen waren nog niet ingesteld op de omstandigheden, waar zij ineens in verplaatst werden, niet in staat hun leven te geven voor een zaak, die zij niet zagen als te hebben een redelijke kans. De voorposten hebben per slot van rekening aan de Duitsers een dag werk gegeven en als men het eerlijk bekijkt, is het op een dergelijk front met een dergelijke sterkte nog vrij behoorlijk. Er zijn ook staaltjes betoond door verschillende mensen van moed en van wel behoorlijk optreden.

10827. De **Voorzitter:** Wat mij betreft, geloof ik wel, dat het geheel ons duidelijk is. Heeft u zelf in het algemeen nog iets op te merken?

A. Neen, ik heb een memorie geschreven om daar in grote trekken het een en ander in vast te leggen. Het is natuurlijk gemakkelijk om af te breken, maar men kan niet beoordelen, zonder dat ze volkomen in een goede verhouding gezien worden en men moet natuurlijk komen tot een conclusie en vragen: zijn wij als Nederlanders zoveel minder gebleken in 1940 dan een ander. Men moet altijd naast ons zien wat in Frankrijk en België heeft plaats gehad, dus in landen, waar men toch een behoorlijk legerstelsel had en de vorige oorlog had medegemaakt en dan is dat niet zoveel beter geweest. Men moet dan dus komen tot een veel ruimere conclusie en zeggen, dat de hele mentaliteit van West-Europa, de Duitsers uitgezonderd, te vredelievend en te idealistisch was om voor het „rude métier" van oorlog ineens klaar te zijn. De Duitsers hebben geboft, dat wij niet ineens klaar waren, en zij hebben zich daarop ingesteld. Goede psychologen als het over het algemeen waren, hebben zij die eigenschappen van hun tegenstanders behoorlijk geschat.

10828. De **Voorzitter:** Is uw indruk ook, dat de troepen, die midden in het gevecht terechtkwamen, langer hebben stand gehouden dan degenen, die de kans hadden om weg te komen? Die tegenstelling is ons wel eens opgevallen.

A. Ja, als je eenmaal er voor zit en het niet anders meer kan, dan is er natuurlijk een percentage, dat dan omschakelt en ook een percentage, dat volkomen in elkaar klapt. Bepaalde voorbeelden weet ik daar echter niet van. Wel is gebleken, dat overal, waar de commandant goed was, de rechtstreekse commandant, die hen onder toezicht heeft, men zich voor 100 pct. geeft; wanneer de boel in elkaar klapt en daar is een sergeant, die zelf begint mee te lamenteren en er niet tegen opgewassen is, dan is natuurlijk de hele zaak weg; zit er een man met haar op zijn tanden, die op het goede moment zijn mannen weet uit te foeteren en te bezielen, die brengt er opeens weer een andere geest in. Ik weet b.v. iemand, die 's nachts in loopgraven heeft gezeten, waar allerlei mensen bij elkaar terechtkwamen en die daar hardhandig is tewerkgegaan om die mensen in de gevechtsstelling te krijgen, niet zo zachtzinnig, maar behoorlijk met armen en benen, maar het resultaat was, dat hij in een minimum van tijd de mensen achter de loopgraaf had, die het zelfs een tijd uithielden. Dat is het, je moet daar geen zachtzinnige idealisten hebben, maar mensen, die volkomen de zaak in handen weten te nemen.

10829. De **Voorzitter:** Hoe appreciëert u nu die houding, voldoende of onvoldoende in 1940?

A. Onvoldoende.

10830. De **Voorzitter:** Ook met name aan de Grebbe?

A. Ja, ook al waren er loffelijke uitzonderingen, maar als geheel onvoldoende. Dat kan ook niet anders.

10831. De **Voorzitter:** Door de factoren, die u al naar voren gebracht heeft. In het hart van het land is het niet bepaald onvoldoende geweest, eerder zou ik zeggen, voldoende!

A. Er is een cardinaal verschil tussen de gevechten tegen parachutisten en de gevechten b.v. aan de Grebbe. In de eerste plaats was het grootste deel polderland en overzichtelijk terrein; wanneer u tegen een groep Hollandse jongens zegt: daar in die boerderij zitten zo'n stel rakkers en die gaan wij er nu uitkrijgen, dan leveren ze hem dat, op een enkele na, die overal tussen zitten, maar wanneer u de mensen van 1940 zet in een loopgraaf en die worden langdurig met artillerievuur beschoten, zonder dat zij daar daadwerkelijk iets tegen kunnen doen, die zelfde mensen schrikken van het eerste kanon van hen zelf, dat gaat schieten, want dat hebben zij nog nooit gehoord en daar komen die proppers van de overkant en er valt er een hier, dan weer daar, die mensen zitten in die loopgraven, dat houden ze niet uit. Dat is het grote verschil, die mannen hier in Zuidholland, die zeiden: daar zitten die parachutisten, daar gaan we ze uitjagen; er werd geen artillerievuur afgegeven en er vlogen dan wel geweer- en mitrailleurkogels, maar verder niet. Die anderen zitten echter onder artillerievuur, dat steeds erger wordt; dan valt er iemand hier, dan weer daar, en op een gegeven moment komen er met een ontzaglijk lawaai enkele vliegtuigen, die gierend en blazend (zelf heb ik er niet onder gezeten, maar het moet afgrijselijk zijn) naar beneden duiken en enige projectielen laten vallen, die ontploffen, en dan behoeven er niet eens mensen in hun onmiddellijke nabijheid te sneuvelen.

De troep, die vermoeid is door gebrek aan slaap en door onzekerheid en angst voor parachutisten en allerlei andere geruchten, die slaat ineens in paniek en dat zelfde schijnt zich overal te hebben voorgedaan. Ergens is een Franse kolonel geweest, die zei: „Ik had uitstekende troepen en die hebben de luchtaanval van de Duitsers niet uitgehouden, omdat er geen eigen vliegtuigen in de lucht waren". Het schijnt, dat er geen troep is, die bestand blijft tegen een aanval van vliegtuigen uit de lucht, dus dat is wel het grote verschil tussen de verhoudingen in Zuidholland en daarginds. Nu moet ik eerlijk zeggen, dat ik bij onderzoeken natuurlijk weer de slechte kant heb gezien, b.v. dat geval van Katwijk, waarbij drie bataljons zijn ingezet tegen parachutisten ergens in de duinen en hetgeen volkomen mislukt is. Daarom weet ik niet of het daar in Zuidholland nu zoveel beter is gebeurd dan ergens anders.

10832. De **Voorzitter:** Maar daar staat tegenover, dat bij Katwijk de eerste morgen depottroepen zeer kranig gevochten hebben!

A. Dat weet ik niet voldoende; dit geval, dat ik op het oog heb, was op de 11de, meen ik. Parachutisten, die ergens op het strand terecht zijn gekomen. Het aantal heb ik nagenoeg precies kunnen nagaan, omdat ik een wachtmeester kende, die in handen van die kerels is geweest en die ook van de Duitse kant heeft gezien, wat er aan Hollandse kant gebeurde. Maar het is merkwaardig, bijna overal, waar u de zaak bekijkt, is op een gegeven moment onverklaarbaar een paniek ontstaan en die plant zich dan onmiddellijk voort, en men heeft de zaak niet meer in de hand. Dat stadium van in paniek raken, enz., dat moet men dóór, voordat men geschikt is om oorlog te kunnen blijven voeren.

De **Voorzitter:** Wanneer u verder niets meer heeft op te merken, bedanken wij u voor uw exposé en wordt de zitting hiermede gesloten.

V. E. NIERSTRASZ.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 11 MEI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Koersen, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

ANTHONIE VAN ALMKERK,
oud 49 jaar wonende te Boxtel.
adjudant van de Rijkspolitie, wnd. korpschef van de gemeentepolitie van Boxtel.

Hij legt de eed af als getuige.

10833. De **Voorzitter:** De eerste dag van de oorlog in Mei 1940 was u commandant van het dagdienstdetachement van de politietroepen aan de Moerdijk?

A. Ik was commandant van de groep politietroepen.

10834. De **Voorzitter:** Legt u ons dat misschien even nader uit.

A. Het dekkingsdetachement vormde het gehele verdedigingssysteem, dat er was ten noorden van de Moerdijkbrug, waarvan ik een onderdeel uitmaakte. De politietroepen hadden daar tot taak door middel van kazematgeschut het doordringen van vijanden over de bruggen te beletten en de bruggen, indien nodig, te doen springen.

10835. De **Voorzitter:** U had daar een onderdeel?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, van beide bruggen.

10836. De **Voorzitter:** Hoe ver liggen deze bruggen uit elkaar?

A. Ongeveer 800 meter.

10837. De **Voorzitter:** En waar was de normale opstelling? Bij de ene of bij de andere brug of er tussenin?

A. Bij allebei, Mijnheer de Voorzitter. Ik zat met de kazemat bij de verkeersbrug 500 m ten noorden van het noordelijk landhoofd, dat was bij de verkeersbrug, dat was kazemat no. 2, en no. 1 was 400 m ten noorden van het noordelijk landhoofd van de spoorbrug, daar waren onze opstellingen, dus onze gevechtsstellingen.

10838. De **Voorzitter:** Met beide had u dus te maken?

A. Ja.

10839. De **Voorzitter:** En om nog even over de bevelvoering te spreken, dus er stond nog een commandant boven u?

A. Inderdaad. Ik stond onder een commandant.

10840. De **Voorzitter:** Wat had die dan als ressort? Niet alleen ten noorden, maar ook ten zuiden van de brug?

A. Neen, hij had niets ten zuiden, althans hij zelf niet. De commandant van het dekkingsdetachement, kapitein *Populier,* waar ik onder stond, had tot taak om ook diverse kazematten, die inmiddels gebouwd waren, en gevechtsopstellingen te doen bezetten, wanneer het nodig was!

10841. De **Voorzitter:** Maar ook dus uitsluitend aan de noordkant?

A. Ja, uitsluitend aan de noordkant. Er was echter nog een luchtverdedigingskring Willemsdorp en daar zaten de luchtdoelmitrailleurs, die ook ten zuiden van de bruggen waren opgesteld, maar dat was het enige onderdeel, dat ten zuiden van de brug was.

10842. De **Voorzitter:** En op de brug zelf, waren daar ook wachten of posten?

A. Van de politietroepen zaten daar drie man ten zuiden van de brug, dat was een wachthuis en een posthuis, hetwelk zowel strategisch als politioneel was, want die moesten optreden, wanneer er eventueel mensen waren, die wilden fotograferen enz., enz., want dat moest natuurlijk de kop ingedrukt worden en wij waren daar tevens ook voor politionele doeleinden, maar strategisch was no. 1.

10843. De **Voorzitter:** Was er de laatste dagen vóórdat de oorlog uitbrak een bepaalde stemming onder u of waren bepaalde maatregelen genomen? Kunt u ons daar iets van vertellen.

A. Neen, er was totaal niets van bekend. Men sprak later van de 1ste, 2de en 3de phase, zoals ze dat noemden, en in Willemsdorp was hier niets van bekend. Ik was bij voorbeeld nooit tegenwoordig bij besprekingen van de officieren, want ik was sergeant-majoor bij de politietroepen, dus was ik daar nooit bij. Alleen eenmaal ben ik er bij geweest en dat was in '39. Toen heb ik zelfs nog aangedrongen op het aanbrengen van een electrische ontsteking op de Moerdijkbruggen, voor de springlading. Deze zat in kastjes op de brug. De verkeersbrug had b.v. 2 doorsneden van 19 ladingen, totaal 38 ladingen, die moesten wij allemaal verbinden met slagsnoer. U begrijpt — het was onder en boven de brug —, dat dat veel tijd in beslag nam. In elk kastje moesten slagpijpjes gedraaid worden en wij moesten boven op de brug klauteren en er onder door en we hadden 2 doorsneden en wanneer deze 2 aan elkaar gekoppeld waren, moesten we bovendien deze 2 weer met elkander verbinden, u begrijpt wel, dat ik juist daarom in Puttershoek heb aangedrongen op een electrische ontsteking. Men had dan maar op een knop te drukken, in de kazemat, welke onder de grond door gelegd kon worden, en op elk gewenst moment kon de brug springen, want ik was van mening, dat er bij de twee grootste bruggen van Nederland toch wel enigszins veiligheid en spoed moesten worden betracht.

10844. De heer **Korthals:** Hoeveel tijd had u nu nodig met deze methode, denkt u?

A. Met de methode van de slagverlegging?
Dan had ik toch zeker ongeveer een uur nodig gehad.
Ik moest verbinden twee doorsneden van 19 ladingen, die moesten dus aan elk kastje verbonden worden met slagkoord en een slagsnoerpijpje plus die twee doorsneden weer aan elkander natuurlijk.

10845. De **Voorzitter:** Dus om één boog te laten springen, had u een uur nodig?

A. Inderdaad.

10846. De **Voorzitter:** Dan moeten wij wel veronderstellen, dat men helemaal niet aan een strategische overval gedacht had in die zin, zoals het gebeurd is!

A. Inderdaad, daar ben ik ook van overtuigd, bovendien had de spoorbrug ook nog een kans. Daar had ik ook nog 20 ladingen met elkander in verbinding te brengen. Dus ik had twee bruggen. Bovendien had ik de kazematbezetting, dus u kunt nagaan — ik zat daar boven gedurende de overval, met inbegrip van mij, met 21 man en bovendien moest ik de versperringen ook nog aanbrengen —, dat ik daar een omvangrijke taak had.

10847. De **Voorzitter:** Om het feitelijk verloop te bespreken, u is op Donderdagavond 9 Mei met de manschappen naar het kwartier gegaan, waar u thuishoorde. Was dat ver van de opstelling vandaan?

A. Er was een stenen gebouw van de politietroepen daar.

10848. De **Voorzitter:** U zegt 21 man en hoeveel waren er dan 's nachts op wacht?

A. Met inbegrip van mij waren er 21 man. Ik denk, dat er ± 12 op wacht waren, bovendien is er ook nog een onderofficier die nacht op contrôle geweest. Ik had twee onderofficieren en de rest waren korporaals. En er zat een gewapend piket van drie man in de kazemat, plus twee man voor de zware mitrailleur, dus dat is vijf.

10849. De **Voorzitter:** En verder was er aan de noordkant niemand?

A. Ja zeker, dan had men nog de infanterie (het dekkingsdetachement). Er zat b.v. onder het noordelijk landhoofd ook een kazemat. Normaal kunt u deze niet zien, want die is in de grond. Degenen, die daarin zaten, moesten sectoren bestrijken over het water, wanneer eventueel met vaartuigen zou worden genaderd. Precies hetzelfde is het bij de spoorbrug.

10850. De **Voorzitter:** Hadden die ook een taak om, wanneer er iets gebeurde, direct in te grijpen? Was er wel eens geoefend? Was er wel eens een soort samenwerking geprobeerd, of niet?

A. Ik herinner mij, dat, wanneer er eventueel iets zou gebeuren, men door middel van alarm natuurlijk zou moeten worden geconcentreerd. Kapitein *Populier* had de oefeningen zelf georganiseerd. In ieder geval waren ze geoefend, speciaal in mitrailleursopstellingen, dat was hoofdzaak. Deze stonden beneden en konden in ieder geval het water bestrijken.

10851. De **Voorzitter:** Konden die ook naar boven schieten? Ik bedoel, niet naar de eigen brug, maar naar de andere brug.

A. Neen.

10852. De **Voorzitter:** Konden de betreffende militairen, die bij de ene brug opgesteld waren, ook de oprit van de andere brug bestrijken?

A. Dat zou ik niet precies kunnen zeggen. Het was niet mijn taak, die had ik op de bruggen zelf. Maar ik vermoed toch, dat die onderling inderdaad een zienskracht konden hebben zo. Ik meen zelfs, dat de kazematten onder die brug in een boogvorm stonden. Ik vermoed toch wel, dat zij dan in de richting van de spoorbaan en omgekeerd hadden kunnen schieten.

10853. De **Voorzitter:** Uit hoeveel man bestond dat detachement, zegt u?

A. Dat detachement in totaal, alle troepen bij elkaar?

De **Voorzitter:** Ja, aan de noordkant.

A. Ongeveer 300 man, meen ik.

10854. De **Voorzitter:** En hadden die de kwartieren ook in de buurt?

A. Die hadden een barakkenkamp, dat was ongeveer 800 meter van de brug af.

10855. De **Voorzitter:** Die waren Donderdagavond helemaal niet gealarmeerd?

A. Niet gealarmeerd.

10856. De **Voorzitter:** Hadden zij wachtposten 's nachts?

A. Er zat een wachtpost ten zuiden van de spoorbrug, dat weet ik, en er zaten ook posten ten noorden van het landhoofd, daar stonden ook een paar mitrailleuropstellingen.

10857. De **Voorzitter:** Het kampement zal toch ook wel bewaakt zijn geweest?

A. Inderdaad, door een politie- of een kantonnementswacht.

10858. De **Voorzitter:** Als u nu dan eens wilt vertellen, wat er eigenlijk 's morgens gebeurde toen u om vier uur wakker werd.

A. Om 4 uur, kwart over 4 kwamen er vliegtuigen, wij hoorden een geronk en direct alarmeerde ik de politietroepen. Wij zagen bommen vallen bij de Moerdijk en direct daarna viel er een bom op het kamp. Direct waren er verscheidene doden. Onmiddellijk werd gealarmeerd. De kazematbezetting heb ik zelf helemaal laten versterken.

De **Voorzitter:** Hebt u daar dus nog tijd voor gehad?

A. Ja.

10859. De **Voorzitter:** Heeft u toen geen ogenblik gedacht aan die slagsnoeren?

A. Ja zeker, want toen heb ik een onderofficier opdracht gegeven, onmiddellijk de slagsnoerleiding aan de bruggen aan te brengen.

10860. De **Voorzitter:** Sergeant *Schoonbeek?*

A. Inderdaad, deze is overleden.

10861. De **Voorzitter:** Dus u bent direct toen u aangekleed was naar de kazematten gegaan en hebt daar de leiding genomen?

A. Toen was ik nog niet in de kazemat. Later ben ik naar de kazemat gegaan.

De **Voorzitter:** U hebt daar uw orders gegeven.

A. Inderdaad, ik heb eerst mijn orders gegeven.

10862. De **Voorzitter:** Is hij toen uw orders gaan uitvoeren of waren er toen al Duitsers?

A. Hij is dat uit gaan voeren. Even later kwam hij echter terug met het bericht, dat hij er niet door heen kon komen, daar de parachutisten al op de bruggen doorgedrongen waren, op de verkeersbrug ook al. Een andere ploeg was reeds op de spoorbrug om daar de slagsnoerleiding aan te brengen, doch ook dezen kwamen terug, daar het onmogelijk was door te stoten, men vuurde nl. daar. Ik zei: „proberen", in elk geval moeten jullie er doorheen. Wederom kwam hij terug met het bericht, dat dit onmogelijk was, daar de manschappen achter elkaar dreigden te worden weggemaaid. Ik zeg: „dan eerst beginnen Willemsdorp te zuiveren, dan ga ik wel even naar de kazemat en zullen we zien of we ze weg kunnen schieten met het geschut. Inmiddels was de sergeant *Schone* op zijn doel af gegaan, die was er nog vóór mij, en die had direct bevel gegeven om vuur uit te brengen op de brug.

10863. De **Voorzitter:** Dat was dus de verkeersbrug?

A. Ja, inderdaad.

10864. De **Voorzitter:** Dat is de meest westelijke van de twee?

A. Ja.

10865. De **Voorzitter:** Toen werd u nog niet van de achterkant uit de richting Dordrecht aangevallen?

A. Neen, nog niet.

10866. De **Voorzitter:** U had toen het idee, zij zitten er voor?

A. Inderdaad, mijn vuur was trouwens ook uitsluitend op het zuiden gericht. Ik ben er naar toe gegaan en toen vroeg de luchtdoelartillerie, die ten oosten van mijn kazemat zat, in een paar kuilen, om patronen, want die had geen munitie meer. Ik heb het kanon en de mitrailleur direct in stelling laten brengen en inmiddels hebben wij die mensen nog patronen gegeven van mijn voorraad, ze hadden nl. maar tien patronen van de luchtdoelartillerie. We hebben gevuurd daar op de brug.

10867. De **Voorzitter:** Waren het Duitse manschappen, misschien in auto's?

A. Auto's, Mijnheer de Voorzitter, de eerste, die wij zagen, waren per auto.

10868. De **Voorzitter:** Kwam die auto uit het zuiden?

A. Ja, het was een vrachtauto en die schoten wij precies raak, want we hadden uitstekend geschut met magnifieke richtmiddelen en schoten daardoor practisch geen centimeter uit de richting. We schoten op die auto, die min of meer in elkaar zakte, want we hadden hem waarschijnlijk in de as geraakt, en meteen schoten we twee Duitsers, die daarachter kwamen, midden in de buik, later heb ik ze nog zien liggen. Direct heb ik met het kanon geschoten, want ik had het bevel over twee stukken, een zware mitrailleur en links daarvan stond het kanon van 5 cm. Later kwam er weer een auto, een grijze wagen, een luxe, en toen ik met de kijker keek, kon ik zien, dat er Duitse officieren inzaten. Die hebben we weer onder vuur genomen en ook deze werd geraakt, maar dat was zeker minstens 400 meter op de brug, dus voor mij was dat ongeveer 900 meter. Drie mensen van de politietroepen, die ten zuiden van de brug zaten, hebben later beweerd, dat ik daar ondanks de grote afstand ook nog een Hollands soldaat de arm had afgeschoten. Er schijnen ook verschillende Duitsers te zijn geraakt. Op een gegeven moment werd er een hakenkruisvlag geplaatst op het noordelijk landhoofd van de verkeersbrug. Die werd achter de kasten gezet, waar de versperringspalen inzaten, waarna er een mitraillist op ons begon te schieten.

10869. De **Voorzitter:** In het schietgat dus?

A. Dat kon ik merken, omdat dat schietgat naar buiten uitstak, en toen kregen we de scherfjes min of meer in ons gezicht. Ik heb toen sergeant *Schone* last gegeven om daar een 5 cm op te duwen en op een gegeven moment was de vlag, mitrailleur en man weg, omdat we ook diè hadden geraakt.

10870. De **Voorzitter:** Maar toen zat u in die gesloten kazemat?

A. Ja, inderdaad.

10871. De **Voorzitter:** Heeft u toen nog iets gemerkt of gehoord van die andere troepen, want die zaten toch ook nog aan uw kant? Ook zuid had zo nu en dan activiteit, maar waren er op dat ogenblik in uw omgeving al parachutisten, om u van achteren aan te vallen? Hoe liep dat verder?

A. Toen nog niet. Ik heb natuurlijk van de eigenlijke gevechten van de andere troepen weinig kunnen zien, want ik zat in de kazemat.

De **Voorzitter:** U keek alleen naar die ene brug?

A. Daar was mijn hoofdvuurkracht op gericht, omdat de brug niet gesprongen was.

10872. De **Voorzitter:** Was uw collega op dezelfde manier met de spoorbrug bezig?

A. Ja, inderdaad. Die moet er ook nog vuur op uitgebracht hebben. Die kazemat had echter het nadeel, dat zij zo laag was, want als men b.v. op de spoorbrug liep, dan kon u daar een handgranaat ingooien. Die van mij was ongeveer zo hoog als dit plafond (plm. 4 m), zodat ze daar niet bij konden komen, maar mijn collega werd er met handgranaten uitgegooid.

10873. De **Voorzitter:** Van de achterkant ook?

A. Van de voorzijde, in het schietgat.

10874. De **Voorzitter:** Ja, maar door troepen, die waarschijnlijk achter hem ergens geland waren, die niet over de brug zijn gekomen.

A. Er zijn er ook over de brug gekomen, maar de meeste zijn eigenlijk in het noorden geland, over de verkeersbrug kwamen ze in stormpas aan en ze werden toen onder vuur genomen; verschillende zijn er ook gevallen. Maar bij de spoorbrug hebben ze granaten in het schietgat gegooid, omdat de achterkant van de kazemat was gegrendeld met een luik, de deuren waren op slot, het waren van die pantserdeuren en die waren allemaal gegrendeld. Toen zijn ze om die schietgaten heen gaan lopen en hebben daar een paar granaten ingegooid en zo is hij er natuurlijk uitgewerkt, want hij kon zich daar niet verdedigen, hij zat daar machteloos, met die mensen. Een kazemat is prachtig, maar die moet op een afstand verdedigd worden, dan kan men er heel wat mee doen, maar wanneer men ingesloten wordt, is dat tamelijk penibel. Voordat ik naar de kazemat ging, heb ik kapitein *Populier* nog gezien, toen zag ik, dat de Duitse parachutisten bezig waren, op die kribben en de rivier de Kil de andere kant te beschieten. Ik heb luitenant *Westerman* van de vaartuigendienst, dat is ook een onderdeel van het dekkingsdetachement, gewaarschuwd en gezegd: wanneer je deze mensen even in de gaten houdt, dan kunnen deze mensen werken. Kapitein *Populier* is toen naar de andere kant, in de richting van de tunnel gegaan en schijnt daar stellingen bezet te hebben. Later heb ik hem nog gezien, hij was toen gewond aan zijn hiel. Ze schijnen daar granaten in een autobus gegooid te hebben, enz., althans ze hebben daar gevochten, dat is mij bekend.

10875. De **Voorzitter:** Uit welke richting kwam die autobus?

A. Uit het noorden.

10876. De **Voorzitter:** Dus dat was weer wat later?

A. Ja, maar ik heb het zelf niet gezien, want ik ben blijven vechten.

10877. De **Voorzitter:** Hoe lang ongeveer?

A. Ik zou het u niet precies meer kunnen zeggen, maar ik heb toch zeker een paar uur in die kazemat gezeten. Ik ben daar ook het laatste gevangengenomen. Maar ik weet niet hoe lang het heeft geduurd. Daar moest flink aangepakt worden, om die kerels van het lijf te houden. Ze kwamen van achteren en van voren.

10878. De **Voorzitter:** Had u munitie genoeg?

A. Ik had munitie genoeg.

10879. De **Voorzitter:** Toen zijn zij met rook e.d. begonnen, geloof ik?

A. Ja, toen ik aan het vuren was, zag ik, dat de Duitsers een nevel legden tussen de brug en mij. De wind was uit die richting, en dus kreeg ik het precies in het schietgat van de kazemat. Wij werden er een beetje beroerd van, het was van die gelige walm, nu niet direct gas, maar toch wel hinderlijk, want je ging er van hoesten. Ik gelastte toen, om de luchtaanvoerslangen aan de gasmaskers te koppelen en die gasmaskers op te zetten. Maar de luchtaanvoer moest door de gaatjes van de kazemat komen. Ik kon niets meer zien en toen ben ik op handen en voeten naar het stuk gegaan, heb de verlichtingsbatterij op het stuk ingeschakeld en met indirecte richting ben ik toen doorgegaan met vuren. De Duitsers kwamen echter in mijn richting en toen hebben zij mij gelast met „heraus, enz., enz.", hetgeen ik weigerde. Daarna werd ik nogmaals herhaalde malen gesommeerd om mij over te geven en tevens werd gedreigd de kazemat anders te zullen laten springen. Ook toen heb ik geweigerd en bleef ik doorgaan met vuren.

10880. De **Voorzitter:** Waren zij toen vlakbij of achter u?

A. Achter mij, in het begin werd er geschoten uit hotel Waterloo door Nederlandse militairen tegen het luik achter mij. Daarachter was dat stalen luik en dat was gegrendeld. Ik hoorde dit, omdat de kogels tegen dit luik kletterden en toen schijnen zij zich te hebben overgegeven. Ik heb toen vóór die tijd opgebeld naar de centrale in het groepsgebouw der Politietroepen, toen kreeg ik aan de telefoon luitenant *Maas,* dat was de commandant van de 1.1. 28 R.I., thans is hij, geloof ik, luitenant-adjudant van de luchtstrijdkrachten te Breda, die ik het bericht gaf: „Ontzet de kazemat, ik blijf standhouden." Hij herhaalde dat, doch op een gegeven moment hoorde ik een gevecht achter mij en geschreeuw van Nederlandse militairen en toen was het afgelopen, toen waren de Duitsers achter ons. Wij zaten er van voren en van achteren in. Een Nederlandse militair riep nog, dat wij er uit moesten komen, want dat men ons in de lucht zou laten springen. Het eigenaardige was, dat men deze taak nimmer aan mij had opgedragen. In de kazemat bevond zich 1200 kg springlading, bestemd om de 7de pijler van de brug te doen springen, en daarboven zat ik te vuren. Toen ik echter niet ophield met vuren, hebben ze dynamiet in het sleutelgat gegooid en de deur laten springen. Ik hoorde een klap en het was inderdaad een groot gat. Ook vloog er een granaat naar binnen. Ik had toen reeds 4 gaten in de loop van mijn kanon, want deze stak een eindje buiten het schietgat. Dit zag ik bij de capitulatie, bij het verwijderen der stukken. Ik kon toen niets meer doen. Het was afgelopen.

10881. De **Voorzitter:** Waren er nog meer manschappen bij?

A. Wij waren aanwezig met een bediening voor het stuk zelf van 4 man; 2 richters, 1 lader, 1 sluitstukbediener, dan waren er 2 munitie-aanvoerders en 2 man van de zware mitrailleur en met mijzelf mee waren dat 9 man.

10882. De **Voorzitter:** Waren dat allen politietroepen?

A. Neen, die waren van de zware mitraillisten van het dekkingsdetachement. Deze kerels hebben zich buitengewoon gedragen.

10883. De **Voorzitter:** U heeft dus voortreffelijk met hen samengewerkt.

A. Inderdaad, wij hebben ze over het moeilijke punt heen moeten helpen, maar ik heb de jongelui leren waarderen. Dat de geest en de vechtlust goed waren in de kazemat, bleek wel, toen een der Nederlandse soldaten buiten riep: „Majoor, geef je over, want zij laten je in de lucht springen", doch een der jongens, een korporaal riep: „Vent, houd je kop dicht", dat was de geest van de kazematbezetting.

10884. De **Voorzitter:** Kunt u verder nog iets zeggen van de houding van de troep in het algemeen?

A. Zelf had ik de indruk, dat er weinig leiding was, want bij de inval 's morgens heerste er een verwarring.

10885. De **Voorzitter:** Was er een paniek?

A. Inderdaad, maar dat was te verklaren. In de eerste plaats vielen de eerste bommen in het kamp zelf.

De mensen hier lagen nog te slapen en enkelen waren wakker geworden door het geluid van de vliegtuigen, dus niemand wist van iets. Het waren de bommen, die blijkbaar bestemd waren geweest voor mijn gebouw. Toevallig vielen deze in de Dordtsche Kil, dus net achter mijn gebouw, maar de andere twee in het kamp. Daarbij zijn nog diverse mensen gedood, o.a. 2 à 3 burgers.

Ook moesten nog de commandant van het dekkingsdetachement en enkele officieren, welke in hotel Waterloo waren, gewaarschuwd worden. Ik heb nog gewaarschuwd stellingen te gaan bezetten.

10886. De **Voorzitter:** Maar had men nooit te voren de mogelijkheid overwogen, dat eventueel Franse troepen uit het zuiden verplaatst zouden moeten worden. Had men daar niet over nagedacht?

A. Eerlijk gezegd, was ik maar een ondergeschikte, sergeant-majoor. Wanneer u de militaire verhoudingen kent, zult u dit begrijpen. Ten slotte was ik nooit bij de besprekingen geweest. Ik had een taak en zelfs een heel verantwoordelijke taak. In elk geval heb ik mij daarop gespecialiseerd. Het zou ten slotte fout geweest zijn, wanneer ik met de commandant eventueel de gevechtsstellingen zou hebben besproken. Het was anders geweest, wanneer de brug was gesprongen. Mijn hoofdtaak lag op de bruggen, vooral toen deze niet sprongen. Waren de bruggen gesprongen, dan hadden de kazematten enigszins haar waarde verloren. Het opdringen van de vijand uit het zuiden moest ten slotte worden belet.

10887. De **Voorzitter:** Wat was uw indruk, kwamen er meer troepen van de zuidkant, of naderhand uit het noorden?

A. Later uit het noorden; die uit het zuiden gekomen zijn, hadden in de eerste plaats tot doel de Moerdijk, dat is ten zuidwesten van de nieuwe brug, waar zij ook opereerden.

En daar ik pertinent de opdracht had om de beide bruggen te verdedigen, moesten wij de troepen direct uit het zuiden bestrijden, en dat was juist het funeste in dit geval. Alle ogen waren gericht op het zuiden en ze kwamen uit het noorden, ook dat was juist die verrassende tactiek van die Duitsers.

Wanneer u bij voorbeeld neemt die burgerautobus met een burgerchauffeur; die man hebben de Duitsers gedwongen om hen te rijden en op een gegeven moment dacht de commandant in Willemsdorp, dat het Hollandse militairen waren, omdat zij uit het noorden kwamen. Zonder meer kwamen zij in de eigen vuurlinie, maar die kerels schoten terug, maar een chaos moet het wel geweest zijn. Maar volgens mij had dit helemaal niet behoeven te gebeuren, Mijnheer de Voorzitter! Deze hele overval had volgens mij in zijn geheel afgeslagen kunnen worden. Waarom is de avond van te voren de grootste paraatheid niet bevolen? Dus met andere woorden: de troepen in alarmstelling. Als iedereen paraat geweest was met volle wapenuitrusting, enz. enz., als iedereen nu eens in de stelling geweest was met zijn volle wapenrusting en munitie, want (daar haperde ook wel het een en ander aan) dan was er geen een parachutist heel gebleven. Ik heb er op de brug veel kunnen doden, maar de anderen zijn overvallen en in de rug overvallen en zodoende hebben zij niet veel kunnen uitrichten. Wanneer de avond van te voren de alarmtoestand was bevolen, dan was dit niet gebeurd. Waarom is dat de avond in November 1939 wel gebeurd, toen had men de Duitse aanval verwacht en toen zijn wij allen tot 's morgens 6 uur in de alarmstelling geweest. Gelukkig was het toen heel mistig weer, waardoor zij blijkbaar niet zijn gekomen.

10888. De **Voorzitter:** Was dat niet 11 of 12 November?

A. Dat kan wel, ja, het was in 1939, toen was voor alle strategische posten alarmstelling bevolen, iedereen was toen op zijn post. Wij hadden ook een volledige bezetting van de kazemat. Alleen was er een restrictie aan verbonden en dat komt nu weer neer op de ontstekingslading, deze mocht niet aangebracht worden. Ik heb toen nog gevraagd aan luitenant-kolonel *Govers,* waarom moet die slagsnoerlading niet aangebracht worden, hij zei, dat dit in verband stond met het overtrekken van troepen uit het zuiden.

10889. De **Voorzitter:** Om eventueel de verbinding open te houden voor bondgenoten.

A. Bovendien, toen 's avonds de berichten doorkwamen, dat hoorde ik later van een collega, dat deze 's avonds om 9 uur al wist, dat de zaak in alarmstelling moest, waarom heeft men toen niet direct een ordonnans of een berichtgever gezonden, met het bevel alarmstellingen bezetten. Ik ben gehoord door een commissie van de generale staf, het was toen majoor *Wede* en een luitenant.

Deze verklaarde toen, dat b.v. om halftwaalf de Koningin reeds in een schuilkelder was gegaan. Ik vroeg: „Dus toen wist men het reeds?" „Ja," zei hij. Ik zei: „Dus dan laat men ons zitten als voornaamste strategische post, met de grote verkeersweg naar het zuiden, Amsterdam—Brussel, enz.", dat vind ik een grote nalatigheid, ik geef u dan ook de verzekering, dat er dan geen parachutist in leven gebleven was, want ik verzeker u, dat er in de jongelui, die inderdaad gevochten hebben, wat inzat, maar de leiding was volgens mij volkomen zoek. Dat is mijn indruk geweest.

10890. De **Voorzitter:** Heeft u verder in het algemeen nog iets op te merken?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Ik ben een poos geleden geweest voor de Commissie Militaire onderscheidingen. Het heeft hier wel niets mee te maken, maar men heeft toen beweerd, dat ik geen bewijzen had. Wie moest ik ten slotte als officier opgeven, die waren allen gevangengenomen. Ik heb er ook niets meer van gehoord. Diverse strijders hebben zelfs het oorlogsherinneringskruis gekregen, nu is dat wel een heel eenvoudig ding, maar mij heeft men nooit meer iets laten weten of iets gegeven, dat vind ik toch wel een beetje bitter. Andere mensen, waarvan ik weet, dat zij zelf niets gedaan hebben, niets anders dan een keukenwagen van de stal halen en die wegvoeren, die niet in het gevecht zijn geweest met de vijand, dat zij iets krijgen en dat men mij niets stuurt, dat is toch wel een beetje treurig. Ten aanzien van het andere heb ik misschien nog iets te vertellen, dat van belang is. Destijds waren er vliegboten in bestelling, die ingevlogen werden door een constructeur van de Aviolanda, meen ik, te Papendrecht. En dat moet een Duitse constructeur geweest zijn.

In het begin was er een marine-officier bij, die ik er later niet meer bij zag, dat was in '39, dus wanneer die man spionnage had gewild, dan was het eenvoudig voor hem fototoestellen mee te nemen in die vliegboten, dan kon hij alle stellingen fotograferen en op kaart zetten. Destijds heb ik gemeld aan de detachementscommandant, dat ik die marine-officier er niet meer bij zag. Meermalen heb ik foto's, films van de brug in beslag genomen, want er mocht natuurlijk niet gefotografeerd worden.

10891. De **Voorzitter:** Dus dit beschouwt u ook als een nalatigheid?

A. Ja, inderdaad.

10892. De **Voorzitter:** Heeft u wel eens gehoord, dat er op de Moerdijk gefotografeerd zou zijn door de Duitse militaire attaché hier?

A. Neen, daar is mij niets van bekend, want wij grepen direct in. Onmiddellijk namen wij de films, het toestel, enz. in beslag.

De **Voorzitter:** Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

A. VAN ALMKERK.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KOERSEN.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 11 MEI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heer Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Algera, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

MR. JOHANNES PETRUS HOOYKAAS,

oud 47 jaar, wonende te Amsterdam, Raadsheer in het Gerechtshof te Amsterdam, oud Raads-adviseur bij het Departement van Justitie.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

10893. De **Voorzitter:** Ik zou u gaarne een verhoor afnemen in verband met de quaestie van de oorlogswet en van de afkondiging van de staat van oorlog en de staat van beleg. Kunt u misschien beginnen met iets mede te delen over de vraag, waarom de staat van beleg eerst in April 1940 is afgekondigd?

A. Ik heb over deze aangelegenheid destijds het volgende gehoord. In Augustus 1939 was ik met vacantie; toen ik in het einde van die maand terugkwam, dus vlak vóórdat de oorlog uitbrak, sprak de toenmalige Minister van Justitie, de heer *Gerbrandy*, terstond met mij over dit probleem. De Minister zeide: de wet op de staat van oorlog en beleg is aldus opgezet: er is eerst een staat van oorlog, die bepaalde bevoegdheden geeft, dan volgt de staat van beleg, die meer bevoegdheden geeft; nu schijnt het zo te zijn, dat de Minister van Oorlog — het kan ook zijn, dat de Minister bedoelde de ambtsvoorganger van de toenmalige Minister van Oorlog, in elk geval een Minister van Oorlog — vlak vóór de oorlog aan de militairen heeft toegezegd, dat, zodra het zeer spannend werd, er meteen zou komen de staat van beleg. De heer *Gerbrandy* zeide er bij: dit punt is wel toegezegd door de Minister van Defensie, maar niet door de Regering. De zaak is in de Ministerraad behandeld en deze heeft in grote meerderheid besloten, geen gevolg te geven aan die toezegging. De Raad heeft daarvoor twee motieven: allereerst dit, dat de z.g. oorlogswet zó is opgesteld, dat men, wanneer men de staat van oorlog verklaart, ineens de bevoegdheden heeft, aan die staat verbonden, wanneer men daarna de staat van beleg verklaart, heeft men automatisch nog veel meer bevoegdheden. De Ministerraad nu is van oordeel, dat de situtatie nog niet zo kritiek is, dat aan al die bevoegdheden van de staat van oorlog èn die van beleg, zelfs als bevoegdheden, behoefte bestaat.

Het tweede motief is dit, dat de Ministerraad meent, wanneer die bevoegdheden moeten worden uitgeoefend, dan moeten die niet, althans niet alle, toevertrouwd worden aan het militair gezag. De grote meerderheid van de Ministerraad was van oordeel — ik heb het alleen van horen zeggen; ik vertel alleen wat ik gehoord heb —, dat het militair gezag heel bekwaam was in de eigen militaire sfeer, maar dat in de oorlogswet allerlei problemen werden geraakt, waarbij het militair gezag al te fors zou ingrijpen, waarbij het militair gezag niet zodanig zou ingrijpen als de Ministerraad met zijn politieke verantwoordelijkheid zou kunnen dekken. De Ministerraad meende daarom, dat er behoefte bestond aan een wettelijke voorziening, waarbij allereerst voor de Regering de mogelijkheid geopend werd om een keuze te doen uit de bevoegdheden, welke de Regering nodig oordeelde te verlenen, aan welk gezag dan ook, aan het militair gezag of aan een ander gezag, welk ook. Voorts zou bij die wettelijke voorziening voor de Regering de mogelijkheid geopend moeten worden, die bevoegdheden te geven, ter keuze aan het militair gezag of aan een ander dan het militair gezag.

In de derde plaats, zo er dit was, een meer ondergeschikt punt, meende de Regering, dat de beweegredenen, voorzien in de bestaande wet op de staat van oorlog en beleg, niet voldoende waren en dat het nuttig zou zijn nieuwe bevoegdheden te creëren. Direct is dus toen gezegd: wij hebben nodig een wetsontwerp, waarbij deze drie mogelijkheden worden geopend: uitbreiding van bevoegdheden, de mogelijkheid, dat de Regering zelf kiest, welke dier oude bestaande bevoegdheden zij zal verlenen, en de mogelijkheid om een deel van de bevoegdheden niet te verlenen aan het militair gezag, maar aan het burgerlijk gezag.

In aansluiting daaraan heeft Minister *Gerbrandy* mij tweeërlei verzocht. De Minister verzocht mij in de eerste plaats of ik over het gehele vraagstuk mijn gedachten wilde laten gaan. Als ik mij goed herinner — ik heb natuurlijk naar aanleiding van uw oproeping nog eens nagegaan, wat ik mij van de zaak herinnerde —, heeft hij toen terstond gezegd, dat op zijn verzoek over het probleem al een studie was gemaakt door oud-Minister *Goseling*. Dat was dus zijn ambtsvoorganger, met Minister *de Visser* er tussen, die echter slechts ongeveer 14 dagen Minister is geweest. De heer *Gerbrandy* verzocht mij nu in de tweede plaats met Minister *Goseling* in contact te treden om te zien, wat naar onze gezamenlijke mening de beste oplossing van dit probleem was. De Minister zeide daarbij: Het zal ook nuttig zijn, dat u mij, zodra u tot enige voorlopige gedachten gekomen bent, vertelt, wat uw gedachten zijn, en dat u contact zoekt met het militair gezag, want het is het verlangen van de Ministerraad, dat deze aangelegenheid zoveel mogelijk in pais en vree wordt geregeld. Het is geen actie tegen het militair gezag en het zou onaangenaam zijn, wanneer de verhoudingen zouden worden toegescherpt.

Dat was de toestand, zoals die zich in begin September voordeed.

10894. De **Voorzitter:** Deze visie van het toenmalige Kabinet sluit naar mijn mening een soort critiek in op de wetgeving van dat ogenblik. Het Kabinet was blijkbaar voor een wetgeving, die van een heel andere gedachte uitging.

A. De wet ging inderdaad van een ander systeem uit. Zij was al betrekkelijk oud. Ik weet nu niet precies van welk jaar zij was.

De heer **Algera:** van 1899.

A. Zij was dus 40 jaar oud. In het tijdsbestek van 1899 tot 1939 is er voor de wetgever in het algemeen ook geen aanleiding geweest de zaak te bekijken, althans zolang geen oorlog dreigde. Het enige, dat ik mij vagelijk herinner, is, dat in de eerste wereldoorlog ook stemmen zijn opgegaan, die een dergelijke critiek op de bestaande wet deden horen. Ik meen, dat in de Gedenkschriften van *Treub* een passage voorkomt, waaruit blijkt, dat men in 1914 soortgelijke bezwaren had als in 1939.

De **Voorzitter:** In 1918 en 1921 zijn er enige wijzigingen aangebracht.

A. Het was dus in 1939 niet zozeer een critiek op de wetgever van 40 jaar vroeger. Het gold een betrekkelijk oude wet, die in andere omstandigheden gemaakt was. In 1899 was de oorlog niet zo totalitair als in 1939. Zolang oorlog een gedeeltelijk karakter draagt en de burgers in hun sfeer ongemoeid laat, spreekt het vanzelf, dat het militair gezag de noodzakelijke nieuwe bevoegdheden krijgt, maar wanneer de oorlog totalitair wordt en ook de gehele levenssfeer van de bevolking gaat regeren, is het vanzelfsprekend, de dan noodzakelijke bevoegdheden niet geheel te geven aan het militair gezag, maar voor een deel ook aan burgerlijke organen.

10895. De **Voorzitter:** Is het u bekend, of het Kabinet-*Colijn*, dat van 1937 tot 1939 aan het bewind is geweest, ook een bepaalde opvatting op dit gebied had?

A. Dat kan ik u niet met zekerheid zeggen. Ik herinner mij niet of mij daarvan destijds iets is medegedeeld. Ik weet echter zeker, dat ik het probleem het eerst zo duidelijk uiteengezet heb gekregen door Minister *Gerbrandy*, eind Augustus 1939.

Ik heb mij begin September direct met de heer *Goseling* in verbinding gesteld. Hij had al een project en dat leek mij in het algemeen heel gelukkig. Ik heb dit aan Minister *Gerbrandy* medegedeeld en deze heeft mij gezegd: Gaat u dan samen met het militair gezag onderhandelen; ik acht het nuttig, dat ook een vertegenwoordiger van mij bij de onderhandelingen is. De heer *Goseling* was als reserve-officier in dienst van het Ministerie van Defensie.

Toen hebben wij onderhandeld. Van de zijde van de opperbevelhebber was kapitein *Schepers* aanwezig, die later ook een grote rol heeft gespeeld. Ik meen, dat er in bepaalde stadia nog iemand aanwezig is geweest, maar wij hebben practisch altijd met de heer *Schepers* te maken gehad. De heer *Schepers* dacht veel ongunstiger over het project van oud-Minister *Goseling* dan ik persoonlijk. Dat gaf wrijving. Ik had de indruk, dat er ook een persoonlijke tegenstelling tussen de heren *Goseling* en *Schepers* was. De verhouding was heel moeilijk. Ten slotte was de heer *Goseling* oud-Minister. Ik zag hem ook als mijn eigen vroegere Minister. Als ambtenaar van een Departement ziet men tegen zijn Ministers en oud-Ministers op. De heer *Schepers* was als militair, naar ik meen, iets ouder in rang. Hij liet de heer *Goseling* duchtig voelen, dat hij ondergeschikt was, dat hij had te zwijgen, wanneer de heer *Schepers* sprak. Het was irritant. Wij hebben toen echter te goeder trouw getracht met de heer *Schepers* tot overeenstemming te komen. De onderhandelingen hebben vrij lang geduurd, nl. gedurende September, October en een deel van November, omdat wij het uiterste gedaan hebben om een modus vivendi met de militaire autoriteiten te vinden. De onderhandelingen verliepen ten slotte heel onbevredigend. In het begin had ik de indruk, dat de heer *Schepers* nog erg vervuld was van de aanvankelijke belofte van de Minister van Defensie en in verband daarmede van de aanvankelijke gedachte: „wij moeten alles hebben", en dat men van militaire zijde het gehele optreden mijnerzijds zag als een aanslag op de militaire positie. Ik heb toen gezegd: Mijnheer *Schepers,* ik heb er persoonlijk niets mee te maken, ik voer alleen een beslissing van de Ministerraad uit, maar ik heb wel opdracht om te trachten met u tot overeenstemming te komen. Wij staan hier niet als vijandige machten tegenover elkaar; wij moeten beiderzijds wat toegeven om tot een redelijk resultaat te geraken. Ik denk, dat het de opperbevelhebber was, die achter de starre houding zat; ik had het gevoel, dat zijn omgeving dacht: als wij maar volhouden, krijgen wij alles. Uiteindelijk kregen echter ook de militairen vermoedelijk de indruk, dat dit niet zou lukken. De feitelijke onderhandelingen gingen heel moeilijk; ik sprak b.v. op het Departement van Defensie met de heer *Schepers* en met de vertegenwoordiger van de Minister van Defensie; na vele uren moeizaam onderhandelen kwamen wij tot een resultaat; dan spraken wij af, dat wij beiden dat resultaat zouden voorleggen, de heer *Schepers* aan de opperbevelhebber, ik aan de Minister van Justitie. En als ik dan bij de Minister van Justitie kwam, keek deze vrij somber en zei: u hebt vrij veel toegegeven. Ik zeide dan: laten wij nu geen ruzie maken, wij zijn op die basis tot overeenstemming gekomen, na vele moeilijke onderhandelingen, laten wij dit resultaat niet weer in de waagschaal stellen. Maar dan kreeg ik drie dagen later bericht, dat de opperbevelhebber nog niet voldaan was. Later heeft de heer *Gerbrandy* gezegd: wij onderhandelen niet meer met die heren; als wij wat hebben toegegeven, willen zij telkens nieuwe concessies. Maakt u maar een gematigd wetsontwerp, zoals wij dat altijd gedacht hebben, dan behandelen wij dat in de Ministerraad.

Dat stadium hadden wij bereikt eind November of begin December 1939. In dit stadium zijn nieuwe moeilijkheden gerezen, nu niet met de opperbevelhebber, maar met de Minister-President. Die ging zich met alles bemoeien. De heer *de Geer* was vreselijk werkzaam. Het onderwerp interesseerde hem; hij bemoeide zich niet alleen met de hoofdlijnen, maar ook met elk detail; men kreeg hem nooit te zien, maar men kreeg lange brieven, waarin tegen alles bezwaar werd gemaakt. Ook tegen zaken, die volmaakt redelijk waren, ten aanzien waarvan ook de heer *Gerbrandy* niet begreep, waarom daartegen bezwaar werd gemaakt. Wij hebben toen de grootste moeite gehad met de heer *de Geer.* Die moeite was ten slotte zo groot en zo erg, dat ik eindelijk tot de heer *Gerbrandy* gezegd heb: „Ik heb zo het gevoel, dat de Minister-President niet meer voor zijn taak berekend is. Het is voor ons land een uiterst moeilijke situatie; ons land zal waarschijnlijk binnenkort bezet worden door Duitsland. Wanneer de Regering uitwijkt, komt het er op aan, wie aan het hoofd van de Regering staat en wanneer men op grond van de brieven moet oordelen, die de heer *de Geer* ons zendt, dan heeft hij in het geheel geen brede visie op de zaken meer. Ziet u geen kans de Minister-President weg te werken?" Nu ja, binnenskamers moet men toch iets kunnen zeggen, als men het gevoel heeft, dat het niet loopt. De heer *de Geer* heeft in het verleden grote verdiensten gehad, maar toen leek hij mij een heel oude man, die het niet meer aan kon. Dat was toen mijn kijk op de zaak. Daarin zat niets persoonlijks. Op deze suggestie heeft de heer *Gerbrandy* niet te sterk willen ingaan; ik was op dat ogenblik waarnemend secretaris-generaal. Het secretariaat-generaal is toen enige tijd waargenomen door de heer *Tenkink* en mij; de heer *Tenkink* had twee afdelingen onder zich, ik vijf. Dus was ik veel bij de Minister. De heer *Gerbrandy* zeide: „Mijnheer *Hooykaas,* wij zitten vreselijk te tobben met de heer *de Geer* — dat geef ik toe —, maar u moet bedenken: zijn gezondheid is ontzettend slecht. Hij zegt tegen ons, dat, als hij geen werk heeft, hij dood gaat. Het werk is het enige, waardoor hij in leven blijft." Ik heb toen geantwoord: „Laat hij werk doen, maar laat hij niet de boel in de war sturen."

Die moeilijkheden hebben tot een aanzienlijke vertraging aanleiding gegeven.

Toen ik uw oproeping had ontvangen, ben ik nog eens gaan kijken, wat ik bij Justitie uit die tijd kon vinden. Dat was heel weinig. Ingevolge machtiging van Minister *Gerbrandy* heb ik in de oorlogsdagen heel veel stukken doen vernietigen, ook deze stukken. Uit het dossier bleek in de eerste plaats, dat er wrijving was geweest met de opperbevelhebber, en het leek niet gewenst, dat de Duitsers daarvan kennis kregen. In de tweede plaats bleek daaruit de wrijving met Minister *de Geer.* Ik vond het hoogst onraadzaam, als de heer *de Geer* in Londen was, dat van die wrijving aan de Duitsers zou blijken. Dus is de gehele zaak in de kachels van Justitie verbrand. Ik heb slechts een paar stukken gevonden, die toevallig aan het verbrandingsproces zijn ontsnapt. Ik heb hier b.v. een ontwerp, het zoveelste ontwerp, dat naar de Ministerraad is gestuurd op 14 December. Het is allemaal heel langzaam gegaan. Vervolgens heb ik een brief van 2 Januari. Daar ligt dus ruim 2½ week tussen. Bij deze brief werd dus naar aanleiding van bezwaren van de heer *de Geer* een tweetal Nota's aan de Ministerraad gezonden. Toen waren wij weken bezig het ontwerp in de Ministerraad er door te krijgen.

10896. De **Voorzitter:** Zijn de brieven van de heer *de Geer* niet aan het verbrandingsproces ontsnapt?

A. Neen, tenzij de heer *de Geer* zelf nog afschriften gehouden heeft. Wat hij gestuurd heeft, is in ieder geval weg. Ik denk niet, dat hij afschriften heeft, want ik meen mij te herinneren, dat het geschreven brieven waren. Hij zal geen tijd gehad hebben daarvan kopie te houden.

In een later stadium, nadat nog andere moeilijkheden met de opperbevelhebber waren gerezen, hebben wij het wetsontwerp door de Ministerraad gekregen en toen is het naar de Raad van State gestuurd. De Raad van State heeft een advies uitgebracht, dat u kent, want Justitie heeft u op uw verzoek een afschrift daarvan verschaft. Justitie had het advies niet meer en heeft het toen aan de Raad van State aangevraagd. Het advies was heel ongunstig. Ik had toen wel sterk de indruk, dat de militaire leden uit de Raad van State contact met de opperbevelhebber hadden gehad of dat langs andere weg van de zijde van Defensie of van de opperbevelhebber contact met de Raad van State was gezocht. Dat is volkomen geoorloofd, want iedereen mag trachten bezwaren naar voren te brengen. Ik was het met dat advies niet eens. Ondertussen echter was het zo laat geworden, dat het ontwerp weinig nut meer had. Het advies van de Raad van State was van 19 Maart. Wij hebben het ontwerp nog enigszins veranderd. Ik heb nog een brief van begin April gevonden. De toestand was inmiddels steeds dreigender geworden. In de loop van April is de staat van beleg aan de militairen gegeven; toen was het ontwerp dus als het ware verouderd. Dit is de gang van zaken, zoals ik mij die herinner.

10897. De **Voorzitter:** Toen de staat van oorlog was afgekondigd, heeft men de opperbevelhebber bij een gentlemen's agreement er toe gebracht alleen eventueel de artikelen 9, 15, 16, 17 en 17*bis* toe te passen. Een groot deel van zijn bevoegdheden zou hij dus niet mogen toepassen. Hoe staat u daar als jurist tegenover? Vindt u dat een fraaie figuur? Als de wet een bepaalde rechtstoestand kent en bepaalde autoriteiten aanwijst, die de desbetreffende bevoegdheden mogen toepassen en die de verantwoordelijkheid dragen, is het dan redelijk van het begin af aan te zeggen: Alleen die artikelen mag u toepassen?

A. Ik geloof, dat het volkomen in orde was, en wel op grond van de verhouding, die bestaat tussen Regering en opperbevelhebber. In andere landen is dit probleem vaak zeer principieel bestudeerd, b.v. in Duitsland. *Von Suckt,* die aan het hoofd van de Rijksweer heeft gestaan, heeft er een boek over geschreven. De opperbevelhebber staat onder de Regering en de Regering is dus volledig verantwoordelijk.

In de wet op de staat van oorlog en beleg is helemaal niet gegarandeerd aan het militair gezag, dat het bepaalde bevoegdheden krijgt. Het verkrijgt deze enkel, indien de staat van oorlog, respectievelijk die van beleg, wordt afgekondigd. En dan nog zegt de wet enkel, dat het militair gezag bepaalde bevoegdheden mag uitoefenen, niet, dat het ze moet uitoefenen. Wanneer de Regering het wenselijk oordeelt, dat een bepaald orgaan, hoe hoog geplaatst ook, maar dat onder de Regering valt, van bepaalde wettelijke bevoegdheden geen gebruik maakt, kan de Regering dat voorschrijven. Men kan steeds de organen van het uitvoerend gezag, waarover men zeggenschap heeft, voorschriften geven omtrent de uitoefening van dat gezag. Ik kan mij voorstellen, dat een bepaalde bevoegdheid gegeven is aan de burgemeester en dat de Minister van Binnenlandse Zaken zegt, dat het wenselijk is, dat die bevoegdheid op die of die wijze wordt uitgeoefend of niet wordt uitgeoefend. Het komt ook herhaaldelijk voor, dat de Departementen, wanneer zij wetten hebben gemaakt, aan de lagere organen circulaires over de toepassing van die wetten doen toekomen. Zolang men de visie heeft, en dat was de visie van de Ministerraad, dat niet het militair gezag zelfstandig staat tegenover de Regering, maar staatsrechtelijk een ondergeschikte instantie is, dat dus ook de opperbevelhebber aan de Regering ondergeschikt is, is het geven van voorschriften omtrent het uitoefenen of niet uitoefenen van bevoegdheden in orde. Dat de opperbevelhebber daartegen bezwaar gevoeld heeft, komt waarschijnlijk, omdat hij een andere visie had op de onderlinge verhoudingen.

10898. De **Voorzitter:** Is de laatste conclusie absoluut noodzakelijk? Kan men het ook niet anders stellen, nl. in deze zin, dat men zegt: de opperbevelhebber is allereerst aangewezen de verantwoordelijkheid te dragen voor de verdediging van het land en in verband daarmede zijn aan hem in die rechtstoestand bepaalde bevoegdheden als rechten toegekend; wanneer men hem deze dan niet laat benutten, dan is dat toch eigenaardig. Dat kan dan in het begin de zaak al vertroebelen en de verhoudingen ongunstig maken!

A. Ik kan mij ongetwijfeld een andere kijk op de zaak voorstellen; wat ik uitsprak, was niet zozeer in die zin bedoeld, dat dat de enige mogelijke verklaring was, als wel, dat ik de indruk gekregen heb, dat dat de werkelijkheid weergaf. Wanneer ik sprak met de heer *Schepers* — deze had telkens contact met de heren *Reynders* en *van Voorst tot Voorst* —, had ik het gevoel, dat dezen de verhouding tussen het militair gezag (de opperbevelhebber en zijn staf) en de Regering anders zagen dan de Regering. Dat was mijn indruk; dat staat dus buiten de juridische quaestie.

Naar aanleiding van hetgeen u mij vraagt als deskundige, wil ik dit verklaren. Ik zie deze quaestie zodanig, dat de Regering ingevolge de Oorlogswet de bevoegdheid heeft de staat van oorlog af te kondigen, doch enkel in volle omvang. De wet is dus zo rigide, dat zij aan de staat van oorlog een reeks bevoegdheden noodzakelijk verbindt en aan de Regering niet de bevoegdheid laat om slechts bepaalde bevoegdheden in werking te laten treden. Nu heeft de Regering dit in dit geval opgelost door te spreken met het militair gezag en te zeggen: wij willen niet, dat bepaalde bevoegdheden voorshands worden uitgeoefend; zonder andere bevoegdheden kunnen wij er echter niet komen, laten wij daarom afspreken, dat wij de staat van oorlog afkondigen en dat u van eerstbedoelde bevoegdheden voorlopig geen gebruik maakt. Afgesproken was ook, dat, wanneer de omstandigheden zouden veranderen, het militair gezag daarvan wèl gebruik zou kunnen maken, mits met instemming van de Regering. Gezien de algemene verhouding tussen Regering en opperbevelhebber, lijkt zodanige afspraak mij geoorloofd. En dan moet u de situatie bovendien zien tegen deze achtergrond, dat de Regering al besloten had een wetsontwerp in te dienen, waarbij de Oorlogswet zou worden gewijzigd. Dat de besprekingen over die wijziging zo lang zouden duren was toen niet voorzien; toen werd gedacht, dat de wijziging spoedig tot stand zou komen.

10899. De **Voorzitter:** Van andere deskundige zijde is hier naar voren gebracht, dat de opperbevelhebber een zekere verantwoordelijkheid had en zelfs in verband hiermede voor het Hoog Militair Gerechtshof ter verantwoording zou kunnen worden geroepen!

A. Ik zie het zo. Voor zover de bevoegdheid van de opperbevelhebber beperkt werd door de Regering, hetgeen de Regering deed in dat gentemen's agreement, kan hij nooit enige verantwoordelijkheid hebben. Een ambtenaar heeft alleen verantwoordelijkheid voor het niet uitoefenen van bevoegdheden, die hij heeft kunnen uitoefenen. Ik zie dus niet in, dat de opperbevelhebber voor het niet uitoefenen van bevoegdheden, vallend onder het agreement, enige verantwoordelijkheid zou dragen, en ik kan mij niet voorstellen, dat een militair gerechtshof hem daarvoor zou veroordelen. Ik kan mij wel denken, dat een bepaalde opperbevelhebber, de heer *Reynders* b.v. of iemand anders, zou zeggen: wanneer de Regering mij zo weinig bevoegdheden geeft, wanneer de Regering alleen maar de staat van oorlog afkondigt, geheel of practisch nog slechts gedeeltelijk, terwijl ik als opperbevelhebber nodig heb de volledige staat van beleg, dan kan ik de verantwoordelijkheid niet langer dragen, dan vraag ik ontslag. Dat is heel goed denkbaar. Een ambtenaar, die niet de middelen krijgt om zijn taak behoorlijk te vervullen, kan ontslag vragen. Zodanig ontslag wordt bij ons ook altijd toegestaan, al kunnen er omstandigheden zijn, die meebrengen, dat het niet dadelijk wordt verleend. Maar ik geloof niet, dat de Regering met het agreement in enigerlei opzicht onregelmatig handelde.

10900. De **Voorzitter:** Zijn in de practijk door die beperking van het gentlemen's agreement niet ongelukkige situaties ontstaan? ik denk met name aan de quaestie van de artikelen 219 en 220 van de Gemeentewet, zoals zij nu luiden; vroeger waren het de artikelen 186 en 187. Er kwam hier een vacuum. De burgemeester mocht bepaalde maatregelen niet meer nemen, terwijl dit aan de opperbevelhebber eveneens werd onthouden, zodat practisch genomen niemand het meer kon doen!

A. Ik herinner mij, dat dit argument destijds van militaire zijde naar voren is gebracht. Het is op zich zelf technisch juist. De bedoelde bevoegdheden kwamen niet meer toe aan de burgemeester en het militair gezag mocht ze krachtens het gentlemen's agreement niet uitoefenen, zodat niemand ze kon uitoefenen. Ik meen, dat ik op dit argument indertijd ongeveer in deze geest heb geantwoord: Dat gentlemen's agreement is geen wet van Meden en Perzen voor de gehele toekomst, maar een regeling ad hoc. Zodra in enige gemeente de orde wordt verstoord en het blijkt, dat van politiewege moet worden opgetreden, kan de Regering het militair gezag voor die gemeente of eventueel voor meer gemeenten machtigen van de betrokken bevoegdheden gebruik te maken. Hier ontstaan pas moeilijkheden, indien de Regering, wanneer een geval zich voordoet, niet optreedt. Voor zover mij bekend, heeft het geval zich miniem voorgedaan. Ik meen mij overigens te herinneren — ik durf het niet met zekerheid te zeggen, want het is na acht jaar een beetje vaag geworden —, dat dit tijdens de onderhandelingen maar een kleinigheid is geweest.

Wij hebben wel herhaaldelijk aan de militairen gezegd: De situatie is niet helemaal bevredigend; laten wij tot een oplossing komen. Wanneer wij het samen eens zijn, gaat de voorgestelde regeling veel gemakkelijker door de Raad van State en wordt ze veel gemakkelijker door de Staten-Generaal aanvaard. Wanneer wij het niet eens zijn, zal de ene partij stemming tegen de andere kunnen maken, wat natuurlijk ook haar goed recht is. Ik heb de heer *Schepers* duidelijk gemaakt, dat het een voordeel was voor het militair gezag, wanneer het de regeling aanvaardde, die wij hadden gemaakt. Maar dan ging het ontwerp weer naar generaal *van Voorst tot Voorst* of naar generaal *Reynders* en dan werd gezegd: Het mag niet. Ik heb de indruk, dat de moeilijkheden in de hogere regionen lagen. Als ik er nu na acht jaar op terugzie, denk ik, dat het verschrikkelijk jammer is, dat ik niet bij generaal *van Voorst tot Voorst* persoonlijk ben geweest. Misschien had ik hem kunnen overreden, maar in ieder geval had ik Minister *Gerbrandy* veel nauwkeuriger kunnen inlichten, hoe de verhoudingen lagen.

De toenmalige situatie was naar mijn mening niet geheel bevredigend, maar zij was ook helemaal niet onbevredigend, want het ging ten slotte, wat de werkelijke manko's waren, over kleinigheden. Om dat wij het geen mooie situatie vonden, wilden wij een wetsontwerp hebben. Wij waren anderzijds overtuigd, dat, wanneer wij het militair gezag zonder wijzigingswet de bevoegdheden zouden geven, die het nodig oordeelde, het bepaald mis zou gaan.

Het is in dit verband misschien nuttig, omdat u dan de stemming beter begrijpt, wanneer ik een stuk voorlees uit de nota van 2 Januari 1940 aan de Ministerraad. De nota is een terugslag op bepaalde voorstellen van de heer *de Geer:*

> „Het voorgaande bezwaar zal ten gevolge hebben, dat — nl. wanneer een bepaald wijzigingsvoorstel van de heer *de Geer* gevolgd zou worden — „hetzij reeds tijdens de behandeling in de Staten-Generaal, hetzij later, aandrang ontstaat, om de nieuwe bevoegdheden alle toe te vertrouwen aan het militair gezag.
>
> Dan wordt het doel van het wetsontwerp gemist. Immers, van tweeën één: òf deze bevoegdheden worden inderdaad in volle omvang aan het militair gezag toevertrouwd. Dan is een onjuiste, met name te ver gaande uitvoering te verwachten. Dit oordeel berust niet op een onderschatting van de militaire hoedanig-

heden als zodanig. Echter moet in het oog worden gehouden, dat iedere tak van staatsdienst zijn eigen kwaliteiten heeft, samenhangend met de behoefte, waarin die dienst in normale tijden moet voorzien. Men doet den militairen dan ook zeker niet te kort, indien men stelt, dat zij niet op ieder gebied van staatszorg evenzeer zijn ingeschoten. Gaat men hun nu ook de gebieden toevertrouwen, die hun eigenlijk niet liggen, dan zullen zij, om alle gevaren uit te sluiten, naar alle waarschijnlijkheid in de vrijheidsbeperking te ver gaan. Men neme een concreet voorbeeld: b.v. de censuur. Uiteraard is het den militairen alleszins toevertrouwd, door preventieve censuur zorg te dragen, dat in de dagbladen en de andere periodieke geschriften geenerlei uiting voorkomt, waardoor militaire geheimen bekend worden of andere militaire belangen worden geschaad. Draagt men hun echter op ook uitingen te onderdrukken, gevaarlijk voor onze internationale positie, of in staat de onderlinge tegenstellingen tussen de partijen te verscherpen," — dat waren de twee doeleinden, die de Regeering inderdaad met de perscensuur wilde bereiken — „zoo zullen zij op dit gebied, hetwelk hun van nature minder ligt, geneigd zijn afdoende en daardoor veilige maatregelen te nemen. Onze pers zal dan ongeveer het karakter gaan vertonen van de Duitsche. Het behoeft geen betoog, dat zulks voor 's lands vrijheden ongewenst is."

— hier geeft de nota weer, wat bij de meerderheid van de Ministerraad sterk leefde —

„De tweede mogelijkheid is: dat juist de gevaren, te verwachten van het in handen geven van alle nieuwe bevoegdheden aan het militair gezag, er toe zullen leiden, dat van deze bevoegdheden geen gebruik zal worden gemaakt. Het is duidelijk, dat dan nog meer rechtstreeks het doel van de wet wordt gemist."

Wij zaten dus vóór alles met deze moeilijkheid, dat wij meenden, dat de militaire organen niet geschikt waren alle bevoegdheden, die nodig waren, uit te oefenen. Daarom wilden wij de wettelijke mogelijkheid openen, een gedeelte van die bevoegdheden te geven aan burgerlijke organen.

10901. De **Voorzitter:** Een civiele staat van beleg dus!

A. Een staat van beleg, die deels civiel, deels militair was.

10902. De **Voorzitter:** Dat achtte u mogelijk in het stelsel van de Grondwet?

A. Zonder twijfel. Dit is juist weer een voorbeeld van de last, die wij gehad hebben van de Minister-President. Wij hadden in de toelichting bij het aanvankelijke ontwerp uiteengezet, waarom de voorgestelde wijzigingen in het kader van de Grondwet volkomen mogelijk waren, en de Minister-President heeft er maandenlang op aangedrongen, die uiteenzetting te schrappen.

Hij zei nooit, waarom hij het er niet mee eens was, maar hij zeide altijd, dat de militairen het zo onaangenaam zouden vinden, wanneer deze beschouwingen in de toelichting zouden staan. Het is wanhopig om dan te trachten de tegenpartij te overtuigen. Ten slotte hebben wij de beschouwingen er uit gelaten; men moet zijn Minister-President wat toegeven. Maar toen kwam, heel begrijpelijk, de Raad van State weer met de oude bezwaren.

Misschien kan ik ons standpunt het beste aangeven door voor te lezen hetgeen de oude Memorie van Toelichting in dit opzicht bevat. Dit stuk is uit de vlammen gespaard. Wij hadden in het ontwerp voorgesteld de mogelijkheid te openen allerlei bevoegdheden te geven aan het burgerlijk gezag. Ik lees dan in de Memorie van Toelichting het volgende:

„Een tweede technische opmerking raakt de mogelijkheid voor de Regeering de nieuwe bevoegdheden, voorzien in de artikelen 18*a* en 18*b*, naar keuze toe te vertrouwen aan het militair gezag, aan het burgerlijk gezag, of wel ten deele aan het eene, ten deele aan het andere. Deze mogelijkheid is in geen enkel opzicht in strijd met de voorschriften van artikel 195 van de Grondwet, doch het is wellicht goed, tot vermijding van niet-gefundeerde bedenkingen te dezen, dit nog met een enkel woord toe te lichten. Artikel 195 is opgebouwd als volgt: het hoofdbeginsel van het artikel: de mogelijkheid van noodrecht in buitengewone omstandigheden, mogelijkheid nader te regelen bij de wet, is opgenomen in het eerste lid. Dit lid, dit zij allereerst vastgelegd, bevat te dezen geen enkele beperking. Het rept zelfs niet van het militair gezag, zoodat de wetgever volkomen vrij is, wat althans dit lid betreft, in de keuze van het gezag, aan hetwelk hij de nieuwe bevoegdheden wil toevertrouwen. Een beperking zou dus alleen kunnen voortvloeien uit de volgende leden, waarbij in het bijzonder gedacht zou moeten worden aan het tweede lid, daar ook het derde en vierde lid over geen concreet gezag spreken. Dat ook deze drie leden geen beperking inhouden, noch ook maar zouden kunnen inhouden, volgt uit hun karakter. Het eerste lid van artikel 195 vordert een wet, nader regelende het noodrecht in buitengewone omstandigheden.

Uiteraard kan zoodanige wet, als iedere wet, van bestaande wetten afwijken; voor den Grondwetgever bestond dus geen aanleiding dit uitdrukkelijk te bepalen. Echter rees de vraag, of in tijden van oorlog en gevaar ook niet behoefte zou kunnen bestaan aan afwijking van bepaalde grondwettelijke regelen en artikelen. De mogelijkheid hiertoe bevatten de leden 2 tot en met 4 van artikel 195. Zij houden dus in beginsel vermeerdering, niet vermindering in van de bevoegdheden van den gewonen wetgever."

Dit zou ik aldus willen samenvatten: een wijziging van artikel 195 van de Grondwet, zoals ook nu aanhangig is, is alleen nodig, voor zover Grondwettelijke bevoegdheden van het burgerlijk gezag, bevoegdheden dus, die rechtstreeks op de Grondwet berusten, moeten worden overgeschakeld.

Ik heb indertijd aan de hand van de concrete bevoegdheden, opgenomen in de Wet van de staat van oorlog en beleg, nagegaan, of dit geval zich zou kunnen voordoen, en inderdaad is er onder deze bevoegdheden één, nl. die tot het maken van nieuwe politieverordeningen, opgenomen in artikel 10 van de wet, welke men niet aan een ander burgerlijk gezag zou kunnen toevertrouwen. Dit zou in strijd zijn met artikel 146 van de Grondwet en niet gedekt kunnen worden door verbetering op artikel 195. Intussen is dit een bevoegdheid van weinig belang. Aangezien wij ons ook niet voorstelden met artikel 10 te opereren en artikel 195 toeliet alle andere bevoegdheden te verlenen aan het burgerlijk gezag, leverde dit artikel geen bezwaar op tegen de voornemens van de Regering.

10903. De **Voorzitter:** Geeft het feit, dat het artikel in het hoofdstuk „Van de defensie" staat en dat in het tweede lid wordt gezegd, „dat de grondwettelijke bevoegdheden van het burgerlijk gezag geheel of ten deele op het militair gezag overgaan", niet een praesumptie, dat het helemaal over defensie-aangelegenheden gaat?

A. In de eerste plaats is het niet zo, dat de Wet op de staat van oorlog en beleg nooit aan een burgerlijke autoriteit een bevoegdheid toekent. In artikel 32 van de wet met name wordt aan burgerlijke autoriteiten een bevoegdheid gegeven, al is het een heel onbelangrijke. In dat artikel staat:

„In plaatsen, met welke alle gemeenschap uit hoofde van oorlog of binnenlandse onlusten is afgesneden, kunnen de uiterste willen door niet-militairen gemaakt worden voor elk openbaar burgerlijk ambtenaar....".

Hier wordt dus een normale bevoegdheid van de notarissen gegeven aan elk openbaar burgerlijk ambtenaar. Er staat tevens bij, dat de bevoegdheid ook aan militaire autoriteiten toekomt.

10904. De **Voorzitter:** De uiterste willen door militairen?

A. Neen, juist van niet-militairen. Wanneer u bent afgesneden en er is geen notaris, kunt u naar de burgemeester gaan en daar een testament maken. Hier wordt aan burgerlijke autoriteiten geheel in de burgerlijke sfeer een bepaalde bevoegdheid gegeven. Het is een ondergeschikt voorschrift, maar ik doe er een beroep op, omdat het aantoont, dat de Oorlogswet, zoals zij in de wandeling heet, in beginsel zowel aan militaire als aan burgerlijke organen bevoegdheden toekent.

Het tweede lid van artikel 195 van de Grondwet vormt m.i. ten deze ook geen bezwaar. In dit tweede lid staat niets, dat hier van belang is. Er staat alleen in, dat men zover mag gaan, bepaalde bevoegdheden van het burgerlijk gezag naar het militair gezag over te hevelen.

Nu zegt u: Het artikel komt voor in het hoofdstuk „Van de defensie". De indeling van onze Grondwet is echter niet overal even systematisch. Bovendien is de plaatsing historisch en verklaarbaar. Daarbij is gedacht aan een oorlog, die niet totalitair was, waarbij de burgerbevolking in het algemeen ongeschonden bleef en binnen bepaalde grenzen militairen ten behoeve van militaire belangen konden ingrijpen. De materie hangt voorts zodanig samen met de defensie, dat het hoofdstuk „Van de defensie" het beste hoofdstuk schijnt, om het artikel te plaatsen. Maar dat bewijst hoogstens, dat men niet maatregelen neemt ten behoeve van de defensie, niet, dat de nieuwe bevoegdheden per se alleen mogen worden gegeven aan militairen.

Dat laatste zou ik uit het artikel niet willen afleiden. Ik vind het historisch verklaarbaar, dat het staat in het hoofdstuk „Van de defensie" en ook systematisch alleszins verdedigbaar.

10905. De **Voorzitter:** De Oorlogswet is in de eerste plaats gecontrasigneerd door de toenmalige Ministers van Oorlog en van Marine. Zoals u zelf ook zult toegeven, is in verband met de plaatsing van deze bepaling in het hoofdstuk „Van de defensie" de Minister van Defensie toch wel de eerst gerede Minister. Is het nu niet enigszins merkwaardig, dat het Departement van Justitie nu die wijziging van deze wet is ter hand gaan nemen, naar wij vernomen hebben eigenlijk zelfs tegen de uitdrukkelijke mening van de Minister van Defensie? Deze zou gezegd hebben: dokteren jullie er maar eens aan, ik blijf er toch tegen.

A. In de eerste plaats was deze wet van 1899 wel allereerst gesigneerd door de Ministers van Oorlog en van Marine, maar daaronder stonden ook de handtekeningen van de Ministers van Binnenlandse Zaken, van Justitie en van Waterstaat, Handel en Nijverheid. Er stonden dus ook onder namen van hoofden van burgerlijke Departementen.

Voorts zou ik mij zeer goed kunnen voorstellen, dat de Minister van Defensie gezegd zou hebben: die wet is van ons afkomstig, wanneer er een wijziging moet komen, ben ik er op gesteld, dat die ook aan mijn Departement ontworpen wordt. Dit is nu wel geen wet van Meden en Perzen; ten slotte moet de Ministerraad regelen, door welk Departement de wijziging van een gemeenschappelijke wet zal worden voorbereid, maar wanneer de Minister van Defensie gevraagd zou hebben, dat zijn Departement daarmede zou worden belast, zou daaraan m.i. gevolg zijn gegeven. Ik veronderstel echter, dat de Minister dit niet heeft gevraagd. Dit zou te meer aanvaardbaar zijn, indien juist is, hetgeen u thans mededeelt, en mij niet bekend was, nl. dat de Minister van Defensie tegen de wijziging was. Ik wist toenmaals niet, dat de Minister van Defensie positief er tegen was; ik meende integendeel te begrijpen uit hetgeen Minister *Gerbrandy* mij mededeelde, dat de opperbevelhebber er erg tegen was, maar dat de Minister van Defensie vrij neutraal was in dat opzicht. Wij hebben enige malen over deze quaestie besprekingen gehad met ons drieën; de heer *Schepers* als vertegenwoordiger van de opperbevelhebber, naar ik meen een majoor als vertegenwoordiger van de Minister van Defensie en ik zelf. Deze derde aanwezige, de vertegenwoordiger van de Minister van Defensie, zeide practisch nooit een woord; deze zat bij deze besprekingen tussen de heer *Schepers* en mij als observator; hij heeft vrijwel zijn mond niet opengedaan; hij zou alleen bericht uitbrengen aan de Minister van Defensie; de heer *Schepers* en ik hebben altijd onderhandeld. Men stond intussen voor het feit, dat deze zaak in dit geval de instemming van de Minister van Defensie niet had, terwijl aan de andere kant de meerderheid van de Ministerraad er wel vóór was. Zelfs de heer *de Geer* was er niet tegen, zij het, dat hij een zeer voorzichtig standpunt innam; echter waren allen het eens, dat er iets moest komen. In zodanig geval kan men het toch beter laten ontwerpen door het Departement van de bewindsman, die er vóór is. Met onwillige honden is het nu eenmaal kwaad hazen vangen. Natuurlijk beschouw ik Ministers niet als onwilligen. Wanneer de Minister van Defensie dit voor zijn Departement gevraagd had, zou inwilligingnormaal geweest zijn, maar uit uw mededelingen krijg ik de indruk, dat de Minister van Defensie het niet gevraagd heeft; en dan was het volkomen rechtmatig, dat de Ministerraad besloot, dat een ander Departement zou trachten iets te ontwerpen, dat aan het verlangen van de meerderheid voldeed. Ik heb nooit gehoord, dat tegen die procedure door de Minister van Defensie bezwaar is gemaakt. Er is ten slotte een collectieve aansprakelijkheid van de Ministerraad in dergelijke belangrijke zaken. Wanneer de Ministerraad iets dergelijks wil, geeft hij naar zijn inlichtingen tevens aan wie het project zal doen voorbereiden.

10906. De **Voorzitter:** Wilt u hieraan zelf nog iets toevoegen?

A. Neen.

10907. De **Voorzitter:** Ik zou u gaarne nog een vraag willen stellen over een ander onderwerp, nl. de bestrijding van de spionnage. Heeft u daarmede ook iets te maken gehad?

A. Neen, vrijwel niets. Ik heb er wel eens iets van gehoord, juist in verband met deze onderhandelingen, maar deze zaak is steeds behandeld door de afdeling Politie, die wij toenmaals hadden, en rechtstreeks door de heer *van Angeren.* Deze heeft de spionnage steeds zorgvuldig aan zich gehouden.

10908. De **Voorzitter:** Dus u heeft ook geen oordeel over de vraag of een vroegere afkondiging van de staat van beleg ten aanzien van de bestrijding van spionnage een groot verschil zou hebben gemaakt?

A. Neen, daarvan heb ik aan Justitie nooit gehoord. Ik heb wel eens gehoord van de heer *Schepers,* dat men o.m. in dit opzicht zo dringend behoefte had aan meer bevoegdheden. Ik heb toen altijd gezegd: „Ik heb daarvan geen verstand, ik heb dat nooit aan het Departement van Justitie behandeld. Overigens ben ik in het algemeen met u van oordeel, dat u meer bevoegdheden moet hebben. De Regering wil u via het wijzigingsontwerp ook meer bevoegdheden geven. Zij wil echter zelf kunnen bepalen, welke bevoegdheden ze geeft." Wanneer wij tot overeenstemming gekomen waren, hadden de militairen ook een maand na het in werking treden van de wet een veel groter aantal bevoegdheden gehad. De opzet van het wetsontwerp was, gelijk gezegd, dat wij de mogelijkheid zouden verkrijgen de staat van oorlog en die van beleg tot bepaalde bevoegdheden te beperken. Zodra wij die mogelijkheid zouden hebben, was de Regering voornemens de staat van oorlog en de staat van beleg beide af te kondigen en een aantal bevoegdheden van de staat van beleg, die de militairen nodig hadden en die ook de Regering aan de militairen wilde geven, inderdaad aan hen te geven. Maar zolang de wet niet in de mogelijkheid voorzag de bevoegdheden èn van de staat van oorlog èn van de staat van beleg te beperken, was het practisch onmogelijk, gezien het gentlemen's agreement, de staat van beleg af te kondigen, daar we dan een stuk staat van oorlog naast een stuk staat van beleg zouden hebben gekregen, terwijl de opzet van de wet was, dat de staat van beleg alle bevoegdheden van de staat van oorlog zou omvatten. Waar wij met de militairen maar niet tot overeenstemming konden komen, heeft het ten slotte heel lang geduurd, eer zij de bedoelde bevoegdheden kregen.

10909. De **Voorzitter:** Wat weet u van de arrestatie van de 21 personen?

A. Dat is buiten mij om behandeld. Ik was voor de wetgeving en dit raakte de wetgeving natuurlijk niet in de eerste plaats.

10910. De **Voorzitter:** Is er u iets van bekend, dat aan prof. *van den Bergh* een opdracht is gegeven in verband met de quaestie van het Staatsnoodrecht?

A. Dat is mij heel nauwkeurig bekend. Die opdracht is nl. wel aan prof. *van den Bergh* gegeven, maar niet aan hem alleen, doch aan hem en mij samen. Dus dat weet ik precies. Ik weet echter niet geheel, wanneer het geweest is, maar het moet later zijn geweest dan de opdracht in de quaestie, die wij zoëven hebben besproken. Ik schat, dat het begin October is geweest. Ik kan mij enige weken vergissen. Toen heeft de Minister, geloof ik, mij eerst laten komen en gezegd: Wij staan voor dit probleem: De militaire situatie is, zoals u duidelijk is, bijzonder dreigend. Wij moeten rekening houden met de mogelijkheid, dat het land ten dele, misschien zelfs geheel bezet wordt door de vijand. Wanneer het land ten dele bezet is, moet er toch Regeringsgezag worden uitgeoefend. Stelt u zich nu eens voor: Er zijn volgens de Grondwet 100 leden van de Tweede Kamer en 50 leden van de Eerste Kamer en in het niet bezette gebied zijn nog slechts 60 leden van de Tweede en Eerste Kamer te zamen beschikbaar; dan hebben wij niet eens meer het quorum en toch moeten wij op de een of andere manier verder kunnen regeren. Zou het niet mogelijk zijn een wetsontwerp te maken, waarbij dit geregeld wordt, waarbij dus geregeld wordt, dat de Regering, wanneer het land geheel of ten dele bezet is, toch het Regeringsgezag kan uitoefenen met de romp van het Parlement, die beschikbaar is, met dien verstande, dat alle mogelijke bepalingen voor normale tijden opzij worden gezet, dus met afwijking van onze Grondwet en ons Staatsrecht? Kunt u daaromtrent een ontwerp maken? Ik denk er ook over aan prof. *van den Bergh* een zelfde opdracht te geven. Wat vindt u daarvan? Het laatste heb ik zeer toegejuicht. Wanneer men als ambtenaar in ernstige tijd alleen staat tegenover de vraagstukken, is het een zeer grote verantwoordelijkheid. Het is dus aangenaam, als andere figuren een dergelijke opdracht krijgen. De Minister zeide: Dan zal ik prof. *van den Bergh* laten komen en ziet u dan of u ieder een ontwerp wilt maken of dat u samen een ontwerp wilt maken.

Als ik mij goed herinner, was het eerst het plan, dat wij samen een ontwerp zouden maken, maar toen heeft prof. *van den Bergh* mij voorgesteld: Ik zou wellicht alleen kunnen beginnen. Ik heb daarin toegestemd, want ik had in die tijd meer dan genoeg te doen.

Prof. *van den Bergh* is toen met een ontwerp gekomen en aanvankelijk dacht ik, dat ik mij daarmee zou kunnen verenigen, maar ten slotte had ik tegen de opzet van prof. *van den Bergh* grote bezwaren. Dat heb ik hem ook gezegd. Ik ben er niet zeker van of wij toen samen bij de Minister zijn geweest of achtereenvolgens, maar ik weet wel, hoe de gang van zaken is geweest.

Het ontwerp van prof. *van den Bergh* was volkomen volgens de opzet van de Regering, ten minste van Minister *Gerbrandy*. Ik heb indertijd begrepen, dat de aangelegenheid in de Ministerraad was besproken, maar dat weet ik niet zeker. De heer *Gerbrandy* had er met mij over gesproken — ik heb de indruk, dat het namens de Regering was —, dat precies zou worden aangegeven, van welke artikelen van de Grondwet kon worden afgeweken en hoe de Regering zou werken met een romp-Parlement. Tegen deze opzet had ik na overwegingen twee bezwaren. Het eerste was een politiek bezwaar. Ten slotte, al is men geen politicus, als ambtenaar moet men ook met de politieke zijde van de wetsontwerpen rekening houden; men moet aan alle zijden van een zaak denken. Ik zeide toen tegen de Minister: „Wanneer wij met een dergelijk wetsontwerp in de Staten-Generaal komen, dat natuurlijk aangenomen wordt, dan zal het land zo verontrust worden, dat men daardoor het moreel van ons volk zou schokken. Ook ben ik niet zeker, dat we aldus het gevaar niet zullen aantrekken, doordat de Duitsers zullen zeggen: je verwacht zelf blijkbaar wat, je voelt je zeker schuldig. Mijn grootste bezwaar echter was dit: welk lichaam men ook voorstelt, om ten dele zijn eigen macht aan de Regering af te staan of om machtiging te geven, ten dele van de Grondwettelijke regelen af te wijken, alles, wat u vraagt, wordt u met mondjesmaat gegeven. Ik hoop niet, dat u mij te critisch vindt; dat was mijn kijk daarop. Het zou niet goed mogelijk zijn, naar mijn overtuiging, een voldoend algemene volmacht te krijgen. Toen vroeg de heer *Gerbrandy* mij: wat stelt u zich zonder een algemene volmacht voor? Ik heb toen daarop geantwoord: dit wetsontwerp, het slotontwerp (de heer *van den Bergh* heeft het enige malen gewijzigd), berust nog altijd op de gedachte van een romp-Parlement en ik ben in het geheel niet zeker, dat wij nog een romp-Parlement kunnen laten functionneren; de heer *van den Bergh* is voorts zo optimistisch, dat hij uitgaat van de veronderstelling, dat alleen de buitenprovinciën zullen worden bezet, maar het is zeer goed mogelijk, dat het gehele land wordt bezet en dat de Regering moet uitwijken naar Londen (ik dacht toen al aan Londen), en dan moet de Regering door alle bestaande wetten en door de Grondwet zelf heen kunnen koetsieren. U moet, wanneer u in Londen zit, een onvoorwaardelijk en onbeperkt beroep kunnen doen op noodrecht. Wanneer u te voren een algemene volmacht hebt verkregen, die deze quaestie regelt, dan wekt dat altijd een neiging om a contrario te argumenteren. Ik geloof, dat u zonder volmacht veel verder komt dan wanneer er wel iets van die aard is. In de eerste plaats wordt door een ontwerp dus de bevolking verontrust en bovendien acht ik het van groot belang, dat de Regering, na eventuele bezetting van het land, de handen geheel vrij heeft; dan kan zij verder werken. Dat is mijn advies geweest. De heer *Gerbrandy* heeft mij toen nog eens gevraagd, na te gaan of een zodanig algemeen beroep op noodrecht werkelijk te verantwoorden zou zijn. Ik heb toen getracht de literatuur over noodrecht door te lezen, maar daaraan hechtte ik zeer weinig; de schrijvers dachten niet aan de situatie, zoals die zich in werkelijkheid zou voordoen. Ik heb vervolgens gezegd: „Ik neem de verantwoordelijkheid voor het advies geheel op mij; ik raad de Regering aan, om, als zij uitgeweken is, zonder meer een beroep te doen op noodrecht."

De heer *Gerbrandy* zeide toen: Ik gevoel iets voor uw opvatting; in elk geval zullen wij veel vrijer staan dan volgens het ontwerp van de heer *van den Bergh*. Ik zal over de zaak spreken. Later heeft de heer *Gerbrandy* mij medegedeeld, dat gekozen was voor mijn systeem.

De **Voorzitter:** Ik dank u voor uw inlichtingen en ik sluit de vergadering.

J. P. HOOYKAAS.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
ALGERA.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 12 MEI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Korthals en Schmal, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

CHARLES JOSEPH IGNACE MARIE WELTER,
oud 68 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
oud-Minister van Koloniën.

Hij legt de eed af als getuige.

11190. De **Voorzitter:** Wij zouden het op prijs stellen een aantal punten met u door te nemen, die betrekking hebben op de wisseling van het opperbevel vóór de oorlog. Allereerst zou ik u willen vragen of u iets zoudt kunnen mededelen over de benoeming van generaal *Reynders,* of men daar een unanieme opvatting over had.

A. Wat ik mij daarvan herinner, is, dat deze geen aanleiding heeft gegeven tot controverses in de Regering. Wij meenden, dat generaal *Reynders* de aangewezen man was, en dienovereenkomstig is hij benoemd.

11191. De **Voorzitter:** Dus er waren geen bezwaren?

A. Neen, niet dat ik mij kan herinneren.

11192. De **Voorzitter:** Speelden naast zakelijke verschillen tussen de Regering en de opperbevelhebber ook persoonlijke tegenstellingen een rol?

A. Neen. Misschien mag ik hierover eens iets zeggen. Ik weet van deze zaak eigenlijk niet veel af. De uitvoering van het opperbevel was een zeer technische zaak. Ik bemoeide mij eigenlijk met de techniek hiervan niet zo heel erg. Het was bovendien een zeer ingewikkelde zaak.
Ik voor mij vond, dat voor dergelijke technische zaken mijn oordeel niet zoveel waarde had. Ik was gaarne geneigd en bereid om het oordeel van deskundigen tot het mijne te maken, mits dan vaststond, dat die deskundigen een oordeel hadden, een vaststaand oordeel. Ik zeg niet gaarne iets ongunstigs of ten nadele van generaal *Reynders,* maar mijn indruk, die overgebleven is uit de gehele controverse tussen hem en de Minister van Oorlog, is, dat generaal *Reynders* geen sterke, krachtige leider was, die precies wist, wat hij wilde en zich daaraan hield. Dat was mijn indruk van het geval.

11193. De **Voorzitter:** Gaarne zou ik dit nog in bijzonderheden toegelicht zien. Was hij dit van huis uit? Of zou de oorzaak, dat hij geen vaste logische lijn volgde, mogelijk hierin liggen, dat Minister *Dijxhoorn* nog al wat critiek op hem had en hem tot compromissen bracht?

A. Ik geloof, dat het in de persoon zelf lag. Naar ik mij herinner, waren de meeste Ministers ondeskundig op dit gebied, net als ik, en dus ook geneigd om het oordeel van de in deze zaak verantwoordelijke militaire bevelhebber te volgen, mits zij de indruk hadden, dat hij een sterke overtuiging had, en de indruk bij ons was, dat dit ontbrak.

11194. De **Voorzitter:** Heeft u later dat inzicht gekregen of is dit door de conflicten....?

A. Neen, het is steeds uit besprekingen met de bevelhebber gebleken, dat hij eigenlijk zelf niet wist, welke kant hij uit moest gaan, wat er moest gebeuren.

11195. De **Voorzitter:** Is hij dus in 1939 al meerdere malen in de Ministerraad geweest?

A. Meerdere malen, ik denk een keer of twee, drie. Dit was in 1939 en begin 1940. De zaken van de defensie werden behandeld door de heer *de Geer,* de heer *Dijxhoorn* en de heer *van Kleffens,* dat was een commissie, maar bij verschillende gelegenheden heeft generaal *Reynders* uiteenzettingen gegeven in de Ministerraad en die gaven mij persoonlijk de indruk — het spijt mij, dat ik het zeggen moet —, dat er geen vast beleid aan de dag werd gelegd. En dat gaf de Minister van Oorlog dan weer aanleiding om zijnerzijds opvattingen naar voren te brengen. Dat was ten enemale uitgesloten geweest, wanneer de opperbevelhebber had gezegd: zo is het en zo wil ik hebben, dat het gebeurt. Hij was nu eenmaal onze vertrouwensman en de verantwoordelijke man voor het militaire bevel.

11196. De **Voorzitter:** Dus u is van mening, dat het niet aan de Minister van Defensie lag, dat hij ten aanzien van strategische quaesties zijn mening wilde opdringen?

A. Naar mijn persoonlijke opvatting zeker niet, dit was in de eerste plaats de verantwoordelijkheid van de opperbevelhebber.

11197. De **Voorzitter:** Om nu op een heel ander punt te komen, is er in 1939 of misschien begin 1940 een stap gedaan door de Duitse gezant bij de secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken en naderhand bij Minister *van Kleffens?* Is u daarvan op dat moment iets medegedeeld; misschien heeft u er naderhand iets van gelezen?

A. Ik weet er niets van. Bij mijn vorige verschijning voor de Enquêtecommissie is mij die vraag ook gesteld en ik zei toen eveneens, dat ik er niets van wist. Ik heb er nooit eerder van gehoord dan voor uw commissie.

11198. De **Voorzitter:** Bij deze stappen van de Duitse gezant zou zijn aangeboden, dat wij buiten de oorlog zouden blijven, indien wij zouden toestaan, dat er een doortocht door Brabant en Limburg zou plaats hebben, zonder ingrijpen onzerzijds.

A. Daar is mij destijds niets over medegedeeld.

11199. De **Voorzitter:** Dan wil ik u vragen of het uw indruk was, dat generaal *Reynders* met zijn hele opzet en gedachtengang misschien nog scherper de landsverdediging wilde behartigen en een consequenter zelfstandigheidspolitiek wilde voeren dan het Kabinet?

A. Mijn indruk is van niet. Wat mij bijgebleven is en wat ik u al gezegd heb, is, dat de opperbevelhebber in de omstandigheden van toen eigenlijk had gedaan kunnen krijgen van de Regering, wat hij wilde, als hij zelf precies geweten had, wat hij wilde.

11200. De **Voorzitter:** Ik duid hier speciaal op de quaestie van Brabant. Hij heeft in Brabant scherper en langer weerstand willen bieden dan in de gedachtengang van Minister *Dijxhoorn* waarschijnlijk was. Hieruit is volgens sommigen toch wel gebleken, dat de laatstgenoemde geen krachtige politiek voorstond.

A. Neen, wat mij hiervan is bijgebleven, is dit — het is natuurlijk wel wat jaren geleden — en dat was ook de opvatting van velen van mijn ambtgenoten, dat generaal *Reynders* zelf weifelde, niet wist welke kant hij op zou gaan en met name in de controverse tussen hem en de Minister van Oorlog niet voldoende krachtig voor zijn standpunt optrad. Dat is toen ook aanleiding geweest om een verandering in het opperbevel te overwegen.

11201. De **Voorzitter:** Dus de hoofdreden van het laten weggaan van de generaal is geweest, dat men geen vertrouwen had in de vastheid van zijn politiek en waarschijnlijk met name met betrekking tot strategische quaesties.

Ik kom nu tot een geheel ander onderwerp, nl. de quaestie van de afkondiging van de staat van oorlog en de staat van beleg. Kunt u ons mededelen, waarom de laatste eerst in April voor het gehele land werd afgekondigd?

A. Neen, het enige motief was, dat wij de inbreuk op de rechten van het volk, die het gevolg zou zijn van de staat van beleg, zo lang mogelijk wilden uitstellen.

11202. De **Voorzitter:** Dus u was het er wel mee eens?

A. Ja, ik was het er mee eens.

11203. De **Voorzitter:** Had dat geen bezwaren met het oog op de weerbaarheid, landverraad, enz.?

A. Ja, inderdaad. Maar er stond tegenover, dat wij in die tijd nog erg doordrongen waren van de rechten des volks, en die wilden handhaven tot het laatste moment, wanneer het niet anders meer kon. Dat was nu eenmaal de Nederlandse opvatting in die tijd en het is vanzelfsprekend, dat men op deze rechten van het volk niet eerder inbreuk maakte dan dringend noodzakelijk was.

11204. De **Voorzitter:** Maar was dat dan niet een gevaar voor de landsverdediging?

A. Ja, wij meenden echter, dat dit nog wel met elkander verenigbaar was.

11205. De **Voorzitter:** Nu nog iets over de staat van oorlog, welke werd afgekondigd in September. Men heeft daar ook nog beperkingen bij gemaakt en de opperbevelhebber een agreement opgedrongen. Hebt u daar nog iets over te zeggen?

A. Neen, daar kan ik u eerlijk niets over zeggen.

11206. De **Voorzitter:** De quaestie van de mobilisatieclubs heeft ook nog een rol gespeeld in het hele conflict, maar dat was misschien ook nu niet bepaald uw terrein?

A. Neen.

11207. De **Voorzitter:** Tot slot zou ik met u willen behandelen de staatsrechtelijke verhouding tussen de opperbevelhebber en de Regering. Geeft die nog aanleiding om eventueel opmerkingen te maken? De instructie, zoals ze destijds door het voorafgaande Kabinet in Mei 1939 is samengesteld, was blijkbaar in grote lijn op een komende oorlog ingesteld?

A. Ja zeker, en die bevatte zeer ver gaande bevoegdheden voor de opperbevelhebber.

11208. De **Voorzitter:** Er was één bepaling in, die later ook aanleiding heeft gegeven tot meningsverschillen. In de Instructie voor den Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht, vastgesteld bij Koninklijk besluit van 6 Mei 1939 No. 4, stond in artikel 2, lid 3, het navolgende:

> „Wij behouden ons voor, zoolang de oorlogstoestand voor Nederland niet feitelijk is ingetreden, met betrekking tot de opstelling van de weermacht en nadat de oorlogstoestand voor Nederland is ingetreden met betrekking tot het krijgsbeleid, de opdrachten of aanwijzingen te verstrekken, welke Ons dienstig voorkomen."

Nu is de stelling van generaal *Reynders,* dat men in mobilisatietijd veel verder is gegaan dan hier vermeld staat, daar niet alleen met betrekking tot de opstelling van de weermacht, maar ook met betrekking tot het voorgenomen krijgsbeleid opdrachten zijn gegeven.

A. Ja.

11209. De **Voorzitter:** Acht u dan, achteraf bezien, de houding van het Kabinet toch wel verdedigbaar of is deze inderdaad niet consequent in het stelsel van de algemene instructie?

A. Mijn algemene indruk is samengevat in wat ik zoëven zeide. Als de Regering te doen had gehad met een opperbevelhebber, die met een ijzeren wil de plannen, die hij had, doorzette, dan had hij zonder enige twijfel bij de Regering succes gehad. De gehele Ministerraad — hier noem ik niet de Minister van Oorlog, want die was ook deskundig — was ondeskundig en zou maar al te gaarne bereid zijn om aan een militaire bevelhebber, die zijn willen had getoond, in deze omstandigheden alles over te laten. Dat is mijn sterke indruk. Daar ontbrak het echter aan en dat is de reden, dat er controverses ontstonden tussen de Minister en hem. Er werd gedebatteerd, gepraat en toegegeven, terwijl naar mijn gevoelens een opperbevelhebber in deze omstandigheden had moeten zeggen: zo gebeurt het en als je dat niet wilt, ga ik weg; dan had hij het per se gewonnen.

11210. De **Voorzitter:** Was het niet juister geweest, wanneer men gezegd had: wij kunnen u niet meer gebruiken? Was het nu wel helemaal consequent, bij een dergelijke opzet, voortdurend naar compromissen te zoeken?

A. U meent, dat de Regering hem eerder had moeten laten gaan. Dat ben ik met u eens. Men vreesde, dat dit echter een ongunstige indruk zou maken, daarom is dit niet gebeurd. Aan de andere kant bewijst het echter, hoe sterk de positie van een opperbevelhebber is, dat de Regering zo lang moest weifelen, voordat zij het verband met hem brak. Dat maakte juist zijn kracht uit. Hij wist, dat de Regering er tegen op zag hem te vervangen en het dus in zijn macht had om haar te dwingen. Natuurlijk binnen zekere, uiterste grenzen, maar daarvan heeft hij geen gebruik gemaakt. Ik kan mij nog herinneren, dat ik meerdere malen dacht, dat dit toch eigenlijk niet langer meer zo kon. Er moet toch iemand zijn, die ter zake bevoegd is en aan wie wij dan ons vertrouwen konden geven. Dat was de reden, dat ik heb aangedrongen op de benoeming van een jonge generaal. Ik wilde b.v. de chef van de generale staf, generaal *van Voorst tot Voorst,* die een zeer goede reputatie had, jong en energiek was. Dat kon echter niet om religieuze redenen.

11211. De **Voorzitter:** Wat waren die religieuze redenen?

A. De reden was, dat generaal *van Voorst tot Voorst* Katholiek was en de commandant van het veldleger was ook Katholiek. Men zag er blijkbaar tegen op 2 Katholieken aan het hoofd van het leger te zien. Een overweging, die voor mij niet gold, ook niet als het 2 Joden of 2 Protestanten waren geweest.

11212. De **Voorzitter:** Bovendien waren het twee broers. Men zou dan bijna de indruk hebben kunnen krijgen van een familieregering! U bent het er dus wel mee eens, dat men de opperbevelhebber een zeer grote vrijheid had moeten geven en dat de Regering wel het doel behoort aan te geven, dat met de strijdmacht moet worden nagestreefd en ter bereiking daarvan de benodigde middelen beschikbaar moet stellen, maar dat de wijze, waarop dit doel wordt bereikt en de middelen aangewend zullen worden, door de opperbevelhebber zelf moet worden bepaald?

A. Zeer positief.

11213. De **Voorzitter:** En al is er nog zo een deskundig Minister van Defensie, deze moet zich daar niet mee bemoeien?

A. Ik ben het geheel eens met u en ik ben er zeker van overtuigd, dat de meerderheid van de Ministers zich maar al te gaarne had willen schikken naar de opperbevelhebber, indien deze met kracht en zelfbewustzijn de weg aangaf, die hij meende te moeten gaan.

11214. De **Voorzitter:** Heeft u zelf nog iets naar voren te brengen?

A. Neen, alleen het algemeen voorbehoud, dat ik spreek over dingen, die 8 jaar geleden gebeurd zijn en waarbij ik niet rechtstreeks betrokken was, omdat zij van militair-technische aard waren. Ik persoonlijk was maar al te gaarne bereid om mij te schikken naar een welbewust en een gefundeerd oordeel van de mensen, die verantwoordelijk waren, maar naar mijn gevoelen ontbrak dit. Dit is de reden, dat op een gegeven moment de Regering zei: „En nu moet er iemand anders komen".

11215. De **Voorzitter:** Toch wel min of meer onder druk van de Minister van Defensie, want deze heeft toch ook gezegd, dat, wanneer de opperbevelhebber niet ging, hij zelf zou vertrekken?

A. Dat zou ik u niet kunnen zeggen. Ik geloof niet, dat het zo ver gekomen is, ten minste, dat herinner ik mij niet.

De **Voorzitter:** Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

CH. J. I. M. WELTER.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
KORTHALS.
SCHMAL.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 12 MEI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Korthals en Schmal, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

Dr. JAN MARGINUS SOMER,
oud 48 jaar, wonende te Wassenaar,
kolonel der infanterie K.N.I.L.

Hij legt de eed af als getuige.

11216. De **Voorzitter:** De commissie heeft het genoegen u te horen over een aantal feiten, die samenhangen met de wisseling van het opperbevel of betrekking hebben op de oorlogsdagen in Mei 1940. Ik mag misschien beginnen u te vragen een exposé te geven over de verhoudingen bij de inlichtingendienst. Kunt u daar in het algemeen iets van vertellen?

A. U weet, dat de luitenant-kolonel *v. d. Plassche* chef was van de inlichtingendienst buitenland, sectie III A van de generale staf, althans toen ik daar kwam in Augustus, en als chef van de gehele dienst (GS III) fungeerde de toenmalige generaal-majoor *van Oorschot.* Sectie III A was dus buitenland, sectie III B binnenland, III C was codedienst en III D perszaken.
Hoofd van III A was luitenant-kolonel *v. d. Plassche;*
Hoofd van III B was overste *Rooseboom;*
Hoofd van III D was kolonel *Koot,*
en de chef van de persafdeling was, naar ik meen, ook overste *Rozeboom,* maar daar hebben wij erg weinig mee te maken gehad en de situatie, toen ik in Augustus 1939 bij de dienst kwam, was zodanig, dat er een actieve inlichtingendienst in het buitenland werkte met agenten, met berichtgevers en er was in 1939 een studiebureau ingesteld. De actieve inlichtingendienst verzamelde inlichtingen en deze gingen door naar het studiebureau, waar ik mee belast was; later is daar kapitein *Römer* bijgekomen, die overgeplaatst is van Ede of Zeist naar den Haag. Voor die tijd heb ik samengewerkt met luitenant *Klop,* die later bij het Venlo-incident gedood is. Het studiebureau ontving dus de gegevens en moest hiervan een bepaald resumé samenstellen. Een dagelijks en een wekelijks overzicht. Het eerste verwerkte de dynamische gegevens, als ik het zo mag noemen, die dagelijks binnenkwamen van verschillende berichtbronnen, van de militaire attaché's en agenten, van de berichtgevers in het buitenland en het militaire weekoverzicht behandelde feitelijk de gehele politiek-militaire situatie. Dat overzicht ging één maal per week uit. Het dagelijks overzicht ging naar de voornaamste bevelhebbers, commandant veldleger, commandant vesting Holland, luchtverdediging, naar de sectiehoofden op het algemeen hoofdkwartier. Het militair-politieke weekoverzicht ging naar een beperkter aantal autoriteiten, dat werd niet op grote schaal verspreid. Met de eigenlijke technische inlichtingendienst, zoals die in de buitendienst werkte, hadden wij eigenlijk heel weinig te maken, omdat wij alle gegevens rechtstreeks kregen van de overste *v. d. Plassche* of van de kapitein *Olifiers,* die waarnemend hoofd was van sectie III A, maar wel hadden wij natuurlijk een grote invloed op de samenstelling van de overzichten, omdat wij er verantwoordelijk voor waren. De overzichten werden op onze sectie uitgewerkt op een grote kaart, die wij op onze kamers hadden, waarop dagelijks alle gegevens werden aangegeven; om een voorbeeld te noemen, een artillerieregiment, wat gesignaleerd werd in Wezel, werd onmiddellijk op de kaart aangetekend, een bepaalde lichte divisie in Enfuhrt werd aangetekend, waardoor wij na enige maanden, dat was eind September ongeveer of October, een behoorlijk overzicht kregen van de gehele concentratie van het Duitse leger langs de Nederlandse, Belgische en soms ook langs de Franse grens. De aldus verkregen gegevens werden wekelijks verspreid, zoveel mogelijk met een kaartje er bij, in de militair-politieke weekoverzichten. Dit was ongeveer in grote lijnen onze werkwijze. Generaal *van Oorschot,* die chef was van de hele sectie III, had hier betrekkelijk weinig invloed op. De meeste contacten werden gelegd door de overste *v. d. Plassche* zelf en door de kapitein *Olifiers,* die veel in de buitendienst zat. De toenmalige luitenants *Fikkert* en *van Helvoirt* reisden ook veel naar Duitsland en België, dat waren eigenlijk de hoofdagenten van sectie III A. *Olifiers* ging zelf weinig naar het buitenland, maar die behandelde contacten hier in Nederland. Ook de toenmalige kolonel *Roelofsen* van G III maakte nog wel eens buitenlandse reizen, terwijl de toenmalige baron *Brantsen* veel te Parijs en te Brussel vertoefde. Dan waren er een aantal officieren van de inwendige dienst, die voornamelijk voor wachtdiensten gebruikt werden en voor de nachtdienst; dat waren kapitein *van Popta,* kapitein *Dresselhuys,* luitenants *Jongsma, Wernink* en *Klop.* Laatstgenoemde verdween in November. Hij werd ook veel voor de buitendienst gebruikt; dat was zo ongeveer de personeelsbezetting; kapitein *IJdo* en luitenant *De Hoog* waren ook ingeschakeld in de inwendige dienst.

11217. De **Voorzitter:** U werkte het meest met kapitein *Römer?*

A. Ja, wij hadden samen één apart vertrek, waardoor wij geheel geïsoleerd waren van de buitendienst, wat met het oog op „security" gewenst was, want er kwamen veel buitenlandse militaire attaché's, Duitsers, Japanners, Fransen, Engelsen en Belgen, en men wilde dus liever niet hebben, dat de kamer, waar die overzichten hingen, betreden werd door andere mensen, maar we rouleerden ook gewoon mee in de wachtdienst, des Zondags en des nachts.

11218. De **Voorzitter:** U stond dus onder leiding van overste *v. d. Plassche*?

A. Ja, dat was onze chef.

11219. De **Voorzitter:** Was die erg mededeelzaam?

A. Soms wel, soms niet. Hij had bepaalde hobbies, waar hij erg veel over sprak; andere dingen deelde hij niet mee, maar zijn schriftelijke gegevens kregen wij altijd, want die moesten wij verwerken in de overzichten. Maar u kan ten slotte geen overzicht uitgeven, wanneer bepaalde gegevens worden onthouden; dus alles, wat binnenkwam van de militaire attaché's en andere bronnen, kregen wij op tafel. De gegevens b.v. van dr. *van Blankenstein,* die geregeld binnenkwamen uit Duitsland, kregen wij ook, en ook geregeld overzichten, waar overste *v. d. Plassche* de naam van afhaalde, wij wisten dan niet wie de berichtgever was, alleen werd aangegeven, welke waarde men aan die berichten kon hechten en de overzichten werden dagelijks, vóórdat zij uitgingen, door overste *v. d. Plassche* geparafeerd en goedgekeurd. Het kwam wel eens voor, dat hij het er niet mee eens was. De laatste dagen hebben wij nogal eens strubbelingen gehad over die overzichten, nl. verschil van inzicht over de algemene situatie, hoe deze feitelijk was.

11220. De **Voorzitter:** Maar had u naar uw eigen gevoelen een volledig idee van zijn persoonlijke opvatting over tal van zaken?

A. Ja, wij hadden practisch dagelijks contact. Wij bespraken ook de overzichten. Misschien kunt u wat scherper formuleren wat u bedoelt.

11221. De **Voorzitter:** Hij heeft het zo voorgesteld, dat zijn persoonlijke opvatting niet was te beoordelen, daar hij zijn mening camoufleerde door wat anders te vertellen dan hij meende. Acht u dat mogelijk?

A. Misschien is dat zijn mening, maar ik begrijp niet hoe hij dan door 2 officieren van zijn bureau, die speciaal op de studieafdeling zaten, dagelijkse overzichten kon laten uitgeven, die practisch iedere dag ongewijzigd uitgingen naar de legerautoriteiten en die bovendien het politiek-militair weekoverzicht samenstelden, waar practisch de gehele legerleiding op werkte.

11222. De **Voorzitter:** Ja, maar het zal waarschijnlijk niet op dergelijke dingen betrekking hebben gehad.

A. Natuurlijk, ik ben nu bijna 9 jaar bij de inlichtingendienst werkzaam geweest en ben ruim 5 jaar chef van een inlichtingendienst geweest, maar ik geef ten slotte ook niet al mijn officieren inzage van alle belangrijke contacten en berichten die ik heb. Wij hebben in de huidige dienst een aantal secties, radiodienst, enz., die men in het algemeen inlicht, doch daarnaast heeft de chef van de dienst een bepaald aantal persoonlijke contacten, die men, zo nodig, behandelt met de betreffende sectie-officieren. Men moet nl. in een dienst als deze een algemene politiek volgen en de officieren moeten op de hoogte zijn van de algehele situatie. Het is mij volkomen bekend, dat overste *v. d. Plassche* later gezegd heeft: „Jullie waren niet van de volledige situatie op de hoogte". Ik begrijp dan echter niet waarom de chef aan onze overzichten niets veranderde, wijzigde, of aanvullingen daarop gegeven heeft.

11223. De **Voorzitter:** De details komen straks nog wel ter sprake. Ik zou deze aangelegenheid gaarne in chronologische volgorde met u behandelen. De eerste vraag is dan, of er al dan niet opdracht gegeven is door generaal *Reynders,* om geen inlichtingen meer te verstrekken aan Hare Majesteit of aan de Minister van Defensie. Is u daar niets van bekend?

A. Een opdracht van generaal *Reynders*?

11224. De **Voorzitter:** Ja, er wordt door de vroegere Minister van Defensie gezegd, dat generaal *Reynders* op een gegeven moment opdracht zou hebben gegeven om bepaalde redenen aan Hare Majesteit inlichtingen te onthouden!

A. Het is mij niet bekend, dat generaal *Reynders* ooit die opdracht gegeven heeft.

11225. De **Voorzitter:** Generaal *Reynders* heeft zelf het volgende medegedeeld. Ik zal het u even voorlezen: „Ik weet niet, wat dat zou kunnen zijn. Er gingen van het bureau Inlichtingen steeds inlichtingen èn naar H.M. de Koningin, èn naar de Minister èn naar mij. Of er toen misschien iets in gestaan heeft, dat voor mij aanleiding is geweest om te zeggen: „Zet dat er niet in, dat is een zuivere onderstelling van jou," weet ik niet. Dat zoudt u het best aan kolonel *Somer* kunnen vragen. Als er iemand is, die het zeker zal zeggen, als het zo is, is hij het".

A. Wij hebben nooit die opdracht van generaal *Reynders* gehad. Wel weet ik, dat over het algemeen overste *v. d. Plassche,* en vooral generaal *Fabius,* die is opgetreden na het vertrek van generaal *v. Oorschot,* bijzonder huiverig waren om de Koningin over de juiste stand van zaken in te lichten en dat ons speciaal daarvoor was opgedragen, d.w.z. aan kapitein *Römer* en mij, om de overzichten niet te verstrekken aan het Koninklijk Huis. De verzending geschiedde echter niet door ons; dat geschiedde door het secretariaat van sectie III A; wij maakten de overzichten op en de verzending geschiedde op aanwijzing van overste *v. d. Plassche* en voor zover ik weet heeft de Koningin nooit die overzichten gehad. Daarvoor was echter in de plaats getreden een dagelijks contact, of in ieder geval een contact enige keren in de week van de toenmalige overste *Phaff,* die toen adjudant was van de Koningin en die was aangewezen als contact-officier met sectie III A, om zich geregeld persoonlijk op de hoogte te stellen van de situatie. Overste *Phaff* kwam soms elke dag, soms 2 à 3 maal in de week.

Hij kwam zich persoonlijk overtuigen hoe de situatie was en dan schreef hij meestal de meest belangrijke dingen op en op die manier werd de Koningin ingelicht, echter niet door middel van overzichten. *Prins Bernhard,* die in de algemene situatie ook heel veel belangstelling had, kwam ook geregeld en Z.K.H. uitte zijn misnoegen er wel eens over, dat de Koningin niet beter ingelicht werd. Daarom kwam hij vaak zelf zich persoonlijk op de hoogte stellen. Dat weet ik wel. Over het algemeen was men in de kringen van het Koninklijk Huis niet tevreden over de slappe inlichtingen, die gegeven werden. Men heeft de zaak volgens mij veel te veel gebagatelliseerd, want ik herinner mij nog, dat generaal *Fabius,* enige dagen vóór de inval op 10 Mei, 's-morgens ± 10 uur bij ons op de kamer kwam en tegen kapitein *Römer* en mij zei, dat hij naar de Koningin op het Huis ten Bosch of het Noordeinde, dat weet ik niet meer, moest, want H.M. was erg ongerust. „Dus vertel mij eens, hoe de situatie is", zeide generaal *Fabius,* en tot mijn spijt moet ik nu verklaren — ik sta hier onder ede —, dat generaal *Fabius* van de hele situatie vrij slecht op de hoogte was. Hij had vrijwel al zijn aandacht geconcentreerd op de staat van beleg, dus op de binnenlandse situatie en van het buitenlandse beeld was hij inderdaad heel slecht op de hoogte, althans van de details. Op een stuk papier heeft hij toen de voornaamste dingen genoteerd en wij hebben hem practisch een halfuur theorie gegeven, waarna de generaal zeide: „Nu weet ik het wel, ik ga nu naar H.M.". Op dat moment hadden wij generaal *Fabius* van de ernst der situatie ten volle doordrongen. Volgens ons vochten wij tegen een bierkaai, want men was niet ten volle overtuigd van de ernst der situatie. *Römer* en ik waren volledig overtuigd, dat binnen enige dagen de oorlog los zou breken, en wij wisten o.a. op dat moment ook, dat van een ultimatum geen sprake zou zijn. Wij waren overtuigd, dat Duitsland Nederland binnen zou vallen zonder enige vorm van proces en zonder waarschuwingen, en wij hebben speciaal aan de generaal *Fabius* gevraagd de Koningin te waarschuwen, dat dit gevaar bestond. De Koningin had volgens ons nog het idee, dat er wel een ultimatum gesteld zou worden, vooral omdat er toen berichten uit Duitsland binnenkwamen, dat de oorlog tegen Nederland zich niet zou ontwikkelen zonder dat er een ultimatum gesteld zou worden. Zelfs was de naam van degene, die het ultimatum zou brengen, genoemd, een zekere *Kiewitt.* Wij hebben generaal *Fabius* vooral op het hart gedrukt, dat aan de Koningin te zeggen. Toen zei hij: „Ja, maar H.M. mag niet verontrust worden, want dan wordt Zij bang". Ik zei: „Dat geeft niet, de Koningin heeft recht om te weten hoe de internationale situatie is". Generaal *Fabius* is naar H.M. gegaan en om ongeveer kwart voor 12 weer teruggekomen voor de lunch. Nogal opgewekt vertelde hij, dat hij H.M. had ingelicht, maar dat van „het ultimatum" had hij maar achterwege gelaten, want dan zou Zij bang zijn geworden. Nu vloeken wij over het algemeen weinig, maar op dat moment hebben *Römer* en ik beiden G.V.D. geroepen en gezegd: „En nu gaat u terug, vanmiddag, want u moet het wel vertellen." Ik weet niet of hij 's middags nog teruggegaan is, maar dit is nu een voorbeeld hoe slecht de Koningin werd ingelicht, althans volgens mij. Men onthield Haar de ernst der situatie eenvoudig om Haar niet ongerust te maken. Generaal *Fabius* zei: „Dan wordt Zij bang en gaat maatregelen treffen. Zij moet juist kalm blijven."

11226. De heer **Korthals:** En was dat niet te ondervangen geweest door de inlichtingen, die u regelmatig aan de toenmalige majoor *Phaff* verstrekte?

A. Ja, dat was zeker te ondervangen geweest. Majoor *Phaff* was ook op de hoogte. Hij had per slot van rekening zelf de inlichtingen kunnen brengen.

Dit was vlak vóór de oorlog uitbrak, ik meen 8 of 9 Mei, het kan ook 7 Mei geweest zijn. Het is 8 jaar geleden, dus die datum weet ik niet precies meer uit mijn hoofd.

11227. De heer **Korthals:** Maar ik begrijp toch wel, dat via de heer *Phaff* de goede inlichtingen konden worden verstrekt door u.

A. Maar die kon hij niet geregeld oververtellen. Het is natuurlijk heel iets anders, als u iedere dag gedetailleerde overzichten krijgt, welke u met elkaar kunt vergelijken, of dat men 2 à 3 keer, of soms iedere dag, zo terloops even een praatje komt maken.

11228. De heer **Korthals:** Maar u gaf dan de inlichtingen?

A. Ja, maar overste *Phaff* ging ook dikwijls naar de opperbevelhebber en hij sprak meerdere malen met overste *v. d. Plassche* en kwam ook bij ons langs om te informeren hoe de situatie was. Wij zijn zelfs zo ver gegaan, dat wij clandestien aan *Prins Bernhard* de overzichten meegaven; die stak ze in zijn zak en ik hoor het hem nog zeggen: „dan kan ik het eens met Moeder bepraten. Dan ziet ze het ook eens".

11229. De heer **Schmal:** Dus het was u verboden, om die overzichten aan het Koninklijk Huis door te geven? Ik zou willen weten, of het u categorisch verboden was Hare Majesteit die rapporten te te verstrekken en door wie u dat verboden was.

A. Dat is ons door de chef inlichtingendienst verboden.

11230. De heer **Schmal:** Mag ik de naam van hem?

A. Overste *v. d. Plassche;* deze bepaalde de verzendlijst van de rapporten en op die verzendlijst stond niet de Koningin en ook niet *Prins Bernhard.*

11231. De **Voorzitter:** En is dat altijd van het begin af aan zo geweest, of heeft overste *v. d. Plassche* dit b.v. pas in October voorgesteld?

A. Van begin af aan, omdat de toenmalige overste *Phaff* zich geregeld op de hoogte kwam stellen van de situatie.

11232. De **Voorzitter:** Het interesseert ons in het bijzonder, of deze opdracht door generaal *Reynders* was gegeven.

A. Van generaal *Reynders* hebben wij die opdracht niet gehad, pertinent niet.

11233. De heer **Korthals:** Ik begrijp uit uw laatste woorden, dat in plaats van het overzicht de huidige generaal *Phaff* kwam.

A. Ja, die kwam daarvoor.

11234. De heer **Korthals:** In dit geval is er dus geen sprake van onthouding van berichten.

A. Neen, van de overzichten.

11235. De heer **Korthals:** Maar dat werd dus goedgemaakt door de geregelde komst van de heer *Phaff.*

A. Men vond de mondelinge gegevens niet zo verontrustend als de schriftelijke.

11236. De **Voorzitter:** Ik ga nu over tot een van de quaesties, die nogal een rol gespeeld hebben indertijd, nl. het al of niet hechten van waarde aan de gegevens, die de militaire attaché in Berlijn doorzond. U hebt naderhand in Londen een zeer uitvoerig rapport uitgebracht over al deze quaesties; mag ik daar eerst een algemene vraag over stellen? Zoudt u bij dat rapport, zoals u dat toen heeft uitgebracht, onder ede kunnen blijven?

A. Ik heb nog een afschrift naar u laten zenden en ik heb nog enkele kleine aanvullingen hierop gemaakt, voor zover het detailquaesties betreft.

11237. De **Voorzitter:** Maar blijft u er bij, dat het, aldus aangevuld, de objectieve waarheid bevat?

A. Ik heb dit rapport moeten opstellen drie jaar nadat de gebeurtenissen plaats hadden gevonden. De Koningin heeft er na mijn komst in Londen erg veel prijs op gesteld. Met tegenzin heb ik het feitelijk gedaan, omdat ik direct gezegd heb: „Het is vervelend om dergelijke dingen op te halen", maar Hare Majesteit stond er op, dat ik het opstelde, het was het eerste wat zij vroeg na mijn aankomst in Londen. Daarom heb ik het later enigszins aangevuld, maar hier blijf ik bij.

11238. De **Voorzitter:** Dus u hebt zo objectief mogelijk uw mening weergegeven?

A. Ik zou het nog aan kunnen vullen met meerdere feiten, maar als u meer inlichtingen of toelichtingen hieromtrent van mij wilt hebben, dan ben ik er volkomen toe bereid. Het gaat dus om mijn persoonlijke mening, die misschien afwijkt van vele andere; ik zou het bijv. erg op prijs stellen, als u de personen, die hierin genoemd zijn, b.v. de heer *Dresselhuys,* enz., ook hun mening hierover zoudt willen vragen. Het is een heel subjectieve mening, Mijnheer de Voorzitter, want wij waren wel overtuigd van een inval, andere mensen niet.

11239. De **Voorzitter:** Dat is nu juist een belangrijk punt. Kan men inderdaad zo'n scherpe tegenstelling maken? De Minister wijst er in zijn rapport op, dat inderdaad in November toch alle maatregelen genomen zijn.

A. Ja, dat kunt u ook in mijn rapport vinden. Generaal *Reynders* heeft wel degelijk in de nacht van 12 op 13 November alle maatregelen genomen van volkomen alarmering; van 11 op 12 bedoel ik.

11240. De **Voorzitter:** Misschien zal er wel enig verschil van appreciatie geweest zijn, maar voor zover het van belang was, hadden de opperbevelhebber en generaal *van Voorst tot Voorst* ook in de nacht van de 9de op de 10de Mei, toen zij naar huis gingen, inderdaad toch ook wel degelijk de overtuiging, dat het zover was!

A. Dan begrijp ik niet, waarom men de hele vesting Holland zonder enige bescherming en alarmering laat, terwijl er groot gevaar voor parachutisten bestond.

11241. De **Voorzitter:** Ja, maar de feiten kloppen ook niet helemaal met uw rapport. Ons is door generaal *van Andel,* die de vesting Holland commandeerde, meegedeeld, dat hem wel degelijk mededelingen zijn gedaan, maar dat hij het volgens zijn verantwoordelijkheid, nl. wegens het feit, dat zijn stelling in de tweede lijn lag, niet nodig vond de allergrootste paraatheid te bevelen.

A. Er was helemaal geen paraatheid. Ik ben 's nachts, nadat ik even mijn dienst had overgegeven, op mijn motor naar huis gereden en ik heb geen soldaat in de stad gezien. Toen de eerste bommen vielen, ben ik op mijn motor verschillende scholen afgereden, o.a. in de Oostduinlaan, waar men nog niet eens wist, dat het oorlog was. Daar liepen de soldaten nog in pyama en nachthemd rond. „Wat is er aan de hand, kapitein?" vroegen ze. „Zijn jullie dan niet gealarmeerd?" „Neen, we slapen maar een beetje," was het antwoord. „Kleed je dan maar gauw aan, want het is oorlog." Dit heeft mij ontzettend geërgerd. Op het algemeen hoofdkwartier was ook geen paraatheid, daar was geen alarmbezetting volgens mij.

11242. De heer **Korthals:** U zegt zo in uw rapport, dat u en de heer *Römer* er van overtuigd waren, dat een aanval op Nederland zou plaats vinden, en dan laat u dat onmiddellijk volgen door de passage: „Helaas deelden opperbevelhebber land- en zeemacht, chef staf, enz. die overtuiging niet". Was uw omgang met de opperbevelhebber en met de chef staf in die dagen zo innig, dat u dat precies kon vaststellen?

A. Neen, dat niet. Ik concludeer dit uit het feit, dat een opperbevelhebber het niet nodig oordeelt, ondanks alle waarschuwingen, die gegeven zijn ....., dat men b.v. het gehele hoofdkwartier zonder enige bijzondere maatregelen laat. Er waren geen speciale alarmmaatregelen genomen; er was geen behoorlijke schuilkelder; er waren geen versterkte piketten; het transport voor de terugkeer van officieren was volkomen vastgelopen die nacht.

11243. De heer **Korthals:** Maar als ik vragen mag, u vertelt op een bepaalde plaats ook, dat de opperbevelhebber 's nachts niet aanwezig was, maar op een ander ogenblik zegt u in uw rapport, dat er om pl.m. 23 uur een gesprek had plaats gehad met Berlijn, en dat toen de heer *v. d. Plassche* naar beneden gegaan is, naar de opperbevelhebber en naar de chef staf. Toen waren de heren er toch wel?

A. Ja, nadat men de heer *v. d. Plassche* ten minste had laten halen. Die heeft mij eerst gezegd, dat hij 's avonds niet meer gestoord wilde worden.

11244. De heer **Korthals:** Ja, dat gaat over de heer *v. d. Plassche,* maar de opperbevelhebber en de chef staf, waren die er wel?

A. Ja, die waren er wel; na het gesprek met Berlijn zijn zij weggegaan.

11245. De heer **Korthals:** Hoe laat was dat ongeveer?

A. Dat zal tegen 12 uur geweest zijn, want toen is de overste *v. d. Plassche* bovengekomen en zei: „Nu ga ik naar huis, want er gebeurt toch lekker niets". Hij stak zijn tong uit tegen ons en ging weg.

11246. De heer **Korthals:** Ik blijf nu even bij die andere heren. Hebt u zich er toen van kunnen vergewissen of die heren weggegaan zijn en in dezelfde geest dachten als de heer *v. d. Plassche?*

A. Neen, dat niet. Wij waren in dienst, maar het is een feit, dat zowel de opperbevelhebber van land- en zeemacht als de chef staf en de chef van de afdeling operaties, de man, waar alles van afhing, de toenmalige overste *Wilson,* die ons nadrukkelijk nog eens verzekerde, dat dit allemaal camouflage was, „voor mij gebeurt er

vannacht niets", verdwenen. „Het is allemaal tegen de Maginotlijn," zeide overste *Wilson*. Dus deze heren plus hoofd inlichtingendienst en hoofd buitenlandse dienst verdwenen allemaal.

11247. De heer **Korthals:** En acht u uw standpunt in overeenstemming met de maatregelen, die op die avond van het algemeen hoofdkwartier zijn bevolen; ik bedoel zo, kunt u uw standpunt volledig handhaven gezien de maatregelen, die op die avond van uit het algemeen hoofdkwartier zijn genomen?

A. Ik voor mij zou zeker veel meer maatregelen genomen hebben.

11248. De **Voorzitter:** Natuurlijk, dat is verschil van appreciatie. Er was toch ook het bekende telexbericht!

A. Dit was op ons eigen verzoek.

11249. De **Voorzitter:** De chef staf heeft dus toch wel goedgevonden, dat dit bericht naar alle onderdelen ging!

A. Ja, maar volgens mij moet de leiding uitgaan van de oppervelhebber of van de chef staf en niet van een paar subalterne officieren, die zeggen: „Wordt het nu geen tijd, dat er naar die troepenonderdelen een telexbericht gestuurd wordt?" *Römer* en ik hebben in arren moede 5 berichten bij elkaar gesleept en ik heb tegen *Römer* gezegd: „Ga jij nu naar beneden en vraag of die alsjeblieft uitmogen, opdat de ondercommandanten gewaarschuwd worden." En toen zei generaal *van Voorst tot Voorst* dat het goed was en we ze uit konden sturen. Maar in dergelijke kritieke omstandigheden moet toch het initiatief niet uitgaan van twee kapiteins van een studiebureau. Wat ik de opperbevelhebber verwijt in dit rapport en ook de chef staf, is, dat zij zelf zo weinig maatregelen genomen hebben, en ik voor mij acht het nog steeds — en dat handhaaf ik — een volkomen absurditeit, dat in de nacht, waarvan practisch gesproken vaststond, dat er oorlog zou komen, een hoofdkwartier zonder opperbevelhebber van land- en zeemacht, zonder chef staf, zonder chef van de inlichtingendienst, zonder chef van de afdeling operaties zit, waar slechts een paar subalterne officieren met kolonel *van Alphen,* als sous-chef staf, aanwezig zijn en dat in heel den Haag, terwijl men toch wist, met de ervaring van Noorwegen bijv., van Oslo met parachutisten, dat men kon rekenen op een overval uit de lucht, een hele streek in het westen langs de kust volkomen onbeschermd wordt gelaten tegen overvallen uit de lucht.

11250. De **Voorzitter:** Maar mag ik even interrumperen? Om te beginnen, zijn op het stafkwartier generaal *Winkelman* en generaal *van Voorst tot Voorst* tot halféén gebleven en is de sous-chef staf, kolonel *van Alphen,* de hele nacht door gebleven. Door anderen wordt het zo gesteld, en daar kan ik toch wel inkomen, dat men zegt: Hij moet de maatregelen nemen en dan kan 's nachts een gedeelte gaan rusten om de volgende dag fit te zijn, en één blijft er, die eventueel de zaak kan opvangen. Men kan natuurlijk zeggen: ze hadden misschien beter gedaan om op het hoofdkwartier te gaan slapen, dat is mogelijk. Maar in een stad als den Haag, de chef staf, generaal *van Voorst tot Voorst,* woonde in de Jan van Nassaustraat, dat is daar toch niet zo geweldig ver vandaan, en generaal *Winkelman* zelf woonde in Wassenaar.....

A. Ja, maar hij zat op Wassenaar zonder auto.

11251. De **Voorzitter:** Dat is misschien wel waar, maar het is een quaestie van appreciatie.....

A. Ja, dit is mijn appreciatie en daar neem ik geen woord van terug, Mijnheer de Voorzitter, al zou ik er tot mijn laatste dag voor moeten vechten, dit is mijn militaire opvatting; ik zou een hoofdkwartier niet zonder de bezetting van 9 op 10 Mei achterlaten. Allereerst had hier de chef van de afdeling operaties moeten zijn, dat is de man, die vanaf het eerste moment in functie had moeten treden, en hij had niet een paar uur nadat de oorlog begon op het hoofdkwartier dienen te verschijnen.

11252. De **Voorzitter:** Hoe laat verscheen die dan?

A. Nou, overste *Wilson* is veel later gekomen, toen de oorlog al royaal aan de gang was. Dat was volgens mij de man, die op het hoofdkwartier aanwezig had moeten zijn. Nu mag men mij critisch vinden, hier blijf ik bij; we kunnen dan verschil van appreciatie hebben over mijn rapport, maar ik vind de bezetting op het hoofdkwartier totaal onvoldoende, volslagen ontoereikend, men werd volslagen verrast. Waarom zijn die bommen op Waalsdorp gevallen? Omdat alles lag te slapen, noemt u dat paraatheid?

11253. De **Voorzitter:** Als men niet geslapen had, dan waren die bommen ook gevallen. Ik geef in zoverre toe, dat men beter gedaan had alarm te geven, zodat het hele leger in alarmstelling was, maar als je dat een aantal dagen achter elkaar doet, dan zou dat toch ook wel wat te vermoeiend worden.

A. Dan zou ik toch het begin van de oorlog afwachten in alarmstelling en niet liggen slapen. Dat is de grote verdienste van generaal *Reynders* geweest van 12 op 13 November, die heeft niet geschroomd om het leger ten minste één nacht in de stellingen wakker te houden, dat is voor een soldaat helemaal niet erg in oorlogstijd, al hadden we vier nachten in een loopgraaf moeten zitten, daar zijn we soldaat voor.

11254. De **Voorzitter:** Ja, maar aan de grens, in de Grebbestelling en in de Peel—Raamstelling waren die maatregelen wel genomen, althans in grote lijn, alleen in het hart van het land is het overgelaten aan lagere commandanten. Wat betreft de vliegvelden, die onder de commandant luchtverdediging vielen, was er juist die laatste dagen paraatheid bevolen, vanaf 's morgens in alle vroegte, dus daar was wel degelijk alarm gegeven. Dat klopt in zoverre ook niet met uw rapport, waar u zegt, dat er in Rotterdam op Waalhaven helemaal niets gedaan was.

A. Overste *Steup* heeft mij dit verteld; ik heb in mijn rapport de naam genoemd van degene, die mij dit mededeelde. Deze zegsman deelde mede, dat men 's nachts om 3 uur van een O. & O.-feest kwam en helemaal niet wist wat er aan de hand was. Dat heeft overste *Steup* mij persoonlijk verteld; trouwens ik heb zijn naam er bij genoemd.

11255. De **Voorzitter:** Naar de inlichtingen, die wij hier gekregen hebben, schijnt dit niet juist te zijn. Alle vliegvelden, die onder de commandant luchtverdediging vielen, zouden wel degelijk in een toestand van de hoogste paraatheid zijn vanaf 's morgens 3 uur, al verschillende dagen achter elkaar. In verband daarmee heeft men het niet nodig gevonden om daar nog weer eens extra alarm te geven, omdat het toch al gebeurd was.

A. Ja, dat is niet aan mij om te beoordelen. Ik heb over de algemene maatregelen van het opperbevel ook niet gesproken, alleen over de maatregelen van het hoofdkwartier, en die zijn volgens mij onvoldoende geweest, voornamelijk de bezetting van het hoofdkwartier. Dat is mijn militaire opvatting, misschien is die verkeerd, ik geef hem graag voor beter. Maar ik zou toch denken, zoals ik het nu in deze oorlog meegemaakt heb van de Amerikaanse en Britse hoofdkwartieren, dat men het Nederlandse standpunt van Mei 1940 een aanfluiting genoemd zou hebben van elke militaire strategie. Dat men een hoofdkwartier in de nacht, voorafgaande aan een oorlog, overlaat aan één hoofdofficier, kolonel *van Alphen,* terwijl op de secties de sectiehoofden ontbreken, is absurd. Deze sectiehoofden hadden er, volgens mij, moeten zijn. U kunt mij niet kwalijk nemen, dat ik die mening huldig, dat is mijn subjectieve opvatting. Ik vind dit totaal onvoldoende en dat handhaaf ik. Zeker had de chef van de afdeling operaties er moeten zijn, die, nadat hij terugkwam van een inspectiereis op 9 Mei, nog volhield dat er niets zou gebeuren. Dus die verkeerde toch nog altijd pertinent in die overtuiging.

11256. De **Voorzitter:** Ja, maar is het niet mogelijk, dat hij redeneerde , zoals overste *v. d. Plassche* hier beweerd heeft, dat hij zelf deed? Overste *v. d. Plassche* stelt zich op dit standpunt: die lagere heren onder mij, die stelden mij alle mogelijke vragen en zo. Ik was de chef, dan wilde ik toch niet altijd alles kwijt en dan zei ik maar wat en.....

A. Dat is ook zijn goed recht, dat doe ik ook wel eens.

11257. De **Voorzitter:** Het is natuurlijk mogelijk, dat overste *Wilson* misschien ook zo dacht en aldus handelde.....

A. Neen, maar als ik chef van de afdeling operaties was geweest, dan was ik toch in die nacht zeker op mijn post gebleven, daar is men chef van de afdeling operaties voor. Hij moet vanaf het eerste moment in actie treden. Hij moet ten slotte de orders geven, waarop de militaire machine in werking treedt.

11258. De **Voorzitter:** Ja, maar het is toch ook wel erg belangrijk, dat iemand uitgerust is en de volgende morgen weer fit is.

A. Dat heb ik gemerkt; de volgende dag op het hoofdkwartier was er niet eens een aflossing voor ons, er was geen schema gemaakt, er waren geen veldbedden, er was niets; wij hebben op de grond geslapen. De typistes hebben voor ons een matras gehaald uit Amicitia, zo goed was de boel geregeld. Er was niet eens een ploegverdeling gemaakt; 4 dagen lang niet; niemand heeft enige orders gegeven voor aflossing of wat ook. Je ging op eigen houtje maar een beetje slapen zo nu en dan. Men had toch een behoorlijke dagindeling kunnen maken en een ploegverdeling. Deze was niet gemaakt, zij bestond eenvoudig niet, dat kunt u ieder officier van het hoofdkwartier vragen. Wij hebben 4 dagen doorgewerkt, zonder dat er verder een indeling van de dienst gemaakt was, dat is juist wat mij zo hinderde. Dat gebrek aan algemene leiding op het hoofdkwartier. De typistes haalden voor ons eten en zorgden voor waswater, enz.

11259. De **Voorzitter:** Ja, maar verder heeft u toch ook wel ergens in uw rapporten verklaard, dat zowel generaal *Winkelman* als de chef staf in die dagen blijk hebben gegeven, dat zij in het algemeen rustig leiding gaven.

A. Ja, leiding voor de operaties misschien wel, maar op het algemeen hoofdkwartier was er betrekkelijk weinig van leiding te merken. Dat is geen leiding, want ik ben nog 2 dagen weggegaan naar IJmuiden om parachutisten te verzamelen, die we met groot geluk nog naar Engeland hebben kunnen krijgen, 1000 parachutisten. Ik heb van de tweede dag af weinig meer gemerkt van hetgeen op het hoofdkwartier gebeurde.

11260. De heer **Korthals:** Vanaf de tweede dag?

A. Ja, dat was zo, de Pinksterdagen zijn wij in IJmuiden geweest, ik weet niet precies meer welke dag, maar ik geloof de 2de of 3de dag.

11261. De heer **Korthals:** Dus als ik het goed begrijp, dan geldt uw waardering voor de eerste twee dagen.

A. Ja, en vooral de avond, voorafgaande aan de invasie, en ook de maanden, helemaal daaraan voorafgaande. Onder andere dat men de berichtgeving van de tegenwoordige generaal *Sas* op een dergelijke manier ridiculiseerde. Men had er helemaal geen aanleiding toe, dat op een dergelijke manier te doen.

11262. De heer **Korthals:** Ik kan mij indenken, dat dat ridiculiseren door verschillende heren uit die omgeving is gebeurd, maar vindt u niet, dat uit de practijk gebleken is, dat men toch deze berichten wel serieus nam?

A. U bedoelt uit de uitlatingen van overste *v. d. Plassche* . . .

De heer **Korthals:** Neen, daar gaat het niet om, maar ik bedoel, of de hoogste regionen de zaak toch niet ernstig zagen.

A. Ja, natuurlijk zag men de zaak ernstig.

De heer **Korthals:** Neen, ik bedoel of men de inlichtingen van de heer *Sas* ernstig nam. U zegt, dat wat hij naar voren bracht, werd geridiculiseerd.

A. Ja, in de gesprekken zeer zeker.

De heer **Korthals:** Maar nu gaat het er voor ons op dit ogenblik om, vast te stellen, of men deze berichten, bij het nemen van zijn maatregelen, kennelijk toch ernstig heeft genomen.

A. Dan zou ik toch zeer zeker in de nacht, voorafgaande aan de oorlog, de hele zaak gealarmeerd hebben; als u dan overste *v. d. Plassche* hoort na het telefoongesprek met de heer *Haersma With* en met majoor *Sas* om 12 uur ongeveer en hij dan beweert „er gebeurt helemaal niets en nu zijn ze helemaal gek geworden, ik ga naar huis toe, er gebeurt pertinent niets", dat heeft hij woordelijk zo gezegd, dan geloof ik niet meer, dat men de situatie ernstig neemt en dan vind ik het ook een zeer onjuiste uitdrukking van hem tegenover een kamer met officieren van de dienst.....

11263. De heer **Korthals:** Dat gaat hier nu noch speciaal over overste *v. d. Plassche,* u spreekt niet over de hogere leiding?

A. Neen, daar had ik niet mee te maken. Mijn bezwaar tegen de hogere leiding, dat zult u ook in mijn rapport vinden, is, dat het hoofdkwartier, volgens mijn mening, militair niet voldoende bezet was.

11264. De **Voorzitter:** Niet voldoende bezet?

A. Ja, en mijn bezwaar gaat voornamelijk uit tegen het feit, dat men hier in het westen bij het eerste legerkorps geen voldoende maatregelen heeft genomen om een aanval uit de lucht, waar uitdrukkelijk voor gewaarschuwd was, tegen te gaan.

11265. De **Voorzitter:** Ja, maar dat klopt toch ook niet helemaal met de feiten, want ik herinner mij zelf toevallig, dat ik met mijn auto Dinsdagavond vóór de inval naar den Haag reed en heel het westen tussen Rotterdam en den Haag in rep en roer was. Men mocht niet over de grote verkeerswegen rijden, want er werden versperringen opgesteld om eventuele landingen tegen te gaan. Men moest langs allerlei zijwegen om van Rotterdam naar den Haag te komen; dat is een bekend feit.

A. Maar er waren geen troepen de dag vóór de inval. Was Schiphol b.v. met een regiment beschermd en Valkenburg? Waren die in paraatheid, in alarmstelling?

De **Voorzitter:** Ja, ik meen van wel, er waren bataljons o.a. op Waalhaven en er werd veel met pantserwagens gewerkt.

A. De Moerdijk?

De **Voorzitter:** Ja, de Moerdijk, daar is men . . . .

A. Juist de meest strategische punten, waarvan men toch kon verwachten, dat de vijand die het eerst in beslag zou willen nemen, waren m.i. onvoldoende bewaakt of bezet.

11266. De **Voorzitter:** Ja, maar er werd ons juist verklaard, dat die mededelingen, waarover u nu spreekt, „dat het buitengewoon gevaarlijk was", doorgegeven zijn aan de commandant van de vesting Holland. Hij heeft die mededelingen ontvangen. Dat heeft hij hier zelf onder ede verklaard, maar hij vond, dat het onjuist was, zijn troepen onnodig te vermoeien. Hij heeft er geen aanleiding in gevonden om in de tweede of derde lijn in alarmstelling te treden. Ik geloof, dat het, zoals hij redeneerde, foutief gedacht was, maar dat is zijn goed recht geweest, tenzij de opperbevelhebber het helemaal in eigen hand had willen houden en de opdracht zelf had willen geven.

A. Ik zou het als opperbevelhebber van land- en zeemacht wel in eigen hand gehouden hebben, en ook al zou ik het aan ondergeschikte commandanten hebben overgelaten, dan zou ik toch eventueel aanvullingen hebben gegeven. Voor zover ik geconstateerd heb, was in de nacht, voorafgaande aan de aanval, den Haag volkomen in rust, terwijl den Haag nog wel de stad is, waar het Regeringsapparaat zetelt en het Koninklijk Huis. Er was geen soldaat op straat. De mensen wisten niet eens, wat er aan de hand was. Als u 's morgens om 5 uur, wanneer de oorlog ingetreden is, de troepen moet gaan wekken, dan kunt u toch niet zeggen, dat de commandant van de vesting Holland de zaak in de hand had. De troep had in alarmstelling moeten liggen, dat is mijn opvatting, maar ik geef haar graag voor beter.

11267. De heer **Korthals:** Nu zegt u, dat de commandant van de vesting Holland de zaak niet in de hand had, maar moeten wij hierbij weer niet teruggaan naar het algemeen hoofdkwartier? Het algemeen hoofdkwartier had toch maatregelen genomen die nacht? Waarom zijn die dan niet uitgevoerd? Ik bedoel dit: Het gaat om de geest, welke uit uw rapport ademt, nl. dat men de zaak maar op haar beloop zou hebben gelaten op het algemeen hoofdkwartier en dat niet zou zijn gebleken, dat men op het algemeen hoofdkwartier voldoende gedaan heeft van bovenaf, voldoende leiding dus zou hebben gegeven om een invasie tegen te gaan.

A. Inderdaad is er volgens mij van bovenaf niet voldoende gedaan om een invasie tegen te gaan. Volgens mij had men met een meer parate toestand van het leger, welke van bovenaf imperatief had dienen te worden voorgeschreven, hier een belangrijk deel van de Duitse maatregelen op slag ongedaan kunnen maken. Het gehele eerste legerkorps had dan in de duinen, langs de kust, waar de parachutisten zijn neergegooid, in actie kunnen komen. Volgens mij waren dan alle Duitschers op slag uitgeroeid en hadden zij geen schijn van kans gehad. Men heeft de zaak van bovenaf niet voldoende in de hand gehouden, althans volgens mijn mening. Als men merkt, dat hele onderdelen lagen te slapen in de nacht, voorafgaande aan de oorlog, dan vind ik dat bepaald een gebrek aan initiatief

of leiding van de zijde van het opperbevel. Of dit nu is de chef staf, de opperbevelhebber zelf of de chef van de afdeling operatiën, dat laat mij koud; men moet het hoofdkwartier als één geheel, geleid door één hand, beschouwen. Volgens mij is er niet voldoende aandacht geschonken aan het westen. Ik ben dan ook overtuigd, dat, wanneer het Iste legerkorps, de Grebbe en de Peel gelijktijdig in actie waren geweest, de gehele oorspronkelijke aanval van de Duitsers doodgebloed zou zijn. Dat is de kern van dit betoog; niet dat het aan het uiteindelijk verloop van de oorlog veel had toe- of afgedaan, maar het zou een morele voldoening geweest zijn van uit militair standpunt, wanneer men had kunnen zeggen, dat wij alles gedaan hadden om de inval van de Duitsers in de kiem te smoren. Ik vind het niet erg, wanneer een belangrijk ondercommandant, zoals de chef staf of de chef van de afdeling operatiën, zelf gedurende een gehele nacht op het hoofdkwartier blijven, zoals dan ook in de nacht van 12 op 13 November is geschied. Daarvoor is men ten slotte gemobiliseerd.

11268. De **Voorzitter:** Over een bepaald punt, dat nog in het rapport voorkomt, zou ik nog iets willen vragen, op blz. 4 staat: „In het begin van Mei liet majoor *Sas* wederom een ernstige waarschuwing hooren. Hij deelde mede, dat de aanval op Nederland definitief vastgesteld was en gaf zelfs de opmarswegen aan." Dit interresseert mij zeer, omdat toen generaal *Reynders* nog opperbevelhebber was ook een mededeling schijnt te zijn gedaan, waarin te kennen werd gegeven, dat er in West-Duitsland pantserdivisies opgesteld waren, die eventueel bestemd zouden zijn om op te rukken naar de Moerdijk, strategisch een zeer belangrijk punt. Nu schijnt het zo gelopen te zijn, dat bij de wisseling van het opperbevel deze belangrijke mededeling niet is doorgegeven aan de nieuwe opperbevelhebber. Kunt u ons daarover iets mededelen?

A. Ik weet wel, dat betrekkelijk kort vóór de inval een rapport gezonden is, waarin de opmarswegen, o.a. Langstraat en Waalwijk, werden genoemd.

11269. De **Voorzitter:** Is dat gegeven in handen van de nieuwe opperbevelhebber gesteld?

A. Dat is begin Mei geweest.

11270. De **Voorzitter:** In dit verband is het onverklaarbaar, dat men aan de Moerdijk niet meer aandacht heeft geschonken en dat men niet gezorgd heeft, dat alles in alarmstelling was: men wist dat een pantserdivisie klaar lag, bijgevolg kon men zich met weinig fantasie voorstellen, dat parachutisten zouden proberen dat punt in handen te nemen!

A. Dit bericht is begin Mei doorgegeven. U moet mij echter ten goede houden, dat het 8 jaar geleden is en het archief verbrand is. Ik wil geen onjuistheden vertellen, maar dit weet ik zeker, dat majoor *Sas* vóór de oorlog aan overste *v. d. Plassche* de opmarswegen gemeld heeft, hij noemde o.a. de opmarsweg Waalwijk, Langstraat, Moerdijk.

11271. De heer **Korthals:** Zoudt u dit kunnen achterhalen?

A. Neen, ik heb één copie moeten bewaren en men heeft wel er wel voor gezorgd alle gegevens, die we van de eerste dagen van de oorlog over de parachutisten gekregen hebben, onmiddellijk bij de Amerikaanse ambassade te brengen om deze in veiligheid te stellen, maar ik geloof wel, dat het voor de historische zijde wel goed geweest zou zijn, als er 1 exemplaar van het „overzicht", dat wij vanaf Augustus in de kast hadden liggen, in veiligheid gesteld zou zijn. Dat dit niet geschied is, lijkt mij tegenover de Nederlandse geschiedschrijving een van de cardinale fouten. Ik was zelf bij het verbranden van het archief niet op het algemeen hoofdkwartier, omdat ik met de gevangengenomen parachutisten naar IJmuiden gegaan was om die weg te krijgen naar Engeland, anders had ik zeer zeker een exemplaar op laten bergen, dan had u de hele zaak van dag tot dag kunnen nagaan en het is buitengewoon jammer, dat dat nu ontbreekt, want men moet nu volkomen op het geheugen werken.

11272. De **Voorzitter:** Een volgend punt, dat ik van uw rapport even wilde doornemen: Onderaan blz. 4 zegt u nog eens uitdrukkelijk: „Helaas deelden opperbevelhebber van land- en zeemacht, chef staf, hoofd sectie IIIA van het algemeen hoofdkwartier (generaal *Fabius)* en hoofd sectie IIIA (overste *v. d. Plassche)* die overtuiging niet". Het staat mij dus vrij om te vragen, hoe het.....

A. Wel, dit is mijn subjectieve opvatting, dit concludeer ik hieruit, *v. d. Plassche* zei zelf: „er gebeurt niets", dat heeft hij zelf verklaard, „er gebeurt niets vannacht".

11273. De **Voorzitter:** Ja, maar in zijn visie is dat camouflage geweest.

A. En het hoofd sectie III*a,* generaal *Fabius,* is 's avonds ook naar huis gegaan. „Het zal zo'n vaart niet lopen" zei hij, „maar in ieder geval, hier heb je mijn telefoonnummer, dan kun je mij bellen, ik ben er nog niet zo zeker van, dat het vannacht gebeurt", dat zijn zijn eigen woorden tegen kapitein *Römer.* Hoewel hij in zijn hart natuurlijk overtuigd was, dat er wél iets kon gebeuren, want hij was bijzonder nerveus, maar hij zei niet pertinent: „Wij moeten nu vannacht op die invasie voorbereid zijn". Hij twijfelde nog. Hij deelde niet de overtuiging, dat pertinent in die nacht van 9 op 10 Mei de inval zou plaats hebben.

11274. De **Voorzitter:** Hebt u niet getracht om door middel b.v. van generaal *Fabius* als uw hoogste chef gedaan te krijgen, dat die uiterste alarmstelling zou worden bevolen?

A. Dat hebben wij in het overzicht van 8 op 9 Mei gezet, het laatste overzicht, dat uitgegaan is. Dat overzicht moet op 9 Mei de troep nog bereikt hebben. Toen zagen *Römer* en ik de toestand heel slecht in en toen stelden wij als eindconclusie, dat de hoogste graad van strijdvaardigheid — dat stond er zo precies in —, een alarmtoestand naar beide zijden, zowel naar oost als naar west, moest worden gehandhaafd, zowel bij de kust dus als in het oosten van het land, en naar aanleiding van die eindconclusie, die in elk overzicht aan het slot werd opgenomen, juist voor de troepencommandanten om zich een beeld te vormen van de algemene situatie, hebben *Römer* en ik nogal een vrij lang onderhoud gehad in de middag van, naar ik meen, de 8ste, toen dat overzicht uit moest gaan, met overste *v. d. Plassche* en kapitein *Olifiers.* Eerstgenoemde wilde de conclusie afzwakken, hij was niet zozeer overtuigd, dat dit gevaar bestond en hij wilde de hoogste graad van alarm en strijdvaardigheid verzachten voor de troep. Overste *v. d. Plassche* grondvestte die mening op een suggestie van generaal *Fabius,* dat men hierdoor een grote ongerustheid zou veroorzaken met de Pinksterdagen. Generaal *Fabius* had voorgesteld, althans volgens overste *v. d. Plassche,* om de Pinksterverloven weer toe te staan. Hij zou aan de opperbevelhebber voorgesteld hebben om de troepen met Pinksteren verlof te geven, zij het dan ook in beperkte mate, en daar zijn wij zeer fel tegen op getornd; wij hebben geen duimbreed van onze conclusie af willen halen en hebben zeker 1½ uur over de eindconclusie gedelibereerd met *Olifiers* en overste *v. d. Plassche,* op onze kamer. Die conclusie is gehandhaafd en het overzicht is uitgegaan de 8ste 's avonds en heeft de troep de 9de bereikt.

11275. De **Voorzitter:** Dus er is toch van alles gebeurd, o.a. is het telexbericht doorgegaan; op de vliegvelden was die laatste dagen permanent de opdracht om vanaf 3 uur paraat te zijn, dus er waren toch wel maatregelen getroffen!

A. Maar waarom om 3 uur?

11276. De **Voorzitter:** Wel, men redeneerde, dat het uitgooien van parachutisten vóór 3 uur in de nacht onmogelijk was.

A. Zij kunnen net zo goed in het donker neergegooid worden, en vóórdat je een troep uit het bed hebt, vóórdat die alarmvaardig is, schietvaardig en gekleed en wel, daar gaat dan nog wel een uurtje mee heen, en in die tijd is de verrassing uit de lucht volkomen. Dat is de technische zijde van het geval. Als u een parachutistenregiment op het dak gestuurd krijgt, dan kunt u zich niet eerst gaan kleden, dan bent u al weg. Die troep moet klaarzitten, zodra die parachuten naar beneden komen, moeten die soldaten kunnen schieten.

11277. De **Voorzitter:** Het was eerst tegen kwart voor vier enigermate licht, dus als zij van 3 uur af klaar waren, dan lijkt mij dit toch redelijk.

A. Ja, dat is een quaestie van plus of min.
Ik zeg dit juist, omdat u net vroeg, dat was het uitgangspunt van uw vraag, of er voldoende gewaarschuwd was, om de hoogste alarmvaardigheid te betrachten, dat is de 9de Mei uitdrukkelijk in het overzicht opgenomen en ik noem u hier juist het feit, dat generaal *Fabius* dit zaakje juist wilde apaiseren, die kwam voorstellen.....

11278. De **Voorzitter:** Het contra-betoog is natuurlijk, dat men kan zeggen: de opperbevelhebber, de chef staf en de verantwoordelijke legerchefs wisten ook, dat deze berichten uitgegaan waren, het legerbericht, dat u daar noemde, de telexberichten, verder de maatregelen op de vliegvelden, die al een dag of vier uitgevoerd werden. Verder wisten ze, dat op de wegen auto's gezet waren. Nu is nog alleen de vraag, in hoeverre zij hadden moeten zorgen, dat de commandant vesting Holland de zaak precies zo uitvoerde als de commandant veldleger het heeft uitgevoerd in het oosten.....

A. Ja.

11279. De **Voorzitter:** Die heeft gezegd: Jullie moeten zorgen, dat je klaar bent, allemaal!

A. Ja, dan was er heel wat gewonnen.

11280. De **Voorzitter:** Nu is alleen de vraag of men te recht de opperbevelhebber persoonlijk daarvoor aansprakelijk kan stellen, of men er hem een grief van kan maken, dat hij dit ter beoordeling heeft overgelaten.....

A. Dat gaat mij ook niet aan.

De **Voorzitter:** .... aan de commandant vesting Holland. In ieder geval staat wel vast, dat de commandant vesting Holland, wat dit punt betreft, de leiding had.

A. Ja, maar daar kan ik helemaal niet over oordelen. Deze alinea, waar u nu van uitgaat, zoudt u misschien in zoverre moeten wijzigen, dat „helaas deelden opperbevelhebber van land- en zeemacht, chef staf, hoofd sectie III A, en hoofd sectie III A (overste *v. d.* Plassche) die overtuiging niet", wordt gelezen: „Mijn subjectieve mening is, dat ik in zo'n geval wel degelijk andere maatregelen genomen zou hebben, met de wetenschap voor ogen, voor 100 pct zekerheid hebbende, dat de inval die nacht zou komen."
Niet dat ik persoonlijk van de opperbevelhebber of de chef staf gehoord heb, dat zij die mening niet deelden, als u dat er uit leest, dan trek ik dat gaarne terug.

De **Voorzitter:** Want dat lijkt mij niet juist.

A. Dat is niet juist. Wel overste *v. d. Plassche,* die tegen mij persoonlijk gezegd heeft: „Ik ga lekker naar huis, er gebeurt toch niets", en daarbij stak hij als een kwajongen zijn tong uit en liep weg, wat in zulke omstandigheden natuurlijk heel verkeerd is tegenover ondergeschikte officieren. Generaal *Fabius* was ook niet overtuigd, ik wil niet zeggen van de ernst van de toestand, maar van het *zekere* feit, dat de aanval zou plaats vinden. Hij twijfelde en stond volgens mij onder de invloed van de heer *v. d. Plassche,* die wel wat al te cynisch was die avond. Ik vergeef hem dat graag, we waren in die omstandigheden ten slotte allemaal nerveus die avond, maar ik geloof toch wel, dat dit optreden op zijn ondergeschikte officieren een hele rare indruk gemaakt heeft. Men moet toch werkelijk menselijk en redelijk blijven, vooral in een functie, die enige rangen hoger ligt dan die van de luitenants en de kapiteins, die op de sectie aanwezig waren. Het optreden van *v. d. Plassche* heeft op hen een heel beroerde indruk gemaakt.

11281. De **Voorzitter:** Die dag heeft het dus de gehele dag door alarmberichten geregend?

A. Ja, practisch wel, van 's morgens af. Wegversperringen weggenomen; intrekking verloven; arbeiders, die in Duitsland waren, die niet terug mochten keren; vliegtuigen, die langs de grens ronkten; pantserdivisies, die langs de grens gemeld werden; concentraties van troepen. Strategisch was dit volkomen duidelijk, wat niet wil zeggen, dat dit op 11 November ook het geval was, toen leek het er ook op, in heel sterke mate, maar niet zo sterk als op 9 Mei en in de nacht van 9 op 10 Mei.

11282. De **Voorzitter:** Niet zo sterk?

A. Neen, op 9 Mei was het geheel bepaald alarmerender en bovendien hadden we toen al de bezetting van Noorwegen en Denemarken gehad, dat was een extra-waarschuwing geweest.

11283. De **Voorzitter:** U hebt het toen op een gegeven moment nodig gevonden om Berlijn nog eens op te bellen, ofschoon er al een zeer positief bericht was binnengekomen via de marine-adjudant van de Minister, *Post Uiterweer,* meen ik. Hebt u toen zelf het initiatief genomen om het nog eens te controleren?

A. Ja, want ik....

11284. De **Voorzitter:** Er is een grief van gemaakt aan overste *v. d. Plassche,* dat hij, door dat te doen, de heer *Sas* in een moeilijk parket bracht en eventueel door dergelijke telefoongesprekken ook de relaties van majoor *Sas* in gevaar bracht.....

A. Daar was natuurlijk het nodige risico aan verbonden, maar juist omdat er een stemming, ten minste in de top van de inlichtingendienst, heerste, bij die gesprekken van te voren met generaal *Fabius,* overste *v. d. Plassche* en andere officieren, die er waren, zei men: „Willen we nog eens voor alle zekerheid proberen nadere informaties te krijgen?" Ik zei: „Ja, maar die kunt u alleen in Berlijn krijgen." Het cijfertelegram was inmiddels binnengekomen. *V. d. Plassche* of generaal *Fabius* zeide: „Daar krijg je nu toch geen verbinding mee, want dat is afgetapt, dat staat onder contrôle natuurlijk." Ik zei: „Nu, als die inval toch komt, kan het geen gevaar meer." „Nu, bel dan maar op," zei overste *v. d. Plassche,* „dan kunnen we het voor alle zekerheid nog eens horen" en prompt in enige minuten, buiten verwachting, kwam het antwoord. Toen kwam het telefoongesprek door. De heer *van Haersma de With* was eerst aan de telefoon, meen ik, en die heeft toen onmiddellijk majoor *Sas* gegeven en die heeft in een speciaal afgesproken code nogmaals bevestigd, wat te voren in zijn codetelegram reeds als vaststaand was gemeld.

11285. De **Voorzitter:** Maar nu zijn daar weer verschillende lezingen over, nietwaar? Het feit van het doorlaten, dat wordt door de een.....

A. Dat was voor mij juist de aanleiding om tegen overste *v. d. Plassche* te zeggen: „Nu bedonderen zij u," ik heb het precies zo gezegd. „Nu moet u op gaan passen, want nu strooien ze u zand in de ogen, ze laten het telefoongesprek doorgaan om de Nederlandse autoriteiten gerust te stellen."

11286. De **Voorzitter:** Ja, ze konden net zogoed omgekeerd redeneren, natuurlijk. Ze kunnen dat met een arrière pensée juist omgekeerd bedoeld hebben. Dat ze er op rekenden, dat u die conclusie zou trekken.

A. Ja, dat deed overste *v. d. Plassche,* die zei: „En nu geloof ik er niets meer van, nu ze dit telefoongesprek doorlaten."

11287. De **Voorzitter:** Beide opvattingen kan men natuurlijk verdedigen. Dat is ook weer een quaestie van appreciatie, of de Duitsers dit nu gedaan hebben om u te misleiden of zonder de bedoeling om u te misleiden.

A. Vermoedelijk zal dit telefoongesprek de Duitsers achteraf heel welkom geweest zijn. Daardoor wisten zij, dat wij althans gewaarschuwd waren, waardoor zij een aanval met des te meer kracht door konden zetten natuurlijk. Maar het heeft achteraf met de quintessens van de zaak heel weinig te maken. Het feit alleen is, dat *Sas* pertinent goed gealarmeerd had, dat blijkt hieruit.

11288. De heer **Korthals:** Mag ik nog even vragen: is bij u niet de gedachte opgekomen, dat men de heer *Sas* er inderdaad enige moeilijkheden mee berokkende, wanneer men 's avonds nog zo laat ging telefoneren en men verwachten kon, dat de Duitsers dan wel een beetje mee zouden luisteren?

A. Dat gebeurde wel meer, telefoongesprekken met Berlijn. Er is heel wat gebeld over en weer met Brussel, Parijs en Berlijn.

11289. De heer **Korthals:** Jawel, maar dit bericht was toch zo, dat de Duitsers wel snappen konden, zoals u nu zelf beweert, waar het om ging.

A. Ja, inderdaad, daar is ook even over gepraat, of wij het wel of niet zouden doen.

11290. De heer **Korthals:** Want het is toch achteraf zo geweest, dat de heer *Sas* er inderdaad moeilijkheden mee heeft gekregen. Dat men geprobeerd heeft te achterhalen, wie zijn berichtgevers waren.

A. Dat zal achteraf wel. Hier werd niet over een codebericht gesproken of iets dergelijks. Van te voren vastgestelde zinswendingen werden gebruikt om nogmaals bevestiging te verkrijgen; of dat nog wat aan de situatie veranderde, doet er niet toe, dit was ons laatste redmiddel op dat moment. Ik heb het voorstel voornamelijk naar voren gebracht, om de twijfelmoedigheid, die bij verschillende heren nog heerste, te proberen om te krijgen, dus om met meer aandrang op de opperbevelhebber van land- en zeemacht en de chef staf verdere maatregelen doorgedrukt te krijgen. Dat is de opzet van dit telefoongesprek geweest.

11291. De **Voorzitter:** Om nu te resumeren. U blijft er dus bij, dat u die quaestie van het naar huis gaan enz. van de opperbevelhebber naar Wassenaar niet juist vindt. In uw rapport zegt u daarvan: „Uit dit feit blijkt voldoende, op welke nonchalante wijze de nacht van 9—10 Mei is ingegaan." U kunt het niet anders zien?

A. Laat ik de zaak eens scherp stellen, Mijnheer de Voorzitter. Ik had zeer zeker één van de twee op het hoofdkwartier verwacht, òf de opperbevelhebber van land- en zeemacht òf de chef staf en daarnaast pertinent de chef van de afdeling operatiën van sectie I. Wil men toch naar huis gaan, dan blijft daar niet het minste bezwaar tegen, mits er voldoende bezetting blijft op het hoofdkwartier in de hogere functies, waarvoor één man pertinent onvoldoende is. De souschef staf, die bleef, kan niet alles overzien en bovendien vind ik het een onvergeeflijke fout, dat generaal *Winkelman* zonder enig transportmiddel thuis is gebleven. Dat hij rustig naar Wassenaar gaat, is misschien nog te verdedigen, doch dat nà de invasie een burger de opperbevelhebber van land- en zeemacht naar zijn hoofdkwartier moet rijden, daar heb ik geen woorden voor over. Dat is als een soldaat, die u zonder geweer de loopgraaf instuurt. Stelt u zich eens voor, dat die burger nu eens toevallig niet daar geweest was.

11292. De **Voorzitter:** Daar wilde ik juist iets over vragen. Om 3 uur, als ik het goed gelezen heb in de stukken, zijn de eerste meldingen op het algemeen hoofdkwartier binnengekomen, dat de grensoverschrijdingen in Limburg hadden plaats gehad. Heeft kolonel *van Alphen* toen niet direct maatregelen genomen? Eerstens zou ik kunnen vragen: waarom heeft men toen niet voor het hele leger alarmstelling uitgegeven, ten tweede, waarom heeft men geen auto naar Wassenaar gestuurd?

A. Dat kan alleen kolonel *van Alphen,* die helaas overleden is, verklaren, dat is juist het beroerde. Verschillende mensen, die in functie geweest zijn, kunnen niet meer getuigen. *Römer* heeft dit bericht, voor zover ik weet, onmiddellijk doorgegeven, hij had toen wachtdienst 's nachts en hij heeft het onmiddellijk aan kolonel *van Alphen* doorgegeven. Deze had natuurlijk òf onmiddellijk een auto naar Wassenaar moeten sturen of ander maatregelen moeten nemen, maar dat ontheft noch de opperbevelhebber, noch kolonel *van Alphen* van enige verantwoordelijkheid. Ik voor mij ben van mening, dat een opperbevelhebber in die omstandigheden zijn chauffeur maar in zijn auto had moeten laten slapen voor zijn deur. Wassenaar is ten slotte 8 km van den Haag af, van het Lange Voorhout, dus vóórdat een auto er heenrijdt en weer terugkomt, ben je zeker 3 kwartier kwijt. Die tijd is verloren op dat moment. En dat is voor mij een aanwijzing, daarom staat ook die alinea op blz. 4, meen ik, in mijn rapport, dat de opperbevelhebber blijkbaar de overtuiging niet deelde, dat de inval pertinent voor de deur stond. Dat was voor generaal *van Voorst* iets anders, die woonde vlakbij, in de Jan van Nassaustraat. Dat is ten slotte heel dichtbij. Een telefoontje, en hij was onmiddellijk, in 5 minuten tijd, op het hoofdkwartier, maar Wassenaar ligt nog wel een eindje van het hoofdkwartier af. En die rustige gemoedsstemming konden wij ons als jongeren niet voorstellen, en dat kan ik nu nog niet; dat wij die in die ogenblikken zouden moeten goedkeuren, lokt bepaalde critiek van mijn kant uit.

11293. De **Voorzitter:** Nu zijn er nog een aantal andere punten op blz. 8 en 9, waarop u critiek uitoefent; sommige daarvan zijn reeds behandeld, daar behoef ik dus niet meer op in te gaan, maar het ene, dat u daar becritiseert, nl. dat op de marsroute, die de Franse troepen moesten volgen naar Breda, alle bruggen waren opgeblazen en versperringen waren aangebracht, heeft ons ook erg bevreemd. We hebben verschillende voorafgaande getuigen daarover ook al ondervraagd, o.a. de chef staf van het IIIde legerkorps. Er is ons juist medegedeeld, dat het nog gevraagd is, en van het IIIde legerkorps uit zou dit wel degelijk zijn opgedragen om dit te doen.

A. U bedoelt de versperringen?

11294. De **Voorzitter:** De gedachtengang — ik laat in het midden of ze juist is geweest — daarbij was, dat, voor het geval de Duitsers buitengewoon krachtig zuidwaarts zouden doorstoten, men ze belemmeringen in de weg behoorde te leggen. Dit klopt inderdaad niet met een andere visie, die ons hier ook gegeven is, nl. dat de opperbevelhebber het laten springen van de Moerdijkbruggen in eigen hand wenste te houden en een artilleriebeschieting verbood, omdat hij juist de mogelijkheid wilde openhouden, dat de Fransen door zouden kunnen trekken tot in het hart van het land. In zoverre klopt de zaak niet, dat hebben we ook al naar voren gebracht. Maar dit gegeven is absoluut waar.

A. Ik heb dit vlak na de capitulatie nog met de burgemeester van Breda, mijn woonplaats, besproken, maar die heeft gezegd, dat het onbegrijpelijk is, want de burgerij van Breda heeft mee moeten helpen om die bomen weer op te ruimen op de wegen. Er was geen enkele officier aanwezig om de Fransen de weg te wijzen en hij vertelde mij, dat N.S.B.-ers hen bij het Mastbosch verkeerde wegen hebben opgestuurd, om ze maar om de tuin te leiden, terwijl van te voren toch bekend was, dat die Franse divisies aangewezen waren. De nummers van de divisies, die zouden komen, waren zelfs bekend. Ik meen, dat ze uit de omgeving van Rijssel zouden komen, en zij zouden hulp verlenen in het zuiden. De Fransen hebben zich werkelijk het vuur uit de sloffen gelopen om hier te komen met allerlei oude vehikels en toen zij bij de grens kwamen, was alles versperd. Dat klopt dan toch niet met de algemene strategie, zou ik zeggen, van de legerleiding. Bovendien waren die troepen niet bestemd voor het hart van het land en behoefden zij de Moerdijkbrug niet te passeren; voor zover mij bekend is, zouden zij dienen voor versterking van de Peel-Raamstelling. Hun opmarsrichting was Breda—Tilburg, dat is niet naar het hart van het land.

11295. De **Voorzitter:** U hebt dan verder een opmerking over de quaestie van de ploegverdeling. Daar is straks al even iets van gezegd, maar kunt u in het algemeen nog iets mededelen over de hele stemming op het algemeen hoofdkwartier in den Haag?

A. De stemming was goed, men heeft zonder uitzondering zijn best gedaan. Vanaf het uitbreken van de oorlog heeft iedereen gewerkt wat hij kon. Ik kan niet zeggen, dat die stemming op één punt ook maar te wensen overgelaten heeft. Men heeft geworsteld met alle moeilijkheden, die er waren, maar er was weinig leiding, beter nog: het ontbrak aan organisatie. Dat heb ik daar straks ook gezegd. Wij hebben b.v. die eerste dagen zonder enige ploegverdeling gewerkt en er was niemand, die zei: van 4 tot 6 die officier in dienst en van 8 tot 12 die of die. Wij zijn de eerste nacht op de grond neergestreken, ik was b.v. al 2 dagen in touw en voor eten was b.v. niet gezorgd. Wij hebben de typistes uit moeten sturen om eten voor ons te halen uit Diligentia, anderen lieten eten van huis halen, door een soldaat of door een typiste of codiste; volgens mij nu niet erg bevorderlijk voor de algemene gang van zaken. Men had vóór de oorlog reeds moeten zorgen, dat er b.v. een hulpkeuken was voor een dergelijk hoofdkwartier, dat er een paar behoorlijke slaapgelegenheden waren, enz.

11296. De **Voorzitter:** Maar was er dan niet het plan om het algemeen hoofdkwartier te verplaatsen?

A. Had men dat maar gedaan; dat was het plan van generaal *Reynders* en de heer *Dresselhuys* is er mee bezig geweest vóór de oorlog, die was er speciaal voor aangewezen om de aangelegenheid in Wassenaar te regelen en, voor zover ik weet, was hij met die regeling op papier geheel klaar.

11297. De **Voorzitter:** Ja, ik dacht, dat er inderdaad al villa's voor aangewezen waren.

A. Ja, op Wassenaar waren er heel wat villa's in de buurt van de Stoeplaan daarvoor gehuurd.

11298. De **Voorzitter:** Jawel, maar ik dacht, dat zulks niet meer kon vanwege de parachutisten.

A. Neen, dat heeft generaal *Winkelman* afgelast, die wilde er niets van weten. Dat was nog onder generaal *Reynders*; alles was klaar, telefoonverbindingen waren er voor gereserveerd en iedere sectie zou een bepaalde villa krijgen. U zou dat het beste aan *Dresselhuys* kunnen vragen, die heeft de hele voorbereiding gehad; het plan is volgens *Dresselhuys* radicaal door generaal *Winkelman* afgewezen. Hij zei: „Ik blijf hier, dat doe ik niet. J'y suis, j'y reste, wat

er ook gebeurt", en dat is natuurlijk kritiek geweest, want als de Duitsers de eerste bom op het hoofdkwartier hadden laten vallen, in plaats van op de Waalsdorperweg, op de kazernes, dan was het hele hoofdkwartier aan flarden gegaan en in de eerste minuut van de oorlog de hele leiding uitgeschakeld. Afgescheiden van Wassenaar, zou dit hoofdkwartier pertinent gecamoufleerd hebben moeten zijn. U weet, dat wij op het moment van het uitbreken van de oorlog uit de vliegtuigen, die neergeschoten waren en op het strand neergestort zijn, de stukken hebben gehaald, en daarop waren de gegevens tot op de morgen van de 9de Mei volkomen bijgewerkt, ondertekend door de Duitse militaire attaché, overste *Otzen*. De foto-copieën waren practisch nog nat; de bezetting van alle scholen met de commandanten, van de stafkwartieren waren tot de laatste dag bijgewerkt tot 9 Mei 's morgens 10 uur, meen ik. Dat kwam allemaal uit de vliegtuigen. Dus men wist drommels goed, dat het hoofdkwartier op het Lange Voorhout was. Het is een aartswonder, dat men dat niet direct gebombardeerd heeft. Ik kan mij bijna niet voorstellen, dat zulks een soort goedheid geweest is. Een soort onderschatting misschien wel, want het zou toch voor de hand gelegen hebben, dat de vijand het algemeen hoofdkwartier het eerst gebombardeerd zou hebben; vermoedelijk hebben zij gedacht, dat het hoofdkwartier tòch nog verplaatst zou worden, en heeft de handhaving van het oude algemeen hoofdkwartier dus negatief gewerkt. Men kan gedacht hebben: dat hoofdkwartier is natuurlijk niet meer op het Lange Voorhout. Dat is bij het uitbreken van de oorlog ergens anders heen gegaan. Dat is misschien wel de redding geweest van het hele geval, want de opzet was Wassenaar, ten minste onder generaal *Reynders*. En, voor zover ik weet, heeft generaal *Winkelman* dit plan gewijzigd, die wilde niet naar Wassenaar toe.

11299. De **Voorzitter:** U geeft daar als voorbeeld bij die quaestie van die ploegverdeling en de daaraan vastzittende organisatie, dat u bijna een hele dag nodig hebt gehad om een compagnie soldaten los te krijgen voor het begeleiden van de gevangenen.

A. Ja, o.a.

11300. De **Voorzitter:** Daarvan zegt de Minister in een rapport, dat hij heeft uitgebracht, het volgende: „Het voorbeeld, dat majoor *Somer* aanhaalt om te bewijzen, dat er op het algemeen hoofdkwartier z.i. verwarring heerste, nl. dat het 24 uur duurde, vóór hij de beschikking kon krijgen over een compagnie soldaten voor het vervoer van 1000 krijgsgevangenen, is ondeugdelijk en daarom weinig overtuigend. Ik zou de vraag willen stellen, waarom majoor *Somer* een gehele compagnie nodig had om 1000 ontwapende krijgsgevangenen te vervoeren. Het Iste legerkorps was in zijn geheel gewikkeld in de strijd in Noord- en Zuidholland tegen de parachutisten. Het lijkt mij van wijs beleid te getuigen, dat de betrokken bevelhebber geen „gevechtscompagnie" heeft losgemaakt, om aan de overvraging van majoor *Somer* te voldoen."

A. Nu, ten eerste is mij deze opdracht gegeven door overste *v. d. Plassche,* op last van de opperbevelhebber, om een compagnie soldaten bij elkaar te zoeken om die 1000 parachutisten over te brengen, die waren verspreid in de manège aan de Borneostraat, in Wassenaar, in Rijswijk, in het circus op Scheveningen en in de strafgevangenis te Scheveningen. Dat kan niet met minder dan een compagnie soldaten van 150 mensen, die in ettelijke ploegen moeten worden verdeeld om die kerels allereerst te verzamelen en naar het station te brengen. Voor zo iets is toch zeker een 150 man niet te veel. Ze moesten met spoed weg, op last van de opperbevelhebber, opdat ze niet in handen van de Duitsers zouden vallen. Bovendien was er een enorm lange trein, van ik weet niet hoeveel wagons, want voor een 1000 tot 1200 mensen heeft men nogal wat wagons nodig, en iedere wagon moest toch onder bewaking staan, anders trokken zij aan de noodrem en dan springt de hele zaak er uit. Bovendien ging het vreemde legatiepersoneel met dezelfde trein naar IJmuiden, die toch onderweg ook kon worden aangevallen door de neergelaten parachutisten. Misschien kan de Minister het beter met minder dan 150 mensen, maar ik kan het niet. Op alle mogelijke punten moesten die mensen verzameld worden per auto en autobus en op het laatst hebben we ze allemaal naar het circus in Scheveningen en naar de strafgevangenis overgebracht en van daar moesten ze naar het station Hollandse Spoor gebracht worden, en als u dan per autobus, waar er 20 tot 30 ingingen, 4 mensen bewaking zet, is dat, dunkt mij, toch niet te veel.

11301. De **Voorzitter:** Is dat transport toen gelukt?

A. Ja, dat is gelukt, ik heb ze met veel moeite weggekregen.

11302. De **Voorzitter:** Per trein?

A. Ja, en die compagnie moest door de gevechtszône van den Haag naar IJmuiden, terwijl er bij Leiden en de Vink overal parachutisten zaten. Dan vind ik een compagnie niet te veel om gevechtsvaardig te zijn, want stelt u zich voor, dat je onderweg in het gevechtsgebied actie moet voeren met 1000 vijandelijke kerels op je nek, vindt u dan een compagnie, 150 man, veel? Militair gesproken, vind ik het helemaal niet veel, maar de Minister kan het misschien beter, dat is best mogelijk.

De **Voorzitter:** Ja, dat is ook weer een quaestie van appreciatie.

A. Dit grondvest ik hierop, dat ik opdracht van overste *v. d. Plassche* kreeg en bij sectie I geweest ben, bij kapitein *Daniëls,* wie ik mijn opdracht heb meegedeeld en aan wie ik heb gezegd: „Ik moet deze opdracht uitvoeren met een compagnie soldaten, waar kan ik die compagnie vinden?" Toen hebben ze mij van het kastje naar de muur gestuurd, naar het Haagse bos, naar Waalsdorp, maar overal, waar ik kwam trof ik die soldaten niet aan. Men wist eenvoudig niet, waar de troep zat. Wat ik niemand kwalijk neem, want de troep was uitgeput, en ten slotte heeft men mij een compagnie soldaten aangewezen, die aan de rand van het Haagse bos lag bij Polygoon aan de boslaan. Daar heb ik uiteindelijk een compagnie gevonden, die mij aangewezen was, en toen bleek het, dat er van die hele compagnie van 150 mensen nog maar 60 over waren. De rest was uitgevallen bij gevechten bij de Haagse Schouw en Valkenburg. De commandant weigerde eenvoudig de opdracht uit te voeren, waar hij groot gelijk in had. Hij was 2 dagen in actie geweest. Hij zei: „Maar nu ga ik niet meer met die 60 mensen, die ik nog over heb, gevangenen bewaken. Ik heb geen munitie meer, geen mitrailleurs, alles ben ik kwijt. Nu ga ik met u niet meer naar IJmuiden toe." Daar had hij gelijk in; die troep had recht op enige rust. Ze lagen in het bos uit te rusten. Ik ben toen weer naar het hoofdkwartier gegaan en daar werd mij gezegd: „Vanavond heb ik ze niet meer, maar probeer morgenochtend eens op Waalsdorp. Daar zal nog wel een compagnie zijn." Ik ben toen in alle vroegte naar Waalsdorp gegaan en trof daar inderdaad een compagnie recruten aan, die 6 weken in dienst waren en die nog nooit geschoten hadden. Toen heb ik tegen die commandant gezegd: „Gaat u maar mee, want die kerels moeten weg. De situatie wordt dringend. Ze moeten nog naar IJmuiden toe, ze moeten verscheept worden." Die kapitein is toen meegegaan. Hij heeft geholpen de hele zaak uit het circus te Scheveningen te halen en uit de Borneostraat, maar de compagniescommandant zei: „Ik kan niet mee, want de troep heeft nog geen eten gehad en heeft in twee dagen ook geen drinken gehad." Toen hebben wij gezamenlijk bij de burgers op Scheveningen thee gehaald, we zijn naar de bakker gegaan en hebben brood gehaald en zo zijn we op stap gegaan. Dat is een quaestie van slechte organisatie volgens mij. Een compagnie, die in twee dagen geen eten gehad heeft en waar helemaal niet voor gezorgd was, is een waardeloze compagnie. Zij waren toen juist bij de burgerij op de Gevers Deynootweg eten en drinken aan het bedelen en die mensen zijn vol enthousiasme met mij meegegaan, maar ik heb mijn hart vastgehouden. Die soldaten hadden ten slotte nog nooit geschoten en de Duitse parachutisten waren heus geen lieve jongens en per saldo waren het er duizend, waar je mee op stap moest gaan.

11303. De **Voorzitter:** Het volgende punt, wat hier vermeld staat in uw rapport op blz. 9 punt VIII, over generaal-majoor *Harberts,* schijnt toch niet juist te zijn, want deze heeft zijn legerkorps wel degelijk gecommandeerd.

A. Hij heeft toch in civiele kleding hier in den Haag rondgelopen tijdens de oorlogsdagen en het gerucht ging, dat hij overspannen was.

11304. De **Voorzitter:** Dat kan hoogstens de laatste dag geweest zijn, daar hij met zijn troep is teruggekeerd in de vesting Holland, dat is pas gebeurd op Maandagavond. Toen heeft hij die opdracht nog uitgevoerd.

A. Dan ben ik hier slachtoffer geweest van de verhalen, die op het algemeen hoofdkwartier verteld werden, waar inderdaad gezegd is, op de verschillende afdelingen, dat generaal *Harberts* de tweede dag al in den Haag was en daar in burgerkleding rondliep. Mocht het onjuist zijn, dan trek ik mijn lezing gaarne in. Het is een mededeling, die ik gehad heb op het hoofdkwartier.

11305. De **Voorzitter:** Ik meen, dat wij hiermede de vóórgeschiedenis voldoende met u behandeld hebben. Hebt u ons zelf nog iets mede te delen over de voorgeschiedenis, dus vóór 10 Mei en over de Meidagen zelf?

A. In algemene lijnen bedoelt u?

11306. De **Voorzitter:** Ja, misschien zoudt u volledigheidshalve nog enige opmerkingen willen plaatsen, die u in het belang van dit onderzoek acht.

A. Ja, ik stel er prijs op om hier te verklaren, dat de inlichtingendienst op zich zelf bijzonder goed gefunctionneerd heeft, dus de sectie III*a* van de generale staf. Dus, mocht u de indruk krijgen, dat ik hier op de bekwaamheid van overste *v. d. Plassche* iets aan te merken heb, dan stel ik er prijs op te verklaren, dat dat niet het geval is, want de inlichtingendienst onder zijn leiding heeft perfect gewerkt. De III*a* was up to date op de hoogte van de gehele situatie en daarom is het juist zo jammer geweest, dat die waarschuwing op het allerlaatste moment feitelijk niet tot in de volle perfectie is uitgebuit. Maar men heeft wel eens de indruk gekregen, — dat verwijt is mij wel eens gemaakt —, dat ik hier een persoonlijke aanval op het beleid van overste *v. d. Plassche* heb willen doen, en ik zou er prijs op stellen, hier te verklaren, dat dit niet het geval geweest is, want de inlichtingendienst op zich zelf heeft tot het laatste moment buitengewoon goed gewerkt. De verwarring is eerst gekomen in de nacht, toen de oorlog uitbrak, maar daar staat de inlichtingendienst als apparaat buiten. Ik stel er zeer zeker prijs op dit hier openlijk en in dit verhoor vast te leggen. Ik geloof zelfs, dat met de inlichtingen, die de inlichtingendienst had verzameld, een veel nuttiger rendement verkregen had kunnen worden, als men al die inlichtingen op de volle honderd procent waarde had getaxeerd, en mijn grief gaat voornamelijk tegen het feit, dat men de inlichtingen, in het bijzonder die uit Berlijn, in het algemeen op het hoofdkwartier wel een beetje te laag heeft aangeslagen. Vooral de voorgenomen vervanging van majoor *Sas* door generaal *v. Tricht* kon ik persoonlijk niet erg toejuichen.

11307. De **Voorzitter:** Maar dat is toen op slot van zaken niet doorgegaan.

A. Neen, dat is per slot van rekening niet doorgegaan, omdat generaal *v. Tricht* toen vlak vóór de oorlog naar Rome en naar Bern gegaan is. En als u mij toch vraagt om een bepaalde mening, dan geloof ik, dat de combinatie generaal *Reynders*—generaal *Carstens* op zich zelf een hechter combinatie was dan de combinatie generaal *Winkelman*—generaal *van Voorst tot Voorst,* die practisch midden in de mobilisatie in het bedrijf vielen en daardoor een lange tijd nodig hadden om zich volkomen te oriënteren. Generaal *Reynders* en generaal *Carstens* hadden al enige jaren met het bijltje gehakt, ze hadden de hele opbouw van het leger en de generale staf meegemaakt en ik voor mij, en met mij zeker heel veel officieren, hebben het heel jammer gevonden, dat deze combinatie op een ontijdig moment werd verbroken, waardoor stagnatie kwam in de beoordeling van verschillende defensievraagstukken, afgezien nog van het feit, dat heel veel officieren met mij de strategische opvatting van generaal *Reynders* beter vonden dan die van generaal *Winkelman,* maar dat is een quaestie van inzicht en daar behoeven wij niet verder over te debatteren.

11308. De **Voorzitter:** Hebt u kennis genomen van een rapport, dat 1 October '40 is uitgebracht door generaal *Carstens,* hoofd van het hoofdregelingsbureau? Hier wordt in aangegeven, dat de feitelijke toestand in de morgen van de 10de Mei de volgende was:

„*a.* Sedert 7 Mei was verhoogde gevechtsvaardigheid gelast voor alle grens- en kusttroepen en in de Peel-Raamstelling (voor de grenstroepen aan de Zuidgrens gold dit niet);

b. In de avond van 9 Mei is volledige gevechtsvaardigheid, aanvangende op 10 Mei te 3 uur, gelast voor de onder *a* genoemde troepen;

c. Voor de troepen onder bevel van de commandant veldleger (uitgezonderd de grenstroepen onder zijn bevel) en voor die, onder bevel van de commandant vesting Holland (uitgezonderd de kusttroepen, onder zijn bevel), zijn door het algemeen hoofdkwartier geen bijzondere bevelen voor verhoging van paraatheid gegeven. Bedoelde commandanten zijn zodanig hooggeplaatste autoriteiten, dat aan hen de graad van paraatheid van de troepen moest worden overgelaten".

A. Ja, dat is dezelfde visie, die ik heb; mijn critiek gaat er juist tegen, dat het algemeen hoofdkwartier in de persoon van chef staf of opperbevelhebber niet zelf de bevelen heeft gegeven, omdat het in hoogste instantie volkomen op de hoogte was van de stemming en de berichten, die men bij de lagere onderdelen niet had op dat moment.

11309. De **Voorzitter:** Maar ik ga nog even door met het voorlezen van de mening van generaal *Carstens;* hij zegt verder in zijn rapport: „Bovendien bestond er ten aanzien van de vesting Holland geen directe aanleiding om voor het — tegen een aanval op de grond, in de derde linie gelegen — oost- en zuidfront bevelen te geven. Voor wat betreft de plaats gevonden grootscheepse aanval uit de lucht op het zuidfront moge ik verwijzen naar het hierachter op deze bladzijde gestelde.

d. De algemene reserve (I.L.K.) is niet gealarmeerd; hiertoe was geen aanleiding.

e. Voor de bezettingen van de vliegvelden was sedert enige tijd vóór 10 Mei gelast, dat zij elke morgen na 3 uur volledig gevechtsvaardig moesten zijn.

Vermeend werd en wordt alsnog, dat het opperbevel op deze wijze gedaan had, wat het had moeten doen, altijd gezien in het licht van de militaire gebeurtenissen, zoals deze zich vóór 10 Mei op de verschillende slagvelden in Europa hadden voorgedaan. Het zal u immers niet onbekend zijn, dat in Polen niet met parachutetroepen is opgetreden en dat het gebruik van deze troepen in Noorwegen zich heeft beperkt tot het doen van aanslagen op vliegvelden. Een actie, zoals hier te lande in de vroege morgen van 10 Mei door de Duitsers werd ingezet, nl. het aan de grond zetten van niet minder dan twee divisies in het hart van het land, was in de krijgsgeschiedenis nog nooit voorgekomen." Dat is het voornaamste, wat ik hieruit zou willen aanhalen.

A. Maar het was toch wel bekend, en daar is herhaaldelijk in de O-berichten tegen gewaarschuwd, dat de Duitsers enorm veel transportvliegtuigen voor dit doel gereedmaakten, ook kleding voor parachutisten. Ik herinner mij nog als de dag van gisteren, dat er gesproken werd over, ik meen, 40 000 of 50 000 pakken voor parachutisten, die bij fabrieken in Duitsland in bestelling waren en werden afgeleverd. Dat wees toch wel op grote mate van maatregelen op het gebied van parachutisten.

11310. De **Voorzitter:** Thans kom ik tot het laatste punt, wat ik nog met u wilde bespreken. Dat is nl. de nageschiedenis, die deze zaak heeft opgeleverd. Misschien kunt u daar zelf een exposé over geven. Dan kunt u uw houding en standpunt nader verduidelijken. Ik bedoel hier de quaestie, dat u destijds verhoord bent door kapitein *Hamer.* Vertelt u het hele verhaal maar.

A. Ja, ik werd opgebeld, dat is geweest na de capitulatie, ik ben toen direct weer in Juni of Juli naar Breda gegaan, waar ik woonde, in ieder geval in de zomer na de bevrijding. Ik kreeg toen een oproep van de toenmalige auditeur-militair bij de krijgsraad in den Haag, van *mr. Hamer,* om te verschijnen als getuige in zake de behandeling van vervolgingen, die waren ingesteld tegen militairen voor overtredingen, in oorlogstijd gepleegd, deserties, gevallen van lafheid, etc., en mij werd opgedragen daar getuigenis van af te leggen. Ik heb toen contact met *Römer* opgenomen en heb hem gevraagd of hij ook al iets had gehoord. „Ja," zei hij, „ik ben al geweest om te getuigen en ik heb naar jou verwezen." Ik heb toestemming gevraagd aan generaal *Carstens* of ik voor deze affaire mocht getuigen. Hij gaf toestemming daarvoor. Ik heb toen ook generaal *Carstens* gevraagd of ik hiervoor getuigenis mocht afleggen en bovendien heb ik nog aan generaal *Carstens* gevraagd, wat ik wel en wat ik niet mocht verklaren. Hij zei: „Je moet de waarheid verklaren, want de heer *Hamer* is een wettig vertegenwoordiger van de krijgsraad, hij is auditeur-militair en door wettig gezag aangesteld." Ik ben toen naar den Haag gegaan en daar bleek, dat de heer *Hamer* reeds volkomen op de hoogte was en alles al wist. Voordat ik een woord behoefde te zeggen, vertelde hij mij reeds het hele drama, zoals dat zich op het algemeen hoofdkwartier afgespeeld had. Het hele geval van generaal *Fabius,* van overste *v. d. Plassche,* van het telefoongesprek met Berlijn, kortom alle details, hoe klein ook, waren hem reeds bekend uit andere getuigenissen, zei hij. Bovendien heeft *Hamer* mij toen gezegd, dat het onderzoek gehouden werd op last van het hoog militair gerechtshof, omdat een heel groot aantal gevallen van plichtsverzaking bij de krijgsraad waren aangebracht en de krijgsraad niet wenste, dat deze gevallen, dus alleen de kleine gevallen van soldaten, korporaals, onderofficieren en officieren werden gestraft, zonder dat hoge autoriteiten, welke met de straf-

rechtspraak belast zijn, een inzicht hadden gekregen in de algemene gang van zaken bij de hogere staven. Men wilde de strafmaat van de kleinere gevallen van soldaten, korporaals, etc., toetsen aan de maatregelen, welke van bovenaf genomen waren, om eventueel een verzachting van deze straffen te kunnen bewerkstelligen. De krijgsraad had nl. de indruk, dat van bovenaf onvoldoende maatregelen gegeven waren, dus het was in het belang van de rechtspraak, dat ik hierover een verklaring zou afgeven. Ik heb hiermee genoegen genomen, niet wetende dat *Hamer* een tijd later naar de N.S.B. zou overgaan en deze verklaringen zou misbruiken. Hij had mij uitdrukkelijk gezegd, dat deze verklaringen voor intern gebruik van de krijgsraad waren, omdat men hier het geheel mee wilde bezien. Later zijn deze verklaringen door *van Genechten* misbruikt om mij, door middel van radioredevoeringen, causerieën en vergaderingen in de Dierentuin, als getuige te laten optreden in het proces-*Mussert*. Dat was toen ik al lang in Zwitserland en in Spanje zat op doorreis naar Engeland. Men heeft het toen misbruikt als propaganda en het is mij nog een raadsel hoe *van Genechten* aan deze verklaring gekomen is, want hij heeft mij in begin Maart 1942 schriftelijk opgeroepen om te getuigen in het proces-*Mussert*. Ik heb hem toen per aangetekende brief laten weten, dat ik met dit hele geval-„*Mussert*" niets te maken had en niet als getuige wenste op te treden in dit proces en hij wel zou kunnen veronderstellen, dat ik niet zou verschijnen. Deze brief heeft hij aangetekend ontvangen en een week later is de Gestapo bij mij thuisgekomen om mij te halen, maar toen was ik net weg. Ik was bijtijds gewaarschuwd, dat er gevaar dreigde, en het is mogelijk, dat men mij heeft willen halen om toch nog als getuige op te treden in het proces-*Mussert*. Overigens heb ik later vernomen, dat de Gestapo mij ook zocht voor mijn illegale werkzaamheden in de inlichtingendienst en mij daarvoor wilde arresteren.

11311. De **Voorzitter:** Ik kom nog even terug op de quaestie zelf. U hebt dus persoonlijk nog contact opgenomen met generaal *Carstens*.

A. Ja, ik heb hem opgebeld.

11312. De **Voorzitter:** Generaal *Carstens* heeft dus aan beiden, aan kapitein *Römer* en aan u, gezegd, dat u daar de waarheid kon verklaren?

A. Ja, ik heb hem op de hoogte gesteld, omdat generaal *Carstens* de chef van de heer *Hamer* was, hij was nl. hoofd van het Afwikkelingsbureau en *Hamer* ressorteerde onder generaal *Carstens*. Daar ressorteerde ook de krijgsraad te velde onder. Wij vonden het in die omstandigheden wel een beetje huiverig, er werd ons echter verklaard, dat het voor intern gebruik was en er dus geen gevaar bij was. Wij moesten gehoorzamen, want de oproep werd ten slotte door een wettige instantie gegeven.

11313. De **Voorzitter:** Ik heb hier vóór mij een rapport van de commissie, die naderhand deze zaak ook nog uitgezocht heeft; daar zou u verklaard hebben: „Ik ben thans van mening, dat ik verschillende vragen van de heer *Hamer* anders had kunnen en moeten beantwoorden".

A. Ja, nu ik de nasleep weet van het latere gedrag van *Hamer*, dat hij N.S.B.-er is geworden en sympatiseerde met de Duitsers, maar op dat moment vertrouwde ik hem volkomen. Merkwaardig was, dat *Hamer* een medewerker was van afd. III A, hij kwam geregeld berichten brengen bij kapitein *Olifiers* op de inlichtingendienst.

11314. De **Voorzitter:** Kende u hem nog van Indië?

A. Ja, ik kende hem nog daarvan, maar heel betrekkelijk; ik heb in Buitenzorg gewoond, waar hij ambtenaar was op het Departement van Handel indertijd.

11315. De **Voorzitter:** Kent u hem als een felle persoonlijkheid?

A. Ja, ik ken hem uit het openbare leven in Indië, waar hij in de Sociëteit in Buitenzorg altijd een heel grote mond had en ook op verschillende vergaderingen. Hij was fel, maar ik kon niet verwachten, dat hij van enige foutieve richting was, want hij verscheen regelmatig op het hoofdkwartier en hij was zelfs een medewerker van G.S. III.

11316. De **Voorzitter:** Dus wanneer u dit allemaal geweten had, had u u waarschijnlijk niet zo uitgelaten?

A. Dan had ik volkomen mijn mond gehouden of ik had mij opnieuw tot generaal *Carstens* gewend en gezegd: „Deze wetenschap heb ik, wat moet ik nu doen?", maar dit was hem ten slotte ook niet bekend op dat moment.

11317. De **Voorzitter:** Dus uit rechtvaardigheidsoverwegingen heeft u toen de hoogste legerleiding ook belast?

A. Ja, omdat ik van mening ben, dat de jongens, die door de feiten volkomen verrast zijn, mentaal niet op oorlog voorbereid zijn. Ik heb gezien, dat de bommen vielen en dat de militairen nog in hun nachthemd rondliepen. Dat zulke knapen op een gegeven moment de kop kwijt raken, waarvoor zij later misschien vervolgd worden, dat komt tegen mijn gevoel in opstand. Ik was wel degelijk van mening, dat er door de legerleiding in dit opzicht bepaalde fouten gemaakt zijn. Dat was ook de opzet van het hele onderzoek van de krijgsraad, met name van *Hamer*. Het gebeurde, dat soldaten en korporaals verhoord en gestraft werden, de één kreeg b.v. 10 maanden, de ander 2 jaar. Men vroeg zich toen af of dit wel juist was vóórdat men wist of door de hogere legerleiding geen bepaalde fouten waren gemaakt, die op het gedrag van de troep invloed hadden uitgeoefend. Men moet dit uit een oogpunt van mentale oorlogvoering bekijken. De troep was, naar het mij voorkomt, niet voorbereid op oorlog. Er was geen theorie over gehouden, althans niet over de bittere ernst van de situatie. Men is volslagen verrast en *Hamer* stelde mij het zo voor, dat de opzet was al deze straffen aan te houden, totdat ook de hogere legerleiding hierover zijn oordeel kon uitspreken en daarvoor heeft men o.a. *Römer, Japikse,* e.a. van het hoofdkwartier opgeroepen en vermoedelijk zijn wij speciaal door *Hamer* opgeroepen, omdat wij de laatste dagen bij de situatie zeer nauw betrokken waren geweest. Maar ik zeg u nogmaals, dat ik er grote spijt van heb, dat ik daar verschenen ben, desnoods was ik op dat moment ondergedoken, indien ik de nasleep had kunnen vermoeden, want achteraf is er van deze verklaring schandelijk misbruik gemaakt.

11318. De **Voorzitter:** Ik wilde u dit nog even vragen. Er is ons hier ook meegedeeld, dat luitenant-kolonel *Roozeboom* verklaard heeft, dat op G.S. III reeds vóór de oorlog bekend was, dat *Hamer* sterk Duitsgezind was.

A. Ja, dat heb ik na de bevrijding ook gehoord, maar dan begrijp ik niet, dat men een dergelijk sterk Duitsgezinde kapitein rustig op sectie III laat komen als medewerker en handhaaft als auditeur-militair van een krijgsraad.

11319. De heer **Korthals:** Er worden bij de inlichtingendiensten toch wel meer dergelijke mensen gebruikt?

A. Ik zou het zeer gevaarlijk vinden, maar waarom heeft generaal *Carstens* mij dit niet medegedeeld, waarom heeft overste *v. d. Plassche* mij er nooit opmerkzaam op gemaakt? Zo iets moet men dan toch mededelen aan de andere officieren. Wanneer wij verdachte personen op het oog hadden, dan behandelden wij zulke gevallen op een bijeenkomst, die wij 1 tot 2 maal in de week hadden. Wij waarschuwden elkander voor deze of gene, die niet geheel betrouwbaar was, dat moet elke medewerker van de dienst weten, anders zou men er in kunnen vliegen. Bovendien was *Hamer,* dat is mij later bij het onderzoek van deze commissie gebleken, dat heeft generaal *Doorman* mij uitdrukkelijk verklaard, Duitsgezind. Ik heb hem toen ook gevraagd: „Waarom maakt men zo iemand dan auditeur-militair van de krijgsraad, als dat vóór de oorlog reeds bekend was? Hij is toch door de opperbevelhebber benoemd?" Men mag dan een andere officier na de oorlog niet het verwijt maken, dat hij dat niet weet. Dat is het paard achter de wagen spannen.

11320. De **Voorzitter:** Ja, maar men zou natuurlijk kunnen zeggen, dat de functie van auditeur-militair bij een krijgsraad nu niet bepaald de gevaarlijkste positie is, als je iemand van Duitsgezindheid verdenkt.

A. Ja, maar men kan een officier nooit verwijten, dat hij hier niet van op de hoogte was. De heer *Hamer* was fel; hij was in Indië lid van de Vaderlandse club, maar dat vind ik geen reden tot verdenking van iemand. Dat kan men mij niet verwijten.

11321. De **Voorzitter:** De grootste grief tegen u is wel deze, dat u ernstig te kort zoudt zijn geschoten in uw plicht als officier, omdat u tegenover de officier-commissaris, ik bedoel hier kapitein *Hamer,* verklaringen hebt afgelegd over onderwerpen van zeer geheime aard, de Nederlandse landsverdediging betreffende. Onderwerpen, waarvan u alleen uit hoofde van uw vertrouwenspositie bij de generale staf kennis heeft genomen.

A. Ja, dat neemt men mij kwalijk, dat weet ik.

11322. De **Voorzitter:** Heeft u daar misschien nog een bepaalde argumentatie tegenover te stellen?

A. Neen, ik vind, dat ik op dat moment, gezien de situatie, niet te ver ben gegaan. Men kan natuurlijk zeggen, dat ik mijn kennis van zaken niet aan de pers of aan een willekeurig iemand heb mogen geven. Mijn verklaring tegenover *Hamer* was echter in het belang van het onderzoek, werd mij gezegd, en bovendien heb ik vooraf aan generaal *Carstens* telefonisch gevraagd, wat ik verklaren mocht, waarop hij antwoordde, dat ik de waarheid moest zeggen. Ik vertelde hem, dat men wenste te weten, wat er op het algemeen hoofdkwartier gebeurd was, en te dien aanzien heeft generaal *Carstens* mij geen enkele beperking opgelegd.

11323. De **Voorzitter:** Vindt u achteraf niet, dat dit onvaderlandslievend genoemd kan worden?

A. Voor dat onderzoek van *Hamer* niet; als hij mij gezegd heeft „de krijgsraad wil hier al die straffen opschorten, omdat zij eerst wil weten, hoe de algemene stemming op het hoofdkwartier geweest is en of door de hogere legerleiding bepaalde fouten of misstappen begaan zijn, en wilt u dit naar eer en geweten, onder ede, verklaren", dan had ik onmiddellijk kunnen zeggen, dat ik helemaal niets wilde verklaren, maar dat zou niet kloppen met de opdracht, die generaal *Carstens* mij gaf. Achteraf heeft het mij ontzettend gespeten, dat dit hele geval zich heeft afgespeeld. Wanneer ik geweten had wie *Hamer* in werkelijkheid was en wat hij in zijn schild voerde, dan had ik inderdaad aan die oproep helemaal geen gevolg gegeven en was ik er niet eens heengegaan.

11324. De heer **Schmal:** Is men er ook op uit geweest om u duidelijk te maken, waar dan het gevoelen van degenen, die aldus spreken op dat bepaalde ogenblik van het onvaderlands karakter van uw uitlatingen, te zoeken was? Men meent dan, dat u dus doende, door daar verklaringen af te leggen, onvaderlandslievend zou hebben gehandeld, maar kunt u bevroeden, hoe men dat dan motiveert? Wanneer het betekent, dat bepaalde personen daardoor in een licht zijn komen te staan, waar zij liever niet in stonden, dan kan men dit omhullen met een kleed van onvaderlandslievendheid, maar daarom is het dat nog niet. Maar wat is er militair bij te brengen ter adstructie van de mening, dat, wat u daar gezegd zou hebben, onvaderlandslievend zou zijn te noemen?

A. Militair, geloof ik, dat hier weinig tegen in te brengen is, maar wel zou men hier kunnen zeggen, dat ik de vijand, zonder het te willen, in de hand gewerkt heb, door *van Genechten* tegen mijn zin in aan gegevens te helpen, die *Hamer* hem opzettelijk in de hand gespeeld heeft.

11325. De heer **Schmal:** Ja, maar als ik het goed begrijp: u ontkent, dat u wist, dat....

A. Ja, maar dat construeert men hieruit, want ik kwam in Londen en het eerste wat men mij vroeg, was of ik als getuige in het proces-*Mussert* was opgetreden. Dat vroegen Minister *van Lidth* en generaal *Sas* mij. Ik zei: „Hoe komt u daarbij, want ten tijde van dat proces zat ik in Zwitserland. Ik ben 12 Maart uit Holland weggegaan en dat proces is in Juli geweest. Op dat moment was ik in Spanje". Generaal *Sas* vroeg mij: „Maar hoe kan dat dan: ze zeggen hier, dat jij via de radioverslagen, die men gehoord heeft in de uitzending van radio Oranje, als getuige bent opgetreden in het proces-*Mussert*". Ik heb het hem toen ook direct uitgelegd en als men bij de Regering ook maar enig vermoeden had gehad, dat ik dit met opzet gedaan had, dan zou men mij nooit enige functie in Londen gegeven hebben. Daarom was ik ook zeer verwonderd, dat men na de oorlog dit geval weer ter sprake bracht en van verschillende kanten hierover verwijten tot mij richtte. Ik heb hierop zelf aan Minister *Meynen* gevraagd, dit geval nog eens te onderzoeken en die heeft toen de commissie-*Doorman* benoemd. Dat is op mijn eigen verzoek gebeurd, omdat ik geen dag langer in functie wenste te blijven, indien men mij dit nadroeg.

11326. De **Voorzitter:** De conclusie van deze commissie is voor u niet zo erg gelukkig.

A. Neen, daar heb ik echter nooit een afschrift van gehad. Eerst enige maanden geleden heb ik het gehoord, via een journalist, de heer *van Blankenstein,* die mij het geval in zijn pers verweet, en ik hem vroeg hoe hij dit wist. „Dat heb ik gezien" zei hij toen. Ik zei: „Dan is u verder dan ik, want ik heb het rapport nooit gezien". Naar aanleiding daarvan ben ik naar generaal *Kruls* gestapt en heb hem gezegd, dat ik het hier een heel raar land vond, omdat iemand, die door een commissie gehoord wordt, zelf geen inzage krijgt van de eindconclusie en een journalist beweert daarvan wel kennis te dragen, waarop generaal *Kruls,* zichtbaar geschrokken, vroeg hoe dat mogelijk was. Die heeft mij toen, via generaal *Doorman,* sous-chef van de staf, hiervan een afschrift laten sturen. Dit was een jaar, nadat de commissie werkzaam geweest was. Toen heb ik pas inzage van de conclusie gekregen.

11327. De **Voorzitter:** Maar aan de conclusie van de commissie is toen geen gevolg gegeven en het is u niet bekend waarom?

A. Hoe bedoelt u dat, geen gevolg gegeven?

De **Voorzitter:** Die was toch niet bepaald gunstig, meen ik?

A. Daarover moest generaal *Kruls* beslissen. Deze heeft mij gezegd: „Ik trek mij van die conclusie niets aan. Ik neem aan, dat je dit geheel te goeder trouw gedaan hebt, want anders zou je je heus niet kunnen handhaven. Ik beschouw dit nu als afgedaan. Ga daar nu niet weer in roeren, want voor mij is dit volkomen afgedaan en voor de Minister ook." Minister *Meynen* heeft die conclusie ook gehad en heeft gezegd. „Goed, het is afgelopen en ik handhaaf jou zonder meer in je functie." Hij was van mening, dat ieder een fout kon maken en die fout is te goeder trouw gemaakt. *Hamer* heeft hier misbruik van zijn positie gemaakt. Wenst iemand mij voor deze fout te straffen en te ontheffen van mijn functie, dan zal ik mij daar volkomen bij neerleggen, dat is mijn militaire plicht. Volgende maand ga ik naar Indië, dus ga ik hier toch verdwijnen.

De **Voorzitter:** Dit is nu voldoende toegelicht. Onze commissie moet nu beoordelen in hoeverre.....

A. Neen, dat is uw recht en uw plicht zelfs en ik stel het zelfs op prijs, dat u deze gehele gang van zaken wenst. Ik ben blij, dat ik in de gelegenheid werd gesteld ook mijn mening te kennen te geven. Nogmaals zeg ik, het spijt mij ontzettend, dat 8 jaar na het uitbreken van de oorlog over deze dingen een dergelijke deining gemaakt moet worden, terwijl het noch in het belang van den lande, noch in het belang van de dienst is. Wij zijn ook dikwijls in moeilijke omstandigheden geweest. De Koningin wenste pertinent in Londen hierover ingelicht te worden. Zij had blijkbaar tegen overste *v. d. Plassche* een bijzonder grote antipathie op dat moment, want dat was de man, die de inlichtingendienst had moeten opbouwen. Toen ik in Januari 1943 te Londen kwam met het doel voor de inlichtingendienst te werken, kreeg ik onmiddellijk overste *v. d. Plassche* tegen mij. Hij vroeg me, wat ik daar kwam doen, waarop ik antwoordde: „Dat weet ik niet, dat moet u de Minister maar vragen." Ik ben toen hoofd van de inlichtingendienst geworden in Londen, wat hij heel slecht heeft kunnen verkroppen, maar daar kan ik niets aan doen.

11328. De **Voorzitter:** Dus u gaat binnenkort naar Indië?

A. Ja, de tweede helft van Juni.

11329. De **Voorzitter:** Blijft u daar voorlopig?

A. Ja, minstens 3 jaar. Ik word daar hoofd van de Indische inlichtingendienst.

De **Voorzitter:** Wanneer u zelf niets meer heeft op te merken, sluit ik het verhoor. Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

J. M. SOMER.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
KORTHALS.
SCHMAL.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 19 MEI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Hacke, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

MR. EELCO NICOLAAS VAN KLEFFENS,

oud 53 jaar, wonende te Washington (D.C.), Ver. Staten van Noord-Amerika, H.M.'s ambassadeur in de Verenigde Staten, oud-Minister van Buitenlandse Zaken.

Hij legt de eed af als getuige.

12330. De **Voorzitter:** De commissie heeft het op prijs gesteld ook u te horen, in verband met de wisseling in het opperbevel. In de eerste plaats zou ik met u willen doornemen de quaestie van de benoeming van generaal *Reynders*. Kunt u ons daarover iets mededelen?

A. Ik geloof, dat, hoewel zich dit eigenlijk projecteert in de tijd, dat ik nog geen Minister was, er een soort conventie bestond, die wilde, dat de chef van de generale staf als het ware de designatus was voor de functie van opperbevelhebber, voor het geval er oorlog kwam. Toen de oorlog is uitgebroken, is het ook zo gegaan. Daar is geen quaestie over geweest. Het was feitelijk een van te voren vaststaande zaak.

12331. De **Voorzitter:** Is er geen twijfel geweest over de persoon?

A. Neen, dat kan ik mij ten minste niet herinneren.

12332. De **Voorzitter:** Welke is uw persoonlijke indruk over generaal *Reynders* geweest in die maanden?

A. Die is niet altijd even goed geweest. Ik ben geen militair, dat moet ik er bij zeggen. Maar wat mij, als leek, frappeerde, was de voortdurende ingebrekestelling van generaal *Reynders* door de Minister van Oorlog, luitenant-kolonel *Dijxhoorn*. U moet hierbij echter niet vergeten, dat er 9 jaren achter ons liggen, in welke jaren zo wel het een en ander is gebeurd.

Die veelheid van gebeurtenissen heeft bij mij — dat is bij de een sterker dan bij de ander — enigszins vervlakt, dat, wat enige jaren geleden sterker bij mij zou hebben geleefd. Dit geldt met name voor de oorlogsgebeurtenissen. Ik herinner mij wel als de dag van gisteren, dat aan generaal *Reynders* herhaaldelijk is gevraagd: Waarom laat u niet graven? Er werd in de stellingen van ik weet niet welke linie niet gewerkt. De heer *Dijxhoorn* ging daar wel eens naar toe en dan was dit een altijd terugkerende klacht. U weet wel, dat er besprekingen hebben plaats gehad, niet vele, maar toch wel enkele met H.M. de Koningin. Ik weet niet, of dit een terrein is, dat de betrekkingen raakt tussen het Kabinet en de Kroon. Ik vraag u, Mijnheer de Voorzitter: Mag ik daarover spreken?

De **Voorzitter:** Het is niet de bedoeling, Hare Majesteit zelf in het debat te betrekken, of Haar opvattingen en uitspraken. Dit kan natuurlijk niet de bedoeling zijn.

A. Op mij persoonlijk — ik spreek hier voor mij zelf — maakte generaal *Reynders* een weinig overtuigende indruk.

12333. De **Voorzitter:** Niet resoluut genoeg?

A. Dat wil ik niet zeggen. Ik vond hem wel resoluut, maar in een richting, die voor mij niet overtuigend was. Hij was volstrekt niet een wankele figuur, die niet wist wat hij wilde. Hij had wel degelijk ideeën, maar ik vond die soms vreemd.

12334. De **Voorzitter:** Ging dat over strategische problemen? Als leek ging u af op het oordeel van de Minister van Defensie.

A. De Minister-President zat er ook bij. Hoe groot ook de meningsverschillen mogen zijn, die mij ook toen van de heer *de Geer* verdeeld hielden, de indruk, die wij beiden van de betogen van generaal *Reynders* hadden, leken als wij waren, liep niet zo ver uiteen.

12335. De **Voorzitter:** U zegt, dat generaal *Reynders* wel resoluut was. Hier is de voorstelling gewekt, alsof de Minister van Defensie van mening was: Wij weten niet genoeg wat deze man wil. Sommige getuigen hebben gezegd: De Minister van Defensie heeft niet willen beïnvloeden, maar hij was van mening, dat er geen consequente lijn was en dat men niet wist wat de opperbevelhebber wilde.

A. Ik geloof, dat hij op bepaalde punten iets juist niet wilde doen, b.v. niet laten graven in de stellingen, die bij zekere eventualiteiten betrokken moesten worden. Dit deed hij niet, hoewel hij er herhaaldelijk toe werd aangezet. Dit wil niet zeggen, dat hij in elk opzicht positief was; hij scheen een soort van zelfverzekerdheid te hebben, dat hij ook in het negatieve juist handelde.

12336. De **Voorzitter:** De grote vraag is: Tot wiens competentie hoorde het om er over te oordelen, als het strategische vraagstukken betrof? Straks wordt de staatsrechtelijke kant behandeld. Het wordt hier wel zo gesteld door verschillende deskundigen: De Regering moet de middelen beschikbaar stellen en het doel uitstippelen, maar de opperbevelhebber moet met zijn bevoegdheden en op zijn terrein uitmaken, hoe hij dit wil verwezenlijken.

A. Ik wil mij bescheidenlijk houden aan mijn lekenrol als militair; ik zou waarlijk niet weten, wat ik als militair met een compagnie soldaten zou moeten doen, maar niettemin maakt niemand mij wijs, dat dit een soort geheime wetenschap zou zijn. Het is net als bij de buitenlandse politiek; als er verschillende punten tegenover elkaar staan en je gebruikt je gezonde verstand, dan voel je onwillekeurig: dit is juist en dat is niet juist, en bij generaal *Reynders* had ik het gevoel, dat het niet juist was.

12337. De **Voorzitter:** Dan zullen wij van dit punt afstappen. U zeide zojuist, dat generaal *Reynders* niet voldoende liet graven. Ik meen, dat u zelf het initiatief hebt genomen of althans enigermate betrokken bent geweest bij het besluit om *ir. Ringers* als een soort hulp aan het opperbevel toe te voegen.

A. Dat betrof de aanleg van de Peel-Raamstelling.

12338. De **Voorzitter:** Ja, maar ook andere zaken in de rest van het land. Practisch gesproken, was hij technisch adviseur voor inundaties en dergelijke militaire aangelegenheden.

A. Dat het ook andere delen van het land betrof, behalve het zuiden, is mij niet bekend.

12339. De **Voorzitter:** Hij heeft zich b.v. positief beziggehouden met een gemaal voor de Grebbestelling.

A. Dat kan natuurlijk zijn, u moet wel begrijpen, dat ik niet dagelijks contact met dergelijke zaken had.

12340. De **Voorzitter:** Hij stond toch met het Departement van Buitenlandse Zaken in contact. Van u had hij toch bepaalde opdrachten in verband met internationale aangelegenheden. Dat deelde hij ons mede.

A. Ir. *Ringers* was oorspronkelijk directeur-uitvoerder van de Maatschappij Uitvoering Zuiderzeewerken. Daarna is hij directeur-generaal van de Rijkswaterstaat geworden en in die hoedanigheid heb ik jarenlang nauw contact met hem gehad; ik was toen chef van de

Politieke Afdeling van het Departement van Buitenlandse Zaken. Aan mij was toebedeeld de behandeling van het contact met België. U zult zich wel herinneren, dat er jarenlang onderhandelingen zijn gevoerd, die ten slotte tot niets geleid hebben. Dat bewoog zich voor een groot gedeelte op waterstaatkundig terrein en in die jaren heb ik altijd een zeer nauw en, ik moet zeggen, zeer aangenaam contact met ir. *Ringers* gehad. Wij hebben dat nog. Het is een soort vriendschap geworden. Dat was eigenlijk de basis, waarop ik tegenover hem stond, maar sinds mijn optreden als Minister van Buitenlandse Zaken herinner ik mij niet, dat er ooit aanleiding is geweest om ir. *Ringers* te raadplegen behalve in dit soort quaesties; dat geschiedde echter in meer algemeen verband. Dat is de achtergrond.

12341. De **Voorzitter:** U herinnert zich niet, dat hij voor het Departement van Buitenlandse Zaken bepaalde opdrachten had, in verband met de Rijnvaartovereenkomst?

A. Niet voor Buitenlandse Zaken, misschien voor Oorlog; dat weet ik niet.

12342. De **Voorzitter:** In verband met de Rijnvaartakte en water-aftappingsquaesties met België?

A. Dat was vóór die tijd, in 1933.

12343. De **Voorzitter:** Ir. *Ringers* heeft ons medegedeeld, dat hij in een bepaalde verhouding stond tot Buitenlandse Zaken op internationaal gebied.

A. Niet op algemeen internationaal gebied. Voor de Rijnvaartzaken had men de Centrale Commissie voor de Rijnvaart; daarin hadden zitting *Kröller* voor Waterstaat, *Schlingemann*, hoofdingenieur-directeur van de Rijkswaterstaat in Rotterdam, en nog een derde, wiens naam mij niet te binnen wil schieten, maar ir. *Ringers* zat er niet in.

Als er ooit iets was gekomen, dat België betrof, dan had ik ongetwijfeld de heer *Ringers* aangetrokken.

12344. De **Voorzitter:** Hij is dus min of meer op uw voorstel, of door andere Ministers, of door het Kabinet in deze zaak gehaald?

A. Dat ik daarvan een voorstel zou hebben gemaakt: neen. Het kan zijn, dat er in de loop van een onderhoud is gezegd: Wij hebben het advies van een waterstaatdeskundige nodig en wie is de beste man daarvoor? en dat ik heb gezegd: Ik heb goede herinneringen aan de heer *Ringers*. Ik geloof niet, dat iemand dit in die tijd zou hebben bestreden.

12345. De **Voorzitter:** Ik kan u het beste voorlezen, wat hij heeft verklaard:

> „Dat moet waarschijnlijk geweest zijn even vóór de 20ste September; de datum precies weet ik niet. Sinds 1930 was ik — zoals u misschien weet — adviseur van Buitenlandse Zaken en las in de courant, dat men moeilijkheden had met het vullen van de Zuid-Willemsvaart, er kwam te weinig water uit België. Dit gaf mij aanleiding om de Minister van Buitenlandse Zaken de heer *van Kleffens,* met wie ik vroeger altijd had samengewerkt, te vragen, wat er eigenlijk gebeurd was. Hij kon mij er niet precies over inlichten, maar kaatste de bal terug en zei: „Zoek dat zelf even uit, dat ligt wel in je lijn." En toen ik hem verteld had, dat de Belgen bezig waren water te gebruiken voor andere doeleinden dan om onze kanalen te vullen, toen volgde daaruit, dat hij zei: „Ik had toch wel graag, dat je iets voor ons deed."
>
> Uit mijn aantekeningen lees ik hier: „Deze overwegingen gaven mij aanleiding een en ander met den Minister van Buitenlandse Zaken mr. *van Kleffens* te bespreken, met wien ik overeenkwam eerst inlichtingen bij den opperbevelhebber in te winnen om daarna een voorstel te doen voor een volgende actie." Dus dat is gebeurd vóór de 20ste September."

A. U ziet, dat het initiatief van de heer *Ringers* kwam, waartegen ik niets had. Toen hij iets zeide over te weinig water in de Zuid-Willemsvaart, prikte ik mijn oren op, want het was water, dat moest dienen voor inundaties. Het kan best zo zijn en het zal ook wel zo zijn. Het is een vanzelfsprekende plicht om met een dergelijke mededeling voordeel te doen. Ik was adviseur voor die Belgische zaak.

12346. De **Voorzitter:** De heer *Ringers* zegt:

> „Ik heb nooit een officiële defensie-opdracht gehad, maar ik heb me die zelf geassumeerd op de duur. Ik was vanaf 1930 adviseur van Buitenlandse Zaken met een kleine tussensprong, doordat ik, in Indië zijnde, door de heer *van Buuren* ontslagen was (ik stond nog op de rol van Waterstaat). Waarom dat eigenlijk gebeurd is? Dat zou te ver terugvoeren. Toen het Kabinet, waarin *van Buuren* zat (ik meen het was het 4de Kabinet-*Colijn),* afgetreden was, werd mij de volgende dag gevraagd of ik weer terugkwam bij Buitenlandse Zaken. Ik werd weer op de rol gezet van Waterstaat."

Het is overigens niet zo verschrikkelijk belangrijk.

A. In 1930 was de heer *Ringers* directeur-generaal van Waterstaat. In die qualiteit werkte hij jaren lang met mij samen. Hij was niet tegelijk adviseur van Buitenlandse Zaken voor militaire zaken. Hij adviseerde mij wel.

12347. De **Voorzitter:** Het contact tussen hem en generaal *Reynders* is niet zo vlot verlopen. Het is voor ons interessant te vernemen, waaraan dat lag. Of de Minister van Defensie, òf een van de andere Ministers, òf het Kabinet heeft deze zeer bekwame adviseur misschien op formeel niet juiste wijze aan de opperbevelhebber opgedrongen, waardoor te verklaren zou zijn, dat het contact niet gelukkig is geweest. U kunt daarover niets naders mededelen?

A. Dat moet u zó zien: de heer *Ringers* is een zakelijke man. Er waren sommige dingen, die hem niet bevielen. Dan zeide hij dit. Het is geen man om zich te formaliseren.

12348. De **Voorzitter:** U noemde zo straks besprekingen, die hebben plaats gehad onder leiding van Hare Majesteit. De eerste heeft plaats gehad op 9 September, of beter gezegd, enige dagen daarvóór. Daaruit is geresulteerd de opdracht van 9 September.

Kunt u zich herinneren of deze opdracht in grote lijnen klopte met de conclusies van die besprekingen? U is waarschijnlijk niet opgevallen, dat er een tegenstelling was?

A. Ik kan hierover tot mijn spijt niets zeggen. Ik moet afgaan op mijn geheugen en dat laat mij op dit punt helaas in de steek.

Ik heb vanaf de eerste dag, dat ik optrad als Minister van Buitenlandse Zaken, 10 Augustus, een soort dagboek bijgehouden. Ik heb getracht dat dagboek mee te nemen naar Engeland, toen ik het land moest verlaten in opdracht van mijn collega's op 10 Mei 1940, maar door enige misverstanden is dat tasje met dat dagboek niet meer aan mij bezorgd. Het is teruggezonden aan het Departement van Buitenlandse Zaken door een secretaris, die het bij zich had, en daar is het gevonden door de Duitsers, zoals u kunt lezen in de stukken van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie. Nu heeft men tot mijn vreugde een rapport gevonden van een paar Duitse ambtenaren van het Duitse Ministerie van Buitenlandse Zaken, die naar hier waren gezonden om eens te zien of er materiaal was, dat hun te pas kon komen. Dat kon overigens geen kwaad. Uit die aantekeningen kon men maar één conclusie trekken: een stipte en eerlijke neutraliteitspolitiek onzerzijds naar alle kanten. Waar ik wel rekening mee heb gehouden, afgaande op de aard der heren, was, dat zij het een en ander zouden vervalsen. *Goebbels* heeft wel meer zo het een en ander vervalst! Men zou het dan laten voorkomen of het zo, in vervalste vorm, in het dagboek stond. Dat hebben zij echter niet gedaan. Het dagboek is weg. Niemand heeft het helaas gevonden; ik zou het graag terughebben. Had ik het hier, dan zou ik u ook een antwoord kunnen geven, maar nu kan ik u onmogelijk iets er over zeggen. U moet niet vergeten, dat ik daar niet als militair zat, maar als de man, die Buitenlandse Zaken voor zijn rekening had. Daarom zat ik er bij; ik heb natuurlijk wel geluisterd, zoals ook mijn taak was, en ik heb ook wel een zekere indruk gekregen, naar mijn aanwezigheid berustte alleen op de overweging, dat hier ook onze buitenlandse verhoudingen in het spel waren, en dat was mijn natuurlijk arbeidsveld als Minister van Buitenlandse Zaken.

De **Voorzitter:** Dan is het ook vruchteloos verder in détails te gaan met betrekking tot de besprekingen, die het Kabinet met de opperbevelhebber heeft gevoerd. U kunt daarover toch niet veel mededelen.

A. Neen, niet veel. Als u mij bepaalde dingen vraagt, is het natuurlijk mogelijk, dat deze iets in mij wakker roepen. Ik weet wel, dat iemand een rapport moest maken, *Reynders* of de *Geer*; waarover het ging, weet ik niet meer; dat is aan mijn geheugen ontsnapt.

12349. De **Voorzitter:** Een ander punt, waarover ik u iets wilde vragen, is met u waarschijnlijk al door een andere sub-commissie behandeld, nl. een zekere stap van een buitenlandse Mogendheid. Kunt u daar iets over zeggen? Wanneer is die stap gedaan?

A. Er zijn twee dingen geweest. Op een zekere dag, ik meen in begin November, heeft de Duitse gezant iets gezegd aan *Snouck Hurgronje*.

Zo iets van: „Als wij het noorden ongemoeid laten, kunnen jullie ons dan niet doorlaten in het zuiden," of woorden van die strekking. Nu is daar, gelijk ik gisteren reeds heb opgemerkt, een zekere betekenis aan gehecht, die wel wat te groot is. U moet u voorstellen, dat die buitenlandse gezanten visten — daarvoor is een gezant gezant — en probeerden te weten te komen, hoe het land naar alle kanten lag. Ik heb ook wel eens de Engelse gezant bij mij gehad en die zeide: als wij hier binnenkwamen, schieten jullie dan op ons?, waarop ik zeide: Natuurlijk, op iedereen, die hier binnenkomt. De Duitsers waren net als de Engelsen: Zijn die lui neutraal of wat zijn zij? Dat was hun natuurlijke taak als gezant van aangrenzende belligerenten. De heer *Snouck Hurgronje* moet gezegd hebben: Natuurlijk is daarvan geen sprake, dat zulk een doortocht mogelijk is. Als wij neutraal zijn, dan bedoelen wij ook neutraliteit en een eerlijke neutraliteit. Daarop is gevolgd een verdunde uitgave van de zijde van de Duitse gezant tegen mij. Hij heeft gezegd: Is daar werkelijk niets aan te doen? Ik heb toen gezegd: Je kent ons toch wel?

U moet dit niet beschouwen als een schokkende gebeurtenis. Dat is de routine van diplomaten in oorlogstijd. Hij moest peilen: Zijn zij nog zo hard in hun neutraliteitsverklaringen als zij beweren? Meer is hiervan niet te zeggen.

12350. De **Voorzitter:** Het was dus een consequente neutraliteitspolitiek?

A. Absoluut, Mijnheer de Voorzitter.

12351. De heer **Algera:** Heeft u van hetgeen de Duitse gezant heeft gezegd, mededeling gedaan aan één of meer van uw collega's?

A. Dat kan zijn. Het was geen opzienwekkende gebeurtenis. Het kwam meer voor. Als er dezelfde dag Ministerraad was geweest, had ik het misschien verteld. Het was een vanzelfsprekend iets. De gehele Ministerraad was het er over eens: wij zijn neutraal in de volle zin des woords, zoals ik in die tijd ook bij de verdediging van de begroting van Buitenlandse Zaken heb uiteengezet. Dat wisten zij ook wel. Ik kan mij niet herinneren, dat er speciaal gewag van gemaakt is.

12352. De **Voorzitter:** De andere heren zeggen, dat zij er niets van hebben vernomen.

A. Dat kan zijn.

12353. De **Voorzitter:** U heeft medegedeeld, dat u niet erg tevreden was over de activiteit van de opperbevelhebber. In dit verband zou ik het volgende punt met u willen bespreken. Wij hebben als getuige gehoord de commandant van de luchtverdediging, luitenant-generaal *Best*. Het ging over de quaestie van het beletten van vliegen door buitenlandse vliegtuigen over ons grondgebied. Hij zegt daarvan:

> „En zo heb ik o.a. veel last gehad met Buitenlandse Zaken op het gebied van het tegengaan van luchtschendingen, want ik had opdracht gegeven aan onze vliegers, wanneer je de gelegenheid krijgt boven ons grondgebied, of het nu een Engelsman is of een Duitser: je schiet. En een enkele keer hebben wij het geluk gehad een Duitser naar beneden te schieten, waarop dan een vreselijk stampei kwam van Duitse zijde en dan stond direct de luchtvaartattaché, generaal Wenniger, bij mij op de mat en hij moest dan het naadje van de kous weten. Daarna kwamen er meestal scherpe Duitse nota's met verdachtmakingen en dergelijke dingen meer. Toen wilde Buitenlandse Zaken dat schieten afschaffen en bepaald zien, dat met een lichtpistool lichtseinen zouden worden afgegeven, opdat de schendende vliegers goed wisten, dat ze boven vijandelijk gebied waren, en daar heb ik nooit iets voor gevoeld, dat heb ik altijd hardnekkig geweigerd. De Belgen hebben dat wel eens gedaan."

Hebt u daarover nog iets te zeggen?

A. Het klinkt mij vreemd. Wat volkomen juist is, is, dat de geallieerden en de Duitsers het niet prettig vonden, wanneer een van hun vliegtuigen werd neergeschoten, maar dat is het risico van het bedrijf. Ik heb zelf nooit enig bezwaar gemaakt tegen schieten. Generaal *Best* heb ik wel eens ontmoet. Ik herinner mij nog goed de eerste nacht van de oorlog, 1 September. Toen kwamen er zeer veel vliegtuigen over. Wij hebben toen in het huis, waar ik verblijfhield, een nachtelijke conferentie gehad, omdat niemand feitelijk begreep, wat er aan de hand was. Waren het Duitsers, die Engeland aanvielen, of was het omgekeerd? Generaal *Best* heb ik verder maar een enkele maal gezien. Misschien was het de afdeling, die de protesten behandelde, die zeide, dat het lastig was, maar ik vond, dat het niet aanging wel te schieten op iemand, die bij ons over de grens stapte en niet als men er overheen vloog. In het algemeen moet ik dit zeggen, dat ik, wat de Duitsers betrof, tegenover mijn collega's altijd dit standpunt innam: De Duitsers zullen ons aanvallen of ze zullen ons niet aanvallen, maar zullen nooit ons niet aanvallen, omdat wij hun kleine pleziertjes doen. Zij hadden altijd allerlei wensen; zeurden om dit of dat. Ik heb altijd gezegd: Neen, het kan niet. Waarom niet schieten? Het lijkt mij werkelijk een vreemd verhaal.

12354. De **Voorzitter:** Als ik het goed heb begrepen, is het Kabinet of een gedeelte van het Kabinet bij het conflict met de opperbevelhebber geenszins beïnvloed door buitenlandse factoren?

A. Absoluut niet. Met de meeste stelligheid zeg ik: in geen enkel opzicht.

12355. De **Voorzitter:** Moet er naar uw mening verschil worden gemaakt tussen de hele instelling van het opperbevel enerzijds en het Kabinet anderzijds over de vraag, of in de strijd tegen de overweldiger grote offers moesten worden gebracht? Dat ontkent u waarschijnlijk; u had ook de opvatting, dat het land zo scherp mogelijk verdedigd moest worden?

A. Precies.

12356. De **Voorzitter:** Het was een verschil van visie dus.

A. Het ging over een paar dingen, de visie van het opperbevel over de wijze, waarop moest worden opgetreden; en verder was er ook de beroemde quaestie van de mobilisatieclubs. Die speelde ook een rol.

12357. De **Voorzitter:** Maar toch een nevenrol, nietwaar?

A. Zeker, accessoire.

12358. De **Voorzitter:** De hoofdreden voor het laten weggaan van generaal *Reynders* lag dus in het meningsverschil over de strategie?

A. Zeker, ik heb dat gevoel altijd behouden. Ik stel hierbij weer voorop, dat ik maar een leek ben op militair terrein, maar ik heb met niet minder gezond verstand dan anderen na hoor en wederhoor en na alles zo goed mogelijk in mij te hebben laten omgaan, gemeend, dat geen Kabinet een andere beslissing zou hebben genomen. Ik vond het een evidente noodzakelijkheid.

12359. De **Voorzitter:** Is er u iets van bekend, dat bij die wisseling van het opperbevel in een of andere vorm invloed is uitgeoefend door de leiding van het Philipsconcern in die zin, dat zij meenden, dat generaal *Winkelman*, die daar vroeger goed werk had verricht in verband met het verplaatsen van de Philipsfabrieken naar het hart van het land, een betere figuur voor die post zou zijn?

A. Ik acht het hoogst onwaarschijnlijk. Ik herinner mij de sfeer, waarin de candidatuur van *Winkelman* naar voren kwam. Het is voor het eerst, dat ik van een aanraking van *Winkelman* met het Philipsconcern hoor. Ik heb nooit iets gehoord van een zachte drang of suggestie van die zijde, daargelaten, of daarnaar zou zijn geluisterd.

12360. De **Voorzitter:** Dan zou ik vervolgens, voor zover dat nodig is, willen spreken over de quaestie van de afkondiging van de staat van oorlog, eventueel de staat van beleg.

A. Mijnheer de Voorzitter, daarover ben ik gisteren ook ondervraagd. Ik wil het echter gaarne opnieuw vertellen.

12361. De **Voorzitter:** Vindt u het, achteraf gezien, na alles wat u hebt medegemaakt, niet te betreuren, dat de staat van beleg niet eerder is afgekondigd, of zoudt u het nu nog zo over doen zoals het is gebeurd?

A. Dat wil ik niet zeggen, Mijnheer de Voorzitter. Het was een Kabinetszaak en elk lid van het Kabinet had zijn eigen temperament en neigingen. Als ik daarvoor alleen had gestaan, had ik het misschien eerder gedaan. Men moest hier tot een soort compromis komen. De een was er meer voor geporteerd dan de ander. Sommigen waren er zeer weinig voor geporteerd, waaronder de heer *de Geer*. Als u mij

vraagt: zou er iets veranderd zijn wat de uiteindelijke uitslag betreft, indien de staat van beleg wel was afgekondigd, dan zeg ik: neen. Neemt u maar wat u wilt. Het militaire resultaat is er niet door beïnvloed. De Duitsers zouden hier net zo goed met parachutisten zijn gekomen en dat zij dan meer effectief zouden kunnen zijn bestreden, geloof ik niet. De N.S.B.-ers, die nog op tijd waren opgepakt en weggebracht in de richting van Calais, zouden net zo goed opgepakt en weggebracht zijn geworden als wanneer de staat van beleg eerder was uitgebroken. Ik geloof niet, dat dit er iets toe gedaan heeft.

12362. De **Voorzitter:** Zou spionnage en het verkennen van de stellingen door de vijand e.d. er niet meer door zijn tegengegaan?

A. Ik geloof er niets van, Mijnheer de Voorzitter. Ik heb daarvoor mijn redenen. Op een donkere avond in Maart vond een Nederlands burger in Zorgvliet een enveloppe, geadresseerd aan een of ander bureau in Berlijn. Deze burger bracht die enveloppe naar de politie. De politie belde mij op en zeide: Mogen wij die enveloppe openmaken? Het is altijd goed, indien men een stevige juridische basis voor zijn optreden heeft. Toen zijn wij gaan redeneren: Dit is een gevonden voorwerp, misschien bestemd om ter post te worden bezorgd; het is echter niet ter post bezorgd, maak het dus maar open. Het briefgeheim is hier niet van toepassing. Zij hebben het opengemaakt en er bleek toen in te zitten een serie Duitse spionnagerapporten, waaruit voorts bleek, dat die Duitse spionnage een eenhoofdige leiding had, welke in die stukken werd aangediend als „Jonathan". En „Jonathan", die wij nooit hebben kunnen vatten en van wie wij nooit hebben geweten, wie het was, stond onder een man, die aan de Duitse legatie werkte en diplomatieke voorrechten had, welke hij dus op de schandaligste manier misbruikte. De volgende dag heb ik de Duitse gezant laten komen en ik heb tegen hem gezegd: Ik geef die meneer 2 uur om het land te verlaten, omdat hij diplomatieke immuniteit geniet. Als hij dan niet over de grens is, wordt hij gepakt. Meer kunt u niet van ons verlangen. Die meneer heeft toen de benen genomen en is de grens over gegaan, maar — en nu komt het eigenlijke punt betreffende de spionnage, waarop u doelt — dat was een spion, waarvan men eenvoudig geen flauw idee had. Dat is gebeurd, terwijl er nog geen quaestie van staat van beleg was en ik geloof ook niet, dat dat er veel toe doet. Hier moet een goede inlichtingendienst en af en toe een beetje geluk helpen. Dat hebben wij toen gehad; bij andere gelegenheden weer niet. Ons is alleen van spionnage gebleken, waarvoor de staat van beleg niet nodig was.

12363. De **Voorzitter:** De staat van oorlog is wel afgekondigd op 1 September, maar toen heeft zich het merkwaardige feit voorgedaan, dat men toen direct de opperbevelhebber een soort gentlemen's agreement heeft opgedrongen, dat hij maar een bepaald deel van zijn bevoegdheden zou mogen gebruiken. Vindt u dat achteraf niet een merkwaardige constructie, dat men, als er eenmaal een bepaalde rechtstoestand is, een functionaris, die bepaalde bevoegdheden heeft, dwong om van die bevoegdheden geen volledig gebruik te maken.

A. Ik weet niet of ik het woord „opgedrongen" wel voor mijn rekening zou kunnen nemen. Die opperbevelhebber was een volwassen mens en hij was opperbevelhebber. Een van tweëen, of hij meende, dat dit, al vond hij het wellicht niet erg plezierig, voor hem te aanvaarden was, of hij zou hebben moeten aftreden.

12364. De **Voorzitter:** U vergeet, dat wij midden in de mobilisatie zaten met al haar moeilijkheden en vraagstukken.

A. Als u opperbevelhebber was en de Regering maakte het u onmogelijk uw taak naar behoren uit te voeren, dan zou u ook aftreden; dat zou ik ten minste wel doen. Ik laat nu daar de staatsrechtelijke constructie of het ooit de bedoeling van de wetgever is geweest, dat de staat van oorlog of de staat van beleg of beide gehanteerd zouden kunnen worden in die zin, dat er een soort convenant gesloten zou worden met de opperbevelhebber, krachtens hetwelk hij niet de volheid van zijn bevoegdheden onder die staat van oorlog, staat van beleg of beide zou uitoefenen. Dat is een tweede. U zult ook wel begrijpen, dat ik er overigens geen portefeuillequaestie van heb gemaakt.

12365. De **Voorzitter:** Zeker, maar u bent het dus wel met ons eens, dat het niet het meest voor de hand liggende was.

A. Inderdaad.

12366. De **Voorzitter:** Dan de quaestie van de Oorlogswet. Herinnert u zich, dat men in die tijd de oorlogswet heeft willen wijzigen, blijkbaar tegen de wens en de bedoeling van de Minister van Defensie, in overeenstemming met de mening van de meerderheid van het Kabinet, die er anders over dacht? Herinnert u zich, dat dit over Justitie heeft gelopen en dat het is voorgesteld aan de Raad van State en dat het toen is afgekraakt door dat College? Herinnert u zich wellicht bijzonderheden?

A. Neen, dat viel buiten mijn gezichtskring; daarover kan ik u tot mijn spijt niets zeggen.

12367. De **Voorzitter:** U noemde de mobilisatieclubs; dat is blijkbaar ook niet een terrein, waarvoor u zich bijzonder interesseerde?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, het was een storend element. Er ontstonden telkens woordenwisselingen in alle vriendschap, maar toch met een principiële inslag.

12368. De **Voorzitter:** Het heeft waarschijnlijk de verhoudingen onderling, met name die tussen de Minister van Defensie en de opperbevelhebber, niet erg gunstig beïnvloed.

A. Dat is inderdaad juist.

12369. De **Voorzitter:** Ik zou nog willen ingaan op een paar punten met betrekking tot het voorgenomen krijgsbeleid. U ontkent zeer beslist, dat in het bestaande meningsverschil met betrekking tot de verdediging van Brabant, dat daarin zou moeten worden gezien, dat het Kabinet de plicht tot bescherming van de neutraliteit minder sterk aanvoelde dan de opperbevelhebber?

A. Wat dat betreft, was de mening van het Kabinet absoluut eenvormig, wat de gehele uitgestrektheid van onze grenzen betreft zowel aan de zee- als aan de landzijde. Dit wat betreft de bedoeling. Waar het Kabinet zich natuurlijk rekenschap van moest geven, waar geen mens kon nalaten zich rekenschap van te geven, die van de feitelijkheden wist, was, dat de uiterste zuidelijke punt van de verdediging in het oosten in de lucht hing. Er is telkens geprobeerd, de Belgen te bewegen, hun linies, die meer oost/west liepen, terwijl de onze noord/zuid liepen, te doen aansluiten. Dat wilden de Belgen niet. Er was een gat, dat zich uitstrekte van Maastricht tot Weert. U herinnert zich wel, dat dit een van de plekken was, waar de Duitsers het eerst de grens overgingen, nl. bij Maastricht. Zij hebben met buitengewone handigheid en doorzettingsvermogen het fort Eben Emael gekregen. Zij zijn net door dat gat gegaan, waardoor onze linies onmiddellijk aan de achterkant werden bedreigd. Wij waren er allemaal van overtuigd, dat wij moesten doen wat wij konden, maar wij waren ons er van bewust, dat daar de zwakke stee in ons verdedigingssysteem was.

12370. De **Voorzitter:** Bij een van die besprekingen schijnt door de heer *de Geer* de uitlating te zijn gebezigd van: een symbolische verdediging.

A. Daarnaar is mij gisteren ook gevraagd.
Dit was wel de meest onjuiste uitdrukking, die hij had kunnen kiezen, want die is geschikt om twijfel te wekken aan de bedoeling om de neutraliteit zo krachtig als maar enigszins mogelijk is te verdedigen. Wat hij er eigenlijk precies mede heeft bedoeld, weet ik niet, maar het was zonder twijfel een ongelukkige uitdrukking. Misschien heeft hij gedacht aan het in de lucht hangen van de uiterste rechtervleugel.

12371. De **Voorzitter:** Een punt, dat hiermede samenhangt, is het volgende. Generaal *Reynders* stelde zich op het standpunt, dat een meer intensieve verdediging van onze Peel-Raamstelling per se eis was voor de goede vervulling van onze neutraliteitspolitiek. Een andere richting zegt, dat, als eenmaal de oorlog was uitgebroken, het er niet meer toe deed, of men lang standhield, ja of neen. Men was dan automatisch in het bondgenootschappelijk kader opgenomen. Of men daar krachtig strijd voerde of elders, hing niet meer samen met de neutraliteitspolitiek. Ik geloof, dat deze laatste opvatting juist is.

A. Ik ben het met u eens. Als je eenmaal bent aangevallen, dan is er oorlog. Als in een gezelschap iemand ruzie wil maken, dan komt er ruzie. Wij werden aangevallen; dus was er oorlog. Maar dan gaat men zich toch zo goed mogelijk teweerstellen en trekt men niet terug, als het niet noodzakelijk is! Ik heb gezegd: die Peel-Raamstelling eindigt in het Zuiden onaangeleund. Zo gek was het ook niet: Waar niemand te voren aan heeft gedacht, was de mogelijkheid het fort Eben Emael zo gauw te pakken te krijgen. Zolang dat fort op de

Duitse flank zat, was het voor hen een voortdurende bedreiging, maar dat is met de bekende Duitse listigheid opgelost en dat had niemand verwacht. U weet, hoe het gegaan is. In Duitsland zijn modellen van dat fort gemaakt en daarop zijn oefeningen gehouden; later is dat gebleken. Toen het fort gevallen was, werd de zaak natuurlijk bedenkelijk. Niettemin houdt men toch zo lang mogelijk stand, ook al weet men, dat men eens terug moet.

12372. De **Voorzitter:** Dan de quaestie, in hoeverre de neutraliteitspolitiek met betrekking tot het Zuiden voldoende militaire bescherming vond; was dat wel iets, dat ter beoordeling van de opperbevelhebber stond? Lag dat niet meer op het terrein van het Kabinet?

A. Hier geldt in alle delen: A l'impossible nul n'est tenu. Het was onmogelijk het op de duur te houden en niemand heeft ons daar ooit een verwijt van gemaakt. Er is een verhaal geweest, dat de Fransen zich daarover gevoelig zouden hebben getoond, maar dat is volkomen een verzinsel. Van die gevoeligheid is mij nooit iets gebleken en steeds, de gehele oorlog door, heb ik met *de Vitrolles,* die naar Londen was gekomen, en later ook met *de Gaulle* de meest hartelijke, vriendschappelijke verhouding gehad, welke nooit door iets is gestoord.

12373. De **Voorzitter:** Er is ons een uitlating van Franse zijde medegedeeld.

A. Er kunnen natuurlijk bepaalde individuele uitlatingen zijn geweest, maar ik ben na 10 Mei bij *Reynaud* geweest en heb verder met alle mogelijke Ministers en militairen en ook met de President van de Republiek gepraat. Later heb ik in Londen steeds contact gehad met Franse hoge militairen, maar ik heb er nooit een woord van gehoord.

12374. De **Voorzitter:** Het is mogelijk, dat niet de hogere legerleiding er ons een grief van maakte. Als onze inlichtingen juist zijn, stelde deze er strategisch geen prijs op een zover naar voren gelegen verdedigingslinie te hebben, maar de commandanten van de eenheden, die in Brabant zijn geweest, hadden wellicht meer kunnen bereiken bij een langduriger verdediging van de Peel en hebben daar mogelijk enigermate op gerekend.
Ik zou nu willen overgaan naar de quaestie van de verdediging in het noorden, de Grebbestelling en het oostelijk front van de vesting Holland. Er is één punt, waarbij generaal *Reynders* op het eerste gezicht het gelijk toch wel aan zijn kant heeft; misschien kunt u er iets over zeggen. Generaal *Reynders* had opdracht gekregen bij een overmachtige aanval op het hart van het land terug te trekken binnen de vesting Holland en slechts achterhoedegevechten te leveren in de Grebbestelling. Zijn redenering was: als dat gebeurt, heb ik niet genoeg tijd om de inundatie en de evacuatie bij de Waterlinie te stellen. Zijn bedoeling was, met twee legerkorpsen in de Grebbestelling een aantal dagen stand te houden en dan zou het in zijn visie gelukt zijn. Bij deze opdracht was hij van mening, dat practisch genomen ook de laatste stelling niet meer voor elkaar zou kunnen komen.

A. Zeker niet, als hij haar niet in gereedheid liet brengen. Dit was een van de verwijten van de heer *Dijxhoorn:* Waarom laat u niet graven? Dat begon pas buitengewoon laat. Dat het te laat is geweest, kan ik niet vertellen. Naderhand zijn zij met beton gaan werken. Ook hier moet ik met mijn geheugen voorzichtig zijn. Er waren bepaalde veranderingen van sfeer en tempo.

12375. De **Voorzitter:** Later is men van systeem veranderd. Er is in November een belangrijk rapport geweest van de militaire attaché in Parijs. Daarover zou in een kleinere Kabinetsbespreking van een paar Ministers met de opperbevelhebber gesproken zijn. Kunt u daar bijzonderheden over meedelen?

A. Waarover ging het?

De **Voorzitter:** Dit is geweest in verband met de gehele verdediging van de Peel-Raamstelling. Er is ons medegedeeld, dat die bespreking op 9 December heeft plaats gehad naar aanleiding van het rapport van de militaire attaché van 25 November. Toen is er ook een gevaarlijke dreiging geweest.

A. Ik weet niet of ik daarbij ben geweest. Dit moet dan geweest zijn een rapport aan de Minister van Defensie.

12376. De **Voorzitter:** Of aan de opperbevelhebber. Vermoedelijk aan de laatste. Eind Januari is de zaak op de spits gelopen en is er een grote bijeenkomst geweest van het Kabinet met de opperbevelhebber, waarin nog verschillende quaesties zijn doorgenomen. Men heeft toen blijkbaar getracht de zaak te overbruggen.

A. Men is werkelijk wel tot het uiterste gegaan van redelijkheid en overleg om te proberen, of er niet een uitweg was. Deze bleek ten slotte niet aanwezig.

12377. De **Voorzitter:** Zou men achteraf niet kunnen zeggen, dat het niet gelukkig is geweest, dat men zo lang heeft geprobeerd een tussenweg te vinden? Hoe langer men de beslissing van het ontslag uitstelde, hoe dichter men bij de oorlog kwam, stel, dat deze uitbrak!

A. Is het feit, dat ik hier zit, Mijnheer de Voorzitter, en u mij vragen stelt — en ook aan anderen — over deze dingen, niet het bewijs er van, wat voor een belangrijke beslissing dit is geweest, een beslissing, die zeker een schok moest geven, al was het alleen maar, omdat het land de conclusie daaruit trok, dat er onenigheid in de boezem van de hoogste kring van autoriteiten was in deze gevaarlijke periode? Was het niet onze plicht alles te proberen, wat maar enigszins mogelijk was om dit aan het land te besparen? Ook tegenover het buitenland was het niet erg geschikt om het vertrouwen in onze weermacht te vergroten, omdat hier bleek van een diepgaand meningsverschil in eigen boezem. Als u mij de vraag stelt, zoals u deed, antwoord ik: Op zich zelf zou het misschien beter geweest zijn, wanneer men de knoop spoediger had doorgehakt, maar hier stonden verschillende dingen tegenover elkaar. Het ingrijpende van de maatregel, zodat men zeer verantwoord moest zijn, voordat men er toe overging, en alleen maar het belang van snel tot zaken komen. Ik geloof, dat men in zulk een geval zeer ernstig te rade moet gaan, voordat men zo'n stap doet. In de eerste wereldoorlog is het ook zo gegaan. Ook toen ging men niet over één nacht ijs, hoewel het voor de gehele oorlogvoering beter was geweest, wanneer men sneller had gehandeld. Maar militaire overwegingen en politieke overwegingen stonden hier tegenover elkaar en beide waren respectabele overwegingen.

12378. De **Voorzitter:** Principieel acht u het dus juist, dat men heeft getracht hem enigermate tot een compromis te bewegen? Als ik het goed heb begrepen, komt het daarop neer.

A. Zolang het aannemelijk was, ja.

12379. De **Voorzitter:** Men probeerde zijn opvatting om te buigen in een bepaalde richting. Heb ik het zo goed begrepen?

A. Inderdaad. Men probeerde, of hij bepaalde dingen nog wilde aanvaarden. Maar hoe gaat het; men kan nooit het volle pond hebben en als men dan met drie kwart van dat volle pond ook komt, waar men wezen wil, dan sluit men een compromis.

12380. De **Voorzitter:** Het is interessant voor ons, omdat verschillende deskundigen, die wij hebben gehoord, zich op het standpunt stellen, dat juist dat beleid, het militair-technische beleid, helemaal zijn terrein was. Men stond daarom op het standpunt: Men moet de opperbevelhebber vertrouwen geven en hem zijn gang laten gaan. Blijkt op een gegeven ogenblik, dat hij het in hem gestelde vertrouwen niet waard is, dan moet je niet proberen tot een compromis te komen, maar dan moet je iemand anders nemen. Acht u dat niet juist?

A. Neen. Ik geloof, dat er in de menselijke verhoudingen maar één verhouding is, waarin men iemand carte blanche geeft, nl. het huwelijk. Maar wanneer het gaat over een verantwoordelijk Kabinet en een opperbevelhebber, een Kabinet, dat ook verantwoordelijk is voor de opperbevelhebber, dan geloof ik, dat het te veel gevraagd is om te zeggen: wij hebben hem nu eenmaal genomen; laten wij nu maar afwachten of het goed afloopt. Dat kan men zeker niet verlangen van een Minister van Oorlog. Die verhouding is heel moeilijk.

12381. De **Voorzitter:** Krijg je dan niet het gevaar van twee kapiteins op één schip?

A. Daar komt het wel op neer. Dat is een euvel, maar een euvel, dat niet te vermijden is. Denk maar eens aan de verhouding met maarschalk *Haig* in Engeland gedurende de eerste wereldoorlog in een parlementair geregeerd land. Daar is nu eenmaal niets aan te doen. Dat is een van die euvelen, die men met het goede der democratie op de koop toe moet nemen. Je kunt niet zeggen: wij hebben hem benoemd, dus zullen wij hem zijn gang maar laten gaan; dan zou men een opperbevelhebber moeten hebben, die verantwoordelijk zou zijn tegenover de Staten-Generaal of wie ook. Dan zou het Kabinet van alles gedisculpeerd moeten zijn.

12382. De **Voorzitter:** Om een vergelijking te maken, die hier ook naar voren is gebracht: als je een kapelmeester een concert laat dirigeren, moet je hem niet aan zijn jas trekken, terwijl hij bezig is; een bekwaam chirurg moet men zijn gang laten gaan, als hij aan het opereren is.

A. De chirurg is verantwoordelijk, niet de toeschouwer. Het Kabinet is geen toeschouwer, het Kabinet is verantwoordelijk aan de Staten-Generaal. Voor al die vergelijkingen ben ik buitengewoon bang. Zij gaan bijna altijd mank. Als u denkt — u hebt het misschien bewust medegeleefd — aan generaal *Snijders* in de eerste wereldoorlog en wat zich om hem heeft afgespeeld met de Minister van Oorlog, de heer *Bosboom,* krijgt u dezelfde soort van puzzles, waarvan ik de eerste ben om toe te geven, dat het jammer is, dat zij ontstaan, maar het zit in de natuur van de verhoudingen. Ik geloof niet, dat er iets aan te doen is. Alleen een totalitair land kan dit.

12383. De **Voorzitter:** U maakt verschil tussen een totalitair geregeerd land en een parlementair geregeerd land. Men zou kunnen opmerken, dat in de periode, voorafgaande aan 10 Mei 1940, het Parlement aan de Regering op dit punt carte blanche heeft gegeven. Men heeft de Regering laten begaan. In zoverre is er dus geen verschil.

A. Ik vind het een enorm verschil. Het is iets anders, wanneer het Parlement zegt: Wij zullen vertrouwen hebben, en de Regering zegt: Zij vallen ons niet lastig, wij kunnen onze gang gaan. Het was een Kabinet van ernstige mannen, die hebben gewikt en gewogen wat hun te doen stond en die na rijp beraad tot de conclusie zijn gekomen, dat, al maakten de Staten-Generaal het de Regering gemakkelijk, zij misschien juist daarom verplicht waren, niettemin dat te doen, wat hun geweten hun voorschreef.

12384. De **Voorzitter:** Wat hun geweten voorschreef, maar dan toch volledig aan de hand van het oordeel van deskundigen. De waardering van de critiek is, dat die deskundige de opperbevelhebber was en dat men daaraan meer waarde had moeten hechten. Als men dit niet deed, dan had men een ander moeten nemen.

A. Op de gronden, die ik naar mijn mening voldoende heb toegelicht, wijs ik die mening af.

12385. De **Voorzitter:** Thans kom ik tot de quaestie van de verzegelde enveloppes, die zijn gezonden aan de gezantschappen. In een van de betreffende hoofdsteden schijnt een van die enveloppes, bij vergissing, te vroeg geopend te zijn.

A. Ik herinner mij niet, dat die te vroeg geopend zou zijn. In een andere sub-commissie is mij medegedeeld, dat er ergens een lek zou zijn geweest. Of het naar binnen of naar buiten heeft gelekt, weet ik niet. Ik weet wel, dat de tweede enveloppe, uit de periode van generaal *Winkelman,* op de juiste dag en het juiste uur is opengemaakt.

12386. De **Voorzitter:** Bij deze enveloppengeschiedenis kwamen ook de militaire attaché's meer speciaal naar voren. Kunt u een oordeel geven over de toenmalige militaire attaché in Berlijn, in verband met zijn waarschuwingen in November en later?

A. Dat kan ik. Hij is thans mijn militaire attaché in Washington, nu generaal-majoor *Sas.* Het is het privilege van de militaire attaché — en van de diplomaat in het algemeen —, dat hij zijn bron niet hoeft te noemen. Anders krijgt men kans op grote ongelukken.

Generaal *Sas* had in die tijd contact met iemand, die men, bezien van uit het standpunt der toenmalige nationaal-socialistische Duitse Regering, alleen maar een verrader kon noemen, een Duitser, die met hart en ziel gekant was tegen alles, wat maar zweemde naar nationaal-socialisme. Hij was van mening, dat zijn land te gronde ging, en hij wilde alles doen om de nazi's dwars te zitten. Hij heeft *Sas* inderdaad gewaarschuwd. Nu moet men met dergelijke berichten erg voorzichtig zijn, maar zijn positie was van die aard, dat daaraan de grootste waarde moest worden gehecht. Vandaar, dat *Sas* met grote stelligheid daarover sprak; het was een eerste klasse inlichtingenbron.

12387. De **Voorzitter:** Een zeer goed geïnformeerde inlichtingenbron, zoals later is gebleken!

Met betrekking tot het militaire gedeelte van de affaire zou ik u nog twee dingen willen vragen. De Regering heeft, waarschijnlijk uit financiële overwegingen, geweigerd om een aantal opruimingen voor de stellingen, o.a. voor de Grebbestelling, te laten verrichten. Herinnert u zich daarvan iets?

A. Neen, het kan zijn, dat het in de Ministerraad besproken is, maar het is een punt, dat, naar ik meen, tussen Financiën en Oorlog zal zijn afgedaan.

12388. De **Voorzitter:** Dan de quaestie van de afkondiging van de mobilisatie. Er is verschil van mening bij de getuigen, die wij hebben gehoord, met betrekking tot de vraag, of de Minister-President bij de belangrijkste beslissing zelf aanwezig is geweest of niet. Zelf meent hij van wel, maar andere collega's hebben de indruk, dat dit niet het geval was.

A. Ik weet wel, dat hij gauw met verlof is gegaan na de beëdiging van het Kabinet. Of hij aanwezig was bij de uitvaardiging van de mobilisatie, zou ik niet kunnen zeggen, maar hij zal daarover zeker geraadpleegd zijn.

12389. De **Voorzitter:** Er zijn trouwens verschillende beslissingen geweest; het ging feitelijk in étappes; het kan natuurlijk zijn, dat hij bij de ene wel en bij de andere niet aanwezig is geweest.

12390. De heer **Algera:** Men heeft het wel zo voorgesteld, dat hij bij een morgenvergadering wel aanwezig was en dat hij daarna is vertrokken. Na die morgenvergadering zouden de Ministers op initiatief van u en de Minister van Defensie des middags opnieuw bijeengeroepen zijn. Daar zou op grond van nieuwbinnengekomen gegevens de beslissing zijn gevallen, waarbij *de Geer* niet tegenwoordig was.

A. Dat kan wel zijn. Ik kan het mij niet precies herinneren, maar het zal wel zo zijn geweest, dat er bepaalde berichten waren binnengekomen, en het spreekt wel van zelf, dat het feit, dat de Minister-President verkiest zich te absenteren, voor ons nooit een reden kon zijn om niet die beslissingen te nemen, die door de omstandigheden geboden waren. Ik neem aan, dat er klemmende redenen aanwezig geweest zijn.

12391. De **Voorzitter:** Hebt u zelf verder nog iets op te merken?

A. Over dit punt niet. Het voornaamste, dat ik mij herinner, was hetgeen ik in het kader van deze vragen en antwoorden heb gezegd, nl., dat ik, toen de beslissing viel, het gevoel had: dit is nodig en dit zou iedereen doen, die gehoord heeft wat ter tafel is gekomen. Wat toen is gebeurd, beschouw ik als het enig juiste.

12392. De **Voorzitter:** Kunt u nog mededelen, of er bij de benoeming van generaal *Winkelman* voorwaarden zijn gesteld?

A. Voorwaarden niet, maar ik meen mij te herinneren, dat de Minister van Defensie inleidende besprekingen heeft gevoerd met de heer *Winkelman* om te vernemen, hoe deze er over dacht, met de bedoeling natuurlijk om geen doublure te maken van generaal *Reynders.* Dit had geen zin. Men heeft generaal *Winkelman* niet in een bepaalde richting gedwongen. Toen bleek, dat zijn inzichten verenigbaar waren of dekten de inzichten, die het Kabinet zich langzamerhand over de zaak had gevormd, en men meer vertrouwen in hem had en de verantwoordelijkheid voor zijn beleid aandurfde, heeft men hem benoemd. Dat er een overeenkomst is geweest, dat hij dit zou doen en dat nalaten, is niet waar.

12393. De **Voorzitter:** De heer *Dijxhoorn* heeft naar voren gebracht, dat hij een betrekkelijk kort onderhoud met de heer *Winkelman* heeft gehad.

A. Er is toch gesproken. De heer *Dijxhoorn* heeft enige moeite gehad om hem te vinden.

12394. De **Voorzitter:** Was dit wel de aangewezen opvolging?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Ik heb voor de heer *Winkelman* en zijn toewijding de meeste waardering. Er kwam een geheel andere sfeer.

De **Voorzitter:** Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

Het verhoor wordt gesloten.

E. N. VAN KLEFFENS.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
HACKE.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 26 MEI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

JAN JOSEPH GODFRIED BARON VAN VOORST TOT VOORST,
oud 67 jaar, wonende te 's-Gravenhage, luitenant-generaal b.d.,
oud-commandant veldleger.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

13080. De **Voorzitter:** Ik zou even willen terugkomen op een aangelegenheid, die in de zitting van 24 Februari jl. is behandeld, en wel de quaestie van het geven van de bevelen voor de terugtocht in 1939. Er is namelijk bij de commissie nog geen absolute zekerheid over deze quaestie, omdat de generaals *van Andel* en *Fruyt van Hertog* hier hebben medegedeeld, dat hun daarvan eigenlijk niets bekend is.
Weet u nog met wie die correspondentie heeft plaats gehad?

A. Met generaal *Fruyt van Hertog.* Ik heb persoonlijk telefonisch bij hem aangedrongen op bespoediging van de toezending van de gegevens, die ik nodig had, ten einde definitief te kunnen doen bewerken de terugtochtbevelen voor het veldleger en de legerkorpscommandanten; als ik mij goed herinner zelfs meer dan eens.

13081. De **Voorzitter.** Persoonlijk bij generaal *Fruyt van Hertog;* dat was in November?

A. Ja, dat is in November 1939 geweest. Luitenant-generaal *van Andel* heb ik er niet over gesproken, want ik had rechtstreeks te maken met generaal-majoor *Fruyt van Hertog.* De commandant van het oostfront van de vesting Holland moest mij de gegevens verschaffen. De officiële correspondentie ging aanvankelijk langs generaal *van Andel,* maar ik weet positief, dat ik heb gesproken met generaal *Fruyt van Hertog.*
Te voren had ik een officier van mijn hoofdkwartier naar het stafkwartier van generaal-majoor *Fruyt van Hertog* gezonden om daar te bespreken wat ik nodig had aan gegevens, kaarten met verdedigingswerken, enz.

13082. De **Voorzitter:** Het is niet mogelijk, dat het met de chef van zijn staf is geweest, overste *Herman?*

A. Neen, deze officier was toen nog kapitein; ik had te maken met de verantwoordelijke commandant.

13083. De **Voorzitter:** Het is merkwaardig! Generaal *Fruyt van Hertog* ontkent het vlakweg. Het is nu bijna negen jaar geleden.

A. Het kan zijn; ik kan er niets aan doen; het is zoals ik het heb gezegd.
Ik heb onmiddellijk na het bezoek van Minister *Dijxhoorn* een brief voor generaal *Reynders* laten opmaken. Deze brief, gedateerd 2 Januari 1940, no. 1157 P/1939 persoonlijk, is in afschrift in mijn bezit. Ik sprak hier reeds bij mijn vorig verhoor over. Daarin staat, dat „ik eerst kort geleden in het bezit was gekomen van de bezetting van het oostfront der vesting Holland", en verder dat: „mij eerst voor kort van C.-oostfront de mededeling had bereikt, dat de legering van het veldleger, na terugtocht op de vesting Holland, zoals ik die had aangegeven in mijn operatieve aanwijzingen van 1 November 1939, sectie I, no. 5*b* geh. persoonlijk, niet mogelijk was."
Daaruit volgt niet alleen, dat ik de commandant van het oostfront in deze aangelegenheid had betrokken, maar dat ik van 1 November tot midden of eind December heb moeten wachten op de gevraagde gegevens nopens de legering.
Ten slotte staat in mijn brief van 2 Januari 1940, dat „ik ook eerst sedert kort in het bezit was van de voorlopige uitwerking van mijn operatieve aanwijzingen door de legerkorpscommandanten en de gehouden besprekingen met commandant oostfront."
U ziet hieruit, Mijnheer de Voorzitter, dat mijnerzijds het mogelijke is gedaan en dat aan alle er bij betrokken commandanten door mij opdrachten zijn verstrekt ten behoeve van het voorbereiden van de terugtocht en dat het wachten was op de uitwerking hunnerzijds, waarvoor vooral wat betreft de legerkorpscommandanten, wier staven overdruk werk hadden, tijd nodig was.
Overigens heeft het niet opstellen tot in details van de terugtochtbevelen niet veel invloed gehad. Die gehele quaestie van de bevelen voor de terugtocht is gebruikt voor een er buiten staand doel, dat u bekend is. Toen de terugtocht inderdaad moest plaats vinden, waren de verhoudingen zo veranderd, dat ik het gelukkig vond, dat er geen terugtochtbevelen waren. Het zou een chaos hebben gegeven, als zij waren opgemaakt en opgevolgd, omdat de opstelling geheel anders was. Dit zou óók het geval zijn geweest, als generaal *Reynders* opperbevelhebber was gebleven. Ik heb hier de bevelen, die toen gegeven zijn (zij komen misschien straks ter sprake) voor de terugtocht naar de vesting Holland. Zoals u weet, is de terugtocht, gezien in het licht van de tijdsomstandigheden, goed verlopen: En dat met een leger, waarvan één divisie was gedésoeuvreerd en tal van onderdelen van het zuiden tot over de Rijn waren verplaatst.

13084. De **Voorzitter:** Dat is de IVde divisie; dat deel is het minst goed verlopen.

A. De IVde divisie heeft de scheidingslijnen nader vastgesteld. De scheidingslijnen tussen 8 R.I. en 19 R.I. werden naar het westen verlengd.
Ik heb hier de bevelen voor de terugtocht, de eerste aanwijzingen, waarop de staven zich konden bezinnen. De legerkorpscommandanten hebben deze kunnen uitwerken. Na December zijn die bevelen alle ingetrokken in verband met het feit, dat men er in beginsel niet over dacht om terug te gaan.

13085. De **Voorzitter:** Dat is bekend, maar het was ons niet helder, waarom het in de daaraan voorafgaande periode, tussen October en December, zo lang geduurd heeft. Door u is verklaard, dat er contact was en anderzijds wordt dat contact ontkend. Dat is het merkwaardige.

A. Hoe kàn men dat contact ontkennen, wanneer de commandant veldleger moet werken op gegevens nopens indeling en samenstelling van o.m. de reeds aanwezige troepen, de versterkingen en weerstandslijnen, de verbindingen, de legeringsmogelijkheden, enz. in het gebied, waarin hij moet terugtrekken? Daarvoor moet hij toch gegevens hebben? Wordt dat zelfs ontkend?

13086. De **Voorzitter:** Generaal *Fruyt van Hertog* suggereerde de mogelijkheid, dat het over anderen gelopen had, b.v. over generaal *van Andel.*

A. Positief over generaal *Fruyt van Hertog* zelf, dat heb ik zo juist aangetoond. Wat nu luitenant-generaal *van Andel* betreft, herinner ik mij, dat aan de generaal slechts is gevraagd of hij goed vond, dat ik rechtstreeks met de commandant van het oostfront voeling opnam en een en ander liet bespreken en voorbereiden. Dit werd door hem goedgevonden.

De **Voorzitter:** Generaal *Fruyt van Hertog* stelt het anders. Wij kunnen hiervan, geloof ik, wel afstappen.

A. Verdere aantekeningen hiervan, heb ik niet. Trouwens, ik geloof, dat wel volstaan kan worden met hetgeen ik uit de stukken van die tijd naar voren bracht; betere „aide mémoire" is er wel niet.

13087. De **Voorzitter:** Ik kom nu tot de twee voornaamste punten, waarover wij u vandaag wilden horen en welke in uw oproepingsbrief zijn vermeld. In de eerste plaats de houding van de troep en de officieren gedurende de oorlogsdagen in Mei 1940 in het algemeen. De bedoeling is dus: in het gehele land. Wij willen natuurlijk ook gaarne vernemen, hoe die houding was speciaal in het gebied, waar u het commando voerde, maar wij willen u vooral als deskundige horen over de houding in het gehele land. Zoudt u daarover een exposé kunnen geven?

A. Ik vind dit een zaak van zeer groot belang. Het is mij een voorrecht mij daarover te mogen uiten voor deze commissie. In verband met de vraag, die ik van de heer *Donker,* voorzitter der Enquêtecommissie, gekregen heb en eveneens betrekking had op de houding en de stemming van de troep in het algemeen, heb ik een memorandum samengesteld. Ik zal enkele gedeelten hieruit naar voren brengen. Bij een spel van vraag en antwoord komt men tot losse opmerkingen, die somtijds te ver gaan of te kort zijn.

De oorlog van 1914—1918 heeft nog meer dan welke oorlog aangetoond, dat slechts aan dat leger de eindoverwinning toevalt, waarin, naast moed en onverschrokkenheid onder de grootste gevaren, vooral de wil aanwezig is om tot het uiterste, maar dan ook werkelijk tot uitputtens toe, vol te houden. Een weermacht, waarin op de verbetenheid en de onverzettelijkheid van een ieder tot de laagste in rang en tot zelfs de op een verloren gewaande post strijdende eenvoudige soldaat kan worden gerekend.

Hoe zou echter in een nieuwe oorlog deze mentaliteit zijn bij volken, die wel is waar ten slotte zegevierend, maar vermoeid en verzwakt uit de oorlog waren gekomen, tegenover verdere strijd met een land, dat het verlies van deze oorlog duur had moeten bekopen, maar waarvan de strijdlust en het moreel, mede als gevolg van al dan niet rechtmatig ondervonden behandeling, tot een tot nu toe in de geschiedenis ongekende hoogte en zelfs tot een doodsverachtend fanatisme bij velen waren opgezweept? Wanneer deze angst voor een nieuwe oorlog, welke vooraanstaande Staatslieden er zelfs toe bracht de Duitse leider concessie op concessie te doen, kenmerkend was bij hun volken, hoe zou dan wel de geest en de mentaliteit zijn van de Nederlandse soldaat, voortgekomen uit een volk, hetwelk sedert mensenheugenis geen strijd van betekenis, waarin de gehele natie was gemengd, had medegemaakt?

Maar vooral bij die goedmoedige Nederlandse dienstplichtige, die van huis uit reeds opzag tegen zijn diensttijd, hetzij eerste oefening of herhalingsoefening, en veelal zonder begrip voor de hoge belangen, welke met de uiterste inspanning tijdens de korte oefeningsperioden waren gemoeid, zich weinig daaraan gelegen liet. Kwam hij na heel wat vergeten te hebben een enkele keer — en hoevelen waren dan nog vrijgesteld — voor herhalingsoefeningen onder de wapenen, dan was dit in een encadrering van veelal uitstekend willende, doch eveneens door gebrek aan oefening allerminst ervaren reserve-officieren en vooral ook van grotendeels onbekwame dienstplichtige onderofficieren.

De stamkaders aan beroepsofficieren en beroepsonderofficieren, die nog in de mobilisatiejaren 1914—1918 de vaste, de hardere kern konden vormen, waren nadien tot tweemaal toe onbarmhartig uitgedund; aanvulling met jonge krachten was op onverantwoordelijke wijze tot zeer kort vóór de nieuwe oorlog geheel achterwege gelaten. Meer dan ooit was het leger tot een speelbal in de Nederlandse politiek geworden, totdat eindelijk enkele Staatkundige partijen inzagen, en daarbij de R.-K. Staatspartij wel het eerst — doch wel heel laat —, dat het uit moest zijn met de wedstrijd om het halve minimum aan bewapening en weerbaarheid.

Wenst men voorbeelden?

Ik geef die niet om, als het ware, een klachtenboek in te vullen of een zondenregister op te halen. Men zal wel willen begrijpen, dat hogere motieven mij leiden. Het ging om de belangen van het leger en daarmede van onze landsverdediging.

De commissie vraagt mij naar „de houding en de stemming van het leger" in 1940. Kan men in gemoede aannemen, dat het geruk en gepluk en gemodder uit de vooroorlogse periode zonder invloed is geweest op de houding van de officieren, beroeps- zowel als reserve-officieren, en op de goede beproefde onderofficieren? Nog slechts 14 dagen vóór het uitbreken van de oorlog zond de Regering de lichting 1925 met groot verlof. Daardoor ontstond op verschillende essentiële punten een nieuw tekort aan geoefende manschappen en dienstplichtig kader. Het terugroepen er van was te laat. Waarom, op wiens aandrijven heeft de Regering deze lichting op een allercritiekst ogenblik weggezonden?

Maar nu de periode 1918—1937.

De vrijzinnig-democratische partij verkreeg reeds dadelijk, dat de munitie voor onze tijdens de oorlog aangekochte veldhouwitsers van de begroting werd geschrapt, evenals de militaire attaché's te Parijs, Londen en Berlijn.

De oud-opperbevelhebber generaal *Snijders,* die in het openbaar opkwam tegen de afbraak van de weermacht, werd in een vergadering, belegd door deze partij en de Kon. Vereniging Ons Leger, in de Dierentuinzaal verguisd.

Het optreden van een lid dezer partij in de Eerste Kamer strekte onafgebroken tot algehele ontwapening. Aan de Ministers *Lambooy* en *Deckers* veroorzaakte dit heel wat hoofdbrekens.

Een ander lid dezer partij had geen rust, alvorens het beroepsofficierskorps werd uitgebrand.

De S.D.A.P. leverde onafgebroken strijd tegen....."

13088. De **Voorzitter:** Mag ik u even interrumperen? Het is alles zeer interessant, maar wij krijgen het een en ander waarschijnlijk toch in druk, althans wanneer u, zoals ik aanneem, aan het verzoek van de voorzitter der commissie voldoet. De commissie kan dan zien hoe zij dit als bijlage kan verwerken. Ik geloof echter, dat het onvruchtbaar is, hier thans in details in te gaan op de voorgeschiedenis van de oorlog. Onze commissie moet veel meer een onderzoek doen naar de vraag: wat kon men, gezien het voorradige materiaal en de sterkte van de troepen, op dat moment redelijkerwijze verwachten. Deze feiten zijn voor een groot deel bekend. Ze in details behandelen, lijkt mij niet erg vruchtbaar en voor ons onderzoek niet van betekenis.

A. Ik geloof van wel. Ik heb juist van te voren gezegd, dat ik het niet doe om een klachtenboek in te vullen of een zondenregister op te halen. Ik heb naar voren gebracht, dat het rukken, plukken en modderen aan ons leger vóór het uitbreken van de oorlog, althans zeker vóór het jaar 1938, niet heeft nagelaten een funeste invloed uit te oefenen op de geestestoestand van de officieren (beroeps- zowel als reserve-officieren) en de onderofficieren en zijn weerslag heeft gehad op de weermacht. Men kan niet zeggen: er breekt oorlog uit en hoe is de stemming? Als u wilt weten de motieven, die de stemming hebben gevormd, moet ik het aanhalen.

13089. De **Voorzitter:** Dan verzoek ik u, het zo kort mogelijk te doen. Het feit is bekend, dat er in de vooroorlogse jaren een zeker défaitisme was in bepaalde groepen van de bevolking.

A. Het gehele leger heeft de weerslag daarvan gevoeld. Het heeft niet alleen de stemming van de officieren en de onderofficieren beinvloed. Het leger is een speelbal in de politiek geworden. Het is niet alleen de quaestie, dat men in zekere groepen van de bevolking niet veel waardering voor de officieren en onderofficieren had, dat de volksstemming ten behoeve van de politiek in dit opzicht werd beinvloed en zelfs uitgebreid. En de gevolgen waren, dat men wat nodig is om te vechten voor een groot gedeelte miste: een tekort aan bewapening en aan legersterkte, te oude manschappen, te kleine lichtingen, te korte oefening, enz., enz. en dat wens ik naar voren te brengen.

13090. De **Voorzitter:** Ik kan mij voorstellen, dat u enigszins nader in bijzonderheden wilt mededelen, wat er te kort was. Of het te wijten is aan deze of aan die partij, is iets anders. U begrijpt de tendenz van mijn opmerking? U kunt er misschien enigermate rekening mede houden.

A. Ik moet waarmaken, dat het leger een speelbal tussen de partijen was. Ik noem even enige voorbeelden er bij om aan te tonen, dat het leger een speelbal was.

13091. De **Voorzitter:** Men zou dan ook kunnen opmerken, dat een aantal partijen — m.i. met min of meer gegronde argumenten, ofschoon ik zelf een andere mening was toegedaan en in een andere richting propaganda heb gevoerd — konden zeggen, dat met het bestaande stelsel van de Volkenbond dit niet nodig was en men het Volkenbondsapparaat had om dergelijke ongelukken te voorkomen. Dat is aanvechtbaar, maar ik wil alleen zeggen: wanneer wij ons daarin begeven, dan kunnen wij er van alles bij halen. Ik geloof, dat wij kunnen volstaan met het constateren van het feit,

dat iedereen wel toegeeft, dat de stemming niet al te gelukkig was en dat dit misschen voor de houding van de troep in de Meidagen gevolgen heeft gehad.

A. All right! Als u het allemaal weet, zal ik er hier niet verder op ingaan; de memorie dien ik dus schriftelijk in. Thans zal ik volstaan met te zeggen, dat het leger was een speelbal om de volksgunst in de politiek. Voor wat uw opmerking betreffende het Volkenbondsapparaat betreft, merk ik op, dat andere landen niet zich zelf aan het ontwapenen waren zoals Nederland en dat b.v. België ondanks de Volkenbondsgaranties een viermaal grotere vredeslegersterkte had dan ons land en een dubbele oefeningstijd. Als u geen verdere toelichting nodig hebt over de funeste invloed van de politiek, geef ik die thans niet. Ik zou het niet fair vinden, alleen de vrijzinnig-democratische partij te behandelen en geen van de andere partijen, die in mijn memorandum volgen. Ik dacht, dat ik nu moest aantonen, waarom het leger een speelbal van de politiek was, nu ik dat heb gezegd. U begrijpt, dat het een oud-commandant van het veldleger, die ook hoofd van afdeling II B van het Departement van Defensie was geweest, hoog zat, wat er was gebeurd vóór de oorlog en dat hij met het apparaat moest vechten en de Minister alleen verantwoordelijk was in de Kamer. U voelt, dat nu de gelegenheid er is om het tegenover de Enquêtecommissie kort en ernstig naar voren te brengen, ik die gelegenheid heb aangegrepen. Het is alleen, wat ik er ter motivering aan wilde toevoegen.

13092. De **Voorzitter:** De commissie neemt u niet kwalijk, dat u het naar voren brengt, maar ik geloof, dat het mijn plicht is objectief leiding te geven. Ik constateer, dat de commissie moet nagaan, los van de vraag door wiens schuld het leger in die toestand gekomen was — men zou daarvoor ook de Ministers, die er zich bij hebben neergelegd en de generaals, die er aan meegedaan hebben, aansprakelijk kunnen stellen, maar dat is voor de commissie niet vruchtbaar — wat in de Meidagen, gegeven hetgeen wij aan landsverdediging hadden — om dat als totaalbegrip te nemen —, daarmede bereikt is en hoe de houding van de troep en de officieren toen was.

A. De stemming en de mentaliteit van het leger, dat zich minderwaardig voelde tegenover het aanvallende Duitse leger, zijn uit die omstandigheden geresulteerd.

De **Voorzitter:** Die grondgedachte kennen wij natuurlijk.

A. Daarover zou een boekdeel kunnen worden geschreven. Men ga de *Handelingen* van de Eerste en Tweede Kamer maar na!

Met diepe bezorgdheid werd deze toestand, die zich onvoorwaardelijk moest wreken ook op de houding van de troep te velde, door de verantwoordelijke legerautoriteiten, door enkele — lang niet alle — regerende Staatslieden, maar geleidelijk aan door steeds meer personen van allerlei stand en positie en niet het minst door goedwillende en geestdriftige jongeren, aangevoeld.

Nu kom ik tot de elementen.

Was er dus een wanverhouding ontstaan tussen beroeps- en reserve-officieren en tussen aantallen beroeps- en dienstplichtige onderofficieren, ook in het totaal aan kader bestonden grote gapingen. Zo was er volgens een opgave van 23 Januari 1940 bij het veldleger een tekort aan de organieke kadersterkte, welke toch al zeer pover was, van 390 officieren en 1000 onderofficieren.

In dit verband mag ik nog even naar voren brengen, dat in ons leger voor bepaalde functies, die van groot belang waren, toenmaals geen reserves aanwezig waren. Een compagniescommandant had geen reserve-compagniescommandant; een bataljonscommandant geen reserve-bataljonscommandant. De staven waren zeer nooddruftig samengesteld, hetgeen met het oog op de zware eisen, die aan de officieren tijdens de onafgebroken gevechten werden gesteld, en ook aan de staven, noodlottig moest werken.

13093. De **Voorzitter:** Een voorbeeld daarvan was de staf, die de commandant van het IIde legerkorps te zijner beschikking had. Die staf was, naar hij verzekerd heeft, veel te dun bezet. Is u het daarmede eens?

A. Ja, en niet alleen die staf, ook de staf van de divisie, om van de staf van het veldleger niet te spreken.

13094. De **Voorzitter:** En met name juist de staven van de onderdelen, die op de Grebbeberg de zaak moesten opvangen.

A. De chef van de staf der IVde divisie was zo vermoeid, dat toen de tegenwoordige Minister van Oorlog als vertegenwoordiger van de commandant van het veldleger bij hem kwam, hij de functie tijdelijk heeft overgenomen, opdat die chef van staf enige uren rust zou kunnen nemen.

Bewapening, encadrering, sterkte, geoefendheid in alle rangen schoten verre te kort.

Dat ons leger veel te zwak was, gelet op de mogelijkheden, welke onze snel toegenomen bevolking en onze geldmiddelen boden, blijkt wel hieruit:

dat de totale sterkte van ons leger in 1940 ongeveer 300 000 man bedroeg, terwijl de Britse strijdkrachten in totaal een sterkte hebben bereikt van 8 713 000 man, en

dat het Duitse Rijk voor de „Wehrhaftmachung" van 1933—1939 heeft uitgegeven, omgerekend tot de koers van vóór de oorlog, 54 milliard gulden en Engeland misschien (althans volgens *Hitler)* 15 milliard gulden.

Het voorstel van de oud-Minister *Verschuur* in een rede te Eindhoven om 1500 millioen (1,5 milliard) gulden voor het opvoeren van onze bewapening beschikbaar te stellen zou dus toenmaals onze krachten zeker niet te boven zijn gegaan. Dit voor wat de sterkte en de materiële voorzieningen in het algemeen betreft.

Maar „de" grote onbekende vervulde mij met de meeste zorg, nl. hoe zou de geest van de troep zijn, de wil om alles — tot het leven toe — over te hebben voor het vervullen van de hoogste Nederlandse plicht, de verdediging van de vaderlandse bodem.

Er was in ons leger wel gehoorzaamheid, heel veel werd er niet gestraft en vooral de wijze van behandeling van overtredingen en strafzaken, de practijk van het militaire tuchtrecht stond op een hoog peil van billijkheid en rechtvaardigheid. De beoordeling van de officieren in zake hun bevorderingsmogelijkheid was met zovele waarborgen omringd, dat een scherpe, althans werkelijk doeltreffende beoordeling van minder bekwamen of ongeschikten weinig voorkwam, terwijl de beoordelingselementen ten aanzien van de reserveofficieren, waarbij immers slechts sporadisch kon blijken wat zij in de mars voerden, geen houvast boden.

Aldus ontstond door geven en nemen meer en meer een gemoedelijke tucht, waarbij de gezagsdragers gaven en de ondergeschikten namen. Deze gemoedelijke tucht moest zich evenwel te velde wreken; het bindend cement tussen soldaat en aanvoerder en tussen soldaten onderling was er door aangetast, was verwaterd.

Wij hadden een leger in een democratisch gemenebest, dus natuurlijk zonder de „unbedingter preussischer Gehorsam". Maar een democratisch leger behoeft ook onvoorwaardelijke tucht, zij het niet mechanisch, ruw en zelfs mensonterend opgelegd.

Evenwel moet de soldaat in en door de tucht gekneed zijn, wil zelfs hij, die de „gave van moed" mist, bestand blijven tegen het op hem in de strijd inwerkend geweld en dus een „strijder" blijven.

Zolang echter de mentaliteit van ons volk, dat eeuwen te land vrijwel buiten het strijdgewoel der grote naties had gestaan, en zelfs vóór en tijdens de Napoleontische overheersching van niet veel innerlijke kracht had blijk gegeven of had kunnen geven, zolang deze mentaliteit, welke te veel op het persoonlijke eigenbelang was gericht en weinig zelfdiscipline ten bate van het algemeen belang kende, niet van de kern uit veranderde, zou de daaruit gevormde weermacht er steeds de weerslag van dragen, van moeten ondervinden.

Hard echter is er gewerkt de laatste jaren en vooral ook in de mobilisatietijd om tot verbetering van het moreel van de troep te komen. Vele commandanten van het veldleger, die meer nog dan de chefs van de generale staf vertrouwd waren met het persoonlijke element in het leger en in hoogste instantie verantwoordelijk waren voor de houding van de troep, hebben naar uiterst vermogen getracht tegen onwil, traagheid, achteloosheid, gebrek aan verantwoordelijkheidsgevoel en gemis van inzicht op te werken.

Men sprak in de laatste jaren vóór de oorlog wel van het „achterhalen van achterstand", maar daar ging het in feite niet om, waar alles als het ware tot in de kern moest worden vernieuwd en in de eerste plaats de volksmentaliteit een andere moest worden. Vierdaagse marsen, legerdagen en legertentoonstellingen waren daarvoor niet voldoende, men bereikte er slechts een klein volksgedeelte mede, terwijl er dikwijls een soort van zelfvoldaanheid over wat men dan wel reeds had bereikt uit sprak. Voor verbetering was toenmaals geen kruid gewassen. Hiertoe moest eerst als het ware het zuurdesem van gemis van vrijheid, ontbering en onduldbare dwang, moest eerst de hardheid van de bezetting gedurende lange jaren op alle lagen van ons volk inwerken.

En zelfs bij het achterhalen van de achterstand spande men somtijds het paard achter de wagen. Zo is het zelfs voorgekomen — en ik haal slechts een voorbeeld uit vele aan —, dat een Minister van defensie zich verzette tegen het uitbreiden van de beroepsonderoffi-

cieren met z.g. capitulanten, zolang de grotere lichtingssterkte nog niet een feit was geworden, alsof het niet zonneklaar is, dat een zoveel grotere lichtingssterkte moet worden opgevangen door een te voren volkomen op de hoogte van zijn taak gebrachte sterkere kern, o.m. aan onderofficierskader. En toen deze sterkere kern er eindelijk was, moest hij grotendeels worden gebruikt voor encadrering van de nieuw gevormde grensbataljons, zodat de opleiding van de soldaat opnieuw in het gedrang kwam."

Daaruit zal u blijken, dat de encadrering van de grensbataljons beter was dan van degenen, die aan de Grebbe hebben gevochten. De verhouding van het aantal officieren en onderofficieren tot de soldaten was ook beter. Bovendien waren de grensbataljons langer onder de wapenen op hun oorlogsstandplaats en werden zij eerder aangevuld met bataljons van de oudere lichtingen.

Ook de aanvulling van de beroepsofficieren, welke feitelijk bestond uit het verbeteren van de opleiding van een zeer gering aantal jonge reserve-officieren, geschiedde onder toepassing van het stelsel van het bekende halve minimum.

Het verjongen van het leger, te velde zo bitter nodig, ook tot het verhogen van het moreel en om te voorkomen, dat tot 36-jarige huisvaders van 5 en meer kinderen het gelag hadden te betalen en 22-, 23-jarigen thuisbleven, is veel te laat geschied. De lichting 1938 was de eerste lichting van 32 000 man (in plaats van 19 500 man), terwijl men zelfs 43 000 goedgekeurden had kunnen inlijven.

De Duitsers spraken dan ook van onze hooggenummerde infanterieregimenten als van troepen „dritter Welle", de andere werden ook nog slechts als „zweiter Welle" beschouwd, dus werd een krachtige golfslag er b.v. bij de aanval niet van verwacht.

Die hooggenummerde infanterieregimenten hebben voor een groot gedeelte moeten deelnemen aan de verdediging van de Gebbeberg en tegenaanvallen moeten doen.

Overigens bestonden de laaggenummerde regimenten en de grensbataljons ook uit manschappen van oudere lichtingen en waren ook deze regimenten en bataljons al evenmin homogeen samengesteld uit bepaalde indelingsdistricten. Dat zulks de inwerking en de leiding van de compagnies- en bataljonscommandanten bijzonder bemoeilijkte, is duidelijk. Neemt men een willekeurig grensbataljon, b.v. 15 G. B., dan blijkt uit de stand van 1 Mei 1940, dat toen waren ingedeeld lager kader en manschappen van alle lichtingen van 1923 tot en met 1939, dus 21- tot 37-jarigen, terwijl zich bij de bataljons samentroffen dienstplichtigen, oorspronkelijk afkomstig van: 1, 2, 8, 10, 11, 13, 14, 15, 17, 18 en 22 R. I., derhalve 11 regimenten infanterie!

Het enige nu, wat gedaan kon worden, was te trachten althans de geest van vastberadenheid, zowel van de beroepsofficieren als vooral van het zoveel sterkere korps reserve-officieren, op te voeren. Veel middelen om hiertoe te geraken, anders dan bij wijze van voordracht of geschrift, stonden de hoogste legerautoriteiten niet ter beschikking. Ik heb getracht aldus alle reserve-officieren te bereiken, ook die, niet behorende tot het veldleger, door het houden en aan allen doen toekomen van een voordracht „De reserve-officier in de huidige tijd", uitgesproken in December 1937 bij het 20-jarig bestaan van de Algemene Vereniging van Nederlandse Reserve-Officieren."

(Getuige legt een exemplaar van deze voordracht over.)

„Hierop is verder voortgebouwd, toen zulks tijdens de mobilisatie, zoals wel was verwacht, gebiedend noodzakelijk bleek. Uit de punten, welke ik aan het slot van mijn 29 October 1939 aan alle officieren (ook die niet tot het veldleger behoorden) toegezonden boekje „Officiersplichten te velde" de officieren voorhield, zij slechts het volgende overgenomen:

„Ik verwacht:

1°. dat gij uw mannen duidelijk inprent, waarom wij bereid zijn te strijden;

2°. dat gij onze soldaten moreel voorbereidt op de moeilijke taak, die hun in de strijd wacht;

3°. dat gij door uw persoonlijk en geestdriftig voorbeeld uw mannen helpt de hun opgelegde plichten getrouw te vervullen."

Dit geschrift (deze folder), welke ik hierbij overleg, werd gevolgd door verscheidene aanschrijvingen, door de chefs persoonlijk met hun officieren te behandelen, o.m. van 15 Januari 1940, no. 56 P. Persoonlijk, over „gehoorzamen", van 11 Maart 1940 over „paraat zijn", nl. het scherpslijpen van het oorlogsinstrument, het scheppen van „hechte verbanden", nu de komende maanden (zoals ik toen schreef) wellicht beslissend zullen zijn voor de toekomst van ons land.

Desondanks bleef het ergerlijk, hoe bij oefeningen dikwijls niet de minste drang om deze goed tot haar recht te doen komen bleek en er zelfs onderdelen waren, waar b.v. midden onder een aanval bij een zoetelaar fruit werd gekocht. En dat in mobilisatietijd met een te verwachten oorlog.

Maar men hoopte (dit was in het algemeen de stemming van de troep, daarom haal ik het aan) er, evenals in 1914—1918, buiten te blijven, derhalve wilden velen zich — mede in een zeker gevoel van bezorgdheid of angst — niet met de gedachten aan een komende oorlog vertrouwd maken. Daarom stelde ik een folder samen, welke — zoals u uit het hierbij aangeboden exemplaar ziet — als het ware een ieder aanschouwelijk moest maken (April 1940) „paraat te zijn, paraat te blijven", omdat wij niet buiten de oorlog zouden blijven."

Hij is in 100 000 exemplaren gedrukt, maar het heeft te lang geduurd; toen de oorlog uitbrak, was hij niet uitgereikt; hij was bestemd voor iedere soldaat.

13095. De **Voorzitter:** Is hij niet uitgereikt?

A. Niet uitgereikt, omdat hij niet tijdig klaargekomen is. De exemplaren zijn allemaal vernietigd, op enkele na. Hij was bedoeld om allen te laten gevoelen: zo is de toestand, wij blijven niet buiten de oorlog.

13096. De **Voorzitter:** Het is jammer, dat hij niet tijdig gereedgekomen is. Ik wil constateren, dat in ieder geval van de zijde van de hogere legerautoriteiten, met name van uw kant, veel is gedaan om de stemming wel op het vereiste peil te brengen.

A. Ik dank u voor uw vriendelijke woorden; het was niet meer dan mijn plicht. Ik kan er aan toevoegen, dat ik bij de bezoeken, welke ik als commandant van het veldleger bracht aan de troep — en dat deed ik dagelijks — steeds gewerkt heb op het moreel van de mensen. Als ik zag, dat er minder hard gewerkt werd — om geen ander woord te gebruiken — ging ik naar de mensen toe en zei: „Wat maak je daar nu? Dat noem je een borstwering". „Ja, generaal". „Waarvoor dient een borstwering? Om je borst te weren tegen de kogels, als er op een gegeven ogenblik oorlog komt. Je werkt dus voor je eigen leven. Verlummel je tijd dus niet, maar werk."

Dat heb ik honderden malen gezegd. Er is een bezoek geweest van leden van de Legercommissie, die ook getroffen waren door het feit, dat er geen geestdrift was bij de mensen. Die was niet altijd bij te brengen.

13097. De **Voorzitter:** Men was veel te goedmoedig. In een verslag van een bezoek, dat generaal *Winkelman* bracht aan troepen aan de grens, staat ook, dat de generaal verschillende malen bemerkte, dat men het veel te goedmoedig opnam. Men meende, dat er geen gevaar was.

A. Zij zeiden: Er komt toch geen oorlog. Dat zei zelfs een hoofdofficier in tegenwoordigheid van burgeraannemers. U begrijpt, dat ik toen even uit mijn slof ben geschoten!

Mijne Heren, wij kunnen er om lachen, maar het is zeer te betreuren.

Er waren onderdelen, waarbij uitrustingsstukken werden verkwanseld; bij andere zonden uit Duitsland afkomstige dienstplichtingen in 1940 een telegram aan *Hitler* op diens verjaardag.

Dat telegram heeft Hitler nooit bereikt. Het is onderschept op het telegraafkantoor in Amsterdam. Er werd mededeling van gedaan aan de opperbevelhebber en deze heeft doorzending verboden. Die mensen zijn later met groot verlof naar Duitsland gestuurd.

Compagniescommandanten oefenden niet zelf hun troep, maar lieten dit over aan de jongste officieren of zelfs aan onderofficieren.

Ik zeg niet, dat alle compagniescommandanten dit deden, maar er waren er.

Het „uitbranden" van en het later niet tijdig meer aanvullen van het korps beroepsofficieren, het niet op peil, het niet jong houden van de beroepsonderofficieren in de periode 1918—1937 heeft zijn uitwerking niet gemist.

Hoewel de geest van de troep, indien men als zodanig wil zien het zonder morren gemobiliseerd zijn en het niet herhaaldelijk komen tot gezamenlijk verzet, zoals in de periode 1914—1918 — ik herinner aan de beruchte Harskamp-affaire; een compagnie van het bataljon, waarbij ik als kapitein diende, heb ik te Leiden uit elkaar moeten drijven, omdat de mensen dienst weigerden — hoewel dus de geest beter was dan toenmaals, waren krijgstucht, geoefendheid en samenhang veel geringer."

De encadrering was in de periode 1914—1918 zoveel beter, doordat het aantal beroepsofficieren groter was. Voorts bestond er een langere oefentijd. Het leger was toen niet zo aangetast als in de periode 1918—1936 is gebeurd. Bovendien was reeds tijdens de mobilisatieperiode 1939—1940 een sterk minderwaardigheidscomplex aanwezig als gevolg van een sterk aangevoelde inferioriteit op wapentechnisch gebied tegenover het buitenland en zulks geheel anders dan in 1914. Over deze wanverhouding in bewapeningsopzicht behoeft niet veel te worden gezegd. Een wanverhouding in bewapeningsopzicht van het Nederlandse leger tegenover een tegenstander, welke ook; anders in 1940 dan in 1941.

In 1914 stond de Nederlandse artillerie, ook schiettechnisch, met zijn kanon van 7 veld, evenals het Franse leger, boven de Duitse met overeenkomstige vuurmonden bewapende artillerie. In 1940 echter vormde nog hetzelfde kanon met zijn thans veel te beperkte dracht de kern, de zwakke kern, van de artilleriebewapening en slechts het kanon van 10 veld kon in beperkte mate zich meten met de Duitse nieuwe veldkanonnen.

Terwijl in 1940 dezelfde zware mitrailleur als in 1914, zij het tot een zwaarder kaliber uitgeboord en voorzien van betere affuit, aanwezig was, bleek — en dit beïnvloedde sterk het moreel — aan de Grebbe vooral — onze dikwijls haperende lichte mitrailleur in vuursnelheid verre de mindere te zijn van de knetterende Duitse lichte mitrailleur".

13098. De **Voorzitter:** U zegt: onze dikwijls haperende lichte mitrailleur. Dit is ons opgevallen in tal van verslagen en gevechtsberichten. Dit wist men toch blijkbaar van te voren ook wel. Kon daaraan niets worden gedaan?

A. Dat is geschied. Ik heb de Minister van Oorlog voorgesteld een nieuwe lichte mitrailleur aan te schaffen, en wel de Bren. Er waren echter andere zaken ter bewapening van het leger, die urgenter werden geoordeeld dan het voorzien met lichte mitrailleurs. Ik wil hieraan toevoegen, dat onze lichte mitrailleur niet zo slecht was, maar men moest hem met zorg behandelen. De troep moest er goed mee kunnen omgaan en als het ware geblinddoekt de slot- en andere onderdelen uit elkaar kunnen halen. Ik herinner mij een geval, dat tijdens een tegenstoot op de brug over het Maas—Waalkanaal bij Malden, die weer in onze handen is gekomen, nadat zij door de Duitsers was overrompeld, een lichte mitrailleur in een sloot is geraakt. De brave man, die er mede moest schieten, kwam op een afstand van 30 m van de Duitsers te zitten en de mitrailleur weigerde. Die man heeft onverdroten doorgezet, schot voor schot. Hij moest de spanning verhogen en dat wist hij. Wanneer nu een dienstplichtige onder de indruk van het levensgevaar zich niet volkomen beheerst en niet weet, dat hij de spanning moet vergroten om de sluiting te doen werken, dan krijgt hij haperingen, de patroon blijft steken en de zaak is uit. Men moet hebben een eenvoudig wapen, waarmede de individuele soldaat gemakkelijk kan omgaan. De nieuwe Duitse en Engelse mitrailleurs beantwoordden aan deze eis, maar de voorstellen kwamen niet voor inwilliging in aanmerking. Hierbij komt dan nog, dat, wanneer men zo'n wapen invoert, alle oude lichtingen — en des te meer lichtingen er zijn, des te moeilijker wordt het — met het nieuwe wapen vertrouwd moeten raken. De derde herhalingsoefening had men inmiddels echter ook al afgeschaft.

13099. De **Voorzitter:** Daar staat tegenover, dat men acht maanden respijt heeft gehad. Kon men in die tijd niet tot een hogere gevechtswaarde komen?

A. De ene compagniescommandant is hierin wel, de andere niet geslaagd. Hierop kom ik echter nog terug.

13100. De **Voorzitter:** Wij hebben ons afgevraagd, of in dat tijdperk — gezien de grote tekorten — niet te veel verloven zijn gegeven?

A. Dé verloven heeft men gegeven naar het voorbeeld van de jaren 1914—1918, maar er waren veel te veel uitzonderingsverloven, zoals landbouwverlof, studieverlof, enz.

13101. De **Voorzitter:** En periodieke verloven!

A. Ja, dat was één dag op de tien dagen. Maar dit was niet zo erg. Men kon toch voldoende oefenen. Hiertegenover moet ik echter weer stellen, dat het werk aan de verdedigingswerken veel tijd in beslag nam, omdat de troep het zelf moest doen. Er werd geen geld voor burgerarbeiders beschikbaar gesteld, vooral in het begin niet.

13102. De **Voorzitter:** Men zou de vraag kunnen stellen, wat belangrijker is: een prima geoefende troep in een iets minder ver klaar zijnde stelling, of de stellingen meer gereed, maar de troep niet zo goed geoefend. Die tegenstelling heb ik ook in de stukken bemerkt.

A. Die tegenstelling is een beetje Nederlands. Beide moeten goed zijn. Ik heb gezegd: twee dagen oefenen en vier dagen werken in de stellingen. In die twee dagen oefenen kon men genoeg doen. Het was beter geweest — zoals ik de vorige keer heb gezegd —, wanneer de troep alleen de eerste veertien dagen aan de stellingen had gewerkt en, ten einde sneller en meer effectief te kunnen werken, burgerwerkkrachten aan de stellingen had ingezet, zoals overal elders is geschied; ik wijs u op de „Organisation Todt", die ook met aannemers werkte bij het maken van de Westwall, de Atlantikwall en andere fronten.

Natuurlijk heeft het werken aan stellingen ook zijn nut. Er moest een gemiddeld-evenredige tussen beide worden gevonden. In de koude winter 1939—1940, toen niet kon worden gewerkt door de harde grond, was er alle gelegenheid om te oefenen. Er is een aanschrijving van mij uitgegaan over het oefenen in de tactiek van z.g. „kleine oorlog": het leggen van hinderlagen, marcheren, opblazen van bruggen, overvallingen, kleine aanvallen en dergelijke. Maar het moest gebeuren onder leiding van de reserve-officieren en die moesten zelf een leerschool volgen en dat kon niet, omdat er niet genoeg officieren waren; zij konden niet aan de troep worden onttrokken; de compagnieën moesten gecommandeerd blijven.

Stuk voor stuk was dan ook de Duitse bewapening, welke immers eerst sedert 1933 nieuw was opgezet en waarbij derhalve van de nieuwste uitvindingen kon worden gebruik gemaakt, beter dan de Nederlandse, behoudens het pantserafweerkanon. Ik moge hiervoor verwijzen naar mijn, in het voorjaar van 1936 verschenen, waarschuwende brochure over: „De Duitse herbewapening", welke een samenvattend beeld geeft van hetgeen *Hitler* reeds in drie jaar van zijn totalitair systeem had bereikt. In de vier daaropvolgende jaren zijn verschillende verdere wapens, in het bijzonder het semi-stratosfeervliegtuig, de mitrailleur, de zeer zware artillerie en het gebruik van valschermen tot ontwikkeling gekomen.

En nu spreek ik nog niet eens van pantserwagens en vechtwagens (tanks).

De tegenaanval op de Grebbeberg was feitelijk als elke aanval — evenals thans in onze overzese gebiedsdelen — over open en moeilijk terrein reeds toen onmogelijk zonder de steun van vechtwagens of ten minste — noodgedwongen — van pantserwagens.

Het beïnvloedt ook het moreel van de troep, wanneer men geen tanks heeft en geen pantserwagens en de andere partij komt met zwermen vliegtuigen en wij hebben ze niet en wanneer in volle vrede de Duitsers op 8000 à 10 000 m hoogte overdag opnamen maken van de in aanbouw zijnde stellingen en wij er niets tegen kunnen doen, laat staan „protesteren".

In het z.g. Urgentieprogramma had de chef van de generale staf bij brief van 4 Februari 1937 opgenomen onder de „eerste urgentie" het aanschaffen van 60 tanks. Herhaaldelijk en met nadruk heeft de commandant veldleger de aankoop van ten minste tweehonderd vechtwagens bepleit. Maar in een desbetreffende vergadering heeft de Minister van Defensie beslist, dat geen vechtwagens zouden worden aangeschaft; hij grondde zich daarbij op het advies van het mede-aanwezige hoofd van de afdeling generale staf van zijn Departement, dat volgens de Franse generale staf (mening van de Ecole supérieure de guerre) de burgeroorlog in Spanje had uitgewezen o.m., dat de vechtwagens niet bestand waren tegen het moderne pantserafweergeschut.

U hebt gezien, wat er van de pantserwagens en vooral van de vechtwagens is geworden: die hebben de oorlog op het land beslist.

Veel later — tijdens de mobilisatie !— werden op het urgentieplan 110 lichte en 36 middelbare tanks, zomede 100 pantserwagens uitgetrokken, maar hiervan waren in 1940 in totaal slechts 26 pantserwagens beschikbaar, waarvan in Mei 1940 geen enkele meer bij de legerkorpsen aan de Grebbelinie was ingedeeld, omdat zij waren bestemd voor bescherming van de vliegvelden. Hoewel Waalhaven desondanks verloren ging, is inderdaad het uiteindelijke succes op Ypenburg mede te danken geweest aan het flinke optreden van de pantserwagens aldaar.

Ook de vliegtuigen ontbraken bij het aangevallen IIde legerkorps. De weinige, welke organiek waren ingedeeld, werden bij de aanval op Ypenburg buiten gevecht gesteld.

Ook hier is vóór de oorlog misgetast. Op 29 September 1937 besliste de Minister van Oorlog, dat zouden worden aangeschaft 36 G-I (te verbeteren tot G-II), 36 D-XXI en 16 à 18 T-5. Dit laatste type was een z.g. vliegend fort voor vuur naar alle zijden en be-

wapend met een licht kanon. De commandant van het veldleger heeft zich ten sterkste tegen de aankoop van deze dure en veel te langzame, derhalve tegenover snelle jagers vrijwel machteloze vliegtuigen — waarvan de inspecteur der militaire luchtvaart er zelfs als eerste urgentie 36 wilde aanschaffen — verzet. Voor hetzelfde geld zouden veel sneller en veel meer van de verbeterde zeer snelle Fokkers G-1 kunnen worden gekocht. Maar het mocht niet baten. In 1940 waren slechts in totaal 128, bijna alle *niet* moderne. vliegtuigen beschikbaar.

Ook de verhouding aan wapens heeft invloed op het moreel van de troep. Speciaal voor wat de hoeveelheid wapens betreft, waarover per onderdeel werd beschikt, waren de Duitsers ons echter verre de baas.

Ik zeg dat daarom, omdat opgemerkt is, dat de Duitsers op de Grebbeberg tegenover een meerderheid van Nederlandse troepen stonden. De Duitsers waren echter veel beter bewapend.

Zo telde reeds in Maart 1939 (gegevens, ontleend aan de z.g. „*Sponeck*-papieren", buitgemaakt op het vliegveld Ockenburg), een in opbouw zijnde divisie van 2 regimenten infanterie en 1 regiment artillerie van 6 batterijen reeds 24 kannonen, 30 pantserafweerkanonnen, 60 zware en 175 lichte mitrailleurs, 16 zeer zware (2 cm) luchtdoelmitrailleurs, 8 lichte infanteriekanonnen, 54 lichte en 36 zware granaatwerpers, 112 pantserbuksen, 375 machinepistolen en 4271 karabijnen. De Nederlandse divisie beschikte in 1940 noch over zeer zware luchtdoelmitrailleurs, noch over infanteriekannonen, lichte granaatwerpers, pantserbuksen en machinepistolen.

13103. De heer **Algera:** Waren die ook niet besteld?

A. Pantserbuksen waren besteld, maar niet in voldoende mate aanwezig. Zij zijn, voor zover mij bekend, alleen gebruikt bij de verdediging van Maastricht. Twee mensen met een pantserbuks hebben twee Duitse pantserwagens, die bij de spoorwegovergang ten zuiden van het station Maastricht optraden, buiten gevecht gesteld. Daarna zijn zij onder overweldigend vuur gekomen en moesten zij teruggaan. Ook nabij de spoorbrug over de Maas, te Maastricht, onderscheidde zich een sergeant, die met een pantserbuks naderende Duitse auto's aan de overzijde in brand schoot. Dat zijn, voor zover mij bekend, de enige punten, waar pantserwagens hebben kunnen optreden. Overigens zijn pantserwagens van de Duitsers zeer zeker buiten gevecht gesteld door pantserafweerkanonnen. Een vaandrig in Dordrecht, die daarvoor ook gedecoreerd is, heeft er twee buiten gevecht gesteld. Terwijl de rest links en rechts achter de huizen vluchtte, is hij achter het kanon gebleven en heeft het bediend. Hij heeft eerst de dekking, die van tegels was opgeworpen, op 1 m afstand doorschoten. Toen had hij uitzicht op de pantserwagens en heeft hij deze buiten gevecht gesteld. Zo zijn op meer punten pantserwagens door ons pantserafweerkanon buiten gevecht gesteld. Dat pantserafweerkanon was uitstekend. Het had een kaliber van 4,7 cm. Het Duitse kaliber was 3,7 cm. Het onze was van Oostenrijks fabrikaat.

13104. De heer **Algera:** Ik bedoel: waren er door de Regering niet veel bestellingen geplaatst, die niet uitgevoerd werden, waarop althans geen aflevering is gevolgd?

A. Wij hadden bestellingen, o.a. in Duitsland, maar aflevering heeft niet plaats gehad.

13105. De **Voorzitter:** Dus een gedeelte is niet tijdig binnengekomen.

A. Inderdaad, evenals in de periode 1914—1918. De houwitser 15 1.17 was een voortreffelijk Duits kanon, maar er was onvoldoende munitie. Wij hadden zelf vliegtuigenfabrieken, zoals Koolhoven. Men vond die militaire vliegtuigen, om welke reden weet ik niet, niet goed genoeg. Die Koolhovenvliegtuigen zijn enige jaren vóór de oorlog naar Frankrijk gegaan. Toch moet ik in dit verband wel memoreren de activiteit van oud-Minister *van Dijk*. Hij heeft op alle mogelijke manieren geprobeerd luchtdoelgeschut te krijgen.

Poolse generaals hebben geklaagd, dat zij het luchtdoelgeschut misten, dat naar Holland was gegaan, omdat Polen deviezen nodig had. Het ging er om, dat het allemaal te laat was. Had men die bestellingen in 1931 of 1933 gedaan, dan was het iets anders geweest.

13106. De **Voorzitter:** Men kan ook aanvoeren, dat de mogelijkheden, die de Volkenbond bood, pas in 1935 door het Abessynse conflict zijn weggevallen. Toen pas is gebleken, dat het een kaartenhuis was.

A. De Volkenbond is een kapstok, waaraan men veel kan ophangen. Ik zou u willen aanraden er niet te veel aan op te hangen. Onze lichting is teruggebracht tot 19 500. Minister *Pop* had zelfs voorgesteld 13 000 man. Dit wetsontwerp is gevallen. Minister *Pop* is gevallen. Er is toen een compromis geweest — mgr. *Nolens* heeft dit beschreven — tussen de Regeringspartijen. De lichting zou 19 500 man worden. Maar tegelijkertijd had België een minstens tweemaal sterkere lichting, en dat niettegenstaande de Volkenbond.

13107. De **Voorzitter:** Ik heb het slechts objectiviteitshalve naar voren willen brengen, het was niet mijn argument. Ik stond op een ander standpunt, maar men kon dit standpunt ook verdedigen. Achteraf is gebleken, dat het geen hout sneed.

A. Zelfs prof. *van Embden* kon zijn standpunt verdedigen. Zijn hoofdargument was tegenover generaal *Snijders*, dat door de gasoorlog alles zou worden uitgeroeid. Er is tijdens de oorlog geen gasmasker gebruikt.

13108. De **Voorzitter:** Dat kon men niet weten. Van 1914 tot 1918 is dit wapen wel gebruikt.

A. Men wist, dat het gas gevaarlijk was. Het was de Duitsers bekend, dat de Amerikaanse chemische industrie op zo'n hoog peil stond, dat, wanneer zij met de gasoorlog zouden beginnen, zij van Amerika of van Engeland met behulp van de Amerikaanse industrie vreselijke represailles zouden ondervinden. Inderdaad is door velen gehoopt, ook aan het Departement van defensie, dat de Volkenbond, eventueel met een Volkenbondsweermacht, iets zou uithalen. Maar in 1933 moesten de ogen opengaan, toen *Hitler* met zijn obstructie in Genève begon. Hij begon toen aan de herbewapening in een tempo, alsof hij in volle oorlog was. Dat tempo is razend geweest. Men heeft er geen voorstelling van hoeveel milliarden er wel uitgegeven werden. Alle fabrieken werden omgezet in bewapeningsfabrieken. En wij hebben in 1940 nog een lichting naar huis gestuurd.

13109. De **Voorzitter:** Wanneer is dat geweest?

A. Veertien dagen vóór het uitbreken van de oorlog, in April 1940. De lichting van 1925 moest naar huis.

13110. De **Voorzitter:** Omdat er een nieuwe lichting was opgekomen?

A. Ja, maar die was niet genoeg geoefend. Die lichting kon de tekorten, die ontstonden, doordat de ouderen weggingen, niet aanvullen.

13111. De **Voorzitter:** Op wiens verantwoordelijkheid is dat gebeurd?

A. Dat weet ik niet. Die oude lichting had men niet weg mogen laten gaan. Men had de jonge lichting moeten laten aanvullen.

De troep had een aanzienlijk te kort. Er waren duizend onderofficieren te kort en toch stuurde men er nog weg.

13112. De **Voorzitter:** Is de reden geweest de tekst van de Dienstplichtwet of de financiën?

A. Dat weet ik niet. Ik geloof, dat de Dienstplichtwet dit niet voorschrijft, en al was dat zo, een kleine wetswijziging had er onmiddellijk in kunnen voorzien. Ik heb mij juist afgevraagd: wie heeft er de verantwoordelijkheid voor? Als ik mijn intieme gedachte mag geven, lag het alleen op politiek gebied. Men zei: laat de oudere mensen naar huis gaan! Wij hebben een jonge lichting, dus vooruit, de oudere lichting weg.

Het kon niet zo worden geregeld, dat men bij de onderdelen, waar men de oudere mensen weghaalde, dadelijk nieuwe mensen kon krijgen, die evengoed geoefend waren.

Vat men de weerslag van al deze invloeden en feiten samen, dan blijkt, hoezeer ook onder de geschetste ongunstige omstandigheden tal van schakeringen naar voren traden.

Evenals in 1914—1918 bleken de goede compagniescommandanten heel wat van hun onderdeel te kunnen maken. Ook nu bleek, dat de invloed van de bataljonscommandant niet genoegzaam tot de troep kan doordringen, wanneer hij geen goede kapiteins heeft. Hij staat reeds te ver af van de individuele soldaat en diens persoonlijke belangen, zodat eenzelfde bataljon zowel goed als minder goede, zelfs slecht gedisciplineerde en onvoldoende geoefende compagnieën

kan aanwijzen. Men beschouwe intussen niet de „stemming" van de troep als een toetssteen voor haar bruikbaarheid te velde. De z.g. goede kapitein, die alles door de vingers ziet, niet de hand houdt aan de voorgeschreven verlofregelingen, maar deze te ruim geeft, heeft een goede stemming in zijn compagnie, welke hem echter ondanks die goede stemming onder 's vijands vuur uit de hand loopt. De strenge, doch rechtvaardige chef, waartegen in vredes- en mobilisatietijd dikwijls wordt gemopperd en die te velde voor geen gevaar teruggaat, blijkt dan de algemene sympathie te hebben.

Zoals uit tal van getuigenverklaringen voor de commissie voor de toekenning van militaire onderscheidingen is gebleken, slaat de stemming dan plotseling ten goede om en gaat deze over in een blijvend hooggestemd moreel.

Elke compagnie heeft in de oorlog de waarde gehad, welke de commandant er te voren aan heeft weten te geven. Ik moge ter staving van dit oordeel verwijzen naar hetgeen ik over de strijd om de Grebbeberg naar voren breng („Indrukken nopens persoonlijke verrichtingen op de gevechtsterreinen", sub 1, „de Grebbeberg").

Daarom is de beoordeling, welke de Duitse soldaat werd medegegeven over de morele waarde van de Nederlandse weermacht, te algemeen en eenzijdig. De Duitsers hebben dit zelf op verschillende plaatsen te hunnen nadele ondervonden.

Dit oordeel (zie 22 Div. Abt. I*a* Nr. 149/40 gkdos, Anlage 2) luidde: „der Kampf gegen die niederländische Wehrmacht ist ein Kampf gegen einen moralisch und waffentechnisch unterlegenen Gegner".

13113. De **Voorzitter:** Het laatste is allerwegen geweest.

A. Niet in dezelfde verhouding als bij ons! Wij kunnen beter zeggen: onze strijd tegen de Duitsers was een strijd tegen een moreel en wapentechnisch ons verre de baas zijnde tegenpartij.

Echter treft het op welke wijze men met deze dan in dubbel opzicht als minderwaardig beschouwde tegenstander denkt af te rekenen, nl. „*Nur* (cursivering van mij) durch rücksichtsloses Draufgehen und äuszerste Kühnheit in jeder Gefechtslage ist der Kampf gegen die niederländische Wehrmacht zu einem beschleunigten Ende zu bringen."

En in een daaropvolgend stuk wordt weer herhaald (zie 22 Div. Abt. Ia No. 150/40 gkdos van 7 Mei 1940, Anlage 1): „Allen Führern und Unterführern ist immer wieder die moralische und technische Unterlegenheit des Gegners vor Augen zu führen, und die sich daraus ergebende Notwendigkeit rücksichtslosen Draufgehens einzuhämmern."

De zeer dappere houding van onderscheidene korpsen en wapens is trouwens ten sterkste afhankelijk gebleken van daarin hoog gehouden militaire traditie en korpseer.

In het bijzonder kwam dit naar voren bij de kleinere wapens. Hoewel zulks niet ten volle kan worden onderschreven ten aanzien van het optreden in de strijd om de Grebbeberg en bij Mill, geldt dit toch in het algemeen voor de *cavalerie* en de huzaren-motorrijders."

13114. De **Voorzitter:** Op de Grebbeberg was dat optreden minder gunstig.

A. Daarom zeide ik ook: „Hoewel zulks niet ten volle kan worden onderschreven ten aanzien van het optreden in de strijd om de Grebbeberg...."; laat ik mij zacht uitdrukken. De sterkere kern aan beroepskader, de langere eerste oefeningstijd van dit wapen en het merendeels bereden zijn, hebben hier ook hun goede invloed ongetwijfeld doen gelden.

Als voorbeeld kan ik aanhalen het optreden van cavalerie (wielrijders) ten zuiden van Keizersveer, waar een eskadron onder res.-ritmeester *van Lanschot* in gevecht is geweest met een uit de Langstraat deboucherende Duitse pantserdivisie. Het eskadron is goed opgetreden, heeft wanorde bij de vijand gesticht, heeft mensen buiten gevecht gesteld, heeft strijd geleverd met Duitse pantserwagens en heeft op bekwame wijze het gevecht weer afgebroken. Verder kan worden gewezen op het optreden van een eskadron bij Achterveld, west. van Barneveld. Zo zijn er nog enkele voorbeelden.

13115. De **Voorzitter:** Dat eskadron bij Achterveld is, als ik mij goed herinner, voor het grootste deel in de pan gehakt.

A. Het is gedecimeerd. Het stond voor een overmacht en was ingesloten.

13116. De **Voorzitter:** Maar het heeft zich goed gehouden?

A. Ja. Verschillende officieren en onderofficieren zijn gesneuveld. De commandant reserve-ritmeester *de Vries* heeft zich zeer goed gehouden, evenals de commandant van een eskadron, ingezet noordelijk van de viaduct bij Rhenen.

13117. De **Voorzitter:** Als u gevallen weet, waarin bepaalde personen zich loffelijk gedragen hebben, kunt u hen gerust met name noemen. Het standpunt van de commissie is: in geval van loffelijke gedragingen kunnen de namen genoemd worden. Niet, wanneer van gedragingen het omgekeerde moet worden getuigd. Dan zouden wij al die mensen zelf ook nog moeten horen. Wanneer het gevallen van lafheid betreft, horen wij dus liever geen namen.

A. Ik zal straks vermelden, wat aan onderscheidingen is uitgereikt, voor zover het betreft de strijd om de Grebbeberg.

Ik zeide dus, dat de sterkere kern aan beroepskader, de langere eerste oefeningstijd van de cavalerie en het merendeels bereden zijn hier hun invloed ook hebben doen gelden. Onderdelen, gevormd door de genietroepen (een verlichtingsgafdeling, een pontonafdeling, een veergroep, depottroepen), hebben uitgemunt bij de strijd tegen valschermtroepen in Dordrecht, bij de Moerdijk en in Zuidholland, terwijl ook individueel kleine detachementen van de genie, belast met het verrichten van vernielingen, deze herhaaldelijk dapper onder vijdelijk vuur hebben verricht. Terwijl bij de andere wapens gedurende jaren geen aanvulling van beroepsofficieren plaats vond, kon de genie, waarbij het aantal beroepsofficieren naar verhouding hoger is geweest dan bij andere wapens, ook een beperkte aanvulling vrijwel onafgebroken handhaven. Ik herinner mij, dat in een bepaalde periode onder Minister *Deckers* jaarlijks acht cadetten voor de genie werden aangenomen en geen enkele voor de andere wapens. Ook bij dit kleine wapen was het hooghouden ener goede militaire traditie een erezaak.

Hetzelfde was het geval bij het korps Mariniers, grotendeels samengesteld uit beroepsofficieren — ten dele afkomstig uit de infanterie —, beroepsonderofficieren en zelfs beroepskorporaals en soldaten, met langdurige diensttijd. Bovendien was hierbij de oorlogservaring, in de dienst overzee opgedaan, niet zonder betekenis.

Over het regiment Grenadiers — en men kan hier gelijktijdig zeker het regiment Jagers noemen — gaven de Duitsers kort voor het uitbreken van de oorlog de navolgende beoordeling (zie 22 Division Abt. Ia Nr. 150/40 gkdos van 7 Mei 1940): „Es wird darauf hingewiesen, dasz das in 's-Gravenhage liegende Gren(adier) Regt das beste Regt ist der niederländischen Armee".

Ogenschijnlijk wilden zij het derhalve door actie der vijfde colonne aan de stad binden.

Maar vooral dient vermeld te worden het korps Politietroepen, grotendeels geëncadreerd door officieren en onderofficieren afkomstig van de infanterie en aangevuld met uitgelezen vrijwilligers. De tucht, de schietvaardigheid, de geoefendheid voor het gevecht en de korpsgeest stonden op een hoog peil. Onderofficieren en korporaals, die ingedeeld waren voor de bediening van de kanonnen der rivierkazematten, voor brugbewaking en als springploeg, hebben — behoudens enkele uitzonderingen — zich dapper en uitermate plichtsgetrouw doen kennen.

De beroepsofficieren van het Koninklijk Nederlandsch-Indisch leger, gedetacheerd bij de troepen in Nederland, bleken in het bijzonder doordrongen te zijn van de tradities van moed, beleid en trouw, zoals deze leven bij de dragers van onderscheidingen in de Militaire Willemsorde, verworven bij acties in de overzeese gebiedsdelen.

Ten slotte heeft zich zeer in het bijzonder als geheel de Luchtmacht onderscheiden. Wel kan daarbij gesproken worden van „waffentechnische Unterlegenheit", wat een groot aantal der sterk verouderde Nederlandse vliegtuigen tegenover de moderne Duitse betreft, maar wat het moreel betreft, zou eerder van een „moralische Unterlegenheit" op dit gebied van de Duitsers kunnen worden gesproken en dat ondanks de veelal grote plaatselijke overmacht van de Duitsers in de lucht.

Overigens wachte men zich er voor wat de houding (en de z.g. stemming) van de troep betreft, te veel te generaliseren.

Nagenoeg bij alle regimenten, zowel infanterie als artillerie, welke aan de strijd hebben deelgenomen, en zelfs in het bijzonder bij die, bewapend met absoluut verouderd geschut als 8 staal en de twee en zestig jaren oude 15 1. 24, en ook bij grensbataljons zijn kazematbezettingen, mitrailleurbedieningen, groepen, secties en compagnieën, stuksbedieningen en batterijen geweest, welke zich uitstekend hebben gehouden. Ook de onderdelen van de luchtdoelartillerie hebben zich in het algemeen zeer goed gehouden. Dit blijkt uit het grote aantal Duitse vliegtuigen, hetwelk vooral in de eerste twee oorlogsdagen werd neergeschoten.

Men vergete ten slotte niet, dat juist daar, waar de infanterie en de artillerie het meest in actie zijn geweest, nl. de Grebbeberg, de

strijd verreweg het zwaarste was. Ik moge daarvoor verwijzen naar hetgeen ik in „Indrukken nopens persoonlijke verrichtingen op de gevechtsterreinen" onder „Grebbeberg" aanteken.

Ten slotte dient men ter beoordeling van de houding van onze soldaten er ter dege rekening mede te houden, dat de Duitsers op allerlei wijzen hebben getracht, misleidend op te treden, krijgsgevangenen op uiterst lafhartige wijze als dekking hebben misbruikt, ingesloten en zich daarna gevangengevende militairen hebben neergeschoten, enz. Ik geef u een kort overzicht hiervan.

1. Het misbruiken van de Nederlandse uniform is tot dusverre reeds komen vast te staan uit niet minder dan 37 getuigenverklaringen voor de Commissie Militaire Onderscheidingen. Dit is vastgesteld bij Arnhem, Borgharen, Grebbeberg, Heumen, Meerssenhoven, Obbicht, Roosteren, Roermond en Stein.
2. Het misbruiken van speciale kleding (spoorwegarbeiders) is gebleken uit 5 getuigenverklaringen; van willekeurige burgerkleding uit een groot aantal andere verklaringen (te veel om op te noemen).
3. Het misbruiken van krijgsgevangenen (als dekking tegen ons vuur, al dan niet met ontkleed bovenlijf) is vastgesteld uit niet minder dan 51 getuigenverklaringen, waarvan 32 over zodanig optreden bij de strijd om de Grebbeberg. Dit heeft plaats gevonden bij Dordrecht, Ockenburg, Loosduinen, Grebbeberg, Hatert, Moerdijk, Sambeek, Wessem, Willemsdorp en Ypenburg.
4. Het plaatsen van witte vlaggen door de Duitsers op veroverde steunpunten in de Grebbelinie, ten einde de indruk naar achteren te wekken van overgave door eigen troepen en aldus wantrouwen en wankelmoedigheid in de hand te werken.
5. Het afmaken van weerloze krijgsgevangenen is vastgesteld uit 8 getuigenverklaringen (Boxmeer, Grebbeberg, Katwijk aan de Maas, en Ockenburg).
6. Het misbruiken van de oranjevlag, geplaatst op auto's, en van oranjedoeken over de motorkap er van is in ontelbare gevallen gerapporteerd.
7. Het beïnvloeden van de bevolking (in Utrecht) door bedreiging met bombardement is geschied door het afwerpen van stukken van de volgende inhoud, waarvan een exemplaar in mijn bezit is:

> „Aan de Commandant te Utrecht. De Nederlandsche Verdedigingsstelling aan de Grebbe is ingenomen! In de meerderheid zijnde Duitsche strijdkrachten zijn paraat, van het Oosten, Zuid-Westen en Zuiden onder gelijktijdigen inzet van sterkste Pantser- en Luchtstrijdkrachten (Bommenwerpers en Stuka's) de stad Utrecht in te vallen. Hierdoor vorder ik den Commandant te Utrecht op, den doellosen strijd op te geven en de stad over te geven om de stad zelf en de inwoners het lot van Warschau te besparen. Ik vorder U op, Uwe onvoorwaardelijke overgave te seinen (Frequenz 1102 kHz, Roepteeken: hol). Anders zou ik tot mijn spijt gedwongen zijn de stad Utrecht als Vesting te beschouwen en den aanval onder inzet van alle militaire middelen te beginnen. De verantwoording voor alle daaruit voortkomende gevolgen liggen uitsluitend bij U. De Duitsche Opperbevelhebber. 14 Mei 1940."

Hoewel niet behorende tot verboden oorlogsmiddelen, zij nog vermeld, dat de Duitsers getracht hebben de weerstand van onze soldaten te beïnvloeden door het afwerpen van oranje pamfletten (waarvan een exemplaar in mijn bezit is) met de volgende inhoud:

> „Nederlanders! Soldaten! Uw bevrijding is gekomen! Helpt ons uw misleiders te verdrijven! Zij hebben u verkocht en verraden aan de kapitalistische Lords, die de halve wereld gewelddadig neerhouden en uitzuigen, aan de „rooineks", die onder de vader van Chamberlain het vrije Nederlandsche Zuidafrika op beestachtige wijze onderwierpen aan de rooversstaat Engeland, die Nederlands rijkste koloniën wegkaapte, toen zijn tegenwoordige bondgenoot Frankrijk Nederland als aanspoeling der Fransche rivieren ingelijfd had. Wij Duitschers zijn de eenigen, die u nog kunnen bevrijden. Strijdt niet langer tegen ons en sluit u onze rechtvaardige zaak aan!"

De zitting wordt voor enige tijd geschorst, daarna hervat en het verhoor voortgezet.

13118. De **Voorzitter:** Ik meen, dat u in grote lijnen met uw uiteenzetting omtrent de houding van de troep in het algemeen gereed was gekomen.

A. Ik zou alleen nog enkele mededelingen willen doen over het aantal onderscheidingen, dat gevallen is. Dat de strijd om de Grebbeberg, voor wat de persoonlijke bewijzen van moed, beleid en trouw betreft, een ereplaats inneemt, spreekt ten duidelijkste uit het grote aantal militaire onderscheidingen, waartoe de Commissie Militaire Onderscheidingen alleen voor het optreden in de Grebbestrijd gemeend heeft ondanks strenge beoordelingsmaatstaven te kunnen komen, nl. 6 Ridderkruizen Militaire Willemsorde....

13119. De **Voorzitter:** Kunt u die 6 namen even noemen?

A. Er is er één door het Kapittel der M.W.O niet overgenomen. Alsdan komt de Bronzen Leeuw in de plaats van de Militaire Willemsorde. Als ik de namen van enkelen noem, doe ik vele anderen te kort; nochtans noem ik hier de 5, die uiteindelijk de M.W.O. ontvingen voor hun optreden bij de Grebbestrijd: kapitein Gelderman, luitenant-kolonel Hennink, majoor Landzaat (posthuum), soldaat Migchelbrink (posthuum), soldaat Toelen. Ik deel u in mijn qualiteit van Voorzitter der Commissie Militaire Onderscheidingen voorts mede, tot welke onderscheidingen de commissie voor de Grebbeberg is gekomen, nl. 6 Ridderkruisen in de Militaire Willemsorde, 27 onderscheidingen met de Bronzen Leeuw, 134 onderscheidingen met het Bronzen Kruis, 2 onderscheidingen met het Kruis van Verdienste, in totaal derhalve 169 militaire onderscheidingen werkelijk op het slagveld verdiend.

Er waren honderden voordrachten.

13120. De **Voorzitter:** Hoeveel troepen hebben naar uw schatting deelgenomen aan deze strijd? Eén divisie?

A. Ik heb hier een sterkte-opgave van het IIde legerkorps. De IVde divisie was in totaal sterk 11 000 man. Er zijn echter nog andere onderdelen bijgekomen. En ook weer niet alle onderdelen van die IVde divisie hebben gevochten op de Grebbeberg. Het 19de regiment infanterie b.v. heeft daar lang niet in zijn geheel gevochten. Voorts heeft een deel van het 11de regiment infanterie in Rotterdam gevochten. Er zijn, zoals u weet, allerlei onderdelen ingezet. Ik kan u niet zo maar dadelijk precies zeggen hoeveel mensen daar gevochten hebben. Dit kan natuurlijk wel worden uitgezocht.

13121. De **Voorzitter:** Vindt u de houding van het Nederlandse leger, in aanmerking genomen de omstandigheden, zoals bewapening, enz., redelijk of goed? Welke is in grote lijnen uw appreciatie?

A. Aan enkele korpsen kan een 7, een 8 of zelfs een 9 worden gegeven. Gezien alle omstandigheden en gezien de moeilijkheden, waarvoor zij stonden, zou ik zeggen, dat de houding van vrij redelijk tot goed is geweest.

13122. De **Voorzitter:** Is er een onderscheid te maken tussen het beroeps- en reserve-kader? Tot nu toe hebben andere getuigen gezegd, dat er, practisch genomen, geen verschil was.

A. Er was verschil.

13123. De **Voorzitter:** In welke zin dan?

A. Van het achtste regiment heeft de regimentscommandant luitenant-kolonel *Hennink* de Militaire Willemsorde gekregen, majoor *Landzaat* de Militaire Willemsorde posthuum, majoor *Jacometti* de Bronzen Leeuw posthuum. Dit neemt niet weg, dat niet alle beroepsofficieren in alle opzichten hun plicht hebben gedaan.

13124. De **Voorzitter:** Zijn daar voorbeelden van?

A. Ja. Er is een commandant aangetroffen een heel eind van zijn commandopost af. Het was een beroepsofficier. Er is ook een beroepsofficier, commandant van een afdeling artillerie, die terug is gegaan zonder dat hij gezorgd heeft, dat de bevelen werden doorgegeven aan al zijn batterijen. Hij liet aldus al zijn reserve-officieren in de steek. Ik zal later nog meer voorbeelden kunnen geven. Het hangt voornamelijk af van de persoon, maar in het algemeen moet men aannemen, dat een beroepsofficier, wat betreft de uitoefening van zijn métier, meer zelfvertrouwen heeft dan een reserve-officier. Overigens zijn er zeer veel reserve-officieren, die zich uitmuntend hebben gehouden.

13125. De **Voorzitter:** Er is wel eens de klacht naar voren gebracht, dat de beroepsofficieren meer op de achtergrond bleven, maar dit is misschien mogelijk bij artillerie in de stellingen.

A. Ik geloof, dat het anders moet worden gezegd. Wanneer men de staven wil vormen van deskundigen, dan moet men die zoeken onder de beroepsofficieren. Alleen zij hebben de Hogere Krijgsschool kunnen volgen; zij hebben ook van de academie uit een grondiger studie doorgemaakt. De voornaamste plaatsen van de staven van het veldleger kan men moeilijk aanvullen met reserve-officieren. Men moet in elke staf een kern trachten te vormen van beroepsofficieren, die het stafwerk verstaan. Dit betekent allerminst, dat de heren zich op de achtergrond hebben gehouden.

13126. De **Voorzitter:** Krachtens hun functie hadden zij een taak achter het front!

A. Het is inderdaad juist, dat daardoor naar verhouding een groter aantal, vooral subalterne, reserve-officieren op de meest blootgestelde posten kwamen te staan. En velen hebben dit met ere gedaan. Zo is er geweest een reserve-kapitein van het 22ste R.I., commandant van het werk aan de Engelaar, in de buurt van Renswoude. Hij is naderhand doodgeschoten. Het was een vooruitgeschoven werk bij een schutsluis, ingericht tijdens de oorlog. Er werd gezegd, dat zijn werk in handen van de vijand was. Hij is door zijn chef opgebeld en heeft geantwoord: ik heb het werk en houd het. Deze man is posthuum gedecoreerd, hoewel hij naderhand met de bezetting in handen van de Duitsers is gevallen. De Duitsers toch zijn daar gestuit op een golfbreker, leden er zware verliezen, zoals zij overal in de voorposten hadden moeten ondervinden. Ieder mitrailleurnest kan, goed verdedigd, een golfbreker vormen. Als er enkele uitvallen, rekent de vijand er op, dat hij zich kan inwerken, dat hij kan doorbreken en dan kan een tegenstoot niet meer met veel kans op succes plaats vinden.

Een andere officier (dat is verteld door de Duitse majoor *von Einem)* was in de Hoeve Spikhorst ten noorden van Veenendaal. Hij is er, vermoedelijk op patrouille zijnde, ingesloten door de Duitsers. Ik heb de boerderij gezien: ze is tot de grond toe afgebrand. *Von Einem* heeft verklaard, in tegenwoordigheid van andere Duitse officieren, aan de commandant van het 22ste R.I. en de toenmalige chef staf van de IIde divisie, dat deze reserve-officier ten slotte alleen weerstand heeft geboden in de boerderij. De Duitsers hadden zich om hem heen ingegraven tot in het water op een afstand van 20 à 30 meter. Hij heeft standgehouden op de bovenste verdieping; terwijl hij met zijn pistool schoot, wierpen de Duitsers handgranaten. Het huis vloog in brand en hij is, rechtop standhoudende, in de vlammen omgekomen. Ik heb zijn naam helaas nog niet kunnen vinden. Wij hebben alles omgespit (ik was er zelf bij), maar wij hebben niets gevonden; vermoedelijk was het een reserve-officier. Zo zijn er meer geweest.

Er zijn reserve-officieren geweest, die overstuur hun post hebben verlaten en door hun chefs zijn teruggeroepen; maar er is ook een beroeps-hoofdofficier geweest, die zijn post heeft verlaten en is teruggestuurd. Een reserve-luitenant der grenadiers verdiende voor zijn uitstekende houding bij de overrompeling door de Duitsers van het vliegveld Ypenburg de Militaire Willemsorde. Dus zowel het een als het ander kwam bij beide categorieën voor.

13127. De **Voorzitter:** Men kan niet generaliseren.

A. Men kan niet te veel generaliseren. Aan het Maas-Waalkanaal hebben zich een beroepskapitein en een reserve-kapitein uitstekend gehouden, een reserve-kapitein sneuvelde, een derde reserve-kapitein verliet zijn post, daardoor ook kwam er een gat in de verdediging en moest de stelling worden prijsgegeven; hetzelfde geschiedde in de Grebbelinie. Bij de herovering van de Haagse Schouw verdient een reserve-majoor, en bij de herovering van het vliegveld Valkenburg een beroepsmajoor de Militaire Willemsorde. Door het sterk uitdunnen der beroepsofficieren en het opvoeren van het aantal reserve-officieren was vooral in de kapiteinsrangen de verhouding geheel anders dan in 1914—1918.

13128. De **Voorzitter:** In het „Beknopt overzicht van de krijgsverrichtingen van de Koninklijke Landmacht" staat toch wel, dat de reserve-officieren in het algemeen een goede opleiding hadden gehad. Ik lees op blz. 2:

> „De reserve-officieren hadden over het algemeen aan de scholen voor reserve-officieren een goede vorming en opleiding doorlopen, doch waren nadien, op grond van het bepaalde in de wet voor het reserve-personeel der landmacht 1905, in hoofdzaak voor hun verdere vorming aangewezen op theoretische cursussen, omdat als regel geen voldoende troepen onder de wapenen waren voor hun overigens zeer noodzakelijke practische scholing."

A. Daar hebt u het! De eerste opleiding was in het algemeen goed. Het waren heel jonge officieren. Maar de verdere opleiding tot tweede luitenant, eerste luitenant en kapitein was onvoldoende. In iedere drie jaar kwamen zij tweemaal zes dagen op voor een cursus aan de groene tafel en eenmaal drie weken voor oefening met de troep en dan was de troep nog zeer mager.

13129. De **Voorzitter:** Er was te weinig gelegenheid voor oefening in groter verband?

A. Ook dat. Er waren geen voldoende manoeuvregebieden, zodat iedere reserve-officier als het ware goed voor een nabootsing van de oorlog kon worden geplaatst. Wel is herhaaldelijk door opvolgende Ministers van Oorlog toegezegd wettelijk de gelegenheid tot het betreden van daarvoor geschikte terreinen mogelijk te maken, maar ondanks de aandrang van de onderscheiden commandanten van het veldleger is er niets van gekomen. U zou versteld staan, als u wist hoeveel tegenwerking in dit opzicht van sommige grondeigenaren bij het voorbereiden van oefeningen en manoeuvres werd ondervonden.

13130. De **Voorzitter:** U sprak ook van onderofficieren.

A. Er zijn dienstplichtige onderofficieren geweest, die goed waren, maar een groot gedeelte van hen had niet voldoende opleiding gehad: acht maanden en daarna onvoldoende herhalingsoefeningen. De beroepsonderofficieren hebben zich over het algemeen zeer goed gehouden. Bij de strijd in Dordrecht verwierven twee oudere onderofficieren de pontonniers sergeant-majoor *van Vlierden* en adjudant-onderofficier *Koster* de Militaire Willemsorde. Talrijk zijn de beroepsonderofficieren, vooral der politietroepen, die reeds begiftigd zijn met de Bronzen Leeuw. Ook vele jonge sergeanten-capitulant hebben zich onderscheiden door flink optreden.

13131. De **Voorzitter:** Ik wil nog even terugkomen op de gevechten op de Grebbeberg. De houding van de manschappen zelf is hier en daar toch erg onbevredigend geweest, o.a. de voorpostenlijn is direct teruggegaan zonder noemenswaardig gevecht.

A. Neen, dat is overdreven. De strijd heeft verscheidene uren geduurd, begon bij het aanbreken van de dag en eerst in de late namiddag was alle weerstand gebroken. Een onderdeel onder een beroepsonderofficier, sergeant-majoor *Blom,* heeft zich uitstekend gehouden en gevochten tot het einde toe, dat was 's avonds halfzes (17.30 uur). Hij moest zich overgeven, omdat de Duitsers vat op hem kregen, doordat een nevensteunpunt door een reserve-vaandrig ontijdig was overgegeven. De soldaat *Migchelbrink* ging er heen en haalde onder 's vijands vuur de witte vlag neer, waarmede hij terugkwam tussen de tanden. Omdat het steunpunt van deze sergeant-majoor hardnekkig weerstand heeft geboden, werden de eerste Nederlandse soldaten, die er na de overgave uitkwamen, door de Duitsers neergeschoten, hieronder behoorde *Migchelbrink.*

13132. De **Voorzitter:** Er is ons hier medegedeeld door een deskundige, die een speciale studie gemaakt heeft van de gevechten bij de Grebbeberg, dat de voorpostenlijn toch eigenlijk veel te vroeg teruggegaan is.

A. Dat is zij ook. Ik ontken echter, dat zij nagenoeg geen weerstand zouden hebben geboden. De voorposten hebben weerstand geboden tot de namiddag van de 11de Mei.

13133. De **Voorzitter:** Op blz. 90, 2de alinea, van het „Beknopt Overzicht" staat:

> „In den zeer vroegen morgen van Zaterdag 11 Mei begon een artilleriebeschieting op de voorpostenstrook, ten gevolge waarvan spoedig vele verbindingen onbruikbaar werden, die slechts ten dele konden worden hersteld. Aan de verdedigingswerken werd echter geen groote schade toegebracht, terwijl evenmin ernstige verliezen werden geleden."

En even verder staat, dat een sectie „zonder tegenstand te bieden, op de frontlijn bij Kruiponder terugtrok".

A. De voorposten zijn opgerold van het noorden uit. In het noorden was een reserve-officier van het 19de regiment infanterie, die hier met zijn sectie was ingezet en die vrijwel zonder slag of stoot zijn steunpunten heeft laten overmeesteren.

Ik heb hier een kaart, die een reconstructie van de opstelling te zien geeft; de schaal van deze kaart is 1: 10 000. De reconstructie is geschied aan de hand van behouden stukken, schetsen, terreinverken-

ningen en getuigenverklaringen. Telkens is als het ware, zoals bij een legpuzzle, een stukje ingelegd. U ziet in het noorden van de voorpostenlijn een sectie van de 3de compagnie van het IIde bataljon van het 19de regiment infanterie, met 3 mitrailleurs, waarvan 2 naar het noorden schieten en 1 in oostelijke richting. Daar is het oprollen begonnen. Door het wegvallen van die steunpunten in het noorden was er een schakel uit de ketting weg. De Duitsers zijn van daar, derhalve van het noorden uit, aan het oprollen gegaan. Zij hebben de volgende steunpunten in de rug aangevallen en omsingeld en zo is langzamerhand en geleidelijk — het heeft de gehele dag geduurd — steunpunt na steunpunt gevallen. Daarbij is ook de commandopost van de bataljonscommandant gevallen. Op de kaart ziet u onder de grote weg naar Wageningen, onder het woord „Nude", een vlag getekend. Dat was de commandopost van C III-8 R.I. Deze reservemajoor heeft zich overgegeven na bedreiging met artillerievuur. Dit is onderzocht en er is verder geen gevolg aan gegeven. Verder weerstand bieden zou vermoedelijk nutteloos bloedvergieten hebben betekend. Hij was ingesloten. Hij was op spreekafstand van de Duitsers, die riepen: Geef u over, of u krijgt artillerievuur op uw commandopost. Artillerievuur is wel gevallen op de commandopost van majoor *Landzaat* en van luitenant-kolonel *Hennink;* eerstbedoelde post is daardoor uitgebrand, waarbij majoor *Landzaat* sneuvelde, terwijl de Duitsers de commandopost van overste *Hennink* niet hebben weten te overmeesteren.

13134. De **Voorzitter:** Waren daar, zo ver in het voorterrein, zoveel versterkingen aangelegd?

A. **Overal** waar u dit teken ziet: ⊕, stonden lichte mitrailleurs. Deze lichte mitrailleurs waren geplaatst in een rondgaande borstwering; zij waren dus vóór en achter gedekt in een gesloten steunpunt.

Daar kon men door een korte zigzagswijze lopende gang binnenkomen. Een groepscommandant met zes, zeven, acht of negen man en een lichte mitrailleur vormde de bezetting. In het steunpunt, dat ik hier wijs, is, als gezegd, zeer goed opgetreden, terwijl vlak daarnaast een steunpunt was bezet door een reserve-vaandrig, die zich ontijdig overgaf en daardoor de flank blootgaf. Het waren losse steunpunten; er was geen aaneengesloten loopgraaf.

Wanneer u een vergelijking zou willen trekken tussen de houding van beroeps- en reserve-officieren, zou het wellicht het beste zijn te wachten, totdat de Commissie Militaire Onderscheidingen met haar taak gereed is om dan na te gaan hoeveel onderscheidingen aan elke groep zijn gegeven en hoeveel van elke groep werkelijk in het vuur zijn geweest.

De voortgezette opleiding van de reserve-officieren was fout. De enige goede opleiding bestond in het democratische Noorwegen, want daar gingen de reserve-officieren gedurende ten minste drie jaren over naar het korps beroepsofficieren. Dit gold voor allen, of zij nu dokter dan wel advocaat of fabrikant dan wel ambtenaar waren. Dit systeem voldeed zeer goed. De reserve-officieren werden gehard. Zij kregen een goed inzicht ook in de opleiding van en het omgaan met hun soldaten, want zij kregen de gehele opleiding door te maken.

13135. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat wij thans van dit onderwerp kunnen afstappen. Ik zou alleen nog willen spreken over de houding van de soldaten zelf. Deze houding was natuurlijk ten zeerste afhankelijk van de leiding van officieren en onderofficieren, maar er is toch een grote tegenstelling. In het westen van het land hebben de troepen tegen de parachutisten — misschien ook omdat zij er middenin zaten — over het algemeen uitstekend gevochten, terwijl bij de troepen in het oosten, die onder artillerievuur lagen, een paniek is uitgebroken. Bovendien waren zij in de gelegenheid weg te komen. Wat is uw mening hieromtrent?

A. Mijnheer de Voorzitter! Men moet de zaak van alle kanten bekijken. Te zeer is de buitenstaander geneigd te zeggen: degene, die succes heeft, krijgt gelijk. Men heeft de Duitsers in Zuidholland inderdaad verslagen, behoudens dan in Overschie. Het insluiten van de troepen van generaal *von Sponeck* is niet gelukt. *Von Sponeck* heeft om hulp gevraagd en daarop is de aanval op Rotterdam gevolgd. De Duitse parachutisten waren, in vergelijking met de Nederlandse soldaten, bijna gelijk in infanteriebewapening. Zij hadden geen artillerie, terwijl het de Duitsers, nadat de parachutisten waren afgeworpen, verboden was met vliegtuigen bommen te werpen, omdat men niet wist waar de parachutisten precies zaten. In de gehele zone, waar parachutisten waren afgeworpen, mochten na een bepaald uur geen Stuka's optreden. Dit zijn juist de twee elementen, die vele Nederlanders het moreel op en bij de Grebbeberg hebben doen verliezen: het artillerievuur en de Stuka-aanvallen. Bij de gevechten met de parachutisten ondervond de Nederlander geen artillerievuur. Wij hadden plaatselijk meer mitrailleurs, mortieren en zelfs artillerie. Ik wijs op de herovering van de vliegvelden Ockenburg, Ypenburg en Valkenburg, waarbij onze veldartillerie een belangrijke rol heeft gespeeld.

Maar op de Grebbeberg heeft de Duitse artillerie vrijwel ononderbroken gevuurd met alle kalibers tot minstens 22 cm toe, werden Stuka's ingezet en was de Duitse bevelvoering volkomen op de hoogte van de inrichting der Nederlandse verdedigingsstellingen, behoudens grotendeels van die der gedekt opgestelde artillerie. Bovendien traden de parachutisten noodgedwongen veelal met kleine groepen op. De volgende golven konden niet meer neerkomen op de vliegvelden. De Nederlandse ondercommandanten kregen aldus bericht b.v.: bij deze bruggen of molens, in die en die polders, zitten parachutisten. Zij zonden dan kleine detachementen uit, die, veelal omsingelend, tegen de Duitsers konden optreden. Dat gelukte op verschillende punten, hoewel wij ook verliezen leden. Wij konden tegenover lichte mitrailleurs veelal zware mitrailleurs stellen, overigens lichte mitrailleurs en geweren.

Daarbij is ook gebleken, dat er afdelingen zijn geweest, o.a. een pontonafdeling, die vrij veel schietoefeningen hebben kunnen houden, omdat er korte landstormschietbanen waren en blijkbaar voldoende munitie beschikbaar kwam. Deze pontonniers schoten, evenals vele andere Nederlandse soldaten, die hun zenuwen meester bleven, opvallend beter dan de Duitsers; de Duitsers kregen veel „Kopfschüsse", zoals zij hier, zowel als elders, herhaaldelijk hebben gezegd.

De Duitsers waren in ons polderterrein bovendien als de heidenen zo bang voor water; zij marcheerden over de bruggetjes en gingen niet door de sloten. De Nederlandse pontonniers en andere onderdelen hadden er lak aan; zij liepen door de sloten en dekten zich aldus. De Duitsers dachten, dat zij verdronken, als zij in de polder in de bagger kwamen.

Men moet alles dus betrekkelijk zien. De verhoudingen in het westen des lands waren geheel anders dan aan de grenzen en aan de Grebbe.

Hetzelfde geldt b.v. voor de Afsluitdijk (Kornwerderzand). Daar zijn de zwaargebetonneerde stellingen niet genomen; de vijandelijke artillerie en de bommenwerpers der Duitse luchtmacht konden daartegen niet veel uitrichten.

Er is ook personeel van de Afsluitdijk-verdediging voorgedragen voor militaire onderscheidingen. Wat ik nu zeg, is niet bedoeld om de verdediging, die met ere is gevoerd, aan kritiek te onderwerpen, het gaat alleen om de verhouding tot het optreden elders. Er was aanvankelijk nogal ophef gemaakt van het optreden bij het Kornwerderzand, zodat de Commissie Militaire Onderscheidingen een voorstel tot het verlenen van het ridderkruis M.W.O., zomede 3 bronzen leeuwen en 4 bronzen kruisen had te behandelen. Van deze 8 voorgestelde militaire onderscheidingen is het slechts gekomen tot 1 bronzen kruis. Onze troep heeft daar dan ook heel wat anders moeten doorstaan dan aan de Grebbelinie. Rekent u maar de verliezen aan gesneuvelden en gewonden; deze verhoudingen zijn niet te vergelijken.

Op blz. 74 van het Beknopt Overzicht van de Krijgsverrichtingen der Koninklijke Landmacht staat over de Afsluitdijk:

> „Op het tijdstip, dat de Duitsers zich klaarmaakten voor een nieuwe grote aanval, noodzaakte ten slotte de capitulatie de dappere, niet overwonnen bezetting de wapenen neer te leggen.'

Dat moge gelden voor de bezetting; zij is niet overwonnen en was dapper, maar deze dapperheid is niet zo fel getoetst als dapperheid aan de Grebbelinie. En daar gaat het in feite om; zo is alles betrekkelijk en moet men zeer voorzichtig zijn met het verder trekken van conclusies.

13136. De **Voorzitter:** Anderzijds is ook een feit, dat aan de Grebbelinie, na grote dapperheid plaatselijk, vooral op de 2de Pinksterdag een paniekstemming is ontstaan.

A. De terugtocht is daar plaatselijk althans een déroute, een volslagen wanorde geweest.

13137. De **Voorzitter:** In het rapport van de kapitein van de generale staf *Fiévez,* dat als bijlage aan uw dagboek, dat u ons hebt gezonden, is toegevoegd, lees ik:

> „Het eskadron kan het evenwel hier niet langer houden, het wordt verwoed aangevallen door eigen troepen, die van de Grebbe teruggevloeid zijn en door willen."

A. Kapitein *Fiévez* was door mij gestuurd om poolshoogte te nemen en verbinding op te nemen met de ondercommandanten. Dat

kon ik zelf niet doen. Ik moest voortdurend in voeling blijven o.m. met alle legerkorpscommandanten en de opperbevelhebber. Dit voor wat zijn taak betreft. Kapitein *Fiévez* heeft toen op de commandopost van de commandant der IVde divisie, west van Rhenen, blijkbaar een eskadronscommandant, die in het gevecht was geweest, gesproken.

13138. De **Voorzitter:** In bijlage III bij het dagboek van het hoofdkwartier van het veldleger, bevattende een verslag betreffende de vervulling van de hem door de commandant veldleger verstrekte opdracht in verband met de bevolen tegenaanval bij Rhenen, spreekt kapitein *Fiévez* over dat eskadron huzaren en daarbij wordt ook genoemd de rol van kapitein *Gelderman,* die tot het uiterste heeft standgehouden.

A. Hij niet alleen. Uit de verhoren is gebleken, dat verschillende mensen — zelfs een vrij groot aantal — daar tot het uiterste hebben standgehouden, al dan niet onder bevel van kapitein *Gelderman.* Toen kapitein *Gelderman* weg was gegaan om versterking te verkrijgen en hij niet terugkeerde, hielden zij nog stand.

13139. De **Voorzitter:** Was dat bestrijding van de vlucht van eigen troepen?

A. Neen, standhouden tot het laatste tegen Duitse aanvallen. De Duitsers zijn niet over het viaduct kunnen komen. Ten slotte is het opgeblazen. Kapitein *Gelderman* heeft marechaussees ingezet tegen vluchtende, somtijds opgejaagde troepen. Daarbij is een marechaussee gesneuveld. Helaas vooral kwam het voor, dat de Duitsers krijgsgevangenen voor zich uitdreven om zich daarachter te dekken. Het is bij de voorposten zelfs voorgekomen, dat, als de Duitsers over een dammetje moesten, Nederlanders met gespreide benen er op moesten staan en dan kropen zij tussen de benen van de Nederlanders door. Daaromtrent zijn verklaringen afgelegd door mensen, die het zelf hebben meegemaakt.

13140. De **Voorzitter:** In die bijlage staat o.a., dat kapitein *Fiévez* destijds aan de commandant van 3—4 R.H. gevraagd heeft, hoe hij wist, dat de hem aanvallende troepen eigen troepen waren. Het antwoord luidde: „dat het er zoveel waren, dat het onmogelijk vijand kon zijn". Kapitein *Fiévez* voegde daaraan in zijn verslag toe:

> „Ik wees hem op de aanvechtbaarheid dezer conclusie en gelastte hem nogmaals geen muis over de spoorbaan te laten."

A. Ten aanzien van de commandant van dit eskadron was het aanvankelijk niet geheel zoals het daar gezegd wordt. Hij moest een deel van de stoplijn, dus een lijn op de Grebbeberg zelf, oost van het viaduct bezetten. Hij heeft toen vuur gekregen van eigen troepen, die er achter waren, en toen zijn enige van zijn pelotons teruggenomen.

13141. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat wij na dit exposé wel kunnen afstappen van het eerste punt, dat wij met u wilden bespreken, de houding van de troep en de officieren. Ik wil dan nu overgaan tot de gevechten op de Grebbeberg zelf. Daarover hebben wij ook al overste *de Klerck* gehoord, die er een speciale studie van gemaakt heeft, maar misschien is het wel goed een aantal punten ook met u te bespreken. De quaestie van de voorposten kunnen wij laten rusten. Die hebben wij straks al behandeld.
Er zou een tegenstoot worden gedaan door II - 19 R.I. in de nacht van 11 op 12 Mei. Kunt u mededelen, waarom dit niet is doorgegaan? Ik meen, dat in het „Beknopt overzicht" staat, dat het door een samenloop van omstandigheden niet is doorgegaan.

A. De tegenstoot in de nacht van 11 op 12 Mei, tot het hernemen der voorposten door II - 19 R.I. is niet uitgevoerd doordat enige voorbereidingen niet waren tot stand gekomen (brugmateriaal), doordat de onderneming moeilijk was, door vertraging ten gevolge van het beschieten door eigen troepen, nadat men de stoplijn was gepasseerd.
Men moest voorbij de stoplijn. Toen men hier voorbijkwam, werd men in de rug geschoten door de eigen troepen. De troepen, die daar zaten, hoorden lawaai op de weg. Er waren er, die zenuwachtig waren en die begonnen te schieten. Het schieten op eigen troepen is in alle oorlogen iets, dat voor onervaren troepen niet is te verhelpen. Vooral echter is de tegenstoot niet uitgevoerd geworden als gevolg van gebrek aan voortvarendheid van de bataljonscommandant.

13142. De **Voorzitter:** Ondeskundigheid?

A. Gebrek aan voortvarendheid. Hier was geen quaestie van deskundigheid. De tegenstoot op zich zelf was intussen wel een moeilijke onderneming. Ik heb dan ook zo juist de moeilijkheid van de opdracht op de voorgrond gesteld. Men moest hier in het donker vóór het aanbreken van de dag over de Grebbe, waarvan de brug was vernield. Daarvoor zouden de middelen worden beschikbaar gesteld. Er zou een schijnaanval worden gedaan door een officier met een sectie. Dit heeft echter de Duitsers oplettend gemaakt; zij zijn van hun kant gaan vuren. Maar het uit de stelling breken voor het hernemen van voorposten is iets, dat onze toenmalige voorschriften eigenlijk niet kenden. Aan de andere kant moet ik zeggen, dat de Duitsers op hetzelfde punt wel hebben kunnen doorbreken. Deze onderneming had meer kans van slagen gehad, indien de bataljonscommandant meer voortvarendheid had betoond.

13143. De **Voorzitter:** Kunt u nog iets mededelen over de quaestie van de opruimingen in dit gedeelte van de stelling? Daarover is nogal veel critiek.

A. Dit is ten slotte een zaak van de Regering geweest. Haar treft in dezen grote verantwoordelijkheid. De Regering heeft alleen toegestaan, dat opruimingen mochten worden verricht op punten, waar de inundatie was gesteld, omdat het terrein dan toch onbruikbaar werd voor verdere kultuur en de gewassen; bomen en woningen waren afgeschreven. Maar op punten, waar geen inundaties waren gesteld — en dat waren juist de meest kwetsbare punten geworden —, mochten geen opruimingen worden verricht, zodat op het Grebbe-acces, dat 3 km breed is, niets van betekenis vóór 10 Mei werd opgeruimd. Welke pogingen ik ook in het werk heb gesteld — ook persoonlijk rechtstreeks bij Regeringspersonen o.a. op 1 Januari 1940 — om het wel te doen geschieden, het is noch onder generaal *Reynders,* noch onder generaal *Winkelman* gelukt. Men kreeg thans deze situatie, dat er voor de stellingen weilanden waren, die vol met vruchtbomen stonden. Dit was vooral het geval bij de frontlijn. Die bomen mochten niet worden opgeruimd. De Duitsers kenden het terrein. Duitse officieren en commandanten, althans de hogere commandanten, zijn er geweest nog kort vóór de oorlog en de spionnage heeft hun heel wat verteld. De z.g. dode hoeken waren de punten, waar het gunstigst kon worden aangevallen. Daarvan hebben zij gebruik gemaakt, gedekt.

13144. De **Voorzitter:** De mensen, die aan de voet van de Grebbeberg waren, konden niet overal vuur brengen.

A. De dijken konden wij niet opruimen; die waren noodzakelijk voor de verdediging tegen het water van de Rijn. Maar zij veroorzaakten dode hoeken en men kon in die dode hoeken geen kruisvuur, wel flankerend vuur uitbrengen.

13145. De **Voorzitter:** Maar van een hoger punt?

A. Er kon op die punten mitrailleurvuur worden gebracht van de kam van de berg af; dat is ook terdege gebeurd. De Duitsers hebben toen op de kam en de daar opgestelde kazematten zwaar artillerievuur gelegd.

13146. De **Voorzitter:** Hoe is te verklaren, dat op het acces naar de berg niet geweldig veel kazematten waren gebouwd? Het was het gevaarlijkste punt.

A. Het zat er vol met kazematten.

13147. De **Voorzitter:** Wat was er voor afsluiting? Is er een brug de lucht ingegaan?

A. De brug over de Grebbe is vernield. Er waren afsluitingen met z.g. asperges en op de weg naar Wageningen een zware staaldraadkabel, verder voor de gehele frontlijn puntdraadversperringen.

13148. De **Voorzitter:** Het valt op, dat de Duitsers daar zo gemakkelijk naar boven zijn gegaan.

A. Er is in het „Beknopt Overzicht van de Krijgsverrichtingen der Koninklijke Landmacht" een photo van een van die kazematten. U kunt uit deze schets (getuige toont een schetstekening) zien, hoeveel lichte en zware mitrailleurs op dat punt (de Hoornwerken) waren opgesteld in gietstalen en in betonkazematten.

De **Voorzitter:** Op blz. 88 kan men het zien.

A. Ja, dat is een summier overzicht. Ik bedoel als toevallig voorbeeld eigelijk kazemat 19 op blz. 79. Op deze kaart 1 : 10 000 (van

getuige) ziet u precies, waar deze kazemat lag; die is noord van het acces en vuurt in noordoostelijke richting. U kunt ook zien, wat er was in die Hoornwerken. Een stuk pantserafweerkanon en vijf mitrailleurs bestreken de toegang, als men komt van de kant van Wageningen. Het zuidelijk gedeelte is bezet door de 1ste sectie van 1 - I - 8 R.I.

Hier moet ik tot mijn leedwezen verklaren, dat de commandant, een reserve-luitenant, geen voldoende weerstand heeft geboden. Hij heeft zich overgegeven bij de eerste de beste aanval.

13149. De **Voorzitter:** Was het Zondag 12 Mei?

A. Ja. Het betreft het Hoornwerk ten zuiden van de grote weg van Rhenen naar Wageningen.

Binnendringen vond plaats, zoals gezegd, bij de 1ste sectie van 1 - I - 8 R.I., oost van Grebbesluis, die spoedig de witte vlag vertoonde; de troep had reeds geen vertrouwen in deze officier tijdens de mobilisatie. De 2de sectie, zuid er van, heeft toen een egelopstelling ingenomen om zich ook in de rug te dekken. De vijand kwam om haar heen. Zij werd van drie zijden aangevallen en had geen handgranaten (beleid van de kapitein).

De handgranaten waren wel aanwezig, maar de slagpijpjes zaten in de munitie- en gereedschapswagen in een kist en daarvan had men de sleutel niet. De commandant der 2de sectie en een sergeantgroepscommandant verklaren reeds op 10 en 11 Mei drie-, viermaal om handgranaten te hebben gevraagd.

De sergeant is er op uitgegaan, maar heeft geen handgranaten kunnen krijgen. De Duitsers gooiden op korte afstand wel met handgranaten. Zij hadden ook een vlammenwerper. De Duitse stoottroepen hadden al dergelijke moderne werktuigen. De cadet-vaandrig, daar commandant der 2de sectie, heeft zich goed gehouden, maar ten slotte moest hij zich, omdat hij ingesloten was en de Duitsers handgranaten wierpen en hem met een vlammenwerper bedreigden, overgeven. Nadat het eerste gat geslagen was bij de 1ste sectie, aan het hoofd waarvan, als gezegd, een slap officier stond, breidde de ontwikkeling van de Duitsers zich ook noordwaarts uit.

13150. De **Voorzitter:** Was dat aan de oostkant van het riviertje?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, maar ook aan de westkant. En wat de Grebbeberg zelf betreft, uit de schets blijkt, hoeveel weerstand de Duitsers moesten ontmoeten. Zij moesten eerst die verschillende opstellingen van de voorposten nemen. Deze zijn genomen van het noorden uit, in de rug. Ik heb op deze schets kringen gezet om aan te geven, dat er diepte in de opstelling zat. Enkele van die steunpunten hebben, zoals ik reeds opmerkte, zich goed gehouden. De Duitsers moesten vervolgens de frontlijn nemen. Deze bestond uit de bezetting van de Hoornwerken, alle met lichte mitrailleurs. Daarachter stonden zware mitrailleurs. Deze bevonden zich in kazematten, boven op de Grebbeberg, stormvrij. Zij hebben zeer veel vuur op de Duitsers afgegeven. De in een goede camouflagedracht geklede Duitsers maakten echter meesterlijk gebruik van het terrein. Hun nadering werd vergemakkelijkt, doordat de vruchtbomen in volle bloei stonden en het gras hoog stond. Zij klommen in de bomen en gaven plongerend vuur af op de bezetting. Zij naderden tot op korte afstand van de stelling en kwamen onverwacht te voorschijn. Na overmeestering van het zuidelijk Hoornwerk werd ook het noordelijk Hoornwerk, waar de weerstand ook niet energiek werd geleid, genomen, slaagden de Duitsers er in in de rug te komen van de werkjes, die zich aan de overzijde van de Grebbe of Bisschop Davidsgrift bevonden, en rolden zij die werkjes geleidelijk op. Naar het noorden werkten zij zich langs de westelijk van de Grift gelegen loopgraaf op. Ook hier is niet op alle punten standgehouden, zoals het geval had moeten zijn, terwijl de compagniescommandant ver te kort is geschoten. Een heldhaftig soldaat, zekere *Toelen*, heeft hier voor zijn beleid en onversaagd optreden de Militaire Willemsorde verdiend. Bleef over de weerstand langs de tweede lijn.

13151. De **Voorzitter:** Waar was de zaak het sterkst aan kazematten?

A. De meeste kazematten bevonden zich aan de voet van de hoogte, vlak langs de trambaan, aan de westzijde van de Grift en op de kam van de berg en tegenover Heimerstein, dat niet was opgeruimd, noch in staat van verdediging gebracht mocht worden. Onder de berg aan de westzijde van de Grift was tevens de plaats van de kapitein, die geen zorg gedragen had o.m. voor het uitgeven der handgranaten. Er was vlak achter de sluis bijzonder weinig opgeruimd. Dat mocht niet; er stonden nog verschillende huizen en een hotel.

De **Voorzitter:** Wij zijn, met andere Kamerleden, er langs gekomen in April 1940.

A. Ik heb u toen ontmoet bij Veenendaal. Al die huizen, o.a. het huis van de eigenaar van „De Grebbeberg", stonden er nog. Het hotel en de andere huizen waren niet opgeruimd, zodat er geen schootsveld was.

13152. De **Voorzitter:** Was er geen versperring op de weg?

A. Zeker. U ziet op deze schets aangegeven een prikkeldraadversperring, aangegeven door kruisjes. De brug was gesprongen, maar met behulp van planken zijn de Duitsers er over gekomen. Het was een brug met sluisdeuren. Die deuren waren niet helemaal vernield en het was voor de Duitsers niet zo heel moeilijk om met planken er overheen te komen. Aan de andere kant gekomen, hebben de Duitsers onze linie geflankeerd en geleidelijk opgerold.

Ook „hier" is niet voldoende weerstand geboden. Hier zat ook de kapitein er verder achter. Hij heeft telefonisch bevelen gegeven, maar hij is toen de telefoon niet meer werkte op het bedreigde punt niet zelf opgetreden. De kapitein, die „dit" punt verdedigde ook niet. De Duitsers, begrijpende, dat zij zo in het hart van de stelling konden doordringen, hebben zich door deze holle weg naar voren gewerkt. Die was niet afgesloten.

13153. De **Voorzitter:** Waarom niet? Zijn er geen voorstellen over gedaan?

A. Op het laatste ogenblik moest de commandant ter plaatse onmiddellijk een loopgraaf maken. Wij gingen van vredesvoet over tot oorlogsvoet. Tot nog in de nacht van 9 op 10 Mei reden er alle mogelijke auto's over deze hoofdweg. Slechts permanente of semipermanente werken met valdeuren of pantserdeuren zouden afdoende zijn geweest, aansluitend aan betonmuren tegen de voorwand van de Grebbeberg. Maar daarvoor zou het z.g. „betonplan" dat — gelet op de hoge kosten — zoveel voeten in de aarde heeft gehad, eerst werkelijkheid hebben moeten worden. Ook hier, Mijnheer de Voorzitter, weer de „verzuimde gelegenheid" De commandant ter plaatse had intussen onmiddellijk een zware loopgraaf moeten maken en prikkeldraad moeten neergooien. Er hadden Friese ruiters moeten komen. Die heeft men later wel „hier" (een ander punt meer achteruit) gehad.

Die commandant of zijn naaste chef hadden het op eigen initiatief moeten doen. In hun notitieboekje had moeten staan: zodra er geen verkeer is, dichtgooien. De Duitsers hebben zich thans langs de taluds van de holle weg kunnen ingraven. Zij hebben zich tegen het helse vuur kunnen dekken. Zij hebben aldus hier minder zware verliezen geleden.

13154. De **Voorzitter:** Zijn die verliezen te schatten?

A. Er worden getallen genoemd van in de duizenden gesneuvelden. De toenmalige, sedert overleden, directeur van het St. Elizabethziekenhuis in Arnhem heeft mij een getal genoemd, dat in de duizenden lag. Wagen aan wagen, volgeladen met gesneuvelde Duitsers, reden er voorbij en hij sprak de gewonde Duitsers, die in het ziekenhuis werden verpleegd. Met wagenvrachten werden de gesneuvelden naar Düsseldorf of Keulen naar een crematorium of naar een hoogovenbedrijf vervoerd. De Duitsers zelf hebben nooit willen erkennen, hoeveel verliezen er waren. Ik heb arbeiders gesproken, die hadden geholpen bij het inladen en die eveneens beweerden, dat het er duizenden waren, maar zelfs als men alles door vijf deelt, is het nog enorm geweest. Het zal misschien nooit achterhaald worden, want *Hitler* deed alles om zijn verlieslijst in het openbaar te drukken.

13155. De **Voorzitter:** Zijn onze verliezen wèl bekend?

A. Het aantal in Mei 1940 gesneuvelde en aan bekomen verwondingen overleden Nederlandse officieren, onderofficieren, korporaals en manschappen bedraagt voor het leger (luchtmacht inbegrepen) 2067. Voor de marine bedraagt dit aantal 131. Hiervan zijn op de Grebbeberg begraven 399, op de Algemene Begraafplaats te den Haag 163, te Dordrecht ongeveer 100, op Crooswijk te Rotterdam ongeveer 100, op het Groene Kerkje te Oegstgeest 48, op Jaffa te Delft ongeveer 30 en te Valkenburg 12. Van de 2198 gesneuvelden zijn derhalve 852 op gezamenlijke begraafplaatsen begraven. Naar verhouding hiervan kan men zeggen, dat op de Grebbeberg wellicht 1000 Nederlanders zijn gesneuveld. Ook dit zou tot in details kunnen worden nagegaan.

Vele gesneuvelden zijn aan de ouders overgegeven en elders begraven.

Het totaal aantal invalide militairen uit de Meidagen bedraagt (marine en luchtvaart inbegrepen) 850. Hiervan zijn er 670 licht invalide en 180 zwaar invalide (blind, zonder arm of been).

13156. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat wij hierover voldoende hebben vernomen. Ik zou nog een ander punt willen behandelen, dat ook van belang is bij de strijd op de Grebbeberg.

Wij hebben het gehad over de tekortkomingen van hogere en lagere commandanten. Kunt u het een en ander mededelen van uw visie daarop? Ik denk aan de legerkorpscommandanten en de divisiecommandanten. Er kunnen wel namen bij worden genoemd, want dat is algemeen bekend.

A. Tegen de commandant van de IVde divisie heeft een onderzoek plaats gehad. Hij is eerst moeten verschijnen voor de „Commissie verantwoording krijgsgevangen officieren", die uit drie generaals bestond onder mijn voorzitterschap. Het onderzoek, in verband met hetgeen tegen hem werd ingebracht, heeft aanleiding gegeven tot een vóóronderzoek, ten behoeve van al of niet verwijzen naar het Hoog Militair Gerechtshof. Het verslag van het onderzoek (welk verslag niet minder dan 16 bladzijden beslaat) komt tot de conclusie, dat er geen enkele aanleiding is om ten aanzien van kolonel *van Loon* iets anders dan eervol ontslag in overweging te nemen.

Ik zou u het volgende vooraf willen zeggen over het optreden van commandanten en vooral van hogere commandanten.

Verkregen eindsucces ontheft de commandant in de regel van het afleggen van enige rekenschap. Wie zou een generaal *Montgomery* na El-Alamein nog verantwoording willen vragen voor te voren plaats gevonden mislukkingen of tekortkomingen?

Ik ben daarom voorzichtig in de beoordeling en veroordeling van krijgsbeleid, vooral van hogere commandanten, vooral, omdat ik zo diep ben doordrongen van de moeilijkheden, waarvoor dezen stonden.

Gebrek aan moed of erger op het slagveld en vooral ook tekort aan moed om verantwoordelijkheid te dragen staat hier uiteraard buiten.

Nu ben ik van mening, dat noch de commandant van het IIde legerkorps, noch die van de IVde divisie blijk hebben gegeven van gebrek aan moed.

13157. De **Voorzitter:** Dus daarop is helemaal geen aanmerking te maken, zoals u het zelf zegt.

A. Zij hebben geen blijk gegeven van een tekort aan moed. Nu voert men verschillende zaken aan, o.a. tegen de commandant van de IVde divisie. Hij is op 12 Mei van 11.30 tot 15 uur van zijn commandopost weg geweest. Hij is naar Werkhoven gereden en daar heeft hij de treinwapens uitgegeven om de vluchtelingen van de voorposten opnieuw te wapenen bij Plantage Willem III, te Elst. Dit is inderdaad niet het werk van een divisiecommandant. Op hem was sterke drang uitgeoefend door de commandant van het IIde legerkorps, mede in verband met de eisen, die gesteld zijn door de commandant van het veldleger.

De commandant van het IIde legerkorps had uit zich zelf gelast — hij is daarvoor bij mij gekomen en ik heb het ook goedgevonden — de mensen, die teruggevloeid waren van de voorposten, gelegenheid te geven zich te rehabiliteren.

Dat heeft men in 1914—1918 in België ook gedaan. Wanneer een groot aantal troepen te kort schiet, gaat het moeilijk om dat grote aantal voor de krijgsraad te brengen. Het was hier vooral moeilijk, omdat de Regering weer niet had toegestaan, dat er krijgsraden te velde waren vóór de oorlog uitbrak. Wij hadden dus alleen enkele gewone krijgsraden. Hier had echter een krijgsraad te velde bij een divisie of legerkorps onmiddellijk moeten kunnen berechten, vers van de draad, niet alleen om de juiste toedracht te vernemen, maar ook om onmiddellijk voorbeelden te stellen. Er was dus geen krijgsraad te velde en er was een groot aantal troepen, dat teruggevloeid was. Derhalve kwam generaal *Harberts* tot het middel, die mensen de gelegenheid te geven zich in hun eer te herstellen door hen tegelijk met de aanval van II - 19 R.I. met een vaartuig te doen landen aan de oever van de Rijn boven de Grebbe en door een gezamenlijke stoot de voorposten te doen hernemen. Die troepen waren teruggevloeid zonder wapens en moesten herbewapend worden, maar wapens lagen niet voor het grijpen.

Kolonel *van Loon* is toen naar Werkhoven gereden om wapens te zoeken. Bovendien is hij daarbij in een café gaan zitten, omdat, naar hij verklaard heeft, hem gebleken was, dat zijn chauffeur die morgen geen eten had gehad, en hij vreesde, dat de man op een gegeven ogenblik, uit vermoeidheid of wegens gebrek aan eten, tegen een boom zou rijden of een ander ongeluk zou veroorzaken. De commandant van het IIde legerkorps heeft de commandant van de IVde divisie toen enige malen opgebeld, maar hij vond hem niet op zijn commandopost. Hij is toen boos geworden en heeft er zelfs over gedacht hem te laten arresteren. Dat is niet gebeurd. Inmiddels was kolonel *van Loon* aangekomen en hij heeft verklaard, waarom hij weg was geweest. Dit was een van de grieven, die naar voren zijn gekomen tegen de commandant van de IVde divisie. Een andere klacht is uitgebracht door een kapitein van de staf van het IIde legerkorps, die de houding van kolonel *van Loon* als laf en onbekwaam had geschetst. Een derde bezwaar werd ingebracht door de toenmalige overste *Nierstrasz*, belast met krijgskundige voorstudies in zake de Grebbestelling. Hij kwam tot de conclusie, dat deze kolonel was te kort geschoten in zijn beleid.

Nu is er daarnaar, zoals ik zeide, een vóóronderzoek ingesteld door een commissie, bestaande uit — thans — generaal-majoor *Nierstrasz* en luitenant-kolonel *de Klerck*, die uw commissie heeft gehoord. De commandant veldleger kon niet uit zich zelf een conclusie opbouwen anders dan op grond van feiten, die gestaafd werden. Deze commissie nu heeft getracht zoveel mogelijk alle feiten te verzamelen en deze van verschillende zijden te doen belichten en zij is tot de conclusie gekomen: eervol ontslag. De Minister van Oorlog heeft de kolonel dan ook een eervol ontslag verleend. Ik kan als oud-commandant veldleger na dat onderzoek moeilijk tot een andere conclusie komen. Ik heb tegen die commissie van officieren alleen dit bezwaar — maar het was blijkbaar niet anders mogelijk — dat die officieren in oorlogstijd in rang stonden beneden kolonel *van Loon*. Dat onderzoek werd dus ingesteld door toenmaals lager geplaatste officieren. Een dergelijk onderzoek moet eigenlijk plaats vinden door hogere chefs. Ik wil aan de objectiviteit van de genoemde heren niets afdoen, maar in het algemeen is het beter, dat in rang hogere officieren dan degene, die verdacht wordt, het onderzoek instellen. Nu was dat in dit geval vrijwel buitengesloten, want veel opperofficieren, die dit met kennis van zaken zouden kunnen onderzoeken, zijn er niet meer.

13158. De **Voorzitter:** De betreffende divisie heeft niet erg gelukkig gemanoeuvreerd. Er zal dus wel iets aan de leiding hebben ontbroken. Aan de andere kant staat, dat deze divisie in tegenstelling tot andere in het vuur heeft gelegen!

A. Een kolonel kan niet verantwoordelijk worden gesteld voor de actie van luitenants, die bij de Hoornwerken zitten. De kapitein, dus de naast hogere chef, die zich kortbij bevindt, moet ingrijpen. De Commissie van Onderzoek heeft in haar oordeel nog iets gezegd, dat voor uw commissie interessant is te vernemen. En wel dat, terwijl bij de staf van de IVde divisie reeds in de mobilisatietijd een geest van samenwerking, hard werken en goede verstandhouding was ontstaan, in die zelfde geest onder kolonel *van Loon*, die de anderen door zijn rustige houding tot grote steun was, gedurende de oorlogsdagen zonder onderbreking met ernst en toewijding is gearbeid; dat daarbij fouten zijn gemaakt ligt voor de hand.

13159. De **Voorzitter:** Was er ook het verschijnsel van oververmoeidheid?

A. Ik moet kolonel *van Loon* nog bewonderen, dat hij het zo lang heeft uitgehouden zonder, naar mij bekend is, blijken van vermoeienis te vertonen, hetgeen wel het geval was bij zijn chef staf. In hoeverre dit een gevolg daarvan is, dat de laatste meer deed dan de kolonel, kan ik uiteraard niet zeggen; daartoe zou ik de rusturen moeten optellen. Er komt nog dit bij, dat geen andere divisie zo'n Duitse aanval heeft te doorstaan gehad.

13160. De **Voorzitter:** Dat wilde ik juist zeggen. De tweede divisie heeft veel minder te vechten gehad.

A. De divisiecommandant en de chef staf stonden zeer goed aangeschreven, nochtans is daar een voorpostenbataljon aanvankelijk teruggegaan. De regimentscommandant is krachtig opgetreden en heeft de voorposten teruggestuurd.

13161. De **Voorzitter:** Nu kom ik tot de legerkorpscommandant. Er zijn moeilijkheden geweest, maar als ik de stukken goed heb begrepen, dan heeft ook hier het verschijnsel van vermoeidheid een grote rol gespeeld.

A. Niemand heeft het meer betreurd dan de generaal zelf.

13162. De **Voorzitter:** Hij heeft in ieder geval veel activiteit getoond.

A. Hij heeft uitgemunt door activiteit, maar het is hem boven het hoofd gegroeid, hoofdzakelijk door vermoeidheid. Maar het was zodanig, dat hij door mij op 14 Mei van zijn commando is ontheven moeten worden. Aan de andere kant moet ik zeggen, dat de commandant de plicht heeft niet oververmoeid te zijn. Het is overigens weer een symptoom van de onvoldoende encadrering van een legerkorpsstaf. De encadrering van die staf was evenals bij de andere staven onvoldoende.

Na de capitulatie heb ik de opperbevelhebber in overweging gegeven generaal *Harberts* weer in zijn commando te herstellen. Dit is geschied. De generaal is na de oorlog gehoord door de commissie verantwoording krijgsgevangen officieren, die de Minister het verlenen van eervol ontslag adviseerde; dit is de generaal door Hare Majesteit de Koningin verleend.

13163. De **Voorzitter:** Uit de stukken, die ik daarover heb geraadpleegd, is mij gebleken, dat het teruggaan naar de nieuwe commandopost in de Waterlinie te Lopik verklaarbaar is en dat daarvoor goede gronden zijn aan te geven.

Dan zullen wij ook wat dit punt betreft de zaak hierbij laten, tenzij u enige bijzonderheden hebt.

Er is wel een moeilijkheid geweest bij het geven van bevelen, waarbij u meende, van hogerhand te moeten ingrijpen?

A. Zeker, dat heb ik ook gedaan. Ik ben nog overtuigd, dat wat ik heb gedaan goed was.

Ik heb gelast, dat er op de 12de Mei 's middags een tegenstoot moest gebeuren. Alle aanvallen, die uitgingen van het westen van Rhenen, liepen vast; ook ik meende, dat de troepen, die werden ingezet, niet van voldoende houvast blijk gaven. Ik wenste met andere troepen en van het noorden uit een aanval te doen. Ik heb aangewezen kolonel *Barbas,* commandant der IIde divisie, en hem gezegd: u maakt met 2 bataljons een aanval en de twee regimentscommandanten (22 R.I. en 10 R.I.) maakt u commandanten van de bataljons, zodat ik de zekerheid had, dat ik de commandanten had, die de bataljons voor een groot deel konden ondersteunen en aanvuren. Ik wenste, dat de aanval zou gebeuren nog op de dag zelf, zodat de Duitsers niet de gelegenheid hadden zich in de nacht van 12 op 13 Mei te versterken op de Grebbeberg.

Dat heb ik bevolen aan kolonel *Barbas* en heb ik onmiddellijk medegedeeld aan generaal *Harberts.* Eén uur en 40 minuten er na heeft generaal *Harberts* echter gemeend die order van mij als niet gedaan te moeten beschouwen en heeft hij mij getelefoneerd.

13164. De **Voorzitter:** Dat kon hij volgens de voorschriften? In ieder geval: die gedachte zal hij wel hebben gehad.

A. Als hij die gedachte voor zijn verantwoording nam, kon hij het doen. Ik, als commandant veldleger, werd geplaatst voor het feit, dat hij een order, die ik gegeven had, introk. Hoewel ik vond, dat het een betere en een juiste oplossing was om op het juiste ogenblik, dus zo spoedig mogelijk en uit flankerende richting, met troepen onder commandanten, op wie ik kon vertrouwen, een tegenaanval te doen, heb ik mij er bij neergelegd, *omdat anders een chaos zou zijn ontstaan.* Onmiddellijk heb ik gezegd: generaal, ga uw gang en heb ik hem ook in de door hem gegeven bevelen ten volle ondersteund, o.m. door het uitzenden van kapitein *Fiévez.* Ik heb natuurlijk geen 100 pct. zekerheid, dat, als de aanval, als door mij bevolen had plaats gehad, de Duitsers er afgeworpen waren, maar de troepen, die eerst de volgende morgen volgens de bevelen van generaal *Harberts* de aanval moesten doen, kwamen uit het land van Maas en Waal en waren oververmoeid; de aanval kwam veel te laat; artilleriesteun ontbrak, de Duitsers hadden zich vastgezet in het veroverde terrein. Men kan er lang en breed over praten. Het ene geval heeft zich voorgedaan en is mislukt; het andere geval heeft zich niet voorgedaan.

13165. De **Voorzitter:** In ieder geval: de intenties van de legerkorpscommandant zijn te begrijpen en te waarderen.

A. Ik heb getracht hem zoveel mogelijk troepen beschikbaar te stellen en toe te voeren, omdat, wanneer eenmaal een besluit is genomen, het met alle kracht moet worden uitgevoerd. En het is niet gebleven bij hetgeen daadwerkelijk aldus in actie is gekomen. Aan de commandant der Vde divisie, welke eveneens uit Noordbrabant kwam, is bevel gegeven zich gereed te houden om met 5 bataljons infanterie zich in de nacht van 13 op 14 Mei te verplaatsen naar het Amerongse bos, ten einde met het aanbreken van de dag van 14 Mei een tegenaanval uit te voeren op de Grebbeberg. Dat plan heb ik moeten opgeven, omdat de Duitsers inmiddels waren doorgedrongen ver voorbij de stoplijn en toen werd het wanhopig.

13166. De **Voorzitter:** Kunt u daarover nog het een en ander mededelen? U overwoog op dat moment de noodzakelijkheid om te besluiten met het hele front terug te trekken. Het was helemaal tegen de bedoeling in. De bedoeling was, dit front als de voornaamste linie te handhaven tot het bittere einde toe.

A. Ja.

13167. De **Voorzitter:** En in die gedachtengang was het toch enigermate te begrijpen, althans te verontschuldigen, dat er aan het oostfront van de vesting Holland sedert Februari niet meer gewerkt was?

A. Daarmede ben ik het niet eens. Achter de buitenduinen, vooral wanneer deze niet te breed zijn, legt men ook een slaperdijk aan! Hierover heb ik bij het vorige verhoor reeds een en ander gezegd; ik acht het verder verwaarlozen van de versterking van het oostfront een grove nalatigheid. In 1914—1918 was achter het oostfront het standhouden in de z.g. stelling Gouda grondig voorbereid, heel veel arbeid behoefde daar vóór een oorlog niet aan verricht te worden. Nu uw vraag. Ik heb hier een blocnote, waarop ik de dringende berichten heb aangetekend op het ogenblik, dat ik ze kreeg door de telefoon. Die aantekeningen zijn met potlood gemaakt van mijn hand. Volgens die aantekeningen kreeg ik op 13 Mei om 12.20 uur.....

13168. De **Voorzitter:** U zat toen in Zeist?

A. Ja. Op 13 Mei te 12.20 uur ontving ik van de commandant van het IIde legerkorps dit bericht:

„IVde Div. Toestand wordt zeer kritiek.
II - 19 R.I. is het eenige, dat nog over de spoorlijn zit, rest weggevloeid.
II - 11 R.I. Bezetting tusschen pl. 25 en Achterberg is ook weg. Noordvleugel ligt daar open.
Aan de zijde van 19 R.I. is de toestand nog goed.
De aanval van luitenant-kolonel *Land* wordt door de bezetting stoplijn 8 R.I., die nog steeds gehandhaafd is, *niet* opgemerkt.
C. - 8 R.I. meldde mij het laatste, dat hij D. infanterie langs de Cuneraweg ziet oprukken."

„Laatste bericht van C. - IVde divisie: „geheel ingesloten, ga terug op Elst en zal proberen daar nog een stelling te vormen."

13169. De **Voorzitter:** Had men enig idee wat er aan vijand tegenover ons stond, b.v. een regiment of een divisie?

A. De commandant van de IVde divisie en de commandant van het IIde legerkorps hebben steeds de vijand onderschat. Ik niet. Ik heb juist altijd gezegd in mijn staf: de Duitsers vallen aan over de Grebbe, de kortste lijn van de Duitse grens over Arnhem naar Utrecht. Ik had het Duitse optreden tegen Polen in September 1939 bestudeerd, daarbij was mij opgevallen het doorbreken door alles heen naar Lemberg (Lemberg in Galicië). De Duitsers hadden daar een zeer sterke gemotoriseerde stoottroep gemaakt en deze had opdracht, recht toe recht aan, „mir nichts, dir nichts" — zoals zij het zo mooi konden zeggen! — op te rukken naar Lemberg, de stad te omsingelen en te nemen. Ik dacht aanstonds: dat zelfde hangt ons ook boven het hoofd, een stoottroep rechtstreeks van Zevenaar naar Utrecht, dus over de Grebbe, daar komt de hoofdstoot. Zodoende heb ik het ook voor mijn persoonlijke verantwoording kunnen aannemen om de commandant van de IIde divisie en twee regimentscommandanten tijdelijk uit hun vak bij Veenendaal te halen. Ik voelde, dat daar, waar zij zaten, geen aanval van betekenis zou plaats hebben. Ik wist, dat de Duitsers zouden trachten er met één mokerslag te komen. Dat was voor mij een grote verantwoordelijkheid. De commandant van het IIde legerkorps heeft gezegd: de C.V. heeft dat gedeelte van de stelling ontbloot. Ik heb de verantwoordelijkheid daarvoor durven aanvaarden. In mijn verdedigingsbevel van September 1939 heb ik dan ook in een van de laatste punten gezegd: Houdt de beheersende Grebbeberg onder alle omstandigheden, richt deze naar alle zijden ter verdediging in, houdt tot het laatst stand op dat belangrijke punt, dat behouden moet worden.

13170. De **Voorzitter:** Ik wil dit beschouwen mede in verband met de vraag, of het terugtrekken van beide legerkorpsen nodig was. Als een paar regimenten doorbreken, is het dan nodig beide legerkorpsen terug te trekken?

A. Het waren niet een paar regimenten. Bovendien wisten wij niet hoeveel troepen de Duitsers hadden, omdat wij geen vliegerverken-

ning hadden. Men had achter de aanvallende Duitse divisie, versterkt door S.S., nog een heel legerkorps kunnen laten volgen, aangevoerd uit Duitsland. Zij hadden de divisie, die bij Barneveld zat, onmiddellijk over Ede kunnen aantrekken naar Rhenen. Wij wisten niet, wat er achter die troepen zat.

Wanneer men eenmaal in de Grebbelinie een gat slaat en de verantwoordelijke commandant zegt: ik ga terug op Elst, dan komt er een groter gat: alle wegen van Rhenen naar Veenendaal worden prijsgegeven. Bovendien bood een opstelling in de lijn Elst—Veenendaal, dus in geheel bebost gebied, al heel weinig mogelijkheid tot verdediging, terwijl bovendien gebleken was, dat de Nederlandse soldaat in bosterrein niet standhield. Ik kon daar dus bij geen mogelijkheid met kans op enig succes stand doen houden. Ik moest een afdoende beslissing nemen. Als men de Duitsers had toegestaan zich in dat bosterrein te ontplooien, dan was terugtrekken van de troepen noord en oost van Veenendaal niet meer mogelijk geweest. Wij zouden, zoals ik zeg, de lijn Elst—Veenendaal niet hebben kunnen verdedigen. Kolonel *van Loon* heeft overigens getracht in die lijn zijn troepen op te stellen, maar die troepen waren niet te houden. Zij gingen weer terug, terwijl de vijand nog niet was opgedrongen. Wat zou er dan wel gebeurd zijn, wanneer de vijand er wel was geweest!

13171. De **Voorzitter:** Zijn de Duitsers ook langs andere wegen bij de Grebbeberg gekomen?

A. Zeker, er is een aanval gebeurd op de voorposten van het 10de R.I., van het 22 R.I. en van het 15de R.I.

13172. De **Voorzitter:** Maar was er daar geen gevaar van doorbreken?

A. Op dat ogenblik niet. Maar de voorposten zijn daar tijdelijk teruggegaan. Door de bedreiging, die in de rug van Veenendaal was ontstaan, doordat het gehele front van Achterberg tot Rhenen toe was doorstoten, terwijl de divisiecommandant terugging op Elst, zou men een theoretisch front hebben gehad, waar geen enkele weerstand was geprepareerd, te verdedigen door troepen, die uit de hand waren. De tegenaanval van de vijf bataljons van de vijfde divisie zou niets van betekenis hebben uitgehaald. Ik moest derhalve voor die nacht, wilde het mij gelukken, een besluit van verstrekkende betekenis nemen, de Duitsers op mijn beurt voor een verrassing plaatsen. Indien onze troepen iets meer hardheid hadden gehad, zouden wij het oost van Rhenen tot de capitulatie hebben kunnen uithouden.

13173. De **Voorzitter:** De Duitsers waren toch ook uitgeput?

A. Dat wist men niet. Men wist niet wat zij nog meer aanvoerden. Er is trouwens bekend geworden, dat de Duitsers op 13 Mei in de namiddag onze weerstand bij Rhenen van zodanige aard achtten, dat zij het nodig oordeelden de aanval in de vroege morgen van 14 Mei te hernieuwen met *sterkere krachten,* onder inzet zelfs van 30 cm geschut en nog meer Stuka's (duikbommenwerpers). Zij hebben toen in de nacht van 13 op 14 Mei Rhenen onder zwaar vuur genomen toen er geen Nederlandse soldaat meer zat. „Dat is het succes van de verdediging van de Grebbeberg geweest" en tevens, dat voor de terugtocht op het oostfront.

13174. De **Voorzitter:** U hadt geen rapporten omtrent hetgeen zij in het voorterrein hadden?

A. Neen, wij hadden geen verkenningsvliegtuigen, terwijl de Duitsers er dik inzaten en toch onvoldoende ingelicht waren. Men tastte ook daarom in het duister over de sterkte, omdat in het bijzonder de uitstekend geoefende S.S.-troepen, de best bewapende van het Duitse leger, goed gecamoufleerd als zij reeds waren, zich goed dekten en wij geen of weinig gevangenen maakten.

13175. De **Voorzitter:** Kon men het niet taxeren door de beschietingen van de vijandelijke artillerie?

A. Er is geschoten met houwitsers en met kanonnen van 21 of 22 cm, opgesteld oostelijk van Wageningen op de Grebbeberg. Neem aan, dat de sterkte was één divisie. Inderdaad was deze hoger. Die troepen waren gestoten door de Grebbelinie, een linie, die versterkt was met loopgraven, kazematten, mitrailleursnesten, prikkeldraad, enz. Die zelfde troepen zouden de volgende dag, wanneer zij een nacht rust hadden gehad, zonder veel moeite hetzelfde hebben gedaan tegenover punten, waar geen loopgraven, kazematten en mitrailleurnesten waren en zelfs geen meter puntdraadrol, het allereerste wat nodig is, terwijl onze troepen niet op verhaal hadden kunnen komen. Dat konden zij eerst achter het inundatiefront van de vesting Holland. Dus de enige mogelijkheid was het nieuwe front, waar wel versterkingen en inundaties en puntdraadhindernissen waren, te bezetten. Men gaat terug, nadat men de vijand een klap heeft gegeven, dan is hij beduusd. Zo is het gekomen, want de Duitser was geïmponeerd en heeft, zoals ik reeds opmerkte, onze weerstand zo hoog aangeslagen, dat hij eerst in de morgen van 14 Mei een nieuwe versterkte aanval wilde inzetten. Teruggaan op 14 Mei naar de vesting Holland zou tot een debacle hebben geleid. Dit heb ik gevoeld en vooruitgezien en daarom moest ik tijdig een afdoende beslissing nemen.

13176. De **Voorzitter:** Wanneer is het besluit genomen?

A. Tegen 16.00 uur. De 13de Mei kreeg ik te 12.20 uur dit bericht: De commandant Iste afdeling - 16 R.A. meldt: „troepen uit Rhenen zeer gedemoraliseerd teruggetrokken." „Rhenen geheel in brand. Duitsers te Rhenen in Nederlandse uniform. Een troep van 50 man in Nederlandse uniform heeft ook vanmorgen lichtmeettroep overvallen." Het laatste bericht van de commandant van de IVde divisie (zo heb ik het bericht genoteerd): „geheel ingesloten, ga terug op Elst en zal proberen daar nog een stelling te vormen."

Toen heb ik de opdracht gegeven een *waarschuwingsbevel* te geven voor teruggaan op de vesting Holland; dat is ook direct doorgegeven aan de ondercommandanten. Aan dezen waren echter reeds *te voren* geheim persoonlijke aanwijzingen verzonden, opgemaakt, nadat op 12 Mei rekening was gehouden met de mogelijkheid, dat de vijandelijke aanval bij de Grebbe tot een doorbreking van de stelling zou kunnen leiden. Zie mijn dagboek, blz. 126 en Bijlage I, en die het volgende bevat: Het juiste tijdstip van uitgifte staat niet vast, maar het is 13 Mei op een vroeg uur uitgegaan naar de legerkorps- en brigadecommandanten.

„H.K.V. 13 Mei 1940.
Sectie I.
Nr. 698 P.

Persoonlijk.

1. Hoewel ik vertrouw, dat de troepen van het veldleger zich in de thans bezette stellingen zullen handhaven, acht ik het nodig aanwijzingen te geven voor een terugtocht op het oostfront van de vesting Holland voor het geval, dat zulks onverhoopt nodig mocht zijn.

2. In het vorenstaande geval zullen op mijn nader bevel detachementen worden geplaatst in de lijn Wikkenbrug, Werkhoven, Beverweert, station Driebergen (het Haagje), Nieuwe Krakeling, Soesterberg, door de zorg van C. - III L.K. en door 35 en 43 R.I. onder bevel van de T.B.O. (kolonel *Dwars).*

Scheidingslijn, de lijn: Odijk—Cothen (hoorden bij T.B.O.).

3. Indien tot de terugtocht wordt besloten zal te voren op mijn bevel het Lek-acces worden afgesloten door daartoe door C. - III L.K. aan te wijzen onderdelen.

4. *Bezetting oost-front.*

C. - III L.K. doet met de tussen Waal en Rijn/Lek aanwezige troepen de groep Merwede en de groep Lek ten zuiden van de Rijn/Lek bezetten.

II L.K. bezet de groep Lek ten noorden van de Rijn/Lek en een deel van de groep Utrecht.

IV L.K. bezet een deel van de groep Utrecht, alsmede de groepen Nieuwersluis en Naarden.

Scheidingslijnen.

Tussen III en IV L.K. de Rijn/Lek.

Tussen II en IV L.K. de huidige scheidingslijn verlengd naar achteren over Nieuwe Krakeling—Woudenbergseweg (bij II L.K.)—Vechten (bij II L.K.)—Liesbosch.

5. De terugtocht vangt aan op mijn bevel en wordt gedekt door achterhoeden in de huidige frontlijn."

Enige uren, nadat mijn reeds eerder genoemd waarschuwingsbevel, te rekenen op een terugtocht, was doorgegeven, ontving ik persoonlijk van generaal-majoor *Harberts* een telefoonbericht, luidende, volgens mijn persoonlijke onmiddellijk neergeschreven aantekeningen:

„IVde divisie, order tegenaanval baat niet meer.
Teruggaan naar lijn Elst—Veenendaal.
Troepen lopen alle weg bij eerste projectiel.
De kapiteins *Grater, Leeser* en *Dijkstra* zijn uitgezonden.
Ordeloze bende, chaos.
Langs 2 wegen luitenant-kolonel *Land* opdracht gegeven om aanval door te zetten: *Land* heeft de order ontvangen."

Eerst toen (tegen 16.00 uur) heb ik mijn besluit genomen.

In verband hiermede is het volgende bevel om 16.45 uur per telex, nr. 62, gegeven, waarvan ik slechts enkele punten aanhaal.

Commandant Veldleger

Sectie I	*Geheim*	13 Mei 1940
Nr. 23b	Bevel.	16.45 uur

„3. Het V.Lr. zal nog hedennacht teruggaan op het O.Fr. van de V. Holland";

volgen alle andere punten, die nodig waren om die terugtocht te regelen. Daarin ziet u voorafgaande nog punt over de eigen toestand, luidende:

2. Eigen toestand.

„II L.K. buigt terug in de lijn Elst—Geldersch Veenendaal."

Dat is zacht uitgedrukt.

Andere troepen hadden niets met de doorbreking te maken. Deze zouden daarvan alleen de weerslag in hun moreel hebben kunnen ondervinden. Verder luidde punt 2:

„III en IV L.K. toestand ongerept."

De terugtocht geschiedt in algemenen zin volgens de regeling, vervat in mijn brief van 13 Mei 1940, no. 698 P."

Dat waren de persoonlijke aanwijzingen, waarin de algemene regeling stond.

Er volgen verdere punten over de bevelsverhoudingen, uur van aanvang (20.30), de uitvoering van de terugtocht, de wijze van teruggaan, enz.

13177. De **Voorzitter:** Dat eerste bericht heeft generaal *Harberts* niet bereikt.

A. Dat heeft hem toch wel moeten bereiken. Het ging vermoedelijk niet uit per telex met het oog op de geheimhouding van deze *Persoonlijke* aanwijzingen, dus schriftelijk. De terugtochtsmogelijkheid mocht niet bij oningewijden post vatten.

13178. De **Voorzitter:** Ik heb gelezen, dat de eerste voorlopige aanwijzingen, die u hebt gegeven, hem pas later hebben bereikt.

A. Waaruit blijkt dat? Ik ben er zeer nieuwsgierig naar. Ik heb dat nooit gehoord. Misschien gaat het hierom, dat het *uiteindelijke* bevel dus, dat van 16.45 uur Sectie I, no. 23*b*, achtereenvolgens op 3 wijzen is bevolen, nl. eerst telefonisch door mijn chef van de staf, daarna per telex, ten slotte schriftelijk per ordonnans.

Ik mag ter illustratie, van hetgeen ik straks zeide, misschien nog het volgende naar voren brengen. Vóórdat ik tegen 16.00 uur het besluit tot de terugtocht nam, liet ik bij mij komen de chef van mijn staf, kolonel *Schimmel,* luitenant-kolonel *Nierstrasz,* hoofd van de sectie operatiën, en kapitein *Fiévez.* Ik zeide tot hen: „Zo is de toestand; dit is het laatste bericht van de C. - II L.K. Mijn besluit is, dat wij vannacht terug moeten op het oostfront van de vesting Holland." De eerste, die toen iets zeide, was kapitein *Fiévez,* die opmerkte: Daar komt niets van te recht." Ik vroeg hem: „Mijnheer *Fiévez,* weet u een andere oplossing?" Hij antwoordde: „Neen, generaal." Daarop zei ik: „Dan gebeurt het." Verder is slechts gesproken over de uitvoering er van.

13179. De **Voorzitter:** Was een andere oplossing inderdaad uitgesloten?

A. Iedere andere oplossing was buitengesloten, was niet te verenigen met mijn verantwoordelijkheid, ook niet na 8 jaar overweging.

De feiten hebben trouwens aangetoond, dat de terugtocht gelukt is, tegen alle verwachtingen in zelfs van een kapitein van de generale staf, die tot bij de voorste troepen was geweest en de commandant van het IIde L.K. en van de IVde divisie in de afgelopen nacht nog had bezocht.

13180. De **Voorzitter:** Kunt u nog iets mededelen over de terugtocht op het oostfront van de vesting Holland?

A. Ik ben zelf 's avonds halfzeven naar Utrecht gereden, waar geschoten werd — de vijfde colonne — en vervolgens naar Gouda. Daar was de commandant van het oostfront van de vesting Holland. Mijn hoofdkwartier werd daar gevestigd. De eerste, die ik aantrof, was een Engels verbindingsofficier, die van alles wilde weten. Het is de enige Brit, die ik in Mei 1940 heb gezien. Ik heb hem uitgebreid te woord gestaan en heb hem alles uitgelegd. Hij begreep er niet veel van en vroeg b.v. of de inundaties, op de kaart aangegeven, 5 of 8 m diep waren! Maar hij sprak Nederlands.

Een tweede vraag, die mij na aankomst te Gouda bereikte, was, hoe de inundaties moesten worden gesteld, want die werden toen verder gesteld. De groep Merwede was al op peil, maar de andere nog niet. Met die inundaties is het een gevaarlijk spel. Zij mogen niet te vroeg worden gesteld. Er zijn plaatsen geweest, waar de paarden bij de terugtocht tot de borst in het water kwamen. Van de chef van het Inundatiebureau van het commando oostfront vesting Holland bereikte mij de vraag, in welk tempo de inundaties moesten worden gesteld. Het zal acht of negen uur 's avonds zijn geweest. Wanneer men de inundatiemiddelen bij Wijk bij Duurstede geheel openzette — men had verschillende mogelijkheden — dan kwam het water zo snel binnen en liep het zo hoog op, dat men de kans liep, dat de artillerie-opstellingen achter het oostfront onder water liepen. Liet men het water niet in dat tempo binnen, dan bleven de artillerie-opstellingen behouden. Nadat ik over de onverwacht gestelde vraag kort had nagedacht, heb ik bevolen het water met volle kracht in te laten, waarbij ik de verantwoordelijkheid op mij nam, dat die batterijen onder water zouden komen te staan. Het was echter nodig, dat er een watervlakte ontstond tussen de Duitsers en de Nederlandse troepen. Dat is toen gebeurd. De volgende morgen, toen de terugtocht was voltooid — kolonel *Schimmel* was het laatst teruggekomen —, kreeg ik bericht, dat de terugtocht was gelukt, maar dat men niet tevreden was over de versterkingen, die daar aanwezig waren. Natuurlijk moet er na zo'n terugtocht veel worden geregeld, vooral wanneer er troepen bij zijn, die in het gevecht zijn geweest.

13181. De **Voorzitter:** Welke delen van de inundatie waren gesteld?

A. De groep-Merwede. Deze was volledig gesteld, de andere werden gesteld. De berichten over het opkomen van de inundaties lopen uiteen. Ik heb bericht gekregen uit het zuiden, dat er bij de capitulatie heel veel water stond. Bij andere was het minder. Het moest ten dele uit de Lek, dus van het zuiden, ten dele uit het noorden komen. Er is dus ook water ingelaten uit de Noordzee via het Noordzeekanaal en het Mewedekanaal, en uit het IJsselmeer via de sluizen bij Muiden en de Vecht. Maar het ging veel vlotter als met de sluis bij Nieuwpoort in de eerste wereldoorlog. Daar kwam het water slechts geleidelijk op. De Duitsers hebben bij Yperen een aanval gedaan, maar toen zij eenmaal in de polder zaten, moesten zij er uit, omdat zij anders in het water zouden omkomen.

13182. De **Voorzitter:** Ik heb toevallig gevonden, hetgeen ik zo straks van generaal *Harberts* zei, nl. dat het terugtochtsbevel telefonisch bij hem is gearriveerd. Hij zegt:

> „Vóór de ontvangst van het telefonisch bevel van de C.V. voor de terugtocht is door mij aan geen enkel onderdeel enig bevel tot terugtocht gegeven."

Op de volgende bladzijde zegt hij:

> „Het telefonisch terugtochtsbevel van de C.V. vermeldde geen uur van aanvang van de terugtocht. De daarin genoemde „persoonlijke aanwijzingen" hadden mij nog niet bereikt."

A. Op de persoonlijke aanwijzingen No. 698 P mochten ook *geen* bevelen over de terugtocht worden gegeven en natuurlijk bevatten deze aanwijzingen geen uur van de aanvang, want er stond „voor het geval een terugtocht onverhoopt nodig mocht zijn." Ook het *waarschuwingsbevel* zal slechts, algemeen gehouden, geen *uur* van aanvang hebben bevat. Maar op het *uiteindelijk* bevel van 16.45 uur no. 23*b*, stond wel degelijk een uur van aanvang, nl. 20.30 uur. In hoeverre dit uur aanvankelijk niet telefonisch door is gekomen, ontgaat mij. Maar het onmiddellijk daaropvolgende per telex doorgegeven bevel vermeldt in punt 4 uitdrukkelijk het aanvangsuur.

13183. De **Voorzitter:** Die persoonlijke aanwijzing is het eerst uitgegaan. Is dit telefonisch geschied?

A. Dit zijn de persoonlijke aanwijzingen, die gingen niet telefonisch uit, maar schriftelijk.

13184. De **Voorzitter:** Die zouden volgens hem een tijd (ik weet niet hoelang), nadat hij het telefonisch terugtochtbevel had gekregen, zijn gekomen.

A. Dan zijn zij in elk geval bij hem gekomen. *Waarom* zij hem zo laat hebben bereikt, weet ik niet. Dit is een quaestie van uitvoering en ontvangst door de staven van C.V. en II L.K. Veel vroeger dan, zowel het Waarschuwingsbevel als het Uiteindelijkbevel, zijn de Persoonlijke Aanwijzingen uitgegeven.

13185. De **Voorzitter:** Dit stuk is Maandag op een vroeg uur uitgegaan. Maar naderhand, kwart vóór vijf, hebt u gezegd: nu gebeurt het. Nu is het enige, dat ik heb aangehaald uit zijn rapport, dat kan kloppen met deze constructie, dat hij zegt: het bericht van 4.45 uur heb ik gekregen, maar dat stuk had ik niet.

A. Hij heeft wel de beide bevelen voor de terugtocht gekregen. Hoe kan hij zeggen geen bevelen te hebben gekregen?

13186. De **Voorzitter:** Neen, hij zegt, dat hij het verhaal nog niet had gekregen, toen hij het telefonisch terugtochtsbevel kreeg.

A. Dat telefonisch terugtochtsbevel is dat van 16.45 uur. Het is voorafgegaan (als gezegd enige uren te voren) door een waarschuwingsbevel, waarop reeds gewerkt kon worden, omdat de geheim Persoonlijke Aanwijzingen reeds in de vroege morgen van 13 Mei waren uitgegeven. Waarom deze Aanwijzingen generaal-majoor *Harberts* later hebben bereikt, ontgaat mij, zoals gezegd.

13187. De **Voorzitter:** Op 12 Mei hebt u niets uitgezonden?

A. Neen. Hieromtrent staat in mijn dagboek: „Reeds op 12 Mei was er rekening gehouden met de mogelijkheid, dat de vijandelijke aanval bij de Grebbe tot een doorbreking zou leiden en een terugtocht op de vesting Holland nodig zou kunnen zijn. In verband hiermede gingen geheime Persoonlijke Aanwijzingen, gegrond op deze mogelijkheid en de reeds vroeger ontworpen plannen, uit. Dit zijn de 13 Mei onder Sectie I, no. 698 P Persoonlijk uitgegeven aanwijzingen.

De **Voorzitter:** Wij kunnen hieronder wel een streep zetten. Het is ook niet van erg groot belang.

A. Ik wilde juist, dat bij niemand het idee post vatte, dat hij achteruit moest kijken. Daarom is het niet juist, terugtochtsbevelen voor te bereiden.

13188. De **Voorzitter:** Geldt dat ook voor de hoogste commandanten? Dat de lagere commandanten niet werd medegedeeld hoe de toestand in het oostfront van de vesting Holland was, kan ik begrijpen, maar hadden de twee legerkorpscommandanten niet meer moeten weten?

A. Die hebben de stukken en gegevens onder dagtekening van 1 November 1939 gekregen. Meer gegevens van het oostfront van de vesting Holland had ik toen niet, die moet ik nog ontvangen.
Het beste is, dat alleen de generaal de terugtochtsmogelijkheid in zijn hoofd heeft. Als deze mogelijkheid eenmaal naar voren is gebracht, is het hek van de dam, zelfs wanneer het een legerkorpscommandant betreft, hoewel het natuurlijk van de persoon afhangt.

13189. De **Voorzitter:** Er was in het oostfront van de vesting Holland ook bijna geen veiligheidsbezetting meer.

A. Inderdaad, die was bijna weg en heb ik moeten aanvullen met op rijwielen geplaatste bereden eskadrons huzaren, waardoor ook al weer een stuk beweeglijke reserve mij ontglipte.

13190. De **Voorzitter:** Ging u er mede akkoord, dat er bijna niets meer overbleef?

A. De opperbevelhebber heeft mij vijfmaal versterkingen gevraagd voor de bestrijding van de parachutisten. Ik heb hem steeds gegeven wat hij vroeg. De vijfde maal maakte hij zijn excuus voor het feit, dat hij het weer moest vragen.

13191. De **Voorzitter:** Waarom zijn die versterkingen niet genomen uit het IIIde legerkorps?

A. Het IIIde legerkorps kon een aanval verwachten uit het zuiden, zoals de andere legerkorpsen uit het oosten. Het IIIde legerkorps stond achter de Waal en de Linge; het was reeds gereduceerd tot 2/3 wat de infanterie betrof en had geen enkele kazemat, terwijl de Grebbelinie was versterkt. Er zijn onderdelen van de andere legerkorpsen gestuurd. Het IIIde legerkorps had de vermoeidheid nog in de benen. Het was uit Brabant gekomen en moest oprukken over de Maas en de Waal tot achter de Linge. De mensen gingen van het ene kwartier naar het andere en zij marcheerden onder bedreiging van vliegtuigen. Men kon geen onderdelen daarvan wegsturen om parachutisten in het hart des lands te bestrijden. Ik heb de chef van de staf landmacht en de O.L.Z. op hun aanvrage steeds gezegd: „U beziet het van hoger plan, u weet wat gemoeid is met de verdediging van de Grebbelinie, als u het nodig acht, krijgt u wat u vraagt." Ik heb, voor wat betreft de bezetting van het oostfront van de vesting Holland, moeten geven 3 bataljons uit 3 noordelijke groepen voor de bestrijding van parachutisten. Voor dat doel heeft men in Rotterdam en om den Haag en ten westen van Leiden rijkelijk troepen gehad: het aanwezige Iste legerkorps, de depottroepen en daarenboven verschillende regimenten, batterijen en zelfs een afdeling 10 veld van het veldleger. Het oostfront van de vesting Holland was toen nagenoeg ontbloot. Ik heb voor het oostfront van de vesting Holland 6 eskadrons cavaleristen, die, als gezegd, ter plaatse voorzien waren van gerequireerde rijwielen, gestuurd naar drie verschillende punten, ten einde aldaar toch een soort veiligheidsbezetting te hebben. De veiligheidsbezetting, die er oorspronkelijk was en die de andere troepen wegwijs had moeten maken, was weggenomen. Maar wat het zwaarste was, moest het zwaarste wegen. De wielrijders, die daar kwamen, wisten van toeten noch blazen. Die huzaren waren er nooit geweest.

De **Voorzitter:** Het exposé, dat u gegeven hebt, was zeer interessant.

A. Over de Grebbeberg zal men nog wel meer schrijven. Men kan er uren over spreken.

De **Voorzitter:** In der Beschränkung zeigt sich der Meister.

A. Laten wij hopen, dat er nog eens rustiger over gesproken wordt en dat er geen nieuwe oorlog komt, die deze weer doet vergeten.

De **Voorzitter:** Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen.

Het verhoor wordt gesloten.

J. J. G. VAN VOORST TOT VOORST.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 1 JUNI 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, Voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

GEORGE ADRIAAN EDUARD GLEICHMAN,
oud 51 jaar, wonende te Wassenaar.
Directeur N.V. Amerikaanse Smeerolie Mij.

Hij legt de eed af als getuige.

14091. De **Voorzitter:** U woonde in de Meidagen van 1940 naast de opperbevelhebber van land- en zeemacht, generaal *Winkelman?*

A. Ja zeker.

14092. De **Voorzitter:** Kunt u ons vertellen, wat er toen in de nacht van 9 op 10 Mei 1940 gebeurd is?

A. Ik werd wakker ongeveer 5 minuten vóór halfvier. Ik hoorde veel vliegerij en ben toen opgestaan. Mijn familie was in het buitenland. Ik ben eens gaan kijken en, afgaande op het geluid van de motoren, hoorde ik, omdat ik zelf vliegenier ben, dat het Messerschmidts waren.

14093. De **Voorzitter:** U zegt: zelf vliegenier. Was u dat in het Nederlandse leger geweest?

A. Ik ben in dienst geweest in de vorige oorlog. Deze oorlog niet.

14094. De **Voorzitter:** In ons leger?

A. Ja, ik ben een geboren Hollander.
Ik heb mij zelf overtuigd, dat het Messerschmidts waren. Ik ben verder rond gaan kijken in de tuin, heb de garage geopend en mijn wagen gestart. Toen ben ik gaan kijken wat er naast mij gebeurde, waar de generaal woonde, en daar ik geen activiteit daarnaast zag, achtte ik mij verplicht om de generaal te waarschuwen. Ik belde aan en werd opengedaan door de dochter en ik heb de generaal gesproken en zei: „Generaal, wil ik u vervoeren naar den Haag, want ik heb vreemde vliegtuigen gezien?" En hij, mij kennende als buurman, vertrouwde op mijn woorden, dat ik inderdaad Messerschmidts gezien had. Dus heb ik de generaal verzocht of ik hem van dienst kon zijn om hem naar den Haag te brengen, naar het hoofdkwartier. Ik wist zelf niet, waar het hoofdkwartier was. De generaal heeft toen mijn verzoek ingewilligd en is met mij medegereden naar den Haag. Onderweg zijn wij een paar maal opgehouden door Nederlandse soldaten; men werd onderzocht op het Lange Voorhout. Op het Lange Voorhout heb ik zelf persoonlijk gebeld. Wij werden opengedaan. De generaal heb ik uit de wagen geholpen. Toen ik de generaal had binnengebracht, heb ik hem aangeboden om te blijven op het hoofdkwartier, zodat hij over mij en mijn auto op alle momenten kon beschikken. Ik vroeg de generaal of, wanneer hij dacht, dat ik weg kon gaan, hij mij dan misschien een boodschap kon geven, dat ik dan kon verdwijnen. De boodschap was, dat ik niet meer nodig was, en daarna ben ik verdwenen.

14095. De **Voorzitter:** U hebt in 1940 hierover verklaringen afgelegd voor de officier-commissaris mr. *Hamer?*

A. Ja, dat kan zijn. Ik weet alleen nog, dat dat plaats vond op de Laan Copes van Cattenburch. Is dat juist, dat adres?

14096. De **Voorzitter:** Dat is mogelijk. Maar ik zou u willen vragen: hoe bent u daar terechtgekomen? Bent u daarvoor opgeroepen? Hebt u zich daarvoor gemeld? Hoe is dat eigenlijk gegaan?

A. Ik heb daar een schriftelijke oproeping voor bij mij thuisgekregen. Indien ik niet verscheen, dat ik dan strafbaar was of vervolgd zou worden. Ik ben daar verhoord geworden door Nederlandse officieren, die ik niet kende en waarvan ik nooit gehoord had.

14097. De **Voorzitter:** Dat is waarschijnlijk dan geweest door de officier-commissaris, hetgeen hij destijds was, mr. *Hamer,* die later in de Duitse tijd hoofdcommissaris van politie in den Haag is geworden.

A. Dat weet ik niet.

14098. De **Voorzitter:** Dat is u dus niet bekend?

A. Neen.

14099. De **Voorzitter:** Ik heb hier de verklaring, die u hebt afgelegd voor mr. *Hamer.* In die verklaring komen nog twee punten voor, waarvan u thans geen mededeling gedaan hebt. In de eerste plaats komt hierin het volgende voor: „De generaal stelde mij dadelijk de vraag: „Wat zijn dat voor vliegtuigen?", welke vraag ik in bovenstaande zin beantwoordde. Toen ik de generaal dus zeide, dat het Duitse vliegtuigen waren, vroeg hij mij of ik dat wel zeker wist, hetgeen ik op grond van vorenvermelde waarneming kon bevestigen. Ik voegde hieraan toe, dat die vliegtuigen met vijandelijke bedoelingen waren gekomen, omdat ik had gezien, dat daaruit mitrailleurs naar de grond gericht waren." En verder staat er aan het slot van die verklaring: „Door de gedragingen en de woorden van generaal *Winkelman* kreeg ik de overtuiging, dat deze niet op de hoogte was van de Duitse inval."
Dit wekt de indruk, alsof generaal *Winkelman* eigenlijk niet in staat was om te beoordelen of het Duitse vliegtuigen waren of niet.

A. Die indruk heb ik gekregen, omdat die vraag mij werd gesteld. De generaal vroeg mij, of ik werkelijk gezien had, dat het Duitse vliegtuigen waren, en toen heb ik het beantwoord met te zeggen: „Ja zeker, want ik heb het met mijn eigen blote ogen gezien."

14100. De **Voorzitter:** Wat voor indruk kreeg u daar nu eigenlijk uit? Dat begrijp ik niet goed.

A. Wilt u mij die vraag nog eens stellen s.v.p.?

14101. De **Voorzitter:** Hoe kreeg u daar nu de indruk uit, zoals die hier in uw verklaring vermeld staat: „Door de gedragingen en de woorden van generaal *Winkelman* kreeg ik de overtuiging, dat deze niet op de hoogte was van de Duitse inval"? Ik begrijp niet, hoe dat volgen kan uit dat gesprek over die vliegtuigen. En uit uw verklaring zou ik toch moeten afleiden, dat dit het geval is, ten minste, zoals die verklaring hier ligt.

A. Ja, ik wil hier eigenlijk mede zeggen, dat ik verbaasd was, dat de generaal niet de inval verwacht had, althans dat het mogelijk zou zijn. Ik ben opgestaan en ik heb gezegd: „Generaal, er zijn vijandelijke vliegtuigen boven ons hoofd". Iedereen wist, dat de toestanden de laatste dagen vóór de 10de Mei nu niet zo erg kalm waren in Nederland, men kon het aan alles merken, nietwaar? Ik was zelf verbaasd, dat die vliegtuigen boven ons hoofd kwamen zo snel in die nacht. Toen de generaal mij vroeg: „Weet je zeker, dat het Duitse vliegtuigen zijn", heb ik gezegd: „Ja, zeer zeker, want ik heb het met mijn blote ogen zelf gezien generaal." Toen zei hij: „Ja, u bent vlieger en daar kan ik op vertrouwen. Ik zei: ja zeker, dat heb ik gezien. En daarom kom ik u mijn hulp aanbieden; hulp is het niet direct, ik bedoel: ik kom u helpen om u naar den Haag te brengen of waar u naar toe wilt." Op dat moment was er geen auto thuis.

14102. De **Voorzitter:** Maar zag generaal *Winkelman* die vliegtuigen zelf ook?

A. Verder hebben wij ze samen onderweg gezien naar den Haag.

14103. De **Voorzitter:** En wat zei generaal *Winkelman* toen?

A. Niets. Wij hebben heel weinig woorden gewisseld in de wagen. Wij werden een paar maal opgehouden, o.a. zijn wij opgehouden bij het begin van het Benoordenhout en wij zijn opgehouden op de brug bij het „Wachtje", dat is een zeer speciale naam, ik weet niet of u dit kent.

14104. De **Voorzitter:** Ik vraag het hierom, omdat generaal *Winkelman* zelf zegt, dat hij de indruk heeft, dat u hebt willen suggereren, dat hij niet wist wat de onderscheidingstekens van Duitse vliegtuigen waren. Daartegenover zegt generaal *Winkelman:* dat wist ik natuurlijk wel, want ik was commandant van een luchtverdedigingskring geweest, u kunt dus wel aannemen, dat ik hiervan op de hoogte was. Maar, zegt hij, toen wij in die auto reden, zei de heer *Gleichman:* hoort u ze, ziet u ze? Toen heb ik geantwoord, aldus generaal *Winkelman:* ik kan ze niet onderscheiden, uw ogen zijn blijkbaar beter dan de mijne. Is dat juist?

A. Dat is juist.

14105. De **Voorzitter:** Ja, maar daaruit is natuurlijk niet af te leiden, dat generaal *Winkelman* niet op de hoogte zou zijn van de onderscheidingstekens en dat hij geen Duitse inval verwachtte. Dat kan uit een dergelijk feit niet afgeleid worden. Daarom begrijp ik nog steeds niet, wat uw verklaring voor de officier-commissaris mr. *Hamer* betekent, in het bijzonder de woorden: „Door de gedragingen en de woorden van generaal *Winkelman* kreeg ik de overtuiging, dat deze niet op de hoogte was van de Duitse inval". Het is mij niet duidelijk, waar u dat uit hebt afgeleid.

A. Dat had waarschijnlijk betrekking op de onverwachte overval; ik bedoel, ik stond zelf ook versteld, dat dit zo snel gebeurde.

De **Voorzitter:** Men kon gerust aannemen, dat de opperbevelhebber daarvan op de hoogte was, dat hij er meer van wist.

A. Ja, allicht wel.

14106. De **Voorzitter:** Kijk eens, dat vind ik juist het ernstige in deze zaak. Hier is tijdens de oorlog een onderzoek ingesteld van een zijde, die nu niet voor 100 pct. goed was. Ik heb u al verteld, dat die mijnheer *Hamer* later, als N.S.B.-er, hoofdcommissaris van politie is geworden in den Haag. Het is u waarschijnlijk ook bekend, dat deze gegevens, die *Hamer* verzameld heeft — dat betreft niet alleen het verhoor van u, maar ook van een aantal anderen over de toestanden op het algemeen hoofdkwartier —, zijn gerapporteerd aan *van Genechten,* die toen procureur-generaal was, en dat *van Genechten* daarvan misbruik heeft gemaakt. D.w.z., hij heeft op een bepaald moment hierover dingen in het openbaar gezegd, naar ik meen ook geschreven, waarbij hij de indruk wilde vestigen, dat de toestanden op het algemeen hoofdkwartier in de Meidagen niet waren zoals zij behoorden te zijn. Nu is het bedenkelijke in deze zaak, dat een dergelijk pogen, dat kennelijk van nationaal-socialistische zijde is opgezet, steun vindt in een getuigeverklaring als de uwe, waarin u aan het slot zo maar een mening geeft over het al of niet op de hoogte zijn van generaal *Winkelman,* een mening, die u eigenlijk, zover ik het kan zien, niet uit de feiten, zoals u die verteld hebt, kon afleiden. Een mening, die u op het ogenblik ook niet kunt motiveren.

A. Ik heb ook beweerd in die verklaring, dat er geen auto thuis was om de generaal naar het algemeen hoofdkwartier te brengen.

14107. De **Voorzitter:** Generaal *Winkelman* heeft hier verklaard, dat hij op de avond van de 9de Mei, omstreeks middernacht, toen alle voorbereidingen getroffen waren — want hij was volkomen op de hoogte van hetgeen er die nacht zou gebeuren —, gezegd heeft: „Nu begin ik met eerst even te gaan slapen, want in de komende dagen zal daar niet veel van komen." Daar had hij, naar mijn mening, gelijk aan. Toen is hij naar huis gegaan en heeft daar, toen hij 's morgens gewekt werd, onmiddellijk zijn chauffeur opgebeld. Toen hij aangekleed was en zijn auto nog niet voor de deur zag staan, is hij alvast naar buiten gegaan en heeft toen met u dat gesprek gehad. M.a.w.: de chauffeur had elk ogenblik kunnen komen, u was daar echter aanwezig en kon hem dus eerder wegrijden dan de chauffeur, maar die had er misschien een paar minuten later ook kunnen zijn. Alleen treft mij hierin nog een verschil tussen uw lezing en die van generaal *Winkelman,* nl. dat generaal *Winkelman* zegt, dat hij, toen hij zich aangekleed had en naar buiten ging, u daar zag staan, terwijl u het volgens uw verklaring, als ik het goed begrepen heb, doet voorkomen of u bij generaal *Winkelman* hebt aangebeld en hem hebt medegedeeld, dat er wat aan de hand was. Dat is nog een verschil, nietwaar?

A. Inderdaad, dat maakt dat.

14108. De **Voorzitter:** Was de generaal toen nog niet buiten?

A. Neen.

14109. De **Voorzitter:** Maar was hij wel aangekleed?

A. Ik meen wel, dat hij aangekleed was. Hij stond zo buiten; dat bewijst toch, dat hij aangekleed was.

14110. De **Voorzitter:** En wat die vliegtuigen betreft, herinnert u zich, dat de generaal tegen u gezegd heeft, dat hij de onderscheidingstekenen niet kon zien?

A. Dat was ook zeer moeilijk te zien. Wanneer men in een auto zit en de toestellen bewogen zich op verschillende hoogten en met grote snelheden, dan kon men dit niet zo gauw zien. Ik heb verklaard, dat het Messerschmidts waren.

14111. De **Voorzitter:** Dus u hebt niet de indruk gehad en ook niet de indruk willen vestigen, dat generaal *Winkelman* eigenlijk de onderscheidingstekens van Duitse vliegtuigen niet kende?

A. Neen, integendeel. De generaal was daarmee volkomen op de hoogte.

14112. De **Voorzitter:** Dan blijf ik ernstig bezwaar maken tegen het slot van uw verklaring, waarin u zegt de overtuiging gehad te hebben, dat de generaal niet op de hoogte was van een Duitse inval. Dat hebt u dan eigenlijk volkomen lichtvaardig verklaard. Want uit de feiten, die u hebt medegedeeld, is dat niet af te leiden.

A. Het is 8 jaar geleden.

14113. De **Voorzitter:** Vindt u, wanneer u de zaak thans acht jaar later bekijkt, dat uit de feiten, die u nu hebt medegedeeld en die in grote trekken tamelijk overeenkomen met hetgeen u in uw verklaring voor de officier-commissaris destijds hebt gezegd, vindt u, dat uit deze feiten de gevolgtrekking gemaakt kan worden: „De generaal was niet op de hoogte van de Duitse inval"? Ik vind het niet.

A. De generaal zal het beter geweten hebben dan iemand anders.

14114. De **Voorzitter:** Precies. Men mag toch aannemen, dat, toen generaal *Winkelman* te middernacht van het hoofdkwartier wegging, nadat alles van te voren in gereedheid was gebracht, hij drommels goed wist wat er zou komen.

A. Wij waren de eerste. Hij was no. 1 op de generale staf.

14115. De **Voorzitter:** Dat is niet juist. Er was wel iemand. De sous-chef van de generale staf had de nacht doorgebracht op het algemeen hoofdkwartier. Dit is een illustratie te meer, dat men met dergelijke gevolgtrekkingen ontzaglijk voorzichtig moet zijn, nietwaar?

A. Ja.

14116. De **Voorzitter:** Het vervelende van deze zaak is juist, dat die verklaring — anders was er helemaal geen aanleiding geweest om u hier te horen — destijds in 1940 zo is afgelegd voor autoriteiten, die kennelijk geen goede bedoelingen hadden, want de voor hen afgelegde verklaringen zijn later misbruikt. Daarom vind ik het een ernstige zaak, dat u een gevolgtrekking hebt gemaakt, zoals die hier staat en die deze uitwerking heeft gehad. U begrijpt, wat ik bedoel?

A. Ja.

14117. De **Voorzitter:** Wat vindt u er zelf van?

A. Ja, het is moeilijk, het is acht jaar geleden en dan de toestand, die daar heerste en een hoop militairen om mij heen, enz., enz. Het is helemaal niet mijn bedoeling geweest ooit valse verklaringen af te leggen, daar ben ik zakenman voor en op de tweede plaats ben ik goed Nederlander. Ik zal nooit een verklaring afleggen, die geen waarheid betreft. Ik verleende in plaats van tegenwerking mijn medewerking in eerste instantie. Ik heb mijn hulp aan het vaderland aangeboden om de generaal weg te brengen. Met de beste bedoelingen voor het vaderland. Mijn gedragslijn gedurende de oorlog kunt u ook bekijken.

14118. De **Voorzitter:** Wat bedoelt u?

A. Dat ik goed Nederlander gebleven ben en nog ben.

14119. De **Voorzitter:** Dat wil ik graag aannemen, maar u zult mij moeten toegeven — trouwens de feiten hebben het bewezen —, dat deze gevolgtrekking in handen van iemand als *van Genechten* maar al te gretig kon worden gebruikt.

A. Maar, Mijnheer de Voorzitter, men kan er bij hebben geschreven wat men heeft willen verzinnen.

14120. De **Voorzitter:** Ja, maar het is een ondertekende verklaring. Het is een proces-verbaal, dat u zelf ondertekend hebt. U bent daar gehoord.

A. Ondertekend?

De **Voorzitter:** Ja, inderdaad.

A. Heb ik dat getekend?

De **Voorzitter:** Ja.

A. Staat mijn handtekening er onder?

De **Voorzitter:** Ik heb er hier een afschrift van, maar....

A. Ik herinner mij niet, dat ik iets getekend heb. Hebt u het originele stuk?

14121. De **Voorzitter:** Het lijkt mij in ieder geval wel zeker, dat u deze verklaring inderdaad ondertekend hebt. Van dergelijke verhoren worden altijd verklaringen opgemaakt, die men door de getuigen laat tekenen. Ik heb hier de ter griffie gemaakte kopieën van een aantal verklaringen in dit vóóronderzoek, waaronder ook de uwe. Onder die kopie staat: de getuige (was getekend:) *G. A. E. Gleichman*. Dat wijst er wel op, dat u die verklaring hebt ondertekend. Intussen zullen wij het op het origineel nog even nagaan, of inderdaad daar uw handtekening onder staat. Het lijkt mij, dat wij voor het ogenblik dit als juist moeten aannemen. En dan kom ik weer terug op hetgeen ik zoëven heb gezegd, nl. dat het laatste deel van uw verklaring, luidende: „Door de gedragingen en de woorden van generaal *Winkelman* kreeg ik de overtuiging, dat deze niet op de hoogte was van de Duitse inval", naar het mij voorkomt, ook op grond van hetgeen u thans verklaard hebt, lichtvaardig is afgelegd, hetgeen ernstige gevolgen heeft gehad, omdat deze verklaring in handen is gekomen van heren, die er misbruik van hebben gemaakt. U kunt dus ook op het ogenblik niet nader adstrueren, dat de overtuiging, waarover u hier spreekt, inderdaad op de feiten gegrond is? Op dusdanige feiten gegrond is, dat het voor een ieder duidelijk is?

A. Het is acht jaar geleden, dus het is niet zo gemakkelijk.

14122. De **Voorzitter:** Ik heb nu met u de inhoud van uw verklaring doorgelopen. Wij hebben besproken, wat u daar verklaard hebt, en wij hebben het getoetst aan de verklaring, die generaal *Winkelman* hier heeft afgelegd. En op grond daarvan zeg ik: ik vind de feiten niet van die aard, dat zij de door u destijds getrokken conclusie rechtvaardigen. Vindt u dat zelf eigenlijk ook niet?

A. Ja.

14123. De **Voorzitter:** U vindt ook, dat de feiten die conclusie niet rechtvaardigen?

A. Ja.

14124. De **Voorzitter:** Ik kom dus tot de slotsom, dat het te betreuren is, dat u deze verklaring aldus hebt afgelegd. Want daar is een heleboel narigheid over ontstaan.

A. Het is jammer.

14125. De **Voorzitter:** U kunt ook geen andere feiten noemen, die wij hier niet besproken hebben en die naar uw mening wel uw destijds getrokken conclusie wettigen?

A. Neen, ik heb alleen het feit ontdekt, dat de generaal thuis was, dat ik hem naar den Haag heb gebracht, naar het hoofdkwartier, verder niets meer. Dat ik de indruk kreeg, dat het daar doodrustig was; het maakte zo een indruk op mij, dat er niets aan de hand was.

De **Voorzitter:** Dan geloof ik, dat het duidelijk is. Ik dank u voor de inlichtingen en sluit ik het verhoor.

G. A. E. GLEICHMAN.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 8 JUNI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

JAN-HENDRIK VAN DER NAHMER,

oud 38 jaar, wonende te Eindhoven, electrotechnicus, oud sergeant.

Hij legt de eed af als getuige.

14461. De **Voorzitter:** Zoals u is medegedeeld op uw oproepbrief is het de bedoeling om u vanmiddag vragen te stellen over het incident bij de brug bij Gennep in 1940. U kunt misschien beginnen met te vertellen, wat uw functie bij de brug was.

A. Ik heb indertijd een verklaring voor de Commissie voor militaire onderscheidingen afgelegd en daarna zijn er nog twee heren geweest uit Maastricht, 2 rechercheurs, voor opsporing van oorlogsmisdadigers. Die heb ik ook het hele verhaal verteld, de hele gang van zaken. Die hebben dit ook genoteerd. Ik zal dus trachten, in grote lijnen hetzelfde weer te vertellen, wat ik toen verteld heb.

14462. De **Voorzitter:** Wij hebben dat ene rapport — een afschrift daarvan — ook inderdaad gekregen. Ik mag u er nog even opmerkzaam op maken: u staat hier onder ede.

A. Natuurlijk. Ik heb nooit een afschrift van dit rapport gehad, ik zal dus zoveel mogelijk mijn gedachten even goed moeten concentreren. Mijn functie was daar sergeant, en ik was detachementscommandant. Wij waren eerst bij Mill bij Volkel. Daar was ik van de 3 I III R.I. en toen zijn wij overgeplaatst ter versterking van de brug bij Gennep. Daar was ik sectiecommandant met 9 manschappen en een korporaal.

14463. De **Voorzitter:** U was dienstplichtig sergeant?

A. Ja, ik was dienstplichtig sergeant. Een week of drie vóór de invasie, vóór de overval op 10 Mei, zijn wij dus overgeplaatst en moesten daar de wacht van de brug bij Gennep versterken. De mensen, die daar zaten, waren overbelast, die moesten te veel wachtkloppen en konden niet voldoende afgelost worden, zodat zij geen behoorlijke rusttijden hadden. Zodoende konden wij dus meer rouleren. Onze functie was niets anders dan die brugwachten te versterken. Daar kwam ik toen en moest met allerlei mensen kennis maken. De brugcommandant van de brug zelf was een zekere sergeant *Lute* van de militaire politie, maar wij ressorteerden, wat betreft voeding en zo, dus onderhoud, onder het regiment 26e van het vak, dat daar lag, en dat was luitenant *Moubis.* Die had geen commando over ons, alleen wat betreft de verlofregeling en zo. Dat werd door het bureau van hem geregeld. Maar voor de rest had hij niets met de brug uitstaande. Hij moest alleen zorgen, dat de bemanning voor de kazematten, links en rechts van de brug, bezet werden. Maar sergeant *Lute,* heb ik toen begrepen, had, met nog een paar andere korporaals van de militaire politie, daar dus eigenlijk het commando. Wij hadden dus tot taak de wachten bij de brug te betrekken, zowel aan de westzijde als aan de oostzijde. Aan de oostzijde, dus aan de Duitse zijde, zat ook een wacht van ons aan de brug; wij hadden dus het zuiden van de brug. Ik spreek hier niet over de kazematten, daar kom ik zo dadelijk nog even op terug.

Aan de oostzijde had je een wachthuisje. Daar gingen altijd drie man met een korporaal heen en 's nachts 6 man en een korporaal, maar dat hing er dikwijls van af, soms vijf. Hoe dat het beste uitkwam. 's Nachts waren er altijd 2 posten aan de oostzijde van ons. Ik praat hier niet van de militaire politie en van het detachement, dat in Gennep lag. Wij hadden daar dus overdag 1 post staan en 's nachts 2 posten.

14464. De **Voorzitter:** Dus dat waren infanteristen, die de politietroepen behulpzaam waren?

A. Infanteristen, die toegevoegd waren aan de politietroepen. Zo was het, want ik heb zo de indruk gekregen, trouwens, dat heb ik ook al vóór die tijd gemerkt, dat bij al die bruggen, zoals in Grave en overal, in het begin altijd militaire politie is geweest. Maar omdat de toestand steeds ernstiger werd, werden er steeds meer militairen ingeschakeld.

14465. De **Voorzitter:** Kunt u ook zeggen: hadden ze aan de oostkant telefoonverbinding naar Gennep?

A. Naar Gennep, ja, voor zover ik weet een telefoon van de spoorwegen, maar die gebruikten wij met het station Gennep, en wij hadden van daaruit een aparte telefoon weer, die met de westzijde was verbonden.

14466. De **Voorzitter:** En was daar een versperring?

A. Ja, je had daar een hek en ruiters en asperges, geloof ik, maar ik kan het me niet zo duidelijk meer herinneren. Ik meen van wel, dat er asperges in gestoken konden worden. Je had daar een hek, dat is altijd aan die brug gemaakt; toen die brug gebouwd werd, hebben zij daar pantserhekken gemaakt.

14467. De **Voorzitter:** Vertelt u dan nog even: aan de westzijde, waar was uw legering, was dat misschien onder aan de dijk?

A. Het was de bedoeling, dat wij allemaal onder aan de dijk kwamen te liggen, daar was een barak gebouwd. Maar die was nog niet helemaal in gebruik, gedeeltelijk maar. Zij was kant en klaar en er moest alleen nog een kleinigheid aan gebeuren, licht en zo, dat was nog niet helemaal in orde. Daar werd al in gelegerd, in die barak, door de militaire politie. Maar wij lagen nog in Oeffelt.

14468. De **Voorzitter:** Als u dan nu wilt vertellen — want wij hebben van verschillende anderen over de situatie al het een en ander gehoord — chronologisch — zoals alles gebeurd is, vanaf Donderdagavond een uur of acht of tien.

A. Dinsdag, vóór de tiende Mei, kwam het groot alarm, toen moest alles terugkomen van verlof. Vanaf die dag zijn wij steeds in touw geweest. Wij sliepen wel eens eventjes, maar iedereen was bij de brug. Ons hele detachement, alles lag in de barak.

14469. De **Voorzitter:** Niet meer in Oeffelt?

A. Wij lagen officieel nog in Oeffelt, maar wij hadden al onze spullen maar meegenomen, zodat wij daar in ieder geval toch terecht konden, wij hadden nog geen kribben en zo, maar met een strozak op de grond, en de een sliep op de krib van de ander, dat gaf allemaal niet.

14470. De **Voorzitter:** Hoe was de stemming op Donderdag, 9 Mei? Dacht men, dat het gevaar geweken was? Hoe sprak men er onder elkaar over?

A. Die stemming was sterk verdeeld. Men ging toen die versperringen, die daar allemaal aan de grens lagen, in orde maken; bomen werden omgeblazen, dat gaf allemaal veel lawaai.

14471. De **Voorzitter:** Op Donderdagavond?

A. Ja, dat begon al om een uur of 10 's avonds.

14472. De **Voorzitter:** Dat hoorde u?

A. Ja, dat hoorde je ontzettend goed.

14473. De **Voorzitter:** Maar hoe was uw reactie; b.v. die wachtcommandant *Lute,* hebt u daar nog mee gepraat?

A. Ja zeker, ik zei: „Nou, het ziet er niet zo leuk uit. Wat is dat knallen?" „Ja, dat zijn de versperringen". Ja, goed, dat konden wij wel begrijpen, want wij wisten heus wel, dat die bruggetjes en zo onder lading lagen. Uit voorzorgsmaatregelen werden die dingen dus alvast opgeblazen.

14474. De **Voorzitter:** Is er toen 's avonds nog een bijzonder alarm geweest?

A. Neen, wij moesten steeds op onze hoede zijn en er kwam ook nog een bericht, ik geloof de avond van te voren nog, dat, als je marechaussees ziet met een groene band om de arm, dan zijn dat de Duitsers, die moet je niet vertrouwen, of vijanden. Dat is ons wel verteld door sergeant *Lute.*

14475. De **Voorzitter:** Van te voren?

A. Ja, van te voren. Een dag of twee van te voren, dat weet ik niet meer precies, maar in ieder geval, het is ons verteld, het werd ons zo terloops medegedeeld.

14476. De **Voorzitter:** En u zelf? Bent u 's avonds nog gaan rusten?

A. Neen, wij waren òf in het wachtlokaal bij de telefoon òf aan de dijk. Wij waren altijd met een man of vier in het wachtlokaal en de rest was buiten. Dan wisselden wij elkaar weer eens af. De telefoon moesten wij steeds in de gaten houden en wij hadden steeds contact. Wij belden elkaar wel eens op of er iets bijzonders was, maar er was niets bijzonders.

14477. De **Voorzitter:** Maar nu dan die nacht precies. Wat u zich er van herinnert in volgorde van de gebeurtenissen.

A. De volgorde kan ik u precies wel vertellen. Eerst die versperringen, daar begon het mee. Dat is zo tot een uur of twee doorgegaan. Steeds hoorde je weer een knal en dan weer een knal. Er ligt daar bij Gennep ergens een klooster en daar was ergens ook een zware lading van een betonnen brug en dat gaf ook een ontzettende knal, en dat dreunde nog een hele tijd na. Ik zei: Potdorie, dat is er ook een. Ik kon horen, dat het geen artillerie was. Als je artillerie hoort schieten, dan hoor je boem en een tijdje daarna weer boem. In het begin was die indruk bij de mensen wel, maar op de duur was de indruk: och ja, dit is natuurlijk beter dan wanneer zij het te laat doen, die versperringen opblazen.
Toen was het stil en toen zei ik zo tegen sergeant *Lute*: „Ik zou die brug nu maar eens laten springen, want ik vertrouw het niet", ik weet niet, ik had het gevoel, daar gebeurt iets. Ik hoorde ook overal, dat er meer bruggen waren gesprongen. Die knallen, die wij hoorden, dat waren heus geen boompjes, die zij over de weg laten vallen. „Ja", zei hij, „ik zal toch maar even wachten". Goed. Om drie uur was het doodstil. Je hoorde niets meer, na eerst dat enerverende geknal, opeens doodse stilte. Het zal ongeveer drie uur, kwart over drie geweest zijn, toen hoorde ik één geweerschot. Ik zei: ‚Het is mis. Nu is het donderen". Dat ene geweerschot, daar had ik meer angst voor, daar was ik meer van geschrokken dan van al die knallen op die avond. Ik zei: Nu is het mis. En ja, het was mis. Toen kregen wij een telefoontje van de oostzijde, dat hebt u uit het verhaal gelezen: „Er zijn krijgsgevangenen gemaakt, Duitse krijgsgevangenen, wat moeten wij er mee doen?" Ik meen, dat ik toen gezegd heb, dat het er 6 of 7 waren, het waren er, geloof ik, 4 of 5. In ieder geval was het een aantal Duitsers. „Maar naar voren brengen".

14478. De **Voorzitter:** Hebt u dat telefoontje zelf aangenomen?

A. Dat heb ik zelf aangenomen, ja. Toen heb ik *Lute* nog even gewaarschuwd en gezegd: „wat moet ik doen. „Ja, laat maar terugkomen".

14479. De **Voorzitter:** Was dat met het wachtcommando Gennep?

A. Neen, de telefoon kwam van de oostzijde van de brug en die hadden weer een telefoontje gehad van Gennep. Dus die krijgsgevangenen waren op dat moment dus blijkbaar al aan de oostzijde.

14480. De **Voorzitter:** Dat was een zekere dienstplichtige *Tak?*

A. Ja, die naam kan ik mij nog wel herinneren. Toen hebben wij gezegd: „Breng ze maar naar de overzijde", dus naar de westzijde, en daar kwamen zij aangelopen met 2 marechaussees, één er achter en één opzij. Ik geloof een revolver of een karabijn in de hand, dat weet ik niet meer, maar gewapend.

14481. De **Voorzitter:** Was dat tegen halfvier?

A. Ja, het was zo tegen schemer aan. Wij hebben die lui toen ontwapend. Zij hadden van die lange rubber jassen aan.

14482. De **Voorzitter:** U zegt, het was tegen de schemer, maar ik herinner mij uit de stukken, dat later gezegd is: toen de trein aankwam, was het ook nog schemer, want toen konden zij het ook niet goed zien!

A. Nu ja, het was een mooie tijd en het was juist die overgangstijd en het duurt vrij lang eer het licht is. Toen die trein kwam, was het een kwartier voordat de zon opkwam.

14483. De **Voorzitter:** Goed, gaat u door over die jassen.

A. Wij hebben die lui dus ontwapend. De marechaussees stonden er bij. Zij hadden een eigenaardig uniform aan. Daar let je natuurlijk niet zo op. Later heb ik mij dat gerealiseerd, maar dat komt dadelijk nog. Dus die lui werden ontwapend. Toen kwam er een trein aangereden. Ik zeg: „dat kan haast niet, de laatste trein naar Gennep komt weer terug en die gaat naar Beugen, die blijft daar altijd. Die gaat 's morgens pas weer naar Gennep. Dus er kon geen trein aan de overzijde zijn. „Neen", zei de marechaussee, „dat is oké, die locomotief hebben zij daar altijd in de loods gehad, voor het geval, dat zij 's nachts nog terug kunnen". Zij maakten er een praatje van, zij probeerden ons gerust te stellen. Onze logische gedachte moest dus tenietgedaan worden.

14484. De **Voorzitter:** Maakten die marechaussees een betrouwbare indruk?

A. Zij spraken prachtig Nederlands, ik kon geen foutje in hun taal ontdekken, ik heb ze nog later in het hospitaal ook gesproken, maar zij spraken prima Nederlands. Eén bleek ook een Nederlander te zijn, heb ik toevallig gehoord.

14485. De **Voorzitter:** Het waren geen echte marechaussees?

A. Neen, het waren namaak. Die trein komt dus aangereden, een half geblindeerde wagon voorop.

14486. De **Voorzitter:** Die mensen zijn, meen ik, eerst weggestuurd? Onder bewaking van manschappen van u?

A. Onder bewaking van twee manschappen van mij en nog een korporaal van de militaire politie. Toen is dat uit het oog verloren en intussen kwam de trein (dat ging allemaal tegelijk) en toen kwamen er tegelijkertijd nog vliegtuigen over.

14487. De **Voorzitter:** Er is hier toch door verschillende getuigen verklaard, dat die twee pseudo-marechaussees, die namaakheren, weer terug zijn gegaan.

A. Die zijn blijkbaar teruggegaan, ja.

14488. De **Voorzitter:** Over de brug?

A. Ja.

14489. De **Voorzitter:** En daarna, hoeveel minuten weet ik niet, daarna is toen die quaestie gekomen, dat het hek geopend is en..... Er moet toch wel even speling tussen gezeten hebben?

A. Ja, dat heb ik ook gezegd, het is mij heel moeilijk, dit allemaal te realiseren, op dat moment, waar ik zoveel emoties te verwerken kreeg. De tijden kan ik niet meer zeggen. Ik weet helemaal niet meer hoelang het geduurd heeft b.v. vanaf het moment, dat ik gewond geraakt werd en naar het hospitaal werd gebracht. Het heeft misschien 3 uur geduurd, het kan ook 6 uur geweest zijn. Daar weet ik niets meer van.

14490. De **Voorzitter:** Ja, maar toen was u bewusteloos!

A. Half, ja, maar later ben ik toch weer helemaal bijgekomen in dat café'tje in Gennep.

14491. De **Voorzitter:** Maar herinnert u zich niet, dat u, na die mensen gefouilleerd te hebben en nadat die 2 marechaussees terug zijn gegaan, er onder elkaar over hebt gepraat b.v. met *Lute*: wat is dat een sterk staaltje, dat die marechaussees die gevangenen gemaakt hebben! Is er nog over gepraat, of zo?

A. Dat weet ik eigenlijk niet meer. Wij waren een beetje verbluft eigenlijk, dat het zo kon gaan. Later bleek het natuurlijk, dat het allemaal namaak was.

14492. De **Voorzitter:** Dat was later. Maar op dat ogenblik? Heeft *Lute* daaruit niet de conclusie getrokken, dat het toen helemaal mis was, er waren Duitse gevangenen gemaakt.....

A. Wij kregen de indruk, de meesten van ons hadden die indruk, dat er een patrouille van Duitsers de grens over was gekomen bij vergissing of zo en hun voelhorens uitgestoken hadden.

14493. De **Voorzitter:** Hoe gedroegen die Duitsers zich? Deden ze niets? Lieten zij zich fouilleren?

A. Ja, ze lieten zich fouilleren.

14494. De **Voorzitter:** Blijkbaar waren ze toch niet voldoende gefouilleerd, want zij hadden nog wapens bij zich.

A. Ja, blijkbaar wel. Maar wij hadden een berg wapens liggen, daar stond ik van te kijken, wat er allemaal bij die lui vandaan kwam. Blijkbaar hadden zij nog wat bij zich hier of daar. Het was ongelogen een berg wapens, munitie en revolvers en handgranaten en van die automatische geweren, de z.g. stenguns, die kon je uit elkaar nemen.

14495. De **Voorzitter:** Maar nu houdt u mij ten goede, dat niemand bedacht heeft, dat het toch wel erg onwaarschijnlijk was, dat dergelijke mensen zo zwaar gewapend bij vergissing de grens over kwamen. Met al die versperringen, die daar de lucht in waren gegaan, enz!

A. Ja, dat vonden wij ook heel eigenaardig. Ik heb mij later ook gerealiseerd, dat de marechaussees b.v. korporaals strepen hadden en sergeants tressen. Tot die ontdekking kwam ik later pas. Die korporaal had van die witte brede strepen en die had zilveren tressen. Nou, een korporaal heeft witte tressen. Marechaussees van vóór de oorlog ten minste, dat weet ik zeker. En hij had zilveren tressen en korporaalsstrepen. Het kan ook andersom geweest zijn, maar in ieder geval, dat was het kenmerk, dat heb ik later gezien.

14496. De **Voorzitter:** Ze hebben zich toen ontdaan van die bewaking; er is ook nog bij geschoten en gevochten. Hebt u daar nog iets van gehoord?

A. Neen, daar heb ik niets meer van gehoord. Van de oostzijde weet ik practisch helemaal niet, hoe dat is gegaan. Aan de westzijde, bedoel ik.

14497. De **Voorzitter:** Dus die Duitsers hebben zich vrijgemaakt?

A. Die hebben zich blijkbaar vrijgemaakt, maar hoe dat gebeurd is, weet ik niet meer.

14498. De **Voorzitter:** Dat is u dus niet opgevallen. U bent toen meer uw aandacht gaan schenken aan de trein, die in de verte aan kwam rijden?

A. Ja.

14499. De **Voorzitter:** Hoe was toen de houding van *Lute?* Twijfelde hij of.....

A. Die heb ik eigenlijk helemaal uit het oog verloren.

14500. De **Voorzitter:** Waar was u dan op dat moment? Bent u beneden gebleven bij de telefoon of bent u naar boven gegaan?

A. Naar boven op de brug.

14501. De **Voorzitter:** De telefoon was toch beneden?

A. Ja, die was beneden in het wachtlokaal.

14502. De **Voorzitter:** U bent dus toch naar de oprit van de brug, naar boven gegaan? En daar was *Lute*?

A. Ja. Daar was *Lute,* ja.

14503. De **Voorzitter:** Is er toen onderling geen overleg geweest: wat zullen wij doen?

A. Ja. De korporaal, die de lont moest aansteken op het midden van de brug.....

14504. De **Voorzitter:** ... Korporaal *van Lier,* meen ik?

A. Ja, dat kan wel. Die zou naar het midden van de brug lopen om die ontsteking in orde te brengen.

14505. De **Voorzitter:** Korporaal *van Lier* stond op het midden van de brug. Normaal stonden er toch twee midden op de brug, is het niet?

A. Ja.

14506. De **Voorzitter:** Waarom was er op die morgen dan één, terwijl het toen juist zo dringend nodig was.....

A. Dat weet ik niet. Dat regelden wij niet, die korporaals van de militaire politie, dat deed *Lute* allemaal. Ik maakte alleen een wachtrooster voor mijn mensen zelf, in overleg met *Lute. Lute* zei b.v.: ik moet zoveel mensen hebben, daar en daar, nu, dan kreeg hij die ook van mij.

14507. De **Voorzitter:** Dus toen hebt u die trein zien aankomen en wat is er toen nog gebeurd?

A. De trein is toen de brug overgekomen.

14508. De **Voorzitter:** Ja, maar eerst: was het hek dicht?

A. Dat kon ik niet zien.

14509. De **Voorzitter:** Kon u dat niet zien?

A. Neen, ik kon niet met het blote oog zo zien of aan de oostzijde dat hek dicht was of niet. Ik vond het altijd een groot bezwaar, dat ik geen kijker of zo iets had. Dan had ik het wel kunnen constateren. Het was zo tegen schemer aan, dus je kunt heus niet zien, of dat hek open of dicht was. Ik heb het vaak genoeg gezegd, dagen te voren: is dat hek nu dicht of niet, dat kon ik dikwijls niet zien.

14510. De **Voorzitter:** Dus het is een lange brug.

A. Ja, het is een lange brug.

14511. De **Voorzitter:** *Lute* had ook geen verrekijker?

A. Neen, zover ik weet, had hij geen verrekijker.

14512. De **Voorzitter:** Ja, dus toen is de trein komen aanrijden?

A. De trein kwam aan, toen is door de verbouwereerdheid door niemand van ons geschoten. Wat was er eigenlijk te schieten? Je kon het ook niet zien. Die Duitse uniformen, er werd ons verteld, dat waren de Nederlandse militairen uit Gennep, die terugkwamen. Je ziet dan die uniformen en die helmen, en toen op tweehonderd meter afstand zag je, dat je voor de gek was gehouden. Toen was in een minimum van tijd de trein bij ons, natuurlijk. Het grote bezwaar vond ik altijd, dat wij geen telefoon naar achter hadden, van de brug naar Oeffelt; wij hadden helemaal geen verbinding; wij hadden wel een ordonnans, maar wij hadden geen directe verbinding. Berichten kreeg je altijd per ordonnans.

14513. De **Voorzitter:** Hebben ze u toen bedreigd met automatische geweren?

A. Ze zijn uit die wagons gesprongen, het ging vrij vlot, handen omhoog, je kon niets meer doen.

14514. De **Voorzitter:** Door de grote meerderheid?

A. Ja, de ene wagon, een goederenwagon, zat volgepropt met Duitsers, daar gingen makkelijk een dertig man in.

14515. De **Voorzitter:** U stond nogal open op die dijk en u had geen dekking?

A. Neen, wij hadden helemaal geen dekking daar. Dat heb ik altijd vervelend gevonden. Als er iets gebeurt, dan kun je je gaan dekken, b.v. in een loopgraaf of zo iets, maar dat hadden wij daar helemaal niet.

14516. De **Voorzitter:** Waren de kazematten, die daar waren, onder aan de rivier?

A. Die lagen onder aan de rivier, ja.

14517. De **Voorzitter:** Die bestreken dus de spoorbaan niet?

A. Ja, die konden de spoorbaan bestrijken. Vóórdat de spoorbaan op de brug kwam aan de oostzijde, konden zij die hele spoorbaan tot de brug en tot de helft van de brug helemaal bestrijken.

14518. De **Voorzitter:** Maar die hebben ook niet ingegrepen?

A. Die hebben blijkbaar wel geschoten, maar dat weet ik niet. Ik heb altijd de indruk, dat ik gewond geraakt ben door een granaatscherf of door een granaat van een van die kazematten. Die indruk kreeg ik, maar dat weet ik natuurlijk niet zeker.

14519. De **Voorzitter:** Nadat u zich overgegeven hebt, allemaal samen, is u toen daar gewond?

A. Neen, aan de oostzijde.

14520. De **Voorzitter:** Dus u bent overgebracht naar de oostziide?

A. Ja.

14521. De **Voorzitter:** Daar is toen geschoten en daar bent u toen gewond geraakt.

A. Ja. Daar is toen een granaat ontploft en door de scherven zijn verscheidene mensen van ons gewond geraakt.

14522. De **Voorzitter:** En u hebt van de mensen, die daar gevangengenomen zijn, niet meer gehoord — hetzij op dat ogenblik, hetzij in krijgsgevangenschap — wat zij daar meegemaakt hadden?

A. Neen. Ik heb daarna geen contact meer gehad. Toen ik teruggekomen ben uit Duitsland, na mijn krijgsgevangenschap, heb ik met luitenant *Moubis* contact opgenomen, toen hebben wij het een en ander nog eens doorgenomen, maar wij wisten elkaar eigenlijk niets te vertellen, waarvan wij nu eens konden zeggen, dat is iets concreets.

14523. De **Voorzitter:** U hebt dus geen hypothese hoe het gegaan is?

A. Neen.

14524. De **Voorzitter:** Uit stukken en rapporten, die wij te lezen hebben gekregen, zou men wel een bepaalde opzet kunnen opmaken, dat het waarschijnlijk zo en zo gelopen is. Ik wil even uw oordeel vragen of u dat mogelijk acht. Zoals het hier door sommigen wordt medegedeeld, zou men het eigenlijk zo moeten opvatten, dat het eerste, dat u meegemaakt hebt, bedoeld is als een schijnmanoeuvre om iedere verdenking tegen gevangenen onder bewaking van marechaussees weg te nemen! Eerst komt dus zo'n plukje voorbij en blijkt de zaak in orde te zijn. De bewaking aan de oostzijde heeft dus ook meegemaakt, dat zij eerst doorgegaan zijn en dat die valse marechaussees toen weer terugkwamen zonder dat er iets gebeurde. Vervolgens heeft misschien een minuut of tien daarna zo'n zelfde manoeuvre plaats gehad en men kon menen, dat zulks juist met opzet zo is gedaan om die mensen aan de oostzijde in verwarring te brengen. Zodat zij er de tweede keer aan gewend waren, zal ik maar zeggen! Dat zij dus dachten: dat zijn weer echte gevangenen met marechaussees. En dat de tweede keer de zaak anders is afgelopen en zij toen overrompeld zijn. De trein zou vlak daarop gekomen zijn. U acht het niet onmogelijk, dat het zo gebeurd is?

A. Neen, dat zou best kunnen.

14525. De **Voorzitter:** Eerder waarschijnlijk?

A. Ja.

14526. De **Voorzitter:** Het enige duistere punt blijft natuurlijk, dat als je zo'n trein ziet, en u wist, dat ze in Gennep geen locomotief hadden, dat sergeant *Lute* toen niet getracht heeft de brug te laten springen, want het kon immers niet kloppen!

A. Ja, die middenpost zal ook wel overrompeld zijn, ik weet niet, hoe dat gegaan is. Ik denk, dat het toen al te laat was om de brug te laten springen, want dat was ook erg ingewikkeld. Je moest eerst met een laddertje naar beneden naar die peiler, dan moest je een kastje openmaken, een lont er uit nemen, dat is een langzaamwerkende lont, zo'n stukje brandt dan 5 minuten en dan krijg je ineens de vlugge lont. Ten minste zo iets hebben zij mij wel eens laten zien; zij hebben het mij ook uitgelegd, indertijd, toen ik er kwam, hoe dat precies werkte, maar er waren maar 4 of 5 korporaals van de militaire politie, die die brug mochten ontsteken. Die wisten precies, hoe het ging.

14527. De **Voorzitter:** Deze man, die midden op de brug stond, was toch absoluut betrouwbaar?

A. Ja, die indruk had ik wel.

14528. De **Voorzitter:** En sergeant *Lute* ook?

A. Ja. Sergeant *Lute* was een zeer correcte man, ik heb altijd goed met hem kunnen opschieten, maar hij durfde niet. Op het critieke moment heeft hij niet durven toehappen, die indruk kreeg ik. Maar hij is betrouwbaar; ik kende hem al van gezicht; ik heb hem vroeger vaak in Eindhoven gezien. Hij was al een tijdlang in Eindhoven gedetacheerd, al jaren vóór die tijd. Hij was een goed vaderlander. Wat dat betreft, was hij een zeer rechtschapen iemand. Alleen heeft hij mijns inziens op het kritieke moment gefaald. Misschien had ik het ook wel gedaan. Het is gemakkelijker op een gegeven moment raad te geven aan iemand, die de verantwoording heeft. Ik heb toen tegen hem gezegd: ik zou het ding toch maar laten springen. Ik vind dat toch veiliger. Zo gaat dat onder militairen. Zoals ik het hier zeg, zo heb ik het hem toen ook gezegd: Het knalt toch van alle kanten, laat dit ding ook maar knallen. Zo heb ik het geloof ik gezegd, zo sarcastisch. Neen, neen, zei hij, ik zal nog eventjes wachten.

14529. De **Voorzitter:** Het is inderdaad zeer ongelukkig verlopen.

A. Ja. Het was dus een zeer ingewikkelde geschiedenis om die brug te laten springen, vooral als er dan zo iets aan de gang is. Als zij zo'n manoeuvre opzetten, ben je natuurlijk weg. Als je maar op een knop hoeft te drukken aan de oostzijde, of aan onze zijde, aan de westzijde, dan was het natuurlijk iets anders geweest.

14530. De **Voorzitter:** Korporaal *van Lier* is overleden, maar schijnt verklaard te hebben, dat hij een meter of vijf afstond van de plaats, waar hij dan de betreffende handeling moest verrichten. Toen de trein vlak bij hem was en men het geweer op hem richtte, had hij onmogelijk meer de kans om daar bij te komen en de brug te laten springen!

A. Ja, want hij moest een eindje naar beneden, bij de pijler, dan moest hij een kastje openmaken, daarvan had hij de sleutel, je moest de lont er uithalen en met een stormlucifer aansteken en dan hard weglopen, daarvoor had hij zijn fiets bij zich. Dat heb ik ook vaak genoeg tegen luitenant *Moubis* gezegd: Die brug, kan die niet zo gemaakt worden, dat hij electrisch ontstoken kan worden? Dit is nog op zijn middeleeuws op deze manier. Ik was het er helemaal niet mee eens met die ontsteking op de brug. Als de Duitsers met een bootje over het water komen 's nachts, dan kunnen zij die man, zonder dat iemand van ons een kik geeft, te pakken nemen. Dit hadden zij makkelijk kunnen doen. Wij hebben het ook wel eens een keer gedaan. Wij hebben eens een post proberen te overvallen, voor de grap. Dat ging. Je had daar niets. Van alle kanten kon je over het water er komen. Met een bootje kon je altijd van de oostzijde naar de westzijde komen en de post op de brug aanvallen. Vooral 's avonds of 's nachts, als het donker was. Het was

er pikdonker daar aan de Maas soms. Je had natuurlijk ook heldere avonden. Maar die mensen, die daar op wacht stonden, deden dit het liefst met zijn tweeën. Zij vroegen er zelfs om.

14531. De **Voorzitter:** Dan zou ik u alleen nog willen vragen: hebt u in het algemeen nog iets mede te delen?

A. Neen, ik heb indertijd in mijn appèlboekje al die namen gehad, maar ja, dat hebben de Duitsers toen afgenomen en ik heb daarna ook nooit meer mensen gesproken; ja, één heeft er met mij in het hospitaal gelegen, hij is nu bij de Rijksveldwacht, maar verder heb ik het er nooit meer uitvoerig over gehad.

14532. De **Voorzitter:** Was dat een sergeant?

A. Ja, een sergeant van de militaire politie.

14533. De **Voorzitter:** Sergeant *Bakker?*

A. Sergeant *Bakker,* ja. Die woonde toentertijd in Helmond.

14534. De **Voorzitter:** En hebt u die nog gesproken?

A. Ja, die heb ik eens een keer gesproken, in den Bosch, nog in de bezettingstijd.

14535. De **Voorzitter:** Ik zie hier in uw rapport staan, dat is opgemaakt bij uw verhoor voor de andere commissie, dat de pont ook de lucht in is gegaan!

A. Ja.

14536. De **Voorzitter:** Dat men daar geen conclusies uit heeft getrokken!

A. Ja, maar toen was die trein, geloof ik, al aan het komen, of stond op het punt om de brug over te komen.

14537. De **Voorzitter:** Dat geloof ik niet, ten minste, zoals u dat hier in dit stuk heeft medegedeeld.

A. Maar toen waren die krijgsgevangenen toch al bij ons? Dat is na dat bewuste geweerschot geweest, toen is het direct zo rumoerig geworden en toen is die pont ook in de lucht gesprongen. Maar dat zagen wij niet direct.

14538. De **Voorzitter:** Hier staat: „Toen wij hiermee bezig waren, zag ik in de verte aan de oostkant een trein; een locomotief, die rookte, was zichtbaar. Het zoeklicht aan de oostzijde brandde niet meer. Inmiddels ging de pont de lucht in".

A. Dus dat ging tegelijkertijd. Ik hoorde een knal en toen zei ik zo tegen een van de soldaten: „Hemel, jongen, wat is dat?" „Ja, de pont". En ik zag geen pont meer, dus de pont was reeds in de diepte verdwenen.

14539. De **Voorzitter:** U hebt verder niets meer op te merken, wat van betekenis kan zijn?

A. Neen, het is lang geleden, ik heb dit allemaal op moeten diepen uit mijn geheugen, het is nu alweer acht jaar geleden. Ik bedoel: er zullen misschien wel enkele tegenstrijdige kleine dingen zijn, maar in de grote details heb ik naar beste weten alles verteld wat u wilde weten.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

J. H. VAN DER NAHMER.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter,*
ALGERA.
KORTHALS.
GERRETSEN, griffier.

ZITTING VAN DINSDAG 8 JUNI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera, en Korthals, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

JOHANNES ADRIANUS TAK,
oud 38 jaar, wonende te Oosterhout,
controleur bij het Departement van Sociale Zaken.

Hij legt de eed af als getuige.

14540. De **Voorzitter:** Op uw oproepbrief is vermeld, dat de Enquêtecommissie u zou willen horen over het incident bij de brug van Gennep in 1940. Wij hebben van verschillende andere getuigen en deskundigen al bijzonderheden gehoord, o.a. over de hele opstelling bij de brug aldaar, dus ik geloof niet, dat het nodig is om in bijzonderheden te praten over de gebeurtenissen, de dag er aan voorafgaand, en over de situatie aan de westkant van de Maas, Wij wilden u in het bijzonder horen over de situatie aan de oostkant van de brug en over hetgeen u daar die morgen heeft meegemaakt. Dus over deze twee punten. Begint u maar met even een beschrijving te geven hoe daar aan de oostkant de vork in de steel zat.

A. Aan de oostzijde van de brug stond een keetje van de spoorwegen, waar een telefooncel in onder was gebracht, die in verbinding stond met het station in Gennep en die ook verbinding had met de post aan de westzijde van de brug. De 9de Mei ben ik 's middags ingeënt en toen heb ik van sergeant *Lute* vrijstelling van dienst gekregen. Alle andere mensen waren toen in alarmstelling en waren gestationneerd of in de kazematten en ook wel aan de oostzijde van de brug. Ik lag in mijn bed, want ik had pijn in mijn schouders en borst, maar 's avonds is er toen een ordonnans gekomen met een bericht; die man moest de commandant spreken om dat bericht af te geven. Ik heb hem toen verwezen naar het stationsgebouw. In Oeffelt was een stationnetje en voordien was daar altijd sergeant *Lute,* met nog enkele korporaals, maar de namen van die mensen ben ik vergeten. Die man is teruggekomen en vertelde, dat er niemand aanwezig was, en vroeg mij of ik hem naar de brug wilde vergezellen. Ik heb dat ook gedaan. Het kwartier heb ik afgesloten, de sleutel aan Moeke *Martens* gegeven, waar wij thuis waren, en ben met de man naar de brug toegegaan en daar is het bericht aan sergeant *Lute* afgegeven. Er waren nog enkele anderen bij, maar wie dat waren, weet ik niet meer. Ik heb toen nog aan sergeant *Lute* gevraagd wat of ik doen moest. Hij antwoordde: „Ja, je kunt net zogoed hier blijven." Er was aan de westzijde van de spoorbrug een keet in aanbouw, waar de mensen, die bij de B.T. ingedeeld waren, in de toekomst zouden verblijven, maar zover is het nooit gekomen, want de volgende dag werden wij overvallen. Maar wel zijn wij 's nachts daar gebleven. Het zal ongeveer kwart over 12 geweest zijn, toen mijn vriend *Dol,* waar ik altijd samen mee gediend heb, naar mij toekwam en tegen mij zei: „Morgen vroeg om 4 uur moet ik weer naar de andere kant van de brug." Ik zei: „Ja, maar dat gaat toch niet, want je komt pas van wacht af". „Ja", zei hij, „dat is nu wel zo, maar het is op het ogenblik een hopeloze taak, want wij zijn met veel te weinig mensen." Toen heeft *Dol* mij gevraagd of ik met hem naar de overzijde wilde gaan, omdat de mensen, die hij meekreeg, nieuwelingen waren. Er zijn toen 2 mensen met ons meegegaan, en ik meen, dat één soldaat er van *de Koning* heette maar hoe die korporaal heette, weet ik niet meer. Ik zag die mensen ten slotte pas voor de eerste keer.

14541. De **Voorzitter:** En die korporaal had de leiding?

A. Die korporaal had de leiding, want die was een rang hoger dan wij. Wij zijn 's morgens tegen half vier de brug overgegaan en hebben daar toen de wacht overgenomen van ....., ik weet niet meer wie dat was.

14542. De **Voorzitter:** Ik heb straks gevraagd om eerst een beschrijving te geven van de situatie aan de oostkant. Als u nu dan nog even vertelt, wat daar verder precies was. U zei, dat daar een wachthuisje van de spoorwegen was, als ik het goed verstaan heb?

A. Ja.

14543. De **Voorzitter:** Maar wat was er verder nog? Waren er versperringen? Geeft u nu nog eerst even een situatiebeschrijving van het bruggenhoofd daar!

A. Dat was een betonnen bruggenhoofd, dat je daar had, en daar stonden in drie asperges naast elkaar, en daar tussen had je een versperringshek, dat, dat moest dan nog gebeuren, electrisch geopend zou kunnen worden.

14544. De **Voorzitter:** Toen was dat nog niet zover? Was het toen nog een draaihek?

A. Dat was een draaihek met een grote ijzeren pen, met een gaatje er in, waar een slot doorging. En dan kreeg je daar misschien een 100/150 meter er voor een prikkeldraadversperring.

14545. De **Voorzitter:** Friese ruiters, of iets dergelijks?

A. Friese ruiters waren het.

14546. De **Voorzitter:** Zover er van af?

A. Ja, die dijk liep enigszins in schuine stand af. Het was misschien 100 meter, ik weet het niet precies.

14547. De **Voorzitter:** Maar het hek was vlak bij de brug?

A. Ja, dat zal ongeveer een afstand van een meter of 10 geweest zijn, denk ik, van de toegangsbrug tot het versperringshek.

14548. De **Voorzitter:** En stond dat wachthuisje tussen het hek en de boog of vóór de .....

A. Neen, dat stond er vlak naast.

14549. De **Voorzitter:** Aan welke kant van het hek?

A. Aan de rechterzijde, wanneer men naar Duitsland keek.

14550. De **Voorzitter:** O juist, dus tussen het hek en de brug?

A. Tussen het hek en de brug stond dat wachthuisje. En beneden onder de brug hadden zij pas een keet gebouwd, maar die was in het gebruik, die stond meer onder de brug.

14551. De **Voorzitter:** Die was in gebruik?

A. Ja, die was al reeds in gebruik.

14552. De **Voorzitter:** Bij wie?

A. Die werd gebruikt door de militairen, die daar op wacht stonden.

14553. De **Voorzitter:** Maar was dat dan beneden aan de dijk?

A. Dat was beneden, gedeeltelijk onder de brug.

14554. De **Voorzitter:** Moest men dan met een trapje naar beneden?

A. Neen, dat was maar gewoon zand.

14555. De **Voorzitter:** En waren er van die 4 man misschien een paar beneden?

A. Nu, in normale omstandigheden was het steeds zó, dat steeds 1 man boven stond. Die hield dan de wacht en bediende dan ook de telefoon. Zo was het in normale omstandigheden. En de andere mensen waren dan beneden in de keet, die rustten dan.

14556. De **Voorzitter:** Goed, dat is dan wel voldoende beschreven, maar nu kom ik terug op de geschiedenis, zoals die daar verder verlopen is.
Toen u op wacht ging, had u toen van te voren al iets vernomen van een tweetal marechaussees met een viertal gevangenen, die over de brug zouden zijn gekomen? Volgens de verklaringen, die wij gelezen hebben in de stukken en die wij straks o.a. van sergeant *van der Nahmer* onder ede vernomen hebben — herinnert u zich misschien die naam nog? —, zouden er vooraf, dus in ieder geval vóór 4 uur, 2 namaak-marechaussees is later gebleken, maar dat hadden zij toen nog niet in de gaten, met een viertal Duitsers over de brug gekomen zijn. Die zijn toen over de brug bij sergeant *Lute* gekomen, gefouilleerd en ontwapend. De 2 pseudo-marechaussees, die overigens goed Nederlands spraken, waardoor men toen niets heeft gemerkt, zijn teruggegaan over de brug naar de oostkant. Als wij de uren goed vernomen en goed begrepen hebben uit de stukken, dan heeft zich dit afgespeeld ongeveer een kwartier, voordat u daar heen is gegaan. Nu is voor mij het zonderlinge, dat niet de hele boel in rep en roer zou zijn geweest over dat feit. Het was ten slotte niet iets, dat iedere dag gebeurde, dat daar gevangenen werden overgebracht. Bovendien waren 's nachts overal de versperringen de lucht in gegaan, wat een reuze knalpartij geweest moet zijn!

A. Ja, maar wij hebben er niets van gemerkt.

14557. De **Voorzitter:** In het vóórterrein ook niet?

A. Neen, toch niet.

14558. De **Voorzitter:** Maar sergeant *van der Nahmer* heeft hier straks het tegendeel verteld.

A. Nu is dat mogelijk, omdat ik in die uren van twaalf tot en met half vier in de keet ben geweest.

14559. De **Voorzitter:** En u misschien geslapen heeft?

A. Nu, geslapen heb ik niet, want ik had te veel pijn.

14560. De **Voorzitter:** Dan is het misschien mogelijk, dat het toen minder tot u doorgedrongen is. Hij was heel positief en had nog zelfs hele verhalen er over. Er was o.a. een versperring in de buurt van een klooster, die met een ontzaglijke klap de lucht in was gegaan. En ze hadden ook de conclusie getrokken, dat verderop ook alles de lucht in was gevlogen. Dat was allemaal vóór drie uur geweest, na drieën was het doodstil geworden.

A. Maar mag ik u even een vraag stellen? Waar behoorde *van der Nahmer* thuis?

14562. De **Voorzitter:** Ook bij de infanterie. Hij heeft het regiment genoemd. Ik geloof 3 R.I.

A. Ik zal u vertellen: ik ken helemaal geen sergeant *van der Nahmer*. Ik heb maar één sergeant gekend bij het regiment der infanterie en dat is sergeant *van de Mortel* geweest, de zoon van de burgemeester van Tilburg.

14563. De **Voorzitter:** Ja, maar er waren verschillende troepen ingedeeld, dus het is toch heel goed mogelijk, dat men dan de een of ander niet gekend heeft.

A. Ja, maar dan heeft die man toch niet tot onze afdeling behoord.

14564. De **Voorzitter:** Dat zullen wij dan misschien nog even moeten controleren. Blijkbaar zijn er meer eenheden geweest, want hij heeft nog andere eenheden opgenoemd. U kent hem dus niet?

A. Ik ken hem niet, want toevalligerwijze heb ik hem daarnet hier beneden ontmoet en sergeant *de Nahmer* kende mij ook niet.

De **Voorzitter:** *Van der Nahmer* heet hij.

A. Maar het is helemaal niet zoiets wonderlijks, want sergeant *Bakker*, die hier ook zit te wachten, die heb ik enkele maanden geleden ook gezien. Hij kende mij niet en ik hem niet.

14565. De **Voorzitter:** Dat versterkt dus de indruk, dat er verschillende troepen waren. Er waren politietroepen en u was van de infanterie, dus dat waren al twee verschillende soorten.

A. Ja, maar wij waren wel ingedeeld bij de politietroepen. Wij hebben met anderen nooit iets te maken gehad.

14566. De **Voorzitter:** Maar was u dan ook gekleed als de politietroepen?

A. Neen. Maar wij deden wel dezelfde dienst als de politietroepen.

14567. De **Voorzitter:** Juist, dus u bleef toch bij het regiment infanterie behoren.

A. Ja, maar het ongelukkige was juist, dat wij helemaal niet wisten waar wij toe behoorden.

14568. De **Voorzitter:** Goed, wij kunnen dit verder wel laten rusten. Ik kom echter terug op het toch niet erg voor de hand liggende, dat er niet over het feit van het brengen van die gevangenen gesproken is. Daar wist u dus niets van?

A. Totaal niets. Maar naderhand is dat wel uitgekomen.

14569. De **Voorzitter:** U bent het waarschijnlijk met mij eens, dat zoiets toch buitengewoon zonderling is. De andere dagen zijn er toch geen gevangenen binnengebracht.

A. Zeker, dat is vreemd, maar ik wil u wel iets anders vertellen, dat heb ik de vorige maal, dat ik in den Haag geweest ben, ook verteld. Men schijnt niet te weten, dat er reeds vroeger, in de nacht dan, dus ongeveer tussen 12 en 4 uur, Duitse krijgsgevangenen opgebracht zijn.

14570. De **Voorzitter:** Die bedoel ik juist! Over dat groepje praat ik net. Of dat nu om kwart voor 4 of om half vier geweest is, doet er niet zo heel veel toe.

A. Neen, dat moet heel wat vroeger geweest zijn.

14571. De **Voorzitter:** Volgens onze indruk niet veel vroeger. Althans als uw voorganger hier onder ede de waarheid gesproken heeft. Hij maakte de indruk betrouwbaar te zijn.

A. Maar dat is mij nu wel bekend, dat die er over heen zijn gebracht.

14572. De **Voorzitter:** Dan behoeven wij er verder niet meer over te praten. Toen is u aan de overkant gekomen en de korporaal, die de leiding had, heeft blijkbaar de wacht daar overgenomen.

A. Ja, die heeft de wacht overgenomen.

14573. De **Voorzitter:** Wat is u toen gaan doen? Is u toen soms gaan zitten kaarten of wat hebt u allen gedaan?

A. Neen, toen zijn wij bovenop het bruggenhoofd blijven staan. Ik moet nog even vertellen, dat de korporaal niet wist, hoe de situatie daar was. We hebben toen afgesproken, dat ik de telefoon zou bedienen, en ik heb ook de sleutel van het versperringshek in mijn zak gestoken.

14574. De **Voorzitter:** Deed de korporaal dat in het gewone doen?

A. Dan deed de korporaal dat, maar het was pas de eerste maal, dat deze korporaal meeging, dus die man wist totaal nergens iets van. Wij hebben toen met ons vieren daar een heel tijdje staan praten.

14575. De **Voorzitter:** Wie heeft deze indeling gemaakt, waarbij die korporaal, die van niets wist, op deze gevaarlijke morgen, toen de zaak uiterst risquant was, juist op deze gewichtige post kwam? Dat was waarschijnlijk voor de verantwoordelijkheid van sergeant *Lute*?

A. Daar was geen andere mogelijkheid, mijnheer.

14576. De heer **Korthals:** Hoezo?

A. Ik zal u dat vertellen. Wij zijn van het depot gestuurd naar het veldleger en op een gegeven moment kregen wij de aanzegging, dat wij ons klaar moesten maken, want wij vertrokken naar het veldleger. Niemand wist toen waar wij naar toe zouden gaan. Wij zijn vanaf Leiden, waar wij op de trein zijn gezet, gebracht naar Nijmegen. Daar stonden 2 bussen klaar en die zouden ons brengen naar Grave. Wij kwamen daar aan, maar daar was niet bekend, wat er met ons moest gebeuren. In Grave werden wij doorgestuurd naar Boxmeer. Toen wij daar aankwamen, wisten zij weer niet, wat er met ons gebeuren moest. Boxmeer zond ons door naar Vierlingsbeek en van daaruit zijn wij gebracht naar Beugen. Daar werd toen maar voor ons een villa in beslag genomen, waar wij ongeveer 2 of 3 maanden hebben gezeten.

14577. De **Voorzitter:** Met hoeveel man?

A. Ik denk: met ongeveer 20 Duitse jongens en een stuk of 16 Nederlanders. Dat waren jongens, die in Duitsland woonachtig waren, maar die hier toch in Nederland moesten dienen.

14578. De **Voorzitter:** Wanneer is dat precies geweest?

A. Ja, wij zijn maar enkele weken in Leiden geweest en van daaruit zijn wij naar Beugen, waar wij dan uiteindelijk terechtgekomen zijn, gegaan. Maar een heel lange tijd hebben wij geen dienst gedaan. Zij wisten gewoonweg niet, wat zij met ons moesten doen.

14579. De **Voorzitter:** Maar wie had dan de leiding als officier?

A. Ja, dat weet ik niet.

14580. De **Voorzitter:** Wat heeft dit eigenlijk met dit geval te maken?

A. Kijk, op een gegeven moment werden wij van uit Beugen overgebracht naar Oeffelt en kwamen wij direct onder een militair toezicht. Toen heeft de commandant een kwartier bij *Martens* zitten praten en van die tijd af hebben wij steeds dienst gedaan met de militaire politie, die belast was met de bezetting van de kazematten en de brug. Op een gegeven moment is er een verbod gekomen, dat de jongens, die in Duitsland woonachtig waren en die met Duitse vrouwen getrouwd waren, geen dienst meer mochten doen, en toen kregen wij een tekort. Toen viel er ineens een grote partij mensen uit en wij hebben er nooit iemand bijgekregen, dus toen was het voor ons niets anders meer dan dienst doen en nog eens dienst doen.

14581. De **Voorzitter:** Ja, maar er was toen blijkbaar niet meer van het lage kader. Ik begon immers met te vragen, waarom er niet een andere korporaal was, die wel op de hoogte was.

A. Ik zal u vertellen, dat er bij ons maar één korporaal was, dat was korporaal *Quist,* en verder was er niemand.

14582. De heer **Korthals:** Waar kwam die korporaal, die dan niet op de hoogte was, vandaan?

A. Die was de dag daarvóór, dus vermoedelijk zal dat 8 Mei geweest zijn, pas bij ons gekomen, ter vervanging van de sectie van sergeant *van de Mortel.* Die uitgevallen troep is nooit vervangen geweest. Men liet ons daar zo maar aankomen. En dan kunt u nagaan, het was 24 uur op en dan kregen wij 8 uur vrij en dan kon men weer de wacht bezetten. Zo is het daar altijd geweest, wel tientallen malen is daar door ons over gereclameerd, maar er werd nooit gehoor aan gegeven.

14583. De **Voorzitter:** Het klopt in zoverre toch niet, dat het detachement politietroepen er was.

A. Ja, zeker.

14584. De **Voorzitter:** Zodoende heb ik hier al drie namen van onderofficieren; *Lute* zelf en *Bakker,* die straks nog zal getuigen, en die *van der Nahmer,* die wij al gehoord hebben. Maar in ieder geval kunt u dat ook niet verantwoorden, want dit is een zaak, die voor rekening van *Lute* komt. Dan kunnen wij nu misschien beter doorgaan. Toen heeft dus de korporaal, die daar eigenlijk niet veel van de zaak afwist, de zaak geleid, en wat is daar toen verder gebeurd?

A. Ik heb toen die sleutel overgenomen van het versperringshek en wij hebben een tijdje daar staan praten en op een gegeven moment zagen wij een troepje mensen aankomen. Wij konden niet precies onderscheiden wie of het waren en toen zij dichterbij kwamen, zagen wij, dat het 3 marechaussees waren, met 8 Duitsers, denk ik. Het was ongeveer een troepje van een man of 11, 12 hoogstens.

14585. De heer **Korthals:** Hoe laat was dat ongeveer?

A. Rond 4 uur.

14586. De **Voorzitter:** Kwamen die langs de spoordijk af?

A. Die kwamen van uit de richting Gennep gelopen, men kon ze al van heel ver zien, want die dijk liep zo recht af.

14587. De **Voorzitter:** Dus tussen het moment, dat u ze zag, en het ogenblik, dat u daar gearriveerd was, was er niets anders gebeurd? Geen telefoongesprek?

A. Ja, plotseling ging de telefoon en liep ik naar beneden toe. Ik ging het telefooncelletje binnen, wat een klein beetje lager lag, nam de hoorn van de haak en kreeg toen het bericht door „Gennep overvallen, laat brug springen". Dat was het allereerste bericht, dat door kwam. Ik was natuurlijk zenuwachtig en rende naar buiten toe, waar ik riep „Gennep is overvallen". Dat zal vermoedelijk wel gekomen zijn van het station Gennep, want er waren maar 2 posten, waar wij mee verbonden waren, station Gennep en post westzijde brug. Dat was het eerste bericht. Na verloop van enige tijd kwam het tweede bericht: „Er komt nog een trein met vluchtelingen van de kant van Gennep".

14588. De **Voorzitter:** Was dat dezelfde stem? Of is u dat niet opgevallen?

A. Neen, dat is mij niet opgevallen.

14589. De **Voorzitter:** Hebt u dat eerste bericht direct doorgegeven naar de westkant?

A. Ja zeker, en ook de alarmschel ingedrukt.

14590. De **Voorzitter:** En hebt u over dat tweede bericht geen moment getwijfeld, dat dat onjuist zou zijn?

A. Ja zeker.

14591. De **Voorzitter:** Wel over getwijfeld?

A. Absoluut, want dat was onmogelijk, als de consignes goed uitgevoerd waren.

14592. De **Voorzitter:** In verband met het feit, dat er geen locomotieven in Gennep waren?

A. Juist, want dat mocht niet.

14593. De heer **Korthals:** En aan die twijfel heeft u ook uitdrukking gegeven?

A. Neen. Ik heb het direct doorgegeven.

14594. De heer **Korthals:** Gewoon het bericht doorgegeven?

A. Gewoon, zonder meer, het bericht doorgegeven, ja.

14595. De **Voorzitter:** Ik lees hier, dat het de marechaussee *Miggelbrink* is geweest, die u toen heeft opgebeld.

A. Ik ken die man niet. Wij hadden helemaal geen contact met Gennep. Zelf mochten wij niet in Gennep komen.

14596. De heer **Korthals:** En dat bericht over die nog komende trein met z.g. vluchtelingen, aan wie heeft u dat doorgegeven, weet u dat nog?

A. Dat kan niet anders dan aan de post aan de westzijde.

14597. De heer **Korthals:** Ja, maar u herinnert zich niet, wie daar zat op dat moment?

A. Daar weet ik niets van, het is mij helemaal niet bekend, wie of dat bericht aangenomen heeft, want zo zat die aan de telefoon en zo was er weer een ander.

14598. De **Voorzitter:** Wat deed de korporaal die hele tijd? Bemoeide die zich er niet mee?

A. Die man wist van niets, maar ik heb die man naderhand ook nooit meer teruggezien. Ik vermoed, dat die de brug over gelopen is. Dus volgens mijn mening, al hadden zij de berichten dan niet doorgekregen van mij, hadden zij toch moeten weten, wat er aan de hand was, want de alarmschel, die heb ik wel gehoord, toen die ingedrukt was, en van de korporaal, die weggelopen is.

14599. De **Voorzitter:** Maar dat wordt ontkend door andere personen, die ook gehoord zijn. Ik meen zelfs door uw collega, die u straks genoemd heeft, *Dol* geloof ik. Ik meen, dat ik in de stukken gelezen heb, dat hij die alarmschel niet gehoord had.

A. Ik heb ze toch gehoord.

14600. De **Voorzitter:** Die heeft het volgende verklaard: „Tegen 4 uur ging de telefoon in het hokje, ongeveer 15 pas van ons af. *Tak* ging er heen en ontving het bericht, dat het station Gennep was overvallen; dit deelde hij mij mede."

A. Dat heb ik hem toegeroepen, ja.

14601. De **Voorzitter:** „Dit bericht werd door *Tak* doorgegeven aan de wachtcommandant aan de westzijde."

A. Dat weet ik niet, hoor. Daar wil ik u even op attent maken, ik weet niet of dat de wachtcommandant geweest is.

14602. De **Voorzitter:** Nu ja, goed, maar het was iemand aan de westzijde?

A. Aan de westzijde, jawel.

14603. De **Voorzitter:** „Voor zover ik weet, heeft *Tak* de alarmschel niet ingedrukt. Ik herinner mij althans niet, dat ik de schel gehoord heb."

A. Ik heb hem wel ingedrukt, daar ben ik absoluut van overtuigd.

14604. De **Voorzitter:** Kunt u dat onder ede volhouden?

A. Ik ben er absoluut van overtuigd, dat dat zo is. Ik behoef daar geen moment aan te twijfelen, want het is zelfs nog zo, dat ik eerst de alarmschel heb ingedrukt.

14605. De **Voorzitter:** En toen hebt u het geroepen.

A. Toen heb ik het geroepen, daar ben ik absoluut van overtuigd.

14606. De **Voorzitter:** Toen waren die telefoongesprekken afgelopen en heeft het toen nog even geduurd, voordat u die mensen zag aankomen? Of was dat vrijwel onmiddellijk?

A. Nu, gauw na het tweede telefoongesprek, want ik wilde natuurlijk naar *Dol* toe, om de zaak even te bespreken. Ik ben toen naar boven toegelopen en ik meen toen, dat die soldaat, zijn naam was *de Koning*, geloof ik, dat die ons er op attent maakte, dat de mensen er aan kwamen, die Duitsers. Ik ben er toen naar toe gelopen .....

14607. De **Voorzitter:** Met het geweer in de aanslag?

A. Met de karabijn in de aanslag en toen waren ze ongeveer bij de Friese ruiters en kwamen toen door. Het waren 3 marechaussees met 8 of 9 Duitsers; 2 marechaussees liepen voorop en 1 marechaussee liep aan de rechterzijde, achter hen. Begrijpt u nu hoe de situatie is?

De **Voorzitter:** Ja, zeker.

A. Toen ben ik aan de linkerzijde achter gaan lopen en één van die marechaussees zei toen tegen mij: „Dit zijn Duitse krijgsgevangenen, die over de brug gebracht moeten worden". Wij zijn dus toen opgelopen naar het versperringshek. En nu kreeg men daar drie van die asperges, want het was een heel nauwe doorgang, waar je één voor één door kon. Die mensen zijn er toen één voor één doorgegaan. Ik was de laatste, die er door ging, dus die marechaussees met *Dol* en dan *de Koning*, die stonden er voor, dan kwamen die Duitsers, die marechaussee en ik was de achterste. Ik was vlak bij de deur van het telefooncelletje. Ik meen, dat we daar allemaal waren, toen de telefoon ging. Ik ben toen het hokje ingestapt en heb de hoorn er afgehaald, maar kreeg geen antwoord. Even naderhand werd er weer gebeld en weer kreeg ik geen antwoord; dit gebeurde tot driemaal toe, maar ik kreeg geen antwoord. Op een gegeven moment hoorde ik een gestommel; u moet zich voorstellen, het was een spoorbaan met grind en het leek nu net of er maar steeds in getrapt werd. Er viel een schot. Ik heb toen geprobeerd om te kijken wat het was en net toen ik aan de deur kwam, stond daar een marechaussee en een Duitser, met pistool in de hand. „Handen omhoog!" Ik heb toen nog met mijn ene hand de marechaussee weggeduwd en ik zag, dat de man met z'n duim dat palletje naar beneden toehaalde, en toen heb ik geschoten. Ik ben toen naar buiten gegaan, en net stond ik buiten of kreeg een klap in mijn hals; verder weet ik niets meer.

14608. De **Voorzitter:** Had u toen al een trein gehoord of nog niet?

A. Nog niets gehoord. Ik heb ook helemaal geen trein gezien. Ik heb helemaal geen pantsertrein gezien, zoals ze zeggen, dat die er overheen gegaan zou zijn. Ik ben toen van de dijk afgerold en in het prikkeldraad blijven liggen. Daar heeft *Dol* mij naderhand uitgehaald met één van de marechaussees.

De **Voorzitter:** Juist, dus dat is het feitelijk verloop van de hele zaak, daar behoef ik verder niet meer over te vragen.

A. Verder weet ik helemaal niet meer wat er gebeurd is. Behalve dan datgene, wat ik naderhand dan gehoord heb, ik bedoel, dat de zaak er zo moeilijk naar toe gegaan is.

14609. De **Voorzitter:** Wat het laatste betreft, wilde ik nog even uw oordeel hebben. Acht u het mogelijk, dat de zaak zich zo heeft afgespeeld, dat eerst een kleiner gezelschap Duitsers, met een tweetal marechaussees — ook pseudo-marechaussees —, is gekomen en dat die zich gedragen hebben, alsof zij werkelijk gevangenen brachten en dat die over de brug zijn gegaan? Zij hebben de gevangenen daar afgeleverd en de marechaussees zijn toen teruggegaan, volgens de mededeling, die zojuist nog vanmiddag onder ede aan ons is gedaan en trouwens uit al die rapporten blijkt. Het moet dus een kwartier, een half uur geweest zijn, voordat u op wacht kwam.

A. Ik weet het absoluut niet; er zijn verschillende mensen, die mij verteld hebben hoe dat daar naar toe gegaan is.

14610. De **Voorzitter:** Juist, dus u acht ook...

A. Er zijn, vóórdat wij op wacht gekomen zijn, Duitse krijgsgevangenen overgebracht en die Duitse krijgsgevangenen zijn toen ontvlucht.

14611. De **Voorzitter:** Op dezelfde manier dus, zoals u het meegemaakt heeft, met dit verschil, dat ze de eerste keer hun hele vermomming en die hele geschiedenis veel langer hebben volgehouden en doorgezet, terwijl ze u de tweede keer overvallen hebben!

A. Juist.

14612. De **Voorzitter:** Nu is, naar mijn mening, een logische veronderstelling, dat de eerste groep juist gekomen is om de Nederlandse troepen te misleiden en iedere verdenking bij voorbaat af te wentelen. Dat is toen inderdaad goed gegaan. Daardoor is de tweede keer — de wacht heeft toen waarschijnlijk dezelfde gedachtengang gevolgd — de zaak makkelijk verlopen, zoals zij het wensten.

A. Zo is het ook gegaan.

14613. De **Voorzitter:** Toen is waarschijnlijk vlak na deze episode de trein gekomen en hebben zij het hek opengemaakt.

A. Daar weet ik niets van.

14614. De **Voorzitter:** Daar weet u niets van, maar zo zal het vermoedelijk wel gegaan zijn.

A. Zo is het gegaan, want zo heb ik het natuurlijk ook weer van *Dol* gehoord, de vorige keer, dat ik hem gesproken heb.

14615. De **Voorzitter:** Die heeft dat nog wel meegemaakt?

A. Ja zeker.

14616. De **Voorzitter:** Juist, die is dus niet gewond?

A. Neen. Want *Dol* heeft het eerste schot gelost en op dat schot wilde ik naar buiten lopen, maar dat werd mij belet, en nadien weet ik niet meer wat er gebeurd is.

14617. De **Voorzitter:** Goed, dan geloof ik, dat wij er voldoende over gepraat en gevraagd hebben. Hebt u zelf in het algemeen nog iets over deze zaak te zeggen?

A. Ik kan mij één ding niet begrijpen, dat is dit: Waar zijn die Duitse krijgsgevangenen gebleven?

14618. De **Voorzitter:** De eerste groep?

A. Ja.

14619. De **Voorzitter:** Die zijn afgevoerd in de richting Oeffelt, maar die hebben zich zelf toen bevrijd, volgens mededelingen, die ons gedaan zijn.

A. En weet u ook, waar die geweest zijn?

14620. De **Voorzitter:** Die hebben toen, volgens rapporten, die zij zelf ingediend hebben, de wacht aan de westkant .....

A. Onder de brug bezet?

14621. De **Voorzitter:** Zij hebben toen — als zij de waarheid zeggen — een aanval gedaan in die richting.

A. Dan is het toch precies, zoals luitenant-generaal *Carstens* mij verteld heeft; die heeft het dan toch wel bij het rechte eind gehad. En het is mij altijd onbegrijpelijk geweest, dat zij ons daar geen mededeling van gedaan hebben, terwijl wij daar naar toe gingen.

14622. De **Voorzitter:** Dat is hetgeen, waar ik mee begonnen ben zelf te zeggen. Het is zeer eigenaardig, dat zoiets zich niet als een lopend vuurtje onder u allemaal heeft verspreid. Het was dan misschien niet officieel bekend bij de commandant beneden, maar dat niemand in die keet of dat kampement er iets van gehoord heeft, dat verwondert mij buitenmate!

A. Want dan hadden wij misschien nog veel beter op ons qui vive kunnen zijn. Nu zijn wij er ingelopen.

14623. De **Voorzitter:** Verder hebt u niets meer, dat van betekenis voor ons kan zijn?

A. Neen.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u voor de verstrekte inlichtingen.

J. A. TAK.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
GERRETSEN, *griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 8 JUNI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera, en Korthals, leden, alsmede de heer Gerretsen, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

LEVINUS BAKKER,

oud 49 jaar, wonende te Nieuwendijk (N.-Br.), wachtmeester 1ste klas van de Rijkspolitie.

Hij legt de eed af als getuige.

14624. De **Voorzitter:** De commissie zou u gaarne horen over de quaestie van de overval van de brug bij Gennep. U hebt daarover elders al verklaringen afgelegd. Zoals u gemerkt hebt, verhoort deze commissie de getuigen onder ede. Wij hebben van een gedeelte van de stukken en verklaringen, die u elders heeft geproduceerd, kennis genomen. Nu is het hier het eenvoudigste, wanneer ik u zelf maar het woord geef om het hele verloop van zaken te vertellen. B.v. de avond vóór de 10de Mei en wat u verder nog van betekenis acht.

A. Ik begin dan met de avond vóór de 10de Mei. Wij ontvingen het bericht, dat wij verscherpte bewaking kregen. Dat gebeurde wel eens meer, maar het was dus anders dan normaal: verscherpte bewaking.

14625. De **Voorzitter:** Hoe laat kwam dat bericht naar schatting binnen?

A. Dat was ongeveer tegen een uur of halftien, tien uur misschien. Dus alles was bezet. De kazematten bezet, het pontveer bezet, brug bezet. Alle schildwachten waren op hun post. Ook hadden wij die nacht wel wat gerommel gehoord in het voorterrein, verhakkingen springen bij voorbeeld. Het kunnen burgers geweest zijn, het waren de verhakkingen, die in het voorterrein stonden. En tegen de morgen, bij het krieken van de dag, stond ik op het landhoofd, aan de Oeffeltse kant, met *Lute*. *Lute* was detachementscommandant en ondergetekende was brugcommandant. Ook stonden er nog enkele korporaals van de politietroepen en wat manschappen van de troep.

14626. De **Voorzitter:** U maakt de tegenstelling tussen detachementscommandant en brugcommandant, maar de verantwoordelijkheid lag bij de detachementscommandant?

A. Ja, juist.

14627. De **Voorzitter:** Waaruit bestond uw functie als brugcommandant dan eigenlijk?

A. Als brugcommandant had men de leiding over de brug. Er waren twee kazematten en elke kazemat had een commandant. Er was ook een pontveer, waar een commandant bij was, en er was een brug met een commandant en de detachementscommandant had het alziend oog over dat geheel.

14628. De **Voorzitter:** Maar de opstelling van de wachten, was dat een quaestie voor hem of voor u? B.v. stond er die nacht, of beter gezegd, die morgen, midden op de brug, één korporaal, *van Lier*. Normaal stonden er, meen ik, twee mensen midden op de brug. Had u daar iets mee te maken of was dat een beslissing van *Lute?*

A. Neen, dat is altijd zo geweest. Bij de verscherpte bewaking was dat al meer voorgevallen. Wij kregen dus altijd dezelfde indeling, dus ook die laatste nacht.

14629. De **Voorzitter:** Dat besliste de detachementscommandant dus?

A. Ja, dat waren orders, die van te voren al waren gegeven, die stonden zwart op wit, waar iedereen staan moest en wat die doen moest, wanneer er iets aan de hand was.

14630. De **Voorzitter:** Maar kunt u er dan een verklaring van geven, dat er midden op de brug, in die gevaarlijke toestand, juist maar één persoon stond? Wij hebben in de stukken gelezen, dat er gewoonlijk midden op de brug, althans 's nachts, normaal twee stonden.

A. Ja, daar stonden de schildwachten en de korporaal, die in dat hokje zat; aan de buitenkant van de brug was een klein hokje gemaakt, tegenover de springput, en daar zat de korporaal in, alleen. Dat was dus eigenlijk een permanente wacht daar, terwijl de schildwachten bovendien nog de hele brug bepatrouilleerden.

14631. De **Voorzitter:** Dus naar uw mening was daar altijd maar één persoon?

A. Ja, volgens mij wel, er was er altijd maar één geweest. Ik vertelde u al, dat bij het krieken van de dag *Lute* en ik aan het landhoofd van de Oeffeltse kant stonden en rustig de kant van Gennep opkeken, dus naar Duitsland, en we zeiden tegen elkaar: Er zal vanmorgen wel niets komen, want anders hadden we al wat gezien, ook geen vliegtuigen, omdat de vliegtuigen bij het krieken van de dag opstegen, maar we hadden dit nog niet gezegd, of van de richting Gennep komen twee wachtmeesters van de marechaussee. Ze liepen met het geweer in jagende houding en die dreven vier grote Duitsers voor zich uit. Toen ze eindelijk aan de Oeffeltse kant kwamen, zei ik tegen één van de wachtmeesters: „Wat is er aan de hand, wat zijn dat voor mensen?" Toen zei hij: „Dat zijn vier Duitsers, die een poging hebben gewaagd om het station te Gennep te overrompelen, maar wij brengen ze hier, dan kunnen jullie ze naar het achterland brengen als krijgsgevangenen". Toen zei ik tegen de wachtmeester: „Hebben jullie ze gefouilleerd?" Toen zei hij: „Die Duitsers deden niets, maar zeiden „goede morgen, en waren heel kalm. We hebben ze niet gefouilleerd, doen jullie dat maar, dan gaan wij weer terug naar het station Gennep". Want op het station Gennep zat een permanente wacht van de brigade, de Koninklijke Marechaussee van Gennep, en die hadden daar wacht in die seinhuizen. Die moesten het voorterrein verkennen en wanneer ze eventueel iets gewaar werden, dan konden ze ons daarvan telefonisch in kennis stellen.

Dus we dachten niet anders dan dat daar twee wachtmeesters waren van de brigade Gennep, want ze praatten net zo Hollands als wij, helemaal geen Duits accent, er viel niets aan op te merken.

14632. De **Voorzitter:** Had u op dat moment al enige verdenking of niet? Heeft u zelf en de commandant *Lute* b.v. met het geweer in de aanslag gestaan of zo iets?

A. Die wachtmeester zei, dat die kerels nog niet gefouilleerd waren, en toen zei ik: „Handen op". We zetten die mensen toen op een rijtje naast elkaar en ze voldeden direct aan mijn bevel „handen op". Ze hadden ieder zo'n grote gummi-jas aan en die jas ging open en bij ieder kwam er een machinegeweertje onderuit en wat handgranaten, van die lange stokken, en patronen, pistolen en dergelijke dingen, kortom, het was een hele berg munitie en wapenen.

14633. De **Voorzitter:** Herinnert u zich een van uw collega's, *van der Nahmer*?

A. Die ken ik heel vaag, want die schijnt maar heel kort bij de brug geweest te zijn.

14634. De **Voorzitter:** Die heeft hier straks ook hetzelfde medegedeeld. Maar ik kom nog even terug op het moment, dat zij aankwamen. Toen had u niet de minste verdenking tegen die marechaussees?

A. Neen, tegen die marechaussees niet, maar wel tegen die Duitsers.

14635. De **Voorzitter:** U dacht, dat die Duitsers in bedwang werden gehouden door die marechaussees, en daarom vond u het misschien niet nodig om zelf uw geweer er op te richten.

A. Neen, want die Duitsers deden niets, die verdedigden zich niet.

14636. De **Voorzitter:** Maar stel, dat zij toen wat gedaan hadden. Met hoeveel man stond u daar?

A. Ik denk bij elkaar met een man of 6.

14637. De **Voorzitter:** Ieder met zijn wapens in zijn handen?

A. Allen waren wij van top tot teen bewapend, dat wil zeggen: met de wapens, die wij destijds hadden.

14638. De **Voorzitter:** Ik vraag het daarom, omdat naderhand gebleken is, dat het allemaal mensen van de verkeerde partij waren!

A. Ja, dat heb ik later ook vernomen.

14639. De **Voorzitter:** Men zou verwacht hebben, dat zij toen al geprobeerd zouden hebben om een overval op u te plegen, maar daar kregen zij waarschijnlijk de kans niet voor, omdat u allemaal gewapend klaarstond.

A. Juist. En toen waren wij ze een slag vóór ook. Want direct, toen zij kwamen, vroeg ik: „Wat zijn dat voor lui?" Toen deed die wachtmeester een kort verhaaltje, dat achteraf geheel gelogen bleek te zijn, en tussen die bedrijven door vlogen die Stuka's over de brugleuning, zodat je bij wijze van spreken er een kuchie in kon gooien, zo laag vlogen zij. Zij wilden natuurlijk zien, wat er met die moffen gebeurde. Nu was er één van die 4 moffen, de kleinste, die stond mij niet aan, want die was een beetje..... hij deed het wel, maar niet graag, en toen zei hij nog: „noch eine Viertelsunde", alsof hij zeggen wilde, „dan gebeurt er wel iets anders". Ik vroeg toen aan hem: „Hoe weet u dat?" Hij was echt een beetje eigenzinnig, dat ventje. Hij voldeed wel aan datgene, wat wij van hem wilden hebben, maar dat ging toch niet voor de 100 pct. Hij werd toen waarschijnlijk een beetje kwaad en zei toen: „noch eine Viertelstunde".
Misschien heeft hij ook wel gezegd: dan gebeurt er nog wat anders, dat is best mogelijk, maar ik ben er zeker van, dat hij zei: noch eine Viertelstunde, want ik dacht: „Laat ik goed horen wat die vent zegt". In ieder geval, toen zijn die mensen naar het achterland gegaan.

14640. De **Voorzitter:** Blijkbaar zijn ze toen niet goed gefouilleerd. Zij hebben ten minste later nog wapens te voorschijn gehaald en zich van die bewaking ontdaan, althans indien de verklaringen, die afgelegd zijn, de waarheid bevatten. Kunt u zich dat voorstellen?

A. Volgens ons waren zij grondig gefouilleerd, maar ach, onder die omstandigheden kan nog altijd het een of ander achtergebleven zijn bij een van hen.

14641. De **Voorzitter:** Zij hadden dikke jassen aan, geloof ik?

A. Ja, het waren van die grote Germanen, dikke moffen; het waren ook de eersten, die wij zagen.

14642. De **Voorzitter:** Dezen zijn toen afgevoerd, terwijl die twee pseudo-marechaussees terug zijn gegaan over de brug?

A. Ja, die zijn teruggegaan over de brug.

14643. De **Voorzitter:** Maar heeft dat verhaal zich niet als een lopend vuurtje verspreid onder het hele detachement, onder al die troepen, die daar vlak in de buurt van de brug lagen? Ik zal u zeggen, waarom ik dit vraag. Dit geval heeft zich afgespeeld om halfvier of kwart voor vier?

A. Ja, bij het krieken van de dag, dus dat zal zo ongeveer omstreeks vier uur, halfvijf geweest zijn. Het kan misschien een kwartier vroeger geweest zijn.

14644. De **Voorzitter:** Het moet vroeger geweest zijn, want anders klopt het niet met wat wij daarstraks gehoord hebben.

A. Het was toch al dag, men kon al behoorlijk zien, want toen die wachtmeesters van de richting Gennep vandaan kwamen met die Duitsers bij zich, kon ik ze toch al op een afstand onderscheiden.

14645. De **Voorzitter:** Weet u dat zeker, want er is in de stukken verklaard, dat, toen de trein later gekomen is, men deze ook nog niet zo erg goed kon zien, vanwege de schemering.

A. Het was klaar dag, Mijnheer de Voorzitter! !

14646. De **Voorzitter:** Dan zal ik u vertellen, waarom ik het vraag. Straks heeft hier een van de soldaten, die aan de overkant gezeten heeft, een verklaring afgelegd. Die heeft beweerd, dat hij daar om 4 uur op wacht is gekomen, en die wist van dit voorval niets af en toch moet die geschiedenis, waar u over praat, dat fouilleren en dat opbrengen, van te voren gebeurd zijn!

A. Ja, maar wij wisten ook niets van wat er aan de oostkant gebeurd was.

14647. De **Voorzitter:** Neen, maar als ik het goed begrijp, kwam hij net van uw kant vandaan. Die troepen, die aan de oostzijde op wacht gezet werden, kwamen, naar hij vertelde, ook van uw kant. Zij zijn toen om 4 uur de brug overgegaan, misschien een paar minuten vóór 4, en hebben om 4 uur die wacht betrokken aan de overkant. Toen was bedoelde episode blijkbaar al gebeurd, want anders klopt het helemaal niet met uw verklaring. Zijn verklaring is, dat zij daar toen overvallen zijn door een tweede ploeg, zal ik het maar noemen.

A. Dat kan mogelijk zijn, dat weet ik niet.

14648. De **Voorzitter:** Het enige, dat mij opvalt en wat wonderlijk is bij de verklaring van deze man, is, dat hij, aan de westkant zijnde, dit verhaal, zojuist door u gedaan, toen niet gehoord heeft, noch die drie anderen, die met hem mee zijn gegaan! Met z'n vieren zijn zij die wacht gaan betrekken en hebben dit niet geweten. Ze hebben dit pas een paar dagen of een paar maanden later, dat weet ik niet precies, maar in ieder geval later, gehoord.

A. Hetzelfde is het met hetgeen wat aan de oostkant is gebeurd, dat heb ik ook pas enige dagen later gehoord.

14649. De **Voorzitter:** Ja, maar dat is natuurlijk iets anders, want daar is niemand van u bij geweest. Daar is toen de overval gebeurd en vervolgens bent u allemaal krijgsgevangen gemaakt. Maar u zult toch met mij eens zijn, dat het zonderling is, dat deze man het voorval niet heeft horen vertellen, vooraleer hij op wacht ging?

A. Ja, zij zijn waarschijnlijk aan de overkant teruggegaan en dat later, toen zij reeds aan de westkant waren, toen die lui de brug over gekomen zijn, dat is mogelijk.

14650. De **Voorzitter:** Neen, want zij hebben juist daarna de wacht betrokken!

A. Aan de overkant?

De **Voorzitter:** Aan de overkant, en zijn toen overvallen. Vervolgens is de trein waarschijnlijk ook onmiddellijk gekomen, enz., maar daar was dit aan voorafgegaan. Maar ja, het is nu eenmaal zo gebeurd.

A. Ja, dat is zo, Mijnheer de Voorzitter. Die *Tak,* die pas hier is geweest, stond aan de overkant van de brug, maar wat er met hem gebeurd is, dat wist ik op dat moment niet. Dat heb ik later pas gehoord. Het is aan mij verteld.

14651. De **Voorzitter:** U heeft dat dus niet uit eigen wetenschap, maar uit de tweede hand?

A. Juist. [1])

14652. De **Voorzitter:** Daar heb ik het ook nog niet over, ik spreek juist over het geval, dat u heeft gehad aan de westzijde van de brug, dat volgens de afgelegde verklaringen voorafgegaan moet zijn aan zijn heengaan naar de oostkant toe en aan zijn op wacht komen aldaar. Nu is de enige opmerking, die ik daarbij maak, dat ik het merkwaardig vind, dat hij dat verhaal van het eerste incident niet gehoord heeft. Hij zegt: „Daar hebben wij niets van geweten!"

A. Neen, daar was hij ook niet bij op de brug.

14653. De **Voorzitter:** Kunt u zich misschien nog voorstellen, dat het betreffende gebouw er zo ver van de oprit vandaan lag, dat die mensen misschien gehaast zijn geweest om naar de wacht te gaan en dat zij daarom met niemand gesproken hebben; moet het dan daaruit worden verklaard, dat zij het niet gehoord hebben?

A. Ja, de oost- en de westkant. Een schildwacht aan de oostkant kon van onze Oeffeltse kant ook niet direct gezien worden.

14654. De **Voorzitter:** Neen, de schildwachten, die aan de oostkant stonden, kwamen toch ook uit het gebouw bij u?

A. Neen, aan de oostkant had je ook een wachtlokaal. Aan beide kanten van de brug was er één, aan de oostkant een wachtlokaal en aan de westkant één. En aan de oostkant was een sergeant van aflossing en aan de westkant was er één, dus die regelden daar het op post gaan en aflossen van die wachten.

14655. De **Voorzitter:** Maar hij is in de nacht er heen gekomen, en nu was daar straks mijn indruk, dat hij aan uw kant de nacht heeft doorgebracht in een lokaal beneden. Tegen 4 uur is hij de brug overgegaan en toen op wacht gekomen.

A. Dat is heel goed mogelijk, het is 8 jaar geleden!

De Enquête-Commissie ontving van getuige *Bakker* de navolgende brief:

Nieuwendijk, 30 Juli 1948.

Hoogedelgestrenge Heer,

[1]) Ter toelichting op bladzijden 7 en 8 van de door mij op 8 Juni 1948 voor de Enquêtecommissie-Regeringsbeleid 1940—1945 te 's-Gravenhage afgelegde verklaring moge ik U beleefd het navolgende mededelen.

Op 8 Juni 1948 reisde ik met *Tak*, wonende te Oosterhout — nadat wij beiden verschenen waren voor de Enquêtecommissie —, van 's-Gravenhage naar Dordrecht.

Bij een door ons gevoerd gesprek over de toestand op 10 Mei 1940 bij de Gennepsebrug, deelde *Tak* mij het volgende mede:

„Op 10 Mei 1940, te omstreeks 4 uur, stond ik als schildwacht op post aan de oostzijde van genoemde brug.

Na een ogenblik daar post gevat te hebben, kwamen 3 marechaussee's en enkele Duitsers, blijkbaar met de bedoeling mij te passeren naar de westzijde der brug.

Eén der marechaussee's dreigde mij met een vuurwapen en ziende, dat die marechaussee aanstalten maakte om de trekker van zijn wapen achteruit te halen, door welke handeling elk moment een schot kon worden gelost, haalde ik vliegensvlug de trekker van mijn karabijn achteruit, met het gevolg, dat een schot afging, waardoor die marechaussee in zijn buik werd getroffen.

Onmiddellijk daarna gaf een Duitser met zijn geweer mij een hevige slag op mijn hoofd, waardoor ik het bewustzijn verloor."

Aldus *Tak*.

Bij dat complot, hetwelk zich de toegang van de oostzijde naar de westzijde der brug verschafte, door de schildwacht *Tak* bewusteloos te slaan, waren aanwezig de door mij in mijn verklaring bedoelde 2 marechaussee's en 4 Duitsers.

Na de overrompeling van de schildwacht *Tak* hebben de 2 marechaussee's die 4 Duitsers bij ons aan de oostzijde der brug gebracht, waarna fouillering en wegbrengen naar het achterland volgde. Wij waren totaal onkundig van de overval, die even te voren aan de oostzijde der brug op de schildwacht *Tak* had plaats gehad.

Uit het voorgaande moge blijken, dat *Tak* reeds aan de Oostzijde der brug op wacht stond, vóórdat de 4 Duitsers door de 2 marechaussee's aan ons aan de westzijde der brug werden overgegeven, zodat *Tak* uit de aard der zaak, vóór zijn vertrek van de west- naar de oostzijde der brug, door ons niet ingelicht is kunnen worden, omdat het voorval, bedoeld op blz. 7, regel 17 van boven — in margine — toen nog niet had plaats gevonden.

Tak liet zich ook uit over een vroeger plaats gehad hebbend incident, dat zich voorgedaan moet hebben op een tijdstip, vóórdat *Tak* zich van de westnaar de oostzijde der brug begaf.

Toen ik *Tak* er opmerkzaam op maakte, dat mij van laatstbedoeld incident niets bekend was, antwoorde hij: „Daar weet u ook niets van, omdat u toen niet op de brug was."

Hoogachtend, Uw dw. dnr.

L. Bakker.

14656. De **Voorzitter:** Dan gaan wij nu maar door met datgene, wat u toen verder gezien heeft. Toen zijn die twee pseudo-marechaussees weer over de brug gegaan en hoelang heeft het toen nog geduurd, voordat u verder iets heeft gezien?

A. Toen gingen die lui de brug over en nu was die boom dicht en die wachtmeester stond aan dat slot te scharrelen; wanneer je vóór de brug stond, was dat slot aan de rechterkant. Ik zeg tegen *Lute:* „Zie jij wat die vent daar doet?"

14657. De **Voorzitter:** Was één van die twee naar het hek gegegaan?

A. Ja, dat was één van die twee.

14658. De **Voorzitter:** Direct nadat zij teruggingen?

A. Ja, direct nadat zij teruggingen. Dat was de grootste. Ik kan mij nog goed herinneren. Er was één grote en één een beetje minder groot. De grootste van die twee stond daar aan het slot te scharrelen om dat open te doen.

14659. De **Voorzitter:** Toen was er nog geen trein in zicht?

A. Toen was er nog geen trein in het zicht. Ik zei tegen *Lute:* „Zie jij wat die vent daar doet? Zouden wij de brug niet laten springen?" Maar tussen die bedrijven door werd er ook al geschoten, van de Gennepse kant.

14660. De **Voorzitter:** Op wie?

A. Dat zal waarschijnlijk op ons geweest zijn, want de kogels vlogen rakelings langs ons heen. Waarschijnlijk hebben daar al verspreide Duitsers gestaan, die het vuur op ons openden. Het was wel karabijnvuur, want het was niet regelmatig, maar zo nu en dan hoorden wij een sissend geluid voorbijgaan en zei ik tegen *Lute:* „Zij schieten, de kogels vliegen voorbij!"

14661. De **Voorzitter:** Dat u toen de brug nog niet heeft laten springen!

A. Toen zeg ik tegen *Lute:* „Zie je niet, wat die vent doet? Zouden we de brug niet laten springen? Je ziet toch, dat het verkeerd gaat?" Toen was er nog tijd genoeg dus.

Toen zei *Lute:* „Even wachten". Maar ja, hij was ten slotte de chef en discipline is de ruggegraat van het leger, dus dan houd je je mond dicht en wacht je even. Toen kwam die trein. En nu denk ik, dat *Lute* in de mening verkeerde, dat het een militaire trein was, want dagelijks ging er een militaire trein. 's Nachts om twaalf uur reed die dan naar de richting Gennep en 's morgens kwam hij weer van Gennep het binnenland inrijden met verlofgangers. Nu denk ik, dat *Lute* in de mening verkeerde, dat het een militaire trein was, alhoewel het een heel ander soort was dan dat we gewend waren.

14662. De **Voorzitter:** Ja, maar daar zou ik toch even een opmerking over willen maken. Uit de stukken is mij gebleken, dat de toestand eigenlijk omgekeerd was. Volgens verklaringen van verschillende personen mocht er 's nachts in Gennep geen locomotief zijn en ging juist 's avonds de hele zaak terug naar Beugen, zodat men, als men op dat moment logisch gedacht had, had moeten weten, dat het geen Nederlandse locomotief kon zijn. Herinnert u zich dat niet?

A. Neen, wij konden natuurlijk niet weten, wat er in Gennep stond, dat er meer treinen stonden dan die ene militaire trein. Wij kwamen daar practisch nooit.

14663. De **Voorzitter:** Dus dat hebt u niet geweten?

A. Dat hebben wij niet geweten.

14664. De **Voorzitter:** Dan had ik nog iets anders van die trein willen vragen. Komt de spoorlijn daar recht naar de brug toe?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter!

14665. De **Voorzitter:** Maakt die daar een bocht?

A. Ja, hij maakt een scherpe bocht zelfs.

14666. De **Voorzitter:** Heeft u de trein dan niet in die bocht zien rijden?

A. Ja, en die stopte vóór die brug.

14667. De **Voorzitter:** Dus toen was het licht genoeg om te zien wat er gebeurde?

A. Het was al licht genoeg.

14668. De **Voorzitter:** Maar kon u dan niet zien, dat het een pantsertrein, beter gezegd, een pantserwagon was?

A. Het was een trein van een afwijkend model, kan ik wel zeggen.

14669. De **Voorzitter:** En het hek was nog dicht!

A. Het hek was toen nog dicht, ja. Daar heeft de trein voor gestopt.

14670. De **Voorzitter:** Ja, maar vóórdat de trein naderbij kwam, heeft u toen geen schoten gehoord?

A. Neen.

14671. De **Voorzitter:** Daar schijnt — als de verklaringen van *Tak* juist zijn — een overrompeling van hen te hebben plaats gehad, een ogenblik voordat die trein kwam!

A. Ja, maar dat wist ik niet.

14672. De **Voorzitter:** Dat kon u daar niet weten?

A. Neen.

14673. De **Voorzitter:** Kon u zo'n schot niet horen, als dat afging bij die versperring? Hoe lang zal de brug geweest zijn? Hoe breed is de Maas daar?

A. Ik denk ongeveer 100 meter, misschien iets meer.

14674. De heer **Korthals:** Hebt u dan niets gehoord van de alarmschel?

A. Alarmschel? Die is niet in werking gegaan!

14675. De heer **Korthals:** Is die niet in werking gegaan? Daar bent u zeker van?

14676. De **Voorzitter:** Was er een alarmschel?

A. Ja, er zat een alarmschel aan de brug en ik meen, dat *Tak* er bij stond in die buurt.

14677. De **Voorzitter:** En die beweert, dat hij er ook op gedrukt heeft!

De heer **Korthals:** Hij beweert, dat hij de alarmschel heeft laten gaan.

A. Dat is heel goed mogelijk, maar dat heeft hij mij nooit verteld en wij hebben dat nooit gezien.

14678. De heer **Korthals:** Voor zover ik weet, zou er van de kant van *Tak* de telefonische mededeling gekomen zijn, dat die overval op het station Gennep zou hebben plaats gehad.

A. Daar is mij niets van bekend.

14679. De **Voorzitter:** Die telefonische mededelingen werden naar het lokaal beneden gegeven, die telefoon was dus niet boven op de brug?

A. Neen.

14680. De heer **Korthals:** Maar dan had *Lute* het toch door moeten krijgen, zo'n mededeling, die men gaf.

A. Hij had het door moeten krijgen, een dergelijke mededeling.

14681. De **Voorzitter:** Maar daar hebt u niets van gemerkt?

A. Daar heb ik niets van gemerkt.

14682. De heer **Korthals:** Want u was bij hem.

A. *Lute* stond naast me!

14683. De **Voorzitter:** U heeft dus de trein in de bocht zien aankomen en die heeft toen vóór die versperring gestopt?

A. Die heeft gestopt vóór die versperring.

14684. De **Voorzitter:** En wist *Lute* toen nog niets?

A. Nog niets, zelfs niet de korporaal, die daar in dat hokje zat, want de brug moest door middel van een noodontsteking ontstoken worden. Dit was heel achterlijk, want midden op de brug moest dat met een lontje aangestoken worden, wat eerst omhoog gepeuterd moest worden, terwijl wij in de Peel, voor een veel kleiner geval, bij voorbeeld voor een tankval, een electrische ontsteking hadden. Ik moest naar Venray, toen heb ik in de Peel wacht gehad bij een tankval, waar ook lading onder zat. We hadden daar een ontsteking met ongeveer 400 meter snoer en in de instructies stond, dat, wanneer de vijand naderde, wanneer wij verscherpte bewaking kregen, het snoer werd uitgelegd. Wij hadden een opstelling gemaakt, daar waren 2 mannen, die er bij zaten, en er was een kastje, waar 4 batterijen in zaten, zodat je zo het zaakje electrisch kon ontsteken, d.w.z. als wij zo'n ontsteking in Gennep hadden gehad, dan had niemand een mooiere kans gehad dan wij om die brug te laten springen. Want die trein kwam tergend langzaam de brug over.

14685. De **Voorzitter:** Ja, maar ik moet toch opmerken, dat dit de leiding ter plaatse niet verontschuldigt. U wist, dat u deze mogelijkheid niet had, d.w.z. *Lute* wist het. En hij wist, dat het vrij lastig ging!

A. Het was wel klaar.

14686. De **Voorzitter:** Het was erg risquant om nu maar kalm die trein af te wachten, totdat het hek openging en de trein op kon stomen!

A. Ik heb het mij zelf ook afgevraagd, wat eigenlijk de reden is geweest. Ik ben er nooit achtergekomen, of *Lutte* het niet gedurfd heeft, dat hij misschien gedacht heeft: stel je voor, dat het een verkeerde trein is, dat ik de brug in de lucht laat springen, terwijl het misschien niet nodig was.

14687. De **Voorzitter:** Vooral omdat er al geschoten was. Wanneer er nu nog niet geschoten was, dan zou ik het misschien nog kunnen begrijpen.

A. Ik zei ook: „*Lute,* laten we de brug nu toch laten springen, want je ziet toch, dat het mis gaat?".

14688. De heer **Korthals:** Was het misschien onstandvastigheid van hem?

A. Ik kan niet zeggen, dat hij zenuwachtig was.

14689. De **Voorzitter:** Acht u de mogelijkheid van verraad bij hem aanwezig?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, dat is absoluut uitgesloten, voor zover ik kan oordelen!

De **Voorzitter:** Menselijkerwijs gesproken dus.

A. Voor zover ik met hem om heb gegaan, is dat niet mogelijk.

14690. De **Voorzitter:** Maar dit alles is toch wel een zeer zonderlinge geschiedenis!

A. Het is een zonderlinge geschiedenis en ik heb er, al zeg ik het zelf, nachten niet van kunnen slapen, want alles was keurig in orde en wij hadden daar alles keurig voor elkaar. En op het bewuste moment gebeurde er niets!

14691. De **Voorzitter:** Vooral wanneer in aanmerking wordt genomen, dat u toch een kwartier of een halfuur van te voren zeer zwaar bewapende Duitsers daar had doorgelaten. Die militairen waren over de grens gekomen en u had al die versperringen horen springen. Het was toch allemaal even gek die morgen!

A. Ja, het was allemaal even gek.

14692. De **Voorzitter:** En om dan niets te doen en een trein de brug op te laten rijden!

A. Nu heb je er wel niet veel meer aan, maar als ik op *Lute* zijn plaats had gestaan, was hij gesprongen, dat weet ik zeker. Ik zeg dit niet om de zaak voor *Lute* te bezwaren, helemaal niet, maar, ik weet niet, wat ik er van zeggen moet. Of hij nu niet gedurfd heeft, of dat hij bang was, dat het niet goed was, dat hij de zaak liet springen.

14693. De **Voorzitter:** Hebt u hem later nog wel eens ontmoet?

A. Neen, ik heb hem nooit meer ontmoet.

14694. De **Voorzitter:** U weet niet of hij nog leeft?

A. Ik weet niet of hij nog leeft en zelfs niet waar hij woont.

14695. De **Voorzitter:** Toen is de trein doorgereden en heeft *van Lier* blijkbaar er nog een ogenblik aan gedacht om het zelf te doen, maar het is hem niet gelukt.

A. Die heeft het zelfs nog gevraagd aan *Lute*. *Van Lier* zat vanaf de plaats, waar wij stonden, ongeveer 25 meter van ons vandaan en stond op het trottoir van de brug, als ik dat zo noemen mag, en toen vroeg hij: „Sergeant, mag ik hem laten springen?", maar hij zei: „Even wachten".

De **Voorzitter:** Het is onbegrijpelijk.

A. Het is mij ook onbegrijpelijk.

14696. De **Voorzitter:** Want de troepen waren toch herhaaldelijk door alle mogelijke autoriteiten gewaarschuwd, dat men zeer voorzichtig moest zijn voor dergelijke trucs, overvallen, enz. Daar hebben wij ten minste van gehoord, o.a. dat generaal *Winkelman* zelf wel eens rond is geweest en de mensen er op gewezen heeft. En alles was toch in de hoogste graad van alarm, of niet?

A. Hoger kon het niet. Alles was dubbel bezet, we hadden geen reserve meer. In normale tijd had ieder een reserve. Dan kreeg je de bezetting, plus een reserve voor aflossing, maar toen die nacht niet. Alles was ingezet.

De **Voorzitter:** Nu, dan is het alleen maar ten zeerste te betreuren.

A. Ja, want nodig was het niet.

14697. De **Voorzitter:** Ik zou u willen vragen of u zelf nog iets op te merken heeft wat van betekenis kan zijn voor deze hele geschiedenis.

A. Neen, mijnheer de Voorzitter.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

L. BAKKER.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
GERRETSEN, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 16 JUNI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

JACOB HARBERTS,
oud 64 jaar, wonende te Wassenaar,
generaal-majoor b.d.

Hij legt de eed af als getuige.

14698. De **Voorzitter:** Bij het vorige verhoor, dat meer speciaal liep over de quaestie van de wisseling van het opperbevel in 1940, is u min of meer toegezegd, dat u nog gelegenheid zoudt krijgen om over de Mei-dagen zelf meer bijzonderheden naar voren te brengen. U hebt in uw rapport reeds enige zaken medegedeeld, maar het is misschien juister dit thans verder in bijzonderheden te behandelen. Misschien mag ik u thans het woord geven, opdat u ons het een en ander kunt vertellen over het gehele verloop van zaken.

A. In de stukken staat het wellicht beter dan ik mij na 8 jaren de zaak nog kan herinneren. Sommige feiten en details zijn als het ware in mijn hersens gegrift en zullen mij bijblijven totdat ik dood ga, maar andere zaken ben ik gedeeltelijk vergeten.

De **Voorzitter:** De bedoeling is meer, dat u over de grote punten, waarover meningsverschil is geweest en waarover onaangenaamheden zijn gekomen, eventueel het uwe zegt. Ik zou u in dit opzicht de volle vrijheid willen geven. Doet u het op de wijze, die u het beste lijkt.

A. Ik veronderstel, dat u kennis hebt genomen van het aanvullend verslag, dat ik heb ingediend op 21 October 1946. Daarin vindt u het meeste, dat ik daarover te zeggen heb. Welke onderdelen wenst u, dat ik behandel? Is het de bedoeling, dat ik het verloop van de krijgsverrichtingen in het kort resumeer?

De **Voorzitter:** Het lijkt mij inderdaad het beste, dat u de krijgsverrichtingen eerst in het kort resumeert; wij kunnen dan daarna de betwiste punten behandelen.

A. Goed, Mijnheer de Voorzitter! Dan zal ik met de krijgsverrichtingen beginnen. Ik breng dan allereerst in herinnering de mededeling van de commandant van het veldleger, ontvangen in de late avond van 9 Mei 1940, waarin werd gezegd, dat er van de grens zeer onrustbarende berichten binnenkwamen — de juiste term weet ik niet meer — en dat de volgende morgen om 5 uur de toestand van slagvaardigheid — no. 3, geloof ik — moest ingaan.

Dat was het eerste, dat wij eigenlijk vernamen betreffende een verergering van de militaire politieke situatie. Tot nu toe was ons daaromtrent niets, maar dan ook helemaal niets bekend. Ik laat in het midden of het juist is; ik constateer alleen het feit. In zoverre was dat min of meer een verrassing, omdat er kort te voren opnieuw verloven waren verleend, zoals u zich waarschijnlijk zult herinneren, iets, dat natuurlijk heel slecht in overeenstemming is met de omstandigheid, dat men elke dag als het ware in een oorlog kon worden gewikkeld. De graad van slagvaardigheid no. 3 hield in, indien ik het mij goed herinner, dat de voorposten uit de aard der zaak geheel hun opstelling innamen, dat in de eerste strook de automatische wapens konden worden bediend en dat er piketten aanwezig waren e.d.

Wij werden in de loop van de volgende nacht, zoals zovele Nederlanders, gewekt door het geronk van overvliegende vliegtuigen.

De eerste dag hebben wij eigenlijk gezegd heel weinig van de oorlog gemerkt; de vliegtuigen negeerden ons en vijandelijke troepen op de grond waren er nog niet. Alleen kregen wij meldingen van vooruitgeschoven verkenningsafdelingen, die, zoals u weet, tussen de Grebbestelling en de bezetting van de IJsselstelling, om het zo te noemen: de Maas—IJssel-lijn, waren ingeschoven, en die tot taak hadden de opmars zoveel mogelijk te vertragen, voornamelijk door het tot stand brengen van versperringen en vernielingen. Ik herinner mij, dat ik op een gegeven ogenblik de order heb gegeven, dat zij niet al te hard moesten terugtrekken, want versperringen en hindernissen, die niet door vuur worden bestreken, hebben maar zeer geringe waarde. Ik kreeg toch uit de binnenkomende berichten de indruk, dat de verkenningsafdelingen zo haar taak opvatten, dat zij de versperringen en vernielingen tot stand brachten, dan hoogstens bleven wachten tot de Duitsers naderden en dan zeiden: ziezo, dan gaan wij naar de volgende. Dat was naar mijn mening de bedoeling niet. Ook al heeft men een waarschuwende taak, dan betekent dat niet, dat men alleen aan de bel trekt, met andere woorden: daar komen ze aan. Dat betekent ook, dat men patrouilles en zwakke strijdkrachten van de tegenpartij afwijst. Intussen, de verkenningsafdelingen zijn nog in de loop van die zelfde dag tot vlak vóór de stellingen teruggetrokken, en nu weet ik op het ogenblik niet meer, of zij in de loop van die zelfde avond achter het front zijn teruggekomen of de volgende dag. Het blijkt uit de stukken zelf.

14699. De **Voorzitter:** Welke eenheden zijn dat geweest?

A. Het vierde regiment huzaren. Op 1 Mei 1940, dus vlak te voren, zijn de verkenningsafdelingen gereorganiseerd. Dit vierde regiment bestond uit drie eskadrons te paard, drie eskadrons wielrijders, maar ik meen, dat ik er zelf maar twee had, en één motor-mitrailleurafdeling; ik had er enkele van onze beroemde oude rupspantserwagens bij — U kent die heel oude dingen wel — en er was nog meer bij, maar dat zijn slechts details en het komt er weinig op aan. In de loop van de eerste dag — ik meen, dat zij toen al achter de stelling zijn teruggekomen — kregen wij de nu niet bepaald aangename mededeling om vrij belangrijke troepen te doen afmarcheren naar het oostfront van de vesting Holland. Nu heb ik ergens — ik moet zo nu en dan mijn memorie even opfrissen, dat moet u mij niet kwalijk nemen; ook als de heren mij betrappen op afwijkingen tussen wat ik nu zeg en indertijd schriftelijk heb medegedeeld, geloof ik, dat wij in het algemeen verstandiger doen ons te houden aan datgene, wat ik indertijd, toen de herinnering nog zoveel scherper was, bij rustig overleg heb neergeschreven. — Juist, hier heb ik het.

Op 10 Mei, om 12.30 uur, kwam de eerste order, nl. troepen ter sterkte van één regiment infanterie, waarbij regimentsstaf, onmiddellijk met auto's te doen vervoeren naar Gouda, ter beschikking van de commandant van de vesting Holland. Als u nu weet, dat dit meebracht, dat de commandant van de tweede divisie nog slechts één bataljon als divisiereserve overhoudt — de commandant van de vierde divisie had nooit meer gehad — en dat ik zelf daardoor ook nog slechts één bataljon ter beschikking had, waarvan moest worden afgetrokken personeel ter bewaking van munitiemagazijnen, dan begrijpt u, dat het onttrekken van die troepen niet bepaald prettig is op het eerste ogenblik, dat de vijand in opmars is.

De **Voorzitter:** Ik wil u even interrumperen.

De hoofdlijn volgend van hetgeen hier op schrift is uitgebracht, zou ik dit willen vragen: Dit rapport is destijds niet beëdigd, maar kunt u vandaag verklaren, dat dit klopt met wat u werkelijk meent, dat het verloop van zaken is geweest?

A. Ongetwijfeld; ik ben bereid, de juistheid naar eer en geweten van alles, wat ik schriftelijk heb ingediend, onder ede te bevestigen. De feitelijke juistheid kan ik natuurlijk niet verklaren.

Ik heb de indruk gekregen, dat de heren, die de rapporten dikwijls een maand na de wapenstilstand hebben opgemaakt, deze vaak wel wat geflatteerd hebben opgesteld en dat de stand van zaken in de stukken niet helemaal klopt met de inlichtingen en mededelingen, die ik in die dagen zelf heb gekregen, om een voorbeeld te noemen.

De **Voorzitter:** Bij voorkeur willen wij geen namen horen, want anders moeten wij de betreffende personen ook weer gaan horen, terwijl onze hoofdtaak slechts betrekking heeft op het Regeringsbeleid.

A. Bij de IVde Divisie is de artillerie verloren gegaan, hetgeen is voorgesteld, alsof het aantrekken van voorwagens door vijandelijk artillerievuur niet mogelijk was. Ik geloof hier niets van, om twee redenen. In de eerste plaats: al hadden de Duitsers over tienmaal zoveel artillerie beschikt, dan was het nog absoluut onmogelijk, zo zonder vuurpauzen door te vuren, dat je er als het ware geen vinger tussen kon krijgen. In de tweede plaats: de inlichtingen, die ik vlak daarna kreeg, wezen er op, dat men het zelfs niet geprobeerd heeft, dat men over het aantrekken van de voorwagens veel te laat gedacht heeft. En toen men dacht: zouden wij het niet doen?, werd het in tweeërlei opzicht moeilijk. Technisch, omdat het in zou gaan tegen de stroom van terugtrekkende infanterie, en in de tweede plaats, omdat men zich afvroeg, welke indruk het op de toch reeds terugtrekkende infanterie zou maken, wanneer de artillerie wegging.

Dit is heel wat anders dan dat het onmogelijk was door het vijandelijk artillerievuur. Dit beschouw ik als een leugen. Ik heb er te veel van gelezen om aan te nemen, dat het inderdaad de waarheid zou zijn. Als men het ernstig gewild had, had men de stukken weg kunnen krijgen, maar men heeft ze laten staan en ze vernietigd.

Ik wil hiermee doen uitkomen, dat de stukken later misschien wel iets ten gunste van de betrokkenen zijn gecamoufleerd. Ik wil het hun niet kwalijk nemen, want het is een algemene menselijke eigenschap.

Dat was het eerste bericht van de onttrekking van troepen. Verder is er op die eerste dag niets bijzonders gebeurd. Vijandelijke vliegers vlogen over ons heen; er werd op geschoten en enkele zijn naar beneden gehaald, maar iets bijzonders gebeurde er niet.

Op 11 Mei, Zaterdag, was er in de eerste plaats het verder onttrekken van troepen. Om 13.05 uur moesten de rupspantserwagens naar den Haag; 13.30 uur: onmiddellijk een batterij 10 veld afmarcheren over Utrecht, Montfoort naar Gouda; 14.15 uur: de rijwieleskadrons onmiddellijk naar Utrecht. Het onttrekken van troepen op het ogenblik, dat de vijand opmarcheerde, ging door en ik had ten slotte als legerkorpsreserve nog één bataljon minus één compagnie over. Een beoordeling van de vraag, of die onttrekking van troepen nodig was of niet, geef ik uiteraard niet. Dat kàn ik niet beoordelen en daar blijf ik buiten. Ik constateer alleen, dat het pijnlijk was voor de betrokkenen.

Dan krijgen wij op die Zaterdag plotseling de verrassende melding betreffende het terugwijken van de voorposten van 8 R.I. vóór de Grebbeberg; de melding luidde, dat de voorposten op de rechtervleugel teruggingen, terwijl voorts eigen artillerievuur werd afgegeven op de linkervleugel op een punt, gelegen achter onze voorposten. Het bleek later, dat op de beide vleugels de voorposten waren teruggegaan, en dat geschiedde, zonder dat er doden of gewonden vielen. Bij nadering van een patrouille van 25 man was men eenvoudig model weggelopen. Laten wij er maar geen doekjes om winden. Dat was de eerste aanraking van mijn troepen met de tegenpartij. U zult begrijpen, dat ik mij afvroeg: is dit nu iets incidenteels of is dit een weerspiegeling van de geest, die bij de troep heerst? Was het laatste het geval, dan betekende dat niets meer of minder dan dat wij aan de vooravond stonden van een verschrikkelijke debacle. Met troepen, die niet willen vechten, kun je natuurlijk niets beginnen. Als zij al weglopen alleen bij het naderen van de vijand, ga dan maar naar huis en sluit vrede.

Het middengedeelte van de voorposten heeft, naar ik hoorde, gevraagd aan de divisiecommandant, of zij ook moesten terugtrekken of niet. Het antwoord luidde: Stand houden. De divisiecommandant heeft mij toen gevraagd, of hij de verloren voorpostenstellingen daar terug moest nemen. Ik heb geantwoord: onmiddellijk. Wanneer rechts en links de mensen weglopen en het middenstuk blijft staan, dan komt dat middenstuk natuurlijk in een hoogst onaangename situatie te verkeren. Zonder vleugelaanleuning hangt dat middenstuk als het ware in de lucht, en als je het terugnemen een paar uur uitstelt, is er van dat middengedeelte ook niets meer over. De afzonderlijke steunpunten worden van achteren aangevallen en gaan verloren.

Verwonderlijk is, dat, voor zover mij bekend is, de artillerie bij de verdediging van de voorposten geen steun heeft gegeven. Ik heb in de stukken van de artillerie niets kunnen vinden, waaruit blijkt, dat onze divisie-artillerie vuur vóór onze voorposten heeft gebracht. Wel heeft zij op Wageningen geschoten, maar dat kan men bezwaarlijk opvatten als een rechtstreekse steun aan de voorposten. Hoe dat in elkaar heeft gezeten, weet ik niet. De dag van Zaterdag is overigens vrij rustig verlopen. Er waren meldingen over de grote indruk, die het vijandelijk artillerievuur maakte. Dat kan ik begrijpen. Op wie nooit iets van die aard heeft meegemaakt, maakt dit grote indruk. Niemand weet dat beter dan ik.

14700. De **Voorzitter:** Ik zou even iets willen vragen over de quaestie van de voorposten. De commandant van het veldleger heeft naar aanleiding van mijn opmerking, dat die voorposten veel te vroeg waren teruggegaan, hier het volgende gezegd:

> „Dat zijn zij ook. Ik ontken echter, dat zij nagenoeg geen weerstand hebben geboden. De voorposten hebben weerstand geboden tot de namiddag van de 11de Mei."

Dat is dus Zaterdagmiddag.

A. Ja, Zaterdagmiddag werd ik pas aangevallen.

14701. De **Voorzitter:** Het antwoord, dat de commandant van het veldleger verder heeft gegeven, klopt daarmee ook wel, althans in grote lijnen.

A. Op blz. 6 van mijn gereconstrueerd dagboek staat:

> „13.12 C.-IV Div. meldt, dat bij plaatselijken aanval op vpn. Grebbe-acces deze vpn. op den rechtervleugel terug zijn gegaan, en verzoekt bericht of met Div.reserve het verloren terrein moet worden hernomen.
> Antwoord L.K.C.: onmiddellijk.
> Indruk bij L.K.C.: Vuur 123 wijst er op, dat ook op den li.vleugel de voorposten terug zijn gegaan."

Dus Zaterdagmiddag 13.12 uur kwam dit bericht binnen. Toen heeft het natuurlijk nog een tijdje geduurd vóórdat de voorpostenstelling inderdaad was opgerold. Dat is in de loop van Zaterdagmiddag geweest.

14702. De **Voorzitter:** Er staat in het antwoord van de commandant van het veldleger:

> „De voorposten zijn opgerold van het Noorden uit. In het Noorden was een officier, die zonder slag of stoot is teruggegaan, een officier van de 3de sectie van het IIde bataljon van het 19de Regiment Infanterie."

En dan worden er nog een aantal mededelingen over de situatie ter plaatse gedaan. Ik lees verder:

> „Daar" — in het Noorden — „is het oprollen begonnen. Door het wegvallen van die steunpunten in het Noorden was er een schakel uit de ketting weg. De Duitsers zijn van het Noorden uit aan het oprollen gegaan. Zij hebben de volgende steunpunten in de rug aangevallen en omsingeld en zo is langzamerhand en geleidelijk — het heeft de gehele dag geduurd — steunpunt na steunpunt gevallen. Ten slotte is ook de commandopost van de bataljonscommandant gevallen."

Dus dat klopt wel in grote lijnen met uw ervaring.

A. Ja, het oprollen schijnt van het noorden uit te hebben plaats gehad, hoewel het ook van het zuiden uit kan hebben plaats gehad, want daar zijn zij ook weggelopen. Waarom zij dit laatste niet gedaan hebben, zoudt u beter aan de Duitsers kunnen vragen.

14703. De **Voorzitter:** Heeft uw staf in de nacht van Vrijdag op Zaterdag behoorlijk kunnen rusten? Was men toen al in touw?

A. Ja, toen was men practisch in touw. Men kan zeggen, dat het bedrijf zonder ophouden dag en nacht doorging.

14704. De **Voorzitter:** Heeft men zich voldoende rust gegund? Was er een soort werkverdeling, zodat men ter ruste kon gaan, terwijl de anderen doorwerkten, of heeft men daaraan niet gedacht?

A. Natuurlijk deden wij dat zoveel mogelijk. U hebt echter ook gelezen wat ik heb geschreven omtrent de samenstelling van het staf-kwartier, die meer dan droevig was. Toen de Duitsers in Doorn waren, hebben zij mij gevraagd: Hoeveel actieve officieren zijn er bij de staf van uw legerkorps? Op de vraag: Hoeveel denkt u, antwoordden zij: Siebzig, zwei und siebzig. Het waren er — meen ik —

17, als ik de officieren van gezondheid en de intendanten, enz. meetel. Wanneer men in vredestijd het leger tot het uiterste uitkamt en het standpunt van *Marchant* huldigt, dat „het beroepskader moet worden uitgebrand", krijgt men in oorlogstijd dergelijke drama's.

Ik was de enige, die de chef staf kon vervangen. Dat bracht mede, dat ik van alle details op de hoogte moest zijn, hetgeen voor een legerkorpscommandant uiterst bezwaarlijk is.

14705. De **Voorzitter**: Dan is er waarschijnlijk te veel van het uithoudingsvermogen van u zelf en van de anderen gevergd!

A. Van mij zelf en ook van mijn chef staf.

Wij hebben in vredestijd dikwijls gezegd: Als het ernst is, liggen de meeste van onze staven binnen acht dagen in elkaar; dat houdt geen sterveling uit. Dat is ook gebleken. Wanneer men nagaat, hoe het bij andere legers is, dan vindt men daar voor de belangrijke functies altijd twee mensen, die het kunnen doen, zodat het werk inderdaad kon doorgaan. Men kan nu eenmaal niet 24 uur per dag werken. Dit kan men één of twee dagen doen, maar ten slotte gaat iedereen er onder door.

Ik kan, geloof ik, buiten haakjes brengen, dat wij maatregelen namen t.a.v. de Duitse Keizer, die op het huis te Doorn zat. Dit was van geen belang. Het had op de weg van de Regering gelegen, mij voorschriften te geven, hoe in dezen te handelen. Niemand voelde hiervoor echter en ten slotte heb ik het zelf gedaan. Als het niet goed geweest is, moet men het maar zeggen.

Nog wil ik er op wijzen, dat ik in de loop van 11 Mei zelf de vraag stelde, of de Duitsers misschien alleen maar met gemotoriseerde afdelingen tegen het front van het tweede legerkorps optraden, maar dat de hoofdaanval was gericht tegen het hart van het land, en of het niet mogelijk zou zijn, met onze eigen lichte strijdkrachten die knapen desnoods van opzij aan te pakken, niet met de stellingbezetting, maar met de mobile reserve. De negatieve vliegerberichten, die meldden, dat er in Amersfoort niets aan de hand was, leidden daar ook toe. Zelfs zult u misschien gezien hebben, dat volgens een vliegerbericht Arnhem niet in handen van de Duitsers was, maar in die van de Nederlanders.

Wanneer men later precies weet, hoe de zaak in elkaar heeft gezeten, dan is het gemakkelijk, maar als men niets weet, doch alleen vermoedt, dan vraagt men zich af: komt er nog iets achter die gemotoriseerde troepen, of helemaal niets? Komt er niets achteraan, dan is er kans, daar nog wel een graantje mee te pikken. Later is gebleken, dat er toch wel meer achterkwam. Bovendien was het onmogelijk, dat plan uit te voeren, doordat mijn lichte troepen voor een groot deel werden weggetrokken. Van het vierde regiment huzaren hield ik alleen over de drie eskadrons te paard, die ik nodig had om jacht te maken op parachutisten, die volgens de mededelingen bij bosjes neerkwamen. Van het begin af ben ik zeer sceptisch geweest t.a.v. de juistheid van deze mededelingen. Ik meende, dat zeer veel daarvan pure fantasie was en voortsproot uit een behoefte aan interessantheid van de bevoking, maar ten slotte zal het ook wel eens gebeurd zijn. In elk geval had ik, ook al wantrouwde ik die berichten, niet het recht ze volkomen te negeren. Als ik dergelijke berichten kreeg, dan moest worden onderzocht, of ze juist waren. Dit had ik opgedragen aan de drie eskadrons te paard in het terrein achter de divisiën. (In het terrein van de divisiën zelf moest de divisiereserve het doen met het ene bataljon.) Dit werd later ook weer veel moeilijker, want toen heeft de commandant van het veldleger opdracht gegeven, de drie eskadrons te paard om te zetten in twee eskadrons op rijwielen. De redenering was deze: van een eskadron te paard kan men, door aan 1/3 deel van het personeel, behalve het eigen paard, nog 2 handpaarden te geven, 2/3 deel vrijmaken om op rijwielen te zetten. Doet men dit bij alle drie de eskadrons, dan kunnen we dus maken 3 × 2/3 eskadron, die dus samengevoegd kunnen worden tot 2 eskadrons op rijwielen. Die rijwielen had ik toevallig. De evacuatie van de burgerbevolking was juist begonnen. De mensen waren bij honderden en duizenden naar de inlaadplaatsen gekomen. Op de weg naar het veer bij Elst lagen overal fietsen; die mochten niet mee aan boord en men had ze maar langs de kant van de weg neergegooid. Ik heb de huzaren toen opdracht gegeven daar fietsen uit te zoeken en ze moesten toen dus proberen hun velduitrusting op de een of andere manier op hun fiets te bevestigen. Zo hadden wij dan plotseling twee eskadrons wielrijders gekregen, fraaie eskadrons! Ik heb er tegen geprotesteerd en gezegd, dat deze mensen niets beter voor deze taak geschikt waren, het opvangen van parachutisten, enz., dan eskadrons te paard. Integendeel, te paard kon je vlugger uit de voeten dan per rijwiel, maar het was nu eenmaal niet gemakkelijk om de commandant van het veldleger tot andere gedachten te brengen. Ondanks mijn protest werd het bevel gehandhaafd en van de 3 eskadrons kregen we dus 2 eskadrons wielrijders. Het derde eskadron werd een eskadron met driemaal zoveel paarden als voorheen en was nergens meer voor bruikbaar. Stel u voor, elke huzaar had 3 paarden! Wat moet je daarmee beginnen?

Op die Zaterdag is er verder weinig gebeurd. Alleen kwamen er berichten binnen over het opvangen van die weggelopen kerels. Naar aanleiding daarvan heb ik de commandant van het veldleger er telefonisch op gewezen, dat het hoognodig was om een krijgsraad te velde in te stellen; die was er nog niet.

14706. De **Voorzitter:** Daartoe is de Regering niet bereid geweest.

A. Inderdaad. In de tijd, dat ik sous-chef van de generale staf was, is dit ook al aangesneden, maar er is niets van gekomen; ik laat in het midden waardoor, maar ik heb er altijd de Eerste Afdeling van het Departement van verdacht. Die had de naam, dat, als je iets onder het loodje wilde laten liggen, je het daar maar heen moest sturen. Maar hoe dan ook, de pogingen om in vredestijd een krijgsraad te velde op te richten, zijn wel ondernomen, maar nooit geslaagd. Op 10 Mei is de oorlogstoestand ingetreden en op de avond van 11 Mei hadden wij nog geen krijgsraad te velde. Ik heb gezegd, dat het absoluut noodzakelijk was, dat de commandant van het veldleger daar werk van zou maken en op de late avond van die 11de Mei — u begrijpt, Mijnheer de Voorzitter, het bedrijf ging gewoon door — zijn een officier-commissaris, een officier-secretaris en een auditeur aangekomen. Ik heb toen zelf de krijgsraad te velde benoemd. Ik had al één geval, dat ik aan die krijgsraad te velde wilde opdragen. Dat was het bekende geval van vaandrig *van der Tak*. Deze was op de rechtervleugel van de voorposten van 8 R.I. teruggeweken en hij had daarbij zware mitrailleurs, die niet onder zijn bevel stonden, gedwongen om mee te gaan. Met vele anderen zijn zij opgevangen. Dat geval moest allereerst uitgezocht worden, want het stond bij mij als een paal boven water, dat er onmiddellijk een voorbeeld gesteld moest worden. Dat moest een duidelijk voorbeeld zijn. Er moest uiterst streng gestraft worden en deze straf zou als een afschrikwekkend voorbeeld moeten werken op de troep. U begrijpt wel, dat wij op deze wijze — ik bedoel met troepen, die zonder te vechten weglopen — niet door konden gaan.

Ik heb dus dat geval overgegeven met de opdracht de volgende morgen 9 uur daaromtrent voorlopig rapport uit te brengen. Aan de behandeling voor de krijgsraad zelf gaat een voorlopig onderzoek vooraf en aan de hand daarvan moet de legerkorpscommandant beslissen, of hij de zaak in handen geeft van de krijgsraad, ja dan neen. Ik heb gezegd: Dat rapport moet morgen 9 uur bij mij zijn; de heren moeten dus vannacht maar doorwerken. De volgende morgen bleken er enkele haken en ogen aan te zitten, waardoor het twijfelachtig was, of de krijgsraad de doodstraf zou uitspreken. Dat had ik echter nodig. Er was in die tussentijd echter een veel duidelijker geval voorgekomen van een sergeant van de compagnie P.A.G. van 19 R.I., die onder het voortdurend verkondigen, dat de Grebbeberg gevallen was, terugtrok en zijn terugtocht reeds had voortgezet tot Nieuwersluis. Daar is hij door de politietroepen opgevangen. Ik heb het aanvankelijk niet willen geloven. Hij had behalve zijn eigen kanon met trekker nog een andere trekker zonder kanon bij zich met kerels er op, die zich er bijgevoegd hadden. De voorposten waren weg en de Grebbeberg was nog niet aangevallen. Dat belette die sergeant niet toch te verkondigen, dat de Grebbeberg al gevallen was. Dat geval heb ik in handen van de krijgsraad gesteld. Ik heb toen de krijgsraad toegesproken in deze zin, dat dit een geval was zó duidelijk, dat de doodstraf de enige straf kon zijn, die er op moest volgen. Ik zeg dat nu, maar hoop, dat de heren er geen misbruik van zullen maken, want ik ben mij er volkomen van bewust, dat geen enkele autoriteit het recht heeft een rechterlijke instantie te influenceren. Ik heb gemeend het toch te moeten doen en als de heren het mij kwalijk nemen ..... Ik achtte het beslist noodzakelijk, omdat ik mij realiseerde, dat de officieren van onze vredesopleiding, opgevoed in de mentaliteit van — laat ik het populair noemen — „het zachte eitje", er wel eens tegen op zouden kunnen zien die militair ter dood te veroordelen. Nu denken wij daar gemakkelijker over, maar voor het eerst is het een beslissing, die niet zo eenvoudig is. Ik geloof, dat ik goed gezien heb en verwijs naar het geval van kapitein *Greter*, die, nadat hij zich vóór de doodstraf had uitgesproken, bij mij kwam om mij mede te delen, dat hij zich er toch zeer bezwaard onder gevoelde. Hij, die zelf nog nooit op het slagveld een blijk van zijn dapperheid had kunnen geven, zeide, dat hij het niet anders dan met een zeer bezwaard hart had gedaan, maar zich verplicht voelde mij om een opdracht te vragen, waarbij hij zou kunnen bewijzen, dat hij zelf niet laf was. Ik waardeerde dit ten zeerste. Dit is inderdaad psychologisch zeer verklaarbaar. Ik kan mij best begrijpen, dat, als men niet van nature een

beetje hard is aangelegd, men er tegen opziet de doodstraf uit te spreken, wanneer men voor zich zelf niet het bewijs heeft geleverd onder dergelijke omstandigheden anders en beter te handelen.

Overigens kan ik mij van die Zaterdag weinig herinneren, dat werkelijk van belang is.

14707. De **Voorzitter:** Kunt u nog mededelen, of dat vonnis van de krijgsraad op die Zondag is geveld?

A. Dat vonnis is Zondag geveld.

14708. De **Voorzitter:** Is dat toen geëxecuteerd?

A. Ja, beslist.

14709. De **Voorzitter:** Hebben er later nog meer executies plaats gehad?

A. Neen, geen enkele. De gang van zaken was dermate overrompelend, dat er weinig gelegenheid was zich nog met andere zaken te bemoeien. Het aantal weggelopen kerels was langzamerhand toegenomen tot 120. Ik bedoel: van hen, die opgevangen waren.

14710. De **Voorzitter:** Ver achter het front?

A. Ja, o.a. Amerongen, Leersum, Doorn, Driebergen.

14711. De **Voorzitter:** U noemde straks Nieuwersluis. Hoever was dat achter het front? Dat is toch achter Utrecht?

A. Ja zeker, tot zover was men teruggelopen.

U begrijpt wel, als men met een dergelijk groot aantal van zulke mensen zit, dan wordt het practisch onmogelijk al dergelijke artisten voor de krijgsraad te halen.

Dan moet men overgaan tot andere maatregelen. Ik kan geen 120 mensen voor de krijgsraad halen. Ik heb toen deze maatregel genomen, dat ik de commandant van de vierde divisie heb opgedragen, met die kerels een tegenstoot te ondernemen, ten einde hun gelegenheid te geven zich van hun blaam te zuiveren. Dit moest een onderneming zijn, die aangepast was aan hun sterkte. Er was al heel wat tijd verloren gegaan. Van de voorposten waren de laatste uren geen mededelingen meer binnengekomen; men moest aannemen, dat zij opgerold waren en in handen van de Duitsers. Het is natuurlijk onmogelijk, 120 man op te dragen, de voorpostenopstelling van een geheel bataljon terug te nemen. Ik heb dus een andere opdracht uitgezocht en ik heb deze zelf aan de divisiecommandant gegeven: het zich meester maken van een bepaalde steenbakkerij, die in de uiterwaarden lag; door de hoge dijk was deze onderneming beschermd tegen het vuur uit het noorden. Die steenbakkerij lag aanmerkelijk dichterbij dan de voorposten. Daarna moest men doorstoten naar de dijk. Van te voren moesten zij de mededeling ontvangen: deze onderneming heeft succes of zij zouden — als zij hem weer smeerden — door onze eigen zware mitrailleurs, die daarvoor waren opgesteld, worden neergemaaid. Dit was een harde maatregel, maar met zachte maatregelen komt men er niet.

Deze onderneming is nooit tot uitvoering gekomen, want daarvóór waren de Duitsers al in de stelling zelf gekomen. De mensen hadden bovendien hun wapens voor het grootste deel weggegooid en er moesten dus nieuwe wapens worden opgezocht. Het heeft ontzaglijk lang geduurd voordat er enige beweging in deze onderneming kwam. Ik heb wel eens gedacht, of het met opzet zo lang duurde. Een feit was echter, dat het lang duurde, voordat alles klaar was voor de onderneming.

Ik heb het tot nog toe alleen gehad over het terugtrekken van de voorposten bij de vierde divisie. Die eerste dag zijn ook de voorposten bij de tweede divisie teruggegaan. Misschien is dat ook wel de volgende dag geweest, precies weet ik het nu niet meer.

Ik mag misschien nog de laatste alinea van mijn beoordeling van de toestand op Zaterdag naar voren brengen:

„De talrijke berichten over parachutisten, optreden van burgers, daden van landverraad door personen in Nederlandse uniform, enz. zijn vrijwel zeker sterk overdreven, meermalen zelfs zuivere fantasie. Zij hebben echter voor de troepen ten gevolge een toenemend gevoel van wantrouwen van ieder tegen ieder, geven aanleiding tot de wildste geruchten en leiden daardoor tot aantasting van het moreel".

Het was langzamerhand zó geworden, dat iedereen iedereen wantrouwde. Dit begon zich al te openbaren in de avond van Zaterdag. Het is Zondag en Maandag voortdurend sterker geworden en het is eigenlijk zó, dat men in een Nederlandse soldaat van huis uit een vermomde Duitser vermoedde. Het toppunt van verdachtheid was wel een generaal in Nederlandse uniform in een auto. Ik heb dat zelf geconstateerd. Als je door de posten (schildwachten) werd aangehouden, dan trof je soldaten aan, die met door spanning en angst vertrokken gezichten tegenover je stonden met het geweer in de aanslag. Ik begrijp nog niet, dat er geen geweer afgegaan is. Ja, Mijnheer de Voorzitter, een Nederlandse generaal in een auto, dat was wel het toppunt van verdachtheid. Zij waren gewoon idioot! Gekkenwerk werd het.

Nog in de nacht van Zaterdag op Zondag, om 7 minuten over twaalf, kwam er bericht binnen, dat de vijand ten noorden van de Grebbesluis in de frontlijn was doorgedrongen. Dit bericht maakte een merkwaardige indruk; later is het onjuist gebleken. Hier hebt u weer één van die gevallen, dat de troepen uit pure angst wegliepen. Zij zijn weer teruggestuurd; er bleek geen Duitser in de buurt te zijn en de troepen werden opnieuw weer in de frontlijn gezet.

14712. De **Voorzitter**: Waarschijnlijk was er geen inundatie voor die stukken.

A. Neen.

14713. De **Voorzitter:** U zegt: ten noorden van de Grebbesluis. Daar loopt immers het Griftkanaal?

A. Ja, daar zaten ze achter. Ze zijn eenvoudig weggelopen, maar aangezien er geen Duitsers in de buurt waren, is er gelukkig geen onheil gesticht. De mensen smeerden hem eenvoudig! Dergelijke berichten kwamen er in de loop van de Zondagochtend nog meer binnen. U vindt ze in de stukken. De meeste waren van weinig belang en zijn in de grote hoop verloren gegaan.

14714. De **Voorzitter:** Waaraan schrijft u een en ander toe; aan gebrek aan leiding bij het kader?

A. Gebrek aan fighting spirit bij het Nederlandse volk, mijnheer de Voorzitter!

14715. De **Voorzitter:** Dat vind ik toch wel een beetje overdreven; op andere plaatsen is het integendeel buitengewoon goed gegaan!

A. Men zou het zó kunnen uitdrukken: Er is geen leger zo goed, en er zal er ook nooit een zijn, of er zijn zwakke elementen bij. Er is ook geen leger zó slecht, of er zullen goede elementen bij zijn. Tot mijn leedwezen ben ik tot de conclusie gekomen, dat het laatste bij ons het geval was. Over het algemeen was het leger slecht. Natuurlijk waren er goede elementen onder; dat is buiten kijf. Ik heb dit niet in de stukken vermeld en ik weet ook niet, of het verstandig is om dit aan te tekenen. Men moet natuurlijk erg voorzichtig zijn met generaliseren, zowel met betrekking tot lafheid als tot heldenverering. Ik heb daarbij van de aanvang af een vraagteken gezet. Ik ben niet iemand, die zegt: Dat is een flinke kerel, die heeft bij de Grebbe gevochten. En ook niet — al zijn mijn ervaringen ook pijnlijk geweest —: Dat is een vent van niets! Geen van beide is juist. Men kan ook niet zeggen: Die man is gewond geweest; dat is een flinke kerel. Ik heb einde 1940 met mijn vrouw in Arnhem alle hospitalen met gewonden bezocht. Ik ben daar rondgeleid door de chef van de geneeskundige dienst en deze heeft mij medegedeeld, dat blijkens mededelingen van de gewonden zelf meer dan de helft gewond was geraakt tijdens de vlucht. Nog hoor ik hem zeggen: „Daar liggen er twee; zij zaten met zijn drieën bij een mitrailleur. Die twee zijn weggelopen en tijdens de vlucht neergeschoten. De derde is blijven zitten en is ongewond in Duitse handen gevallen en in krijgsgevangenschap geraakt". Het feit, dat er zoveel gewonden zijn, zegt niets omtrent de mate van heldhaftigheid. Aan de andere kant kan je ook weer niet zeggen: dat heeft niets te betekenen; het kan ook andersom zijn. Daarom moet men voorzichtig zijn en niet generaliseren.

Het is trouwens een heel bekend verschijnsel in de krijgsgeschiedenis, dat de meeste verliezen worden geleden tijdens het terugtrekken.

14716. De **Voorzitter:** Maar in het algemeen zal het wel waar zijn, dat bij de afdelingen, waar de leiding flink was, langer is stand gehouden. Als zo'n vak echter massaal terugwijkt, moet er toch wel iets aan de leiding, de plaatselijke leiding dan, mankeren.

A. De krijgsgeschiedenis geeft verschillende voorbeelden. Ik heb na de vorige wereldoorlog een tijd gehad, dat ik alles, wat op krijgsgeschiedkundig gebied in het Frans, Duits en Engels uitkwam, heb gelezen. Ik heb het niet kunnen volhouden en vond het ook niet nodig, maar als u de verhalen omtrent het ontstaan van paniek leest, ziet u, hoe gehele onderdelen, en goede, hem op een gegeven ogen-

blik in panische angst smeren en zich niet ontzien een regimentscommandant, die meer dan twee jaar het regiment commandeerde en voor wie men door het vuur zou gaan, op dat ogenblik onder vuur te nemen. Ik geloof, dat het een verschijnsel is, dat aan elke nuchtere verklaring ontsnapt. Het is mogelijk, dat dergelijke verschijnselen zich hebben voorgedaan; u weet precies uit de stukken, dat iets dergelijks zich heeft voorgedaan bij een partijtje mensen, dat door de toenmalige kapitein *Gelderman* van de marechaussee bij Rhenen is aangetroffen. Zij waren in panische angst teruggetrokken. Wat de oorzaak er van is geweest, of het een fout van de leiding is geweest, ik weet het niet; het is zeer de vraag. Ik durf het niet te zeggen. Wel wil ik u in herinnering brengen dat de tegenwoordige majoor *Gelderman* — u weet, hij heeft de Militaire Willemsorde gekregen en verdiend ook; ik heb er zelf achtergezeten, dat hij die zou krijgen — bij die gelegenheid verklaarde: Ja, generaal, toen ik daar tegenover deze tierende en schreeuwende menigte soldaten, die terug wilden, stond, voelde ik: Man, als je één pas achteruit doet, ben je reddeloos verloren en loop je mee. Dat is de besmetting, die van de paniek uitgaat. Hij heeft het niet gedaan en heeft de kracht gehad om te blijven. Ik heb het nooit meegemaakt en kan alleen maar zeggen wat ik daarover gelezen en gehoord heb. Het schijnt uitermate moeilijk om zich daaraan te onttrekken.

Neemt u mij niet kwalijk, maar ik vraag mij af, of ik u niet een soort van theorieles zit te geven. Het is niet mijn bedoeling. Als ik die indruk maak, bied ik u mijn excuses aan. Het leidt er echter wel eens toe.

Uit de berichten bleek, dat het teruggaan van de eigen troepen in de loop van Zondagochtend een dergelijke vorm had aangenomen, dat ik besloot, mede gelet op mijn ervaringen van de eerste dag, toen de voorposten hem reeds 's morgens smeerden, aan de commandant van de IVde divisie op te dragen daaraan paal en perk te stellen, een aantal betrouwbare kerels uit te zoeken, die iedereen, die zonder noodzaak terugweek, moesten terugsturen, en als dat niet hielp, moesten neerschieten. Ik dacht dat het Zondag was, maar kan het zo gauw niet vinden. Misschien is het Maandag geweest, ik weet het niet. In elk geval, het geeft een duidelijke illustratie van de omvang, die het „hem smeren", het eigenmachtig terugwijken uit de eerste lijn, had aangenomen. Het spreekt vanzelf, anders neemt men dergelijke rigoureuze maatregelen niet. Het is toch niet de eerste de beste maatregel om je eigen soldaten de opdracht te geven hun eigen kameraden neer te schieten. Ik heb het in de oorlogsdagen drie keer gedaan. Ik heb aan de tegenwoordige majoor *Gelderman* de order gegeven, dat de spoorweg bij Rhenen door niemand van oost naar west mocht worden overschreden, en hem gezegd: Desnoods schiet je je eigen mensen neer. Ik heb het gedaan met de weggelopen voorposten, toen zij gelegenheid zouden krijgen zich te rehabiliteren. Maar daarmee kan men niet steeds doorgaan, zeker niet als hele bataljons tegelijk wegliepen. Men kon het in een incidenteel geval doen, maar daarbij moest het ook blijven.

Het is dus een helaas zeer veel voorkomend euvel geweest, dat de mensen teruggingen.

Zoals ik u reeds zei: 's morgens om 9 uur kreeg ik het rapport van de krijgsraad. Wij hebben toen de behandeling van de zaak-*van der Tak* geschorst en het geval van de te Nieuwersluis opgevangen sergeant van de compagnie P.A.G. onmiddellijk in handen van de krijgsraad gesteld. De sententie is 's middags gevallen; het was een terdoodveroordeling. Het geval was zo duidelijk als glas en ik heb het vonnis voor fiat executie getekend. Het vonnis is onmiddellijk geëxecuteerd. Ik heb gezorgd, dat het bekend werd, want daarom was het begonnen, opdat men zou weten, hoe in een dergelijk geval gehandeld werd. Direct daarna heb ik een bezoek gebracht aan de commandant van de vierde divisie en daarna aan de commandant van het 8ste regiment infanterie. Vervolgens ben ik teruggereden naar Zeist om aan de commandant van het veldleger rapport uit te brengen en mededeling te doen van de maatregelen, welke ik had genomen in verband met het weglopen van de voorposten. Ik vond dit dáárom van zo ernstige aard, omdat het ging om de vraag: Is dit incidenteel of is het een afspiegeling van de geestesgesteldheid van het leger in zijn geheel? Ik vond het nodig, dat de commandant van het veldleger op de hoogte was. Zeist was, toen ik er aankwam, toevallig in rep en roer, want daar waren ook al parachutisten neergekomen (of het werkelijk zo was, weet ik niet). Niemand mocht er komen; het verkeer werd omgeleid.

Ik wijs hierop, omdat het verschijnsel van het z.g. neerkomen van parachutisten zich overal voordeed, te recht of niet.

Ik zal het onderhoud met de commandant van het veldleger op het ogenblik maar met rust laten. U vindt in de stukken de pertinente opdracht, waarbij de legerkorpscommandant persoonlijk verantwoordelijk werd gesteld voor het tot zwijgen brengen van de vijandelijke batterij.

Zelfs wanneer de plaats van een batterij met volkomen zekerheid bekend is, dan heeft men nog geen zekerheid, die batterij tot zwijgen te brengen. Hoeveel te minder dan, indien men moet afgaan op de melding van een uitkijkpost, die zegt: Daar staat zij! In ben in 1930 aan het front in Champagne geweest. Men wees mij een plaats aan bij een klein bosje van hoogstens 60 m breed, waar in 1915 een gehele afdeling van drie batterijen had gestaan. Ik heb gevraagd: Hoe is het mogelijk, dat jullie daar vijf dagen konden blijven staan. Het antwoord was: Ja, het is zo, en wij hebben geschoten ook; de projectielen sprongen tussen ons, maar het was niet voldoende om ons tot zwijgen te brengen. Ik begrijp dit, doordat ik artillerist ben geweest. Een dergelijke opdracht om een batterij tot zwijgen te brengen, is dus iets onmogelijks.

14717. De **Voorzitter:** Had het niet op uw weg gelegen, dat even toe te lichten?

A. Normaal ja, maar in de verhouding, zoals die geworden was, neen.

14718. De **Voorzitter:** Dat wilde ik juist vragen. Was die verhouding een persoonlijke tegenstelling geworden?

A. Ik neem aan, dat het een persoonlijke tegenstelling was geworden. Wij hebben nu eenmaal verschillende karakters. De commandant van het veldleger is iemand, die, als ik het zo zeggen mag, een neiging tot humbug heeft, en ik ben erg nuchter. Dat rijmt nu eenmaal niet met elkaar. De commandant van het veldleger „bijt" de besprekingen af.

14719. De **Voorzitter:** We zullen toch moeten aannemen, dat u beiden in die dagen u moeite hebt gegeven om de zaken in het belang van het land zo goed mogelijk te laten verlopen.

A. Inderdaad, maar ik wilde liever niet in een te uitvoerige gedachtenwisseling met de commandant van het veldleger geraken, want dan zou er een scherpere wending in de onderlinge verhouding gekomen zijn. Ik ben nu eenmaal nooit bang geweest voor mijn chefs. Ik heb altijd mijn zaken gekend en mijn best gedaan en had dus geen reden om bang te zijn. Ik zou mijn mond niet gehouden hebben en dan zouden er zeker incidenten zijn ontstaan met de commandant van het veldleger. De commandant van het veldleger is nu eenmaal niet tot andere gedachten te brengen en dat zou zeker tot moeilijkheden geleid hebben. Daarom achtte ik het maar beter de tanden op elkaar te klemmen en in stilte de schouders op te halen, hoe moeilijk het ook was. In ieder geval was het verstandiger, dat ik mijnerzijds de discussie afbrak en om die verder ook zoveel mogelijk te voorkomen door hem zo min mogelijk te ontmoeten. Dat dit niet een verhouding is, zoals die tussen militaire autoriteiten behoort te zijn, behoef ik u niet te vertellen. Het was beslist niet in het belang van de goede zaak, maar het was nu eenmaal zo. Ik kon met de commandant van het veldleger niet behoorlijk redeneren, hoewel ik genoeg besprekingen geleid en meegemaakt heb om te kunnen zeggen, dat de fout niet bij mij lag. Men moet ook kunnen luisteren naar de argumenten van anderen en als men dat niet kan, komen er moeilijkheden.

Ik was inmiddels in Doorn teruggekomen en had daar koffie gedronken, toen plotseling het bericht binnenkwam, dat de kazematten 5, 6, 7 en 8 in handen van de Duitsers waren gevallen. Dat bericht kwam inderdaad als een donderslag bij heldere hemel.

In mijn dagboek staat daaromtrent:

> „14.35 uur: Commandant vierde divisie meldt, dat vermoedelijk kazematten 5, 6, 7 en 8 door de Duitsers zijn bezet. Een compagnie wordt daartegen ingezet. Legercorpscommandant beveelt, dat deze kazematten moeten worden hernomen."

U begrijpt, dat na de ervaring met de voorposten op de vorige dag en de berichten, die in de morgen waren binnengekomen over het weglopen van de troepen uit de voorste lijn, dit nieuwe verschijnsel ons deed afvragen: vechten die kerels nu helemaal niet meer? Wij hadden nog helemaal niet gehoord, dat de Duitsers tot de aanval gereed waren; wij hadden nog niets gehoord van artillerievuur, het z.g. stormvuur. Hoe zat dat nu? Wat er nu precies gebeurd is, weet ik niet. Ik heb er tot vandaag ook niet naar geïnformeerd, maar een feit is, dat de Duitsers waren binnengedrongen, en dat heeft uiteraard dadelijk een aantal tegenmaatregelen uitgelokt en aanleiding gegeven tot een aantal tegenstoten.

14720. De **Voorzitter:** Mag ik nog even iets vragen over wat er aan voorafging? Is er bij die Hoornwerkjes eigenlijk nog min of meer strijd geleverd?

A. Die Hoornwerkjes lagen vóór, de kazematten boven op de berg. Toen het bericht binnenkwam, dat de kazematten waren gevallen, impliceerde dit, dat de Hoornwerkjes ook waren gevallen.

14721. De **Voorzitter:** Kunt u daarover nog iets mededelen?

A. Neen. Daarover kan ik alleen vertellen wat ik er later van gehoord heb en dat is niet veel. Ik ben later naar de Hoornwerkjes gegaan om te zien naar de uitwerking van de vijandelijke artillerie. Op een schuilplaats was een voltreffer terechtgekomen, hetgeen het einde meebracht van alles, wat er in was. Overigens viel die uitwerking mee; er waren heel weinig treffers.

En wat de reden betreft, ik heb toen gehoord, dat de strijd is opgegeven, omdat zij geen munitie meer hadden. Dit lijkt mij wel vreemd, want bij de vóórregimenten had men een overvloed aan munitie en het was dus een klein kunstje geweest er zoveel munitie in te brengen, dat men de eerste dagen geen gebrek aan munitie had. Ik vraag mij af of het wel juist is en of men achteraf niet een mooi smoesje heeft bedacht om de enigszins laakbare handelwijze te camoufleren. Ik weet het niet. Het is best mogelijk, dat het zo geweest is. Ik heb ook gehoord, dat men op het Hoornwerk niet wist, waar het munitiedepot lag, hoewel het slechts ongeveer 500 m meer naar achteren lag. Zij hadden daar aanvulling kunnen krijgen; daar gaat het om. Dat waren geruchten achteraf. De indruk is gebaseerd op de meldingen, zoals deze binnenkwamen, en de indruk, die zich op grond van die meldingen bij mij heeft gevormd, was dus afhankelijk van het feit of die meldingen achteraf juist bleken te zijn. Er zijn meldingen binnengekomen, die achteraf bleken niet juist te zijn. Daaraan is nu eenmaal niets te doen. Dat is het risico van elke autoriteit, die achteraan zit. Als de meldingen, die binnenkomen, niet juist zijn, zijn de maatregelen ook niet juist. Ik zie niet in wat er laakbaar aan is. Trouwens, dit geval heeft zich bij mij niet voorgedaan. Ik kan het dus gevoeglijk achterwege laten. Wel merk ik op, dat nog om 12.10 uur die dag, dus kort te voren, van de commandant der IVde divisie de volgende melding binnenkwam:

„vijandelijke infanterie matig sterk, misschien nog minder."

Van de commandant II-8 R.I. kwam het bericht binnen:

„vijandelijke infanterie zeer kleine afdeelingen, doch buitengewoon goed bewapend, zeer hoog moreel, uitmuntende opleiding. Aanval van deze menschen is zoo onstuimig, dat zij vrijwel alleen door goed afgegeven artillerievuur is te stuiten."

Dat laatste is natuurlijk volkomen onzin. Als infanteristen plotseling op je komen toestormen, kom je met een vuur van de artillerie altijd en onvermijdelijk te laat. De artillerie kan trouwens niet zo vlak voor de voeten van de eigen infanterie schieten, want deze zou er zelf even ernstig door getroffen worden als de aanvaller. Zich een op korte afstand genaderde aanvaller van het lijf houden, moet de infanterie zelf doen. Ziehier dus een bewijs, dat de tactische opvattingen van die commandant toch blijkbaar een klein hiaat vertoonden.

Door al die meldingen loopt als een rode draad, dat de Duitse infanterie weinig sterk is, en dat is natuurlijk ook van invloed geweest op de beoordeling van de situatie later en ook op de kans van slagen van de tegenaanval op 13 Mei. U vindt het ook terug in de bewoordingen, waarmede de toenmalige kapitein *Gelderman,* die ik met zijn marechaussee naar Rhenen had gestuurd, de troepen toesprak. Hij zei nl., dat er een paar Duitsers waren, die er eenvoudig zouden worden afgeveegd. Dat woord „afgeveegd" is van mij. Alles en alle berichten wezen er op, dat de getalsterkte van de Duitse infanterie inderdaad niet groot was. Of dat achteraf werkelijk zo geweest is, daaraan ben ik wel eens gaan twijfelen. Ik vraag mij af of die indruk niet is ontstaan door de meesterlijke wijze, waarop de Duitsers van het terrein gebruik maakten, en door hun uitstekende camouflagekleding, waardoor zij eenvoudig niet te zien waren, hetgeen misschien de indruk heeft gewekt, dat het er zo weinig waren. Maar dit weet ik ten slotte niet. Ik zeg alleen: ik ben achteraf wel eens gaan twijfelen of het er inderdaad zo weinig zijn geweest.

14722. De **Voorzitter:** Is dit achteraf niet gecontroleerd in verband met het feit, dat grote troepen door Arnhem zijn getrokken en naar de Grebbe zijn gekomen?

A. Dit geeft nog niet het bewijs, dat inderdaad die troepen bij de Grebbe zijn opgetreden. Misschien zijn er na afloop van de oorlog berichten van Duitse zijde bekend geworden, waaruit blijkt, wat zij werkelijk hebben ingezet. Die zouden een betrouwbaarder indruk geven, want de Duitsers wisten het precies.

Er zijn toen verschillende tegenstoten uitgevoerd en op 13 Mei een tegenaanval. Voor deze tegenaanval heeft de commandant van het veldleger het bevel gegeven.

Men heeft mij wel eens gevraagd: heb jij voor de tegenstoten het bevel gegeven? Neen, natuurlijk niet. Onze voorschriften geven een vrij duidelijke omschrijving. Een tegenstoot is een plotselinge aanval door ter plaatse aanwezige reserves zonder artilleriesteun en op initiatief van de commandant ter plaatse. Het succes van de tegenstoot hangt af van de snelheid van uitvoering. Daartoe is het ook nodig, dat onmiddellijk kan worden besloten en uitgevoerd en dat niet de lange weg via hogere chefs wordt gevolgd. De tegenstoten zijn dus, volgens onze voorschriften: aanvallen van kleine afdelingen, zonder steun van artillerievuur, op initiatief van de commandant ter plaatse. Zij kunnen natuurlijk wel van te voren zijn voorbereid en de uitvoering kan zijn voorgeschreven, maar zij geschieden op initiatief van de commandant ter plaatse.

Die tegenstoten zijn practisch alle mislukt.

14723. De **Voorzitter:** Is er te lang over getreuzeld? Waren de troepen te vermoeid? Was er te weinig initiatief bij de plaatselijke commandanten?

A. U begrijpt wel, dat ik mij afvraag of dit weer niet hetzelfde verschijnsel was, dat inhaerent was aan het gehele Nederlandse leger — hoe zal ik het noemen? —, de ongeneigdheid om met de tegenstander in contact (d.w.z. tot een handgemeen) te komen. In een gevechtsbericht, dat een maand na de capitulatie werd opgemaakt, toen de schrijver zich toch had kunnen bezinnen, heb ik gelezen: „Toen werd het levensgevaarlijk en gingen wij terug!" Ja, wat doe je dan in de kou? De schrijver is zich blijkbaar niet bewust, wat voor een etiket hij zich daarmee op de borst plakt. Het is toch vreselijk!

In elk geval, wat de oorzaak ook moge zijn, ik ben er niet bij geweest en ik kan niet beoordelen, waarom zij mislukt zijn.

Het mislukken van een tegenstoot is natuurlijk dubbel jammer. In de eerste plaats, omdat men het gestelde gevechtsdoel — het terugwerpen van de tegenpartij en het opnieuw bezetten van de eigen stellingen — niet bereikt. Een tegenstoot, die mislukt, levert echter ook ernstig gevaar voor het moreel en de houding van de troepen ter plaatse in hun stellingen.

U ziet dit ook bij een tegenstoot op de scheiding van de bataljonsvakken van I-8 R.I. en II-8 R.I., waar majoor *Jacometti* is gesneuveld. Deze heeft zich op eigen initiatief met personeel bij de tegenstoot aangesloten. Ik heb later gehoord, dat de troepen, die de tegenstoot uitvoerden, zeker van vier kanten onder vuur genomen waren.

Intussen, dat is een van de vele meldingen en mededelingen, die ik ontving en welker juistheid zich aan mijn beoordeling onttrekt. *Jacometti* is gesneuveld en hierbij deed zich het verschijnsel voor, dat het terugvloeien van de mensen, die de tegenstoot uitgevoerd hadden, de bezetting, die ter plaatse achtergebleven was, meesleepte. In plaats van een offensief succes werd het een ernstige nederlaag.

Dan krijgen wij het bevel van de commandant van het veldleger voor de tegenaanval. In mijn schriftelijke beschouwingen heb ik met dat bevel al een beetje afgerekend. Dat het niet onverdeeld waardering vond, vindt u ook in het verslag van het Krijgsgeschiedkundig Archief van de generale staf. Daar wordt ook gezegd, dat de commandant van het veldleger zijn boekje te buiten ging. Het spijt mij, dat kolonel *van Alphen* dood is. Hij is 10 jaar leraar in de tactiek aan de hogere krijgsschool en de laatste jaren directeur van de hogere krijgsschool geweest. Hem is gevraagd: „Wat is dan uw mening omtrent het bevel van de commandant van het veldleger over het uitvoeren van de tegenaanval? Hoe zou u het qualificeren?"

Het antwoord was: „Overijld gegeven bevel, ondoordacht, onverantwoordelijk en een tactisch monstrum."

Ik zal over dat bevel verder maar niet spreken. U weet, dat ik het gewijzigd heb. Ik heb niet de commandant van de IIde divisie, maar de commandant van de IVde divisie met het bevel belast.

14724. De **Voorzitter:** Heeft de commandant van het veldleger zich daarbij neergelegd?

A. Ik heb dat onmiddellijk aan de commandant van het veldleger gemeld, onmiddellijk nadat ik het bevel geparafeerd had en men bezig was het te vermenigvuldigen. Ik heb het per telefoon aan de commandant van het veldleger medegedeeld. Ik dacht, dat ik een grote mond zou krijgen, maar tot mijn stomme verbazing legde hij zich er zonder een woord bij neer. Toen heb ik natuurlijk ook mijn mond maar gehouden; je moet geen spectakel maken als het niet nodig is. Ik heb gehoord, dat òf de commandant van

het veldleger òf overste *Nierstrasz* òf kolonel *Schimmel* gezegd heeft, dat ik volkomen gelijk had. Als ik mij niet vergis, heeft *Nierstrasz* gezegd: de generaal heeft volkomen gelijk. De commandant van het veldleger zou gezegd hebben: Ja, zo kan het ook. Dat heb ik achteraf gehoord.

14725. De **Voorzitter:** Kan het niet zó geweest zijn, dat de commandant van het veldleger vertrouwen had in bepaalde regiments- of divisiecommandanten en hen er daarom mee belastte, omdat hij die commandant kende als zeer....

A. Ja, als iemand, die zich verenigd had met het oordeel, dat in Februari door mijn voorganger *Sillevis* is opgemaakt, waarbij de commandant van de tweede divisie op grond van onvoldoende tactische geschiktheid ongeschikt werd verklaard voor de functie van legerkorpscommandant. U kunt toch bezwaarlijk aannemen, dat daarin een argument is gelegen.

14726. De **Voorzitter:** Ik kan mij voorstellen, dat iemand wel over persoonlijke flinkheid en dergelijke eigenschappen beschikt, maar tactisch niet geschikt is voor legerkorps- of divisiecommandant. Dat kunnen twee heel verschillende dingen zijn.

A. Dan moet men hem niet stellen op de plaats van de divisiecommandant, want zijn taak is het niet om door zijn persoonlijk voorbeeld de mensen op het gevechtsveld mee te slepen. Hij komt er niet dan bij hoge uitzondering en moet er ook niet te veel komen, want dan wordt hij geabsorbeerd door de details, die zich onder zijn oog afspelen en waaraan hij dan een overdreven betekenis toekent, waardoor hij een onjuist inzicht in de verhoudingen zou krijgen en het volledig overzicht van het geheel zou verliezen. De krijgsgeschiedenis geeft daarvan tal van voorbeelden. U moet de mensen van zijn staf over *Rommel* horen spreken, die altijd heel ver naar voren zat, dáár zijn bevelen gaf en zijn staf dikwijls tot wanhoop bracht, omdat zijn staf een veel volledíger overzicht van het geheel had. Herhaaldelijk doorkruisten de bevelen van *Rommel* de bevelen van zijn staf. Voorzichtig dus er mee. Bij commandant *Barbas,* met al zijn — hoe noemde u het? — energie, zouden bij het uitvoeren van een tegenaanval deze eigenschappen niet tot zijn recht zijn gekomen, want hij zou niet in de voorste lijn hebben meegestreden om de mensen mee te slepen. Dáár geeft men het tempo aan; dat doen niet zij, die er achter zitten. Of de zaak sneller was gegaan? Neen, Mijnheer de Voorzitter, heus niet. De troepen zijn heel langzaam met ontzaglijke vertraging op het terrein aangekomen. De troepen van de brigade B waren, toen zij aankwamen, al dodelijk vermoeid en moesten in een hun onbekend terrein stellingen betrekken — de gereedstelling moest daar worden ingenomen — en dat duurt altijd langer dan degene, die er op staat te wachten, lief is. Dat duurt soms hopeloos lang. Toch moet men er voorzichtig mee zijn, want fouten, die zijn begaan, zijn tijdens de uitvoering van de beweging niet meer goed te maken. Als je een lijn hebt met mensen, die in een bepaalde richting staan, en „voorwaarts" commandeert, lopen zij in die richting door en probeer het dan maar niet ze in een andere richting te krijgen, want dat gaat niet meer; zij gaan in de eenmaal ingeslagen richting door. Dat kan je wel met een sectie gedaan krijgen, maar niet met een bataljon.

14727. De **Voorzitter:** Uit hetgeen u mededeelde over *Rommel* blijkt, dat het in de krijgsgeschiedenis wel meer voorkomt, dat een legercommandant persoonlijk ingrijpt, lager dan volgens de voorschriften gewenst lijkt.

A. Dat heeft er niets mee te maken. *Rommel* zat in de voorste lijn en gaf bevelen aan zijn eigen onderdelen. Er was geen ander, die zich er in mengde — hij was de hoogste officier ter plaatse —, maar omdat hij rechtstreeks bevelen gaf aan zijn eigen onderdelen, doorkruisten deze dikwijls de bevelen, die door zijn staf achteraan werden opgemaakt, niet alleen in details, maar soms ook in de grote lijnen. In de wereldoorlog van 1914—1918 kon men een van de Franse generaals — ik meen, dat het *Manoury* was, die Franse generaal met die baard — altijd in de meest ver vooruitgeschoven stellingen van de infanterie zien. Dat is heel mooi, maar dat moet hij doen als hij kapitein is, maar niet meer als hij generaal is. Dat klinkt misschien raar, maar toch is het zo. Zoals ik al gezegd heb: het geheel ontsnapt je; je wordt geabsorbeerd door hetgeen zich voor je ogen afspeelt.

Dat bevel van de commandant van het veldleger heb ik gewijzigd in tweeërlei opzicht. Ik heb de commandant van de IVde divisie — m.i. de enige, die het kon doen — en niet de commandant van de IIde divisie belast met de uitvoering. Dat gedeelte van het bevel van de commandant van het veldleger heb ik geannuleerd. Ik wil wel zeggen, dat ik met opzet de term „geannuleerd" heb gebruikt bij mijn melding aan de commandant van het veldleger, om te laten zien, hoe ik er over dacht. Ik ben niet zo vriendelijk als u misschien wel meent. Ik ben wel eens een kwade rakker: Cet animal est très méchant, quand l'on attaque il se défend. Zo ben ik altijd geweest. Ik heb nu eenmaal geen karnemelk in mijn aderen. Dat heeft wel eens onaangename dingen tot gevolg gehad. Ik heb altijd de onhebbelijkheid of de hebbelijkheid gehad om het precies te zeggen, zoals ik het meende, en omdat er in ons leger meer te laken dan te loven was, heb ik mij daardoor meer vijanden dan vrienden gemaakt. Maar ik ben ten minste eerlijk geweest.

Ik heb dus dat bevel gewijzigd in tweeërlei opzicht. Ik heb de commandant van de IVde divisie met de uitvoering belast en voorts een vaste basis verschaft door een bepaalde lijn aan te geven, die in elk geval in onze handen moest blijven en die dan zo spoedig mogelijk — dit zou dus de volgende dag moeten zijn — door de troepen van brigade B voor de tegenaanval zou worden doorschreden. Men moet immers voor deze dingen een vaste basis hebben. De stelling: „Tegenaanvallen tegen een vijand, die nog in beweging is, leiden in de regel tot mislukking", heeft men in de nieuwe Gevechtshandleiding laten vervallen. Te recht, want dit hangt sterk af van de gevechtswaarde van de troepen, maar nog altijd handhaaft men het beginsel: eerst moet de aanval door vuur worden tot staan gebracht en daarna moet hij door een tegenaanval worden beantwoord. Dit is de grote lijn, die in de Gevechtshandleiding is neergelegd.

Een eventueel doordringende vijand moest dus tot staan worden gebracht op de lijn langs de spoorweg tot paal 25 en van daar afbuigende in de richting Achterberg tot de stoplijn van het 19de regiment infanterie. Deze stoplijn moest in elk geval in onze handen blijven en met verse troepen zou dan de volgende dag de tegenaanval worden uitgevoerd.

Ik heb die avond bezoek gehad van de toenmalige kapitein *Fiévez,* de afgezant van de commandant van het veldleger. Ik weet niet of dit in de stukken voldoende tot uiting is gekomen, maar toen ik deze mijnheer, waarvan mij bekend was, dat hij de vertrouwde was van de commandant van het veldleger, zag, zette ik mijn stekels op. Ik ben allerminst indisciplinair, maar ik hoop, dat het u niet te zeer zal verwonderen, als ik zeg, dat ik mij afvroeg: wat moet hij (commandant van het veldleger) nu weer ingrijpen? Wanneer men ervaringen heeft, zoals ik ze die zelfde dag tot tweemaal toe met de commandant van het veldleger had opgedaan, dan is een dergelijke reactie niet helemaal onbegrijpelijk.

De mededeling, die ik aan kapitein *Fiévez* gaf, kwam hierop neer, dat de bevelen uitgegaan waren en dat ik verzocht van verdere inmenging verschoond te blijven. Dit zal *Fiévez* wel niet aangenaam in de oren hebben geklonken, maar daaraan was niets te doen. Hij had enige moeilijkheid gehad bij het binnenkomen van het stafkwartier. Dat kwam, omdat het personeel van de stafwacht enige tijd te voren plotseling als bezetenen was gaan schieten. Niemand wist, wat er aan de hand was. Ik heb een helm opgezet en ben naar buiten gegaan. De gehele stafwacht stond, met inbegrip van de mitrailleurs, klaar. Het was pikdonker in het bos; er was geen zier te zien. De situatie was eigenlijk meer dan belachelijk. Uit de verhalen van de krijgsgeschiedenis waren dergelijke voorvallen mij bekend en veel indruk maakte het dan ook niet op mij. Dergelijke dingen komen nu eenmaal voor; zij zijn niet beperkt tot de napoliontische tijd. Na enkele ogenblikken heb ik gelast, dat het personeel, behalve de posten, weer naar binnen moest. Het was een vertoning! Maar de heren waren wantrouwig geworden tegenover iedereen. Er waren kogels in de bomen geslagen en daarop was het hele geval in het geweer gekomen en als één vent een schot had gelost, had je weer een spektakel gekregen van weet ik wat. Het gevolg was, dat men nu wantrouwig stond tegenover ieder, die maar naderde.

Toen kwam *Fiévez* en ook hij werd met veel wantrouwen ontvangen. Men vroeg zich dadelijk af of dat wel zuivere koffie was. Was dat wel een Nederlander? Afijn, u weet het, hij is levend binnengekomen en hij kwam mij begroeten. Ik heb hem toen even apart genomen, omdat ik iets met hem te bespreken had buiten de tegenwoordigheid van de anderen; mijn sous-chef en enkele andere officieren stonden er nl. bij. Ik heb hem toen verteld, dat ik bezig was met een onderzoek naar een van de officieren van mijn eigen staf, van wie ik vernomen had, dat hij onbetrouwbaar zou zijn. Dat waren onaangename dingen en ik vroeg mij zelf af of dergelijke knapen ook te vinden zouden zijn op het hoofdkwartier van het veldleger, omdat daar zoveel meer officieren waren. Want het hoofdkwartier was heel wat beter met officieren geëncadreerd dan de overige staven van het veldleger. In elk geval vond ik het nodig, dat ik *Fiévez* op deze mogelijkheid attent maakte. U weet,

dat *Fiévez* betreffende dat terzijde nemen een andere indruk heeft gekregen dan ik u geef. Ik sta onder ede en ik ben er mij volkomen van bewust, dat zoals ik het aangeef, het naar mijn mening ook juist is.

Hij is toen naar de vierde divisie gegaan om zich op de hoogte te stellen van de maatregelen, die daar getroffen waren. Men had daar natuurlijk het bevel voor de tegenaanval ontvangen en was bezig het uit te werken en aan de verschillende onderdelen de vereiste bevelen te geven. Het bevel is daar in hoofdzaak door *Fiévez* zelf opgemaakt, daar de chef van de staf van de vierde divisie, een kundig en betrouwbaar man, „au bout de son Latin" was. In plaats van een uitermate belangrijk bevel uit te voeren moest hij naar bed om eens goed te kunnen slapen; na enkele uren geslapen te hebben was hij weer fit.

Zoals u uit het verslag van *Fiévez* gezien hebt, is de divisiecommandant niet weggegaan; hij is er bij gebleven, maar hij verkeerde eigenlijk gezegd in een zodanige staat van uitputting, dat hij geen leiding meer kon geven. Laat u dat niet verwonderen; onze staven konden dat zo geen acht dagen uithouden; dan liggen ze model in elkaar. Men kàn eenvoudig niet zolang in touw blijven, zeker niet onder de zenuwslopende invloeden, zoals die in de oorlog nu eenmaal onvermijdelijk zijn. Conflicten, zoals ik die met de commandant van het veldleger had, zijn daar ook niet bevorderlijk voor, dat begrijpt u wel. Maar goed, de bevelen zijn uitgegaan. Daarop zijn er verschillende troependelen per auto aangevoerd. Nu zult u zeggen: dat moest toch over u gaan; dat autobataljon had ik toch. Maar ja, Mijnheer de Voorzitter, zo heer, zo knecht. *Fiévez* commandeerde over mij heen over de auto's. Daar lacht u nu om, maar als het je zelf overkomt, dan word je er toch wel kriebelig door.

De omstandigheden hebben er toe geleid, dat ik aan mijn voornemens geen uitvoering heb kunnen geven, maar anders was ik vast van plan geweest hierover een hartig woordje te zeggen. Wanneer de commandant van het veldleger het onjuiste van zijn optreden — over mijn hoofd heen rechtstreekse bevelen geven aan troepen onder mijn bevel en willekeurig ingrijpen in mijn bevoegdheden — niet mocht inzien, dan zou ik er geen twijfel aan laten bestaan, dat ik, wanneer het weer zou gebeuren, onmiddellijk telegrafisch aan de opperbevelhebber ontslag uit mijn functie zou vragen. Ik slik dat niet.

In de nacht zijn de troepen voor de tegenaanval naar hun opstellingen gegaan. Zij zijn niet alle op tijd aangekomen. De volgende morgen, naar ik meen om 4.30 uur, het vastgestelde uur — het kan ook 4 uur geweest zijn; dergelijke dingen kunt u in de stukken vinden —, voor het loskomen van de tegenaanval, waren de troepen nog niet ter plaatse. De tegenaanval heeft als gevolg daarvan uren vertraging gehad. Men heeft vergeten het aan de artillerie mede te delen en deze heeft geschoten alsof het om 4.30 uur zou beginnen. Toen het een paar uur later wel begon en juist het schieten van de artillerie hard nodig was, schoot de artillerie niet. Het is een grove fout, dat spreekt vanzelf. Dat zal toch iedereen moeten erkennen. Er is een ernstige fout gemaakt bij de IVde divisie. Er is verzuimd de artillerie er van op de hoogte te stellen en tevens om de artillerie tijdig het bevel te geven om, toen de tegenaanval om 7.30 of 8.30 uur werkelijk loskwam, te schieten, al was het dan maar het herhalen van hetzelfde vuur.

14728. De heer **Korthals:** Waaraan lag het, dat de tegenaanval te laat was?

A. Ik heb er alleen dit van gehoord, dat het autovervoer van die troepen nogal moeilijkheden heeft opgeleverd en dat dit niet zo vlug is gegaan als men had gewenst. Bovendien kwamen die troepen echter in een voor hen totaal onbekend en niet gemakkelijk terrein. Probeert u zelf nu eens in het donker in een voor u onbekend terrein enige honderden mensen te verplaatsen en in een bepaalde lijn op te stellen. Er stonden onderdelen verkeerd, er ging een half uur mee heen, eer het geredresseerd was. De troepen waren dodelijk vermoeid, toen zij aankwamen. Sommige onderdelen hadden niet gegeten. Hier en daar is geprobeerd er nog iets aan te doen. Of het veel succes heeft gehad, weet ik niet. In elk geval, zij waren er te 4.30 uur nog niet. Nu kan men zeggen: jaag die mensen op, zodat het vlugger gaat. Dat is echter zuiver theorie, vooral in de nacht. Om de gang er in te krijgen, helpt het niets. Het innemen van een gereedstelling moet absoluut zijn tijd hebben en je kunt alleen een stemming van ongelooflijke zenuwachtigheid en overhaasting veroorzaken, maar krijgt er geen versnelling in.

14729. De heer **Algera:** Is u of de autoriteiten bekend wie de fout heeft gemaakt, dat niet tijdig is gewaarschuwd?

A. Dat moet de divisiecommandant geweest zijn. Dat is de man, die verantwoordelijk was. Hij heeft natuurlijk geweten, dat de aanval niet om 4.30 uur, zoals bepaald was, is losgekomen. Ik kan toch niet aannemen, dat men een dergelijke zeer belangrijke kennisgeving aan de divisiecommandant onthoudt.

14730. De heer **Korthals:** Is dit verder nog een punt van discussie geweest in uw hoofdkwartier?

A. Dat de tegenaanval mislukt is?

De heer **Korthals:** Ja.

A. Een punt van discussie?

14731. De heer **Korthals:** Heeft men niet gepoogd na te gaan waar de fout heeft gelegen?

A. Neen. Daarna hadden wij heus werk genoeg om van de terugtocht nog te maken wat er van te maken viel. Wij hadden begrijpelijkerwijs heus geen tijd om daarnaar een onderzoek in te stellen of te doen instellen.

14732. De heer **Korthals:** Ik bedoel geen onderzoek. Ik vraag alleen of het nog een punt van discussie is geweest, want het was toch vrij belangrijk, dat de troepen drie uur te laat waren ingezet. Dan gaat men toch vragen, waaraan het heeft gelegen.

A. Ja zeker. Ik ben dat met u eens. Ik kan mij niet herinneren, dat het gebeurd is. Dat wij het er over gehad hebben, is zeker. Het gekke is, dat wij op grond van de ingekomen berichten de indruk kregen, dat de tegenaanval was ingezet en men terrein had gewonnen. U vindt het in de lijst met de meldingen van berichten. Later werd die indruk weer tenietgedaan door de mededeling, dat de troepen, die voor de tegenaanval waren bestemd, nog niet ter plaatse waren.

14733. De **Voorzitter:** Maar was de samenwerking met de commandant der divisie-artillerie overigens toch wel goed?

A. Ja, dat geloof ik wel.

Bij de vierde divisie hebben — in het bijzonder heeft dat zich geopenbaard bij de voorposten — de verbindingen wel veel te wensen overgelaten. Wat de oorzaak is geweest, weet ik niet. Het kan zijn, dat het materiaal slecht was of dat zij slecht waren aangelegd of dat er sabotagegevallen hebben plaats gehad, maar een feit was, dat bij de vierde divisie werd geklaagd over de artillerieverbinding, met name bij de voorposten. Hoe het bij de stelling zelf is geweest, hierover heb ik nooit iets gehoord. Ik moet dus aannemen, dat dit goed is geweest.

Ik moet nu vragen: hoe komt het eigenlijk, dat de artillerie niet wist, waarop zij schieten moest? U vindt het ook bij de stukken over de tegenaanval. Het ware logisch geweest, dat het artillerievuur, bestemd om de tegenaanval te steunen, begon met de objecten vlak voor de eigen troepen, maar dit is niet gebeurd; zij heeft geschoten op punten, die veel verder weg lagen, tot zelfs op Wageningen toe. Nu kan men dit en het vuur op de Grebbesluis bezwaarlijk een ondersteuning noemen van de tegenaanval, die kilometers verder begint. Ik geloof, dat ik de verklaring hierin moet zoeken, dat men nooit wist, waar de Duitsers zaten.

De mensen trokken terug — laat ik nu maar deze fatsoenlijke term gebruiken — zonder zich precies rekenschap te geven van de bewegingen van de knapen, voor wie zij weggingen.

Het terugtrekken was dikwijls individueel; er bleven dus dikwijls plukjes zitten — misschien gingen die later ook weg of misschien niet — en men wist ten slotte in de hogere regionen nooit, wat in eigen handen was en wat in die van de vijand. Omdat men nu niet wilde risqueren, op de eigen stellingen te schieten, schoot men maar een eind verder. Het is niet onlogisch, maar u begrijpt, dat dit de kansen van de tegenaanval niet vergrootte.

14734. De **Voorzitter:** Het was toch als een positief feit bekend, dat de Grebbeberg zelf er vlak voor lag!

A. Daarop is geschoten. Of het voldoende was, weet ik niet.

14735. De **Voorzitter:** Kon men dat?

A. De projectielen volgen een vrij kromme baan. Dit valt erg mee. In ieder geval heeft bij de tegenaanval alles te wensen overgelaten.

Dit zijn dingen, die men pas achteraf hoort. Ik heb dit pas weken na de capitulatie vernomen. U zult misschien in het verslag van de commandant van de tweede divisie, toen die nog belast was met de tegenaanval, lezen, dat hij zijn artillerie als een begeleidende artillerie wilde gebruiken. Dit vind ik een pertinente leugen, want die artillerie stond zover naar achteren, dat het beslist onmogelijk was, ze kort achter de voorste infanterie mee te doen oprukken. Ik heb in mijn verslag dan ook geschreven: de commandant van de tweede divisie heeft zijn artillerie zodanig opgesteld, dat hij zich zo min mogelijk van zijn eigen vak verwijderde. Dit zijn twee dingen, die niet te verenigen zijn: men steunt òf zijn eigen vak òf de tegenaanval in het nevenvak, doch kan niet beide tegelijk doen.

De tegenaanval is dus op een débacle uitgelopen. U hebt het gevechtsbericht van luitenant-kolonel *Land* gelezen. Laten wij er verder maar niet over praten; het is niet zo erg mooi geweest.

Op Maandag is toen ook op een gegeven ogenblik de commandopost van de vierde divisie ontruimd. In het verslag van de commandant van de vierde divisie heb ik aangetroffen, dat dit om ± 3 (15) uur geschied zou zijn. Dat is niet waar; dat is veel eerder gebeurd, want u zult in de stukken ook gelezen hebben, dat ik, ik geloof, dat het vijf minuten voor één (12.55) was, kapitein *Leezer* naar de commandant van de vierde divisie heb gezonden met de opdracht tot elke prijs stand te houden aan de spoorbaan. Hij is daar per auto heen gegaan en toen was de commandopost reeds verlaten. De verbinding was ook reeds eerder verbroken. Op 13 Mei was er veel gesukkel met de telefoonverbinding met de vierde divisie. Die divisie was toen niet meer te bereiken; vandaar, dat ik kapitein *Leezer* gestuurd heb met de opdracht, tot elke prijs stand te houden aan de spoorbaan. U weet, dat ik ook via de commandant van de tweede divisie de order: „onverwijld tegenaanval doorzetten", heb doen toekomen aan overste *Land,* omdat daarvan afhing of het hele centrum van de vierde divisie zou terugvloeien, hetgeen een drama ten gevolge zou hebben gehad. Ik heb ook luitenant *van Tiel* per motor gezonden om het schriftelijk bevel over te brengen, de tegenaanval door te zetten, maar dat was mosterd na de maaltijd. Toen ik het bevel gaf en *Land* het ontving, was de tegenaanval al mislukt. *Land* was bezig — helaas tevergeefs — de aan alle kanten vluchtende mensen tegen te houden, maar dat wist ik toen nog niet; ik had nog hoop, dat het gelukken zou. Ik heb later gehoord, dat men bij enkele onderdelen moest beginnen met de mitrailleurs op eigen troepen te schieten, die met witte vlaggen zwaaiden, vermoedelijk met de bedoeling om aan de troepen, die achter hen kwamen, te beduiden: schiet niet op ons, wij zijn ook Hollanders. Maar men moet niet met witte vlaggen gaan zwaaien in zo'n geval, en op een gegeven ogenblik zijn de witte-vlaggenzwaaiers neergeschoten.

Zo is dus die aanval geheel mislukt. Ook hierbij is gebleken, dat de Nederlandse infanterie niet bestand was tegen de morele uitwerking van de geweldige knallen van de Duitse artillerieprojectielen.

14736. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat met deze uiteenzetting het verloop van zaken wel voldoende is toegelicht.

U hebt nu de minder fraaie kant van de zaak belicht. Kunt u nu ook iets zeggen over de betere episode, b.v. over overste *Hennink* en anderen, die toch goed werk hebben gedaan?

A. Ja, hij is helaas overleden. Op Zondag ben ik naar de commandant van de vierde divisie gegaan, wie ik heb voorgeschreven, welke opdracht door de weggelopen mensen uitgevoerd moest worden om zich te kunnen rehabiliteren. Ik ben toen verder naar de Grebbeberg gegaan, maar ik zal u het verdere verhaal besparen.

Overste *Hennink* was bezig met het geven van bevelen. Ik heb er bij gestaan zonder verder een woord te zeggen. Ik heb hem zijn gang laten gaan. Toen hij klaar was, heb ik met opzet — wat men populair noemt — „uitgepakt". Met opzet, ik wilde nl., dat het als een lopend vuurtje rondging hoe de commandant van het legerkorps over deze aangelegenheid had geraasd. „Geraasd" is een groot woord. Ik heb niet geraasd, doch het alleen in zeer forse termen gezegd. Het is ook bekend geworden. Welke invloed dat heeft gehad, kan ik natuurlijk niet nagaan. Ik ben volkomen bereid aan te nemen, dat overste *Hennink* en majoor *Landzaat,* die gelijk ik later hoorde, ook aanwezig was — hij is later gesneuveld —, ook zonder toespraak hetzelfde gedaan zouden hebben als ik. Het is een feit, dat majoor *Landzaat,* toen hij gewond was, heeft geweigerd om vervoerd te worden uit de gevechtslinie en liever ter plaatse sneuvelde dan wegging. Of dit de invloed was van mijn woorden....? Misschien, misschien niet. Ik zou de heren tekort doen, wanneer ik het klakkeloos aannam en neem het dus niet aan. Wel is mijn optreden natuurlijk in wijder kring bekend geworden. Dat was ook mijn bedoeling. Ik heb overste *Hennink* niet onder vier ogen willen spreken om hem te zeggen hoe ik er over dacht, maar heb open en bloot met luide stem, zodat een ieder, die op de post was, het kon horen, hem toegesproken als de commandant van het regiment der lafhartigen. Dat is een heel ernstige beschuldiging. Ik heb gezegd: Uw persoon zelf laat ik er buiten — dit heb ik er inderdaad bij gezegd —; het gaat niet over de overste *Hennink,* maar over de commandant van 8 R.I. wiens voorposten bij nadering van de vijand zijn weggelopen. Toen ik de commandopost naderde, was de Duitse artillerie daar behoorlijk aan het schieten. De berichten waren, dat de commandopost en de Grebbeberg onder vuur waren genomen en Rhenen in brand stond; het ene bericht stelde de zaken nog erger voor dan het andere. Ik had dan ook niet verwacht, dat ik er per auto doorheen zou komen, en dacht, dat ik mijn weg te voet zou moeten vervolgen. Er is niets van aan geweest. Ik ben er per auto doorgegaan. Het vuur der Duitse artillerie zag je inderdaad. Een Duitse batterij beschoot een punt 200 à 250 m noord van het viaduct, waar ik over ging. Ik ben een ogenblik blijven kijken; ik wilde weten waar zij op schoot. Het was m.i. een batterij van 10,5 houwitser. De projectielen gingen over de commandopost heen. U hadt die angstige gezichten van de infanteristen moeten zien, als de projectielen over hen heen gierden. Het maakt vanzelfsprekend geen prettige indruk, alleen je moet er aan wennen. Het maakt niets geen indruk meer op mij, maar dat is niets verdienstelijks van mij: mijn carrière heeft er toe geleid, dat ik veel projectielen over mij heen heb zien gaan. Ik zeide tegen kapitein *Schotman:* Het is net of ik weer in Oldebroek ben. Ik zeg het alleen, omdat het een van de ervaringen van de oorlog is. Het gieren van artillerieprojectielen over het hoofd is een van die sensaties, die troepen in vredestijd moeten hebben; en niet alleen dat, maar wat veel erger is, is het slaan van de mitrailleurkogels langs en over je hoofd heen — men voelt het enigszins, als men in een ingezonken post op de schietbaan zit — het klinkt als zweepslagen. Men moet bij de opleiding een dergelijke sensatie van eigen vuur meemaken, want een troep, die deze sensatie niet kent, is op het gevechtsveld volkomen onberekenbaar in zijn gedragingen.

14737. De **Voorzitter:** Om terug te komen op mijn vraag: desondanks zijn er toch onderdelen geweest, die zeer goed hun plicht hebben gedaan?

A. Inderdaad. Er is — zoals ik straks al heb gezegd — geen leger zo slecht of er zijn ook goede elementen bij. Ik kan niet gaan uitzoeken of het aantal goede groter is dan het aantal slechte. Ik zou hieromtrent toch slechts kunnen napraten wat ik heb horen zeggen.

14738. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat wij hierover voldoende hebben gesproken. Als enig punt heb ik nu nog de terugtocht naar de Waterlinie. Daarover is ook nog iets te vragen. Wanneer heeft u uw stafkwartier ontruimd?

A. 's Middags om vijf uur.

14739. De **Voorzitter:** Waren toen de bevelen van het veldleger al uitgegaan?

A. Natuurlijk.

14740. De **Voorzitter:** Dat is in twee étappes gebeurd? Eerst de voorbereidende mededeling en later het definitieve bevel?

A. De voorbereidende mededeling heeft mij nooit bereikt.

14741. De **Voorzitter:** Daarvan heeft de commandant van het veldleger medegedeeld, dat het per telex is uitgegaan.

A. Of mijn chefstaf het ten onrechte heeft achtergehouden, weet ik niet. Ik heb later wel eens gedacht, dat er iets is binnengekomen, dat ik niet gehoord heb. Hij heeft mij later medegedeeld, dat hij een plan voor de terugtocht maakte; daar wist ik ook niet van. Ik heb wel eens gedacht: wat is daarvan de reden?

14742. De **Voorzitter:** Er was toch een behoorlijke telexverbinding?

A. Ja. Het is de enige, die gered is in de oorlog door mijn chefstaf toen mijn telefooncentrale bleek te zijn afgebroken. Op dat ogenblik heeft de overste gevloekt. Hij vloekte anders nooit. Ik herinner dit geval mij daarom, omdat in het bevel van de commandant van het veldleger werd verwezen naar een bericht 113-B of zo

iets. Toen zei ik: dat heb ik nooit gezien. Of dit het bericht is, dat de commandant van het veldleger bedoelde en dat ten onrechte in mijn staf is blijven hangen, weet ik niet. Ik kan mij alleen herinneren mijn reactie: wat is dat voor een brief? Die heb ik nooit gezien!

14743. De **Voorzitter:** Toen is u naar Lopik gegaan?

A. Ja, naar de commandopost Jaarsveld. Ik vond daar kolonel *Boomsma,* die mij niet bepaald geruststellende of verheugende mededelingen deed omtrent de situatie aan het oostfront van de vesting Holland.

Ik wist zelfs niet, welke wegen op mijn terugtocht droog zouden blijven in verband met het stellen van de inundaties. Ik heb gegokt, en min of meer goed.

14744. De **Voorzitter:** U kende het terrein door uw vroegere carrière?

A. Neen. Ik ben in de 15 jaar, dat ik bij de generale staf heb gediend, overal in ons land geweest, behalve op enkele gedeelten van het zuidfront van de vesting Holland en in de groep Lek. Dit is het enige gedeelte, dat ik niet kende.

14745. De **Voorzitter:** Wanneer is u er toen gearriveerd?

A. Dat zal vermoedelijk zijn geweest 's avonds 9 uur. Er heeft in de stukken gestaan 19 uur, maar het was 9 uur (21 00). De reis heeft griezelig lang geduurd. Het terrein achter het gebied van de Grebbestelling mocht door de terugtrekkende troepen eerst na het invallen van de duisternis worden overschreden. Voor ons op het stafkwartier was de vraag, wanneer wij weg moesten. Hierbij hebben twee overwegingen gegolden. U weet, dat ik met opzet mijn eigen vertrek niet genoemd heb. Later heeft kapitein *van Mourik* gevraagd: „Moet dat er niet bij?" Ik heb gezegd: „Neen, *van Mourik,* dat weet ik nog niet. Eerst moet ik hier klaar zijn. Wij hebben trouwens nog alle tijd om dat mede te delen."

Toen mijn telefooncentrale vernield was, althans afgebroken, had ik dus geen telefoonverbinding meer, terwijl de ordonnansen mij ook niet meer bereikten. Verschillende ordonnansen zijn naar mij toegezonden, zoals ik later gehoord heb, maar geen enkele heeft mij meer kunnen bereiken, omdat de wegen verstopt waren. Ik heb toen gedurende drie kwartier in mijn tuin rondgelopen en cigaretten gerookt, totdat ik op een gegeven ogenblik tegen de chef van de staf en kapitein *Leezer* heb gezegd: zo kan het niet doorgaan. Ik kan maar niet zo in mijn tuin blijven rondlopen, cigaretten roken en duimen draaien, terwijl ik in Lopik nog zoveel te doen heb, en ik stelde de vraag: heb ik hier nog iets te doen of kan ik hier nog iets doen? Wij hebben toen met ons drieën overlegd en beiden kwamen ook tot de conclusie: u hebt niets meer te doen; alle bevelen zijn uitgegaan; geen enkel onderdeel is vergeten. Het bevel was gegeven, de terugtocht uit te voeren en ik kon verder niets doen. Het verstandigste is, zo zeiden zij, zo gauw mogelijk aan een telefoonverbinding te komen, zodat u weer bereikbaar bent. Het hielp ook niet om naar een postkantoor te gaan en van daar verbinding trachten te maken, want er was een afzonderlijk militair net en via het postkantoor kon ik met niemand verbinding krijgen; de anderen waren daar niet op aangesloten.

Het was dus het beste om zo spoedig mogelijk naar Jaarsveld te gaan, waar ik weer telefoonverbinding zou hebben. Ik heb nog overwogen of ik zelf naar voren zou gaan, maar ik heb dat denkbeeld verworpen. In de eerste plaats had ik er als legerkorpscommandant niets te maken. Waar het op aan kwam was, van de terugvloeiende mensen ordelijke colonnes te formeren. Dat is niet het werk van een legerkorpscommandant. Naar de tweede divisie behoefde ik niet te gaan. Daar was de situatie eenvoudig; het terrein was daar zeer gunstig voor het uitvoeren van de opdracht. Bovendien wilde ik ook niet met mijn auto tegen de stroom van terugvloeiende mensen ingaan. Ik had zelf een half uur geleden kapitein *van Mourik* uitgezonden met de opdracht tot elke prijs de totaal verstopte wegen van achteren open te breken en er voor te zorgen, dat er niets of niemand van west naar oost ging, terwijl het veldleger zich in omgekeerde richting bewoog.

Toen ik dus het bericht kreeg, dat alles klaar was, heb ik gezegd: nu gaan wij naar Jaarsveld. Ik heb deze quaestie later nog aan anderen voorgelegd, b.v. aan generaal *Wilson* en kolonel *van Alphen.* Deze laatste liet zich er als volgt over uit.

Hem werd gevraagd:

> „Bent u van mening, dat de commandant van het tweede legerkorps in de omstandigheden, waarin hij en zijn legerkorps verkeerden, ter plaatse had moeten blijven of dat hij moest zorgen zo spoedig mogelijk zich naar de vesting Holland te begeven, toen hij het bevel tot de terugtocht had ontvangen?"

Zijn antwoord was:

> „Als directeur en als leraar der hogere krijgsschool heb ik 10 jaar lang gedoceerd, dat de commandant zo lang mogelijk ter plaatse blijft. In dit geval echter, nu ik alle omstandigheden ken, acht ik hier slechts één mogelijkheid aanwezig: de commandant tweede legerkorps moest zo spoedig mogelijk naar de vesting Holland, dus onmiddellijk na de ontvangst van het bevel van de terugtocht."

Ik heb nog 1½ uur gewacht en had nog enige tijd nodig om zelf het bevel aan de onderdelen kenbaar te maken; ik heb in de tuin rondgelopen en cigaretten rokende rondgedrenteld, totdat het mij begon te kriebelen. Ik noem u dit geval even, omdat het feit, dat ik ben teruggegaan, bij sommige heren kwaad bloed heeft gezet.

14746. De **Voorzitter:** Hiermede is het toch voldoende recht gezet. Wij kunnen het dus verder buiten beschouwing laten. Dan krijgen wij alleen nog het gebeurde in Lopik en Jaarsveld.

A. Hier deed zich het geval voor, dat zolang je nog in actie bent, de machine nog loopt, maar tijdens de terugtocht, gedurende dat vier uur lang zitten in een auto, deed de vermoeidheid zich langzamerhand zodanig gevoelen, dat ik uitgepraat raakte. Men kan zeggen: „Je moet maar zorgen, dat het niet zo is", en u hebt volkomen gelijk, als u het zegt, maar ik constateer alleen maar, dat ik na gedurende vier dagen drie uur te hebben geslapen niet meer kon.

14747. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat wij van dit punt kunnen afstappen door alleen te vermelden, dat de commandant van het veldleger onder de indruk van die gegevens gemeend heeft u te moeten ontheffen van uw commando.

A. Ja, iets, dat ik in den beginne anders opvatte, nl. in deze zin, dat ik verantwoordelijk werd gesteld voor de nederlaag bij de Grebbeberg. Dat is achteraf gelukkig niet het geval geweest. Ik heb ook gevraagd in welk opzicht ik gefaald heb. Eerlijk gezegd, ik kan achteraf niet ontdekken welke tactische fouten ik heb gemaakt, want ik heb er geen gemaakt.

14748. De **Voorzitter:** Maar dan is deze ongelukkige episode hiermede ook verklaard. Er wordt u verder ook geen blaam van gemaakt bij mijn weten.

A. Het zijn zeer pijnlijke herinneringen aan mijn militaire carrière.

14749. De **Voorzitter:** U bent na de capitulatie weer in uw functie hersteld?

A. Na de capitulatie ben ik weer in dezelfde functie hersteld, hetgeen tot op zekere hoogte als een rehabilitatie kan gelden, maar u kent de hetze van de N.S.B., die in die dagen tegen mij is gevoerd. Ik heb het in de stukken ook aangegeven. U weet, dat zij het volkomen hebben moeten laten vallen; zij zagen geen kans om bewijsmateriaal te leveren. Wat u niet weet, is, dat ik op audientie bij Minister *Meynen* ben geweest. Ik heb hem de beschuldiging van *Mussert* en *van Genechten* laten zien en hem verzocht een justitionele vervolging tegen mij in te stellen. Aangezien ik openlijk beschuldigd was, wenste ik ook openlijk gerehabiliteerd te worden. Minister *Meynen* heeft toen gezegd, dat hij van deze zaak nog niet op de hoogte was, dat hij haar zou onderzoeken en daaromtrent later zou beslissen. Hij heeft mij verzekerd, dat ik het volle pond zou krijgen, en dat volle pond is geweest, dat ik een briefje heb gekregen, waarin stond, dat hij mij had voorgedragen voor eervol ontslag. U begrijpt, dat ik daarmede niet content geweest ben. Het is geen openlijke rehabilitatie. Ik zal u zeggen welke maatregel ik nog meer genomen heb. Ik heb mij gewend tot een van de meest invloedrijke leden van de illegaliteit, heb hem het gehele dossier ter hand gesteld en gevraagd, hoe het geval openlijk in behandeling zou kunnen komen. Na enige tijd heb ik de zaak teruggekregen met de mededeling, dat hij mij bepaald ontraadde er verder werk van te maken, omdat het zeer zeker in hogere regionen op beslist verzet zou stuiten, aangezien openbare behandeling niet in het belang van het land werd geacht. Ik moest de juistheid van deze argumenten inderdaad wel inzien. Verdere bewoordingen hebben mij aanleiding gegeven te besluiten: dan laat ik de zaak verder rusten. Ten slotte, niemand interesseert zich meer voor generaal-majoor *Harberts,* en om in deze zaak te blijven roeren, is natuurlijk voor mij toch ook niet bepaald prettig.

Ik kom er rond voor uit: Ik heb mijn hele leven ontzettend hard gewerkt, maar na de oorlogsdagen heb ik bijna een walging van het Nederlandse leger gekregen. Dit is nu weer een beetje afgesleten. Ik ben er 46 jaar bij geweest en ik voel er niets voor, achteraf nog met vuil te gaan gooien. Ik hoop, dat u dit zult kunnen billijken.

14750. De heer **Algera:** Er is een rapport in ons bezit, waarin verschillende zaken uit de oorlogsdagen van 10 tot 14 Mei in critische zin worden behandeld. Daarin staat o.a. de mededeling, dat u op een van de Mei-dagen in burger in den Haag zoudt hebben rondgelopen. Mag ik even van u horen, of dit juist of onjuist is?

A. Het is mogelijk een van de dagen vóór de oorlog?

De heer **Algera:** Neen, gedurende de oorlog.

A. Is het nodig, dat ik hierop antwoord? Natuurlijk neen!

De **Voorzitter:** De heer *Algera* wilde dit weten om vast te stellen, dat dit ook een onjuistheid was in dat rapport.

A. Dan wil ik er nog een mededeling aan toevoegen. Mijn eervol ontslag heeft buitengewoon getraineerd, voordat het afkwam. Eerst in April kreeg ik eervol ontslag, met ingang van 1 Februari. Het Kabinet der Koningin heeft nl. mijn dossier opgevraagd om na te gaan, of het verlenen van eervol ontslag juist zou zijn. Daarna heeft men gezegd: het is juist. Vandaar de zonderlinge figuur, dat in April eervol ontslag werd verleend met ingang van 1 Februari. Dergelijke geruchten zijn blijkbaar tot in de allerhoogste kringen doorgedrongen.

De heer **Algera:** Daarom is het goed, dat dit is vastgesteld.

14751. De **Voorzitter:** U heeft zelf over deze hele geschiedenis van de Mei-dagen niets meer te zeggen?

A. Neen.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u voor de verstrekte inlichtingen en sluit hiermede het verhoor.

J. HARBERTS.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 22 JUNI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

Prof. Mr. ANNE ANEMA,

oud 76 jaar, wonende te Haarlem, oud-hoogleraar, lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal.

Hij legt de eed af als deskundige.

15418. De **Voorzitter:** De commissie wilde twee aangelegenheden met u behandelen, welke samenhangen met de wisseling van het opperbevel in 1940. Dat is de quaestie van de staatsrechtelijke positie van de opperbevelhebber en de vraagstukken, welke samenhangen met de oorlogswet. Misschien is het het beste, met het laatste te beginnen.

A. Mag ik u even interrumperen, Mijnheer de Voorzitter! Die oproep heb ik Zaterdag gekregen, dus ik heb geen tijd gehad om mij te prepareren. Wij hebben vandaag openbare behandeling van het Tractaat van Brussel. Aan die discussie moet ik ook deelnemen, dus daar heb ik de laatste dagen mijn tijd aan moeten besteden. Ik kon dat Zaterdagavond niet in enen meer wijzigen. Dat wordt vanavond in de Eerste Kamer behandeld. Ik ben natuurlijk graag tot uw dispositie, maar u zult tevreden moeten zijn met de kennis, waarover ik beschik, zonder voorbereiding, want ik heb mij niet speciaal kunnen voorbereiden.

15419. De **Voorzitter:** Het eerste punt is dus de afkondiging van de staat van oorlog. U herinnert zich, dat die staat van oorlog wel is waar is afgekondigd, maar u hebt er misschien ook wel van vernomen, dat in de practijk de opperbevelhebber beperkingen zijn opgelegd in zijn bevoegdheden, in zoverre, dat er een soort gentlemen's agreement met hem is gesloten, of beter gezegd aan hem is opgelegd, waardoor hij slechts van een gedeelte van zijn bevoegdheden gebruik mocht maken. Nu wilden wij gaarne van u vernemen, of u dit juridisch juist acht of aanvechtbaar. Wat is uw mening daarover?

A. Dat valt moeilijk juridisch te beoordelen, Mijnheer de President. Dat is een agreement en geen juridisch begrip natuurlijk. Formeel juridisch heeft hij de bevoegdheden, die de wet hem dan toekent. Wil men nu onderling concrete afspraken maken, dat u zegt: wij gooien het op een akkoordje, wij doen dat zo, dat gebeurt in de practijk ieder ogenblik, dan is daar natuurlijk niets tegen. Maar zodra dat op een of andere manier contentieus wordt en daar moet een juridisch oordeel over worden geveld, kan dat alleen als nevenomstandigheid komen. Dat kan geen verandering brengen in de bevoegdheden.

15420. De **Voorzitter:** Maar vindt u het oorbaar, dat de Regering het hem heeft opgelegd? Daar komt het toch eigenlijk op neer.

A. Ik zou de feiten veel nauwkeuriger moeten kennen om dat te kunnen beoordelen. Dat hangt geheel van de omstandigheden af. Als de Regering de opperbevelhebber min of meer tot een agreement prest, waaraan hij eigenlijk niet kan voldoen, maar waarvan hij denkt, ik zal het nolens volens maar aanvaarden, in de ellendige omstandigheden, waarin wij toen verkeerden, ik zal nu geen moeilijkheid maken en in 's hemelsnaam nu maar „ja" zeggen, dan vind ik dat niet te pas komen voor de Regering. Maar after all, als zij dat afgesproken hebben, heeft het natuurlijk een zekere geldende kracht, welke echter nooit formeel in mindering kan komen van de officiële juridische regeling. U beschikt waarschijnlijk precies over de feiten en dan kunt u veel beter een oordeel vellen dan ik; ik moet met de algemene gezichtspunten volstaan. Als men zulke dingen heeft te beslissen, dan moet men heel precies de feiten kennen.

15421. De **Voorzitter:** De feiten — indien de mededelingen, die ons gedaan zijn, juist zijn — zijn deze, dat de opperbevelhebber dat in die gegeven omstandigheden geslikt heeft, maar dat hij er zeer tegen was en dat hij er voortdurend bezwaar tegen gemaakt heeft. Dat hij b.v. ook enige tijd daarna gevraagd heeft om een van de belangrijke bevoegdheden, te weten ex artikel 12 van de Oorlogswet, te mogen toepassen, dat was het inzetten van burgerwerkkrachten e.d. Dat schijnt vast te staan. Het enige, dat men daar tegenover kan stellen, zou dit kunnen zijn, dat bij de wet, waarbij die staat van oorlog is afgekondigd, inderdaad in de Memorie van Toelichting, welke toen daarbij is verstrekt aan de Staten-Generaal, staat:

> „Het ligt in de bedoeling voorshands alleen de artikelen 9, 15, 16, 17 en artikel 17*bis* van de genoemde wet toe te passen, waardoor de bestaande rechtsverhoudingen zoo weinig mogelijk worden aangetast. Van overige in de wet verleende bevoegdheden zal eerst gebruik worden gemaakt naarmate de omstandigheden zulks bepaaldelijk vorderen."

Dat is toen hier aan de Staten-Generaal megedeeld.

Het punt, dat ons interesseerde, is gegeven eenmaal, dat de Oorlogswet van 1899 twee rechtstoestanden kende, nl. de staat van beleg en de staat van oorlog, en men nu een van die twee afkondigt, of het wel juist is om die bevoegdheden, welke aan een bepaald orgaan zijn toegekend, van de zijde van de Regering uit weer enigermate ongedaan te maken. Men zou dus kunnen zeggen, eigenlijk in strijd met de bedoeling van de wetgever, die dan toch die rechtstoestand zó heeft gewild, zonder die beperkingen!

A. Het is zo moeilijk dit te beoordelen, wanneer men de feiten niet precies kent. Dat hangt van de feiten af. Als de Regering dat eenvoudig doet om de opperbevelhebber dwars te zitten en zelf de teugels in de hand te houden op een manier, die met een uitvoering te goeder trouw van de wet in strijd is, dan komt het niet te pas. Maar als er civiele omstandigheden waren, moeilijkheden met de bevolking, en de Regering zegt: „Hoor eens, generaal, doe dat nu niet, want dan krijgen wij ellende", dan kan de Regering daar zeer goede politieke redenen voor hebben gehad en dan is dat wel goed te keuren. Ik zou niet graag zonder betere kennis van de feiten en van de omstandigheden een oordeel over de Regering willen vellen. Misschien heeft de Regering zeer afkeurenswaardig gehandeld. Maar omdat er toch eigen verantwoordelijkheid was, heeft zij het misschien zo gedaan. Dat is ook best mogelijk.

15422. De **Voorzitter:** Maar het is helemaal in het begin gebeurd, toen was er nog geen tegenstelling.

A. Dan ligt het voor de hand, dat de Regering civiel-politieke redenen voor haar houding had.

15423. De **Voorzitter:** Inderdaad, dat hebben wij ook heel goed gemerkt. Ik wil u even mededelen, wat uw collega's hoogleraren in het staatsrecht hier hebben gezegd. Professor *Eigeman* zei dit: „Wettelijk is het helemaal niet juist. Waar het publiekrecht een gezagsquaestie regelt, daar kan men natuurlijk geen afstand doen van bevoegdheden bij onderlinge afspraak. De wet kent alleen de staat van oorlog en de staat van beleg, geen tussenregeling. Dat is strikt juridisch geredeneerd."

A. Dat lijkt mij een zuiver doctrinair-deductief betoog, dat in de practijk niet veel waarde heeft.

15424. De **Voorzitter:** Ik vraag het u maar. Professor *Kranenburg* heeft dit gezegd: „Ik geloof, dat het juridisch niet juist is en dat het ongeoorloofd is." Dan gaat hij er nog verder op door, maar dat zal ik u dan maar besparen.

A. Ja, dat heb ik straks ook al gezegd. Zodra het contentieus wordt, hangt het ten slotte van de wettelijke bevoegdheden af.

15425. De **Voorzitter:** In zoverre is het ook van belang, omdat daarmee samenhing de quaestie van de artikelen 219 en 220 van de Gemeentewet. Van de zijde van generaal *Reynders* wordt het aldus gesteld, dat er dientengevolge, in de practijk dus, een onhoudbare rechtstoestand ontstond, omdat de bevoegdheden van de burgemeester waren vervallen. Maar de opperbevelhebber mocht de bevoegdheid, welke hij krachtens de staat van oorlog op dit gebied gekregen had, niet toepassen, gezien zijn beperking door het gentlemen's agreement, met het gevolg, dat er een vacuum ontstond.

A. Dat lijkt mij veel meer een quaestie van onverstandig politiek beleid dan van juridische competentie. De juridische competentie is vrij helder. Daar zie ik geen moeilijkheden. Maar voor zover ik het nu kan beoordelen, nu u het mij verteld hebt, is het eenvoudig een quaestie van onverantwoordelijk beleid, als het zó gebeurd is. De opperbevelhebber, die zich een dergelijke regeling laat welgevallen, houdt geen voet bij stuk en de Minister, die weet, wanneer hij zo'n maatregel neemt, dat noch de burgemeester, noch de opperbevelhebber competent is, voert een slecht beleid. Daar komt het in de practijk op neer.

15426. De **Voorzitter:** Ter ontlasting van de opperbevelhebber moet ik zeggen, dat hij in die dagen midden in de mobilisatiemoeilijkheden zat. Het is dus misschien begrijpelijk, dat hij toen gedacht heeft: ik zal er, in het belang van de zaak, maar geen kapsies over maken!

A. Juist in zo'n tijd is de allereerste eis, dat ieder precies weet wat zijn rechten zijn en waarvoor hij verantwoordelijk is.

15427. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat de zaak wel voldoende duidelijk is. Wij zullen van dit punt afstappen.
Nu het andere punt, nl. de staatrechtelijke verhouding tussen Regering en opperbevel. U zei, dat u zich niet in bijzonderheden had kunnen prepareren, maar u hebt er ongetwijfeld uw gedachten wel eens over laten gaan.

A. Ja, ik heb mij vele jaren met deze quaesties beziggehouden, Mijnheer de President, ik zal er wellicht ook onvoorbereid wel over kunnen oordelen.

15428. De **Voorzitter:** Mag ik u dan verzoeken, een exposé te geven over deze hele quaestie.

A. Dat is nogal moeilijk. Ik zou zeggen, ik wil maar liever de rol houden, welke ik hier heb. Ik ben object van ondervraging: vraagt u maar en dan hoop ik u zo compleet en zo goed mogelijk te antwoorden als in mijn macht is.

15429. De **Voorzitter:** Kent u de instructie van 6 Mei 1939? De algemene instructie van de opperbevelhebber.

A. Ik heb die wel incidenteel onder mijn ogen gehad, maar dat is een hele tijd geleden. Het staat me niet precies bij, wat er in staat. De hoofdzaken zijn natuurlijk duidelijk genoeg. De opperbevelhebber is politiek verantwoordelijk aan de Ministerraad. De Minister is zijn chef. Dat is het fundament van de verhouding.

15430. De **Voorzitter:** Zoudt u zich eventueel met de opzet van de zaak, zoals die daar is vastgelegd, kunnen verenigen?

A. Dat is een moeilijke vraag. De instructie is 10 artikelen lang en om nu ineens te kijken of die in orde is, is nu niet zo heel gemakkelijk. Ik heb liever, dat u mij concrete vragen stelt.

15431. De **Voorzitter:** Mag ik u dan over artikel 2 een vraag stellen?

A. Artikel 2. „Hij is met betrekking tot de uitoefening van zijn taak aan de Regeering verantwoordelijk." Dat is volkomen juist.

15432. De **Voorzitter:** Daar is blijkbaar bedoeld: aan de Regering in haar geheel?

A. Ja, aan de Ministerraad.

15433. De **Voorzitter:** Met het Staatshoofd er bij!

A. Ja, dat staat als een paal boven water, want in het reglement van de Ministerraad wordt uitdrukkelijk onder de bevoegdheden van de Ministerraad vermeld: benoemen en ontslaan van de opperbevelhebber. In het Koninklijk besluit van '18 staat: zodra het dubieus wordt, moet de Minister-President met de betrokken Minister praten en ten slotte moet de Ministerraad dan beslissen. De Minister van Oorlog is zijn chef niet. De Ministerraad is zijn chef. De Minister kan natuurlijk wel eens wat zeggen, maar de Ministerraad is altijd het apparaat, dat de macht in handen heeft. Daar is, naar mij voorkomt, geen wrikken aan.
„2. Hij is bevoegd — —", wie is hij?

De **Voorzitter:** Dat is de opperbevelhebber.

A. „wijziging te brengen in de samenstelling, de indeeling en de bestemming van de onderdeelen van de onder zijn bevelen staande weermacht. Van belangrijke wijzigingen geeft hij kennis aan Onzen Minister van Defensie."

15434. De **Voorzitter:** Dat is niet zo belangrijk. Ons interesseert hier meer het derde lid.

A. „3. Wij behouden Ons voor, zoolang de oorlogstoestand voor Nederland niet feitelijk is ingetreden, met betrekking tot de opstelling der weermacht, en, nadat de oorlogstoestand voor Nederland is ingetreden, met betrekking tot het krijgsbeleid, de opdrachten of aanwijzingen te verstrekken, welke Ons dienstig voorkomen." Volkomen juist.

15435. De **Voorzitter:** Dat is nu juist het punt, waarvoor de Enquêtecommissie zich bijzonder interesseert. Om te beginnen, de vraag, in hoeverre dit een goede staatsrechtelijke opzet is, en het tweede punt, in hoeverre men zich in de practijk daaraan gehouden heeft.
Ik mag het misschien nog verduidelijken. De grote tegenstelling, zoals die hier voor onze commissie gespeeld heeft, is de vraag, of de Regering zich ook mag bezighouden in bijzonderheden met het krijgsbeleid. Er zijn twee stromingen over. De ene richting zegt: Men moet scherp onderscheid maken tussen politiek beleid, de politieke doelstellingen van de Regering, en daartegenover het krijgsbeleid, het vaktechnische beleid, waarvan de Regering, volgens sommigen, af moet blijven,omdat er anders, in hun gedachtengang, automatisch ontstaat een toestand van twee kapiteins op één schip. Als deze Ministerraad, of misschien de toevallig deskundige Minister van Defensie, ook gaat beoordelen b.v. of het mogelijk is, met twee legerkorpsen terug te trekken van de Grebbelinie naar de Hollandse waterlinie op een gegeven moment, dan, volgens deze stroming, ontstaat er per se het geweldige nadeel van twee kapiteins op één schip en loopt de boel in het honderd. Dan is dat evident in strijd met 's lands belang. Deze richting wordt — in grote lijnen meen ik dat wel te kunnen zeggen — o.a. aangehangen door prof. *Kranenburg* en prof. *Eigeman,* die zeggen: dat moet niet gebeuren. Die leggen een beperking aan door te zeggen: de Regering moet de algemene doelstelling aangeven en de middelen beschikbaar stellen, maar hoe dat nu technisch moet worden uitgevoerd, moet overgelaten worden aan de man, wie je je vertrouwen geeft, aan de opperbevelhebber. De andere richting zegt: De Regering is verantwoordelijk voor alles tegenover het Parlement en dus moet zij daar ook kunnen ingrijpen. Daar wilden wij nu graag uw oordeel over horen.

A. Neen, daarin ben ik het met de heren *Kranenburg* en *Eigeman* eens. De Regering is verantwoording verschuldigd aan het Parlement, maar niet voor het militair-technische. Als ik Minister was, zou ik onmiddellijk zeggen: dat kan ik niet beoordelen. De Regering kan dat niet beoordelen. Dat is ten slotte het werk van de opperbevelhebber. Ik heb een goede opperbevelhebber aangesteld, die de techniek behandelt, en daarmee is het voor de Minister afgelopen. Zodra het zuiver technische quaesties betreft, is de opperbevelhebber absoluut souverein. En hij is geen opperbevelhebber, als hij de techniek niet kan beheersen. Alleen als die techniek een omvang zou krijgen, dat die het hele krijgsbeleid zou bepalen, dan valt dat weer binnen de perken van de bemoeiing van de Ministerraad. Dan moet hij met de Ministerraad overleg plegen. Dan is het geen zuivere techniek meer, dan is het strategie.

15436. De **Voorzitter:** U is toch ook wel van mening, dat de Ministers niet de vragen van strategie, enz. moeten gaan beoordelen?

A. Ja, van strategie wel.

15437. De **Voorzitter:** Maar van uitvoering dan?

A. Niet technische uitvoering. Strategie is een andere quaestie. Dat is de vraag, verdedigen of niet. Dat kan gaan over de vraag b.v.: zullen wij ons überhaupt verdedigen aan de Grebbelinie of niet.

15438. De **Voorzitter:** Dus om een voorbeeld te noemen: Ze zullen wel kunnen zeggen: Limburg moet verdedigd worden, of Brabant moet verdedigd worden, maar ze kunnen niet aangeven de manier, waarop. Of hij dat nu moet doen aan de Maas of aan de Peel.

A. Ja, en de vraag, of dat überhaupt militair mogelijk is, natuurlijk. Het kan zijn, dat de Regering zegt: Wij kunnen geen stuk van Nederland prijsgeven. Dat kunnen wij, als Regering van het hele land, niet doen. Als het verstandige mensen zijn, zullen ze het daar eens over worden, niet waar. Bij al die dingen rekent men er op, dat ze uitgevoerd worden door verstandige mensen. Dat zij het met elkaar te goeder trouw uitvoeren, opdat het tot het nut der gemeenschap strekt.

15439. De **Voorzitter:** Kunt u zich verenigen met een formulering, welke geschreven is door een vooraanstaand militair deskundige. Deze heeft nl. het volgende als algemene regel naar voren gebracht. Dat de Regering het doel aangeeft, dat met de strijdmacht moet worden nagestreefd, en de middelen beschikbaar stelt tot bereiking daarvan, maar dat de wijze, waarop dit doel wordt bereikt, en de middelen, die aangewend zullen worden, door de opperbevelhebber dienen te worden beoordeeld.

A. Ja, dat lijkt mij globaal een vrij goede formulering.

15440. De **Voorzitter:** Dan hebben wij hier een houvast aan en kunnen wij misschien terugkeren naar lid 3 van artikel 2. Nu is mijn vraag of, wat hierin staat nu wel helemaal conform met deze redenering is.

A. Mag ik het nog even lezen? „3. Wij behouden Ons voor, zoolang de oorlogstoestand voor Nederland niet feitelijk is ingetreden, met betrekking tot de opstelling der weermacht, en, nadat de oorlogstoestand voor Nederland is ingetreden, met betrekking tot het krijgsbeleid, de opdrachten of aanwijzingen te verstrekken, welke Ons dienstig voorkomen."
Op zich zelf is dat natuurlijk niet onjuist. Maar die opdrachten en aanwijzingen moeten natuurlijk binnen de perken blijven, die de wederzijdse werkkringen meebrengen. Zulke woorden kunnen zich lenen tot niet uitvoeren te goeder trouw, d.w.z. zij kunnen de deur openzetten voor eigenwilligheden, maar dat is geen uitvoering te goeder trouw.

15441. De **Voorzitter:** Inderdaad zou de Regering, en nu nemen wij het tweede deel, als Nederland in de oorlogstoestand is gekomen, ook met betrekking tot het krijgsbeleid opdrachten of aanwijzingen kunnen verstrekken. De Regering zou b.v., daarop afgaande, met deze instructie in handen, op Pinksterdag 1940 aan de opperbevelhebber generaal *Winkelman* de aanwijzing hebben kunnen geven om toen al uit de Grebbe terug te trekken naar de Waterlinie.

A. Ja, bij voorbeeld.

15442. De **Voorzitter:** Dat is toch wel buitengewoon gevaarlijk.

A. Ja, dat is op het randje af. Is dat nog strategie of is dat al techniek? Dat heeft men met zulke dingen altijd. Dat is een grensgeval. Dan geeft men natuurlijk 'n heel stuk van het land prijs. Men trekt zich terug op een veel kleiner stuk van het land, dat men gaat verdedigen. Dat is een quaestie van algemeen strategisch beleid. Voor de zuiver technische kant moet de vraag gesteld worden: kan dit of kan het niet? Dat weet de opperbevelhebber weer beter.

15443. De **Voorzitter:** Maar laten wij even aannemen, dat een dergelijke opdracht uit zou gaan van de militaire visie van de Minister van Defensie, die redeneerde, wij kunnen het aan de Grebbe niet meer houden en wij moeten terug, omdat het militair-technisch nodig is. Als het op dat motief zou gebeuren, dan zoudt u het toch onjuist vinden?

A. Ja, dan zou ik het afkeuren. Ik zou het afkeuren, omdat de Minister zich dan met zuiver technische quaesties bemoeit.

15444. De **Voorzitter:** Laten wij nu even het voorbeeld omgekeerd nemen. Als de opperbevelhebber terug wilde en meende, dat het nodig was, en dat de Regering de aanwijzing gaf: Je moet in de Grebbe blijven. Stel, dat de volgende dag de toestand helemaal hopeloos zou zijn, dan zou de opperbevelhebber bij de Regering moeten komen en vragen: „Wat moet ik nu doen?"

A. Wanneer de opperbevelhebber zo'n roekeloos militair is, dat hij om geen mensen denkt, dat de Minister dan zegt: „Dat gaat zo niet. Op die manier mag je niet met je personeel omspringen", dan kan ik mij dat voorstellen. Er kan een ogenblik komen, dat de zaak natuurlijk ingrijpt in de politiek. Maar in het algemeen is deze positie m.i. volkomen duidelijk. Om een eindoordeel te vellen, moet men altijd weer in het concrete geval zitten om het van alle kanten te kunnen bekijken.

15445. De **Voorzitter:** Een tegenstelling, wat betreft dit 3de lid, die hier ook gemaakt is, is deze, dat het beginstuk zegt: Zolang de oorlogstoestand niet feitelijk is ingetreden, dat men dan alleen met betrekking tot de opstelling van de weermacht aanwijzingen mag geven. Dus verder niets. Alleen als de oorlog is uitgebroken, met betrekking tot het krijgsbeleid. Door sommigen wordt deze tegenstelling zeer scherp onderstreept, o.a. door generaal *Reynders*. Voelt u die tegenstelling ook zo scherp?

A. Neen, mooi geredigeerd is het niet natuurlijk.

15446. De **Voorzitter:** De conclusie van generaal *Reynders* is, dat vóór 10 Mei 1940 de Regering alleen een opdracht had mogen geven met betrekking tot de opstelling van de weermacht en dat ze dus op basis van deze instructie nog niet had mogen gaan praten over bepaalde uitvoeringen van plannen.

A. Daar voel ik niet veel voor. Wanneer de Regering de opstelling van de troepen bepaalt, komt zij toch ook in contact met bepaalde plannen van uitvoering. Ik ben geen militair, dus ik kan het misschien niet goed begrijpen, maar m.i. komt men hier in betrekking tot het krijgsbeleid. Dat is dan de strategie en daar heeft de Ministerraad over te oordelen. Maar ja, die terminologie van opdrachten en aanwijzingen die geeft altijd allerlei aanleiding tot verschil van opvatting. Die vind ik niet mooi. Tenzij men die woorden in zo'n algemene, vage zin gebruikt, dat zij een richting aanduiden, waarin men werken moet. Dit is slechts geredigeerd. Misschien dat er militaire redenen voor zijn, die ik wel zou begrijpen, als ik militair was. Dat „Ons voorbehouden", de Regering kan niet anders, dan zich die bevoegdheid voorbehouden, dat is eenvoudig haar plicht. Dat moet zij doen, daar moet zij zich mee bemoeien. Of zij moet eenvoudig alles blindelings aan de opperbevelhebber overlaten. Maar dat doet toch geen Regering. Dat kan ik mij althans moeilijk voorstellen.
„De opstelling" is ook weer zo'n dubbelzinnig woord. Daar zit ook een hele militaire kant aan. In de geschiedenis van de krijgskunde komt het voortdurend voor, dat een hele nieuwe militaire richting baan breekt door een hele andere opstelling van de troepen. Trouwens in de klassieke strategie vind men die verhalen al. Dus die opstelling van de troepen behoort zeker tot de bevoegdheid van de Ministerraad. Zodra de oorlog is uitgebroken, opdrachten en aanwijzigingen te kunnen verstrekken, dat kan ik niet anders zien als een uitvoering te goeder trouw van mensen, die samen willen werken. Wanneer de Ministerraad zich met de militaire techniek gaat bemoeien, wordt dat voor de opperbevelhebber ondraaglijk. Trouwens, bij de militaire strategie is geen tijd voor praatjes maken. Maar als men met „aanwijzingen" bedoelt een algemene vingerwijzing, hoe men zal moeten doen in het algemeen, wanneer het b.v. over de Grebbe gaat en de Minister van Oorlog zegt tegen de opperbevelhebber: „Hoor eens, als het nu in twee dagen niet lukt, moet gij toch maar terugtrekken", dan is dat een aanwijzing.
Daartegenover kan de opperbevelhebber zeggen: „Wij kunnen het wel drie dagen houden" of hij kan zeggen: „ik zie het na één dag wel." Zo zou dat kunnen gaan. En dan geeft de Ministerraad aanwijzingen door te zeggen: „Doe het zo maar." Maar als de Minister van Oorlog op een briefje zet: „Gij moet dit en dat doen", dan loopt het totaal mis. Alles hangt af van de uitvoering te goeder trouw. Is die niet aanwezig, dan krijgt men al die disputen en dat is al verlies, omdat die leidende mannen dan niet meer samenwerken, maar elkaar in de weg zitten. Dan krijgt men al die geschillen.

15447. De **Voorzitter:** Een ander punt, waarover hier van verschillende kanten is geargumenteerd, is de vraag — wij hebben het straks al even besproken — of de opperbevelhebber onder het hele Kabinet moet staan of eventueel onder de Minister-President, of onder de Minister van Defensie. Wat is uw mening daarover?

A. Dat acht ik geen ogenblik twijfelachtig: onder de Ministerraad. Als men het Reglement van de Ministerraad ziet, in artikel 2, geloof ik, dan staat er: „over de volgende dingen moeten de Ministers beraadslagen en besluiten."

15448. De **Voorzitter:** Ja, dat is de quaestie van de benoeming en het ontslag. Maar het behandelen van zaken en.....

A. Daarop heeft betrekking het K.B. van 1918, het Aanvullend Besluit. Daar staat in, hoe het gaat, wanneer het dubieus is, of een quaestie al dan niet tot de competentie van de Ministerraad behoort. Er is eens zo'n dikke uitgave gekomen van de Grondwet bij *Jordens* en daar stond dat allemaal bijgedrukt. Het is, meen ik, gepubliceerd in de *Nederlandse Staatscourant*, maar ik weet het nummer niet uit mijn hoofd. Maar er is, ik meen in 1944, bij *Jordens* een dikke editie van plm. 300 bladzijden van de Grondwet verschenen en daar staat het K.B. 1918 in afgedrukt.

15449. De **Voorzitter:** Daar staat dus in hoe het formeel geregeld is, maar mijn vraag was meer, wat u wenselijk vindt?

A. Ja, wat ik wenselijk zou vinden, is een andere zaak. Maar in genoemd K.B. staat eenvoudig, hoe het gaat. Zodra de Minister dubieert, is hier zeker een geval van twijfel, omdat de benoeming en het ontslag uitdrukkelijk vermeld zijn als zaken, behorende tot de competentie van de Ministerraad. Dus de opperbevelhebber staat onder de Ministerraad. Het K.B. van 1918 zegt precies, wat er dan gebeuren moet. Dan moet de Minister van Oorlog naar de Minister-President gaan en met hem beraadslagen. Zij moeten het eens worden en kunnen zij het niet eens worden, dan wordt de zaak door de Ministerraad beslist.

15450. De **Voorzitter:** Maar mag ik even een objectie maken. Als ik het goed heb, staat er in die zelfde voorschriften, dat de burgemeesters van provinciale hoofdsteden ook door de Ministerraad worden benoemd, enz. Dat is hetzelfde, wat u hier ook bedoelt.

A. Ja, benoemen en ontslaan doet de Ministerraad. Dat zijn twee dingen, die vaststaan. Maar over andere punten kan onzekerheid rijzen. In 1918 is het Aanvullend Besluit gemaakt, een zelfstandig besluit, waarin staat, hoe het gaat, indien er twijfel ontstaat over de vraag of een quaestie al dan niet tot de competentie van de Ministerraad behoort.

15451. De **Voorzitter:** Ja, maar u begrijpt mijn objectie niet. Heb ik u goed begrepen, dat dus zo'n burgemeester van een provinciale hoofdstad in hetzelfde geval verkeert als de opperbevelhebber? Normaal zouden wij dan de conclussie moeten trekken, dat het op Binnenlandse Zaken blijft, d.w.z. de benoeming kan wel via de Ministerraad lopen, maar in het normale geval, stel, dat de man tien jaar burgemeester is, heeft hij toch in dat tijdsverloop te maken met Binnenlandse Zaken en niet met de Ministerraad. Als men nu zo redeneert, zou men van de opperbevelhebber ook kunnen zeggen: hij wordt wel ter benoeming voorgedragen door de Ministerraad, maar hij heeft alleen te maken met de Minister van Defensie. Wilt u zo goed zijn ons een betoog te geven waarom de zaak hier anders ligt.

A. Dat is voor die provinciale burgemeesters heel anders natuurlijk, want dat wordt bij de Provinciale Wet allemaal behoorlijk geregeld. Daar is een wettelijke regeling voor, maar dat is er net bij deze man niet. Er is enkel de instructie, er is geen nadere wet voor de bevoegdheden van de opperbevelhebber, alleen de Oorlogswet. Er bestaat geen nadere wettelijke regeling, daarom is hij ook onder de Ministerraad geplaatst. In de practijk zal hij voor een groot deel onder de Minister van Oorlog staan, dat spreekt vanzelf.

Wanneer het te gewichtig wordt, wanneer het algemeen Regeringsbeleid er bij betrokken raakt, wordt het natuurlijk een quaestie van Ministerraad en de Ministerraad heeft zich te bemoeien met de algemene strategie en het algemene krijgsbeleid, voor zover dat dus is een quaestie van landspolitiek, niet van militaire techniek. Dat is de omschrijving. Nu rijst er een concretere vraag. Is deze quaestie nu een quaestie van zuivere techniek, dan blijft de Ministerraad er buiten, of is deze quaestie van een dergelijke omvang en betekenis, dat zij ook onmiddellijk en direct het algemeen krijgsbeleid aangaat en een algemeen karakter draagt, dan is de Ministerraad bevoegd. Dus, waar dat dubieus wordt, heeft men het procédé te volgen van het K.B. van 1918.

15452. De heer **Algera:** Los van het positieve recht, wat zou u dan het meest wenselijk achten, dat de opperbevelhebber staat onder de Minister van Defensie of onder de gehele Ministerraad?

A. Onder de Ministerraad. Daar kun je geen conflicten mee krijgen. Het is een college, bestaande uit een aantal verstandige mannen, terwijl de Minister van Oorlog ook een knap man kan zijn, maar tegelijk een zeer bemoeiziek militair. Dat gevaar bestaat niet bij de Ministerraad, dus daarom zou ik de voorkeur geven aan de Ministerraad.

15453. De **Voorzitter:** Hebt u nog iets toe te voegen aan hetgeen u al naar voren hebt gebracht?

A. Neen, Mijnheer de President.

De **Voorzitter:** Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit hiermede het verhoor.

A. ANEMA.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 22 JUNI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, de heren Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

MARIE HENRI CORNELIS HERMAN,
oud 55 jaar, wonende te Voorburg, kolonel.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

15454. De **Voorzitter:** Tijdens de mobilisatie was u chef staf van het oostfront van de vesting Holland?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

15455. De **Voorzitter:** Dan wilden we met u bespreken in hoeverre er tussen uw stafkwartier en het commando veldleger contact is geweest over de terugtochtsbevelen, die de commandant veldleger in opdracht van de opperbevelhebber moest voorbereiden voor een eventuele terugtocht van de Grebbe naar de Hollandse Waterlinie. Kunt u daar iets over mededelen? Dat zou dan in de maanden October, November of December van 1939 geweest moeten zijn.

A. Ik herinner mij, dat verschillende malen officieren van het hoofdkwartier veldleger op het stafkwartier in Gouda zijn gekomen om inlichtingen te vragen omtrent de opstelling van de troepen op het oostfront, de gang van de versterkingen, de frontlijn, de verschillende weerstandslijnen achter de frontlijn eventueel en in het bijzonder over de droogblijvende wegen, wanneer de inundaties waren opgezet tot het voorlopig inundatiepeil; langs die wegen zou dan eventueel die terugtocht moeten gebeuren.

15456. De **Voorzitter:** Herinnert u zich of uw commandant generaal *Fruyt van Hertog* ook in deze zaken is gekend, of niet?

A. Dat kan ik mij niet herinneren, wel, dat verschillende malen officieren bij ons op de kamer zijn geweest van sectie I om namens de commandant veldleger overleg te plegen.

15457. De **Voorzitter:** Zoals u het mededeelt, zou dit alles mondeling zijn behandeld? Is daar geen correspondentie over geweest?

A. Dat herinner ik mij niet, Mijnheer de Voorzitter.

15458. De **Voorzitter:** De commandant veldleger heeft ons hier medegedeeld, dat hij gegevens gevraagd had en daar min of meer op heeft zitten wachten. Zodoende hadden wij de indruk, dat deze zaak ook schriftelijk behandeld was en dat het misschien even getraineerd had. Zoals u het stelt, dat het mondelinge besprekingen zijn geweest met de officieren van het hoofdkwartier veldleger, zijn deze heren natuurlijk teruggegaan naar hun commando en hebben daar meteen verslag over kunnen uitbrengen. In deze gedachtengang zou het dus niet hebben kunnen stagneren.

A. Neen, de inlichtingen, voor zover deze konden worden verstrekt, omtrent de indeling in de groepen, de standplaatsen van de groepscommandanten, de indeling in vakken bij de voorlopige bezetting, de gegevens omtrent de bezetting van het oostfront van de vesting Holland zijn de heren, voor zover zij het wensten, ook ter inzage gegeven. Ik kan mij niet herinneren of die gegevens, ik vermoed van wel, vernietigd zijn. Ik moet u dat zeggen, Mijnheer de Voorzitter, dat die gegevens ook zijn opgestuurd naar Zeist.

15459. De **Voorzitter:** Dus toch schriftelijk?

A. Dat durf ik u niet te zeggen.

15460. De **Voorzitter:** Het is in zoverre van belang, omdat — u hebt er misschien iets van gelezen in de brochures, die er gewisseld zijn tussen generaal *Reynders* en generaal *Dijxhoorn* — er door de Minister toendertijd een grief over gemaakt is tegen generaal *Reynders*, dat deze zaak nog niet gereed was. Generaal *Reynders* beroept er zich daarentegen op, dat hij dit reeds in October aan de commandant veldleger heeft opgedragen. Ergens moet er dus een soort nalatigheid in dezen geweest zijn en deze quaestie wilden wij nu reconstrueren. Daarom was het wel van belang geweest, om zeker te zijn, of het ook schriftelijk behandeld was. De commandant veldleger heeft hierover woordelijk het volgende verklaard: „Daarover is een vrij uitgebreide correspondentie gevoerd. Want ik moest weten: wat biedt de vesting Holland aan legerings-, verdedigings- en verplaatsingsmogelijkheden? Hoe is het met de verbindingen, de ligging der stafkwartieren en der commandoposten, de indeling der vakken gesteld? Hoe sterk is de bezetting? Waar zijn reeds artilleriestellingen?, enz. enz."

A. Het zijn de gegevens, Mijnheer de Voorzitter, die ik u zoëven verteld heb en die ook aan de officieren zijn medegedeeld.

15461. De **Voorzitter:** Verder deelde hij nog mee: „De redenen hiervoor waren velerlei. In de eerste plaats heeft het zeer lang, ik meen tot midden December geduurd, alvorens de zojuist bedoelde gegevens — ondanks mijn herhaald en persoonlijk aandringen — van oostfront vesting Holland zijn ontvangen." Een eind verder zegt hij: „Ik heb daarbij de opperbevelhebber van land- en zeemacht medegedeeld, dat mij eerst voor kort van de commandant van het oostfront van de vesting Holland de mededeling had bereikt, dat de legering van het veldleger na terugtocht op de vesting Holland, zoals die was aangegeven in een brief van mij van 1 November, niet mogelijk was. Voorts was ik eerst sedert kort in het bezit van een voorlopige uitwerking van mijn operatieve aanwijzingen over de terugtocht door de legerkorpscommandanten." Er staat dus positief, dat er o.a. 1 November een brief is geweest. Die quaestie interesseert mij in zoverre, omdat de verklaringen van de commandant veldleger en van generaal *Fruyt van Hertog* helemaal met elkaar in strijd zijn. Nu is natuurlijk mogelijk — deze zaak is nu bijna negen jaar oud —, dat bij een van de heren de memorie iets te kort schiet, maar nu de commandant veldleger zich beroept op brieven, zelfs met een bepaalde datum er bij, lijkt het op het eerste gezicht waarschijnlijker, dat het gelijk eerder aan zijn kant is!

A. Ik kan mij wel levendig herinneren de correspondentie en de briefwisseling, die gevoerd zijn met de commandant Iste legerkorps, wijlen generaal jhr. *Alting von Geusau*, omtrent de bezetting van het oostfront en dat wijlen generaal jhr. *Alting von Geusau* ook nog verschillende malen of in ieder geval éénmaal op het stafkwartier in Gouda geweest om daar overleg met de commandant oostfront vesting Holland te plegen; dat kan ik mij daarentegen heel goed herinneren. Maar deze aangelegenheid staat mij niet voor de geest, Mijnheer de Voorzitter.

15462. De **Voorzitter:** Maar u herinnert zich positief, dat er officieren geweest zijn.

A. Dat er officieren geweest zijn wel, om inlichtingen in te winnen omtrent gegevens en, zoals ik u al zei, de indeling van de stelling, de standplaatsen van de groepscommandanten, en die gegevens zijn ook verstrekt.

15463. De **Voorzitter:** Is daar helemaal niets meer van over? Hebt u ook geen aantekeningen meer van die correspondentie?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

15464. De **Voorzitter:** Acht u het mogelijk, dat generaal *Fruyt van Hertog* van die besprekingen helemaal geen kennis heeft gekregen?

A. Aan generaal *Fruyt van Hertog* is ook altijd medegedeeld, dat er officieren waren geweest om die gegevens te ontvangen, en ik vermoed ook wel — ik meen, dat het de toenmalige kapitein *Koning* was van het hoofdkwartier veldleger —, dat kapitein *Koning* zich ook wel zal hebben gemeld bij generaal *Fruyt van Hertog.*

15465. De **Voorzitter:** Dan kunnen we nu misschien hiervan afstappen en een ander punt met u bespreken. Kunt u iets mededelen over de quaestie van de versterkingen van het oostfront van de vesting Holland? Van het begin af aan is er door de Minister een grief van gemaakt tegen de opperbevelhebber, dat er aan het oostfront eigenlijk op het gebied van versterking bijna niets gebeurde. Is u in deze hele zaak ook gekend?

A. Ik heb wel als chef van de staf van het oostfront in die tijd herhaaldelijk contact gehad met wijlen kolonel *van Royen,* hoofd van sectie V van het stafkwartier oostfront. In vredesfunctie was ik ook adjunct-chef van de staf van de vesting Holland; speciaal belast met het oostfront. Dat er bij het begin van de mobilisatie weinig of niets aanwezig was, is begrijpelijk, omdat de gelden nooit werden toegestaan. Er werd wel elk jaar een ontwerp-vestingbegroting ingediend, waarop herhaalde malen posten werden geplaatst voor het bouwen van zoveel kazematten, zoveel schuilplaatsen, het aanbrengen van verbeteringen in het inundatiestelsel, maar in de regel bleef het bij voorstellen en werden de voorstellen in die tijd niet ten uitvoer gebracht wegens het ontbreken van gelden. Er is voor de bouw van kazematten op het oostfront een plan opgemaakt, dit zou dan werkelijk geschieden — dat was in vredestijd, nog vóór het uitbreken van de mobilisatie — met betonkazematten, maar in verband met een nieuw soort van kazematten, de gietstalen kazematten, welke niet altijd pasten op de plaatsen van de betonkazematten, moest het plan worden veranderd; dit plan was nagenoeg ongeveer tegen het uitbreken van de mobilisatie gereed. Het grootste deel van de versterkingen, die tussen 1918 en 1939 — dus vóór het uitbreken van de mobilisatie — zijn gebouwd, waren kazematten, die door Rijkswaterstaat werden bekostigd, in verband met de aanleg van wegen en het graven van het Amsterdam—Rijnkanaal. In verband met de uitvoering van deze werken in de verboden kringen werden compensaties geëist om de nadelen, die ontstonden voor 's lands verdediging, zoveel mogelijk te compenseren. Toen de mobilisatie uitbrak, waren er nog geen gelden voor de vesting Holland uitgetrokken. Wel was er een memorandum, waarin de taken van de hoofden van sectie V in de verschillende groepen stonden vermeld, maar aanvankelijk moesten de versterkingen zich bepalen tot het bouwen van versterkingen op de forten zelf. Gezien de geringe kennis en de bedrevenheid van de troep en ook van de officieren in het pionieren, is het heel gebrekkig gegaan met het gevolg, dat verschillende werken, die aanvankelijk gebouwd waren, weer moesten worden afgebroken. Later zijn er gelden beschikbaar gesteld en toen heeft de opperbevelhebber van land- en zeemacht ook meerdere malen op spoed bij de uitvoering aangedrongen, maar omdat op het oostfront ten gevolge van de gesteldheid van het terrein, grotendeels op de plaatsen voor versterkingen, die daar gebouwd moesten worden, eerst zandlichamen behoorden te worden aangebracht, moest een hele organisatie worden ingericht. De hoofden van sectie V van elke groep, ten getale van 1 officier, bijgestaan door misschien een paar dienstplichtige sergeanten van de genie, konden dit hele plan uiteraard niet ten uitvoer brengen. Daarom werd alles in handen gelegd van het hoofd sectie V van de vesting Holland, dus gecentraliseerd. Er moest grond worden aangevoerd voor zandlichamen en bovendien moest er ook altijd rekening worden gehouden met de mogelijkheid, dat elk ogenblik die versterkingen haar dienst konden doen en dat die versterkingen dus een bruikbaar geheel zouden kunnen vormen en bovendien ook een sluitend geheel. Daardoor kon niet altijd direct tot het bouwen van betonwerken worden overgegaan, maar moest eerst, zoals ik u al zeide, in verband met de gesteldheid van de bodem, worden overgegaan tot het opwerpen van grondlichamen. Vandaar ook — in verband met de uitbreiding, die het geniepersoneel van de groepen nog noodwendig moest ondergaan — het afsluiten van contracten met burgeraannemers; de geringe kennis van de troep in het pionieren moest inderdaad ook de gang van de werkzaamheden, voor wat betreft de aanleg van versterkingen, vertraging ondergaan.

15466. De **Voorzitter:** Dus u vindt, dat de grief van de Minister tegenover de opperbevelhebber op dit punt niet opgaat?

A. Neen, in zekere zin niet. Wanneer men zich rekenschap geeft van alles, wat nodig is om op een gegeven moment èn een bruikbaar geheel te krijgen èn, wanneer men in ogenschouw neemt, zoals ik u zoëven ook zeide, dat er in elke groep aanvankelijk 1 genie-officier was en dat de staven van de groepen, voor wat betreft sectie V, uitgebreid moesten worden, dat er contracten gesloten moesten worden met burgeraannemers, enz. Het hele bedrijf moest in gang gebracht worden. Dat stampt men niet een, twee, drie uit de grond, Mijnheer de Voorzitter.

15467. De **Voorzitter:** Ja, maar het was meer de opvatting van de Minister, dat men toch wel provisorische loopgraven enz. had kunnen maken?

A. Men heeft ook inderdaad provisorische loopgraven gemaakt en ik heb mij er op verschillende Zondagen ook nog wel van overtuigd, maar wanneer men op een fort kwam, waarop een kanon van 6 veld in stelling moest worden gebracht voor het bestrijken van een acces, dan werd dit kanon, dat een zoveel mogelijk bestreken baan moest hebben, boven op de hoge wallen van een oud fort van de Hollandse waterlinie gezet, en dan was al het werk, dat er aan gedaan was, weer vergeefs. Dit getuigt toch wel van een geringe kennis van de betrokken officieren van de infanterie en van de artillerie.

15468. De **Voorzitter:** Dan zou ik u nu willen vragen of u bekend is, wanneer er 20 millioen beschikbaar zijn gesteld voor de vesting Holland? Kunt u daar iets over meedelen, is u daar iets van bekend, of hebt u hiermede niet te maken gehad?

A. Ik ben er wel gedeeltelijk mee in aanraking geweest en ook heb ik altijd de briefwisseling gezien, die gevoerd is geworden tussen de commandant oostfront en de commandant vesting Holland, en ook de aandrang, die uitgeoefend is geworden door de commandant oostfront vesting Holland om zoveel mogelijk gelden beschikbaar te stellen. Ik herinner mij ook, dat er eind September, begin October, een bepaald bedrag is beschikbaar gesteld geworden en dat het bedrag begin December, meen ik, reeds overschreden was. Het toenmalige hoofd sectie V van het hoofdkwartier, generaal *van Dooden,* heeft nog gevraagd om meer gelden te krijgen, maar de juiste bedragen kan ik u niet noemen, Mijnheer de Voorzitter.

15469. De **Voorzitter:** Is u bekend of die gelden vlot ter beschikking werden gesteld?

A. Neen, dat kan ik u niet zeggen.

15470. De **Voorzitter:** U hebt er dus ook geen klachten over?

A. Misschien mag ik er even op terugkomen, Mijnheer de Voorzitter. Wanneer ik mij goed herinner, was het zo, dat in December het beschikbaar gestelde bedrag was overschreden en voor het overschreden bedrag toen al werken waren aanbesteed. Toen was er reeds meer uitgegeven dan er aan geld beschikbaar was gesteld, wat dan misschien geweten kan worden aan de langzame gang van het beschikbaar stellen van gelden.

15471. De **Voorzitter:** Kunt u mededelingen doen over de sterkte van de veiligheidsbezetting vóór de wisseling van het opperbevel? Wat had u toen in het oostfront van de vesting Holland? En acht u dat aantal voldoende om eventueel een terugtrekkend veldleger op te nemen, met andere woorden om de eerste stoot op te vangen?

A. Zoals u wel bekend zal zijn, was het oostfront van de vesting Holland verdeeld in vijf groepen. Er was een groep Merwede, Lek, Utrecht, Nieuwersluis en Naarden. In de groep Merwede waren, voor het geval concentratie blauw, die ook gedeeltelijk is uitgevoerd geworden, opgesteld: 1 regiment infanterie, 1 regiment artillerie, verouderde artillerie, en nog een afdeling verouderde artillerie. De groep Lek had een regiment infanterie en een regiment verouderde artillerie. De groep Utrecht had 2 regimenten infanterie, 1 regiment verouderde artillerie en een afdeling zeven veld. De groep Nieuwersluis 2 bataljons infanterie. De groep Naarden 5 bataljons infanterie, 1 regiment verouderde artillerie en 1 regiment zeven veld.

15472. De **Voorzitter:** Kunt u nog naar schatting zeggen welke mankracht dat in totaal was? Globaal genomen?

A. Dat is een strikvraag, Mijnheer de Voorzitter, dat kan ik u niet direct beantwoorden. Een bataljon is 800—900 man, dus een regiment infanterie 2500 man.

15473. De **Voorzitter:** Maar in totaal meer dan een legerkorps bij voorbeeld of minder. Kunt u dat niet in grote lijnen zeggen?

A. Het zal ongeveer de sterkte van een legerkorps zijn geweest.

15474. De **Voorzitter:** Alles bij elkaar dus! Nu kom ik bij een vraag, die u als deskundige zoudt moeten beantwoorden. Hoe staat u tegenover de tegenstelling, die tussen generaal *Reynders* en de Minister bestaan heeft en later in de brochurestrijd, die na de oorlog gevolgd is, opnieuw naar voren is gekomen? De vraag, of het van militair standpunt verantwoord was om, achtervolgd door de vijand, met 2 legerkorpsen van de Grebbe naar de waterlinie terug te trekken, wanneer de inundatie al drie kwart gesteld zou zijn. Generaal *Reynders* stelde zich op het standpunt, dat hij de Grebbe met een vrij grote hoeveelheid troepen, te weten 2 legerkorpsen, moest verdedigen, om zo te bereiken, dat de inundatie voor de vesting Holland tijdig gesteld zou kunnen worden. Hij redeneerde blijkbaar, dat de Regering er niet toe bereid was, dat zonder meer al te doen nog vóór de oorlog was uitgebroken. Hij meende op die manier deze inundatie en evacuatie veilig te moeten stellen!

A. Ja, dat was zijn redenering.

15475. De **Voorzitter:** Daartegenover zei de Minister, dat zulks practisch niet uitvoerbaar was. Deze meende, dat, als men de inundatie gesteld had en men had dan maar een stuk of 12 accessen om met die legerkorpsen in de vesting Holland binnen te trekken, de zaak absoluut in het honderd zou zijn gelopen! Wat is uw mening over deze twee redeneringen, welke acht u de juiste?

A. Dat hangt m.i. grotendeels af van het tijdstip, waarop de terugtocht wordt uitgevoerd. Of men een lange of korte nacht beschikbaar had.

15476. De **Voorzitter:** Dus theoretisch acht u het niet verwerpelijk?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter! Indertijd in 1939 bij een oefening, in Juli meen ik, die gehouden werd onder de commandant veldleger, de toenmalige commandant vesting Holland, heeft generaal *van Andel* ook nog de opdracht gekregen om achterhoedestellingen te verkennen voor de terugtocht van het veldleger.

15477. De **Voorzitter:** Juist, dus u is het zeer beslist niet met de Minister eens, dat het principieel absoluut verwerpelijk was?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

15478. De **Voorzitter:** Dan kom ik nu aan een paar punten, die wij nog met u zouden willen bespreken over de Meidagen zelf. Kunt u nog iets zeggen over de stemming, de dag, voordat de oorlog is uitgebroken, en over de waarschuwingen, die u toen gekregen hebt?

A. Dat kan ik mij niet meer precies herinneren, Mijnheer de Voorzitter. Ik weet wel, dat er in verband met de toestand in het algemeen maatregelen waren getroffen op het stafkwartier in Gouda, dat er altijd één van de officieren, die tactisch onderlegd was, zijnde luitenant *Hindrich* van het Indische leger, die een cursus had gevolgd aan de Hogere Krijgsschool, en ik, om beurten 's nachts present zouden zijn in het stafkwartier en dat er bovendien ook aan één of twee officieren, aan één zeker, maar het kan ook twee zijn, opdracht was gegeven om de laatste dagen, dat was in de periode misschien van 1 tot 10 Mei, op het stafkwartier te zijn, zodat dit altijd voldoende bezet was, ook des 's nachts.

15479. De **Voorzitter:** Maar bijzondere veiligheidsmaatregelen zijn dus toen niet genomen?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

15480. De **Voorzitter:** Niet meer dan een week van te voren, bij wijze van spreken?

A. Neen.

15481. De **Voorzitter:** Dit is ook een punt, dat dubieus is. Er zijn van uit het algemeen hoofdkwartier die avond in alle richtingen berichten doorgegeven, dat de toestand buitengewoon gevaarlijk was, dat men zeer bijzonder op zijn hoede moest zijn, maar de commandant van de vesting Holland heeft daar geen aanleiding in gevonden om voor de onderdelen, die onder zijn commando stonden, een zeer scherpe graad van paraatheid af te kondigen. U hebt daar dus verder ook niets van gemerkt? Misschien kunt u ons even mededelen hoe men de oorlog is ingegaan aan het oostfront van de vesting Holland. Ik meen, dat daar ook op sommige plaatsen parachutisten zijn afgeworpen?

A. Groepen parachutisten zijn niet afgeworpen, Mijnheer de Voorzitter, maar op de scheiding van Schieland en Delfland hebben een paar transportvliegtuigen een noodlanding moeten doen. Daar hebben de luchtlandingstroepen zich ten zuiden van Zoetermeer ingegraven en de commandant depot wielrijders, die onder bevelen was gesteld van het stafkwartier oostfront, heeft toen opdracht gekregen om in samenwerking met huzaren motorrijders en troepen van een verlichtingsafdeling uit Rotterdam, die het bericht hadden ontvangen, dat zich parachutisten daar hadden ingegraven, een aanval te doen op die luchtlandingstroepen. Daarvan zijn er in de loop van de 11de Mei ongeveer een 70 man gevangengenomen.

15482. De **Voorzitter:** Is er in de naaste omstreken van Gouda niet gevochten? Als ik generaal *Fruyt van Hertog* goed begrepen heb, is daar ook wel degelijk actie geweest.

A. Dat was bij Zoetermeer, Mijnheer de Voorzitter. Ten zuiden van de grote weg den Haag—Gouda.

15483. De **Voorzitter:** Hoeveel kilometer was dat van uw stafkwartier af?

A. Ik denk ongeveer een 10 tot 12 kilometer.

15484. De **Voorzitter:** Vrij dichtbij dan toch.

A. Ja.

15485. De **Voorzitter:** Maar dus niet in groten getale en alleen maar op één bepaalde plaats?

A. Op één bepaalde plaats, Mijnheer de Voorzitter. En bovendien was er ook nog Vrijdag 's morgens een vliegtuig, dat een noodlanding heeft moeten doen bij Haastrecht. Op die morgen was het depot wielrijders onder de bevelen gesteld van de commandant oostfront, er was opdracht gegeven om in de naaste omgeving te patrouilleren en toen is daar ook de bemanning van een vliegtuig gevangengenomen.

15486. De **Voorzitter:** Hebt u nog in bijzonderheden met de inundatie van het oostfront te maken gehad? Wanneer is het bevel daartoe afgekomen, kunt u dat nog mededelen?

A. Er waren twee afdelingen, een afdeling ten zuiden van de Lek en een afdeling ten noorden van de Lek. De afdelingscommandanten stonden met andere afdelingscommandanten van de inundatie van het zuidfront van de vesting Holland en van het noordfront, die voornamelijk bestond uit de stelling van Amsterdam, rechtstreeks onder het hoofd van de inundatiedienst van de vesting Holland, zijnde generaal *van Dooden,* die in het hoofdkwartier opgenomen was van de vesting Holland in den Haag. In de dagen, voorafgaande aan de oorlog, tijdens de mobilisatie, is verschillende malen de derde periode ingesteld geworden. Ik meen in November, in Januari en in April. Maar in Mei verkeerde het peil, wat de inundatie ten noorden van de Lek betreft, in de tweede periode. Alleen in de groep Merwede waren de inundatieën gesteld tot de 4de periode, tot het voorlopig inundatiepeil, ten zuiden van de Linge.

15487. De **Voorzitter:** De bedoeling van mijn vraag is meer speciaal iets te vernemen over de 13de Mei, toen de terugtocht van de Grebbe naar het oostfront van de vesting Holland was afgekondigd. Zijn er toen nog extra-maatregelen genomen, heeft men toen het peil nog kunnen verhogen, bent u daar ook bij betrokken geweest?

A. Ik heb 10 en 11 Mei nog verschillende malen gevraagd om het inundatiepeil te verhogen, om de derde periode in te stellen, door tussenkomst van kolonel *van Royen,* het hoofd van de sectie V. Deze deelde mij mede, dat men het op het algemeen hoofdkwartier nog niet nodig achtte om tot de derde periode over te gaan. Alleen op 12 Mei zijn er bevelen gegeven voor de derde periode, van de tweede periode tot de vierde periode. En naar ik meen op aandrang ook van generaal *van Dooden.* Het is ook gebleken, dat men in die tijd had gedacht de hoofdweerstand in de Grebbelinie te bieden.

15488. De **Voorzitter:** Hebt u nog iets mede te delen over de aankomst in de stelling van het veldleger zelf? Kunt u daar nog het een of ander over naar voren brengen?

A. Op Maandag 13 Mei heb ik, nadat er bericht was gezonden geworden, dat het veldleger zou terugtrekken, met een officier van het hoofdkwartier veldleger, die vooruit was gezonden, het onderbrengen van de staven en van de secties van het hoofdkwartier veldleger geregeld. En op Maandag 13 Mei, toen de commandant veldleger in Gouda aankwam, heb ik nog een korte bespreking gehad omtrent de toestand op het oostfront.

15489. De **Voorzitter:** Is dat hele geval nogal normaal verlopen en vrij goed terechtgekomen? Wat is uw indruk daarover geweest?

A. Ik geloof, dat het vrij goed is verlopen. De omstandigheden in aanmerking genomen, dat het een onvoorbereide terugtocht was, is alles toch nog goed gegaan.

15490. De **Voorzitter:** Het noordelijke legerkorps, dat niet in de strijd is geweest aan de Grebbelinie, is waarschijnlijk meer in de juiste formatie gearriveerd dan het zuidelijke legerkorps?

A. Dat durf ik u niet te zeggen, Mijnheer de Voorzitter. Ik heb zelf de troep niet gezien.

15491. De **Voorzitter:** U heeft er later ook geen rapport over geschreven?

A. Neen.

15492. De **Voorzitter:** Hebt u zelf in het algemeen nog iets, dat van betekenis kan zijn?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de door u verstrekte inlichtingen.

M. H. C. HERMAN.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 22 JUNI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera, en Korthals, leden alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

PETRUS WILHELMUS BEST,

oud 67 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
luitenant-generaal b.d., militair raadsheer in de Bijzondere Raad van Cassatie.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

15493. De **Voorzitter:** Als eerste punt wil ik met u behandelen, in hoeverre de vliegvelden tijdig gewaarschuwd zijn over de mogelijkheden van de overval op 10 Mei des morgens. Kunt u daar misschien een exposé over geven? Heeft u ook bereikt het grote alarm, als ik het zo noemen mag, dat van het algemeen hoofdkwartier de 9de Mei 's avonds is uitgegaan?

A. Ja, dat heeft mij bereikt. En naar aanleiding daarvan zijn natuurlijk bevelen uitgegaan. In dit boekwerk, dat u kent, het stafwerk, vindt u op blz. 30 een en ander ten aanzien van de luchtstrijdkrachten, de luchtdoelbestrijdingsmiddelen en de bewakingstroepen der vliegvelden; in de middag van 7 Mei werd gelast, dat deze elke dag, van vóór het licht worden af, volledig paraat zouden zijn. Ja, nu kan ik uit het gehele stuk wel voorlezen, welke bevelen van mij uitgegaan zijn, maar ik vraag mij af of het niet verstandiger is, wanneer ik u het desbetreffende stuk overgeef, zoals in de convocatie staat. Het is doorgegeven in enigszins andere vorm aan de vliegvelden.
Het algemene bevel van het algemeen hoofdkwartier luidde reeds eerder:

> „Gereedmaken voor volledigen graad van strijdvaardigheid. Geen bewegingsvrijheid meer verleenen, onverwijld alle verloven intrekken, met uitzondering van weermachtsindustrieverloven."

En die zijn op de 7de ten slotte, om kwart voor vier, ook ingetrokken. Toen zijn op de 8ste Mei nog door het depot Luchtdoelartillerie gereedgemaakte batterijen naar de stellingen gebracht en op 9 Mei om 10 uur werd door het algemeen hoofdkwartier bepaald: „Heden kunnen weer les- en oefenvluchten worden gehouden. Dit wordt tot nader order dagelijks vastgesteld." Dat heeft enigszins geruststellend gewerkt natuurlijk. Ook kwam een bericht, eèn telexbericht van de opperbevelhebber, die avond op de 9de Mei, luidende: „Buitengewone verloven, bedoeld in de gevallen, genoemd in de punten *c, f, g, h, i, j* en *k* van het R.I.D.K.L., Aanhangsel Nr. 103*a*, paragraaf 10, kunnen wederom worden verleend.", dus ook min of meer een geruststellend bericht.

15494. De **Voorzitter:** Maar heeft u dat bericht, dat die bijzondere verloven weer konden worden verleend, wel doorgegeven aan de onder uw commando staande eenheden?

A. Ja, dat is bij mij doorgekomen op 9 Mei, ik kan u het uur en nummer er bij geven; 9 Mei, om half 6 's avonds, werd van de opperbevelhebber een telexbericht, afd. Landmacht, Kabinet Nr. 3805 R., ontvangen, luidende: „Buitengewone verloven, bedoeld in de gevallen, genoemd in de punten *c, f, g, h, i, j* en *k* van het R.I.D.K.L., Aanhangsel Nr. 103*a*, paragraaf 10, kunnen wederom worden verleend". Dit vind ik in het stafwerk ook terug. Maar bovendien kreeg ik, de ochtend van die dag, de 9de Mei, de bovenvermelde bepaling, dat weer les- en oefenvluchten konden worden gehouden, hetgeen tot nader order dagelijks zou worden vastgesteld. Maar ik zeg u, dat vindt u allemaal in dit stuk, en ten slotte ontving ik 's avonds om kwart over 11 een bevel van de opperbevelhebber, gericht aan andere autoriteiten, luidende:

> „Met ingang van hedennacht 3.00 voor alle s.b. troepen onder uw bevel, behalve de troepen op het Z.front in het gebied van C.III L.K. en van C.Z. — volledige strijdvaardigheid —".

Onder deze omstandigheden werd de nacht van 9 op 10 Mei ingegaan. Op het commando luchtverdediging, dat was mijn commando, was een hoofdofficier met een officier van dienst aanwezig; om kwart over 3 was daar ook de sous-chef van de staf aanwezig. Ik zelf had die avond een bespreking met de opperbevelhebber op zijn hoofdkwartier en bevond mij na 11 uur ook de hele nacht op het commando luchtverdediging.

15495. De **Voorzitter:** Die mededeling, die u daar aanhaalt, heeft u dus tegen 11 uur bereikt?

A. 11.15 uur, meen ik.

15496. De **Voorzitter:** Wilt u dat nog even opnieuw voorlezen?

A. „Ten slotte ontving de C.-Lvd. op 9 Mei te 23.15 „ter inlichting" een bevel van den O.L.Z. (Afd. Landm., Sectie I B (Nr. 46 B), gericht o.a. aan C.V., C. Stg. Hd., C. Vg. H., C.Z., T.B.F., T.B.-Z.L., luidende:

> „Met ingang van hedennacht 3.00 voor alle s.b. troepen onder uw bevel, behalve de troepen op het Z.front in het gebied van C. III L.K. en van C.Z. — volledige strijdvaardigheid —."

Dus dat was voor mij ter kennisneming.

15497. De **Voorzitter:** Het is interessant, omdat wij dit nog niet zo in de stukken hebben aangetroffen, geloof ik. Was er een uitzondering gemaakt voor het zuidfront van de vesting Holland?

A. Er stond: „behalve de troepen op het zuidfront in het gebied van de commándant van het IIIde legerkorps". Het IIIde legerkorps stond onder generaal *van Nijnatten* en bevond zich in Brabant.

15498. De **Voorzitter:** Maar u zei toch ook iets van het zuidfront van de vesting Holland, of heb ik dat verkeerd verstaan?

A. Neen, ik las u voor: het zuidfront in het gebied van de commandant IIIde legerkorps en van commandant Zeeland, die werden uitgezonderd.

15499. De **Voorzitter:** Maar het was ook gericht aan de commandant vesting Holland?

A. Ja.

15500. De **Voorzitter:** Het was bestemd, zoals u zei, voor strategische bewakingstroepen?

A. S.B. ja, dat zijn strategische beveiligingstroepen, ten minste het is een afkorting, die ik mij van 8 jaar geleden nog herinner, S.B.-troepen.

15501. De **Voorzitter:** U kunt niet uiteenzetten, wat dat speciaal voor troepen waren?

A. Ja, er waren bij voorbeeld aan de Maas en aan de IJssel strategische beveiligingstroepen en ook verder vooruitgeschoven naar de grens; zij waren gedeeltelijk opgesteld in kazematten aan de rivier. En er staat ook bij in dat telegram: „dat de hindernissen op dat uur gesloten moeten zijn". Op de bruggen — ze stonden voornamelijk bij de bruggen — waren ook hindernissen aangebracht, hekversperringen en zo, daar slaat dat op.

De Voorzitter: U wilt misschien wel die tekst overleggen?

A. U krijgt het hele stuk.

15502. De **Voorzitter:** Om 11.15 uur ontvangen, zegt u?

A. Ja.

15503. De **Voorzitter:** Als ik het dus goed begrijp, had krachtens deze opdracht de commandant van de vesting Holland voor zijn strategische beveiligingstroepen de hoogste graad van strijdvaardigheid moeten afkondigen?

A. Volledige strijdvaardigheid. Nu is het alleen maar de vraag, en daar sta ik natuurlijk als commandant van de luchtverdediging buiten, in hoeverre of hij speciale strategische beveiligingstroepen had. Dat weet ik niet.

15504. De **Voorzitter:** Maar als hij ze had, dan had hij dit toch moeten afkondigen?

A. Dan moest hij dat inderdaad afkondigen.

15505. De heer **Korthals:** Had u ook al eerder het bericht gekregen, dat er van de grens verontrustende berichten kwamen?

A. Ja zeker. Ik had bepaald op 8 Mei: „Van kwart over 3 tot 8 uur" — dus 's morgens — „moet het personeel van de luchtdoelbestrijdingsmiddelen en de bewakingstroepen van vliegvelden en landingsterreinen zich in den hoogsten graad van strijdvaardigheid bevinden. Gedurende deze uren moeten alle jachtvliegtuigen en de bommenwerpers van I-1 LvR. gereed zijn om op te stijgen."

15506. De **Voorzitter:** Op blz. 29 van het „Beknopt Overzicht" staat een telexbericht van 9 Mei 's avonds: „Van de grens komen zeer verontrustende berichten binnen. Weest derhalve hedennacht bijzonder op uw hoede." Dat hebt u toch ook gekregen?

A. Jawel, dat heb ik gekregen.

15507. De **Voorzitter:** Juist, dan mag ik misschien nu overgaan tot de vraag, wat u toen gedaan hebt met al die berichten? Hebt u toen nog bijzondere maatregelen genomen?

A. Neen, alles was al van de 8ste af geregeld; er is wel telefonisch verband opgenomen en o.a. heb ik nog persoonlijk, om een uur of 2 geloof ik, gelast om extra de motoren warm te draaien, zodat er geen tijd verloren zou gaan met warmdraaien voor opstijgen.

15508. De **Voorzitter:** Een bericht aan de vliegvelden, dat, gezien deze berichten, het toch weer een graad ernstiger was, dan de voorafgaande dagen, hebt u niet gegeven?

A. Neen, dat was natuurlijk ook niet nodig, want vanaf de 8ste Mei was men reeds in de hoogste graad van strijdvaardigheid.

15509. De **Voorzitter:** Ja, maar het is natuurlijk mogelijk, dat men, wanneer deze opdracht al een paar dagen geleden gegeven is, toch een beetje indommelt!

A. Ja, maar dat was toch zeker al een keer of 5, 6 gebeurd. Ten slotte, wanneer men te veel inspuitingen geeft, reageert de patiënt er niet meer op. Dat is onze ervaring geweest, en zij waren klaar. Nu zijn er natuurlijk in die nacht van 9 op 10 Mei van mijn commando wel verschillende bevelen uitgegaan, wanneer u dat wilt beschouwen als waarschuwingen, ja, dan zijn die bevelen op zich zelf al aanwijzingen, dat het spant. Die bevelen heb ik hier ook in een zelfde tabelvorm. Wilt u die hier horen?

De **Voorzitter:** Misschien wilt u ze overleggen, dan graag.

A. O.a. lees ik hier, dat de commandanten om 1.10 uur (10 Mei) nog een telex hebben gekregen: „Alle gevechtsgerede vliegtuigen (T-vliegtuigen) gereed voor onverwijld opstijgen — daartoe op de juiste plaats opgesteld — van 3.00 uur af." Dus dat is toch wel een ernstige waarschuwing.

15510. De **Voorzitter:** Maar om u nog een andere vraag te stellen, wanneer u het nog eens over zou moeten doen, had u dan misschien nog andere maatregelen genomen?

A. Ja, dan had ik nog één maatregel genomen, want daar is de zaak een beetje mee mis gegaan, ten minste er zijn moeilijkheden geweest, namelijk, dat ik op een gegeven ogenblik geen behoorlijke telefonische verbinding heb kunnen krijgen met het algemeen hoofdkwartier. Het algemeen hoofdkwartier moest mij waarschuwen — dat staat ook in het Generale Stafwerk —, zodra er een grensschending op de grond plaats vond, zodat wij konden aannemen, dat het ernst was. En ook ik heb gestaan op het lijstje van de autoriteiten, die in dat geval onmiddellijk gewaarschuwd moesten worden, eerst de Minister van Defensie, dan de Minister van Buitenlandse Zaken en dan kwam de commandant luchtverdediging; en zoals u gezien hebt op blz. 207 van dit boekwerk: „Met de afdeling landmacht van het algemeen hoofdkwartier was overeengekomen, dat het commando luchtverdediging onverwijld zou worden ingelicht omtrent Duitse grensoverschrijdingen." Toen dan ook van het algemeen hoofdkwartier generlei aanwijzing werd ontvangen, achtte de commandant luchtverdediging — dat ben ik — een aanval op Nederland niet waarschijnlijk, te meer niet, toen de overvliegingen om kwart vóór 3 eindigden. Natuurlijk hoorde iedereen wel, dat er gevlogen werd. Enige malen is nog telefonisch contact met de afdeling landmacht opgenomen, doch dit bureau was telkenmale in gesprek. Het eerste bericht van grensoverschrijding kwam eerst om 4.10 uur van de afdeling landmacht bij het commando luchtverdediging binnen", terwijl de eerste grensoverschrijdingen om half 4 hebben plaatsgevonden; eerst toen kwam dat bij mij binnen. „Door commandant luchtverdediging werd dan ook verwacht, dat de aanvallende vliegtuigen op hun terugtocht onze kust zouden passeren en daar door onze jachtvliegtuigen zouden kunnen worden aangevallen." Er van uitgaande, dat het nu dus blijkbaar een aanval was op Engeland, hadden wij nagegaan in verband met de vliegsnelheid der Duitse bombardeurs, getaxeerd op ongeveer 300 km, dat zo tegen 4 uur, kwart over 4, de eerste vliegtuigen op hun terugtocht boven de Nederlandse kust zouden kunnen zijn en daarop waren dus de afweermaatregelen ingesteld, op het moment, dat ik het bericht kreeg, dat er grensoverschrijdingen te land waren. Echter is dit voor een gedeelte een krijgslist geweest van de Duitsers, zij hebben de toestellen over laten vliegen, rechtsomkeert laten maken en toen terug laten vliegen, zodat, vóórdat ik geactiveerd was door het algemeen hoofdkwartier, dat oorlog was ingetreden, onze vliegtuigen op verschillende vliegvelden al aangevallen werden bij hun starten, hoewel zij bovendien opdracht hadden om, wanneer het voldoende licht was en zij uit eigen aanschouwing konden zien, dat er tegenstanders in de lucht waren, op te stijgen en de strijd aan te binden. En op het moment, dat dat ook gezien werd, en op hetzelfde moment, dat de commandant luchtverdediging het bericht kreeg, dat de oorlog was uitgebroken, toen waren de Duitsers reeds boven de velden, althans gedeeltelijk, en zijn er meer verliezen geleden dan nodig en mogelijk was geweest. Dus wanneer ik het nog eens over moest doen, dan had ik een eigen telefoonleiding gemaakt naar het algemeen hoofdkwartier, buiten alles om. Dan had ik daar een eigen officier neergezet, om nog zekerder te zijn, dat ik tijdig gewaarschuwd werd. Maar ik stond no. 3 op de lijst, en er was een vaste afspraak. Het lijstje heeft er ook gehangen, maar men heeft zich er niet aan gehouden en zodoende ben ik te laat gewaarschuwd. Dat vindt u vermeld op blz. 207 van het boekwerk, onderaan.

15511. De **Voorzitter:** Wilt u nu misschien nog het een en ander mededelen over de bescherming en de beveiliging van de vliegvelden?

A. Aan de hand van de ervaringen van Oslo, 9 April, zijn er besprekingen geweest met de opperbevelhebber en heb ik gevraagd om meer troepen op de velden te krijgen. Aanvankelijk waren daar depottroepen, die heel weinig geoefend waren en bovendien veel te weinig in aantal. Toen hebben we versterking gekregen van een bataljon voor de grote vliegvelden. Dat waren dus Waalhaven, Ypenburg en Schiphol, elk een bataljon en pantserwagens er bij voor die grote velden, de een wat meer, de ander wat minder. Die troepen zijn aangekomen en hebben zich zo goed en zo kwaad als het ging daar ingegraven; dat was op Ypenburg niet zo makkelijk, want het grondwater staat daar heel hoog, maar zo goed mogelijk hebben ze daar toch nog afwachtingsdekkingen en gevechtsdekkingen gemaakt, zij het ook op primitieve schaal. De bedoeling was, en dat is ook na 9 April ter hand genomen, om daar gebetonneerde opstellingen te maken, zodanig, dat bij bombardementen uit de lucht de mensen behoorlijk beschermd zouden zijn geweest, ook tegen aanvallen van de grond af. Het is alleen maar bij projecten gebleven, want dat ging over de genie, er moest begroot en aanbesteed worden en dergelijke dingen meer, maar vóórdat er iets tot stand kon komen, was de oorlog al begonnen. De bataljonscommandanten, die op de vliegvelden waren,

waren natuurlijk de verantwoordelijke commandanten voor de verdediging en zij hebben ook aanwijzingen gekregen o.a. in de vorm van een uitvoerig bericht, hoe de aanval bij Oslo op dat vliegveld was gebeurd en dat ze zich op een dergelijke aanval moesten instellen. Verder zijn er nog aanwijzingen ter plaatse gegeven. Schiphol en Ypenburg hebben zich heel behoorlijk daaraan gehouden en Waalhaven zo goed mogelijk, maar zoals u wel in het boek hebt kunnen lezen, heeft de commandant van Waalhaven ontijdig zijn post verlaten, zodat de leiding in de troep daar weg was, wat natuurlijk niet mooi is geweest.

15512. De **Voorzitter:** Kunt u misschien verder nog iets mededelen over de zoeklichtafdelingen?

A. De zoeklichtafdelingen hebben in de neutraliteitstoestand voortdurend geschenen, wanneer ze 's nachts vliegtuigen in de lucht hoorden. Aanvankelijk, heel in het begin, hebben onze eigen vliegtuigen 's nachts ook nog geoefend, maar in verband met de neutraliteitsschending is dat stopgezet om geen verwarring te krijgen. Aan zoeklichten waren wij vrij goed geëquipeerd en die hebben ook goed hun zaken gedaan. Bij het uitbreken van de oorlog hebben ze ook die nacht nog geschenen, er is nog met behulp van de zoeklichten gevuurd hier en daar, maar toen na de eerste dag bleek, dat de Duitsers vaste voet hadden gekregen op Waalhaven en zij 's nachts doorgingen met parachutelandingen te verrichten, hebben wij de zoeklichten niet meer laten schijnen om ze geen richtpunten te geven, waarop zij konden koersen. Dat maakte het natuurlijk voor hen moeilijker. Men heeft wel eens gezegd, dat het misschien beter was geweest om toch de zoeklichten te laten schijnen; dat is een verschil van opvatting, die voor discussie vatbaar is. Het hoofdkwartier, de chef van mijn staf en zijn toegevoegde officieren waren met mij eens, dat het in dit geval beter was maar op te houden met de zoeklichten, want je deed de vijand er meer plezier dan verdriet mee. Bovendien was de eerste dag reeds een belangrijk gedeelte van de luchtdoelartillerie uitgeschakeld om daarmee te werken. En de z.g. nachtjachtvliegdienst, daar zijn wij nooit aan toe gekomen, in de eerste plaats wegens gebrek aan vliegtuigen en aan vliegers, maar ook omdat wij op dat punt nog niet voldoende bekend waren met de organisatie voor een dergelijke vliegdienst en de toepassing daarvan. Het weinige, dat wij aan jachtvliegdienst hadden, moest natuurlijk gereserveerd worden voor gevallen, dat men zeker wist, dat er effectief nut van was te verwachten, en dat was toch overdag.

15513. De **Voorzitter:** Hebben de manschappen, die bij de zoeklichtafdelingen ingedeeld waren, nog andere bezigheden moeten verrichten? Ik meen, dat men ze heeft laten optreden tegen parachutisten?

A. Ja, ze waren voor zelfverdediging ingericht. Ze waren bewapend en wisten, dat ze zich op een gegeven ogenblik tegen parachutetroepen moesten verweren.

15514. De **Voorzitter:** Om nog even terug te komen op de aanval op de vliegvelden. Wat is uw oordeel over het moreel van de troep en van de officieren in het algemeen?

A. Dat is een vraag, die natuurlijk het hele Nederlandse leger aangaat, want het waren troepen van de infanterie en van de lichte divisie, en zoals u weet, het staat ook in het boek aangegeven, alles was niet zo intensief geoefend als nuttig en nodig zou zijn geweest. Dus die troepen waren niet bepaald geschikt om direct in het volle oorlogsbedrijf te worden geplaatst; dat eist zeer bijzondere morele eigenschappen. Ze hebben dus bij de bombardementen en de mitrailades, die er onmiddellijk op volgden, al dadelijk een krachtige morele opstopper gekregen, waar ze over het algemeen goed doorheen zijn gekomen, ten minste waar de commandant niet is gaan lopen, zodat over het algemeen, zelfs voor het vliegveld Waalhaven, ik voor mij wel zeer tevreden ben over datgene, wat die troepen ten slotte toch hebben gepresteerd tegen deze overmachtig gewapende, verrassende en getrainde, langdurig getrainde Duitse troepen. En ze hebben ook behoorlijke verliezen toegebracht.

15515. De **Voorzitter:** Het moreel van uw eigen mensen van de vliegers, enz.?

A. Dat was hoog, zeer hoog. Ook de mensen van de luchtdoelartillerie hebben zich over het algemeen zeer goed gedragen.

15516. De **Voorzitter:** De luchtdoelartillerie heeft in het algemeen veel successen behaald!

A. Ja, ze hebben veel successen behaald. Het boekwerk geeft aan, dat de vliegdienst zelf naar schatting een goede 50 vliegtuigen uit de lucht heeft gehaald. En in het totaal zijn er door Duitsers in Nederland 500 tot 600 vliegtuigen verloren en dat is in die paar dagen toch nog altijd zo'n beetje een wereldrecord geweest, en dat met troepen, die maar heel luchtig geoefend waren en over het algemeen slecht in hun materiaal zaten. Aan moderne vliegtuigen had de Nederlandse vliegdienst eigenlijk maar 65 vliegtuigen. En wanneer u dan nagaat, dat in die 5 dagen daartegenover plm. 2200 Duitse vliegtuigen zijn gekomen, die wel is waar niet allemaal gevechtsvliegtuigen waren, maar waarvan er toch een heleboel bij waren, en die in dat opzicht superieur waren. Bovendien hebben mij persoonlijk enkele heren van de Duitse vliegdienst verzekerd, dat zij deze weerstand niet verwacht hadden en dat ze grote verliezen hadden geleden. Of dat nu vriendelijkheid geweest is, weet ik niet, maar ik geloof het niet, want waarom zouden ze zo iets gezegd hebben, wanneer het niet zo geweest was.

15517. De **Voorzitter:** Er is ons nog een punt opgevallen, waar u misschien nog het een en ander over kunt mededelen. Dat is de verplaatsing van het commando luchtverdediging Rotterdam naar 's-Gravenhage. Op wiens last is dat gebeurd?

A. De middag van de tweede dag heeft de opperbevelhebber mij ter beschikking gesteld van de commandant vesting Holland, dat was de gepensionneerde generaal *van Andel,* en die was nu niet zo goed met hoger personeel in zijn staf uitgerust. Dit commando was zeer enerverend; hij had om zo te zeggen geen seconde vrije tijd; van nachtrust was helemaal niets gekomen, want hij was dag en nacht doorgegaan en liep dus op het eind van zijn krachten. Toen ben ik te zijner beschikking gesteld om hem te vervangen op de tijden, dat hij rustte. Ik kon dat doen, want ik bleef toch het commando luchtverdediging houden, daar de luchtverdediging dusdanig was gedecimeerd, dat de betekenis daarvan aanzienlijk teruggelopen was. Op een gegeven moment kwam er een bericht van de kolonel van de genie *Scharroo,* die als commandant van Rotterdam onder de commandant vesting Holland ressorteerde, naar aanleiding waarvan de generaal *van Andel* tegen mij zei: „Zeg, weet je, dat de kringcommandant Rotterdam zijn commandopost overgebracht heeft naar den Haag?" Daar wist ik niets van. Dus heb ik het commando luchtverdediging opgebeld en gevraagd hoe dat kwam. Als antwoord kreeg ik: „Ja, de generaal kringcommandant heeft gezegd, ik kan het hier niet langer bolwerken. Ik zit hier midden tussen de puinhopen, ik krijg last met mijn verbindingen en bovendien zijn tal van mijn batterijen buiten gevecht gesteld, zodat ik mijn commando veel beter uit kan oefenen in den Haag." Ik heb toen direct gezegd: „Daar ga ik helemaal niet mee akkoord, want dat maakt een heel slechte indruk op het garnizoen Rotterdam, en in de tweede plaats heeft hij, door het vernielen van de verbindingen, door hem teweeggebracht vóór zijn vertrek, ook de commandovoering te Rotterdam gestoord, dus hij moet onmiddellijk weer naar zijn post terug." Dat is aan de generaal doorgegeven en toen is hij weer onmiddellijk opgebroken; ik heb hem ook nog persoonlijk gesproken hier in den Haag. Maar inmiddels was dat feit gebeurd. Ten slotte is de opperbevelhebber er ook van in kennis gesteld en die heeft de betrokken commandant daarover ernstig onderhouden. Dus ik kreeg het eigenlijk als fait accompli en heb toen getracht het zo goed mogelijk te redresseren.

15518. De **Voorzitter:** U achtte het dus niet verantwoord?

A. Ach neen, natuurlijk is het wel mede veroorzaakt, doordat ik niet op mijn eigen commandopost zat, maar bij de vesting Holland, want wanneer het bericht rechtstreeks bij mij was gekomen „de generaal gaat zijn commandopost verplaatsen", dan had ik onmiddellijk kunnen ingrijpen. Maar omdat het mij langs een omweg bereikte, heb ik het wel wat te laat gehoord.

15519. De **Voorzitter:** Verder zou ik nog iets willen vragen over het bevel, dat door de zo juist genoemde bevelhebber is gegeven, om geen dekkingsgeulen rondom de stukken te graven. Is u daar iets van bekend?

A. Neen.

De **Voorzitter:** Dat is ons in een der rapporten opgevallen.

A. Ik kan er wel iets van begrijpen, nu ik het zo hoor. Dat heeft waarschijnlijk die commandant bepaald, omdat hij van een luchtdoelartillerist eist, dat, wanneer er vliegtuigen komen, deze zich niet dekt, maar gaat schieten, en om te beletten, dat hij zich dekt, is er wel iets voor te zeggen om geen dekkingsgeulen te graven. Dat kan men alleen doen, wanneer men zeer geoefend personeel heeft met een

hoog moreel. En dat waren nu juist twee factoren, waarvan wij niet zeker waren, althans wat de geoefendheid betreft.

15520. De **Voorzitter:** Dan heb ik nog een punt met u te behandelen, dat in het vorige verhoor ook al ter sprake is gekomen. De quaestie nl. in hoeverre het Departement van Buitenlandse Zaken niet erg gesteld zou zijn geweest op een krachtige neutraliteitsverdediging in de mobilisatieperiode met betrekking tot de luchtschendingen. U heeft dat de vorige keer alreeds medegedeeld en wij hebben de Minister van Buitenlandse Zaken dr. *van Kleffens* daarnaar gevraagd. Hij ontkende dat en wist er niets van. Kunt u dat nog nader toelichten? Zijn het misschien lagere ambtenaren geweest?

A. Ik moet eens even denken, welke naam ik moet noemen; de mijnheer, die daarover kwam spreken, was van Buitenlandse Zaken en is thans gepensionneerd.

15521. De **Voorzitter:** Was het de secretaris-generaal?

A. Neen, die niet. Hij is nu gepensionneerd, maar die naam kan ik u wel verschaffen; laten wij hem zolang mijnheer X noemen. Die is meerdere malen op mijn bureau geweest om de maatregelen, die ik bepaald had, te bespreken. Onder andere had ik bepaald, dat er onmiddellijk gevuurd moest worden op vliegtuigen, die de grens overschreden en de onzijdigheid schonden. En ik herinner mij nog, dat hij toen het voorstel deed, dat ik de vorige keer gememoreerd heb, om met lichtsignalen die vliegers aan het verstand te brengen, dat zij de lucht van Nederland schonden. In antwoord daarop heb ik hem het geval verteld, dat de Belgen dat eens een keer hebben gedaan, toen de Duitsers overvlogen, met het gevolg, dat die Duitsers prompt het vuur op de Belgische vliegtuigen geopend hebben en er twee naar beneden hebben geschoten. En die Duitse commandant, ter verantwoording geroepen, zei doodleuk: „Ja, wij dachten, dat ze met lichtspoormunitie aan het schieten waren op ons." Ik heb toen gezegd: „Daar stel ik mijn vliegers niet aan bloot, dat kleine beetje, dat er aan luchtmacht is, laat ik alleen maar effectief werken en niet met seinvlaggen en lichtpistolen."

Kan het *Beucker Andreae* geweest zijn? Die naam schiet mij ineens in gedachten. Nu, die is enige keren geweest. Aan de andere kant moet ik zeggen, dat Buitenlandse Zaken ook wel weer degene was, die wenste, dat in dat mobilisatietijdperk naar buiten de indruk werd gevestigd, dat wij heel scherp onze luchtneutraliteit trachtten te handhaven, en toen is zelfs bereikt in September 1939, dat ik er in heb toegestemd, onder die pressie, dat de luchtdoelartillerie zou schieten ook al waren er geen zoeklichten beschikbaar. Er zouden enige schoten worden afgegeven om althans de indruk te vestigen, dat zulks dan bij ons in de couranten zou komen en dat het aldus naar buiten bekend zou worden, dat wij 's nachts op vliegtuigen, die ons schonden, ook geschoten hadden. Ten slotte heb ik dat op een gegeven moment moeten stopzetten; onze mensen vonden het natuurlijk wel prettig om eens wat te doen, want zij stonden dag en nacht bij de stukken, en wanneer men dan nooit eens een schot lost, wordt dat op de duur deksels vervelend en ontmoedigend. Dus toen zij in September 1939 die machtiging kregen, werd er in het begin steeds een gul gebruik van gemaakt, wanneer zij iets in de lucht hoorden brommen. En dat kostte niet alleen veel munitie, die wij niet missen konden, maar bovendien waren daar gevaren aan verbonden, want wij maakten ook zelf luchtdoelmunitie en die was nu niet altijd 18 karaats. Het is toen wel gebeurd, dat er 's nachts schoten werden afgegeven, waarbij de projectielen in de lucht niet sprongen op de gegeven tempering, die bevolen was; dat was te wijten aan een mankement in de fabricatie, hetgeen bij alle oorlogsindustrie voorkomt. Wij moesten die kinderziekten ook door, maar dat nam niet weg, dat dergelijke projectielen, die op de grond kwamen, enkele ernstige ongevallen teweeg hebben gebracht in bewoonde plaatsen; zodat 10 April 1940 een brief daarover is uitgegaan, luidende aan alle commandanten, die er over gingen: „Met intrekking van de tot nu toe geldende orders betreffende het beschieten van vliegtuigen bij duisternis, bepaal ik het volgende: voortaan wordt geen vuur meer afgegeven op onzichtbare vliegtuigen, dit geldt zowel voor de luchtdoelartillerie als voor de luchtdoelmitrailleurs en infanteriewapenen. In verband hiermede behoeven batterijen, die niet met zoeklichten kunnen samenwerken, slechts gevechtsvaardig te zijn van 1 uur vóór zonsopgang tot 1 uur na zonsondergang. Wel moet een wacht aanwezig zijn van voldoende sterkte om de batterij te kunnen beschermen tegen overvallen." Die brief zal ik ook overleggen, wanneer u dat goedvindt, ik heb er nog een potloodaantekening bijgezet, waarom ik dat bepaald heb, maar daaruit ziet u wel een drang van Buitenlandse Zaken om naar buiten tam-tam te maken, dat wij met de luchtverdediging tegen schendingen optraden. En daar voelde ik ook alles voor, mits met deugdelijke middelen kon worden gewerkt en niet met lichtpistolen en seinvlaggen. Ten slotte is dat ook niet doorgegaan en hebben wij altijd uit vliegtuigen geschoten. Niet steeds met succes, maar soms toch wel.

15522. De heer **Algera:** Mag ik u eens even vragen: In de maand Januari, meen ik, is er een vliegtuig in België neergekomen. In Januari 1940, daar heeft Churchill over geschreven in zijn „mémoires". En in dat vliegtuig bevonden zich papieren.

A. U bedoelt een Duits vliegtuig?

De heer **Algera:** Heeft u van die quaestie wel gehoord en kunt u daar ook nog iets over mededelen?

A. Ja, ik weet er eigenlijk alleen maar van, wat de couranten er van vermeld hebben.

15523. De heer **Algera:** Dus u heeft er geen mededeling van gekregen?

A. Ik heb er geen officieel bericht van gehad. Ik weet alleen wat de couranten er van gezegd hebben en dat was, dat de Duitsers reeds volledige operatieplannen aan boord hadden, wat ook in werkelijkheid zo geweest moet zijn, maar ja, dat werd door een belangrijk deel van de mensen niet geloofd. Ze zeiden: „dat is maar een truc". De Duitsers waren in die tijd vol met trucs en gemene streken en het was ook heel goed mogelijk, dat het een truc was, doch het leek mij wel, dat het veiliger was geweest om maar aan te nemen, dat het werkelijkheid was.

15524. De heer **Algera:** En er u van in kennis te stellen.

A. Ja, en er officieel kennis van te geven, maar ik heb er nooit bericht van gekregen.

15525. De **Voorzitter:** Van de mogelijkheid van een op dergelijke schaal gebruik maken van parachutisten had men ook geen idee?

A. Op die grote schaal niet. We wisten wel, dat de Russen het bij een manoeuvre hadden toegepast, ook op vrij grote schaal, maar van de Duitsers zelf, dat hebben ze heel goed geheimgehouden, wisten wij niet, dat ze over zulke grote aantallen beschikten en zo geraffineerd opgeleid waren, want dat waren ze, uitgelezen mannen natuurlijk, die een zeer speciale opleiding kregen, prachtig bewapend waren, élite-officieren er bij. Het was werkelijk af. En het is hun ook wel bitter tegengevallen, dat er van de verschillende vliegvelden, die ze hebben aangevallen, het alleen bij Waalhaven gelukt is. Dat heeft hun — naar verhouding — ontzaglijke verliezen gekost, aan mensen en materiaal.

15526. De **Voorzitter:** Zijn daar cijfers van bekend? Zijn die krijgsgevangenen niet afgevoerd naar Engeland?

A. Ja, het waren niet allemaal parachutetroepen, er is ook luchtinfanterie bij geweest. De luchtinfanterie was niet zó goed geoefend, maar was toch ook heel goed bruikbaar. Wij hebben er ongeveer een 1100 gevangengenomen en die zijn nog net bijtijds naar Engeland overgebracht, tot grote woede van de Duitsers. Dat waren vliegtuigbestuurders, waarnemers, parachutisten, allemaal mensen, die *Göring* voor z'n toekomstige landing in Engeland hard nodig had. Een grote ontgoocheling, toen hij ze hier dacht aan te treffen, maar ze weg waren.

15527. De **Voorzitter:** En zijn er ook veel gesneuveld. Zijn daar cijfers van bekend?

A. Er zijn er veel gesneuveld, maar daar zijn geen cijfers van. Wij hopen nu, dat wij die cijfers kunnen krijgen, naarmate de Amerikanen en Engelsen in Berlijn papieren vinden. Misschien, dat het Rode Kruis daar iets van kan weten. Met het wegvoeren van hun gesneuvelden waren de Duitsers erg geheimzinnig en vlot.

15528. De **Voorzitter:** Dan heb ik nog een punt, dat ik met u zou willen behandelen. Dat is een aangelegenheid, voorafgaand aan de inval, nl. het blokkeren van de grote wegen. Daar is ons van medegedeeld, dat die zaak aan de opperbevelhebber is voorgelegd, maar dat deze op uw advies er eigenlijk niet voor voelde en dat het toen door de Minister van Defensie in overleg met Waterstaat verder is

behandeld. Dat vervolgens speciaal van Waterstaat uit die auto's op die wegen zouden zijn opgesteld, enz. Kunt u daar nog iets over mededelen?

A. Ja, daar kan ik wel iets over vertellen. Eén van de ervaringen van Oslo was, dat de Junker-vliegtuigen met zeer geringe snelheid op een kleine oppervlakte konden landen. Toen is overwogen het tegengaan van landen op de velden en ook buiten de velden en de wegen zijn hierbij ter sprake gekomen. En ik herinner mij, dat dat besproken is en er conferenties zijn geweest met Waterstaat, waar ik ook bij geweest ben. De zaak is hier besproken en er zijn toen plannen gemaakt bij Waterstaat om de grote wegen, o.a. die van Amsterdam (de nieuwe weg), de verkeersweg van Amsterdam—den Haag—Rotterdam en die van den Haag naar Utrecht op een bepaalde manier van betonnen palen te voorzien. Daar heb ik voor 100 % mijn medewerking aan verleend. Ik kan tot mijn spijt weer geen naam noemen van de ingenieur, die er mee belast was, want ik heb in die tijd met zóveel mensen overlegd. Dat is besproken, het is begroot en er is een tekening van gemaakt. Daar heb ik nog een vlieger bij laten komen, die gezegd heeft: „Ja, met zo'n vliegtuig moeten die palen aldus geplaatst worden en die moeten zo hoog zijn en eventueel met zijarmen er aan". U ziet, dat ik het geval wel degelijk besproken heb. Dat is toen geaccepteerd en zou ten uitvoer worden gebracht; 10 Mei was de oorlog er al, zodat alles op papier was voorbereid en niet ten uitvoer was gebracht.

15529. De **Voorzitter:** Maar is dat dezelfde aangelegenheid als de quaestie van het opstellen van auto's op de grote wegen?

A. Ja, dat is toen provisorisch gebeurd met voertuigen van het Iste legerkorps, dat hier in de vesting Holland was, doch hiermede had ik geen bemoeienis.

15530. De **Voorzitter:** Mag ik u even voorlezen, wat ir. *Albarda* hier onder ede heeft verklaard. Deze heeft het volgende medegedeeld:

> „De tweede herinnering, die heel helder bij mij is, die mij ook de indruk geeft, dat men op de generale staf de gevaren niet al te ernstig heeft genomen, is deze. Op de Zondag na de inval in Scandinavië, na hetgeen in Oslo was gebeurd, waar voor het eerst een invasie uit de lucht was vertoond, niet op die schaal als naderhand in Nederland is geweest, maar toch wel op grotere schaal dan men ooit te voren had gezien, op die Zondagavond omstreeks middernacht werd ik opgebeld door de heer *Dijxhoorn,* die toen, zoals hij dikwijls deed, de hele Zondag had doorgebracht, werkende ten huize van de heer *van Kleffens.* De heer *Dijxhoorn* belde mij op en hij zei: ik ben hier de hele dag met *van Kleffens* in bespreking. Wij zijn bang, dat de Duitsers hier hetzelfde zullen doen, wat ze hebben gedaan in Oslo, nl. dat ze ons uit de lucht zullen proberen te overrompelen, en nu denken wij aan onze grote wegen, de grote betonwegen, die van den Haag uitstralen en die hun een schone gelegenheid zouden bieden om met hun vliegmachines daarop te landen en den Haag te overrompelen. Kun jij daar iets aan doen? Ik antwoordde, dat ik het direct morgen ter hand zou nemen en mij met de directeur-generaal van de Waterstaat in verbinding stellen om onmiddellijk met hem de nodige plannen te maken. „Je zult hier natuurlijk even mee moeten wachten, want wij zullen met de generale staf moeten overleggen. Het is ten slotte luchtbescherming, het ligt dus niet op de weg van Waterstaat". Ik heb gezegd, dat ik tot alle technische hulp bereid was. Ik heb de volgende morgen de heer *Wentholt,* de toenmalige directeur-generaal van de Waterstaat, al om 9 uur, of nog eerder, bij mij op het Departement geroepen. Ik heb gezegd, dit is het probleem en dat moeten wij oplossen, en wel zo snel mogelijk. Hij heeft er zijn gedachten over laten gaan. Ik zeide: „U moet natuurlijk met uitvoering wachten tot wij een sein krijgen van Defensie. Ik heb de heer *Dijxhoorn* telkens gevraagd: hoe zit het er mee, ik hoor maar niets, wat moeten wij nu doen? Toen zei hij, dat de generale staf er niet aan wilde. De afdeling luchtbescherming, generaal *Best,* wilde daarvan klaarblijkelijk niet weten, tot op die Dinsdag, 7 Mei, waarvan ik u zei, dat wij die nadere waarschuwing kregen uit Berlijn. Toen zei ik aan de heer *Dijxhoorn:* nu wacht ik niet langer, maar ik ga vanmiddag met of zonder u maatregelen nemen om die wegen te versperren. Hij zei, dat hij mij dadelijk terug zou bellen, omdat hij eerst even met de staf wilde spreken. Hij belde mij op en zei: ga je gang maar. Er komen straks een paar officieren van de staf. Toen kwamen tegen halfzes de kolonel van de luchtmacht *van Heyst* met een adjudant, ik meen, dat hij heette mr. *Schepers,* en toen zei ik: heren, gaat u zitten, maar wij zijn klaar. Ik had intussen met enige ingenieurs van Waterstaat en ir. *Ringers* de hele zaak klaar, op één ding na. De voertuigen, waarmee wij die wegen wilden versperren, moest ik nog vorderen. Krachtens een speciaal wetje kon de Minister van Waterstaat dat doen. Ik wilde in het Westland autobussen vorderen, tenzij de heren in staat zouden zijn ons militaire wagens te leveren, dan zou dat natuurlijk veel eenvoudiger zijn. Toen is het enige, dat de generale staf daaraan gedaan heeft, geweest, dat hij die militaire wagens heeft geleverd. Al die wegen zijn bezet en ik heb de heren gezegd, gij kunt mij de hele nacht roepen, als er iets gebeuren moet, maar ik zal morgenochtend de zaak inspecteren en dan moet het in orde zijn. Dit is altijd een heel interessante herinnering uit mijn leven. De volgende morgen was het in orde."

A. Maar ik kan u toch dadelijk zeggen, dat er één of twee bijeenkomsten zijn geweest met de heren van Waterstaat, waarbij het plan is uitgestippeld en de constructie uitvoerig is besproken. Als ik eens tijd heb, zal ik naar Waterstaat toe gaan en trachten uit te zoeken, met welke ingenieur dit besproken is. Dan moet die maar eens met die plannen voor de dag komen en dan kunt u zien, dat ik er aan medegewerkt heb. Maar, waar het die voertuigen betreft, daar ben ik buiten gebleven. Dat is waar. Dat is door het Iste legerkorps gedaan met eigen voertuigen.

15531. De **Voorzitter:** Dus u ontkent, wat hier gezegd wordt, nl. „de afdeling luchtbescherming, generaal *Best,* wilde daarvan klaarblijkelijk niet weten, tot op die Dinsdag, 7 Mei, waarvan ik u zei, dat wij die nadere waarschuwing kregen uit Berlijn?"

A. Dit is bepaald *onjuist.* Nogmaals, Mijnheer de Voorzitter, ik moet dit bepaaldelijk ontkennen. Ik heb er persoonlijk mijn volle medewerking aan gegeven om vast te stellen, welke werkzaamheden verricht moesten worden om die wegen onbruikbaar te maken.

15532. De **Voorzitter:** Ik meen, dat nog medegedeeld is, dat de Minister dit toen had van generaal *Winkelman.* Dat generaal *Winkelman* hem had medegedeeld, dat zijn eerste adviseur — dat was u dus — op dit gebied het niet nodig vond. De opperbevelhebber, generaal *Winkelman,* zou toen tegen Waterstaat gezegd hebben: mijn adviseur vindt het niet nodig, maar gaat u uw gang.

A. Het is mogelijk, dat ze het de vliegers gevraagd hebben. De vliegers stonden er nogal afwijzend tegenover, dat is waar. Die zeiden: „Het is met een vliegtuig — dergelijke vliegtuigen als de Junkers 52 hadden wij niet — met enige snelheid op een weg landen altijd een zeer risquante onderneming, vooral bij enigszins dwarse wind."

15533. De **Voorzitter:** Over dat andere punt, betreffende die ambtenaar van Buitenlandse Zaken, wil ik u ook nog even nader vragen.

A. Dat was de heer *Beucker Andreae.*

15534. De **Voorzitter:** Die was dus zeer positief in zijn uitlatingen?

A. Ja. Of positief, hij „gaf in overweging", zoals dat dan gaat. Uit de aard der zaak kon hij niet bevelen.

15535. De **Voorzitter:** Deed hij dit namens de Minister of op eigen initiatief?

A. Zo iemand komt namens de Minister bij mij natuurlijk. Tijdens de bezetting heb ik later nog met hem een gesprek er over gehad en hem dit nog min of meer onder de neus gewreven en gezegd: „Kijk eens, nu ziet u wat wij bereikt zouden hebben met die zachtzinnige middelen tegenover de Duitsers, kerels, die niets en niemand ontzien". Hij zei toen: „Daar heeft u wel gelijk aan gehad".

15536. De **Voorzitter:** Heeft u verder in het algemeen nog iets mede te delen?

A. De vorige keer heeft u mij gesproken over een bezoek van Minister *Dijxhoorn* op het vliegveld Bergen en nu heb ik onder mijn papieren toch nog een paar stukken gevonden, die op dit geval

betrekking hebben. Mijn inboedel is door de Duitsers geplunderd, dus alles, wat ik had bewaard, ligt nogal door elkaar en een gedeelte is weg, maar hier heb ik toch nog een paar stukken gevonden, die ik u wilde overhandigen, waaruit u de verklaring ziet van de commandant van het luchtvaartregiment. De vorige keer kon ik u niet zeggen, wat of de verwarring zou hebben gegeven, maar het blijkt mij nu, dat die ontstaan is door het volgende. Er bestonden twee soorten alarm: vliegalarm en algemeen alarm. Alarm op zich zelf bestond niet. Nu heeft de Minister alleen gesproken van „alarm", zodat de officier, die er over ging, niet wist of hij vliegalarm of algemeen alarm moest maken. Intussen staat hier pertinent in, dat om 6 uur — de Minister kwam om kwart over 6 — er een patrouille van 2 G. I vliegtuigen was gestart voor de door de commandant luchtverdediging bevolen ochtendpatrouille. Deze patrouille landde te Bergen om 8.45 uur; terwijl deze patrouille in de lucht was, stond op het vliegveld gevechtsgereed een andere patrouille van 3 G. I vliegtuigen; de bemanning, alsmede het personeel voor hulpverlening waren bij deze vliegtuigen aanwezig, zodat bij het commando „vliegalarm" deze vliegtuigen onmiddellijk konden worden bezet en draaien. Deze toestellen konden in ongeveer 4 minuten opstijgen. En dat alles is zeer stellig in tegenspraak met wat de Minister beweert. Ik heb geen enkele aanleiding om aan te nemen, dat die commandant met zijn officieren en club zo een onwaarheid zouden spreken.

15537. De **Voorzitter:** Nu u deze zaak toch nog ter sprake heeft gebracht, zou ik willen vragen of het u bekend is, dat de rapporten, die toen van onderop zijn ingediend, ook door zijn gegeven aan de Minister van Defensie?

A. Dat weet ik niet. Ik heb het gerapporteerd aan de opperbevelhebber. Dit zijn de authentieke stukken, d.w.z. dit zijn de afschriften er van, en dat vergeelde papier er van laat u zien, dat zij uit die tijd zijn.

15538. De **Voorzitter:** Anders hebt u zelf niet meer?

A. Ja, mag ik even mijn lijstje raadplegen? Ik heb hier nog een paar stukken meegebracht als gesuggereerd in de convocatie, een paar stukken, waarbij u de paraatheid van de luchtstrijdkrachten kunt afleiden uit de brieven, bevelen en berichten, die van mij aan de Minister zijn gegaan. Ik weet niet of u er prijs op stelt, anders ben ik wel bereid om ze hier achter te laten.

De **Voorzitter**: Misschien, dat u ze aan de griffier wilt overhandigen, dan kunnen wij nog zien wat wij er mee doen. U stelt er zeker wel prijs op om ze naderhand terug te krijgen?

A. Te zijner tijd wil ik ze graag terughebben.

Ik heb nog een paar punten, wanneer u nog de tijd hebt. Ik heb u verteld van die majoor, die ik gesignaleerd heb. Ik heb nog een aanklacht ingediend in vereniging met generaal *van Andel,* de toenmalige commandant vesting Holland.

Deze betreft de toenmalige commandant van de lichte divisie, die opdracht gekregen had van de commandant vesting Holland om vanuit de richting Dordrecht op te rukken naar Waalhaven en daar niet aan voldaan heeft.

15539. De **Voorzitter:** Hij is niet over de Noord kunnen komen.

A. Niet over de Noord heeft *willen* komen, zou ik liever zeggen. Die is bij het Departement van Defensie ook in staat van beschuldiging gesteld, maar daar heb ik verder niets van gehoord. Die hoofdofficier is later naar de N.S.B. overgelopen en heeft een of andere N.S.B.-betrekking gekregen in de bezettingstijd, bij Winterhulp of zoiets dergelijks.

Dan wilde ik u nog even attent maken op het vrijwillige landstormkorps luchtafweerdienst, dat kort vóór de oorlog opgericht is. Ik weet niet of u de geschiedenis daarvan kent. Op een gegeven ogenblik bleken er toch nog altijd moeilijkheden te zijn met geld, onder Minister *van Dijk;* en ik had zo heel graag kanonnen van 2 cm bij de luchtdoelbestrijdingsmiddelen. Maar de Minister wilde daarvoor geen geld aan de Kamer vragen en toen is ten slotte het middel aan de hand gedaan om de betrokken industrieën en steden te trachten er voor te interesseren, herinnert u zich dat?

De **Voorzitter:** Ja.

A. En toen hebben o.a. Rotterdam en de Gist- en Spiritusfabrieken geld beschikbaar gesteld, dat liep natuurlijk in de tonnen, om die kanonnen te kopen. En ik heb toen van de Minister gedaan gekregen, dat het Departement de munitie zou leveren, en Zijne Excellentie heeft ook goedgevonden, dat er vrijwillig landstormverband bijkwam. Ik haal dit alleen maar even aan om u te laten zien, hoe er van de zijde van de luchtverdediging met alle mogelijke en onmogelijke middelen naar gestreefd is om van onze luchtverdediging iets terecht te brengen. Intussen hebben we er wel plezier van gehad, niet voor Rotterdam helaas, ook al door dat ontijdig vertrek van de betrokken commandant, maar wel voor de Gist- en Spiritusfabrieken. Met de 10 kanonnen, die ze gekregen hebben, zijn 5 batterijen gemaakt en daar hebben ze toch nog 15 vliegtuigen mee naar beneden gehaald, het is wel aardig om dat eens te horen. Er waren veel meer van die kanonnetjes besteld, maar dat is niet tot z'n recht gekomen, omdat de oorlog te vroeg is uitgebroken. Door middel van de artillerie-inrichtingen was in October 1939 bereikt, dat in Tsjecho-Slowakije 20 batterijen van 7½ gekocht waren, zeer bruikbaar Skoda-luchtdoelgeschut, maar van die 20 batterijen zijn er helaas maar 3 afgeleverd kunnen worden. Alle landen hielden natuurlijk wat ze aan krijgsmateriaal hadden voor zich zelf vast, maar de Duitsers hebben ons toch wel die overige 17 batterijen laten betalen, omdat ze zeiden, dat deze toch wel bestemd waren in de toekomst Duitse krijgsbuit te worden. Zover ging dat. En van de in November 1939 gekochte 200 kanonnen van 2 cm in Italië van de Isotto-Fracini-fabrieken zijn helaas maar 36 stuks van afgeleverd.

Dan ben ik hiermede aan het slot van mijn uiteenzetting gekomen.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluiten wij hierbij het verhoor.

P. W. BEST.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 22 JUNI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera, en Korthals leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

WILLEM FREDERIK SILLEVIS,
oud 68 jaar, wonende te Bennekom,
generaal-majoor b.d.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

15541. De **Voorzitter:** Kunt u ook mededelen, welke functies u gehad hebt tijdens de mobilisatie en van wanneer tot wanneer?

A. Ik ben van de aanvang van de mobilisatie af tot 18 à 19 Februari 1940 commandant van het IIde legerkorps geweest. Daarna heb ik generaal *Winkelman* opgevolgd als commandant van de luchtverdedigingskring Utrecht/Soesterberg tot en met de Meidagen 1940.

15542. De **Voorzitter:** Wij hadden u enige vragen willen stellen, samenhangend met de wisseling van het opperbevel. Het is de quaestie in hoeverre er terugtochtsbevelen zijn voorbereid of gegeven voor een eventueel terugtrekken van uw legerkorps en dat van generaal *van den Bent* naar de Hollandse waterlinie. Dat zou zich dus afgespeeld hebben in October, November of December 1939. Kunt u ons iets over die hele zaak mededelen?

A. Ik meen, dat dit in een later tijdperk was, nl. December/Januari.

15543. De **Voorzitter:** Mag ik het misschien even nader toelichten. Vlak vóór Kerstmis heeft de Minister een bezoek gebracht aan de commandant veldleger en daar is toen het incident uit voortgevloeid, dat de Minister toen bemerkt heeft, dat die terugtochtsbevelen nog niet gereed waren, terwijl hij stelt, dat de opperbevelhebber hem in de overtuiging had gebracht, dat zij allang gegeven en klaar waren. Ons is door de commandant veldleger daarover medegedeeld, dat hij dit al wel met de legerkorpscommandanten had behandeld en hun had opgedragen dat in studie te nemen, maar dat hij daarover eveneens contact moest hebben met het oostfront van de vesting Holland en dat dit ook gebeurd is. Hij noemde o.a. een schrijven van 1 November, maar meent, dat het contact met het oostfront van de vesting Holland getraineerd heeft en de aangelegenheid zodoende niet klaar is gekomen. Indien u misschien van uw kant kunt vertellen, wat u zich hiervan herinnert?

A. Ik geloof — ik heb hierover geen gegevens meer (ik heb die achtergelaten voor mijn opvolger, dus ik geef dit weer volgens mijn herinnering) —, dat er een geheime bespreking is geweest bij de commandant veldleger, het kan ook een geheime brief zijn geweest, waarbij dat opgedragen werd. Het betrof een voorbereiding van een terugtocht o.m. van het tweede legerkorps uit de Grebbestelling naar de vesting Holland. Ik heb dan ook opdracht daartoe aan mijn staf gegeven. Ik herinner mij, dat na afloop daarvan enige besprekingen ook inderdaad er toe geleid hebben, dat een plan in grote lijnen werd opgemaakt. Ik bedoel met „in grote lijnen", dat bepaald was, welke onderdelen het eerst terug zouden gaan, de tijden, waarop dit zou geschieden, in welke vakken de beide divisies, die onder mijn bevel stonden — de vierde divisie rechts en de tweede divisie links —, zouden teruggaan. In grote trekken was er dus een plan gereed, echter niet in details. De ondercommandanten evenmin als de divisiecommandanten waren hierin gekend. Die voorzorgsmaatregelen waren voorbereid op mijn stafkwartier.

15544. De **Voorzitter:** De voorbereiding in grote lijnen?

A. In grote lijnen. Ik had dan ook alleen mijn chef van de staf en nog enkele officieren daarin gekend, omdat het de bedoeling van de commandant veldleger was, dat vooral geen verdere ruchtbaarheid aan die arbeid werd gegeven; de aangelegenheid was in studie.

15545. De **Voorzitter:** Dan hebt u dit punt wel voldoende belicht. Ik wilde hieraan vastknopen een vraag omtrent uw mening als deskundige over deze hele zaak, de mogelijkheden om zo'n terugtocht te volvoeren. U hebt vermoedelijk kennis genomen van de brochures, welke gewisseld zijn tussen generaal *Reynders* en de vroegere Minister *Dijxhoorn*. U zult zich dan ook herinneren, dat eigenlijk de grote tegenstelling hierom draait, dat de vroegere opperbevelhebber van mening was, dat hij met de twee legerkorpsen in de Grebbestelling een tijdlang tijd moest winnen om de evacuatie en inundatie voor de vesting Holland gereed te kunnen brengen en dat hij dan op een gegeven moment zou terugtrekken. Hij heeft nog gesproken over een bezetting om die opname uit te voeren, enfin, hij meende, dat het zou lukken. De Minister daarentegen was hierover zeer pessimistisch gestemd en zei zoiets van: „dat lukt nooit, dat mag u niet tot grondslag van uw gehele operatieplan aannemen, want als dat over een twaalftal accessen moet gebeuren, als de inundatie daar al begonnen is, dan komt u er niet meer heelhuids in". Nu zouden wij gaarne van u vernemen, welk van de twee standpunten u het meest juist lijkt en hoe u daartegenover staat.

A. Toen het veldleger de Grebbestelling betrokken had, was er inderdaad nog het plan, dat alleen, ons hogere commandanten bekend was, dat wij tijdelijk in de stelling zouden blijven tot daarachter het oostfront van de vesting Holland klaar was en dat wij ons dan zouden terugtrekken. Dat was ook de opzet, waarmede de legerkorpsen de Grebbestelling bezetten.

15546. De **Voorzitter:** Had u daar toen al bezwaren tegen?

A. Toen had ik nog geen grote bezwaren. Maar na die tijd kwamen zowel Polen — hiermee is het begonnen — als al die grote luchtacties op een schaal, die wij toen nog niet gekend hadden en nog niet zó begrepen hadden. Van dat moment af begreep ik wel, dat de vijandelijke actie uit de lucht van die aard zou zijn, dat een terugtrekken langs die accessen, uit militair oogpunt bezien, inderdaad onmogelijk zou zijn. Toen Minister *Dijxhoorn* bij een bezoek aan mijn legerkorps vroeg of ik de voorkeur gaf zo te blijven zitten in de Grebbelinie, dus om het oorspronkelijke plan te laten varen, heb ik hem volmondig gezegd: „Ja, Excellentie. Er is geen sprake van — ik ken de vesting Holland uit de vorige oorlog —, dat dat terugtrekken langs die accessen zou zijn geslaagd. Ook wat betreft het stellingnemen in het oostfront, het opstellen van onze troepen, het onderdak brengen van onze troepen, dat is onmogelijk."

15547. De **Voorzitter:** Dus u was het zakelijk wel met de Minister eens bij nader inzicht?

A. Ja.

15548. De **Voorzitter:** Ik geloof niet, dat wij er verder in bijzonderheden op in behoeven te gaan. Een andere vraag, welke ik u zou willen stellen, betreft de quaestie van de onderlinge verhouding tussen Regering en opperbevel; of het eigenlijk wel juist moet worden geacht, dat over een dergelijke dan toch zuiver technische vraag de Minister het beslissend oordeel aan zich houdt. Hoe ziet u dat? Ligt het op de weg van een Minister over dergelijke dingen tegen de generale staf in dwingend zijn mening te geven en de opperbevelhebber min of meer tot compromissen te brengen, want daar komt het toch eigenlijk op neer?

A. Natuurlijk is de opperbevelhebber degene, die het militaire commando voert over het gehele leger. Daarboven staat echter niet

de Minister van Defensie, maar de Ministerraad, dus de Regering, die per slot van rekening de hoogste autoriteit is, die de beslissing heeft. Toen wij, legerkorpscommandanten, in de Grebbestelling bezoek kregen van Minister *Dijxhoorn* en hij, na een dag het IIde en IVde legerkorps te hebben bezocht, een bespreking hield, vond ik het rationeel, dat hij als lid van de Regering en van de Ministerraad per slot van rekening mijn inzichten wilde weten en ronduit de vraag stelde: „Wat vindt u daarvan?" Dat heeft hij waarschijnlijk bij alle legerkorpscommandanten gedaan. Ik vond wel, dat de Minister dàt althans kon doen. Hij kwam zich persoonlijk overtuigen en wilde de opinie van de legercommandanten weten; per slot van rekening was het toch de Regering, die in deze tijd moest beslissen. De opperbevelhebber behandelt wel de verschillende militaire en strategische zaken, maar hij staat ten slotte nog onder de Ministerraad.

15549. De **Voorzitter:** De Regering is vanzelfsprekend het hoogste gezag in den lande en de Overheid moet natuurlijk uiteindelijk bepaalde beslissingen nemen. De moeilijkheid, welke zich aan onze commissie voordoet, is echter, of dat nu eventueel zó moet worden opgevat, dat de Regering moet zeggen: Deze opperbevelhebber heeft foutieve plannen, heeft dus ons vertrouwen niet meer en wij moeten dus een ander nemen. Dat is de ene redenering. De andere is, dat zij het recht heeft in die plannen zelf te gaan ingrijpen. Nu wordt het volgende, dat een zeer vooraanstaand militair deskundige daarover gepubliceerd heeft in „De Maasbode" — de naam is algemeen bekend, het is de tegenwoordige Minister Fiévez — wel algemeen als juist erkend. Deze heeft destijds het volgende als algemene richtlijn gesteld: „Dat de Regering het doel aangeeft, dat met de strijdmacht moet worden nagestreefd, en de middelen beschikbaar stelt ter bereiking daarvan, maar dat de wijze, waarop dit doel bereikt en de middelen aangewend zullen worden, door de opperbevelhebber dienen te worden beoordeeld". Als men dit neemt, zal men daaruit toch eerder moeten concluderen, dat de wijze, waarop het doel bereikt wordt, tot het terrein van de opperbevelhebber behoort en dus de vraag of zo'n terugtrekken technisch mogelijk is.....

A. Het stelling nemen òf in de vesting Holland òf in de Grebbelinie is naar mijn mening wel Regeringszaak.

Het tijdstip van terugtrekken, de mogelijkheid daartoe althans, de strategische en militaire mogelijkheid, is des opperbevelhebbers.

15550. De **Voorzitter:** Men zou dus beter kunnen zeggen, wanneer men bij een dergelijk belangrijk punt — of zoiets mogelijk is: met twee legerkorpsen te verhuizen, enz. — de deskundige, die men aangesteld heeft, niet gelooft en niet vertrouwt: „Mijnheer, wij nemen een ander!"

A. Ja.

15551. De **Voorzitter:** Goed, dan is dit wel voldoende met u besproken.

Dan is nog een bijzonder punt, dat ons in uw vak interesseert, de quaestie van het stoomgemaal aan de Grebbe. Zoals u bekend is, is daar een terreingedeelte, waar geen inundatie voor de stelling was, en dat is ook het stuk, waar de Duitsers doorheengetrokken zijn en de aanval op gericht hebben. Daarover hebben wij bij onze enquête reeds van tal van getuigen en deskundigen het een en ander gehoord. Kunt u ons nog iets mededelen over die strook daar vlak voor de Grebbeberg, of daar plannen over waren en hoe dat eigenlijk behandeld is? Of bent u daarmede niet rechtstreeks in contact geweest?

A. Neen. Ik heb als legerkorpscommandant kenbaar gemaakt aan de commandant veldleger, dat de enige strook, welke niet onder water stond en waarvoor grote boomgaarden lagen, een punt was, waarover ik mij bezorgd maakte. Ik kan mij echter niet herinneren, dat ik hier persoonlijk in gekend ben. Ik wist wel, dat men aan die sluis bezig was en zodoende de waterstand wilde opvoeren, maar ik herinner mij, dat ik dacht, dat dit nog wel enige maanden zou duren. Toen ik een ander commando kreeg, waren de werkzaamheden niet vergevorderd, maar het was een strenge winter. Ik wist wel, dat de plannen er reeds lang waren, maar ik ben in Februari 1940 weggegaan, na die lange winter; eerst op 16 Februari 1940 begon de dooi in te vallen.

15552. De **Voorzitter:** De commandant veldleger was er een grote voorstander van, dat dit plan gereed zou komen, en ook ir. *Ringers,* die daarbij eveneens een rol heeft gespeeld.

A. Ja. Ik wist wel, dat ir. *Ringers* daar was, en ik heb hem ook wel gezien, maar ik had geen contact met hem. De heer *Ringers* stond rechtstreeks in contact met de commandant veldleger en niet met de legerkorpscommandanten.

15553. De **Voorzitter:** Dan hebben wij hier nog een stuk gekregen van de commandant veldleger, waarin hij er ook op wijst, dat er door hem reeds in 1938 op is gewezen. Hij heeft hier notities over een aantal punten op 11 Juli 1939, waarin als derde punt ook voorkomt: „op grond van een desbetreffende vraag berichtte ik aan H. M. de Koningin over de stand van zaken aan de Grebbelinie o.m." — dan komen eerst de twee andere punten en dan komt het derde punt —: „spoedige aanleg van een electrisch bomvrij gemaal bij de Grebbesluis is noodzakelijk".

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Ik herinner mij dat. Wij hebben daarover enige besprekingen gehad, wij hebben oefeningen op de kaart gehad van officieren van hogere rang en toen is dat alles ter sprake gekomen.

15554. De **Voorzitter:** Het heeft blijkbaar nog al lang getraineerd.

A. Heel lang. Steeds vroeg ik er naar en kreeg ten antwoord, dat de commandant veldleger niet alleen dergelijke plannen had, maar dat hij ook met de heer *Ringers* in contact was getreden. Ik heb de heer *Ringers,* zoals ik reeds zeide, wel eens gezien, maar er nooit persoonlijk met hem over gesproken.

15555. De **Voorzitter:** Dan zou ik nog een paar vragen willen stellen over uw verdere werkzaamheden in die nieuwe functie. Hebt u nog bepaalde dingen mede te delen over de gang van zaken bij de luchtverdediging, voorafgaande aan de dag van de inval, of is daar niets bijzonders meer over op te merken?

A. 19 Februari heb ik het commando van generaal *Winkelman* overgenomen. Ik heb toen een inspectietocht gemaakt. Die wanhopig lange winter was juist voorbij en ik trof de troep niet voldoende gevechtswaardig aan. De mensen hadden de gehele winter bij het in stelling staande luchtdoelgeschut op wacht gestaan en de zoeklichtafdelingen waren elke nacht in stelling gekomen. Het personeel was echter zo gering, dat er geen voldoende aflossing was. De mannen waren de ene nacht 24 uur op wacht, de volgende dag werd in de kwartieren uitgerust en daarna ging men weer op wacht. Dat wachtdoen bestond voor een groot deel daarin, dat de mensen in een gloeiend heet lokaal met een pijp zaten (ze konden trouwens niets anders doen, behalve dan de posten, die bij de stukken stonden). Dat ging zo al die wintermaanden door. Die mannen waren voor hun taak als soldaat hierdoor eigenlijk niet meer ten volle geschikt. Hun leven bestond in het leventje bij de warme kachel zitten, in te korte nachtrust en daarna in het kwartier komen, dan even uitrusten (hun uitrusting in orde maken). Dit was in hoofdzaak te wijten aan het feit, dat er geen mogelijkheid was voor een drievoudige aflossing; de bedoeling was geweest — maar daar was geen tijd voor — de mensen dikwijls grote marsen te laten maken, enz. Zij waren zodoende eigenlijk te veel gewend aan een zittend leven. De vlotheid, die zo nodig is bij de luchtdoelartillerie, was er uit. Het was echter een uitstekende troep en toen het betere weer aankwam en er andere maatregelen konden worden getroffen (de mannen gingen bij voorbeeld veel meer naar buiten, deden sport en maakten marsen, deden veel meer oefeningen, enz.), was die loomheid er spoedig helemaal uit. Toen het er op de 10de Mei op aankwam, hebben zij gelukkig ook getoond, dat zij door die slechte winter niet beïnvloed waren. Ook voor die mannen zelf was het, vooral voor hun moreel, funest, dat de sterkte voor een goede aflossing te gering was. Het was toch zo, dat zij, nadat zij die 24 uur op wacht waren geweest, naar hun kwartieren gingen om uit te rusten en huishoudelijke diensten te verrichten.

15556. De **Voorzitter:** Hebt u nog geprobeerd daarin verbetering aan te brengen?

A. Ja, in die winter was daar nog geen sprake van, maar toen het eenmaal voorjaar werd, was het anders. Toen konden wij de militairen, die anders in de wachtlokalen zaten — en niet op post stonden bij de kanonnen — laten exerceren, aan sport laten doen en daarbij allerlei soorten van oefeningen doen houden, zodat zij althans die wachttijd niet voortdurend in het wachtlokaal zaten, doch in de frisse lucht waren. Daarin alleen heb ik verbetering kunnen brengen.

Het waren militairen, die met de grensbewaking reeds onder de wapenen waren gekomen, ik meen reeds in April of Mei 1939; zij hadden dus al een lange diensttijd achter de rug.

Generaal *Winkelman* had mij bij het overgeven van het commando er reeds op gewezen, dat de sterkte van de troep eigenlijk te gering was voor zo'n afwachtingswinter; dat was een van de hoofdzaken.

15557. De **Voorzitter:** U sprak daar van generaal *Winkelman,* dat hij u het commando overgaf. Dat interesseert mij in zoverre, dat ik graag van u zou vernemen, of daarbij nog veel gegevens overgelegd werden, of ging dat automatisch en moest u daar maar gewoon.....

A. Eigenlijk automatisch. Ik kwam 's morgens in Utrecht aan per auto uit Doorn en toen was generaal *Winkelman* reeds in den Haag. De chef staf in Utrecht lichtte mij in en verstrekte mij de gewenste gegevens. Hierna ben ik naar den Haag gegaan, waar ik een onderhoud van ongeveer 1½ à 2 uur gehad heb met generaal *Winkelman.* Deze heeft mij die middag de persoonlijke dingen overgegeven, de moeilijkheden, die er waren, besproken, enz.

15558. De **Voorzitter:** Hebt u dat zelf ook gedaan met generaal *Harberts?*

A. Bij generaal *Harberts* had ik het grote voordeel, dat hij in Zeist was ingedeeld bij het hoofdkwartier van het veldleger, terwijl ik in Doorn was. Met hem heb ik veel meer conferenties gehad. Ik heb daardoor veel meer kunnen overgeven en ook alles veel rustiger. Generaal *Harberts* is destijds ook nog een week ziek geweest, meen ik, althans zo, dat hij niet buiten kwam. Ik ben toen nog enige keren naar hem toegegaan. Kortom, generaal *Harberts* heb ik veel en veel meer kunnen overgeven.

15559. De **Voorzitter:** Dus het was wel gebruikelijk om dat te doen? Ik zal u zeggen, waarom ik het vraag. Er is nl. een zeer belangrijke aangelegenheid — generaal *Reynders* hebben wij er persoonlijk nog niet over kunnen horen —, toen hij ontslag genomen heeft als opperbevelhebber, niet doorgegeven aan zijn opvolger generaal *Winkelman.* In verband daarmede zou ik graag van u willen weten of het gebruikelijk is, ja of neen, dat men zijn opvolger inlicht en de zaken behoorlijk overgeeft. Volgens u gebeurde het dus wel.

A. In de lagere commando's kan het niet altijd; men kan op dezelfde dag overgeplaatst worden, het kan ook, dat het een paar dagen eerder gebeurt. Normaal is toch, dat het overgeven bij de hogere commando's wel gebeurt, waar, behalve de gewone dingen, die de chef staf weet — b.v. militaire en strategische aangelegenheden —, dikwijls nog een groot aantal zaken, het personeel betreffende, aan de orde zijn, bij voorbeeld hoe door de hogere officieren gereageerd wordt op het optreden van de politieke clubs en al dergelijke dingen, en het is toch wel goed de opvolger over de geest der commandanten in te lichten. Dat heb ik *Harberts* dan ook gedaan, speciaal ook in verband met de persoonlijke aangelegenheden, die in de loop der tijden waren ontstaan.

15560. De **Voorzitter:** Om nu even terug te komen op wat u straks zei over die gegevens, welke u verzameld had over een eventuele terugtocht, hebt u die ook overgegeven?

A. Ja, die had de chef staf van het IIde legerkorps. Ik heb ze niet persoonlijk gegeven. Het was een geheim archiefstuk, dat de chef staf kon overgeven. Ik heb natuurlijk wel gezegd, dat dit stuk er was en waar het was. Daarnaast waren zaken, die in mijn persoonlijk archief berustten, maar waarvan het toch wel gewenst was enige inlichtingen te geven, bij voorbeeld over de geest van de troep e.d. Speciaal ook de geest van het ene regiment en het andere regiment; er was een groot verschil; de geest is afhankelijk van de commandant. Het is toch zeker wel gewenst dergelijke dingen bij een enigszins groot commando over te geven.

15561. De **Voorzitter:** Ik kom dan nog even terug op uw eigen ervaringen bij de luchtverdediging. De dag vóór de inval zijn er in de loop van de middag en avond verschillende waarschuwingen uit den Haag van de zijde van het algemeen hoofdkwartier verzonden. Is dit ook naar u geschied?

A. Ja.

15562. De **Voorzitter:** Hebt u toen bepaalde maatregelen genomen of had u in de voorafgaande dagen al regelingen getroffen?

A. Ik had in de voorafgaande dagen reeds maatregelen genomen. Kort nadat ik het commando te Utrecht aanvaardde, was de commandant van de kring Utrecht, die omvatte de provincie Utrecht, lopende zuid tot aan de grote rivieren, onder het commando van de commandant veldleger geplaatst. De commandant veldleger had een toestand van grote paraatheid gelast al een dag of 4, 5 vóór 10 Mei, welke daarin bestond, dat elke morgen ongeveer 4 uur de batterijen volledig moesten zijn bezet en de commandanten van de batterijen aanwezig. Ik kreeg toen geen bevelen meer uit den Haag, maar rechtstreeks van de commandant veldleger. Dit betrof alleen de kring Utrecht. U weet, er was nog een kring den Haag, Rotterdam en Amsterdam, die rechtstreeks onder het bevel stonden van de commandant van de luchtverdediging, toenmaals luitenant-generaal *Best.* De commandant van de kring Utrecht—Soesterberg, omvattende het midden van het land tot de grote rivieren, stond onder de commandant veldleger. In de afdeling onder mijn bevel was — ik heb dit enige nachten gecontroleerd — een grote paraatheid. 's Morgens, bij het aanbreken van de dag, waren die batterijen bezet.

15563. De **Voorzitter:** Uw onderdelen zijn dus helemaal niet overvallen? Trouwens, de Duitsers hebben ook op geen van uw vliegvelden een aanval ondernomen, naar ik meen.

A. Ik werd 's nachts in mijn kwartier telefonisch op de hoogte gebracht van de komst der vijandelijke vliegtuigen en ben onmiddellijk naar mijn stafkwartier gegaan. Er is geen ogenblik geweest, dat een van de batterijen niet op tijd in actie was en van overvallen is geen sprake geweest. Om een uur of vijf kwam een van de officieren van mijn staf reeds in triomf met een stuk vleugel, dat afgeschoten was door een van de batterijen, en dat door luchtdoelartillerie, die technisch niet modern was. Het was die eerste morgen van 2 tot 6 uur voor soldaten en onderofficieren een voldoening te bemerken, dat de Duitse vliegtuigen laag vlogen, zwaar waren en geen grote snelheid konden ontwikkelen. Het succes van het min of meer ouderwetse luchtdoelgeschut was zo groot, dat er een opgewekte geest heerste.

15564. De **Voorzitter:** Het was dus eigenlijk een soort prijsschieten?

A. Ja. En toen ik ook de batterijen langs ging, trof ik overal mannen aan, die niet „down", maar daarentegen zeer strijdvaardig waren.

15565. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Een soort overwinningsroes?

A. Ja, inderdaad. Maar toch ook daarna, toen ik persoonlijk een aanval van Stuka's op een luchtdoelbatterij meemaakte, waren de mannen volkomen rustig. Dat is nu geen overdreven loftuiting, want per slot van rekening heeft de luchtdoelartillerie het gunstiger dan de infanterist, die in de voorste linie bij de Grebbe staat; de eerste heeft bovendien bij de batterij schuilplaatsen. Er werden natuurlijk batterijen door Stuka's aangevallen en dan vielen er gewonden, maar overigens heeft de batterijbezetting in ieder geval enige dekking. Zodoende heeft de luchtdoelartillerist het voor zijn moreel gemakkelijker dan de soldaat, die vooraan in de Grebbelinie in stelling staat. Er is niet één batterij overvallen. De commandant veldleger had op dat punt zeer strenge orders gegeven, die uitgingen boven die, welke het opperbevel had uitgegeven; eigenlijk was het veldleger hierdoor vroeger in goede staat van paraatheid gebracht.

15566. De **Voorzitter:** Acht u het ook niet te betreuren, dat dit in het achterland minder gebeurd is?

A. Ja, dat is betreurenswaard. Toen die moeilijke vijf dagen voorbij waren, ben ik de terreinen van de Grebbelinie nog eens nagegaan, omdat ik benieuwd was waar en hoe de doorbraak was gebeurd, en tijdens die tocht hoorde ik, dat de paraatheid elders in het achterland van de Grebbelinie minder groot was geweest.

15567. De **Voorzitter:** U sprak van de appreciatie, welke u had van de verschillende regimenten, die onder uw commando stonden. Kunt u daar nog iets over mededelen? Had u veel vertrouwen in de troepen, die daar aan de Grebbe stonden?

A. Ik had zes regimenten infanterie.

15568. De **Voorzitter:** Waren daar ook goede en minder goede onder?

A. Er waren goede en minder goede. Het regiment, waarin ik het minste vertrouwen had, was een regiment, dat in Arnhem gelegerd was in vredestijd, waar ik toen in garnizoen was. Dat „zwarte" regiment — als ik het zo noemen mag — was het 8 R.I. Ook het 9 R.I. was minder goed dan de andere.

15569. De **Voorzitter:** Het achtste heeft het moeten doen?

A. Inderdaad, het achtste heeft het moeten doen.
Ik heb daarmede wel moeilijkheden gehad; de commandant van het 8ste is in November 1939 gepensionneerd en werd opgevolgd door kolonel *Hennink,* die kortgeleden is overleden. Ik heb deze op mijn stafkwartier direct ontboden, evenals de nieuwe commandant van de IVde divisie. Ik vond het prettig, dat een nieuwe commandant van 8 R.I. optrad. Men zou kunnen zeggen: waarom hebt u die andere niet eerder voor ontheffing voorgedragen, maar het is vaak moeilijk om bepaalde feiten te constateren, die reden voor een dergelijke handeling geven. Men leert de geest van de regimenten kennen. Bij de Grebbelinie stond de IVde divisie. De andere divisie kwam uit Ede, dat was de IIde. Die was beter dan de IVde.

15570. De **Voorzitter:** Kunt u ten slotte nog in grote lijn uw visie geven over het verloop van de strijd aan de Grebbe? Vindt u, dat het geval juist behandeld is, of bent u eerder van mening, dat daar nogal veel fouten gemaakt zijn? Ik kan op het ogenblik niet zo gauw de tekst vinden, maar de vroegere opperbevelhebber, generaal *Reynders,* heeft zich in een van zijn brochures, meen ik, of in een verhoor hier uitgelaten, dat daar geweldig veel fouten zijn gemaakt. Wat is uw visie hierover?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, daarover kan ik geen gegrond oordeel geven. De doorbraak is begonnen op een bepaald punt. De troep, die daar in stelling stond, heeft niet standgehouden. De vijand is doorgedrongen langs de straatweg, de z.g. Nudeweg van Wageningen naar Rhenen, en bij de Grebbe naar het noorden afgebogen; daar is ten slotte de eerste overtocht over de Grebbe geweest. Daar was de bezetting wel niet groot, maar er waren kazematten, waarvan ik had gedacht, dat zij het wel enige tijd zouden kunnen houden. Ook daarachter waren kazematten in het terrein verspreid.
Ik weet alleen hoe in Februari 1940 de toestand was en hoe de verdediging was voorbereid. Ik heb naderhand wel gelezen, dat de straatweg niet versperd was; dit heeft o.m. gestaan in het verslag van de generale staf, neergelegd in een boekwerk „De Oorlog van 1940", dat kortgeleden door het Krijgsgeschiedkundig Archief van de generale staf is uitgegeven. Maar dat is m.i. ten slotte van geen grote betekenis, want die straatweg kon aan alle kanten worden afgesloten door onze troepen. Dat onderdelen bepaald hebben gefaald, heb ik nooit gehoord.

15571. De **Voorzitter:** Hebt u op de commandovoering in de oorlogsdagen voor het gehele land bepaalde critiek of niet? Daarover staat het mij positief voor de geest, dat generaal *Reynders* daar zeer diepgaande critiek op heeft!

A. Ja, daar heeft hij critiek op gehad. Ik heb er echter geen critiek op.

15572. De **Voorzitter:** O.a. is hij van mening, dat, toen eenmaal met succes die parachutistenaanval had plaats gehad op de Moerdijkbruggen, het absoluut noodzakelijk was geweest af te stappen van het plan om de Peelraamstelling prijs te geven en het integendeel dringend gewenst was geweest te trachten de Peelraamstelling te houden, ten einde tijd te winnen om de Moerdijkbruggen terug te kunnen veroveren.

A. Neen, daarover ben ik het met generaal *Reynders* niet eens. Het was wel jammer van de Moerdijkbrug, maar ten slotte was de hele strategische opzet om de Peelraamstelling te houden in verband met de strategische opmars naar de richting België om daarna het derde legerkorps terug te trekken achter de Grebbe. Die twee legerkorpsen in het front hadden niet voldoende kracht, wanneer daarachter niet een sterke reserve van ten minste één legerkorps stond. Het was nu eenmaal noodzakelijk, gegeven dit plan, het derde legerkorps achter de Grebbe terug te brengen, ten einde daar stand te houden.

15573. De **Voorzitter:** Het derde legerkorps is toch eigenlijk niet als reserve aan de Grebbe gebruikt?

A. Het was toch wel de bedoeling om het derde legerkorps in te zetten. Dit was voorbereid. Eén of twee bataljons van dat legerkorps zijn de laatste nacht in de Grebbe nog ingezet voor een tegenaanval. Als de Grebbelinie maar een dag of tien had kunnen stand houden, dan zou het derde legerkorps daarachter volledig op zijn plaats zijn geweest.

15574. De **Voorzitter:** Ik dacht, dat de strategische opzet was om een zuidfront te formeren, dat aansloot tussen de Grebbestelling en het oostpunt van de Hollandse Waterlinie?

A. Men had dan toch ook de dichtstbij zijnde beweegbare reserve achter de Grebbe kunnen inzetten.

15575. De **Voorzitter:** Ik vind nu, wat de vroegere opperbevelhebber in zijn eerste brochure hierover schreef. Dat is het volgende: „De legerleiding stond thans voor een moeilijke beslissing" — dat was op de morgen, toen de Moerdijkbruggen bezet waren — „het doorzetten van de plannen tot het terugnemen van het derde legerkorps en de lichte divisie uit Noordbrabant betekende nu niet alleen meer het verzaken van onze neutraliteitsplichten, doch hield tevens in het prijsgeven van de vesting Holland." Daar bent u het dus niet helemaal mee eens!

A. Neen, daar ben ik het niet mee eens.

15576. De **Voorzitter:** Maar vindt u, dat er voldoende getracht is de Moerdijkbruggen weer in Nederlandse handen te brengen? Of vindt u het geen fout, dat .....

A. Ja, dat vind ik niet goed. Wat betreft de bewaking van de brug — wat ik daarvan gelezen heb —, dat was wel voor discussie vatbaar.

15577. De **Voorzitter:** Ja, maar toen het eenmaal in handen van de vijand gevallen was bij overrompeling, dat men toen in die 4 dagen tijd niet scherper getracht heeft die brug te veroveren!

A. Ja, ik weet niet, welke reserves van het eerste legerkorps daarvoor beschikbaar waren. Ik weet wel, dat het eerste legerkorps aan de kust was opgehouden door de de vliegvelden bezet houdende Duitse parachutisten. Het is uit strategisch oogpunt nadelig geweest, dat het eerste legerkorps niet beschikbaar was; normaal was er op gerekend, dat het beschikbaar zou komen. Dat legerkorps is gebruikt moeten worden voor de strijd tegen die Duitse parachutisten. Wat betreft de quaestie van de Moerdijk, hierover kan ik geen oordeel uitspreken. Ik zou daarvoor precies moeten weten hoeveel troepen er beschikbaar waren en welke mogelijkheden er waren.

15578. De **Voorzitter:** Hebt u zelf in het algemeen nog iets toe te voegen aan hetgeen u naar voren hebt gebracht?

A. Ik wilde nog onder de aandacht brengen het opruimen van de boomgaarden, ten westen van Wageningen. Iedere hogere militaire autoriteit, die een bezoek bracht aan het IIde legerkorps, heb ik deze boomgaarden laten zien en hun gevraagd of het toch niet mogelijk was, dat zij werden opgeruimd. Ik heb daarover ook gesproken met de Minister van Defensie, maar daaromtrent lag de beslissing bij de Regering. Ik kon de zienswijze van de Regering wel aanvoelen, maar die boomgaarden maakten mogelijk een vijandelijke gedekte benadering van Wageningen af van 3 à 4 km. Toen ik het commando over het IIde legerkorps neerlegde was het grondwater nog hoog, maar de Duitsers hebben de veine gehad, dat het peil in de droge maanden daarna was gezakt. De natuurlijke inundatie was weg.

15579. De **Voorzitter:** Hebt u bij de Minister toen ook er op aangedrongen?

A. Ik heb het, Minister *Dijxhoorn* laten zien en de beide opperbevelhebbers, maar er waren ter zake bevelen van de Regering.

15580. De **Voorzitter:** Verder hebt u niets mede te delen?

A. Neen.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

W. F. SILLEVIS.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 23 JUNI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

IZAAK HERMAN REYNDERS,
oud 69 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
oud-opperbevelhebber van land- en zeemacht.

Hij legt de belofte af als getuige en tevens als deskundige.

15581. De **Voorzitter:** De bedoeling van het verhoor van vandaag was hoofdzakelijk, u gelegenheid te geven uw visie op de krijgsverrichtingen gedurende de Meidagen van 1940 uiteen te zetten, dus practisch genomen zal het hoofdzakelijk wel een betoog worden als deskundige.

A. Ik ben als zodanig niet opgeroepen, alleen als getuige.

De **Voorzitter:** In elk geval is het de bedoeling, dat u volledig gelegenheid krijgt uw critische opmerkingen of uw instemmende opmerkingen over het krijgsbeleid in die dagen naar voren te brengen. Ik laat gaarne aan u over hoe u het in grote lijnen wilt indelen.

A. Ik heb er enigszins op gerekend, dat dat ten slotte toch de bedoeling was en ik heb daarom de belangrijkste dingen, die ik meende daarover te kunnen opmerken, op papier gezet. Dit betreft echter alleen enkele hoofdzaken; met het gehele onderwerp zou ik natuurlijk boekdelen kunnen vullen. Met allerlei détails ga ik mij niet bezig houden.

De moeilijkheid is hierbij natuurlijk, dat nu eenmaal het feit bestaat, dat mijn opvolger een opdracht van de Regering heeft aanvaard, die ik meende niet te kunnen accepteren, en dit geeft een moeilijk uitgangspunt. Ik heb mij daarom op het standpunt gesteld, dat ik over die opdracht zelf niets meer zal zeggen, omdat zij eenmaal is gegeven, en mij dus alleen bezighoud met de wijze, waarop ik, als ik die opdracht had aanvaard, haar zelf zou hebben uitgevoerd.

Hierbij kom ik in de eerste plaats tot — het punt, dat mij zeer interesseert — het afzien van een krachtig tegengaan van een doormars door Noordbrabant.

Naar mijn overtuiging was dat afzien van een krachtige tegenstand geheel in overeenstemming met de bedoelingen van de Regering, al zijn die bedoelingen dan nooit uitdrukkelijk in een opdracht vermeld. De Regering toch stond, zoals de toenmalige Minister van Defensie heeft uiteengezet, op het standpunt, dat bij het overschrijden van onze grenzen door de Duitsers onze verplichting als neutrale Mogendheid tot het tegengaan van een doortocht over ons grondgebied verviel. Bovendien waren de plannen van mijn opvolger tot het terugnemen van het IIIde legerkorps en de lichte divisie aan de Regering bekend; de terugtocht was tevoren beoefend en reeds in de eerste helft van April — dus bijna een maand vóór de inval — ingeleid door de verzameling van het IIIde legerkorps om 's-Hertogenbosch, waarvan de Regering uiteraard op de hoogte was. Ten slotte bepaalde de opdracht van de Regering, dat bij een aanval op het hart des lands weerstand moest worden geboden, zowel op de Grebbelinie als in het oostfront van de vesting Holland, terwijl de operaties niet mochten worden gebaseerd op het slagen van een terugtocht van troepen, opgesteld in en achter de Grebbelinie.

Deze laatste bepaling maakte het naar mijn mening noodzakelijk, dat elk dier fronten van een zodanige bezetting werd voorzien, dat het zich zelfstandig tegen een aanval kon verdedigen. Dat was met de ten noorden van de grote rivieren beschikbare macht onmogelijk, zodat uit dezen hoofde versterking met de ten zuiden van de rivieren opgestelde troepen noodzakelijk was.

15582. De **Voorzitter:** Staat het vast, dat de Regering de opdracht, welke zij had geconcipieerd in Januari, onveranderd aan uw opvolger heeft gegeven?

A. Ik kan daarover niet oordelen, maar ik heb aan generaal *Wilson,* die chef van de sectie operaties was, gevraagd, of hem iets bekend was van enige wijziging in die opdracht, en toen is mij gebleken, dat hem daarvan niets bekend was. Ik ben er daarom van overtuigd, dat er geen wijziging in de opdracht is gebracht.

Moet dus, bij aanvaarding van de Regeringsopdracht, het terugnemen van het IIIde legerkorps en de lichte divisie als juist worden beschouwd, zeer bepaald onjuist acht ik het, dat daarmede tot na het uitbreken van de oorlog werd gewacht. Dit maakte niet alleen op die eerste oorlogsdag de uiterst gevaarlijke terugtocht over de drie grote rivieren onder bedreiging van de vijandelijke luchtmacht noodzakelijk, maar bovendien noopte het handhaven van het IIIde legerkorps ten zuiden van de rivieren er toe om in de Waal-Lingestelling, die zij in de toekomst moesten verdedigen, een veiligheidsbezetting te leggen. Er is er een ingelegd van 6 bataljons, welke elders dringend nodig waren, b.v. voor versterking van de bezetting van het oostfront van de vesting Holland, welke bezetting zelfs te zwak was om eventueel uit de Grebbestelling terugtrekkende troepen op te nemen. Nu waren die 6 bataljons bestemd om de 6 bataljons, die in de Peel-Raamstelling waren achtergelaten, te vervangen. Men had dus de bedoeling, dat IIIde legerkorps weder op volle sterkte te brengen, wanneer het achter de Waal-Lingestelling teruggetrokken zou zijn. Wanneer ik echter zie, dat dit gedeelte van het zuidfront door een heel legerkorps zou worden bezet, en ik die sterkte vergelijk met de bezetting in de meer westelijk gelegen gedeelten van het zuidfront, valt het mij op, dat op deze wijze het oostelijk gedeelte overmatig bezet was.

15583. De heer **Korthals:** In vergelijking met wat?

A. In vergelijking met de meer westelijk gelegen gedeelten.

15584. De **Voorzitter:** Waar tegenover stond, dat daar meer versterkingen waren aangebracht.

A. Niet van betekenis. Voor de Linge was ook een brede inundatie gesteld. Ik geloof niet, dat van een evenredige verdeling van troepen over het zuidfront kan worden gesproken. Bovendien had een tijdige verplaatsing, vóórdat de oorlog uitbrak, uiteraard het voordeel, dat het legerkorps zich in de verdediging van dat stellinggedeelte kon inwerken en zich er mede vertrouwd kon maken en mede kon helpen aan het bouwen van versterkingen. Nu kan men natuurlijk zeggen, dat door het ter plaatse laten van het IIIde legerkorps de vermoedelijke vijand zou worden misleid ten aanzien van de te bieden tegenstand, maar dan moet daartegenover worden opgemerkt, dat daarmede ook bij onze toekomstige bondgenoten ongegronde verwachtingen ten aanzien van de te bieden tegenstand werden gewekt. Dit heeft tot teleurstelling van die zijde aanleiding gegeven. Ik ben dus van mening, dat het onjuist is geweest, dat het IIIde legerkorps ten zuiden van de rivieren is gehandhaafd vanaf het ogenblik, dat men de bedoeling had, het legerkorps, zonder tegenstand te bieden, terug te nemen.

In de tweede plaats heb ik mij afgevraagd of de opstelling der troepen ten noorden van de grote rivieren in overeenstemming was met de opdracht van de Regering. Volgens deze opdracht moest, bij een aanval op het hart des lands, weerstand worden geboden, zowel in de Grebbelinie als in het oostfront van de vesting Holland. Aan de opperbevelhebber werd overgelaten te bepalen, hoeveel troepen voor de verdediging op elk dier fronten zouden worden bestemd. De operatiën mochten echter niet worden gebaseerd op het slagen van een terugtocht van troepen, opgesteld in en achter de Grebbelinie.

Deze laatste voorwaarde bracht mede, dat in elk der fronten een troepenmacht van zodanige sterkte moest worden opgesteld, dat althans een verdediging van enige duur zou zijn verzekerd. Dit was nu, naar mijn mening, bij de gekozen oplossing, althans voor wat betreft het oostfront van de vesting Holland, in genen dele het geval. Een bezetting van 4 bataljons van het stellinggedeelte van de Lek tot aan de Zuiderzee was niet in staat om, zij het ook slechts voor korte tijd, weerstand te bieden.

15585. De **Voorzitter:** Is het dan wel zo waarschijnlijk, dat die opdracht niet is gewijzigd, want uit alle stukken is wel duidelijk gebleken, dat de nieuwe opperbevelhebber, in overeenstemming met de mening van de commandant veldleger, na oriëntatie ter plaatse, zeer bewust heeft gekozen voor de hoofdverdediging in de Grebbestelling?

Ik herinner mij o.a., dat ook de chef staf de jongere generaal *van Voorst tot Voorst* in een uitvoerige uiteenzetting er op gewezen heeft, dat het toen de bedoeling is geweest het gros van de beschikbare troepen in één front op te stellen. Dit klopte dus in het geheel niet meer met die opdracht!

A. Dat hoop ik ook te betogen. Ik kom tot de conclusie, dat de uitvoering niet in overeenstemming was met de opdracht, zulks ter versterking van mijn standpunt, dat de opdracht onuitvoerbaar was.

15586. De **Voorzitter:** Daaruit rijst ook de vraag of die opdracht toch niet gewijzigd is, of misschien helemaal niet gegeven is! Is die opdracht bij Koninklijk besluit gegeven?

A. Neen, niet bij Koninklijk besluit. Die is gegeven door de Regering. Daarvoor is geen Koninklijk besluit nodig.

15587. De **Voorzitter:** Wij menen van wel. In art. 2, sub 3°., staat:

> „Wij behouden Ons het recht voor, zoolang de oorlogstoestand voor Nederland niet feitelijk is ingetreden, met betrekking tot de opstelling van de weermacht en nadat de oorlogstoestand voor Nederland is ingetreden met betrekking tot het krijgsbeleid de opdrachten en aanwijzingen te verstrekken, welke Ons dienstig voorkomen."

A. Dan is er in het geheel geen opdracht verstrekt! Dan heb ik nooit een opdracht gekregen! Ik heb de opdracht van de Regering gekregen en beschouwd als een door een bevoegde autoriteit gegeven opdracht. Een opdracht van de Minister van Defensie achtte ik in mindere mate bindend, omdat ik nu eenmaal onder de Regering stond. Opdrachten van de Regering heb ik echter altijd als bindend beschouwd. Juridisch kan men daarover van mening verschillen, maar als uw opvatting juist is, dan is er nooit een opdracht gegeven.

15588. De **Voorzitter:** In die Instructie staat: *Wij* behouden *Ons* voor. Het zou toch merkwaardig zijn, wanneer dit geschied is zonder handtekening van het Staatshoofd!

A. Dat is nooit gebeurd. Ook niet bij de opdracht, die ik naar aanleiding van de bijeenkomst op 9 September gekregen heb. Ik heb dus misschien ten onrechte de opdracht, die ik kreeg, als bindend beschouwd. Naar uw mening had ik kunnen zeggen: ik trek mij er niets van aan. Ik ben er echter van uitgegaan, dat die opdracht bindend was.

De bezetting van het oostfront van de vesting Holland was naar mijn mening van zo geringe sterkte, dat daarmede geen weerstand van enige betekenis kon worden geboden. Die bezetting was zelfs te zwak om als opnamestelling te dienen. In dat opzicht was dus naar mijn mening aan de opdracht zeer zeker niet voldaan. Maar dat was ook niet mogelijk. De sterkte van de beschikbare troepen was bepaald niet voldoende om beide stellingen een behoorlijke bezetting te geven. De legerleiding was dus genoodzaakt zich tot een krachtige verdediging van een van beide te bepalen. Generaal *Winkelman* heeft hierbij zijn keuze laten vallen op de Grebbestelling en hierbij welbewust afgezien van de verdediging van wat de heer *Dijxhoorn* in zijn „Antwoord" noemt „Ons nationale bolwerk".

Hierop wijst niet alleen de uiterst zwakke bezetting van het oostfront, doch ook het feit, dat eerst op 12 Mei te 17.35 uur het algemeen hoofdkwartier aan het hoofd van de Inundatiedienst machtiging verleende tot het stellen van het voorlopig inundatiepeil op het oostfront benoorden de Lek, waarna eindelijk in de late namiddag van 13 Mei het met spoed stellen der inundaties op volledig peil werd bevolen. Wanneer men van het begin af aan de mogelijkheid tot verdediging aanwezig achtte, zou men zeker in de nacht van 10 op 11 Mei bevel tot inundatie hebben gegeven.

15589. De **Voorzitter:** Een vraag over de voorgeschiedenis. Men zou een zekere tegenstelling kunnen opmaken uit de verschillende verklaringen, die hier gegeven zijn over de situatie in September 1939. Is er toen uwerzijds aangedrongen — voor het geval de Regering niet met uw systeem wenste akkoord te gaan, wat inderdaad het geval was — de inundatie zonder meer vooraf te stellen?

A. Neen.

15590. De **Voorzitter:** Is daarop door u niet aangedrongen?

A. Neen, ik heb de voorwaarde gesteld. In September kwam bij de discussie naar voren, dat de Regering eigenlijk alle troepen wilde terugnemen binnen de vesting Holland; dit was zeer beslist de oorspronkelijke mening van de Minister van Defensie. Ik heb toen gewezen op de bezwaren, die daaraan naar mijn mening verbonden waren en ik heb gezegd: ik zal het doen, wanneer de Regering het gelast, maar ik eis, dat dan de inundatie wordt gesteld.

15591. De **Voorzitter:** Heeft de Regering dit geweigerd?

A. Ja. Men heeft dat geweigerd; men is daarop althans niet ingegaan.

15592. De **Voorzitter:** Hier klopt uw verklaring niet helemaal met die van de heer *Dijxhoorn* en anderen. Van deze kant laat men het voorkomen, alsof dat niet aan de orde is gekomen en alsof daarom niet is gevraagd.

A. In die discussie is daarover zonder enige twijfel gesproken. Ik achtte het logisch, maar begreep zeer wel, dat deze consequentie niet zou worden aanvaard. Het eind van het lied was toen, dat het zo zou blijven, en dit is toen in een opdracht vastgelegd, die niet helemaal in overeenstemming was met de conclusies, welke genomen zijn.

15593. De **Voorzitter:** Ik kan wel even voorlezen, wat de heer *Dijxhoorn* hier heeft verklaard. In zijn eerste verhoor heeft deze op vraag 738 o.a. het volgende geantwoord:

> „Ik moge echter opmerken, dat — als de opperbevelhebber nog in vredestijd een voorstel had gedaan om de Nieuwe Hollandse Waterlinie te inunderen, precies zoals met de Grebbelinie was gebeurd — dit voorstel overwogen had kunnen worden."

Hierin ligt dus opgesloten, dat dit niet gedaan zou zijn.

A. Ik heb geen bepaald voorstel gedaan. Men stond niet, zoals bij de verdediging van de Grebbelinie, op een gegeven ogenblik voor de noodzaak, te zeggen: doe het. Ik heb het dus als een soort argument — om niet te zeggen: dreigement — gebruikt bij de discussie op 9 September en gezegd: dit zou de consequentie zijn.

15594. De **Voorzitter:** Daar is dus overheengepraat?

A. Er is althans niet op ingegaan.

15595. De **Voorzitter:** Als ik uw gehele stellingname en redenering van destijds goed begrepen heb, dan hebt u altijd gezegd: ik moet met twee legerkorpsen enige tijd in de Grebbelinie stand houden om de inundatie en evacuatie gereed te krijgen; anders komt er van de verdediging van het oostfront van de vesting Holland niets terecht en is deze stelling onhoudbaar. De Minister kon hiermee niet akkoord gaan en bracht het verwijt van het gaan marcheren naar voren. In zijn visie kon dit niet. Dan had men echter tijdig moeten inunderen voor het nationale bolwerk!

A. Ik heb toen ook direct begrepen, dat zij dit niet zouden doen, dat hiervan geen quaestie was.

De Minister heeft toen gezegd: de grensbewaking, die wij tegenwoordig hebben, is toch voldoende. Hierop was de Minister nogal erg trots, in verband met het continue vuurfront, dat wij hadden aan de IJssel en de Maas. Ik heb daarop gezegd: Dit houdt hoogstens 12 of 24 uur. De Minister antwoordde: laat dan één legerkorps staan, maar ik zei: dat is ook niet voldoende; wij hebben werkelijk twee legerkorpsen nodig, wanneer wij niet teruggaan en inunderen — wat ik begrijp, dat niet zal gebeuren —. Dit is de discussie geweest.

Ik sta dus op het standpunt, dat generaal *Winkelman* genoodzaakt was zijn keuze te bepalen op één van de stellingen. Hij heeft hierbij zijn keuze laten vallen op de Grebbestelling en heeft daarbij wel-

bewust afgezien van de verdediging van wat de heer *Dijxhoorn* in zijn „Antwoord" noemt: „ons nationale bolwerk." Eveneens wijst hierop de omstandigheid, dat voor een eventuele terugtocht van de in en achter de Grebbestelling opgestelde troepen naar het oostfront van de vesting Holland generlei voorbereiding was getroffen. De desbetreffende bescheiden waren zelfs ingenomen. Ten slotte werden de werkzaamheden voor de versterking vrijwel stopgezet en bepaalden deze zich tot de voltooiing van de eenmaal aangevangen bouw van betonnen afwachtingsdekkingen en gietstalen koepels. (Zie „Beknopt Overzicht" blz. 106). Men heeft afgemaakt de dingen, waarmede men bezig was. Men is niet verder gegaan met de versterking van de vesting Holland.

15596. De heer **Korthals:** Is er wel veel geschied in de tijd van uw opperbevelhebberschap?

A. Toen ik wegging, waren alleen goed gereed de versterkingen voor de veiligheidsbezetting, die ik er in had gezet, dus van twee brigades en nog een paar regimenten. Ik rekende er op, dat de bezetting van het oostfront versterkt zou worden en wilde ook voor de versterkte bezetting versterkingen laten aanleggen. Ik heb daartoe voorstellen gedaan en deze zijn de directe oorzaak geweest tot de latere besprekingen. Deze voorstellen omvatten een kleine 50 millioen. Ten slotte is er 14 millioen toegestaan. Verder is er nooit over gesproken.

15597. De heer **Korthals:** U heeft wel strijd gevoerd over die 50 millioen?

A. De commandant veldleger kwam op een gegeven ogenblik met voorstellen om betonnen afwachtingsdekkingen en betonnen versterkingen in de Peel-Raamstelling en in de Grebbelinie aan te brengen. Hij wilde daarmede beginnen. Ik heb toen gezegd: Neen, ik moet met behoorlijke voorstellen komen; ik wil een begroting van de totale kosten daarvan. Eerst zijn er besprekingen geweest over het type dekkingen en over het aantal. Ten slotte is de commandant veldleger gekomen met een begroting, welke 12 millioen bedroeg. Ik had voorts aan de commandant van de vesting Holland opgedragen, voorstellen te doen met betrekking tot versterkingen van het oostfront van de vesting Holland. Ik heb ten slotte aan de Minister uitgewerkte voorstellen gedaan voor de Peel-Raamstelling en de Grebbelinie en ik heb daarbij vermeld, dat ik veel grotere bedragen zou vragen voor de vesting Holland. Toen is de Regering blijkbaar geschrokken en is de Minister gaan kijken naar de Grebbelinie en zijn er besprekingen gevoerd. Ik heb op mijn voorstellen eigenlijk geen antwoord meer gekregen.

Het besluit van de opperbevelhebber om in feite af te zien van een verdediging van het oostfront van de vesting Holland was zeer bepaald in strijd met de hier te lande heersende begrippen over onze landsverdediging. Wanneer men b.v. in aanmerking neemt, dat de kosten van de droogmaking van de Zuiderzee met enkele tientallen millioenen zijn verhoogd, omdat door het lagere peil van het IJsselmeer de inundatie van de beide noordelijke kommen van de vesting Holland niet meer kon worden gesteld uit het IJsselmeer en dus moest worden verkregen uit de Noordzee, hetgeen kostbare voorzieningen meebracht (verbreding van het Noordzeekanaal, afsluiting van alle wateren, die naar het Noordzeekanaal leidden, een afzonderlijke kom, die in het Zuiderzeegebied een waterreservoir vormde met een hoger waterpeil dan in het overige gedeelte van het IJsselmeer, vernieuwing van de sluizen bij de Vecht), dan blijkt daaruit toch wel zeer duidelijk, dat aan de verdediging van dit front zeer grote waarde werd gehecht. Het was dus wel een zeer ingrijpend besluit om van de verdediging van de vesting Holland af te zien. De opperbevelhebber had natuurlijk het recht en de plicht het te doen, als hij dit juist achtte, maar het was zeer bepaald in strijd met onze algemene gevestigde inzichten en meningen, dat de vesting Holland het bolwerk van onze landsverdediging was. Ik ontken niet, dat de Grebbestelling zekere voordelen had; het terrein vóór en in de stelling was op vele punten veel bedekter dan in de vesting Holland. Wanneer men op een bepaald punt in de Grebbestelling gaat staan, kan men zeggen: het is hier beter dan in de vesting Holland, maar men kon hier eenvoudig de hoofdverdediging niet voeren, omdat de lengte te groot was en er te weinig troepen waren. Het grote voordeel van de vesting Holland was de grote stormvrijheid door de inundaties, die er vóór waren. Er is wel eens op de voorgrond gesteld, dat die inundaties niet zo breed waren, dat de artillerie er niet overheen kon schieten, maar dit argument heeft veel aan waarde verloren, sinds men uit de lucht veel beter kan bombarderen. Het grote voordeel van de stormvrijheid is, dat men, zolang zich in de stelling nog levende wezens en mitrailleurs bevinden, daarin niet kan doordringen. Al het leven moet er als het ware uitgehaald worden, voordat men er door kan. Uitteraard moest men de fronten met granaatvrije dekkingen versterken. Wanneer men het oostfront van de vesting Holland versterkt had — dat was mijn bedoeling geweest — zoals men b.v. het Kornwerderzand verstrekt heeft, dan had men het er zeer beslist uit kunnen houden. Het Kornwerderzand heeft blootgestaan aan een zware beschieting met artillerie en aan een zwaar bombardement uit de lucht; de kazematten hebben dit glansrijk doorstaan; het werk is volkomen intact gebleven.

15598. De heer **Korthals:** Was dit nog mogelijk geweest in de korte periode, die achteraf blijkt ter beschikking gestaan te hebben om dit in orde te maken?

A. Het zou beter geweest zijn, wanneer men onmiddellijk begonnen was. Men wist niet hoeveel tijd er nog beschikbaar was. Men had het natuurlijk in vredestijd moeten doen; dat is niet anders.

Ten slotte heeft de Grebbestelling wel heel kort weerstand geboden. Ook ik had gedacht, dat dit wel langer had kunnen duren, maar dat was o.m. een quaestie van de geringere bewapening van onze troepen.

15599. De **Voorzitter:** Hebt u niet ergens, hetzij in uw brochures, hetzij in het verhoor van de vorige keer, gezegd, dat bij de verdediging van de Grebbe ook wel verschrikkelijk veel fouten zijn gemaakt? Ik meen zelfs, dat u heeft gezegd: alle fouten, die enigszins mogelijk waren.

A. Ik heb hierover neergeschreven:

> „Dat zij slechts zo korte tijd weerstand heeft geboden als in werkelijkheid is geschied, heeft ook mij teleurgesteld en moet worden toegeschreven in de eerste plaats aan de onvoldoende bewapening van ons leger, maar helaas ook aan de gebrekkige leiding bij de verdediging, de onvoldoende oefening en de geringe weerstandkracht van de bezettingstroepen. Het reeds aangehaalde „Beknopt Overzicht" laat hieraan geen twijfel bestaan."

Generaal *van Hilten* heeft hierover ook een artikel geschreven onder de titel: Het drama aan de Grebbeberg. Ik blijf er bij, dat het niet fraai is geweest.

15600. De **Voorzitter:** Ik zou deze uitspraak graag nader gepreciseerd zien. Bedoelt u de troep of de commandovoering of de hogere commandovoering ter plaatse?

A. Ik kan er wel iets meer van zeggen.

Voor de Grebbeberg waren, voor zover er geen inundatie was, voorposten geplaatst, zogenaamde „weerstandbiedende voorposten". Nu dienen voorposten om de stelling te beveiligen en te zorgen, dat de bezetting niet verrast kan worden en de tijd heeft zich behoorlijk gevechtsgereed te maken. Wanneer dit is geschied en de stelling bezet is, dan doet zich de vraag voor: moeten die voorposten gehandhaafd blijven? Onze voorschriften namen aan, dat dan in het algemeen die weerstandbiedende taak van de voorposten verviel en dezen een waarschuwende taak kregen en dus slechts de nadering van de vijand behoefden te melden. Dit is niet geschied; de voorposten hebben de weerstandbiedende taak behouden, hetgeen ik persoonlijk afkeur. Ik vond het jammer, dat het bataljon daar is opgeofferd voor het weerstand bieden gedurende korte tijd tegen een overmachtige vijand. Men had het met meer vrucht ergens anders kunnen gebruiken, b.v. als regimentsreserve. Bovendien kreeg men nu het terugvloeien door de troepen heen, hetgeen een demoraliserende invloed moest hebben op de bezetting van de eigenlijke stelling.

15601. De **Voorzitter:** Als ik mij de uiteenzetting goed herinner, dan zou hier — gesteld, dat uw visie juist is — een fout zijn gemaakt door de legerkorpscommandant?

A. Ik meen, dat de legerkorpscommandant mij later heeft medegedeeld, dat hij er voor voelde de voorposten terug te nemen, maar dat de commandant van het veldleger dit niet wilde.

15602. De **Voorzitter:** Wij hebben generaal *Harberts* hier verleden week gehoord. Ik kan uit dat verhoor op het ogenblik geen letterlijke aanhalingen doen, daar wij de zaak nog niet uitgewerkt op schrift hebben, maar ik meen, dat hij het zelf niet wilde."

A. Ik heb indertijd de wijze, waarop generaal *Harberts* zijn taak in de oorlog heeft vervuld, uitvoerig met hem besproken in verband

met een strafvervolging, welke men tegen hem wilde instellen en waarbij ik mij als getuige à décharge beschikbaar had gesteld. Ik meende, dat hij daarbij het zoëven door mij bedoelde standpunt naar voren had gebracht.

Uit het „Beknopt Overzicht" blijkt echter, dat hij niet alleen de weerstandbiedende taak van de voorposten heeft gehandhaafd, doch dat hij zelfs bevelen heeft gegeven, door een tegenstoot de voorpostenopstellingen te hernemen, toen deze waren prijsgegeven.

Nu kan men van mening verschillen aangaande de vraag of de weerstandbiedende taak der voorposten behoorde te worden gehandhaafd, het doen hernemen der voorpostenopstellingen door troepen uit de hoofdweerstandsstrook moet als een bepaalde tactische fout worden aangemerkt. Ik begrijp niet, dat een bekwaam tacticus als generaal *Harberts* deze fout heeft kunnen maken. Ik vermoed, dat hij, teleurgesteld door de zwakke weerstand der voorposten, door deze maatregel zijn ondercommandanten heeft willen doordringen van zijn wens om tot het uiterste tegenstand te bieden. Het doordringen in de hoofdweerstandsstrook is de vijand wel erg gemakkelijk gemaakt. De Holleweg, waarlangs de Duitsers het eerst zijn doorgedrongen, was niet versperd en werd niet door automatische wapenen bestreken. Dit acht ik een grote nalatigheid, welke zich intussen niet zo zou hebben gewroken, indien het was gelukt de Grebbelinie weer volledig te vernielen, doch daarmede niet kan worden verontschuldigd.

Op het doordringen van de vijand in de hoofdweerstandsstrook volgde van Nederlandse zijde een aantal tegenstoten, welke naar mijn mening vrij stelselloos werden uitgevoerd en grotendeels in het eigen vuur zijn doodgelopen. Blijkbaar waren de neventroepen niet ingelicht aangaande het tijdstip en de richting, waarin deze acties zouden worden uitgevoerd. Het geheel maakt een verwarde indruk; oefeningen in het verdedigen der stellingen schijnen weinig te zijn gehouden.

15603. De **Voorzitter:** Is dit in de periode voor 6 Februari wel gebeurd?

A. De algemene regeling van de oefeningen van het veldleger was uit de aard der zaak de taak van de commandant van het veldleger, die dan ook de nodige maatregelen voor een stelselmatige opleiding heeft genomen.

Tegenwerkende factoren waren de uiterst geringe geoefendheid van de oudere lichtingen, het gebrek aan geschikt kader, dat voor een groot gedeelte zelf eerst nog moest worden opgeleid, en het vele graafwerk, dat moest worden verricht. Aangezien ik van oordeel was, dat aan dit laatste al te veel tijd werd besteed, heb ik gelast, dat bepaalde dagen voor oefeningen moesten worden besteed.

Naast deze stelselmatige oefeningen was uit de aard der zaak elke commandant verplicht zijn ondergeschikten in te wijden in de uitoefening van de bijzondere taak, welke hem was opgedragen. Hiervoor konden de hogere commandanten moeilijk bevelen geven; de ondercommandanten moesten deze plicht zelf aanvoelen.

Ten slotte de quaestie van de grote tegenaanval. De commandant van het veldleger heeft, buiten de legerkorpscommandant om, rechtstreeks bevelen gegeven aan de commandant van de tweede divisie tot het uitvoeren van een tegenaanval in het vak van de commandant der vierde divisie.

Dit is in beginsel onjuist; indien de commandant veldleger wenste, dat een tegenaanval moest worden uitgevoerd, dan had hij daartoe aan de legerkorpscommandant opdracht moeten verstrekken.

Bovendien kan een tegenaanval niet met goed gevolg worden uitgevoerd, zolang de vijandelijke aanval nog in gang is. Eerst moet een zodanige aanval worden „afgegrendeld".

Pas wanneer de vijandelijke aanval tot staan is gekomen en het beloop van het eigen front is vastgesteld, kan aan de voorgenomen tegenaanval de onontbeerlijke artilleriesteun worden gegeven.

Te recht heeft dan ook naar mijn mening de legerkorpscommandant de hem het eerst door de commandant veldleger beschikbaar gestelde bataljons voor de „afgrendeling" van de vijandelijke aanval gebruikt en de eigenlijke tegenaanval aan later beschikbaar gekomen troepen opgedragen.

Door de late aankomst van deze zeer vermoeide troepen is er ten slotte bij de uitvoering van de tegenaanval van een behoorlijke samenwerking met de artillerie geen sprake geweest.

De steun van de artillerie heeft zich bepaald tot het afgeven van een beschermend vuur op de flank van de aanvallende troepen.

Rechtstreekse artilleriesteun is gedurende de aanval niet verleend. Hierdoor was deze actie tot mislukking gedoemd.

Dit zijn de voornaamste opmerkingen, die mij hierover het eerst invallen. Ik heb absoluut de indruk, dat èn de leiding èn het weerstandsvermogen van de troep — u weet, dat de legerkorpscommandant het nodig heeft geacht, de politietroepen op te dragen, te schieten op iedereen, die terugtrok; u weet ook, dat een krijgsraad te velde is opgericht, die een vaandrig heeft veroordeeld — onvoldoende zijn geweest. Ik weet wel: wij hadden geen luchtmacht en het is heel moeilijk, zonder steun van het luchtwapen een behoorlijke verdediging te voeren, maar als ik naga wat in 1944 en 1945 door de volkomen verslagen Duitsers, die ook geen luchtmacht meer hadden, nog is gepresteerd tegenover de Canadezen en de Amerikanen, dan kom ik tot de slotsom, dat onze tegenstand groter had kunnen zijn. Het spijt mij, dat ik dit moet zeggen.

15604. De **Voorzitter:** Dan kunnen wij van de Grebbelinie wel afstappen. Misschien wilt u thans de andere sectoren behandelen?

A. Ik heb het een en ander opgeschreven omtrent de reactie van de legerleiding op de grote aanval met valschermjagers en luchtlandingstroepen.

In de vroege ochtend van 10 Mei had die aanval plaats met o.a. het resultaat, dat de bruggen bij de Moerdijk en bij Dordrecht in handen van de Duitsers kwamen, en daarmede de toegangsweg van het zuiden uit naar het hart des lands.

15605. De **Voorzitter:** In verband hiermede zou ik nog iets willen vragen over de 9de Mei, 's avonds.

A. Over de paraatheidsquaestie heb ik ook mijn mening opgetekend.

Die bruggen waren dus in 's vijands handen en het was van het allergrootste belang te beletten, dat sterke Duitse strijdkrachten — in het bijzonder pantsertroepen — tot daar zouden doordringen, vóórdat de bruggen weer in eigen handen of vernield zouden zijn. Naar mijn mening had dus alles er op moeten zijn gezet, die bruggen weer in handen te krijgen en daarvoor tijd te winnen.

Nu gaf de aanwezigheid van het IIIde legerkorps en de lichte divisie in Noordbrabant op dat ogenblik daartoe de gelegenheid. Die aanwezigheid was dus als een gelukkig toeval te beschouwen. Wanneer het IIIde legerkorps onmiddellijk weer de Peel-Raamstelling had bezet en b.v. het regiment huzaren motorrijders van het IIIde huzarenkorps, gevolgd door een regiment wielrijders en een afdeling rijdende artillerie naar het eiland van Dordrecht gezonden, dan zou er zeker een redelijke kans zijn geweest, dat deze troepen, in samenwerking met de aldaar aanwezige onderdelen, de bruggen weder in handen zouden hebben gekregen. Als ik de geringe weerstand, tegen de troepen van het Iste legerkorps geboden, in aanmerking neem, dan geloof ik, dat de valschermjagers die aanval niet hadden kunnen weerstaan. Zodra de valschermjagers een georganiseerde troep tegenover zich kregen, was het spoedig met hen afgelopen. Doordat dit niet is geschied en het IIIde legerkorps en de lichte divisie onmiddellijk bevel kregen — het was het plan, dit pas in de nacht te doen —, terug te trekken, waardoor de Peel-Raamstelling zeer onvoldoende bezet bleef, maar heel kort weerstand kon bieden en in de loop van de nacht van 10 op 11 Mei reeds moest worden ontruimd, kreeg een Duitse pantserdivisie de gelegenheid, vrijwel ongehinderd door Noordbrabant naar de Moerdijkbrug te trekken, zich daar te verenigen met de valschermjagers en verder door te dringen in het hart des lands. Naar mijn mening heeft de legerleiding hier gefaald. Het is voor mij onbegrijpelijk, dat op het ogenblik, dat de Moerdijkbruggen in 's vijands handen waren, men Brabant heeft ontruimd. Door dit noodlottige besluit, ten gevolge waarvan het lot van ons land in feite reeds enkele uren na de aanvang van de strijd was bezegeld, heeft, naar mijn mening, de opperbevelhebber blijk gegeven, het strategische inzicht, dat de toestand vereiste, niet te bezitten. Ik kan mij trouwens niet aan de indruk onttrekken, dat de verrassing van de grootscheepse aanval uit de lucht door het algemeen hoofdkwartier niet met de nodige koelbloedigheid onder de ogen is gezien. Hoe is het anders te verklaren, dat, terwijl in het westen des lands voor de bestrijding van de valschermtroepen een geheel legerkorps beschikbaar was, daarheen nog een zestal bataljons werd gedirigeerd, welke werden onttrokken aan de toch reeds te zwakke bezettingen van het oostfront van de vesting Holland en de Grebbestelling? Men had bezwaarlijk beter in de kaart van de vijand kunnen spelen. Ik acht dit een enorme fout; dat is mijn visie op de zaak.

Indien u het goedvindt, Mijnheer de Voorzitter, wil ik thans iets zeggen over de quaestie van de paraatheid van onze weermacht in de ochtend van 10 Mei 1940.

Bij de beoordeling hiervan dient op de voorgrond te staan, dat, wil men vermijden, dat de troepen op het ogenblik, dat zij in actie moeten komen, door oververmoeidheid niet in staat zullen zijn de strijd met succes aan te binden, zij niet voortdurend in een toestand van volledige paraatheid kunnen worden gehouden. Als men dit zou

eisen, zouden er b.v. geen oefeningen op een enigszins uitgebreide schaal kunnen worden gehouden, zoals schietoefeningen in de schietkampen, enz. Er moeten dus maatregelen worden genomen om te zorgen, dat, wanneer het gevaar dreigt, een wijziging in de normale toestand intreedt. Nu was die zaak vóór de wisseling in het opperbevel als volgt geregeld.

Toen gold in dit opzicht als beginsel, dat door het algemeen hoofdkwartier de mate van paraatheid zou worden bevolen. Daarnaast was bepaald, dat iedere ondercommandant het recht en de plicht had, indien hij op grond van door hem ontvangen berichten van mening was, dat een hogere graad van paraatheid voor zijn onderdeel noodzakelijk was, daartoe de vereiste bevelen te geven. Er werd van uitgegaan, dat de ondercommandanten over gegevens konden beschikken, die bij het algemeen hoofdkwartier niet bekend waren en dan de vrijheid moesten hebben, verder gaande bevelen te geven dan van uit het hoofdkwartier waren verstrekt. Het schijnt, voorzover ik heb kunnen nagaan, dat in deze regeling na de wijziging van het opperbevel wijziging is gebracht, en wel in die zin, dat in het algemeen de ondercommandanten op de hoogte werden gesteld van de berichten, die bij het algemeen hoofdkwartier binnenkwamen, maar dat ieder van die ondercommandanten in verband daarmede voor zich zelf de mate van paraatheid bepaalde. Hoe dit zij, het resultaat is geweest, dat de onderdelen, behorende tot de vesting Holland en tot het Iste legerkorps, op de ochtend van de luchtaanval in hun kwartieren sliepen. Bovendien was bij de troepen in de vesting Holland de munitie ingenomen, de patronen en de handgranaten; deze waren dus niet in het bezit van de man. Dit blijkt uit het „Beknopt Overzicht", blz. 108. In dit „Beknopt Overzicht" staat, dat de munitie was ingenomen om technische redenen, dat die weer was uitgegeven, maar weer was ingenomen naar aanleiding van een mededeling van de opperbevelhebber, op 9 Mei 1940, dat weer enkele verloven konden worden verleend. Nu begrijp ik niet, dat het innemen van de munitie zo'n ontzaglijke haast had, dat dit nog dezelfde dag moest geschieden. Ik heb ook een enigszins andere indruk gekregen uit een brief, die ik ontvangen heb van een commandant daar ter plaatse, de vakcommandant van het vak Wieldrecht, die de overval op de Moerdijkbrug heeft moeten doorstaan; deze schrijft mij:

„Maar, is wel algemeen bekend het volgende:

a. dat het vak Wieldrecht niet gealarmeerd werd, zodat de troep, die hier en daar een half uur achter de opstellingen gelegerd was, tijdens de aanval de stellingen moest bezetten?

b. dat één week voor de overval de C-vak Wieldrecht de opdracht ontving van de C-vesting Holland, via de groepscommandant de munitie, die zich op dat ogenblik bij de man bevond, weer op te doen bergen in de caissons of de in te richten munitiedepots, zodat de troep op 10 Mei 1940, te 5 uur, zonder patronen, zonder handgranaten aan de vijand was overgeleverd, zodat hier en daar tijdens het gevecht, dwars door vijandelijk vuur de nodige munitie moest worden aangevoerd?"

Nu is in de nacht van 9 op 10 Mei van de opperbevelhebber een telexbericht uitgegaan van deze inhoud: van de grens komen zeer verontrustende berichten, weest derhalve hedennacht op uw hoede. Dit telexbericht zou echter niet ontvangen zijn door de commandant Iste legerkorps en door de commandant vesting Holland.

15606. De **Voorzitter:** Dat laatste schijnt niet helemaal te kloppen blijkens hetgeen generaal *van Andel* heeft medegedeeld. Deze heeft verklaard, dat het wel door hem ontvangen was, maar dat ten gevolge van het feit, dat het vak, waar hij het commando voerde, in de zoveelste lijn lag, men geen aanleiding heeft gevonden nog extra-maatregelen te nemen.

A. Hij wist vermoedelijk niet, dat afgezien was van een min of meer krachtige verdediging van Brabant. Dit wist alleen het algemeen hoofdkwartier en het is dus verklaarbaar, dat die commandant zich daar veilig voelde. Elke commandant — van de compagniescommandant af —, is echter m.i. verantwoordelijk, dat, wanneer de toestand spannend wordt, zoals bij voorbeeld kan blijken uit de intrekking van de verloven, zijn troep gevechtsvaardig is. Een commandant, die dan niet de munitie aan de troep uitgeeft, is niet verantwoord.

15607. De **Voorzitter:** Ik spreek over generaal *van Andel,* de commandant van de vesting Holland. Deze heeft medegedeeld, dat hem dat bericht inderdaad bereikt heeft.

A. Dat klopt dus niet met het vermelde in het „Beknopt Overzicht". Dit is merkwaardig. Ik heb indertijd die zaak ook eens nagegaan en ik meende mij vast en zeker te herinneren, dat ik in een register van inkomende en uitgaande stukken van de vesting Holland heb gelezen, dat een dergelijk bericht is binnengekomen. Ik ben nu naar het weermachtsarchief gegaan en heb alle registers opgevraagd, maar ik heb het niet gevonden. Het doet mij genoegen, te horen, dat in de vesting Holland het bericht wel is ontvangen.

15608. De **Voorzitter:** Generaal *van Andel* dacht dus, dat dit voor zijn troepen niet nodig was, omdat deze in de tweede of derde lijn lagen!

A. Als ik elders in het „Beknopt Overzicht" lees, dat het algemeen hoofdkwartier van mening was, dat de ontstekingsladingen in de Moerdijkbrug en de brug bij Keizersveer niet behoefden te worden aangebracht, omdat dicht vóór en achter die bruggen troepen aanwezig waren, dan is het wel buitengewoon wonderlijk, dat men tegelijkertijd zegt: wij laten die troepen slapen en geven ze geen munitie.

Ik kom tot de conclusie, dat dit alles wijst op een uiterst laakbare mate van zorgeloosheid.

15609. De **Voorzitter:** De vraag is, wie hiervoor verantwoordelijk moet worden geacht.

A. Ik heb gezegd: bij het algemeen hoofdkwartier moest men in verband met de ingekomen berichten rekenen op een uitbreken van de oorlog op 10 Mei.

15610. De **Voorzitter:** Mag ik even een vergelijking maken tussen de dreiging in November en die in Mei? Hiertussen is, geloof ik, een grote tegenstelling te maken wat betreft de paraatheidsquaestie en die veel verder gaande maatregelen.

A. Wij hadden de zaak volkomen in eigen hand genomen. De patronen waren toen bij de man; zij zijn nooit ingenomen.

15611. De **Voorzitter:** En de troepen waren in de stellingen?

A. In de vesting Holland niet, maar ik was van plan krachtig weerstand te bieden in Brabant. Het zuidfront van de vesting Holland was dus niet in die mate bloot gesteld geweest.

Ik ben zelf persoonlijk die avond op mijn bureau gebleven. De oorlog met Noorwegen was er toen nog niet geweest en het was niet bekend, dat Duitsland op grote schaal van valschermjagers gebruik maakte, maar ik begreep wel, dat de oorlog vermoedelijk zou worden ingeleid met algemeen luchtbombardement en dat het dus niet mocht voorkomen, dat er troepen in de kazernes en barakken lagen, omdat de ligging mogelijk bekend was bij de Duitsers. Ik ben op het bureau gebleven tot 1 uur. Ik heb mij de berichten, die binnenkwamen, laten voorleggen en ik was van plan, voor de troepen, die niet in de stellingen lagen, een bevel uit te geven, dat ongeveer luidde als volgt: „Alle troepen, die niet in verhoogde mate van paraatheid verkeren gevechtsgereed buiten de kwartieren, in luchtdekking". Ik had dus gewild, dat ook de troepen in het hart des lands, hoe veilig ook, niet in de kazernes en barakken waren, maar verspreid in luchtdekking en gevechtsgereed waren. Dit had hier ook moeten gebeuren. Men kan het het algemeen hoofdkwartier verwijten, maar ook elke lagere commandant. Waar het standpunt werd ingenomen, dat iedere commandant zelf moest bepalen de mate van gevechtsgereedheid, was iedere commandant ook verantwoordelijk. Men heeft, volgens mij, op 9 Mei niet consequent gehandeld. Ik had mij 12 November des nachts de verschillende berichten laten voorleggen. De berichten van de grenzen waren toen zeer geruststellend en op het algemeen hoofdkwartier waren wij overtuigd, dat de aanval niet doorging. In deze overtuiging ben ik toen naar huis gegaan. Het was ook onwaarschijnlijk, dat men in November met de oorlogvoering zou beginnen, terwijl de rivieren van dijk tot dijk stonden en de wegen voor pantserafdelingen onbruikbaar waren. Men moest er echter natuurlijk rekening mede houden. Ik behoef vermoedelijk niet toe te lichten, waarom ik meen, dat op het algemeen hoofdkwartier gerekend moest worden met het uitbreken van de oorlog op 10 Mei. U kent de berichten van de militaire attaché te Berlijn; deze waren zeer positief. Ik kan echter begrijpen, dat men, gezien 12 November, niet die aandacht er aan heeft besteed, die er aan besteed had moeten worden. Deze berichten zijn echter nog in de nacht bevestigd. De militaire attaché is vanwege het algemeen hoofdkwartier opgebeld en hem is gevraagd: Blijf je bij de mening, dat de oorlog loskomt? Deze heeft bevestigd, dat de oorlog zou uitbreken en dat de aanval zou doorgaan. Dit geschiedde natuurlijk in versluierde taal.

15612. De **Voorzitter:** De indruk, die wij uit de verschillende verhoren hebben gekregen, is, dat men op het algemeen hoofdkwartier met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid heeft aangenomen, dat het zo ver was en dat de oorlog zou uitbreken.

A. Er schijnt op het algemeen hoofdkwartier een vergadering te zijn geweest van hoge commandanten. Wat is er toen besproken? Zijn dezen er niet van doordrongen geweest, dat de oorlog zou uitbreken? Is toen iedereen maar rustig naar bed gegaan? Wat is er toen gebeurd?

15613. De **Voorzitter:** Wij kunnen het nazien in het verhoor van generaal *van de Plassche;* die heeft daarover mededelingen gedaan, o,a., dat de generaals *Winkelman* en *van Voorst tot Voorst* tegen elkaar gezegd hebben: Alle maatregelen zijn genomen en de zaak is gereed. De gedachtengang was blijkbaar: wij hebben centraal alle orders gegeven, de zaak is klaar en nu is het verstandiger nog wat te gaan rusten, dan zijn wij de volgende morgen weer fit.

A. Ik bedoel: zijn zij dan gaan rusten zonder alles gedaan te hebben? De commandanten, die aan die vergadering deelgenomen hebben, moesten toch uit de ontvangen mededelingen hun gevolgtrekkingen maken en dienovereenkomstig aan hun ondercommandanten bevelen geven. Zijn die bij die gelegenheid niet doordrongen van een geest van paraatheid? Wat is op die vergadering eigenlijk besproken? Is er toen niet gezegd: Mijne Heren, die aanval komt en nu wens ik van u, dat u geen enkele maatregel achterwege laat om daarop te rekenen. Is b.v. aan de commandant der vesting Holland medegedeeld, dat Noordbrabant zou worden ontruimd, waardoor het zuidfront in de eerste lijn kwam te liggen, en dat in verschillende bruggen geen ontstekingsladingen waren aangebracht en dus de bewakingstroepen aldaar volledig paraat moesten zijn? Waarom waren die ontstekingsmiddelen eigenlijk niet aan de bruggen aangebracht? Men vreesde, dat zij ontijdig in de lucht zouden vliegen, maar men had er toch een officier heen kunnen sturen, die op de hoogte was met de plannen voor het gebruik dier bruggen en die kon toezien, dat zij niet ontijdig zouden worden vernield.

15614. De **Voorzitter:** Generaal *Best* heeft een rapport overgelegd, waarin o.a. het volgende vermeld staat:

> „Ten slotte ontving C.-Lvd. op 9 Mei te 23.15 „ter inlichting" een bevel van den O.L.Z. (Afd. Landm. Sectie I B, Nr. 46 B) gericht aan o.a. C.V., C. Stg. Hd., C. Vg. H., C. Z., T.B.F., T.B.Z.L., luidende:
> „Met ingang van hedennacht 3.00 voor alle s.b.-troepen onder Uw bevel, behalve de troepen op het Z.front in het gebied van C.-III L.K. en van C.Z. volledige strijdvaardigheid. De hindernissen moeten op dat uur gesloten zijn.""

A. Dat is dus volledige strijdvaardigheid. Het is dus door het algemeen hoofdkwartier bevolen en niet overgelaten aan de ondercommandanten.

15615. De **Voorzitter:** De vesting Holland valt hier ook onder, maar men zou ook kunnen redeneren: het gaat om de sb-troepen. Behoorden de troepen aan de Moerdijk hiertoe ook?

A. Neen, beslist niet. Als men het echter alleen voor de sb-troepen doet, dan is een dergelijk bevel gevaarlijk, doordat de anderen denken: wij niet.

15616. De **Voorzitter:** Daarnaast was al het telexbericht uitgegaan: Weest bijzonder op uw hoede.
Generaal *van Andel* heeft zich hier op mijn desbetreffende vraag (no. 3007) als volgt uitgelaten:

> „Ja. Ik heb dus geen opdracht van de opperbevelhebber gekregen om te alarmeren, alleen de mededeling, dat er aan de Maas gealarmeerd was, en ik geloof ook bij het veldleger, dat weet ik niet zeker, maar het werd aan mij overgelaten, of ik al dan niet wilde alarmeren."

In antwoord op mijn vraag no. 3011 („Dus men rekende helemaal niet op deze schaal op parachutistenaanvallen e.d.?") antwoordde de generaal:

> „Niet op mijn front. Ik had gedacht, dat zij niet....., in ons waterrijke land had ik op dergelijke stoute stukken niet gerekend. Bij het Hollandsch Diep had ik niet op parachutisten gerekend."

En ten slotte antwoordde hij op mijn vraag no. 3014 („Maar men liet u vrij het bij u ook te doen, ja dan neen. Toen hebt u uit beleidsoverwegingen gezegd: ik zit in de tweede lijn en hier is het nog niet nodig."): „Ja, ik heb gezegd: Ik doe het nog niet." Dit is toch wel een grote verantwoordelijkheid.

A. Dat men niet op die parachutistenaanval heeft gerekend, kan ik begrijpen, maar dat men geen patronen heeft gegeven, is onverklaarbaar.

15617. De **Voorzitter:** Wellicht heeft men dit op het hoofdkwartier niet geweten.

A. Neen, dit is voor de verantwoordelijkheid van de commandant van de vesting Holland, maar het is onbegrijpelijk, dat dergelijke dingen mogelijk waren, toen men wist: morgen breekt de oorlog uit. Men wist toch, dat ergens wel parachutisten zouden kunnen neerkomen en dat vliegvelden daaraan bloot konden staan. Dit was al gebleken in Noorwegen.
Wanneer men als opperbevelhebber er niet meer op kan rekenen, dat gezorgd wordt, dat de manschappen ten minste hun munitie hebben, dan wordt het wel heel moeilijk.

15618. De **Voorzitter:** Ik wil u zeggen, wat generaal *van de Plassche* ons heeft medegedeeld. Mijn geheugen was toch niet slecht. De generaal antwoordde op vraag no. 4494:

> „Het allerlaatste stonden wij op de stoep met z'n drieën, de opperbevelhebber, *van Voorst* en ik. Dat was het eind van het gesprek en toen liepen wij zo naar buiten. De generaal ging toen naar huis. Ik weet niet meer wat *van Voorst* ging doen, maar *van Alphen* was die nacht belast met de gewone dienst in het hoofdkwartier. Maar ik herinner mij nog, dat ik tegen de opperbevelhebber zei: „Kijk generaal, het is weer net als de vorige keer, maar de berichten zijn nu nog veel ernstiger, toen hadden wij nog wel eens één strohalm om ons aan vast te klampen en nu is er geen een." En toen zei generaal *Winkelman: „Van Voorst,* wij hebben alle bevelen gegeven, ik ga nu slapen." En toen dacht ik: „Nou, je bent in elk geval je kop niet kwijt en je maakt je er niks zenuwachtig over"."

A. Neen, dat heeft hij beslist niet gedaan.
Ik behoef niets naders te zeggen over het hoofdkwartier. U hebt waarschijnlijk wel andere getuigen hiervoor.
Ik mag *van de Plassche* heel graag, maar ik geloof niet, dat hij die avond de indruk heeft gemaakt op zijn ondergeschikten, dat hij de aanval verwachtte.

15619. De **Voorzitter:** Ik kan wel zeggen, dat *van de Plassche* als tegenargument — daarop kwam het practisch gesproken neer — heeft medegedeeld, dat hij voortdurend een camouflagepolitiek volgde en zich anders voordeed dan hij er in werkelijkheid over dacht.

A. Ik sta dus op het standpunt, dat men bij het algemeen hoofdkwartier op grond van de ingekomen berichten *moest* rekenen op het uitbreken van de oorlog op 10 Mei. Ik heb gewezen op het telefonisch gesprek met *Sas,* het doen uitvoeren van vernielingen ten oosten van de Maas. Er kwamen van de commandant van de Peeldivisie zeer verontrustende berichten binnen, welke aanleiding gaven om voorbereide vernielingen ten oosten van de Maas te doen uitvoeren. De eerste schoten waren reeds gevallen bij de Kapellerlaan te Roermond. Bij de aanval op Noorwegen was gebleken, dat de Duitsers op belangrijke schaal van parachutisten gebruik maakten. Afgescheiden daarvan, moest er rekening mede worden gehouden, dat de oorlog met een luchtbombardement op grote schaal zou worden ingeleid. De troepen waren gedeeltelijk in kazernes en barakken gelegerd en stonden dus aan luchtaanvallen bloot. Mijn conclusie is, dat onder deze omstandigheden de legerleiding er voor had moeten zorg dragen, dat alle troepen, waarvoor niet reeds een bijzondere mate van paraatheid was gelast, zich bij het aanbreken van de dag — het vermoedelijke ogenblik van de aanval — gevechtsgereed in luchtdekking buiten de kwartieren moesten bevinden.
Ik acht het algemeen hoofdkwartier daarvoor verantwoordelijk. Wilde men, als opperbevelhebber, die verantwoordelijkheid overdragen aan de ondercommandanten, dan kon men dit doen, maar wanneer het niet lukte, bleef men verantwoordelijk.
Ware dit het geval geweest, nl. dat de troepen gevechtsgereed in luchtdekking buiten hun kwartieren waren, dan had de strijd tegen de parachutisten kunnen worden aangebonden nog voordat dezen

zich hadden verzameld, dus onder voor hen zeer ongunstige omstandigheden. Daar onze troepen niet geformeerd waren, zijn zij in een ongelukkige positie gekomen tegenover de parachutisten.

Het niet in bezit van de man zijn van de munitie was, onder de gegeven omstandigheden, niet te verontschuldigen. Ik acht het de plicht van iedere commandant op een verantwoordelijke post om te zorgen, dat bij politieke spanningen, blijkende uit het intrekken der verloven, de patronen zijn uitgereikt, ook zonder dat hiervoor bevelen van hogerhand zijn gegeven. De ontvangst van het telexbericht van de opperbevelhebber in de vooravond van 9 Mei, waarbij de buitengewone verloven werden ingetrokken — welk bericht overigens eigenaardig aandoet —, had geen aanleiding tot het weder innemen der patronen mogen geven. Dat dit wel is geschied, wijst op een volkomen gebrek aan inzicht in de ernst van de toestand. Men had daarmede toch wel een dag kunnen wachten.

15620. De **Voorzitter:** Acht u het uitgesloten, dat hierin een verraadsfactor heeft gezeten? Niet bij een bepaalde commanderende generaal, zoals *van Andel,* maar het zou mogelijk zijn, dat in zijn staf de een of de ander een suggestie had gedaan en dat degene, die deze suggestie heeft gedaan, een verradersmentaliteit had?

A. Ik geloof het niet. Ik heb generaal *van Andel* wel eens horen beschuldigen van nationaal-socialistische neigingen, doch van een zijde, waaraan ik geen betekenis toeken. Ik geloof, dat daaraan niet gedacht behoeft te worden. Het was eenvoudig zijn al te grote kalmte.

Dan kom ik tot de bruggen, waar de ontstekingsmiddelen niet waren aangebracht. In het „Beknopt Overzicht", blz. 29, zijn de redenen vermeld, waarom men meende het aanbrengen van die ontstekingsmiddelen te kunnen nalaten. Het ene argument was, dat die brug 80 km van de grens lag en 100 km van de oostgrens. Voor troepen, die door de lucht vervoerd worden, is dat geen afstand; ook voor gemotoriseerde troepen was dat van weinig betekenis. Het tweede argument was, dat de aanwezigheid van de eigen troepen vóór en achter de brug voldoende veiligheid gaf om het aanbrengen van die ontstekingsmiddelen achterwege te laten. De daar aanwezige eigen troepen waren echter niet gealarmeerd en niet van munitie voorzien.

Verder is er over gesproken, dat bij de bruggen luchtdoelartillerie was opgesteld. Dit was echter een oude batterij van 6 cm, dat betekende niets, dat gaf niet de minste veiligheid dus.

De kazematten met politietroepen waren inderdaad aanwezig, doch dit was het geval bij alle bruggen over de grote rivieren, en daar waren *wèl* de ontstekingsmiddelen aangebracht.

Verder is gezegd, dat het bij Breda gelegerde VIde grensbataljon de opdracht had op te rukken naar de brug aan de Moerdijk, maar er was geen enkele zekerheid, dat dit op tijd zou kunnen geschieden. Men had maatregelen kunnen nemen tegen het ontijdig tot springen brengen van de bruggen door er eenvoudig een officier bij te zetten, die daarop moest toezien. Het niet aanbrengen van ontstekingsmiddelen was een ernstige fout; dit heeft in de practijk zeer ernstige gevolgen gehad. In het *Kort Verslag* heb ik verder gelezen, dat een aan de commandant van de vesting Holland gedaan voorstel om de bruggen bij Willemsdorp, toen deze in het bezit van de valschermjagers waren geraakt, met artillerievuur te vernielen, werd afgewezen, nadat deze autoriteiten de beslissing van de opperbevelhebber van land- en zeemacht had ingeroepen. Men heeft toen dit voorstel eenvoudig afgewezen. Daarvan begrijp ik niets. Toen de Duitsers op de brug bij Rhenen waren doorgedrongen, is de springlading van die brug door artillerievuur tot ontploffing gebracht; men heeft eenvoudig met artillerie op de lading geschoten en aldus de brug laten springen. Dit had bij de Moerdijkbrug wellicht ook kunnen geschieden, doch men heeft het verboden.

15621. De **Voorzitter:** Wij hebben zelfs in enkele andere verhoren ook een merkwaardige tegenstelling geconstateerd; hiervoor is aangevoerd het argument, dat dit gebeurd zou zijn om de mogelijkheid open te houden, dat geallieerde troepen eventueel een verbinding konden maken met het hart van het land. Daartegenover stond, dwars daartegen in en geheel in strijd daarmede, dat eveneens op bevel van hogerhand de versperringen aan de Belgische grens al in de lucht waren gegaan, met de omgekeerde argumentatie, te weten, dat men bang was, dat de Duitsers zo sterk waren, dat zij regelrecht zouden doormarcheren naar Frankrijk. Daarom achtte men het noodzakelijk de opmars aan de Belgische grens te vertragen!

A. Maar de bruggen waren in handen van de Duitsers; toch mocht men ze niet kapot schieten. Waarom niet?

16522. De **Voorzitter:** Men wilde blijkbaar de mogelijkheid open laten voor een poging om met behulp van de geallieerden de vesting Holland te houden. Daarop is herhaaldelijk bij de geallieerden aangedrongen.

A. Onze militaire attaché te Parijs had toch namens de Franse opperbevelhebber medegedeeld, dat van hulp voor de verdediging van het hart des lands geen sprake kon zijn.

Er is geen enkele poging gedaan om de bruggen weer in bezit te krijgen.

15623. De **Voorzitter:** Bijna niet, maar er is om gevraagd.

A. Er is bij de geallieerden om gevraagd, maar er is door ons geen ernstige poging gedaan om de bruggen weer in handen te krijgen. Daartoe moest men toch beginnen, de Duitsers weg te jagen.

De **Voorzitter:** Is het nu misschien een geschikt moment om uw betoog af te breken en te pauzeren?

A. Ik zou in een minuut kunnen zeggen, wat ik nog te zeggen heb. Dit betreft nl. de organisatie van de luchtverdediging.

15624. De **Voorzitter:** Mag ik dan misschien, aansluitende aan wat u hier hebt gezegd over de toegang tot de vesting Holland, nog een objectie maken?

Ik heb wel eens in de stukken gelezen, dat het bij uw opstelling van troepen die eerste morgen in het hart des lands nog veel fataler zou zijn afgelopen, doordat er minder troepen zouden zijn geweest op de vliegvelden.

Gaarne zou ik uw mening hierover horen.

A. Uit het „Beknopt Overzicht" blijkt, dat generaal *Student* eerst in Maart 1940 opdracht heeft gekregen tot het doen van voorstellen om de aanval op Nederland met zijn luchtlandingstroepen te steunen. Indien dus gedurende mijn opperbevelhebberschap de oorlog was uitgebroken, dan was er van een aanval van valschermjagers, zoals thans heeft plaats gehad, geen sprake geweest.

Na mijn aftreden kwam de aanval op Noorwegen, waarbij op grote schaal van parachutisten gebruik is gemaakt.

Dit heeft mijn opvolger aanleiding gegeven de maatregelen voor de verdediging van de vliegvelden uit te breiden. Ook ik zou dat zeer zeker hebben gedaan; of ik daarbij verder of minder ver zou zijn gegaan dan mijn opvolger, weet ik uiteraard niet. Wellicht had ik aanleiding gevonden over te gaan tot een maatregel, welke ik herhaaldelijk heb overwogen, nl. om de voor de verdediging van het zuidfront van de vesting Holland bestemde troepen (het regiment jagers en een afd. artillerie) reeds in vredestijd daarheen te dirigeren.

Intussen neem ik gaarne aan, dat dit niet zou zijn geschied en dus de landing van parachutisten bij de Moerdijkbruggen zou zijn geslaagd. De ontstekingsladingen zouden echter zeker zijn aangebracht en dus de bruggen zijn vernield. Bovendien zouden ongetwijfeld maatregelen zijn genomen om de gelande valschermjagers te verdrijven. De tijd daarvoor zou door een krachtige verdediging van de Peel-Raamstelling zijn verkregen. In het hart des lands zijn de vliegvelden, ondanks de sterkere beveiliging, alle in 's vijands handen geraakt. *Daarna* zijn zij door troepen van het Iste legerkorps heroverd. Waren deze troepen paraat geweest, dan zou deze herovering veel sneller zijn geschied en de Regering dus minder gevaar hebben gelopen.

Ik wilde nog even iets zeggen over de luchtverdediging.

De organen waren alle in een toestand van volledige paraatheid. De vraag rijst echter, of hierbij niet nog verder had moeten worden gegaan, b.v. door te gelasten, dat bij het aanbreken van de dag alle vliegtuigen, welke konden worden bemand, in de lucht moesten zijn. Ik heb hiervoor op 12 November bevelen gegeven; toen waren echter minder vergaande maatregelen ten aanzien van de verspreiding van de vliegtuigen genomen. Met het oog op dit laatste acht ik het begrijpelijk, dat het niet nodig werd geacht bevelen tot opstijgen te geven. Dat de vliegtuigen echter niet zijn opgestegen, toen berichten binnenkwamen, dat de grenzen door sterke Duitse luchtstrijdkrachten werden gepasseerd, in de onderstelling, dat het hier wel een aanval op Engeland en niet op ons land zou gelden, is een ernstige nalatigheid, waardoor een groot deel van onze luchtstrijdkrachten op de grond of bij het opstijgen is vernield.

15625. De **Voorzitter:** Daarover heeft generaal *Best* mededelingen gedaan. Hij heeft gezegd, dat hij op een lijstje stond.

Ik meen, dat hij na de Minister van Defensie als derde door het algemeen hoofdkwartier ingelicht zou moeten worden over de eerste grensoverschrijdingen enz. In werkelijkheid is dat niet gebeurd. Eerst veel later is zijn commando gewaarschuwd.

A. Wellicht had de fout kunnen worden voorkomen, als men bij het overschrijden van de grens door de troepen op de grond de commandant van de luchtstrijdkrachten hiervan in kennis had gesteld.

15626. De **Voorzitter:** Zou het nonchalance zijn geweest van degenen, die op het hoofdkwartier aanwezig waren, of acht u verraad aanwezig?

A. Neen. Generaal *Best* heeft natuurlijk wel bericht gekregen van de luchtstrijdkrachten. Hij heeft toen gezegd: Zij zijn voor Engeland bestemd, dus blijf ik op de grond staan. Uit de aard der zaak had hij van de grensoverschrijding door vijandelijke troepen op de grond door het algemeen hoofdkwartier op de hoogte moeten worden gesteld. Onder de gegeven omstandigheden, waarbij er een bijeenkomst op het algemeen hoofdkwartier is geweest en daar gezegd is, dat de volgende dag de oorlog zou uitbreken en men hoort de volgende morgen sterke formaties vliegtuigen overtrekken — dus onze grenzen overvliegen — en men zegt dan: Dat zal wel voor Engeland zijn, ik blijf rustig op de grond staan, dan lijkt mij dit bepaald niet juist.

15627. De **Voorzitter:** Ik zou nog een paar vragen over een paar onderdelen willen stellen naar aanleiding van de interessante mededelingen, die u heeft gedaan. Eerst de quaestie van de Peel-Raamstelling. Daarover heb ik twee vragen.
Kunt u iets mededelen over de artillerie, die daarbij was ingedeeld? Ik heb daarvan gelezen, dat de Peeldivisie een aantal zeer verouderde kanonnen bezat, die o.a. goed werk bij Mill hebben gedaan.

A. Het waren in hun tijd goede kanonnen, maar zij waren sterk verouderd.

15628. De **Voorzitter:** Bij het noordelijk gedeelte, waar van het IIIde legerkorps een aantal bataljons was achtergelaten, was ook een artillerieafdeling achtergelaten.

A. Ja, verouderde stukken van 8 staal. Een pantsertrein is daardoor nog geraakt.

15629. De **Voorzitter:** Hoe was het toen u aftrad? Was er toen ook geen artillerie weggenomen?

A. Neen, het was een volledig legerkorps met bijbehorende artillerie.

15630. De **Voorzitter:** Bij de lichte divisie misschien wel?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Bij de Peeldivisie was geen artillerie. Daarom had ik artillerie van de lichte divisie daarvoor bestemd. Wij moesten maatregelen nemen. Bij een lichte divisie, die verspreid optreedt, is er voor een efficient gebruik van artillerie slechts in beperkte mate gelegenheid. Ik heb vele manoeuvres medegemaakt, maar bij de lichte divisie met haar beweeglijke gevechten op grote fronten slechts zelden belangrijk werk voor artillerie gezien. U kunt het zich als artillerist wel voorstellen. Wat moet men op een groot front met artillerie doen? Van behoorlijk voorbereide vuren is over het algemeen weinig sprake. Als regel kan slechts op zichtbare doelen worden geschoten. De lichte divisie was vrij goed voorzien van antitankgeschut; dat was dringender nodig dan de 7-veld.

15631. De **Voorzitter:** Hebben de pantsereenheden, die naar de Moerdijk zijn opgerukt, de Peel-Raamstelling aan de zuidzijde omtrokken, dan wel in het midden of in het noorden doorbroken? U heeft in uw brochure gesteld, dat dit in het noorden is gebeurd.

A. Dat is absoluut bekend. Zij zijn bij Venlo overgekomen, bij Mill gesignaleerd en toen doorgedrongen naar de Moerdijk; een gedeelte is afgebogen over Grubbenvorst, Sevenum, Deurne, Asten, Someren, Heeze naar Leende; deze laatste pantsertroepen zijn dus niet uit het zuiden gekomen, zij waren van de pantserdivisie, die bij Venlo de grens heeft overschreden. Van een omvatting is geen quaestie geweest. De scheidingslijn tussen de beide legers, resp. voor België en voor ons bestemd, liep dwars door de stelling heen, over Eindhoven.

15632. De **Voorzitter:** Een zeer belangrijke vraag nog. Betrekkelijk kort vóórdat u aftrad in Januari 1940 heeft de Inlichtingendienst zeer positief bericht gekregen over het feit, dat er in West-Duitsland pantsereenheden opgesteld zouden zijn en dat dan ook de plannen van de Duitse legerleiding waren, niet zozeer het noorden aan te vallen, maar juist door Brabant heen op te rukken naar de Moerdijkbrug om aldus in het hart van het land terecht te komen. Dat bericht heeft generaal *Fabius* u in een zeer lang gesprek medegedeeld en u daarover ingelicht. Nu is het voor ons uitermate zonderling, dat deze toch wel zeer gewichtige mededelingen niet zijn doorgegeven, althans niet zijn doorgekomen bij het nieuwe opperbevel, zoals onze inlichtingen op het ogenblik zijn. Wij zullen daarover nader de generaals *Winkelman* en *van Voorst tot Voorst* moeten horen.

A. Ik heb dezer dagen bezoek gehad van generaal *Fabius* en die heeft mij medegedeeld, dat uit ter sprake was gekomen, en heeft mij gevraagd of ik mij niet een gesprek herinnerde, dat ik daarover gehad heb. Inderdaad herinner ik mij tot mijn spijt daarvan niets. Ik weet niet, waarop dit doelt. Er zullen wel eens berichten ingekomen zijn, dat er daar een pantserdivisie was, maar dat gebeurde herhaaldelijk. Wel herinner ik mij, dat bij de berichten van de heer *Sas* uit Berlijn steeds werd gezegd: denk aan de brug bij Maastricht, maar dat is het enige, wat ik van de heer *Sas* gehoord heb over de Duitse plannen. Dat zou volgens generaal *Fabius* zijn een soort Duits operatieplan? Daarvan kan haast geen sprake zijn.

15633. De **Voorzitter:** Bij zijn verhoor heeft generaal *Fabius* het volgende gezegd (Vraag no. 4813):

> „De **Voorzitter:** ..... Er zou in West-Duitsland in de omgeving van Osnabrück een pantserdivisie of een dergelijke eenheid hebben klaargestaan om door te stoten in de richting van de Moerdijk. Kunt u daar iets over mededelen?
>
> **A.** Daar weet ik heel veel van. De quaestie is de volgende:
> In de tijd, dat generaal *Reynders* — dit houdt rechtstreeks verband met het krijgsbeleid — nog opperbevelhebber was, hebben wij van de militaire attaché in Berlijn, majoor *Sas*, de opmars van het Duitse leger gekregen. Wij waren dus behoorlijk ingelicht, maar wij wisten toen natuurlijk niet of het waar was of niet.
> Die opmars van het Duitse leger in Nederland behelsde het volgende. Er zou in Nederland worden opgerukt met een groep in het noorden, een groep ten noorden van de Rijn en een groep door Brabant. De groep, die door Brabant zou oprukken, zou de hoofdgroep zijn en die zou, ongeacht de eventuele tegenslagen of vorderingen, die de groepen ten noorden van de rivieren zouden hebben, zelfstandig moeten doortasten om zo spoedig mogelijk het hart des lands, Rotterdam, te kunnen bereiken. Dat bericht heeft mij, ik meen in Januari, bereikt, en ik heb daarover een lang gesprek met generaal *Reynders* gehad." Het leek ons.....

A. Daar begrijp ik niets van.

15633*a*. De **Voorzitter:** Ik citeer verder wat generaal *Fabius* gezegd heeft:

> uit een oud-militair oogpunt — toen was er immers nog niets bekend van die luchtlandingstroepen — een enigszins gewaagde onderneming. Wanneer men door Brabant en Limburg naar de Moerdijk doorstoot, terwijl het verenigde Franse en Engelse leger in Brabant voortdurend de linkerflank bedreigt, en men moet een brede rivier over — wij wisten toen nog niet, dat de Moerdijkbrug niet zou springen —, dan is dat een buitengewoon moeilijke operatie. Wij namen toenmaals nog aan, dat het Franse en Engelse leger goed waren. Ik heb met onze militaire attaché in Frankrijk wel eens verschil van opinie hierover gehad. Iedereen gaf zo hoog op van het Franse leger, dat zo goed zou zijn. Ik heb tegen hem gezegd: u moet mij niet kwalijk nemen, maar òf het Franse leger deugt niet òf *Gamelin* deugt niet; er hokt iets, er is iets niet in orde. Ik heb een rapport over deze Duitse opmars bij generaal *Reynders* ingeleverd, maar dit is naderhand nooit meer ter sprake gekomen. Het heeft, naar ik meen, in de brandkast van de opperbevelhebber gelegen en als ik goed ben ingelicht, heeft de opvolger van generaal *Reynders* het zelfs nooit gezien."

Dit is dus niet alleen een quaestie van een gesprek met u, maar ook van de indiening van een rapport.

A. Wat het in de brandkast liggen betreft: in de eerste plaats bezat ik geen brandkast. De zuiver persoonlijke stukken, de beoordelingsbescheiden, bewaarde ik zelf en deze zijn bij het begin der mobilisatie naar het Departement gestuurd. Als ik naar huis ging, deed ik de geheime stukken tijdelijk in een ijzeren jalouziekast. Des nachts werden zij altijd in de grote safe opgeborgen. De weinige persoonlijke dingen, de beoordelingslijsten betreffende, heb ik aan

generaal *Winkelman* overgegeven. Ik heb generaal *Winkelman* indertijd opgebeld en gevraagd of hij 6 Februari vóór 12 uur wilde komen en toen heb ik de zaak aan hem overgegeven.

Wanneer er een dergelijk operatieplan van de Duitsers was geweest, dat dus overeenkwam met mijn verwachtingen, dan zou dat wel indruk op mij hebben gemaakt.

15634. De **Voorzitter:** Dus u ontkent dat?

A. Ontkennen is een wat sterk woord, wanneer de generaal *Fabius* het positief heeft verklaard, maar ik begrijp niet, wat hij bedoelt. Ik zou dat dan toch hebben besproken met generaal *Carstens* of generaal *Winkelman*.

15635. De **Voorzitter:** U begrijpt, dat het, als het geheugen van generaal *Fabius* niet is te kort geschoten, buitengewoon zonderling is, dat u er niets meer van weet.

A. Het moet in een ander verband zijn geweest. Ik kan er niets aan doen; er zou geen reden zijn het te ontkennen, want het klopt met mijn eigen inzichten.

15636. De **Voorzitter:** Het ongelukkigste punt zou zijn, dat het niet is doorgegeven. Dit zou een omissie zijn geweest. U zegt, dat u een aantal papieren aan uw opvolger heeft overgegeven, maar was er dan op het algemeen hoofdkwartier geen archief van het opperbevel?

A. Natuurlijk had vroeger de chef van de generale staf een persoonlijk archief van zeer geheime dingen. Bij de mobilisatie is dit anders geworden. Het Kabinet behandelde persoonlijke zaken, het Bureau Operatiën behandelde operatiezaken. Dergelijke papieren waren op het Bureau Operatiën. De Inlichtingendienst had papieren, die de Inlichtingendienst betroffen. Die had ik niet op mijn kamer. Des nachts gingen de geheime bescheiden in de grote safe.

15637. De **Voorzitter:** Aangenomen, dat generaal *Fabius* werkelijk een dergelijk gewichtig rapport heeft ingediend, wat zou er dan, naar uw visie, mede hebben moeten gebeuren? U zoudt het gelezen hebben?

A. Dan had ik het generaal *Carstens* ter bestudering gegeven en waarschijnlijk was dit stuk dan bij de Inlichtingendienst of het Bureau Operatiën terechtgekomen, wanneer het zo was, dat het daarbij terecht behoorde te komen.

15638. De **Voorzitter:** Aangenomen, dat het op het algemeen hoofdkwartier is geweest, vindt u het dan toch ook niet onverantwoordelijk, dat het niet ter kennis is gebracht van de nieuwe opperbevelhebber?

A. Ja, maar het . . . .

De **Voorzitter:** U vindt het toch wel onverantwoordelijk?

A. Absoluut, alleen geloof ik niet, dat men zich daarop kan beroepen, dat men Brabant heeft ontruimd. Er zijn geen rapporten nodig om te begrijpen, dat men door Brabant zou komen. Ik heb echter het idee, dat hij zich met de tijd vergist.

De hoofdstoot in Brabant van de Duitsers hangt hoogstwaarschijnlijk samen met het gebruik van de luchtstrijdkrachten. De luchtstrijdkrachten hebben de weg vrijgemaakt voor de pantserdivisie, die doorgestoten is. Ik heb in het „Beknopt Overzicht" gelezen, dat in Maart *Student* de opdracht heeft gekregen om de luchtstrijdkrachten tegen Holland in te zetten. Die is gekomen met het voorstel om de weg naar het hart des lands voorlopig door luchtstrijdkrachten te laten bezetten. De chef van de Duitse generale staf, *Halder,* had een ander idee. Deze wilde hen inzetten bij Soesterberg, dus ten noorden van de rivieren. De Führer heeft toen de beslissing genomen en zich verenigd met het idee van *Student.* Ik kan mij moeilijk voorstellen, dat dit niet in verband zou staan met de Duitse plannen om de nadruk van de aanval te leggen ten zuiden van de rivieren. Deze opdracht is echter eerst in Maart aan *Student* gegeven.

15639. De **Voorzitter:** Het klopt evident niet met de verklaringen van generaal *Fabius,* omdat hij heeft gezegd, dat hij met de nieuwe opperbevelhebber geen contact heeft gehad. Het moet dus vóór 6 Februari zijn geweest.

A. Ik begrijp het niet. Ik herinner mij dit niet. Het kan natuurlijk zijn, dat er gegevens waren en dat generaal *Fabius* er een rapport over heeft gemaakt.

15640. De **Voorzitter:** Het zijn mededelingen van *Sas.* Generaal *Fabius* zegt: Ik heb een rapport bij generaal *Reynders* ingeleverd. Dat is naderhand nooit ter sprake gekomen. Het is misschien goed, dat ik mededeel, hetgeen hij verder heeft gezegd. Mijn verdere vraag was (no. 4814):

„De **Voorzitter:** Achtte u het niet op uw weg gelegen de aandacht van de nieuwe opperbevelhebber daarop te vestigen?

A. Neen, dat was heel moeilijk. Je hebt zowel in het particuliere als in het ambtelijke leven altijd omstandigheden, waarbij je moet oppassen, dat je je bevoegdheid niet te buiten gaat, omdat een ander dat kwalijk neemt.

De **Voorzitter:** Dit was toch een zeer waardevol gegeven, als het waar was.

A. Ik heb natuurlijk nooit kunnen veronderstellen, dat hij het niet zou lezen. Ik dacht, dat, als de opperbevelhebber de dienst overgaf aan een ander, hij wel op deze papieren zou wijzen.

Mij werd heel weinig advies gevraagd. Een van de eerste beginselen is, dat de inlichtingendienst zich niet met de operaties moet bemoeien. Ik was in die functie ingevallen en ik heb daar een enorme hoeveelheid werk verricht in verband met het vraagstuk van de staat van oorlog en van beleg. Ik heb toen zeer vele moeilijkheden langs mij heen laten gaan, die ik niet kon veronderstellen of bevroeden.

4815. De **Voorzitter:** *Maar dat was toch wel een buitengewoon cardinaal punt, vooral, omdat de Moerdijk met omgeving eigenlijk niet in het eerste front lag en overigens een zeer belangrijk object was.*

A. Achteraf geredeneerd wel, maar in mijn positie toen was dit niet zo. Men moet niet vergeten, dat de berichten van *Sas* in de regel aan de autoriteiten werden doorgezonden en dat ik bij het algemeen hoofdkwartier een zeer eigenaardige positie had. Ik was op de opperbevelhebber na verreweg de oudste. Ik was in die functie ingevallen."

A. Ik dacht, dat wij hier te doen hadden — dat heb ik van generaal *Fabius* zelf gehoord — met een rapport over de Duitse operaties, die vermoedelijk zouden plaats hebben, dat afkomstig was van de heer *Sas* en dat hij mij zou hebben overhandigd, maar nu hoor ik, dat hij zelf een rapport heeft samengesteld.

15641. De **Voorzitter:** Het waren gegevens van de heer *Sas.*

A. Dat vermindert de betekenis absoluut. Het gaat er dan over, wat de mening van generaal *Fabius* was. Het is dan de vraag of men het daarmede eens is.

15642. De **Voorzitter:** Men kan zeggen: een rapport, waarin de gegevens van de heer *Sas* verwerkt waren.

A. De gegevens van de inlichtingendienst gingen geregeld rond bij de bureaux. Ik kan het niet helpen, ik herinner het mij niet. Hij kan zijn conclusies trekken en zijn beschouwingen houden. Hij zegt zelf, dat hij zich niet met de operaties moet bemoeien, maar dat heeft hij toen dan wel gedaan.

15643. De **Voorzitter:** Hij heeft het niet over de tegenmaatregelen gehad; hij heeft het over wat hij gehoord heeft.

A. Wanneer het op zijn weg had gelegen het aan mij te vertellen, dan had het ook op zijn weg gelegen dit aan mijn opvolger mede te delen. Als de heer *Fabius* zegt, dat hij het wel gezegd heeft, kan ik het niet ontkennen, maar ik herinner het mij niet. Veel indruk heeft het in elk geval niet op mij gemaakt.

15644. De **Voorzitter:** De heer *Fabius* verklaart daarover nog: (Vraag no. 4820):

„De **Voorzitter:** De omgeving van de opperbevelhebber zal toch wel kennis genomen hebben van dat rapport, dat u destijds hebt ingediend?

A. Dat weet ik niet.

De **Voorzitter:** Of zal generaal *Reynders* dit uitsluitend met generaal *Carstens* hebben besproken?"

A. Dat zou mijn opvolger toch gemerkt moeten hebben. De heer *Carstens* is nog 14 dagen aangebleven om de heer *van Voorst tot Voorst* in te werken. Alles kon tot in de uiterste perfectie geregeld worden.

15645. De **Voorzitter:** Wij hebben dat van andere zijde iets anders gehoord. Generaal *Winkelman* is toen benoemd en heeft direct als rechterhand de heer *van Voorst tot Voorst* genomen. Een van de punten van critiek op de Minister is juist geweest, dat hij naast de opperbevelhebber ook de chef staf had verwijderd.

A. In beginsel is dat juist, maar dat behoeft nog niet weg te nemen, dat men zegt: blijf dan nog even om de opvolger in te lichten. De heer *Carstens* heeft, zoals u weet, mémoires geschreven. In die mémoires staat, dat hij nog een tijdlang aangenaam met de nieuwe opperbevelhebber heeft samengewerkt. Hij is nog een tijd aangebleven. Die maatregel is wel genomen. Als er iets in die geest was, is er zeker over gesproken, maar ik denk, dat dit eenvoudig een beschouwing is geweest van generaal *Fabius,* waaraan ik misschien geen bijzonder belang heb toegekend.

15646. De heer **Algera:** Maar er is ook een langdurig gesprek met u over geweest. Er is dus niet alleen het rapport.

A. Het was in het algemeen niet juist, dat ik over landmachtaangelegenheden sprak — in beginsel althans — met mensen van mijn bureau, zonder daarin te kennen generaal *Carstens,* die chef van de landmacht was, gelijk admiraal *Furstner* chef van de marinestaf was. Wanneer er dus dingen op mijn bureau kwamen, dan moesten zij gaan via *Carstens.* Als ik iets wilde weten over een brief, dan liet ik wel eens een lagere autoriteit komen, maar wanneer ik bevelen had te geven, dan kwam het bij *Carstens.* Anders zou het een onjuiste toestand zijn geweest.
Nu was generaal *Fabius* ouder dan *Carstens,* hij had een hogere rang en was bovendien een oud-clubgenoot van mij van de academie. Het was dus moeilijk, als *Fabius* bij mij kwam, te zeggen: ga nu naar *Carstens* toe. Daarom heb ik, als vriend, misschien wel wat meer met *Fabius* gepraat dan gebruikelijk is. U hebt zelf bemerkt, dat hij wat lang van stof is, en u begrijpt, dat ik hem ook wel eens wat lang heb moeten aanhoren. Soms waren er wel eens dingen, waarbij ik dacht: ik wilde maar, dat het afgelopen was. Het is daarom ongelukkig, dat hij het met mij heeft besproken en niet met generaal *Carstens.* Ik vermoed, dat hij wat meer gewicht aan dat rapport heeft gehecht dan ik.

15647. De **Voorzitter:** Kan het ook samenhangen met het feit, dat u de berichtgeving van majoor *Sas* niet zo belangrijk vond?

A. Zo was het niet. Mijn vertrouwen in *Sas* was wat minder geworden na 12 November. Ik heb hem op mijn bureau gehad en ik kende hem dus goed. Hij kwam met het bericht, maar toen is er niets gebeurd. *Sas* was er wel wat gauw bij om te zeggen: dat en dat gebeurt.

15648. De heer **Algera:** Hij had een goede bron.

A. Zeker, en die generaal *Oster* stond onder *Canaris,* maar deze wist van de operatieplannen waarschijnlijk niets, doordat hij door Hitler niet vertrouwd werd en dit ook niet verdiende.

15649. De heer **Algera:** Voor het gevoel van *Sas* was het een prima bron.

A. Inderdaad had hij geen betere kunnen hebben. Maar dit wil niet zeggen, dat aangenomen moest worden, dat hij alles wist van *Hitlers* plannen.

15650. De heer **Algera:** Dit heeft voor u geen factor kunnen uitmaken, want u wist niet, wie zijn bron was.

A. Betere bronnen zijn er niet dan van iemand van de oppositie, maar wanneer men, als officier op een post van vertrouwen geplaatst, eenvoudig aan een militaire attaché alles gaat verraden, dan is dit toch het zuiverste voorbeeld van hoogverraad, dat men kan hebben; het was moeilijk te geloven, dat het Duitse officierenkorps reeds toen dergelijke mensen telde.

15651. De heer **Algera:** Voor hem was die bron van zodanig karakter, dat hij met stelligheid kon optreden. Het was dus zeer verklaarbaar.

A. Hij deed het echter zo overdreven in de Ministerraad. Hij maakte zulk een zenuwachtige indruk.

15652. De **Voorzitter:** Het is dus wel mogelijk, dat het gehele verloop van zaken u in een mentaliteit bracht tegenover de rapporten van *Sas,* dat, toen eventueel generaal *Fabius* er mede bij u kwam, u gezegd heeft: Het is interessant, maar .....

A. Wanneer het werkelijk een rapport van *Sas* was geweest, acht ik dit uitgesloten. Nu mij is gebleken, dat het niet een rapport van *Sas,* doch beschouwingen van *Fabius* zijn, kan ik mij heel goed de mogelijkheid indenken, dat *Fabius* meende, dat hij bij mij met belangrijke beschouwingen is gekomen en dat ik daaraan niet zoveel aandacht heb besteed.

15653. De **Voorzitter:** Het onbegrijpelijke is, dat dit rapport niet bij een ander is gekomen en dat generaal *Carstens* het niet heeft doorgegeven. Over hetgeen u zeide, dat generaal *Carstens* nog enige tijd werkzaam is geweest, wil ik u het volgende nog even voorlezen. In antwoord op een vraag (no. 4829) van jonkvrouwe *Wttewaall van Stoetwegen* antwoordde generaal *Fabius*:

> „Dat kan ik niet beoordelen. Ik weet wel, dat de opperbevelhebber is ontslagen en dat op dezelfde dag ook generaal *Carstens* is vervangen. Dat kan ik niet anders taxeren dan met nul. Het is krachtig gezegd, maar ik mag het ter verdediging van hem, voor wie ik pleit, zeggen. Als de opperbevelhebber weggaat en men haalt ter vervanging van de chef van de generale staf er gelijktijdig iemand in, die buiten de wrijvingen heeft gestaan, dan is dat onbegrijpelijk."

In een noot, toegevoegd door de getuige, wordt opgemerkt:

> „De capaciteiten van de persoon zou ik niet gaarne kleineren."

A. In zekere zin was het waar. Hij werd vervangen. Generaal *van Voorst tot Voorst* kwam, toen ik wegging. Daarnaast is generaal *Carstens* er nog een tijd geweest om verschillende dingen toe te lichten en inlichtingen te verstrekken. Generaal *Winkelman* kwam en ik ging weg. Ik heb toen alles overgegeven; daarmede was het afgelopen.

15654. De **Voorzitter:** Hoe lang heeft dat geduurd?

A. Ik geloof, dat het voornamelijk gegaan is over de opdracht van de Regering. Ik heb *Winkelman* opgebeld, nadat ik met de Minister-President had getelefoneerd, en hem gevraagd: De zesde kom je mij vervangen, kom dan om tien uur. Ik wil graag vóór 12 uur de boel overgeven. *Winkelman* zeide, dat hem geheimhouding was verzocht. Inderdaad is hij toen om tien uur gekomen. Wij hebben samen gepraat en ik heb vriendschappelijk gezegd: Zij zullen jou niet wegjagen, dus jij kunt doen wat je wilt.

De **Voorzitter:** Wij danken u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

Het verhoor wordt gesloten.

I. H. REYNDERS.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 23 JUNI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

HERMAN FRANCISCUS MARIA BARON VAN VOORST TOT VOORST,

oud 61 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal,
oud-chef van de staf van de Koninklijke landmacht.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

15655. De **Voorzitter:** De bedoeling is, zoals in uw oproep vermeld stond, vandaag speciaal met u de Meidagen te behandelen. Even wilde ik echter nog een paar punten, hieraan voorafgaande, met u behandelen. Vooreerst de quaestie van het overnemen van het commando door generaal *Winkelman*. Wij hebben tot nu toe de indruk gehad, dat generaal *Carstens* dezelfde dag als generaal *Winkelman* zijn post had verlaten en dat u hem toen was opgevolgd. Is daar nog iets over mede te delen? Is dat niet helemaal juist? Hoe is die zaak verlopen?

A. Dezelfde dag als generaal *Winkelman* ben ik in functie getreden, maar generaal *Carstens* is nog een paar dagen gebleven om mij de zaak over te geven. Een paar dagen, ik weet niet hoe lang.

15656. De **Voorzitter:** Generaal *Reynders* had het er vanmiddag over, dat het nogal enige tijd geduurd heeft.

A. Ik weet het niet, misschien een dag of acht of zoiets. Ik herinner mij het niet precies.

15657. De **Voorzitter:** Het is niet zo erg belangrijk, maar het is dus toch wel nauwgezet gedaan en alle gegevens zijn heel uitvoerig medegedeeld?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

15658. De **Voorzitter:** Wij hadden het er met generaal *Reynders* over in verband met een andere zaak, die van buitengewoon grote betekenis is. Die wilden wij toch ook even met u behandelen. Dan kan ik misschien het best beginnen met een vraag te stellen over het vorig verhoor, dat wij u hebben afgenomen. Uit hetgeen u ons toen medegedeeld hebt, is, geloof ik, in de *Handelingen* iets weggevallen, dat mij toen is opgevallen. U hebt ons toen nl. de mededeling gedaan, dat de Duitse militaire attaché in de omgeving van de Moerdijk gesnapt is door militaire wielrijders.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

15659. De **Voorzitter:** Nu staat hier in het verslag „toen hij zich in de buurt van de Moerdijk ophield". Mijn geheugen zegt mij, dat er nog achter moet staan: „terwijl hij bezig was met photographeren".

A. Neen, dat weet ik niet. Ik herinner mij dat niet. Ik heb het hier zeker niet verklaard.

15660. De **Voorzitter:** U hebt het niet verklaard? Ik meende juist, dat ik naar aanleiding van uw mededeling hier, van dat photographeren, aan verschillende andere personen die vraag heb voorgelegd.

A. Ik herinner mij niet iets over dat photographeren te hebben gezegd.

15661. De **Voorzitter:** Dan is het misschien door een van de andere getuigen gezegd.

A. Ik weet van dat photographeren niets af. En zeker niet officieel.

15662. De **Voorzitter:** Maar in ieder geval toch wel, dat hij daar gesnapt is?

A. Dat hij daar aanwezig was.

15663. De **Voorzitter:** Dat hij daar spionneerde, of daar iets verdachts aan het doen was?

A. Wat hij daar deed, weet ik niet. In ieder geval, hij was daar met zijn auto.

15664. De **Voorzitter:** Dat heeft mijn aandacht getrokken in verband met de volgende quaestie. Generaal *Fabius* heeft hier een mededeling gedaan aan de commissie, dat in de maand Januari door hem aan de vroegere opperbevelhebber — in een uitvoerig gesprek, naar hij ons mededeelde — inlichtingen zijn verschaft over gegevens, die de inlichtingendienst uit Berlijn van majoor *Sas* over de Duitse plannen had gekregen. De Duitse plannen zouden dan o.a. hieruit bestaan hebben, dat er niet alleen aanvalsgroepen waren ten noorden van de rivieren, maar ook en bovendien de belangrijkste ten zuiden er van. Gepantserde eenheden zouden in West-Duitsland gereedgestaan hebben om eventueel via de Moerdijk het hart van het land binnen te trekken. Generaal *Fabius* beweert daar ook nog een rapport over ingediend te hebben en toen hebben wij direct er op gewezen, dat het vreemd is, dat de nieuwe opperbevelhebber daarmede niet in kennis is gesteld. Dit was toch wel een buitengewoon belangrijk gegeven!

A. Ik heb er niets van gehoord. Dit is de eerste keer, dat ik het verneem.

15665. De **Voorzitter:** Dit is juist wat ons erg verwonderde. Generaal *Fabius* heeft zelf ook gezegd, dat hij het niet besproken had met het nieuwe commando.

A. Heeft hij dat dus zelf erkend?

De **Voorzitter:** Dat heeft hij er bij gezegd. Daar hebben wij hem toen ook direct nogal een grief van gemaakt, dat hij dat niet gedaan heeft. Hij deelde mede, dat zulks niet op zijn weg lag. Hij redeneert, dat, toen hij die inlichting had verstrekt en dat rapport had gegeven, hij moest aannemen, dat het doorgegeven werd. Generaal *Reynders*, die wij vanmorgen hierover gehoord hebben, zegt zich niets van het gesprek te herinneren, althans niet positief. Nader ondervraagd, heeft hij gezegd, dat het misschien mogelijk is, dat generaal *Fabius* hem een lang verhaal is komen doen en ook wel rapporten heeft ingediend, waarin daarover ook iets stond, maar in ieder geval is dit hem niet opgevallen als een zo gewichtige mededeling. Met name niet, dat het een rapport zou zijn geweest, dat met meer zorg zou moeten behandeld worden. Daar weet hij niets van.

A. Dat is de eerste keer, dat ik het verhaal hoor.

15666. De **Voorzitter:** U bent het toch met mij eens, dat het van buitengewoon grote betekenis was, als het werkelijk een gedocumenteerd gegeven is geweest?

A. Ja, natuurlijk.

15667. De **Voorzitter:** Dat had men toch in ieder geval moeten doorgeven aan het nieuwe legercommando!

A. Hoewel het zeer vaag is, niet waar?

15668. De **Voorzitter:** Het kan vaag geweest zijn, maar ik kan mij toch voorstellen, dat, wanneer de nieuwe opperbevelhebber dit geweten had, hij misschien — vooral gecombineerd met het feit van de militaire attaché, die daar spionnerende is aangetroffen — toch in de Meidagen nog scherpere maatregelen bij de Moerdijk had genomen!

A. Ja, ik kan zeggen, dat ik als commandant van de lichte divisie — ik heb het stuk nog — indertijd een rapport ingediend heb, toen ik daar nog op de zuidvleugel van de Peel-Raamstelling zat. Toen heb ik o.a. nog de aandacht op de Moerdijk gevestigd, meer in verband met het gat, dat tussen de Belgen en onze zuidvleugel gaapte. Ik weet niet of het u interesseert om dat te zien. Ik heb daarin geschreven, 24 November 1939: „... is de Duitse legerleiding voornemens om de vrije hand te hebben ten zuiden van de Maas in Noordbrabant en ik twijfel daaraan niet, gezien de ervaring welke zij in 1914 bij Antwerpen heeft opgedaan. Dan zal zij, hetzij onmiddellijk voor, hetzij tijdens de opmars naar het zuidwesten de in Noordbrabant geplaatste delen van het veldleger geheel buiten gevecht willen stellen. Overeenkomstig de Duitse aanvalswijze zal dit naar mijn mening geschieden door een bindende aanval in het front tegen onze 6de en de 5de divisie en het noordelijk gedeelte van de Peeldivisie, gepaard met een omtrekkende aanval b.v. in de richtingen: Roermond, Weert, 's-Hertogenbosch; Kessenich-Bree-Achel, Tilburg, Heusden en Keizersveer; Roosteren, Hechtel, Lommel, Turnhout, Breda, Moerdijk".

Dan lees ik verder in het slot iets, dat misschien ook interessant is om mede te delen: „Naar mijn mening zal Duitsland — *indien* zij hun slag tegen Nederland willen slaan, *indien* er geen aansluiting is met het Belgische leger, en *indien* zij inderdaad beschikken over een zo groot aantal tanks van voldoende capaciteit, als hiervoor werd genoemd — een aanval doen door omtrekking van het versterkte 3de legerkorps door België, gepaard aan een bindende aanval in het front; een aanval te water over de grote rivieren en de Zuiderzee, met amphibietanks, gepaard met een hoofdaanval in het front tegen de Grebbelinie, en een aanval op de stelling tussen de Maas en de Rijn; een en ander onder massale begeleiding van die aanvallen door vliegtuigen, gepaard aan aanvallen van vliegtuigen tegen onze vliegtuigbases en de zetel van de Regering en een wellicht landen van valschermtroepen in de rug op onze stellingen."

Dit is wat ik in 1939 aan de commandant van het veldleger heb geschreven. Dus de Moerdijk was wel degelijk van het begin af aan onder de ogen gezien. In dit verband kan ik echter wel zeggen, dat niet onder de ogen gezien is, dat die aanval in dezelfde nacht gebeuren zou als de aanval te land en op de wijze en de schaal, waarin hij heeft plaats gehad. Een omtrekkende beweging over België en ook een aanval zoals hier blijkbaar door generaal *Fabius* werd gezien, zouden zijn een aanval langs de grond. Het zou toch minstens één en waarschijnlijk zelfs meer dan twee dagen duren, voor men zou kunnen zijn doorgedrogen naar de Moerdijk, omdat deze 100 km achter de Peel-Raamstelling ligt. Dit punt dient hierbij in overweging te worden genomen! Zoals u wel zult weten uit de literatuur, is het gebruik van valschermtroepen pas in het laatste stadium door *Hitler* gelast. Aanvankelijk was het de bedoeling de overvalling uit te voeren op de wijze, zoals ik deze zojuist geschetst heb, d.w.z. een aanval tegen deze stellingen met inzet van valschermtroepen vlak achter deze stellingen. Pas later is bij *Hitler* een nieuwe conceptie opgekomen, nl. om de verrassende aanval te doen begeleiden niet alleen door bomaanvallen uit vliegtuigen op de zetel der Regering, maar door een inderdaad stategische aanval op het hart van het land. Met valschermtroepen en luchtlandingstroepen op een tot dusver ongekend grote schaal. Dat is een geheel nieuw punt meer op zijn hoede geweest?

15669. De **Voorzitter:** Maar nu is de grote vraag of men dit niet had kunnen voorzien, indien men de gegevens van generaal *Fabius* positief geweten had en eventueel conclusies getrokken had ook uit de aanwezigheid van die militaire attaché! Men was dan daar toch meer op zijn hoede geweest.

A. In zoverre was men op zijn hoede, dat men de troepensterkte had uitgebreid. Er waren aan de Moerdijk wachten in betonopstellingen aan de bruggen. Bovendien waren er — als ik het wel heb — twee bataljons infanterie geplaatst. Ik weet uit mijn hoofd niet precies hoeveel er hiervan ook aan de zuidoever van het Hollandsch Diep stond. De bezetting van het zuidfront van de vesting Holland bestond tijdens het bewind van generaal *Reynders* totaal uit één bataljon. Generaal *Winkelman* heeft deze bezetting versterkt tot 6 bataljons, plus nog een hoop artillerie. Bovendien waren op de Moerdijkbruggen zelf — zoals gezegd — de kazematten bezet door politietroepen. Het afslaan van een aanval, voor zover van bescheiden omvang, werd dus verzekerd geacht.

15670. De **Voorzitter:** En de quaestie van het verzekerd zijn van een eventueel laten springen van de bruggen en dergelijke dingen .....

A. Dat was nog niet geperfectionneerd. Het is gemakkelijk hierover achteraf te praten. Wel degelijk is zeer ernstig overwogen in het algemeen hoofdkwartier of die springladingen moesten worden aangebracht, ja of neen. Indien men over een werkelijk modern systeem had beschikt, dan was het helemaal geen vraagpunt geweest, want dan zou de brug bij de Moerdijk tot springen zijn gebracht van uit een centraal punt, misschien uit den Haag, op het moment, waarop men dit zou willen. De technische voorbereidingen waren echter nog niet van die aard, dat men hiertoe kon overgaan. Wat de zaak zelf betreft: het was van essentieel belang, dat de bruggen bij Moerdijk intact bleven. Om twee redenen. In de eerste plaats omdat de lichte divisie daarover terug moest. Op de tweede plaats omdat de Moerdijkbruggen de verbindingsschakel tussen ons en de geallieerden vormden. Voorkomen moest worden, dat door een of andere onvoorzichtigheid van iemand de springlading tot ontsteking zou worden gebracht. Ook moest worden voorkomen, dat de aanwezigheid van slechts weinige Duitsers de commandant van de politietroepen zou verleiden op de knop te drukken en de bruggen in de lucht te doen springen. De verbindingsschakel zou dan verbroken zijn.

15671. De **Voorzitter:** Iets dergelijks is ons ook in de verhoren opgevallen; deze argumentatie is ons bekend, maar merkwaardigerwijze is daar toch nog al scherp mee in strijd een ander gegeven, dat wij hier eveneens vernomen hebben, te weten, dat men de grensbataljons opgedragen heeft, de grensversperringen te laten springen. Dit gebeurde met de argumentatie, dat men de doortocht naar Frankrijk van een veel sterkere Duitse strijdmacht wilde belemmeren!

A. Ik heb achteraf gehoord, dat dit inderdaad gebeurd is. Men heeft mij destijds niet gevraagd om ten deze een beslissing te nemen.

15672. De **Voorzitter:** Het algemeen hoofdkwartier is er wel over geraadpleegd, naar men ons mededeelde.

A. Dat heb ik later gehoord.

15673. De **Voorzitter:** De heer *van der Kroon* heeft onder ede verklaard, dat de behandeling van deze zaak via het derde legerkorps en via het algemeen hoofdkwartier heeft gelopen.

A. Maar het is buiten mijn persoonlijke bemoeienissen geschied. Echter acht ik mij zelf er uit hoofde van mijn functie toch verantwoordelijk voor. Ik kan hieraan nog toevoegen, dat ik in Duitsland in krijgsgevangenschap van een Franse generaal heb vernomen, dat de Fransen aanvankelijk zelfs beschoten zijn door onze grenswachten.

15674. De **Voorzitter:** Om terug te komen op de argumentatie, die u juist gaf voor een niet laten springen van de Moerdijkbruggen, dat is juist het tegenovergestelde!

A. Niet helemaal. Ik heb het met generaal *Wilson* later nog besproken en deze heeft gezegd: „men moest er rekening mee houden, dat de Duitsers naar Frankrijk door zouden willen stoten, daarom mochten die versperringen niet weg". Maar het andere punt, nl. dat die versperringen voor de Fransen open moesten blijven, kon men nog niet overzien, want men wist niet wanneer de Fransen zouden komen. Dat is het argument, dat pleitte voor het gesloten houden van die versperringen. Men had geen afspraak. En dat de Fransen reeds om halftwaalf de eerste dag in Zeeland waren, was voor ons een grote verrassing, een zeer grote verrassing. Dat is het gevolg van het niet kunnen maken van afspraken.

15675. De **Voorzitter:** Maar het niet laten springen van de bruggen, dat was toch evident .....

A. Het openhouden was gepremediteerd en zulks met het oog op de twee grote strategische doeleinden, die ik reeds noemde. De versperringen aan de zuidgrens hadden echter niet veel te betekenen; haar rol is dan ook onbetekenend geweest.

15676. De heer **Korthals:** Ik zou misschien in dit verband ook nog even willen vragen over de pogingen, die gedaan zijn om de Moerdijkbruggen weer in handen te krijgen, of wilde de President dit misschien nog uitstellen tot een ander ogenblik?

15677. De **Voorzitter:** Ik zou graag eerst nog even afwerken over alles, wat verband houdt met de avond vóór de inval. De quaestie van de waarschuwingen, die zijn uitgegaan en die ook enigermate tegenstrijdig zijn, in zoverre dat er 's middags een bericht is verzonden, dat er weer bijzondere verloven konden worden verleend, terwijl tegen 9 uur het bericht is uitgegaan: van de grens komen zeer verontrustende berichten, enz.

A. Die verlovenquaestie herinner ik mij niet helemaal. Ik heb na de capitulatie al mijn aantekeningen verbrand. Ik had de gewoonte om precies alles onmiddellijk op te schrijven van wat te mijner kennis kwam, daardoor had ik een volledig overzicht van alles, wat er gebeurde. Daar ik die aantekeningen na de capitulatie heb verbrand, moet ik nu een massa dingen uit mijn geheugen zeggen. Een van die punten is o.a. de quaestie van die verloven. Ik weet, dat de verloven zijn ingetrokken op de dag, dat er verontrustende berichten kwamen van majoor *Sas,* nl. dat de aanval van de Duitsers aanstaande zou zijn. Er stond niet bij, dat Nederland hierbij betrokken zou worden. (Dat mag ik tussen twee haakjes nog wel even opmerken.) Minister *Dijxhoorn* heeft het telegram betreffende het intrekken van de verloven op mijn kamer zelf geredigeerd. Zelfs zijn de verlofgangers, die op reis waren, teruggeroepen. Als ik het goed heb, waren de weermacht-industrieverloven de enige, die gehandhaafd bleven. Later heb ik gehoord, dat er nog andere verloven buiten die weermacht-industrieverloven zijn toegestaan, maar welke verloven dat zijn, weet ik niet.

De **Voorzitter:** Het waren kleine categorieën studieverloven of iets dergelijks.

A. Of deze afwijking door de Minister is gelast of rechtstreeks door de afdeling personeel van het algemeen hoofdkwartier, die niet onder mij stond, zoals u bekend is, weet ik niet. Maar in elk geval: de algemene stemming van de sectie Operatiën en de mening van de opperbevelhebber en van mij was, dat de aanval evident voor de deur stond. Daarvan hebben wij ook tegenover niemand een geheim gemaakt.

15678. De **Voorzitter:** Juist, maar nu is de grief, dat, terwijl dat al vaststond — generaal *van de Plassche* heeft hier b.v. medegedeeld, dat u met u drieën 's avonds bent bijeengeweest en dat hij zelf en u bij het weggaan van het algemeen hoofdkwartier nog even hebben staan praten en generaal *Winkelman* toen tegen u gezegd zou hebben: de bevelen zijn gegeven, alles is gereed —, niet dienovereenkomstig alles gedaan is om de mensen werkelijk 100 % paraat te hebben en met name niet aan het zuidfront van de vesting Holland!

A. U heeft het misschien gelezen, dat een bericht niet doorgekomen is naar het Iste legerkorps en naar de vesting Holland.

15679. De **Voorzitter:** Ten aanzien van het eerste legerkorps is dat mogelijk, maar wat de vesting Holland betreft, klopt het niet met de informaties, die ons hier gegeven zijn door generaal *van Andel.*

A. Dus die heeft het bericht wel gehad?

15680. De **Voorzitter:** Ja, maar die heeft gemeend, dat het, omdat hij in de zoveelste lijn lag, niet nodig was het hoogste alarm af te kondigen.

A. Dat is op zijn verantwoording.

15681. De **Voorzitter:** En het ergste was, dat de mensen ook geen patronen hadden, want die patronen waren ook weer ingenomen in verband met die opnieuw ingestelde mogelijkheid om verloven te geven!

A. Dat zijn wrijvingspunten, waarvoor ik geen verklaring kan geven. Men is altijd afhankelijk van de ondercommandanten, niet waar? Men kan niet alles decreteren van boven af. De verloven worden weer toegestaan voor een categorie, die studeren moet, en op grond daarvan neemt men de patronen weer in! Ja, als men met dergelijke bevelhebbers te maken heeft, die dat doen, dan staat men nergens meer voor!

15682. De **Voorzitter:** Achteraf bezien, was het waarschijnlijk verstandiger geweest om alsnog voor het hele land de hoogste graad van alarm af te kondigen!

A. Neen. Men kan niet van het land en het leger eisen, dat zij onder alle omstandigheden in een staat van volkomen paraatheid zijn. Dan zou men een oorlog, die vier of vijf jaar duurt, per se de tweede dag al verloren hebben, omdat de troepen dan over hun zenuwen heen zouden zijn en oververmoeid. Voortdurende paraatheid is nu eenmaal uitgesloten. Men moet, zoals u ook weet — u bent zelf in militaire dienst geweest —, onder beveiliging een deel der troepen aan de andere troepen de nodige rust geven. Men moet kunnen vertrouwen op de veiligheidsmaatregelen, die genomen zijn. De algemene veiligheidsmaatregelen tegen de luchtaanvallen bestonden uit de bezetting van de vliegvelden, door speciaal daarvoor aangewezen troepen, het paraat zijn op de vliegvelden van de vliegtuigen en van de bezetting van 3.15 uur 's morgens af en verder in de algemene waarschuwing aan de commandanten, dat de toestand zeer ernstig was, met andere woorden, men moest rekenen op een oorlog. En als men nu hier in den Haag beveelt — laten wij de Alexanderkazerne nemen —, dat de troep 's morgens om drie uur klaar moet staan om uit te rukken, of als men gelast, dat de troep gewoon rustig blijft slapen omdat men een alarmsysteem heeft, dat toestaat om onmiddellijk in actie te kunnen komen, dan heeft men hier twee nuances, die ter beoordeling staan van de troepencommandant. Ik kan u wel zeggen, dat juist een van mijn strevingen, die ik altijd gehad heb bij alle oefeningen onder mijn bevel, is geweest, om de commandanten er van te doordringen, dat zij hun troepen niet vóórtijdig uitputten. Ik heb met de wielrijders oefeningen gehouden, die eerst 24 uur duurden. Het resultaat was, dat de commandanten deze nacht allen opbleven en de gehele troep onder de wapenen hielden met de geweren, de karabijnen en mitrailleurs als het ware in de aanslag om tegen alle mogelijke eventualiteiten bewapend te zijn. Ik heb gevraagd: „Wanneer rust uw troep nu?", en kreeg ten antwoord: „als de oefening afgelopen is". Ik heb toen gezegd: „dat zal ik je afleren!". Toen heb ik oefeningen van drie dagen gehouden, die achter elkaar zouden duren. Toen lieten de commandanten het wel na om de hele nacht wakker te blijven, want dan zou de troep op de derde dag, op z'n Hollands gezegd, „volkomen tegen de vlakte liggen". Men moet per se, als men een oorlog wil blijven doorvoeren — ook in een verdedigende situatie —, aan de troepen die rust geven, die zij werkelijk behoeven en die een zenuwspanning wegneemt, die aan een wachten voor niets verbonden staat.

15683. De **Voorzitter:** Dus u is het eigenlijk niet eens met het stelsel, zoals het onder generaal *Reynders* bestond?

A. Ik ken dat stelsel niet, maar de lichte divisie was destijds in de voorste lijn, dus daar was volkomen paraatheid op het eerste alarm natuurlijk wel noodzakelijk. Nadat de order van generaal *Reynders* op 11 November 1939 was binnengekomen en de bevelen waren gegeven, ben ik die nacht gaan slapen; mijn stafkwartier was echter bezet, zodat ik op het eerste alarm bereikbaar was en meteen 's morgens weer klaarstond. Er zijn echter commandanten geweest, die toen die gehele nacht wakker zijn gebleven. Welke gevolgen dat kan hebben, is wel gebleken. Sommige commandanten zijn juist door oververmoeidheid op de kritieke momenten niet in staat geweest de situatie te beheersen.

15684. De **Voorzitter:** Ik kan mij voorstellen, dat men onder zulke omstandigheden gekleed te bed gaat liggen, zou ik zeggen.

A. Ja, maar men kan niet vier jaar gekleed te bed liggen. Werkelijk, dat meen ik. Het is een strijd, die ik juist persoonlijk altijd gevoerd heb, omdat men de troepen de nodige rust moet geven. Daarvoor dienen de veiligheidsafdelingen en daarvoor dient een systeem van alarmering. Dat moet men dan ook terdege verzorgen en goed overwegen. Men kan niet vier jaar achtereen naast een kanon in stelling liggen!

15685. De **Voorzitter:** U zult het toch wel eens zijn met degenen, die zeggen, dat, als 10 Mei 's morgens overal in de omgeving van de Moerdijk de troepen wel klaar waren geweest en wel munitie bij zich hadden gehad, het dan vermoedelijk heel anders gelopen zou zijn?

A. Mag ik u er opmerkzaam op maken, dat ik niet zeg, dat de troepen geen munitie moesten hebben?

15686. De **Voorzitter:** Dan zullen wij dat punt even laten rusten, maar dan de andere quaestie, dat het veel beter gelopen zou zijn, als zij allemaal gereed waren geweest en niet in de barakken hadden gelegen, enz.

A. Onverantwoordelijk zou het zijn geweest, wanneer, indien men wist, dat om 3 of 4 uur 's nachts een aanval op de Moerdijk zou komen, men dan de troepen in diepe rust had gelaten, maar zo was het toch niet.

15687. De **Voorzitter:** Maar nu nog een vraag. Uit de stukken hebben wij begrepen, dat generaal *Winkelman* en u zelf die avond practisch genomen met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid er van overtuigd waart, dat het zover was en dat het de volgende morgen zou losbarsten.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

15688. De **Voorzitter:** Nu is juist de vraag van hen, die zeer ernstige critiek in dezen hebben, of het, gegeven dit feit, niet beter en noodzakelijk ware geweest niet overal de ondercommandanten vrij te laten, maar door een commando van boven af het hele leger op zijn post te doen zijn.

A. Neen, daarmede ben ik het principiëel niet eens. Maar wel ben ik het eens hiermee, dat de commandanten, wie het aangaat, de troepen hadden moeten waarschuwen; als de waarschuwing van boven af niet is doorgekomen, dan is de ondercommandant uiteraard gedisculpeerd.
De commandant, wie het aangaat, is er verantwoordelijk voor, dat zijn troepen binnen de kortst mogelijke tijd gealarmeerd zijn, nadat hij behoorlijke voorzorgsmaatregelen heeft genomen, dat die troepen dadelijk gealarmeerd worden en dat zij, redelijkerwijze gesproken, voldoende beveiliging hebben om zich gevechtsvaardig te maken. Met andere woorden, indien doorgedrongen was, dat een vijand inderdaad in het hart van het land zou aanvallen, dan zou een commandant, die op een min of meer geëxponeerde post lag, de plicht hebben gehad om zijn troepen te doen slapen met een voldoend sterke wacht, voorzien van mitrailleurs en de wapens, die de commandant verder ter beschikking kon stellen. Deze sterke wacht waarschuwt de troepen en weert de vijand in eerste instantie af. De commandant zou dan o.a. ook moeten gelasten, dat de officieren in de buurt van de troepen slapen, dat de voertuigen bepakt zijn, enz., enz., daar de mogelijkheid niet is uitgesloten, dat de toestand spannend is en dat er de volgende dag misschien alarm zal zijn.

15689. De **Voorzitter:** U begrijpt, er zit toch wel een belangrijke nuance in, en ik kan mij voorstellen, dat — om bij generaal *van Andel* te blijven — deze wel een bericht heeft gekregen, dat de toestand gevaarlijk was, maar, als hij nu gehoord had, dat het werkelijk uw beider mening was, dat het de volgende morgen zo goed als zeker zou losbarsten, hij dan misschien wat anders gedaan had. Dat acht ik in ieder geval niet onmogelijk.

A. Van de grens kwam toch het zeer verontrustende bericht „Weest bijzonder op uw hoede", dat betreft toch het hele land. Dat is voldoende aanduiding, dat de mogelijkheid van een overval er was.

15690. De **Voorzitter:** Ja, de mogelijkheid, maar u had 99 pct. zekerheid!

A. Ja, 100 hadden wij ook niet en evenmin, dat de aanval zou plaats vinden op de wijze, waarop hij is uitgevoerd. Als wij 100 pct. hadden gehad .....

15691. De **Voorzitter:** Het bericht duidde er op, dat het misschien 50 pct. was bij wijze van spreken.

A. Dat is een quaestie van appreciatie van de tekst. Er stond „Weest *bijzonder* op uw hoede".

15692. De heer **Algera:** Er is ons medegedeeld, generaal, dat op de 9de Mei opnieuw weer verloven zijn gegeven. Kunt u zeggen, waarom?

A. Ik heb, geloof ik, al gezegd, dat ik dat niet weet. Ik weet niet welke verloven dat zijn geweest en ik weet niet, wie die verloven heeft gelast. Ik weet niet, of dat door het Departement is gelast of door de afdeling Personeel van de opperbevelhebber.

De heer **Algera:** Dat is op zich zelf wel zeer merkwaardig.

A. Dat zijn toch, meen ik, verloven van kleine omvang geweest, studieverloven of zoiets. In ieder geval, als het van mij afgehangen had, dan was er geen enkel verlof meer verleend, dat kan ik wel zeggen.

De **Voorzitter:** Ik geloof, dat deze zaak dan hiermede wel voldoende is besproken.

A. Ik mag hieraan misschien nog wel een ding toevoegen, wat de verdediging van den Haag betreft: de vliegvelden waren bezet en de bezettingen van Ypenburg en Ockenburg hadden wel bepaalde orders gekregen om gevechtsvaardig te zijn. Zij waren ingeschakeld in de luchtverdediging; dit was juist wat moest geschieden tegen een aanval uit de lucht.

15693. De **Voorzitter:** Nu u daar toch over spreekt, zou ik u het volgende willen vragen: er was een afspraak bij het algemeen hoofdkwartier, dat een aantal autoriteiten onmiddellijk gewaarschuwd zou moeten worden, indien er ergens grensoverschrijdingen op de grond plaats hadden. Generaal *Best* heeft er ons een paar genoemd en er op gewezen, dat hij no. 3 stond. De Minister van Defensie stond daarvóór en nog iemand. Hij was dus no. 3, maar in werkelijkheid schijnt dat niet te zijn uitgevoerd en heeft hij pas — ik geloof drie kwartier — later dat bericht gekregen. Het gevolg was, dat zij daar anders gereageerd hebben op die vluchten boven het land, dat zij niet direct onderkend hebben, dat het wel degelijk tegen Nederland gericht was, en integendeel de conclusie trokken, dat het tegen Engeland ging. Is u er iets van bekend, wie daar van het algemeen hoofdkwartier verantwoordelijk voor gesteld zou moeten worden, dat deze belangrijke afspraak niet is uitgevoerd?

A. Ik ben er verantwoordelijk voor natuurlijk, maar ik weet het niet.

15694. De **Voorzitter:** U was die nacht zelf niet aanwezig als chef staf.

A. Ik bedoel de regeling dan.

15695. De **Voorzitter:** U herinnert u niet, dat er een lijstje hing, dat de autoriteiten ....

A. Ik herinner mij niet wat de volgorde van die lijst was. Ik weet alleen, dat de hele zaak voorbereid was en dat vele zaken, die wij in Februari gevonden hebben, overgenomen zijn en, omdat een en ander voorbereid was, niet omgewerkt zijn.

15696. De **Voorzitter:** Een ander punt van de voorbereiding gedurende de laatste dagen, dat ons ook interesseert, is de quaestie van het opstellen van auto's op de grote autowegen in de omgeving van den Haag en Rotterdam. Kunt u ons daarover nog iets mededelen, op wiens initiatief dat gebeurd is en hoe dat verlopen is?

A. De aanval op Noorwegen heeft uitgewezen, dat de Junker 52 een vliegtuig was met zeer grote landingscapaciteiten en dat het dus noodzakelijk was daarmede rekening te houden en dus de terreinen, die voor de landing geschikt zouden zijn, te versperren. Toen is dit onder de ogen gezien. Onder andere zou een van de terreinen, die daarvoor in aanmerking zouden kunnen komen, het strand zijn, dat zouden verder dan zijn de grote autostrada en de vliegvelden natuurlijk. Het initiatief daartoe is genomen in een bespreking, die gehouden is, ik geloof, 19 April 's avonds. Generaal *Winkelman* en ik waren die dag eerst in Winschoten, daarna in Delfzijl. Daar hebben wij bericht gekregen, dat er een bespreking moest worden gehouden naar aanleiding van een mededeling van de vlieger *van Dijk*, die uit Noorwegen teruggekomen was. Deze had de overval op Oslo medegemaakt. Bij die bespreking zijn er maatregelen genomen ter versterking van de verdediging tegen aanvallen uit de lucht. Er is besloten om betonkazematten te maken op de vliegvelden, de versterking van de bezetting van de vliegvelden uit te voeren en de voornaamste plaatsen, waar men zou kunnen landen, te versperren. Verder aan de Duitse Lufthansa, die nog landde op Schiphol, te verbieden om van dit vliegveld gebruik te maken, zodat zij alleen nog mocht landen in Eelde. Dat zijn ongeveer de voornaamste maatregelen, zover ik weet.

15697. De **Voorzitter:** Zijn de maatregelen voor de autowegen toen ook besproken?

A. Ik weet niet positief of die op die zelfde dag besproken zijn.

15698. De **Voorzitter:** Het is een vrij belangrijk punt. Het is ons hier voorgesteld, alsof de opperbevelhebber van die zaak niets wilde weten en dat hier het initiatief meer is uitgegaan van de Minister van Waterstaat en/of de Minister van Defensie. Ik meen, dat Buitenlandse Zaken hierin ook nog betrokken is geweest, althans, dat er gesproken is over een bijeenkomst op Buitenlandse Zaken, en het werd zelfs aangehaald door oud-Minister *Albarda* als een voorbeeld,

dat er een tegenstelling te maken zou zijn tussen een eventuele reactie van generaal *Reynders* en die van generaal *Winkelman*. Hij poneerde, dat generaal *Winkelman* in een dergelijk geval zei: „wij vinden het niet nodig, maar als u, Minister van Defensie of Minister van Waterstaat, iets dergelijks nog wilt doen, dan hebben wij daar niets geen bezwaar tegen", terwijl geaccentueerd werd, dat, gesteld, dat generaal *Reynders* daar nog gezeten had, deze direct gezegd zou hebben: „Neen, dat is mijn terrein"!

A. Ik weet niet op wiens initiatief dat gebeurd is. Ik weet wel, dat er over gesproken is; generaal *Winkelman* was het er volkomen mee eens, dat het gebeuren zou. Ik heb nooit van een tegenstelling in dit opzicht gehoord. Maar de geschiedenis — dus hoe het precies tot stand is gekomen en op welke dag — is mij niet meer in herinnering. Dat de Minister van Waterstaat er in is betrokken geweest, weet ik ook niet. Ik weet wel, dat er plannen zijn gemaakt om de wegen afdoende te versperren, o.a. door het plaatsen van lantaarns. Daardoor zou het verkeer tevens zijn gediend. Dit zou dan mooi vredeswerk zijn geweest. De tijd heeft echter ontbroken. Dit vredeswerk zou dan tevens voor oorlogsdoeleinden geschikt zijn.

15699. De **Voorzitter:** Ik kan u misschien mededelen, wat generaal *Dijxhoorn*, de toenmalige Minister, hierover verklaard heeft: „Eenmaal is er verschil van mening geweest met generaal *Winkelman;* als generaal *Winkelman* toen had gezegd: Excellentie, weest u zo vriendelijk en bemoeit u er zich niet mede, dan zou ik hebben gezegd: U heeft gelijk. Dat heeft hij echter niet gezegd. Het betrof toen het volgende. Ik wist, dat men in Noorwegen op de wegen met vliegtuigen was geland en dat de Duitsers van plan waren ook bij ons op de grote autowegen neer te strijken. Ik heb toen generaal *Winkelman* opgebeld en gezegd, dat ik daarover niet gerust was en dat daaraan iets moest worden gedaan. Hij antwoordde mij: Ik zal er naar informeren en mijn technische adviseur er over raadplegen. Hij belde mij enige tijd daarna op en deelde mede, dat hij er met generaal *Best* over had gesproken. Deze had gezegd, dat het onmogelijk was. Ik zeide toen: Houdt mij ten goede, dat generaal *Best* dat zegt, maar ik voel mij niet verantwoord, als de wegen zo blijven. U begrijpt, zei hij, indien mijn adviseur op dit gebied het gevaar niet inziet, dan wordt het voor mij moeilijk tegen diens technisch advies in te gaan. Daar zat wel een grond van waarheid in en daarom vroeg ik: Heeft U bezwaren, dat ik er wat aan doe in overleg met de Minister van Waterstaat? Toen demonstreerde zich het typische verschil tussen generaal *Winkelman* en generaal *Reynders*. Generaal *Winkelman* zeide namelijk: Als u het wilt doen in overleg met het Departement van Waterstaat, ga dan gerust uw gang. Dat was het karakter van generaal *Winkelman,* die verzet er zich niet tegen".

A. Ik ken het gesprek niet; ik weet alleen, dat generaal *Winkelman* gelast heeft om daar op die wegen auto's te plaatsen en verder putringen, voor zover dat mogelijk was. Maar van een verschil van mening.... Per slot van rekening is het, als iemand een goed idee heeft, de plicht van degene, die het goede idee hoort, daaraan mede te werken. Zich terugtrekken in een heilig huisje van commando b.v. is funest. Men moet samenwerken tot het heil van het land.

15700. De **Voorzitter:** Het is ruim acht jaar geleden, dus misschien is het mogelijk, dat het geheugen van sommige heren in dezen te kort schiet hoe het precies gebeurd is.

A. Het is gebeurd. De wegen zijn afgezet. Het heeft ook zeer goed gewerkt.

15701. De **Voorzitter:** Dan zou ik nu nog een paar vragen willen stellen over die eerste dagen op het algemeen hoofdkwartier, ik bedoel dan de Meidagen zelf. Daar is ook het een en ander over te doen geweest. Er is o.a. in Londen een rapport uitgebracht door de tegenwoordige kolonel *Somer*. Daarover is door oud-Minister *Dijxhoorn* later ook een tegenrapport uitgebracht, waarin hij dan de houding van het opperbevel verdedigt. Objectiviteitshalve willen wij u daarover ook nog een paar dingen vragen. Kunt u ons daar mededelingen over doen? Hoe was de stemming op het algemeen hoofdkwartier? Was er een ploegverdeling gemaakt voor de officieren? Enfin, vertelt u maar wat u zelf van betekenis acht.

A. De indeling van de officieren was volkomen overgelaten aan de souschef van de staf, kolonel *van Alphen*. Men kon geen dagen achter elkaar in touw blijven, dus er moest een ploegverdeling zijn. Ik heb er mij niet mee bemoeid, hoe hij die indeling gemaakt heeft, dat was zijn zaak.

15702. De **Voorzitter:** De heer *Somer* beweert in dat rapport, dat het niet het geval is geweest.

A. Dat is dan een fout geweest. Het beste bewijs is, dat er wel een ploegverdeling was vóór de oorlog, dus dat deze er ook in de oorlog moet zijn geweest. Degene, die de verantwoording er voor draagt, moet een behoorlijke indeling maken van de beschikbare krachten, zodat niet alles zit te wachten en elkaar in de wielen rijdt.

15703. De **Voorzitter:** Het feit, dat de opperbevelhebber niet aanwezig was, vindt u eerder juist in uw gedachtengang?

A. 's Avonds?

De **Voorzitter:** 's Nachts.

A. Volkomen juist.

15704. De **Voorzitter:** Dat hij naar huis is gegaan en dat er slechts één van de hogere officieren aanwezig bleef?

A. De souschef van de staf bleef met de versterkte staf aanwezig.

15705. De **Voorzitter:** Als u het nog eens over moest dan, zou u het dan niet anders doen?

A. Per se niet anders!

15706. De **Voorzitter:** Hoe was overigens de stemming op het algemeen hoofdkwartier? Vertelt u daar eens iets van.

A. Er waren er, die het laatste uur geslagen achtten en eigenlijk tot werken onbekwaam waren; er waren er ook, die hun volle energie behielden en in alle opzichten medewerkten en maatregelen suggereerden, met voorstellen kwamen, zoals het gebruikelijk is en zoals het moet. Er was één nadelig punt, dat, geloof ik, ook door de heer *Somer* te berde is gebracht, dat was de rommelige indruk, die het hoofdkwartier maakte in die dagen. Hebt u daar wel eens bericht over gehad of niet?

De **Voorzitter:** Ja, wij hebben het hele rapport gehad.

A. Dat vond zijn reden daarin, dat generaal *Reynders* reeds de verplaatsing van het hoofdkwartier naar Wassenaar voorbereid had, in geval van oorlog, omdat het daar meer gedecentraliseerd zou liggen en den Haag dan ook gevrijwaard zou zijn van de aanvallen, die op het hoofdkwartier zouden geschieden. Daar is niets van gekomen, doordat de aanval toen dadelijk is ingezet, ook op Wassenaar, zodat de verbindingen met Wassenaar verbroken waren. Men was dus verplicht om in den Haag te blijven, zodat alles, wat moest geschieden — voor overnachting en dergelijke —, op dit moment moest worden geïmproviseerd. Toen werden dekens, bedden en alles, wat gebruikelijk is voor een overnachting op vrij grote schaal, aangedragen, te midden van iedereen, die om inlichtingen kwam vragen en zich kwam melden, mensen, die iets met de oorlogvoering te maken hadden, en ook een aantal mensen, dat daar niets mede te maken had. Dezen trachtten naar binnen te komen en verdrongen zich voor de deuren, totdat er orde geschapen was na halfacht. Maar er lagen toch in de gang, vóórdat dat helemaal geregeld was, beddengoed en bedden, die nog opgezet moesten worden, enz., wat natuurlijk geen prettige indruk maakte en waarover ik zelf nog te kennen heb gegeven, dat het zo gauw mogelijk moest worden opgeruimd en in orde gemaakt.

15707. De **Voorzitter:** Schuilkelders waren er dus ook niet?

A. Ja, die waren er wel, op de binnenplaats was een schuilkelder. Die was klaar, toen ik kwam.

15708. De **Voorzitter:** De berichten, die successievelijk binnenkwamen, waren de eerste dag helemaal niet gelukkig. Over de landingen van de parachutisten waren de berichten nogal zeer alarmerend?

A. De berichten waren in het begin zeer alarmerend.

15709. De **Voorzitter:** Het maakte de indruk, dat men het gemunt had op het Regeringscentrum van ons land.

A. Die indruk had ik ook zelf, en van uit de lucht.

15710. De **Voorzitter:** Toen is de eerste grote taak geweest voor het algemeen hoofdkwartier om de bedreiging van den Haag ongedaan te maken. Daar heeft men zich dus de eerste grote zorgen over gemaakt?

A. De eerste zorg was de beveiliging van het Regeringscentrum.

15711. De **Voorzitter:** Hoe laat arriveerde u zelf op het algemeen hoofdkwartier?

A. Ik was er 's morgens ongeveer kwart over vier, halfvijf. Direct na de telefonische mededeling van kolonel *van Alphen,* die ik in mijn slaapkamer opving, ben ik naar het hoofdkwartier gegaan. Inmiddels waren reeds vliegtuigen boven 's-Gravenhage verschenen. Ik woon in de Jan van Nassaustraat en ben op de fiets naar het algemeen hoofdkwartier gereden, zodat ik er een kwartier na de alarmering was. De opperbevelhebber reed mij al achterop bij de Benoordenhoutseweg.

15712. De **Voorzitter:** Toen zijn er direct maatregelen genomen tegen de parachutisten?

A. Voor zover de commandant vesting Holland dat niet deed en de overige ondercommandanten. Dezen hadden uiteraard de vrije hand om de parachutisten af te weren.

15713. De **Voorzitter:** Deze heeft het commando gekregen over alles, wat er hier aan troepen in het hart van het land was?

A. Dat had hij al. Toen werd het eerste legerkorps — ik weet niet hoe laat — onder zijn bevelen gesteld. Dit is eigenlijk dé grote maatregel geweest. Daarna is de tweede maatregel getroffen, toen men zag, dat de hele Duitse vliegmacht als het ware was ingezet tegen het hart van het land, nl. om van die gelegenheid gebruik te maken voor het vervroegde terugvoeren van de lichte divisie en het derde legerkorps naar het noorden. Het terugvoeren van de lichte divisie had ten doel deze als reserve bij de hand te hebben.

15714. De **Voorzitter:** Dus het was niet met de bedoeling om de Moerdijkbruggen te beschermen of te heroveren?

A. Ja, om ze, zoals ik zeg, bij de hand te hebben en in te zetten op het ogenblik, dat het nodig zou zijn. Maar eerst moest zij naar het noorden toe. Zij had een tachtig km af te leggen.

15715. De **Voorzitter:** Met deze grote eenheden of een gedeelte daarvan de Moerdijkbruggen hernemen van de zuidkant uit is niet in overweging genomen?

A. Dat is niet in overweging genomen, omdat daar het derde bataljon *Hendrickx* tegenin moest.

15716. De **Voorzitter:** Was dat voldoende?

A. Het was het zesde grensbataljon. Wij konden nog niet overzien of dat voldoende zou zijn. Het was voornamer voldoende reserve beschikbaar te hebben, zodat wij dus nog iets zouden kunnen doen aan deze zijde van de grote rivieren. Zij moest per se in de hand zijn van de commandant, die de afweer zou ter hand nemen. Bovendien was de Moerdijk niet het enige object, maar dan was er nog de Merwedebrug bij Dordrecht. De beide bruggen waren even belangrijke objecten. De Merwede is ook een zeer brede rivier.

15717. De **Voorzitter:** Is soms een ogenblik in overweging genomen om toch nog de Peel-Raamstelling te verdedigen als een scherm tegen een opmars in de richting van de Moerdijk? Ik vraag het daarom, omdat de vorige opperbevelhebber, generaal *Reynders,* op blz. 54 van zijn eerste brochure daarover het volgende stelt, hetgeen hij in zijn uiteenzettingen hier ook nog nader heeft toegelicht:

> „De legerleiding stond thans voor een moeilijke beslissing, Het doorzetten van de plannen tot het terugnemen van het derde legerkorps en de lichte divisie uit Noordbrabant betekende nu niet alleen meer het verzaken van onze neutraliteitsplichten" — volgens zijn visie dan — „doch hield tevens in het prijs geven van de vesting Holland!"

Hij concludeerde, dat men toen vanwege dat motief — dat de Moerdijkbruggen in handen waren van de tegenpartij en dus de sleutel van het hart van het land in hun handen was gekomen — eerst recht had moeten trachten de Peel-Raamstelling te benutten en een doormars zo lang mogelijk tegen te houden, om middelerwijl tijd te hebben om de Moerdijkbruggen te heroveren!

A. Het is helemaal geen moeilijke beslissing geweest, want het 3de legerkorps lag 30 km achter de Peel-Raamstelling. Dit legerkorps was 9 April al teruggenomen, zoals u weet, behalve dan de veiligheidsbezetting van de Peel-Raamstelling.

15718. De **Voorzitter:** Hij is dan ook van mening, dat men deze troepen er weer in had moeten brengen.

A. Dus dan zou men, terwijl de aanval van de Duitsers van het oosten op de Peel-Raamstelling — we hadden toen ook bericht van Gennep — zou zijn ingezet, een legerkorps, dat voor een heel andere taak gereedstond, op moeten laten marcheren en à l'improviste in de Peel-Raamstelling moeten werpen. Maar verder verschilt de waardering, die ik heb voor de Peel-Raamstelling, grondig van die van generaal *Reynders.* Want de Peel-Raamstelling was, zelfs met het 3de legerkorps er in, ongeschikt om een vijandelijke opmars ook maar enige tijd tegen te houden. Dat heb ik de vorige keer hier uitgelegd. Afgezien van het feit, dat die ook omtrokken zou worden.

15719. De **Voorzitter:** Ook niet om twee dagen tijd te winnen?

A. Misschien één dag; maar wat is één dag, dat is niets. Dan had de lichte divisie daar ook moeten blijven en het is veel logischer om de vijand, wanneer hij ergens zit, te trachten er uit te gooien dan hem daar te laten zitten en op een andere plaats een andere vijand te trachten tegen te houden, die zeer zeker overmachtig is! Verder stel ik de vraag, wie in de gedachtengang van generaal *Reynders* onder die omstandigheden de Moerdijk had moeten heroveren. Er waren daarvoor immers geen troepen beschikbaar? Nu is de hele lichte divisie er tegengegooid. Hetgeen generaal *Reynders* zegt, houdt niet voldoende rekening met de werkelijkheid.

15720. De **Voorzitter:** U vindt dit punt hiermede voldoende toegelicht?

A. Ja, ik voor mij wel. Ik ben graag bereid om nog andere dingen .....

15721. De **Voorzitter:** Dan kunnen wij u nu misschien gelegenheid geven om verschillende aangelegenheden van de diverse strijdtonelen te behandelen. Wij kunnen misschien het beste beginnen met uw visie op de gevechtshandelingen bij de Grebbe. Daar heeft generaal *Reynders* ook nogal scherpe critiek op. Hij zeide daarover in een van zijn antwoorden hier: „Daarnaast moet erkend worden, dat bij de verdediging van de Grebbelinie — u hebt waarschijnlijk ook wel de uitgave van de generale staf, die zojuist is verschenen, gelezen — ongeveer alle fouten gemaakt zijn, die er gemaakt konden worden". Als u misschien uw visie hier tegenover wilt stellen, dan hebt u nu de volle gelegenheid.

A. Dat is een vage beschuldiging.

15722. De **Voorzitter:** Hij heeft ons dit in het verhoor van deze morgen ook nog toegelicht met een aantal bijzonderheden. Dat het nemen van de voorposten b.v. niet normaal is gegaan, maar zijn grotere grief was, dat men toen getracht heeft deze strook weer te hernemen, wat, naar hij mededeelde, gezien de voorschriften, helemaal onjuist zou zijn geweest. Verder fouten bij het doen van tegenaanvallen en het voorbereiden er van; dat er voortdurend dergelijke aanvallen hebben plaats gehad toen het front nog niet enigermate afgegrendeld was, waardoor het gevaar ontstond, dat men eigen troepen beschoot, enz. Enfin hij had tal van critische opmerkingen.

A. Generaal *Reynders* is blijkbaar precies op de hoogte geweest met de toestand, zoals die zich ontwikkeld heeft. Hij heeft blijkbaar allerlei rapporten van de ondercommandanten gelezen en is precies op de hoogte met wat er toen gebeurd is. Ik ken alleen de resultaten, zoals die behaald zijn of niet behaald zijn. Ik weet alleen, dat de voorposten ten gevolge van de artilleriebeschieting weggegaan zijn. Er is een maatregel genomen, die ik approuveer, en wel, dat men de troepen, die aan de haal gegaan zijn — waarschijnlijk onnodig, ik durf het niet te zeggen, ik ben er niet bij geweest —, dat men die zelfde troepen in de gelegenheid stelde om hun fout goed te maken door de stelling, die zij hadden verlaten, te hernemen. Hoe die aanvallen van het noorden en het zuiden uit precies zijn gelast en ingezet, kan ik u niet vertellen, want ik heb de bevelen niet gelezen. Ik heb geen enkel bevel gelezen. En als men de bevelen

niet gelezen heeft, als men de tijd niet weet, waarop die bevelen zijn uitgegeven, als men de weg niet kent, waarlangs die bevelen tot de troepencommandanten zijn gekomen, als men de situatie niet kent, waaronder de troepencommandanten verkeerden, toen zij die bevelen kregen, en als men niet kent de vermoeienissen, de opstelling van de troepen op dat moment, dan kan men ook geen oordeel vellen over de al of niet juistheid van de uitvoering van bevelen, die gegeven zijn. Men kan hoogstens zeggen, dat een bevel misschien iets praematuur gegeven is. Men kan misschien ook zeggen, dat een bevel te laat gegeven is, maar men vergeet daar toch bij, dat men zelf niet zat op de commandopost van degene, die het bevel gaf, zodat critiek zeer gemakkelijk achteraf te geven is. Wanneer men zegt: „Ik heb de situatie bestudeerd en ik weet, dat de Duitsers op dat moment dáár stonden en toen zoveel troepen hadden, zodat die commandant, die op dat moment op dit punt zat en zoveel troepen had, en wanneer ik nu nog 2 of 3 uur, of 3 dagen de tijd heb om de zaak te bestuderen en ik vaardig dàn een bevel uit, dat klinkt als een klok", dan vergeet men de realiteit, waaronder de commandanten zich bevonden. U zult mij ten goede houden, dat ik over het uitgeven van bevelen en de fouten, die gemaakt zijn, geen oordeel kán geven.

15723. De **Voorzitter:** Volgens u is hier dus sprake van het bekende spreekwoord „De beste stuurlui staan aan wal"? Uw visie is in het algemeen wel, dat aan de Grebbe de commandovoering nogal redelijk is geweest, laten wij het dan zo zeggen.

A. Ik kan er geen vaststaand oordeel over geven.

15724. De **Voorzitter:** Over het moreel van de troepen, kunt u daar iets van mededelen?

A. Ik heb de indruk, dat het moreel van de troep niet bestand was tegen de artilleriebeschieting, niet bestand was tegen de vliegtuigaanvallen en tegen de onverwachte omstandigheden, die in de oorlog nu eenmaal voorkomen; dat onze troep niet, wat men noemt „a guerri" was, dat vele commandanten ook niet „a guerri" waren, zodat wij — om een Zwitserse uitdrukking te gebruiken — nog geen „kriegserprobtes Heer" hadden. De oorzaak ligt m.i. vooral daarin, dat wij niet in de gelegenheid waren geweest om de commandanten, die, — daar gaat het vooral om — in moeilijke omstandigheden blijk gaven niet voldoende karakter te bezitten, te elimineren. Dat is het grote voordeel geweest van het Franse leger in 1914, dat zij, toen de Duitsers oprukten, in de gelegenheid zijn geweest een aantal Franse officieren, o.a. een groot aantal Franse generaals, te „limogeren", d.w.z. af te zetten en daardoor de basis te stellen voor een bevelvoering, die gebaseerd was op oorlogseisen en niet op vredeseisen. Maar of de commandant van het veldleger beter gedaan had niet de twee bataljons zelf van het noorden uit in te zetten en het over te laten aan de commandant van het IIde legerkorps en of de commandant IIde legerkorps een aanval beter had moeten laten steunen door artillerie, dàt kan ik niet beoordelen, want ik heb de bevelen niet gezien en ik ken de situatie niet.

15725. De **Voorzitter:** Hebt u soms nog mededelingen te doen over het stoomgemaal of motorgemaal, dat aan de Grebbe niet meer is tot stand gekomen?

A. Alleen dit, dat het zeer jammer is, dat het niet klaar is gekomen. Dat is een van de zaken, die onmiddellijk door de commandant veldleger bij de opperbevelhebber aan de orde is gebracht. Ik weet niet of de vorst hierop van invloed is geweest of dat de oorzaak hiervan ligt in de omstandigheid, dat het geld te laat beschikbaar gesteld is. In elk geval was er, als het gemaal er was geweest, de mogelijkheid geweest om daardoor de inundaties te stellen ook voor dat gedeelte van het front.

15726. De **Voorzitter:** De sabotage aan de Barneveldse sluis, daar kunt u ook geen bijzonderheden over geven?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

15727. De **Voorzitter:** Dan zou ik terug willen keren naar het front in Brabant. Als u de terugtocht van het IIIde legerkorps, waar u het straks over gehad hebt, vergelijkt met de voorgenomen terugtocht van generaal *Reynders* uit de Grebbelinie, die door de Minister als ondoenlijk werd gekenschetst, zit daar dan niet iets in, dat men zegt: „Wat merkwaardig, dat men het ene wel goedvindt en mogelijk acht en het andere niet."?

A. Neen, dat is heel logisch. Het ene is: *onder druk* van de vijand teruggaan, terwijl men in nauw contact is met de vijand. Het andere is teruggaan vóórdat de vijand er is, m.a.w. verrassend en buiten 's vijands bereik. Het was een manoeuvre, waarop de vijand absoluut niet kon rekenen. Daarentegen kan een vijand op het teruggaan van de tegenstander, als deze wordt aangevallen, op dit teruggaan als een logische consequentie van zijn aanval rekenen.

15728. De **Voorzitter:** Maar het gevaar voor vliegtuigaanvallen was er natuurlijk in dit geval ook....

A. Vanzelfsprekend. Daarom was oorspronkelijk gelast, dat het teruggaan in de nacht zou gebeuren. Maar men heeft de risico van overdag teruggaan genomen, omdat men besefte, dat de Duitsers hun vliegtuigen ingezet hadden naar het hart van het land. Zo'n grote macht aan vliegtuigen was er ingezet, dat men niet aan kon nemen, dat de Duitsers nog voldoende vliegtuigen beschikbaar hadden om nog eens speciaal het IIIde legerkorps te gaan overvallen. En die speculatie is juist geweest. Er is feitelijk niets gebeurd daar.

15729. De **Voorzitter:** Kunt u ons nog iets mededelen over de sterkte van de artillerie in de Peel-Raamstelling?

A. Toen generaal *Winkelman* optrad, was er het IIIde legerkorps met zijn organische artillerie natuurlijk en had de Peeldivisie artillerie van de lichte divisie, zodat deze geen artillerie meer had. Generaal *Winkelman* heeft, toen hij het IIIde legerkorps wegnam, nog aan de rest van het IIIde legerkorps en aan de Peeldivisie een regiment 8 staal gegeven.

15730. De **Voorzitter:** Die vuurmonden hebben toch, ofschoon zij vrij oud waren, nog hier en daar vrij veel gepresteerd!

A. Daaruit blijkt weer, dat het niet altijd alleen het materieel is, dat de doorslag geeft, maar ook de geest van degene, die het bedient.

15731. De **Voorzitter:** En die was bij Mill blijkbaar zeer goed, want zij hebben daar nog zeer frappante staaltjes uitgehaald met een batterij, die helemaal omgezet moest worden, enz.!

A. Dat is ook de reden waarom generaal *Winkelman* zelfs de 8 staal heeft ingedeeld. Op een gegeven moment moest men van alle hout, waarover men beschikte, pijlen maken, dus heeft men ook de oude artillerie gebruikt.

15732. De **Voorzitter:** Wat betreft het zuidfront van de vesting Holland, is ons nog opgevallen, dat de bevelsverhoudingen daar misschien niet erg gelukkig waren. Een van de deskundigen, de heer *Calmeyer,* heeft hier er op gewezen, dat het zuidfront gereorganiseerd is na de wisseling van het opperbevel. Beide groepen, de groep Kil en de groep Spui, zouden rechtstreeks van uit den Haag worden gecommandeerd door de commandant van de vesting Holland. Heeft zich dat bij de oorlogvoering misschien ook gewroken?

A. Dat weet ik niet. In beginsel is het echter, als het mogelijk is en als men voldoende staven heeft, beter om een front onder eenhoofdig commando te zetten, evenals voor het oostfront was geschied. Ik weet niet of de commandant van de vesting Holland dit overwogen heeft, ja of neen. Evenmin weet ik of hij daar personeel genoeg voor had, enz.

15733. De **Voorzitter:** Dat is in het algemeen een groot gebrek geweest. Er was te weinig kader, hetgeen in die dagen wel duidelijk is gebleken. Nu nog even een paar vragen over het terugnemen van de Moerdijkbruggen. U hebt gezegd, dat een der grensbataljons hiervoor bestemd was. Aan de noordkant zou eventueel de lichte divisie daar nog iets aan moeten doen, maar dat is allebei vrijwel vastgelopen. Het grensbataljon van het zuiden uit.....

A. Is bij het Wilhelminakanaal vastgelopen om 6 uur 's morgens. De Duitsers hadden daar reeds parachutisten zitten aan het Wilhelminakanaal bij Terheyden en het bataljon is daar toen al vastgelopen.

15734. De **Voorzitter:** Dientengevolge is dat bataljon in zijn geheel erg verspreid opgesteld en heeft practisch genomen niets kunnen bereiken.

A. Neen; evenals al onze troepen had het niet voldoende offensieve middelen, geen mortieren, niets van die aard.

15735. De **Voorzitter** Ja, en de lichte divisie is blijven steken bij de Noord.

A. Inderdaad.

15736. De **Voorzitter** Het is ons door sommigen ook wel zó voorgesteld als zou dat nu niet helemaal absolute noodzaak zijn geweest, maar dat de commandant, nu ja, dat het een zeer dubieus geval is geweest!

A. Het is, zoals ik straks zei, heel gemakkelijk met stenen te gooien naar iemand, maar het is moeilijk dat met goede kennis van zaken en omstandigheden te doen. Ja, ik heb de indruk, dat de mogelijkheid er was om de Noordbrug in handen te krijgen, doch dat die mogelijkheid niet uitgebuit is.....

15737. De **Voorzitter** Het is voor u misschien een beetje lastig een oordeel te geven, omdat hij uw opvolger is geweest.

A. Dat beïnvloedt mijn mening niet. Wel heb ik de indruk, die ik zo juist vermeldde, maar ik ben er niet bij geweest, dus mag ik mij niet positief uitlaten.

15738. De **Voorzitter** Is het waar, dat hij naderhand lid van de N.S.B. is geworden?

A. Neen, dat zou ik niet positief durven zeggen. Hij is, naar ik destijds heb vernomen, door het tribunaal in den Bosch veroordeeld..... wegens Winterhulp en dergelijke. Maar of hij N.S.B.-er geweest is, dat weet ik niet, dat geloof ik niet. Het is mogelijk.

15739. De **Voorzitter:** Veroordeeld tot een ernstige straf?

A. Ja, hij is toen, naar mij is medegedeeld, ook tot een grote geldboete veroordeeld, ik geloof f 13 000 of zoiets. Ik meen geen internering, maar hij is een hele tijd gedetineerd geweest. Ik heb hem echter sinds 1940 niet gezien. Hij heeft 2 of 3 jaar vastgezeten, als verdachte dan. Maar ik meen, dat hij als commandant lichte divisie inderdaad getracht heeft te doen wat zijn capaciteiten toelieten.

15740. De **Voorzitter:** Hebt u soms nog opmerkingen te maken over het geval van overste *Mussert?*

A. Overste *Mussert* ken ik van vroeger en ik heb niet de indruk, dat hij gepremediteerd de vijand in de kaart speelde, maar dat hij in een oorlogstoestand is gekomen, die hij niet kón beheersen uit hoofde van zijn capaciteiten. Ik geloof, dat het wel goed geweest was, indien men hem toen dadelijk gesteld had onder de bevelen van de commandant van de lichte divisie of van de commandant van de groep Kil, een van de twee, toen de Duitse aanval een feit was. Ik geloof echter niet, dat men die bevelshouding kon doorzien. Ik weet, dat de Duitsers — dat heb ik later gehoord —, niet begrepen, dat onze tegenmaatregelen bij de Noord zo snel en zo krachtig waren als zij geweest zijn! Daar hadden zij absoluut niet op gerekend. Ik weet ook, dat het voor de Duitsers een grote verrassing geweest is, dat het IIIde legerkorps niet in de Peel-Raamstelling was, zodat ze dus de vijfde en zesde divisie niet hebben kunnen oprollen en gevangen nemen.

15741. De **Voorzitter:** Om op overste *Mussert* terug te komen, er zijn toch wel gegevens, die wijzen op een verraadsmentaliteit.

A. Degenen, die ik gesproken heb van de troepen, hadden allen de indruk, dat er een verraadsmentaliteit heerste. Ik ben in dat opzicht toch wel een beetje sceptisch, omdat ik zelf de strijd in den Haag heb medegemaakt, waar ook een zekere verraadsmentaliteit heerste en waarvan ik maar in één geval later bevestiging gekregen heb, dat het niet anders kon of er was inderdaad op de troepen geschoten door personen, die niet gerechtigd waren om zelf vuurwapens te hebben. Dit was een geval bij de Bosjes van Poot, waar een soldaat met hagel gewond is. Aldaar had iemand dus met een jachtgeweer op onze troepen geschoten. Ik geloof daarentegen, dat die grote verhalen, die gegaan zijn over de strijd aan de Suezkade en de strijd aan de flat aan de Zeestraat en dergelijke een gevolg van fantasie zijn geweest.

15742. De heer **Algera:** Generaal, ik zou u willen zeggen met betrekking tot overste *Mussert,* dat ik weet, dat de familie *Mussert* in Dordrecht zeer ernstig bekend stond als zeer fel N.S.B., en om deze man dan op een verantwoordelijke post te plaatsen!

A. Zijn vrouw was N.S.B.-ster. Hij was zelf geen N.S.B.-er. Die post was maar betrekkelijk verantwoordelijk. Hij was garnizoenscommandant in Dordrecht. Dat is een van de minst verantwoordelijke posten op dit moment van bovenaf gezien. Nu is dat toevallig een van de verantwoordelijke posten geworden, omdat de vijand daar zijn aanval op richtte, maar de garnizoenscommandant in Gouda, de garnizoenscommandant in een andere plaats.....

15743. De **Voorzitter:** Maar vanaf het ogenblik, dat de oorlog uitgebroken was, was het toch wel evident, dat het een zeer belangrijke post was.

A. Toen wel, ja. De berichten, dat er verraad rondwaarde in Dordrecht, zijn echter pas dagen later binnengekomen.

15744. De **Voorzitter:** Hij heeft toen o.a. uitdrukkelijk opdracht gegeven niet te schieten op de tanks en gezegd, dat het geallieerde tanks waren, terwijl het Duitse waren.....

A. Is dat gepremediteerd of is dat, omdat hij inderdaad dacht, dat het Fransen waren, die....

De **Voorzitter:** Toen zij al aan het schieten waren, is ons medegedeeld. Er is zelfs nog bij gezegd, dat er dientengevolge in zijn aanwezigheid nog een luitenant is neergeschoten.

A. Ik kan mij dat niet voorstellen, ik ben misschien te goedgelovig in dat opzicht, dat iemand op een dergelijke wijze verraad pleegt. Maar dat is een persoonlijke opinie.

15745. De **Voorzitter:** Kende u hem persoonlijk?

A. Ja, hij was m.i. een goed officier, een beetje wild. Het is natuurlijk mogelijk, maar ja, alleen God zal hem veroordelen.

15746. De **Voorzitter:** Dan ben ik nu aan het slot van wat ik met u wilde bespreken, maar ik zou u zelf nog volledig gelegenheid willen geven, als u nog iets toe te voegen hebt aan hetgeen u al hebt medegedeeld, in het belang van de zaak opmerkingen te maken. Of misschien punten naar voren te brengen, waarvan u achteraf zou moeten zeggen nà acht jaar, dat het eventueel beter was geweest om het anders te doen. Dat is een vraag, die ik u toch had willen stellen.

A. Er is een heel belangrijk punt. Dat is niet de oorlog zelf. Dat is de quaestie van de discipline in het leger.

15747. De **Voorzitter:** Dus niet in de oorlog zelf?

A. Neen.

15748. De **Voorzitter:** Wat dat betreft, zou u dus, als u het over moest doen, practisch genomen geen andere adviezen geven?

A. Als ik hetzelfde wist .....

De **Voorzitter:** Ja, natuurlijk zoals u het toen wist.

A. Ik geloof niet, dat ik anders zou handelen. Het enige, dat ik zeggen kan, als ik het nog eens over moest doen, dan zou ik nog consequenter doorvoeren de concentratie van krachten. Dat is het enige verwijt, dat ik mij zelf misschien zou kunnen maken. Met andere woorden alles, wat aan de grens stond, concentreren voor de verdediging op de punten, waar die met de hoogste krachtsinspanning gevoerd zou moeten worden. Ik zou misschien nog verder gegaan zijn, zeker in de verdediging van de Peel-Raamstelling en zeker ten aanzien van de troepen, die aan Maas en IJssel stonden, en ik zou geadviseerd hebben zich daar alleen te bepalen tot de bruggen en essentiële punten van overgang. Het tussenterrein zou ik niet hebben ververdedigd. Want de troepen, die daar gestaan hebben, waren waardeloos. Alleen de punten van overgang zijn van belang. Ik heb verleden maal in deze commissie een nota genoemd, die ik geschreven heb, toen ik tijdelijk commandant van het IIIde legerkorps was. Hierin heb ik toen reeds voorgesteld om de bataljons, die de voorverdediging voerden, dadelijk beschikbaar te stellen voor de verdediging van de Peel-Raamstelling, waar het toén op aankwam. Ik heb de maximum tijd, gedurende welke de troepen daar weerstand konden bieden, op 6 uur geschat. Generaal *van Nijnatten* heeft mij later gezegd — of liever hij heeft het in zijn nota geschreven, tegen mijn nota in —: „wanneer die troepen met Finse hardnekkigheid weerstand bieden,

dan zullen zij meer dan 6 uren standhouden." Het resultaat is geweest, dat de troepen, die werkelijk met de grootste hardnekkigheid hebben getracht stand te houden op die plaatsen, het nergens langer hebben uitgehouden dan 6 uur. De stellingen aan Maas en IJssel waren cordonstellingen. U weet wat dat is, nietwaar, een stelling, die geen enkele kracht, geen enkele diepte heeft, zonder enige artillerie. Men moet onder dergelijke omstandigheden geloof ik nog consequenter zijn en al de troepen uit de cordonstellingen wegnemen om ze op de plaats te gebruiken, waar ze inderdaad nut hebben, doordat zij elkander kunnen steunen en onder dekking en met steun van artillerie inderdaad kunnen vechten, ook offensief door tegenstoten en tegenaanvallen. Aan de rivieren had men alleen troepen geconcentreerd moeten houden op de punten, die men bepaald op een gegeven ogenblik aan de vijand wilde ontzeggen, o.a. de punten, waar de bruggen zijn geslagen, dus b.v. een compagnie in Venlo, een compagnie in Roermond, enfin op alle plaatsen, waar die bruggen zijn. Dit is het enige verwijt, dat ik mij zelf soms maak. U vindt het misschien vreemd, dat ik dat zeg, na alles, wat ik over deze oorlog heb gelezen. Maar ik verbeeld mij hierbij te zijn in de omstandigheden, waarin ik *toen* was. Achteraf kan ik natuurlijk altijd zeggen: „Had ik dit of dat geweten, dan had ik het anders gedaan."

15749. De **Voorzitter:** En de opperbevelhebber heeft in die dagen wel steeds conform uw adviezen gehandeld?

A. Er is geen ogenblik conflict geweest tussen de opperbevelhebber en mij. Noch in die dagen, noch daarvoor.

Maar als het u interesseert: de quaestie van de discipline, dat is een heel belangrijk punt. De discipline heeft in ons leger te wensen overgelaten. Dat had m.i. één grote oorzaak, nl. dat de chefs te veel verantwoordelijk gesteld werden voor de maatregelen, die zij namen om de discipline te handhaven. Zij werden beoordeeld naar hetgeen zij presteerden in vredestijd door hun chefs, die over die beoordeling voor een reclame-commissie in vele gevallen verantwoording moesten afleggen, indien zij de beoordeelde niet geschikt voor verdere bevordering oordeelden.

Nu was het de gewoonte gedurende een zekere tijd, later — doch m.i. te laat — is hierin verandering gekomen, dat de reclamant niet moest bewijzen, dat het oordeel van zijn chef onjuist was, maar dat de chef moest bewijzen, dat zijn oordeel juist was. M.a.w. de chef had het gevoel, dat hij voor deze commissie min of meer als een beklaagde kwam, en indien er ook maar iets haperde aan de wijze, waarop hij meende zijn beoordeling te hebben moeten doen, dan werd hij in het ongelijk gesteld. Hierdoor ontstond vooral bij zwakke chefs een zekere angst om een officier, die onder hen diende, ongeschikt of minder geschikt te beoordelen voor bevordering. Aan de andere kant ontbrak een tegenwicht, dat daarin zou bestaan, dat een chef, die een officier geschikt beoordeeld heeft voor bevordering, voor deze beoordeling ter verantwoording wordt geroepen, indien later blijkt, dat de geschikt beoordeelde in zijn nieuwe rang ongeschikt blijkt te zijn. Dat is een van de grondfouten geweest van ons leger, omdat daardoor vele chefs niet een behoorlijke beoordeling over de ondercommandanten durfden uit te brengen. Het resultaat daarvan is geweest, dat er vooral onder de regimentscommandanten velen door de hogere chefs werden gesignaleerd als zijnde ongeschikt voor verdere bevordering. Maar aangezien men gebonden was aan de pensioenwetten, die pensionnering vóór het bereiken van een 40-jarige diensttijd of vóór de 56-jarige leeftijd uitsloten, waren die regimentscommandanten voorbeschikt om gedurende al die tijd regimentscommandant te blijven. Dientengevolge drukte die ongeschikte regimentscommandant dan zijn stempel op het regiment, zonder dat men daar iets aan kon doen, daar men hem er niet uit kon zetten. De goeden daarentegen, die geschikt waren voor bevordering en die de promotie bij keuze gemaakt hadden, bleven slechts 2 jaar regimentscommandant en maakten dan bevordering. Zij hadden echter niet de tijd gehad om behoorlijk hun stempel te zetten op het regiment. Het regiment infanterie, dat bij de Grebbeberg vocht, is o.a. 7 jaar lang gecommandeerd geweest door een regimentscommandant, waarvan men in algemene zin nu niet zulke erg hoge verwachtingen had als van kolonel *Henning*. Dat zo'n regiment daarvan de invloed moet ondervinden, is evident. De discipline in een leger is echter niet alleen afhankelijk van de regimentscommandanten, maar ook afhankelijk van de ondercommandanten. De rechtspleging en ook de tuchthandhaving door krijgstuchtelijke straffen zijn met allerlei waarborgen omgeven. Te recht zijn zij omgeven met allerlei waarborgen. Dit mag evenwel nooit daarin ontaarden, dat de tucht zelf daaronder lijdt. Toch was dit het geval, omdat het recht van reclame dikwijls te formalistisch werd gehanteerd. De tucht was zo slecht, dat ik daarvan enkele voorbeelden wil aanhalen. Generaal *Winkelman* komt bij een inspectie aan de Maas bij een grenspost. Deze grenspost komt in het geweer, nadat het doordrong, dat de opperbevelhebber aanwezig was, ook de wachtcommandant komt in het geweer, maar hij heeft geen geweer bij zich. Op de vraag van de generaal: „Waar is je geweer?", antwoordt hij: „dat heb ik in de haast in het wachtlokaal laten staan". De generaal stelt de volgende onderstelling: „Je ziet daar in het oosten plotseling aankomen mensen met van die Duitse helmen op met motorfietsen! Wat doe je?" De wachtcommandant was een beetje verrast, doch zegt na enige ogenblikken: „alarmstelling". Goed, dat was ten minste een goed antwoord, en vervolgens: „die mensen gaan met mitrailleurs rechts en links van de weg." De wachtcommandant vergat echter om de versperring, die open was op dat moment, dicht te maken. Toen zei generaal *Winkelman:* „Moet de versperring niet dicht, want er komen natuurlijk ook pantserauto's daarachter." Antwoord: „Oh ja, dat is waar ook." Hierop begint een man van rechts naar links de versperring dicht te maken. Generaal *Winkelman:* „Het zou beter zijn, als je de versperring eerst midden van de weg dicht maakt, dan is de weg voorlopig al afgesloten en kan de vijand niet zonder oponthoud doorgaan." „Oh ja, dat is ook waar." Toen zei een van de commandanten, die er bij was, een hoofdofficier: „Ja, maar generaal, dit is toch onwaarschijnlijk. Het is een onmogelijk geval, wat u stelt, zo'n overvalling ineens." Het was nog wel een commandant, die de krijgsschool heeft afgelopen.

15750. De **Voorzitter:** Van welke rang?

A. Het was een overste, die dat daar op dit moment tegen generaal *Winkelman* zegt. Enfin, de generaal heeft hem een en ander duidelijk onder de ogen gebracht. Ondertussen was ik het wachtlokaal ingegaan en zag ik, dat het geweer van de wachtcommandant er niet stond. Ik vroeg aan die wachtcommandant: „Waar is je geweer, want het staat niet in het wachtlokaal". Hij antwoordde mij: „Dat heb ik vanmorgen of gisteravond, toen ik op wacht kwam, vergeten mee te nemen". Hier trof men dus toevallig een wachtcommandant, die aan de grens stond — een sergeant, die f 2000 traktement had — en die „vergeten had" zijn eigen geweer mee te nemen. Enfin, toen heeft de generaal aan de overste gezegd: „U hoort dat hier, u maakt wel, dat er verandering in komt". Ik heb er nog spijt van, dat ik toen niet geadviseerd heb, dat de generaal op dat zelfde ogenblik met eigen handen die sergeant de strepen van de mouw zou rukken. Dat is de manier om de krijgstucht te handhaven, al is dit ook tegen alle voorschriften in.

Dat is één geval. Het tweede geval: Midden April werd door de marinekustwachtdienst bij Den Helder gesignaleerd, dat er een aantal schepen naar het zuiden voer op een grote afstand buiten de kust en dat de mogelijkheid niet uitgesloten was, dat het een Duits convooi was, dat langs onze kust afzakte. Daarop is hier alarm gelast, dat weet u waarschijnlijk. Des nachts heeft generaal *Winkelman* een groot gedeelte van de posten nagegaan en kwam in de buurt van IJmuiden in de duinen bij een betonkazemat. Het was een betonkazemat, die vuur op het strand en de zee moest kunnen brengen. Er heerste grote rust en diepe stilte. De generaal gaat binnen en ziet daar de wacht, die daar inderdaad met uniform en zo aan zit. Evenwel had zij alle openingen, alle uitkijkgaten en alle spleten en alles, wat er maar enigszins open was, met zakken zand dichtgestopt en was vervolgens....

15751. De **Voorzitter:** Zij zaten zeker te kaarten of zo!

A. Dat zaten zij niet. Zij waren aan het slapen, geloof ik. In elk geval zij hadden alle spleten en alle gangen dichtgemaakt, omdat het zo koud was. Het was een post, die in de voorste linie stond. Ook op een dergelijk geval is maar één antwoord, dat die commandant op staande voet in vredestijd — wij waren nog in vredestijd — de gevolgen ondervindt van wat hij deed.

En dan nog een derde geval. Ik hoop, dat ik u niet verveel op het ogenblik. Dat was bij 's Heerenberg. Er was een grenswacht, die de weg moest bewaken. Daar reed op geregelde tijden een autobus langs, die van Duitsland naar Nederland, en van Nederland naar Duitsland ging. De weg was afgesloten door een barrière. Bij die barrière stond een schildwacht met een geweer. Terwijl generaal *Winkelman* de opstellingen bekeek, zag ik toevallig die autobus in een bocht in de verte aankomen. Ik heb mij losgemaakt van de groep van generaal *Winkelman* en ben gaan zien wat er zou gebeuren. De autobus komt aan, de boom wordt opgelicht, de autobus rijdt voor het wachtlokaal, de sergeant maakt een praatje met de chauffeur, kijkt even

in de bus en de autobus mag door. Ik riep de sergeant bij mij. „Zeg, heb jij geen instructies hoe je die autobus, die uit een ander land komt, aan moet houden en wat je moet doen? Je geweer had je niet bij je. Je had niemand bij je om je te beschermen. Je hebt geen enkele maatregel genomen. Wie was die chauffeur, die daarin zat?" „Ja, die ken ik, dat is een Duitser, een heel goede kennis". „En als de mensen, die er in zaten, een handgranaat op je gooien en de post overmeesterd hadden, wat had je dan gedaan?" „Ja, maar dat is toch onmogelijk, generaal!" zegt die commandant. „En heb je nooit gehoord van Noorwegen, dat is op een dergelijke manier overvallen". Dat land was toen acht dagen geleden overvallen. Ja, daar had hij dan ook wel van gehoord. Maar zo was de geest nog half April. Een quaestie van discipline, van goedmoedigheid, van niet de realiteit aanvoelen. Men kan alleen maar verbetering krijgen, als men de werkelijkheid heeft meegemaakt of als men een ijzeren discipline heeft en het leger aangevoerd wordt door officieren en onderofficieren, die inderdaad de werkelijkheid wel meegemaakt hebben. In wijdere zin zou ik er aan willen toevoegen, dat gemis aan werkelijkheidszin een van de hoofdoorzaken is geweest, niet alleen van wat ons land geleden heeft, maar ook wat Frankrijk en Engeland geleden hebben, omdat ook deze de realiteit te laat onder de ogen hebben gezien.

De **Voorzitter:** Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit hiermede het verhoor.

H. F. M. VAN VOORST TOT VOORST.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 24 JUNI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van:

HENRI GERARD WINKELMAN,
oud 70 jaar, wonende te Soesterberg,
oud-opperbevelhebber van land- en zeemacht.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

15752. De **Voorzitter:** Zoals in uw oproepingsbrief vermeld is, was het de bedoeling vandaag met u de Meidagen te behandelen, maar ik wilde nog een paar vragen stellen betreffende de vóórgeschiedenis. Mijn eerste vraag is deze: welke is uw opdracht geweest ingevolge de bekende instructie van Mei 1939 en wanneer is u die opdracht verstrekt?

A. De instructie bestond natuurlijk al, maar een van de eerste dagen na mijn optreden heb ik de opdracht gekregen van H.M. de Koningin, mij namens Haar door de Minister-President medegedeeld. Die opdracht hield in drie punten. Het eerste punt was, dat vooral het hart des lands krachtig verdedigd moest worden. Het tweede punt was, dat, indien onze neutraliteit geschonden werd, wij, indien wij deze niet konden voorkomen, tegen die schending actief moesten optreden, wanneer dat mogelijk was zonder de verdediging van het hart des lands daardoor te benadelen. Het derde punt kan ik mij op het ogenblik niet herinneren. Ik was niet op deze vraag voorbereid, maar ik kan het u, indien u dat wenst, achteraf nog wel nader mededelen.

15753. De **Voorzitter:** Misschien kunt u hierover eerst een paar andere dingen vertellen. Dan schiet het u mogelijk straks nog wel te binnen. Kunt u het tweede punt van de opdracht iets nader omschrijven?

A. Dat tweede punt luidde, dat, indien onze neutraliteit geschonden werd en het niet mogelijk was dit te beletten, wij, indien dat mogelijk was zonder de verdediging van het hart des lands in gevaar te brengen, ons tegen die neutraliteitsschending moesten verzetten. Daarop kwam het neer. Dit zijn natuurlijk niet letterlijk de bewoordingen, maar dat was de bedoeling van dat tweede punt.

15754. De **Voorzitter:** D.w.z., dat, als men voldoende troepen had, eventueel ook in Brabant tegen neutraliteitsschending moest worden opgetreden?

A. Ja, het kwam er op neer, dat wij ons er tegen moesten verzetten, maar als voornaamste punt in het oog moesten houden de verdediging van het hart des lands.

15755. De **Voorzitter:** U zegt, dat u namens H.M. de Koningin de mededeling kreeg van de Minister-President. Het is dus niet bij Koninklijk besluit geschied?

A. Neen. Het was een gewone mededeling, die begon met: Namens H. M. de Koningin delen wij u mede, enz.

15756. De **Voorzitter:** Dus zij was ook niet voorzien van de handtekening van de Koningin; het was alleen maar een schrijven van de Minister-President?

A. Ja, de Minister-President had alleen getekend; er was echter wel met de Koningin over gesproken. Het werd mij namens H.M. medegedeeld.

15757. De **Voorzitter:** Juist. Dit interesseert ons, omdat generaal *Reynders* een dergelijke mededeling heeft gedaan. Het is dus eigenlijk niet geschied in de vorm van artikel 2, lid 3, waar uitdrukkelijk staat: Wij behouden Ons voor, enz. En verder: aanwijzingen verstrekken, welke Ons dienstig voorkomen.

A. Ik heb dat daarmede volkomen in overeenstemming geacht. Ik weet, dat de Minister van Oorlog het met H.M. besproken heeft. Bovendien is, voor het afkwam, mijn mening daarover gevraagd, of ik mij met deze opdracht kon verenigen. Formeel moge er iets aan gemankeerd hebben, maar voor mij was de zaak in orde. Het was een opdracht, door H.M. vastgesteld.

15758. De **Voorzitter:** Ik heb in deze het advies ingewonnen van een zeer bevoegd jurist en deze was van mening, dat in de opzet van de grote instructie hier wel degelijk een Koninklijk besluit had moeten zijn uitgevaardigd. Het vereiste de handtekening van het Staatshoofd en het contraseign van de Minister.

A. Ik vond het niet nodig hierover verder moeilijkheden te maken. De zaak waarom het ging, was voor mij in orde.

15759. De **Voorzitter:** Deze opdracht week dus, als ik het goed begrijp, aanzienlijk af van de opdracht, die in Januari geconcipieerd was voor uw voorganger, want u hebt in uw vorige verhoor hier medegedeeld, dat ook naar uw mening die opdracht strategisch verwerpelijk was. Immers, ik heb u toen gevraagd:

> „Dus u vindt toch ook wel, dat die opdracht, die op 7 Januari is tot stand gekomen, dat die toch met de beschikbare troepen niet uitvoerbaar was? Is uw mening, dat ze strategisch verwerpelijk was, of kunt u dat zo positief niet zeggen?"

En daarop hebt u geantwoord:

> „Ja, op de gronden, die ik daareven genoemd heb. Maar als men voldoende troepen had om eerst in de Grebbelinie stand te houden en dan nog voor een krachtiger verdediging in de Waterlinie, ja, dan zou de opdracht zeer wel mogelijk zijn, maar onder onze omstandigheden m.i. niet."

A. Ja. Twee stellingen achter elkaar uitsluitend met dezelfde troepen te willen verdedigen, waarbij de hoofdweerstand in de 2de stelling is gedacht, terwijl de teruggang uit de 1ste stelling onder 's-vijands inwerking zou moeten geschieden, was voor mij geen aanvaardbare opzet. In dat opzicht was die opdracht zeker verwerpelijk, maar ik weet niet, of het een opdracht is geweest, die de Koningin in die vorm heeft gegeven, of dat mijn voorganger die uitvoering aan de opdracht om het hart van het land te verdedigen zelf heeft gegeven. Dat staat mij op het ogenblik niet voor de geest. Ik weet niet, of in de opdracht van H.M. de Koningin die twee stellingen genoemd zijn.

15760. De **Voorzitter:** Dan is er hier toch wel een misverstand. De opdracht luidde anders en die hebben wij toen ook behandeld. Begin Januari was er een concept. Uit het uitvoerige rapport, dat generaal *Carstens* heeft uitgebracht, blijkt — het is door andere getuigen bevestigd —, dat het een opdracht was. Dit ontwerp bevatte de volgende bepalingen ten aanzien van de troepen ten noorden van de Maas: ten eerste, dat bij een aanval op het hart van het land weerstand zou worden geboden, zowel in de Grebbelinie als in het oostfront van de vesting Holland; ten tweede, dat aan de opperbevelhebber werd overgelaten hoeveel troepen voor elk der fronten zouden worden bestemd, terwijl verder de operatiën niet mochten worden gebaseerd op het slagen van de terugtocht der troepen in en achter de Grebbelinie. Dat hebben wij toen hier met u behandeld. Het is niet nodig, dat opnieuw in extenso te doen. Aan het slot van het betreffende verhoor heb ik geconstateerd, dat u toch ook wel vond, dat die opdracht van 7 Januari met de beschikbare troepen niet was uit te voeren.

A. Dat was niet mogelijk.

15761. De **Voorzitter:** Strategisch verwerpelijk.

A. Dat zeg ik nog.

15762. De **Voorzitter:** Eerst was er een ontwerp geweest en die concept-opdracht is vervallen met die definitieve opdracht. Dat concept is nog iets gewijzigd, maar het betekende geen groot verschil. Voor het noorden is het ontwerp gehandhaafd; dus alleen voor Noordbrabant zijn er wijzigingen in aangebracht. Blijkbaar is de Regering dus achteraf tot een andere conclusie gekomen en heeft u een andere opdracht gegeven? U weet niet, wanneer die precies is gegeven? Is zij gegeven, nadat u zich ter plaatse had georiënteerd? De chef staf generaal *van Voorst tot Voorst* heeft gezegd, dat u een rondtocht heeft gemaakt en dat de situatie ter plaatse door u is bestudeerd. Na een aantal weken is u toen tot uw conclusie gekomen en is die opdracht toen daarop gevolgd?

A. De opdracht heb ik vóór die tijd gekregen. Die verschillende verkenningsreizen hebben alleen gediend om tot de oplossing te komen, die ik ter uitvoering van de opdracht heb gekozen.

De **Voorzitter:** U wilt misschien wel zo vriendelijk zijn ons een afschrift van die opdracht te doen geworden.

A. Ik heb aantekeningen. Die opdracht is met de papieren, die ik in de brandkast op mijn bureau had, verdwenen, nadat ik naar Duitsland was afgevoerd.

De **Voorzitter:** Speciaal op dat derde punt.

A. Ik denk, dat het vrij woordelijk in overeenstemming is met het originele, maar ik getuig niet onder ede, dat dat het geval is. Dit geldt echter zeer zeker, wat de essentiële inhoud betreft.

15763. De heer **Algera:** Had u ook een brandkast in uw hoofdkwartier?

A. Een stalen kast, zoals die op veel bureaux voorkomt.
Ik ben onverwachts 's avonds weggehaald en mocht met niemand spreken; ik heb mijn sleutels aan mijn vrouw gegeven, die ze weer heeft afgegeven — ik denk — aan een van mijn adjudanten. Verder heb ik er niets meer van bemerkt. Die stukken zijn weg. Ik heb, teruggekomen uit Duitsland, er naar gezocht, ook in de Weermachtsarchieven, maar er is niets meer van te vinden. Waar zij zijn gebleven, weet ik niet. Deze aantekeningen zaten er o.a. in.

15764. De **Voorzitter:** Hoe was de situatie bij het overnemen van het opperbevel van uw voorganger, generaal *Reynders?* Had hij ook een brandkast?

A. Precies dezelfde.

15765. De **Voorzitter:** Had hij ook een archief?

A. Generaal *Reynders* had voor persoonlijk gebruik dezelfde stalen kast, die op ons bureau stond. Verder was er het grote archief van het algemeen hoofdkwartier. De stukken, die in de stalen kast zaten, waren het persoonlijk archief van de opperbevelhebber. Daarin zaten dingen, die mij persoonlijk regardeerden.

15766. De **Voorzitter:** Waren dat ambtelijke stukken, die eventueel aan een opvolger moesten worden overgedaan?

A. Of het bij generaal *Reynders* zo was geweest, weet ik niet, maar ik vermoed van wel; althans bij de overname van het opperbevel heb ik in die kast enige stukken — o.a. beoordelingsbescheiden — overgenomen. Als ik het opperbevel aan een opvolger had moeten overgeven, zou ik de stukken in die brandkast ook hebben overgegeven. In die brandkast zat o.a. de instructie.

15767. De **Voorzitter:** Om even terug te komen op het overnemen van het opperbevel: hebt u toen met generaal *Reynders* een onderhoud gehad?

A. Ja.

15768. De **Voorzitter:** Hoe lang heeft dat onderhoud geduurd naar uw schatting?

A. Een uur, denk ik.

De **Voorzitter:** Dat klopt ongeveer met hetgeen generaal *Reynders* gezegd heeft.

A. Dat onderhoud heeft zakelijk heel weinig opgeleverd.

15769. De **Voorzitter:** Is toen generaal *Carstens,* de chef staf van de landmacht, nog enige tijd gebleven?

A. Hij is nog korte tijd gebleven om generaal *van Voorst tot Voorst* in te werken. Ik denk twee weken.

15770. De **Voorzitter:** Dus u hebt van generaal *Reynders* gedurende dat onderhoud niet veel belangrijks vernomen?

A. Heel weinig.

15771. De **Voorzitter:** Was het ook niet nodig, of hadt u méér verwacht?

A. Het was een enigszins gedwongen onderhoud, Mijnheer de Voorzitter.

15772. De **Voorzitter:** Wij vragen het speciaal daarom, omdat ons door generaal Fabius, het hoofd van de inlichtingendienst, mededelingen zijn gedaan over een vrij langdurige bespreking — zo is althans zijn lezing —, die hij in Januari gehad heeft met uw voorganger, bij welke bespreking het ging over gegevens, die generaal *Fabius* had gekregen van majoor *Sas,* de militaire attaché in Berlijn, welke hierop neerkwamen, dat er in Duitsland positieve plannen waren voor een aanval op Nederland. Het is misschien het beste, dat ik u even voorlees wat generaal *Fabius* verklaard heeft:

„4813. De **Voorzitter:** Wij hebben dezer dagen ook gesproken over een quaestie, die samenhangt met de Meidagen. Er zou in West-Duitsland in de omgeving van Osnabrück een pantserdivisie of een dergelijke eenheid hebben klaargestaan om door te stoten in de richting van de Moerdijk. Kunt u daar iets over mededelen?

A. Daar weet ik heel veel van. De quaestie is de volgende:

In de tijd, dat generaal *Reynders* — dit houdt rechtstreeks verband met het krijgsbeleid — nog opperbevelhebber was, hebben wij van de militaire attaché in Berlijn, majoor *Sas,* de opmars van het Duitse leger gekregen. Wij waren dus behoorlijk ingelicht, maar wij wisten toen natuurlijk niet of het waar was of niet. Die opmars van het Duitse leger in Nederland behelsde het volgende. Er zou in Nederland worden opgerukt met een groep in het noorden, een groep ten noorden van de Rijn en een groep door Brabant. De groep, die door Brabant zou oprukken, zou de hoofdgroep zijn en die zou, ongeacht de eventuele tegenslagen of vorderingen, die de groepen ten noorden van de rivieren zouden hebben, zelfstandig moeten doortasten om zo spoedig mogelijk het hart des lands, Rotterdam, te kunnen bereiken. Dat bericht heeft mij, ik meen, in Januari bereikt en ik heb daarover een lang gesprek met generaal *Reynders* gehad. Het leek ons uit een oud-militair oogpunt — toen was er immers nog niets bekend van die luchtlandingstroepen — een enigszins gewaagde onderneming. Wanneer men door Brabant en Limburg naar de Moerdijk doorstoot, terwijl het verenigde Franse en Engelse leger in Brabant voortdurend de linkerflank bedreigt, en men moet een brede rivier over — wij wisten toen nog niet, dat de Moerdijkbrug niet zou springen —, dan is dat een buitengewoon moeilijke operatie. Wij namen toenmaals nog aan, dat het Franse en Engelse leger goed waren. Ik heb met onze militaire attaché in Frankrijk wel eens verschil van opinie hierover gehad. Iedereen gaf zo hoog op van het Franse leger, dat zo goed zou zijn. Ik heb tegen hem gezegd: u moet mij niet kwalijk nemen, maar òf het Franse leger deugt niet òf *Gamelin* deugt niet; er hokt iets, er is iets niet in orde. Ik heb een rapport over deze Duitse opmars bij generaal *Reynders* ingeleverd, maar dat is naderhand nooit meer ter sprake gekomen. Het heeft, naar ik meen, in de brandkast van de opperbevelhebber gelegen en als ik goed ben ingelicht, heeft de opvolger van generaal *Reynders* het zelfs nooit gezien."

A. Dat is volkomen juist. Ik heb daar nooit van gehoord. Ik sta er werkelijk van te kijken, dat hier zo maar wordt gezegd, dat wij het plan van de Duitsers zouden kennen. Daar sta ik versteld van; ook van het feit, dat mij dat noch door mijn voorganger, noch door het hoofd van de Inlichtingendienst, generaal *Fabius,* ooit is medegedeeld, want wanneer ik gehoord had, dat men vermoedde, dat het

het plan van de Duitsers was om via Brabant over de Moerdijk naar het hart van het land door te stoten, begrijpt u wel, dat ik maatregelen zou hebben genomen, dat de Moerdijkbrug niet meer zou bestaan op het moment, dat de Duitsers de grens overkwamen. Dat spreekt toch vanzelf. Daarom sta ik er van te kijken, dat een dergelijk belangrijk bericht mij niet is medegedeeld.

15773. De **Voorzitter:** Ja, wij vinden het ook een zeer ernstige zaak, ik ben dat met u eens. Wij hebben generaal *Fabius* daar dan ook scherp over onderhouden, maar hij heeft gezegd, dat hij nooit had kunnen veronderstellen, dat een nieuwe opperbevelhebber het niet zou lezen. Ik dacht, zo zeide hij, dat, als de opperbevelhebber de dienst overgaf aan een ander, hij wel op deze papieren zou wijzen.

A. Ze lagen niet in mijn brandkast. Ik heb die papieren nooit gezien.

15774. De **Voorzitter:** Verder heeft generaal *Fabius* nog deze verontschuldiging aangevoerd, dat hij, gezien de situatie, zich niet op de voorgrond wilde plaatsen. Daar komt het ten minste op neer. Ik zou u willen vragen: hoe was uw verhouding tot generaal *Fabius?*

A. Die was normaal.

15775. De **Voorzitter:** Hij was, meen ik, nogal een positieve aanhanger van uw voorganger.

A. Dat is mogelijk; dat weet ik niet precies, maar dat is zijn goed recht en daar had ik zeker geen bezwaar tegen. Het was zeker ook geen reden om tegenover hem anders op te treden dan tegenover anderen.

15776. De **Voorzitter:** Dat verklaart misschien enigermate, al verontschuldigt het dan ook niet, dat hij zich op het standpunt stelde, dat hij de zaak eenmaal had doorgegeven en dat hij moest aannemen, dat het bij de andere stukken en archieven berustte en dat de nieuwe opperbevelhebber dat wel vernomen zou hebben.

A. Ik kan mij voorstellen, dat hij gedacht heeft: dat zal zijn voorganger hem wel hebben medegedeeld, maar dat in die tijd dit onderwerp door hem nooit ter sprake is gebracht, vind ik wel een belangrijk feit. Generaal *Reynders* heeft daarover tegen mij met geen woord gesproken. Het belangrijkste van dat onderhoud is geweest de mededeling van hetgeen zich had afgespeeld, de moeilijkheden met de Regering, zijn gevoelens daaromtrent. Het eindigde met de mededeling: als hier wat gebeurt, ben je nog niet gelukkig. Hij was begonnen met te zeggen, dat hij het onaangenaam vond, dat hij wegging, maar dat, als er toch een opvolger moest komen, hij blij was, dat ik dat werd. Hij heeft mij nog uitgelegd, hoe het contact was met H. M. Er was een vragen- en antwoordenboek; de opperbevelhebber kon ongevraagd advies uitbrengen. De normale gang van zaken heeft hij mij medegedeeld.

15777. De **Voorzitter:** Nu moet ik volledigheidshalve de lezing van generaal *Reynders* over deze zaak mededelen. Wij hebben dat nog niet gedrukt voor ons, maar in grote lijnen komt het hierop neer, dat hij zich van dat onderhoud niets herinnert. Daarmede is hij begonnen. Naderhand heeft hij medegedeeld, dat generaal *Fabius* wel eens meer bij hem binnenliep en dat hij soms bij zich zelf dacht — ik druk het nu maar populair uit —: hoe werk ik hem zo gauw mogelijk de deur uit? — dat heeft hij niet gezegd, maar ik heb de indruk, dat hij dat bedoelde —, en wel in verband met het feit, dat hij lang van stof was. Hij zegt: ik herinner mij het niet, het heeft geen indruk op mij gemaakt, het is mogelijk, dat hij iets verteld heeft van plannen, die toen in Duitsland zouden bestaan. Van een positief rapport als zodanig, alleen handelend over die quaestie, weet hij helemaal niets. Hij zegt: er werden wel rapporten door de Inlichtingendienst ingezonden en dus is dit geval daarin misschien ook wel behandeld, maar dat heeft op mij niet de indruk gemaakt, zoals het achteraf door generaal *Fabius* is gesteld.

A. Dat klopt volkomen met hetgeen ik u zoëven heb medegedeeld. Ik vraag mij af, of de zienswijze van generaal *Fabius* zich niet langzamerhand heeft gevormd, nadat er meer over de voorgeschiedenis bekend is geworden en wij wisten hoe de feiten zich hebben afgespeeld. Met de mededelingen van generaal *Fabius* klopt ook niet, dat, zoals wij nu achteraf weten, het oorspronkelijke plan van de Duitsers is geweest om de hoofdstoot *ten noorden* van de grote rivieren te brengen. Later pas is het aanvalsplan gewijzigd. Generaal *Student* heeft nl. opdracht van Hitler gekregen om de aanval van de luchttroepen te ontwerpen. Deze generaal baseerde zich hierbij op de hoofdstoot door Brabant, maar dat heeft de chef van de staf *Halder* niet aanvaard. Toen is deze quaestie voorgelegd aan *Hitler* en heeft deze zijn goedkeuring gehecht aan het plan van generaal *Student*: de hoofdstoot door Brabant. Dus oorspronkelijk was het wel degelijk de bedoeling van de Duitsers om de hoofdstoot ten noorden van de grote rivieren te brengen en het is nog zeer de vraag, of op het tijdstip, dat generaal *Fabius* zijn mededeling deed, de verlegging van de hoofdstoot door Brabant al was vastgesteld. Ik weet de data niet. [1])

15778. De **Voorzitter:** Hij zegt: in Januari.

Mag ik nog iets vragen over die zaak van generaal *Student?* Uit andere mededelingen en de stukken, die wij daarover bezitten, heb ik opgemaakt, dat het verschil meer was gelegen in de vraag, waar men uit de lucht overrompelend zou optreden. Ik dacht, dat op dit punt de mening van generaal *Student* tegenovergesteld was aan die van generaal *Halder,* maar dat er ten aanzien van de vraag, hoe men op de grond zou opereren, in het noorden of zuiden of misschien zowel in het noorden als in het zuiden, niet zo'n scherpe tegenstelling bestond.

A. Ik heb de toedracht van deze zaak gelezen in de zin, als door mij medegedeeld.

15779. De **Voorzitter:** Ik dacht, dat het meningsverschil, dat bij *Hitler* persoonlijk is uitgevochten, meer ging over de vraag, waar de luchtaanvallen zouden plaats vinden, b.v. in het hart des lands of, zoals generaal *van Voorst tot Voorst* heeft gezegd, meer bij Soesterberg.

A. Maar de vraag, waar de luchtaanvallen zouden plaats vinden, ten noorden of ten zuiden van de grote rivieren, kan alleen betrekking hebben op de ligging van de aan te vallen doelen, niet op de aanvliegrichtingen. De vliegtuigen zijn immers niet van wegen afhankelijk. Wanneer dan ook tijdens die bespreking bij *Hitler* wordt beraadslaagd over het doen plaats hebben van de hoofdstoot ten noorden of ten zuiden van de grote rivieren, kan daarmede alleen bedoeld zijn de hoofdaanval van troepen, die volgt op de aanval van uit de lucht.

15780. De **Voorzitter:** Is het niet mogelijk, dat het oorspronkelijke plan, dat generaal *Halder* had, zowel over het noorden als zuiden ging? Zoals zij er op reageerden, vonden zij, dat het in de ouderwetse visie van oorlogvoeren eigenlijk een risquante onderneming was!

A. De bedoeling was natuurlijk aan beide kanten aanvallen, maar het ging over de vraag, of de hoofdstoot zou plaats hebben ten noorden of ten zuiden van de grote rivieren.

Ik heb het zó gelezen, dat de bedoeling van *Student* was, dat de hoofdstoot zou worden gedaan ten zuiden van de rivieren. Dat wilde *Halder* echter niet. Deze hield vast aan het plan de hoofdstoot ten noorden van de rivieren te doen. Toen heeft *Hitler* beslist: ten zuiden van de rivieren. Dat kon niet slaan op de luchtaanval, want, zoals ik reeds zei, daarbij is de wijze van nadering volkomen onverschillig. Het maakt geen verschil of men ten noorden of ten zuiden van de rivieren vliegt. Die beslissing moest dus betrekking hebben op de troepen, die zouden volgen.

15781. De **Voorzitter:** Het is zeer te betreuren, dat die mededelingen, voor zover zij er geweest zijn, niet aan u zijn voorgelegd!

A. Dat zou ongetwijfeld zeer te betreuren zijn geweest. Maar ik twijfel er nog aan of zij er geweest zijn.

15782. De **Voorzitter:** Ik zeg dat daarom, omdat u gedurende het vorige verhoor zelf ook hebt medegedeeld, dat de Duitse militaire attaché *Otze* spionnerend was aangetroffen bij de Moerdijk, en wanneer dit gegeven was vermeerderd met die andere gegevens, zoudt u waarschijnlijk geheel andere maatregelen hebben getroffen ten opzichte van de Moerdijk.

A. Natuurlijk. Ik zei al: dan zou het onbegrijpelijk zijn, dat de Moerdijkbrug al niet veel eerder gesprongen was.

15783. De **Voorzitter:** Ik kom nu, wat de voorgeschiedenis betreft, tot de avond vóór de inval. Kunt u iets mededelen over berichten, die binnenkwamen, de stemming op het algemeen hoofd-

[1]) Noot van generaal *Winkelman* in de correctie aangebracht:
Nader is uit het door de Nederlandse generale staf samengestelde kort overzicht van de krijgsverrichtingen gebleken, dat die wijziging in het Duitse krijgsplan pas in of na Maart 1940 heeft plaats gehad.

kwartier, uw visie op de gehele oorlog, of naar uw mening oorlog te verwachten was, de quaestie van de verloven, waaromtrent nog een bericht is uitgegaan?

A. De verloven zijn alle ingetrokken.

15784. De **Voorzitter:** Maar in de middag is een mededeling uitgegaan, dat een bepaald soort verloven nog kon worden gegeven.

A. Dat waren verloven, die verband hielden met begrafenissen. Dat betrof eenlingen. Dat had op de sterkte geen invloed.

15785. De **Voorzitter:** Niet op de sterkte, maar misschien wel op de paraatheid!

A. Deze zaak was mij ook niet bekend. Ik heb er later kennis van gekregen. Toen ik het las, heb ik enigszins verbaasd gestaan. Ik heb mij afgevraagd: hoe is het mogelijk, dat men op die dag, waarop alles in de hoogste graad van slagvaardigheid wordt gebracht, er aan denkt om te gaan seinen, dat verloven, welke dan ook, mogen worden toegestaan. Ik heb er erg van staan kijken. Ik heb ook mijn chef staf geraadpleegd — ik weet niet, of u hem ook hiernaar gevraagd heeft —, maar ook hij kon zich niet herinneren hoe het is gegaan. Informatie bij het hoofd van het Kabinet, het bureau, waar de verlofsaangelegenheden werden behandeld, gaf mij evenmin een volledige zekerheid ter zake. Het kan zijn, dat deze aangelegenheid, zoals u zegt, een morele invloed heeft gehad, maar aan de andere kant is het zo, dat een dergelijke order, dat zo'n verlof wel mag worden gegeven, niet wordt gepubliceerd. Het zal een order zijn geweest aan de commandanten en niet aan de soldaten zelf.

15786. De **Voorzitter:** Het is hier wel zo gesteld, dat de commandanten, doordat zij dat bericht kregen, dachten aan enige ontspanning in de toestand.

A. Wanneer daarna de waarschuwing volgt: pas extra op, dan is er geen commandant, die het gevoel kan hebben: het is zo erg niet. Deze extra-waarschuwing is uitgegaan. Slagvaardigheid 3 en 4 zijn gelast. Dat zijn toch pertinente orders, die tonen, dat het wel erg is.

15787. De **Voorzitter:** Nu zou ik toch wel even deze objectie willen maken. Het eerste bericht over de bijzondere verloven in gevallen van overlijden, enz., is doorgegeven aan de lagere commandanten, opdat zij die verloven zouden kunnen verstrekken.

A. Waarschijnlijk wel.

15788. De **Voorzitter:** Maar het andere bericht over de grote paraatheid en het telexbericht van negen uur, dat er van de grens verontrustende berichten kwamen, schijnt wel te zijn doorgegeven aan de hogere commandanten, maar de commandant van de vesting Holland heeft hier verklaard, dat hij zich niet verplicht gevoelde daaruit consequenties te trekken en het verder door te geven, omdat zijn sector in de derde lijn lag. Hij heeft het dan ook niet gedaan, met vrij desatreuze gevolgen. Daardoor zijn op 10 Mei de troepen in de omgeving van de Moerdijk voor het grootste deel blijven rusten. Bovendien zijn de patronen niet uitgegeven. Dat hing ook samen met die quaestie van de intrekking van de verloven. De hele zaak is zodoende ongelukkig gelopen. Wat is daarover uw mening?

A. Ik heb gelezen, dat hij dat bericht inderdaad niet heeft doorgegeven. Dat is voor zijn verantwoording.

15789. De **Voorzitter:** Maar daardoor is het toch zeer ongelukkig gelopen!

A. Ja, nu het zo gelopen is, kan men zeker zeggen, dat het ongelukkig is gelopen, maar ik weet niet, wat daarvan de reden is geweest. Heeft hij het willens en wetens niet doorgegeven?

15790. De **Voorzitter:** Hij heeft bij zijn verhoor medegedeeld, dat hij, gezien de ligging van zijn sector in de zoveelste lijn, het niet noodzakelijk achtte de troepen daarmee lastig te vallen.

A. Dat kan ik niet juist vinden, want de lessen van Noorwegen heeft hij toch ook even goed als wij geweten. Wanneer er gevaar dreigde, dreigde er ook gevaar uit de lucht en dan was voor de bewakingsdetachementen een dergelijke waarschuwing ook van belang. Ik vind het niet juist, maar kan er verder niets van zeggen. Die quaestie van de munitie vind ik ook onbegrijpelijk.

15791. De **Voorzitter:** Ja, maar daar wil ik straks liever op terugkomen. Ik wil u eerst even mededelen, wat generaal *van Andel* precies gezegd heeft. Ik had hem een vraag gesteld over de alarmtoestand. Hij antwoordde: „Ja, het werd aan mij overgelaten, of ik de alarmtoestand uit zou roepen al dan niet. Dat heb ik niet gedaan. Ik heb mijn troepen niet gealarmeerd".

Het antwoord op de volgende vraag was:

„Ja, ik heb dus geen opdracht van de opperbevelhebber gekregen om te alarmeren, alleen de mededeling, dat er aan de Maas gealarmeerd was, en ik geloof ook bij het veldleger; dat weet ik niet zeker, maar het werd aan mij overgelaten of ik al dan niet wilde alarmeren."

Ik heb toen nog gevraagd:

„Dus men rekende helemaal niet op deze schaal op parachutistenaanvallen e.d.?"

Het antwoord was:

„Niet op mijn front. Ik had gedacht, dat ze niet . . . ., in ons waterrijke land had ik op dergelijke stoute stukken niet gerekend. Bij het Hollandsch Diep had ik niet op parachutisten gerekend."

Verder heeft hij nog gezegd:

„Ja, ik heb bericht gekregen, dat de alarmtoestand uitgeroepen was aan de Maas en ik meen ook aan het veldleger, dat weet ik niet zeker."

Toen heb ik nog gezegd:

„Maar men liet u vrij het bij u ook te doen, ja dan neen. Toen hebt u uit beleidsoverwegingen gezegd: ik zit in de tweede lijn en hier is het nog niet nodig."

Generaal *van Andel* antwoordde hierop: „Ja, ik heb gezegd: Ik doe het nog niet."

A. Dat is iets anders. De alarmtoestand voor de troepen was niet nodig, maar het is iets anders, dat men wil waarschuwen detachementen, die bij de Moerdijkbrug staan, en dergelijke detachementen, die ergens met een speciale opdracht staan en voorzien zijn van luchtdoelgeschut, die dus moeten waken tegen aanvallen van uit de lucht. De alarmtoestand wil echter iets anders zeggen, nl. dat men alle troepen voor de verdediging opstelt, en daarvoor was in zijn stelling nog geen reden. Dus dat neem ik hem niet kwalijk. Ik vind juist, wat hij daar gedaan heeft, maar dat men de troepen, die moeten waken tegen aanvallen van uit de lucht, niet heeft gewaarschuwd, vind ik onbegrijpelijk.

15792. De **Voorzitter:** Zijn de troepen, waarover u spreekt, strategische bewakingstroepen?

A. Dat zijn dekkingsdetachementen.

15793. De **Voorzitter:** Generaal *Best* heeft ons nl. overgelegd een stuk, dat uitgegaan is, waarin staat:

> „Dit bevel was — behalve aan de onder den C.-Lvd. ressorterende commandanten — ook gericht aan:
> C.V., C.-VgH., C.Z., C.-Stg.Hd., C.-I.L.K., T.B.F., T.B.Z.L., I.M.L.".

En verder staat hier:

> „Op 9 Mei te 17.30 werd van de O.L.Z. een telexbericht, Afd. Landmacht Kabinet Nr. 3805 R. ontvangen, luidende:
> „Buitengewone verloven, bedoeld in de gevallen, genoemd in de punten c-f-g-h-i-j en k van het R.I.D.K.L., Aanhangsel Nr. 103*a*, paragraaf 10 kunnen wederom worden verleend."

Dat is waarschijnlijk het punt, dat wij straks hebben behandeld. En dan zegt hij:

> „Op 9 Mei te 20.45 werd van de O.L.Z. een telexbericht, Afd. Landmacht Sectie I B 35 ontvangen, luidende:
> „Van de grens komen zeer verontrustende berichten, weest derhalve hedennacht bijzonder op uw hoede."
> „Ten slotte ontving C.-Lvd. op 9 Mei te 23.15 „ter inlichting" een bevel van de O.L.Z. (Afd. Landm. Sectie I B, Nr. 46 B) gericht aan o.a. C.V., C.Stg.Hd., C.Vg.H., C.Z., T.B.F., T.B.Z.L. (en nog een aantal militaire autoriteiten) " , luidende:
> „Met ingang van hedennacht 3.00 voor alle s.b.troepen" — en hij heeft medegedeeld, dat dit „strategische bewakingstroepen" waren — „onder uw bevel, behalve de troepen op het Z.front in het gebied van C.-III L.K. en van C.Z., volledige strijdvaardigheid.
> De hindernissen moeten op dat uur gesloten zijn."

A. Dat zijn de detachementen, die langs de grens en de rivieren staan.

15794. De **Voorzitter:** Ook bij de Moerdijk?

A. Die horen daar niet bij; zij hadden wel een speciale bewakingsopdracht. Er waren troepen voor en achter de Moerdijk. Er waren op de beide oevers kazematten, bezet door politietroepen, die voortdurend paraat waren, en het 6de grensbataljon, dat in Brabant lag, had opdracht om, wanneer een vijand de grens overschreed, naar de Moerdijkbrug terug te trekken en deze c.q. te verdedigen. Waakzaamheid tegen aanvallen van uit de lucht betrachtte men daar altijd, want er waren een luchtdoelbatterij en pelotons luchtdoelmitrailleurs bij ingedeeld.

15795. De **Voorzitter:** Dan is over dit punt verder niets meer te zeggen. Alleen over die quaestie van de munitie kunt u misschien nog iets mededelen!

A. Als de troepen ter bewaking van de Moerdijk, die altijd paraat moesten zijn, inderdaad geen munitie hebben gehad, wat ik echter niet kan aannemen, kan ik alleen maar zeggen, dat ik niet begrijp, waarom de munitie van deze troepen op een gegeven ogenblik zou zijn ingenomen. Ik vermoed, dat het innemen van de munitie alleen is geschied bij troepen van de vesting Holland, die geen bewakingsopdracht hadden en waarbij de tijdige wederuitgifte verzekerd was.

15796. De **Voorzitter:** Het heeft — zo is ons uit de stukken gebleken — samengehangen, ik wil niet zeggen met die verlofmededeling van die middag, maar wel met mededelingen over verloven, die op een van die dagen zijn gedaan. Op grond daarvan hebben zij de munitie weer ingenomen.

A. Ik begrijp zo'n commandant niet, die dat doet.

15797. De **Voorzitter:** Acht u het mogelijk, dat verraad hierbij een rol gespeeld heeft?

A. Dat geloof ik niet. Van verraad in het leger is mij geen enkel geval bekend. Het is voor mij een raadsel.

15798. De **Voorzitter:** Wij kunnen hiervan, geloof ik, wel afstappen. Ik wil nu nog even terugkomen op die quaestie van de verdediging van het zuiden. Generaal *Reynders* heeft in zijn verhoor mededeling gedaan van een brief, die hij van prof. *Gerretson* had gekregen. Prof. *Gerretson* maakt in die brief melding van iets, dat u tegen hem gezegd zoudt hebben. Dat betreft de stappen van de Duitse gezant met betrekking tot die doortocht door Limburg. Ik zal even voorlezen het antwoord van generaal *Reynders* op een hem gestelde vraag:

> „**A.** Dat is toch te dol! Prof. *Gerretson* heeft mij ook geschreven over deze geschiedenis. Ik mag misschien even voorlezen, wat hij mij heeft geschreven:
>
> > „Ik teken hierbij aan, dat toen ik onlangs generaal *Winkelman* attent maakte op uw gedrukte uitlating, dat tot uw verwondering aan u als opperbevelhebber van de Duitse démarches geen kennis is gegeven, deze mij, op zeer spontane wijze, antwoordde, dat ook hem daarvan niets was meegedeeld, en dat hij, ware dat geschied, wellicht in plaats van, om reeds lang gevestigde strategische inzichten de troepen uit de Peel terug te trekken, onder die omstandigheden wellicht zijn gehele macht daar zou hebben geconcentreerd, or words to that effect."

A. Dat is volkomen juist, maar men moet het niet in die zin opvatten, dat ik dan de Peel-Raamstelling onder de omstandigheden, waaronder wij leefden, zou hebben willen verdedigen, zoals generaal *Reynders* dat wilde, want ook dan zou ik dat volkomen verwerpelijk hebben gevonden. Ik heb het gezegd in deze zin: het is onbegrijpelijk, dat, als dat verzoek inderdaad tot de Regering was gericht, men de opperbevelhebber daarvan niet in kennis heeft gesteld, want dat zou voor hem aanleiding hebben kunnen zijn om nader te overwegen of nog iets speciaals moest geschieden ten opzichte van de voorgenomen verdediging in Brabant. Dat is dus niet helemaal hetzelfde. In hoofdzaak is het juist, maar ik heb daarmede niet te kennen willen geven: nu vind ik die Peel-Raamstelling in eens wèl goed. De bezwaren waren mij uit militair oogpunt te ernstig, dan dat ik daar ruim 1/4 van onze gehele strijdmacht wilde risqueren.

15799. De **Voorzitter:** Er is nog één quaestie, welke de voorbereidingen der laatste dagen vóór 10 Mei betreft, waaromtrent ik nog een vraag zou willen stellen. Dat is de quaestie van het onbruikbaar maken van de wegen voor vliegtuiglandingen. Daarover zijn ons tot nu toe verschillende mededelingen gedaan. Wij wilden deze gaarne aan uw inzicht toetsen. Enerzijds is het voorgesteld — ik meen door enkele Ministers —, dat die hele zaak van hen is uitgegaan en dat hetzij door Waterstaat, Defensie en naar ik meen ook Buitenlandse Zaken aan u gevraagd is om dat te laten doen. Toen zou u daarover advies hebben ingewonnen en zou u aan Minister *Dijxhoorn* hebben medegedeeld, dat uw adviseurs, met name generaal *Best,* dat niet nodig vonden; dat zij het onwaarschijnlijk en feitelijk niet doenlijk achtten, dat vliegtuigen daar zouden landen. Generaal *Best* verklaart het anders. Ik heb hem gevraagd:

> „U onkent, wat hier gezegd wordt, nl. de afdeling luchtbescherming, de generaal *Best* wilde daarvan klaarblijkelijk niet weten tot op die Dinsdag 7 Mei, waarvan ik u zei, dat wij die nadere waarschuwingen kregen uit Berlijn."

Hij antwoordde:

> „Dat is bepaald onjuist. Nogmaals, Mijnheer de Voorzitter, ik moet dit bepaaldelijk ontkennen. Ik heb er persoonlijk mijn volle medewerking aan gegeven om vast te stellen, welke werkzaamheden verricht moesten worden om die wegen onbruikbaar te maken."

Ik heb hem er toen nog iets over gevraagd en hij antwoordde:

> „Het is mogelijk, dat ze het de vliegers gevraagd hebben. De vliegers stonden er nogal afwijzend tegenover, dat is waar. Die zeiden: „Dat is met een vliegtuig van enige snelheid — dergelijke vliegtuigen hadden wij niet — met enige snelheid op een weg landen is altijd een zeer risquante onderneming." ".

Herinnert u zich dat?

A. Zeker. Die mededeling, dat generaal *Best* er niet van wilde weten, is, voor zoveel ik mij kan herinneren, niet juist. De zaak heeft zich zo toegedragen: Ik was op inspectie en kreeg toen de mededeling, dat ik, zodra ik terugkwam, een onderhoud zou moeten hebben met de Minister ten aanzien van een belangrijke mededeling. De Minister had van iemand, die in Noorwegen was geweest, informaties gekregen over de wijze, waarop die landingen daar hadden plaats gehad. In verband daarmede heb ik die zelfde middag nog een bespreking gehad met verschillende ondercommandanten en technische mensen en ik herinner mij niet, dat er in die vergadering ook maar één stem is opgegaan, die er tegen was. Integendeel, ik heb de grootst mogelijke medewerking ondervonden. Wij hebben maatregelen getroffen om de vliegvelden, die niet noodzakelijk waren, onbruikbaar te maken en de stranden en de daarvoor in aanmerking komende wegen zoveel mogelijk te barricaderen. Ik heb hierbij in het geheel geen tegenstand ontmoet.

15800. De **Voorzitter:** Is het misschien mogelijk, dat er twee phasen geweest zijn; dat men eerst over andere mogelijkheden gepraat heeft? Generaal *Best* heeft iets medegedeeld over het plaatsen van palen.

A. Dat is alles, meen ik, op die zelfde bespreking geweest.

15801. De **Voorzitter:** De laatste dagen zijn er nog auto's opgesteld, voornamelijk in de avond van 7 of 8 Mei.

15802. De heer **Korthals:** Kan het niet zijn, dat van uw zijde wordt gedacht aan maatregelen van meer belangrijke aard en dat b.v. Minister *Albarda* bij zijn verhoor duidde op maatregelen van meer eenvoudige aard als het plaatsen van auto's op het laatste ogenblik?

A. Die middelen zijn ook toegepast. In het noorden heeft men zelfs schapen laten lopen op een vliegveld en dit daardoor tijdelijk onbruikbaar gemaakt.

15803. De heer **Korthals:** Ik heb begrepen, dat oud-Minister *Albarda* van mening was, dat de gedachte van die auto's meer van de Regering is uitgegaan dan van de legerautoriteiten.

A. Ik heb daarover in ieder geval geen besprekingen gehad. Het ging er meer over iets permanents te maken. Dat is niet in de allerlaatste dagen gebeurd, als ik mij goed herinner.

15804. De **Voorzitter:** Minister *Dijxhoorn* heeft ons in zijn antwoord op vraag 729 — in welk antwoord hij een voorbeeld gaf, dat u anders reageerde dan uw voorganger, als hij zich met militaire zaken bemoeide — het volgende medegedeeld:

> „Eenmaal is er verschil van mening geweest met generaal *Winkelman;* als generaal *Winkelman* toen had gezegd: Excellentie, weest u zo vriendelijk en bemoeit u zich er niet mede, dan zou ik hebben gezegd: u heeft gelijk. Dat heeft hij echter niet gezegd. Het betrof toen het volgende: Ik wist, dat men in Noorwegen op de wegen met vliegtuigen was geland en dat de Duitsers van plan waren om ook bij ons op de grote autowegen neer te strijken. Ik heb toen generaal *Winkelman* opgebeld en gezegd, dat ik daarover niet gerust was en dat daaraan iets moest worden gedaan. Hij antwoordde mij: Ik zal er naar informeren en mijn technische adviseur er over raadplegen. Hij belde mij enige tijd daarna op en deelde mede, dat hij er met generaal *Best* over had gesproken. Deze had gezegd, dat het onmogelijk was. Ik zeide toen: Houd mij ten goede, dat generaal *Best* dat zegt, maar ik voel mij niet verantwoord, als de wegen zo blijven. U begrijpt, zei hij, indien mijn adviseur op dit gebied het gevaar niet inziet, dan wordt het voor mij moeilijk tegen diens technisch advies in te gaan. Daar zat wel een grond van waarheid in en daarom vroeg ik: Heeft u bezwaren, dat ik er wat aan doe in overleg met de Minister van Waterstaat? Toen demonstreerde zich het typische verschil tussen generaal *Winkelman* en generaal *Reynders.* Generaal *Winkelman* zeide namelijk: Als u het wilt doen in overleg met het Departement van Waterstaat, ga dan gerust uw gang. Dat was het karakter van generaal *Winkelman,* die verzet er zich niet tegen. Zo is het altijd met hem pais en vree geweest, ook in de oorlogsdagen."

A. Deze telefonische gesprekken kan ik mij niet herinneren. Ik herinner mij de gang van zaken, zoals ik het zoëven heb uitgelegd; inderdaad is de eerste mededeling over dit onderwerp van de Minister van Oorlog gekomen. Ik meen, dat hij een rapport van een oud-vlieger of van iemand, die er in elk geval mee bekend was, had ontvangen.

15805. De heer **Korthals:** Het is de bekende vlieger *van Dijk* geweest, zoals ons is medegedeeld.

A. De Minister van Oorlog had een rapport gekregen, waaruit bleek, hoe alles in zijn werk is gegaan. Ik heb die zelfde dag verschillende commandanten, die er bij betrokken waren, bij mij ontboden en met hen een bespreking gehad over de vraag, wat wij er aan konden doen, wat tot het u reeds medegedeelde resultaat heeft geleid. Ik kan mij de verdere voorgeschiedenis, zoals Minister *Dijxhoorn* die heeft medegedeeld, niet herinneren, al kan ik het ook niet pertinent tegenspreken. Al is het 8 jaar geleden, dan geloof ik toch, dat een dergelijk onderhoud mij wel bijgebleven zou zijn.

15806. De **Voorzitter:** Gecombineerd met de uitlatingen van generaal *Best* is het misschien mogelijk.

A. Ik kan het mij niet voorstellen.

De **Voorzitter:** Gek.

A. Het is heel gek. Het moet daaraan worden toegeschreven, dat er 8 jaar over heen zijn gegaan en er inmiddels zoveel is gebeurd.

15807. De **Voorzitter:** Op een ander punt is er tussen u en oud-Minister *Dijxhoorn* ook een zeer grote divergentie. Hij beweert, dat de bespreking over de wisseling van het opperbevel zeer kort is geweest en u hebt het verhaal gedaan, dat het zeer lang heeft geduurd.

A. Ik meen, dat het gehele bezoek een paar uur heeft geduurd.

15808. De **Voorzitter:** Er blijkt een zeer grote tegenstelling op dit punt te bestaan tussen hem en u. Daarbij blijft u toch ook positief?

A. Ik kan u alleen positief zeggen, dat ik om een uur of half-acht ben vertrokken uit Soesterberg en over twaalven ben thuisgekomen. In die tussentijd heb ik bij de familie *Dijxhoorn* een kopje thee gedronken en met de Minister in zijn werkkamer een dienstgesprek gevoerd. Nu weet ik niet, of dat drinken van dat kopje thee langer heeft geduurd en het gesprek met Minister *Dijxhoorn* op zijn kamer korter. Daarvan heb ik geen aantekening gehouden, maar ik heb de indruk gehouden, dat het gesprek met de Minister lang heeft geduurd.

15809. De heer **Algera:** Maar oud-Minister *Dijxhoorn* heeft ook gezegd, dat niet gesproken is over de redenen, die geleid hebben tot de wisseling van het opperbevel.

A. Daarover is wèl gesproken.

15810. De **Voorzitter:** Positief?

A. Ja, daarover is wèl gesproken.

15811. De **Voorzitter:** Met betrekking tot de voorgeschiedenis wil ik u alleen nog de volgende vraag stellen. Prof. *Gerretson* heeft hier gesproken van „een school-*Winkelman*" en „een school-*Reynders*". Vindt u dat een juiste uitdrukking of kan men het zó moeilijk stellen?

A. Neen, ik zou het nooit zo noemen.

15812. De **Voorzitter:** Het was dus een zakelijk meningsverschil over bepaalde oplossingen?

A. Ja, zoals militairen op vele punten altijd hebben. Twee deskundigen zijn het dikwijls niet eens. Maar een school.... neen, per se neen.

15813. De **Voorzitter:** Ik vraag het, omdat prof. *Gerretson* daarover gesproken heeft.

A. Ik heb het nooit gehoord.

15814. De **Voorzitter:** Dan kom ik tot de stemming op het algemeen hoofdkwartier op de avond vóór de inval. Uw indruk en ook die van uw chef staf was toch wel degelijk, dat het mis was en dat het de volgende dag zou beginnen?

A. Ja. Van het weer afhangende, zo luidde de mededeling.

15815. De **Voorzitter:** En u meende, dat alle maatregelen genomen waren, die men redelijkerwijze kon verwachten?

A. Ja.

15816. De **Voorzitter:** Als u het moest overdoen, zoudt u het dan precies zo doen?

A. Precies zo.

15817. De **Voorzitter:** Ik wil nog even terugkomen op de quaestie van het innemen van de munitie. Omdat deze quaestie zo'n grote rol gespeeld heeft, omdat de troepen daar 's morgens zonder mogelijkheid van weerstand gezeten hebben, is het toch goed, dat ik deze aangelegenheid even nader met u bespreek. Ik kan u mededelen, dat wij de heer *Calmeijer* als deskundige over deze zaak hebben gehoord, omdat hij er een speciale studie van gemaakt heeft. Ik heb hem gevraagd:

> „Om nog even terug te komen op de gevechtsvaardigheid en wat daarmede samenhangt. Is het u bekend, dat op last van de commandant vesting Holland de patronen enige tijd te voren onderdeelsgewijze waren ingenomen?"

De heer *Calmeijer* antwoordde:

> „De troepen van de brigade C, die toen opdracht hebben gekregen het zuidfront te bezetten, verdeeld over die 2 groepen, lagen aanvankelijk, zoals ik u zei, in de groep Naarden.
> In groep Naarden waren de patronen compagniesgewijze ingenomen. Toen het zuidfront bezet moest worden, die troepenverplaatsing moest plaats vinden, is door de commandant vesting Holland gelast volledige marsvaardigheid, op een datum kort vóór de 12de April. Toen zijn dus de voertuigen gepakt, de patronen uitgegeven, kortom de troep volledig marsvaardig gemaakt. Toen heeft die verplaatsing plaats gehad op 12 April naar het zuidfront van de vesting Holland en toen de opstellingen bezet waren, is enkele dagen later bericht gekomen terug te keren tot de oorspronkelijke toestand. Ik kan u de juiste data geven. Na de hergroepering van het zuidfront, waartoe op 9 April voor de daarbij betrokken troepen de verloven waren ingetrokken en volledige marsvaardigheid werd bevolen, werd op 22 April bepaald, dat weer normaal kon worden geoefend,

terwijl met ingang van 24 April wederom periodieke verloven werden toegekend. Op 28 April ontvingen de groepscommandanten telefonisch bericht van de commandant vesting Holland, dat met ingang van 29 April de voertuigen konden worden afgepakt en ten aanzien van de munitieberging moest worden teruggekeerd tot de toestand van vóór 9 April. D.w.z., dat de munitie compagniesgewijze moest worden opgelegd. Bij het dekkingsdetachement-Willemsdorp bleef de munitie echter bij de man en bij het bruggenhoofd-Moerdijk werd de munitie op 7 Mei weer uitgegeven. Zo was de toestand. Dat heeft een ongunstige rol gespeeld voor enkele onderdelen, die vlak bij de brug lagen. Het dekkingsdetachement, zoals ik u zeide, had zijn munitie. De onderdelen, die wat verder van de brug lagen, dus niet onmiddellijk door de parachutisten werden getroffen, die hebben nog gelegenheid gehad de munitie nog uit te geven, maar juist bij die onderdelen, die het dichtst bij de brug lagen en die niet tot het dekkingsdetachement hoorden, daar heeft het zich voorgedaan, dat zij in de boerderij zijn omsingeld, zonder dat zij munitie hadden. Het heeft een betrekkelijk geringe invloed daardoor gehad, maar bij enkele onderdelen."

Dit laatste is door anderen enigszins anders verklaard, nl. dat het wel invloed heeft gehad, maar dat laat ik in het midden.

A. Nu wordt mij de quaestie van het innemen van de munitie veel duidelijker en vervalt mijn hiervoren geuite bezwaar. De dekkingscompagnie en verdere troepen van het bruggehoofd hadden hun munitie dus, maar de troepen, die niets met de Moerdijkbrug te maken hadden, die bestemd waren op te treden, wanneer de vijand de vesting Holland zelf zou aanvallen, hadden hun munitie niet onmiddellijk nodig. Daarom vind ik het wel juist, dat voor het in goede staat houden van de munitie deze van laatstbedoelde troepen werd ingenomen. Toevallig zijn één of enkele onderdelen, die geen munitie hadden, door parachutisten aangevallen; dat is te betreuren, maar die parachutisten hadden iedere dag kunnen komen. Om elke verrassing te kunnen voorkomen, zou het hele Nederlandse leger voortdurend strijdvaardig geweest moeten zijn.

15818. De **Voorzitter:** Dat ben ik niet met u eens. Het verschil is dit, dat op die avond voor u vrijwel absoluut vaststond, dat de vijand de volgende morgen zou komen. Ik geef toe, dat men misschien niet had kunnen rekenen op parachutistenaanvallen op zo ruime schaal, maar er was toch zeker wel verschil tussen die morgen van de 10de Mei en een andere willekeurige dag in April of Mei. Als de opperste legerleiding practisch absolute zekerheid heeft, dat de vijand de volgende morgen zou komen, dan lag het toch voor de hand, dat de troepen in Nederland voorzien moesten zijn van munitie, zodat zij, als de parachutisten kwamen, direct konden ingrijpen.

A. Neen, dat kan ik niet met u eens zijn. De Duitsers hebben b.v. de cavaleriekazerne in den Haag gebombardeerd. Dan zou men de daar gelegerde troepen ook patronen hebben moeten geven en ze niet zonder munitie laten slapen.

15819. De **Voorzitter:** Dat is het tweede strijdpunt of, gegeven het feit, dat men vrijwel absolute zekerheid had, dat het de volgende morgen zou gebeuren, het verstandig was die troepen rustig in de kazernes te laten slapen. Daarover kan men ook van mening verschillen. Hoewel ik toegeef, dat niet te voorzien was, dat de parachutisten op een dergelijke schaal zouden optreden, had men wellicht toch voor die speciale nacht beter de veiligste weg kunnen kiezen en geen risico moeten nemen, door de troepen maar niet zonder meer rustig te laten slapen, zonder dat zij direct de wapens bij de hand hadden. Men had hen b.v. gekleed kunnen laten slapen, zodat, als er iets gebeurde, men direct kon optreden. Ik weet wel, het is alles achteraf redeneren, omdat men die parachutisten niet op die schaal had verwacht en had behoeven te verwachten. Men wist echter, dat de Duitsers over veel „Luftlandungstruppen" beschikten en, dit aannemende, zou er toch voor het andere veel meer te zeggen zijn geweest!

A. Ja, achteraf redenerende, zou het wellicht gunstiger geweest zijn, als men het gedaan had, maar in een volgend geval zou ik het toch weer niet doen.

Hoofdzaak is, dat de troepen, waarvoor het niet per se nodig is, zo lang mogelijk rust wordt gegeven. Men heeft hier in die korte oorlogstijd, die wij gekend hebben, al dadelijk de klachten gehoord, dat de troepen oververmoeid waren en dat daaruit grote bezwaren zouden voortvloeien. Als wij de troepen de dag te voren ook geen rust hadden gegund, was het nog erger geweest. Ik geloof niet, dat het goed is om troepen, die in de verste, de zoveelste linie liggen, bij een dergelijk geval te alarmeren en onrustig te maken. Het ging hier niet over de mannen, die de punten, waar men aanvallen van parachutisten kon verwachten, moesten verdedigen, maar over de troepen van het zuidfront van de vesting Holland, dat op dit ogenblik geen bijzonder belang had, evenmin als de andere fronten van de vesting Holland. Zou men nu ook die troepen hun rust moeten onthouden, patronen moeten uitdelen en waakzaam doen zijn? Ik geloof niet, dat het juist zou zijn.

15820. De **Voorzitter:** U houde het mij ten goede, ik onderstreep nog even het gezegde „de beste stuurlui staan aan wal", maar objectiviteitshalve moet ik toch de critiek naar voren brengen en hebt u de volle gelegenheid het, wat uw beleid betreft, eventueel zo uitvoerig mogelijk te weerleggen. Achteraf geredeneerd, kan men toch zeggen: als overal de troepen meer strijdvaardig geweest waren, met munitie enz., voor mijn part gekleed te bed hadden gelegen, had overal veel sneller kunnen worden opgetreden, hadden de parachutisten, de Duitse luchtlandingstroepen, niet zo de gelegenheid gehad om tot bepaalde formaties te komen en bepaalde gewichtige punten te bezetten, enfin, de gehele zaak lam te leggen.

A. Achteraf gesproken, lijkt het of u volkomen gelijk heeft. Maar laat ik eens een voorbeeld mogen noemen. Het weer was die dag niet gunstig geweest; de Duitsers waren dan niet gekomen. Dan hadden wij alle troepen in heel het land van hun nachtrust beroofd en hadden zij nu al zonder enig nut een dergelijke vermoeienis gehad, die later opbreekt. En dan zaten wij de tweede nacht weer voor hetzelfde geval. Werd dan goed weer verwacht, dan zou men hebben geredeneerd: nu zullen zij toch zeker komen. Wederom zouden de troepen op grond van die zelfde overwegingen niet hebben mogen slapen of gekleed moeten slapen, wat halve rust betekent, en zo zouden wij nog door kunnen redeneren. Dan had men achteraf kunnen zeggen: Gij vergt zoveel van de troepen, dat zij afgemat zijn vóórdat er iets te doen is. Wat ik hier als voorbeeld nam is toch een denkbaar geval. Dat had zich kunnen voordoen en dan zou men mij of de commandanten te recht een verwijt hebben gemaakt.

15821. De heer **Algera:** Het gaat over het speciale punt van het uitdelen van munitie. Was dat niet gewenst geweest in de avond van de 9de Mei? Dat heeft met rust niets te maken.

A. Ik geloof, dat het voor die troepen niet nodig was, want dat waren geen dekkingstroepen. De troepen, waarom het ging, hebben hun munitie behouden. Dus de troepen, die waakzaam moesten zijn en van die munitie eventueel gebruik moesten kunnen maken, hadden die munitie. De andere troepen, die pas in stelling zouden moeten komen, wanneer een aanval op hun stelling zou plaats hebben, hadden dan pas munitie nodig.

15822. De heer **Algera:** Maar dan neemt u aan, dat bepaalde troepen waakzaam moesten blijven, terwijl het in een moderne oorlog ook andere troepenonderdelen zou kunnen aangaan, en dan zou het een veiligheidsmaatregel geweest zijn, als men gezegd zou hebben: laten wij ook aan hen munitie geven.

A. Die parachutisten kunnen overal komen. Zoals zij nu achter de Merwede zijn gekomen, hadden zij ook kunnen komen in het oostfront van de vesting Holland, in de stelling Den Helder en, noemt u maar op, overal waar soldaten waren. Dan had de munitie weer moeten worden uitgedeeld. Het innemen van de munitie heeft zin gehad, omdat de munitie zoekraakte en in qualiteit achteruitging. Als men dan inspectie houdt, ziet men allerlei ongerechtigheden. Dat is de aanleiding geweest om de munitie in te nemen. Ook in verband met de mogelijkheid van ongelukken bij inkwartiering e.d.

De heer **Algera:** Daar is ook geen bezwaar tegen.

A. Op dat ogenblik was er voor die troepen niets bijzonders aan de hand. Zij stonden alleen aan luchtaanvallen bloot, zoals iedere burger in het land.

15823. De heer **Algera:** Ook hiervoor geldt dus, dat u, gezien zoals het werkelijk gelopen is, het niet anders zou doen, indien u er weer voor stond?

A. Och, kijkt u eens, als u het zo vraagt, moet ik zeggen: als ik commandant was, zou ik misschien die munitie wèl uitgegeven

hebben. Dit stond echter buiten de taak van de opperbevelhebber. Het uitgeven of innemen van de munitie is een zaak van de ondercommandanten geweest. Het zou heel gemakkelijk voor mij zijn om te zeggen: „Ik zou het weer zo doen". Ik kan wel dit zeggen: ik zou aan de rust van de troepen per se niet geraakt hebben of nu die patronen in hun tas zaten, ja dan neen.

15824. De heer **Algera:** Maar was het juist om de beslissing of al dan niet de munitie zou worden uitgegeven over te laten aan de ondercommandanten? Die waren toch minder op de hoogte van het algemeen aspect van de zaak?

A. Het algemeen aspect gaf daartoe geen aanleiding Was dat wel het geval geweest, dan zou ook de graad van slagvaardigheid, die er moest zijn, aan de troepen zijn uitgegeven en dat was in handen van de hogere commandanten. Daarvoor had men juist die verschillende graden. Bij het veldleger waren er vier graden van slagvaardigheid. Waar men het niet nodig vond die graad van slagvaardigheid uit te geven, kon men het overlaten aan de ondercommandanten. U kunt zeggen: ik zou het beter vinden bij de eerste graad van slagvaardigheid al te zorgen, dat ieder de munitie in zijn tas heeft. Ik zou daartegen geen bezwaar hebben. Ik ben altijd een vijand geweest van het zonder noodzaak innemen van de patronen van de soldaten. Ik zou er dus geen bezwaar tegen hebben gehad, als men ze wel uitgegeven had, maar dat men, waar eenmaal de patronen waren ingenomen, op deze berichten de patronen niet heeft uitgegeven, kan ik niet als een fout aanmerken. Ik zou er geen bezwaar tegen hebben, van de eerste dag van de mobilisatie af de troepen de patronen in de tas te laten houden, maar ik kan wat gebeurd is niet bepaald als een fout zien.

15825. De **Voorzitter:** Ik wil nog even terugkomen op de quaestie van de paraatheid. Uw voorganger heeft ons medegedeeld, dat zijn systeem was — wat hij ook juist vond — de quaestie van de paraatheid centraal te beoordelen. Hij was van mening, dat men dit niet aan de lagere commandanten moest overlaten. Zo heeft hij ook, als ik het goed begrepen heb, in de bekende nacht van 11 op 12 November de maatregelen centraal genomen. Hebt u daar nog een bepaalde zienswijze tegenover te stellen?

A. Ik stel er de volgende zienswijze tegenover. Ik geef aan mijn ondercommandanten — en dat zijn toch autoriteiten; ik bedoel de commandant veldleger, de commandant van de vesting Holland, de commandant Zeeland — uit, hoe de toestand is en dan durf ik het met een gerust geweten aan hen over te laten, welke orders zij in verband daarmede uitgeven. Aan de strategische detachementen hebben wij zelf de telegrammen gestuurd. Voor de troepen van deze hogere commandanten laat ik het met gerustheid aan die commandanten over.

Het verhoor wordt voor enige tijd geschorst en daarna hervat.

15826. De **Voorzitter:** Wij kunnen nu overgaan tot de behandeling van de strijd in de Meidagen zelf en het is misschien de gemakkelijkste procedure, als wij de verschillende krijgstonelen afzonderlijk behandelen en u dan telkens de gelegenheid geven opmerkingen te maken, die ter zake dienende zijn en die de critiek betreffen, die hier en daar geuit is. Wij zullen beginnen met een van de voornaamste strijdtonelen, de Grebbe. Daaraan heeft u als opperbevelhebber uit de verte leiding gegeven. Ik heb hier voor mij een verklaring van generaal *Reynders* uit zijn eerste verhoor, waarin hij zegt:

> „Daarnaast moet erkend worden, dat bij de verdediging van de Grebbelinie — u hebt waarschijnlijk ook wel de uitgave van de generale staf, die zojuist is verschenen, gelezen — ongeveer alle fouten gemaakt zijn, die er gemaakt konden worden."

Het is misschien wat eenvoudig geparaphraseerd.

A. Dat is een vage critiek.

15827. De **Voorzitter:** Ik kan het wellicht in zoverre enigszins verduidelijken, dat hij bij zijn tweede verhoor heeft gewezen op het feit, dat, nadat de voorpostenstroken teruggevloeid zijn, er getracht is die stellingen te hernemen. Ik geloof, dat hij stelde, dat dit in strijd met de voorschriften was en verder, dat de tegenaanvallen door elkaar zijn gelopen. Ik druk het nu maar populair uit. Hij heeft zich in deze zin uitgelaten, dat men een tegenaanval volgens de voorschriften pas mocht doen, als de zaak afgegrendeld was; dat de eigen troepen en die van de vijand door elkaar gelopen zijn; dat verschillende eenheden en commandanten misschien ook onjuist hebben gehandeld en verkeerd hebben gemanoeuvreerd. Kunt u in grote lijnen daarover iets zeggen? Uw chef staf heeft er gisteren ook reeds iets over gezegd.

15828. De heer **Korthals:** Als ik mij wel herinner, heeft hij gezegd, dat een belangrijk deel van de gesneuvelden op onze rekening moet worden geschoven. Ze zouden door onze eigen mensen zijn beschoten.

A. Wat generaal *Reynders* heeft gezegd, dat een tegenaanval pas gedaan mag worden als de zaak afgegrendeld is, geldt voor een grote tegenaanval, maar dat is ook geschied. De tegenaanval is door de commandant veldleger opgedragen aan de commandant van de vierde divisie en is ook geschied, nadat de afgrendeling heeft plaats gehad. Dat was dus volkomen volgens de voorschriften. Maar dat geldt niet voor plaatselijke tegenstoten, die door kleine onderdelen veelvuldig ondernomen zijn. Dergelijke tegenstoten kunnen ook zonder voorafgaande afgrendeling groot succes opleveren. Dat het hier niet het geval is geweest, is te betreuren. Dat het voorgevallen is, dat eigen mensen door eigen vuur gesneuveld zijn, heb ik ook gelezen, maar dat gebeurt in iedere oorlog. Dat is zeer te betreuren, maar daaraan is niets te doen. Of het nu juist is, dat het grootste deel of althans een belangrijk deel van de gesneuvelden daaraan te wijten zou zijn, weet ik niet.

Bij de gesneuvelden hangt dat niet aan een etiketje, dat kan niemand beweren. Dat de eigen troepen elkaar beschieten, komt in elke oorlog voor. Dat is niet te ontgaan en zeker niet, waar de uniformen zo op elkaar gelijken.

Wat de voorpostenstrook betreft, men heeft weerstandbiedende voorposten en waarschuwende voorposten. De waarschuwende voorposten trekken terug en worden niet vervangen. De weerstandbiedende voorposten moeten standhouden. Gaat dus een dergelijke voorpostenstrook verloren en ziet een commandant kans die weer te herwinnen, dan krijgt hij, bij wijze van spreken, de Militaire Willemsorde. Als hem dat niet gelukt, kunnen wij hem verwijten tegen de voorschriften te hebben gehandeld. En ten slotte, dat er ook wel fouten zullen zijn gemaakt, is niet voor tegenspraak vatbaar. Dat is vanzelfsprekend.

De **Voorzitter:** Verder zouden bij de opgang naar de Grebbeberg vele maatregelen niet genomen zijn, geen versperringen zijn aangebracht, terwijl de kazematten niet voldoende vuur konden brengen, o.a. op de Holleweg!

A. Dat is niet de schuld van de militairen. De Regering had verboden opruimingen aan te brengen. Wij mochten geen opruimingen aanbrengen en pas op het allerlaatste ogenblik is dat veranderd. Het is waar, dat de Duitsers gedekt bij de Holleweg ten noorden van het Hoornwerk zijn kunnen komen, omdat er geen opruimingen waren aangebracht. Dat gold trouwens voor de gehele stelling.

15829. De **Voorzitter:** Had men, gegeven het feit, dat die inundatie niet zo ver gereed was gekomen, daar het motorgemaal niet klaar was, op die gevaarlijke plaats niet wat meer kazematten moeten bouwen?

A. Dat ging ook niet. Het is juist de moeilijkheid geweest, dat wij die stalen kazematten niet meer konden krijgen. Die moesten uit het buitenland komen en konden niet meer geleverd worden en mede daarom was de stelling niet klaar. Toen de stelling afgewerkt zou worden, heb ik een bespreking gehad met generaal *van den Kasteele* van het Stellingenbouwbureau. De raming was, dat de Grebbelinie niet gereed zou zijn vóór 1 October 1940; de Lingestelling kon niet klaar zijn vóór 1 Januari 1941. Zo was de toestand, een zeer onvoldoende toestand. Wij hebben toen die zeer strenge winter gehad, waarin niet gewerkt kon worden. De mensen konden maandenlang niet in de grond komen en hadden geen werktuigen om die boel machinaal te hakken. Betonarbeid was niet mogelijk. Er is 2½ maand niet gewerkt kunnen worden, want na de dooi zat de vorst nog zo diep in de grond, dat niets gedaan kon worden. Ten gevolge van een en ander was de stelling niet gereed. Dat is zeer te betreuren, maar dat kan ik niemand kwalijk nemen. Ik heb geprobeerd bij generaal *van den Kasteele* zoveel mogelijk civiele ingenieurs en ander burgerpersoneel te doen inschakelen. Hij zeide: ik kan ze niet krijgen.

15830. De **Voorzitter:** Dat het gemaal niet klaar is gekomen, is ook zeer ongelukkig geweest.

A. Heel ongelukkig.

15831. De **Voorzitter:** En verder is de Grebbesluis niet naar behoren gesprongen. Daar konden de Duitsers vrij gemakkelijk over komen voor de opgang naar de Grebbeberg.

A. Het vernielen van een dergelijke overgang was voor de Duitsers niet zo'n vreselijke hindernis meer. Dat hebben wij in het noorden van het land gezien. Daar waren al de vernielingen en versperringen, die zouden worden aangebracht, uitgevoerd. Het heeft de opmars van de Duitsers naar het westen maar heel weinig vertraagd. Zij hadden alle middelen bij zich om er in een minimum van tijd toch overheen te komen. Dat is dus niet van grote invloed geweest. Eenmaal die brug voorbij zijnde, kwamen zij in die Holleweg en konden zij tot vlak bij onze stellingen naderen.

15832. De **Voorzitter:** Kunt u iets mededelen over de houding van de troepen op de Grebbeberg, b.v. het 8ste Regiment Infanterie?

A. Dat heeft ten dele heel goed en heel dapper gevochten.

15833. De **Voorzitter:** Met name de regimentscommandant.

A. Onder anderen, en ook een bataljonscommandant met zijn toegevoegd personeel. Maar er is ook een deel van het regiment geweest, dat slap heeft geageerd.

15834. De **Voorzitter:** Het regiment had, naar ons is medegedeeld, in het algemeen geen erg goede naam.

A. Dat zou ik niet durven zeggen. Daarvoor ben ik tekort in functie geweest. Het is mogelijk. Ik spreek het niet tegen en ik onderschrijf het niet. In ieder geval behoorden de voorposten, die zo spoedig en zonder noodzaak zijn teruggegaan, tot het 8ste regiment infanterie. Dat is slecht geweest. Maar wij hebben dat op verschillende plaatsen gezien. In het algemeen is de houding van de troep mij tegengevallen. Ik had er meer van verwacht. Ik kan het echter de troep, om het eerlijk te zeggen, niet al te euvel duiden, want de oorzaken daarvoor lagen helemaal buiten de troep. Zij lagen veel dieper en dateren al van na de eerste wereldoorlog, en wat wij hier en daar gezien hebben, is mede daarvan een gevolg.

15835. De **Voorzitter:** Maar gegeven het feit, dat Nederland op een dergelijke bandietenmanier werd overvallen, had men toch kunnen verwachten, gezien hetgeen beschikbaar was aan wapens enz., dat er op sommige plaatsen krachtiger was opgetreden?

A. Dat moet u niet zeggen. U moet niet vergeten, dat hier mensen in de voorste lijn waren, die maar 5½ maand, een deel zelfs 6 weken, gediend hadden, 15 jaar geleden, en daarna slechts een enkele keer herhalingsoefeningen hadden meegemaakt.

15836. De **Voorzitter:** Maar van September af waren zij toch ruim 8 maanden onder de wapenen geweest?

A. In die periode moest worden gewerkt, geoefend en wachtdienst gedaan. Dat is geen regelmatige opleiding geweest. U zult toegeven, dat het geen gemakkelijk werk is, huisvaders van die leeftijd op te leiden en te trachten hun een bepaalde mentaliteit bij te brengen.

15837. De **Voorzitter:** De oudsten waren ongeveer 35 jaar. Vindt u dat zo oud?

A. Voor een man als arbeider zeker. Dat is dan een ruim volwassen man, in wiens geest je niet veel meer kunt veranderen. Bovendien moet u niet vergeten, dat het kader onvoldoende geoefend was. Het beroepskader is voor een groot gedeelte na de eerste wereldoorlog weggezonden. Het dienstplichtig kader heeft om zo te zeggen geen of bijna geen herhalingsoefeningen gehad. De reserve-officieren hebben na hun opleiding theoretische cursussen gehad, in stede van oefeningen met troepen, want dat was goedkoper! Practische dienst werd door hen — er waren trouwens ook geen troepen — niet gedaan. Dit zijn invloeden, die ten opzichte van de aanvoering van de troep, juist bij de lagere commandanten, van geweldig grote betekenis zijn. En niet te vergeten de weinig militaire, om niet te zeggen anti-militaire, stemming bij het Nederlandse volk gedurende zovele jaren.

15838. De **Voorzitter:** Maar wij hebben toch de vóórmobilisatie en daarna de mobilisatie zelf gehad?

A. Dan verandert u dat niet in eens meer. Als de mensen, die onder de wapenen komen, de geschiktheid niet meebrengen, kan men niet zeggen: nu gaan wij officieren, dienstplichtig kader en soldaten even opleiden en van hen soldaten maken als de Duitsers zijn.

15839. De **Voorzitter:** Maar het is toch merkwaardig, dat er op sommige plaatsen door het reserve- en dienstplichtig personeel toch zeer beleidvol en zeer moedig is opgetreden.

A. Gelukkig wel.

15840. De **Voorzitter:** Dan zou men er toch een grief van kunnen maken, dat dit op sommige plaatsen niet het geval is geweest? Dat daar weinig beleidvol is opgetreden, kan ik mij, op grond van de minder goede opleiding, voorstellen, maar men had dan toch meer doortastend kunnen optreden? Daaraan heeft het vaak ontbroken.

A. Niet alleen meer kunnen, maar ook meer moeten. Dat ben ik met u eens, maar in een leger, dat niet voelt, dat het heeft de steun en de sympathie van het volk, kan men dit niet verwachten. U moet niet vergeten, dat in ieder leger, ook bij de Duitsers, in de eerste dagen het kaf moet uitvallen en verwijderd worden. Dat was bij ons ook het geval, maar wij hebben daarvoor geen tijd gehad; daarvoor is de tijd te kort geweest. Dat heeft men bij ieder leger; in het begin vallen de slechten af; met de dag wordt het beter en dat zou bij ons ook gebeurd zijn. Waar de aanvoering en de strijdmiddelen goed waren, is het gevecht ook goed geweest. Denk aan de Afsluitdijk met Kornwerderzand; daar hebben de Duitsers geen voet kunnen zetten. Zij hebben gebombardeerd met zware bommen, maar tot het laatste toe heeft geen man zich daardoor laten beïnvloeden. De vijand is er niet in geslaagd de dijk in bezit te krijgen. De Duitse wielrijders zijn volkomen teruggeslagen. Waarom? Omdat onze mannen in goede stellingen zaten, met goede wapens, met munitie en een goede aanvoering. Dan doet de Nederlandse soldaat voor geen andere onder, al zijn wij geen krijgsvolk. Wanneer die factoren ontbreken, wordt het een slappe boel.

15841. De **Voorzitter:** Dit lijkt mij dan wel voldoende toegelicht. Gelukkig, dat u dit bij dit punt hebt kunnen verklaren.
Kunt u, wat de Grebbe betreft, nog iets mededelen over de commandovoering en over de tegenstellingen, die er in die dagen bestaan hebben, met name onder de hogere commandanten?

A. U bedoelt waarschijnlijk de commandant van het tweede legerkorps. Dat is iemand, die zijn zaken goed kende. Ik ken hem persoonlijk goed. Toen ik in Amersfoort generaal was, was hij mijn chef staf. Een bekwame man, die in vredestijd altijd een flinke man is geweest, maar die klaarblijkelijk hier niet tegen op heeft gekund. Persoonlijk heb ik dat niet meegemaakt. Ik heb het alleen gehoord van de commandant veldleger. Hij is daarna in den Haag bij mij gekomen. Toen is mij gebleken — hij heeft het zelf ook toegegeven —, dat hij hier niet tegen opgewassen was. Hij was te zeer onder de indruk gekomen en kon het bevel over het legerkorps niet voeren. Hij voelde zich ziek; ik heb hem naar de dokter gezonden, die hem rust heeft voorgeschreven. Hij is toen in zijn commando vervangen. Hij had getoond onder oorlogsomstandigheden voor dit commando niet geschikt te zijn.

15842. De **Voorzitter:** Is het niet vooral een quaestie van oververmoeidheid geweest?

A. Dat is heel goed mogelijk; dat weet ik niet.

15843. De **Voorzitter:** Voor zover ons is gebleken, is hij de eerste dagen zeer actief geweest.

A. Dat is hij altijd geweest. Het was een actieve en flinke man, maar dit is hem blijkbaar te zwaar geweest.

15844. De **Voorzitter:** Het is hem waarschijnlijk in de loop van de dagen over het hoofd gegroeid.

A. Ja, dat is mogelijk; ik kan er niet meer van zeggen.

15845. De **Voorzitter:** Hebt u verder over de commandovoering nog iets te zeggen; over de commandant veldleger of de divisiecommandanten?

A. Neen; ik ben van mening, dat allen hebben gedaan wat zij konden doen, naar beste weten.

15846. De **Voorzitter:** Kunt u soms mededelen, of u van de sabotage aan de Barneveldse sluis iets bekend is?

A. Neen, daar heb ik zelf niets van gehoord.

15847. De **Voorzitter:** Dan kunnen wij daarvan afstappen. Kunt u over het motorgemaal nog iets mededelen?

A. Alleen, dat het niet klaar was, hetgeen tot ernstige gevolgen aanleiding heeft gegeven.

15848. De **Voorzitter:** Dan kunnen wij nu misschien overgaan tot het verloop van de zaak in Brabant en zou ik u eerst toch een vraag over de grote lijn willen stellen, ook weer een punt, waarop critiek is uitgeoefend. Generaal *Reynders* heeft critiek uitgeoefend op een aantal punten. Hij heeft o.a. gezegd, dat, toen eenmaal die parachutistenaanval was gekomen en de bezetting van de Moerdijkbrug, enz., zijn visie was, dat er toen ook daarom, dus niet alleen vanwege de quaestie van de neutraliteitshandhaving, wat zijn voegere mening was, 's morgens vroeg des te meer reden zou zijn geweest om toch terug te keren tot de Peel-Raamstelling. Hij heeft in zijn eerste brochure op blz. 54 gezegd:

> „De legerleiding stond thans voor een moeilijke beslissing. Het doorzetten van de plannen tot het terugnemen van het IIIde legerkorps en de lichte divisie uit Noordbrabant betekende nu niet alleen meer het verzaken van onze neutraliteitsplichten, doch hield tevens in het prijsgeven van de vesting Holland!"

In antwoord op vraag 67, die wij hem destijds hebben gesteld, heeft hij gezegd:

> „Dat is niet te betwisten, wanneer men met zijn hoofdmacht — de hele lichte divisie plus 2 divisies van het IIIde legerkorps — op het eerste ogenblik teruggaat. Toen eenmaal die verrassing van de parachutisten kwam, waarop niemand gerekend had — ik ook niet —, had gezegd moeten worden: En nu de Peel-Raamstelling in. Dat is mijn opvatting, maar ik begeer mijn opvolger niet aan te vallen."

Wij hebben hem dat gevraagd en hij heeft dat als zijn mening bevestigd.

A. Daarmee ben ik het voor honderd procent oneens, want dezelfde bezwaren bestaan tegen de hardnekkige verdediging in de Peel-Raamstelling en bleven bestaan, of die Moerdijkbrug gevallen was ja dan neen. Militair-technisch was deze stelling niet in staat om een aanval van de Duitsers te weerstaan. Er was geen artillerie in en er was geen diepteverdediging.

15849. De **Voorzitter:** Artillerie: alleen wat oude vuurmonden, oude kanonnen van 8 Staal.

A. Eén regiment over een stellingbreedte van 75 km. Dus dat is absoluut onvoldoende. De rechtervleugel hing nu nog evengoed in de lucht, afgescheiden van wat er bij de Moerdijkbrug gebeurde en van de omtrekkende beweging van de Duitsers om de stelling heen. In het antwoord van de Minister op de brochure-*Reynders* wordt vermeld, dat de Duitsers met hun pantserwagens zijn gegaan door Belgisch gebied en op 11 Mei in Leende zijn gekomen. Daaraan zou dus de krachtdadige verdediging van de Peel-Raamstelling niets veranderd hebben. Voor bestrijding van een dergelijke omtrekking had generaal *Reynders* wel bestemd de lichte divisie, maar die was voor deze taak niet geschikt, want hij had van haar de artillerie afgenomen en deze divisie beschikte niet over pantserbestrijdingsmiddelen en dus tegenover een colonne pantser- en vechtwagens zou de lichte divisie vrijwel machteloos hebben gestaan. Wat betreft een krachtdadige verdediging van de Peel-Raamstelling, blijft mijn oordeel, dat deze noch tegen een doorbreking in front, noch tegen omtrekking van de rechtervleugel voldoende waarborg bood. Met dat IIIde legerkorps en die lichte divisie hadden wij — zoals hij nu zegt — rechtsomkeert moeten maken en weer in de Peel-Raamstelling moeten gaan zitten. Ik geloof daarentegen, dat het verwarring zou hebben gegeven en de fout nog groter gemaakt zou hebben dan wanneer men van huis uit in die stelling was gaan zitten. Bovendien ontken ik, dat loslaten van de Peel-Raamstelling de vesting Holland prijsgeeft, want het zuidfront van de vesting Holland loopt immers benoorden het Hollandsch Diep en de Merwede. Het IIIde legerkorps en de lichte divisie konden niet gemist worden ten noorden van de Linge voor de verdediging van het hart van het land.

15850. De **Voorzitter:** De redenering was, dat dientengevolge tijd werd gewonnen om de Moerdijkbruggen te heroveren.

A. Het is gebleken, dat wij dat 5 dagen lang niet hebben kunnen doen.

15851. De **Voorzitter:** Maar dat was dus blijkbaar de grondslag van deze gedachtengang.

A. De Peel-Raamstelling was geen stelling, waar men bij een werkelijke aanval 2 dagen stand kon houden.

15852. De **Voorzitter:** Staat dat punt, dat u zo juist aanhaalde, nl. dat een pantsereenheid er inderdaad aan de zuidkant omheen getrokken zou zijn, historisch vast? Generaal *Reynders* beweert, dat de pantsereenheden, die door de Langstraat zijn opgerukt, juist in de buurt van Mill door de Peel-Raamstelling zijn gegaan.

A. Ik heb het gevonden in het antwoord van oud-Minister *Dijx*hoorn.

15853. De **Voorzitter:** Waar heeft hij dat vandaan?

A. Er staat geen bron bij vermeld. Ik weet wel, dat die pantsereenheden in Leende zijn geweest.

15854. De **Voorzitter:** Wij zullen dat moeten uitzoeken, want het maakt wel enig verschil.

A. Niet voor de beslissing en niet voor het argument. Daarvoor maakt het geen verschil.

15855. De **Voorzitter:** U bedoelt: het had toch kunnen gebeuren?

A. Ja, het had toch kunnen gebeuren. Voor de beoordeling doet het niet ter zake of het in werkelijkheid al of niet is geschied.

15856. De **Voorzitter:** U wees er zo juist op, dat de Moerdijkbrug in 5 dagen niet heroverd kon worden. Dat is wel buitengewoon te betreuren geweest.

A. Dat was afschuwelijk.

15857. De **Voorzitter:** Omdat toen de pantsereenheden er overheen konden gaan en in het hart des lands de zaak daardoor hopeloos werd.
Had men, achteraf geredeneerd, in die eerste dagen niet nog meer kunnen doen om de zaak weer in handen te krijgen?

A. Ik geloof het niet.

15858. De **Voorzitter:** Er is een grensbataljon tegen ingezet, maar dat was voor u toch niet de hoofdgedachte, geloof ik. Uw hoofdgedachte was, naar ik meen, de hulp van de Fransen.

A. Op 10 Mei heb ik generaal *Gamelin* verzocht, omdat de Moerdijk het voornaamste punt was, daarop aan te vallen. Hij heeft dat toegezegd, maar het is niet gebeurd.

15859. De **Voorzitter:** Heeft hij dat toegezegd?

A. Ja, hij heeft telefonisch toegezegd, dat het zou gebeuren.

15860. De **Voorzitter:** Maar de Franse generaal, die verschenen is, heeft er zeer weinig aan gedaan.

A. Generaal *Moniod,* commandant van de infanterie, had de opdracht gekregen — hetgeen ook volkomen klopte met het plan der Fransen — achter de Mark stelling te nemen. Hij vertelde later, toen hij in krijgsgevangenschap was, dat hij enige tijd vergeefs naar de Mark gezocht had; hij dacht, dat het een grote rivier was, terwijl het een „slootje" bleek te zijn.
Het enige, dat de Fransen gedaan hebben, is, dat zij verkenningsorganen naar het oosten in de richting van de Moerdijk hebben gezonden. Naar het oosten zijn zij gekomen tot bij Vught. Dat was alleen een verkenningsafdeling en dat had verder geen invloed. De troepen, die in de richting van de Moerdijk marcheerden, hebben dat met zodanige snelheid gedaan, dat zij in 2 dagen 4 km waren opgeschoten, van de Mark tot de Dintel. Zij zijn op enige afstand van de Moerdijk blijven liggen en hebben verder niets gedaan. Zij hebben

een vechtwagen op de Moerdijk afgestuurd, maar deze is afgeslagen. Die vechtwagen is naar huis gegaan en daarmee was het afgelopen. Er zijn in Zeeland nog pogingen gedaan om de Franse commandant te bewegen naar de Moerdijk te gaan, maar het is niet gelukt.

Het 6de grensbataljon heeft opdracht ontvangen de Moerdijkbruggen te heroveren.

De lichte divisie heeft de opdracht gekregen de Merwede te passeren en zich ter beschikking te stellen van de commandant vesting Holland, vervolgens ontving zij opdracht de Noord over te gaan, maar dat is niet gelukt; de lichte divisie is er niet in geslaagd de overgang over de Noord te forceren.

15861. De **Voorzitter:** De eerste opdracht voor de lichte divisie was toch Waalhaven terugnemen, nietwaar? Zouden ze daarna naar de Moerdijk moeten gaan?

A. Ja, maar het passeren van de Noord is niet gelukt; toen is een nieuwe opdracht verstrekt, nl. naar het Eiland van Dordrecht te gaan en over 's-Gravendeel naar Waalhaven te gaan; dat is echter ook niet gelukt.

15862. De **Voorzitter:** Was het de bedoeling de lichte divisie daarna te belasten met de herovering van de Moerdijkbrug, als de Fransen het niet deden?

A. Als Waalhaven hernomen was, zou er door de commandant vesting Holland een nieuw bevel gegeven moeten worden, maar het is moeilijk te zeggen wat er verder zou zijn geschied. Ik moet mij bepalen tot het feit, dat de lichte divisie er niet in is geslaagd over de Noord te komen, en later evenmin over de Kil.

15863. De **Voorzitter:** Omdat de brug te Alblasserdam in Duitse handen was?

A. Omdat ze niet doortastend genoeg opgetreden zijn.

15864. De **Voorzitter:** Is de commandant van de lichte divisie daarbij in gebreke gebleven?

A. Ja, „in gebreke gebleven", dat is altijd moeilijk te zeggen. Hij is althans niet doortastend geweest. Men kan niet zeggen, dat het anders wel gelukt zou zijn, maar hij had naar mijn smaak meer kunnen doen. Ook de ondercommandanten hadden krachtiger kunnen optreden. Dan zou het naar mijn mening niet onmogelijk zijn geweest over de Noord te komen. Misschien was het toch niet gelukt, maar ik heb in ieder geval niet de indruk uit hetgeen gebeurd is, dat alles op alles is gezet.

15865. De **Voorzitter:** Acht u het mogelijk, dat een minder juiste mentaliteit heeft voorgezeten bij de commandant van de lichte divisie?

A. Daar heb ik nooit over gedacht. Ik heb achteraf wel gehoord, dat hij verkeerd was, maar vóór die tijd had ik daarvan niet gehoord en was die gedachte ook nimmer bij mij opgekomen.

15866. De **Voorzitter:** Hij is geïnterneerd geweest. Maar, achteraf dit vernomen hebbende, acht u het niet onmogelijk?

A. Dat is moeilijk te zeggen.

15867. De **Voorzitter:** Wat de Moerdijkbrug verder betreft, het zesde grensbataljon was toch wel bestemd om een aanval te doen, nietwaar?

A. Ja, maar dat is er ook niet gekomen, is ten slotte ook uitgeweken en heeft niet veel meer gedaan.

15868. De **Voorzitter:** Nu wij het toch over dat zesde grensbataljon hebben: U zult weten, dat dit bataljon, althans de onderdelen, die daarmede belast waren, begonnen zijn om de versperringen aan de Belgische grens wel degelijk te stellen, met het gevolg, dat de Fransen er tegen aan gelopen zijn. Dat is niet op eigen verantwoordelijkheid gedaan, maar via het derde legerkorps, volgens de verklaring van de chef staf van het derde legerkorps; het zou zijn behandeld met het algemeen hoofdkwartier. Acht u dit juist? Is u er in gekend?

A. Neen, ik acht het niet juist. Dat waren ten slotte onze bondgenoten en dat zou een eigenaardige ontvangst zijn.

15869. De **Voorzitter:** De redenering was, dat men min of meer de kans aanwezig achtte, dat de Duitsers zo sterk waren, dat zij rechtstreeks naar België zouden doormarcheren en dat deze versperringen dan de opmars zouden vertragen. Dat is overigens in strijd met de redenering ten aanzien van een ander punt, nl., dat opdracht zou zijn verstrekt de Moerdijkbrug niet te laten springen, ook als men haar in handen had gehad, om haar open te houden voor de verbinding met onze geallieerde bondgenoten. Dat is een merkwaardige tegenstelling. Is u dat niet bekend?

A. Neen.

15870. De **Voorzitter:** Had men niet op krachtdadiger wijze die eerste morgen de lichte divisie op de Moerdijk kunnen afsturen? Vond u het strategisch absoluut noodzakelijk dat te doen aan de noordkant?

A. Op dat ogenblik was Waalhaven, waar voortdurend vijandelijke luchtlandingsinfanterie op de grond werd gezet, een buitengewoon voornaam punt Als dat doorging en de Duitsers kregen voldoende troepen, zou zelfs voor de Duitsers het onmiddellijk bezit van de Moerdijkbrug niet meer zó urgent zijn.

15871. De **Voorzitter:** U had ook niets meer van het IIIde legerkorps kunnen afsplitsen om het aan de zuidkant met artillerie te proberen? U had dat legerkorps nodig voor het zuidfront van de vesting Holland. Er waren niet veel versterkingen.

A. Dat had zijn taak.

15872. De **Voorzitter:** Was die andere taak niet veel belangrijker? Was het niet mogelijk om troepen, waaronder b.v. een afdeling artillerie en een regiment infanterie, te sturen?

A. Op het ogenblik is het praten achteraf. Op dat ogenblik was ons toegezegd de hulp van de Fransen, die op de Moerdijkbrug zouden aanvallen in samenwerking met het 6de grensbataljon. Wat mij betreft, ik was hoopvol gestemd, dat wij de Moerdijkbrug zouden terugkrijgen. Dat is niet gelukt. Nu kan men zeggen: had u dit nog niet kunnen doen? Dat is echter achterafpraten. Op dat moment achtte ik het niet nodig andere troepen aan hun eigen taak te onttrekken en reserves waren niet meer beschikbaar.

15873. De **Voorzitter:** Ik vraag het u om u gelegenheid te geven uw mening te zeggen en uw beleid te verdedigen.

A. Inderdaad doet zich herhaaldelijk het geval voor, dat men achteraf denkt: had ik dat geweten, dan zou ik het anders gedaan hebben. Zo ook hier. Ik kon niet weten, dat de Franse toezegging om de Moerdijkbrug te heroveren niet zou worden nagekomen. Ik vertrouwde er dus op en daarom vond ik geen aanleiding om aan het legerkorps weer andere bevelen te geven. U moet bovendien niet vergeten, dat het legerkorps in beweging was, een bepaald doel had; dan wil men niet dadelijk weer tegenorders geven. Die mensen zijn ook niet zo in een ogenblik aan de Moerdijk. Als zij daar naar toe marcheren, kost dat ook weer een dag. Maar in elk geval, ik vond het toen niet nodig en niet gewenst.

15874. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat het hiermede voldoende is behandeld.

Dan kom ik op een ander punt. U hebt generaal *Moniod* genoemd. Generaal *Best* heeft ons in een verhoor in antwoord op vraag 2124 het volgende medegedeeld:

> „De gemotoriseerde Franse divisie, die op kwam dagen om als eerste versterking te worden ingezet, voelde zich eenvoudig bedrogen. Dat heb ik aan den lijve ondervonden, ik niet alleen, maar mijn collega's ook, want het toeval wilde, dat wij in krijgsgevangenschap gebracht werden kort na de oorlog in een gevangenkamp te Soest (Westfalen); wij zaten daar eerst met Polen en Belgen, die op een gegeven ogenblik weggingen en vervangen werden door een groot aantal Franse officieren, waarvan de oudste en hoogste in rang was de generaal-majoor *Moniod*. En omdat ik de hoogste en oudste in rang was van het hele kamp — er waren ongeveer 1500 krijgsgevangenen —, was natuurlijk de plicht van die Franse generaal bij mij zijn opwachting te komen maken, ook al was ik krijgsgevangene. Hij liet dat na en toen heb ik hem een wenk laten geven, dat wij dat verwachtten. Toen heeft hij dat ook gedaan en wat was

de ondergrond daarvan? Die generaal *Moniod* was de commandant van de gemotoriseerde divisie, die zich in Brabant bedrogen heeft gevoeld. Zij hadden hem gezegd, en dat zal wel over onze militaire attaché in Parijs gegaan zijn: gij zult aan de Peel-Raamstelling een verdedigingslijn vinden. Daarheen zond hij dan ook zijn verkenningsorganen vooruit. Die man was op ons geladen. Later hebben wij dat wel weer in goede banen kunnen leiden, maar toen wij maanden daarna in een krijgsgevangenkamp kwamen in Königstein, in de Saksische Schweiz, troffen wij daar een stuk of 35 Franse generaals, die aanvankelijk weinig vriendelijk waren. Uit hun gesprekken bleek dan, dat dat hun nog altijd dwars zat."

Toen heb ik gevraagd (vraag no. 2125):

„Maar zijn dat dan niet lagere commandanten geweest, want generaal Gamelin schijnt de 10de Mei zelf te hebben laten mededelen, dat hij geen prijs er op stelde, dat in een vrij oostelijk gelegen en lastig te verdedigen stelling werd standgehouden?"

Op deze vraag antwoordde generaal *Best:*

„Maar generaal *Moniod,* die het uit moest voeren, was toch in de overtuiging, dat hij in die richting gedekt was."

Kunt u daarover iets mededelen?

A. Wat werd kwalijk genomen? Had hij verwacht een stelling te vinden in de Peel-Raamstelling? Waarom voelde hij zich bedrogen? Omdat wij niet in West-Brabant zaten?

15875. De **Voorzitter:** Omdat wij de Peel-Raamstelling niet méér verdedigd hadden. Daarover ging het gehele debat.

A. Hij kon zich daarover misschien verontrust gevoelen, maar het was het verzoek van generaal *Gamelin* zelf om uit de Peel-Raamstelling weg te trekken en in het westen van Brabant contact op te nemen in de bekende lijn, die altijd de voorgenomen stelling van de Fransen is geweest. Mag ik even voorlezen, wat het onderhoud is geweest op 10 Mei van onze militaire attaché in Parijs met generaal *Gamelin?*

15876. De **Voorzitter:** Mag ik vooraf te uwer oriëntering iets meedelen? Ik moet tot mijn leedwezen constateren, dat deze militaire attaché, ondanks onze zeer krachtige aandrang en ondanks de dagvaarding, welke is uitgebracht, op het ogenblik — als ik het laatste stadium goed heb begrepen —, zich min of meer dekkende achter doktersadviezen, niet bereid is uit Engeland naar Nederland over te komen om ons in te lichten over deze zeer belangrijke punten, ten aanzien waarvan zijn verklaringen vierkant verschillen van de beedigde verklaringen, door generaal *Wilson* voor de commissie afgelegd. Het is mogelijk, dat aan hetgeen u wenst voor te lezen waarde is te hechten, maar ik wil er toch vooraf een vraagteken bijzetten. U hebt misschien ook kennis genomen van de mededelingen van generaal *Wilson?*

A. Van de verklaringen, die hij hier voor uw commissie heeft afgelegd, natuurlijk niet.

15877. De **Voorzitter:** Wij moeten er de aandacht op vestigen, dat de verklaringen, waarop u doelt, niet beëdigd zijn, en dat de betrokkene nog niet heeft willen verschijnen. Verder zal ik er niets van zeggen.

A. Hier wordt medegedeeld:

„Het ligt in de bedoeling het leger van generaal *Giraud* zoo spoedig doenlijk naar de streek Breda—Tilburg te brengen, teneinde daar het verband tusschen de Nederlandsche en de Belgische troepen tot stand te brengen.

In verband daarmede dringt generaal *Gamelin* er op aan, dat de troepen, die de Peelstelling bezetten, eventueel naar het westen terugtrekken, en dat door die troepen verband wordt opgenomen en onderhouden met de troepen van generaal *Giraud."*

Hier wordt dus — dit is voor mij natuurlijk een officieel stuk — door generaal *Gamelin* zelf aanbevolen de Peel-Raamstelling te ontruimen, hetgeen volkomen klopt met de besprekingen, die onze militaire attaché te voren heeft gehad met het Franse hoofdkwartier te Parijs. Dat die opvatting daar heerste, was mij ook al bekend uit een onderhoud, dat ik in April 1940 met de militaire attaché heb gehad.

Op 5 April 1940 heb ik met de attaché des avonds in Eindhoven een onderhoud gehad. Generaal *Giraud* was toen al van mening, dat de Peel-Raamstelling voor ons geen stelling was, die zou zijn te verdedigen. Hij voelde daar niets voor; hij wilde steeds in de bekende lijn van Antwerpen naar het noorden stelling nemen. In ieder geval is het volkomen in overeenstemming daarmede; dat generaal *Moniod* zich daarover teleurgesteld voelde, is een zaak van hem, maar dat hij zich verraden gevoelde, is er geheel naast. Verraden zou hij zijn, wanneer wij hem beloofd hadden dit of dat te doen en, wanneer wij dat dan niet gedaan zouden hebben, dan zou hij hebben kunnen zeggen: ik ben verraden. Maar er is in het geheel geen afspraak gemaakt. Wij hebben nooit iets mogen afspreken met de Fransen; hij kon zich dus niet verraden gevoelen.

Met generaal *Giraud* heb ik een gesprek gevoerd in Königstein; tussen ons heerste ook geen hartelijke sfeer, maar dat ging van mij uit. Ik nam het *Giraud* kwalijk, dat hij ons in de steek had gelaten en ik heb hem gezegd, dat dit zeer jammer was, maar over de Peel-Raamstelling is met geen woord gesproken. Ik vind het jammer, maar ik kreeg andere bevelen en moest al gauw terug, zei generaal *Giraud.*

15878. De **Voorzitter:** Het is misschien goed even naar voren te brengen de controverse, die er bestaat tussen de twee generaals *van Voorst Evekink* en *Wilson.* In 1946 is al medegedeeld, dat generaal *Wilson* het als volgt weergaf: „In verband hiermede is het van het grootste belang, dat de Nederlandse troepen in de Peel-Raamstelling zo lang mogelijk standhouden." Dat zou van *Voorst Evekink* per telefoon tegen hem gezegd hebben. Nu hebben wij ook een fotoreproductie van de visie van *van Voorst Evekink* en een afschrift van zijn aantekeningen, via Minister *Dijxhoorn* verkregen. Het merkwaardige is nu, dat generaal *Wilson* zeer positief is geweest en een verhaal heeft opgehangen van alle mogelijke bijzonderheden van dat telefoongesprek op die morgen. Hij geeft zelfs precies het uur aan; dat was mogelijk, omdat er een bom vlakbij, in de Casuaristraat, insloeg. Hij heeft toen op een hem gestelde vraag het volgende geantwoord:

„Ik werd opgebeld door de militaire attaché in Parijs de 10de Mei te 10 uur. Dat tijdstip kan ik met vrij grote zekerheid vaststellen, want midden onder het telefoongesprek is die bom gevallen op Huize Bethlehem, bij de Academie van Beeldende Kunsten, en daarvan stond de klok stil op zeven minuten over tien. Dit herinner ik mij nog uitmuntend, want op een gegeven moment hoorde ik een geweldige knal en toen zei ik door de telefoon tegen de generaal *Evekink*: stop even. Hij zei toen: wat is dat? Ik antwoordde hem toen: daar valt een bom. Hij zei hierop: Als ze al zo hard bij jullie bezig zijn ..... Dus dit tijdstip ligt vrij zuiver vast. Ik werd dus opgebeld en de toenmalige overste *van Voorst Evekink* heeft mij toen in dat telefoongesprek ongeveer het volgende medegedeeld: „Vanmorgen ben ik bij generaal *Gamelin* geweest en ik heb gesproken over het stuk, je weet wel welk" (blijkbaar dus het stuk, dat in die verzegelde enveloppe zat en door de opperbevelhebber naar Parijs was gestuurd). „Wil je het volgende even opnemen?" Hij deed mij toen een aantal mededelingen, waarvan de eerste was, dat van steun voor de verdediging van het hart des lands geen sprake kon zijn.

Wij hadden nl. in dat stuk van de opperbevelhebber gevraagd om de steun van vier Franse divisiën voor de verdediging van het hart des lands.

In de tweede plaats zei hij: De Engels-Franse legers hebben de Belgische zuidgrens of de Franse noordgrens overschreden. Op de linker vleugel marcheert nog het Franse, ik geloof zevende leger onder generaal *Giraud,* „de beste Franse generaal, die ze hebben, *Wilson*!" Dit leger is meer in het bijzonder bestemd voor steun aan Nederland.

Het derde punt was: de Franse legers zullen oprukken tot een lijn, als ik mij goed herinner was dat de lijn Namen—Leuven—Antwerpen, en zullen van daaruit naar bevind van zaken verder voorwaarts gaan.

Toen kwam een opmerking en die luidde: Het standhouden in de Peel-Raamstelling van onze troepen is dus van het grootste belang. Toen heb ik gezegd: „Stop *Evekink,* ik moet je even onderbreken; de Peel-Raamstelling is bij Mill door een pantsertrein doorbroken en de opperbevelhebber heeft de terugtocht van het gros van het derde legerkorps gelast, de troepen zijn sedert 9 uur in volle afmars naar het noorden van de Maas. Generaal *Evekink* maakte toen een minder mooie opmerking, hij was blijkbaar nogal getroffen door dit feit.

Verder waren er nog enige mededelingen van minder betekenis, onder andere: opmars van troepen, die die zelfde dag nog in Zeeuws-Vlaanderen zouden zijn. Dit is het telefoongesprek, zoals

ik het mij herinner, en dit klopt niet met het telefoongesprek, zoals generaal *van Voorst Evekink* dit opgeeft. In grote lijnen klopt het wel, maar enkele dingen, die ik u verteld heb, staan niet in zijn verklaring.

Met name het laatste punt en dat is natuurlijk zeer belangrijk. Maar bestaat ook de mogelijkheid .....

A. Dat is absoluut onmogelijk, Mijnheer de President, maar het is natuurlijk heel goed mogelijk, dat de heer *Evekink* naar de telefoon is gegaan met het stuk, dat hij mij voorgelezen heeft, en dat hij daar tussenin enige opmerkingen geplaatst heeft, die niet uit het stuk waren, maar uit zijn eigen gedachten, en die toelichtingen zijn geweest of meningen, die hij uit zich zelf geopperd heeft. Maar ik herinner mij dit absoluut positief. Het gesprek heb ik twee keer gestopt. Eén keer om hem mede te delen, dat het legerkorps op de terugtocht was sedert 9 uur, de tweede maal omdat die bom viel."

Dat is het. Het is merkwaardig, wij hebben generaal *van Voorst Evekink,* die in Londen militair attaché was en onlangs als zodanig is afgetreden en van wie wij eerst hadden vernomen, dat hij een reis naar Amerika zou gaan maken, gevraagd hier te verschijnen en daarop is, meen ik, een ontwijkend antwoord binnengekomen. Hij antwoordde, dat het hem tot zijn leedwezen onmogelijk was. Later is hij officieel gedagvaard; via de ambassade in Londen heeft eveneens een poging gelopen. Toen hij gedagvaard is, is daarop het antwoord binnengekomen, dat hij wegens zijn gezondheidstoestand niet kon komen, zodat wij bij die verklaring, die niet beëdigd kan worden, een vraagteken moeten plaatsen, vooral omdat generaal *Wilson* zeer positief was en hier wel onder ede stond.

A. Daar staat tegenover, dat deze mededeling van generaal *van Voorst Evekink* volkomen klopt met het relaas, dat hij mij persoonlijk gedaan heeft op 5 April in Eindhoven naar aanleiding van gesprekken in Parijs met het hoofdkwartier. Dus dan zou in die tussentijd de mening van het Franse hoofdkwartier totaal moeten zijn omgekeerd. Dat is zeer onwaarschijnlijk en deze mededeling heeft hij gebaseerd niet op zijn herinnering, maar op zijn aantekeningen als attaché. Hij noemt de punten en zo er bij. Dus die heeft hij toen wel dadelijk opgeschreven. Dit geeft voor mij hier wel weer waarde aan, terwijl waarschijnlijk generaal *Wilson,* iemand, in wie ik overigens het hoogste vertrouwen stel, het misschien uit zijn herinnering heeft medegedeeld.

Dan staat de verklaring van de militaire attaché uit dat oogpunt natuurlijk weer iets sterker. Ik hoop intussen, dat de tegenstrijdigheid opgehelderd wordt en dat hij alsnog voor uw commissie zal verschijnen. Ik vind dit zeer onbevredigend.

15879. De **Voorzitter:** Kent u hem persoonlijk goed?

A. In dienstverhouding, overigens niet.

15880. De **Voorzitter:** Het is te hopen, dat hij alsnog zal verschijnen.

Ik kom dan nu tot het zuidfront van de vesting Holland. Daar zijn na uw optreden als opperbevelhebber wijzigingen gekomen in de bevelsverhoudingen. Kunt u daarover iets mededelen? Kunt u met name ophelderen, of die reorganisatie werkelijk wel een gelukkige daad is geweest, want ons is medegedeeld, dat de beide groepen, Spui en Kil, rechtstreeks vanuit den Haag werden gecommandeerd door de commandant van de vesting Holland, en voor ons rijst dus de vraag of er aan het zuidfront van de vesting Holland wel voldoende coördinatie is geweest.

A. Toen de bezetting van het zuidfront is versterkt geworden, is de bevelvoering gewijzigd en zijn de groepscommandanten rechtstreeks onder de commandant vesting Holland gesteld. Die groepen hadden ieder een gedeelte, waarin zij een vastgestelde eigen taak hadden. Coördinatie kwam hier dus niet zo heel veel voor. Op de grens sloten zij aan elkaar. Overigens werd in iedere groep door de commandant het bevel gevoerd. Was er iets te coördineren, dan behoefde het niet via de commandant van de vesting Holland te gaan, maar konden de groepscommandanten onderling contact opnemen, zoals dat trouwens normaal is in elke stelling met sectorindeling. Het is mij ook niet bekend, dat dit tot moeilijkheden aanleiding heeft gegeven.

15881. De **Voorzitter:** Het is mogelijk, dat ook de quaestie van de kantonnementscommandant in Dordrecht er tussen heeft gezeten. Dat is in elk geval hier ter sprake gebracht. Is het afzetten van overste *Mussert* niet gebeurd .....

A. Dat had met de bevelverhouding van de commandanten niets te maken.

15882. De **Voorzitter:** Maar zij hebben er zich wel mee bemoeid.

A. Dat is mij niet bekend. In elk geval is dat dan niet juist geweest en was dat een zaak voor de commandant vesting Holland.

15883. De **Voorzitter:** In elk geval heeft de commandant van de groep, waar de heer *Calmeijer* bij was — dat was, geloof ik, de groep-Kil, waaronder de Moerdijk ressorteerde —, ingegrepen, zij het, dat het formeel niet juist was, maar hij was hoger in rang. Er is toen ingegrepen, omdat er positieve aanwijzingen voor verraad waren. Dat is toen gecasseerd en ongedaan gemaakt door de commandant van de vesting Holland, met name ook door zijn chef staf, kolonel *Thomson.* Maar u hebt hierover niets bijzonders op te merken?

A. Neen, maar in elk geval staat dit helemaal los van de bevelvoering in de vesting Holland.

15884. De **Voorzitter:** Ik kom dan nu tot de strijd in het hart des lands. Wij hebben wel eens de critiek gehoord, dat eigenlijk te veel troepen daar ingezet waren in verhouding tot hetgeen bestreden moest worden. Kunt u dat achteraf enigermate aanvoelen? Gezegd is b.v.: de duinen zijn uitgekamd door een bataljon, terwijl er misschien 150 parachutisten zaten. Verder is ons b.v. medegedeeld, dat in Rotterdam bepaalde wijken, waar geschoten zou zijn, zijn uitgekamd, terwijl er in werkelijkheid niets aan de hand was.

Er wordt gezegd, dat men te veel troepen daar heeft ingezet en zelfs reserves van de Grebbe heeft weggehaald, wellicht ook van andere kwetsbare punten; dat men met een te groot aantal troepen in het hart van het land heeft geageerd. Kunt u daarover iets zeggen?

A. De reservetroepen, het eerste legerkorps, zijn grotendeels gebruikt voor de bestrijding van de parachutisten, op aanwijzing van de commandant van de vesting Holland, onder wiens bevelen die troepen op 10 Mei zijn gesteld. Dat op bepaalde plaatsen misschien meer troepen zijn ingezet dan achteraf noodzakelijk is gebleken, kan men die commandant niet kwalijk nemen. Men handelde niet ingevolge berichten, die volledig waren. De krijgsman moet dikwijls op halve of vage berichten werken. Men vergete niet, dat het afzoeken en zuiveren van uitgestrekte gebieden, ook al bevinden zich er betrekkelijk weinig parachutisten, veel troepen eist, vooral wanneer die gebieden bedekt of onoverzichtelijk, zoals b.v. de duinstrook, zijn. Wanneer er meer troepen gebruikt worden dan achteraf strikt noodzakelijk bleek, is dat geen billijke reden om critiek uit te oefenen.

15885. De **Voorzitter:** Tenzij men te grote onderdelen elders op gewichtige punten weghaalt.

A. Het weghalen van reserves van de Grebbelinie is pas op het laatst gebeurd, toen dit beslist noodzakelijk was voor Rotterdam: daar waren te weinig troepen. Omdat er zoveel parachutisten waren op diverse punten, in de duinen, Haarlem, Wassenaar tot aan de Hoek van Holland en op het zuidfront van de vesting Holland, zijn de reservetroepen zo versnipperd en verdeeld. Er bleef niets beschikbaar voor Rotterdam en daarom heb ik enkele bataljons uit de Grebbelinie naar Rotterdam moeten laten vervoeren. Dat is niet de schuld van de commandant, die de reservetroepen heeft gebruikt in het hart van het land tegen de parachutisten. Hier heeft zich het feit gewroken, dat wij te weinig troepen hadden en dat wij niet de gevraagde hulp van de Fransen gekregen hebben. Ik had vier extra-divisies gevraagd voor de verdediging van het hart van het land, maar heb deze niet ter beschikking gekregen; ik moest daarom werken met wat ik had en hier wat weghalen om daar een tekort aan te vullen. Dat was niet mooi, maar het kon niet anders.

15886. De **Voorzitter:** Hoeveel Duitse troepen zijn er naar uw schatting in het hart van het land neergelaten, 25 000 man?

A. Er waren 2 divisies, een Luftlandungsdivision en een Fliegerdivision.

15887. De **Voorzitter:** Dus ongeveer het getal, dat ik noemde?

A. Precies weet ik het niet. Men weet dat nooit op het ogenblik, dat een bevel wordt gegeven.

15888. De **Voorzitter:** Ze waren bovendien veel sterker bewapend, maar ze hadden minder artillerie.

A. Ja, maar de wapenen, die zij zelf hadden, de mortieren en de andere wapens, zwaarder dan een geweer, waren tip top en daarmede hebben zij veel bereikt. Zij waren heel sterk.

15889. De **Voorzitter:** Acht u de wijze van bestrijding bevredigend? Heeft de commandant van de vesting Holland zich goed geweerd?

A. Hij heeft gedaan wat hij kon doen. Ik heb hem ook bij me laten komen en heb gezegd: hoe is het mogelijk; ge hebt een heel legerkorps en ge kunt ze toch niet de baas. Dat gevoel had ik aanvankelijk, maar al spoedig kreeg ik de overtuiging, dat het niet anders kon. Want het stroomde alarmerende berichten binnen: hier zit vijand, daar zit vijand; en daartegen moesten toch telkens maatregelen worden genomen, d.w.z. telkens troepen worden ingezet, al bleek dan soms achteraf, dat het loos alarm was geweest.

15890. De **Voorzitter:** Ja. Is die zenuwenoorlog ook niet een factor van betekenis geweest?

A. Een zeer grote factor, ook in de steden zelf. Van overal kwamen maar berichten binnen. Op het hoofdkwartier kregen we zelfs berichten van de politie, dat er ergens een aanval plaats vond, en dan bleek het niets te zijn.

15891. De **Voorzitter:** Hebt u zelf over die strijd om het Regeringscentrum nog iets te zeggen?

A. Alleen dit, dat ten slotte ons succes toch heel groot is geweest, dat de opzet van de Duitsers toch volkomen is mislukt en dat dit van een buitengewone betekenis is geweest. Dat wij het mogelijk hebben gemaakt, dat de Regering vrijheid van handelen heeft behouden en de Koningin naar Engeland is kunnen gaan, is toch te danken aan het feit, dat wij er in geslaagd zijn de opzet van de Duitsers om het Regeringscentrum de eerste dag in handen te krijgen, hebben doen mislukken, en dat is toch een succes van blijvende waarde geweest.

15892. De **Voorzitter:** Dat is een succes, maar dat men Rotterdam-Zuid niet heeft geneutraliseerd en dus de verbinding Dordrecht—Rotterdam, de weg naar het Regeringscentrum, in handen van de vijand heeft gelaten, is wel erg ongelukkig geweest.

A. U moet niet zeggen: in handen van de tegenpartij „heeft gelaten". Er is 5 dagen hard om gevochten, maar men is er niet in geslaagd om de Duitsers weg te krijgen. Er is dadelijk, de eerste dag al, een front gevormd en de Duitsers zijn van de noordelijke oever van de Maas teruggedrongen tot een uiterst klein bruggehoofd bij de noordelijke oprit van de brug. Men is er niet in geslaagd de Duitsers geheel terug te drijven. Men heeft het getracht en de marine heeft daarbij krachtige steun verleend, maar men is er alleen in geslaagd de vijand het vrije verkeer over de brug te ontzeggen. Ik zou op het ogenblik niet weten wat men nog meer had kunnen doen.

15893. De **Voorzitter:** Dus noch bij Overschie, noch bij Dordrecht had men naar uw mening, achteraf bekeken, tot grotere resultaten kunnen komen?

A. Men had niet meer bevelen kunnen geven dan er zijn gegeven. In Hoek van Holland was een detachement van de Engelsen. Ik heb het verzoek gedaan aan de Engelsen om van het westen uit Rotterdam aan te vallen. Zij hebben het niet gedaan en zijn niet in beweging gekomen. Het detachement is in Hoek van Holland gebleven en later teruggevaren naar Engeland. Dat is de hulp geweest, die wij van de Engelsen hebben gehad. Er is nog een Nederlands bataljon aangewezen om de Nieuwe Waterweg over te gaan en de Duitsers van de zuidelijke oever uit aan te vallen. Toen het aankwam, was het echter zo vermoeid, dat het niet kon worden ingezet. Dat is zeer te betreuren, maar het was een feit, dat men had te aanvaarden. Men heeft niet anders kunnen doen. Er waren geen verse troepen meer. Naar mijn overtuiging zou een verwijt, dat men de brug in handen van de vijand heeft gelaten, niet gerechtvaardigd zijn. Men heeft het mogelijke geprobeerd en de commandant van de vesting Holland heeft zijn uiterste best gedaan. Wij hebben ook geprobeerd de Maasbrug stuk te schieten. Ook dat is niet gelukt. Dat is zeer te betreuren, maar ik herhaal: ik zou op het ogenblik niet weten wat wij met de middelen, waarover wij beschikten, anders hadden kunnen doen. Toen hebben wij geprobeerd om te bereiken, dat de vijand, wanneer hij met zijn pantserwagens zou komen, niet verder zou kunnen doormarcheren, door ten noorden van Rotterdam een nieuw afweerfront te vormen. Wat kan men dan nog meer doen?

15894. De **Voorzitter:** Waren sommige commandanten misschien te weinig op het oorlogvoeren ingesteld? Ik denk aan het volgende voorbeeld. Bij Valkenburg is het vliegveld hernomen. De Duitsers hebben zich toen teruggetrokken in de kom van Valkenburg en hebben dit dorp tot het einde toe in handen gehouden. Was het niet juister geweest daarop de artillerie te zetten?

A. Dat kan ik niet beoordelen zonder alle omstandigheden te kennen. Ik weet b.v. niet of die artillerie wellicht een andere opdracht had.

15895. De **Voorzitter:** Naar ik heb vernomen, is het geweest een quaestie van een commandant, die het niet aandurfde in verband met het gevaar voor de burgerbevolking en wegens eventuele verwoestingen!

A. De door u vermelde motieven doen inderdaad vreemd aan. Hier geldt hetzelfde wat ik in de aanvang heb gezegd, nl. dat de geoefendheid en geschiktheid te wensen hebben overgelaten, ook van het kader, ook van de reserve-officieren. Dat was betreurenswaardig, maar het was zo en vond zijn oorzaak in de redenen, die ik u reeds heb ontvouwd.

15896. De **Voorzitter:** Het merkwaardige is, dat een van de beste onderdelen van de artillerie, nl. het 2de regiment veldartillerie, het vliegveld voortreffelijk onder vuur heeft genomen, maar dat de hogere commandant, waar dat onderdeel onder stond, er toen tegenop heeft gezien helemaal schoon schip te maken.

A. Om daarover een oordeel te kunnen uitspreken zou ik die commandant toch moeten horen, ten einde te vernemen, welke zijn motieven zijn geweest. Ik zou niet zo zonder meer durven zeggen, dat hij verkeerd heeft gehandeld.

15897. De **Voorzitter:** Ik zou nog één vraag willen stellen. De heer *Dijxhoorn* heeft tijdens zijn verhoor in antwoord op vraag 755, sprekende over het terugtrekken uit de Grebbelinie, gezegd:

> „De opdracht was: zodra verder weerstand bieden blijkt nutteloos en doelloos te zijn, moet de opperbevelhebber van land- en zeemacht op daarvoor in aanmerking komende strijdtonelen ophouden."

Is dat misschien het punt van uw opdracht, dat u in het begin van dit verhoor niet kon reconstrueren?

A. Neen, dat slaat op de opdracht, die ik heb gekregen in de morgen van de 13de Mei tijdens de Ministerraad.

15898. De **Voorzitter:** Die quaestie is, naar ik meen, met u door de subcommissie I ook behandeld.

A. Ja.

15899. De **Voorzitter:** Klopt die opdracht met hetgeen ik zojuist voorgelezen heb?

A. Ja. Er waren toen verschillende leden van het Kabinet, die de weerstand wilden beëindigen. Er was een brief gekomen van de Engelsen, waarin stond, dat zoveel mogelijk steun gegeven was en dat er niet meer hulp kon worden verleend. Toen zeiden verschillende leden van het Kabinet: moeten wij niet uitscheiden? Ik kon mij daarmede echter niet verenigen en heb bezwaar gemaakt. Toen is besloten, dat ik door mocht gaan, maar geen nodeloze offers mocht brengen. Dat klopt dus wel met hetgeen oud-Minister *Dijxhoorn* heeft verklaard.

15900. De **Voorzitter:** Wij zijn door de vragen heen. Hebt u nog iets in het midden te brengen? U hebt volledig gelegenheid om uw gehele beleid in die dagen toe te lichten of te verdedigen.

A. Ik kan mij alleen verdedigen, wanneer ik concrete punten van critiek verneem. Overigens is er voor mij geen aanleiding tot verdere mededelingen.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

Het verhoor wordt gesloten.

H. G. WINKELMAN.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 24 JUNI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

PROF. MR. DR. GEORGE VAN DEN BERGH,
oud 58 jaar, wonende te Amsterdam,
hoogleraar.

Hij legt de eed af als deskundige.

15902. De **Voorzitter:** Zoals op uw oproepingsbrief vermeld is, zou de commissie u gaarne horen over de quaestie van de Oorlogswet en de quaestie van de staatsrechtelijke verhouding tussen Regering en opperbevelhebber. Zoals bekend, zijn er bij de Oorlogswet twee mogelijkheden: afkondiging van de staat van beleg en afkondiging van de staat van oorlog. De quaestie of de staat van beleg vroeger of later had moeten zijn afgekondigd, is natuurlijk een beleidsquaestie, waarover wij u niet behoeven te horen. Op 1 September 1939 is de staat van oorlog afgekondigd, maar toen is deze rechtstoestand, zoals die in de Oorlogswet ligt besloten, ernstig beperkt door, wat men heeft genoemd, een gentlemen's agreement, maar wat de opperbevelhebber toch zeer positief tegen zijn wil is opgelegd. Nu is de vraag, of dat juridisch wel juist is te achten. Daar zijn de deskundigen het misschien niet geheel over eens. Wij zouden gaarne uw mening daarover horen.

A. Zoals u weet, is deze vraag mij niet van te voren voorgelegd. Ik wist niet, over welke onderdelen van de wet de gedachtenwisseling zou gaan. Er zijn vele onderdelen, die tot twijfelpunten aanleiding geven. Ik herinner mij, dat dit gentlemen's agreement is gesloten. Dat is juridisch een wonderlijke toestand.

15903. De **Voorzitter:** Dat bent u toch wel met mij eens?

A. Ja.

15904. De **Voorzitter:** Ik mag u misschien mededelen, wat andere heren ons hieromtrent hebben gezegd. Prof. *Eigeman* heeft gezegd:

> „Wettelijk is het helemaal niet juist. Waar het publiek recht een gezagsquaestie regelt, daar kan men natuurlijk geen afstand doen van bevoegdheden bij onderlinge afspraak. De wet kent alleen de staat van oorlog en de staat van beleg, geen tussenregeling. Dat is strikt juridisch geredeneerd."

A. Ik weet wel, dat het militair gezag krachtens de z.g. Oorlogswet alle mogelijke bevoegdheden krijgt, maar het is nooit plicht van die bevoegdheden gebruik te maken. Men kan beleefd mededelen, dat men van de bevoegdheden geen gebruik zal maken, maar men is daardoor juridisch niet gebonden. De fout was, dat de constructie van de wet niet aan de moderne eisen voldeed.

15905. De **Voorzitter:** Die opmerking kan ik zeer goed begrijpen, maar, gegeven nu eenmaal het feit, dat deze wet zo luidt, is het een merkwaardige constructie, dat men, die twee rechtstoestanden kennende, er een afkondigt, maar hem ten dele, b.v. voor 40 pct., gaat uithollen.

A. Ik kan mij voorstellen, dat men dat gedaan heeft uit beleidsoverwegingen. Ten slotte kan men zeggen: het is juist, dat gij juridisch die bevoegdheden krijgt, maar dat zou tot allerlei minder gewenste toestanden aanleiding kunnen geven; laten wij afspreken, dat gij daarvan een minimaal gebruik maakt. Dat lijkt mij als beleid verdedigbaar. Ik kan mij heel goed voorstellen, dat beide partijen daarmede, onder bepaalde omstandigheden, instemden.

15906. De **Voorzitter:** Prof. *Kranenburg* heeft gezegd:

> „Ik geloof, dat het juridisch niet juist is en dat het ongeoorloofd is. De opperbevelhebber ontleent die bevoegdheden aan de wet en dat zijn publiekrechtelijke bevoegdheden, waarvan hij niet bij een gentlemen's agreement afstand kan doen."

A. Dat is wat scherp gesteld. Inderdaad, juridisch is het zo. Hij kan geen afstand doen, maar wel verklaren, dat hij, voor zover mogelijk, er geen gebruik van zal maken.

15907. De **Voorzitter:** De zaak is in zoverre van belang, dat hij vrij kort daarop gevraagd heeft ten aanzien van artikel 12 ontheven te worden van de verplichtingen, die hij op zich zou hebben genomen, zij het gedwongen, als zijn lezing juist is. Het gaat over de hulp, die de bevolking zou moeten verlenen bij militaire werkzaamheden. Hij zegt, dat hij daarop nooit antwoord heeft gekregen. Deze zaak is meer een symptoom. Ik wil er in dit verband op wijzen, dat misschien enigermate een excuus voor de houding der Regering hierin is te vinden, dat bij het wetsontwerp, waarbij de staat van oorlog is afgekondigd, er inderdaad in de Memorie van Toelichting daarover iets is medegedeeld. Er staat in de Memorie van Toelichting:

> „Het ligt in de bedoeling voorshands alleen de artikelen 9, 15, 16, 17 en artikel 17*bis* van de genoemde wet toe te passen, waardoor de bestaande rechtsverhoudingen zoo weinig mogelijk worden aangetast. Van overige in de wet verleende bevoegdheden zal eerst gebruik worden gemaakt naarmate de omstandigheden zulks bepaaldelijk vorderen."

Nu was ten aanzien van de militaire werkzaamheden toepassing van artikel 12 naar de mening van de opperbevelhebber noodzakelijk, maar is het desondanks niet gebeurd. Hoe het zij, één punt interesseert ons in het bijzonder nl. artikel 14 en de vraag of het waar is, dat er ten aanzien van dit artikel eigenlijk door deze gehele procedure een vacuum ontstond.

De redenering van generaal *Reynders* is, dat door artikel 14 de bevoegdheden van de burgemeesters zijn vervallen en hij anderzijds krachtens de hem opgelegde beperking geen gebruik van zijn bevoegdheid mocht maken.

A. Dat is ongetwijfeld juist. Deze bevoegdheden vervallen zonder twijfel. Ik herinner mij, dat de burgemeester van Amsterdam in het najaar van 1939 een noodverordening uitvaardigde. Ik herinner mij niet meer, waarover zij liep, maar dat is hier ook niet van betekenis. Het was een noodverordening, die op de bijzondere bevoegdheid uit de Gemeentewet was gegrond. Ik herinner mij, dat ik onmiddellijk dacht: dat kan niet, want die bevoegdheid is vervallen. Ik heb toen de gemeentesecretaris, mr. *van Lier*, met wie ik goed bevriend ben, opgebeld. Ik heb gezegd: hoe kan dat? Dit is m.i. toch wel een bok, als ik het woord mag gebruiken, want het kan per se niet. De heer *van Lier* zei, dat hij er eens over moest nadenken; een paar dagen later belde hij mij op om te zeggen, dat het een vergissing was geweest en hij vroeg mij of ik er verder niet over wilde praten, hetgeen ik hem beloofde.

15908. De **Voorzitter:** Sommige getuigen willen het laten voorkomen, alsof de opperbevelhebber het met de burgemeesters, door het op een akkoord te werpen, had kunnen regelen!

A. Dat kan niet. Hier ligt de zaak anders dan bij het punt, dat wij zojuist bespraken. Dan kan het een zaak van goed beleid zijn, dat men enigszins afwijkend afspreekt van wat strikt juridisch juist is. Die zaak zou ik veel „rekkelijker" willen zien. Maar hier kan het niet; hier zou inderdaad een volstrekt vacuum ontstaan, dat zich dus zou uitstrekken over die twee bijzondere bevoegdheden van de

burgemeesters: het recht om noodbevelen te geven en het recht om noodverordeningen te maken. Hier zou een vacuum ontstaan. Daaraan is geen twijfel.

15909. De **Voorzitter:** Is het ook uw mening, dat in het beperken van de opperbevelhebber van land- en zeemacht in deze bevoegdheid, die hem krachtens de staat van oorlog werd verleend, eigenlijk een beleidsfout moet worden gezien in zoverre, dat men de indruk maakte deze hoge autoriteit van de eerste dag van zijn optreden af al niet helemaal het vertrouwen te schenken?

A. Dat zou ik niet bevestigend willen beantwoorden. Dat lijkt mij te sterk. Het hangt eigenlijk samen met de constructie van de wet. Deze was aan de moderne omstandigheid niet aangepast. Het was volkomen in orde in geval van oorlog, maar in 1939 was de toestand in het land betrekkelijk normaal. Deze wet gaf onder die omstandigheden aan het militair gezag veel te grote bevoegdheden, indien het er gebruik van had gemaakt. Men kan zeggen, dat deze wet in een moderne maatschappij onder die omstandigheden alleen toepasbaar is, wanneer het militair gezag van de bevoegdheid een spaarzaam gebruik maakt. Als wij dat niet min of meer hadden verondersteld, dan geloof ik, dat men de wet al eerder zou hebben gewijzigd. Men is vermoedelijk wel van de veronderstelling uitgegaan, dat er in die omstandigheden met het militair gezag zou zijn te praten. Maar dat alles is ten slotte een niet gewenste toestand.

15910. De **Voorzitter:** Het was beter geweest, als de wet gewijzigd was.

A. Die wet moet gewijzigd worden. Dit houdt ook verband met het nieuwe artikel 195*a*. Ik meen, dat, wat in de uitwerking van artikel 195*a* komt te staan, ook op de grondslag van artikel 195 volkomen grondwettig geregeld had kunnen worden. Men heeft het nieuwe artikel daarvoor niet per se nodig. Daarom ben ik er natuurlijk niet tegen. Dat is geen mening ad hoc, maar dat heb ik vroeger reeds op mijn colleges gedoceerd.

15911. De **Voorzitter:** Wij kunnen nu overgaan tot de quaestie van de staatsrechtelijke verhouding. Hebt u ten aanzien daarvan misschien ook een bepaald standpunt gedoceerd?

A. Voor zover ik mij herinner, heb ik dit punt nooit explicite op mijn colleges behandeld, misschien wel eens en passant. De quaestie van de staat van oorlog en beleg is daarentegen altijd een geliefdkoosd onderwerp van mij geweest.

Anderhalf jaar geleden is nog een student bij mij op dit onderwerp gepromoveerd. Dat is het laatste proefschrift, dat op dit gebied is verschenen. Ik mag u dat misschien wel overleggen. De staatsrechtelijke verhouding tussen Regering en opperbevelhebber heeft mij nooit buitengewoon geïnteresseerd, omdat de zaak juridisch m.i. eenvoudig is. Ik geef toe, dat zij practisch moeilijk is. Hier hebben wij zeker met een zuivere beleidsvraag te maken. Het is juridisch boven elke twijfel verheven, dat de opperbevelhebber volledig aan het gezag van de Regering onderworpen is, omdat in de Grondwet staat, dat de Koning — dat is practisch de Regering — het oppergezag heeft over zee- en landmacht. Practisch kan dat natuurlijk niet. Practisch zal men hem een grote mate van armslag moeten geven. Dat is dus volkomen een quaestie van beleid. Daarnaast speelt de andere quaestie, of hier de Minister van Oorlog dan wel de gehele Ministerraad bij betrokken is.

De **Voorzitter:** Dat komt straks.

A. Het feit, dat ik de quaestie juridisch bijzonder eenvoudig vind, is waarschijnlijk een van de redenen, die mij min of meer onbewust er toe geleid hebben dit vraagstuk nooit explicite te behandelen.

15912. De **Voorzitter:** U haalt het Grondwetsartikel als argument aan, maar men zou ook los daarvan kunnen argumenteren: het souvereine Overheidsgezag mag, zoals de zaken op dit punt staan, alles. Dat is hetzelfde met andere woorden gezegd.

De tweede vraag is, in hoeverre uit de aard van de belangrijke functie van opperbevelhebber in een zo belangrijke tijd bepaalde regels behoren voort te vloeien, op grond waarvan wel degelijk een soort staatsrechtelijke verhouding is te construeren?

A. Maar dan toch geheel uit de aard van de zaak. Dit is m.i. geheel een beleidsvraag. Men kan uit de aard van de zaak ook ongeschreven rechtsregels gaan afleiden, maar die kunnen nooit het grondwettelijk recht doorkruisen.

15913. De **Voorzitter:** U zult het met mij eens zijn, dat, als men het niet regelt in een of andere vorm, het er op neerkomt, dat de Ministerraad kan gaan ingrijpen in de techniek van de oorlogvoering, in het maken van het plan voor de oorlogvoering, enz.

A. Mijns inziens is dat juridisch mogelijk, maar ik zou het in hoge mate ongewenst achten. Er zijn meer juridische bevoegdheden, waarvan het gebruik uit een oogpunt van beleid zoveel mogelijk achterwege moet worden gelaten.

De Minister kan ook een ambtenaar veel te kort houden — het is bij wijze van vergelijking — en zelfs een hoge ambtenaar veel te weinig armslag geven. Dat is ook verkeerd. Hij is juridisch echter in zijn recht.

Ik geloof, dat er juridisch geen aanmerking op te maken zou zijn, wanneer de Ministerraad de opperbevelhebber tot in belachelijke bijzonderheden instructies zou geven. Maar een dergelijke Regering zou zo snel mogelijk moeten verdwijnen; niet, omdat zij een juridische, maar omdat zij een beleidsfout maakt.

15914. De **Voorzitter:** Kunt u zich niet indenken, zoals andere deskundigen, dat men uit de aard van de functie een soort afbakening van de bevoegdheden krijgt, waarbij gezegd wordt: het terrein van de Regering is het aangeven van de politieke doelstellingen, het beschikbaar stellen van de middelen en het aangeven van de grote lijn, maar het terrein van de opperbvelhebber is zuiver het krijgsbeleid en hoe het verwezenlijkt moet worden?

A. Dat is voor de beleidsvraag beslissend. Ik ben geen militair deskundige, maar zou toch na een behoorlijke voorlichting in staat zijn een reglement van verschillende artikelen te ontwerpen, waarbij dit alles op redelijke wijze geordend zou zijn. Men zou kunnen zeggen: het is zeer gewenst, dat het gebeurt, en misschien sterker: alles, wat in strijd daarmede gebeurt, is ongewenst, maar niet juridisch onmogelijk.

15915. De **Voorzitter:** U bent het waarschijnlijk eens met de formulering, die door alle deskundigen, juridische zowel als militaire, in grote lijnen wordt aanvaard, de formulering, die de militaire medewerker van „De Maasbode" destijds in dat dagblad heeft gepubliceerd. Men neemt algemeen aan, dat het de tegenwoordige Minister van Oorlog is.

Hij gaf als zijn mening:

> „dat de beoordeling van technisch-militaire vraagstukken geheel tot het ressort van den opperbevelhebber behoort; dat de Regeering het doel aangeeft, dat met de strijdmacht moet worden nagestreefd, en de middelen beschikbaar stelt ter bereiking daarvan, maar dat de wijze, waarop dit doel bereikt en de middelen aangewend zullen worden, door den opperbevelhebber dient te worden beoordeeld."

A. Ja, „dient te worden beoordeeld", maar ik zie het als een beleidsvraag. Ik geloof zeker, dat een Regering, die zich hieraan niet zou houden, zeer verkeerd zou handelen en van een zeer verkeerd beleid blijk zou geven, maar daarom niet juridisch iets zou doen, wat niet geoorloofd is. Waar ligt de grens? Dat is zeer moeilijk aan te geven!

15916. De **Voorzitter:** De quaestie van de wisseling van het opperbevel in 1940 en de voorafgaande conflicten is voor de commissie van groot belang. De vraag is, in hoeverre het Regeringsbeleid op dit punt gefaald heeft.

Het merkwaardige is, dat het een feit is, dat inderdaad het Kabinet, voorgelicht door Minister Dijxhoorn, zich bemoeid heeft met tal van strategische quaesties. Er bestond een grote tegenstelling ten aanzien van de vraag of het militair-technisch mogelijk was van de Grebbestelling met twee legerkorpsen terug te trekken naar de Hollandse Waterlinie, als men daar was begonnen met inunderen.

Generaal *Reynders* zeide: ik moet enige tijd met twee legerkorpsen de Grebbelinie in stand houden om te bereiken de evacuatie en inundatie voor de hoofdstelling, die voor mij is de vesting Holland.

Minister *Dijxhoorn* zeide: daarvan komt niets terecht; als u dat doet, komt u niet heelhuids in de grote stelling aan. Nu is de Regering, voorgelicht door haar deskundige Minister van Defensie, op de stoel van de opperbevelhebber gaan zitten en heeft gezegd: dat kan niet, dat is een foutieve gedachtengang.

De Regering heeft zich daarmede bemoeid en als ik u goed begrijp, zou men dat juridisch gesproken mogen doen. De practijk is dan echter, dat men gaat zitten op de stoel van de opperbevelhebber.

Nu is de redenering van anderen, dat de Regering dat niet mag doen. De Ministers hadden volgens hen moeten zeggen: wij kunnen

u ons vertrouwen niet geven en zullen naar een andere opperbevelhebber moeten uitzien. Dit is pas gebeurd begin Februari 1940, maar ondertussen zijn er allerlei compromissen geweest. Er was b.v. een instructie van begin Januari, waarvan generaal *Winkelman* ons vanmorgen nog heeft bevestigd, dat die instructie en de opzet, die daarin was vermeld, gegeven de aanwezige mogelijkheden en de beschikbare troepen, strategisch verwerpelijk waren. Niet alleen generaal *Reynders* had dus zeer grote bezwaren, maar ook zijn opvolger zegt, dat zij strategisch verwerpelijk waren. Men zou dus kunnen constateren, dat het Kabinet min of meer stukken heeft gemaakt en daarom zou ik u toch nog eens de vraag willen voorleggen of men niet, uit een oogpunt van algemeen belang, eerder zou moeten gaan in de richting van een aantal andere deskundigen, die redeneren, dat men een aangelegenheid als de techniek der oorlogvoering — niet de quaestie van administratie, discipline, e.d.; ten aanzien daarvan is het volkomen logisch en begrijpelijk, dat de Minister de baas moet zijn, omdat hij tegenover de Staten-Generaal verantwoordelijk is — aan de opperbevelhebber moet overlaten, omdat men, als men dit niet doet, het gevaar krijgt van twee kapiteins op één schip, met alle nadelen van dien.

A. Met de formulering, die u nu geeft, ben ik het ongeveer eens. Het lijkt mij een quaestie van beleid, geen juridische vraag. Als de Regering een opperbevelhebber heeft benoemd, geloof ik, dat zij hem in zeer ver gaande mate haar vertrouwen moet schenken en de dingen aan hem moet overlaten. Als de Regering meent, dat de opvattingen van de opperbevelhebber, ook wat de krijgvoering of de eventuele krijgvoering betreft, zover van de hare afwijken, dat zij deze met het oog op 's lands belangen niet voor haar verantwoording kan nemen, dan behoort zij hem te ontslaan. Ik kan mij voorstellen, dat men niet onmiddellijk tot ontslag overgaat, doch eerst overleg pleegt, maar als men hem niet kan overtuigen — de quaestie zou b.v. kunnen lopen over een verdediging van het hele of het halve land; de Regering meent, dat het gehele land moet worden beschermd, terwijl de opperbevelhebber de mening is toegedaan, dat de troepen zullen moeten terugtrekken op de tweede verdedigingslijn en dat de helft moet worden prijsgegeven, ten einde de rest beter te kunnen verdedigen —, dat men dan zegt: wij kunnen dit niet voor onze verantwoording nemen, wij zullen moeten scheiden en een ander moeten nemen. Het is een typische beleidsvraag. Handhaaft men, ondanks dat men dit weet, deze opperbevelhebber, dan impliceert het, dat de Regering afstand heeft gedaan van haar standpunt en dat zij hem dus in dit opzicht zijn gang moet laten gaan en het beleid later niet moet doorkruisen, waartoe zij — juridisch — altijd de bevoegdheid heeft. Ik zie het zuiver als een beleidsquaestie. Ik kan mij niet voorstellen, dat ik, in het hypothetische geval, dat ik iets te zeggen zou hebben, anders zou beslissen. De opperbevelhebber moet het in ver gaande mate voor het zeggen hebben.

15917. De **Voorzitter:** U bent dus tegenstander van compromissen?

A. Ja.

15918. De **Voorzitter:** Hier is naar voren gebracht, dat de Minister van Defensie gerust bij de opperbevelhebber zijn bezwaren naar voren kan brengen en dat deze er als verstandig man ook wel rekening mede zal houden, maar dat, als de opperbevelhebber bij zijn opvatting blijft, de Minister hem niet moet dwingen, doch ten hoogste moet zeggen: wij hebben geen vertrouwen meer in u, u kunt beter vertrekken.

A. Ik zou de zaak zó willen stellen:

a. Juridisch kan de Regering in dit opzicht alles wat zij wil, maar het zou buitengewoon onverstandig zijn als zij daarvan gebruik maakte.

b. De Regering heeft een buitengewoon grote mate van vrijheid aan de opperbevelhebber te laten, met dien verstande, dat, als het gaat over vragen, die het algemene Regeringsbeleid betreffen, en dienaangaande geen overeenstemming is te bereiken, zij tot ontslag moet overgaan en een andere opperbevelhebber moet aanstellen, die het wel met haar algemeen beleid eens is.

Ik vind het vraagstuk uitermate belangwekkend, maar u begrijpt, waarom ik meen, dat dit juist een vraag is, die voor behandeling op juridische colleges weinig in aanmerking komt. Als ik dat op het college zou vertellen, zouden de studenten te recht opmerken: Hebt u er niet méér over te zeggen? Ik zie werkelijk geen kans er uit juridisch oogpunt heel veel meer over te zeggen.

15919. De **Voorzitter:** Ik zou nu nog een paar punten uit de instructie zelf willen behandelen. Deze instructie is u voorgelegd.

A. Zij is mij niet toegezonden.

De **Voorzitter:** Dat is jammer.
U zult het toch met mij eens zijn, dat op grond van de formulering van artikel 2, lid 3, de opdrachten en aanwijzingen bij Koninklijk besluit moeten worden gegeven? Daarin staat immers: „Wij behouden Ons voor" en aan het slot: „welke Ons dienstig voorkomen".

A. Dat is enigszins zonderling in een Koninklijk besluit. Dat is een formulering, die men meer in een wet verwacht.

15920. De **Voorzitter:** Maar zoals het hier staat, kan men toch verwachten, dat het bij Koninklijk besluit moet worden uitgevoerd?

A. Ook als het er niet stond, sprak het toch vanzelf. De Kroon kan er nooit afstand van doen.

15921. De **Voorzitter:** Het merkwaardige is, dat het in de practijk niet is gebeurd. Generaal *Winkelman* heeft ons medegedeeld, dat hij een gewone brief van de Minister-President ontving, waarin vermeld stond, dat hem namens Hare Majesteit die en die opdracht werd gegeven.

A. De eerste vraag, die men kan stellen, is: Wat is de juridische betekenis van een dergelijke instructie? Voor zover zij zou indruisen tegen constitutioneel recht, zou zij als zodanig onverbindend zijn. Dat is het eerste merkwaardige. Het kan m.i. juridisch nooit een sterke binding zijn, maar voor de goede verhouding kan het zeer goed werken, als de omschrijvingen redelijk en duidelijk zijn. Zijn de omschrijvingen onduidelijk, dan kan het beter achterwege blijven. Is het een nadere omschrijving van bevoegdheden, die de Kroon uit anderen hoofde toch al heeft, dan is het duidelijk, dat een beperking, die in die instructie gelegen zou zijn, niet bindend kan zijn. Het kan hoogstens zijn een tijdelijk afstand daarvan doen, maar de Kroon kan — strikt genomen — zelfs niet tijdelijk daarvan afstand doen. Zij kan hoogstens zeggen: Ik vat mijn grondwettelijke juridische bevoegdheden als volgt op; hier hebt u een nadere omschrijving van mijn denkbeelden op dit punt. Dat zijn dan practisch de denkbeelden van de Regering op dit punt. De Regering blijft te allen tijde bevoegd dit weer te wijzigen en zelfs om zich er niet aan te houden, voor zover het beperking van de grondwettelijke bevoegdheden zou inhouden. Dat is het eigenaardige van de rechtsfiguur van een dergelijke instructie. Ik kan mij ten minste niet voorstellen, hoe men grondwettelijk zou kunnen betogen, dat die instructie juridisch een beperking van de Regeringsbevoegdheid zou inhouden.

15922. De **Voorzitter:** U redeneert hier ook: publiek recht is publieke plicht?

A. Ja; hoewel ik dat adagium niet in alle omstandigheden geheel onderschrijf.
Van publieke bevoegdheden kan geen afstand worden gedaan. Men kan niet door een of andere juridische daad van publieke bevoegdheden afstand doen, ten minste niet in deze gevallen. Misschien kan men zich gevallen denken, waarin het wel kan, maar in dit geval kan de Kroon niet juridisch bindend van bepaalde bevoegdheden afstand doen.

15923. De **Voorzitter:** Vermoedelijk moet men hierin toch zien een soort poging tot practische afbakening.

A. Ja, ook al weer uit beleidsoverwegingen. Ik zie juridisch de figuur door alles heen als buitengewoon eenvoudig. Voor mij lost alles zich op in de beleidsvraag, waarom ik mij als jurist niet in de eerste plaats geroepen gevoel deze vraag te beantwoorden, nog minder als strateeg.

15924. De **Voorzitter:** Voor zover wij even moeten aannemen, dat het een afbakening van bevoegdheden en mogelijkheden is — in uw visie uit een oogpunt van beleid —, is de vraag gerezen of in artikel 2, lid 3, een soort tegenstelling gemaakt wordt tussen de tijd, waarin er nog geen oorlogstoestand is aangebroken, en nadien. Sommigen leggen er de nadruk op, dat men de eerste helft van lid 3 als een zaak op zich moet nemen, zo ook de tweede helft. Dan zou het hierop neerkomen, dat in een mobilisatietijd een Regering zich dus te

beperken heeft tot het geven van aanwijzingen en opdrachten met betrekking tot de opstelling van de weermacht en pas in de oorlogstijd zelf met betrekking tot het krijgsbeleid.

A. Dat staat er!

15925. De **Voorzitter:** In ieder geval taalkundig! Het merkwaardige is, dat het verder gaan in oorlogstijd, wanneer het natuurlijk veel gevaarlijker is, mogelijk wordt geacht. Gesteld, dat de Regering zich er in de Meidagen werkelijk mede bemoeid had en gezegd had: u moet eerder uit de Grebbelinie terugtrekken of er een dag mede wachten; gesteld, dat men dat als college van twaalf mensen gedaan had, dan is dat toch veel en veel gevaarlijker dan vooraf daarover praten en aanwijzingen geven!

A. Als ik het zo lees, vermoed ik, dat degene, die het opgeschreven heeft, gedacht heeft: pas als de oorlogstoestand ingetreden is, kan men van krijgsbeleid spreken; vóór die tijd is er geen krijgsbeleid en ook geen krijg. Ik vermoed, dat hij gedacht heeft: voordat er oorlog is, zal ik spreken van de „opstelling van de weermacht". Ik kan mij niet voorstellen, dat het ooit in de bedoeling kan hebben gelegen verdergaande bevoegheden toe te kennen voor het geval, dat de oorlogstoestand ingetreden is. Dat zou op zich zelf heel zonderling zijn. Juridisch is echter alles mogelijk. Al stond het derde lid er niet, dan zou het toch juridisch gelden.

15926. De **Voorzitter:** Vindt u het niet een halsbrekende geschiedenis? Gesteld eens, dat een Kabinet van twaalf mensen, misschien allen ondeskundigen, op een gegeven moment tegen de opperbevelhebber zou kunnen zeggen: dat moet u doen! Als hij het deed en het zou onmogelijke gevolgen hebben, zou hij de volgende dag misschien moeten terugkomen en vragen: Hoe moet ik er nu uit komen?

A. Het zou een buitengewoon staaltje van wanbeleid zijn, maar wanbeleid is dikwijls juridisch in orde. Dat is het verschil tussen onrechtmatigheid en ondoelmatigheid. Er gebeurt zo weinig onrechtmatigs. Zelfs handelingen van ambtenaren, waarop de meest gerechtvaardigde, felle en vernietigende critiek kan worden uitgesproken, zijn bijna nooit onrechtmatig. Vandaar dat een onafhankelijke administratieve rechtspraak zo weinig zou kunnen helpen, omdat die alleen maar de rechtmatigheid kan beoordelen. Wat er aan onrecht in de gewone zin van de dagelijkse taal gebeurt, is bijna altijd een beleidsquaestie. Zo hebben wij het hier in het groot te zien. Het zou een gruwelijk wanbeleid zijn, als de Regering zou gezegd hebben: Nu moet de Grebbelinie worden ontruimd. Niemand zou echter kunnen volhouden, dat de Regering daarmede werkelijk in strijd met ons Staatsbestel zou hebben gehandeld. Dat kan men niet zeggen, zelfs niet indien er een instructie was, waaruit het tegendeel zou volgen.

15927. De **Voorzitter:** Het komt hierop neer, dat u, practisch genomen, eigenlijk geen bijzondere staatsrechtelijke verhouding tussen Regering en opperbevel aanneemt?

A. Staatsrechtelijk is de opperbevelhebber een ondergeschikte, maar als het beleid tegenover hem hetzelfde is als tegenover andere ondergeschikte ambtenaren, dan is dat een wanbeleid.

15928. De **Voorzitter:** Wij hebben thans nog de vraag te behandelen in hoeverre het gewenst is, dat hij ondergeschikt is aan de Ministerraad of aan de constitutionele Koning met de Ministerraad samen; eventueel aan enkele Ministers, aan de Minister-President of aan een vakminister. Hebt u daarover een bepaalde visie?

A. Het lijkt mij gewenst, dat, als men hem ziet als een ondergeschikte, tegenover wie uit een beleidsoogpunt met de uiterste schroomvalligheid moet worden opgetreden, men hem dan stelt onder de gehele Ministerraad. Dat kan men juridisch verdedigen door te zeggen: hij staat ook aan het hoofd van de zeemacht en de zeemacht is in ieder geval in dienst van de Staat. Ik zou het echter liever over de beleidsboeg gooien en zeggen, dat hier zulke belangrijke Regeringsvragen mee gemoeid kunnen zijn, dat het gewenst is, dat de gehele Regering een beslissing neemt. Dit lijkt mij het voornaamste argument. De andere juridische argumenten lijken mij betrekkelijk gezocht; men kan ze ten overvloede aanvoeren.

15929. De **Voorzitter:** Dan zou alleen nog de vraag moeten worden beantwoord, of er misschien aanleiding bestaat in zoverre verschil te maken, dat men de persoon van het Staatshoofd er meer in betrekt. Dat is misschien ook wel de bedoeling van deze en vroegere instructies. Behalve wat de benoeming en het ontslag betreft, staat het Staatshoofd, wat het normale overleg met ambtenaren betreft, er vrijwel buiten, maar volgens de opzet van deze instructies wordt het Staatshoofd er permanent in betrokken.

A. In welke zin?

De **Voorzitter:** Omdat de opdrachten en aanwijzingen moeten lopen via „Ons".

A. „Ons", dat is toch de constitutionele Koning. Ik zou er huiverig voor zijn en er tegen willen waarschuwen om in dit opzicht de positie van de Kroon anders te zien dan ten aanzien van andere vragen. Het lijkt mij gevaarlijk. U hebt het in België gezien. Wel is waar heeft men daar de complicatie, dat de Koning zelf opperbevelhebber is, maar als men de weg opgaat, dat men de Kroon speciale bevoegdheden zou geven, dan zou mijns inziens hiermede de ministeriële verantwoordelijkheid in het gedrang komen.

15930. De **Voorzitter:** Ik wil het scherper stellen. Ik wil daarbij de periode 1914—1918 buiten beschouwing laten, omdat uit die periode misschien ten aanzien hiervan niet zo heel veel is openbaar geworden, maar uit de stukken blijkt wel degelijk, dat er in de periode 1939—1940 een inner circle van het Kabinet was, die onder leiding van Hare Majesteit besprekingen met de opperbevelhebber voerde over de vraag, in hoeverre die instructies anders zouden moeten worden opgesteld. Men ziet daaruit, dat de constitutionele Koning — natuurlijk is de verantwoordelijkheid voor de Ministers, die het contraseign moeten plaatsen — er toch veel in betrokken was, veel meer dan bij andere ambtenaren.

A. Dat was mij niet bekend. Van die inner circle heb ik nooit gehoord.

15931. De **Voorzitter:** Het is goed het even toe te lichten voor u verder gaat. Die opdrachten van 9 September en van Januari zijn de resultanten van daaraan voorafgegane vergaderingen van dat kleine college: het Staatshoofd plus de drie Ministers, wie het in het bijzonder aanging, de Minister-President, de Minister van Defensie en de Minister van Buitenlandse Zaken, plus de opperbevelhebber.

A. Ik zou er toch met de uiterste klem tegen willen waarschuwen hier de positie van de Kroon de jure, niet de facto, anders te zien dan ten aanzien van alle andere daden. De drager of draagster van de Kroon kan, zoals wij allen weten, een buitengewoon belangrijke rol vervullen, maar naar buiten zijn de daden van de Kroon nooit de daden van de persoon van de drager of draagster, maar de daden van de constitutionele Kroon en de daden van de Minister, die daarvoor verantwoordelijk is.

15932. De **Voorzitter:** Het is een twee-eenheid!

De heer **Algera:** Die beide opvattingen strijden niet met elkaar.

A. De facto kan de invloed van de Kroon groot zijn, groter dan in normale gevallen. Er zijn ongetwijfeld Koninklijke besluiten genomen, waarbij de invloed van de Kroon zeer groot is geweest en waarbij de Minister aanvankelijk heel anders had willen beslissen. Daarmee hebben wij niet te maken. Dat is een van de grondslagen van ons Staatsrecht. Het is heel gelukkig, dat het zo is, en ik zou het ogenblik buitengewoon betreuren, waarop het anders zou worden, want dat zou het begin van het einde van het Koningschap zijn. In de constitutionele monarchieën, die deze regel huldigen, heeft het Koningschap zich gehandhaafd, terwijl het elders te gronde is gegaan. Ik zou het buitengewoon betreuren, wanneer het de jure op een zo belangrijk gebied als dit anders zou zijn. De facto kan het anders zijn en ligt het voor de hand, dat het anders is, maar de juridische beschouwingswijze moet dezelfde blijven. Juridisch heb ik er niets mee te maken of de Koningin aan die besprekingen heeft deelgenomen, net zo min als ik er mee te maken heb, of de Minister in het besluit zijn oorspronkelijke mening geeft dan wel zijn mening, nadat hij daartoe door de Koningin was overgehaald. Wee de Minister, die in de Kamer zou zeggen: Ik heb er aanvankelijk anders over gedacht; dan was hij verloren.

15933. De **Voorzitter:** Ik ben het geheel met u eens, maar moet uw betoog per se in strijd zijn met hetgeen ik u aanvankelijk vroeg, nl. of het niet mogelijk is, dat hier de verhouding enigszins anders moet worden geconstrueerd? Dat tegenover normale ambtenaren het

Staatshoofd practisch geen invloed oefent op de ministeriële opvattingen — alleen bij ontslag en bij aanstelling, en niet in de tussenliggende phase — en in dit bijzondere geval wel?

A. Het kan alleen de facto verschil maken. U kunt toch een analogie hebben, b.v. een zeer belangrijk secretaris-generaal, die een ernstig verschil van mening met de Minister heeft. De Minister heeft daarover geconfereerd met de Koningin. In de Raad van Ministers is er over gesproken en nu is het niet geheel ondenkbaar, dat er een conferentie plaats heeft tussen de Koningin, een drietal Ministers plus de functionaris en dat daar de zaak behandeld wordt. Het zal niet gauw gebeuren, maar het is toch niet geheel ondenkbaar. Juridisch verandert het aan de verhouding niets, noch aan de verhouding tussen de Minister en de secretaris-generaal, noch aan de verhouding van de Koningin tot de Minister of tot de secretaris-generaal.

15934. De **Voorzitter:** Dit houdt natuurlijk verband met uw opvatting, dat deze instructie juridisch in de lucht hangt. Men zou ook een tegenstelling kunnen maken tussen het door u aangehaalde ambt van secretaris-generaal en de Commissaris der Koningin.

A. Ik zou grote moeite hebben deze instructie in een staatsrechtelijk vakje onder te brengen. Ik zou nauwelijks weten, waar zij thuishoort.

De heer **Algera:** De Commissaris der Koningin heeft ook een bepaalde instructie.

15935. De **Voorzitter:** Inderdaad heeft de Commissaris der Koningin een instructie. Daarin komt de quaestie van „Wij behouden Ons voor, enz." echter niet voor. Dit is iets, wat geheel sui generis is.

A. Overal, waar men met instructies te maken heeft, heeft men juridische moeilijkheden. Er is ook een instructie voor bepaalde ambtenaren van politie in de grote gemeenten. Daar zit men ook altijd mede. Welke is de verhouding van deze instructie tot de algemene verordeningen betreffende de inrichting van de politie, die door de gemeenteraad worden vastgesteld? Een instructie is in het algemeen al een wonderlijk juridisch begrip, maar dit hier is wel een zeer bijzondere instructie.

15936. De **Voorzitter:** Omdat in deze instructie uitdrukkelijk wordt gesproken van „Wij" en „Ons"?

A. Het is natuurlijk juridisch fout in de instructie te zetten: „Wij behouden Ons voor". Dat is dezelfde fout, die in sommige wetten wordt gemaakt: „Bij de wet zullen nadere regelingen worden getroffen". Dat is altijd fout. Dat moet men in de wet niet zetten. Enerzijds is de wetgever nooit aan zijn eigen bevel gebonden; anderzijds bestaat de mogelijkheid evenzeer, als het er niet staat. Soms staat er zelfs: „Bij de wet *kan* worden bepaald". In de Grondwet is zo iets natuurlijk op zijn plaats. In de wet is het op zijn plaats te spreken van „Wij", de Kroon. In een K.B. is het weer onjuist.

De Voorzitter: Ik dank u ten zeerste voor de verstrekte inlichtingen.

Het verhoor wordt gesloten.

G. VAN DEN BERGH.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*

ALGERA.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 1 JULI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

MR. PIETER JACOBUS OUD,
oud 61 jaar, wonende te Rotterdam,
burgemeester van Rotterdam.

Hij legt de eed af als deskundige.

16272. De **Voorzitter:** De commissie stelt er prijs op enkele dingen te vernemen over de quaestie van de staatsrechtelijke verhouding tussen de Regering en de opperbevelhebber van land- en zeemacht. Kunt u daarover het een en ander zeggen?

A. Als deskundige mag ik wel enkele aantekeningen gebruiken. Als getuige mag men, meen ik, geen schriftelijk verhaal voorlezen. Ik heb mij hiermede beziggehouden in verband met het tweede deel van het boek over het constitutionele recht, dat ik onder de bezetting aan het schrijven ben geweest. Dat tweede deel zal vermoedelijk uitkomen in het a.s. najaar en daarin heb ik in het bijzonder ook aandacht gewijd aan de positie van de opperbevelhebber. Ik heb toen ook de instructie nog eens bezien. Ik had toen de beschikking over de instructie van 1914, die in 1918 is gepubliceerd. De instructie van 1939 in haar geheel had ik niet, maar de dingen, waarop het aankwam, heb ik toch kunnen vinden in de brochure van generaal *Reynders,* in verband met de quaestie tussen generaal *Reynders* en de Minister van Defensie, de heer *Dijxhoorn.*

Nu is mijn standpunt, dat er eigenlijk staatsrechtelijk geen bijzondere positie van de opperbevelhebber bestaat; staatsrechtelijk heeft deze dezelfde positie, zou ik zeggen, als iedere militair, nl. de positie van volstrekte ondergeschiktheid aan de Regering. De Regering moet ten slotte altijd het laatste woord kunnen spreken, ook op het stuk van het krijgsbeleid. Ik wil straks graag toetsen aan de voorschriften van de Grondwet, maar ook in de algemene constitutionele verhouding kan het, naar mijn mening, niet anders, want ten slotte is het militair beleid een van de onderdelen van het algemeen Regeringsbeleid. Men zegt wel eens: de oorlog is een voortzetting van de diplomatie met andere middelen. Het kan dikwijls zeer bepaald mogelijk zijn, dat b.v. een bepaalde handeling, een troepenbeweging of wat ook, van zuiver militair standpunt bezien, wenselijk zou zijn, maar dat de Regering toch zou moeten zeggen uit politieke overwegingen: dat kan niet. Gesteld b.v. eens, dat in de laatste wereldoorlog de militaire bevelhebber van de geallieerden had gezegd: Er moet ergens geland worden in de Middellandse Zee, b.v. in de buurt van Turkije of iets dergelijks. Het zou goed kunnen zijn, dat het uit militair oogpunt volstrekt aangewezen zou zijn, maar dat de Regering zou moeten zeggen: uit politieke overwegingen kan het niet. Laat ik als voorbeeld maar eens Turkije nemen. Turkije is b.v. neutraal en het is gebleken, dat het ook neutraal wil blijven. Wanneer daar een landing zou worden verricht, zou daardoor de positie van dat land geheel kunnen veranderen. Om politieke redenen zou dat daarom niet kunnen en daarom moet de Regering het laatste woord kunnen spreken. Ik geloof, dat het *Clémenceau* was — hij kon het vaak zo bijtend en niet altijd even vriendelijk zeggen —, die eens gezegd heeft: De oorlog is een veel te belangrijke zaak om aan militairen over te laten. Naar mijn mening moet er onder alle omstandigheden een volstrekte ondergeschiktheid van de opperbevelhebber aan de Regering zijn. De Regering kan natuurlijk de opperbevelhebber vrijlaten binnen ruime grenzen.

U moet mij goed begrijpen; ik wil niet zeggen, dat het een zaak van goed beleid zou zijn om tegen de opperbevelhebber telkens opnieuw te zeggen: ge moet alles aan ons vragen. Dat is een ander punt. Men zal de opperbevelhebber bij zijn instructie grote vrijheid kunnen laten en moeten laten, maar de Regering zal naar mijn mening ieder ogenblik, waarop zij het nodig acht, moeten kunnen ingrijpen en er kan naar mijn mening geen sprake van zijn, dat het militaire gezag tegenover de Regering, wel te verstaan, niet tegenover de lagere bestuursautoriteiten, een zelfstandige bevoegdheid zou hebben. Dat is ook in strijd met de voorschriften van de Grondwet zelf. Deze geeft in de eerste plaats de uitvoerende macht aan de Koning, natuurlijk onder verantwoordelijkheid van de Ministers. Dat strekt zich over het gehele terrein van de Regering uit. Het is nader uitgewerkt, wat leger en vloot betreft, in het oppergezag van de Koning en men heeft hier naar mijn mening precies dezelfde figuur als in het algemeen bij het uitvoerend gezag. De Koning kan het alleen uitoefenen met medewerking en onder verantwoordelijkheid van de Ministers.

Nu is het volgens mij met die positie van de Koning volstrekt in strijd, wanneer een militaire opperbevelhebber een zelfstandig gezag zou hebben naast het gezag van de Koning. Daar komt het, constitutioneel gesproken, op neer. Wanneer in de Grondwet gesproken wordt bij de bepalingen omtrent de staat van beleg, enz., dat bepaalde bevoegdheden kunnen overgaan van het burgerlijk gezag op het militair gezag, dan meen ik, dat men dit zo moet zien, dat het hier vooral gaat over de bevoegdheden met betrekking tot de politie en de openbare orde van de burgerlijke autoriteiten, lager dan de Regering. De burgemeester heeft een bepaald politiegezag. Bij de staat van beleg kan dit overgaan op het militair gezag, maar het militair gezag blijft te allen tijde ondergeschikt aan de Koning. Duidelijkheidshalve zou ik het zo kunnen zeggen: het hoogste militair gezag en het hoogste burgerlijk gezag berusten bij de Koning. Dat is naar mijn mening uitdrukkelijk zo geregeld bij de Grondwet, behoudens natuurlijk vanzelf de voorschriften van de wetgever of de Grondwetgever, waaraan de Koning zich ook te houden heeft. Daarom vond men in de instructie van de opperbevelhebber in artikel 2 het volgende:

> „Wij behouden Ons voor, zolang de oorlogstoestand voor Nederland niet feitelijk is ingetreden, met betrekking tot de opstelling der weermacht, en, nadat de oorlogstoestand voor Nederland is ingetreden, met betrekking tot het krijgsbeleid, de opdrachten of aanwijzingen te verstrekken, welke Ons dienstig voorkomen."

M.i. is deze bepaling in de instructie volmaakt overbodig.

Die woorden „Wij behouden Ons voor" kunnen er toe leiden, dat men eigenlijk een verkeerde indruk krijgt van hetgeen dit betekent. „Wij behouden Ons voor" is een term, die zin heeft in een wet, omdat, zoals u weet, nu eenmaal de formule in de wet bij ons tegenwoordig is, dat men daar, als men het over de Koning, dus over de Regering heeft, spreekt van „Wij". Ik moge een voorbeeld noemen. Er wordt een wet uitgevaardigd, waarbij de invoer van bepaalde goederen wordt verboden. Nu staat er in de wet: „Wij behouden Ons voor" om onder bepaalde voorwaarden toestemming te geven die goederen wel in te voeren. Daar heeft „Wij behouden Ons voor" zin, want daar wordt, terwijl de wetgever een invoerverbod uitvaardigt, bevoegdheid tot dispensatie van het verbod — daarop komt het neer — gegeven aan de Koning. In de instructie zijn die woorden „Wij behouden Ons voor" fout, want de Koning behoeft zich niets voor te behouden aan de opperbevelhebber. De Koning geeft aan de opperbevelhebber een instructie. Dit betekent: Gij, opperbevelhebber, zijt vrij om te handelen binnen de grenzen, die ik u gesteld heb; wilt gij buiten die grenzen gaan, dan moet gij eerst bij mij komen om daartoe de macht te vragen, maar ik heb zelf ieder ogenblik het recht, ook al beweegt gij u binnen de grenzen van de instructie, die ik u gegeven heb, te zeggen: ja, maar gij moet dit of dat toch anders doen, omdat ik ieder ogenblik toch ook het recht heb deze instructie te wijzigen. Ik zie de betekenis van de instructie vooral in deze zin, dat de opperbevelhebber, zonder dat hij iets behoeft te vragen, binnen de grenzen van zijn instructie zelfstandig zijn gang kan gaan, maar dat tot het moment, dat de Koning ingrijpt. Over de vraag hoe het nu

precies is in de verhouding Koning—Ministers, wil ik apart iets zeggen. Wij moeten echter vasthouden aan de constitutionele formulering, dat de Koning te allen tijde kan zeggen: dit of dat moet anders. Ik geloof, dat dat ook niet anders kan, omdat, wanneer u een zelfstandig gezag gaat construeren voor de opperbevelhebber, zodat hij dus zou kunnen zeggen: „ik heb hier de bevoegdheid gekregen", u met het gehele Regeringssysteem, in het bijzonder de ministeriële verantwoordelijkheid, volkomen in de klem komt te zitten. Men ziet dan ook uit de debatten — er zijn in 1914 ook nogal wat debatten over de positie van de opperbevelhebber geweest —, dat men de zaak toen ook niet in alle opzichten zuiver gesteld heeft. Ik herinner mij o.a., dat Minister *Bosboom,* die toen Minister van Oorlog was, met betrekking tot de taakverdeling heeft gezegd: Mijn taak als Minister van Oorlog is om te zorgen voor het aanvullen, het onderhoud van het leger; de taak van de opperbevelhebber is om het leger aan te voeren. Ja, natuurlijk is dat de taak van de opperbevelhebber; het is de taak van iedere militair, tot de laagste rang om zijn onderdeel aan te voeren, maar altijd in het hiërarchisch verband, ook wat betreft de opperbevelhebber, waarbij aan de top altijd weer de Koning staat.

Ik hoop, dat ik het duidelijk genoeg gezegd heb.

16273. De **Voorzitter:** Moet men die instructie niet zó zien, dat men blijkbaar enigszins anders geredeneerd heeft en in verband met de geweldig grote belangen, die er aan vastzitten, gezegd heeft, dat dus de Koning in beginsel zijn bevoegdheid gedelegeerd heeft, maar zich, zoals artikel 2 dan luidt, bepaalde dingen voorbehoudt? Vanzelfsprekend ben ik het helemaal met u eens, dat de Koning natuurlijk altijd het recht behoudt deze gehele instructie in te trekken en een geheel nieuwe daarvoor in de plaats te stellen. Zou men het zo niet moeten begrijpen? Dit systeem lijkt mij althans — al of niet te recht — zo gekozen.

A. Ik geloof, dat men het zo moet begrijpen. Deze instructie is van 1939. Ik zal u nl. zeggen — ik zeg het voor een aardigheid zo er bij; het doet er niets toe —, toen ik Minister was, hebben wij het ontwerp voor de instructie van de opperbevelhebber een keer in de Ministerraad gehad, ik denk in 1935 of 1936. Toen heb ik staatsrechtelijke bezwaren gemaakt van dezelfde aard als ik hier nu maak. Het eind is geweest, dat ten slotte de Ministerraad zei: Zo urgent is het niet, dan laten wij het voorlopig maar rusten.

Daarom heb ik nog een bijzondere interesse voor het geval gehouden. Naar mijn mening is die instructie uitgegaan van een verkeerde gedachtengang, van een verkeerd beginsel. Dat verkeerde beginsel kon daarom nooit naar mijn overtuiging aan de opperbevelhebber een zelfstandige bevoegdheid geven. Wanneer gesproken wordt van delegeren, blijft het naar mijn mening toch altijd zó: de Koning heeft het hoogste gezag en zegt nu op grond daarvan: gij, opperbevelhebber, kunt binnen die en die grenzen uw gang gaan, maar dan lijkt het mij toch uitgesloten, dat de Regering aan de opperbevelhebber bevoegdheden zou kunnen geven, die hij zou kunnen uitoefenen, niet staande onder, maar staande naast de Regering, want daarop komt het neer. Over het algemeen, constitutioneel gezien, geloof ik, dat dit in strijd is met onze constitutionele beginselen; dat het ook in strijd is met de eigenlijke letter van de Grondwet, die zeer positief de uitvoerende macht geeft aan de Koning, en die uitvoerende macht is alomvattend. De bepalingen van: opperbestuur over de buitenlandse betrekkingen, enz. zou men eigenlijk kunnen missen, want het wordt van alle kanten geacht te vallen onder het begrip: uitvoerende macht. Het merkwaardige is, dat, voor zover die bepalingen in de Grondwet betekenis hebben, zij de betekenis hebben van beperking van de macht des Konings ten gunste van de wetgever. Maar de uitvoerende macht is algemeen en moet het gehele terrein omvatten. Dezelfde moeilijkheid doet zich ook op civiel terrein voor. In Rotterdam hebben wij eens moeilijkheden beleefd met een geval — ik vertel geen geheim, want de zaak is in de Rotterdamse Raad in het openbaar behandeld — bij de benoeming van een onderwijzer, waarbij er moeilijkheden waren met de inspecteur voor het lager onderwijs. Zulk een benoeming moet geschieden na overleg met de inspecteur en dat had het gemeentebestuur aanleiding gegeven zich te wenden tot de Minister van Onderwijs. Deze zei: hij wenste gaarne overleg te plegen, maar kon de inspecteur geen instructie geven, want de inspecteur had een wettelijke bevoegdheid. Toen de Minister in Rotterdam was, heb ik een heel genoeglijk gesprek met hem gehad, we hebben samen geluncht en ook dit staatsrechtelijke punt is besproken en ik heb gezegd: dat kan nooit zo zijn, want de inspecteur heeft op grond van de Lager-onderwijswet een wettelijke bevoegdheid naar buiten, zoals de inspecteur van de belastingen die naar buiten heeft. Als je een aanslag krijgt opgelegd door de inspecteur van de belastingen, moet je daaraan voldoen, behoudens de middelen van beroep, welke de wet geeft, maar die inspecteur heeft nooit een zelfstandige bevoegdheid naar binnen, tegenover zijn eigen Minister. Hij is ten slotte onderworpen aan de hiërarchie; aan het hoofd van de ambtelijke hiërarchie staat de Koning, daarop volgt dan de Minister, enz., enz. De Minister van Onderwijs heeft dus de bevoegdheid om tegen de inspecteur te zeggen: gij moet van uw wettelijke bevoegdheid op deze of op gene manier gebruik maken.

Ik herinner het mij uit mijn tijd, toen ik nog jong ambtenaar bij de registratie was. De Minister gaf instructies aan de inspecteurs met betrekking tot het opleggen van aanslagen, niet alleen in het algemeen, maar ook in zeer bepaalde gevallen: Dat moet met mijnheer A of B zus of zo gebeuren. Er is nooit een inspecteur op de idee gekomen om te zeggen: Dat mag de Minister niet doen, want ik heb zelfstandige bevoegdheid als inspecteur van de belastingen. Ik haal dit voorbeeld aan, want het ligt op hetzelfde terrein, naar mijn mening. Het kan ook niet anders. Anders kan met geen mogelijkheid de Minister of het Kabinet de verantwoordelijkheid dragen, welke zij geroepen zijn te dragen.

Op het gebied van de arbeidsinspectie zijn b.v. krachtens de wet aan de arbeidsinspecteurs bepaalde bevoegdheden gegeven, b.v. ten aanzien van het geven van vergunningen voor overwerk. Maar dan zou het toch onhoudbaar worden, wanneer zo'n inspecteur een politiek zou volgen, die de Regering in strijd acht met haar algemene economische en sociale politiek, b.v. door te veel overwerkvergunningen te geven of deze op een bepaald ogenblik, waarop de Regering deze in verband met haar algemene economische en sociale politiek juist gewenst acht, niet of te weinig te geven. Het zou naar mijn mening een onhoudbare figuur zijn, wanneer aan de Regering ondergeschikte ambtenaren, burgerlijke of militaire, zouden zeggen: ik heb nu eenmaal een zelfstandige bevoegdheid, dus oefen ik die uit; gij kunt mij geen enkel voorschrift geven, al staat hierbij natuurlijk helemaal op de achtergrond, dat de Minister zou kunnen zeggen: ik kan u niet gebruiken en geef u ontslag. Naar mijn mening is het bij deze dingen zo, dat, waar men niet heeft bepaalde afzonderlijke bevoegdheden, zoals bij de gemeentebesturen en de provinciale besturen, in de zin van zelfstandige bestuursautoriteiten, maar in de gewone ambtelijke dienst, behorende onder de uitvoerende macht van de Koning, men staatsrechtelijk een onhoudbare figuur zou krijgen, wanneer men zou zeggen: er bestaan bevoegdheden niet onder, maar naast de Regering.

16274. De **Voorzitter:** Kan men geen onderscheid maken tussen de verplichting tot verantwoording afleggen — ik ben het geheel met u eens, dat die moet bestaan — en veel verder gaan door van te voren aan een bepaalde functionaris alle mogelijke dingen voor te schrijven?

Ik wil een ander voorbeeld geven. U noemde de gemeentelijke en provinciale besturen, die aan het hoofd staan van autonome lichamen. Wat dat betreft, ben ik het geheel met u eens, maar neem nu eens de Commissaris der Koningin, die, afgezien van het provinciale bestuur, ook een Rijksfunctie heeft, dwarskijker in provinciale zaken, zal ik het maar populair noemen. Het is nooit gebruik geweest, dat men deze functionarissen bepaalde dingen van te voren opdroeg. Nu zult u misschien zeggen, dat hij een algemene instructie heeft, maar hem is niet voorgeschreven, hoe hij in bijzonderheden dat toezicht in de provincie moet uitoefenen. Wellicht zult u ook antwoorden, dat dit in de Provinciale wet is geregeld. Wat is hierop uw visie?

A. De Commissaris der Koningin is zonder twijfel een ambtenaar, die ondergeschikt is aan de Regering. U vindt dat, meen ik, ook in de Grondwet, nl, dat hij moet in acht nemen 's Konings bevelen, enz. Misschien ook staat het in de Provinciale wet. Hoe de practijk is, is weer een andere quaestie, maar daar gaat het niet om. Ik ben begonnen met te zeggen, dat ik niet beweer, dat het van een goed beleid zou getuigen van de Regering, wanneer zij de opperbevelhebber zou binden, dat hij alle mogelijke dingen vooraf zou moeten vragen. Men zal hem integendeel een ruime vrijheid moeten geven. Dat moet ten aanzien van de Commissaris der Koningin ook het geval zijn. Zoals de zaken zich hebben ontwikkeld, geef ik gaarne toe, dat de ambtelijke verhouding in dit geval niet zo sterk naar buiten treedt, maar toch is het een feit — u zult dat ook bij *Oppenheim* vinden —, dat er een groot verschil is tussen de positie van de Commissaris der Koningin en de burgemeester. Van de burgemeester zegt hij: de burgemeester bekleedt een ambt, maar hij is geen ambtenaar; de Commissaris der Koningin is wel ambtenaar, want hij is zeer bepaald onderworpen aan de bevelen van de Regering. De Commissarissen der Koningin hebben ook een instructie van de Regering, de burgemeester niet. Daar ziet u ook het verschil.

16275. De **Voorzitter:** Het komt dichter bij de positie van de opperbevelhebber, maar daarbij is in acht te nemen, dat de Commissaris der Koningin een algemene instructie krijgt. Daarmede zou men de algemene instructie van de opperbevelhebber kunnen vergelijken.

Maar het is toch eigenlijk niet bekend, dat men deze magistraten van te voren al gaat voorschrijven, hoe zij de Rijkstaak in de provincie moeten vervullen, hoe zij dat in bijzonderheden in bepaalde quaesties zullen moeten doen. Nu is bij deze militaire quaesties, waar het om nog veel groter en belangrijker zaken gaat, juist het opvallende, dat ook volgens deze instructie de mogelijkheid bestaat, dat de Regering — de Koning met de verantwoordelijke Ministers; laten wij even aannemen, dat het op dit gebied ondeskundige personen zijn en dat er geen vak-Minister bij is — in technische quaesties opdrachten gaat geven. Ik kan mij voorstellen, dat men het zeer bedenkelijk acht. Daarom zou ik even willen terugkomen op de vraag, die ik u zojuist stelde, of men niet tegenover elkaar moet stellen de plicht die bestaat tot verantwoording aan de Koning — wat ik geheel met u eens ben —, en een verdergaand recht van inmenging vooraf ook wat de uitvoering betreft. Men moet m.i. niet van te voren zeggen: „Zo moet gij het doen!" Anders heeft hij geen zelfstandige positie.

A. Ja, maar u moet begrijpen, het is zuiver een beleidsvraag. U zegt: het zijn ondeskundige Ministers. Het is heel goed mogelijk, dat er geen enkele militair onder de Ministers is. Dat doet er niets toe: regeren is een politieke zaak en daarbij laat men zich op technisch gebied voorlichten. Die Regering heeft natuurlijk haar militaire adviseurs. Op militair gebied ligt dat helemaal niet anders dan op ander gebied. Hetzelfde geldt als een niet-ingenieur Minister van Waterstaat is; die heeft ook geen verstand van techniek.

16276. De **Voorzitter:** Maar de aangewezen adviseur is hier juist de opperbevelhebber!

A. Ja, daarmee ben ik het eens. Hij zal als zodanig een zeer groot gezag hebben bij de Ministers, zoals bij iedere Minister de permanente hoofdambtenaren, die goed op de hoogte zijn, de secretarisgeneraal, directeur-generaal, van zelf een groot gezag hebben als adviseur. Zij zullen hem op technisch gebied alles vertellen, wat hij weten moet, maar ten slotte is de beslissing, die de Minister nemen moet, een beleidsbeslissing. Dat spreekt hier, aangezien de verhouding tot het buitenland er direct bij betrokken is, in nog veel sterker mate. Als wij die vergelijking met de Commissarissen der Koningin eens nemen, ik kan best begrijpen, dat de Regering er niet toe overgaat om de Commissarissen van de Koning van te voren de instructie te geven: gij moet dit zus en dat zo doen. Bij de verhouding tot de opperbevelhebber ligt de zaak op een veel gevaarlijker terrein, omdat ik mij kan indenken, dat, als men neutraal is zoals wij tot 1940 zijn geweest, de troepenopstelling een zeer belangrijke invloed kan hebben op de vraag of de neutraliteitsplicht kan worden gehandhaafd. Wij hebben in de oorlog van 1914—1918 ook van die gevallen gehad. Ik herinner mij het geval van 31 Maart 1916 — ik was zelf als soldaat onder de wapenen —, toen de verloven ineens werden ingetrokken. Pas 7 à 8 jaar later, toen de mémoires van *Bosboom* verschenen zijn, heb ik er zo'n beetje kijk op gekregen, wat er gebeurd was. Daaruit bleek duidelijk — daarop komt het, geloof ik, neer —, dat de Duitsers toen zeiden, dat er een landing van de Engelsen op onze kust was te vrezen.

De Nederlandse Regering geloofde niet, dat die landing te vrezen was, maar nietttemin stond men aan het gevaar bloot, dat, als de Duitsers meenden, dat die wèl te vrezen was, de Duitsers zouden kunnen binnenkomen om die landing af te weren, en dan ziet men, hoe allerlei overleg wordt gehouden tussen die opperbevelhebber en de Regering, wat men uit politiek oogpunt moet doen om aan de ene kant de Duitsers tevreden te stellen, zodat zij niet over de grens zouden komen, en om aan de andere kant te zorgen, dat dat bij de andere partij geen ontstemming zou verwekken. Dat waren zuiver politieke besprekingen. Ik kan mij voorstellen, dat de opperbevelhebber zou zeggen: op zuiver militaire overwegingen dien ik een zware bezetting naar Walcheren te zenden, en dat de Regering op politieke overwegingen zou zeggen: dat kan niet, en daarom moet het niet gebeuren.

16277. De **Voorzitter:** Ik ben het, wat deze zaak betreft, met u eens, dat de politieke doelstelling natuurlijk beslissend moet zijn en van grote betekenis kan zijn voor het practische krijgsbeleid op een bepaald punt, de opstelling van troepen, enz. In verband hiermede is hier door verschillende deskundigen, waaronder hoogleraren, indien ik de meningen goed beluisterd heb, naar voren gebracht, dat men dan ook een splitsing moet maken in het krijgsbeleid, nl. het zuiver technische en het krijgsbeleid, dat samenhangt met politieke doelstellingen. Ik mag misschien even voorlezen wat de tegenwoordige Minister *Fiévez* als zijn mening heeft gegeven over die staatsrechtelijke verhouding en wat door vele deskundigen, zowel militairen als juristen, in grote lijnen als juist is erkend. De heer Fiévez heeft dat destijds in een artikel in „de Maasbode" als volgt geformuleerd:

> „... dat de beoordeling van technisch-militaire vraagstukken geheel tot het ressort van de opperbevelhebber behoort; dat de Regering het doel aangeeft, dat met betrekking tot de strijdmacht moet worden nagestreefd en de middelen beschikbaar stelt ter bereiking daarvan, maar dat de wijze, waarop dit doel bereikt en de middelen aangewend zullen worden, door de opperbevelhebber dient te worden beoordeeld.".

A. Volkomen eens, maar als beleidsvraag, zuiver als beleidsvraag. Daar gaat het om; daar ben ik het mee eens. Dit geldt voor iedere andere Minister. Die moet ook practisch heel veel aan zijn ambtenaren overlaten. Men heeft altijd gemeend, dat die dingen militair op ander terrein lagen dan bij de burgerlijke dienst, maar daar liggen zij naar mijn mening niet. Wij hebben voor het eerst met de heer *de Jonge* in 1917 een burger-Minister van Oorlog gekregen. Het verhaal was altijd: de Minister van Oorlog en de Minister van Marine moeten vakmensen zijn. Ik heb dat nooit begrepen, vroeger al niet. Niemand zegt, dat de Minister van Waterstaat ingenieur moet zijn of de Minister van Financiën per se belastingambtenaar moet zijn. Zo geldt het hier ook. Men moet hier altijd dit zuivere beeld vasthouden: waar vindt men uit ons Staatsrecht en uit de Grondwet een aanknopingspunt voor de bevoegdheid van de opperbevelhebber naast die van de Regering?

16278. De **Voorzitter:** Tenzij men vrijwillig delegeert!

A. Dat kan de Regering ieder ogenblik terugnemen. Dat zegt mij niets. Daarom is in die instructie dat: „Wij behouden Ons voor" verkeerd geformuleerd. Dat moet men zo niet zeggen. Natuurlijk kan men delegeren. De Minister van Financiën kan ook zekere beslissingen delegeren aan de directeur van belastingen, zoals men het tegenwoordig meer en meer krijgt om niet de Minister met alle mogelijke beslissingen zwaar te belasten, maar: ondergeschikt aan de Minister; geen delegatie in de zin van zelfstandige bevoegdheid.

16279. De **Voorzitter:** Ik ben het met u eens, dat natuurlijk uiteindelijk de souvereine macht, de hoogste zeggenschap is bij de Koning met de verantwoordelijke Ministers, maar ik zou toch voor één verschil de aandacht willen vragen. U noemt het gebied van Financiën. Daar kunnen niet zo zeer halsbrekende toeren gebeuren, waarbij 's lands belang geweldige schade lijdt, maar op dit terrein kunt u dat wel degelijk krijgen.

A. Daar oordeelt men ook wel eens anders over. Neem Waterstaat b.v.; daar kunnen toch halsbrekende toeren gebeuren, waar een hele provincie van onderloopt, als het verkeert gebeurt. Met alle respect voor uw opvatting, u komt er naar mijn mening niet uit. Die verschillen zijn alleen gradueel.

16280. De **Voorzitter:** Mag ik uw aandacht even vragen voor het volgende? Ik zou gaarne vernemen hoe u daartegenover staat. Het voorbeeld, dat u gaf van Turkije, begrijp ik ten volle; ik ga daarmede voor de volle honderd procent akkoord. Maar in September 1939, een week nadat het Kabinet de opperbevelhebber had benoemd en hem als zijn deskundige had aangewezen, als iemand in wie het dus zijn vertrouwen stelde, heeft de Minister van Defensie gezegd, dat de strategische gedachtengang van generaal *Reynders* onaanvaardbaar was. Laat ik dit even mogen toelichten. Het plan van de generale staf was aldus opgezet. Het hoofdfront moest worden de vesting Holland; daartoe moesten inundaties worden uitgevoerd en om die te kunnen stellen, moest men in de daarvóór liggende linies enige tijd stand kunnen houden; anders zou dat niet lukken. Generaal *Reynders* meende daarom, dat twee legerkorpsen enige dagen in de Grebbelinie stand moesten houden; ondertussen zou dan geëvacueerd en geïnundeerd kunnen worden; daarna zouden deze twee legerkorpsen in het hart van het land teruggetrokken kunnen worden. Nu komt de Minister van Defensie en zegt: dat laatste is technisch uitgesloten! Hij achtte — zelf toevallig ook een zeer vooraanstaand deskundige — het uitgesloten, dat men die twee legerkorpsen nog goed en wel door de geïnundeerde gebieden in de vesting Holland zou kunnen krijgen. Technisch-militair was dat volgens hem volkomen mis. Dit had dus niets met de politieke doelstelling te maken; dat het hart van het land verdedigd moest worden, daarover

was men het geheel eens. Ten gevolge van het feit, dat deze Minister van Defensie zelf ook een militair deskundige was en hij de redenering van generaal *Reynders* fout vond, wilde hij de laatste dwingen tot een ander beleid en generaal *Reynders* heeft zich daar min of meer bij neergelegd. Dat heeft zo enige maanden gespeeld en men heeft getracht een compromis te vinden. Einde December is ook weer getracht generaal *Reynders* tot een andere gedachte te brengen en toen is een nieuwe opdracht gegeven, waarbij gezegd werd: Gij moet beide fronten verdedigen en de troepen naar eigen inzicht verdelen. Maar hij mocht de operatiën niet baseren op het slagen van een terugtocht uit de ene linie naar de andere.

Naderhand heeft generaal *Winkelman* verklaard, dat hij de gedachtengang van de nieuwe opdracht ook verwerpelijk vond en met de beschikbare troepen niet uitvoerbaar. Ik constateer nogmaals, dat het hier niet de politieke doelstelling betrof; het ging niet over onze neutraliteit of over gevaren met betrekking tot onze neutraliteit, dan zou het iets anders zijn. Neen, wij hadden hier toevallig een Minister van Defensie, die zelf deskundig en technisch op de hoogte was en zich ook op dit technisch terrein liet gelden, maar men zou evengoed een burger-Minister van Defensie gehad kunnen hebben. Dan krijgt men toch halsbrekende toeren! Laat ik nog even een voorbeeld geven. Stel u voor, dat in de Meidagen van 1940 generaal *Winkelman* op een gegeven ogenblik van mening was, dat men moest terugtrekken op de vesting Holland en dat het Kabinet ingevolge de instructie had gezegd: Neen, u moet nog standhouden aan de Grebbe. Wanneer dan de Duitsers er met hun pantserdivisies om heen zouden zijn getrokken en de toestand chaotisch zou zijn geworden, moest de opperbevelhebber dan naar die twaalf Ministers gaan en vragen: Wat moet ik nu doen? Dan krijgt men immers onmogelijke situaties!

A. Dit zijn alle beleidsvragen. U moet mij goed begrijpen. Ik zeg niet, dat Minister *Dijxhoorn* het goed gedaan heeft; daar blijf ik buiten. Ik heb ook al die verhalen in de brochures tegenover elkaar gelezen; het is best mogelijk, dat generaal *Reynders* het beter heeft gezien dan Minister *Dijxhoorn,* maar dat kunt u achteraf nooit zeggen. Ik kan mij indenken, dat men zegt: naar mijn mening is het beleid van de Regering volmaakt fout geweest.

Dat is een punt, dat u met uw commissie misschien ook onderzoekt en waarover u een oordeel heeft. Dat is zuiver een beleidsvraag. Daaruit zal nooit geconcludeerd mogen worden, dat de opperbevelhebber een zelfstandige bevoegdheid naast de Regering zou mogen hebben, want fouten maken wij allen; de opperbevelhebber kan ook fouten maken.

16281. De **Voorzitter:** Niet een volslagen zelfstandige bevoegdheid, maar het recht om zelf te werken en dat pas wordt ingegrepen, als hij verkeerd werkt, dat men dan op een gegeven moment zegt: stop! In die geest wordt het ook gesteld door deskundigen als prof. *Kranenburg* en anderen, die een andere mening hebben dan u hier naar voren brengt. Zij stellen het zo: deze man heeft op eigen terrein zijn bevoegdheden en daar moet men hem laten werken; heeft men geen vertrouwen meer in hem, dan moet men zeggen: nu nemen wij een ander.

A. Daarmee ben ik het eens, maar als beleidsvraag.

16282. De **Voorzitter:** Kunt u zich niet indenken, dat men, gezien de grote gevaren, die hieraan verbonden kunnen zijn, juist tracht — daarom draait het naar mijn indruk bij de personen, die wij gehoord hebben — staatsrechtelijk een stelsel te ontwerpen, waarbij de door mij gesignaleerde gevaren worden voorkomen, de Kroon wel is waar souverein het gezag heeft, maar vrijwillig een gedeelte afstaat, terwijl uiteraard de bevoegdheid blijft om de opperbevelhebber te ontslaan?

A. Tot vervelens toe zeg ik steeds: beleidsvraag. Ik zou het funest vinden dit staatsrechtelijk te gaan construeren. Dan ondergraaft u de grondslagen, waarop ons gehele constitutionele bestel rust, en dit gebeurt, wanneer u de opperbevelhebber zelfstandige bevoegdheden gaat geven, een stuk van de bevoegdheden van de Regering gaat afnemen en die geeft aan een militair.

16283. De **Voorzitter:** Men zou het ook zó kunnen stellen: Laat die man gewoon werken!

A. In dat opzicht praten wij een beetje langs elkaar heen. Ik ben het met u eens, dat goed beleid met zich brengt de opperbevelhebber zoveel mogelijk te laten werken. Natuurlijk brengt goed beleid dat mee, en misschien is het ongelukkig geweest, dat de Minister van Oorlog zelf een militair was. Misschien had men minder moeilijkheden gehad, als hij burger was geweest.

16284. De **Voorzitter:** Dan had men geen stelsel van compromissen gehad!

A. Als hij burger was geweest, had men minder moeilijkheden gehad, want wij weten, dat deskundigen het op hun terrein maar weinig eens zijn. Een „politiek" Minister krijgt de adviezen van zijn deskundigen op het Departement en moet daaruit zijn keuze bepalen.

16285. De **Voorzitter:** Ik geloof juist, dat het van dat oogpunt uit bezien in dergelijke tijdsomstandigheden helemaal niet zo verkeerd is, als de Minister niet speciaal deskundig is. De moeilijkheden zijn misschien vooral voortgevloeid uit het feit, dat de Minister van Oorlog, omdat hij toevallig militair was — hij was officier van de generale staf —, enige neiging had om op de stoel van de opperbevelhebber te gaan zitten!

A. Allemaal beleidsvragen. De Minister van Financiën moet ook niet gaan zitten op de stoel van de directeur-generaal der belastingen.

16286. De **Voorzitter:** Kunt u zich niet voorstellen, dat men om dat te voorkomen een staatsrechtelijke verhouding construeert?

A. Dat kan niet, dan roept u veel grotere gevaren aan de andere kant op, want u gaat in ons constitutionele recht een element brengen, dat met de grondslagen van dat recht in strijd is. Wij moeten voor niets zo oppassen, want de neiging is bij militairen in oorlogstijd toch reeds zo groot om te trachten zich een zelfstandige positie te veroveren.

16287. De **Voorzitter:** Maar men houdt in mijn gedachtengang toch het gezag in handen.

A. Dat houdt u, maar men heeft daarnaast de bevoegdheid tot ingrijpen afgegeven. U moet niet vergeten, dat het een ultimum remedium is.

16288. De **Voorzitter:** Maar u krijgt een ingrijpen, waardoor ongelukkige compromissen ontstaan!

A. Daarop zeg ik weer: fout beleid. Er is natuurlijk over beleidsvragen altijd verschil van gevoelen mogelijk en u kunt naar mijn mening geen enkele constructie maken, die u tegen beleidsfouten zou waarborgen.

16289. De **Voorzitter:** Hebt u nog iets anders nader toe te lichten? De vraag b.v., wie van de Ministers op dit terrein de meest aangewezene is om op te treden.

A. Dat is ook een interessant punt om over te praten, maar dat is niet het allerbelangrijkste. Ik zie het aldus wat de Ministers betreft: de opperbevelhebber is verantwoordelijk aan de Regering. Dit is geen bijzondere figuur; tal van ambtenaren zijn verantwoordelijk aan de Regering. Nu hangt het af van de besluiten van het Kabinet en ook van een zekere gewoonte, welke zich heeft ontwikkeld, aan welke Minister men verantwoordelijk is. Ik meen, dat generaal *Reynders* ergens zegt: de Minister van Defensie had er niet mede te maken, want het was een zaak van het Kabinet, maar dat is fout. Het gaat daar over de staat van beleg. In die brochure van generaal Reynders staat, meen ik, dat zou zijn gebleken, dat hij met het Kabinet had te maken en niet met een afzonderlijke Minister. Generaal *Reynders* had direct in September 1939 de staat van beleg willen hebben. Minister *Dijxhoorn* was daar ook voor, maar het Kabinet had dat niet gewild. Generaal *Reynders* maakt nu een onderscheid tussen de verantwoordelijkheid van de Minister van Defensie en die van het Kabinet. Dit is fout. Iedere Minister is ten slotte verantwoordelijk voor de besluiten van het Kabinet, dus Minister *Dijxhoorn* heeft de verantwoordelijkheid aanvaard voor het niet uitvaardigen van de staat van beleg. Wanneer hij dit niet had willen aanvaarden, had hij als Minister moeten heengaan. Ik kan mij zelfs voorstellen, dat een Minister, die overigens met het militaire beleid helemaal niets te maken heeft, b.v. de Minister van Onderwijs of de Minister van Sociale Zaken, op een gegeven ogenblik kan zeggen ten aanzien van een bepaald besluit van het Kabinet, dat genomen wordt: ik zie daarin een groot gevaar voor de veiligheid van het Koninkrijk, ik ben het er niet mee eens en ga heen; ik kan de verantwoordelijkheid daarvoor niet dragen. Ten slotte moet op de voorgrond treden de solidaire verantwoordelijkheid van het Kabinet. Ook de Staten-Generaal hebben in het algemeen de bevoegdheid iedere Minister, die zij menen ter verantwoording te moeten roepen, ook inderdaad ter verantwoording

te roepen. De Staten-Generaal hebben ook de bevoegdheid, dat is ook weer een quaestie van beleid, om voor één Minister, die één ding verkeerd gedaan heeft naar hun mening, het gehele Kabinet ter verantwoording te roepen. De Staten-Generaal kunnen één Minister ten val brengen en ook een uitspraak doen tegenover het gehele Kabinet, maar ten slotte vormen de Koning met de Ministers een eenheid. De Ministerraad zelf zal een zekere taakverdeling hebben en verder bestaan er ook bepaalde gewoonten en rechten. Het spreekt vanzelf, dat een ambtenaar van de belastingen ter verantwoording wordt geroepen door de Minister van Financiën en een ambtenaar van onderwijs door de Minister van Onderwijs. Maar dat de opperbevelhebber zou kunnen zeggen: ik heb met een afzonderlijke Minister niets te maken, alleen met het gehele Kabinet, dat staat niet ter beslissing van de opperbevelhebber, omdat ten slotte Koninklijke besluiten rechtsgeldig zijn, wanneer zij maar door één Minister zijn mede-ondertekend. Ik meen, dat het benoemingsbesluit van generaal *Snijders* in 1914 is gecontrasigneerd door de toenmalige voorzitter van de Raad van Ministers, terwijl het ontslagbesluit is gecontrasigneerd door de Minister van Oorlog.

De opperbevelhebber heeft in 1939 een opdracht gekregen met betrekking tot die opstelling van troepen, een opdracht, welke hem werd gegeven bij een schrijven van de Minister-President.

Nu zou men de vraag kunnen stellen: Moest dat niet een opdracht van de Koningin zijn geweest? Ik geloof, dat die vraag niet zo belangrijk is. Er was een bespreking geweest, waarbij de Koningin en de Ministers aanwezig waren, maar het enige punt, dat daarbij in quaestie was, was, naar ik geloof, dat de afspraak, die daar gemaakt was, volgens generaal *Reynders* in het schrijven van de Minister-President niet geheel juist zou zijn weergegeven. Misschien zou men kunnen zeggen: het was beter geweest, als het een Koninklijk besluit was geweest, maar in onze staatsrechtelijke figuur wordt het beleid nu eenmaal door de Ministers gemaakt en dragen de Ministers daarvoor de verantwoordelijkheid. Feitelijk hebben wij hier dezelfde staatsrechtelijke verhoudingen als in Engeland. Ik heb altijd de idee gehad, dat gedurende de oorlog *Churchill* de eigenlijke opperbevelhebber is geweest, zoals trouwens in Amerika *Roosevelt,* met hun militaire adviseurs natuurlijk. In onze constitutie ligt feitelijk helemaal opgesloten, dat het zwaartepunt bij de Ministers ligt. Ik vind dit het belangrijke punt.

16290. De **Voorzitter:** Bent u dan niet bang voor een tweehoofdige leiding in het leger? Ik zal u even voorlezen, wat prof. *Kranenburg* zeide:

> „Een Minister van Oorlog is eigenlijk alleen verantwoordelijk voor de goede staat van het leger en hij mag niet ingrijpen in de strategische leiding van het leger, want anders zou er tweehoofdige leiding in het leger zijn, wat mij voor de juiste techniek van de oorlogvoering buitengewoon bedenkelijk voorkomt. Het brengt verwarring te weeg en kan op momenten, waarop plotseling besluiten moeten worden genomen, tot de grootste moeilijkheden aanleiding geven."

A. Daar heeft *Kranenburg* gelijk in, maar ik zeg weer: beleidsvragen.

16291. De **Voorzitter:** U gaat dus niet zover als hij?

A. Ik zou graag willen weten, waarop prof. *Kranenburg* dit baseert, hoe hij meent, dat dit in onze constitutionele structuur ingepast kan worden.

16292. De **Voorzitter:** Wat ik u voorlas, had speciaal betrekking op de verhouding Minister van Defensie—opperbevelhebber. Hij heeft verder nog dit gezegd:

> „Mijn opvatting over de staatsrechtelijke verhouding tussen de opperbevelhebber en de Regering is, dat de opperbevelhebber de technische leider is van de weermacht, tegenover de algemene verantwoordelijke leiding van de Regering. De opperbevelhebber heeft dus de doeleinden, die door de Regering worden bepaald uit te voeren met de technischse middelen, die tot zijn beschikking staan. Daarom is hij, naar mijn opvatting, ook verantwoordelijk aan de Regering, d.w.z. aan het Kabinet, voor het strategisch beleid. Hij is verantwoordelijk aan de Minister van Oorlog voor alles, wat betreft de voorziening van de troepen, de toestand van het leger, omdat dit alles voor de verantwoordelijkheid van de Minister van Oorlog, eventueel de Minister van Defensie is. Voor de beslissingen, die hij neemt in verband met de strategie, de dislocatie van de troepen, is hij verantwoordelijk aan de Regering, omdat hij als technische leider van de weermacht met de hem ten dienste staande middelen de doeleinden moet dienen, die ten slotte door de Regering worden bepaald. De verhouding tussen de opperbevelhebber en de Minister van Oorlog, eventueel de Miniser van Defensie, is dus deze, dat hij aan deze Minister verantwoordelijk is voor de inrichting en de voorziening van het leger, dus dat hij zorgt, dat het leger zodanig wordt behandeld, dat de troepen in goede conditie zijn, maar voor het verdere strategische beleid is hij verantwoording verschuldigd aan de Regering."

A. Ik zie het even anders. Ik bedoel dit. Natuurlijk is hij verantwoording schuldig aan de Regering, maar de vraag is: wie vertegenwoordigt de Regering? Dat is in sommige gevallen het gehele Kabinet. Zoals ik reeds zeide, een ambtenaar van de belastingen is verantwoording schuldig aan de Regering, maar de Regering is in dit geval vertegenwoordigd in de persoon van de Minister van Financiën. Dat is een zaak van de Regering zelf, hoe zij dit wil regelen. Ik kan mij voorstellen, dat in de instructie van de opperbevelhebber staat: voor die en die dingen moet gij verantwoording afleggen aan de Minister van Defensie; en voor andere zaken aan de Minister-President, maar dat is een zaak van de Regering zelf, hoe zij dat regelen wil. Zo zie ik het.

16293. De **Voorzitter:** Een uiting, die u misschien ook nog zal interesseren, is het antwoord van prof. *Kranenburg* op mijn vraag no. 4769: „Het moet meer zijn in negatieve zin?" Hierop antwoordde hij:

> „Dat zij hem geen bepaalde dingen voorschrijven, zou inderdaad naar mij mening de juiste verhouding zijn, die tussen Regering en opperbevelhebber moet bestaan, tenzij in zeer bijzondere omstandigheden, wanneer men zegt: „Nu dreigen er hier politieke gevaren."."

A. Het is zuiver een beleidsvraag: Waar houdt de techniek op? Daar kunt u geen algemene regel voor geven.

16294. De **Voorzitter:** U acht het niet in 's lands belang...

A. Ik acht het absoluut fout.

16295. De **Voorzitter:**... te trachten een constructie te bedenken, waarbij beide bezwaren worden voorkomen, nl. enerzijds dat die gevaren ontstaan, dat er een zelfstandige macht naast de Regering zou komen, en anderzijds die andere gevaren worden voorkomen, dat twee kapiteins op één schip komen in oorlogstijd?

A. Ik geloof, dat men dit volkomen moet overlaten aan het beleid van de Regering en dat de enige sanctie is het optreden van de Staten-Generaal, wanneer zij menen, dat het beleid van de Regering te wensen overlaat, met de daarvoor geëigende middelen van het constitutionele bestel.

16296. De **Voorzitter:** Dat kan in zo'n tijd niet geëffectueerd worden!

A. Ik begrijp, dat men bijzondere bevoegdheden moet geven en dat het uiteindelijk culmineert in het vetrouwen, dat de Staten-Generaal in het Kabinet stellen. Als u het geval neemt van het heengaan van Minister *Bosboom* in 1917, hebt u precies de figuur, hoe het vertrouwen daarbij een rol speelt. Het ging toen over het oproepen van een Landstormlichting. De Kamer had een motie aangenomen, waarbij zij de wenselijkheid uitsprak, dat een bepaalde lichting niet zou worden opgeroepen. De Minister had die motie naast zich neergelegd. Er kwam een tweede interpellatie; het beleid van de Minister werd afgekeurd. Minister *Bosboom* ging heen. De Minister van Marine nam het Departement ad interim. De oproeping van die landstormlichting ging toch door. Er kwam een derde interpellatie, waarbij de Minister-President op de gestelde vragen antwoordde. Het Kabinet dacht over de zaak zelf geheel als Minister *Bosboom*. De Premier *Cort van der Linden* zeide: Ik heb dat bij de vorige interpellatie niet medegedeeld. Als de Kamer het mij gevraagd had, zou ik het hebben medegedeeld. Waarom heb ik Minister *Bosboom* losgelaten? Omdat ik zag, dat hij het vertrouwen van de Kamer niet meer had, en ik meende hem niet te moeten dekken door met het gehele Kabinet achter hem te gaan staan. Ik wist, dat de toestand geen motie van wantrouwen tegen het gehele Kabinet zou veroorloven, maar meende daarvan geen gebruik te moeten maken, omdat ik niet wilde, dat een Minister, die het vertrouwen had verloren, met behulp van het Kabi-

net op de been gehouden werd. Daar hebt u dezelfde figuur als men ook in 1939 had kunnen toepassen, nl. dat het Parlement op een gegeven ogenblik zou hebben kunnen optreden tegen Minister *Dijxhoorn*. Ik erken, dat is moeilijk: men brengt die dingen niet spoedig in de Staten-Generaal. Wij weten, dat de verhouding tussen de Ministers en het Parlement extra-moeilijk is in oorlogstijd. Het zal in Engeland ook wel zo geweest zijn, dat het Parlement noodgedwongen in allerlei heeft berust, al is er ook wel eens wat gezegd. Het is m.i. echter de enig houdbare figuur. De Regering moet het beleid voeren. Als het beleid naar het oordeel van de Kamer verkeerd is, is het aan de Kamer om op te treden.

16297. De **Voorzitter:** Hebt u in het algemeen nog iets aan deze zeer interessante uiteenzetting toe te voegen?

A. Ik zou in dit geval haast willen zeggen, dat ik dankbaar ben voor deze oproeping, want ik heb dit een zeer interessant uur gevonden.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor uw inlichtingen en sluit het verhoor.

P. J. OUD.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 1 JULI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

ANTONIE MARINUS MICHIEL VAN LOON,

oud 66 jaar, wonende te Overveen, kolonel b.d., oud-commandant der IVde Divisie.

Hij legt de eed af als getuige.

16298. De **Voorzitter:** De commissie heeft het op prijs gesteld, u te horen over een onderdeel van haar taak, de quaestie van de Meidagen 1940. U was toen commandant van de IVde divisie. Uw beleid is uiteraard bij de verschillende verhoren ook enige malen ter sprake gekomen, zodat wij het objectiviteitshalve juist vonden u ook gelegenheid te geven in grote lijnen enkele mededelingen te doen over het verloop van die dagen. Door een aantal getuigen en deskundigen, die de gehele zaak bestudeerd hebben, zijn ons diverse mededelingen gedaan. Daarnaast is ons natuurlijk ook bekend hetgeen staat in het „Beknopt Overzicht van de Krijgsverrichtingen van de Koninklijke Landmacht". Dat boekwerk is u, naar uw gebaren te oordelen, bekend. Misschien is het 't eenvoudigst, wanneer u begint met over het genoemde boekwerk uw oordeel te geven en eventueel uw afwijkende mening kenbaar te maken, wanneer naar uw oordeel bepaalde punten in dat boekwerk niet juist zijn weergegeven.

A. Ik ben daarover in correspondentie getreden met de chef van de generale staf, die de behandeling van mijn correspondentie overdroeg aan generaal-majoor-tit. *van Hilten*. Ik sta enigszins tegenover hem ten aanzien van de betekenis van het woord „summier". Hij schreef mij nl. terug, dat ik goed moest begrijpen, dat wat in dat boekwerk stond alleen was geschreven om een overzicht aan het publiek te geven en dat het slechts een summier overzicht was. Nu betekent „summier" naar mijn oordeel niet: onjuistheden en onwaarheden. Het betekent: meer globaal, oppervlakkig. Ik weet niet of u het hoofdstuk over de Grebbeberg hebt gelezen.

De **Voorzitter:** Dat begint op blz. 88.

A. Ik heb aan de chef van de generale staf dit geschreven:

„Mijn aandacht werd onlangs gevestigd op de inhoud van het artikel voorkomende in Elseviers weekblad van 14 Februari 1948 getiteld: Een les in 1948. Klare taal over Mei 1940.

Aannemende dat het aldaar bedoelde boekwerk inderdaad is samengesteld te uwen burele, veroorloof ik mij als oud-commandant der voormalige IVde Divisie, aandacht te vestigen op verschillende in dat boek voorkomende onjuistheden.

Er wordt aldaar — volgens het artikel in „Elsevier" — gesproken van... het doordringen der Duitsers bij de onvolledig vernielde Grebbesluis....

Aan die sluis is gelukkig *niets* vernield geworden. Ware dit gebeurd, dan had het inundatiewater c.q. het Rijnwater vrij spel gehad met alle voor ons kwade gevolgen daarvan.

De Rijn stond op 10 Mei 1940 zeer laag. Mogelijk zou dus zijn geweest, dat de inundatie zou zijn afgelopen. Ik neem dus aan, dat bedoeld is de brug over het inundatiekanaal nabij de oostelijke helling van de Grebbeberg. Deze brug is door de vernieling in zodanige toestand gebracht, dat passeren er van zonder meer niet mogelijk was.

De vernieling toch was van die aard, dat toen door delen van II-19 R.I. in de nacht van 11 op 12 Mei 1940 een poging zou worden gedaan om de voorposten te hernemen, waarbij het passeren van de vernielde brug noodzakelijk was, dit alleen zou kunnen plaats hebben middels een achterwaarts te voren gereed gemaakte noodbrug."

Verder is het onjuist, dat de Duitsers bij die brug de stelling zijn binnengedrongen. Dit binnendringen is noordelijker geschied, ongeveer bij Heimerstein. Zij hebben zich niet „langs de diep ingesneden Holleweg naar voren gewerkt". Zij zijn noord van die weg westwaarts opgerukt langs de Heimersteinselaan.

Een van de tegenmaatregelen is ook geweest een stoot van een compagnie van II-19 R.I. langs de Heimersteinselaan, onder bevel van C.-I-8 R.I. en niet langs bedoelde Holleweg. Eerst later hebben de Duitsers zich ook zuidwaarts uitgebreid. Er schijnt in het bewuste boek geschreven te zijn, dat die Holleweg door geen vuurwapenen in de zone der voorcompagnieën werd bestreken. Ook dit is niet juist. Zeer kort na de aanvaarding van het commando over de IVde divisie heb ik — vergezeld van C.-8 R.I. en nu wijlen majoor *W. P. Landzaat* — het opgemaakte vuurplan der voorcompagnieën o.a. daar ter plaatse in het terrein nagegaan. Het was toen op voorstel van majoor *Landzaat* — zelf oud-mitrailleurofficier —, dat ik enige wijziging in opstelling van enkele zware mitrailleurs goedkeurde. Door die wijziging kon, meer dan aanvankelijk, vuur, vooral op de oostelijke ingang van de Holleweg worden gebracht. De hindernis, gevormd door de vernielde brug, lag daardoor ook beter onder vuur. Met de door mij goedgekeurde wijzigingen was toen majoor *Landzaat* zeer ingenomen. Hij had deze herhaaldelijk bij mijn ambtsvoorganger voorgebracht, doch deze had, zoals *Landzaat* mij toen mededeelde, niet tot wijziging willen beslissen. Dat dus majoor *Landzaat* in de maanden, die ons toen nog van 10 Mei 1940 scheidden, niet bedoelde wijzigingen heeft doen uitvoeren, kan ik niet aannemen. Zijn voortvarendheid was mij daarvoor borg.

Er was dus wel degelijk een door vuur bestreken hindernis. Bovendien was de gehele oosthelling van de Grebbeberg en waren ook de hellingen van de Holleweg nabij die oostelijke ingang voorzien van prikkeldraadversperringen.

Verder lees ik in het artikel in „Elsevier":

> „Op de kunstweg was, ter hoogte van de stoplijn, geen versperring aangebracht."

Ook dit is onjuist. Voor de gehele stoplijn in het divisievak was een doorlopende prikkeldraadhindernis aangebracht. Ter hoogte, waar deze hindernis de kunstweg Wageningen—Rhenen sneed, waren Friese ruiters voor afsluiting van de weg vervaardigd. Die hindernis is ook werkelijk geplaatst. Dit is mij door C.-I-8 R.I. bericht en werd in mijn verslag over de oorlogshandelingen der IVde divisie, dd. 10 Mei 1940, vermeld. Voor het bestrijken van het westelijk gedeelte van de Holleweg en vooral van de westelijke uitgang daarvan was behalve de infanterievuurwapenen ook PAG aangewezen. Aanvankelijk was hiervoor een modern stuk PAG bestemd, doch toen dit elders meer nodig bleek, moest worden volstaan met een stuk 6 cm veld.

Weer verder lees ik:

> „Door verschillende oorzaken was de verplaatsing der voor de Nederlandse tegenaanval bestemde troepen vertraagd, zodat deze niet op tijd kon aanvangen en *de artillerie, onbekend gelaten* (de cursivering is van mij, Mijnheer de Voorzitter!) met deze vertraging, het vuur enige uren te vroeg afgaf."

Ook deze zinsnede vereist rechtzetting. Inderdaad is de tegenaanval later ingezet dan was uitgewerkt. Ik zelf vernam dit ook niet direct en kon dus geen nadere bevelen aan de artillerie doen toekomen. Toen mij het later inzetten van de infanterie-opmars bekend werd, is het geprojecteerde artillerievuur in overeenstemming met de vertraging herhaald. De uitdrukking „de artillerie onbekend gelaten" dient dus in een ander daglicht te worden gezien dan vermoedelijk de bedoeling van de schrijver(s) is geweest.

Ook lees ik:

„Verder noordelijk — tot Kruiponder toe — gingen tussen 16.00 en 20.00 uur achtereenvolgens alle onderdelen, welke in de frontlijn stonden, terug."

Ook dit is niet juist! Op het bericht, dat in de omgeving van Kruiponder onderdelen teruggingen, heb ik maatregelen genomen voor herstel door aldaar een eskadron wielrijders in te zetten.

Deze maatregelen behoefden niet tot uitvoering te komen, omdat intussen bericht binnenkwam, dat bedoeld frontgedeelte nog (of weer) was bezet. Hoe laat dit bericht binnenkwam, herinner ik mij niet meer. Wellicht zou de toenmalige commandant van het eskadron wielrijders hieromtrent inlichtingen kunnen verstrekken. Hij zal toch nog wel weten wanneer hij werd teruggeroepen.

Ook onze troepen direct noord van Heimerstein zijn toen nog ter plaatse gebleven. Een teruggaan van *alle* onderdelen is dus niet juist. Aan het slot van bovenvermelde zinsnede lees ik: ... De gevolgen op de meer achterwaarts opgestelde troepen waren demoraliserend ...

Hoe dit de schrijver(s) van het bedoelde boekwerk is gebleken, wordt niet vermeld. Daarom en mede om het hierboven door mij naar voren gebrachte onthoud ik mij vooralsnog hierop in te gaan.

Met het bovenstaande vertrouw ik vooral de schrijver(s) van „Beknopt Overzicht van de Krijgsverrichtingen der Koninklijke Landmacht" van dienst te zijn geweest.

Ik schreef het na ruggespraak met de toenmalige Chef van mijn Staf. Het geeft dus mening en opvatting weer van ons, die in de Meidagen 1940 belast waren met commando en leiding op de Grebbeberg. Nimmer is ons door de samensteller(s) van het boekwerk naar die mening en opvatting gevraagd. Ik noem dit een zonderlinge, vreemde handelwijze. Zij is naar mijn mening ook ongepast in verband met de critiek, die wordt uitgeoefend. Deze handelwijze is grievend tegenover hen, die zich niet meer kunnen verdedigen.

Voor hen, voor 8ste R.I. in zijn geheel, voor mijn Staf en mijzelf heb ik met deze brief het gebeurde op en om de Grebbeberg in Mei 1940 willen rechtzetten.'

Ik hoop, dat u aanleiding moge vinden de inhoud er van ter kennis te brengen van de schrijver(s) van het boek en voor zover nodig van de Redactie van „Elseviers Weekblad".

16299. De **Voorzitter:** Wie was de chef van de staf, die u zoëven noemde?

A. *Le Fèvre de Montigny.*

16300. De **Voorzitter:** Ik ben blij, dat wij u in de gelegenheid hebben gesteld uw visie op deze zaak te geven, want ik heb wel begrepen uit deze verklaring, dat er enig verschil van mening mogelijk is over de precieze gang van zaken. Het is alleen jammer, dat u telkens citeert uit een weekblad en niet uit het boek zelf. Wij zullen thans moeten nagaan of de aangehaalde tekst precies klopt.

A. Het is woordelijk. De heer *van Hilten* schreef mij naar aanleiding van mijn citaten uit dat tijdschrift, dat ik beter deed het boek te lezen. Ik heb het mij toen verschaft en die passages gecontroleerd. Ze klopten precies. Zelfs zijn er nog veel meer onjuistheden, die niet in dat artikel stonden.

16301. De **Voorzitter:** Is het uw mening, dat de heer *Le Fèvre de Montigny* deze uiteenzetting van u eventueel zou bevestigen?

A. Wij hebben ruggespraak gehouden. Ik heb de minute van mijn brief aan hem toegezonden. Hij heeft zich overal akkoord mede verklaard. Er werden slechts kleine dingen gewijzigd. U moet niet vergeten, dat het acht jaar geleden is. Het is in dit opzicht een verwarde boel. Om een ander voorbeeld te geven; er is een boek uitgekomen, getiteld „Spoorwegbruggen in oorlogstijd". Het is door de spoorwegen uitgegeven. Daarin leest men, dat de brug bij Rhenen is stukgeschoten met artillerie van uit de Betuwe. Ik heb nota bene zelf order gegeven die brug te laten springen. Ik heb ook het bericht gekregen, dat zij gesprongen was. De kapitein, die dit heeft gedaan, heb ik nog gesproken en die wil het zeker bevestigen. Ik begrijp er niets en niets van. Ik weet alleen, dat er over mij klachten zijn ingebracht. Ik ben bij een commissie, ingesteld door de chef van de generale staf, geweest en ik heb later een brief ontvangen, dat alle klachten ongegrond zijn gebleken. Er is geroddel geweest door mensen, die ter plaatse niet bekend waren. Het is het zuiverste krijgsgevangenenkamp-geroddel. U moet mij maar niet kwalijk nemen. ik kan mij hierover opwinden. Als dat nu geschiedschrijving is!

16302. De **Voorzitter:** Daarom is het prettig, dat u de gelegenheid hebt onder ede voor een officiële commissie uw mening uiteen te zetten en dat u kunt doen blijken van een andere mening over de werkelijke toedracht van zaken.

Dan zou ik enige vragen willen stellen in verband met een paar dingen, die u genoemd hebt. In de eerste plaats de quaestie van het acces van de Duitsers naar de Grebbeberg. Onderaan de Holleweg is een hotel en daar was een brug. Nu hadden wij begrepen, dat de Duitsers over deze weg en dus, zo veronderstellen wij, over die brug, naar boven waren gegaan. Wij hebben aan verschillende personen gevraagd: hoe is het mogelijk geweest, dat die brug niet behoorlijk gesprongen is en dat er geen artillerie- of mitrailleurvuur op die Holleweg werd gebracht? Nu werpt u een heel ander licht op de zaak. De Duitsers zijn dus niet langs deze weg gekomen, als ik het goed begrepen heb. Maar was die brug daar wel gesprongen?

A. Ja.

16303. De **Voorzitter:** En daar was ook die sluis?

A. Onder en naast die brug was de sluis. De sluis lag hoofdzakelijk aan de zuidkant van de brug, van Wageningen komende dus links.

16304. De **Voorzitter:** En in de weg was een gewone brug?

A. Ja.

16305. De **Voorzitter:** De sluis heeft men dus niet laten springen, omdat, als ik het goed begrepen heb, anders het gehele vak zou leeglopen. Is daarom de sluis niet ondermijnd en niet gesprongen?

A. Inderdaad. Er was ook geen springlading aangebracht.

16306. De **Voorzitter:** Was het mogelijk er overheen te trekken?

A. Acrobaten of apen konden dat wel.

16307. De **Voorzitter:** Was er een vrij sterke helling?

A. Een hoogte van een meter of drie. En daar nogmaals ± 3 m beneden was eerst het water.

16308. De **Voorzitter:** Dus in de weg zelf was een brug?

A. Ja, en die is behoorlijk gesprongen. Eén of twee dagen na de capitulatie ben ik er geweest. Toen hingen vier liggers van de brug in het water. Zij stonden schuin tegen de kant. Wij hadden een zo gering mogelijke springlading gebruikt, juist om de sluis te sparen. Hadden wij de lading te groot genomen, dan was ook de sluis er aan gegaan.

16309. De **Voorzitter:** Waren zij zo dicht bij elkaar? Hoeveel meter waren sluis en brug van elkaar verwijderd?

A. Ik schat een meter of vier, vijf. De kapitein van de genie, die onder mij werkte, de reserve-kapitein *van Walsum,* heeft een minimale springlading gebruikt.

16310. De **Voorzitter:** Uw indruk was dus, dat het onmogelijk was er overheen te komen?

A. Ja.

16311. De **Voorzitter**: Dus de bedoeling, die bij de betrokkenen voorzat, was absoluut correct, in die zin, dat men meende, dat de beste oplossing was: enerzijds de brug laten springen, anderzijds de sluis sparen?

A. Ja. Bovendien moet u bedenken, dat er vuur op lag. De heer *van Hilten* schrijft: De kazematten, die er lagen, konden geen vuur brengen op de vernielde brug. Daarom heb ik juist die andere zware mitrailleurs er neer gezet.

16312. De **Voorzitter:** En hebben die gevuurd? Of hebben de Duitsers daar geen aanval gedaan?

A. Zij hebben er vóór gelegen, nl. vóór het er vóór gelegen Hoornwerk. Zo was de situatie.

16313. De **Voorzitter:** Hoeveel meter ten noorden van de plaats, waarvan wij zojuist spraken, heeft de werkelijke doortocht van de Duitsers plaats gehad?

A. Zeker 600 à 700 meter.

16314. De **Voorzitter:** Er is dus een zeer aanzienlijk verschil in weergave van de feiten.

A. De Duitsers zijn langs de Heimersteinselaan opgerukt. Daar is men in contact met de Duitsers geweest, daar is ook majoor *Jacometti* gesneuveld.

16315. De **Voorzitter:** Dit heeft zich alles op Zondag afgespeeld?

A. Ja, op Zondag de 12de Mei.

16316. De **Voorzitter:** Wanneer is in uw vak de strijd ontbrand?

A. Op 11 Mei. Op 10 Mei hebben de Duitsers Wageningen bezet en op de 11de Mei zijn zij direct hun aanval op de voorposten begonnen. Deze zijn gedeeltelijk teruggevloeid. Om een uur of vier zijn de Duitsers langs de weg, die loopt langs de nieuwe vaart, die recht op Kruiponder aangaat, noord van Heimerstein, opgetrokken. Daar heb ik driemaal artillerievuur laten geven, met succes. Zij zijn teruggetrokken en in de avond van de 11de Mei vóór de Grebbesluis en het inundatiekanaal gekomen. De gehele nacht en de daaropvolgende dag is er geen enkel bericht gekomen, dat er een grootse aanval werd opgezet. De voorposten, die teruggetrokken zijn, heb ik laten verzamelen achter mijn stelling bij de Plantage Willem III bij Elst. Op een gegeven moment is mijn chef, generaal *Harberts,* bij mij gekomen; vreselijk ontdaan en gillend en schreeuwend over lafaards, die zich door een troepje kwajongens hadden laten teruggooien, vroeg hij mij: waar zitten die kerels? Ik zeide hem, waar zij zaten, waarop hij mij toevoegde: u gaat er heen en u zegt hun, dat zij zullen worden ingezet; u zet hun de mitrailleurs in de rug, zodat zij niets anders hebben te doen dan te overwinnen of te sneuvelen.
Toen ik 's morgens geen bericht kreeg, dat de vijandelijke aanval werd ingezet, ben ik om een uur of twaalf naar die mensen op Plantage Willem III toegegaan. Ik vond er een armzalig troepje. Ik heb hen toegesproken, moed ingesproken en gezegd, dat zij zouden worden ingezet en dat ik hoopte, dat zij flinke kerels zouden zijn. Datgene, wat mijn chef mij gezegd had over de mitrailleurs in de rug, heb ik hun niet verteld. Eén van de mensen maakte toen de opmerking: maar wij hebben geen wapenen meer.
Nu wist ik, dat bij mijn bagagetrein in Werkhoven de wapenen waren. Ik ben per auto naar Werkhoven gegaan, heb daar van de commandant van de korpstrein de wapenen en munitie in ontvangst genomen en ben teruggegaan. Toen ik op Plantage Willem III aankwam, vond ik daar een motorordonnans van kapitein *Le Fèvre,* die mij mededeelde, dat de Duitsers bij de Heimersteinselaan waren binnengedrongen en of ik ogenblikkelijk wilde terugkomen, want er moesten belangrijke beslissingen worden genomen. Ik ben, nadat ik aan de sergeant, die er was, de zaak had overgegeven, met de opdracht de wapens uit te delen, teruggegaan. Ik hoorde, dat de vijand bij Heimerstein was binnengedrongen. De Duitsers zijn daar waarschijnlijk door het water gegaan met hun rubberboten. Bovendien was het niet zo diep, want het was een inundatiekanaal. Het enige nadeel voor de Duitsers was het open terrein.

16317. De **Voorzitter:** Heeft de verdediging daarvan geen gebruik gemaakt? Waren er geen kazematten?

A. Er waren daar geen kazematten. Er waren semi-permanente schuilplaatsen.

16318. De **Voorzitter**: Zijn de troepen daar zonder meer gaan lopen?

A. De Duitsers hebben eerst vuur op de voorposten gelegd.
De volgende morgen hebben zij gevuurd op de lijn bij Heimerstein en op de onderkant van de Grebbeberg. Vermoedelijk zijn de mensen zo teneergeslagen geweest, dat de Duitsers er door heen konden komen.

16319. De heer **Korthals:** U zei zoëven, dat u de boel had overgedragen aan een sergeant. Was er geen officier?

A. Ook dat is ter sprake gekomen bij het onderzoek. Een kapitein heeft beweerd, dat hij daar was. Ik heb hem niet gezien. Ik heb alleen met de sergeant te maken gehad. Ik heb de soldaten in de barakken laten aantreden, waar ik een lijstje van het ontbrekende heb opgemaakt. Ik ontken, dat ik daar een officier heb gezien.

16320. De **Voorzitter:** Het doorbreken van de hoofdweerstandslinie verklaart u door de artilleriebeschieting?

A. Ja. Er kwamen voortdurend berichten binnen, dat men onder hevig artillerievuur lag.

16321. De **Voorzitter:** Heeft de vijand zich later naar het zuiden verplaatst en de Holleweg van achter genomen?

A. Ongeveer bij het Dierenpark zijn ze op de weg gekomen. Daar heeft zich het gevecht afgespeeld, waarbij majoor *Landzaat* is gesneuveld. Overste *Hennink,* die kortgeleden is overleden, heeft mij zelf verklaard, dat hij stand heeft gehouden en dat hij naar het zuidwesten is teruggeweken. Daar zat nog geen vijand.

16322. De **Voorzitter:** Op Zaterdag, de tweede dag dus, hebt u bericht gekregen, dat de voorpostenlinie was teruggeweken. Het overig gedeelte van de dag is er niet veel bijzonders meer gebeurd. U hebt toen van hogerhand opdracht gekregen, dat deze linie moest worden hernomen, wat niet absoluut noodzakelijk was, gezien de voorschriften. Van hogerhand werd het echter zo gezien. De Zondag is dus voor u de spannende dag geweest. Wanneer hebt u het bericht gekregen, dat zij bij Heimerstein waren binnengekomen?

A. 's Middags om halfdrie. Ik vernam het toen bij de Plantage Willem III van een motorordonnans.

16323. De **Voorzitter:** In die dagen is er van het physiek van de leidende officieren buitengewoon veel gevraagd. Is er een quaestie van oververmoeidheid geweest bij u zelf, of bij de chef staf? Wij hebben daarover enige dingen gehoord in verband met het bezoek van de tegenwoordige Minister van Oorlog, de toenmalige kapitein *Fiévez.* Wanneer is deze bij u gekomen?

A. Dat is geweest op de avond van 12 Mei. Ik ontken echter hetgeen in het boek staat, dat kapitein *Fiévez* de leiding zou hebben overgenomen.

16324. De **Voorzitter:** De functie van de chef staf misschien, want deze heeft zich ter ruste begeven.

A. Wij hebben die tegenaanval, die op de 13de was vastgesteld, helemaal opgetuigd. De bevelen waren uitgegaan. Na afloop daarvan zag ik, dat *Le Fèvre de Montigny* vermoeid was. Ik heb hem toen gezegd: „Ga wat rusten, ik kan het op het ogenblik nog wel houden, ga jij maar rusten." Dat wilde hij aanvankelijk niet doen, maar op aandringen van mij en kapitein *Fiévez* heeft hij het ten slotte gedaan. De heer *Fiévez* zeide: „Ik kan het wel even doen". *Le Fèvre de Montigny* is toen weggegaan en de heer *Fiévez* is gebleven. Wij zaten aan een kleine tafel. Ik had de kaart vóór mij. Kapitein *Fiévez* zat aan de telefoon. Als er vragen of mededelingen binnenkwamen, gaf hij ze mij door. Ik keek dan op de kaart hoe het precies was en gaf vervolgens mijn orders. Die orders gaf ik aan kapitein *Fiévez* en deze gaf ze telefonisch door. Dat gebeurde door middel van een z.g. gevechtstelefoontoestel.

16325. De **Voorzitter:** Dus kapitein *Fiévez* heeft de bevelen eigenlijk niet gemaakt?

A. Die heb *ik* gemaakt. Ik stel pertinent, dat ik de bevelen heb gemaakt. Ik heb wijziging gebracht in de tegenaanval, die moest plaats hebben. Ik heb de bevelen gemaakt en omdat het andere troepen waren, waarmede die tegenaanval moest worden ingezet, nl. de troepen van kolonel *Nijland,* en ik natuurlijk moest weten, hoe laat ik die troepen ter beschikking zou krijgen, heb ik met hem overleg gepleegd. Kolonel *Nijland* was commandant van de brigade B, die in de Betuwe had gezeten, maar was teruggegaan.

16326. De **Voorzitter:** Die troepen waren zeer vermoeid.

A. Dat wist ik op dat ogenblik ook niet. Er werd mij alleen gezegd: die troepen worden beschikbaar gesteld. Daarmede heb ik toen die tegenaanval ingezet ten oosten van de spoorbaan. Die tegenaanval is te laat gekomen, waarvan de Duitsers gebruik hebben gemaakt om er artillerievuur op te leggen.

16327. De **Voorzitter:** U was zelf ook vermoeid die dag?

A. Ja, maar ik heb het kunnen uithouden.

16328. De **Voorzitter:** Had u wel gerust?

A. Een enkele keer zittende, wanneer er geen bevelen te geven waren. Maar ik ben op mijn post gebleven. Ik ben niet weg geweest. Toen ik 's nachts in IJsselstein kwam, ben ik om 1 uur naar bed gegaan — ik logeerde bij de burgemeester — en om 5 uur opgestaan. Ik kon niet slapen door oververmoeidheid. Dat heb ik in Indië wel meer gehad. Als er iets gebeurd was, kon ik het eerste ogenblik niet slapen.

16329. De **Voorzitter:** U bent toch niet steeds op uw post geweest, want u bent per auto naar Werkhoven geweest.

A. Dat was mij opgedragen. Bovendien mocht ik mij bewegen binnen mijn ressort.

16330. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat dit punt voldoende toegelicht is. Ik zou u alleen nog dit willen vragen: Wat was in het algemeen uw indruk van de houding van de troep? Is deze u tegengevallen of meegevallen?

A. Aanvankelijk viel het mij mede. Er stond echter geen reserve achter de troep. De mensen waren doodmoe. Ik zelf heb niet geslapen en dat hadden de meesten niet. Wij zijn in de avond van de 9de Mei naar de stellingen gegaan. Van de morgen van de 9de tot het ogenblik, waarop ik in IJsselstein kwam, de 13de, heb ik niet geslapen.

16331. De **Voorzitter**: Dus in de avond van de 10de heeft men niet gerust?

A. De stellingen moesten betrokken worden en alles moest in gereedheid gebracht worden. Ik ben 's nachts nog de stellingen ingegaan. Ik ben de 11de, toen de Duitsers de grens over waren en vliegtuigen boven ons hoofd cirkelden, ook weer de stellingen ingegaan om de mensen moed in te spreken. Ik heb toen o.a. een onderdeel aangetroffen onder een reserve-2de luitenant. Ik vroeg hem: Is hier nog iets bijzonders? „Ja", antwoordde hij, „mijn munitie is op". Ik vroeg: „Wat? Waarop heb je die dan verschoten?" Zijn antwoord was: „Op vliegtuigen". Alle infanteriemunitie was op de vliegtuigen afgeschoten!

Het enige, wat ik heb kunnen doen, is, dat ik gezegd heb: ik zal andere munitie geven, maar wees er voorzichtig mede! Dit is een uiting van zenuwachtigheid.

Na een dag of drie ben ik naar Elst teruggegaan, waar ik een nieuwe linie heb willen vormen. De mensen, die mij daar gepasseerd zijn, waren in een dusdanige stemming, dat, als ik hun de revolver op de borst gezet had om hen neer te schieten, zij het ook goedgevonden hadden. Zij waren doodop. Als ik de een op een bepaalde plaats zette om te graven en in stelling te komen en ik ging naar een ander, dan liep de een weer weg. Zij waren op.

16332. De **Voorzitter:** Het was dus niet zozeer onwil of verraad?

A. Neen. Na vier dagen waren zij suf.

16333. De **Voorzitter:** Men heeft dus niet een soort ploegenstelsel ingevoerd, ten einde de mensen bij toerbeurt te laten rusten?

A. Dat was niet mogelijk. Toen ik het commando kreeg over de divisie, heeft generaal van *Voorst tot Voorst* tegen mij gezegd: ik wens u van harte gluk met het belangrijke commando, dat u hebt gekregen, belangrijk, omdat u dit acces onder uw bevelen krijgt. Hebt u al iets nagegaan? Wat hebt u op uw hart?

Ik zeide, in verband met die naar voren gebrachte belangrijkheid van het acces, dat ik een bezetting van 2 van de 3 regimenten infanterie der divisie weinig vond en dat vóór de stelling een boomgaard lag, die mij daar ter plaatse alle uitzicht belette.

Wij zijn er heengegaan en de generaal was het met mij eens. Het zou geld kosten, maar ik moest maar laten informeren. Ik heb majoor *Landzaat* opgedragen bij de boer te informeren. Hij deelde mij na een paar dagen mede, dat de boer de boomgaard voor f 400 wilde verkopen. Het was nl. geen „baste bongerd". Ik heb het gerapporteerd, doch ik moet nog bericht krijgen.

16334. De **Voorzitter:** f 400,—, dat is niet veel! Weet u het zeker?

A. Ik weet het absoluut zeker, het was geen grote boomgaard. Wij moesten alleen de bomen er af halen; daarop is het blijven hangen.

16335. De **Voorzitter:** Door de commandant veldleger is medegedeeld, dat de opruiming zeer te wensen heeft overgelaten.

A. Ik heb tegen majoor *Landzaat* gezegd: Zodra er iets gebeurt, gaan wij de boomgaard opruimen.

Het is een paar maal voorgekomen, dat er absolute paraatheid bevolen werd, en toen hebben wij een paar rijen boompjes gekapt. Op de dag van de oorlog zijn wij verder gegaan. Later is dit een groot voordeel voor de vijand geweest, want liggende bomen zijn betere dekking dan staande bomen.

16336. De **Voorzitter:** U hebt niet bepaalde grieven tegen het regiment infanterie, dat de Grebbeberg heeft moeten verdedigen? Had het een goede naam?

A. Het achtste regiment is vanouds een goed regiment. Zijn vorige commandant stond niet zo gunstig bekend. Toen overste *Hennink* het commando kreeg, heb ik hem gezegd, dat hij een moeilijke tijd zou hebben. Generaal *Harberts* heeft overste *Hennink* bij zich laten komen en met hem gesproken. Hij deed het echter zodanig, dat overste *Hennink* zeer gepiqueerd was. Overste *Hennink* heeft zijn best gedaan er van te maken, wat er van te maken was. Het materiaal was goed. Het zijn jongens uit Arnhem en de Achterhoek; die zijn niet slecht.

16337. De **Voorzitter:** Hebt u voldoende gelegenheid gehad uw mening ten aanzien van de gehele zaak te geven?

A. Ik zou er nog op willen wijzen, dat door kapitein *Leezer* een klacht over mij is ingediend. Dit is absoluut nonsens gebleken. Ik weet niet of u deze aangelegenheid hierin wilt betrekken.

Ik heb daarover een memorie ingediend. Ik ben gaarne bereid al die papieren ter beschikking te stellen.

16338. De **Voorzitter:** Er is quaestie van vervolging geweest, maar deze is afgelast. U bent, meen ik, voor de commissie-*Nierstrasz* geweest.

A. Ja. Ik heb een brief ontvangen om voor de commissie in de zaak commandant IVde divisie te verschijnen. Ik heb toen gevraagd wat dat wel voor een zaak was, omdat ik op een vroegere vraag aan generaal *van Voorst tot Voorst* een nietszeggend antwoord heb ontvangen. Ik verkeerde dus in het duister. Bovendien, de vorige Minister legde mij geheimhouding op. Ik heb toen aan generaal *Nierstrasz* gevraagd wat er aan de hand was. Hij heeft mij toen uitvoerig geschreven welke bezwaren er door kapitein *Leezer* waren ingebracht, en voorts de lichtvaardige aantijgingen van generaal *Nierstrasz* zelf, die hoofdzakelijk gegrond waren op horen zeggen.

16339. De **Voorzitter:** De commissie heeft toen een onderzoek ingesteld en het gevolg is geweest, dat u voor eervol ontslag is voorgedragen.

A. Ik heb juist gisteren gehoord, dat het af zou zijn. Ik had er aanmerking op kunnen maken, dat de aanklager, generaal *Nierstrasz*, mij verhoorde, maar ik vond het wel genoeglijk hem te laten zien, dat hij verkeerd gehandeld had. Er is b.v. verteld, dat ik gedurende de oorlog lunchende in Leersum zou zijn aangetroffen, nl. toen ik op weg was om wapens te halen. Op zeker moment vloog mijn auto rechts de weg uit. De chauffeur bleek in slaap te zijn gevallen. Ik zei hem mij het stuur te geven, opdat ik zelf kon rijden, maar hij bedelde om aan het stuur te blijven. Ik heb toen het eerste het beste café aan laten doen en heb, buiten de auto staande, koffie besteld. Omdat de chauffeur nog niet gegeten had, heb ik broodjes met kaas besteld. Dat is het verhaal van mijn lunchen in Leersum!

16340. De **Voorzitter:** Hebt u verder geen bijzonderheden?

A. Ik kan alleen mededelen, dat ik in correspondentie ben over hetgeen in het boek beschreven staat, omdat mij gebleken is, dat er veel meer onjuistheden in staan dan ik hier heb genoemd.

De **Voorzitter:** Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en sluit thans het verhoor.

A. M. M. VAN LOON.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 1 JULI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

LEONARD JOHANNES SCHMIDT,

oud 64 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
gepensionneerd kolonel, oud-territoriaal bevelhebber in Noordbrabant en commandant Peeldivisie.

Hij legt de eed af als getuige.

16341. De **Voorzitter:** Wij hebben u de vorige keer gehoord over een aantal punten, samenhangende met de wijziging in het opperbevel. Daarbij is ook ter sprake gekomen het verloop van de gebeurtenissen in de Meidagen 1940. Toen hebt u zelf de wens te kennen gegeven, daarover nog een en ander mede te delen. De commissie wil u thans gaarne de gelegenheid geven die mededelingen te doen.

A. Van die gelegenheid wil ik gaarne gebruik maken, Mijnheer de Voorzitter! Ik stel er prijs op voorop te stellen, dat ik, wanneer ik iets zeg of beweer, dat doe zonder enige bitterheid. Ik kan mij best voorstellen, dat u zegt: Hij is enigszins verbitterd. Daarvan is echter geen sprake meer. Dat is geweest, dat is voorbij.

Wanneer ik over de Meidagen ga spreken, moet ik even teruggrijpen, omdat de maatregelen, die de opperbevelhebber heeft genomen, eigenlijk dateren van Maart 1940. In Maart 1940 kreeg ik als commandant van de Peeldivisie de opdracht, op een bepaalde dag op mijn stafkwartier aanwezig te zijn, daar de opperbevelhebber mij wilde spreken. De opperbevelhebber kwam en deelde het volgende mede:

„Het ligt in mijn bedoeling het IIIde legerkorps en de lichte divisie uit Brabant weg te nemen op het ogenblik, dat de eerste Duitser zijn voet over de grens zet. Daartoe zullen de volgende maatregelen worden genomen: de lichte divisie en het IIIde legerkorps zullen in deze vredesperiode terugtrekken op de grote rivieren en bruggehoofden bezetten en geconcentreerd legeren, opdat, wanneer de Duitsers over de grens komen, de aftocht naar het noorden zoveel mogelijk kan worden bespoedigd. Er zal in de vakken van het IIIde legerkorps achterblijven één bataljon per regiment en u" — dat was ik — „krijgt opdracht reeds thans het commando op u te nemen over die aldus ontstane linie."

Er bleven dus over 4 bataljons van het IIIde legercorps en de Peeldivisie, waarvan ik commandant was over het front Grave—Nederweert—Weert—Dorplein en één regiment 8 staal kanonnen van 1883 als enige artillerie. Ik heb altijd gezegd, dat ik geen divisie had. Ik miste alles wat een divisie tot een divisie maakt. Verder had ik eerst de beschikking over artillerie van het korps rijdende artillerie van de lichte divisie, doch ook deze werd naar het noorden verplaatst. Deze opstelling, die de generaal had gelast, zou worden genoemd: de neutraliteitsopstelling. Ik mocht over dit alles niet spreken, maar het was duidelijk, dat iedereen begreep, dat, wanneer wij met Duitsland in oorlog zouden komen, het IIIde legerkorps en de lichte divisie opnieuw hun oude stelling zouden bezetten. Daarvoor heette het de neutraliteitsopstelling.

16342. De heer **Algera:** Bedoelt u met „de oude stelling" de Peellinie?

A. Ja. Ik kreeg opdracht over dit alles te zwijgen en mocht er alleen over spreken met mijn chef van de staf. Toen heb ik de generaal gezegd, dat het teruggaan van het IIIde legerkorps over de grote rivieren op het ogenblik, dat mijn troepen in gevecht kwamen, een teruggaan dus tegen de verwachting van al mijn commandanten in, niet anders dan een vernietigende invloed moest hebben op het moreel van mijn troepen. Ik heb er ook op gewezen, dat ik was verstoken van alles, wat ik aan hulpmiddelen nodig had. Er waren wel versperringen gelegd, maar een versperring, die niet onder vuur ligt, is geen versperring. Ik miste de 10 veld van het IIIde legerkorps voor het afgeven van vuur op grote afstanden. Vanaf de opstelling kon ik onmogelijk met 8 staal de Maas bereiken. Elke overgang over de Maas lag buiten artillerievuur.

Ik wees hem er op, dat ik een opstelling had, die niet in overeenstemming met mijn inzichten was, want ik wenste concentratie op wegenknooppunten.

Ik wees er op, dat de verdediging aan de Maas was verzwakt, doordat men de 4,7 tegen mijn wil naar achteren, naar de Peel-Raamstelling had gebracht. Alleen aan de Maas stonden kanonnen van 8 cm staal uit 1883, behalve enkele moderne kanonnen in de kazematten bij de grote bruggen.

De generaal wist op al deze noodkreten niets anders te antwoorden dan dat hij de verantwoordelijkheid droeg. Geen woord tot steun, geen woord van medeleven, niets! Dat hij de verantwoordelijkheid droeg, sprak vanzelf. Omdat ik zag, dat elke verdere discussie onmogelijk was, heb ik gezegd, dat ik mijn uiterste best zou doen de hopeloze taak naar mijn innige overtuiging te vervullen, dat ik mij persoonlijk daarvoor niet zou ontzien en dat ik het uiterste zou doen om de eer van het Nederlandse leger hoog te houden.

16343. De **Voorzitter:** Was daarbij nog iemand tegenwoordig?

A. Ja, generaal van *Voorst tot Voorst,* de chef van de generale staf, die het blijkbaar geheel met de opperbevelhebber eens was. U begrijpt, wat dat moment voor mij betekende, want het is gemakkelijk te zeggen: ik draag de verantwoordelijkheid, maar ten slotte lag de verantwoordelijkheid bij mij. Dat is wel gebleken. Nadat de generaal weggegaan was, ben ik in mijn wagen gesprongen en naar huis gereden. Ik heb tegen mijn vrouw gezegd, dat ik stante pede ontslag vroeg. Ik had voldoende vertrouwen in mijn eigen capaciteiten om een andere baan te kunnen vinden. Ik kon dit bevel niet aanvaarden; in de eerste plaats niet voor mij zelf en in de tweede plaats niet tegenover mijn divisie, waarvoor ik de verantwoordelijkheid droeg. Ik heb een lang gesprek met mijn vrouw gehad en zeer te recht werd mij van die kant medegedeeld, dat ik op het punt stond generaal te worden — de Minister had gezegd: in November 1940 —, dat ik altijd zo impulsief was en dat ik niet de verantwoordelijkheid droeg, hetgeen volkomen juist is, ten minste van die kant bezien.

Ik ben teruggegaan en toen heb ik mij eigenlijk pas gerealiseerd, wat het was. Ik laat nu buiten beschouwing de mérites van het plan. Het staat niet aan mij dit te beoordelen. Als u mijn oordeel wilt weten, dan kunt u het vragen.

De **Voorzitter:** Wij hebben het er de vorige keer al over gehad.

A. Het plan lijkt mij zeer aanvechtbaar. Uit een oogpunt van de verdediging van Brabant was het voor mij, die met een troepenmacht stond, die geen troepenmacht was, vrijwel onmogelijk iets te doen, maar toch werd van mij gevraagd weerstand te bieden totdat het IIIde legerkorps en de lichte divisie Brabant zouden hebben verlaten, want van het moment af, waarop de Duitsers de grens overschreden, totdat zij kwamen bij de opstellingen en overgangen van het IIIde legerkorps, moest ik er voor zorgen, dat de opmars dusdanig vertraagd werd, dat de afmars zonder vijandelijk ingrijpen kon verlopen. Ik vroeg mij zelf af: Kan ik dat, is dat mogelijk? U moet goed begrijpen in welke toestand wij verkeerden. Aan de Maas stonden kazematten met tussenruimten van 600 m en meer, bewapend met gewone mitrailleurs uit de troepensterkte. Alles, wat er aan reserve achter lag, had geen enkel automatisch wapen meer. Wij wisten op dat moment, dat de Duitsers tegenover ons lagen met 20 pantserdivisies. Wij wisten, dat ze alle mogelijke overzetmateriaal hadden. Ik schatte de weerstand, die wij konden bieden, op niet langer dan 2 uur. Ik had er met de chef staf over gesproken. Ik heb

gezegd: Dit is onze volledige ondergang. Ik heb nog iets anders gezegd: Wij leggen het af, natuurlijk, maar ik zal het loodje leggen, want men zal zeggen: dat de déblacle in Brabant het gevolg is van het feit, dat die lui als hazen zijn gevlucht, en wanneer de Duitsers ingrijpen in de overgangen van het IIIde legerkorps, dan is Leiden helemaal in last, want ze worden verpletterd. Maar het bevel was gegeven. Er was niets aan te doen. Ik had mijn tegenargumenten naar voren gebracht. Ze waren als nul en van gener waarde beschouwd. De geest in mijn divisie was boven alle lof verheven. Daar steunde ik op. Ik heb getracht die geest zoveel mogelijk te bevorderen. De reserve-officieren onder mijn commando hebben zich uitermate opgeofferd. Ik wilde, dat u had mee kunnen gaan gedurende de nachten, dat ik mij begeven heb aan de overzijde van de Maas of naar de bruggen om eens te zien hoe minutieus, op de seconde af, de bevelen, die ik gegeven had, werden opgevolgd. Dat was af! Ik zeg dit, omdat men het idee heeft alsof wij ongeoefend aan de Maas stonden. Het tegenovergestelde is waar. Elke keer gaf ik een nieuwe oefening op voor alle troepen. De zware mitrailleur b.v. moest men geblinddoekt in 45 seconden uit elkaar kunnen nemen en in elkaar zetten. Dit betekende een record. Wij hebben dat expres gedaan, omdat er geen verlichting in de kazematten was. Bij de bediening moest men dus op het gevoel werken. Persoonlijk heb ik mij overtuigd, dat al mijn bataljons aan deze eis voldeden. Ik zou willen zien, dat men het in het veldleger nadeed! Wij hadden ook versperringen aan de overzijde van de Maas. Ook deze moesten worden bewaakt en daardoor had de troep bijna geen rust. Het gevolg was dan ook, dat, toen de laatste keer de alarmtoestand werd afgekondigd, ik eigenlijk met een oververmoeide troep zat. Te voren had ik gevraagd om aflossing. Dit was niet toegestaan, maar zij, die uit de Peeldivisie wilden treden, waren daarin vrij. Daarvan heeft niemand gebruik gemaakt. Zo was de toestand, toen de Duitsers over de grens gingen. Als ik zeg, dat die knapen, bewapend met pantsersauto's, op twee plaatsen de Maas niet konden overkomen, dan kan men daaruit concluderen, dat onze kerels als leeuwen hebben gevochten. De moffen waren perplex.

16344. De **Voorzitter:** Waar was dat?

A. Waar het precies is geweest, weet ik niet meer uit mijn hoofd, maar het staat in een van de boeken, die u voor u heeft.

16345. De **Voorzitter:** Hebt u op de avond van de eerste dag het commando gegeven, terug te trekken op het Wilhelminakanaal, nadat u daaromtrent contact hebt gehad met het algemeen hoofdkwartier?

A. Ja. Is het voor u misschien ook van belang te weten hoe ik gewaarschuwd ben vóór de Duitse inval?

16346. De **Voorzitter:** Ja. Misschien kunt u met name het uur mededelen, waarop u gewaarschuwd bent.

A. Men beweert, dat wij er niets van wisten, maar wij waren op de hoogte. In de loop van de avond van 9 Mei 1940 bereikte mij het bericht van — schrik niet — Buitenlandse Zaken, dat de toenmalige kapitein *Sas,* militair attaché in Berlijn, er vast van overtuigd was, dat de Duitsers in de nacht van 9 op 10 Mei de grens zouden overschrijden. Ik had te voren reeds alle mogelijke maatregelen genomen, maar heb ze toen nog verscherpt, alle ondercommandanten weer opgebeld en gezegd, dat zij moesten oppassen. Dat was ongeveer 8 uur 's avonds.

16347. De **Voorzitter:** Heeft dat telexbericht „Van de grens komen verontrustende berichten" u ook bereikt?

A. Ja, maar het definitieve bericht — als zodanig beschouwde ik het — kreeg ik van Buitenlandse Zaken. Het is me een raadsel, dat men niet overal in den lande gealarmeerd was.

16348. De **Voorzitter:** Die versperringen aan de overkant van de Maas zijn nog vóór 12 uur 's nachts de lucht ingegaan?

A. Dat had ik op eigen houtje al gedaan. Het was natuurlijk een grote verantwoordelijkheid, die ik op mij laadde, maar als ik wachtte tot het bevel kwam, zou het waarschijnlijk te laat zijn. Ik wist, dat er iets gebeuren zou. Ik kreeg op mijn vraag of ik de versperringen mocht stellen uit den Haag ten antwoord: alleen belangrijke verhakkingen mogen gesteld worden. Het was geen definitief bevel. Toen heb ik gezegd: *alle* zijn belangrijk. Ik heb ze toen alle laten springen, behalve in de grote wegen.

16349. De **Voorzitter:** U had dus het commando over alles, wat oost van de Maas was?

A. Ja. Op het ogenblik, dat de oorlog uitbrak, had ik het bevel over alle troepen, die weerstand zouden bieden in Brabant, behalve het IIIde legerkorps, de lichte divisie, alsmede de Moerdijk e.o.

16350. De **Voorzitter:** Dus ook over alles, wat in het voorterrein lag?

A. Ja. De bataljons, die van de regimenten van het IIIde legerkorps waren achtergebleven, stonden ook onder mijn bevel.

16351. De **Voorzitter:** Dus daarvoor was u ook verantwoordelijk?

A. Ja.

16352. De **Voorzitter:** Een belangrijk punt is, dat de brug bij Gennep niet gesprongen is, evenmin als het viaduct bij het kruispunt Beugen. Tot Mill toe is de zaak eigenlijk nergens gesprongen. Viel dat onder uw commando en was dat voor uw verantwoordelijkheid?

A. Ja.

16353. De **Voorzitter:** Kunt u mededelen hoe dat mogelijk is geweest?

A. Heel gemakkelijk. Wij mochten die versperringen niet aanbrengen. Dat was streng verboden. Wij mochten ze alleen aanbrengen op last van de opperbevelhebber van land- en zeemacht. Het treinverkeer mocht niet gestremd worden. Dat bevel kwam niet. U weet niet, welk een ontzettende herrie wij kregen, als wij tegen een dergelijke order ingingen.

16354. De **Voorzitter:** Dat gold voor het kruispunt Beugen?

A. Ja, en voor de brug bij Gennep.

16355. De **Voorzitter:** Maar met de brug bij Gennep was het toch een ander geval?

A. Inderdaad, daar was verraad van als marechaussee verklede personen. Ik had zoveel mogelijk daartegen gewaarschuwd, maar de Nederlander is op dit punt erg goedmoedig. Ik ben daartegen altijd geweldig te velde getrokken. Die sergeant van de politietroepen is het slachtoffer van die goedmoedigheid geworden. Er is gezegd: Wacht even met springen, er moet nog een trein over.

16356. De **Voorzitter:** Dat is getelefoneerd van Gennep uit.

A. Die hele zaak is onderzocht. U kent de bijzonderheden waarschijnlijk wel. In elk geval was dit een quaestie van verraad.

16357. De **Voorzitter:** De Duitsers konden toen bij Mill zo de stelling inrijden.

A. Wij hadden ontsporingsijzers gevraagd. Wij moesten alles vragen en konden zelf niets doen. Wij waren zo zelfstandig als niets. Die ontsporingsijzers lagen al enige dagen in Utrecht, maar werden niet afgeleverd. Verder had ik geen middelen, want wij mochten geen ladingen onder de spoorbaan aanbrengen. Toen er toestemming kwam om de ladingen aan te brengen bij het kruispunt Beugen, was het al veel te laat, want daar is veel tijd mee gemoeid.

Wij hadden als commandant bijna niets te vertellen. Wij moesten alles aanvragen. Ik had b.v. het plan voor een kaderopleiding in Februari gemaakt. Generaal *van Nijnatten* zeide mij: zend het naar het algemeen hoofdkwartier, want anders krijg je herrie.

Het gevolg was, dat ik in Februari de kaderopleiding had kunnen beginnen, maar in Mei nog geen antwoord had. Er was geen sprake van, dat men ons, die met de verantwoordelijkheid belast waren, een bepaalde vrijheid in ons ressort gaf. De kazematten zijn gebouwd, zonder dat ik er iets van afwist; de opstelling van de troepen is zeer tegen mijn wil geschied. Het verplaatsen van de 4,7 van de Maas naar achteren geschiedde zeer tegen mijn wil. Toen het er echter op aankwam, moest ik daarmede werken. Dat lijkt mij toch een zeer onjuiste wijze van handelen.

16358. De **Voorzitter:** In het vak van het IIIde legerkorps zijn bataljons achterbleven, ongeveer een derde van de oorspronkelijke sterkte. Die kwamen onder uw bevelvoering. Die hadden ook geen artillerie?

A. De artillerie ging met het IIIde legerkorps mede.

16359. De **Voorzitter:** Waren het alleen infanteriebataljons, die achterbleven?

A. Ja. De artillerie van mijn stelling bestond uit 8 staal, die overigens uitstekend werk heeft verricht.

16360. De **Voorzitter:** 's Avonds hebt u toen het bevel gegeven terug te trekken op het Wilhelminakanaal, na overleg met het algemeen hoofdkwartier?

A. Ja.

16361. De **Voorzitter:** Was dat absoluut noodzakelijk?

A. Ja. De Duitsers waren bezig zuid van mijn stelling om te buigen naar Eindhoven.

16362. De **Voorzitter:** Als u het over moest doen, zoudt u het dan weer zo doen?

A. Ja, ik heb het moment suprême gekozen.
De lichte divisie was prachtig om in het zuiden mijn troepen aan te vullen en ik had ook wel hulp gekregen van de Belgen, maar de lichte divisie was er niet meer. Ik heb altijd tegen mijn ondercommandanten beweerd: als de moffen komen, gaan zij zuid van de Zuid-Willemsvaart, langs de beroemde Napoleontische weg via Roermond, op Hamont aan en stoten naar Eindhoven door. Dan hebben wij het nakijken. Op een gegeven moment, toen de commandant veldleger inspectie kwam houden, stonden wij bij Dorplein, het begin van de weg naar Eindhoven, daar, waar de Zuid-Willemsvaart in België komt. Ik wees de generaal op het grote gevaar van dit punt. Hij was het met mij eens en na veel discussie mocht ik twee secties inzetten en twee kazematten aanvragen. Ik ben toen zo brutaal geweest om te zeggen: die mag u ook wel houden; zonder die twee kunnen wij het ook wel, waarop de generaal razend werd. De Duitsers hadden de bedoeling via Roermond door te stoten langs de Napoleontische weg. Wanneer ik was blijven zitten, waren zij gewoon doorgestoten naar Eindhoven en waren mijn troepen bij Mill afgesneden.

16363. De **Voorzitter:** Is het een feit, dat zij een omtrekkende beweging hebben gemaakt?

A. Ja, met pantsers.

16364. De **Voorzitter:** Daarover bestaat verschil van mening. De ene lezing is deze, dat aan de zuidkant de zaak omtrokken is, terwijl er een andere lezing is, nl. deze, dat zij bij Mill de stelling doorbroken hebben. Uw bewering is dus, dat de pantsers, die door de Langstraat naar de Moerdijk zijn gegaan, via Eindhoven zijn gekomen?

A. Ten dele ook via Mill; van beide kanten zijn zij gekomen. Zij hebben zich daar verenigd. Ik kan het u het beste zeggen, want met de commandant van het vak Weert heb ik in krijgsgevangenschap gezeten. Hij beweerde, dat hij met de 4,7's een stuk of acht pantserwagens had stuk geschoten.

16365. De **Voorzitter:** Was dat een betrouwbaar bericht?

A. Ja.

16366. De **Voorzitter:** U is toen teruggetrokken op de Zuid Willemsvaart, maar omdat een gedeelte van de bezetting van de Peel-Raamstelling niet was teruggetrokken, ontstond er een lacune in de volgende stelling en daardoor is de zaak opgerold en ontaard in een paniek.

A. Ja, maar vóórdat men tot de terugtocht overging, kreeg ik in de loop van de 10de Mei 1940 al telefonisch de angstige vraag: waar gaat het IIIde legerkorps naar toe. Vooral de bezetting van het noordelijk gedeelte zag het IIIde legerkorps de benen nemen in plaats dat het in de stellingen kwam, zoals iedereen verwacht had.

16367. De **Voorzitter:** Maar die bataljons zaten er toch nog. Practisch genomen is de hele stelling bezet geweest, zij het dan zeer ijl.

A. Nog geen voorpostenopstelling.

16368. De **Voorzitter:** Was het een cordon-opstelling? Er is ons medegedeeld, dat in de buurt van Mill op bepaalde plaatsen helemaal niets zou zijn geweest. Kan dat waar zijn?

A. Dat is een verzinsel. Overal zaten onderdelen. Zij waren alleen onjuist opgesteld. Het was de moffen te doen om de kruispunten van de wegen. Ik had mijn krachten willen concentreren op de kruispunten van de wegen, maar dat mocht niet. Ik wens er de nadruk op te leggen, dat de terugtocht, die later in een vlucht is ontaard, niet anders mogelijk was, daar het moreel van mijn troepen enorm nadelig werd beïnvloed door de terugtocht van het IIIde legerkorps, hetgeen ik van te voren aan de generaal heb gezegd. Men jammerde door de telefoon over die terugtocht.
Ik antwoordde: Als je niet blijft zitten, zal ik de moeite nemen met een auto naar je toe te komen om je persoonlijk neer te schieten. Zij wisten, dat ik het ook zou doen. U moet niet vergeten: het ging om het bestaan en het behoud van het IIIde legerkorps. Als die lui in de stellingen de benen hadden genomen, was er van het IIIde legerkorps niets terechtgekomen.

16369. De **Voorzitter:** Op sommige plaatsen is zeer goed standgehouden, maar in het volgende gedeelte van de strijd niet?

A. Wanneer een stelling wordt opgeheven, wanneer zij ten gevolge van desastreuze handelingen wordt verlaten, dan kunnen de troepen alleen worden opgenomen in een andere stelling, in een stelling, die door andere troepen is bezet. Achter die stelling worden zij dan opnieuw geordend, maar zij hadden geen tweede stelling. Er was niets. Helaas moet ik terugkomen op de appreciatie van de moffen, waaraan ik, behoudens de kennis van dat soort van zaken, niet zoveel waarde hecht. Zij zeiden, dat het verwonderlijk was, dat de troepen eerst aan de Maas en daarna in de Peel-Raamstelling stelling hadden genomen en dat zij niet direct waren teruggegaan. U kunt het het beste hiermede vergelijken. Wanneer u met een stengun een leeuwenkooi binnengaat, bent u moedig, maar wanneer u het met een pennemes doet, bent u een held, en onze kerels gingen met een pennemes de leeuwenkooi binnen.

16370. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat deze zaak hiermede voldoende toegelicht is. Ik zou u willen verzoeken, thans nog iets mede te delen over de samenwerking met de Fransen.

A. Dat is zeer eigenaardig gegaan. In de nacht van Vrijdag op Zaterdag zat ik in mijn commandopost in Tilburg, toen ik een Franse kapitein zag binnenkomen. Ik had hem wel willen omhelzen. U moet weten, dat ik te voren van de burgemeester van Bergen op Zoom de mededeling had gekregen, dat Franse troepen in opmars waren. De Belgen hadden echter verschillende bruggen ten noorden van het Albertkanaal vernield. De burgemeester van Bergen op Zoom vroeg mij, wat er gebeuren moest. Ik zei: Dat ligt voor de hand, de bruggen herstellen, desnoods de zaak dichtgooien, maar de Fransen moeten er overheen kunnen. Dat heeft hij toen met voortvarendheid gedaan. Hij was een voortvarend burgemeester. Ik wist dus, dat de Fransen zouden komen.
De Franse kapitein, die bij mij kwam, deelde mij mede, dat hij behoorde tot een „division de couverture". Het was een divisie, die vooruitgestuurd was, omdat een heel Frans leger Brabant zou binnentrekken om de Hollanders te helpen. De kapitein behoorde tot een afdeling lichte pantserwagens en vroeg mij of ik orders voor hem had. Ik zeide: „Orders genoeg, kom maar hier. Weet u wat? Ga met uw pantserwagenafdeling naar de weg van Dorplein naar Eindhoven. Ik zal u een paar officieren meegeven. Stel u daar verdekt op. De moffen, die weten, dat wij geen pantserwagens hebben, rijden door, u valt hen aan, overrompelt hen en vernietigt hen totaal." Die kapitein keek mij aan. Hij vond het een prachtig plan, maar zei: Dat kan niet. Ik vroeg: Waarom niet? Hij antwoordde: „Wij hebben de opdracht, dat wij niet verder mogen gaan dan de lijn" — en nu komt er iets bijzonders — „Tilburg—noord-zuid." Waarom niet? Dat is mij nu nog niet duidelijk. Hoe kwam hij aan die lijn? Ik zei toen tot die kapitein: „Dan is er nog een tweede mogelijkheid. Uw divisie kan van uit het zuiden omzwaaien naar het oosten. Uw noordvleugel is volkomen onbeveiligd. Ik kan die niet beveiligen.
Beveilig met uw pantserwagenafdelingen de overgangen over het Wilhelminakanaal" — daarvoor was hij wel te vinden — „ en stoot door naar de Moerdijk en help de lui daar om de moffen, die er zitten, er uit te gooien". Hij verklaarde zich daarmede akkoord. Ik veronderstelde dus, dat de Fransen met hun pantserwagens aan het Wilhelminakanaal zaten.
De volgende morgen kwam een Franse kolonel bij mij, die mij mededeelde, dat hij commandant was van een gemengd regiment. Ook hij vroeg om opdrachten. Ik smeekte hem als het ware om door te stoten naar den Bosch. Op dat ogenblik waren de moffen in den Bosch. Hij wilde wel even gaan om daar enige lucht te brengen, maar hij zei ook, dat hij moest blijven in de lijn Tilburg—noord-zuid,

Ik vroeg hem of hij die lijn al verkend had en wist, hoe hij in die lijn moest komen. Het antwoord luidde ontkennend. Ik zei hem: de moffen kunnen elk ogenblik hier zijn. Hij antwoordde luchthartig: dan zullen wij wel verder zien. Zij waren allemaal erg luchthartig, maar kranige kerels. Intussen gebeurde er weer niets. Ik zei tegen mijn chef staf...

16371. De **Voorzitter:** Wie was dat?

A. Kapitein *van Griethuizen*. Een klein woordje van diepe hulde aan mijn staf mag ik misschien even naar voren brengen, Mijnheer de Voorzitter. Misschien wilt u mij dit toestaan. Ten tijde van de hoogste nood, toen alles verloren was voor ons, dicteerde ik mijn bevelen, waarop een van de heren zeide: Het lijkt wel of wij een oefening hebben onder de chef staf. Een grotere hulde kan ik mijn medewerkers niet betuigen dan u die woorden te herhalen.

Ik zeide tegen de chef staf: dat gaat zo niet. Wij moeten contact hebben met de Fransen. Van hogerhand krijg ik geen aanwijzingen. Ik kan twee dingen doen. Ik kan hier blijven, maar u weet, wat ik wil, en u kunt het voor mij waarnemen. Het belangrijkste is echter, dat ik contact zoek met de Franse generaal te Westmalle in België. Ik ben toen in mijn wagen gesprongen, ben naar België gereden en heb daar generaal *Durand* ontmoet, een buitengewoon minzaam mens. Hij deelde mij mede, dat hij commandant was van een divisie, die de voorhoede vormde van een leger, dat Brabant zou binnenrukken en een stelling zou innemen noord-zuid van Tilburg. Maar, zeide hij, wanneer ik met mijn divisie de lijn Tilburg—noord-zuid niet bereiken kan, blijven de Fransen in België. Ik zeide later: Mon général, je suis le commandant de toutes les troupes néerlandaises en Brabant.

Ik heb het vijf of zes keer herhaald en hij scheen het te begrijpen. Achteraf bekeken heeft de generaal echter in de overtuiging geleefd, dat het IIIde legerkorps en de lichte divisie in Brabant waren. Ik was maar een eenvoudig kolonel en hij kon moeilijk aannemen, dat ik de commandant van een aanzienlijke troepenmacht in Brabant was. Achteraf heeft men ons de geringe bezetting van Brabant ontzettend kwalijk genomen, want ik hoorde van officieren, die met de Fransen mede naar het zuiden zijn gegaan, dat zij voor erger werden aangezien dan de Boches. Zij noemden die Hollandse troepen: les sales Boches du nord, les traîtres.

16372. De **Voorzitter:** Dat was waarschijnlijk naar aanleiding van de capitulatie!

A. Neen, naar aanleiding van het feit, dat wij in Brabant geen troepen hadden van betekenis. De Franse divisie *Durand* is verpletterd en leed zware verliezen.

16373. De heer **Algera:** Hebt u de indruk, dat de Fransen gedacht hebben, dat wij ons in de Peel-Raamstelling zouden verdedigen?

A. Ja.

16374. De heer **Algera:** Hebben zij het woordelijk gezegd?

A. Ja. De Franse generaal *Durand* zeide: Onze zuidelijke vleugel wordt bedreigd en hangt los in de lucht. Er zijn inundaties gesteld tussen Dorplein en het Albertkanaal. Ik antwoordde: dat laatste is niet juist, ik heb er zelf patrouilles heengestuurd.

Ik had van te voren de reserve-kapitein *Boasson* aangewezen als trait d'union tussen de Belgen en mij. Hij is helaas bij het overgaan van het Albertkanaal met een brug in de lucht gevlogen. Daardoor had ik geen officieel contact met de Belgen.

16375. De heer **Algera:** U antwoordde op mijn vraag, dat uw indruk was, dat de Fransen verwachtten, dat wij in de Peel-Raamstelling zouden standhouden. Klopt daarmede de categorische opdracht, die de Franse commandant heeft gehad, om alleen in de lijn Tilburg—noord-zuid te blijven?

A. Ja. Een kolonel, die ik later sprak, zeide: U kunt achter onze stelling Tilburg—noord-zuid terugtrekken met al uw troepen en bij Roosendaal—Bergen op Zoom, achter onze linie, drie dagen op verhaal komen.

16376. De heer **Algera:** Dat is toch geen argument om te zeggen, dat zij in de overtuiging geleefd hebben, dat u de Peel-Raamstelling lang zoudt verdedigen?

Het is ten hoogste een argument voor de stelling, dat zij gekomen waren om u op te vangen, maar niet om u te steunen en aansluiting te zoeken.

A. Daarom zei de generaal: Hoe is de toestand? Ik zei: Wij zijn op de terugtocht, waarop de generaal zeide: Mon colonel, comment c'est possible? Une seule mitrailleuse arrête toute une division. Ik antwoordde: Pas une division cuirassée allemande, c'est impossible. Hij had het idee, dat wij op de loop gingen, dat wij ons niet verzet hadden.

16377. De **Voorzitter:** U hebt straks iets medegedeeld over de bruggen bij Bergen op Zoom, die onmiddellijk hersteld moesten worden. Het heeft ons onaangenaam getroffen, dat onze grensbataljons in alle vroegte begonnen zijn met de zaak grondig te versperren.

A. Dat waren de versperringen in de tweede lijn tussen de Maas en de Peel-Raamstelling.

16378. De **Voorzitter:** Neen, ik bedoel aan de Belgische grens ten noorden en ten noordoosten van Antwerpen. Daar zijn alle versperringen wel degelijk gesteld, met het gevolg, dat de Fransen er met hun neus tegen aangelopen zijn. Dit schijnt gebeurd te zijn na ruggespraak met de hogere commandanten.

A. Niet met mij.

16379. De **Voorzitter:** Dan wilde ik iets vragen over de bevelsverhoudingen, want de chef staf van het IIIde legerkorps heeft gezegd, dat het over hem heeft gelopen. Tot hoe laat heeft het IIIde legerkorps het bevel gehouden?

A. Ik kreeg het bevel over alle troepen in Brabant, toen het IIIde legerkorps Brabant had verlaten. Dat was Vrijdag om 13 uur.

De **Voorzitter:** Juist, dan kunt u hierover dus niets mededelen.

16380. De heer **Algera:** Ik zou nog iets willen weten over de Peel-Raamstelling. U hebt gezegd, dat de Franse generaal van mening was, dat de Peel-Raamstelling door ons in sterke mate zou worden verdedigd. Was dat een particuliere opvatting of berustte dit op gegevens van het Franse hoofdkwartier?

A. Dat weet ik niet. Hij was stomverbaasd, dat wij op de terugtocht waren. Hij had het idee, dat wij de benen namen.

16381. De **Voorzitter:** Het is hier in zoverre anders medegedeeld, dat de Franse opperbevelhebber van het begin af heeft gezegd, dat verdediging van zo'n oostwaarts gelegen stelling niet gelukkig was, dat hij daarop niet kon aansluiten en dat ten hoogste Antwerpen en Zeeland zouden worden verdedigd.

A. Dat was van hun kant bezien ook volkomen juist. Hoe sneller zij een stelling konden innemen, die toch aan het doel beantwoordde, nl. de bescherming van Antwerpen, hoe beter, want zij kregen daardoor aansluiting bij de Moerdijk. Zij waren in het noorden gedekt of zouden gedekt zijn geweest en in het zuiden was er aansluiting aan het Albertkanaal. Elke stelling, die meer naar het oosten lag, was moeilijker te verdedigen, want de tijd, beschikbaar om de stelling te bezetten en in te richten, zou korter zijn, omdat ze dichter bij de vijand lag.

16382. De heer **Algera:** Er is zelfs wel eens gezegd, dat de ontruiming van de Peel-Raamstelling in tegenstelling stond tot de Franse plannen.

U kunt ons er dus niet over inlichten of dat inderdaad het geval was?

A. Neen. In beginsel was ik het met deze hele zaak niet eens. Maar het staat vast, dat door het weghalen van het IIIde legerkorps en de lichte divisie uit Brabant de plannen van de Fransen om Antwerpen te dekken, werden verijdeld.

16383. De heer **Algera:** Maar wat was het standpunt der Fransen? Hebben zij altijd op het standpunt gestaan, dat de Peelstelling wel moest worden verdedigd of niet?

A. Dat de opmars moest worden vertraagd.

16384. De **Voorzitter:** Uw visie is dus, dat het Franse opperbevel die stelling als zodanig niet zo gelukkig vond, dat het verwachtte, dat ons leger er niet erg lang in zou blijven, maar dat aan de andere kant de Franse plaatselijke commandanten gehoopt hadden, dat wij de Duitse opmars langer hadden vertraagd?

A. Dan had het leger van *Giraud* gelegenheid gehad zich werkelijk in te richten, onder dekking van de troepen, die in de Peelstelling zaten. U kunt geen stelling innemen, als u niet troepen vóór u hebt, die u beveiligen. De Nederlandse troepen in de Peelstelling en aan de Maas moesten de opmars van de Duitsers zo lang tegenhouden, dat het leger van Giraud in staat was zich in de lijn Tilburg—noord-zuid in te richten. Daarmede zouden één of twee dagen heengaan. De Fransen rekenden er op, dat wij in staat waren zolang de Duitsers tegen te houden. Generaal *Durand* vond het idioot, dat wij de benen hadden genomen, was woedend.

16385. De **Voorzitter:** Hebt u in het algemeen nog iets mede te delen, dat naar uw mening voor de commissie van belang kan zijn?

A. Ik heb al gezegd, dat de opperbevelhebber heeft verklaard, dat hij verantwoordelijk was voor hetgeen uit zijn bevelen zou voortvloeien. Ik wil er op wijzen, dat dit slechts ten dele waar is geweest. Ik heb de vorige keer al gezegd, dat mijn troepen zich zodanig hebben geweerd, dat 250 mensen waren voorgedragen voor de Militaire Willemsorde, maar dat er niets gebeurd is, dat men halstarrig zwijgt over Brabant en alle mogelijke pogingen doet om hetgeen in Brabant gepresteerd is zoveel mogelijk te kleineren. Ik zou dat gaarne onder uw aandacht brengen.

16386. De **Voorzitter:** Dat is een zaak, die helemaal niet onder onze competentie valt. Daarvoor bestaat een Commissie Militaire Onderscheidingen, die al zeer lang gewerkt heeft. Nu heb ik, geloof ik, de vorige keer al gezegd, dat ik vernomen heb, dat de maatstaven, die aanvankelijk zijn aangelegd in 1940, sinds de ervaring van de gehele oorlog, de invasie in Normandië, enz., veel scherper zijn geworden en dat dientengevolge veel minder onderscheidingen zijn toegekend. Dat is u misschien ook bekend. Daarmede is het geval, wat ons betreft, duidelijk. Hebt u er verder nog iets over te zeggen?

A. Ik heb in het begin van dit verhoor gezegd, dat ik mij omtrent deze zaak niet verbitterd gevoelde. Dat is ook niet meer het geval, maar ik meen toch het recht te hebben, voor mijn divisie er tegen op te komen, dat, terwijl de opperbevelhebber zegt, dat hij de verantwoordelijkheid draagt, die verantwoordelijkheid op ons wordt afgewenteld. Want dat is zo. Wij hebben ten slotte de verantwoordelijkheid gedragen voor deze zaak. Als u nagaat .....

16387. De **Voorzitter:** Mag ik u even interrumperen? Het toekennen van de onderscheidingen geschiedt aan de hand van hetgeen plaatselijk door bepaalde personen is gepresteerd. Nu betreft het hier een landelijke commissie, die naar dezelfde maatstaven beoordeelt, wat op de Grebbeberg, aan de Maas en elders is gepresteerd, voor mijn part in het westen bij de vliegvelden. Dit zijn dezelfde heren, die, naar aangenomen mag worden, objectief te werk gaan. Ik kan mij niet voorstellen, dat de quaestie van de terugtocht invloed zou uitoefenen op de beslissing van de commissie.

A. Ik vraag het niet voor mij zelf.

De **Voorzitter:** Bovendien is het iets, dat onze commissie niet regardeert.

A. Misschien kunt u het in het rapport laten opnemen.

De **Voorzitter:** Het komt in het verslag van het verhoor te staan en dit verslag wordt gedrukt.

A. Dan zou ik gaarne willen verklaren, dat, wanneer de opperbevelhebber mij gezegd heeft, dat hij de verantwoordelijkheid voor deze zaak droeg, het in de practijk was: „words". Ik heb de verantwoordelijkheid gedragen. Men heeft niet geschroomd mij op de meest ontzettende manier te belasteren. En waarom? Omdat mijn troepen uit Brabant zijn weggeslagen, wat ik van te voren heb kunnen zien aankomen en wat ik medegemaakt heb. Het is meer dan schandelijk. Als ik een opperbevelhebber van het type van *Montgomery* had gehad, zou dit nooit gebeurd zijn. Dan zou de opperbevelhebber gezegd hebben: ik heb je op dat moment een taak gegeven, die onmogelijk was, maar het is mijn plicht om je, nu je daardoor in de penarie zit, te redden.
Die verantwoordelijkheid had de opperbevelhebber moeten voelen. Dat kan elke militair begrijpen. Ik vind het geen optreden.

16388. De **Voorzitter:** Vergeet u niet, dat de opperbevelhebber na de oorlog geen zeggenschap heeft gehad?

A. Als ik opperbevelhebber was geweest, zou dit nooit gebeurd zijn. De opperbevelhebber had nu nog, waar zovele mensen van mijn divisie zijn voorgedragen voor de Militaire Willemsorde, kunnen zeggen: ik kom voor die kolonel op!

De **Voorzitter:** Het is zeer interessant dit alles van u te vernemen. Deze opvatting zal in de *Handelingen* volkomen tot gelding komen!

A. Persoonlijk laat dit alles mij koud. Ik ben alleen verbitterd voor mijn kerels, die gevochten hebben en die buitengewoon werk hebben gedaan. Ik ben er trots op, dat ik kolonel van het Nederlandse leger was.

16389. De heer **Algera:** U hebt tijdens het vorige verhoor gezegd, dat u een onderhoud hebt gehad met een kapitein van het Duitse leger, en opgemerkt:

> „Hoe dat ook zij, als ik nu zie, dat niemand notitie neemt van die kerels van mij, die daar zo moedig gevochten hebben, dat ieder om bepaalde redenen daarover zwijgt..."

Ik heb toen gevraagd: „Welke redenen?", en u hebt geantwoord: „Dat zal ik u later vertellen.".

A. Mag ik u er nogmaals op wijzen, dat ik volkomen zonder enige bitterheid spreek. Het gehele optreden van het weghalen van het IIIde legerkorps en de lichte divisie is militair gezien onverantwoord. U voelt wel, dat, wanneer men in het grote geheel kan aantonen, dat wij in Brabant datgene gedaan hebben, wat menselijkerwijze verwacht kon worden, de blamage natuurlijk aan de andere kant is.

De heer **Algera:** Drukt u zich maar concreet uit.

A. Als ik een fout maak en een ander is met de uitvoering daarvan belast, dan is het voor mij niet van belang, als ik degene, die met de uitvoering belast is, omhooghaal. A bon entendeur demi mot suffit.

De heer **Algera:** Ik begrijp er iets van, maar niet alles.

De **Voorzitter:** Zegt u het liever vierkant.

A. Wat in Brabant gebeurde is militair gesproken een blamage.

16390. De **Voorzitter:** Zoals u het ziet?

A. Neen, zoals het is. Noemt u het geen blamage, wanneer men bij klaarlichte dag zonder overmacht in de lucht, zonder betekenende luchtafweer een legerkorps, bestaande uit zoveel duizenden mannen, met paardentractie over open wegen en bruggen laat trekken?

16391. De **Voorzitter:** Ik moet objectiviteitshalve de tegenargumentatie geven. Ik kan mij voorstellen, dat, toen eenmaal de Peel-Raamstelling in Brabant was opgebouwd, hetgeen internationaal bekend was, en het nieuwe opperbevel achteraf van mening was, dat men voor de verdediging van het hart van het land meer troepen nodig had — ik laat nu de juistheid van dit standpunt in het midden —, men uit neutraliteitsoverwegingen gemeend heeft dit niet onmiddellijk openlijk te moeten demonstreren door ze vooraf terug te trekken. Het is een standpunt, dat ik kan billijken.

A. Maar, en hiermede kom ik op het militaire gedeelte van het plan, ik moest de uitvoering mogelijk maken, voor wat Brabant betreft.

De **Voorzitter:** Het is goed afgelopen.

A. Ja, anders zou men uit het Nederlandse volk een kreet van afschuw en ontzetting hebben gehoord. Dan zouden duizenden en duizenden door de Duitse luchtmacht zijn gedood. De troepen zouden volkomen machteloos zijn geweest. In lange colonnes liepen zij over open wegen.

16392. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat de redenering deze is geweest. Oorspronkelijk had men het plan de terugtocht 's nachts, dus ingaande Vrijdagavond, te doen plaats hebben. Maar men heeft, daar de Duitsers van 's morgens drie uur af reeds een geweldige luchtmacht tegen Nederland hadden ingezet, aangenomen, dat zij

voor zo'n volkomen onverwachte terugtocht geen vliegtuigen meer paraat zouden hebben. Blijkbaar is die gedachtengang ook juist geweest.

A. Neen. Ik heb mensen gesproken, die in die colonnes hebben gelopen, officieren, die gezegd hebben: Mijn hemel. wij hebben maar niets gezegd, toen de Duitsers boven onze hoofden cirkelden, maar wij hebben gedacht: als er bomaanvallen komen, zijn wij totaal verloren.

16393. De **Voorzitter:** Heeft dit betrekking op de vraag, die de heer *Algera* heeft gesteld?

De heer **Algera:** Ik zie niet in, dat het, zoals de getuige zegt, militair fout zou zijn. Ik kan mij indenken, dat men objectief kan waarderen hetgeen die kerels in de beperkte taak, die zij van de opperbevelhebber hebben gekregen, hebben gedaan. U spreekt echter van bepaalde redenen. Dat verband zie ik niet.

A. Die objectieve appreciatie van mijn troepen heb ik nooit ondervonden.

16394. De heer **Algera:** Dat is mogelijk, maar u spreekt van bepaalde redenen.

A. Ik zie het zo. Ik zeg niet, dat het juist is.

De **Voorzitter:** Het is uw visie op de zaak. Ik dank u thans voor de verstrekte inlichtingen en sluit hiermede het verhoor.

L. J. SCHMIDT.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 1 JULI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

RUDOLF RÖMER,

oud 48 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
luitenant-kolonel bij de Generale Staf.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige

16395. De **Voorzitter:** De commissie stelt het op prijs u te horen over het verloop van zaken op het algemeen hoofdkwartier, speciaal de Inlichtingendienst, waarbij u gedetacheerd was op 9 Mei 1940 en volgende dagen. Misschien is het 't beste eerst even te bespreken de situatie op 9 Mei 1940. Ik heb voor mij liggen een proces-verbaal van een verhoor, dat u destijds is afgenomen door de toenmalige officier-commissaris van de betreffende rechterlijke instantie, de heer *Hamer*. Deze heeft u een aantal vragen voorgelegd. Is hetgeen u toen geantwoord hebt de objectieve waarheid geweest?

A. Neen, want de situatie was zodanig, dat ik niet vrijuit kon spreken.

16396. De **Voorzitter:** Wilt u dat even toelichten?

A. De heer *Hamer* stond bij ons bekend als zeer N.S.B.-gezind. Ik ben toen opgeroepen om als het ware een aanklacht in te dienen of een bezwarend getuigenis af te leggen tegen het beleid van de opperbevelhebber en het algemeen hoofdkwartier. Ik achtte mij niet gerechtigd vrijuit te spreken, omdat de opperbevelhebber en de Regering weg waren en de mensen zich niet konden verdedigen. Ik heb de heer *Hamer* gezegd: „Stelt u mij alleen vragen, dan kan ik daarop antwoorden met „ja" of „neen". Wat wilt u weten?" Toen heeft hij mij verschillende vragen gesteld en die heb ik beantwoord, voor zover ik ze kon beantwoorden.

16397. De **Voorzitter:** Vermoedelijk is u thans bereid tegenover de commissie uw inzichten uitvoerig naar voren te brengen?

A. Als ik het ten minste na al die jaren in mijn geheugen kan terugroepen. Ik wil wel naar voren brengen, dat ik de waarheid zal zeggen en misschien ook personen niet zal kunnen sparen, maar dat het niet mijn bedoeling is daardoor nog een blaam te werpen op verschillende handelingen, waarvan de achtergrond mij natuurlijk niet bekend was. Het is misschien gemakkelijker, wanneer u vragen stelt en ik deze beantwoord, voor zover ik een en ander in mijn herinnering kan terugroepen.

16398. De **Voorzitter:** Ik zou willen beginnen met de feitelijke gang van zaken op 9 Mei 1940. Dan kunnen wij naderhand, zo nodig nog uw mening vragen als deskundige ten aanzien van bepaalde handelingen van de opperbevelhebber.

Dan kom ik thans in de eerste plaats tot de 9de Mei 1940.

Ons interesseert de vraag, in hoeverre het Nederlandse leger tijdig en voldoende is gewaarschuwd, dat de inval de volgende dag op komst was. Er bestaan in dit verband tegenstrijdige mededelingen. Er zijn verschillende berichten binnengekomen. Er zijn verschillende mededelingen aan onderdelen uitgegaan. Het veldleger heeft andere berichten gekregen dan de vesting Holland.

A. Ik ben de enige geweest, die deze berichten ontvangen heeft. Bij de Inlichtingendienst zaten kolonel *Somer* en ik. Wij maakten deel uit van het studiebureau. Ons was opgedragen alle berichten, die binnenkwamen, naar hun waarde te taxeren en daaruit onze conclusies te trekken. Dat hebben wij altijd gedaan. Wij brachten dagelijks rapport uit aan het hoofd afdeling III, aan de toenmalige overste *van de Plassche*. Dan ontspon zich dikwijls een discussie. Wij, zowel kolonel *Somer* als ik, waren meestal pessimistisch. Wij zagen het gevaar steeds meer naderen. Aan de andere kant was men van mening — ik kan niet beoordelen waarom —, dat het gevaar niet zo groot was.

16399. De **Voorzitter:** Dit slaat speciaal op de toenmalige overste *van de Plassche?* Is het niet mogelijk, dat hij aan zijn ondergeschikten niet zijn eigen werkelijke mening te kennen gaf?

A. Dat kan ik best begrijpen. Ik weet niet, welke rapporten hij aan de opperbevelhebber heeft gegeven. Wij hebben wel discussies gehad, waarbij wij op het standpunt stonden, dat het Nederlandse leger gemobiliseerd was om het Rijk te verdedigen. Toen is er een quaestie geweest ten aanzien van het geven van Pinksterverloven, waarbij wij geadviseerd hadden deze niet te verlenen, dus het leger absoluut paraat te houden.

Daartegenover was men van mening — ook overste *van de Plassche* —, dat men daardoor de Regering en vooral het legerbestuur eventueel in een moeilijk parket zou brengen en dat dit een zeker misnoegen bij het volk zou opwekken; men was bang voor onaangenaamheden. Wij, zowel kolonel *Somer* als ik, hebben ons op het standpunt gesteld, dat absolute paraatheid geboden was. Welk advies overste *van de Plassche* aan de opperbevelhebber gegeven heeft, weet ik niet. Wel weet ik, dat op 8 Mei 1940 zeer bijzondere verloven werden verleend.

16400. De **Voorzitter:** Zeer bijzondere verloven voor kleine groepen.

A. Ja, maar het maakte toch op het volk en het leger de indruk, alsof het gevaar enigszins geweken was.

Welke motieven men daarvoor gehad heeft, kan ik niet beoordelen, omdat generaal *Winkelman* van andere zijde een motief had om een bepaald beleid te voeren.

16401. De **Voorzitter:** En bovendien de quaestie van de verloven over de Minister liep!

A. Ja. Hier hebben misschien ook politieke motieven een rol gespeeld. Ik stond in elk geval op het standpunt, dat het geboden was absoluut klaar te zijn voor een eventuele aanval van Duitse zijde.

16402. De **Voorzitter:** Weet u precies, welke instantie de verloven verleende? Was het de Minister?

A. Ja.

De **Voorzitter:** Dan kan men dit moeilijk reconstrueren.

A. Ja, ik kan niet reconstrueren, welke motieven de doorslag hebben gegeven.

16403. De **Voorzitter:** Het heeft wel een ongelukkige indruk teweeggebracht, nl. van ontspanning, zij het, dat het ging om een heel klein deel van de verloven. Wat de toestand betreft, maakte het de indruk van enige vermindering van de bestaande dreiging. Dat is echter vrij vlot achterhaald o.a. door het telegram, dat op uw eigen voorstel is uitgegaan, het telexbericht, dat generaal *van Voorst tot Voorst* heeft goedgevonden: „Van de grens komen verontrustende berichten.....".

A. Op 9 Mei, 's middags om halfvijf, heb ik van verschillende grensposten alarmerende berichten gekregen, o.a. dat men bezig was voertuigen te vorderen, dat verplaatsingen plaats vonden, enz. Deze

berichten kreeg ik van vier of vijf posten van marechaussees aan de grens. In aanmerking genomen de gegevens, waarover wij beschikten, gaf het ons de indruk, dat hier met een eventuele inval *moest* worden rekening gehouden. Ik ben met deze alarmerende berichten naar beneden gegaan naar generaal *van Voorst tot Voorst,* de sous-chef van de staf. Ik heb hem deze berichten voorgelegd en hem gevraagd: wat wilt u, dat ik met deze berichten doe? Hij heeft toen gezegd: deze berichten worden door u persoonlijk doorgegeven aan de ondercommandanten. Ik heb nog gevraagd: moet er niet enig commentaar bij over de toestand, zoals wij die zien? Het antwoord was: neen, deze berichten moeten zonder enig commentaar worden doorgegeven. Naar ons gevoelen was dit niet juist, omdat men daarmede eigenlijk de beoordeling van deze berichten overliet aan de ondercommandanten.

16404. De **Voorzitter:** U hadt waarschijnlijk het gevoel, dat het systeem, zoals het onder de vorige opperbevelhebber generaal *Reynders* werd toegepast, juister was. Ik zal u voorlezen, wat een van uw collega's, reserve-luitenant *Japikse,* aan kapitein *Hamer* heeft medegedeeld:

> „Tijdens het opperbevel van de generaal *Reynders* zou die moeilijkheid niet zijn gerezen, immers daar was het de O. L. Z. zelf, die bij uitsluiting van alle chefs de graad van strijdvaardigheid voor het gehele Rijksgebied bepaalde. Onder het regime van de luitenant-generaal *Winkelman* is die toestand gewijzigd en kon iedere lagere commandant die graden naar eigen inzicht bepalen en wel naast de opperbevelhebber zelf."

Is dat een juiste weergave van de toestand?

A. Ja, hier werd aan de commandant veldleger overgelaten welke graad van strijdvaardigheid hij wilde uitvaardigen.

16405. De **Voorzitter:** U deelt dus de mening, dat het beter was geweest als het in één hand was gebleven?

A. Ja. Ik had verwacht, dat de opperbevelhebber naar aanleiding van de berichten, die binnengekomen waren, een beslissing zou nemen, want anders laadt men op de ondercommandant een zekere verantwoordelijkheid, met het gevolg, dat de commandant veldleger des nachts om een uur of één de hoogste strijdvaardigheid heeft gelast. Dit had eigenlijk zowel voor de commandant Zeeland en de commandant stelling Den Helder als voor de commandant vesting Holland naar mijn gevoelen van hogerhand bevolen moeten worden. De commandant veldleger heeft thans op eigen initiatief de hoogste graad van strijdvaardigheid gelast.

16406. De **Voorzitter:** Kunt u zich een redenering indenken, zoals deze door de opperbevelhebber en door de chef staf van de landmacht is naar voren gebracht, dat het voor de troepen, die meer in de tweede lijn gelegen waren, juister was ze niet al te zeer te vermoeien en dat men het daarom aan het inzicht van de lagere commandanten moest overlaten, of een bepaalde graad van paraatheid al dan niet noodzakelijk was? Is u het hiermede eens?

A. Neen. Men kon toch niet weten van welke kant de aanval zou komen, want wij hadden gegevens, dat in Duitsland parachutisten werden opgeleid. Dat zij op een zodanige manier zouden worden ingezet als gebeurd is, kon niemand weten. Dat konden wij ook niet vermoeden. Maar men moest met de mogelijkheid toch rekening houden. Dat men daarmede ook rekening heeft gehouden, moge uit het volgende blijken. Toen ik in October bij het IIde legerkorps was als adjunct-chef van de staf, hield men daar oefeningen, waarbij rekening werd gehouden met aanvallen op parachutisten. Men had kleine onderdelen op rijwielen geplaatst, die als snel verplaatsbare troepen parachutisten konden aangrijpen. Toen men het op 9 Mei aan de ondercommandanten overliet, welke graad van strijdvaardigheid moest worden aangenomen, gaf dat naar mijn gevoel deze mensen geen steun en geen juist inzicht in de werkelijke situatie. Die graad van strijdvaardigheid had van bovenaf bepaald moeten worden.

16407. De **Voorzitter:** Dus u veroordeelt het gevolgde systeem positief?

A. Ja. Ik heb nog gevraagd: „Moet ik deze berichten zonder meer doorgeven? Daar hebben de ondercommandanten niets aan." Dit moest in het grote verband gezien worden. De situatie kon men alleen in het algemeen hoofdkwartier beoordelen. Daar had men alle berichten bij elkaar. Naar mijn gevoel had op dat ogenblik de opperbevelhebber zijn oordeel moeten uitspreken.

16408. De **Voorzitter:** En dat met te meer recht, zou men kunnen zeggen, vanaf het ogenblik, dat hij er absoluut van overtuigd was, dat de volgende morgen de zaak zo ver zou zijn. Die overtuiging schijnt hij wel degelijk gehad te hebben. Bij het scheiden van de markt die avond is er een gesprek geweest tussen generaal *Winkelman,* generaal *van Voorst tot Voorst* en overste *van de Plassche,* waarbij generaal *Winkelman* zich positief in die geest zou hebben uitgelaten.

A. Ik ben er niet bij geweest en ik weet dus niet hoe dat is gegaan, maar als de opperbevelhebber de indruk had, dat de volgende dag de aanval zou kunnen plaats hebben, had hij het naar mijn mening die middag moeten zeggen. Die berichten zijn binnengekomen tussen 4 uur en half 5. Ik ben er mee gegaan naar generaal *van Voorst tot Voorst.* Verwacht kon worden, dat generaal *van Voorst tot Voorst* of generaal *Winkelman* zich op grond daarvan een oordeel zou vormen omtrent de situatie. Of zij deze al dan niet ernstig vonden, laat ik in het midden. De beslissing daaromtrent lag bij hen. Maar als de opperbevelhebber uit die berichten de conclusie heeft getrokken, dat de situatie ernstig was, had hij naar mijn gevoel om 5 uur alles moeten alarmeren. Dat is echter niet geschied. Ik heb die berichten persoonlijk per telex ongewijzigd doorgegeven, zonder enig commentaar. Welke conclusie moest nu de commandant veldleger, de commandant van de vesting Holland of de commandant Zeeland uit die berichten trekken? Als ik in hun plaats was geweest, zou ik gezegd hebben: Wat wil men? Wat wenst men, dat ik doe?

16409. De **Voorzitter:** Die stroom van berichten heeft toen aangehouden en om kwart voor 9 is het telextelegram uitgegaan: „Van de grens komen verontrustende berichten, weest derhalve bijzonder op uw hoede", of iets dergelijks.

A. Toen was ik er niet. Ik zou om 11 uur nachtdienst hebben. Ik ben na het verzenden van de telegrammen om 6 uur naar huis gegaan. Ik heb toen even op mijn bed gelegen, maar tegen mijn vrouw gezegd: ik ben er vast van overtuigd, dat morgen de Duitsers hier zijn. Hoewel mijn nachtdienst pas om 11 uur inging, had ik geen rust; om ongeveer halfnegen ben ik dan ook naar het bureau gegaan. Toen ik daar aankwam, had juist het telefoongesprek met overste *Sas* in Berlijn plaats gehad. Toen ik binnenkwam, kreeg ik te horen: daar heb je die alarmeur.

Kolonel *Somer* was zeer boos, had ook onaangenaamheden gehad en gezegd: ik ga naar huis, want zij geloven het niet. Ik heb nog enige onaangenaamheden gehad met de toenmalige overste *Wilson,* die mij uitmaakte voor zenuwpatiënt en alarmeur en die mij vroeg, of ik op de krijgsschool wel geleerd had, wat een strategische overval was. Volgens hem was het, nu de Duitsers aan de grens zulk een lawaai maakten, volkomen zeker, dat zij niet zouden komen. Voor mij staat het vast, dat zij niet komen, zeide hij. Ik antwoordde daarop: Dat ben ik niet met u eens. Daarmede was het gesprek afgelopen.

16410. De **Voorzitter:** Had u werkelijk de indruk, dat het zijn positieve mening was?

A. Ieder was natuurlijk enigszins geënerveerd en opgewonden, maar het heeft mij toch wel zeer onaangenaam getroffen, dat deze zaak op een dergelijke manier behandeld werd. Ik heb de indruk gekregen, dat het hoofd van de sectie operatie toen niet aan een aanval op de volgende dag geloofde.

16411. De **Voorzitter:** Die was ook 's morgens niet aanwezig?

A. Neen. De gehele sectie operatie was niet aanwezig. Een officier van dienst heb ik uit zijn bed moeten halen.

16412. De **Voorzitter:** Het is u toch bekend, dat overste *van de Plassche* een onderhoud heeft gehad met generaal *Winkelman,* met generaal *van Voorst* en nog enkele personen?

A. Ja, zij zijn om twaalf uur uit elkaar gegaan.

16413. De heer **Korthals:** Kolonel *van Alphen* was, naar ik meen, ook aanwezig.

A. Ja. Verder waren aanwezig kapitein *Wernink* en ik. Er was bovendien nog een officier van dienst van de sectie operatie, die in zijn bed mocht liggen. Overigens was het gehele hoofdkwartier onbezet.

16414. De **Voorzitter:** Dat vindt u dus fout in de veronderstelling, dat generaal *Winkelman* er van overtuigd was, dat de Duitsers zouden komen?

A. Ik weet niet, welke de veronderstelling van generaal *Winkelman* was.

16415. De **Voorzitter:** Aangenomen, dat deze was: zij komen de volgende dag, vindt u het fout, dat de zaak zo weinig bezet was?

A. Ja. Dan had het gehele hoofdkwartier bezet moeten zijn.

16416. De **Voorzitter:** Ik herinner mij, dat generaal *van Voorst* gezegd heeft: dat zou juist fout geweest zijn, en dat hij in het algemeen deze redenering huldigde, als de mensen aan het werk moeten, moeten zij fit zijn.

A. Dat vind ik een juist standpunt, wanneer de oorlog enige tijd aan de gang is of wanneer men op een veldtocht is. Ik ben zelf onder generaal *van Voorst* gedetacheerd geweest. Hij was er op uit, dat men regelmatig rust nam. Maar in dit geval hadden wij steeds in een tijd van vrede verkeerd. Wanneer men overtuigd was, wanneer de opperbevelhebber overtuigd was van een eventueel gevaar op de volgende dag — men kan nooit weten, hoe het gevaar komt —, dan had men mijns inziens toch de helft van het hoofdkwartier moeten bezetten. Bovendien waren er absoluut geen maatregelen genomen, dat men doorlopend aanwezig zou zijn. Er waren geen kribben. Na het uitbreken van de oorlog moesten dekens worden gevorderd en moest de quaestie van het eten worden geregeld.

16417. De **Voorzitter:** Was dat niet een zaak van kolonel *van Alphen?*

A. Dat durf ik niet te zeggen. Het is mogelijk. Ik had de indruk, dat men het gevaar niet onder de ogen heeft gezien, en dan vind ik het des te erger. Ik heb de idee, dat men bij de sectie Inlichtingendienst, bij sectie III A, het gevaar heeft gezien, maar dat dit gevaar van hogerhand niet zo ernstig werd opgevat. Want waarom zijn wij dan wel met een bezetting gebleven? Er had toch op iedere sectie meer personeel kunnen zijn. Men zou dan voorbereidingen hebben kunnen treffen, opdat men dag en nacht zou kunnen voortwerken. Dergelijke maatregelen heeft men pas later getroffen.

16418. De **Voorzitter:** Wat nu het feitelijke verloop van de zaak betreft, zoudt u destijds in het verhoor gezegd hebben:

> „Tot 10 Mei 1940 1 uur bleef de stroom van binnenkomende berichten aanhouden, welke zonder uitzondering er op wezen, dat belangrijke Duitse troepenonderdelen dicht tegen onze oostgrens stonden opgesteld. Na 1 uur trad een algemene stilte in. Een enkel zeer belangrijk bericht daaronder werd aan kolonel *van Alphen* medegedeeld."

Op het laatste zinnetje zou ik gaarne een nadere toelichting horen. Eerst spreekt u van een algemene stilte en daarna van een enkel zeer belangrijk bericht. Het slaat waarschijnlijk op het voorgaande.

A. Inderdaad. Alleen als er iets zeer kenmerkends was, werd het aan kolonel *van Alphen* doorgegeven.

16419. De **Voorzitter:** Hoe was de houding van die kolonel?

A. Rustig.

16420. De **Voorzitter:** Was hij een betrouwbaar officier?

A. Ja, absoluut.

16421. De **Voorzitter:** Hoe kunt u dan verklaren, dat hij niet scherper gereageerd heeft? Ik vraag het in verband met hetgeen volgt:

> „Om 3 uur kwamen de eerste berichten betreffende de grensoverschrijdingen door de Duitse troepen bij het algemeen hoofdkwartier binnen, alsmede berichten nopens het overvliegen van vliegtuigen, gaande van oost naar west. Ik heb daarvan mededeling gedaan aan kolonel *van Alphen.*"

U hebt dat dus om 3 uur medegedeeld. Nu is het merkwaardig, dat ik hier in een ander verhoor, nl. van de tweede-luitenant *Smit* van de marechaussee, die bij het L.K.A.C.-I L.K. was en die in verband met de waarschuwing aan het Iste legerkorps door kapitein *Hamer* is gehoord, lees:

> „Ongeveer 4.15 uur in de morgen van de 10de Mei 1940 werd groot alarm gemaakt in verband met de plaats gehad hebbende inval der Duitse troepen; het alarmbevel werd om 4.15 uur door luitenant *van 't Hof* ontvangen."

Klopt dit met wat u weet en waarom heeft kolonel *van Alphen,* toen u hem om drie uur waarschuwde, niet direct generaal *Winkelman* telefonisch laten komen en waarom heeft hij niet direct algemeen alarm voor het gehele Nederlandse leger laten afkondigen?

A. Dat is mij ook een raadsel. Ik heb toen kolonel *van Alphen* gevraagd: „De Duitsers zijn de grens gepasseerd, wij zijn overvallen. Welke maatregelen moeten worden genomen?" Hij heeft geantwoord: „Alleen de secties III*a* en I alarmeren." Ik heb toen de officier van dienst van G I, die in zijn bed lag, gewaarschuwd. Kolonel *van Alphen* zou verdere orders geven en de leiding in handen nemen. Ik heb hem nog gevraagd: „Moet de luchtmacht niet gewaarschuwd worden?" „Neen", was het antwoord, „het is toch donker, ik kan de jagers toch niet in de lucht sturen; tegen het aanbreken van de dag zal ik het doen."

16422. De **Voorzitter:** Vondt u dat een plausibele houding?

A. Neen.

16423. De **Voorzitter:** Maar een verraadmentaliteit acht u uitgesloten?

A. Absoluut. Onze eerste indruk was, omdat de vliegtuigen van oost naar west gingen: dat is een aanval op Engeland.

16424. De **Voorzitter:** Dat kan ik mij voorstellen, maar u sprak van grensoverschrijding op de grond. Toen wist kolonel *van Alphen* practisch gesproken, dat Nederland in oorlog was. En dat er toen geen maatregelen zijn genomen om ieder en alles te waarschuwen, is volslagen onbegrijpelijk. Alsof men niet met logisch denkende mensen te maken had!

A. Het is mij ook volkomen een raadsel.

16425. De **Voorzitter:** Hebt u er ook niet op aangedrongen, dat er iets zou gebeuren?

A. Ik heb kolonel *van Alphen* nog gevraagd, welke maatregelen genomen moesten worden. Hij zei toen: „Uw eigen sectie, G.S. III, waarschuwen en de officier van dienst van G. I, de sectie operatiën.

16426. De **Voorzitter:** Toen is overste *Wilson* direct gewaarschuwd?

A. Ja, waarschijnlijk door zijn eigen mensen. Ik weet niet, welk alarmsysteem men bij de sectie operatiën had. Onze sectie had een bepaald alarmsysteem. Generaal *Fabius* is onmiddellijk gewaarschuwd, evenals overste *van de Plassche.* Deze heren zijn ook vrij spoedig gekomen. Het eerste werk voor mij was, de adjudant van dienst van H.M. de Koningin op te bellen. Deze is het allereerst gewaarschuwd door ons en daarna zijn onze eigen mensen gewaarschuwd. Met het alarmeren van het hoofdkwartier hadden wij niets te maken, omdat op een gegeven ogenblik kolonel *van Alphen* de zaak in handen had. Hij zat daar als hoogste chef, als commandant.

16427. De **Voorzitter:** Er zijn toch twee zeer sterke punten van critiek naar voren te brengen: 1°. dat men toen de opperbevelhebber en de overige kopstukken niet onmiddellijk heeft laten komen; 2°. dat het afkondigen van het alarm voor het gehele leger nog 5 kwartier geduurd heeft!

A. Dat heeft lang geduurd, maar de fout is m.i. juist geweest, dat de sectie operatiën, die de bevelen moest uitgeven, niet bezet was.

16428. De **Voorzitter:** Had dat alarm iets met de sectie operatiën te maken?

A. De sectie operatiën had toch zijn mensen moeten waarschuwen. Die sectie moest de bevelen aan de commandant veldleger en de commandant van de vesting Holland geven, wanneer dat niet te voren gebeurd was.

16429. De **Voorzitter:** Het is een buitengewoon merkwaardige gang van zaken.

Er hing op het algemeen hoofdkwartier een lijstje met de namen van een aantal personen, die onmiddellijk gewaarschuwd moesten worden in geval van grensoverschrijding. Als no. 3 stond daarop — o.a. na de Minister — generaal *Best,* de commandant van de luchtverdediging. Die is ook niet aanstonds gewaarschuwd. Dat is pas veel later gebeurd.

A. Omdat kolonel *van Alphen* mij gezegd had: ik zal de mensen waarschuwen.

16430. De **Voorzitter:** Heeft die goede man dan verder die morgen geslapen?

A. Dat weet ik niet. Ik meen, dat hij een reserve-luitenant opdracht heeft gegeven de verschillende commandanten te waarschuwen. Dat was niet onze taak. Onze taak was alleen om de opperbevelhebber, in casu kolonel *van Alphen,* te waarschuwen. Dat was de man, die de bevelen moest geven. Toen ik mij van mijn taak gekweten had, bleef er voor mij niets anders over dan de eigen mensen zo vlug mogelijk naar het hoofdkwartier te halen.

De **Voorzitter:** Wij zullen uit deze zaak verder wel niet uitkomen. Het is zeer betreurenswaardig.

A. Ja, het is zeer te betreuren, dat kolonel *van Alphen* er niet meer is; hij is ruim een half jaar geleden overleden.

16431. De **Voorzitter:** U acht het uitgesloten, dat er sprake is geweest van een verkeerde mentaliteit?

A. Uitgesloten! Ik heb hem medegemaakt als directeur van de krijgsschool en tijdens mijn detachering als hoofdinstructeur bij de grenadiers. Het was een eerste-klasse-officier en een zeer knappe man. Mijn persoonlijke mening is, dat de zaak wrong in de te geringe bezetting van het hoofdkwartier en in het feit, dat het hoofd van de sectie Operatie, nadat hij mij verweten had, dat ik een zenuwpatiënt was en altijd de zaak alarmeerde, er misschien in zijn hart niet van overtuigd was, dat de Duitsers de volgende dag zouden komen.

16432. De **Voorzitter:** Dat kan ik mij allemaal indenken tot het moment, waarop het gebeurde. Als het echter om drie uur een feit is, dan kan ik mij niet voorstellen, dat niet om vijf minuten over drie generaal *Wilson* uit zijn bed is gehaald en dat hij niet om half vier, kwart voor vier aanwezig was.

A. Ik vermoed, dat dit een regeling is geweest van de sectie Operatie, die het orgaan was, dat de bevelen had klaar te maken en dat de bevelen moest uitvoeren.

16433. De **Voorzitter:** Geldt dit ook voor alarmbevelen?

A. Ja.

16434. De **Voorzitter:** Ik kom thans terug op de vraag of het niet mogelijk is, dat er bij een van de lagere functionarissen sprake is geweest van een mentaliteit van verraad, van contact met de N.S.B., van pro-Duitse sympathieën of iets dergelijks.

A. Ik acht het zeer onwaarschijnlijk.

16435. De **Voorzitter:** Ik vraag dit, omdat er wel meer beschuldigingen van verraad ten opzichte van het krijgsbeleid zijn gelanceerd.

A. Ik acht het uitgesloten. Ik kende deze mensen allen. Op dat moment voelde ieder: het land is in gevaar.

16436. De **Voorzitter:** Ook de volgende dag is er niets van gebleken?

A. Neen.

16437. De **Voorzitter:** U hebt gezegd, dat u er een gedeelte van de avond niet geweest is, maar u hebt toch wel iets vernomen van de bespreking van de opperbevelhebber met de chefs van de staven van land- en zeemacht, met de commandant luchtverdediging en nog enige autoriteiten?

A. Ik heb het terloops gehoord, omdat ik om halftwaalf de opperbevelhebber heb zien wegrijden. Er brandde nl. licht in de benedengang.

16438. De **Voorzitter:** Nu zou ik alleen nog even een belangrijk punt willen aanroeren in verband met de voorgeschiedenis; u hebt gezegd, dat men niet had kunnen rekenen op een dergelijke aanval van parachutisten en luchtlandingstroepen. Nu hebt u, naar ik meen, ook gezegd, dat uw sectie er mede bekend was, dat in Duitsland parachutisten waren opgeleid?

A. Ja.

16439. De **Voorzitter:** Nu is een belangrijk punt voor ons in hoeverre men hier kennis droeg van de Duitse plannen om het land niet alleen aan de voorkant, maar bij wijze van spreken ook langs een achterdeur, via de Moerdijkbrug, aan te vallen met behulp, hetzij van pantserdivisies over de grond, hetzij van uit de lucht met luchtovervallen. Ik vraag het daarom, omdat generaal *Fabius* ons heeft medegedeeld, dat hij in Januari over deze mogelijkheid een onderhoud zou hebben gehad met de toenmalige opperbevelhebber generaal *Reynders* en dat hij daarover een schriftelijk rapport heeft ingediend. Generaal *Reynders* herinnert het zich niet en generaal *Winkelman* weet er ook niets van. Is u daarvan iets bekend?

A. Er is mij niets bekend. Het enige, dat mij bekend is, dat ik op een gegeven ogenblik van majoor *Sas* het bericht heb gekregen, dat achter de lijn Venlo pantserdivisies stonden.

16440. De **Voorzitter:** Dat is geweest in Mei?

A. Neen, dat is geweest in Februari of Maart.

16441. De **Voorzitter:** Ik heb elders in de stukken gelezen, dat ook nog eind April of begin Mei tot in details de opmarsplannen zouden zijn medegedeeld, waarbij ook sprake was van het oprukken van pantserdivisies door Brabant naar de Moerdijk.

A. Als ik mij goed herinner, was dat een verhaal in de Amerikaanse pers.

16442. De **Voorzitter:** Neen, volgens onze inlichtingen, van overste *Sas.*

A. Het was een bericht in de Amerikaanse pers. Er heeft daarin een hypothese gestaan over het verloop van de Duitse opmars in West-Europa, maar los daarvan heeft generaal *Sas* gemeld, dat er pantserdivisie klaarstonden achter de lijn Düsseldorf—Keulen. Die stonden ook op onze kaarten vermeld. Uit het gehele beeld, dat wij hadden van de verplaatsing van de troepen, kon men de indruk krijgen waar het zwaartepunt van de aanval zou komen. Dat er echter luchtlandingsdivisies achter het front zouden worden ingezet, dat is door mij nooit zo ernstig ingezien. Wij hadden daarmede geen ervaring.

16443. De **Voorzitter:** Hetgeen ik zo juist mededeelde, heb ik inderdaad gevonden in het bekende rapport van uw collega *Somer,* dat deze in Londen heeft uitgebracht. Op blz. 4 zegt hij:

> „In het begin van Mei liet majoor *Sas* wederom een ernstige waarschuwing horen. Hij deelde mede, dat de aanval op Nederland definitief vastgesteld was, en hij gaf zelfs de opmarswegen aan."

Als men dit in verband brengt met het feit, dat generaal *Fabius* dat in Januari reeds aan de opperbevelhebber had medegedeeld, dan is het wel zeer te betreuren, dat er niet meer aandacht aan is geschonken. Bovendien schijnt een van de Duitse militaire attaché's spionnerend in de buurt van de Moerdijk te zijn aangetroffen. Als men deze gegevens groepeert, dan had men kunnen veronderstellen in welke richting de aanval zou plaats vinden.

Voorts wil ik u nog iets vragen over de Meidagen zelf. Hoe was de gang van zaken op het algemeen hoofdkwartier? Hoe was de stemming daar? Redelijk?

A. Die was heel redelijk. Het eerste ogenblik was men enigszins geënerveerd. Het was ook de eerste keer, dat men zoiets meemaakte. Maar er werd toch vrij rustig gewerkt. Alleen waren er geen voorbereidingen getroffen voor een rouleringssysteem. Ook waren er geen voorbereidingen getroffen om daar te overnachten. Dat moest alles

op het laatste ogenblik in orde gemaakt worden. Intussen is dat wel begrijpelijk. Wij hadden geen oorlogservaring en wij moesten het nemen, zoals het liep. Er kon echter vrij rustig gewerkt worden. Niemand was zijn kop kwijt, verre van dien. De opperbevelhebber was de rust zelf. Generaal *van Voorst tot Voorst* was ook zeer rustig.

16444. De **Voorzitter:** Daarover hebt u dus geen klachten?

A. Absoluut niet, wat de leiding op zich zelf betreft.

16445. De **Voorzitter:** En kolonel *van Alphen* was het rustigste?

A. Met hem heb ik verder geen contact gehad. Alleen de eerste morgen.

16446. De **Voorzitter:** Kunt u misschien nog even uw mening geven over het gehele krijgsbeleid van het opperbevel in die dagen? Voldeed dat naar uw mening aan normale eisen, of wat hebt u daarover mede te delen? Eventueel hebt u ook het recht, in de beschouwing te verwerken de voorgeschiedenis van de wisseling van het opperbevel en de verandering van de plannen.

A. Daarmede hadden wij weinig te maken. Het enige, dat ik altijd buitengewoon jammer heb gevonden, is, dat men op het laatste ogenblik de troepen uit de Peel heeft weggehaald. Toen de oorlog uitbrak, was het IIIde legerkorps in beweging, het was bezig terug te trekken en men heeft nooit enige afspraak daaromtrent gemaakt met onze geallieerden of dezen verkenningen laten doen. U zult zich herinneren, dat aan onze militaire attaché's de instructie is gegeven om in geval van oorlog onmiddellijk contact op te nemen met het Belgische, het Franse en het Engelse opperbevel. In de brieven, die overhandigd moesten worden, stond ons operatieplan en ons verdedigingssysteem, maar men heeft verzuimd er op een gegeven ogenblik in te zetten, dat het IIIde legerkorps was weggetrokken. Toen dus op 10 Mei generaal *van Voorst Evekink* naar de Fransen ging en zei: „Hier hebt u ons verdedigingssysteem", dachten de Fransen, dat zij achter een scherm zouden komen. Het IIIde legerkorps was echter weg en de Fransen maakten een luchtstoot.

16447. De **Voorzitter:** D.w.z. het scherm was ijler geworden.

A. Alleen de Peeldivisie lag daar.

16448. De **Voorziter:** Plus 1/3 van de infanterie van het IIIde legerkorps.

A. Inderdaad, maar men had toch practisch op het laatste ogenblik de gehele Peelverdediging opgegeven.

16449. De **Voorzitter:** U zeide, dat het niet in de brief stond, dat die terugtocht op de eerste dag zou plaats hebben, maar ik meen, dat het er wel degelijk in stond.

A. De vorige Franse militaire attaché heeft mij verteld, dat de Fransen teleurgesteld waren, dat zij daar een luchtstoot maakten, terwijl zij dachten, dat zij achter een front zouden oprukken.

16450. De **Voorzitter:** Wie was die Franse militaire attaché?

A. Luitenant-kolonel *Jourdier*. Hij is nu weg, maar na de oorlog hebben wij er over gesproken. Hij had het zelf niet meegemaakt, maar hij had de zaak bestudeerd. Hij zei — misschien heeft hij de betrokken commandanten gesproken —: „Het was een grote fout van jullie om die troepen daar weg te halen. Wij meenden, dat de gehele Peel bezet was, dat wij achter jullie op zouden rukken en er in zouden schuiven om het front te versterken. Toen wij echter aankwamen, was alles weg en stootten wij op de Duitsers". Toen zijn zij teruggegaan.

16451. De **Voorzitter:** Het is hierin in zoverre vermeld, dat er staat:

> „achtte de Nederlandse opperbevelhebber de mogelijkheid van een oprukken der Duitse troepen aan de andere kant van Weert, dat wil zeggen tegen 's-Hertogenbosch, zo groot, dat hij zich tot zijn levendige spijt gedwongen heeft gezien, het gros der in Noordbrabant staande troepen terug te trekken, met achterlating van achterhoedetroepen, ten noorden van Maas en Waal."

A. Ik meen, dat het bij de Fransen niet bekend was en dat die in de veronderstelling leefden, dat...

16452. De **Voorzitter:** Het zal hem hieraan gelegen hebben, dat de opperbevelhebber in Parijs het wel vernomen heeft van de militaire attaché overeenkomstig de tekst van de brief, maar dat de troepen, die in de practijk de zaak moesten uitvoeren, en de lagere commandanten zich enigermate gedupeerd hebben gevoeld.

De verdere oorlogvoering in het algemeen en overigens de bevelvoering in die dagen hebben u geen aanleiding tot bepaalde critiek gegeven?

A. Neen. Ik zou alleen nog willen wijzen op al die geruchten, die verspreid werden. Dat kan men de mensen niet kwalijk nemen. Elke burger bemoeide zich er mede. Men kreeg alle mogelijke verhalen binnen. Dat kan men de commandanten ook niet kwalijk nemen; dat moet men door de practijk en door de ervaring leren.

Tegen het moment, dat de capitulatie begon, zijn de troepen beter geworden. Ik herinner mij, dat op de avond, dat de capitulatie werd bekendgemaakt, een artilleriecommandant, onderofficieren en soldaten op het hoofdkwartier kwamen en zeiden: wat is dat voor onzin, wij moeten doorvechten; nu begint het pas goed te worden!

De **Voorzitter:** Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen.

Het verhoor wordt gesloten.

R. RÖMER.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 13 JULI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, Griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

CHARLES JOSEPH IGNACE MARIE WELTER,
oud 68 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
oud-Minister van Koloniën.

De **Voorzitter:** U wordt geacht te staan onder dezelfde eed als u bij uw vorig verhoor heeft afgelegd.

A. Jawel, Mijnheer de Voorzitter!

17631. De **Voorzitter:** Generaal *Reynders* heeft ons bij zijn verhoor medegedeeld, dat hij destijds een gedachtenwisseling heeft gehad — ik weet niet waar en wanneer het zich precies heeft afgespeeld — met de Minister van Defensie over de vraag van verdediging van de Grebbelinie of van de Hollandse waterlinie. Het verloop van dit verhoor is als volgt geweest (vraag no. 57):

„Ik" — dit is generaal *Reynders* — „heb toen nog gezegd: dan moet ik voor de verdediging van de Waal van de algemene reserves van het 1ste legerkorps een deel afnemen om de Waalstelling te verdedigen.
Toen zei Minister *Welter:* Zoudt u dat willen doen met troepen uit Holland, niet uit Brabant? Ik antwoordde: De troepen uit Brabant hoop ik daarvoor beschikbaar te krijgen. Dus u houdt vast aan de verdediging van Brabant, vroeg hij. Ja, antwoordde ik, dat is eenmaal vastgesteld, daarop kom ik niet meer terug. Toen zei Minister *Welter:* Dan weet ik genoeg."

Kan dat kloppen? U herinnert het zich misschien niet.

A. Neen, dat herinner ik mij niet.

17632. De **Voorzitter:** U heeft er in elk geval geen bepaalde bedoeling mee gehad? U acht het niet van grote betekenis?

A. Wanneer de heer *Reynders* dit gezegd heeft, neem ik gaarne aan, dat het juist is.

17633. De **Voorzitter:** De heer *Reynders* heeft er nog aan toegevoegd:

> „Naar aanleiding van mijn betoog, dat met het vallen van de Grebbelinie feitelijk de zaak afgelopen zou zijn, omdat wij geen of althans niet voldoende troepen over zouden hebben voor de verdediging van de vesting Holland, is de opdracht gekomen: Beide stellingen verdedigen en de hoeveelheid troepen voor ieder van de stellingen bepalen. Ik moest de vaste bezetting voor de beide stellingen bepalen en als het ware alles vastmetselen."

Dan heb ik nog een puntje — het is ook niet van zeer groot belang — over de quaestie van de afkondiging van de mobilisatie. Toen heeft u de heer *de Geer* opgebeld in „Beekhuizen". Kan dat kloppen?

A. Dat herinner ik mij niet.

17634. De **Voorzitter:** De heer *de Geer* heeft hier in antwoord op vraag no. 1165 verklaard:

> „Neen, Mijnheer de President, dat is niet juist. Het besluit is genomen op een morgen, dat ik er aanwezig was, nadat ik de vorige avond getelefoneerd was om te komen. De zaak is als volgt, Mijnheer de President. Ik was op 14 Augustus, enige dagen na de beëdiging, voor een dag of veertien naar het buitenland gegaan. Toen ik daar berichten kreeg, dat het gevaar acuter werd, keerde ik vroeger terug dan het plan was. In plaats van de 28ste kwam ik terug ongeveer de 23ste. Toen ik 's avonds laat in Arnhem kwam, ben ik naar Beekhuizen gegaan om daar met mijn vrouw te overnachten. Te kwart voor twaalf werd ik daar opgebeld door de heer *Welter,* die van mijn verblijf op de hoogte was, en zeide: We zitten hier vanavond bijeen, want de nieuwste berichten maken het noodzakelijk, dat er gemobiliseerd wordt. Kunt u morgenochtend vroeg komen? Mijn antwoord luidde bevestigend. Toen ben ik de volgende morgen vroeg naar den Haag gereisd en is daar het besluit tot mobilisatie genomen."

A. Als de heer *de Geer* dit zegt, dan geldt hetzelfde als ten aanzien van de heer *Reynders.* Ik wil het niet tegenspreken. Het is acht jaar geleden en er is sedertdien zo verschrikkelijk veel gebeurd. De details zijn mij ontgaan. Het is natuurlijk zeer goed mogelijk, dat ik dat gedaan heb.

17635. De **Voorzitter:** Het spijt mij, dat wij u voor deze details nog even hebben moeten laten komen. Er is anders niet zo heel veel te behandelen.
Is u nog gemoeid geweest in of hebt u iets vernomen over de quaestie van het blokkeren van de wegen, twee of drie dagen vóór de inval? U heeft het wellicht in de verte meegemaakt. Er is nu meningsverschil over de vraag, van wie dat zou zijn uitgegaan, d.w.z. of de militairen het zelf hebben bedacht of dat een van de Ministers — *Albarda* of *van Kleffens* — daartoe de stoot heeft gegeven.

A. Ik herinner mij wel, dat gesproken is over het versperren van de wegen door er voertuigen op te zetten, ten einde het landen van vliegtuigen op die wegen tegen te gaan.
Het is door *van Kleffens* geopperd, herinner ik mij nu. Ik meen, dat deze er op gewezen heeft, dat het een zeer afdoend middel is om het landen van vliegtuigen op wegen onmogelijk te maken.

17636. De **Voorzitter:** Dit is dus niet van het opperbevel uitgegaan?

A. Neen, ik meen, dat het van *van Kleffens* kwam.

De **Voorzitter:** Het spijt mij, dat wij u niet nog meer dingen te vragen hebben.

A. Ik moet u nog mijn excuses maken. Ik heb de notulen van het vorige verhoor te lang gehouden — ik was zelf erg in beslag genomen —, maar ik heb ze vanmiddag teruggezonden en morgen heeft u ze in uw bezit. Het spijt mij, dat ik ze twee maanden heb gehouden.

De **Voorzitter:** Ik dank u voor uw inlichtingen en sluit hiermede het verhoor.

CH. J. I. M. WELTER.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 13 JULI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

Ir. JOHAN WILLEM ALBARDA,

oud 70 jaar, wonende te 's-Gravenhage, lid van de Raad van State, oud-Minister van Waterstaat.

De **Voorzitter:** U wordt geacht te staan onder dezelfde eed als u bij uw vorig verhoor heeft afgelegd.

A. Jawel, Mijnheer de Voorzitter!

17637. De **Voorzitter:** Generaal *Winkelman* heeft enkele mededelingen gedaan over iets, dat u gezegd zou hebben. Hij heeft in antwoord op vraag no. 1199 het volgende naar voren gebracht:

> „Ik had de indruk, dat het inderdaad de bedoeling was volledig op te treden. Alleen in de laatste zitting van de Ministers in het Kabinet op de 13de Mei, toen was de stemming, meer in het bijzonder bij de Ministers van de sociaal-democraten, om te eindigen. In die zitting is voorgelezen een brief uit Engeland, waarbij gezegd werd, dat aan onze herhaalde vragen om steun ten slotte niet meer kon worden voldaan, dat Engeland al zoveel had gedaan, had gedaan wat het kon doen, en dat het nu niet verder kon. En toen hebben enigen van de Ministers, die ik u noemde, gezegd: is het nu niet tijd om er mee uit te scheiden in verband ook met de ongunstige gang van zaken. Ik heb mij hiermede niet kunnen verenigen, ik heb mij hiertegen verzet en toen is mij de opdracht verstrekt om dan — na enige discussie — de verdediging voort te zetten, maar niet nodeloos offers te brengen, en dat is mijn laatste opdracht geweest.'"

Nu zie ik zo juist, dat dit betreft een Kabinetszitting, terwijl de tekst van de nieuwe Enquêtewet luidt: (artikel 20, eerste alinea):

> „Met betrekking tot de behandeling van zaken ter vergadering van de Raad van Ministers en de deswege plaats gehad hebbende beraadslagingen mogen Ministers en gewezen Ministers slechts worden ondervraagd over in die Raad gevallen beslissingen en de gronden, waarop dezelve rusten."

U begrijpt, dat ik mij aan de wet wil houden en ik zal u dus geen enkele vraag stellen; ik laat geheel aan u over of u er over wilt spreken.

A. Dat is niet alleen een moeilijkheid voor uw commissie, Mijnheer de Voorzitter, ook voor mij en voor andere oud-Ministers, die gehoord worden. Uiteraard hebben wij ook wel eens een en ander te vertellen en moeten wij ons rekenschap geven: dat behoren wij eigenlijk niet te vertellen. Daarom kunnen wij dikwijls niet in elk opzicht voldoen aan de letter van de afgelegde eed, dat wij de gehele waarheid zullen vertellen; wij moeten dikwijls iets van de waarheid verborgen houden, waartoe de Grondwet en de wet ons dwingen.

Wanneer ik het goed begrijp, is het volgens generaal *Winkelman* op 13 Mei in een conferentie van hem met de Ministers op het Departement van Sociale Zaken geweest, dat de sociaal-democratische Ministers enigszins het initiatief of de leiding zouden hebben genomen om te zeggen: houdt nu met de strijd maar op. Waar er eenmaal over dit onderhoud gesproken is, noopt mij dit eigenlijk, gevoel ik mij verplicht daarvan ook iets te zeggen, in het midden latende of dit geheel overeenkomstig de letter van de Enquêtewet is. Naar mijn herinnering en naar mijn overtuiging is die mededeling van generaal *Winkelman* niet geheel juist. Ik geloof niet, dat de sociaal-democratische Ministers in dezen de leiding of het initiatief hebben genomen. Ik geloof, dat in dezen de socialistische Ministers, zoals anderen, zich geschaard hebben onder de leiding van de toenmalige Minister van Defensie, Minister *Dijxhoorn*. Uiteraard konden wij de militaire situatie niet zelfstandig beoordelen; alles, wat wij over de militaire situatie vernamen, hoorden wij van de heer *Dijxhoorn*, die zijn inlichtingen kreeg van de generale staf.

De heer *Dijxhoorn* — ik bedoel helemaal niet hem daarvan een verwijt te maken, want ik heb het grootste respect voor de zeer ernstige houding, welke hij in die dagen heeft aangenomen, waarmee hij een groot bewijs van verantwoordelijkheidsgevoel heeft gegeven en getoond heeft niet onbesuisd te zijn — beschouwde de positie als hopeloos. Hij meende dus: er is niets anders te doen dan te capituleren; wij moeten dit doen op een wijze, die het minst de eer en het belang van ons land schaadt, maar het is onvermijdelijk, want voortzetting van de strijd is onmogelijk. De heer *van den Tempel* en ik — maar naar mijn mening wij niet alleen en wij volstrekt niet met meer nadruk dan anderen — hebben ons met die mening van Minister *Dijxhoorn* verenigd en ons bij zijn leiding aangesloten. Ik geloof, ook achteraf gezien, dat die mening juist is geweest. Wanneer wij ons rekenschap geven van hetgeen met Rotterdam is gebeurd en van de zekerheid, dat met Utrecht en andere steden iets soortgelijks zou zijn gebeurd, dat vreselijk zware verliezen zouden zijn geleden en offers zouden zijn gebracht, die aan de uitslag toch niets zouden hebben veranderd, dan meen ik, dat men op zo'n ogenblik moet zeggen: zulke offers mogen niet worden gebracht. Men moet tot het brengen van offers bereid zijn, bijna mateloos bereid zijn, wanneer zij een goed effect kunnen opleveren; maar met het brengen van offers ten koste van een volk, die het volk niet kunnen baten, moet men wel zeer voorzichtig zijn. Nutteloze offers zijn nooit goed. Men kan zich zelf offeren, maar men mag geen andere mensen offeren. Het ging niet om ons persoonlijk, maar om het Nederlandse volk.

Ik ontken volstrekt niet — ik wil alleen voor mij zelf spreken; de heer *van den Tempel* zal wel voor zich spreken, als het moet; ik heb niet het recht namens hem te spreken, maar ik meen, dat hij van dezelfde mening was —, dat ik toen op gezag van de heer *Dijxhoorn* — omtrent wiens oordeel ik ook op het ogenblik niet twijfel — aannam, dat er niets anders te doen was dan te besluiten tot een capitulatie. Dit is toen, ook met mijn instemming, aan generaal *Winkelman* opgedragen.

Ik begrijp zeer goed, dat voor een militaire bevelhebber andere beoordelingen gelden. Ik heb de grootste eerbied opgevat voor de houding van de heer *Winkelman* en was diep onder de indruk van zijn respectabele houding, toen hij zeide: ik ben een soldaat; mijn plicht is, te sterven op de bres. Hiervoor heb ik de grootste eerbied, maar ik geloof, dat men als verantwoordelijk regeerder een ander oordeel kan hebben dan een opperbevelhebber. Hier gaat het niet alleen om de militaire plicht en de militaire eer, maar om het welzijn van het volk.

17638. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat dit punt hiermee voldoende is behandeld.

Onder dezelfde restrictie, die ik zoëven al heb gemaakt, wil ik, nu u toch over de quaestie van het brengen van offers heeft gesproken, u een andere uitspraak voorleggen, ditmaal van de vorige opperbevelhebber, generaal *Reynders*. In het allereerste verhoor werd gesproken over de terugtocht, de quaestie van Brabant, enz. De heer *Reynders* heeft toen in antwoord op vraag no. 222 („Dat was de terugtocht?") geantwoord: „Ja. Ik deed een voorstel, dat niet veel wijziging bracht, doch waardoor men, als men een oplossing wilde, een aangrijpingspunt had. Toen is bovendien ter sprake gekomen de quaestie van Brabant.

Om enigszins te schetsen de manier, waarop het ging, de bespreking liep heel rustig; op een gegeven ogenblik ging het over de quaestie van Brabant en betoogde ik, dat wij aan onze internationale plichten hadden te voldoen, waarop een van de Ministers zei: generaal, wilt u daarvoor onze jongens opofferen?"

Geeft dit u aanleiding tot commentaar, of kunnen wij zonder meer daarvan afstappen?

A. Ik herinner mij wel, dat die woorden gesproken zijn — zij zijn ook in mijn herinnering blijven hangen —, maar ik meen, dat die woorden gebruikt werden met het oog op de slechte toestand van de verdedigingslinies in Brabant en dat het er om ging, of men zulke slechte linies zou moeten en zou kunnen verdedigen en of het verantwoord was, ze tot het uiterste te verdedigen, wanneer ze niet geschikt waren om verdedigd te worden.

17639. De **Voorzitter:** Terwijl bovendien degenen, die deze opmerking maakten, het vermoedelijk niet noodzakelijk achtten uit een oogpunt van neutraliteitshandhaving deze linies te verdedigen! De betrokkenen stelden zich waarschijnlijk op het standpunt: als wij ons in de oorlog begeven, handhaven wij de neutraliteit, en of wij die linies nu verdedigen of andere, is eigenlijk niet van bijzondere betekenis. Daarover was meningsverschil met generaal *Reynders,* die zeide: door de Peellinie te verdedigen, tonen wij onze wil tot neutraliteitshandhaving zeer scherp. De anderen zagen dit enigszins anders.

A. Dat heb ik wel wat anders gezien. Wij zouden aan onze neutraliteit verplicht kunnen zijn, ook de Peellinie tot het uiterste te verdedigen, wanneer het de kans gaf de toegang tot België voor de Duitse troepen te beletten. De Peellinie sloot echter niet aan bij de Belgische verdedigingslinie; dus al stierven onze jongens aan de Peellinie bij duizenden, dan hadden wij daarmede nog in het geheel niet verhinderd, dat België overweldigd werd. Ik meen dus, dat niemand ter wereld ons een verwijt zal kunnen maken er van, wanneer wij die Peellinie niet tot het uiterste verdedigden, omdat wij België er toch niet mee hadden gered en het er ten slotte ook om ging om onze eigen zelfstandigheid te verdedigen en te handhaven. Wij waren toch, zodra de invasie had plaats gehad, niet meer neutraal. Op dat ogenblik waren wij niet meer strijdende voor de neutraliteit; wij waren strijdende voor onze eigen onafhankelijkheid en ter zelfverdediging. En wanneer die zelfverdediging aan de Peellinie niet mogelijk was, moest ze geconcentreerd worden in de vesting Holland, achter de grote rivieren en eventueel achter de waterlinie, en moesten wij daar onze krachten concentreren tot het ogenblik, waarop Engelsen en Fransen ons te hulp zouden komen om onze zaak te redden.

17640. De **Voorzitter:** Dan zijn er nog enkele andere punten, waarbij u ook genoemd is. Vooreerst de quaestie van de mobilisatieclubs. De heer *Vorrink* heeft daarover het volgende gezegd (antwoord op vraag no. 3132):

> „Daarover zijn allerlei besprekingen gevoerd.
> Ik mag herinneren aan het bewind van het Kabinet *de Geer,* waarin ook enige sociaal-democratische heren zitting hadden, *Albarda* en *van den Tempel.* Met hen heb ik toen ook, als voorzitter van de oude S.D.A.P., overleg gepleegd. Ik achtte de betreffende aangelegenheid een enorm groot belang.
> Of het nu door hun bemiddeling is geweest, dat weet ik niet precies, maar over deze zaak heb ik een tweetal besprekingen gehad met de heer *Winkelman,* die toen opperbevelhebber was van het leger."

Herinnert u zich daarvan nog iets?

A. Ik meen, dat de heer *Vorrink* door onze bemiddeling — misschien door de mijne, misschien door bemiddeling van de heer *van den Tempel,* maar dan onafhankelijk van elkaar; ik heb in elk geval ook stappen daartoe gedaan — een onderhoud heeft gehad met Minister *Dijxhoorn;* dat was niet in de dagen van generaal *Winkelman;* toen was er nog generaal *Reynders.*

Van een bespreking in de dagen van het opperbevelhebberschap van generaal *Winkelman* herinner ik mij niets. Ik wil hiermee niet zeggen, dat het onwaar is, maar alleen, dat ik er mij niets van herinner. Het is meer dan acht jaar geleden.

17641. De **Voorzitter:** U is in het begin wel intermediair geweest om over de quaestie van de mobilisatieclubs contact te krijgen?

A. Zoals ik u ook de eerste maal heb verteld, herinner ik mij wel, dat ik mijn bemiddeling heb verleend om de heer *Vorrink* — ik meen, dat daarbij ook de heren *Woudenberg* en *Kupers* waren, maar dit weet ik niet precies meer — in contact te brengen met de Minister van Defensie. Ik heb toen verder die zaak laten lopen en aan de besprekingen niet deelgenomen. Wat hieromtrent tijdens het bevelhebberschap van generaal *Winkelman* is gebeurd, herinner ik mij niet, maar ik wil hiermede niet zeggen, dat er niets gebeurd zou zijn.

17642. De **Voorzitter:** Dan wil ik nog even terugkomen op de quaestie van het blokkeren van de wegen, twee of drie dagen vóór de inval. Daarvan heeft u ons een uitvoerig relaas gegeven, maar het opvallende is, dat blijkbaar een paar andere in deze zaak betrokkenen zich het geval enigszins anders herinneren. Het gaat namelijk over de vraag van wie de suggestie is gekomen, te weten of zij van u is gekomen, dan wel of Minister *van Kleffens* haar naar voren heeft gebracht.

A. Dit heb ik ook verteld. Ik heb aan uw commissie bij het eerste verhoor medegedeeld, dat ik op een Zondagavond om twaalf uur werd opgebeld door de heer *van Kleffens,* die te zijnen huize de gehele avond of de gehele dag een bespreking had gehad met de heer *Dijxhoorn.* Hij zeide: wij maken ons ongerust, dat er in Nederland iets soortgelijks zal gebeuren als in Noorwegen, nl. dat de Duitsers in de omgeving van den Haag zullen landen op de grote wegen. Kun je daar niets tegen doen, vroeg hij.

17643. De **Voorzitter:** Dan komt deze gedachte dus uit het Kabinet, althans uit ministeriële kring?

A. Ja, van de heren *Dijxhoorn* en van *van Kleffens.*

17644. De **Voorzitter:** Generaal *Best* meende, dat zij er van hun kant ook iets aan gedaan hebben, maar het is misschien mogelijk, dat dit niet precies dezelfde aangelegenheid betreft.

A. Zij hebben er, voor zover mij bekend is geworden, niets aan gedaan. Wat gedaan is, is gebeurd op Dinsdag 7 Mei en in de daarop volgende nacht, na de conferentie, die ik op Dinsdagmiddag op het Departement van Waterstaat, Binnenhof 20, heb gehouden, waarbij de heer *Ringers* tegenwoordig is geweest en nog een paar ingenieurs van de Waterstaat — de directeur-generaal *Wentholt* was op dat ogenblik op een inspectietocht in de Wieringermeer. Ik had gevraagd, ook vertegenwoordigers van de generale staf er bij te mogen hebben en die kwamen eerst 's middags om halfzes; het waren kolonel *van Heijst* van de luchtmacht en — naar ik zeker meen te weten — de tegenwoordige kolonel *Schepers,* die, meen ik, adjudant van de kolonel was — het was een lange, toen nog jonge man, een eerste luitenant, geloof ik. Toen zij bij mij kwamen, zei ik: mijne heren, het is heel prettig, dat u bent gekomen, maar wij zijn klaar; ik heb alleen nog maar de autobussen te vorderen om de wegen te bezetten; wij hebben helemaal uitgerekend hoe het moet; als u de heren ingenieurs wilt meenemen naar de generale staf om daar de mededelingen te doen, dan zal dit mij zeer aangenaam zijn, maar de conferentie heeft haar werk volbracht; ik ben de hele nacht beschikbaar — u kunt mij opbellen — voor het vorderen van de bussen, waarvoor ik het oog heb op het Westland. Ik had op grond van een bepaald wetje daartoe de bevoegdheid. Toen zijn die ingenieurs met kolonel *van Heijst* en de heer *Schepers* gegaan naar de generale staf en toen heeft de generale staf gezegd: dan kunnen wij wel militaire auto's geven, wat natuurlijk een veel betere oplossing was..... Toen ik de volgende ochtend met ir. *Wentholt* de grote wegen inspecteerde, was het precies in orde, zoals wij het de vorige avond hadden ontworpen; het waren echter militaire auto's; op elke auto stonden twee soldaten met het geweer in de hand.

17645. De **Voorzitter:** Er is dus een samenwerking geweest!

A. Een samenwerking ter elfder ure. Toen de heren *van Kleffens* en *Dijxhoorn* mijn medewerking hadden gevraagd, heb ik onmiddellijk ir. *Wentholt* laten komen en toen is de voorbereiding ter hand genomen. Maar Minister *Dijxhoorn* zeide: gij moet wachten op de goedkeuring van de generale staf, want die moet de zaak in orde maken. Ir. *Wentholt* heeft al die weken zitten wachten op bericht van de generale staf: die heeft Waterstaat nooit iets van zich laten horen; er is nooit door de generale staf enige stap gedaan, behalve dan die Dinsdagmiddag, nadat wij het telefonische bericht uit Berlijn hadden gekregen van de tegenwoordige generaal *Sas,* dat de aanval die week zou komen; de heer *Sas* gaf altijd uitmuntende informaties. Toen heb ik gezegd tot de heer *Dijxhoorn:* nu kan het niet meer wachten, nu ga ik mijn gang; ik acht het niet meer verantwoord om het verder te laten lopen. De heer *Dijxhoorn*

heeft mij toen telefonisch bericht: er zouden een paar officieren komen op die conferentie; die kwamen eerst om half zes, toen de conferentie afgelopen was. Dat alles staat zo muurvast in mijn herinnering, dat daaraan geen twijfel mogelijk is. U kunt daarnaar informeren bij ir. *Ringers;* deze heeft, naar ik meen, ook over deze zaak aantekeningen gehouden en hij kan dus uit zijn aantekeningen deze zaak reconstrueren.

17646. De **Voorzitter:** Het volgende punt houdt ook verband met de vraag, in hoeverre men in die tijd erg scheutig is geweest met geld voor de mobilisatie.

In antwoord op vraag no. 5173 heeft generaal *Vaillant* het volgende gezegd:

> „Ik herinner me heel goed, en dat was naar ik meen in November 1939, dat overste *Wilson* op mijn bureau kwam en mij mededeelde, dat er voor een veel intensiever verdediging meer werken van duurzame aard moesten worden gebouwd. Toen is er een begroting van naar ik meen 90 millioen gemaakt, waarvan — generaal *Winkelman* was er toen al — 40 millioen is toegestaan. De oud-Minister, generaal *Dijxhoorn,* zou u dat kunnen vertellen. Ten einde deze zeer grote bedragen te kunnen verwerken, zouden alle minder urgente bouwwerken in Nederland moeten worden stopgezet, zodat onder leiding van de inspecteur-generaal van de Rijkswaterstaat, daarbij mede geadviseerd door ondergetekende en generaal *van de Kasteele,* besprekingen waren ingeleid met alle diensten, welke grote bouwwerken deden uitvoeren of bouwvakarbeiders e.d. te werk stelden. Het is zover echter niet meer gekomen, want begin Mei kwam de inval. Ik wilde slechts zeggen, dat de opperbevelhebber *Reynders* — er zijn er waarschijnlijk wel meerderen geweest, die dat wilden — nog grote noden zag. Ik begrijp heel goed, hoe het in die tijd was, het was heel moeilijk om aan geld te komen."

A. Ik herinner mij niet, dat ooit geld voor de versterking van de stellingen geweigerd is of dat daarop beknibbeld is. Ik meen, dat ook de heer *de Geer* vlotweg alles heeft beschikbaar gesteld, wat de heer *Dijxhoorn* daarvoor vroeg.

De heer *Dijxhoorn* is daarbij, naar mijn mening, nooit ook maar op de geringste tegenstand in het Kabinet gestuit.

17647. De **Voorzitter:** Iets anders, nu u het er toch over heeft: is het mogelijk, dat Minister *Dijxhoorn* zelf misschien niet al te scheutig is geweest?

A. Dat weet ik niet.

17648. De **Voorzitter:** Of misschien alleen erg royaal voor zaken, waarvoor hij zich persoonlijk bijzonder interesseerde?

A. Dat weet ik niet; daarnaar zoudt u de heer *Dijxhoorn* zelf moeten vragen. Ik kan daarover niet met zekerheid oordelen. In ieder geval is, wat de heer *Dijxhoorn* heeft gevraagd, altijd toegestaan. Men kan in dit opzicht de toenmalige Minister van Financiën, de heer *de Geer,* geen enkel verwijt maken.

Wat betreft de beschikbaarstelling van bouwvakarbeiders, aannemers, ingenieurs en materialen van Waterstaat voor de verdedigingswerken, kan ik niet anders dan herhalen, wat ik bij mijn vorige verhoor heb verklaard, nl. dat ik eigener beweging en in overleg met de heer *Dijxhoorn* heb gezegd: Ik stel alles ter beschikking voor het gereedmaken van de stellingen. Dit is een gentlemen's agreement geweest; er is geen schriftelijk besluit voor gemaakt. Ik verklaarde, dat ik de aannemers, die hun aangenomen werk moesten stopzetten en daardoor de termijnen voor het werk zouden overschrijden, bij voorbaat wilde verzekeren, dat hun geen boete zou worden opgelegd, wanneer zij alle arbeidskrachten, machines en materiaal ter beschikking stelden van de defensie.

Wat Waterstaat zelf betreft, heb ik toen medegewerkt om de heer *Ringers* — die adviseur was voor waterstaatwerken — geheel ter beschikking te stellen voor defensiewerken. Ik heb b.v. — zoals u ook kunt controleren, als u het wenst — de Waterstaat in Maastricht gelegenheid gegeven, alles te doen voor de versterking van de stellingen daar. De heer *Witteveen,* de oud-hoofdingenieur-directeur van de Rijkswaterstaat, heeft inderdaad een inundatieplan uitgewerkt voor het zuidelijk deel van de Peel-Raamstelling, dat daar openlag. Men kon niet verder komen dan de Nederlandse grens en geen aansluiting krijgen met de Belgische linies, maar voor dat zuidelijkste stuk heeft de Rijkswaterstaat gewerkt. Ik heb de volle vrijheid gegeven alle mogelijke hulp te verlenen voor het voltooien van de stellingen.

Dit zijn dingen, die ik mij met grote zekerheid herinner en waarbij ik dus ten aanzien van mijn geheugen geen voorbehoud behoef te maken.

17649. De **Voorzitter:** Het is prettig, dat u gelegenheid heeft gehad, bij dit punt een en ander nader te verduidelijken.

Wilt u nog andere inlichtingen hieraan toevoegen?

A. Ik dank u.

Het verhoor wordt gesloten.

J. W. ALBARDA.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*

ALGERA.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 13 JULI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

LEONARD JOHANNES SCHMIDT,

oud 64 jaar, wonende te 's-Gravenhage, gepensionneerd kolonel, oud-territoriaal bevelhebber in Noordbrabant en commandant Peeldivisie.

De **Voorzitter:** U wordt geacht te staan onder dezelfde eed als u bij uw vorig verhoor heeft afgelegd.

A. Jawel, Mijnheer de Voorzitter!

17650. De **Voorzitter:** Het betreft een mededeling, welke de heer *Fruijt van Hertog,* die in de mobilisatie commandant is geweest van het oostfront van de vesting Holland, ons heeft gedaan. Naar diens mening was in de vesting Holland het oostfront betrekkelijk weinig voorbereid. Hij zeide o.m.:

„Er waren geen vuurplannen voorbereid voor de artillerie en de infanterie en er waren geen aanwijzingen, waar en hoe de versterkingen aangelegd moesten worden, met het gevolg, dat wij zelfstandig moesten bepalen, hoe wij het gevecht moesten leveren. Door de chef staf Oostfront, de tegenwoordige kolonel *H. C. Herman,* is dat gedaan, met behulp van de officieren van de staf. Pas toen dat klaar was en de algemene richtlijnen voor de verdediging door ons zelf waren vastgesteld en de vuurplannen waren opgesteld, kon men beginnen met de versterkingen te ontwerpen en aan te leggen. Versterkingen kan men pas aanleggen, wanneer men de ligging van het vuur kent. Dit heeft inderdaad tijd gekost voordat het klaar was; dat moest alles op het terrein uitgewerkt worden; dat moest alles bezien worden en toen het klaar was, begon men met het werken aan de versterkingen."

Nu komt het eigenlijke, dat ik met u wilde bespreken:

„Er is eerst geoefend en toen is tevens aan de nabijverdediging gewerkt. Maar dat was toch niet de grote lijn, die men kon verwachten. Ik ben aangewezen tot commandant van het oostfront van de vesting Holland in 1936. Sedertdien ben ik twee- of driemaal voor oefeningen in de vesting Holland onder de wapenen geweest. Ik heb toen gevraagd: Wat is er voorbereid? Ik kreeg te horen: Dat zit in de geheime kist. Toen die geheime kist openging, zat er niets in."

Als voorzitter heb ik mij toen de vraag gepermitteerd:

„Kan dat sabotage zijn geweest?"

Geantwoord werd:

„Dat is de Haagse lamlendigheid geweest.

De **Voorzitter:** Wie was de commandant van de staf?

A. Dat waren achtereenvolgens in de laatste tijd de latere generaal-majoor *Hackstroh,* de latere kolonel *Schmidt* en de overste van de generale staf *Thomson."*

U begrijpt, nu dat eenmaal in die verhoren gedrukt staat.....

A. Dat zou een beetje pijnlijk worden.

17651. De **Voorzitter:** Het commando van generaal-majoor *Hackstroh* is al veel langer geleden; de inhoud van die kist zou verwisseld kunnen zijn, dus die zullen wij maar niet meer hier laten komen. Ofschoon wij uw getuigenis al eerder gehoord hebben, willen wij u toch in de gelegenheid stellen daarvan iets te zeggen.

A. Gaarne. Het beste is, als ik in het algemeen in a nutshell het ontstaan van de vesting Holland mededeel.

De vesting Holland heeft eigenlijk haar ontstaan te danken aan de oorlog in 1672 met de toen toegepaste inundaties, die de stelling stormvrij maakten. Omstreeks 1910, toen ik pas kort officier was, heb ik een artikel geschreven in de „Militaire Spectator", waarin ik naar voren bracht, dat wij eigenlijk die zaak helemaal verkeerd inzagen, want dat er een ontzettend verschil was tussen 1672 en toen. In 1672 kon de tegenpartij met haar geschut niet verder reiken dan de opstelling van de troepen, kon deze bij een brede inundatie zelfs niet hinderen, maar thans kan men met geschut de terreinen achter de verdedigende troepen inunderen. Dit is later nog meer geaccentueerd, doordat men met het luchtwapen alle polders en alle droogmakerijen onder water kan zetten door de dijken kapot te schieten of te bombarderen. Men laat een bom op een dijk vallen en de inhoud van de boezem ontlast zich in de polder of droogmakerij. Opstelling van troepen en artillerie in de polder is dan ook onmogelijk. Misschien kan men een enkel stuk geschut in stelling brengen op een verhoginkje, maar de opstelling van een artilleriemacht in een polder is voor 100 pct. uitgesloten.

17652. De **Voorzitter:** Er was vermoedelijk in 1672 nog niet voldoende artillerie om de dijken te vernietigen.

A. Neen, dat lukte toen niet, omdat de projectielen anders waren. U begrijpt verder zelf wel: die opstellingen van troepen en van de artillerie zijn zo ontzettend open en de aan- en afvoer zijn zo geweldig zichtbaar van uit de lucht, dat men daar geen artilleriemacht kàn hebben. Als er een bom op de dijk valt, dan verdrinkt alles, wat zich op de bodem van de polder bevindt.

17653. De **Voorzitter:** Ik kan het mij indenken voor de 17de eeuw, maar hoe heeft men dan deze zaak opgevat aan het einde van de 19de eeuw? Toen had men behoorlijke vuurmonden en projectielen.

A. Inderdaad. Daarom heb ik het stuk in de „Spectator" geschreven, want ik meende, dat men zich in slaap suste en niet inzag, dat de vijand in staat was overal te inunderen waar hij wilde. Men had het water niet meer in de hand.

17654. De **Voorzitter:** Daarom heeft u geopponeerd?

A. Ja. Het is reine waanzin troepen in polders te leggen. Maar je moet niet tegen de draad ingaan, want dan is het mis. Ik zweeg toen maar.

Wat de generaal heeft gezegd — mag ik hierover nu iets opmerken? —, is dan ook volkomen onjuist, want er kon geen artilleriemacht zijn. Men kon geen versperringen maken en geen opstellingen in verband met de artillerie.

17655. De **Voorzitter:** Maar de heren, die het over die kist hebben gehad, dachten er blijkbaar anders over.

A. Er waren enkele dingen ontworpen bij Naarden; daar had men een acces.

Een tweede ding, dat ook van zeer groot belang is, is het volgende. De sterkte van de troepen, die de vesting Holland zouden bezetten, kenden wij niet. Men had een zogenaamde voorlopige bezetting, die moest bestaan uit heel oude lichtingen, maar de eigenlijke bezetting van de vesting Holland zou geschieden door het veldleger, waartegen ik ook altijd sterk heb geopponeerd. Wanneer ik geen artillerie kan opstellen, hoe kan ik dan met sterke troepen optreden? Hoe zou ik ze moeten legeren, hoe ze van munitie voorzien, hoe de aanvoer doen

plaats hebben, hoe de gewonden, enz., afvoeren? Ik heb altijd sterk geopponeerd tegen zulk een troepenmacht in de vesting-Holland en gezegd: het gaat hier om de accessen, de droog blijvende dijken, en deze moeten van permanente versterkingen worden voorzien. Maar daar was geen geld voor, dus gebeurde er niets.

Vergeet u vooral niet, dat die geweldig open stellingen direct door de luchtmacht worden ontdekt en van geringe hoogte gebombardeerd.

Generaal *Röell* was mijn generaal. Hij werd genoemd le général dynamique. Hij was inderdaad dynamiek. Ik was chef van zijn staf. Hij heeft alle mogelijke moeite gedaan om in Gods naam iets te krijgen. Wij hebben geweldige moeite gehad om de weg van Zeist naar Utrecht, althans enigszins, zij het op zeer primitieve wijze, te versterken; uit modern oogpunt was het „knudde" wat er uit de bus kwam; er werden nl. twee of drie kazematten gebouwd. Dat is belachelijk, maar deze belachelijke opstelling heeft de generaal nog slapeloze nachten bezorgd.

Een ander drama om te laten zien hoe voortvarend men was.

17656. De **Voorzitter:** U keert de rollen om!

A. Ik kom hier nooit onbeslagen ten ijs. In 1914 had men bij de verschillende forten afwachtingsdekkingen gemaakt aan de overzijde van de gracht, dus met de opening naar het fort toe; aan de zijde van de vijand dicht; die opstellingen waren iets meer dan scherfvrij, niet veel meer. Toen ik eens met generaal *Röell* aan het oostfront was, heb ik tegen hem gezegd: wij kunnen niets bereiken, maar wat wij wel kunnen bereiken, is, dat wij van deze afwachtingsdekkingen gevechtsopstellingen maken, nl. door een gat aan de andere zijde te boren; het is wel niet schitterend en bij een fatsoenlijke beschieting gaan zij er aan, maar dan heb je ten minste wàt. Dit voorstel werd met grote meerderheid van stemmen, zo zeide de generaal, aangenomen en toen moest ik er op uit om te trachten dat voor elkaar te brengen. Het heeft mij een paar schoenen gekost, en weet u wat ik er uit haalde? Een drilboor om die gaten in het beton te maken, en die heb ik nog gekregen, omdat ik bij de commandant van het regiment genietroepen het argument gebruikte: wees verstandig, ga die gaten boren, dan heb je die drilboor ten minste over, die je anders niet krijgen kunt. Daardoor heb ik dat instrument gekregen en toen heeft de genie die gaten gemaakt.

De **Voorzitter:** Dan had ik die boor maar in de kist gelegd!

A. Dat was misschien niet zo gek geweest.

17657. De **Voorzitter:** Voorts is in dat verhoor van generaal *Fruijt van Hertog* ter sprake gekomen de quaestie, in hoeverre het juist was, direct in het begin van de mobilisatie nog versterkingen in de vesting Holland aan te leggen, dan wel of dit had moeten wachten. De heer *Fruijt van Hertog* zegt daarvan:

„**A.** Wij hadden aanvankelijk de opdracht: Geen schop in de grond, geen tak van de boom.

Voorzitter: Wie heeft die opdracht gegeven?

A. Die opdracht is uit den Haag gekomen, hoogstwaarschijnlijk van de sectie genie van de staf van de commandant vesting Holland. Dat was toen kolonel *van Dooden*. Er mocht niets opgeruimd worden en niet gegraven. Dat was in het begin niet zo erg, want wij hadden oude mensen, die nog van alles moesten leren, en daaraan zijn de eerste dagen ook besteed. Maar toen op een gegeven ogenblik aan de voorbereidingen gewerkt kon worden, konden wij aan het grote werk niet beginnen, omdat de vuur- en versterkingsplannen nog niet gereed waren. Deze hadden al lang voorbereid kunnen zijn. Maar toen zij klaar waren, vloog het werk ook van alle kanten de grond uit. Er is toen prachtig en hard gewerkt. Maar wanneer de vijand in die tussentijd een aanval had gedaan ....."

A. Ik mag aannemen, dat de heer *Fruijt van Hertog* zich in 1672 teruggedacht heeft. Ik vraag mij af, wat deze troepen zelf hebben kunnen doen voor hun eigen versterkingen. Ik heb ook wel versterkingen meegemaakt, waarbij men een plankje van een kistje „Blue Band" bovenop twee paaltjes had gespijkerd, dat was een scherfvrije dekking. Wat wilt u nu werkelijk in de polder maken? Als men graaft, graaft men in een dijk en daarvan blijft men af, want wanneer men in een dijk gaat werken, maakt men een inundatie. Het enige, dat succes kan opleveren, is het aanleggen van permanente werken. Dit had al jaren en jaren van te voren klaar moeten zijn. Men stampt een werkelijke stelling niet zo maar uit de grond en de tijd van veldstellingen was reeds in 1940 voorbij. Ik ben er vast van overtuigd, dat de generaal gelijk heeft, als hij zegt, dat de troepen hard gewerkt hebben, maar uit een oogpunt van een moderne oorlog was het resultaat: nul. Wat betekenen dergelijke versterkingen tegen een projectiel van 25, 30 cm of een bom van enige honderden kg? Werkelijk niets. Daarbij komt, dat het resultaat helemaal nul was, wanneer de versterkingen aan de voet van de dijk lagen, want als deze doorschoten werd, verdronk de gehele bezetting. Men had de voorstellen van generaal *Röell* moeten aanvaarden en permanente versterkingen op de accessen moeten aanleggen. Maar toen was de leuze: geen man en geen cent.

Ik had ontworpen een verkeersregeling voor de vesting Holland. Het was absoluut noodzakelijk, dat men in de vesting Holland, waar van alle kanten aan- en afvoer plaats had, een algemene verkeersregeling had. Dit had ik gedaan volgens de Franse methode. Ik heb daar anderhalf jaar hard aan gewerkt voor 0,0 resultaat. Dit is het meest wanhopige werk, dat ik in mijn diensttijd gedaan heb; men bereikte niets.

17658. De **Voorzitter:** Wat is uw hoofdtaak geweest, toen u daar commandant was?

A. Het voorbereiden van dergelijke aanvragen van versterkingen; het inleiden van de officieren, die daar kwamen, en hun laten zien, waar de opstellingen konden zijn, die zij zelf mochten uitkiezen; er met de genie langs lopen om te zien, welke hulpversterkingen wij zouden maken.

17659. De **Voorzitter:** Wat was uw standplaats?

A. Den Haag. De generaal was commandant veldleger en tegelijk commandant van de vesting Holland.

De **Voorzitter::** Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

L. J. SCHMIDT.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 13 JULI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

DIRK ARIE VAN HILTEN,

oud 61 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
generaal-majoor,
hoofd van de sectie Krijgsgeschiedenis van de generale staf.

De **Voorzitter:** U wordt geacht te staan onder dezelfde eed als u bij uw vorig verhoor heeft afgelegd.

A. Jawel, Mijnheer de Voorzitter!

17660. De **Voorzitter:** Wij hadden u op enkele onderdelen nog aanvullende verklaringen willen vragen. Allereerst de quaestie van de sabotage aan de Barneveldse sluis. Is u daarvan iets bekend?

A. Eigenlijk niet meer dan hetgeen vermeld is in het rapport, ingediend door overste *Mattern* aan de commandant veldleger. Meer gegevens hebben wij niet gekregen, zodat wij geen andere conclusies hebben dan in dat stuk staan vermeld. Maar het ook mogelijk, dat er als gevolg van doorsijpelen van het water een lek is ontstaan. Blijkbaar is die sluis met omgeving niet zo daverend gecontroleerd. Dus absolute zekerheid, dat het sabotage is, zou ik niet durven geven.

17661. De **Voorzitter:** Overste *Mattern* heeft ons overigens hierover zelf mededelingen gedaan. Uit hetgeen hij medegedeeld heeft, hebben wij toch wel zeer de indruk, dat het wel degelijk sabotage is geweest. Ik citeer uit zijn verhoor het volgende:

> „Ja, ook op een andere plaats was sabotage geweest, want het gebeurde wel, dat op een gegeven moment de inundatie 4 à 5 cm gezakt was, zonder dat wij begrepen hoe dit kon."

Overste *Mattern* heeft het dus niet ontkend. Mijn indruk was ook, dat hij dit wel zo zag; hij sprak over een schildwacht daar, die verklaard had, dat er een paar werklui waren geweest om aan de sluis te komen werken. Hij had er verder niet op gelet, omdat zij legitimatiebewijzen hadden. Elke burgerwerkman, die in de stelling werkte, kreeg een legitimatiebewijs. Het was bovendien een zeer gunstig moment; toen dat gebeurde was het Zaterdag. Dit alles volgens de verklaring van overste *Mattern*. Wij hebben in elk geval de indruk gekregen, dat het wel sabotage was.

A. Met de algemene waterstaatkundige toestand in ons lage land en ook met inundaties is het altijd zeer moeilijk gesteld; men heeft water nooit geheel in de hand; daarbij kunnen zich allerlei mogelijkheden voordoen. Een positieve verklaring van sabotage of geen sabotage in het bedoelde geval kan ik dan ook niet geven.

17662. De **Voorzitter:** In samenhang met de Barneveldse sluis zou ik het volgende willen vragen. Er heeft wel eens een verhaal gecirculeerd, dat vooral op 10 of 11 Mei 1940, toen het er op aan kwam in de Grebbestelling, in sommige vakken de waterstand lager was dan normaal. Heeft u daarover wel eens iets gehoord?

A. Niets bijzonders.

17663. De **Voorzitter:** Dan kunnen wij hiervan afstappen. Dan kom ik aan de quaestie, in hoeverre de Peel-Raamstelling inderdaad omtrokken is. Daarover bestaat meningsverschil. Hierover zijn verschillende mededelingen gedaan voor de commissie. Generaal *Röell* heeft ons daarover iets gezegd.

Ik had nl. het volgende gevraagd (vraag no. 1908):

> „Generaal *Reynders* beweert, dat zij meer in het Noorden zijn doorgebroken."
>
> Antwoord van generaal *Röell:* „Zeker, dat is de slag bij Mill geweest, maar ik heb het over de lichte troepen van de Duitsers, een cavaleriedivisie."

Hij had al eerder gezegd, in antwoord op vraag 1907:

> „Naar mijn gevoelen wel; zowel op grond van het troepengebrek als om de open rechterflank; Duitse troepen zijn om Weert heengetrokken."

Hij stelt dus, dat een Duitse cavaleriedivisie om de zuidelijke vleugel zou zijn heengetrokken. Is u hiervan iets bekend?

A. Ja, daarvan is mij wel iets bekend. Een lichte cavaleriedivisie van de Duitsers is daar niet geweest. De Duitsers hebben alleen in onze noordelijke provinciën lichte troepen — in de terminologie van 1940 sprekende — ingezet; anders niet. Zo heeft men de aanval van het bataljon wielrijders gehad op de kop van de Afsluitdijk. Bij de Peel-Raamstelling is beslist geen cavalerie ingezet. De Duitsers hadden in 1940 nog maar weinig cavaleriedivisies. De divisie van generaal *Feldt,* welke in ons land in actie is geweest, is later ook gemotoriseerd geworden.

In het zuiden is de situatie geweest, als aangegeven op de kaart, die ik hier voor me heb. Ik heb hiervan nog een afdruk. Dit is het resultaat geweest van de besprekingen, die ik met de Duitse generaals heb gehad.

De zwarte lijn, die u hier ziet, is de scheidingslijn tussen het 18de en het 6de Duitse leger. Het 18de leger, onder generaal *von Küchler,* is het leger, dat voor Holland bestemd was, aanvankelijk opgesteld tegenover de lijn van de Dollart tot Venlo. Het andere, onder *von Reichenau,* dat daarbij aansloot, was bestemd voor België en Noord-Frankrijk. In het noorden daarvan ziet u de twee divisies met haar opmarsrichtingen door Noordbrabant. De blauwe streep geeft de opmarsrichting aan van de pantserdivisie, welke later volgde. Zij had twee marswegen. Aanvankelijk is een gedeelte over de brug bij Gennep gekomen, die onbeschadigd in Duitse handen was gevallen. Daar heeft men zich gesplitst: één regiment is naar het zuiden gegaan; de commandant hiervan was *von Sponeck,* een neef van de generaal, die in Zuidholland tegen de vliegvelden is opgetreden. Ik sprak de chef van de staf van het legerkorps. Deze heeft precies aangegeven, hoe de opmars van uur tot uur is verlopen. De volle druk is wel degelijk gericht geweest tegen de Maasstelling. Men heeft daarbij natuurlijk ruim gebruik gemaakt van de brug van Gennep. De aanvankelijke opzet is geweest, door een overval, zowel bij de IJssel als bij de Maas tot en met Maastricht, onmiddellijk de bruggen onbeschadigd in handen te krijgen. Daarvoor waren aanvalscolonnes geformeerd met een pantsertrein met daarachter een goederentrein, waarin een bataljon vervoerd werd. Deze troepen zijn overal, ook bij Zevenaar en bij Zutphen, tegen de rivier opgelopen en het is, met uitzondering van bij Gennep, nergens gelukt, de bruggen in handen te krijgen.

17664. De **Voorzitter:** Daar waren de meest kwetsbare plekken.

A. Het waren voor de Duitsers de gunstigste overgangsplaatsen en vormden de kortere marsroutes.

Op de andere plaatsen, waar zij niet van vaste bruggen gebruik gemaakt hebben, zijn de Duitsers aanvankelijk met rubberbootjes overgestoken; na de eerste infanterie-échelons volgde de brugslag. Ik begrijp ook wel de gevechtsberichten van verscheidene commandanten, dat van de commandant van de Peel-Raamstelling, kolonel *Schmidt,* en vooral ook, die van de ondercommandanten bij Weert, welke min of meer aanwijzingen geven, dat zij omtrokken zouden zijn. Dat is

tactisch aanneembaar; de troepen, die daar in stelling lagen, zijn inderdaad door kleinere afdelingen omtrokken, maar de grote doorbraak, de opmars van het gros van de Duitse troepen, heeft wel degelijk frontaal plaats gehad. Die rode lijn geeft aan de algemene opmarsrichting, nl. naar de Moerdijk. De pantsertroepen hebben zich westelijk van Gennep gesplitst; het ene gedeelte ging over Dongen, 's-Hertogenbosch naar de Moerdijk, het andere gedeelte, een regiment, wilde naar Zeeland, maar ondervond bezwaren; bij de brug te Vechel liep de zaak voor de Duitsers vast, voornamelijk door een opeenhoping van voertuigen. Vooral bij Breda waren tal van hindernissen op de weg. De pantsertroepen zijn hier ook gestuit op de Franse vooruitgeschoven troepen en zijn daarom ten zuiden om Breda heengetrokken.

17665. De **Voorzitter:** Over die omtrekkende beweging, blijkbaar van kleinere eenheden, heeft de commandant veldleger generaal *van Voorst tot Voorst* nog medegedeeld:

„De Duitsers hebben inderdaad wel een omtrekkende beweging verricht. Zij hebben echter slechts enkele tanks om de Zuid laten oprukken, maar de grote stoot is verricht door middel van een tot voorbij Mill doorgedrongen pantsertrein. Zij hebben direct het hart van de Peel-Raamstelling aangevallen, zij het, dat zij ook over Roermond—Weert oprukten."

Dat is niet in strijd met wat u zegt.

A. Neen.

17666. De **Voorzitter:** Dan de quaestie, dat zowel in Januari 1940, volgens mededeling van generaal *Fabius,* als einde April 1940, volgens mededeling van generaal *Sas* zelf, juist door deze laatste uit Berlijn mededelingen zijn verstrekt over een voorgenomen opmars van pantsertroepen door Brabant naar de Moerdijk en naar het hart van het land. Heb ik dat een vorige keer al met u behandeld?

A. Er is wel over gesproken, maar ik weet niet in welke richting uw vraag thans verder gaat.

17667. De **Voorzitter:** Is u bij uw studie iets bekend geworden van die rapporten, die ingekomen zouden zijn? Generaal *Fabius* stelt, dat hij deze informaties in Januari 1940 uit Berlijn gekregen heeft, dat hij dat besproken heeft in een mondeling onderhoud met generaal *Reynders* en dat hij er een schriftelijk verhaal over heeft ingediend, terwijl generaal *Reynders* zegt, dat hem deze bespreking niet meer voor de geest staat, dat hij zich daarvan niets positiefs herinnert en dat hij ook van een rapport niets af weet. Dit is o.a. van belang voor de vraag, of dat rapport is doorgegeven aan de nieuwe opperbevelhebber, die van de gehele zaak ook niets wist en die, als er een rapport zou zijn, dat inderdaad niet gekregen heeft.
Het tweede punt is, dat er eind April weer een mededeling geweest zou zijn, en die schijnt niet tot de opperbevelhebber te zijn doorgedrongen. Weet u van deze zaken iets, hetzij van het een, hetzij van het ander?

A. Van de quaestie van de rapporten, het al of niet indienen van de rapporten en hoe *Fabius* aan de rapporten is gekomen, weet ik niets. Alle aangelegenheden van GS-3 werden geheim behandeld; het archief is vernietigd na afloop van de oorlog. Er is niet veel meer van na te speuren. Wanneer wij de zaak wat ruimer opvatten en zien, wat van Duitse kant bekend is, dan krijgen wij een ander beeld als gevolg van dat bekende Januari-geval. Het plan, de operatie aldus tegen Nederland in te zetten, dateert pas van na Januari. Aanvankelijk was de opzet wel degelijk geweest, door te stoten met de hoofdkrachten ten noorden van de grote rivieren bij Utrecht of de Grebbeberg en zo de aanval op de vesting Holland te richten. In het latere stadium — dit is ook gebleken uit de berichten van de vlieger, die zich vergist heeft in de vliegrichting en in België is neergekomen met belangrijke geheime bescheiden — heeft men van Duitse zijde toen eerst naar alle kanten het oor te luisteren gelegd in Europa om te horen, hoe de reactie daarop was, zowel in Frankrijk, België als Nederland. Ik meen, dat ik het de vorige keer ook al heb gehad over het telefoongesprek.

17668. De **Voorzitter:** Ja, daarover hebben wij het gehad, maar de stukken zelf heeft u niet gezien.
Ik kom nu terug op het tweede rapport van eind April. Ik zal het even voorlezen uit het stenogram van het verhoor van generaal *Sas,* dat ongelukkigerwijze in verband met zijn ziekte nog niet officieel is vastgesteld en gedrukt:

„In die publicatie staat o.a., dat ik ongeveer een dag of veertien vóór de invasie heb medegedeeld, dat er een pantserdivisie gereedstond om over 's-Hertogenbosch de Langstraat op te rukken naar Rotterdam. Dat is inderdaad ook door mij meegedeeld. D.w.z. ik heb natuurlijk alleen de grote lijnen gegeven, maar er zijn nog meer bijzonderheden geweest. Die pantserdivisie was gelegerd in het rayon Rheine-Münster-Osnabrück. Ik heb in die brief er tevens de aandacht op gevestigd, dat, wanneer die pantserdivisie naar het zuiden ging afzakken, in beweging gesteld zou worden, dan het laatste ogenblik voor de invasie zou zijn aangebroken. Na die publicatie in het dagblad van Maart heb ik een brief gekregen van de generaal *Winkelman,* waarbij hij me mededeelde, dat dat bericht — wat zeer belangrijk was natuurlijk — hem nooit bereikt had, waarop ik de generaal teruggeschreven heb, dat ik minstens vier getuigen heb, die weten, dat het bij zijn algemeen hoofdkwartier is aangekomen. Blijkbaar is het op iemands tafel blijven liggen.

De **Voorzitter:** Kunt u zeggen, bij wie het is blijven liggen?

A. Ik wil liever geen namen noemen, omdat ik natuurlijk niet kan zeggen, wie het was. Maar het moet op iemands tafel zijn blijven liggen.

De **Voorzitter:** Veronderstelde u, dat daar opzet bij geweest is?

A. Neen, dat niet. Maar misschien nonchalance, dat men b.v. gedacht heeft, dat de betrokken officier toch min of meer zenuwziek was of iets dergelijks.

De **Voorzitter:** Kunt u die vier getuigen noemen?

A. Het zijn: kapitein *Kruls,* de tegenwoordige luitenant-generaal *Kruls;* overste *Römer;* majoor *Kok;* kolonel *Somer.*"

Heeft u hierover nog iets op te merken?

A. Van het hele geval van G.S.-3 is niets meer over en we kunnen de archieven niet meer nasnuffelen. Ik weet de gang van zaken, want *Sas* heeft het mij zelf verteld, maar ik kan niets anders zeggen dan wat daar staat.

De **Voorzitter:** Het is zeer te betreuren, dat het niet meer te vinden is.

A. Ja. Men dacht, dat majoor *Sas* langzamerhand over zijn toeren was.

17669. De **Voorzitter:** Wordt in de studie, die gemaakt is, aan deze zaak ook aandacht geschonken?

A. Ja, maar daaraan worden allerlei moeilijkheden in de weg gelegd door het hoofd van de Centrale Veiligheidsdienst, die in het geweer is gekomen en er bezwaar tegen maakt, dat ik de geschiedenis van G.S.-3 weer probeer op te halen en te reconstrueren. Ik ben zelf begonnen met mij te wenden tot generaal *Fabius,* die is zelf hoofd van de inlichtingendienst geweest, en ik heb mij ook gewend tot alle heren, die daar gewerkt hebben, en men maakt er ernstig bezwaar tegen, dat ik met dat werk begonnen ben; men vindt dat helemaal niet goed uit een oogpunt van geheimhouding of uit een ander oogpunt; men wil het allemaal voor zich zelf houden. Ik vind dat nogal merkwaardig.

17670. De **Voorzitter:** Welke instantie is dat?

A. Ik doe het uit wetenschappelijk oogpunt.

17671. De **Voorzitter:** Wie heeft er bezwaar tegen?

A. De Centrale Veiligheidsdienst.

17672. De **Voorzitter:** Dus dit is geen bezwaar van de militaire instanties?

A. Toen het hoofd van het tegenwoordige Bureau G.S. 3 hoorde, dat mijn commissie bezig was, heeft hij advies gevraagd aan de Centrale Veiligheidsdienst en toen is het antwoord gekomen, dat men daar ernstig bezwaar maakte, dat wij het verloren gegane archief van G.S.-3 trachtten te reconstrueren. Mijn bedoeling was, dergelijke zaken geheel tot klaarheid te brengen; ik heb het op een gegeven ogenblik moeten stopzetten. Ik heb generaal *Fabius* gehoord; ik was met generaal *Sas* bezig en met de heren *Olifiers* en *van de Plassche.* Met al deze heren trachtte ik het gebeurde weer op te bouwen.

17673. De heer **Algera:** In hoeverre heeft het Bureau G. S. 3 daarover zeggenschap?

A. Het bureau van de generale staf G. S. 3 heeft, gehoord het hoofd van de Centrale Veiligheidsdienst, daartegen bezwaar. Een verschil van opvatting tussen twee afdelingen van de generale staf; dus moet de chef van de generale staf de beslissing nemen. Het is nog niet helemaal uitgevochten. En uiteindelijk moet de Minister natuurlijk beslissen. Het is merkwaardig: wij stuiten herhaaldelijk op de vraag: hoe is het precies gebeurd, hoe is het achter de schermen toegegaan? Men heeft blijkbaar maar liever niet, dat dat uitgezocht wordt.

17674. De **Voorzitter:** Is u achteraf toch wel absoluut overtuigd, dat het boek, dat uitgegeven is, althans in de grote lijnen werkelijk juist is? Nadat wij u gehoord hadden, heeft de Enquêtecommissie ook gehoord kolonel *van Loon,* de commandant van de IVde divisie, die aan de Grebbe het commando heeft gehad; deze heeft nog zeer uitvoerig en ook met een zekere argumentatie en met vele bijzonderheden bestreden hetgeen tegen zijn beleid en tegen het werk van zijn divisiestaf naar voren is gebracht.

A. Hij heeft indertijd, toen dit boek uitgekomen was, een zeer uitvoerige brief geschreven aan de chef van de generale staf; nadat er een zeer uitvoerige beschrijving gestaan had in „Elseviers Weekblad". Daar is hij ingeklommen; het klopte met de tekst van het boek. Toen hebben wij hem willen beantwoorden en nogal veel tijd besteed om zijn beweringen te weerleggen, waarvan vrijwel niets overbleef. Het optreden van kolonel *van Loon* is in de oorlogsdagen te laken geweest.

17675. De heer **Korthals:** Bestaan daarover nog stukken, die u zoudt kunnen overleggen?

A. Ja, wij zouden u ons antwoord op die bezwaren kunnen geven.

17676. De **Voorzitter:** Het zou wel erg nuttig zijn, dat te krijgen, want hij heeft het hier zeer positief gesteld, en wij zijn wel onder de indruk gekomen van hetgeen hij ter verdediging van zijn standpunt aanvoerde. U verklaart dus onder ede het omgekeerde?

A. In zijn algemeenheid zeker. In allerlei details valt misschien nog wel hier en daar iets recht te zetten, maar zoals hij het beweert, blijft er niet veel van over. Wij hebben deze brief zeer uitvoerig behandeld en dit kunt u krijgen. Hij heeft een hele ceel punten genoemd en die hebben wij zoveel mogelijk weerlegd.

17677. De **Voorzitter:** U verklaart dus hier, dat die weerlegging, die u heeft laten opstellen, naar uw overtuiging de juiste weergave is? Dit kunt u onder ede verklaren?

A. Ja, zeker. Ik weet natuurlijk niet in details, wat hij hier bij u beweerd heeft. Ik heb de vragen, die hij heeft gesteld en waar hij bezwaren had tegen het boek, puntsgewijze genoemd en behandeld, hoewel wij eigenlijk vonden, dat er wel een beetje te veel belangstelling aan het hele geval geschonken werd. Ter wille van het goede begrip hebben wij het echter gedaan.

17678. De **Voorzitter:** Wordt dit stuk erg uitvoerig? Wellicht kan het bij het stenogram van dit verhoor worden opgenomen op de wijze, waarop een noot in de *Handelingen* der Kamer wordt geplaatst.

A. Ik zal er een afdruk van laten maken en dan krijgt u het er wel bij.

17679. De **Voorzitter:** Dan hebben wij nog slechts enkele punten te behandelen. Van de stellingen, waarheen het IIIde legerkorps moest terugtrekken, was nog niets klaar?

A. U bedoelt de stelling aan de Linge? Neen, daaraan was vrijwel niets gedaan.

17680. De **Voorzitter:** Ten slotte hebben wij nog twee punten over spionnage aan u voor te leggen. Het eerste is dit: is er u iets van bekend, dat één van de Duitse commandanten persoonlijk in de Grebbe gespionneerd heeft?

A. Dit is een verhaaltje. Er is een reserve-luitenant — zijn naam weet ik niet, maar het is een tandarts, en ik weet ongeveer, waar hij woont —, die beweert, dat hij na de capitulatie een Duitse hoofdofficier gesproken heeft — dus niet een commandant —, welke hem zou hebben medegedeeld, dat hij vóór de oorlogsdagen daar in de buurt geweest was, en zelfs het hotel genoemd had, waar hij tijdelijk had gelogeerd. Dit verhaal doet de ronde, maar het komt uit geen andere bron dan die van de jeugdige reserve-luitenant.

17681. De **Voorzitter:** Dit is hier door een van de hogere chefs gezegd. Generaal *van Voorst tot Voorst,* de chef staf, heeft verder de mededeling gedaan, dat vóór de oorlog in de buurt van de Moerdijk een Duitse militaire attaché gesnapt is. De naam is ons van verschillende kanten anders medegedeeld: *Ortzen,* een ander heeft *Otzen* gezegd.

A. *Otzen.* Daarvan is niets bekend en ik geloof het ook niet.

17682. De **Voorzitter:** Generaal *van Voorst tot Voorst* heeft het positief medegedeeld. Door militaire wielrijders zou hij in de buurt van de Moerdijk aangetroffen zijn.

A. Dat is best mogelijk, maar ik heb daarvan niets vernomen. Ik weet, dat *Otzen* het land nogal rondtrok in die dagen; men gaf hem herhaaldelijk toestemming om tochtjes te maken, b.v. om naar de bollenvelden te gaan, dan maakte hij vermoedelijk gebruik van deze gelegenheid om eens te zien wat er op het vliegveld Valkenburg gaande was. De heer *Olifiers* heeft zich er over uitgelaten, dat er wel eens misbruik gemaakt werd van die vergunningen door b.v. ook een volgende dag er op uit te trekken. Dan had men deze heren maar meer moeten controleren; men heeft dat blijkbaar niet gedaan.

17683. De heer **Korthals:** Wie gaf die toestemming?

A. G.S. 3.

De **Voorzitter:** Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit hiermede het verhoor.

D. A. VAN HILTEN.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 14 JULI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

WILLEM THOMSON,

oud 59 jaar, wonende te 's-Gravenhage, oud-chef staf vesting Holland.

Hij legt de eed af als getuige.

17684. De **Voorzitter:** De commissie zou het op prijs stellen u over een paar punten te horen in verband met punt *a* van het Enquêtebesluit; het betreft de organisatie van de vesting Holland. U hebt daar in de oorlog een functie gehad?

A. Ja, ik was de chef van de staf van de vesting Holland.

17685. De **Voorzitter:** Ook vóór de mobilisatie?

A. Inderdaad.

17686. De **Voorzitter:** Stond er iemand boven u?

A. Ja, ik werkte in vredestijd onder leiding van de commandant van de vesting Holland, tevens commandant veldleger; dat was een vredesformatie.

17687. De **Voorzitter:** Had u daarbij vrij grote zelfstandigheid?

A. Ik had vrij grote zelfstandigheid.

17688. De **Voorzitter:** Generaal *Fruijt van Hertog,* die in de mobilisatietijd het oostfront gecommandeerd heeft, heeft er op gewezen, dat er vóór de mobilisatie eigenlijk weinig zou zijn gedaan aan de voorbereiding b.v. van vuurplans voor de artillerie, enz. Er waren geen aanwijzingen, waar versterkingen moesten worden aangelegd, met gevolg, dat men zelfstandig moest bepalen hoe het gevecht eventueel geleverd zou worden. Door dit gemis van voldoende voorbereiding zou de zaak nogal gestagneerd hebben. Ik mag hier misschien even voorlezen wat hij aan bijzonderheden meegedeeld heeft in antwoord op een onzer vragen:

> „Er is eerst geoefend en toen is tevens aan de nabije verdediging gewerkt. Ik ben aangewezen tot commandant van het oostfront van de vesting Holland in 1936.
> Sedertdien ben ik twee- of driemaal voor oefeningen in de vesting Holland onder de wapenen geweest. Ik heb toen gevraagd: wat is er voorbereid? Ik kreeg te horen: Dat zit in de geheime kist. Toen die geheime kist openging, zat er niets in.
>
> De **Voorzitter:** Kan dat sabotage geweest zijn?
>
> **A.** Dat is de Haagse lamlendigheid geweest.
>
> De **Voorzitter:** Wie was de commandant van de staf?
>
> **A.** Dat waren achtereenvolgens in de laatste tijd de latere generaal-majoor *Hackstroh,* de latere kolonel *Schmidt* en de overste van de generale staf *Thomson.*"

Als ik het goed begrijp, bent u dus vlak voor de mobilisatie de laatste geweest. Dat er niets in die geheime kist zat, zou dan voor het grootste deel aan u te wijten zijn. Ik wil u gaarne de gelegenheid geven over deze zaak mede te delen, wat u van belang acht.

A. De vesting Holland was verdeeld in fronten: het Oostfront, het Zuidfront en het Westfront. Elk van die fronten had een officier toegevoegd, die tot taak had bij mobilisatie op te treden als chef van de staf van het front. U weet, dat wij toen voornamelijk moesten afgaan op de diensten van reserve-officieren, die maar korte tijd in vredestijd konden worden geoefend. De aangewezen commandant van de vesting Holland was de reserve-luitenant-generaal *van Andel,* die eerst bij de mobilisatie in functie is getreden.

17689. De **Voorzitter:** Dat was waarschijnlijk een oud-beroepsofficier?

A. Ja. Generaal *Fruijt van Hertog* was ook oud-beroepsofficier. Verder waren de fronten verdeeld in groepen en de staven van elk van die fronten en groepen waren aangewezen. Dat waren allemaal reserve-officieren met zeer enkele beroepsofficieren. De chef van de staf van de commandant Oostfront werkte in vredestijd bij de staf van de vesting Holland. Dat was de kapitein van de generale staf *Herman,* die bij mobilisatie onder de bevelen trad van generaal *Fruijt van Hertog.* De verdedigingsvoorbereiding bestond voornamelijk uit het oefenen van de aangewezen staven. Welke troepen in die fronten zouden worden geplaatst, hing af van het concentratiegeval. Er was bij elk concentratiegeval een veiligheidsbezetting ingedeeld en de sterkte daarvan hing af van de concentratie zelf. In het geval Oost was die veiligheidsbezetting bepaald in verschillende concentratiegegevens, die door de opperbevelhebber of de chef van de generale staf in vredestijd in overleg met het Kabinet waren vastgesteld. Het was een zeer uitgebreide en voorname taak om de bevelen, die nodig waren voor de uitvoering van die concentratie, tot in details voor te bereiden. Dat is ook gebeurd. Alle hierop betrekking hebbende gegevens waren van zeer geheime aard. Generaal *Fruijt van Hertog* had — dat was het voordeel — onder zijn bevelen de chef van de staf, kapitein *Herman,* en die had, zoals ik al heb gezegd, alle concentratiebevelen voor het Oostfront tot in details uitgewerkt. Dat was een zeer omvangrijk werk. Er waren aanwijzingen voor elk der ondercommandanten, waarin alle gegevens waren uitgewerkt. De bevelen, die de troepencommandanten bij de concentratie aan hun onderdelen moesten uitgeven, waren klaar en die waren voor elke commandant afzonderlijk gerangschikt in een portefeuille. Die concentratiebevelen werden door kapitein *Herman,* naar ik meen persoonlijk, uitgereikt aan de commandant Oostfront en aan de commandanten van de staven en de groepen, die onder het Oostfront werkten.

17690. De **Voorzitter:** Ik zou op twee punten de nadruk willen leggen. U hebt er zelf op gewezen, dat hoofdzakelijk reserve-officieren eventueel commando's zouden krijgen. Dat was een reden te meer om te zorgen, dat het van te voren goed voor elkaar was.

A. Inderdaad.

17691. De **Voorzitter:** Wat het tweede punt betreft, klopt met hetgeen u zegt, niet, wat de heer *Fruijt van Hertog* hier heeft medegedeeld. Het is jammer, dat ik in eerste instantie de betreffende zin niet heb aangehaald, maar ik zal die passage nu ook nog voorlezen. Het is ook nog een gedeelte van zijn antwoord:

> „Wij moesten zelfstandig vechten; er waren geen vuurplannen voorbereid voor de artillerie en de infanterie en er waren geen aanwijzingen waar en hoe de versterkingen aangelegd moesten worden met het gevolg, dat wij zelfstandig moesten bepalen, hoe wij het gevecht moesten leveren. Door de chef staf oostfront, de tegenwoordige kolonel *H. C. Herman,* is dat gedaan met behulp van de officieren van de staf. Pas toen dat klaar was en de algemene richtlijnen voor de verdediging door ons zelf waren vastgesteld en de vuurplannen waren opgesteld, kon men beginnen met de versterkingen te ontwerpen en aan te leggen."

U stelt het voor, alsof de chef staf *Herman* het telkens vooraf heeft gedaan, terwijl generaal *Fruijt van Hertog* het omgekeerde stelt

en zegt: de heer *Herman* moest dat nog doen na afkondiging van de mobilisatie!

A. Dit klopt toch wel met elkaar, want bij elke concentratie is — zoals ik zoëven al opmerkte — een bepaalde veiligheidsbezetting van het front aangewezen, ook voor het oostfront. Die troepen moesten daarin komen en kregen, ieder voor zich, een bepaalde verdedigingsstrook. Deze stroken waren allemaal vastgelegd; de indeling van de troepen en de stroken, die zij moesten beveiligen, waren tot in de puntjes klaar. Dit stond in de bundel van de concentratie-aanwijzingen voor het oostfront.

Nu heeft men een troepenaanwijzing voor een bepaald klein vak en — dit geldt ook voor de grotere vakken — daar kreeg men het maken van de verdedigingswerken zelf, het vuurplan voor elk van de kleine onderdeeltjes.

In grote trekken was dit inderdaad al lang bekeken voor de vesting Holland en dit heeft ook generaal *Fruijt van Hertog* geweten.

Laat ik nu echter eens aannemen het geval, dat bij een veiligheidsbezetting een zeker vak wordt aangewezen voor een regiment; wanneer nu in een volgend geval dat vak moet worden verdedigd door een bataljon, dan is er een groot verschil in de verdeling van het vuurplan en dus ook in de opstelling van de troepen. De detail-verkenning voor elk van die kleine opstellinkjes, dus voor de vuurverdeling, moet in elk van die gevallen nader worden bezien. De bestaande verdedigingswerken van het oostfront zijn de steunpunten, de kernpunten, die voor elk van die vakken waren aangewezen; zij stonden vast, maar daar buiten moesten dus de werkjes worden gemaakt, de opstellingen voor elk van de vuurorganen. Zij zijn onafhankelijk van de sterkte der veiligheidsbezetting, die voor elk concentratiegeval voor een front wordt aangewezen. Wanneer men een dergelijke voorbereiding had willen treffen, dan was daarvoor een zeer grote staf en zeer langdurige arbeid nodig geweest.

De vredesstaf van de vesting Holland bestond uit de chef van de staf en voor elk van de fronten een aangewezen officier. Deze aangewezen officier moest die werkzaamheden doen. Wat de heer *Herman* dus in vredestijd — vóór de mobilisatie — heeft uitgewerkt en voorbereid, is bewonderenswaardig; de gehele concentratie-indeling heeft hij persoonlijk volgens mijn aanwijzingen gemaakt. Wanneer hij elk van de onderdelen ter plaatse had moeten verkennen en daarbij schetsen had gemaakt, dan was dit een werk van jaren geweest. De heer *Fruijt van Hertog* had dit niet kunnen verwachten.

17692. De **Voorzitter:** Dan is de opmerking, dat in die kist niets zat, slechts zeer ten dele waar.

A. Inderdaad.

In de verschillende kisten, die berustten bij het hoofdkwartier vesting Holland, waren voor elk van de staven memories van verdediging klaar; die zijn bij vóór-mobilisatie ook uitgereikt aan de staf voor het oostfront.

17693. De **Voorzitter:** Dan is dit punt wel voldoende toegelicht. Vervolgens wilde ik u dit vragen — u is speciaal deskundig op het terrein van de vesting Holland —: Vindt u het juist, dat de Minister er een grief van gemaakt heeft, dat er daar in het begin van de mobilisatie aan versterkingen eigenlijk heel weinig was gedaan? Er schijnt een opdracht te zijn geweest: Geen schop in de grond en geen tak van de bomen. Nu heeft de Minister een bezoek gebracht o.a. aan fort Blauwkapel en fort Muiderberg en hij maakt generaal *Reynders* er een verwijt van, dat er toen nog niets gebeurd was en dat de mensen daar helemaal onbeschermd en zonder versterkingen, enz. waren.

Generaal *Fruijt van Hertog* wees er op, dat men het niet eerder kon doen, omdat men de andere zaken nog moest voorbereiden. Als men daar met een schop in de grond zou beginnen te werken, heeft men ons verder medegedeeld, zou het water er direct uitspuiten! Wat is uw mening daarover?

A. Er is inderdaad veel van aan. Wij hadden in de vesting Holland ervaring opgedaan bij de opstelling van de strategische afdelingen langs de kust en op enkele punten van het zuidfront, o.a. te Moerdijk; deze troepen hadden hun opstelling ingenomen vóór de algemene mobilisatie, in het begin van 1939; toen waren de opstellingen allemaal voorbereid en de indeling van de strategische detachementen, o.a. een bataljon in IJmuiden en Scheveningen en langs de kust enkele compagnieën. Zij hadden hun aanwijzingen, uitgebreide gegevens voor het maken van verdedigingswerkjes aan de kust, zeer eenvoudige werkjes; bovendien werd er regelmatig toezicht gehouden en leiding gegeven door enkele officieren van de genie. Bij de vesting Holland werd de ervaring opgedaan, dat de troep niet in staat was om enig werkje, hoe eenvoudig dan ook, behoorlijk te maken. De pionierskennis van de troep was dus totaal onvoldoende om er het maken van dergelijke werkjes aan toe te vertrouwen. Aan de kust was dat trouwens niet zo eenvoudig, omdat men daar duinterrein heeft met grote kans op zandinstorting, enz. Het was echter zeer opvallend, dat de troep er geen kans toe zag. Daarna zijn voor het maken der opstellingen aannemers ingeschakeld, die met geschoold personeel die werkjes maakten. Deze ervaring hadden wij, toen de algemene mobilisatie afkwam, en dus ook de concentratie, waarbij het oostfront moest worden bezet. De commandant van de vesting Holland heeft toen gezegd: Dat doe ik niet meer; het is ook veel te gevaarlijk en te moeilijk in dat polderterrein; ik ga van huis uit de burgerbouwbedrijven, dus aannemers, voor deze werken inschakelen. Het was zeer zwaar werk in de polder met zijn kleigrond; ook in verband met de afwatering, enz. waren de eisen zeer bijzonder en men kon die werken dan ook niet toevertrouwen aan een infanterist, die wel een eenvoudige loopgraaf in gewoon terrein kan maken. Het maken van loopgraven en verdedigingswerken in polderterrein is daarvoor een veel te speciaal werk.

Bovendien moesten die opstellingen meestal in ophoging worden gemaakt, dijkjes moesten worden bezet en daarin moest worden gegraven. Het gevaar was groot, dat daardoor onherstelbare schade zou worden toegebracht aan de later te stellen inundaties. Dat was de reden, waarom men bij het hoofdkwartier van de vesting Holland zei: Dat moet door deskundig personeel gebeuren. Waar opstellingen in het polderterrein moesten worden gemaakt, was het nodig, dat eerst zandophogingen werden aangebracht. Voor al dergelijke werken was het nodig — het is gebleken, dat het uiteindelijk een grote winst in tijd heeft opgeleverd — het particuliere bedrijf in te schakelen. Voor al die werkjes moesten tekeningen en bestekken worden gemaakt, zij moesten worden aanbesteed. Dat heeft een tijd geduurd, maar toen het eenmaal zover was, dat men aan de uitvoering kon beginnen, ging alles veel vlugger en ging het ook goed.

Het resultaat was, dat, toen de opperbevelhebber en de Minister enkele weken na de mobilisatie een inspectie hielden in het terrein van de vesting Holland, de Minister er zich over verwonderde, dat er nog zo weinig was verricht, terwijl elders hard gewerkt was. Over het resultaat van dat werk wil ik mij niet uitspreken, maar ik meen gehoord te hebben, dat men ook daar tot de ervaring is gekomen, dat het werk van de troepen voor een deel moest worden afgebroken en het particuliere bedrijf moest worden ingeschakeld. Dit naar aanleiding van de opmerking, dat de Minister zijn verwondering te kennen heeft gegeven.

17694. De **Voorzitter:** Dus u vindt, dat men daarvan in redelijkheid geen grief kan maken aan de opperbevelhebber?

A. Aan de commandant vesting Holland.

17695. De **Voorzitter:** Indirect aan de opperbevelhebber?

A. Integendeel.

17696. De **Voorzitter:** U hebt rechtstreeks toch ook wel contact gehad met de opperbevelhebber in die tijd?

A. Ja zeker.

17697. De **Voorzitter:** Wat is uw indruk over de opperbevelhebber? Wat dat iemand, die actief was en die energiek optrad?

A. Generaal *Reynders* was als chef van de generale staf ten nauwste betrokken bij alle opstellingen van de landsverdediging. De verschillende concentratievraagstukken, een zeer belangrijk punt voor de landsverdediging, waren onder zijn leiding uitgewerkt en de oefeningen, die daarvoor in vredestijd waren gehouden, hadden onder zijn leiding plaats gevonden. Hij had dus met de toegevoegde officieren van de generale staf de verschillende opstellingen nauwkeurig bestudeerd en het vóór en tegen overwogen. Zijn chef van de staf, generaal *Carstens,* had in vredestijd met hem samengewerkt en dit tweetal was dus op elkaar ingeschoten en had de verschillende vraagstukken van de landsverdediging nauwkeurig nagegaan. Het heeft mij en ook anderen zeer getroffen, dat op een tijdstip, waarop bij wijze van spreken de oorlog vlak voor de deur stond, het opperbevel werd gewijzigd en niet alleen de opperbevelhebber zelf, maar ook zijn chef van de staf werd vervangen. De opbouw van de landsverdediging en de concentratie-opstellingen zijn door deze vervanging, dunkt mij, niet gunstig beïnvloed.

17698. De **Voorzitter:** Dit was eigenlijk niet helemaal, wat ik gevraagd heb. Ik zou graag van u vernemen, hoe u de persoon van de opperbevelhebber ziet. Was dit iemand, die actief was en achter de zaken aanzat, opdat de boel voor elkaar zou komen, als er nog lacunes waren hier en daar? Gaf hij zich hiervoor veel moeite of zou men het zo moeten zien, dat hij in de loop van de jaren de zaak zo bekeken had, dat het wel ongeveer was, zoals hij het hebben wilde?

Er is als grief naar voren gebracht, dat hij naar een vergadering in het Koloniaal Instituut ging en daarmee zijn tijd onnodig doorbracht, terwijl er niet voldoende gebeurde voor de landsverdediging zelf en de kritieke situatie, waarin wij konden komen!

De gehele tendenz van hetgeen de Minister in zijn brochure er over naar voren brengt, is, dat het Kabinet vond: de man doet niet genoeg, is niet actief genoeg.

Geeft u hierover nog eens uw oordeel.

A. Ik heb als officier van de generale staf jarenlang onder generaal *Reynders* gewerkt en ik heb het volste vertrouwen in hem gehad, in zijn kennis en in zijn wijze van werken.

17699. De **Voorzitter:** Kennis en activiteit zijn natuurlijk twee verschillende dingen. Iemand kan razend knap zijn en toch eigenlijk geen bal uitvoeren!

A. Ook in zijn activiteit had ik het volste vertrouwen.

17700. De **Voorzitter:** Ik kom nu tot een paar andere punten, waarover u misschien ook uitsluitsel kunt geven.

In de eerste plaats de quaestie van het afzetten van overste *Mussert* in de Meidagen. Er was ingegrepen op een formeel misschien niet helemaal juiste wijze en toen is dit ongedaan gemaakt door het commando van de vesting Holland. Kunt u hierover misschien iets mededelen?

A. Ik herinner mij dat geval zeer goed. Overste *Mussert* was garnizoenscommandant in Dordrecht.

17701. De **Voorzitter:** Kantonnementscommandant, geloof ik.

A. Inderdaad, dit is juister.

In Dordrecht was de toestand zeer benard.

Overste *Mussert* stond algemeen bekend als een goed torpedist, als een goed schipper van het korps torpedisten. Plotseling werd hij daar betrokken in de oorlog. De parachutisten daalden op het Eiland van Dordt en Dordrecht werd van alle kanten bedreigd. Overste *Mussert* had tegen, dat hij een broer was van de „grote" *Mussert* en dit wekte onmiddellijk het wantrouwen op. Generaal *van Andel* zowel als ik was er van overtuigd, dat overste *Mussert* — laat hij onbekwaam of niet voldoende capabel geacht kunnen worden om een dergelijk moeilijk commando als dat in Dordrecht onder zeer moeilijke omstandigheden te voeren — zich niet aan verraad zou schuldig maken.

17702. De **Voorzitter:** Dit is in de practijk toch wel anders gebleken; die indruk hebben wij althans gekregen. Er zijn hier verklaringen afgelegd, dat hij, toen er al Duitse tanks in de straten van Dordrecht waren en schietend tegenover onze troepen optraden, toch opdrachten heeft gegeven, die daarmee niet klopten.

17703. De heer **Korthals:** Verschillende leden van zijn gezin stonden als nationaal-socialistisch bekend.

A. Zijn vrouw was nationaal-socialiste; dit was bekend.

17704. De **Voorzitter:** Het schijnt een feit te zijn, dat hij gezegd heeft: Niet schieten! Dat zijn geallieerde tanks!

Op een gegeven ogenblik is een jong officier hiervan zelfs het slachtoffer geworden; hij heeft zich boven een barricade opgericht en werd prompt neergeschoten!

A. Ik ben er van overtuigd, dat verschillende feiten niet juist zijn weergegeven. Wat die hele quaestie van de geallieerde tanks betreft, het is inderdaad waar, dat *Mussert* en ook de andere troepen te Dordt gerustgesteld, gekalmeerd zijn door een mededeling van de commandant van de vesting Holland: Er is een Frans tankkorps in Brabant aangekomen en daaraan zal worden gevraagd of het onmiddellijk ter bevrijding van Dordt kan worden ingezet. Onder dergelijke omstandigheden heeft de heer *Mussert* gezegd: wees voorzichtig, niet schieten, het zijn geallieerde tanks. Ik kan mij dat zeer goed voorstellen, zonder dat daarbij de gedachte aan verraad naar voren behoeft te komen.

17705. De **Voorzitter:** Ik kan mij voorstellen, dat hij zo iets gezegd heeft, als hij ze niet in actie heeft gezien. Maar een der getuigen heeft verklaard, dat hij er zelf bij stond en zag, dat die tanks in het offensief waren en dat hij toen nog die opmerking plaatste!

A. Ik weet dat niet; ik heb dat niet gehoord, maar met getuigenverklaringen onder die omstandigheden ben ik altijd voorzichtig. Er zijn rare dingen gebeurd op het eiland van Dordt. De zaak was daar zeer moeilijk. Er kwamen uit Dordrecht zelf berichten binnen: het is hier hopeloos en overste *Mussert* geeft geen leiding. Op een gegeven ogenblik kwam er een bericht van de commandant van de brigade C of liever van de chef van de staf, waarin hij meedeelde, dat hij door de adjudant van overste *Mussert* was opgebeld, die zei: *Mussert* moet weg; er gaat niets van hem uit, men vertrouwt hem niet, ik kan het alleen niet langer uithouden, waarop de commandant van de brigade C heeft besloten *Mussert* te ontheffen van zijn functie. In dergelijke omstandigheden, terwijl de vijand voor de stad staat, achtte de commandant van de vesting Holland het niet gewenst op dergelijke losse gronden een kantonnementscommandant af te zetten. Hij heeft toen een tussenvorm genomen en gezegd: Ik wens deze afzetting ongedaan te maken, maar ik zal aan de van verschillende zijden in verband met gebrek aan vertrouwen uitgeoefende drang te gemoet komen door het commando over Dordt in handen te geven van de commandant van de lichte divisie; dat was kolonel *van der Bijl,* die later is gebleken zo-zo te zijn, maar toen was daarvan nog niets bekend. Aan kolonel *van der Bijl,* die zich in de omgeving van Dordrecht bevond, is toen onmiddellijk opdracht gegeven zich naar Dordrecht te begeven en het commando over te nemen.

Ik heb voor mij zelf nooit kunnen aannemen, dat overste *Mussert* verraad heeft gepleegd. Hij was iemand, die heel beperkte geestvermogens had. Hij was als torpedist goed, maar van tactiek had hij geen flauw idee en dat kon hij ook niet hebben.

17706. De **Voorzitter:** Ter nadere precisering van hetgeen wij juist besproken hebben, zal ik u nog voorlezen wat kolonel *Calmeyer* in antwoord op een onzer vragen heeft gezegd:

> „Ja, want hij heeft zich ten opzichte, niet zo zeer wat betreft die eerste dingen, maar wat zich later in Dordrecht heeft afgespeeld, zeer vreemd gedragen. Hij heeft o.a. tijdens de vechtwagenaanval op Dordrecht herhaaldelijk bevolen niet te schieten, omdat het Franse pantserwagens zouden zijn, terwijl het Duitse waren. Een zoon van de overste *Boots,* ik weet niet of ik goed doe, om dat te vertellen, is ook gesneuveld eigenlijk door zijn ingrijpen. Er is een aanval gedaan — maar dat speelt zich dus later af, dat speelt zich de 13de af — op een van de bruggen van Dordrecht, die verdedigd werd o.a. door de reserve-luitenant *Boots.* Daar was een dekking gemaakt van stenen en dergelijke dingen. Die vechtwagens kwamen daar aan en de overste *Mussert,* die daar op dat punt stond, zei tegen luitenant *Boots:* „Niet schieten, het zijn Franse pantserwagens. Kijk maar." Toen richtte de luitenant *Boots* zich achter die dekking op, om er naar te kijken en op hetzelfde moment gaf die pantserwagen een vuurstraal en hij viel dood neer.
>
> De **Voorzitter:** Toen wist de overste dan toch wel, dat het blijkbaar Duitsers waren, na dat schot!
>
> **A.** Ja, maar desondanks heeft hij toen daarna nog opdracht gegeven om de K-rollen, dat waren van die rollen draad, die men zo kon uitrollen, om de wegen te versperren, om die op te rollen, om doorgangen te laten voor het eigen verkeer.
>
> De **Voorzitter:** Daarna?
>
> **A.** Ja. Dat heeft vooral, ook bij de wielrijders, zeer veel kwaad bloed gezet.
>
> De **Voorzitter:** Dat lijkt mij toch ook wel een zeer positieve aanduiding voor een verraadsmentaliteit."

A. Er is een omstandigheid, die misschien een ander gezichtspunt oplevert. Men had in Dordrecht het vervoer van de gewonden, die uit de buitenrand van Dordrecht kwamen en naar de verschillende hospitalen en ziekeninrichtingen in Dordrecht moesten worden vervoerd. Wanneer men de K-rollen had uitgelegd, zouden de straten absoluut zijn versperd, zodat het vervoer van de gewonden en ook de verplaatsing van troepen niet had kunnen plaats hebben. Ik weet niet of u dit in andere stukken bent tegengekomen. Ik meen in een der gevechtsrapporten hierover een klacht te hebben aangetroffen.

Wanneer men daar als commandant staat en er worden van alle kanten gewonden aangevoerd voor de hospitalen, dan kan ik toch wel begrijpen, dat men zegt: Moet ik die gewonden nu maar voor die K-rollen laten staan en laten sterven? Dat is toch ook wel iets om over te denken.

17707. De **Voorzitter:** Er worden blijkbaar verschillende conclusies aan vastgeknoopt.

Nu nog een ander punt, dat speelt in de buurt van Dordrecht, nl. de quaestie van de coördinatie tussen de groepen Spui en Kil. U hebt een van de commando's al genoemd met de aanduiding C.

A. Ja; dat was het commando van de brigade C, tevens commandant van de groep Kil.

17708. De **Voorzitter:** Was daar een coördinatie? Hoe was dat eigenlijk precies geregeld?

A. Inderdaad was daar de coördinatie gedurende de oorlogsdagen niet fraai. Ik weet zeer goed, dat dit één van de grieven was van de toenmalige kapitein *Calmeyer,* maar die heb ik altijd met een korreltje zout genuttigd. Er was gedurende de mobilisatie een commando zuidfront ingesteld.

In de loop van de mobilisatie is het commando daar enige malen gewisseld door overlijden of overplaatsing.

Laatstelijk was kolonel *van der Bijl* commandant zuidfront. Hij werd echter kort vóór de oorlog benoemd tot commandant van de lichte divisie en vertrok dus.

17709. De **Voorzitter:** U zegt: er was een commandant voor het zuidfront, maar als ik het goed heb, werd dit commando waargenomen door de commandant van de vesting Holland persoonlijk.

A. Bij het vertrek van commandant *van der Bijl* naar de lichte divisie was geen geschikte vervanger beschikbaar en traden de groepen Spui en Kil tijdelijk rechtstreeks onder het bevel van de commandant vesting Holland. Toen de oorlog uitbrak, heeft generaal *van Andel* gezegd: ik zal hier mijn oudste kolonel als gemachtigde plaatsen. Dit was kolonel *Higly,* een oud-beroepsofficier; hij was artilleriecommandant in de vesting Holland. Hiermee was de moeilijkheid van het commando van het zuidfront, zij het ook niet zeer bevredigend, opgeheven. Het was echter met het oog op de slechte verbindingen niet gewenst deze regeling te bestendigen, wanneer er actie zou komen west van de Kil, en daarom heeft generaal *van Andel* bepaald: wanneer de vijand mocht opdringen en de brigade C zou moeten terugwijken, dan geef ik de commandant van de brigade C de bevoegdheid, de troepen van de groep Spui onder zijn bevelen te nemen, d.w.z. op te treden als commandant zuidfront.

17710. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat dit punt hiermee wel voldoende is toegelicht.

Nu had ik u nog één ding willen vragen als deskundige op het gebied van de vesting Holland.

Kunt u misschien in het kort iets zeggen over uw mening omtrent de verdedigbaarheid van de vesting Holland tegenover de moderne bewapening, het moderne luchtwapen, de moderne artillerie, enz.? Er zijn hier verschillende opvattingen naar voren gekomen. Gisteren is hier door een getuige naar voren gebracht, dat de vesting Holland naar zijn mening heel weinig verdedigbaar was, omdat met de zware artillerie en met de bombardementen uit de lucht heel gemakkelijk ongelukken te maken waren door achter de stellingen alles kapot te maken en te inunderen.

Wat is uw visie hierop?

A. Mijn idee is altijd geweest en is nog, dat het Oostfront van de vesting Holland — welke nadelen er ook aan zouden kleven, vooral bij de ontwikkeling van het luchtwapen — toch nog altijd de beste verdedigingslijn was, gedekt door brede inundaties, die ook bij moderne aanvalsmiddelen een zeer belangrijke belemmering voor de vijand opleveren. Inderdaad is het terrein achter het Oostfront, dus achter de oude Hollandse waterlinie, zeer ongedekt. Dit levert dus moeilijkheden op en tegenover een vijand, die over overwicht in de lucht beschikt, zal het verkeer van en naar de stellingen overdag zeer moeilijk zijn, maar dat neemt niet weg, dat die lijn qua verdedigingslijn mijns inziens nog altijd de beste was, die er voor de vesting Holland naar het Oosten te vinden is.

17711. De **Voorzitter:** Hebt u in het belang van de zaak nog iets toe te voegen aan hetgeen u hebt medegedeeld?

A. Er zijn natuurlijk nog zoveel dingen, maar ik zou dan nog dit willen zeggen, dat ik het altijd betreurd heb, dat er zo weinig geld werd gegeven voor de verdediging van de verschillende fronten. De commandant van de vesting Holland, de vredescommandant dan, heeft jaarlijks aangedrongen op het voteren van uitgaven voor modernisering van de verdedigingswerken, de afweermiddelen, enz. De forten waren niet meer bestand tegen het moderne vuur, maar er werd geen geld voor beschikbaar gesteld, terwijl toch in de moderne oorlog de oudere forten nog zeer krachtige steunpunten kunnen zijn. Wel is waar werden bij verbetering en aanleg van verkeerswegen en kanalen en electrificatie van spoorwegen op grond van de Kringenwet enkele compensaties verkregen in de vorm van moderne werkjes, doch die kunt u niet beschouwen als verbetering van het verdedigingsstelsel, maar als compensatie van de nadelen, die door de aanleg der wegen, enz. aan het verdedigingsstelsel werden toegebracht.

De **Voorzitter:** Wij danken u zeer voor uw inlichtingen.

Het verhoor wordt gesloten.

W. THOMSON.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 14 JULI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

Dr. JAN VAN DEN TEMPEL,

oud 69 jaar, wonende te Amsterdam,
oud-Minister van Sociale Zaken.

De **Voorzitter:** U wordt geacht te staan onder dezelfde belofte als u bij uw vorig verhoor heeft afgelegd.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

17712. De **Voorzitter:** Ik heb maar een paar kleine punten met u te behandelen. Om te beginnen, zou ik u iets willen mededelen. U moet dan zelf weten of u daarin aanleiding vindt er iets over te zeggen. Het gaat over hetgeen generaal *Winkelman* in antwoord op vraag 1199 heeft gezegd, nl.:

> „Ik had de indruk, dat het inderdaad de bedoeling was volledig op te treden. Alleen in de laatste zitting van de Ministers in het Kabinet op de 13de Mei, toen was de stemming van de Ministers van de sociaal-democraten, om te eindigen. In de zitting is voorgelezen een brief uit Engeland, waarbij gezegd werd, dat aan onze herhaalde vragen om steun ten slotte niet meer kon worden voldaan, dat Engeland al zoveel had gedaan, had gedaan wat het kon doen en dat het nu niet verder kon. En toen hebben enigen van de Ministers, die ik u noemde, gezegd: Is het nu niet tijd om er mee uit te scheiden, in verband ook met de ongunstige gang van zaken. Ik heb mij hiermede niet kunnen verenigen, ik heb mij hiertegen verzet en toen is mij de opdracht verstrekt om dan — na enige discussie — de verdediging voort te zetten, maar niet nodeloos offers te brengen, en dat is mijn laatste opdracht geweest."

Dat heeft generaal *Winkelman* ons aldus medegedeeld. Ik onderstreep hierbij nog even, dat ook in de nieuwe tekst van de enquêtewet een bepaling staat over het horen van Ministers. Deze bepaling maakt, dat ik niet de bedoeling kan hebben hieromtrent positieve vragen te stellen.
Nu dat echter eenmaal hier ter tafel is gebracht, hebt u bij deze de gelegenheid er nog iets over te zeggen, als u dat nodig vindt.

A. Ik wil dat heel graag doen, want het is een volkomen onjuiste bewering van generaal *Winkelman,* ten minste ten aanzien van mijn persoon. Wat de heer *Albarda* betreft, deze moet dit zelf beantwoorden.

De **Voorzitter:** Die heeft gisteravond hierover het een en ander medegedeeld.

A. Wat mij betreft, is het volstrekt onjuist. Ik herinner mij, dat er bij de onderlinge discussies van de Ministers — ik wil geen namen noemen — is gezegd: Mogen wij, als het misloopt, die grote offers vragen? Ik herinner mij levendig — ik heb dit ook in een andere zitting van de enquêtecommissie verklaard —, dat ik het standpunt heb ingenomen: dat moeten wij aan de opperbevelhebber overlaten, want wij moeten wel bedenken, dat elke dag, dat wij langer volhouden, van betekenis is voor de internationale positie van Nederland, nu en later; wij hebben ook rekening te houden met onze overzeese gewesten, enz. Dat is van het begin af aan mijn standpunt geweest. Dat heb ik bij verschillende gelegenheden ook medegedeeld en daar is geen twijfel aan mogelijk.
Ik ben heel blij, dat u mij de gelegenheid geeft dit te weerspreken. Dit moet een misverstand zijn bij generaal *Winkelman.* Hij kan de Ministers door elkaar halen. Hij kan hebben gedacht: Ik hoor de een en daarmede ook de ander. Ik heb van het begin af aan het standpunt ingenomen, dat een krachtige verdediging moest worden gevoerd, geheel in overeenstemming met de houding, die ik nadien voortdurend in Londen heb aangenomen.

17713. De **Voorzitter:** Wij meenden uit een oogpunt van correctheid u althans in de gelegenheid te moeten stellen hierover iets te zeggen. De nieuwe tekst van de enquêtewet zegt, dat alleen ondervraagd mag worden over de in de Raad gevallen beslissingen en de gronden, waarop dezelve berusten. Daarom heb ik gesteld: Ik vraag niets; ik deel alleen mede, wat hier gezegd is.

A. Ik ben blij, dat u mij de gelegenheid hebt gegeven. Wat zou er van het onderzoek terechtkomen, wanneer op een zo onjuiste inlichting niet kon worden geantwoord? Ik heb in de Ministerraad een extreem ander standpunt ingenomen dan uit de woorden van generaal *Winkelman* is af te leiden.

17714. De **Voorzitter:** Er is iets van tot ons doorgedrongen — ik meen, dat u het in een andere commissie hebt medegedeeld, of dat het in een of ander rapport staat —, dat er een avond van te voren een waarschuwing is geweest, dat de inval inderdaad de 10de Mei zou plaats hebben. Is dat waar en, zo ja, door wie is die waarschuwing gegeven?

A. Ik heb dat verklaard voor een andere subcommissie van de enquêtecommissie. Ik had Donderdagmiddag een reeks conferenties op mijn kamer en toen kreeg ik het verzoek of ik even bij de heer *Steenberghe* wilde komen. Ik heb diens naam ook voor de andere subcommissie genoemd. Hij zei: Ik kon u niet opzoeken, omdat u in een vergadering zat, maar ik wil u toch even mededelen, dat het er naar uitziet, dat het mis is; ik wil niet langer wachten met u in te lichten. Toen ben ik teruggegaan en heb die conferentie zo spoedig mogelijk laten aflopen. Wij zaten in hetzelfde gebouw. Hij had zijn Departement in het ene deel en ik in het andere. De omgang was heel kameraadschappelijk. Wij werkten veel samen. Ik heb hem niet gevraagd, hoe hij aan zijn bijzondere informatie kwam. Hij heeft het een of andere bericht opgevangen en gedacht: Ik waarschuw *van den Tempel* even.

17715. De **Voorzitter:** Dan heb ik nog een vraag over de mobilisatieclubs. Het is maar een kleinigheid.

De heer *Vorrink* heeft het volgende medegedeeld:

> „Ik mag herinneren aan het bewind van het Kabinet-*de Geer,* waarin ook enige sociaal-democratische heren zitting hadden, *Albarda* en *van den Tempel.* Met hen heb ik toen ook, als voorzitter van de oude S.D.A.P., overleg gepleegd. Ik achtte de betreffende aangelegenheid een enorm groot belang. Of het nu door hun bemiddeling is geweest, dat weet ik niet precies, maar over deze zaak heb ik een tweetal besprekingen gehad met de heer *Winkelman,* die toen opperbevelhebber was van het leger."

Geeft dit u nog aanleiding om iets mede te delen?

A. Die positie tegenover de mobilisatieclubs is al bepaald onder de voorganger van generaal *Winkelman.* Ik heb, voor zover ik mij kan herinneren, met *Vorrink* persoonlijk hierover geen contact gehad. Ik herinner mij wel, dat *Albarda* en ik in volkomen overeenstemming gehandeld hebben. Er is ook geen moeilijkheid geweest, want de toenmalige Minister van Oorlog nam een zeer coulante houding aan. Ik juichte van mijn standpunt zeer toe, dat men — in tegenstelling tot

hetgeen in de vorige oorlog was gebeurd — een goed contact had naar alle zijden en kon rekenen op aller medewerking.

Om nog even terug te komen op de verklaring van generaal *Winkelman*. Het heeft mij bijzonder getroffen, dat *Winkelman* zich hierover heeft uitgelaten, zoals hij heeft gedaan; dit kan alleen het gevolg zijn van verwarde herinneringen. Is het mogelijk, mijn pertinente tegenspraak tot zijn kennis te brengen en te vragen of hij zijn verklaring wil herzien; dat vind ik wel zeer belangrijk. Hij is oud-opperbevelhebber en in deze hoedanigheid heeft hij hier een volkomen onjuiste verklaring te mijnen aanzien gegeven. Ik zou er wel prijs op stellen, dat hij die verklaring alsnog zou kunnen corrigeren.

De **Voorzitter:** De commissie dankt u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

Ik sluit hiermee het verhoor.

J. VAN DEN TEMPEL.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 14 JULI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

ARMAND JEAN EDMOND MATHON

oud 58 jaar, wonende te 's-Hertogenbosch,
oud-commandant 2de regiment huzaren motorrijders.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

17716. De **Voorzitter:** Het voornaamste punt, waarover de commissie u zou willen horen, is de aangelegenheid, die gespeeld heeft in de eerste oorlogsdagen, toen u gedirigeerd is naar de doorbraak bij Mill.

Het is misschien het beste, dat ik even mededeel wat van andere zijde hierover is opgemerkt en u dan in de gelegenheid stel daartegenover eventueel uw tegenbemerkingen te plaatsen.

De heer *van der Kroon,* toen chef staf van het IIIde legerkorps, heeft ons o.a. het volgende medegedeeld:

> „Toen wij kennis hebben gekregen van de doorbraak van die trein — (op dat moment moet u de bevelsverhouding zo zien, dat de commandant van de Peeldivisie, kolonel *Schmidt,* dus de Peel-Raamstelling commandeerde), heeft de generaal als onmiddellijke chef van kolonel *Schmidt,* omdat hij in heel Brabant de troepen onder zijn bevel had, de generaal had geen eigenlijke reserve om daar in te grijpen, snel in te grijpen, want dat was de bedoeling, behalve wanneer wij de beschikking konden krijgen over een onderdeel van de lichte divisie —, toen is onmiddellijk contact opgenomen met de commandant veldleger en ook met de opperbevelhebber van land- en zeemacht en de machtiging gevraagd om opdracht te mogen geven aan het IIde regiment huzaren motorrijders, dat in de Isabellakazerne te 's-Hertogenbosch lag, om onmiddellijk op te rukken naar de bedreigde plaats, die daar ontstaan was, en de vijand terug te werpen uit de Peel-Raamstelling. Wij hebben daar toestemming voor verkregen. Daarna heeft de generaal aan de commandant van de Peeldivisie opdracht gegeven om aan dat regiment huzaren motorrijders, dat op een bepaalde plaats, ik meen, dat Veghel genoemd is, ter beschikking zou komen van de commandant van de Peeldivisie, aldaar nadere orders te geven, omdat hij ter plaatse beter op de hoogte was dan de generaal, die zoveel verder er van af zat."

Verder wees hij er op, dat hij te vijf uur de order heeft gegeven af te marcheren en dat het regiment pas om zeven uur op mars is gegaan.

A. De order werd verkregen van majoor *van der Kroon,* per telefoon.

17717. De **Voorzitter:** Om vijf uur?

A. Ja, omstreeks die tijd is de order ontvangen.

11718. De **Voorzitter:** Nu is bij ons de vraag opgekomen hoe het mogelijk is geweest, dat dat twee uur geduurd heeft.

Majoor *van der Kroon* heeft daarop geantwoord:

> „Ja, ik heb zelf naderhand nog wel eens met de betrokken commandant daarover gesproken, maar ik kan er eigenlijk geen gemotiveerde verklaring van geven.
> Wrijving, wrijving en nog eens wrijving, vermoedelijk."

Hebt u daar iets over mede te delen?

A. Oorspronkelijk had ik van de commandant van de lichte divisie, generaal *van Voorst tot Voorst,* de mededeling gekregen, dat het tweede regiment huzaren motorrijders was bestemd als reserve van de lichte divisie nabij Veldhoven bij Eindhoven een bepaalde opstelling in te nemen. Daarvoor waren verschillende maatregelen getroffen. Wij waren daar allen persoonlijk geweest; het regiment was er geweest, de generaal was er geweest en ik heb later de plaatsen verkend, waar de onderdelen van de korpstrein zouden worden opgesteld. Ik heb achteraf vernomen, dat de opstelling van de lichte divisie bij Eindhoven als reserve van het derde legerkorps was vervallen, maar daarvan is mij door de commandant van de lichte divisie, na 18 Februari 1940 kolonel *van der Bijl,* nooit mededeling gedaan. De omstandigheden waren voor het regiment zodanig, dat wij alle tijd hadden, omdat het een reserve en het snelst verplaatsbaar was. Wij hadden bij de oefeningen gemerkt, dat wij, wanneer wij als motorrijders vlak achter de wielrijders zaten, telkens moesten stilstaan. Het had dus geen zin daar zo vlug naar toe te gaan en ik had opdracht later af te marcheren. Ik had als voornaamste maatregel om alles vlug te kunnen doen bepaald, dat de bedrijfsstoffen volledig aanwezig zouden zijn in alle motorvoertuigen. Tanken zonder benzine- en zonder tankauto kost meer dan een uur. Op de ochtend, waarop ik dat bevel kreeg, moesten de mensen van het eerste eskadron, die gelegerd waren te 's-Hertogenbosch in de Isabellakazerne, hun motorvoertuigen gaan halen in de Frederik-Hendrikkazerne. In afwijking van hetgeen oorspronkelijk door de Minister van Defensie bij monde van kapitein *Hasselman* was bepaald, had de commandant van het IIIde legerkorps bevolen, dat al het personeel in de Isabellakazerne werd gelegerd. Er moest dus een tijd berekend worden voor het gaan van de mensen naar de Frederik-Hendrikkazerne en het uit de Frederik-Hendrikkazerne komen op de verzamelplaats van het regiment. Dat was dus de voornaamste belemmering om het kort te laten duren. Wij hadden ons niet voorbereid om zo snel mogelijk weg te gaan. Hadden wij wel de tijd gehad, dan had ik uitdrukkelijk de bepaling kunnen geven, dat wij vlug moesten weggaan. Nu was het voor een ieder duidelijk, dat snelheid geboden was. Ik heb dus tegen majoor *van der Kroon* gezegd: „Wij kunnen om precies zeven uur weggaan; na zeven uur hoeft u de kazerne niet meer op te bellen, want dan zij wij weg." Wij waren er dus niet op ingesteld om binnen een uur weg te zijn. Wij hadden in onze gedachtengang alle tijd: wij gaan naar Eindhoven en als wij daar zijn, hebben wij weer alle tijd in Veldhoven als reserve van de lichte divisie de maatregelen te nemen, die eventueel nodig zijn.

Er komt bovendien bij, dat de encadrering van het regiment zeer beperkt was. De regimentsstaf bestond uit een luitenant in plaats van een ritmeester-adjudant, een luitenant toegevoegd en een luitenant-verbindingsafdeling. Het eerste en derde eskadron hadden ieder één luitenant en het tweede helemaal geen, althans tot in April 1940. Ik had al bij de oefeningen gemerkt, dat, als ik iets bijzonders deed, er altijd veel tijd in ging zitten. Verder hadden wij de omstandigheid, dat het een regiment in oprichting was, dat bij de mobilisatie was overgegaan als zesde afdeling naar het depot cavalerie. Dat is mede een bewijs, dat de omstandigheden voor het regiment niet gunstig waren.

Ik heb het altijd beter gevonden, het kalm aan te doen en te zorgen, dat het goed gebeurde, dan weg te gaan en te zeggen: wat er niet is, moet maar zien na te komen. Ik kom nu met de hele eenheid, met de drie eskadrons (twee eskadrons en één pantserafweereskadron) bij elkaar ter plaatse, waar ik moet zijn.

17719. De **Voorzitter:** Uw hoofdverklaring is dus, dat deze hele zaak geïmproviseerd is. U had een heel andere taak.

A. Ik had tot taak, deel uit te maken van een reserve-divisie.

De **Voorzitter:** Ik geloof, dat deze verklaring wel voldoende is.

A. Majoor *van der Kroon* heeft op 10 Mei 1940 gezegd: kan het niet vlugger? Ik heb gezegd: neen, dat kan ik niet halen, want daarop ben ik niet ingesteld.

17720. De **Voorzitter:** Dan kom ik nu aan een ander punt, nl. de wijze, waarop die actie toen is uitgevoerd. Kunt u daarover nog iets mededelen? Uit publicaties hebben wij de indruk gekregen, dat die uitvoering niet al te gelukkig is geweest, en met name is de grief geuit, dat uw tegenaanval — ik druk het misschien wat populair uit — tussen de versperringen is vastgelopen.

A. Ik was van de inrichting van de Peel-Raamstelling in het minst niet op de hoogte. Ik was wel eens bij het hoofd van de afdeling Inlichtingen van III L.K. geweest; daar hingen grote kaarten aan de muur, maar ik heb mijn ogen daar buiten gehouden, want het ging mij niet aan. Toen ik op eens kwam te staan voor het feit, dat ik in de Peel-Raamstelling moest, wist ik niet precies waar die stelling lag.

Wij zijn altijd van mening geweest — bij de tactische oefeningen in het terrein onder generaal *van Voorst tot Voorst* in Juli 1939 te Nunspeet is het nog naar voren gekomen —, dat een regiment huzaren motorrijders zonder een eskadron pantserwagens uiterst gehandicapt is. Ik was voorts van 1936 tot 1938 bij de wielrijders ingedeeld geweest; ik heb bij de oefeningen in September 1937 bij Wehl tegen het personeel gezegd: op deze weg komen wij pantserwagens tegen. De pantserwagens zijn gekomen; het was voor de wielrijders onmogelijk de weg te verlaten; daarom heb ik gezegd: in werkelijkheid zouden wij hier volkomen geliquideerd zijn geweest.

Het IIde regiment huzaren motorrijders is — na Veghel — sprongsgewijze gegaan; de hoofdmacht stond stil, als de voorhoede in beweging was. Deze hield — na de bevolen sprong — stil en, als dan de voorhoede in stelling was gebracht, werd door de hoofdmacht opgesloten.

Nu moet u ook in ogenschouw nemen, dat de sterkte van het regiment uitermate gering was. Een regiment moest bestaan behalve uit een staf, een mitrailleurseskadron, een pantserafweereskadron en een sectie mortieren, uit drie eskadrons, maar er waren er slechts twee; hiervan bestond de helft uit huzaren motorrijders, terwijl de andere helft bestond uit personeel van oude lichtingen van de regimenten huzaren, dat bij de eskadrons zo goed en zo kwaad als het ging, was ingedeeld. Van de vier secties zware mitrailleurs waren er nog slechts twee aanwezig; de twee secties kanonnen van 6-veld waren vervangen door 4,7; doch de sectie (6) geweren t.p. (tegen pantseringen, de latere Panzerfaust) ontbrak. Ik had, door de aanwezigheid van slechts twee eskadrons, geen reserve; deze moest ik dus nemen uit één van de eskadrons; dat peloton-reserve werd gecommandeerd door eerste-luitenant *Peterse*. Deze is door zijn eskadronscommandant voorgedragen voor de toekenning van de Militaire Willemsorde. Hij is thans majoor in Indonesië. Wat de encadrering betreft, zou ik nog het volgende naar voren willen brengen. Bij de oprichting van het regiment in Februari 1939 werden daarbij geen (beroeps) luitenants der cavalerie ingedeeld. De vredesorganisaties van het regiment bestond o.a. uit drie eskadrons; bij elk eskadron behoorden twee luitenants. Elk eskadron had één reserve-luitenant, die genegen was naar het beroepspersoneel over te gaan. Ik heb hen „goed" beoordeeld en had verklaard aan de commandant van de lichte divisie, dat er geen bezwaar was, die drie officieren toe te laten tot het beroepspersoneel zonder dat zij een applicatiecursus hadden gevolgd. Zij hebben buitengewoon goed voldaan. Luitenant *Peterse* heb ik hiervóór reeds gememoreerd. De tweede luitenant, *Calkoen,* heeft te Dachau het leven gelaten door zijn ondergrondse werk.

De derde luitenant is luitenant *Bos,* thans ritmeester in Amersfoort.

Op mijn verzoek, een luitenant nader bij het regiment in te delen, omdat eerste-luitenant *Bos* de ritmeester-adjudant moest vervangen, is gunstig beslist. Het was op 10 Mei 1940 met de encadrering zo gesteld, dat één der pelotons werd gecommandeerd door een officier, die niet kon motorrijden. Allemaal handicap. Als men personeel heeft, dat de hem opgedragen dienst niet grondig geleerd heeft, is dat een reden om het kalm aan te doen, vooral niet te haasten en de eenheid uit elkaar te halen. Op 11 Mei 1940 werd van 's-Hertogenbosch over Tilburg—Oosterhout—Gorinchem naar Bleskensgraaf gemarcheerd; na die tweede oorlogsdag mankeerde de helft van het regiment! Er bevonden zich b.v. enkele groepen in Schoonhoven; andere werden op de weg naar Breda aangetroffen en u begrijpt wel, als personeel op motorrijwielen eenmaal weg is, krijgt men het niet gemakkelijk meer terug. Zelfs eenmaal verkeerd rijden geeft aanleiding tot langdurige afwezigheid. Er is een Duits boekje, dat dit euvel vermeldt gedurende de veldtocht tegen Polen; er was nog wel enige literatuur op dit gebied.

17721. De **Voorzitter:** Is uw indruk, dat uw mensen voldoende activiteit hebben getoond?

A. Zeer zeker, maar het waren eskadrons van drie pelotons, dus zwakker dan de bereden eskadrons; ik had zes pelotons, dat is bijna geen gevechtskracht. Het regiment is bij dagorde van de commandant veldleger dd. 11-5-'40 „als uitnemend voorbeeld" vermeld; zulks is ter algemene kennis van het veldleger en de verdere onder de bevelen van Zijne Excellentie. Ik ontving deze dagorder van..... een Haagse bankbediende, dienstplichtige, met groot verlof in Juni 1940!

17722. De **Voorzitter:** Hoeveel mannen zijn er in totaal ingezet naar uw schatting?

A. Een eskadron bestaat uit 3 pelotons à 3 groepen à 11 schutters, dus uit 100 strijders; het 2de eskadron had dus 100; het 1ste eskadron (min het peleton reserve) 67 man. Elk peloton had 3 lichte mitrailleurs. Elk eskadron was versterkt met één sectie van 3 zware mitrailleurs en één sectie van 2 kanonnen van 4,7. De gevechtskracht der eskadrons werd hierdoor groter en naderde die van een Duitse Kradschützencompanie. Commandant-pantserafweereskadron (de oudste ritmeester, thans luitenant-kolonel (tijdelijk) *Steenkamp,* een zeer goed officier en belast met de oprichting van een tankregiment van plm. 100 wagens) kwam daardoor beschikbaar voor de functie van de tweede hoofdofficier. Deze, alsmede de 5de luitenant van het eskadron en de opsluitend wachtmeester van het peloton zijn bij de regimenten huzaren — niettegenstaande alle organisatiewijzigingen — behouden gebleven; bij de regimenten huzaren motorrijders waren zij niet ingedeeld. In het nieuwe leger heten zij „second in command". De vooreenheden bestonden uit plm. 290 man.

17723. De **Voorzitter:** En wat kwam daarachter?

A. Nog een peloton als reserve. Een groep is 11 man, 3 groepen dus 33; een eskadron heeft 3 maal 33 = 99 strijdende onderofficieren, korporaals en huzaren. Als reserve beschikt het regiment nog over een sectie van 2 mortieren van 8, welks commandant rechtstreeks onder mij ressorteerde. Ik had in 1936 het geluk gehad een cursus zware mitrailleurs en mortieren in het infanterie schietkamp te kunnen volgen en had veel belangstelling voor deze zware cavaleriewapenen. De schietresultaten met de 2 toebedeelde mortieren waren *slecht.* Ik had plm. 7-5-'40 de sectiecommandant kornet *Weve* (zoon van de Utrechtse hoogleraar), thans eerste-luitenant, Engelandvaarder en gerechtigd tot het dragen van het onderscheidingsteken Engels parachutist, opgedragen naar de Hembrug te rijden en deze zaak te bespreken. De mortieren waren oefenmortieren van 3 R.H.; goede mortieren zijn niet verstrekt, doch o.a. de grondplaten der toebedeelde mortieren werden aan de Hembrug behouden. Op 10-5-'40 waren de mortieren onbekwaam, zoals bleek, toen er mede gevuurd werd op de Duitse troepentrein bij Halte Zeeland.

17724. De **Voorzitter:** Hoeveel Duitsers stonden er daar tegenover u? Hebt u daar enig idee van?

A. Ik denk pl.m. 500. Het ondervermelde stukje zal hieromtrent wel meer vermelden. Er is gezegd door de commandant van het IIIde legerkorps, dat het een pantsertrein was; die is daar wel geweest, maar die heeft de weg vrijgemaakt voor een troepentrein en deze hebben wij aangetroffen bij Halte Zeeland, vlak bij Uden. De trein reed op en neer; het was blijkbaar de trein, die de staf van een bataljon had weggevaagd.

Ik heb het stukje gezien in de „Militaire Spectator"; overste *Wilson,* thans luitenant-generaal, heeft de zaak uitgeplozen, ook met gegevens, die hij van de Duitsers heeft weten te krijgen. Er zijn destijds twee ritmeesters bij mij gekomen, die mij vroegen: „Hebt u dat stukje in de „Militaire Spectator" gelezen; zoudt u niet iets daartegen schrijven?" Ik heb toen gezegd: „Ik ben niet van plan om daarop te antwoorden. Ik weet niet of het opgenomen wordt en verder weet ik niet of het wel zijn *(Wilsons)* werkelijke mening weergeeft. *Ik* zou niet graag aan de Duitsers gevraagd hebben: Hoe is dat eigenlijk gegaan? *Ik* zou dat liever niet doen."

Ik heb er de voorkeur aan gegeven in de O.D. te werken in plaats van met de Duitsers! *Wilsons* gegevens waren veel volledíger dan hetgeen de commandant van het IIIde legerkorps mij over de vijand had kunnen mededelen. *Wilson* kon dus veel beter aanmerkingen maken, want hij wist de toestand van beide partijen; ik had geen andere gegevens dan dat ergens op de spoorbaan tussen Mill en Halte Zeeland een Duitse trein was waargenomen. Personeel van de Nederlandse Spoorwegen had, west van Zeeland, de lijn vernield.

17725. De **Voorzitter:** U had niet veel gegevens over de stellingen?

A. Ik had *geen* gegevens over de stellingen. Ik wist niet of zij met tanks door die stellingen konden komen. Ik moest er dus rekening mee houden, dat ik op mijn marsweg Duitse pantsertroepen kon tegenkomen. Wij hadden er al veel van gehoord. Ik had een boekje:

Kradfahrer und Kradschützen, waarin de Duitsers het gebruik van gemotoriseerde afdelingen hadden beschreven. Dat boekje kende ik nagenoeg van buiten; aan de officieren had ik het ter grondige bestudering aanbevolen. In besprekingen met de divisiecommandant heb ik de inhoud van dat boekje herhaaldelijk naar voren gebracht. Deze zeide: „Hoe kom je daaraan", waarop ik antwoordde: „Dat heb ik gelezen in een Duits boekje. Daarin ziet u, wat de Duitsers met pantsertroepen doen. Zij sturen eerst de tanks of pantserwagens vooruit en daarachter komen hun wagens met personeel." Ik moest daar 10 Mei 1940 rekening mee houden. Ik kon mij niet veroorloven, dat, als ik ergens naar toe moest, ik, voordat ik was aangekomen, was weggevaagd door vijandelijke pantserwagens. Ik ben dus, zoals vermeld, sprongsgewijze voorwaartsgegaan, alsof ik reeds met de vijand in contact was. Wanneer je pantserwagens tegenkomt, schieten zij je van de weg. De wielrijders konden gemakkelijker van de weg afkomen dan de motorrijders met zijspancombinaties. U vindt bij de geallieerden ook geen motorrijders met zijspancombinaties in regimentsverband; de Franse dragons portés hadden gedeeltelijk terreinauto's.

17726. De **Voorzitter:** Er is gezegd, dat die aanval van u tussen de versperringen zou zijn vastgelopen.

A. De twee pelotons van het eerste rechter vóóreskadron zijn gekomen tot aan het Defensiekanaal, dat daar gegraven was. Het tweede eskadron is voorwaartsgegaan met twee vóórpelotons en één in reserve, totdat het ten slotte aan de versperringen van ons eigen leger is gekomen. Toen ik bericht kreeg, dat dit eskadron niet verder kon, heb ik luitenant *Peterse* opdracht gegeven: „U gaat naar dat punt — ik heb het hem op de kaart aangewezen — en vandaar probeert u het IIde eskadron van op zij te helpen". Dat heeft hij zeer goed gedaan.

17727. De **Voorzitter:** Het heeft dus wel resultaat gehad, maar de vijand is niet geheel teruggeworpen.

A. Neen, maar dat zou ook niet mogelijk zijn geweest, want er waren o.a. — als u dat artikel in de „Militaire Spectator" leest, zult u zien, dat overste *Wilson* dat keurig in een schetsje heeft aangegeven — 320 Duitsers, waarvan ik het bestaan niet heb vermoed. Ik kwam op een terrein, dat mij ten enenmale onbekend was. Er was gezegd: De Duitsers zijn door dat gat gekomen. Toen heb ik het Iste eskadron ingezet op de kunstweg en het IIde op de spoorbaan.

17728. De **Voorzitter:** Allebei naar het gat?

A. Ja. Zij waren langs die spoorbaan gekomen. Dat was in ieder geval een gat. Het Iste eskadron had te zorgen, dat zij niet langs die kunstweg voorwaarts kwamen.

17729. De **Voorzitter:** Toen is op een gegeven ogenblik gebleken, dat zij er toch verder door waren, en toen bent u teruggetrokken in verband met het terugtrekken van de gehele Peeldivisie?

A. Kolonel *Schmidt* had blijkbaar de mededeling van de commandant van het IIIde legerkorps gehad, dat ik naar de omgeving van Rotterdam moest gaan, want hij heeft mij een luitenant van zijn politietroepen gestuurd om tegen mij te zeggen, dat ik onder geen voorwaarde, ook als ik mijn nadere opdracht had uitgevoerd, daar mocht weggaan zonder zijn uitdrukkelijk bevel. Feitelijk was mijn nadere opdracht de Duitsers terug te werpen en dan mijn aanvankelijke opdracht — om naar Rotterdam te gaan — uit te voeren.

Toen heb ik tegen die luitenant gezegd: „dat zou ik toch nooit gedaan hebben, zonder daarvoor vooraf van de divisiecommandant toestemming te hebben gekregen." Daarop heb ik de mededeling ontvangen: „Om 24.00 uur gaat de hele Peeldivisie terug." Ik heb toen de opdracht gekregen: „U gaat naar den Bosch terug; daar zult u bij de Isabellakazerne nadere bevelen krijgen." Ik heb nog een compagnie infanterie op rijwielen gekregen om tussen Veghel en Uden andermaal stand te houden en dit heb ik ook gedaan. Vervolgens heb ik bevel gegeven, dat 's morgens om vier uur de eskadrons weer terug moesten zijn op het terrein van de Isabellakazerne. Daar hadden wij onze keuken-automobielen. De meesten hadden die 10de Mei niet gegeten. Daar konden wij ook onze munitie aanvullen uit de patroonauto's. Ik heb toen een nieuwe verzamelplaats betrokken buiten de kazerne met het oog op de vliegtuigen. Ten slotte heb ik de opdracht gekregen mij om zeven uur te melden bij kolonel *Schmidt*, te Tilburg.

17730. De **Voorzitter:** Dan zou ik uw mening als deskundige willen vragen over de Peel-Raamstelling. Heeft u hierover een mening?

A. Niet voldoende. Ik heb er wel eens van gehoord. Ik ben er eenmaal doorgetrokken op — wat wij noemden — een reclametocht langs verschillende plaatsen, o.a. Blerick, Venlo, Roermond, Ittervoort, om te laten zien, dat ons land gemotoriseerde troepen had.

De commandant van het veldleger zeide in October 1939: laat je maar veel zien en kom ook door den Haag, want de Duitsers zeggen, dat wij alles naar het Oosten verplaatsen. Ik was van 1—27 September 1939 in de van Nijenrodestraat gelegerd. Ik was als luitenant-adjudant bij de eerste divisie en 6 jaren daarna ritmeester-adjudant van de inspecteur-cavalerie, daardoor kende ik verschillenden van de hoge officieren beter uit de tijd, dat zij nog geen opperofficier waren. Toen de commandant veldleger mij op 27 September 1939 nabij Hedel vroeg: wat voer jij vandaag hier uit, zei ik: ik heb opdracht gekregen naar den Bosch terug te keren. De generaal zeide: „als jij nog eens gelegenheid hebt, kom dan naar den Haag en laat je daar zien."

17731. De **Voorzitter:** De gedachtengang van generaal *Reynders* was, dat bij een omtrekking van de Peel-Raamstelling aan de zuidkant — die door velen werd verwacht en als een zwakte van die stelling werd getypeerd — de lichte divisie er zou zijn om die omtrekking op te vangen.

A. Inderdaad.

17732. De **Voorzitter:** In hoeverre achtte u het mogelijk, dat men met dit betrekkelijk kleine onderdeel een eventuele hoofdmacht van de Duitsers zou kunnen tegenhouden? Tot pl.m. 1 Mei 1940 behoorden het Iste regiment huzaren motorrijders en de twee eskadrons pantserwagens nog tot de lichte divisie.

A. Men doet ten slotte wat men kan.

17733. De **Voorzitter:** Vond u het een enigermate voldoende beveiliging van de zuidelijke vleugel?

A. Het was het enige, wat de generaal kon doen. Dit was inderdaad — als ik een oordeel over de beslissingen van de generaal mag vellen — een zeer juist gebruik van de lichte troepen. Het aanvankelijke idee was, de lichte troepen in reserve te hebben voor het IIIde legerkorps, dat het oostfront had. Later heeft men hier twee bataljons van elk regiment infanterie uitgehaald.

Toen kon men er poppetjes neerzetten, maar als het IIIde legerkorps en de Peeldivisie er staan met op de zuidvleugel de lichte troepen, kan men — als de zuidvleugel van de rechter (Peel) divisie omvat wordt — met de lichte divisie de aanvaller in de flank grijpen.

17734. De **Voorzitter:** Als u sterk genoeg was. U zoudt in elk geval uw best gedaan hebben.

A. Natuurlijk.

17735. De **Voorzitter:** Hebt u nog iets naar voren te brengen over de wisseling van het opperbevel en de Meidagen?

A. De wisseling van het opperbevel vind ik zeer betreurenswaardig. Generaal *Reynders* was een zeer kalm man, goed overwegend, een man met een helder verstand. Generaal *Winkelman* was in het hoofdkwartier van het veldleger geweest, maar nooit op het hoofdbureau van de generale staf, voor zover ik mij herinner.

17736. De **Voorzitter:** Ik zou geen tegenstelling willen maken, maar alleen willen vragen naar de persoon en figuur van generaal *Reynders*. Was het uw indruk, dat hij een actief persoon was?

A. Ja, zeer positief.

17737. De **Voorzitter:** U kunt u dus niet goed de grief voorstellen, die o.a. van de kant van de Minister van Defensie naar voren gebracht is, dat hij de eerste maanden van de mobilisatie zich niet volledig gaf aan deze taak, maar een groot deel van zijn tijd besteedde aan verschillende andere dingen, o.a. representatie?

A. Ik denk, dat de opperbevelhebber van b.v. het Duitse leger meer tijd aan representatie heeft besteed dan generaal *Reynders*. Deze heeft zich absoluut nooit op de voorgrond geplaatst.

17738. De **Voorzitter:** Was hij een harde werker?

A. Zeker, een harde werker.

De **Voorzitter:** Wij danken u zeer voor uw inlichtingen.

Het verhoor wordt gesloten.

A. J. E. MATHON.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 14 JULI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

THEODORUS JOHANNES ARNOLDUS LAMERS,

oud 50 jaar, wonende te Amsterdam, majoor-vlieger, oud-commandant jachtvliegtuigafdeling op het vliegveld Bergen N.-H.

De **Voorzitter:** Ik neem aan, dat u er geen bezwaar tegen hebt, dat de eed, die u de vorige keer hebt afgelegd, ook voor dit verhoor geldt.

A. Inderdaad, Mijnheer de Voorzitter!

17739. De **Voorzitter:** Wij zouden u even een aanvullend verhoor afnemen over de vraag, in hoeverre het waar is, dat in Bergen de G. I.'s, die onder uw commando stonden, bij elkaar zijn opgesteld geweest op de dag van de inval in Mei.

A. De toestellen waren bestemd voor alarmdoeleinden, zodat, wanneer van de commandant luchtverdediging een telefoontje uit den Haag kwam, tegen schenders van de neutraliteit kon worden opgetreden, die een kort stukje over Nederland kwamen en een paar minuten achtervolgd konden worden. Het was niet mogelijk bij een verspreide opstelling de toestellen na zo'n bericht te dirigeren. Het waren jagers, die onmiddellijk de lucht in moesten. Tegenwoordig kan men van uit een centraal punt door middel van hoogfrequentie-radiotoestellen met de bemanning spreken, maar dat was toen niet mogelijk, zodat bij een verspreide opstelling langs de toestellen gelopen of gereden moest worden om de opdracht te geven. Dat kostte veel te veel tijd. Wanneer zij op een vlaggesein zouden starten, zouden zij niet weten, wat hun te wachten stond. De aanwijzingen daarvoor waren niet te geven. De oorspronkelijk bedoelde verspreide opstelling langs het veld werd door generaal *Best* veranderd en op de gronden, die toen werden uiteengezet, werd daarmee akkoord gegaan. Bij de laatste brief, waarop ik nooit antwoord heb ontvangen en die enkele dagen vóór de overval wegging, heb ik gevraagd om de aanwijzing van een kustwachtschip, dat bij aanvallen uit zee tijdig bericht naar het land zou sturen. Ik heb aangenomen, dat in geval van oorlog, dus niet voor alarmdoeleinden, men altijd vijf minuten te voren zou weten, dat er oorlog was. De Duitsers zijn om halftwee de grens overgekomen en ik heb achteraf vernomen, dat men van de kant van de landmacht heeft verzuimd dit bericht aan de luchtverdediging door te geven, zodat deze in onzekerheid was. Het zou normaal zijn geweest, wanneer zij om halfdrie geweten had, dat er oorlog was. Dan zouden wij ruim op tijd zijn geweest. Die verzamelde opstelling was dus om de start te versnellen en zo gauw mogelijk in actie te kunnen komen.

17740. De **Voorzitter:** U acht het dus uitgesloten, dat het iets te maken heeft gehad met gemakzucht?

A. Uitgesloten.

17741. De **Voorzitter:** De heer *van der Werff* heeft, toen ik naar voren bracht of het mogelijk zou zijn, dat dit iets met verraad te maken had, geantwoord:

> „Ja, daarom ben ik er juist erg voorzichtig mee, omdat ik er van overtuigd ben, dat dit niets met verraad te maken heeft. Mijn overtuiging is echter, dat het een beetje met gemakzucht te maken heeft gehad, niet wetende natuurlijk, dat het 10 Mei 's morgens mis zou zijn. Het was nogal een koude bedoening zo, dat had ik er dan van gehoord. Ik had ook betrekkelijk makkelijk praten, want mijn toestellen hoefden niet bemand te zijn. Ik stond in een verspreide opstelling."

A. Ja, dat is zo. Hij behoefde niet op te treden en ik moest à la minute optreden en alleen door de mannen toe te schreeuwen, was het mogelijk hun te vertellen, wat er te doen was. Ik had de toestellen opgesteld in fronten van drie tot vier diep, met mijn eigen toestel als dertiende achteraan, in de wind, zodat zij van het plateau af direct konden starten. Zij waren de hele nacht bemand en in ieder toestel waren vier man om de motoren op gang te brengen.

17742. De **Voorzitter:** U was in de hoogste alarmtoestand?

A. Ja. De bemanningen zaten in de toestellen, maar zij zijn er uit gebombardeerd.

De niet verspreide verzamelde opstelling is een punt van overweging geweest en van veel discussie met generaal *Best*. Ik heb gezegd: Wilt u het een of het ander: optreden, wat enig effect kan hebben, of de toestellen opbergen om ze veilig te stellen?

17743. De **Voorzitter:** Het resultaat is geweest, dat er maar één G I de lucht is ingegaan en die ene heeft niet eens goed kunnen schieten, doordat de mitrailleurs het niet deden. Dit toestel stond onder leiding van luitenant *Thijssen*.

A. Hij heeft mij medegedeeld, dat hij vijandelijke toestellen bevuurd heeft.

17744. De **Voorzitter:** U is dus van mening, dat een toestel goed en wel boven is gekomen en in actie is geweest?

A. Ja. Dat was onder het vuren. Toen is de pech geweest, dat van het middelste toestel, dat vooraan stond, onmiddellijk, toen de motoren draaiden, een motor werd uitgeschoten. Hierdoor trok het toestel dwars weg en blokkeerde het de niet geraakte toestellen. Dit was een beetje pech.

17745. De **Voorzitter:** Ook is de mededeling gedaan, dat u had opgebeld om te vragen of u eens boven mocht gaan kijken, wat er aan de hand was, maar hierop een afwijzend antwoord had gekregen.

A. Ik heb driemaal opgebeld om te vragen of ik, ondanks het verbod, toch mocht starten.

De spreker aan de andere kant van de telefoon was de toenmalige luitenant of kapitein *Brand*, een zoon van een generaal, een kapiteinwaarnemer. De naam van *Brand*, of iets, dat daarop lijkt, zoals *van de Brand* of *Brantjes*. Hij was ingedeeld bij de staf luchtverdediging. Toen ik de tweede maal gebeld had, is hij het nog eens extra gaan vragen.

17746. De **Voorzitter:** U acht het dus niet mogelijk, dat hierbij verraad in het spel was?

A. Neen. De grote fout was, dat het leger niet aan de luchtmacht heeft gezegd: Er is oorlog.

17747. De **Voorzitter:** Heeft u hieraan nog iets toe te voegen?

A. Ik vond het erg jammer, dat het zo gebeurd is. Ik wilde graag starten, maar het mocht niet. Men dacht algemeen, dat de vliegtuigen naar Engeland gingen en dat ik wilde starten op neutraliteitsoverwegingen en niet op oorlogsoverwegingen. Toen men eindelijk zei: Je kunt starten, als je de vijand ziet, was het te laat, want de vijand kwam van de zee laag overwippen.

De **Voorzitter:** Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit hiermede het verhoor.

TH. J. A. LAMERS.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 14 JULI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

Mr. HENDRIK JOHAN KRULS,

oud 45 jaar, wonende te 's-Gravenhage,
luitenant-generaal, chef van de generale staf.

De **Voorzitter:** U wordt geacht te staan onder dezelfde eed als u bij uw vorig verhoor heeft afgelegd.

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter!

17748. De **Voorzitter:** Tot ons leedwezen moeten wij nog even op uw tijd beslag leggen om u over een klein punt te horen. Het gaat over het volgende.
Generaal *Sas* heeft hier een mededeling gedaan, dat hij kort vóór de inval op 10 Mei 1940 een rapport heeft ingezonden, waarin in grote lijnen werd aangegeven, dat een pantserdivisie, gelegerd in het rayon Rheine—Münster—Osnabrück, volgens de Duitse plannen bestemd was om door te stoten naar de Moerdijk. Hij heeft verder naar voren gebracht, dat dit rapport op het algemeen hoofdkwartier zeer beslist is binnengekomen, waarvoor een viertal getuigen te noemen zouden zijn, o.a. u, overste *Römer,* majoor *Kok* en kolonel *Somer.* Het rapport zou zijn binnengekomen, op de tafel van een der officieren zijn blijven liggen en niet zijn doorgegeven aan generaal *Winkelman.* Kunt u daarover iets mededelen?

A. Ik kan er mij niets van herinneren. Ik kan alleen zeggen, dat het mij onwaarschijnlijk voorkomt, dat, wanneer hij het gezonden heeft aan het algemeen hoofdkwartier, het door mij bij aankomst zou zijn gezien. Als ik dit rapport ooit gezien zou hebben, zou dat in een latere phase geweest zijn, wanneer het verwerkt was in gegevens van de opperbevelhebber aan de Minister. Het binnenkomen bij mij is heel onwaarschijnlijk.

17749. De **Voorzitter:** Hij zei verder o.a. volgens het overigens nog niet vastgestelde stenogram:

> „Ik heb tevens in die brief er de aandacht op gevestigd, dat wanneer die divisie naar het zuiden ging afzakken, in beweging gesteld zou worden, dan het laatste ogenblik voor de invasie zou zijn aangebroken. Na die publicatie in het dagblad van Maart heb ik een brief gekregen van generaal *Winkelman,* waarbij hij mij meedeelde, dat dat bericht, dat zeer belangrijk was natuurlijk, hem nooit bereikt had, waarop ik de generaal teruggeschreven heb, dat ik minstens vier getuigen heb, die weten, dat het bij zijn algemeen hoofdkwartier is aangekomen."

Die vier getuigen zijn dan de personen, die ik zoëven reeds genoemd heb.

A. Dat kan ik nooit weten. Dit is een vreemde combinatie van getuigen. Hij kan eigenlijk alleen getuigen noemen aan het algemeen hoofdkwartier, tenzij het een bericht was, rechtstreeks aan de Minister gericht, maar dat was niet de normale gang, want hij stond onder de bevelen van de opperbevelhebber. Het noemen van die andere getuigen duidt er op, dat het naar het algemeen hoofdkwartier gegaan is.

17750. De **Voorzitter:** Het lijkt een betrekkelijk ondergeschikt punt, maar het is van grote betekenis. Als dat bericht was doorgegeven en de opperbevelhebber bereikt had, had deze allicht meer maatregelen genomen bij de Moerdijk.

A. Inderdaad. Dit bericht staat mij echter helemaal niet voor de geest als een bericht van die laatste dagen, dat mij getroffen zou kunnen hebben.

17751. De **Voorzitter:** Dan staat uw verklaring, dat het niet zo is, daartegenover. Kolonel *Somer* heeft er ook iets over meegedeeld, nl. dat het hem ook niet opgevallen is.

A. Het merkwaardige vind ik, dat hij allemaal ondergeschikte krachten noemt. Degene, die dit in de eerste plaats moet kunnen bevestigen en die een dergelijk belangrijk bericht zeker door zijn handen had moeten laten gaan, is de toenmalige overste *van de Plassche,* die het hoofd van de Buitenlandse Inlichtingendienst was, onder generaal *Fabius.* Ik kan niet aannemen, dat een dergelijk belangrijk bericht bij een van de lagere heren kwam. De heer *Römer* voegde alleen de verschillende berichten samen.

17752. De **Voorzitter:** Het is een bijkomstige ongelukkige omstandigheid, dat het stenogram van het verhoor van generaal *Sas* betreffende deze episode ten gevolge van zijn ongesteldheid nog steeds niet gedrukt is. Hij heeft het nog niet à tête reposée kunnen controleren. Hij heeft het wel zo gezegd; het is ons opgevallen. Wij kunnen u verder alleen maar dank zeggen voor het verstrekken van uw inlichtingen.

Het verhoor wordt gesloten.

H. J. KRULS.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 21 JULI 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, Voorzitter, de heren Ruijs de Beerenbrouck, Algera, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen, de heren Korthals en Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *a, b, c, d, e* en *f*.

Verhoor van

JACOBUS GEORGE MARIE VAN DE PLASSCHE,
oud 60 jaar, generaal-majoor, militair attaché,
wonende te Praag.

Hij legt de eed af als getuige.

18310. De **Voorzitter:** Ik wilde u om te beginnen nog een paar vragen stellen in verband met de verklaring, door u op 16 Maart jl. afgelegd voor Sub-Commissie II. De eerste heeft betrekking op het feit, dat u indertijd opdracht gekregen hebt om de berichten, zoals ze bij G.S. III binnenkwamen, niet in die vorm aan de Koningin door te zenden. Mijn vraag is deze: Wie heeft u die opdracht gegeven? Had u die opdracht van generaal *Fabius* of van generaal *Reynders* gekregen?

A. Ik denk wel van beiden, maar het is zo lang geleden. Dat ik die opdracht gekregen heb, is heel zeker; dat herinner ik mij, omdat ik toen een officier heb aangewezen om de berichten korter te maken.

18311. De **Voorzitter:** Welke officier hebt u daarvoor aangewezen?

A. De kapitein van de generale staf *Römer*.

18312. De **Voorzitter:** U vermoedt, dat u de opdracht hebt gehad zowel van generaal *Reynders* als van generaal *Fabius?*

A. Dat laatste herinner ik mij niet meer zo scherp. Generaal *Fabius* had bezwaren tegen het doorgeven van alle inlichtingen.

18313. De **Voorzitter:** Maar van generaal *Reynders* herinnert u het zich positief?

A. Ja. Generaal *Reynders* heeft tegen mij gezegd: *Van de Plassche,* die berichten moeten niet zo naar de Koningin. Toen werden de berichten bewerkt door de kapitein van de staf (kapitein *Römer)* en werd er alleen uitgenomen, wat niet belangrijk was en niet in tendentieuze zin zou kunnen luiden.

18314. De **Voorzitter:** Maar daarmede ging ook het objectieve van de berichtgeving verloren.

A. Ik heb het de generaal afgeraden en hem gezegd: U zult zien, dat u er moeilijkheden mee krijgt; straks komt de Minister van Buitenlandse Zaken bij de Koningin en wordt er gesproken over wat er gebeurd is; dan zal Hare Majesteit u vragen: Generaal, hebt u dat ook gehoord?, en dan blijkt het niet in die berichten te staan. Zó is het op een gegeven moment gebeurd.

18315. De **Voorzitter:** En de berichtgeving aan de Minister ondervond, meen ik, ook enige correctie?

A. Ja.

18316. De **Voorzitter:** Was dat dezelfde opdracht of was het weer bij een andere gelegenheid?

A. Neen, het was een aparte gelegenheid. Ik weet niet meer of het er vóór of er na was.

18317. De **Voorzitter:** Wat voor correctie werd daarin aangebracht?

A. De Minister van Oorlog zou die berichten niet meer krijgen; die waren voor de chef van de staf of de opperbevelhebber bestemd. Ik weet niet of hij toen chef van de generale staf of opperbevelhebber was. Generaal *Reynders* was chef van de staf en werd daarna opperbevelhebber.

18318. De **Voorzitter:** Maar het eerste lag vóór de mobilisatie, dus vóór September 1939.

A. Toen waren ze er allebei al, ongeveer in dezelfde functie.

18319. De **Voorzitter:** Maar het lijkt mij, dat het niet waarschijnlijk is, dat er, toen er nog vrede was, veel aanleiding was voor censuur op de berichten aan de Minister van Oorlog. Toen was het conflict tussen deze twee heren er nog niet. Dat is eerst opgekomen in de maanden na de mobilisatie.

A. Ik meen, dat het na de mobilisatie was. Maar vóór de mobilisatie waren de berichten al van vrij ernstige aard. Die hebben wij scherp bekeken — dat heeft wrijving tot gevolg gehad — en aan een nadere beschouwing onderworpen. Het ogenblik, waarop de generaal heeft gezegd: „De Minister moet al die berichten zo niet hebben" lag vermoedelijk na de mobilisatie.

18320. De **Voorzitter:** Het komt dus hierop neer, dat generaal *Reynders* u de opdracht in deze geest heeft gegeven zowel met betrekking tot de berichtgeving aan de Koningin als met betrekking tot die aan de Minister van Oorlog?

A. Waarschijnlijk om heel verschillende redenen. Ik vermoedde, dat het gebeurde met betrekking tot de berichtgeving aan de Koningin, omdat hij de Koningin wilde besparen, dat zij zich zou enerveren over al die berichten, die niet bepaald noodzakelijk naar de Koningin behoefden te gaan, en met betrekking tot de berichtgeving aan de Minister, omdat hij waarschijnlijk moeilijkheden kreeg bij de uitleg van de betekenis en de te nemen maatregelen. Dat zijn mijn vermoedens.

18321. De **Voorzitter:** Dan wilde ik u nog twee dingen vragen met betrekking tot de berichtgeving van majoor *Sas.* Deze heeft hier verklaard, dat hij de indruk had gekregen, dat generaal *Reynders* hem niet geheel au sérieux nam en dat hij toen naar den Haag is gekomen — dat speelde in November 1939 — om zich te oriënteren of hij inderdaad au sérieux genomen werd. Toen zou men hem verzekerd hebben, dat dat wel het geval was, maar daarna kwam hij bij kapitein *Kruls,* de adjudant van de Minister van Oorlog, en die zei: Wat, jou au sérieux nemen? Kijk maar eens wat hier staat! Hij liet hem toen zien een bulletin van de inlichtingendienst, waarin berichten van *Sas* gecommentarieerd en geridiculiseerd werden, van uitroeptekens voorzien, enz. Toen dacht hij: Dan is het beter, dat ik wegga.

U hebt de vorige keer verklaard en gemotiveerd, dat u de berichtgeving van majoor *Sas* op dat moment wel van dien aard vond, dat u dacht: Hoe is het eigenlijk mogelijk, dat hij zulke berichten kan hebben, want die zouden uit Duitse bron moeten komen, terwijl u het min of meer onwaarschijnlijk achtte, dat zulk een bron dergelijke berichten zou spuiten. Maar thans wilde ik het alleen hebben over de vraag of die berichten inderdaad door u op deze wijze gecommentarieerd en geridiculiseerd werden en van uitroeptekens voorzien, enz.

A. Het kan zeer goed zijn, dat er uitroeptekens bij hebben gestaan, maar geridiculiseerd werden ze zeker niet. Ik weet niet hoe iemand een bericht leest, maar mijn ervaring is altijd geweest, dat berichten van *Sas* werden doorgegeven en zijn brieven volledig; die kwamen eerst bij de Minister van Buitenlandse Zaken, dan bij de Minister van Oorlog en daarna kwamen ze pas bij ons; alle afzonderlijke berichten, ook de brieven van de militaire attaché's, werden in de berichten van de inlichtingendienst opgenomen. Merkwaardig was, dat die berichten klopten met de berichten van de inlichtingendienst; die kwamen ook uit Duitsland en werden bij ons zeer in de gaten gehouden. Het enige, waardoor de berichten van *Sas* misschien wel eens de lachlust opwekten — hetgeen niet wil zeggen, dat ze niet au sérieux werden genomen —, was zijn mededeling over de betrouwbare en bekende relatie; die vonden wij in elke brief weer. Zijn berichten waren altijd in zeer alarmerende zin, maar het trok steeds de aandacht, dat hij het had over zijn betrouwbare relatie. Het schijnt een officier geweest te zijn van de Duitse generale staf.

De **Voorzitter:** Generaal *Oster*.

A. Dat is nu, na de oorlog bekeken, misschien meer verklaarbaar dan toen. Vóór de oorlog moest men dat critisch bekijken en dat was ook het enige, dat wij deden. Het enige, dat vervelend was en de lachlust opwekte, was altijd die „betrouwbare relatie", zonder andere berichtgevers. Maar in de bewering, dat die niet geloofd zou zijn — hetgeen *Sas* altijd heeft beweerd —, is *Sas* volmaakt mis. Ik heb de berichten niet meer, want ik heb alles verbrand toen de oorlog uitbrak, maar ik heb ze allemaal doorgegeven. *Sas* kwam bij ons en vergeleek de berichten met de onze. Ik herinner mij nog, dat *Sas* zei: Kijk, daar staat het ook. De berichten van *Sas* waren vollediger, want Sas had in de berichten van 's avonds het tijdstip er bij en dat heb ik niet gekregen.

18322. De **Voorzitter:** Waarover spreekt u nu, over de plannen van de Duitsers tegen 12 November of over de aanval op 10 Mei?

A. Over de aanval op 10 Mei.

18323. De **Voorzitter:** Waarover *Sas* het hier heeft, betreft de periode October—November 1939, waarin hij dat onderhoud met kapitein *Kruls* zou hebben gehad.

A. Toen dachten wij vast, dat het beginnen zou. De berichten van *Sas* waren in die tijd ook zeer ernstig. Toen is hij in die kritieke dagen overgekomen. Dat vond ik persoonlijk heel onplezierig. Door middel van hem kwamen de berichten uit Berlijn hier. Ik had hem daar liever gehouden, omdat nu op die manier de inlichtingenbron werd afgesloten.

18324. De **Voorzitter:** Van hem is het te begrijpen, omdat hij de inlichtingenbron kende en er rotsvast van overtuigd was, dat zijn berichten juist waren. Aldus bezien, spreekt het vanzelf, dat hij naar den Haag kwam om het nog te versterken.

A. Dat kan ik van zijn kant begrijpen. Ik herinner mij — die dingen komen weer scherp naar voren —, dat ik het vervelend vond, dat hij er niet bleef. Wij zaten in spanning. Het was 9 November. Toen kreeg ik de eerste berichten, dat die aanval niet zou doorgaan. Toen was *Sas* hier.

18325. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Wist u toen al, dat de aanval niet zou doorgaan?

A. In de avond van 9 November, toen zij van plan waren op ons land los te slaan.

18326. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het plan was: Tegen 12 November, en de belangrijke waarschuwing, die majoor *Sas* heeft gestuurd, moet geweest zijn van 8 November.

A. Het is mogelijk. Wij hadden verschillende van die waarschuwingen en verkeerden tot 9 November in de heilige overtuiging, dat de aanval zou doorgaan.

18327. De **Voorzitter:** Hebt u in die dagen wel eens gehoord van een Engelse waarschuwing ongeveer van 5 November of daaromtrent?

A. Ik herinner het mij niet meer. Ik herinner mij zeer goed, dat wij tot 9 November in spanning zaten, want wij hadden berichten over Duitse troepenopstellingen, allerlei berichten, die betrekking hadden op het marsvaardig maken van de troepen, munitie inladen, enz.

18328. De **Voorzitter:** En welk bericht kreeg u op 9 November, waardoor u het in twijfel ging trekken?

A. Ik heb bericht gekregen, dat de troepen terugtrokken. Dat was het eerste goede bericht.

18329. De **Voorzitter:** Dan is er nog een andere zaak, waarover de heer *Sas* het heeft gehad. Hij is — van zijn standpunt is dat zeer begrijpelijk — niet erg te spreken over het telefoongesprek van uit den Haag in de avond van de 9de Mei 1940. Hij had eerst met de heer *Post Uiterweer* getelefoneerd. Dat had hij gedaan volgens een afgesproken code, waarin het getal 210 voorkwam: 200 plus de datum. Op die manier had hij via de telefoon gewaarschuwd. Toen hebt u hem nog eens opgebeld en heeft het bekende gesprek plaats gehad over de toestand van mevrouw *Sas*. Nu hebt u reeds verklaard, dat het inderdaad het risico met zich bracht, dat het lek daardoor bekend zou kunnen worden bij de Duitsers, en dat zou risico's hebben kunnen opleveren voor de berichtgever en *Sas* zelf, maar u hebt gezegd: Dat was voor mij van bijkomstige aard; het ging voor mij om de zaak. Ook wanneer men het echter bekijkt met betrekking tot de zaak zelf, zat er dit gevaar in het telefoongesprek, dat de Duitsers op dat ogenblik zouden merken, dat men in Nederland wist, dat de inval in de komende nacht zou plaats vinden.

A. Ik zie dat gevaar helemaal niet.

18330. De **Voorzitter:** U wilt zeggen: Het gebeurde toch!

A. De Duitsers hebben ons nooit anders gevoed dan met berichten, dat zij zouden komen; dat was een opgezet spel. *Sas* was bang, dat de generaal gevangen zou worden genomen. Ik wilde weten hoe de Duitsers zouden reageren op dat telefoongesprek. De afspraak met de heer *Post Uiterweer* kende ik niet. Het was voor mij betrekkelijk vreemd. Uit een belangrijk bericht, dat binnenkwam, trachtte ik te halen wat ik kon. Het was interessant te zien hoe mooi de Duitsers dat spelletje speelden en dat gesprek lieten doorgaan alsof er niets gaande was.

18331. De **Voorzitter:** Met andere woorden: Wanneer u de afspraak tussen *Sas* en *Post Uiterweer* gekend had, had u misschien geen aanleiding gevonden om op te bellen?

A. Misschien niet, maar wanneer je staat aan de vooravond van een dergelijke belangrijke gebeurtenis voor het gehele land, rust ik niet vóórdat ik alles heb geprobeerd. Je probeert de hoogste zekerheid te krijgen.

18332. De **Voorzitter:** Nu is er echter nog een ander punt, dat van groter belang is. Generaal *Fabius* heeft hier verteld, dat, toen generaal *Reynders* nog opperbevelhebber was, er een bericht is binnengekomen over een pantserdivisie, die opgesteld was in de omgeving van Osnabrück. Dat was ook een bericht, dat van majoor *Sas* kwam. Hebt u daarvan iets gehoord? Ik spreek nu over de tijd, toen generaal *Reynders* nog opperbevelhebber was. Kunt u zich van dat bericht, dus van vóór 6 Februari 1940, iets herinneren?

A. Neen, daarvan kan ik mij niets herinneren. Ik had berichten over de opstelling van alle Duitse troepen aan de grens uit verschillende bronnen, waarbij telkens pantserdivisies werden genoemd; ook werd er gezegd, dat die Nederlandse kentekenen hadden. Wij hadden een kaart, die door *Somer* werd bijgehouden en waarop alle Duitse troepen nabij de grens nauwkeurig stonden vermeld. Ik herinner mij niet, dat *Sas* een dergelijk bericht heeft gestuurd. Dat zou dan een van de vele geweest zijn over Duitse troepen, die wij hebben gekregen.

18333. De **Voorzitter:** Het belang van de zaak zal u direct duidelijk zijn, als u denkt aan de pantserdivisie, die door de Langstraat naar de Moerdijk is getrokken. Nu staat het met deze zaak verder zó: Dat bericht, heeft generaal *Fabius* gezegd, is binnengekomen; hij zou het meegedeeld hebben aan generaal *Reynders* en het zou terechtgekomen zijn in de brandkast, althans op een veilige plaats op het hoofdkwartier, maar het is aan generaal *Winkelman* niet meegedeeld, dat dat bericht er was; die weet hier niets van.

Daarom vraag ik het u hier dus. Deze zaak heeft een vervolg, nl. dit, dat majoor *Sas* nog eens een bericht heeft gestuurd over een pantserdivisie, ook opgesteld in het rayon Rheine-Münster-Osnabrück. Dat moet geweest zijn kort vóór de inval in Nederland en dat bericht is binnengekomen bij G.S. III en niet meegedeeld aan generaal *Winkelman,* want die weet er niets van, terwijl er officieren zijn van G.S. III, die weten, dat het binnengekomen is.

Generaal *Winkelman* ontkent het bericht te hebben ontvangen. U kunt zich het eerste bericht niet voldoende herinneren, maar weet u van het tweede bericht iets af?

A. Dat was kort vóór de oorlogsdagen?

De **Voorzitter:** Ja. Ik weet het tijdstip niet precies, maar laten wij om onze gedachten te bepalen zeggen, dat het enige dagen vóór de 10de Mei is geweest.

A. Alle berichten werden doorgegeven en de Duitse troepenopstellingen stonden op kaart. De opperbevelhebber kwam er ook wel eens naar kijken. Het is volgens mij uitgesloten, dat berichten, binnengekomen bij G.S. III, niet zijn doorgegeven. Het was eenvoudig het systeem, dat alle berichten werden gedrukt en doorgegeven. Meestal gingen berichten van bijzondere waarde direct naar *Wilson,* toen de eerste afdeling.

18334. De **Voorzitter:** Dit bericht is natuurlijk achteraf gebleken van bijzonder belang te zijn, omdat blijkbaar deze pantserdivisie door Noordbrabant is gestoten. Daaruit zou men misschien kunnen concluderen, dat het belang van de opstelling van die pantserdivisie daar op dat moment niet zo gezien werd, maar aan de andere kant is het wel merkwaardig, dat deze twee officieren zich nu nog herinneren, dat het bericht is binnengekomen, en dat zou er dus op wijzen, dat het bericht niet als zo onbelangrijk werd beschouwd.

A. Dan is het bericht mechanisch naar de opperbevelhebber gegaan. Als het zo niet was, was het fout. Voor ons was het bericht niet zo belangrijk, omdat wij zeer veel van dergelijke berichten hebben gekregen en de berichten altijd doorgaven, terwijl de gegevens op kaart werden gezet en de gehele Duitse troepenopstelling bekend was.

18335. De **Voorzitter:** Dit bericht is van uitzonderlijk belang geworden, omdat de Duitsers er de eerste ochtend van de oorlog in geslaagd zijn de Moerdijkbrug te bezetten en tevens door het terugtrekken van het IIIde legerkorps naar het noorden de weg door de Langstraat naar de Moerdijkbrug kwam bloot te liggen en toen deze pantserdivisie is doorgestoten naar de Moerdijkbrug. In zoverre is dus het opstellen van deze pantserdivisie in die sector daar kennelijk van het allergrootste belang geweest.

A. Ik vind het niet zo belangrijk, want wanneer de opperbevelhebber weet welke Duitse troepen tegenover hem liggen, kan hij dat verwachten. Ik kan niet treden in een veroordeling van het beleid van de opperbevelhebber en zeggen of er nu meer of minder troepen in Noordbrabant moesten zijn en of de bruggen in het zuiden verdedigd moesten worden — dat werden zij —, maar welke maatregelen er verder genomen moesten worden, was niet te mijner beoordeling. Een pantserdivisie stond daar echter te wachten; zij kon elk ogenblik van richting veranderen. Wanneer de maatregelen er niet op gebaseerd waren, moet het erg vreemd lijken. Ik geloof niet, dat het enige wijziging in de besluiten van de opperbevelhebber zou hebben gebracht, als hij het bericht kreeg, dat er nog een pantserdivisie — *die al lang gemeld was* — bij Osnabrück stond. Ik geloof niet, dat het van invloed kon zijn op zijn maatregelen. Die maatregelen moesten zodanig zijn, dat zij de Duitse aanval zo lang mogelijk konden tegenhouden.

De nos. 18336 t/m 18443 hebben betrekking op de punten *b, c, d, e* en *f* van het Enquêtebesluit.

J. G. M. VAN DE PLASSCHE.

DONKER, *Voorzitter.*
RUIJS DE BEERENBROUCK.
ALGERA.
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
KOERSEN.
SCHUIJT, *griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 21 JULI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, Voorzitter, Algera en Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

Dr. AREND KOK,

oud 44 jaar, wonende te 's-Gravenhage, leraar lyceum, majoor bij het hoofdkwartier van de generale staf.

Hij legt de eed af als getuige.

18911. De **Voorzitter:** Wij zouden gaarne uw getuigenis horen over een belangrijke aangelegenheid, welke gespeeld heeft kort vóór de Duitse inval in Mei 1940. Uw naam is ons opgegeven als getuige in verband met die quaestie. De zaak is deze, dat de toenmalige militaire attaché te Berlijn, majoor *Sas,* eind April of begin Mei zou hebben medegedeeld, dat er in West-Duitsland een pantserdivisie klaarstond om eventueel door te stoten door Brabant naar de Moerdijk. Er is blijkbaar een soort rapport over ingediend, dat op het algemeen hoofdkwartier zou zijn aangekomen en daar blijkbaar bij iemand op tafel is blijven liggen. Is u daarvan iets bekend?

A. Van dat laatste, dat op tafel blijven liggen, is mij niets bekend. Wel is het mij bekend, dat op het algemeen hoofdkwartier een uitgebreide kaart van Duitsland werd bijgehouden, speciaal van het grensgebied, waarop van dag tot dag precies werd genoteerd de mutatie, c.q. de mutaties, welke hadden plaats gehad in de locatie van de Duitse troepen, zodat wij van tijd tot tijd een toevloed zagen naar de grens, dan weer een terugtrekken, een kleine verplaatsing, enz. Ik herinner mij, dat eind April een pantserdivisie, althans een divisie, een lichte divisie, was gesignaleerd in een streek, die ongeveer correspondeerde op de Langstraat. Ik neem aan, dat u dat bedoelt, maar of daarover een rapport is geweest van de toenmalige majoor *Sas,* durf ik werkelijk niet meer te verklaren. Wij kregen zo eindeloos veel gegevens; zij stroomden elke dag binnen.

18912. De **Voorzitter:** De heer *Sas* is al vrij lang geleden door ons gehoord, maar doordat hij ongesteld is — hij is in Amerika, zoals u misschien weet —, heeft hij hetgeen tijdens zijn verhoor is opgenomen nog niet kunnen corrigeren en er nog niet zijn fiat op kunnen geven, maar uit hetgeen van het opgenomene voorlopig op schrift gesteld is, zou ik even het volgende willen aanhalen:

> „Ik heb natuurlijk alleen de grote lijnen aangegeven, maar er zijn nog meer bijzonderheden geweest. Die pantserdivisie was gelegerd in het rayon Rheine-Münster-Osnabrück. Ik heb in die brief er tevens de aandacht op gevestigd, dat wanneer die pantserdivisie naar het zuiden ging afzakken, in beweging gesteld zou worden, dat dan het laatste ogenblik voor de invasie zou zijn aangebroken. Na die publicatie in „Het Dagblad" van Maart heb ik een brief gekregen van generaal *Winkelman,* waarbij hij me mededeelde, dat dat bericht — wat zeer belangrijk was natuurlijk — hem nooit bereikt had, waarop ik de generaal teruggeschreven heb, dat ik minstens vier getuigen heb, die weten, dat het bij zijn algemeen hoofdkwartier is aangekomen. Blijkbaar is het op iemands tafel blijven liggen.

Voorzitter: Kunt u zeggen, bij wie het is blijven liggen?

Antwoord: Ik wil liever geen namen noemen, omdat ik natuurlijk niet kan nagaan wie het waren, maar het moet op iemands tafel zijn blijven liggen.

Voorzitter: Veronderstelde u, dat daar opzet bij geweest is?

Antwoord: Neen, dat niet. Maar misschien nonchalance, dat men b.v. gedacht heeft, ondergetekende was toch min of meer zenuwachtig of iets dergelijks.

Voorzitter: Kunt u die vier getuigen noemen?

Antwoord: Dat zijn kapitein *Kruls,* tegenwoordig luitenant-generaal *Kruls,* overste *Römer,* majoor *Kok* en kolonel *Somer*".

Wat heeft u daaraan toe te voegen?

A. Niets, Mijnheer de Voorzitter! Ik kan u nog toelichten, dat bij onze sectie in 1940 vóór alles, uit de aard der zaak, het punt Duitsland domineerde, Het essentiële werk lag in handen van beroepsofficieren. Er kwam dus een of ander stuk hetzij bij de overste *van de Plassche,* hetzij bij kapitein *Olifiers.* Dezen bekeken het stuk eerst en gaven het dan eventueel ter verdere bewerking door. Dat was de toenmalige werkwijze. Het is dus goed mogelijk, dat inderdaad deze brief aangekomen is en, zonder dat de gegevens mij bekend zijn, afkomstig was van generaal *Sas.*

18913. De **Voorzitter:** Kunt u iets mededelen over het feit, dat deze brief niet is doorgegeven?

A. Dat is natuurlijk altijd mogelijk. Ik heb geen regelmatige inzage gehad van de persoonlijke dossiers van G.S. III. Misschien zijn dit wel geweest generaal *van Oorschot* of overste *van de Plassche.* Wij waren, dat is het essentiële punt, niet in de administratie ingeschakeld. Wij kregen de gegevens en deze verwerkten wij. Daardoor kan ik u nu niet positief zeggen, of het van generaal *Sas* afkomstig is geweest. Wel is mij gewezen — door wie durf ik niet zeggen — op het essentiële van de aanwezigheid van een divisie en dat deze zou kunnen doorstoten.

18914. De **Voorzitter:** In die zin is er dus wel over gesproken. Het heeft dus wel indruk gemaakt.

A. Wanneer dit echter precies geweest is, kan ik niet zeggen.

18915. De **Voorzitter:** U vindt het dus ook wonderlijk, dat de opperbevelhebber het niet onder ogen heeft gehad. Als dit aanleiding heeft gegeven op het bureau tot commentaar en tot gevolgtrekkingen, die men blijkbaar van belang vond, dan is het toch wel zeer zonderling, dat generaal *Winkelman,* die de opperste verantwoordelijkheid had, er niet op is gewezen. Kunt u daarvan geen verklaring geven?

A. Daarover mag ik mij niet uitlaten. Ik weet niet, hoe de voorlichting van de opperbevelhebber is geweest.

18916. De heer **Algera:** U hebt in verband met die pantserdivisie het woord Langstraat gebruikt. Herinnert u zich, dat de Moerdijkbrug hierbij ook in het geding is gebracht en dat men niet alleen de Langstraat zou doortrekken, maar ook over de Moerdijkbrug zou gaan?

A. Dat herinner ik mij absoluut niet.

De **Voorzitter:** Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen.

Het verhoor wordt gesloten.

A. KOK.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 21 JULI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, Voorzitter, Algera en Korthals leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

HENRI GERARD WINKELMAN,

oud 70 jaar, wonende te Soesterberg, oud-opperbevelhebber van land- en zeemacht.

18917. De **Voorzitter:** Generaal, tot ons leedwezen moeten wij nog een paar punten met u bespreken. Kunt u er mede akkoord gaan, dat u thans staat onder dezelfde eed, die u de vorige keer als getuige en deskundige hebt afgelegd?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

18918. De **Voorzitter:** Het eerste belangrijke punt, dat met u misschien nog te behandelen is — u herinnert zich dat waarschijnlijk beter dan wij, omdat wij over dat punt met verschillende mensen gesproken hebben en wij de tekst van uw verhoor nog niet voor ons hebben —, betreft die pantserdivisie, waarvan uit Duitsland door de militaire attaché gemeld is, dat zij klaarstond. Het geval van Januari, de quaestie nl. of uw voorganger u dat had doorgegeven, ja dan neen, hebben wij beslist met u besproken, maar niet het tweede punt, nl. dat eind April of begin Mei er weer een inlichting is binnengekomen van majoor *Sas* over een pantserdivisie, die in de buurt van Osnabrück zou hebben gestaan. Hebben wij dat met u behandeld?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

18919. De **Voorzitter:** Dan moeten wij dat even bespreken. Generaal *Sas* zou in zijn verhoor, volgens hetgeen wij voorlopig hebben gereconstrueerd — in verband met zijn ongesteldheid is dit nog niet gecorrigeerd —, gezegd hebben:

„In die publicatie staat o.a., dat ik ongeveer een dag of veertien vóór de invasie heb medegedeeld, dat er een pantserdivisie gereedstond om over 's-Hertogenbosch de Langstraat op te rukken naar Rotterdam. Dit is inderdaad ook door mij medegedeeld, d.w.z. ik heb natuurlijk alleen de grote lijnen gegeven; maar er zijn nog meer bijzonderheden geweest. Die pantserdivisie was gelegerd in het rayon Rheine—Münster—Osnabrück. Ik heb in die brief er tevens de aandacht op gevestigd, dat, wanneer die pantserdivisie naar het Zuiden in beweging gesteld zou worden, alsdan het laatste ogenblik voor de invasie zou zijn aangebroken. Na die publicatie in „Het Dagblad" van Maart heb ik een brief gekregen van generaal *Winkelman,* waarbij hij mij mededeelde, dat dat bericht — dat zeer belangrijk was natuurlijk — hem nooit bereikt had, waarop ik de generaal teruggeschreven heb, dat ik de opmarsroute wel degelijk gemeld heb, terwijl ik minstens vier getuigen heb, die weten, dat het bij het algemeen hoofdkwartier is aangekomen. Blijkbaar is het op iemands tafel blijven liggen.

De **Voorzitter:** Kunt u zeggen bij wie het is blijven liggen?

A. Ik wil liever geen namen noemen, omdat ik natuurlijk niet kan nagaan wie het waren; maar het moet op iemands tafel zijn blijven liggen.

De **Voorzitter:** Veronderstelde u, dat daar opzet bij geweest is?

A. Neen, dat niet. Maar misschien nonchalance, of dat men b.v. gedacht heeft ondergetekende was toch min of meer zenuwziek of iets dergelijks.

De **Voorzitter:** Kunt u die vier getuigen noemen?

A. Dat zijn kapitein *Kruls,* de tegenwoordige luitenant-generaal *Kruls,* overste *Römer,* majoor *Kok* en kolonel *Somer.*"

Wat hebt u daarover te zeggen?

A. Ik sta er van te kijken. Er is mij niets van bekend; in mijn aantekeningen heb ik er niets van. Dat het op een tafel zou zijn blijven liggen, kan ik natuurlijk niet ontkennen, maar dat zou wel heel erg zijn geweest.

18920. De **Voorzitter:** Die correspondentie met de heer *Sas* van dit jaar heeft toch wel plaats gehad?

A. Zeker, Mijnheer de Voorzitter. Dat is geweest naar aanleiding van een artikel, dat *Fabius* heeft geschreven naar aanleiding van een interview, behelzende, dat ik geen geloof zou hebben gehecht aan de mededelingen van de heer *Sas.* Naar aanleiding daarvan heb ik hem een brief geschreven: *Sas,* hoe is het mogelijk, dat ik een dergelijk interview van jouw verneem, waar jij er van overtuigd bent, dat ik 100 pct. waarde aan je mededelingen hecht.

Ik heb hem indertijd wegens zijn goede verdiensten voorgedragen voor een Koninklijke onderscheiding, die hij ook gekregen heeft. Het is per se uitgesloten, dat ik een dergelijke mededeling van hem in de wind zou hebben geslagen. Dat het op iemands tafel is blijven liggen, kan ik uiteraard niet tegenspreken. Ik vind dit zo'n belangrijk bericht, dat ik een dergelijk verzuim onbegrijpelijk acht.

18921. De **Voorzitter:** Het is dus juist, dat hij u heeft geschreven, dat hij die vier getuigen had?

A. Van die getuigen heeft hij mij niet geschreven. Zulke bijzonderheden heeft hij mij niet bericht. Het ging over de quaestie van weinig geloof hechten aan zijn mededelingen.

Ik heb hem toen geantwoord: Dat is het geval niet. Ik heb al je mededelingen aangenomen en je laatste mededelingen hebben mij dan ook aanleiding gegeven zelfs vernielingen te laten uitvoeren op een moment, dat er nog geen oorlog was. Wanneer er geen oorlog gekomen was, zou men wellicht hebben gezegd: Waarom hebt ge die vernielingen laten uitvoeren? Dit is dus wel een bewijs, hoeveel waarde ik aan zijn mededelingen hechtte. Ik heb aan de heer *Fabius* verzocht zijn mededeling in de courant te herroepen. Daarin had hij klaarblijkelijk weinig lust. Omdat ik geen behoorlijke tegenspraak van de heer *Fabius* kreeg, ben ik naar de voorzitter van de Journalistenkring gegaan en heb deze gevraagd of genoemde heer ter verantwoording kon worden geroepen. Hij antwoordde mij toen: Ik zal het proberen, maar mocht het niet zijn, dan stel ik mijn blad ter beschikking om uw tegenspraak op te nemen.

Dit is echter niet meer nodig geweest, want ten slotte — zij het zeer laat — heeft de heer *Fabius* in de courant erkend, dat ik gedaan had, wat ik moest doen. Daarmee heb ik genoegen genomen.

18922. De heer **Korthals:** Het is mij niet duidelijk, hoe *Fabius* en *Sas* hier door elkaar spelen.

A. Dit kan ik toelichten. *Sas* is hier met verlof geweest en heeft toen met enige vrienden op de „Witte" zijn ervaringen besproken. Daar zat de heer *Fabius* ook bij. Deze vond er klaarblijkelijk welkome stof in om een artikel in de krant te schrijven als een gehouden interview.

Sas wist zelfs niet, zoals hij mij schreef, dat dit z.g. interview in de krant had gestaan.

18923. De **Voorzitter:** Was dat de journalist *Fabius?*

A. Ja, hij was journalist bij „Het Dagblad".

18924. De **Voorzitter:** Het was dus niet generaal *Fabius!*

A. Neen, de journalist *Fabius,* oud-officier van de artillerie.

18925. De **Voorzitter:** Ik kom nu even terug op de hoofdzaak. Dat belangrijke bericht schijnt dus te zijn binnengekomen. Dr. *Kok* heeft ons straks juist bevestigd, dat het binnengekomen was. Hij wist echter niet, dat het van majoor *Sas* afkomstig was. Is dat bericht u niet doorgegeven?

A. Neen. Ik vind het onbegrijpelijk, dat men de opperbevelhebber een dergelijk bericht onthouden heeft.

18926. De **Voorzitter:** De heer *van de Plassche* zal vandaag gehoord worden door de plenaire commissie. Misschien kan hij ....

A. Hij was bij het Bureau Inlichtingen. Misschien kan hij daaromtrent iets zeggen.

18927. De **Voorzitter:** Het is zeer te betreuren, dat het zo gelopen is, want u zou daarin misschien aanleiding hebben gevonden om andere maatregelen te nemen.

A. Dat is nu achteraf moeilijk te zeggen. Men moet het beschouwen in het licht van de toenmalige omstandigheden. Mogelijk zouden nog wel enkele maatregelen zijn getroffen, maar ik denk niet, dat het in de grote lijn verschil zou hebben gemaakt, zoals ik het nu zie. Mijn hoofdbezwaar, dat ik de vorige maal uiteengezet heb, zou toch in volle kracht zijn blijven bestaan, ook met die wetenschap.

18928. De **Voorzitter:** Dan wil ik nog even terugkomen op de bezetting van het algemeen hoofdkwartier in de nacht van 9 op 10 Mei. Wij hebben hier hetgeen gereproduceerd is van het verhoor van de heer *Somer,* die toen ook op het Bureau Inlichtingen was. Ik kan misschien het best voorlezen hetgeen daarvan voorlopig op papier is gezet:

> „Ik had zeker één van de twee op het hoofdkwartier verwacht, òf de opperbevelhebber van land- en zeemacht òf de chef-staf en daarnaast pertinent de chef afdeling operatiën van sectie I. Wil men toch naar huis gaan, dan blijft daar niet het minste bezwaar tegen, mits er voldoende bezetting blijft op het hoofdkwartier in de hogere functies, waarvoor één man pertinent onvoldoende is. De sous-chef staf, die bleef, kan niet alles overzien en bovendien vind ik het een onvergeeflijke fout, dat generaal *Winkelman* zonder enig transportmiddel thuis is gebleven. Dat hij rustig naar Wassenaar gaat, is misschien nog te verdedigen, doch dat nà de invasie een burger de opperbevelhebber van land- en zeemacht naar zijn hoofdkwartier moet rijden, daar heb ik geen woorden voor. Dat is als een soldaat, die u zonder geweer de loopgraaf instuurt. Stelt u zich eens voor, dat die burger nu eens toevallig niet daar geweest was."

Hebt u naar aanleiding daarvan iets op te merken?

A. Ik kan alleen zeggen, dat dat laatste onwaar is. En de bewering, dat de bezetting van het bureau onvoldoende was, laat ik voor rekening van de heer *Somer.* Ik was de verantwoordelijke man. Ik vond het wel voldoende en ik vind het nog voldoende. De heer *Somer* kan er anders over denken. Als hij opperbevelhebber was geweest, had hij het anders kunnen doen.

18929. De **Voorzitter:** Er is toch wel een lacune gebleken, in zoverre, dat kolonel *van Alphen* toch niet voor alles gezorgd heeft. Er was b.v. een lijst, waarop stonden de namen van de hoge autoriteiten, die gewaarschuwd moesten worden, wanneer een grensoverschrijding plaats had. Nu schijnt generaal *Best* niet direct gewaarschuwd te zijn, maar eerst drie kwartier later.

A. In dat opzicht maakt het toch geen verschil of ik al of niet op het hoofdkwartier aanwezig was? De heren te waarschuwen behoorde toch niet tot de persoonlijke taak van de opperbevelhebber! Wanneer bij de uitvoering van de getroffen regeling een omissie is begaan, is dit onafhankelijk van de al of niet aanwezigheid van de opperbevelhebber.

18930. De **Voorzitter:** Maar houdt dat niet verband met de vraag of de bezetting op het algemeen hoofdkwartier voldoende was?

A. Die was voldoende, maar waarom zo'n bericht niet doorging, kan ik niet zeggen. Alle maatregelen waren genomen. De heer *Best* behoefde op dat ogenblik geen bijzondere maatregelen te nemen. Zowel de chef van de staf als ik waren zelfs in bed telefonisch verbonden met het hoofdkwartier en dus onmiddellijk bereikbaar. Er was voortdurend contact. Verder is het onwaar, dat ik in Wassenaar zonder transportmiddel was, want mijn eigen wagen stond bij mij in de garage en mijn chauffeur was in Wassenaar ingekwartierd en telefonisch met mij verbonden. Dat ik met een burger naar mijn bureau ben gereden, is het gevolg van het feit, dat, toen ik mijn chauffeur had opgebeld, deze burger — mijn buurman — zijn wagen reeds buiten had staan en mij aanbood, mij naar het bureau te brengen. Ik heb dat aanbod aanvaard, maar anders was ik er vijf minuten later ook geweest. De bewering van de heer *Somer* is onwaar; ik ben nooit zonder wagen naar Wassenaar gegaan.

Er viel niets te bevelen, dus kon ik naar huis gaan, evenals de chef staf. Toen wij om twaalf uur naar huis waren gegaan, was alles geregeld. Of wij op het bureau zaten of niet, maakte voor de grensoverschrijding geen verschil. Ik heb mij in een memorie ter zake verantwoord en men heeft er volkomen genoegen mede genomen.

18931. De **Voorzitter:** Ik heb nog een punt uit het verhoor van de heer *Somer,* dat ten dele slaat op de quaestie van de pantserdivisie. Ik wil controleren, of u dit bericht in zijn geheel niet gekregen heeft. De heer *Somer* heeft een rapport aangehaald, waarin wordt medegedeeld, dat *Sas* ernstig heeft gewaarschuwd, dat de aanval op Nederland definitief was vastgesteld, en zelfs de opmarswegen aangaf.

A. Die zijn niet aangegeven, althans niet aan mij.

18932. De **Voorzitter:** Een ander punt is de verplaatsing van het algemeen hoofdkwartier. Daarvan heeft *Somer* gezegd:

> „Had men dat maar gedaan, dat was het plan van generaal *Reynders,* en de heer *Dresselhuys* is er mee bezig geweest vóór de oorlog, die was er speciaal voor aangewezen."

Hij wees er toen op, dat er een stel villa's was in de buurt van de Stoeplaan in Wassenaar. Ik heb er toen de aandacht op gevestigd, dat het misschien niet meer kon in verband met de aanwezigheid van parachutisten. Zijn antwoord was:

> „Dat heeft generaal *Winkelman* afgelast, die wilde er niets van weten, dit was nog onder generaal *Reynders,* alles was klaar, telefoonverbindingen waren er voor gereserveerd en iedere sectie zou een bepaalde villa krijgen. U zou dat het beste aan *Dresselhuys* kunnen vragen, die heeft de hele voorbereiding gehad. Het plan is volgens *Dresselhuys* radicaal door generaal *Winkelman* afgewezen. Hij zeide: „Ik blijf hier, dat doe ik niet! J'y suis, j'y reste, wat er ook gebeurt".

A. Ik heb mij noch in het Nederlands, noch in het Frans aldus geuit. Ook is het niet juist, dat ik het verplaatsingsplan radicaal heb afgewezen. Onder de omstandigheden, zoals die zich hebben voorgedaan, heb ik er evenwel geen gebruik van gemaakt.

18933. De **Voorzitter:** Ik citeer verder:

> „Dat is natuurlijk critiek geweest, want als de Duitsers de eerste bom op het hoofdkwartier hadden laten vallen, in plaats van op de Waalsdorperweg op de kazernes, dan was het gehele hoofdkwartier in flarden gegaan en in de eerste minuut van de oorlog de hele leiding uitgeschakeld."

A. Er is inderdaad een verplaatsing van het algemeen hoofdkwartier voorbereid en men heeft getracht die verplaatsing geheim te houden. Het resultaat is geweest, dat de verschillende families niet wisten, wat er mogelijk in hun huis zou gebeuren, maar dat — naar ik vernam — Duitse dienstmeisjes wisten te vertellen, welk bureau er zou komen.

Zo was de geheimhouding! Aan een dergelijke verplaatsing was geweldig veel verbonden. Het gehele hoofdkwartier moest uit elkaar gehaald worden en als versnipperde onderdelen ondergebracht worden. Dat was niet geheim te houden. Ieder wist al, althans de Duitse dienstmeisjes wisten dat — dat is mij gerapporteerd —, welke sectie dáár en welke sectie dáár kwam. Wij hebben wel overwogen of wij de verplaatsing zouden uitvoeren, maar ten slotte ben ik zeer bewust daartoe niet overgegaan. De heer *Somer* kan nu zeggen: „Ik vind het niet goed, ik zou het wel gedaan hebben", maar ik was de verantwoordelijke man.

18934. De **Voorzitter:** Dan is er een bepaald punt, waarvoor wij u absoluut nodig hadden, en dat betreft hetgeen u hebt medegedeeld over de sociaal-democratische Ministers. U hebt in antwoord op een onzer vragen, sprekende over de bijeenkomst van het Kabinet van 13 Mei, gezegd:

> „En toen hebben enige van de Ministers, die ik u noemde" — dat slaat op die sociaal-democratische Ministers — „gezegd: Is het nu niet tijd om er mee uit te scheiden in verband ook met de ongunstige gang van zaken? Ik heb mij hiermede niet kunnen verenigen, enz."

Nu is deze verklaring ook voorgelegd aan oud-Minister *van den Tempel* en hij ontkende pertinent, dat ook hij dat gezegd zou hebben.

A. Ik geloof ook niet, dat ik zijn naam speciaal heb genoemd.

18935. De **Voorzitter:** Maar u hebt wel „enigen" gezegd. En er waren er maar twee. Is dit misschien een misverstand?

A. Ik erken, dat dan mijn uitdrukkingswijze minder gelukkig is geweest, maar het was toch van sociaal-democratische zijde, dat ik een dergelijke uiting heb vernomen; bij die verklaring blijf ik pertinent.

18936. De **Voorzitter:** Kunt u er zich mede verenigen, dat het één van de twee is geweest?

A. Dat is best mogelijk.

18937. De **Voorzitter:** Vervolgens een quaestie, die door getuige *Calmeijer* naar voren is gebracht in antwoord op vraag — schrikt u niet — 10063, nl. de coördinatie aan het zuidfront van de vesting Holland. Daarop is enige critiek uitgeoefend. Hebt u daaromtrent zelf nog iets naar voren te brengen?

A. Waarover gaat dat precies?

18938. De **Voorzitter:** Er heeft toen een splitsing plaats gehad, nl. in de groepen Spui en Kil.

A. In verband met de versterking van de bezetting van het zuidfront der vesting Holland is de commandovoering in die zin gewijzigd, dat de beide groepscommandanten rechtstreeks onder de commandant vesting Holland kwamen.

18939. De **Voorzitter:** Er schijnt daarbij niet voldoende coördinatie te zijn geweest.
Is u daarvan iets bekend of heeft dat hoofdzakelijk gelopen over generaal *van Andel?*

A. Indien het aan coördinatie heeft ontbroken, is dat een zaak van de commandant vesting Holland geweest, waarmede ik geen rechtstreekse bemoeiing had.

18940. De **Voorzitter:** Iets anders is wel de quaestie van het beschikbaar stellen van gelden, zowel voor het zuidfront van de vesting Holland alsook voor het oostfront. De betrokken getuige heeft er toen op gewezen:

> „Ik herinner mij nog als de dag van gisteren, dat, toen de oorlog enige uren aan de gang was, er toen een telefonische mededeling kwam, dat er onbeperkt geld besteed kon worden om de versterkingen in orde te laten maken, en dat ik nog tegen kolonel *van Dooden* zei: „Kolonel, we moeten ze eerst heroveren". Vóór die tijd, toen wij op het zuidfront aankwamen, werd de order uitgegeven, dat we alleen maar die werkzaamheden mochten doen, die met eigen middelen, dus zonder dat er kosten mee gemoeid waren, konden worden uitgevoerd."

A. Dat is waar.

18941. De **Voorzitter:** Geeft dit u aanleiding tot opmerkingen?

A. Daarover heb ik reeds gesproken. Wij mochten geen opruimingen en dergelijke dingen doen. Dat is ook bij de Grebbeberg een groot nadeel gebleken. Het laatste bericht, nl. dat er toen een telefoontje kwam, is niet bij mij geweest.

18942. De **Voorzitter:** Bij de Grebbeberg kan men er natuurlijk nog meer te recht critiek op uitoefenen, omdat men deze als de hoofdweerstandlinie beschouwde. Ten aanzien van het zuidfront van de vesting Holland is het misschien niet zo sprekend?

A. Het is toch de buitenlijn van de vesting Holland, die krachtig verdedigd moest worden.

18943. De **Voorzitter:** Waren er wel meer gelden voor aangevraagd?

A. Zeker, Mijnheer de Voorzitter! Voor de verdediging langs het zuidfront en de Lingestelling.

18944. De **Voorzitter:** Is het uw indruk, dat het stroef heeft gelopen?

A. Neen, ik geloof niet, dat wij overigens moeilijkheden met geld hebben gehad. Dat heb ik ook al eerder verklaard. Al hebben wij niet het gehele bedrag ineens gekregen, dit heeft geen stagnatie veroorzaakt. Het was werk van langdurige adem. In October 1940 zou de Grebbelinie eerst geheel gereed zijn gekomen en in Januari 1941 de Lingestelling. Er moest steeds aan worden gewerkt. Dat wij het geld niet dadelijk hebben gekregen, is m.i. geen quaestie van stroefheid.

18945. De **Voorzitter:** Het schijnt, dat kolonel *Calmeijer* er anders over denkt.

A. Het bezwaar zou zich dan moeten hebben doen gevoelen doordat een werk niet uitgevoerd kon worden, omdat men geen geld had. Dat heeft zich, zolang ik opperbevelhebber was, niet voorgedaan. Er is geen enkel werk niet kunnen worden uitgevoerd, omdat het geld niet beschikbaar was. De belemmeringen zijn geweest, dat wij niet tijdig materialen en stalen koepels konden krijgen, omdat deze uit het buitenland moesten komen, niet omdat wij geen geld hadden. Daarvan is mij geen enkel bezwaar bekend.

18946. De **Voorzitter:** Ik had het zojuist over de bezetting van het algemeen hoofdkwartier. Vindt u het achteraf niet een ongelukkig iets, dat de heer *Wilson,* het hoofd van de sectie operatiën, eerst later is verschenen?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter. Ik weet niet hoe de bezetting van het bureau operatiën was. Ik meen, dat er twee kapiteins van de staf waren. Dat regelde ik echter niet. Dat kan de chef staf u beter vertellen. Ik neem aan, dat de dienst goed geregeld is geweest. Maar dat op het ogenblik der grensoverschrijding de chef van de afdeling Operatiën daar niet zit, vind ik niet fout. Wanneer is het nodig, dat hij geraadpleegd wordt en bevelen door hem worden ontworpen? Dat is eerst nodig in een later stadium, als er veranderingen komen. In het begin ging het zoals voorzien was. Toen was er niets te bevelen en had de chef alle gelegenheid tijdig aanwezig te zijn.

18947. De **Voorzitter:** Dat miskent toch wel enigermate het gevaar van luchtlandingen, waarmede anderzijds wel rekening is gehouden, aangezien men op de grote wegen versperringen had opgesteld. Men heeft er ten aanzien van andere quaesties te recht rekening mede gehouden, dat eventueel in belangrijke mate in het hart des lands landingen zouden kunnen plaats hebben. Dat is trouwens ook gebeurd.

A. Daarvoor waren bevelen gegeven en waren de troepen aangewezen. Op dat tijdstip was dus de bezetting van het bureau van minder belang. Andere troepen kon men toch niet aanwijzen.

18948. De **Voorzitter:** Dat hing er toch van af, waar de landingen plaats hadden. Ik kan mij niet voorstellen, dat de bevelen gereed waren voordat men wist, waar de landingen zouden plaats hebben.

A. De verdediging van het hart des lands was voor generaal *van Andel,* commandant van de vesting Holland, niet voor het algemeen hoofdkwartier. Dit had aan generaal *van Andel* de troepen ter beschikking gesteld. De aanwending daarvan was voor zijn rekening en hij had daartoe zijn eigen personeel op zijn bureau. Daarmede had generaal *Wilson* niets te maken. Hij stond daarbuiten. Hij moest eerst in een later stadium aan het werk gaan. Als ik hem die eerste nacht had gezegd: „Ge gaat niet naar bed", had hij de volgende nacht naar bed moeten gaan en dan had ik hem misschien juist nodig.

18949. De **Voorzitter:** Nu een ander detailpunt uit het verhoor van prof. *Gerretson.* Ik doe misschien het best door u eerst de desbetreffende vraag van de Voorzitter van de plenaire commissie en daarna het antwoord van prof. *Gerretson* voor te lezen:

> „4611. De **Voorzitter:** Maar hoe rijmt u dat dan met datgene, wat u hebt gezegd in de aanvang van dit verhoor, nl. dat u de

overtuiging hebt, dat zowel generaal *Reynders* als generaal *Winkelman,* die beiden dus een verschillend strategisch beleid voorstonden, niet anders bedoeld hebben dan het land zogoed mogelijk te verdedigen?

A. Dat erken ik en dat handhaaf ik. Generaal *Reynders* heeft wel de Peel-positie willen handhaven, de heer *Winkelman* niet. Beiden zijn naar mijn overtuiging — nogmaals — uitsluitend gemoveerd geweest door nationaal-strategische motieven. De Duitse démarches, over de geheimhouding van welke generaal *Reynders* zich in „Elsevier" zo verbaasd toonde, zijn ook generaal *Winkelman* niet medegedeeld. En nu kan ik u een gegeven mededelen uit de laatste tijd. Toen ik onlangs generaal *Winkelman* sprak en hem, die dat nog niet gelezen had, wees op het artikel van generaal *Reynders,* toonde hij zich uiterst verrast en zeide: „Daar heb ik niets van geweten." Ik zei: „Neen, dat begrijp ik volkomen." Hij voegde er aan toe: „Als ik dat geweten had, had ik misschien mijn hele troepenmacht in Brabant gezet." Dit kunt u verifiëren, want het is pas gebeurd."

A. Het antwoord, dat ik mijn hele troepenmacht in Brabant zou hebben gezet, heb ik hem niet gegeven. Ik heb hem gezegd: Dat was mij niet bekend, maar wanneer ik dat had geweten, zou het aanleiding kunnen zijn geweest, dat ik andere maatregelen had genomen. Maar ik heb helemaal niet gezegd, dat ik mijn hele troepenmacht in de Peel-Raamstelling zou hebben gezet. Mijn bezwaren daartegen zouden, ook na kennisneming van die mededeling, onverkort gehandhaafd zijn gebleven; bovendien was mijn opdracht nog steeds in de eerste plaats het hart des lands te beschermen.

18950. De **Voorzitter:** Er staat hier: „..... had ik *misschien* mijn hele troepenmacht in Brabant gezet." Dat is niet zo positief.

A. Zo'n positieve mededeling kan mijn bedoeling in ieder geval niet zijn geweest. Trouwens, men moet zijn besluit toch eerst overwegen. Het is in het algemeen niet zo, dat, als iemand een geval stelt, men direct kan zeggen: Dan zou ik het zó gedaan hebben!
Dat het erg is, dat de opperbevelhebber dit bericht onthouden werd, zodat hij er niet over heeft kunnen denken, daarbij blijf ik. Dat ik prof. *Gerretson* positief zou hebben gezegd, dat ik dit of dat gedaan zou hebben, moet op misverstaan berusten.

18951. De **Voorzitter:** U herinnert het u niet meer?

A. Dat ik positief gezegd zou hebben, dat ik mijn troepen in Brabant zou hebben gezet, herinner ik mij zeer zeker niet. Ik kan, bij wijze van spreken, gezegd hebben, dat ik het „misschien" — zoals prof. *Gerretson* ook aangeeft — zou hebben gedaan om daarmee aan te geven hoe de situatie er door veranderd zou zijn geworden.

18952. De **Voorzitter:** Nu u toch even een oordeel geeft over de Peel-Raamstelling, is het misschien een goed moment om aan u voor te leggen een redenering, die wij hebben vernomen en waarover wij uw oordeel zouden willen vernemen met uw kennis achteraf. Vindt u, achteraf, in het kader van de werkelijke oorlogvoering, dus zoals de zaak verlopen is, de tegenstellingen, die hebben bestaan over de Grebbestelling of de vesting Holland, of de Grebbestelling samen met de Peel-Raamstelling, nog wel zo erg belangrijk? Was, gezien de geweldige overmacht in de lucht, met name gecombineerd met de dichtheid van onze bevolking in het hart van het land, de verdediging van het hart van het land nog wel verantwoord? Zou, in dat licht gezien, niet beter volstaan zijn — dit geldt voor het verleden, maar eventueel ook voor de toekomst — of volstaan kunnen worden met een veldleger, dat eventueel met de bondgenoten was afgetrokken of zou aftrekken om verder aan de oorlog deel te nemen?
Dit is niet mijn redenering, maar ik zou u toch die gedachtengang willen voorleggen. Ik leg dus de nadruk op de luchtoorlog en de speciale situatie in ons land.

A. Ik zou hierop willen antwoorden, dat het uitgesloten is, dat wij in een toekomstige oorlog zullen trachten, ons land zelfstandig met eigen middelen te verdedigen. De enige mogelijke oplossing, die ik zie, is, dat wij ons van te voren verbinden met het buitenland, zodat wij een klein onderdeel uitmaken van dat buitenlandse geheel, dat dan zal worden samengesteld om eventuele aanvallers uit het oosten tegen te houden of, als dit niet lukt, daarna weer weg te werken.

18953. De **Voorzitter:** Dus niet tegenhouden met behulp van onze Waterlinie?

A. Daarop kan ik geen beslist antwoord geven, omdat het er van afhangt wat het buitenland hiervoor aanbiedt. Indien het buitenland — en hieronder begrijp ik ook Amerika — er toe zou komen om te zorgen, dat Europa gereed was met voldoende troepen b.v. langs de Rijn of welke andere lijn ook, die mede door ons, als een onderdeel van de gezamenlijke macht, zou worden verdedigd, dan zou het mogelijk zijn, dat Nederland vrijbleef, maar dat hangt er dus van af wat het gezamenlijk plan behelst en daarop kan ik geen antwoord geven.

18954. De **Voorzitter:** Dus niet een zelfstandig stelsel, gebaseerd op onze Waterlinie?

A. Dat acht ik volkomen uitgesloten.

18955. De **Voorzitter:** Heeft het ook geen zin een dergelijk stelsel op te bouwen, ten einde althans een paar dagen weerstand te bieden?

A. Naar mijn mening niet, tenzij wij door het buitenland worden voorzien van een zodanige hulp, ook uit de lucht, dat wij tegenover een aanvaller uit het oosten niet staan met alleen Nederlandse middelen. Daarvan hangt alles af, want dat wij het op de manier, die wij tot dusver gevolgd hebben, weer zouden proberen, lijkt mij uitgesloten.

18956. De **Voorzitter:** Dus alleen de stoot opvangen tot er hulp komt, is niet voldoende?

A. Daarin slagen wij niet.

18957. De **Voorzitter:** Maar nu het verleden. Als men in 1938 of 1939 geweten had wat wij nu weten en dus die kennis had gehad, zou men dan al die maatregelen niet genomen hebben? Zouden dan die meningsverschillen over die diverse stellingen inderdaad zeer onbelangrijk zijn geweest?

A. Als wij dat geweten hadden, hadden wij voor dezelfde vraag gestaan, die u mij zojuist stelde over de toekomst. Dan was ook de vraag geweest: wat zullen wij in de toekomst doen? En dan zou ik in 1938 hetzelfde antwoord hebben gegeven als ik nu gegeven heb.

18958. De **Voorzitter:** Maar in het toenmalige neutraliteitsstelsel had u geen contact kunnen hebben met het buitenland. Zou dan de conclusie zijn geweest, gelet op de neutraliteitspolitiek van de Regering, dat wij met onze troepenmacht in Brabant moesten gaan staan om met de bondgenoten mee te gaan? Zou dat uw conclusie zijn geweest, gezien hetgeen u er nu van weet? Het is nu zo geweest, dat door het gebrek aan troepen niet tegelijkertijd het hart des lands verdedigd en de doortocht door het zuiden tegengehouden kon worden. U hebt toen gekozen voor de verdediging van het hart des lands, gezien de politieke doelstelling van de Regering, maar was het, achteraf gezien, niet beter geweest te zeggen: Dat kan niet in verband met de bevolkingsdichtheid en dus gaan wij in Brabant staan?

A. Dat zou ik toch nooit hebben kunnen aanvaarden, want het zou toch geen goed plan zijn geweest om in Brabant te gaan staan met de bedoeling samen te gaan met bondgenoten, terwijl te voren, omdat wij neutraal waren, met die bondgenoten niets had kunnen zijn afgesproken en voorbereid. Men kan niet op het laatste ogenblik een gezamenlijk operatieplan ontwerpen. Als wij dat hadden willen doen, zouden wij te voren met de bondgenoten hebben moeten overleggen en dat kon niet in verband met onze neutrale houding. En indien wij die neutraliteitshouding vroeger verlaten hadden en met de bondgenoten overleg hadden gepleegd, zouden wij waarschijnlijk tot een heel andere oplossing zijn gekomen. Dan zou de vraag zijn geweest: wat is het algemeen plan van ons allen te zamen? En welk aandeel daarvan komt aan Nederland toe? Misschien zou heel Nederland dan wel tijdelijk losgelaten zijn.
Maar als wij, zoals u, Mijnheer de Voorzitter, het in uw vraag heeft gesteld, zelfstandig in Brabant waren gaan staan en het gebied ten noorden van de Maas hadden opengelaten, zouden de Duitsers de gelegenheid hebben gehad om zonder gevecht het hart des lands te bezetten, daarna de rivieren over te trekken en in de rug van de troepen in Brabant te komen. Wij zouden dan hetzelfde bezwaar links hebben gehad, dat ik nu bij de Peelstelling rechts heb gevoeld, nl. dat de Duitsers ons in de rug kunnen komen.

18959. De **Voorzitter:** Dan zou het veldleger automatisch kunnen zijn meegegaan met de partij, die ons te hulp zou zijn gesneld.

A. Dat hadden wij dan vooraf moeten afspreken en voorbereiden. Wij kunnen niet bij ons zelf zeggen: Als het eenmaal zover is, zullen wij wel contact opnemen om samen te gaan. Dan kan er geen samenwerking zijn. Dergelijke zaken moeten worden besproken en degelijk voorbereid. Men moet het over het strategisch plan te voren eens zijn. Men kan niet, bij wijze van spreken, als de vijand voor de deur staat, zeggen: laten wij de buren opbellen en meedelen, dat wij willen meedoen aan een gezamenlijk strategisch plan. Dan is er, zoals reeds gezegd, geen voldoende samenwerking; dat gaat niet. Men moet van te voren zeggen, wat men wil. In zekere zin hebben wij het geprobeerd. Wij hebben gezegd: Wij zullen neutraal blijven en dan zullen wij, als de oorlog uit het oosten komt, aan de buren vragen wat wij nodig hebben. Het is bewezen, dat het op die manier niet kan gaan.

18960. De **Voorzitter:** Waren er bij G.S. III voorbereidingen getroffen ten aanzien van eventuele verbindingen met die — in deze gedachtengang — bezette gebieden?

A. Verbindingen met het buitenland?

18961. De **Voorzitter:** Waren er voorbereidingen getroffen voor het geval men moest uitwijken — zoals het nu gegaan is: naar Engeland —, dat er dan contact zou zijn met het bezette gebied?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, daarvoor waren geen voorbereidingen getroffen.

18962. De **Voorzitter:** Vindt u dat ook geen lacune?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter.

18963. De **Voorzitter:** Men heeft zich niet voldoende gerealiseerd, dat men zo spoedig het land zou moeten verlaten.

A. Ja, dat is een grote tegenvaller geweest.

18964. De **Voorzitter:** Was u daarin optimistisch geweest? Had u gedacht, dat wij het vrij lang zouden houden?

A. Dat het zo gauw zou gaan, als in dit geval is geschied, is voor mij een bittere teleurstelling geweest. Op de tweede dag reeds zijn de voorposten bij Wageningen doorbroken. Dat had ik nooit gedacht. Daarop had ik betere hoop.

18965. De **Voorzitter:** Was er in de Lingestelling, het vak, waarheen u het IIIde legerkorps heeft teruggenomen, veel voorbereid?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter!
Toen ik tot de inrichting van die stelling besloten had, zijn de bestellingen voor verschillende materialen naar het buitenland gegaan. Wij konden toen het benodigde niet direct krijgen. Bovendien hebben wij toen die strenge en langdurige winter gehad, zodat er niet kon worden gegraven en geen betonnen dekkingen gemaakt konden worden. De werkzaamheden zijn daardoor zeer belemmerd geworden.

18966. De **Voorzitter:** Hoe is het besluit om de bezetting van de Grebbestelling terug te nemen op het oostfront van de vesting Holland precies tot stand gekomen? Is het initiatief om dit te doen, uitgegaan van de commandant van het veldleger of van het algemeen hoofdkwartier?

A. Dat initiatief moet van de commandant van het veldleger zijn uitgegaan, want deze kon het best beoordelen, tot hoelang de stelling houdbaar was. Het voorstel tot terugtrekken is door de commandant veldleger aan mij gedaan. Dat is ook logisch. Hij kon ter plaatse het beste beoordelen of het moment was aangebroken om zijn troepen niet aan een doorsnijding of doorbreking bloot te stellen, waardoor hij ze zou verliezen.

18967. De **Voorzitter:** Dit is natuurlijk een van de allerbelangrijkste ogenblikken geweest in de Meidagen zelf, want dientengevolge besloot men de hoofdlijn prijs te geven.

A. Ik heb er met de commandant veldleger persoonlijk over getelefoneerd. Of nu het woord „terugtrekken" het eerst uit zijn mond of uit de mijne is gekomen, weet ik niet. Ik denk, dat wij beiden hetzelfde gevoeld hebben.

18968. De **Voorzitter:** Was er geen meningsverschil over?

A. Absoluut niet.

18969. De **Voorzitter:** Men was het er over eens, dat het niet anders kon?

A. Wij waren het volkomen eens.

18970. De **Voorzitter:** Blijft u er achteraf bij, na alles, wat u er over gelezen hebt en wat u bestudeerd hebt, dat het goed getimed was en het terugtrekken niet te vroeg en niet te laat geschiedde?

A. Het was een zeer risquante onderneming, maar het risico moest worden genomen.

18971. De **Voorzitter:** Het was niet te vroeg en niet te laat?

A. Neen, precies op tijd.

18972. De **Voorzitter:** Nu nog een punt, betrekking hebbende op iets, dat aan de oorlog voorafging. Ik weet niet, of u daarmede rechtstreeks te maken hebt gehad. Er is vóór de oorlog een Duits vliegtuig neergestort, naar ik meen eind Januari, met bepaalde plannen omtrent een invasie. Hebt u daarmede rechtstreeks iets te maken gehad?

A. Dat is mij toen niet bekend geweest. Ik heb het later pas vernomen.

18973. De **Voorzitter:** Het heeft in de bladen gestaan.

A. Daaruit heb ik het vernomen.

18974. De **Voorzitter:** Is u niets van de rapporten daaromtrent in kennis gesteld?

A. Neen.

18975. De **Voorzitter:** Hebt u daaraan nog iets toe te voegen?

A. Neen. Ik weet alleen wat ik in de pers er van gelezen heb.

18976. De **Voorzitter:** Ik zou nog twee punten met u willen behandelen, die betrekking hebben op de periode vóór de oorlog. In de eerste plaats de quaestie van het niet behoorlijk voorbereid zijn van de militaire justitie, als ik het zo noemen mag, het niet tijdig aanwezig zijn van krijgsraden te velde. Is u daarin gekend vóór de oorlog? Generaal *Harberts* heeft er zich over beklaagd, dat zij te laat zijn ingesteld.

A. Ik meen, dat zij onmiddellijk zijn ingesteld, toen de oorlog uitbrak.

18977. De **Voorzitter:** Maar u hebt er geen bijzondere bemoeienis mede gehad?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter!

18978. De **Voorzitter:** In de tweede plaats de brug bij Gennep, die niet gesprongen is. Dat heeft ook een zeer nadelige invloed gehad op het gehele verloop van de krijgsverrichtingen. Aan die brug was niet aangebracht een electrische ontsteking. Er was een wacht midden op de brug, die nog bepaalde handelingen moest verrichten. Het was in elk geval niet zo, dat men maar even op een knop behoefde te drukken.

A. Er is een wijziging gebracht aan de vernielingsinrichting van de bruggen, maar die was nog niet overal doorgevoerd. Er zouden permanente ontstekingsmiddelen worden aangebracht, maar dat was nog niet op alle bruggen geschied.

18979. De **Voorzitter:** Was dat een quaestie van gebrek aan materiaal of van financiën?

A. Van financiën zeker niet. Ik meen, dat dat plan later gemaakt is en nog niet geheel voltooid was. Ik kan u echter niet met zekerheid inlichten over de reden daarvan. Maar bij Gennep is er ook verraad geweest.

De **Voorzitter:** Die quaestie hebben wij al onderzocht.

A. Als dat verraad er niet was geweest, zou de brug ook wel gesprongen zijn. Dan had men de werkzaamheden kunnen verrichten.

18980. De **Voorzitter:** Het gaat misschien iets te ver om in dit geval van verraad te spreken. De wachtcommandant, die de chef was, heeft te lang gewacht, maar daarbij is niet gebleken van een verraadmentaliteit.

A. Is dat geweest het geval van die spoorwegarbeiders, die er kwamen?

De **Voorzitter:** Neen. Wij hebben het onderzocht. De bezetting werd min of meer gerustgesteld door marechaussees, die gevangenen hebben gebracht. Naderhand is blijkbaar aan de oostkant door een dergelijke truc de toegang tot de brug gemakkelijker geforceerd. Dat is allemaal waar. De wachtcommandant, een sergeant, die de beslissing moest nemen of die brug de lucht in zou gaan, schijnt echter iemand te zijn geweest, die bang was voor het nemen van de verantwoordelijkheid om het te doen. Hij heeft te lang gewacht en op het moment, dat het sein gegeven werd, was de trein al op de brug, waardoor de korporaal, die het moest doen, in verband met de gebrekkige installatie, zijn opdracht niet meer kon uitvoeren.

Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

H. G. WINKELMAN.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 22 JULI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

ADRIAAN QUIRINUS HENDRIK DIJXHOORN,

oud 58 jaar, wonende te 's-Gravenhage, luitenant-generaal, oud-Minister van Defensie.

Hij legt de belofte af als getuige en tevens als deskundige.

18981. De **Voorzitter:** Het is mijn bedoeling, in dit verhoor hoofdzakelijk de lijn van de vorige keer te volgen en dan het krijgsbeleid, alles te zamen, meer achteraan te behandelen. Ik wil u dan eerst de vraag voorleggen, waarom er niet vóór zijn benoeming over het eventueel te voeren krijgsbeleid overleg is gepleegd met generaal *Reynders*. Kunt u daar nog iets over zeggen? Hebt u helemaal niet er aan gedacht dat te doen of achtte u dat niet in het belang van de zaak? Het is blijkbaar niet gebeurd!

A. Neen, President, dat kon ook moeilijk, wij wisten niet (aangezien onze Regering stond op het handhaven van de strikte neutraliteit), welke omstandigheden zich zouden voordoen. Om over het krijgsbeleid te praten was derhalve prematuur. Wij wisten niet, welke situatie op een gegeven moment onder de ogen moest worden gezien.

18982. De **Voorzitter:** Goed, maar het voorgenomen krijgsbeleid dan. U heeft blijkbaar de eerste week van September over eventuele plannen toch wel een vrij diepgaande bespreking gehad, waaruit toen de opdracht van 9 September is geresulteerd. Nu is er gevraagd, waarom men dan eigenlijk niet beter vooraf al heeft overlegd. Ik kan u mededelen, wat er hier door één van de deskundigen over is gezegd. Generaal *van Hilten* wees er op, dat het naar zijn mening verstandig was geweest, als men vooraf zich er van overtuigd had, welke visies de opperbevelhebber had om eventueel meningsverschillen al vooraf vast te stellen en tot een bepaalde conclusie te komen, om dan al of niet tot de benoeming over te gaan, naargelang de betreffende eventueel voldoende instemde met de opvattingen van de Regering, ja dan neen.

A. Generaal-majoor-titulair *van Hilten* is een oud-leerling van mij aan de hogere krijgsschool. Ik kan wel zeggen, President, dit was naar mijn smaak volkomen onmogelijk. Men wist wel welke concentratieplannen er waren. Van uit die concentratie van het veldleger zou dan geopereerd moeten worden, maar hoe, dat hing volmaakt van de omstandigheden af. Ik kan het dus tot mijn spijt met de getuige-deskundige *van Hilten* absoluut niet eens zijn, want zonder concrete opdracht aan de opperbevelhebber wordt dat een gepraat in de ruimte. Wij stonden op het standpunt van een strikte neutraliteit, wij moesten dus onder de ogen zien een aanval uit het westen, uit het zuiden en uit het oosten. Het was aanvankelijk de taak van de opperbevelhebber om, gelet op de gehele situatie in Europa, maatregelen te nemen tot handhaving der neutraliteit (zie artikel 5 zijner instructie). Elk debat over krijgsbeleid beweegt zich in de ruimte, zolang er geen enkel concreet gegeven is, waarop men zich baseren kan. De Regering wist van de concentratie en daar ging de Regering mee akkoord, maar wat er dan verder moest gebeuren, daar kon men aanvankelijk niet over praten.

18983. De **Voorzitter:** De door mij aangehaalde objectie is blijkbaar toch niet zo geheel ongemotiveerd, daar men toch een week na de benoeming al over bepaalde opvattingen is gaan praten en u toen aan de opperbevelhebber een instructie hebt laten geven, die tot bepaalde afwijkingen van zijn mening leidde.

A. Ja, begin September — toen Nederland niet aanstonds in de oorlog werd betrokken — wenste de Regering te weten, wat de opperbevelhebber van land- en zeemacht van plan was in geval van een vijandelijke aanval uit het oosten. Niet ik, doch de Regering heeft toen — na een bespreking — op 9 September een opdracht (geen instructie) gegeven, houdende, dat bij een overmachtige aanval op het hart des lands op het oostfront van de vesting Holland moest worden teruggegaan met achterlating van achterhoeden in de Grebbelinie, maar hoe hij dat deed, daar hebben wij niet over gesproken.

18984. De **Voorzitter:** Bij een overmachtige aanval op het hart des lands moest binnen de vesting Holland worden teruggegaan, met achterlating van een achterhoede in de Grebbe.

A. Ja, maar in elk geval is over de wijze van uitvoering van die terugtocht niet gesproken; echter wel over het al dan niet krachtig verdedigen van de Grebbelinie.

18985. De **Voorzitter:** Het meningsverschil over de vraag of het mogelijk was, dat de twee legerkorpsen in de Grebbelinie een paar dagen stand zouden houden om de evacuatie en de inundatie voor de Waterlinie veilig te stellen, werd wel behandeld. U stelde ook, dat men niet meer behoorlijk terug zou kunnen komen in de vesting Holland, terwijl generaal *Reynders* meende, dat dit wel kon. Naar de mening van sommigen had het verschil van opvatting over dergelijke dingen, die toen besproken zijn, van te voren onderzocht en behandeld moeten zijn. Generaal *van Hilten* heeft daarover het navolgende gezegd:

> „Ja, ik ben eigenlijk tot de volgende conclusie gekomen. De hele quaestie van de benoeming van een opperbevelhebber had verband moeten houden met het voorgenomen krijgsbeleid van de betrokken opperbevelhebber."

En verder zegt hij dan:

> „Het ligt nu volgens mij voor de hand, dat, wanneer het geval zich voordoet, dat men een opperbevelhebber gaat benoemen — en in 1939 zag men dat al zeer duidelijk aankomen, in verband met de gespannen toestand in Europa —, men zich ook rekenschap geeft wie men gaat benoemen in verband met de inzichten van de betrokken persoon op het te voeren strategisch beleid, niet alleen voor het handhaven van de neutraliteit, maar ook voor het voeren van de krijgsverrichtingen, wanneer de vijandelijkheden zijn uitgebroken."

En verder heeft hij in antwoord op vraag 3531 nog gezegd:

> „Men had volgens mij dus van te voren die besprekingen moeten houden, zich absoluut moeten overtuigen van de inzichten op strategisch gebied van een te benoemen opperbevelhebber. Dat is niet gedaan. Toen dus begin September die bespreking plaats had gehad, had volgens mij eerst tot de benoeming moeten worden overgegaan en wel op grond daarvan had men de beslissing moeten nemen."

Het is een opvatting. Ik leg ze u maar voor, dan kunt u misschien .....

A. Ik kan het met deze opvatting niet eens zijn. De benoeming geschiedde bij het afkondigen van de algemene mobilisatie en dan kan men geen rekening houden met de wijze, waarop de betrokkene later de aan hem verstrekte opdrachten zal uitvoeren. Ik heb mij destijds, President, uitvoerig er over uitgelaten waarom de Regering tot de benoeming van generaal *Reynders* is overgegaan; dat heb ik toen uitvoerig met de commissie besproken. Nu moet u de onderhavige quaestie zó opvatten, dat in begin September, toen de situatie zich

aftekende, de Regering en H.M. wensten te weten, voor het geval er een aanval uit het oosten zou komen, wat er dan zou moeten gebeuren? Zo is eigenlijk de opdracht van de 9de September te voorschijn gekomen, omdat de aanvankelijke opstelling altijd nog maar een concentratie-opstelling was. De Regering heeft zich toen laten voorlichten door de opperbevelhebber, wat in dat geval het beste was, en toen bleken er op de duur meningsverschillen te bestaan. Ik moet hier echter aan toevoegen, dat eind Augustus 1939 (het Kabinet was 10 Augustus opgetreden) de benoeming van een andere opperbevelhebber toch niet mogelijk was geweest.

18986. De **Voorzitter:** Gezien andere vrij grote bezwaren?

A. Enorme bezwaren.

18987. De **Voorzitter:** Bij eventuele opschuivingen in de commando's?

A. Ja, in het bijzonder in de hogere commando's en bovendien zou iemand opperbevelhebber worden, die van het verloop van de mobilisatie en concentratie niet op de hoogte was. Aangezien helemaal niet vaststond, dat die mobilisatie zou lukken, zou het natuurlijk zeer ontactvol geweest zijn om degene, die aan de voorbereiding van de mobilisatie had medegearbeid, op dat moment uit zijn betrekking te ontheffen. Bovendien was generaal *Reynders* chef van de generale staf en men mocht dan toch aannemen, dat hij bekwaam was.

18988. De **Voorzitter:** Dan heb ik nog een vraag over de voorgeschiedenis. Dat betreft de uitspraak, die de commandant van het veldleger hier heeft gedaan in antwoord op vraag 1412:

> „Ik heb mij er wel over verwonderd, dat op 9 September, nadat het veldleger al lang in de Grebbelinie was en de oorlog in West-Europa juist was uitgebroken, dat toen nog moest worden behandeld wat met het veldleger moest worden gedaan. Immers, nadat de concentratie o.m. met 2 legerkorpsen nabij de Grebbelinie is afgelopen, gaat de Regering, in het bijzonder de Minister van Defensie, blijkbaar in den brede met de opperbevelhebber van land- en zeemacht confereren over de wijze van de landsverdediging. Het tornen aan de reeds ingenomen concentratie zou het vertrouwen in het opperbevel en in de Regering zeker geen goed hebben gedaan, indien het zover ware gekomen, dat het veldleger na de concentratie was teruggemarcheerd van de Grebbe naar de Vesting Holland. Waarom werd de opdracht eerst 9 September gegeven?"

A. Omdat de Regering van de opperbevelhebber niets hoorde en toen wel wilde weten, wat de opperbevelhebber nu van plan was. Het antwoord op deze vraag is naar mijn smaak zeer eenvoudig. De Regering hoorde niets van de opperbevelhebber, dus heeft de Regering gevraagd: wat gaat de opperbevelhebber nu doen? Ik ben het met de opvatting van generaal *van Voorst tot Voorst,* commandant van het veldleger, volkomen eens, vandaar deze vraag van de Regering: „wat gaat u nu doen?", want het veldleger stond met 2 legerkorpsen achter de Grebbelinie.

18989. De **Voorzitter:** In dit verband zal misschien wel blijken, dat eigenlijk het bezwaar van sommigen in die richting gaat, of het niet beter was geweest juist vóór de concentratie voeling te houden. Generaal *van Voorst tot Voorst* gaat dan verder met het volgende:

> „De Duitsers hadden ons kunnen aanvallen tegelijk met Polen of ons kunnen aanvallen vóórdat zij met de Polen afrekenden. Zulks om een springplank te bezitten tegenover Engeland. Nu waren verschillende gevallen van concentratie reeds vroeger goedgekeurd door de Regering, althans door de Ministers van Defensie *van Dijk* en *Colijn*. De voornaamste concentratie was gericht, hoewel geenszins volmaakt, op een mogelijke bezetting en verdediging van de Grebbelinie. Die Grebbelinie wordt inderdaad, nadat de commandant van het veldleger nog een noodzakelijke hergroepering had bevolen, bezet. En nu zou volgens de visie van Minister *Dijxhoorn* 8 dagen daarna ten minste één legerkorps moeten terugmarcheren naar de vesting Holland. Althans generaal *Reynders* vermeldt, dat Minister *Dijxhoorn* het terugnemen van minstens één legerkorps voorstond en dat men zich zou bepalen tot hardnekkige verdediging van de vesting Holland en slechts zwakke troepen in de Grebbelinie zou laten, doch dat Minister *Dijxhoorn* er ten slotte geen bezwaar tegen zou hebben gehad een legerkorps achter het Grebbefront te laten. Dan zou dus, als gezegd, het andere legerkorps moeten terugtrekken en het overblijvende een geheel andere opstelling in moeten nemen. Dat was natuurlijk te betreuren en feitelijk een concentratiefout en dat zou dan blijken 7 of 8 dagen nadat die concentratie was ingenomen.".

Ik leg u dit voor, dan kunt u.....

A. President, deze opvatting van de commandant van het veldleger als zou ik voorstander geweest zijn om één legerkorps uit de Grebbelinie terug te nemen, heeft de commandant van het veldleger blijkbaar van horen zeggen, dan wel geput uit de brochures van generaal *Reynders.* Dit alles is bepaaldelijk onjuist en ik moet het met de meeste klem tegenspreken. Ik heb mij met het beleid en de troepenverdeling absoluut niet bemoeid. Ik heb uitdrukkelijk tegen de opperbevelhebber van land- en zeemacht gezegd: „Waar u gaat zitten, laat mij volkomen koud, of u gaat zitten achter de Grebbelinie of achter de Nieuwe Hollandse Waterlinie. *Ik wens echter niet, dat er gemarcheerd wordt met het veldleger op het moment, dat de Duitsers de grens overschrijden."* Maar ik heb nooit de opperbevelhebber gesuggereerd, dat hij één legerkorps terug zou nemen. In het verdere verloop van het gesprek is zelfs ter sprake gekomen, wat er dan met de Grebbelinie moest gebeuren en toen als militair deskundige met een andere militaire deskundige pratende, is het best mogelijk, dat ik toen gezegd heb: „dan moet u daar een achterhoede zetten, als u van plan bent in de Nieuwe Hollandse Waterlinie weerstand te gaan bieden", maar dat heb ik aan de opperbevelhebber overgelaten, daar heb ik mij verder niet mee bemoeid. En het is een pertinente onwaarheid, als men het doet voorkomen, alsof ik een legerkorps uit de Grebbelinie van huis uit had willen zetten achter de Hollandse Waterlinie. Het is verre van mij om mij met dergelijke dingen te bemoeien, het is niet juist. Maar tot mijn genoegen hoor ik, dat wat u daar voorlas de commandant van het veldleger van generaal *Reynders* heeft. Als u mijn brochure leest, dan zult u zien, dat alles er bij mij om draaide, dat er niet iets ging gebeuren, dat van huis uit onuitvoerbaar was, met name ten noorden van de grote rivieren gaan *marcheren met 2 legerkorpsen, als de vijand over de grens komt.* Mijn opvatting is, dat men dan ergens in stelling moet zitten en moet kunnen vechten; *maar men moet niet gaan lopen.* En ik was het volkomen met de commandant van het veldleger eens, dat hij, zoals later bleek, daar ook bezwaar tegen had, evenals zijn beide legerkorpscommandanten, die in het Grebbefront stonden. Met hun drieën vonden zij het plan van de opperbevelhebber funest.

18990. De **Voorzitter:** Ja, maar was dat niet meer op een moment, toen de Grebbestelling zo veel verder klaar was? Als ik het goed zie, zijn er twee phasen. Ik kan mij voorstellen, dat men in December op het standpunt stond, dat het absoluut onzin was de veel sterkere Grebbestelling te verlaten. Maar ik kan mij ook voorstellen, dat men in September, toen er nog weinig klaar was en toen het meningsverschil speelde bij het vaststellen van de opdracht, dat men toen gezegd heeft: „Er is aan de Grebbe nog bijna niets gereed, wat is nu de beste oplossing." De mening van generaal Reynders was, desondanks, ofschoon er niet veel was, toch proberen daar enige dagen tijd te winnen, omdat hij het uitvoerbaar achtte om door de inundatie toch nog heelhuids binnen de vesting Holland terug te trekken. Uw opvatting — een andere deskundige opvatting — was, dat zulks niet kon, dat de zaak dan helemaal in het honderd zou lopen. Vandaar uw mening, dat men onmiddellijk, als er iets bekend zou worden van een aanval van de Duitsers, met de hele zaak terug moest en alleen maar een achterhoede zou moeten achterlaten om nog enigermate de opmars tegen te houden.

A. Ja, daar zou ik dit op willen antwoorden. In de Hollandse Waterlinie was niets dan gras en hier en daar een onderkomen, uit de vorige mobilisatie daterende, terwijl de inundatie tot in details was voorbereid. In de Grebbelinie was helemaal niets. Als men nu het plan heeft om in de Hollandse Waterlinie de uiteindelijke hardnekkige weerstand te bieden, *welk plan opperbevelhebber Reynders had* (zie zijn brochure 1ste druk, blz. 18) en waarmede ik het in September 1939, toen men de keuze had tussen „iets" en „helemaal niets" het eens was, dan moet men daarin met alle kracht gaan werken. Immers, als de vijand komt, en men kon niet zeggen op welk tijdstip hij zou komen, dan kan men op dat moment niet meer teruglopen naar de Hollandse Waterlinie, de mensen op het maaiveld neerzetten in een terrein, dat ze niet kennen; ze weten zelfs niet eens, waar ze in stelling moeten komen en moeten dan de Duitsers in een volkomen onvoorbereide stelling weerstand bieden. Nu zat men in de Grebbelinie en er werd dáár gewerkt met de bedoeling om dáár de vijand tegen te houden, maar niet om op een gegeven moment, als de Duitsers komen, te zeggen: „Ja, we hebben ons eigenlijk vergist, we vinden de Hollandse Waterlinie beter, nu gaan we terug naar de

Hollandse Waterlinie." Daar aankomende vindt men weinig; er zijn nagenoeg geen versterkingen, geen hindernissen en de mensen weten niet eens waar ze moeten staan. Dat is een plan, dat onaanvaardbaar is.

18991. De **Voorzitter:** Ja, maar ik geloof niet, dat u het standpunt van de opperbevelhebber volledig tot zijn recht laat komen. Zoals ik het voortdurend begrepen heb uit alle stukken en uit de verklaringen hier, wilde hij de Hollandse Waterlinie wel degelijk perfectionneren.

A. Met wat dan, President, als ik vragen mag?

De **Voorzitter:** Door de aanleg van alle mogelijke stellingen.

A. Door wie?

De **Voorzitter:** Door burgerwerkkrachten en desnoods met burgeraannemers.

A. Men kan toch geen militaire stelling in korte tijd inrichten met burgerwerkkrachten, als daar geen militairen zijn, die aanwijzingen geven en hun eigen versterkingen mee helpen maken, alsmede weten welk terrein ze verdedigen moeten. Een burgerwerkman kan geen kazemat maken of de man met de mitrailleur moet zeggen: daar moet de kazemat staan en die moet in die richting schieten.

18992. De **Voorzitter:** Dat kan natuurlijk onder leiding van officieren gebeuren. Bovendien was de zaak vóór de oorlog al voorbereid, naar achteraf blijkt misschien niet in voldoende mate. Verschillende personen, die wij verhoord hebben, spraken van een geheime kist, waar bijzonderheden in zaten. Achteraf blijkt, dat de voorbereidingen niet zo uitvoerig hebben plaats gehad als wel bedoeld was! Maar ik kan mij toch theoretisch voorstellen, dat men een fortenlinie gaat aanleggen zonder dat de troepen, die deze later moeten bezetten, aanwezig zijn. Onder toezicht van een beperkt aantal officieren, die aanwijzingen geven, wat er gebeuren moet, dat is toch theoretisch wel denkbaar.

A. Niet in korte tijd (en daar ging het hier om). Dat kan, als men een half jaar of meer de tijd heeft, President, en nauwkeurige verkenningen heeft verricht omtrent de plaats der te maken versterkingen, zoals geschied is bij de bouw van de Maginotlinie en de Siegfriedlinie. Men had daar ruimschoots de tijd om een en ander te bestuderen en te maken, maar dat was hièr niet het geval. De vijand had morgen of overmorgen kunnen komen en dus was het zaak om de mensen zo gauw mogelijk in een stelling te zetten, die nog zo goed mogelijk was ingericht.

Dit theoretische plan van generaal *Reynders* gaat op, als men van te voren kan zeggen, ik heb zoveel maanden de tijd, maar niet als de vijand iedere dag voor de deur kan staan. Vandaar dat de commandant van het veldleger, toen hij nu eenmaal achter de Grebbelinie stond, gezegd heeft: „En nu graven en alle hens aan dek, want als morgen de vijand komt, dan moeten mijn mensen ergens in kunnen zitten; dan kunnen ze zich niet op het maaiveld verdedigen." En daarom is een plan, om op dàt moment nog te zeggen tegen het veldleger: „Ik prefereer toch eigenlijk de Hollandse Waterlinie, dus laten wij nu maar teruggaan", funest. Dat hele theoretische plan, hetwelk u daareven memoreerde, is misschien uitvoerbaar, als men van te voren kan uitstippelen, ik heb zoveel maanden of zoveel jaren de tijd om de Waterlinie in te richten, maar niet, als het er op aan komt om morgen gereed te zijn, d.w.z. in staat de tegenstanders zo goed mogelijk op te houden.

18993. De **Voorzitter:** Het wonderlijke van de hele zaak is, dat vóór de oorlog alle plannen, bijv. om iets te zeggen de quaestie van de drooglegging van de Zuiderzee, met de betreffende berekeningen en bepaalde afgravingen, helemaal gebaseerd zijn geweest juist op de gedachte, dat de eigenlijke verdedigingslinie de Waterlinie zou zijn.

A. Dan had de opperbevelhebber terstond na de mobilisatie alle hens aan dek moeten zetten om die Hollandse Waterlinie in staat van tegenweer te brengen.

Maar het veldleger stond nu met 2 legerkorpsen te graven en inundatiën voor te bereiden in de Grebbestelling, terwijl de opperbevelhebber van plan was de uiteindelijke hardnekkige weerstand te bieden in de Hollandse Waterlinie.

18994. De **Voorzitter:** Ja, maar er waren wel andere krachten te vinden om ook dit werk te kunnen doen, is natuurlijk de redenering van generaal *Reynders*!

A. Hij had niets om „het andere" te kunnen doen dan wat burgerwerkkrachten en een kleine veiligheidsbezetting. Als daar dan een paar duizend burgerwerklieden staan, dan zet ik — om spoed te betrachten — die tientallen duizenden Nederlandse soldaten, die straks in die stelling zelf moeten vechten, ook aan het werk. Dan laat ik die soldaten niet eerst in de Grebbelinie, u permitteert mij, voor de „fun" een beetje graven, om dan ten slotte, als na bij voorbeeld twee weken de vijand op komt dagen (en men kon nooit van te voren zeggen, wanneer hij zou komen), die zelfde soldaten rechtsomkeert te laten maken naar de Hollandse Waterlinie. De commandant van het veldleger zal echter zeker gememoreerd hebben, dat in de Hollandse Waterlinie practisch geen boom stond om enige gezichtsdekking te bieden en het terrein is er laag, terwijl in de Grebbelinie de soldaten als het ware als mollen in het hogere terrein in de grond konden kruipen en het terrein er bedekt is. Reden te meer om zijn krachten op de Hollandse Waterlinie te concentreren, als men die kiest. Maar dat is een zaak die er buiten staat.

18995. De **Voorzitter:** Dit zijn de terreinvoordelen van de ene stelling tegenover de andere, maar erkent u toch ook niet enigermate, dat het eigenlijk in dat polderland vreselijk lastig is om zo maar te gaan graven? Dat heeft ook de chef-staf generaal *van Voorst* gezegd, nl. dat, als men dat gaat doen, het water bij wijze van spreken uit de grond spuit. Voor al die versterkingen moesten zekere ophogingen worden gemaakt, zodat onze indruk was, dat sommige ter plaatse bekende deskundigen van oordeel waren, dat men dat niet zo maar door de troep kon laten doen.

A. Daarom heb ik het van harte toegejuicht, dat in een later stadium besloten werd de hardnekkige weerstand te bieden in de Grebbelinie, want daar was men bovendien het vlugste klaar. Ik ben het volkomen met u eens: van die Nieuwe Hollandse Waterlinie was niet in een vloek en een zucht een behoorlijke stelling te maken, daar zouden maanden en maanden overheen gegaan zijn, want voor iedere dekking, die men daar maakt, moet men een ophoging maken. Het is volkomen zoals u zegt. Dat de commandant van het veldleger toen hij daar nu eenmaal stond „full speed" de Grebbelinie, waar men zo de schop in de grond kon steken, in staat van tegenweer heeft gebracht, heb ik van harte toegejuicht.

18996. De **Voorzitter:** Generaal *Reynders* juichte dat ook van harte toe, die vond het even goed als u.

A. Jawel, maar generaal *Reynders,* dat is nu het kernachtige verschil, wilde de uiteindelijke *hardnekkige* verdediging voeren in de waterlinie (vandaar zijn opdracht dd. 9 September), doch hij behield zich de vrijheid voor om — staande achter de Grebbelinie — op een gegeven moment te zeggen: „Het spijt mij erg, ik ga nu terug naar de Hollandse Waterlinie" Zie zijn brochure, 1ste druk, blz. 26). Dat is, als u mijn brochure leest, het kernpunt waarom het draaide. Op het moment, dat de crisis haar hoogtepunt naderde (in December), was de Grebbelinie al een zeer behoorlijke stelling, terwijl er in de Nieuwe Hollandse Waterlinie nog maar zeer weinig was en dat was de stelling voor de hardnekkige verdediging! Ik heb nog eens met de leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal een bezoek aan de Grebbelinie gebracht om te laten zien, wat in die paar maanden tijds gepresteerd was. En als men dan in de Hollandse Waterlinie gekomen was, en voor die stelling was de opperbevelhebber toch ook verantwoordelijk, dan had men hier en daar misschien een grachtje gezien, een enkel onderkomen en een dijkje, maar voor de rest was er niets, of althans heel weinig! Is dat dan een beleid, als men ten slotte de uiteindelijke *hardnekkige* weerstand in de waterlinie wil bieden? Dan had men terstond met alle kracht moeten werken aan de Hollandse Waterlinie, maar het ging nu met hier een grachtje en daar een dijkje, maar er was van een stelling geen sprake; er was vrijwel niets en de soldaten zouden er, na de terugtocht, volkomen vreemd zijn.

18997. De **Voorzitter:** Ja, maar heeft het er ook niet ten dele aan gelegen, dat de Regering niet voldoende financiën voor die doeleinden beschikbaar stelde?

A. Dat is een argument, President, dat ik ver weg moet gooien, want de opperbevelhebber heeft nooit de geringste moeite met mij gehad om geld los te krijgen. Toen de commandant van het veldleger op een gegeven moment tegen mij zei: „Ik raak door het geld heen dat voor de Grebbelinie beschikbaar is gesteld" (dat had hij blijkbaar van de opperbevelhebber gehoord), heb ik hem nog gezegd: „Generaal, dat zal ik wel horen van de opperbevelhebber, u gaat maar door.". Ik heb nooit een seconde de werkzaamheden geremd en dat heeft de toenmalige Minister van Financiën, *de Geer,* ook niet.

Ik heb, als ik mij goed herinner, u het geval verteld, dat ik hem in April op een gegeven moment honderd millioen vroeg en dat toen zijn enige objectie was: „Kan het soms in twee termijnen?". Minister *de Geer* heeft er verder geen aanmerking op gemaakt. Het spreekt echter vanzelf, dat — wanneer hij gezegd had, dat ik het niet kreeg — ik subiet was afgetreden. Maar ieder verwijt, dat te mijnen opzichte is gelanceerd, dat ik geremd zou hebben met de financiën, is een grove onwaarheid. U kunt het bovendien nog aan een technicus vragen, aan oud-Minister *Ringers*. Ik heb nooit de minste moeite in de weg gelegd. U kunt ook de Kamerstukken nalezen, het is altijd in de Kamerstukken geweest: „Ik heb het geld uitgegeven". De jaarlijkse begroting, ik weet niet meer hoeveel die was, werd gevolgd door tal van suppletoire begrotingen, omdat ik maar doorging. De Kamer kwam, zeer tot mijn leedwezen, achteraan. Evenwel is de Kamer zo vriendelijk geweest om mij het geld altijd toe te staan. Maar ik heb nooit op een cent aanmerking gemaakt, behalve als het verspild werd, dat spreekt vanzelf, maar voor de Grebbelinie....., ik moet dit verwijt ten sterkste verwerpen, President.

18998. De **Voorzitter:** Over de financiën wil ik direct nog even doorgaan aan de hand van een aantal verklaringen, die hier zijn afgelegd. Maar eerst wilde ik nog even ter precisering terugkomen op die andere quaestie. Generaal *van Voorst sr.*, die ik straks al aangehaald heb in antwoord op vraag 1412, deelde daar nog mede:

> „Althans generaal *Reynders* vermeldt, dat Minister *Dijxhoorn* het terugnemen van minstens één legerkorps voorstond en ....."

U zei daarvan, dat hij het van horen zeggen had, maar hij heeft hier generaal *Reynders* aangehaald, er staat niet bij waaruit precies.

A. Neen, waarschijnlijk uit zijn brochure, maar dit is een pertinente leugen, ik kan het niet anders zeggen. Dit is weer het geroddel om er zich uit te draaien; maar het gaat hier om de kern van de zaak. Het is best mogelijk, dat in September, toen dus de Waterlinie hoofdverdedigingslinie zou worden en toen wij als deskundigen samen gesproken hebben, ik gezegd heb: „Wel, laat u dan sterke achterhoeden in de Grebbelinie, waar nu gegraven wordt, en met de rest moet u gaan zitten achter de Hollandse Waterlinie."

18999. De **Voorzitter:** Ja, dat zou dus uw bedoeling geweest zijn .....

A. Generaal *Reynders* wilde de uiteindelijke hardnekkige weerstand bieden in de Waterlinie. Over die achterhoeden had ik hem niets behoeven te vertellen, want dat spreekt vanzelf. Als men in de Waterlinie gaat zitten als hoofdverdedigingsstelling, dan zet men voorposten, of hoe men die noemen wil, naar voren in de Grebbelinie of in het terrein bij Austerlitz en Zeist, dat spreekt vanzelf. Het was echter met generaal *Reynders* zo, dat hij in die gesprekken de Minister van Defensie uit zijn tent lokte. Dat heeft hij meer gedaan, o.a. toen tijdens de bespreking in begin September 1939 de Hollandse Waterlinie ter sprake kwam. Ik was toen van oordeel, dat hij achter de Hollandse Waterlinie moest gaan zitten. Herinnert u zich dat niet uit mijn brochure, blz. 12? Generaal *Reynders* heeft mij bij die gelegenheid gewoon uit mijn tent gelokt. Op dat moment, begin September dus, was er nergens iets van betekenis; toen was er in de Grebbelinie niets en in de Hollandse Waterlinie weinig. Het gesprek liep zo, dat de generaal moest kiezen, waar hij met het veldleger ging zitten. Hij vroeg mij toen: „Wel, wat zoudt u dan doen?" In feite was dat geen vraag aan een Minister van Defensie door een opperbevelhebber. Ik ben echter zo dom geweest (dat wil ik u achteraf wel bekennen) om te zeggen: „Ja, als ik op het ogenblik moest kiezen, dan koos ik de Hollandse Waterlinie, daar zijn ten minste nog de onderkomens van de vorige mobilisatie en men kan het terrein direct onder water zetten." Generaal *Reynders* heeft mij dit antwoord later verweten, hetgeen ik weinig fraai vind, omdat hij het antwoord had uitgelokt. Het spreekt vanzelf, dat, toen de commandant van het veldleger de Grebbelinie versterkte en aldaar een stelling van betekenis tot stand kwam, terwijl in de Hollandse Waterlinie niets of althans weinig gebeurde, ik na verloop van enige maanden natuurlijk voorstander werd om achter de Grebbelinie te blijven zitten. Maar daar draait het allemaal niet om, President, mijn punt is (en dat heb ik ook met andere buitenlandse deskundigen besproken, en als u een goede deskundige wilt hebben, dan kan ik u er wel een paar opgeven), dat, als de Duitsers over de grens trekken, men geen order kan geven: „Terug; hoofdverdediging achter de Nieuwe Hollandse Waterlinie." Dat kan niet! Dat is wanbeleid!

19000. De **Voorzitter:** Neen, maar mag ik nog even objectiviteitshalve de opwerping maken, dat dit ook helemaal geen lievelingswens — of hoe zal ik het uitdrukken — van de opperbevelhebber was! Dat hele bezwaar, dat u al een paar keer heeft aangehaald van dat gaan marcheren, was zijn zaak niet, maar dat was een gevolg van de opdracht van de Regering van 9 September. Hij deed dat niet zo maar voor zijn plezier, maar de Regering heeft hem opgedragen, dat hij bij een overmachtige aanval op het hart van het land terug moest. Dus dat hele bezwaar van het gaan marcheren, waar u het verschillende keren over had bij het vorige verhoor en ook in uw brochure, daar antwoordt generaal *Reynders* op: „Ja, dat haalt je de koekoek, bij wijze van spreken, maar dat hebben ze gezegd, dat ik dat moest doen, dat zou ik uit mijn eigen niet gedaan hebben. Ik zou de hoofdstelling gereedgemaakt willen hebben en mij in de Grebbe natuurlijk een aantal dagen zo goed mogelijk verweerd hebben, als het kan een paar dagen langer, maar om de inundatie, waartoe de heren naar mijn gevoel niet bereid waren, de grote inundatie voor de vesting Holland, om die te dekken en in gereedheid te kunnen brengen". Daar komen wij straks nog even op terug, want die zaak staat niet helemaal vast, hoe dat precies gelopen is. Dit is dus zijn redenering en als men het zo ziet, dan geloof ik toch, dat ik die quaestie van het marcheren objectiviteitshalve niet zo scherp kan stellen als u het stelt.

A. President, hij moest het hart van het land verdedigen en u zult ook uit mijn brochure zien, dat ik op het standpunt stond, dat het mij niets kon schelen, waar hij dat deed, hetzij in de vesting Holland, hetzij in de Grebbelinie, dat is duidelijk gebleken. De opperbevelhebber wilde echter de uiteindelijke hardnekkige verdediging voeren in de waterlinie, doch de 2 legerkorpsen laten staan achter de Grebbelinie. Dienovereenkomstig werd de opdracht van 9 September geformuleerd. De opperbevelhebber van land- en zeemacht kreeg dus zijn zin. De Regering rekende er op, dat de betrokken legerkorpsen *tijdig* zouden worden teruggenomen, zodat niet behoefde te worden gemarcheerd terstond bij het uitbreken van de oorlog (zie blz. 17 mijner brochure). Wat u bedoelt, slaat waarschijnlijk op het geval, waarin men besluit de hoofdverdediging te voeren in de Grebbelinie (hetgeen i.c. niet het geval was), alsdan zou de laatste weerstand geboden moeten worden in de vesting Holland, omdat als de Grebbelinie doorbroken wordt, het daarmee nog niet uit is, aangezien men met de rest van ons leger, zo goed en zo kwaad als het gaat (wat opperbevelhebber *Winkelman* ook gedaan heeft), naar de vesting Holland kan teruggaan en als de vesting Holland wordt doorbroken misschien nog wel naar de linie Zoetermeer—Zegwaard. Dat er dan gemarcheerd wordt, spreekt vanzelf. Maar de hoofdweerstand, waar begin ik, waar probeer ik de vijand tegen te houden, daar ging het om. En dat was in September de Nieuwe Hollandse Waterlinie, die men kon verdedingen zonder te marcheren, doch de opperbevelhebber ging er uit vrije wil met 2 legerkorpsen voor staan.

19001. De **Voorzitter:** Dat is natuurlijk het grote meningsverschil en daar zegt generaal *Reynders* van, dat wij tientallen jaren gewed hebben op het oostfront van de vesting Holland en dat daar bijv. met de drooglegging van de Zuiderzee millioenen extra voor zijn uitgegeven, in verband juist met deze gedachtengang.

A. Dan had hij dat moeten doen en dan had hij van stonden aan daar zijn krachten op moeten concentreren. Maar dan had hij niet met 2 legerkorpsen moeten staan graven in de Grebbelinie. Dan had hij dat moeten doen en dat heeft hij niet gedaan. Er stonden anderhalve man, met enige burgeraannemers in de vesting Holland. Ik heb u nog de anecdote verteld van mijn bezoek bij kolonel *van Andel* op het fort Muiderberg.

De **Voorzitter:** Daar komen we straks nog op terug.

A. Ja, er was nog geen schop in de grond gestoken, onder het motto, „ik mag niet graven". En dat, terwijl men toch niet wist hoe het lopen zou. De volgende dag had de vijand toch kunnen komen! Dat het ten slotte 10 Mei 1940 geworden is, dat wist men in September 1939 niet.

De **Voorzitter:** Dan wilde ik nu terugkomen op de quaestie van de financiën, waar u het zoëven over gehad hebt. Daar hebben wij o.a. over gehoord de heer *Appels* van het Departement.

A. Dat is de man, die mij verschillende malen gewaarschuwd heeft: „Doe het een beetje voorzichtig, zo gaat het niet, u geeft maar geld uit. De bestellingen werden wel eens drie keer gedaan bij verschillende firma's. Ik ben benieuwd wat de heer *Appels* hier verklaard heeft.

19002. De **Voorzitter:** Hij was niet zo erg positief in zijn uitlatingen. In antwoord op mijn vraag (4790):

> „In hoeverre heeft het Departement van Financiën in die tijd op dit gebied remmend gewerkt? Ik bedoel vanaf het moment, waarop de mobilisatie werd afgekondigd, dus ongeveer van 1 September af"

heeft hij geantwoord:

> „Ik herinner mij dat niet. Ons archief is verbrand. Ik heb zelf nog wel aantekeningen. Ik heb hier een nota van 12 April 1940, door mij geschreven aan de Minister van Defensie, waarin o.a. staat, dat zijn ambtgenoot van Financiën van mening is, dat er geen voldoende toezicht op het doelmatige en zuinige verbruik in het leger aanwezig is. Financiën was altijd aan de vitterige kant met die uitgaven."

Ik leg het u maar even voor, omdat het niet helemaal klopt met wat u over de heer *de Geer* gezegd hebt. Er kan misschien iets in zitten.

A. Mag ik misschien dit stukje even beantwoorden? Financiën hield natuurlijk de contrôle. Voor de grote lijn is dit van geen belang. Het was natuurlijk het werk van ambtenaren van financiën om toe te zien, dat het geld niet over de balk werd gegooid. Ik heb met jhr. *de Geer,* dat kan ik u wel vertellen, eens een bespreking gehad met de heer *Vogel* en de bezuinigingsinspecteur *Roelofsen.* Het ging er toen over, of ik niet meer contrôle kon uitoefenen. U begrijpt, dat ik antwoordde: „Met alle genoegen". Het is, geloof ik, de plicht van de Minister van Financiën om te zorgen, dat het geld niet over de balk gegooid wordt, maar dat wil in de grote lijn niet zeggen, dat Minister *de Geer* mij gehinderd heeft.

19003. De **Voorzitter:** Inderdaad, dan moet ik er ook bij vermelden, dat op een vraag, die enige tijd daarna is gesteld, de heer *Appels* heeft geantwoord:

> „Die herinnering heb ik er ook wel van. Ik kan mij niet herinneren, dat wij in die tijd grote strubbelingen hebben gehad. Vóór de mobilisatie was dat zeker wel het geval."

A. Ja, dat was toen nog onder Minister *van Dijk,* toen was ik afdelingshoofd aan het Departement van Oorlog, dat herinner ik mij nog heel goed.

19004. De **Voorzitter:** Verder heeft hij nog wel medegedeeld, dat er in de jaren 1939 en 1940 door de Minister en de betrokken afdelingshoofden van het Departement voortdurend met alle krachten naar gestreefd is de besteding der gelden voor de defensie stevig in handen te houden.

A. Ja.

19005. De **Voorzitter:** Dat is dus wel een juiste indruk, dat u zelf zoveel mogelijk hebt willen aangeven, dat wordt *hier* uitgegeven en dat *daar*?

A. Ja, het ging er om, waar het geld bleef, en voor belangrijke uitgaven, dat men mij daarin kende. U kent natuurlijk het bekende geval, het is nu maar een kleinigheid, betreffende jassen met schaapsvachten of bont gevoerd. Toen werd mij gevraagd: Mag dat, vindt u dat goed? Zo hield ik contrôle op de uitgaven, ik zou haast zeggen, vanzelfsprekend.

19006. De **Voorzitter:** Dan wilde ik u aansluitend hierop nog even vragen of de bezwaren, die ook verder gebleken zijn, speciaal in December, en gericht waren tegen het in gereedheid brengen en het verdedigen van twee stellingen, uitsluitend gegrond waren op strategisch inzicht, of dat daarbij ook juist de financiële quaestie een grote rol heeft gespeeld? Ik meen het laatste toch ook, want u hebt eind December zelf iets gezegd van: „Beide kunnen wij niet betalen." Is dat waar of niet?

A. Ik zou zeggen, daar waren wij nog niet aan toe; dat was het juist. Toen mij geld gevraagd werd, heb ik gezegd: „Ja, maar wat gaan wij nu doen, de hoofdverdediging leggen in de Grebbelinie of in de Nieuwe Hollandse Waterlinie." En nu zit het zo, ik moet nu even uitweiden. Een hoofdverdedigingsstrook, een stelling, is om de gedachte te bepalen, twee tot drie km diep. Dan heeft men een frontlijn, tussenlijnen en ten slotte heeft men een stoplijn, of hoe men die noemen wil. Die strook heeft een zekere diepte, daar wordt het terrein over een gebied van twee tot drie km diepte in staat van verdediging gebracht. Heeft men een voorpostenstelling of een achterhoedestelling, dan is die zône zeer ondiep, dat houdt op met een paar honderd meter. Dus als men nu gaat zeggen, ik wil de Hollandse Waterlinie gaan verdedigen, dan moet men de Hollandse Waterlinie over een zeer diepe strook in staat van verdediging brengen, met duizenden onderkomens, terwijl men in de Grebbelinie, die dan als voorpostenopstelling of als achterhoedestelling dienst doet, met het inrichten van een smalle strook kan volstaan. Tegen dat smalle strookje had ik niet het minste bezwaar. Maar wel had ik — zoals de plannen toen waren — bezwaar om te zeggen: nu bouw ik de Grebbelinie uit tot een stelling van drie km diepte en dat zelfde doe ik in de Hollandse Waterlinie, dus ook nog eens met drie km diepte. Dan is dit — wat de Grebbe betreft — voor veertig procent onnodig werk. Toen men gelden vroeg, zowel voor de Hollandse Waterlinie als voor de Grebbelinie, toen heb ik gezegd: „Ja, maar dan wordt de Grebbelinie natuurlijk een voorpostenopstelling, die zeer ondiep is, en dan moet men uitscheiden met de Grebbelinie over 2 of meer km diepte tot hoofdverdedigingsstrook uit te bouwen, als men niet van plan is deze stelling als hoofdverdedigingspost te verdedigen." Ben ik duidelijk geweest?

19007. De **Voorzitter:** In dit verband wil ik u toch nog even precies de tekst voorleggen van hetgeen generaal *Reynders* ons destijds ook nog hierover heeft medegedeeld. Het is goed als u het even letterlijk hoort. Het was in antwoord op vraag 48:

> „Dat was toen reeds mijn mening en dat is altijd mijn mening geweest. Door de commandant van het veldleger was voorgesteld om betonnen schuilplaatsen te maken in de Grebbelinie en de Peel-Raamstelling. Wij waren met de versterkingen zover gekomen, dat wat met aarde en hout gedaan kon worden, gereed was. Het was toen nodig met betonnen versterkingen verder te gaan, in het bijzonder met granaatvrije afwachtingsdekkingen. De commandant van het veldleger heeft toen voorstellen gedaan wat betreft de Grebbestelling en de Peel-Raamstelling. Hij wilde daarmede beginnen en daarvoor geld hebben. Ik zei toen: neen, dat doen wij niet. Ik wil loyaal blijven tegenover de Regering. Ik wil een volledig voorstel hebben met alle financiële consequenties en ik wil nu bepraten hoever wij zullen gaan en welk type schuilplaats wij zullen maken in de Grebbestelling en welke in de vesting Holland. Deze laatste was door mij bestemd tot hardnekkige verdediging, de Grebbelinie voor een tijdelijke verdediging. Dit maakte, wat de samenstelling van de schuilplaatsen betreft, verschil. Wij hebben toen in een bijeenkomst vastgesteld het type onderkomens en het aantal, dat gemaakt zou worden, en ik heb de commandant opdracht gegeven volledige voorstellen te ontwerpen. Dat kwam op ± 12½ millioen voor de Grebbe- en de Peel-Raamstelling. Ik heb dat voorstel aan de Minister gedaan en er bij gezegd, dat er bovendien nog aanzienlijke bedragen voor de vesting Holland nodig zouden zijn. Onmiddellijk nadat de bijeenkomst op 30 December was begonnen, zei de Minister: nu vraagt u weer om geld, dat is niet meer te betalen! Wij moeten afstappen van de beide stellingen en u moet kiezen tussen de Grebbestelling en de vesting Holland. Voor beide is er geen geld.".

U kunt misschien eerst even mededelen of dit klopt met wat daar besproken is en dan kunt u in het algemeen uw mening hieromtrent geven.

A. Het is bepaaldelijk onjuist, dan zijn er besprekingen door elkaar gehaald. Dat laatste: „Nu moet u kiezen, waar u weerstand moet bieden", heeft niet gespeeld in September, dat heeft gespeeld in December.

De **Voorzitter:** Dit was uit het onderhoud van December!

A. O, ik dacht dat u „September" zeide bij het citeren van generaal *Reynders.*

19008. De **Voorzitter:** Neen, dit is bepaald een misverstand. Ik haalde o.a. uit het antwoord van generaal *Reynders* het volgende aan:

> „Onmiddellijk nadat de bijeenkomst op 30 December was begonnen, zeide de Minister: nu vraagt u weer om geld, enz.".

Dit is dus een weergave van het toen gezegde en sloeg ook op dat hele plan, dat toen aan de orde was.

A. Ja, maar de aanvrage heeft eerder gespeeld, want ik ben de 21ste December naar de commandant van het veldleger gegaan om te kijken hoever het was met de Grebbelinie. De aanvraag om geld voor versterkingen van de Hollandse Waterlinie was op dat moment reeds bij mij, anders had ik geen reden om naar de commandant van het veldleger te gaan, begrijpt u. Dus die aanvraag is eerder geweest. Inderdaad zal ik in de bespreking op 30 December wel gezegd hebben: „Nu moet ik weten, waar men die diepe strook gaat bouwen van twee tot drie km, aan de Grebbelinie of aan de Hollandse Waterlinie; niet beide", althans woorden van die strekking. Ik wenste nu te weten wat de opperbevelhebber van plan was. Beide stellingen als hoofdverdedigingsstelling in te richten, klopte immers niet met zijn opdracht van 9 September! Het bedrag van 12½ millioen zal wel een voorlopige raming geweest zijn, want er zit veel meer in die hele Grebbestelling.

„Nu vraagt u weer om geld" is wel wat tendentieus voorgesteld. Dat kunt u ook aan de commandant van het veldleger vragen. Deze had plein pouvoir van mij om aan de Grebbelinie door te werken en zich niet te laten weerhouden door financiële formaliteiten. Maar ik begrijp eigenlijk niet de portée van het door u aangehaalde stuk van generaal *Reynders*, wat wil hij daarmede betogen, President?

Er blijkt alleen uit, dat hij toen op 30 December nog op twee gedachten hinkte, dat geeft hij daar zelf toe. Want toen wist hij blijkbaar nog niet waar hij zou gaan zitten voor het bieden van de hoofdweerstand. Dat is de enige conclusie, die ik op het ogenblik, nu u het zo voorleest, daaruit kan trekken.

19009. De **Voorzitter:** Dit hele betoog heeft hij gegeven in antwoord op mijn vraag, of het conflict tussen hem en de Regering inderdaad stond in het teken daarvan, of voor ons aandeel in de strijd tegen een eventuele overweldiger al of niet de nodige offers behoorden te worden gebracht. Daar heeft hij aldus op geantwoord. Dat had hij ook gesteld in zijn brochure, dat zulks inderdaad zijn mening was!

A. Dat de Regering niet bereid was .....

19010. De **Voorzitter:** Ja, niet voldoende bereid was. Dat is u toch ook wel bekend uit zijn brochure.

A. Dat gooi ik ver weg.

Ik begrijp niet, dat generaal *Reynders* ooit de opvatting heeft kunnen hebben, dat de Regering daartoe niet bereid was. Mag ik u vragen, President, deze vraag is wellicht ook interessant voor het onderzoek: is die opvatting van generaal *Reynders* naar uw mening voldoende weerlegd?

19011. De **Voorzitter:** Ik kan u inderdaad wel als mijn persoonlijke mening geven, dat ik deze grief voldoende weerlegd vind.

A. Ik zou anders heel graag hierop nader ingaan, want die opvatting is bepaaldelijk onjuist. Uit niets kan gebleken zijn, dat de Regering niet bereid was de nodige offers te brengen.

19012. De **Voorzitter:** Er zijn natuurlijk graduele verschillen denkbaar, dat de één iets meer, de ander iets minder heeft willen geven, maar uit alles is toch mijns inziens wel gebleken, dat de Regering er in elk geval zeer grote bedragen in gestoken heeft. En dat, zowel ten noorden van de grote rivieren als ten zuiden er van. Het is eerder een quaestie van meer of minder, niet waar. Hij kan misschien meer hebben willen besteden, dat is iets anders.....

A. En ook. ik zal maar zeggen, wat persoonlijke offers betreft, dat de Regering wel degelijk bereid was om het leger in te zetten en persoonlijke offers daarvoor over te hebben. Aan de andere kant, dat zult u misschien ook wel gehoord hebben bij het onderzoek, wilde de Regering geen onnodige verliezen.

19013. De **Voorzitter:** Neen, dat is al een paar keer naar voren gekomen, de bekende quaestie, dat ook gezegd zou zijn: „Generaal, wilt u daar nu onze jongens aan opofferen?" Dat woord is blijkbaar ergens gevallen en het is ook wel gebleken, dat het juist samenhing met wat u daarjuist zegt van geen onnodige verliezen.

Generaal *Fruyt van Hertog* heeft ook schriftelijk medegedeeld, dat u eens tegen hem gezegd had, dat *de Geer* soms tegen kleine bedragen grote bezwaren had en soms tegen grote bedragen kleine bezwaren. Het is niet vreselijk belangrijk, maar herinnert u het zich misschien?

A. Neen, ik herinner het mij niet.

De **Voorzitter:** Het is ook al acht jaar geleden en het is niet zo buitengewoon belangrijk.

A. Dat zit natuurlijk zo, dat Minister *de Geer* misschien wel eens iets gehoord heeft, dat ze bijv. allemaal een nieuwe pet wilden hebben of zo iets en dan zei: „Nu, dat doen wij maar niet". Het ging natuurlijk om een kleine zaak, begrijpt u. Mischien heb ik zo iets wel eens bij een „koffiegesprek" gezegd. Maar het komt dus overeen met mijn idee, wat ik toen ook al gezegd heb, dat jhr. *de Geer* geen aanmerkingen maakte op grote uitgaven. Wat dat betreft, zeg ik het met genoegen.

19014. De **Voorzitter:** Nu is er nog een punt te behandelen over de vraag, in hoeverre het vlot verlopen is met de financiën. De heer *Ringers* heeft hier in antwoord op mijn vraag 2065:

> „U sprak daareven zelf over het beschikbaar stellen van geld voor verdedigingswerken. Liep dat stroef?",

verklaard:

> „Ja, dat heeft verschrikkelijk lang geduurd".

A. Gaat hij nog verder of niet? Want nu gaat het er maar om, waar de fout zit. De heer *Ringers* is, geloof ik, wel goed georiënteerd. Als ik mij niet vergis, had hij een dagboek, daar schreef hij alles nauwkeurig in op.

19015. De **Voorzitter:** Daar heeft hij ons grote passages uit voorgelezen. Ik heb toen verder gevraagd:

> „Waaraan lag dat?".

Daar heeft de heer *Ringers* het volgende op geantwoord:

> „Ja. Men begon al met te zeggen: wie moet dat betalen? Is dat nu een zaak van Oorlog, is dat een zaak van Waterstaat, is het een zaak van de Genie.
>
> Ik kan het u misschien iets duidelijker maken. We moesten voor dat pompstation, dat wij aan de Grebbe wilden bouwen ...".

Enfin, zo gaat hij dan verder.

A. Dat heeft drie maanden bij de opperbevelhebber gelegen, dat voorstel.

19016. De **Voorzitter:** Dat wordt ontkend door andere personen, die het meegemaakt hebben. Eén van de getuigen, ik geloof de heer *Mattern*, heeft hier onder ede verklaard, dat het hoogstens drie weken bij de opperbevelhebber zou hebben kunnen liggen. Dit is een zeer positieve uitspraak. Bovendien wil ik objectiviteitshalve nog er op wijzen, dat natuurlijk in het stelsel van generaal *Reynders* dit plan niet zo belangrijk was als in de opvatting van de commandant van het veldleger, die de Grebbestelling als hoofdstelling wenste te benutten. Als men uitgaat van de gedachte, dat het oostfront van de vesting Holland de voorname stelling is, dan is een dergelijk project natuurlijk niet van zo grote betekenis. Wij hebben hier ook nog gehoord één van de vroegere commandanten van het veldleger, generaal *Röell*. Deze heeft medegedeeld — maar ik ben er niet zeker van of hij alles wel rechtstreeks uit eigen wetenschap had —, dat Minister *de Geer* geweigerd zou hebben de inundatie van de vesting Holland zover te brengen, dat alle weilanden dras-plas waren. Is u daar iets van bekend?

A. Een korte opmerking over het pompstation aan de Grebbe. U zegt, dat dit in het stelsel van generaal *Reynders* niet zo belangrijk was, omdat deze het oostfront van de vesting Holland als hoofdverdedigingsstelling koos. Juist, en daarom begrijp ik niet waarom dan de Grebbelinie over grote diepte in staat van tegenweer moest worden gebracht (althans in het stelsel-*Reynders)* en waarom dan niet met alle kracht en met de grootste voortvarendheid de Waterlinie ter verdediging werd ingericht.

Wat de opmerking van generaal *Röell* betreft: In welk stadium, op welk tijdstip werd die gemaakt? Daar draait het om. Dit is weer één van die uitlatingen, die opgevangen worden en dan later tegen iemand worden uitgespeeld. Maar het gaat er helemaal om, President, op welk tijdstip? Als jhr. *de Geer* dit gezegd heeft in September 1939, dan had hij natuurlijk gelijk, maar heeft hij het gezegd in April 1940, dan had hij natuurlijk ongelijk. Daar kan men zó niet op antwoorden.

De **Voorzitter:** Inderdaad. Ik wilde het alleen maar even volledigheidshalve vermelden.

A. Maar als ik u vragen mag, heeft de heer *Ringers* u niet verteld, dat ik — zulks betreft mijn eigen beleid — hem een paar

keer, toen hij bij mij kwam, omdat hij bij de opperbevelhebber niet zo hard kon opschieten, over de tafel (zo heb ik het uitgedrukt) geld gegeven heb en gezegd: „Doet u maar, doet u maar". Als ik mij niet vergis, heb ik dat trouwens ook in mijn brochure vermeld. Ik deed zulks juist om niet te remmen. Al die verwijten, dat ik remde, kan ik met de feiten weerleggen; het is niet waar!

19017. De **Voorzitter:** Maar is er misschien niet iets van aan, dat u wel royaal is geweest, maar misschien meer voor de dingen, die u zelf interesseerden? Ik denk bijv. aan het tankkanaal bij de Peel-Raamstelling; daar heeft u twee millioen voor op tafel gelegd, om het populair uit te drukken, voor de verbetering van het talud. Maar dit was, omdat het u misschien persoonlijk zeer interesseerde. Kan daar niet iets in zitten?

A. Neen, President, bepaaldelijk niet, want de hele landsverdediging interesseerde mij. Alles, wat gedaan werd, kon gebruikt worden, want er was vrijwel niets. Toen het tankkanaal klaar was, ben ik gaan kijken. Dergelijke kanalen had ik in het buitenland veel gezien; ik had ook een tankbrevet gehaald in Frankrijk en wist dus wat men met een tank kon doen. Toen kwam ik daar bij die tankgracht en zag, dat men met een Renault-tankje, dat in de vorige oorlog nog dienst gedaan had, wel kans had om er op sommige punten doorheen te rijden. Ik overwoog toen, dat het zonde van de millioenen was, die we daaraan gespendeerd hadden, omdat het westelijk talud niet steil genoeg was; daar zou iedere tank zo overheen kunnen rijden. Ik besloot toen, naar ik meen, 2 millioen gulden beschikbaar te stellen om het westelijk talud meer steil op te zetten. Maar dat was niet, omdat die tankgracht mijn liefde zo had. Neen, omdat het zonde van het geld was, dat het er in die toestand lag.

19018. De **Voorzitter:** Dit is vrij laat — als ik deze opwerping nog even hier mag invlechten — door u ter beschikking gesteld! Eind December heeft u hier de vorige keer medegedeeld.

A. Ja, dat is juist, want ik ben van de commandant van het veldleger te Zeist naar het zuiden gereden. Die gracht zal ook wel niet eerder klaar zijn geweest.

19019. De **Voorzitter:** U houdt mij ten goede, maar is het niet enigermate onlogisch, dat u dit enerzijds daar nog hebt willen besteden, maar dat omstreeks die zelfde tijd door u de opvatting is geponeerd, dat men zich daar niet over de gehele lengte van de stelling moest verdedigen, maar de verdediging moest beperken tot vertragende gevechten op de toenaderingswegen?

A. Neen, dat was niet onlogisch, dat was daar juist heel mooi! Hoe sterker het terrein daar is, des te beter. Stelt u zich eens voor, dat men daar een vrij ondoordringbare tankgracht had, dan kon men dat vertragende gevecht eerst recht mooi beginnen, want dan won men met de weinige manschappen, die men had, al een hele hoop tijd, voordat de vijand die tankgracht geforceerd had.

19020. De **Voorzitter:** Zou men die twee millioen b.v. niet beter in uw gedachtengang hebben kunnen besteden voor een paar strookjes van een kilometer, vlak voor zo'n toenaderingsweg, b.v. rechts en links van de weg?

A. Die hadden ze ook kunnen krijgen.

19021. De **Voorzitter:** Nu werd het geld helemaal verspreid in het terrein uitgegeven. Deze twee millioen ging nu over de hele lengte, terwijl men in uw opzet misschien de versterkingen beter bij de toenaderingswegen had kunnen aanleggen.

A. Ja, maar die gracht lag daar. Ik weet het niet meer uit mijn hoofd, President, maar laten wij zeggen, dat er twee millioen aan uitgegeven was, en nu lag hij daar (met die twee millioen) voor niets, want hij hield de vijand nog geen vijf minuten op, dat was zonde en jammer. Toen heb ik geredeneerd: nu die gracht daar toch ligt, kunnen wij haar net zo goed goedmaken. Anders was het geld helemaal weggegooid geweest.

19022. De **Voorzitter:** Ik ga nu nog even door met de quaestie van de financiën. Er is een verklaring van generaal *Röell,* dat hem door verschillende mensen als zeker is medegedeeld, dat het grote bezwaar van Minister *de Geer* tegen het in staat van verdediging brengen van de vesting Holland op financiële gronden berustte. Is dat waar? Wat kunt u daarover mededelen?

A. Daar is mij niets van bekend, President.

19023. De **Voorzitter:** Dan zal ik u voorlezen, hetgeen generaal *Vaillant* hier naar voren heeft gebracht in antwoord op mijn vraag 5173:

> „Voor wat betreft de stellingen, zei ik, geloof ik, dat het een millioen of tien gekost had en dan niet alleen voor betongebouwen, maar ook nog voor andere zaken. Ik meende altijd, dat dit het bedrag was. In begin April 1940 echter, na de inval van Noorwegen, kwam er pas geld los, ik meen veertig of vijf en veertig millioen voor uitgebreidere stellingbouw. Wanneer is de generaal *Winkelman* precies gekomen?"

Hierop antwoordde de Voorzitter: Op 6 Februari, waarop de generaal vervolgde:

> „Ik herinner me heel goed, en dat was naar ik meen in November 1939, dat overste *Wilson* op mijn bureau kwam en mij mededeelde, dat er voor een veel intensiever verdediging meer werken van duurzame aard moesten worden gebouwd. Toen is er een begroting van naar ik meen 90 millioen gulden gemaakt, waarvan — de generaal *Winkelman* was er toen — 40 millioen is toegestaan."

Dus dat heeft toen blijkbaar wel een tijdje getraineerd. Ik zal nog even doorgaan:

> „De oud-Minister *Dijxhoorn* zou u dat kunnen vertellen. Ten einde deze zeer grote bedragen te kunnen verwerken, zouden alle minder urgente bouwwerken in Nederland moeten worden stopgezet, zodat onder leiding van de inspecteur-generaal van de Rijkswaterstaat, daarbij mede geadviseerd door ondergetekende en de generaal *van de Kasteele,* besprekingen waren ingeleid met alle diensten, welke grote bouwwerken deden uitvoeren of bouwvakarbeiders e.d. te werk stelden. Het is zover echter niet meer gekomen, want begin Mei kwam de inval. Ik wilde slechts zeggen, dat de opperbevelhebber *Reynders* — er zijn er waarschijnlijk wel meerderen geweest, die dat wilden — nog grote noden zag. Ik begrijp heel goed, hoe het in die tijd was, het was heel moeilijk om aan geld te komen."

A. President, die bedragen kloppen wel met het overzicht, dat ik u er eerder van gegeven heb, namelijk toen u vroeg, of Minister *de Geer* wel eens tegengewerkt had. Toen heb ik geantwoord: „Neen". Want in April heb ik hem nog eens honderd millioen gevraagd en toen heeft hij gezegd, „kun je dat niet doen in twee termijnen?" Dat klopt dus zo ongeveer met hetgeen generaal *Vaillant* zegt, want die spreekt over 45 millioen, dus de helft ongeveer!

19024. De **Voorzitter:** Neen, hij noemt inderdaad het cijfer van 90 millioen.

A. 90 millioen, verdeeld over 2 termijnen, is 45 millioen per termijn, dus dat klopt wel. Nu de data van indienen van die aanvragen. Die durf ik u uit mijn hoofd en zonder papieren niet te geven.

19025. De **Voorzitter:** Dit is inderdaad van betekenis en ik zou het wel prettig vinden, als u dit toch nog zoudt kunnen toelichten. Zoals ik het hier van hem begrepen heb en het hier ook staat, is generaal *Wilson* ongeveer in November daarmede gekomen en heeft men met die bedragen eigenlijk pas veel later ernst gemaakt.

A. Wat er in het hoofdkwartier voor plannen worden gemaakt, gaat buiten het Departement van Defensie om, President. Het Departement van Defensie heeft dus pas na het optreden van generaal *Winkelman* de aanvragen voor die gelden gekregen. De zaak zit dus zó, dat er eind December enig geld werd aangevraagd, het was niet veel, was het niet 12 millioen? Naar aanleiding daarvan zeide ik: „Ja, maar wat gaan jullie doen, waar is de hoofdweerstand?".

De **Voorzitter:** Ja, dat was voor de Grebbe 12½ millioen.

A. Eind December was er dus van die 90 millioen geen sprake, het is althans niet aan de Minister van Defensie kenbaar gemaakt. Daarna is generaal *Winkelman* gekomen, op de 6de Februari 1940. De generaal heeft natuurlijk eerst enige tijd nodig gehad om zich in te werken en heeft daarna bij mij een aanvrage voor 90 of 100 millioen, of wat het dan geweest mag zijn, ingediend. Daar zit niet zoveel tijd in, President, want dat was in April, en generaal *Winkelman* was eerst in Februari gekomen. Het duurde natuurlijk even voordat hij kon zeggen: nu wil ik nog zoveel hebben voor verdedigingswerken. De vertraging kan nooit bij Defensie hebben gezeten.

19026. De **Voorzitter:** Dan zou het dus zo geweest zijn, dat er in November alleen door lagere autoriteiten over gesproken is?

A. Best mogelijk, maar een concreet voorstel heeft men mij niet gedaan.

19027. De **Voorzitter:** Maar toch ook met de heer *Vaillant*. Toen zijn die strubbelingen gekomen en heeft generaal *Winkelman* zich eerst moeten inwerken en in April is het eigenlijk pas ernst geworden!

A. In April ontving ik de aanvraag. Ik herinner mij, dat ik voor die 100 millioen niet eens schriftelijk toestemming aan Minister *de Geer* heb gevraagd, maar mondeling. Zulks voor snel werk.

19028. De **Voorzitter:** Het klopt ook met een noot, die de heer *Vaillant* naderhand aan zijn stenogram heeft toegevoegd. Daar deelt hij mede:

> „Verwezen moge nog worden naar de afzonderlijke brief, door mij aan uw commissie gericht, waarbij ik nog moge aantekenen, dat, gelet op de wisseling van het opperbevel, wellicht vertraging is ontstaan in het tijdstip, waarop de genoemde 40 000 000 werden toegestaan."

Dat klopt dus.

A. Toen ik de aanvraag kreeg, ben ik, zoals ik u reeds gezegd heb, naar Minister *de Geer* gelopen. Ik heb niet eens een brief geschreven om de adhaesiebetuiging van hem te krijgen.

19029. De **Voorzitter:** Ik wil dat toch ook nog even voorlezen. De heer *Vaillant* heeft toen in de bedoelde brief het volgende medegedeeld:

> „Door mij werd verklaard, dat in het voorjaar van 1940 van een aangevraagd bedrag van 90 of 95 millioen gulden ten behoeve van het bouwen van bomvrije opstellingen slechts ongeveer de helft werd toegestaan, zulks naar aanleiding van de vraag van uw Voorzitter, of naar mijne meening oud-Minister jhr. *de Geer* ook moeilijkheden opwierp bij het destijds toestaan van gelden. Dit kan op uwe commissie den indruk hebben gemaakt, dat de verklaring van den toenmaligen Minister van Defensie voor uwe commissie, dat geen moeilijkheden in den weg werden gelegd, niet of minder juist zou zijn. In dit geval geeft mijne verklaring reden tot misverstand, daar de zeer omvangrijke versterkingen, welke uiteraard voor een bedrag van 40 millioen gulden zouden worden gebouwd, zoovele materialen, uitvoerders, opzichters en arbeiders enz. vereischen, dat het ook reeds in het voorjaar van 1940 wel zeer moeilijk was om in korten tijd dien reuzenarbeid tot stand te brengen. Vandaar dat reeds voorbereidingen waren getroffen om vele groote werken van algemeen belang stop te doen zetten, waartoe de toenmalige inspecteur-generaal van den Rijkswaterstaat in overleg met ondergeteekende en het hoofd van het destijds ingerichte bureau stellingbouw van de inspectie der genie aangewezen was om de goede samenwerking met alle belangrijke instanties, welke werken in Nederland deden uitvoeren, te verkrijgen.
>
> Het gelijktijdig beschikbaar stellen van het 2de gedeelte van het gevraagde bedrag zou dan ook practisch geen zin hebben gehad."

Hiermede kunnen wij dan wel afstappen van deze aangelegenheid. Er is nog een andere quaestie, die hier misschien ook mee samenhangt, althans wij zouden daar nog uw mening over willen horen. Het is de quaestie van het afzien van het doen van opruimingen, die later in de oorlog zelf een grote rol heeft gespeeld, nl. dat er niets of te weinig gebeurd was voor de Grebbestelling. Het zal u bekend zijn, dat daar boomgaarden en dergelijke gezichtsbelemmeringen enz. geweest zijn, waardoor vrij groot practisch nadeel bij de oorlogvoering is ontstaan. Over die opruimingen heeft de commandant van het veldleger hier gezegd, dat de quaestie van het niet mogen uitvoeren van de opruimingen hem wel de grootste zorgen heeft veroorzaakt. Hij heeft er ook nog mededeling van gedaan, dat hij anderen daarvoor geïnteresseerd had, maar dat er eigenlijk heel weinig te bereiken is geweest op dit punt. Ik zou willen vragen: lag dat ook aan financiële bezwaren? Wat is uw mening daarover? Er is hierover een uitlating aangehaald van Minister *Welter* — niet in de Ministerraad, maar privé —, dat de bomen hier niet zo gauw groeien als in Indië, of iets dergelijks! Daar zat waarschijnlijk de bedoeling in te zeggen: Als u hier fruitbomen gaat kappen, kost dat geweldige bedragen en veel tijd voordat daar weer nieuwe voor in de plaats staan.

A. Dus dat de Regering in het algemeen wel op het standpunt stond om een beetje voorzichtig te zijn met opruimingen en om niet alles op te ruimen, wat misschien ook nog later kon gebeuren. En dat was logisch, onder meer in verband met 's lands financiën, net zoals u al aangaf. Als men in de Betuwe b.v. al die fruitbomen, die kersenboomgaarden en elders vele bossen gaat omhakken en huizen en wat dies meer zij vernielt, dan is dat behalve kostbaar bovendien voor de eerstvolgende jaren ook onherstelbaar. Maar ik zou willen vragen: wordt daar iemand een verwijt van gemaakt, dat men het niet gedaan heeft?

19030. De **Voorzitter:** Ja, daar is door één van de commandanten, die het gevecht in de Grebbelinie hebben moeten leiden, of door één der deskundigen, die het verloop bestudeerd hebben, inderdaad op gewezen, dat er zeer groot nadeel van is ondervonden, dat de Duitsers beschut door de boomgaarden gemakkelijker bij de voorposten zijn kunnen komen. Daardoor hebben zij die voorposten beter kunnen oprollen, of wat er precies gebeurd is. Verder is er op gewezen, dat men het op sommige plaatsen wel de laatste dag heeft kunnen doen, maar dat men toen met het kappen eigenlijk meer nadelen dan voordelen heeft verkregen, omdat men de zaak niet zo gauw meer kon opruimen en alles dus ook niet zo vlot verlopen is.

A. Maar aan wie verwijt men dat?

19031. De **Voorzitter:** Het wordt verweten aan het Kabinet-*de Geer*, dat op dit punt niet voldoende bereid zou zijn geweest om de nodige offers te brengen. U herinnert zich wat wij daar straks even besproken hebben, niet waar? Sommigen beweren, dat de Regering op dit punt niet voldoende bereid is geweest om voor de landsverdediging nog iets dieper in de buidel te tasten.

A. President, dat maakt in ieder geval een gradueel verschil, dat zult u wel toe moeten geven, maar in de tweede plaats, er zijn inderdaad opruimingen verricht en ten slotte had men vele opruimingen ook nog op de 10de Mei tot stand kunnen brengen. Zo hebben b.v. de vooruitgeschoven verkenningsafdelingen, die op de Veluwe geopereerd hebben, grote aantallen bomen laten springen en versperringen aangebracht en dergelijke, dat was allemaal voorbereid. Zo had men natuurlijk in de stellingen ook kunnen doen, maar afgescheiden hiervan weet ik, dat in volle vredestijd schietsleuven in sommige bossen zijn gemaakt. Ik geef toe, dat men ook op het standpunt kan staan, en dat is militair natuurlijk ideaal: alles wat in de weg staat van een stelling tot een diepte van 5 km omhakken, alle huizen en alle bomen en alles weg. Dat is wel heel fors. Maar men kan ook zijn troepen zo opstellen, dat men het terrein met zijn vuur kan beheersen en er zodoende een minimum aan opruimingen nodig is. Maar dan moet men de vuurwapens tactisch ook goed opstellen. Het ging natuurlijk niet aan om zolang de vijand niet kwam, te zeggen: ik maak nu maar een strook van 5 km over de hele lengte van de stelling schoon, daar gaat nagenoeg alles weg, alle boerderijen, alle huizen, alles weg. Dat de Regering daar geen machtiging voor gegeven heeft en in dit opzicht een vinger in de pap wilde houden, kan ik mij wel begrijpen. Maar de nodige opruimingen, ja, die moeten natuurlijk verricht worden, maar daar zal de Regering zich nooit tegen verzet hebben en verschillende zijn als ik mij goed herinner uitgevoerd. De quaestie is natuurlijk: wat is nodig en wat is niet nodig. Maar u zult mij toe moeten geven, dat het wel bezwaarlijk geweest was, als de Regering plein pouvoir gegeven had. Dat was ook niet nodig, omdat de verdediger zich aan het terrein zo goed mogelijk moet aanpassen door een obstakel in zijn stelling op te nemen of er iets anders mee te doen. Men kan alles maar niet, omdat het het uitzicht belemmert, in vredestijd omhakken. Dat is een beetje erg fors.

19032. De **Voorzitter:** Naar aanleiding van wat u daar zegt, zou ik nog willen wijzen op een uitlating van de commandant van het veldleger, die hier mededeelde:

> „Maar..... het was *verboden* om buiten het inundatiegebied te kappen en opruimingen te verrichten. Welke moeite ik daarvoor ook persoonlijk gedaan heb, het werd niet toegestaan door de Regering. De Regering stond alleen toe, dat opruiming plaats vond in gebieden, waar inundatiën waren gesteld, omdat daar toch alles werd opgeofferd, de huizen werden ontruimd, de huizen werden aangetast door het water, enz. En juist, op het acces, waar men geen inundaties had, was de toestand het slechtst, wat betreft schoon schip maken van het voorterrein".

Dat zijn grote bezwaren. Wat is daartegenover op te merken?

A. Daar wil ik dit op antwoorden. In elk geval blijkt hieruit, dat de Regering geen bezwaren had tegen opruimingen in het inundatiegebied. De vraag is nog, of een acces tot het inundatiegebied kan worden gerekend. Mijns inziens wel. Voorts zijn het dus bezwaren, die de commandant van het veldleger had. Die bezwaren brengt de commandant van het veldleger dus in bij de opperbevelhebber, niet rechtstreeks bij de Regering, want er bestond geen rechtstreeks contact tussen de Regering en de commandant van het veldleger. En de opperbevelhebber?

19033. De **Voorzitter:** Ja, maar die heeft het, voor zover ik weet, zeer zeker doorgegeven.

A. Maar dit speciale geval, dat u nu als voorbeeld noemt, daar herinner ik mij niets van. Dan is het natuurlijk bij de Regering overgebracht in grote lijnen, waarop de Regering in grote lijn heeft geantwoord: „In het inundatiegebied kan men zoveel opruimen als men wil, maar niet daar buiten". Maar als er een concreet voorstel was gedaan, waarop de commandant van het veldleger thans doelt, dan had men de toestemming van de Regering misschien wel gekregen. Maar, zoals ik u al zeg, ik herinner mij van dit hele concrete geval, dat u hier voorleest, niets. Als zo iets niet concreet doorgegeven wordt, dan gaat de Regering natuurlijk niet uit eigen beweging zeggen: Men kan dat en dat allemaal omhakken. Dan moet men ook met concrete voorstellen komen.

19034. De **Voorzitter:** Generaal *Winkelman* heeft ons er ook het een en ander over medegedeeld, dat wil ik u nog even voorleggen:

> „De opruimingen", — dat heeft hij gezegd in antwoord op vraag 1220 — „ , die niet mochten geschieden b.v., zijn ook na die tijd niet uitgevoerd."

Dat ging tegen generaal *Reynders,* die geschreven had, dat hij zich niet meer aan het gentlemen's agreement zou houden, u herinnert zich die bekende quaestie!

> „Hij heeft wel een boze brief geschreven, maar hij heeft de consequentie daarvan niet ten gunste van de defensie aangewend. Zo zou ik hebben verwacht, dat hij b.v. het artikel betreffende opruimingen (ik meen artikel 12 of 15) zou hebben toegepast, maar dat is niet geschied. Dat was een van de bezwaren o.a. bij de Grebbestelling. Daar waren opruimingen nodig, waardoor o.a. de Holleweg nabij de Grebbelinie, waar de Duitsers zijn doorgedrongen, niet behoorlijk onder vuur kon worden genomen. Dus een gevolg van het feit, dat wij niet mochten opruimen, omdat het een nieuwe stelling was. Wij mochten alleen opruimen, wat oude bestaande stellingen waren, maar een nieuwe stelling, daarvan werd gezegd, die moet je maar zo kiezen, dat een opruiming niet nodig is. Dat is natuurlijk niet altijd mogelijk."

Toen heb ik nog gevraagd:

> „Dus de niet volledige toepassing van de staat van oorlog, d.w.z. de restricties, die opgelegd waren, hebben dus naar uw mening wel degelijk een invloed op de landsverdediging gehad?"

Het antwoord van generaal *Winkelman* luidde:

> „Dat is mijn mening, ja".

A. U ziet, President, generaal *Winkelman* heeft zich in grote lijn tot de Regering gewend. Het standpunt van de Regering was toentertijd, dat men met die opruimingen geen plein-pouvoir moest geven, omdat ten slotte al dergelijke opruimingen onherstelbare verliezen waren, met enorme financiële offers.

19035. De **Voorzitter:** Ik zal nog even voorlezen wat de commandant van het veldleger hierover naderhand in zijn tweede verhoor nog heeft opgemerkt:

> „Welke pogingen ik ook in het werk heb gesteld — ook persoonlijk rechtstreeks bij Regeringspersonen o.a. op 1 Januari 1940 — om het wel te doen geschieden, het is noch onder generaal *Reynders,* noch onder generaal *Winkelman* gelukt. Men kreeg thans deze situatie, dat er vóór de stellingen weilanden waren, die vol met vruchtbomen stonden. Dit was vooral het geval bij de frontlijn. Die bomen mochten niet worden opgeruimd. De Duitsers kenden het terrein."

Het is steeds dezelfde quaestie! Dan is er nog één uitlating gedaan over de financiën en daarna kunnen wij er wel van afstappen, nl. door generaal *van Andel,* die gezegd heeft, dat men pas goed is gaan werken aan het oostfront van de vesting Holland, nadat 20 millioen beschikbaar was gesteld, wat nogal lang geduurd heeft.

A. Noemt hij een datum, President?

De **Voorzitter:** Ik geloof niet, dat het er bij gezegd is. Ik zal u even precies de tekst voorlezen, dat is beter. Mijn vraag luidde (no. 2942):

> „U zei daar juist ook al, dat dat niet direct in het begin is geweest. Wanneer is men aan het oostfront van de vesting Holland gaan werken?"

Hij gaf daarop het volgende antwoord:

> „Men is daar pas goed gaan werken, toen die 20 millioen beschikbaar werd gesteld en dat heeft nogal lang geduurd. Maar ik zeg u, ik kan de datum daar niet van opgeven. Ik herinner mij daar niets meer van."

Toen heb ik nog gevraagd:

> „Maar om de gedachte te bepalen, ongeveer de maand?"

Antwoord:

> „Ik zou het u bij benadering niet kunnen zeggen."

En de volgende vraag:

> „Dus niet in September?"

Antwoord:

> „Ik zou u de maand niet kunnen noemen. Het spijt me zeer, maar misschien als u daar precies inlichtingen van wilt hebben, wanneer dat schriftelijk niet meer te achterhalen is, dan zoudt u dat het best kunnen informeren bij kolonel *van Dooden,* van de genie" — die is geloof ik onlangs overleden — „de tegenwoordige generaal-majoor *van Dooden,* generaal-majoor-titulair, dat was mijn hoofd van sectie V van de genie-werkzaamheden en dat is de man, die misschien wel precies kan zeggen, wanneer of men met die werkzaamheden begonnen is."

A. Ik mag hierbij opmerken, President, dat dat geld natuurlijk beschikbaar wordt gesteld door de opperbevelhebber, die krijgt een som. Maar nu komt weer duidelijk uit, dat er in het begin in de vesting Holland, zoals generaal *van Andel* bevestigt, niet of althans weinig is gewerkt.

De **Voorzitter:** Ik wilde nu naar het volgende punt overgaan, dan zullen wij nu van de financiën afstappen.

A. Pardon, President, als men nu beweert, dat de Regering geen geld wilde geven! Nu komen weer 20 millioen ter sprake. Ik kan deze op het ogenblik niet thuisbrengen, anders zou ik u wel zeggen wat dit voor geld kan zijn. Maar hoe men nu kan klagen, dat men geen geld had!

Nu komt generaal *van Andel* hier plotseling weer met 20 millioen. Van die klacht, dat er geen geld was, begrijp ik niets, President.

19036. De **Voorzitter:** U acht het niet mogelijk, dat het door alle mogelijke administratieve beslommeringen of anderszins lang geduurd heeft, voordat de brieven beantwoord werden? Kan het daar misschien aan gelegen hebben, dat het niet zo vlot marcheerde?

A. Maar President, het ging allemaal eerst mondeling: „Ga je gang maar". Ik zou haast zeggen, dat was voor mij een gevleugeld woord geworden. Vlugger kon toch niet!

19037. De **Voorzitter:** Dan kom ik nu aan de graverij, als ik het zo noemen mag. Generaal *Reynders* heeft in antwoord op vraag 12 het volgende gezegd, het is goed om u de letterlijke tekst voor te leggen:

> „Er zijn weken voorbijgegaan met de voorbereiding en het sluiten van contracten met de aannemers. In de grond was in de vesting Holland niet te graven. Als je een schop in de grond zette, kwam het water te voorschijn. Alle versterkingen moesten in ophoging worden aangelegd. De grond moest komen uit de antitankkanalen en vervoerd worden naar de plaats, waar de versterkingen werden aangelegd, of de grond moest worden aangevoerd door de Amsterdamsche Grondmaatschappij. Deze heeft het werk aangenomen. Er waren geen plannen en geen werktekeningen. Er was eigenlijk niets.

De Voorzitter: Als ik mij goed herinner, maakte de Minister er u een grief van, dat het niet vlot gebeurde.

Antwoord:

„Naar mijn mening is dat gezocht geweest en onverdiend. De commandant van de vesting Holland had juist, omdat de voorbereidingen nog moesten plaats hebben en men niet wilde, dat deze doorkruist zouden worden door wat andere commandanten op hun eigen houtje begonnen, verboden met het werk te beginnen, voordat het bevel daartoe werd gegeven."

Dat is zijn argumentatie; een andere redenering dan de uwe. Ik kan misschien ook nog voorleggen wat van andere zijde daar nog over gezegd is. Dan kunt u alles tegelijk beantwoorden, dat is het eenvoudigste. De vorige keer heeft u ook al een en ander hierover opgemerkt. Generaal *Reynders* zei daar juist in die aanhaling, dat er eigenlijk nog niets gereed was. Dat is ook van andere kant bevestigd en daar hebben wij ook een paar getuigen over gehoord. Generaal *Fruyt van Hertog* zei:

„Er waren geen algemene richtlijnen voor de verdediging van het oostfront uitgegeven en geen bijzondere aanwijzingen gegeven voor het gevecht van de troepen zelfstandig. Er waren vijf groepen: Merwede, Lek, Utrecht, Nieuwersluis en Naarden. Die moesten zelfstandig vechten; er waren geen vuurplannen voorbereid voor de artillerie en de infanterie en er waren geen aanwijzingen waar en hoe de versterkingen aangelegd moesten worden, met het gevolg, dat wij zelfstandig moesten bepalen hoe wij het gevecht moesten leveren. Door de chef-staf oostfront, de tegenwoordige kolonel *M. H. C. Herman,* is dat gedaan met behulp van de officieren van de staf. Pas toen dat klaar was en de algemene richtlijnen voor de verdediging door ons zelf waren vastgesteld en de vuurplannen waren opgesteld, kon men beginnen met de versterkingen te ontwerpen en aan te leggen. Versterkingen kan men pas aanleggen, wanneer men de ligging van het vuren kent. Dit heeft inderdaad tijd gekost, voordat het klaar was; dat moest alles op het terrein uitgewerkt worden; dat moest alles bezien worden en toen het klaar was, begon men met het werken aan de versterkingen.

Er is eerst geoefend en toen is tevens aan de nabij-verdediging gewerkt. Maar dat was toch niet de grote lijn, die men kon verwachten."

En verder heeft hij er nog op gewezen, dat naar zijn mening door de Haagse lamlendigheid die plannen nog niet voldoende voorbereid waren. Vuurplannen en dergelijke dingen. Hij doelt hier op degenen, die er verantwoordelijk voor waren, dus vóór September 1939. Dan hebben wij ook twee van de heren, die hier vóór de mobilisatie verantwoordelijkheden droegen, gehoord, kolonel *Schmidt* en de heer *Thomson*. Die hebben ook hun visie daarover gegeven, maar dat is misschien niet van zodanige betekenis, om dat nog in bijzonderheden hier te behandelen.

De heer *Fruyt van Hertog* heeft verder gezegd:

„Maar toen op een gegeven ogenblik aan de voorbereiding gewerkt kon worden, konden wij aan het grote werk niet beginnen, omdat de vuur- en versterkingsplannen nog niet gereed waren."

Toen heb ik hem ook nog gevraagd:

„Kunt u een verklaring geven voor die opdracht of dat bevel? Vond u dat misschien toch niet zo gek?"

Dit slaat op de quaestie, dat er niet gegraven mocht worden, voordat de zaken in een verder stadium waren, en daar antwoordde hij op:

„Op dat ogenblik niet zó. In de eerste plaats moest er toen geoefend worden. In de tweede plaats was hetgeen wij konden doen het werken aan de grote forten. Die forten waren uit de tijd. Zij komen pas in werking als de vijand vlakbij is. Zij waren alleen goed voor de nabij-verdediging. Het waren grote aardlichamen van 100 jaar terug. Voor de nabij-verdediging zijn zij zeer goed, maar niet voor het grote werk. Dan gaat men er niet in."

A. Zegt generaal *Reynders* dat?

19038. De **Voorzitter:** Neen, generaal *Fruyt van Hertog*. En dan ten slotte:

„Is de vijand tot dichtbij genaderd, dan gaat men er in zitten, versjouwt zijn mitrailleurs en gaat daarmede vechten tot aan het handgemeen, maar is de vijand nog op grote afstand, dan kruipt men daar niet in."

Ik zou willen vragen: wat wilt u daar nog over mededelen? Vindt u deze visie onjuist?

A. Volkomen, behalve dan, dat de tactiek, die er in verscholen ligt, President, wel juist is. Maar de quaestie is deze, en dat zeg ik nog eens met nadruk, dat er in de vesting Holland nagenoeg niets was en dat men dus niet de vrijheid had om op een gegeven moment te zeggen: ik ga terug naar de vesting Holland voor het bieden van de uiteindelijke *hardnekkige verdediging en in die stelling voorlopig niets te doen*. Als men die stelling kiest, mij goed, maar dan moet men er terstond en hard aan gaan werken. Dat er nagenoeg niets was, blijkt allemaal uit de rapporten van de commandanten.

19039. De **Voorzitter:** Deze tegenwerping zou ik toch willen bestrijden. Op dat moment was er nergens iets van betekenis, nietwaar, noch in de Grebbelinie, noch in het oostfront van de vesting Holland. Het was overal erg moeilijk.

A. Het was in de Waterlinie moeilijk, dat geef ik gaarne toe, en daar wordt hier de nadruk opgelegd. Maar dan zou ik willen zeggen: men kon in een derde van de tijd, vergeleken met de Waterlinie, in de Grebbelinie iets goeds bereiken. Maar dit ter zijde. Daar ging het nu niet om. De reden om in de vesting Holland niet te graven, zoals generaal *Reynders* die aangeeft, is ondeugdelijk.

19040. De **Voorzitter:** Mag ik even interrumperen, deze aanhalingen zijn van generaal *Fruyt van Hertog*.

A. Ja, maar generaal *Reynders* sanctionneerde dit, dat weet ik, Hij wilde, hetgeen de troepencommandanten hadden gedaan, niet doorkruisen met de burgeraannemers. Het was in September 1939 in de Waterlinie als volgt, President. De 2 legerkorpsen zaten oost van de Waterlinie en werkten aan de Grebbestelling. In de Hollandse Waterlinie zat alleen de zogenaamde veiligheidsbezetting. Als in September de oorlog uitgebroken was, had die veiligheidsbezetting in gevecht moeten komen. Hierbij laat ik in het midden of de zoëven genoemde 2 legerkorpsen al dan niet achter de Waterlinie zouden zijn teruggenomen. Nu is het naar mijn smaak niet te verdedigen, dat men een troep ergens neerzet om zich te verdedigen zonder versterkingen, onder het motief van: „Wij wachten tot er burgeraannemers zijn". Die troep moet zich, zo goed en zo kwaad als het gaat, ingraven in het terrein, zich daarin vastzetten en te meer, omdat daar geen kosten aan verbonden waren, ten minste geen noemenswaardige, want men zat op vele plaatsen op Rijksterrein. Ik heb als voorbeeld aangehaald, ook in mijn brochure, het voorgevallene bij mijn bezoek aan het fort Muiderberg. Men kon daar overal in de wallen graven, dat mocht. Men had daar enorme schootsvelden, waar geen boom omgehakt behoefde te worden. Kolonel *van Andel,* de brigade-commandant, antwoordde mij, toen ik hem vroeg: „Is hier nog niet gegraven" (het was de 3de October): „Ik heb pertinente orders, dat hier niet gegraven mag worden". Toen ik daarop opmerkte: „Ja, maar als morgen de oorlog uitbreekt en de vijand rukt door de Grebbelinie heen en komt hier in onze Waterlinie, waar heeft u dan uw mensen, waar schiet u dan?", was het antwoord: „Dan liggen zij op het maaiveld". Mijn reactie was natuurlijk: „Maar kolonel, dat is toch niet verantwoord, dat kunt u toch niet wagen?" Onverstoord ging de kolonel verder: „Wij moeten wachten op de burgeraannemers". Dit gaf mij aanleiding te zeggen: „Maar die burgeraannemers hinderen u toch niet, want die komen straks met een bulldozer en met cement; u kunt toch in afwachting daarvan wel loopgraven maken en scherfvrije onderkomens van hout." Daarop ben ik naar fort Blauwkapel gegaan. Het ligt prachtig met een enorm schootsveld. Daar was de toestand zo, President, dat de loopgraven, daterende uit de oorlog 1914—1918, zelfs nog niet eens schoongemaakt waren, men kon zelfs in die loopgraven nog niet eens staan. Zij waren volkomen dichtgegroeid en de onderkomens, die men in 1914—1918 gemaakt had van hout, waren verrot en ingestort en volkomen onbruikbaar. Aangezien ik in de loopgraven niet lopen kon, heb ik mijn inspectie vanaf de fortwal gehouden, om van daar naar beneden te kijken in de loopgraaf. Het handhaven van een dergelijke toestand was toch ook niet nodig geweest! Die veiligheidsbezetting, zij was niet sterk, dat geef ik toe, had toch op de punten, die zij moest bezetten, kunnen graven; met die troepen had men toch iets kunnen doen?

19041. De **Voorzitter:** Er is een meningsverschil over, of het daar wel veel nut had en of het van enige betekenis was. Men zou kunnen zeggen, dat het tegen parachutisten in ieder geval zin zou hebben gehad. U herinnert zich misschien de grief, die ook wel vernomen is, althans hier, dat het leger niet voldoende geoefend was. Daar hebben wij op geantwoord, dat men toch tijdens de mobilisatie 8 maanden

de tijd gehad heeft om te oefenen. De commandant van het veldleger heeft toen gezegd: „Wij moesten zelf graven, als de burgers dat maar hadden gedaan, dan hadden onze mensen kunnen oefenen." Ook hebben wij op dit punt geconstateerd, dat generaal *Fruyt van Hertog* zei: „Ik vind oefenen belangrijker". Dit was ook een van de argumenten van het bevel van bovenaf. Daar zit dan toch wel iets in.

A. Helemaal niet. Dat zijn allemaal van die geprononceerde opvattingen, President, terwijl men hier de gulden middenweg had moeten en kunnen bewandelen. Men had bij wijze van spreken in de ochtenduren op al die punten kunnen laten graven en in de middag had men kunnen excerceren en omgekeerd, dan wel, men had om de andere dag kunnen oefenen en graven. Maar dat daar *niets* gebeurde, was niet verantwoord tegenover het Nederlandse volk en in het bijzonder niet tegenover de soldaten, die de Hollandse Waterlinie moesten verdedigen. Want stelt u eens voor, dat er in September of October iets gebeurd was en men had zo'n jongen gezegd: „Ga maar op het maaiveld liggen", dan had men daar met recht schande van kunnen spreken! Op 3 October wisten zij niet eens, waar zij in stelling moesten komen, zij lagen maar domweg in het fort Muiderberg en het fort Blauwkapel. Ik heb het toevallig ontdekt. Omdat de uiteindelijke hardnekkige verdediging in de Nieuwe Hollandse Waterlinie zou worden geboden en ik verwachttte, dat men uit dien hoofde daar met alle hens aan dek aan het werk zou zijn, ben ik daar eens gaan kijken. Ik heb ook gezegd (kolonel *van Andel* lokte zulks uit, omdat ik wanhopig deed, dat er niets was, en daarop vroeg of ik wenste, dat er gegraven werd): „Maar man, je kùnt toch graven, het is toch niet verantwoord, als morgen de oorlog uitbreekt, tegen de mannen te zeggen: Ik heb nog geen loopgraaf voor je. Dan krijgt u tot antwoord: Wij zitten hier nu al 2 maanden en er is nog geen schop in de grond gestoken". Kolonel *van Andel* zeide daarop: „Nu, dan ga ik graven".
Zo kwam ik er achter, dat de opperbevelhebber de opdracht gegeven had: „Er mag niet gegraven worden en men moet wachten tot de burgeraannemers komen."

19042. De **Voorzitter:** Zei de commandant van de vesting Holland dit?

A. Ja, en generaal *Reynders* sanctionneerde dit.

19043. De **Voorzitter:** De zaak schijnt van verschillende kanten benaderd te kunnen worden. De jongere generaal *van Voorst* heeft er ook in antwoord op vraag 1523 iets over gezegd, maar dat geldt mogelijk niet zo zeer voor de forten. Voor de forten zullen wij uw standpunt hiermede niet trachten te ondergraven. Hij zegt hier:

> „Bovendien geeft de polder geen gelegenheid tot ingraven, zodat alles wat er gebeuren moest, moest worden opgehoogd. Dat is ook één van de redenen, geloof ik, dat de vesting Holland de moeilijkheid heeft gehad nu niet dadelijk aan het werk te kunnen komen."

A. Al die forten, daar ging het om, lagen op de accessen als wachthonden, om het zo maar te noemen. Dat waren ook de belangrijkste punten.

19044. De **Voorzitter:** Dan ga ik nu over naar de inundaties, die hier ook mede in verband staan. Ik kom dan aan de quaestie van ir. *Ringers,* die ik straks al even genoemd heb. De heer *Albarda* heeft in antwoord op vraag 3024 medegedeeld, dat de positie van de heer *Ringers* berustte niet op een officiële opdracht, maar meer op een officieuze, die het gevolg was van een amicale afspraak tussen de Ministers. Dat klopt ook wel met uw opvatting?

A. Ja, dat wil zeggen, als ik mij goed herinner, is dit al eens meer ter sprake gekomen; de heer *Ringers* werd mij aanbevolen door de heer *van Kleffens.* Ik heb de heer *Ringers* toen ter beschikking gesteld van de opperbevelhebber. Dus het was niet bepaald officieus, President, het was wel officieel, want hij was ter beschikking van de opperbevelhebber.

19045. De **Voorzitter:** Dat is dan telephonisch gebeurd?

A. Ja, daar zijn geen schriftelijke stukken over gewisseld. De heer *Ringers,* dat zult u wel gehoord hebben, had plein-pouvoir om te lopen en te gaan in het leger, waar hij wilde, en zich met alles te bemoeien. Als dat niet een althans semi-officiële opdracht is, gebeurt dat natuurlijk niet. Hij pleegde ook overleg met het hoofdkwartier van de opperbevelheber.

19046. De **Voorzitter:** Juist. Generaal *Reynders* heeft er van medegedeeld, dat hij persoonlijk feitelijk nooit iets van hem had gemerkt. Hij zei hier o.a. het volgende:

> „Mijn adviseur in versterkingsaangelegenheden was de tegenwoordige generaal *Wilson,* toen hoofd van het bureau Operatiën. Hij was officier van de generale staf, maar tevens van de genie en als zodanig deskundige op het gebied van de inundatie, stellinghouw, enz. In het algemeen was hij met die onderdelen belast. Ik weet wel, dat hij veel, en op aangename wijze, heeft samengewerkt met de heer *Ringers,* maar ik heb nooit geweten, dat de heer *Ringers* feitelijk een Regeringsopdracht had. Ik dacht, dat deze uit belangstelling zijn medewerking verleende, zoals zovelen zich als goede vaderlanders beschikbaar stelden en hun medewerking wilden verlenen."

A. Hij had ook geen „opdracht", hij was „ter beschikking". De Regering kon hem moeilijk opdrachten gaan geven.

19047. De **Voorzitter:** Dan kom ik nu aan een aantal uitlatingen van de heer *Ringers* zelf. Eerst heeft hij gezegd:

> „Ik heb nooit een officiële defensie-opdracht gehad, maar ik heb me die zelf geassumeerd op de duur."

Dan heeft hij gezegd, dat hij ook naar Buitenlandse Zaken was gegaan en dat hij zo bij de opperbevelhebber, speciaal bij generaal *Carstens,* die hem ontvangen heeft, is terechtgekomen.

Hij merkte op:

> „Dus u ziet, waar de wind vandaan waait, die kwam niet van de militairen, maar die kwam van Buitenlandse Zaken."

A. Ja, omdat hij Minister *van Kleffens* kende, en ik schakelde hem volgaarne in.

19048. De **Voorzitter:** In één van de volgende antwoorden heeft hij dan ook beklemtoond, dat hij geen officiële status had. Er is een punt, waar hij speciaal interesse voor had.

A. Mag ik u vragen: die officiële status, ik weet niet of u daar erg veel belang in stelt, was ook natuurlijk niet van zo erg veel belang; het ging er om in het belang van de goede zaak te werken. De heer *Ringers* had tijd beschikbaar en nu was dit iemand, die op waterstaatkundig gebied zijn sporen verdiend had en over zeer grote ervaring op dat gebied beschikte. Dat men die inschakelt, is logisch, al staat hij niet in een officiële oorlogsorganisatie; dat doet niet ter zake. Maar de heer *Ringers* kon prachtig meewerken en het was naar mijn oordeel niet nodig om hem in een officiële „status" ergens in te schakelen. Hij kon meehelpen, hetgeen hij van harte gedaan heeft, met een zeer nuttig effect.

19049. De **Voorzitter:** De heer *Ringers* heeft nog een mededeling gedaan met betrekking tot een ijzeren damwand, die nodig was voor het gemaal aan de Grebbe. Hij heeft het volgende gezegd:

> „Dit heeft ontzettend lang geduurd, maar wat zat daar achter? Daar zat geen generaal achter, maar daar zaten een majoor en een kapitein achter. Achteraf bleek nl., dat de heren in principe tegen het volmalen van de inundatiën waren, dat vonden ze verkeerd."

Heeft u daar ooit iets van gehoord, is daar iets van bekend?

A. Neen, President, dit behoorde kennelijk tot de „cuisine intérieure" van de opperbevelhebber. Ik hoor nu voor het eerst van die ijzeren damwand, voor zover ik mij herinneren kan.

19050. De **Voorzitter:** U kunt er dus verder niets over mededelen? Dan zullen wij van dit punt afstappen en ga ik nu over tot de verklaringen van generaal *Vaillant* met betrekking tot het gemaal aan de Grebbe. Hij heeft er overigens niet zo heel veel van gezegd. Hij heeft er op gewezen, dat die quaestie pas ter sprake is gekomen toen de mobilisatie al aan de gang was. Maar nu is ons wel gebleken, dat dit eigenlijk niet helemaal waar is. Hij zeide het trouwens niet zo positief en zei het meer in die zin, dat het niet eerder met hem besproken was. Generaal *Wilson* en ook andere getuigen, o.a. de commandant van het veldleger, hebben er ook mededelingen over gedaan en er op gewezen, dat het al vóór de mobilisatie aan de orde is gesteld. Is u daar in een of andere functie iets van bekend?

A. Neen, President, ik weet wel, dat de commandant van het veldleger eens een grote tactische oefening heeft gehouden in de Grebbestelling. Bij die oefening zal hij waarschijnlijk de ervaring hebben opgedaan, dat het wenselijk was om zo'n gemaal bij de Grebbe te hebben en ook die damwand, waarover u zoëven sprak. Maar dat is dan zuiver een militaire aangelegenheid, die bewerkt is geworden in het hoofdkwartier van de generale staf en waar het Departement van Defensie buiten is gebleven.

19051. De **Voorzitter:** Juist, dat ging dus geheel buiten het Departement om?

A. Dat was een zaak, die het Departement niet raakte.

19052. De **Voorzitter:** Ik heb hier nl. een schrijven van de commandant van het veldleger, waarin hij wijst op verschillende data, hij noemt hier o.a. 27 September 1938. Dat zal slaan op wat u daar zelf ook zegt, die verkenning, en verder heeft hij bericht uitgebracht aan H.M. de Koningin over de stand van zaken in de Grebbelinie op 11 Juli 1939. Daar heeft hij gewezen op een aantal punten, o.a. punt 3: „Spoedige aanleg van een electrisch bomvrij gemaal bij de Grebbesluis is noodzakelijk." Verder wijst hij op de datum 20 Juli 1939. Aan de toenmalige majoor van de generale staf *Wilson,* werkzaam onder de bevelen van de chef van de generale staf, deelde hij in verband met een door hem, op 24 Juli, te Utrecht te houden bespreking met de directeur van de Werkverruiming en de Provinciale Waterstaat een aantal punten mede, o.a. punt 3: „Het electrisch gemaal bij de Rijn moet een capaciteit hebben van 20 m³."

A. Op al die data, die u noemt, was ik nog geen Minister, dus ik weet er niets van.
Uit alles, wat u voorleest, blijkt echter, dat het een quaestie was van de commandant van het veldleger met de chef van de generale staf.

19053. De **Voorzitter:** Generaal *Wilson* zelf heeft nog het volgende gezegd. Ik zal het u niet allemaal in extenso voorlezen, maar hij spreekt er van, dat het project al gemaakt was in de zomer van 1939 door het toenmalige hoofd van het centrale inundatiebureau. Dit project is in de zomer van 1939 van de hand gewezen, omdat het te kostbaar was, maar het is weer ter hand genomen in de winter van 1939 op 1940. Het gemaal was ook in Mei niet klaar, vandaar dat daar dus die brede strook was en de zaak niet voldoende geïnundeerd was. Op een vraag van de heer *Korthals* zeide hij:

> „Ja, en ik weet wel bijna zeker, dat ze ook van de opperbevelhebber zijn doorgegaan, maar dat om de kosten het voorstel is afgewezen."

En dat zou dan zijn, terwijl u Minister was.

A. Wie zegt dat, President?

De **Voorzitter:** De heer *Wilson:* „Ik weet wel bijna zeker", zegt hij, dus is er een klein voorbehoud bij.

A. Dit is een pertinente onwaarheid en dat blijkt ook uit de uitlating van de heer *Ringers,* die in zijn dagboek genoteerd heeft, dat het voorstel om het gemaal te bouwen 3 maanden bij de opperbevelhebber zou hebben gelegen.

19054. De **Voorzitter:** Zei de heer *Ringers* dat, heeft hij u dat persoonlijk medegedeeld? Want ik heb het hier niet voorgelezen.

A. Wat ik u nu zal voorlezen, heb ik gepubliceerd in mijn brochure naar aanleiding van die van generaal *Reynders.* Ik heb het eerst gepubliceerd nadat de heer *Ringers* mij daar toestemming voor had gegeven en verklaard had, dat het juist was, zoals ik het had neergeschreven. Ik heb dan gezegd:

> „Ik kan verklaren, dat ingenieur *Ringers* weinig waardering heeft voor de vlotheid, waarmede versterkingskunstige en inundatievraagstukken buiten het Departement van Defensie werden behandeld. De plannen voor het bouwen van een pompstation bij de Grebbe zijn, om een voorbeeld te noemen, ongeveer 3 maanden in behandeling geweest."

Dus het is bepaald onjuist, dat dit op rekening van het Departement van Defensie wordt geschoven.

19055. De **Voorzitter:** De heer *Mattern,* toch wel een bij uitstek kundig iemand, niet waar, ook een geloofwaardig getuige, heeft hier onder ede het volgende medegedeeld:

> „Neen, ik heb toen met een ingenieur van de Rijkswaterstaat het gehele gemaal ontworpen, dat hebben we dus helemaal van de grond af moeten opzetten. Het is een gemaal met een sluis er bij, de scheepvaart moet door kunnen gaan, niet waar; dat gemaal moest bijzondere eigenschappen hebben, het moest ook opzij kunnen uitmalen om de uiterwaarden onder water te kunnen zetten en dergelijke dingen; daar kwamen nog andere sluiswerken bij, het moest helemaal apart worden opgezet. Het gemaal is ten slotte ontworpen door de Rijkswaterstaat, die heeft er de tekeningen voor gemaakt; toen hebben we er een kostenbegroting voor gemaakt. En dat is voorgelegd aan de opperbevelhebber."

Objectiviteitshalve merk ik op, dat de vertragende instantie buiten uw Departement desnoods ook de Rijkswaterstaat zou kunnen zijn; ik laat dat verder even in het midden.

A. Ja, maar het blijft toch altijd de opperbevelhebber, die bezig is aan het creëren van een gemaal; de Minister weet nog van niets af.

19056. De **Voorzitter:** Dan vraag 4711:

> „Dat was op dat moment nog generaal *Reynders*?
>
> **A.** Dat was toen nog generaal *Reynders.* En toen is het er ook inderdaad doorgekomen. Het heeft wel veel moeite gekost, maar de commandant veldleger heeft het er door weten te krijgen; ik herinner me nog wel, dat ik een paar keer met hem mee naar den Haag moest als adviseur en dat inderdaad de commandant van het veldleger het bij het opperbevel er heeft doorgekregen. Het was absoluut nodig; we boften er bij, omdat we de pompen konden krijgen van één van de gemalen van het Julianakanaal, die had de Waterstaat op dat moment over, dus die hoefden niet gemaakt te worden, en dat zijn meestal dingen, waar nogal wat tijd in zit, en verder moest het gebouw worden gemaakt. En er is al aan begonnen, vóórdat de winter uitbrak, dus er is in December al aan begonnen."

Vervolgens heb ik de heer *Mattern* nog gevraagd:

> „Maar kunt u mij ook zeggen hoe lang deze plannen bij de opperbevelhebber hebben gelegen?
>
> **A.** Dat zou ik niet durven zeggen. Het kan niet lang geweest zijn, want in October zijn we er aan begonnen en in December is het gemaal begonnen" — het bouwen is blijkbaar bedoeld, niet waar? — „en u moet niet vergeten, er heeft ook een hoop tekenwerk aan gezeten, want je begint een werk niet, vóórdat je eerst berekeningen en tekeningen heb gemaakt."

Dan weer een vraag van mij:

> „Dan is uw indruk toch niet, dat het daar erg lang getraineerd heeft?
>
> **A.** Neen, mijn indruk is dat helemaal niet. Als het lang is geweest, laten we zeggen drie weken. De rest hebben wij nodig gehad voor de technische uitvoering."

A. Ja, maar met „die rest" zijn die drie maanden al zo opgesoupeerd. Eerst de pogingen van de commandant van het veldleger om de opperbevelhebber te overtuigen, dat het gemaal er zijn moet, dan moet het in studie genomen worden. En alles, wat de heer *Mattern* daar opnoemt, is taxerenderwijze gesproken al zeker langer dan drie weken. Althans is de Minister van Defensie altijd nog niet in het geding, want dit, wat u mij voorgelezen heeft, zijn allemaal zaken tussen de commandant van het veldleger en de opperbevelhebber. En de Minister van Defensie staat hier nog volkomen buiten, die weet nog van niets.

19057. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat wij van dit punt verder wel kunnen afstappen, dat is wel van alle kanten toegelicht. Maar de vraag is, of dat, wat hier in uw brochure staat, wel met zoveel woorden op de rug van de opperbevelhebber kan worden geschoven?

A. Niettemin is het bij de opperbevelhebber in behandeling gebleven. Want u las daarnet zelf, dat de commandant van het veldleger, al vóórdat ik Minister werd, reeds in Juni en Juli 1939, op

het maken van dat gemaal had aangedrongen. Hij is er op teruggekomen, toen de mobilisatie uitbrak, en al die tijd heeft dat getraineerd bij de opperbevelhebber.

19058. De **Voorzitter:** Dat is dan een meningsverschil, zou ik zeggen. Het hangt trouwens ook samen met hetgeen ik zojuist ook al gezegd heb, de vraag, of men deze hele stelling eigenlijk wel als een belangrijke stelling beschouwt! Als men dat wel doet, dan heeft het natuurlijk zin zo'n gemaal te maken. Doet men dat echter niet en zegt men: het oostfront van de vesting Holland is *de* stelling en hier probeer ik alleen de zaak wat op te houden, net zoals aan de IJssel, enz., dan heeft het niet zoveel zin om er millioenen in te steken.

A. President, akkoord. Maar ik kom er met klem tegen op, dat het uitblijven van dit gemaal op rekening geschoven wordt van de Minister van Defensie, die hier zo onschuldig aan is als een pasgeboren kind, want die wist van het hele gemaal niets af.

19059. De **Voorzitter:** Ja, maar dat wordt ook door niemand verondersteld. Het wordt door niemand gezegd, dat u daar debet aan is. Maar in ieder geval is het goed, dit door het verhoor nog eens vast te leggen.

Dan ga ik nu over naar een ander punt. Het heeft mijns inziens geen zin daar in details op in te gaan, nl. op de quaesties, samenhangende met het incident in Bergen. U herinnert zich wel, dat wij het de vorige keer behandeld hebben. Het is vrij onvruchtbaar om daar nog in bijzonderheden al de mededelingen van de getuigen over aan te halen, want het hoofdpunt, waar het eigenlijk om draait, althans in onze ogen, is de vraag of men met reden de opperbevelhebber kan beschuldigen van een zekere inertie ten opzichte van de luchtschendingen, waardoor de oorlogvoerenden van het luchtruim gebruik konden maken. Men kan dit naar onze mening daarom niet doen, omdat ons gebleken is uit verklaringen van verschillende deskundigen, dat een zeer actief tegengaan van die schendingen met het beschikbare materiaal practisch toch niet te verwezenlijken was geweest. Als men dat maandenlang actief gedaan had, dan was heel ons materieel opgesoupeerd geweest op het moment, dat men echt aan het vechten had moeten gaan. Ik merk dit alles even terloops op. Verder kunnen wij, geloof ik, van de quaestie van de uren en wat er precies gebeurd is wel afstappen. De verklaringen kloppen overigens niet nauwkeurig met elkaar.

A. Maar helemaal niets doen, daar is nog wel groot verschil tussen.

De **Voorzitter:** Dat is dan weer het andere uiterste.

A. Ja, maar daar ging het om! Overigens is er over deze zaak natuurlijk verschrikkelijk veel gepraat, maar de man, die het mijns inziens het beste beoordelen kan, is mijn toenmalige adjudant, de tegenwoordige generaal *Kruls,* en de commandant van het vliegveld op dat moment, wiens naam ik mij nu niet herinner, *die mij nog excuses heeft aangeboden,* omdat er op dat vliegveld niets gedaan was.

De **Voorzitter:** Wij zullen het debat hierover maar liever niet heropenen, want als ik deze verklaringen alle moet aanhalen, dan komen die excuses en dergelijke toch ook weer in een ander licht te staan. Ik wil zeggen, wij hebben de getuigen daar heel uitvoerig over gehoord en ik geloof, dat ik er mee kan volstaan met te zeggen, dat zij elkaar hier en daar nogal eens tegenspreken, dus dat wij dat maar verder in het midden moeten laten, want.....

A. Ja, President, maar generaal *Reynders* heeft mij daarop in zijn tweede brochure fel geattaqueerd en onder aanhaling van bevelen, die uitgegeven zouden zijn, met de uren er bij. Bevelen, die onmogelijk op dat moment gegeven hadden kunnen zijn. De zaak is zó verdraaid voorgesteld, *dat ik er werkelijk geen genoegen mee zou kunnen nemen, als ik naderhand bij de publicatie van uw rapport deze onjuiste verklaringen zou lezen.* Daar neem ik geen genoegen mee; er moet dan per se onwaarheid zijn gesproken.

19060. De **Voorzitter:** De heren hebben onder ede nogal uiteenlopende verklaringen afgelegd.

A. Ja, en dat zou voor mij een reden kunnen zijn om hier geen genoegen mee te nemen.

19061. De **Voorzitter:** Ja, dan moeten wij het toch gaan behandelen, het is overigens een hopeloze geschiedenis, wij komen er nu na bijna negen jaren nooit uit, dat is mijn vaste overtuiging.

A. Maar heeft u generaal *Kruls* er over gehoord?

19062. De **Voorzitter:** Ja, maar diens verklaringen kloppen ook niet volledig met wat u heeft medegedeeld, dat is juist het ongeluk.

A. Dat vind ik schandelijk, want die heeft naast mij gestaan.

19063. De **Voorzitter:** Met betrekking tot enkele punten, bv. over de uren van aankomst en dergelijke dingen. U stelt, meen ik, dat het nog helemaal in de nacht was en de heer *Kruls* heeft de opvatting, dat het schemerde. Wij hebben het opgevraagd aan het Meteorologisch Instituut. Volgens hen zou dat tegen zes uur geweest zijn en uw voorstelling was, dat het tegen vier uur was. Er zijn derhalve een heleboel dingen, die niet kloppen. Anderzijds zijn zij mijns inziens niet zo erg van betekenis in verband met de andere quaestie, dat alle deskundigen zeggen, dat een grootscheeps tegengaan van die luchtschendingen niet mogelijk was. Het klopt b.v. met hetgeen de commandant van het veldleger gezegd heeft, dat, toen zij er één afgeschoten hadden — in de buurt van Roermond meen ik —, Leiden in last was en men toen min of meer wel geen réprimande kreeg, maar daar kwam het toch enigermate op neer. Ik zal het u even voorlezen. Generaal *van Voorst* verklaarde:

> „Ik heb de indruk gekregen, dat men van de zijde der Regering het enigszins wilde goedmaken tegenover Duitsland, dat een Duits vliegtuig was neergeschoten, laat ik het zo uitdrukken, zodat met allerlei mogelijke eerbewijzen deze gevallene naar Duitsland werd geleid. Ik vind het een op zich zelf staand geval."

Ik heb toen gezegd:

> „Daaruit zou men dus moeten concluderen, dat de Minister van Defensie niet al te grote verwijten aan de opperbevelhebber zou mogen maken over een te weinig aan activiteit op dit gebied?
>
> **A.** Bedoelt u ter zake van het bestrijden van vliegtuigen?
>
> De **Voorzitter:** Ja.
>
> **A.** Hij had niet de daarvoor voldoende middelen.
>
> De **Voorzitter:** Juist.
>
> **A.** Er is altijd wel gevuurd door luchtdoelartillerie, maar resultaten waren er vóór de oorlog niet. Ze waren blijkbaar veel te hoog."

Generaal *Best* heeft hier ook nog mededelingen over gedaan. Volgens hem zijn de verwijten, die u met betrekking tot het opstijgen op het vliegveld gemaakt heeft, minder juist. De betreffende luchtvaartautoriteiten hadden juist van bovenaf het commando gegeven om niet de lucht in te gaan zonder meer. Ik heb aan een van de officieren gevraagd, of zijn mensen niet gaarne iedere gelegenheid aangrepen om de lucht in te gaan. Hij zeide, dat hij het graag had willen doen, maar op bepaalde argumenten, die ook door de heer *Best* naar voren zijn gebracht, was van bovenaf juist het bevel uitgegeven het niet te doen.

A. Dat kan ik desnoods accepteren, President, hoewel de Regering met een door een lagere commandant uitgegeven bevel niets heeft te maken. Maar dan moet de opperbevelhebber niet tegen mij zeggen, dat 's nachts zoveel mogelijk gevlogen wordt om die luchtschendingen te voorkomen; dan had hij mij dat eerlijk moeten zeggen. Maar hij moet niet zeggen, dat alle vliegtuigen, die er voor geschikt zijn, uit zijn en dat er alles aan wordt gedaan om die neutraliteitsschendingen te voorkomen. Vandaar dat, en dat is ook niet te verwonderen, op Bergen diepe rust heerste, toen ik daar kwam. Of er „iets" of „niets" gedaan wordt, is bij de handhaving van de neutraliteit wel degelijk een punt, waarin de Regering zeggenschap heeft. Die actie 's nachts, dat moet ik u er bij vertellen, was dan ook zeer op aandringen van het lid van de Regering, de Minister van Buitenlandse Zaken.

19064. De **Voorzitter:** Ja, maar dat klopt ook weer niet helemaal. Wij hebben daar de Minister ook over gehoord en nu is alleen de vraag, wie dat dan heeft medegedeeld. Van de zijde der luchtvaartautoriteiten is juist medegedeeld, dat Buitenlandse Zaken eerder geremd had! Dat kan mogelijk in een later stadium zijn geweest, maar daarmede is het gehele geval nogal dubieus.

A. Ik zal u laten lezen het briefje, dat de heer *van Kleffens* mij 11 Februari 1946 schreef, toen ik mijn brochure geschreven had, en toen over deze passage ook zijn mening gezegd heeft.

19065. De **Voorzitter:** Heeft u er nog iets over gevonden?

A. Ja, President. Dit zijn blz. 19 en 20 uit mijn brochure, waar ik de nachtvliegerij bespreek. Naar aanleiding van mijn ontwerp, hetgeen de heer *van Kleffens* gezien heeft, heeft hij mij laten weten, dat het misschien beter was om na het woord „protesten" in te voegen: van Nederland bij de oorlogvoerende Mogendheden, maar ook „van" en het volgende woord „der" te veranderen in „de". Dus uit deze passage blijkt, dat deze in volledige overeenstemming met de Minister van Buitenlandse Zaken in mijn brochure is opgenomen. Dus Buitenlandse Zaken kan nu nooit zeggen, dat ze een andere mening hadden, want Minister *van Kleffens* heeft zelf wat ik hier gepubliceerd heb, gezien.

19066. De **Voorzitter:** Maar er is ons door luchtvaartautoriteiten, die wij als getuigen gehoord hebben, hier medegedeeld, dat van Buitenlandse Zaken uit geremd was op het gebied van deze acties. Nu is het weer mogelijk, u hebt vanmorgen al bij een heel andere quaestie op hetzelfde gewezen, dat er mogelijk verschil zit in een bepaalde handeling in Februari of in September. Daar kan het misschien in zitten. Maar er is hier wel degelijk beweerd, dat Buitenlandse Zaken juist op dit punt eerder in de omgekeerde richting had ingegrepen. Het zou niet de Minister persoonlijk geweest zijn, maar er is een lagere functionaris van Buitenlandse Zaken genoemd, waarvan de naam mij op het ogenblik ontschoten is.

A. Maar daar hebben ten slotte de Minister van Buitenlandse Zaken en de Minister van Defensie niets mee te maken. De Minister van Buitenlandse Zaken drukt zijn wens uit aan de Minister van Defensie om meer activiteit in de lucht des nachts te ontplooien en als de opperbevelhebber, wie ik het toch persoonlijk gezegd heb, dan zegt, dat hij al het mogelijke doet en dat de vliegtuigen 's nachts uit zijn en het blijkt niet het geval te zijn, dan.....

19067. De **Voorzitter:** Ja, maar wij hadden geen nachtjagers, zodat de deskundigen zeggen, dat het niet kon.

A. Dan hadden zij dat moeten zeggen, maar hij zegt tegen de Minister, dat het gebeurde.

19068. De **Voorzitter:** U zegt zelf, dat gezegd is „voor zover mogelijk", en als nu dit „voor zover mogelijk" uitsluit, dat het gebeurt, dan is er geen onwaarheid gesteld.

A. Ja, toch wel, dat is dan niet de zuivere waarheid.

19069. De **Voorzitter:** Enfin, het is vrij onvruchtbaar om er nog diep op in te gaan.

A. Maar, President, dan mag ik toch zeggen, dat dit geen juiste verantwoording is. Want generaal *Reynders* zeide, dat er vliegtuigen uit waren. Enfin, ik kan u in dit opzicht toch niet helemaal volgen, President, want in de tweede brochure van generaal *Reynders* staat ergens: „alles was in orde, er waren vliegtuigen uit".

19070. De **Voorzitter:** Ja, daar zijn ook weer tegenstellingen over tussen de diverse verklaringen, maar nu wil het ongeluk, dat de meesten van deze heren, als ik het zo maar populair mag uitdrukken, eerder een lijn tegen u trekken dan omgekeerd. Zowel de heer *van Voorthuysen* als de heren *van der Werff* en *Lamers* staan in hun verklaringen eerder op hetzelfde standpunt.

A. Omdat de heren zich niet graag door de Minister van Defensie aan hun jasje getrokken zien, President, laten wij het nu maar eerlijk zeggen.

19071. De **Voorzitter:** Maar daar moet ik dan toch dit over opmerken. De heer *van der Werff* heeft op dit punt juist aan het slot van een heel lange uiteenzetting in antwoord op vraag 10187 gezegd:

> „Toen heb ik er op gestaan, dat er in het laatste gedeelte van dat verslag, dat majoor *van Voorthuysen* maakte van dit hele geval, kwam te staan, dat naar mijn overtuiging de Minister een foutieve order gegeven had. Nu vind ik het heel typisch en eigenaardig, dat ik er nooit meer iets van gehoord heb. Als dat in het verslag is opgenomen — en ik kan mij bijna niet voorstellen, dat het er niet in zou staan, want ik heb gevraagd het er in te zetten en ik heb het ondertekend —, dan is dat toch een tamelijk rechtstreekse beschuldiging tegen de Minister van Defensie."

Dan is hij er nog nader op ingegaan en zeide nog: „Ik wilde dat wel eens uitgezocht zien."

A. De heer *van Voorthuysen* zat niet in Bergen, die zat op Schiphol, want vanaf Bergen ben ik naar Schiphol gereden en daar was hij aanwezig.

19072. De **Voorzitter:** Dit was de heer *van der Werff!*

A. Ja, maar als majoor *van Voorthuysen* rapport moet indienen, dan moet hij alles van horen zeggen hebben, want majoor *van Voorthuysen* was niet op Bergen aanwezig, toen ik daar was, die zat op Schiphol, want ik ben van Bergen naar Schiphol gegaan.

19073. De **Voorzitter:** Dat heeft de heer *van Voorthuysen* ook medegedeeld en hij heeft de nadruk er op gelegd, dat hij alle mogelijke mensen gehoord had. Verder heeft hij ook gesteld, dat hij het absoluut onwaarschijnlijk achtte, dat al deze mensen één lijn getrokken zouden hebben in het naar voren brengen van onwaarheden. We kunnen hier nog wel een uur over praten, als ik u alle verhoren moet gaan voorlezen. We komen er bovendien toch niet uit en ik geloof, dat het niet van buitengewoon grote betekenis is. De meeste deskundigen, die wij gehoord hebben, verklaarden immers eensgezind, dat een actieve bestrijding van de buitenlandse vliegtuigen niet mogelijk was, dat wij niet voldoende materiaal hadden, omdat wij geen nachtvliegers hadden, omdat het gebied te klein was, omdat de vliegtuigen te hoog vlogen, zodat zij al buiten de territoriale lijnen waren, vóórdat onze vliegers boven waren. Om al die redenen menen de meeste deskundigen, dat men de opperbevelhebber in redelijkheid in ieder geval geen grote verwijten kan maken. Er blijft misschien alleen over, wat u straks gezegd heeft, dat hij zich misschien niet zo gelukkig tegen u heeft uitgedrukt en dat hij beter had kunnen zeggen: „Excellentie, het is niet mogelijk, laten wij er dus verder niet over praten".

A. Ja, maar hij doet voorkomen alsof alles oké is, dan is dat niet juist van de opperbevelhebber. Bovendien is tussen „iets doen" en „niets doen" verschil, dat ernstig kan zijn in verband met de te voeren buitenlandse politiek en dat ter beoordeling is van de Regering. Ik vat deze zaak heel ernstig op, want tijdens mijn Ministerschap heb ik daar al moeilijkheden mede gehad, omdat een volkomen onaanvaardbare toestand naderhand door chefs wordt goedgepraat. Dat is thans langzamerhand van dergelijke formidabele afmeting geworden, dat ik met al die leugenachtige rapporten geen genoegen kan nemen. En als deze verklaringen onder ede zijn afgelegd?

19074. De **Voorzitter:** Die zijn onder ede afgelegd en ik heb herhaaldelijk de mensen gevraagd: „Kunt u vandaag onder ede positief verklaren, dat u de overtuiging hebt, dat wat u destijds hebt samengesteld niet geflatteerd was, maar werkelijk de toestand was, zoals u het heeft gezien, of vernomen, of meegemaakt, of wat dan ook", en al de betreffenden hebben het onderstreept en gezegd, dat het niet geflatteerd was en dat zo werkelijk de situatie was!

A. Maar laten wij nu aannemen, President, dat er dan tussen generaal *Kruls* en mij een verschil van mening is omtrent het uur van aankomst in Bergen, dan zal toch, als ik het u vragen mag, generaal *Kruls* wel gezegd hebben, dat er niets, maar dan ook niets in orde was en dat de hele gemeente daar sliep. Dat de piloten in Bergen zaten, zal hij toch hebben moeten bevestigen. Bovendien, hetgeen generaal *Reynders* in zijn tweede brochure op blz. 38 zegt van de bevelen:

> „op 10 September te ongeveer 6.15 uur kwam de Minister van Defensie op het vliegveld,"

en wat daar verder volgt, is aan de hand van de door hem vermelde uren al te weerleggen, dat kan niet.

19075. De **Voorzitter:** Ik heb het met generaal *Kruls* ook helemaal doorgenomen, maar ik geloof, dat het niet in verhouding tot de betekenis van de zaak is, als ik u dat nog allemaal voorlees. Als ik dit voorlees, dan moet ik ook al de verklaringen van de andere heren gaan voorlezen en dan komen wij er nooit uit. Dat is mijn indruk toch al geweest bij die verhoren, want er is voortdurend tegenspraak op detailpunten en het is bovendien acht jaar geleden. Vooral daarom is het onvruchtbaar, omdat alle deskundigen het er toch over eens zijn, dat het niet gekund had en dat, als het actief gedaan was acht maanden lang, wij in Mei niets meer over hadden gehad.

A. Dat wil ik dan verder onbesproken laten, President, hoewel ik het er niet mede eens ben. Maar wel zou ik willen vernemen de indruk, die generaal *Kruls* had van de paraatheid van het vliegveld Bergen, die nul was, ook al vliegt men niet.

19076. De **Voorzitter:** Maar daar schijnen ook misverstanden over te zijn geweest. Zoals u weet, zijn er verschillende commando's ter plaatse. De één heeft het commando over deze afdeling, een ander over het vliegveld, enz. Nu is onze indruk, dat u opdracht heeft gegeven aan één bepaalde functionaris, terwijl het misschien niet precies.....

A. Maar President! Ik heb tegen de betrokken officier van piket gezegd: „Er wordt verondersteld, dat het vliegveld op de grond en uit de lucht wordt aangevallen." Als de vijand komt, geeft hij aan verschillende functionarissen toch ook geen opdrachten van: nu moet jij dit doen en jij dat doen. De officier van piket is de verantwoordelijke man en die moet dan maar weten wat hij doet. Maar er gebeurde niets, om de doodeenvoudige reden, dat er geen vliegtuig startklaar was en de piloten in Bergen logeerden, terwijl de mensen, belast met de grondverdediging, niet eens wisten waar zij in stelling moesten komen. Dat was nog nimmer beoefend. Nu tracht men van de zijde van de luchtvaartdienst een en ander goed te praten door te zeggen, dat de Minister zich vergist heeft. Maar de Minister heeft zich helemaal niet vergist. Het heeft ongeveer twee uur geduurd, vóórdat het eerste vliegtuig op kon stijgen, en van de vliegtuigen, die daar stonden, waren de motoren met zeiltjes afgedekt. Het was in één woord een groot schandaal, wat ik daar aangetroffen heb, en ik zou graag willen weten of de indruk van generaal *Kruls* ook zo was.

19077. De **Voorzitter:** Ik zou u in overweging willen geven om later, als deze *Handelingen* gepubliceerd worden, al de verschillende verklaringen van de getuigen eens rustig na te lezen. Want men bestrijdt ook, dat u daar aan de juiste man de juiste opdracht zou hebben gegeven. Dientengevolge zouden er ook ongerechtvaardigde beschuldigingen uwerzijds zijn geuit. U hebt daar, geloof ik, ook een standje gegeven aan bepaalde mensen en toen heeft de betreffende commandant, hetzij onmiddellijk, hetzij naderhand, onder vier ogen met u daar bezwaar tegen gemaakt. Die bijzonderheden kan ik op het ogenblik niet reproduceren, omdat zij gedeeltelijk ook nog niet gedrukt zijn, dat is het ongeluk. Tot nu toe zijn de *Handelingen* pas gedrukt tot half Mei en wij zijn al weer twee maanden verder. Daardoor hebben wij ook niet alle verhoren precies letterlijk voor ons. De betreffende schijnt tegen u gezegd te hebben, dat men die mensen daar geen standje van kon schoppen, omdat zij juist van het commando luchtverdediging de opdracht gekregen hadden om dergelijke dingen niet te doen! En zo zijn er talrijke misverstanden en talrijke meningsverschillen.

Op mijn vraag: „Het was misschien een zeer stuntelige geschiedenis; de heren waren mogelijk een beetje de kop kwijt en hadden eigenlijk niet veel te vertellen", antwoordde generaal *Kruls:*

> „Het geheel maakte een allermiserabelste indruk en dat staat voor mij vast, dat een volgende patrouille, die eventueel — aannemende, dat er een in de lucht was — had moeten opstijgen, zeker drie kwartier nodig had gehad na het alarm, vóórdat zij in de lucht was. De totaal indruk van dit bezoek was dan ook — dat is een impressie, die mij zeker goed bijgebleven is — vernietigend. Daarna zijn we min of meer als geslagen honden naar Schiphol gegaan".

Dat is deze verklaring, inderdaad. Maar zoals ik u zeide, de andere heren zijn ook zeer positief en maken niet de indruk, dat zij er omheen draaien, zij geven verschillende argumenten aan. Ik herinner mij, dat één van de getuigen, die wij later gehoord hebben en waarvan het verhoor nog niet gedrukt is, gezegd heeft, dat de volgende dag, toen generaal *Best* met de opperbevelhebber kwam, de zaak op precies dezelfde manier behandeld is en dat men van deze heren een compliment had gehad. Dat vond men onlogisch. De dag van te voren gaf de Minister een grote uitbrander en de zaak was precies hetzelfde. Daarom is de nadruk van verschillende kanten daarop gelegd, dat door de manier, waarop u alarm geslagen hebt, misschien het adres, aan wie u dat gedaan hebt, de zaak verkeerd gelopen is.

A. Ik kan over deze tweede dag niet oordelen, President, maar allicht ging het toen beter. Men was door mij wakker geschud. De Minister van Defensie, en dan wil ik hiermede besluiten en niet verder op deze zaak ingaan, heeft zich daar in Bergen niet voor de gek laten houden. Ik betreur het in hoge mate, dat enige vooraanstaande mensen uit onze luchtvaart gemeend hebben de Minister van zijn bezoek een verwijt te moeten maken, hetgeen onjuist is. En nog onjuister is hun samenwerking, waarvan uit het door u medegedeelde blijkt, want het is mijn vaste overtuiging, dat onderling overleg is gepleegd, gezien ook de verklaring van generaal *Kruls*, die ook niet de eerste de beste is, die hier voor uw commissie op zeer duidelijke wijze heeft getuigd hoe de toestand in Bergen was. En ten slotte herhaal ik, dat niet een luchtvaartman of de opperbevelhebber alleen uitmaakt wat er gebeurt. Als de Regering een wens te kennen geeft, dan behoort daaraan te worden voldaan, de verantwoordelijkheid daarvoor berust niet bij de opperbevelhebber, maar bij de Regering.

19078. De **Voorzitter:** Dan zullen wij er nu maar van afstappen en kunt u naderhand misschien al deze verhoren nog eens nalezen. Dan heeft u de gelegenheid om het in extenso te bestuderen. Ik kom nu aan een ander punt, wat ook nogal omstreden is. Dat is de quaestie van het Bureau Inlichtingen en wat daar allemaal mee samenhangt. Opdrachten om geen mededelingen te doen aan de Minister, enz. Het is ook niet zo verschrikkelijk belangrijk. Ik zou u willen vragen, of u niet eerst een klein exposé kunt geven over de formele verhouding tussen het Bureau Inlichtingen, dat toen bestond, ten opzichte van de chef van de generale staf — vóór de mobilisatie dus — en de Minister van Defensie. Verder over de verhoudingen na de afkondiging van de mobilisatie. Zit daar misschien verschil in? Verschillende andere militaire bureaux en autoriteiten, die vóór de mobilisatie rechtstreeks onder het Departement stonden, ressorteerden naderhand onder de opperbevelhebber en slechts indirect ook weer .....

A. Het Bureau Inlichtingen heeft altijd deel uitgemaakt van het hoofdbureau van de generale staf, later het hoofdkwartier van de opperbevelhebber. Daar zit dus geen verschil in en de Minister van Defensie.....

19079. De **Voorzitter:** Was dit bureau speciaal van de staf en dus later na de mobilisatie van de opperbevelhebber, of was het meer een algemeen inlichtingenbureau ook voor de Regering? Hoe moet men dat eigenlijk zien?

A. Het was de verplichting van de chef van de generale staf en later van de opperbevelhebber om, ingevolge punt 5 zijner instructie, de Regering op de hoogte te houden van die dingen, die naar het oordeel van de opperbevelhebber van belang waren. Maar het apparaat zelf, de inlichtingendienst, ressorteerde onder de chef van de generale staf, later opperbevelhebber. U moet het zó zien, dat de Regering haar inlichtingen van meer dan één zijde kreeg. Om een markant voorbeeld te noemen: ook door de gezantenrapporten, die bij de Minister van Buitenlandse Zaken binnenkwamen. Op economisch gebied door de rapporten, die binnenkwamen bij de Minister van Economische Zaken c.q. bij de Minister van Buitenlandse Zaken. Al deze van verschillende zijden binnenkomende inlichtingen kwamen ten slotte samen bij de Regering, waardoor deze zich dus een beeld kon vormen omtrent de situatie. De Regering putte derhalve uit verschillende bronnen, waarvan er één was het Bureau Inlichtingen van de generale staf, of liever gezegd, van de opperbevelhebber, omdat het bureau onder de opperbevelhebber ressorteerde.

19080. De **Voorzitter:** Maar kan men dus een plicht voor de opperbevelhebber construeren om ook na de mobilisatie alles wat hij kreeg, ook meteen door te geven aan de Regering?

A. Zeker, President.

19081. De **Voorzitter:** Of was er een zekere zelfstandigheid, waarbij hij kon zeggen: dit gedeelte vind ik niet erg belangrijk en houd dat maar zelf en verder stuur ik het door. Hoe staat u daartegenover?

A. Hij was verplicht de Regering zo goed en zo volledig mogelijk op de hoogte te houden. Dit resulteert uit zijn instructie, art. 5, punt 2; daar staat:

> „Van alle te zijner kennis komende inlichtingen, welke voor de beoordeling van de politieke toestand van belang kunnen zijn, en van alle gebeurlijkheden, welke op deze toestand van invloed kunnen zijn — ongeacht de omstandigheden of daarbij onderdelen van de weermacht of militairen kunnen worden betrokken —, doet hij Ons mededeling."

19082. De **Voorzitter:** Dus u stelt wel, dat hij door dergelijke opdrachten te geven eigenlijk zijn boekje te buiten ging?

A. Dat zou voor mij nog niet eens zo erg geweest zijn, President, maar het ging hier om de zaak. Of hij zijn boekje te buiten ging, dat telde voor mij niet, het ging om de zaak, het ging om ons land en dat schaadde hij er mee, daar ging het om.

19083. De **Voorzitter:** Doordat de Regering niet voldoende op de hoogte was!

A. Ja.

19084. De **Voorzitter:** Deze zaak is wel zo van alle kanten behandeld door de verschillende getuigen, dat wij over die opdrachten, die aan de heer *Sas* gegeven zouden zijn en aan de andere heren, dat wij daar niet in bijzonderheden meer op behoeven in te gaan.
Dan kom ik nu tot de getuigenissen van de heer *Gerretson*. Het geval van die Duitse stappen is, meen ik, al ten dele met u behandeld. Maar het is toch goed om het nu nog eens in bijzonderheden met u door te nemen. Hij stelt o.a.:

> „Zonder dat er enige Duitse démarche geschied was, kon Buitenlandse Zaken weten, dat het grootste gevaar dreigde van schending van onze neutraliteit ten noorden van Maastricht."

Hij noemt de ervaring van de vorige oorlog en literatuur daarover enz.:

> „Dat wist ook iedere militair en historicus, die deze zaken kende, en men mocht verwachten, dat ook Buitenlandse Zaken dat wist. Ergo, indien men deze doortocht met alle macht had willen beletten, had het zwaartepunt van de defensie moeten liggen ten zuiden van de grote rivieren."

Daar zult u waarschijnlijk tegenover stellen, dat de Regering een andere politieke doelstelling had!

A. Ja, militair doel.

19085. De **Voorzitter:** Het geeft u geen aanleiding .....

A. ..... op een dergelijke ondeskundige uitlating in te gaan.
Men moet de zaak van de grond af bekijken en bestuderen, maar om op een enkel argument te gaan concluderen: „We moeten ten zuiden van de grote rivieren de grootste weerstand hebben, omdat ze daar misschien kunnen komen", dat kan men zo maar niet zeggen.

19086. De **Voorzitter:** Het geeft u geen motief tot het houden van een bepaald tegenbetoog?
U heeft ons de vorige keer medegedeeld, dat u destijds niets is medegedeeld van die Duitse démarches.

A. Van het bezoek van *von Zech* bij *Snouck Hurgronje* is mij niets medegedeeld.

19087. De **Voorzitter:** Dus het is ook zeer lastig om met u te behandelen de vraag, in hoeverre het tijdstip van de démarche van betekenis zou kunnen zijn geweest en betrekking zou kunnen hebben gehad op de beslissingen ten aanzien van de Peel-Raamstelling?

A. Omdat ik van de hele démarche niets wist, kan het natuurlijk nooit van invloed geweest zijn op mijn beleid.

19088. De **Voorzitter:** Maar u kunt misschien wel iets mededelen over het feit, dat gesteld wordt in de brochure-*Groeninx van Zoelen*, die wel is waar niet gedrukt, maar aan verschillende personen is toegestuurd, dat de oproep aan generaal *Reynders* tot de bedoelde eerste bijeenkomst in de maand November is uitgegaan van Buitenlandse Zaken. De heer *Gerretson* zegt daarvan:

> „Wanneer het in deze bijeenkomst alleen om nationaal-strategische vragen gegaan zou zijn, is het niet aannemelijk, dat het initiatief daartoe zou zijn gekomen van het Plein."

Hij bedoelt daarmede Plein no. zoveel, te weten Buitenlandse Zaken. Hij zegt dan:

> „Dat is een zeer sterke aanwijzing. Wanneer er uit nationaal-strategisch oogpunt zou moeten worden gesproken over de opstelling van de troepen, dan zou dat moeten zijn gebeurd op initiatief van de Minister van Defensie, ten Departemente of ten huize van die Minister, maar wanneer het Plein generaal *Reynders* oproept voor een urgente bespreking, dan staat dat zeer waarschijnlijk in verband met een op het Plein ontvangen bericht."

A. President, ik zal hier maar niet op antwoorden, maar er was natuurlijk in de Regering besproken, dat er een bijeenkomst zou zijn. En nu heeft blijkbaar *van Kleffens* opgebeld, maar om daar een diepzinnige conclusie aan te verbinden .....

19089. De **Voorzitter:** U had al die maanden veel en diepgaand contact met uw ambtgenoot van Buitenlandse Zaken; het is dus zeer begrijpelijk, dat eventueel een dergelijke afspraak tussen u beiden telefonisch door hem is doorgegeven.

A. Maar dat het met een bedoeling was, omdat er dit of dat onderwerp op de voorgrond zou treden, dat is absoluut niet waar.

19090. De **Voorzitter:** De heer *Gerretson* is nogal achterdochtig?

A. Geweldig.

19091. De **Voorzitter:** Hij spreekt er van, dat het reeds op zich zelf abnormaal is, maar u ziet daar dus helemaal niets in?

A. Ik geloof, dat de heer *Gerretson* een beetje het mannetje in de maan heeft gezien.

19092. De **Voorzitter:** Hij deelt dan mede, dat op 5 November die bijeenkomst heeft plaats gehad, en dan komt ter sprake — en daarover hebben wij u nog niet kunnen ondervragen — een zg. Engelse waarschuwing. U heeft dus de vorige keer ontkend, destijds, van de Duitse démarches op de hoogte te zijn geweest, maar nu zouden wij u dan de volgende vraag willen voorleggen. Of u iets is medegedeeld over Engelse waarschuwingen of démarches aan het adres van uw ambtgenoot.

A. Mij niet bekend, President.

19093. De **Voorzitter:** Dus dat ontkent u ook vierkant?

A. Ja, President.

19094. De **Voorzitter:** Hij zeide nl. nog het volgende:

> „En dan dient, ten derde, de mogelijkheid onderzocht, gegeven de mentaliteit van het Plein",

daar bedoelt hij, zoals gezegd, Buitenlandse Zaken mede, want Oorlog is ook op het Plein,

> „waar men ambtshalve niet altijd de waarheid spreekt",

dat is niet bij u maar bij Buitenlandse Zaken,

> „of men generaal *Reynders* 5 November soms heeft gesproken over een Engelse démarche, omdat men verbergen wilde, dat er een Duitse démarche heeft plaats gehad? Dit moet worden vastgesteld."

Enfin, voor wat u betreft, hebben wij het hierbij consciëntieus gedaan en inderdaad geconstateerd, dat u daar evenmin iets van bekend is als van de Duitse démarche.

A. Het is wel erg ingewikkeld geconstrueerd.

19095. De **Voorzitter:** Generaal *Reynders* zou toch ook van een Engelse waarschuwing hebben vernomen. Hij heeft ten minste in zijn uitvoerig antwoord op vraag 129 op een bepaalde plaats gezegd:

> „Die opvatting van mij was juist. Op 5 November, toen de Engelse gezant kwam met de mededeling, dat de oorlog aanstaande was, is er een bijeenkomst geweest in de ambtswoning van de Minister van Buitenlandse Zaken. Toen ik daar 's avonds kwam, zeide de Minister van Buitenlandse Zaken tot mij: Morgen is er een bespreking onder leiding van H.M. de Koningin en dan willen wij gaarne weten, welke voorstellen u hebt met het oog op de te verwachten aanval." Hebt u daar nog iets over?

A. Dat herinner ik mij niet meer, President.

De **Voorzitter:** Het is ook al weer acht jaar geleden, niet waar? Of zelfs bijna negen jaar.

A. Over hetgeen u daar voorlas, President, heeft generaal *Reynders* in zijn eerste brochure niets verteld, ook niet van die Engelse démarche. Ik zou u daar geen verdere inlichtingen over kunnen geven. Van deze Engelse démarche herinner ik mij niets.

19096. De **Voorzitter:** Prof. *Gerretson* wijst dan nog op het volgende, in antwoord op vraag 4632:

> „Er kunnen geldige motieven zijn voor dit beleid. Daarom heb ik ook gezegd: er behoeft geen sprake te zijn van een misdrijf tegen de veiligheid van de Staat. Maar waarom het hier

gaat — en dat is het uitgangspunt van mijn brief geweest —, was de tegenstelling tussen de publieke belofte „wij zullen onze plicht doen en ons tot het uiterste verdedigen" en het practisch zonder verweer opgeven van stellingen, die met veel kosten in staat van verdediging zijn gebracht. Dit beleid heeft geleid tot een geweldige depressie van onze natie, die er niets van begrepen heeft. De motieven, zowel politieke als militaire, van dit beleid moeten grondig worden opgehelderd."

A. President, ik geloof, dat dat allemaal behandeld is. Mijn bezwaar, en dat heb ik bij het vorige verhoor uitvoerig naar voren gebracht, tegen het verdedigen van die enorme lange lijn van Grave tot aan Weert met practisch gesproken een handje vol troepen was naar mijn smaak het onnodig opofferen van mensen met practisch, wat weerstand bieden betreft, geen enkel resultaat. Het wordt wel eens gesteld, dat, als het IIIde legerkorps er was blijven zitten, wij in Brabant zoveel langer weerstand hadden kunnen bieden. Dit is natuurlijk bepaaldelijk onwaar, want wij konden met het handjevol troepen, die wij daar hadden, ook al zat het IIIde legerkorps daar, geen weerstand van enige betekenis bieden. Die stelling van ± 70 km lengte zou zijn doorbroken en de hele zaak zou zijn opgerold, er zouden dan een hoop mensen zijn gesneuveld, gevangengenomen, enz., maar het resultaat was practisch hetzelfde gebleven. Of men de vijand daar nu een uur langer of korter ophoudt, want veel langer zou het zeker niet geweest zijn, is van weinig belang. Men doorbreekt die stelling en dan is het afgelopen. Dus het was naar mijn smaak zeer juist gezien van generaal *Winkelman* om daar die troepen niet aan op te offeren, maar dan liever die troepen te gebruiken voor de verdediging van het hart van het land.

19097. De **Voorzitter:** Maar hoe kan men dan komen tot de aanstelling van een opperbevelhebber, die blijkbaar dergelijke plannen heeft voor concentratie enz., want die waren u toch wel bekend?

A. Neen, President, want ik wist alleen uit de concentratie, dat hij daar een legerkorps had, maar wat hij daar mee ging doen, dat wist ik helemaal niet. De plannen, die de vorige chef van de generale staf, en misschien ook wel generaal *Reynders,* heeft ingediend bij Minister *Colijn* en Minister *van Dijk* (waar ik natuurlijk van op de hoogte was), betroffen alleen de concentratie. En zo zou er dus een legerkorps in Brabant staan. Maar om het scherp te stellen: of hij met het legerkorps ging marcheren naar het oosten, naar het zuiden, naar het westen of er ergens een stelling mee ging inrichten, dat is bij het indienen van die plannen nooit ter sprake gekomen. Daar kan men mee goochelen en die concentratie was ook altijd het uitgangspunt van de z.g. stafoefeningreizen, waar u ongetwijfeld van heeft gehoord. Dan begon men met een bepaalde concentratie, vervolgens kwam de leider der oefening (de chef van de generale staf) met een hele omschrijving van de toestand in Europa, wat de Duitsers en de Fransen en de Engelsen deden, en dan werd er gevraagd: wat doet men nu? En dan kwam pas aan de orde wat men met het legerkorps in Brabant wenste te doen. Vandaar die stafreizen. Als het de bedoeling was, dat men er niets mede deed en er tevreden mede was, dat het legerkorps zich ter plaatse zou gaan verdedigen, dan had men geen stafreizen behoeven te houden, want dan was het al heel eenvoudig. Het antwoord op de gestelde vraag was echter afhankelijk van de omstandigheden en van die omstandigheden hangt het af wat men met het legerkorps gaat doen. De Regering noch ik konden het weten, vandaar dat wij het gevraagd hebben.

19098. De **Voorzitter:** Dan krijgt u hetzelfde, wat wij straks al besproken hebben, of het niet verstandig was geweest het van te voren te bespreken. Maar ja, daar kan men over van mening verschillen. U spreekt daar weer over het gaan marcheren. Dat heb ik straks niet met u willen bespreken, maar ik kan het nu hier even aanhaken. Het bezwaar, dat u, wat het noorden betreft, had tegen de in uw gedachtengang bestaande bedoeling van generaal *Reynders,* om met twee legerkorpsen te gaan marcheren, zou men toch ook kunnen maken tegen wat generaal *Winkelman* naderhand in werkelijkheid gedaan heeft met het IIIde legerkorps!

A. Dat had ik ook wel, maar dat was lang niet zo gevaarlijk. Generaal *Winkelman* draaide met het IIIde legerkorps, dat in Brabant stond, achter de grote rivieren. Zoals u weet, zat hij in het noorden bij Grave aan de Maas en daar draaide hij als het ware om, zodat hij direct gedekt zat achter de grote rivier. En omdat hij het zelf ook wel wat gevaarlijk vond, heeft hij op een gegeven moment een grote manoeuvre op touw gezet om te kijken of het wel mogelijk was. Herinnert u zich dit? Misschien heeft generaal *Winkelman* in zijn verhoor wel aangevoerd, dat hij, vóór hij het definitieve besluit nam, een generale repetitie heeft gehouden. Ik had, dat moet ik u eerlijk zeggen, dit legerkorps liever bij voorbaat weggenomen voor de verdediging van de vesting Holland. Ik meen, dat ik dit al eens gezegd heb, maar ik wil het nog wel eens herhalen. Generaal *Winkelman* wilde het echter op politieke gronden liever daar houden en daar was inderdaad iets voor te zeggen.

19099. De **Voorzitter:** Dan zou ik nu willen overgaan tot een paar punten, die samenhangen met het ontslag zelf van generaal *Reynders.*

Er is namelijk een quaestie, betrekking hebbende op de bespreking, die u eind December met de commandant veldleger hebt gehad. Ik zal u voorlezen hetgeen laatstgenoemde gezegd heeft in antwoord op vraag 1425:

„Neen, Mijnheer de Voorzitter, de Minister heeft dat onderhoud helemaal geleid. De Minister is blijkbaar bij mij gekomen met een vooropgezette bedoeling, welke ik natuurlijk niet kende. Hij was slechts vergezeld van zijn adjudant, kapitein *Kruls.* De Minister had het gesprek helemaal in handen."

Hij is toen verder doorgegaan en aan het eind heeft hij gezegd:

„Maar ik heb nooit bevroed, dat de Minister van Defensie, als het ten minste waar is, wat hierover is geschreven, dat de Minister van Defensie in de Ministerraad en in tegenwoordigheid van de Koningin éneens daarmede voor de dag zou komen als wapen tegenover generaal *Reynders,* zonder dat de generaal *Reynders* van te voren was gewaarschuwd."

Heeft u daar nog een paraphrase op te geven?

A. De commandant van het veldleger zegt, dat ik met een vooropgezette bedoeling daar gekomen ben. Dat moet een vergissing van de commandant veldleger zijn, hetgeen ook blijkt uit de wijze, waarop het gesprek is gevoerd. Zonder enige bedoeling zeide ik de veldlegercommandant op een gegeven moment: „En generaal, nu zijn de terugtochtsbevelen (daar doelt de commandant veldleger in het door u geciteerde blijkbaar op) ook klaar." Als ik een vooropgezette bedoeling had met dat gesprek, dan had ik dat zo niet gelanceerd, dan had ik gevraagd: „Zijn de bevelen klaar?", maar ik ging van de veronderstelling uit: ze zijn klaar, omdat de opperbevelhebber mij dat had gezegd. Waarop de commandant veldleger antwoordde: „Welneen, helemaal niet." Dus die vooropgezette bedoeling, die had ik bepaaldelijk niet.

Ik herhaal, ik kwam daar om me op de hoogte te stellen van de toestand van de Grebbelinie en toen is toevalligerwijze het gesprek gekomen op die terugtochtbevelen. Maar ik ben helemaal niet, en ik stel er prijs op dat nog eens uitdrukkelijk te verklaren, naar de commandant veldleger toe gegaan om te gaan informeren naar de terugtochtbevelen. Dat heeft er niets mee te maken. Heel toevallig, toen het gesprek er op kwam, kwam ik er achter, dat de bevelen niet klaar waren.

19100. De **Voorzitter:** Maar het laatste gedeelte, waarin de commandant van het veldleger het blijkbaar ook niet erg gelukkig vindt, dat zijn mededelingen als een wapen gebruikt zijn, zonder dat generaal *Reynders* daar van te voren van op de hoogte is gesteld?

A. De opperbevelhebber had mij onjuist ingelicht. Verder heb ik hierop geen commentaar.

19101. De **Voorzitter:** Dan heb ik nu een paar punten over het ontslag zelf. Is u er iets van bekend, dat uit de kringen van de Eindhovense grootindustrie invloed zou zijn uitgeoefend op hooggeplaatste personen in den lande om generaal *Reynders* te doen vervangen door generaal *Winkelman*? Zoals u wel bekend zal zijn, is de heer *Winkelman* in Eindhoven vóór de mobilisatie werkzaam geweest in verband met de evacuatie naar het hart van het land. Deze gegevens zijn hier naar voren gebracht door generaal *Roëll* en dat hebben wij getoetst bij de heer *Otten,* die het eerste vierkant ontkende.

A. Vierkant ontken ik het.

19102. De **Voorzitter:** Dus u ontkent het ook, u heeft er niets van gehoord?

A. Nooit van gehoord.

19103. De **Voorzitter:** Er wordt ook niet gesteld, dat het bij u geweest zou zijn. U hebt dus van het hele verhaal destijds niets gehoord?

A. Nooit.

19104. De **Voorzitter:** Dan is dat een bevestiging van wat wij tot nu toe ook van anderen vernomen hadden. Dan krijgen wij nu een opmerking, die de heer *de Geer* gemaakt heeft. De heer *de Geer* heeft over het ontslag het volgende gezegd:

> „Dat herinner ik mij zeer goed. Dat was een bespreking, waarbij ik gezegd heb: „Er is nu een conflict, waarin de Minister van Defensie de portefeuillequaestie stelt en waarin het Kabinet hem steunt", en waarbij ik hem raadde ontslag te vragen. Andere bijzonderheden weet ik niet. Alleen herinner ik mij wel, wat ik *niet* gedaan heb. Ik heb toen *niet* aan de heer *Reynders* gezegd — en fout vind ik dat niet, want ik was er niet toe gemachtigd, hoewel het waarschijnlijk de oorzaak is geworden van zijn brochure —, dat hij èn aan Minister *Dijxhoorn* èn aan het Kabinet, want hij was meermalen in de Ministerraad geweest, toen al niet meer de juiste man op de juiste plaats scheen. Dat men iets wisselvalligs in zijn optreden vond. Er is zelfs een ogenblik geweest, dat men in de Ministerraad heeft gezegd: Nu zou het jammer zijn, als generaal *Reynders* op dat speciale punt nog toegaf. Ten slotte was dus niet de Peel-Raamstelling het hoofdmotief."

Stemt u daarmede in, of wat vindt u er van?

A. Ik ben bij het onderhoud....

De **Voorzitter:** Neen, maar over de gedachtengang, die hier tot uiting komt, afgezien van wat er precies gezegd is. Deze opmerking van *de Geer,* wat hij niet gezegd heeft, maar wat hij destijds toch in zijn hart als een heel belangrijk punt aanvoelde.

A. Daar heb ik geen commentaar op. Ik geloof wel, dat het juist is, wat hij daar zegt, President. Inderdaad: de Peel-Raamstelling.....

19105. De **Voorzitter:** Hij zei:

„Ten slotte was dus niet de Peel-Raamstelling het hoofdmotief".

Zijn redenering is, dat er door dat hele verloop van zaken geen vertrouwen meer was.

A. Dat is volkomen juist.

19106. De **Voorzitter**: De heer *van den Tempel* heeft een andere nuance gegeven. Die heeft hier gezegd:

> „In de eerste plaats zou men kunnen zeggen: incompatabilité d'humeur tussen de Minister van Defensie en de generaal; zij verstonden elkaar blijkbaar niet."

De **Voorzitter:** Was dat voor de Regering het voornaamste?

A. Neen, maar dat was misschien het begin der moeilijkheden.

De **Voorzitter:** Maar de hoofdreden, wat is nu eigenlijk het punt geweest, waar het om draaide. Is dat geweest de quaestie van de mobilisatieclubs, of de Oorlogswet, of het krijgsbeleid?

A. Neen, maar het staat toch in verband met wat ik zoëven zei, nl. dat er maandenlang niet de rechte samenwerking, het rechte wederzijdse begrip bij de heren was, wat toch wel een voortdurende grotere verwijdering tussen de inzichten veroorzaakte, waarbij die strategische punten, die ik zoëven genoemd heb, eigenlijk de zakelijke grondslag vormden.

De **Voorzitter:** Zakelijk het voornaamste?

A. Zakelijk het voornaamste, ja. Maar dat men op die voet van een niet homogene leiding niet een eventuele strijd kon ingaan, dat stond na die Ministerraad voor mij wel vast."

A. Die incompatabilité d'humeur, daar moet ik bezwaar tegen maken.

19107. De **Voorzitter:** Wel bezwaar tegen maken?

A. Daar moet ik bezwaar tegen maken, dat speelde bij mij geen rol. Ik heb trouwens in mijn eerste verhoor gezegd: President, of ik nu generaal *Reynders* een prettige man of geen prettige man, een aardige man of geen aardige man vind, daar gaat het bij mij niet om. Dat speelt bij mij geen rol en heeft ook nooit een rol gespeeld.

19108. De **Voorzitter:** Maar was er niet langzamerhand een beetje een geprikkelde stemming ontstaan? Dat zou toch heel menselijk zijn van weerskanten?

A. Toen niet, maar na zijn brochure wel.

19109. De **Voorzitter:** Toen niet?

A. Neen.

19110. De **Voorzitter:** Ontkent u het pertinent?

A. Dat ontken ik pertinent. Deze man vertrouwde ik in December 1939 het opperbevel niet meer toe en ik was niet verantwoord tegenover het Nederlandse volk om deze man, die naar mijn smaak per se faalde in het krijgsbeleid, op die plaats te handhaven. Ik heb het, en dat blijkt uit mijn hele gedrag, de Regering heel erg gemakkelijk gemaakt. Ik heb gezegd „Ik neem de verantwoording niet, dus ik bied mijn ontslag aan." Daarbij het Kabinet de volle vrijheid latende *Reynders* op zijn stoel te laten en tegen mij te zeggen: „Gaat u dan maar weg." Want dan was ik weer heel gewoon overste geworden in het Nederlandse leger. Ik had er geen belang bij om Minister te blijven. Ik nam alleen voor het Nederlandse volk geen verantwoording voor deze man. En of dat nu een prettige of geen prettige man was, dat liet mij volslagen koud.

19111. De **Voorzitter:** Nu moet ik toch opmerken, dat uw toenmalige adjudant de heer *Kruls,* in antwoord op vraag 4507, het volgende heeft gezegd. Ik had namelijk gevraagd, of persoonlijke tegenstellingen een rol gespeeld hadden:

> „Daarop durf ik niet ja en niet neen te zeggen, Mijnheer de Voorzitter. Mij is niet bekend, dat er tussen de generaal *Reynders* en de toenmalige Minister van Defensie van vóór deze verhouding een tegenstelling bestond. Misschien bestond deze tegenstelling wel, maar dat weet ik niet. Ik heb ook helemaal niet de indruk, dat er van de aanvang af wrijving tussen de beide heren bestond. Wat ik wèl geconstateerd heb, is, dat naarmate de moeilijkheden tussen deze beide heren groeiden, er over en weer natuurlijk — althans voor zover ik dat van mijn kant beoordelen kon — bij de Minister van Defensie een ietwat wrevelige instelling ontstond, maar dat kan eenvoudig een gevolg zijn van de ontwikkeling van de toestand. Ik bedoel, dat ik helemaal niet de overtuiging heb, dat er van huis uit een vijandige stemming bestond."

A. Ja, dat is juist. Het is best mogelijk, dat op het laatst, als ik een gesprek met hem had en hij b.v. tegenhield, ik misschien wel eens kregelig geworden ben, maar dat is in ieder geval niet van huis uit geweest.

Mag ik vragen: heeft u ook gevraagd of generaal *Reynders,* het is misschien een beetje onbescheiden, maar of hij wat tegen mij had? Niet dat ik mij daar ooit voor geïnteresseerd heb, maar had generaal *Reynders* misschien wat tegen mij?

19112. De **Voorzitter:** Als u het precies weten wilt, kan ik u wel mededelen wat generaal *Reynders* hierover gezegd heeft. Ik heb hier de nauwkeurige tekst. Dat is dan het tweede gedeelte van het antwoord op vraag 3:

> „Er is mij later wel eens het volgende verteld. De heer *Dijxhoorn* was destijds leraar aan de Hogere Krijgsschool en was gedetacheerd geweest aan de Franse Hogere Krijgsschool. Hij beschouwde zich zelf — ik spreek even openhartig; dat is waarschijnlijk ook de bedoeling — als *de* tactische specialist van ons leger, omdat hij door die detachering met de begrippen, die daar vooral naar voren kwamen, zeer goed op de hoogte was. Daarom had hij gedacht, zo vertelde men mij later, dat, toen de generaal *Alting von Geusau* als directeur van de Hogere Krijgsschool aftrad, hij, met voorbijgaan van anderen, directeur van die school zou worden. Dat heb ik, zoals ik zeide, later gehoord. Ik heb hem voor die functie niet voorgedragen, omdat ik iemand anders op het oog had, die ik zeker zo geschikt achtte en die ouder was, nl. de toenmalige kolonel *van Alphen,* maar later is mij gezegd, dat hem dat onaangenaam getroffen had en dat hij mij dat kwalijk genomen had. Dat is het enige wat er zou kunnen zijn."

A. Geen commentaar. Dat is wel heel sterk.

19113. De **Voorzitter:** De lezing van deze *Handelingen* zal naderhand voor verschillende personen, die zich hiervoor interesseren, nog wel eens aardige gegevens naar voren brengen! Dan heb ik hier een verklaring van de heer *Steenberghe:*

„Ja, voor zover ik mij herinner. Er zijn vooraf besprekingen gevoerd en ik meen zelfs niet alleen met de generaal *Winkelman,* maar ik meen ook met zijn chef staf, de toenmalige kolonel of generaal-majoor *van Voorst tot Voorst.* Ik meen, dat er zelfs met hem ook besprekingen zijn gevoerd, omdat de Minister *Dijxhoorn* van het begin af aan de gedachte had om de heer *Winkelman* te vragen, dat hij de heer *van Voorst* tot chef staf zou nemen."

Hetgeen ik hier voorlas, slaat op de quaestie, of er al of niet contact is geweest tussen u en generaal *Winkelman* bij zijn optreden. Er is ons namelijk een zeer scherpe tegenstelling opgevallen tussen uw verklaring en de verklaring van generaal *Winkelman* ten aanzien van het onderhoud, dat 's avonds bij u thuis heeft plaats gehad en waarvan u ons medegedeeld hebt, dat het zeer kort was, dat u hem daar geen bepaalde voorwaarden gesteld hebt en geen uitvoerige uiteenzetting hebt gegeven op het gebied van strategische opvattingen enz. Hij heeft juist medegedeeld, dat het onderhoud zeer lang geduurd heeft en dat hij eerst een kopje koffie gehad heeft met uw echtgenote beneden, dat u toen samen naar boven is gegaan en dat het onderhoud toen zeer breedsprakig en uitvoerig is geweest. In dit verband las ik u voor hetgeen de heer *Steenberghe* verklaard heeft. Dat gaat ook enigszins in die richting, dat er van te voren wel uitvoerig contact zou zijn geweest!

A. Die avond bij mij thuis, anders niet, en dan nog alleen met generaal *Winkelman.* Met generaal-majoor *van Voorst tot Voorst* is te voren geen contact geweest.

19114. De **Voorzitter:** Generaal *Winkelman* heeft het volgende verklaard:

„De gang van zaken is deze geweest, dat ik een telefonische opdracht kreeg om 's avonds ten huize van de Minister te komen, en toen heeft hij mij verteld, dat er moeilijkheden waren met de opperbevelhebber en gevraagd welke visie ik op de zaak had en die heb ik toen aan de Minister medegedeeld. Aan het slot van die bespreking, welke een uur of twee duurde, heeft de Minister mij gevraagd of ik opperbevelhebber wilde worden. Ik heb gevraagd dit in beraad te houden en de volgende morgen zou ik de Minister daaromtrent antwoord geven. Ik heb mij toen bereid verklaard het opperbevel over te nemen".

Toen heeft de heer **Algera** nog gezegd:

„Kan er niet een misverstand zijn bij u omtrent de duur van het onderhoud, dat heeft plaats gehad met Minister *Dijxhoorn*?

A. Ik geloof het niet.

De heer **Algera:** Dat onderhoud zou een kwartier hebben geduurd, volgens onze inlichtingen.

A. Dat is per se niet juist. Het heeft per se langer geduurd. Ik ben om 8 uur, meen ik, ontboden bij de Minister en toen ben ik eerst ontvangen beneden bij de Minister en zijn vrouw en toen heeft de Minister mij gevraagd mede naar boven te gaan. Wij hebben boven op zijn werkkamer zitten praten, waarna ik nog even naar beneden gegaan ben om afscheid te nemen, maar ik meen, dat ik om halftwaalf, twaalf uur ongeveer het huis van de Minister verliet. Dus het moet per se langer geduurd hebben.

De heer **Algera:** Heeft de Minister niet met u gesproken over de reden van het conflict?

A. Dat hij het niet eens was met het militair beleid.

De heer **Algera:** Ja, maar waaruit bestond dat?

A. Hij heeft mij verteld, hoe de verschillende stellingen waren en dat hij van oordeel was, dat de wijze, waarop generaal *Reynders* de verdediging wilde voeren, niet juist was.

De heer **Algera:** En heeft hij u nog gevraagd welk standpunt u innam?

A. Hij heeft mij gevraagd, welk standpunt ik innam.

De heer **Algera:** En kwam dat overeen met het standpunt van de Minister?

A. Ja, in hoofdzaak wel."

A. Het begin, wat u daar leest van generaal *Winkelman,* daar ben ik het wel mee eens. Ik herinner mij ook, dat ik de vorige keer bij mijn verhoor niet zo positief geweest ben. Het kan best zijn, dat ik gevraagd heb: hoe denkt u over de verdediging. Ik weet dat niet meer met zekerheid.

19115. De heer **Algera:** U hebt, geloof ik, ontkend, dat er juist wel gesproken zou zijn over de verschilpunten. Want u hebt toen nog gezegd, meen ik, wanneer ik mij goed herinner: „ik wist zo zeker, dat generaal *Winkelman* op een ander standpunt zou staan dan de heer *Reynders,* dat ik het niet eens de moeite waard achtte, er hem naar te vragen, zo zeker was ik er van wat generaal *Winkelman* wilde." En daarom heb ik hier ook gevraagd: „Heeft dat ook een onderwerp van bespreking uitgemaakt?" En toen heeft generaal *Winkelman* geantwoord: „Ja, inderdaad, daar hebben wij vrij langdurig over gesproken." Dus dan staan lijnrecht tegenover elkaar uw verklaring, dat er niet over is gesproken, en zijn verklaring dat het juist wel is behandeld.

A. Ja, dat ik de verschilpunten tussen generaal *Reynders* en mij besproken heb, dat zal wel, dat lijkt mij voor de hand liggend, maar ik heb hem geen voorwaarden gesteld, dat hij dit of dat niet doen mocht.

19116. De heer **Algera:** Neen, maar daar ging het ook niet om. De voorwaarden niet, maar om het krijgsbeleid en om de verschilpunten tussen generaal *Reynders* en u, of die ook met generaal *Winkelman* waren besproken. En daar heeft u destijds op geantwoord, naar ik mij goed herinner: „Neen." En generaal *Winkelman* zegt: „Inderdaad, daar is langdurig over gesproken." U heeft, meen ik, gezegd, dat het onderhoud een kwartier had geduurd, en generaal *Winkelman* zegt: „Ik ben daar aan huis geweest van acht tot twaalf uur en ongeveer twee uur hebben wij daarover gesproken."

A. Een kwartier, ik denk, dat dit een vergissing moet zijn, dat kan ik niet gezegd hebben, dat heeft langer geduurd. Dat herinner ik mij heel goed en ik meen, dat ik iets anders gezegd had. En het verschilpunt met generaal *Reynders,* waar de moeilijkheid zat, dat heb ik natuurlijk aan hem moeten zeggen. Ik moest toch een inleiding hebben! Maar ik weet niet precies meer wat ik gezegd heb.

19117. De **Voorzitter:** U hebt de vorige keer in antwoord op vraag 619 o.a. het volgende gezegd:

„Hij is 's avonds bij mij gekomen en ik heb hem gezegd, dat de opperbevelhebber de generaal *Reynders,* in overweging zou worden gegeven ontslag te vragen, omdat er verschil van inzicht bestond tussen de Regering en hem ten aanzien van het krijgsbeleid, dat de Regering het oog liet vallen op de generaal *Winkelman,* waarop ik generaal *Winkelman* heb gevraagd of hij een benoeming tot opperbevelhebber van land- en zeemacht zou aanvaarden. Ook heb ik hem er bij gezegd: „Bij het overwegen van deze vraag kan ik u wel zeggen, dat ik bereid ben u een chef van de staf te geven naar uw keuze en dan valt uw keuze zeker wel op de generaal-majoor *van Voorst tot Voorst.*" Ik zeg u er bij, Mijnheer de President, dat de generaal *Winkelman* jarenlang met generaal-majoor *van Voorst tot Voorst* had samengewerkt en dat deze twee goed op elkaar afgestemd waren. Dit gesprek is te mijnen huize gevoerd en is zeer kort geweest. De generaal *Winkelman* is toen weer naar huis gegaan."

En toen heeft u op een vraag van de heer *Algera* gezegd:

„Neen, bepaaldelijk geen uiteenzetting. Wat de strekking van die vraag betreft, ik heb geen enkele invloed ....."

A. Welke vraag was dat?

De **Voorzitter:**

De heer **Algera:** Is bij dat onderhoud geen uiteenzetting gegeven van de inhoud van het verschil van inzicht tussen de Regering en de opperbevelhebber ten aanzien van het krijgsbeleid?

Uw antwoord:

„Neen, bepaaldelijk geen uiteenzetting. Wat de strekking van die vraag betreft, ik heb geen enkele invloed op de generaal

Winkelman willen uitoefenen. Indien het geschilpunt ter sprake is gekomen, hetgeen ik mij niet herinner, dan is zulks slechts met twee woorden geschied, zonder dat ik daarop een antwoord heb afgewacht."

A. Dat was dus de strekking, dat ik geen invloed op generaal *Winkelman* heb willen uitoefenen.

19118. De **Voorzitter:** Ja. Toen heeft u een eind verder nog iets gezegd:

„De heer **Algera:** U wist, dat generaal *Winkelman* niet met het plan-*Reynders* zou komen.

A. Dat lag er zo dik bovenop. Dat heb ik geen moment verondersteld. Als ik het vermoed had, was ik niet met generaal *Winkelman* in zee gegaan of ik had mij vooraf zekergesteld."

A. Dat klopt nu ook weer met wat generaal *Winkelman* begint te zeggen; ik heb allicht gezegd hoe de situatie was. Wat verstaat u onder een „*uitvoerige* uiteenzetting"? Ik heb na ruim 8 jaren in mijn herinnering bewaard, dat het geen uitvoerige uiteenzetting was. *Maar de strekking van de vraag was,* dat ik hem *geen voorwaarden* heb gesteld. Dat het gesprek niet zeer kort duurde, dat is wel mogelijk. Ik heb de indruk bewaard, dat het maar kort duurde en vlot verliep. Maar aan de andere kant geloof ik niet, dat het een paar uur geweest is. Want ik herinner mij heel goed, dat hij om ongeveer acht uur is gekomen. Hij heeft even mijn vrouw begroet en toen zijn wij naar boven gegaan. Ik zou mij zeer sterk moeten bedriegen, als hij niet vóór halftien weg was.

19119. De **Voorzitter:** Dat klopt helemaal niet met wat hij zegt.

A. De generaal moest nog naar huis, naar Soesterberg en de volgende dag om negen uur moest hij mij opbellen. Ik geloof, dat de generaal zich vergist in de duur van het onderhoud.

19120. De **Voorzitter:** Nu kom ik terug op wat ik straks in het begin al gevraagd heb, die aanhaling hier van Minister *Steenberghe,* over dat contact met de heer *van Voorst tot Voorst.* Is dat waar of niet?

A. Er is geen contact geweest van te voren, vóórdat generaal *Winkelman* had geaccepteerd. De heer *van Voorst tot Voorst* is daarop gevraagd. Kan het niet zó zijn, dat ik *van Voorst tot Voorst* de dag, waarop generaal *Winkelman* zijn benoeming aangenomen had, heb laten opbellen of hij zich wilde melden bij mij of bij generaal *Winkelman*? Ik geloof, dat het zo gelopen is.

19121. De **Voorzitter:** Er zijn aan de heer *van Voorst tot Voorst* op 30 Januari in uw Kabinet mededelingen gedaan. Nu is misschien niet zo gauw vast te stellen, wanneer het onderhoud 's avonds met generaal *Winkelman* heeft plaats gehad. Is dat vóór of nà 30 Januari? Is er nog even enige tijd verlopen vóór die benoeming tot stand kwam?

A. Ja. Ik durf echter niet te zeggen, dat *van Voorst tot Voorst* niet bij mij is geweest, maar in ieder geval is dat dan geweest nadat generaal *Winkelman* zijn benoeming had aangenomen.

19122. De **Voorzitter:** Het is ook niet zo vreselijk belangrijk. Wel zou ik u nog over een ander punt willen vragen. Van verschillende kanten is hier critiek geleverd op het feit, dat een zo bekwaam stafchef als generaal *Carstens* toen tegelijk met de opperbevelhebber aan de dijk is gezet. Kunt u daar misschien iets over zeggen?

A. Dat kan ik mij begrijpen, President, en toch neem ik dat ontslag volkomen op mijn verantwoording. De zaak moet u zó zien. Een hoge chef als de opperbevelhebber en de chef van diens staf vormen een eenheid. Als de chef fouten maakt, dan is op zo'n hoog niveau de chef van de staf daar mede aansprakelijk voor. Als het beleid van de chef niet deugde, dan is de chef van de staf ook niet goed.

19123. De **Voorzitter:** Goed, dan komt uw critiek op het hele beleid van generaal *Reynders,* die nogal zeer scherp was, dus ook ten laste van de zeer bekwame generaal *Carstens*!

A. Dat generaal *Carstens* de grove fouten, die generaal *Reynders* gemaakt heeft, niet heeft kunnen voorkomen, is een gebrek van *Carstens,* als chef van de staf, hoe bekwaam hij overigens ook moge zijn. Ik kan het misschien toelichten met een voorbeeld. Men neme het tweemanschap generaal *Eisenhower* met de chef van de staf *Bedell Smith.* Als *Eisenhower* fouten maakt, is *Bedell Smith* er net zo aansprakelijk voor als *Eisenhower* zelf. Want de chef van de staf moet zoveel zeggenschap en zeggenskracht hebben, dat hij aan zijn chef positieve fouten kan aantonen. In de nagelaten papieren van generaal *Carstens* staat, als ik mij niet al te zeer vergis, ook: „Alhoewel ik het niet altijd met generaal *Reynders* eens geweest ben, kan mij dit toch niet kwalijk genomen worden." Zoiets dergelijks heeft hij ook tegen mij gezegd in mijn Kabinet, toen hij bij mij afscheid kwam nemen. Hij zeide mij toen, en dat heeft mij in hoge mate verbaasd: „Ik doe als stafofficier onpersoonlijk werk en ik ben niet verantwoordelijk voor hetgeen generaal *Reynders* doet." Waarop ik hem geantwoord heb: „Dat kan men zeggen van een kapitein van de staf, die ergens op een divisiestafbureau ondergeschikt werk zit te doen. Dat die niet verantwoordelijk is voor zijn chef, dat spreekt als een boek. Maar als men generaal-majoor is, chef van de staf van de opperbevelhebber, dan gaat een vergelijking met die kapitein niet meer op. Dan moet u zoveel zeggenschap hebben over uw chef, dat u hem van positieve fouten kan weerhouden. En als u dat niet lukt, en dat heeft u bewezen, dan kan ik u als chef van de staf van de opperbevelhebber niet handhaven, dan neem ik een ander. Daarom is generaal *Carstens* weggegaan. Nu kan men er over praten, dat hij het pas heel laat gehoord heeft, enz., maar dat was natuurlijk een quaestie van geheimhouding, enz. Men kan mij nooit een serieus verwijt maken, dat ik generaal *Carstens* als chef van de staf heb doen ontslaan. Als generaal *Carstens* generaal *Reynders* niet kan weerhouden van het maken van positieve fouten, dan heeft generaal *Winkelman* ook niets aan hem, want die kan ook fouten maken. En als dan de verhouding met de chef staf niet zo is, dat de opperbevelhebber dat eerlijk onder het oog gebracht kan worden, en fouten erkent, dan hebben wij die chef van de staf niet nodig. Dan belast ik hem veel liever met een troepencommando. Daarom is generaal *Carstens* weggegaan.

19124. De **Voorzitter:** Men zou natuurlijk kunnen opmerken, dat het heel lastig was om vast te stellen, of er in zijn werk fouten waren, of dat het meer verschillen waren over beleidsvragen, waarbij de één zo argumenteert en de ander zo.

A. Generaal *Carstens* geeft het zelf toe, dat hij het niet altijd met generaal *Reynders* eens was.

19125. De **Voorzitter:** Dan kom ik nu nog tot een verklaring van de heer *Steenberghe,* die, in tegenstelling met wat u hier de vorige keer hebt medegedeeld, eigenlijk stelt, dat er over het fatale punt wel overeenstemming bestond met de opvolger. Ik kan het mij ook niet anders voorstellen, want dat zou dan toch wel heel sterk een sprong in het duister geweest zijn. De heer *Steenberghe* heeft de indruk gehad, dat er wel degelijk overleg en ook overeenstemming was.

A. Ik herinner het mij niet zo precies meer, dat heb ik de vorige keer ook wel laten blijken, President, maar er is natuurlijk over de quaestie-*Reynders* gesproken met generaal *Winkelman,* waarover anders? Ik moest toch iets zeggen waarom generaal *Winkelman* bij mij kwam! *Maar de zaak, waar het mij om gaat, is, dat ik hem geen voorwaarde heb gesteld* van dit mag niet of dat mag niet. Dat hij het niet eens bleek te zijn met de opvatting-*Reynders,* dat zal natuurlijk in dat gesprek wel tot uiting gekomen zijn. Dat kan niet anders. Ik kan u dat gesprek werkelijk niet precies reconstrueren, maar *voorwaarden heb ik hem niet gesteld.* Dat zal generaal *Winkelman* trouwens ook wel niet gezegd hebben, dat ik hem voorwaarden heb gesteld. Ik was daar bovendien niet toe gerechtigd, want bij wijze van spreken was ik als Minister van Defensie slechts de spreekbuis der Regering en niet gerechtigd voorwaarden te stellen, onder welke omstandigheden hij opperbevelhebber zou worden. Dat zou ook niet juist geweest zijn. Maar het is best mogelijk, dat ik, zulks neem ik graag aan, hem heb laten vertellen, wat hij van plan was. Maar dat kan dan toch alleen in grote lijn zijn geweest, want generaal *Winkelman* was uiteraard niet ingewerkt.

19126. De **Voorzitter:** Het klopt ook enigermate met hetgeen de heer *van Kleffens* heeft medegedeeld. Hij spreekt er in die zin over in antwoord op één van mijn vragen:

„Voorwaarden niet, maar ik meen mij te herinneren, dat de Minister van Defensie inleidende besprekingen heeft gevoerd met de heer *Winkelman* om te vernemen, hoe deze er over dacht, met de bedoeling natuurlijk om geen doublure te maken van generaal *Reynders.* Dit had geen zin. Men heeft generaal *Winkelman* niet in een bepaalde richting gedwongen. Toen bleek, dat

zijn inzichten verenigbaar waren of dekten de inzichten, die het Kabinet zich langzamerhand over de zaak had gevormd, en men meer vertrouwen in hem had en de verantwoordelijkheid voor zijn beleid aandurfde, heeft men hem benoemd. Dat er een overeenkomst is geweest, dat hij dit zou doen en dat nalaten, is niet waar."

A. Juist.

19127. De **Voorzitter:** Dan zullen wij nu overgaan tot enige punten, samenhangende met de Oorlogswet. U heeft de vorige keer uw mening gegeven over deze vraag en toen heeft u bij vraag 665 het volgende medegedeeld:

„Inderdaad was men overtuigd van de ernst van de toestand, maar men dacht, door enkele zaken nog niet in handen van de opperbevelhebber te geven, dat men die wel meester kon blijven. De ernst van de toestand is daarbij nooit ter sprake gekomen, want daarvan was men zich volkomen bewust; men dacht het beter te kunnen doen en is niet gevoelig geweest voor mijn argumenten, dat het niet beter werd. Naar ik meen, hebben de Staten-Generaal aan een en ander hun goedkeuring gehecht!"

Nu zou ik willen vragen, of uit dit antwoord de conclusie moet worden getrokken, dat de Staten-Generaal het niet afkondigen van de staat van beleg goedkeuren. Heeft u dat zó bedoeld, of had u niet een bepaalde bedoeling met deze toevoeging?

A. President, mijn bedoeling was om aan te geven, dat wat er gebeurd was met de afkondiging van de staat van beleg ter kennis van de Staten-Generaal was gebracht.

19128. De **Voorzitter:** Daar zou ik toch even een opmerking aan willen toevoegen. Dat lijkt mij niet helemaal juist, in zoverre, dat er wel het volgende aan de Staten-Generaal is medegedeeld, te weten bij de Memorie van Toelichting op het betreffende wetsontwerp. Ik kan het best die passage even voorlezen:

„Het ligt in de bedoeling voorshands alleen de artikelen 9, 15, 16, 17 en artikel 17*bis* van genoemde wet toe te passen, waardoor de bestaande rechtsverhoudingen zoo weinig mogelijk worden aangetast. Van overige in de wet verleende bevoegdheden zal eerst worden gebruik gemaakt naarmate de omstandigheden zulks bepaaldelijk vorderen."

Dat is dus medegedeeld, maar er is niet medegedeeld — het blijkt nergens uit de stukken en ik herinner het mij ook niet als Kamerlid —, dat men er met de opperbevelhebber zelf eigenlijk meningsverschil over had en dat hij het helemaal niet prettig vond, maar het noodgedwongen heeft aanvaard.

A. Neen, dat is ook nooit aan de Staten-Generaal medegedeeld, dat is juist.

19129. De **Voorzitter:** Dat geeft dus wel een ander licht ....

A. Hoe bedoelt u dat?

De **Voorzitter:** Ik wil zeggen als de Staten-Generaal dat er bij geweten hadden, dan hadden zij misschien een andere opvatting kenbaar gemaakt. Het is zeer goed mogelijk.

A. Ja, maar lag het op de weg van de Regering om een meningsverschil met de opperbevelhebber aan de Staten-Generaal mede te delen? Die vraag had men zich kunnen stellen. Maar daar is in het Kabinet niet over gesproken. President, laat ik het zo zeggen, het heeft zelfs geen punt van overweging uitgemaakt om dat er bij te zetten.

19130. De **Voorzitter:** Juist. Men heeft dus niet in bijzonderheden dat zogenaamde gentlemen's agreement aan de Staten-Generaal medegedeeld. Maar nu zou ik wel willen vragen: heeft men soms andere burgerautoriteiten daarmede wel in kennis gesteld? U kent die quaesties van de burgemeesters, die toen ook in een andere positie kwamen?

A. Door mij niet, President. Wat de Minister van Binnenlandse Zaken verder gedaan heeft, is mij niet bekend. Maar dan had dat in de eerste plaats op de weg van de opperbevelhebber gelegen om dat te doen. Als de opperbevelhebber op een gegeven moment beperkte macht krijgt, wat betreft de staat van beleg of de staat van oorlog, en de burgemeesters zijn er mede gemoeid, dan had het naar mijn smaak op de weg van de opperbevelhebber gelegen om te zeggen, hoe hij zich de situatie dan voorstelde en hoe hij dan dacht, dat hij zou optreden bij de uitoefening van het militair gezag.

19131. De **Voorzitter:** Generaal *Reynders* heeft dit er over opgemerkt:

„Wij kregen daardoor natuurlijk een onmogelijke toestand. Wanneer de Regering dit openlijk had medegedeeld aan de burgerlijke autoriteiten en gezegd had: kijk eens, deze overeenkomst is door ons getroffen, dus de bevoegdheden ten aanzien van het handhaven van de openbare orde en rust gaan niet over op het militaire gezag, maar blijven bij de burgerlijke autoriteiten, dan was er een meer regelmatige toestand geweest.

Maar nu hadden wij de zonderlinge toestand, dat, terwijl het militair gezag verantwoordelijk was voor de openbare orde, de burgemeesters, die maatregelen verwachtten, wanneer die openbare orde bedreigd werd, eenvoudig geen maatregelen zagen nemen door het militair gezag, maar het zelf ook niet konden doen, omdat door de staat van oorlog die bevoegdheden waren overgegaan op het militair gezag. Er ontstond toen een onmogelijke, voor het militair gezag niet te aanvaarden toestand. Zo gebeurde het, dat de burgemeester van Amsterdam opbelde en zei: „De communisten willen hier een vergadering houden, wij kunnen dat niet toestaan, het wordt een bende, verbied die vergadering alstublieft," waarop ik antwoordde: „Doe het zelf maar", waarna hij weer zei: „Ik mag het niet doen." Het was een belachelijke toestand. Ik heb bovendien betoogd, dat deze toestand niet in overeenstemming was met 's land wetten. Men kan niet een wet van toepassing verklaren en meteen er bij zeggen: voordat je de artikelen toepast, moet je mijn toestemming hebben. Men kan toch niet zeggen: u kunt de Gemeentewet alleen toepassen, wanneer u mij verlof vraagt. Dat is toch geen situatie!".

Dat zijn dus twee quaesties. Ten eerste, dat de burgemeesters dus inderdaad zelf ook niets in dezen konden doen. Dat is door verschillende getuigen en deskundigen als een ongelukkig vacuum gekenmerkt!

A. President, zoals u bekend is, was ik het met het niet afkondigen van de staat van beleg niet eens. Maar, nu het eenmaal zover was, dat hij niet volledig werd afgekondigd, was de opperbevelhebber toch „de" man. Dat blijkt al uit het feit, dat de burgemeester van Amsterdam, toen hij inlichtingen wilde hebben, zich niet tot de Regering wendde, maar tot de opperbevelhebber. De opperbevelhebber, die met die staat van beleg dan wel staat van oorlog moest exerceren, was naar mijn gevoelen de eerste man, die dan aan de burgemeesters moest zeggen hoe het wèl moest gebeuren en hoe men dan gedeeltelijk die staat van beleg zou hanteren. Dat blijkt ook uit de vraag van de burgemeester van Amsterdam, die zeer te recht, toen hij een bezwaar had bij het verbieden van de vergadering, zich tot de opperbevelhebber wendde. Ik vond het niet mooi, maar het is naar mijn smaak een nalatigheid van de opperbevelhebber, dat hij niet den volke kond gedaan heeft, dat de Oorlogswet niet volledig werd toegepast, dus dat men zich alleen voor die en die punten tot de opperbevelhebber moest wenden. Zó kunt u het ook zien.

19132. De **Voorzitter:** Ja, maar de juristen, die wij daarover gehoord hebben, geven toe, dat juridisch de zaak nu eenmaal ten gevolge van het afkondigen van de staat van oorlog zó was, dat de bevoegdheid van de burgemeesters vervallen was. Dat kon men dus niet met een akkoordje binnenskamers toch laten doorlopen. Of de burgemeester van Amsterdam daar met de opperbevelhebber al of niet contact over had, deed weinig ter zake, want de opperbevelhebber kon niet tegen hem zeggen: doet u het toch maar, want dan waren die maatregelen niets rechtsgeldig! Dat is een groot bezwaar en daarom wordt ook te recht gesproken van een vacuum.

A. Ja, inderdaad, het was niet mooi. Maar dan moet ik daar aan de andere kant tegenover stellen, dat de opperbevelhebber niets heeft gedaan om die burgemeesters verder in te lichten. Dat blijkt althans niet uit de stukken, die bij de Regering zijn.

19133. De **Voorzitter:** Hij had hoogstens kunnen onderstrepen, dat de toestand onmogelijk was en dat niemand het meer rechtsgeldig kon. De burgemeesters niet, omdat hun bevoegdheid juridisch vervallen was, en de opperbevelhebber niet, omdat hij het door het gentlemen's agreement niet mocht.

A. Maar aan de andere kant, als de opperbevelhebber toen eens een steviger standpunt ingenomen had, dan was het voor mij, die wanhopige moeite gedaan heeft in de Ministerraad om de staat van beleg er door te krijgen (dat heb ik u al eens verteld), zoveel gemakkelijker geweest. Dan had ik een goede partner gehad, maar de opperbevelhebber, dat is het juist, die legde er zich — zij het pruttelend —

bij neer. Als hij toen eens flink achter de Minister van Defensie was gaan staan! Achteraf worden er allerlei verwijten aan het adres van de Regering gericht, die inderdaad min of meer juist zijn. Maar had niet alles voorkomen kunnen worden, als de opperbevelhebber toen een stevig standpunt ingenomen had, vraag ik mij af.

19134. De **Voorzitter:** Een ander punt, waar toen ook meningsverschil over is geweest, is het punt, betrekking hebbende op de toepassing van artikel 12 van de Oorlogswet. Daar stelde de opperbevelhebber over, dat hij in dezen een brief had gericht aan de Regering. In het vorige verhoor betwijfelde u of die aan u gericht was. Dit hebben wij naderhand.....

A. Was dit over de pers? Dat punt over de pers, die brief, waar de opperbevelhebber bezwaar tegen had, omdat hij zo scherp gesteld was?

19135. De **Voorzitter:** Neen, ik heb het over de quaestie van de deelname der burgerbevolking aan militaire werkzaamheden. In antwoord op vraag 666 heeft u destijds verklaard, dat die brief waarschijnlijk niet aan u gericht was. Ik zal het u even voorlezen:

> „Ik vermoed echter, dat hij dat verzoek heeft gericht tot de Minister-President. Op uw vraag kan ik dus geen antwoord geven."

Nu is dit in een ander licht komen te staan — ten minste als deze getuige zich niet vergist — door de verklaring van de heer *Schepers,* die heeft medegedeeld, dat het wel aan Defensie was gericht, maar dat het om andere redenen niet beantwoord is.

Hij heeft het volgende gezegd:

> „Nadat ik gevraagd had: „Aan wie was die brief gericht met het verzoek om artikel 12 toe te mogen passen?" heeft deze getuige geantwoord: Aan de Minister van Defensie. Alle correspondentie aan de Regering moest gericht worden aan de Minister van Defensie. Ik weet wel waarom er geen antwoord op is gegeven. Dat is heel eenvoudig: het is nl. vergeten. De Minister heeft het wel aan een ambtenaar gezegd: „Zeg maar, dat het goed is", maar die brief is nooit geschreven."

A. Wat voor schrijven wordt er bedoeld?

De **Voorzitter:** Over artikel 12, over het te werk stellen van burgerwerkkrachten voor defensiedoeleinden. Dat mocht hij niet krachtens het gentlemen's agreement. De opperbevelhebber heeft gevraagd om van deze verplichtingen, die hij op zich genomen had, ontheven te worden. Maar dat is misschien ook niet zo erg belangrijk.

A. De quaestie is deze: het kan wel bij de Minister van Defensie bezorgd zijn, maar het ligt er maar aan hoe het adres was. Dat gebeurde meer, dat men aan de Regering schreef en dat het bij de Minister van Defensie in de bus werd gedaan. Maar aan de andere kant.....

19136. De **Voorzitter:** Neen, maar hij wist, dat het niet beantwoord is. Dat deze zeer belangrijke aangelegenheid niet is afgewerkt en dat de opperbevelhebber daar nooit antwoord op heeft gekregen.

A. Althans heeft hij toch telefonisch antwoord gehad: „Zeg maar, dat het goed is." Dat zegt u zelf, „ze zeggen, dat het goed is." U las voor: „Zeg maar, dat het goed is." Dat zou de Minister van Defensie gezegd hebben.

19137. De **Voorzitter:** Neen, in deze versie zou u dat binnenskamers gezegd hebben. De Minister heeft het wel aan een ambtenaar gezegd: „Zeg maar, dat het goed is." Maar die brief is nooit geschreven.

A. Daar kan ik u geen positieve mededeling over doen, dat is te lang geleden.

19138. De **Voorzitter:** Dan is er nog een verklaring van de procureur-generaal bij het gerechtshof in Amsterdam over de vraag, in hoeverre de staat van beleg gewenst was.

Ik had hem de betreffende quaestie voorgelegd en het slot van mijn opmerking was: „Zoals u weet, zijn er grieven geuit over de quastie, dat de staat van beleg niet eerder is ingevoerd."

Antwoord:

> „Daar kan ik u kort en krachtig op antwoorden, dat was wat Justitie betreft niet nodig. Wij hadden uit het Wetboek van Strafrecht, Strafvordering en uit de Vreemdelingenwetten, de wet van 1849 en de wet van 1918 voldoende macht voor de justitie om ten opzichte van gevaarlijke Duitsers, vreemdelingen en gevaarlijke Nederlanders te handelen. Wij hadden dus voldoende gezag om tegen die mensen krachtdadig op te treden. Wij hadden geen staat van beleg nodig, wat de justitie betreft."

Vermoedelijk is u het daar ook niet mee eens, want u heeft wel aangedrongen op het uitroepen van de staat van beleg.

A. Ja, en dat dan de militairen ook de macht kregen. Denkt u aan een geval betreffende spionnage. Als men eerst de justitie moet gaan waarschuwen, dan was dat natuurlijk één mijl op zeven.

19139. De **Voorzitter:** Is u iets bekend over de vraag, of er toen tussen het militair gezag en de procureurs-generaal een behoorlijke verstandhouding was? Of waren er wel meningsverschillen?

A. Daar is mij nooit iets over medegedeeld, President.

19140. De **Voorzitter:** Dan is er nog de quaestie van het wijzigen van de Oorlogswet in die zelfde periode. U heeft daarover in antwoord op vraag 661 medegedeeld, dat u gezegd had: „De wet van 1899 ligt hier; ik werk niet mede aan de samenstelling van een nieuwe Oorlogswet". Dat was uw standpunt. Maar hoe is het dan mogelijk, dat het wetsontwerp toch bij de Raad van State is ingediend? Daar moest toch uw handtekening onder staan?

A. Daar zal mijn handtekening wel niet onder gestaan hebben.

19141. De **Voorzitter:** Per se niet?

A. Dat zou mij zeer verwonderen, maar ik denk het niet. Ik weet het niet, maar ik durf niet te zeggen, dat ik daar mijn handtekening onder heb gezet. Maar ik heb er niet aan medegewerkt bij de samenstelling van die wet, laat ik het zo liever zeggen. Ik heb geen moment het ding geamendeerd of pogingen aangewend om het er door te krijgen. Want dat is het juist, ik heb nadrukkelijk in de Ministerraad gezegd: Ik werk er niet aan mede." Maar als ik het goed heb, heeft wel de opperbevelhebber meegewerkt om iets bruikbaars uit de bus te krijgen. Ik geloof, dat ik daarin niet mis ben.

19142. De **Voorzitter:** Worden de wetsontwerpen, die naar de Raad van State gaan, alleen ondertekend door de Ministers, die eventueel ook de Memorie van Toelichting tekenen? Herinnert u zich dat niet?

A. Dat herinner ik mij niet.

19143. De **Voorzitter:** U heeft zelf ook nog gezegd: „Zonder mijn medewerking is men toen bij Justitie een ontwerp gaan maken." Verder is ons medegedeeld, naar ik meen door de heer *Schepers,* dat het ontwerp is samengesteld door de heer *Hooykaas.*

A. Van Justitie?

De **Voorzitter:** Inderdaad.

A. De heer *Schepers* was van de generale staf.

19144. De **Voorzitter:** Een waarnemer van de Minister van Justitie. Ik geloof, dat ook oud-Minister *Goseling* bij deze zaak betrokken is geweest.

A. Ja, inderdaad. Zo ziet u, dat het net is als ik veronderstelde. Ik geloof, dat de chef van de staf meegewerkt heeft om een bruikbaar resultaat te bereiken, dat is dan de heer *Schepers* geweest.

19145. De **Voorzitter:** Ik kom nu tot het punt van de mobilisatieclubs. Dat heeft, toen het conflict op de spits liep, toch ook wel een rol gespeeld. Er is toen een bespreking geweest, waarover de heer *Reynders* ons heeft medegedeeld, dat u hem bij die gelegenheid zijn starre houding tegenover de mobilisatieclubs had verweten. Omdat hij het u daardoor moeilijk maakte tegenover uw sociaal-democratische ambtgenoten. Dat is in Januari geweest.

A. President, het is acht jaar geleden, maar ik zou u wel willen zeggen, natuurlijk niet. Ik ga toch niet zeggen, waar mijn sociaaldemocratische ambtgenoten bij zitten, dat de opperbevelhebber het mij, tegenover hen, niet moeilijk moet maken. Dat is natuurlijk ondenkbaar.

19146. De **Voorzitter:** Ja, maar is het niet een bespreking in kleiner comité geweest, waar de socialistische Ministers niet bij waren? Ik vraag het juist met opzet, omdat u bij het vorige verhoor ook al enigermate in dezelfde richting geargumenteerd heeft, nl. dat u helemaal niet onder curatele van deze andere Ministers stond. Is dit niet aannemelijk?

A. Het is onaannemelijk, dat ik zoiets gezegd zou hebben.

19147. De **Voorzitter:** Maar de tendenz van deze opmerking van de generaal is natuurlijk, dat hij veronderstelt, dat u ten aanzien van de mobilisatieclubs inderdaad door de heren *Albarda* en *van den Tempel* tot een bepaalde opvatting gebracht bent, die u van huis uit zelf, als officier, als overste niet gehad zou hebben. Dat ontkent u echter hier?

A. Daar is hij dan voor de volle honderd procent mis in, in dit vermoeden. Want noch de heer *van den Tempel,* noch de heer *Albarda* hebben mij ooit met een woord over de mobilisatieclubs gesproken. Zij hebben mij rustig mijn gang laten gaan. Zij hebben geen moment mij in een bepaalde richting gedreven of iets dergelijks. Dat heeft generaal *Reynders* natuurlijk verondersteld en daar is hij nu, ongelukkigerwijze voor hem, voor de volle honderd procent mis in.

19148. De **Voorzitter:** U had wel met de heer *Vorrink* gesproken?

A. Ja.

19149. De **Voorzitter:** U schijnt ook gezegd te hebben, dat u de heer *Vorrink* in uw zak had. „Iets, waarover ik mijn twijfel heb uitgesproken" zei generaal *Reynders.* Enfin, dat is ook een quaestie van appreciatie, dus daar zullen wij maar van afstappen.

A. C'est le ton qui fait la musique. Op een gegeven moment heb ik natuurlijk, dat is best mogelijk, tegen de heer *Reynders* gezegd (toen hij zei: ja, maar de heer *Vorrink* dan en dan het comité uit de S.D.A.P.): „Daar ben ik mee tot overeenstemming gekomen, die komen niet verder". Het draaide namelijk om het punt: geen politiek in het leger. Dat was de hoofdzaak. Ten slotte was ik met de heer *Vorrink* tot de conclusie gekomen, dat wij dat punt verder zouden laten rusten.

19150. De **Voorzitter:** Dat was dus uw gedachtengang, geen politiek in het leger.

A. Geen politiek in het leger.

19151. De **Voorzitter:** Geen politiek in een bepaalde zin misschien, of....

A..... Helemaal geen politiek!

19152. De **Voorzitter:** Ik vraag het daarom, omdat ten aanzien daarvan de heren het ons een beetje anders hebben medegedeeld.

A. Welke heren?

De **Voorzitter:** Zowel de heer *Vermeer* als de heer *Vorrink* hebben hier geponeerd, dat zij inderdaad er van af hadden gezien om echt partijpolitiek te voeren. Maar de heer *Vermeer* heeft bijv. gezegd: „Dus zuiver ontwikkelingswerk, waarbij dan zonder enige twijfel een politieke lijn viel waar te nemen. Dat zal ik niet ontkennen." En verderop heeft hij gezegd: „Het was algemene politiek, maar zeker met een socialistische inslag, althans voor zover ik dat zelf heb geleid."

A. Heeft hij die voordrachten gehouden?

De **Voorzitter:** Hij was toen onder dienst, hij was toen sergeant of iets dergelijks.

A. Als hij een politieke voordracht heeft kunnen houden, dan is dat gebrek aan toezicht geweest bij dat onderdeel vanwege de korpscommandant of de garnizoenscommandant. Want het was per se verboden, de politiek. En daarom kan ik tegen generaal *Reynders* gezegd hebben: „Nu, ik ben met de heer *Vorrink* tot overeenstemming gekomen." Wij waren inderdaad tot overeenstemming gekomen, dat er geen politiek gedaan zou worden. Ik herinner mij nog, dat er op een gegeven moment werd besproken: „Mogen wij de partijprogrammapunten bespreken?" En toen heb ik gezegd: „Neen, dit is politiek, dus dat doen wij niet."

19153. De **Voorzitter:** Dat hebben zij toch enigszins anders opgevat. Enfin, de heer *Vermeer* was toen nog geen lid van de Staten-Generaal, dus hij heeft hier toen vermoedelijk ook geen contact over gehad.

A. Ja, maar hij was toen toch ook lid van de commissie.

19154. De **Voorzitter:** Hij heeft nog het volgende verklaard:

> „Op de bijeenkomsten werd gediscussieerd over politieke onderwerpen, maar in geen andere toon en op geen andere manier dan op soldatenkamers wel gebeurde."

Vervolgens kan ik nog even mededelen, wat de heer *Vorrink* ons mededeelde.

Ik heb hem toen gevraagd (vraag 3142):

> „Als men het objectief bekijkt, dan was dus eigenlijk wel uw bedoeling om enigermate de politiek in het leger, maar dan in de goede zin bedoeld natuurlijk, zoals u het zag, naar voren te laten komen en die mensen ook een zekere politieke scholing te geven."

Daarop heeft de heer *Vorrink* geantwoord:

> „Zonder enige twijfel. Ik zie niet in, wat dat voor een misdaad is. We hebben destijds met die beide heren zeer ernstig daarover gediscussieerd en Minister *Dijxhoorn* heb ik van het nut overtuigd. Generaal *Winkelman* was daar niet zo erg toegankelijk voor en vandaar ook, dat die heren officieren op de vergaderingen waren, maar ik heb zo gesproken, dat ik nooit een verbod heb gekregen. Ik schijn het zo gedaan te hebben, dat het geen aanleiding gaf tot moeilijkheden."

19155. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Generaal, lag het verschil eigenlijk hier niet, dat men aan het woord politiek verschillende uitleggingen kan geven? Aan de ene kant staatkundige voorlichting in algemene zin, ik geloof, dat deze heren dat zo bedoeld hebben, en dat u daar waarschijnlijk wel uw goedkeuring aan gehecht heeft. Maar dat u natuurlijk onder geen beding de visies van de Staatkunde van deze verschillende zijden wenste toegelicht en toegespitst te zien in het leger. Dat is natuurlijk wat u niet gewild hebt en wat deze heren hebben goedgevonden. Maar dat kan natuurlijk nooit verhinderen, dat, wanneer een sergeant *Vermeer,* die later blijkt Kamerlid te worden, dus die een zeer uitgesproken politieke richting is toegedaan, wanneer die staatkundige voorlichting geeft, dat daar een socialistische inslag inzit. Maar dat is, geloof ik, ook niet het bezwaar. Het bezwaar is natuurlijk, dat men deze dingen van uit het partij-politieke propagandasysteem gaat benaderen. Dit moeten wij streng uit elkaar houden, anders komen wij er nooit uit.

A. Daar komt bij, er was nu eenmaal afgesproken met de commissie uit de S.D.A.P.: „geen politiek in het leger." Deze korte formulering hebben zij aanvaard. Wat men ten slotte gedaan heeft en waar garnizoens- en korpscommandanten genoegen mee hebben genomen, daar blijf ik buiten. Mocht men op een bijeenkomst bijv. wel eens politiek hebben behandeld, ongestraft, omdat de korpscommandant daar geen bezwaar tegen maakte, dan gaat dat buiten de Minister van Defensie om. Dat kan ik niet helpen, maar de opzet was „geen politiek in het leger" en zo is het ook in het reglement, dat is vastgesteld voor het toelaten van die clubs, neergelegd. Is men wel eens een beetje over de schreef gegaan, ik zal het zo maar zeggen, dat kan natuurlijk, maar daar weet ik niets van.

19156. De **Voorzitter:** De heer *Vorrink* heeft het hier laten voorkomen, alsof hij daar niet aan gebonden was en dat hij alleen was gebonden aan de toezegging: geen partijpolitiek. Daarom splitste ik het ook aan het begin van mijn vraag en heb ik het ook met opzet tegenover elkaar gesteld.

A. Ik heb het Reglement op het ogenblik niet bij mij, maar het staat in de *Handelingen* van de Eerste Kamer bij de behandeling van de Oorlogsbegroting 1940. Daar staat in, dat de vereniging zich onthoudt van elke bemoeienis op politiek gebied.

19157. De **Voorzitter:** Dat was na de wisseling van het opperbevel, of niet?

A. Ja, maar dat deed niet ter zake. Tijdens de wisseling zijn de onderhandelingen met de S.D.A.P., zij het wellicht vertraagd, door-

gelopen. Maar uit alles blijkt: geen politiek in het leger. De heer *Vorrink* kan enige uitbreiding in zijn achterhoofd gehad hebben..... Maar, zoals freule *van Stoetwegen* al opmerkte, bedoelde men wellicht algemene staatkundige visies te bespreken, hetgeen toelaatbaar kan zijn.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Voorlichting!

A. Ja, maar dat noem ik geen politiek meer.

19158. De **Voorzitter:** Wat hij heeft verdedigd, b.v. het brengen van zijn mensen tot een andere en betere visie tegenover de defensie, dat het laatste verenigbaar was met hun socialistische beginselen. Dat was iets, dat hij toch ook kon doen!

A. Dat noem ik ook geen politiek, dat is meer propaganda. Maar een opwekking voor de opvatting van de moderne arbeidersbeweging, dat noem ik politiek. Het bespreken van de programmapunten toentertijd van de S.D.A.P., dat is politiek en dat heb ik ook verboden. Maar als men staatkundige onderwerpen wil behandelen, dan behoeft dat geen politiek te zijn. Hoe dan ook, de strekking was „geen politiek in het leger". Dat het bovendien ook niet spaak gelopen is, dat blijkt wel hieruit, dat ik nooit enige klacht heb vernomen van een korps- of een garnizoenscommandant, dat er misbruik gemaakt werd van de clubs, door daar politiek te lanceren. Ik heb nooit een klacht gehoord. Ik weet niet of u bij uw verhoor klachten heeft vernomen. Heeft u klachten vernomen? Blijkbaar was het goed gereglementeerd en was het toezicht op die vergaderingen alleszins voldoende. Maar misschien is de wens de vader van de gedachte bij de heer *Vorrink* geweest, toen hij zeide — met betrekking tot de uitbreiding, die hij in het hoofd had — mij te hebben overtuigd. Dat blijkt ook helemaal niet uit het reglement.

19159. De **Voorzitter:** Dan kunnen wij hier wel mede ophouden, geloof ik. Dan kom ik nog even terug op de quaestie van het indienen van een nieuwe Oorlogswet. Wij hebben hier de Memorie van Toelichting en het blijkt toch inderdaad, dat die stukken ondertekend zijn door een aantal Ministers. Vóóropgaan Justitie en dan volgt Algemene Zaken en Binnenlandse Zaken, maar daarna komt Defensie.

A. Juist, dat is de indiening bij de Raad van State. Dat kan wel, omdat dat wel voorschrift zal zijn, dat het zo moet.

19160. De **Voorzitter:** Juist, dat dachten wij ook al, dat het daar wel in zou zitten.

A. Dat is een formele quaestie. Want men moet omtrent zo'n ontwerp blijkbaar het advies van de Raad van State hebben. Het kan best zijn, dat ik toen heb gezegd: „Nu, vraag het advies maar", omdat daarmede nog geen man over boord was.

19161. De **Voorzitter:** Dan ga ik nu over naar een paar punten, die samenhangen met de staatsrechtelijke verhouding tussen de opperbevelhebber en de Regering. Ik zou eerst willen vragen — ik geloof niet, dat het de vorige keer voldoende tot zijn recht is gekomen —, als men een splitsing maakt van het terrein, waar de opperbevelhebber mee te maken heeft — u zult het toch er mede eens zijn, dat hij bepaalde dingen zelf beoordelen moest op het gebied van strategie en techniek —, of het dan eigenlijk wel juist is, dat een Minister de vraag beoordeelt of terugtrekken van de Grebbestelling naar de Hollandse Waterlinie onder bepaalde omstandigheden uitvoerbaar is. Dat lijkt mij persoonlijk een zuiver technische quaestie. Als men daarin gaat treden, daar een oordeel over geeft en dat ook wil doordrijven, dan spreekt daaruit, dat men in de man helemaal geen vertrouwen heeft!

A. President, in algemene zin moet natuurlijk de Minister van Defensie, ook al is hij een technisch militair, zich buiten deze dingen houden. Daar heeft hij geen bemoeienis mee, dus daar moet hij zich niet mee bemoeien. Tenzij er iets gebeurt, dat kennelijk zó onjuist is, dat de betrokken Minister daarvoor geen verantwoordelijkheid kan aanvaarden. Ware het anders, dan zou men een oorlog ingaan met een opperbevelhebber en — geen bemoeienis met hem hebbende en niet gerechtigd zijnde kritiek uit te oefenen op diens beleid — met die zelfde opperbevelhebber de oorlog uit komen. Maar het is naar mijn oordeel zó, dat, wanneer kennelijk de betrokken opperbevelhebber faalt in zijn beleid, men niet moet wachten tot dit feitelijk blijkt, doordat de slag verloren is om zich eerst dan van die opperbevelhebber te ontdoen. Daarentegen getuigt het, laat ik het noemen van wijs beleid, dat, als men ongelukken kennelijk ziet aankomen, men vóór die tijd zich van die opperbevelhebber ontdoet, dus vóórdat de ongelukken gebeurd zijn.

19162. De **Voorzitter:** Daar gaat de grief ook niet tegen.

A. En dan geloof ik, dat de Minister van Defensie, die het op een presenteerblaadje aangeboden krijgt, dat het beleid van de opperbevelhebber niet juist kan zijn, zich dan tegenover het Nederlandse volk niet op het standpunt mag stellen, gelijk een struisvogel, van ik zie het niet, ik heb er geen bemoeienis mee, dus ik bemoei mij er niet mee. Dan is hij naar mijn oordeel verplicht, als hij dat aan ziet komen, om in te grijpen en te zeggen: ik stel in deze opperbevelhebber niet het minste vertrouwen.

19163. De **Voorzitter:** Daar gaat de critiek ook niet tegen. Die gaat er tegen, dat men dan deze man niet zegt, het is onmogelijk, u moet weg, maar dat men deze man tot compromissen probeert te verleiden, etc.
Ik zal u nog even zeggen, wat prof. *Kranenburg* hierover als deskundige naar voren heeft gebracht:

> „Wanneer de opperbevelhebber de Minister van Oorlog zou moeten gehoorzamen, zou hij verplicht kunnen zijn zijn eigen beleid te doorkruisen en een beleid te voeren, waarmede hij het niet eens is. Dit is het scheppen van een tweehoofdig gezag in het leger."

Dat bezwaar krijgt men dan!

A. Maar nu ben ik het met prof. *Kranenburg* niet eens, want het was helemaal geen quaestie van een opperbevelhebber, die moest gehoorzamen aan een Minister van Defensie. Toen er verschil van mening bestond, heb ik getracht om de opperbevelhebber er van te overtuigen, dat hij mis zag. En het was aan de opperbevelhebber om die mening te delen of niet te delen, maar ik heb de opperbevelhebber niet onder mijn bevelen en ik kan hem niet iets opdragen. Dat is ook nooit gebeurd; maar wel heb ik de opperbevelhebber getracht te overtuigen, dat hij mis was.

19164. De **Voorzitter:** Ja, het is mogelijk, maar behalve dan toch bij die opdracht. De opdracht van September ging juist uit van hetgeen ik daar juist heb aangehaald. Uw technische appreciatie, dat die terugtocht niet meer mogelijk zou zijn.
Daarom heeft u toen de opdracht zo laten formuleren, dat hij bij een overmachtige aanval op het hart van het land de aanval niet moest afwachten, maar al onmiddellijk terug moest en alleen een achterhoede mocht achterlaten.

A. Dat was al aanstonds geen opdracht van de Minister van Defensie; dit was al een opdracht van de Regering, waartoe de Regering, ingevolge de instructie aan de opperbevelhebber, volkomen gerechtigd was. Maar in die instructie kwam per se geen ondergeschiktheid aan het licht van de opperbevelhebber tegenover de Minister van Defensie. En nu kan men zeggen en op het standpunt staan: „Ja, maar je had helemaal niet.....".

19165. De **Voorzitter:** Er zijn ook deskundigen, die zeggen, dat de instructie fout was!

A. Akkoord!, zou ik haast zeggen, President. Men had ook op het standpunt kunnen staan: „ ik praat helemaal niet met de opperbevelhebber", en toen het feit zich voordeed, „ik ontsla hem, omdat ik geen vertrouwen meer heb". Ik achtte dit onder de gegeven omstandigheden weinig tactvol, en wilde eerst proberen de opperbevelhebber tot andere gedachten te brengen door een gedachtenwisseling. Ik stond helemaal niet op het standpunt: „dit is fout en nu gaat u weg. En ik zeg er niets over.".
Ik heb gedacht, misschien is er nog een uitweg, en daarom heb ik uitvoerig met hem er over gesproken, hopende dat hij het zou inzien en veranderen.

19166. De **Voorzitter:** Juist, ik geloof, dat daar ook niemand bezwaar tegen zou hebben gehad, als het daarbij gebleven was. Maar sommigen appreciëren het nu zo, dat men een al te grote drang is blijven uitoefenen al of niet via die opdrachten.

A. Maar niet de Minister van Defensie, dan moet men zeggen: De Regering. Toen de Regering een studie van het krijgsbeleid had gemaakt en het dus blijkbaar met de Minister van Defensie eens was, heeft men een opdracht gegeven, waaruit duidelijk werd, dat de mening van de opperbevelhebber niet de zienswijze van de Regering was. Hij heeft die opdracht aanvaard. Als hij het er niet mede eens was, waarom heeft hij toen geen ontslag gevraagd?

19167. De **Voorzitter:** Ik zou over deze quaestie nog het oordeel van prof. *Eigeman* kunnen aanhalen in dezelfde richting als prof. *Kranenburg* ging. Maar ik moet er bij zeggen, dat sommige andere deskundigen, die wij gehoord hebben en die ook naam hebben op dit gebied, prof. *van den Bergh* en mr. *Oud,* afgezien van bepaalde punten, in het algemeen de opvatting huldigen, dat de Regering onder alle omstandigheden haar wil kan opleggen, maar dat het op een gegeven moment wel onbeleidvol kan zijn om dat te doen. Dat men theoretisch die competenties niet zo scherp kan afbakenen als de straks aangehaalde heren het zien. Ik geloof, dat wij overigens achter deze zaak wel een punt kunnen zetten. Ik wilde nog even het oordeel van generaal *van Hilten* aanhalen, die gezegd heeft, dat als hij de zaak had moeten regelen, hij de opperbevelhebber 100 of 200 millioen had gegeven om de zaak in te richten zoals hij het wilde. Maar de Minister van Defensie ging kijken hoe hij het vond. Daar zit dus blijkbaar enige lichte critiek in. Dit zeg ik meer als een tegenhanger tot wat u straks gezegd hebt. Want u kunt het natuurlijk ook, in verband met de ministeriële verantwoordelijkheid, geheel anders beklemtonen.

A. De heer *van Hilten* als expert, daar heb ik toch wel enige bezwaren tegen. Het spijt mij zeer, dat hij het gezegd heeft. Er zijn toch tal van argumenten tegen in te brengen, om te zeggen tegen een opperbevelhebber: hier heeft u 200 millioen, gaat uw gang maar. Dan moet men de opperbevelhebber ook de gelegenheid geven, om het beleid te verdedigen in de Volksvertegenwoordiging en daar draait alles om. De heer *van Hilten* heeft niet hoog genoeg gezeten en kan het daardoor niet beoordelen. Hij kan dat allemaal wel zo ineens zeggen, maar daar is hij natuurlijk voor de volle 100 pct. naast, het is een zeer ondeskundige opmerking. Want volgens het staatsrecht kan het niet. Ten slotte als er 200 millioen uitgegeven wordt, is de Minister van Defensie daarvoor verantwoordelijk en deze wordt in de Volksvertegenwoordiging ter verantwoording geroepen voor het besteden van de gelden, maar niet de opperbevelhebber. Ik laat nog maar in het midden in hoeverre de Minister van Financiën een stem in het kapittel heeft.

19168. De **Voorzitter:** De Volksvertegenwoordiging bemoeit er zich toch in zo'n tijd niet mede, of het in de Grebbestelling of in de vesting Holland wordt gestoken. In zoverre zit er iets in....

A. Mag ik u adviseren, President, de beraadslagingen van de Defensiebegroting voor 1940 in de Tweede Kamer na te lezen, waar ik, als ik het goed heb, 21 sprekers heb moeten antwoorden over de kleinste details, die zich in de weermacht voordeden. Dus als men 200 millioen aan de opperbevelhebber geeft, dan wast het water van de zee niet af, dat men over de besteding van die gelden de betrokken Minister controleert en zo nodig vragen stelt in de Kamer en inlichtingen wenst te hebben. Van het moment af, dat de opperbevelhebber niet in de Kamer kan verschijnen, gaat de opvatting van de heer *van Hilten* ten enen male niet op.

19169. De **Voorzitter:** In verband met de quaestie van de ministeriële verantwoordelijkheid zult u dus ook afwijzen, hetgeen generaal *Reynders* hier verder nog heeft gezegd. Ik zal het even voorlezen:

> „Maar men moet niet tegen iemand, die een zware verantwoordelijkheid heeft, die een langjarige studie achter zich heeft, die over een uitgebreide staf beschikt en veel oefeningen heeft ontworpen en gehouden, zeggen, wanneer hij ten slotte tot een bepaalde conclusie is gekomen: Je moet het anders doen. Dat gaat niet."

A. Daar wil ik alleen dit op antwoorden, President, dat het mij een donderslag uit heldere hemel is geweest, dat generaal *Reynders* ten slotte met zo'n plan voor de dag is gekomen. Dat had men niet kunnen voorzien, dat iemand zoiets zou kunnen doen. Ik heb dit plan van generaal *Reynders* tijdens de oorlog met vooraanstaande mensen in het buitenland, zonder namen te noemen, eens besproken. En ik heb er geen een ontmoet, die maar een moment vóór het plan-*Reynders* was. Allemaal zeiden zij, dit kan natuurlijk niet.

19170. De **Voorzitter:** Ja, maar zijn alle bijzonderheden dan wel precies medegedeeld? Ik wil het anders benaderen, ik heb mij altijd voorgesteld, dat deze generale staf toch als een eenheid deze zaken bestudeerde en dat dit niet een persoonlijke hobby van generaal *Reynders* was. Wij hebben vanmorgen ook al even over de heer *Carstens* gesproken, maar u zei zelf, dat er persoonlijk contact en samenwerking was tussen zijn stafchef en de opperbevelhebber en dat de eerste moet trachten de heer *Reynders* tot andere dingen te brengen. Hetzelfde geldt dan ook van vóór de oorlog. De heer *Reynders* was chef van de generale staf, zat daar niet alleen, maar had een kring van zeer deskundige hogere officieren om zich heen. Die zullen toch aan dat hele stelsel als een soort team gewerkt hebben en toch wel met critische bemerkingen zijn gekomen. Dus dat het zo dol zou zijn geweest, lijkt mij toch ook niet voor de hand liggend!

A. Nu was ik in de gelukkige omstandigheid, dat ik indertijd de Franse hogere krijgsschool gevolgd had en twee jaar, van 1927—1929, met mensen heb gesproken, die daar de oorlog 1914—1918 hebben meegemaakt. Als leraren had ik mensen, die aan het front hebben gestaan. U kunt het vragen aan andere officieren, die de Franse hogere krijgsschool ook hebben gevolgd, men raakte bij dat onderwijs onder de indruk van hetgeen in oorlogstijd *mogelijk* en *niet mogelijk* is. En daar had men hier in Holland al bedroevend weinig begrip van. Ik zou u staaltjes kunnen voorleggen van oefeningen, die gehouden werden, waarvan men op het eerste gezicht, als men dat in Frankrijk deed of in Duitsland, zou zeggen: ja, maar dit is geen oorlogswerkelijkheid meer, dit bestaat niet in de oorlog. En daar had men hier verschrikkelijk weinig gevoel voor en zo ging het bij generaal *Reynders* ook. Generaal *Reynders* dacht, dat het zo maar ging in een moderne oorlog, een gevecht afbreken en van de Grebbelinie naar de Hollandse waterlinie teruggaan, daarbij kennelijk geen rekening houdende met vèrdragend geschut, vliegtuigen en andere zaken. Wat generaal *Reynders* wilde, zou wellicht mogelijk geweest zijn in de tijd van *Napoleon,* maar dat was nu niet meer mogelijk, dat bestaat niet. Dat was het grote verschil tussen de moderne tactiek en de oude tactiek. En als ik, die daar veel meer studie van gemaakt heb dan generaal *Reynders,* op een gegeven moment van oordeel ben, dat het zo niet kan, en na te hebben getracht de generaal duidelijk te maken waarom het niet kan, niet zo maar met een los gezegde, maar met een voorbeeld op de kaart, dan moet ik, als Minister van Defensie, het recht hebben om op een gegeven moment te zeggen: voor deze man neem ik geen verantwoordelijkheid. Aan een dergelijk plan offer ik, en nu kom ik op het gezegde van vanmorgen terug, geen Hollandse soldaten op.

16171. De **Voorzitter:** Maar nu gaat de tegenstelling er over, of het het beste ware geweest, hem vrijwel onmiddellijk het vertrouwen op te zeggen en hem te laten heengaan, dan wel, of deze tussenperiode nog gerechtvaardigd is geweest, ja dan neen. Ik kan misschien even aanhalen wat de heer *Steenberghe* hierover nog gezegd heeft:

> „En dit is gebeurd, nadat er al aanwijzingen waren van het dreigende oorlogsgevaar, o.a. de incidenten van November. Toch hebben wij gemeend te moeten wisselen om de gecombineerde redenen, als ik het zo mag zeggen, die u en ik hebben aangegeven. Aan de andere kant kan men als Minister van Defensie natuurlijk geen opperbevelhebber spelen, wat het hoe langer hoe meer werd en wat ook begrijpelijk is."

Ik haal het maar even aan.....

A. Neen, ik begrijp de heer *Steenberghe* wel. Op een gegeven moment was het zo, dat er bepaaldelijk sprake was van een opvatting-*Dijxhoorn* en een opvatting-*Reynders,* inderdaad. En die tegenstellingen zijn gekomen, toen de opperbevelhebber mij niet kon volgen en ik verder geen verantwoordelijkheid kon dragen, en ik gezegd heb: „Hij weg of ik weg." Zo bedoelt de heer *Steenberghe* het natuurlijk.

19172. De **Voorzitter:** Dan kom ik nu aan het krijgsbeleid. Hierbij zou ik in de eerste plaats even willen doornemen, omdat wij daar geen officiële stukken van hebben, de formulering van die opdrachten in September en Januari. Daar is ons wel het een en ander van bekend geworden uit het rapport, dat afkomstig is van generaal *Carstens.* Ik zal u even voorlezen, eerst wat betrekking heeft op September en u vragen, of u dat dan juist vindt.

A. Wat u voorleest is uit het rapport *Carstens?*

De **Voorzitter:** Uit het rapport *Carstens,* zijn samenvatting over de opdracht van September, daar hebben wij namelijk de tekst niet van.

A. Mag ik opmerken, President, generaal *Carstens* kon natuurlijk alleen zwart op wit stellen, hetgeen hij gehoord heeft van generaal *Reynders,* want generaal *Carstens* is nooit bij een bespreking tegenwoordig geweest. Zodat ik zeer betwijfel of u daar een betrouwbare bron aanboort.

19173. De **Voorzitter:** Ik zal u voorlezen, wat hij er over geschreven heeft. Dan kunt u nog zeggen, wat u daarvan denkt:

„Het resultaat van vorenbedoelde bespreking was, dat door de Regering aan den opperbevelhebber van Land- en Zeemacht aanwijzingen betreffende het te voeren krijgsbeleid werden verstrekt, welke in hoofdzaak hierop neerkwamen, dat bij een overmachtigen aanval uit het oosten op het hart des lands het veldleger in de Grebbelinie geen beslissende slag zou aannemen, doch tijdig met de hoofdmacht van de Noord van de Maas opgestelde troepen zou teruggaan naar het oostfront van de vesting Holland, onder achterlating van de achterhoeden in de Grebbelinie".

Dat is voor zover het betrekking heeft op de situatie benoorden de grote rivieren.

A. Dat is de opdracht van 9 September.

19174. De **Voorzitter:** 9 September. Is dat in grote lijnen zoals u het zich ook herinnert?

A. Ja.

19175. De **Voorzitter:** Dan is er een ontwerp geweest in Januari. Dit ontwerp bevatte namelijk de volgende bepaling ten aanzien van de troepen ten noorden van de Maas:

„1. Bij een aanval op het hart des lands moest weerstand worden geboden, zowel in de Grebbelinie als in het oostfront van de vesting Holland.
2. Aan den opperbevelhebber van Land- en Zeemacht werd overgelaten te bepalen hoeveel troepen voor de verdediging van elk dier fronten zouden worden bestemd.
3. De operatiën mochten echter niet worden gebaseerd op het slagen van een terugtocht van troepen, opgesteld achter de Grebbelinie."

Ten aanzien van de troepen, opgesteld ten zuiden van de Maas, volgen dan ook nog een aantal bepalingen. Ik zal ze nog even voorlezen.

„*a.* dat deze troepen tot taak hadden een opmarsch van den vijand te vertragen;
b. dat hiertoe met een minimum van troepen moest worden volstaan;
c. dat de vertraging van den vijandelijken opmarsch moest geschieden langs de vermoedelijke naderingswegen en
d. dat de maatregelen moesten worden genomen tegen een omvatting van den zuidelijken vleugel."

A. Afgescheiden van de redactie, geeft dit de strekking van de opdracht weer.

19176. De **Voorzitter:** Werden deze opdrachten eigenlijk bij Koninklijk besluit vastgesteld? Omdat er in de grote instructie van Mei stond: „Wij behouden ons voor, enz.".

A. President, ze zijn niet bij Koninklijk besluit vastgesteld, maar de minute dan wel het originele stuk is wel door Hare Majesteit getekend, als ik mij goed herinner, althans geparafeerd.

19177. De **Voorzitter:** Ja, maar dan krijg je mogelijk een Koninklijk besluit zonder contraseign, dat lijkt mij toch niet erg aannemelijk!

A. Ik zeg het precies, zoals ik het mij herinner.

19178. De **Voorzitter:** Er is ons door andere zijde wel iets gezegd van een paraaf, of zo iets, van het Kabinet van de Koningin, maar dat is toch niet voldoende. Generaal *Winkelman* heeft, meen ik, hetzelfde verteld, of de heer *Reynders,* maar er is hier in ieder geval gezegd, dat inderdaad van een officieel stuk met een handtekening van het Staatshoofd, gecontrasigneerd door één of meer Ministers, geen quaestie van is geweest. Geen enkele keer.

A. Dat contrasigneren geldt de Minister-President.

De **Voorzitter:** Dat is ook wel naar voren gekomen, inderdaad.

A. Ja, het is lang geleden. Stond de paraaf van Hare Majesteit op de minute of op het originele stuk? Ik denk eerder op de minute, President. Stond de paraaf op het originele stuk of tekende Hare Majesteit voluit? Ik zou er op het ogenblik geen antwoord meer op kunnen geven.

19179. De **Voorzitter:** Dan het volgende punt. Heeft generaal *Winkelman* dezelfde opdracht gekregen als de opdracht, die in Januari voor de heer *Reynders* is vastgesteld?

A. President, als ik mij goed herinner is er na die opdracht van Januari nooit meer een andere opdracht gemaakt. Ik kan mij vergissen, maar ik geloof het niet.

19180. De **Voorzitter:** Maar dan is ze in de practijk niet nageleefd. Want de heer *Winkelman* heeft zich juist beperkt tot de Grebbe.

A. Overeenkomstig de instructie.

19181. De **Voorzitter:** Ja, maar daar stond toch in, hetgeen ik juist heb voorgelezen!

A. Ik geloof, dat generaal *Winkelman* zich volkomen aan de opdracht gehouden heeft. Hij is begonnen met weerstand te bieden in de Grebbelinie en de laatste weerstand moest geboden worden in de Hollandse Waterlinie. Maar hij mocht het verdedigen van de Hollandse Waterlinie niet baseren op het slagen van de terugtocht van de Grebbelinie naar de Hollandse Waterlinie.

19182. De **Voorzitter:** In de Hollandse Waterlinie is practisch genomen bijna niets meer gepresteerd.

A. Dat was buiten de wil van generaal *Winkelman.* Want het Iste legerkorps, dat hij dan in de Hollandse Waterlinie had kunnen zetten, is ten slotte opgesoupeerd in de strijd tegen de parachutisten. Maar dat neemt niet weg, dat hij zich aan zijn instructie gehouden heeft. Ik geloof niet, dat er iets tegen was. Hij is begonnen met het hart van het land te verdedigen aan de Grebbelinie.

19183. De **Voorzitter:** Nu heeft hij ons medegedeeld, dat hij werkelijk toch wel een andere opdracht gekregen heeft. Maar het ongelukkige is, dat het niet gedrukt voor ons ligt. Hij heeft er enige punten uit naar voren gebracht en er was nog een punt, dat hij zich niet meer herinneren kon. Maar hij heeft dus wel degelijk gesteld, dat hier toch nog iets anders voor hem uit de bus is gekomen. Ik vermoed, dat het dan ook gebeurd is, nadat hij zich eerst georiënteerd had. U herinnert zich, dat hij toen overal de zaken bekeken heeft, overlegd heeft met zijn chef staf en toen tot de conclusie is gekomen, dat alle beschikbare krachten zoveel mogelijk in een stelling moesten worden gestoken.

A. Maar hij is begonnen met de opdracht, die generaal *Reynders* toch ook had.

19184. De **Voorzitter:** In het stuk, dat ik u voorlas, stond juist, dat aan de opperbevelhebber werd overgelaten, hoeveel troepen voor elk van deze fronten zou worden bestemd, m.a.w. een splitsing. Daar gaat men hier toch kennelijk van uit. Terwijl generaal *Winkelman* .....

A. Dus generaal *Winkelman* bestemde het veldleger, voor zover hij het beschikbaar had, voor de verdediging van de Grebbelinie, dus dat is overeenkomstig die opdracht.

19185. De **Voorzitter:** Met een beetje goede wil zou men dat kunnen zeggen.

A. Ook zonder goede wil, President. Daarom was juist die opdracht zo ruim gesteld, om het voor generaal *Reynders* volkomen acceptabel te maken.

19186. De **Voorzitter:** Ik heb hier nog een uitlating voor mij, die ik u curiositeitshalve toch ook nog wil voorleggen, te weten van prof. *Gerretson* over die quaestie in hoeverre men nu eigenlijk bereid was het land te verdedigen. Hij haalt daar aan, dat de heer *de Vos van Steenwijk,* de Voorzitter van de Eerste Kamer, hem kort voor zijn dood nog zou gezegd hebben, en met grote nadruk: „Het is niet waar, men heeft zich niet reëel willen verdedigen."

A. Ik geloof er niets van, Mijnheer de Voorzitter! Het is, naar mijn oordeel, ook niet juist om zich bij zo'n belangrijke zaak te gaan beroepen op iemand, die overleden is. Dat kan ik geen mooie geste vinden.

19187. De **Voorzitter:** U is het er dus wel helemaal mee eens geweest, dat generaal *Winkelman* achteraf alles zette op de Grebbelinie en dat men toen in de Waterlinie geen grote kosten meer is gaan maken?

A. Ja, President, toen heeft men alle geld aanvankelijk besteed aan de Grebbelinie en een deel aan het zuiden, aan de Lingestelling. Dat was althans de bedoeling.

19188. De **Voorzitter:** Generaal *Fruyt van Hertog* klaagt er eigenlijk over: „Ik mocht niet meer bouwen. Zij hebben mij laten zitten met het gebouwde. Ik heb er nog een beetje geld voor gekregen; al dat mooie werk is voor niets geweest." Dat hing af van de strategische beslissing, die men genomen had.

A. Ja, President, men kon niet alles tegelijk doen. En dus heeft generaal *Winkelman* gezegd: Ik ga de Grebbelinie verdedigen, dus nu alle hens aan dek om dat klaar te krijgen. Men was zo wanhopig achter met het aanleggen van versterkingen, doordat er in vredestijd niets aan gedaan was.

19189. De **Voorzitter**: Generaal *Winkelman* heeft, om daar nog even op terug te komen, het volgende medegedeeld in zijn laatste verhoor. Dit hebben wij nog niet in druk voor ons, maar het stenogram, dat op het ogenblik beschikbaar is, vermeldt het volgende:

> „De instructie bestond natuurlijk al, maar een van de eerste dagen na mijn optreden, heb ik de opdracht gekregen van H.M. de Koningin, mij namens Haar door de Minister-President medegedeeld. Die opdracht hield in drie punten. Het eerste punt was, dat vooral het hart des lands krachtig verdedigd moest worden. Het tweede punt was, dat, indien onze neutraliteit geschonden werd, wij, indien wij deze niet konden voorkomen, tegen die schending actief moesten optreden, wanneer dat mogelijk was zonder de verdediging van het hart des lands daardoor te benadelen. Het derde punt kan ik mij op het ogenblik niet herinneren. Ik was niet op deze vraag voorbereid, maar ik kan het u, indien u dat wenst, achteraf nog wel nader mededelen."

Dus u herinnert het zich niet?

A. Hare Majesteit heeft de opdracht gegeven, maar was de Minister-President daarbij tegenwoordig? Heeft hij het gedaan?

19190. De **Voorzitter:** De bijzonderheden kennen wij ook niet, maar mogelijk zijn de volgende aanhalingen nog van betekenis.

Ik vroeg nog aan generaal *Winkelman:*

> De **Voorzitter:** „Misschien kunt u hierover eerst een paar andere dingen vertellen. Dan schiet het u mogelijk straks nog wel te binnen. Kunt u het tweede punt van de opdracht iets nader omschrijven?"
>
> **A.** „Dat tweede punt luidde, dat, indien onze neutraliteit geschonden werd en het niet mogelijk was dit te beletten, wij, indien dat mogelijk was zonder de verdediging van het hart des lands in gevaar te brengen, ons tegen de neutraliteitsschending moesten verzetten. Daarop kwam het neer. Dat zijn natuurlijk niet letterlijk de bewoordingen, maar dat was de bedoeling van dat tweede punt."
>
> De **Voorzitter:** „D.w.z., dat, als men voldoende troepen had, eventeel ook in Brabant tegen neutraliteitsschending moest worden opgetreden?"
>
> **A.** „Ja, het kwam er op neer, dat wij ons er tegen moesten verzetten, maar als voornaamste punt in het oog moesten houden de verdediging van het hart des lands."
>
> De **Voorzitter:** „U zegt, dat u namens Hare Majesteit de Koningin de mededeling kreeg van de Minister-President. Het is dus niet bij Koninklijk besluit geschied?"
>
> **A.** „Neen. Het was een gewone mededeling, die begon met: Namens H.M. de Koningin delen wij u mede, enz."
>
> De **Voorzitter:** „Dus zij was ook niet voorzien van de handtekening van de Koningin, het was alleen maar een schrijven van de Minister-President?"
>
> **A.** „Ja, de Minister-President had alleen getekend; er was echter wel met de Koningin over gesproken. Het werd mij namens Hare Majesteit medegedeeld."

Toen heb ik nog gezegd:

> „Dit interesseert ons, omdat generaal *Reynders* een dergelijke mededeling heeft gedaan. Het is dus eigenlijk niet geschied in de vorm van artikel 2, lid 3, waar uitdrukkelijk staat: Wij behouden Ons voor, enz. En verder: aanwijzingen verstrekken, welke Ons dienstig voorkomen."

En dan heeft de heer *Winkelman* nog gezegd:

> „Ik heb dat daarmede volkomen in overeenstemming geacht. Ik weet, dat de Minister van Oorlog het met H.M. besproken heeft. Bovendien is, vóór het afkwam, mijn mening daarover gevraagd, of ik mij met deze opdracht kon verenigen. Formeel moge er iets aan gemankeerd hebben, maar voor mij was de zaak in orde."

Wat dus de procedure betreft, hebben wij geconstateerd, dat dit niet zuiver in de vorm van een Koninklijk besluit met de handtekening van het Staatshoofd plus het contraseign van de verantwoordelijke Ministers is geschied. Op de ene zaak behoeven wij verder niet meer in te gaan, maar uit het andere punt blijkt hier nu toch wel, dat er wel degelijk een nieuwe opdracht is geweest. Ik kom dan nu, hier van afstappende, aan het hele stelsel, dat dan gegolden heeft.

A. Maar, President, als u het mij toestaat. Dit was dus een opdracht, zoals u hem daar voorgelezen heeft en zoals generaal *Winkelman* zich herinnert, die, laten wij zeggen, helemaal niet in strijd was met de opdracht van Januari aan generaal *Reynders,* hij wordt alleen gecomprimeerder.

19191. De **Voorzitter:** Het derde punt herinnerde hij zich niet.

A. Dat derde punt moet natuurlijk slaan op de verdediging ten zuiden van de grote rivieren.

19192. De **Voorzitter:** Daar sloeg het tweede punt ook al op.

A. Ik herinner mij het geval niet precies meer. Het is jammer, dat generaal *Winkelman* dat stuk niet bewaard heeft. Had Minister *de Geer* die opdrachten niet meer?

19193. De **Voorzitter:** Niemand heeft ze ons kunnen tonen.
Dan kom ik nu tot de vraag in hoeverre het mogelijk was, met de beschikbare strijdkrachten de twee grote belangen beide te behartigen. De heer *van Hilten* heeft daarover opgemerkt, dat in aanmerking genomen de krachten, welke door Duitsland konden worden ontwikkeld, een opdracht om een doormars door het zuiden van ons land te beletten, in welke richting dan ook, en daarnaast tevens het hart van het land veilig te stellen, met de beschikbare middelen niet uitvoerbaar was. Dat zult u mogelijk verwerpen.

A. Daar ben ik het mee eens.

19194. De **Voorzitter:** En daarom is dan ook in tweede instantie eerder hier van afgezien, daar komt het eigenlijk op neer!

A. Daarom heeft generaal *Winkelman* er ook van afgezien.

19195. De **Voorzitter:** Over de quaestie van vertragende gevechten op de toenaderingswegen heeft dezelfde getuige het volgende gezegd:

> „Ik geloof niet, wanneer er in de stelling nu inderdaad nog wat meer weerstand was geboden, dat de Duitsers de gelegenheid gegeven zouden hebben om daarna nog vertragende gevechten te leveren, want, eenmaal doorgedrongen, zou de vijand de eigen troepen al heel gemakkelijk achterwaarts afgesneden hebben. Het resultaat van die vertragende gevechten, zoals ik het op het ogenblik zie, zou dus stellig niet veel heil gebracht hebben."

A. Niet wanneer men dat incidenteel gaat doen, maar wel, wanneer men dat goed voorbereidt. Het is in de oorlog 1914—1918 op grote schaal toegepast door de Duitsers, om de opmars van de Fransen, na de debacle in 1918, tegen te houden. Men groepeert zijn strijdkrachten op en om de grote wegen en men vernielt systematisch op bepaalde afstanden, om de gedachte te bepalen, om de een of twee km, de kunstwegen, zodat het oprukken van de troepen, en

daar gaat het ten slotte om, wordt vertraagd. Het oprukken van de troepen bereikte toen in 1918 soms slechts snelheden van 5 km per dag. Men kon niet sneller opschieten, omdat men steeds weer stootte op een vernielde brug, een vernielde duiker, een grote granaattrechter, die in de weg geslagen was, waardoor die opmars slechts zeer langzaam ging. De Duitsers hebben dat meesterlijk gedaan. En in die geest had men ook de verdediging van Brabant gedacht. Als men van te voren, en dat heb ik de opperbevelhebber *Reynders* ook gezegd, op al de grote wegen, en dat zijn er niet zo verschrikkelijk veel, zodat het helemaal geen onuitvoerbaar werk was, overal een grote hindernis had gemaakt om de 2 km bijv., dan kunt u nagaan, dat er heel wat tijd in gaat zitten, vóórdat men in West-Brabant of bij de Moerdijk is. Zo moet men zich het vertragend gevecht voorstellen. En of er dan vliegtuigen bij zijn; zeker, die zullen het oprukken van de tegenpartij misschien iets versnellen, maar ten slotte moet men een land binnen rukken met zijn strijdkrachten langs de grond en als men dat kan vertragen, dan komt men een heel eind. Maar nu was er niets gebeurd, dus als het gordijn Peel-Raamstelling doorgesneden werd, had men vrij rijden. De opperbevelhebber *Winkelman* heeft dat goed gezien en daarom gezegd: „Daar waag ik mijn IIIde legerkorps, dat ik broodnodig heb voor de verdediging van het hart van het land, niet aan".

19196. De **Voorzitter:** Ik kom dan nu aan de vraag, in hoeverre de Fransen toch nog enigermate teleurgesteld zijn geweest door de gang van zaken met de Peel-Raamstelling. Er is ons hier ook gewezen op een passage uit het boek, dat de Franse Minister-President *Paul Reynaud* naderhand heeft gepubliceerd. Op bladzijde 64, deel II, schreef deze het volgende: „Première déception: les Hollandais ne resistent pas sur le Peel, où nous espérions qu'ils tiendraient deux ou trois jours".

Ik kan misschien hier nog aan toevoegen, hetgeen generaal *Gamelin,* gehoord in verband met het proces *de Geer,* naar voren heeft gebracht. Het stuk is vertaald door de waarnemend militair attaché te Parijs en is gewaarmerkt door de politie-autoriteiten *Posthuma* en *Heyink.* Historisch is het toch wel van enig belang, om het ook in extenso hier in onze *Handelingen* op te nemen, daarom zal ik het helemaal voorlezen:

„A. Het Fransche opperbevel kon niet rekenen op een hardnekkige weerstand door de Nederlandsche strijdkrachten voor de verdediging van de Peel-Raamstelling. Deze weerstand kon inderdaad slechts samenvallen met die der Belgen op het Albertkanaal. De Fransche strijdkrachten waren in geen enkel opzicht zeker de Belgen daar ter plaatse te rechter tijd te kunnen steunen. Wij konden dus van het Nederlandsche leger niet verlangen tot het uiterste te strijden.

B. In ieder geval hoopte het Fransche opperbevel op een aanvangsweerstand van de Nederlandsche dekking in bovengenoemde stelling, die voldoende zou zijn om de Fransche strijdkrachten de gelegenheid te geven tijdig Breda te bezetten en de hand te reiken aan het gros van de Nederlandsche strijdkrachten, speciaal door middel van de Moerdijkbrug. Wij wenschten te voorkomen genoodzaakt te zijn een verbinding tot stand te brengen via de Zeeuwsche eilanden.

C. Het Fransche plan was van te voren op deze conceptie gebaseerd. Het werd dus niet gewijzigd door den brief van den generaal *Winkelman.* Indien mijn geheugen mij niet bedriegt, sprak deze brief niet van het in den aanvang systematisch prijsgeven van deze stelling. (Ik heb dit document niet in mijn persoonlijk archief; misschien bevindt het zich in dat van de Service Historique de l'Etat Major de l'Armée).

D. Niettegenstaande het Fransche opperbevel wist, dat het Nederlandsche leger deze linie niet hardnekkig zou verdedigen, heeft het natuurlijk betreurd niet voldoende tijd te hebben gehad om zich krachtig te installeren te Breda en Moerdijk. Ik kende overigens niet de sterkte van de troepen, die in de stelling werden gehandhaafd met de opdracht van dekking. Zo weet ik evenmin, welke de redenen zijn geweest voor de in de stelling gehandhaafde troepen zóó snel terug te trekken. Zoodat de Duitschers vóór ons bij de Moerdijk waren en het VIIde Fransche leger niet den tijd heeft gehad om een ononderbroken verdedigingslijn te vestigen ter hoogte van Breda."

Dit laatste punt is niet helemaal juist, want de Fransen zijn eerder bij de Moerdijk geweest dan de Duitsers. De Duitsers waren er natuurlijk wel eerder van uit de lucht met hun luchtlandingstroepen, maar over de grond zijn de Fransen het eerst daar geweest en hadden er waarschijnlijk met krachtiger ingrijpen veel meer kunnen bereiken!

A. U weet, President, het is vorige keer ook al behandeld, het oordeel, dat de Fransen hadden over de Peel-Raamstelling. Te lang, te weinig troepen, te veel naar het oosten en zuidelijk niet aangeleund. De Fransen, en dat blijkt ook uit de rapporten, die de militair-attaché uit Parijs naar Holland heeft gezonden, zijn nooit van plan geweest om de Peel-Raamstelling met troepen te gaan versterken. Zij wisten dus van huis uit, dat wij daar terug zouden trekken. Dat de Fransen het zeer betreuren, dat wij niet langer in de Peel-Raamstelling hebben stand gehouden opdat zij zich dan bij Breda ter verdediging hadden kunnen inrichten, is iets pour besoin de la cause, want zij waren al lang tot de terugtocht besloten vóórdat er, bij wijze van spreken, een Fransman bij Breda was aangekomen. Toen de bedreiging van een doorbreking in België er was, heeft dat zevende Franse leger al aanstonds rechtsomkeert gemaakt. U weet, dat zij bij Oudenbosch zijn geweest met hun neus op de Moerdijkbrug en generaal *Winkelman,* misschien heeft u hem dat nog gevraagd of hij heeft het uit eigen beweging gezegd, heeft nog een poging aangewend om de Fransen er toe te bewegen, die Moerdijkbrug (die in handen van Duitse parachutisten gevallen was) aan de parachutisten te ontrukken. Toen was er nog geen sprake van, dat de Duitse pantserdivisie door de Langstraat oprukte, maar zelfs daar zijn de Fransen niet meer toe overgegaan, omdat zij al lang van plan waren terug te trekken. Generaal *Gamelin* schijnt de opdracht aan generaal *Giraud* gegeven te hebben om de Moerdijkbrug door tegenaanvallen op de parachutisten te veroveren. Deze order is blijkbaar voor niets geweest, want generaal *Giraud* heeft hem ten slotte niet uitgevoerd of doen uitvoeren. Ik heb dit ook allemaal geschreven in mijn brochure. Een dag hebben de Fransen nog aarzelend een aantal kilometers gedaan naar het oosten, van Steenbergen uit, maar de volgende dag zijn zij door de bedreiging in het zuiden al omgedraaid.

Want op Zaterdag 11 Mei werd van de Franse divisiecommandant bericht ontvangen, dat hij die dag zou oprukken tot de Steenbergse Vliet en op Zondag tot de Dintel, dat was 4 km verder. Dat was de snelheid van de opmars van de Fransen. Op 12 Mei hadden slechts enkele vooruitgeschoven verkenners en ordonnances Vught bereikt. Op 12 Mei aanvaardde de Franse divisie de terugtocht, omdat zij niet wenste te worden afgesneden. Want toen kwam de dreiging in het zuiden, waardoor zij zouden worden afgesneden, dus toen moesten zij daar wel weg. Maar ik moet met de meeste klem hier bestrijden, dat. zoals generaal *Reynders* het in zijn brochure doet voorkomen, de Fransen steeds van plan zijn geweest ons te gaan helpen in de Peel-Raamstelling en dat zulks niet gebeurde, d.w.z., die steun niet verleenden als gevolg van onze vroegtijdige terugtocht uit de Peel-Raamstelling. Daar is geen woord van waar, dat blijkt ook uit het rapport van onze militaire attaché *van Voorst Evekink* te Parijs en ook nu weer uit wat de generaal *Gamelin* daar zelf heeft gezegd. De Fransen zijn nooit van plan geweest in de Peel-Raamstelling te komen en alles wat nu door generaal *Reynders* op die vroegtijdige terugtocht geschoven wordt, is allemaal onzin. Kwaadsprekerij.

19197. De **Voorzitter:** Ik wil u nog even voorleggen een punt, dat betrekking heeft op de vesting Holland. In het voorgaande verhoor hebben wij dat nog niet met u behandeld. Het is de letterlijke tekst van hetgeen generaal *Reynders* hier verklaard heeft in antwoord op vraag 32, betrekking hebbende op het onderhoud in begin September:

„Deze zaak is zo gelopen. Ik herinner mij nog heel goed, dat op de eerste bijeenkomst met de Koningin de Minister begonnen is met op te merken: generaal, u weet, dat ik altijd heb voorgestaan een uitsluitende verdediging van de vesting Holland en verder niet".

Klopt dat?

A. Neen.

19198. De **Voorzitter:** Ik zal u de rest nog maar verder voorlezen. U ontkent dus, dat het klopt? Hij verbindt er namelijk het volgende aan:

„Ik moet zeggen, dat het was alsof ik een klap in mijn gezicht kreeg. In de eerste plaats is de gehele geschiedenis van ons krijgswezen sinds 40 jaar er op gericht, dat wij ons niet zouden beperken tot de verdediging van de vesting Holland. De gehele oprichting van het commando veldleger had als grondslag het optreden buiten de vesting Holland. Ik heb destijds herhaaldelijk oefeningen, die de heer *Dijxhoorn* als leraar aan de krijgsschool

hield met zijn leerlingen, bijgewoond. Dat was b.v. aan de IJssel of aan de Maas, maar nooit binnen de vesting Holland en ik begreep er niets van hoe Minister *Dijxhoorn* nu tot deze mededeling kon komen. Ook van de onder mij ressorterende officieren van de generale staf, die ik ter zake ondervroeg, herinnerde niemand zich ooit een dergelijke mening van de heer *Dijxhoorn* te hebben vernomen."

A. President, ik kan daar heel kort op zijn en heel uitvoerig.

De **Voorzitter:** Dan maar liever kort, want wij hebben nog een heel programma.

A. Dat is geroddel. Er is geen woord van waar, hetgeen vermoedelijk ook wel aan te tonen zal zijn, uit hetgeen generaal *Reynders* zelf in zijn brochure zegt en hetgeen ik er in mijn brochure over geschreven heb. Generaal *Reynders* schrijft dan, President, in zijn brochure op blz. 18:

„Hierbij werden door den Minister van Defensie tegen de door de weermacht ingenomen concentratieopstelling bezwaren naar voren gebracht. Zijne Excellentie verklaarde van meening te zijn, dat de landsverdediging zich diende te beperken tot eene hardnekkige verdediging van de vesting Holland. De achter de Grebbelinie opgestelde legerkorpsen dienden dus, volgens Zijne Excellentie, terug te worden genomen achter het oostfront van de vesting Holland, desgewenscht onder achterlating van zwakke troepen achter het Grebbefront.

Ik stelde hier tegenover, dat ik, hoewel met den Minister van Defensie van meening zijnde, dat de uitdrukkelijke hardnekkige verdediging diende te worden gevoerd binnen de vesting Holland, eene krachtige bezetting van het Grebbefront noodig achtte."

Dus, dat is de visie van generaal *Reynders,* waarop ik gezegd heb:

„De opperbevelhebber bleek van mening te zijn, dat in het geval van een Duitse inval de uiteindelijke hardnekkige verdediging diende te worden gevoerd in het oostfront van de vesting Holland achter de Nieuwe Hollandse Waterlinie."

Dat klopte dus met hetgeen hij in zijn brochure schrijft.

Dan vervolgde ik:

„Voor de verdediging van het Grebbefront achtte de opperbevelhebber twee legerkorpsen, het tweede en het vierde, nodig. Ik vestigde er de aandacht op, dat, indien naar de mening van de opperbevelhebber de uiteindelijke hardnekkige weerstand in het oostfront van de vesting Holland behoorde te worden geboden, het onder die omstandigheden raadzaam leek, de daartoe bestemde legerkorpsen van huis uit in het oostfront te plaatsen, omdat naar mijn mening het voor deze legerkorpsen een volkomen onuitvoerbare taak zou zijn om eerst weerstand te bieden in de Grebbelinie, waarbij men nooit van te voren kon weten, hoeveel verliezen daar zouden worden geleden, daarna het gevecht af te breken en vervolgens 's nachts over een grote afstand, de afstand Rhenen—Vreeswijk bedraagt ruim 40 km —, en door de inundatiën van de Hollandse Waterlinie terug te trekken, om ten slotte de volgende morgen in het oostfront van de vesting Holland op een plaats te staan voor het bieden van de uiteindelijke hardnekkige weerstand. De troepen toch zouden in een voor hen totaal onbekend terrein komen, waarin zij zich zouden moeten voelen als een kat in een vreemd pakhuis. Het reeds terstond opstellen van het tweede en vierde legerkorps achter het oostfront van de vesting Holland zou voorts het voordeel medebrengen, dat de troepen gelegenheid zouden krijgen hun stellingen in te richten en zich vertrouwd te maken met het hun ter verdediging toegewezen terrein. En dat grote riskante troepenverplaatsingen, wanneer de oorlog al uitgebroken was, zouden worden vermeden. Wat dit laatste betreft, behoeft nauwelijks te worden betoogd, dat het alsdan voordelig is, als men ergens in een stelling zit. Men moet dan zo min mogelijk marcheren, omdat er gevochten moet worden. Indien men tot een uiteindelijke hardnekkige weerstand in het oostfront van de vesting Holland zou besluiten, dan zou er naar mijn oordeel in de Grebbelinie nog slechts sprake kunnen zijn van voorpostengevechten of achterhoedegevechten of hoe men die gevechten wil noemen. Mocht de opperbevelhebber echter zijn keuze laten vallen op de Grebbelinie, dan zou naar mijn oordeel aldaar tot het uiterste weerstand moeten worden geboden. Het plan om op een gegeven moment het gevecht af te breken en terug te trekken naar het oostfront van de vesting Holland moet men dan om de hierboven vermelde redenen loslaten."

Daar blijkt dus ook niet uit, dat ik de opperbevelhebber in een bepaalde richting wilde dringen. Vervolgens schreef ik in mijn brochure:

„Ik heb in bedoeld onderhoud uitdrukkelijk gezegd, dat het niet tot mijn competentie behoorde uit te maken welke stelling de voorkeur verdiende. Wel heb ik, uit mijn tent gelokt door een desbetreffende vraag van de opperbevelhebber, geantwoord, dat ik, als ik opperbevelhebber was, het oostfront van de vesting Holland zou kiezen, omdat op dat ogenblik aan de Grebbelinie nog maar weinig was gedaan."

Zo is de toestand geweest en nu kan men er wel een draai aan geven, maar dit is de zuivere waarheid, zó is het gegaan.

19199. De **Voorzitter:** Dan zou ik u dit nog willen vragen. Het gaat over een bepaalde feitelijke toestand. Wat is u daarvan bekend? De heer *Reynders* stelt hier, dat de bataljons, die achtergebleven zijn in de Peel-Raamstelling, ook teruggenomen zijn. Hebben die in de Peel-Raamstelling gezeten, of langs het Defensiekanaal? Hij maakt er een tegenstelling tussen.

A. Dat durf ik u niet te zeggen, President, daar heb ik mij niet mee bemoeid.

19200. De **Voorzitter:** Dan dat geval over het terugtrekken naar de vesting Holland. Naar aanleiding daarvan heeft hij er op gewezen, dat u het volgende gezegd zoudt hebben: „Die troepen moesten ineens rechtsomkeert maken en gaan vechten." U kent die quaestie, nietwaar? Hij laat daarop volgen: „Ja, dat moest, omdat er in het oostfront van de vesting Holland niets meer stond, behalve drie eskadrons huzaren. Maar in mijn oplossing stonden er in het oostfront van de vesting Holland 2 brigades en 3 regimenten. Er was dus een z.g. opnamestelling." U zult zeggen een gradueel verschil.

A. Dit is een kinderlijke opvatting. De Nieuwe Hollandse Waterlinie, President, die zich uitstrekt van Muiden aan de Zuiderzee tot Vreeswijk, ... U permitteert mij, President, dat ik niet precies meer weet, welke formidabele troepenafdelingen de opperbevelhebber daar wilde neerzetten .....

19201. De **Voorzitter:** Twee brigades en drie regimenten.

A. Twee brigades en drie regimenten; dacht generaal *Reynders* door deze troepen als opnamestelling te beschouwen, dat dan het afbreken van het gevecht in de Grebbelinie, het rechtsomkeert maken en weer in stelling komen in de Waterlinie wel mogelijk zou zijn geweest?

19202. De **Voorzitter:** Er waren toch maar een twaalftal accessen. Met deze troepen zou men die accessen en omgeving toch wel naar behoren hebben kunnen verdedigen, niet?

A. Ja, die accessen. Maar men moest een stelling hebben, waarin men de uiteindelijk hardnekkige weerstand kon bieden, want nu krijgt men de volledige portie artillerie op zich. Het Duitse leger komt er in volle kracht tegenover met enige legerkorpsen, met overzetmiddelen, enz. en legt die stelling onder een geweldig artillerievuur. Als men zich dan beperkt alleen tot de accessen, dan wordt men van de accessen afgeschoten. Maar dat men met dat handjevol mensen in de Waterlinie als opnamestelling wel gelegenheid zou hebben om in de Grebbelinie het gevecht af te breken, rechtsomkeert te maken en wederom weerstand te bieden .....

Nu houdt alles op, daar kan ik niet tegen praten.

19203. De **Voorzitter:** Dan ga ik nog weer even terug naar Brabant. Het is een beetje een springen van de hak op de tak, maar ik hoop, dat u het niet kwalijk neemt. Over de Brabantse quaestie zeide hij verder ongeveer het volgende: De heer *Dijxhoorn* doet verontwaardigd, omdat ik hem er van beschuldig, dat hij Brabant niet zo goed mogelijk wilde verdedigen. Maar hij heeft goedgevonden, dat generaal *Winkelman* het niet deed, dat klopt mijns inziens niet!

A. Dat ik het niet zo goed mogelijk verdedigde? Ik heb hem er een verwijt van gemaakt, dat hij daar nodeloos troepen opofferde, omdat zijn plan geen succes kon hebben; dáár heb ik hem een verwijt van gemaakt. Niet, dat hij het niet zo goed mogelijk verdedigde. Ik heb alleen gezegd, dat hij het in Brabant, dat staat ook in mijn brochure, langer kon volhouden met een vertragend gevecht dan met de

Peel-Raamstelling te verdedigen, omdat de verdediging van de Peel-Raamstelling naar mijn oordeel niet langer dan een dag kon duren, althans zeer kort. Dan wordt zij doorgeknipt en valt de hele Peel-Raamstelling in elkaar en dan is het uit. Op de wijze, zoals ik daar net schetste, als men het vertragend gevecht in Brabant voert, houdt men het naar mijn smaak wel enige dagen uit, vóórdat de vijand aan de westkant van Brabant is. Dus dit is weer zinnen uit zijn verband rukken.

19204. De **Voorzitter:** Nu u het hier toch over hebt, zou ik u het volgende willen voorleggen. Men heeft ons de volgende redenering gegeven en daar zouden wij gaarne uw mening als deskundige over horen. Als u nu al deze quaesties beziet in het kader van de werkelijke oorlogvoering, zijn dan al die meningsverschillen over Grebbestelling, vesting Holland, Peel-Raamstelling, enz. achteraf bezien toch niet minder belangrijk dan ze destijds schenen? Is, gezien de geweldige overmacht in de lucht en de grote dichtheid van de bevolking in het hart van het land, de verdediging van het hart van het land überhaupt wel verantwoord? Zou in dit licht bezien niet beter volstaan zijn en eventueel voor de toekomst volstaan kunnen worden met een veldleger, dat dan waarschijnlijk in het zuiden ware op te stellen en dat eventueel met de bondgenoten aftrekt in de richting, waarheen de strijd zich verplaatst? Wat is uw mening daarover? U hebt in werkelijkheid practisch genomen juist het omgekeerde gekozen. U hebt gekozen te trachten het hart van het land met stellingen te verdedigen en noodgedwongen in Brabant maar niet al te veel te doen. Deze redenering zegt dus, dat met een dergelijke luchtoorlog en al die andere feiten die wij nu achteraf kennen, het verdedigen van zo'n dichtbevolkt gebied als het hart van het land principieel niet verantwoord is. En wil men toch een rol blijven spelen in zo'n oorlog, dat men dan de zaak zo moet laten lopen, dat het mobiele leger, dat men formeert, zich eventueel kan aansluiten bij de bondgenoten en zo verder nog met succes aan de oorlog kan deelnemen!

A. President, u vraagt dus iets voor de toekomst. Ik heb, toen ik als waarnemend chef van de generale staf aftrad, ik zou haast zeggen, een militair testament achtergelaten voor de Minister van Oorlog. Daarin heb ik mijn visie op de toekomstige landsverdediging neergelegd en aangegeven hoe de organisatie van de weermacht te land zou moeten zijn. Daarin heb ik, om kort te zijn, dit gezegd, dat wij moeten afzien van nationale tactiek en van ons te beperken tot de verdediging van ons grondgebied, omdat wij, geen achterland hebbende, er dan altijd bij zullen zijn. Er is, gezien de uitgestrektheid, de lengte van ons land en de ondiepte van ons land, geen methode te bedenken om ons grondgebied te verdedigen. Het enige, wat wij doen kunnen, is, om aansluiting te zoeken bij bondgenoten en, als wij dat doen, aansluiting zoeken bij bondgenoten, dan is daarmede ook, naar mijn oordeel, fundamenteel beslist hoe onze landstrijdkrachten georganiseerd moeten worden, namelijk mobiel, opdat wij in de kortst mogelijke tijd, wanneer het conflict plotseling uitbreekt, in staat zouden zijn daar heen te snellen, waar vermoedelijk de hoofdslag geleverd wordt, hetzij in België, hetzij in Frankrijk, hetzij elders. Dit heeft mij er toe gebracht om, wanneer zulks in verband met de financiële draagkracht van ons land mogelijk is, voor te stellen het leger te doen bestaan uit 2 pantserdivisies en 6 gemotoriseerde divisies. Ik ben in dat testament verder gegaan met mijn beschouwingen en heb gezegd: als dus strategische mobiliteit van onze weermacht no. 1 is, dan kan men zelfs zeggen, welk weermachtsonderdeel het belangrijkste is, daarbij geleerd door de ervaring uit deze oorlog. Is er een zekere som gelds beschikbaar voor onze weermacht, dan moet men die som gelds thans in de eerste plaats steken in die weermachtsonderdelen, die van huis uit de meeste strategische mobiliteit hebben, d.w.z. onze luchtmacht en onze marine. De marine is altijd strategisch mobiel, want die vaart, en de luchtmacht is altijd strategisch mobiel, want die vliegt, en zij kunnen zich, zonder haar wezen geweld aan te doen, strategisch verplaatsen. In de derde plaats zou ik het geld willen steken in onze landmacht, want daarmede moet men wel iets bijzonders doen om die strategisch mobiel te krijgen. Dan kan men niet volstaan met ergens infanteristen te voet neer te zetten, want die komen dan per se te laat op het wereld- of Europese slagveld, want die zijn niet mobiel genoeg. En dan komt men tot een oplossing, die duur is, namelijk gemotoriseerde divisiën en pantserdivisiën. Dat is in een nutshell de visie, die ik op de toekomstige landsverdediging heb, waarbij het uiteraard een quaestie van beleid is om niet het ene weermachtsonderdeel te verwaarlozen ten bate van een ander.

19205. De **Voorzitter:** Maar, nu terugredenerende op 1940 en gezien het hele verloop van deze oorlog, zou het u aanleiding hebben gegeven tot andere maatregelen of tot andere suggesties aan het adres van de opperbevelhebber?

A. Zoals de toestand in 1940 gelopen is, President, neen. Er was in vergelijking met het zoëven geschetste toekomstbeeld dit grote verschil, dat wij in 1939—1940 onze neutraliteit te verdedigen hadden; wij zaten dus als het ware aan ons kluitje grond gebonden, omdat wij ons daar, toen onze neutraliteit was geschonden, moesten verdedigen. En dan juich ik het nog toe, gezien de krachten, waarmee ten slotte de Duitsers ons land hebben overvallen, dat wij bijtijds het plan *Winkelman,* zo zal ik het maar noemen, hebben gevolgd. Daardoor hebben wij in de eerste plaats de vijand ten noorden van de grote rivieren lang opgehouden. Hij is niet maar stomweg doorgelopen en ten zuiden van de grote rivieren had hij gerekend binnen 24 uur in Vlissingen te zijn. Dat is ook al niet doorgegaan, om welke reden laat ik nu verder maar in het midden. En ten slotte, wat toch ook wel belangrijk is, met de minst mogelijke verliezen. Als wij daar tegenover stellen het plan *Reynders,* dan kan ik u op een briefje geven, ik heb het ook in mijn brochure gezegd, dat de kans niet uitgesloten was geweest, dat de Duitsers ten noorden van de grote rivieren een wandelend veldleger hadden aangetroffen, dat natuurlijk uit de lucht op de grote wegen plat gegooid was, zonder dat er een man een schot had gelost. En ten zuiden van de grote rivieren was een débacle gebeurd, want de Duitsers hadden ogenblikkelijk de Peel-Raamstelling doorbroken met hun pantserdivisies, die, zoals generaal *Reynders* zegt, over Venlo was opgerukt, en dan was het hele IIIde legerkorps met de Peeldivisie in de pan gehakt of krijgsgevangen gemaakt. En daarna hadden ze zo door kunnen lopen naar Vlissingen. Ten slotte ben ik dus blij, dat het plan-*Winkelman* is uitgevoerd; dat is de beste manier geweest, in aanmerking nemende, dat wij nog altijd op het standpunt stonden van de strikte neutraliteit.

19206. De heer **Algera:** U hebt het als deskundige gehad over de geringe diepte van ons land. Gelden de beschouwingen, die u naar aanleiding daarvan gegeven hebt, zowel voor het geval, dat de aanval begint aan onze landsgrenzen als wanneer die begint, laat ik zeggen 200 of 300 km meer oostelijk? Maakt dat ook verschil ten aanzien van de zaak?

A. Hoe oostelijker men komt, hoe groter de lijn wordt, die men zou moeten verdedigen. Men heeft geen aanleuning meer, zodat, hoe oostelijker men komt, men nergens stellingen kan vinden, waarin ons veldleger eventueel zou passen. Zodat men aan statische verdediging niet meer kan doen. Immers, waar wij ook gaan zitten met onze krachten, wij worden altijd door een tegenstander, die in het offensief is, omdat hij zich sterk voelt (anders zou hij niet offensief worden), weggemanoeuvreerd. Hij concentreert zijn krachten tegenover een klein gedeelte van ons en dan is het uit.

Ik geloof, dat de enige mogelijkheid om mee te doen aan een grote oorlog is, zich ogenblikkelijk aansluiten bij de andere grote mogendheden en één geheel vormen. Hetzij dan, dat die grote mogendheden daarna gemeenschappelijk tot het defensief overgaan of met zijn allen tot de aanval. Ik geloof echter, dat, wanneer wij ons gaan beperken tot de verdediging van ons grondgebied, wij verkeerd zijn. Ook al, omdat ons grondgebied zo uitmiddelpuntig ligt.

19207. De heer **Algera:** Dat bedoel ik nu niet precies, maar wanneer wij aangevallen worden vanuit een punt, laat ik zeggen 300 km oostelijk van onze grenzen, dan is het waarschijnlijk net zo goed mogelijk, dat de hoofdverdediging wordt gevoerd in een lijn van ons land, als in een lijn van België, als in een lijn van Noord-Frankrijk. Is dat eerste per se uitgesloten?

A. Neen, als de verbondenen tot de conclusie komen, dat het terrein zich bij ons in een bepaald geval het beste leent voor de verdediging, dan is het helemaal niet uitgesloten, dat op een gegeven moment ons land operatiegebied zal worden en dat daar de strijd op uitgevochten wordt.

19208. De heer **Algera:** Dus dat is toch wel een stelling, waarin men in ons land zou kunnen komen.

A. Niet uitgesloten, maar de waarschijnlijkheid is toch gering, omdat het te ondiep is en men zich in die enge ruimte niet waagt. Ik denk, dat de stafchefs van de bondgenoten, wanneer zij tot besprekingen over zullen gaan, in hun verdedigend systeem nooit het hoofdoperatieterrein zullen kiezen hier in Holland.

19209. De **Voorzitter:** U sprak daar van pantserdivisies. Kunt u iets mededelen over de vraag, in hoeverre in Mei de Duitse tanks om de zuidvleugel van de Peel-Raamstelling zijn getrokken of wel in de buurt van Mill zijn doorgestoten naar de Langstraat?

A. Ik geloof, dat beide het geval geweest is, President, zover ik het uit de literatuur heb kunnen opmaken.

19210. De **Voorzitter:** Toch hoofdzakelijk het laatste, geloof ik.

A. Onder anderen heb ik eens een artikel gelezen van generaal *H. baron van Voorst tot Voorst,* toenmalig chef van de staf van de opperbevelhebber, die schreef, dat ze om de zuid zijn getrokken en op een gegeven moment, ik weet niet meer uit mijn hoofd precies op welke dag, bij Leende in de rug van de Peeldivisie stonden. Daartegenover staat ook wel vast, zoals ik uit de literatuur weet, dat een pantserdivisie noord in de Peel-Raamstelling is doorgedrongen en o.a. de Langstraat gevolgd zou hebben.

19211. De **Voorzitter:** In dit verband zou ik willen vragen, of u er iets van bekend is, dat er zowel in Januari als in April mededelingen zijn geweest van de toenmalige militair attaché majoor *Sas,* dat er in West-Duitsland een aanzienlijke hoeveelheid pantsers klaar stonden en dat het de bedoeling was, dat die door ons land zouden doorstoten naar de Moerdijk. Heeft u daar ooit iets van gehoord vóór 10 Mei 1940?

A. Wij wisten ten naasten bij precies wat er aan onze oostgrenzen stond, ook, dat er dus tanks en pantsermaterieel waren. Dat die daar stonden met de kennelijke bedoeling naar de Moerdijk door te stoten, dat was ons niet bekend. Het was heel goed mogelijk geweest, dat men om zou zwaaien in de richting van Frankrijk. Maar dat er, ik weet nu het getal niet meer uit mijn hoofd, een groot aantal divisies aan onze oostgrenzen stond, dat stond vast. En dat ons land op een gegeven moment het strijdtoneel zou worden van een frontale aanval, dat werd ook ter dege onder de ogen gezien, mede naar aanleiding, en niet in de laatste plaats, van de plannen, die gevonden zijn in dat vliegtuig, dat op een gegeven moment in België is geland.

19212. De **Voorzitter:** Dat had ik u ook nog willen vragen. Is u daarvan in kennis gesteld?

A. Ik wist er van, dat dat vliegtuig daar geland was.

19213. De **Voorzitter:** Dat heeft toen gewoon in de pers vermeld gestaan, maar is er toen nog iets medegedeeld over de inhoud?

A. Inderdaad is er over de inhoud gesproken, en ik weet die inhoud, maar ik zit te denken, of ik die inhoud later of nog vóór het uitbreken van de oorlog ben te weten gekomen. Ja, het was zo, dat ik de grote lijn wist vóór de oorlog uitbrak. Echter de één beweerde, dat het geval een vooropgezet plannetje was geweest ter misleiding, en een ander beweerde weer, dat men positieve waarde kon hechten aan de plannen, die in het vliegtuig gevonden zijn. Ik voor mij heb altijd op het standpunt gestaan, dat deze plannen van betekenis waren en daarbij grondde ik mij ook wel op het oordeel van de toenmalige Belgische militaire attaché de kolonel *Diepenrijkx,* die ook wel dacht, dat het helemaal niet een vooropgezet plannetje was ter misleiding, maar dat het plannen ter uitvoering waren.

19214. De **Voorzitter:** Ik heb hier nog een uitlating van de commandant veldleger over het niet meer versterken van de Vesting Holland, nadat eenmaal de beslissing genomen was om de Grebbe zo krachtig mogelijk te verdedigen. Hij zegt daarbij: „En daarom heb ik het betreurd, dat de Regering, toen de beslissing was gevallen, dat de hoofdverdediging aan de Grebbelinie zou worden gevoerd, geen gelden, geen enkele gulden meer beschikbaar heeft gesteld voor de vesting Holland, zodat, toen het veldleger in de vesting Holland kwam, het bleek, dat... enz." Dat is natuurlijk vanuit een zuiver militair standpunt bekeken, zonder te denken aan financiële consequenties!

A. Ja. Ik denk echter met een glimlach aan de f 20 millioen, waarover generaal *van Andel* sprak.

19215. De **Voorzitter:** Anderzijds was de generaal er zeer op gesteld, dat zoveel als mogelijk was in de Grebbelinie werd aangebracht.

A. Ik ben de laatste, die de commandant van het veldleger zou willen bestrijden met woorden. Maar ik geloof toch, dat de generaal zich hier toch wel een tikkeltje vergist met te zeggen, dat geen gulden meer beschikbaar gesteld werd voor de nieuwe Hollandse waterlinie. Ten slotte zaten die burger-aannemers er nog altijd en die hadden natuurlijk contracten, die zij af moesten maken.

19216. De **Voorzitter:** Generaal *Wilson* heeft nog als zijn mening gegeven, dat de Nederlandse troepen onvoldoende militair geoefend waren, om die uiterst moeilijke vorm van oorlogvoeren — u weet wel, de door u bedoelde vertragende gevechten — in de practijk toe te passen. Met name vereiste deze gevechtswijze z.i. een sterke indeling van artillerie.

A. Ja, dat kan men er ook wel bij slepen. Straks zegt hij, er moesten veel projectielen zijn. Ja, allicht, zonder artillerie kan men zich niet verdedigen, zonder geoefendheid kan men zich ook niet verdedigen. Maar dat dit zo specifiek grote geoefendheid eist, dat zie ik niet in. Ik heb u reeds gezegd, hoe het zat; het gaat er maar om, dat men veel vernielt, veel hindernissen opwerpt en voorkomt, dat die vijandelijke pantserwagens en automobielen ongestoord langs een weg oprukken.

19217. De **Voorzitter:** U had ergens in uw brochure of elders iets gezegd over de opvattingen van generaal *Reynders* ten aanzien van Brabant. Daar heeft hij in het verhoor het volgende over medegedeeld, blijkbaar naar aanleiding van de brochure.

> „Onmogelijk kan worden volgehouden, dat hij Brabant zou willen verdedigen beter dan ik zou willen doen. Dat is toch niet in overeenstemming te brengen met het feit, dat hij goedgekeurd heeft, dat wij zonder strijd uit Brabant weggingen."

A. Het ging niet om Brabant te *verdedigen,* maar om stand te houden in Brabant. Ik houd met mijn methode misschien vijf dagen vaste voet in Brabant, terwijl hij er na een dag uit is. De generaal begrijpt er niets van; het ging niet om *het verdedigen van Brabant,* dat maakt hij er nu weer van. Daar ging het niet om. Vaste voet in Brabant houden en zorgen, dat de vijand niet direct in Vlissingen kwam en niet in Bergen op Zoom en niet op de dam naar Zeeland, dáár ging het om. En dan kan men het met een vertragend gevecht misschien wel vijf dagen volhouden.

19218. De **Voorzitter:** Nu ja, hij haalt ook meer aan, geloof ik, dat u toegelaten hebt, dat de heer *Winkelman* het dan misschien nog enigszins anders heeft gedaan dan u het eigenlijk gedacht had. De heer *Winkelman* heeft geen vertragend gevecht geleverd, zoals door u werd voorgestaan.

A. Ja, hij had het wel willen doen, want, zoals u weet, is die Peeldivisie de eerste avond nog teruggegaan naar de Zuid-Willemsvaart en toen is er door allerlei ongelukkige omstandigheden niets van terechtgekomen. Dat kon generaal *Winkelman* niet helpen.

19219. De **Voorzitter:** Wij hebben het een paar keer gehad over het contact met onze zuiderburen. U noemde daar straks de naam van de heer *Diepenrijkx.* Is er u iets van bekend, dat deze militaire attaché vlak vóór de oorlog nog een tocht van twee dagen zou hebben gemaakt door de Peel-Raamstelling?

A. Neen, President.

19220. De **Voorzitter:** Dat zou hij namelijk gedaan hebben. Volgens de heer *Wilson* met hem en de heer *van de Plassche* en dat zou gebeurd zijn in opdracht van de opperbevelhebber. Het is merkwaardig, dat generaal *van de Plassche* zich daar ook niets van herinnert. Wat er precies gebeurd is, kunt u ons dus niet zeggen?

A. Ik weet er niets van!

19221. De **Voorzitter:** Misschien is u wel iets bekend van het contact, dat er geweest is over het aanleggen van een groot waterreservoir bij Budel, enige hectaren groot, gevuld met water van de Maas, ook met clandestiene toestemming van de Belgen. Heeft u daar iets over op te merken of .....

A. Ik weet alleen, President, dat de mogelijkheid bestond voor de Peel-Raamstelling enige inundaties te stellen en dat dat water voor een gedeelte ook afkomstig was uit België. En toen heeft de heer *Ringers* zijn bemoeienissen verleend om dat gedaan te krijgen. Want de waterlevering door de Belgen was contractueel geregeld, meen ik.

19222. De **Voorzitter:** Dan heb ik nog een paar punten over de Meidagen zelf. Het eerste is het volgende. De commandant veldleger heeft er zich over beklaagd, dat een oude lichting vlak vóór het uitbreken van de oorlog naar huis is gestuurd, te weten de lichting van 1925. Heeft u daar iets over op te merken? Dat is natuurlijk iets geweest wat wel rechtstreeks onder uw competentie viel. Was dat een verplichting van de Dienstplichtwet, of .....

A. Dat zou ik helemaal niet kunnen bevestigen, dat durf ik u niet te zeggen, wat de reden daarvan geweest is.

19223. De **Voorzitter:** Lag het niet daaraan, dat volgens een of ander wettelijk voorschrift bij mobilisatie zoveel lichtingen onder de wapenen waren; dat er in April een nieuwe lichting opkwam en dus automatisch, stel, dat men er 15 onder de wapenen had, de oudste afviel?

A. Dat kan best zijn, President, maar, zoals ik u zeg, ik durf er geen antwoord op te geven, dat zou ik even moeten nakijken.

19224. De **Voorzitter:** En een ander punt van de oorlogsvoorbereiding. Dezelfde getuige heeft gezegd, dat de Regering niet had toegestaan, dat er Krijgsraden te velde waren vóór de oorlog uitbrak. Daar zijn toen moeilijkheden over geweest in de Grebbelinie. Generaal *Harberts* heeft nog maatregelen genomen op dit gebied. Is u daar ook iets van bekend?

A. Neen, President, daar is mij niets van bekend, dat zou ik even moeten nakijken, maar ik kan het u zo gauw niet zeggen.

19225. De **Voorzitter:** Generaal *van Munnekrede* schijnt vóór de oorlog.....

A. Ja, die is een groot voorstander geweest van het oprichten van die krijgsraden, dat weet ik wel. Die is, toen ik Minister was, verschillende malen bij mij geweest om dat te vragen.

19226. De **Voorzitter:** Is het niet inwilligen van dit verzoek ook een quaestie van zuinigheidsoverwegingen geweest?

A. Neen, want er zijn toen cursussen gehouden voor het opleiden van secretarissen, auditeurs-militair, enz., maar in hoeverre de opperbevelhebber toen nog krijgsraden te velde heeft georganiseerd, dat weet ik niet, daar durf ik geen antwoord op te geven.

19227. De **Voorzitter:** Een ander punt van de voorbereiding van de laatste dagen is de quaestie van de versperring van de wegen hier in Zuidholland. Daar is een controverse over, wie daar nu eigenlijk de eer van toebedeeld moet krijgen! Eén van de Ministers of wel de militairen zelf?

A. Neen, President....

19228. De **Voorzitter:** Van wie is het uitgegaan volgens u?

A. Dat was heel eenvoudig.
De quaestie was zó. Wij wisten door die overval in Noorwegen, hoe dat gebeurde en toen heeft *Sas* ons gewaarschuwd, dat het mogelijk was, dat zij op de grote wegen landden. Ik heb toen de opperbevelhebber, generaal *Winkelman,* opgebeld en gezegd: „Generaal, ik ben er niet gerust op, ik heb zo'n idee, dat zij daar op de grote wegen gaan landen." De generaal vroeg mij: „Denkt u, dat het mogelijk is?" Ik antwoordde: „Jawel". Waarop de generaal liet volgen: „Ik zal er eens met *Best* over praten." De generaal heeft er toen met *Best* over gesproken. Diens advies luidde blijkbaar: „Uitgesloten, het kan niet." Althans belde *Winkelman* mij op en zei: „Excellentie, ik heb met *Best* gesproken, maar hij zegt, dat het niet kan."

19229. De **Voorzitter:** Generaal *Best* heeft er een andere lezing over gegeven.

A. Ik heb daarop gezegd: „Generaal, het spijt mij erg, maar ik ben er niet gerust op, want zij hebben het in Noorwegen ook gedaan. *Sas* meldt dit nu en *Sas* is een goede berichtgever, ik ben er niet gerust op." Generaal *Winkelman* antwoordde daarop: „Excellentie, het is zo vervelend om tegen mijn hoogste adviseur op dit gebied in te gaan en het wel te gaan doen." Mijn antwoord: „Ach, als u het vervelend vindt, heeft u er bezwaar tegen, dat ik het doe?" Toen zei generaal *Winkelman:* „Helemaal niet". Mijn antwoord: „Goed, dan moet ik van u de beschikking hebben over de directeur van de Etappe- en Verkeersdienst, want die heeft automobielen, en ik moet kolonel *van Heyst* hebben van de luchtvaart, die moet zeggen op welke wegen het wel kan en verder zal ik met de Minister van Waterstaat afspreken, want ik moet ook de directeur van de Rijkswaterstaat er in kennen." Generaal *Winkelman:* „Ik heb er niet het minste bezwaar tegen." Mijn slotwoord: „Allright". Daarna heb ik mijn collega *Albarda* opgebeld, die schitterend werk op dat gebied geleverd heeft. Hij heeft blijkbaar al die ingenieurs van de Rijkswaterstaat aan een touwtje; zij zijn gekomen. *Thoden van Velzen,* dat was de man van de Etappe- en Verkeersdienst, heeft de auto's geleverd, *van Heyst* heeft gezegd waar ze landen konden, de ingenieurs hebben er ook aan meegewerkt, want die wisten natuurlijk precies waar bomen langs de wegen staan, bomen of palen. Ik meen, reeds die zelfde avond stonden de automobielen op de weg. Nu heeft u het in een nutshell; ik wil er helemaal de eer niet van hebben, maar dit is de gang van zaken geweest.

19230. De **Voorzitter:** Er zijn ook andere lezingen over, maar die bespaar ik u maar. Dit zou dus, zoals u het stelt, op uw creditzijde staan. Nu kom ik misschien aan iets, wat enigermate aan de debetzijde staat, nl. de quaestie van de verloven de laatste dag. U hebt ons in een vorig verhoor medegedeeld, dat de verlovenquaestie meestal van u zelf uitging. En nu hebben wij het zeer merkwaardige feit geconstateerd, dat nog op de laatste dag vóór de inval, zij het dan ook voor zeer beperkte en zeer bijzondere verloven, de mogelijkheid tot het verlenen daarvan weer is vergroot. Met het gevolg, dat, toen dit bericht bij de ondercommandanten binnenkwam, deze heren natuurlijk de conclusie hebben getrokken, dat er een zekere ontspanning was, en misschien de morgen van 10 Mei minder paraat zijn ingegaan dan wel wenselijk ware geweest. Wat heeft u daar nog over mede te delen?

A. Dat ik zeer gaarne uit het archief van het Departement van Defensie het telegram zou ontvangen, waarbij ik die verloven heb toegestaan. Want ik heb er eerst van gehoord na de bevrijding. Ik zal het u precies vertellen. Na de bevrijding van het zuiden kwam ik in Oisterwijk en sprak daar de meergenoemde kolonel *van Andel;* die was daar blijkbaar ondergedoken. Deze zeide tegen mij: „Hoe bent u er toen toch toe gekomen om de verloven weer toe te staan, de dag vóór de oorlog uitbrak?" Ik antwoordde hem: „Maar man, ik heb niets toegestaan", waarop hij opmerkte: „Ik heb een telegram gekregen, dat de verloven toegestaan waren." Mijn antwoord: „Ik weet van niets." En ik weet nog van niets.

19231. De **Voorzitter:** Acht u het mogelijk, dat er in dezen van verraad sprake is?

A. Ik heb direct aan *van Andel* gezegd, doch ik heb het niet meer nader onderzocht: „Dit moet per se een telegram van een of andere vijfde colonnist of van een N.S.B.-er of zo geweest zijn". Immers, ik ben zelf de man geweest, die de verloven heeft ingetrokken en op eigen initiatief ook nog heeft ingetrokken de studieverloven en de uitzonderingsverloven. Dat heb ik zelf gedaan, want de bedoeling was: „net zo als gewoonlijk". Ik heb er toen zelf van gemaakt „studieverloven en dergelijke, ook werkverloven". Dus ik kan mij niet begrijpen, hoe dat telegram in zee gekomen is.

19232. De **Voorzitter:** De algemene verloven konden toch alleen door u worden ingetrokken?

A. Neen, niet door mij alleen. Ik bracht het eerst in het Kabinet na overleg met de opperbevelhebber. Als de opperbevelhebber dan zegt: „geen verloven meer verlenen", dan gebeurt dat.

19233. De **Voorzitter:** Het was usance, dat u het deed?

A. Wij deden het samen, nadat het in het Kabinet was besproken, dat was usance.

19234. De **Voorzitter:** Dus via het Departement.

A. Ja, vooral ook omdat er ook militairen waren, die niet onder de opperbevelhebber stonden, bij voorbeeld de depots. Naderhand zijn de depots wel onder de opperbevelhebber gekomen, maar de Minister had ook toen nog altijd militairen rechtstreeks onder zich en daardoor deden wij het dan ook in onderling overleg.
Maar het interesseert mij bijzonder, President. Heeft u enig bijzonder nader gegeven omtrent het telegram? Wie het uitgezonden kan hebben of zo? Want dit is natuurlijk allerdwaast.

19235. De **Voorzitter:** Het staat ook in het Beknopt Overzicht van de krijgsverrichtingen van de Koninklijke landmacht.

A. Daar heb ik het ook in gevonden, maar u voelt wel, dat ik, die de hele dag op het Departement zat, die er een bed had staan, die de adjudanten op het bureau deed slapen, die, ik zou haast zeggen, gespannen was van de ochtend tot de avond, die zorgde, dat de verloven ingetrokken werden, die zorgde, zoals ik u net vertelde, dat er automobielen op de wegen kwamen, omdat ik zo bang was, dat een vliegtuig op de wegen zou kunnen landen, toch geen ver-

loven ga verlenen. Heeft u het misschien nog aan andere Ministers gevraagd? Die weten natuurlijk ook van niets. Het is vermoedelijk een volkomen misplaatst „grapje" van de vijfde colonne geweest.

19236. De **Voorzitter:** Dan heb ik nog een paar vragen te stellen over de oorlogvoering in de Meidagen zelf. Heeft u als deskundige nog aanmerkingen of commentaar, in gunstige of minder gunstige zin, op de commandovoering van het opperbevel in die dagen?

A. President, natuurlijk blijkt bij het uitoefenen van een commando, dat geen twee mensen precies hetzelfde doen. En zo had ik misschien als commandant veldleger of als opperbevelhebber misschien een bepaald ding iets anders gedaan.

Maar niet om deze hoge autoriteiten daar ook maar in enige mate zelfs een verwijt van te maken. Wat ik er van gehoord en gelezen heb, geloof ik, dat èn de opperbevelhebber èn de commandant van het veldleger trouw en eerlijk en op de beste manier het vaderland gediend hebben en hun taak hebben volbracht.

De **Voorzitter:** En naar beste weten.

A. En naar beste weten. Zodat ik vind, dat deze twee hoge autoriteiten geen enkele blaam treft.

19237. De **Voorzitter:** En de commandant van de vesting Holland ook?

A. De commandant van de vesting Holland kan ik niet zo beoordelen, omdat ik meer op de hoogte ben van het veldleger. Van de commandant van het veldleger kan ik echter niets dan goeds zeggen. Vanaf het afkondigen van de mobilisatie tot en met de oorlogsdagen heb ik hem kunnen gadeslaan. Ik heb voor de commandant van het veldleger niets anders dan lof over de voortvarendheid, waarmede hij het veldleger heeft gecommandeerd, er nog van gemaakt heeft wat er van te maken was. En versterkingen aangebracht heeft met een vaart en een spoed, die, dat zal ik eerlijk zeggen, boven alle lof verheven zijn. En die ook, wat de tucht van het leger betreft, alles gedaan heeft om die zo goed mogelijk te doen zijn.

19238. De **Voorzitter:** En om ons tot de vijf oorlogsdagen te beperken, was de commandovoering van het opperbevel wel resoluut? Bent u het daarmede eens of . . . ?

A. Ja, ik ben verschillende malen met de opperbevelhebber persoonlijk in contact geweest en de opperbevelhebber is ook verschillende malen bij de Regering geweest en heeft met mij gesproken. Ik heb de indruk, dat de opperbevelhebber zelf en de chef van de staf volkomen op de hoogte waren en kalm hun taak verrichten, geen zweem van zenuwachtigheid of opgewondenheid. Men kon rustig, zakelijk met hen spreken. Zeker, er was wel eens verschil van mening.

19239. De **Voorzitter:** Maar er is dus geen reden voor u geweest om in te grijpen in de zin zoals het in de algemene instructie mogelijk geacht werd.

A. Geen moment, President.

19240. De **Voorzitter:** Dat is dus niet overwogen en er is niet aan gedacht. En bijv. ten aanzien van bepaalde grote vraagstukken, de vraag in hoeverre men zou trachten de Moerdijk te hernemen, daar heeft u ook geen dispuut over gehad?

A. Neen, daar kan ik u alleen nog deze anecdote over vertellen. Op een gegeven moment, toen ik merkte, dat er misschien nog een mogelijkheid was om die Moerdijk door een tegenaanval van de Fransen te hernemen en ik er met de opperbevelhebber over sprak, heb ik hem aangeraden: „tracht u *Gamelin* op te bellen, dan kan *Gamelin* rechtstreeks de opdracht aan *Giraud* geven, want de vraag is of u *Giraud* te pakken kunt krijgen". En zo hebben wij, ik kan wel zeggen zeer kameraadschappelijk (per telefoon ging dat), de beste methode trachten uit te vinden om die tegenaanval op de Moerdijk te doen plaats hebben. Het lag niet op mijn weg om met Gamelin in contact te treden, want dit was zuiver werk van de opperbevelhebber. Daar kon ik, als Minister van Defensie, mij niet mee bemoeien. De opperbevelhebber heeft, naar ik later hoorde, generaal *Gamelin* nog opgebeld, door tussenkomst van de militaire attaché te Parijs.

19241. De **Voorzitter:** Ik heb hier gevonden een passage in het door mij genoemde Beknopte Overzicht over de verlovenquaestie; daar wordt toch officieel het volgende in medegedeeld. Het gaat dan over de paraatheid:

> „Men kan zich moeilijk aan den indruk onttrekken, dat het algemeen hoofdkwartier voor dit speciale dreigende geval bijzondere maatregelen ter verhoging van de paraatheid had moeten gelasten, omdat het er mede bekend was, dat vele troepen het oorlogsgevaar niet groot achtten. Dit was te meer nodig geweest in verband met de omstandigheid, dat door de Regering in den vooravond van 9 Mei toestemming was gegeven tot het verlenen van enkele verloven in zeer dringende gevallen. Hierdoor toch werd weer een schijn van gerustheid gekweekt en vatte de gedachte post, dat het ook dezen keer wel weer goed zou gaan."

Aldus op blz. 30 in het bedoelde Beknopte Overzicht.

A. Ik ben in dit werk slechts over een paar bladzijden gekend, President, maar u begrijpt wel (ik heb u, geloof ik, ergens een schildering gegeven, hoe ik de 9de 's avonds doorgebracht heb), dat ik onder die omstandigheden geen verloven toesta. Ik ben 's avonds om pl.m. acht uur thuisgekomen en om kwart over negen was ik weer op weg naar *van Kleffens,* vanwege het telefoontje van *Sas* uit Berlijn.

19242. De **Voorzitter:** Maar dit zou overdag gebeurd zijn.

A. Neen, ik meen, dat u zoëven voorlas, dat het in de vóóravond is uitgegeven. U voelt wel, dat dit telegram niet van mij uitgegaan is. Ik herinner mij er totaal niets van.

19243. De **Voorzitter:** Ik meen, dat wij in andere stukken ook wel ergens iets gevonden hebben — ik citeer uit mijn geheugen — zo van tegen een uur of drie of iets dergelijks. Is dat mogelijk? U weet er niets van? Dat telegram is zeer onwaarschijnlijk en tegen alle . . .

A. Maar heeft u iemand van het Departement van Defensie al goed gevraagd of dit telegram uitgegaan is? Dat zou men kunnen proberen.

19244. De **Voorzitter:** Het zou inderdaad goed zijn om dit toch nog bij het Departement te verifiëren. Men zou kunnen zeggen, waar men dit gegeven vandaan heeft, dat men dit zo zonder enig voorbehoud in dit min of meer officiële gedenkboek heeft opgenomen!

A. Het is jammer, dat men mij deze passage uit het stafwerk niet vooraf ter inzage heeft gegeven. Het is natuurlijk niet juist om dit uit te geven zonder dat men mij vraagt: „Is dit zo?" Het boek kan zo maar niet worden uitgegeven, zonder dat men mij daar in kent. Dat is, op zijn zachtst uitgedrukt, minder juist. Men had het mij moeten vragen, want het staat helemaal niet vast, dat het telegram van mij of met mijn toestemming uitgegaan is. Er wordt nu een blaam op de toenmalige Minister van Defensie geworpen, ook al staat er bij „enkele verloven in zeer dringende gevallen". Dat is niet correct. Ik heb, omdat er zoveel te mijnen aanzien gepraat wordt, het er maar bij gelaten. Ik heb het boek doorgebladerd en het verder weggelegd, want men kan niet op alles aanslaan. Het is werkelijk jammer, dat men zelfs de beleefdheid niet heeft gehad om het mij even te laten zien en te vragen: „Is dit juist, kunnen wij dit opnemen?" Want inderdaad, ik herinner mij niets er van.

19245. De **Voorzitter:** Ik wilde u nog uw oordeel vragen over ons leger in de oorlogsdagen, over de troepen, het kader, enz. Heeft u daar nog iets over te zeggen?

A. De geoefendheid van het leger, President, was niet groot, de bewapening was slecht, zodat men van het leger als geheel onmogelijk grote daden kon verwachten. Niettemin hebben zeer velen, gelukkig, het bovenmenselijke gepresteerd om er van te maken wat er nog van te maken was. Dat hier en daar tekortkomingen geconstateerd zijn en dat die tekortkomingen inderdaad hebben plaats gehad, dat was te verwachten. Men kon bij een dergelijke opleiding en een dergelijke bewapening, enz. niet anders verwachten; dat kon niet anders.

19246. De **Voorzitter:** De luchtmacht en vooral de luchtverdediging heeft zeer veel succes kunnen boeken.

A. De luchtmacht is zeer bijzonder opgetreden en zeer moedig.

19247. De **Voorzitter:** En over de marine, heeft u daar nog iets over mede te delen? Er zijn betrekkelijk maar weinig eenheden, die toen zijn opgetreden.

A. De marine heeft ook dapper gevochten en ten slotte is nog uit het land gekomen, wat er uit te halen was, ten einde de oorlog in Engeland verder te kunnen voortzetten.

Over de getroffen maatregelen ten aanzien van de luchtmacht, weet ik niet of ze allemaal juist geweest zijn. Dat kan ik niet beoordelen, men zegt wel eens, dat er een bevel is uitgevaardigd, dat er niemand op mocht stijgen 's ochtends en dat daarom al zoveel vliegtuigen op de grond stukgegooid zijn. Ik kan dat niet beoordelen, ik heb daar geen onderzoek naar in kunnen stellen, omdat ik in Engeland zat.

19248. De **Voorzitter:** Er is hier gesteld, dat er een afspraak was, dat bij de eerste grensoverschrijdingen te land generaal *Best* het eerst na u en nog een andere autoriteit zou worden gewaarschuwd. In werkelijkheid is dat 10 Mei 's morgens niet onmiddellijk gebeurd, maar pas veel later.

A. Ik zat op het Departement en had het uit de eerste hand. Toen de bommen vielen op Bergen en op Waalhaven, zat ik op het Departement achter de telefoon.

Maar is het juist, dat inderdaad de luchtmacht opdracht had om niet op te stijgen dan eerst na bevel van generaal *Best*? Die was toen de commandant luchtverdediging. En dat daardoor zoveel vliegtuigen niet meer opgestegen zijn, ik heb het niet gecontroleerd en er geen onderzoek naar ingesteld. Dat lag niet meer op mijn weg.

19249. De **Voorzitter:** Maar er is juist van die zijde gesteld, dat hen aanvankelijk helemaal geen waarschuwing bereikt heeft, dat het land in oorlog was. Doordat die eerste grensoverschrijdingen niet gemeld zijn, hebben zij pas veel later, toen er bommen geworpen werden en er ook gevochten werd in het binnenland, officieel die conclusie kunnen trekken.

Dan heb ik nu, wat mij betreft nog een laatste vraag te stellen. Waarom zijn de heren *van de Plassche, van Oorschot* en *Olifiers* en misschien nog enkele anderen van G.S. III in Londen niet onmiddellijk ingeschakeld in het dienstvak, waar zij van huis uit thuishoorden? Kunt u daar nog iets over zeggen? Deze heren zijn merkwaardigerwijze wel overgebracht naar Engeland.

A. Ik zal ook maar weer heel kort zijn, President. Het is, omdat men wenste, dat de heer *van 't Sant* chef werd van de inlichtingendienst. En deze heren zijn weggewerkt, daar heeft u in een nutshell de gang van zaken.

19250. De **Voorzitter:** Daar zat dus geen militaire reden achter. Er is dan misschien voor de plenaire commissie bij een ander punt nog gelegenheid om daar dieper op in te gaan. Heeft u zelf nog iets in het belang van deze hele zaak op te merken? Wat de militaire kant van de zaak betreft?

A. Neen, President.

De **Voorzitter:** Dan mag ik zeker wel sluiten met u zeer bijzonder dank te zeggen voor uw moeite en voor hetgeen u ons vandaag heeft medegedeeld.

Het verhoor wordt gesloten.

A. Q. H. DIJXHOORN.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*

ALGERA.

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 22 JULI 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Ruijs de Beerenbrouck, voorzitter, Algera, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Korthals, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

IZAAK HERMAN REYNDERS,

oud 69 jaar, wonende te 's-Gravenhage, oud-opperbevelhebber van land- en zeemacht.

Hij legt de belofte af als getuige en tevens als deskundige.

19251. De **Voorzitter:** Allereerst wilde ik nog een paar punten met u behandelen over de quaestie van uw aanstelling tot opperbevelhebber en wat er aan vooraf is gegaan. Volgens de vroegere Minister *van Dijk* zou u, toen u chef van de generale staf was, bij een bepaalde gelegenheid, dat u een bespreking met hem had, aanvankelijk bedenkingen hebben gemaakt om hem als Minister nauwkeurig mededeling te doen van hetgeen bij de generale staf was uitgewerkt. Is dat juist, wat kunt u daar nog van mededelen?

A. Dat herinner ik mij niet, Mijnheer de Voorzitter!

19252. De **Voorzitter:** Volgens hem zou u toen in tweede instantie er toch wel nader voorlichting over hebben gegeven, maar u herinnert zich het hele voorval dus niet?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter! Hetgeen voorbereid was bij de generale staf is geschied na goedkeuring van de algemene regelen, dus van de hoofdzaken, door Minister *Colijn,* die vóór Minister *van Dijk* aan het bewind was. Dus ik zou mij niet kunnen voorstellen, dat ik daar enige bezwaren tegen gemaakt zou hebben.

19253. De **Voorzitter:** Kan het ook iets zijn geweest in verband met maatregelen, die hij voorgesteld heeft aan de IJssel? Hij heeft toch ook een project op dat gebied gemaakt?

A. Mijnheer de Voorzitter, hetgeen u zegt, zou zijn de quaestie van de versterkingen aan de IJssel en aan de Maas. Dat is vrijwel uitgegaan, dus in de vorm waar het in is geschied, van het Departement van Defensie. En nu is er wel eens met Minister *van Dijk* over gesproken, of ik het met die maatregel volkomen eens was en toen heb ik daartegen wel enkele bezwaren aangevoerd, omdat ik meende, dat het daarvoor te besteden geld nuttiger zou kunnen worden besteed. Ik bedoel hier dit mede, dat het voornemen was, een feitelijk aaneengesloten rij van kleine kazematten aan te leggen, waardoor een zogenaamd aaneengesloten vuurfront werd verkregen. Een vuurfront, dat dus inderdaad aaneengesloten was, doordat ieder punt van de IJssel en de Maas onder vuur gebracht kon worden, maar dat geen enkele diepte bezat en dat dus, volgens mij, snel doorbroken zou kunnen worden. Ik heb toen betoogd, dat ik er meer voor zou voelen om bij de eigenlijke overgangspunten, dat zijn dus de punten, waar bruggen of veren waren, egelstellingen, zo zijn ze in de oorlog genoemd, aan te leggen en aan het tussenterrein minder aandacht te besteden. En wel om deze reden, dat het aaneengesloten vuurfront volgens mij zeer zwak was, dat was te doorbreken. Maar een eventuele vijand heeft daaraan nu niet zo heel veel, wanneer hij niet beschikt over de punten, waar de wegen aan de rivieren komen. Het slaan van een pontonbrug is een werk van weinig uren, maar men heeft aan een pontonbrug niet veel, wanneer daarheen geen wegen voeren, omdat men over wegen moet beschikken om die brug dan te kunnen benutten. Het is dan ook eigenlijk belangrijker om die knooppunten van wegen in bezit te hebben en enige tijd in bezit te houden, dan de vijand te beletten op een willekeurig punt over te gaan. In de practijk is dat ook gebleken. Alle pontonbruggen zijn gelegd naast de bestaande bruggen. Er is veel meer tijd nodig om een weg aan te leggen naar een bepaalde brug dan om een brug zelf te slaan; het ging dus meer om de knooppunten van de wegen dan wel om het doorbreken van dat aaneengesloten front. Ik geloof, dat het meer tijd voor de vijand had gekost om werkelijk met een aanzienlijke troepenmacht over de rivier te komen, wanneer hij een bepaalde strijd had moeten voeren om juist die overgangspunten in bezit te krijgen. Dat was een algemeen tactisch inzicht van mij. De Minister was zeer gesteld op het z.g. aaneengesloten vuurfront en ik was natuurlijk al verheugd, dat er geld beschikbaar gesteld werd om aan de rivierverdediging en de grensverdediging meer aandacht te besteden dan tot nu toe besteed werd, dus ik heb mij er ten slotte bij neergelegd. Dat herinner ik mij wel, dat ik dus nu niet bepaald zo verrukt was van de manier, waarop ten slotte de IJssel- en de Maasverdediging waren ingericht. Ik meende, dat het beter had kunnen gebeuren.

19254. De **Voorzitter:** De heer *Dijxhoorn* heeft hier een mededeling gedaan, die wij toch even zouden willen controleren, in hoeverre dat juist is, voor zover u het zich herinnert. Hij heeft in antwoord op vraag 536 van de heer *Algera* het volgende gezegd:

> „Ik speel gaarne open kaart. Generaal *Reynders* heeft, toen ik hoofd van de Tweede Afdeling was, mij herhaaldelijk gevraagd of ik aan Minister *van Dijk* wilde voorstellen om hem *(Reynders)* generaal te maken. Zo vast rekende hij er op, dat hij opperbevelhebber zou worden. Ik heb mij er toen van afgemaakt met te zeggen, dat het niet op mijn weg lag dergelijke voorstellen te doen. Ik heb hem toen gezegd: Als u vindt, dat uw positie in vredestijd reeds zodanig is, dat u generaal moet worden, mede omdat u de toekomstige opperbevelhebber bent, dan ligt het naar mijn oordeel op uw weg dit persoonlijk met de Minister te bespreken. Althans woorden van die strekking. Hij rekende er zelf helemaal op, dat hij opperbevelhebber zou worden."

A. Mijnheer de **Voorzitter,** ik geloof niet, dat ik ooit aan de heer *Dijxhoorn* gevraagd heb om bij de Minister aan te dringen op een benoeming van mij tot generaal. Ik weet haast wel zeker, dat ik dat niet gedaan heb. Ik heb wel eens meer hier naar voren gebracht, dat mijns inziens mijn aanwijzing tot opperbevelhebber te laat is geschied, omdat ik als chef van de generale staf en dus als volkomen gelijkstaande met de commandant van het veldleger en de commandant van de luchtverdediging te weinig overwicht bezat om de voorbereidingen voor een eventuele mobilisatie of voor een eventuele oorlogvoering ver genoeg door te voeren. Het spreekt vanzelf, dat het wenselijk is, dat, wanneer men met de oorlogsvoorbereiding belast is, dat men dan aan degene, die ten slotte die voorbereidingen zal moeten uitvoeren, daarvoor al tijdig de nodige aanwijzingen of bevelen kan geven. Wanneer dat niet het geval is, kan men zeggen: ja, met welk recht doet u dat eigenlijk, ik weet helemaal niet of ik ooit met u te maken zal krijgen, en de kans bestaat dus, dat men aan die aanwijzingen geen verder gevolg geeft. Volgens mij is mij te laat medegedeeld, dat ik bestemd was om opperbevelhebber te worden. Op de dag, dat ik benoemd werd, is mij dat medegedeeld en niet eerder. Dus ik heb misschien wel eens tegenover de heer *Dijxhoorn,* dat wil ik niet ontkennen, gezegd: „Waarom wijst men nu de opperbevelhebber niet aan?" En ik herinner mij zelfs, dat ik zover ben gegaan, dat ik, vindende, dat, terwijl ons leger mobiliseerde en de oorlog was uitgebroken, de maatregelen voor grensbeveiliging, de algemene strategische voorzorgen waren genomen, dat het feit, dat men mij toen niet eens heeft medegedeeld: „Kijk eens, het ligt natuurlijk in de bedoeling om u opperbevelhebber te maken", dat dit er bijna op wees, dat men daarvoor een ander op het oog had. En ik heb zelfs, dat herinner ik mij, eens aan Minister *van Dijk* gevraagd om een onderhoud, met het oog op het eventuele verlaten van de dienst. De zaak was namelijk zo, dat ik indertijd met Minister *Colijn* een soort van programma had opgemaakt over de opvolging in de

hogere bevelvoering, hoe die in de toekomst geregeld zou worden. Minister *Colijn* stond toen op het standpunt, dat het niet nodig was om reeds in vredestijd een opperbevelhebber aan te wijzen, maar dat het gewenst was om de commandant van het veldleger, wanneer hij enige jaren in die functie geweest was, chef van de generale staf te maken, waarvoor deze dan vanzelf altijd de oudste was en het dan naar de mening van de Minister vanzelf sprak, dat de chef van de generale staf de aangewezen opperbevelhebber zou zijn. Toen dus iedere aanwijzing uitbleef, dat men mij op het oog had voor opperbevelhebber, rijpte bij mij het plan om een onderhoud te hebben met Minister *van Dijk* om de Minister te vragen, wat hij van plan was. Omdat ik op het standpunt stond, dat, wanneer het soms in de bedoeling mocht liggen iemand te benoemen, die jonger was dan ik, het dan voor mij wel heel moeilijk zou worden om dan ondergeschikt te worden aan die jongere en het mij dan beter leek, om, wanneer de tijd nog daar was, dat uit te spreken, opdat men dan de nodige maatregelen daarvoor zou kunnen nemen. Ik weet niet of ik mij helemaal duidelijk uitdruk; ik zal er nog bij zeggen, dat ik met Minister *Colijn* had overlegd, dat ik in beginsel op 1 Mei 1940 af zou treden en door de commandant van het veldleger zou worden vervangen.

19255. De **Voorzitter:** Met Minister *van Dijk?*

A. Met Minister *Colijn,* dat was dus al enige jaren te voren.

De **Voorzitter:** Niet met Minister *van Dijk?* Deze is al in 1937 opgetreden als Minister van Defensie.

A. Met Minister *Colijn.* Met Minister *Colijn* had ik dus al enige jaren van te voren dat programma, die erfopvolging, geregeld en daarbij was komen vast te staan, dat, wanneer ik een jaar of vijf de functie van chef van de generale staf zou hebben bekleed, ik dan opgevolgd zou worden door de toenmalige commandant van het veldleger en dat die verwisseling van functie plaats zou hebben op 1 Mei 1940. Ik rekende er dus op, dat ik op 1 Mei 1940 weg zou gaan, als er niets tussenbeide zou komen. En ik had dus Minister *van Dijk* de laatste tijd, dat hij aan het bewind was, dat was dus in de zomer van 1939, kort vóór 10 September, om een onderhoud gevraagd om daarover te spreken en hem te vragen of het al of niet in de bedoeling lag mij tot opperbevelhebber te benoemen. Wanneer dat niet in het voornemen lag, was het beter, dat ik niet wachtte tot 1 Mei met weggaan, maar dadelijk heenging; dan kon de nieuwe functionaris zich inwerken. Dat leek mij beter dan dat er een conflict zou ontstaan op het ogenblik, dat er een eventuele oorlog zou uitbreken en de mobilisatie nodig was. Minister *van Dijk* is daar nooit op ingegaan; of hij gevoeld heeft, dat ik dat wilde vragen of niet, dat weet ik niet. Hij heeft steeds, wanneer ik hem herinnerde aan dat verzoek om een bespreking te hebben, gezegd, dat hij geen tijd had. Minister *van Dijk* had over het algemeen weinig tijd en er is dus niets meer van dat gesprek gekomen; het was betrekkelijk kort vóór zijn aftreden. Toen de mobilisatie werd gelast, ben ik ontboden bij Minister *Dijxhoorn,* die mij mededeelde, dat men van plan was mij opperbevelhebber te maken. Zo is de zaak. Maar in ieder geval stond ik altijd zeer zeker op het standpunt, dat de chef van de generale staf, die de hele oorlogsvoorbereiding had geregeld, de aangewezen man was om opperbevelhebber te worden.

19256. De **Voorzitter:** Had u het niet voor de hand liggend gevonden, dat de Regering, voordat uw benoeming een feit werd, overleg over uw strategische opvattingen had gepleegd, in plaats dat het enige dagen vóór 9 September gebeurde, toen de nieuwe opdracht is vastgesteld? Ik breng dit naar voren, omdat één van degenen, die wij gehoord hebben, generaal *van Hilten,* dit hier in zijn bewoordingen als zijn mening heeft gegeven.

A. Kijk, Mijnheer de Voorzitter, de Regering was blijkbaar niet van plan mij mede te delen, dat ik opperbevelhebber zou worden, dat was wel duidelijk. En nu was het wel heel moeilijk om dan naar de Regering toe te gaan en te zeggen: „Kijk eens, aannemende, dat ik opperbevelhebber zou worden, ben ik van plan dat en dat te doen."

19257. De **Voorzitter:** Neen, maar het is ook helemaal geen grief tegen u, het is eerder een grief tegen het Kabinet, dat men eerst een man benoemt en zijn vertrouwen geeft en dan een week daarna komt met strategisch overleg, waarbij de grote mogelijkheid bestaat, dat men het niet eens is. En te recht, zegt deze getuige, dat men dit van te voren had moeten controleren, alhans indien men de betreffende in dezen niet vrij wil laten!

A. Zeker. Uw vraag betreft dus of het van de Regering niet verstandiger geweest zou zijn om geen kat in de zak te kopen, bij wijze van spreken.

Misschien wel, maar voor mij was het heel moeilijk om daaraan te beginnen, maar, Mijnheer de Voorzitter, laat ik u dit zeggen: de Minister van Defensie wist zeer precies wat ik van plan was. Hij wist het zeer wel. Hij wist in de eerste plaats, dat in de tijd, toen de plannen besproken zijn met Minister *Colijn,* daar een uitvoerige schriftelijke gedachtenwisseling over is gevoerd. En wanneer hij deze had opgeslagen, dan had hij precies op de hoogte kunnen zijn. Want mijn aanvankelijke opstelling, mijn concentratie-opstelling, was natuurlijk gebaseerd op bepaalde plannen. En in de tweede plaats hield ik als chef van de generale staf ieder jaar met de officieren van de generale staf een oefening in de landsverdediging, waarbij natuurlijk naar voren kwam hoe ik mij onze landsverdediging voorstelde. Wanneer de Minister zou zeggen, dat hij daar niet mee op de hoogte was, dan moet ik zeggen, dat hij dan toch heel weinig aandacht aan die oefeningen heeft besteed.

19258. De **Voorzitter:** De volgende opmerking, die ik zou willen maken, is, dat de Minister eigenlijk vond, dat, toen u eenmaal tot opperbevelhebber benoemd was, u te veel aan representatie deed en aan dergelijke dingen. Hij heeft o.a. over u het volgende naar voren gebracht:

> „Deze man vond het erg mooi, dat hij opperbevelhebber was, en gaat, naar men mij mededeelde, twee dagen zitten bij het Wegencongres van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs en het jubileum der Nederlandsche Spoorwegen. Hij miste dadendrang en daarom hebben wij hem telkens moeten opporren om wat te doen."

A. Toen ik chef van de generale staf en later ook toen ik opperbevelhebber was, dat weet ik niet meer zo precies, werd ik nu en dan uitgenodigd om een of ander jubileum of een feestelijkheid mee te maken. Ik herinner mij dit wel b.v. van de Nederlandse Spoorwegen. De Nederlandse Spoorwegen ressorteerden in zekere zin onder de opperbevelhebber, bij de mobilisatie werden de spoorwegen gevorderd en dus had de opperbevelhebber de beschikking over de spoorwegen. De samenwerking met de spoorwegen is altijd buitengewoon aangenaam geweest, ook al toen ik chef van de generale staf was, en ik meende, dat, wanneer ik een uitnodiging kreeg een jubileum van dit lichaam bij te wonen, het op mijn weg lag om die invitatie te accepteren. Ik ben daartoe één middag in Utrecht geweest; het daaropvolgende diner heb ik niet bijgewoond. Aan een congres van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs heb ik, voor zover ik weet, nimmer deelgenomen. Wanneer u mij eerlijk vraagt of ik te veel of te weinig aan representatieve plichten deed, dan zou ik voor mij vinden, dat ik eerder neiging had om mij daar van af te maken dan dat ik mij daar te veel mee bezighield. Ik geloof niet, dat men mij ten laste kan leggen, dat ik bijzonder aan representatieve zaken hechtte. En wat was er nog meer?

19259. De **Voorzitter:** Gebrek aan dadendrang, daar wilt u misschien ook nog iets over zeggen.

A. Ik wenste mij niet met goedkope uiterlijkheden tevreden te stellen. Behoorlijke voorstellen werden steeds tegengewerkt. Wanneer u b.v. eens, ik heb haar toevallig nog net even, toen ik een ogenblik moest wachten, ter hand genomen, de Memorie van generaal *Carstens* leest, dan zal u daar toch wel uit blijken, dat voorstellen van mijn zijde voortdurend tegengehouden zijn. De quaestie van versterkingen van de onderdelen uit de depots, die er ten slotte toch voor bestemd zijn om de onderdelen aan te vullen en te versterken, daar heb ik voortdurend de grootste moeite mee gehad om iets gedaan te krijgen. En iedere keer, wanneer ik daar zelf maatregelen voor nam, werd ik op de vingers getikt.

19260. De **Voorzitter:** Ik zou even een vraag willen stellen over de verloven. Gingen die meestal uit van de Minister of van u? Of was dat in onderling overleg?

A. Dat is in het algemeen in onderling overleg geschied. De bepalingen omtrent de verloven werden vastgesteld door de Minister, ook al mede daarom, omdat een gedeelte van het leger onder de Minister ressorteerde, d.w.z. de depots. Er moest natuurlijk overeenstemming bestaan tussen alle onderdelen van het leger, wat het geven van verloven betreft, dus dat is in het algemeen in onderling overleg geschied.

19261. De **Voorzitter:** Dus ook in November, met name?

A. Toen ging het om het intrekken van de verloven; ik dacht, dat u zei, het verlenen van verloven.
Er was een zekere verlofregeling en ik meen, dat ik daarbij toch wel de nodige soepelheid betracht heb; de verlofregelingen waren in het algemeen, dat lijkt mij, nogal heel erg gunstig.

19262. De **Voorzitter:** Maar nu het intrekken.

A. Het intrekken van de verloven, dat herinner ik mij, is onder andere ter sprake gekomen toen, op de bijeenkomst van 5 November, dus vóór die 12de November, en bij de daaropvolgende Ministerraad, waar toen de heer *Sas* is verschenen met alarmerende berichten uit Berlijn. Toen heb ik, nadat kennis genomen was van die berichten van kolonel *Sas,* aan de Minister-President gevraagd of de Regering het niet met mij eens was, dat naar aanleiding van de berichten van de heer *Sas* inderdaad moest worden gerekend op het uitbreken van de oorlog op 12 November en dat ik in verband daarmede, wanneer de Regering het daarmee eens was, van plan was om geen verloven meer te verlenen. Daar had de Regering bezwaar tegen; op dat ogenblik zelfs nog, toen dus die zéér alarmerende berichten kwamen, maakte de Minister-President daar onmiddellijk bezwaar tegen en zei: „Dan zou het Nederlandse volk zich ongerust gaan maken en men kon toch evengoed de verloven, zo nodig, intrekken." Nu vond ik het veel beter, dat de verloven niet meer werden verleend dan dat ze werden ingetrokken. Na twee dagen waren dan alle manschappen weer bij de onderdelen terug, want ze gingen om de 14 dagen steeds 2 dagen met verlof. Moesten de verloven daarentegen worden ingetrokken, dan moest dit per radio worden omgeroepen, een ander middel was er niet, en dan moest een apart spoorwegvervoer worden ingelegd om die verlofgangers weer naar hun standplaats terug te brengen en dat trok natuurlijk veel meer de aandacht, ook tegenover het buitenland dan wanneer de verloven eenvoudig niet meer verleend werden. Bovendien was het eigenlijk niets vlugger, want wanneer op de 15de de verloven zouden worden ingetrokken, moest dat de 14de vóór twaalfuur bekend zijn bij de spoorwegen voor het inleggen van het spoorwegvervoer. Het niet meer verlenen der verloven ging veel geruislozer, het ging veel practischer. Maar het werd niet toegestaan, zelfs niet in die Ministerraad; ik heb er later nog langs andere weg op aangedrongen en toen zijn de verloven eindelijk op de Vrijdag vóór Zondag de 12de ingetrokken per radio, is het spoorwegvervoer ingelast en waren de verlofgangers inderdaad op de avond van de 11de present. Zo is het gegaan. In het algemeen werden er zeer grote bezwaren tegen het intrekken of niet meer verlenen van de verloven gemaakt.

19263. De **Voorzitter:** Dan zou ik nu willen overgaan naar een paar punten, die samenhangen met de financiën. Wij hebben de Minister destijds de vraag voorgelegd of het misschien mogelijk was, dat hij van de ene kant wel royaal was geweest met de financiën, maar meer uitsluitend voor eigen denkbeelden en dat hij ten aanzien van voorstellen van de opperbevelhebber, die de verantwoordelijkheid droeg, iets meer terughoudend zou zijn geweest, al dan niet met opzet. Daar heeft hij het volgende op geantwoord. Ik wil het u toch nog even voorleggen of u die argumentatie juist acht.

> **A.** „Ik kan het tegendeel bewijzen, Mijnheer de President. De opperbevelhebber heeft op een gegeven moment opdracht gegeven, dat aan de Hollandse Waterlinie alleen gewerkt zou worden door burgeraannemers. Toen ik op 3 October 1939 kwam op fort Muiderberg en fort Blauwkapel, was daar nog geen schop in de grond gestoken. Er werd gezegd: dat klopt, want de opperbevelhebber heeft bevolen: er wordt niet gegraven, dat doen de burgeraannemers. Dezen waren op 3 October bij fort Rhijnauwen bezig. De opperbevelhebber kan nooit zeggen, dat hij geen geld had, want in October was hij al bezig met de burgeraannemers. Dat dit geld veelal eerst later door de Staten-Generaal werd toegestaan, is een zaak, welke buiten de opperbevelhebber van land- en zeemacht om gaat. Hem gehinderd, heb ik nooit."

A. Juist. Kijk eens, dit is al eens eerder ter sprake geweest, die quaestie van die forten en die zaak zat zo, dat de voorbereiding van het in staat van verdediging brengen van de vesting Holland niet in handen was van de chef van de generale staf, maar van de commandant van de vesting Holland. Die voorbereidingen waren naar mijn mening lang niet ver genoeg gegaan. Er waren geen behoorlijke plannen, er waren geen werktekeningen voor de aan te leggen versterkingen, de plaatsen, waar die versterkingen zouden worden aangelegd, waren niet bepaald, enfin, er moest nog een heleboel werk verzet worden voordat met graven aangevangen kon worden. Er waren enorme grondverplaatsingen en aanvoeren van grond nodig, omdat in de vesting Holland helemaal niet gegraven kon worden, bij iedere schop, die je in de grond steekt, loopt, om zo te zeggen, het gemaakte gat vol water. Dus alle versterkingen moesten in ophoging worden aangelegd en de plannen daarvoor zijn door de commandant van het oostfront van de vesting Holland, generaal *Fruyt van Hertog,* die u misschien ook gehoord hebt, gemaakt en daar was zeer veel werk aan verbonden. En toen heeft de commandant van de vesting Holland bepaald, niet de opperbevelhebber, dat er niet begonnen mocht worden met graven vóórdat die plannen behoorlijk gereed waren en dus het algemene plan klaar was en er dus op grote schaal kon worden begonnen.
Die aanvoer van grond kon niet anders dan door burgeraannemers gedaan worden, het is ook altijd wel de bedoeling geweest, dat het door burgeraannemers zou gebeuren. Er moesten contracten gemaakt worden voor die aanvoer van grond, die ook niet gemaakt waren en die mijns inziens klaar hadden moeten zijn toen de mobilisatie begon. Maar dat op de forten niet gewerkt zou worden, vóórdat de plannen gereed waren, dat gebeurde om het doorkruisen van de grote plannen door die kleinere arbeid te voorkomen, daarom had de commandant van de vesting Holland dat gedaan. Toen heeft de Minister mij op een gegeven ogenblik medegedeeld, dat hij op die forten was geweest en dat daar nog niets gebeurd was. Ik ben toen onmiddellijk daar zelf heengegaan en toen heb ik ook, omdat ik vond, dat het inderdaad lang duurde en dat het wel wenselijk was, dat althans de forten in staat van verdediging waren, zonder dat ze veel te betekenen hadden. De forten hebben heel weinig meer te betekenen in een moderne stelling, omdat grote grondmassa's altijd vuur trekken van de vijand; zij spelen maar een betrekkelijk ondergeschikte rol.
Maar toen heb ik toch, omdat het te lang duurde en ook in overeenstemming met de wens van de Minister, een aanschrijving tot de commandant van de vesting Holland gericht om te bepalen, dat iedere fortcommandant verantwoordelijk werd gesteld, dat zijn fort zo snel mogelijk in staat van verdediging was.

19264. De **Voorzitter:** Maar wat de financiën betreft, is het dus waar wat hij gezegd heeft, dat hij u niet heeft geremd?

A. Kijk eens, wanneer er weer nieuw geld aangevraagd werd, dan duurde dat dikwijls heel lang voordat er toestemming werd verkregen. Ik heb er nog wel eens op gewezen, dat de commandant van het oostfront van de vesting Holland in een aan mij gerichte brief, die ik, geloof ik, overgelegd heb, geschreven heeft, dat het herhaaldelijk voorkwam, dat de aannemers dreigden hun werktuigen terug te halen en dergelijke, omdat er geen geld beschikbaar was en ze niet op konden schieten.

19265. De **Voorzitter:** Het liep te stroef naar uw mening?

A. Het liep te stroef.

19266. De **Voorzitter:** De heer *Ringers* heeft iets dergelijks verklaard, hij sprak er van, dat het verschrikkelijk lang heeft geduurd.

A. Ja, het heeft verschrikkelijk lang geduurd, maar dat zal hoogstwaarschijnlijk meer aan het Departement dan aan de Minister zelf gelegen hebben. U weet de hele geschiedenis van het aanvragen van die gelden toen voor het aanleggen van betonwerken in de Grebbelinie en in het oostfront van de vesting Holland, dat is ten slotte de oorzaak van het grote conflict geworden.

19267. De **Voorzitter:** Is u iets van het volgende bekend? Generaal *Röell* heeft voor ons verklaard, dat hem door verschillende mensen als zeker is medegedeeld, dat het grote bezwaar van de heer *de Geer* tegen het in staat van verdediging brengen van de vesting Holland op financiële gronden berustte.

A. Kijkt u eens. Zoals ik u zojuist zei, het eigenlijke conflict is ontstaan, toen ik een aanvraag deed voor 12½ millioen gulden voor de versterkingen van de Grebbelinie met de mededeling, dat een aanzienlijk groter bedrag nog nodig zou zijn voor de vesting Holland. Ik geloof wel, dat die aanvrage de oorzaak van het geschil is geworden, en ik ben absoluut overtuigd, dat de Regering dat bedrag eenvoudig niet wenste te geven.

19268. De **Voorzitter:** Was het meningsverschil niet nog meer geprononceerd ten aanzien van de verdediging in Brabant?

A. Dat was ook een verschil van mening. Ten aanzien van de verdediging in Brabant was op 9 September overeenstemming verkregen. Op 9 September heeft men zich bij mijn plannen neergelegd met de mededeling, dat ten noorden van de rivieren voor overmacht terug moest worden gegaan op de vesting Holland. Vanaf dat ogenblik is dus besloten, dat de verdedigingsmaatregelen in Brabant zouden worden gevoerd, die door mij waren voorgenomen. Maar het eigenlijke conflict is ontstaan, toen ik om zeer veel geld vroeg om tot de aanleg van betonversterkingen en betonschuilplaatsen over te gaan, toen eenmaal de voorlopige versterkingen in aarde en in hout in de grond waren aangelegd. Van dat bedrag is de Regering geschrokken en toen heeft men getracht een middel te vinden om die kosten te beperken. De Minister heeft toen gezegd: „U vraagt nu zoveel geld aan, het moet nu maar uit zijn met het willen verdedigen én van de Grebbestelling én van de vesting Holland. Zegt u nu maar, welke stelling u wilt verdedigen, u mag het weten, maar één van beide en niet meer." Inderdaad is mijn heengaan ten slotte een geldquaestie geweest.

19269. De **Voorzitter:** Dat is hier van de andere zijde ten zeerste ontkend.

A. Juist, dat dacht ik wel.

19270. De **Voorzitter:** Daar wordt het voorgesteld alsof men geen vertrouwen had in uw beleid. En door een van de Ministers is naar voren gebracht een zekere incompatabilité d'humeur tussen u en de Minister van Defensie. Een van de andere heren heeft.....

A. Dat is ook een quaestie geweest, die al enige keren aan de orde is geweest. De Minister van Defensie had eigenlijk maar een betrekkelijke zeggenschap over de opperbevelhebber. De opperbevelhebber stond nu eenmaal onder de Raad van Ministers en naar mijn mening had ik bij ernstige punten van geschil niet in overleg moeten treden met de Minister van Defensie, maar met de Minister-President. En de Minister-President heeft mij ook maar geen enkele keer bij zich laten komen. Noch bij de geschillen betreffende de staat van beleg, noch bij de geschillen betreffende de mobilisatieclubs, die ten slotte toch geen specifiek militaire zaken waren, nooit heeft Minister *de Geer* getracht om althans een geschil te overbruggen of overeenstemming tot stand te brengen.

19271. De **Voorzitter:** Maar hij is binnenskamers wel zeer actief bezig geweest, o.a. met een bepaald punt, de quaestie van het ontwerp nieuwe Oorlogswet. Daar hebben wij van een van de getuigen over gehoord, dat hij zich daar intern voortdurend zeer critisch mee bemoeid heeft!

A. Dat is best mogelijk, dat is niet tot mij doorgedrongen. Ik heb daar toen meer het werk van de Minister van Justitie in gezien, maar men is toen met het ontwerp gekomen, waar ik mij niet mee kon verenigen. Ik geloof wel, dat men mij dat kwalijk genomen heeft.

19272. De **Voorzitter:** Ik kom dan nog terug op de quaestie van die graafwerken.

A. Maar mag ik misschien nog even zeggen: Dit was niet een quaestie om mij te helpen, die quaestie van de staat van beleg, maar om mij de bij de bestaande Oorlogswet toekomende bevoegdheden te ontnemen.

19273. De **Voorzitter:** Dat moet u niet zeggen. Dat was, geloof ik, gewoonweg meer uit interesse, die hij had voor de manier, waarop dit nu juridisch precies werd geconstrueerd.

A. Dit was naar mijn mening, als er nu toch over gesproken wordt, een echte uiting van de anti-militaristische of liever a-militaristische gevoelens van de heer *de Geer*. De heer *de Geer* voelde voor de hele landsverdediging niets en heeft er ook nooit iets voor gevoeld, hij was een zuiver defaitist. Ik geloof, dat deze mening toch wel algemeen bekend is.

19274. De **Voorzitter:** Ik kom dan even terug op die graafpartij zal ik het maar noemen. Omdat Minister *Dijxhoorn* hier een argumentatie heeft gegeven, die ik toch wel zo belangrijk vind, dat ik daar ook uw mening over wil horen. Het is de quaestie of er al of niet op tijd begonnen was met die werkzaamheden. Die quaestie van nog geen schop in de grond en geen tak van de boom! Het tegenargument van u, dat het eventueel het werk van de aannemers bemoeilijkt zou hebben.....

A. Dat was de reden, waarom de commandant van de vesting Holland het verboden had.

De **Voorzitter:** Goed, maar hij stelt u daar als opperbevelhebber enigermate aansprakelijk voor. Ik heb hem voorgelegd wat de commandant van de vesting Holland bevolen heeft en de door u destijds gegeven argumentatie.

Daar heeft hij als volgt op gereageerd:

> „Mijnheer de President! Dit is een kinderlijk verweer, om de volgende doodeenvoudige reden. Ik kwam op 3 October op fort Muiderberg en vroeg aan kolonel *van Andel*, commandant van dat fort: „Kolonel, als morgen de oorlog zou uitbreken, waar moeten dan de manschappen liggen?" Waarop hij mij antwoordde: „Op het maaiveld." Ik zei: „Maar dat is onbestaanbaar. U kunt toch loopgraven maken en van hout en grond scherfvrije onderkomens. Dan hindert u die burgeraannemers geen zier. Dezen kunnen op een gegeven moment wel met bulldozers en andere werktuigen komen. Het is Rijksterrein, het kost geen cent; u kunt graven zoveel u wilt. Het is toch onverantwoordelijk om de soldaten op het maaiveld te laten vechten, omdat de burgeraannemers nog niet zijn geweest." Het verweer van generaal *Reynders* — u permittere het mij te zeggen — is gewoon belachelijk.".

En verderop zegt hij nog ergens:

> „Men kan toch niet tegen de soldaten zeggen, en men is daarmee toch ook niet tegenover hen verantwoord: „Nu hebben jullie niets, waarin je je kunt verdedigen; dat komt, omdat de burgeraannemers niet zijn gekomen." "

A. Mijnheer de Voorzitter! Dat zou alleen betrekking kunnen hebben, zoals ik u zeg, op de forten, die een zeer ondergeschikte rol speelden. Die alleen nog gebruikt werden, omdat ze er nu eenmaal waren, maar de Minister scheen niet te weten, dat de quaestie van de aanleg van loopgraven in de vesting Holland in die veenpolders daar eenvoudig onmogelijk was. De Minister zei mij daarover: „Ik had gedacht toen ik daar kwam, dat ik daar al een stelsel van loopgraven zou aantreffen." Naar mijn mening was die veronderstelling belachelijk, omdat het eenvoudig technisch onuitvoerbaar was. Het aanleggen van versterkingen kon alleen in ophoging in aangevoerde grond. Het zijn grote grondlichamen, die daar aangebracht zijn, en daarin zijn de versterkingen aangelegd. Het is niet mogelijk om in de vesting Holland loopgraven aan te leggen.

19275. De **Voorzitter:** Dus uw tegenargument is, dat het alleen bij de forten had gekund. Maar u heeft o.a. vandaag nog hier verklaard, dat de oude loopgraven van de vorige oorlog niet eens in orde waren gemaakt.

A. Neen, omdat in die forten zeer grote veranderingen zijn aangebracht. De hoge wallen zijn voor een heel groot gedeelte geslecht en verspreid over de forten, zodat er een soort van verhoogd grondlichaam is ontstaan, en daarin zijn toen de loopgraven aangelegd.

19276. De **Voorzitter:** Is dat gebeurd door de burgeraannemers?

A. Dat is gebeurd door de burgeraannemers en ook mede door de bezetting zelf. Maar de oude loopgraven, zoals die daar waren, hadden een gronddekkinkje van nog geen meter, daar schoot alles dwars doorheen.

De **Voorzitter:** Over de quaestie of er in de vesting Holland voldoende was voorbereid, hebben wij het onlangs al met u gehad.

A. Daar is indertijd over gesproken.

19277. De **Voorzitter:** Juist, daar kan ik dus nu van afstappen. Generaal *Fruyt van Hertog* heeft nog als argument gebruikt, dat de soldaten ook nog geoefend moesten worden.

A. Zij moesten geoefend worden natuurlijk . . . .

19278. De **Voorzitter:** Dat was ook een reden om ze niet . . . .

A. Zij waren volkomen ongeoefend.

De **Voorzitter:** . . . . te gauw aan het graven te zetten.

Het punt, dat hiermede in verband te brengen is, is het volgende. U heeft op een gegeven moment, ik meen tegen de jaarwisseling,

dat gentlemen's agreement opgezegd. Nu heeft uw opvolger medegedeeld, dat het inderdaad wel gebeurd is, maar dat u er verder in de practijk geen gevolgen aan verbonden heeft. De opruimingen, die niet mochten geschieden, zijn b.v. ook na die tijd niet uitgevoerd. Wat vindt u daarvan?

A. Kijkt u eens, die opruimingen hielden daar geen verband mee, want het vorderen van terreinen, daar had ik de bevoegdheid toe. Volgens het gentlemen's agreement mocht ik enkele artikelen wel toepassen en daaronder ressorteerde de vordering van terreinen voor oefeningen en aanleggen van versterkingen. Alle versterkingen, die zijn aangelegd, zijn op grond van die artikelen aangelegd, anders had ik ze niet aan kunnen leggen. De quaestie van de opruimingen berustte eenvoudig op een voorschrift van de Regering, dat er alleen opruimingen mochten geschieden voor bestaande verdedigingswerken. En voor zover het geen bestaande verdedigingswerken waren, mocht er niet opgeruimd worden.

19279. De **Voorzitter:** Dus volgens de rechtstoestand, die besloten is in de staat van oorlog, kon u niet zonder meer zomaar opruimingen gelasten?

A. Jawel, de opruimingen konden wel geschieden, maar de Regering had het verboden.

19280. De **Voorzitter:** Had het verboden?

A. Ja, ja.

19281. De **Voorzitter:** Maar nu heeft de heer *Winkelman* gezegd, dat u wel een boze brief geschreven had, maar dat u de consequenties daarvan niet ten gunste van de defensie had aangewend.

A. Dat is niet juist.

19282. De **Voorzitter:** Waarom is dat niet juist?

A. Die opruimingen had ik ook, voordat ik het agreement opzegde, kunnen doen, wanneer de Regering het mij niet verboden had. Het kostte te veel geld, dat mocht niet, het gaf te veel bezwaren. Er zijn trouwens voor de forten en zo wel opruimingen gehouden. Maar inderdaad had men daar verder mee kunnen gaan, maar dat betrof dan speciaal die Grebbelinie, maar *Winkelman* zelf heeft het ook niet gedaan. Ook omdat de Regering het eenvoudig niet wenste; maar waarom is generaal *Winkelman,* als hij mij dat verwijt, er zelf niet onmiddellijk mee begonnen? Te meer omdat het ten slotte ging om opruimingen voor de Grebbelinie, want in de vesting Holland waren geen opruimingen, dat is allemaal open terrein en daar mocht het, omdat er bestaande verdedigingswerken waren.

19283. De **Voorzitter:** Het is niet zozeer een verwijt als wel het constateren van een feit.

A. Neen, maar daar ging het niet om. Het ging om andere zaken, om die eigenaardige toestand, dat b.v. aan de burgemeesters de bijzondere bevoegdheden, die uit artikel 221 van de Gemeentewet voortvloeiden voor het tegengaan van ongeregeldheden, waren ontnomen en op het militair gezag waren overgegaan, dat ze weer niet mocht toepassen vanwege het agreement.

19284. De **Voorzitter:** Dat was één van de punten?

A. Dat was één van de punten. Mij werden bevoegdheden ontnomen, die mij volgens de wet op de staat van oorlog, welke was afgekondigd, toekwamen. Hierin wenste ik niet langer te berusten en daarom heb ik op een gegeven moment de Regering geschreven: „Deze toestand mag niet langer blijven bestaan, dus zeg ik de overeenkomst op en zal ik, wanneer dat nodig is, van mijn bevoegdheden gebruik maken."

De **Voorzitter:** Juist.

A. Met die opruimingen had het werkelijk niets te maken, althans niet in zoverre, dat ik door vordering der op te ruimen terreinen tot het opruimen kon doen overgaan.

19285. De **Voorzitter:** De heer *Schepers* heeft hier ook verklaringen over afgelegd en hij heeft in een noot, toegevoegd aan het verhoor, verklaard:

> „Bij nadere overweging van het gebeurde en na bestudering van de nog in mijn bezit zijnde gegevens moet ik toch de afgelegde verklaring op één punt aanvullen. Er staat in het kort, dat de opperbevelhebber wel is waar de afspraak heeft opgezegd, maar toch geen besluiten heeft genomen, welke hiermede in strijd waren."

A. Neen, het was eenvoudig een principiële zaak.

19286. De **Voorzitter:** Maar nu wijst hij er op, dat dit niet geheel juist is, en dat zou blijken uit een aantal punten: „Strijdig met de „afspraak" was het afkondigen van de verordening ex artikel 12 betreffende medewerking van de burgerbevolking. Wel is waar is later gebleken, dat de Regering hiertegen geen bezwaren had, maar het besluit is genomen, zonder dat de opperbevelhebber met dit inzicht van de Regering bekend was. De verordening is afgekondigd op 19 December 1939."

Verder noemt hij nog een paar punten, een contact met de burgemeester van Wassenaar, en nog een aantal punten, maar die acht ik niet zo erg belangrijk. Carnavalsviering en zo.

A. De burgemeesters hadden er helemaal geen bezwaar tegen, integendeel, die hadden wel graag, dat de staat van beleg werd afgekondigd, speciaal met het oog op die carnavalsviering. De burgemeesters van Limburg vonden het veel beter, dat het militair gezag die carnavalsviering afgelastte dan dat zij het zelf moesten doen.

19287. De **Voorzitter:** Ik kom dan aan de quaestie van de inundaties. Over de quaestie van het gemaal aan de Grebbe hebben wij het onlangs al met u gehad, meen ik.

A. Ja.

De **Voorzitter:** Daar behoef ik dus niet in bijzonderheden op terug te komen.

A. Neen, bij de quaestie van het gemaal is indertijd door de heer *Ringers* gezegd, dat hij wel kans zag om door het bouwen van een gemaal aan de Grebbe de inundatie daar groter te maken. Voor het maken van een gemaal aan de Grebbe heb ik nooit het voorstel gedaan, omdat in mijn gedachtengang in de Grebbelinie maar een tijdelijke verdediging zou worden gevoerd en er dus volgens mij dingen waren, die veel belangrijker waren dan het bouwen van een stoomgemaal aan de Grebbelinie.

19288. De **Voorzitter:** Toch is er tijdens uw opperbevelhebberschap . . . .

A. Er over gesproken.

19289. De **Voorzitter:** Het begin is gemaakt. Maar door de winter is het toen lang opgehouden.

A. Dat stoomgemaal? Dat geloof ik niet.

19290. De **Voorzitter:** Ja, dat is toch door verschillende heren medegedeeld. Maar er was juist een meningsverschil over, in hoeverre . . . .

A. Dan is dat stoomgemaal mij misschien aangeboden en heb ik er geen bezwaar tegen gemaakt, dat er een stoomgemaal kwam . . .

19291. De **Voorzitter:** U vond, dat andere dingen belangrijker waren. Het was vooral de commandant van het veldleger, die op dit punt erg aangedrongen heeft.

A. Ja, die heeft op dat punt nog aangedrongen, juist omdat de commandant van het veldleger op het standpunt stond, dat de Grebbestelling eigenlijk ook de enige stelling moest zijn. Dat was natuurlijk een algemeen verschil van inzicht tussen de commandant van het veldleger en mij.

19292. De **Voorzitter:** Generaal *Wilson* heeft ook verklaard, dat het project in de zomer van 1939 al op de proppen is geweest, maar toen eigenlijk van de hand is gewezen, omdat het te kostbaar was. Maar het is weer ter hand genomen in de winter van 1939 op 1940.

En nu is alleen het volgende de vraag. De Minister maakt er hier een grief van — hij sprak vandaag nog van een maand of drie —, dat die hele zaak veel tijd gekost zou hebben, min of meer door uw toedoen. Nu hebben wij er al op gewezen, dat de heer *Mattern* juist een andere verklaring heeft gegeven en gezegd heeft, dat het hoogstens een week of drie bij het opperbevel zou hebben kunnen blijven traineren. Enfin, uw toelichting, die ook al eerder gegeven is, dat het in uw stelsel niet zo belangrijk was, maakte . . . .

A. Ik ben natuurlijk niet met ieder voorstel, dat mij werd gedaan, meegegaan, zo vrij ben ik nog wel geweest.

19293. De **Voorzitter:** ... het eigenlijk niet zozeer van betekenis. U vond het in uw stelsel niet absoluut noodzakelijk.

A. Het ging ten slotte om het enigszins uitbreiden van de inundatie.

19294. **De Voorzitter:** U zult in verband daarmede ook geen uitsluitsel kunnen geven over een mededeling in dit verband van ir. *Ringers,* die het volgende gezegd heeft:

> „Het heeft ontzettend lang geduurd, maar wat zat daarachter? Daar zat geen generaal achter, maar daar zaten een majoor en een kapitein achter. Achteraf bleek nl., dat de heren in principe tegen het volmalen van de inundatiën waren, dat vonden zij verkeerd."

De vraag, welke majoor en kapitein dat nu geweest kunnen zijn, daar kunt u ons natuurlijk ook geen inlichtingen over verstrekken?

A. Dat weet ik niet. Ik weet wel, dat het stoomgemaal een stokpaardje van de heer *Ringers* was, hij heeft het steeds over dat stoomgemaal gehad.

De **Voorzitter:** De quaestie, samenhangende met ir. *Ringers,* hebben wij, geloof ik, ook al in een vorig verhoor nogal uitvoerig met u behandeld.

A. Ja.

19295. De **Voorzitter:** Dan heb ik hier een uitspraak van generaal *Röell,* dat de heer *de Geer* geweigerd zou hebben de inundatie van de vesting Holland zo ver te brengen, dat alle weilanden drasplas waren.
En dat zou dan ook kloppen met wat u straks al over de heer *de Geer* gezegd heeft.

A. Ja. Zoals u weet, is het bevel tot het stellen van de inundatie voor de vesting Holland zeer laat gegeven. Het is gegeven toen de oorlog al een paar dagen oud was, wat natuurlijk volkomen onbegrijpelijk was. Maar bovendien had men eigenlijk in feite al afgezien van de verdediging van de vesting Holland. Er was geen bezetting meer. Men heeft door te bepalen, dat de hoofdverdediging zou worden gevoerd in de Grebbelinie in feite, door de daaruit voortvloeiende verzwakking van de bezetting van het oostfront van de vesting Holland, van de verdediging van de vesting Holland afgezien. En ik denk, dat het daarmede verband houdt, dat de bevelen voor het stellen van de inundatie niet zijn gegeven. Wanneer ik in die dagen nog opperbevelhebber was geweest, dan was het allereerste bevel geweest: „De inundatie stellen met de grootste snelheid". Maar dat is pas Dinsdag of zo gebeurd, het is onbegrijpelijk omdat er altijd ontzettende waarde aan die inundatie gehecht is. En zoals ik later nog betoogd heb, o.a. de quaestie van de droogmaking van de Zuiderzee, die tientallen millioenen duurder is geworden alleen om de ontzaglijke werken, die zijn aangelegd om in de beide noordelijke kommen van de vesting Holland toch die inundatie te kunnen stellen. Altijd is het in ons land een absolute noodzakelijkheid geacht, dat in ieder geval die inundatie gesteld moest worden. Dat was de kracht van onze verdediging, de hele geschiedenis door. Alleen al om de beide noordelijke kommen van de vesting Holland te kunnen inunderen, zijn bij de droogmaking van de Zuiderzee werken aangelegd, die, zoals ik u al zei, tientallen millioenen gekost hebben. De inundatie kon, doordat het peil van de Zuiderzee werd verlaagd, niet meer uit de Zuiderzee geschieden, zoals vroeger gebeurde, en moest dus uit de Noordzee geschieden. En daarvoor is in de plannen voor de droogmaking van de Zuiderzee opgenomen een zeer aanmerkelijke verbreding van het Noordzeekanaal, het afsluiten van alle toevoerwateren tot het Noordzeekanaal, opdat het inundatiewater niet weg zou lopen en dus naar Nieuwersluis zou kunnen komen. Er is een hele aparte kom ontworpen, waarin het water zou worden opgeborgen. Dus een aparte kom in het overblijvende gedeelte van de Zuiderzee, het IJsselmeer, waar steeds een hoger peil was dan de rest. Dit was er alleen maar om de inundatie van de vesting Holland ieder ogenblik mogelijk te kunnen maken. Het niet stellen van die inundatie is een revolutionnair feit geweest in onze gedachtengang.

19296. De **Voorzitter:** Ik kom dan nu nog tot een paar punten, samenhangende met het vliegwezen. Daar heb ik u ook al over gehoord. Het bezoek van de Minister aan het vliegveld Bergen, enz. Ik geloof niet, dat het zin heeft, daar nog in details over te spreken.

A. Ik weet daar niets van. Ik weet alleen, dat ik mij de dag daarop of twee dagen daarna, dat weet ik niet precies meer, met de commandant van de luchtverdediging er heen begeven heb en daar niet de indruk heb gekregen, dat de zaak niet in orde was. Meer kan ik er u niet van zeggen.

19297. De **Voorzitter:** Ik wilde wel vragen of het in uw periode geweest is, dat er in de omgeving van Roermond een Duits vliegtuig is afgeschoten, of is dat naderhand geweest?

A. Dat is in mijn tijd geweest. Ik herinner het mij daarom, omdat die vlieger daar gesneuveld was. Het was vóór de oorlog, niet waar, wij leefden nog in vrede met Duitsland. Dus het lijk van die piloot moest aan de Duitse autoriteiten worden overgegeven en het was toen nodig om dat met een zekere plechtigheid te doen, het moest behoorlijk gebeuren. En ik weet inderdaad, dat het zo was, omdat ik van een of andere Duitse autoriteit nog een brief heb gekregen om mij te bedanken voor de plechtige wijze, waarop het was geschied. Ik kan nog zelfs degene noemen, die ik er mee belast heb, de toenmalige luitenant *Sicco Smit.*

19298. De **Voorzitter:** Maar was het uw indruk, dat de Regering dit hele incident gelukkig vond? Hoe stond Buitenlandse Zaken tegenover deze zaak? Herinnert u het zich niet?

A. Neen.

19299. De **Voorzitter:** Het is hier namelijk verschillend voorgesteld, in hoeverre u de instemming van Buitenlandse Zaken voor een dergelijk actief optreden in verband met het tegengaan van luchtschendingen had. Het houdt in zoverre verband met het vlieggeval te Bergen.

A. Er is mij geen enkel verwijt gedaan, dat daar te agressief zou zijn opgetreden. Het was natuurlijk een zuiver gelukje, het is met een geweerschot gebeurd.

19300. De **Voorzitter:** Met een geweerschot?

A. Het is een zuiver geluk geweest. Ja, het was gewoon een korporaal, die net die piloot raakte, het is een onbetekenend geheel. Maar ik heb er geen enkel verwijt over gehad.

19301. De **Voorzitter:** Er is door een van de door ons gehoorde deskundigen een opmerking gemaakt, dat er in uw stelsel niet voldoende rekening was gehouden met vliegtuiglandingen en aanvallen met valschermtroepen. En dat er niet voldoende beweeglijke reserve was in het hart van het land. Het is opgemerkt door de latere chef van de staf, de heer *van Voorst tot Voorst.*

A. Juist. Er waren door mij maatregelen genomen, voor zover ik over troepen daarvoor beschikte, voor de verdediging van de vliegvelden en dergelijke. Maar die maatregelen zijn inderdaad door mijn opvolger uitgebreid naar aanleiding van de ondervindingen, in de oorlog van Noorwegen opgedaan. In Noorwegen zijn voor het eerst parachutisten op grote schaal toegepast. Toen is men daar attent op geworden en men heeft die maatregelen te recht nog uitgebreid. Misschien zou ik daarbij nog verder zijn gegaan. Overigens kan ik nog mededelen, dat ik een voorstel heb gedaan om aan de verschillende reserves van de legeronderdelen rijwielen te verstrekken, juist met het oog op de eventuele bestrijding van parachutisten, waarvan men natuurlijk nooit weet waar ze zullen vallen; die mensen kunnen overal worden neergelaten. De enige manier om ze te bestrijden, is werkelijk beweeglijke troepen. Mijn voorstel dus om rijwielen te verschaffen aan de verschillende reserves, die daarvoor beschikbaar waren, is afgewezen, omdat hiervoor geen geld was uitgetrokken op het urgentieprogramma, dat een paar jaar daarvóór in volle vredestijd door de chef generale staf was opgesteld. U zult dit o.a. vinden in de memorie van generaal *Carstens.*

De **Voorzitter:** Dan ga ik nu over tot de punten, die samenhangen met .....

A. Mag ik misschien nog even in de rede vallen. De bestrijding van parachutisten zou in de eerste plaats gevonden moeten worden door een zo grote mate van paraatheid van de troepen. Wanneer hier het 1ste legerkorps gevechtsgereed buiten de kwartieren had gelegen en niet in de kwartieren had geslapen, was de bestrijding van parachutisten veel en veel sneller gegaan, dan was er waarschijnlijk meer resultaat geweest. Dat was de maatregel geweest om parachutisten te bestrijden, paraatheid.

19302. De **Voorzitter:** Dan kom ik op de punten, die samenhangen met de inlichtingendienst en met de opdrachten om al of niet gegevens te verstrekken en door te geven.
Ik weet niet of wij met u een van de vorige keren uitvoerig behandeld hebben de formele verhouding tussen het Bureau Inlichtingen en de chef staf vóór de mobilisatie en de opperbevelhebber ná de mobilisatie. En eventueel ook met de Minister van Defensie? Hebben wij dat besproken of niet?

A. Dat is wel even ter sprake geweest, ja.

19303. De **Voorzitter:** Moet het gezien worden als een dienst, — ik zal maar alleen spreken over het tijdperk van de mobilisatie —, die inlichtingen verzamelt voor de opperbevelhebber, of kan men en moet men stellen, dat ook de Minister van Defensie recht heeft op deze inlichtingen?

A. De inlichtingen zijn natuurlijk voor het opperbevel, de legerleiding, dat spreekt vanzelf. Speciaal de buitenlandse inlichtingendienst, daar heeft hij zonder enige twijfel recht op. Maar er was natuurlijk niets tegen, dat ook de Minister of de Regering, het gaat in ieder geval meer om de Regering, ook die inlichtingen kreeg. Zij kreeg ook de inlichtingen van het bureau inlichtingendienst. Er gingen geregeld rapporten uit over de toestand, zoals die was, en die werden gestuurd èn naar de Regering èn aan mij natuurlijk. Die quaestie van het niet verstrekken van inlichtingen, ik weet niet hoe dat precies gezeten heeft. Enige tijd geleden heb ik er nog weer eens naar gevraagd bij de heer *Somer*. En omdat ik wel begreep, dat, wanneer iemand iets in die geest gezegd zou hebben, het de heer *Somer* zou zijn geweest, heb ik gezegd: „Wat is er toch mee bedoeld, met die quaestie, dat er inlichtingen aan de Koningin onthouden moesten worden?" De heer *Somer* verklaarde: „Ik herinner mij niet, dat ik ooit iets in die geest heb gezegd." En hij heeft mij toen gezegd: „Het kwam niet van u, het kwam van generaal *Fabius.*" Misschien zal er wel eens over gesproken zijn, het was dikwijls, dat men kleinigheden aanzag voor aanwijzingen, dat de oorlog nabij was. Dat de oorlog zou komen, dat begreep iedereen, maar het ging natuurlijk om de quaestie, het ogenblik, waarop die oorlog zou uitbreken. En de een was nu ik zal maar zeggen meer paniekachtig dan de ander, en er waren mensen, die ieder bericht, dat uit Duitsland kwam, dikwijls kleinigheden, alweer aanzagen als een teken, dat de volgende dag de oorlog zou uitbreken. Zodat het best mogelijk is, ik weet het niet meer, dat ik op een gegeven ogenblik gezegd heb: „Wees met je conclusies alsjeblieft een klein beetje rustig en bezadigd, want wij moeten ons ten slotte ook niet belachelijk maken."

19304. De **Voorzitter:** Ik zal u nog de letterlijke tekst voorlezen van hetgeen de heer *Dijxhoorn* in antwoord op vraag 802 heeft gezegd:

> „De opperbevelhebber heeft gezegd, dat hij hem verbood om, als hij in Holland kwam, contact op te nemen met de Minister van Buitenlandse Zaken en de Minister van Defensie. Dat heeft de opperbevelhebber hem" — dat is majoor *Sas* — „pertinent verboden. De opperbevelhebber heeft zich een uitlating over de Minister van Buitenlandse Zaken gepermitteerd, die ik hier maar niet zal herhalen. Dat was onbehoorlijk. Hij was er bepaaldelijk vóór, die Ministers geen inlichtingen te geven. En zoals de opperbevelhebber het majoor *van de Plassche* verbood, zo heeft hij het majoor *Sas* ook verboden."

A. En zegt majoor *Sas* het zelf ook?

19305. De **Voorzitter:** Ja, inderdaad geloof ik, dat majoor *Sas* in die zelfde richting een getuigenis heeft afgelegd, maar nu is het ongeluk, dat de heer *Sas* nog altijd niet hersteld is, zodat zijn verhoor nog steeds niet definitief gecorrigeerd is en ook niet definitief gedrukt is.

A. Kijk, Mijnheer de Voorzitter, dat kan hieraan liggen. Het gaat nu ineens over de militaire attaché, niet over inlichtingen. En de militaire attaché's stonden vóór de mobilisatie onder de Minister en niet onder de chef van de generale staf, een min of meer eigenaardige toestand, maar het was zo. Die spraken toen voortdurend rechtstreeks met de Minister van Defensie, en toen de mobilisatie kwam, en dus het opperbevel werd ingesteld, zijn deze heren gesteld onder de opperbevelhebber. En daar konden zij zich inderdaad een beetje moeilijk in schikken. En nu is het best mogelijk, dat ik gezegd heb: „Kijk eens, heren, u bent nu ondergeschikt aan mij en u zult nu naar mijn bevelen moeten luisteren." Het is best mogelijk, dat iets in die geest gezegd is.

19306. De **Voorzitter:** Ik zie hier onder andere in dit concept, maar het is nog niet gecorrigeerd, dat de heer *Sas* op het paleis is gekomen en daar even moest anti-chambreren, waarbij generaal *de Jonge van Ellemeet* bij hem kwam en tegen hem gezegd zou hebben: „Er is telefoon van generaal *Reynders* en hij verbiedt je met de Koningin te spreken."

A. Dat is iets anders. Dat is behandeld, niet waar? De heer *Sas* is toen vóór de 12de November hier gekomen, is in de Ministerraad gehoord, dat heb ik ook in een verhoor medegedeeld. Ik vond toen op mijn bureau een brief van oud-Minister *Colijn,* waarin hij mij het volgende mededeelde: „Generaal, ik wil u even mededelen, dat een van de heren blijkbaar over zijn zenuwen heen geraakt is. De heer *Sas* heeft te mijnen huize gebeld en is, toen de meid hem opendeed, zonder aangediend te worden, doorgedrongen in mijn kamer en heeft daar zeer zenuwachtig staan doen."

19307. De **Voorzitter:** Dat was in November.

A. Dat was in November.

19308. De **Voorzitter:** Maar om nog een andere verklaring aan te halen, zou, volgens dit concept dan, de heer *Sas* in de tweede helft van October ook al bij u geweest zijn en toen zou u hem het volgende gezegd hebben: „Ja, eigenlijk bevalt mij dat helemaal niet, zoals je dat doet op het ogenblik. Je komt niet alleen bij mij, maar je ziet ook de Ministers *Dijxhoorn*" — de toenmalige Minister dus — „en *van Kleffens,* en dat bevalt me helemaal niet. Ik wens, dat je alleen met mij spreekt en niet met de andere heren."

A. Nu, ik herinner het mij niet. In ieder geval geloof ik niet, dat ik het zo krachtig gezegd zou hebben, maar het kan wel zijn, dat ik de heer *Sas* er op gewezen heb, dat hij sedert het optreden van mij als opperbevelhebber onder mijn bevelen stond. En dat het dus op zijn weg lag om mij rapport uit te brengen en het aan mij over te laten in hoeverre ik het nodig zou vinden om de Minister in te lichten, dat is niet onmogelijk. Het lijkt mij zelfs wel in de geest liggen van de heer *Sas.* Hij kon zich er heel moeilijk in schikken, dat hij niet meer onder de Minister stond. Ik kan toch ook niet van andere ondergeschikten hebben, dat zij rechtstreeks naar de Minister gaan. Mogelijk is er iets in die zin geschied, dat kan wel zijn. Dat de heren buiten mij om voortdurend met de.....

19309. De **Voorzitter:** Hoe het precies gelopen is, weet ik niet, maar generaal *van de Plassche* heeft ook iets medegedeeld, dat u toch een zekere rem had opgelegd in het verstrekken van inlichtingen. Daar komt het toch wel op neer, als ik het zo mag weergeven zonder die tekst aan te halen. Is het niet? Volgens één van de heren is het zelfs nog scherper gezegd!

A. Ja, wat is er dan gezegd?

19310. De **Voorzitter:** De heer *van de Plassche* heeft ook een verklaring afgelegd, dat u ook tegenover hem iets had gezegd in deze geest: „Maar niet te veel doorgeven aan de Minister en aan H.M., want ....."

A. Dan zou hij mij eerst even het bericht moeten laten zien, wat hij doorgegeven heeft natuurlijk, het kan heel goed zijn. Ik mag me toch het recht voorbehouden om, wanneer ik de rapporten van de inlichtingendienst te overdreven of te scherp vind, daarvan iets aan de leiding te zeggen. In die rapporten worden niet alleen mededelingen gedaan, maar ook conclusies gemaakt. En wanneer ik het dan met die conclusies niet eens ben, dan is het toch mijn plicht om te zorgen, dat .....

19311. De **Voorzitter:** Ik heb het hier precies. In antwoord op vraag 4430 heeft de heer *van de Plassche* verklaard, dat hij opdracht gekregen heeft om geen berichten meer rechtstreeks aan de Minister van Oorlog te sturen, tevens om de berichten, zoals ze luiden, niet in die vorm aan H.M. de Koningin te sturen. Generaal *Fabius* wilde, dat er helemaal geen berichten meer uitgestuurd werden, anders werden de mensen daar maar zenuwachtig van.

A. Dat is dan generaal *Fabius,* dat zou dan kloppen met hetgeen de heer *Somer* zegt. Het kan best zijn, ten slotte was de heer *Fabius* de chef van *van de Plassche. Fabius* was hoofd van G.S. III. Maar ik herinner het mij niet precies wat dit geweest is, ik weet natuurlijk niet ieder gesprek, dat ik gehad heb. Maar het kan best zijn, dat ik, toen ik op een bepaald ogenblik de conclusies of de mededelingen

niet juist of niet in de juiste vorm vond, daar iets van gezegd heb. Maar in ieder geval geloof ik niet, dat het aanleiding tot ongelukken heeft gegeven.

De **Voorzitter:** Hoe zegt u?

A. Ik geloof niet, dat het aanleiding tot ongelukken heeft gegeven.

19312. De **Voorzitter:** Neen, maar het wordt door sommigen beschouwd als een achterhouden van inlichtingen, bestemd ook voor de Regering, die daar toch wel recht op had. Dat is dan wat deze personen er van maken.

A. Maar ten slotte, wanneer die inlichtingendienst onder mij ressorteert, dan dien ik toch te bepalen, althans het mij voor te behouden om daar critiek op uit te oefenen. Of de gronden, waarop ze gegeven zijn, en de conclusies of die mijns inziens juist zijn of niet.

19313. De **Voorzitter:** Het wordt zó gesteld, dat u, afgezien van wat er nu eigenlijk precies op papier gezet was of zou worden, eigenlijk in het algemeen al zonder meer een vrij scherpe rem had aangelegd!

A. Ik herinner mij wel, dat er bij enkele attaché's al te veel neiging bestond om zich rechtstreeks, buiten mij om, tot de Minister te wenden, hetgeen niet juist was. De heren waren door het instellen van het opperbevel ondergeschikt geworden aan de opperbevelhebber, terwijl ze vroeger rechtstreeks onder de Minister stonden, en dat heeft hen misschien wel wat gehinderd. En daar heb ik hen misschien wel eens aan moeten herinneren.

19314. De **Voorzitter:** Ik wil volledigheidshalve nog even mededelen, dat de heer *Somer,* die u zojuist ook al genoemd hebt, er op gewezen heeft, dat het hem door de chef van de inlichtingendienst verboden zou zijn. Hij heeft verderop gezegd: „Van generaal *Reynders* hebben wij die opdracht niet gehad, pertinent niet."

A. Juist.

De **Voorzitter:** Dat zei hij hier.

A. Ik acht het ook niet onmogelijk.... Het is natuurlijk ook wel heel moeilijk om mij dit weer voor te stellen wat ik bij iedere gelegenheid gezegd en gedaan heb.

De **Voorzitter:** Het is ook al weer bijna negen jaar geleden, dus in zoverre kan men het zich ook wel niet helemaal meer herinneren.

A. Maar de heren moesten wel eens een klein beetje geremd worden, dat geloof ik wel.

19315. De **Voorzitter:** Dan kom ik tot de berichtgeving van de heer *Sas.* Daar hebben wij het ook al over gehad, maar ik wil toch nog een paar dingen uit het verhoor van hemzelf, zoals het hier dan voorlopig is geprojecteerd, met u behandelen.

Ik heb hier dan het eerste punt, waarbij hij mededeelt, dat hij in Augustus ook al mededelingen zou hebben gedaan. En dat hij dus ook al in het voorstadium berichten had ingezonden: „Wij hebben dus eerst de mobilisatie gehad in Augustus 1939; op grond, geloof ik wel, van mijn berichtgeving is die mobilisatie zeer tijdig afgekondigd en daarna heeft generaal *Reynders* mij ook „in begin September, een compliment gemaakt over mijn berichtgeving". Is dat juist?

A. Ik herinner het mij niet, maar...

19316. De **Voorzitter:** U herinnert het u niet, maar het is mogelijk? Dan heeft hij medegedeeld, dat u met betrekking tot zijn persoon beslist een onjuistheid zou hebben medegedeeld en dat hij ten aanzien van dat bepaalde punt er over gedacht heeft om zich in de pers daartegen te verweren. Ik zal even aanhalen wat hij precies gezegd heeft:

> „U zult daar een alinea in aantreffen — ik ken deze op het ogenblik natuurlijk niet meer van buiten —, waarin staat, dat de militaire attaché vóór die beroemde Novembercrisis in 1939 (dat is vermeld in een tweede brochure) reeds herhaaldelijk enkele data had genoemd, welke intussen niet waren uitgekomen. Dit is een pertinente onjuistheid, een onwaarheid. Er is door mij nooit een datum genoemd vóór November 1939."

Heeft dit nog indruk op u gemaakt, of...

A. Ja, ik heb zeer zeker de overtuiging, dat hij te voren ook al eens enkele data genoemd heeft, daarna zeker. Dat weet ik heel zeker, dat was met Kerstmis o.a. Maar daarvóór, ik geloof van wel. Heeft u daar misschien nog de inlichtingendienst over gehoord, de heer *van de Plassche* of zo?

De **Voorzitter:** Neen, ik kan mij niet herinneren, dat wij dit nader geënqueteerd hebben. Wij hadden het misschien kunnen verifiëren, want...

A. Ik herinner mij wel, dat hij herhaaldelijk data genoemd heeft. Toevallig herinner ik mij Kerstmis, omdat hij geen andere motivering gaf dan dat zijn berichtgever gezegd had, dat het juist iets voor die „roverhoofdman" zou zijn om het met Kerstmis te doen. En toen heb ik hem gezegd, dat men dergelijke data niet op al te lichte gronden moest gaan mededelen.

19317. De **Voorzitter:** Die roverhoofdman was *Hitler* natuurlijk?

A. Dat was *Hitler.*

19318. De **Voorzitter:** Hij zou toen weer eens een rapport hebben ingediend en van af dat ogenblik „ is de verhouding tussen generaal *Reynders* en mij als een blad aan een boom omgekeerd, want toen kwamen er van mijn kant ongunstige berichten en generaal *Reynders* wilde dat bepaaldelijk niet geloven".

A. Na 12 November stond ik natuurlijk een beetje sceptisch tegenover die berichten, dat spreekt vanzelf, omdat zij niet uitgekomen waren. Maar ik herinner mij heel goed, dat ik in December zei: „Nu moet ik het hem toch maar eens schrijven, want het wordt me nu toch een beetje te bont".

U moet niet vergeten, Mijnheer de Voorzitter, dat telkenmale wanneer hij een datum noemde, ik eigenlijk wel verplicht was om op zijn minst de verloven in te trekken. Wanneer ik een bepaald bericht krijg dan en dan op die datum breekt de oorlog uit, dan moet het leger toch voltallig zijn. Dus toen heb ik hem gewezen op de moeilijkheden, waarvoor hij mij telkens plaatste, wanneer hij ongemotiveerd dergelijke berichten zond.

19319. De **Voorzitter:** Juist. U zou toen in een volgend stadium zeer kwaad tegen hem uitgevaren zijn — een scherpe uitdrukking, door u toen gebruikt, zal ik maar weglaten —: „dat geklets van jou en die relatie, ik geloof er geen woord van". Is u dat nog bijgebleven?

A. Dat herinner ik mij niet; ik geloof niet, dat ik na zijn terugkeer naar Berlijn ná 12 November *Sas* gesproken heb. De toon van dit gesprek ligt ook geenszins in mijn lijn.

19320. De **Voorzitter:** Dan kan ik, geloof ik, nu wel van deze hele zaak afstappen.

Ik zal dan nu overgaan tot mededelingen van prof. *Gerretson.* Deze getuige staat, zoals bekend is, zeer sceptisch tegenover de Ministers, die hier een rol gespeeld hebben. Maar nu is wel gebleken uit tal van verklaringen, dat die Duitse démarche niet alleen niet aan u is medegedeeld, maar ook niet aan de andere Ministers. Dat heeft Buitenlandse Zaken voor zich gehouden.

A. Ja, dat schijnt zo.

19321. De **Voorzitter:** Daardoor komt de zaak in een heel ander licht te staan.

A. Het komt voor mij natuurlijk niet in een ander licht te staan. Ik blijf op het standpunt staan, dat het mij wel medegedeeld had moeten worden. Natuurlijk ook aan de Regering, dat spreekt vanzelf. Want dit is een onder zich houden van uitermate belangrijke zaken. De opperbevelhebber heeft ook het recht die te weten. Het gaat toch niet aan, als men dergelijke berichten krijgt, dat men de opperbevelhebber daarvan niet in kennis stelt.

19322. De **Voorzitter:** Ja, maar u kunt de zaak natuurlijk ook zo zien, dat deze démarche is een sonderen van het terrein. Als het dan vlakweg geweigerd wordt, heeft het geen gevolgen.

A. U moet zich verplaatsen in de tijd, die wij toen hadden. Het ging er om: „Krijgen wij oorlog, krijgen wij geen oorlog". „Komen ze, wanneer er oorlog is, door ons land, of komen ze niet door ons land". Het was toch wel een zeer sterke aanwijzing, dat de Duitsers zouden aanvallen en door ons land zouden komen.

19323. De **Voorzitter:** In deze zaak speelt de heer *Groeninx van Zoelen* ook een rol.

A. Ja.

19324. De **Voorzitter:** En nu zou ik willen beginnen met een pertinente vraag te stellen. Is het waar, dat de heer *Groeninx* u behulpzaam is geweest bij het samenstellen van uw brochure?

A. Neen, beslist niet; ik kan u zelfs dit zeggen. De heer *Groeninx van Zoelen* is bij mij geïntroduceerd, omdat hij graag iets wilde weten over de verhouding tussen de Regering en het opperbevel, omdat hij, volgens hem, bezig was aan een staatsrechtelijk werk, waarin hij ook de verhouding tussen de Regering en het opperbevel bij de vorige oorlog behandelde, dus het was zuiver technisch. En toen heb ik hem gezegd: „Ik wil u wel het een en ander mededelen, alleen onder deze voorwaarde, dat u niets publiceert zonder mijn toestemming."

De **Voorzitter:** Ja, dat heb ik gehoord.

A. Ik heb hem toen, om hem op de hoogte te stellen, de brochure van mij, die toen al gereed was (ik heb het geschrift opgesteld vlak na de capitulatie), meegegeven en gezegd: „U kunt dit een middag meenemen om door te lezen, als u het mij morgenochtend maar terugbrengt."

19325. De **Voorzitter:** Dus uw eerste brochure stamt al uit die tijd?

A. Die is uit die tijd. Zoals ik in de brochure mededeelde, waren het aantekeningen, die ik zelf gemaakt had, ik wilde die zaak vastleggen. Het is blijkbaar dezelfde reden, waarom *Carstens* het gedaan heeft; het kon later te pas komen. Toen ik het ontwerp klaar had, heb ik een exemplaar om het niet verloren te laten gaan en omdat ik het niet in huis wilde hebben bij een huiszoeking en omdat het van belang kon zijn, dat er van mijn kant een verklaring was, opgeborgen in het archief van de advocaat mr. *A. E. J. Nysingh,* in de kelders van de Twentsche Bank. Hij heeft het voor mij opgeborgen in één van zijn mappen. Hij is een neef van mij en dus ken ik hem goed. Ik wilde het bewaard hebben en dus ben ik naar hem toegegaan om het zo goed mogelijk geborgen te hebben. Want ik rekende er vast op, dat die zaak later onderzocht zou worden en dat het dan van belang kon zijn, dat er van mijn kant een verklaring was. Dus er is eenvoudig geen quaestie van, dat de heer *Groeninx* mij behulpzaam is geweest; ik had hem toen nog nimmer ontmoet.

De **Voorzitter:** Juist.

A. En naar aanleiding daarvan is de heer *Groeninx van Zoelen* later met zijn geschrift bij mij gekomen en heeft het mij laten lezen. Ik heb het ook met hem besproken en hem gewezen op de verschillende onjuistheden die er in waren, die er ook wel in moesten zitten, omdat hij mijn aantekeningen maar even gehad had. En ik heb hem er nog eens op gewezen, dat ik hem geen toestemming wenste te geven om het te publiceren.

19326. De **Voorzitter:** Dus hij heeft er kennis van genomen, maar het is dus zeer beslist niet waar, wat hier door de heer *Snouck Hurgronje* als een positieve veronderstelling naar voren is gebracht, dat hij een deel van uw brochure .....

A. Zijn geschrift was gegrond op hetgeen hij van mij gehoord had en .....

19327. De **Voorzitter:** Maar uw eigen brochure was helemaal van u zelf afkomstig?

A. Volkomen van mij afkomstig, want...

19328. De **Voorzitter:** Dus niet door hem bewerkt, zal ik maar zeggen, in een populaire vorm?

A. Neen, absoluut totaal uitgesloten.

19329. De **Voorzitter:** Juist. In die brochure, die hij zelf heeft uitgegeven, die niet gedrukt is, maar wel rondgezonden is aan een aantal mensen, schijnt hij iets gezegd te hebben, dat u voor de bijeenkomst, die begin November heeft plaats gehad, een oproep gehad zou hebben, niet van de Minister van Defensie, maar van de Minister van Buitenlandse Zaken. Is dat waar?

A. Dat geloof ik niet.

De **Voorzitter:** Daar hechtte hij een bepaalde betekenis aan.

A. Van November?

De **Voorzitter:** Ja, 5 November.

A. Op 5 November is het zo gegaan en dat heb ik ook vastgelegd in mijn boekje. Op een gegeven ogenblik ben ik opgebeld door de Minister van Buitenlandse Zaken om te vragen of ik in zijn ambtswoning wilde komen. Daar trof ik ook aan de Minister van Oorlog en daar werd mij medegedeeld, dat H.M. voornemens was om de volgende dag een bijeenkomst te houden met de Minister van Buitenlandse Zaken, de Minister van Defensie, de Minister-President en mij. En mij werd gevraagd te overwegen welke maatregelen ik nodig achtte in verband met de berichten, die van Engelse zijde gekomen waren.

19330. De **Voorzitter:** Van Engelse zijde? Is dat positief op die bijeenkomst gezegd? Want Minister *Dijxhoorn* heeft hier vandaag medegedeeld, dat hij daarvan niet op de hoogte was.

A. Het was Sir *Neville Bland,* dat is mij toen op die bijeenkomst medegedeeld.

19331. De **Voorzitter:** Herinnert u zich niet of het in presentie van de heer *Dijxhoorn* is medegedeeld?

A. Het moet in de presentie van de heer *Dijxhoorn* gebeurd zijn. Nu is het mogelijk, dat *Dijxhoorn* wat later is gekomen, dat ik er een beetje eerder was. Maar volgens mij staat het absoluut vast.

19332. De **Voorzitter:** Volgens hem is hij niet in kennis gesteld van de Duitse démarche en was hij ook niet op de hoogte van de Engelse.

A. Ik kan met zekerheid zeggen, dat juist toen bij die gelegenheid mij is gevraagd te overwegen, wat er moest gebeuren. En er is mij toen medegedeeld, dat van de zijde van de Engelse gezant die mededelingen waren gekomen.

19333. De **Voorzitter:** Om er nu nog iets anders over te vragen, het feit, dat u opgebeld bent van de kant van Buitenlandse Zaken, behoeft toch niet ongunstig te worden uitgelegd? Prof. *Gerretson* is geneigd daar ook een zekere conclusie aan vast te knopen, maar ik zou willen zeggen: deze twee Ministers waren erg bevriend.....

A. Het heeft op mij niet de minste indruk gemaakt; ik heb het heel gewoon gevonden, dat Minister *van Kleffens* mij even opbelde.

19334. De **Voorzitter:** De Ministers hadden onderling veel contact?

A. Zij hadden onderling veel contact, zij zagen elkaar privé. Het is niet aan te nemen, dat *Dijxhoorn* dat niet geweten heeft.

19335. De **Voorzitter:** Prof. *Gerretson* houdt hele beschouwingen over de vraag of die Duitse démarches vóór of na 5 November zijn gekomen. Maar daar kunt u ons ook geen uitsluitsel over geven, want u is er niet van in kennis gesteld.

A. Neen, ik heb toch wel aanleiding om aan te nemen, dat het vóór die tijd was.

19336. De **Voorzitter:** De uitlatingen van de heren, die ons daarover mededelingen hebben gedaan, gaan toch niet in die richting. Het staat wel niet absoluut vast.

A. Ja, ik dacht het wel, want ik heb toen met *Snouck Hurgronje* er later eens over gesproken of de Duitsers inderdaad op de 12de November van plan waren geweest ons aan te vallen, ja of neen. Toen meen ik, dat hij in dat verband gezegd heeft: „Die aanval verwachtten wij vast, ook al op grond van die démarches." Maar ik durf hier geen positieve verklaring over af te leggen.

19337. De **Voorzitter:** Ik heb hier een uitlating van de heer *van Kleffens.* Het is jammer, dat wij die vanmiddag niet hebben voorgelegd aan uw voorganger, de heer *Dijxhoorn,* maar dit verhoor, gedateerd 18 Mei, is nu pas gedrukt en rondgedeeld.

In het antwoord op vraag 11923 tijdens het verhoor van 18 Mei — wij zijn onderwijl al weer een heel eind verder — schijnt de heer *van Kleffens* gezegd te hebben, dat inderdaad de Engelse gezant mededelingen had gedaan en dat hij, *van Kleffens,* die ook heeft voorgelegd aan de heer *Dijxhoorn.*

A. Het is absoluut zo, dat durf ik wel met zekerheid te zeggen. Toen *Dijxhoorn* het ontkende, dan ga je even twijfelen, niet waar, maar nu ik dit nog even hoor van *van Kleffens* zelf, is het duidelijk.

19338. De **Voorzitter:** Dit zal zo nodig nog aan de heer *Dijxhoorn* moeten worden voorgelegd. Uit hetgeen de heer *Snouck Hurgronje* heeft gezegd over die datum, blijkt eveneens, dat het niet helemaal vaststaat. Jhr. *Snouck Hurgronje* heeft in antwoord op mijn vraag 3484 gezegd:

> „Als ik het me goed herinner, is het na die dreiging in November geweest, want ik heb veel met hem daarover gesproken. Hij zei, dat hij er niets van wist. Op dat ogenblik zou hij het onmogelijk gedaan kunnen hebben, dan was het eenvoudig een voorstel geweest. Dan was het niet dubieus geweest, dat het een voorstel was."

Toen heb ik nog gevraagd:

> „Daar is ook niets aan voorafgegaan in October of zo? Dan moet het practisch genomen dus wel December, Januari of Februari geweest zijn."

Waarop hij antwoordde:

> „Neen, in October is daar niets aan voorafgegaan. Want die eerste mogelijkheid van die aanval is, meen ik, 11 November geweest. Ik neem aan, dat het tussen 11 November en Mei was, maar dat is geheugen, want ik heb geen aantekeningen."

A. Dat durf ik ook niet met zekerheid te zeggen.

19339. De **Voorzitter:** De heer *Snouck Hurgronje* heeft ook medegedeeld, dat de eerste keer, dat hij hoorde, dat er verband werd gelegd tussen de Duitse démarche en de wisseling van het opperbevel, was, toen hij het van u hoorde.
Dat is dus blijkbaar later geweest!

A. Dit begrijp ik niet helemaal, Mijnheer de Voorzitter! Er is toch nooit verband gelegd tussen die démarche en mijn ontslag.

19340. De **Voorzitter:** Dat verband is gelegd door prof. *Gerretson*; niet, dat u het gezegd hebt, maar.....

A. O, nu ja, daar kan ik mij moeilijk voor verantwoordelijk stellen.

19341. De **Voorzitter:** U heeft toch nergens gesteld, dat de heer *Snouck* u in bezettingstijd zou hebben medegedeeld, wanneer de stappen zijn gedaan?

A. Neen, niet wanneer de stappen zouden zijn gedaan.

19342. De **Voorzitter:** Niet wanneer? U heeft hier wel in een verhoor de eerste keer er over gesproken, dat u in een particulier gesprek het heeft gehad over deze zaken, dat zei u straks trouwens ook.

A. Ja, dat weet ik.

19343. De **Voorzitter:** Maar niet over de datum.

A. Dat geloof ik niet. Ik heb er toen uit afgeleid, dat het was vóór de 12de November.

19344. De **Voorzitter:** Dat staat dus niet vast.
Nu heb ik over dit punt nog een opmerking te maken en dat is over de heer *Otten,* president-commissaris van het Philips-concern. Deze heeft naar aanleiding van hetgeen wij hem vroegen over de stappen, die in hoge Regeringskringen zouden zijn gedaan, ons mededeling gedaan van stappen, die bij hem zijn gedaan.

A. Wie was dat, zegt u?

De **Voorzitter:** De heer *Otten.*

A. O, *Otten,* ja, ja.

19345. De **Voorzitter:** Van het Philipsbedrijf. Hij heeft die toen geverifieerd bij de Minister en daar trekt hij ook de conclusie uit, dat de Minister helemaal op het standpunt stond, dat, als er dergelijke suggesties waren, die vierkant moesten worden afgewezen.

A. Natuurlijk.

19346. De **Voorzitter:** Dat is toch ook niet strijdig met uw ervaringen?

A. Neen, dat is niet van mij afkomstig, deze...

De **Voorzitter:** Deze suggesties...

A. Deze suggesties zijn afkomstig van, ik zou haast zeggen, de combinatie *Gerretson-Groeninx.*

19347. De **Voorzitter:** Maar u heeft daar dus geen aanleiding toe gegeven? Zij kunnen zich dus niet op uw autoriteit beroepen, als zij met dergelijke verhalen komen?

A. Dus ik begrijp uw vraag goed, dat men ze dus eigenlijk toch wel had door willen laten.

19348. De **Voorzitter:** De quaestie van de Deense politiek zal ik het nu maar noemen!

A. Op dit punt heb ik steeds met *Groeninx* van mening verschild. *Groeninx* heeft bij die brochure, die hij toen gemaakt heeft, nog een paar geheime bijlagen, waar hij altijd min of meer geheimzinnig over praatte, en daar ging dat over. Ik heb altijd op het standpunt gestaan en gezegd: „Neen, hierin ga ik niet met u mee."

19349. De **Voorzitter:** Dus men kan de heer *van Kleffens* niet verdenken van het hebben willen voeren van de z.g. Deense politiek? Dat is bij u niet opgekomen?

A. Dat is niet bij mij opgekomen.

19350. De **Voorzitter:** Dan kom ik aan het ontslag zelf. De heer *Röell* heeft ons daar iets over medegedeeld, nl. dat er pressie zou zijn uitgeoefend om een andere opperbevelhebber te krijgen en met name degene, die het per slot van zaken geworden is, de heer *Winkelman.* Dat zou dan van die zelfde hoek, uit het Philipsconcern afkomstig zijn geweest. Heeft u daar ooit iets van gehoord?

A. Ja, daar heb ik iets van gehoord. Vóór de oorlog was *Winkelman* werkzaam bij Philips; het zou dus misschien niet geheel onmogelijk zijn.

19351. De **Voorzitter:** Ik wil u even, vóór wij verder gaan, mededelen, dat de heer *Otten* daarover in de eerste plaats verhoord is en dat hij het vierkant ontkend heeft!

A. Ik heb geen enkele aanleiding om te zeggen, dat het wèl zo is. Ik had het ook wel eens horen fluisteren, maar ik heb geen enkele persoonlijke aanwijzing daarvoor.

19352. De **Voorzitter:** Dan kom ik nu tot een punt, dat ik u op verzoek van de commissie ook moet voorleggen. Dat heeft pas naderhand plaats gevonden, maar de commissie wenste dit toch te enquêteren. Het is een verhoor, dat ik heb moeten afnemen aan de heer *Meynen.* Het is misschien een beetje lang om het helemaal voor te lezen, maar het komt hierop neer, dat u zich na de oorlog tot hem gewend zou hebben in verband met het publiceren van uw brochure.

A. Ik heb mij niet tot hem gewend, hij heeft mij bij zich ontboden.

19353. De **Voorzitter:** Dat is dus in zoverre onjuist. Dit gebeurde, omdat hij blijkbaar van de brochure gehoord had. Kunt u misschien uw versie van het onderhoud en van die hele toedracht geven?

A. De heer *Meynen* heeft op een gegeven ogenblik mij gevraagd bij hem te komen. Het was op Goede Vrijdag 1946, het was 's middags om zes uur, een min of meer ongeschikt ogenblik. Maar ik ben toen toch gegaan en toen heeft hij mij gezegd: „Kijk eens, uw brochure is nu uitgekomen en u heeft daar, moet ik zeggen, in zoverre succes mee gehad, dat de dagbladpers zich in het algemeen wel aan uw zijde gesteld heeft. De heer *Dijxhoorn* heeft nu geantwoord en nu gnuift natuurlijk Jan Publiek, dat dergelijke hooggeplaatste mensen onder elkaar ruzie maken. Lijkt het u nu niet het beste, dat het hiermee nu maar uit is en dat u daar nu maar niet meer op antwoordt?" Ik heb toen gezegd: „Excellentie, dat is voor mij een beetje moeilijk, want het antwoord van de heer *Dijxhoorn*

vind ik nu niet zo, dat men zich dat kan laten aanleunen." Voor mij zelf vond ik, misschien is de commissie het er niet mee eens, dat het antwoord niet op een bijzonder hoog peil stond, en ik heb toen gezegd: „Neen, ik antwoord daar nog wel even op, maar ik wil trouwens ook een enkel woord zeggen tot de mensen, die critiek op mijn brochure hebben uitgeoefend; bovendien is het antwoord al klaar en al bij de drukkerij. Dus ik zie geen aanleiding om het terug te nemen." Toen heeft de heer *Meynen* gezegd: „Ja, maar ik zou voorzichtig wezen, want de heer *Dijxhoorn* overweegt om een gerechtelijke actie tegen u in te stellen." En toen heb ik gezegd: „Excellentie, wanneer men begint te dreigen, dan is voor mij de zaak geheel afgelopen, want daar weiger ik op in te gaan."

19354. De **Voorzitter:** Is het mogelijk, dat dit een tweede onderhoud geweest is?

A. Neen, één onderhoud.

19355. De **Voorzitter:** Want de heer *Meynen* heeft nl. een heel andere lezing van het geval gegeven en als ik het goed begrepen heb, zou volgens dit relaas het onderhoud niet voor de publicatie van de tweede brochure hebben plaats gehad, maar voor het verschijnen van de eerste!

A. Neen, daar wist hij niets van. Dat is beslist niet zo, beslist niet. Ik heb één onderhoud gehad, om niet meer te antwoorden op het antwoord van *Dijxhoorn*. Verder is daar nog bij gekomen, en daarvoor is *Groeninx* nog in actie gekomen, dat op een gegeven ogenblik Minister-President *Schermerhorn* aan *van Stockum,* de uitgever, heeft gevraagd of hij inzage mocht hebben van de ongecorrigeerde drukproef van mijn antwoord. *Van Stockum* heeft mij toen opgebeld en ik heb het geweigerd. Want zolang iets niet is uitgegeven, is het geen publiek eigendom en behoort een Minister er ook niet, buiten de schrijver om, om te vragen. Ik vond die vraag lichtelijk onbehoorlijk.

19356. De **Voorzitter:** Ging dat over de tweede of over de eerste brochure?

A. Neen, de tweede. De eerste daar heeft niemand iets van geweten, die kwam als een donderslag bij heldere hemel.

19357. De **Voorzitter:** Deze beschuldigingen, die hier door de heer *Meynen* aan uw adres zijn geponeerd, hadden betrekking op de eerste brochure, dat kan men niet anders verstaan.

A. Ik ontken dit absoluut, Mijnheer de Voorzitter!
Ik heb één onderhoud met de heer *Meynen* gehad, waarbij hij veel aan het woord was.
Ik kende Minister *Meynen* niet, het was de eerste keer, dat ik hem persoonlijk heb gesproken. Het is zeer bepaaldelijk geweest na het antwoord van de heer *Dijxhoorn*. De brochure is in 1945 uitgekomen; het onderhoud had plaats op Vrijdag 19 April 1946.

19358. De **Voorzitter:** Ik zal dan toch maar het voornaamste mededelen, want u moet gelegenheid hebben om eventueel tegen deze beschuldiging stelling te nemen. Op het eerste gezicht klopt het dus al vast helemaal niet. Ik zal voorlezen, wat de heer *Meynen* in antwoord op mijn vraag 9896 heeft gezegd:

> „Ja. Ik had inlichtingen gekregen, dat generaal *Reynders* van plan was om over de wisseling van het opperbevel een brochure te schrijven. Ik was van mening, dat dit in die omstandigheden zeer funest kon zijn uit twee overwegingen. In de eerste plaats: er was toen, zoals u weet, een grote tegenstelling tussen het z.g. oude leger en het z.g. nieuwe leger, zodat het schrijven van een dergelijke brochure nieuwe strijdvragen zou toevoegen aan de reeds bestaande, en in de tweede plaats, wanneer in een dergelijke brochure de wisseling van het opperbevel plus de fouten, die er gemaakt waren in die tijd, bijv. de quaestie van de Peellinie, zouden worden gepubliceerd, dan vreesde ik, dat er verwijten zouden komen van andere geallieerde Mogendheden, die zouden zeggen: de debacle van 1940 is dus wel degelijk meer te wijten geweest aan Nederland dan wij oorspronkelijk hebben bevroed, want hier zegt de toenmalige chef van de generale staf, dat op grond van deze en deze foutieve beslissingen er bijv. een gaping gekomen is tussen de linies en de Duitsers dus makkelijker hebben kunnen doorbreken bij het Albertkanaal of omgeving."

Herinnert u zich daar iets van?

A. Neen, dat is niet zo. Ik heb met Minister *Meynen* daar nooit over gesproken.

19359. De **Voorzitter:** Hij gaat dan als volgt verder:

> „Ik meende, dat het juist was, om generaal *Reynders* hierop te wijzen, en ik heb hem toen gevraagd: komt u eens bij mij praten, en dat heeft hij ook gedaan. Ik heb hem deze argumenten uitdrukkelijk voor ogen gesteld en gezegd, wanneer wij in deze tijd, waar wij als geallieerden zeer sterk moeten staan, daar wij hulp nodig hebben in de toekomst van Amerika en Engeland ook bij de opbouw van het leger, deze soort moeilijkheden zouden krijgen en wij zouden er publicaties in de krant over krijgen, dan verwacht ik daarvan een terugslag."

Ontkent u dit?

A. Absoluut, ten stelligste.

19360. De **Voorzitter:** De heer *Meynen* vervolgde:

> „Generaal *Reynders* vond dat eerst niet. Hij meende, dat dit gevaar niet zo groot was, hij meende bovendien, dat het in het landsbelang was, wanneer deze dingen, die toen gebeurd waren, de fouten, die gemaakt waren in 1940, zeer duidelijk werden uitgesproken."

A. Mijnheer de Voorzitter! Het is wel mogelijk, dat bij dat onderhoud over het een en ander gesproken is en dat hij zei: Ik vind het beter, dat het nu ophoudt, en dat hij misschien zijn bezwaren tegen mijn brochure te mijner kennis heeft gebracht.

19361. De **Voorzitter:** Dat zou ook kunnen gelden tegen de tweede brochure, niet zo scherp natuurlijk, maar .....

A. Het is zeer beslist, dat ik één onderhoud heb gehad, en dat was na het verschijnen van het antwoord van *Dijxhoorn.*

19362. De **Voorzitter:** Ja, maar dan zou toch deze argumentatie niet zo positief kunnen gelden.

A. Neen, dat zal ik ook beslist ontkennen.

19363. De **Voorzitter:** Die ongelukkige reactie zou dan al ingetreden zijn, niet waar. Dus dan zou het niet zo erg veel zin meer hebben gehad, om dit zo scherp te stellen!

A. Over het algemeen zat de Regering met die brochure van mij in de maag. Het antwoord is nogal lang na mijn brochure gekomen, ik dacht een maand of drie.

19364. De **Voorzitter:** Wanneer is het antwoord verschenen?

A. In ieder geval in 1946.

19365. De heer **Algera:** Ja, maar het is juist van belang om te weten wanneer in 1946.

19366. De heer **Korthals:** Weet u geen data? [1])

19367. De **Voorzitter:** Weet u nog niet de datum, omdat u straks sprak van een feestdag. Kunt u die nog achterhalen?

A. Kan het Goede Vrijdag geweest zijn? Ik geloof het wel, dat staat mij voor de geest.

De **Voorzitter:** Toen was de heer *Meynen* in ieder geval nog Minister.

De heer **Korthals:** Dat was op Goede Vrijdag 1946.

A. 1946, ja.

19368. De **Voorzitter:** Vermoedt u Goede Vrijdag, of weet u het wel zeker?

A. Ik weet het haast wel zeker, maar het is moeilijk om dergelijke dingen onder ede te verklaren.

De **Voorzitter:** Dat is inderdaad moeilijk.

---

[1]) Noot van de heer *Reynders:*
Uit het „Algemeen Handelsblad" van 13 Mei 1946 blijkt, dat mijn tweede brochure kort voor die datum is uitgekomen. Dit klopt geheel met de door mij vermelde datum. Bij nader onderzoek is mij trouwens gebleken, dat het onderhoud inderdaad op Goede Vrijdag 1946 heeft plaats gehad (19 April).

19369. De heer **Korthals:** U heeft waarschijnlijk ook niet meer het briefje, waarbij de Minister u vroeg om bij hem te komen?

A. Ik ben opgebeld door zijn adjudant.

19370. De heer **Korthals:** Weet u ook nog wie die adjudant was?

A. *Van den Berg,* geloof ik. Ik meen, dat hij *van den Berg* heet.

19371. De **Voorzitter:** Ik zal dan maar doorgaan met dit verder voor te lezen, want het staat nu eenmaal toch gedrukt.
U heeft in elk geval gelegenheid er dan kennis van te nemen en het eventueel nog verder te ontkennen. Want blijkbaar klopt de hele zaak niet in uw ogen. Ik citeer dus verder:

> „Ik gaf hem toe, dat in het uitspreken van fouten altijd een grote waarde ligt, maar dat men hier af moet wegen waar het zwaarste belang ligt, en ik geloofde, dat het zwaarste belang lag aan de kant van het vermijden van het in discrediet brengen van ons Nederlandse leger en van onze nationale reputatie. Ten slotte zei generaal *Reynders:* Ja, ik ben het wel met u eens. Dat kan natuurlijk de consequentie zijn. Maar ik heb niet alleen rekening te houden met het gemeenschapsbelang, ik heb ook rekening te houden met mijn eigen belang."

Herinnert u zich hier iets van?

A. Iets in die geest, d.w.z. het ging min of meer zo, dat op een gegeven ogenblik de Minister mij verweet, dat ik mijn eigen belangen naar voren schoof. Ik voor mij persoonlijk stel er ook zeer prijs op, dat die zaak uitgezocht wordt, want ik wens ten slotte ook wel een zekere rehabilitatie, ik ben ten slotte op een gegeven moment ontslagen en het zal mij persoonlijk aangenaam zijn, wanneer een onderzoek gehouden wordt.

19372. De **Voorzitter:** Juist, en bij uw lezing van het geval is het ook inderdaad mogelijk, dat dit bij die quaestie van de tweede brochure een rol speelde.

A. Ja, natuurlijk. Ik herinner mij wel, dat ik met de Minister een vrij lang gesprek heb gehad, en die betoogde toen wel, dat het in het algemeen niet in het belang van het land was geweest, dat ik die brochure geschreven had. En toen heb ik daartegenover getoond, dat ik meende, dat het toch wel juist was, dat het maar gebeurd was. Maar hij zei nog tegen mij: „Wanneer twee zulke hoge mensen met elkaar gaan kibbelen, dan heeft de man van de straat daar natuurlijk plezier in, die smult daarvan". Hij heeft toen getracht mij er van terug te brengen om op die brochure van *Dijxhoorn* nogmaals te antwoorden.

19373. De **Voorzitter:** Nogmaals te antwoorden?

A. Ja, om op die brochure van *Dijxhoorn* te antwoorden, daarom alleen.

19374. De **Voorzitter:** Dan heeft de heer *Meynen* nog verder gezegd: „Op mijn vraag: Hoe bedoelt u dat, generaal? antwoordde de generaal: Na mijn aftreden ben ik noch gedecoreerd, noch is mij, wat ook in de mogelijkheid gelegen zou hebben, het lidmaatschap van de Raad van State aangeboden."

A. Lid van de Raad van State? Waarom zou ik lid van de Raad van State worden in 's hemels naam, toen ik ontslagen was?

19375. De **Voorzitter:** Dus u ontkent het?

A. Ja, dit zou min of meer dwaasheid geweest zijn. Ik heb misschien wel gezegd, in die tijd maakte ik mij wel eens een beetje boos: „Terwijl ze ieder, die in de hoogste rang het leger verlaat een blijk van waardering geven, hebben ze mij de straat opgestuurd zonder iets te doen". Misschien heb ik dat wel gezegd. Het was bepaald opvallend, iedere chef van de generale staf en iedere commandant van het veldleger, die heengaat, krijgt iets, dat is nu eenmaal de gewoonte. Ik heb het mij toen wel een beetje aangetrokken, dat herinner ik mij wel.

19376. De **Voorzitter:** Als ik dan verder mag voorlezen een aanhaling van de woorden, welke de heer *Meynen* u in de mond legt, alsmede zijn reactie:

> „en u begrijpt, waar dit dingen zijn, die normaal plegen te geschieden, dat dit op mijn naam een dergelijke smet heeft geworpen, dat ik mij verplicht voel om voor mij zelf op te komen en mij zelf te rechtvaardigen. Toen heb ik er de generaal op gewezen, met nadruk, dat ik dit toch eigenlijk zeer egoistische argumenten vond, waar hij toegaf, dat het publiceren van een dergelijke brochure inderdaad de gevolgen kon hebben, die ik hem voor ogen had gesteld. Hierop zei de generaal nog eens: Ja, inderdaad, dat kan wel wezen, maar daar kan ik mij toch niet bij neerleggen. Hij voegde hieraan toe, dat de fouten, tegenover hem na zijn aftreden begaan, ook na de bevrijding nooit waren goedgemaakt. In het verdere gesprek heb ik met alle kracht getracht hem tot een ander inzicht te brengen en op zijn gemoed gewerkt."

A. Het ging dus zonder enige twijfel over mijn tweede brochure naar aanleiding van het antwoord van *Dijxhoorn.*

19377. De **Voorzitter:** Ja, maar dan had het toch geen zin deze hele zaak zijnerzijds zo scherp te stellen, als nu eenmaal de ruzie er toch al in het openbaar was en het publiek zich van de zaak had meester gemaakt!

A. De heer *Meynen* vond dat blijkbaar wel. Maar hij heeft o.a. ook gezegd: „Nu kunt u toch tevreden zijn, de pers is in het algemeen op uw hand, uw brochure heeft een zeer goede ontvangst gehad bij de pers. Waarom moet u nu nog verder doorgaan, weest u nu tevreden." Ik herinner mij nog, dat hij gezegd heeft: „Dit gesprek is helemaal particulier, mijn collega's weten er niets van. Ik doe dit, omdat ik het zo betreur, wanneer deze zaak weer verder in de pers genoemd wordt." En over die quaestie van de decoratie heb ik daar blijkbaar inderdaad iets over uitgelaten, want later kwam de heer *Groeninx van Zoelen* bij mij en zei, dat de heer *Schermerhorn* tegen hem gezegd had: „Het was die mijnheer *Reynders* alleen maar om een decoratie begonnen, dat is de hele zaak."

19378. De **Voorzitter:** Het verhoor heeft inderdaad ook enigermate die indruk gemaakt, dat wil ik u wel toegeven.

A. Welk verhoor?

De **Voorzitter:** Hier van de heer *Meynen*; ik zal u het laatste maar besparen.

A. Dat is aan het einde geweest, omdat ik mij inderdaad een beetje uitgesproken had, en het was ook een soort van gemoedelijk onderhoud en ik had ook absoluut niet verwacht, dat hij daar enigszins op in zou gaan. Maar ik heb in het begin ook tegen hem gezegd: „Het is natuurlijk ook zo, mijn eigen rehabilitatie speelt hierin ook een rol." Dat is toch een heel eenvoudige menselijke overweging.

19379. De **Voorzitter:** Mijns inziens kan het landsbelang niet in dergelijke mate in het gedrang zijn gekomen door de vraag, of er al of niet nog een tweede brochure zou verschijnen. Ik kan mij de redenering misschien voorstellen ten opzichte van een eerste brochure, maar dat het daarover ging, blijft u dus hier ontkennen.

A. Dat ontken ik ten enenmale.

De **Voorzitter:** Juist, dan kunnen wij overigens hiermede wel van dit punt afstappen. Dan kom ik nu nog tot enkele vragen, samenhangende met de Oorlogswet.

A. Mijnheer de Voorzitter! Mag ik even interrumperen. U heeft mij met dit gesprek overvallen, want het is nooit eerder ter sprake geweest, maar ik herinner mij nu nog, dat hij mij aan het einde nog gezegd heeft: „Och ja, die quaestie is moeilijk, want ik heb de grootste moeite gehad om *Winkelman* een decoratie te bezorgen." Het was toen nog niet publiek, maar bij die gelegenheid heeft hij mij medegedeeld, dat *Winkelman* het Grootkruis van de Nederlandse Leeuw zou krijgen. Hij had het bewerkstelligd en het met heel veel moeite van de andere Ministers losgekregen. Dit herinner ik mij wel. Zo kwam die zaak van die ridderorden ter sprake.

De **Voorzitter:** Dit hele geval speelde eigenlijk na de oorlog. Persoonlijk vind ik het daarom ook niet belangrijk, maar ik heb speciaal deze punten voorgelegd gekregen, zodat ik u er derhalve over moest verhoren.

A. Zeker, Mijnheer de Voorzitter! Hij heeft in menig opzicht misschien gelijk, maar in dit opzicht beslist niet.

19380. De **Voorzitter:** Ik zal nu overgaan tot de Oorlogswet. Over uw verzoek om artikel 12 te mogen toepassen, is meningsverschil geweest, of het wel bij de Minister terecht was gekomen. De heer *Schepers* heeft daarover verklaard, dat het inderdaad wel op het Departement is geweest, maar dat het door de fout van een ondergeschikte ambtenaar per slot van zaken niet zou zijn beantwoord. Het zou verder vergeten zijn. Maar dat is nu misschien ook niet het belangrijkste. De vraag, of men eventueel burgers met succes te werk zou kunnen stellen, daar kan ook verschillend over gedacht worden. De heer *Ringers,* die ook nogal eens met deze zaken te maken heeft gehad, was van mening, dat men met het dwingen van burgers om dergelijke dingen te doen gewoonlijk geen al te groot succes behaald zou hebben. Dat is een opvatting. Maar u meende op dat ogenblik, dat u het nodig had waarschijnlijk om de troepen gelegenheid te geven om te kunnen oefenen?

A. Ja, om te kunnen oefenen en ook omdat van burgerarbeiders natuurlijk veel meer succes te verwachten was dan van de soldaten. Maar dit kan ik u wel zeggen: in de vesting Holland is de verbetering van de forten wel door burgerarbeiders gebeurd, omdat er betrekkelijk weinig bezetting was en het werk zo veel sneller en veel beter ging.

19381. De **Voorzitter:** Ja, maar dat was geloof ik onder leiding van burgeraannemers, dat waren dus geen gevorderde werkkrachten.

A. Geen gevorderde werkkrachten, maar ik geloof, dat de hele Organisation Todt ook gevorderde werkkrachten waren. Hier wisten de Duitsers er wel weg mee om onze arbeiders versterkingen te laten aanleggen.

19382. De **Voorzitter:** Maar dan werd er ook wel eens de lijn getrokken!

A. Mijnheer de Voorzitter! Ik geloof niet, dat ik ze ooit zó hard heb zien werken als toen aan de versterkingen bij Saint Hubert, dat ging buitengewoon vlot. Enfin, dit is een quaestie, die niet ter sprake komt, maar.....

19383. De **Voorzitter:** Bij Saint Hubert, zegt u?

A. Daar werden kazematten gemaakt en je kon daar regelmatig zien, dat de mensen daar bezig waren, want het ging daar flink.

19384. De **Voorzitter:** Dan kom ik aan een paar punten, die samenhangen met de spionnage. De procureur-generaal bij het Amsterdams gerechtshof, de heer *van Thiel,* heeft hier de mening geponeerd, dat de burgerlijke autoriteiten toch wel voldoende bevoegdheden hadden om tegen bepaalde mensen op te treden, zelfs zeer krachtdadig. Uw mening is een andere, niet?

A. Hoe bedoelt u, in welke gevallen?

De **Voorzitter:** Ik denk aan de bevoegdheden van de staat van beleg. Door militaire deskundigen is er op gewezen, dat men die miste en dat dit de spionnage in de hand had gewerkt.

A. Ja.

19385. De **Voorzitter:** Terwijl de heer *van Thiel* zich op het standpunt stelt, dat hij ook zonder dat deze uitzonderingstoestand was afgekondigd ten opzichte van gevaarlijke Duitsers, vreemdelingen en gevaarlijke Nederlanders voldoende macht had om te handelen.

A. Het burgergezag misschien.

19386. De **Voorzitter:** Ja, inderdaad, het burgergezag; maar de militaire autoriteiten meenden het zelf nodig te hebben en kwamen zonder dat niet klaar.

A. Zoals u weet, heb ik één voorbeeld genoemd van majoor *Weber,* die voor het Hoog Militair Gerechtshof terechtgestaan heeft, omdat hij een weg had afgesloten, die vlak langs de stellingen ging, en hij de arbeiders daar niet langs wilde hebben.

19387. De **Voorzitter:** Was er wel een behoorlijke verstandhouding tussen de procureurs-generaal en de militaire autoriteiten, of heeft dat wel te wensen overgelaten?

A. Het is mij niet opgevallen, dat het te wensen overgelaten heeft.

19388. De **Voorzitter:** Dan wil ik er nog even op wijzen, dat op een bepaalde datum, nl. 1 November 1939, de staat van beleg wel is afgekondigd voor een gedeelte van het land.

A. Dit bracht geen verandering van de verhouding tot de procureur-generaal. Het waren meer de burgerlijke autoriteiten, de burgemeesters en de commissarissen, die ingevolge artikel 21 van de wet op de staat van beleg aan de bevelen van het militair gezag moesten gehoorzamen.

19389. De **Voorzitter:** Het vastzetten van spionnen en dergelijke dingen, dat ligt toch weer op hun terrein?

A. Bovendien, er waren geen straffen bedreigd tegen spionnen in ons land.

19390. De **Voorzitter:** Maar zoals ik zo juist al opmerkte, op 1 November 1939 is de staat van beleg voor een gedeelte van het land, waar de stellingen waren, uitgeroepen. Hief dit de bezwaren ten aanzien van de spionnage bij de stellingen niet op? Daar had u dan toch wel de bevoegdheden!

A. Ja, maar toen was het kwaad geschied, dat is in April gebeurd, niet?

De **Voorzitter:** Neen, in April is het voor het hele land gekomen, maar 1 November in de stellinggebieden, de provincie Utrecht, met uitzondering van de stad Utrecht, het westelijk deel van Gelderland en enkele gemeenten in Noord- en Zuidholland, het oostelijk deel van Noordbrabant, Noord-Limburg ten westen van de Maas, de omgeving van de havens Hoek van Holland en IJmuiden, Zeeland ten dele, de stelling Den Helder vrijwel geheel, Maas-Waalkanaal en het Julinanakanaal en de Maas.

A. Ja, dan had men natuurlijk meer macht over die dingen, maar in het algemeen toch niet voldoende. Zoals u zegt, ik had ook zeker de verantwoording zelf, ik heb mij ten slotte bij het niet afkondigen van de staat van beleg neergelegd, dus ik heb daar niet heel veel over te zeggen. Het ging om de staat van oorlog, die slechts ten dele toegepast mocht worden, wat mijn grootste bezwaar was.

19391. De **Voorzitter:** Dat was dus uw grootste bezwaar? Bestond er geen verband tussen de opzegging van het gentlemen's agreement en de moeilijkheden met de mobilisatieclubs?

A. Neen. Dit waren twee absoluut verschillende zaken.

19392. De **Voorzitter:** Dan kom ik nu automatisch ook aan de mobilisatieclubs. Maar daarover heb ik eigenlijk maar één punt aan u voor te leggen, want deze aangelegenheid hebben wij toch ook al vroeger uitvoerig met u behandeld.

A. Ja, dat is eigenlijk doodgebloed, dat is niet tot een oplossing gekomen. Ik heb ten slotte het voorschrift uitgegeven, dat er practisch een einde aan maakte en daar heeft de Regering nooit iets over gezegd, dus dat is eigenlijk geen officieel strijdpunt geweest. Men heeft het mij later wel verweten, maar het is niet uitgevochten.

19393. De **Voorzitter:** Zag u er een soort vakvereniging in voor militairen?

A. Ik zag er precies in, wat ze in de vorige mobilisatie ook geweest zijn, een bron van veel ellende en de oorsprong van de z.g. soldatenraden en dergelijke dingen. Ik vond ze eenvoudig krijgstucht-ondermijnend.

19394. De **Voorzitter:** U vreesde vooral ook, dat het een soort instantie tussen de gemobiliseerden en de hiërarchieke chefs zou zijn.

A. Ja, in de vorige mobilisatie hebben die bezwaren zich in uitermate ernstige vormen voorgedaan.

19395. De **Voorzitter:** Dan kom ik nu tot een aantal punten, betrekking hebbende op het krijgsbeleid. Is het waar, dat u tegen de heer *Albarda* gezegd zou hebben, dat de Duitsers Nederland niet zouden binnenvallen?

A. Neen, dat is niet waar. Ik herinner mij niet, dat ik ooit met de heer *Albarda* persoonlijk gesproken heb. Het enige, dat ik mij

van de heer *Albarda* herinner, is, ik heb het zelf in mijn eigen brochure niet gezet, maar *Groeninx van Zoelen* heeft het wel in de zijne gezet, dat er op een gegeven moment toen ik in de Ministerraad verdedigde, dat wij in Brabant tegenstand moesten bieden, de heer *Albarda* zei: „Wilt u daar onze jongens aan opofferen?"

19396. De **Voorzitter:** Ik heb hier het oog op een andere opmerking, die gemaakt zou zijn. Hij heeft ons geantwoord op één van mijn vragen: „Ik kreeg heel duidelijk niet alleen het gevoel, maar ook de overtuiging, dat generaal *Reynders* niet geloofde in een invasie van Duitse zijde. Met zoveel woorden, toen ik hem zei: „Maar generaal, daar kunnen dan toch de Duitsers doorheenlopen", antwoordde hij tot mijn schrik: „Zij komen niet".

A. .....?!

De **Voorzitter:** Het is goed, dat hier niet alle verklaringen, die tegenstrijdig met elkaar zijn, nog eens achteraf op een goudschaaltje worden afgewogen.

A. Neen, dat lijkt mij ook wel.

19397. De **Voorzitter:** De enige verklaring, dat ze nogal erg uiteenlopend zijn, is het feit, dat het al acht of negen jaar geleden is.

A. Ja, maar dit is toch niet aan te nemen.

19398. De **Voorzitter:** Dit is helemaal tegen uw gedachten in?

A. Natuurlijk is het tegen mijn gedachten in. Ik was daar toch voor ten slotte? Had ik dan al die quaesties op de spits moeten drijven, als ik gedacht had: „Hier komt toch geen oorlog". Had ik dan mijn standpunt tot het uiterste moeten volhouden en had ik dan mijn ontslag moeten riskeren, terwijl ik dacht, er komt toch geen oorlog; waarom zou ik me dan druk maken.

19399. De **Voorzitter:** De maatregelen in November had u dan ook niet genomen!

A. Ach, dit is belachelijk.

19400. De **Voorzitter:** Kunt u zich voorstellen, dat de heren de indruk hebben gekregen, dat u zelf eigenlijk niet goed wist, welk krijgsplan u zou hanteren? Het zou theoretisch mogelijk zijn, dat u, van mening zijnde, dat het niet het terrein van de heer *Dijxhoorn* was om zich er mede te bemoeien, b.v. met opzet een paar keer in dergelijke besprekingen onder leiding van de Koningin gezegd zou hebben: „Ja, wat vindt u dan eigenlijk, dat er gebeuren moet en wat vindt u er zelf van"; zonder uw eigen krijgsplannen bloot te geven. Dat zou mogelijk zijn, omdat het zijn terrein niet was en u het misschien niet nodig vond om zijn verzoeken om nadere uiteenzettingen te beantwoorden. Maar dientengevolge zou bij de andere heren de indruk kunnen ontstaan zijn, dat u eigenlijk niet goed wist wat u wilde. Acht u dat uitgesloten?

A. Ik zou zeggen, dat het uitgesloten is, maar ja...

19401. De **Voorzitter:** U heeft uw visie dus wel degelijk naar voren gebracht.

A. Ik heb mijn visie naar voren gebracht. In beide gevallen is de vergadering beëindigd met de mededeling van de heer *Dijxhoorn,* dat de zaak kon blijven zoals zij was.

19402. De **Voorzitter:** Op hetgeen u daar het laatste zegt, hadden wij u ook nog willen wijzen. De heer *Dijxhoorn* heeft hierover een nogal scherpe uitlating naar voren gebracht, hij heeft nl. gezegd: „U voelt wel, dat, indien wij het hebben besproken om het anders te doen dan generaal *Reynders* wil, ik niet ga zeggen tegen H.M. de Koningin, dat die instructie niet gewijzigd behoeft te worden. Dat zuigt hij gewoon uit zijn duim."

A. Mijnheer de Voorzitter! Ik heb dit feit vastgelegd in mijn verzoek om ontslag, waarvan ik de minute aan de commissie heb afgestaan; voorts heb ik dit punt naar voren gebracht in de laatste Ministerraad, welke ik heb bijgewoond; de heer *Dijxhoorn* heeft dat toen niet tegengesproken. En waarom heeft hij het in zijn antwoord niet gezegd, waarom komt hij daar nu mee? Ik heb het in mijn brochure volkomen beschreven, in zijn antwoord zegt hij er niets van.

19403. De **Voorzitter:** Verder geeft hij u in de mond, dat u hem telefonisch zou hebben medegedeeld, dat de bevelen voor de terugtocht gereed waren.

A. Die hele quaestie, dat die bevelen nog niet gereed waren, heb ik vernomen op die bespreking van 30 December naar aanleiding van de voorstellen voor de betonversterkingen. Toen was hij naar het veldleger gegaan en heeft daar met de commandant van het veldleger gesproken. Op die bespreking bij H.M. heb ik voor het eerst vernomen, dat de Minister daar geweest was, en bij die gelegenheid heeft hij ook gezegd, dat men die terugtocht onmogelijk achtte. Ik zei toen: „Hoe is het mogelijk, dat u dat vandaag vertelt, drie maanden geleden heb ik gezegd de bevelen er voor gereed te maken." De bevelen, die de commandant van het veldleger zelf heeft gegeven, hebben wij samen besproken, wij zijn het ook eens geworden. De aanwijzingen van mij heeft hij gekregen en toen moest hij dus bevelen laten maken door de legerkorpscommandanten. Maar, dat de bevelen toen nog niet gereed waren, heb ik voor het eerst vernomen op die vergadering.

19404. De **Voorzitter:** Ja, maar dat behoeft toch niet uit te sluiten, dat u misschien in de veronderstelling leefde, dat uw opdracht uitgevoerd was en dat u al eerder in begin December gezegd heeft: „Ik heb het in September bevolen, die zaak is klaar". Het is theoretisch natuurlijk mogelijk, maar acht u het niet waarschijnlijk?

A. Neen.

19405. De **Voorzitter:** Hij heeft hier heel summier en scherp zijn critiek samengevat op hetgeen hij voor uw plan houdt, want dat zeg ik er met opzet bij. Ik zal u voorlezen, wat hij o.a. gezegd heeft in antwoord op vraag 643:

> „Als het plan-*Reynders* was doorgegaan, dan waren de Duitsers over onze grens gekomen, terwijl die twee legerkorpsen aan het marcheren waren; in het zuiden was het IIIde legerkorps in de Peelstelling doorbroken, verslagen en in de pan gehakt; het was een débacle geworden."

Geeft dit u nog aanleiding tot commentaar?

A. Over die quaestie is al meer gesproken. Hij verkondigt eenvoudig, dat het zijn bedoeling was.....

19406. De **Voorzitter:** Dat het uw bedoeling was...

A. Ja goed. Mijn bedoeling was, zoals ik u al herhaaldelijk gezegd heb, om bij de Grebbe stand te houden totdat de inundaties voor het oostfront van de vesting Holland gesteld zouden zijn. Toen heeft de Minister gezegd: „Neen, dat mag niet, wanneer er een overmacht is." De opdracht is toen gekomen om voor overmacht terug te gaan.

19407. De **Voorzitter:** Hij wilde u laten marcheren.

A. Hij wilde mij toen tot marcheren brengen en nu schuift hij mij dat in de schoenen. Het is eenvoudig de zaak absoluut omdraaien; bovendien ik kan u toch eenvoudig het bewijs leveren, dat ik niet van plan was om te gaan marcheren. U herinnert zich, dat er op 5 November zeer ernstige berichten zijn gekomen, eerst van Engelse zijde, later ook van *Sas,* dat de Duitsers ons land zouden aanvallen. Toen moest ik voorstellen doen aangaande de te nemen maatregelen.
Deze voorstellen betroffen toen het onmiddellijk stellen van inundatiën voor de Grebbelinie; dus toen het gevaar acuut was, waren mijn voorstellen: „Stel de inundatiën voor de Grebbelinie, verdedig dus de Grebbelinie zo goed mogelijk." En daar heeft de Minister zich mee verenigd. Hoe kan hij nu zeggen, dat ik wilde gaan marcheren? Deze redenering van de heer Dijxhoorn is onjuist en onoprecht en kenmerkend voor zijn betoogtrant. Dit maakte het juist zo onaangenaam en ontmoedigend om met hem van gedachten te wisselen.

De **Voorzitter:** Ik wilde het alleen maar even naar voren brengen om u de gelegenheid te geven er op in te gaan.

A. Ja, ik stel het ook zeer op prijs. Wanneer er ooit quaestie is geweest van „gaan marcheren, wanneer de vijand komt", dan is het in de oorlog zelf geweest, ten zuiden van de rivieren. Daar zijn ze, terwijl ze van plan waren om terug te gaan, inderdaad blijven zitten en toen de vijand kwam, zijn ze gaan marcheren. Ik bedoel het IIIde legerkorps.

19408. De **Voorzitter:** De quaesties over het terugtrekken binnen de Hollandse Waterlinie zijn al met u behandeld. U heeft daar tegenover gesteld, dat in uw oplossing van het geval er twee brigades en drie regimenten lagen. Nu zegt de heer *Dijxhoorn,* dat dit gebied veel te groot is en dat er ook dan toch niet van een voldoende opnamestelling sprake kan zijn geweest. Ik heb daar al tegenover gesteld, dat er maar een beperkt aantal accessen was. Maar hij stelt daar dan weer tegenover, dat het natuurlijk mogelijk was om met bootjes e.d. tussen de verschillende accessen ook aanvallen te ondernemen.

A. Misschien wel na enige dagen, hoewel de inundaties over het algemeen niet bevaarbaar zijn, maar een opnamestelling is nooit sterker; zij dient slechts om de vijand zolang op te houden, dat de teruggetrokken troepen daarachter in hare verbanden hersteld en dus ook weer in de strijd gebracht kunnen worden. Het was maar een quaestie van een dag of zo, van 24 uur. En zolang hadden de Duitsers ongetwijfeld kunnen worden tegengehouden, ook wanneer zij krachtiger waren nagedrongen dan inderdaad het geval is geweest.

19409. De **Voorzitter:** Wij hebben het er laatst al over gehad, dat die inundatie zonder meer gesteld had kunnen worden. Heeft u nog eens nagedacht over die mogelijkheid, is dat destijds nog naar voren gekomen?

A. Ik heb alleen gezegd, wanneer wij van begin af aan binnen de vesting Holland teruggaan, moeten wij die inundatie stellen.

19410. De **Voorzitter:** Ja, maar hoe is de reactie van de Ministers daarop geweest?

A. Dat men gezegd heeft: „Neen, wij gaan niet terug, je blijft zitten waar je zit." Dus die beide legerkorpsen blijven in de Grebbelinie, die plannen zijn ook blijven bestaan, want ze zijn er gebleven. Later, toen het op schrift gesteld moest worden, heeft de Minister gezegd: „Ja, maar bij overmacht ga je terug." Dus voor overmacht moest ik inderdaad gaan marcheren.

19411. De **Voorzitter:** De heer *Dijxhoorn* verklaarde in antwoord op één van onze vragen, dat de Ministerraad op het standpunt stond, dat de opperbevelhebber aan de opdracht van 9 September een eigenmachtige interpretatie gegeven had. Heeft men u dat toen al eens verweten?

A. Neen.

19412. De **Voorzitter:** Daar is niets van gebleken.

A. En waaruit zou die eigenmachtige interpretatie bestaan? Zeker, dat ik ten slotte gezegd heb: „Neen, ik ga in ieder geval niet terug, ik versterk me daar toch en ik blijf dus met die beide legerkorpsen in de Grebbelinie zitten." Maar dat is later goedgekeurd, doordat men mijn voorstellen goedkeurde om de inundatiën vóór de Grebbelinie te stellen.

19413. De **Voorzitter:** De passage, waar het in gezegd is, luidt als volgt. Het is in antwoord op vraag 791:

> „Mijn ambtgenoten zeiden toen: Daar zijn wij bepaaldelijk niet gerust op, gezien het gemanoeuvreer van deze opperbevelhebber. U weet niet precies wat u aan hem hebt; dat blijkt uit die eigenmachtige interpretatie, gegeven aan de opdracht van 9 September. Laten wij het hem nu maar precies voorschrijven. Toen is er over gediscussieerd.".

Het ging over die begeleidende brief, die later toch verzonden is, weet u wel? Generaal *van Hilten,* die achteraf ook studies over al deze vraagstukken gemaakt heeft vanuit een historisch oogpunt, komt tot de conclusie, dat wij niet in staat waren met de troep, die ter beschikking was, tegenover de krachten, welke door Duitsland konden worden ontwikkeld, een doormars te beletten door het zuiden van ons land, trouwens in welke richting dan ook, en daarnaast tevens het hart van het land veilig te stellen. Het was een opdracht, die met de beschikbare middelen zijns inziens niet uitvoerbaar was.

A. Een doormars beletten zeker niet, neen. Wij waren met onze weermacht niet in staat ons land op de duur tegen Duitsland te verdedigen natuurlijk, dat spreekt vanzelf. Het ging er om met de beschikbare krachten te doen wat mogelijk was, wat het beste voor ons land was en wat de meest voor de hand liggende plichten waren. Maar ik heb geen ogenblik verondersteld, dat wij het op de duur tegen het Duitse leger zouden kunnen uithouden. Ik stond natuurlijk voor een onmogelijk taak.

19414. De **Voorzitter:** De vraag, waar het in de ogen van sommigen om draait, is of men, doordat men twee zaken heeft willen doen, niet te veel hooi op de vork heeft genomen. Bij uw gedachtengang dan.

A. Mijnheer de Voorzitter, ik heb herhaaldelijk gezegd, dat, als men mij gezegd had: „Laat ze maar door in Brabant", dan was voor mij de zaak veel eenvoudiger geworden. Maar dat heeft men nooit gezegd en ten slotte is het tegengaan van de doormars een internationale plicht, die eenvoudig bij de conventie is voorgeschreven. Het verdedigen van je land is ten slotte geen internationale plicht, dat is een nationale plicht. Het was een tweeledige opdracht en we moesten met het leger doen, wat wij konden en dan kan men natuurlijk ook van mening verschillen, dat spreekt vanzelf.

19415. De heer **Korthals:** Welke conventie bedoelde u?

A. Dat is de Haagse Conventie.

19416. De **Voorzitter:** Aan dit punt zou ik willen vasthaken een bepaalde redenering, die hier ook aan ons is voorgelegd. Daar zou ik ook uw oordeel als deskundige over willen vragen.
Vindt u, gezien in het kader van de werkelijke oorlogvoering van de laatste jaren, die meningsverschillen over de Grebbestelling en het oostfront van de vesting Holland, de Peel-Raamstelling, enz., achteraf bezien toch eigeniijk niet zaken, die minder belangrijk waren dan zij toen schenen? Is en was, met name gezien de geweldige overmacht in de lucht en daarnaast en daarmede gecombineerd de dichtheid van onze bevolking in het hart van het land, een verdediging van het centrum des lands überhaupt wel verantwoord? En zou in dat licht bezien, niet beter volstaan kunnen zijn en eventueel voor de toekomst niet volstaan kunnen worden met een veldleger, dat dan zo zou moeten worden opgesteld en zo zou moeten manoeuvreren, dat het bij een nederlaag meegaat in de richting, waar de bondgenoten ook heen aftrekken? Deze hele redenering is niet mijn visie, maar gaarne zouden wij u gelegenheid geven uw oordeel over deze gedachtengang uit te spreken.

A. Mijnheer de Voorzitter! Kortgeleden heb ik betoogd in een artikel in „Elsevier", en hetzelfde heb ik gedaan in een voordracht, die ik gehouden heb hier voor de Haagse afdeling van de Partij voor Vrijheid en Democratie, dat inderdaad voor een zelfstandig optreden van een leger van een kleine natie geen aanleiding meer bestaat. En dat wij dus, zoals het op het ogenblik ook inderdaad gebeurt, aansluiting moeten zoeken bij de andere Westelijke Mogendheden en dus eenvoudig een gezamenlijk plan moeten opmaken, waarbij de gezamenlijke generale staf de taak bepaalt en het aandeel, dat wij geven in een toekomstige wereldoorlog.

19417. De **Voorzitter:** Dat is voor de toekomst, maar nu, de geschiedenis kennende, achteraf geredeneerd en als men het bij wijze van spreken nog eens over zou moeten doen. Stel, wij zouden de klok terugdraaien op 1 Januari 1939, wat zou men dan eigenlijk, achteraf gezien, het beste gedaan hebben?

A. Dat is natuurlijk een ontzettend moeilijke vraag. Wij hadden toen de opdracht, waar wij voor stonden, maar ik kan u nu alleen zeggen, hoe in de toekomst gehandeld zou moeten worden, dat heb ik allang openbaar gemaakt hoe ik daar over denk. Maar of wij het, nu achteraf bezien, anders hadden moeten doen..... Een samenwerking met de anderen is alleen mogelijk, wanneer er inderdaad aanspraken bestaan, wanneer er innige samenwerking bestaat en een gemeenschappelijk veldtochtplan is opgemaakt.

De **Voorzitter:** Hetzelfde heeft de heer *Winkelman* hier ook medegedeeld.

A. Nietwaar?, en zolang dat niet gebeurt, ja, dan moet je doen, wat je kunt. En dan is het ten slotte een onuitvoerbare opdracht om met een slechte en veel te kleine weermacht een uitermate moeilijk te verdedigen land als het onze te verdedigen.
Nu kan men natuurlijk zeggen, wij kunnen toch niets, dus wij doen maar niets, dat is ook een opvatting. Maar ten slotte was dat natuurlijk mijn taak niet, mijn taak was om er van te maken wat er van te maken was. Maar zonder enige twijfel is er op ieder plan, dat ten slotte nooit tot een doel kan voeren, critiek uit te oefenen, dat spreekt vanzelf.

19418. De **Voorzitter:** Dus u bent het er mee eens, dat de hoeveelheid troepen ten enenmale onvoldoende was?

A. Die was ten enenmale onvoldoende. En bovendien, alles was onvoldoende, onze luchtmacht en luchtafweer, alles. Het was niet bepaald een benijdenswaardige taak.

19419. De **Voorzitter:** Deelt u niet de mening van verschillende hier verschenen personen, dat, als het IIIde legerkorps inderdaad was opgesteld zoals u het wilde hebben, het in de pan zou zijn gehakt?

A. Natuurlijk, net zoals het hele leger in de pan is gehakt; in de Grebbelinie zijn we ook in de pan gehakt. Dat wil zeggen, ergens zouden ze doorgestoten zijn en de zaak zou opgerold zijn; er zouden op dit doorbraakpunt verliezen zijn geleden en voorts zouden er krijgsgevangenen zijn gemaakt, precies zoals het gebeurd is met die twee legerkorpsen in de Grebbelinie.

19420. De **Voorzitter:** Ja, maar die zijn toch voor het grootste deel nog in de waterlinie gearriveerd.

A. Die zijn gearriveerd, maar wanneer er toen niet gecapituleerd was en die aanval was doorgezet, was er niets van terecht gekomen. Ik stelde mij voor, dat wij daar in Brabant eenvoudig de taak hadden om te zorgen, dat wij zolang een eventuele opmars tegenhielden, dat de Fransen en de Engelsen, de geallieerden, hun uitgangsstellingen konden innemen, offensief of defensief, en dat wij dus niet een nadeel voor hen zouden worden, omdat wij als neutralen aan hun vleugel grensden, waardoor zij door de Duitsers verrast konden worden. Die taak hadden wij, menselijkerwijs gesproken, te volvoeren.

19421. De **Voorzitter:** Generaal *Röell* heeft ons er op gewezen, hetgeen trouwens ook wel door anderen naar voren is gebracht, dat voor een dergelijke stelling, van de Zuiderzee tot aan de Belgische grens, eigenlijk op zijn minst 10 à 14 legerkorpsen nodig zouden zijn geweest. Maar wij hadden ze niet. Hij had dan speciaal critiek op de opstelling van de Peeldivisie, waarvan elk kind kon uitrekenen, dat men er heel weinig aan had. Speciaal ook in verband met de verouderde artillerie.

A. Maar wat had generaal *Röell* dan gewild, weggaan daar? Wat heeft men aan al die beschouwingen, laat men dan met een beter plan komen.

19422. De **Voorzitter:** Daar heeft hij ook op gewezen. Hij had eigenlijk dezelfde gedachte als de commandant veldleger hier ook naar voren heeft gebracht, dat de Oranjestelling beter was.

A. In de Oranjestelling (eigenlijk was dat geen stelling, waar een vrij willekeurig door het terrein getrokken lijn; een mooie naam alleen maakt één stelling niet sterk) konden wij een doormars door ons land zeker niet beletten, want daar lopen een stuk of 6 grote wegen eenvoudig België binnen, vóór de Oranjestelling langs.

19423. De **Voorzitter:** Maar men maakt dan als objectie tegen uw gedachtengang, dat, wat u nu zegt ten opzichte van Brabant, men in uw stelsel evengoed kan zeggen ten opzichte van Zuid-Limburg.

A. Goed, maar over Zuid-Limburg kon men niet op de vleugel der geallieerde opstellingen komen, alleen in front, en redelijkerwijze moesten de Belgen daar voor zorgen, dat begrepen ze ook heel goed, want ze hebben zelf om de grote weg over Vaals af te sluiten het reusachtige fort Eben-Emael aangelegd. Dat was een onmogelijke taak, dat moesten ze begrijpen, dat konden wij niet, dat kan niemand ons verwijten. Wij konden niet veel meer doen dan de bruggen over het Julianakanaal en de Maas vernielen en dat is geschied.

19424. De **Voorzitter:** Het gaat hier ook om die hele zaak van de neutraliteitsverdediging, waar wij het de vorige keer al over gehad hebben. Het zijn die twee richtingen, waarvan de een zegt, neutraliteitshandhaving, goed, maar als wij vierkant de oorlog verklaren en ook in het belang van de bondgenoten heel ergens anders vechten, dan is dat even goed alsof wij dat in Brabant doen.

A. Maar dan moet men daar niet bij gaan vertellen, dat men ook voor de verdediging van Brabant een veel beter plan had dan de opperbevelhebber zelf. En dan is het toch nodig, dat men weet, dat de bondgenoot daarmede instemt, althans gewaarschuwd is. Maar, Mijnheer de Voorzitter, die quaestie van die berekening van de bezettingen van de fronten, wanneer u zich eens de moeite zoudt willen geven om het front van de Duitsers in Rusland na te gaan en het aantal divisies, dat ze daarvoor beschikbaar hadden; daar waren toch gebieden, waar één man een vijfhonderd meter moest verdedigen. Daar waren hele gebieden volkomen onbezet. Het is absoluut de Franse voorstelling van het front continue, van een aaneengesloten vuurfront, dat men over het hele front gedekt moet zijn. Ik heb nooit gedacht, dat ik daar weken lang in de Peelstelling stand zou kunnen houden.

19425. De **Voorzitter:** Juist, dus dan kunt u zich ook wel verenigen met de opmerking van de commandant van de Peeldivisie, kolonel *Schmidt,* die er van sprak, dat de Peel-Raamstelling, doordat ze maar een liniaire opstelling was, met één rij kazematten zonder diepte, toch eigenlijk meer een soort voorpostenstelling was?

A. In het stuk van het IIIde legerkorps was het niet zo, het gedeelte bij Mill, het eigenlijke zwaartepunt.

19426. De **Voorzitter:** Het noordelijke stuk?

A. Het noordelijke stuk.

19427. De **Voorzitter:** En had het front daar dan voldoende diepte?

A. Niet in de oorlog zelf, toen de commandant van de Peeldivisie de stelling te verdedigen kreeg, toen was in dat gedeelte de eigenlijke stelling zelfs niet bezet; alleen het defensiekanaal is bezet geweest. De eigenlijke stelling was door het IIIde legerkorps ontruimd.

19428. De **Voorzitter:** Maar in uw opzet?

A. Om een paar dagen stand te houden.

19429. De **Voorzitter:** Had het wel enige diepte, maar toch ook niet voldoende natuurlijk?

A. Neen. Men had dus, wanneer het zo gegaan was als nu, dan had men dus ook één dag in het defensiekanaal stand kunnen houden en dan hadden de Duitsers een nieuwe aanval moeten opzetten om dan de eigenlijke stelling aan te grijpen. Het was misschien een quaestie van drie dagen geworden, misschien iets langer, misschien iets korter.

19430. De **Voorzitter:** Nu volgt een punt, dat nogal van belang is. Dat heeft de commandant veldleger hier medegedeeld:

> „Generaal *Reynders* heeft ten slotte wel degelijk aan een opdracht van de Regering gevolg gegeven en heeft zijn inzichten enigermate gewijzigd. Hiervan maakt de generaal in zijn brochure niet melding. Op 25 Januari, dus na de bespreking in de Ministerraad van 22 Januari, heeft een bespreking plaats gehad op het algemeen hoofdkwartier, onder leiding van generaal *Reynders.* Ik heb die bespreking toenmaals in een verslag doen vastleggen, dit verslag is bewaard gebleven en ik zal het u in afschrift overleggen".

Kunt u daar nog iets over mededelen?

A. Ja, dat was toen met die laatste opdracht en het ging er dus om òf die opdracht te wijzigen òf ik weg, één van de twee. Zover ging het toen. Ik had ten slotte de opdracht ontvangen, maar was niet van plan om haar uit te voeren, dat wil zeggen, ik was niet van plan om de verantwoordelijkheid langer te dragen, ik heb toen gevraagd om die opdracht te wijzigen. Dat heeft men niet gedaan en ik begreep heel goed, dat dit het einde was. Wanneer men mij mijn zin niet gaf, was dat het einde van mijn opperbevelhebberschap. Dat heb ik trouwens ook in mijn antwoord gezegd. Maar die opdracht kon ik niet opzij leggen, het was een opdracht, die definitief gegeven was en de uitvoering van die opdracht moest dus voorbereid worden. Ik heb toen aan generaal *Carstens,* de chefstaf landmacht, opgedragen het nodige overleg te voeren met de commandant van het veldleger met het idee om, voor het geval ik verdween, al vast de uitvoering van die opdracht voor te bereiden. Als de oorlog in die tijd kwam, dan moest er toch wat gebeuren. Maar ik ben nooit van plan geweest de verantwoordelijkheid voor de uitvoering zelf op mij te nemen.

19431. De **Voorzitter:** Dus bevel is bevel!

A. Bevel is bevel, ik mocht het niet naast mij neerleggen, ik moest althans beginnen met de voorbereidingen voor de uitvoering. Die bespreking was dus gebaseerd op die opdracht.

19432. De **Voorzitter:** In die bespreking zou u gezegd hebben: „dat wellicht eerst na drie weken strijd aan de Grebbelinie teruggaan noodzakelijk zou blijken als gevolg van bedreiging uit het Zuiden". Herinnert u zich deze uitlating?

A. Drie weken is een beetje lang zou ik zeggen, maar heb ik dat bij die gelegenheid toen wel zelf gezegd? Want eigenlijk heb ik het aan de chef-staf landmacht opgedragen om die zaak voor te bereiden. Vroeger heb ik wel eens in een bespreking met de commandant van het veldleger, die bezwaren maakte tegen de moeilijkheden van de terugtocht uit de Grebbelinie en uit de Peel-Raamstelling, gezegd, dat het mij voorkwam, dat de Peel-Raamstelling zou vallen voordat de Grebbelinie viel, dus dat men de terugtocht vermoedelijk in twee gedeelten zou kunnen doen en dus min of meer onafhankelijk van elkaar de terugtocht uit de Peel-Raamstelling en uit de Grebbelinie regelen. Of ik toen een termijn van drie weken heb genoemd, het lijkt mij heel lang. Ik heb mij nooit voorgesteld, dat de Grebbestelling het zo lang uit zou houden.

19433. De **Voorzitter:** Dit is een uitvoerig verslag, dat hij destijds schriftelijk heeft opgemaakt.

A. Maar is dit de bespreking van in Januari?

19434. De **Voorzitter:** Inderdaad, in Januari, en u zou daar zelf de leiding bij hebben gehad.

A. Dat ik daar nog bij geweest ben, is wel mogelijk, maar ik heb er zelf weinig gedaan. Mijn bedoeling was slechts te zorgen, dat aan de nieuwe opperbevelhebber onmiddellijk de nodige voorstellen zouden kunnen worden gedaan.

De **Voorzitter:** Ik zou u in overweging willen geven de betreffende passage naderhand na te gaan, als het publiek wordt.

A. Ja.

19435. De **Voorzitter:** Alleen zou ik nog de conclusie willen voorlezen van de commandant van het veldleger, die hij uit zijn uitvoerig verslag trekt:

> „Tot zover mijn aanhalingen uit het verslag, Mijnheer de Voorzitter! Er volgt uit, dat de operaties wel niet mogen worden gebaseerd op het slagen van een terugtocht uit de Grebbelinie, maar toch wordt ten volle rekening gehouden met een terugtocht, want de terugtocht zou voor wat het IVde legerkorps en het noordelijk gedeelte van het IIde legerkorps betreft, in één nachtmars moeten plaats vinden.
>
> Dit zegt dus de opperbevelhebber van land- en zeemacht. Dus hij houdt er wel degelijk rekening mee. De voorstelling van zaken, door generaal *Reynders* gegeven in zijn brochure, wijkt hier dus op een belangrijk punt af. Ten tweede volgt er verder uit, dat generaal *Reynders* ook heeft aanvaard, dat in Brabant alleen vertragen van de vijandelijke opmars het doel is en dat het IIIde legerkorps bij uitblijven van bondgenootschappelijke hulp terug moet gaan ter weerszijden van Den Bosch op de vesting Holland".

A. Ja, dat is juist.

19436. De **Voorzitter:** „Daartoe zal achter de Waal tot Tiel en verder achter de Linge een opstelling worden ingenomen door de brigade B en troepen van het Iste legerkorps tot het Zuidfront van de vesting Holland. Te voren heeft generaal *Reynders* het standpunt ingenomen, dat dit front veel te lang is."

A. Dit is dus, omdat ik mij verplicht achtte om een begin van uitvoering te geven aan de opdracht, die mij nu eenmaal gegeven was, terwijl ik had besloten nog een poging te doen om tot overeenstemming te komen en niet direct mijn ontslag te vragen, waardoor ik dus nog niet van alle verantwoordelijkheid af was.

Ik kan heel goed begrijpen, dat het op de commandant van het veldleger de indruk heeft gemaakt, dat ik een beetje aan het zwenken geraakt was, dat is heel goed mogelijk, zelfs natuurlijk.

19437. De **Voorzitter:** Hier is nog een uitlating van de latere chef-staf *van Voorst*, dat hij als commandant van de lichte divisie eigenlijk al tot de overtuiging was gekomen, dat de plaats van de lichte divisie wel een zeer blootgestelde was, waar hij met de zwakke krachten, die er waren, tegen de vijand op de rechtervleugel niet voldoende zou kunnen optreden.

Verder heeft hij een tijdlang het IIIde legerkorps gecommandeerd tijdens ziekte van generaal *van Nijnatten* en de hele stelling verkend. Dat gaf hem aanleiding tot het schrijven van een nota, waarin hij als conclusie mededeelde, dat de Peel-Raamstelling in front ook te zwak was.

A. Om gedurende lange tijd weerstand te bieden, zeker; enige dagen konden wij het zeker uithouden.

19438. De **Voorzitter:** Ik zou nog een quaestie willen bespreken over de voorgeschiedenis van de oorlog. Ik weet niet, of u er nog bij betrokken bent geweest, maar in het voorjaar heeft een Duits vliegtuig in België moeten landen en toen zijn er papieren in beslag genomen. Is dat nog tijdens uw periode geweest?

A. Ja.

19439. De **Voorzitter:** Is u dat toen direct medegedeeld? Kunt u er nog iets van vertellen?

A. Toen op die avond ben ik ontboden op het Departement van Buitenlandse Zaken, waar ook de Minister van Defensie was. En daar hebben wij eigenlijk in afwachting gezeten van de berichten, die komen zouden naar aanleiding van dat vliegtuig. Toen waren de berichten juist binnengekomen, dat dat vliegtuig geland was, en wij zaten toen in afwachting of het gevolgen zou hebben, het was toen een beetje spannend. Wij hebben daar vrij laat gezeten, maar er kwamen geen nadere berichten, dus zijn wij weer weggegaan.

19440. De heer **Korthals:** Zijn er toen ook nog officiële mededelingen gedaan?

A. Neen, wij wisten eigenlijk niet wat het was. Wij begrepen niet, dat daar zomaar een vliegtuig landde, waar zich het hele Duitse operatieplan in bevond, het leek een beetje moeilijk te aanvaarden. Of het misschien weer één of andere slimmigheid was, men wist niet wat er achter zat, men begreep het niet erg. Later is er in „Züricher Zeitung" door de luitenant-generaal *H. J. Rieckhoff* een interessant artikel over verschenen, ik weet niet of u daar iets van gehoord heeft. En daaruit blijkt, dat die officieren inderdaad het plan bij zich hadden, maar dat zij niet naar België hadden moeten vliegen, maar het bericht hadden moeten overbrengen van het ene gedeelte van Duitsland naar het andere. Inderdaad had men de indruk, dat de Belgen vermoedelijk in het bezit waren van een gedeelte van het officiële operatieplan en dat is toen daarna gewijzigd. [1])

19441. De heer **Korthals:** Maar er is verder toch geen officiële wijziging ter kennis van de Regering gebracht?

A. Neen, maar de berichten kwamen toen binnen, waardoor wij enigszins in spanning zaten.

19442. De **Voorzitter:** Is u er iets van bekend, dat generaal *Gamelin* heimelijk besprekingen was begonnen met de Belgen? En dat hij gestipuleerd heeft, dat het Belgische leger op volle kracht zou blijven en dat de Belgische defensie zou worden voorbereid langs een lijn van Namen naar Leuven?

A. Dat geloof ik wel, ja, ik geloof wel, dat dat vaststaat. Het was met de Belgen bepaald afgesproken, welke plaats zij in de hele linie zouden innemen.

19443. De **Voorzitter:** Verder zou door de Geallieerde Oorlogsraad op 15 November te Parijs besloten zijn: „gezien het belang, de Duitse troepen zo oostelijk te houden als mogelijk zal zijn, is het van groot belang alles in het werk te stellen om de lijn Maas—Antwerpen in geval van een invasie van België te houden". Zowel *Chamberlain* als *Daladier* achtten dit besluit zeer belangrijk, het werd sindsdien als richtlijn aangenomen.

Het was een z.g. „plan D", en het doel van de uitbreiding van „plan D" was, met de toevoeging van het VIIde Franse Leger, via Antwerpen, Nederland binnen te trekken om de Nederlanders te helpen

---

[1]) Noot van de heer ***Reynders:***

Hierbij een uittreksel uit het artikel van luitenant-generaal *H. J. Rieckhoff*, „Triumpf oder Bluff".

Na te hebben medegedeeld, dat de opmarsch van leger en luchtmacht in het westen des Rijks in de late herfst van 1939 begon, gaat de schrijver voort:

> „Einige Wochen später flog ein Offizier der Fallschirmjäger des Generals *Student* mit sämtlichen Aufmarsch- und Angriffsplänen des Heeres und der Luftwaffe in der Tasche versehentlich über die belgische Grenze. Er versuchte vergeblich die umfangreichen Akten zu vernichten. Ein Teil fiel in die Hände der Belgier. Man muszte damit rechnen, dasz wesentliche Gesichtspunkte des Operationsplans verraten waren. Heeres- und Luftwaffenaufmarsch wurden sofort geändert, die Ziele der Fallschirmjäger und Luftlandetruppen, die bis dahin entweder bei Gent oder bei Dinant eingesetzt werden sollten, in den holländischen Raum verlegt."

en enige delen van de Nederlandse eilanden, Walcheren en Beveland, te bezetten.

Dat is trouwens ook in de practijk gebeurd.

A. Indertijd heb ik eens een schetsje overgenomen van de publicatie van de Franse generale staf, een officiële publicatie hierover in 1946. En daar staat bepaald in aangegeven hoe de opstelling was en hoe de stelling was voorgenomen. Ik heb het u al eens laten zien, hoe de opstelling van de troepen, die naar ons land gezonden werden, zou zijn. En daaruit blijkt, dat het Belgische leger van Leuven tot aan onze grens stelling zou nemen. Het VIIde Franse leger onder *Giraud* zou een vooruitgeschoven vleugel vormen in de lijn Breda—Turnhout en tot die lijn oprukken onder bescherming van een vooruitgezonden „division légère mécanique".

19444. De **Voorzitter:** Daar wil ik nog dit van vragen. De heer *Dijxhoorn* gelooft, dat het uw mening was, dat de Fransen ons in de Peel-Raamstelling zouden willen helpen. Is dat niet een misverstand?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter!

19445. De **Voorzitter:** Stelt u het niet enigzins anders? Dat u het nodig vond daar zo lang mogelijk stand te houden, opdat zij dan een of andere gunstige stelling in Brabant zouden kunnen innemen. Maar of dat nu per se in de Peel-Raamstelling zou moeten zijn, is dat inderdaad zo?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, de zaak is zó. Er was mij indertijd door generaal *Gamelin* medegedeeld, dat hij met vier gedeeltelijk gemotoriseerde divisies ons zou helpen. Ook is er indertijd vastgesteld, dat er bij de gezanten brieven neergelegd zouden worden, met vermelding van onze wensen ten aanzien van de te ontvangen steun. Een dergelijke brief heb ik indertijd opgesteld, die is later gewijzigd, en die hield als voorstel in, dat van die vier divisies, die ons zouden steunen, één of twee gemotoriseerde divisies zouden dienen ter versterking van de Peel-Raamstelling en met de rest stelling zou worden genomen in het rayon Breda—Tilburg—Antwerpen. Dat was dus mijn opvatting.

De Peel-Raamstelling diende dus om de opmars van het gros van het VIIde Franse leger mogelijk te maken.

En toen dus die ene vooruitgeschoven division légère mecanique ons land binnenkwam en ik later hoorde, dat die commandant aansluiting had gezocht met de commandant van de Peeldivisie, heb ik de indruk gekregen, dat die gemechaniseerde divisie bestemd was om in aansluiting te werken met de Peel-Raamstelling, om die te versterken. Ik heb nooit gedacht, dat ze met het gros naar de Peel-Raamstelling zouden gaan, dat is ook nooit mijn bedoeling geweest. Ik heb alleen gezegd: „De eerste stoot kan ik doorstaan in de Peel-Raamstelling, maar als ge wilt hebben, dat ik langer weerstand bied, moet ge mij met één of twee gemotoriseerde divisies te hulp komen. Eén voor versterking van het centrum, als reserve, omdat ik geen voldoende reserves heb, en de tweede om een eventuele omvatting tegen te gaan." Dat was mijn verzoek. Of het ooit tot de Fransen is doorgedrongen? Ik heb wel eens gedacht: misschien wel, maar daar heb ik geen bewijs voor. Dit alles weet de heer *Dijxhoorn* natuurlijk heel goed, want het was in dat verzoek om steun schriftelijk vastgelegd en door de Regering aan de gezant in Frankrijk gestuurd.

19446. De **Voorzitter:** Dan zou ik aan het slot van het verhoor het nog op prijs stellen even het volgende voor te lezen, ter vastlegging in onze *Handelingen*. Wij hebben namelijk niet in ons bezit de opdrachten van September en Januari. Er is wel globaal over geschreven in de brochures en er is ook over gesproken in de verhoren, maar hier in het rapport, dat generaal *Carstens* heeft gemaakt en dat wij gekregen hebben van de sectie krijgsgeschiedenis van de generale staf, komt op blz. 20 het volgende voor met betrekking tot September:

> „Het resultaat van vorenbedoelde besprekingen was, dat door de Regeering aan den O.L.Z. aanwijzingen betreffende het te voeren krijgsbeleid werden verstrekt, welke in hoofdzaak hierop neerkwamen, dat bij een *overmachtigen* aanval uit het Oosten op het hart des lands, het veldleger in de Grebbelinie geen beslissenden slag zou aannemen, doch tijdig met de hoofdmacht van de noord van de Maas opgestelde troepen zou teruggaan naar het oostfront van de vesting Holland onder achterlating van achterhoeden in de Grebbelinie."

A. Juist. Het was ook eigenlijk geen opdracht. Het was, zoals u zegt, een uitvloeisel van die besprekingen op 9 September, waarin verschil van mening bestond ten aanzien van de verdediging. Of eigenlijk, de bespreking van 9 September is begonnen met de enigszins ontstellende mededeling van de Minister, waarin hij zei: „Generaal, u weet, dat ik er altijd een voorstander van ben geweest om ons te beperken tot de verdediging van de vesting Holland." Na lang redeneren is toen gezegd, dat de opstelling kon blijven zoals zij door mij ontworpen was, maar toen is gezegd, dat het wenselijk was, dat het schriftelijk werd vastgelegd, dat die opstelling goedgekeurd werd. Het desbetreffende schrijven bevatte echter niet slechts die goedkeuring, doch daarnaast de wenk, dat ten noorden van de rivieren voor overmacht moest worden teruggegaan. Een duidelijke, volledige opdracht, zoals men die van de Regering zou verwachten, was het niet.

19447. De **Voorzitter:** Het was ook niet bij Koninklijk besluit!

A. Bij Koninklijk besluit was het ook niet, maar het bedoelde te zijn een goedkeuring van mijn opstelling.

19448. De **Voorzitter:** Deze weergave is in grote lijnen toch wel juist.

A. Zo herinner ik het mij ook precies.

19449. De **Voorzitter:** En er was nog een noot aan toegevoegd, nl.:

> „In hoeverre bedoelde „aanwijzingen" ook bepalingen bevatten betreffende de troepen zuidelijk van de Maas, kan ik mij niet meer herinneren. In elk geval brachten zij geen wijziging in de aan die troepen (IIIde legerkorps) reeds verstrekte opdracht".

A. Ja.

19450. De **Voorzitter:** Dan wil ik nu nog voorlezen hetgeen betrekking heeft op Januari:

> „Dit ontwerp bevatte namelijk de volgende bepalingen ten aanzien van de troepen, noordelijk van de Maas:
>
> 1. Bij een aanval op het hart des lands moet weerstand worden geboden zoowel in de Grebbelinie als in het oostfront van de vesting Holland.
> 2. Aan den opperbevelhebber van land- en zeemacht werd overgelaten te bepalen, hoeveel troepen voor de verdediging van elk dier fronten zouden worden bestemd.
> 3. De operatiën mochten echter niet worden gebaseerd op het slagen van een terugtocht van troepen, opgesteld in- en achter de Grebbelinie.
>
> Ten aanzien van de troepen, opgesteld zuidelijk van de Maas, werd bepaald:
>
> *a.* dat deze troepen tot taak hadden een opmarsch van den vijand te vertragen;
>
> *b.* dat hiertoe met een minimum van troepen moest worden volstaan;
>
> *c.* dat de vertraging van den vijandelijken opmarsch moest geschieden langs de vermoedelijke naderingswegen, en
>
> *d.* dat maatregelen moesten worden genomen tegen een omvatting van den zuidelijken vleugel."

Dus dit is ook in grote lijnen juist?

A. Ja.

19451. De **Voorzitter:** Dan zijn wij hiermede gekomen aan het slot van dit, naar ik vertrouw, laatste verhoor met u, althans voor deze subcommissie. Ik zou u willen vragen: heeft u nog iets in het belang van de zaak naar voren te brengen?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, ik geloof, dat de verhoren zo omvangrijk zijn geweest, dat ik absoluut in de gelegenheid ben gesteld om alles mede te delen, wat ik mede te delen had. En ik kan niet anders zeggen dan dat ik dit op hoge prijs heb gesteld en ik geloof niet, dat er op het ogenblik nog iets toe te voegen is aan hetgeen ik hier heb mogen zeggen.

De Voorzitter: Ik dank u dan zeer voor alle verstrekte inlichtingen en voor de genomen moeite. Dan sluit ik hiermede het verhoor.

I. H. REYNDERS.

RUIJS DE BEERENBROUCK, *Voorzitter.*
ALGERA.
KORTHALS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 12 AUGUSTUS 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Schilthuis, Voorzitter, en Algera, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen, de heren Korthals, Koersen en Stokvis, leden, alsmede de heer de Nerée tot Babberich, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van:

DAVID VAN VOORST EVEKINK,
oud 57 jaar, wonende te Londen,
luitenant-generaal b.d., oud-militair attaché te Parijs.

Hij legt de eed af als getuige en tevens als deskundige.

23710. De **Voorzitter:** Welke was uw positie, voordat Nederland in oorlog kwam?

A. Militair attaché bij Hr. Ms. Legatie te Parijs.

23711. De **Voorzitter:** U zult ons dus — u komt hier als getuige — wel willen inlichten over verschillende dingen, welke met die toenmalige positie in verband staan.

A. Hoe meer hoe liever.

23712. De **Voorzitter:** Het is mogelijk, dat wij u niet alleen als getuige, maar ook als deskundige dienen te horen.
De dingen, die ons bijzonder interesseren, zijn de vraagstukken, welke betrekking hebben op de bekende brieven in gesloten enveloppe, die naar Parijs en naar Brussel zijn gestuurd. Voorts is er het punt van het telefoongesprek, dat u op 10 Mei 1940 hebt gehouden met de tegenwoordige generaal *Wilson,* en voorts zijn er nog enkele andere punten, welke daarop aansluiten. Wij zullen, omdat het de chronologisch juiste volgorde is, beginnen met de brieven. Die zijn u bekend?

A. Ja! Dat waren twee brieven (Aide-Mémoires), één voor mij en één voor de gezant. De zakelijke inhoud van de Aide-Mémoires was mij ook bekend, want voordat zij naar Parijs werden verzonden, heeft generaal *Winkelman* mij dat stuk op het algemeen hoofdkwartier ter inzage gegeven.

23713. De **Voorzitter:** Hebt u van die brief zelf een exemplaar gehad?

A. Neen; die lag gesloten bij de gezant. De gezant en ik hebben die bescheiden dus op 10 Mei 1940 gekregen, maar de inhoud was mij in hoofdtrekken bekend.

23714. De **Voorzitter:** Was de brief, waarover u nu spreekt, indertijd niet opgesteld door generaal *Reynders*?

A. Aanvankelijk is een Aide-Mémoire opgesteld onder het beleid van generaal *Reynders.*

23715. De **Voorzitter:** U wilt zeggen, dat de eerste brief is geschreven .....

A. .....door generaal *Reynders* en toen is generaal *Winkelman* gekomen en is er een nieuw Aide-Mémoire gemaakt.

23716. De **Voorzitter:** Op 10 Mei zijn die brieven geopend. U hebt dus ook uw brief geopend. Hebt u de brief geopend, die gekomen was van generaal *Reynders*?

A. Neen, het Aide-Mémoire was dat van generaal *Winkelman.*

23717. De **Voorzitter:** U had dus alleen die brief van generaal *Winkelman*?

A. Ja.

23718. De **Voorzitter:** Weet u, wat er met de brief van generaal *Reynders* is gebeurd?

A. Ik denk, dat hij ingeleverd is toen het Aide-Mémoire van generaal *Winkelman* kwam. Afgaande op mijn herinnering, denk ik, dat jhr. *Loudon* dat zou kunnen zeggen.
Mijn herinnering is, dat, toen het opperbevel is gewisseld, het Aide-Mémoire van generaal *Reynders* is ingeleverd en dat van generaal *Winkelman* er voor in de plaats is gekomen.

23719. De **Voorzitter:** Ik moet hieruit concluderen, dat het u bekend is, dat de brief van generaal *Reynders* inderdaad op het gezantschap is aangekomen. Anders zoudt u niet kunnen spreken van terugzenden.

A. Ik heb er heel weinig mede te maken gehad. Zij waren in de kluis bij de gezant; hij kreeg ze. Ik heb nooit de brief gehad, maar ben ingelicht, dat hij er was.

23720. De **Voorzitter:** U zegt: „ik heb nooit de brief gehad", maar op de 10de Mei .....

A. Ik geef u de inlichtingen naar mijn beste herinnering.

23721. De **Voorzitter:** U weet niet zeker of de brief van generaal *Reynders* er geweest is?

A. Neen, ik kan dat niet met zekerheid verklaren.

23722. De **Voorzitter:** Wat in de brief van generaal *Winkelman* of in de op last van generaal *Winkelman* opgestelde brief heeft gestaan, weet u?

A. Ja, van dat stuk heb ik op 29 Maart 1940 en op 5 April 1940 inzage gehad.

23723. De **Voorzitter:** Wilt u nog eens vertellen, wat er in stond?

A. Het hoofdpunt was: de zending van vier divisiën over zee.

23724. De **Voorzitter:** Een verzoek er om?

A. Het verzoek of de Fransen, als wij in oorlog kwamen, vier divisiën over zee wilden zenden om ons te helpen.
Wat ik er mij verder van herinner: een hoop kleinigheden; de Fransen mochten niet aan de sluizen komen, zij mochten de waterstanden niet veranderen en dergelijke details.
Het hoofdpunt was het zenden van vier divisiën over zee.

23725. De **Voorzitter:** Bepaaldelijk over zee?

A. Ja. Natuurlijk was dat absurd. De Fransen hadden wel andere zorgen aan hun hoofd; dat was een ding, waarmee men hun bij het in de oorlog komen van Nederland niet opeens op het dak kon vallen. Ik weet niet, hoeveel schepen zij nodig zouden hebben gehad om vier divisiën over zee te zenden; ik zal er niet eens een slag naar slaan; het was te gek om los te lopen.
Voordat de brief naar de gezant ging om daar opgelegd te worden, heb ik van de inhoud kennis genomen. Op het hoofdkwartier heb ik er de aandacht van generaal *van Voorst tot Voorst* op gevestigd, dat dat natuurlijk een vraag was, die te gek was om te doen.
U hebt mijn memorandum. Vóór ik kom aan mijn brief nr. 2380...

23726. De **Voorzitter:** Ik wil nog niet van die andere brief afstappen. Er stond nog meer in. Stond er niet een en ander over de Peel-Raamstelling in?

A. Neen, dat geloof ik niet. Maar is die brief helemaal zoek?

23727. De **Voorzitter:** Neen, ik wilde graag weten, wat u er van weet.

A. Neen, ik herinner mij niet, dat er iets in stond over de Peel-Raamstelling.

23728. De **Voorzitter:** Weet u, waar de brief, die in Parijs was, ten slotte is gebleven? U hebt hem afgegeven bij de chef van de staf?

A. Die brief kon ik niet afgeven, want die was in het Hollands.

23729. De **Voorzitter:** Was uw brief alleen in het Hollands?

A. Die was in het Hollands, maar het kan zijn, dat er ook een Franse tekst van was.

23730. De **Voorzitter:** Ik meende, dat de Franse tekst en de Hollandse tekst waren opgezonden naar het gezantschap.

A. Ik weet, dat ik een keer een Aide-Mémoire vertaald heb; het mag zijn, dat het op verzoek van het Hoofdkwartier was, maar majoor *Labouchère* en ik hebben een keer een Aide-Mémoire vertaald. (Na enige ogenblikken:) Jawel, als ik het mij nu goed herinner, heb ik in mijn onderhoud met generaal *Gamelin* op 10 Mei 1940 de Franse vertaling achtergelaten.

23731. De **Voorzitter:** Was het uw vertaling of was het de vertaling, die in de gesloten enveloppe zat?

A. Dat kan ik niet met zekerheid verklaren.

23732. De **Voorzitter:** Het valt mij nu in, dat wij van verschillende zijden de mededeling hebben gekregen, dat destijds een Franse en een Nederlandse tekst waren gestuurd.

A. Ik geloof, dat er een Franse tekst bij was, die, voor wat het Frans betreft, voor verbetering vatbaar was, en dat wij toen, wellicht op verzoek van het Hoofdkwartier, een betere vertaling ter hand hebben genomen, maar ik kan niet precies meer zeggen, hoe dat gegaan is, met name niet of dit het Aide-Mémoire van generaal *Reynders* dan wel dat van generaal *Winkelman* betrof.

23733. De **Voorzitter:** Stonden er in die brief geen mededelingen of vragen, die betrekking hadden op de Peel-Raamstelling?

A. Ik geloof het niet. In ieder geval herinner ik het mij niet. Mij is alleen bijgebleven de vraag betreffende die vier divisies, die over zee gezonden zouden moeten worden.

23734. De **Voorzitter:** Wat die Peel-Raamstelling betreft, is er in Parijs gedurende uw verblijf aldaar nogal wat voorgevallen, niet waar?

A. Niets anders dan hetgeen ik ook in mijn Memorandum van 19 Mei 1946 heb gezet, nl. dat ik er de aandacht van de opperbevelhebber land- en zeemacht (generaal *Reynders*) op heb gevestigd, dat de Fransen geen waarde aan de Peelstelling hechtten. Ik heb daarover op 5 April 1940 te Eindhoven een onderhoud gehad met generaal *Winkelman* en bij die gelegenheid heeft generaal *Winkelman* mij een officier meegegeven om de volgende dag de Peel-Raamstelling te bezichtigen.

23735. De **Voorzitter:** Wie was die officier?

A. Ik herinner mij zijn naam niet, het was een kapitein of majoor van de genie.

23736. De **Voorzitter:** Hebt u daarover later nog besprekingen gehad met generaal *Winkelman?*

A. Neen, ik heb daarover met hem geen bespreking meer gehad; na 5 April 1940 ben ik niet meer in Nederland geweest. Ik herinner mij wel, dat ik generaal *Winkelman* heb bedankt voor de rondleiding. Mijn indruk is toen wel versterkt, dat het maar goed was, dat de Fransen daar niet naar toe gingen. De stelling was bovendien nog niet klaar.

23737. De **Voorzitter:** U hebt er dus geen besprekingen over gehad met de generaals *Winkelman* en *Wilson?*

A. Ik kan mij zelfs niet herinneren, dat ik *Wilson* toen gezien heb. Een genie-officier heeft mij daar rondgereden; ik herinner mij niet, dat *Wilson* bij mijn onderhoud met de generaals *Winkelman* en *van Voorst tot Voorst* op 5 April te Eindhoven tegenwoordig was.

23738. De **Voorzitter:** Generaal *Wilson* heeft tijdens een verhoor, dat hem bij de behandeling van de zaak *de Geer* onder ede is afgenomen, een verklaring afgegeven, waarin hij zegt: ik ben op 5 April 1940 tegenwoordig geweest bij een onderhoud, dat generaal *Winkelman* te Eindhoven had met *van Voorst Evekink.*

A. Ik herinner het mij niet: de eventuele aanwezigheid van overste *Wilson* heeft mijn aandacht in elk geval niet gehad.

23739. De **Voorzitter:** Hij verklaarde, dat, omdat *van Voorst Evekink* toch daar tegenwoordig was, deze onder deskundige leiding de Peel-Raamstelling heeft bezichtigd. Maar u zegt, dat u niet veel vertrouwen in de Peel-Raamstelling had, niet waar?

A. Inderdaad, daar heb ik nooit vertrouwen in gehad. Er was een gat van 40 tot 50 km tussen het zuidelijke einde van de stelling en de plaats, waar de Belgische verdediging begon; de stelling was overigens niet klaar.

23740. De **Voorzitter:** Hebt u dat kunnen constateren?

A. Iedereen wist, dat de rechtervleugel niet aangeleund was; zij hield bij de Nederlandse grens op. Dat was een gevolg van onze neutraliteitshouding. Men had de illusie, dat die Rijksgrens nog iets te betekenen had, als er oorlog kwam.

23741. De **Voorzitter:** Was dat in overeenstemming met handhaving van onze neutraliteit, dat men wist, hoe groot dat gat met België was, dat men sprak over zoveel kilometers?

A. Het vloeide nu eenmaal uit onze neutraliteitshouding voort. Tussen de rechtervleugel van de Peelstelling aan de Nederlands-Belgische grens en de linkervleugel van de Belgen was een gat van 40 à 50 km; dat kon voor geen enkele militaire deskundige een geheim zijn.

23742. De **Voorzitter:** Hebt u, nadat u in Eindhoven bent geweest en de Peel-Raamstelling bekeken had, een brief geschreven aan generaal *Wilson*?

A. Dat herinner ik mij niet; ik meen, dat ik generaal *Winkelman* voor de rondleiding heb bedankt.

23743. De **Voorzitter:** Generaal *Wilson* heeft in dat zelfde verhoor gezegd, dat hij een brief van u gehad heeft enkele dagen daarna. Daarover zei hij het volgende:

> „Enige dagen daarna ontving ik van hem een brief, waarin hij mij mededeelde, dat hij over de sterkte van die stelling enthousiast was."

A. Is die brief er bij? Ik heb geen reden om aan de woorden van generaal *Wilson* te twijfelen, dus het mag zijn, dat hij bij het onderhoud tegenwoordig is geweest en dat hij toen heeft gezegd: je moet die Peelstelling ook eens zien; je krijgt een officier mede. Ik wil ook aannemen, dat ik, thuiskomende in Parijs, een particulier briefje heb geschreven: dank je voor die rondleiding. Daar waren moerassen en andere sterke punten, maar de stelling was niet af en de rechtervleugel hing in de lucht. Maar het is mogelijk, dat ik *Wilson* in hoffelijke termen heb bedankt voor de rondleiding.

23744. De **Voorzitter:** Zou het kunnen zijn, dat iemand, die die brief leest, de indruk krijgt, dat u enthousiast waart over die stelling?

A. Dat geloof ik niet, maar ik wil aannemen, dat generaal *Wilson* die indruk wel had, want de Peelstelling was het kind van generaal *Wilson;* niet van een verzameling generaals of wat ook, maar hij stond er mee op en ging er mee naar bed, hij leefde voor en met de Peelstelling, zodat ik ook wil aannemen, het is menselijk, dat, als ik hem een brief heb geschreven om hem te bedanken en dat ik het met plezier heb gezien, hij zal zeggen: daar heb je er weer een, die het zo

mooi vindt. Maar ik heb het dan gedaan om hem te bedanken voor het geleide, dat ik heb meegekregen, en het is wellicht mogelijk, dat ik waardering heb geuit over werken, die waren aangelegd. Er waren inderdaad goede punten in, maar — als eerder gezegd — de Peelstelling was niet àf en de rechtervleugel hing in de lucht. Het een en ander deed — afgescheiden van de te verwachten zwakke bezetting — ernstig afbreuk aan haar waarde.

23745. De **Voorzitter:** U hebt blijkbaar niet uw afkeuring tegenover hem daarover uitgesproken.

A. Neen; het is in ieder geval geen ambtelijke brief geweest.

23746. De **Voorzitter:** U weet dus, dat u een brief hebt geschreven?

A. Ik herinner mij dat thans niet meer, maar ik spreek het ook niet tegen. Als *Wilson* het zegt, wil ik het aannemen.

23747. De **Voorzitter:** Volgens uw mening was de Peel-Raamstelling van uitermate weinig betekenis en was zij zeer weinig krachtig.

A. Ja. Die stelling was te lang en zij was niet àf; de rechtervleugel hing in de lucht.

23748. De **Voorzitter:** In hoeverre te lang?

A. Te lang voor de bezetting.

23749. De **Voorzitter:** Of de bezetting was te gering.

A. Ook; alles bijeen was dat een veel te dunne stelling.

23750. De **Voorzitter:** Was men daarvan in Frankrijk op de hoogte?

A. Ja.

23751. De **Voorzitter:** Hoe was men daarvan op de hoogte gekomen?

A. De Fransen? Dat weet ik niet. Dat moet generaal *Gamelin* weten, die had zijn inlichtingendienst ook in Nederland.

23752. De **Voorzitter:** U bent dus van oordeel, dat generaal *Gamelin* best heeft geweten, dus dat de Franse legerleiding wist, dat zij zich op die stelling niet moest verlaten.

A. Generaal *Gamelin* heeft dat ook zelf gezegd, want hij heeft mij gezegd: „Je n' en réponds pas".

23753. De **Voorzitter:** Betrekking hebbende waarop? Op de vraag of zij ons daar steun zouden verlenen?

A. Het is beter, dat ik het zeg in het verband, waarin het is gezegd. Ik heb een onderhoud met generaal *Gamelin* gehad in de morgen van 5 April 1940.

23754. De **Voorzitter:** Toen was u in Eindhoven!

A. Ja, dezelfde dag, des avonds, nadat ik per auto daar naar toe ben gesneld; ik was pas om 11 uur in Eindhoven. Generaal *Gamelin* heeft 's morgens gezegd, volgens de aantekeningen in mijn dagboek:

> „Meent, dat Belgen niet bereid zullen zijn aan te sluiten op de Peelstelling. Peelstelling te ver oostelijk om tijdig door Fransen te kunnen worden bereikt. Je n'en réponds pas."

23755. De **Voorzitter:** Wat bedoelde hij daarmede?

A. Dat zal generaal *Gamelin* zelf beter weten.

23756. De **Voorzitter:** Maar wat is uw mening?

A. Naar mijn gevoelen bedoelde hij er mee, dat er geen sprake van kon zijn, dat de Fransen de Peel-Raamstelling, zelfs al zouden zij het willen, tijdig zouden kunnen bereiken.

23757. De **Voorzitter:** U zult min of meer de vraag hebben gesteld: denkt u, dat u de Peel-Raamstelling zult gaan steunen?, en daarop zal hij toen hebben geantwoord: „je n'en réponds pas".
Er moet wat geweest zijn tussen de ene zin en de andere.

A. Ja, ik zal u uit mijn dagboek voorlezen, dat zal u interesseren:

> „Vrijdag 29 Maart. 's Morgens onderhoud met opperbevelhebber land- en zeemacht *Winkelman* en generaal *van Voorst tot Voorst*. Ik geef algemeen overzicht militair-politieke situatie Parijs. Opperbevelhebber land- en zeemacht deelt mij voornemen nieuwe instructie mede en generaal *van Voorst tot Voorst* doet mij daarvan kennis nemen. Er zal nu toch weer een gedelegeerde van de opperbevelhebber land- en zeemacht naar Parijs komen (generaal *van de Vijver*). In afwachting van diens komst treedt militaire attaché als zodanig op.
> Het al dan niet krachtig verdedigen van de Peelstelling hangt af van het al dan niet verwachten van Franse hulp. Daaromtrent dien ik mij te oriënteren, zomede nopens de Franse inzichten en eventuele pressie betreffende aansluiting door het Belgische leger bij Weert.
> Indien Fransen bereid zijn hulp te zenden naar de Peelstelling, is de Nederlandse legerleiding bereid daar twee legerkorpsen te plaatsen, die de stelling tien dagen zullen kunnen houden. Zo niet, dan gaat IIIde legerkorps aanstonds over de rivieren terug."

23758. De **Voorzitter:** Dat was 29 Maart.

A. Ja.

23759. De **Voorzitter:** Staat er bij de aantekeningen iets van de brief, die u door generaal *van Voorst tot Voorst* is getoond?

A. Neen, niet precies over die brief. Ik citeer verder:

> „'s Middags onderhoud met Minister *Dijxhoorn*. Op verzoek van generaal *van Voorst tot Voorst* onderhoud met generaal *Best* in zake beschikbaarstelling Nederlandse vliegvelden in geval van geallieerde hulpverlening (Texel, de Kooy en Schiphol)."

Dit is mijn dagboek, maar hier heb ik een aantekening, die ik heb gemaakt in de trein:

> „29 Maart 1940. 's Morgens ontboden bij opperbevelhebber land- en zeemacht, die mij mededeelt, dat nieuw memorandum in de maak is en dat toch een gedelegeerde van de opperbevelhebber land- en zeemacht naar Parijs zal komen, maar dat de militaire attaché in afwachting daarvan kan handelen."

Het is verder hetzelfde:

> „Generaal *van Voorst tot Voorst* doet mij van memorandum voor gezant Parijs en van instructies voor generaal *van de Vijver* kennis nemen. De Peelstelling ter sprake komende, wijs ik op de open vleugel, maar generaal *van Voorst tot Voorst* sluit niet uit, dat de Belgen alsnog zullen aansluiten en geeft te kennen, dat er te dier zake gepolst wordt. In dat geval zullen de Nederlandse troepen 10 dagen kunnen standhouden in afwachting van de Franse versterking. Generaal *van Voorst tot Voorst* meent, dat er mijnerzijds wel invloed kan worden uitgeoefend voor Franse pressie op de Belgen om bij de Peelstelling aan te sluiten en dat ik de Fransen zou kunnen wijzen op de voordelen van die aansluiting."

Ik ben toen op een van die dagen weer naar Parijs teruggereisd en dan lees ik hier in mijn dagboek:

> „Woensdag 3 April. Des morgens een onderhoud met colonel *de Mierry"*, (sous-chef van de Franse inlichtingendienst) „in zake eventuele Franse hulp (zie bij 29 Maart 1939)."

Verder:

„Donderdag 4 April: Telefoon van Colonel Petitbon" (chef van de staf van generaal *Gamelin).* Dan zie ik staan: „bespreking morgen."
Dan volgt de volgende morgen, Vrijdag 5 April 1940, het onderhoud met generaal *Gamelin*. Ik zal u mijn aantekeningen voorlezen:

> „Meent, dat de Belgen niet bereid zullen zijn aan te sluiten op de Peelstelling. Peelstelling te ver oostelijk om tijdig door Fransen te kunnen worden bereikt: „Je n'en réponds pas".
> Hecht groote waarde aan behoud verbinding met Nederland (Breda—Dordrecht) en hoopt daarom, dat die verbinding door

de Nederlandse troepen zal worden vrijgehouden en beschermd, bijvoorbeeld in een lijn noord—zuid ± ter hoogte van Tilburg, hetgeen zou aansluiten bij de Belgen in de streek van Turnhout (de Belgen zouden daar al een divisie hebben geplaatst).

Hulpverlening: ‚Armée de gauche', als ‚avant-garde' voor Nederland bestemd.

Tijdige waarschuwing vereist (steeds startklaar; in dagen van spanning in afgelopen winter draaiden *alle* motoren een kwartier per uur).

‚Premier bond' van de Franse troepen aan de noordgrens tot in de lijn Antwerpen—Leuven—Namen.

‚Armée de gauche' (voor Nederland) bij Antwerpen over de Schelde (tunnel en door Belgen te maken pontonbruggen).

Dan verder zien, naargelang van omstandigheden.

Bereiken van de Peelstelling schijnt onzeker."

23760. De **Voorzitter:** Is dat een opmerking van u of van de generaal?

A. Die opmerking is van generaal *Gamelin* en wat ik u voorlecs, is in z'n geheel het resumé van mijn onderhoud met generaal *Gamelin* in de morgen van 5 April 1940. Ik vervolg nu de aantekeningen in mijn dagboek (5 April 1940), gevende verslag van wat generaal *Gamelin* als zijn mening gaf, het vervolg dus van mijn resumé van ons onderhoud:

„Ook overigens voorkeur voor weerstand meer westelijk, omdat de Duitsers dan in moeilijke omstandigheden (langere verbindingen, aanvoerbezwaren) komen.

Terstond: 1 Division Légère Méchanique (D.L.M.) en 2 gemotoriseerde divisiën, daarachter per trein 3 divisiën, waarvan 1 Zeeuwsch-Vlaanderen zal bezetten, opdat de Belgen daar wegblijven."

Tot zover generaal *Gamelin,* zoals ik zijn mededelingen in mijn dagboek heb geresumeerd.

23761. De **Voorzitter:** Dat is dus een dagboek, dat u dadelijk bijhield, van de besprekingen.

A. Ja. Er komen nog meer punten ter sprake.

Ik lees hier (5 April):

„'s Avonds te 11 uur onderhoud opperbevelhebber land- en zeemacht, Eindhoven."

Na het onderhoud met generaal *Gamelin* had ik de gezant bij mij te lunchen (5 April) en jhr. *Loudon* vond het, evenals ik, nodig, dat onderhoud over te brengen te bevoegder plaatse. Ik heb toen het algemeen hoofdkwartier in den Haag opgebeld en het bleek mogelijk die zelfde dag in Eindhoven de opperbevelhebber land- en zeemacht te ontmoeten. Ik ben toen dadelijk per auto naar Eindhoven gereden en heb daar om 11 uur 's avonds een onderhoud gehad met generaal *Winkelman,* die mij — ik zie nu weer in mijn dagboek — na „Mededeling van het bovenstaande" (t.w. het verslag van mijn onderhoud met generaal *Gamelin)* zei:

„Onder die omstandigheden zal Peelstelling door hoofdkrachten worden ontruimd (blijven ± 15 bataljons, zonder artillerie).

Hoofdverdediging wordt nu: Grebbelinie—Waal—Maas—Groep Merwede—Vesting Holland."

Dan volgt er:

„Nader overleg generaal *Gamelin* gewenst."

En verder:

„Zaterdag 6 April. Begeleid door kapitein van de generale staf *van Boven,* de gehele Peelstelling bezichtigd. 's Middags andermaal kennis genomen van nieuwe instructie voor gezant en militair attaché. 's Avonds naar Brussel."

23762. De **Voorzitter:** Dus er staat niet in wat er verder in die brief stond?

A. Neen.

23763. De heer **Algera:** In aansluiting aan hetgeen zoëven is behandeld, mag ik de vraag stellen, wat getuige nog weet van de eerste brief, welke gestuurd is namens generaal *Reynders.*

A. Niets.

23764. De heer **Algera:** Generaal *Reynders* heeft in het verhoor *de Geer* het volgende verklaard:

„Wel weet ik echter zeker, dat de brief bij den Nederlandschen gezant te Parijs gekomen is, omdat de Minister van Buitenlandsche Zaken, de heer *van Kleffens,* mij later verzocht heeft, dien brief zoodanig te wijzigen, dat deze gezant den inhoud niet aan den betrokkene behoefde mede te deelen, doch volstaan kon met den brief rechtstreeks aan den betrokkene te doen overhandigen.

Ik heb daaruit de conclusie getrokken, dat de Nederlandsche gezant te Parijs kennis van den brief genomen moest hebben, daar hij anders dit verzoek via den Minister van Buitenlandsche Zaken niet had kunnen doen. Ik veronderstelde daardoor ook, dat de toenmalige militaire attaché bij het Nederlandsch gezantschap te Parijs, de heer *van Voorst Evekink,* ook van dien brief had kennis genomen en omdat ik een mogelijke schending van de door onze Regeering gevoerde volstrekte neutraliteitspolitiek wilde voorkomen, heb ik dezen militairen attaché een brief gezonden, waarin ik hem uitdrukkelijk verbood over den inhoud van dien verzegelden brief met de Fransche legerleiding te spreken. Op dezen brief aan den militairen attaché heb ik nimmer antwoord ontvangen."

Is u daarvan iets bekend?

A. Neen. Ik herinner mij niet, dat ik die brief heb gehad.

23765. De heer **Algera:** Het is merkwaardig, dat generaal *Reynders* dat zegt.

A. Ik ben eigenlijk pas in het bezit van instructies gekomen, toen die *Winkelman*-Aide-Mémoire was samengesteld. Daarover heb ik ook aantekeningen.

23766. De heer **Algera:** In welke tijd is dat geweest?

A. Kunt u een datum noemen? Ik ben nogal secuur, dus dan vind ik het wel.

De heer **Stokvis:** Uw geheugen is niet te best; het hapert steeds.

A. Ik ben niet erg ingenomen met deze opmerking. Ik breng mijn dagboek en archiefstukken mee om u zo goed mogelijk in te lichten; het voorgevallene is meer dan acht jaar geleden en verschillende punten, die nu in het centrum der belangstelling blijken te liggen, vroegen destijds niet om de aandacht, welke nodig zou zijn geweest om de herinnering acht jaar levendig te houden.

23767. De heer **Algera:** Hier wordt geen datum genoemd, maar het is natuurlijk geweest tussen November en het aftreden van generaal *Reynders,* dus het zal ongeveer in December moeten zijn geweest.

A. Ik herinner mij niet, dat ik er een brief van generaal *Reynders* over heb gehad. Maar in ieder geval: wat doet het er toe? Het was bekend, dat ik er niet over spreken mocht; het stuk was verzegeld opgelegd. Het veranderde, toen generaal *Winkelman* optrad, mij inzage van de Aide-Mémoire gaf en mij vroeg bij de Fransen invloed uit te oefenen.

23768. De **Voorzitter:** Het interesseert ons om andere dingen. Het lijkt mij ongeschikt in te gaan op het waarom.

A. Over de instructie-*Reynders* kan ik geen betere inlichtingen geven; ik weet er niet meer van dan ik verklaard heb.

23769. De heer **Algera:** Ik wilde u iets vragen over de bijeenkomst in Eindhoven.

A. Ja, 5 April 1940.

De heer **Algera:** In uw memorandum (onder 14) zegt u, dat generaal *Winkelman* u aan het einde van de besprekingen mededeelde:

„Onder die omstandigheden zal Peelstelling door hoofdkrachten worden ontruimd (blijven ± 15 bataljons, zonder artillerie).

Hoofdverdediging wordt nu: Grebbelinie—Waal—Maas—Groep Merwede—Vesting Holland."

A. Inderdaad! Ontleend aan mijn dagboek!

23770. De heer **Algera:** Daarbij was ook aanwezig generaal *Wilson*. U herinnert het u niet meer?

A. Ik neem het graag aan, al is zijn eventuele aanwezigheid mij zó weinig opgevallen, dat ik er geen herinnering aan bewaar.

23771. De heer **Algera:** Generaal *Wilson* heeft verklaard, dat hij er bij was. Nu is het merkwaardige dit: dat generaal *Wilson* in zijn verhoor op de vraag: „Herinnert u zich nog iets over het verloop van die bespreking?" heeft geantwoord:

> „Neen, daar staat mij eigenlijk heel weinig meer bij van deze bespreking. Ik weet wel, dat het 's avonds heel laat was en dat de conclusie van deze bespreking geweest is, dat generaal *van Voorst Evekink* de volgende dag de hele Peel-Raamstelling langs is gegaan, onder leiding van de kapitein van de generale staf *van Boven,* die ik daarvoor 's avonds om twaalf uur uit zijn bed gebeld heb in den Haag en die is 's nachts nog met een auto gekomen en de volgende dag met generaal *van Voorst Evekink* de Peel-Raamstelling langs gegaan. Dat is eigenlijk het enige essentiële, dat ik mij van dat hele onderhoud nog herinner."

Nu is dit het merkwaardige: het ging over een zo belangrijke zaak, de ontruiming van de Peel-Raamstelling; u hebt gezegd: „het is het kind van generaal *Wilson*" en generaal *Wilson* zou zich niets herinneren van een zo belangrijke zaak. Dat is merkwaardig! Kunt u er een verklaring van geven?

A. Neen, ik weet het niet. Produceert generaal *Wilson* ook een dagboek? Zegt hij ook: dit staat er niet in? Ik kan niet meer doen dan produceren wat er toen geweest is.

(Getuige toont zijn dagboek aan de commissie.)

De heer **Algera:** Het is merkwaardig.

A. Het is zeker merkwaardig, maar ik kan het niet uit mijn duim zuigen.

23772. De heer **Algera:** U bevestigt onder ede de mededeling in uw memorandum over die conferentie?

A. Natuurlijk, ik handhaaf dat. Generaal *Winkelman* en generaal *van Voorst tot Voorst* zijn er ook bij geweest; misschien herinneren zij het zich beter dan generaal *Wilson*. Ik weet ook niet of generaal *Wilson* er voortdurend bij geweest is. Maar er zijn twee getuigen: èn generaal *Winkelman* èn generaal *van Voorst tot Voorst*. Ik heb geen nota van generaal *Wilson* genomen, maar neem aan — als hij het zegt — dat hij er ook bij zat. Mijn contact was met de twee andere generaals.

Generaal *Winkelman* scheef mij einde Mei 1946:

> „Zeer bedankt voor de toezending van uw memorandum, waarvan de zakelijke inhoud mij nog wel bekend was, maar ik vond het toch prettig mijn herinnering nog eens te kunnen opfrissen."

23773. De heer **Algera:** In uw memorandum neemt u het standpunt in, dat de Peel-Raamstelling niet meer in aanmerking zou komen voor het opnemen van Franse troepen.

A. Omdat ik er van overtuigd was en wist, dat de Franse legerleiding niet van plan was troepen naar de Peelstelling te zenden.

23774. De heer **Algera:** Maar er is een andere mogelijkheid, namelijk dat die wel werd verdedigd om althans de Fransen gelegenheid te geven, in stelling te komen, vóórdat de Duitsers een diepe inval hadden gedaan. Uit dien hoofde bestaat de mogelijkheid, dat de Fransen wel belangstelling voor de Peel-Raamstelling hadden.

A. Ik heb van de Franse kant geen enkele aanwijzing, dat zij interesse voor de Peel-Raamstelling hadden. In het boek van generaal *Gamelin* over zijn beleid („Servir', Librarie Plon, Paris) vindt men dat bevestigd. Zij waren alleen bereid en van plan om de toegang tot Zeeland open te houden ter beveiliging van de Scheldemond en de Belgische stelling te verlengen over Breda en Dordrecht, voor aansluiting met het Nederlandse leger.

Dat was, met betrekking tot de hulpverlening aan Nederland, het Franse doel en voor de Peel-Raamstelling hadden zij geen belangstelling.

23775. De heer **Algera:** Die twee dingen kan men natuurlijk scheiden, het opnemen van troepen in de Peel-Raamstelling en het standhouden daarin.

A. Ik heb nooit enige aanwijzing gehad, dat de Franse legerleiding daar belangstelling voor had. Het enige, dat ik er in het boek van *Gamelin* over vind — het zijn 3 dikke delen, maar het voor ons saillante er uit in het onderwerpelijke verband vindt u in mijn memorandum —, betreft het terugvloeien van de troepen uit de Peel-Raamstelling; generaal *Gamelin* hoopte, dat de Nederlandse troepen in de richting Breda zouden terugvloeien. Hij beschouwde die Peel-Raamstelling uitsluitend als een voorpostenopstelling („Couverture hollandaise').

23776. De heer **Algera:** Het is misschien goed om in dit verband even iets voor te lezen uit het verhoor van generaal *Best*. Deze heeft het volgende verklaard:

> „De gemotoriseerde Franse divisie, die op kwam dagen om als eerste versterking te worden ingezet, voelde zich eenvoudig bedrogen. Dat heb ik aan den lijve ondervonden, ik niet alleen, maar mijn collega's ook, want het toeval wilde, dat wij in krijgsgevangenschap gebracht werden kort na de oorlog in een gevangenkamp te Soest (Westfalen); wij zaten daar eerst met Polen en Belgen, die op een gegeven ogenblik weggingen en vervangen werden door een groot aantal Franse officieren, waarvan de oudste en hoogste in rang was generaal-majoor *Moniod*. En omdat ik de oudste en hoogste in rang was van het hele kamp — er waren ongeveer 1500 krijgsgevangenen — was natuurlijk de plicht van die Franse generaal bij mij zijn opwachting te komen maken, ook al was ik krijgsgevangene. Hij liet dat na en toen heb ik hem een wenk laten geven, dat wij dat verwachtten. Toen heeft hij dat ook gedaan en wat was de ondergrond daarvan? Die generaal *Moniod* was de commandant van de gemotoriseerde divisie, die zich in Brabant bedrogen heeft gevoeld. Zij hadden hem gezegd, en dat zal wel over onze militaire attaché in Parijs zijn gegaan: gij zult aan de Peel-Raamstelling een verdedigingslijn vinden. Daarheen zond hij dan ook zijn verkenningsorganen vooruit. Die man was op ons geladen."

Blijkbaar was generaal *Moniod* er dus van overtuigd, dat in de Peel-Raamstelling wel verzet zou worden geboden en hieruit blijkt, dat in hogere Franse kringen die opvatting werd gehuldigd.

A. Ik beschouw een commandant van een divisie niet als een lid van de hogere legerleiding. Ik spreek alleen over het hoogste gezag, generaal *Gamelin*. Hoe diens opvattingen verder naar beneden doordruppelden, weet ik niet.

23777. De heer **Algera:** Wij hebben ook een verklaring van *van der Kroon,* militair attaché te Parijs. Deze heeft dit gezegd:

> „Nu kan dat ook beïnvloed zijn door het feit, dat men in de vroege morgen van de 10de Mei aan het Franse hoofdkwartier wist, dat die Peel-Raamstelling, waarvan men dacht, dat die door ons tot het bittere einde verdedigd zou worden, eigenlijk in feite alleen maar dienst deed als een soort opstelling, waarin men een ogenblik trachten zou de vijand op te houden, totdat het derde legerkorps achter de Maas zou zijn teruggenomen."

Ook *van der Kroon* zegt dus, dat men tot op het laatste ogenblik gedacht heeft, dat de Peel-Raamstelling tot het bittere einde verdedigd zou worden. Wij hebben hier dus te maken met een serie tegenstellingen in de verschillende meningen. Kunt u daarvan een verklaring geven?

A. Neen. Ik kan niet meer verklaren dan hetgeen ik meegemaakt heb. Wat anderen weten en te weten zijn gekomen, is mij niet bekend.

23778. De heer **Algera:** Hebt u van de besprekingen, die u in Frankrijk gehouden hebt, ook kennis gegeven aan de opperbevelhebber van land- en zeemacht?

A. U moet begrijpen, dat ik niet dagelijks een onderhoud met generaal *Gamelin* had; ik heb met generaal *Gamelin* zelf slechts enkele besprekingen gehad. Mijn positie in Parijs was niet gemakkelijk. Neutraal zijnde, mocht ik dergelijke besprekingen eigenlijk niet houden. Zonder dat daarvan iets op schrift is gesteld, is mij door Minister *Dijxhoorn* echter te kennen gegeven, dat Zijne Excellentie contact mijnerzijds met generaal *Gamelin* goedkeurde. Minister *van Kleffens* was daarvan mede op de hoogte. (Bespreking met beide bewindslieden op 25 November 1939.)

Sedertdien heb ik dan ook bij voorkomende gelegenheid met generaal *Gamelin* besprekingen gehad over de eventuele Franse hulpverlening aan Nederland in geval van Duitse agressie.
Ik heb de bespreking van 5 April 1940, waarvan ik in het voorgaande verslag heb gedaan, die zelfde avond nog aan de opperbevelhebber land- en zeemacht overgebracht, nadat ik naar Eindhoven was gereden.

23779. De heer **Algera:** U hebt in uw memorandum gezegd, dat het Franse leger zou oprukken om de gedachte te bepalen op de lijn Willemstad—Roosendaal. Dat is wat verder geweest, want in de inleiding is ook gesproken van Tilburg en Breda.

A. Als je met een Frans generaal zit te praten, blijkt, dat diens aardrijkskundige kennis, voor wat Nederland betreft, niet uitmunt. Generaal *Gamelin* had in zijn hoofd de lijn Breda—Dordrecht. En die lijn Roosendaal—Willemstad, ja, er is gezegd: om de gedachte te bepalen. Misschien heeft de generaal bedoeld Breda—Dordrecht en de hoofdkrachten Roosendaal—Willemstad. En wat Tilburg betreft: hij hoopte, dat de Nederlanders dat zouden doen, noord-zuid, ter hoogte van Tilburg, om de Franse opmars te dekken.

23780. De heer **Algera:** Wanneer inderdaad de Nederlanders langer hadden standgehouden in de Peel-Raamstelling, zou dat ook van groot belang zijn geweest voor het inrichten van de Franse stellingen in de buurt van Tilburg. Is door het niet verdedigen die stelling geschaad?

A. Dat geloof ik niet. De gehele zaak was te improvisorisch. Het maken van een behoorlijke stelling ter hoogte van Breda of Tilburg, of waar ook, vordert maanden. Hoe lang hebben wij niet met alle macht aan de Peelstelling gewerkt, van September 1939 af, en die was op 10 Mei 1940 nog niet klaar!

23781. De heer **Algera:** Maar wanneer deze stelling door ons was verdedigd, hadden wij de Duitsers iets langer kunnen ophouden.

A. Dat was voor de Fransen misschien iets aangenamer geweest, maar er kon geen sprake zijn geweest van het door de Fransen inrichten van een stelling ter hoogte van Breda in twee of drie dagen. De Peelstelling hing in de lucht en als die niet in het front doorbroken was, waren de Duitsers er omheen gelopen. Bij de Belgische grens hield die stelling immers op.

23782. De heer **Algera:** Dus u acht het niet van belang, of die stelling al dan niet verdedigd was.

A. Neen, maar ze had uiteraard enige waarde als voorpostenstelling. Men dacht het met die zwakke bezetting enige dagen te kunnen uithouden, maar dat is, in het licht van de ervaring met de moderne oorlogsmiddelen, tegengevallen.

23783. De heer **Stokvis:** U zegt in uw memorandum op blz. 2 bovenaan, punt 3, sub *c*, zeer positief, dat de Franse legerleiding niet van plan was de voor eventuele hulpverlening bestemde Franse troepen naar de Peel-Raamstelling te dirigeren. Maar, wanneer u verderop leest die passage, die u bij dit verhoor al tweemaal naar voren hebt gebracht, waarbij generaal *Gamelin* zegt: „Je n'en réponds pas", is dat veel minder positief. Dan zou men daaruit kunnen afleiden, dat generaal *Gamelin* bedoelde: wij zullen ons best doen, maar weten het niet.

A. De uitspraak van generaal *Gamelin* was: „Peelstelling te ver oostelijk om tijdig door Fransen te kunnen worden bereikt."

23784. De heer **Stokvis:** „Je n'en réponds pas" laat twijfel open; dat is niet een positieve afzegging. Dit is van belang, omdat wij hier uit de verklaringen van generaal *Moniod* hebben gehoord, dat hij blijkbaar van mening is geweest, dat hij zich wel naar de Peel-Raamstelling moest begeven.

A. Dat geloof ik helemaal niet, want in de ter zake dienende „Instruction personnelle et secrète No. 8" is geen sprake van oprukken naar de Peel-Raamstelling. Ik weet niet, welke bevelen generaal *Moniod* heeft gehad.

23785. De heer **Stokvis:** Dat begrijp ik. Maar een ander punt — dat is belangrijker — is, dat u op een gegeven moment (het is 5 April geweest, als ik het wel heb) positief van de opperbevelhebber land- en zeemacht hebt gehoord, dat de Peel-Raamstelling niet hardnekkig zou worden verdedigd.

A. Jawel: ze zou door de hoofdkrachten worden ontruimd.

23786. De heer **Stokvis:** In verband daarmede deze vraag: hebt u nu aan de Fransen er kennis van gegeven, dat de Peel-Raamstelling niet zou worden verdedigd, dat de Peel-Raamstelling op de 15 bataljons na practisch ontruimd zou worden?

A. Neen. Ik geloof ook niet —maar generaal *Winkelman* zou dat beter kunnen bevestigen — , dat men het aan Nederlandse zijde aangenaam zou hebben gevonden, dit bekend te maken, want dat was het meest diepe geheim; niemand mocht het weten; wij moesten allemaal een gezicht blijven trekken, alsof wij de Peelstelling wèl hardnekkig zouden verdedigen.

23787. De heer **Stokvis:** Dat is het. Ik wil het u niet persoonlijk verwijten, want u was niet veel meer dan de boodschapper, maar het standpunt als zodanig lijkt mij niet juist: dat men enerzijds een toekomstige geallieerde verzoekt zich te dirigeren naar een stelling, welke men anderzijds al besloten heeft op te geven.

De **Voorzitter:** „Verzoekt zich te dirigeren naar een stelling" — neem mij niet kwalijk, dat ik u even interrumpeer —, dat hebben wij niet gedaan.

De heer **Stokvis:** Laat ik dan zeggen: verzoekt hulp te verlenen bij de verdediging van een stelling.

De **Voorzitter:** Neen, pardon, niet van die stelling. Is er verzocht hulp te verlenen bij de verdediging van de Peel-Raamstelling? Ik meen van niet. Er is gevraagd hulp te verlenen bij de verdediging van centraal Nederland.

De heer **Stokvis:** In het memorandum van getuige is sprake van eventueel hulp aan Nederland en in verband daarmede Franse troepen te dirigeren naar de Peel-Raamstelling.

A. Staat dat in mijn memorandum?

De heer **Stokvis.** Ja, daar heb ik het uit. Daarop zeggen zij, dus volgens uw memorandum, enerzijds „positief niet, wij doen het niet", en anderzijds zegt generaal *Gamelin:* „Je n'en réponds pas".

A. Waar leest u het?

De heer **Stokvis:** In uw memorandum in punt 3, sub *c.*

A. Daar staat:

> „In verband met de overwegingen sub *b,* niet van plan was de voor eventuele hulpverlening aan Nederland bestemde Franse troepen naar de Peel-Raamstelling te dirigeren."

De heer **Stokvis:** Dat zegt hij dus niet zo maar; dat zegt hij naar aanleiding van een verzoek.

A. Het stond in de „Instruction personnelle et secrète No. 8" van generaal *Gamelin,* die opgesteld is 15 November 1939, dat zij het niet zouden doen. Dat is een belangrijk stuk. Dat is de basis. Hoe de generaal van de pantserdivisie aan een andere wetenschap komt, weet ik niet. In het boek van generaal *Gamelin* is de bedoelde „Instruction No. 8" gerelateerd.

23788. De heer **Stokvis:** In de passage, die enige keren is geciteerd (punt 9 van uw memorandum) staat: „Peelstelling te ver oostelijk om tijdig door Fransen te kunnen worden bereikt". Dat betekent dus, dat men aan de Fransen heeft gevraagd, zich naar de Peelstelling te dirigeren. Dat is dus zonder twijfel in een gesprek ter sprake gekomen.

De **Voorzitter:** Dat is een gevolgtrekking van u.

De heer **Stokvis:** Anders kan generaal *Gamelin* niet gezegd hebben: „Je n'en réponds pas".

A. Natuurlijk, toen ik bij generaal *Gamelin* kwam — daar kwam ik ten slotte voor —, is over de Peelstelling gesproken. Misschien heb ik gezegd: wat vindt u van de Peelstelling? Ik had geen opdracht, hulp voor de Peelstelling te vragen. Ik heb — zoals ik uit mijn dagboek heb voorgelezen — met generaal *Winkelman* en generaal *van Voorst tot Voorst* een bespreking gehad over wat ik zou doen. Ik zou naar generaal *Gamelin* gaan en polsen, wat zij van plan waren. Natuurlijk is toen de Peelstelling ter sprake gekomen.

Het is mogelijk, dat ik met kaarten ben gekomen — ten overvloede overigens, want generaal *Gamelin* was ook op de hoogte — en dat ik uitleg heb gegeven: dat en dat zijn onze maatregelen; wij verdedigen de Grebbelinie en hier is de Peel-Raamstelling. Wat bent u van plan? Het is mogelijk, dat hij toen gezegd heeft: Die Peel-Raamstelling, ‚je n'en reponds pas'; de Peel-Raamstelling ligt te veel oostelijk; die kan niet tijdig bereikt worden; ik houd niet van die Peel-Raamstelling; de verbindingen worden te lang, enz.

23789. De **Voorzitter:** Een bepaald verzoek om de Peel-Raamstelling te verdedigen, is dus nooit gedaan?

A. Zeer zeker niet.

23790. De heer **Stokvis:** In ieder geval — en dat is weer het uitgangspunt — is niet van Nederlandse zijde aan de Franse legerleiding kenbaar gemaakt, dat de Peel-Raamstelling, waaraan men eerst zoveel waarde hechtte naar buiten, niet zou worden verdedigd?

A. Niet voor zover mij bekend.

23791. De **Voorzitter:** Dat is pas op 10 Mei beslist?

A. Ja.

23792. De **Voorzitter:** En op welke wijze is dat gegaan? Hoe hebben de Fransen daarvan kennis gekregen?

De heer **Stokvis:** Dat zullen zij wel gemerkt hebben! *Moniod* heeft het tot zijn ergernis gemerkt en anderen ook.

A. Zeker. Ik kan u niet zeggen, hoe de Fransen daar kennis van hebben gekregen. Het zou kunnen zijn, dat het in het memorandum-*Winkelman* heeft gestaan, dat ik heb overhandigd.

23793. De **Voorzitter:** Daarom vroeg ik u al: Stond daarin niets over de Peel-Raamstelling? U hebt gezegd, dat het memorandum veranderd was, omdat men zijn ideeën over de Peel-Raamstelling gewijzigd had, en dat *Winkelman* gezegd heeft: Wij moeten het memorandum daarom wijzigen.

A. Ik moet u zeggen, dat dat Aide-Mémoire voor mij niet veel betekenis had, omdat ik wist, wat de Fransen zouden gaan doen, en dat week volkomen af van hetgeen wij vroegen. Ik betwijfel of generaal *Gamelin* ook maar een oog in dat memorandum van 10 Mei 1940 heeft geslagen.

23794. De **Voorzitter:** U zegt: „Van wat wij vroegen." Is het niet beter om te zeggen: Van wat wij gaarne zouden hebben gezien?

A. Dat Aide-Mémoire was vrijwel geheel voortgevloeid uit onze neutraliteitspositie. Ik heb er in mijn brief no. 2380 van 25 November 1939 de aandacht op gevestigd, dat het toch waarlijk te gek was om op de dag, waarop het vuur zou losbarsten, met allerlei wensen te komen, die 4 divisies over zee, enz. Ik ben blijven aandringen op wijziging van het Aide-Mémoire, maar het is mij niet gelukt. Ik heb in die brief voorgesteld, dat wij, neutraal zijnde, verstandig deden de consequenties van die toestand te aanvaarden en in het Aide-Mémoire ons verzoek om hulp zodanig te redigeren, dat het klopte met de hulp, die door de Franse legerleiding was voorbereid.

23795. De **Voorzitter:** En u wist, wat dat was? Dat bleek uit uw gesprekken met generaal *Gamelin*?

A. Ja; ik had bovendien veel inlichtingen gekregen van mijn Belgische collega, die een vrijere hand had dan ik en met wie ik zeer bevriend was.

23796. De **Voorzitter:** Omdat de Belgen niet dezelfde neutraliteitsoverwegingen hadden?

A. Ja. De Franse legerleiding onderhield regelmatig contact met de Belgische Koning. Ik wist volkomen welke hulp eventueel aan Nederland zou worden geboden en daarom heb ik gezegd: Wees toch verstandig en kom niet met afwijkende wensen en verlangens aan op de dag, dat de oorlog uitbreekt. Een kind kan toch op zijn vingers narekenen, dat er dan niets van komt. Pas het Aide-Mémoire aan aan hetgeen de Fransen gaan doen, maar daarop is de opperbevelhebber van land- en zeemacht niet ingegaan. Op 9 Mei 1940, toen het meer spande en ik nog steeds geen antwoord gekregen had, heb ik nog eens getelefoneerd met generaal *van Voorst tot Voorst.*

Hier staat het in mijn dagboek:

> „9 Mei, 10.20 uur, getelefoneerd met generaal *van Voorst tot Voorst.*
> Veroorloof mij te vragen of de bespreking, welke ik 11 April te Parijs had met kapitein *Sicco Smit,* nog aanleiding geeft tot wijziging van het stuk, waarvan ik op 6 April te Eindhoven heb kennis genomen."

(Dat betrof de Instructie-*Winkelman*; op 11 April te voren suggereerde ik aan de namens de opperbevelhebber land- en zeemacht overgekomen kapitein *Sicco Smit* wijziging in dat stuk voor wat betreft aanpassing van onze verlangens aan de door de Franse legerleiding getroffen voorbereidingen in zake de hulpverlening aan Nederland.)

Mijn dagboek vervolgt:

> „Antwoord" (van generaal *van Voorst tot Voorst*) „luidt: Neen; wij zijn niemands slaaf."
> Ik vestig er de aandacht op, dat wij dus, het geval dienende, iets gaan vragen, waarvan wij weten, dat er niet aan voldaan wordt.
> Generaal *van Voorst tot Voorst* draagt mij op de autoriteiten hier (Parijs) te doordringen van ons standpunt.
> Ik antwoord, dat het daarvoor dan rijkelijk laat is."

De **Voorzitter:** Wil een van de andere leden nog iets vragen over de quaestie van de brief, die gedeponeerd is aan ons gezantschap, het bezoek aan de Peellinie en wat hierbij verder ter sprake is gekomen?

23797. De heer **Stokvis:** Getuige heeft bij de mondelinge bespreking op het hoofdkwartier zijn bezwaren naar voren gebracht tegen het over zee laten komen van vier divisiën. Wat is daarop het antwoord geweest? Hoe heeft men daarop gereageerd?

A. Helemaal niet.

23798. De heer **Stokvis:** Men liet u maar praten.

A. Ja.

23799. De **Voorzitter:** Alleen hebben ze een paar regimenten over zee gestuurd naar Zeeuwsch-Vlaanderen.

A. Er is een brief van mij van 25 November 1939, no. 2380, waarin ik heb kennis gegeven wat ik wist van de Franse hulpverlening aan Nederland en waarin ik in overweging heb gegeven om het Aide-Mémoire te veranderen. Dat was het tweede punt. Eerst de quaestie van de hulpverlening, toen het voorstel het Aide-Mémoire te veranderen en ten slotte heb ik iets gezegd over de missie van generaal *van de Vijver,* waarvan ik vreesde, dat die te laat in Parijs zou aankomen. Die missie is dan ook inderdaad gestrand en aanvankelijk in Engeland terechtgekomen. Nopens die andere suggesties heb ik van de opperbevelhebber nooit antwoord gehad. Die suggesties zijn op 4 December 1939 ook in de Ministerraad ter sprake geweest.

23800. De **Voorzitter:** U hebt wel gehoord, dat men er grote aandacht aan heeft besteed in de Ministerraad?

A. Ja, dat heeft de toenmalige kapitein *Kruls* mij op 5 December 1939 getelefoneerd. Interesseert het u misschien om te horen, wat ik heb gesuggereerd om dat Aide-Mémoire te veranderen?

De **Voorzitter:** Ja, zeker.

A. Dat was in mijn brief van 25 November 1939, no. 2380, gericht aan de opperbevelhebber land- en zeemacht (generaal *Reynders*), afdrukken aan de Ministers van Defensie en van Buitenlandse Zaken (dagtekening van Hr. Ms. gezant).

In die brief heb ik onder meer gezegd:

> „I. De Fransche legerleiding heeft het Nederlandsche negatieve standpunt met betrekking tot het te voren houden van samensprekingen in zake eventueele hulpverleening in geval van bondgenootschappelijken oorlog, volkomen gerespecteerd.

II. Maar zij heeft daaruit tevens de begrijpelijke conclusie getrokken, dat — vermits eenerzijds een samenspreking tot gelijk doel, welke eerst zou aanvangen na het uitbreken der vijandelijkheden, tot ontoelaatbaar tijdverlies zou leiden, anderzijds evenwel in dergelijke omstandigheden niets moedwillig aan het toeval mag worden overgelaten — het geboden was alle ter zake van de bedoelde hulpverleening noodige voorbereidingen zonder Nederlandsche medewerking te treffen."

De Franse legerleiding kon niet wachten tot Nederland in de oorlog zou worden betrokken, die moest haar hulpverlening voorbereiden zonder ons, zoals zij dachten, dat het goed was.
Die brief was van 25 November 1939, dat was, toen generaal *Reynders* opperbevelhebber van land- en zeemacht was.

Zij behelsde verder:

„Zoo gezien, komt het mij voor, dat het te goeder tijd door Hr. Ms. gezant, resp. door mij aanbieden van het bekende „Aide-Mémoire" in zijn huidige vorm — nl. die van een lijst van Nederlandsche wenschen — weinig zin heeft.
In de eerste plaats principieel, omdat het presenteren, nadat de nood aan den man is gekomen, van een verlanglijst nopens de te zenden hulp niet overeenstemt met ons te voren hardnekkig volgehouden standpunt om geen besprekingen te houden nopens de bedoelde hulpverleening en de daaraan noodzakelijk verbonden minitieuze voorbereidingen, welke houding m.i. insluit, dat wij, het geval dienende, niets hebben te vragen, maar dankbaar moeten aanvaarden, wat men ons nochtans wil bieden.
In de tweede plaats uit practische overwegingen, vermits de in het „Aide-Mémoire" vervatte wenschen geenszins stroken met de Fransche opvattingen nopens de te verleenen hulp en de op grond daarvan getroffen voorbereidingen."

23801. De **Voorzitter:** Ja, dan zou men toch zeggen, dat u bekend moet zijn geweest met de brief, die op last van generaal *Reynders* is gestuurd.

A. Inderdaad.

23802. De **Voorzitter:** En dan moet u ook geweten hebben, wat er in stond. Waar moet u het gezien hebben? In Nederland?

A. Ik denk, dat het mondeling gegaan is. De enige Aide-Mémoire, die ik gezien heb, eerst op het algemeen hoofdkwartier in den Haag (29 Maart 1940) en later in Eindhoven (5 April 1940), is die van generaal *Winkelman*; dat is niet het geval geweest met de Aide-Mémoire van generaal *Reynders.*

23803. De **Voorzitter:** Die hebt u nooit gezien in Parijs?

A. Neen, niet voor zover ik mij herinner.

23804. De **Voorzitter:** Want als die er geweest is, is ze teruggegaan?

A. Ja. Ik herinner mij van de Aide-Mémoire van generaal *Reynders* weinig, maar ik heb de inhoud in hoofdpunten gekend; dat blijkt duidelijk uit mijn brief van 23 November 1939.

23805. De **Voorzitter:** Waar kunt u die dan hebben vernomen?

A. Ik heb er u straks over gesproken, dat er een Aide-Mémoire is geweest, welke wij in Parijs vertaald hebben. *Labouchère,* die mijn adjunct was, en ik hebben een keer een Aide-Mémoire vertaald. Het is mogelijk, dat er een Aide-Mémoire gekomen is met het verzoek: vertaal het en verzegel het dan. Of die vertaling betrof de Aide-Mémoire van generaal *Reynders,* dan wel die van generaal *Winkelman,* staat mij thans niet meer voor de geest.

23806. De **Voorzitter:** Het is zeer vreemd, want hier wordt dikwijls gesproken over de twee exemplaren: één in het Frans en één in het Nederlands (zowel van generaal *Reynders* als van generaal *Winkelman*), die beide in een gesloten enveloppe zaten.

A. Ik weet, dat ik één keer met majoor *Labouchère* een Aide-Mémoire vertaald heb. Het is één van deze twee geweest.

De **Voorzitter:** Dat is vreemd.

23807. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Waar is de heer *Labouchère* gebleven?

A. Ik geloof, dat hij in Frankrijk woont.

23808. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Is hij niet meer in dienst?

A. Hij was een reserve-officier.

23809. De **Voorzitter:** Was hij bankier?

A. Neen, hij deed niets; hij stelde zich beschikbaar; hij verdiende ook niets, maar was mijn adjunct.

23810. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U dacht, dat hij in Frankrijk woonde?

A. Ik dacht van wel.

23811. De **Voorzitter:** Wij gaan dan over tot een ander hoofdpunt. Dat zijn uw telefoongesprekken met generaal *Wilson* op 10 Mei 1940. Volgens hem was het 10.07 uur, Haagse tijd.

A. Volgens mij 11.30 uur. U hebt een photokopie van mijn telefoongesprek?

23812. De **Voorzitter:** Neen, maar ik heb wel in uw memorandum de nauwkeurige ontleding van het geheel. Ik weet niet, wat het verschil in tijd tussen Parijs en den Haag is.

A. Ik heb het origineel hier.

23813. De **Voorzitter:** Waarvan?

A. Van wat ik aan de heer *Wilson,* die toen overste was, heb gedicteerd.

23814. De **Voorzitter:** Dat is dus een stuk, dat u hebt laten typen?

A. Dat heb ik zelf getypt.

23815. De **Voorzitter:** En dat hebt u voorgelezen?

A. Ja. Het staat ook in mijn dagboek.

23816. De **Voorzitter:** Dat hebt u in uw memorandum, dat u hier hebt ingediend, ontleed in de punten 1 tot en met 4; dat is niets anders.

23817. De heer **Algera:** Heeft het telefoongesprek precies volgens de getypte tekst plaats gevonden?

A. Ik heb in mijn dagboek een kopie er van geplakt; hier zeg ik:

„Te 10 uur ter legatie terug" (van generaal *Gamelin,* na mijn wensen kenbaar te hebben gemaakt). „Telefoonverbinding met den Haag niet te krijgen; ook niet met Brussel.
10.15 uur Hr. Ms. gezant ingelicht.
11.30 uur bovenstaande aan luitenant-kolonel *Wilson* gedicteerd (zie no. 2720)."

23818. De **Voorzitter:** Dan zou men moeten vragen: hoe zit het met het tijdsverschil? Komt het voort uit het tijdsverschil tussen Parijs en den Haag?

A. Neemt u mij niet kwalijk, maar hier is geen stok tussen te krijgen. Het uur, waarop het plaats vond, de inhoud, het is alles volkomen juist. U kunt er van verzekerd zijn, dat ik mij mijn verantwoordelijkheid zeer goed bewust ben geweest. Als dergelijke dingen voorkwamen, had ik geen typiste, maar zat ik zelf voor mijn eigen schrijfmachine; ik heb dat persoonlijk gedicteerd. Zo ging het met meer berichten; hier is er één, opgenomen door kapitein *Olifiers* van het algemeen hoofdkwartier, met tijd en nummer (no. 2725); dan hier één, dat namens mij getelefoneerd is door *van Lanschot,* de gezantschapsattaché en opgenomen door kapitein *van Popta* (no. 2735).

23819. De **Voorzitter:** U houdt dus vol, dat hetgeen daar woordelijk staat in het stuk, dat u mij geeft, datgene is, dat u hebt getelefoneerd aan generaal *Wilson?*

A. Absoluut; zonder welke toevoeging ook en zonder een woord weg te laten.

23820. De **Voorzitter:** *Wilson* houdt stokstijf vol, dat wat hij in eerste instantie heeft opgeschreven juist is. Gedeeltelijk geeft hij als

verklaring: het kan wel zijn, dat generaal *van Voorst Evekink* dat zo heeft gezegd, maar dan zal hij er wat tussen gevoegd hebben, waar hij op dat ogenblik ineens op kwam.

A. Produceert hij ook archiefstukken? Ik heb hieraan geen woord toe te voegen. Ik zit hier tegenover een parlementaire commissie; laat ik mij dus parlementair uitdrukken: Generaal *Wilson's* inlichtingen zijn, naar mijn mening, minder juist.

23821. De **Voorzitter:** Dat neemt niet weg, dat het toch nuttig schijnt, dat ik u voorlees, wat hij gezegd heeft.

A. Op 10 Mei heb ik in mijn dagboek geschreven:

„Het bovenstaande aan *Wilson* gedicteerd."

23822. De **Voorzitter:** U laat mij dus nu uw dagboek kijken, waarin nauwkeurig staat, wat u gedicteerd hebt.

A. Zeker, ik heb dat op dezelfde minuut — mijn archiefstuk no. 2720 — opgeschreven.

23823. De **Voorzitter:** Had u dat dagboek dan geregeld voor u?

A. Ja. Dat lag altijd voor mij. Ik was mij, zoals ik reeds zeide, mijn verantwoordelijkheid goed bewust. Op last van de gezant heb ik, toen de Duitsers bij Parijs kwamen, het hele archief moeten verbranden, maar ik heb dit dagboek en enkele archiefstukken (o.m. bovenbedoeld telefoonbericht no. 2720) bewaard en meegenomen, toen wij Parijs moesten verlaten.

23824. De **Voorzitter:** Ik zal u nu voorlezen, wat Wilson heeft gezegd. De voorzitter vroeg:

„Zijn de Fransen naar uw mening in de practijk misleid geworden door het gehele geval, zoals dat per slot van zaken gelopen is, of is dat niet juist?"

Het antwoord van *Wilson* was:

„Dat is een vraag, die buitengewoon moeilijk te beantwoorden is."

A. Na de 10de Mei ben ik voortdurend in Parijs gebleven. Op 10 Juni ben ik pas uit Parijs weggegaan en gedurende die ruim vier weken heb ik voortdurend contact onderhouden met de Franse militaire organen, maar ik heb nooit gehoord, dat iemand zich misleid gevoelde, en niemand heeft mij ooit boos aangekeken. Op 11 Mei ben ik nog bij generaal *Gamelin* geweest en ook bij de chef van diens staf, colonel *Petitbon,* maar geen hunner heeft mij scheef aangekeken of zich boos betoond.

23825. De **Voorzitter:** En zij wisten toen al, dat de Peel-Raamstelling grotendeels ontruimd was? Zij hadden niet gebouwd op een sterkere bezetting?

A. Niemand in die kringen, welke hoger lagen dan die van een divisiecommandant (zoals bij voorbeeld de door generaal *Best* aangehaalde Franse generaal *Moniod),* heeft zich misleid gevoeld.

23826. De **Voorzitter:** Laten wij ons bepalen tot hetgeen generaal *Wilson* heeft gezegd over het telefoongesprek en niet meer over de Peel-Raamstelling spreken. De generaal heeft gezegd:

„Ik werd opgebeld door de militaire attaché in Parijs de 10de Mei te 10 uur."

A. Het was 11.30 uur.

23827. De **Voorzitter:** Parijse tijd?

A. Dat kan nooit zoveel hebben gescheeld. Ik zette, wanneer ik telefoneerde, de tijdstippen er terstond bij op mijn archiefstuk.

23828. De **Voorzitter:** Ik meen, dat dit elkaar niet tegenspreekt, in verband met de zomertijd, enz.

A. Generaal *Wilson* is met zijn tijdstippen mis, ook met het namens hem in de tweede brochure-*Reynders* genoemde tijdstip, waarop ik op 10 Mei 1940 naar generaal *Gamelin* zou zijn gegaan. In mijn telefoonbericht no. 2720 van 10 Mei 1948 dicteerde ik in punt 1 over *Wilson,* dat ik om 8.45 uur bij generaal *Gamelin* was geweest. In de tweede brochure-*Reynders* geeft *Wilson* dat tijdstip abusievelijk op als 7 uur.

23829. De **Voorzitter:** U zult dadelijk horen, waarom dit tijdstip niet mis kan zijn. Hij zegt verder:

„Dat tijdstip kan ik met vrij grote zekerheid vaststellen, want midden onder het telefoongesprek is die bom gevallen op Huize Bethlehem, daar bij de Academie voor Beeldende Kunsten en daarvan stond de klok stil op zeven minuten over tien. Dit herinner ik mij nog uitmuntend, want op een gegeven moment hoorde ik een geweldige knal en toen zei ik door de telefoon tegen generaal *Evekink:* Stop even. Hij zei toen: Wat is dat? Ik antwoordde hem toen: Daar valt een bom. Hij zei hierop: Als ze al zo hard bij jullie bezig zijn . . . ."

23830. De heer **Algera:** Daaruit volgt toch, dat het telefoongesprek wel wat anders heeft ingehouden dan wat u hebt gedicteerd.

A. Als hij zegt: stop eens even, dan zeg je toch allicht: wat is er? En als hij dan zegt: daar valt een bom, dan zeg je toch: dat is erg, of zo iets. Wij waren toen nog niet zo doorgewinterd in de oorlog uit de lucht.

23831. De **Voorzitter:** Generaal *Wilson* gaat dan verder:

„Dus dit tijdstip ligt vrij zuiver vast. Ik werd dus opgebeld en de toenmalige overste *van Voorst Evekink* heeft mij toen in dat telefoongesprek ongeveer het volgende medegedeeld: „Vanmorgen ben ik bij generaal *Gamelin* geweest en ik heb gesproken over het stukje, je weet wel welk." (Blijkbaar dus het stuk, dat in die verzegelde enveloppe zat en door de opperbevelhebber naar Parijs was gestuurd.) Wil je het volgende even opnemen?"

Daar begon dus uw dictaat.

„Hij deed mij toen een aantal mededelingen, waarvan de eerste was: Dat van steun voor verdediging van het hart des lands geen sprake kon zijn.

Wij hadden namelijk in dat stuk van de opperbevelhebber gevraagd om de steun van vier Franse divisiën voor de verdediging van het hart des lands."

A. Volgens generaal *Wilson* zei ik dus in dat telefoongesprek: Wil je even opnemen? Dit betekent dus, dat ik hem ging dicteren, anders zou er immers niets zijn op te nemen.

23832. De **Voorzitter:** Ja, natuurlijk. Dan vervolgt hij:

„In de tweede plaats zei hij: De Engels-Franse legers hebben de Belgische zuidgrens of de Franse noordgrens overschreden. Op de linkervleugel marcheert nog het Franse, ik geloof 7de leger onder generaal *Giraud,* „de beste Franse generaal, die ze hebben, *Wilson!*" Dit leger is meer in het bijzonder bestemd voor steun aan Nederland.

Het derde punt was: de Franse legers zullen oprukken tot een lijn, als ik mij goed herinner was dat de lijn Namen—Leuven—Antwerpen, en zullen van daaruit naar bevind van zaken verder voorwaarts gaan."

A. Dat is niet hetzelfde als wat, bij monde van *Wilson,* in de tweede *Reynders*-brochure staat (blz. 45 en 46).

23833. De **Voorzitter:** Wij hebben het nu over generaal *Wilson.*

A. Maar die is wijzer geworden na kennisneming van mijn memorandum van 19 Mei 1946.

23834. De **Voorzitter:** Generaal *Wilson* gaat voort:

Toen kwam een opmerking en die luidde: Het standhouden in de Peel-Raamstelling van onze troepen is dus van het grootste belang."

A. Ik dank u voor de kennisneming. Ik kan er niet over praten; generaal *Winkelman* had mij op 5 April al gezegd, dat de hoofdkrachten er uit gingen en dat er dus niet hardnekkig zou worden stand gehouden.

23835. De **Voorzitter:** Verder:

„Toen heb ik gezegd: Stop *Evekink,* ik moet je even onderbreken; de Peel-Raamstelling is bij Mill door een pantsertrein doorbroken en de opperbevelhebber heeft de terugtocht van het gros van het derde legercorps gelast, de troepen zijn sedert 9 uur in volle afmars naar het noorden van de Maas."

A. Dat kan hij wel zeggen.

23836. De **Voorzitter:** Dat heeft hij gezegd, zegt hij.

A. Het is best mogelijk, dat hij het gezegd heeft.

23837. De **Voorzitter:** Hij vervolgde aldus:

„Generaal *Evekink* maakte toen een minder mooie opmerking; hij was blijkbaar nogal getroffen door dit feit."

A. Daar weet u zelf het antwoord op. Ik wist, dat de hoofdkrachten uit de stelling zouden worden genomen, het was niets nieuws voor mij. Generaal *Winkelman* had het mij op 5 April gezegd. U weet mijn waardering voor de Peel-Raamstelling. Er was dus voor mij niets om te schrikken, nog minder om boos te zijn.

23838. De **Voorzitter:** Het is vreemd. Nu zegt generaal *Wilson,* dat u in het gesprek verteld hebt, dat het van uitermate groot belang is, dat in de Peel-Raamstelling stand gehouden wordt. Hij vertelt u, dat het niet meer kan, dat het een lauwe geschiedenis is, en toen hebt u een zeer krachtige uitdrukking gebruikt. Dat zegt hij.

A. Er is geen sprake van. Maar *Wilsons* verklaring krijgt voor mij pas belang, als generaal *Wilson,* evenals ik doe, ook een archiefstuk produceert, dat zijn bewering staaft.

23839. De **Voorzitter:** Ik ben toch van mening, dat zo'n stuk natuurlijk wel de bewering van degene, die zich daarop baseert, ondersteunt; dat spreekt vanzelf.

A. Ik zou zeggen van ja.

23840. De **Voorzitter:** Maar het is natuurlijk geen bewijs. Ik wil daarmede niet zeggen, dat u onwaarheid spreekt.

A. Ik hoop van niet. Maar mij dunkt: ik heb een beter bewijs dan generaal *Wilson,* die alleen op herinnering van 8 jaar geleden steunt.
Het hele geval is voor mij niet interessant, maar als men beide verklaringen naast elkaar legt, is mijn standpunt sterker, omdat ik u schriftelijke bewijsstukken overleg.

23841. De **Voorzitter:** Het is wel degelijk van belang.

A. Voor u, maar niet voor mij. Ik kom hier om u van dienst te zijn en u te helpen, maar, gepensionneerd zijnde en Nederland voor goed verlaten hebbende, interesseert mij het gehele geval niets.

23842. De **Voorzitter:** Nou, nou ....! Dus daar bent u flagrant in strijd met generaal *Wilson.*

A. Volkomen! Parlementair gezegd: naar mijn inzicht is de inlichting van generaal *Wilson* minder juist.

23843. De **Voorzitter:** U bedoelt: onjuist.

A. Parlementair uitgedrukt: minder juist.

23844. De **Voorzitter:** Generaal *Wilson* vervolgt:

„Verder waren er nog enige mededelingen van minder betekenis, onder andere: opmars van troepen, die die zelfde dag nog in Zeeuwsch-Vlaanderen zouden zijn.
Dit is het telefoongesprek, zoals ik het mij herinner, en dit klopt niet met het telefoongesprek, zoals de generaal *van Voorst Evekink* dit opgeeft. In grote lijnen klopt het wel, maar enkele dingen, die ik u verteld heb, staan niet in zijn verklaring."

Daarop heeft de Voorzitter gevraagd:

„Met name het laatste punt en dat is natuurlijk zeer belangrijk. Maar bestaat ook de mogelijkheid ....."

Generaal *Wilson* meende blijkbaar, dat de Voorzitter bedoelde: bestaat de mogelijkheid, dat u zich vergist; hij heeft toen de Voorzitter onderbroken en gezegd:

„Dat is absoluut onmogelijk, Mijnheer de President, maar het is natuurlijk heel goed mogelijk, dat de heer *Evekink* naar de telefoon is gegaan met het stuk, dat hij mij voorgelezen heeft, en dat hij daar tussenin enige opmerkingen geplaatst heeft, die niet uit het stuk waren, maar uit zijn eigen gedachten, en die toelichtingen zijn geweest of meningen, die hij uit zich zelf geopperd heeft. Maar ik herinner mij dit absoluut positief. Het gesprek heb ik twee keer gestopt. Een keer om hem mede te delen, dat het legerkorps op de terugtocht was sedert 9 uur, de tweede maal, omdat die bom viel."

A. Dat is mogelijk.

23845. De heer **Algera:** Maar u erkent de mogelijkheid, dat u dingen hebt gezegd, die niet in de tekst staan, die u ons voorlegt?

A. Neen, ik heb het woordelijk voorgelezen. Ik heb zoveel van die berichten te verzenden gehad; dat gebeurde herhaaldelijk voordat de oorlog uitbrak, bij voorbeeld aan kapitein *Kruls,* die toen adjudant van de Minister van Defensie was. Het door *Wilson* opgenomen bericht heb ik, naar gewoonte, eveneens voorgelezen; er kan geen misverstand zijn.

23846. De heer **Algera:** U erkende, dat er naar aanleiding van de bom iets gezegd was.

A. Dat heeft met de zakelijke inhoud van het telefoonbericht niets te maken. Vergeet u niet: die eerste bom in den Haag was ook voor mij de eerste bom.

23847. De heer **Algera:** Zo is het ook mogelijk, dat teleurstelling over wat generaal *Wilson* heeft gezegd er tussenin is gezegd.

A. Neen, die mogelijkheid bestond voor mij niet, want ik wist sedert 5 April uit de mond van generaal *Winkelman,* dat in de Peelstelling geen hardnekkige weerstand zou worden geboden. Ik heb het in mijn memorandum uiteengezet en vandaag hier herhaald: generaal *Winkelman* heeft mij gezegd: „Het IIIde legerkorps en de lichte divisie gaan weg; wij houden het niet met die 15 bataljons zonder artillerie."
Er was dus voor mij geen reden om teleurgesteld of verwonderd te zijn. Wat het lot van de Peelstelling zou zijn, wist ik sedert 5 April 1940 uit de mond van generaal *Winkelman.*

23848. De **Voorzitter:** Ik kan die redenering begrijpen, maar dat neemt niet weg, dat daarmede niet is opgelost de vreemde situatie, dat generaal *Wilson* en u over hetzelfde gesprek een tegenovergestelde mening hebben.

A. Het spijt mij voor u, dat die quaestie voor u niet opgelost is. Voor mij is deze zaak wel opgelost.

23849. De **Voorzitter:** Het is jammer, dat generaal *Wilson* niet hier is.

A. Ik produceer mijn desbetreffend archiefstuk en mijn dagboek, waarin ik schreef: „11.30 uur, bovenstaande aan overste *Wilson* gedicteerd".

23850. De **Voorzitter:** Zeker, maar het is toch jammer, dat generaal *Wilson* hier niet aan dezelfde tafel kan zijn, maar dat gaat niet; hij is in Indië.

A. Als hij ook archiefstukken zou kunnen produceren, zou het interessant worden.

De heer **Algera:** Die zullen wel verbrand zijn.

A. Mijn archiefstuk spreekt voor zich zelf. Eén alinea er van heb ik niet aan *Wilson* gedicteerd. Daar schreef ik bij: „niet opgegeven".

23851. De **Voorzitter:** Dan hebt u verder nog verteld, dat één regiment van uit Duinkerken over zee werd vervoerd naar Walcheren.

A. Ja.

23852. De heer **Algera:** Wat de bewijskracht van het stuk betreft: u kunt natuurlijk nog mededelingen gedaan hebben.....

A. Ja, u denkt natuurlijk aan die bom! Maar ik heb dat toch al uitgelegd. Op 10 Mei was er des morgens in Parijs ook wel enige paniek. Ten slotte was het ook mijn eerste bom. Toen *Wilson* zei: stop even, daar valt een bom, zal ik dus wel een opmerking gemaakt hebben.

23853. De heer **Algera:** Dan is het ook mogelijk, dat u andere teleurstellende opmerkingen er aan toegevoegd kunt hebben.

A. Neen, er was voor mij geen reden tot teleurstelling; wat in de Peel-Raamstelling was gebeurd, nl. de ontruiming door de hoofdkrachten, wist ik immers al sinds 5 April 1940.

23854. De **Voorzitter:** En van nog meer belang is, dat de Fransen het ook wisten en hoe zij er over dachten.

A. Mij dunkt ten minste van wel. Generaal *Best* heeft een andere ervaring opgedaan, maar ik ben, zoals ik reeds zeide, nog ruim vier weken in Parijs gebleven en ik heb in de Franse militaire kring nooit iemand ontmoet, die zich misleid of teleurgesteld gevoelde.

23855. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** De chef van de troepen, die daar vochten, is in krijgsgevangenschap gegaan en is nooit teruggekomen.

A. Op de 10de Mei gebeurde het Peeldrama en dat was te Parijs aan generaal *Gamelin* en de anderen in de legerleiding bekend. Niemand voelde zich daar misleid of was boos, maar voor mij is het niet verwonderlijk, dat die Franse divisiecommandant (generaal *Moniod)* wel boos was. In de lagere regionen, waar men over het hoger beleid in de regel niet volledig is ingelicht, heerst nu eenmaal een aparte en in zekere zin gevoelige mentaliteit.

23856. De heer **Stokvis:** En daar stelt men zijn leven in de waagschaal! *Moniod* waagde zijn huid.

A. Juist! Die voelde zich eerder bekocht. Hetzelfde hebben wij hier met de Peel-Raamstelling gehad. De generaals *Winkelman* en *van Voorst tot Voorst* vonden de ontruiming door de hoofdkrachten, waartoe zij in April hadden besloten, heel gewoon, maar de achtergelaten zwakke troepen, die de kogels te verduren kregen, voelden zich verraden! Dat verwondert mij niet.

23857. De heer **Stokvis:** Getuige heeft dat telefoongesprek dus gedicteerd. Kreeg getuige ook de indruk, dat het aan deze zijde werd opgenomen door generaal *Wilson*? Opgeschreven of gestenografeerd of iets dergelijks?

A. Zeker, ik kreeg die indruk. Dat volgde eigenlijk al vanzelf uit het tempo, waarmede ik dicteerde. Dat was voor mij dagelijks werk.

23858. De heer **Stokvis:** U dicteerde het dus in een bepaald tempo.

A. Ja zeker.

23859. De heer **Algera:** Hebt u hier wel eens een persoonlijk onderhoud met generaal *Wilson* over gehad?

A. Neen, nooit. Maar ik heb hem niet veel ontmoet, in Engeland wonende. Die rel is trouwens pas later aan de gang gekomen, toen de tweede brochure-*Reynders* uitkwam (voorjaar 1946).

23860. De **Voorzitter:** Hebben wij dit stuk van u?

A. Neen; generaal *Dijxhoorn* heeft er een photokopie van. Generaal *Dijxhoorn* stelt dat stuk gaarne te uwer beschikking. Ik geef dit originele stuk (archiefstuk no. 2720) niet graag af.

23861. De **Voorzitter:** Heeft hij ook laten weten, dat hij daarvan een photokopie had met al die toevoegingen?

A. Ja, precies. „Ik heb het laten fotograferen." Daar is geen misverstand over.

De **Voorzitter:** Dan moeten wij generaal *Dijxhoorn* vragen naar die photokopie, waarvan hij heeft laten weten, dat hij die bezat.

23862. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus u hebt dit geval wel met generaal *Dijxhoorn* besproken?

A. Ja, die heeft een afdruk van het memorandum gekregen. Het zou niet vriendelijk zijn, als ik nu zou zeggen, dat ik er spijt van heb dat memorandum uit vrije wil te hebben opgesteld. Zonder dat stuk zou u van mijn bestaan niet geweten hebben. Ik heb dat memorandum opgemaakt naar aanleiding van de tweede brochure-*Reynders,* in welke brochure ik werd aangehaald. Toen heb ik aan de Minister van Oorlog *Meynen* toestemming gevraagd om mijn memorandum aan de betrokken functionarissen toe te zenden. De Minister vond dat goed en ik heb toen aan de generaals *Winkelman, Reynders* en *Dijxhoorn* ieder een exemplaar toegezonden.

23863. De **Voorzitter:** Generaal *Reynders* houdt zijn mening vol.

A. Daar weet ik niets van. Van generaal *Reynders* heb ik alleen een briefje gekregen, dat hij met belangstelling van mijn memorandum had kennis genomen:

> „Ik betuig u mijn dank voor het mij bij uw schrijven van 25 Mei j.l. toegezonden afschrift van het door u samengestelde Memorandum.
> Ik zal niet nalaten daaraan de aandacht te schenken, welke het verdient."

23864. De **Voorzitter:** Generaal *Reynders* heeft verklaard, dat hij dat memorandum van u kent. Bij het verhoor (door de Centrale Recherche) van generaal *Wilson* heeft deze verklaard:

> „Op uw vraag hoe het mogelijk is, dat generaal *Reynders* in zijn brochures de stelling kan verdedigen, dat de Nederlandse Regering de Franse heeft misleid ten aanzien van de verdediging van de Peel-Raamstelling, daar toch uit de brief van de generaal *Winkelman* duidelijk blijkt, dat, indien de Fransen geen hulp zonden voor de verdediging van deze stelling, deze grotendeels ontruimd zal worden....."

Daaruit blijkt, dat in die brief, die u telkens noemt, iets moet hebben gestaan.

> „.....antwoord ik u, dat de bedoeling van generaal *Reynders* is aan te tonen, dat zijn visie op de verdediging van de Peel-Raamstelling juist is en dat hij dit wil verdedigen tegenover de Nederlandse Regering."

A. Wat ik niet begrijp: op mijn brief van 25 November 1939, no. 2380, die in mijn memorandum staat en die zo in het middelpunt van de belangstelling heeft gestaan, heeft generaal *Reynders* niet gereageerd; en die brief zou generaal *Wilson,* die hoofd van de sectie Operatiën was, niet kennen?!

23865. De **Voorzitter:** Maar wat ik u voorlas, was niet een gedeelte van het verhoor van generaal *Reynders,* maar van generaal *Wilson.*

A. Kapitein *Kruls,* die adjudant van de Minister van Defensie was, zei mij, dat mijn brief van 23 November 1939, no. 2380, op 4 December 1939 in de Ministerraad was behandeld; jhr. *Loudon,* Hr. Ms. Gezant, deelde mij mee te hebben vernomen, dat mijn rapport midden in de belangstelling stond, maar generaal *Reynders* heeft er geen actie op genomen.

23866. De **Voorzitter:** Hier is nog een passage uit het procesverbaal van het verhoor van generaal *Reynders* door de politie te Amsterdam (3 en 5 October 1946):

> „U" (dat is degene, die het verhoor afneemt) „wijst mij thans op de inhoud van punt 5 uit het memorandum van de generaal *van Voorst Evenink* dd. 19 Mei 1946 en wel meer in het bijzonder op de daarin voorkomende zinsnede, waar staat dat het door hem aan mij gerichte rapport dd. 25 November 1939 nr. 2380 besloten werd met de opmerking, dat hem met zekerheid bekend was, dat de geallieerde legerleiding niet van zin is om ook maar één soldaat naar de genoemde, aan omtrekking bloot staande stelling te zenden en u vraagt mij of hieruit niet blijkt, dat de Fransen niet op de Peel-Raamstelling rekenden.
> Ik antwoord hierop, dat ik niet wist, in hoeverre de mededelingen van de toenmalige militaire attaché te Parijs op goede gronden berustten; bovendien ben ik van mening, dat het rapport van de commandant van het VIde grensbataljon, de majoor *Hendriks,* in een andere richting schijnt te wijzen. Ten slotte onthief een eventuele wetenschap, dat wij bij de verdediging van de Peel-Raamstelling niet gesteund zouden worden, ons niet van de verplichting een doortocht van troepen door ons land tegen te gaan.
> Mijn overtuiging blijft, dat de „division légère mécanique" die bestemd was om de opmars van de overige drie Franse divisiën naar de omgeving van Breda te dekken, opdracht had, samen te werken met de commandant van de Peel-Raamstelling."

A. Zijn daar geen bewijsstukken van? Ik heb er in het boek van generaal *Gamelin* niets over gevonden. Dat kan van Franse kant verklaard worden.

23867. De **Voorzitter:** Generaal *Reynders* vervolgt met:

„Het memorandum van de generaal van *Voorst Evekink* dd. 19 Mei 1946, welk memorandum mij bekend en in mijn bezit is, wijzigt mijn standpunt in dezen niet."

Maar verder spreekt hij er ook niet over.

A. Ik heb in mijn memorandum de hoogste autoriteit aangehaald: generaal *Gamelin.* In zijn bevelen en orders staat niet: ga naar de Peel-Raamstelling.

23868. De heer **Stokvis:** Het is, zoals ik straks heb opgemerkt, te vaag, wat hij gezegd heeft. Hij zegt: „je n'en réponds pas", en wat het precies betekent, weten wij geen van allen. Dat weet u ook niet.

A. Neen, dat weet ik ook niet. Maar in mijn memorandum haal ik aan bevelen en instructies van generaal *Gamelin.*

23869. De heer **Stokvis:** Maar het onderhoud met u had veel later plaats.

A. Neen!

23870. De heer **Stokvis:** Ik dacht, dat de instructies van November 1939 waren.

A. Er zijn instructies van veel latere datum.

23871. De heer **Stokvis:** En van welke datum is de Instruction personnelle et secrète nr. 8?

A. Van 15 November 1939.

23872. De heer **Stokvis.** En uw onderhoud met generaal *Gamelin* is van 5 April 1940.

23873. De **Voorzitter:** Kent u de verklaring van generaal *Gamelin* zelf?

A. Neen.

23874. De **Voorzitter:** Generaal *Gamelin* is namelijk verhoord door Nederlandse politie-autoriteiten in aanwezigheid van de heer *Kwantes.*
Hij heeft het volgende verklaard. Het is niet alleen een mondelinge verklaring, maar hij heeft deze ook schriftelijk gegeven.

„Voor alles is het niet mijn zaak te interveniëren in de kwestie, die uitsluitend onze Geallieerden, de Nederlanders, betreft. Doch, de zaak vanuit een historisch oogpunt beziend, kan ik het volgende getuigenis geven:

a. Het Franse opperbevel kon niet rekenen op een hardnekkige weerstand door de Nederlandse strijdkrachten voor de verdediging van de Peel-Raamstelling. Deze weerstand kon inderdaad slechts samenvallen met die der Belgen op het Albertkanaal. De Franse strijdkrachten waren in geen enkel opzicht zeker de Belgen daar ter plaatse te rechter tijd te kunnen steunen. Wij konden dus van het Nederlandse leger niet verlangen tot het uiterste te strijden.

b. In ieder geval hoopte het Franse opperbevel op een aanvangsweerstand van de Nederlandse dekking in bovengenoemde stelling, die voldoende zou zijn om de Franse strijdkrachten de gelegenheid te geven tijdig Breda te bezetten en de hand te reiken aan het gros van de Nederlandse strijdkrachten, speciaal door middel van de Moerdijkbrug. Wij wensten te voorkomen genoodzaakt te zijn een verbinding tot stand te brengen via de Zeeuwse Eilanden.

c. Het Franse plan was van te voren op deze conceptie gebaseerd. Het werd dus niet gewijzigd door de brief van de generaal *Winkelman.....*"

De hele hulpverlening veranderde dus niet. In die conceptie was het zo, dat de Peel-Raamstelling daarin geen rol speelde.

A. Juist. Precies zoals ik het u al zeide. De verklaring van generaal *Gamelin* dekt mijn zienswijze en berichtgeving.

De **Voorzitter:** ..... Indien mijn geheugen mij niet bedriegt, sprak deze brief niet van het in de aanvang systematisch prijsgeven van deze stelling. (Ik heb dit document niet in mijn persoonlijk archief; misschien bevindt het zich in dat van de Service Historique de l'Etat Major de l'Armée.)

„*d.* Niettegenstaande het Franse opperbevel wist, dat het Nederlandse leger deze stelling niet hardnekkig zou verdedigen, heeft het natuurlijk betreurd niet voldoende tijd te hebben gehad om zich krachtig te installeren te Breda en Moerdijk. Ik kende overigens niet de sterkte van de troepen, die in de stelling werden gehandhaafd met de opdracht van dekking. Zo weet ik evenmin, welke de redenen zijn geweest voor de in de stelling gehandhaafde troepen zo snel terug te trekken, zodat de Duitsers vóór ons aan de Moerdijk waren en het VIIde Franse leger niet de tijd heeft gehad om een ononderbroken verdedigingslijn te vestigen ter hoogte van Breda."

A. Mijnheer de Voorzitter, ik ben er u zeer erkentelijk voor, dat u mij dit hebt voorgelezen. Ik geloof, dat dit mijn uiteenzetting dekt, betreffende de opvattingen aan Franse zijde.

De **Voorzitter:** Dan meen ik, dat wij hiermede wel voldoende zijn ingelicht. Ik dank u voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

D. VAN VOORST EVEKINK.

SCHILTHUIS, *Voorzitter.*
ALGERA.
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
KOERSEN.
STOKVIS.
DE NEREE TOT BABBERICH, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 15 SEPTEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, Voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen, en de heer Vonk, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *a, b, c, d, e, f* en *j, o.*

Verhoor van:

Mr. JACOBUS GIJSBERTUS DE BEUS,
oud 38 jaar, wonende te New York, ambassaderaad.

Hij legt de eed af als getuige.

25990 De **Voorzitter:** Wij hebben van u een brief gekregen, waarin u in grote trekken enige onderwerpen aangeeft, waarover u waarschijnlijk in staat zult zijn om verklaringen af te leggen voor de Enquête-commissie. Het is misschien het beste, dat ik deze brief maar op de voet volg. Dan komen wij vanzelf de verschillende problemen tegen. Ik heb gemerkt, dat u hier en daar in uw brief verwijst naar documentatie, die op het ogenblik niet meer in uw bezit is. Maar het zal waarschijnlijk wel mogelijk zijn, dat u bij de bespreking hier ons op weg kunt helpen door aan te geven waar bepaalde documenten te vinden zijn?

A. Ja, dat was juist een van mijn beweegredenen. Aangezien ik in het archief nogal thuis was, zou het misschien van nut kunnen zijn.

25991. De **Voorzitter:** U bent begonnen te spreken over de tijd, die wij hier in Nederland de mobilisatieperiode noemen, de tijd van 1 September 1939 tot 10 Mei 1940. Als ik het goed begrepen heb, was u gedurende die gehele tijd verbonden aan het gezantschap in Berlijn?

A. Juist.

25992. De **Voorzitter:** Misschien kunt u iets vertellen van hetgeen u daar hebt meegemaakt, voor zover dat voor de vóórgeschiedenis van de oorlog van belang is.

A. Ja, dat dacht ik ook. Het is misschien wel nuttig — het zal waarschijnlijk lang niet allemaal nieuw voor u zijn — wat ik in grote trekken vertel, zoals ik mij het verloop van de zaken herinner. Het eerste alarm, of juister gezegd: de eerste verontrustende berichten, begonnen voor ons te komen eind September, begin October 1939, na afloop van de Poolse veldtocht, toen wij hoorden, dat het wel eens zou kunnen zijn, dat, als het op een gegeven moment bleek niet mogelijk te zijn om tot een vergelijking te komen met Engeland — wat *Hitler* toen nog steeds geloofde —, dat men dan tot een offensief in het Westen zou overgaan, waarbij Nederland betrokken zou worden. In het begin waren die berichten nog vrij vaag, totdat eind October 1939 — als ik mij ten minste niet vergis — de bekende relatie van majoor *Sas,* waar u natuurlijk veel van gehoord hebt, die één van onze goede bronnen van inlichtingen in die tijd was, plotseling van het oostfront werd teruggeroepen en het eerste alarm sloeg.

25993. De **Voorzitter:** Was de toestand zó, dat u in Berlijn uw belangrijke informaties vrijwel uitsluitend kreeg van de bron van majoor *Sas* of beschikte men ook nog wel over andere bronnen, waardoor men dus het ene bericht met het andere kon controleren?

A. Wij hadden verschillende bronnen. Wij hadden op de eerste plaats, en dat was ook de voornaamste bron, die van majoor *Sas.* Dat was ook altijd de snelste, naar ons langzamerhand in de practijk was gebleken, maar er waren verschillende andere bronnen, die ook betrouwbaar bleken, o.a. die van een oud Duits diplomaat. Ik weet niet of die namen hier allemaal in de notulen genoemd moeten worden.

25994. De **Voorzitter:** Wat hier gesproken wordt, wordt per dictaphone opgenomen en later uitgewerkt. Als u het nodig oordeelt de naam te noemen, kunt u het doen.

A. Het is misschien beter van niet, als u het niet nodig vindt, omdat de familie misschien gecompromitteerd is in eigen land en hij heeft ons zeer grote diensten bewezen, een vrij hoge functionaris, vroeger van het Auswärtige Amt, die door het nazi-regiem uit zijn functie gestoten was, waardoor hij, zoals vele Duitsers, een grote grief tegen het nazi-regiem had en zich trachtte te wreken, of trachtte op zijn manier zijn land te dienen door het nazi-regiem tegen te werken en ons steeds inlichtingen gaf. Deze klopten meestal vrij nauwkeurig met die van majoor *Sas,* maar ze waren altijd een paar dagen later, omdat de relatie van majoor *Sas* veel directere wegen had. In de derde plaats had één van onze journalisten daar een zeer goede Duitse kennis, die hem allerlei inlichtingen verschafte en die klopten meestal eveneens. Dan waren er nog één of twee mensen in het Auswärtige Amt, die ons goed gezind waren, die niet zo openlijk konden spreken, maar ons toch wel hints gaven, wanneer zij dachten, dat de zaak voor ons zeer moeilijk begon te staan. We hadden meestal wel middelen om de inlichtingen van majoor *Sas* te controleren, maar de zijne waren altijd veel sneller en veel nauwkeuriger en veel alarmerender in het algemeen ook, waardoor wij er wel eens aan gingen twijfelen.

25995. De **Voorzitter:** Heeft die twijfel ook wel op het gezantschap in Berlijn bestaan?

A. Ja, die twijfel heeft ook wel eens op het gezantschap in Berlijn bestaan. Speciaal in de periode na de grote alerte van 12 November 1939.

25996. De **Voorzitter:** U weet, dat vlak daarvóór majoor *Sas* ook nog naar Nederland gekomen is en dat hij toen nogal ontdaan was, omdat hij in sommige kringen, met name, naar hij meende, bij G.S. III en bij de opperbevelhebber, niet voldoende vertrouwen in zijn mededelingen ontmoette. Hebt u met betrekking tot zijn waarschuwingen voor de Duitse voornemens op 12 November ook getwijfeld?

A. Neen, toen stond het voor ons absoluut vast. Hij heeft die inlichtingen een dag of 10 of 12 te voren gekregen, omdat toen de voorbereidingen nog niet zo geperfectionneerd waren, zodat men vrij lange tijd nodig had van het ogenblik van het eerste alarm vóór de aanval af, eerste bevel tot de aanval, tot het ogenblik, waarop de aanval ingezet kon worden. Later, toen *Hitler* merkte, dat zijn bevelen uitlekten, is hij deze periode steeds meer gaan concentreren, zodat men ten slotte een staat van perfectie bereikt had bij het oppercommando der weermacht, waardoor, ik geloof, niet meer dan 12 uren behoefden te liggen tussen het ogenblik, waarop het bevel werd gegeven, en het ogenblik, waarop de aanval kon worden ingezet. Maar op dat ogenblik, in November, was daar bijna een dag of 5 voor nodig. Dus, als ik mij niet vergis, heeft majoor *Sas* het vrij definitieve bericht gehoord Dinsdag vóór de 12de November. De 12de November was een Zondag, dus dit moet geweest zijn Dinsdag, de zevende.

25997. De **Voorzitter:** Als ik het mij goed herinner, is zijn belangrijke waarschuwing gekomen op 8 November.

A. Ja, dat klopt wel; dat zal Woensdag de 8ste zijn geweest. Wij twijfelden er niet aan op dat ogenblik, omdat wij het patroon hadden gezien, volgens hetwelk de nazi's te werk gingen in Oostenrijk, Tsjecho-Slowakije, etc., en wisten nog precies hoe zij de zaak regisseerden met een perscampagne. En die perscampagne tegen Nederland was inderdaad ingezet de Zondag te voren. Zij verliep precies

volgens patroon; er kwam eerst een venijnig artikeltje van een paar regeltjes, de volgende dag was het een beetje venijniger en een beetje langer, en zo verder; dat werd op die manier zorgvuldig en systematisch opgebouwd en zo hebben wij dat een hele week lang zien opbouwen, tot Zaterdag 12 uur. Daarom stond het voor ons vast, dat er inderdaad iets te verwachten was. Zaterdag is de aanval blijkbaar plotseling afgelast, Zaterdagmiddag, en toen hebben wij Zaterdagavond nog getelefoneerd naar den Haag, dat volgens onze inlichtingen de zaak er nu wat gunstiger voorstond en waarschijnlijk was afgelast.

25998. De **Voorzitter:** Daarover is ook geschreven door *Gisevius*. Acht u diens weergave wel waarheidsgetrouw?

A. Ja, dat klopt heel precies met wat wij in die tijd beleefd hebben. Vele dingen, die wij uit die tijd eigenlijk ook niet geloofden, zijn ons achteraf bevestigd door het boek van *Gisevius*.

25999. De **Voorzitter:** U vindt dat boek op dit punt betrouwbaar?

A. Voor de rest zou ik het niet kunnen beoordelen; nl. de hele tijd, die hij behandelt, en wat heeft plaats gevonden bij het Oberkommando der Wehrmacht; maar wel kunnen wij het beoordelen, b.v. met betrekking tot het West-offensief en alle inlichtingen, die wij van majoor *Sas* hebben gekregen. Ja, in die opzichten leek het mij wel betrouwbaar, waarmee ik natuurlijk geen oordeel uitspreek over het karakter van *Gisevius*. Maar zo waren de feiten en daarom bestond er bij ons eigenlijk geen twijfel, dat er inderdaad plannen geweest zijn voor een aanval op de 12de November. De redenen, waarom die plannen niet zijn uitgevoerd, kunnen wij natuurlijk alleen maar gissen, maar volgens ons idee was het een combinatie van de volgende factoren: in de eerste plaats hoog water — de Rijn was toen erg hoog gezwollen —; in de tweede plaats slechte weervoorspellingen; in de derde plaats was Italië er op dat ogenblik nog tegen; in de vierde plaats de aanslag op de Führer, die Woensdagavond te voren plaats vond.

26000. De **Voorzitter:** Uitgaande dan, voor wat dit laatste betreft, van de veronderstelling, dat het een echte aanslag geweest is, want er zijn er ook, die beweren, dat het een gefingeerde aanslag geweest is.

A. Ja, dat was onze verklaring, die wij gaven. De combinatie van deze factoren en — dit moet ik er bij zeggen — de tegenwerking van het Oberkommando der Wehrmacht zelf, die ook zeer duidelijk blijkt uit het boek van *Gisevius* en verschillende anderen, nl. dat het Oberkommando der Wehrmacht zelf eigenlijk wanhoopte aan het succes van het West-offensief. In het algemeen waren zij er zeer sterk tegen.

26001. De **Voorzitter:** Met het oog op het jaargetijde?

A. Zij dachten, dat het geen succes zou zijn.

26002. De **Voorzitter:** Wij spreken hier over de periode van 12 November.

A. Ja.

26003. De **Voorzitter:** De periode, waarin op 9 November 1939 ook het bekende Venlo-incident voorgevallen is. Hebt u daarvan nog iets gemerkt, of hebt u daar enige bemoeienis mee gehad?

A. Het enige is, dat wij kort daarna een nota hebben moeten overhandigen om aan het Auswärtige Amt te verklaren, dat de Nederlandse Regering er ambtshalve generlei bemoeienis mee gehad had.

26004. **De Voorzitter:** Is dat de nota, die ook gepubliceerd is in het Oranjeboek?

A. Ja.

26005. **De Voorzitter:** En waar, als ik mij niet vergis, geen antwoord op is gekomen?

A. Ja. Er is geen antwoord op gekomen. Dat was juist het verontrustende en wij hoorden van alle kanten, dat dit Venlo-incident verder in de doofpot werd gestopt of, beter gezegd, smeulende werd gehouden om op het kritieke ogenblik te voorschijn te kunnen worden gehaald als grief tegen Nederland, wat ook inderdaad gebeurd is: In het memorandum van de heer *von Ribbentrop* is het ten slotte uitvoerig uitgespeeld, zoals u gezien hebt.

26006. De **Voorzitter:** Onze commissie heeft zich afgevraagd of het plaats vinden van die gebeurtenis op 9 November, hetgeen blijkens verschillende gegevens geforceerd is gebeurd, het moest ineens heel snel plaats vinden, misschien ook verband heeft gehouden met de voorgenomen inval op 12 November. Als men dit gegeven meende te kunnen gebruiken in de lijst van grieven tegen Nederland op 10 Mei 1940, dan had men het ook even goed kunnen doen op 12 November, wanneer de inval in Nederland toen had plaats gehad.

A. Ja, dat is zeer waarschijnlijk.

26007. De **Voorzitter:** Die mogelijkheid bestaat althans. Maar het is zeer moeilijk om daar gegevens over te verkrijgen, want degenen onder de Duitsers, die de juiste bedoeling gekend hebben, zijn allen van het toneel verdwenen, de meesten voor altijd.

A. Daarna komen wij dus op de periode na 12 November, en dat was de periode, waarin velen begonnen te twijfelen aan de inlichtingen van majoor *Sas*. Want toen kreeg men de periode, waarin telkens, van week tot week bijna, de alerte werd opgeschort. Vele malen heeft majoor *Sas* zich, zij het minder uitdrukkelijk, maar toch met zekere waarschuwingen tot den Haag gewend, dat voor het eerstvolgende weekend weer de mogelijkheid van een aanval bestond. En dan werd het weer opgeschort en weer opgeschort. Dat heeft zich vele malen voorgedaan, met het resultaat, dat in den Haag velen er aan gingen twijfelen en wij er zelf ook wel eens aan gingen twijfelen. Men vroeg zich af: We hebben het nu zó vaak gehoord, wat is er van aan en wat is er niet van aan? Achteraf blijkt ook uit het boek van *Gisevius*, dat inderdaad al die tijd eigenlijk de idee van een offensief gehangen heeft.

26008. De **Voorzitter:** Inderdaad, was het gevolg daarvan, dat men ook bijv. bij G.S.-III ging zeggen: Het is nu zo dikwijls aangekondigd en het gebeurt maar steeds niet... Daardoor ging men steeds meer twijfelen.

A. Dat was zeer begrijpelijk.

26009. De **Voorzitter:** Er waren er zelfs, die in het voornemen van 12 November ook niet geloofd hebben, omdat zij zeiden: Het zal wel tactiek zijn. Maar dat blijkt nu achteraf toch wel een serieuze dreiging geweest te zijn.

A. Ja. Maar de reactie van majoor *Sas* daarop was natuurlijk ook weer begrijpelijk. Die ging daardoor zijn berichten overdrijven en nog nadrukkelijker stellen in de hoop, dat men er wèl aandacht aan zou besteden, waardoor er een wisselwerking ontstond en men er nog minder geloof aan ging hechten, als het niet uitkwam.

26010. De **Voorzitter:** Ja, alleen majoor *Sas* wist, wie zijn relatie was en wat deze waard was.

A. Ja, dat wist niemand.

26011. De **Voorzitter:** Wist men dat op het gezantschap ook niet?

A. Neen, wij wisten het ook geen van allen.

26012. De **Voorzitter:** In den Haag wist men het ook niet. Indien die naam bekend was geweest aan anderen, dan zouden dezen er misschien wel in geloofd hebben.

A. Ja, dat is zo.
Toen hebben we de alerte gekregen van midden Januari, waar u ook van afweet, van dat vliegtuig, dat in België neergestort is. Toen is de eerste waarschuwing uit België gekomen, waarover we toen plotseling zeer ongerust zijn geworden: dat vliegtuig met plannen voor een inval in België.

26013. De **Voorzitter:** Daarover wilde ik u nog iets vragen. *Churchill* schrijft in zijn „Mémoires": „Deze papieren bevatten de volledige plannen voor de invasie in Nederland, België en Frankrijk, waartoe *Hitler* was besloten. De Franse en Britse Regering ontvingen afschriften van deze documenten, enz." Nu schijnt het zo te zijn, dat de Nederlandse Regering als zodanig niet in dit voorrecht gedeeld heeft, maar dat men de inlichtingen heeft gekregen van onderop, langs de weg dus van de inlichtingen, die G.S.-III over het algemeen pleegde te verzamelen. Wist u in Berlijn iets van de inhoud van die stukken?

A. Neen, maar dat zou normaliter ook niet bij ons terechtkomen. Wij kregen wel direct uitvoerig bericht, dat het vliegtuig neergestort was, etc., etc., en dat het stukken behelsde, die nauwkeurige plannen voor de inval in België bevatten.

26014. De **Voorzitter:** Hoorde u dat weer via de bron van majoor *Sas*?

A. Neen, dat kregen wij via den Haag.

De **Voorzitter:** Juist, via den Haag.

A. En toen kwam vlak daarna een bericht van de bron van majoor *Sas,* dat het weer bevestigde. En deze maal kwam dit na het bericht, dat uit België was gekomen, omdat de relatie op een inspectietocht was en een paar dagen later terugkwam.

26015. De **Voorzitter:** Herinnert u zich ook of er daarbij sprake van is geweest, of deze zaak echt was? Ik vraag het daarom, omdat in den Haag twee theorieën om de voorrang streden, nl. of het echte documenten waren of valse. Daarover had natuurlijk van de bron van majoor *Sas* een mededeling kunnen zijn gekomen. Herinnert u zich of daar een bericht over is gekomen?

A. Ik meen, dat de bron van majoor *Sas* bevestigde, dat het juist was.

26016. De **Voorzitter:** Dat het echte plannen waren?

A. Ja, inderdaad. Maar velen, zoals u zegt, hebben er aan getwijfeld en dachten, dat het weer een truc was.

26017. De **Voorzitter:** Dus dat komt er op neer, dat het ook een echt ongeluk was van dat vliegtuig?

A. Ja, terwijl anderen dachten, dat het vliegtuig met opzet daarheen gezonden was.
Toen is het weer doorgegaan met weer een paar keer opschortingen en weer een paar kleine alertes, tot dat de grote alerte kwam, de inval in Denemarken en Noorwegen. En die heeft majoor *Sas* 5 dagen van te voren gehoord van zijn relatie, zoals hij u waarschijnlijk verteld heeft. Die inval is Dinsdag geweest en Donderdagavond wist hij al, dat het ging gebeuren.

26018. De **Voorzitter:** Daarmee was natuurlijk het vertrouwen in zijn berichtgeving weer aanmerkelijk versterkt?

A. Vanaf dat ogenblik stond het voor ons in Berlijn vast. Maar het verbluffende voor ons is geweest, dat men na dat ogenblik toch nog getwijfeld heeft aan zijn inlichtingen. Van dat ogenblik af was het eigenlijk niet meer verantwoord. Het was zo sterk, dat wij van te voren die inlichtingen eigenlijk ook cum grano salis namen. Het leek te onwaarschijnlijk, dat je vijf dagen van te voren zo iets zou weten, en hij beweerde, dat zijn relatie de zesde man was in het Duitse Rijk, die dat wist. Behalve zijn relatie waren het er maar 5; maar dat klopte achteraf. Zelfs op Dinsdagochtend zei iedereen nog, en hebben wij ook gezegd: Nu is verder de authenticiteit van de bron van *Sas* hopeloos, want er was nog niets gebeurd. Maar vijf minuten later kwam het bericht over de radio, dat de inval inderdaad had plaats gevonden, precies zoals hij het voorspeld had. En van dat ogenblik af had men zijn bron moeten geloven.

26019. De **Voorzitter:** Er is, naar ik meen, bij het verhoor van majoor *Sas,* dat plaats heeft gevonden voor een andere subcommissie van de Enquêtecommissie, ook nog sprake geweest van een berichtgeving zijnerzijds over de opstelling van een pantserdivisie in de omgeving van Osnabrück, waaraan hij grote waarde hechtte, een informatie, die echter in Nederland niet tot de hoogste plaats is doorgedrongen. Is u daar niets van bekend?

A. Nu, ik herinner mij alleen, dat hij altijd een kaart bijhield van de dislocatie van de verschillende Duitse divisies en dat er in de laatste twee weken vóór de 10de Mei een zeer duidelijke verdichting was waar te nemen, en dat was eigenlijk het meest verontrustende teken van de Duitse dislocaties tussen Wesel en Aken, en ook dat hij zeer nauwkeurige inlichtingen heeft gezonden, herhaalde malen te voren, over de punten, waar het zwaartepunt van de aanval zou vallen, met name, dat dat zou vallen door Limburg heen en door Noordbrabant en dat zij zouden trachten de waterlinie te vermijden. Hij heeft ook inlichtingen gezonden over de grote hoeveelheden parachutetroepen, die zouden worden gebruikt, waar men toen om lachte, het idee van 2000 parachutetroepen, dat was toen iets ongehoords. Hij heeft ook geregeld en herhaaldelijk bericht, op verzoek van zijn relatie, over de Maasbruggen. Dat was een punt — dat blijkt trouwens ook uit het boek van *Gisevius* —, waar zijn relatie voortdurend de nadruk op legde: Denk er toch om, dat, als er iets, gebeurt, die Maasbruggen de lucht ingaan. Dat was het cardinale punt in hun militaire opzet. En de generaloberst dacht, dat, wanneer die Maasbruggen de lucht ingingen, al hun plannen zouden mislukken. En de Maasbruggen zijn, zoals u weet, niet allemaal de lucht ingegaan.

26020. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dus majoor *Sas* heeft wel gewaarschuwd, dat er ook parachutisten op komst waren?

A. Ja.

26021. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U weet niet hoe lang van te voren?

A. Neen, ik zou niet kunnen zeggen hoe lang te voren, maar lang te voren, d.w.z. weken te voren.

26022. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Toch wel weken te voren?

A. Ja, weken te voren.

26023. De **Voorzitter:** Maar de vraag is of hij ook geweten heeft, dat het op die schaal zou gebeuren, want de omvang, waarop het in het westen van Nederland is gebeurd, was eigenlijk de eerste in de geschiedenis van dat wapen; in Polen zijn de parachutisten niet of bijna niet gebruikt; in Noorwegen een vrij groot aantal, doch op één bepaald punt, op het vliegveld van Oslo. Ik meen, dat het zo is, dat voor de aanval in het Westen enkele divisies zijn opgeleid in de uiterste afzondering, opdat er niets van zou uitlekken; het resultaat is dan ook geweest, dat als een volkomen verrassing ongeveer twee divisies zijn ingezet in het westen van ons land. Dat wist u waarschijnlijk op dat moment ook niet?

A. Hij heeft één keer een cijfer genoemd, dat herinner ik mij, daar wil ik van af wezen, maar ik dacht iets van 2000 man.

26024. De **Voorzitter:** Er zijn er veel meer gekomen.

A. Inderdaad, er zijn er veel meer gekomen. Maar het is moeilijk te controleren hoeveel majoor *Sas* heeft genoemd, want al die telegrammen zijn natuurlijk vernietigd. Maar hij heeft bepaald bericht over parachutetroepen. Dat herinner ik mij heel goed.
Het verloop in die laatste dagen is misschien nog de moeite waard voor u, de laatste dagen vóór 10 Mei, zoals wij dat ongeveer op de voet gevolgd hebben. Hij had eerst dus mededeling gedaan, majoor *Sas,* dat ongeveer een week na de inval in Noorwegen de aanval op het Westen zou plaats vinden. Men had gedacht, dat de hele quaestie in Noorwegen misschien in 4 of 5 dagen geliquideerd zou zijn, en dan was de bedoeling om, vóórdat men bekomen zou zijn van die schok, al meteen een aanval in het westen te doen plaats vinden. Doordat de expeditie in Noorwegen veel langer duurde dan zij dachten, is die aanval op het Westen telkens uitgesteld. Ten slotte hebben wij het eerste bericht gekregen Zaterdagmiddag vóór de inval, dus dat is geweest de 4de Mei 1940. Dat eerste bericht kwam van het Vaticaan. Dat heeft men hier in den Haag gekregen en dat heeft men onmiddellijk doorgeseind; dat bericht kregen wij Zaterdagmiddag om een uur of twee door, nl. dat er sterke indicaties waren, dat in de komende week een aanval op het Westfront zou plaats vinden. Toen had de relatie van majoor *Sas* nog geen bericht gestuurd. De eerste alerte in Berlijn kwam, meen ik, op Zondag. Zondag kreeg hij inlichtingen van iemand, ik weet niet meer van wie, die een Duitse politie-officier gesproken had, die een „Gestellungsbefehl" had gekregen om zich op een bepaalde dag en op een bepaald uur in Nederland te melden. Dat was allemaal zo schitterend voorbereid, zo had men dat in Polen ook gedaan. Zelfs de politieagenten kregen al van te voren bevel, waar zij zich moesten melden voor hun diensten. Dat was een veeg teken, maar dat was nog geen sterke indicatie. Maandagavond is zijn relatie bij majoor *Sas* gekomen met een bericht, dat de aanval voorlopig was vastgesteld op Woensdagochtend. Dat was dus Maandagavond, de zesde. Dat hebben wij toen naar den Haag geseind en daarop zijn toen Dinsdag alle verloven ingetrokken. Ik ben toen die zelfde avond nog naar het Belgische gezantschap gegaan om hen te waarschuwen, dat was inmiddels een uur of halftwaalf 's nachts, en heb daar met de gezantschapsraad

gesproken, die er de militaire attaché bijgehaald heeft, en heb hem ook dat zelfde verhaal verteld, met de mededeling, zoals de relatie het dan had uitgedrukt: „Ich bin felsenfest überzeugt, dasz es geschehen wird"; maar de Belgen zeiden: Ach, hij is fest überzeugt, maar dat heeft hij zo vaak gezegd. Ik zei: Enfin, u moet er mee doen wat u wilt, maar zoudt u het in ieder geval niet naar Brussel seinen? Neen, dat vonden zij niet nodig, om daar de Regering voor wakker te maken, het was midden in de nacht, dat zouden zij de volgende dag wel seinen.

Dinsdagochtend kregen wij een verzoek voor een visum voor de „Gesandter in der Reichskanzlei des Führers", *Kiewitz,* die met een dringende opdracht naar den Haag toe moest. Het geval-*Kiewitz* zult u ook elders gelezen hebben. Toevallig was ik toen alleen in het gezantschap op dat ogenblik met de heer *Bosch van Drakenstein,* de gezantschapsraad, en wij waren voortdurend gehinderd geweest met visumaanvragen van Nederlandse autoriteiten naar Berlijn, dus wij waren veel te blij, dat wij ook eens de gelegenheid hadden om ze terug te hinderen, dus we hebben gezegd: dat moeten we eerst in den Haag vragen. We hebben dat inderdaad gedaan, maar er niet al te veel haast mee gemaakt, een paar uurtjes laten liggen, en ondertussen kwam er voortdurend iemand aan de telefoon; Hofrat *Reimke* heette de man; die had de leiding over de visa en passenafdeling en hij zei opgewonden: de heer *Kiewitz* moèst beslist vertrekken. Ik zei: ja, het spijt mij verschrikkelijk, maar laatst heeft onze consul-generaal een week moeten wachten op een Duits visum, dus u kunt zich niet beklagen. Toen begonnen wij meer verontrust te worden, toen er nog vier andere dringende aanvragen voor visa binnenkwamen, waar onder andere een aanvrage bij was voor de heer *Todt* van de Organisation-*Todt,* die grote Duitse militaire wegen aanlegde, en van de heer *von Kühlmann,* de vroegere Minister van Buitenlandse Zaken, die het verdrag van Brest-Litovsk heeft afgesloten, en nog twee heren. Die moesten allemaal dringend diplomatieke visa hebben. We werden nog meer verontrust, toen die Hofrat *Reimke,* die niet zo handig was, zich liet ontvallen: „Ja, aber das Flugzeug steht bereits bereit", waaruit wij begrepen, dat er een speciaal vliegtuig voor de heer *Kiewitz* werd klaar gehouden. Toen kwam tegen het middaguur die Dinsdag de Belgische militaire attaché, kolonel *Goethals,* op het gezantschap aan, die toen plotseling zijnerzijds ook zeer verontrust was, want hij had van zijn kant inlichtingen gekregen, dat de heer *von Ribbentrop* het dossier „Ultimatum Nederland en België" te voorschijn had laten halen en daarin aan het dokteren was. Om halftwee ongeveer, dat herinner ik mij, want ik ben toen niet gaan lunchen, kreeg ik het bericht uit den Haag, dat het visum voor die vijf heren verleend kon worden. Inmiddels hadden wij die andere inlichtingen gekregen, die wij in een cijfertelegram verwerkt hebben, en de heer *van Royen,* die toen aan de telefoon kwam, heb ik gezegd: Ik zal je eerst een cijfertelegram dicteren en daarna twee uur wachten met het verlenen van die visa en als er dan geen verandering in komt, zullen wij die visa verlenen. Die cijfertelegrammen telefoneerden wij altijd spoedshalve. Wij hebben toen het cijfertelegram getelefoneerd, waarin alle inlichtingen stonden. Om een uur of halfvijf kwam de heer *van Royen* met de mededeling, dat het visum kon worden verleend aan de heren, met het bericht, dat men in verband met de hoge waardigheid van de heren wel graag voor hun veiligheid zou instaan, dat het niet mogelijk was voor de heren om met een vliegtuig in Nederland te landen, voor het geval zij dat van plan waren geweest, aangezien dat niet mogelijk was in verband met de veiligheidsmaatregelen, en nu zou men graag weten, hoe laat zij de grens zouden overschrijden, opdat men voor de veiligheid zorg zou kunnen dragen. Daar waren zij bijzonder verontwaardigd over, want het plannetje van de heer *Kiewitz* om naar Nederland te vliegen, was daarmee gedwarsboomd. Dat is 's middags om ongeveer halfvijf geweest. Later op de middag kregen wij nog inlichtingen van de Belgische ambassadeur, dat hij de indruk had, dat het ultimatum nog niet geredigeerd was, maar dat de heer *von Ribbentrop* alleen nog maar bezig was het te bestuderen. Verder had hij van zijn kant gehoord, dat er twee speciale afgezanten naar Nederland en naar België zouden worden gezonden, hetzij om dat ultimatum alleen maar over te brengen, hetzij om het aan de Staatshoofden te overhandigen, daarvan was hij niet zeker. Wij vermoedden dus, dat de heer *Kiewitz* de man was, die daarmee belast was voor Nederland. Men heeft later van de zijde van het Auswärtige Amt medegedeeld, dat de heer *Kiewitz* Woensdagmiddag om een uur of drie zou vertrekken, maar bij ons weten is hij ten slotte nooit gegaan.

Toen — Dinsdagavond was dat nog steeds — kreeg onze gezant van die voormalige Duitse diplomaat, die ik eerder genoemd heb, ook een mededeling, dat ons land in onmiddellijk gevaar verkeerde. Dat was een klein briefje, dat hij in de bus gestopt kreeg. Woensdagochtend is majoor *Sas* nog eens naar het Oberkommando der Wehrmacht gegaan om te verklaren, in verband met allerlei berichten, die in de Duitse pers verschenen, dat er Engelse troepen gereed zouden staan om in Nederland te landen, dat, indien een dergelijk plan ten uitvoer zou worden gebracht, Nederland zich daartegen zou verweren en in ieder geval in staat was om zich zelf te verdedigen en geen behoefte had aan hulp, van welke kant ook, waarop de Duitser van zijn kant antwoordde, dat hij dat volkomen begreep en dat in ieder geval Duitsland de neutraliteit van Nederland strikt zou eerbiedigen. Dat is Woensdagochtend geweest.

26025. De **Voorzitter:** Door wie werd dat antwoord gegeven?

A. Dat was de leider van de Attaché-Gruppe van het Oberkommando der Wehrmacht, zijn naam weet ik niet, maar die zal de heer *Sas* wel weten. Er was nl. een speciale wat men noemde „Attaché-Gruppe", dat waren officieren, die contact hielden met de buitenlandse militaire attaché's van het Oberkommando der Wehrmacht. Dat is Woensdagochtend geweest. Die zelfde dag heb ik toen nog op het Auswärtige Amt mededeling gedaan, dat, wanneer er eventuele toekomstige Duitse hoogwaardigheidsbeklеders ons land wilden bezoeken, zij dat dan vooral van te voren wilden mededelen in verband met de zorg voor hun veiligheid. We hebben toen verder heel weinig meer gehoord, noch Woensdagavond, noch Donderdag een hele tijd, tot Donderdagavond — ik meen om een uur of acht — majoor *Sas* van zijn relatie hoorde, dat 's middags om twee uur het definitieve bevel voor de aanval was gegeven. Hij heeft toen nog gewacht tot een uur of tien, omdat zijn relatie nog weer eens naar het Oberkommando der Wehrmacht is gegaan ter bevestiging om te kijken of er geen wijziging meer in het bevel was gekomen, en zodra hij zekerheid kreeg, dat het niet meer veranderd was, heeft hij naar den Haag getelefoneerd en tegen de heer *Post Uiterweer* gezegd: „Morgenochtend, bij het aanbreken van de dag", omdat wij voortdurend bang waren, dat de telefoonlijnen zouden worden afgesneden, wat zij bij vorige aanvallen op andere landen gedaan hadden, maar wonder boven wonder bij ons niet gedaan werd.

26026. De **Voorzitter:** Die mededeling is omstreeks 9 uur binnengekomen.

A. Ja, Nederlandse tijd, de Duitse tijd was 1 uur en 40 minuten later, meen ik; ja, dat klopt, dus even na tienen, Duitse tijd. Nadat wij dat gedaan hadden, hebben wij een uitvoerig telegram geredigeerd, waarin alle details waren vermeld, die op dat ogenblik bekend waren, nl. dat de aanval zeker zou plaats vinden tegen Nederland, België, Luxemburg, Frankrijk en misschien ook tegen Zwitserland. Nog eens, dat het zwaartepunt van de aanval zou liggen ten noorden van Aken en enkele andere details, die ik mij niet kan herinneren, en dat telegram is natuurlijk ook vernietigd. Misschien herinnert majoor *Sas* zich daar iets meer van.

26027. De **Voorzitter:** Er heeft toch ook nog een bericht een rol gespeeld met het cijfer 200, meen ik?

A. Neen, wel de operatie van mevrouw *Sas.*

26028. De **Voorzitter:** Ja, dat klopt. Maar ik meen — dit is behandeld voor een andere subcommissie, daarom weet ik het niet zo precies —, dat majoor *Sas* een afspraak had gemaakt, dat, wanneer hij de datum precies wist, hij die datum zou toevoegen aan het getal 200 en dat getal naar den Haag zou doorgeven.

A. Dat wist ik niet.

26029. De **Voorzitter:** Ik meen, dat hij dat verklaard heeft. In ieder geval: dat heeft u niet persoonlijk meegemaakt?

A. Dat heb ik niet meegemaakt, neen. Ik ben nl. een deel van de avond weg geweest. Ik was uit eten bij de Amerikaanse zaakgelastigde die avond en werd daar weggeroepen vlak na het diner; dus ik ben ongeveer om een uur of tien op het gezantschap teruggekomen.

26030. De **Voorzitter:** Maar heeft u toen wel meegemaakt, dat er door majoor *van de Plassche* nog teruggebeld is?

A. Neen, dat heb ik ook van de heer *Sas* gehoord. Ik ben er niet bij geweest, toen dat gesprek gevoerd werd.

26031. De **Voorzitter:** Daar was majoor *Sas* nogal verontwaardigd over?

A. Ja, die was er zeer verontwaardigd over. Dat ging in dergelijk termen van: Is het nou wel helemaal waar, kunnen we daar nu wel op rekenen?, waarop *Sas* toen gezegd heeft: „100 procent zekerheid."

26032. De **Voorzitter:** Als ik het goed begrepen heb, is dat tweede gesprek....

A. Dat is afgeluisterd door de Duitsers. Dat is de sleutel geweest blijkbaar, waar zij het later uitgehaald hebben. Dus blijkbaar hebben zij, tot onze grote verbazing, al onze telegrammen nooit kunnen ontcijferen. Want anders hadden zij een veel betere sleutel gehad. Toen zijn wij daarop dan de documenten en dergelijke gaan verbranden. Om een uur of 12 was dat klaar en toen ben ik weer naar mijn diner teruggegaan, want wij wisten nog steeds niet of het zeker zou gebeuren of niet en we moesten tot het laatste toe de rol van neutraliteit doorspelen. We hebben de hele nacht door naar de radio geluisterd en eindelijk, 's morgens om een uur of halfvier, hoorden we de berichten van de Nederlandse luchtwachtdienst, dat er grote aantallen vijandelijke vliegtuigen uit oostelijke richting waren gesignaleerd, en toen begrepen wij, dat het was begonnen. Om 5.30 uur Duitse tijd in de ochtend is de gezant uit zijn bed gebeld door de Legationsrat *Wagner* van het Auswärtige Amt, met de mededeling of hij direct bij de heer *von Ribbentrop* wilde komen. Hij is onmiddellijk naar het Auswärtige Amt gegaan, is daar even over zessen Duitse tijd bij de heer *von Ribbentrop* ontvangen.

De nos. 26033 t/m 26119 hebben betrekking op de punten *b, c, d, e, f* en *j, o* van het Enquêtebesluit.

J. G. DE BEUS.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
VONK.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 13 OCTOBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, Voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Schuijt, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *a, b, c, d* en *e*.

Verhoor van

RUDOLPH RÖMER,

oud 48 jaar, luitenant-kolonel van de generale staf, wonende te 's-Gravenhage.

Hij legt de eed af als getuige.

28233. De **Voorzitter:** Er zijn drie onderwerpen, waaromtrent ik u enige vragen zou willen stellen. In de eerste plaats een onderwerp, dat enige keren ter sprake is geweest in de tweede sub-commissie van de Enquêtecommissie. Dit betreft de berichtgeving van majoor *Sas*, voor zover deze betrekking had op het opstellen van een pantserdivisie in de omgeving van Osnabrück. Er is ons door generaal *Fabius* medegedeeld, dat een dergelijk bericht is binnengekomen in de periode, dat generaal *Reynders* nog opperbevelhebber was, terwijl er ook een dergelijk bericht — dat is, naar ik meen, medegedeeld door een andere getuige dan generaal *Fabius* — is binnengekomen enige tijd vóór de 10de Mei. Is u daar iets van bekend?

A. Ja, dat laatste bericht is mij bekend, maar dat eerste bericht, dat er een pantserdivisie was opgesteld in de omgeving van Osnabrück, was naar mijn mening niet van dusdanig belang, omdat er steeds divisies in die omgeving gemeld werden, welke steeds changeerden.

Wel is er een definitief bericht gekomen van majoor *Sas*, die ons er op attent heeft gemaakt, dat er een pantserdivisie in de omgeving van Osnabrück was opgesteld. Dat is ongeveer, als ik mij goed herinner, een dag of veertien vóór de inval geweest.

28234. De **Voorzitter:** Dus deze laatste mededeling is positief binnengekomen en werd ook wel als waardevol beschouwd?

A. Ja, door ons zeer zeker.

28235. De **Voorzitter:** Waarom? Er kwamen in die dagen toch blijkbaar veel berichten over de opstelling van troepen richting Nederland binnen?

A. Ja, omdat wij uit de situatie, die wij langzamerhand aan de grens zagen ontstaan, een indruk hadden gekregen, waar ongeveer het zwaartepunt van de aanval kon worden verwacht. Er was langzamerhand een zwaartepunt gevormd, zodat wij ons een indruk konden vestigen van een zwaartepunt ongeveer achter de Ardennen in de richting van Frankrijk. Bovendien had deze pantserdivisie ook al onze aandacht, omdat er meldingen waren geweest van SS-troepen, die in de nabijheid van de grens waren gelegerd. En wij hadden uit de ervaring van Polen al geconcludeerd, dat, wanneer er SS-troepen nabij de grens waren opgesteld, dit een zekere aanwijzing was, dat met een eventuele agressie of een bezetting rekening moest worden gehouden. Dus toen dat bericht van deze pantserdivisie kwam — wat ons nog niet van andere zijde was gemeld, omdat die op de tweede lijn stond en majoor *Sas* meldde, dat hij zeer betrouwbare gegevens daaromtrent verkregen had —, hebben wij dit bericht zeer zeker hoog geëvalueerd.

28236. De **Voorzitter:** Nu wordt het bericht over deze pantserdivisie door sommigen in verband gebracht met het feit, dat later — nl. op 12 Mei — een pantserdivisie door de Langstraat naar de Moerdijkbrug is getrokken. Er wordt gezegd, dat dit dezelfde pantserdivisie geweest zou zijn. De vraag rijst daarom of dit bericht over de opstelling van die pantserdivisie in de omgeving van Osnabrück op het hoofdkwartier toen al gezien werd in verband met een mogelijke aanval tegen Nederland en, zo ja, welke delen van Nederland daar dan in het bijzonder voor in aanmerking kwamen. Heeft men zich daar ook al in verdiept, heeft men dat verband al gelegd, toen u in die dagen de berichten gekregen had?

A. Neen. Ik heb ze alleen beschouwd als een algemene aanwijzing. Want wij hadden alleen de taak om deze berichten te verzamelen, de waarde daarvan te beoordelen aan de hand van berichten en gegevens, die weer van andere zijde kwamen, om uit te maken, welke waarde hieraan moest worden toegekend.

Maar de beoordeling der operatieplannen en van het gevaar daarvan voor ons land was niet aan de Sectie Inlichtingendienst opgedragen.

En daar konden wij ons ook niet mee bezighouden. Wij konden voor ons zelf wel een mening vormen of er een idee over hebben, maar wij mochten er ons niet in verdiepen hoe dit voor ons land of voor het gehele operatieve verloop van invloed zou zijn.

28237. De **Voorzitter:** De waardering van de mogelijkheden, die uit dit bericht over de pantserdivisie konden worden afgelegd, was dus de taak van anderen?

A. Ja, wanneer men bij de Inlichtingendienst een bericht krijgt, dan gaat men niet af op het enkele gezegde waar het vandaan komt, maar men tracht zulk een bericht van andere zijden bevestigd te krijgen. Wij hebben dit bericht als zeer voornaam aangenomen, gelet op de bron, waar het uit kwam, t.w. die van majoor *Sas*.

28238. De **Voorzitter:** Goed, dat is duidelijk. Uw verklaring bevestigt in ieder geval de verklaring van majoor *Sas*, dat inderdaad een dergelijk bericht binnengekomen is. De vraag echter of men daar de juiste conclusies uit getrokken heeft, onttrekt zich aan uw beoordeling?

A. Ja, dat ligt aan de hogere chef. Hij overziet het geheel en het grote verband door de studie, die hij van de situatie gemaakt heeft. Hij concludeert dus of het een afleidingsmanoeuvre of een dekkingsmanoeuvre is.

28339. De **Voorzitter:** Dat er ook vóór het aftreden van generaal *Reynders* een dergelijk bericht over een pantserdivisie zou zijn geweest, kunt u zich niet herinneren?

A. Neen, ik kan mij niet herinneren, dat het speciaal met de aanwijzing van een gevaar voor ons land was doorgegeven. Ik ben op 15 November 1939 bij de dienst gekomen, even na die eerste alerte. Ik was vóór de eerste November al gecommandeerd, doch toen is die alerte gekomen. Daar ik in de staf van het tweede legerkorps zat, ben ik zodoende niet naar het hoofdkwartier toegegaan, maar tijdens deze alerte bij het stafkwartier gebleven.

28240. De **Voorzitter:** Juist.

Het tweede onderwerp, waarover ik u een vraag zou willen stellen, is het volgende.

Er is hier verklaard, dat door generaal *Reynders* op een gegeven moment opdracht zou zijn gegeven om de ingekomen berichten niet in de vorm, waarin ze binnengekomen waren, door te zenden aan Hare Majesteit de Koningin en aan de Minister van Defensie. Het kan ook zijn, dat er twee afzonderlijke opdrachten zijn geweest. Maar het ging om de berichten voor deze twee personen. Wat weet u daarvan?

A. Niet dat mij persoonlijk iets bekend is, maar er gingen wel geruchten, dat men Hare Majesteit niet moest verontrusten en niet alles moest doorgeven. Maar ik weet, dat de adjudant van Hare Majesteit zich regelmatig bij ons op de hoogte kwam stellen. Misschien dat ik het u duidelijker kan maken door u uit te leggen hoe eigenlijk de organisatie was en wat mijn taak was.

U kent de organisatie van de Inlichtingendienst wel. Daar was een hoofd, de toenmalige majoor *van de Plassche,* die rechtstreeks weer stond onder generaal *Fabius.* Mijn taak was met die van de toenmalige kapitein *Somer* om alle berichten, die binnenkwamen, te bestuderen, op de kaart te zetten en daar onze mening over te zeggen. Wij gaven onze mening aan majoor *van de Plassche,* die de opperbevelhebber inlichtte en de adjudant van Hare Majesteit.

28241. De **Voorzitter:** De heer *van de Plassche* heeft hier verklaard, dat, toen die opdracht door generaal *Reynders* gegeven was, hij u opgedragen heeft om, met inachtneming daarvan, de berichten voor Hare Majesteit en voor de Minister van Defensie te bewerken.

A. Ja, maar dat was juist, omdat wij zeer alarmerende berichten kregen, die toen nog nooit bevestigd konden worden. Dus wij moesten wel oppassen, dat wij alleen berichten naar buiten gaven, waarvan wij volkomen zeker waren.

28242. De **Voorzitter:** Dat begrijp ik niet goed. De heer *van de Plassche* heeft zeer pertinent verklaard, dat hij u met de uitvoering van die opdracht heeft belast. En u spreekt over geruchten, dat dit gebeuren moest. Maar als de mededeling van de toenmalige majoor *van de Plassche* juist is, dan zou u moeten weten, dat er op een gegeven moment in de methode van bewerking, althans van de berichtgeving aan Hare Majesteit en aan de Minister van Defensie, een verandering is gekomen.

A. Neen, dat kan ik me niet herinneren. Wij gaven de berichten van dat ogenblik af. Voor Hare Majesteit moesten wij een of ander overzicht klaarmaken of een uittreksel van de berichten. Ook hebben we wel samenvattingen moeten maken voor de Koningin.

28243. De **Voorzitter:** Maar is daar op een bepaald moment verandering in gekomen? Was dat eerst anders?

A. Neen, dat is altijd zo geweest.

28244. De **Voorzitter:** Maar volgens de heer *van de Plassche* is er op een gegeven moment wel degelijk een verandering in gekomen. Er is een speciale opdracht gekomen om de berichten niet meer zoals zij binnenkwamen en zoals dat te voren het geval was geweest door te geven aan de Koningin en de Minister van Defensie. De uitvoering van die opdracht zou de heer *van de Plassche* aan u hebben opgedragen. Dus dan zou er voor u op een gegeven moment een verandering van werkwijze hebben moeten komen, niet waar?

A. Ik geloof, dat majoor *van de Plassche* zich hierin vergist. Wij hebben de berichten gewoon doorgegeven aan de adjudant van de Koningin, dat was de heer *Phaff* indertijd. Hij kwam regelmatig bij ons op het bureau en kwam zich dan op de hoogte stellen van de situatie.

28245. De **Voorzitter:** Gingen de berichten voor de Koningin alleen via de heer *Phaff* of kreeg de Koningin ook nog schriftelijke berichten?

A. De heer *Phaff* kreeg deze mondeling. Er gingen ook schriftelijke berichten, die wij gewoon ook aan de opperbevelhebber gaven.

28246. De **Voorzitter:** Ik heb het zo begrepen, dat de inlichtingen, die u ontving, aan een aantal personen werden rondgestuurd, o.a. aan de opperbevelhebber, aan de Minister van Defensie en misschien ook aan de Minister van Buitenlandse Zaken. Een aantal personen kreeg op deze wijze die berichten, dagoverzichten en dergelijke.

A. Wij maakten van de berichten, die binnengekomen waren, dagoverzichten, waaronder wij dan een opmerking of zo iets zetten.

28247. De **Voorzitter:** Die zijn waarschijnlijk ook naar de Koningin gegaan. Die gingen ook naar de Minister van Defensie en naar de opperbevelhebber. En nu zegt majoor *van de Plassche,* en die verklaring vindt steun bij andere verklaringen, die afgelegd zijn, dat op een gegeven moment de opdracht is gegeven, dat de Koningin en de Minister van Defensie niet meer die dagoverzichten mochten hebben in de vorm, waarin zij deze tot nog toe gekregen hadden. Zij kregen dus van dat ogenblik af minder inlichtingen en anders bewerkte inlichtingen. Waarschijnlijk zal het motief in beide gevallen verschillend zijn geweest. Het motief voor de Koningin zal geweest zijn Haar niet te zeer te verontrusten met alle mogelijke alarmerende berichten, terwijl bij het mitigeren van de berichtgeving aan de Minister van Defensie waarschijnlijk een ander argument heeft gegolden. De heer *van de Plassche* nu heeft ons medegedeeld — het ligt voor de hand, dat hij degene was, die ten slotte iemand moest aanwijzen, die dat doen moest —, dat hij u daarvoor aangewezen heeft.

A. Ik kan mij er niets meer van herinneren, dat ik een speciale opdracht heb gekregen om Hare Majesteit in te lichten.

28248. De **Voorzitter:** Om Hare Majesteit op een gegeven ogenblik niet meer op de oude manier in te lichten.

A. Wij hebben geen verschil in bulletins gemaakt. Wij maakten één soort bulletin.

28249. De **Voorzitter:** Is het dan volgens u zo, dat gedurende de gehele mobilisatie het bulletin, zoals de opperbevelhebber dat kreeg, in dezelfde vorm is gegaan naar de Koningin en naar de Minister van Defensie?

A. Ik vermoed van wel, want de verzending, hoe en aan wie de berichten gingen, was ons niet bekend. Wij maakten gewoon de berichten en gaven die dan door aan majoor *van de Plassche,* die uitmaakte wie deze moest hebben.

28250. De **Voorzitter:** Dus u weet niet naar wie ze gingen?

A. Neen, dat weet ik niet.

De **Voorzitter:** Dan wordt de zaak anders.

A. Alleen herinner ik mij wel, dat majoor *van de Plassche* mij eens gezegd heeft: „Wanneer de adjudant van de Koningin hier komt, wees dan voorzichtig en verontrust Hare Majesteit niet te veel." Maar dat is gewoon een mondelinge berichtgeving. Majoor *Phaff* kwam regelmatig bij ons en informeerde dan, hoe het er mee stond en wat er gaande was en of wij verontrust waren.

28251. De **Voorzitter:** Dus dat zou betekenen, dat de heer *van de Plassche* zich vergist heeft bij het opgeven van de naam van de persoon, die voor de veranderde berichtgeving moest zorgen?

A. Dat vermoed ik dan ook.

28252. De **Voorzitter:** Kan dat inderdaad iemand anders geweest zijn? Kunt u veronderstellen, wie dat dan wel gedaan zou hebben?

A. Het zou hoogstens de tegenwoordige kolonel *Somer* kunnen zijn, want wij zaten samen op één kamer.
Het zou ook kunnen zijn de heer *Olifiers* of de kapitein *Sicco Smit* of kapitein *Dresselhuis.*

De **Voorzitter:** In ieder geval weet u dus niets van de uitvoering van die opdracht. Deze is niet aan u gegeven.

28253. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** U hebt altijd dezelfde schriftelijke berichten opgesteld en doorgegeven aan de heer *van de Plassche* en voor de mondelinge berichten kwam de heer *Phaff*?

28254. De **Voorzitter:** De heer *Phaff* kwam waarschijnlijk ook dikwijls praten met majoor *van de Plassche*? Hij kwam natuurlijk niet altijd bij u?

A. Neen, want eigenlijk mocht niemand bij ons op de kamer komen. Majoor *Phaff* sprak meestal met majoor *van de Plassche,* die de inlichtingen gaf, welke hetzij naar de opperbevelhebber, hetzij naar de Minister gingen.

28255. De **Voorzitter:** Dus u acht het mogelijk, dat majoor *van de Plassche,* zonder dat u daarvan iets is gebleken, ingevolge de opdracht, die hij van generaal *Reynders* gekregen had, de rapporten niet of maar gedeeltelijk doorzond of liet doorzenden aan de Minister van Oorlog?

A. Ja, die mogelijkheid bestaat.

De nos. 28256 t/m 28297 hebben betrekking op de punten *b, c, d* en *e* van het Enquêtebesluit.

R. RÖMER.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
SCHUIJT, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 2 NOVEMBER 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heren Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen, de heren Korthals en Koersen, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van:

Prof. dr. JAN EDUARD DE QUAY,

oud 47 jaar, wonende te 's-Hertogenbosch, Commissaris der Koningin in de provincie Noordbrabant.

Hij legt de eed af als getuige.

31479. De **Voorzitter:** Ik heb u slechts over twee onderwerpen een vraag te stellen. Het eerste betreft het volgende: u herinnert zich, dat generaal *Reynders* in het najaar van 1945 een brochure heeft geschreven over de wisseling van het opperbevel. Hebt u indertijd, toen u Minister van Oorlog was in het laatste Kabinet-*Gerbrandy,* of misschien daarna, met de heer *Reynders* wel eens een onderhoud gehad over het schrijven van zijn brochure?

A. Ik heb de generaal *Reynders,* voor zover ik mij dat herinneren kan — ik heb daar even over gedacht, omdat het reeds in de aankondiging stond aangegeven —, tweemaal in mijn leven ontmoet. Dat is geweest, toen ik zat in de Centrale Commissie voor O. en O., dat was in de jaren 1939/1940. Daarna heb ik hem nooit meer gezien.

31480. De **Voorzitter:** Dus na de Mei-dagen van 1940 hebt u hem nooit ontmoet?

A. Neen.

31481. De **Voorzitter:** Nu het andere punt: welke was, in de tijd, toen u Minister van Oorlog was, de positie van de heer *Dijxhoorn*?

A. Toen ik, ik heb dat met enkele woorden ook in het verslag neergelegd, in Londen aankwam, was generaal *Dijxhoorn* zo'n beetje buiten schot. Ik herinner mij niet precies, welke op dat moment zijn functie was, maar meen, dat hij toen nog was de Nederlandse vertegenwoordiger bij de Combined Chiefs of Staff. Ik ben er niet heel zeker van. Hij zat in ieder geval op dat moment in Europa. Aangezien naar mijn smaak het Departement van Oorlog toen te zwak was voorzien van deskundige mensen, met name generale-stafofficieren, heb ik generaal *Dijxhoorn* gevraagd om chef van de generale staf te worden. Dat is hij toen in Londen geworden. Of toen op dat moment de officiële benoeming heeft plaats gehad, kan ik niet meer met zekerheid zeggen, want in die tijd werd er met het heel kleine apparaat, dat er bestond, misschien minder formeel gehandeld, maar ik heb in ieder geval generaal *Dijxhoorn* aangetrokken als chef van de staf.

31482. De **Voorzitter:** Wanneer zal dat ongeveer geweest zijn?

A. Ik ben gekomen in April en het is gebeurd een tijd vóór de bevrijding van Nederland, dus laat ik het taxeren in de maand April. Ik meen, dat ik het in het stuk, dat ik heb ingediend, ook met datum heb vermeld, omdat ik het uit zekere oude papieren heb opgeduikeld.

31483. De **Voorzitter:** U zei zojuist, dat u er niet zeker van was of een formele benoeming had plaats gevonden. De heer Dijxhoorn heeft hier verklaard, dat hij waarnemend chef van de generale staf was. Misschien is dat wel in overeenstemming met hetgeen u op het ogenblik uit uw herinnering mededeelt.

A. In ieder geval heb ik hem aangetrokken, omdat ik meende, dat het nodig was, dat er een officier van de generale staf bij kwam, daar — begrijpelijkerwijze — op het Departement van Oorlog in Londen naar verhouding vrij veel burgers en, militair gesproken, amateurs aanwezig waren. De enige, die daar nog zat als beroepsofficier was generaal *van de Vijver,* die al oud en uitermate hardhorend was. Hij was op dat ogenblik secretaris-generaal. In het eerste onderhoud, dat ik met hem had, vroeg hij mij, hem alsjeblieft niet te halen bij besprekingen van meer dan twee personen, omdat hij dan de discussie niet kon volgen. Dat was dus een reden om enige wijzigingen er in te brengen. Ik heb, in overleg met de B.N.S. hier, de heer *Meynen* aangetrokken. Deze is secretaris-generaal geworden. Verder heb ik de heer *Dijxhoorn* verzocht chef van de generale staf te worden. Hij heeft dat aanvaard, heeft als zodanig weer een kamer gekregen op het Departement van Oorlog en is als zodanig begonnen. Ik heb hem ook verschillende malen als zodanig gebruikt, om dat woord te bezigen. Ik kan u een voorbeeld daarvan noemen. Toen wij terug waren in Nederland, ben ik in contact geweest met de heer *Dupuys,* de ambassadeur van Canada, over het overnemen van het achtergebleven materiaal van twee Canadese divisies. De heer *Dupuys,* zei mij toen: Ik zal mijn militaire deskundige afvaardigen; dat was, naar ik meen, de attaché militair, kolonel *Herbert.* Toen heb ik de heer *Dijxhoorn* er bij gehaald en heb ik gezegd: U bent de twee stafmensen, u moet als deskundige uitmaken of dat materiaal voor Nederland bruikbaar is of niet.

Ik kan dus alleen zeggen: Het is mogelijk, dat de heer *Dijxhoorn* niet een officiële aanstelling heeft gehad en daarom „waarnemend chef van de generale staf" heette, maar ik heb hem in ieder geval, zij het voor die enkele maanden, steeds beschouwd als chef van de generale staf.

31484. De **Voorzitter:** En dat is hij geweest gedurende de gehele periode van uw Ministerschap?

A. Ja. Toen is daar natuurlijk bij gekomen, dat wij, terugkerende in Nederland met dat kleine gezelschap, dat in Londen zat, hier de heer *Rietveld* aantroffen met zijn staf van 300 man, die hij zorgvuldig bewaard had. Toen was de vraag: hoe kun je die 300 man ineens inschakelen in het werk. Ik heb mij op het standpunt gesteld: dat kleine, minder volledige en ook minder deskundig gezelschap, dat uit Londen komt, moet op het ogenblik toch de zaken blijven leiden. Ik heb wel eens het volgende beeld gebruikt: hier heb je een grote schijf van 300 mensen, die in den Haag weer bij elkaar zijn gehaald en 2 of 3 jaar niets gedaan hebben; daar heb je een klein gezelschap van het Departement, dat draait; dat laten wij langzaam zakken in het grote gezelschap en dan gaat de hele boel draaien; dan zullen er andere mensen naar boven komen en anderen naar beneden zakken en dan moeten wij de beste mensen uitzoeken. In naam was de heer *Meynen* secretaris-generaal, maar wij hebben direct gezegd: ga met de heer *Rietveld* op één kamer zitten en behandel samen de zaken, wij zullen wel zien wat er uit komt. Dat is een quaestie van enkele weken geweest. Dat was de gedachte, welke voorzat.

31485. De **Voorzitter:** Nu is hier de mogelijkheid geopperd, dat de heer *Dijxhoorn* — maar dat is dan gebeurd na uw tijd — geen chef van de generale staf zou zijn geworden mede op grond van het feit, dat de brochure van generaal *Reynders,* die een sterke aanval inhield op het beleid van de heer *Dijxhoorn* als Minister van Defensie, op het punt stond te verschijnen. Is u daarvan iets bekend?

A. Niets. Ik heb de brochure zelfs niet gelezen. Dat zegt natuurlijk niets, als zij op het punt stond te verschijnen. Als u mij echter gevraagd zou hebben: Stond in die brochure een aanval op generaal *Dijxhoorn*?, dan zou ik moeten zeggen: Dat weet ik niet.

31486. De **Voorzitter:** U hebt haar later ook niet gelezen?

A. Neen.

31487. De **Voorzitter:** U kent haar niet?

A. Neen. Dat zegt natuurlijk niets op uw vraag, want u zei: toen zij zou gaan verschijnen.

31488. De **Voorzitter:** Was u tijdens uw Ministerschap bekend, dat die brochure zou gaan verschijnen?

A. Ik durf u het niet met zekerheid te zeggen. Het enige, dat ik wel weet — ik vermoed, dat het achter uw vraag schuilt —, is, dat er in het verleden — zeg: in de Meidagen — sterke tegenstellingen waren geweest tussen de generaal *Reynders* als opperbevelhebber en de heer *Dijxhoorn* als Minister van Defensie.

31489. De **Voorzitter:** Dat was reeds geruime tijd vóór de Mei-Meidagen. Generaal *Reynders* heeft op 6 Februari 1940 zijn ontslag gekregen.

A. Eigenlijk juist vóór de Meidagen. Ik herinner mij echter niet, dat het in de tijd daarna bij mij een overweging is geweest tegen de heer *Dijxhoorn* op grond van mededelingen, opvattingen of te verwachten brochures van generaal *Reynders*. Een herinnering is dikwijls moeilijk op te halen, als het dingen betreft, die lang geleden gebeurd zijn, maar misschien kan ik het nog aanvullen door te zeggen — ofschoon het overigens niets met de zaak te maken heeft — wat ik mij uit de Meidagen en daarvóór herinner over mijn eigen oordeel over de heren *Dijxhoorn* en *Reynders,* nl. dat mijn appreciatie uitging — ofschoon ik het geval niet kon beoordelen, maar er misschien wel enigszins over kon meepraten — naar de eerste. Ik zeg dat alleen, omdat het mij daardoor onwaarschijnlijk zou voorkomen, dat er mijnerzijds iets ten voordele van de heer *Reynders* en ten nadele van de heer *Dijxhoorn* zou zijn uitgegaan.

31490. De **Voorzitter:** Het komt dus eigenlijk hierop neer, dat in de periode, dat u Minister was, met betrekking tot de positie van de heer *Dijxhoorn* de zaak van een te verschijnen brochure van generaal *Reynders* geen rol kan hebben gespeeld?

A. Neen.

31491. De **Voorzitter:** Er is nog een quaestie, welke ik even met u wilde bespreken. Bij zijn verhoor heeft generaal *Winkelman* verteld, dat na de bevrijding bij hem ter sprake zijn gebracht de — „moeilijkheden" is waarschijnlijk een te sterk woord — toestanden op het algemeen hoofdkwartier in de Meidagen, een zaak, die eerst in 1940 in Nederland heeft gespeeld, toen daarover uitvoerige verhoren zijn gehouden door de toenmalige officier-commissaris, mr. *Hamer,* terwijl later *van Genechten* daarover publicaties heeft gedaan. De zaak heeft ook in Londen gespeeld; er is daarover een rapport geweest van de heer *Somer,* dat hij heeft opgesteld toen hij in Londen was. Bij de terugkeer van de Regering is de zaak ook met de heer *Winkelman* opgenomen. De heer *Winkelman* heeft gezegd, dat hij toen een rapport daarover heeft ingediend. Als ik het mij goed herinner, was het zo, dat hij gezegd heeft, dat hij zelf op het standpunt stond, dat hij zich ten opzichte van deze zaak wilde verantwoorden, dat hij die verantwoording toen heeft geschreven en, zoals de heer *Winkelman* heeft medegedeeld, het resultaat daarvan bevredigend zou zijn geweest. Ik heb begrepen, dat dit is gebeurd, toen u Minister van Oorlog was. Kunt u daarover iets mededelen?

A. De zaak is aldus geweest, dat op een gegeven moment er allereerst opperofficieren, daarna officieren en manschappen geleidelijk uit krijgsgevangenschap terugkeerden. Toen wij bericht kregen, dat zij zouden aankomen — wij veronderstelden in Parijs —, heb ik generaal *van Andel* gevraagd daar naar toe te gaan, hen welkom te heten en te proberen hen langs normale weg naar Nederland te krijgen. Normaal was waarschijnlijk geweest, dat wij de opperbevelhebber direct hadden verzocht naar Londen te komen en weer contact op te nemen met hem, te meer, waar hij na het vertrek van de Regering uit Nederland een zeer belangrijke functie had vervuld. Er was echter in Londen, mede op grond van het rapport-*Somer,* enige ontevredenheid over de houding van het hoofdkwartier in de Meidagen, met name over het bepaalde punt, dat generaal *Winkelman* tot des nachts 4 uur thuis was geweest in plaats van op het hoofdkwartier; dat hij in de nacht van 9 op 10 Mei niet op het hoofdkwartier had geslapen. Dit werd hem in bepaalde kringen nogal kwalijk genomen, en daarom achtte de Regering het beter hem niet direct naar Engeland toe te halen. Ik wil niet zeggen, dat het een officiële Kabinetsquaestie is geweest, maar er is over gesproken en het werd beter geoordeeld, dat hij voorlopig wegbleef. Ik ben eens naar hem toe gegaan, toen hij terug was in Nederland, en heb gezegd, dat ik die mening over het niet zijn op het hoofdkwartier in die bewuste nacht niet deelde. Ik stond op het standpunt, dat er wel eens een vergelijking gemaakt kon worden: *Napoleon* ging vóór de slag bij Austerlitz ook slapen, en als je des nachts om 12 uur van het hoofdkwartier af gaat en er is gezegd: de zaak is in orde, dan is het een buitengewoon verstandige daad van een generaal, die weet, wat hij nog voor de boeg heeft, om wat te gaan slapen. Er was echter over die daad ..... het woord ontstemming is misschien wat te sterk, maar sommigen zeiden toch: dat had hij anders moeten doen. Daarbij werd over het algemeen een critiek geleverd op het beleid, welke naar mijn smaak buiten alle proporties lag. Ik ben naar hem toegegaan; hij was ergens op de Veluwe met zijn vrouw in een heel klein huisje. Toen heb ik hem daarvan mededeling gedaan, omdat ik het eerlijk vond de kaarten op tafel te leggen, en heb hem verzocht daarover een stuk te schrijven. Daarna heeft hij een rapport geschreven en, na nog overleg te hebben gepleegd met enige heren, voor zover mij bekend o.a. met generaal *Herman van Voorst tot Voorst,* die toen als chef van de generale staf op het hoofdkwartier zat. Toen is dat rapport binnengekomen en de Ministerraad heeft er zich mee akkoord verklaard, dat het zou worden bekeken door de heer *Gerbrandy* als Minister-President, de heer *de Booy* als Minister van Marine en ondergetekende als Minister van Oorlog. Na kennisneming van het rapport waren wij het er unaniem over eens, dat er geen enkele reden was om onze ontevredenheid of iets van die aard uit te spreken over het beleid van het hoofdkwartier in die dagen. En daarmede is dat stuk gedeponeerd. Wij hebben daarvan mededeling gedaan in de Ministerraad en daarmede was de zaak uit.

31492. De **Voorzitter:** En daarvan is blijkbaar ook mededeling gedaan aan generaal *Winkelman*?

A. Inderdaad.

31493. De **Voorzitter:** In de dagen van 14 tot 29 Mei 1940 had generaal *Winkelman* — u hebt er zoëven ook al aan herinnerd — een zeer bijzondere positie. Hem was op 13 Mei het Regeringsgezag overgedragen en in de toen volgende periode, tot *Seyss-Inquart* hier arriveerde, heeft hij inderdaad dat gezag uitgeoefend. Nu hebben wij van verschillende zijden verklaringen ontvangen, waarin gezegd werd, dat door sommigen bij generaal *Winkelman* bepleit werd, dat hij goed zou vinden, dat hij zich door bepaalde adviseurs ter zijde liet staan. Is u daarvan iets bekend? Hebt u generaal *Winkelman* in die dagen ontmoet?

A. Ja wel. Ik heb generaal *Winkelman,* ik denk tweemaal, maar zeker éénmaal ontmoet. Dat was echter in een geheel ander verband. Dat was in dit verband, dat de heer *Ringers* en ik waren uitgenodigd om bij *Fischböck, Schmidt* en *Wimmer* te komen om mede te werken aan de organisatie van de Arbeidsdienst. Ik ben toen naar generaal *Winkelman* gegaan en heb hem gevraagd, wat hij daarvan dacht. Hij was van mening, dat, als de Duitsers met die zaak begonnen, het mogelijk was, dat het gewenst zou zijn er tussen te gaan zitten. Dat is op nul uitgelopen.

31494. De **Voorzitter:** Maar dat is natuurlijk geweest na 29 Mei 1940.....

A. Inderdaad.

31495. De **Voorzitter:** .....want de Duitsers, die u noemde, zijn met *Seyss-Inquart* meegekomen. Ik bedoel echter de periode 14—29 Mei 1940, toen generaal *Winkelman* drager van het Regeringsgezag was.

A. Toen heb ik hem niet ontmoet.
U zit zo te bladeren in de stukken, Mijnheer de Voorzitter....., ik ben toen aangesteld als Commissaris voor de Arbeid, waarvoor de heer *Hirschfeld* mij gevraagd had, en ik geloof, dat ik toen even op het hoofdkwartier geweest ben..... Ja, inderdaad. Neem mij niet kwalijk, wat ik zojuist gezegd heb, Mijnheer de Voorzitter. Ik ben inderdaad op het hoofdkwartier geweest. Ik herinner mij ineens, dat de generaal toen even vertelde van de aanval op Rotterdam. Ik zie hem nog in zijn kamer staan, met de handen op de rug. Hij heeft mij toen gevraagd, of ik dat baantje van Commissaris voor de Arbeid — waarover te voren onderhandelingen waren gevoerd met de heer *Hirschfeld* — op het Departement van Sociale Zaken wilde aanvaarden en in dat verband ben ik later een keer bij hem geweest en is die quaestie van de arbeidsdienst besproken.

31496. De **Voorzitter:** Hebt u toen de namen van *Fischböck, Schmidt* en *Wimmer* genoemd?

A. Ja.

31497. De **Voorzitter:** Er is een brief van generaal *Winkelman* van 23 Mei 1940 aan de Commissarissen der Koningin. Deze brief is in de wereld gekomen, omdat generaal *Winkelman* had vernomen, dat er op 21 Mei 1940 op uitnodiging van de Duitse luitenant-generaal *Streccius* een bijeenkomst had plaats gevonden, waaraan ook de Commissarissen der Koningin van Noordholland en Utrecht hadden deelgenomen. Daarop heeft generaal *Winkelman* toen gereageerd met een aantal mededelingen aan de Commissarissen der Koningin. In dat stuk zegt hij o.m.:

„Voor zover u zulks nog niet uit de *Staatscourant* bekend is, moge ik u mededelen, dat ik ter coördinatie van en in het belang van den wederopbouw en van het herstel der economische verhoudingen enz., heb benoemd:

1. .....
2. .....
3. tot tijdelijk Regeeringscommissaris voor de organisatie van den arbeid: *prof. dr. J. E. de Quay;*".

U herinnert zich nu ook, dat dit zo is gegaan?

A. Ja. Ik stel mij voor — ik herinner mij die bijeenkomst; toen ben ik inderdaad even bij hem geweest —, dat ik in die periode bij hem ben geweest en hij mij heeft gevraagd dat ambt te aanvaarden. Dat verhaal herinner ik mij niet meer. Ik herinner mij alleen — daarover sprak toen iedereen —, dat hij mij toen iets heeft verteld over de quaestie van Rotterdam.

De **Voorzitter:** Ik dank u zeer voor de verstrekte inlichtingen en sluit het verhoor.

J. E. DE QUAY.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
KOERSEN.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 2 NOVEMBER 1948

Plenaire commissie

Tegenwoordig: de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen, de heren Korthals en Koersen, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

mr. JOHANNES MEYNEN,
oud 47 jaar, wonende te Velp (Geld.),
directeur Algemene Kunstzijde Unie N.V., Arnhem,
oud-Minister van Oorlog.

Hij legt de eed af als getuige.

31630. De **Voorzitter:** Ik heb u over enkele onderwerpen een vraag te stellen. Het eerste betreft een zaak, die de vorige keer bij uw verhoor op 22 April jl. reeds besproken is, nl. het onderhoud dat u hebt gehad met generaal *Reynders* en dat verband hield met diens brochures. Nu is hierover ook generaal *Reynders* gehoord en deze geeft van dit onderhoud een nogal afwijkende voorstelling. In de eerste plaats zegt hij, dat de aanloop van het gesprek niet is geweest, zoals u dat hier gesteld hebt. U hebt volgens uw verklaring van 22 April hem een aantal argumenten van algemene aard voorgehouden, op grond waarvan u het minder wenselijk achtte, dat brochures als die van de heren *Reynders* en *Dijxhoorn* geschreven werden.

A. Inderdaad.

31631. De **Voorzitter:** Generaal *Reynders* zegt nu, dat dit zich niet zo heeft toegedragen, omdat — en dat is een belangrijk punt — dit onderhoud heeft plaats gehad, toen de eerste twee brochures al verschenen waren, d.w.z. de brochure van generaal *Reynders* en het antwoord daarop van de heer *Dijxhoorn*. Het onderhoud zou dus hebben plaats gevonden vóór het verschijnen van zijn tweede brochure. Hij adstrueert dat ook nog nader. Hij zegt nl., dat hij zich meent te herinneren, dat het op een feestdag was, nl. op Goede Vrijdag 1946. Later, toen hij zijn stenogram gecorrigeerd heeft, heeft hij er nog een noot onder geplaatst, die als volgt luidt:

> „Uit het „Algemeen Handelsblad" van 13 Mei 1946 blijkt, dat mijn tweede brochure kort voor die datum is uitgekomen. Dit klopt geheel met de door mij vermelde datum. Bij nader onderzoek is mij trouwens gebleken, dat het onderhoud inderdaad op Goede Vrijdag 1946 heeft plaats gehad."

Dat was 19 April 1946. Indien deze datum juist is, zou het volgens de heer *Reynders* volkomen onlogisch geweest zijn, dat Minister *Meynen* eerst zulk een algemene inleiding tegen hem had gehouden, want dat kon alleen zin gehad hebben op een moment, dat zou hebben gelegen vóór de eerste brochure. In de voorstelling van zaken van de heer *Reynders* waren er ten tijde van het onderhoud al twee brochures verschenen en had dus die algemene inleiding geen zin meer. Hij zegt dus, dat hij maar één keer bij u is geweest en dat dit geweest moet zijn op Goede Vrijdag 1946, op een moment, dat lag vlak voordat hij zijn tweede brochure zou publiceren. Wat dan de verdere inhoud van het gesprek aangaat, zegt hij, dat stellig niet zo scherp door hem gesteld is, dat hij die brochure wilde uitgeven, omdat hem onrecht was aangedaan en hij voor zich zelf moest opkomen. Hij zegt, dat over een lidmaatschap van de Raad van State helemaal niet gesproken is. „Waarom zou ik lid van de Raad van State worden in 's hemelsnaam, toen ik ontslagen was?", zegt hij, en dan vervolgt hij, „dit zou min of meer dwaasheid geweest zijn. Ik heb misschien wel gezegd, in die tijd maakte ik mij wel eens een beetje boos. Terwijl ze ieder, die in de hoogste rang het leger verlaat een blijk van waardering geven, hebben zij mij de straat opgestuurd, zonder iets te doen. Misschien heb ik dat wel gezegd. Het was bepaald opvallend, iedere chef van de generale staf en iedere commandant van het veldleger, die heengaat, krijgt iets, dat is nu eenmaal de gewoonte. Ik heb het mij toen wel een beetje aangetrokken, dat herinner ik mij wel." U zou verder tot hem gezegd hebben: „Nu kunt u toch tevreden zijn, de pers is in het algemeen op uw hand" — daaruit zou weer moeten volgen, dat het onderhoud na de eerste twee brochures was — „Uw brochure heeft een zeer goede ontvangst gehad bij de pers. Waarom moet u nu nog verder doorgaan, weest u nu tevreden". „Ik herinner mij nog" — zo vervolgt generaal *Reynders* —, dat hij gezegd heeft: „Dit gesprek is helemaal particulier, mijn collega's weten er niets van. Ik doe dit, omdat ik het zo betreur, wanneer deze zaak weer verder in de pers genoemd wordt." „En over de quaestie van de decoratie" — aldus gaat generaal *Reynders* dan door: „heb ik daar blijkbaar inderdaad iets over uitgelaten, want later kwam de heer *Groeninx van Zoelen* bij mij en zei, dat de heer *Schermerhorn* tegen hem gezegd had: „Het was die mijnheer *Reynders* alleen maar om een decoratie begonnen, dat is de hele zaak". Hier hebt u dus de weergave van generaal *Reynders* van het gesprek, dat hij met u heeft gehad, een weergave, die op een aantal punten afwijkt van uw verklaring van 22 April 1948. Misschien wilt u thans, nu u dit gehoord hebt, mededelen wat uw standpunt daartegenover is.

A. In de eerste plaats ben ik goed overtuigd van de waarde van een eed, Mijnheer de Voorzitter, en ik heb onder ede deze verklaring afgelegd en heb dus zeer goed bij mij zelf overwogen en getracht in mijn herinnering terug te gaan om precies te weten hoe dit gegaan is. Dit geeft u misschien enigszins de entourage weer. Of dit gebeurd is op Goede Vrijdag 1946 kan ik mij niet herinneren en daar kan ik u ook geen definitief antwoord op geven. Of er al een eerste brochure gepubliceerd was, kan ik u ook werkelijk niet meer zeggen. Ik kan u één ding wel zeggen en dat is dit geweest: dat ik er persoonlijk vrij sterk tegen op heb gezien om over een dermate moeilijk probleem wat persoonlijke quaesties raakte met generaal *Reynders* te spreken, met anderen woorden, ik ben dit gesprek met generaal *Reynders* niet à l'improviste begonnen, maar ik heb vóór ik het gesprek begon zeer grondig overwogen wat ik tegen hem zeggen wilde en welke argumenten ik gebruiken wilde. Deze argumenten staan ook in mijn geheugen als in graniet gegrift. Ik weet heel goed en heel duidelijk, dat ik tegen hem gezegd heb: „Generaal om verschillende redenen is een brochure-uitwisseling fout. Begin hier niet mee, hier lopen wij het grote gevaar en het grote risico, dat de Franse en Belgische generale staven zich zullen gaan bezighouden met problemen, die wij liefst niet moeten oprakelen. Wanneer in de wereldpers over deze dingen gaat gesproken worden, ontstaat voor ons land mijns inziens een groot gevaar. Ik sta momenteel op het punt om een leger te moeten opbouwen, ik heb onze mede-geallieerden nodig, ik moet zien, dat ik uitrustingen krijg, ik moet zien, dat ik duizenden officieren en manschappen in Engelse opleidingskampen geplaatst krijg". Al deze argumenten speelden bij mij een zeer grote rol en ik wilde dus in de allereerste plaats bij onze geallieerden — wat u zich begrijpen kunt — een goede indruk nalaten. Nederland was met een goede naam uit de oorlog gekomen, wij hadden illegaal behoorlijk werk gedaan en ik zag dus alleen maar narigheid komen van perscampagnes, zoals wij die later gezien hebben, bijv. in de woordenwisselingen tussen generaal *Wavell* en generaal *ter Poorten*. Ik geloof, dat de toekomst mijn mening min of meer in het gelijk gesteld heeft. Het is fout, wanneer wij dergelijke uitwisselingen krijgen en wanneer generaal *Wavell* en generaal *ter Poorten* elkaar de schuld van een debacle verwijten. Uit dien hoofde ben ik dus na lang overwegen en rijp beraad of ik mij daarin zou mengen tot de conclusie gekomen: dat ingrijpen gewettigd was. Ik probeerde een legerorganisatie op te bouwen, die voor de langere toekomst een behoorlijke organisatie zou worden. Dat kon ik niet alleen doen, maar daarvoor had ik nu eenmaal onze geallieerden nodig en moest dus vermijden, dat er ook maar iets gebeurde, dat „badwill" kon creëren. Uit deze overwegingen heb ik generaal *Reynders* bij mij

ontboden. U begrijpt zelf wel, dat men een dergelijk gesprek niet zo maar à l'improviste begint. Ik heb zorgvuldig bij mij zelf overwogen, hoe ik dit zou aanpakken en ik heb gemeend dit het meest effectief te kunnen doen op overwegingen van landsbelang. Ik heb de generaal dus op het landsbelang gewezen en uit dien hoofde verzocht zijn publicaties te staken. Daarop heeft de generaal in grote lijn gereageerd, zoals ik u verteld heb. En of de generaal nu reeds te voren een brochure geschreven had of niet, interesseert mij eerlijk gezegd niet bijzonder. Ik kan mij best begrijpen, dat de generaal een verklaring aflegt, als door u weergegeven, doch wat ik u gezegd heb, handhaaf ik ten volle van het begin tot het einde.

Het eerste punt handhaaf ik, omdat ik het nog weet, want zoals ik u zeg, dit is niet een gesprek geweest wat ik zo maar begonnen ben, maar dit zijn argumenten, die ik van te voren bekeken heb en waarbij ik gedacht heb: „Hoe moet ik generaal *Reynders* overtuigen, dat hier gevaren en risico's in schuilen."

Het tweede gedeelte van het gesprek, waarbij ik hem dus gezegd heb: „Dit is een landsbelang", handhaaf ik eveneens.

Het derde gedeelte van het gesprek was dat, waarin de generaal langzamerhand tot de overtuiging kwam, dat er inderdaad toch wèl moeilijkheden uit voort konden komen, en tegen mij zei: „U hebt wel gelijk, inderdaad kan hier een risico in schuilen waarbij een landsbelang geschaad wordt, maar Excellentie vergeet niet, ik heb ook nog naar andere dingen te kijken dan naar een landsbelang, ik heb ook naar mijn persoonlijke belangen te kijken. En mijn persoonlijke belangen zijn deze: Ik ben weggegaan en ik ben niet op de normale wijze behandeld." Ik heb toen om voorbeelden gevraagd, waarop de generaal zei: „Het zou normaal zijn geweest, wanneer men na een dergelijk ontslag b.v. lid van de Raad van State wordt, althans een hoge decoratie krijgt." U begrijpt wel, Mijnheer de Voorzitter, dat ik dergelijke dingen niet uit mijn duim zuig. Ik ben dan ook thuisgekomen werkelijk zeer onder de indruk van het feit, dat een van de mensen, aan wie in de moeilijke dagen van 1940 toch voor een groot deel het behoud van ons land opgedragen zou zijn geweest, met volkomen negering van een argument, dat hij zelf erkende waar te zijn, een zuiver persoonlijk argument stelde.

Ik heb deze ervaring dezelfde avond aan mijn vrouw verteld en haar meegedeeld waarom dit gesprek mij gedeprimeerd had. Ook generaal *Dijxhoorn* heb ik het medegedeeld, in dezen zin: „Ik vind het juist, dat u dit weet, en heb hierover ook met u te spreken. U is degene nl., die hier weer brochures tegen in gaat schrijven en ik vind dat dit op moet houden. Deze reactie heb ik van generaal *Reynders* gekregen en ik wil u dit mededelen, omdat er na mij een andere Minister van Oorlog zal komen en men nooit kan weten, hoe deze dingen zich uitwerken. Volgens mij is het daarom goed, dat iemand weet hoe dit gesprek verlopen is." Ik heb er echter geen notulen van gehouden, zuiver om de reden, die generaal *Reynders* zeer te recht aanduidt; ik heb het als een persoonlijk gesprek opgevat. Ik heb niet met generaal *Reynders* gesproken als iemand, die dreigt. Ik heb een persoonlijk beroep op hem gedaan om mij te steunen bij de opbouw van een goed leger in Nederland, ten einde zo spoedig mogelijk in Indonesië gezag te kunnen uitoefenen, waarbij wij dit soort onnutte geschillen niet konden gebruiken. Want hiermede werd het aantal strijdvragen, dat in het leger toch al groot was, verhoogd.

Overigens moge ik er op wijzen, dat ik zeer tegen mijn zin in deze zaak gemengd ben. Ik heb generaal *Dijxhoorn*, toen hij mij verzocht of hij wat ik hem destijds verteld had voor de commissie mocht brengen, eerst gevraagd, wat dit voor nut had. Naar mijn mening belichtte dit onderhoud (ik kan u de kopie van de brief, welke ik aan generaal *Dijxhoorn* heb geschreven, tonen) een karaktertrek van generaal *Reynders*, die in feite met zijn beleid van 1940 niets te maken heeft. Generaal *Dijxhoorn* deelde mij echter mede, dat in het verhoor het karakter van generaal *Reynders* tegenover het zijne werd gesteld en dat het dus wel degelijk van belang was, de gedachtengang van generaal *Reynders* onder uw aandacht te brengen.

31632. De **Voorzitter:** U hebt hierover met hem dus maar één gesprek gehad?

A. Ik heb één keer met hem gesproken. U begrijpt, dat de lust mij volkomen vergaan was om het nog eens te proberen. Het spijt mij erg, dat ik niet kan zeggen op welke datum het was.

31633. De **Voorzitter** Maar acht u het mogelijk, dat dit geweest is op een moment, toen er al twee brochures, dus een van de heer *Reynders* en een van de heer *Dijxhoorn*, waren verschenen, dus op een moment, dat de repliek van generaal *Reynders* op komst was?

A. Ik acht het niet waarschijnlijk. Ik zal u zeggen waarom. Hierbij zeg ik u echter uitdrukkelijk, dat ik dit niet precies weet en dat dit geen verklaring is, waarin ik u een definitief uitsluitsel geven kan. Toen ik nl. dit gesprek gehad had en daarna een gesprek met generaal *Dijxhoorn*, zeide deze, dat hij zich nu wel moest verdedigen; nu deze brochure eenmaal verschenen was, moet hij er wel tegen ingaan. Ik heb generaal *Dijxhoorn* toegestemd, dat, nu ik er niet in geslaagd was de publicatie van Generaal *Reynders*' brochure tegen te houden, ik het hem niet kwalijk kon nemen, wanneer hij zich wilde verdedigen. Dit kan alleen bij de eerste brochure het geval zijn geweest. Het ligt aan u, Mijnheer de Voorzitter, om dit nog eens aan generaal *Dijxhoorn* te vragen. Hoe herinnert generaal *Dijxhoorn* zich dit? Heeft u hem dit misschien al gevraagd?

31634. De **Voorzitter:** Generaal *Dijxhoorn* heeft gezegd:

> „Het moet op de eerste brochure geslagen hebben, want ik wil, nu dit ter sprake komt, er wel bij zeggen, dat generaal *Reynders* het niet alleen tegen de heer *Meynen* heeft gezegd, maar ook tegen de Prins. Dat is geweest, toen de Prins zijn hoofdkwartier had in Apeldoorn, kort na de bevrijding. Toen was er van publicatie van de eerste brochure nog geen sprake, zij moest nog gedrukt worden. Toen heeft generaal *Reynders* reeds gezegd, dat hij tot publiceren zou overgaan, omdat hij geen Koninklijke onderscheiding had gekregen of lid was geworden van de Raad van State, althans heeft hij woorden met die strekking gebezigd."

A. Dit was mij ook bekend, maar het lag natuurlijk niet op mijn weg om de naam van Prins *Bernhard* hierin te mengen. Ik geloof ook niet, dat het juist geweest is, dit te doen, maar dit is iets, wat buiten mijn beoordeling staat.

31635. De **Voorzitter:** Uw algemene inleiding tot het gesprek zou eigenlijk, als er reeds twee brochures verschenen zouden zijn, iets minder zin hebben gehad?

A. Inderdaad.

31636. De **Voorzitter:** Hoewel ik mij toch kan voorstellen, dat u op grond van die zelfde argumenten meende hem te moeten zeggen: laat het nu in vredesnaam niet verder gaan.

A. Ik herhaal, dat ik geloof — en het is toch wel typisch, dat generaal *Dijxhoorn* zich dit schijnbaar ook zo herinnert —, dat de eerste brochure nog niet verschenen was; ik heb ook daarna pas de brochure gelezen. Trouwens, ik moet u er nog bij zeggen, dat in het laatste deel van het gesprek generaal *Reynders* zei: „Als ik dit gesprek eerder met u gehad had, dan had ik het niet gedaan", waarna ik nog een beroep op hem gedaan heb met de woorden: „Generaal, u kunt het altijd nog ongedaan maken", doch toen antwoordde generaal *Reynders*: „Neen, de stukken zijn nu al bij de drukker". Dit is ook een zeer definitief deel van het gesprek geweest. Ik heb toen zelfs nog aan hem gevraagd of hij dit zei vanwege de kosten, waarop hij antwoordde, dat dit niet zo was. Hij had er echter al met te veel mensen over gepraat en kon zich niet meer terugtrekken. Ik durf wel bijna met grote zekerheid te zeggen, dat dit gesprek heeft plaats gehad vóórdat de eerste brochure in zee was. Hierbij moet ik nog een ding vermelden, nl. dat dit gesprek bijna onmogelijk kan hebben plaats gevonden op Goede Vrijdag 1946, dit zou dan 6 à 7 weken vóór mijn aftreden — Juli 1946 — geweest zijn. Dit gesprek heeft veel eerder plaats gevonden, toen wij nl. nog maar juist de moeilijkheden, ontstaan door de bekende petitie aan Hare Majesteit, achter de rug hadden. Maar ik zeg u nog eens, Mijnheer de Voorzitter, hier wil ik mij liever niet definitief op binden, want eerlijk gezegd laat mijn geheugen mij hierin naar zijn preciesheid in de steek.

De **Voorzitter:** Goed, dan stappen wij hiervan af. Dan heb ik nog twee andere onderwerpen, die ik met u wilde bespreken.

A. Heb ik u hiermede min of meer tevreden gesteld?

31637. De **Voorzitter:** Er blijft nog wel een punt, dat niet geheel duidelijk is geworden. Wij hebben laten navragen bij de kamerbewaarder van de Minister van Oorlog of in de agenda's te zien is, wanneer generaal *Reynders* bij u geweest is. De kamerbewaarder heeft toen bericht, dat dit onderzoek inderdaad op de 19de April 1946 heeft plaats gevonden. De heer *Calmeyer* zou dat verder nog nazoeken en vanavond hier nog even komen mededelen wat het resultaat van dat onderzoek is geweest. Indien in de agenda genoteerd staat: 19 April 1946, zou dat wel een sterke aanwijzing zijn.

A. Dat het op die Goede Vrijdag heeft plaats gehad?

De **Voorzitter:** Ja. Maar zoals ik zei, dat is alleen een telefonische mededeling van de kamerbewaarder geweest, die de heer *Calmeyer* nog zou verifiëren. Dus dat weet ik nog niet zeker.

A. Het zou mij zeer verbazen. Ik weet toch bijna zeker, dat ik generaal *Reynders* maar één keer gezien heb; ik meen echter toch ook bijna zeker te weten, dat ik bij geruchte vernomen had, dat hij met die brochureschrijverij begonnen was.

31638. De **Voorzitter:** Maar wat de hoofdinhoud van het gesprek betreft, nl. dat hij tegenover elkaar stelde het al of niet doen verschijnen van de brochures en de wijze, waarop hij behandeld was, daar twijfelt u geen ogenblik aan?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter! Wat voor reden zou ik hebben dit anders voor te stellen dan het geschied is. Ik kende generaal *Reynders* helemaal niet, ik had alleen maar achting voor hem en dus geen enkele reden waarom ik zijn woorden in een bepaalde vorm zou willen gieten.

31639. De **Voorzitter:** Nu het tweede onderwerp. De heer *Dijxhoorn* heeft hier medegedeeld, dat hij in begin 1945 de functie had van waarnemend chef van de generale staf. Hij heeft daarbij eigenlijk min of meer te kennen gegeven, dat de publicatie van de brochures van generaal *Reynders* wel van invloed zal zijn geweest bij de beslissing of hij eventueel chef van de generale staf zou worden. Nu meen ik, dat de beslissing daaromtrent onder uw Ministerschap is genomen. Zou u kunnen mededelen of het vermoeden van generaal *Dijxhoorn* juist is, dat er verband heeft bestaan tussen het schrijven van die brochures, waarin het een en ander tegen de heer *Dijxhoorn* geventileerd werd, en het feit, dat de waarnemend chef van de generale staf uiteindelijk geen chef van de generale staf is geworden?

A. Neen, dat is beslist niet juist, Mijnheer de Voorzitter! Om dit te verifieeren zouden wij de data moeten nagaan, waarop die verschillende feiten hebben plaats gevonden. Het is al weer drie jaar geleden en ik kan u zeggen, dat ik mij de data niet precies meer herinner. Als ik mij wel herinner, is de toedracht der zaak ongeveer als volgt geweest. De heer *de Quay* heeft vanzelfsprekend, zoals iedere Minister dat doet, mij een erfenis achtergelaten, en toen ik dus in zijn plaats op het Departement kwam — ik was onder zijn bestuur een korte tijd secretaris-generaal, zoals u misschien weet, niet langer dan twee maanden in Londen en hier —, had hij generaal *Dijxhoorn* gevraagd om waarnemend chef van de generale staf te worden. Hare Majesteit heeft toen in de figuur van de heer *Schermerhorn* een Kabinet met een bepaalde zinspreuk gecreëerd. Die zinspreuk was: „herstel en vernieuwing", zoals u weet. Deze zinspreuk, Mijnheer de Voorzitter, kwam herhaaldelijk naar voren, hetgeen u bij andere verhoren ook wel gemerkt zult hebben. Generaal *Dijxhoorn* was vanzelfsprekend een van de vertegenwoordigers van de oude garde. Hij had de hele oorlogsperiode in Engeland verblijf gehouden en was bij velen, die in Engeland geweest waren, dus ook een bekende en men wist hoe hij gereageerd had op allerlei dingen.

Toen de quaestie aan de orde kwam van het kiezen van een definitieve chef van de generale staf, kwam daar in de eerste plaats bij naar voren het probleem van de algehele toporganisatie van het leger. Met andere woorden, Minister *de Quay* was min of meer doorgegaan in de gedachte van een legerorganisatie, zoals wij die vroeger kenden, m.a.w. een chef van de generale staf, een hoofd-intendant, een chef etappe- en verkeersdienst, enfin alle verschillende functies, zoals wij die uit de 1940-organisatie kenden. Mijn ideeën hierover waren heel anders. En dit bracht mee, dat aan de top figuren kwamen, die misschien wel dezelfde naam hadden, maar in feite toch volledig andere functies bekleedden. De kwartiermeester-generaal combineerde, zoals u bekend is, de functie van ongeveer elf à twaalf hoofdofficieren uit het vroegere Nederlandse leger, o.a. D.M.L., chef etappe-verkeersdienst, intendance en al dergelijke dingen meer. De chef van de generale staf moest dus ook een andere figuur zijn. Deze was niet in de allereerste plaats belast met de tactiek, maar zou naast de bestudering ook een leidende functie hebben en zou ook meteen onder zich krijgen de hele opleiding van de man. In die opleiding zat natuurlijk inderdaad een zeer belangrijk element van vernieuwing. Ik hoop, dat u dat in mindere of meerdere mate op het ogenblik ook in ons leger zult zien. Althans er is toen zeer sterk naar gestreefd om daar een goede basis voor te leggen. Vanzelfsprekend kwam dus naar voren de noodzaak om hiervoor iemand te kiezen, die inderdaad met deze nieuwe instelling vertrouwd was en bereid om een overgang naar een ander systeem te willen meemaken. Ik heb hierover ettelijke langdurige besprekingen gehad en heb ten slotte een schriftelijke opstelling gemaakt van alle figuren, die wij in het leger hadden om deze zeer belangrijke legerfunctie te gaan bekleden, want het was inderdaad van essentieel belang om iemand te kiezen, die dit gebied van uit een ander niveau, een andere gezichtshoek wilde zien dan het vroeger het geval was. Zo zag ik het althans, waarbij ik vooropstel, Mijnheer de Voorzitter, dat dit totaal geen critiek inhoudt op het voorgaande stelsel, het door mij voorgestelde was slechts een ander stelsel. Ik heb daarbij alle topfiguren, zoals de heren *van Voorst tot Voorst,* generaal *Doorman,* generaal *Kruls* — deze was toen chef van het Militair Gezag, dat ook onder mij ressorteerde en waarmee ik dus veel te maken had —, generaal *Dijxhoorn,* generaal *van Voorst Evekink,* enz., stuk voor stuk behandeld.

Aldus analyserend, zijn wij gekomen tot een bepaalde keuze. Bij deze analyse heeft de brochure-quaestie absoluut geen enkele rol gespeeld. Ten slotte heeft wel degelijk doorslaggevend gewerkt het argument, dat generaal *Kruls* iemand was, die in Engeland de hele oorlog had meegemaakt, die in Engeland blijk had gegeven — ook naar het oordeel van velen, die hem daar hadden meegemaakt — van iemand te zijn, die een nieuwe richting wilde zien en daar ook waardering voor had. Dus onder het motto „herstel en vernieuwing" is gezegd: „Generaal *Kruls* moet deze taak krijgen." Ik geloof zelfs, dat dit te staven is met de data, want als ik mij goed herinner, heeft de benoeming van generaal *Kruls* tot deze functie plaats gevonden vóór Kerstmis 1945. Klopt dit? Hebt u misschien de data ter beschikking?

De **Voorzitter:** Neen.

A. Het zou interessant zijn dit te onderzoeken, want dergelijke dingen hebben ook nog een aanlooptijd, daar wordt heel lang van te voren over gesproken.....

31640. De **Voorzitter:** Ja, maar dat moet misschien ook gelden voor de publicatie van de brochure. Het was misschien te voren ook reeds in een bepaalde kring bekend, dat zij zou komen, zodat er ook reeds over gesproken werd.

A. Jawel, maar ik geloof, dat de eerste brochure van generaal *Reynders* zo ongeveer in Februari 1946 verschenen moet zijn. Klopt dit? Zo ja, dan wist bij de benoeming van generaal *Kruls* nog niemand de inhoud. Als mijn suppositie juist is, dat de benoeming ongeveer heeft plaats gevonden tegen Kerstmis of vlak na Kerstmis, dan lijkt het mij toch, dat dit onmogelijk geweest is.

31641. De **Voorzitter:** Dan hebben wij nog een derde onderwerp. Het zijn vanavond allemaal onderwerpen van personeelsbeleid, die wij met u te bespreken hebben. Het gaat thans om het volgende: U herinnert zich, dat er moeilijkheden zijn geweest met de heer *Somer,* wie het kwalijk werd genomen, dat hij in 1940 voor de officier, commissaris, de latere N.S.B.-hoofdcommissaris van den Haag, mr. *Hamer,* verklaringen had afgelegd over de toestand op het algemeen hoofdkwartier in de Meidagen van 1940. Bovendien had de heer *Somer* ook in Londen aan zijn bezwaren uiting gegeven in een nota die hij daar heeft geschreven. Na de bevrijding is door de Minister van Oorlog een commissie benoemd, die tot opdracht had om deze zaak te onderzoeken; dat was de commissie-*Doorman,* bestaande uit de heren *Doorman, van Hilten* en *Calmeyer.* Deze commissie is blijkens haar rapport van 26 Januari 1946, dat ik hier voor mij heb, tot de conclusie gekomen, dat de heer *Somer* ernstig te kort is geschoten in zijn plicht als officier, door tegenover de officier-commissaris, de toenmalige kapitein mr. *P. M. C. J. Hamer,* verklaringen af te leggen omtrent onderwerpen van zeer geheime aard, de Nederlandse landsverdediging betreffende, onderwerpen, waarvan hij alleen uit hoofde van zijn vertrouwenspositie bij de generale staf kon hebben kennis genomen. Toen hebben wij, nadat wij geconstateerd hadden, dat de heer *Somer* „still going strong" was, aan de Minister van Oorlog gevraagd, welke de overwegingen geweest waren, op grond waarvan de chef van de generale staf destijds aan de Minister van Oorlog, Minister *Meynen,* heeft geadviseerd om kolonel *Somer* in zijn functie te handhaven. In het antwoord van Minister *Fiévez* wordt ons medegedeeld, dat deze overwegingen de volgende waren: „De commissie-*Doorman* heeft geconcludeerd, dat kolonel *Somer* ernstig te kort is geschoten in zijn plicht als officier, doch mijnerzijds" — dat is dus de chef van de generale staf, die hier spreekt — „stond de overtuiging, dat, indien dit oordeel juist zou zijn, kolonel *Somer* volkomen te goeder trouw heeft gehandeld. Kolonel *Somer* heeft zich voorts in de jaren 1943, 1944 en 1945 doen kennen als iemand, die met grote energie en plichtsbetrachting op zeer goede wijze zijn moeilijke en veel beleid eisende taak als hoofd van het Bureau Inlichtingen

heeft vervuld. Daarna heeft hij na de periode, waarop het rapport der commissie betrekking had, getoond een officier te zijn, die in staat was om een functie als door hem vervuld te blijven vervullen." Minister *Fiévez* besluit zijn brief aan onze commissie met de volgende woorden: „Of mijn ambtsvoorganger zijn beslissing heeft genomen op grond van dit advies dan wel op (eventueel nog) andere gronden is mij niet bekend". Nu u toch hier bent, zou ik u willen vragen of u inderdaad op deze gronden tot de conclusie bent gekomen, dat kolonel *Somer* in zijn functie gehandhaafd behoorde te blijven, dan wel, of zoals Minister *Fiévez* het zegt, eventueel nog andere gronden daarvoor hebben gegolden.

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, ik geloof, dat dit heel juist weergeeft hoe de situatie was. Ik heb naderhand ook nog contact met generaal *Doorman* en met de heer *Calmeyer* gezocht en gezegd: „Wanneer ik dit advies opvolg, acht u dit dan niet volkomen in tegenstelling met uw eigen advies aan mij?" Uiteindelijk hebben zij dat niet gevonden. Ik meende, dat, wanneer een officier fouten in het verleden begaan heeft, die hij echter door een zeer grote moed en dapperheid en door een buitengewoon juist plichtsbetoon min of meer goedgemaakt heeft, men het verjaringselement, dat nu eenmaakt vaak toch een rol speelt, niet helemaal mag negeren. Was de heer *Somer* op het moment, dat hij dit gedaan had, veroordeeld, inderdaad, maar dat is nu eenmaal niet geschied. In de eerste plaats is hij Engelandvaarder geweest, een daad, waarvoor ik altijd persoonlijk bewondering gehad heb, en in de tweede plaats heeft hij in Engeland nog buitengewoon goed werk gedaan. Dit staat zonder enige twijfel vast. Hij heeft dus in die vier jaar, die hem nu eenmaal gegeven waren, deze elementen naar voren kunnen brengen en ik vond het, eerlijk gezegd, onbillijk om dan terug te grijpen op zijn uitlatingen tegenover *Hamer,* welke ik, nu wij er achter staan, hem niet meer zo zwaar aanrekende. U moet natuurlijk, wanneer hier staat „een quaestie van geheim", niet vergeten, dat het ná 1940 was: hij heeft geen militaire geheimen verraden in een tijd toen hier nog geen Duitser te zien was. Dit is allemaal ná 14 Mei 1940 geschied, toen het dus ging om de schuldvraag: „Hoe komt het eigenlijk, dat ons leger het er zo slecht heeft afgebracht in de vijf oorlogsdagen?" Ik geef direct toe, dat de heer *Somer* fouten heeft gemaakt, maar ik vond toch, dat er aanleiding bestond om, gezien zijn gedragingen gedurende vier jaar in Engeland, met een schone lei te beginnen. En ik geloof ook inderdaad, dat wij hiermede een goed hoofdofficier behouden hebben.

31642. De **Voorzitter:** De indruk, die ook wij gekregen hebben over zijn werk bij het Bureau Inlichtingen, is over het algemeen — er zijn enkele punten, waar misschien critiek op te oefenen is — voortreffelijk te noemen.

A. Ja, zo was mijn indruk ook. Het is voor mij bovendien een voordeel geweest, dat ik de leidende militaire figuren, met wie ik te maken kreeg, geen van allen kende. Ik kende noch generaal *Reynders,* noch generaal *Winkelman,* noch een van de andere heren en ik was dus in de gelegenheid, zonder enige persoonlijke beinvloeding, een objectief oordeel te vellen, zuiver op grond van feitelijke gegevens.

De **Voorzitter:** Dit waren de onderwerpen, waarover wij u vragen hadden te stellen. Ik dank u zeer voor de inlichtingen, die u ons verstrekt hebt.

A. Ik hoop u naar genoegen te hebben ingelicht.

J. MEYNEN.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
KOERSEN.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 2 NOVEMBER 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen, de heren Korthals en Koersen, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

MICHIAL RUDOLF HENDRIK CALMEYER,
oud 53 jaar, wonende te 's-Gravenhage, generaal-majoor.

Hij legt de eed af als getuige.

31643. De **Voorzitter:** Er heeft op een gegeven moment tijdens het Ministerschap van de heer *Meynen* een gesprek plaats gevonden tussen de heer *Meynen* en generaal *Reynders.* Dat is een gesprek, dat gelopen heeft over de brochure, die generaal *Reynders* had uitgegeven of op het punt stond om uit te geven. Nu speelt hierbij tot op zekere hoogte de vraag, wanneer dat gesprek heeft plaats gehad, nl. of het heeft plaats gehad vóór het uitgeven van de eerste brochure van generaal *Reynders,* dan wel op het moment, dat hij stond voor de publicatie van de tweede brochure. Generaal *Reynders* zegt, dat dit gesprek zou hebben plaats gevonden op Goede Vrijdag 1946, dat zou dus zijn 19 April 1946, terwijl de heer *Meynen* meent, dat dit gesprek zou hebben plaats gevonden vóórdat er nog enige brochure was verschenen. D.w.z., hij weet dit niet positief, maar uit de aard van het gesprek, zoals dit hem in zijn herinnering is bijgebleven, helt hij over tot de mening, dat het eerder dan op Goede Vrijdag 1946 heeft plaats gevonden, hoewel hij dat ook niet absoluut wil afwijzen, wanneer het door andere feiten zou worden aannemelijk gemaakt. U weet, dat wij daaromtrent eerst een telefonische informatie hebben gevraagd bij de kamerbewaarder van het Departement van Oorlog. Vervolgens hebben wij u verzocht of u zou kunnen verifiëren of daar nog iets van te vinden was. De enige vraag, die ik u dan ook te stellen heb, is deze: hebt u dat gedaan en wat is het resultaat geweest van dat onderzoek?

A. De kamerbewaarder heeft een, nu nuttig blijkende, gewoonte om aantekening te houden van iedereen, die bij de Minister in- en uitgaat. En uit het dagboek van de kamerbewaarder blijkt, dat generaal *Reynders* 19 April 1946 bij Minister *Meynen* is geweest.

31644. De **Voorzitter:** De heer *Meynen* zegt, dat hij generaal *Reynders* maar één keer heeft gesproken. Stemt dat overeen met de notities in de agenda?

A. Ja, één keer.

De **Voorzitter:** Dus moet het op die dag geweest zijn.

31645. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Dat klopt niet helemaal met de gedachte, die wij daarover hadden. Logischer zou het geweest zijn, zoals de heer *Meynen* het zegt, die dacht, dat het langer voor zijn aftreden is geweest. Dit was eigenlijk vlak voor zijn aftreden.

A. Het is in mijn herinnering in zoverre logisch, dat ik weet, dat generaal *Dijxhoorn* bij mij is geweest op een goede dag — ik weet niet welke dag, maar na het verschijnen van de eerste brochure van generaal *Reynders* — en heeft gezegd: „Ik heb gehoord, dat generaal *Reynders* weer een brochure wil uitgeven, maar wil je de Minister waarschuwen, wanneer generaal *Reynders* dat doet, dan maak ik er een rechtszaak van". Dat heb ik overgebracht aan Minister *Meynen.* En nu combineer ik, maar dat weet ik niet, want dat kan ik mij niet goed meer herinneren, dat Minister *Meynen* naar aanleiding daarvan generaal *Reynders* ontboden heeft.

De **Voorzitter:** De heer *Meynen,* die zojuist door ons gehoord is, vertoeft nog in het gebouw. Ik zal hem verzoeken nog even binnen te komen. Misschien gelukt het ons met verenigde krachten tot een juiste reconstructie van de feiten te komen.

M. R. H. CALMEYER.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KORTHALS.
KOERSEN.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 2 NOVEMBER 1948

Plenaire Commissie

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen, de heren Korthals en Koersen, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Voortgezet verhoor van

mr. JOHANNES MEYNEN,
oud 47 jaar, wonende te Velp (Geld.),
directeur Algemene Kunstzijde Unie N.V. „Arnhem",
Oud-Minister van Oorlog,

en

MICHAEL RUDOLF HENDRIK CALMEYER,
oud 53 jaar, wonende te 's-Gravenhage, generaal-majoor.

Zij hebben beiden heden reeds de eed afgelegd als getuige.

31646. De **Voorzitter:** Generaal *Calmeyer* heeft ons medegedeeld, dat hij de agenda van de kamerbewaarder heeft gecontroleerd en dat daarin inderdaad aangetekend staat, dat generaal *Reynders* bij u op bezoek is geweest op 19 April 1946, dat zou dus op Goede Vrijdag geweest zijn. Nu heeft generaal *Calmeyer* daarvoor nog een argument aangevoerd, dat in uw verklaring niet naar voren is gekomen, maar dat misschien, als u het hoort, iets in uw geheugen kan oproepen. Hij zegt, dat, nadat de eerste brochure van generaal *Reynders* was verschenen en generaal *Dijxhoorn* daarop geantwoord had, de laatste bij de heer *Calmeyer* is geweest en gezegd heeft: „Nu hoor ik, dat *Reynders* weer een brochure gaat schrijven, maar" — zou generaal *Dijxhoorn* toen gezegd hebben — „laat hij weten, dat, wanneer hij dat doet, ik er een rechtzaak van ga maken." Nu zegt de heer *Calmeyer,* dat hij dat aan de Minister, dus dat is aan u, heeft medegedeeld, en hij vermoedt, dat u naar aanleiding daarvan generaal *Reynders* ontboden hebt. Ik zou u daarom willen vragen of u nog eens met uw geheugen te rade zoudt willen gaan? Komt u dit bekend voor?

De heer **Meynen:** Dit laatste komt mij wel bekend voor, maar in mijn geheugen komt toch zeer sterk naar voren, dat ik het gesprek met generaal *Reynders* gehad heb op het moment, dat ik hoorde, dat een brochure in de maak was.

31647. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Misschien wist u niet, dat er al twee brochures verschenen waren.

De heer **Meynen:** Ja, maar het is wel erg onwaarschijnlijk, dat ik als Minister van Oorlog er niet van zou hebben geweten of er geen kennnis van had genomen. Dit is in geen hoek geschied, iedereen wist het, iedereen praatte daarover; die brochurewisseling was het gesprek van de dag. Ik zou het toch wel prettig vinden, Mijnheer de Voorzitter, als u hierover generaal *Dijxhoorn* nog eens ondervroeg, hoe hij zich dat herinnert. De dag na dit gesprek heb ik dit generaal *Dijxhoorn* medegedeeld.

31648. De **Voorzitter:** De verklaring van generaal *Dijxhoorn,* die hij heeft afgelegd, nadat generaal *Reynders* zijn visie op de zaak heeft gegeven, komt in hoofdzaak neer op datgene wat ik u zoëven al medegedeeld heb.

De heer **Meynen:** Dat klopt eigenlijk min of meer met mijn mening.

De **Voorzitter:** Uit eigen wetenschap kan de heer *Dijxhoorn* hier maar heel weinig over verklaren.

31649. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Kwam generaal *Reynders* nooit meer op het Departement?

De heer **Calmeyer:** Een heel enkele keer. Ja, maar dan zou het natuurlijk mogelijk zijn, dat behalve dit bezoek generaal *Reynders* nog eerder bij Minister *Meynen* geweest moet zijn, maar dat blijkt niet uit.....

De heer **Meynen:** Dat weet ik heel precies. Ik ging namelijk om halfacht weg, omdat ik met generaal *Reynders* uitgesproken was. Wij hebben ongeveer 1½ uur gepraat.

31650. De **Voorzitter:** Generaal *Reynders* heeft voor de commissie uitdrukkelijk verklaard, dat hij om 6 uur ontboden was.

De heer **Meynen:** Ja, dat klopt precies. Ik wil de mogelijkheid niet volkomen wegschuiven, dat inderdaad na de eerste brochurewisseling de zaak een dusdanige scherpe kant ging krijgen, dat ik toen gedacht heb: „Nu moet ik maar eens ingrijpen en zien of dit niet op kan houden" en daarop met het argument gekomen ben: „Generaal, als dit geschrijf niet ophoudt, dan kan het inderdaad voor ons land zeer onaangename consequenties hebben". Maar, ik zeg u nog eens, ik heb het zo niet in mijn geheugen. Ik vermoed, dat dit eerder moet hebben gelegen, want zoals u zich herinnert, heb ik, naar ik meen, 2 of 3 Juli 1946 het Departement verlaten. Tussen deze datum en 19 April ligt dus een week of zeven. Mijn herinnering zegt mij, dat dit veel langer geweest is.
Het betrokken gesprek is niet aan het einde van mijn ambtsperiode geweest, maar naar ik vermoed veel meer in het midden van mijn ambtsperiode.

31651. De **Voorzitter:** Maar kunt u zich herinneren, dat de heer *Calmeyer* op een gegeven moment iets tegen u heeft gezegd over een gesprek, dat hij met de heer *Dijxhoorn* had gehad over de brochurestrijd en waarbij deze er over gesproken had de zaak voor de rechter te brengen?

De heer **Meynen:** Ja, dat kan ik mij wel herinneren, maar het verband hiertussen en mijn actie kan ik niet leggen. Ik herinner mij wel, dat generaal *Calmeyer* mij iets gezegd heeft van een rechtszaak en dat ik dat toen buitengewoon onaangenaam vond.

De heer **Calmeyer:** U meent, dat dit in het midden van uw ambtsperiode geweest is, maar dan zal het toch nòg eerder moeten zijn, want de eerste brochure van generaal *Reynders* is al in 1945 verschenen.

De heer **Meynen:** Ja, dat klopt dus, want ik ben begonnen in Juni 1945 en heb dus een maand of zes in 1945 gehad en een maand of zes in 1946. Ik meende, dat het zo ongeveer in de periode December—Januari gelegen moest hebben. Wanneer is die eerste brochure verschenen?

De heer **Calmeyer:** De precieze datum weet ik niet. Er staat 1945 op.

De heer **Meynen:** Ik heb het zó in mijn herinnering, dat mij gezegd is: „Er is een brochure van generaal *Reynders* op komst". Hierna heb ik geïnformeerd waar deze over zou handelen. Mij is toen gezegd, dat deze brochure de wisseling van het opperbevel zou behandelen en daarin zou worden uitgemeten, wat de consequenties geweest zijn van de wisseling van het opperbevel op de opstelling van onze troepen en de débacle van 1940. En ik heb het inderdaad een zeer belangrijk element gevonden om als het mogelijk was dit te vermijden, omdat ik daaruit moeilijkheden kon zien voortvloeien.

31652. De **Voorzitter:** Er is natuurlijk ook nog een mogelijkheid — een Minister kan niet alles lezen —, dat u de twee voorafgaande

brochures niet had gelezen en dat u zich pas met de zaak bent gaan bezighouden door de opmerking, die gemaakt werd over een nieuwe brochure, die op komst was.

De heer **Meynen:** Het is mogelijk, Mijnheer de Voorzitter!

31653. De **Voorzitter:** En dat het daarom voor u zo volmaakt nieuw was, omdat u die eerste brochures niet had gelezen.

De heer **Meynen:** Als ik mijn geheugen raadpleeg, ligt dit enigszins anders, maar ik acht het niet uitgesloten.

31654. De **Voorzitter:** Dan zou het in ieder geval volkomen verklaard zijn. Wanneer u de eerste brochures op dat moment niet gelezen had en u dus voor het eerst van deze zaak hoorde, toen u medegedeeld werd, dat er weer een brochure kwam, dan was deze zaak toen voor u als een nieuwe zaak.

De heer **Meynen:** Dat is inderdaad mogelijk, maar met de kern van de zaak heeft dit eigenlijk betrekkelijk weinig te maken.

De **Voorzitter** Neen, maar het is altijd prettig, wanneer men, als er een verschil in de afgelegde verklaringen is, tot een constructie kan komen, die dat verschil verklaart. Dit zou een verklaring kunnen zijn.

De heer **Meynen:** Dit zou een verklaring kunnen zijn, dat ben ik met u eens.

31655. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Ik ben het toch niet helemaal met u eens, dat dit punt met de zaak betrekkelijk weinig te maken heeft. Wanneer het na de eerste brochure is geweest, maakt het toch wel verschil, want dan is het ietwat chantageachtige er meer af.

De heer **Meynen:** Dat heeft er nooit ingezeten. Ik ben blij, dat u deze opmerking maakt. Iets dergelijks heeft generaal *Dijxhoorn* mij namelijk indertijd ook gezegd. Hierop heb ik hem — en dat staat ook op schrift — geantwoord, dat dit beslist niet het geval is geweest. Generaal *Reynders* heeft mij nooit in de mond willen leggen: Als u mij alsnog decoreert of op andere wijze in mijn eer herstelt, zal ik het schrijven van brochures staken of iets dergelijks.

31656. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Maar dit is er toch wel eens uit begrepen.

De heer **Meynen:** Neen, dan wil ik toch even een brief voorlezen, die ik generaal *Dijxhoorn* geschreven heb. Wat u naar voren brengt, zou de zaak in een volkomen verkeerd licht stellen. Ik ben absoluut overtuigd, dat generaal *Reynders* te goeder trouw is geweest, toen hij zei:

> „Ik vind, dat door het feit, dat ik niet gedecoreerd ben en dat ik niet een ambt heb gekregen, zoals dat meer gebeurt, nadat een zeer hoge functionaris van zijn post ontheven is, een smet op mijn naam is geworpen en dat ik het uit dien hoofde aan mijn eer en goede naam verplicht ben om mij te rechtvaardigen."

Niets heeft mij ook maar enige aanleiding gegeven zijn woorden anders op te vatten dan zij bedoeld waren. Misschien mag ik u even deze brief voorlezen, want dit is inderdaad een punt, dat ik vroeger heb rechtgezet tegenover generaal *Dijxhoorn* zelf. De eerste brief is van de heer *Dijxhoorn* aan mij, gedateerd 23 Februari 1948, en luidde:

> „Zou ik U even met het volgende lastig mogen vallen?
> De vorige week ben ik verschenen voor de parlementaire enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940—1945. Ik was verheugd over „De Wisseling in het Opperbevel in Februari 1940" eindelijk eens mijn hart te kunnen luchten.
> Ik heb *niet* gezegd, dat Generaal *Reynders* destijds heeft verklaard, dat hij geen brochure zou schrijven, indien hij werd benoemd tot Lid van de Raad van State dan wel een hoge Koninklijke onderscheiding zou krijgen. Hoewel u mij *zulks* destijds persoonlijk mededeeldet, acht ik mij toch niet gerechtigd om zonder Uw instemming daarvan aan de Commissie mededelingen te doen. Het verhoor gaf tot het geven van een dergelijke inlichting zeer zeker aanleiding. Immers de Generaal *Reynders* doet het voorkomen alsof hij met zijn brochures 's Lands belang heeft willen dienen. Doch hij laat dit edele motief subiet varen, als hij persoonlijk er beter van kan worden. Het lijkt mij van het hoogste belang, dat de Commissie hiervan op de hoogte is, enz.
>
> Het is mij bekend, dat Generaal *R.* zulks ook heeft gezegd tot Z.K.H. Het spreekt echter vanzelf, dat ik deze er buiten wil laten.
> Nog liever zou het mij zijn, indien U de gedane mededeling zelf aan de enquêtecommissie zoudt willen doorgeven."

Hierop heb ik het volgende geantwoord:

> „Het deed mij veel genoegen uit Uw schrijven van 23 Februari jl. te mogen opmaken, dat U het goed maakt en dat Uw huidige functie bij het Hoog Militair Gerechtshof U uitstekend bevalt.
> De tijd gaat snel en de roes van het internationale zakenleven, enz.
> Bij het lezen van Uw brief en zijn inhoud werd ik op eens weer terugverplaatst naar mijn kamer op het Plein, waar ik, enz.
> Ik vind het jammer, dat alle oude grieven en de in het verleden gemaakte fouten wederom worden opgerakeld en uitgezift en verwacht er, eerlijk gezegd, weinig heil van.
> Het gesprek, dat ik indertijd met Generaal *Reynders* over zijn toen nog niet verschenen brochure had, komt wel naar de geest, doch niet naar de letter overeen met de verklaring, welke u hierover in uw schrijven reproduceert. Toen ik indertijd vernam, dat Generaal *Reynders* bezig was een brochure te schrijven over de wisseling van het opperbevel in de periode 1939—1940, heb ik hem bij mij verzocht, ten einde hierover van gedachten te wisselen. In dit gesprek heb ik Generaal *Reynders* gewezen op de noodlottige gevolgen, die het publiceren van zulk een brochure zou kunnen hebben, enz.
> Ik verwachtte verwijten, zoals die nu gewisseld worden tussen generaal *Wavell* en Generaal *Ter Poorten.*
> In een langdurig gesprek, waarin ik Generaal *Reynders* met nadruk op deze consequenties wees, antwoordde hij, dat hij niet alleen rekening had te houden met de gemeenschap, maar ook met zich zelf en aangezien hij na zijn aftreden noch voorgedragen was voor de gebruikelijke hoge onderscheiding, noch benoemd was geworden, zoals gebruikelijk was, tot Lid van de Raad van State, welke tegenover hem begane fouten ook na de bevrijding tot dusver niet waren goed gemaakt, achtte hij het zich tegenover zijn eigen eer en goede naam verplicht zich te rechtvaardigen, enz.
> Alvorens Generaal *Reynders* mijn kamer verliet, zeide hij tegen mij, enz.
> Zoals u uit het bovenstaande ziet, heeft Generaal *Reynders* zijn grieven, welke hem deden besluiten deze brochure te publiceren, in een meer tactische vorm ingekleed. In feite heeft Generaal *Reynders* natuurlijk bedoeld, dat hij geen aanleiding gehad zou hebben een brochure te schrijven, wanneer het verkrijgen der hoge onderscheiding en de benoeming in de Raad van State hem in zijn eer hadden gelaten."

Dat is wat hij bedoeld heeft en meer heeft hij ook niet gezegd. Er is geen sprake van geweest, dat generaal *Reynders* mij in de mond gelegd heeft, dat, wanneer ik hem alsnog deze onderscheiding zou geven, daarmede de zaak uit was. Ik ben graag bereid om u deze correspondentie over te leggen.

31657. De **Voorzitter:** Ik ben blij, dat wij toch nog even dieper op deze quaestie zijn ingegaan, omdat aldus een verkeerde indruk, die misschien had kunnen ontstaan, weggenomen is.

De heer **Meynen:** Misschien mag ik ook nog mijn brief van 5 Maart lezen. Toen heeft nl. generaal *Dijxhoorn* mij gevraagd: „Vindt u goed, dat ik dit en dit publiceer", en daarop antwoordde ik het volgende:

> „Uw schrijven d.d. 4 Maart 1948 heeft mij inderdaad ten volle overtuigd van de gerechtvaardigdheid van Uw verzoek om de inhoud van het tussen Generaal *Reynders* en mij plaats gevonden hebbende onderhoud aan de Enquêtecommissie mede te delen."

(Ik heb u daar net gezegd, dat ik dat met enige tegenzin heb gedaan, maar generaal *Dijxhoorn* had mij inderdaad overtuigd, dat dit een karakterquaestie was, die wel degelijk een rol speelde. U kunt het beter beoordelen dan ik of dit zo is.)

> „Ik geef U gaarne de keus om òf mijn schrijven geheel over te leggen òf te beginnen met de laatste alinea.
> Ik heb er wel bezwaar tegen, wanneer U het begin van Uw eigen schrijven, dd. 23 Februari jl., aan de Commissie voorlegt, aangezien in de derde alinea Generaal *Reynders* woorden in de mond worden gelegd, die hij in deze vorm niet heeft gebruikt. Generaal *Reynders* heeft mij namelijk niet gezegd, dat hij geen

brochures zou schrijven, indien hij werd benoemd tot Lid van de Raad van State, enz., doch hij heeft wèl gezegd, dat aangezien hij „na zijn aftreden noch voorgedragen was voor dit, noch benoemd tot dat, hij het zich tegenover zijn eigen eer en goede naam verplichte achtte zich te rechtvaardigen."

De versie, welke U in Uw schrijven reproduceert, zou namelijk de indruk kunnen wekken, als had Generaal *Reynders* min of meer chantage op mij uitgeoefend om hem alsnog voor onderscheiding of benoeming voor te dragen, waarna hij zijn brochures zou inslikken. Zo is het geval echter niet geweest en zo heb ik het U ook nooit kunnen mededelen. Ik verzoek U dientengevolge uitsluitend te beperken tot de passage in mijn schrijven d.d. 1 Maart jl., welke de inhoud der bespreking in zijn juiste proporties weergeeft. De Enquêtecommissie zal hier zeker uit kunnen concluderen, wat ook mijn conclusie geweest is, dat Generaal *Reynders* niet door altruïstische, maar alleen door egoïstische motieven tot het schrijven van deze brochure gedrongen werd."

Dat was uiteindelijk de geest van het onderhoud. Dat was voor mij ook het teleurstellende. Dat was in feite, waar het voor mij om ging.

De **Voorzitter:** Dan zijn wij hiermede aan het einde van het verhoor gekomen. Ik dank u beiden voor de verstrekte inlichtingen.

J. MEYNEN.

M. R. H. CALMEYER.

DONKER, *Voorzitter.*

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

KORTHALS.

KOERSEN.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DINSDAG 9 NOVEMBER 1948

Sub-Commissie I

Tegenwoordig de heer Donker, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Koersen, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punten van het Enquêtebesluit: *a, b, c, d* en *e*.

Verhoor van

PIETER WILHELMUS SCHARROO,

oud 65 jaar, wonende te 's-Gravenhage, gepens. kolonel der genie.

Hij legt de eed af als getuige.

32450. De **Voorzitter:** Ik zou u gaarne een en ander willen vragen over de capitulatie van Rotterdam. Wij hebben daaromtrent reeds verschillende getuigen gehoord, o.a. de heer *Backer,* die u toegevoegd was, toen u in de Meidagen van 1940 commandant van Rotterdam was. Voorts zijn hierover verklaringen afgelegd door generaal *Winkelman* en generaal *van Voorst tot Voorst.*
Het gaat in het bijzonder hierom, hoe het verloop van zaken geweest is met het tweede ultimatum. Ik geloof wel, dat wij hiervan reeds een vrij duidelijke voorstelling hebben, maar wij zouden het toch nog op prijs stellen, uw visie daarop te horen. De gang van zaken is zo geweest, dat 's morgens om 10.35 uur ....

A. Mag ik even interrumperen? Ik heb — het ziet er wel niet fraai meer uit, want het is al enige jaren oud — een kort overzicht hiervan, dat ik — indien u er prijs op stelt — hier kan achterlaten. Ik zal het even verklaren natuurlijk.

32451. De **Voorzitter:** Misschien kunt u aan de hand van dat overzicht mededelen hoe het gegaan is.

A. Het verzoek om te capituleren, dat de vorige dag — dus 's Maandags — gekomen is, heeft er misschien niets mee te maken?

De **Voorzitter:** Vertelt u dat volledigheidshalve ook maar even.

A. Op Maandagmiddag zijn er twee burgerheren gekomen, waarvan er één een dominé of een pastoor was en nog iemand — die zijn van het Noordereiland gekomen — om te vragen, of ik in het belang van de burgerbevolking wilde capituleren. Die mensen heb ik natuurlijk niet ontvangen, ik heb ze laten ontvangen door een van de officieren, omdat het geen officiële vertegenwoordigers van de vijand waren. Ik wilde er dus niet mee spreken.

32452. De **Voorzitter:** Hadden zij geen legitimatiebewijzen bij zich?

A. Ze hadden geen legitimatiebewijzen bij zich. Uit het gesprek, dat zij gevoerd hebben met mijn adjudant, was wel af te leiden, dat zij wel onder pressie van de Duitsers naar de overkant waren gegaan. Zij wilden proberen ons op die manier te bewegen, te capituleren.

32453. De **Voorzitter:** Hebt u later nog ontdekt, wie het geweest zijn?

A. Neen.

32454. De **Voorzitter:** Dus dat is nooit ....

A. Neen, ik heb er verder geen gevolg aan gegeven. Ik heb ze teruggestuurd en gezegd, dat ik er niets mee te maken wilde hebben, alleen met officiële dingen. Maar de volgende dag om halfelf is op mijn commandopost een Duits parlementair gekomen. Mijn post was toen aan de Statenweg te Rotterdam gevestigd. Hij kwam met het verzoek om te capituleren, een verzoek, waarop ik antwoord moest geven vóór half één.

32455. De **Voorzitter:** In het „Beknopt Overzicht van de Krijgsverrichtingen van de Koninklijke Landmacht" — dat u wel kent — een uitgave van de Krijgsgeschiedkundige Sectie van de generale staf ....

A. Dat ken ik niet, Mijnheer de Voorzitter.

32456. De **Voorzitter:** ..... wordt het tijdstip van 10.35 uur genoemd als het moment, waarop dat bericht binnenkwam. Stemt het met uw gegevens overeen, dat die parlementair op dat tijdstip, om 10.35 uur, aan de Statenweg was?

A. Om 10.30 uur.

32457. De **Voorzitter:** Aan de Statenweg?

A. Aan de Statenweg 147. De man meldde zich daar en eiste van mij de capitulatie. De commandant van de Duitse aanvalstroepen moest er om 12.30 uur antwoord op hebben. Ik heb het stuk gezien. De eis tot capituleren was niet ondertekend en het bevatte ook geen vermelding van de afzender.

De **Voorzitter:** De juiste tekst van dat stuk hebben wij.

A. In verband daarmede heb ik toen onmiddellijk langs de lijn, die ik had, generaal *Winkelman* opgebeld en gezegd, dat ik persoonlijk niet van plan was, op een dergelijk ongetekend verzoek in te gaan, te meer, omdat er geen enkele reden voor was. Er waren geen Duitsers in Rotterdam, ik behoefde niet te capituleren. Maar ik vroeg natuurlijk de orders van de opperbevelhebber voor wat ik in dezen doen moest. Het was te belangrijk om dat op mijn eigen verantwoording te nemen. Generaal *Winkelman* heeft toen mijn eigen opinie onderschreven. Omdat het stuk geen afzender vermeldde en niet ondertekend was, moest ik mij nader in verbinding stellen met de afzender en concrete berichten vragen.

32458. De **Voorzitter:** Het heeft vrij geruime tijd geduurd voor u het antwoord van generaal *Winkelman* heeft gekregen, niet waar?
In dit boek wordt gezegd, dat u eerst om kwart voor twaalf daarvoor door het algemeen hoofdkwartier is opgebeld.

A. Dat is best mogelijk, Mijnheer de Voorzitter. Het heeft vrij lang geduurd, voordat de generaal daarover een beslissing had genomen. In ieder geval heeft het geen nadelige invloed gehad, want om 12.15 uur was de door mij aangewezen kapitein *Backer* op de aangewezen plaats, het Noordereiland bij de Koningsbrug, aanwezig om het antwoord over te brengen.

32459. De **Voorzitter:** U zegt om 12.15 uur?

A. 12.15 uur.

32460. De **Voorzitter:** Was hij toen al op het Noordereiland?

A. Ja, dus dat was ruim voor de tijd, die was vastgesteld in het ultimatum. Hij heeft daar een Oberstleutnant *von Choltitz* ontmoet. Tot 12.35 uur heeft hij in een melksalon moeten wachten, toen kwam pas de commandant van het armée-korps om het antwoord van mij in ontvangst te nemen.

32641. De **Voorzitter:** Dat was luitenant-generaal *Schmidt?*

A. Dat was luitenant-generaal *Schmidt.*

Hij was onder meer vergezeld door generaal *Student* en een divisiecommandant en nog verschillende andere officieren. Generaal *Schmidt* heeft toen in die melksalon de eigenlijke capitulatievoorwaarden opgesteld. Zij waren in Duitse letters geschreven, het heeft mij nog heel veel moeite gekost om ze te ontcijferen. Niet alleen omdat het ouderwetse Duitse letters waren, maar ze waren bovendien slecht geschreven.

32462. De **Voorzitter:** Hij heeft het geschreven op de achterkant van uw antwoord, niet waar? Dat wordt ten minste in het werk van de Krijgsgeschiedkundige Sectie vermeld.

A. Mag ik u daar het antwoord op schuldig blijven? U begrijpt, het is al acht jaar geleden, ik weet het dus niet precies meer.

32463. De **Voorzitter:** Heeft u inderdaad aan kapitein *Backer* een schriftelijk stuk medegegeven?

A. Ja zeker. Maar ik durf niet precies te zeggen of het antwoord op een apart papier geschreven is, of dat het achterop het antwoord van mij geschreven is.

Kapitein *Backer* is 13.20 uur van generaal *Schmidt* vertrokken met het antwoord, waarop om uiterlijk 16.20 uur weer antwoord moest worden ingediend. Van de Duitse commandant kreeg hij twee officieren mee, die hem over de brug zouden geleiden. Twee minuten later werd een vliegtuigeskader waargenomen. Generaal *Schmidt* heeft toen rode lichtkogels laten afschieten om het eskader tegen te houden. Dit werd herhaald, toen kapitein *Backer* al bij de Willemsbrug was, het zuiderbruggehoofd. Hij zag toen nog een lichtkogel afschieten, maar daar werd blijkbaar geen notitie van genomen, want om tien minuten vóór halftwee vielen de eerste bommen op Rotterdam-Oost.

32464. De **Voorzitter:** Ik dacht om halftwee.

A. Tien minuten vóór halftwee, Mijnheer de Voorzitter. Dit is concreet, want het is direct opgeschreven.

32465. De **Voorzitter:** U heeft net verteld, dat kapitein *Backer* om 13.20 uur vertrok. Daarna zijn die lichtkogels nog afgeschoten.

A. 13.22 uur en 13.25 uur.

32466. De **Voorzitter:** Juist. In het „Beknopt Overzicht" staat ook, dat om 13.30 uur de eerste bommen vielen.

A. Heb ik iets anders gezegd?

De **Voorzitter:** U zei 13.20 uur.

A. Neemt u mij niet kwalijk, dan heb ik mij vergist. Het is inderdaad 13.30 uur. Om 13.30 uur zijn de eerste bommen gevallen op Rotterdam-Oost.

Dit is ook nog een heel moeilijk punt geweest in het proces van *Göring,* waarin ik schriftelijk heb moeten getuigen. *Göring* had verteld, dat die bommen waren afgegooid op Rotterdam om Duitsers te ontzetten, die zich in een post bevonden. Er waren nog 10 Duitse parachutisten in het gebouw van de Nationale Levensverzekeringsbank, vlak over de brug. Het klopte dus niet heel goed met de redenering van *Göring,* dat hij het daarvoor gedaan had, want de eerste bommen zijn op Rotterdam-Oost gevallen, waar helemaal geen Duitsers zaten. Deze hele geschiedenis zal u natuurlijk niet zo interesseren, maar in het proces-*Göring* is dit allemaal nogal naar voren gekomen, waarom dit alles gebeurd is. Kapitein *Backer* is toen op mijn stafkwartier teruggekomen.

32467. De **Voorzitter:** Hoe laat dacht u, dat hij daar weer gearriveerd is?

A. Dat zal 14.15 uur geweest zijn, ik heb het niet opgeschreven.

32468. De **Voorzitter:** Dat was ook de mening van de heer *Backer.*

A. In die geest moet het zijn, want hij heeft een verschrikkelijke tocht gehad. Het stafkwartier was in het noorden van de stad aan de Statensingel. Hij moest door de brandende stad, waar nog steeds bommen vielen. Het zal wel een drie kwartier geduurd hebben. Wij hebben toen besproken wat wij doen moesten.

32469. De **Voorzitter:** U zegt „wij hebben die zaak besproken". Met wie deed u dat?

A. De officieren van de staf, die aanwezig waren en de burgemeester van Rotterdam en de heer *Brautigam,* een van de wethouders, die mij is komen vragen om te capituleren.

32470. De **Voorzitter:** Juist. En overste *Wilson*?

A. Natuurlijk, die was er ook bij, hij was de chef van de staf. Op dat moment kon ik geen verbinding meer krijgen met generaal *Winkelman* om orders te vragen, om de eenvoudige reden, dat de telefoonverbinding kapot was gegooid. Dat was dus uitgesloten, ik moest zelf handelen en ik had een zeer moeilijke beslissing te nemen. Ik ben toen uitgegaan van de grondgedachte, dat, wanneer ik niet capituleerde, Amsterdam, den Haag, Utrecht en Haarlem hetzelfde lot zouden ondergaan als Rotterdam. Hiermede was namelijk gedreigd.

32471. De **Voorzitter:** Hoe en wanneer was die bedreiging geuit?

A. 's Morgens had die parlementair het al gezegd en in de tweede plaats had kapitein *Backer* het bij het onderhoud vernomen. Verder beschikte ik over slechts weinig troepen; een enkele ongeoefende marinier (er waren 150 mariniers); ik had 900 recruten van de genie, die pas veertien dagen onder de wapenen waren, de stakkerds. Zij hebben als leeuwen gevochten, 5 dagen lang. Dit is niet altijd erkend, wij hebben er nooit iets over gehoord. Dit doet natuurlijk een beetje pijnlijk aan, vooral voor die jonge mensen...

De oudere soldaten kunnen zeggen: Ik heb mijn plicht gedaan. Maar voor die jongens vind ik het wel heel bar, dat daar nooit enige aandacht aan is geschonken. Het waren kinderen van 19 jaar, die nog nooit gediend hadden. Zij konden nauwelijks een geweer vasthouden; zij hadden nooit geschoten, zelfs niet met lichte patronen en hebben daar 5 dagen als leeuwen gevochten.

Toen ik om hulp vroeg, kreeg ik enkele uitgeputte bataljons infanterie, die aankwamen en moesten rusten en niets meer waard waren, de uitzonderingen niet te na gesproken. Er waren enkele compagnieën infanterie, die nog bruikbaar waren, maar de rest, daar had ik niets aan.

Met deze ongelukkige, slecht bewapende kinderen heb ik het nog 5 dagen volgehouden. Maar toen dacht ik: Dit kan toch niet lang meer duren. Als ik niet capituleer, zal het toch een dezer dagen moeten gebeuren. Hulp krijg ik niet. Van de toegezegde hulp van de lichte brigade, die mij van uit het zuiden zou ontzetten, heb ik nooit iets gemerkt. De Franse hulp heeft, zoals u weet, nooit de noordkant van de Moerdijk bereikt en de Engelse hulp is tot de Hoek van Holland gekomen en toen weer verdwenen.

Met die drie overwegingen heb ik de verantwoordelijkheid op mij genomen om te capituleren. Op dat zelfde moment heb ik een ordonnans-officier, kapitein *Paters* van de generale staf, naar den Haag gestuurd om de opperbevelhebber mede te delen, dat ik dit besluit had genomen.

32472. De **Voorzitter:** Ik heb begrepen, dat toen ook overste *Wilson* naar den Haag is gegaan.

A. Die heb ik later naar den Haag gestuurd.

32473. De **Voorzitter:** Later?

A. Hij is niet direct naar den Haag gegaan, ik meen ten minste van niet. Mag ik het even opzoeken?

32474. De **Voorzitter:** Graag, want hier is verklaard, dat het overste *Wilson* was, die, nadat u die besprekingen gehad hebt, naar den Haag is gegaan, en dat later kapitein *Paters* weer uit den Haag is teruggekomen.

A. Mag ik het even opzoeken, het kan best, dat ik mij vergis. Ik zeg u nog eens: het is al acht jaar geleden!

32475. De **Voorzitter:** Wilt u dan ook even het tijdstip opzoeken, waarop die bespreking was afgelopen en hetzij overste *Wilson,* hetzij kapitein *Paters* naar den Haag is gegaan?

A. Wat u zegt, is inderdaad juist, Mijnheer de Voorzitter.

„Aan deze hoofdofficier gaf ik opdracht zich te zamen met de kapitein *Paters* en de ritmeester *Buiskoop* onverwijld per

auto naar den Haag te begeven, en mijn besluit aan de opperbevelhebber van land- en zeemacht mede te delen. Na mijn terugkeer uit Rotterdam-Zuid voor het regelen van de capitulatie, werd mij bericht, dat in de loop van de middag kapitein *Paters* weder was teruggekeerd met de mededeling, dat de opperbevelhebber het door mij genomen besluit goedkeurde."

32476. De **Voorzitter:** Juist. Dit is nu het punt, waaromtrent ik precies van u zou willen horen, hoe het gegaan is. U weet niet het tijdstip, waarop overste *Wilson* vertrokken is? Kunt u het taxeren? Als men aanneemt, dat kapitein *Backer* om kwart over twee is teruggekomen, tot hoelang heeft dan de bespreking op uw staf-kwartier geduurd?

A. Ik kan het wel ongeveer nagaan, Mijnheer de Voorzitter. om 3.50 uur was ik zelf teruggekeerd op het Noordereiland om te capituleren.

32477. De **Voorzitter:** Dus vermoedelijk is overste *Wilson* omstreeks 3 uur vertrokken?

A. Niet eerder. Toen heeft hij van mij de order gekregen om te gaan en ik neem dus aan, dat dit ook onmiddellijk gebeurd is.

32478. De **Voorzitter:** Toen die bespreking afgelopen was, zijn dus overste *Wilson* en kapitein *Paters* terstond naar den Haag gegaan?

A. Juist. En direct daarna ben ik met kapitein *Backer* wederom naar het Noordereiland gegaan om te capituleren.

32479. De **Voorzitter:** Het was voor u natuurlijk ook een vrij langdurige tocht?

A. Het is een heel moeilijke tocht geweest. Er viel nog wel een enkele bom, hetgeen echter nog zo erg niet was, maar in de tweede plaats stond de stad overal in brand, dus ik kon niet met de auto gaan. Ik kon met mijn auto komen tot ongeveer de Coolsingel bij het ziekenhuis. In die richting ben ik ongeveer geweest. Maar verder moest ik lopen door de Blaak en die andere straten, waar de huizen instortten. Het was een onaangename tocht, een enkele mitrailleurkogel belandde nog wel eens bij de brug, omdat men daar de witte vlag niet zag. Ik mag dus wel aannemen, dat ik ongeveer drie kwartier gelopen heb. Dus ik durf wel te verklaren, dat om ongeveer drie uur overste *Wilson* naar den Haag is gestuurd.

32480. De **Voorzitter:** Kapitein *Backer* heeft hier ook verklaard, dat hij dacht, dat het drie uur, hoogstens kwart over drie geweest was.

A. Dat kan uitkomen, Mijnheer de Voorzitter. Ik heb het niet opgeschreven.

32481. De **Voorzitter:** Maar u heeft wel het tijdstip opgeschreven, waarop u op het Noordereiland aankwam, nl. 3.50 uur?

A. Ik heb het daarom opgeschreven, omdat het voor mij zo'n belangrijk punt was. Ik moest binnen de drie uur capituleren, ik had de tijd tot 4.20 uur. Ik heb toen dus op de klok gekeken en dacht: Wij zijn mooi op tijd. Er kunnen dus later geen moeilijkheden uit voortkomen, als ik mij beklaag over het onwaardige, niet militaire en lafhartige optreden, dat zij de stad in brand hebben gegooid tegen de belofte in. In het stuk, dat naar Neurenberg gegaan is, heb ik dit ook vermeld. Dit hele bombardement is niets anders geweest dan een laffe uiting van wanhoop of teleurstelling, dat de eerste opzet mislukt is. Rotterdam was een stad, die niet zou worden verdedigd. Vandaar dat ik ook geen wapens had, ik had zelfs geen munitie, dat moest de eerste morgen uit Delft gehaald worden. Ik had daar alleen depôttroepen, dus Rotterdam zou niet worden verdedigd. Later is mij door de Duitse officieren, die binnenkwamen, bekend geworden, dat zij de opdracht hadden het vliegveld Waalhaven te nemen, wat 's morgens gelukt is, en dan onmiddellijk door te trekken naar den Haag. In den Haag zouden zij moeten trachten te beletten, dat H.M. de Koningin en de Regering uit Holland zouden vertrekken. Dit is mislukt, omdat er in Rotterdam toevallig 900 à 1000 jongens zeiden: Dat gaat niet door, je blijft hier vóór Rotterdam staan. Dat is een bittere teleurstelling geweest, zij hebben bijna vijf dagen moeten vechten om er door te komen. Toen hebben *Göring* en *Student,* die ook nog als oorlogsmisdadiger voor moet komen, de stad in brand gegooid. Het was een zeer lafhartige en minderwaardige daad.

32482. De **Voorzitter:** Dus u gelooft niet aan de oprechte bedoeling van het afschieten van de lichtkogels?

A. Ja, die zijn afgeschoten.

32483. De **Voorzitter:** Jawel, maar gelooft u, dat het met een serieuze bedoeling is gebeurd?

A. Ja, dat wel. Mag ik even zeggen wat er toen gebeurd is? Ik heb het stuk van *Göring* hier bij mij. Ik kan het, als u er prijs op stelt, ter inzage achterlaten, als ik het maar terugkrijg, want het is het enige, dat ik er van heb:

„Te 3 uur 30, dus ruim vóór de vastgestelde tijd, was ik persoonlijk aanwezig op het Noordereiland,"

32484. De **Voorzitter:** U zegt hier 3.30 uur en zoëven zei u 3.50 uur.

A. Het is 3.50 uur, dat is de juiste tijd, het is direct opgeschreven. Dit is een kladje, wat ik hier heb, misschien is het een tikfout. Maar in elk geval was het ruim vóór de vastgestelde tijd, dat is de hoofdzaak. Ik ga dus verder:

„was ik persoonlijk aanwezig op het Noordereiland, gedwongen om te capituleren door de omstandigheden, teweeg gebracht door het bombardement. Overleg met de opperbevelhebber van land- en zeemacht was ten gevolge van het vernielen van de telefoonverbinding door het bombardement niet mogelijk. Ik merkte aan Generalleutnant *Schmidt,* commandant van het armée-corps, op, dat ik het uitvoeren van het bombardement, ruim twee en een half uur vóór het einde van het ultimatum, beschouwde als een niet te verdedigen woordbreuk."

Ik heb dit ook werkelijk tegen die man gezegd, het kon mij niets meer schelen. Als ze mij tegen de muur gezet hadden, dan... U begrijpt, na 5 dagen vechten ben je in zo'n stemming, dat het je niets meer kan schelen. Ik gooide er dus maar alles uit; ik begrijp niet, dat zij het geslikt hebben.

„En dat ik, hoewel ik mij niet als overwonnen beschouwde, machteloos stond tegenover dit optreden en dus wel gedwongen werd te capituleren, ook omdat was gedreigd, dat bij niet capituleren mijnerzijds, den Haag, Amsterdam en Utrecht hetzelfde lot zouden ondergaan als het brandende Rotterdam. Generalleutnant *Schmidt* was zichtbaar onder de indruk van het gebeurde; opmerkend: „Ich verstehe Herr Oberst, dass sie bitter sind", deed hij duidelijk blijken, dat hij persoonlijk niet instemde met het bombardement en hiervoor geen verantwoordelijkheid droeg, dat hij in tegendeel alle mogelijke moeite had gedaan om het bombardement te voorkomen, en dat hij het betreurde, dat men aan zijn waarschuwingen geen aandacht had geschonken."

Die lichtkogels beschouw ik als afkomstig van generaal *Schmidt.* Hij was iemand, die — voor zover het mogelijk was althans — een zeer betrouwbare indruk maakte. Hij was iemand van het oude leger, die het ook laf en minderwaardig vond. Hij heeft die kogels dus afgeschoten. Maar de order voor het bombardement is van uit Duitsland gekomen en die generaal *Student,* de commandant van de parachutisten, was er volkomen van op de hoogte.

32485. De **Voorzitter:** Dat is toch niet helemaal begrijpelijk. Dat de order uit Duitsland kwam, akkoord. Maar men had een ultimatum aangeboden om halfelf, er was een termijn van twee uur. Men moest dus altijd rekening houden met de mogelijkheid, dat het ultimatum aangenomen zou worden, en er moest dus een mogelijkheid van contact zijn tussen degene, die het antwoord moest ontvangen, en de instantie, die de vliegtuigeskaders moest afsturen. Er moet dus een vorm van contact geweest zijn. Maar waarom is dat dan tegen halftwee niet gelukt? Waarom kon dat alleen met lichtkogels?

A. Het contact had niet plaats door middel van lichtkogels, het contact met Duitsland is vermoedelijk radio-telegrafisch geweest.

32486. De **Voorzitter:** Maar waarom kon dat vóór halftwee ook niet gebeuren?

A. Omdat men het wilde kapotmaken. Ik heb de vaste overtuiging, dat het alles schijn is geweest. Van uit Duitsland wilde men de stad kapot hebben, men moest er door. In Duitsland heeft men dit gezegd.

32487. De **Voorzitter:** Het eerste ultimatum was om halféén afgelopen. Om halftwee was dus inderdaad de termijn van het eerste ultimatum verstreken, maar dat neemt niet weg, dat, als men tijdens de duur van het ultimatum de middelen had om zich in verbinding te stellen met degene, die opdracht tot het bombardement moest geven, dit ook mogelijk was geweest tussen halféén en halftwee. Kapitein *Backer* is vóór halftwee reeds vertrokken met het tweede ultimatum.

A. Inderdaad, Mijnheer de Voorzitter.

32488. De **Voorzitter:** Waarom moesten daarvoor dan lichtkogels gebruikt worden?

A. Ik weet niet in hoeverre generaal *Schmidt* daarmede in verbinding stond, of hij zich met de gang van zaken op de hoogte gesteld heeft, maar toen hij uit Duitsland die Duitse vliegtuigen zag arriveren, heeft hij nog getracht, ze tegen te houden. Daar ben ik van overtuigd, maar ze hebben er zich niets van aangetrokken.

32489. De **Voorzitter:** Hoe is het gesprek over de capitulatie, dat om 3.50 uur begon, verder verlopen? U hebt onvoorwaardelijk gecapituleerd?

A. Ik heb onvoorwaardelijk gecapituleerd, er was niets anders te doen. Ik ben naar een graansilo in de Maashaven gegaan. Toen werd verlangd, dat de Nederlandse troepen uit Rotterdam-Noord vóór het invallen van de duisternis zouden worden afgevoerd naar Feijenoord, waarna de Duitse troepen Rotterdam zouden binnentrekken. Ik heb er toen op gewezen, dat daar veel te weinig tijd voor was en dat wij per auto moesten kunnen vertrekken. Dit kostte echter allemaal zoveel tijd, dat ik maar twintig minuten tijd had om mijn troepen af te voeren. Telefoonverbindingen waren er niet meer, er was een verschrikkelijke wanorde in Rotterdam. Om 6.20 uur hebben de Duitse troepen hun intocht in Rotterdam gedaan en om 7 uur is een overleg begonnen over het afvoeren van krijgsgevangenen en de verdere regeling van de capitulatie. Maar daar ben ik niet bij geweest, ik ben pas later gekomen. Dit had ik met opzet gedaan, ik wenste niet met die generaal *Student* en die Oberstleutnant *von Choltitz* persoonlijk te confereren, dus daar heb ik kapitein *Backer* voor aangewezen.

32490. De **Voorzitter:** Is er tijdens het onderhoud, dat om 3.50 uur begonnen is, een stuk opgemaakt van de capitulatie? Of is het mondeling afgehandeld?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter.

32491. De **Voorzitter:** En hoe laat was u weer terug op uw commandopost?

A. Mag ik daarop het antwoord schuldig blijven? Het is misschien uit mijn verslag te destilleren.

> „.... daar er weinig tijd beschikbaar was, per auto te laten vertrekken. Ik werd echter dermate opgehouden, dat na terugkeer op de commandopost er slechts twintig minuten beschikbaar waren om de nodige bevelen te geven. Door de verwarring, gesticht door het bombardement en door het ontbreken van telefoonverbindingen, kon onmogelijk aan het aanvankelijke plan worden gevolg gegeven. Bovendien had de intocht van de Duitse troepen in Rotterdam reeds een half uur eerder plaats dan was afgesproken."

Dat is dus 18.20 uur geweest. Het zal dus ongeveer kwart voor zes, zes uur geweest zijn, dat ik op de commandopost terug was.

32492. De **Voorzitter:** Was kapitein *Paters* toen al terug?

A. Die was terug.

32493. De **Voorzitter:** Die was daar dus weer?

A. Hij was terug en is weer naar den Haag gegaan.

32494. De **Voorzitter:** U hebt hem dus niet meer ontmoet?

A. Ik heb hem niet meer ontmoet. Ik vond bij mijn terugkeer de mededeling, dat generaal *Winkelman* mijn besluit had goedgekeurd.

32495. De **Voorzitter:** Ik geloof, dat wij nu met uw verklaring en de verklaringen, die reeds zijn afgelegd, wel een volledig beeld hebben van de toedracht van de zaak. Hebt u in dit verband nog iets op te merken?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, ik geloof niet, dat ik hier nog iets aan toe te voegen heb.

32496. De **Voorzitter:** U acht hetgeen u hebt medegedeeld dus wel volledig?

A. Ik kan u niet meer inlichtingen geven, ik laat mijn overzicht achter.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de inlichtingen, die u ons verstrekt heeft.

P. W. SCHARROO.

DONKER, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
KOERSEN.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 2 DECEMBER 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heer Algera, Voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Posthumus, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

ADRIAAN QUIRINUS HENDRIK DIJXHOORN,
oud 59 jaar, wonende te 's-Gravenhage, luitenant-generaal, oud-Minister van Defensie.

31658. De **Voorzitter:** De commissie stelt het zeer op prijs, dat u voor de zoveelste maal wederom hebt willen verschijnen. Uw personalia zijn bekend en ik neem aan, dat u valt onder de reeds eerder door u afgelegde belofte.

A. Begrepen, Mijnheer de Voorzitter.

De **Voorzitter:** Het gaat vandaag over een zeer speciaal punt, namelijk over de berichtgeving van de heer *Sas,* en wel in het bijzonder over zijn ontslagaanvrage, welke hij destijds heeft ingediend. Wanneer ik het mij goed herinner was de zaak aldus, dat in de Novembermaand 1939 de heer *Sas* heeft bericht, dat op 12 November een inval kon worden verwacht. Deze is toen niet doorgegaan en ten gevolge daarvan is twijfel gerezen met betrekking tot de juistheid van zijn berichtgeving. Nu zegt generaal *Reynders* in zijn tweede brochure op blz. 43 naar aanleiding van die twijfel:

> „deed zich de vraag voor of bijzondere maatregelen moesten worden genomen. Bij een desbetreffend onderhoud met de Minister van Defensie bleek Zijne Excellentie van mening, dat de attaché niet naar Berlijn terug behoorde te keren."

U zult zich deze woorden herinneren. Kunt u iets mededelen omtrent het onderhoud, hetwelk heeft plaats gehad met generaal *Reynders?*

A. Ja zeker. Ik kan mededelen, dat de Regering van de ernst van de toestand overtuigd was, hetgeen ook blijkt uit de verklaring van generaal *Reynders* zelf, die zulks op blz. 42 van zijn tweede brochure, eerste druk, toegeeft. Nu doet generaal *Reynders* het voorkomen, alsof hij het volste vertrouwen had in de berichtgeving van de militair attaché *Sas,* zie tweede brochure, blz. 42, regel 10 v. o. en volgende. Ik ontken dit pertinent. Generaal *Reynders* heeft mij bij die gelegenheid vóór 11 November persoonlijk verteld, dat hij in de berichtgeving van generaal *Sas* weinig vertrouwen stelde. Bovendien, de heer *Sas* zelf heeft mij verteld, dat de generaal zulks ook tegen hem had gezegd en dat hij *(Sas)* daarom zo kwaad en zo nerveus was geworden. Dat was voor de heer *Sas* aanleiding om een bezoek te brengen aan de heer *Colijn.* Dat generaal *Reynders* niet het volste vertrouwen had in de berichtgeving van de heer *Sas,* blijkt uit het feit, dat generaal *Reynders,* de Duitse inval op 12 November niet doorgegaan zijnde, voorstelde een ervaren officier van hogere rang (dat was luitenant-generaal b.d. *Boerstra)* tot militair attaché in Berlijn te benoemen en de heer *Sas* aan generaal *Boerstra* toe te voegen, ten einde op die wijze de betrouwbaarheid van *Sas'* relatie te kunnen toetsen. Dit staat op blz. 43 van de tweede brochure van de heer *Reynders,* die verder op blz. 44 schrijft:

> „Inderdaad heeft hij *(Sas),* toen de oorlog werkelijk is uitgebroken, tijdig gewaarschuwd. Ik *(Reynders)* moet dus aannemen, dat mijn wantrouwen aangaande de betrouwbaarheid van zijn relatie ongegrond is geweest. Dit wantrouwen bestond echter eenmaal en niet alleen bij mij."

Generaal *Reynders* zegt op de blz. 43 en 44 van zijn tweede brochure, dat ik zijn voorstel om de heer *Sas* als militair attaché te Berlijn te vervangen door generaal *Boerstra* en *Sas* aan generaal *Boerstra* toe te voegen, heb verworpen.

31659. De **Voorzitter:** In mijn citaat staat het juist andersom, nl. dat u van mening was, dat de heer *Sas* niet naar Berlijn terug moest keren en nu is mijn vraag: is die mededeling juist; berustte het initiatief om de heer *Sas* niet naar Berlijn terug te doen keren bij u of bij generaal *Reynders?*

A. Bij generaal *Reynders.*

31660. De **Voorzitter:** Maar die zegt daar juist, dat bij het onderhoud Zijne Excellentie van mening bleek, dat de attaché niet naar Berlijn behoorde terug te keren.

A. Er staat: Mij scheen het toe. „Mij" is *Reynders.*

31661. De **Voorzitter:** Ik bedoel de zin, die daaraan voorafgaat.

A. Het voorstel om *Sas* als militair attaché te Berlijn te vervangen, is van generaal *Reynders* uitgegaan; hij heeft tegenover mij zelfs het woord „paniquard" gebruikt; hij had niet het minste vertrouwen in zijn berichtgeving. Toen is hij met het voorstel gekomen om generaal *Boerstra* te laten gaan. Dat is niet van mij uitgegaan, want naderhand ben ik met iemand anders gekomen.

31662. De **Voorzitter:** Het gaat er om van wie het is uitgegaan, dat *Sas* niet naar Berlijn zou teruggaan. Hier staat, dat het eigenlijk van u zou zijn uitgegaan. Ik heb het zoëven al voorgelezen: „..... bleek Zijne Excellentie van mening, dat de attaché niet naar Berlijn terug behoorde te keren." Is die mening juist?

A. Voor zover mijn herinnering gaat, is de hele vervanging van *Sas* van generaal *Reynders* uitgegaan. Dat blijkt ook hieruit, dat ik tegen *Sas,* toen ik hem bij mij liet komen vanwege zijn gaan naar oud-Minister Colijn, gezegd heb: *Sas,* ik stel in je berichtgeving voor de volle 100 pct. vertrouwen. Daarop is hij ook rustig geworden. Ik heb toen alleen nog gezegd: De consequenties, die aan je berichtgeving worden verbonden, moet je aan de Regering overlaten. Daaruit blijkt, dat bedoeld voorstel positief van generaal *Reynders* is uitgegaan.

31663. De **Voorzitter:** *Sas* heeft hier verklaard, dat u door *Reynders* bent opgebeld en dat deze toen heeft gezegd: Ik kan met die *Sas,* die militair attaché in Berlijn, niet werken en ik zou hem willen vervangen. Waaruit zou blijken, dat het initiatief inderdaad van generaal *Reynders* is uitgegaan. Die quaestie is naderhand tussen u en generaal *Reynders* besproken en van dat onderhoud zegt de heer *Reynders,* dat u van mening zoudt zijn, dat *Sas* niet behoorde terug te keren.

A. Generaal *Reynders* heeft *Sas* te Berlijn willen vervangen en hem terug willen laten gaan als *„toegevoegd* officier". Middelerwijl was echter diens veiligheid in het geding gekomen. Daar ging het toen voor mij om; hoe node ik *Sas* ook na aflossing als militair attaché zou missen. Toen generaal *Reynders* voorstelde generaal *Boerstra* als militair attaché naar Berlijn te zenden en *Sas* aan hem „toe te voegen", heb ik gezegd: Neen, *Sas* niet, want het doel van zijn reis naar den Haag kan niet aan de aandacht van de Duitsers zijn ontsnapt; het is voor hem gevaarlijk om terug te keren. Ik heb dus gezegd: Met uw voorstel om generaal *Boerstra* daar neer te zetten en *Sas* aan hem toe te voegen, ga ik niet akkoord. Als wij praten over de *veiligheid* van de heer *Sas,* dan moet de heer *Sas* in het geheel niet terug; dan moeten wij hem niet *„toevoegen".* Uit dien hoofde heb ik dat voorstel van generaal *Reynders* verworpen. Maar: voor zover ik weet — ik zou mij anders zeer moeten bedriegen — is ten slotte het gehele geval van generaal

Reynders uitgegaan, want die had bepaaldelijk wantrouwen tegen de heer *Sas*. Toen hij er over was begonnen, kon ik dus bij nadere overweging met een terugroeping van *Sas* wel medegaan, echter uit hoofde van diens veiligheid, doch niet omdat *Sas* geen goed militair attaché zou zijn.

31664. De **Voorzitter:** Uit het verslag van het verhoor van de heer *Sas* blijkt nog het volgende. De heer *Sas* deelt over het gesprek, dat u met hem heeft gehad, bij zijn verhoor mede (blz. 356, eerste kolom):

> „Generaal *Reynders* hernam: „Dat is goed, Excellentie, ik kan er dus op rekenen en ik kan hem dus laten vervangen?" Waarop ik (*Dijxhoorn*) gezegd heb: „Als u dat bepaaldelijk wil, kan hij vervangen worden.""

Daaruit volgt, dat u op speciaal verzoek van de heer *Reynders* toegestemd hebt, hem te vervangen. Hieruit blijkt niet, dat het zou zijn om redenen van veiligheid, maar omdat er reden was te twijfelen aan zijn betrouwbaarheid ten aanzien van het geven van inlichtingen. Volgens de heer *Sas* is de constructie dus zo, dat de heer *Reynders* er bij u op heeft aangedrongen, dat de heer *Sas* zou worden vervangen en dat u gezegd heeft: als u dat zo gaarne wil, dan zal ik daarin toestemmen. Is dat de juiste constructie?

A. Dat kan inderdaad, met dien verstande, dat — toen de heer *Reynders* kwam met de oplossing: „generaal *Boerstra* en de heer *Sas* aan hem toevoegen" — ik heb gezegd: neen, dan moeten wij de heer *Sas* in het geheel niet in Berlijn terug hebben in het belang van zijn eigen veiligheid.

Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Daarvan zegt de heer *Sas* niets.

De **Voorzitter:** En de heer *Reynders* ook niet.

A. De heer *Sas* zou dus vervangen worden. Toen is de gezant in Berlijn in contact gekomen met de heer *van Kleffens* en heeft aan deze medegedeeld, dat hij prijs stelde op de terugkeer van de heer *Sas*. Daarop heb ik de heer *Sas* bij mij laten komen en gezegd: de gezant stelt prijs op je terugkomst; je weet, dat je vervangen zou worden, ik vraag je nu op de man af: zie je er voor je persoonlijke veiligheid tegen op om terug te keren? Daarop heeft de heer *Sas* geantwoord: neen. Ik zeide toen: dan neem ik het met de heer *van Kleffens* op om je in Berlijn te laten terugkomen en je niet te laten vervangen. Het Koninklijk besluit tot vervanging lag al bij de heer *van Kleffens;* dit moest getekend worden door de heer *van Kleffens* als Minister van Buitenlandse Zaken en door mij als Minister van Defensie. Ik heb tot de heer *van Kleffens* gezegd: ik heb er met de heer *Sas* over gesproken en deze ziet er uit hoofde van zijn eigen veiligheid niet tegen op om naar Berlijn terug te gaan. Het Koninklijk besluit is toen niet verder doorgezonden. Zo is de heer *Sas* teruggegaan naar Berlijn.

31665. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Hoe is de positie van de militair attaché's? Dezen zijn verbonden aan de ambassade, die vroeger een legatie was, maar staan zij onder Defensie of onder Buitenlandse Zaken? Of onder beide? In verband met het feit, dat dit Koninklijk besluit door twee Ministers ondertekend zou worden, lijkt mij dit een vrij twijfelachtige positie.

A. Het is een ingewikkelde positie. Een militair attaché behoorde bij de ambassade, maar hij stond vóór de mobilisatie onder de Minister van Defensie; toen de mobilisatie uitbrak, is hij rechtstreeks onder de opperbevelhebber gesteld. De benoeming geschiedde evenwel door Buitenlandse Zaken en Defensie gezamenlijk.

31666. Jonkvrouwe **Wttewaall van Stoetwegen:** Het is goed, dat wij dit als verheldering even horen. Het is dus enigszins een tweeledige positie: de benoeming van de militair attaché geschiedde door Buitenlandse Zaken, omdat hij aan de ambassade verbonden was; door Defensie, omdat hij militair was.

A. Er moest dus overeenstemming zijn tussen twee Departementen?

31667. De **Voorzitter:** De heer *Reynders* deelde ook mede, dat het uw bedoeling was geweest, de heer *Sas* niet te laten terugkeren naar Berlijn, maar hem te bestemmen voor hoofd van de Tweede Afdeling van uw Departement.

A. Ja, inderdaad. Toen aanvankelijk uitgemaakt was, dat hij niet zou terugkeren, heb ik gezegd (ik had nog geen hoofd van de Tweede Afdeling): ik maak hem hoofd van de Tweede Afdeling.

31668. De **Voorzitter:** De heer *Sas* heeft in Januari een verzoek om ontslag ingediend. Hij heeft toen een nieuwe datum opgegeven voor mogelijke agressie van Duitse kant en tegelijk daarmede heeft hij, nadat hij een onderhoud met generaal *Reynders* had gehad, zijn ontslagaanvrage ingestuurd in begin Januari. Die ontslagaanvrage is blijkbaar wat blijven liggen en toen generaal *Reynders* was ontslagen en vervangen was door generaal *Winkelman,* is er verder geen gevolg aan gegeven. Dus u hebt hem gehandhaafd. Maar nu zegt de heer *Sas:*

> „Alleen de omstandigheid, dat generaal *Reynders* op 9 Februari ontheven is van zijn commando, heeft dit ontslag gestopt, want daarna heb ik een brief ontvangen van Minister *Dijxhoorn,* waarin hij mij schreef — in de mening, dat door het heengaan van generaal *Reynders* de beletselen voor mijn aanblijven als militair attaché waarschijnlijk vervallen zouden zijn —, dat hij zeer veel prijs stelde op mijn berichtgeving uit Berlijn en mij verzocht hem te laten weten, of ik in functie wilde blijven."

Ik maak daaruit op, dat, toen generaal *Reynders* was verdwenen, er voor u geen enkel beletsel meer was om de heer *Sas* te handhaven in Berlijn, en dat geeft dus voedsel aan de gedachte, dat het generaal *Reynders* is geweest, die de heer *Sas* wilde vervangen en niet u, dat u het dus ter wille van generaal *Reynders* hebt gedaan en dat, toen deze verdwenen was, er geen beletsel meer was. Is dit juist?

A. Volkomen. De heer *Sas* zal nergens hebben gezegd, dat ik geen vertrouwen in zijn berichtgeving had. Bovendien blijkt het ook uit een verhoor van iemand, die toen deel uitmaakte van het algemeen hoofdkwartier en die daarover heeft gerapporteerd. Bij het verhoor door de officier-commissaris in zake het doodschieten van overste *Mussert* heeft de heer *Somer* gezegd:

> „Het is aan het ingrijpen van de Minister van Defensie te wijten geweest, dat de heer *Sas* niet is vervangen."

Dit staat in het verhoor van de heer *Somer.*

Het zou van de Minister van Defensie ook zeer dwaas zijn geweest om *Sas* — toen tegen zijn handhaving als militair attaché geen beletselen meer bestonden — te vervangen. *Sas* toch zond goede berichten, waarop de Regering voor een groot gedeelte zeilde. Ik moet dit constateren om al dat geroddel teniet te doen. Generaal *Reynders* eist voor zich de eer op, dat bijtijds de verloven ingetrokken zijn, maar ten slotte lag de beslissing bij de Regering. Wanneer dus de Minister van Defensie, of liever gezegd de Regering, geen geloof had gehecht aan al die berichtgeving, dan had zij nooit die verloven tijdig ingetrokken. En al die verloven zijn op tijd ingetrokken geworden, in November, in Januari en in het begin van Mei. Dat is op tijd gebeurd, omdat de Regering in die berichtgeving geloofde. Generaal *Reynders* zegt in zijn brochure op blz. 44:

> „Inderdaad heeft hij, toen de oorlog werkelijk is uitgebroken, tijdig gewaarschuwd. Ik moet dus aannemen, dat mijn wantrouwen aangaande de betrouwbaarheid van zijn relatie ongegrond is geweest."

Hij geeft het dus zelf toe. Dat was de grote moeilijkheid voor de Regering in die dagen. Ik zelf, maar ook de Regering, geloofde die berichtgeving. Maar wij zaten altijd met de opperbevelhebber, die het niet geloofde en die *Sas* een paniquard vond.

Generaal *Reynders* zegt ergens: het is aan zijn *(Reynders)* aandringen te danken geweest, dat tijdig de verloven ingetrokken werden, even vóór 11 November. Niets is minder waar. Ik heb mijn gehele persoon moeten inzetten om te zorgen, dat die verloven ingetrokken werden en dat wij de hoogste graad van gevechtswaardigheid bereikten. Generaal *Reynders* doet in zijn brochure alsof dat alles aan hem te danken is geweest.

De **Voorzitter:** Dan zijn wij op het ogenblik wat u betreft voldoende geïnformeerd in zake dit punt en dank ik u zeer voor uw inlichtingen.

Het verhoor wordt gesloten.

A. Q. H. DIJXHOORN.

ALGERA, *Voorzitter.*
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.
POSTHUMUS.
DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN DONDERDAG 2 DECEMBER 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heer Algera, voorzitter, jonkvrouwe Wttewaall van Stoetwegen en de heer Posthumus, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van:

IZAAK HERMAN REYNDERS,

oud 69 jaar, wonende te 's-Gravenhage, generaal b.d., oud-opperbevelhebber land- en zeemacht.

31669. De **Voorzitter:** U staat onder het verband van dezelfde belofte als bij uw vorige verhoor over punt *a*, zodat u niet opnieuw de belofte behoeft af te leggen.
Wij zouden u gaarne nog even willen horen over een zeer speciaal punt, nl. het ontslag van de heer *Sas* als militair attaché in Berlijn, dat destijds aan de orde is geweest. De heer *Sas* is in ons land teruggekeerd begin November 1939 met de mededeling, dat er waarschijnlijk tegen 12 November 1939 een Duitse aanval kon worden verwacht. Die aanval is uitgebleven en toen kwam er twijfel aan de berichtgeving van de heer *Sas*.

A. Ja zeker.

31670. De **Voorzitter:** Toen heeft zich de vraag voorgedaan, zoals u in uw brochure heeft geschreven, of bijzondere maatregelen moesten worden genomen.

A. Dat ging van de Minister uit.

31671. De **Voorzitter:** Er is toen een conferentie geweest tussen u en de Minister en daarop is over dit vraagstuk gesproken. Kunt u over dat onderhoud iets mededelen?

A. Is het een mondeling onderhoud geweest of een telefonisch onderhoud?

31672. De **Voorzitter:** Op grond van hetgeen u zegt in uw brochure en uit de verhoren aangaande het bedoelde onderhoud hebben wij de indruk gekregen, dat het een mondeling onderhoud was.

A. Best mogelijk. De Minister vroeg mij bij die gelegenheid of ik het niet met hem eens was, dat de heer *Sas* onder die omstandigheden niet naar Berlijn kon terugkeren. Dit sloeg minder op de quaestie, dat de berichtgeving blijkbaar niet juist of achterhaald was geweest, dan wel op de wijze, waarop de heer *Sas* hier was opgetreden. De heer *Sas* maakte toen een zeer zenuwachtige indruk; in de eerste plaats deed hij zeer theatraal in de Ministerraad; later is hij nog eens naar de heer *Colijn* gegaan. Ik kreeg toen een briefje van de heer *Colijn,* waarin deze mij mededeelde, dat hij mij even er op wilde attent maken, dat één van de officieren van de generale staf blijkbaar over zijn zenuwen heen was. Later ben ik nog eens opgebeld door het Bureau Inlichtingendienst, met de mededeling, dat de heer *Sas* op weg was naar de Koningin om deze te spreken. Toen heb ik de adjudant van dienst opgebeld en gezegd: ik hoor, dat overste *Sas* de Koningin te spreken wil vragen; hij verkeert in min of meer overspannen toestand en ik weet niet of dat wenselijk is. Althans in die zin. Toen was de Minister dus van oordeel, dat de heer *Sas* niet naar Berlijn moest terugkeren. Zelf had de heer *Sas* er ook, naar het mij toescheen, niet veel zin in, maar daarover durf ik mij niet positief uitlaten. Ik was van mening, dat het wenselijk was, dat de heer *Sas* wèl terugkeerde. Ik heb toen in overweging gegeven hem niet als militair attaché terug te zenden, maar hem terug te zenden, toegevoegd aan een nieuw te benoemen militair attaché; als militair attaché zou dan benoemd worden iemand, die van hogere rang was en die ook ondervinding op dit gebied had. Daardoor zou ik dus bereiken, dat de berichtgever, die de heer *Sas* had, niet verloren zou gaan, maar dat de heer *Sas* in zekere zin gecontroleerd kon worden, althans dat er een oudere was, die de wijze van doen van overste *Sas* daar in Berlijn kon beoordelen. Ik had op het oog generaal *Boerstra,* die enige jaren militair attaché in Japan was geweest, die ik goed kende en die ik voor die functie zeer geschikt achtte. Dat vond de Minister niet goed, maar hij verenigde zich er wel mede, dat de heer *Sas* terugging, maar hij wilde hem daar niet blijvend laten. Hij wilde hem, wanneer hij een geschikte functie voor hem had gevonden, vervangen, dus min of meer geruisloos vervangen. Dat zou toen ook gebeuren. Ik kreeg op een gegeven moment (naar schatting enkele weken na de terugkeer van *Sas* naar Berlijn) de mededeling van de Minister, dat hij overste *Sas* had bestemd voor hoofd van de Tweede Afdeling op het Departement, waarvoor hij ook geschikt was, want hij was aan de Tweede Afdeling enige jaren verbonden geweest — hij had daarvoor ook de capaciteiten — met verzoek aan mij om dat aan de heer *Sas* mede te delen. De heer *Sas* was toen juist in den Haag. Toen heb ik hem laten komen en heb hem medegedeeld, dat hij bestemd was voor hoofd van de Tweede Afdeling van het Departement. Toen vond hij dat, dacht ik, wel aangenaam.

31673. De **Voorzitter:** Voordat dat onderhoud plaats vond, heeft de heer *Sas,* meen ik, van Berlijn uit een brief geschreven aan u, waarin hij u vroeg of hij nog werd geloofd. Hij wilde daarover zekerheid hebben.

A. Dat is niet juist. Ik heb het hem medegedeeld toen hij hier was, maar op het punt weer naar Berlijn terug te gaan.

31674. De **Voorzitter:** De heer *Sas* heeft gezegd, dat hij 5 December, dus blijkbaar vóór dat onderhoud, u een brief heeft geschreven, waarin hij vraagt: word ik nu geloofd, ja of neen?

A. Het kan wel omstreeks 5 December geweest zijn, maar het was beslist nà het onderhoud. Toen kreeg ik de volgende dag, blijkbaar geschreven nog voordat hij naar Berlijn zou teruggaan, een brief van hem, die min of meer een verontwaardigde toon had, waarin hij mij schreef, dat hij gehoord had, dat zijn vervanging op mijn verzoek was gebeurd, omdat ik zijn berichtgeving niet meer vertrouwde, en dat hij daarom had medegedeeld aan de Minister persoonlijk voor die functie aan de Tweede Afdeling van het Departement niet in aanmerking te willen komen.

31675. De **Voorzitter:** Dus u staat op het standpunt, dat het initiatief voor zijn vervanging is uitgegaan van de Minister van Defensie?

A. Zonder enige twijfel. Ik begreep de bezwaren van de Minister; mijn oplossing was toen hem een oudere toe te voegen.

31676. De **Voorzitter:** De heer *Sas* heeft hier destijds verklaard bij zijn verhoor, dat hij met u dat gesprek had gehad, waarin u hem mededeling deed van zijn vervanging, en dan zegt hij:

> „De volgende dag ben ik bij Minister *Dijxhoorn* geweest en heb ik hem in de eerste plaats gezegd, dat het hele geval mij zeer bevreemdde. Toen heeft Minister *Dijxhoorn* tegen mij gezegd: „Ja, ik wil je wel vertellen hoe het precies ligt. Ik ben enige tijd geleden door generaal *Reynders* opgebeld en hij zei mij toen: Ik kan met die *Sas,* die militair attaché in Berlijn, niet werken en ik zou hem willen vervangen." Ik heb generaal *Reynders* geantwoord, dat mij dat bevreemdde en dat ik wèl prijs stelde op uw berichtgeving en dat ik u in ieder geval een plaats wenste te geven, die u niet naar beneden zal halen. Ik heb hem dus gezegd, dat ik u in dat geval tot hoofd van de Tweede Afdeling van het Departement zal benoemen. Generaal *Reynders* hernam: „Dat is goed, Excellentie, ik kan er dus op rekenen en

ik kan hem dus laten vervangen?" Waarop ik *(Dijxhoorn)* gezegd heb: „Als u dat bepaaldelijk wil, kan hij vervangen worden."."

Wanneer ik dit lees, krijg ik de indruk, dat u de Minister hebt opgebeld en er op hebt aangedrongen, dat de militair attaché in Berlijn zou worden vervangen en dat de Minister heeft geantwoord: wanneer u dat bepaaldelijk wil, ben ik geneigd, dat te doen. Dat heeft de heer *Sas* hier verklaard.

A. Dat ontken ik. Het is niet juist.

31677. De **Voorzitter:** Het is ook door generaal *Dijxhoorn* medegedeeld. Wij hebben hier twee verklaringen in deze geest.

A. De heer *Sas* heeft het van de heer *Dijxhoorn* vernomen; uit de aard der zaak zijn deze beide verklaringen gelijkluidend.
Ik hoor thans voor het eerst, dat de Minister zich ten aanzien van zijn beslissing bij de heer *Sas* heeft verontschuldigd en gemeend heeft de schuld op mij te moeten afwentelen. Tot nu toe vermoedde ik dit alleen.

31678. De **Voorzitter:** *Sas* heeft 5 December al een brief geschreven en dat was vóór dit onderhoud.

A. Neen, *Sas* heeft mij een brief geschreven nadat ik het hem had medegedeeld.

31679. De **Voorzitter:** Dit was de tweede brief. De eerste was van 5 December. In die eerste brief heeft hij gevraagd: Word ik nu geloofd, ja of neen? Daarop kreeg hij geen antwoord. Naderhand, toen hij opnieuw een voorspelling had gedaan over een Duitse inval, een voorspelling, die ook niet is uitgekomen — dat zou zijn ongeveer 15 Januari —, heeft hij ook een onderhoud met u gehad en nadat hij die voorspelling gedaan had, „had ik tegelijkertijd een ontslagbrief in mijn hand", zoals *Sas* zegt. Hij heeft er nog bij gezegd: „Generaal, u hebt mij de vorige keer gezegd, dat ik ontheven zou worden van mijn attachéschap in Berlijn, omdat de Minister mij wenste te bestemmen tot hoofd van de 2de Afdeling in den Haag. Ik weet nu precies hoe de zaak ligt en ik heb hier een brief, die ik u verzoek straks te willen lezen. In die brief heb ik, omdat ik de eer aan mij zelf wilde houden, zelf ontslag gevraagd."
Die brief moet toen dus door u gelezen zijn.

A. Neen, ik heb die brief na het onderhoud met hem gekregen; die heeft hij mij niet persoonlijk overhandigd.

31680. De **Voorzitter:** Wat hebt u met die ontslagbrief gedaan?

A. Hij heeft gezegd, dat hij aan de Minster had medegedeeld, dat hij niet voor die functie van hoofd der Tweede Afdeling in aanmerking wenste te komen; ik heb dit voor kennisgeving aangenomen, aangezien het voorstel voor de benoeming tot die functie niet van mij was uitgegaan; ik had er geen bezwaar tegen, dat hij in Berlijn bleef; had ik dat wel gehad, dan zou ik natuurlijk alsnog op zijn vertrek hebben aangedrongen.

31681. De **Voorzitter:** U ontkent dus, dat er een initiatief van u is uitgegaan aangaande *Sas?* Dan hebben wij hier verklaringen, die lijnrecht tegenover elkaar staan.

A. Dat spijt mij.

31682. De **Voorzitter:** Het is u bekend, dat *Sas* ten slotte wel militair attaché in Berlijn is gebleven?

A. Ja; ik dacht, dat dat meer van Buitenlandse Zaken was uitgegaan en dat door aandrang van die zijde de Minister zijn mening heeft herzien.

31683. De **Voorzitter:** *Sas* heeft verder verklaard, dat het heengaan van generaal *Reynders* zijn ontslag heeft gestopt en dat hij daarna een brief van Minister *Dijxhoorn* heeft gekregen, waarin hij, in de mening, dat door het heengaan van generaal *Reynders* de beletselen voor zijn aanblijven als militair attaché waarschijnlijk vervallen zouden zijn, tegen hem — *Sas* — gezegd heeft: U kunt naar Berlijn terug.
De constructie is dus deze: U zoudt er op hebben aangedrongen om *Sas* te vervangen en de Minister zou daarin hebben toegestemd, maar door uw aftreden zou de reden voor vervanging zijn vervallen.

A. Ik ben pas op 6 Februari weggegaan; het is toch moeilijk aan te nemen, dat ik al die tijd in het aanblijven van *Sas* zou hebben berust, als ik zijn heengaan wenste.

31684. De **Voorzitter:** Maar zolang heeft het ontslag gehangen; het was niet verleend.

A. Inderdaad, want hij heeft mij meegedeeld, dat hij bedoelde functie niet begeerde en toen is het blijven hangen. In die tijd is er werk gemaakt van een andere attaché in Berlijn. Generaal *Boerstra* vond men te oud en te hoog in rang en toen zou een andere generaal, een van het Indische leger, generaal *van Trigt,* in de plaats van *Boerstra* komen, d.w.z. om *Sas* te vervangen.

31685. De **Voorzitter:** Maar de ontslagaanvrage, die er was, is niet tot een einde gebracht.

A. Neen, nadat hij had meegedeeld, dat hij geen hoofd van de Tweede Afdeling wenste te worden, heeft de Minister hem blijkbaar gezegd, dat ik op zijn ontslag had aangedrongen, en toen heb ik een brief van hem gekregen, die zo gesteld was, dat het nauwelijks door de beugel kon; ik vond het dan ook niet nodig verdere inlichtingen te geven tegenover iemand, die dergelijke onaangename dingen schreef. Van een ontslagaanvrage als militair attaché van *Sas* herinner ik mij niets.

31686. De **Voorzitter:** De heer *Sas* wenste dus geen hoofd van de Tweede Afdeling te worden en men is niet tot inwilliging van de ontslagaanvrage overgegaan op het moment, dat u was afgetreden, zodat er dus een verband kan bestaan tussen uw aftreden en het niet inwilligen van de ontslagaanvrage van de heer *Sas,* waaruit de conclusie kan worden getrokken, dat de reden voor het onslag, nl. het feit, dat u wenste, dat de heer *Sas* zou worden vervangen, toen niet meer bestond.

A. Die reden bestond niet. Mijn mening was, dat het — dat was geloof ik ook het hoofd van de Derde Afdeling met mij eens — beter was de heer *Sas* niet te ontslaan, omdat ik die verbinding van hem niet gaarne zou prijsgeven, maar ook omdat ik tegenover Duitsland die vervanging minder geschikt vond. Ik vond het beter, dat hij terugging als toegevoegd. Dat is een voorstel, dat van mij is uitgegaan en dat de Minister juist heeft afgewezen.

31687. De **Voorzitter:** De Minister heeft afgewezen, dat hij (de heer *Sas)* met generaal *Boerstra* ging.

A. Mijn voorstel was, dat de heer *Sas* zou teruggaan onder de heer *Boerstra;* ik meende hiermede aan de bezwaren van de Minister tegen terugkeer van *Sas* te gemoet te komen.

31688. De **Voorzitter:** Dus u heeft niet voorgesteld de heer *Sas* te vervangen?

A. Neen.

31689. De **Voorzitter:** Het lijkt er op, dat aan de ontslagaanvrage geen gevolg is gegeven, omdat u afgetreden was.

A. Wat ik kreeg, was een min of meer onaangenaam briefje van de heer *Sas,* waarin deze mededeelde, dat hij gehoord had — hij heeft er niet bij gezet: van de Minister, maar dat begreep ik —, dat ik zijn berichtgeving niet meer vertrouwde en dat hij aan de Minister had medegedeeld, dat hij geen prijs stelde op die functie van hoofd van de Tweede Afdeling; een verzoek om ontslag als militair attaché bevatte het briefje, voor zover ik weet, niet.

31690. De **Voorzitter:** U was dus van mening, dat de heer *Sas* naar Berlijn kon terugkeren, maar met boven zich een andere officier?

A. Ja.

31691. De **Voorzitter:** Maar hoe stond u tegenover het aanblijven van de heer *Sas* alleen als militair-attaché?

A. Ik was in de mening, dat de Minister dat in geen geval wilde.

31692. De **Voorzitter:** Maar wat was uw eigen mening?

A. Beter hem dan een ander.

31693. De **Voorzitter:** Was u er vóór of er tegen?

A. Ik twijfelde — het feit had zich nu eenmaal voorgedaan, dat hij daar met zeer positieve berichten was gekomen (hij wilde zelfs in de Ministerraad een eed afleggen; hij deed zeer overdreven) en dat van die aanval niets was gekomen — toen inderdaad aan die bron van hem; die was misschien niet betrouwbaar of niet op de hoogte.

31694. De **Voorzitter:** Maar dat behoeft op zich zelf geen aanleiding te geven tot de gedachte, dat de heer *Sas* zou moeten worden vervangen of dat iemand naast hem moest staan. Ik geloof echter niet, dat u een duidelijk antwoord heeft gegeven op mijn vraag of u de heer *Sas* ook wilde handhaven als militair attaché in Berlijn, als hij alleen ging?

A. De Minister wenste de vervanging. Mijn voorstel om iemand boven hem te stellen, werd niet aanvaard en ik kreeg opdracht voor een vervanger te zorgen. Mijn oorspronkelijk voorstel was om *Sas*, die blijkbaar aarzelde terug te keren, op te dragen zich weer naar Berlijn te begeven.

31695. De **Voorzitter:** Er waren drie mogelijkheden: in de eerste plaats deze, dat de heer *Sas* zou teruggaan als militair attaché, in de tweede plaats, dat hij zou teruggaan met de heer *Boerstra* boven zich, en in de derde plaats, dat hij niet zou teruggaan.

A. Die mogelijkheid was er ook, maar dat is eigenlijk niet aan de orde geweest. De Minister heeft er in toegestemd, dat hij terug zou keren, onder voorwaarde, dat hij zou worden vervangen, als er een geschikte functie voor hem was. Hierin heb ik, toen de Minister mijn bemiddelingsvoorstel afwees, berust.

31696. De **Voorzitter:** Het is toch vrij natuurlijk, dat wanneer iemand, die militair attaché in Berlijn is, berichten komt brengen, hij weer teruggaat? Uit het feit, dat u een andere oplossing voorstelde, blijkt, dat de quaestie dus wèl aan de orde is geweest.

A. Het is van de Minister uitgegaan; die wilde hem niet terug hebben. De Minister heeft mij gezegd: die man kan eenvoudig niet terug naar Berlijn.

31697. De **Voorzitter:** Dus u had hem wel alleen willen laten teruggaan?

A. Ja. Anders had ik dat niet gezegd. Ik heb de Minister deze oplossing aan de hand gedaan: als u hem niet alleen vertrouwt, geef hem dan een ander mee.

31698. De **Voorzitter:** Maar hoe is het dan mogelijk, dat u de heer *Dijxhoorn* zou hebben opgebeld en gezegd, dat hij de heer *Sas* moest vervangen?

A. Dat is ook niet zo.

De **Voorzitter:** Dan zijn wij voldoende ingelicht. Ik dank u zeer. Ik sluit het verhoor.

I. H. REYNDERS.

ALGERA, *Voorzitter.*

WTTEWAALL VAN STOETWEGEN.

POSTHUMUS.

DUISTERWINKEL, *Griffier.*

ZITTING VAN WOENSDAG 15 DECEMBER 1948

Sub-Commissie II

Tegenwoordig de heren Algera, Voorzitter, Korthals en Dassen, leden, alsmede de heer Duisterwinkel, griffier.

Punt van het Enquêtebesluit: *a.*

Verhoor van

JACOBUS GEORGE MARIE VAN DE PLASSCHE,

oud 60 jaar, wonende te 's-Gravenhage, generaal-majoor b.d., oud-militair attaché.

31699. De **Voorzitter:** Het punt, waarover ik u iets zou willen vragen, maakt een onderdeel uit van dezelfde stof, waarover wij u de vorige keren reeds hebben ondervraagd. U staat dus onder dezelfde eed als de vorige keer, zodat u niet opnieuw de eed behoeft af te leggen.

A. Juist.

De **Voorzitter:** Ik zou u iets willen vragen over het ontslag dat zou worden gegeven aan de militair attaché in Berlijn, de heer *Sas*. De heer *Sas* is begin November hier in ons land teruggekeerd uit Berlijn met de mededeling, dat tegen een bepaalde datum, waarschijnlijk 12 November, verwacht kon worden, dat de Duitsers een inval zouden doen in Nederland.

A. Ja.

31700. De **Voorzitter:** Dat is toen niet doorgegaan. Toen is er enige twijfel gerezen aan de juistheid van de berichtgeving van de heer *Sas*. Waarschijnlijk is hij ook wel bij u geweest in die dagen.

A. Dat is zeker niet uitgesloten, maar dat herinner ik mij niet. *Sas* kwam nog wel eens bij ons.

31701. De **Voorzitter:** Generaal *Reynders* schrijft in zijn tweede brochure:

> „Toen op 12 November de oorlog niet was uitgebroken, rees uiteraard twijfel aan de betrouwbaarheid van de relatie van de attaché te Berlijn. Er deed zich de vraag voor, of bijzondere maatregelen moesten worden genomen. Bij een desbetreffend onderhoud met de Minister van Defensie, bleek Zijne Excellentie van mening, dat de attaché niet naar Berlijn terug behoorde te keren."

Generaal *Reynders* zegt daarmede, dat een initiatief om de heer *Sas* niet weer naar Berlijn terug te laten gaan, zou zijn uitgegaan van de Minster. Herinnert u zich ook, dat de generaal er met u wel eens over heeft gesproken, zodat u op de een of andere wijze weet hoe generaal *Reynders* stond tegenover de vervanging van de heer Sas als militair attaché te Berlijn?

A. Mijnheer de Voorzitter! U weet, dat ik de stukken heb gevraagd om mijn verklaringen van de vorige keer na te kijken, want het stond mij voor, dat ik daar iets van gezegd had. Na die tijd ben ik teruggekeerd in Holland en heb ik generaal *Reynders* ontmoet en die heeft mij gesproken o.a. over dit gedeelte en heeft mij toen de naam genoemd van een generaal, die hij in Berlijn wilde hebben nl., generaal *Boerstra*. Die naam deed bij mij weer een licht opgaan, en toen heeft de generaal mij gezegd, dat hij het wel prettig zou vinden als ik daar een verklaring over wilde afleggen; hij zou een brief schrijven aan uw commissie, wat blijkbaar gebeurd is. Toen heb ik u de stukken opgevraagd en gezien, dat ik gezegd heb, „ik herinnerde het mij niet, maar ik meen mij te herinneren, dat de generaal, *Sas* wilde weg hebben, precies weet ik het niet of iets dergelijks." Toen de generaal de naam *Boerstra* heeft genoemd — het is acht jaar geleden zoals u weet, — is mij een licht opgegaan. Ik herinner mij nu wel, dat de generaal wilde hebben, dat generaal *Boerstra* als militair attaché naar Berlijn zou gaan en *Sas* aan hem zou worden toegevoegd. Dat vond hij helemaal geen gekke oplossing, want *Sas* was kapitein en voor een dergelijke post een luitenant-generaal aan te wijzen, was een aannemelijke oplossing. Dat was mij helemaal ontgaan, zoals een aantal details mij ontgaan zijn. Alleen als er een aanknopingspunt komt, dan herinner ik mij wel weer eens iets. U moet daarbij bedenken, dat ik geen chef van de staf of souschef van de staf was, doch slechts het hoofd van het buitenlandse gedeelte van de inlichtingendienst. Ik had dus geen regelmatig contact met de generaal, wat de generaal wou doen op dit gebied, daarover hoefde hij mij natuurlijk niet te raadplegen. Ik kwam nog wel eens bij de generaal en werd nogal eens bij de generaal ontboden en bij één van die gesprekken heeft hij mij dat verteld. Dat herinner ik mij nu. Toen was ik erg blij. In elk geval werd bereikt, dat de heer *Sas* niet uit Berlijn wegging. Ik herinner mij zeer goed, dat ik dat betreurd zou hebben. Ik heb het betreurd, dat *Sas* hier naar toe was gekomen, want ik had graag gehad, dat hij de 9de, 10de en 11de in die tijd in Berlijn was gebleven. Ik wou niet graag hebben, dat *Sas* werd afgelost, maar daar had ik niet veel over te vertellen, want de militaire attaché's stonden oorspronkelijk onder de Minister van Oorlog en het is bij mij aan twijfel onderhevig of zij, toen er gemobiliseerd werd, eigenlijk vanzelfsprekend onder de opperbevelhebber kwamen. Dat laatste geloof ik niet, want ik geloof, dat zij rechtstreeks aan de Minister van Oorlog bleven rapporteren, dat weet ik niet zeker meer.

31702. De **Voorzitter:** De militair attaché was ondergeschikt aan de opperbevelhebber.

A. Oh, dat is mogelijk, nadat gemobiliseerd was, nadat de opperbevelhebber er was.

31703. De **Voorzitter:** Is het inderdaad zo, dat generaal *Reynders* de heer *Boerstra* naar Berlijn wilde sturen en de heer *Sas* aan hem wilde toevoegen?

A. Ja, daar heeft hij mij nooit over geraadpleegd, dat behoefde hij ook niet te doen.

31704. De **Voorzitter:** Dus het is u niet bekend of generaal *Reynders* ook een gedachte had omtrent het teruggaan van de heer *Sas* naar Berlijn alléén.

A. Neen, het is jammer, dat het zo lang geleden is, ik herinner mij dat niet meer scherp, omdat dat niet direct tot mijn bureau behoorde, maar omdat ik dat zo ter zijde vernam. Ik heb toen wel, dat herinner ik mij goed, gehoord, dat *Sas* zou gaan met generaal *Boerstra*. Dat vond ik zelf ook helemaal geen gekke oplossing, een dergelijke belangrijke post te bezetten door één man, leek mij niet zo erg gewenst. Dat deden wij waarschijnlijk uit zuinigheid, dan werd er iemand van een lagere rang aangewezen. Een erg gewenste oplossing was dat niet. U weet, wij zijn betrekkelijk laat weer overgegaan tot het benoemen van militaire attaché's.

31705. De **Voorzitter:** Zou het niet van enig wantrouwen tegenover de heer *Sas* hebben getuigd, dat hij wel terug zou gaan naar Berlijn, maar dan als ondergeschikte?

A. Dat zou ik toch niet graag willen beweren, want dat wantrouwen, de gedachte aan wantrouwen is ook altijd wel van *Sas* gekomen. *Sas* was natuurlijk in een moeilijke positie en ik heb het u de vorige keer ook al een paar keer gezegd, zijn berichten zijn altijd doorgegeven en altijd bij de opperbevelhebber gekomen. En wanneer *Sas* niet zo erg gedrongen had, dan had hij misschien niet zo gezegd, dat de opperbevelhebber enige bijzondere maatregelen wou nemen. De bezwaren tegen *Sas* kwamen altijd hierop neer, hij rapporteerde altijd over zijn „vertrouwde relatie", dat was één man. Ik herinner mij niet meer, of wij toen al wisten, dat dat iemand was van de Security, de Duitse Security van de generale staf, dus

een contra-spionnagedienst. Of wij dit op dat moment wisten, weet ik niet, maar wij hebben het in elk geval geweten vóór het uitbreken van de oorlog. Zijn naam wisten wij niet, daar was hij altijd zeer geheim mee. *Sas* was inderdaad in een moeilijke positie en nu na die boeken van „Gisevius", en dan is er nog een ander boek van „Officieren tegen *Hitler*", lijkt het misschien allemaal heel eenvoudig; maar in 1939 en 1940 leek het wel erg gek dat een Duitse generalestafofficier zijn land zou verraden. Men stond dus altijd een beetje sceptisch tegenover die berichten en vooral ook bij G.S.III, en wel omdat wij zoveel van dergelijke berichten kregen, die niet altijd uit een bron kwamen, die wij helemaal vertrouwden. Dat generaal *Reynders* er ook sceptisch tegenover stond, kan ik mij voorstellen, of hij er niet in heeft geloofd, is een heel andere zaak, dat zou moeten blijken uit het feit b.v. of geen maatregelen zijn genomen. Dan kom ik echter op het terrein van de operaties bij een andere sectie en daar herinner ik mij nog veel minder van — dan van deze dingen, die zijdelings met de Inlichtingendienst te maken hebben —, omdat dat mijn bureau toen niet meer was.

31706. De **Voorzitter:** Het merkwaardige is, dat generaal *Sas* voor de commissie bepaalde positieve verklaringen heeft afgelegd, en het is jammer, dat wij dat niet meer kunnen verifiëren, omdat hij inmiddels is overleden, maar hij heeft mededeling gedaan van een onderhoud, dat hij heeft gehad met de Minister van Defensie, de heer *Dijxhoorn,* en toen heeft de heer *Dijxhoorn* tegen hem gezegd: „Ik wil je wel vertellen hoe het precies ligt. Ik ben enige tijd geleden door generaal *Reynders* opgebeld en hij zei mij toen, ik kan met die *Sas,* die militair attaché in Berlijn, niet werken en ik zou hem willen vervangen." Dit is natuurlijk van de heer *Sas* een mededeling uit de tweede hand, omdat hij dit van de Minister had gehoord. Hieruit zou men de conclusie moeten trekken, dat het initiatief van de heer *Reynders* is uitgegaan, omdat die blijkbaar graag zou willen, dat de heer *Sas* niet naar Berlijn terugging; generaal *Reynders* heeft ons een brief geschreven, waarin hij ons vroeg, of wij u over dit punt nog eens wilden horen; wij zouden het dus zeer aangenaam vinden, wanneer u in een of andere vorm een mededeling kon doen, die tot een oplossing zou leiden.

A. Een positieve verklaring zoudt u willen hebben.

31707. De **Voorzitter:** D.w.z. bij voorbeeld, dat generaal *Reynders* iets tegen u gezegd had, waaruit zijn houding tegenover het terugroepen van de heer *Sas* zou kunnen blijken.

A. Ja, ik wist het van te voren, ik heb er over nagedacht, maar ik kan niet meer verklaren dan ik mij herinner. En alleen door het aanknopingspunt van de naam van *Boerstra* herinner ik mij, dat inderdaad de generaal die oplossing voorstond, of althans die oplossing op een of andere manier te mijner kennis is gekomen, en dat ik toen dacht, dat zal *Sas* wel niet zo prettig vinden, maar voor de gang van zaken is er eigenlijk heel veel voor te zeggen. Een luitenant-generaal, een cudere officier, en een kapitein van de staf in Berlijn op zo'n belangrijke post, dat is helemaal geen gekke oplossing. Bovendien was het mij ook niet onwelkom, want ik begreep volkomen de moeilijke positie waar *Sas* in was.

31708. De **Voorzitter:** Dus u kunt niet verklaren, dat generaal *Reynders* het initiatief heeft genomen om de heer *Sas* niet te doen terugkeren naar Berlijn.

A. Ik weet van het gesprek van generaal *Reynders* met de Minister niets.

31709. De **Voorzitter:** Neen, maar het kon zijn, dat generaal *Reynders* in die tijd tegen u gezegd heeft: ik wil de heer *Sas* niet naar Berlijn laten terugkeren, doch daar hebt u geen herinnering aan?

A. Ja, het is niet onmogelijk, dat de generaal iets in die zin gezegd heeft, want ik was er erg op tegen, dat *Sas* weg zou gaan en dat heb ik waarschijnlijk wel eens tegen de generaal gezegd en zo flauw herinner ik mij, dat er toen een oplossing met luitenant-generaal *Boerstra* kwam, en dat dat voor mij dan een geruststelling was.

31710. De heer **Korthals:** Toch in zekere zin een wantrouwen tegen de heer *Sas*?

A. Ja, wantrouwen is misschien een beetje scherp gezegd. Bij G.S. III was er bepaaldelijk geen wantrouwen, want als u het zo wilt zien, dat er wantrouwen is, dat was bij ons bureau bij elk bericht, dat er binnenkwam, maar dat is meer uit hoofde van.....

31711. De heer **Korthals:** Laten we zeggen: onvoldoende vertrouwen.

A. Dat zou ik niet willen onderschrijven, onvoldoende vertrouwen, zo ging het niet. De berichten van *Sas* werden altijd au sérieux genomen en doorgegeven, maar wij hebben dikwijls gelachen om de éne term, die hij had, zijn „vertrouwde relatie". Daar hing nu de hele wereld van af en dat was de enige berichtgeving van de militair attaché.

31712. De heer **Korthals:** In ieder geval achtte men het toch wel nodig om dan nog iemand mee te sturen — bij wijze van spreken — om daar ook op toe te zien.

A. Dat achtte generaal *Reynders* blijkbaar nodig. Dat herinner ik mij nu, doordat u die naam *Boerstra* weer genoemd heeft. Dat vond ik ook helemaal niet gek, het tegendeel is het geval. Iemand daar in zijn eentje laten zitten en dan vooral in dat moeilijke land en dan nog een jong officier en wanneer men dan vermoedt, dat die mijnheer intense aanraking heeft met de Duitse inlichtingendienst, dan is dat wel een erg verantwoordelijke post en eigenlijk geen goede oplossing. Ik herinner het mij daarom zo goed, omdat die berichtgeving mij zelf wel trof en ik herinner mij, dat ik naar Berlijn ben toegegaan. Ik geloof, dat ik dat al eens verklaard heb, om eens kennis te maken met die vertrouwde berichtgever. Toen heb ik heel wat mensen ontmoet, o.a. de heer *Canaris,* die zo veel van Nederland hield, dat zei hij tegen mij, hij was het hoofd van de inlichtingendienst, maar de vertrouwde relatie kreeg ik niet te zien, want dat was voor deze man te gevaarlijk. Dat is nu na afloop misschien begrijpelijk, maar ik heb altijd op het standpunt gestaan, dat het voor *Sas* erg prettig zou zijn, als er ook een andere mijnheer die vertrouwde relaties kende. Dan had hij daar steun bij gevonden. *Sas* heeft, om welke reden dan ook, het zo ver nooit kunnen brengen. Waarschijnlijk was de heer *Oster* te bang.

31713. De **Voorzitter:** Het gaat ons voornamelijk om de instelling van generaal *Reynders* tegenover het teruggaan van de heer *Sas* naar Berlijn te kennen. Nu was mijn vraag: kunt u daaromtrent iets positiefs mededelen. U zegt: generaal *Boerstra* zou er heen gaan.

A. Ja.

31714. De **Voorzitter:** Maar u weet niet of de generaal er ook op heeft aangedrongen, dat de heer *Sas* niet weer alleen terug zou gaan naar Berlijn, dus dat hij toen ook positief op hetzelfde standpunt stond als u, dat het in geen geval gewenst was, dat de heer *Sas* alleen naar Berlijn terug zou keren.

A. Hij wou hem niet alleen laten gaan, want generaal *Reynders* was een beetje gestoord, ontstemd is het goede woord, door het gaan van *Sas* naar Minister *Colijn.* Dat heeft *Sas* gedaan, niet waar .....

De **Voorzitter:** En naar de Koningin.

A. En later naar de Koningin. Ik herinner mij, dat de generaal tegen mij zei, het is nu heel erg met *Sas,* nu gaat hij naar *Colijn. Colijn* belt mij op en zegt, ik heb hier een vreselijk zenuwachtige stafofficier, ik zal hem nu maar naar u sturen. Dit is iets, dat ik mij beslist herinner, maar ik herinner mij niet, dat het initiatief kan uitgegaan zijn van de generaal, daarvoor zou u misschien nog inlichtingen kunnen krijgen bij generaal *Wilson,* die toen bij de afdeling Operatiën was. De officier, waarmede de generaal dergelijke dingen zeker besproken zal hebben, was de medeverantwoordelijke chef van de staf, generaal *Carstens,* die helaas is overleden.

31715. De **Voorzitter:** Maar generaal *Reynders* heeft juist aanbevolen om u hierover nog eens te horen; zodoende zit u hier op het ogenblik en ik had de hoop, dat u in dit opzicht nog een bepaalde mededeling kon doen waar wij iets aan hadden.

A. Ik kan mij niets meer dan dit herinneren. De naam *Boerstra* heeft mij weer in herinnering gebracht, dat de generaal ten slotte die oplossing vond. Maar van de strijd tussen de Minister en de generaal in deze phase weet ik te weinig af en dat zal waarschijnlijk ook wel zijn, omdat ik daar niet over geraadpleegd ben.

31716. De **Voorzitter:** Is u ook iets bekend omtrent een ontslagaanvrage, die door de heer *Sas* is ingediend, ongeveer begin Januari?

A. Neen, daar heeft generaal *Reynders* mij het een en ander over verteld, laatst, maar ik herinner mij er niets van.

31717. De **Voorzitter:** De heer *Sas* heeft inderdaad een ontslagaanvrage ingediend, volgens de verklaring, die hij hier heeft afgelegd. Die ontslagaanvrage is blijven liggen en nadat generaal *Reynders* is afgetreden, is beslist, dat de heer *Sas* in Berlijn zou blijven en daar-

omtrent verklaarde de heer *Sas,* dat alleen de omstandigheid, dat generaal *Reynders* op 9 Februari ontheven is van zijn commando, dit ontslag heeft gestopt. Daaruit zou men kunnen afleiden, dat de heer *Reynders* altijd degene is geweest, die gewild heeft, dat de heer *Sas* niet naar Berlijn terugging. Toen hij eenmaal was afgetreden en toen dat motief niet meer kon gelden, is besloten om de heer *Sas* toch in Berlijn te laten blijven. Dat zou kunnen worden opgevat als een bewijs in de richting van de stelling van de Minister, maar daaromtrent is u dus niets bekend.

A. Het spijt mij, maar ik herinner mij er verder niets van.

37718. De **Voorzitter:** Dan wou ik nog graag een andere quaestie met u behandelen, nl. naar aanleiding van hetgeen de heer *Dijxhoorn* schrijft in zijn brochure op blz. 20. Daar staat:

> „Het tweede feit bestond hierin, dat generaal *Reynders* in zijn Kabinet aan een Officier van het Bureau Inlichtingen van het Algemeen Hoofdkwartier opdracht had gegeven aan H.M. de Koningin en aan de Minister van Defensie geen volledige inlichtingen meer te verstrekken, omdat H.M. daarvan zenuwachtig werd en de Minister maar aanleiding kreeg, zich met de zaken te bemoeien."

Daarover heeft u ook bepaalde verklaringen afgelegd in uw vorige verhoren.

A. Ja.

31719. De **Voorzitter:** U hebt toen ook gezegd, dat u opdracht had gekregen om de berichten, zoals zij dan luidden, niet in die vorm aan de Koningin te sturen. En u hebt in uw tweede verhoor naar aanleiding van de vraag van de Voorzitter: „Wie heeft u die opdracht gegeven? Had u die opdracht van generaal *Fabius* of van generaal *Reynders* gekregen?" geantwoord: „Ik denk wel van beiden, maar het is zolang geleden. Dat ik die opdracht gekregen heb, is heel zeker; dat herinner ik mij, omdat ik toen een officier heb aangewezen om de berichten korter te maken." En u antwoordde op een volgende vraag van de Voorzitter, „dat u hebt aangewezen als de officier, die u die opdrachten hebt gegeven, de kapitein van de generale staf *Römer*". Is dit inderdaad zo?

A. Ja zeker. Die vraag was voor mij toen helemaal nieuw. Er zijn twee generaals, die mij indertijd beperkingen hebben opgelegd, al was het dan niet in zo'n scherpe vorm, over het doorgeven van berichten. De eerste was generaal *Reynders*; de generaal heeft mij gezegd: *„van de Plassche,* de berichten moeten zo niet meer naar de Koningin, dat is te gek; H.M. wordt daar veel te zenuwachtig van, enz." Toen heb ik tegen de generaal gezegd: „Generaal, daar krijgt u moeilijkheden mee, want de berichten gaan naar de andere Ministers en dan komt vandaag of morgen Minister *van Kleffens* bij de Koningin en zal H.M. tegen Minister *van Kleffens* zeggen, dat heb ik niet gelezen in de berichten; dan wordt u ontboden en dan zal de Koningin zeggen: „Generaal, dat stond niet in de berichten." Zo is het ook gebeurd, inderdaad ben ik een dag of veertien later bij generaal *Reynders* geroepen; de generaal zei: *van de Plassche,* je had toch gelijk, je weet, de Koningin is altijd zeer geïnteresseerd en heeft natuurlijk van de berichten gehoord van Minister *van Kleffens.* Toen heb ik opdracht moeten geven om voortaan de berichten — die trouwens ook nogal omvangrijk waren, naarmate de toestand critieker werd —, weer beknopt door te geven. Ik heb opdracht gegeven aan kapitein *Römer* van de generale staf om van de berichten een geheel te maken, daaruit te halen wat waarde had voor de Koningin en om vooral irriterende uitdrukkingen er uit te laten. Dus de Koningin kreeg toen wel de berichten, maar daar werden b.v. dingen uitgelaten, zoals er zovele waren, waarbij mijnheer *Hitler,* het hoofd van het Duitse Rijk, de Tapetenfresser genoemd werd, enz. Ik gaf die vroeger wel door, omdat ik dat van belang achtte, omdat men wist hoe deze mijnheer door inlichters in Duitsland (die inlichters waren personen, die in behoorlijke kringen verkeerden), beoordeeld werd.

31720. De **Voorzitter:** Wij hebben hier ook de heer *Römer* gehad en hij ontkent, dat hij die opdracht heeft gehad.

A. Dat is wel heel sterk.

31721. De **Voorzitter:** Ik mag u misschien even voorlezen hoe het verhoor zich heeft toegedragen. De Voorzitter heeft gevraagd:

> „Maar volgens majoor *van de Plassche* is daar een verandering in gekomen, niet waar, er is op een gegeven moment een speciale opdracht gekomen om de berichten niet meer zoals zij binnenkwamen en zoals dat te voren het geval was geweest, door te geven aan de Koningin en de Minister van Defensie. De uitvoering van die opdracht zou de heer *van de Plassche* aan u hebben opgedragen. Dus dan zou er voor u op een gegeven moment een verandering van werkwijze hebben moeten komen, niet waar?",

dat vraagt de Voorzitter en dan antwoordt de heer *Römer:*

> „Ik geloof, dat majoor *van de Plassche* zich hierin vergist. Wij hebben de berichten gewoon doorgegeven aan de adjudant van de Koningin, dat was kapitein *Phaff* indertijd. Hij kwam regelmatig bij ons op het bureau en kwam zich dan op de hoogte stellen van de situatie daar."

En iets verderop zegt de Voorzitter:

> „De heer *van de Plassche* heeft ons medegedeeld, het ligt voor de hand, dat hij degene was, die ten slotte iemand moest aanwijzen, die dat doen moest, en dat hij u daarvoor aangewezen heeft." En dan antwoordt de heer *Römer:* „Ik kan mij er niets meer van herinneren, dat ik een speciale opdracht heb gekregen om H.M. in te lichten."

A. Niet persoonlijk in te lichten.

De **Voorzitter:** En dan ten slotte zegt de Voorzitter:

> „Dus dat zou betekenen, dat de heer *v. d. Plassche* zich vergist heeft bij het opgeven van de naam van de persoon, die voor de veranderde berichtgeving moest zorgen."

Antwoord:

> „Dat vermoed ik dan ook".

De **Voorzitter:**

> „Kan dat inderdaad iemand anders geweest zijn? Kunt u veronderstellen wie dat dan wel gedaan zou hebben?",

en dan is het antwoord:

> „Het zou hoogstens de tegenwoordige kolonel *Somer* kunnen zijn, want wij zaten samen op een kamer."

En in het vervolg geeft hij ook nog een paar andere namen op, o.a. van kapitein *Sicco Smit.*

Wij hebben de heer *Smit* er naar gevraagd, maar die ontkent het ook. Zoals u gehoord hebt en blijkt uit hetgeen ik heb voorgelezen, ontkent de heer *Römer,* dat hij een opdracht van u gekregen heeft.

A. Dat is bepaald niet geweest aan kapitein *Somer* en bepaald niet aan kapitein *Sicco Smit.* Die opdracht heb ik gegeven aan kapitein *Römer.* En nu kan misschien kapitein Römer het zich niet meer goed herinneren, maar ik herinner het mij wel goed; het kan misschien later in andere vorm zijn gegaan, omdat majoor *Phaff* toch op het Hoofdkwartier kwam, nl. dat hij, na enige tijd, misschien de berichten weer kreeg zoals ze waren. Van dat schrappen zou er dan niet zo heel veel overgebleven zijn; de nare uitdrukkingen werden geschrapt, de berichten zelf konden wij natuurlijk onmogelijk niet laten doorgaan. Dat zou misschien de reden kunnen zijn, dat kapitein *Römer* zich dit na acht jaar — en uit deze bewogen tijd — niet meer precies herinnert.

31722. De **Voorzitter:** De quaestie werd zó gesteld: zijn de berichten gewoon in dezelfde vorm doorgegaan of is er op een bepaald moment een verandering gekomen, een verandering, die zich dan had moeten demonstreren door een bepaalde opdracht en van die opdracht herinnert de heer *Römer* zich niets.

A. Ik heb die opdracht gegeven naar aanleiding van deze ondervindingen. Uw commissie heeft een moeilijk werk. U hebt zoveel getuigen, die zich dingen moeten herinneren van acht jaar geleden; die toen misschien niet zo belangrijk schenen en die bij de uitvoering misschien wel weer eens anders geworden zijn. De praktijk kan hebben medegebracht, dat men op een gegeven moment zei, laat de berichten toch maar zo doorgaan.

31723. De **Voorzitter:** De Voorzitter heeft toen gevraagd:

> „Dus is het dan volgens u zo, dat gedurende de gehele mobilisatie het bulletin, zoals de Opperbevelhebber het kreeg, dat is dus in diezelfde vorm, is gegaan naar de Koningin en naar de Minister van Defensie."

En dan antwoord de heer *Römer:*

> „Ik vermoed van wel, want de verzending hoe en aan wie de berichten gingen was ons niet bekend."

Dus hieruit blijkt ook niet van een wijziging.

A. Was hem dat niet bekend?

De **Voorzitter:** Dat was hem niet bekend.

A. Neen, dat is zeer goed mogelijk, want zij zaten op de z.g. studieafdeling en de verzending gebeurde bij een van de bureaux van de eigenlijke inlichtingendienst, daar werd ook altijd gecontroleerd of de berichten weer terugkwamen.

31724. De **Voorzitter:** Kunt u misschien ook nog mededelen hoever de verandering is gegaan in de berichten en in welke vorm, hoever de wijziging in de berichtgeving zich heeft uitgestrekt, nl. de berichtgevingen aan de Koningin en aan de Minister?

A. Aan de Koningin zijn alleen weggelaten vreemde uitdrukkingen — laat ik ze zo maar noemen — en minder belangrijke dingen, maar men kon niet weglaten — en die zijn ook nooit weggelaten — de belangrijke berichten, ontdaan van alle onnodige franje. Berichten over de gezondheidstoestand van de heer *Hitler,* waar toen ook nogal eens berichten over binnenkwamen, hebben wij toen weggelaten, ook die over de gruwelen van de S.S., enz.

31725. De **Voorzitter:** Dus de wijziging was niet van die aard, althans volgens uw herinnering, dat de grondslag daarvan gelegen zou hebben in de vrees, dat de Koningin zenuwachtig zou worden van het ontvangen van bepaalde berichten?

A. Niet bij generaal *Reynders.* Generaal *Reynders* heeft uitdrukkelijk gezegd: *v. d. Plassche,* die berichten moeten niet meer naar de Koningin, niet waar. Toen heb ik gezegd: „Generaal, u krijgt er moeilijkheden mee". Ongeveer veertien dagen later heeft de generaal mij gezegd: de moeilijkheden zijn er nu. Het is toen weer hersteld, maar toen mochten er toch dergelijke uitdrukkingen niet in en ik herinner mij, dat de generaal bezwaar had tegen Tapetenfresser en tegen alle uitdrukkingen, die gingen tegen het hoofd van de Staat, waarmede wij nog niet in oorlog waren. Wij waren daar nu nooit zo erg voorzichtig mee, want de heer *Hitler* stond bij ons door de berichtgeving nu niet zo prettig aangeschreven en dan gaven wij dat allemaal wel eens door en de critiek, die op *Hitler* kwam, die was toen niet leuk. Dat moest dus in een nettere vorm. Dat is alles wat ik mij er van herinner, maar ik herinner mij nog wel iets anders, dat is nu juist geweest bij generaal *Fabius.* Generaal *Fabius* wilde aanvankelijk, dat er helemaal geen berichten meer uitgingen van de Inlichtingendienst. Hij heeft o.a. gezegd, dat de comandant veldleger zich zo zenuwachtig maakte. Toen heb ik tegen generaal *Fabius* gezegd: Als de commandant veldleger zich nu niet zenuwachtig maakt, dan zou het tijd worden; een Inlichtingendienst is er om in te lichten. Hoe wou u het dan doen? Toen zei de generaal: „Wij moeten de inlichtingen bij ons verwerken." Maar dat ze doorgegeven moesten worden, heeft hij mij nooit gezegd. Dat gesprek heb ik voor kennisgeving aangenomen; toen heb ik geen enkele verandering gebracht in de doorgeving van berichten.

31726. De **Voorzitter:** Maar u is waarschijnlijk ook wel van mening, dat de al of niet zenuwachtigheid van de Regering toch geen grond mag zijn voor het samenstellen van de berichten in een bepaalde vorm?

A. Neen, dat was een verkeerde opvatting van de generaal, die na jarenlange afwezigheid weer plotseling terugkwam en misschien ook de berichten niet zo prettig vond.

31727. De **Voorzitter:** Want indien er een instantie was, die die berichten moest hebben, dan was het toch zeker de Regering, die de internationale situatie moest beoordelen.

A. Ja, de Regering kreeg ze ook altijd.

31728. De **Voorzitter:** In volledige vorm?

A. Ja, in volledige vorm. De heer *Tielens,* de adjudant van de Minister, die er een nauwkeurige studie van maakte, zou u dat kunnen onderschrijven. De Minister heeft ze trouwens altijd gehad, want als de Minister ze niet kreeg, dan kreeg mijn vriend *Tielens* ze.

31729. De **Voorzitter:** Ja, maar de Minister zegt hier, dat er opdracht is gegeven om aan H.M. en aan de Minister van Defensie geen volledige inlichtingen meer te verstrekken, omdat H.M. daarvan zenuwachtig werd en de Minister maar aanleiding kreeg zich met de zaken te bemoeien. Indien dit inderdaad zo is, dan lijkt de gemaakte methode toch wel onjuist, omdat de Minister wel de allereerste was, die op de hoogte moest zijn.

A. Ja, in de vorm van een bepaalde opdracht is dat waarschijnlijk nooit geweest. Ik heb eigenlijk als hoofd van de Inlichtingendienst nooit een bepaald bevel gekregen.

31730. De **Voorzitter:** Meer een suggestie?

A. Een suggestie of zo, wat erg prettig was aan één kant, niemand bemoeide zich er eigenlijk zodanig mee, dat men zei: dan moet je dit doen en dan moet je dat doen, dat moet je zo doen, en dat is ook een beetje lastig.

31731. De **Voorzitter:** Maar u hebt zo pas gezegd, dat er een bepaalde opdracht werd gegeven aan de heer *Römer.*

A. *Ik* gaf wel opdrachten, maar *ik* kreeg niet scherp omlijnde opdrachten in de vorm van eigenlijk bevelen; als ik echter wat tegen mijn officieren zei, dan was dit een opdracht.

31732. De **Voorzitter:** Goed, laten wij dan zeggen, dat u een suggestie kreeg, die u transponeerde in een opdracht aan een lagere officier.

A. Oh, ja zeker, dat laatste is gebeurd. De heer *Römer* heeft van mij die opdracht gekregen en wat de uitvoering betreft, het kan mogelijk zijn geweest, dat er later eigenlijk toch heel weinig uitgelaten werd en dat de heren alles weer hebben doorgegeven, waar ik zelf niet zoveel bezwaren tegen had. Ik kon toch onmogelijk overal bij zijn. Als nu de heer *Phaff* bij de heer *Römer* komt en de berichten las, dan zullen de heren misschien wel op een gegeven moment gezegd hebben, geef ze maar zo door, daar is niets bijzonders in. En ik geloof, dat uit het feit, dat majoor *Phaff* kwam, wel bleek, dat de belangstelling van de zijde van het Koninklijk Huis voor de Inlichtingendienst toen zeer groot was.

31733. De **Voorzitter:** Maar acht u in principe het geven van een dergelijke suggestie en verder het geven van een dergelijke opdracht inderdaad juist?

A. Dat was niet aan mij te beoordelen, ik was majoor van de generale staf en de generaal was de opperbevelhebber.

31734. De **Voorzitter:** Maar acht u het nu juist?

A. Nu?

De **Voorzitter: Ja.**

A. Neen. Er zijn een heleboel dingen, die toen niet juist waren en tegenwoordig ook niet juist zijn, maar ik kan mij voorstellen, dat de generaal de Koningin nare uitdrukkingen wilde besparen. Wij zetten als fanatieke mensen op dat bureau dingen in de berichten, die er misschien wel uit hadden kunnen blijven, wanneer zij dan naar de Koningin moesten. Niet de essentiële zaken, maar wat ik noem de akelige franje.

31735. De **Voorzitter:** Dus u is van mening, dat de reden heeft gelegen in een zekere bezorgdheid voor de Koningin en voor de Minister en niet zozeer in de vrees, dat bepaalde instanties zich zouden bemoeien of te veel zouden bemoeien met het beleid van de opperbevelhebber.

A. Ik geloof, dat generaal *Reynders* het niet prettig vond, wanneer allerlei details eigenlijk bij de Minister kwamen, en ik geloof, dat de Minister en generaal *Reynders* indertijd nogal eens verschil van mening hadden over de maatregelen, die genomen moesten worden. Het was voor mij een vrij vervelende positie en ik vind, dat dit gehele onderzoek, zoals ik u wel eens meer gezegd heb, oude koeien uit de sloot halen, niet zo leuk .....

De **Voorzitter:** Wij hebben de opdracht van de Kamer gekregen dit werk te doen, dus wij moeten dit ook uitvoeren.

A. Ik vind het erg jammer, dat generaal *Dijxhoorn* in zijn brochure dingen heeft neergeschreven, die ik hem verteld had in vertrouwen. Dat had hij niet moeten doen.

De **Voorzitter:** Dat is een zaak tussen u en hem.

A. Wat in een Kabinet gezegd wordt, wat iemand dan wel eens in dergelijke kritieke dagen zegt en hoe dat verder door zijn officieren wordt opgevat, is nu niet altijd voor openbaring bestemd en dat is ook niet goed en allerminst prettig. Het is ook niet belangrijk en zeker na acht jaar niet zo erg belangrijk en nu komt het neer op een geschil tussen twee generaals.

Als u nog meer wilt weten? Ik ben alleen voorzichtig met dingen te zeggen, die ik niet positief weet, want dat is vervelend.

De **Voorzitter:** Dit waren de beide punten, waarover ik u iets wilde vragen.

31736. De heer **Korthals:** Ik wilde u nog vragen: U hebt zoëven gezegd, dat de veranderingen, die in de berichtgeving aangebracht werden, eigenlijk van buitengewoon weinig betekenende aard waren, nl. in die zin, dat daaruit verdwenen woordjes als „Tapetenfresser", enz. Maar nu meen ik uit die laatste woorden te moeten afleiden, dat hier toch nog wel meer achter zat dan dat alleen. Dat het ook wel degelijk de bedoeling was de Minister niet de gelegenheid te geven zich in allerlei détails te gaan verdiepen.

A. Nu moet u niet verwarren. Toen ik zei van Tapetenfresser en dergelijke uitdrukkingen, dat was over de berichtgeving aan de Koningin. Dat de generaal niet meer wilde, dat die berichten zo in extenso naar de Minister van Oorlog gingen, was niet, omdat hij de Minister niet zenuwachtig wilde maken, omdat hij die woorden niet wilde doorlaten, doch dat was, omdat hij moeilijkheden voorzag, wanneer de Minister zich, naar aanleiding van berichten, zou gaan bemoeien met quaesties over militaire zaken.

31737. De heer **Korthals:** Was dan niet de zaak zó, dat inderdaad bij de berichtgeving aan de Koningin voorzat de zorg om H.M. niet te irriteren . . . .

A. Niet nodeloos te irriteren met berichten die . . . .

De heer **Korthals:** Met woorden, die onpleizierig zouden zijn, en dat inderdaad bij de berichtgeving aan de Minister voorzat de gedachte, dat de Minister zich niet al te veel naar aanleiding van die berichten zou kunnen gaan bemoeien met bepaald beleid.

A. Met bepaald beleid, inderdaad. Dan moet u er ook bij in aanmerking nemen, dat de Inlichtingendienst stond onder de opperbevelhebber en vóór de mobilisatie onder de chef generale staf. Een bepaalde opdracht om de Ministers in te lichten, heb ik eigenlijk nooit gekregen. Dat is uit de praktijk ontstaan en er waren dan ook maar een bepaald aantal Ministers en andere autoriteiten, die de berichtgeving kregen, omdat dat eigenlijk logisch was, omdat dat zo nodig was. Ik herinner mij nooit een opdracht te hebben gekregen om berichten te zenden naar de Minister van Oorlog, commandant veldleger, commandant vesting Holland en andere autoriteiten. Dat is in de loop van de tijd gebruik geworden.

31738. De heer **Korthals:** Maar dat gebruik paste wel aan — ik zou zeggen — bij de noodzaak. Het is natuurlijk volkomen begrijpelijk, dat, wanneer de Regering voor zeer grote verantwoordelijkheden is gesteld, dat dan ook de Regering door de geheime dienst zo volledig mogelijk wordt ingelicht. Die noodzaak heeft geleid tot die praktijk.

A. Tot die praktijk.

31739. De heer **Korthals:** Nu was eenmaal die praktijk er en toen is dus gekomen de suggestie om die berichten enigszins te gaan veranderen, nl. in zodanige zin, dat de Minister zich niet mee in details van beleid zou kunnen gaan mengen, dat begrijp ik uit uw woorden.

A. Ja zeker. De generaal heeft op een gegeven moment gezegd: de Minister moet al die berichten niet hebben van de Inlichtingendienst, het is vervelend. Hij heeft ze toch gekregen, omdat mijn vriend *Tielens* ze kreeg. Er zijn verschillende wegen, die naar Rome leiden.

31740. De **Voorzitter:** Moeten wij dan de conclusie trekken, dat u wel de suggestie hebt gekregen, maar dat toch de berichtgeving in oude vorm is gehandhaafd gebleven.

A. De berichtgeving aan kapitein *Tielens,* die stafofficier was en met de Inlichtingendienst — dat mag ik nu wel zeggen — nauw samenwerkte, dat zijn twee verschillende kanalen. De Minister kreeg, geloof ik, vroeger ook 2 exemplaren. Toen maar één. Dat durf ik niet zeker te zeggen.

31741. De **Voorzitter:** Maar principieel is het net eender natuurlijk, de Minister en de heer *Tielens.*

A. Dat is een zaak, die het Departement van Oorlog aangaat. Misschien mag ik nog één opmerking maken. Er wordt nu zo erg veel, een beetje anders, gekeken naar de ondergrondse beweging in Duitsland. Ik heb er ook wat van gelezen en van gehoord in de laatste tijd. Maar het is misschien toch wel goed het eens naar voren te brengen, dat het in 1940 wel heel vreemd was om aan te nemen, dat een Duits officier van de Inlichtingendienst ons zulke perfecte berichten gaf. Een Duits officier, die moet dan dus een landverrader zijn. En eigenaardig is, dat deze heren nu na afloop, en toen zij later in de oorlog zagen, dat het misging, zich tegen *Hitler* zijn gaan keren; geen van deze heren heeft er zich ooit tegen verzet, dat men op een mooie dag, 10 Mei, zonder een oorlogsverklaring over onze grens zou gaan. Deze heren komen thans allemaal in een mooi licht te staan, maar die hele Duitse generale staf, met al zijn opvattingen, stond bij ons nu niet in zo'n geweldig mooi licht en dus om maar aan te nemen, dat het toen allemaal achter de rug *Hitler* kon verraden — het is blijkbaar waar geweest —, doch men had het in 1940 wel een beetje duidelijker kunnen doen! Waarom moest dit op zo'n verschrikkelijk geheimzinnige manier. Ik heb niet zo'n verschrikkelijke bewondering voor die mensen, maar dat doet er niet veel toe, maar het was in die tijd wel zaak om dergelijke berichten met een zeer kritisch oog te bekijken.

31742. De **Voorzitter:** Ja, maar aan de andere kant was het toch ook wel uiterst moeilijk en ook zeer gevaarlijk, wanneer de heer *Sas* de naam van zijn berichtgever had genoemd.

A. Daar waren toch wel andere middelen voor geweest. *Sas* was altijd een beetje bedrijvig en zeer zenuwachtig en hij had maar één berichtgever, dat is in het nadeel van *Sas* geweest, de berichten van *Sas,* en daar wil ik in mijn vragen nog eens nadruk opleggen, zijn altijd ter kennis gekomen van elke autoriteit.

31743. De **Voorzitter:** En ook geloofd?

A. Dat moest men wel, maar als antwoord op die vraag zou ik nog eens dit willen zeggen, dat toen op de 9de Mei 's avonds, na de berichten, die wij van *Sas* hadden, en de berichten van de Inlichtingendienst, de opperbevelhebber het hoofdkwartier verliet, met generaal *van Voorst* en mij op de stoep stond, ik moest zeggen: „Generaal, de vorige keer hadden wij ten minste een stroohalm om ons aan te kunnen vastklampen en deze keer geen." Je kon die berichten geloven, maar dan wist je nog niet wat er gebeuren zou. Alle voorbereidingen waren voor de 12de November getroffen om ons aan te vallen, toevalligerwijze heb ik op de 9de November een bericht gekregen, waaruit viel af te leiden, dat het niet door zou gaan, dat kon nu evengoed, de enige stroohalm, die ik 12 November had, ontbrak op die dag, 9 Mei. Het is hier niet zo zeer een quaestie van geloven, men moet de berichten aannemen en als ze dan gevaarlijk zijn, zijn maatregelen nemen. Die zijn ook genomen, voor zover dit mij bekend is. Hadden de Duitsers dat spelletje nog een keer of tien herhaald, dan hadden zij misschien meer succes gehad.

31744. De **Voorzitter:** Ten aanzien van de berichten heeft Minister *Dijxhoorn* hier ook nog een verklaring afgelegd en hij zegt dit:

> „Mijnheer de President, op een gegeven moment kwam de toenmalige majoor *van de Plassche,* die op het bureau Inlichtingen zat, bij mij en zei: „Ik kom u even waarschuwen, de opperbevelhebber heeft mij gezegd, dat wij geen volledige inlichtingen mogen geven aan H.M. en aan de Minister van Defensie." Ik antwoordde: „Zo, dat kan natuurlijk niet." Ik was in een enigszins moeilijk parket gewikkeld en toen heb ik gezegd: „Ik dank u zeer, dat u mij komt waarschuwen, gaat u maar door, zoals u tot nu toe gewend bent, en mocht er iets van komen, dan hoor ik het wel." Zo is de zaak gegaan, toen is hij doorgegaan met het sturen van inlichtingen."

Aldus heeft Minister *Dijxhoorn* verklaard.

A. Dat ik bij *Dijxhoorn* geweest zou zijn?

De **Voorzitter:** Ja.

A. Ik herinner mij er niets van; als er stond, dat ik bij *Tielens* was geweest, dan zou ik dat zeer aannemelijk vinden. Ik kan niet zeggen, dat dit onmogelijk is, maar ik herinner mij het eenvoudig niet.

31745. De **Voorzitter:** Heeft u misschien nog iets toe te voegen aan hetgeen u gezegd hebt.

A. Het spijt mij, dat ik u niet verder helpen kan.

De **Voorzitter:** Dan dank ik u zeer voor de verstrekte inlichtingen.

J. G. M. VAN DE PLASSCHE.

ALGERA, *Voorzitter.*
KORTHALS.
DASSEN.
DUISTERWINKEL *Griffier.*